JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

JANUS PANNONIUS
— CSORBA GYŐZŐ:
DICSŐÍTŐ ÉNEK...

*

INTERJÚ DÉRY TIBORRAL
DÉRY TIBOR: EMLÉKEIM
A NYUGATRÓL

*

BERTHA BULCSU: BALATON

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
AZ UTOLSÓ HULLÁM
MÉSZÖLY MIKLÓS: NOTESZ

*

GERA GYÖRGY:
PIERRE REVERDY

NÉMETH LAJOS:
FÜLEP LAJOS
EMLÉKEZETE

TAXNER ERNŐ:
SZÍNHÁZI LEVÉL
BUDAPESTRŐL

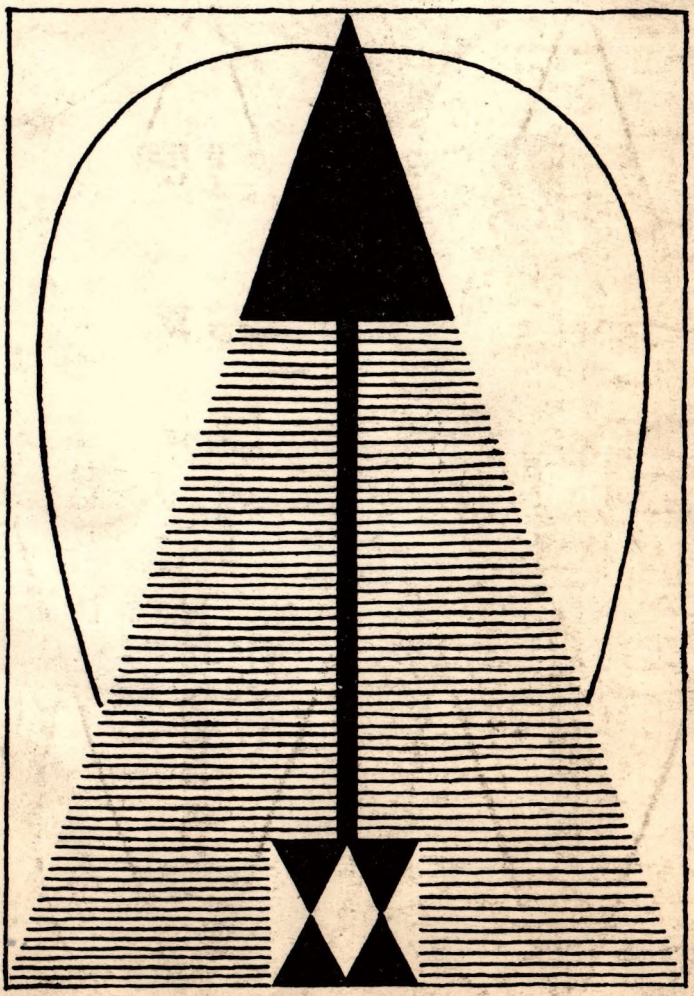

1

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ALBERT ZSUZSA
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
CSORBA GYŐZŐ
CSURÖS MIKLÓS
DEME TAMÁS
DEMÉNY OTTÓ
DÉRY TIBOR
DÉVÉNYI IVÁN
GERA GYÖRGY
HAJNAL GÁBOR
HÁRS ÉVA
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA
JANUS PANNONIUS
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÉSZÖLY MIKLÓS
NÉMETH GABRIELLA
NÉMETH LAJOS
POMOGÁTS BÉLA
RÁBA GYÖRGY
SERES JÓZSEF
SIMON ZOÁRD
SZÁVAI JÁNOS
TAXNER ERNŐ
TOLDALAGI PÁL

KÉPEK

BAK IMRE
FAJÓ JÁNOS
KESERŰ ILONA
KOLBE MIHÁLY
LANTOS FERENC
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN
NÁDLER ISTVÁN
PAUER GYULA

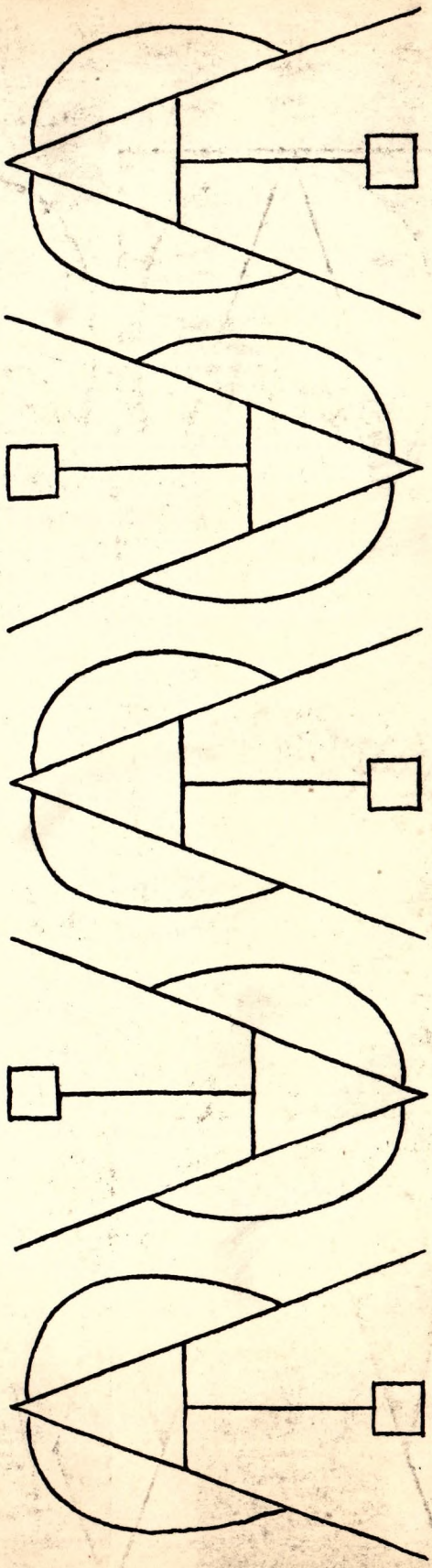

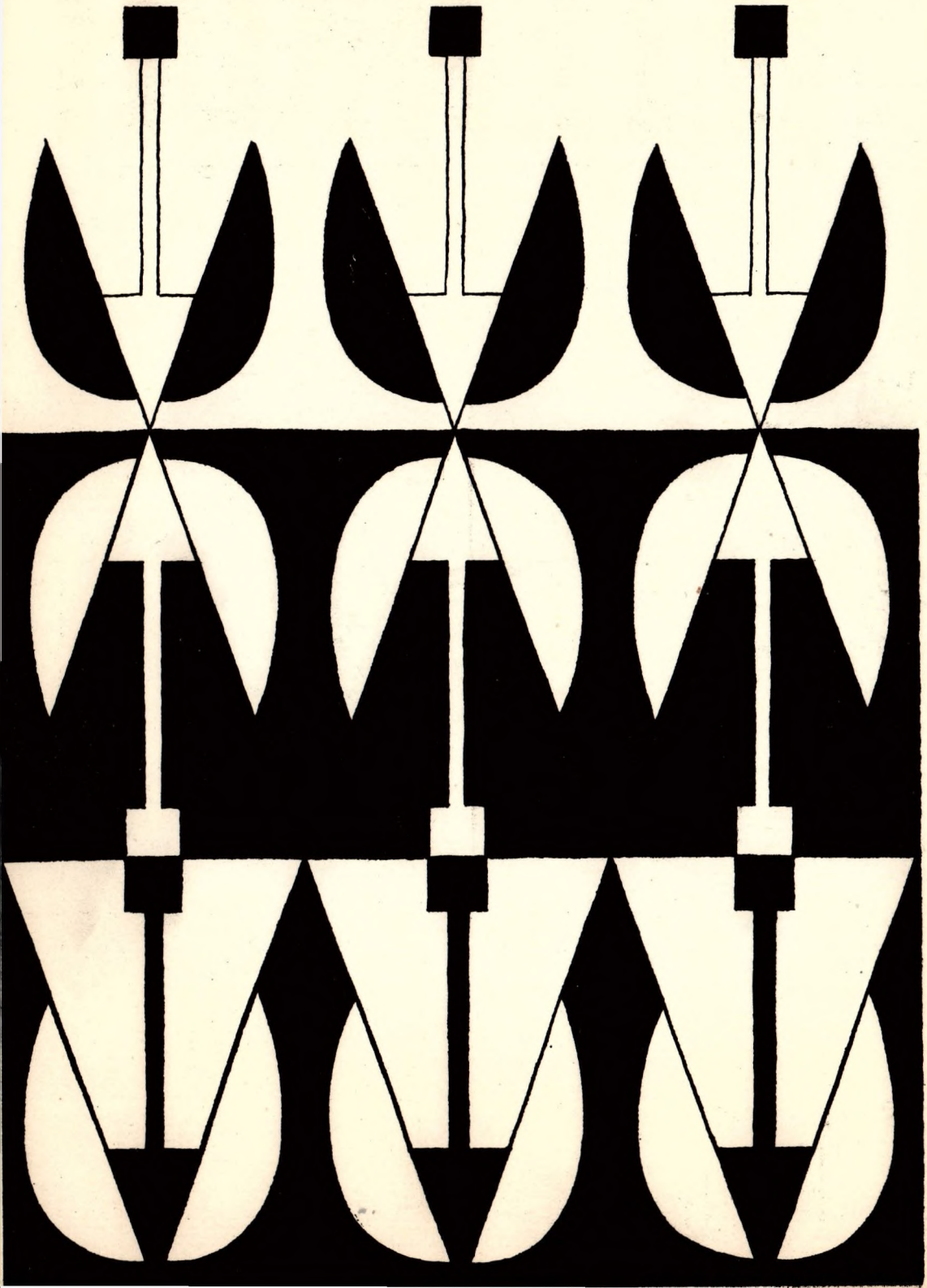

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM 1972. JANUÁR

TARTALOM

JANUS PANNONIUS: Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz (részletek) – *Csorba Győző* fordítása – – – – – 3

*

BERTHA BULCSU: Interjú Déry Tiborral – – – – – – 7
DÉRY TIBOR: Emlékeim a Nyugatról – – – – – – – 15
RÁBA GYÖRGY versei: Az ajtó előtt, A párbeszéden innen, Visszanézve, Sóhaj – – – – – – – – – – – 20
MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (V., befejező rész) – – – – 22
ALBERT ZSUZSA: A csönd margójára (vers) – – – – – 30
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA: Kezek (vers) – – – – – – – 31
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, V. rész) – – – – – – – – – – – – 32
TOLDALAGI PÁL versei: A reménytelenség érzése, Fogjatok közre – – – – – – – – – – – – – – 40
NÉMETH GABRIELLA: Ellentétek (vers) – – – – – – 41
BERTHA BULCSU: Balaton – – – – – – – – – 42
DEMÉNY OTTÓ versei: Öreg király, Vedd fejem – – – – 49
NÉMETH LAJOS: Fülep Lajos emlékezete – – – – – 50
DÉVÉNYI IVÁN: A „Műgyűjtő" és a műgyűjtés problémái 52
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről *(Illyés Gyula: Bölcsek a fán, – Sarkadi Imre: Ház a város mellett)* – 55
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, VI. rész) – – – – – – – – – – – – – – 60
DEME TAMÁS versei: Éjszakák, Tanítások – – – – – 68
GERA GYÖRGY: Pierre Reverdy (tanulmány) – – – – – 70

SZÁVAI JÁNOS: Egy kor és barátság története (*André Gide és Roger Martin du Gard levelezése*) – – – – – – 79
HAJNAL GÁBOR versei: Ma még, Kiszakadva – – – – 82
POMOGÁTS BÉLA: Bábel békéje (*Thiery Árpád: Bábel volt, Véménd!*) – – – – – – – – – – – – – – 83
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Barta Lajos: Árnyak a hídon – – – 85
CSŰRÖS MIKLÓS: Fekete Gyula: Vallomás hajnalig – – – 86
BERTÓK LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Magyarország – – – – 88
SIMON ZOÁRD: Hermann István: A giccs – – – – – 89
SERES JÓZSEF: Vasvári István: Három fűzfa, három nyírfa 91
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre XII. – – – – 93

KÉPEK

BAK IMRE rajzai – – – – – – – – – – – – 14, 81
FAJÓ JÁNOS rajza – – – – – – – – – – – – – 19
KESERÜ ILONA rajza – – – – – – – – – – – – 39
KOLBE MIHÁLY rajzai – – – – – – – – 41, 59, 69
PAUER GYULA rajza – – – – – – – – – – – – 48
NÁDLER ISTVÁN rajza – – – – – – – – – – – 51

Műmellékleten

1–2. MARTYN FERENC: Lapok a „Janus Pannonius" sorozatból
3–4. Déry Tibor-portrék
(*Móser Zoltán* fotói)

A borítón

LANTOS FERENC rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
71-5763 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

AZ ÉLŐ JANUS

Ez év március 27-én lesz 500 éve, hogy Janus Pannonius, a magyar költészet egyik legnagyobb alakja, a messzehíres humanista, Pécs hajdani püspöke örökre lehunyta szemét.

Az országos emlékünnepségekből Pécs jelesen kiveszi részét. Hiszen túl azon, hogy Janus az egyetemes magyar irodalom és az egész magyarság maradandó értéke, Pécs és Baranya a költőt és humanistát magáénak is tekinti.

A Jelenkor ebben a számában megkezdi Janus Pannonius költészetének vázlatos bemutatását Csorba Győző Janus-műfordításainak közlésével. A költemények mellett bemutatjuk Martyn Ferenc Janus alakját és világát idéző rajzsorozatát.

JANUS PANNONIUS

Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz

(Részletek)

A panegirikusz (dicsőítő ének) sajátosan humanista műfaj. Pártfogót, mestert, nagyurat tiszteltek meg vele a költők. Természete szerint hajlamos a cifra üresség re, a szépelgő semmitmondásra. Janus Pannonius Guarinóhoz írt dicsőítő költeményében sikerrel kerüli el a buktatókat. Az a mélységes emberi kapcsolat, mely ferrarai tanítómesteréhez fűzte, képessé tette rajongásig szeretett „szellemi atyja" portréjának olyan igaz, őszinte, élő és életet sugárzó megrajzolására, hogy ötszáz év távlatából is érezni e két ember szívének egybedobbanását.

A Guarino-panegirikusz – ha egészében nem is a költő legnagyobb alkotása – sok mindent megmutat Janus legfőbb költői erényeiből: a lírai erőből, a realizmusból, s a kifejezés káprázta tó magabiztosságából.

AZ IFJÚ GUARINO

Át-átportyáztál sok egyéb tudomány-területre,
megkóstoltad a tant, amit a szigorú Stoa hirdet,
vagy pont ellentéte, a langy Akadémia állít,
hogy például a tébolyt gyógyíthatni hunyorral,
vagy mit a sétálók szektája tanít okosabbat,
és amazok, kik részekből teszik össze a Mindent.
Mint ahogy az aranyos mézért röppen ki a művész
méhike-raj hajnalban a nedves kerti virágra,
s megdézsmálja az illatozó kikelet csemetéit,
sorra nyalakszik a mák, a kakukkfű és a boroszlán

kelyhén, majd meg a sáfrány porzóit szedi meg csöpp
lábával, s jó késő este kopogtat az ismert
nyíláson terhével, s látja meg újra a lépet:
így gyűjtöd Chrysolorastól te is, ekkora vággyal
szellemi kincseit, és rejted buzgón a szivedbe,
s egyetlen percet sem hagysz elmúlni hiába:
szolgálod ki urad, s tanulod ki a mester igéit.
Hogyha pedig valamicske időd itt-ott akad olykor:
írsz, olvasgatsz, vagy kicsit elrágódsz a tanulton.
Rengeteget gyötrődöl: az izzadság s a didergés
állandó társad, – de a bor meg a lány sose társad,
és a szemed se hunyod le tovább mint Argus, az éber
s Libya meg Colchis sárkánya vagy a fene Gorgo.
Mert amikor mécs lángjánál ülsz, s az irigy álom
roppant szárnyaival súrolva aludni siettet,
elbágyadt érzékeidet (magadat sebesítve)
úgy frissíted, hogy be-becsípsz húsodba erősen:
ily nagy a bölcsesség s az igazság szomja tebenned.

GUARINO TANÍTANI KEZD

Még alig értél partra, alig nyílt égi parancsra
iskola-ajtód, s hired máris Itália-szerte
százszorosan visszhangozták az iskola-házak.
Azt, hogy jött egy ember, Pallasz iker-tudományát
egymaga birja, s a szomjast kétszeresen megitatja.
Futnak a kétágú forrás édes vize mellé.
Szűkek a tág tantermek már a diákseregeknek.
Ámulnak, ha akár latinul szólalsz meg, akár az
ősi görög nyelven fogsz újabb fejtegetésbe.
Ámulnak, hogy olyan sok bölcs szerző ezer éve
rejtőző értelmét végre kibontod a ködből,
s régi tanitóik nem restellik kinevetni.
Egyetlen szó sem vész el: gyors toll valamennyit
írja, s a kései kor számára vigyázva megőrzi.
Mint amikor lelegelte a nyáj mindenhol a rétet,
s csonttá sorvadván a nehéz télben, kimerülten
bágyad az éhes jószág, ám ha fölenged a zord fagy,
és a zefir végigfúj lágyan a hűlt legelőkön,
gyorsan előtör a téli karám állatja, s az első
friss hajtásokat, ott, ahol éri, tarolja falánkan,
vagy ha a napban fürdő völgy síksága a zsenge
pázsittal csalogatja, csapatban ront oda, föl nem
tartóztatja erő, örvend a vidám kikeletnek,
(s kedvre deríti a ritkaszavú pásztort is a látvány):
így tör a sok tanuló éhes vággyal küszöbödhöz,
részt óhajtva az új és fejlettebb tudományból.
Más termekben üres lócák, sőt nemcsak az ifjak,
az se marad már ott, ki előbb fent ült a katedrán:

csatlakozik tanulóihoz és hozzád fut a mester.
Osztály, kor, nem – egyremegy, áradnak seregestül,
tömve a gyűlésház emberrel: gyermekek, aggok,
lánykák, férfiak egymás mellett: több olyan is, kit
más pályára terelt az okosság, most csak a lantot,
most csak a Múzsákat kívánja. Fölugrik a kalmár
fösvény pulpitusától, a földműves odahagyja
fényes ekéjét, sutba hajítja a harcos a dárdát.
Semmi egyéb tudománynak nincs becse, mindvalahánynál
több a tiéd. Cirkalmát elveti a geometra,
s hozzád pártol. A dolgok titkaival bibelődő
bölcsész nálad köt ki, a házad látogatói,
íme, az orvosok is, meg a nyelves jogmagyarázók.
Fő becsvágya a városatyáknak, jámbor igényük,
hogy csak rád bízhassák gyermekeik nevelését.
Mert ki vihetné még följebb a magasba törekvőt,
vagy ki tüzelhetné inkább tanulásra a lustát?
Elsőként a helyes-szólásnak adod meg alapját,
oktatod aztán a helyesírás tudnivalóit:
hogy ne hibázzon a nyelv, és félre ne csússzon a tollhegy.
Majd meg stílusukat csiszolod képzelt levelekkel.
Hogyha pihennek, történelmet bújsz velük együtt,
aztán szónoklásra fogod rá őket s versfaragásra.
Míg a tehetség éretten s biztos haladással
nem jut a csúcsra. A régi írásokból sem az összes
kell, csak, amit már elfogadott az elődi okosság.
Mert ha vadon nőtt burjánt látsz sarjadni a szívben,
mint a derék gazdák, kiekézed először a gizgazt,
majd azután szórod be a termőmagvat a földbe.

A FERRARAI ISKOLA

Hála neked jár, hogy míg máshol vad csatakürt zeng,
Ferrara egymaga lantszót hallgat, s egymaga díszlik
ékesnyelvű polgárokkal, jámbor urakkal,
s hogy minden Múzsának jó otthont ad e fészek.
Nemcsak, amit te tanítsz, azt lelheti itt föl az ember,
él itt más tudomány is. Azért a vezér te maradsz csak.
Orvos, a kettős jog- vagy a hármas bölcselet-értő:
mind, aki oly szép számban jött ide, azt egyedül te
vonzottad. Ha kopár sivatag-zátonyra kerülnél,
vagy ha a szittya-hegyekre, ha vándor sátrat a szármát
pusztákon vernél, laknál a getul kalyibákban:
mindenhol bizonyára hamar gimnázium állna,
és valahány tudomány-ág van, hozzád odagyűlne.
Több joggal mond hát alapítójának e város,
mint őt, aki először köt nagyszarvú tinóval
egybe üszőt, és von falakat-kijelölni barázdát,

s hol majd a kapu lesz, az ekét ott átviszi kézzel.
Mert van-e akkora tett múló talakat tölemelni,
árkot sánccal övezni, szilárd bástyákkal erődöt,
mint a vadonból, borzas völgyekből kikelőket
szép életre, magasztos műveltségre kapatni?
Mert, hogy meghallgasson téged, a föld valamennyi
sarkáról jön a nép; már nemcsak Itália bámul,
hired tündöklése megindította a lelket,
még azokét is, akik gyűlölték eddig a Múzsát.
Hozzád jő, átszelve a tengert érted, a dalmát,
hozzád Kréta, Rhodos meg Cyprus messzi lakója;
Vénusz, Apolló és Jupiter védence e három.
Otthoni mestereik lekicsinylik a francia ifjak,
nem hederít a kedélyes nyelvű Bécsre a német,
árad a Gibraltár mellől a spanyol fiatalság,
itt van a zord Észak lengyelje s a messzi világok
kóborlója, az angol. S én magam is, kit az isten
s jósorsom küldött hozzád még zsenge koromban
pannon föld ama szép tájékáról, hol a Dráva
átszeli lágyan a zsíros szántóföldeket, és már
habját s régi nevét a Dunába veszíteni készül.

GUARINO MÜVEIRŐL

Néha marad néhány percecskéd arra, hogy olvass,
ünnepnap vagy a nagy szünidőben, míg a diákhad
messze kirajzik az árva határba, midőn aratáskor
nap süti, vagy ha szüretkor must ragacsozza a száját;
s írsz valamit, vagy fordítsz, hasznos dolgot a köznek,
melynek révén emlékszik majd rád az utókor;
vagy ha tavaszkor a vének sütkérezve csevegnek,
s téli szomorkában, mikor itt van a Bak hava, és más
bóbiskolgat, lám te, szobád mélyébe vonulva
körmöd rágod, esetleg ritmust versz ki, s a hószín
lapra sötét tintával lassacskán szöveget rósz.
Így aztán, noha gondok roppant súlyai zúztak,
több hagyatéka maradt elmédnek, mint azokénak,
kik békés árnyékban ráérősen időztek.
Egyik műved igét s névszót kapcsolni tanít meg,
másik a szók belső erejét értelmezi rendre,
ismét másik a nagy Platón életleírása,
s van, hol a hizelgőt különíted el és a barátot.
S leveleid sem írod tele éretlen fecsegéssel:
vagy tudományt vagy erényt, – valamit mindig kap a címzett.

CSORBA GYŐZŐ fordításai

BERTHA BULCSU

Interjú Déry Tiborral

Zuhog a téli eső. A vékony kabát alatt fázik a hátam. Pasarét egyik elegáns utcájában a húszas számot keresem. Nehéz megtalálni. Sötét van. A házak bent állnak a kertek közepén, s a kapuk, bástyák jeltelenek. Találok egy huszonkettes kaput, aztán egy tizennyolcasat. Közöttük két kert is áll, házakkal, de ezeknek nincs száma. Melyik a húszas? A földszintes, nyeregtetős ház látszik rokonszenvesebbnek. Nagy ablakai vannak, s a függönyök csak részben takarják a szobákat. Bent, mint egy akváriumban, emberek úszkálnak. Egy férfi fej, egy női fej . . . Eltűnnek a pálmák mögött . . . Előbukkannak . . . A házban csak hangulatlámpa ég. A nedvességtől csillogó kerti fák részben eltakarják a széles, lapos ablakokat. Ha lenne egy csepp humorérzékem, most az utcai telefonfülkéből felhívnám a házat: „Déry elvtárs, teljes célpontot nyújt, bárki lelőheti a kerten át . . . Tessék eloltani a lámpát, vagy lehúzni a redőnyöket . . .'' Mint Rákosi alatt, amikor a kiemelt íróknak védelem járt. De ez nem Déryvel történt, hanem az Írószövetség egyik akkori funkcionáriusával . . . „Déry elvtárs teljes célpontot nyújt . . .'' Jobban hangzik, mint az eredeti. Biztos, hogy ez a húszas ház? Az az árny ott a gyér fényben Déry Tibor lenne? . . . Rákosinak villaosztogatás volt a heppje. A kiemelt íróknak a Kossuth-díj mellé sok esetben egy villát is adott . . . De ezt a villát Déry Tibor nem Rákositól kapta, hanem az írói keresetéből vásárolta. Mennyit keresett a hatvanas években? Meg kellene kérdezni. Persze, nem illő. Hetvenhét éves, ült, s nagyon jó regényeket, elbeszéléseket írt. Volt néhány olyan éve, amikor dőlt hozzá az arany. Elég későn . . . Ebből is látszik, hogy a prózaírónak, ha vinni akarja valamire, sokáig kell élni . . . Hogyan lehet ide bejutni? A kapun nincs kilincs. Zárva van. A ház harminc méterre áll a kaputól. Közben fák, bokrok. Ha bejutok a kapun, szétté p a kutyája. Valaki éppen a napokban említette, hogy a Déry kutyája megharapta . . . Ahaa . . . Itt a csengő a bástyán. Csak meg kell nyomni . . . Milyen kutyája lehet Dérynek? Huskyt nem tart, az biztos . . . Magyar vizslát sem . . . Farkaskutyát? A Gestapo kedvenc kutyája volt . . . Azt nem . . . Mit tart akkor? Nagy, fehér komondort? Nem, azt sem tart . . . Talán egy dobermant, boxert, dán dogot? Lehetséges . . . Vagy egy ír szettert . . . Az ír szetter is nagy kutya. Ha rosszul nevelték, harap . . . Hét óra, meg kell nyomnom a csengőt. Meg is nyomom. Az akváriumban megáll az élet. Mozdulatlanok a testek, pálmák, bútorok. Hirtelen aztán, a kapuban felberreg egy szerkezet. Villanykapujuk van. Nyomom, nem nyílik. Újra berreg, újra nyomom, nyílik. Végre. Bent állok a kertben. Kigyullad az udvari villany, feltárul a ház ajtaja. A fényben egy asszonyalak áll, magabiztosan, bizonyos gráciával. Az író felesége. Integet. Megindulok a ház felé. A fényből kutya ugrik elő. Fehérlik, nyargal, elkanyarodik. Azt hiszi, nyitva maradt a kapu. Téved. Elérem a házat, bemutatkozom. Az előszobában Déry Tibor fogad. Bevonulunk a dolgozószobába. Futólag látom, hogy a szomszédos szobában asztal, s kényelmes székek, fotelok állnak a szoba közepén, az ablak előtt pedig magas, életerős dísznövények. Talán pálmák . . . Olyan magasak, mint egy középtermetű ember.

Déry Tibor az íróasztala előtt beleereszkedik egy fotelba, én az asztal mellett kapok helyet egy kényelmes, nagy széken. Én, és a kutya. Mert alighogy leülök, a kutya az ölembe ugrik. Fehéres, érzékeny szimatú, izgatott foxterrier. Kisasszonyosra fésült bundáját felborzolja. Gyermeteg és szeszélyes. Kutyakisasszony, kutyahölgy . . . Szóval egy szuka. Nézem, megsimogatom. – „Ez lenne hát Déry kutyája . . ."

– Lidi, gyere le onnan, gyere no . . . – szólal meg Déry, aztán valamilyen gyors fondorlattal a kutyát kipenderíti a szobából. A kutya két lábra áll, befelé bámul az üvegajtón. Déry szomorúan ereszkedik vissza a karosszékbe:

– Nagyon szeretem a kutyát, ahogy ebből is látni – mondja. – Volt egy kutyám, Luca, az fél évvel ezelőtt meghalt. Én tüdőgyulladással feküdtem . . . Feleségem azt gondolta, attól gyógyulok meg, ha szerez egy új kutyát . . . Sokba kerül nekünk ez a kutyaszeretet. Körül kellett drótoztatni a kertet itt is, Füreden is. Az ilyen szuka, ha tüzel, nem néz sem istent, sem embert, csak megy a maga kedve után . . . Kutyát is nehéz pótolni, nemhogy egy elvesztett embert. Három évig ültem, az alatt meghalt az első kutyám, Niki. Ekkor szerezte feleségem Lucát, kit én csak hároméves korában ismertem meg. Tizenhárom-tizennégy éves volt, amikor meghalt. Az én koromban az ember nehezen szokik hozzá az újhoz, s nehezen válik meg a régitől. Fájdalmas volt, amikor el kellett pusztítani. Az orvos maga is sírva fakadt, amikor a kutya érzéketlen lábába beadta az injekciót.

A szobában csak egy asztali lámpa ég. A fény Déry arcára hullik, s az asztalon heverő tárgyakra. Az asztal zsúfolt, a könyvek, jegyzetek, ceruzák között a fő helyet egy hatalmas fenyőtoboz foglalja el. Az íróasztal az ablak előtt áll. Balra könyvespolc, hátul a félhomályban széles heverő, a sarokban alacsony, régi típusú szekrény. A könyvespolc peremén óra ketyeg, mellette egy idős asszszony fényképe látható. Mintha ágyban feküdne, fodros párnákon. Talán az író édesanyja? A kép, az óra, s a többi cseréptárgy, beleveszik a félhomályba.

Déry pálinkát tesz az asztalra. Tölt, kíváncsian nézi, mit szólok hozzá. Törköly. Jó és erős.

– Füredi . . . A szomszédunk főzte – mondja.

Déry Tibor Budapesten született 1894-ben. Vagyonos, polgári családból származott. A Kereskedelmi Akadémia elvégzése után magánhivatalnokként kezdte a pályáját, s íróként, forradalmárként folytatta. 1919-ben belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, s a Tanácsköztársaság alatt az írói direktóriumnak is tagja volt. 1956-ban a Petőfi-körben elmondott beszéde miatt zárták ki a pártból. 1957-ben börtönbe került, s három év múlva amnesztiával szabadult. Déry pályáját a mai napig motiválja a politika. Elegáns tollú, kitűnő író. Kossuth-díjas. Művei: A két nővér (elbeszélés, 1921); A kéthangú kiáltás (elbeszélés, 1922); Ló, búza, ember (versek, Bécs, 1922); Énekelnek és meghalnak (versek, 1928); Ébredjetek fel! (elbeszélés, 1929); Az éneklő szikla (kisregény, 1930); Országúton (regény, 1930); A tengerparti gyár (elbeszélés, 1945); Szemtől szembe (három kisregény, 1945); Pesti felhőjáték (regény, 1946); Alvilági játékok (elbeszélések, 1946); A befejezetlen mondat (regény, 1947); Jókedv és buzgalom (elbeszélések, 1948); Tanúk – Tükör – Itthon (drámák, 1948); Felelet (regény, 1950–52); Simon Menyhért születése (elbeszélés, 1953); Talpsimogató (egyfelvonásos, 1954); Hazáról, emberekről (szociografikus útijegyzetek, 1954); Emlékeim az alvilágból (visszaemlékezés, 1955); Két emlék (visszaemlékezés, 1955); A ló meg az öregasszony (válogatott elbeszélések, 1955); Útkaparó (tanulmányok, publicisztikai írások gyűjteménye, 1956);

Niki. Egy kutya története (regény, 1956); Szerelem (elbeszélések, 1963); G. A. úr X.-ben (regény, 1964); A kiközösítő (történelmi regény, 1966); Az óriáscsecsemő (drámák, 1967); Theokritosz Újpesten (novellák, elbeszélések, 1967); Szembenézni (jelenet, 1968); A kéthangú kiáltás (regények, 1968); Ítélet nincs (visszaemlékezések, 1969); A felhőállatok (versek, 1970); Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról (regény, 1971). Műveit német, angol, francia, olasz, lengyel, holland, svéd, dán, norvég és finn nyelvre is lefordították. Világhíres. Internacionalista, de a szónak az eredeti értelmében is az, hiszen már kora gyermekkorában rengeteget utazott és élt külországban. Mindenütt otthon van. Úgyis mondhatnám, hogy az élete más léptékű, mint mondjuk egy fiatalabb íróé manapság. Déry például a Szemtől szembe című regényét Dubrovnikban írta. Ablaka alatt fény és kékség, a kékségben a tenger, a tengerben élénk zöld szigetek. A „Befejezetlen mondat"-ot Bécsben a Café de France-ban kezdte írni, aztán a spanyolországi Palma de Mallorca-ban folytatta, majd Budapesten a Café Florenzben fejezte be. Déry alkatilag nemzetközi, mint ahogyan mondjuk a tudomány nemzetközi, vagyis egzakt.

– Az interjú káros dolog, kellemetlen műtét, nagyon nem szeretem. Elfedi a műveket – mondja Déry. Haja ősz, arca barázdált, tudós arc. Puha fekete kabátot visel és nagykockás farmeringet. Valahonnan felemel egy cigarettát, nyomogatja, pödörgeti, gyötri. Megszólalok:

– *Milyen volt a gyermekkora? Elmondhatna valamilyen jellegzetes emléket, ami befolyásolta később az életét?*

– Rossz a memóriám... Úgy érzem magamat most, mint iskolásgyerek koromban. Ha kitűnően tudtam is a leckét, de amint kihívtak a táblához, elfelejtettem... (sokáig gondolkodik) Gyerekkoromnak, azt hiszem, egyik húsba-vérbe vágó különleges emléke a betegségem. Angolkóros voltam, csonttuberkulózis a bokámban, évekig nyomtam az ágyat, négy műtétet végeztek rajtam. Ennélfogva gyerekkoromban is sokat jártam már külföldön. Szüleim gyógyhelyekre vittek, általában a tengerpartra. Abbáziába, majd Norderneybe, ahol világi nővérek vezették a kórházat. Másfél évig feküdtem náluk, meg is gyógyítottak. Valószínűnek tartom, ez jelentősen befolyásolta jellememet, szembenézésemet a külvilággal, állásfoglalásomat. Ezen azt értem, hogy hosszú ideig, majdnem férfikoromig, különcnek és idegennek éreztem magamat a világban. Kivételezett voltam, nem hasonló a többiekhez, ami elég sok konfliktust idézett elő bennem. Ebből akarják az irodalomtörténészek az állandó lázadásomat, konformizmus-utálatomat levezetni.

– *Tévednek?*

– Nem tudom... Ilyenfajta érdemleges kutatás nem emlékszem, hogy lett volna. Nem is nagyon nézegettek még be az irodalomtörténészek az életembe. Egyetlen könyv jelent meg rólam, amelyik életemből próbálja levezetni a műveket. Egy nyugatnémet monográfia, emigráns magyar írta. Rosszízű, rosszindulatú, felületes könyv. Szerzője nem az előbb említett életrajzi adatokból indul ki, hanem kizárólag politikai szempontból próbálja magyarázni munkáimat. Van, aki az írót egy lónak tekinti, amelyre felülhet, hogy őt jobban lássák.

– *Fiatal korában kitűzött maga elé valamilyen életcélt?*

– Polgári családból származom, polgári pályára szántak. Magam is bele voltam törődve... De attól a pillanattól kezdve, hogy írni kezdtem, más pályát már nem tudtam elképzelni a magam számára. Ítélet nincs című könyvemben megírtam már, hogy Grósz Andor barátom volt az, aki életre

keltette bennem az írót. Milyen volt Grósz Andor? Tihanyi Lajossal jó barátságban éltem, összeismerkedett nálam Grósz Andorral. Festett róla egy arcképet. Ez most előkerült.

Déry Tibor feláll, sokáig keresgél az iratok, könyvek, dossziék között. Végül egy fényképet tesz az asztal sarkára, a pálinkás poharak mellé. A fénykép Tihanyi Lajos festményét ábrázolja, a festmény Grósz Andort. Megnézzük. Déry komolyan, szomorúan emlékezik. Aztán visszaül a fotelba, s a háta mögé mutat:

– Tihanyitól egy rajzom is van... Bent a feleségem szobájában.

Hirtelen kinyílik az ajtó és belép Déry felesége.

– Életem, önts a vendégnek, szereti a pálinkát.

Déry önt. Felemeljük a poharakat.

– Nem szoktam inni, mert nem igen bírom az italt – mondja Déry, de azért iszik egy keveset a törkölyből. Én is iszom, aztán a kérdések következnek.

– *Vannak beteljesületlen tervei, vágyai, álmai?*

– Általában elégedett ember vagyok, ezt értsd úgy, hogy a munkáimmal ugyan lényegében nem vagyok megelégedve, mert túl nagy a margó az elképzelt vágykép és a beteljesített munka között, de azt hiszem többre nem telt volna az erőmből. Az utóbbi évtizedben azonban nagyjából kihoztam magamból, amit lehetett, ezért vagyok elégedett. Ami az élet külső körülményeit illeti, soha nem gondoltam arra, hogy ilyen anyagi biztonságban, mi több jólétben fogom befejezni az életemet. Amikor elkezdtem írni, meg voltam győződve arról, hogy a szegényházban végzem. Ez nem sikerült. Boldogulásomat kelletlen politikai pályafutásom is elősegítette, melynek úgynevezett világhíremet köszönhetem. Annak, hogy becsuktak. Ha csak a könyveimre kellett volna támaszkodnom, a tisztán írói munka alighanem csak közepes visszhangot vert volna fel, ennek megfelelően alakult volna az anyagi életem is. Kis rosszakarattal azt lehetne mondani, hogy jólétemet és írói rangomat annak köszönhetem, hogy lecsuktak.

– *Az ön számára mi a szülőföld? Táj, város, emberek, közösség? Mi asszociál erre a szóra?*

– Legpontosabban egy történettel tudnék felelni. 1960-ban szabadultam, 1963-ban voltam először külföldön. Úgy fogadtak, mint aki nyilvánvalóan kint fog maradni. Házat ajánlottak föl, teljes és bőséges megélhetést. Számomra nyomasztó ünneplésben volt részem. Egyetlen pillanatig sem gondoltam arra, hogy kint maradok. Hogy miért nem?... Próbakérdéseket teszek fel magamnak: Elmennék-e Segesvár alá meghalni? Azt hiszem, nem mennék el. Tetszik-e Budapest? Azt felelem, nem tetszik. Ha azt kérdezem magamtól, jobban érzem-e magamat magyarok, mint hozzám illő külföldiek társaságában, erre is nemmel felelek. Ezért nehéz meghatározni ezt a lelkiállapotot. Emlékszem, amikor hét évi emigráció után hazajöttem, s a vonat a Gellérthegy alatt ment el, elcsodálkoztam, hogy milyen kicsi a hegy, és milyen piszkos, jelentéktelen a város. De már amikor a határra értünk, s az osztrák kalauzt felváltotta a magyar kalauz... Kinyitotta a fülke ajtaját és szalutált. Arra gondoltam, hogy olyan országban, ahol a kalauz szalutál, nem lehet jó élni. Ne szalutáljon a kalauz! Ezeknek a furcsa ellentéteknek dacára, nem kívánok másutt élni, mint itt.

– *Magyarországon kívül, hol tudna még letelepedni?*

– Egész életemben napsütésre vágytam, tehát nekem a déli országok felelnek meg leginkább. Jártam és éltem Franciaországban, Olaszországban, szerettem is ott az embereket. Jól szabott ruha nekem e két ország, azaz nem vágnak hónaljban, szabadon tudok bennük mozogni. Ha – ami elképzelhetetlen, – kint kellene élnem, talán valahol délen tudnék. De csak kisvárosban. Itt Budapesten alig mozdulok ki hazulról, kéthetenként ha egyszer megyek be a városba. Jól mindig csak a természetben éreztem magam, s ez a Pasarét a természet látszatával szolgál. Az év egyik felét egyébként Füreden töltöm.

– *Az emigráció éveiben szenvedett a honvágytól?*

– Kezdem azzal, hogy majdnem minden idegen országban jól éreztem magamat. Ez a „majdnem minden" nem jelenti azt, hogy ne szerettem volna a németeket. A honvágy főként személyek iránti vágyban konkrétizálódott. Itt Magyarországon éltek a barátaim, a költőtársak . . . Az irodalom volt az én kisebb hazám a hazában, no ez odakint hiányzott. Bécsben még volt módom magyar írókkal találkozni, oda átjártak, emigrációs újság is megjelent. Később, amikor messzebbre kerültem el, már nehezebb volt barátokkal találkoznom. Bár jól éreztem magamat a távoli országokban, de volt egy állandóan lappangó hiányérzetem is.

– *Ez lenne talán a normális . . .*

– Magyaroknál nem ez a normális, nem tudják megszokni az idegen ország életét, a gyomruk az idegen konyhát. Nekem viszont a gyomrom is internacionalista volt. Azt ettem, amit az olaszok, vagy a franciák, jól is esett.

– *A fehérterror idején emigrációba vonult . . . Miért nem tette ugyanezt a nyilasterror alatt?*

– Egy időben foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy kimegyek. Elvált, legényemberként éltem, de kötve voltam az anyámhoz. Vele beszéltük meg, hogy mind a ketten kimegyünk. Folyt is levelezés kinti barátaimmal, s abban az időben történt, hogy kikeresztelkedtem. Felekezeten kívüli szerettem volna lenni, az felelt meg legjobban az ízlésemnek, de erre idehaza nem volt mód, így lettem lutheránus, anyámmal együtt. Ez is egyik gyakorlati lépése volt az emigrációnak . . . Már nem tudom, miért volt akkor előnyösebb keresztényként kimenni, talán a bevándorlást könnyítette meg. Aztán . . . Életem egyik legjobb barátja, Szilasi Vilmos filozófus lebeszélt arról, hogy külföldre menjek. Nem szabad leegyszerűsíteni a helyzetet, mondta. Igaz, hogy nem írhattam, nem kereshettem pénzt, csak alantas bestseller fordításokhoz jutottam, rá voltam szorulva arra az anyagi támogatásra, amit Szilasiék adtak. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy el akartam menni, restelltem, hogy férfikoromban mások tartanak el. De Szilasi határozottan lebeszélt arról, hogy elmenjek. Magyar írónak odahaza a helye. Én ugyan jól tudok németül, írtam is németül, és el tudtam akkor képzelni, hogy német író leszek . . . De mindent összevetve magyarul tudok a legjobban, gondolataim hajlatai, menete magyar. És a nyelv szeretete . . . A sokféle taszító és vonzó mozzanat úgy oldódott fel, hogy végül idehaza maradtam. Volt bennem persze valamennyi felületességig terjedő optimizmus, és politikai ostobaság is.

– *Véleménye szerint az író befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– Nagyon kevés a reményem. Talán egyéneket. De akkor sem hiszem, hogy alapvetően, jellemükben, és ma sokkal kevésbé hiszem, mint azelőtt. Az író szava alig hallatszik a kommunikációs eszközök üvöltésétől. Azok meg is hamisítják az írót.

– *Mit tart az író legfontosabb feladatának?*

– A kérdés túl általános. Az irodalmat mindig politikai súlya után ítélték meg, és minősítették kívánatosnak vagy elvetendőnek. Nem hiszem, hogy a közéletben az írónak különlegesen fontos szerep jutna. Az írói munkának külsődleges politikai eredménytelenségén vagy eredményességén túl más, fontosabb elemei vannak.

Mély lélegzetet veszek. Déry felemeli a kezét:

– Kérlek, ne szólíts mesternek. Mondd, hogy bátyám. A napokban kaptam értesítést arról, hogy az amerikai Mark Twain Társaság lovagjává ütöttek. Itt a címzés, dr. Déry Tibor lovag, holott doktor sem vagyok, nemhogy lovag.

A kutya váratlanul felugrik az ölembe. Észre sem vettem, hogy a szobában van. Bekapja a kezemet, szopogatja az ujjaimat. Jó meleg nyelve van. A jelek szerint a továbbiakban együtt írjuk az interjút. A golyóstollat is megkóstolja. Ízlik neki. Írni persze nem tudok, mert a noteszem közepén ül. Déry erőt vesz magán és a kutyát kizárja. Sajnálom. Csaknem szót emelek Lidikéért, de nem lehet. Ha bejön, ismét a noteszomra ül s bekapja a kezemet. Déryre pillantok. Felteszem következő kérdésemet.

– *Mikor ír, és hol?*

– Hol?... A térdemen. Bárhol ülök, tudok írni. Amíg autóbuszon és villamoson jártam, ott is írtam a térdemen. Csak az utóbbi években kaptam magam rajta: Jó dolog egy nyugalmas szoba, ahová a háznak és a világnak a lármája nem jut el. A „Befejezetlen mondat" nagy részét a Szabadság téri Florenz kávéházban írtam. Foglalt asztalom volt, a szomszéd asztalnál Illyés Gyula dolgozott, aki akkor a Nemzeti Bankban volt hivatalnok, és délelőtt tizenegykor érkezett a Florenzbe, ott írta a Puszták népét. Azt tenném még hozzá, az író számára a legszerencsésebb a magányosság és a világban való jelenlét váltakozó cseréje. Nem lehet csak cellában írni. A „G. A. úr..."-at cellában írtam. Szükség van egy távoli szobára is, ahová az ember a világ elől behúzódhat. Általában későn kelek, tizenegytől fél háromig írok, akkor ebédelünk, utána alszom. Délután hat-hét órától aztán reggel három-négy óráig újra írok, ha van munkám. Amikor dolgozom, ez így megy évekig is. Elég rigorózusan betartom.

– *Könnyen ír, vagy nehezen?*

– Nagyon nehezen. Itt egy ilyen kis füzetoldal, nézd meg!

Déry kis alakú füzetet tart elém. Az oldalon szinte minden szót áthúzott, s az új változatot föléje írta. Aztán azt is áthúzta, s a legújabb szöveget alája írta. Így is csak néhány mondat maradt az egész oldalon.

– *Ha nem ír, mit csinál? Van valamilyen kedvenc tevékenysége?*

– Változó volt. Nagyon fegyelmezetlenül éltem. Voltak játékos, kártyás és szerelmes korszakaim. Most amióta korosodom, lassacskán lekopott rólam minden szép és kárhozatos szenvedély, s indulat. Álbölcs életet élek. Ritkán mozdulok ki, csak a meghitt társaságommal találkozom. Talán a munkámnak is hiányzik, hogy keveset jutok ki a világba. A mai élettel még dörzsfelületi érintkezésem is alig van. Amiből az következik, hogy a mai életről nem is nagyon tudok írni. Azzal vigasztalom magam, hogy hetvenhét év alatt eleget láttam, kiismertem és megismertem a világot, újság, meglepetés, lényegi, aligha érhet. Ami annyit tesz, hogy nem igen bízom az emberiség fejlődésében.

– *Milyen most a közérzete?*

– Ami testi közérzetemet illeti... hát öreg vagyok. De élélek még egy darabig. Ami szellemi-lelki közérzetemet illeti: a v i l á g b a n nem érzem

jól magamat. Amióta az eszemet tudom, ellenzéki vagyok. Nem értek egyet. Ez az alkatom legjellemzőbb tulajdonsága, nem értek egyet sem az egésszel sem a részletekkel. Ami pedig az itthoni dolgokat illeti, kissé őfelsége ellenzékének érzem magam, alkatomból és mesterségemből kifolyólag is. Nem egészen értek egyet – mint ahogy a világgal sem, – azzal, ami idehaza történik, de szívesebben nem értek egyet ezzel, mint bármely más, általam ismert rendszerrel.

– *Úgy tudom, nincsenek gyerekei. Nem érzi magát magányosnak?*

– Részben megfeleltem már erre az első kérdésnél. Magányban telt a gyerekkorom, gyakran éltem idegenben, idegenként. Ez az érzés ma is gyakran kísért. Nagyon ritka az az eset, amikor testestől-lelkestől egyet tudok érteni akár a legjobb barátommal is. Ezen túl, bár nincs gyerekem, nagyon boldog családi életet élek, és ez megvéd a magány veszélyeitől.

– *Hisz a barátságban?*

– Proust nem hitt a barátságban, felületes érzésnek tartotta. Én bennem sok jó emlék van a barátságaimról, és nem hiszem, hogy alantasabb érzés volna, mint sok más indulat, ami az embereket a világhoz köti.

– *Vannak ellenségei?*

– Bizonyára vannak, nem tudom, szórakozott vagyok.

– *Gyűlölt már valaha valakit intenzíven?*

– Volt – elég ritkán –, akitől viszolyogtam, talán még utáltam is. Gyűlöletig ritkán fokozódott ez az érzés. Szerencsére feledékeny vagyok . . .

– *Amikor amnesztiát kapott, és kiszabadult a börtönből, mit érzett és mit csinált az első napon?*

– Abban a pillanatban, ahogy kiléptem a váci fegyház kapuján, és beültem a taxiba a feleségem mellé, már megbocsátottam mindazoknak, akik véleményem szerint börtönbe juttattak, és ott őriztek. Túláradó életöröm volt bennem, azt hittem, most már enyém a világ. Tizenöt vagy húsz kilót fogytam a börtönben, és ezt rögtön az első otthoni vacsoránál igyekeztem bepótolni. Ritkán álmodom, vagy ritkán emlékszem álmaimra, börtön-álmaimra még ritkábban. Egészségileg azonban némileg megsínylettem az ott töltött három évet.

– *A kortársai azt mondják, a nők sokat jelentettek önnek . . .*

– Fiatalabb koromban Don Juannak tartottak, oktalanul. Hűséges természet vagyok, ami kizárja, hogy bármikor is nőcsábász lehettem volna. Noha voltak szerelmeim . . . De azok őszinték voltak, egy életre szóltak, amíg . . . amíg végük nem szakadt. A nőket mindig tiszteltem. Többnek éreztem magamnál azt, akivel szerelembe estem, tehát nem lehettem Don Juan.

– *A háború alatt ön mitől szenvedett a legtöbbet?*

– Az első, kis világháborúnak az elején készületlen, politikailag és emberileg ostoba voltam. Annyira, hogy majdnem önként jelentkeztem katonának. Ebben szerencsére megakadályozott testi alkalmatlanságom. A jobb karom ínsorvadásos, nem egyenértékű a bal karommal. A második világháborút viszont teljes ítélőképességemmel, és kezdettől fogva gyűlöltem. Személy szerint addigra túljutottam a katonaköteles koron, nem szenvedtem személyi sérelmet, és ezért hányatottságom csak a nyilasterror korszakával kezdődött.

– *Jómódú polgári családból, ön hogyan és miért jutott el a Visegrádi utcába?*

– Ugyanaz a pályafutás, mint amit Lukács György megtett, aki gazdag bankárcsaládból származott, és a környezete miatt utálta meg azt a politikai

rendszert, amiben felnőtt. Nálam hasonló volt a helyzet, bár személy szerint szerettem otthoni környezetemet, még nagykapitalista nagybátyámat is. De amennyire vissza tudok emlékezni, rosszul éreztem magamat abban a társaságban, amelybe születésemnél fogva tartoztam. A Visegrádi utcába lázadó, nonkonformista alkatom vitt. Bár érzelmileg fogékony vagyok, elég későn kaptam értelmi támogatást ehhez az érzelmi világképhez, de ez a támogatás is mindvégig, a mai napig csak segélycsapata maradt az eredendő, velem született magatartásnak.

– *Ön mint széles látókörű, világot járt író, mivel magyarázza, hogy Magyarországon a legmagasabb az öngyilkosságok száma? Milyennek tartja a magyar népet?*

– Szinte megválaszolhatatlan kérdés, vagy külön interjút igényelne. Csak teljes bizonytalanságban mondhatok valamit. A magyarságot szerencsétlen történelmi sorsa alakította elsősorban, az hogy – nagy általánosságban mondom – mindig ő volt a gyöngébb; amikor összeütközésre került sor más népekkel, ő maradt alul. Alulmaradt történelmi harcaiban, alulmaradt forradalmaiban. Valószínűnek tartom, de ezt is nagy bizonytalanságban mondom, ez alakította ki a jellemét, ez, egyik legerőteljesebben jelentkező, hasznos, rokonszenves tulajdonságát, a józanságot. Aki vereséget szenved, mindig józanabb a győztesnél.

Amikor kérdéseim elfogytak, poharainkból felhajtottuk a maradék törkölyt. Lidi már aludt. A kert is aludt. Déry az előszobában megnyomott egy gombot. A kapu rekedten berregett. Behúztam magam után. Pasarét nedvesen, feketén elmerült.

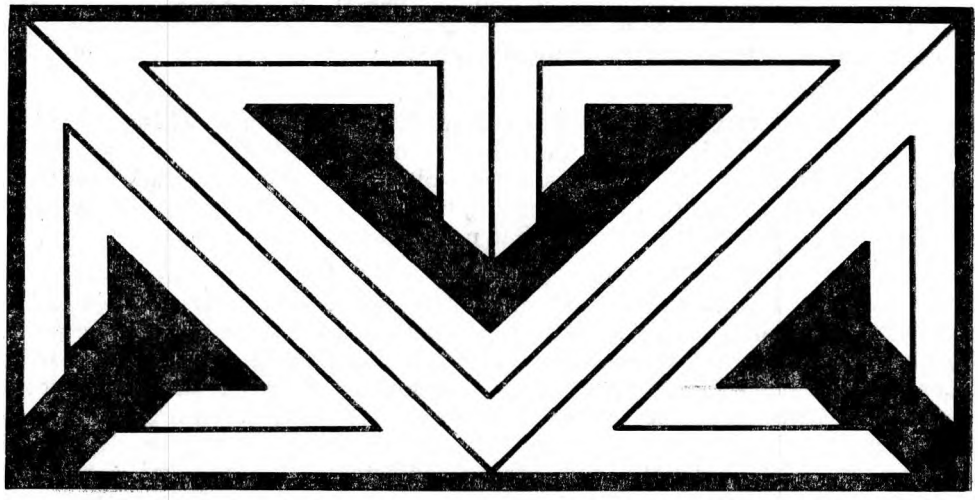

DÉRY TIBOR

Emlékeim a Nyugatról

(A Petőfi Irodalmi Múzeum felkérésére)

Kevesen vagyunk már életben, akik annak idején a munkatársai voltunk. Ennek a körülménynek tudom be azt a megtisztelő kívánságukat, mondjam el kortársi emlékeimet a Nyugatról.

Nem tudom, illetékesek-e. Igaz, a Nyugat közölte elsőnek s hosszú ideig egyetlenként írói kísérleteimet – melyek ebben az időben tudásomnak csak a fonákját mutatták –, s bábám, majd dajkám volt, ma is annak tisztelem, de valójában belső életét, irodalmának áramlását csak a partján kísértem, „külmunkatársá"-nak éreztem magam kezdettől a végéig. 1917-ben, tehát majd tíz évvel indulása után közölte első munkámat, s így túl fiatal voltam, hogysem az alapítók, Ady, Babits, Móricz, Tóth Árpád, Kosztolányi, Ignotus stb. befogadhattak volna már beért s összemelegedett közösségükbe, viszont túl öregnek látszottam a következő, úgynevezett második nemzedékhez, mely tíztizenöt évvel utánam ütötte fel fejét. Hátam mögött támaszok, előttem kötelékek nélkül, így kerültem két nemzedék közt a pad alá. Lehet, hogy egyéb okok mellett ez a viszonylagos magány is elbizonytalanította írói tollamat.

Az első nemzedékből mindössze Tóth Árpádhoz fűzött meghitt baráti viszony, szorosabban ez is csak 1917-től 1920-ig, amíg a tizenkilences kommün bukása után hét évig tartó emigrációba nem kényszerültem, s a személyes érintkezés testmelegét már nem pótolhatta a ritka levélcsere. De a távolság nemcsak barátságunkat hűtötte le emlékké – igaz, dédelgetett emlékké –, többé-kevésbé elidegenített az egész hazai irodalomtól; az idő tájt ugrottam fejest a nyugati avantgarde mozgalmakba, melyeknek dörgő hullámverése egy időre megsüketített a hazai hangokra. Hét év után, 1926-ban hazatérve, azon vettem magam észre, hogy megint csak emigrációba kerültem, itthon is idegenként, s jó időbe telt, míg hallásom visszaigazult ahhoz a dallamkincshez, melyet születésemkor kaptam örökbe. Hallásom s vele párban ítéletem is arról, ami idehaza irodalomban történik.

Ez az ellentállás, majd a tartózkodás – egészében véve csökött fejlődésem – persze nem segített hozzá, hogy otthonosabban érezzem magam a Nyugatban, továbbmenőn a Nyugat íróinak társaságában. Idegenségem s idegenkedésem a megfelelő áramköröket indukálta válaszul. Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője ugyan változatlan, s máig érthetetlen bizalommal s elnézéssel szemlélte írói vedlésem lassú folyamatát, de meghitt viszonyba vele se kerültem; mindvégig – máig – a szeretett s mélységesen tisztelt szerkesztő maradt számomra s időnkénti konfliktusaimat, melyek összeugraszthattak volna vele, hasonlatosan egy elfojtott apakomplexushoz, többnyire csak álmomban tettem szóvá s dolgoztam ki, olykor – ma már látom – félreérthetetlen freudi formában. Osvát baráti körét azonban még ellentéteinkben sem tudtam megközelíteni.

Külföldi emigrációmból hazatérve a belföldibe, a Nyugat első nagy nemzedékének még egy tagjával simultam szorosabb barátságba, Füst Milánnal.

Lehet, hogy az alapképlet itt is két magány egymáshoz vonzódása volt. Füst Milán, bár kezdettől fogva a Nyugat írójaként forgott a köztudatban, a Nyugat messze látható billogával az oldalában, ugyanazt sérelmezte, bár más okokból és persze sokkal több joggal, mint amit tudva-tudatlanul magam is: hogy a körön belül is, kívül maradt. Akikkel nagyjából egy időben indult, Ady, Babits, Kosztolányi, Karinthy stb. valamennyien – civil szemmel nézve – irodalmukkal az irodalom fölé is emelkedtek, tekintélyben, hatáskörben, dekórumban; a nemzeti lét munkatársainak ismertettek el, Füst Milán csak a Nyugat munkatársának. S itt sem háborítatlanul. Nemcsak Osvát Ernőnek, „halálos barátjának", mint ő nevezte, villogó szemüvege szigorodott meg feléje fordultában, legtöbb régi barátja is elszóródván mellőle – ne nézzük, kinek a hibájából – végül is magára maradt. Két sértődöttség találkozásából így született egy hosszan tartó, igaz, sok viszontagsággal terhelt barátság.

Az én sértődöttségemnek nyilvánvalóan jóval kisebb jogalapja volt. Ugyan miféle hazai irodalmi szükségletet tudtam volna akkor ellátni önbizalmam és igényeim méretére? Azt a keveset, amit akkor külföldről hazahoztam, készter-mékben és tudásban, az idehaza nem kellett. Még annyira sem, hogy leltárba vétetett volna. Két, saját költségemen kiadott verskötetet tettem le a hazai asztalra – hogy mit értek, most ne firtassuk! –, de még a nyomdaipari terméket megillető számbavételben sem részesültek. Még a Nyugat, melynek állítólag munkatársa voltam, sem érdemesítette kritikai rovatára. Nyugat-beli barátaim sem tudtak velük mihez kezdeni, Tóth Árpád sem, Füst egyenesen „főzelék-nek", azaz zöldségnek minősítette őket, Nagy Zoltán pedig, a Nyugat egy kiváló, de ma már méltatlanul elfeledett költője, Tóth Árpád debreceni barátja levelet küldött, amelyben restelkedve megvallja, hogy nem érti a verseket, hát hogy írhatna róluk. Ugyanilyen elhárító gesztusokkal fogadtatott „Országúton" című regényem, melyet 1932-ben az Athenaeum adott ki átmeneti elmezavará-ban; mellesleg: tizenöt évi írói működésem után az első könyv volt, amely nem a magam, hanem kiadói kiadásban jelent meg s írói tiszteletdíjat kaptam érte.

Munkatársi viszonyom a Nyugathoz? Például:

Kedves Babits!*

Az öcsém írja, hogy gyakori látogatód – akárhány levelet kapok tőle, mindben az áll, „hogy épp ma voltam Babitsnál". Nem tudom, mit akarhat tőled a gyerek, ha netán az én nevemet használná fel ürügyül vagy zavarna téged, tedd ki a szűrét. Különben inkább azt hiszem, hogy irántad érzett tisztelete vezérli hozzád – már 13 éves korában nagy lelkesedéssel olvasta verseidet – és hiúságát is csiklandozza bizonyára, hogy személyesen beszélgethet veled. Nagyon naiv, kedves gyerek különben.

Ami a magam dolgait illeti, nem sok érdekeset írhatnék – jó ideig bolyongtam Szlovákiában, Prágában – most végre itt Wienben telepedtem meg s bizony egyelőre elég sanyarúan keresem meg kenyeremet. Ez nem bánt túlságosan – az se, hogy kissé koplalnom is kell, a hazai legzsírosabb szalonnák se tudták pótolni a léleknek és a szónak azt a szabadságát, amit itt élvezhetnék, ha élni akarnék vele – de hát nem teszem, mert nem akarok politikába keveredni s így csak csendes szemlélője maradok a szeles, szabad, viharos időknek. Ez is eléggé szomorú város különben s azt hiszem, az egész világ szomorú ma. De ami odahaza, nálatok történik, az még valamivel több – azt már csak rondabugyraid belsejében lehetett azelőtt elképzelni. Én eléggé tűrhetetlennek éreztem

* Bécs, 1922 eleje.

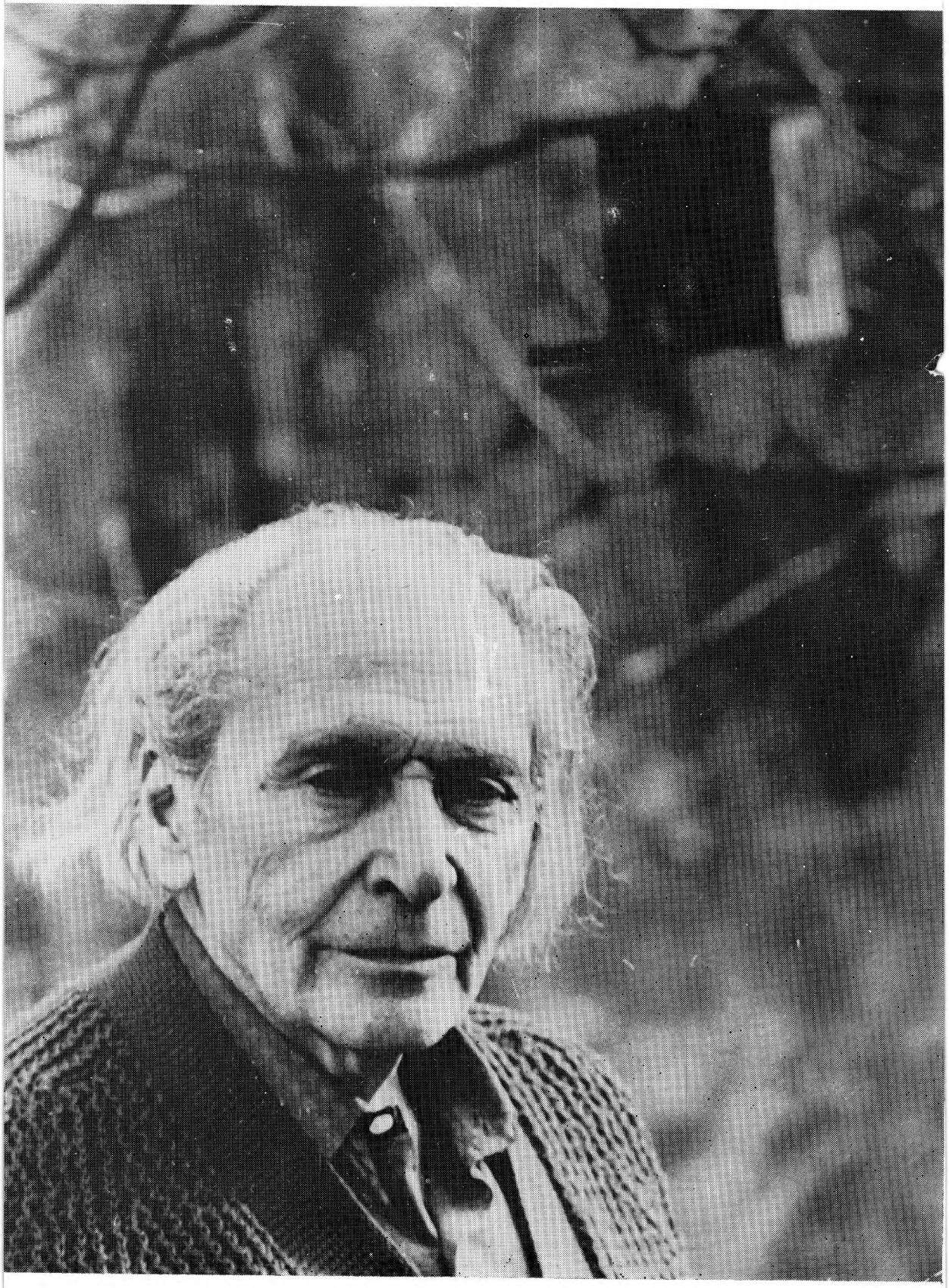

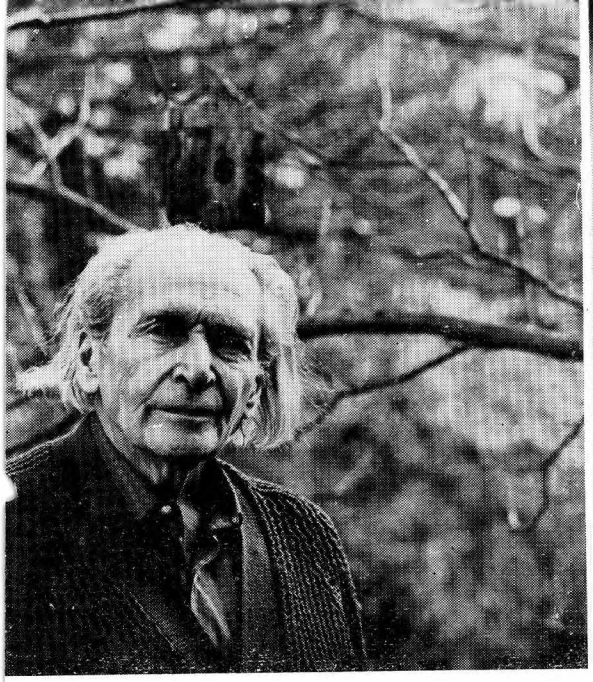

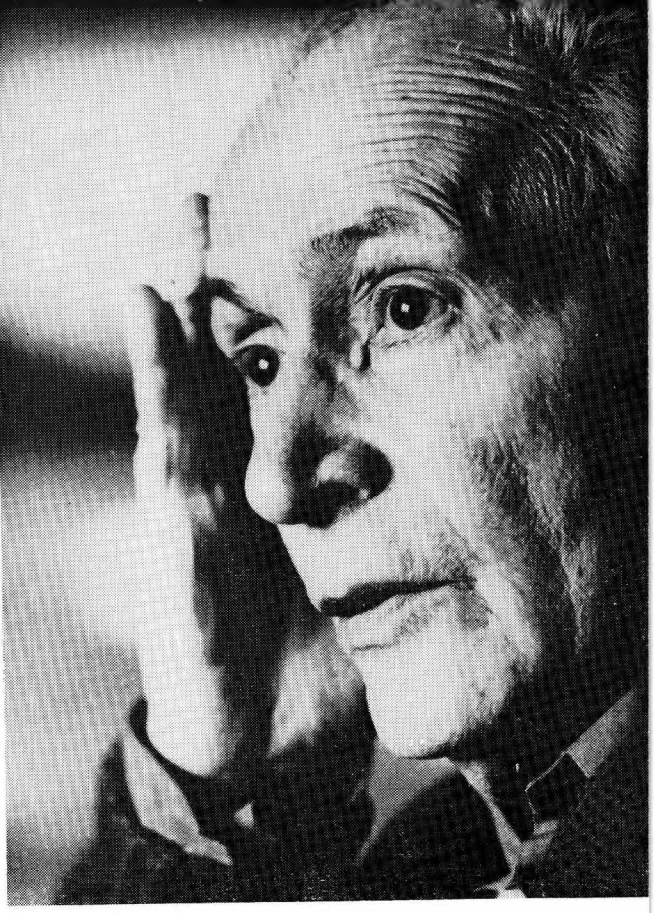

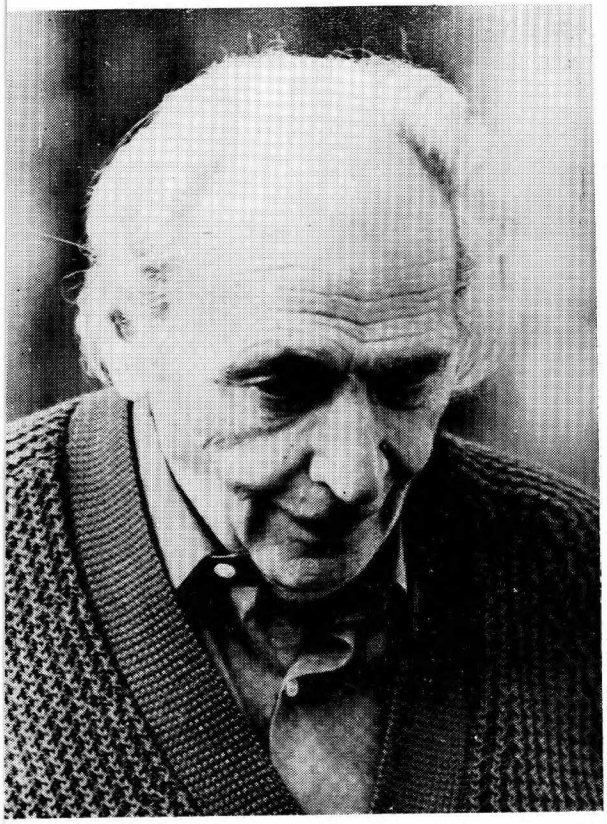

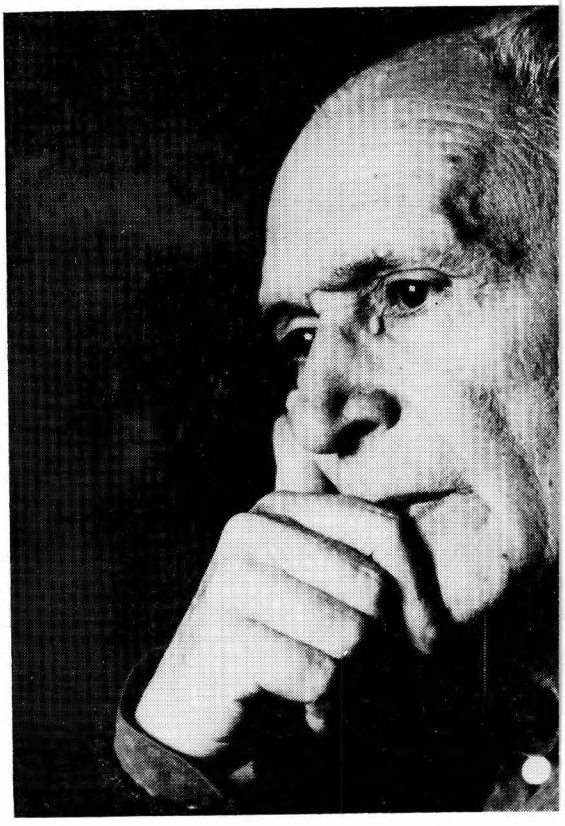

már az életünket, amikor még odahaza voltam s mennyivel inkább most, mikor közvetlenül nem érzem bajait s így tárgyilagosabban tudom megítélni. Aki sötét és szennyes szobában él, az bizonyos idő múlva már nem érzi bűzét és sötétjét – ti is úgy vagytok vele. Kíváncsi vagyok (nem! több mint kíváncsi, mert az én életem is nagyon bele van keveredve) mikor fogja megérezni, s mint tesz majd róla, s hogy lehet-e ezen is úgy segíteni, ahogy te szoktad elképzelni, a te humanizmusoddal s pacifista eszközeiddel. Förtelmes volna ma a világ, ha az ember nem tudna saját magába menekülni tőle – kívülről ma csak az erdők és állatok adnak megnyugvást az embernek.

Nagyon örülnék neki, ha valami hírt küldenél magadról.

Szívélyes üdvözlettel
Déry Tibor

Wien, XIX. Pyrkergasse 13.

*

Kedves Babits Mihály!* Vagy két hónappal ezelőtt küldtem neked a Nyugat számára két verset. Arra kérlek, ha nem akarnátok közölni, értesíts róla vagy küldd vissza a kéziratot. Egyébként is csak úgy adhatok a Nyugatnak ezentúl kéziratot – ha ugyan reflektál rá! – ha több helyet ad nekem, tűrt outsiderként nem kívánok többé szerepelni. Legutoljára négy hónappal ezelőtt hozta két versemet, azelőtt egy évig semmit. A Nyugatnak, úgy tudom, elve, hogy helyt ad *mindenféle* irodalmi irányzatnak, ezt írta legutolsó számában is – rám ez nem vonatkozik? Vagy pedig oly rosszak az írásaim, hogy nem ütik meg a „Nyugat" (. . .) mértékét? Ha ez a vélemény, akkor vélt „jobb" dolgaimmal sem kívánok ott szerepelni.

Nagyon kérlek, kedves Mihály, intézd el számomra véglegesen ezt az ügyet, hogy végre tudjam magam mihez tartani. Én ugyan úgy gondolom, hogy becsületes író vagyok, s hogy *jogom*, kifejezetten jogom van (munkatárs *is* voltam hat évig) a Nyugat nyilvánosságára, de lemondok róla, ha úgy akarják, s ezt az akaratukat tudomásomra hozzák. Még egyszer kérlek, mint a Nyugat szerkesztője, intézd el számomra ezt a kérdést, s értesíts az eredményről. Előre is hálás köszönet eljárásodért s a levélért. Vilitől megkaptam könyvedet, érte is sok köszönet. Ilonkának kézcsók, minden jót.

Déry Tibor

Feldafing bei München
(Kelet nélkül)

*

Tisztelt Szerkesztőség!

A Ny. nov. 16.-i száma Hevesi Andrásnak regényemről írt figyelőjével ma került kezembe.

A figyelő hangját példátlanul sértőnek találtam s tiltakozom ellene:

mert a Ny. nem szokott közölni ilyen bántóan polemikus kritikákat saját munkatársai műveiről, még ha meg is érdemelnék. Szándékosságot kell tehát látni ott, ahol mégis megteszi,

mert a munka a Nyugatban jelent meg eredetileg, ami ugyan nem zárja ki azt, hogy rossz, de valószínűtlenné teszi a silányságnak oly fokát, amely a kritikust ilyen hepciáskodón fölényes hangra jogosítaná. Semmi kifogásom, ha a

* 1922/23-ból.

kritikusi szigor, amely a Ny. munkatársai közt oly divatos egymásról szóló írásaikban, – velem szemben is érvényesül, ezúttal természetesen csak a hangnem ellen tiltakozom, amelyben ez a szigor kifejezésre jut.

Kérem a Szerkesztőséget, szolgáltasson nekem elégtételt!

Tisztelettel
Déry Tibor

1932. XI/28.
Berlin, W.
Pariserstr. 10. bei Fried.

*

Tisztelt Szerkesztőség!

Mellékelten négy vers. Szíves elhatározásukat kérem alanti címemre.

Egyúttal egy kérés:

minthogy több mint két éve nem vettem igénybe a Nyugat hasábjait, igen lekötelezné nek, ha egy ideig sűrűbben beküldendő kéziratai mat lehetőleg folyamatosan hozhatnák. Ugyanezen okból szeretném, ha e négy verset – elfogadás esetén – egyszerre hoznák.

A korrektúrákat, ha van idő – egy levélváltás 8 nap – magam szeretném elvégezni; ha nem lehet, Gellért Oszkárt kérem meg külön e szolgálatra.

A kiadóhivatalt kérem, hogy a lapot jan. 15-től kezdődőleg indítsa meg egy fél évre – s az előfizetési díjat vonja le honoráriumomból.

Kérésem teljesítését előre is hálás köszönettel

Déry Tibor

1933. I. 24.
T. Déry kod A. Aleksic
Dubrovnik I.
Iva Jakova 7. S. H. S.

*

A Nyugat szerkesztőségének

Budapest

Két és fél hónapja 3 (?) verset küldtem be a szerkesztőségnek azzal a kéréssel, hogy – tekintettel arra, hogy két éve nem adtam kéziratot a Nyugatnak – közöljék mielőbb s tegyék lehetővé, hogy egy ideig sűrűbben küldhessek kéziratot. Azóta öt szám jelent meg, a verseket nem közölték, de a kéziratot sem kaptam vissza.

Egy fél évvel ezelőtt egy felületességében sértő, rosszhiszemű kritika jelent meg regényemről a Nyugatban. Reparációt kértem, de levelemre még csak feleletet se kaptam. Gellért Oszkár szerkesztő úr ugyan egy beszélgetés alkalmával, 3 hónappal ezelőtt, megemlítette, hogy a könyvet újra kiadták kritikára, de ez tudtommal nem jelent meg.

E két esetből (és több más, hasonló természetűből) nehezen lehet más következtetést vonni, minthogy a Nyugatnak *teljesen* közömbös, hogy munkatársa vagyok-e vagy sem. Sokkal kevésbé sértőnek találtam volna magamra nézve, ha egyenes, félreértés nélküli közlést kapok, hogy nem tartják kívánatosnak,

hogy tovább dolgozzak a Nyugatnak, mert felteszem, hogy ez legalább formailag udvarias lett volna.

Teljes tisztelettel:
Déry Tibor

Dubrovnik
Iva Jakova 7.
933. IV. 4.

*

Ilyen gyomorforgató kalandok között hogy őrizhettem volna meg amúgy is ingatag egyensúlyomat s tisztánlátásomat? Személyes balsorsom szorítására már-már bandzsitani kezdtem, csak azt vettem észbe, ami tekintetem ferde tengelyébe esett. Így nemcsak a világ rajza vetült elém gyakran torz formában, de az irodalom ,s benne a Nyugat képe is. Rosszul mértem fel jelentőségét, sokáig nem tudtam, hogy olyan kaptatója a magyar közéletnek, amilyenre ez előtte csak Petőfi, Arany idejében hágott fel.

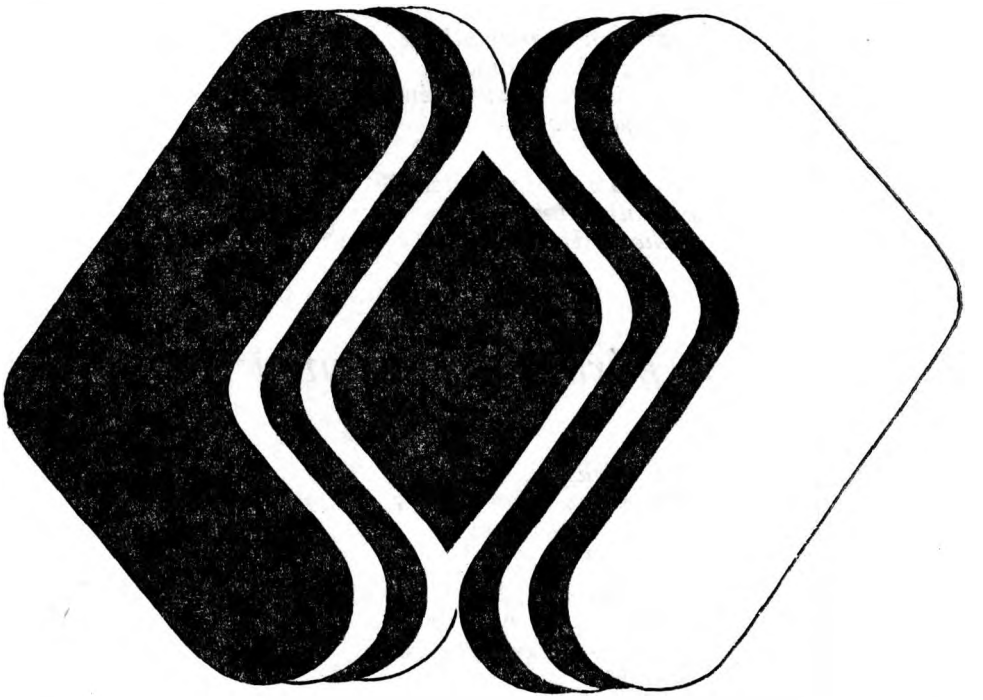

RÁBA GYÖRGY

Az ajtó előtt

Bejutni
egy tenyértől körvonalat
becenévtől kapni multat
kérdésektől létemnek teret
egy kézmozdulatra
városok omlanak táj domborodik
lélegzet-vesztve
egy pillanat a szív vándorutja
egyetlen szenvedélybe burkolódzva
lobogni
az űr szelében ingó csupasz élet
a puszta életért
más árnyékok háttere előtt
Vásznon túli szemmel
lásd aki nézel
szembeloccsant
orcáimon végigpatakzik
nemzedéknyi sors
lásd lábnyomaim története
befujja a homok

Egy perc még névtelenül
kattanj kilincs
itt kezdődj nagyvilág

A párbeszéden innen

Elmulnak itt
kiülnek az éghatárra
a fénytelenbe térnek
de átszól hátraszól
Egy percre még
mondd édes egy
akár állsz akár nyugszol
beszéld el
Oh ha lehetnénk
egyszerre inneniek s odaátiak
nézhetnénk magunkat akik nézzük

de addig fal meg lombhomály meg
a sik is csupán vizszintes vadon
de addig a követségbe küldött
legszélesebb röpképet
a bika-nagy mozdulatot
érdes felhámra karcoljuk
itt járt

Visszanézve

Egy szűk mezsgyén haladtam az egyetlen
ige felé elnémulóban
Ha megláttad foltot a szemhatáron
süllyedni emelkedni testemet
az út írt engem nem mehettem
másfelé s most az a mezsgye vagyok
már soha semmi több
és soha kevesebb

Sóhaj

Vedd el tőlem
az első órák idejét
a halál felé utazó szivemnek
add a folytatás melegét
hadd donghassam még s újra még

A nap süt
árnyékot ad a fa
de minden csak veled szép

MÉSZÖLY MIKLÓS

Notesz

Örökifjú téma: Claus de Werve, kora legfényesebb szobrász tehetségeként indul. A burgundi herceg évről évre visszatartja Dijon-ban, az udvarában, hogy vele fejeztesse be Félelemnélküli János síremlékét. A szükséges pénz soha nem érkezik meg. De ugyanakkor más munkát sem engedélyez a művésznek. Negyven évet él tétlen várakozásban, bőséges kegydíjon, elhízva. Aztán meghal.

*

Kolozsvár, Mici néni, Annus néni. Olcsó koszton, munka, elfoglaltság nélkül élnek. Sándor, a bátyjuk, ezredes. Az Ezredes, aki kint él Magyarországon, s megnősült. Régi egyenruhájának díszeiből párnát pitykéznek. Lassan minden elmaradozik tőlük. Gyerekek járnak hozzájuk, aztán azok se. Néha meglátogatnak valakit, végül azt is abbahagyják. Van egy miniatűr karácsonyfájuk, a díszek mind olyanok rajta, mint egy nagy fán. Évközben a globolos dobozban tartják (a moly kikezdheti), karácsonykor a bátyjuk lovaglónadrágjának comb-belsőjéből kivágott szarvasbőr tetrítőre rakják. Szomszéd gyerekek megkívánják a karácsonyfát, odaadják nekik. A bátyjuk lovaglónadrágjának combbelsőjéből kivágott szarvasbőr terítőt ketté vágják, mindegyiküknek jut egy fél az éjjeliszekrényre. A bátyjuk úgy tudja Pesten, hogy Mici néni megőrült, elmegyógyintézetben halt meg, Annus néni éhen halt. A szomszédok fordítva tudják. Bizonytalan már, hogy melyikük volt Mici néni, melyikük Annus néni.

*

Két napló-noteszemet a fogolytáborban elveszi az őr, tűzbe dobja a konyhán. Pedig máskülönben szeret, igyekszik kivételezni velem. Megtanítom sakkozni. Sétálunk együtt. Éjszaka odaül a szalma-vackom mellé, néz. Beszélgetni nem nagyon tudunk, valahogy mégis megérteti magát. „*Arról* nem kell írni" – valami ilyesmit magyaráz. – „El kell felejteni." Mielőtt megszöknék a táborból, szolgálati mulasztást követ el részegen. Kivégzik.

*

Ha az illúziók *terhét* veszem, egy háborúval lettem fiatalabb.

*

A családi levéltárból: „. . . . ilyen is előfordul, hogy van egy tagja a rokonságnak, amilyen soha nem volt! Szívet cseréljen, aki hazát cserél! A hazát nem lehet csereberélni! Csak a czoczilisták, kozmopoliták, anarchisták, nihilisták, matérialisták azok, akik előtt nincs haza, akik szerint ubi bene ibi patria . . . mink magyarok, magyar elem, nem tudnánk megélni saját hazánk és nemze-

tünk kebelén, saját otthonunkban?! Szégyen, gyalázat!" Békén nyugodhattak maguk közt, külön elkerített Mészöly-temetőjük volt; sőt van. Bár a jó üzlet korrumpál is . . . Másutt olvasom: „. . . . ugyanez a Károly a sárbogárdi nemesi birtokát 1873. júl. 5-én Tanz Pálnak eladta 12 250 frtért, kit mint vevőt a Mészöly-temetőben temettek 1899-ben, 71 éves korában."

*

Egy fa lehet kétes?!

*

Egy éjszaka a Bolond Istókkal, hosszú évek után. „De, írva, nem majmolja senki olcsó Fogásait, vagy a kor divatát, Csupán a belső ösztönt követi S lesz jó avagy rossz, – de eredeti. Felejti, úgymond, mit annakelőtte Tudott s tanult: nem publikumnak ír; Sajátjából – mint pók a maga-szőtte Fonált – ereszti, mit a tolla bír; Tekintély vagy szabály nem lesz előtte, Csak a mit gondol, s az üres papír . . ." Messze vinne, ha ki akarnánk bogozni, mért megrendítőbb, szeretni valóbb nekünk ez a hang, itt Hunniában, mint mondjuk a nagy gallé, Stendhalé, aki így keményíti meg a profilját: „Azoknak írok, akik különbek nálam."

*

Régi, új:

Fokozatok: a háborúkat eldöntő bajvívásokat „fegyverek-adta nagyszabású bűnbocsánatok"-nak nevezték (Gerson); később, a konstruált pereket egyszerűen pernek.

Amire nincs már példa: valaki azt hiszi, pápának van kiszemelve, de rájön, hogy ő az Antikrisztus, s megöli magát, hogy megmentse a kereszténységet.

A rituálisba elhajló hatalom kedveli a főnevesített, ködösítő, fogalmi általánosításokat: a konkrét szenvedés, gyalázat, ostobaság fölött a rangosító nyelvi „kupolát". Nemcsak „szájtátiság" stb. – 1400-as szövegben, például, ez: az „Uralkodás Magasztossága" kiűzetett a Birodalomból, először Franciaországba menekült, aztán a burgundi udvarba, de ott is vigasztalan, mert ott a „Fejedelmi Gondatlanság, Tanácsnoki Gyengeség, Szolgai Irigység, Alattvaló Követelődzés" üldözi.

Torturát csak egyszer lett volna szabad végrehajtani a vádlotton; *crimen exceptum* esetében azonban többször is. Mégis, az aktákban nem „ismétlésként" jelölték ezeket, hanem diszkréten „folytatásként". Általában, bizonyos elegancia, ésszerű egyszerűsítésre törekvés figyelhető meg az aktaszövegekben, keveredve a görcsös jogi pontoskodással. Nyelvünk érzékletes közvetlensége még ki is emeli ezt a stílus-jelleget: „*Tetszik* a törvénynek . . ." stb.

Az ünnepségek, a be- és felvonulások történetéhez: Bajor Gizella Párizsba érkezésekor (1839) a főlátványosság egy fehér szarvas volt, aranyozott agancscsal, koronával. „Lit de justice"-n feküdt, mozgatta a szemét, agancsát, lábát, végül fölemelt egy kardot. Mikor a királynő átment a hídon, egy toronyból angyal ereszkedett alá, átsuhant a hidat fedő kék színű, arany liliomokkal díszített tafotakárpit nyílásán, koronát tett a királynő fejére, „visszaszállt" a toronyba. (Csupán a játék kedvéért: a dátum anagrammja 1938, az Anschluss éve.)

Nem jelkép, tény: bajvívás négy páncélba öltözött vak között, egy malacért (Gerson).

*

A romantika, mint az újkori organikus szemlélet jelentkezése.

*

„Történelmileg beért feltételek között kell a művészetnek megszólalnia", olvasom. Nem olvasom, hogy *élnünk* kell a beért feltételek szerint; s a művészet él azáltal, hogy szüntelen robbantással biztosítja a holnapit.

*

Herakleitosi apokrif: Az egyensúly, amit az igazság kedvel, megalkuvássá lesz beavatkozás nélkül.

*

Idős anyának, nagyanyának meghal a lánya. Nem töri le, sőt, megnövekszik az életereje, csökken a halálfélelme. Az ésszerű esélyesség cáfolódik meg, hogy ő megy el hamarább; kikerül a reflektorfényből, s most majdnem olyan, mint a többiek, nem „kiszemelt", hanem „csupán halandó".

*

Ballada. X. szereti Z.-t, de Y. el akarja csábítani tőle. X. azt álmodja, hogy hatalmas galambraj lepi el az eget, köztük egy hím, égő gyertyával a fején, s ő Y.-nal nézi egy füvetlen síkságról. A következő éjszaka X. újra madárral álmodik, de most zuhanni látja – lelőtték? – és érzi az arcán, hogy véresen odacsapódik. Y.-nal együtt a füvetlen földre fektetik, leülnek melléje. A fű nőni kezd a madár körül, egyre magasabbra, már nem látják a madarat, végül egymást se.

*

Ostoba szóváltás. Utána, a véletlenül nyitva hagyott ajtón meghallja, hogy bent róla beszélnek. „Az? Az összevissza hazudik . . ." Önfeledten szidják, szembe soha. Ha dicsérnék, már csak szeméremből is becsukná az ajtót. Hidegvérrel, kijátszott pátosszal szól be, hogy mindent hall. S előre élvezi, mikor majd először néznek a szemébe, az eset után. Különben igaza van a szóbanforgó ügyben; de épp ezért megbocsáthatatlan az egész.

*

A tárgy objektivitása önmagában; az objektivitás fogalma bennem; a „bennem" jelentkezése a tudatomban; a tudatom érzékelhetősége a tárgyban; a tárgy múltja a Múltban; a Múlt léte a Jelenben; a Jelen léte a Lehetőségben; a Lét lehetősége a Lehetőség lehetőségében.

*

Harmatos öl – a novella a cím kettős értelmére épült volna. Tulajdonképpen elkedvetlenít, hogy valamikor ilyesmiken törtem a fejemet.

*

S. faluról kerül föl, harminc évig járt takarítani. A kérdésre, hogy férjhez menne-e még egyszer: „Soha. Férfi ámdungjára nincs többé kegyelmem." Gyermekkoromban sokáig ez a mondat volt számomra a legbonyolultabb érthető érthetetlenség.

*

Harmadosztályú *buffetul* egy kolozsvári mellékutcában, közel Mátyás király szülőházához. Olajos hajópadló, füst, csípős-savanyú bűz. Hassal, háttal egymáson, csak a poharat tartó kezek szabadok; s a fejek, a maguk kis körén belül. Mintha magasfeszültségű áramkörbe volnának bekapcsolva. A pult végénél, rács közé terelt négyszögű lángszőnyeg; *mitité*-sütő. Freccsenő, égő olajcseppek. A sarokban egymásra dobott, üres sörösládák; keskeny járókán be lehet vackolódni a barikád mögé. Havasi favágó áll itt, hosszú nyelű baltával, cujkás üveggel. Fal felé fordulva iszik, szemét a tengerparti plakátra szegezi. Kint vakít a hó. A főtérről idehallatszik a megafonzene, a városi tanács híradója. A *buffetul* előtt két cigány térdel egy hóra terített zsákon; előttük bádoglapon nagy kupac, fekete kályhafényező por. Lukas bögrével mérik. Ami a lukon kijön, a markukba fogják föl, az a ráadás. Motollaként beletúrnak a fekete porba, a kezükön dörgölik szét. Vigyorognak. Nagy csoport nézi, szinte érzéki-gyermeki belefeledkezéssel, az arcokon biológiai izgatottság. Hamarosan az enyémen is.

*

Minél világosabb az erdő, annál hidegebb.

*

Véletlenül egymás mellé került kijegyzések: „Senki sem uralkodhat ártatlanul" (Saint Juste) – „. . . egy iszonyú optimizmus születése . . ." (Feuerbach) – „A németek lázba jönnek a gondolkodástól, ahelyett, hogy megvilágosodnának tőle." (Stendhal.)

*

Vízaknán este, hóesésben. Séta a faluban, a sóstavak környékén. Kopár, szorongató táj. Miniatűr dombok, minatűr kráterek, sűrűn, mint a holdfelületen. Mélyükben hártyásan bőrösödő víztükör; hasonló az érdesre kopott márványhoz. A havazás se tudja közömbösíteni e kráterek, dombocskák skizofréniáját. Mire a fölszegre érünk, elál a havazás. Sötét van. A távoli havasok, noha kivehetetlenek, puszta létükkel dimenzionálják a sötétséget. Az utcán senki, kutya is alig. Egy padon hóval befújt férfit találunk; szájához tartott gyufával nézzük, hogy él-e. Halott. Nem a közvetlen megrendülést; a személytelen erőt és bénítást érezzük erősebbnek, ami a tájat, bennünket, ilyen hibátlan következetességnek szolgáltat ki.

*

L.-nél kisebb összejövetel. Késve érkezünk. L. arca azonnal feltűnik az udvari ablakban, mégis az az érzésem, hogy már sokkal előbb ott állt, nézte az esőt, a kerítést. A szobában átható bútorcsend. Három macska neszez, a legváratlanabb helyeken bukkannak fel. Keskeny, hosszúkás helyiség, régies, magas bútorok, öreg terítők. A kerek asztal fölött alacsonyra eresztett, zöldselyem

lámpa. Zöldes félhomály. A macskákról beszélgetünk. L. meséli: a kandúr nemrég nagy, hasított sebbel tért haza, pár nap múlva újabb hasítással. Kedvvel részletezi, milyen volt a seb, a macska hogyan nyalogatta reszelős nyelvével a nyers-piros húst. Szenvtelenül precíz, és odaadó az előadásmódja. Ilyen az állat-ember-kapcsolata is; lelki-biológiai intimitást kever paragrafus-konkrétsággal. Hasonló részletességgel mesél az egyik nőstény szüléséről. Mindez bizarr csengést kap az ódon hangulatú szobában. A további beszámolóból megtudjuk, hogy a szomszéd a kerítés lyukait szögesdróttal kifoltozta. A hasított sebek ésszerűen erre a tényre irányították a figyelmét. Szerzett egy fogót, s éjszaka – hogy ne keltsen feltűnést – végigtapogatta a burjánnal benőtt kerítést (lámpát nem akart gyújtani), s ahol olyan rést talált, ahol egy macska még átférhet, több órás munkával lefeszegette a drótról a szögeket. Az eredmény: újabb hasított seb a kandúron. Vagyis nem a szögektől megtisztított réseket választotta, hanem van egy megrögzött átkelőhelye. Később arra is ráakadt, s a szögeket onnét is eltávolította. Azóta nincs újabb sebesülés. – Csak ezután kezdtünk irodalomról beszélni; de most már sápadtabbnak hatott.

*

Három és fél perc egy körúti presszó teraszán. Alkonyodik. Nemrég esett, nagy tócsák. Katonazubbonyos hadirokkant a virág-mellvéd sarkánál, mellette borostás arcú nő. Két gyerek kartondobozos persellyel gyűjt. Hadirokkant: „Itt az urak nevében mennyit adjak nektek?" Nő: „Mondjátok azt, hogy én is élni akarok." Vidékies külsejű postás nagy csomaggal a járda szélén ül, arccal az úttestnek. Befut a busz, magasra fröcsköli a vizet, rá az arcára. Letörli, a csomagon ülve megfordul, egykedvűen a presszó-teraszt kezdi nézni, sötét szemüveget tesz föl. A magasból nagy zacskó paradicsom toccsan a járdára. Pár pillanatig semmi; mintha odadermedt volna. Utána – ahogy egy roncsoló becsapódás zsibbadtsága múlik, s engedi lucskosodni a sebet – hirtelen pirosra festi maga körül az aszfaltot. A virág-mellvéd két törpe-buxusa között nyakkendős, jól öltözött, kissé nagy szemű férfi hajol be az asztalomhoz: „Jó?" Tovább megy. A házhomlokzatok vasváz-ketrecében gyanútlan reklámbetűk; még nem kapcsolták rájuk az áramot.

*

Bármit tesz, jót, rosszat, gonoszat, csodaszerűen hasznos, emberséges kerekedik ki belőle. Próbál tiltakozni, de nem is értik; mazochista szerénységnek veszik. Megvadul. Egyre gonoszabbul él és cselekszik. Az eredmény még olyanabb. Szent híre támad. Még életében szentté avatják. Utánozhatatlan tirannus. Nem is érdemes utánozni: valamennyiük helyett vállalja az aljasságot, már tudatosan, kegyelemszerűen.

*

Üres szoba. Néhány ferdén lógó kép. Mintha nem volnék igazán egyedül.

*

Ötödik évszak. Tetten érni az üres színpad eseményeit, kidolgozni a dramaturgiáját, elemezni a jelenetsorait, a szereplőkkel magnó-interjút készíteni.

fehéren fehér fotókat a felvonás szünetben, s megvárni, míg az üres nézőtér zsúfolásig kiürül.

*

A jelentéktelenség varia-bútoraival berendezett Hallban vasárnapiasra kifésült-kikefélt jámborsággal. Várják, hogy az örömben sorra kerüljenek.

*

Eszmék, világnézetek mérkőzésében megőrizni méltóságunkat, ami ugyanabban elveszik.

*

Antonioni *Nagyítás*-a. – Csak a labda nélküli teniszezés tévedés – *a végén.* Bármennyire szuggesztív és szép is. Tanító összegezés. Az „üresjárat", a „funkció-nélküliség" érzékeltetésére jobban helyén van a légcsavar-motívum – a maga behemót használhatatlanságával, először a régiségboltban, aztán az autóban, az üres műterem padlóján: a szárnyalásnak ez a testétől megfosztott, tárgyiasult lelke. S zökkenés nélkül illeszkedik a többi konkrét-képtelen elemhez. Nem így a végjelenet. A bohóc-hippik irodalmias kerekséggel jelennek meg újra, hogy eljátsszák a morált. Sok. – A filmben különben ott bujkál – szándékosan vagy véletlenül – valami bizarr-blaszfémikus krisztusi vonás is. A riporter-főhős külső megjelenése; s ahogy lassan – szinte önmaga ellenére – mégis magára, a lényegre, felkínálkozó hivatására eszmél. Talán mini-hivatás, sok sürgetőbbnek gondolható feladat mellett. Mégis megnő. S paradox módon, épp akkor a legjobban, mikor ebben a blaszfémikus Krisztus-palántában előizonytalanodik a hivatás, a megváltás makacssága és pátosza, – amikor a tenisz-jelenetben visszadobja a „labdát". Ez a megkísértés pillanata: mintha ő is hinni kezdené, és elfogadná, hogy az élet *úgyis* segít magán, különleges beavatkozás nélkül. Hiszen íme, maga tiltakozik a megejtő, szorongatóan kihívó „tenisz-játékkal" a képtelen, a mocskos, az értelmetlen ellen. Ha így értelmezem, a jelenet jó; de semmiképp se a végén. Valahol közben, a film második felében kellett volna *esetleges* motívummá tenni, amire rárakódik még sok más. Hogy utólag hívódjon elő, mint a „légcsavar". Így persze, a képlet is megváltozna kissé: a riporter-főhős a hippi-tenisz kísértése után is tovább makacskodik, tovább nyomoz. Csöndje és magánya nem a mesterségesen színhellyé maszturbált teniszpálya mellett fogalmazódna meg, hanem azokon a banális utcákon, házakban, szobákban, ahol a magány és csőd feltűnés nélkül, folyamatosan születik és manipulálódik. Ez így erősebb. És tanító lirizmus nélkül utalna arra, amire egyébként az egész film utal: hogy a hippi-tenisz, minden mögöttes jelentés-tartalmával együtt, valóban csak szorongató kísértés, ál-kiút.

*

Musil *(Mann ohne Eigenschaften):* „Minden csendélet a teremtés hatodik napján ábrázolja a világot, amikor Isten és világ még egymás között voltak, ember nélkül." Ismer a művészet ilyen csendéletet? Látomásra kénytelenedünk, kiegészítéseink vallomására. Meg vagyunk fosztva az alázattól, hogy a magára maradt létezésre nyissunk rá. Tárgyilagosságunk exhibicióban megfogalmazott tárgyilagosság. A hetedik napon ábrázolunk legjobb esetben. Művésze-

tünk ezért *rituális szembesítés*, a helyett, hogy a *kertelés-nélküliségben* pusztán csak *megjelenne.*

*

A busz, a város, a szemafor. A kövek, a háború, a jogszabály-tilalmak. Az ondó, a méz a kenyéren, a tükörkép a vízen. A reggel, a holnap. A *csak* reggel, *csak* nappal, *csak* éjszaka. S mindez úgy, hogy minden egyidejű-egy-több-arcú-egy. A *váltás* a halálunk, amit viszont igénylünk, hogy *rend* legyen és *kronológia;* vagyis *pálya* a célnak és értelmességnek. A váltó-halál lassan alakuló folyamatában érzékeljük, hogy *élünk.*

*

Az óriásokat egyetlen mitológia sem ábrázolja a Titkok igazi tudójának. Eszesnek is ritkán. Rosszindulat, butaság, jámborság, hiszékenység, érzelmesség, makacsság, nyers erő: effélékkel tüntetjük ki őket.

A kicsik elégtétele és bosszúja?

Vagy rásejtés valami valóságosan is helytállóra?

A monstruozitás gyanús minőség, s a nagysággal való takarékoskodás egyúttal átfogóbb áttekintés is?

Ami nagy, feltétlenül a koncentráltság hígítása? Ami összehúzódó, feltétlenül tudatosabb is? A pászma, ami mind távolabbi ernyőre vetül, a hódítás illúziója?

Rossz hasonlatok: a dió mennyivel koncentráltabb, mint a tök; a cseresznye bakfis önfeledtsége mennyivel megragadhatatlanabb kicsattanás, mint a dinnye látványos magába fordultsága.

Jobb hasonlat: ha úton megyek, a szememet a látótér egy-egy pontjára szegezem, mikor összegezni próbálok.

Az *egész* keresi a *pontot,* ha önmagát közölni akarja?

Dávid egy parittyával győzött; a cyklopsok dombnyi sziklával. Hol vannak a cyklopsok?

A mennyiség, méret, nagyság: hierarchikusan döntő tényezők?

A mérték: érték-befolyásoló?

A végső koncentráció nem osztható minőség, hanem potenciális neutralitás, ami a létesülések során dob vissza – mint önmaga visszhangfala – megkülönböztethető minőségeket?

Góliáth: integrálatlan differenciáltság?

Dávid: differenciált integráltság?

*

Nádas felett elhúzó szalonkák, melyek sosem érik el az aranyozott képkeretet; árnyékcsík, mely mindig megtorpan a mennyezet közepén. A képzeltben és reálisban adott *valós* akadályozottság minőség-különbsége. Séma a fenomenológiai és ontológiai megközelítésünk buktatóihoz.

*

Beckett szótárából:

1. Az ember találta fel az irgalmat, részvétet, nem Isten.
2. A világ gonoszsága, állatiassága főképp onnét ered, hogy hasonlítani akarunk Istenhez.
3. A szabó a rendelőjéhez: Uram, nézze meg a világot, és nézze meg ezt a nadrágot!
4. Az Isten megbocsáthatatlan.
5. Isten létének evidenciája egyúttal az is, hogy nem létezhet.
6. Isten nagy előnye az emberrel szemben, hogy ő találta fel a halált.
7. A Ninivére féltékeny Isten.
8. Dante, ez a komisszár, ez az Isten Quislingje az emberek között.
9. Tegyük fel, hogy egy patkány vagy más apró állat megeszik egy szent ostyát: 1. Lenyelte Krisztus testét? 2. Ha nem, hová tűnt? 3. Ha igen, mit csináljunk a patkánnyal?
10. Egyetlen mód a semmiről beszélni, ha úgy beszélünk róla, mintha valami volna, egyetlen mód Istenről beszélni, ha úgy beszélünk róla, mintha ember volna, egyetlen mód az emberről beszélni – nem antropológiai értelemben –, ha úgy beszélünk róla, mintha termesz volna.
11. Az ész lerombolhatatlan.

Széljegyzet:

ad 1. Az emberek hasonlókká válhatnak az istenekhez, de az istenek az emberekhez soha. (Octavia Paz.)

ad 2. Ua. mint ad 1.

ad 3. Igaz. De miután a *nadrág* is a *világra* van szabva . . .

ad 4. Egészen pontosan: a maga számára. Csak mi vagyunk abban a kísérleti próbatétel helyzetben, hogy megbocsássunk *ártatlanul;* vagyis megbocsát*hassunk.*

ad 5. Circulus vitiosus. A nem-létezés evidenciája egyúttal a létezés evidenciája is. Az anti-anyag az *anyag,* vagy az anyag az *anti-anyag*?

ad 6. Viszont az ember az örök*életet.* S mindkettő semmis az antropomorf logikán túl.

ad 7. Ninivei feltételezés; úgy is, mint a bujkáló, rejtett, tagadott megváltódás-remény elszólása.

ad 8. Vagyis, ha szigorúan gondolom, egy Jób Istenének egy Hitler is Quislingje.

ad 9. Negyedik kérdés: Szent Ferenc meg tudta volna tagadni a fecskéitől, hogy ne határozott igennel válaszoljon?

ad 10. Reductio ad *finitum;* ha folytatom a még kisebb irányába. Ugyanakkor előre-hátra kör. Találkozás a kiindulóponttal. Csak a beckett-i csomópontokat érintve, visszafelé: egyetlen mód a termeszről beszélni – nem állattani értelemben –, ha úgy beszélünk róla, mintha ember volna, egyetlen mód az emberről beszélni, ha úgy beszélünk róla, mintha Isten volna, egyetlen mód valamiről beszélni, ha úgy beszélünk róla, mintha semmi volna. S ezzel megközelítően Heideggernél vagyunk. Illetve, a beckett-i mű magmájánál, a *Textes pour rien, a Comment c'est* szövegeinél.

ad 11. A művek realisztikusabban derűlátók: a lerombolt ész lerombolhatatlan.

ALBERT ZSUZSA

A csönd margójára

(Részletek egy ciklusból)

KI TUDJA a döbbent valóságot
a part menti fák útját rajtakapni?
A hid alá szorultál
– vízbe estem, ki húz ki? –
Van szelid folyó is,
két kezed partot ér, ha kitárod,
– s tavasszal mindent elborít,
mikor árad.

VAN, AKI botot csinál a virágos ágból.
Az együttsírók koronája
földtől az égig hajlik,
szivárvány havasa alatt
törékeny tenger morajlik.

MIKOR a bűnösök és üldözöttek
zajtalan futással tűnnek el
s az ösztön segít a belesimulásba
eggyé válni falakkal, fával, kővel
megállítani a felemelt kezet
mikor összezsugorodik a kétségbeesés.

EGYFORMA szél
homályos ívü rét.
Homlok a homlokon, kéz a kézben.
Kopár fák között kis tavak
hosszú keréknyom
egyforma szél
ugyanaz a szél
homlok a homlokon, kéz a kézben –
a homok eltakar
a homok megőriz.

A FEKETE
megmarad feketének.
Az idő mögé ül szótlanul,
vár, mig kiforogja a kerék,
kifaragja az ének.

FORDUL körém a rács
épül alám a máglya,
bárányságomat öli Jákob
a kőkés szivemet tépi

veletek leszek mindig
otthon nélküli föld
falakba záró föld,
pusztába hajtó föld,
hiába szólít atyám.

IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA

Kezek

Kezek
egyszerűen egymásbafonódva
Veszprémkülsőtől Budapestig
Nem láttam csak ezt az
egymásbamosódást ezt a
biztonságot végtelen óta
kezek igéző jelbeszédét
Virágbilincsek tíz eleven vércsepp
a férfitenyérben tíz szál rózsa
jajongás ne hagyj el engem
Nézem ahogy karolják egymást
az ujjak egyetemes emberöltők
kapcsolódnak így micsoda homológ-sor
ahogy készülődik a kétszer-tíz-ujj
őrizve-érezve egymást kapcsolódik
lüktetés vérpályák rohanása
legombolyított Ariadne-fonál
ujjak egymásbahorgolt pikócsillagok
Ennyi a tájból kezek virágoskertje
tűzér széttéphetetlen láncszemek
ágak szerelem láncszemei
Példa hogy mindenkinek így
ilyen elengedhetetlen bizalommal
kellene kapcsolódni a társak ujjaiba
ember az emberrengetegben
földrészek az évek gyorsvonatán
karolnák egymást kő-erősen
keresztülnyúlva óceánon
karolnák kesztyűtlen egymást az ujjak
Kezek a hosszú úton
karok vasbeton-pillérei sziklaszilárdan
a létezés önkéntelen vallomásai
ahogy élnünk kellene igen
örökké kellene így amíg elfogy a
végtelennek-hitt de mégis
győzhetetlen Idő kéz beszéljen
hihető mozdulatokkal a kézhez

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

Pécsi poggyászomban a diploma mellett egy levelet is hoztam. Első regényemből, a Kolozsvárt megjelent „A rostá"-ból több pécsi professzoromnak adtam tiszteletpéldányt, közöttük Tolnai Vilmosnak, az egyetem nagy tudású és mély emberségű magyar professzorának. Ezen a réven tudta meg, hogy alighanem irodalmi pályára készülök. A levelet ő írta Schöpflin Aladárnak.

Doktorátus után, hogy elbúcsúztam tőle, a maga nagyapás modorában, közvetlenül és kedélyesen így szólt:

– Maga ír. Van nekem Pesten egy jó barátom, adok hozzá egy levelet. Ezzel talán megkönnyítem az útját.

Csakugyan megkönnyítette az utam, ez a levél további pályafutásomban többet használt, mint az egyetemi diploma és az egyetemen felszedett korszerűtlen, gyakorlatiatlan tudás.

Kezemben a levél, bekopogtattam Schöpflin Aladárhoz: a Franklin Társulatnál dolgozott, mai minősítés szerint mint irodalmi vezető – éppoly méltatlan körülmények között, mint amilyen méltatlanul mellőzi mai irodalomtudományunk. Gyönge regényeket, de nagyszerű kritikákat írt; egy különböző áramlatok hatására félőrült országban, csaknem mindenről józan és ma is helytálló ítéletet mondott. Tömör egyszerűséggel mindig: oly tömören és egyszerűen, hogy irodalmáraink nagy része ma sem jutott el a látszólag igénytelen fogalmazás aranyfedezetéig.

Szerepéről, jelentőségéről egyet-mást tudtam, s félve ültem le a székre, íróasztala oldalánál. Az irodalom nagyjai közül odáig egyedül Móriczcal találkoztam. Nagyon felülről kezelt, többé nem kerestem vele a találkozást. Schöpflin mindjárt az első szavaival megbántott, kézbe vette „A rostá"-t, „belenézett" – már nem tudom, de nem olvasta végig. Szerencsére ez a sérelem nem akadályozott meg abban, hogy máskor is ellátogassak hozzá. Minél többször találkoztam vele, annál jobban megszerettem. Ahhoz, hogy szellemi nagyságát, igazi jelentőségét felismerjem, évtizedek kellettek. Józan, eredményes, szerény alkat volt, az az alkat, melyet nálunk sem akkor nem becsültek, sem most nem becsülnek.

Nem írónak látszott, inkább katonának, nyugalmazott angol ezredesnek, aki éppen most tért meg Kuala-Lumpurból, ahol a trópusi nap bronz színűvé égette az arcát s ezzel előnyös háttért adott a bozontos szemöldökök mögül fémes-kéken fénylő szemének. Férfias volt, tiszteletet parancsoló szavaiban, mozdulataiban lenyűgözően egyszerű. Fején sörte haj, száját marcona bajusz takarta el, mint valami kisebb méretű függöny.

Lassan, figyelmesen elolvasta Tolnai Vilmos levelét, aztán barátságos mosollyal fordult felém, valahogy úgy beszélgetett velem, hogy ugyanakkor kikérdezett, egynémely kérdésére beérte az egymondatos válasszal, máskor viszont belemerült a témába. Beszélgetésünk folyamán az a két dolog, hogy református vagyok és regényt írok, valahogy egymás mellé került.

Találkozásainkat, már-már családias hangulat jellemezte. A következő lé-

pés viszont arra utalt, hogy Schöpflin megjelenésében nem ok nélkül uralkodnak a katonás vonások, mert egyéb tulajdonságai mellett a cselekvés embere. Negyedik vagy ötödik látogatásom alkalmával áttelefonált P. Bandinak, a vezérigazgató fiának, aki gyakorlatilag a Franklin Társulatot vezette, és bemutatott neki.

A jelenet részletei belemosódtak a múltba, annyi azonban bizonyos, hogy kellemesen telt az idő, P. Bandi műtörténész volt, én irodalomtörténész, közös téma rengeteg akadt. Közlésemet, hogy regényen dolgozom, közömbösen fogadta, annál inkább lelkesítette az a tény, hogy református vagyok.

– Nagyszerű! – mondta. – És mikor lehet azt a regényt látni?

– Ősszel.

Nyolc-tíz évvel ezután, a negyvenes évek elején ugyancsak örültek a vállalat vezetői, hogy Kálvin hitén nevelkedtem, akkor azonban világosak voltak az örömet kiváltó okok. 1934-ben a faji megkülönböztetést bevezető törvények még nem kényszerítettek efféle megkülönböztetésekre. Puhatolództam P. Bandinál, majd Schöpflinnél a talányos összefüggés iránt, felekezet és irodalom között, áthatolhatatlan némaságba burkolództak mindketten.

Tény, hogy a Franklin szemlátomást nem vonakodott attól, hogy valamelyes jövedelemhez juttasson, s ezáltal mint alkalomadtán bevethető tartalékot megszerezzen a vállalatnak. Könyveket kaptam lektorálásra, franciát, magyart, de főleg olaszt. Később két olasz regény fordításával biztak meg.

Boldogan vittem haza a könyveket, boldogan vágtam neki a munkának, serkentő szerként felváltva ittam feketekávét és narancslevet. A narancs kilóját ötven fillérért mérték, négy-öt darab kinyomott levét hajtottam fel egy-egy alkalommal.

Gyakorlat híján a munka nem ment éppen gyorsan, a legfőbb gondot a papíros ízű, fordítás szagú szerkezetek elkerülése okozta. Minden egyes mondatnál arra törekedtem, hogy a szöveg olyan legyen, mintha eredetileg magyarul írták volna, noha nem olvastam Pázmány Péter idevonatkozó nyilatkozatát.

Józanul átláttam, hogy néhány recenzió s egy fordítás nem egyenértékű a beérkezéssel s hogy még veszedelmes folyamszakaszokon kell átevickélnem, amíg kiköthetek az irodalom révében. Mégis derűlátással néztem a jövő elé, tehát meglepetésként ért az első ocsmányság, amivel az irodalmi életben találkoztam.

Nevet nem említek, a literátor, aki első lépésénél nem átallott elgáncsolni egy olyan nyomorult kezdőt, amilyen én voltam, már nem él, sok baklövése következtében sokat szenvedett, s végül sem érte el azt a célt, aminek az érdekében gátlástalanul taktikázott. Tény, hogy abban az időben olasz fordítások tekintetében monopolhelyzetet élvezett a Franklinban. A fordításokat rendszeresen még nem, de adott alkalommal ellenőrizték. P. Bandi ennek az idősebb és tekintélyes pályatársnak adta át a fordításomat, hogy nézzen bele. Cenzorom a három-négyszáz oldalnyi fordításban két leiterjakabot talált, az egyik merőben jelentéktelen, harangláb helyett harangot fordítottam, vagy fordítva. A másik kapitális félrefogásnak látszott: a kelkáposztát keresztnek fordítani, csakugyan tudatlanságra vall, a két szó *cavolo* és *croce* még csak nem is hasonlít egymáshoz. Nem mentségképpen – nincs rá mentség –, csak magyarázatképpen idézem a helyzetet. Egy vallásos olasz asszony, akinek a nyakában mindig *kereszt* lógott, *kelkáposztát* tisztogatott a konyhában. E helyiségből a szobába nyílt ajtó, s a szobában a férje vagy az öccse – mindegy – valami váltóügyről tárgyalt, ami a vallásos asszonyt érdekelte, tehát a kulcslyuknál hall-

gatózott. Valójában úgy, hogy a félig megtisztított *kelkáposztát* a melléhez szorította. Ehelyett én azt írtam, hogy a *keresztet* szorította magához (nehogy az ajtóhoz koccanjon s elárulja a hallgatódzót).

E két bűnjel birtokában cenzorom megmagyarázta P. Bandinak, hogy a fordító „nem tud olaszul", és sajnos a szöveg nagy részét újra kell fordítani. Súlyosnak éreztem a végzést – ami azt is magában foglalta, hogy nem kapok újabb fordítást –, de igazságában nem kételkedtem, visszaemlékeztem rengeteg bizonytalanságomra, hogy ezt így vagy úgy adjam-e vissza magyarul, a törlésekre, a javításokra.

Elmaradott ország voltunk, a nyomdai átfutás tartama meg sem közelítette a jelenlegit, mindamellett beletelt némi időbe, amíg korrektúrát kaptam. Az ügyre ekkor derült fény. Cenzorom, hogy a saját érdemét növelje, az én hozzá nem értésemet viszont minél meggyőzőbben dokumentálja, a fordítás felét-harmadát más színű papírra diktálta. Én barnás forgalmazói papíron adtam be a fordítást, ő valahonnan rózsaszín papírt szerzett. Egyetlen pillantás a zebroid kéziratra meggyőzte a szemtanút, hogy nagyarányú beavatkozásra volt szükség.

Ennyire használhatatlan volna az olasz tudásom?

Szívem a torkomban, néztem a rózsaszín sávokat, melyek úgyszólván felfalták a munkámat, mi több: – a jövőmet, az irodalmi karrier lehetőségét. Mit várhat az a jövőtől, aki ekkorát bukik első komoly munkájával? Méghozzá annyi gyötrődés, annyi lelkiismeretes latolgatás után!

A belémsulykolt kudarc-élmények sugallatára, legszívesebben a szemétkosárba vágtam volna a kéziratot a levonattal együtt. Megismételni kicsiben, amit az „Úri muri" Szakhmáry Zoltánja nagyban csinált, hisz hasonló helyzetekben a tipikus magyar megoldás a huszárvágásnak ez a negatív változata.

Talán az önállóságra való következetes és elszánt törekvés óvott meg ettől a látványos, de annál károsabb lépéstől. Annak idején, mikor a leiterjakabokat a fejemre olvasták, nem tisztázódott, hogy a fordítás átjavítása mennyire érinti a tiszteletdíjamat. Aggodalomra megvolt az okom, kicsinyesség dolgában egyetlen kiadó sem vehette fel a versenyt a Franklinnal.

Előkerestem a fordítás otthon tartott példányát és az eredeti szöveget összehasonlítottam a rózsaszín lapok szövegével. Cenzorom helyreigazította két tévedésemet, különben szóról szóra lediktálta az én szövegemet, még csak alibiről sem gondoskodott, szórendi változtatásokról, vagy szócserékről, nem írt „madzag" helyébe például „zsinórt".

Harmadnapra kérték a korrekturát, azzal együtt a bizonyítékot is bevittem P. Bandihoz. Szúrópróbaszerűen hol az én példányomból, hol a rózsaszín lapokról olvastam fel egy-egy bekezdést. A tiszteletdíjat kifizették, új fordítást azonban nem kaptam, közben mindet kiadták, a stratagéma tehát részben eredménnyel járt.

A harmincas évek elején a következőkben számoltam be Kováts Jóskának Pesten elért eredményeimről.

„Most már több összeköttetést szereztem, nem vagyok annyira elszigetelt, mint eddig, azért ne gondolj valami sokra! (A „Napkelet" új rezsim alatt. Németh Antal az új szerkesztő). Júniusban jön a Tökéletes barátság Árnyékember címen. (Tormay Cecil adta). Aztán tanulmányok jönnek."

Mint a kezdő írók, úgyszólván kivétel nélkül megragadtam minden megjelenési lehetőséget. A többi közt írtam a Napkeletbe. Ott kezdte a pályáját Németh László, Halász Gábor és sokan mások, akiknek a neve kicsúszott a

nyilvántartásomból. Jelent meg néhány írásom a „Nyugat"-ban is, mindannyiunk végcélja ez a folyóirat volt. Babitscsal bajosan boldogultam, Németh Antal viszont megszeretett és rövidesen a Nyugatban való érvényesülésnél sokkal káprázatosabb távlatokkal kecsegtetett a barátsága.

Akkoriban az egész ország közvéleményét foglalkoztatta a fiatalok problémája, a fiatalok mi voltunk, mai hatvanasok-hetvenesek. Németh Antal és Németh László az elsők között törték át a falat és jutottak pozicióba.

Dicséretükre legyen mondva, mindketten azzal kezdték, hogy munkát adtak a fiataloknak. Első szereplésemet a rádióban Németh Lászlónak köszönhetem, aki rövid ideig az irodalmi osztályt vezette, a későbbieket Cs. Szabó Lászlónak, aki az örökébe lépett, és tekintélyes részben ugyancsak a fiatalokra támaszkodott.

1935-ben Németh Antalt kinevezték a Nemzeti Színház igazgatójának. Kolozsvári bizalmas barátomnak, Kováts Jóskának ez évben a következőket írtam:

„Hírem csak annyi, hogy részint a Gyuri, részint a Németh Tóni jóvoltából rendszeresen kapok recenziós darabokat a Nemzetitől. Még pedig havonként ötöt. Nehezen sikerült ennyit is elérni, de végre van havi ötven p. biztos keresetem. Jelenleg úgy oldom meg a munkát, hogy a darabokat kizárólag a hivatalban, hivatalos órák alatt olvasom, ilyen módon abban az illúzióban élhetek, hogy harmincéves koromban már havi 150 p. jövedelmem van s ez növeli az önbizalmam."

Az olasz-magyar barátság fénykorában a színház mindent elkövetett, hogy előadható olasz darabot találjon, olasz tudásomnak tehát hasznát vette, pontosabban én, mert ha nem csalódom, egyik darabot sem javasoltam előadásra. Megbíztak viszont Salacrou egyik korai darabjának – L' Inconnue de la Seine – fordításával; elfogadták, fizettek érte, sajnos nem mutatták be.

Németh Antalnak minden esetre feltűnt, hogy a szövegem színpadi, szájba írt, mondható szöveg. Megkérdezte, nem volna-e kedvem darabot írni. Hogyne lett volna kedvem. Kora gyerekségemtől vonzott a színház. Hamarosan jelentkezdtem nála egy szatirikus vígjáték vázlatával. A darab főszereplője, „A nagy ember", őszinte szívvel dolgozik szükséges és hasznos szociális reformján. Amíg még van lehetőség a sikerre, nem veszik komolyan, azon a napon kezdik ünnepelni, amikor a reformterv végleg meghiúsul.

Németh Antalnak tetszett a terv, biztatott, hogy írjam meg. Sőt, maga mellé akart venni a színházba, egyelőre mint ádobistát, annak a másik ádobistának a helyébe, aki ugyan értette a dolgát, a főnökével viszont nem tudott baráti kapcsolatot teremteni.

A darabról személyesen tárgyaltunk, az áthelyezés ügyének az elintézését azonban P. Gyurira bízta, a pécsi baráti társaság egyik tagjára, akiről úgy tudta – akár én–, hogy jó barátom. P. Gyuri a feladatot rendkívül gyorsan megoldotta, nekem egy árva szót sem szólt, Németh Antallal viszont közölte, hogy nem szívesen cserélném fel jelenlegi állásomat, amely lehetővé teszi, hogy írjak, olyannal, mely ebben akadályozna. Mi sem hangzott természetesebbnek, amellett Németh Antal a darabra számított.

Holott díszlettologatónak is elszegődtem volna a színházba, csakhogy meneküljek a hivatalok pusztító unalmától. P. Gyuri sikeres fogásáról magától Németh Antaltól értesültem, akkor azonban már mit sem lehetett változtatni a helyzeten. A második ocsmányság a pályámon, a tetejében ezt nem idegen, hanem bizalmas jóbarát követte el, annál jobban fájt.

– Nagyon sajnálom, – ismételte Németh Antal többször.

Hogy én mennyire sajnáltam, meg sem próbáltam kifejezni, mindig azt éreztem, hogy ebben a színészekben, írókban annyira gazdag, jó igazgatókban annyira szegény országban, megtalálnám a módját, a tehetségekkel való eredményes gazdálkodásnak.

A vígjáték ügye ugyancsak megfeneklett, mégpedig a kor betegségeire jellemző tünetek között. Németh Antal apja házfelügyelő volt, őmaga self made man, aki óriási elméleti tudását s minden mást a maga erejéből ért el. Rokonszenvével a szegények s a fiatalok – a korszak szegényeinek egy része – mellett állott. Ma úgy mondanók, hogy alapjában haladó gondolkodású volt. Részben intézkedéseivel, részben a modorával maga ellen fordította a színházi világ tekintélyes részét. Szerződtetéseivel felrobbantotta a Vigszínház, a Belvárosi színház, a Magyar színház társulatát, összefonódó érdekek kiterjedt szövedékét sértette.

Gátlástalan sajtóhadjárat indult ellene, minthogy ő a kormány embere volt, a baloldal támadt, a kormánypárti lapok viszont védelmezték. Ennek a helyzetnek a következtében, dühében és felháborodásában az igazságtalanságok miatt egyre bővebben élt kifejezéseiben a jobboldali demagógia frázisaival. Ennél tovább valószínűleg nem ment, mert noha az ellenségei összefogtak ellene, mind a három igazoló bizottság, mely felelősségre vonta – felmentette.

Dühének első áldozata az én vígjátéktervem lett. Pozitív hőst követelt tőlem. Tajtékozva magyarázta, hogy nem az a nagy ember, aki nem csinál semmit, hanem aki alkot, például Mussolini, aki lecsapoltatta a pontini mocsarakat. Szédülten támolyogtam ki a szobájából, eltemettem a szatírikus vígjáték tervét, helyette évekkel később regényt írtam „A nagy ember" címen P. Gyuriról, a hajdani barátról, aki féltékenységből elárult. De nem a csalódás késztetett az írásra, nem is a bosszúvágy, hanem az a körülmény, hogy P. Gyuriban felismertem a korszakra jellemző embertípust. Egyre több helyen tűnt fel ez a figura, egyre nyomatékosabban hangoztatta jelenlétét, mint utóbb kiderült, a történelem arra szemelte ki, hogy a következő években döntő szerepet játsszon.

Ilyen körülmények között hangzott el az igazgató jóindulatú figyelmeztetése. Az a tény, hogy az olasz fordításért hat havi fizetésemnek megfelelő összeg üti a markom, hogy a színházi fordítást nagyjából ugyanúgy honorálják, sorozatosan jelennek meg írásaim a napilapokban, folyóiratokban, sőt már félig elkészült a regényem, megerősítette az önbizalmam és azt az elhatározásomat, hogy a gyakornoki kinevezés kétes esélyéért nem dolgozom félholtra magam. Bár most már semmilyen egzisztenciális kérdésben nem konzultáltam apámmal, egyelőre mégsem akartam kenyértörésre vinni a dolgot az Intézettel. Hiszen a függetlenség alig-alig átélt érzetét az a tudat táplálta, hogy több helyről húzok jövedelmet és nem egy helyről, mint szerencsétlen kollegáim. Nem akartam idő előtt becsapni magam mögött a kaput.

Ennek megfelelően megjátszottam tehát, hogy az igazgató tanácsához képest dolgozom. A játékból azonban rövidesen nyomasztó valóság lett. Besoroltam a robotolók közé, a munkaverseny horthy-módra néhány nap alatt annyira kimerített, hogy nem maradt erőm regényírásra, holott a regényt a kiadó szeptemberre várta.

Mi magyarok, sok mindenhez értünk, a szervezéshez azonban legfeljebb véletlenül. Ez mentett meg. A munkaidő folyamán készített cédulákat záráskor átadtuk Lolikának, ő megszámolta, kinek-kinek a neve mellé oda írta az eredményt, a cédulákat pedig egy fiókba rakta. Ott porosodtak, a feldol-

gozásig nem nyúlt hozzájuk senki. Kivéve engem. Én ugyanis a drámai konfliktusból azzal az egyszerű fogással másztam ki, hogy ha egyik kezemmel beadtam – tegyük fel – száz cédulát, a másikkal mindjárt kiemeltem ötvenet.

Azzal a néhány napos látványos gürcöléssel, aminek szemtanúja volt, igazgatómat teljesen levettem a lábáról és mivel napról napra én szolgáltattam be a legtöbb cédulát – „rejtély, hogy ez az ember, hogy tud ilyen gyorsan dolgozni" – bizalma megszilárdult. Azelőtt is megtörtént, hogy engem küldtek ki cédulázásra valamelyik könyvtárba, de amióta a munkaverseny dúlt, az igazgató maga vállalta ezt a terhet. Most állandó jelleggel kaptam meg a feladatot. Izgalmas folyóiratokat olvastam a Parlamenti Könyvtárban, vagy az Egyetemiben, s néha odáig vetemedtem a szemtelenségben, hogy tíz cédulát írtam, és százat vettem ki a fiókból.

Hála ennek a szélhámos fogásnak, nemcsak a pozícióm erősödött meg az Intézetben, hanem viszonylag nyugodt körülmények között írhattam meg második regényemet, a regényírói pályámat Budapesten megalapozó „Dr. Csibráky szerelmei"-t, amelynek tárgya, vagy legalábbis a színhelye a Szociográfiai Intézet volt.

Vitathatatlan az ellentmondás a kétoldali biztosítás szándéka és e kockázatos lépés között. Ha nem akartam szakítani az Intézettel, miért vállaltam a kockázatot?

A botrány reményében.

Másfelől borulátásból. Ha ugyanis a regényt nem nyomtatják ki, semmiféle megtorlástól nem kell tartanom, annyi, mintha meg sem írtam volna.

De megírtam, elvittem, valószínűtlenül gyorsan elolvasták és elfogadták. Nem azért, mert Schöpflin kedvezni óhajtott nekem s nem is azért, mert Tolnai Vilmos levelet írt az érdekemben hozzá, hanem szigorúan üzleti okokból. A konkurrens vállalat, a Révai Testvérek igazgatója, a korszak kiadói közül a legleleményesebb, ő adta ki például Nyirő József műveit halina-kötésben, amivel az irodalmi érdeklődéstől távol álló köröket is megszerzett vásárlónak. A halina-kötés révén a könyv iparművészeti tárggyá avanzsált, mely pompásan beilleszkedett a népi vagy álnépi cseréptányérok, kancsók, csobolyók, csuprok, varrottas terítők vagy díványpárnák környezetébe. Ezen az áron azok is megtűrték a könyvet a lakásukban, akik önmagáért nem tartották sokra.

Még egy adalék ötletességéhez. Kosztolányi halála után állítólag tíz gyászruhás özvegy járta keresztül-kasul az országot, és toborzott előfizetőket az elhunyt nagy író műveinek új kiadására. A tíz özvegy között az igazi természetesen nem szerepelt.

Egy ilyen termékeny agyú embernek igazán nem sokat kellett a fejét törnie, hogy az állandóan elégedetlen katolikus többség támogatására számítva, kiadja a katolikus regényírók sorozatát. Ezt akarta a Franklin, a korszak legötlettelenebb kiadója, minél gyorsabban megkontrázni a protestáns regényírók sorozatával. Reményik Zsigmond egyik könyve jut eszembe: félbehagyott építkezés, egy törmelékhalomba tűzve felirat: – „katolikus kőműveseket felveszünk."

Az év őszén a „Csibráky" megjelent a kirakatokban. Ez a gyorsaság manapság egy fantaszikus regényben is valószerűtlenül hat. Még néhány hét és a regényt az egész intézet, sőt a Statisztikai Hivatal alkalmazottainak nagy része elolvasta. Haszontalan intézmény, impotens vezetők, szervezett semmittevés – ezekről az elemekről ismertek rá az intézetre, s ezeknek a hatására

erőszakolták kulcsfigurákká a regény alakjait, akik valójában távolról sem voltak azok, legkevésbé a főszereplő Csibráky.

A vérig sértett igazgató felfüggesztett, kitiltott az intézetből és fegyelmit indított ellenem. Én azonnal munkához láttam és összeültem barátaimmal, közöttük Bálint Györggyel, aki míg el nem hurcolták, minden könyvemről írt. Valamennyien boldogan használták volna fel az alkalmat – hiszen ellenzékiek voltak –, hogy tiltakozzanak a véleménynyilvánítás szabadságának, a sajtószabadságnak újabb durva megsértése ellen. Megvolt az alapom a reményre, hogy egy-két hónap alatt országos hírű író leszek.

Jó érzések közepette indultam a Kultuszminisztériumba, ahova beidéztek, már nem tudom függelemsértés vagy hivatali titok kiszolgáltatásának vádjával. Taktikai meggondolásokból úgy határoztam, hogy ijedten, bűntudatosan viselkedem, ahogy begyulladt, a megélhetéséért rettegő kishivatalnokhoz illik, aki tudatában van, hogy elbocsátás esetén éhhalál fenyegeti. Felkészültem rá, hogy ha célszerű, megalázkodom, machiavellizmusból természetesen, nehogy magabiztos fellépésem (fele öntudat, nagyobbik fele kompenzálás), mely annyi cudar következményt szakasztott rám, meglékelje a regényem védelmében előre megszervezett sajtókampányt.

Taktika ide vagy oda, reklám, hírnév, az igazság az, hogy miután odabent elhangzott a „tessék", vacogó fogakkal léptem be, mint a bűnös, akinek rögtönítélő bíróság előtt kell felelnie a cselekedeteiért. Ennek megfelelően, jeges fogadtatásra vártam, ellenséges arcra, rideg szigorra. De nem, az asztalnál N. Iván államtitkár ült, régi ismerősöm, barátom s a tetejében – az Istenit neki! – intelligens ember.

– Szervusz, Emil. Foglalj helyet. Rágyújtasz?

– Köszönöm.

Nem, a jelenet nem vészbírósági tárgyalásként indult, hanem amolyan magyaros uram-bátyám hangulatban. Verejtékezve tűnődtem, hogy mi lesz most? Mi sem lett volna felháborítóbb, mint ha Iván, pusztán barátságból tisztára akarna mosni. A korrupció újabb bizonyítéka, újabb tünet, mely a rendszer végleges rothadtságáról tanúskodik.

Kérdezgetett a regényről, kulcs-e vagy nem kulcs, de amolyan félárbocra eresztett érdeklődéssel, mint aki végeredményben fütyül az egészre. Holott vizsgálóbírói, rendőrkapitányi, sőt csendőri hangnemben illett volna vallatnia. Némely egyezéseket beismertem, mások ellen félénken és tisztelettel védekeztem.

Attól, amit tőlem megtudott, semmivel sem lett okosabb, de nem is volt szüksége rá, kész tervvel fogadott. Mialatt kérdezgetett, előre dőlt, most kényelmesen megtámasztotta a hátát a karosszék támláján, rövid combjait keresztbe vetette és szelíd mosoly kíséretében kimondta az ítéletet, a legsúlyosabbat, ami fizikailag nem, de irodalmilag egyet jelentett a fejvesztéssel:

– Kedves, Emil, mi ugyan pártoljuk az irodalmat, de más eszközökkel. Nem csinálunk ügyet az esetből, hanem szépen, simán, zaj nélkül áthelyezünk az Iparművészeti Iskolába. Remélem, arról nem írsz regényt.

Kézszorítás, még egy barátságos mosoly, az ajtó becsukódott, egy másodpercig meredtem bámultam a titkárnőre. Megesett a szíve rajtam, úgy nézhettem rá, mint egy árvízsújtott vagy hajótörött, aki segítséget várt, mégis üres kézzel kénytelen távozni s azon töpreng, mit mond odahaza az éhező gyerekeknek.

– Tessék egy hét múlva visszajönni, az államtitkár úr jószívű ember . . .

Azokat, akiknek a tudatát a Rákosi-korszak véres-dilettáns-krimi szemlélete jóvátehetetlenül eltorzította, megnyugtatom, hogy a „Csibráky" körüli összeesküvést nem súgták be a Minisztériumba állami tisztviselőnek álcázott rendőrkopók. Így regényesebb s irodalmilag hálásabb volna, a helyzet azonban az, hogy – ez történelmünk folyamán ritkán fordul elő – véletlenül olyan ember került a kérdéses posztra, aki képes volt megfelelni a követelményeknek.

E zajtalan fegyelmi bukaresti kiküldetésem után történt, később ilyesmiről többé nem is álmodozhattam. Ugyanilyen simán, szépen és feltűnés nélkül, mint ahogy egyik állásomból másikba helyeztek, a nevemet feljegyezték egy nem véresen komoly, létem alapjait tehát nem fenyegető, de egyébként hatását több ízben éreztető fekete listára. Becsukódott egy sereg kapu. Ma sem csodálkozom rajta.

(Folytatjuk)

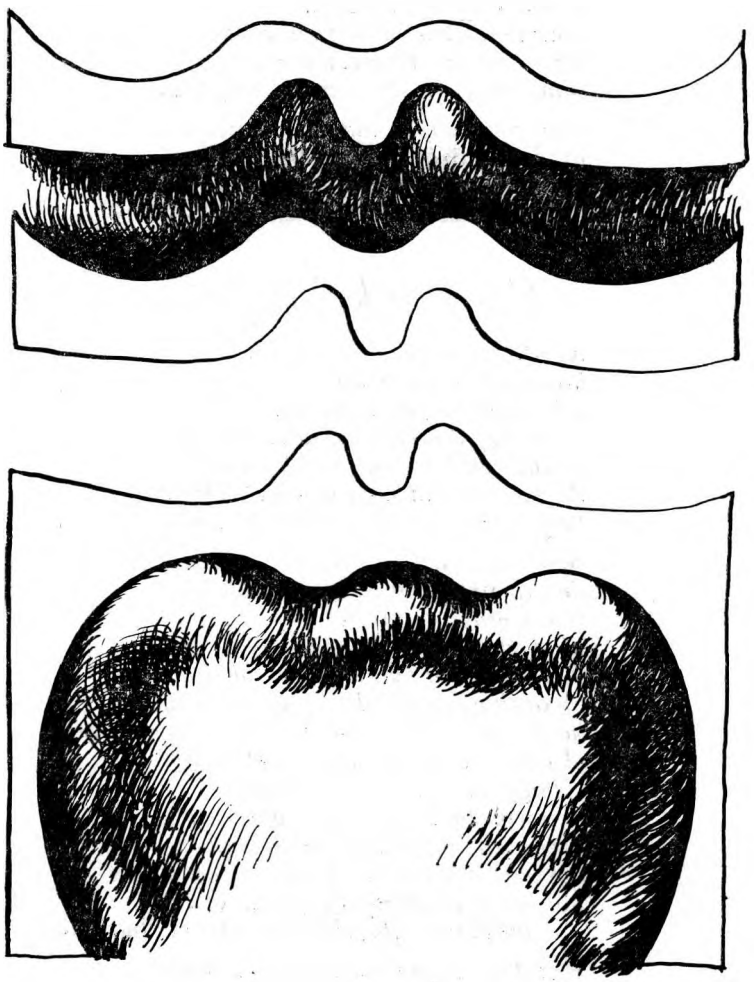

A reménytelenség érzése

Amikor meghalnak a tárgyak
számunkra, és a tiszta tájak
nem jelentenek többé semmit,
akkor a nagy szomorúságnak

a halálhoz hasonló mérge
átjárta már az élő testet,
a kis bárány hiába béget,
a lámpafény hiába repked

a falevelek közt, hiába
tekintenek szelíd szemek ránk,
nem érezünk testvériséget,
sem, hogy valaki minket megszánt,

csak vonszoljuk magunkat nyálas
hínárok között, azt se tudva,
hogy van szeretet és reménység:
magát az élet összecsukja.

Fogjatok közre

Kifutni a terekre
lármásan és nevetve
a felelőtlen, vad fiatalokkal,
szeretkezni velük, birkózni bátran,
ez az, amit valaha is kívántam,
de nem tettem meg és ezért lakolnom
kell egész életem végéig folyton.

Befed a gyász, a bánat, a ború,
de jaj, nekem a fényes homlokú
fiatal lányok serege
hiányzik, kellene,
s a fiúcsapat, amely gúnyolódva
megesküszik nekik a csillagokra,
hogy mást nem, őket fogják csak szeretni,
el nem választja tőlük őket senki,
s hogy valamit én is tegyek,
elmormolhatnám ezt a versemet
öregesen, megállva néha közben
egy-egy sornál, akár egy utcaközben,
hol a szeretkezés főképp az árú,
s a vidékről jött mindig szörnyű bárgyú.

Fiatalok, fogjatok közre engem:
alázatos vagyok nem telhetetlen.

NÉMETH GABRIELLA

Ellentétek

Vannak szavaink az örömhöz
és csak hangjaink vannak a beteljesülés pillanatában

vannak könnyeink a szomorúsághoz
és száraz a torkunk a kínban

Fohászkodtam a forrósághoz
és csigolyáimban újra a tél

könyörögtem a zuzmarához
és szememben éget a hőség

virágos mezőre mentem
és felsebeztek a száraz bogáncsok

a dermesztő fagyból menekültem
és tűzhányó ölében éget forró láva

Takartam áttetsző fénybe csontjaimat
és állok előtted talpig öltözötten

kezed vetköztető mozdulatát várom
hogy ne égessen csontig pőreségem

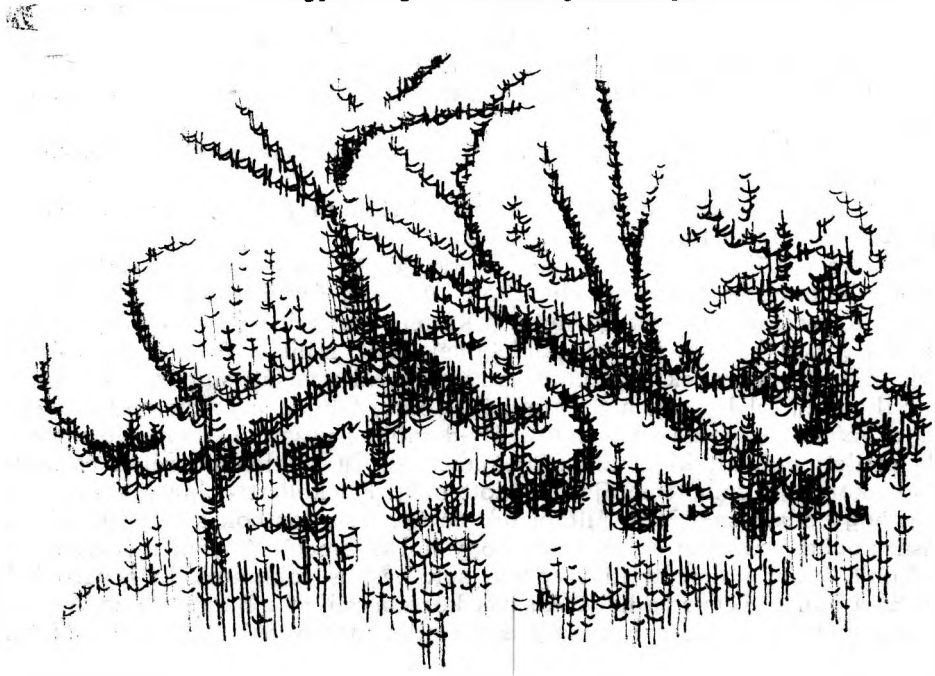

BERTHA BULCSU

Balaton

AZ ÉLET FÓRUMAIN

1971 májusában meglátogattam a balatongyöröki termelőszövetkezet elnökét, Móricz Lászlót. Vonattal érkeztem Györökre, s gyalogosan ballagtam végig a falun. Az utat virágágyások szegélyezték, a járdák ragyogtak a tisztaságtól. Frissen kavicsozott sétautak fehérlettek a kikötő körül, s a lépcsők, stégek már átfestve várakoztak a vízbesüllyesztésre. A falu, úgy látszik, véglegesen beletörődött üdülőhelyi jellegébe, s tudatosan, gondosan készülődött a nyaralók fogadására.

A termelőszövetkezet irodáját az emelkedő tetején, a bolt és a plébánia szomszédságában találtam meg. Az udvarán egy májusfa állt, a sebtében elterített fehér kavicsszőnyegen pedig régi típusú piros fotelok. Kicsit meghökkentem. Sütött a nap, hétfő délelőtt volt. Az elnök állva tárgyalt valakivel. Az irodából előkerültek a lányok, a viszontlátás örömére nagy nevetgélés támadt. Lányok, mondom . . . Hol van az már . . . Akkor voltak lányok, amikor még én is a faluban éltem. Asszony mind, gyermekeik vannak. De a csipkelődő kedvünk a régi maradt.

– Oltanád-e még a nádfedeles házat? – kérdezték nevetgélve.

– Ha égne, persze hogy oltanám – mondtam.

Kérdésük elvált feleségem szülőházára vonatkozott, melynek a teteje tizennyolc évvel ezelőtt kigyulladt. A tűz a szomszédos házról terjedt át a nádtetőre. Szeles, furcsa délután volt. Úgy emlékszem, a tűz több tetőbe is belekapott. A falu népe vödrökkel, lángcsapókkal sietett a tűzhöz oltani. Mindenki ott volt, én is.

Az elnök hellyel kínált. Maga is beleereszkedett az egyik piros fotelba, aztán a májusfára mutatott:

– A kőbányászaink állították . . . Szombaton majális volt itt. Az asszonyok még csak most takarítják az irodákat.

Pálinka került az asztalra, koccintottunk. Az éles tavaszi napfény, s a törkölypálinka ereje csaknem elbódított. A piros fotelban üldögélve végigláttam a termelőszövetkezet udvarán, a kerten, ami tele volt görbe gyümölcsfákkal, s a pap kertjén is, ami zöldebbnek tűnt, mint a szomszédos földek, telkek. A kert alatt rétek kezdődtek, a réteken túl a vasúti sínpár, s a Balaton vize csillogott. Jól látszott a Szentmihály-domb, tetején a feketelombú fenyőfák s a hófehér kápolna. A Szentmihály-dombhoz vezető keskeny út a téesziroda mellett szakadt ki a falu főutcájából. Az út túloldalán, rétek és mandulások között, a falu temetője húzódott meg. Fel kellett volna állnom a fotelból, hogy odalássak. Nem álltam fel, de így is, a lombok s az épületek takarása mögött pontosan érzékeltem, hogy hol a temető. Anyám nyugvóhelye. Az elmúlt őszön költözött ki szegény, sok kedves rokonunk és ismerősünk után. Ez a temető is furcsa hely. A sírok közé becsillog a Balaton vize, ha szél van, behallatszik a nád suhogása s a morajló hullámverés. A másik oldalon

alacsony hegyek állnak. A Csereze-domb hatalmas fái egyenként odalátszanak a temetőbe. Olyanok, mint a szobrok, vagy a bálványok. Mindez végtelen, kéklő ég alatt.

Az elnök nem tudott nyugodtan ülni. Ötpercenként érkezett valaki. Tagok, hivatali emberek Keszthelyről, Veszprémből. Iratokat kellett előkeresni, telefonhoz futni.

Akinek a boltban van dolga, egyúttal a téesz-irodára is benéz, s aki valamilyen ügyes-bajos dolga miatt kénytelen az irodába menni, ott is ragad félórára, vagy fél délelőttre. Asszonyok trécselnek a fal mellett, férfiak a piros fotelok körül. Megérkezik Szijártó is, az új erdész. Barna, mokány férfi. Az elnököt keresi, de az elnökhöz éppen nem lehet hozzáférni, mert az udvart méreti a földhivatallal. Valamilyen vita van az udvar körül. Hogy kivel, azt nem értem, nem is kutatom. Szijártó is megfog egy poharat. Iszogatunk. Állunk, ülünk, mocorgunk a fényben. Kutató félszavak, félmondatok. Hunyorgunk. Nézem az embereket. Úgy látszik, a téesz-iroda most a faluközpont. Ide gyűlnek az emberek, mert itt mindig eldől valami, itt mindig hallani valamit, ami a közösséget érinti, érdekli. Így lehet ez most a legtöbb faluban, s ahol nagyobb és jelentősebb a téesz, ott még inkább így van. A hatalom a téesz megalakulása előtt a községi tanács kezében volt. A tanács a hatalmát most megosztja a termelőszövetkezettel. A falu vezető testületeiben persze a tanácselnök és a téesz-elnök egyaránt bent van. A termelőszövetkezet udvara fórummá alakult. Akinek dolga akad az irodában, vagy a szomszédos boltban, megáll egy-egy percre. Körülnéz. Ha valamilyen érdekesebb szófoszlány üti meg a fülét, közelebb lép, beleszól.

Üldögélek a piros fotelban. Lábam alatt fehéren szikrázik a mészkőzúzalék. A kavicsszőnyeg megsokszorozza a fényt. Furcsa időtlenségben lebegünk. Szijártó kérdez valamit. Válaszolok. Mit kérdezett? Mit válaszoltam? Mintha lángolnának ezek a fotelok. Parázslanak. Elégünk ezeken a tüzes trónusokon. Szemben velem Dózsa György, mellette Dózsa György . . . Négy Dózsa György, négy tüzes trónus, parázsból, piros plüssből. Honnan kerültek ide ezek a trónusok? Melyik uraságtól örökölte a balatongyöröki kollektív farm? Hol szolgáltak ezek a piros szörnyetegek? S ezek az emberek, akik most a fotelban sülnek. Elevenen . . . Mit csináltak régen? És akik körben állnak? Hol gyülekeztek tíz éve, húsz éve, ötven éve? Mit csináltak ezek az emberek, ha éppen nem dolgoztak? Húsz esztendeje hol volt a falu fóruma?

Húsz éve, azt hiszem, sokkal többet dolgoztak az emberek, mint manapság. Kevesebb szabadidejük volt. Minden falusi háznál tartottak egy-két tehenet, aprómarhát, disznókat. Az állatokat reggel, délben, este, minden nap meg kellett etetni. Akár tél volt, akár nyár, akár húsvét, akár búcsú. Az állatok számára elő kellett teremteni a takarmányt. Kaszálni kellett, fuvarozni, padlásra hordani a szénát. Etetés előtt ki kellett trágyázni, és újra almozni. Mindezzel napról napra hosszú órák teltek el. Három óra legalább, de ahol az állatállomány nagyobb volt, ott négy-öt óra is. Régen a vidéki ember maga készítette, javítgatta a szerszámait. Fával, vassal mindenki tudott bánni. A Balaton körül a tél nem számított soha holt időszaknak. Október végére fejeződött be a szüret. Novemberben következett a téli bekapálás, majd a trágyázás, vesszőszedés a szaporításhoz. A forgatás ideje is a tél. Novembertől február végéig, március közepéig szoktak általában forgatni. Volt, aki magának forgatott, volt, aki a szomszédjának, vagy a komájának, kalákában. Régen összefogtak az emberek, a nehéz munkákat szívesebben végezték együtt,

szervezett munkacsapatokban. Decemberben megkezdődött a borok fejtése. Az élelmesebbek a seprőből, törkölyből ilyenkor főzték a pálinkát. Januárban, februárban a házaknál oltványokat készítettek, a férfiak karót hasítottak, s pótolták a hiányokat. De mindez csak a szőlő körül. A legtöbb gazdának régen erdő- és nádrésze is volt. A favágás téli munka, a nádverés úgyszintén. Amint beállt a víz, s a jég elbírta a csizmás, bakancsos embereket, megkezdődött a legnagyobb téli munka, a nádaratás. A rövidnyelű nádverőkaszák hónapokig pengtek ilyenkor a jég felett. A fiatal legények és az asszonyok kévéket kötöttek a nádcsomókból, aztán szánon vagy vállon kihordták a partra. A félszerekben, pajtákban felállították a préseket. A frissen vágott nádból tavaszra ezer és ezer nádpadló készült. A vermeket is télen töltik fel a Balaton hátából kimetszett jéggel. A jégvágás ,rakodás, fuvarozás hetekig eltart. Volt munka elég. De a pihenésre, szórakozásra, elmélkedésre is jutott idő.

Húsz évvel ezelőtt a községháza mellett még fontos, tekintélyes helynek számított a templom. Az asszonyok végigénekelték a miséket, élvezték a szereplést, a jelenlétet, s a megszerezni vélt kegyelmet is. A férfiak, legények az ajtó körül gyülekeztek, inkább kint mint bent. A fák alatt így beszélgetni is lehetett, közben-közben fohászkodni is, s ha valami kedves hegyközségi ismerős felbukkant a hársfák alatt, akkor át lehetett ugrani a kocsmába egy törkölyre, vagy pohár borra. Mise után az asszonyok is elbeszélgettek, megnézték egymást. A legtöbb Balaton parti faluban a férfiak mise után a kuglizóban gyülekeztek, ahol ez nem volt, ott a kocsmában, vagy a kocsma udvarán. Az asszonyok a litániára is eljártak, s kedvükre szenteskedtek heteken át.

A kultúrház a falvak legszörnyűbb intézménye. Nem klub, nem kocsma, nem templom. Mi akkor? A jegyzőséghez régen mindig tartozott egy nagyobb terem, ahol alkalmi gyűléseket, tanácskozásokat lehetett tartani. Ebben a teremben a helyi tanító vezetésével telente eljátszottak egy-egy színdarabot, megrendeztek egy-egy mulatságot. A terem egyébként üresen állt. Hát ezek a termek változtak át a felszabadulás után kultúrházzá. Volt, ahol sok erőfeszítés, pénz, szorgalom és hozzáértés árán lakályossá változott ez a terem, s a programja jobb volt, mint a régi katolikus legényegyleteké, de általában ez az eszményi állapot nem tartott sokáig. Elég volt leváltani a tanácselnököt, vagy áthelyezni a tanítót, s minden összeroppant. Se program, se közönség. Néha aztán egy-egy ambiciózus fiatalember újra kezdte a munkát, s a kultúrház fél évig, egy évig ismét tele volt. Láttam milliós költséggel létrehozott művelődési központokat, melyek alig működtek, s szerényebb helyeket is, melyek jó könyvtárral, jó szóval tényleg az ember szebbé, jobbá válásának az ügyét szolgálták. Általában a helyzet sokkal egyszerűbb, szürkébb volt. Balatongyörök is örökölt egy kultúrházat a múlt rendszertől. Egy termet. Amikor én a faluban laktam, a kultúrháznak nem volt könyvtára. Illetve volt valamilyen könyvtára szekrényekbe zárva. Hogy milyen könyvek voltak ezekben a szekrényekben, azt senki sem tudta. A terem közepén általában egy pingpongasztal állt. Ezt az asztalt szerették a fiatalok legjobban az egész kultúrházban. Persze hol ütő nem volt, hol labda. Hetenként egyszer szétszedték ezt az asztalt, és a fal mellé állították, mert jött a mozi. A termet telerakták székekkel, s a vándormozis ledarált egy-egy fakó, szakadozott, régi filmet. A film mindig elszakadt, mindig rossz volt, mégis mindenki imádta. A tanácsi hivatalsegéd, Fésüs Pali, vagy tekintélyes külsejű felesége ült a pénztárban, s osztogatta a belépőket. A pénztár a külső és a belső ajtó közé szorított székből állt. A vándormozis motorral járta a falvakat, így aztán telenként sokszor el-

akadt, késett, vagy meg sem érkezett. Ilyenkor a fél falu ott toporgott a kultúrház előtt a hóban, és várta a mozist, mint a messiást. Erről a rossz moziról senki sem akart lemondani. A helyi tanítóság, a boltosok, a tanács emberei, a parasztok, a villasori öregasszonyok, mindenki, beleértve természetesen a gyerekeket is, ott toporgott a hóban és várakozott. S ha nem jött meg, éjfélig képesek voltunk elvitatkozni, hogy hol akadhatott el a motorja, mi történt vele? Egyetlen egy film címére vagy tartalmára sem emlékszem. Arra viszont igen, hogy a mozisnak ki volt a babája Györökön. Erre, azt hiszem mindenki emlékszik a faluban. – Téli estéken begyújtottunk a kályhába. Rossz huzatú kémény csatlakozott a vas szörnyeteghez, így a teremben mindig széngáz volt. Vagy széngáz, vagy füst. Meleget persze nem adott. A legények téli kabátban üldögéltek mellette, és zsíros, szakadozott szélű kártyával huszonegyeztek. Néha akadt egy-egy mesélő kedvű szabadságos katona, s akkor valamilyen ismeretlen csodára áhítozva fülelt mindenki. Ilyenkor még a kártya is abbamaradt. A györöki kultúrház valójában csak egy szoba volt, egy olajos padlójú terem. Ebben a teremben egymáshoz ütődtek az emberek, és megszagolták egymást. Ha kultúrát nem is, de időnként valamilyen közelséget, már-már közösségi érzést kialakított az emberekben.

A falu népe éhezett valamire. Fényre, jó szóra? Nem tudom, mire. Soha nem felejtem el azt az őszi estét, amikor a tanácsháza előszobájába kitették a rádiót. Akkor már nyolcan-tízen várakoztak az ajtó előtt. Én is megálltam, s belestem az ajtón. Nem értettem, hogy mi történik ott... Varga Bálint jött ki az ajtón.

– Nagyszerű dolog ez, nagyszerű – mondta, s közben csóválgatta a fejét, mintha valami azért nem lenne egészen rendjén a dolog körül. Barna arcára bámultam. Izgatott volt. Izgalma átragadt a többiekre is. Meggyfaszipkájába cigarettát illesztett, rágyújtott. S közben a rádióban is elkezdődött valami. A tanácselnök a legnagyobb hangerőre állította a készüléket. Furcsa így utólag. A Csárdáskirálynőt közvetítette a rádió... Legalább harminc ember gyűlt össze az udvaron. Álltunk és hallgattuk a rádiót. Megbabonázva. Nekem úgy tűnt, hogy valami nagyon szokatlan dolognak váltam a részesévé. A szünetekben Varga Bálint Honti Hannáról beszélt az embereknek. Közben folyvást csóválta a fejét... Nekünk nem volt rádiónk. Utólag furcsállom, hogy Varga Bálintéknak sem volt akkoriban. Tanító volt, a falu egyik tanítója. Senki nem mozdult. Álltunk a sötétbe boruló udvaron, mint a bennszülöttek. Mint egy néger törzs a szafári gramofon körül. Mélységes zavarban voltunk. Hogyan kell viselkedni? Nem tudtam, hogy mi az a Csárdáskirálynő... Szokatlannak tartottam. Azt hittem, hogy a rádió csak híreket és felhívásokat közöl. A háború alatt még volt rádiónk. Amíg össze nem szedték a készülékeket... Ez is eszembe jutott. S a rádió hangja: Légiriadó... Baja, Szabadka, Budapest! És egy hadijelentés. A csapataink rugalmasan elszakadtak. Két páncélost és egy repülőgépet vesztettek... Ez jutott eszembe a községháza udvarán. Furcsállottam, hogy ilyen féktelen dallamokat közvetít a rádió. Félni kezdtem, hogy egyszercsak valami baj lesz. Nem is vártam meg a közvetítés végét. Óvatosan hátraléptem, és magukra hagytam a sötét udvaron álldogáló embereket. Ez az ötvenes évek elején történt.

Az élet fórumai közé tartozott régen az állomás és a kikötő. A fiatalabb lányok, legények az esti vonatokhoz még hétköznap is kiszaladtak, vasárnap délután pedig három-négy vonat érkezésénél is asszisztáltak. Előfordult, hogy rokonokat vártak a közeli falvakból, vagy a Pestre szakadt ismerősök közül

valakit. De többnyire senkit sem vártak, csak a vonatot. A füstölgő vasszörnyeteget, a világító ablakú fekete kocsikat, melyek a távoli világ üzenetét hozták. A kivilágított ablakokban embereket lehetett látni, akik néhány órája még Budapesten voltak, s néhány óra múlva Kanizsán lesznek, vagy azon is túl. A vonat jelképezte a messzeséget, a búcsúzást, az örömöt, a szomorúságot. S a vonat jelentette a faluba zárt emberek számára a kilépés, kiszakadás lehetőségét is. A lányok megbámulták az esti vonatot, aztán megbeszélték, hogy karácsony előtt felmennek Pestre kabátot venni. Fel is mentek. De előtte hetekig beszéltek róla, s utána hónapokig. A legények számára is a vonatraszállással kezdődött minden. Katonaság, új munkahely, városi lakás, városi asszony. Sokan nem indultak el ezen az úton, de szívesen fontolgatták, próbálgatták a gondolatot. A közeli városokba persze rendszeresen bejárt a falu népe, tapolcai, keszthelyi piac valamikor nem múlott el a györöki asszonyok nélkül. De a keszthelyi vonat csak olyan háztáji szörnyetegnek számított, arra föl-le ugráltak az emberek, mint a pestiek a villamosra.

Nyáron három-négy hajó is kikötött a györöki mólónál, de nézőközönsége csak az esti hajónak volt. Ez a hajó Badacsonyból jött és Keszthelyre tartott. A nyári szürkületben jól lehetett látni, ahogy elszakadt a badacsonyi hegy lábától. Néhány percre berácsozták a parti nyárfasorok, aztán hirtelen fehéren előtűnt. Szinte világított a víz felett. Olyan volt, mint egy lapát frissen oltott mész. A lenyugvó nap fénye az égről s a felhőkről visszaverődött még a vízre, s a hajó a sugarakban fehéren felizzott. Aztán kikötött Szigligeten. A szigligeti öbölbe jól beláttunk a györöki mólóról. Láttuk, hogyan kötnek ki, hogyan simul a parthoz a hajó. De ez inkább csak illúzió volt. Valójában csak azt láttuk, hogy a hajó megállt. Szigliget és Balatongyörök a vízen át, légvonalban legalább hat kilométer. Mi hat kilométernyi messzeségben figyeltük, hogy mit csinál az esti hajó. Rendszerint a szigligeti kikötés közben ereszkedett le az este. A hajót láttuk kikötni, de elindulni nem. Beleveszett a víz felett lebegő párákba s a szürkületbe. Legközelebb már csak akkor pillantottuk meg, amikor az öböl közepe táján felgyújtotta a lámpáit. A korlátoknak dőlve, megbabonázva figyeltük, hogyan közeledik a szellemhajó. A szúnyogok közben a fejünk körül döngtek, és nagyokat csíptek rajtunk. A szúnyoginvázió akkor érte el a tetőpontját, amikor Biró Jákim, a györöki mólóőr meggyújtotta a lámpákat. A szúnyoghad s a fényözön hozzátartozott az esti hajóhoz. Két kilométerre lehetett a hajó a kikötőtől, amikor az első hangfoszlányok eljutottak hozzánk. Az esti hajón mindig énekeltek az utasok. A kiránduló diákok szépen, kórusban népdalokat és indulókat váltogatva, a mulatozó férfiak, asszonyok zabolátlanul, nagyokat kurjongatva. Azt hiszem, az esti hajó a kurjongatás révén vált látványossággá. A hangok megelőzték a hajót. Messze előtte jártak. Mi így aztán már kilométerekről sejtettük, hogy kifélék utaznak rajta. Amikor a móló mellé állt, a kivilágított fedélzetet kutattuk. Utazik-e ismerős? Ki száll le, ki száll fel? Kik a leghangosabbak? Nyaralók vagy keszthelyiek? Mindig akadt ismerős. Az utasok vidáman emelgették a badacsonyi demizsonokat. Néhány percig tartott az egész. A hajó hátra tolatott, orrát Keszthely felé fordította, aztán eltűnt a csuhészigetek között. Biró Jákim eloltotta a lámpákat, az előadás végetért. A közönség mehetett haza. De nem ment. Sokan, leginkább a fiatalok, ott maradtak a kikötő végén. A vaskorlátnak támaszkodva, a nyári estéken éjfélig elbeszélgettek. Elég nagy volt a kikötő, sokan elfértek rajta. A puha nyári éjszakákon az is előfordult, hogy reggelig szólt a harmonika, és szállt az ének a víz felett.

Hol találkoztak még egymással az emberek? – Az ötvenes években például a boltban, vagy a bolt előtt. A faluban eredetileg két bolt volt. A Kóséké a templommal szemben, s Törökéké a tanács épületében. Az ötvenes években már csak a nagyobbik bolt működött, persze állami kezelésben. Egy ideig Törökék vezették, később Kósék. A bolt az ötvenes években nagyon szegényes volt, valójában nem is árusítással, hanem élelmiszeradagok, s a tisztítószerek szétosztásával foglalkozott. Örökké sorban álltunk valamiért, hol lisztért, hol cukorért, hol kolbászért. A kenyérért lényegében minden nap. Az ötvenes évek legnagyobb vidéki problémája a kenyér volt. Kevés kenyér jutott a falvakba, vagy kevés volt a sütőde, vagy mind a kettő. Sokszor reggel hétkor beálltam a sorba, s csak a déli órákban kaptam kenyeret. Volt idő beszélgetni, ismerkedni, gyanakodni, barátságot kötni. A bolt előtt a járda klubbá, társaskörré alakult. Kényszerű együttlét volt kétségtelen, de az asszonyok közül sokan élvezték. Kiélhették szereplési hajlamaikat, hangjuk uralta az utcát Nevetgélhettek, sírhattak, veszekedhettek. Ha éppen nem osztottak semmit, beállhatott az ember a boltba melegedni, beszélgetni, híreket hallgatni. A pult mögött Kós Ibolya, a falu legszebb lánya mérte a petróleumot. Az emberek szívesen ácsorogtak a boltban. Ha valaki lejött a hegyről, nagy beszélgetés kezdődött. A hegyi lakók nem mentek haza üres kézzel. Hátizsákjukat telerakták cukorral, gyufával, mécsessel . . . Kannákban, demizsonokban vitték a petróleumot. A falusi boltokban régen volt valami meghatározhatatlan költészet. Úgy látszik, az élesztőből, petróleumból kiszabadul valamilyen szellem.

A györöki bolt már a múlté. Új épült. A régit bezárták. Az új Népbolt most a téesz-irodával határos. 1970 őszén, amikor az anyám meghalt, az új népboltban is jártam. Kósnét s a lányát már nem találtam a pult mögött. Ők a múlthoz tartoznak. Egy ismeretlen, negyvenes férfi sürgött-forgott a polcok előtt, s egy vagy két fiatalabb lány. Mindenki ismeretlen volt. Az üzletvezetőt úrnak szólították a parasztok. Az üzletvezető úrtól, azt hiszem, mindent megkaptam, amit éppen kértem. Úgy tűnt, már tudja, hogy meghalt az anyám, s a halotti torhoz vásárolok. Azt hittem, az anyámra már senki sem emlékszik. De emlékeztek. Sokan eljöttek a temetésére, s utána a szerény, csendes torra is. Nemcsak a helybeliek, hanem a tapolcaiak, s a halápi parasztok, bányászok is. Ma sem értem, honnan tudták meg, hogy meghalt. Tudták valahonnan, ott voltak. Ilyen a vidék. Érthetetlen és titokzatos. Jóban, vigalomban pártütő, ellenséges; bajban, szomorúságban segítő, pártoló, együttérző. Azt hiszem, a temetőt is fel kellene sorolnom azon helyek között, ahol a falu lakossága rendszeresen összejön, s ha úgy tetszik, társadalmi életet él. De nem sorolom. A temető a falvakban a legjelentősebb hely. Jelentősebb, mint a községháza, jelentősebb, mint a templom. Ezt mindenki tudja.

A műhelyek melege, szelleme mindig, mindenütt vonzotta az embereket. A férfiak foglalatosságukból, természetükből eredően főleg a kovácsműhely, az asztalosműhely és a cipészműhely körül ácsorogtak, a lányok, asszonyok viszont a varrodákban töltötték legszívesebben az idejüket. Györökön a Vörös Mara-féle varroda volt a leghíresebb. Családi alapon működött, s úgy tűnik, az ötvenes években élte a fénykorát. Ez a fénykor nem üzleti vonatkozásban értendő, hiszen nagyon olcsón, a rokonoknak, ismerősöknek szinte ingyen varrták a ruhákat. A fénykor a társas együttlétek sokaságára vonatkozik. A műhelyben három lány dolgozott, így magukhoz vonzották a környékből a fiatalokat. Ez a műhely valójában a család egyik szobája volt, ágyak álltak benne, s asztalok, székek. Lakószoba volt. Éjszaka aludtak ebben a helyiség-

ben, nappal pedig dolgoztak. A műhely jelleg semmivel sem volt erősebb, mint a hálószoba-, vagy a klubjelleg. Mert nemcsak varrodaként szolgált ez az öreg, padlós szoba, hanem nőegyletként, vagy ifjúsági klubként is. Aki tehette, betért egy szóra, leült az asztal mellé, és segített a Vörös lányoknak fejteni vagy fércelni. Aki betoppant, híreket hozott és híreket vitt. A hírek felkavarták a lelkeket, sajátságos elemzések születtek, rögtönzött védő- és vádbeszédek. Magatartások önállósultak ezekben a beszélgetésekben, a kedvesen éles szópárbajok kimozdították a lányokat álmodozásaikból. A varrodában persze nemcsak lányok üldögéltek, hanem legények, férfiak is. A Vörös lányoknak három fiútestvérük is volt, Feri vasutas, Jancsi villanyszerelő és Sanyi, a legkisebb, akkoriban még diák. Ha valaki betért a Vörös Mara-féle varrodába, az utcai járókelők nehezen tudták megítélni, hogy miért is nyit be az ajtón, mi dolga van Vöröséknél. Kereshette a fiúkat, kereshette az öregeket is. Sokan persze a közelben lakó fiúk vagy lányok kedvéért kopogtak be, vagy éppen unalmukban, minden cél nélkül. A társas együttlétek spontán láncolata alakult, formálódott az egyszerű, falusi műhely körül. Hasonló eseteket felsorolhatnék a Frim-féle cipészműhely, vagy a szomszédos falvak kovács- és asztalosműhelyei körül is.

Az ünnepélyesebb társas együttlétek színhelye természetesen nem a vasútállomás volt, nem a bolt és nem is a műhelyek, hanem a gazdák pincéi és a vendéglő.

(Folytatjuk)

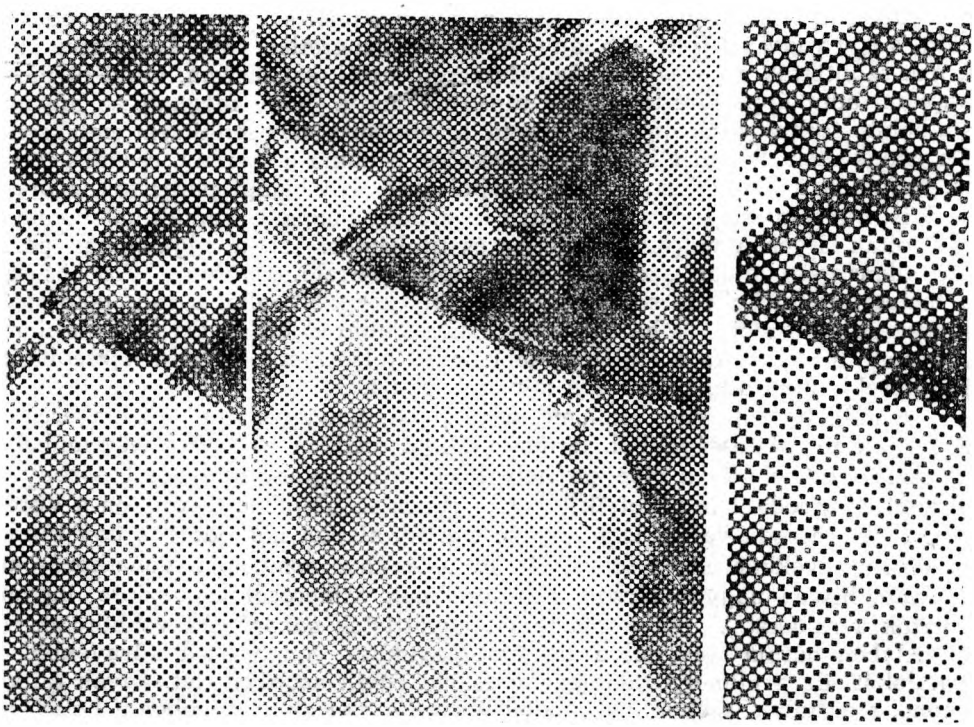

DEMÉNY OTTÓ

Öreg király

Hol az az idő, amikor
Dávid az ő tizezerét?
Fekszik – az ágya kőhideg.
Hallgat elhaló sipzenét.
Függönye résén be-beles
főpap, miniszter, hadvezér.
Még megrezzen a tollpihe,
még lassan áramol a vér.
De tagjain már ón-szeder;
borítanak rá lepleket,
s nem füll a takarók alatt.
A kéz, a láb egyként hideg.
Lányt hoznak, forró mellel az
karjai között megbújik.
Őszes szakállába lehel
hevíteni horpadt vállait.
S bár felé fordul arccal az;
hangtalan, magával beszél:
Mellette vagyok s nem vele,
tulajdonom s nem az enyém,
s mint Jeruzsálem fala közt
nem építettem templomot
– oly érintetlen tőlem ő,
kinek karjában meghalok.
Nincsenek hozzá szavaim,
oly szánalmasan fiatal.
Több íz van sorvadt inyemen,
hogy ne érthetném mit akar.
Öltem, öleltem, győztem és
leteríttettem öregen.
Utolsó áldozatom ő,
mert ellene ítélkezem
S hogy cserfa ágán fönnakadt,
kit úgy szerettem – Absolon –
hűlő kezemből átveszi
majd a hatalmat Salamon.
S bármi bölcs – ítélete rossz
s kegyetlen lesz e lány felett.
Ki nem egyéb számomra mint
elfoszló, árva lehelet.

Vedd fejem

Vedd fejem birtokodba
legyen öledé kezedé
nincs olyan csodája az égnek
amivel ne lenne rokon
gonddal árnyékos homlokom
tél felhője a híd felett
egyenes vonalú szemem
mikor a hajnal résre nyit
záporként hulló fogaim
ha bádogtető csikorog
orrom a villám cikázása
állam alkonyi mélabú
s szám a sziszegő szertelen
vihart vet szellőcskét arat
végül miként az ősz mezőin
ha fűre csapódik a dér
ritkás hajam fehéredik
alatta méla sárga folt
tincsek szigetei közül
kitetsző csontos koponyám
vedd tiéd már ólomnehéz
pihenne tenyér öbliben
álmodna öl melegiben
forró mell halmai fölött

NÉMETH LAJOS

FÜLEP LAJOS EMLÉKEZETE*

Szemmé vált ember – szokta volt mondani Fülep Lajos Cézanne-ról, az aixi festőremetéről, akit a legnagyobbak között is az elsők közé sorolt. Mi volt hát akkor Ő, a zengővárkonyi, Ménesi-úti vagy Széher-úti magányába húzódó filozófus remete? Ha egy mondatban keressük a választ: testet öltött kategorikus imperativus volt, a „homo eticus" megtestesítője, aki egész életében a lét végső kérdéseire, az emberi egzisztencia alapproblémáira keresett választ.

Mert Fülep Lajos érdeklődése – ha művészetfilozófusként tiszteltük is – szélesebb körű volt a pusztán esztétikai kérdéseknél, lényegében filozófiai volt. Azért is foglalkozott elsősorban a művészettel, mert a művészet tudja érzéki konkrétságában megfogalmazni az emberi egzisztencia legfőbb kérdéseit, a nagy műalkotás jelentéskörében az emberi értékszférák találkozhatnak. Ezért ostorozta oly sokszor a l' art pour l' art elvét, mert úgy vélte, hogy a csupán formai kérdésekre koncentráló alakítás lemond a művészet alapvető feladatáról, az emberi lét alapszituációinak jelentésteli szimbólumokban való megjelenítéséről, a minden létezés rejtett dolgainak közvetlen érzékeltetéséről.

Úgy élt tehát Fülep Lajos a művészet szférájában, hogy egyúttal az etikai szférában is élt, tudatosan törekedett arra, hogy miként a zseniális mű az értékszférák találkozási helye, ő, a felfogó, a megértő és interpretáló is e szférák jelentésének a fókuszává váljék. Hiszen számára a mű nézése, értelmezése mindig újraalkotás volt. Kevesen voltak, akik úgy ismerték a művészet sajátos nyelvét, mint Ő, aki úgy megértette a művek sui generis jelentését.

De nemcsak a művekét, hanem a tárgyi világét is. Gondoljunk az Eötvös-kollégiumbeli szobájára vagy a Széher-úti környezetére, minden az Ő szellemét árasztotta, hallatlan érzéke volt ahhoz, hogy a tárgyi világot a maga képére formálja illetve hogy egyénisége fluidumával itassa át, impregnálja. A népi és a kopt szőttesek, bútorok, bokályok, a mélyszínű szönyegek és az oly kezessé vált használati tárgyai – mind humanizálódtak, eszközlétük néki tárta föl magát és egyúttal róla is vallottak, a szűntelen meditációval és kontemplációval töltött életéről, amelyet felismert igazságok bölcsessége tett gazdaggá.

Ám ha Fülep Lajos oly jelentésteli környezetének, a belőle áradó fluidumnak az idézése a „vita contemplativa" eszményét sejteti is, mindnyájan, kik ismertük Fülep Lajos életútját, tudjuk, hogy a szemlélődő attitűdöt fel-felváltotta a „vita activa" magatartás, az eszményeiért a humán értékek védelméért szüntelenül harcot vállalás, az önmagával és másokkal szemben is könyörtelenül kemény, a dolgokon változtatni akaró kritika. Mennyire gyűlölt mindenfajta frázist, álszimbólumot, mennyire elítélte az absztrakttá válás, az elidegenedés torzításait és vetette meg a töredék létet! Az emberi teljesség volt az eszménye, ezért tisztelte annyira a görög klasszikumot vagy a reneszánsz korát és e vágyat ismerte fel a posztimpresszionizmus nagy mestereinél, akiknek nemcsak ismerője, hanem rokona is volt.

* Elhangzott a Pécsváradi Művelődési Központban 1971. október 30-án Fülep Lajos emléktáblájának leleplezése alkalmából.

A teljesség, a tökély, a mediterrán klasszikum, a tárgyiasult öröm világa volt az eszménye, hányszor idézhette volna mottóként Mimnermosz sorát:

„Én köztem s te közötted örök mérték a valóság,
nincs ennél méltóbb . . .”

A valóság, az emberi lét méltósága oltáriszentségévé vált, hiszen mindig is vallotta, hogy a transzcendencia benne rejlik a mindennapi világban.

Ám ugyanakkor nem véletlenül volt ifjúkora nagy barátja Ady Endre. Fülep Lajos is egyszerre volt az isteni mediterrán gyermeke, mondta második hazájának Itáliát, élt a klasszikum igézetében – és ugyanakkor „Északfok, titok, idegenség” is volt, a középkor pokolbugyrainak, Dosztojevszkij és Van Gogh világának a részese és megértője, mint ahogy az általa annyit ostorozott és oly szeretett népe is egyszerre foglalta magába e kettősséget. Hiszen Ő, aki annyira tudta, hogy a nagyság záloga a sorsátélés képessége, az ismerd meg és vállald tenmagadat kötelme, tudta, hogy azok közé tartozik, akiknek küldetése a nagy közösség, etnikum testetöltött szimbólumává válni, mint ahogy azzá váltak elődei, az Apáczai Csere Jánosok és Misztótfalusi Kis Miklósok.

Cézanne nevét említettük indítóul – és nemcsak azért tehettük, mert Fülep Lajos oly jelentősnek tartotta a cézanne-i tettet, hanem mert ő maga is cézanne-i típus volt. Ahogy Cézanne úgyszólván a lehetetlent célozta meg és a szenzációi realizációja valahogy a valósággal egylényegűt alkotás sziszifuszi küzdelme volt, úgy Fülep Lajos, a filozófus sem elégedett meg sohasem a részletigazságokkal, mindig továbbkérdezett, mígnem a végső kérdésekkel találta szembe magát. Ezért nem érezhette sohasem elkészültnek a nagy művet, úgy vélte, hogy csak részleteket realizált belőle, márpedig Ő az abszolútum meghódítását tűzte célul. A filozófiai és etikai gondolkodás Claude Lantier-je volt, cézanne-i ember, aki azt a latin közmondásban foglalt intelmet hagyta ránk, hogy „Amicus Plato, amicos Aristoteles, sed magis amica veritas”, barátom Platon, barátom Arisztotelész, de az igazság még jobb barátom – és ezt az intelmet sohasem feledhetjük el, ha méltók akarunk lenni arra a rangra, hogy tanítványának vallhassuk magunkat.

DÉVÉNYI IVÁN

A „MŰGYŰJTŐ" ÉS A MŰGYŰJTÉS PROBLÉMÁI

A magyar társadalmi és politikai életben az 50-es évek végén, az 50-es és 60-as évek fordulóján kibontakozott konszolidáció és az ország lakossága túlnyomó többségének – e konszolidációs folyamatból következő – nyugodt, jó közérzete a „fordulat éve" után lehanyatlott magyar műgyűjtés fellendülését eredményezte.

Az elmúlt tíz-tizenkét esztendőben sorra létesültek (illetve számottevően bővültek) a – klasszikus és modern képző- és iparművészeti tárgyakat tartalmazó – magyar magángyűjtemények. A rendezők, színészek, zeneszerzők (Várkonyi Zoltán, Bánki Zsuzsa, Nagy István, Kadosa Pál), az orvosok (dr. Petró Sándor), az írók, újságírók (Patkó Imre, Barát Endre), a jogászok, tisztviselők, gazdasági szakemberek (dr. Rácz István, Hidas László, dr. Roisz László) közül kerül ki a legtöbb új gyűjtő, – de akadnak értékes gyűjteménnyel rendelkező pedagógusok (Kolozsváry Ernő) és kisiparosok is (pl. Pusztay Ödön szegedi asztalosmester).

A műgyűjtés iránti érdeklődés megnövekedése hívta életre 1969 végén a *Műgyűjtő* című – negyedévenként megjelenő – folyóiratot, amelynek ismert nevű, tekintélyes művészeti írók, kritikusok (Vayer Lajos, Voit Pál, Végvári Lajos, Mojzer Miklós, Kampis Antal, Koczogh Ákos, Solymár István, Pogány Ö. Gábor, Dávid Katalin, Rózsa Gyula, Kovács Péter és mások) a munkatársai.

A finom papírra nyomott, sok illusztrációt közlő lap bemutatja a jelentős mai hazai magángyűjteményeket (Köves Oszkár, Füst Milánné, Tarján Jenő, Mezei Árpád), a korábbi emberöltők nagy magyar műgyűjtőit (Esterházyak, Pyrker egri érsek, Procopius-család), a magyar kortársi művészet prominens egyéniségeit (Gádor István, Kmetty János, Kurucz D. István, Gorka Lívia, Gross Arnold stb.), régebbi magyar mesterek egyes nevezetesebb munkáit (Hyngeller János székesfehérvári rokokó sekrestyéje, Csontváry „Mária kútja Názáretben" című kompozíciója, Pérely Imre Bartók-rajza); a lap kitekintést nyújt a külföld művészeti életére is (Dékány Kálmán cikke Fernand Léger-ről, Néray Katalin írása a Pop Art-ról, Sík Csaba tanulmánya a külföldön élő, magyar származású avantgarde művészekről), – cikkek, tanulmányok szólanak a becses műalkotások állami nyilvántartásba vételét kimondó ún. védettségi törvényről, a műtárgyak konzerválásáról-restaurálásáról, a képek, szobrok, bútorok hamisításáról, a nemzetközi műkereskedelem jelenlegi konjunktúrájáról és más – a műgyűjtők táborát érintő, foglalkoztató – témákról.

A folyóirat „profil"-jának, rovatainak és munkatársi gárdájának rövid ismertetése után figyelmünket a *Műgyűjtő*nek azokra az írásaira szeretnénk fordítani, amelyek *a)* a szocialista állam és a magángyűjtők viszonyát, *b)* a magángyűjtésnek a szocialista társadalomban való jövőjét és *c)* a magángyűjtésre ösztönző különféle – szociológiai, esztétikai, pszichikai, materiális és egyéb – tényezőket elemzik.

Mojzer Miklósnak, a Szépművészeti Múzeum tudományos munkatársának „A mai magyar műgyűjtés" című cikke (1969. évf. 1. szám) kiválóan alkalmas e kérdések szemügyre vételére. Mojzer az állam (országos múzeumok, minisztériumok) és a közületek (tanácsok, vidéki múzeumok, egyházak) műgyűjtői tevékenységének tömör bemutatása után a gyűjtők harmadik kategóriájáról: a magángyűjtők társadalmáról tesz érdekes megjegyzéseket. Mojzer írásából kiviláglik, hogy hazánkban *jogilag* az a személy minősül műgyűjtőnek, aki legalább *tíz* azonos műfajú (gobelin, kerámia, szobor, festmény, rajz, metszet, plakett, antik bútor, népművészeti tárgy stb.), *védett* (vagy védendő) műalkotás tulajdonosa. (Tehát – bármily különös is... – *három* szép Mészöly-, *négy* Rippl-Rónai- és *két* Gulácsy-kép együttese *jogi értelemben* nem számít gyűjteménynek...)

A jogi formula „védett" (illetve „védendő") műtárgyakat említ. A kiemelkedő művészettörténeti, esztétikai rangú műalkotások védetté nyilvánítását 1949-ben mondotta ki a magyar országgyűlés, – a Magyarországon található műkincsállomány számbavételének, áttekintésének, legelsősorban pedig: a pótolhatatlan értékű műalkotások külföldre való kivitelének megakadályozása céljából. (1945 és 1948 között ugyanis a Nyugatra kivándorló nagypolgárok muzeális színvonalú műalkotások százait és ezreit vitték ki magukkal.)

A védettségről szóló országgyűlési döntés a gyűjtők egyik részéből – különösen a törvénycikk elfogadását követő első esztendőkben – bizalmatlanságot, félelmet váltott ki; a magángyűjtők műtárgyaik „köztulajdonba vételétől", „kisajátításától", elkobzásától tartottak. Minthogy azonban a festmények, szobrok, reneszánsz és barokk bútorok, keleti szőnyegek, habán kerámiák „szocializálása" elmaradt, – a felzaklatott kedélyek fokozatosan megnyugodtak, a szorongás megszűnt (vagy legalábbis erősen csökkent); a gyűjtők lassacskán azt is felismerték, hogy a védetté nyilvánítás nem előnytelen dolog, hiszen szakszerű meghatározását – attribúcióját – nyújtja a műtárgynak, amely ilymódon tudományosan ismertté válik, fémjelzést (attestation, Expertise), tekintélyt, mintegy nemesi armálist kap.

Az 1949 és 1953 közötti időszakban számos magángyűjtőben az a hiedelem vert gyökeret, hogy a múzeumok és az állami szervek ellenfélként tekintik és kezelik a magángyűjtőket; ez a tévhit néha-néha még napjainkban is felbukkan... Az igazság azonban az, hogy még a Rákosi-korszakban – amelyben pedig a törvényességet gyakran megsértették – sem üldözte vagy zaklatta az állam a magángyűjtemények tulajdonosait.

A magángyűjtemények léte (és gyarapodása) ugyanis nem szálka a múzeumok szemében, hiszen – mint P. Szücs Julianna, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának munkatársa írja a *Műgyűjtő* 1970. évf. 2. számában – „a múzeumok anyaga: válogatás..." A múzeumok Markó, Barabás, Paál, Lotz, Székely Bertalan, Szinyei, Beck Ö. Fülöp, Ferenczy Károly, Szőnyi, Derkovits, Dési Huber s más legnagyobb művészeinknek csupán a *legfontosabb* munkáit tudják kiállítani, – az viszont, hogy a művek hatalmas tömege, a jeles mesterek *teljes* oeuvre-je a múzeumi raktárakban legyen felhalmozva, – a múzeumpolitikának nem célja. (Természetesen azonban: múzeumi raktári anyagra, ún. tanulmányi gyűjteményre szükség van!)

A múzeumok vezetőit és a hivatalos szerveket azért sem irritálja a magángyűjtemények létezése, mert a magánszemélyek kollekcióinak *legszebb* darabjai – évek vagy évtizedek múltával – úgyis múzeumba jutnak... (Példa erre Oskar Kokoschka egyik ifjúkori főműve, a „Veronika kendője", amely

pár évvel ezelőtt a Szépművészeti Múzeumba került, – vagy Berény Róbert „Kapirgáló tyúk"-ja, Derkovits „Végzés"-e, Czóbel „Szakácsnő"-je, Egry „Keresztelő Szt. János"-a, Barcsay Jenő 1928-as „Munkáslány"-a, amelyek különböző budapesti múzeumok anyagához csatlakoztak az 50-es, 60-as években.)

A nagy mesterek életművének azok a darabjai pedig, amelyek nem tartoznak a chef-d'oeuvre-ök közé, – nagyon jó helyen vannak a művelt, művészetszerető műgyűjtőknél... Múzeum és műgyűjtő nem egymással farkasszemet néző vetélytársak tehát, – hanem partnerek és jóbarátok, hiszen közös a céljuk: a nemzet kulturális kincseinek hűséges megőrzése a következő generációk, az utókor számára.

A *Műgyűjtő* egyik-másik száma az aukciók eseményeiről is beszámol. A kívülálló hajlamos arra, hogy a képárveréseket (elegánsabb szóval: aukciókat...) úgy tekintse, mint az erkölcsös, törvényes (olykor kevésbé erkölcsös...) úton szerzett pénz „elhelyezésének", befektetésének, tezaurálásának fórumát, afféle – a szocialista rendszer által megtűrt – börzét, amely üzérkedésre is alkalmat nyújt. Való igaz: az aukciók közönségének soraiban feltűnnek olykor nyerészkedni vágyó elemek is, – a műtárgyárverések azonban mégis rendkívül hasznosak, szükségesek, *közérdekűek.* Hogy miért, ezt Lyka Károly fogalmazta meg a tőle megszokott – világos és velős – módon: „Tömérdek műtárgy, amely korábban az ismeretlenség homályában rejtőzött, az aukciókon kerül először a nyilvánosság elé... Megannyi új, a szakirodalom számára fontos és jelentős művészettörténeti adalék; az aukciók egyik-másik katalógusa forrásértékű."

A műgyűjtésnek – Mojzer Miklós is, más cikkírók is kitérnek erre – többféle motívuma van. E motívumok között vannak nemesek, magasrendűek (szép és ritka műtárgyak iránti vonzódás, választékos környezet kialakítására irányuló törekvés, kortárs művészek mecénálása stb.), – némelykor azonban kevésbé nemesek, kevésbé épületesek a műgyűjtői tevékenység indítékai... Van műgyűjtő, pontosabban: művásárló, aki a műalkotásban olyan vagyontárgyat lát, amely adómentes és amelynek értékét az idő múlása nem csökkenti, sőt legtöbbször lényegesen növeli; mások – a sznobok – hivalkodni, reprezentálni kívánnak műkincs-szerzeményeikkel, amelytől társadalmi presztízsük emelkedését várják. A hiúságtól, csillogási vágytól ösztökélt sznob műgyűjtők *egyik részénél* azonban érdekes – és örvendetes – folyamat figyelhető meg: a jó műből sugárzó fluidum, varázserő nem egy esetben – természetesen apródonként – a művészet igazi hívévé, szerelmesévé, értőjévé teszi az eredetileg csupán jövedelme konzerválására vagy társadalmi státuszának demonstrálására törekvő tulajdonost, akinek szelleme, ízlése, lelkivilága a kiváló alkotásokkal való együttélés hatására lépésről lépésre átformálódik, megnemesedik. Ezt az embertípust Kassák Lajos rajzolta meg igen plasztikusan „Egy lélek keresi magát" című regényének műgyűjtő-szereplőjében, Parádiban.

A mai magyar műgyűjtők túlnyomó része nem a szerzés, a birtoklás vágyának megszállottja és nem sznob. Napjaink műgyűjtőinek mentalitására igen jellemző egy idős vidéki orvos, dr. Vigváry László megható nyilatkozata a *Műgyűjtő* 1969. évf. 1. számában: „A művészet emberi tartást ad, jobbá, emberségesebbé tesz... A képek megtartanak a becsületes úton."

A magángyűjtésnek tehát erkölcsi „hozadék"-a is van, – ezért érez megbecsülést és rokonszenvet a szocialista társadalom a magyar műgyűjtők egyre gyarapodó rétege iránt.

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Illyés Gyula: Bölcsek a fán. – Sarkadi Imre: Ház a város mellett

Az elmúlt évi pécsi előadás után Budapesten is bemutatták Illyés Gyula *Bölcsek a fán* című komédiáját. A Katona József Színház előadását – akárcsak a pécsi ősbemutatóét – Dobai Vilmos rendezte, az ugyancsak Pécsett dolgozó Vata Emil színpadán. A nagy érdeklődéssel fogadott pécsi előadással részletesen foglalkozott már a *Jelenkor*ban Futaky Hajna, de a Katona József Színház bemutatójának értékei és Illyés Gyula drámaíró rangja szükségessé teszik, hogy néhány kérdést e sorok írója is fölvessen.

A közönségnek tetszik az előadás – a nézőtéren sűrűn végighullámzó nevetés tanúsága szerint –, s nyilván sokan visznek magukkal kisebb-nagyobb csokorra valót a színpadon elhangzott gondolatokból, amelyekkel mindennapi életükben érvelni vagy vitatkozni akarnak. Bessenyei Ferenc olyan nagy színész, akire mindig figyelni kell. Most is középpontba állítja a Tanár alakját. Megjelenése a reformkor nemzet-tanítóira emlékezteti a nézőt, s a makacsul, fanatikusan vállalt eszmékbe vetett hitének nagyságát állítja szembe társadalmi szerepének a kicsinyességen keresztül megnyilvánuló károsságával. Kállai Ferenc tökéletesen kifejezi az Elnök üresség ét, gyávaságát és emberi gyengeségéből fakadó harsány hatalmaskodását. Akárcsak a *Döglött aknák* előadásán, ismét meglepi a nézőt néhány szokatlan mozdulattal, értelmetlen torokhanggal, amelyek adott pillanatban minden szónál jellemzőbbek hősére. Ellentétben a szerepét inkább belülről megközelítő Bessenyeivel. Kállai nem riad vissza külsőséges, ezúttal indokoltan hatásvadászó eszközöktől sem. A stilizált mozgás teszi felejthetetlenné Csernus Mariann pazar vénkisasszony paródiáját. Agárdi Gábor pedig (a Mérnök szerepében) a kabarészínpadok „szemforgató" stílusát hozza magával, s már eleve nevetségessé teszi a „pitiáner" helyi pörpatvarban hadakozó, vénkisasszonyba szerelmes hősét. A külsejével lenyűgöző Tanárral szemben mégis neki adnánk igazat mindaddig, míg modern „technokrata" elvei nem vezetik egy örömtelen, embertelen világ ábrándjának kifejtéséhez. Sztankay István kitűnő „fogással" hitelesíti a darab legvitathatóbb figuráját: mindvégig a prológot elmondó diák marad. Így nyomatékosítja, hogy a hippi gondolatokat megszólaltatva szerepet játszik, s amikor a komédia végén az egészséges fiatalok élére áll, egyszerűen csak leveti igazi egyéniségét leplező maszkját.

A sok kitűnő mozzanat ellenére többször úgy érezzük, mesterkélt erőfeszítések lendítik át az előadást egy-egy döccenőn. Ezek a görcsösnek tűnő megoldások nem magyarázhatók Bessenyei Ferenc, illetve Agárdi Gábor és Csernus Mariann színjátszó stílusának alapvető különbségével. Még azzal sem, hogy az együttes néhány tagja – különösen az ifjú menyasszonyt játszó Dániel Vali és a karvezető Horváth József – sehogy sem találják el a „tréfában elbeszélt tragédia" sajátos hangját. (A kar csak akkor tölti be rugalmas szerepét a komédiában, amikor „az egyenlők között első" Patkó István vezeti – kitűnően.) A *Bölcsek a fán* dramaturgiai fölépítését vélem elhibázottnak; s erről annál inkább beszélni kell, mert – amint számos sajtónyilatkozatból, tanulmányból ismeretes – a darab megírásánál az ország egyik legfölkészültebb dramaturgja, Cimer József segítette Illyést. Tudjuk azt is, hogy legnagyobb élő és alkotó drámairónk mindig szívesen vette a dramaturgok, színházi szakemberek szakmai segítségét, köztük a *Tiszták* születésénél ugyancsak bábáskodó Cimer Józsefét.

Illyés színházi kapcsolatai Molière iránti vonzalmán keresztül alakultak ki. A negyvenes évek elején, a növekvő német szellemi befolyás elleni harc jegyében fordította le a Nemzeti Színház megbízásából a *Don Juan*t, s a francia klasszikusok ha-

tása alatt írta első drámáját (*A tű foka*, 1944). Molière később is erősen foglalkoztatta, több művét lefordította, és saját drámaíró elveire jellemző kijelentéseket, megállapításokat tartalmazó tanulmányokat írt róla. Molière-nél a „tréfába egyszerre szigorú figyelmeztetés, szinte érdes kiáltás vegyül" – írja, s egy másik tanulmányában hozzáteszi: a „világot akarja megváltoztatni . . . Ez hatásának titka, ez szinte művészi elve is. Ahogy művészete erősödik, úgy erősbül ez a hitvallása". Ugyancsak a *Don Juan*ról szólva megállapítja: „Molière a tréfa sőt a harag közben is tárgyilagos. Szeme szívesen jár az emberi természet fogyatékosságain – eszményi alakot keveset teremtett –, de ahogy nem hitegeti, nem is keseríti magát". Ide kell visszavezetnünk Illyésnek azt a szándékát, hogy a fanatizmus tragikus következményeiről – ahogy ő mondta: – tréfában szóljon. Molière hatásának tulajdonítható, hogy a komikum Illyés legtöbb drámájában megjelenik, sőt első vígjátékában, a keserű gondolatokat megszólaltató *Lélekbúvárban*, szintén fölismerhetjük a nevettető színpadi formában politizáló költő-elől szellemét. Illyés későbbi komédiái, a *Tűvétevők* és a *Bolhabál* viszont más hagyományt, a népi bohózatét próbálják újjáteremteni. A *Bölcsek a fán* a népi bohózat és a XVII. századi iskolai színjátszás diáktréfáinak drámai struktúrájával fejezi ki egy Molière-i komédiához méltó gondolati anyagát.

Illyés színpadán a cselekmény többnyire másodlagos a szavakban kifejtett eszmék érveivel szemben. Korábbi drámáiban azonban a mondanivalót hordozó dialógusok belső fejlődése együttjárt a helyzetek gyors és az eszmék logikáját alátámasztó változásával. Ezúttal viszont azáltal, hogy szinte teljesen lemondott a történetről és a jellemekről, jóformán mozdulatlanná tette a helyzetet. A bonyodalom a kút használatának megakadályozásával kezdődik, s az a tény, hogy vizet csak a szomszéd faluból lehet hozni, a dráma végéig nem változik meg. A megdermedt helyzetben a drámai mozgás a magatartástípusok és eszmék belső fejlődésében nyilvánul meg. Illyést persze éppen a patt-helyzet izgatja, hogyan oltják ki egymás pozitív értékeit a fanatizmussá torzult (igaz szándékokból fakadt) eszmék, s ezáltal miként igazolják a munkátlan élet természetellenes ideológiáját. A vályú milyensége körül fölszított szenvedélyek az élethez alapvetően szükséges víztől fosztják meg a falut, s egyúttal manipulálják a közvéleményt, elterelik a figyelmet arról, hogy a vezető nem tud és nem akar dönteni, gyengeségből lemond a tevékenység minden formájáról. A vezető tétlensége a vezetetteket is tétlenségre kárhoztatja: lehetetlenné válik az értelmes célok megvalósítása; – így a házasulandók sem építhetik föl otthonaikat. A beatnik (vagy inkább: hippi) szerepet játszó fiatalember logikusan tartja távol magát az értelmetlen viszálykodásoktól, és fejti ki ironikusan a tétlenség „világnézetét". A kör bezárul. Megnyitni csak erőszakkal lehetne. A logikus megoldás a fiatalok, a kar lázadása, a patt-helyzet erőszakos fölborítása lenne.

Érthető, hogy Illyés nem vállalta ezt a befejezést, hiszen a komédia mindennapjainkra vonatkozó utalásai politikai félreértésekre adhatnának alkalmat. Ebben boszszulja meg magát az igényes cselekmény és az árnyalt jellemek hiánya. Egyfelől ugyanis a hősök bonyolult eszméket fejtenek ki, másfelől sem személyiségükben, sem a megjelenített világban nincsenek meg a kérdésekre adható válasz lehetőségei. A szatíra görbe tükre – jellegének megfelelően – torz képet ad a valóságról, itt azonban nem egy képről, hanem több kép egymáshoz való viszonyáról van szó. Az ellentétes eszmék áttételeken keresztül érintkeznek, de a bonyolult gondolatok kifejtéséhez a népi bohózat és diáktréfa drámai struktúrája túlságosan leegyszerűsített helyzeteket kínál. Egy-egy jelenetben kialakul ugyan a nagyság és törpeség ellentétéből adódó komikum, de a következő helyzet létrejöttéhez mindig új elemekre van szükség. Ezért kell az írónak a bonyodalom továbbfejlesztéséhez fölhasználnia a vénkisasszony személyével kapcsolatos vásári komikumot, a nyelvi humort – a szavak, mondatokban fölidézett nevetségességtől a versformák bravúros váltogatásáig. De bármily ügyesek ezek az írói beavatkozások a cselekmény előremozdítása érdekében, nem pótolhatják a struktúra belső logikájából hiányzó mozgást.

Tíz éve halt meg Sarkadi Imre, akinek művészete sok tekintetben rokon Illyésével. *Ház a város mellett* című darabját 1959-ben írta, amikor a hagyományos drámai formák szétfeszítésének divatja még nem érte el a magyar irodalmat. A Pesti

Színház mostani bemutatója mégis olyan „modern" életérzésekkel lepi meg a nézőt, amelyeket elsők között fogalmazott meg hazánkban Sarkadi Imre. A céltalanság, kiábrándultság, bizonytalanság, az emberi kapcsolatok széthullásának kérdése azóta unos-untalan ismétlődik a legkülönbözőbb művekben; s nyilván ezért érezzük e bemutató megkésettségét. A jó közepes előadáson ismét megállapíthatjuk, milyen kiváló színész Ruttkai Éva és Darvas Iván, de rögtön azt is hozzá kell tennünk, sokkal inkább őket látjuk a színpadon, mint a megformált figurát. Nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen talán maga Ruttkai Éva sem tudná megmondani, hányadszor alakítja a házasságában csalódott, kapcsolatait, helyét nem találó asszony szerepét; és valószínűleg Darvas Iván sem emlékezhet rá, hányadszor játssza el az emberi értékeit cinikus álarc mögé rejtő, jobb sorsra érdemes, kiábrándult férfit.

Az O'Neill és Pirandello óta közhellyé vált „modern" közérzeti motívumokat és gondolatokat Sarkadi művészetében 1956-os megrázkódtatására szokás visszavezetni – indokoltan. De tudnunk kell azt is, hogy Sarkadiról az ötvenes években írott, falusi környezetben játszódó novellái és regényei alapján az irodalmi közvéleménynek téves elképzelései vannak. Valójában nem úgynevezett „paraszt-író", hanem művelt intellektuel volt, aki jól ismerte a modern világirodalmat, a polgári filozófia új irányzatait, a marxizmus elméletét és politikai gyakorlatát. Pályáját szürrealista hangvételű novellákkal kezdte (*Szökevény*) és világnézeti belátás alapján lépett a móriczi realizmus követői közé. Úgy tűnik, az ötvenes évek magyar faluját is kívülről szemlélte, az egyéni szenvedést, igazságtalanságot az értelmileg helyeselt jövő távlatából ábrázolta. Ma még nincs megnyugtatóan tisztázva Sarkadi világnézeti fejlődése; nem tudjuk, miért mélyült kétségbeesése az öngyilkosság elhatározásáig és végrehajtásáig. Különösen nyugtalanító kérdés ez, ha utolsó drámájában, az *Elveszett paradicsom*ban megfogalmazott világszemlélet tudatában tesszük föl. A paradicsomot ugyanis csak a dráma főhőse vesztette, vesztegette el, mert magától adódónak tekintette, noha neki kellett volna megteremtenie az életnek értelmet adó munkával. Az értelmes emberi tevékenységbe, annak legmagasabb színvonalú formájába, a tudományos kutatásba és magába a tudományba, mint az emberiség jobbléténck zálogába vetett hit Sarkadi utolsó üzenete. Ez a gondolat ott rejtőzik a most bemutatott dráma hőseinek válságbajutott élete mögött is: ennek eszményét árulták el, ez ellen vétettek. Tragikus vétségük – többek között – azért nem válik nyilvánvalóvá, mert a megsértett eszmény nem kap kellő nyomatékot a *Ház a város mellett* szövegében.

Sarkadi drámái azt sugallják, hogy a modern nyugati irodalom és filozófia jelentős szerepet játszott emberi-művészi válságának elmélyülésében. Közrejátszott ebben az is, hogy az írótól szinte teljesen idegen a XX. századi polgári irodalom gyakran használt védekező eszköze: az irónia és a humor. Sarkadi színpadán minden halálosan komoly. Még a komikum is mindig könyörtelen, kemény, torz, groteszk formában alakul ki. (Gondoljunk csak arra a „fekete" humorra, ahogy Vinczéné alakját fölidézi az *Oszlopos Simeonban!*) Ez az engedményeket még egy tréfa erejéig sem ismerő szemlélet sűríti össze a feszültségeket, mélyíti tragikussá a hősök sorsát és helyzetét. Így alakul ki egy rendkívüli erőterű tragikus mag, amit megtalálunk a *Ház a város mellett* szerelmi háromszögtörténetében is. Logikája elől nem térhetünk ki, a konfliktus feszültség-gócai olyan izgalmakat – együttérzést és visszautasítást – keltenek a nézőben, ami magyar drámák előadásában bizony ritkaságszámba megy. Érezzük a tragédia erejét, noha az író bizonytalansága és a hősök emberi gyengesége megállítja a cselekményt, mielőtt a katharzist előidéző válság kirobbanhatna.

A Pesti Színház mostani előadásán a dráma befejezése vagy egy másik szövegváltozatra épül, mint ami a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1969-ben megjelent kötetben található – vagy a rendezés változtatta meg a történet végső kicsengését önkényesen. Ez a változat vagy változtatás a Sarkadi-életmű egészét tekintve irodalomtörténetileg talán igazolható, itt azonban tovább csökkenti a tragédia súlyát. A hősnő szavai zárják a drámát: „Aáh . . . ne hencegjünk, ne ugráljunk . . . itt van a gyerek . . . a ránk bízott egyszemélyű emberiség, s ami bennem van, az már csak a halálé lesz holnapután, őbenne élek. – A házasságok nem az égben köttetnek, s a gyerekeket földön szülik meg az asszonyok – feladatnak ez elég nekem, ami még hátra van. –

Pityu . . . Pityukám . . ." Csakhogy ezeket a szavakat a széthulló világban minden fontosabb emberi kapcsolatát elvesztett, menekülő asszony mondja, aki a megbízhatatlan rokonnál szándékozik meghúzódni, és görcsösen kapaszkodik egy nyomorúságos körülmények között élő vak önzetlen vonzalmába. A színpadon viszont a befolyásos férj támogatásáért jött és visszautasított rokon (Vályi Péter) megtagadja segítségét az asszonytól; a gyerek viszont – az előbbi változattól eltérőleg – az apjánál van éppen, az apa eteti, amikor az idézett szavak elhangzanak. Ez pedig azt sugallja, hogy a gyereken keresztül még ez a súlyos válságba került házasság is megmenthető, a helyzet nem tragikusan reménytelen.

A végső értelmezés vitathatóságát az író említett bizonytalansága okozza. A keserű, kiábrándult, a világgal szembefordult, a szokásokkal mit sem törődő orvosban mélyen rokonszenves, hogy akar valamit, és ezért kész – a maga módján – harcolni. De ő is csak szerepet játszik, igazi egyéniségét nem ismerjük meg. Amikor – a nagyobb hatás kedvéért – bevallja az asszonynak, hogy színleli és hazudja a halálos fáradságot önző célja érdekében, súlyos kételyeket támaszt egész viselkedésének sokat hangoztatott alapvető őszinteségével kapcsolatban. Nincs racionálisan megokolva, miért idegenedik el az asszony férjétől. A házastársak közötti feszültség finom lélektani elemecskékből alakul ki, s ez a folyamat önmagában a dráma legnagyobb művészi teljesítménye. Ugyanakkor a férj lényegében semmit sem követ el felesége ellen, s a vergődő asszony lelkiismeretéből hiányoznak a konkrét bűnök. A szöveg azt sugallja, hogy férjéhez fűződő kapcsolatában már régen nincs minden rendben, sőt talán soha nem is volt. Az orvos szerint nem az első nagy veszekedésüket látjuk, de erre ugyanúgy nincs tényleges bizonyítékunk, mint ahogy az asszony kielégítetlenségére, egy új kapcsolat iránti vágyakozására szintén csak homályos célzások utalnak. Még több megválaszolatlan kérdést kell föltennünk a férfi jellemére vonatkozóan. Személyében Sarkadi egy azóta előtérbe került irodalmi figurát vázol föl, akinek leszármazottai manapság közhely-drámák és -novellák kedvelt alakjai. A hős jellemének mélyén valódi és alapvetően fontos ellentmondásra bukkan a figyelmes szemlélő: a szocializmus eszméinek elfogadása, a társadalmi vezetőszerep vállalása áll szemben a letűnt úri világra jellemző magatartástípussal, a nagyságosúri hanggal. Ezt az ellentétet azonban nem motiválja, nem bontja ki az író. Abban, hogy felesége rongyember rokonát nem segíti ki abból az undok kátyúból, ahová saját viselkedése jutatta; valamint abban, hogy az asszony elcsábítását nyíltan meghirdető orvossal nem rokonszenvez – nem találhatunk semmi kivetni valót; édesanyja iránti gyengéd szeretete pedig határozottan szép jellemvonás. Csak a vak koldussal szemben használt durva, érzéketlen, fölényeskedő, szocialista emberhez méltatlan hang sejteti, hogy közéleti tevékenységének stílusával és szellemével bajok lehetnek, erről azonban többet nem tudunk meg. Így aztán a családi veszekedés magánjellegű perpatvarrá szegényedik, s talán még házasságuk megromlása sem végleges.

Sarkadi drámáját – kétségtelenül jelentős művészi ereje mellett – önmagában azért érdemes volt bemutatni, mert nagyszerű színészi feladatot kínált Koncz Gábornak a kunyeráló rokon szerepében. Be kell vallanom, a figura kulcsát abban az utalásban kerestem volna, amellyel a férj felesége családjának úri származására utal. Egy elegáns dzsentrifiút képzeltem el, aki lesüllyedt a néhány embert irányító mezőgazdasági szakember (?) helyzetébe, s aki régi vonzásával és vonzalmával érzelmi zavart tud kelteni a házassági válságra rádöbbenő asszonyban. Így az asszonynak – a férj szempontjából túlzottnak tetsző – rokoni segítőkészsége titkolt-fojtott szexuális alátestést kaphatott volna. Ezt az olcsó magyarázatot a rendező Horvai István és Koncz Gábor nem használta föl. Koncz paraszti, vagy talán kispolgári sorból kiemelkedett embert ábrázol, aki megtagadta származását – a funkcionárius férj reakciós vádja ellen egy szóval sem tiltakozik! –, de sem szellemi igényein, sem életformáján, sem viselkedésén keresztül nem tudott merevségétől, gátlásaitól megszabadulni. Az asszony társaságában, négyszemközt sikerül föloldódnia, és eljátszania a gavallér szerepét, amit persze a régi ismerős és rokon nem vesz komolyan; de a házaspár barátságosan közeledő cselédlányával szemben már zavarbajön. Félszegsége – Koncz megjelenítésében – az alkoholtól előidézett bizonytalanságon, merevségen keresztül torz

testtartásban, különös karmozdulatokban, ferdére görcsösödött nyakban nyilvánul meg. Gyenge ember, aki mindig másokba, a hatalomba kapaszkodva akar emelkedni; erkölcstelen ember, aki nem hisz semmiben és nem gondol semmire, csak önmagára. Bátorsága a sarokba szorított patkányé, amikor reménytelen helyzetében belemar a segítséget megtagadó férjbe. Csak szexuális vágyainak, éhségének és szomjúságának kielégítése érdekli. Többé-kevésbé mindig ittas és mindig inna. Tanulmányt érdemelne az a mesteri színészi megoldás, ahogy szinte látjuk minden idegszálának megfeszülését, amint észreveszi az ivás lehetőségét. Amikor beszélgetés közben a férj a pálinkásüvegért nyúl, szinte meg sem mozdul, mégis egész alakján rögtön átsüt a teljes belső feszültség, s amikor lassú, óvatos, mégis mohóságról tanúskodó mozdulattal megfogja a poharat, számára a világ minden kérdése elveszti jelentőségét. Ennek a tartás nélküli alaknak züllesztő kisugárzása körül kristályosodnak ki a dráma széthulló világának lehangoló eseményei anélkül, hogy tevékenyen beavatkozhatna a konfliktusba. Koncz Gábor minden részletében kidolgozott nagyszerű alakítása megnöveli romlottságának veszélyeztető erejét – anélkül, hogy emberfölötti gonosszá, egy jellegzetes társadalmi típus megszemélyesítőjénél többnek mutatná. Így töltheti be kulcsszerepét a megjelenésével kialakuló rossz közérzet állandó fokozásában.

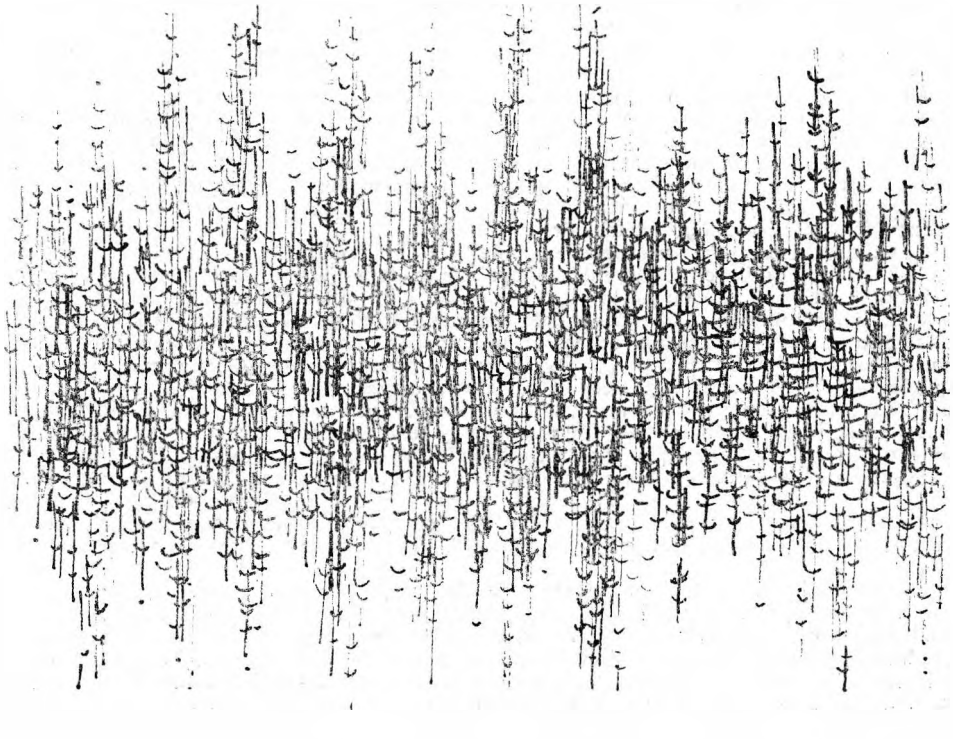

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

Az asszociációs szerkesztés

Jacques Audiberti: A Glapion-effektus című művének a parapszichokomédia műfaji meghatározást adta. A darabhoz írt előszóban azonban vaudeville-nek is nevezi. Hogyan egyeztethető össze a parapszichológia és a vaudeville?

„A vaudeville – írja Audiberti az előszóban – melynek ajtónyitására hirtelen más ajtók csukódnak, szekrényeivel, melyek csak akkor nyílnak ki, ha a férj kihúzta a lábát, civilizált rendet tételez fel azáltal, hogy helyébe olyan rendetlenséget teremt, amely ugyan nem tör-zúz össze semmit, de annál inkább tanúskodik a megrázkódtatás kívánatos és szükséges kísértetjárása mellett." Audiberti szavai nagyon árulkodóak. A vaudeville eme sajátossága ugyanis több értelmet rejt magában. Magában foglalja a vaudeville-nek, mint általános (noha nagyon tág és bizonytalan) műfajnak a sajátosságát. Ha így nézzük: a megjelenésekor kinyíló „ajtók és szekrények" a műfaji újdonságot jelentik, illetve azt a friss szellemet, amit a város hangja (voix de ville), vagy az utca hangja jelentett. A music hallban (amelynek „műfajából" a mai dráma olyan sokat merített), a varietében, vagy éppen a vaudeville-ben a pazarló szórakozás, a kicsattanó vidámság, a groteszk eszközök, a nonsense használata és a sikamlósság mindig helyet kapott. Amikor megjelent a komolyság és a felelősségteljesség „ajtajai" csukódtak be, s ugyanennek a rendjét foglalta el a jókedv, a tréfálkozás, a nonsense rendetlensége. A vaudeville-ben, mint műben is vannak azonban a férj eltávozása után szó szerint kinyíló szekrények: s ezek mindig nevetést váltanak ki, nem eredményeznek soha tragédiát, s valóban nem összezúzó erejű zűrzavar és rendetlenség keletkezik. Ezt a nevetés, a groteszk, a nonsense, a bohóctréfa stb. teremti meg. Ha magát a Glapion-effektust nézzük, Audiberti hősnőjére is vonatkoztathatnók és annak világára is. Amikor azon a bizonyos vasárnapon Blaise kihúzza a lábát s vadászni megy, Monique bensejében nyílnak ki az ajtók és szekrények, s megkezdődik a „glapionálás", közkeletű szóval a napi fantáziálás, az ébren-álmodás. Rendetlenség támad, hisz egy valaki több alakban is megjelenik, ruhát és alakot vált, ám mégis ő marad. Monique bensejének „zűrzavara és rendetlensége" kerül a színre, s ahogy vágyai és fantáziálásai jelenetről jelenetre kibontakoznak, úgy halad előre a mű.

A vaudeville-ben, akár magában az épületben, ahol előadják, akár a jelenetekben, akár a nézőben, mindig élesen elkülönül a nappali, napi komolyság és a vaudeville-ben megjelenő vidám, groteszk, sikamlós tartalom. Az épület előtt, ahol a vaudeville-t előadják, a néző leveti saját mindennapiasságát, annak komolyságát és gondjait, s ezeket kívülhagyja. A vaudeville jelenetei, énekei, magánszámai, mutatványai stb. mindig építenek a napi komolyságra, hiszen alapvető szándékuk, hogy ahelyett adjanak valamit. Amit adnak, csak látszólag könnyedebb, látszólag nem veendő komolyan, lényegében – mintegy kacsintással jelezve – azt mondja, hogy ez az igazi élet. A varieték, music hall-ok műsora, a mutatványok, bohóctréfák, jelenetek, dalok szövege mindig úgy tesz, „mintha" azok, amiről szólnak, nem lennének egyáltalán komolyak, csak a tréfa kedvéért teszik vagy mondják. Mégis mindenki tudja, hogy ez a tréfa, ez a nonsense stb. komolyabb, mint annak a rendnek a komolysága, amelyét elfoglalja. Ha tetszik, a két világszint pontosan kitapintható, megmutatható bennük: az egyik a komoly és civilizált rendet megvalósító hétköznap, a másik pedig a groteszk, a mutatvány, a nonsense, a bohóctréfa által kinyitott „ajtók és szekrények" tartalma.

A parapszichológia nagyon veszélyes terület, hiszen lényegében tudománytalan, noha egzakt kísérleteket is folytatnak. A parapszichológia által vizsgált jelenségeket azonban mindenki ismeri, vagy véli ismerni, s a jelenségek rejtélyességénél fogva sokan hajlamosak a tudománytalan nézeteket igaznak tartani. A parapszichikus jelenségeket tudományosan nem szabad komolyan venni, de mégis mindenki nagyon érdeklődik utánuk. Pl., miként van az, hogy valakire rágondolunk, s az a következő pillanatban megjelenik, vagy mi is a deja vu-nek nevezett jelenség. Audiberti is tapasztalta, de természetesen tudományosan nem vehette komolyan. Ám mégis, valamit komolynak és valóságnak tart, hisz „a Glapion-effektus a parapszichológiai gondolkodás eszközeit használja fel" – ahogy írja. A parapszichológia is kinyithat olyan ajtókat és szekrényeket, amelyből egyfajta rendetlenség árad ki,

s amely a civilizált rendet megszünteti. A kettő tehát találkozik ezen a ponton: tréfálkozva, bohóctréfában stb. látszólag nem komolyat mondani, furcsa jelenségekben nem komolyan hinni, de mégis azt sugallni: ez az igazán fontos, ez az igazán komoly.

A civilizált rend megszüntetése általában úgy történik, hogy a rend összekötő erejét, a logikát és az okságot kiiktatják, s helyébe a könnyedség, a bizonytalanság, a lebegés érzetét adják. Az okság és a logika szigorú és meghatározott, gyakran nyomasztó, de mindenképpen korlátok közé helyez. Ha az okságot és a logikát kiiktatják és helyébe az asszociációt helyezik, látszólag rendetlenség és érezhetően könnyebb lebegés keletkezik. Függetlenül attól, hogy ez inkább csak látszat és illúzió, az asszociáció megszünteti a civilizált rend komolyságát és biztonságát.

Teljes egészében „reálisnak" tekinthető jelenet csak egyetlen egy van a műben, igaz, hogy ez két részre szakított: Blaise, Monique és a Csendőrkapitány vacsora előtti beszélgetése a mű első pár percében, s ugyanennek a vacsorának a vége felé tartó időszaka, a mű legutolsó perceiben. Itt mutatkozik meg a mindennaposság, a civilizált rend és komolyság. Amit Audiberti ebből megmutat, az csak pár perc, s arra szolgál, lássuk, ebből a szintből nő ki a „glapionálás". Ami a két rövid jelenet között van, lényegében tehát az egész darab, Monique glapionálása. A Glapion-effektus: „egy objektíve adott ténynek szubjektív látomásos logika általi felhasználása". Blaise példákkal így világítja meg: „Mondjuk egy férfinek megakad a szeme egy nőn. A nő jóképű, formás. Az alany képzeletében a valóság az irrealitás feloldhatatlan szintézise formájában azonnal összefüggő klisék sorozata, tűzijáték zajlik le, amelyeknek mind ez a nő az ürügye, a tápláléka, a fűtőanyaga"; illetve: „Feltételezem, hogy csöngetnek. Maga kinyitja az ajtót. Egy olyan személy jelenik meg maga előtt, aki megragadja a képzeletét valami váratlan, valami furcsa tulajdonságával. Ettől a látványtól azonnal egy egész regény jut eszébe, egy hatalmas pillanatnyi, szédületes regény. Glapion-effektus!"; és egy harmadik magyarázat szerint: „Glapion-effektus! Hogy összefoglaljam, az élet illúziókból épül. Ezek közül az illúziók közül némelyik megvalósul. Ezek alkotják a valóságot".

A műben a két világszint: a hármasban eltöltött vacsora, azaz a három ember objektív élete Orleans-ban, illetve Monique glapionálása. A mű szerint a glapionálás, azaz tehát a napi fantáziálás, a nappali álom, a vágyak fantáziában való kiélése, illetve ezeknek a szintje a fontosabb. Ott éli ki az ember saját legmélyét, azaz vágyait, ott valósítja meg az adott pillanatban eszébe jutó „regényt", ami sokkal inkább az ő valódi része, mint azok a cselekvések, szavak, amelyeket az objektív körülmények megvalósulni engednek. Amikor valaki ebben a világban él, voltaképp az igazi valóságban él, beszél és cselekszik, és valósabb valóját valósítja meg. Mindenki ebben az igaznak felfogott valóságban él Audiberti szerint, hiszen ahogy Blaise mondja: „Te glapionálsz, én glapionálok, és valamennyien, egész esztendőn át, valamennyien glapionálunk."

Monique elsősorban önmagáról és Blaise-ről glapionál. A mű jelenetei az ő képzeletében, fantáziájában születnek meg és onnan kerülnek a színre. A jelenetek nem alkotnak a maguk szintjén összefüggő láncolatot. A képzelt jelenetek legtöbbje a valóságos vacsora időpontjánál egy évvel azelőtti vasárnapon játszódik. Azonban nem mindegyik. Vannak jelenetek, amelyek nem helyezhetők az időszekvencia egyik pontjára sem. A „történet" időbelisége ennek ellenére kihámozható a műből: Monique valamikor megérkezett Orleans-ba, Blaise Agrichant doktor házvezetőnője, tiktára, szolgálója lett; a doktor megkapta a reuma gyógyítására szolgáló „nyújtóasztalt"; Orleans-t meglátogatta egy évvel ezelőtt egy vasárnapi napon Lamerlingue-i Augusta hercegnő; ezen a napon a doktor vadászni ment; távolléte alatt a Csendőrkapitány feljött a lakásba egy pillanatra; két percig beszélgetett Monique egy páciensével; a vadászatról a doktor hamar visszatért, s ezután, de még ezen a napon határozta el, hogy Monique-ot feleségül veszi. Ennyi a mű objektív storyja, vagy háttere, azaz ez történt meg a mindennapiasság szintjén. A mű menetében egyébként teljesen lényegtelen, hogy némely jelenete ezen történés- és időszekvencián bizonytalan pontra helyezhető csak el. Hiszen minden jelenet Monique képzeletében, fantáziájában születik meg, s bennük a vágy és a fantázia megvalósulása a fontos. E vágy és fantázia természetesen nem szakad el Monique és Blaise mindennapiasságától. Ez megmarad, mint keret, mint egy zsinór, amelyre a fantáziálás jelenetei felfűződnek. A mű így kétségkívül a két szint „határvonalán" játszódik. Monique-nak a műben bemutatott jellegű glapionálására az ad lehetőséget, hogy ő fiatal lány, erős szexuális vágyakkal. Audiberti műveiben a szexualitás igen nagy szerepet játszik. Nála ez etikailag negatív erő, az embert az állati természethez hozza közel, vagy teszi vele egyenlővé. Az ember dolga, hogy ezt megfékezze. Monique szerelméről Blaise nem akar tudomást venni. Az elnyomott, illetve ki nem elégített szexualitás fantáziálásai a Csendőrkapitány alakján gyulladnak fel. Monique ugyan Blaise-t szereti, de csak a Csendőrkapitány veszi őt észre, mint nőt, s ezért indul el a fantáziakép-sorozat a Csendőrkapitányról. A Kapitány azonosul egy álruhás rablóval, az álruhás rabló Monique szóra-

koztatására Blaise által kitalált figurává, szituációja ugyanilyen szituációvá változik egy pillanatra, majd átalakul egy titkosrendőrré, aztán diplomatává. Monique természetesen önmagáról is fantáziál: az a nagyon gyakori fantáziakép, amit a „szenvedő mártír" stereotip alakjában számtalan konkrét megjelenési formában fantáziál mindenki, önmagát cselédlánynak mutatja; majd ő lesz Augusta hercegnő, amely a „győztes, hódító hős" ugyancsak stereotip és gyakori fantáziaképének egyike. A cselédlány és a hercegnő azonos lesz, s így a fantázia két alaptípusa, a „szenvedő mártír" és a „győztes, hódító hős" konkrét megnyilvánulása teljesen azonosul. A fantáziaképekből nem hiányzik Blaise iránti szerelmének megnyilvánulása sem; s így természetesen a Csendőrkapitányról elindult fantáziaalakok mind összefüggésben vannak Blaise-zel is, és természetesen önmagával is.

Amit Monique fantáziálásaiból, vágyképeiből megismerünk, az nem Monique és Blaise jelleme, vagy annak mélyebb, igazabb megismerése. Ismeretes, hogy a nevelésnek és a műveltségnek mekkora szerepe van abban, hogy az asszociációk gazdagok lesznek vagy szegények. Monique, de Blaise sem művelt annyira, s nem nevelődött olyan környezetben, amely azt az asszociáció-gazdagságot, amit látunk és kapunk tőle, objektíve igazolhatná, A konkrét élmény, a konkrét fantáziálásban jelentkező élmény csak látszólag Monique-é, valójában Audibertié. Amennyire és ahogy megismerjük az objektív Monique-ot, nem hihető, hogy ilyen széles körű és végtelenül szellemes asszociáiói lehetnek. Ezt az ítéletet nem hozhatjuk meg jelleme ismeretében, hiszen azt nem ismerteti meg velünk Audiberti, csak társadalmi „státuszának" ismeretében (mindenes az orvosnál, eddig szerény kistisztviselő volt stb.), általánosítás révén. Alakján mégsem idegenek az asszociációk, azok mégis jól illenek hozzá, hiszen nem jellem ő ,hanem költői képmás. Ezért Monique fantáziálásaiban inkább az általános emberi bensőt, az általános emberi vágyképet, fantázia-kiéléseket, fantázia-stereotipiákat ismerjük meg. A szellemesen felvillanó szavak és ötletek jó része azonban Audibertié, s nem hőseié. Az író költőileg megteremtett világát ismerjük meg, két ok miatt is. Amit tehát látunk, az a következő: az általános emberi fantáziaképek, vágykiélések vaudeville-i eszközökkel megteremtett költői világa. A költőileg megteremtett világ először a vaudeville és a parapszichológiai gondolkodás eszközeinek a felhasználásából jön létre. A vaudeville és a parapszichológia ál-komolytalansága tehát összefüggésbe hozható. Sem a groteszk és kacagtató ötleteket, sem a parapszichológiai jelenségeket nem kell egészen komolyan vennünk, ám ezek azt is megéreztetik velünk, hogy az ál-komolytalanság mélyén mégiscsak komoly dolgok rejtőznek. A parapszichológia és a vaudeville összefüggése azonban legszorosabban a nonsense-ben érezhető, amiből bőségesen lehetne példákat idézni a műből.

A költőileg megteremtett világ létrejöttében másodszor Audiberti írói módszere játszik nagy szerepet. Ez az írói módszer nagyon hasonlatos Flaubert-éhez. A Bovaryné írói módmódszerét E. Auerbach mutatta meg. Mirnezis című könyvében Auerbach elmondja, hogy amikor Flaubert leírja Emma bensejét, nem azt írja meg, amit Emma tudatosan érez és gondol. Nem is a saját véleményét írja az író, nem azt, amit ő gondol a szereplőről és vele történőkről. Flaubert-nek „jellemeiről és az eseményekről való véleménye kimondatlan marad; s amikor a jellemek kifejezik magukat, sohasem teszik azon a módon, hogy az író azonosítja magát az ő véleményükkel, s nem is törekszik arra, hogy azzal az olvasó is azonosítsa magát. Az írót halljuk beszélni, de nem fejez ki véleményt, s nem tesz megjegyzést. Szerepe arra korlátozódik, hogy kiválasztja az eseményeket, s azokat nyelvre fordítja le; s ezt abban a meggyőződésben teszi, hogy minden esemény, ha valaki képes teljesen és tisztán kifejezni, sokkal jobban és sokkal teljesebben megmutatja önmagát, és a benne lévő személyeket, mint ahogy bármely ehhez hozzátett vélemény és ítélet megtehetné. Ezen a meggyőződésen, azaz a felelősségteljesen, elfogulatlanul és gondosan alkalmazott nyelv igazságába vetett mély hiten nyugszik Flaubert művészi gyakorlata. Ez nagyon régi, klaszszikus francia tradíció".

Audiberti írói módszere is ez. Akár saját maga, akár más emberek megfigyelése nyomán létrejött az az élménye, hogy az emberek a mindennapos életben gyakran elrugaszkodnak attól, s vágyképeik, fantázia-alakjaik uralkodnak el rajtuk. Vágyaikat így élik ki. Azután kiválasztja az általános emberi fantázia-világból a legjellemzőbbeket, ahhoz fantáziálót, glapionálót keres és a fantáziájában így megteremtett alak fantáziájában megjelenő összetevőket színpadi képmásokká és nyelvvé teszi. Az ő szerepe is abban van, hogy kiválasztja a szereplőt, hozzákapcsolja az általános fantázia-képeket, vágyképeket, azután azok közül többet eljátszható, színészi alakításra alkalmas alakká tesz, s végül a képmás fantáziálásának egy másik részét nyelvvé teszi. Nem a szereplő nyelvévé, nem a jellem nyelvévé, s nem is a sajátjáévá. Egyszerűen az általános nyelvvé teszi. Közben vaudeville-i eszközöket használ, a nonsense-t, a bohóctréfát stb. Mivel a fantáziálások egy részét általános nyelvvé tette, s vaudeville-i eszközöket használt, nem ismerjük meg az ő véleményét pl. arról a Monique- ról, aki hercegnőnek képzeli magát, aki arról

fantáziál, hogy egy mindenkitől rettegett gengsztert hogyan szerelne le, aki fantáziájában bárókkal udvaroltat magának stb. Nem tétet vele semmi olyat, még glapionálásai közben sem, ami akár ellenszenvessé, akár rokonszenvessé tenné, illetve amiből kiderülne, mi az ő véleménye az efféléket fantáziáló leányról.

Az asszociáció két síkon valósul meg: Monique asszociációinak egy része konkréten megvalósul, alakká lesz, s így a mű menetének szintjére kerül; az asszociáció másik szintje a három szereplő (hiszen Csendőrkapitány-Páciens-Gilly, a bandita-Frombelled báró) szavaiban fejeződik ki, nyilvánul meg. Most csak az előbbit elemezzük.

Az ebben a dolgozatban elemzett drámák közül egyetlen egy sincs, amelyikben a mű értelme, jelentősége és mondanivalója lényegében egyenlő lenne cselekményével. „Általánosan – írja G. E. Wellwarth – egy dráma cselekménye gondosan megtervezett, logikus és eseményről eseményre való előszámlálása annak, amiről a dráma szól; s a dráma 'jelentésének' megvitatása azonos a cselekmény 'jelentésének' a megvitatásával... Az avantgardista szerző sohasem akar storyt elmondani. Helyette olyan mellékes eseményeket használ, amelyek illusztrálják a témát". Az események, történések elősorolása itt sem adja meg a mű jelentését. Nem annak van jelentése, hogy pl. Augusta hercegnő megunta a hercegnői reprezentációt és cselédlánynak szegődött egy orleans-i orvoshoz, vagy hogy egy titkosrendőr mégis szemmel tartja, vagy hogy ez a titkosrendőr felfedezi Monique tökéletes hasonlóságát a hercegnőhöz. Mindezeknek akkor lenne jelentése, ha létezne valóban egy ilyen Augusta, ha Monique valóban hasonlítana egy valódi hercegnőhöz, őt valóban felismerné egy valódi titkosrendőr, s ennek valamilyen következménye lenne. Ám ezek a dolgok nem történtek meg. Jelentése annak van, hogy mindez egy Audiberti képzeletében élő Monique képzeletében, napi fantáziálásaiban jelenik meg, illetve, hogy ő hercegnő (így látja önmagát), de cselédlánnyá lett hercegnő, mert úgy érzi, ezzé degradálta Blaise érzéketlenségével. A lényeges tehát Audiberti élménye az emberek vágyképéről, s jelentéssel nem a story menete és alakulása látja el a művet, hanem a mélyén lévő élmény.

Ismeretes, hogy az asszociáció két vagy több élmény-alkotórész kapcsolata, pontosan az élmény azon tendenciája, hogy a vele kapcsolatba hozható elemeket magához rántsa és a tudatba hívja. Az élményösszetevők között, a maguk szintjén mindig asszociációs kapcsolat van, amely természetesen nagyon sok konkrét tényezőben realizálódhat. (Pl. alaki vagy lényegi hasonlóság; szín, hangzás, stb. analógiája, hangulati analógia; esetleg épp ellentét stb.) Az asszociáció megtörténhet teljesen szubjektív, de akár standardizált, stereotipizált formákban is.

A mű mélyén lévő élmény: a napi fantáziálások gyakori megléte az emberi életben, illetve ezek fontossága, lényeges volta az, amelyben az ember benső szabadsága nyilvánul meg. Ezt bemutatandó az író kiválaszt egy központi alakot (Monique), akinek az író által szubjektíven színezett, de lényegében stereotip fantáziálásait mutatja meg. A napi fantáziálásban megjelenő alakok az élmény összetevőinek képmásai, s a képmások megnyilvánulása, demonstrálódása egy-egy jelenet.

Ahogy említettük, a fantázia-élmény összetevői között asszociációs kapcsolat van. Az első átmenet a mű menetének szintjén a következőképpen történik: A valódi, objektív első jelenetben a Glapion-effektusról beszélnek a Csendőrkapitány, Monique és Blaise. Az orvos mondja ennek a jelenetnek az utolsó mondatát: „Ne vesztegesse az idejét Mindegyikben (t. i. az élet minden pillanatában) végül is a Glapion-effektust fogja felfedezni". Ekkor maga az író vált: „Hirtelen sötét, gyors váltás", írja, s már az egy évvel ezelőtti vasárnap elevenedik meg. Az asszociáció nem Monique-ban keletkezett, aki a sötétség után egyedül látható a színen. A jelenetek közötti átmenet az író beavatkozása az általa megteremtett életfolyamatba, egy közvetlen vacsora előtti beszélgetésbe. Ez természetesen azon az alapon történik, hogy a valóságban is meg szokott történni, hogy egy vacsora előtt valaki fantáziálni kezd. Az író által Monique-ba képzelt élményt íróilag mégis erőszakosan hozza be. Valamelyest persze előkészíti. Eme első jelenet közepén Balsie ezt mondja: „Éppen ma van tizenkét hónapja, hogy Augusta hercegnő meglátogatta Orleans-t. Emlékszik?" Erre a napra mindenki emlékszik. Monique meg is mondja: „Mi ezt a vasárnapot sosem felejtjük el, az biztos! Ekkor határoztuk el, hogy összeházasodunk." A mű végén, amikor ismét visszatér az objektív vacsorajelenet, ezt mondja Monique: „Azon a vasárnapon, azon a nevezetes vasárnapon egy páciens csengetett. Öt percig fogadtam, de mit beszélek! két percre, nem többre, másfél percre, amíg megmondtam neki, hogy a doktor úr vadászaton van." Az író által történt beavatkozás ezt a vasárnapot hozza a színre, s ugyancsak az író avatkozik a glapionálás menetébe a végén, amikor ezt megszünteti, s visszahozza az utolsó pár percre az objektív vacsorát.

Az első jelenet végén azért mondatja Blaise-zel azt, hogy az élet minden pillanatában a Glapion-effektust lehet felfedezni, hogy kényszerítse a néző asszociációit arra, hogy ami

ezután következik, épp a Glapion-effektus megjelenése. A mű mélyén lévő írói élmény, illetve az, hogy a mű mélyén statikus lírai élmény található, épp ebben ragadható meg. Hisz az író élménye épp ez: normális objektív szituációkban szoktak az emberek glapionálni, s ez a sokkal fontosabb, nem az ő objektív életük, helyzetük. A mű végén, a második objektív jelenet végén ismét mindenki, mind a három szereplő glapionálni kezd. Ez azt mutatja, hogy az írói élményhez az is hozzátartozik, hogy az emberek csak pillanatokra szakadnak ki a „glapionálásból". Ezt egyébként Blaise épp az utolsó jelenetben meg is mondja.

A mű első, objektívnek felfogható jelenetéről tehát írói beavatkozással kerülünk a másodikba. Ugyanígy írói beavatkozással jutunk az utolsó előtti jelenetből az utolsóba. Azonban a többi jelenet közötti átmenet Monique asszociációi következtében jön létre.

A színpadon az írói beavatkozással megindított fantázia-élmény Monique-ra tevődik át azon a vasárnapon, miután a doktor elment vadászni. A Kapitány csönget be, s ezt objektív ténynek is elfogadhatjuk, hiszen a mű végén, az objektív jelenetben mindketten említik, emlékeznek rá. Azonban majdnem bizonyosak lehetünk, hogy a Kapitány becsöngetése utáni jelenet most nem úgy zajlik le, ahogy esetleg valóban megtörtént. A mostani már tele van a későbbi fantáziaképekkel. A Kapitány itt említi Gillyt, a touloni gengsztert. Ám a vacsora utáni jelenetben erre a gengszterre nem utal egyikük sem. Monique emlékszik saját fantáziájára, s ebben arra, hogy abban a betoppanó Gilly a Csendőrkapitány volt. Csak annyit említ ebből, hogy a Kapitány később visszatért „banditának öltözve". A Kapitány erre természetesen nem emlékszik, s tiltakozik is ellene. A Kapitány szavaiban említett gengszter tehát éppúgy megjelenik majd Monique későbbi fantáziálásában, mint a hercegnő. De Augustával egy pillanatra már itt az első fantázia-jelenetben azonosul. Mikor a Kapitány meg akarja csókolni: „MONIQUE (pajzsként maga elé tartva a hercegnőről szóló képeslapot) A hercegnő nézi magát. V. Károly közvetlen leszármazottja". – mondja a Kapitánynak. A jelenet tehát nem bizonyosan úgy mutatja be a Kapitány és Monique találkozását, ahogy az objektíve megtörtént. De úgy, ahogyan az íróban élő Monique fantáziájában megjelent.

A Kapitány távozása után a lány egyedül marad a színen, s a doktor iránti vágy, szerelem mondatja vele monológja végén: „Drágám! Drágám! Gyere! Gyorsan!" – amire Blaise azonnal be is lép: „Itt vagyok. Nyugodj meg. Itt vagyok." – mondja. Ennek a jelenetnek az időpontja teljesen bizonytalan. A doktor röntgenfelvételekkel jön a színre, s ezekre utal is még Audiberti, ám a jelenet időpontjáról ez sem ad felvilágosítást. A lány vágya, felkiáltása hozza színre a férfit, azaz az erős vágy azonnal létrehozza, megteremti a fantáziában az alakot. A jelenet nem az életfolyamat okságából került a színre, hanem a főszereplő bensejében Blaise iránti hirtelen nagy vágyából, a férfitól segítséget váró vágyból elevenedett meg. E jelenetből ugyancsak az asszociáció segítségével mennek egy még régebbi múltba. Ez azáltal jön, szó szerint, létre, mert Monique az „intoxikációs klinikát", ezt a kifejezést említi. Tehát az előbbi benső vágyból, a második pedig egy kifejezés említése révén felkeltődött asszociációból jön a színre. Régebben egyszer ui. arra akarta rávenni a pénzt nagyon szerető Monique az orvost, hogy nyisson „intoxikációs klinikát", mert azzal sok pénzt kereshet. Ez a jelenet elhelyezhető az időben: akkor játszódik, amikor az új „nyújtóasztal" megérkezik. A régebbi időpont és helyzet tehát egy kifejezés által, asszociáció révén merül fel Monique emlékezetében. Az író ezt is színészi alakításra lehetőséget adó formába hozta a színre. Nem csak elmondatta a szereplővel.

Egy másik fajta asszociációs átmenet a jelenetek között a következő: Azon a vasárnapon Monique egyedül önmagában beszél, de Blaise-hez szól. E fantáziálásban megjelenik egy nem létező cseléd, aki mindent megcsinál a házban, aki Monique-nak nem hagy semmi olyat tenni, amivel Blaise figyelmét felhívhatná magára. A cselédlány Monique fantáziálásában nagyon hamar azonosulni kezd saját magával, de majdnem abban a pillanatban azonosulnak (most már a cseléd-Monique) Augustával. Hiszen a lány megítélése szerint Blaise őt cselédnek tartja, ám ő saját magát hercegnőnek. Így aztán mind a három nő „neve" Augusta lesz. A fantáziában Monique elkereszteli magát Augustának, mert ez a hercegnő neve, de ez lesz a cselédlány neve is.

Blaise a képzelt-jelenetbe: „Monique!" szóval lép be, s a képzelt-jelenet „szabályai" szerint a lány most már ezt mondja: „Engem azért szólít Monique-nak, hogy össze ne tévesszen bennünket!" Blaise válaszában természetesen tud az Augusta nevű cselédlányról, s arról is,hogy Monique-ot Augustának hívják, hiszen azt mondja: „Monique gyöngédebb, mint Augusta". E mondatot persze nem a valódi Blaise mondja, ami abból is nyilvánvaló, hogy azt mondja, amit a lány szeretne hallani tőle: azért hívja Monique-nak, mert ez a név gyöngédebb, s ebben a tényben azt fejezi ki, hogy felfigyelt Monique-ra, vagy valamilyen érzés van már benne.

Láttuk, mennyire komplikált, mennyire összetett ez a vágykép, amely létrehozta az asszociációs átmenetet. Hiszen Monique minden fantáziálásának mélyén az a vágy él, hogy Blasie vegye észre, mint nőt.

Az író a következő jelenetre való átmenetnél ismét komplikált tartalmakat mozgósít. Az előbbi jelenet tehát azon a vasárnapon játszódik, amikor Augusta meglátogatta Orleans-t, amikor egy gengszter kirabolt egy pénzszállító teherautót, s amikor Blaise elment vadászni. Blasie, aki a Monique nevet gyöngédebbnek találta, mint az Augustát, természetesen csak Monique fantáziájában él. E jelenet végén csöngetnek. A lány Emile Glapion, a Glapion-effektus feltalálójának könyvét, abban a glapionálás meghatározását olvassa. Ugyanakkor emlékszik Blaise Glapion-effektus-magyarázatára.

Az átmenet tehát megint nagyon összetett benső állapotnak az asszociációja: az átmenet előtti jelenetben már a lány szerelme is „akkumulálódott", fantázia-alakjai is életrekeltek, s a Glapion-effektus elvisége is demonstrálódott.

A belépő alak a kezdet kezdetén valószínűleg a valódi nőalak, aki valódi módon csöngetett be a doktor rendelőjébe azon a vasárnapon. Az átmenet erre a jelenetre a következőképpen történik: az író ismét mintegy meg akarja a színpadi valóságban is mutatni, mi a glapionálás, éppúgy, mint ahogy megmutatta, eljátszható képmás-jelenetté tette a valódi vacsora egy pillanatában. Ám ugyanakkor a banditához és az Augustához kapcsolódó képzelgések is megindultak már a lányban. Van tehát az író képmássá tevő szándéka, Monique fantáziája és az objektíve adott tény, a páciens valódi csöngetése. Ez az objektív tény lesz a következő jelenetben a szubjektív látomásos logika által felhasznált: az idős nő először gengszterré, majd az Augusta-fantázia növekedése következtében a hercegnő diplomatájává, végül titkosrendőrévé lesz, noha mindvégig megmarad Csendőrkapitánynak, aki a glapionálást konkréten elindította; illetőleg a Csendőrkapitány alakjának mélyén végig Blaise van, mert azt szeretné a lány, ha Blaise úgy foglalkozna vele, ahogy a Kapitány akart.

Az idős nő-páciens is asszociációs módon alakul Gillyvé, a gengszterré. A páciens végül bement a doktor rendelőjébe, azaz eltűnt Monique gondolataiból. Ő ismét egyedül van a színen, s a rádiót hallgatja. Abból tudósítást hallunk Augusta látogatásának eseményeiről, ami közben „szakadatlanul folyik a kutatás, hogy elfogják a Jeanne d' Arc avenue-n elkövetett fegyveres rablótámadás tettesét." A következő pár mondatos monológ alatt nyilván már dolgozik Monique fantáziája a fegyveres rablóról. Asszociációi révén az idős páciensnő átalakul fegyveres banditává, aki az idős hölgy álruhájában ide menekült. Kinyílik a rendelő ajtaja, s a női ruhákat már jórészt levetett rablót látjuk-halljuk, amint ezt mondja: „Doktor, tiszta ügy. Pénzt vagy lövök". Monique az ezt követő jelenetben megvalósítja a „győztes, hódító hős" stereotip fantázia-figuráját, ő fegyverezi le a bandát.

Ebben a részben található talán a legteljesebben összefonódva a vaudeville (a nonsense, a bohóctréfa), a parapszichológia és az asszociáció. Monique a bandát rákényszeríti a „nyújtóasztalra", s erre rászíjazzák. A lány ekkor ismét felveti az „intoxikációs klinika" ötletét. Ez pedig nem más, mint hogy a páciens tudatalattijából valamilyen módon felszínre hozzák legtitkosabb vágyképét önmagáról, s ezzel a vágyképpel azonosítsák. Az asztalra rászíjazott páciensre bocsátott elektromos árammal a tudattalan tartalmakat részben felkelteni, részben benne állandósítani akarják. A vágyképpel azonosult ember pszichikailag erősebb lesz, magát nagyobbnak, hatalmasabbnak, erősebbnek érzi, az életben nem hagyja magát elnyomni, félreállítani stb. „A személyiségben – mondja Monique – bizonyára van egy elnyomott szenvedély, egy álom, mely szeretne megvalósulni, egy ködös remény, mely napvilágra kívánkozik". Ezt akarják most kipróbálni a bandán. Blaise azonban fél, hogy nem fog sikerülni, mert ha a gengszter hordoz is esetleg valami titkolt vágyképet, saját magának erről nincs fogalma, s így az áram hatására a „kísérlet kezünk között pukkan szét". „Az kéne – mondja Blaise – hogy először lásson valakit, akiből úgy habzik az álom, mint a pezsgő az üvegből. Az felizgatná. Az megihletné." Blaise tehát azt akarja, hogy legyen egy objektíve adott tény, egy valaki, akin a bandita szubjektíve látomásos logikája elindulhat, azaz, hogy legyen valaki, akin a bandita glapionálása elkezdődhet. Először azt szeretné, ha Monique glapionálna, de – hisz a jelenet Monique fantáziájában van – a lány kényszeríti Blaise-t a glapionálásra. Az orvos zongorázni kezd, mivel ő titokban zenész szeretett volna lenni. A zene hatására azonban Monique is fantáziálni kezd, méghozzá ismét a győztes, hódító hős egyik alakját, s tengerészkapitány lesz. Monique fantáziálásában a hajó szexuális szimbólummá is alakul, és ez, valamint az előbbi zene, valamint Monique még előbb volt fantáziálásai arra kényszerítik a gengsztert, hogy ő is fantáziálni, glapionálni kezdjen

A bohóctréfa, a nonsense összekötve az asszociációval és annak fontosságával, valamint voltaképp az író és nem Monique fantáziálása, nos ez áll előttünk ebben a jelenetben. A jelenet olyan, mint amikor két bohóc „operál" a porondon és a páciens hasából mindenféle, de egyáltalán nem odaillő dolgot húz ki. (Egy kicsivel később tipikus bohóctréfa az is, ahogy a gengszter géppisztolya szappanbuborékot lő.) Tipikus nonsense maga a nyújtóasztal is (egyben bohóctréfa-kellék), maga az eljárás is, de annak neve is: „Az ön jövőjét vettük szemügyre – mondja Monique – a monofázisos elektronarkózissal párosított lazító gerincterápia által módosított perspektívában". De mindez az asszociáción alapszik. A jelenetben az asszociáció asszociációjának az asszociációját vehetjük észre. Monique eredeti, első asszociációjával létrejött fantáziaképben azt asszociálja, hogy mit asszociál a gengszter. De a zene hatására asszociációs gondolatok törnek fel Blaise-ben is, sőt magában Monique-ban is. Ez az kiszélesített, részletezett asszociációs jelenet már a parapszichikus gondolkodásmód eredménye. Az egész jelenet azonban nem képzelhető el a „valódi" Monique asszociációival feltámadt fantázia-világában. Ehhez ez túlságosan kidolgozott, részletes és szellemes. Itt mutatkozik meg talán a legjobban, hogy a színen lévő világ az író fantázia-világa, ahogy azt nyelvvé teszi.

Az Augusta vágykép közben egyre növekszik a lányban, de növekszik a Csendőrkapitányról asszociált páciens, a páciensről asszociált bandita sznobizmusa is, és e kettős asszociáció révén lesz most a banditából Frombelled báró, amikor Blaise a szappanbuborékot lövellő géppisztollyal „lelövi". Az abból kilövellő illat hatására Monique tovább asszociál, s abban kezd Augusta nyelvén, a lamerlingue-i nyelven beszélni. Ez a nyelv ismét nonsensenyelv.

Minden átmenet hasonló módon történik: Monique vágyképei és asszociációi egyszerre megvalósulnak. (Noha ezek tartalma gazdagabb vagy szegényebb.) A lakásba becsengető Csendőrkapitány indította el a „fantázia-regényt". Monique nem elmondja fantáziáit, hanem azokat az író eljátszható alakokká és jelenetté teszi. Minden rész Monique bensejéből lép a színre, de úgy, hogy abban a lány, mint középponti alak mindig megmarad. Az emberekben valóságosan benne lévő vágyképek, fantázia-alakok sohasem ilyen részletesek, részletezettek, s a megvalósulás sohasem ennyire kidolgozott jelenetekben történik meg. (Hacsak nem patológiás esetről van szó.) A benső fantáziálás igen gyorsan, s konkrétumaiban töredékesen valósul meg, hiszen lényegük mindig az érzelmi kiélés. A részletezés, részletezettség írói munka, s itt ezen a ponton valósul meg a kiválasztott jelenetek nyelvvé való átalakítása, amelyet Auerbach Flaubert-re vonatkoztatva ősi, klaszszikus francia tradíciónak mondott. A mű és így a jelenetek mélyén az írói élmény van, nem Monique élménye, sok összetevővel (ezek közül az első maga a lány), amelyeket az élménybe és a jelenetekbe az elképzelt nőalak elképzelt vágyai, vágyképei hoznak, meghozzá asszociáció segítségével. Az élmény magja (a lány) azokat az összetevőket hozza az élménybe, amelyek „hozzá tartoznak"; így az azokkal az összetevőkkel szélesedik, illetve válik teljessé, kerek egésszé, amelyek asszociációk révén oda behozhatók. Monique Blaise iránti kielégítetlen szerelmét úgy elégíti ki, hogy a következő képmásokat hozza létre: (1) önmagát, mint szenvedő mártírt: Augusta, a cselédlány, mert ő azt hiszi, hogy Blaise cselédlánynak tartja csak; (2) önmagát, mint győztes hódítót: Augusta, a hercegnő, aki ő a saját titkos vágyai és elképzelései szerint; (3) és a bandität legyőző hősnőt, hisz a banditára azért van szükség, hogy mint győztes szerepelhessen Blaise szemében; (4) a titkosrendőrt: Frombelled bárót, aki észreveszi az ő hasonlóságát a hercegnőhöz, azt tehát, amit Blaise nem; (5) a diplomatát: Frombelled bárót, aki hódolattelien udvarol neki, nem úgy, mint a vak Blaise, s aki ugyanakkor hozzá, mint hercegnőhöz, mint ilyen díszes egyenruhájú diplomata illik is. Mindezek között a vágyképek és fantázia-alakok között asszociációs kapcsolat van. Az író élményének magja, Monique, s benne a legfontosabb Blaise iránti szerelme. Itt az asszociáció az írói élményben lévő élmény-magnak, azaz Monique szerelme élményének az a tendenciája, hogy mindent Blaise-zel hozzon összefüggésbe. A jelenetek azután nem mások, mint ezeknek a vágyképeknek a megvalósulásai, kiterjedései a színpadi időben és a színpadi térben.

Az egyes képmások tehát pontosan azzal a módszerrel kerülnek a műbe és a mű menetébe, mint egy lírai vers szóképei. Ez minden, ebben a dolgozatban elemzett műben így történik. A jelenetek azután nem mások, mint a képmás megvalósulása. De mint ahogy egy szókép „köre" – mivel a szóképek szükségképpen egymásba áthatolók – nem marad meg a maga logikai határain belül, épp úgy egy-egy képmás „határa" is kiterjed a szó szerinti jelenet-határokon túlra.

A parapszichológiai gondolkodásmód itt végül több tényezőben rejtőzik: Az első, hogy maga a lány több alakban jelenik meg. A színen látható is, mint cseléd-Augusta. Több alakot (pl. a tengerészkapitány) csak „megjátszik". De több alakban jelenik meg a Csendőrkapitány (a Páciensnő, a bandita, a két Frombelled). Ám: a Csendőrkapitányban

végül mindig Blaise van, akit a lány szeret. Csak azért indulnak el a fantázia-alakok, s maga a fantázia-regény is a Csendőrkapitányról, mert ő veszi észre Monique nő voltát, ő közeledik hozzá, mint férfi. De ő azt szeretné, ha Blaise közeledne hozzá így. Ebben a tényben, az alakváltásokban, az alakok eltolódásában, abban, hogy minden szereplő, aki a Csendőrkapitányról indul el, sőt maga a Csendőrkapitány is: Blaise, a parapszichológikus gondolkodásmód jelenik meg.

Másodszor abban nyilvánul ez meg, hogy az erős vágy, a szerelmese körül kialakult erős asszociációs mező végül hatást gyakorol Blaise-re, az élmény összes tartozékainak a fantáziában való megjelenése után Blaise elhatározza, hogy elveszi feleségül. A nyitó, objektív jelenetben Blaise a deja vu jelenségét emlegeti: „... még sohasem fogta el az a megrendítő érzés – kérdi a Kapitánytól –, hogy valami már-megéltet él újra?" A kérdés a darab egészének szempontjából Monique-ra illik. Az összes glapionált jelenetben végül is ő azt éli át, hogy Blaise megkéri a kezét, elveszi feleségül. Amikor ez bekövetkezik, déja vu-nek hat, amit a parapszichológusok az egyik nagy bizonyítékként tartanak nyilván. Ez a jelenet a műben egyébként – nem véletlenül – kétszer is megjelenik.

A parapszichológikus gondolkodásmód azonban legteljesebben épp a jelenetek közötti átmenetekben érvényesül. Már az alakváltásoknál felfigyelhettünk arra – vagy akár éppen abban, hogy a lány körül kialakult asszociációs mező következtében megvalósul az, amire ő erősen vágyódik és gondol –, hogy az jelenik meg, akire (akár önmaga egyik alakja ez) Monique erősen rágondol. De a jelenetek egy része azáltal megy át egy másik jelenetbe, hogy az asszociációk révén a lány valakire, vagy valamilyen helyzetre erősen rágondol. Azt a jelenséget, ha erős rágondolás miatt egy alak vagy szituáció megjelenik a valóságban, kézzelfoghatóan is, a parapszichológia „materializációnak" nevezi. E műben a Monique asszociációi következtében erősen rágondolt alak vagy szituáció „materializációja" egy-egy következő jelenet.

Az asszociáció e darabban inkább csak az időben ugrál, mintsem a térben is. Az idő így ismét lényeges szerepet játszik itt. Az objektív idő egyenlő azzal az objektív létezéssel, amely voltaképp a darab szerint nincs is, illetőleg ha van is, teljesen lényegtelen és csak röpke pillanatokra megjelenő. Az utolsó jelenetben erről így beszél Blaise a Kapitánynak: „... Maga azt állítja, hogy tizenkét hónap távolságából meg tudja különböztetni az eseményeket, *az egyik zsákba azokat, amelyek megtörténtek, s a másikba azokat, amelyek csak szerettek volna megtörténni*... Hát hogy ismerhetnők ki magunkat, amikor minden egyes koponya *a maga szájaize szerint átlogalmazza és módosítja azt az általános komédiát, amelyet mi valamennyien együtt játszunk*, anélkül, hogy ismernők a címét vagy a szerzőjét? És a komédiát ne a furcsaságokban, a különlegességekben keresse. *A lényege a létezés.* Mi hárman például, mi itt vagyunk, jól láthatók, szívünk tele melegséggel, agyunkban mindenféle érzelem hullámzik, a bendőnk vágyakkal töltve. *Mégis mi marad egy kis idő múlva a pillanatból, mely pedig olyan szilárdnak, oly jól felépítettnek tetszik?* Mindnyájan együtt lebegünk és elmerülünk az általános glapionálásban, melyet a fő glapionáló glapionál." Az objektív pillanat és létezés lényegtelen, hiszen mindannyian átalakítjuk a magunk szájaize szerint az „általános komédiát",

A vágyak, a fantázia szintje, az ember benső világa különböző szintjén lévő összetevők, alak- és képmások között asszociációs összeköttetés van. Az élmények összetevőit nem logikai láncolat fűzi egybe; maga az élmény sem a logika szabályai szerint épül fel. Az ösztön (a vágyak), az intuíció, a megérzékelés hozza létre egészében is és összetevőiben is. Összetevőinek a maga eredeti helyén (az élményben) nincs is kitüntetett sorrendje, s megjelenítésükben sorrendiségük nem az ok-és-okozaté. Ok csak az élmény mögötti vágy, vagy intuíció, vagy megérzés-megérzékelés, s ez rántja egymás mellé a jelenségeket. Az élmény úgy alakul ki, a homályos bizonytalanságból úgy lesz éles és elmondható „kép", hogy az egyik összetevő asszociáció segítségével maga mellé húz egy másikat, amivel együtt teljesebbé, azaz világosabbá tehető az eddigi homályos és bizonytalan, s így tovább. Minél több összetevőt húz, vagy húznak az eddigi világos összetevők maguk mellé, annál világosabb, azaz teljesebb és pontosabban kifejezhető lesz az élmény. A kialakulás után az élményösszetevők a maguk szintjén megőrzik azt a kapcsolatot, aminek segítségével az élmény mögötti vágy, intuíció stb. idehozta őket, megőrzik tehát az asszociációs kapcsolatot. Mivel az összekötő elv az asszociáció, az egyik összetevő megismerésekor nem tudjuk eldönteni, még valószínűleg sem, hogy melyik lesz és milyen lesz a következő összetevő. Valószínűleg is csak akkor tudunk következtetni egy következő etapra, ha az előző ok, hiszen akkor a második okozat.

A szereplők ezekben a művekben tehát lírai képmások. A jelenetek egyenlők a lírai képmásoknak a színpadi időben és a színpadi térben való megvalósulásával. A szereplők és a jelenetek közötti átmenet az asszociáció szerint történik, összeköttetésük ebben van. Ezek a mű megértésének általános és elvi problémáját is felvetik.

DEME TAMÁS

Éjszakák

elalvástól ébredésig
betölt napi kis vízszintes halálunk
letaglózva esünk az ágyba
kitermeltük az uránvágatot
magukra hagytuk betegeinket
hazaküldtük a hetedik bé osztályt

de marad egy percre a
jóéjszakát-csóknyi-élet

aztán betölt kis vízszintes halálunk

és fáradtan és talán
holnapra föltámadunk

Tanítások

hivatás a hivatal ellen
naponta szót emel
egymással megütközik
akta kontra dielaktika

lét iroda szemben
a nincs lakással
beszélgetés a kihallgatással

ellenük beszélek szóval
tanítok kenyérrel sóval

tanár lehettem végre
és kétszeresen mérce
hogy én egész népemet akarom

tenyeremen hitem szegett kenyér
ecce homo
eszem szétosztom adok
ez az én testem
bőven jut meg marad is
ezt cselekedjétek az én emlékezetemre

jöhet aki kér vehet
anyanyelvet színérzéket
képességet és készséget
tanítok

s ha iskolámba indulok
garas kocogások rongyemelések
nem pénzt keresek hanem tanítványt

vagyok aki hullat mannát
én nem kérek alamizsnát

szítok tüzet hatalmasat
belefeketednek a gallyak

égnek a töviskoronák

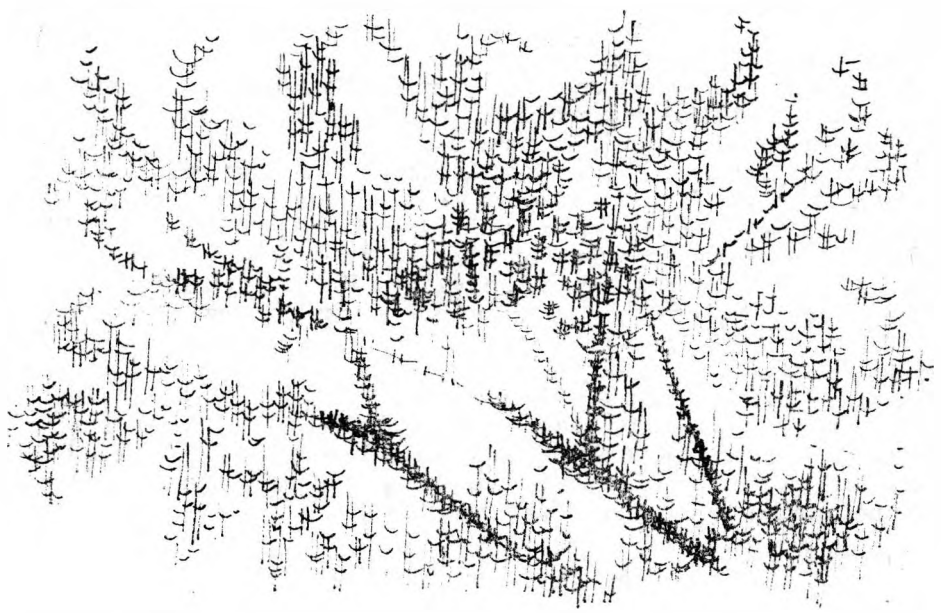

GERA GYÖRGY

PIERRE REVERDY

1910. október 3-án egy huszonegyéves narbonne-i fiatalember száll ki a párizsi Orsay pályaudvaron – ez eddig egy Balzac regény indítása is lehetne. Az ifjú lelkiállapota azonban korántsem emlékeztet a szerencselovagokéra. Pierre Reverdy miután számtalanszor megélte, hogy „családias mélység nyílik alatta", s hasztalan próbálta „az árnyakat félretolni", most ügyefogyottan toporog a kormos üvegboltozat alatt. Néhány év múlva így számol be érkezéséről:

A háztetőkre lógó párizsi szürke ég
épphogy ébredezett
A köztéri műemlékek
meg se rebbentek
Egy ifjú fut a lihegő gépkocsisor
között
És fél

Így kezdődik Pierre Reverdy eleinte bohém fordulatokban bővelkedő, ám hamaroson szerzetesi eseménytelenségbe torkolló kalandja, a szorongás és kiűzetés jegyében. A fiatalember még nem heverte ki apja halálát, kopárnak érzi a palatetőket, sivárnak a távirópóznákat, e „korunk alakját felöltő fákat", otthontalanul mozog a nyugtalan és lármás fővárosban, ahol – miként majd Cendrars följegyzi – örökké légszomj gyötri, olyannyira, hogy „óvális kémlelőlyukat" vájna a kő- és könyvrengetegbe.

A pályaudvarról egyenesen a Ravignan utcába megy, hogy szobát bérel egy narbonne-i születésű festőnél, Paul Maleterre-nél. Lakásával szemben a Bateau Lavoir épülete magaslik, az akkoriban szervezkedő kubisták tanyája.

Évekig magántitkár, illetve nyomdai korrektor, nincsenek határozott tervei, költői ambiciói. Nézelődik, keresi saját hullámhosszát. Minden érdekli. Vonzza a társaság, a műtermek csendje, a szenvedélyes eszmecsere. Gyűjt. Gondolatokat, ismérveket, szövetségeseket. Severini, a festő bemutatja Max Jacobnak, Jacob Picassónak, hamarosan otthonos Braque, Juan Gris és Cocteau köreiben, lexikonokat búj és vers-elméleteket tanulmányoz, Apollinaire-rel együtt gyakran megfordul a Flore kávéházban, figyel, vitatkozik; három évig egyetlen verset sem ír. Nehézkes volna-e? Vagy máris azt vallaná, hogy „minél inkább gondolkodom, annál kevésbé vagyok"? Tény, hogy teljes öt esztendőnek kell eltelnie, amíg első írásait – saját költségén – közreadja, s hétnek, amíg – azóta joggal irodalomtörténetinek tekintett – folyóiratát, a Nord-Sud-öt útjára bocsássa. S további tizenegynek, amíg Breton, Soupault és Aragon kijelenthesse róla: „ő a legnagyobb élő poéta."

***

Ki ez a nálunk kevéssé ismert költő, akit Cendrars Pascallal mér össze? Akit René Char Apollinaire fölé helyez? Aki Jacob szerint „tudatos klasszikus", Clouard szerint pedig „a legőszintébb szürrealista"? Aki egyes mél-

tatóit Verlaine-re emlékeztet, másokat Mallarméra? S akiről, egy évtizeddel halála után, a kritika egyöntetűen megállapítja, hogy – minden szervező-erjesztő szerepe ellenére – századunk bizonyára legegységesebb és legmagányosabb francia költője?

Reverdy pályakezdése arra az időszakra esik, amikor a polgárság még eléggé öntelt, hogy mindazon, ami a „szabály"-tól eltér, megbotránkozzék, az ifjú művésznemzedék pedig eléggé magabízó, hogy az esztétikai radikalizmus társadalmi hatályosságában higgyen. Ámbár ez így inkább csak ötven-hatvan év távlatából igaz. Valójában a francia burzsoáziát s a francia művészvilágot is egymást metsző erővonalak szabdalják: Reverdynek nemcsak Apollinaire a kortársa, hanem Jammes, Maeterlick, Claudel és Valéry is.

E sok-központú forrongásban az esztétikai radikalizmus hívei – legalábbis a századforduló táján – elényésző kisebbségben vannak: 1905-ben Satie még egy montmartre-i lokálban zongorázik, 1911-ben a kubista festők mindössze egy termet kapnak a Függetlenek Szalonján, a lázadó költők pedig kérészéletű obskurus folyóiratok köré gyülekeznek. Ráadásul még ez a kisebbség is csupa ellentmondás. Nem mintha nem volna kész programja. Több is van, sok is. Igaz, minden viszálykodás ellenére valamennyiüket összecementezi a közös akarat: leszámolni mindazzal, ami ódon, az önmagát túlélt szimbolizmussal és posztimpresszionizmussal, a lényegnek nyilvánított alkalmival és az alanyiság önkényével, túllátni a múlékonyon, le egészen a valóság tektonikus rétegeiig. Mert ezek az ifjú titánok nem hajlandók toldás-foldással beérni. Totális győzelemre pályáznak, nem arra, hogy „befussanak". Megvesztegethetetlenek és elszántak, telhetetlenül gyűjtik az érveket, a legújabb matematikai, képzőművészeti és néprajzi ismereteket; professzionista határsértők. Léger és Braque aforizmákat ír, Metzinger, Gleizes, Robert Delaunay tanulmányt, Jacob tárlat-bevezetőt, Cocteau rajzol, Reverdy fest, Cendrars filmezik és Sonia Delaunay-vel közösen megteremti a „tárgy-költemény"-t, Apollinaire egybegyűjtött kalligrammáinak először az „Én is festő vagyok" címet szánja.

Örökölt előítéletek, szent hamisságok nélkül mindent újraértékelni – ez a világ minden tájáról, Olaszországból és az Egyesült Államokból, Spanyolországból és Oroszországból, Németországból és Magyarországból Párizsba összesereglett, némelykor franciául éppcsak dadogó nemzetközi társaság közös idiómát, közös kifejezőeszközöket keres; teret, ahol mondandója korlátlanul érvényesülhet. S szükségképp ama művészet köré csoportosul, amely az egyenlő esélyek jegyében teljes szabadságot biztosít számára: az egyetemes formanyelvvel bíró festészet köré.

Szabadság és szükségszerűség persze, itt is ölelkezik. Az ifjú titánoknak ugyanis nemigen van más választásuk. Mert, ha Verlaine azt követelte, hogy „zenét minékünk, csak zenét", ők nem fogadhatják el a muzsika hegemóniáját. Egyébként a festészet alkalmasabbnak is látszik a konvencióvá merevült hagyomány aláaknázására. Miért muszáj tojásdad alakúnak ábrázolni egy tányért, kérdi Jacques Rivière, amikor mind tudjuk, hogy kerek? Minek beugrani az „optikai illuziók"-nak, háborog Apollinaire. Megszűnik talán a tárgyi valóság, ha a nap lemegy? Csupa álnok kérdés, csupa esztétikai provokáció. S kimondva vagy kimondatlanul mindegyik mögött az van: bármilyen áron, bármilyen áldozattal, vissza kell térni a hamisítatlan tárgyi valósághoz. „Tabula rasa – írja Gide. – Kisepertem mindent. Végre megtörtént. Szűz földön állok, meztelenül, mögöttem az ég arra vár, hogy újra benépesítsem." Reverdy

pedig Picassóról szólva: „... elhatározta, hogy semmibe veszi hatalmas tudás- és tapasztalati-anyagát, s eltökélte, hogy mindent megtanul – egyszóval mindent elölről kezd".

Mindent elölről kezdeni? Hányszori Milyen gyakran? A kérdés fel sem merül. Ezeknek a fiataloknak minden végleges – a jelenben. Egyisten-hívők, akik szentségtörésnek vennék, ha valaki megjósolná: nemsokára ők is hagyomány lesznek. Szemükben minden végleges és kizárólagos. Vagy-vagy. Állítás vagy tagadás. Támad egy ötletük – s az máris kiáltvány. S valamennyi kiáltványuk kérlelhetetlen, patetikus riadó, leszámolás az egyszer-már-volt-tal.

Csakhogy mindent elvetni, amire a déjà vu árnyéka esik... Az effajta kérlelhetetlenség nemcsak az eredetiségnek, hanem az exhibicionista különcködésnek is táptalaja. S a lármás felelőtlenségé is. Az eredmény pedig: tiszteletre méltó újító akarat és naponta megújuló anatéma, amely bár szakadatlan keresésre serkent, de a fedezet nélküli, sziporkázó ötletnek is menlevelet ad. A tabúkat oldó radikális szándék, mint annyiszor az avantgardizmus története során, így bicsaklik dogmába, a felforgató hit esztétikai monoteizmusba. Semmi se szent, semmi se fellebbezhetetlen – egyetlen abszolutum a pillanat parancsa. S mégcsak nem is ideig-óráig az. Hisz a korszak múlását ezúttal nagymutató méri.

S valóban, a 10-es évek Párizsában szinte osztódással szaporodnak az izmusok. Divizionizmus, kubizmus, szimultaneizmus, szinkronizmus, orphizmus, cerebrizmus, librettizmus, druidizmus, sensationizmus, purizmus, futurizmus – néhány esztendő alatt több irányzat születik, mint a művészettörténet két évezrede alatt.

E véget érni nem látszó erjedésben, amikor minden nyugtalan és cseppfolyós, amikor az öröklét igénye és az agressziv handa-banda nemegyszer fuzióra lép, a remekmű nem cáfolja a bolondériát s a mérce olyan esetleges, hogy gyakorta a beavatottak is tanácstalanul állnak a megdöbbentő új produkció előtt, alig egynéhány azonnal-evidens, s azóta se megtagadott érték akad. Pierre Reverdy költészete közéjük tartozik.

***

Ez a költészet egyszerű s már-már kifürkészhetetlenül bonyolult, egységes és szakadatlanul új oldaláról mutatkozó. A félelem (crainte) és csend költészete, írja róla Aragon; koncentrált és szintetikus, véli róla Malraux. Minden bizonnyal ez is, az is. És még sok egyéb. Például légies. S jóllehet ezzel nehezen összeegyeztethető: elementáris és tömör. A vállalt ügy felől nézve pedig: állandóan tusakodó, megbékélésig soha el nem jutó tragikus szemlélődés.

Ebben az oeuvre-ben nincsenek kanyargós kitérők, visszafordulást parancsoló zsákutcák elejét és végét feszes ív köti össze. Folyamatos, egynemű és töretlen. Mintha Reverdy körül ötven év alatt semmi sem történt volna. Mintha nem dúltak volna körülötte politikai és fegyveres csaták, s a 20. század művészetében semmi lényegesen nem változott volna. Holott Reverdy első kötete, a *Költemények prózában* 1915-ben, utolsó írásai pedig 1959-ben jelentek meg, s ő maga ott bábáskodott a kubizmus és szürrealizmus születésénél, majd 1926-ban, valamilyen megvilágosodás hatására, a párizsi tülekedésnek hátat fordítva, a solesmes-i apátság mellé visszavonulva, kertészkedéssel, meditációval és versírással töltötte hátralévő éveit. Ami bízvást indokolhatná, hogy művészete éppúgy két korszakos, mint élete. Ám ez a líra – Reverdy élete

ellenére – mégis megbonthatatlan. Egyetlen – noha kimeríthetetlen – téma, a mindenség módszeres, makacs körüljárása.

S mivel senki sem énekel
A térfiak felébredtek
A falióra megállt
Senki sem mozdul
Mint a képeken
Soha többé nem lesz éjszaka

Régi fénykép kerete nincs

– írja egyik korai versében. S az utolsóban, ugyanazon a tiszta hangon, ugyanazzal az összefüggéseket-kutató lankadatlan vággyal:

Fölszedve a csapda
Az álmok rivaldája kigyúl
Oldott emlékezet
Elvesztett bánatok a levegőben
Átlépett határok

Ez a kezdet és a végpont. S a kettő között űr, hideg és eső. Köd és füst. Ősz, de még inkább tél. „Hamvadó tűz előtte valaki sír". „Kihalt utca ahol madarak születnek a járdán". „Palatetők melyekre mind egy-egy verset írtak". „Talányos ajtók melyek mögött az est gubbaszt talán". Egy váratlan gát. A térben „egy kéz mely senkié se már". Egy szeglet „mely az utolsó". Aztán valahol megkondul és örökre elnémul egy harang, „kifakulnak a képek", „álarcot ölt a semmi", s „diribdarabra hullnak szét az álmok". S leomlanak a falak. A hangokat rejtő, elválasztó oltalmazó, menedéket nyújtó, végtelen felé tornyosuló, szegényeket utcára öklelő falak. S mögöttük elhantolt titkok. És „a remény megoldott felfejtett széttépett csomói".

Kint meg fú a szél. Olykor hellén vihar, már-már nem is természeti, hanem iszonyú kalandokba ragadó mitikus erő; istenek bosszúja s a kiszolgáltatott vándor megpróbáltatása. Olykor meg valami súnyi levegő-mozgás. Mert Reverdynél a szél jobbadán nem hatalmas orkán. Alattomos és lomha, „nehezen mozdul, mint a vasba vert rab". Vagy „csúfolkodó és komor": egyhangú kopogásával a magányra emlékeztet. És az elmúlásra. Az összeomlás előtti percre, „amikor teljes a mozdulatlanság". S ami után semmi sem marad csak a csend, a soha többé egybe nem illeszthető kockák nyers halmaza. És ekkor beteljesedik az apocalipsis humana. Kegyetlenül, mert közönyösen és jóvátehetetlenül.

Aztán ezen is túljutunk. Aztán – naponta. S másnap előlről kezdődik minden.

Minden kihunyt
Dalolva halad el a szél
S borzonganak a fák
Elpusztult valamennyi állat
És nincsen többé senki
Nézd csak

Kihunytak mind a csillagok
Nem forog már a föld

Egy fej előredőlt
Bozont sepri az éjszakát
Csak egy harangláb áll már
Éjtélt üt

S ekkor: egy emberöltőn át hányszor? Milyen kétségek, aggodalmak közepette? Milyen oktalanul, rossz tanuló módján? újraindul a körforgás.

A víz tovatolyik
A nap meg visszatér
Arany lepi az erdőt
Kövek néznek fel
Kergetőző könnyek alól
Majd elhalnak a léptek
Messze vész a világ
Csak a szél meg én

Mert ők mindent kihevernek, újra meg újra feltámadnak. Akár két örök-létre szövetkezett ellenség. Az egymásra szüntelen ölre menő, s az egymás nélkül társtalanságra ítélt költő meg a valóság.

***

Kisajátítani, átalakítani vagy eltiporni a valóságot – Rimbaud óta az európai lira zaklató rögeszméje ez. A hogyan, meg a milyen eszközökkel kérdése. S persze, annak megfogalmazása is, mi voltaképp a valóság. Több-e vagy gyökeresen más-, mint amit értelmünk, érzékeink felfognak? És, ha több, szakíthatunk-e belőle anélkül, hogy az egészet meg ne hamisítanók? Ha pedig más, miféle látszat takarja el a lényeget? S végül: mi az a leküzdhetetlen nyugtalanság, amely mindenkit hatalmába kerít valahányszor „kísérletet tesz, hogy a valóságot holmi nyújtható, hajlékony dologgá redukálja, amit kedvére gyúrhat, alakíthat, összezsúrolhat"?

Reverdy forrongó párizsi éveiben és solesmes-i magányában egyaránt ezekkel a kérdésekkel tusázik. Úgy rémlik, mindhiába. Nem mintha számos válaszának nem volna átütő ereje; seregnyi telitalálata van. Például, amikor kifejti, hogy a költészet „bizonyosan nincs meg a dolgokban, különben mindenki éppúgy felfedezné, mint amilyen természetességgel megtalálja a fát az erdőben, a vizet a patakban vagy az óceánben". Vagy amikor azt találja, hogy „a művészet nem lehet a valóság parazitája", hisz „a lehető legjobban utánozni annyi, mint a lehető legkisebb mértékben teremteni." S a példákat jószerivel szaporíthatnók. Például ezzel: „a valóság, amely rejtett, ám minden dologban ott van, egyetemes". Vagy ezzel: „Egy művésznek nehéz romantika nélkül élni. Ha nem viszi be a romantikát műveibe, beleviszi életébe; és, ha nem viszi bele életébe, megőrzi álmaiban. Mert mindaz, ami a rideg valóságból kiemel bennünket, át van itatva romantikával." Mindazonáltal ebben a megbonthatatlanul egységes opuszban – először és utoljára – ellentmondások támadnak. Mert Reverdy, noha rendkívüli tisztelettel, sőt alázattal tekint az életre, végül is megpróbálja a költészetet fölébe helyezni.

Nem gőgösen vagy éppenséggel hiún. „Egy valóságos eseménynek olyan intenzitása van – írja töprengve –, amelyet soha nem érhet el a műalkotás, amely utánozni akarja... A művészetnek tehát másfajta megrendülést kell

szellemünknek és érzékenységünknek fölkínálnia... Ha alárendeli magát a természetnek és az anyagnak, eltiporják." Ez eddig világos, s több-kevesebb megszorítással nyilvánvaló – bár már itt is kisért a dualizmus szelleme; az a után-irigyen megfogalmazott igény, hogy a művészet nemcsak más, magasabbrendű is a valóságnál; s az, hogy a valóság és művészet alá- illetve fölérendeltségi viszonyát ideje volna revizió alá venni. De Reverdy nem torpan meg itt, szívósan, a költői elhivatottság tudatával, a valóság trónfosztására tör. Előbb azzal, hogy egyenrangúsítja a költészetet a valósággal, s kijelenti: egy vers éppúgy a valóság egyik darabja, mint egy fa vagy hegy. S amennyiben eddig nem volt az – azzá kell lennie. Átlényegített valósággá, teremtett evidenciává. S ebben a folyamatban: „A költő a valóság kiégetésére szolgáló kemence".

Ám ezen az objektív líra felé mutató ars poeticán Reverdy hamarosan túljut. S nemsokára már úgy véli: „A valóság a szubsztanciától függ. A szellem hiába próbálja megragadni. Megközelítheti egy eszme-hálózattal, de be nem boríthatja. Ami szilárd végül is megmarad, nem egyéb szavaknál." És még tovább: „Tökéletesen nyilvánvaló, hogy a költészet inkább hiány, az emberi szív hiányérzete, azaz még pontosabban: az, amit a költő, adottságai révén, e hiány helyébe tesz."

Ez már nemcsak önkéntes – s némiképp fennhéjázó – felajálkozás, hanem, enyhén szólva, dodonai nyilatkozat is. Mert hát mi az, amit a költőnek – nem a szegényes, ellenkezőleg, túlontúl is gazdag – valóság helyébe tennie kell? Az értelem tárgyilagosabb ismérveit? A lényeg-feltáró intuiciót? Vagy azt a fogalmi rendet, amely felé Picasso tart, s amelyről így vall: „Nem azt festem, amit látok, hanem amit gondolok"?

Úgy tetszik, ezen a ponton Reverdy elbizonytalanodik. „Érzékelhető valóságon túli művészetet akarni – írja – nem azt jelenti, hogy el akarjuk hagyni a művészet valamennyi kontaktusát a valósággal. Ellenkezőleg, azt jelenti, hogy visszavezessük a természetet a tiszta valóság legmélyebb és legtermékenyebb forrásához." S nemsokkal odább:„Minél inkább képes egy művész az őt szorongató valóságtól szabadulni, annál hatékonyabban éri el műve a valóság rejtett forrása... az eredeti és erőteljes valóságot". Kétfajta valóság volna-e hát? Az egyik zavaros, a másik tiszta és erőteljes? S amennyiben így volna, miből épülne fel ez utóbbi? Reverdy szerint „minden egyszerű, mély és állandó dologból", mindabból, amit „nem hoz s nem visz az idő", „ami éppolyan lényeges az emberi lét számára, mint amilyen nélkülözhetetlen az ember önmaga számára." E kettősség azonban – s ezt Reverdy is elismeri – roppant terhes, mivel „a látszat sokszerű és bonyolult", a „mély valóság" viszont egyszerű. Ámde mire való a költő? Rá hárul a feladat, hogy hidat verjen a két part, „az én és a távoli való" (le réel absent) között. Ennek módja pedig az átlelkesítés. S „átlelkesíteni annyi, mint átlépni egy másik világba, ahol nem vagyunk többé a cseppet sem irigylésreméltó rab-állapotra kárhoztatva."

E fentebb vázolt program – kár is volna tagadni – innen-onnan összehordott: alkotó részei közt egyaránt megtalálni a kanti magánvalót, a keresztény misztikát, a bergsoni ismeretelméletet és a kubizmus esztétikáját. Ne vessük el azonban a mértéket. E sokszor ellentmondásos – és költeményekben feloldott – világképben legesleginkább a kubizmus filozófiája érhető tetten. Reverdy munkássága első sorban neki köszönheti, hogy koherens. Költőnk egész életét ugyanis az egyetemesség büvölete hatja át, az a kubistákra jellemző remény, hogy a valóságot valamilyen általános érvényű rendbe csoportosít-

hatja. Mert az egész kavargó, áttekinthetetlen mindenség puritán, intellektuális formába szerkeszthető.

A kubizmus épp ezért nem ábrázol, hanem újjáalkot, stilizál és szintézisre törekszik. Szigorú és fegyelmezett, minden retorikáról, minden díszítő elemről lemond. S még többről is. A színpompáról és a folytonosságról. No, és a lendületről. Helyükbe „a tárgyak egyenlőségét", a plasztikus formát állítja.

Óvakodjunk azonban a tankönyvek didaktikus besorolásától. Ne feledjük, a kubizmus sose volt olyan tagolatlan, mint a dada vagy legjobb napjaiban a szürrealizmus. S Reverdy költészete minden formai újjítása, stiláris bravúrja ellenére, alapvetően klasszikus. Oly annyira, hogy életműve mintegy ellenpólusa Apollinaire csillogó és szertelen lírájának. Higgadtabb és lehatároltabb. Fakóbb is bizonyára, de következetesebb. Nem olyan sokrétű, de nem is csapongó. Reverdy ugyanis mindössze néhány elemet variál, azokból építkezik. Kevésbé elegánsan, mint nagynevű társa, ám szolidabb alapozással.

Világa – a párhuzam önként adódik – Braque világával rokon. Itt is, ott is megzabolázott, ám véglegesen le nem bírt belső erők, kiegyensúlyozott összkép, egymásba csúszó, foszlós terek. Tört vonalak és diszkontinuitás, kollázs-technika és tompa színek. Homokszürke meg halványzöld, meg ködsárga. És sehol semmi látványosság, semmi harsány kontraszt, az egész úgy ahogy van, befejezetlenül befejezett, több-dimenziós, csendes és mozdulatlan.

S persze, nem spontánul, hanem szánt-szándékkal az. Mert Reverdy a gyötrelmes ön-elemzésig tudatos, s látomásait is réteg-vizsgálatnak veti alá.

***

Több kötetbe gyűjtött elmélkedései, noha általában egy irányba mutatnak, nem mindig igazítanak el hitelesen: Reverdy vérbeli moralista, s ezért azt is lejegyzi, amire csak jóval később ad végleges választ. Mihelyt azonban a versírás mikéntjéről töpreng, nem ismer rögtönzést.

„Mozgás – írja – csak az egész mindenségben lehetséges, ahol az egyensúly mindig megtalálja az értelmét." Ezzel szemben: „A művészet ama különleges eszközök összesége, amely a mozgó és megindító valóság lírai voltának rögzítésére szolgál." Amiből egyenesen arra a meglepő – és kategórikus – következtetésre jut, hogy „maradandó művészet csak statikus lehet."

E minden más megközelítést elutasító rideg állásfoglalás, persze, nem csupán a divat múlékonyságával szemben sáncolja el magát. Reverdynek a történelem, s általában a tarka változás iránt sincs érzékenysége. Szemében – s ez szoros összefüggésben van mély vallásosságával – csak a transzcendens igaz, csak az igaz jó, csak a jó szép. Metafizikus értékrend ez, nem vitás, elvont és időtlen. Azt tételezi, hogy mindaz ami volt, van és lesz, tökéletlen vetület, s a bölcs „tulajdon elidegenedésén munkálkodik". A költő pedig akkor részesül a lényeglátók kegyében, ha rálel saját szubsztanciájára. S ekkor – ám ez nem mindenkinek adatik meg –, önmarcangoló kiválasztottként, megalkotja a vers és a versből-kimaradt egyensúlyát.

Ami korántsem egyszerű. Mert nem elég kiválogatni a szavakat – noha ez is nélkülözhetetlen. Hisz a versbe „csak az kerülhet be, ami okvetlenül szükséges." De rálelni a mértékre, a kifejezés higiénéjére . . ." Mert „a túlságosan tömör kifejezés azt a veszélyt hordozza, hogy az ember nem fejezheti ki elég világosan gondolatait", a szószátyárság pedig a költeményt temeti maga alá . . . Ám, ha sikerül is a „szükséges" arányt biztosítani, ha sikerül

is úgy rögzíteni „az olvasó szellemét a műre. mintha gombostű tűzné oda" – a feladat akkor is emberfeletti. Hisz a költőnek a szórend és a mondattan belső egyensúlyát is meg kell teremtenie. Mert addig nem nyugodhat, amíg minden versszak egy-egy csiszolt lapocskája nem lesz a kristályos egésznek. Amíg a szó és a csend egymástól mindössze fajsúlyban különbözik.

Merőben technika kérdése volna-e ez? Azé is, de még inkább a modellé. A Reverdy-i vers ugyanis minden talányossága ellenére, néhány következetesen alkalmazott törvénynek, alapos elemzés után kibukó ellentétpárnak rendeli alá magát. Az állókép jellegnek, amelyen belül minden egyszerű és áttételes; a már-már mérnöki pontosságú statikának, amelyen belül nyaktörő ugrásokat végez a képzelet; egyfajta bensőséges varázsnak, amely csupa meztelen tőmondatból árad; a kozmikus tágasság igényének, melyet csupa szaggatott gondolatritmus szugerál.

Ez a modell – szemben a Rimbaud-i „érzékek összezavarásával" – a véglegeset tolja előtérbe, s ezért a tovatűnő látomást elveti. Tényeket közöl, illetve tényeket teremt, szabatosan, ökonómiával. Nem mintha a rendkívülit vagy a meghökkentőt lenézné; csak más eszközökkel kívánja meghódítani. S mivel eszménye a nélkülözhetetlen és a szükséges összeházasítása, minden feleslegeset lefoszt magáról. A jelzőket, az enjambement-t, a hasonlatot, az interpunkciót, egy idő után a rímet is, egyszóval mindazt, amit ornamentikának minősít. Olyannyira, hogy még a szavak rangját is aszerint állapítja meg, mennyire szolgálják egyensúly-eszményét.

Mindez, nyilvánvaló, nem mehet végbe kíméletlen átértékelés nélkül. A Reverdy-féle vers-modell ugyanis nemcsak sokszázados költői hagyománnyal szakít, hanem magát a vers struktúráját is átalakítja. Ebben a modellben a strófa megszűnik a vers építő elemévé lenni, s helyét a verssor foglalja el. Ami által a szöveg szaporább és zaklatottabb lesz, egyszersmind annyira szálkás, hogy befejezése után is a töredék benyomását teszi. A diszkontinuitás játéka azonban még más eredménnyel is jár: konstruktív közreműködésre készteti az olvasót. A szó legszorosabb értelmében konstruktívra. A Reverdy-féle modell ugyanis azzal párhuzamosan, hogy a strófa helyébe a verssort állítja, a verssoron belül is gyökeres változásokat hoz. Így azt, hogy a főnevet juttatja vezérszerephez az ige rovására.

Kikapcsolni vagy legalábbis közömbösíteni az igét? Reverdy költészetének ez a sarkalatos próbatétele. Pedig a siker a módszer igazolása volna: ha leláncolhatná a cselekvést és semlegesíthetné a mozgást, megszabadulhatna az őt annyira zavaró időtől és megteremthetné az általa maradandónak ítélt statikus verset.

Célját elérendő, alkatához illő egyszerű módszerekhez folyamodik. Leggyakrabban ahhoz, hogy költeményeit elejétől végig jelenidőbe teszi, s így, mintha kihasított szimultán pillanatfelvételeket helyezne egymás mellé, mozzanatokra bontja a vers egységes vonulatát. Olykor azonban ennél is egyszerűbb fogással él: kifosztja és elszemélyteleníti az igét a rengeteg *on* és *il y a* használatával, illetve – s ez már bonyolultabb eljárás – e kettő és az általános jelenidő váltogatásával. Amivel eléri, hogy a sorok között valami remegésszerű mikromozgás jön létre, noha az egész mozaik módjára dermedt.

Ám e poétika legjelesebb újítása mégsem ez, hanem egy sajátos képi rendszer elmélete és gyakorlata.

Reverdy maga kétfajta képet különböztet meg, a költői képet és a kép-hasonlatot. Utóbbi mesterkélt és terméketlen, előbbi „saját szárnyán", „a lélek

szárnyán" érkezik. Reverdy azonban bármennyire metafizikus elme, nem bíz mindent a lélekre, ha esztétikai kérdéseket taglal. Mérlegel, elemez. Kifejti, hogy „a kép nem születhetik hasonlatból, hanem két többé-kevésbé távoli valóság közelítéséből". Hogy annál erősebb lesz a kép, minél távolibb és igazabb a két egymáshoz közelített valóság kapcsolata." Mert „két azonos valóságot nem lehet összehasonlítani", ámde „az analógia a teremtés eszköze, a viszonyok egzisztenciája". S épp ezért érdemes két olyan valóságot összekapcsolni, aminek semmi köze nincs egymáshoz. Mivel az embert „meglepetés és öröm tölti el az új dolog láttán".

Ömaga nem fukarkodik ilyen új és szokatlan dolgokat létrehozni. Meglepő képeinek se szeri, se száma. Ezek a képek nem holmi kötetlenebb jelzői rendszernek, s nem is annak az inverzióra épülő eljárásnak köszönik létüket, amely az ellentét hatását aknázza ki. Magas szakadék, néma kiáltás, lármás csend – az efféle patronokat Reverdy elveti. Nála a meglepetés a képi testen belül van, nem kívülről ráaggatva. Így, „a patakban dal folyik", „ébredés óta labdáznak a kémények", „árnyak vannak orcáid itatósán", „függöny redői közt kel fel a nap", „az éjszaka a padlásról jön ki", „kancsókat visznek az árnyak a kúthoz", „az úton eltörik a nappal".

Egyáltalán képek ezek? S nem a tárgyi valóság bizarr érzetei? Nem arról van-e szó, hogy a költő „a valóságot álmodja"?

Így, vagy úgy, ezeknek a képeknek rejtett dinamikájuk van a statikus költeményen belül. Meglódítják a verssort, jobban szólva, kimozdítják álló helyzetéből. Ám ez a mozgás korlátozott, a sor végén elakad, mivel – valahogy úgy, mint a hullámzó tengeren – újabb sor támad, bukik rá az előzőre, s fojtja azt le. A Reverdy-féle modellnek legbensőbb lényege ez: az egymást semlegesítő interferencia, a szakadatlan újrakezdés. A képzelet dinamikájának és a szétdarabolt versnek nyugvópontig soha el nem jutó lüktető egysége.

***

A tárgy nemcsak kötelez, nagyzásra, feltétlen hódolatra, s nemegyszer túlbecsülésre is ösztönzi a tanulmányírót. Reverdy munkássága nem szorul sem arra, hogy – érdemeit számba véve – előléptessék, sem arra, hogy – tévedéseit eltussolva – megvédjék. Költőnk rangját, tizenkét évvel halála után, aligha lehet csalhatatlan végérvényességgel megjelölni: emberi és költői nagysága esendő és viszonylagos.

Hatása annál pontasabban mérhető. Mert bármilyen paradoxon is, ez a legkevésbé sem forradalmár alkatú költő, a 20. század valamennyi lírai forradalmának őse. Vitatható vagy éppenséggel cáfolható program alapján – de egy vers-modellt dolgozott ki.

SZÁVAI JÁNOS

EGY KOR ÉS EGY BARÁTSÁG TÖRTÉNETE

(André Gide és Roger Martin du Gard levelezése)

Egy páratlan barátság regénye: akár ezt a címet is kaphatta volna az a két vaskos kötet, amely a közelmúltban jelent meg a párizsi Gallimard kiadónál, s amely André Gide és Roger Martin du Gard egymáshoz intézett közel kilencszáz levelét tartalmazza. 1913 és 1951 között – ha a háborús éveket leszámítjuk – sohasem szakad meg párbeszédük. Szinte regényként izgalmas olvasmány: két nagy író kötetlen beszélgetése kora szellemi és irodalmi életéről, egymás műveiről, magánéletük komolyabb vagy közönségesebb problémáiról. Gide-ről eddig is tudtuk, hogy mestere a rögtönzésnek, a tömörítésnek; Roger Martin du Gard-ról viszont aligha sejthettük, mennyi frisseség, ötletesség, szellem rejlik improvizált, nem nyomtatásra szánt soraiban. Mindmáig kiadatlan naplója bizonyosan még sok meglepetéssel szolgál.

Barátságuk kezdete közismert: Gide lelkeshangú sürgönyben ajánlotta Gallimard-nak kiadásra Roger Martin du Gard *Jean Barois*-ját, s ezzel mintegy elindította pályáján tizenkét évvel fiatalabb kortársát. Gide ekkor negyvennégy éves, Martin du Gard harminckettő. Viszonyuk tehát szükségszerűen mester–tanítvány viszony: a kezdő regényíró valóságos felszentelésnek érzi az akkor már jól ismert André Gide első ebédmeghívását. Az első világháború éveit Martin du Gard nagyrészt a harctéren tölti, az érintkezés ekkor csaknem megszakad, hogy aztán annál bensőségesebben folytatódjék 1919-től. De kapcsolatuk jellege időközben megváltozott, s a háború utáni levelekben már két egyenrangú szellem beszélget s vitatkozik egymással. Gide ekkor már nagyhírű író, sőt, többé-kevésbé szellemi példakép, Martin du Gard viszont csaknem teljesen ismeretlen: hogyan magyarázható hát a kölcsönös vonzódás, sőt tisztelet? Az talán teljesen természetes, hogy az ifjabb Martin du Gard szívesen fogadta a tekintélyesebb és tapasztaltabb írótárs bírálatait és tanácsait, de Gide vajon miért éppen ezt a higgadt, nyugodt, visszahúzódó fiatalembert választotta? Bizonyosan őszintesége fogta meg; ő állhatott legközelebb ahhoz a barát-ideálhoz, akit a *Napló*jában így rajzol meg: „A szerelem lehet vak, de nem a barátság; nem is szabad annak lennie. Igaz, megengedhetjük magunknak, hogy szeressük barátaink hibáit, de csak azért, hogy segítsünk felismerni azokat. Mit ér a barátság tisztánlátás nélkül? Az elnézés számomra még a barátságban is gyűlöletes."

S valóban, egészen meghökkentő az a nyíltság, amellyel a két barát egymás könyveiről beszél. Ez a kölcsönös őszinteség sugallhatta Mauriac némileg túlzó megjegyzését: „Az íróbarátságok többé-kevésbé mind a hazugságon és elővigyázatosságon alapulnak s épp ezért illuzórikusak: tulajdonképpen nem is léteznek. Martin du Gard és Gide barátságára viszont semmiféle árnyék sem vetődik. Itt egyedül a két író barátsága számít, amelyhez foghatót egyet sem látok az irodalomban."

A barátság nem zárja ki a szigorúságot. Különösen Martin du Gard fogalmazza meg élesen bírálatait. A sok ide kínálkozó példa közül idézzük talán a legelsőt, a *Pásztorének*ről írott sorait. Miután minden szépet elmond a regény első feléről, levelét így folytatja: „Egészen őszinte leszek. Hisz nem ez a legjobb módja annak, hogy köszönetet mondjak? Mindjárt a második rész elején, amikor először elhangzik a »szerelem« szó, úgy éreztem, a csodának vége. Lassanként egyfajta homály borult a könyvre, varázsa megtört, a szereplők elhalványultak; az volt az érzésem, hogy

alig észrevehetőn, de egyre fokozódó mértékben, halálosan dermesztő hideg áraszt el mindent."

Ennél a rendkívül vakmerőnek tetsző bírálatnál csak Gide válasza a meglepőbb: „Igen fontos, amit a könyvemről mond! s nem is tudja, kedves barátom, mennyire hálás vagyok, hogy így szól hozzám!" Gide kétségkívül őszinte szívvel írja ezt; barátságuk további története bizonyítja.

Bevallják egymásnak kételyeiket s kölcsönösen bátorítják egymást. Eleinte főként irodalmi barátság ez: a két író sokszor két-három teljes napot tölt együtt, aprólékos részletességgel vitatják meg elkészült könyveiket, összevetik elképzeléseiket, s hosszan elemzik regénytechnikai felfogásukat. Gide az emberi lélek mélységeinek ábrázolását, az irracionális elemet hiányolja a *Thibault-család*ból. Martin du Gard azt veti barátja szemére, hogy túlságosan is ragaszkodik az apró formákhoz s nincsen türelme nagyobb lélegzetű, átfogó munkába kezdeni. 1920-ban írja: „A maga minden egyes regénye utólérhetetlen művészettel fejezi ki az élet egy-egy apró részletét, és erről a részletről, azt hiszem, nem is lehetne mélyrehatóbb képet adni. De egyik sem fejezi ki az életet – nem vagyok olyan ostoba, hogy azt mondjam, teljességében –, de a maga gazdagságában, nagyszerűségében, bonyolultságában." S minden energiájával a *Pénzhamisítók* írására ösztökéli Gide-et. Húsz évvel később mind a ketten csodálkozva állapítják meg, milyen hiábavalók voltak erőfeszítéseik: Gide-nek éppúgy nem sikerült eltéritenie barátját a tolsztoji utat követő regényformától, mint ahogy Martin du Gard sem tudta rávenni Gide-et egy bonyolultabb társadalmi körkép megrajzolására. A viták végülis csak arra voltak jók, hogy megerősítsék őket eredeti meggyőződésükben.

Az irodalmi barátság azután hamarosan bizalmas barátsággá fejlődött; a két író részletesen beszámol egymásnak magánélete problémáiról is. André Gide életét, önéletrajzi írásainak hála, az olvasóközönség már eddig is eléggé jól ismerte, a Martin du Gard-ét viszont annál kevésbé. Az ő képe úgy él a köztudatban, mint a jómódú polgáré, aki minden energiáját nyugodtan az írásnak szentelheti. A levelezés módosítja ezt a felfogást: miután az apjától örökölt vagyonkát teljes egészében egy szép vidéki ház megvásárlásába és modernizálásába ölte (ez volt a nevezetes Tertre, amely az ideális körülményeket volt hivatva biztosítani az íráshoz), a 20-as évek végétől egészen a Nobel-díj elnyeréséig állandó anyagi gondokkal küzdött. Egyetlen pénzforrását a regényhonoráriumok jelentették, és ez bizony kevés volt. Mindamellett figyelemreméltó, mennyire ügyelt arra, hogy azért el ne aprózza magát: abból a 17 tervezett novellából, amelyről egy 1931-es levele beszél, végül csak az *Afrikai vallomás* készült el.

A 30-as években Martin du Gard, hogy kevesebbet kelljen költenie, egy kis lakást bérelt Nizzában, itt élt és dolgozott az év legnagyobb részében. Itt kapta a hírt, hogy neki ítélték az 1937. évi Nobel-díjat. Annyira visszahúzódó életet élt, hogy még az újságírók sem ismerték: a Svéd Akadémia döntése után a párizsi napilapok az övé helyett unokatestvére (a *Nouvelles littéraires* főszerkesztője), Maurice Martin du Gard arcképét közölték. Gide gratuláló levelében ki is tér erre a mulatságos epizódra. „Nem is tudja elképzelni, milyen jót nevettem, amikor a maga fenséges arca helyett unokafivére tenyérbemászó képét láttam meg a lapokban. A svéd lapok is ezt fogják közölni." Válaszában a mindig szerény Martin du Gard így ír: „Magának kellett volna megkapnia ezt a díjat, kedves barátom. Egyre ezt ismételgetem magamban." Abból a félig-meddig gúnyos önleírásból, ami ezután következik, jól láthatjuk, milyen szegényes körülmények közt élt akkoriban az író. „Vannak pillanatok, amikor én is jól mulatok. Például, amikor borotválatlanul és papucsban a konyhában mosogatok, és közben az újságírók, rádiósok, fényképészek hadára gondolok, akiknek rohama házmesterném csodálatos ellenállásán törik csak meg."

Az irodalom vagy a magánélet kérdéseit azután 1931–32-től kezdve egyre gyakrabban váltják fel közéleti, politikai kérdések. Addig mindketten inkább apolitikusak voltak, s főképp az individuális erkölcs problémái kötötték le érdeklődésüket. De a nagy gazdasági válság éveiben már nem lehetett figyelmen kívül hagyni a történelmet. Különösen a Szovjetunió foglalkoztatta őket, sok korabeli francia íróhoz ha-

sonlóan, érdeklődéssel és rokonszenvvel figyelték azt az országot, ahol egy újfajta társadalom épül. 1932 körül Gide is, Martin du Gard is teljesen magától értetődően ír arról, hogy Nyugat-Európában előbb-utóbb forradalmi változásoknak kell bekövetkezniök, a kapitalizmus jelenlegi formái nem tarthatók tovább. Mindez persze felveti az elkötelezettség kérdését, ami aztán éles vitát robbantott ki a két barát között. Martin du Gard szerint az író maradjon csak író, s valóban, megváltozott szemlélete a leveleken kívül egyedül a *Thibault-család* megváltoztatott szerkezetében érvényesül: főképp Jacques, és kisebb mértékben Antonie Thibault sorsa elválaszthatatlanul összefonódik a kor legfontosabb eseményeivel. A haladó értelmiség mozgalmaiban Martin du Gard viszont nem volt hajlandó részt venni. Gide ellenben, mintha egyszerre akarná jóvátenni addigi mulasztását, a neofita buzgalmával veti magát a mozgalomba. Kongresszusokon vesz részt, tömeggyűléseken szónokol. Ezúttal rajta a sor, hogy kíméletlen őszinteséggel mondja meg véleményét. „Általában azt tartják – írja 1932-ben –, hogy a visszahúzódás (Montaigne módjára) a legbölcsebb magatartás. De most, úgy látom, van mit tennünk, és ez a bölcsesség nem kevés gyávaságot takar."

De aztán lassan felülkerekednek bennük az előítéletek. Tudjuk, hogy André Gide éppoly látványosan szakított a kommunista mozgalommal, amilyen látványosan csatlakozott hozzá; Martin du Gard-t pedig az első moszkvai perek tették bizalmatlanná. Közeledésük és eltávolodásuk az individualista polgári értelmiség sajátos fejlődésének hű tükre.

Sok mindent elmondhatnánk erről az érdekes levelezésről, de reméljük, hogy mihamarabb magyarul is hozzáférhető lesz, legalábbis válogatás formájában. Befejezésül még egy-két szó a két író népszerűségéről.

Egyikük sem tartozik napjainkban „divatos" írók közé, sem hazájukban, sem nálunk. Olvasottságuk azonban a haláluk óta eltelt években sem csökkent. Martin du Gard művei gyakran megjelennek magyarul, s a *Pénzhamisítók* után nemrég adták ki egy kötetben André Gide négy kisregényét. Még érdekesebbek a francia adatok: egy közelmúltban készült felmérés szerint Gide különböző regényei közel két és fél millió, Roger Martin du Gard regényei több mint másfél millió példányban keltek el zsebkiadásban, és a párizsi Renault-művek könyvtárában Martin du Gard a legolvasottabb író. A közönség tehát hű maradt hozzájuk, s napjaink sebesen változó divathullámai közepette talán az írástudók közt is hamarosan visszaszerzik megérdemelt tekintélyüket.

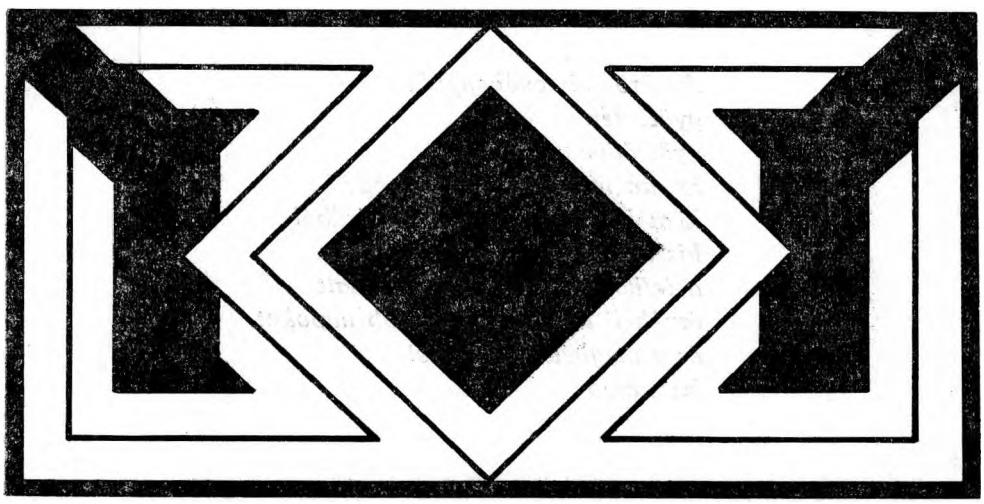

HAJNAL GÁBOR

Ma még

A dolgok mindig máshol, mással zajlanak,
más országokban, messzi kontinenseken,
a napalm bombák Vietnamban hullanak,
a szökőár máshol pusztít el ezreket
és minisztert Kanadában rabolnak
és így van perspektiva, objektivitás
(mondj még pár idegen szót
a védettség lágy paplana alatt).

De én már tudom, átéltem sokat,
én ültem már a szögesdrót mögött,
voltam szabad préda sokáig
és tátogtam a rémület korában,
a nyugalom vékony kérge alatt
jaj hallom, míly indulatok morajlanak,
a dolgok ma még máshol, mással zajlanak,
de holnap talán velem, rajtam, ellenem.

Kiszakadva

Az örökké tevékenyből
gyötörten
gyötrődve
lassan megszületik a tünődő
ki a hétköznapok körforgásából
kiszakadva
a felhőkkel elreteszelt ég alatt
érzékeli az egyre ridegebb napokat
és a megbékélést keresi
hasztalan

POMOGÁTS BÉLA

BÁBEL BÉKÉJE

– Thiery Árpád: Bábel volt, Véménd! –

Közismert, hogy Magyarország nem tartozik Európa vegyes nemzetiségű államai közé. Eltérően a szomszédos közép-európai országoktól, amelyek gyakran több nemzet szövetségéből, föderációjából alakultak, s e szövetségi szerkezetet még nagylétszámú nemzetiségek is bonyolultabbá teszik. Az 1960-as népszámlálás szerint, mint arra Kósa Lászlónak a Valóság 1969-es évfolyamában megjelent, a magyarországi nemzetiségek helyzetével foglalkozó tanulmánya rámutat, 53 894 fő vallotta magát nem-magyar nemzetiségűnek: németnek, dél-szlávnak, szlováknak és románnak. Egy tízmilliós ország életében ez valóban elhanyagolható számadat. De csak statisztikailag lehet elhanyagolni, nem emberileg és nem politikailag. E több, mint félszázezer ember ugyanis jogosan igényli, hogy anyanyelvi kultúrájának gondozásáról, nemzetiségi jogairól törvényesen intézkedjék a szocialista államhatalom.

Talán nem számít kérkedésnek, ha azt mondjuk, hogy e gondoskodás megtörtént, naponta megtörténik. Hogy a magyar állam jó lelkiismerettel számlálhatja elő a nemzetiségek jogait biztosító, kultúrájukról gondoskodó intézkedéseket. A magyarországi nemzetiségek széles körben használhatják anyanyelvüket, gazdagíthatják nemzeti kultúrájukat, ha kívánják, kapcsolatokat tarthatnak fenn a határokon túl élő testvéreikkel. A magyar államnak nem érdeke az asszimiláció, sőt anyagilag is jelentős erőket áldoz arra, hogy nemzetiségei megőrizhessék nyelvüket, hagyományaikat. Közismert, hogy a nemzetiségi iskolák fenntartása, tankönyvekkel való ellátása, tekintettel a tanulók alacsony létszámára, széles körű anyagi gondoskodást kíván. Ennek az igénynek a kielégítése azonban a szocialista társadalom alapvető és szívesen vállalt kötelezettségei közé tartozik.

Magyarországon ezért nincsen „nemzetiségi kérdés". Nemzetiségek azonban vannak, s ezeknek élete, helyzete általában homályban maradt a hazai közvélemény előtt. Ámbár a magyar sajtó, különösen az utóbbi néhány év során, gyakran látta el információkkal, például a nemzetiségi szövetségek munkájáról, az újságolvasót. A nemzetiségi közösségek, a vegyes lakosságú falvak helyzete azonban társadalmunk „fehér foltjai" közé tartozik. Thiery Árpád vémendi irodalmi szociográfiájának éppen az az érdeme, hogy az elsők között, sőt szépirodalmi eszközökkel és könyvformában a legelsőként foglalkozott a nemzetiségi problémákkal, a vegyes lakosságú falvak életével.

A szociográfia szerzője valóban úttörő munkát végzett. Olyan munkát, amely társadalmi fontosságában, elemzéseinek igazságkereső erejében és anyagfeltáró munkájának lelkiismeretes teljességében csak a hatvanas évek eleinek paraszti „valóságirodalmához": Csoóri Sándor, Csák Gyula és Zám Tibor munkáihoz hasonlítható. Thiery mindent megismert Vémenden, e kis baranyai faluban, és mindennek utána járt. Könyvét egyformán jellemzi az adatok pontossága, hitelessége, teljessége és a szociográfiai tények regényszerű megelevenítésének írói ereje.

A könyvnek két, szerkezetileg is elkülönülő övezete van. Vémend szociográfusa először a falu nemzetiségeit: a németeket, a szerbeket, a székelyeket, az Isaszegről áttelepült magyarokat és a cigányokat vizsgálja; majd felvázolja a falu jellegzetes alakjainak, vezetőinek arcmásait. Mindkét vállalkozását kitűnően oldja meg. Az első fejezet szociográfiai vizsgálatát, leíró szemléletét jól egészíti ki az a szépirodalmi fogantatású, emberi személyiségeket ábrázoló epikus igény, amely a második fejezetben ölt alakot. A két fejezet így egymást egészíti ki, egymásnak felel: az első adatai, tényei a másodikban válnak konkrét emberi sorsokká és alakokká; az elsőben felvázolt közösségi históriku a másodikban alakul át szerves írói alkotássá, valóságos dokumentum-regénnyé.

Az első fejezetek tehát a vegyes lakosságú község nemzetiségi csoportjait mutatják be: e csoportok történetét és jelenlegi helyzetét. Szembetűnő, hogy Thiery Árpád milyen kendőzetlen igazmondással ábrázolja a távolabbi és közelebbi múlt tragikus eseményeit. Témája révén, elsősorban a németek és a székelyek viszontagságait. A baranyai németek (svábok) sorsának ábrázolásában jogos nemzeti önbírálat érvényesül. E népcsoportban valóban számos híve volt a nácizmus eszméinek. Sokan léptek be a hitlerizmus „ötödik hadoszlopát" alkotó Volksbundba, majd a háború idején az SS-csapatokba is. A dunántúli német nemzetiségre alapozta a náci politika azt a tervét, hogy „nyertes háború" esetén a magyar Dunántúlt (ahogy ők mondották: „Schwabische Türkei"-t), a Bácskát, a Bánátot és az erdélyi „Szászföldet" egy tartományban egyesíti és a német birodalomhoz csatoja). Ez a terv természetesen véget vetett volna Magyarország állami önállóságának is, illetve a lengyel „főkormányzóság"-hoz és a cseh „protektorátus"-hoz hasonlóan Magyarországot is a vazallus-állam szintjére szállította volna le!)

Thiery történelmileg hitelesen idézi fel azt a soviniszta atmoszférát, amely a baranyai sváb falvakban alakult ki; hitelesen ábrázoja a Volksbund befolyását és szerepét. Ám arra is rámutat, hogy a német lakosság sorában szép számmal voltak olyanok, akik szembefordultak a náci propagandával, akik az üldöztetést is vállalva álltak ki a haladó eszmék mellett, s hangoztatták hűségüket a magyar haza iránt. A felszabadulás után azonban a dunántúli német nemzetiség egyöntetűen a vádlottak padjára került, elmarasztaltatott, s ugyanolyan kollektív megtorlásban részesült, mint például a szlovákiai magyarság tömegei. A sváb származásúak nagy része, közöttük sok háborús bűnös, de számos antifasiszta is, a kényszerkitelepítés sorsára jutott. Thiery Árpád könyve reális képet ad az ő sorsukról, jogos és szükséges bírálattal szólván a kitelepítési politikáról, e politika elveiről, s még inkább gyakorlati végrehajtásáról. És elismeréssel ír azokról a német ajkú állampolgárokról, akik a sérelmek, az igaztalan bánásmód ellenére is megmaradtak a magyar haza hűségében, s tevékeny részt vállaltak a szocialista magyar falu kialakításában.

A vémendiek második népcsoportja a székelyek. Az ő sorsuk sem volt kevésbé drámai. Bukovinából származtak, ahová őseik az 1764-es „mádéfalvi veszedelem" után menekültek. Észak-Erdély visszacsatolása után települtek Magyarországra, s a horthysta hatóságok kevés előrelátással és emberséggel a Bácskába irányították őket, az elűzött szerb telepesek házaiba. A hatalom bűneiért azután, ártatlanul, nekik kellett lakolniok. Nekik is át kellett élni a „hideg napokat"; űzve-kergetve, megtizedelve menekültek a Dunántúlra, ahol aztán – az újkori történelem groteszk telepítési politikájának szokása szerint – az elűzött svábok házaiban kellett berendezkedniök. Megkeseredett és űzött nép módjára viselkedtek, nemzetségi törvények, nomád erkölcsök szerint. Később azonban valódi telepesekké váltak, az ideiglenesség közérzetét az otthonosság tudata váltotta fel. Otthont találtak a dunántúli faluban, összebékültek a német őslakosokkal, az első székely-német esküvő ennek a békének a pecsétje volt.

A székelyek és a németek lassan összemelegedtek. S beilleszkedtek közéjük a maradék szerbek, az isaszegi szegénysorról áttelepült agrárproletárok, akik egyébként a falu politikai mozgalmainak vezetői lettek, és a Felvidékről érkező elűzött magyarok is. Thiery részletesen ábrázolja a megbékélésnek és a közösséggé válásnak ezt a rengeteg nehézséggel és összeütközéssel járó folyamatát. Arra is rámutat, hogy az egység végül is a közös munka eredményeként jött létre. És meggyőző módon ábrázolja azt, hogy ennek a közös munkának, és ezen keresztül a nemzetiségi megbékélésnek a termelőszövetkezet adott keretet. Az a mozgalom, amelyet először sok vita, sőt ellenszenv, idegenkedés fogadott a faluban. A termelőszövetkezeti mozgalmaknak mindenesetre – gazdasági jelentősége mellett – ez a közösségi jelleg, emberformáló erő adott politikai szerepet. A vetélkedő és gyűlölködő nemzetiségi csoportokra, gyilkos ellenségekre szakadt faluból ez a mozgalom: a közös gazdálkodás, a közös munka, a közös siker kovácsolt egységes, szocialista kollektívát.

Ennek a folyamatnak az ábrázolása révén Thiery könyvének különös jelentősége és jelentése van. Egy olyan igazságot reprezentál, amelynek nemcsak országos szerepe van, hanem kelet-közép-európai küldetése is. Azt, hogy az egyenlő jogokra, az egymás nemzetiségének tiszteletben tartására alapozott közös munka oldhatja meg a nemzetiségi-nemzeti antagonizmusokat. Hogy azt a szerencsétlen nemzeti gyűlölködést, amelyet a háborúk és a nacionalizmusok alakítottak ki Közép-Európában hagyományos nemzeti együttműködés év-

századai után, ezt a gyűlölködést a közös munkának és a kölcsönös megismerésnek kell felszámolnia. Sőt, barátsággá és együttműködéssé változtatnia.

Mondottuk már, hogy a könyv második fele érdekes és eleven portrékban idézi meg a baranyai falu jellegzetes alakjait: a tanácselnököt, a párttitkárt, a termelőszövetkezet elnökét, a legtekintélyesebb székely ,,nemzetségfőt'', a katolikus papot. Ezeknek a portréknak nemcsak szociográfikus értelmük, nemcsak riport-hitelességük van, hanem íróilag is formáltak, bennük ölt alakot Thiery munkájának regényjellege. Thiery eleven alakokat ábrázol, tipikus mai embereket, sőt, ha szabad e ,,kopott'' kifejezéssel élni, ,,pozitív hősöket'' teremt. Az alakok összessége, egymással kialakított kapcsolata pedig ugyanarról beszél, mint a népcsoportok helyzetét, történetét feltáró szociográfia. Hogy a közös munka, a közös vállalkozás hozta egymás közelébe ezeket az embereket.

Utaltunk már arra, hogy a szociográfikus fejezetek és a portréábrázolás milyen szerencsésen egészíti ki egymást. E két módszer egymást magyarázza, egymást világítja meg. A portré szépirodalmi dimenziót ad a szociográfia anyagának, a szociográfia pedig a konkrét valóság hitelességével erősíti fel a szépirodalmi anyagot. A két módszer együttes alkalmazása olyan vívmány, amire okvetlenül figyelni kell. Témáján: egy vegyes nemzetiségű falu sorsának, történetének oly fontos bemutatásán túl ez az ötletes és komplex módszer jelenti Thiery Árpád könyvének értékét. Olyan érték ez, amely valóságirodalmunk megtorpanásának idején határozottan nagy nyereség. (Magvető Kiadó.)

Barta Lajos:

ÁRNYAK A HÍDON

,,Elsüllyedt irodalom'' volt az is, amelyet a korai szocialista irodalom képviselői hagytak maguk után. Barta Lajos műveinek nagyrésze is ide tartozott, s ennek az ,,eltűnésnek'' oka elsősorban az emigrációs lét volt. A még itthon született munkákról megfeledkezett az irodalmi közvélemény, az új művek – ha születtek – s a publicisztika pedig jószerével csak a környező államok szűkebb körben terjesztett magyar nyelvű sajtójában, folyóirataiban láttak napvilágot.

Bartát is újra fel kellett fedezni – kiadták korai munkáit, először a Gyár című regényt, majd színre kerültek darabjai is. És legutóbb, Stenczer Ferenc értő válogatásában, s tárgyilagos tanulmányának kíséretében publicisztikai írásainak kötete is. A kezdő újságíró cikkeitől az idős író emlékezéséig ível a sor. A feledésből, az egy napig élő újságírói termésből valamit a mának és a holnapnak ment meg ez a kötet.

Barta Lajos Pécsett kezdte pályafutását. Abban a városban, amelyről így vallott: ,,Mint elkésett falusi gyerek, hat elemi után kerültem a Mecsekalja sok toronnyal ékes és rengeteg pappal megáldott püspöki város reáliskolájába.'' Az újságíró Barta nem maradt sokáig a városban, illetve Mohácson – Észak-Magyarországra, Kassára költözik. Ekkor már szépírói ambíciókat is táplál. Tipikus sors ez a századforduló környékén (és később is) a magyar irodalomban. A hírlapírás kenyeret biztosít, s egyben élményanyagot nyújt az írónak. Így vall ekkor magáról: ,,. . . mi . . .nemcsak hírgépek, hanem mélyszívű emberek vagyunk . . ., mi, *igazi újságírók*; javarészünk költő, alkotó lángész, ki a hírlapírás munkájának napi robotjába töri életét, mert a magyar ugar nem tudja táplálni, nagyra növelni és kivirágoztatni törekvéseinket és tehetségeinket . . .''

Barta Lajos nagy utat járt be: a haladó polgári újságírás iskolájától, a radikális Világ szerkesztőségén át a Tanácsköztársaság alatti aktív közéleti és publicisztikai szerepléséig. És tovább, az emigrációban is vállalt szocialista szellemű, antifasiszta újságírásig.

A kötet jelentőségét nemcsak az szabja meg, hogy a feledéstől menti meg Barta Lajos újságírói működésének legjavát, hanem sajtótörténeti fontossága is döntő. A Magyar Újságírók Szövetségének sajtótörténettel foglalkozó csoportja és az MTA Irodalomtörténeti Intézete közösen munkálkodnak egy átfogó magyar sajtótörténet megírásán. A munka szerves része a sajtótörténet legjelentősebb alakjainak újrafelfedezése, válogatott gyűjteményeik kiadása.

Izgalmas elemzés tárgya lehetne Barta egyéni stílusának változása, tisztulása, s

összevetése a kor más, jelentős publicistáinak írásművészetével. Kétségtelenül Barta Lajos is átment a magyar publicisztikai stílus nagy váltásán, amelynek egyik mozgatója feltétlenül az az újságírással szembeni modern követelmény volt, hogy minél lényegretörőbben, sallangmentesebben fejezze ki gondolatait a közíró. Barta esetében még egy inspiráló tényező is közrejátszott: az új eszmékkel, a marxizmussal való ismerkedés ösztönző ereje. Írásainak tanúsága szerint a patetikus, nagy körmondatokkal építkező stílushoz vonzódott. Egyébként ez felelt meg leginkább szenvedélyes, közvetlenül hatni kívánó egyéniségének. A szocialista eszmékkel való ismerkedése idején az új mondanivaló még akadozva találja meg a nyelvi formáját. De ez fordítva is igaz: a romantikusan színes stílus egyben a teljes elméleti felkészültség, tisztánlátás hiányának is a jele. Később Barta publicisztikája is ökonomikusabbá válik, mértékletesebben él a díszítőelemekkel. Ahhoz a mértéktartó, tárgyilagos stílushoz hasonlóan, amelyet szinte klasszikus érvénnyel Bálint György alakított ki.

A kordokumentumok erejével, az író szenvedélyével vall ez a könyv az elmúlt félévszázadunk sorsfordító eseményeiről. Nem egy megállapítását a történelem igazolta.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Fekete Gyula:

VALLOMÁS HAJNALIG

Fekete Gyula moralista alkat; azok a kérdések, amelyeket műveiben újra meg újra fölvet s hőseivel megválaszoltat (hogy a hősök által adott feleletek bonyolult kapcsolatrendszeréből rajzolódjék ki az író világképe), végső fokon mindig erkölcsi jellegűek. Nem általában a létezés ténye, hanem az emberhez méltó (vagy méltatlan) élet hogyanja s miértje izgatja; az erkölcsi értékelés elemeit úgyszólván magától értetődő természetességgel viszi bele az emberi viszonylatok ábrázolásába. Ha az etikai gondolkodás változatait Heller Ágnessel az orvos-, bíró- és tanító-típusokra vezetjük vissza, Fekete minden bizonnyal a tanító attitűdhöz áll legközelebb. A felvilágosító racionalisták rokona. Megértetni, beláttatni akarja igazságát az olvasóval, művei példázatok, gondolkodásra, számvetésre kényszerítik a befogadót, s mindenekelőtt intellektuális katarzist inditanak el benne. Ebben a tanító célzatban gyökeredzik vonzódása az esszéhez, a racionalista moralisták (gondoljunk Montaigne-re – vagy Veres Péterre!) klasszikus műfajához. Az elvonatkoztatásra, elméleti tisztázásra való hajlam persze szépírónál veszélyek forrása is: az érzékletesség csökkenése, az irodalmi hősök belső gazdagságának az intellektualitásra való redukciója, valamiféle publicisztikus jelleg járhat vele. Elméletileg Fekete is nyilván tisztában van ezekkel a veszélyekkel. Erről tanúskodik elmélete a „többrétegű" prózáról s folyamatos kísérletezése a fordulatos cselekményszövés egyesítésére a lélektani analízist meg az elvontabb elmélkedést előtérbe helyező epikai változatokkal. Bármilyen meghatározott témához nyúl Fekete, etikai érdeklődése és érzékenysége törvényszerűen vezeti el az erkölcsi érték döntő mércéihez, a szerelemhez és a közösséggel való kapcsolathoz. Ezek műveinek ismétlődő fő motívumai; a harmadik, a halál, a maga mindenkori konkrét tartalmában már következményjellegű: az élet miléntje tükröződik abban, hogyan alakul utolsó óránk. Hősei – szociológiailag nézve – „kisemberek", a nagy társadalmi gépezet szerény csavarjai, meghatározott – sohasem túl tágas – lehetőségekkel a készen talált viszonyok megváltoztatására. De többnyire nem is igénylik a társadalmi méretű, látványos cselekvés jogát, sem a szavakkal való, nyilvános politizálását. Saját életükkel, saját lelkiismeretükkel vannak elfoglalva, dolgaikat – Marx szavával – nem tudják, de teszik, igaz eszmék vagy tragikus balhitek felé tapogatózva. Fönt, a „megfoghatatlan Történelem szintjén" szigorú okság és törvényszerűség érvényesül, lent azonban a magánsorsok „mikrotörténelmét" (ahogy a Csördülő égben tételesen is megfogalmazódik), mintha a vak véletlen irányítaná. A dolog paradoxiája az, hogy Fekete az utóbbi szférát, a magánsorsok látszólag kiszámíthatatlan variációit tanulmányozva jut el új kapcsolatok, izgalmas törvényszerűségek felfedezéséhez.

A Fekete Gyula életművében föltáruló világ önálló, összetéveszthetetlenül az övé, s egyszersmind egyöntetű is, írásai egységes, letisztult szemléletet tükröznek, s a részletekben is számtalan meghitt kapcsolat, finom utalás köti össze őket. A *Vallomás hajnalig* is szemléletesen példázza az övrnek ezt az organikus jellegét: egyrészt a szerző 2. világháborúról szóló ciklusának tagja, másrészt – hőstípusát, esztétikai törekvését tekintve – Az orvos halála legközvetlenebb rokona, továbbfejlesztése.

Szerkezetileg a regény keretes monológ. 1945 márciusában, a felszabadulás közvetlen előestéjén egy halálraítélt magyar katonaszökevény (egyben kommunistákkal kapcsolatban álló szimpatizáns) csapongó, esszéisztikus vallomásban foglalja össze az utókort jelképező egyszemélyes hallgatóságának élete folyását és tanulságait. A kerettörténet a külső tartalom kapcsolódása és a szereplő személyek azonossága révén összeköti ezt a művet az Ezeregyedik esztendővel és a Csördülő éggel, de mélyebb kompozíciós kapcsolatot is fölfed. Mindhárom háborús regény a főhős pusztulásával végződik, de a saját életösztönét visszaszorító és inkább fölöttesét mentő ,,csicskás'', valamint a fasiszta ideológia eszelős híve, a ,,szent'' nyilas feloldást nem hozó halálával szemben itt tragikumában is felemelő vég tanúi lehetünk: a fogoly utolsó gesztusa a lázadás, a gyilkos sortűz eldördülése előtt még ő is lesújt a kivégzését irányító tisztre. A végeredmény azonos – ,,kiterítenek úgyis'' –, de a vágóhídra hurcolt áldozat megadó moráljával szemben a Vallomás fölmutatja a gonosz erőszaknak erőszakkal is ellenálló hős cselekedetét. Ez a tulajdonsága Az orvos halála inkább tolsztojánus morálú címszereplőjétől is megkülönbözteti, hisz az öreg orvos ,,a jogos, az indokolt erőszaktól'' is irtózott, erkölcse a segítés volt, nem az ellenállás.

A regényhős monológjában, végső szellemi-erkölcsi számvetésében első pillantásra meglepő, hogy a halálra ítélt az élet szépségéről zeng ódát, a kivégzésre ítélt azokról a szellemi, erkölcsi, érzelmi értékekről és lehetőségekről beszél, amelyek az eszmélés és a sírgödör közötti időszakot jelentékennyé, az emberi személyiséget gazdaggá tehetik. Ennek az optimizmusnak csak egyik feltétele a figura derűs természete, temperamentuma; másik, fontosabb forrása az a tudat, hogy élete fejlődő élet volt, hogy egy mélypontról, ahonnan sokan mások nem tudtak volna fölemelkedni, sikerült eltaszítania magát s az értelmes emberi élet fennsíkjára jutott. Nőügyeinek és szerelmeinek történetében éppúgy, mint a családi, baráti, sorstársi közösségekhez való viszonyában a fejlődést az önzéstől a közös érdekek felismeréséig vezető út jelenti. Az egyéni boldogság és a közérdek közötti ellentmondás kérdését Fekete sajátos elmélettel oldja meg, az etika történetéből ismert hasznossági elméletek, ,,értelmes egoizmus''-koncepciók egy változatával. Saját érdekedben légy önzetlen, törődj a közösség, a rászorulók gondjaival, részint, mert neked is szükséged van másokra, részint, mert a rossz lelkiismeret túl nagy ár a puszta fennmaradásért. Hősünket ilyesfajta motívumok közelítik az illegális kommunistákhoz, s ezt az együttműködést csak a háború, a ,,legteljesebb abszurditás'' viszonyai között érzi kényszerítőnek – a hangsúlyokból érezhető, hogy Fekete Gyula csodálattal adózik ugyan a hivatásos politikai forradalmároknak, de, kitekintve a háborús szituációból, kedvenc típusának, az életéhez óvatosabban ragaszkodó, a küzdelmeket inkább a munka és a szerelem szférájában megvívó, önmagát harmonikusan fejlesztő humanistának kíván létjogosultságot, megbecsülést szerezni. A Vallomás gondolatköre egyébként több más ponton is messze túlnő a közvetlen háborús problematikán; tudatos anakronizmusok, izgalmas sűrítések segítségével a szerző a történelmi fejlődés jóval későbbi gondjairól is nyilatkoztatja hősét (a háború utáni felelősségre vonáskor elterjedt ,,parancsra tettem''-féle mentegetőzésről, a majdani szocialista forradalom problémájáról, a magántulajdon megszüntetése utáni ,,tiszta proletár demokrácia'' megvalósításának nehézségéről stb.). S végső soron ide is tartozik egy rendkívül meggondolkoztató figyelmeztetés, amely vezérmotívumként többször is fölhangzik a könyvben: hogy az emberi kiszolgáltatottság számos formája nem a puszta gazdasági kizsákmányolásból ered, s ezek így a szocialista jellegű társadalomban is fennmaradhatnak. Itt nem a politikai hatalomnak egyszer s mindenkorra kiszolgáltatott kisember közhellyé laposított képletéről van szó, hanem férfi és nő egyoldalú vagy kölcsönös kiszolgáltatottságáról, a hivatali hierarchiával, a hivatalnok és a civilek viszonyával, a mű-

veltségi különbségekkel stb. együttjáró egyenlőtlenségekről: csupa égető kérdésről tehát, megoldandókról szocialista társadalmi viszonyok között is, sőt elsősorban ott.

A Vallomás hajnalig szerves folytatása, kiegészítése Fekete korábbi műveiből ismert írói problematikájának. Mint eszmékben gazdag, aktuális gondjainkat fölvető és újszerűen megközelítő esszé-regény, mint egy független gondolkodó-író egyéniség historizált vallomása és parainesise, figyelemre méltó, izgalmas alkotás. Művészi megformálása, koncepciója azonban hiányérzetet hagy maga után. A mű anyagát alkotó kétféle elem nem keveredik, mégcsak nem is érintkezik egymással. A cselekményes, időben-térben lokalizált rétegről levált az eszszéisztikus réteg, a főhős tudata elszabadult lététől. Fiziológiai állapota, helyzetének lelki sajátossága (halálfélelem vagy legalább haláltudat) szinte nyomot sem hagy gondolatain. Bata Imre a Csördülő ég kapcsán állapította meg, de a Vallomás hajnalig-ra még fokozottabban érvényes, hogy „Fekete Gyula elbeszélő hangja nem itatódik át eléggé mindazzal a borzalommal, ami tényszerűen jelen van a regényben". Test, lélek és szellem egymásra épülő, egymást átható egysége, ami Az orvos halálának bravúrja volt, a Vallomás hősének jellemrajzából hiányzik, s vele együtt visszaszorultak az apró részletek, amelyeknek festegetése jellegzetes tárgyias költőiséget adott Fekete korábbi írásainak. Talán az elsődlegesen racionális-intellektuális alkat, a megoldásra váró és tanulmányban feldolgozandó társadalmi kérdések és életények tömege, a gondolati mondandó gazdagsága okozza, hogy Fekete Gyula szépprózájában az esszéisztikus irány egyidőre visszaszorítja kissé a művészit. De legmaradandóbb eredményeit e kétfajta szemlélet és tehetség szintézisével érte el eddig, s a kritika – amelynek teljesítményeit elégedetlenül, hatékonyságát pesszimisztikusan ítéli meg olykor – éppen ezt a szintézist várja tőle, hogy az egész életmű elkötelezettségének, szellemi izgalmának, társadalmat és egyes embert javító lendületének elismerésén kívül az egyes alkotás – alkotások – immanens jelentőségét, maradandó művészi tökélyét is jó lelkiismerettel üdvözölhesse.

CSŰRÖS MIKLÓS

Tüskés Tibor:

MAGYARORSZÁG

Alig kíséri kritikai visszhang a Móra Kiadó ismeretterjesztő sorozatainak köteteit. Mintha erényeik és hibáik, fogadtatásuk és hasznosításuk kizárólag az ifjúság és a pedagógusok ügye volna. Nevelési vitákban aktív közvéleményünk élénken reagál minden negatívumra, de – úgy tűnik – az eredményeket szó nélkül tudomásul veszi, természetesnek tartja.

Akinek tizenéves gyereke van, lehetetlen, hogy ne találkozott volna a *Képes történelem* vagy a *Képes földrajz* valamelyik kötetével. Több tízezres példányszámban fogynak el, könyvtárak forgalmát növelik, tájékozott tanárok óráit színesítik. Bizonyosan azért, mert a sorozatcímben is kifejezett, új utat járnak. Sok-sok képpel, élvezetes, a fiatal korosztály szintjének megfelelő előadásmóddal fontos ismereteket közvetítenek. A tankönyvek nélkülözhetetlen kiegészítői, s bármikor leemelhetők a polcról, akár egy lexikon kötetei. Funkciójuk és hatásuk vizsgálata nagyobb nyilvánosságot, több figyelmet érdemelne.

Mindezt a Képes földrajz sorozat legújabb kötete, Tüskés Tibor: Magyarország című munkája juttatja eszünkbe. Tüskés mint író, esztéta és pedagógus ismert. Mi köze hát a földrajzhoz? Hogyan bízhatta rá a kiadó ezt a szakmai jellegű könyvet? – Kérdezték és kérdezhetik a szakemberek, akik irtóznak – nem is jogtalanul – mindenféle műkedvelősdítől.

A kiadó választása nem véletlenül, hanem a sorozat céljának szem előtt tartásával történt. Ami a szorosan vett szakmai részt illeti, az ugyanis bármelyik szakkönyvben benne van, hozzáférhető, az iskolában is tanítják. A többletet azonban, amit látókörben, stílusban és mesében Tüskés az adathalmazhoz hozzáad, azt csak író adhatja hozzá. Író és pedagógus, aki maga is a szülőföld szerelmese, s tisztában van vele, hogy a kétszerkettő=négy bizonyságán kívül mi minden kell a hazafias neveléshez.

Nem mondja azt, hogy „Ha a föld isten kalapja, hazánk a bokréta rajta", azt sem, hogy „itt a világ közepe". – „Magyarország mérsékelt éghajlatú ország. Magyarország a mérsékelt szépségek országa." Ezzel a két tárgyilagos, egyszerű bővített

mondattal kezdi a könyvet, és ez a tárgyilagosság jellemzi akkor is, amikor a mérsékeltnél tüzesebb szépségekről beszél, akkor is, amikor a kevésről, vagy a nincsről szól. S teszi ezt olyan szeretettel és műveltséggel, hogy tárgyilagossága mindig színes marad.

Tartalmazza a könyv mindazon adatokat, amelyeket úti- és földrajzkönyvekből megtudhatunk az ország földrajzi fekvéséről, időjárásáról, népéről, mezőgazdaságáról, iparáról, természetvédelmi területeiről stb. De a vízesés szakszerű magyarázata mellett ott találjuk *József Attila Ódájának* a Szinva-patak vízesését megörökítő sorait, a ,,betyár'' szó eredetének és jelentésének ismertetésekor *Móricz Zsigmond* nevéről és regényéről történik említés, s a vízgazdálkodás gondjairól olvasva meghökkenhetünk: ,,Egy 3 kilós káposzta kifejlődéséhez 400 liter vízre van szükség; egy liter sör elkészítéséhez 20 liter vizet használnak fel.''

Könnyű megmutatni a térképen, hogy merre, s megjegyezni, hogy Magyarországtól 200 kilométerre van az Adriai-tenger. De mennyivel szemléletesebb, könnyebben megtanulható és több ismeretet közlő a következő megfogalmazás: ,,Egy, a Dunántúlon fészkelő fecskének őszi vándorútján mintegy 200 km-t kell repülnie, hogy a tengert megpillantsa.'' Vagy ez: ,,A földrajzi dél határvonalát ott szokták meghúzni, ahol a szelídgesztenye még megterem''. – Népi mondások, megfigyelések, népköltészeti és irodalmi szövegek idézésével, humorral színesíti a sorokat. Egy-egy problémakörnél mindent elmond, amit a tárgy sokoldalú megismerése, elevenné varázsolása szempontjából fontosnak tart. Miközben felkelti az érdeklődést és elgondolkoztat, egységben látásra nevel.

A fogalmak magyarázatának szükségessége együtt jár a könyv rendeltetésével. A városokat, tájakat, az ipart, a földművelést, a népviseletet, a szerszámokat stb. a szöveggel együtt bemutató képek és térképek az ifjú olvasó emlékezetét élesítik. De vajon csak az ifjú olvasó szorul rájuk? – A könyv jó alkalom arra is, hogy önmagunkat vizsgáztassuk. Divat a szellemi vetélkedő. Az információ-áradat növekedésével egyenes arányban nő a lexikális tudás tekintélye. – Annak ellenére, hogy a pedagógia, felismerve az adat-dömping befogadásának képtelenségét és szükségtelenségét, egyre inkább a gondolkodásra, az eligazodni tudásra nevel. – Tudjuk-e a hazáról mindazt, ami szülőfölddé teszi? Amit a jó közérzethez, az elfogulatlan hazaszeretethez tudnunk kell? Egyre többen jutnak el külföldre. Mielőtt elindulnak, megvásárolják, kiveszik a könyvtárból az illető országról szóló útikönyveket, ismertetőket. Eldöntik az útirányt, kiírják a megtekintendő nevezetességek adatait. Utazni így érdemes. – Akkor is, ha az úticél az ország határain belül van! Tüskés könyve erre a célra is alkalmas.

A kiadó és az író szándékának megfelelően, legnagyobb hasznát mégis az ismeretekre éhes tizenévesek, a gyakorló szülők és a pedagógusok vehetik. Kérdések megválaszolására, szemléltetésére, az érdeklődés felkeltésére, a haza megszerettetésére kiválóan megfelel. Tüskés Tibor, aki Pécsnek és Baranyának már több könyvében tett szolgálatot, ezúttal a tágabb haza, Magyarország viszonylatában teszi ugyanezt.

BERTÓK LÁSZLÓ

Hermann István:

A GICCS

Csontos Gábor ,,A hattyúnyakú liba'' c. elbeszélésében öreg munkás szülők festményt ajándékoznak mérnök fiúk névnapjára. A feleség nem engedi a falra akasztani a képet, mert giccs. A férj szüleit mentegeti félszegen, hogy szegények azt sem tudhatják, mi a giccs, ő maga is inkább csak sejti. Találó pillanatkép alakuló társadalmunkról. A nép jelentős részének a giccs kultúraként, művészetként jelentkezik. A giccsel kapcsolatban nincsen problémája, mert nem is tudja, hogy van giccs. Még iskolázott emberek is bizonytalanok a giccs megítélésében. A közbeszédben gyakran halljuk a véleményt: giccs, giccses. De az ízlésmegnyilvánulásokra jellemzően, önkényes tartalommal telítődik meg ez a szó.

A giccs mibenlétét tanulmányozva Hermann István jó elméleti érzékkel használja fel Broch giccsember kategóriáját, s ezzel sikerül kiemelnie a fogalmat a szubjektív tetszik–nem tetszik ízlés-relativizmusból. Nemcsak a giccs természetrajzát írja le

pontosan, hanem kialakulásában vizsgálja, s a történeti szemlélet alakalmazásával bizonyítja, hogy a giccs gyökere a giccsemberben van, a giccset a giccsember termeli és fogyasztja. A giccs nem egyszerűen ízlésfogalom, hanem elsősorban a gondolkozás, a magatartás kategóriája. A giccs a kapitalista viszonyoktól elrontott gondolkodás jelensége, az elidegenedés esztétikai tünete. A szerző elemzése szerint a giccs a napóleoni példa vonzásában jött létre. Dehát mi köze van Napóleonnak – mondjuk – a kerti törpékhez? – Hermann alapos és szellemes érveléssel vezeti le a giccs fejlődését. A napóleonizmus azt a látszatot, illúziót kínálta, hogy mindenki előtt nyitva áll a felemelkedés, az érvényesülés útja. A napóleonizmus társadalmi hazugságának apoteózisaként született meg Szomaházy modern giccsmeséje a gépírókisasszony és a cégvezető frigyéről. Az igazi irodalom ezzel szemben másról tanúskodott. Közismert, hogy Stendhal és Balzac mennyire tisztelte Napóleont, de műveikben a napóleonizmus hazugsága helyett az igazságot ábrázolták. Természetesen a giccset nemcsak a társadalmi kérdések eltorzítása jellemzi. Mivel a giccs lényege a hazugság, az élet minden zónáját, tüneményét hamis káprázattal veszi körül. Van giccs-magatartás, giccs-lélek, giccs-szerelem, giccs-észjárás. (Nincs terünk kitérni a magánélet giccs-tartalmainak ismertetésére, Hermann bőségesen bemutatja a giccsember érzelmi, gondolati tulajdonságait.) A giccs fejlődése a hazugság alakváltozásainak a története.

A giccs gyorsan alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez. A hagyományos, a konzervatív giccs után megjelent a modernné stilizált giccs. Ohnet, Beniczkyné ma már keveseknek szellemi tápláléka. Ha szabad azt mondanunk, ők képviselik a klasszikus giccset. A modern giccs rafináltabb, tetszetősebb, színesebb. A mai giccs nem nyíltan apologetikus, hanem manipulatíven védekező jellegű. A manipuláció a divatban integrálja a társadalomhoz és kereskedelmiesíti az eredetileg társadalom ellenes indulatokat, törekvéseket. Az 1968-as tavaszi diáklázadásokat követő tél divatszíne lett az anarchizmus feketéje. A divatban válik az eretnekség ortodoxiává, állapítja meg találóan Rastko Močnik, „az, amit a négerek és homoszexuálisok, később pedig az egyetemisták és hippik feltaláltak, ma kereskedelemmé lett". A divat és a giccs kapcsolatát itt nem tárgyalhatjuk, de közösségük nyilvánvaló.

Most a giccs kérdésköréből azt a két részletet emeljük ki, amely bennünket a legközvetlenebbül, és nemcsak elméletileg, de gyakorlatilag is érdekelhet: a giccs tenyészete hazai táptalajának vizsgálatát. Mert bár a giccs a kapitalizmus terméke, de mint elidegenülési jelenség, nem ismeretlen nálunk sem. S végül: mit tehetünk a giccs ellen?

A giccs: hazugság. A giccsember tudata, magatartása fonák, torz. A giccset élvező giccsesen lát, érez, gondolkozik; őszintén, jóhiszeműen, naivan, mint az elbeszélésben említett szülők. Az író jól érzékeli ezt: „mint a giccs, bennük is egy megfestetlen kép azt szuggerálja, hogy minden jó úgy, ahogyan van. Szirup az életük, akár ez a kép, nyúlós szirup, beleragad a lélek". A probléma súlyát és időszerűségét az adja meg, hogy a giccs-gondolkozás és a művészeti giccs hódítása különösen járványos méretű a társadalmi változások, az életforma-váltás korában. Amikor a népi, közösségi kultúra elveszti, elvesztette életformáló, lélekmegtartó erejét, erkölcsi tartalmát. Pl. a népviselet levetése egy ősi, kollektív gondolkodásmód, éthosz, kultúra érvénye, hatása megszűnésének utolsó, szimbólikus mozdulata már. S az egyén védtelenül, csupaszon áll az idegen világban. Az életét őrző kultúra híján otthontalan a lélek. Nem védi hagyomány, de nem oltalmazza új, korszerű műveltség sem. A tömegek elszakadtak a népi kultúrától, de még nem jutottak el a minőségi kultúrához. S ebben a határhelyzeti vákuumban, az elvesztett és a meg nem szerzett kultúra helyére lép be a giccs álkultúrája. A múltjától elszakadt ember értékesebbnek látja hagyományánál azt a pszeudo-modernséget, látszat-műveltséget, melyet könnyen megszerezhet a tömegszórakoztató eszközökből, s amellyel fáradság nélkül tud azonosulni. A divattal szövetkezett giccs, mint a ledér nő, olcsón megkapható mindenki számára. Az iskolázottság hiánya a giccset segíti, de tapasztalhatjuk, hogy a tanultabb rétegek sem érintetlenek a giccs szellemiségétől. Kialakul egy quasi értelmiségi réteg, mely végzettsége, társadalmi helye szerint értelmiségi, de lelkileg, szellemileg éretlen, irányítője, normája a siker, a divat.

Ha a giccs ellen eredményesen akarunk küzdeni, először is a tényeket kell tudomá-

sul venni. A népi kultúra felbomlott, a minőségi kultúra pedig kicsiny réteg sajátja. Célszerű leszámolni azzal a pedagógiai optimizmussal is, mely a kultúrát úgy tekinti, mint az emeletre vezető lépcsőt, és folyamatosságot lát az alacsony szintű civilizatórikus elemek és az ún. magas kultúra között; pl. mintha a Csárdáskirálynő vagy a divattá üzletiesített pop-zene élvezete fokozatosan Bach művészetéhez csalogatna. Ez jámbor illúziónak bizonyul. Csak akkor állunk a valóság talaján, ha arra törekszünk, hogy az igazi kultúrát segítsük a nép minél szélesebb körének tulajdonává tenni. Nehéz és hosszú munka, de egyedül ez vezet célhoz, az egész társadalmat átfogó egyetemes művelődés útja.

SIMON ZOÁRD

Vasvári István:

HÁROM FŰZFA, HÁROM NYÍRFA

A gyermekvilág színes egyszerűségét, üdeségét érezzük, amikor ezt a kis kötetet kézbe vesszük és lapozzuk. Színes és mégis egyszerű, mint a gyermeki lélek, mint a gyermeki fantázia. Önmagukban nézve átlátszóan egyszerűek az érzések, gondolatok, amelyekről Vasvári gyermekversei szólnak, átlátszóságuk azonban a víztiszta kristályok ragyogásával, üde, csengő hangjával ejt rabul.

„Csengettyű cseng, fut a szán,
porzik a hó az utcán,
a pejkó s a vasderes
világgá fut egyenest."

A kötet első, tizenkétsoros kis versének (*Hazatelé*) első négy sora ez. Derűs, tiszta hangütés, amely olyan örömmel, bizakodással tölt el, mint a reggeli harmat friss csillogása a zöld füvön. Pedig téli kép. Csakhogy ebben a télben nem a dermesztő kemény szél süvölt. Táltosok futnak itt a csillagot szikrázó hóban, s a szálló szikrákban remény s öröm lobog. „Gyí, te Csillag, gyí Sirály!" Milyen harmonikus üdeséggel illeszkedik ez a kép a téli táj meglepő mozgalmasságába, s a költő érzékletes metaforákkal még tovább fokozza az utolsó előtti két sorban: „Suhanjatok jóhamar, / Csillag, Sirály – fény, madár!" A meglepetést itt is a metaforák egyszerű természetessége adja. Két ló röpíti a szánt, Csillag és Sirály. A Csillag a *fény*, a Sirály a *madár*. Köznapi két szó, csak a metaforikus átváltozás röpíti őket magasba, mint metaforák válnak fokozássá. Visszahat azonban rájuk, s az egész versre a befejező sor boldog öröme is: „Édesanyám hazavár". Ezért volt hát minden, ez tette olyan vidámmá, tisztává, csengővé a téli képet, ezt az érzést varázsolja meghatóan széppé ez a tizenkét fürgén gördülő sor ütemeivel, rímeinek csengésével, s a képek üdeségével.

Erre a vonzó sajátosságra fölfigyelhettünk már Vasvári előbbi, *Tíz kicsi ló* című gyermekverskötete megjelenésekor is. Úgy hiszem nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy ezek a vonzó sajátosságok erősödtek, váltak biztonságosakká a kötet legszebb gyermekverseiben (*Hazatelé, Január, Téli tecske, Három tűzla, három nyírfa, Április, Süt már a nap, Kicsi lovam, Ősz*). Ezek közül a *Kicsi lovam* szinte ikerpárja a *Hazatelé*nek. Az otthon, az édesanya szeretetét tükrözi ez is. A motívumokban, hangulatokban is sok a hasonlóság, mégis mennyire más! Nemcsak abban különbözik, hogy a *Kicsi lovam* négy keresztrímes versszakból áll, míg a *Hazatelé* tizenkét sorát nem tagolja, hanem a színtérben, s így képeinek valós, illetve mese-jellegében. A *Hazatelé* valós téli kép a vágtató lovakkal, ha valami libegő szárnyalást kap is a költői megfogalmazásban, a *Kicsi lovam* gyermeki játék és mesefantázia csupán. De ugyanaz a csillogás itt is, ott is. A gyermek játékparipája táltos: „Csengettyű cseng a nyakán", „Mint a szél vágtat", s „Lába nyomán csillagok / hullanak az égről". Az egyező, vagy legalább is hasonló motívumokat az előbbi vershez hasonló, az otthon, az édesanya szeretetét tükröző kép zárja:

„Kicsi lovam, paripám,
okosszemű, drága,
vígy hazáig, jó anyám
napos udvarába."

Minden él ezekben a versekben. A költő gyermekké válik maga is. Ez az élet, elevenség sugárzik a lényegében leíró, csak bizonyos tájat tükröző, vagy hangulatot

nyújtó verseiből is. Meglepő, derűs hangulatot keltő jelzők teszik szemléletessé, elevenné az *Őszt*, amely „szikkadt, száraz füvet főz", a lova „nyurga szellő", s „az égen egy hebre pék / hagyta mázas kiflijét". *A Január* rövid, pattogós, zengő rövid soraival válik a gyermekek vidám hónapjává, míg végül elálmosodva barlangjába búvik, „s jövő évig szundikál".

De vállalkozik Vasvári olyan nehéz költői feladat megoldására is, amit egy-egy aktuális alkalomra írandó vers jelent, különösképpen, ha valóban gyermekek számára írja. *A Süt már a nap*-ot kétségtelenül aktualitás szülte. A tavaszi, április 4-i hangulat idézése azonban egyetlen sorban sem válik szokványossá, keresetté, vagy pátoszossá. Vasvári a legegyszerűbb költői eszközökkel él itt is. A gyermek a tavaszi szellőt érzi, az ébredő rügyeknek örül, majd játékos képzelet ragadja magával: „Az erdőben medve brummog, / toppant egyet, napra lép." A gyermekolvasóban nem válik tudatossá ennek a meglepő képnek a varázsa, de bűvára hatással van azért rá is. Az igazi költői szépet ízlelgeti vele. Önfeledten hajol a csillogó patak vizére, hogy elhelyezze rajta a kis papírhajóját. Ezek a képek azonban nemcsak a kikelet örömét tükrözik. „Nézd, hogy lengenek a szélben / vidám, kedves lobogók!", lopja bele észrevétlen a költő a gondolatot, az eszmét. S többre nincs is szükség, hiszen ezek a lobogók az ünnepi lobogók. Az alkalom, az aktualitás ünnepi fellobogózás napján nem kíván magyarázatot a gyermek számára sem, s a költő mély lélegzettel tágítja ki a képet:

„Milyen tiszta, szép az utca,
milyen kék a magas ég;
simogató fény köszönti
szabadságunk ünnepét."

Elidőzhetnénk az első két sor pompás belső rímeinél, amelyet a negyedik sor ráütő ríme tesz még nyomatékosabbá, változatosabbá. De ki nem érezné így is ezekben a versekben a játékos könnyedséget, s ugyanakkor a mélységes humanitást, az ember és a természet szeretetét! Vasvári olyan képeket fest, amilyenekkel csak a legkiválóbb gyermekversekben, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, vagy Csanádi Imre alkotásaiban találkozhatunk. „Az a folyó a Duna / fut ezüstös kéken; / nap szunnyad a rózsafán / csöndes zümmögésben" – olvashatjuk *„Április"* című versében. *A téli tácská*-ban pedig így érzékelteti a didergő életet: „Ágadon ül a veréb: / érzed szíve ütemét, / lábba, szárnya reszkető, / mint a csikorgó idő."

Szívünkhöz nő azonban a kötet többi verse is. Azok is, amelyek talán kevésbé csillogók, kevésbé jelentősek, de színes, játékos, ötletes vidámság, gyermekien csapongó képzelőerő teszi őket érdekesekké, vonzóvá. Vasvári jól ismeri a gyermeki fantázia csapongását. Szereti és igen jól fel is használja az állatok megszemélyesítéséből adódó groteszk, mulatságos, kacagtató helyzeteket. Ritmus- és rímgazdagsága, változatossága is kifogyhatatlan. Nem szabad azonban megfeledkeznünk Róna Emy rajzairól sem. Olyan könnyedek, színesek és költőien szépek ezek a rajzok, akárcsak a kötet versei. Valahogy ilyennek képzeljük a gyermekverskötetek jó illusztrálását. Nem kiegészítik, nem magyarázzák, hanem egygyé válnak, együtt szárnyalnak a versekkel. Értékéből mit sem von le, ha megemlítjük, hogy talán kevesebb zsúfoltság esetén még hatásosabb, kifejezőbb lett volna.

SERES JÓZSEF

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

12

Pátzay Pál: Hunyadi János lovasszobra (Pécs)

MEGHÍVÓ

HUNYADI JÁNOS HALÁLÁNAK
500. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
1956. AUGUSZTUS 12-ÉN, VASÁRNAP
DÉLELŐTT 11.30 ÓRAKOR
A VÁROS FŐTERÉN LEPLEZZÜK LE

PÁTZAY PÁL
KOSSUTH-DÍJAS SZOBRASZMŰVÉSZ

HUNYADI JÁNOS
LOVASSZOBRÁT

A SZOBORLELEPLEZÉS ÜNNEPSÉGÉRE
SZERETETTEL MEGHÍVJUK

PÉCS VÁROSI TANÁCS
VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA

HAZAFIAS NÉPFRONT
VÁROSI BIZOTTSÁGA

Az ötvenes évek második felében számos olyan központi és helyi intézkedés született, amely a képzőművészeti tevékenység és az alkotói munka fellendítésére irányult. A társadalmi igény a képzőművészetek alkalmazott műfajai felé fordult. „A művészet közkincs" fogalma bizonyos értelemben átalakult, tartalmilag mélyült. A nagyobb ütemben megindult városépítkezések, a magas házak tömbjei és kialakított terei faldíszítő kerámiát, freskót, domborművet és köztéri szobrot kívántak. Az országos érdeklődéstől Pécs sem maradhatott el, s mintha önmagát kínálta volna egy közelgő jubileum is: Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulója. Mi sem volt kézenfekvőbb, mint hogy ez alkalomra monumentális képzőművészeti alkotás szülessék, mégpedig a hőshöz és korához méltóan: lovasszobor. E tekintetben a megegyezés egyértelmű volt, de nem úgy a szobor elhelyezését illetően. Talán még Donatello Gattamelata lovasának felállítását sem előzte meg akkora vita annakidején (éppen ötszáz évvel azelőtt) Pádova városában, mint Pátzay Pál mesteréét Pécsett. Valóságos sajtókampány keletkezett, s a város különböző tereit ajánlva, több táborra oszlott a lokálpatriota közvélemény. – Azt hiszem, egy kérdésben értett csak egyet mindenki: a lovasszobor a Széchenyi térre ne kerüljön, vagy ha igen, akkor csakis a közepére! Ez a hely azonban már foglalt volt, 1713 óta Szentháromság szobor áll ott. A hosszas vita után, a város közkívánsága ellenében végül az alkotóművész akarata érvényesült, s 1956. augusztus 12-én ünnepélyes keretek között lehullt a lepel a Széchenyi tér délkeleti sarkán felállított emlékműről.

Pátzay Pál lovasszobra mintegy szimbolikus elindítója lett annak a folyamatnak, amely városunkban és megyénkben napjainkig számos képzőművészeti alkotás elhelyezését eredményezte. Képzőművészeink és helyi vezetőink hangot adtak annak a jogos igénynek, hogy az építkezéseknél már a tervezés idején vegyék figyelembe a képzőművészeti alkotások lehetőségét és ezek megvalósításához itt élő művészeink is kapjanak megbízásokat. Ilymódon került ez időben a pécsi Szülészeti Klinika előadótermének falára Kolbe Mihálynak az előző fejezetben már említett cementsgraffito-frize, érzékenyen motivált, az anyaságot jelképező alakos ábrázolásával. Kolbe falképe nemcsak formai megoldásában volt újszerű, hanem az anyagkezelés technológiájában is. Több évig tartó kísérletei során jutott el ahhoz az eredményhez, amellyel a cementet a képzőművészeti alkotás eszközévé tette, s a faldíszítés egyik korszerű lehetősége előtt ezzel új utat nyitott. A Lektorátus és a Szövetség ezután a murális megbízások elosztásánál, a pécsi és baranyai beruházások képzőművészeti pályázatainál figyelembe vette a helyi művészeket is. 1962-ben az újmecsekaljai legénységi szálló halljába kerülő alkotásoknál a pécsi művészek már mint a pályázatra meghívottak szerepelhettek. Sikeres terv alapján így került kivitelre és elhelyezésre Bizse János „Pécs" és Soltra Elemér „Irodalom" című mozaikja. Bizse János műve konstruktív szerkesztéssel fogja össze a város főbb épületeit, jellemző részleteit, ügyelve arra, hogy a síkban tartott kompozíció a mozaikrakás ősrégi technológiájának maradéktalanul eleget tegyen. Soltra Elemér pihenő, olvasó munkásokat jelenített meg. Műve így tartalmában is kereste a kapcsolatot azokkal, akik a munkásszállóban lakva, nap-nap után szembetalálkoznak a nyugalmat árasztó, harmonikus ábrázolással. A következő évben Kelle Sándor kapott állami megbízást a Tanárképző Főiskola új épületszárnyának díszítésére. A helyi művészek megbízásos munkái a későbbi években nem követték egymást ilyen sűrűn, de a folyamat nem szűnt meg. Bizse János például Komló építkezéseinél ismét falat kapott néhány nagyméretű, színes mozaikjához, majd Nádor Judit, Török János kerámia munkái kerültek elhelyezésre Pécsett és Komlón. Közülük különösen Nádor Judit munkája volt újszerű: egymásra épített kerámiarács-elemekből könnyed, áttört térelválasztó falat alkotott, amely funkciójában – az áruház bejáratának elhatárolásában és a közönség vezetésében – egyszerre hasznos is és szép is. Rétfalvi Sándor egy-egy szobra Szentlőrincre és Csertetőre került, míg Pattantyus József kerámiafala a mohácsi Kossuth filmszínház előcsarnokát díszíti. Hosszas előtanulmányok után jutott el dekoratív zománc-műveihez Lantos Ferenc. A számtalan variációban alkalmazható elemek, mint falburkolatok, funkcio-

Bizse János: Mozaik
(Komló)

Kolbe Mihály: Zrínyi.
Mozaik-vázlat

Martyn Ferenc–
Bizse János:
Tanműhelyben.
Olajfestmény.
Pályázati mű.

Soltra Elemér: Irodalom.
Mozaik (Pécs,
Újmecsekalja,
legénységálló).

nális szerepűek, ugyanakkor azonban a formációk pontosan számított, összefüggő rendszere esztétikai igényű, optikai hatású. Lantos Ferenc zománcfalait több pécsi középületen láthatjuk: így a Puskin Művelődési Házban, a Városi Könyvtárban, a DÉDÁSZ székházán. A város és a megye szépítésének hasznos törekvése természetesen nem korlátozódhatott csupán a helyi alkotóművészek megbízására. 1966–1970 között, figyelembe véve az aktuális politikai évfordulókat is, a fejlesztés terve az eddiginél nagyobb súlyt helyezett történelmi és munkásmozgalmi emlékeink megörökítésére. Ennek érdekében számos országos hírű, budapesti és más városokban élő művész szobra, vagy emlékműve került elhelyezésre a város és megye terein, középületein, vagy lakóházain, a kifejezetten csak díszítést szolgáló alkotások mellett. Ma már napi útjaink természetes ismerőse Antal Károly Kőrösi Csoma Sándora, vagy Laborcz Ferenc vízmedencében játszó gyermekpárja, Kalló Viktor vitát is kiváltott bányász alakja. A Köztársaság tér intim hangulatához jól illeszkedik Illés Gyula Felszabadulási emlékműve, amely kötetlen formáival, ősi dolmen-kövekre utaló tömbjeivel a körülötte lévő épületek zártságát feloldja. Hasonlóképpen jól választott helyen, épületekkel övezett kis parkban, de az élet forgalmával naponta szembetalálkozón áll Mikus Sándor közvetlen, emberien formált Lenin szobra. Borsos Miklósnak az Olimpia étterem bejáratánál elhelyezett szép női-akt figurája még az első újmecsekaljai építkezések idejéből való, de az itteni „őslakók" számára éppoly kedvelt, mint az új egyetem mindig megújuló diákjainak Vilt Tibor bronzból készült Prometheusza. A mohácsiak magukénak érzik Laluja András Busóját, a siklósiak Marton László Jobbágy emlékművét, vagy Martsa István Zenélő lány szobrát, s még sorolhatnánk Kerényi Jenő Táncsics Mihályát, amely a siklósiaké, Somogyi József Zrínyijét, amely a szigetváriaké, de e szobrok az odalátogató idegenek számára is mindenkor maradandó élményt nyújtanak.

A várost-szépítő, szobrokat és falképeket elhelyező törekvések mellett városunk képzőművészeti életében ezekben az esztendőkben is fontos szerepet töltöttek be a pályázatok és alkotói díjak. A pályázatokra általában kétévenként került sor, és közöttük azok voltak kiemelkedőek, amelyeket a nagy évfordulók tiszteletére hirdettek meg. Visszamenőleg 1955-ig sikerült végigkövetni útjukat, amikor is Pécs város Tanácsa népművelési osztálya hirdetett a megye és a város „képzőművészeti színvonalának emelése", ... „múltjának és jelenének megörökítése" céljából öt díjra felosztott pályázatot. Ekkor – mint az iparművészeti munkák első díjazottja – nyert elismerést Kolbe Mihály „Zrínyi" című mozaik-vázlata azzal, hogy kivitelezésére később a Képzőművészeti Lektorátus adjon megbízást. A Zrínyi-pályázat Szigetvár 400 éves jubileuma alkalmából, 1966-ban mozgatta meg az alkotó tevékenységet. Három díjat és egy különdíjat ítélt meg itt a zsüri, az utóbbit Würtz Ádámnak a Zrínyiászhoz készített szép illusztráció-sorozata érdemelte ki. A többiek: Zágon Gyula és Soltra Elemér egy-egy jól sikerült monotypia- és tollrajz-sorozattal, Móré Mihály és Swierkiewitz Róbert linóleum-metszetekkel gazdagították a díjazott történeti alkotások csarnokát. A pályaművek legjobbjaiból Szigetváron reprezentatív kiállítás nyílt, amelyet az akkor frissen avatott „városi" közönség hálás elismeréssel fogadott. 1970-ben, felszabadulásunk 25. évfordulójára a pályázók egy részét előzetes megbízások is segítették. Ez alkalommal különösen a beküldött művek műfaji sokszínűsége volt jellemző. Farost-intarzia, olajfestmény, faliszőnyeg, fém-domborítás, grafika – számos, gonddal kivitelezett alkotása vallott a képzőművészeti kifejezés ünnepi ihletése mellett. A műfaji gazdagság és a művészi kivitel szépségét a tartalmi értékek emelték még magasabb szintre és Martyn Ferenc, Rétfalvi Sándor, Zs. Kovács Diána, Fürtös Ilona művei méltán érdemelték meg a kitüntető elismerést.

Sajátos kezdeményezés indult megyénkben a hatvanas évek elején képzőművészeink társadalmi kapcsolatainak elmélyítésére. A tanácsok anyagi támogatásával művészeink néhány hétig üzemekben, falvakban dolgoztak, hogy ott készült alkotásaikkal közelebb kerüljenek a termeléshez, a fizikai munkás hétköznapjaihoz. E kapcsolatok eredménye néhány művészünk alkotói módszerének változásában mindmáig lemérhető.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

JANUS PANNONIUS — CSORBA GYŐZŐ: ELÉGIÁK

MARCEL PROUST — GYERGYAI ALBERT: AZ ELTŰNT IDŐ NYOMÁBAN

*

GARAI GÁBOR
TAKÁTS GYULA
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

KENDE SÁNDOR
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
SOBOR ANTAL
SZÉPPRÓZÁJA

*

BERTHA BULCSU: BALATON

CZINE MIHÁLY: TALÁLKOZÁSOK VERES PÉTERREL

INTERJÚ GARAI GÁBORRAL

RÓNAY LÁSZLÓ: TAKÁTS GYULÁRÓL

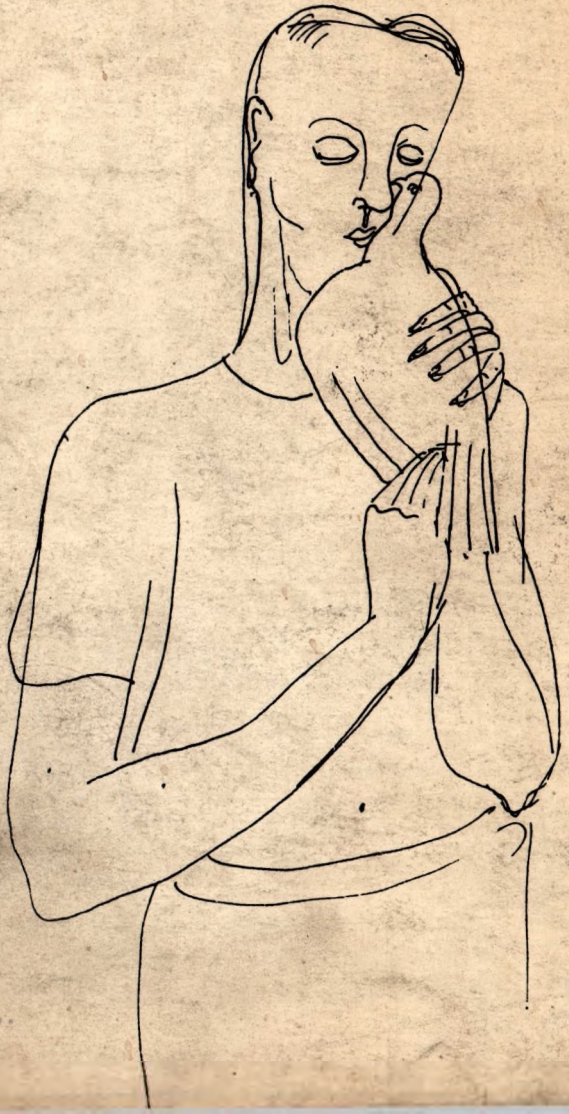

2

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
DEVENYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
GARAI GÁBOR
GYERGYAI ALBERT
HÁRS ÉVA
JANUS PANNONIUS
KÁROLYI AMY
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
MARAFKÓ LÁSZLÓ
D. NÁDOR TAMÁS
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
PROUST, MARCEL
RADNAI ISTVÁN
RÓNAY LÁSZLÓ
SIMON ZOÁRD
SOBOR ANTAL
TAKÁTS GYULA
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

BENE GÉZA
BOKROS BIRMANN DEZSŐ
KÁDÁR BÉLA
KERNSTOK KÁROLY
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM 1972. FEBRUÁR

TARTALOM

JANUS PANNONIUS: Az árvíz, Siratóének anyjának, Borbálának halálára, Mátyás magyar király válasza Antonio Costanzi olasz költőnek. (Részletek.) – *Csorba Győző* fordításai – – – – – – – – – – – – – – – 99

MARCEL PROUST: Az eltűnt idő nyomában. (Részletek a „Guermantes hercegnő"-ből.) – *Gyergyai Albert* fordítása – – – – – – – – – – – – – – – – 103

*

GARAI GÁBOR versei: Ködben és hóban . . ., Halotti beszéd 117

BERTHA BULCSU: Interjú Garai Gáborral – – – – – 119

MAGYARORSZÁGI CIGÁNY DALOK: Nincsen kedvem a világon, Rám baj kerekedik, A zöld erdő alján, Gyere velem, Mici. – *Weöres Sándor* fordításai – – – – – 128

KÁROLYI AMY: Vizit (vers) – – – – – – – – – 129

KENDE SÁNDOR: Kajdi Tibor levele (elbeszélés) – – – 130

SOBOR ANTAL: A madarakkal délre (elbeszélés) – – – 139

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, VI. rész) – – – – – – – – – – – – 142

RADNAI ISTVÁN: Csend hídja (vers) – – – – – – 147

MARAFKÓ LÁSZLÓ versei: Öregjeink, Éjszaka riadóztattak, Én csak – – – – – – – – – – – – – 148

BERTHA BULCSU: Balaton – – – – – – – – – 149

KISS DÉNES versei: Koronázza, Látomás, Kötés – – – 156

CZINE MIHÁLY: Találkozások Veres Péterrel – – – – 157

BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, VII. rész) – – – – – – – – – – – – – – 165

TAKÁTS GYULA versei: Meglelni azt, Fölnézve lobogódra, Bacchus könyvéből, Vulkáni szerelem, Hetykén forgatta 169
RÓNAY LÁSZLÓ: Virágba borult kert *(Takáts Gyuláról, tanulmánykötete ürügyén)* – – – – – – – – – 172
FUTAKY HAJNA: Örkény István groteszkjei – – – – 177
D. NÁDOR TAMÁS: Zenei könyvekről – – – – – – 181
DÉVÉNYI IVÁN: Borsos Miklós: Visszanéztem félutamból – 184
SIMON ZOÁRD: Ladányi Mihály: Kedvesebb hazát – – 185
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Kristó Nagy István: Regények, drámák, remények – – – – – – – – – – – 186
HÁRS ÉVA: A pécsi irodalom kistükre, XIII. – – – – 189

KÉPEK

SWIERKIEWICZ RÓBERT metszetei – – 138, 171, 176, 188

Műmellékleten

1–2. MARTYN FERENC: Lapok a „Janus Pannonius" sorozatból
3–4. Garai Gábor-portrék *(Móser Zoltán* fotói)

A borítón

A pécsi Modern Magyar Képtár új szerzeményeiből:
BENE GÉZA: Nő, galambbal
BOKROS BIRMANN DEZSŐ: Kuporgó férfiakt
KERNSTOK KÁROLY: Nőrablók
KÁDÁR BÉLA: Modellek

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

71-6308 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

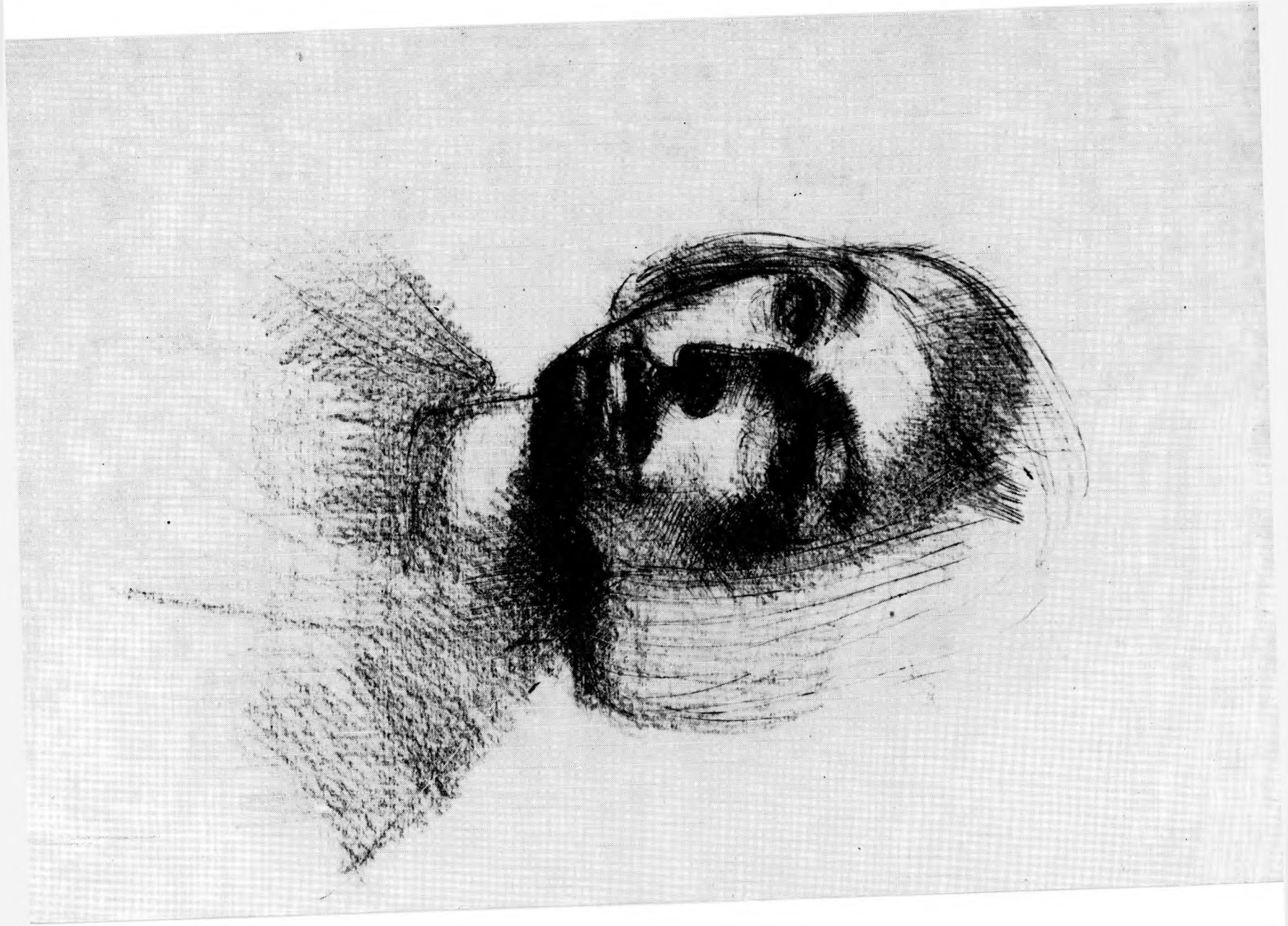

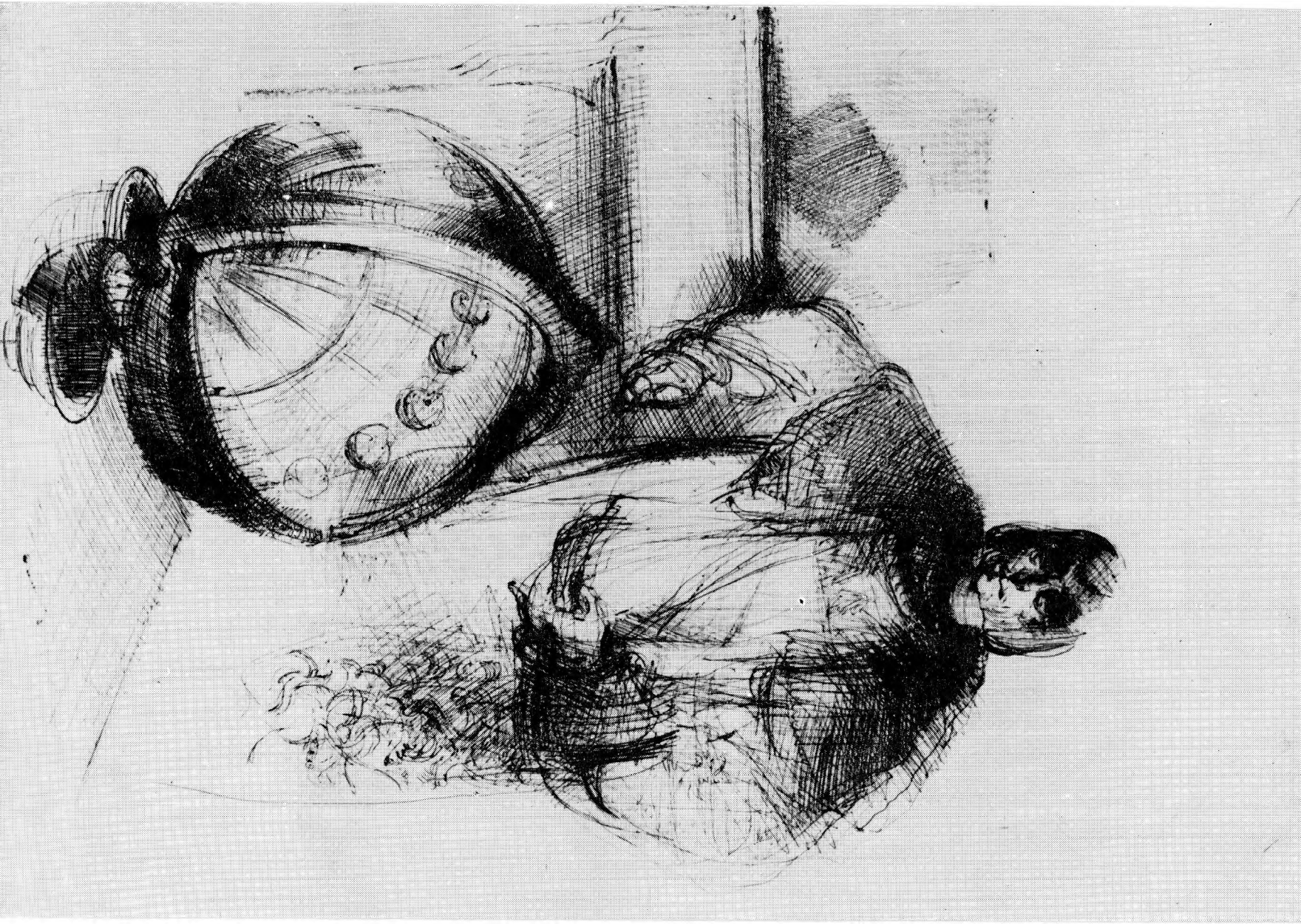

AZ ÉLŐ JANUS

ELÉGIÁK

Igazán nagy költővé Janus Pannonius az elégiáiban nőtt. Ha az epigrammák *elméjének* szikrázásai, az elégiák – hogy képszerűen folytassam – *szívének* tündöklései. Ezek a tündöklések általában fátylasak, borongók, de mindig tömör, erős izzásúak.

Az emberről és a költőről belőlük tudunk meg legtöbbet. Nem elsősorban tárgyi vonatkozásban, bár sok bennük az önéletrajzi elem is. És vallanak a korról, de itt megint inkább a kor világszemléletéről, életérzéseiről, közérzetéről, noha ugyancsak szépszámú történelmi konkrétummal.

Ezúttal három elégiát mutatunk be, terjedelmi okokból ismét csak részletekben. Az egyikben a családi-, a másikban a természet-líra, a harmadikban a politikai költészet szólal meg.

A *Siratóének anyjának, Borbálának halálára* 1463-ból, *Az árvíz* 1468-ból, a *Mátyás király válasza* 1464-ből való.

Az elsőhöz csupán annyi megjegyzést, hogy Janus anyja, Vitéz Borbála, Vitéz János testvérhúga 1463. december 10-én halt meg Pécsett, ahol fia püspöki székbe emelése óta lakott.

Az a hatalmas árvíz, amelyről a második elégia szól, 1468 őszén öntötte el szinte a fél országot, Janus szülőföldjét, a Szerémséget is.

A *Mátyás király válasza* az 1464 tavaszán indított újabb törökellenes hadjárattal kapcsolatos. A költő – humanista szokás szerint – ura, ezúttal a király nevében írja a verset.

CS. GY.

Az árvíz

Ekkora zápor ugyan mit akarhat a terhes egekből?
Ó, mire készül e sok tergeteges zivatar?
Honnan e bő viz a felhőkben, felhők a magasban?
Volt-e a Dél szele már ennyire bősz erejű?
Máskor ivott-e ilyen habzsolva a tarka szivárvány?
Vagy tán rejtekuton szállt föl a tengeri hab?

Ó, nem is egy évet gyászol csak a gazda! A termés
vesztével vele vész már a jövői vetés.
Szennyes a néhány rothadt fürt a csupasz venyigéken,
s szétcsorgatva borát pattan a gyönge bogyó.
Állat sincs sehol és a zsufolt sok város ezernyi
népét éhinség várja, hab önti körül.
Míg itt jajgatok, új iszonyat támad: kidagadnak,
s bőgve elárasztják partjuk a nagy folyamok.
Megtöltik legelőször a völgyeket és a lapályos
tájakat, aztán túlnőnek a dombokon is.
Már a rengeteg erdőknek csak a csúcsai állnak
szárazon, és szilajul verdesi zöldjük az ár.

Fölmenekült a magas partokra a vad s a madár, de
talpuk alá csap a hab, hajtja, riasztja tovább.
Hal megy az emlősök vackába, a szablya-fogú kan
barlangjába sötét tinhal uszik nehezen.
Körbe tekergő kígyó nyugszik a zugban, ahol még
nem régen bundás, nagyfülü nyul remegett.
Rák ül a rókaverembe; hol eddig a szárnyasok éltek,
s költöttek, most ott tojnak a vízi lakók.
Ez mind semmi! De sorsa miatt vacogó sereg embert
nyájjal, akollal visz messze a nedves özön.
Kis falu volt? mocsaras táj most, a hegyekbe bolyongó
pórok a mélybe merült bérc tetejét keresik.

Nos hát, rajta, hugocskám, fussunk gyorsan Olimposz
felhőn túl nyomuló isteni bérceire,
vagy, míg van szabad út, parnasszusi Cirrha hegyére,
ez magasabb annál, hogysem elöntse az ár.
Földanya csontjait, a köveket mögibém vetem ott én,
s feltámasztom majd ezzel a férfinemet.
Te kavicsot markolsz föl, s éppúgy hátradobálod,
ez meg a nők seregét hozza a földre megint.
Új Deukalion így leszek én, új Pyrrha te, és így
kél majd magvunkból újra e lenti világ.

Siratóének anyjának, Borbálának halálára

Mért jajgassak? Friss gyászomra akadhat-e gyógyir?
Ó, de hisz édesanyám halt meg, a könnyem övé.
Hát ez a nap keserű nap lesz, míg élek a földön,
s bár keserű, mégis megmarad ünnepinek.
Virradjon rám messze, parázsló Líbia táján,
vagy Lycaonia szép boltja derítse fölém.
Mert amikor csak pályáján megfordul a gyors év,
újjátépi sebem mindig a régi idő,
megríkatnak az emlékek, fölocsúdik a hálám,
sírjánál lerovom, jámbor, a tiszteletem.

Őszintén érző nem számolgatja az évet,
s azt hiszi, hogy sohasem lesz öreg a szeretett.
Én téged, mert hatvanon onnan esett a halálod,
lelkem-anyám, emiatt tán ne sirassalak el?
Addig hordoztál méhedben magzatot, engem,
míg tizszer nem járt körbe az egyhavi hold.
Tán a nehéz vajudás kárt is tesz gyönge hasadban,
hogyha Juno akkor nem siet ágyad elé.

Aztán csöpp fiadat lágyan melledhez emelted,
számba erőltetted kedvesen emleidet.
Folyton ölelgettél, s méghozzá, minthacsak egykét,
rejtegetett, dajkált édesen édes öled.
Ó nem irigykedtek! Noha másik két fiad is volt,
drágábbnak láttál engemet egymagamat.
Jel van a gyermekben? Jósképesség az anyákban?
Vagy késő sarjat több szeretet melegít?
Majd amikor már biztos lábbal jártam a földön,
s ejteni már tisztán tudta a nyelvem a szót,
tüstént rá fogtál, tanulékonyt, a tudományra,
hogy ne fecséreljem otthon a napjaimat.
És ami hasznot a gyapjú hoz neked és a szövése,
tandíjként viszi el mind a te kis tanulód.
Még csak alig kezdtem kóstolni a szép-tudományba,
s jól bizonyítottam, hogy mit igér a jövőm.
Bátyád akkor Olaszba utaztat: e távoli földön
gyűjtsem a tudnivalót, – annyi az óhaja csak.
Költségén meglaktam sorra Velence vidékét,
épp tizenegy évkört járt be eközben a Nap.
Mennyit vágyhattál e tömérdek időben utánam!
Mennyi öröm, féltés lepte be váltva szived!
Majd, hogy Itália végképp visszaadott a hazámnak,
s itt gyerekemberként főpapi szék fogadott,
házamban töltötted öregkorod, egyszerü módon,
s jobban tetszett, mint bármily egyéb menedék.
Egyszer azon fáradtál, hogy kedvemre mivel légy,
máskor reszketegen fontad a lenfonalat.
Míg nem kezdte a Párka utolját sorsfonaladnak,
s nem számolta eléd a maradék napokat.
Összeszaladt a keserves hírre az árva rokonság,
annyi fehérnép, hogy már a szobákba se fért.
Sírtak a kislányok, gondjuk nemrég te viselted,
s egy-lányod készült ríva lefogni szemed.
Én meg az asszonyos ajjajt higgadtan csititottam,
színlelt jókedvvel dugva a bánatomat.
Hogy gondommal fájdalmad jobban ne növeljem,
s látva szorongásom, hogy ne szorongj magad is.
Ám te anyám voltál még most is, e szörnyeteg órán,
édes a sír, mondtad, hisz fiad élve marad.
Már-már fátylasodó szemmel fürkészted az arcom,
s hűlő szád folyton súgta-motyogta nevem.
Ekkor: pillanat! és kisuhant jó lelked a légbe,
dermedt tagjaid otthagyta az ágy melegén.
Mért most mégy el, anyám, amikor jobb-sorba jutottál?
Ó hiszen éppen most kellene élned, anyám!
Boldognak láthatsz, mert látod fölvirulásom,
s minden kényelmet meg tudok adni neked.

Meghaltál, s összhangban tetted az addigiakkal,
jó élet végén jó a halál maga is.
Mindent megcselekedve, amit rendeltek a dogmák,
földi bilincsektől menten a mennybe röpülsz.
És most, szent anya, égi lakó, áldjon meg az Isten,
tévelygő utamat védje, segítse imád.
Látjuk még, tudom én, egymást, ha a harsona fölzeng,
s mind a világegyetem sarkai visszaverik.
Addig aludjon tested békességgel a sírban,
és a nehéz kőlap könnyű legyen porodon.

Mátyás magyar király válasza Antonio Costanzi olasz költőnek

Most még – hisz te tudod – nincs nemzet a földön olyan, kit
árva ügyünk mellé vonna a lelkesedés.
Gallia alszik. Ibéria? Nem fontos neki Krisztus.
Anglia pártharcban veszti sovány erejét.
Elvetemült Germánia meg csak ülésezik egyre,
ad-vesz Itália, és pénzügyeket bonyolít.
Senkit sem bánt gondunk, legföljebb ha Velencét,
őt szerződéses jog köti össze velünk.
Hallottuk, hogy igen komolyan gyűrkőzik a harcra,
karcsú gályáit rengeti máris a hab.
Mennyire más a mi sorsunk, mint azoké: mi közömbös
lenni nem óhajtunk, s persze nem is lehetünk.
Sokkal szomszédabb annál a gyalázatos oszmán,
semhogy hosszabban hagyna nyugalmi időt.
Úgy döntöttem ezért, hogy folyton zaklatom én is,
csak ne emeljen az Ég gátat a tervem elé.
Erre tanít fennkölt példája magasztos atyámnak,
erre, amely hitemért éget, a szent szerelem.
Így esküdt föl a rómaiak vesztére a hős Pun,
s hogy Trójára bosszút áll, nagy Achilles is így.
És amit elkezdtem, mindaddig nem hagyom abba,
mígnem a tengeren átűzöm a vad törököt.

Rontsunk hát a szorongó ellenségre serényen:
meghálálja, tudom, bőven a Föld meg az Ég.
Túl örök élet vár ránk s boldogság, sose múló,
itt lent megbecsülés, dús evilági javak.
Persze, akárhogy lesz: kicsi vagy nagy támogatás, mi
nem hagyjuk cserben drága hazánk s a hitünk.

CSORBA GYŐZŐ fordításai

MARCEL PROUST

Az eltűnt idő nyomában

(Részlet a „Guermantes hercegnő"-ből)

A Jelenkor olvasói talán nem veszik rossz néven, ha századunk nagy regényírója, Marcel Proust századik születésnapját a folyóirat nem egy hagyományos „emlékezéssel" ünnepli meg, hanem hatalmas regénysorozatának egy magyarul még meg nem jelent fejezete közlésével. „Az eltűnt idő nyomában", ez a hétrészes roppant regény, vagy ha tetszik: emlékirat, magyarul eddig csak az első két rész, a Swann és a Bimbózó Lányok kiadása révén vált ismeretessé, míg Guermantes hercegnő, a harmadik rész, egészében csak ezután kerül majd az olvasó elé. Tudjuk, hogy Proust e nagy művében a maga korát és életét eleveníti meg első személyben s regénye ilymódon emlékiratnak tetszik, legalábbis első pillanatra, s hogy e két műfaj elegyítésével az író a regénynek új változatát hozta létre, amely egyrészt a spontán emlékezésen, másrészt az eltűnt és megtalált idő fogalmán és folyamatán alapul. Az itt közölt részlet megértéséhez legfeljebb annyit kell csak tudnunk, hogy míg Proust az első részben családjuk egy barátjának Swann-nak szerelmét s házasságát mutatja be mintegy előjátékul, a másodikban meg előbb Swann lányával, Gilberte-tel való játékait a párizsi Champs-Elysées-n, majd egy sereg „bimbózó" lánnyal Balbec-ben, egy tengerparti vakáció keretében, itt, ebben a harmadik részben a Guermantes-név, a Guermantes-család s főképp Guermantes hercegnő köré csoportosulnak a meditációk és az emlékezések. Guermantes hercegnő neve, varázsa, jó és kevésbé jó tulajdonságai sok mindent jelképeznek a regényben: egy történelmi név vonzóerejét egy feltörő fiatal nagypolgár képzeletében, aztán a Proust korában még nagy szerepet játszó arisztokráciát s magát azt a „nagyvilágot" minden csábításával és örvényével, ahova az elbeszélőnek, épp a Guermantes-család révén, sikerül már a harmadik részben bejutnia. Családja ugyanis Guermantes-ék párizsi palotájában kapott lakást s Proust most közelről figyelheti a nagyurak életmódját, miután apai rokonai törzsfészkében Combray-ban annyit hallott már az ottani kastélyos nagybirtokosok legendájáról. Maga Françoise, Prousték szakácsnéja, házvezetőnője, házi jó szelleme, akit egy combray-i nagynénjüktől „örököltek" s hoztak Párizsba, s aki a vidéki spontán látás és a paraszti józan önzés monumentális megtestesülése, körülbelül úgy szerepel a fellengzős Proust mellett, mint egy női Sancho Panza egy fiatal Don Quijote árnyékában . . .

GY. A.

Françoise ki nem állhatta a madarak reggeli csevetelését. A házbeli „cselédlányok" minden szava idegesítette; ide-odajárásuk egy cseppet sem volt az ínyére, s csak tűnődött, miért és merre járnak reggeltől-estig; ugyanis új lakásba költöztünk. A személyzet persze éppúgy izgett-mozgott régi lakásunk tetőszobáiban, dehát ismerte mindannyit; s az ő jövés-menésüket baráti elevenségnek érezte. Most viszont még a csendre is fájdalmas erőfeszítéssel figyelt. S mivel ez az új környezetünk legalább oly nyugodtnak látszott, mint amily lármás volt azelőtt a körútra néző lakásunk, ha egy arra járó ember csak messziről dudolgatott (még gyengén is jól hallatszott, akár egy zenei motívum), a száműzött Françoise-nak azonnal könnyek gyűltek a szemébe. Ezért ha egyrészt mulattam is rajta, hogy annyira bánkódott a mi régebbi bérházunk miatt, ahol mindenki „respektált" bennünket, úgy hogy, combray-i szokás szerint, sírva csukta be a bőröndjeit s kijelentette, hogy a régi ház többet ért minden más otthonunknál, másfelől mivel magam is ugyanolyan nehezen szoktam az új dolgokhoz, mint amily fesztelen könnyedséggel váltam meg a régiektől, egyre közelebb éreztem magam a mi öreg szakácsnénkhoz, mikor láttam, hogy ebben az új házban való megtelepedésünk, ahol a házmester, aki persze még nem ismert bennünket, nem is mutathatta neki azt a kellő tiszteletet, amely pedig oly szükséges volt az ő jó erkölcsi emésztéséhez – egyszóval mikor észrevettem, hogy így már-már a sorvadással rokon állapotba került. Csakis ő, vagyis Françoise, érthetett meg engem igazában; nem pedig az a fiatal inas, akinek a lehető legkevesebb köze volt Combray-hoz, s akinek a költözködés, egy új városrészben való lakás afféle vakációnak tetszhetett, mivel a dolgok újsága éppoly megnyugtató volt, minthogyha csak utazna, mintha csak vidéken, falun élne; s egy kis nátha, mintha egy léghuzattól kapta volna a vasúti kocsi egy rosszul záródó ablaka miatt, ugyanazt a jóleső benyomást keltette benne, minthogyha csak ismeretlen tájakat élvezhetett volna; minden egyes tüsszentésre boldog volt, hogy ilyen jó helyet talált, mivel mindig oly uraknál szeretett volna szolgálni, akik sokat utazgatnak. Épp ezért nem is gondolva rá, egyenesen Françoise-nál kerestem vigaszt; de mivel hurcolkodás közben nevettem az ő könnyein, mert akkor még közömbös voltam, most viszont ő maradt jéghideg az én szomorúságommal szemben, mivelhogy ugyanazt érezte. Az idegesek állítólagos „érzékenységével" egyidőben önzésük is növekszik; nem tudják másoknál elviselni az az oly bajokkal való dicsekedést, melyeket saját maguknál egyre fontosabbnak tartanak. Françoise, aki egy légycsípést is halálosan komolyan vett, ha róla volt szó, most, mikor én szenvedtem, elfordította a fejét, ne legyen meg az örömöm, hogy lássam, mint szánhatná, vagy akárcsak észrevenné a szenvedésem. Ugyanígy tett, valahányszor beszélni akartam vele az új házról. Egyébként mikor két hónap múlva vissza kellett neki menni pár ottfeledt ruháért a régebbi lakásba, miközben én, a hurcolkodás miatt, még mindig „hőemelkedésről" panaszkodtam, s akár egy óriáskígyó, miután elnyelt egy egész ökröt, szinte kínosan felfúvódtam egy régimódi szekrény láttán, mert nem tudtam „megemészteni", – Françoise, a nők állhatatlanságával, kijelentette hazajövet, hogy valósággal fulladozott a mi régi körutunkon, meg hogy amikor odatartott, egészen eltévesztette az útját, meg hogy sose látott még olyan kényelmetlen lépcsőházat, de nem is menne oda vissza „akár egy egész országért", s még hogy ha kerek egymilliót kínálna neki valaki (mondanom sem kell, hogy mindez inkább csak jámbor feltevés volt) s hogy *mindennek* (vagyis a konyhának és a folyosóknak) sokkal jobb „az ábrázatja" ebben a

mi új lakásunkban. Már most itt az ideje, hogy elmondjam: ez a mi új lakásunk, ahova azért költöztünk, mivel nagyanyám betegeskedett, s bár titkoltuk előtte, elsősorban őneki volt jobb levegőre szüksége – ez a mi új lakásunk a Guermantes-palotához tartozott.

Oly korban, mikor a Nevek, a beléjük helyezett Ismeretlen képét nyújtva s ugyanakkor egy valóságos helyet is jelentve számunkra, kényszerítnek bennünket a kettő azonosítására, olyannyira, hogy hajlandók vagyunk egy város lelkét kutatni, amelyet ez semmiképp sem foglalhat ugyan magába, de amelyet már nem tudunk kiűzni a nevéből – ugyanezek a nevek nemcsupán a városoknak s folyóknak adnak egy bizonyos egyéniséget, akár csak példának okáért az allegórikus festmények, nemcsupán a kézzelfogható világot színezik különbségekkel s népesítik be csodákkal, hanem a társadalom világát is: akkor aztán minden egyes kastélynak, úrilaknak, palotának megvan a maga Asszonya vagy sajátos tündére, mint az erdei manók vagy a vízi istenségek. Némelykor, neve mélyébe rejtve, a tündér át is alakul képzeletünk mozgalma szerint, mert hiszen az táplálja; így élt bennem Guermantes hercegnő saját külön légköre, miután éveken keresztül nem volt más, mint egy laterna magica vagy egy templomi üvegfestmény visszfénye, s már-már kezdte kioltani eredeti színeit, amikor egészen más álmok hatoltak minden közébe, az erdei vízesések tajtékzó nedvességével.

Csakhogy a tündér semmivé foszlik, ha közelebb kerülünk ahhoz a valóságos lényhez, aki az ő nevére hallgat, mivel olyankor a név ezt a lényt kezdi tükrözni, s nincs benne semmi a tündérből; a tündér megint újjászülethet, ha távolodunk ettől a lénytől; de ha közel maradunk hozzá, a tündér végleg eltűnik, s vele együtt maga a név is, mint az a bizonyos Lusignan-család, amelynek azon a napon kellett megszakadnia, mikor védőtündére, Meluzina végleg odahagyta. Akkor aztán maga a Név, amelynek egymás fölé festett rétegei legmélyén végül is megtalálhatjuk egy idegen teremtés eredeti szép arcképét, egy hölgyét, akit sosem ismertünk, – a Név nem más, mint egy személyzeti igazolvány afféle banális fényképe, amelyhez csak azért folyamodunk, hogy megtudjuk, ismerjük-e vajon s köszöntsük-e avagy ne egy járókelő személyében. De ha egy régi év élménye – mint az oly érzékeny hangszerek, amelyek sokáig megőrzik azoknak a művészeknek stílusát és hangszínét, akik egyszer játszottak rajtuk – megengedi emlékezetünknek, hogy ezt a nevet azzal a sajátos csengéssel halljuk, amelyet fülünk akkor, régen érzett, ezt a nevet, amely látszólag nem változott, olyankor egyszerre megérezzük azt a bizonyos távolságot, amely oly különbözővé teszi a név azonos szótagjaitól keltett egymásutáni ábrándjainkat. Egy pillanatra, abból az újra hallott csicsergésből, amely egyszer, régesrég egy tavaszon kísérte, oly módon sajtolhatjuk ki, mint a festők kis tubusaikból, azoknak a napoknak pontos, régfeledt, titokzatos és egészen friss árnyalatát, amelyekről azt hittük, hogy igen jól emlékszünk rájuk, amikor, mint a rossz festők, egész, egyetlen vászonra kiterített múltunkat a szándékos emlékezet közhelyes és egyforma tónusaival tolmácsoltuk. Már most, éppen ellenkezőleg, az ily pillanat minden egyes kis alkotó paránya azokat a ma már nem ismert színhatásokat alkalmazta, egy új és eredeti műhöz, valami hasonlíthatatlan harmóniában, amelyek például még ma is képesek engem elbűvölni, ha valami véletlen folytán a Guermantes-név hirtelen, a maitól oly különböző hangszínt éreztet velem, azt, amelyet Percepied kisasszony esküvőjén éreztem, valami enyhén mályvaszerűt, nagyon is fénylőt, nagyon is újat, ami oly bársonyossá varázsolta a

fiatal hercegnő dúsan dagadozó nyakkendőjét, s mint egy le nem szakítható s újra kihajtó kék virágot, szemeinek azurban és napfényben fürdő mosolyát. Ez az akkori Guermantes-név ugyancsak hasonló egy kis gömbhöz, amelyet vagy oxigénnel, vagy más gázzal töltöttek meg: ha sikerül felszúrnom s kihozni belőle, amit magába rejt, egyszerre annak az esztendőnek combray-i levegőjét szívom magamba, amely a tér sarkából fúvó széllel galagonya-illattal keverve jön felém, amely a közelgő esőt jelzi, s hol kioltja a napot, hol meg hagyja, hogy szétterüljön a sekrestye piros gyapjúszőnyegén, amelyet ragyogó színbe burkol, majdnem muskátlis-rózsaszínbe s abba a szinte wagneri derűbe és ujjongásba, amely olyan nemességet kölcsönöz az ünnepségnek. De még az ehhez hasonló ritka pillanatokon kívül is, amikor hirtelen megérezzük e ma már halott szótagoknak remegőn eredeti teljességét éppúgy mint régi formáját és csiszoltságát, ha a köznapi életnek szédületes forgásában, amikor a neveket csak gyakorlati célból használják, s épp ezért el is veszítik minden színezetüket, mint azok a nagyon is sebesen forgó kristálycsigák, amelyek így egészen szürkévé válnak – másfelől ha álmainkban eltűnődünk a múlton, s próbáljuk meglassítani, felfüggeszteni az örök mozgást, amely elsodor bennünket, lassankint látjuk, mint tűnnek fel, egymás mellett, de teljesen elkülönülve egymástól, mindazok a színezetek, amelyeket életünk során ugyanaz az egy név nyújtott egymást követő korszakainkban.

Szó sincs róla, ma már nem tudhatom, mily formában tűnhetett fel a Guermantes-név a szemem előtt, mikor dajkám – aki épp úgy nem tudta akkor, mint ahogy én se tudom ma, kinek a dicsőségére alkothatták – azzal a régi gyermekdallal ringatott a bölcsőmben, hogy *Hódolat Guermantes márkinénak,* vagy mikor a vén Guermantes marsall, néhány esztendővel később, oly büszkévé tette a dajkámat a Champs-Elysées-n, ahol megállt előttünk, kijelentette: „Milyen szép kisgyermek!" s egy kis cukorkás-dobozból egy csokoládé bonbonnal kínált meg. Az első gyermekség évei többé már nincsenek bennem, rajtam kívülállókká váltak, s éppen olyan keveset tudhatok meg belőlük, mint abból, amit mások mondhatnának a születésem előtti időkből. De később már sorban rátalálok hét vagy nyolc különböző alakzatra, ugyanennek az egy névnek bennem élő időtartamában; az elsők voltak a legszebbek: de álomképem, amelyet a valóság arra bírt, hogy hagyjon el egy többé már nem tartható hadállást, el-elsáncolta magát, mindig valamivel hátrább, míg aztán végül is kénytelen volt komolyan visszavonulni. S bár közben Guermantes hercegnő el-elhagyta otthonát, amely e névből származott, egy-egy évente hallott szó mindig újraformálta ábrándjaimat, s évről évre megtermékenyítette ugyanazt az egy nevet, s ez az otthon még köveiben is visszatükrözte ábrándjaimat, mivel e kövek oly áttetszők lettek, mint egy felhő vagy egy tó felszíne. Egy inkább karcsú őrtorony, amely messziről afféle narancssárgás fényfoltnak látszott, s ahonnan a várúr és hitvestársa alattvalóik életéről s haláláról dönthettek, átengedte a helyét – Guermantes-felőli sétáink végén, ahol annyi szép délután követtem, szüleim társaságában, a Vivonne-folyó kanyargásait – annak a vízbő területnek, ahol a hercegnő megtanított, hogyan kell halászni a pisztrángra s hogyan hívják azokat a lila és piros fürtű virágokat, melyek a környékbeli tanyák alacsony falait ékítették; aztán ez is átváltozott magává az ősi földdé, a költői dominiummá, ahol a büszke Guermantes-család, mint egy sárguló s címeres torony, amely túléli a századokat, úgy emelkedett máris egész Franciaország fölé, mikor az ég még üres volt ott, ahol később a párizsi és chartres-i Notre-Dame épült; mikor a laoni dombtetőn nem foglalta még el a

helyét a katedrális hajója, akár az özönvízi bárka az Ararát-hegy tetején, telistele a Pátriárkák és az Igazak szobraival, amint szorongva nézelődnek az ablakok párkányánál, megenyhült-e már az Úr haragja, belsejében azoknak a növényeknek az őseivel, amelyek elszaporodnak majd a földön, s pattanásig megrakva mindenféle állatokkal, amelyekből még a tornyoknak is jutott; ahol az ökrök, békességben sétálva a tetőkön, felülről nézik Champagne mezőit; amikor az utazó, ha estefelé elhagyta Beauvais-t, még nem látta, mint követik, keringve, a lemenő nap aranyvásznára kiterítve, a katedrális fekete és szétágazó szárnyai. Ez a Guermantes olyan volt, mint egy regény kerete, egy képzelt táj, amelyet nehezen tudtam elképzelni, viszont annál erősebben vágyódtam arra, hogy fölfedezzem, valóságos földek és országutak közé ékelve, amelyek meg hirtelen, két mérföldre egy vasútállomástól, a heraldika jeleivel népesedtek be a szememben; emlékembe idéztem a szomszéd helységek neveit, mintha csak a Parnasszus vagy a Helikon lábánál húzódnának, s oly értékesnek látszottak, akárcsak – a topográfia terén – egy titokzatos jelenség keletkezésének a feltételei. Látni véltem a sok címert, amelyek ott pompáznak a combray-i templomablakok legalján, s amelyeknek rekeszei századról századra telítődtek a legnevesebb családokéval, mindazokkal, amelyeket ez a fényes dinasztia házasság vagy szerzemény útján a maga körébe terelt, Németország, Olaszország s Franciaország minden szögletéből: Észak roppant földjei, Dél hatalmas városai mind idegyűltek Guermantes-ba, hogy szerves egységgé alakuljanak, s anyagiasságuktól megfosztva Guermantes-ba foglalták jelképesen azurszínű pajzsmezőn, akár ezüstös kastélyukat, akár zöldszín őrtornyukat. Nem egyszer hallottam dicsérni a híres guermantes-i faliszőnyegeket, s máris látni véltem őket kék és kissé vaskosan középkorias szövésükkel, felhőként övezve ezt a legendás amarante-színű nevet, annak az ősi erdőségnek a szélén, ahol Childebert oly sűrűn vadászott, s a környező földeknek titokzatos távlatát s a századok legmélyét, s úgy éreztem, hogy, akár egy utazás segítségével, behatolhatok a titkaikba, ha csak egy percre is odajutok Prizsban Guermantes hercegnő közelébe, aki e helység hűbérúrnője s tavi tündére is egyben, mintha arcában s szavaiban ugyanaz a helyi varázs rejtőzne, mint a szálfákban és a folyópartokban, s ugyanazok a százados szokások és jellegzetességek, mint levéltára régi formuláiban. De aztán megismertem Saint-Loup-t; s tőle tudtam meg, hogy a kastélyt csak a XVII. század óta nevezték el Guermantes-nak, mert családja csak akkoriban szerezte meg birtokául. Előzőleg a szomszédságban laktak, s hűbéri címük és jellegük nem e vidékről származott. Guermantes, a falu a kastélytól kapta ugyanezt a nevet, azután épült csak oly módon, hogy ne ronthassa le a távlatait, s egy még érvényes szokásjog szigorúan szabályozta az utcasorok tervrajzát s korlátozta a házak magasságát. Maguknak a faliszőnyegeknek Boucher volt a tervezőjük, egy műkedvelő Guermantes jutott hozzájuk a múlt században, hogy aztán odahelyezze mind az ő maga festette közepes vadászképek mellé, egy plüssel és török kelmével kárpitozott csúnya szalonba. Ezzel a lelepezésével Saint-Loup olyan idegen elemeket csempészett a Guermantes-névbe, amelyek útját állták annak, hogy tovább is a szótagok zengéséből sajtoljam ki a kastély építészeti szerkezetét. Akkor aztán e név mélyéből eltűnt a tóban tükröződő kastély, s amit Guermantes hercegnő otthonának láttam ezentúl, az párizsi palotája, vagyis a Guermantes-palota maradt, éppoly átlátszó, mint a neve, mivel már nem volt semmi olyan anyagias és át nem tetsző elem, amely megszakíthatta és elsötétíthette volna tiszta átlátszóságát. Mint ahogy a szentegyház sem csak a templomot jelenti, hanem a hívek gyülekezetét, ez a Guer-

mantes-palota azokat is magába foglalta, akik a hercegnő körében éltek, viszont mivel e meghitt lények, akiket még sosem láttam, csak afféle híres és költői nevekként éltek bennem, azzal, hogy csak a nevüket tudtam, méginkább védték és növelték a hercegnő titokzatosságát, s valami egészen tág fénykört terítettek köréje, amely sohase szűnt meg, legfeljebb fokonkint halványodott.

Azokon az estélyeken, amelyeket időnkint itt, a palotájában adott, mivel a vendégeknek nem képzeltem semmi testet, se bajuszt, se cipőt, még csak egy olyan mondatot sem, amely akár köznapinak, akár emberi s értelmes módon eredetinek tetszhetett volna, ez a név-kavarodás, amelyben annyi anyag sem volt, mint egy szellemek vacsoráján, vagy mint egy kísértetek bálján, e körül a meisseni kis porcelán-figura, vagyis Guermantes hercegnő körül, az ő üvegotthonának kirakati átlátszóságot kölcsönzött. Majd amikor Saint-Loup egy-egy anekdotával mulattatott unokanővére káplánjáról vagy a kertészeiről, a Guermantes-palota átalakult – mint amilyen a régi Louvre volt – afféle királyi kastéllyá, amelyet, Párizs szívében, régörökölt földek vettek körül, valami ősi s furcsa módon mindent túlélő jog alapján, s minthogyha e földek felett ma is afféle hűbéri előjogokat gyakorolna. De aztán ez a hajlék is eltűnt, amikor idejöttünk lakni Villeparisis márkiné közelébe, mégpedig egy, a Guermantes-ékéval egészen szomszédos lakásba, amely az ő palotájuk egyik szárnyában foglalt helyet. Egyike volt ez azoknak a régi és tán imitt-amott ma is létező házaknak, ahol a díszudvar két oldalán – akár mint a demokrácia növekvő árján idehozott iszap, akár mint jóval régebbi időknek az öröksége, mikor a különböző mesterségek a hűbérúr otthona köré csoportosultak – műhelyek, bolti háttérek, sőt suszter- vagy szabókamrák sorakoztak, mint aminőket nem egyszer a katedrálisok oldalához támaszkodva láthatunk, mivel az építők esztétikája nem tartotta szükségesnek, hogy kiemelje közülük, egy papucskészítő házmesterrel, aki tyúkokat is tartott s virágokat is nevelt maga körül – míg az udvar legmélyén, a palotaszerű házrészben egy igazi „grófné" lakott, aki ha távozott hazulról ódon kétlovas hintóján, pár virággal a kalapján, amelyek mintha a kapus kis kertjéből kerültek volna hozzá (a kocsis mellett inassal, akinek az volt a feladata, hogy leszálljon a kocsiból minden arisztokrata palota előtt s egy előre behajlított névjeggyel kopogjon be mindenüvé) – mosolyait küldözte s kézlegyintéssel köszöntött a házmester gyermekeinek, éppúgy mint a palota arrajáró polgári bérlőinek, akiket egy kalap alá vett mind, egyenlősködő gőgjében s fennhéjázó szeretetreméltóságában.

Ebben a házban, ahova beköltöztünk, az az előkelő dáma, aki az udvar mélyén lakott, egy választékosan öltözködő és még fiatal hercegnő volt. Guermantes-néről s a palotáról Françoise révén hamarosan részletes értesüléseket szerezhettem. Guermantes-ékkal ugyanis (akiket Françoise nem egyszer csak úgy említett, „azok ott lenn, akik itt alattunk laknak") állandóan foglalkozott, reggeltől kezdve, amikor, mialatt anyámat fésülte, időnkint egy-egy tiltott, ellenállhatatlan s titkos pillantást vetett az udvarra, mindig pár szavas megjegyzéssel: „Nézd csak, megint két kedves nővér, biztosan odamennek azokhoz ott lenn", vagy pedig: „Ejnye, de szép fácánjaik vannak a konyhájuk ablakában, nem nehéz kitalálni, honnan valók, a herceg biztosan vadászni volt", – egész estig, amikor meg, ha hallotta, miközben éjjeli dolgaimat rendezgette, hogy valahol zongoráznak vagy énekelnek, mindjárt arra következtetett, hogy: „Vendégek lehetnek odalenn, mert nagy vigasságot hallok"; ilyenkor szabályos arcát, a már fehér fürtök alatt, eleven s mégis illendő mosoly világította meg

egy percre, s mindegyik vonásával a maga helyén oly finom és öntudatos rendet teremtett közöttük, mintha csak táncolni készült volna.

De Guermantes-ék életének legizgalmasabb pillanata, az, amely Françoise kíváncsiságát a legjobban izgatta, s a legnagyobb elégtételt s egyben a legnagyobb fájdalmat szerezte neki mindannyiszor, pontosan az az időpont volt, amikor a nagykapunak mind a két szárnya kitárult, s a hercegnő a hintajába ült. Ez rendesen valamivel azután szokott történni, amikor a személyzet végre végzett azzal az ünnepi ceremóniával, amelyet nem illett félbeszakítani, amelyet ők az ebédjüknek hívtak, s amely közben mindnyájan annyira „tabu" alatt álltak, hogy olyankor még apám sem mert volna csöngetni nekik, annál is inkább, mert jól tudta, hogy akár egyszer, akár ötször csöngetne sorra egymásután, egyikük sem zavartatná magát, s ilymódon egy ily tapintatlanságot csak a maga kárára követhetett volna el, nem is minden kár vagy veszély nélkül. Françoise ugyanis (aki, mióta öregasszonnyá változott, minden egyes alkalommal afféle „helyzethez illő arcot" iparkodott formálni) bizonyosan egész nap olyan vörös és ékírásos arcvonásokat mutatott volna, amelyek odakinn egész sorát jelezték az ő sérelmeinek, s igaz, nem éppen érthetőn, elégedetlenségének mélyebb okait. Egyébként mindezt előttünk is kifejtette amúgy félhangon, anélkül, hogy bármit is megérthettünk volna a szavaiból. Ezt az eljárást – amelyet dühítőnek, bántónak, kétségbeejtőnek tartott, már mint a mi számunkra – úgy nevezte, hogy egész nap „csendes miséket" mondott nékünk.

Mikor aztán az ebédszertartásnak utolsó aktusai is befejeződtek, Françoise, aki, mint hajdanában az ókori kereszténveknél, egyszerre volt miséző és hivő, felhajtott még egy pohár bort, leszedte nyakáról az asztalkendőt, összehajtotta, letörölte vele bortól és kávétól nedves ajkát, beszorította egy gyűrűbe s megköszönte, fájó pillantással, a fiatal inasnak, aki buzgón kínálta: „Még egy kis szőlőlevet, anyám; olyan arómája van, hogy még", hogy mindjárt kinyissa az ablakot, azon a címen, hogy szétreped a forróságtól „ebben a nyomorult konyhában". S miközben fordított az ablakzáron, hogy egy kis levegőt kapjon, ügyesen amolyan közömbös pillantást vetett az udvar mélyére, megbizonyosodott lopva, hogy a hercegnő még nem készült el, megvető és szenvedélyes tekintettel dédelgette, de csak egy percre a befogott hintót, s miután percnyi figyelmet szentelt szemével e földi dolgoknak, tekintetét az ég felé emelte, amelynek előre kitalálta zavartalan tisztaságát, mint ahogy arcán megérezte a levegő enyheségét és a napfény melegét; s elnézte a tető sarkán azt a helyet, ahol tavaszonkint, épp a szobám kéménye felett, éppolyan galambok raktak fészket, mint aminők Combray-ban az ő konyhájában turbékoltak.

– Hejh, Combray, Combray, sóhajtotta. (S az a majdnem éneklő hang, amelyen ezt a fohászt szavalta, éppen úgy mint arcának szinte provence-i szabályossága, arra engedhetett volna következtetni Françoise-nál, hogy délvidéki eredetű, s hogy az a haza, amelyet sirat, már csak választott hazája. De, azt hiszem, tévedtünk volna, mivel minden tartománynak megvan a maga „délvidéke", s hány bretonnal vagy szavojaival találkozhatunk életünkben, akiknél éppúgy megtaláljuk, akár csak a délvidékieknél, a hosszú és rövid hangok enyhe áttételeit!) Hejh, Combray, látlak-e még egyszer, te szegény jó szülőföldem! Lesz-e még egy áldott napom, amikor ott ülhetek a te galagonyáid meg szegény orgonabokraink alatt, s hallgathatnám a sok pintyőkét meg a Vivonne-t, mert úgy folyik ám, mintha csak susogna valaki, ahelyett, hogy egyre ezt a betyár csengőt hallgatnám, mert nincs az a félóra, hogy a mi fiatalurunk egyszer meg ne rántaná, akkor aztán szaladhatok végig a vaksötét folyosón. És még akkor

azt mondja, hogy nem jövök elég gyorsan, talán azt várja, ott legyek, mielőtt még csengetne, s ha csak egy percig is kések, olyan dühös, hogy szinte félek. Hajjaj, te szegény Combray! talán már csak holtomban látlak, ha majd úgy dobnak, mint egy követ, abba a megásott sírverembe. Akkor aztán már nem érzem ám a te szép fehér galagonyádat. De tudom, hogy halálos álmomban is hallom majd ezt a hármas csengetést, hisz már az életemet is pokollá tette.

De beszédét félbeszakította az udvarban lakó szabó többször ismételt hívása, azé, aki annyira megtetszett egyszer nagyanyámnak, mikor látogatóban járt Villeparisis márkinénál, s aki most Françoise-nak is teljes rokonszenvét élvezte. Amikor hallotta, hogy nyílik az ablak, azonnal felemelte a fejét, hogy magára vonhassa Françoise-nak a figyelmét, mivel köszönni akart néki. Az a lányos kacérság, amellyel a mi Françoise-unk fiatal korában rendelkezett, olyankor Jupien úr kedvéért szinte átfinomította a mi öreg szakácsnénk egyébként mogorva ábrázatát, akit amúgy is megvénített már a kor, a rosszkedv és a tűzhely forrósága, s a tartózkodás, a meghatottság s a szemérem valamilyen kedves keverékével bólintott szeretetreméltón a szabó felé, de egyetlen szó nélkül, mert jóllehet nem követte anyámnak az intelmét, hogy ne nézegessen az udvarba, annyira azért mégse mert dacolni az intelemmel, hogy az ablakon át beszélgessen, mivel akkor az asszonya, legalábbis Françoise szerint, egy félóráig „prédikált" volna néki az illendőségről. Mutatta a befogott hintót, mintha csak azt mondta volna: „Milyen szép lovak, ugy-e?" de közben meg ezt mormogta: „Milyen rozoga saroglya!" s főképp mert tudta előre, hogy a szabó majd azt feleli, kezét a szája elé téve, hogy meghallják, bár halkan szólt: „*Maguknak* is lehetne, ha olyan nagyon akarnák, talán még több, mint önekik, dehát ugy-e nem kívánnak ilyet."

Amire Françoise, szerény, kitérő s egyben elragadtatott mozdulattal, amelynek az ő nyelvén körülbelül ez volt a jelentése: „Mindenki a gusztusa szerint; itt minálunk az első az egyszerűség", azonnal becsukta az ablakot, mert félt, hogy anyám még meglepheti. Ezek a „maguk", akiknek több lovuk lehetne, mint Guermantes-éknak, egyszerűen mi voltunk, de Jupiennek igaza volt, amikor azt mondta, hogy „maguk", mert, kivéve az önszeretetnek pár tisztán egyéni kis örömét (mint például amikor szüntelenül köhögött, s az egész ház attól félt, hogy elkapja a náthát, bosszantó vigyorgással esküdözött, hogy egy cseppet se náthás) Françoise egyébként valóságos szimbiózisban élt velünk, mint az olyan növények, amelyek egy állattal olymódon élnek teljes közösségben, hogy az állat táplálja őket azokkal a táplálékokkal, melyeket ő szerez, ő eszik, ő is emészt meg e növényeknek, s ő is adja át nekik végső és emészthető állapotban; erényeinkkel, vagyonunkkal, életmódunkkal, helyzetünkkel nekünk kellett előállítani önérzetének azokat az apró elégtételeit – persze azzal az elismert joggal, hogy szabadon követelheti ebédje külön szertartását, amellyel, régi szokás szerint, az ebéd utáni kis levegőzés is járt a nyitott ablakon keresztül, meg hogy nyugodtan sétálhat az utcán bevásárlás ürügyén, és hogy minden vasárnap meglátogathatja az unokahúgát – amelyek elengedhetetlenek voltak élete szükséges elégedettségéhez.

Épp ezért igen érthető, hogy Françoise, eleinte, már-már elsorvadhatott volna – egy oly házban, ahol még nem ismerték apámnak hírnevéhez való jogcímeit – még pedig egy oly bajban, amelyet ő unalomnak hívott, de persze a corneille-i erőteljes értelemben, vagy ahogy a katonák írják, mielőtt öngyilkosok lesznek, mivel nagyon is „unták maguk" a falujuk vagy a menyasszonyok miatt. Françoise-nak az unalmát épp Jupien orvosolta gyorsan, mivel mindjárt

egy ily élénk örömöt szerezhetett néki, s amellett sokkal finomabbat, minthogyha elhatároztuk volna, hogy mi is tartunk fogatot. „Igen rendes népek ezek a Julienék (így Françoise, aki az új neveket szívesen azonosította a már ismertekkel), igen-igen rendes népek, és ez az arcukon is meglátszik". Jupien csakugyan megértette és meg is magyarázta mindenkinek, hogy csak azért nincs fogatunk, mert nem is akarunk tartani.

Françoise-nak ez a barátja nemigen élt odahaza, mivel kapott valamilyen munkakört egyik minisztériumban. Eredetileg szabó volt a „lánnyal", akit nagyanyám Jupien édes leányának nézett, de aztán minden előnyét elvesztette mestersége gyakorlatának, mikor a kislány, aki már serdülő korában oly ügyes volt, hogy egyedül rendbe hozta nagyanyám elszakadt szoknyáját egy Villeparisis-nénál való látogatás alkalmából, s miután végleg és kizárólag a női ruhavarrás felé fordult, hamarosan a szoknyavarrás szakmájában kezdett feltűnni. Először csak afféle kisegítő volt egy varrónőnél, elvégzett egy-egy öltés-félét, felvarrt egy fodrot, egy gombot vagy egy „nyomós" gombot, vagy csípőre kapcsolt egy kiszabott derekat, majd csakhamar második, sőt első segédmunkásnő lett, s miután magához szoktatott néhány hölgyet a legjobb körökből, otthon kezdett dolgozni, vagyis a mi udvarunkban, legtöbbnyire műhelybeli egy vagy két kis barátnővel, akiket mint afféle tanulólányokat alkalmazott. Akkor aztán már nem is volt szükség Jupien jelenlétére. Igaz, hogy a kislány még nagykorában is kapott olykor egy-egy mellényrendelést. De barátnői segítsége mellett nem volt már szüksége senkire. Így aztán nagybátyja, Jupien nyugodtan kereshetett állást. Eleinte még hazajött ebédelni minden délben, de mikor végleg helyettesíthette, akit csak kisegített eleinte, mindig csak vacsorára ért haza. „Véglegesítését", szerencsére, jó pár héttel később kapta, mint amikor mi odaköltöztünk, így aztán Jupien elég soká tüntethetett a kedvességével, hogy segíthessen Françoise-nak az első, oly nehéz idők apró szenvedéseinek legyőzésében. Egyébként, bár jól láttam, milyen hasznos volt Françoise-nak „átmeneti orvosság" címén, megvallom, hogy Jupient, legalábbis eleinte, nem éreztem nagyon rokonszenvesnek. Néhány lépés távolságra, tökéletes ellentétben azzal a hatással, amelyet másképp kövér és piros arcával kelthetett volna az emberben, szeméből oly szánakozó, vigasztalan és álmatag tekintet áradt mindenkire, mintha nagyon beteg lenne vagy valami nagy gyász érte volna. Minderről nemcsak hogy szó sem volt, hanem mihelyt beszélni kezdett, mégpedig igen választékosan, inkább hideg és gúnyos volt. Ennek a furcsa ellentétnek tekintete és beszéde között valami nem éppen rokonszenves hamisság volt a következménye, s emiatt ő maga is feszélyezettnek látszott; mint egy utcai ruhás vendég egy estély frakkos urai között, vagy mint aki egy fejedelmi személyiségnek felelne, de mivel nem tudja, hogyan szóljon hozzá, úgy oldja meg a nehézséget, hogy pár semmitmondó szóra szűkíti a társalgást. Jupien szavai – mert hisz itt puszta hasonlatról van szó – ellenkezőleg mindig igen kedvesek és behízelgők voltak. Talán szemének egész arcán uralkodó elváradása miatt (amire, ha már ismertük, nemigen ügyeltünk többé) a magam részéről egy-kettőre felfedeztem ritka értelmességét, amely olyan természetesen irodalmi jellegű volt, mint aminővel az életben igen ritkán találkoztam, mégpedig oly értelemben, hogy, bár valószínűleg inkább műveletlen volt, néhány sebtében olvasott könyv révén végleg magáévá tette, vagy csak ügyesen alkalmazta, a francia nyelv legfinomabb, legötletesebb fordulatait. Legtehetségesebb ismerőseim mind fiatalon haltak meg. Épp ezért meg voltam győződve, hogy Jupien sem fog soká élni. Amellett jó volt és könyörületes, csupa finomság és nagylelkűség.

Szerepe Françoise életében nem sokáig volt nélkülözhetetlen. Françoise ugyanis megtanulta, hogyan és kivel helyettesíthesse. Még akkor is, ha egy boltiszolga vagy egy urasági inas valamilyen csomagot hozott nékünk, Françoise, mintha nem is törődne vele, s épp hogy csak székkel kínálta fölényesen közömbös arccal, folytatva tovább a munkáját, oly ügyesen használta fel azt a pár percet, amit az illető, anyám válaszára várva, a konyhában kellett hogy töltsön, hogy szinte sose távozhatott anélkül a fejébe vert és végleges biztosság nélkül, hogy „csak azért nincs fogatunk, mert mi magunk sem akarjuk". Ha már most annyira ragaszkodott ahhoz, hogy mindenki tudja, „milyen nagyon gazdagok vagyunk" (Françoise ugyanis nem ismerte, mint ahogy Saint-Loup mondta volna, a névmások jó használatát, és így beszélt: „micsoda népek" vagy „mifajta úriember"), vagyis hogy mindenki elismerje a mi tekintélyes vagyonunkat, nem abban a hitben tette, mintha a puszta gazdagság, mindennemű más erény nélkül, a legfőbb jót jelentené az ő értéktábláján, viszont az erény, vagyon nélkül, szintén nem volt az eszményképe. A gazdagságot ő afféle szükséges feltételnek tekintette, amely nélkül az erénynek se érdeme, se varázsa nem maradna. Az egyiket oly kevéssé választotta el a másiktól, hogy végül is az egyik jó tulajdonságait a másikra is átruházta, az erénytől egyúttal kényelmes életet is kívánt, a gazdagságban viszont bizonyos dicséretest is vélt felfedezni.

Ha becsukta az ablakot, amily gyorsan csak lehetett (különben anyámtól, úgy látszik, rettentő szidalmakat kapott volna), Françoise, nagy sóhajok közt, kezdte lerakni a konyhaasztalt.

– A rue de la Chaise-ben is laknak Guermantes-ok, mondta az inas. Egy barátom dolgozott ott; második kocsis volt náluk. És ismerek valakit, az már nem volt a pajtásom, hanem csak a sógora, aki meg együtt katonáskodott Guermantes báró egy vadászával. Miattam tehet amit akar, nem az apám, nem féltem! tette hozzá az inas, aki egyre az esztendő divatos dallamait dúdolgatta, s mindig a legújabb tréfákkal fűszerezte a beszédét.

Françoise, az ő fáradt és öregasszonyi szemével, amely egyébként Combray-ből is mindent bizonytalan távolban látott, kitalálta, nem is a tréfát, amely e szavakban leledzett, inkább csak a szándékát, mert hisz semmi köze nem volt az inas mondókájához, viszont tudta az inasról, hogy tréfás kedvű s amellett a szavait teljes erővel hangsúlyozta. Ezért hát jóindulatúan s elkáprázva mosolygott, mintha csak azt mondta volna: „No ez a Victor, mindig a régi!" Egyébként szinte boldog volt, mert tudta, hogy az ilyen tréfák, ha messziről is, de odakötik azokhoz az illendő társasági örömökhöz, amelyekért minden körben kicsípi magát az ember, s azt se bánja, ha netán meghűlne. Egyszóval azt hitte, hogy az inas az ő igazi jóbarátja, mert hisz folyton méltatlankodott azokon a rendeleteken, amelyekkel a köztársasági kormány a papságot sújtotta. Françoise akkor még nem tudta, hogy legkegyetlenebb elleneink nem azok, akik ellentmondanak nekünk s iparkodnak meggyőzni bennünket, hanem akik felfújják, esetleg maguk találják ki a legvigasztalanabb híreket, anélkül, hogy csak látszólag is igazolni próbálnák őket, nehogy még csökkentsék a bánatunkat, s netalán még valahogy elfogadtatnák velünk azt a pártot, amelyet, végső gyötrelmünkre, legteljesebb kegyetlenségében s győzelmében állítanak elénk.

– A hercegnő biztosan rokonságban van azokkal is, szólalt meg újra Françoise, hogy folytassa a társalgást a rue de la Chaise-i Guermantes-okról, mint ahogy egy zeneművet az andanténál kezdenénk újra. Nem tudom, kitől hallhattam, hogy van egy köztük, aki a herceg unokahúgát vette feleségül. Egyszóval ugyanaz a „falámia". Mert nagy család ám a Guermantes-család, tette hozzá

tisztelettel, mivel e család nagyságát egyfelől tagjai nagy számára, másfelől meg nevének ragyogó hírére alapította, akárcsak Pascal a Hit igazságát egyfelől az értelemre, másfelől meg a Szentírás tekintélyére. Mivel ugyanis csak egy szava volt erre a kétféle nagyságra, úgy vélte, hogy egységet formálnak: szókincse helyenkint hibás volt, mint bizonyos drágakövek, s ez Françoise gondolkodását is időnkint homályossá tette:

– Most jut eszembe, nem-e az „övejék" az a Guermantes-kastély is, amelyik tíz mérföldre van Combray-től, de akkor meg az alger-i Guermantes-ék is a rokonaik. (Anyámmal soká töprengtünk, ki lehet az az alger-i rokon, míg aztán végre kitaláltuk, hogy Alger nevén Angers városát érti. Megtörténhet, hogy ami távolabbra esik tőlünk, ismerősebb, mint ami közelebb van. Françoise ismerte Alger nevét azokról a csúf datolyásdobozokról, amelyeket újévkor kaptunk mindig ajándékba, viszont sose hallott Angers-ról. Beszédmódja, mint maga a francia nyelv s még inkább a helynév-kincse telistele volt tévedésekkel). Már arra is gondoltam, hogy megkérdem az első inasuktól. Hogy is hívják? szakította félbe a tulajdon beszédét, mintha valami ceremóniás szokás után kutatna, s aztán ő felelt saját magának: Hát persze, Antoine-nak hívják! mintha ez az Antoine név valami rangot jelentene. Ő mondhatná meg legjobban, dehát olyan úrhatnám féle, olyan, mint egy tanítómester, mint akinek tilos a szó vagy hogy elfelejtett beszélni. Még csak nem is felel a szóra, hogyha beszél vele az ember, tette hozzá Françoise, majdnem olyan fordulattal, mint Madame de Sévigné. Dehát, mondta, ezúttal minden őszinteség nélkül, ha tudom, mi rotyog a fazekamban, mit törődöm a másokéval. Annyi biztos, hogy itt nincs minden rendjén. Meg aztán nem nagyon bátor (ez az ítélet már-már arra engedett volna következtetni, hogy Françoise véleménye megváltozott a bátorságról, amely Combray-ban a férfiakat szerinte a vadakhoz tette hasonlóvá, dehát erről szó sem volt. Bátor nála annyi volt, mint dolgos). Azt is mondják, hogy tolvaj, mint egy szarka, dehát nem kell elhinni mindenféle mendemondát. Ezeknél senki se maradhat meg, mindig a házfelügyelők miatt, mind irigyek s összevissza hazudoznak a hercegnőnek. De ami igaz, az igaz, ez az Antoine lusta, mint egy lajhár, és az „Antoinesse"-e se ér többet őnála, tette hozzá Françoise, aki, mikor kitalálta, milyen női nevet adjon az első inas feleségének, e nyelvtani találékonyságát az oly, biztosan öntudatlan emlékféléből meríthette, mint amilyen a franciában a chanoinesse, a chanoine mellett.* Tulajdonképp nem is tévedett. Van egy utca a párizsi Notre-Dame mellett, amelynek rue Chanoinesse a neve (mivel annak idején csupa kanonok lakott benne), s ezt a nevet valaha olyan franciák adták néki, akiknek a mi Françoise-unk lényegileg ma is a kortársa volt. Egyébként alig párc múlva újabb példát szolgáltatott erre a nőnévképzésre, mert még azt is hozzátette: Az már egészen biztos, hogy a guermantes-i kastély is a hercegnő tulajdona. És ebben a községben ő a polgármesterasszony.** Ez pedig nagy szó, elhiheti.

– Meghiszem azt, hogy nagy szó, felelte komoly hittel az inas, mivel nem értette meg Françoise csúfolódását.

– Ugyan, fiam, gondolod, hogy nagy szó? de hisz az effajta népeknek polgármester vagy polgármesterné annyit ér majdnem, mint a semmi. No hiszen, csak az enyém volna az a guermantes-i kastély, tudom, nem sok szemetet csinálnék itt Párizsban. Mi terem a fejükben ezeknek a nagyuraknak, mikor megvan mindenük, mégis egyre itt élnek, ebben a nyomorúságos város-

* Kanonoknő és kanonok.
** Mairesse (maire-ből).

ban, ahelyett, hogy elmennének Combray-be, hiszen szabadok, s nem tartja vissza őket senki sem. Mire várnak, hogy egyszer végre nyugalomba mehessenek, mikor mindenük megvan; csak nem arra, hogy meghaljanak? Én bizony, ha csak száraz kenyerem volna, meg tűzifám télire, már régesrég otthon lennék bátyám kis házában, Combray-ban. Ott legalább tudom, hogy élek, nem kell látnom ezeket a nyomorult házakat, és ott annyi lárma sincs, hogy éjszaka még a békák brekegését is meghallom legalább két mérföldről.

– Hát bizony az szép lehet, lelkesedett a fiatal inas, mintha ez a végső vonás éppolyan jelleget adna Combray-nak, mint a gondolázás Velencének.

Egyébként, mivel később jött hozzánk, mint az első inasunk, iparkodott oly dolgokkal mulattatni Françoise-t, amelyek nem annyira *őt*, az inast, hanem szakácsnőnket érdekelték. Françoise meg, aki egész fintort vágott, ha szakácsnőnek címezték, a fiatal inas iránt, aki mindig mint afféle „házvezetőnőről" beszélt róla, éppen olyan sajátos jóindulatot érzett, mint azok a bizonyos másodrendű hercegecskék, akiket jó szándékú fiatalok azért is Fenségnek titulálnak.

– Az ember ott tudja, mit csinál, és nem téveszti össze az évszakokat. Ott nem ugy van, mint errefelé, ahol húsvétra éppúgy nem lesz egy szál tavaszi boglárka, mint akár télben, karácsonyra, s még csak egy kis reggeli harangszót se hallok soha, amikor nagynehezen kikeveredek az ágyamból. Odahaza minden óra hangos a templomi harangszótól, pedig csak afféle falusi harang, de nyugodtan mondhatod: No a bátyám mindjárt itthon lesz, látod, mikor nyugszik le a nap, harangoznak ebédre, vacsorára, az embernek van ideje, hogy egy kicsit körülnézzen, mielőtt meggyújtaná a lámpát. Itt meg mindegy, éj van-e vagy nappal, és az ember lefekszik, anélkül, hogy elmondhatná, mit is csinált egész nap, rosszabbak vagyunk az állatoknál.

– Azt mondják, Méséglise is szép hely, ugy-e igaz, asszonyság? szakította félbe az inas, mert kezdte a társalgást kissé elvontnak tartani, s eszébe jutott véletlenül, hogy egyszer az asztalnál Méséglise-ről beszélgettünk.

– Meghiszem azt, Méséglise, válaszolta Françoise, azzal a nyílt mosollyal, amely mindig az ajkára ült, valahányszor Méséglise, Combray vagy Tansonville került szóba. Ezek a szavak annyira hozzátartoztak a létéhez, hogy ha kinn az életben vagy egy beszélgetésben hallotta őket, olyan vidámság fogta el, mint aminőt egy tanár kelthet a diákok közt az osztályban, ha valami korabeli személyiségre tesz célzást, akiről azok sose hitték, hogy a neve valaha is szóba kerülhessen a katedrán. Amellett annak is örült, hogy ezek a helységek mást jelentettek néki, mint másnak, régesrégi pajtásokat, akikkel sok mindenben tartott össze; s úgy mosolygott feléjük, mintha lelket lelt volna bennük, mivel önmagából is sok mindent talált az emlékükben.

– Hát bizony, fiam, jól mondod, Méséglise takaros egy helység, kezdte újra ravaszkás mosollyal; dehát hol is hallottál róla, Méséglise-ről, édes egy fiam?

– Hol hallottam Méséglise-ről? de hiszen mindenki ismeri; nem egyszer emlegették előttem, nem egyszer, de inkább sokszor is, felelte bűnös pontatlansággal, mint azok a barátaink, akik teljesen képtelenek számot adni valamiről, valahányszor próbálunk tárgyilagos értesülést szerezni egy ügy fontosságáról, egy ügyéről, amely minket érint, s épp ezért vagyunk kíváncsiak a mások értékelésére.

– Hát fiam, annyit mondhatok, hogy jobb ott a cseresznyefák alatt, mint idebenn a tűzhely mellett.

Itt már Eulalie-ról is úgy beszélt, mint egy jó teremtésről. Mert mióta Eulalie meghalt, Françoise teljesen elfeledte, hogy nem nagyon szerette életében, mint ahogy nem szeretett senkit, akinek nem volt mit enni otthon, aki „szédelgett az éhségtől", aztán csak, mint egy ágrólszakadt, úgy szaladgált a jó gazdagok körül, és hozzá még hencegett is. Most már nem bánta, mint régen, hogy Eulalie minden héten olyan jól ki tudta csalni nagynéném rendes borravalóját. Ami meg nénémet illeti, Françoise reggeltől estig szinte az égig magasztalta.

– Dehát akkor Combray-ban lakott, az asszonyunk rokonánál? kérdezte a fiatal inas.

– Bizony, Octave-né nagyságánál, egy igazi szent asszonynál, ahol mindig volt bőven minden, szép is, jó is, jó asszony volt, nem sajnált az embertől semmit, se a foglyot, se a fácánt, bizony, édes jó fiam, jöhettek hozzá vacsorára akár öten vagy hatan, nem hiányzott az asztaláról se a hús, és milyen hús! se a bor, vörös vagy fehér, semmi, amit megkívánhattak. (Françoise a „sajnálni" igét ugyanolyan értelemben használta, mint La Bruyère). S minden mindig az ő költségére, még akkor is, ha a család hónapokig, évekig maradt nála. (Amivel egy cseppet sem akart megsérteni bennünket, mert hisz az ő fiatalkorában a „költség" nemcsak afféle bírói költséget jelentett, hanem egyszerű kiadást.) Elhiheted, senki se ment el őtőle éhesen. Mint ahogy a plébános úr nem is egyszer magyarázta nékünk, ha van asszony, aki számíthat rá, hogy a jó Istenhez jut, biztos, hogy ő lesz az első. Szegény asszonyom, mintha most is hallanám azt a gyönge hangját: Françoise, tudja, én nem eszem semmit, de azt akarom, hogy minden étel olyan jó legyen, mintha én is ennék. Persze, hogy nem őneki főztünk. Ha látta volna, annyi súlya sem volt, mint egy csokor cseresznyének, mintha nem is élt volna. Sosem akart rám hallgatni, sose ment volna orvoshoz. Ott bizony nem ettek soha csak úgy állva, sebtében. Megkívánta, hogy mindenki kedvére egyen-igyon a házban. Itt meg, láttad, ma reggel is még azt a kis kávémat se ihattam meg kedvem szerint. Itt mintha csak hajtanák az embert, soha nincsen megállás.

Françoise főképp azért haragudott, mert apám a reggelihez mindig pirított kenyeret kért. Szentül hitte, csak azért, hogy neki több munkát adjon, és hogy „megtáncoltassa" kissé. – Az már igaz, mondta az inas, hogy sose láttam ilyesmit! – Úgy mondta ezt, mint aki már mindent látott az életben, és minthogyha ezeréves tapasztalások birtokában minden országot, minden szokást ismert és kipróbált volna, és sehol sem találkozott a pirított kenyér használatával. „Igen, igen, morgott az első inas, de ez sem lesz ám mindig így, tudják-e, hogy Kanadában sztrájkolnak a munkások, s a miniszter mondta is nemrég egy este az urunknak, hogy kétszázezer frankot kapott érte." Az első inas távolról sem vette ezt tőle rossz néven, nem mintha ő maga nem lett volna rendes, becsületes ember, hanem mert meg volt győződve, hogy a politikusok kivétel nélkül mindnyájan gazemberek, s a sikkasztás vagy megvesztegetés bűnét nem látta olyan komolynak, mint a legkisebb lopását. Még csak nem is gondolt arra, jól hallotta-e ezt a történelmi kijelentést, s még azon a valószínűtlenségen sem akadt fenn egy pillanatra, hogy maga a bűnös tette ezt a kijelentést apám előtt és hogy apám nem dobta ki azonnal az illetőt. Dehát Combray filozófiája nem hagyta remélni Françoise-t, hogy a kanadai sztrájkok netán befolyásolhatnák a pirítóskenyér szokását: „Amíg a világ világ lesz, mondta, meglátják, mindig lesznek urak, akik megfuttatják a szegényembert, s mindig lesznek cselédek, hogy megtegyék a kedvüket." Az örökös futkáro-

zás elmélete ellenére, anyám, aki biztosan másképp mérte Françoise reggelizésének az idejét, így szólt: „Dehát mi van odakinn, már több mint két órája ülnek a konyhaasztalnál". S félénken csengetett háromszor vagy négyszer. Françoise és a fiatal inas, éppúgy mint az első inas, nem úgy hallották a csengettyűszót, mint egy nekik szóló hívást, s eszükbe se jutott felkelni, hanem mint a hangszerek első hangoló próbáit, mielőtt egy hangverseny újrakezdődne, s amikor mindenki érzi, hogy pár perc múlva vége a szünetnek. Ezért hát, mikor a csengetések egyre többször és erősebben ismétlődtek, a mi személyzetünk végre mégiscsak kezdett felfigyelni, s amikor már úgy találták, hogy nem marad sok idejük, s hogy közel a pillanat, amikor újrakezdődik a munka, egy, a többinél zengzetesebb csengettyűszóra nagyot sóhajtottak, s beletörődve a változhatatlanba, a fiatal inas kiment, hogy elszívjon egy cigarettát az ajtó előtt, Françoise, pár reánk vonatkozó észrevételt formálva, mint például, hogy „biztosan viszket már nekik a talpuk", felment a hatodik emeletre, hogy rendbehozza a holmijait, míg az első inas, aki levélpapírt hozott a szobából, egykettőre befejezte sürgős magánlevelezését.

Bár Guermantes-ék első inasa eléggé pöffeszkedőnek látszott, Françoise már korán, az első napokban megtudta, hogy Guermantes-ék nem valami ősrégi jog alapján laknak ebben az ingatlanban, hanem mert épp mostanában bérelték itt ki a lakásukat, s hogy a kert, ahova a lakás nézett azon az oldalon, amelyet nem láthattam, inkább kicsi volt, s hasonló a szomszédházak kertjeihez; így aztán azt is megtudtam, hogy nem volt ott se főúri vad, se holmi megerősített vármalom, se pilléres galambdúc, se földesúri kemence, se ívelt csűr, se kis kastély, se álló vagy felvonó hidak, se repülők, se vámházak, se őrtorony, se szabadságlevelek a falon, sem pedig útjelző keresztek. De mint Elstir, mikor Balbec öble elvesztette előttem a titkát, s csak akármilyen, bármikor felcserélhető részévé vált a glóbuson található teljes sósvíz-mennyiségnek, egyszerre bizonyos egyéni színnel ruházta fel ezt az öblöt, mihelyt kijelentette, hogy ez a Whistler opálos öble kék-ezüstös harmóniáiban, ugyanígy a Guermantes-név is, miután Françoise csapásai véglegesen lerontották a belőle kelt utolsó várat, mikor apám egy régi barátja azt mondta egyszer a hercegnőről: „Övé a legeslegelső hely a faubourg Saint-Germain-ben, az ő házuk a legelőkelőbb az egész faubourg Saint-Germainben". Igaz, hogy a faubourg Saint-Germain első háza, első szalonja édeskevés volt azokhoz a főbérleti lakokhoz képest, amelyeket egymásután elképzeltem. Mindegy, azért még ebben is, bár mindenképpen az utolsóban, volt valami, ha mégoly szerény elem, amely, saját lényegén túl, valami egészen titokzatos választékosságot sugárzott.

GYERGYAI ALBERT fordítása

GARAI GÁBOR

Ködben és hóban...

Ködben és hóban és
temetések után,
és halálos kockázatok előtt,
két tűz között
a felelősség füstös harcvonalán –
hinni kellene mégis
valami jóban,
mint hisz a katona, ki roham-szünetben
megír egy tábori lapot:
Várjatok, megjövök!
Túlélem, megjövök!

Hát, várjatok meg, földbe bújt virágok,
várjatok, fagytól ezüstös rügyek;
hó alatt alvó füvek, várjatok,
sírhanttá görnyedt, s föltámadt hegyek,
várjatok, megjövök!
S nyáresti hűvösség öreg-fa-árnyban,
könnyű széltől pezsgő hig szürkület,
hajnalok, derékig piros sugárban,
szétnyílt barackok, tündöklő ölek . . .

És várjatok meg, egyetlen fiam
jövendő gyermekei,
jövendő unokáim;
valamit majd vénen is kitalálok:
képzelt játékok kis kockáiból
összerakunk egy nagy, valódi világot,
megcsodálni szépet és élni jót . . .
Aztán elüldögélek a verandán
jó bor mellett,
s más gondom nem maradván,
kézzel töröm meg néktek a csonthéjú diót.

Halotti beszéd

Anyánk nyugszik itt, halkan lépjetek,
Ez a marék hamu,
ez ő,
leánykori nevén
Zabó Irén,
ki Somlójenőn született,
s meghalt a semmiben,
hetvenöt évesen
egy számozott vaságyon.

Látjátok, fiaim, s z ü m t ü k k e l,
s látjátok, lányaim, mivé leszünk!
Öt gyermeket szült, hatot fölnevelt
(egyet eltemetett, kettőt befogadott);
s megsokasodtak ivadékai.
És nem szerzett magának
más kényelmet – csak ezt itt.

Maradjon hát velünk örökre már,
ki értünk éjszakákat átvirrasztott,
mosta szennyesünk, főzte vacsoránk,
s ha jöttünket neszelte, állt az úton
türelme fogytán is, jeges szelekben . . .

Tudott haragot tartani, s feledni;
virágos kedve túltett hét lakodalmon;
szép kezétől magról termőre fordult
két év alatt az almafa,
. . . s a rózsák
első hóig virultak . . .
Elvégeztetett.
Anyánk nyugszik itt, halkan lépjetek.
Ez a marék hamu,
ez ő,
el nem temethető, el nem feledhető.

Soha magát meg nem tagadta,
inkább
meghalt,
semhogy roskadtan, félig éljen.
Már bölcsen és megbocsátón tekint ránk:
állócsillag lett az anyátlan égen.

BERTHA BULCSU

Interjú Garai Gáborral

Nyirkos decemberi este. Ballagok az utcán. Tudom jól, hogy Garai Gáborhoz megyek. Nyugodt vagyok, gyomrom s agyam mozdulatlan. Mintha tavasz lenne, s én egy kioszkba tartanék . . . Még soha nem jártam Garai Gábor lakásán, kávéházi asztalánál sem ültem. Miért vagyok ilyen nyugodt? Barátom nekem a Garai Gábor? Nem barátom. Rokonom? Nem rokonom. Földim? Nem földim. Ismerősöm? Igen, ismerősöm . . . Egy arc, életsors a mából. S ez a generációmnak már elég? Mindenesetre megnyugtató. – Az utca, amelyikben lakik, a Fehérvári útról ágazik el a Duna felé. Körben gyárak. Az utcán munkások tolongnak, kezdő mérnökök, kezdő házasok, gyerekek, vastag asszonyok, borostás arcú, külvárosi öregemberek. – Összetalálkozunk a ház előtt. Éppen kiszáll a kocsijából. A gyér utcai világításban jól hat ez a megérkezés. Igen . . . A jelentős ember hazaérkezett. Várom, hogy csattan a kocsi ajtaja. Fülelek, nem csattan. Egy perc, s már mellettem áll. Kezet fogunk, nekivágunk a lépcsőknek. Köhécsel. Ránézek, megáll, megállok. Milyen arcot vártam? Nem voltunk soha barátok, de jól ismertük egymást. S ez az arc? Mint egy civilizált indián, aki éppen hazatér a népe, családja számára kijelölt rezervátumba. S a bőre is, teljesen kreol, barna, indus, indián . . . Persze a fagy, s az európai telek kiszívták, meggyötörték a bőrét, de mégis . . . Fáradt? Fáradt . . . A hajszoltság ott ül a szemében. Megszólal:

– Az is lehet, hogy még itt találjuk az orvost . . . A fiam szíve, tudod . . .

– *Nem akarlak zavarni . . .*

– Nem, nem . . . Vártalak, csak mondom, hogy az orvost még . . . Nálunk, tudod . . .

Nemrég az autójával belerohant egy autóbuszba. Ez jut eszembe. Miért? Egyébként is mibe rohanjon bele? Az autóbusznál nagyobb szörnyek alig közlekednek a magyar utakon. Meg kellett volna néznem az autóját. Közelről, déli fényben. Kedvelem a gyűrődéseket. Arcon, testen, karosszérián . . .

Az orvos persze már elment. Bemutatkozom Garai feleségének, teenager fiának. Leülök, Garai elővesz az aktatáskájából egy kis üveg Ballantinés-t, amit most kapott ajándékba, és az asztalra teszi. Jön aztán a szóda, a poharak és az amerikai mogyoró. Valamilyen idegesség vibrál a levegőben. Félszavak reppennek ide-oda. Nem értem, miről van szó . . . A lakást méricskélem. Két kis szűk szoba. Zsúfolt íróasztal, a közepén modern írógép, a szélén fehér telefon. Az íróasztal előtt egy álványra szerelt szökőkút, ami rég elromlott, nem működik. Az ablakban rengeteg növény, a sansavériának egész ütegei. Elfedik az üveget, s komorságot árasztanak szét a szobában. A bútorok barnák, a könyvespolcok is barnán tekergőznek fel az ajtók és szekrények felett a mennyezet alá. Mellettem egy sublót terpeszkedik, a tetején rádió áll és lemezjátszó. A sublót mellett egy széken, vagy valamin meztelen lemezek hevernek. Garai szűkösnek érzi a lakását, feszélyezi . . .

– Nincs dolgozószobám, látod . . . Itt már rég nem tudok írni . . . Másutt dolgozom, eszpresszókban . . . Egy nagyobb lakásért négyszázezer forintot kel-

lene fizetnem, de nekem most éppen nincs négyszázezer forintom – mondja nevetve.

Elégedetten bólintok. Miért is? Vegyük sorra a tényeket.

Garai Gábor 1929. január 27-én született Budapesten. Anyja tanárnő, Kardos Lászlóval és Gáspár Endrével járt együtt a debreceni egyetemre. Apja Marconnay Tibor költő. Garai Gábor középiskoláinak elvégzése után nyolc évig dolgozott a vasútnál mint pénzügyi tisztviselő, s 1958-ban MÁV intézőként szerelt le. A következő években az Európa Könyvkiadónál lektorkodik, majd az Élet és Irodalom belső munkatársa lesz. Garai pártos, tudatos költészetével belerobban az irodalom megújulásának időszakába, s 1956 után, szinte előzmények nélkül az élvonalbeli rangos költők sorába kerül. Művei: Zsúfolt napok (versek, 1956); Ének gyógyulásért (versek, 1958); Emberi szertartás (versek, műfordítások, 1960); Mediterrán ősz (versek, 1962); Artisták (versek, 1963); Eszköz és eszmélet (esszék, tanulmányok, 1965); Voznyeszenszkij: Óza (műfordítás, 1965); Kedd (versek, 1966); Nyárvég (válogatott versek, 1966); Szabad kikötő (válogatott versfordítások, 1966); Hans Magnus Enzensberger: Vallatás éjfélkor (műfordítás, 1967); Kis csodák (versek, 1968); Írás a falon (versek, 1969); Meghitt találkozások (esszék, tanulmányok, 1969); Orfeusz átváltozásai (versesjáték, 1970); Márciusi nyár (jegyzetek és versek egy indiai utazásról, 1971). Műfordítóként is nagy szolgálatokat tett az irodalomnak. Többek között Blake, Brecht, Cocteau, Iszakovszkij, Jevtusenko, Majakovszkij, Rilke, Shelley, Voznyeszenszkij és Yeats verseit ültette át magyarra. Közben persze Garai Gábor versei is megjelentek orosz, angol, francia, lengyel, német, délszláv, szlovák, cseh, román, indiai nyelven. Kétszer kapott József Attila-díjat, 1965-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. A közelmúltban a Fővárosi Tanács Pro Arte aranyérmét is megkapta. Garai Gábor mind e mellett a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának a tagja, a Magyar Írók Szövetsége titkárságának a tagja, a PEN Club alelnöke, az Élet és Irodalom főszerkesztő helyettese.

Mindezek ellenére Garai Gábornak nincs különleges elbírálásban része. Így aztán nem a Rózsadombon lakik, hanem a XI. kerületben a lágymányosi lakótelepen. Jó ez Garainak? Nem tudom. Én rögeszmésen vonzódom a szocialista demokráciához. Az író munkáját tisztességesen fizessék meg, de ne adjanak neki ingyen villát. Talán Garai is örül annak, hogy csak szolgálatot vállalt, s kiváltságot nem élvez. Milyen könnyű, egyszerű így a helyzete. Jönmegy az utcán, kedvtelve nézi a járókelőket, a nőket, a gyermekeket, írótársakkal beszélget, és sehol semmi fal, ház vagy sövény, ami elválasztja a többi embertől. Igaz, gondokkal küzd, sovány, keserű, az is lehet, hogy boldogtalan. Ugyanis költő... Társadalmilag, rangban mindent elért... De erről volt szó?... Erről is, másról is... Garai nyilván szolgálatot akar tenni a népnek, kultúrának, társaknak... S a költő szolgálata sajátságos... Valójában emberáldozatról van szó most is, parázsról, lángról. El kell égni... Azt hiszem, Garainak is égnek már a máglyái. Gyújtott magának néhányat. Próbálgatja a fájdalom szép fokozatait. Család, társak, tévutak, pokoljárások, gondterhelt emberek, munkások arca a hajnali villamosokon... Hogyan kell, mit kell? Égnek a tüzek... S közben szerencséje is van, szemlátomást ő a siker-ember, a nagymenő. A társadalom is tiszteletben tartja. Ugyan mi baja lehet? Garai elkötelezett író, s éppen akkor, a konszolidáció időszaka előtt kötelezte el magát a nép, a szocializmus mellett, amikor a szocialista demokráciának a mai napokban kibontakozó teljessége még csak születőben volt.

Ülünk tehát a szűkös, zsúfolt lakásban boldogan, boldogtalanul. Garai indián arca alig rebben. Whiskyt tölt, szódát spriccel a tetejére, s közben arról beszél, hogy 1929. január 27-én született, tíz évvel később ugyan, de ugyanazon a napon, melyen Ady Endre meghalt. Ez az egybeesés sokáig izgatta, foglalkoztatta az édesanyját. Garait is izgatja.

– Indiában is beszéltem erről, ott hisznek még a reinkarnációban . . . S tényleg Ady volt, aki megmutatta nekem a költészetet. Anyám nem akart belőlem költőt nevelni. Adyt sem anyám adta a kezembe, hanem a rongyosra olvasott *Új versek* kötetét magam vettem le a polcról – mondja.

Hátradől a modern fotelban, s a poharát dajkálja. A pohárban reng, hullámzik az ital. Elegáns öltözékű férfi, olyan benyomást kelt, mint egy diplomata. Sötét ruha, oldott szürke nyakkendő, fekete cipő, kék zokni, hófehér fékonpressz ing. Az asztalon két doboz cigaretta hever, a kanári sárgába csomagolt Gitár, s a szolidabb öltözékű Porti. Váltakozva matat a dobozokban, sokat cigarettázik. Nehéz elképzelni a vasutas Garait, a gimnázista Garait, s a hajdani kisgyermeket.

– *Mit őriztél meg a gyermekkorodból? Arcokat? Jeleneteket?*

– Állandó nosztalgiám a természet, a budai kertes bérház . . . Piros és fehér bogyók, jázmin. Boltost játszottunk, s ezeket a bogyókat árultuk egymásnak, mint terményt. A Zsolt utca 3-ban laktunk, mióta az eszemet tudom. Hároméves gyerek voltam, amikor odaköltöztünk. Csak olyan emlékeim vannak, hogy anyám és én léteztünk. Akkor már külön éltek a szüleim. Nagyon derűs, vidám gyermekkorom volt, bár elég ritkán láttam az anyámat, ő ugyanis állástalan magyar-történelem szakos tanárnő volt, s házitanítóskodott. Reggeltől estig járt a házakhoz, ahol korrepetált. Vagy a nagymama volt velem, vagy a nagynéném, vagy az ismerősök. Nők között nevelkedtem. Nagyon szép volt, szerettem a környéket. A lebontott Tabánból felszorultak oda a kisemberek . . . Jól emlékszem a déli vasút, a dobozgyár, s a Naphegy környékére. Itt-ott villák, de ma is sajátos környék. Nem annyira a villatulajdonosok és a nagymenők vidéke, inkább a Tabánból ittrekedt embereké, a dobozgyáriaké, munkásoké, és efféle értelmiségieké, mint mi voltunk. Gyermekkoromban demokratikus környék volt. Nem nyomornegyed, de azért a kisemberek, munkások és kispolgárok világa. Emlékszem, ott volt a stráfkocsisok kocsmája a közelben, harmonika szólt . . . Van egy felderíthetetlen homályos emlékem is kisgyermekkoromból, egy kertvendéglőről, ami a Tabánból megmaradt. Felnőtt koromban holt biztos, hogy nem jártam ott. Álomkert címmel verset is írtam erről a vendéglőről.

– *Miből éltetek? Jómódúak voltatok, vagy nélkülöznöd kellett?*

– Nem nyomorogtunk. Anyám jómódú polgári családokhoz járt korrepetálni. Szükséget nem szenvedtünk. Azt mindig hallottam, hogy kevés a pénzünk, de cipőm, ruhám volt. Néha meghívtak születésnapjukra a gazdag tanítványok Pasarétre . . . Anyám rendesen fel tudott öltöztetni, és jól is bántak velem ezeknél a házaknál, de feszélyezett voltam, mert én voltam az értelmiségi bejárónő gyereke. És ugye, amikor a kis lakáshoz szokott srác belép egy palotába, nem tudja, hová tegye a kezét.

– *Milyen volt a viszonyod Marconnay Tiborhoz?*

– Apámat én mint apát és eltartót soha nem ismertem, de ezt nem szemrehányóan mondom. Közös akarattal váltak el a szüleim. Mióta én az eszemet tudom, apám mint nevelő, vagy eltartó, nem játszott szerepet. Tulajdonképp serdülőkoromban kezdtem megismerni őt, de akkor már ez az ismeretség olyanszerű volt, mint egy fiatal író találkozása az idősebb íróval. Voltaképp öreg-

korában szerettem meg. Valójában megértettem azt a hallatlan nehéz sorsot, hogy hatvanéves kora után ébredt rá arra, hogy az már nem pótolható semmilyen díjjal, amit elmulasztott sikerben. A parnasszista költő irányzathoz, amihez ő tartozónak vélte magát, soha nem tudtam vonzódni, ugyanakkor azt hiszem Osvát, Babits és mások nem nagyot tévedtek, amikor őt komoly tehetségnek vélték. Súlyos hibája volt, hogy rengeteget írt és nem tudott selejtezni. Ma is az a meggyőződésem, ha fentmaradt műveit kellő szelektálással kiadnák, sokkal jelentősebb költőnek tűnne fel, mint élete utolsó éveiben látszott. Utolsó válogatott kötete óta is sokat publikált. Úgy érzem, ideje volna, ha összeszednék a versei legjavát. De azt hiszem, ennek a siettetése nem családi ügy.

– *Mit csináltál, mi történt veled a háború alatt?*

– 1945-ben 16 éves voltam. Előzőleg, amíg lehetett, itt voltam Budapesten, iskolába jártam. Amikor jöttek a bombázások, vidékre mentem anyámmal. A háború utolsó időszakát a Vas megyei Mesterháza községben vészeltük át, apai nagyanyámnál. Ez a majd egyéves vidéki élet is hozzájárult ahhoz, hogy közelebb kerültem a földhöz. Egyébként senki hozzátartozómat nem veszítettem el. Néhányszor óvóhelyre bújtam, de semmi tragédia nem ért, csak borzasztóan utáltam a háborút. Arra emlékszem, hogy a falusi kis udvaron is ástunk egy bunkert, s ha jöttek a gépek, bebújtam a föld alá. Mi tagadás, iszonyúan féltem.

– *A háború óta voltál életveszélyben?*

– Nem tudom. Sokszor ültem repülőgépen. 1970 márciusában Kajuraho és Benares között, amikor felszállt a gép, a fák magasságában megbillent és zuhanni kezdett. Négy utasa volt a gépnek, két amerikai és két magyar. A stewardessek sikoltoztak. A pilótának sikerült visszarántani a gépet. Később a főpilóta kijött és úgy mondta, hogy egy ragadozó madár miatt történt minden. De ez csak egy eset... Hogy mikor van az ember életveszélyben és mikor nincs, azt soha nem tudja. Hat hónappal ezelőtt nekimentem a gépkocsimmal egy autóbusznak. Óriási recsegés, ropogás... Alig tudtam kimászni a kocsiból, de egy percig sem hittem, hogy életveszélyben vagyok. Máskor viszont indokolatlanul félek.

– *Milyen a közérzeted?*

– Az érdekel, hogy milyen az írói közérzetem. Nem nagyon jó. Előre bocsátom, hogy mindenféle egyéni elismerést, amit író megkaphat, én megkaptam, tehát semmiféle személyes sérelmem nincs. Sérelmem nincs, legfeljebb gondjaim vannak. Ezek is inkább csak kérdésekben fogalmazhatók meg. Miért van az például, hogy manapság az irodalmi életben a pártosság, vagy a szocialista realizmus alig kiejthető szavak? Nyilván nem azért van, mert ezt valahol fentről diktálják, hiszen a felsőbb vezetők a pártos irodalom mellett foglalnak állást. Sőt, az irodalom elkötelezett szocialista eszmeiségű irányzatának a hegemóniája mellett szállnak síkra. Ezzel szemben gyakorlat, hogy a fiatalabb és nemcsak a fiatalabb nemzedékek írásaiban azt látja az ember, hogy aki civilben vagy állampolgárként elkötelezettje is ennek a társadalmi rendnek, óvakodik ezt írásban is kifejezésre juttatni. Az az érzésem, hogy itt egy nagyon anakronisztikus gátlásról van szó. Most senki sem akarja kötelezni sem témára sem hűségnyilatkozatra a költőket, írókat. Szinte divatja támadt az el nem kötelezettség és pártatlanság mímelésének. Nem tudom, miért van ez így, miért alakult ki ez a helyzet az irodalmi és kulturális életben? Miért éppen akkor alakult ki, amikor mindenki szabadon kifejtheti a meggyőződését? Nézetem szerint az íróemberek döntő többsége mellette van annak, amit ez a szocialista

Magyarország csinálni akar. Miért éppen ilyenkor kell ilyen előkelő hallgatásba vonulni? Én még azt is ki merném mondani, hogy ilyen légkörben szinte kompromittálja magát, aki változatlanul közérthetően próbál írni, a szónak persze nem a primitív értelmében, s aki nem tagadja meg elkötelezettségét. De ha ez a mai kritikai légkörben kompromittáló, én ezt is vállalom. Én a szocialista realizmust nagyon komolyan gondolom. Tudom, hogy eldöntetlen elméleti viták is vannak e tárgyban... De ennek az irányzatnak így is bármikor hajlandó vagyok kimutatni átütő erejét. Gondoljunk – sok más klasszikus mellett – Gorkij, Brecht, Majakovszkij, Nezval vagy József Attila műveire.

– *A szorongást, mint kínzó érzést ismered?*

– Igen, kétféleképpen is. A pozitív szorongást gépkocsivezetésnél érzem. hogy nemcsak magamra, hanem mindenkire vigyáznom kell. A másik szorongást az irodalmi életből ismerem. Az ember nem tudja, hogy ki és miért gyűlöli. Az első szorongás konkrét, a második absztrakt.

– *A félelem ismerősöd?*

– A saját bőrömet is féltem sokszor... Bőszít... Többnyire csak elméleti vagy álomban látott veszedelmektől... Leesek az emeletről, elüt a vonat...

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Rosszakat, mindig csak rosszakat álmodom... Lezuhanok a magasból, vagy a fiammal van valami baj... De ezt versben is megírtam. Ha minden rendben van, szerencsére nem álmodok semmit. Valaha régen voltak jó álmaim is. A jó most már legfeljebb a valóságban jelentkezik.

Garaira pillantok. Arca merev, komor. Ügyetlenül belemarkolok a sózott mogyoróba. A mozdulatot igyekszem könnyedén, derűsen befejezni. Garai mozdulatlan. Merev arccal várakozik. Megszólalok:

– *Mondj egy ünnepet, ami számodra a legkedvesebb?*

– A tavasz. Nincs naphoz kötve. Amikor hosszabbodnak a napok, kirügyeznek a fák, és az első virágok is kibujkálnak. A téli ünnepeket nem szeretem. Valaha gyerekkoromban szerettem a karácsonyt, de most már csak a tavaszi, nyári ünnepeket szeretem.

– *Mikor írsz? Hol?*

Kedvetlenül körülpillant, sokára szólal meg:

– Itt nagyritkán. Itt legfeljebb gépelek. Vagy eszpresszóban írok, vagy a nyári szabadságom alatt nyugodtabb helyen. Szentendrén, bár az nincs kipróbálva igazán, hogy ott hogyan lehet dolgozni.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Mindig nehezen. Ezt nem nagyképűségből mondom. Persze előfordul, hogy verset könnyen írok, ami nagyon bennem van, és diktálja magát. De például újságcikket, kritikát nagyon nehezen írok. Az is előfordul, hogy verset is nehezen.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– A szerkesztői munkámat rendszeresen végzem, az íróit rendszertelenül. Ha hosszabb fordítói, prózaírói munkám van, tartalékolom a szabadságom idejére. A vers kiköveteli a maga idejét. A vershez nem kell idő, ahhoz lelkiállapot kell. Ha az megvan, idő terem hozzá, akármennyire el van foglalva az ember. Ha regényíró lennék, nem tudnék ilyen napi elfoglaltságot vállalni. A vers kegyelem kérdése, a pillanat adománya. Vagy jön, vagy nem jön. Ha pedig arra gondolok, hogy több verset is írhattam volna, ha több időm van, akkor azzal vigasztalom magam, hogy azokat a verseket, amiket nem muszáj megírni, azo-

kat jobb nem megírni. Az időzavar remélhetően csak a gyengébb verseim megírásától kímélt meg.

– *Min dolgozol most?*

– Titkos dolog... Egy meghívásos hangjáték-pályázatra írok valamit. Ezen kívül nyomdában van egy kis kötetem, az utóbbi három évben írt verseimmel, címe: *Ablakban a Nap.* Összegyűjtött verseim kiadásán is munkálkodom, erre a Szépirodalmi Könyvkiadóval van megállapodásom. Válogatok. Továbbá egy újabb gyűjteményt is előkészítek a kritikai esszéimből.

– *Milyennek tartod eddigi életutadat?*

– Sokáig nehéz volt, főleg az indulás. De a sikerek aztán váratlanul és gyorsan elértek, olyan gyors egymásutánban, hogy akár meg is szédíthettek volna. Talán szerencsém, hogy nem minden küzdelem nélkül jutottam el a sikerig, így remélem, nem is szédültem meg tőle. Ezt különben magam nem tudom eldönteni. Abban azért biztos vagyok, hogy jobbra és többre kell törekednem, és mindig újat kell kezdenem.

– *A magyar nyelv nemcsak nemzeti létet jelent, hanem minden szépsége mellett földrajzi és nyelvi korlátokat is. Kitörhet e korlátokból egy magyar költő?*

– Igen. Én még személyesen nem tapasztaltam, de tágítsuk ki a kérdést a huszadik század nagy költőire. Úgy vettem észre, hogy Radnóti, József Attila orosz, francia és olasz, vagy Ady Endre új német fordításai bizonyítják, hogy a modern magyar líra kilépett a világba. Nem szavalják tömegek az utcán, de a szellemi emberek szűkebb köre érdeklődik irántuk. Ez vonatkozik Illyés Gyulára, Vas Istvánra, Szabó Lőrincre vagy Juhász Ferencre is. De ne legyenek illúzióink... Az a meggyőződésem, hogy a legtöbb keresnivalónk a kisebb szomszédos országokban van. Szlovákiában és Romániában például a legjobb költők közül sokan Ady Endrét tekintik tanítómesterüknek, s a legjobb mai költők vállalkoznak József Attila és a ma élő szocialista költők tolmácsolására. Persze legnagyobb közvetítőnk a világirodalomba az orosz nyelv, amely ma élő lírikusai segítségével vállalta ezt a missziót.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak, milyen elképzelések vezérelnek?*

– Kommunista írónak vallom magam, és ezért egyszerre izgatnak a világ s a haza társadalmának gondjai. Nem hagy nyugodni, hogy mikor mehet haza tízmillió kelet-pakisztáni menekült, nyugodt és demokratikus viszonyok közé, de az is izgat, hogy jól érzi-e magát a munkás a XI. kerület gyáraiban, vagy Budafokon... Az a XI. kerületi munkás, akinek a közeli jövőben nem nagyon lesz lehetősége arra, hogy itt lakást kapjon, mert itt újabban csak OTP-házak épülnek, lakásonként 450 ezer forintért, protekciósan is 300 ezerért.

– *Mi a véleményed az írói elkötelezettségről?*

– Ez ügyben csökönyös vagyok, megátalkodott. Ezt az elkötelezettséget én 1948-ban, tizenkilenc éves fejjel vállaltam. Azóta jó néhány pofont kaptam érte jobbról és balról. A papírforma szerint az lett volna az indokolt, hogy amikor itt égett a ház, a házégetők közé álljak. Nem tartom érdemnek, hogy nem oda álltam, csupán sorsszerű körülménynek, annak, hogy amikor itt a munkáshatalom létéről vagy nemlétéről volt szó, akkor én történetesen a munkásemberek között dolgoztam, s belőlük merítettem erőt. Tehát nem személyes érdem, hogy én arra az oldalra álltam, ahova álltam. A nagyon nehéz és bonyolult helyzetben ezt az erőt a közösségtől kaptam. De ugyanakkor kénytelen vagyok elmondani, hogy bár kicsi ember voltam 1950–51-ben, amikor

a munkahelyemről nagyobb embereket, a mozgalom régi harcosait vitték el törvénytelenül és ítélet nélkül, én akkor alig voltam húszéves, de egy pillanatig sem tudtam elhinni, hogy ezek az emberek, akiket a munkám során megismertem, bűnösök. Nem tehetek róla, hogy rehabilitálásuk után nem voltam hajlandó sem a megbánásra, sem később a kiábrándulásra. Sőt, nagyon megértem azokat, akik az említett időkben kiábrándultak, vagy később megbánásra kényszerültek. De azt hiszem, ma elkötelezettnek vallhatja magát esetleg az is, aki történetesen – szerencsére vagy teljesen véletlenül – akkoriban sem a maga megtagadására, sem csalódásra nem kényszerült.

– *Véleményed szerint a hétköznapoknak van forradalmisága?*

– A hétköznapi forradalmisághoz a hétköznapi munkában még mindig nem sikerült megtalálnunk az ösztönzés igazi lehetőségét. Ezt a magam bőrén is tapasztalom. Mint nemzetközi forradalmi probléma, a kelet-bengáliaiak helyzete e pillanatban jobban foglalkoztat, mint bármely hazai gond. De ez nem jelenti azt, hogy bármely hazai probléma nem érdekel. Nagyon is érdekel, hogy a tanyai diákok és iskolák nehéz helyzetben vannak, de mély meggyőződésem, hogy ezt nem adakozással, a „gazdagok" jótékonyságával lehet megoldani, mivel ez államháztartási teendő. Ahol a javak a közösség kezében vannak, ott ez nem jótékonysági, hanem elsősorban közösségi, tervgazdasági kérdés.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Nem nagyon, inkább fordítva. Gyakorlatilag nem az a problémám, hogy mit csináljak, amikor nem írok, hanem az, hogy mikor és hol írok? A nyári napok persze Szentendrén . . . Szentendrén van egy kis telkünk . . . Az ember letesz egy palántát, fácskát és látja, hogy élet lesz belőle. Az utóbbi években ez az egyetlen felüdülésem. Mint Anteusz, érintkezem a földdel. Ha kimarad egy-két hét a havas téli időben, szinte légszomjat érzek.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme?*

– Nem egyedül maradni, társakra találni. A költő többnyire válságos pillanataiban ír verseket, én a legválságosabb pillanatomban írtam le, hogy nem tudok egyedül lenni, társakra vágyom. Szubjektíve ebből csak arra tudok következtetni, hogy az ember nem lehet meg társak nélkül. Család, barátok, pályatársak . . . Csak az a szörnyű, amikor olyan pillanatok következnek el, amikor ezek a társak elmennek.

– *A költő vajon befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– *Tiszta szigorúság* címmel írtam egy verset a sikkasztók, zavarosban halászók, a közösség rovására üzérkedők ellen. Többen megkérdezték tőlem, érdemes volt-e megírni, hiszen azóta a spekuláció és a korrupció nem csökkent. Soha nem hittem abban, hogy a költészet ilyen közvetlen praktikus haszonnal jár. „A költő hasztalan vonít" – mondta József Attila és ne szépítsük, ez ma is így van. De ha hasztalan vonít is, vonítania kell. Elsősorban akkor, amikor úgy érzi, nemcsak magáért, hanem másokért is vonít.

A szomszédos szobában a család a tévét nézi. A hangok átszűrődnek, fölénk kerekednek. Az egyik színész izgatott hangja újra és újra közénk vág. Valamilyen film pereg a szomszédos szobában. Itt pedig a mi külön filmünk.

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?* – fordulok újra Garaihoz.

– Azt hiszem, nem sokáig. De ez nem nagyon foglalkoztat, sőt még az sem, hogy utólag meddig élek . . .

– *Hánykor fekszel le? Milyenek az éjszakáid?*

– Korán kelő vagyok, korán fekvő és jó alvó, ha kívülről nem bántanak.

Magamtól nem vagyok rossz alvó. Előfordult már betegség idején... De normális körülmények között jól alszom, nyugodt az éjszakám. Hatkor kelek.

– *Ismered a magányt?*

– Egyre inkább magányosnak érzem magamat, bár semmi hajlandóság nincs bennem a magányra. Bizonyára én is hibás vagyok abban, hogy ennyire magányos lettem, de ahogy kortársaimtól, írótársaimtól hallom, a magány nemcsak az én korom és életkörülményeim tünete. Nagyon nem szeretem és nagyon veszedelmesnek tartom a magányt. De éppen mert magányosságról van szó, egyedül nem tudok semmit sem tenni ellene.

– *Hiszel a barátságban?*

– Igen. Tulajdonképpen az élet egyik legnagyobb dolgának érzem a barátságot. Utolsó nagy barátom Váci Mihály volt. Vannak még barátaim és talán lesznek is. De az ember negyven körül inkább veszít a barátok közül, mint újakat szerez.

– *Vannak ellenségeid?*

– Bizonyára... Én nem tartom számon őket. Én sem irodalomban, sem más területen ellenségeket nem tartok számon. Akik engem ellenségüknek vélnek, azoknak száradjon ez a lelkükön.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Igen... De mindig csak átmenetileg, mindig csak olyanokat, akiket alapjában véve szerettem, és úgy éreztem, hogy csalódtam bennük. Eddig szerencsére, többnyire kiderült, hogy én tévedtem. Akiket igen gyűlöltem, mert szerettem, azok alapjában véve szeretetreméltóak voltak.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– A dohányzásról le kellene szoknom. Köhögök, de nem szántam el magamat. Káros szenvedélyeim: Írás, némi konyak, ha kellő mértéktartással is. Tulajdonképpen a nap nagy részében volán mellett ülök. Ezek káros hatását nemigen éreztem idáig. Ma már a negyvenedik cigarettát szívom, ez pokoli.

– *Kártyázni tudsz?*

– Kérlek szépen, rosszul. Ultizni nem tudok. Többen mondták, hogy így a mozgalmi pályán nem is fogok előbbre jutni. Érettségi szünetben megtanultam tarokkozni és bridzselni, de azóta azt is elfelejtettem. Tehát nem tudok. A bridzset mint intellektuális játékot nagyon élveztem. Máig sem felejtettem el teljesen, ha összejönne még három partner, negyediknek beállnék. De most már nem jön össze három partner.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Emberi vonatkozásban hajlamos vagyok arra, hogy túlságosan önmagamba forduljak. Így aztán, aki arra tette fel az életét, hivatását, hogy a közösség költője legyen, elég sohat gyötrődhetik. Ez a magamba fordulás nem kicsinyes önzés, de túlságosan sokat foglalkoztat, akkor is, amikor mással kellene foglalkoznom. Mint író, állandóan hiányt érzek magamban, két vers között úgy érzem, hogy nem fog megszületni a következő.

– *Általában mitől vagy ideges?*

– Az igazságtalanságtól. Attól is, ha valahol valamilyen kérdésre okosan válaszolhattam volna, de a válasz csak a lépcsőházban jutott eszembe. Az is idegesít, ha a körülöttem lévő emberek, akikkel a feladat összekapcsol, nem fogják fel komolyan a munkát, amire vállalkoztak.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Eléggé rossznak. Generációm legjobbjai megértek arra, hogy átvegyék a stafétabotot az idősebbektől. Nagyon kevesen vannak azonban ezek

közül olyanok, akik a stafétabottal együtt a komolyan vett társadalmi felelősséget is vállalnák. Éppen ezért kissé furcsa az a türelmetlenség, ami a legfiatalabbak részéről érzékelhető, hogy hát mikor adják át ezek a harmincöt-negyven évesek a helyüket? Az esetek többségében nincs hely, amit átadhatnánk. Hol vannak az általunk betöltetlen helyek, azt magam sem tudom.

– *Beszéljünk a nőkről...*

– Nők között nőttem fel. Máig is úgy vagyok, hogy teljes őszinteséggel könnyebben nyilatkozom meg nők, mint férfiak előtt. A szó nem feltétlenül félre értendő értelmében nők között majdnem annyi barátom van, mint a férfiak között. Az a kötődés, ami az embert gyerekkorában az anyjához kapcsolta, idegen nők között könnyebben létrejön, mint félig-meddig idegen férfiak között.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Nem is olyan régen. Amikor a feleségem édesanyja meghalt. Nagyon szerettem, konvencionálisan nem tartottam anyósomnak, több volt nekem.

– *Ha a mesebeli király elé kerülnél, mi lenne a mesebeli három kívánságod?*

– E pillanatban nincs három, egy van: A fiam teljesen egészséges legyen, és fölnevelhessem.

– *Mi a véleményed a családi életről és a család szerepéről a társadalomban?*

– A család nélkülözhetetlen rév, kikötő, ahogy parancsolod... Az én egyéni szerencsém, hogy a szűkebb családommal jól megvagyok. A család szerepe a társadalomban nem ilyen egyértelmű. Sokaknak pokol a családi élet, korábban nekem is okozott konfliktusokat és problémákat. Attól tartok, hogy hosszú távon mint legszűkebb közösségi sejtet, jobbat nem tudunk kitalálni, mint a család. Egyáltalán nem azt mondom, hogy a monogám házasság az egyetlen üdvözítő megoldás, hanem azt, hogy az ember nem tud jövő nélkül élni. A halála után is folytatódó jövőt csak a gyerek, az unokák, a biológiai továbbélés lehetősége adja meg. Ígérjenek nekem bármilyen halhatatlanságot a műveimért, fütyülök rá, ha azzal az igénnyel írom is, hogy kiállja az idők próbáját. A továbbélést egyedül garantáló, igazoló reménység a gyerek. A halhatatlanság. A versek nyugodtan elhalasztódhatnak a gyerek miatt. Ebben az esetben teljesen mindegy, hogy egy indiai szántóvetőről vagy egy hat nyelven beszélő európai költőről van szó.

– *Szerinted van modern ember?*

– Szerintem csak ember van. Rendes ember és kevésbé vagy egyáltalán nem rendes. Divatos értelemben semmiesetre sem tudom azt mondani, hogy a modern ember különb volna, mint a nem modern.

– *Mit gondolsz, a jövő mit tartogat neked?*

– Erre még nem gondoltam. Sokszor az az érzésem, hogy megírtam minden lényegeset, amit megírhattam, és egy nehéz periódusba jutottam, az írói középkorúság időszakába. Nálunk csak fiatalnak vagy öregnek lenni jó. De ez a negyvenes időszak, azt hiszem, minden írónál válsággal teljes. Bennem nincsenek világrengető válságok, de mindennap szembenézek a mindennapi élet közösségi és személyes válságaival, és mint író azzal is, hogy most sem maradhatok nyugton, nem békélhetek meg. Mindig újat kell kezdeni.

Garai elhallgat. Hallgatunk. Némán kortyolgatjuk a whiskyt. Jó óráig ülünk szótlanul, nyugodtan, szinte mozdulatlanul. Akkor aztán felállok, Garai az ajtóig kísér.

Magyarországi cigány dalok

NINCSEN KEDVEM A VILÁGON

Nincsen kedvem a világon semmi,
mert elhagyott ez a rohadt Tincsi,
ördög tudja minek gondol engem,
elmegyek én, nincs helyén a lelkem.

Ha elhagytál, lábad ide be ne tedd,
mert te, kurva, veszejted a szivemet,
a híd alatt tarthatod fejedet,
mondhatsz ennél jobbat is eleget.

RÁM BAJ KEREKEDIK

Rám baj kerekedik,
az anyám istenit,
az anyám istenit,
csak baj keveredik!

Szép a megyeháza,
virág nől virágra,
hamar egyet tépnék,
hátha szabadulnék.

Hátha szabadulnék,
akkor hazatérnék,
akkor hazatérnék,
népemhez indulnék.

Népemhez indulnék,
bizony lefeküdnék:
adj mamám lepedőt,
leröpül a piros cipőd!

A ZÖLD ERDŐ ALJÁN

A zöld erdő alján
sok cigány tanyázik,
fiatal menyecskék,
aj, mind tyúkot főznek.

Körükben az egyik
mind közt legcsinosabb,
de annak a főztje
mind közt legsótlanabb.

Mitől olyan sótlan
a szépasszony főztje?
Mert eszét pazalja
rongy csirkefogóra.

Az öreg cigánynak
ifjú felesége
sátor nyílásából
kitekint a rétre.

Sátor nyílásából
mért les pillogatva?
Mert eszét pazalja
rongy csirkefogóra.

Levelek, hulljatok,
be is takarjatok.
Mire tavasz eljő,
betakar az erdő.

GYERE VELEM MICI

Gyere velem Mici,
gyere lóvásárra,
ott veszek majd néked
sánta kanca-csikót.

Ha lerogy a füvön,
rögtön összetöröm,
ha össze nem töröm,
rögtön fejbelövöm.

Harminckét üveget
falhoz verek bizon,
a feleségemet
sarokba állítom.

WEÖRES SÁNDOR fordításai

KÁROLYI AMY

Vizit

A hallgatásnak fehér tollai
viaszos pihéi
jeges dunnájú termotórja
hóval megtöltött verme
kezdődik az örökkévalóság
a hóesést sem hallani
Voltakép szerencsésnek mondhatom magam
kiskapun járkálhatok a változatlanba
Prikulicsék helyett itt a szomszédban lakik
Ez a hely a teljes elfelejtés
itt már a csontokat is elcserélik
Tejbe áztatott süteményt adnak enni
Egyszerre vagyok nagy és kicsi
Plasztik felnőtt, plasztik gyerek
Szeretek Prikulicséknál lenni
ha valami baj van
mindig átmegyek

KENDE SÁNDOR

KAJDI TIBOR LEVELE

Hihetetlenül régóta ismerem Kajdi Tibort. Évekig együtt dolgoztunk, s néha úgy érezhettem: barátom. 1956. szeptember közepe táján Párizsba utazott édesanyja meglátogatására. Mikor az októberi események után a postajárat ismét megindult, levelet kaptam tőle. Írása megijesztett. Sokáig törtem a fejem, hogy mit tegyek.

Tessék a levél:

*

Drága Barátom!

Nagyon kérlek, hallgass meg. És hinni szeretném legalább, hogy nem tartod furcsának, amiért ennyire körülményesen kezdek neki. Nehezen megy – ne haragudj.

... 1938-ban voltam először Párizsban, s azóta egyáltalában nem jártam külföldön. Az elmúlt tizennyolc év alatt hányszor kellett mesélnem erről a tanulmányutamról barátoknak, ismerősöknek, társaságban, hivatalban, és különböző hangsúllyal ugye hányszor kérdezték tőlem ugyanazt: – hogy miért jöttem haza? A kérdés súlyos volt már akkor, a hazatérésem után, harmincnyolc-harminckilencben is, aztán még élesebb a háborús esztendőkben, de utána is, a fordulat évében, és tovább: 1955-ben még mindig. Hogy mit válaszoltam? – te tudod: rendszerint semmit. Aki ilyent kérdez, annak nem lehet válaszolni.

S ahogy most a vámőrök leszálltak a vonatról és a jegyvizsgálók is magamra hagytak, túl a határon, mintha nem is térben és időben élnék, hanem függetlenül a dimenzióktól: *egyszerre* jutott az eszembe minden, pont úgy, ahogyan álmodik az ember. Emlékeztem *arra* a kérdésre is, persze, az elmúlt évek refrénjére, hogy tulajdonképpen miért jöttem haza annakidején külföldről, – s anyám szavára is, akivel akkor, tizennyolc esztendővel ezelőtt együtt utaztam, s aki nem jött velem haza.

... A viszontlátás első perceiről nem írok. Gondolhatod. Tizennyolc év. Este hárman ültünk az asztalnál, mert anyám együtt szokott vacsorázni a lakótársnőjével. Elhiszed-e, hogy többször hosszú percekre is elakadt köztünk a beszélgetés, és ilyenkor nem is egymást néztük, hanem az asztalterítőt? Anyám egyre kínált, s ahogy a tálat nyújtotta, gyűrűs ujja minduntalan a poharamhoz kocódott. Most láttam csak, mennyire megöregedett. Feszes derékkal, szál-egyenesen ült most is az asztalnál, szigorúan, keményen, ahogy az emlékezetemben megmaradt. Az öregség nem törte meg, annyira se, hogy mosolyogjon végre. Nem. Mert, hogy mit érez: az egyedül az ő dolga. Nem adta ki magát soha, ezért is maradt ennyire egyedül, a korai özvegységtől az idegen ország magányáig. Valójában azonban nem hiányzott neki a világon semmi: mert mást sem akart soha, csak dolgozni. Erről csak annyit mondott, ha mondott, s ezt sem átlátszó érzelemmel, hanem szárazon, megfontolt elhatározással, hogy – a fiamért ...

Hát vacsorával is így kínált:

– Rosszul nézel ki. Nagyon nyúzott vagy, fiam.

Persze. Hiszen reménykedő, induló fiatalember voltam, amikor utoljára látott.

– Csak te nem öregedtél, drága anyám! – próbálkoztam derűsebben.

– Nem az évekről beszélek. Én látom rajtad, hogy . . .

Most kellett volna elmesélnem szegénynek mindent, rögtön az első este? Hogy három hónapig állás nélkül voltam, és hogy általában min mentem keresztül éppen az utolsó években? Hiszen írtam is neki ezekről a dolgokról; – hanem hát mit lehet levélben elmondani?! Tudtam, hogy megkönnyebbülök, mihelyt igazán kiönthetek mindent, s úgy képzeltem, sokat fogunk kettesben beszélgetni, meghitt szavakról ábrándoztam, – de hogy mindjárt az első nap? . . . És különben is (mint mondtam), hárman ültünk az asztalnál, s én még ma is képtelen vagyok arra, hogy más előtt magamról beszéljek.

De anyámnak sehogy sem tetszhettem, mert megpróbálta megint:

– Túlságosan sokat dolgozol, ugye?

Hallgattam. Hiszen neki soha senki sem mondhatta, hogy: – mára elég; – ő aztán igazán nem kímélte magát! Őt ki féltette, őt ki tartotta vissza ezzel a szóval: – túlságosan sokat dolgozol?! . . . – Hiába figyelmeztettem volna mégis, hogy édesanyám, ha te kibírtad, bírnom kell nekem is! – mert biztosan leintett volna: – az más, nekem a fiamért kellett dolgoznom, én egyedül voltam.

Úgy emlékszem, csak jóval később mondtam valamit:

– Én nem voltam párttag.

– És aztán?

– A vezetők közt ritka az ilyen.

– Gondolom.

– Tehát munkával kellett behoznom ezt a hátrányt.

Most nem szólt. Talán nem hitte, talán nem fogta föl.

Az így támadt csöndben megkockáztattam:

– És én nem hibázhattam, nem tévedhettem soha.

– Nem, nem értem.

– Édesanyám, hagyjuk ezt; mit is mondjak neked . . .

Még jobban elakadtunk. Bele akartam ugyan kapni még egyszer, de hát hogyan magyarázzam meg neki, hol kezdjem, hogy valamiképp megértse azért?

Ő indította el a szót megint:

– Mert ha te egyszer eltemetkezel a hivatalodban, akkor bátran fölfordulhat tőled a világ! Nekem beszélhetsz: te ilyen vagy! Persze, hogy végül is megunta veled az a szegény asszony!

Csend következett.

Hát igen: az a szegény asszony . . . Te tudsz az esetről. Te sem értettél meg egészen. Hát valóban lehetetlen, hogy valaki annyira rabja egy szenvedélynek, hogy lassanként elidegenedik a világtól, övéitől, mindenkitől? S ha ez a szenvedély éppen a munkája?! S hogy erre rámegy a családi élete?! . . . – De mit mondtam volna erről most?

Az asztalnál a harmadik, akiről említettem imént, hogy anyám lakótársnője, most mozdult meg először (vagy most vettem volna csak észre?), fölemelt egy tálat, mintha indulni készülne a konyhába – de előbb a vállamra

tette a kezét. Nehezen beszélt már magyarul, s talán azért is hatott furcsán, amit mondott:

– Ó, szegény ember...

Én meg így szóltam gyorsan az anyámhoz:

– Majd holnap... Holnap majd beszélgetünk újra...

... Nem hiszed el, öregem, hogy bár minden áldott nap beszélgettünk az elmúlt évekről, s arról, hogy milyen volt a sorom otthon – anyám mégis egyre kevésbé értette meg a történteket. Az első napok után nem is akartam többé szóbahozni. Valamelyest megnyugodtam már otthon; – itt kint meg, ilyen távolból, meglepően kicsinynek tűnt minden, valószínűtlennek és kitaláltnak, hogy amikor anyámnak meséltem, néha magam is elképedtem: miért is fájt valaha oly nagyon? Talán ennyit jelent, hogy más világ ez a kinti? Hogy ami probléma volt ott, itt már nem az, még ugyanannak az embernek sem? S már meg sem érthető? Hiszen anyám sem érti, és, a hitemre mondom: nekem is egyre fölöslegesebb teher már az otthon elhatározott gyónás! Pedig úgy gondoltam (s ezért vágytam annyira arra, hogy újra láthassam anyámat), ha majd kiöntöm neki a lelkem, akkor...

Ehelyett azonban csak ilyenformán beszéltünk ezekről a dolgokról:

– Annyiszor írtad, hogy meg vannak elégedve veled...

– Az intrikusra nem gondoltam.

Mihelyt kimondtam, máris megijedtem: most aztán magyarázhatom, mi ez, hogyan lehet egyetlen intrikus erősebb mindenkinél, miképpen működik a „fúró", s mennyit takar ez a szó nekünk? Komolyan beleizzadtam, mire úgy gondoltam, megértette.

– Szóval, még mindig nem jött meg az eszed!

Igazán nem erre vártam.

– ... hogy még mindig ilyen tehetetlen vagy.

– Mindenki félt tőle.

– Tegnap azt mondtad, jól megvoltatok egymás mellett.

– Én jól...

– Nahát akkor?

– Mert én is féltem tőle.

– Hiszen ha nem értett semmihez! Azt mondtad tegnap, hogy semmihez!

– Nem is.

– Akkor hogyan dolgoztatok együtt?

– Megpróbáltam külön is foglalkozni vele. Értsd meg: restelltem magam, hogy annyira járatlan a szakmában. Elvégre rám is rossz fényt vetett, hogy ilyen munkatárssal dolgozom. Gondoltam, megpróbálom hát megtanítani erre, arra, például számolni legalább.

– Számolni?

– Valahol el kellett kezdenünk.

– Ez volt a feladatod?

– A feladatom a telep volt, a telep munkája. De azt hittem, nekem lesz jobb, ha ő is megtanulja a dolgát, akkor majd könnyebben működünk együtt. Hiszen mondtam, hogy valahol el kellett kezdenünk. Ha a számolásnál: akkor legyen a számolás!

– Ne idegeskedj. És ne kiabálj velem.

– Bocsáss meg... De azt is említettem már, hogy féltünk tőle.

– Miért?

– Volt példa előttem, a vállalatnál is, éppen elég.

– Mégis: mit csinált?

– Ezek hivatali, mindennapi ügyek; hiába beszélek róluk. Hidd el, nem akadályozhattam meg egyetlen lépését sem.

– Te se, a többiek se! És felnőtt embereknek hiszitek magatokat?

Úgy vallatott anyám, mint egy vizsgálóbíró.

– Nem is próbáltam megakadályozni. Nem... én valóban nem. Hát ezért „szeretett" engem.

– És te, persze, megnyugodtál abban, hogy ő szeret és megtűr téged. Egy ilyen, az én fiamat!

– Ha egyszer pont ő költötte leghangosabban a jómunkám hírét!

– Rászorultál az ő hangoskodására? Mi szükséged volt arra, hogy ő még külön is népszerűsítsen, ha valóban jól dolgoztál?

– Ezért maradtam vezető beosztásban. Hat évig, látod.

Kis szünetet hagyott, s azt hittem, befejeztük mára. De a tekintetét nem vette le rólam, s éreztem, azt akarja, igenis parancsolja, hogy folytassam.

– Hát így történt... – csak ennyit tudtam mondani.

– Mégis: mi volt az ő dolga melletted? – fogott torkon az újabb kérdés. – Te mondtad, hogy nem értette a szakmáját. Akkor mit dolgozott?

Erre például mit válaszoltál volna? Hiszen az anyámmal szemben megint kamasz lettem én idekint – hogyan tudtam volna nyugodtan fogalmazni?! Zavartan hebegtem, mint diák az igazgatója előtt:

– Belenézett mindenbe, de nem látott semmit. Viszont úgy hitte, rossz munkát végez, ha nem fedez föl valamit, és nincs mit jelentenie. Mintha csak ez lett volna a párttal szembeni kötelessége.

– És nem ez volt?

– Nem, nem ez. És nem így.

– Mégis inkább neki hittek?

– Természetesen, neki.

– Pedig nem értette a dolgát?

– Mégis neki.

Mindkét tenyerét a terítőre fektette, a fejét meg se mozdította, de fölállt az asztaltól:

– Nem értelek, fiam!

... Lehet, hogy elítélsz azért, amit most írok, de hidd el, a harmadik nap után már egyre jobban örültem annak, ha nem kellett anyámmal lennem. Ijedten vizsgáltam magam: – ilyen alávaló lettem? így kihűltem?... Hiszen évekig vártam erre a viszontlátásra, és most?... Hát ezért jöttem?! Már a puszta jelenléte is terhes?! Az, hogy kérdez, vallat, segíteni akar, és hogy megszid – szóval, hogy anyám?!... Hogy újra van anyám?!

Minden reggel megkönnyebbültem, amikor az üzlete ajtajában elbúcsúztam tőle. Megcsókoltam a kezét, szigorú, száraz arcát – homlokán elsimult ilyenkor a redő. De már fordultam is vissza, mélyet lélegeztem, és siettem a Jardin du Luxembourg vasrácsos kapujáig, behúzott nyakkal, s a járókelőknek csak a lépéseit figyeltem. Idegesen kerülgettem a bizonytalanul topogókat, s csak ott, a kert padján elnyújtózva néztem föl. Aztán nem is akartam már mást látni, csak az eget, a fák lombját, vagy semmit, semmit...

De le sem ültem még igazán, éppen csak a helyet néztem ki – valaki megfogta hátulról a karom, hogy elém kerüljön.

– Úgy száguldozik itt maga (így mondta, elrontott magyarsággal, s lihegve kapkodta a szavakat), alig érem utol!

Róla még semmit se írtam neked. Különösebbet nem is igen mondhatok. Olyan nő, hogy azt hiszem, másnak is elsiklik fölötte a tekintete. Madelainenak hívják. Anyám lakótársnője.

Együtt telepedtünk tehát a padra, szemben a Luxembourg-palotával, a szökőkutas kerek medence tövében, a vitorláshajókat úsztató gyerekek zsongító zsivajában – s én kíváncsian néztem az arcába: mi lelte, hogy így utánam vágtatott?

Nézd csak, barátom, hiszen te velem voltál azokban a napokban, amikor magamra maradtam, amikor véglegesen bebizonyosodott, hogy a feleségem útja másfelé fut a jövőben; – tudod hát, hogy nem úgy jöttem el hazulról, hogy asszonyszemély még egyszer érdekeljen. Nem – engem a vereség a munkámban és a hivatásomban nem kergetett asszonyok ölébe! Nem keresem én a menedéket: ha keserű a világom, hát csak érezzem az ízét azonmód keserűn! De cukrot szórni az epére? – felemás élet: nem jogosít sírásra, de átkozódásra sem. Megvoltam én már otthon az új munkahelyemen jól: tudod, hogy nem csináltam hiúsági kérdést abból, hogy kiszolgálom porcelán nippel vagy levesestállal azokat, akiknek szükségük van ilyesmire, szóval, a vevőket – hiszen ahogyan azelőtt a munkámért éltem, más hivatásban úgyse tudnék még egyszer föloldódni, tehát tökéletesen mindegy, mit művelek. Elvégzem a föladatom – de hogy szeretem-e vagy nem? – ki törődik vele, ha elvégzem. Voltaképpen a legtöbb ember így dolgozik – kinek kielégülés, beteljesülés a munka?... Tehát nem voltam én már olyan keserű, hogy feltétlenül új nember vigaszát áhítottam volna.

Madelaine azonban máris, minden teketória nélkül bejelentette, ott, a szökőkút előtti padon, s csak azért akadozott a nyelve, mert mindenáron magyarul akart ámulatba ejteni:

– Szabadságon vagyok, mit szól hozzá? Megmondtam a főnökömnek, hogy szabadságot akarok! – s mintha még mindig a fölöttesével veszekedett volna, a lábával is toppantott. – Azt válaszolta a főnök, hogy jövő hónapban otthon maradhatok, de én kijelentettem neki, hogy feltétlenül most akarok szabad lenni! – közben lefogta a gallyat, amivel szórakozottan a nadrágom szárát poroltam. – A drága édesmama úgyis egész nap dolgozik – folytatta –, és nem lehet magával. Hát majd én... Mert az tűrhetetlen, hogy maga egyedül csavarog reggeltől estig. Nem azért jött, biztosan!

– Vagyis azt hiszi, féltenie kell?

Nevetett, örömében nevetett:

– Félteni, félteni, látja!

– De kérem, higgye el, Madelaine...

– Madelaine? Maga is így hív? – nevetett. – Magda! csak mondja így: Magda! Magda!

– Kérem, Magda...

Letettem arról, hogy vitatkozzam vele.

... Amint hazaértünk, éppen csak a kabátunkat vehettük le, amikor anyám is megérkezett.

Vannak jelentéktelen pillanatok, melyek furcsamód olyan élesen maradnak meg az emlékezetünkben, hogy nem szabadulhatunk tőlük. Hát így

emlékszem én tisztán erre a villanásra: egy különben talán észre se vehető hószín mosoly olvadt el anyám szája szélén, szigorú arcának mindent mélyre temető szomorú melegében. – Mit jelentett ez? Megállapította, hogy lám, Magdával voltam délelőtt – és jóváhagyta? Ezért mosolygott volna? – Nem tudom, de bizonyos, hogy soha nem szerette, még kölyökkoromban sem, ha elbújtam előle a játékaimmal a másik szobába.

Tudjisten, én most is szégyelltem, hogy rajtakapott. Hogy azt hiszi: rajtakapott... Szóval, azonnal elfordultam.

– Leveled érkezett – mondta csöppet sem különös hangon, de nagyon gyorsan visszanéztem rá.

Elém tette az asztalra:

– Miért ijedsz meg ezért? – kérdezte.

Aztán később:

– A concierge adta ide, ő vette át a postástól. Ajánlott.

Közben nagy izgalommal már a borítékot bontottam. Otthon, elutazásom előtt meghagytam ugyanis a címem a házfelügyelőnél – s most tessék, máris megtalált ez a levél! Veszter László írt, te is ismered – emlékszel rá?

– Ki az? – kérdezte anyám, s még a kabátját se vetette le.

– Kollégám volt.

– De sürgős neki!

– Hallatlan! – kiáltottam olvasás közben nagyot nevetve, s a levélpapírral csaptam a homlokomhoz. – Micsoda fickó! Ez beperelte Katicseket!

– Kicsodát? Beszélj értelmesen!

– Katicseket, akiről meséltem neked. Akit számolni tanítottam. Katicsek tönkretette őt. Őt is...

– Ezt írja?

– Hogy jöjjek haza a tárgyalásra, fontos lenne a vallomásom. Jövő héten lesz...

Úgy néztek rám mind a ketten, hogy menten el is hallgattam.

Még mindig az asztal előtt álltunk. Anyám megfogta ugyan a szék karfáját, de nem azért, hogy leüljön. Magda-Madelaine pedig a kezéért nyúlt, és fölnézett rá.

– Mit kell ott neked vallani?! – faggatott anyám tovább. Soha nem remegő hangja olyan halk volt most, mint amilyen az elvonuló dagály után a tengerpartról visszafutó kavicsok pergése lehet.

És máris elérkeztünk addig a pontig, ahol eddig mindannyiszor elakadtunk. Igaz, te is azt mondtad, hogy túlságosan nagy ügyet csinálok ebből az egészből, nem kellene annyira mellre szívnom, satöbbi... De azt, ugye, nem mondod, hogy Veszter Lászlónak valóban nem volt szüksége rám? – Levele olvasása közben egyszerre elöntött Katicsek erőszakosságának, aljas aknamunkájának keserű emléke. Most azonban minek írjak erről. Látod, Veszter Laci nem felejtette el neki! Vagy most is azt tartod, hogy az az emberségesebb, aki elfelejti, s az az igazabb, az egészebb, az okosabb és főleg igazságosabb, aki elhallgat, aki megnyugszik?... Miért épp én nyugodjak meg, miért?! – Nem, nem öregem, ez lehetetlen! Mert az emlékezés, a keserűség – neked szégyellem így mondani, ezzel a szóval: a fájdalom – igenis éget és éltet, bizony éltet, barátom!

De az anyám?... Ő már nem ismer minket, tizennyolc éve elszakadt. Te így mondod: nem érdemes; – ő viszont egyszerűen azt sem érti, miről van szó. Ez a legrettenetesebb. Nekünk mindennapi gondunk, életformánk a

védekezés, a kitérés Katicsek láthatatlan csápjai elől, az örökös parírozás, a készenlét – anyám azonban nem érti ezt, ő így mondja:

– Szóval, most olyan világ lett, hogy bosszút álltok?

– Nem a bosszú miatt.

– De, de... Ez így ment otthon mindig (így mondta, képzeld: otthon). Az egyik mindig tartozik valamivel a másiknak. Nem lesz ennek vége soha...

– De hát, anyám, a becsületem!

– Becstelennek tartanak?

Én maradtam alul megint. Újra nekem kellett elhallgatnom.

Hogy becstelennek tartanak-e? – nem hiszem. Mondd, ugye, nem? Hiszen mindenki tudta, hogy igazságtalanság történt velem! Akkor valóban: ki előtt akarom a becsületem visszaszerezni? Vagy mégis neki, újból és újból őneki, az édesanyámnak lenne igaza? – Úgy összekeveredik bennem minden... Rettenetes így, ez rosszabb, mint a honvágy... Nem, nem lett volna szabad ide utaznom, nem kellett volna meglátogatnam őt...

Mert a becsület... Látod, ő azt mondja erre:

– Egy hete se vagy még itt, és ha visszamégy, magadért, meg azért a kollégádért... hogy is hívják?

– Veszter László.

– .. őérte... És én újra egyedül itt, amikor még maradhatnál... az becsület?

Most vetette csak le a kabátját. Elfordult, s én nem segítettem neki. Már bánom ezt, de akkor nem tudtam megmozdulni. Madelaine is csak állt, s egyre a terítő hímzésével játszott.

Az útlevelem még három hétig volt érvényes, de Veszter Laci tárgyalására öt nap múlva került sor...

... Egyre rosszabbul éreztem magam Párizsban.

Már akkor gondoltam, hogy írok neked, mert kétségbeejtő, ha nem beszélhetjük ki magunkat. De nem fogod megérteni a levelemet, és biztosan más se értené, ezért ne is mutasd senkinek.

Mert miért is nem mentem haza azonnal, segíteni Lacinak?! Hát jobb ez így? Hiszen már-már anyám szeme elé kerülni is félek, mert mindig kérdez, és mindig úgy, hogy nem lehet felelni rá; de ha hallgat, az még jobban fáj!... Madelaine pedig éppen az ellentéte: ő nem kérdez soha, mindig mosolyog. De nem ám csak úgy kívülről, láthatón – hanem egész lénye olyan mosolygós. Neki minden pontosan úgy helyes és jó, ahogyan csinálom, ha csak véletlenül szólom el magam, akkor is – ráadásul mégis folyton segíteni akar! Nem bírom, nem bírom! Lehet, hogy bennem a hiba.

Néha sikerül is megszöknöm tőlük, anyámtól és Madelaine-től. Egyszer például a Louvre-ban, amíg Courbet képe előtt Madelaine a szín- és térhatásról magyarázott, észrevétlenül befordultam a szomszéd terembe, és gyorsan elkeveredtem.

Egy könnyebb délelőttöt mindenesetre nyertem.

Tizennyolc évvel ezelőtt, amikor először voltam Párizsban, minden szabad időmet itt töltöttem, ezekben a termekben, Rafael, David, Manet társaságában; – most nem tetszett egyikük sem, gúnyosnak éreztem Leonardo mosolyát, és émelyített Rubens testisége... – Ki innen, ki hát, az utcára inkább, ott, a tömegben talán sikerül majd egyedül lennem...

És az anyám?...
És otthon Veszter László csalódott bennem.
Mit akarok hát voltaképp?!...

...Nem barátom, nem bolondultam meg. De amint múltak a napok, ahogy útlevelem érvényességi ideje csökkent, mindinkább súlyosnak éreztem még a rámborúló levegőt is. Haza kell mennem, szembe kell néznem velük, veled, s Veszter Lászlóval. Mit fogtok mondani? Mit szól majd ő? És mit felelhetek én? – neki, és főleg: önmagamnak?!... Próbáljam azt hazudni, hogy nem kaptam meg a levelét? – Elhinné, biztosan el.

Az utolsó héten már ki se mozdultam a Rue Monsieur le Prince-i lakásból. Így elértem, hogy délelőttönként végre egészen egyedül maradhattam. Mert ekkorra Madelaine is megunta, hogy négy fal közt őrizgessen; – azt mondta, lejárt a szabadsága – és újra munkába állt.

Anyám is egyre szótlanabb lett, arca szemlátomást megnyúlt, ajkát élesebben, keményebben zárta össze, mint valaha. Eszembe jutott, hidd el, a te édesanyád, a „kismama", aki oly melegen mosolyog s mindig megbocsát. Az enyém nem bocsát meg semmit – szigorú, számonkérő szava azonban mindannyiszor felszínre emelt, ha gyenge voltam; – keserű, kedvtelen, nagyon jó asszony. Az anyám. S bizony, önmagával szemben volt mindig a legerősebb. Azért döbbentem most meg: istenem, hogy összement szegény!

Mondom, már alig beszélgettünk. Utolsóelőtti este, az asztalnál, vacsora után, így szólt:

– Nincs senkid otthon... Pedig te olyan vagy, akire vigyázni kell.

Aztán átment a szobájába. Másnap rendes időben indult munkába, aztán este, lefekvés előtt összeszedte a holmimat. Szótlanul, egyenes derékkal járt-kelt, s amikor minden együtt volt már a bőröndömben, fölegyenesedett, s reszkető kezét az enyémhez tette:

– Megöregedtem, fiam. És mikor engednek téged megint ide?...

Meg akartam csókolni a homlokát, de a zsebkendőjét az arcához emelte.

Hogyan mondjam el neked, mi fájt most jobban? az, hogy vörös lett anyám szeme, vagy?.. Otthon, igen, otthon jobban fájna a becsületem... De innen minden olyan messzire van, itt minden más...

Anyám a következő nap ki se jött a szobájából. Madelaine-től megtudtam, hogy fölkelt, mély fotelben ül az ablak előtt, s nem készül az üzletébe. Tizenhat éves korától dolgozik, s nem emlékszem, barátom, hogy egyszer is beteg lett volna: soha nem engedte meg magának, hogy hétköznap reggel otthon maradjon. – Most meg mozdulatlanul ül az ablaknál!

Nem mentem be hozzá, pedig el kellett volna búcsúznom.

Az ajtóig el is jutottam. A fia vagyok: – én a kilincset fogva, épp olyan néma és mozdulatlan maradtam, mint ő odabent, az ablak előtt.

Az útlevelem lejárt, itt maradtam.

...Nem, nem bírom.

Anyám nem érti. Megfiatalodott, erős, és segít nekem, bármihez kezdek. Azt akarja, hogy meglegyen mindenem; – de nem érti, nem értheti: a becsületem otthon maradt, azt csakis otthon találhattam volna meg újra. Késő.

És Madelaine mosolyog.

Anyám, lásd, nem érti, még ő sem! De, barátom, ha még ő sem érti – akkor mi lesz velem itt, így?!...

Veszter Lacinak talán mégis mutasd meg a levelem.
Búcsúzom, barátod:

Tibor.

Párizs, 1956. október 24.

Ui.:
Ahogy postára vittem a levelet, ott hallottam, mi történt otthon! Hogy nem vártatok arra, amíg Veszter Laciék a bíróságon perelhetik vissza a becsületüket a Katicsek-félékkel szemben, hanem . . .
Úristen! mit csináltatok?!
Én meg csak állok itt, a posta előtt . . . Jaj, mi lesz otthon? . . . Átkozott vagyok!
Még mindig nem adtam föl a levelet, legszívesebben összetépném. Harmadik napja hordom a zsebemben.
Vigyázzatok!

*

Kajdi Tibor levelét decemberben kaptam meg, s természetesen megmutattam Veszter Lászlónak.
Azt mondta:
– Boldog ember! Na, ő már jó helyen van!
Istenem, hát Veszter László is így?! . . .
Ez elkeserített, s másnak nem adtam oda a levelet. Nem tudom, nem tudom, mit kezdjek vele.

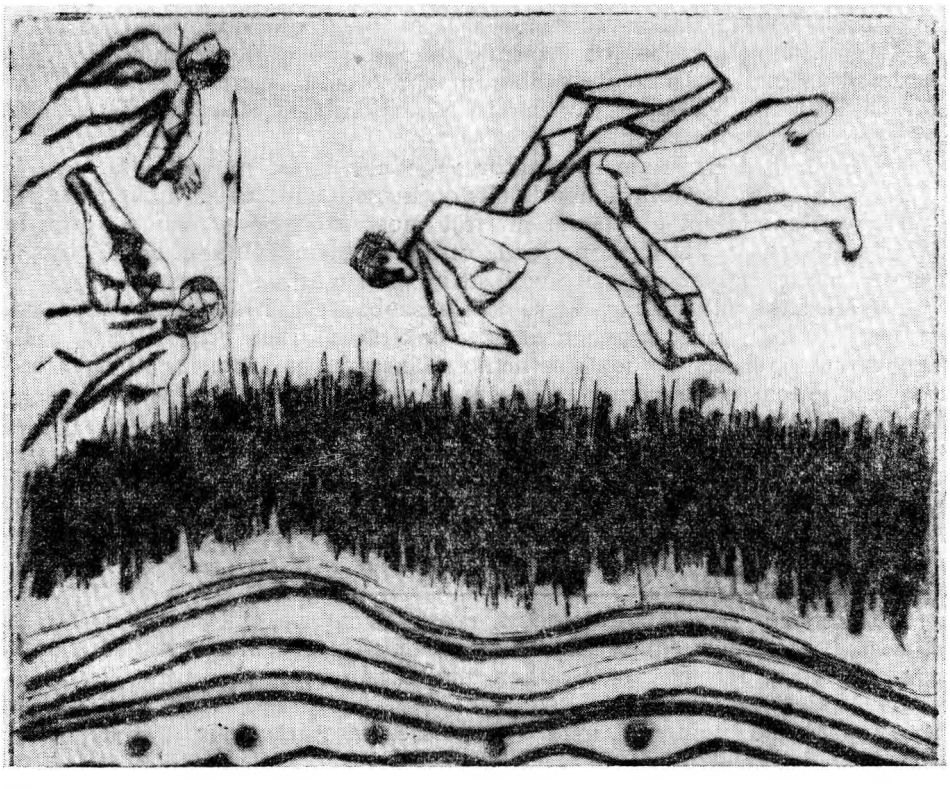

SOBOR ANTAL

A MADARAKKAL DÉLRE

Dr. Gyula Péter a madarak több évtizedes tanulmányozása során oly kivételes közelségbe került a szárnyasokkal, amely közelség páratlan az ornitológia művelőinek körében. Ami pedig a legutóbbi eseményt, a tudós csodálatos metamorfózisát és váratlan távozását illeti, éppenséggel példátlanul áll a tudományág történetében.

A rendkívüli eset előzményeként, a nyár múltával, ahogy elérkezett a madarak nagy repülésének ideje, Gyula Péter minduntalan a fényes égre emelte arcát, ahova kedves madarai rajzolták szárnycsapásaikat; a vándormadarak gyülekezésekor pedig nem volt már nyugta és maradása, mivelhogy minden madarak közül a vándorló fajtákat szerette a legjobban. (Róluk készült följegyzéseit és dolgozatait időközönként publikálta a különféle természettudományi közlönyökben, madártani kiadványokban és gyűjteményekben.)

A nevezetes távozást megelőző délután befejezte összegező munkája nyomdai kefelevonatának javítását. A mű monográfikus értekezés a hazai költöző madarakról; e tárgykörben végzett vizsgálódásainak fölmérő eredménye. Amikor elvégezte a nyomtatvány javítását, egy kis csomagban személyesen adta postára a kiadónak. Este családja körében költötte el szerény vacsoráját, ezt követően pedig dolgozószobájába kérette a feleségét, leányát, vejét és három unokáját. Hellyel kínálta őket, maga az íróasztalhoz telepedett, és végighordozta tekintetét a szobán, amelynek falait könyvespolcok bélelték, és kitömött madarak sokasága borította. Arca sugárzó volt, öröm és ünnepélyesség áradt róla. A hangja szokatlanul csengett, amit pedig mondott, meglepte hozzátartozóit, hiszen ennek előtte gondjaival sohasem hozakodott elő efféle családi körben.

– Hat éves voltam – kezdte Gyula Péter –, amikor apám először magával vitt a tóra. Ladikba szálltunk, és kieveztünk a csöppnyi Danka-szigetre. Apám kilépett a partra, megvizsgált egy érdekes fészket, magához vett néhány tojást; és mialatt én várakoztam rá, madár röppent a fejemre. Ott álltam a ladikban, fejemen a madárral. Fölnyúltam érte, levettem, a mellemre szorítottam. Csodáltam, hogy milyen fényes tollú, szép madár. Apám odajött hozzánk, megsimogatott, és azt mondta: – Na, most ereszd el szépen! – Földobtam a madarat. Körözött egyet fölöttünk, aztán megbillent, szárnyain megcsillogtatta a fényt, és nagy ívben elszállt a tó fölött. Néztünk utána ott a nagy csöndességben, elkísértük tekintetünkkel, amíg bele nem veszett a messzeségbe. – Repülni volna jó! – mondta apám csöndesen, majdnem sóhajtva. Én azt a délutánt soha el nem felejtem. Ma is hallom apámat, ahogy akkor mondta: – Repülni volna jó!

Gyula Péter kevés szünetet tartott, igazított valamit az íróasztalon, aztán folytatta:

– Mármost mit tesz egy életen át a türelmes figyelő? Anélkül, hogy csorbítaná az ember és madár kapcsolatának ősidőkből származó költőiségét, szüntelenül azt fürkészi, mi minden van együtt a madár mozdulatának gráciájában, hangjának lágy trillájában. Az oly szívesen hallgatott dal, a madárének

eredendő célja nem a gyönyörködtetés. A kutató tudva tudja, hogy éppenséggel rejthet veszedelmet, tragédiát is. A muzikológiai vizsgálódások a melódiacsírákban a létezés mélyebb tartalmait tárják föl. A madár minden indulatának más-más hangja van. Az akusztikai megfigyelés sok izgalmas, eddig rejtett, ismeretlen kérdés válaszához vezethet el bennünket. Itt van például a vándorlás! Miért vándorolnak mindig ugyanabban az irányban? Hogyan alakítják ki a darvak közismert tökéletes V-betűjüket? Mi az oka továbbá, hogy egyesek Itáliába, mások a Nílus deltájához mennek? Miféle „radar" segíti vissza őket a szülőföldre, ugyanarra a fészekre, kéményre? A feleletre váró kérdések özöne! És itt van egy sor genetikai probléma! A funkcionális szerep mellett az evolúciós megismerés köre . . .

Hirtelen elhallgatott. Mosolyogva tekintett szét az arcokon, mutatóujját magasra emelte, és azt mondta: – De megálljunk, hiszen ti álmosak vagytok! Ideje lefeküdni, holnap korán kell kelnünk.

Fölállt, nyújtózott egyet, karjait széttárta. Nem panaszosan, inkább kedélyes évődéssel említette fájdalmait, amelyek időnként lapockáiba nyilallnak; gyulladást is emlegetett, és holmi duzzanatokra célzott, amelyek a lapockáira nőttek. Ám felesége aggódó kérdéseit gyöngéden elhárította, diszkrét csókot váltott vele; megsimogatta unokái fejét, és visszavonult a hálófülkéjébe.

Másnap jókor reggel ott állt az udvar közepén, és szétterpesztette hatalmas szárnyait, amelyek az éjszaka nőttek a lapockáira. A mézszínű szeptemberi fényben első szárnypróbálgatásait végezte.

Mozgását távolról reggeli tornának is vélhette valaki, ha mindez nem két pompás, fényes tollazatú szárnnyal történik. De csupán a család tagjai nézték őt a verandáról, ők pedig mindannyian tudták, hogy valójában mit művel a tudós. Fejüket oldalt billentve gyönyörködtek a látványban, ahogy Gyula Péter sután-kecsesen mozgott óriás két szárnyával.

– Még vigyáznia kell, nagyapa, hogy meg ne botoljék bennük! – kiáltott elragadtatással a legnagyobbik unoka.

Gyula Péter rövid ideig tollászkodott, aztán lassan, méltóságteljesen emelintett a szárnyakon, majd szélesen, gyönyörűen szétterjesztette őket. Hol jobbra, hol balra fordította a fejét, mérte a szélességüket, kezével bátortalanul végigsimított rajtuk.

– Nézzétek, milyen szépek, erősek! – kiáltott föl alig leplezett izgalommal, már-már gyerekes ujjongással.

– Látjuk, hogyne látnánk! – mondta a felesége, és könnyek gyűltek a szemébe.

Gyula Péter most verdesett néhányat a szárnyakkal. Teste megremegett, csaknem orrabukott, ám keserűség nélkül, hangosan nevetett ügyetlenségén. Újra megpróbálta, ezúttal jobban sikerült, biztosabban állt lábujjhegyén.

A család tapsolt a sikernek.

– Rajta, nagyapa, még egyszer!

Suhogni, csattogni kezdtek a szárnyak, s a tudós előbb csak néhány centiméterre, majd térd-magasságnyira fölemelkedett a levegőbe. De nyomban le is huppant a földre. Gurgulázó nevetése megszakadt, megüthette magát, talán a bokája fájt.

– Szétterpesztett szárnyakkal tessék leszállni! Szétterpesztett szárnyakkal! – kiáltotta egyszerre a leánya és a veje.

– Csakugyan, nem szabad túl korán összezárni – mondta a tudós.

Másodszorra így próbálta meg, és a gyakorlat kitűnően sikerült. Szépen fölemelkedett, majd visszaereszkedett.

– Na, pipáltatok-e már ilyent? – kiáltotta lihegve.

Leeresztette és összezárta szárnyait, pihent egy kicsit, aztán óvatosan föllépdelt a verandára. A szárnyakat vigyázva emelte, hogy földet ne érjenek, a sarkába ne ütközzenek; emiatt járása némileg bizonytalanná vált, észrevehetően imbolygott is.

– Itt az ideje, kedveseim, hogy útra keljek – mondta mosolyogva, és a felesége vállára tette a kezét. – Látjátok, milyen nyugtalanság uralkodik már napok óta mindenfelé. Készülődnek, gyülekeznek, búcsúznak. A dankasirályok már úton vannak a meleg vizű tengerek partjára, búcsúznak a molnár- és füstifecskék. Nekem is mennem kell!

Meg kell hagyni, a búcsúzás percei érzékenyek, sőt megrendítőek voltak, mindamellett Gyula Péter iparkodott tréfás mederbe terelni a szót. Élcelődései közé azonban komoly rendelkezéseket és meghagyásokat is vegyített: feleségét körültekintő elővigyázatosságra intette, unokái figyelmét fölhívta a szorgalmas és kitartó tanulásra, kiváltképpen a legkisebbikét, akinek tanulmányi előmenetelével elégedetlen volt. Figyelmeztetett néhány sürgős ház körüli munkára, apróbb hétköznapi teendőkre is kitért.

Mindezek után magához véve aktatáskáját, lement az udvarra, még egyszer búcsút intett szeretteinek, és lendületes, széles szárnycsapásokkal a magasba emelkedett.

Látta föntről a családját a tenyérnyi udvaron, s nyomban integetni kezdett. Azok odalent fölnéztek rá, szemük elé emelték a kezüket. Láthatták a tudóst roppant szárnyaival, amint fölöttük vitorlázott, meg-megbillenve körözött néhányat. A szárnyakon himbálódzó test vézna volt, most megmutatkozott az is, hogy az egyébként kifogástalan öltöny mennyire alkalmatlan a repülés viszonyai között, és az ide-oda billegő aktatáska is célszerűtlen odafönt, sőt fölösleges kölönc. Szemüvege csillogott, tömött, őszes bajuszkája remegni látszott. Mosolygott, s mintha valami bocsánat kérő szót is motyogna a feleségének. Hallani persze nem lehetett semmit.

Még egy tiszteletkört írt le, aztán oldalra csapott, meglendültek a szárnyak, nagy verdesésbe kezdtek. Gyula Péter iparkodott egy éppen elhúzó sirálycsapat után, amely távolabb remegett a párás fényességben.

Felesége, leánya, vője és unokái addig néztek utána, amíg szárnyának ezüstös csillogása bele nem veszett a messzeségbe . . .

Néhány nappal e különös esemény után az újság betűtengerében rövid hír látott napvilágot:

„Salernóban megnyílt a Nemzetközi Madárvédelmi Szövetség európai szekciójának kongresszusa. A hazai tudomány képviseletében Dr. Gyula Péter ornitológus a dél-olaszországi városba repült."

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

Új helyemen az irodába osztottak be egy félelmetes figura mellé. Ő sem kerülte el sorsát: – Megírtam. Az „Alvajárók" című regényem egyik legundorítóbb szereplője. Megajándékoztam egy példánnyal, nem sok örömet szerzett neki a történet, de nem ismert magára.

A „Csibráky" – tól odáig ráleltem a módjára, miként kell eljárni, ha élő modellről írok, a modell, tegyük föl, vörösszakállas sánta sikkasztó, aki azért szánja rá magát a bűnre, hogy költekező, követelődző felesége szeszélyeit kielégíthesse. Az író a lényeget, vagyis a sikkasztás tényét és okait megtarthatja – azzal a feltétellel, hogy az egyébként tökéletesen érdektelen külső körülményeket megváltoztatja. Nagyon fontos, hogy a személyleírás eltérő legyen, vörös szakáll helyett kopaszság, sántaság helyett legyezőszerűen elálló szőrös fülek s ugyanígy meg kell változtatni a helyszínt, eredetileg bank volt, átteszszük hát a nyugdíjpénztárba. Ha a külsőségek nem keltik fel a gyanúját, a hülye a hülyében, a gazember a gazemberben, a részeges a részegesben, a garázda a garázdában, sőt a buzeráns a buzeránsban sem ismer magára. Több ízben, eredményesen kipróbált módszer.

Egyetlen óvatosságra intő tapasztalat: – egy modellül választott lány megorrontotta a rokonságot a regényfigura és saját maga között. De nem! Ez a megfogalmazás nem helytálló. Fölfedezte a regényalakban a saját tulajdonságait, megundorodott tőlük s azzal védekezett, hogy a regényt hazugnak bélyegezte.

Egyetlen említésre méltó epizód hivatali pályafutásomnak ezen az állomásán, megismerkedtem Steinhoffer Erikkel, főnököm barátjával. A közelben dolgozott és át-átlátogatott az Iparművészetire. Eleinte csak azért érdekelt, mert a hivatalnoki elembertelenedés riasztó példáját láttam benne. Iparkodtam a bizalmába férkőzni, félig-meddig sikeresen. Odáig mindenesetre eljutottam, hogy meghívott a lakására, rádiót hallgatni. Később kitérek majd e két részből álló iszonyatos történetre, melynek elejét egy Üllői úti albérleti szobában ismertem meg, a végét utazás közben hadifogságban.

Hamarosan elszakadtam a főnökömtől az Iparművészetiben, és vele együtt a homályos lelkű Eriktől. Valahogy híre terjedt román tudásomnak, sokkal nagyobbnak, mint amekkora volt. Igaz, írtam néhány könyvismertetést román művekről a Nyugatba, egy hosszabb tanulmányt a Magyar Szemlébe a sämänätorizmusról, azaz a román irodalom népies irányzatáról, ezzel nyilván hozzájárultam a hír megalapozásához.

Mindenképpen tény, hogy az egyetem jogi karának kebelén belül alakult Kisebbségtudományi Intézetbe engem neveztek ki román, Gogolák Lajost szlovák szakértőnek. Ez időben még mindketten ádobosok voltunk. Az az idegösszeroppanással fenyegető munkaverseny, amelyet a Szociográfiai Intézet, a Statisztikai Hivatal, meg nyilván más állami intézmények boldogtalan ádobistái folytattak egymással a kinevezés reményében s amiből én a visszalopott cédulák révén vontam ki magam, minden elképzelhetőnél mocskosab-

ban végződött. Nevezetesen úgy, hogy miután néhány ádobistát csakugyan kineveztek, a kinevezés után néhány hónappal, visszaminősítették őket ádobistává.

A Kisebbségtudományi Intézetet hajszálra úgy, mint a Szociográfiait, egy egyetemi tanár, K. kegyelmes úr becsvágya hívta életre. Éppoly gondosan távol tartotta magát nemcsak az intézettől, hanem a munkától, mint napjainkban a tanszékvezető professzorok általában, valamivel kevésbé azonban, mert a kollégiumait személyesen tartotta meg. Az Intézet ügyeit tanársegédére bízta, egy tisztalelkű, jóindulatú, de szervezésre, irányításra a legcsekélyebb mértékben sem alkalmas közepes képességű szobatudósra.

Minthogy rossz hírem megelőzött, abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy K. kegyelmes úr személyesen is fogadni méltóztatott. Ebben a kegyben Gogolák kollégám – akit a kortársak szerint valójában GOLÁK-nak hívtak s a neve első szótagja csupán azért kettőződött meg, mert jóbarátja, a dadogó Hevesi Bandi, gyakran emlegette – szóval Gogolák e kegyben sohasem részesült.

Kegyelmes főnököm rövid párhuzamot vont a két intézet között s a párhuzamból azt szűrte le, hogy míg a Szociográfiai Intézet működésének a szellőztetése csupán a hivatali fegyelem ellen elkövetett vétség, hasonló eljárás a Kisebbségtudományi Intézet esetében már hazaárulásnak minősül, tekintettel az Intézet működésének sajátos területére. Ünnepélyes meghajlás kíséretében megfogadtam, hogy az én hibámból semmilyen adat nem szivárog ki az Intézetből, se közvetlen, se közvetett formában nem írok róla.

– Megbízom úri becsületszavában – mondta a kegyelmes úr. Kezet nyújtott. Eltávozhattam.

Fogadalmamat akkor sem szeghettem volna meg, ha hivatásos esküszegő vagyok, aki mint a jeles cserkész napi jócselekedetről, napi esküszegéseimről lettem volna köteles beszámolni Lucifernek, Mefisztónak vagy Belzebubnak. Intézetünk nem hetek, hanem már hónapok óta . . .

Itt valami olyan terminusra volna szükség, olyan igére, mely egyszerre fejezi ki a létezést és a nemlétezést. De jure az Intézet fungált, de facto nem.

Közvetlen főnökünk, a tanársegéd úr, akinek ez az állás jövedelmet is hozott, napról napra ellátogatott az Intézetbe, tett-vett, kérdezősködött, aztán elmerült valamilyen magánmunkában. Kérdéseinkre, hogy mi a feladatunk, mit kell csinálnunk, ilyenszerű válaszokat adott:

– Ne nyugtalankodjanak az urak, majd kialakul . . .

– Épp most tárgyaltam a kegyelmes úrral . . .

– A kegyelmes úr megbeszéléseket folytat a miniszter úrral . . .

Magánmunkákat végeztünk tehát, cikkeket, tárcanovellákat írtam, fordítottam kézírással, mert írógépet egyelőre nem vásárolt az intézet, Gogolák állandó munkatársként működött valamelyik napilapnál, annak körmölt.

Igenám, de a tanársegéd úr, akinek éppúgy nem volt feladata, mint nekünk, ugyanúgy unatkozott, mint mi, fájt, hogy nem főnökösködhet, holott szeretne, sőt kötelessége volna, mert megfizetik érte, a tetejében tiszta jellem volt, irtózott a jogtalan keresettől, nem szerette az efféle törvénytelen tevékenységet. Belenézett a munkánkba, becsületes arca elkomorodott, fájdalmas szemrehányással tárta szét két karját:

– Dehát, uraim, önöket az állam nem azért fizeti.

– Tessék munkát adni, tanársegéd úr – válaszoltuk szelíden, mert a galamblelkű főnököt fájt volna megbántani.

– A kegyelmes úr éppen most . . .

Kínlódva magyarázott, meg-megremegő állkapoccsal, meg-megránduló nyakizmokkal. Egyetlen árva szó sem volt igaz abból, amit mondott, jóhiszeműségéhez mégsem fért kétség. Úgy mondott valótlant, hogy nem hazudott.

A helyzet egyre rosszabbodott, a kegyelmes úr a fellegekben, a tanársegéd úr idelent a földön, de tekintete a kegyelmes úron függött s a földön egyebet nem észlelt csak azt, hogy mi hivatalos időben a saját munkánkkal foglalkozunk, később azt, hogy a hivatali időnek csak csekély hányadát töltjük az intézetben. Ettől kezdve razziákat tartott, úgyszólván kivétel nélkül eredményesen, mert ügybuzgó munkatársak helyett többnyire tátongó űr fogadta, hol én mentegettem a távollévő Gogolákot, hol ő engem.

– A hivatalos idő, uraim, az hivatalos idő – mondta főnökünk s a hangja remegett.

– Tessék munkát adni, tanársegéd úr!

– Tessék munkát adni, tanársegéd úr!

Nem kértünk már, követeltünk. Tekintete elborult, maga elé révedt a mindig fényes parkettre, a túlhajtott értelmi erőfeszítéstől olykor egy-egy izmocska vibrálni kezdett a halántékán, a szája vagy az orra szegletében. Válaszai most már őt magát sem elégítették ki, szégyellte elismételni, hogy a kegyelmes úr így vagy úgy, az államtitkár úr amúgy, s hogy valami éppen formálódik, alakul. Tudta már, hogy egészen másra van szükség, hogy mire, arra sehogysem tudott rátalálni. Szürke arca, vérerekkel átszőtt szemgolyója álmatlanul áttöprengett éjszakákról tanúskodott, az az újabb szokása, hogy ültében elbóbiskolt az asztalnál, majd úgy riadt fel, mint akinek az utolsó ítélet angyala trombitált a fülébe, megértettette velünk, hogy magát emészti meddő lelki tusakodásaival.

Talán dicsekvésnek hat, de azt hiszem, én mentettem meg. Ha nem lépek közbe, belerokkan a lelkiválságba, mellyel a maga erejéből nem sikerült megbirkóznia. A hasonló esetekben állítólag eredményes altató-terápiát akkor még nem ismerték.

Működött Budapesten „Népies Társaság" fedőnév alatt egy félig-meddig titkos intézmény, amelynek a működése egyébként nem hágott át semmilyen jogszabályt, sem hazai, sem nemzetközi viszonylatban. Érdemes néhány sorban ismertetni a Társaságot, amely ellentétben a Kisebbségtudományival meg a Szociográfiával, emberséges és hasznos munkát végzett.

Mindenekelőtt a Társaság diákotthont tartott fenn, amelyben minden erdélyi diák ingyen vagy olcsón lakhatott, anyagi helyzetéhez képest; a Pesten tanulók a diploma megszerzéséig. Emellett gyámszülő Társaságokat szerveztek évekkel azelőtt, hogy Zilahy a „kitűnőek iskolájáról" szónokolt. Ha valahol feltűnt egy tehetséges, de szegénysorsú erdélyi gyerek, tíz-húsz vagy harminc kereső kötelezte magát, hogy X éven át havi ennyi és ennyi pengővel hozzájárul a tehetséges gyerek taníttatásához. Magam is több gyámszülő társaság tagja voltam s fizettem havi két-két pengőt gyámoltjaim támogatására.

A Népies Társaság előfizetett a fontosabb román lapokra. Ezeket az egyik vezető elolvasta és piros ceruzával megjelölte az elsősorban magyar vonatkozású cikkeket, amelyekkel a sajtószemlében foglalkozni kell.

Sajnos, nem tudom rekonstruálni, miként jutottam álláshoz a Népies Irodalmi Társaságban. Annyi tény, hogy apám ezúttal nem akadályozott, nyilván mert birtokában voltam a szerinte pótolhatatlan státus-fétisnek, a diplomá-

nak s most már jóformán mindent megengedhettem magamnak. Ha nyolc évvel korábban itt kezdhetem, tömérdek szenvedést megtakarítottam volna.

Új állás, új konfliktus. A munkaidő a két munkahelyen egybeesett, itt is, ott is reggel nyolctól délután kettőig tartott. Minthogy a Népiesektől havi százhúszat, a Kisebbségtudományitól még mindig csak havi nyolcvanat kaptam, az utóbbi állást készültem feláldozni, hogy ha az összeütközést nem sikerül kijátszanom.

Az első játszmát különösebb erőfeszítés nélkül megnyertem. Alázatos kérésemet – a két háború között kérni előírásszerűen csak „alázatosan" lehetett –, hogy délelőttről délutánra tegyük át a Kisebbségtudományi munkaidejét, mivel „ideiglenesen" megbízást kaptam egy intézménytől és havi nyolcvan pengőből, ugyebár, nem lehet megélni, a tanársegéd úr, mint említettem jó lélek, habozás nélkül teljesítette. Már csak azért is, mert délutánonkint az egyetem épületében tartózkodott, hogy a kegyelmes úr rendelkezésére álljon. Egy másodpercig tétovázott, megtört fényű szeme a fejem fölött bizonytalankodott, mélyet sóhajtott s megszólalt mégis, a kötelesség parancsa erősebbnek bizonyult a restelkedésnél és a keserű tapasztalatoknál:

– Remélem, Grandpierre úr, délután pontosan be fogja tartani a hivatalos órákat.

– Természetesen, tanársegéd úr. És hálásan köszönöm a kedvességét.

– Szót sem érdemel – ezt már természetes hangon mondta.

Harmad-, negyednap razzia, sehol senki. Figyelmeztetés. Újabb razzia és újabb figyelmeztetések. Se Gogolák, se én, a fülünk bojtját sem mozgattuk, mintha a kegyelmes úr helyettese és képviselője a világon sem volna. A következő razziákat már nem követte figyelmeztetés, néhány jel árulkodott a főnök látogatásáról, elmozdított könyvek, tintafolt az itatóson.

Mennyit szenvedhetett, mennyit őrlődhetett ez a szerencsétlen ember miattunk, meg saját maga miatt. A kegyelmes úrhoz nem mehetett panaszra, a felelősségrevonás következményeként, pillanatok alatt kiderült volna, hogy főnökünk nem szervezte meg az intézetet. Mi is megkaptuk volna a magunkét, de ő mit kapott volna: Mi az, kérem, félév eltelt és még sehol semmi?! Maradt volna a drámai kiűzetés, lángpallost ragadni, mint a bibliai angyal s úgy kirúgni a fegyelmezetlenkedőket, hogy a lábuk se érje a földet. Amellett a kiüzetést évenkint háromszor-négyszer meg lehet ismételni, s ha nem is megy semmi, fegyelem, az van. Csakhogy főnökünk vajszíve inkább meghasadt volna, mintsem ilyen durvaságra vetemedjék.

– Betehetne eggyel többet? – kérdeztem egy délelőtt Ilonkától, a Népies Irodalmi Társaságban. – Viszi a gép?

– Hogyne vinné! De minek? Hiszen . . .

– Nekem is szükségem volna egy példányra. Lehet, hogy könyvet írok az anyagból . . .

Az Erzsébet-híd mellett lebegett a Duna-uszoda férfi részlege. Jegyet vettem, megfürödtem, megebédeltem s valamikor három és négy között bementem a Kisebbségtudományi Intézetbe. Főnökünk nem tartózkodott odabent, de egy félóra múlva megjött. Átnyújtottam neki a román sajtószemlét:

– Mit tetszik gondolni, tanársegéd úr, ennek hasznát venné az intézet?

Tekintete mintegy a papiroshoz ragadt, vaktában, hátrafelé tapogatódzva kereste meg a fotelt s ereszkedett bele. A sebészre nem néznek olyan őszinte hálával, egy életmentő operáció után, mint ahogy a tanársegéd nézett rám, könnyben úszó szemmel, de megfiatalodva.

– Igen, igen – lelkendezett –, az intézetnek erre van szüksége. És hol csinálta, hogy csinálta?

– A Parlamenti Könyvtárban. Ott gép is van. Dehát, tanársegéd úr, ez időbe kerül.

Hónapokig, bár meglehet, hogy évekig a sajtószemlével járultam hozzá az intézmény munkájához. Ezzel egyben megvásároltam a jogot arra, hogy negyed-félóráknál többet sohase töltsek a munkahelyemen. Észrevették természetesen, hogy a szemle: – másolat. Azzal védekeztem, hogy elkopott a szalag, a másolat olvashatóbb. Később gépet is vásároltak, a fikció azonban, hogy a szemlét a Parlamenti Könyvtárban készítem, megtámadhatatlan volt, mert előfizettek ugyan néhány sajtótermékre, én azonban tízszer annyi forrásból merítettem.

Lassan csakugyan „kialakult" az intézet munkaköre, ahogy tanársegédünk számos alkalommal megjósolta, nyilván a kegyelmes úr intézkedett.

Noha botrányt kavarni körülötte nem sikerült, a „Csibráky szerelmei"-nek irodalmi körökben sikere volt. A feleségem összegyűjtötte a kritikákat, több mint harmincan foglalkoztak vele. Egy évre rá új regénnyel jelentkeztem. „A nagy ember"-rel. Hála időszerű témájának, ez a könyvem több felé eljutott, mint az előző. Bálint György – aki úgy lett barátom, hogy előbb a maga részéről felfedezett – terjedelmes tanulmányt írt a regényről. „A toronyőr visszapillant" szerkesztői a Bálint György írásaiból összeállított kétkötetes kiadványba ezt a tanulmányt nem vették be, ennél jelentéktelenebbet, számosat. Adalék, hogy a magyar írók egy része miért válik szükségképpen az üldözési mánia áldozatává. Én szerencsére nem hajlok rá.

1938-ban megjelent a negyedik regényem, az „Alvajárók", a kitűnő címért Illés Endrének vagyok adósa, a Baumgarten-díjért viszont, amivel a regényt kitüntették, alighanem Halász Gábor kritikájának a Nyugatban.

Néhány évvel a fenti dátum előtt megegyeztem a Franklin Társulattal, hogy havi százhúsz pengő előleget kapok, utólagos elszámolásra. Ez az állandó előleg többet ért, mint egy állás.

Nem mértem még fel tudatosan, hogy milyen óriási eredményeket értem el, s hogy milyen kivételes helyzetet verekedtem ki magamnak. A katalizátor szerepét egy minden valószínűség szerint félreértett helyzet játszotta. A helyszín P. Bandi szobája volt, a Franklin főhadiszállása. Irodalmi terveimről tárgyaltunk, ő azt akarta, hogy inkább ezt a témát írjam meg először, én jobb szerettem volna a másikat.

– Várj csak! – szólalt meg hirtelen P. Bandi, aki egyrészt ideges alkat volt, állandó mozgás-kényszer hajtotta, másrészt anyagiakban közismerten kicsinyes.

– Várj csak! Megnézem a számládat.

Egy darabig lapozott a kartotékok között, aztán felnézett s úgy közölte velem:

– Kilencszáznegyvenhárom pengő előleget vettél föl.

Lehet, hogy eszeágában sem volt kihasználni ellenem az eladósodás tényét. Nem is emlékszem semmi ilyesmire utaló következményre. A mozdulatot talán az az aggodalma sugalmazta, hogy ha a kevésbé népszerű témát választom, még jobban eladósodom, ami nemcsak nekem, de a vállalatnak is hátrányos, hisz a tőke egy részének, bármily minimális, a befagyasztásával egyenlő.

Mindenre kényesen reagáltam, ami a függetlenségemet érintette. Nyilván ez az érzékenység késztetett arra, hogy játsszak a szituációval, hogy képze-

letben minden benne rejlő lehetőséget kibontsak. A többi közt a zsarolás változatát is kidolgoztam.

Tény, hogy ebben az időben eszméltem rá helyzetemre. Engem nem lehet zsarolni, sebezhetetlen vagyok, mint Siegfried. Ráeszméltem, hogy hála két állásomnak és a másik két jövedelmi forrásnak: – a regényírásnak és a sajtónak, én vagyok Magyarország legfüggetlenebb írója. Ráeszméltem, hogy az anyagi függetlenség egyben erkölcsi és szellemi függetlenséget jelent.

Mégsem voltam elégedett, mégsem éreztem jól magam idehaza. Megint fel-felmerült képzeletemben az épinali húsos özvegy alakja s a vele kapcsolatos esélyek, melyeket nem játszottam meg. Takarékkönyvet váltottam és hozzá kezdtem a pénzgyűjtéshez.

(Folytatjuk)

RADNAI ISTVÁN

Csend hídja

csend hídja
magány arany ösvényei
domború gyümölcsök
tejbélű mellek
ében kupolák mahagóni cseccsel
szerelemízű szüreteken

a zaj kapuját magad után
a magad kapuját magad előtt
a süket fal porrá omlik
a tanúság barlangja benned
lelkiismereted mélyén a jóról
árulkodik

köldökzsinór a kezdethez

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Öregjeink

Öregjeink sorra készülődnek
ki dupla szaltóval búcsúzik
más akárha járdáról lépne le
vagy a trambulinról ránkkacsint
leszünk-e kellően tiszteletlenek
örök emlékükre fogadkozunk
s elengedjük a kezüket

Éjszaka riadóztatták

Éjszaka riadóztatták a széncinkéket:
valaki lehér ponyvát vetett a horkanó hegyekre,
kövessék-e a délre menekültek útját?

a cinkék reggelre erkélyemre gyűltek,
a szemétvödör peremére,
utasításokkal látom el őket,
tavaszig elkonspirálunk.

Én csak

Teremtésre ajzott tested
a kezdetektől időzítve –
szapora sejtek pergése visz
e lassudó robbanásig –

én csak az ijat pattintó ujj –
a lavinát kiváltó mozdulat –

mely bárkié lehetne.

BERTHA BULCSU

Balaton

A pincék szertartásos látogatása ősszel kezdődött, a kukoricatöréssel egy időben. Ilyenkor már leforrt az előszüretkor kipréselt must, s a gazdagabb pincékben még óbor is akadt. A Balaton parti falvakban, akit „hívnak valakinek", annak szőlője és pincéje is van. Akinek pedig pincéje van, ad magára. Meghívogatja a komáit, barátait és a falu vezetői, tanítói közül is azokat, akiket tart valamire. A falusi pinceszerek szertartásos ideje a késő ősz és a tél. Ilyenkor lehet megkóstolni az újbort, összehasonlítani az előző évivel, vagy a szomszédok borával. Az alacsony mestergerendáról leakasztanak egy kis megavasodott sonkát, szalonnát, a tarisznyából kenyér és vöröshagyma kerül elő, s falatozás, kortyolgatás közben előjön a szó valamiről. Legtöbbször a földek állapotáról, a vagyoni viszonyokról, a falu helyzetéről, a vezetéséről. A gazda borozgatás közben sokszor tanácsot kér a komáitól. Milyen fajtát telepítsen a vén tükék helyére? Kinek jobb eladni a bort? A keszthelyi kocsmárosoknak, vagy a pápaiaknak, nagy tételben? Ki hogyan rakja össze a pálinkafőző üstöt, és hogyan szedi szét? Köztudott, hogy a „holdüstöket" csak úgy lehet elrejteni a finánc elől, ha nyolc-tíz darabra szétszedhető, s a darabokat a gazda széthordja a házában. Van, aki úgy szétrakja az üstjét főzés után, hogy a rákövetkező télen nem is találja meg minden alkatrészét. Ilyenkor aztán vagy előkáromkodja mégis, vagy kölcsön kér hozzá valamit. Ez a kölcsönkérés a legrosszabb. Mert a pálinkafőzésről általában szívesen beszél minden gazda, de a konkrét törvényszegéshez nincs kedve tanúkat hívni.

A falusi legények nagykorúsága a pincekulccsal kezdődik. Ünnepélyes pillanat. Van, aki tizenhat éves korára eléri, de van, aki csak a leszerelés után élvezheti a szülői bizalom legnagyobb jelét. Ez a pincekulcs. A gazda átnyújtja a fiának a pincekulcsot: „Itt van fiam a kulcs, ha gondolod, fölmehetsz a hegyre a pajtásaiddal . . ." Ez amolyan csendes férfiavatás. A legény elveszi a kulcsot . . . Örömöt mutat, de szavakkal alig köszöni. Mit is köszönne? Ilyenkor már rendszerint sokkal többet dolgozik a családi szőlőben, mint az apja. A kulcsot régen várja. A nyár elején számított már rá, de az is előfordul, hogy hosszú évek óta készül a pillanatra. A pajtásait jó előre kinézte. Pontosan tudja, hogy kiket hív meg a pincéjébe először. Van köztük vele egyívású, hasonló módú, van rangosabb gazda fia, és van köztük iparos is. Ez nem szabály, de ösztönösen a legtöbb legény így válogatja össze ivócimboráit. Kimennek a hegyre, beállnak a hordók közé a pincébe, vagy megállnak a présházban. Állva iszogatnak, beszélgetnek három-négy óra hosszat. Ha alkalmas tűzhely is van a présházban, akkor az is előfordul, hogy tüzet raknak, s asztalhoz ülnek. De a Balaton környéki borházak bútorzata nagyon mostoha. A présház legtöbb helyen lomtár, s a présnek és a darálónak is alig lehet bent helyet szorítani. Ilyenkor megállnak a pincegádorban, s állva poharazgatnak. A legény fiú vizsgázik a többiek előtt. Figyelik minden mozdulatát. Hogyan emeli a hébért? Bírja-e szusszal? Melyik hordóból ad? Csak egyből, vagy végigkóstoltatja az összeset? A beszélgetés közben óvatosan, lassan kanyarog. Szóba-

kerül a katonaidő, aztán az egyszeri ember meg az egyszeri asszony. S amikor már elfogyott három-négy liter bor, szóba jönnek a trágárabb históriák is. Ezeket általában már mindenki ismeri, mert ezek megtörtént esetek. De ez nem számít. Valaki rákezd, és újra elmeséli a régi történetet. Egyszer én a Lóki Laci pincéjében a következőt hallottam: „K. I. nádért ment Szigligetre. Behívták egy pincéhez. A pince előtt a padkán egy púpos boltos ült, akit a környéken már mindenki ismert. K. I. lement a pincébe, megivott a gazdával néhány pohár bort. Amikor jönnek felfelé a lépcsőn, furcsa neszeket hallanak. Óvatosan kilesnek az ajtón, s látják ám, hogy a púpos boltos egy menyecskével szeretkezik a padon. Ültében . . ." Ezen a pinceszeren a mesélő elképedve taglalta a púpos boltos férfias erényeit.

Az ilyen pinceszereken a legények szép csendben, komótosan berúgnak. Sokat tudnak inni. Fejenként elnyelnek két litert, de van, aki sokkal többet is.

Akadnak garázda, korhely gazdák is. Ezeknek a pincéit a rokonság, komaság elkerüli. A korhely gazdát megszólják a faluban, s azt is, aki segédkezik neki a javak elherdálásában. A korhely gazda azonban nem tűri a magányosságot. Alkalmi cimborákat toboroz maga köré, s szilaj mulatozásokat csap. A sorsom egyszer engem is összehozott egy ilyen tomboló gazdával. Kukoricát törtem J. Istvánnál. Hatodmagammal dolgoztam a földjén, valamennyien napszámosok voltunk. Már sötétedett, amikor J. István odállt mögém. Fél óráig nézegette, hogyan dolgozom, aztán kiszólított a sorból. Azt hittem, valami baja van a munkámmal. Néz rám hosszan, aztán megszólal:

– Gyere föl velem a hegyre . . .

– Minek?

– Hordót mosni . . . A héten bele akarok kapni a szüretbe . . .

– És a fizetséggel hogyan leszünk? – kérdeztem.

– Elszámolunk majd, nem lesz panaszod . . . – mondta, s vöröslő bajszát kotorászta az orra alatt.

J. Istvánnal felmentem a hegyre. Elég takaros pincéje volt, tágas présház és lakószoba is tartozott hozzá. A szobában volt asztal is, ágy is. Jól meglehetett bent a gazda, ha remeteségre adta a fejét. A sötétre pácolódott gerendákról avas szalonna lógott alá. J. István mindjárt le is metszett egy darabot a szalonnából, s falatozni kezdett. Engem is kínált. Ettem én is. Persze kenyér nélkül, mert kenyerünk nem volt. A szalonnára megittunk egy hébér bort, aztán én munkához láttam. A pince előtt felállítottam a katlant, begyújtottam, felraktam az üstöt, a ciszternából megmertem vízzel. A viharlámpát az ajtófélfára akasztottam, így kint is lehetett egy keveset látni, és bent is. J. István a présházban küszködött egy nagy káddal. Mozgatta, billegtette, vizsgálgatta. Végül rámkiáltott:

– Te! Vigyük ki ezt a kádat.

Kivittük, aztán három darab négyszáz literes hordót is kigurítottunk a pince elé. Amikor felforrt a víz, a tőtikén át beleöntöttem az egyik négyszáz literesbe. Billegtetni kellett volna, de egyedül nem bírtam vele. Odaszóltam J. Istvánnak:

– Na jöjjön, billegtessük meg ezt a hordót . . .

– Billegtesse az öregisten . . . Mér hittalak ide . . . – így J. István. Ránéztem, láttam, hogy kezd berúgni. Egyedül feszültem neki a hordónak. A fenekéről nagy nehezen az oldalára fordítottam, aztán a fűben ide-oda gurigáltam a pince előtt. Közben az üstöt is tele mertem újra, s a tűzre is rakosgattam. Mire az első hordóval végeztem, feljött a hold. Telihold volt. Fényben

állt az őszi táj. A Balaton vizén ezüsthíd ívelt át, kristálytiszta, hideg éjszaka készülődött. J. István közben teleszívta a hébért borral, de mire a sötét pincéből előbotorkált, felét elfolyatta.

– Igyál velem, te – szólalt meg az ajtóban.

Odatartottam a poharamat, ittam vele. Egy pohárral, aztán még eggyel. Lement, újra megszívta a hébért. Közben én raktam a tűzre, igazítottam a következő hordón. J. István rekedt nótába kezdett az ajtóban:

„Szőlőtüke, ragalya
félre a kend valaga
bárcsak mindig így lenne
soha helyre ne menne . . ."

Elfújta háromszor, aztán rámordított:

– Hun a poharad, te!

– Így reggelig sem végzünk a hordómosással – mondtam, de hiába. Innom kellett J. Istvánnal, aztán el kellett vele fújnom a nótáját, ezt a szőlőtőke ragalya kezdetű mélyérzésű dalt. Elfújtam, ittam vele. De J. Istvánnak nem tetszett valami. Addig kotorászott, mocorgott a présházban, míg előkerített valahonnan egy tíz literes piros fazekat.

– Hozd a lámpát! – adta ki a parancsot.

Nem értettem, hogy mit akar. Leakasztottam az ajtófélfáról a viharlámpát. Lementünk a pincébe. J. István nekilátott a hébérezésnek. Megszívta a lopót, aztán beleengedte a fazékba. Amikor a piros fazék jó háromnegyedig volt borral, megelégelte a szipákolást. Fölmentünk újra a pince elé. J. István egy alacsony padkát vonszolt az eresz alá, aztán a piros fazekat a lábához igazította. Leültünk. Poharainkat megmerítettük a fazékban és ittunk. A hold sütött, a fűvön, s a szőlő levelein csillogott a harmat. Gyönyörű éjszaka volt. Csakhamar én is elszédültem a bortól. A tűz kialudt a katlanban, a hordómosás abbamaradt.

– Te leszel most az én cimborám – biztatott J. István. – Nem nézlek le, látod . . . Igaz-e, hogy Vas megyében van egy kis földetek?

– A nagyanyámnak van ott földje . . .

– Azt a födet majd ti öröklitek . . . Nem vagy te akármilyen ember . . . Cimborálhatok veled . . . Cimborálok is . . . Aszongya: „Kormos Pistát Simontornyán megfogták . . ."

Énekelnem kellett J. Istvánnal. Hajnalig bizonytalankodott J. István, akkor aztán hirtelen elaludt. Valahogyan bevonszoltam a présházba, majd én is behúzódtam a párás, nyirkos hideg elől. Három napig tartott a hordómosás. J. István másnap beüzent a feleségének a faluba, hogy délre nagy fazék húsoskáposztát főzzön, és hozza ki a hegyre. Az asszony délben meg is érkezett az étellel. Szomorú, kedvetlen asszony volt. Nem ellenkezett, hozta a húsoskáposztát ,harmadnap pedig a J. István által megrendelt kacsasültet is. A munka keservesen folyt. Alighogy begyújtottam a katlanba, J. István újra teleszívta a hébért. Sokat meg tudott inni. Közben engem is kínálgatott. Nehezen haladt a munka. Állt, vagy üldögélt mögöttem, s szidta a rokonait, akik nem értik meg az ő jókedvű természetét. A harmadik nap délelőttjén az ebédre várakozva a saját keresztlányára támadt gusztusa, aki akkoriban volt tizenhét éves. Fogadkozott, hogy egyszer kicsalja a hegyre, és elkapja . . . A hordómosással a harmadik napon végeztem éjfél tájban. A teliholdból hiányzott egy

darab. A béremért aztán az asszonyhoz kellett elmennem. A kukoricaszedéssel együtt, másfél napot fizetett ki. Nem szóltam semmit. Igaza volt. J. Istvánhoz többet nem mentem napszámba.

A pincék világa zárt, sokszor titokzatos. A házak messze esnek egymástól, s a gazdák természete is eltérő. A hívatlan vendég a pincék ajtaját zárva találja. A falu mindenkit befogadó társas helye a kocsma. Györökön a Remete-féle vendéglő a vasútállomás és az ótemető között helyezkedett el. A nádfedeles jégvermek már nem is a vendéglő udvarán álltak, hanem a temető dombos oldalában. Ezek a jégvermek pogány sátraknak, jurtáknak látszottak. A vendéglőt fák vették körül. A falu felől hatalmas eperfák szegélyezték az utat, a másik oldalon jegenyék. Az udvarán nagylombú, erős vadgesztenyefák álltak. Árnyék volt bőven. Az árnyékban asztalok álltak, kerti székekkel. Az asztalokról színes terítőket kapkodott le a szél. Kis táncplacc is volt a fák alatt. A nyári idényre zenekart szerződtetett a vendéglős. Az okkersárgára mázolt épület hátsó traktusában Törökék laktak, az oldalszárnyában a vendéglős. A vendéglős lakását keskeny folyosó választotta el az ivószobától. Az ivószoba hatalmas volt, egyik sarkában kényelmesen elfért a söntés. Az ivószobát egy fedett, de nyitott oldalú terasz egészítette ki. A terasz is nagy volt, nagyobb mint az ivószoba.

Az ötvenes években egy abbé külsejű hatalmas ember volt a kocsmáros. Baracskai Jánosnak hívták. Az üzletet tehetségesen, kitűnően vezette. Csak rápillantott a vendéglőre, s az máris fellendült. Nem is csoda. Azt a szót, hogy „nincs", nem ismerte. Nála mindig lehetett ételt és italt kapni. Emlékszem, egyszer jóval éjfél után kopogtunk be a lakása ablakán. Fölkelt, adott bort, aztán megkent néhány szelet kenyeret zsírral, s egy marokra való cseresnyepaprikával együtt elénk tette. Nem morgott, inkább leült közénk, velünk falatozott és iszogatott hajnalig. Minden érdekelte, szeretett híreket hallani, beszélgetni. Legjobban persze a szakmáját szerette. Tudott halat és húst szerezni. Abban a halszegény időben nála hetenként főztek halászlét. A vendéglő légköre családias volt. Hideg téli estéken előfordult, hogy nem is a söntésben álltunk dermedező poharainkkal, hanem a konyhában, a tűzhely mellett. Ezen a hatalmas tűzhelyen mindig főtt valami, mindig gőzök és párák törtek a magasba. A tűzhely körül, úgy emlékszem, egy idősebb asszony és Baracskai finomarcú felesége forgolódott.

Az ötvenes évek elején a vendéglő nagy ivószobájában tánciskolát nyitott egy úri házaspár. M-ről azt suttogták, hogy huszártiszt volt a Horthy-hadseregben. Lehet, hogy igaz. Nem tudom, milyen huszár lehetett, mindenesetre mint tánctanár tökéletesen bevált. Szép feleségével bemutató táncot lejtett a kocsma olajos, sötétbarna padlóján, s mi bámulattal néztük. Valamilyen hangszernek is kellett ott lenni, de arra már nem emlékszem. Talán egy rozzant pianínó állt a fal mellett, vagy valamelyik sarokban. A tánciskolába a fél falu beiratkozott. A villasori fiúk, a sertéspásztor lányai, a parasztlegények, s a hegyközségi vincellérlányok együtt ropták a táncot. Iszonyú csoszogás, billegés, rángatózás közepette alakult ki a fiatalság tánckultúrája. M.-ék négyféle táncot oktattak, csárdást, tangót, foxot és keringőt. Aki nem volt egészen falábú, az a négy tánc közül legalább kettőt megtanulhatott. A csárdást és a tangót, azt hiszem, kivétel nélkül mindenki megtanulta. A kocsmai tánciskola hatalmas sikert aratott a faluban. A vasárnapi össztáncokra a falu apraja-nagyja beállított. A nagykendős öregasszonyok a fal mellett üldögéltek körben, s egy-egy szép dallam, vagy mozdulat hatására elsírták magukat. Az össztáncok

híre a szomszédos falukba is eljutott, így aztán csakhamar a gyenesi, vonyarci és az edericsi legények is megjelentek. A vidéki legények arca kipirult a biciklizéstől, a fagyos szél lilára csípte a fülüket. Csillogó szemmel álltak a söntés előtt, s reménykedve nézték a színes forgolódást. M-ék híresek lettek az egész környéken. A partmenti falvak rozoga kocsmáit sorra fellendítették. Ahol tíz lány és tíz legény akadt, iskolát nyitottak.

A farsangi mulatságok idején a vendéglő ivószobája kicsinek bizonyult. A bajon évről évre a legények segítettek. A terasz oldalát befedték nádpadlóval. A teraszból így széles, tágas szoba keletkezett. Ez az alkalmi helyiség persze a mínusz tíz fokos hidegek idején elég hűvös maradt. De ki törődött akkoriban egy kis hideggel? Aki táncolt, vagy bort ivott, úgyis átmelegedett előbb vagy utóbb.

A mulatozásnak néha aztán rossz vége lett. A nevető arcok elkomorultak, az éneklő szájakon szitok fakadt. Elég volt egy rossz szó, hibás mozdulat, s a szemek vérbeborultak. Az ok, ami az összecsapást kiváltotta, többnyire nevetségesen csekélynek látszott. Azt kell gondolnom, hogy ilyenkor korábbi sérelmek, régi ellenségeskedések újultak ki, és fajultak el a tettlegességig. A mélyben örökké mozgott, alakult valamilyen dráma. Birtokháborítási ügyek, asszonydolgok, megtagadott apró segítségek, feljelentések . . . Az eldugott bor, és a tilosban főzött pálinka miatt mindig kitört valamilyen háborúság. Mert azt minden gazda tudta, hogy a finánc magától soha nem találná meg a kazal alatt a hordót. A finánccnak valaki besúgta előbb, hogy hol kell keresni a bort . . . A leleplezett gazda gyanakodni kezdett. Sorba vette az irigyeit, rokonait, akikkel valamilyen öröklési ügy kapcsán korábban összekülönbözött. Ha aztán a képzelete elakadt egy névnél, személynél, csak az alkalmat leste, hogy visszafizethessen. A mélyben készülődő, forrongó indulatokat nagyon sokszor szerelmi ügyek is motiválták, asszonyféltés, vagy bánat az elvesztett szerető miatt.

Ha verekedés készülődött, Baracskai János izmos karja hirtelen átnyult a söntés felett, s a haragos legényt igyekezett kipenderíteni. Ez a manőver általában sikerült. Egyetlen vendéglős sem szereti, ha a szeme láttára törik szét a berendezését, s szódásüvegek robbannak a falon, tükrön, ajtókon. A legények persze kint a gesztenyefák alatt sem szelídültek meg, hanem annak rendje és módja szerint véresre verték egymást. A kocsmáros ennek sem örült, de megakadályozni nem tudta. Mire emlékszem?

Hétköznap volt, hűvös őszi este. Öten-hatan álltunk a söntéspult előtt és beszélgettünk. Parasztlegények és egy helybeli iparos, aki a társadalmi rangja szerint félig-meddig úriembernek számított. Az iparos, azt hiszem, egy kicsit ivott már délután, s viccesen kötekedő hangon szólongatta az egyik fiatal legényt, L. Lászlót. Az csendesen iszogatta a fröccsét, amúgy is sovány, halk szavú fiú volt. Amikor aztán az anyját kezdte emlegetni a negyven év körüli iparos, hirtelen megmozdult. Soha nem gondoltam volna, hogy ilyen harcias és kemény öklű ez az L. László. Arra sem volt időnk, hogy hátrább lépjünk. Pillanatok alatt kiverte az iparos fogait. Az meg csak állt ott értetlenül, és törölgette a szájáról a vért.

A másik eset, amit elmondanék, télen, fagyos időben, az egyik farsangi mulatság alkalmával történt. Lehetett már este tizenegy óra is, ha nem több . . . Nagyban állt a tánc, forró volt a levegő az ivószobában. A söntés előtt szokás szerint nyolc-tíz legény álldogált, s nézték a táncot. Közben ittak, viccelődtek, s egyikük, nevezzük Z. Istvánnak, elvesztette a megengedett mértéket. Azt hiszem, már italos volt egy kicsit. Kinézett magának egy lányt. Egy pesti mun-

káslányt, akit a vőlegénye hazahozott a családnak bemutatni. A vőlegény is Pesten dolgozott már. A lánnyal nem is a vőlegény táncolt éppen, hanem annak egyik közeli rokona, J. Viktor. J. Viktor a falu szegényebb rétegéhez tartozott, sokat járt velem együtt napszámba, Z. István viszont az egyik módosabb gazda fia volt, s ráadásul egyedüli gyerek. Z. István félhangosan, nevetgélve fogadást ajánlott a körülötte álldogáló legényeknek, hogy felkéri a pesti lányt táncolni, s tánc közben, jól láthatóan, megfogja a fenekét. Meg is tette. Erős, nagy darab legény volt, jól táplált, pirospozsgás arcú. Úgy tűnt, nem fél senkitől. Talán úgy gondolta, hogy ő az első legény a faluban, és megengedheti magának ezt a modortalanságot. A lány ugrott egyet, zavar támadt. J. Viktor ott termett Z. István mellett és ráförmedt:

– Na, gyere ki!

Z. István kiment. Tizen is ugrottak utánuk, de elkéstek, mert a nyitott teraszon, aminek az oldalai akkor éppen nem voltak benádazva, azonnal összecsaptak. Mire kiértünk Z. István már a földön feküdt, a vérében. J. Viktor rajta térdelt és tépte, marcangolta. Akár a farkas. Úgy tűnt, hogy csak ököllel és körömmel küzdött, de a szörnyű sérülések láttán sokan azt állították, hogy kést is használt. Nem tudom, mi az igazság, a rendőrség bizonyára kideritette annak idején. Annyi biztos, hogy olyan szörnyűségesen szétmarcangolt arcot azóta sem láttam. A legény hetekig nyomta az ágyat, a szülei szörnyűlködve járták a szomszédokat, és megátkozták J. Viktort. Az átok nem fogott. Az egészben az volt a különös, hogy J. Viktor rokona, aki a lányt magával hozta Pestről, meg sem mozdult. Egykedvűen megivott a söntésnél egy nagyfröccsöt, aztán mintha mi sem történt volna, táncra perdült a lánnyal. Mondták is a faluban, hogy „nagyon pestiesen viselkedik, pedig még trágyaszagú a lába".

Néha egy-egy szerencsétlen pofonból utcai tömegverekedés támadt. Ilyenkor persze nem a helybeliek verték egymást, hanem a helybeli legények a vonyarciakat, edericsieket, vagy fordítva. Emlékszem az edericsi búcsú előtt mindig nagy volt a tanácskozás, summogás: Átmenjenek a búcsúba, vagy ne? A szerencsésebb években úgy döntöttek, hogy nem mennek. – Összetűzés, verekedés persze nemcsak a falusiak között támadt, hanem az üdülősök és a falusiak között is. Egyik alkalommal karóval felfegyverkezve támadtak a kötekedő üdülősökre, s meg is kergették őket alaposan. Lett is belőle olyan rendőrségi vizsgálat, hogy a kihallgatások miatt hetekig nem lehetett ügyeket intézni a községházán. Egyszer egy ilyen nyaraló kontra helybeli verekedés a móló keskeny bejáróján tört ki. A küzdőfelek félájultan potyogtak két oldalon a hullámtörőkre és a vízbe. Ebben a küzdelemben a villasori fiúk a parasztlegények oldalán harcoltak a nyaralók ellen.

A bosszú, a leszámolás nem volt mindig ilyen nyílt. Az alattomosabbak, a csendet kedvelők gyufával dolgoztak. A vörös kakas bizony az ötvenes években jó néhány nádfedeles ház gerincére felrepült. Egyik éjszaka lángba borult a Koroncai pék háza. Nádfedeles ház volt, úgy égett, mint a zsír. A hatóság hónapokig nyomozott a tettes után, de nem találták meg. Akire a pék és a szomszédok gyanakodtak, alibit tudott igazolni. Aztán egy másik sötét éjszakán lángba borult Gálék háza. Porig égett. Ennek a háznak a fénye rémületbe ejtette a falut. Nehéz volt megérteni, hogy ki és miért gyújtja fel egy szorgalmas, csendes gazda házát? A szóbeszéd szerint egy szerelmes asszony volt a tettes. Ez a szép asszony szerelmes volt Gálék katonafiába, s mivel azt szabadságos ideje alatt tiltották tőle, kétségbeesett haragjában felgyújtotta a szülők házát.

Olyan ez, mint a mese. Mint egy népmese. Nem is volt igaz. Gálék talán ismerik az igazságot, de az is lehet, hogy ők sem. A ház leégett, s a falu segítségével újjáépült . . . Az élet megy tovább.

A szerelmes asszonyok, s a kandúrkodó legények, férfiak sok bonyodalmat okoztak a faluban. De ez, úgy hiszem, nem Balaton-parti specialitás. A szerelem mindenütt felhevíti a testet, az idegeket, a vért. De a víz közelsége, a strandélet, s a fürdőhelyi légkör valószínűleg kedvez a szerelmi élet virágzásának. Ahogy most visszagondolok a régi falura, sok árny jut eszembe. Asszony-árny, leány-árny . . . Surranó esti árnyak. Árnyak a kertek alatt, a villasori hársfák között, a parton, vagy a fürdőbódék védelmében. És persze legény-árnyak is. Egy lakatlan, nádfedeles házban hetenként kétszer-háromszor is láttam besurrani egy magas, borissza legényt. Nem értettem, hogy miért jár oda, míg egyszer véletlenül, egy közismert elvált asszonyt is megpillantottam, üveggel a kézben. Vitte a bort a legényének. Györökhöz közel, B. faluban az egyik tüzes menyecske még a papot is megkörnyékezte. A menyecske a vasutas felesége volt. Amikor az szolgált, a plébános bemászott az ablakon. És mi lett a nóta vége? A plébános levetette a reverendát, s az asszonyt elvette feleségül. Élni viszont kellett valamiből. Így aztán a hajdani plébános elszegődött a vasuthoz kalauznak.

De hol vannak már a húsz évvel ezelőtti árnyak? Aligha surrannak már a hársfák alatt. Eljárt felettük az idő. Új árnyak kelnek útra a tavaszi, nyári éjszakákon. A szerelmes lányok férjhez mentek, a kikapós asszonyok megöregedtek. Baracskai János, a tehetséges györöki vendéglős pedig meghalt.

Ülök a piros fotelban, sülök a napon. Velem szemben Móricz László, a téesz elnöke. Poharat tart elém, tele törköllyel. Elveszem, megszólalok:

– Emlékszel még Baracskai Jancsira, a kocsmárosra?

– Meghalt. A családja beköltözött Keszthelyre. Volt egy kislánya, egy kis szőke, mosolygós leány . . . – mondja, aztán szájához emeli a poharat. A nap éppen a szemébe süt. Hunyorog. Ráncokba szalad az arca.

(Folytatjuk)

KISS DÉNES

Koronázza

Szellemtérben egy vidéken jár
Bach Beethoven Bartók és Kodály
A törvény amely testet ölthetett
önmagát nem semmisíti meg

Időtérben egy pályán kering
Ovidius Exupery – mind
kit kiválasztott a kegyes ütem
Kín fénylett testük ékszereiben

Örök íven Bachok Tolsztojok
szelleme egy koronán ragyog
beteljesítve az idők felett
az embert és az isteneket!

Látomás

1
Keresem a fák vonalát
de elrejtik az ágak
Nézném az erdőt
de elrejtik a fák

2
Majd minden kép
egymást vágja
nem marad ép
nem lesz törött

örök a végest
magába zárja
s elpattannak
a délkörök

Kötés

Nem oldódok nem fogózok
mosolyba nem takarózok
Végül úgyis arcvonásom
csillagparazsakra hányom

Nyergemen lóg Krisztus skalpja
lókarám lett a keresztfa
Idők szelek távolságok
koponyámmal gurigáznak

CZINE MIHÁLY

TALÁLKOZÁSOK VERES PÉTERREL

Veres Péterhez engem fiúi szeretet fűzött; apám szavaira sem figyelhettem jobban. Mentem hozzá én is, mint annyian, szavain keresztül a magam igazában is megerősödtem. Lehettem akármilyen bizonytalan és reménytelen, a vele való beszélgetés után, hacsak néhány percig is hallgathattam, már kedvre kaptam és tudtam, mit kell tennem. Eszméltetett és hitet adott. Ha semmit sem szólt, akkor is. A személyiségével, a személyes jelenlétével. Most már csak az írásaihoz fordulhatok, de még sokszor látom álmaimban, szinte mindig, ha nehezebb kérdéseken töprengek. Most is láttam, ma éjjel, hogy erre az írásra készülődtem. Szülőfalujában voltam vele, Balmazújvároson. A Gyepsorról, az édesanyja házából mentünk fel a piacra, író-olvasó találkozóra. Egy hodály-hosszú terembe gyűltek össze az emberek. Péter bácsi fent ült az asztalnál, fehéren, fáradt mosolygással, én meg hátul, egy sarokban állva kezdtem beszélni róla. Ami szépet csak tudtam, mindent mondtam, jó hangosan, de nemigen érdekelte a népeket. Elébb egyesével szállingóztak az ajtók felé, aztán csomóban léptek meg . . .

*

Veres Péterrel 1952-ben foghattam először kezet. Akkor jelent meg a Szegények szerelme. Írásai közül akkoriban mindig viták kavarogtak, a Szegények szerelméről Révai maga is nyilatkozott. Persze én nem a vitába akartam beleszólni, én csak a könyvről írtam, s arról sem a magam buzgalmából, hanem jó tanárom, Király István buzdítására. Neki jutott eszébe, hogy esetleg én is írhatnék erről a könyvről, hiszen rokon világból jöttem. Hátha sikerül. Nekikezdtem hát, kedvvel, s az írást, ugyancsak az ő pártfogó szavára, közölte is az Irodalmi Újság.

Másnap már üzent Veres Péter Király Istvánnal: beszélni szeretne velem. A váratlan örömre szinte kiugrott a szívem. Nagy írókat, nagy embereket eddig inkább csak képeken láttam, s most egyenesen annak nézhetek a szemébe, akit kisfiú koromtól Isten választott emberének tudtam. A szegénység emberének. A mi falunkban ugyanis a Szabad Szót olvasták a parasztemberek, az egyik bátyám volt az előfizető-gyűjtő, tőlük, kapásoktól, juhászoktól a dűlővégi beszélgetéseket hallgatva tanultam meg Szabó Pál, Darvas József, Erdei, Illyés és mindenekelőtt Veres Péter nevét.

Ahogy meghagyta, a József nádor téren kerestem, a Parasztpárt irodájában. Parasztpárt már nem volt akkor, csak névlegesen, az egész székházban csak egy kisasszony tartózkodott, aki felvette a telefonokat és felbontotta a postát, meg Kovács bácsi, a sofőr, aki továbbította a levelekre írt válaszokat – mert Veres Péter mindenki levelére válaszolt, még a goromba, illetlen levelekre is – s vitte az elnököt a kikerülhetetlen értekezletekre és fogadásokra, meg haza, a lakására.

Ezeket persze később tudtam meg, első alkalommal csak Veres Pétert láttam egyedül az egész József nádor térből, valakit, egy embert, aki

éppen olyan volt, amilyennek az írásaiból elképzeltem, csizmában, fehéringesen, sugárzó tisztaságban. Csodálatosképpen egyszerre eltűnt a zavarom. Mielőtt becsengettem volna, félórákat ácsorogtam a ház előtt, de most már olyan nyugodtan válaszoltam kérdéseire, mint apám szavaira. A cikkecskémről különben sem sok szó esett. Örült neki bizonyára, hisz ha egyéb nem, de szeretet volt minden betűjében, arról azonban nem igen szólt, az elismerés benne volt a kézfogásban. Annyit jegyzett meg, enyhén rezignáltan, hogy azért én is átvettem Révait, elhittem, hogy ő a Szegények szerelmében „mitizálja" a munkát... De már hagyta is a kritika dolgait. Engem vizsgáztatott: honnan jöttem, mi van otthon, szülők, testvérek mit csinálnak, olvastam-é Tacitust és Németh Lászlót. Kérdezett a családról, szakmáról, a tsz-ekről, a nyíri talajról, a beadásról, a barátaimról – egyszóval megtudott rólam mindent, amit a további beszélgetések szempontjából fontosnak tartott. Erdei Ferenc írja Németh Lászlóról: olyan szeme volt, hogy már az első találkozáskor néhány mondatos beszélgetés után teljesen az emberbe látott, felismerte, honnan jön, milyen szándékkal és milyen irányba halad. Veres Péter is így olvasott az ember szavaiból. Az én felfogásommal, elgondolásaimmal legalábbis már az első találkozón tisztába jöhetett. Elfogadott „családba tartozónak".

*

A Nádor utcai irodában nem sokáig maradtunk, csak amíg „lekáderezett". Menjünk a hegyre, mondta, a Gárdonyi utcába. Estére van mindjárt s a kutyájának még nem adott enni. S különben is, útközben, meg majd otthon jobban tudunk beszélgetni.

Bizony csak nyitogattam a szemem, amikor a Gárdonyi utcába értünk. Valami nagyobb telekre számítottam, pompásabb kerítéssel, nagy házzal. Mégis csak író, Kossuth díjas, és volt miniszter, álmélkodtam magamban a kicsi telek s a kicsi ház láttán. Kis vincellér ház volt a szőlőtőkék s almafák között a telek végiben, néhány négyzetméternyi, mint a szőlőkben szokott lenni. A ház előtt egy kis fekete puli megkötve. Először annak adott enni, egy karaj száraz kenyeret. Azért szárazat, mondta, nehogy elkapjon. Ne nagyon barátkozzam a kutyával, szólt rám, mert kezes lesz, s az idegent is ugatás nélkül beengedi, s akkor már csak disznek való. A család, mondta magyarázatként, még Békásmegyeren lakik, ő itt dolgozik, a csendben. A kutyának kell vigyázni a házra.

A házról, családról való közölnivalókat ezzel befejezettnek tekintette: leültünk beszélgetni. A kis szoba puritánabb berendezésű nem is lehetett volna: asztal, szék, keskeny rökamé és könyvállványok. Az ajtóval szemben egyetlen kép, egy balmazújvárosi parasztember, Ecsedi István képe. Hortobágyi táj, pásztorgyerek őrzi pulijával a göndörszőrű mangalicákat, ahogy valamikor Veres Péter is őrizte ugyanazon a tájon, s ahogy novellájában, a Kis kondásban megírta. Talán ezért is függesztette a sorstárs képét ilyen szembetűnő helyre, hogy sohase feledhesse, honnan is indult. Szabó Pál is ezért akasztotta az asztala melletti falra Buday György Rózsa Sándorát.

Ebben a kicsi, 4x3 méteres szobában fogadta Veres Péter legtöbbször a vendégeit. Egyszer Tamási Áront találtam nála, máskor Sarkadi Imre és Szeberényi Lehel nyomába érkeztem, ismét máskor külföldi írók érkezését várta; ebbe a kis szobába beszélgetett még Vorosilov marsallal is. Parasztok, írók, hazai és határon kívüli magyarok keresték; míg élt, szinte búcsújáró

hely volt ez a kis ház, akárcsak Stószon a Fábry Zoltán háza. Hozta kiki a maga gondját, bánatát, s vitte a reményt. Vagy legalábbis a felismerést, hogy mik is sorrendben a legfontosabb kérdések. Mert már néhány mondatával is világosságot tudott teremteni.

A házhoz hívottakkal különben többnyire hosszan beszélgetett. Velem is, már legelőször is. Két órakor találkoztunk és setét este volt, mikor elengedett. Az idő gyorsan telt, néhányszor, mikor szóhoz jutottam, mondtam is, hogy most már illene mennem. Ráérsz, mondta, majd ha megyek sétálni, elkísérlek egy darabig. Napszállat felé vette is a botját: gyerünk. De nem a legközelebbi megállóhoz kísért, hanem a következőhöz, majd az utána következőhöz, aztán megint a következőhöz, ha nagyon belemelegedett egy-egy kérdésbe, meg-megálltunk, úgy magyarázott. Lassan leértünk a Pasarétre – elég jó távolság az a Gárdonyi utcától – s ott bocsájtott utamra.

*

Ezek a látogatások és séták aztán elég gyakran megismétlődtek. Ha sokáig nem kerültem elé, telefonon hívott vagy üzent: Mihály, beszélnünk kellene. Persze, hogy mentem, azonnal, hogyne mentem volna. Mindig a kisházban fogadott, akkor is, mikor már felépítette az utca felőli részen a családi házat. Csak két szobást, piros cserepest, de pincével, mint amilyet újvároson épített volna parasztember korában, ha telt volna rá. A változás csak annyi volt, hogy az utolsó esztendőkben olykor már egy-egy kis pálinkával is megkínált – korábban mindig csak almával, dióval, ha volt kéznél – s néhány percre odahívta kedves feleségét is, az oly sokszor megírt Nádasdi Julcsát, vagy búcsúzáskor bevitt hozzá egy-egy kis időre az új házba, mintegy jelezve, hogy családilag sem tekint idegennek.

Holtig bánhatom, hogy nem jegyeztem fel pontosan a szavait: azokról az esztendőkről alighanem ez lehetne az egyik leghitelesebb híradás. Mert mindenről beszélt: az időjárásról, az álmairól, a parlagon maradt földekről, a nagy politikáról, a Népszabadság rossz cikkeiről, saját alakjairól és a jelentkező írókról. Még azt is megengedte magának előttem, hogy kedvetlen legyen. Sebeiről műveiben nem igen beszélt, ha csak ketten voltunk, olyankor a fájdalmairól és a sérelmeiről is szólt. Beszélgető társnak gyenge voltam nagyon, hallgatni azonban tudtam: őriztem a szavait. S neki erre is szüksége volt. Olykor-olykor kérdeztem, legtöbbször csendesen hallgattam. És pironkodtam is eleget. Gyakran kiderült ugyanis, hogy nemcsak a kásafüvet nem ismerem, pedig hát még én is eleget kapáltam, s juhval is jártam – de még a szakmámba tartozó könyvek és tanulmányok egy részét is hamarabb vette kézbe Péter bácsi, mint én. Mindenről tudott, minden érdemes magyarul megjelenő szépirodalmi és történelmi művet olvasott.

*

Az író-olvasó találkozókon is ezt tapasztalhattam.

Ezekről a találkozókról azonban más vonatkozásban is érdemes szólni. A 60-as évek derekától kezdve, ahogy lehetővé vált számára, gyakran járt ilyen találkozásokra. Fárasztotta ugyan erősen, előtte való nap az izgalomtól nem tudott rendesen dolgozni, a következő nap az úti töredelemtől, de azért szívesen ment. Nemcsak régi országjáró szenvedélyének engedve, hogy minden

tájat és minden emberi közösséget közelről megismerjen, de emberi érzésből is: aki beszélni akar vele, hadd beszélhessen. Nem elégedett meg sohasem a látványos találkozással; mindenütt szóra bírta hallgatóit. Némelyik találkozója négy-öt óra hosszat is tartott. Addig nem engedte bezárni a beszélgetést, míg valakinek kérdése volt. Hátha nem jöhetek többet ide – mondta –, ne mondhassa senki, hogy akart beszélni Veres Péterrel, s nem került rá sor.

Legjobban egyedül szeretett menni az író-olvasó találkozóra, már csak azért is, hogy több ideje maradjon a beszélgetésre, de azért engem is többször vitt magával, vagy legalábbis nem bánta, ha én is ott vagyok. Így lehettem vele többek között Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen Nyiregyházán, Debrecenben, Csepelen, Szatmárban – Beregben, sőt Szlovákiában is, Nyitrán, Pozsonyban és Dunaszerdahelyen.

Mindenüvé öröm volt vele menni. Szinte szikrázott körülötte a levegő, a találkozások mindenütt ünneppé fényesedtek.

Különösen Szatmárban, legalábbis az én emlékezetem szerint. Illetve hát Beregben is, mert a Beregi Napokon voltunk 1965 márciusában. Többen is, sokan. Ott volt Veres Péter mellett még Szabó Pál, Féja Géza és Urbán Ernő is. Nem tudom, kinek juthatott eszébe, hogy a fényes – de akkor még homályosítani kívánt – nagyokat meghívják. Volt ebben talán némi jóvátételi szándék is: valamivel korábban nagyon csúfosan bántak némely szabolcsi illetékesek Illyéssel. Gondoskodtak, hogy ne legyen érdemes közönsége. Pedig hát Illyés kedvvel, Váci Mihály baráti hívására ment, hogy egy forradalmas hagyományú néppel közelebbről ismerkedjen. A beregi részek emberei mindenesetre rendesek voltak, jól szerveztek. Tarpán vagy háromszázötvenen voltak, Gelényesen, egy nyolcszáz lelkes faluban legalább ennyien, még a karonülő gyerekeket is elhozták. S Veres Péter mindenkivel szót talált. Naményban a diákok és értelmiségiek előtt beszélt; itt is hangot talált. Előbb a humán értelmiség jövőbeli szerepéről szólt szabadon, aztán a Ki ismer engem c. írását olvasta fel. A fontosabbnak vélt mondatoknál meg-megszakította az olvasást és külön kis előadásokat iktatott be, például az öltözködésről, a táncokról. Még a humor se hiányzott előadásából, tréfálkozott is: miért jár például csizmában. Sok fényes előadást hallottam már, neves emberektől, de senki úgy nem tudta eltalálni a hangot, mindjárt az első mondattal, mint Péter bácsi, s úgy meggondolkodtatni, s magával vinni az egybegyűlteket, hogy még az órák múlását se vegyék észre.

A beregi ünnepségek három napig tartottak. Író-olvasó találkozók természetesen csak este lehettek –, már kezdődtek a tavaszi munkák – a délelőtt és a déli órák szabadok maradtak. Máshonnan, Fehérvárról, Kecskemétről, de még Hódmezővásárhelyről is hazament Péter bácsi a találkozás után – ha csak tehette, otthon tért aludni, a maga ágyában – ilyen messziről azonban nem lehetett. Tétlenkedni pedig még egy délelőttnyit sem akart. Te Mihály – mondta az első reggelen –, te itthon vagy. Ezt a sarkát az országnak nem nagyon ismerem, a Tiszahát, Szatmár, Bereg valahogy kiesett az útjaimból. Csécse is itt van a közelben, s még nem jártam ott. Nem szeretnék addig meghalni, míg nem látom a Zsiga bácsi szülőházát. – Ekkor hallottam először a halálról szót ejteni. Olyan valószínűtlenül hangzott, hogy még szólni se lehetett rá. Piros volt, derűs, mint akinek legalább száz esztendőre van életbiztosítása. Jó kedvemben magam is visszafiatalodtam néhány esztendőt; diáknak éreztem magam újra, szerencsés diáknak, aki végre megmutathatja, hogy miben van otthon igazán. Szatmárról szólhatok, a szülőföldemről, méghozzá Veres Péternek.

Spiszák Bandi, a volt nyíregyházi diáktárs, akkor naményi tanácselnök már is állt elő a kocsival, s indultunk. Azonnal, gyorsan, csak – bocsássanak meg az egek a kegyes csalásért – nem a legrövidebb úton mentünk. És nem is Csécsére, hanem Hodászra, Vaján keresztül. Hiszen Csécsét én is csak vendégként ismertem, csak a papját, tanítóját, s azokat a családokat, amelyekben a nagyapák valamikor Móricz Zsigmond osztálytársai voltak, a Tiszahátat is csak nagyjából, az irodalomból, meg apám, bátyáim szavaiból, akik legénykorukban erre hajtogatták a nyájat, de Szatmár nyíri részein szinte a dűlőutakat is tudtam, s Hodászon minden házban otthon voltam. A régi szép család már bomladozott ugyan, apámat már eltemettük, de még élt édesanyám, még élt a legszelídebb néném, s még tűrhető barátságban éltek, s mind hazajártak a testvérek és a rokonok. Tíz testvér, vagy harminc unoka és dédunoka fényképe mosolygott a falakról. A ház tele volt mindig rokonokkal és jó emberekkel.

Ide igyekeztünk. A közbeeső falukban is meg-megálltunk, egykori iskolatársaim tanítottak mindenütt, még a határban is többször, ha ismerős kerülővel fogatossal, rokonnal vagy dolgai után járó parasztemberrel találkoztunk. Pár perc múlva, ha felismerték Veres Pétert, már egy kis sereglet vette körül a kocsit. Ide is, oda is hívogattak bennünket: csak egy szóra, csak egy pohár borra menjünk be. Veres Péter nem tiltakozott, látta, miről van szó, csak sürgetett, hogy menjünk már tovább, mert még nagy út van előttünk. Hosszasabban nem is időztünk sehol, siettünk haza.

Már amennyire lehetett, mert a köves útról letérve, csak bukdácsolva haladhatott a nagy fekete Volga a faluszéli házhoz. Olyan csendesen, hogy az utcán járók szemügyre vehették – s felismerhették – a kocsiban ülő ritka vendéget.

S még jóformán le sem tanyáztunk, máris kopogtattak a szomszédok. A tizedik házból is, olyan is, aki csak szökőévenként járt nálunk. Ha más nem jutott eszükbe, hát azzal nyitottak be, hogy nem volna-e egy csupor édestej, mert kalácsot szeretnének sütni. Pedig hát jól tudták, hogy már borjú sincs évek óta az udvaron, már ól se volt, az is összedőlt . . . Anyámnak, szegénynek, szinte a szava is elállt örömében: Veres Péter az ő kis házában. A népek közül csak Berti bácsi szólalt meg egyenesen, a szemben lakó szomszéd: Mán engedelmet. Hadd lássam, milyen az a Veres Péter. – Többet ő sem mondott egyelőre, csak összefonta hatalmas mellén a két kezét és nézett, mint a gyermek, aki üdvözítőjét látja.

Csak Péter bácsi érezte változatlanul rendes útján a világot, olyan mozdulattal tette kalapját és nagyujjasát a magasra vetett ágyra, mintha Hodászon nőtt volna fel, s úgy ült az asztal mellé, mintha mindig is ott ült volna a tükör alatt, a komót előtt, mint egykor apám, s tartotta szóval a begyűlt népeket. (Később jártam Balmazújvároson, láttam a Kadarcs utcai kis házat, amelyikben Veres Péter dolgozott. Ugyanolyan volt a beosztása, mint a mi házunknak, ott volt a komót, az asztal, az ágyak; a fényképek is úgy voltak felaggatva a falra.)

Közben telt az asztal; ami csak volt a háznál és a szomszédban lakó sógoroméknál, meg Juhánka néniéknél, minden előkerült. Péter bácsi azonban nem ivott most sem, csak koccintott az „ökonómia" kedvéért, az ennivalókból is éppen csak csipegetett, nehogy megbántsa az asszonyokat. Az étkezésben is szerette megtartani a rendet, az „össze-vissza" való evést helytelenítette. S mintha a vendéglátás szatmári módját is sokallta volna. Az asztalnál nem

szólt, de mikor a kocsiba beültünk, megjegyezte: feléjük, Hajdúban ez nincs. Ez itt a dzsentri hatás lehet. Náluk a váratlanul érkező kedves vendég elé is csak kenyeret-szalonnát tesznek és retket, ha van. Újvároson még Szilveszterkor sem volt vigasság; egyik novellájában meg is írta: korán lefeküdtek az emberek.

Próbáltam mondani a magam igazát: Szatmár más világ, nem a dzsentri öröksége ez a szíves-látás, hanem a szép emberség és meleg szív törvénye. Rámhagyta. Adott helyzetben ezen mért is vitázott volna. Tudhatta, ez a szíveslátás nem akármilyen vendégnek szólt, hanem Veres Péternek. A vérükből való vérnek. Akinél jobban emberben még sohasem bíztak. Ezért is akartak a következő helységekben, Meggyesen, Szalkán újra vendégelni bennünket, sőt már Hodászon is, a szomszéd utcában. Csécsére nem is értünk el akkor nap. Szalkáról egyenesen Tarpára mentünk, nehogy elkéssünk az esti rendezvényről.

*

Másnap délelőtt aztán egyenesebb úton indultunk Csécsére. Nem is álltunk meg olyan sok helyen, csak Turistvándiban, a gépész háznál és a vízimalomnál időztünk, de csak a Móricz-emlékek kedvéért. Erre az útra még többen kísértük Péter bácsit, mint az előző nap; de sok újat együtt sem tudtunk neki mondani. Mindent tudott, amit tudni lehet, még a századeleji Szatmárról is – süldőfiúként a csengeri határban szedte a répát, újvárosi summásokkal. Kérdezgetett ugyan bennünket egy-egy falunév eredetéről, a csapadék eloszlásáról, a termelési eredményekről, de többnyire maga adta meg a választ. Még a beregi hímzés jazig vagy milyen rokonságáról is tudott.

Egy óra tájban értünk Csécsére. Öreg parasztember állt a Móricz-ház előtt. Fogadta ugyan a köszönésünket, de nem mutatott valami barátságos arcot. Szíveskedjék mondani, ezt a házat építette volna Móricz Bálint? Azt mondják – morogta a foga közt. Mióta tetszik itt lakni? Hol dolgozik bátyám? Hány lánc földje volt? Gyerekei merre vannak? Ki most a tiszteletes? Milyen beszédű? Oda valósi vagyok, akaratlanul is azzal a kiejtéssel beszélek és fűzöm a szavakat, de a morcos öreg magyar csak nem ügyelt rám. Kitartóan nézett, hümmögve és behúzott nyakkal az eresz alá, mintha valami látomás lett volna ott, s mintha mi ott se lettünk volna.

Péter bácsi jött segítségemre, de úgy tetszett, ő is hiába. Kend az ötösöknél szolgált? Kérdezte Péter bácsi, közös témát keresve, tudva, hogy ennek a tájnak a népe nagyobbrészt a szatmári ezredben szolgált. Én ott – hümmögte az öreg. Ott volt kend a Piavénál is, mondta Péter bácsi teljes bizonyossággal s hozzátette, hogy ő is ott szolgált, ő meg a debreceni ezredhez rukkolt be annak idején. Voltam ott is – hümmögött tovább az öreg, s a fejit elmozdította a másik oldalra, tudomásunkra hozva, hogy mehetnénk már a jófenébe. A beszélgetés hát megint elakadt, jobban mondva el sem indulhatott ezen a szálon sem. Néhány másodpercnyi hallgatás után Péter bácsi szólt újra. Ha ebéd után vannak, nem lehetne megnézni belülről a házat?

Mit mondhatott erre még egy morgós vén ember is, ha egyszer szatmári? Felőlem nézhetik – morogta, s hátrább lépve most a föld felé fordította a fejét, s a macskalyukat – mert az is van a házon – kezdte vizitába venni, mintha az lett volna számára a legfontosabb napi feladat.

Egyvégű a ház, kicsi, nádas, süveges tetejű, mestergerendás, amilyeneket

a mesekönyvbe szoktak rajzolni. Talán még gólyafészek is volt a tetején; erre már nem emlékszem pontosan.

Péter bácsi lépett be először a pitvarba, s hangosan köszönt. Kicsi, fekete kendős öregasszony fogadta a tükörtiszta szobából. Hunyorogva jött elénk, könyvvel kezében. Szívesebben, de nem túlságosan örvendezve a váratlanul érkező látogatóknak.

Veres Péter – mutatkozott be Péter bácsi érthetően, de nem hangsúlyosan, mintha szomszédfalusi parasztember lett volna, a gazda katonakori cimborája.

A kis öregasszonykában szinte megállt az ütő? Kicsoda? Mit mondott? Veres Péter – ismételte Péter bácsi egy árnyalattal halkabban és mosolygósabban. Még a bajusza is mosolyra simult. – Veres Péter, Veres Péter? Igazán? Csak tán nem az, aki a plakáton volt? – Csodálkozott és örvendezett az asszonyka lelkesülten. Legalább negyven esztendőt fiatalodott vissza, lányosan fénylett a szeme. Felegyenesedett a mestergerendáig. Péter bácsi szeliden a „mégis érdemes volt" boldog érzésével bólintott: ő volna az.

Ennyi elég volt, a kicsi asszonyka kárálva, szinte táncosan lépegetett a küszöbhöz. Hol vagy hé? Hallod, hé, ki van itt? Hallod? Veres Péter, Veres Péter van itt, aki a plakáton volt.

Az öreg egy kicsit lustán hallott, nem is igen volt már kíváncsi az asszony beszédére, de valahogy most megérezte a feleség hangján, hogy valami rendkívüli dologról lehet szó. Tölcsért formált a tenyeréből, s amit már régen tehetett: érdeklődve figyelte az asszonya szavát. S a feleség mondta, egyre lelkesültebben: Veres Péter van itt, hé, maga Veres Péter, tudod, aki a plakáton volt... Úgy mondta ezt, olyan hangsúllyal, olyan lelkesülten, mint Tarpán Esze Gábor anyósa, az öreg parasztasszony, mikor ráismert Veres Péterre: igen, hogyne ismerné, még abból az időből, mikor jött Tivadar felől befele... Tivadar felől befele... Úgy mondta ezt, ahogy Esze Tamás talpasai mondhatták valamikor, mikor a nagyságos fejedelem, Rákóczi Ferenc jött Lengyelország felől, a szabadság kibontott zászlóival. Mert mi felénk, Szatmárban, a szóhasználat szerint a fejedelmek és a hadseregek jöttek befele. Járt Veres Péter korábban erre, vagy csak az öreg mama képzelte így? A plakátot vélte valósággá elevenedni? Az biztos, hogy a megorva, bizalmatlan öreg paraszt egyszerre megváltozott a hírre: legényes lett, megint bizakodóvá, az élettől sokat váró, sorsát változtatni remélő és akaró férfivá.

S már mindenről beszélt, folyékonyan, az előbb elhallgatott kérdésekre is válaszolt: Lehet, hogy csakugyan Móricz Bálint építette ezt a házat valamikor, ő a szatmári ezredben szolgált, a századból alig néhányan maradtak valamelyik isonzói csatában, volt neki vagy tizenkét lánc földje, de be kellett vinni a tsz-be; most vesszővágni jár... Egész belemelegedett a beszédbe, mondta, mondta a sorsát, nem lázadozva, nem gyűlölködve, csak tényszerűen, ahogy Joó György, a magosligeti szegényember mondja Móricz Zsigmond Boldog emberében a maga keserves életét. „Az a baj, – summázta végül a maga sok-sok esztendő alatt kialakított véleményét –, hogy akkor nem mi győztünk."

Péter bácsi látható örömmel hallgatta az öreget, de nem helyeselt, s nem is szállt bele a vitába, még azt se kérdezte meg, hogy parasztpárti volt-e, csak annyit jegyzett meg: helyreigazodnak a dolgok.

Aztán a mamához fordult: könyvet látott a kezében, mikor jöttünk, mit olvas, hogy tetszik? Valami gyöngébb történelmi életrajzot olvasott a mama, Péter bácsi Móricz Erdélyét ajánlotta inkább. Olvastam én, mondta a néni,

jó könyv lett volna, csak sok benne a szerelmeskedés. Az a Báthory tűzrevaló egy ember. Hogy miket is írt az a Móricz Zsigmond. Hogy lehet olyanokat kitalálni. – Péter bácsi mosolygott, aztán kezdte türelmesen magyarázni, hogy mit is jelent itt a szerelem. S hogy nem a szerelem a Tündérkertben a fontos, hanem Bethlen Gábor. S hogy Bethlen milyen nagy fejedelme volt a magyarságnak, milyen nagy dolgokat akart. S mindezt olyan alapossággal fejtegette, s olyan becsülő komolysággal, mintha legalábbis egy irodalomszakos tanár helytelen elképzelésével állította volna szembe a magáét, az igaznak hittet.

Fejtegetéseit már nemcsak a mama hallgatta áhítattal, de az öreg gazda is, akit pedig aligha érdekelt valaha is az irodalom, és egy kisiskolás leányka, a szomszédból. A kislánynak, ahogy illik, pénzt adott cukorra. Ha jól láttam, egy papírpénzt hajtogatott a kicsi markába.

Nem sokáig lehettünk bent, de mikor búcsúzkodni kezdtünk, a kis asszonyka már csomagolni akart valami harapnivalót az útra, nehogy megéhezzünk, s a házigazda is úgy búcsúzott, kezet rázva, hogy visszavár bennünket, ha erre járunk, nehogy elkerüljük a házát. Legalább egy hétre jöjjünk Csécsére. Legyünk az ő vendégei.

A Móricz-háztól gyalogosan sétáltunk a templomig, Csécse egyetlen utcáján. Vasárnapi kora délután volt, szinte zsoltárok úsztak a levegőben. A fiatal tiszteletes – távoli Móricz-rokon – nyitotta ki a templomot. Háromszáz ember se lakott Csécsén, mikor építették, fatoronnyal, csengő harangokkal, a szószék, a karzat, Móricz Zsigmond templomépítő papi őseinek az emlékét is őrzi. Levett kalappal, a történelmet idézőn nézte Péter bácsi a kicsi templomot, szívében a fehér fal és a fekete zsoltár emlékével.

Itt sem voltunk sokáig. De ez a kis idő is elég volt, hogy elinduljon Csécsén a hír: látták befele jönni Veres Pétert, Milota felől. A Móricz-háznál időzött valamelyest, onnan a templomba ment. Mikor a templom felé sétáltunk, embert se igen láttunk az utcán, most hogy a templomból kiléptünk, a cinterem előtt már fekete kalapos magyarok ácsorogtak várakozón, s a kisajtókban asszonynépek és gyerekek nézelődtek. Csak Szabó Pálra nézhettek így, amerre ismerték, annak simogatták még a kocsiját is a kezek és a tekintetek. Benne is a szegénység emberét tisztelték. Az embert, a közülük valót.

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

Az egyfelvonásos mint lírai élmény adekvát színpadi műformája

Dolgozatunk eme részében nem azokról az egyfelvonásosokról, s nem azok elvi problémáiról szólunk, amelyek azáltal egyfelvonásosok, mert terjedelmük rövid. Az egyfelvonásosról általában azt is szokták mondani, hogy az ,,olyan színpadi előadásra készült alkotás, melyet megszakítás, azaz szünet nélkül, egyfolytában adnak elő''. (Osztovits Levente utószava A játszma vége című kötethez.) Analógiaként említik a gázok törvényét, ,,hogy ha valamely gázt összenyomunk, tulajdonságai is megváltoznak: a mennyiségi változás minőségi változással jár'', azaz ,,Az egyfelvonásos írója . . . amit elveszít a valóságanyag szűkítésében, azt visszanyeri intenzitásban''. Más megközelítés azt mondja: ,,Mint megkülönböztetett drámai típus, az egyfelvonásos a szereplők számában, valamint a jelenetek változásában korlátozott. Egy színhelyen két vagy három szereplő, ez a tipikus. Egy egyszerű esemény, csak azzal a szükséges expozícióval, amely megalapozza az események azon láncolatát, mely ahhoz vezet, komplikált mellékcselekmény nélkül. A csúcspont gyakran a dráma befejező momentumában következik be''. (A Reader's Guide to Literary Terms.) A Színházi Kislexikon ennyit mond róla: ,,*Egyfelvonásos* kisebb terjedelmű, felvonásos tagolás nélküli színmű, főleg a vígjátéki műfajban gyakori''. Az egyfelvonásos az ezek vagy az ezekhez hasonló meghatározások szerint tehát lényegében majdnem olyan, mint egy három vagy öt felvonásos hagyományos-dráma. Amiben különbözik az annyi, hogy rövidebb, sűrítettebb, amit a szereplők száma, a kevés vagy éppen egyetlen színhely, a mellékcselekmények hiánya, valamint az jelent, hogy szünet közbeiktatása nélkül adják elő.

A drámatörténetből kétségtelenül számos példát idézhetünk, amely ezeket a megállapításokat igazolja. Pl. Molière, Kleist, Musset, Strindberg, Csehov sok művét említhetjük. Ám annak ellenére, hogy Apollinaire, Tzara, az izmusok más képviselői, illetőleg Beckett, Ionesco, Tardieu, Pinter, Th. Wilder, Mrozsek stb. sok rövid terjedelmű művére az előbbi megállapítások is érvényesek, mégis lényegbeli különbséget fedezhetünk fel az előbb felsorolt két szerzőcsoport egyfelvonásosai között. Ebben az összefüggésben nem az adott művek mondanivalója, ideológiája, világképe közötti különbség a fontos számunkra, hanem a felépítettségük között észrevehetők.

A különbség lényegében egyetlen mondatban megfogalmazható: a második szerzőcsoport jónéhány műve (van olyan, akié mind) mélyén lírai értelemben értett statikus alapélmény található és a művek a misztérium-dráma módosított modellje szerint épülnek fel, azaz alapvetően felhasználják a drámában a lírai műfajcsoportban használatos eszközöket; míg az első szerzőcsoport művei folyamatot, cselekvést, történést ábrázolnak, s a művek a hagyományos-dráma teljes, vagy hiányos modellje szerint épülnek fel.

Ezen a ponton szólnunk kell arról, hogy az egyfelvonásosok egy bizonyos fajtáját, mint lírai drámát szokták meghatározni. Különösképp német nyelvterületen lírai drámának nevezik a 18. század végén, a 19. század elején kedvelt egyfelvonásos formát. Ezekről néha, mint ,,lélek-drámákról'' is beszélnek. Alapjellemzőjük a lírai alaphang (Grundstimmung). Máskor egyszerűen ,,színpadi darab'' az elnevezésük. Ez utóbbit azok a művek kapják, amelyek elsősorban a zenével összekötöttek, azaz az opera és kantáta szövegkönyvek, a melodrámák stb. J. J. Rousseau Pygmalionja, Herder Brutusa és Philoktet-je, Wieland Die Wahl des Herkules-e, Goethe Proserpina-ja körülbelül azok a művek, amelyek az előbbi értelemben kapják a lírai dráma elnevezést. Eme műfaj legszebb és legnagyobb értékű megnyilvánulását Hugo von Hofmannsthal kis terjedelmű színműveiben látják.

Ebben a dolgozatban szándékosan elemeztünk eddig olyan műveket, amelyek (A vakok kivételével) terjedelmüknél fogva nem nevezhetők egyfelvonásosnak. Ugyancsak A vakok kivételével egyiket sem szünet nélkül, folyamatosan történő előadásra szánta az író; mindegyiket felvonásokra, illetve részekre osztották. Az elemzett művek mélyén azonban a statikus, lírai élmény megtalálható, s bennük észrevehető a lírai eszközök igen lényeges jelentőségű behatolása a dráma műfajába. Annak ellenére, hogy az elemzett művek ter-

jedelemben nem egyfelvonásosok, egyetlen egy kivételével tökéletesen megvalósítják azokat az elvi tényezőket, amelyek egy másik fajta egyfelvonásosra jellemzőek.

Eme másik fajta egyfelvonásos a lírai alapélmény legadekvátabb színpadi műformája, s erről azt is mondhatjuk, hogy a misztérium-dráma modelljének legadekvátabb mai megfelelője. Véleményünk szerint ez az alapvetően és szükségszerűen rövid terjedelemtől eltekintve minden más sajátosságában különbözik azoktól az egyfelvonásosoktól, amelyekre a fejezet elején említett meghatározások illenek. Azok ui. megítélésünk szerint nem mások, mint rövid és egyszerű konfliktust megvalósító hagyományos-drámák, s éppen ezért, amikor ebben a fejezetben a hagyományos-dráma meghatározást említjük, a hagyományos-dráma modellje szerint felépülő egyfelvonásosra is gondolunk.

A drámák elemzése során többször utaltunk a lírai élményt tükröző művek létrejöttére. A mű alapján az író lírai, statikus élménye található. Szeretnénk erősen hangsúlyozni, hogy amikor élményről beszélünk, a költői-írói élményről beszélünk, s nem általában az élményről. Természetesen van írói élmény, amely nem statikus, azaz amelyik egy emberi történésről, cselekvés-sorról kapott élmény, azaz amelyeknek összetevői az időben szükségszerűen elválasztottak. Úgy véljük, majdnem minden regény, illetve hagyományos-dráma mélyén olyan cselekvés-sor élménye található, amely épp magával a cselekmény-sorral fejezhető ki a legjobban. Az írói élmény eme másfajta drámai művekben általában az emberi élet valamely általános jellemzőjéről való statikus élmény. Az élmény tartalma az, hogy mi az ember alapvető helye-helyzete a világban, mi az ember lényege, melyek az emberi életek legfontosabb jellemzői stb. A statikus élmény nem foglal magában semmi olyasmit, aminek az értelme szükségképpen folyamat révén derül ki, s így szükségképpen csak folyamatban mutatható meg. Az élmény összetevői, a képmások, ezért nem is cselekszenek a szó elsődleges szótári értelmében; nincs olyan okuk, amely tettre késztetné őket, s nincs olyan céljuk, amely egy folyamat (tehát cselekvés-etapok) révén érhető el. Az élmény egy helyzetről, egy állapotról való élmény, s annak milyenségi fokát mutatja meg.

Az író statikus élménye természetesen valamiféle csomópontokhoz „tapad", vagy valamiféle összetevők révén alakul ki teljessé. Egy lírai versben – ahogy dolgozatunk megfelelő helyén láthattuk – az élmény szóképekben rögzítődik, azok összetevői a kifejezésben szóképek voltak. Az összetevők úgy kerülnek a kifejezett élménybe, hogy az elején bizonytalanul és homályosan és csak „megérzékelt" módon élő élmény konkretizálódik, épp azokban a szóképekben és azok révén, amelyek azután az élményt rögzítik és egyben közvetítik is az olvasónak. Az első konkretizált összetevő, az első szókép asszociáció révén hozza be az élménybe a második konkrét tényezőt, második szóképet, s azután ezek külön, vagy együtt a harmadikat és így tovább. (Az élmény konkrét kialakulása, szélesedése természetesen sokkal bonyolultabb minden konkrét esetben; mi csak az elvi vázát mondjuk el.) Az íróban eredetileg homályos, bizonytalan, csak „megérzékelt" módon élő élmény így világossá, konkréttá és kifejezhetővé lesz, azaz rögzítődik. Az élményösszetevők így kidolgozottá, megfogalmazhatókká lettek, azaz egyben átadhatókká, az olvasó élményét vezérelhetőkké. Élményt és élményösszetevőt csak az elemzés során választhatjuk szét, mesterséges úton, hiszen az élményösszetevők nélkül az élményről nem tudunk semmit.

Láttuk, hogy az élményösszetevők, ha drámai, színpadi értelemben adekvátak, akkor szereplőkké, alakokká, színészi eljátszásra, megjelenítésre lehetőséget adó, mert csak saját szavaikon keresztül megjelenő és megnyilvánuló figurákká válnak. Ezeket neveztük képmásoknak. E képmások semmiképp nem jellemek. Nemcsak azért, mert jellem hitelesen cselekvés nélkül, csak elmondott szavain keresztül nem mutatkozhat meg. Egy ember mondhat olyan monológot, amelyből jelleme kiderülhet. Ám az ilyen szöveg nem színpadra, legfeljebb pódiumra való; és akció, cselekvés nélkül nem lesz a szó hiteles. Érdekes lehet, a hallgató, ha élettapasztalatával összeveti, még el is fogadhatja reális, valódi jellemnek, de végső soron és elvileg a monológ szavait nem igazolja semmi. Elvileg sokkal fontosabb azonban az, hogy az élményösszetevők azért nem jellemek, mert egy statikus élményt rögzítenek és közvetítenek. A statikus élmény, a helyzetről, állapotról való élmény nem rögzítődhet jellemekben; a jellem valamiféle „mozgás", térben és időben és más jellemekhez való viszonyulásában történő megnyilvánulás nélkül nincsen (csak legfeljebb potenciálisan); s így egy statikus élmény rögzítésére és közvetítésére teljesen alkalmatlan. Statikus élményt jellemekbe rögzíteni contradictio in adiecto. Többek között azért is önellentmondás, mert a statikus élmény, a statikus helyzet milyenségéről való élmény, s a statikus helyzet milyenségét jellem nem tudja kifejezni.

Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az élményösszetevők, illetőleg a képmások nem rendelkeznek viszonnyal. Sőt. Létezésüket, az élményben való megjelenésüket épp annak köszönhetik, hogy rendelkeznek valamivel, ami révén egy másik képmás behozhatja az

élménybe, azaz rendelkeznek valamivel, amivel egy viszonyt létesíthetnek. Ez végül is egyet jelent azzal, hogy rendelkeznek valami olyasmivel, ami az élmény egyik részének a rögzítésére és közvetítésére alkalmassá teszi őket. A képmások így magának az élménynek egy-egy másfajta jellegét, arculatát, részét valósítják meg és fejezik is ki. Láttuk, hogy a képmások más-sága szoros összefüggésben van e művek feszültségével; pontosabban eme más-ság is eredményezi, hozza létre a néző tudatában a feszültséget. A képmások közötti viszony – ismét a jelenség természeténél fogva – csak asszociációs kapcsolat lehet, a viszony az asszociáció lehetősége miatt valósul meg. Ám ez az asszociációs kapcsolat csak az élmény egészéhez való viszonylatában jön létre, azaz az egyik képmás csak azt állíthatja maga mellé másik képmásként – az élmény egészét kifejezendő és világosabbá teendő –, amelyik az élmény egészének a világosabbá és teljesebbé tételéhez szükséges; és nem azt, amelyikkel csak önmaga kerülhet, akár önmagát megvilágosítandó, kapcsolatba. A képmások kapcsolata, viszonya tehát nem önmaguk megmutatására való, hanem az élmény egészének a megmutatására. A képmások maga-megmutatásáról nem is beszélhetünk, egyszerűen azért, mert pl. a Próbababa egy adott élménytől függetlenül egészen más értelmet és jelentést hordoz, mint pl. Lorca élményében. De ha olyan képmásokat nézünk, mint pl. a Kísértők, észrevehetjük, hogy más élményben más tartalmú a kísértés. A jellem viszonylatai és viszonyai ezzel szemben arra szolgálnak, hogy magát a jellemet ismerjük meg, azaz önmaguk megmutatására. Ez még akkor is így van, ha a jellem viszonya az önmaga megmutatásán túl esetleg külön jelentést, értelmet, mondanivalót stb. hordoz. Egy adott jellem más történetben, más konfliktusban, mint jellem nem is változhat, önmaga lényegében nem módosulhat.

A statikus lírai élmény összetevői a drámai művekben a szóképekből lett képmások. Ezeknek az előbbiek következtében asszociáció révén lesz kapcsolatuk, viszonyuk egymáshoz. Ez a viszony hozza létre, hogy éppúgy, mint a lírai vers szóképei, a képmások is összefűzöttek, egymásba áthatolók, hisz valamelyik jellemzőjük az adott összefüggésben, azaz az élményben azonos. A Gyilkosság a székesegyházban négy Kísértője és négy Lovagja nemcsak számukban azonos. A négy Kísértő és a négy Lovag is más-más módon ugyan, de a rossz eszközei. Ugyanakkor mind a Kísértők, mind a Lovagok világi, földi, érdek-igazságokat mondanak, szemben az isteni, illetve a magasabb etikai szféra igazságaival, amelyet az érsek valósít meg. A Kísértők magasabb szinten eszközei a rossznak, mint a Lovagok; világi, földi, érdek-igazságaik kevésbé nyilvánvalóak, mint a Lovagoké. Amivel a négy Kísértő kísért, ugyanaz jelenik meg más arculatát mutatva a Lovagok végső magyarázkodásában. Az első három Kísértő az érsek érdekeit emlegeti, a régi vidámságot, annak ismét bekövetkezhető voltát, a kancellárság objektív és pozitív előnyeit, hasznát, a bárókkal való szövetség lehetőségét, tehát csupa olyasmit – igaz, hogy teljesen absztrakt és nem-konkrét módon –, ami az érseknek személy szerint is lehetne érdeke, különösképp, ha összehasonlítjuk ezek visszautasítása esetén bekövetkező ellenkezőjével, a mártírhalállal, ami földi értelemben semmiképp nem lehet az érsek érdeke. A négy Lovag azt magyarázza először, hogy nekik a gyilkosság végrehajtásából nem volt semmi egyéni hasznuk, az nem volt az ő egyéni érdekük. Így a képmások összefűzöttsége megmutatja, hogy a földi érdek-igazság okvetlenül alacsonyabb, az elvi vélemény szerint. Hiszen a Lovagok épp mint etikai pozitívumot emlegetik, hogy őket földi érdek-igazság *nem* vezette. A negyedik Kísértő a gőggel kísért, azzal, hogy Becket Tamás *csak* azért akar vértanú lenni, mert tudja „A szent és a vértanú sírból uralkodik", azaz nem úgy, mint egy király, aki ha meghal, elfelejtik és jön egy új király; és csak azért akar vértanú lenni, mert a „szentek glóriáját" nem éri el semmi, tehát szentté válni, szentté lenni a legnagyobb érték, s ez az, amiért Becket keresi a vértanúságot. A negyedik Lovag magyarázkodásában ennek egy másik arculata jelenik meg; ő lényegében azzal magyarázza, tettüknek etikailag negatív megítélését azzal akarja csökkenteni, hogy azt mondja, az érsek voltaképp öngyilkos lett, hiszen „minden eszközt felhasznált a kihívásra", és végül megmenekülhetett volna, ha akar.

A képmásoknak ez az összefűzött, egymásra utaló volta – nevének jelentése mellett – „helyettesíti" a jellem cselekvését. A jellem cselekvésben nyilvánul meg és cselekvésben kapja meg a maga értelmét. A képmás (nevén kívül) pl. abban és azáltal, hogy más képmásokkal kerül valahogyan összefűzöttségbe, hogy egy másik képmásba képes áthatolni. A képmások pl. a Kísértők, ahogy a mű elemzése során elmondottuk, nevükkel is hordozzák önmaguk jelentését, s szövegeiknek azáltal is lesz jelentése. Ahogy már az elemzés során mondottuk, a jellem neve önmagában nem jelentésteli, azzá csak megnyilvánulása révén, „mozgása" révén lesz. A képmás neve mindentől függetlenül is már jelentésteli, de ez a jelentés kizárólag ebben az összefüggésben, azaz az adott élményben lesz csak érvényes. S így a név maga is az adott élmény megmutatására, rögzítésére és közvetítésére való. Az összefűzöttség, az egymásba áthatoltság egy másik olyan tényező,

amelynek következtében a képmások megnyilvánulnak, megmutatkoznak, azaz jelentést kapnak.

Ez a tényező mutatja, és egyben jelenti, hogy a képmások sokkal inkább kontinuusak, mint a hagyományos-dráma szereplői. Ezekről megállapíthatók pl. hogy melyik csoportba tartoznak. Beszélhetünk egy mű jellemeinek rendszeréről is. De akárhonnan közelítjük meg a jellemeket, olyan csoportokat fogunk találni, legalább kettőt, amelyek diszkontinuusak. Ezekben a művekben a szereplők kontinuitása egyben azok hátterét is jelenti. A hagyományos-dráma szereplői lényegében „háttér" nélküliek, önmaguk állnak helyt önmagukért. A képmás egymagában elképzelhetetlen; az írói élménybe – ebben az összefüggésben, mint háttérbe – való beleszövöttségük állandóan jelen van és mindig is érezhető, és kell is, hogy érezhető legyen. A hagyományos-drámák jellemei között lévő viszony adja ezeknek a műveknek a „hálóját", míg a lírai eszközöket alapvetően felhasználó művek „szövetét" az írói alapélmény. Hogy milyen szereplő kerül az előbbiekbe, jórészt a jellemek határozzák meg, hogy milyen képmások kerülnek az utóbbiakba, az írói alapélmény határozza meg. Mivel a hagyományos-drámák egymást kizáró ellentéteket, egymást kizáró jellemekkel vonultatnak fel, a szereplők kontinuitása valahol megszakad. A lírai eszközöket alapvetően felhasználó misztérium-drámák egymást nem kizáró ellentéteket és egymást nem kizáró képmásokat vonultatnak fel, hiszen az élmény nem is tartalmazhat egymást kizáró ellentéteket; ezért tehát bennük a kontinuitás alapvető tartozék, lényeg, éppúgy, mint a lírai versekben.

Több alkalommal szóltunk már arról, hogy ezekben a művekben egy-egy jelenetet a képmásoknak a színpadi időben és térben való megvalósulása jelenti. Célszerűnek látszik, hogy ennek a megvizsgálását is a hagyományos-drámákban található jelenetek elemzésével kezdjük. Ezekben minden jelenet először is összekötő láncszem egy előző és egy következő jelenet között. Bennük épp az a fontos, hogy ezt az összekötő mozzanatot megérzékeljük. Maguk a jelenetek, a jelenet-sor elvisz egy végső eredményhez. Az egész mű értelme eme összegzésben található. Az odáig vezető út egyes láncszemei, bármennyire is szükségesek és kihagyhatatlanok, mégis másodrangú fontosságúak eme végső összegzéshez, eme végső eredményhez viszonyítva. Minden jelenet „megtette a magáét" miután lezajlott, azaz a továbbhaladáshoz szükséges tényezőt ha biztosította. A jelenetet akár „el is felejthetjük", ha az egészhez való hozzájárulását emlékezetünkben megtartottuk. Ám az egészhez való hozzájárulása nagyobb mértékben a továbbhaladás biztosítása, kisebb mértékben a benne kibomló, megnyilvánuló jellemek megismerése. A jelenetek értelme így az előző és a következő jelenetekhez való viszonyítás révén ragadható meg elsősorban.

Ha a jelenetekben található cselekmény-mozzanatokat összegezzük, nemcsak azt kapjuk meg, mi történt a darabban, hanem már lényeges értesülésünk van arra nézve is, mi a darab értelme.

Ezekben a művekben a jelenetek nem az egyik jelenetből a másikba való átmenetet, nem az összeköttetést biztosítják és valósítják meg. E művekben az egyes jelenetek olvastakor-láttakor valószínűleg sem állapíthatjuk meg, hogy mi lesz a következő jelenet. Hiszen ha az átmenet asszociáció révén valósul meg, nem tudhatjuk, a képmás mely részéről, milyen jellegéről indul el az asszociáció. Ha a jelenet láncszem, azaz okozat és egyben ok, a következő jelenetre valószínűséggel következtethetünk. Itt egyik jelenet sem láncszem, mert maga a mű sem jelenet-sor. Mindegyik jelenetnek az értelme és jelentése önmaga és az egész viszonyából, s nem egy előtte és egy utána következő jelenethez való viszonyításból ismerhető és tudható meg. Az egész természetesen maga a statikus lírai élmény, s a mű egy statikus helyzet megmutatása, úgy hogy összetevőit, illetve képmásait egymás után elmondja az író. Nagyjából és sántító hasonlattal olyan ez, mintha az egy kézben lévő kártyalapokat, amelyek valamiféle viszonyban vannak egymással, egymás után az asztalra helyezünk. Az egymás után történő elmondás, elősorolás csak azért valósul meg, mert egyszerre csak egy dolgot tudunk elmondani, leírni. Mindaz, ami a darabban egymás utáni sorrendben jelenik meg, voltaképp az élményben egyszerre él. Folyamattá csak az elmondás időben és sorrendben megtörténhető volta kényszeríti.

A statikus lírai élmény képmásai az élményben teljesen egyenrangúak, s legfeljebb csak a központi alak emelkedik ki közülük, aki az írói élménynek úgy a tartozéka, hogy azt a színpadon meg is éli. A képmások mindegyike azonban az élményben egyidejű. Adekvát elmondásuk tehát az lenne, ha az egész élményt, természetesen minden képmásával együtt egyszerre lehetne elmondani.

(Folytatjuk)

TAKÁTS GYULA

Meglelni azt

Tízezer év kettős barlangi lét
talán meglelni azt a rést...
Nem Hádesz...
A tenti alvilág
csiszoltan tényes vadonában
meglelni azt a rést,
mentem, mert mondták
ott lakik:
s tanácsot most is adna!
S a térkép:
tüskére szúrva ott ragyog,
mint barlangján túl
a part és az a táj...
... Ahol a lélek és a szellem
nem különb, együtt ragyogva
– egy hajnali-hajdani korba –
ténylett, mint gyökerén virág,
mint tett szárán az értelem...

Mint egykor Trákiába,
– barlangod keresve Szent Iván –,
mentem Orfeusz szavára
s azóta is és egyre visz
e forditott Hádesz
s a trák dala és csillaga
meglelni azt a remetét...
... A rejtett számot.
A biztos szalamandra-jelt,
melyet barlangja rejt.
S hites pecséttel hozni el
a tő-mondatú kartát:

„– Angyal kezéből is
parancs, kitörni kardját! –"

... Hogy visszavivjuk, ahonnan
kicsaptak láng-palossal.
Mert zuhanva is kísért
a görcs szomjában is remény
s a mély-tudat-ernyőn a szárny,
mint rózsás felhők között
a repülők kondenz jele!

Hajt, kísért és fénylik
nekünk e porból is
a szép remény hite,
mint neked, szívedből fénylett
a tündér Eurydike . . .

Fölnézve lobogódra

Az örökkévalóból át az örökkévalóba
rövid a barlang.
És csillagokkal . . . és . . . cseppkövekkel
kivert . . .
És átmenőben felettünk és bennünk
mégsem ők ragyognak.
Nem a remény csillárai,
sem a könnyek oszlopai.
Csak a szavak . . .
A vers tüze:
a telitalálatok!
Egy nádszálat végy hát a kezedbe
s e tüzek fényéből szabjad ki rá a zászlód.
És fölnézve lobogódra,
mondd ki a széllel:
– Nem amelyen állok,
melyet fölöttem látsz,
e nádszálon leng,
ami enyém! –

Bacchus könyvéből

Egyik kápolnájára

– Ősi hitét, hogy e nép eldobta? – Ne mondjad! – E tájon
Bacchusnak soha szebb s több kápolnát nem emeltek . . .
– Ennyi kicsiny pincét – s Pannónia lelke
így latinabb most és még tüzesebb a hite!

Malomkövére

Hűs kövek őrlik a búzát és a tüzes közt
érik a szőlő . . . Már a malom köve nagy, kerek asztal.
Rajta kenyér, bor s mint az Igének a titka,
e kövön is föllángol a jel . . . Kör: képe Világnak . . .
Búza az Élet! S itt, bortól lelkes a Tűz!

Vulkáni szerelem

Láva szivében . . . Homloka láng-koszorúba sugárzott . . .
Így tört rá a bazalt. Ám csepp villanat és
szörnyből gyönge szerelmes dőlt a sásölü lányra
s zöld-tündér született s játszik azóta is itt.

Hetykén forgatta

– Jankovich Ferenc emlékére –

Jankoviché ez a tört nyárs és őt várja e pince.
Éles villáján hetykén forgatta a lángon
mind, ami tűzre való és már sohasem ül a Lánghoz.
Nem dalol . . . És nem iszik börceiden Bece-hegy!

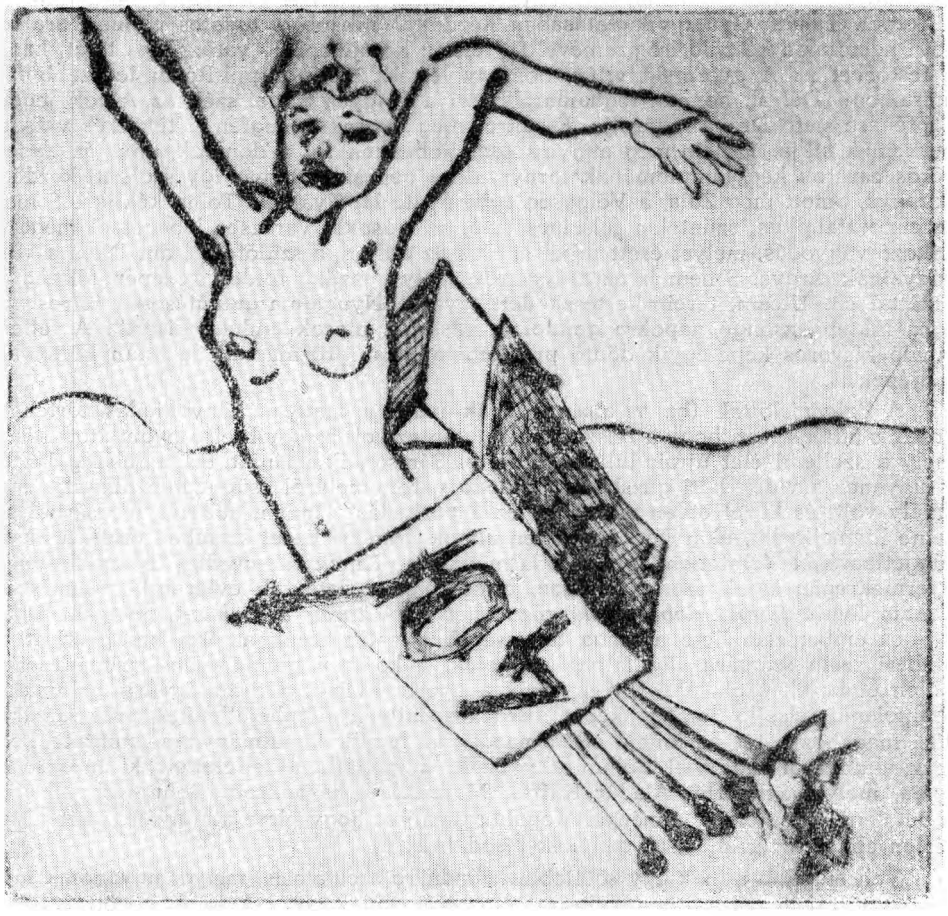

RÓNAY LÁSZLÓ

VIRÁGBABORULT KERT

– Takáts Gyuláról, tanulmánykötete ürügyén –

Régóta várták már Takáts Gyula tisztelői, hogy megjelentesse tanulmányainak, esszéinek gyűjteményét. Az a nemzedék, mellyel indult, s melyhez tartozónak ma is büszke öntudattal vallja magát, az esszének is kiváló művelője. S az *Egy kertre emlékezve* olvasójának az az első benyomása e nagyon is tudatosan megszerkesztett kötetről, hogy írója ebben a vonatkozásban sem méltatlan generációja legjelesebbjeihez.

Pedig voltaképp szűk perspektívából indítja kötetét. Egész ciklust szentel a szülőföld ihletésének, a táj és az irodalom kölcsönhatásának, s annak a kérdésnek, hogyan befolyásolják a gyermeki emlékképek és tapasztalatok a későbbi írót, mit visz magával otthonról eltökélt lokálpatriotizmussal, s mit csak mint öntudatlan emlékképet. Takáts Gyula világlátásában kezdettől inkább a tudatos elemek uralkodnak: nemcsak a készülő író szemével figyelte a köréje boruló varázslatos tájat, hanem a festőével is. A gyermeki világ, Somogy leírása méltó Rippl-Rónai legszebb látomásaihoz: „Délről, honnan leghamarább éri a langyos adriai szél, az Alpok jegéből napfényre siető Dráva határolja. Északról meg tavunk melegfényű tükre és vadvizes berkeinek síkja. Szélein még annyira sem libbennek fel a dombok, mint az andocsi vörös barátok kegytemplomának tornya, de a bennszülött már így szól: itt kezdődik Baranya, amott meg Zala, a Völgység égbe nyúló lapályán túl Tolna kéklik". S méltó az a nosztalgikus, szűntelen felszínre törő, az írásokat varázsos lebegéssel megajándékozó vágyódás, melyet érett fejjel is érez az otthon, a szülőföld iránt. Nem a város vágyainak tárgya. S nem is az a kisváros, mely „gazdag földek közepén félszeg öntudattal élt. Utcáin, terein kertészkedett tovább. Nyugalma gutaütésesen zsíros volt, s ha lüktető, zsongó napokra gondolok, vásárok, piacok emléke kísért". A tétlenül ziháló kisváros képe egyik döntő problémája egész prózájának, de talán költői attitűdjének is.

A *Polgárjelöltek* (ha valaha megírják majd a magyar könyvkiadás történetét, érdekes adalék lesz, hogy a felszabadulás után ez volt az egyik első nyomtatott könyv, mely a szellemi élet újraindulását hirdette) Sámson Feliciánját, ezt a félszeg lázadót is ugyanez a vidék köti gúzsba, az álmodó város, melyről csüggedten állapítja meg: „mély volt, és közel ötven esztendős ez a poshadás". Innen, ebből a mocsárból szeretne kiemelkedni, akár beteljesületlen álmok árán is. Ezzel szemben őrzik a maguk függetlenségét, érintetlen gondolkodásmódját a *Kinek könnyebb?* novellahősei, és gyermekregényeinek szereplői. Igaz, elsősorban a fiatalabb évjáratok számára írta Takáts Gyula az *Egy flobertpuska történetét* s a *Vitorlás a berken*-t, de a két regény táj- és emberszemlélete a maga teljességében vetíti elénk az írói ars poeticát. Az emberi szem számára alig látható szigetek, a köznapi gondolkodás számára érthetetlen emberek azok, akik híven őrzik a gyermekvilág, a tisztaság szimbólumaként szűntelenül felsejlő Somogy képét. (Érdekes, milyen eltéphetetlenül szoros szálakkal fűzi magához a táj az innen elszármazót: az egyik tanulmányban említett Bohuniczky-tanyáról indult el Bohuniczky Szefi, a méltatlanul elfelejtett kitűnő író pályája, melyet Schöpflin Aladár Kaffka Margitéhoz hasonlított. Bohuniczky Szefi is szűntelenül itt szerzett élményeit fogalmazta újra, hogy élete alkonyán ismét visszatérjen ehhez a témához, az emlékek birodalmába.)

Van ennek a tájnak egy sötétebb, balladaibb arculata is, melyet ugyancsak híven őriz, s többféle változatban dolgoz fel az írói emlékezet. „A lomb között – olvas-

suk az *Egy kertre emlékezve* nyitányában – a nyájakkal tanyázó, külön társadalmú pásztorság élte világát, belőle sarjadó, vagy hozzá visszatérő betyárok seregével. Védő és mindent gátló őserdő volt ez, melynek közlekedésre alkalmas első útjait, mint az írásos emlékek bizonyítják, egy, a vármegye tömlöcéből szabadított öreg betyár mutogatta végig a német mérnököknek. De ki ismerhette volna jobban ezt a rengeteget, mint a katonának eladott, de a regimentjéből megszökött somogyi betyár, ki visszatérve, inkább választotta újra a nyájat vagy a betyáros bujkálást, mint a császár mundérját." Ugyanez a balladai réteg villan meg pallérozottabb, ironikusabb formában ugyan, de nyilván mégis erről a forrásvidékről a Polgárjelöltek különc Ferdinándjának alakjában.

A ház, hol a későbbi író első álmait szövögette, ott állt a messzeségbe vezető út mellett. Talán itt alakult ki Takáts Gyulában a távolságok nosztalgiája, melyet oly ironikus fénytöréssel ábrázol a *Színház az Ezüst Kancsóban* már-már misztikussá növesztett regénytörténetében, s melyet verseiben is megőrzött, mint a távlatteremtés és a végtelenbe ívelés eszközét, amely a legkisebb és leghétköznapibb pillanatból is képes a csillagok magasába repíteni az embert:

zöldvázu kerékpárján
a szűk dűlő-úton szaladt
három szál ibolyára lelt
s cérnára kötve hozta azt

mögötte őszi búza hátán
jácintszínű kék havon
kiváncsi szemmel szárnyán
egy pillangó napozgatott

lapozta szárnyát mint a csillagász
fehér nagy könyvét ha kutat
s a másik már hozta is
a meglelt új csillagokat

(Mint a csillagász)

A ház mögött pedig az érintetlen ős-természet lélegzett. Kell-e mondani, mennyire hatott ez Takáts Gyula egész költészetére? Festészetére? Közvetetten vall erről megint csak a *Polgárjelöltek* Sámson Feliciánja, aki a sötétlő bükkös előterében akarja felépíteni a pisztrángnevelőt, s a természet hatására hatalmas változáson megy át az egész egyénisége: „Ettől a naptól kezdve mind gyakrabban tért vissza Felicián olyasmi beszédre, melyben egyre többször bukkant fel a vándor méhészek, favágók, és pásztor emberek élete. Olykor a rigászó, kalitka- és léphordozó szegény emberekről is beszélt. Szavai egyszerűek voltak. Olykor a lírai hangulat már-már kilendítette őket eredeti útjukból és céljukból. Az biztos, hogy ezek a beszédek távol álltak a régi Sámson-féle közhelyektől."

Szándékosan időztünk hosszasabban az *Emlékezés vagy irodalom* ciklus lírai rajzainál. A kötetnek nem ezek a leglényegesebb írásai. De aki igazán meg akarja ismerni az írói ihlet forrásvidékeit, bizonyára ide kell visszaszállnia, mert ez a táj és ezek az emberek motiválják a később kiszélesedő, perspektivikussá váló írói birodalmat. S innen a magyarázata, hogy az ő szavai is egyszerűek, mint a természet élményéből megújuló Feliciánéi, s érintetlenül megőrizte magában azt a lírai töltést, melyet Somogy adott művészetének.

Külön vall e ciklusban a mesterekről (nem véletlenül hangsúlyoztuk, hogy az esetlegesnek látszó szerkezet nagyon is tudatos írói szándékot rejt). Először természetesen Rippl-Rónairól, aki a fiatalembert megtanította „látni", rendszerezni, s aki megmaradt költészete szűntelen ihletőjének:

Itt élt, s Rónai háza marad már mindig e hajlék.
Kertje se hervad! Mélytüzü képei őrzik időtlen . . .

De megtanította arra is, hogy az embernek szűntelen újulnia kell, mint a természetnek, magába kell fogadnia, fel kell dolgoznia, egyénisége részévé kell tennie az

újat, s ez a modernség lesz a világnézete is. (Évtizedekkel e döntő, elhatározó találkozás után, majd a *Vojtina levelé*ben kanonizálja e tárgyú, korábban rendszertelen impresszióit.)

Mesterévé vált az egyetem is. A kor pécsi bölcsészkaráról szellemes, érdekes képet rajzol. Ugyanúgy benne van ebben a képben a regény lehetősége, mint ahogy regénnyé formálódtak keze alatt a gyermeki emlékek (s mint ahogy az egyetemi évek történetéről Kolozsvári Grandpierre Emil megírta az egyik legjobb magyar esszéregényt, a *Tegnap*ot). S bizonyára külön hely illeti szellemi fejlődésében – s nemcsak az övében – Várkonyi Nándort, az „utolsó polihisztort", akinek pályáját, s az egymást követő nemzedékekre gyakorolt hatását még ma, Rajnai László úttörő tanulmánya után sem ismerjük s mértük fel egészen. S egy egészen másik hatás: Babitsé, aki a fiatal költőre épp oly döntő befolyást gyakorolt, mint nemzedéke egészére. (Takáts Gyulának különben van erről a kérdésről, egy másik, már e kötet lezárása után kelt, vallomásosan szép tanulmánya is.)

Külön vall könyveiről is Takáts Gyula. S ezek között megint egy máig élő példa akad: Berzsenyié, akit Somogy „emésztett" annak idején. (Milyen gyakori téma ez Takáts Gyulánál: a kisvárosi, vidéki életforma negativumaival való szűntelen küzdelem, s annak mégis-vállalása, mintegy felmutatva, hogy innen is lehet maradandót és nagyot alkotni, s innen is nyomon lehet követni a világ szívverését.) Berzsenyivel már az irodalom kezdődik, a felnőttség, az írói munka, amely könyvek és példák sorát kínálta, ám ezekből csak az egyéniségének leginkább megfelelőeket ragadta ki magának, nem véletlen, hogy a *Művek és mesterek között* ciklus nemcsak könyvismertetések és miniatűr esszék sora, hanem sokkal inkább önvallomásoké. Takáts Gyulának elsősorban maga a jelenség, az ember az izgalmas, az életforma, s csak másodlagosan az irodalmi probléma. Jammes-ról a következők megjegyzését tartja szükségesnek: „... életét vidéken tengette. A mi latinos Pannóniánkkal oly rokon, de naposabb tájakon. Ott, ahol a gabonát termő völgyek és szőlős dombok ölelkeznek, és a vidéki francia városkát, Orthezt, sötét lombú tölgyesek szegik körül". Janus Pannoniusról szólva ismételten kiemeli a nosztalgia szűntelen jelenlétét és meghatározó motívumát. S lehetne szaporítani bőven a sort annak bizonyságául, hogy Takáts Gyula olykor a maga emberségét vetíti ki, s olyan jelenségekre rezonál leginkább, melyek a maga életének, személyiségtudatának is döntő tényezői. (Alaptermészete szerint nyilván ő is érzékenyen figyeli az élet tragikus jeleit, mint a sokat emlegetett Sámson Felicián, kinek lelkében szűntelen „a tragédia magjai duzzadoztak". Ám mindez arra ösztönözi, hogy még pazarlóbb bőséggel színezze derűsre maga körül a tájat, s az egész életet. Ez az ő menekülése, s ezzel válhatik mindazok példájává, akik nem tudnak szembenézni magukkal.)

Nincs módunk valamennyi tanulmányát, írását méltatni. Csak azokat emeljük ki, melyek kétségkívül irodalomtörténeti jelentőségűek. Ilyen a *Csokonai és Berzsenyi harca* című remek tanulmány, amely megint csak literatúránk egyik korszakáról és döntő problémájáról ad hiteles képet, hanem írójának költői mintáiról is árulkodik. Takáts Gyula rendkívüli érzékenységgel elemzi a két költő lírájának zeneiségét, az általuk választott versformák gazdagságát, s közben öntudatlanul árulkodik a maga ideáljairól is; kevesen vannak mai költészetünkben, akiknek a zene annyira költői lételemük lenne, mint neki. S még inkább a maga útjáról vall, amikor Csokonai és Berzsenyi hellén-latin érdeklődésével kapcsolatban azt fejtegeti, hogy Kazinczy és társai költői munkássága azért lett „sápadt", mert a klasszikus eszményt a hellénnémetben látták, Csokonaiéké azért hat és él ma is, mert a német hatást tudatosan kikapcsolták. (A sokat emlegetett pannón élménynek ez a kulcsa: az ősforráshoz, a görög-latin kultúrához való visszatérés, a horatiusi élmény újraálmodása, a vergiliusi idill feltámasztása, kikapcsolva minden félreértelmezett rendszerezést, mely épp természetességétől és fényétől fosztja meg ezt a lírai típust.)

Csokonaiban is, Berzsenyiben is azt bontja ki a legérzékletesebben, hogy mindketten heroikus (s egy kicsit talán donquijotei) harcot vívtak a maguk korával. (Egyébként Takáts Gyula egész prózájának is egyik kulcsmotívuma az adott helyzettel szemben való szűntelen harc. Ezt az ugyancsak ironikus elemekkel fűszerezett küzdelmet,

néha szélmalomharcot vívják a *Színház az Ezüst Kancsóban* hősei éppen úgy, mint a szerencsétlen Sámson Felicián.) Az egész kötetnek is egyik legjobb tanulmánya szól Csokonai somogyi kapcsolatairól. Ez az írás érezhető irodalomtörténészi becsvággyal íródott – meg is felel céljának –, de így is megőrizte írójának egyik legfontosabb célkitűzését, az élet- és valószerűséget.

Éppen Csokonai és Berzsenyi példája segíti hozzá Takáts Gyulát, hogy visszaállítsa a pannonizmus eredeti, a sok harcban és félreértésben megfakult jelentését: a „felemelés" és „segítség" értelmezésében. A költészet eszköz is, amely az embert napi munkájában és küszködésében perspektívával kecsegteti, s mint ilyen, segítője is. Takáts Gyulának, személy szerint ars poeticája is ez a gondolat, s ebben feltétlenül a nagy költő-elődök méltó örököse. Egyik szép versében nyilvánvalóan meg is fogalmazza ezt a vezérlő elvét, melyet oly szépen követ nyomon mások költészetét tanulmányozva:

Mi dolgod, tedd! ... Nem háláért teszem ...
Önzetlen! ... Jó szót se várva,
emeljen szenvedélyed szárnya! –

(A sün)

Sok érdekes problémát vetnek fel Takáts Gyula kisebb írásai, megemlékezései is. Ő, aki érezhetően nem „modernkedik", hanem a modernséget alkotó magatartásnak érzi, amelybe szükség szerint a jó értelemben vett konzervativizmus jegyei is beletartoznak, természetesen nagy megértést tanúsít például Vikár Béla iránt, s mint a lélek legkisebb rezdülései iránt is érzékeny költő-lélek, felejthetetlen portrét rajzol „az ecset poétájáról", Egry Józsefről. Kassákban a „kapcsolatteremtés" képességét érzi a leglényegesebbnek (benne magában is ez az egyik legértékesebb, legemberibb vonás, és tanulmányai egy részének is ez az adottsága ad dokumentum-értéket), s talán ezért is tudja megmutatni, hogy a látszólag szervetlenül álló Kassák-versek miképp alkotnak összefüggő rendszert, szerves egységet. Elemzéseiből sosem hiányzik egy jó értelemben vett pedagogikus szándék sem, s ez természetes, hiszen ő fogalmazta meg *Vallomás*ában: „a líra a legszélesebb körben is hasznos lehet, mert a versolvasók ugyanabba az áramkörbe kerülnek, amelyet a költészet sugároz". Alapjában véve tehát mélyen demokratikus szándék vezeti tollát írás közben, s ez emeli meg az *Út és munka közben* című ciklus kisebb írásait is, melyek a kötet első részéhez hasonlóan elsősorban a hazaszeretet és hűség eszményét igyekeznek ilyen vagy olyan formában újrafogalmazni. (Itt, ebben az összefüggésben érthetjük meg csak igazán, hogy prózai műveinek hősei mért hordoznak valami megfejthetetlen tragikus pátoszt – mint a *Vitorlás a berken* kapitánya – mindaddig, míg őrzik hűségüket, s hogyan válnak menthetetlenül tragikomikussá abban a pillanatban, amikor kiszakadnak közegükből.) Vannak „felfedezései", mint a Kafka-fordító Neubauer Pál emlékének idézése, vagy Sáfáry László költészetének elemzése, vannak telitalálatai, mint például Martyn Ferenc stiláris újdonságaival kapcsolatban való elemzése, s vannak lelkesült vallomásai, mint Weöres *Medúzá*járól írt kritikája. Az utóbbi olvastán érti meg igazán az ember, hogy Takáts Gyulának mindig a lelkesült „rácsodálkozás", a szeretet és az értékelés az alapállása, a problémákat – melyekre a Medúzával kapcsolatban rámutatott annak idején az irodalomtörténetírás – másodlagosnak érzi. Mint ahogy abban a gesztusban is megmarad ízig-vérig költőnek, ahogy a kötetekkel kapcsolatban nem a jelenségeket, s nem a mű leglényegesebb összefüggéseit akarja megragadni, hanem azt az érzést fejezi ki, amelyet ő érzett olvasás közben, impressziói válnak az elsődlegessé, az olyan meglátások, hogy ezt a kötetet „öröm volt olvasni", az elfogulatlan lelkesedés egy jelentősebb teljesítmény láttán, s a hűség nemzedéktársaihoz, kiknek költészetét nagy érzékenységgel és beleéléssel világítja meg (Forgács Antalról, Jékelyről és Vas Istvánról írt miniatűrjeiben).

Persze tévedne, aki azt hinné, hogy Takáts Gyulát hidegen hagyják az elméleti kérdések. Vannak nagyon korszerű és nagyon fontos problémák középpontjáig vágó írásai, melyek nem véletlenül kavartak viharokat megjelenésük idején. A *Sokarcú*

népiség vagy sokarcú szocializmus?-ban ismét megcsodálhatjuk Takáts Gyulának azt a törekvését, hogy az ellentéteket lekerekítve, elsősorban azokat a jelenségeket keresi, s állítja elemzése középpontjába, amelyek összetartoznak, amelyek lehetségessé teszik a békés eszmecserét, alkotást. A *Hét levél a költészetről* a kötet legegyetemesebb írása, amely világirodalmi távlatba mutat, nemcsak azzal, hogy a levelek címzettje Dél-Amerikából küldözgeti kétkedő kérdéseit, hanem azért is, mert minden idők költészetének és művészetének alapkérdéseire igyekszik általában érvényes választ adni. „Van-e értelme verset írni ma?" – kérdi az ismeretlen, a hét levél különböző aspektusokból, szenvedélyesen érvel a költészet értelme és igazsága mellett. „A költészet a priori fölötte áll a percnek" – ebből a nézőpontból fejti ki aztán Takáts Gyula a költészet és idő, a vers szépsége, a formanyelv megújulása, az érzelmek, a tehetség és munka kapcsolata s a dolgokon túlra való nézés problémáját. Teszi mindezt azzal a könnyed eleganciával s a szépség iránt érzett elfogult rajongással, amely mindegyik tanulmányának – s egész életművének – értelmet és jelentőséget kölcsönöz, s amelyet oly szépen olvaszt képpé a *Mint izmos szárnyak közt*-ben:

s e burjánzó erő
már úgy szorít körül
hogy birkózó szívem
a torkomig teszül

és túl mint a madár
magasban dalba fog
mint izmos szárnyak közt
a pacsirta torok.

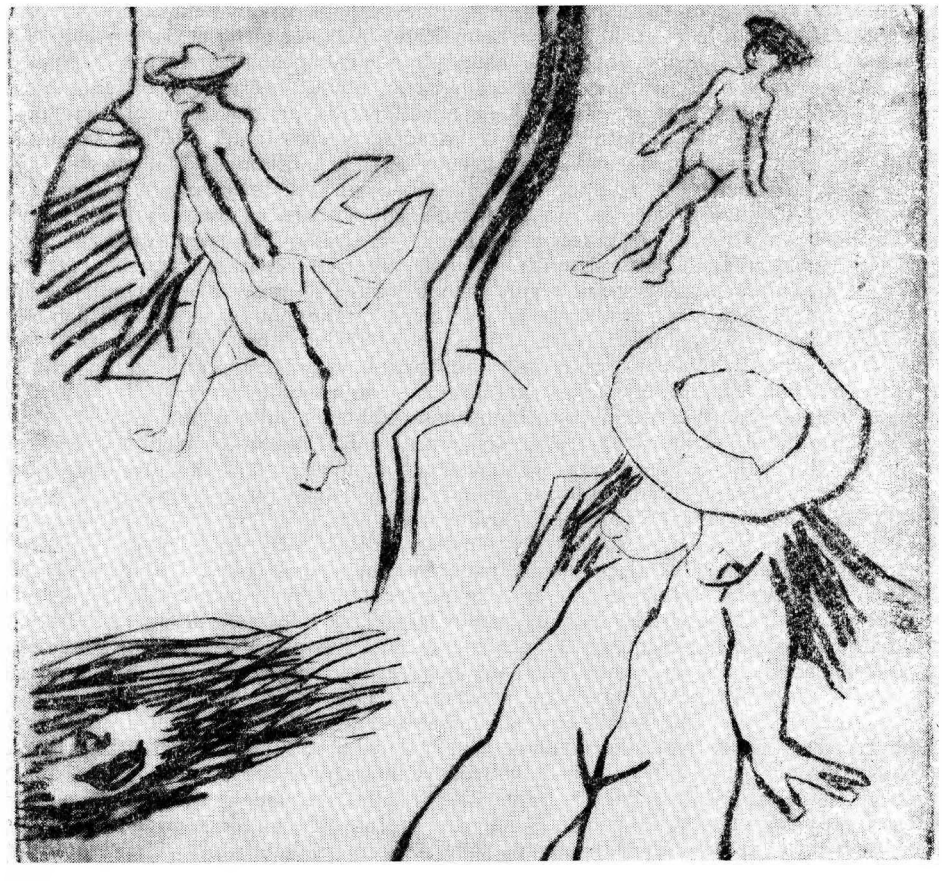

FUTAKY HAJNA

ÖRKÉNY ISTVÁN GROTESZKJEI

Vázlat az Időrendben c. kötet alapján

A több évtizedes írói pályára visszatekintő válogatott köteteknek az összegezés igénye mellett mindig van némi pályarajz-igényük is. Örkény István kötetének különösen: az írások az utóbbi évtizedek hazai történelmének lenyomatát hordozzák, megmutatva a szerző hovatartozását, és megmutatva eredeti szemlélet- és kifejezésmódjának történetét is. „Elcsodálkoztam, amikor kézbevettem kezdő koromból megmaradt novelláimat – írja. – Amit már akkor – harminc évvel ezelőtt – elég jól tudtam, azt húsz évvel később, mintha elfelejtettem volna, s csak nagyon lassan, roppant fáradságosan tanultam meg újra." Bátran elfogadhatjuk önítéletét, már azért is, mert egy – nagyon lényeges – vonatkozásban mélyen igaz. A groteszk vonatkozásában. A kötet elsőrendű tanulsága azonban nem a „szorítások és föllélegzések, elbukások és új nekifutások" grafikonja, hanem inkább egy sajátságos, eredeti próza fejlődésrajza. Örkénynek sikerült, ami írnitudó íróknak se gyakran: megtalálni és kifejleszteni a valóság megismerésének és bemutatásának következetesen egyéni, művészileg és társadalmilag különösen korszerű módját. Épp ezt kellene jellemeznünk és minősítenünk.

A groteszkről elmélkedve Örkény joggal rótta föl, hogy „... minduntalan összetévesztjük mindenfélével, amihez van vagy lehet köze... szinonimaként szerepelnek ezek a szavak: humor, irónia, szatíra, groteszk." Ha az ábrázolásban valami humorosan kicsavartat, szokatlant, meghökkentőt tapasztalunk, leggyorsabban rámondjuk: groteszk. Talán azért, mert a groteszk fogalmához hagyományosan hozzátapadt valami az irreális, irracionális, elképesztő jelentéséből is. Ami hát a tapasztalati valóság megjelenéseinek, viszonyainak rendjétől eltér, ami lehet, hogy művészi, de nem értjük pontosan: az groteszk. Pedig ettől még blöff is lehet. Az említett esztétikai minőségek gyakori összecserélésének a köztük lévő rokonság az alapja; mindegyik ellentéteket, ellentmondásokat ragad meg, legáltalánosabban: a látszat és valóság divergenciáit. De az azonosság nem meríti ki lényegüket, sőt, azt inkább különbségeik árulják el. A különbségeknek objektív és szubjektív okai vannak: a kiszemelt ellentétek objektív jelentőségétől, emberi-társadalmi minőségétől és az író ezekhez való viszonyától meghatározottak. Az objektív minőség alapvető; az írói temperamentum különfélesége sem vezethet soha pl. egy művészetkedvelő tömeggyilkos humoros vagy akár karikaturisztikus ábrázolásához, és a legepésebb szerző sem fog abszurddá deformálva megjeleníteni egy gyermekien veszélytelen fonákságot. Az írók viszonya a jelenséghez (a világhoz, amennyiben ez világnézeti kérdés is) mégis különböző, s a neki megfelelőt rántja magához az ábrázolás lehetőségei közül. Az elmúlt évtizedek társadalmi tapasztalatai – tán nincs szükség felsorolásukra – elég okkal tették általánossá a „fekete humort", amelyben nincs kímélet. Legjobban a szatíra, a groteszk, az abszurd ábrázolásmódja felel meg neki. De ezek sem azonosak. Az írói karakter és állásfoglalás szerint a szatíra a dühösen támadó, az abszurd a lemondó-reménytelen, a groteszk a maliciózus-keserű magatartáshoz járul. További különbségeik még fontosabbak. Örkény a szatíráról írja, hogy az „abból indul ki, ami a valóságban megvan, és elfogadja ennek érvényességét...", ám a groteszk „... nem *értelmezi* a világot, hanem egy új világot *teremt*. Egy megálmodott, képzeletbeli világot, mely emlékeztet ugyan a realitásra – részelemei sokszor azonosak is vele –, mégis egy másik koordináta-rendszerben létezik." Mindez az abszurdról is állítható (ezért legtöbbször e kettőt keverjük össze), de ebben a részelemek kevésbé tartják meg élethű ábrázatukat, messzebb-

ről és elvontabban utalnak a realitásra, ezenfelül lényeges mozzanata az abszurdnak, hogy megadja magát az irracionálisnak. A groteszk ellenben átvilágítja, az irracionális megfejtésére tör.

Örkény István idézett jellemzése a groteszkről némi félreértésre adhat (adott is már!) okot, mivel nem fejti ki, hogy a groteszk más koordináta-rendszere és a realitásé között milyen viszony van. Így kicsit maga is táplálja a groteszkhez tapadó „hagyományos ‚homályt'", mely évtizedek óta az irrealitás és irracionalizmus gyanujába borította ezt a kifejezésmódot. Szerencsére Örkény művei annál többet tesznek a gyanu eloszlatására. – A különböző koordináta-rendszerek a mozgástényezők viszonyaiban térnek el. Pl. a sebesség bizonyos mennyiséghatárán túl a távolságok rövidülnek, az időmennyiségek megnőnek. Örkény groteszkjeiben is legtöbbször ilyesmi történik. A „mozgó" elemek ismertek a realitásból, nem jelképesek, köznapian konkrétak. Ezeket az elemeket azonban képtelen összefüggésekbe állítja (eszközei: az irreális, az illogikus, irracionális, a nonszensz), s ezzel kényszerít, legalábbis késztet, hogy az így bemutatott konkrétumok értelmét, azaz általános jelentését keressük. Nem a hagyományos indukció megfontolt lépéseiben, hanem – a képtelenség összerántó, provokatív és intuitív hatására – robbanásszerűen. A józan konkrét jelenségekről, banalitásokról kiderül, mennyi bennük a nem sejtett irracionális, öntudatlan homály és zavar. A nem-reális kapcsolatban a reális elemek jelentésösszetétele megváltozik: ami bennük rejtett tendencia vagy lehetőség, és megszokott viszonyok között fel sem tűnik – így előugrik. „... az empíria rendezetlenségében rejtve maradt belső ellentmondásait... napfényre hozza" – írta Lukács György Karinthy groteszkjeiről, s Örkény kétségkívül ehhez áll legközelebb, bár eljárásaiban teljesen független Karinthytól. A groteszk nem átlátszó, evidens információkat közöl, olyasmit mutat meg, ami nem „egyből" észlelhető, s többnyire épp latensen mérgez. Ezért kell – tisztelettel – kétségbevonnom Örkénynek azt az állítását, hogy „a groteszk nem *értelmezi* a világot". Persze nem közvetlenül, nem a maga megjelenésének zárt terében, de a reálisra való szüntelen utalásával. A kiszemelt jelenség a maga valóságos minőségét kapja meg általa, tehát értelmesebbé teszi a világot; kivált, ha a világban és korban is lényegi jelenségeket ragadja meg. Nem ellentmondás, hogy ez a megvilágosító, reveláló kifejezésmód eszközül felhasználja az ésszerűtlent, a nonszenszt, az elvontan különöset. Bizonyos, hogy a groteszk sok példájában ez az eszköz céllá válik, az író beleszeret ötletébe és ennek bizarrságát hajszolja, elfelejtve a kiemelni kívánt – ha ugyan kívánt? – tartalmat. Ilyenkor érezzük, hogy valami irreális álomvilágba kerültünk, melynek érthetetlen és értelmetlen „törvényei" nem vezérelnek megismerés felé, inkább a világ megismerhetetlenségét szuggerálják. Az effajta groteszk a sznobok és dilettánsok öröme, táplálója a groteszk homályosságáról, öncélú borzongásairól szóló babonáknak. Örkénynek ehhez semmi köze. „Nekem a groteszk nem homályt jelent, hanem fényt. Egy sugarat abba a sötétségbe, ahová másként nem tudnék behatolni" – írja. A nemreális elemek funkcionális értékűek nála, nem a tézis szerepét játsszák. Végeredményben minden jó – tehát eszmeileg és esztétikailag hatályos – szókép és ábrázolási mód: felfejthető. (Már Ady szimbólumai kapcsán kiderült.) Ha a fel-, illetőleg megfejtés többértelmű, de egymásnak nem ellentmondó, az csak többlete: szűkebb és tágabb érvénnyel, több irányban is tágítja az érthető világ határait. Örkény grotreszkjei soha nem sugallják, hogy a világ értelmetlen, nem tehetünk semmit (így abszurd lenne). Inkább azt, hogy az értelmetlenség pusztít, ne hagyjuk lapulni, hozzuk napvilágra!

Már pályakezdő idején remekül értett hozzá. A méltán híres *Tengertánc* a nácifasiszta tömegőrület végleges parabolája. Az őrültek lázadása szimpla példabeszéd is lehetne, ha aztán a téboly hatására nem bújna ki mindenkiből az őrült: akikben addig furcsaságként lappangott, akikben sérelmek, kudarcok vérezték az öntudatot, és a rendíthetetlen józanok – mind fogékonynak bizonyulnak. Az értelmetlenség kollektív tobzódásának ideológiája az „Egyedem, begyedem, tengertánc...", vagyis a szóba formált értelmetlenség. A történet elemeit – sajnos – ismerjük a valóságból, de itt egy olyan konkrét képbe, eseménysorba kerülnek, melyet az elmebaj logikája vezérel. Annál elfogadhatóbb, hogy viszonyuk, összekapcsolódásuk a mindennapi élet kö-

tőanyaga nélkül való. A részletényeket elvont sűrítettségben, rövidülésben látjuk. Örkény groteszk-alkotásában ez az eljárás – mutatis mutandis – máig megtalálható. Egyike legfőbb írói leleményének vélem. A *Tengertánc* mestermű volt, s hogy nem véletlen rátalálás, azt a körülötte sorakozó méltó írások igazolják, a *Nagy Amál, A nagy küldetés* vagy a *Matematika*, mely különösen jellemző novellája. Csupa reális, triviálisan mindennapi elemből épül, csupán a kifejlő ellentét képtelenül éles, irreálisan feloldhatatlan. De épp ettől tudjuk, hogy nem szó szerint kell értenünk. Olyasmit jelent, hogy a valóságban is képtelen ellentétet termelünk, ha az einsteinek és az épp csak összeadni tudó pincérek teljesítményét egymáshoz mérjük, ha őket azonos nagyságrendbe helyezzük. S az is igaz, hogy a nagyság és kisszerűség általános viszonyát egy konkrét szituációval láttatja.

A háború utáni években elég sokáig realista novellákat írt Örkény. Kitűnő valóságérzéke, stílusérzékenysége e nemben is teremtett egy sor maradandó művet, legszebbeket a háborús témakörben *(Zsidóhalál, Születésnap, Idegen föld)*. A groteszk a reális írásokban is ott lappang, nem válik rendező formává, de valóságlátásából nem hiányzik. Az élethű ábrázoláson egyre-másra átsejlik, pl. a *Budai bőjt* urémiás nagyapa-alakjában, az *Asszonyok éjszakája* szereplői között kialakuló kapcsolatban, a *Badacsony*-ban a színhely és környezet, meg a történés szörnyű ellentétében. Gyakran okoz groteszk hatást, hogy a szereplők merőben különböző életsíkon mozognak, s értetlenül szemlélik egymást egy láthatatlan, de valóságos falon keresztül, pl. a *Gyerekjáték*, a *Szédülés, A párbaj* szereplői. A falról persze fogalmuk sincs, de mind csak a maguk társadalmi tapasztalatait értik. A reális előhaladású történetekben az emberek viszonyai rejtik a groteszket. A *Hódolat Kafkának* ciklus fordulatot jelez: Örkény újra, igazán tudatosan *most* vállalja a maga sajátos, groteszk „látomását", hogy többet és újat mondhasson el a valóságról. A *Niagara Nagykávéház*-ban sikerül a személyi kultusz önbecsüléstől megfosztott, szolgává silányított közönségről mélyebb, információgazdagabb ábrázolást adnia, mint irodalmunk más hasonló tárgyú műveinek. Örkény írói egyénisége ez után a fordulat után bontakozott ki: „mihelyt tehettem, siettem vissza a kiindulási ponthoz, az egyedül boldogító groteszkhez." Bár az olvasók és a kritika nem sokat törődik vele, mi boldogítja az írót, kivételes érték mindig abból születik, ha az író olyasmire talál rá, amiben az adott kor kifejezése összekapcsolódik önkifejezési hajlamaival.

Azzal, hogy Örkény groteszkje szabadon kibontakozott, explicitté lett, kifejezőereje és az ábrázolt világ képe valóban eredetivé, újat mondóvá vált. A mindennapok naturális közegében rejtve létező, a valóságot deformáló jelenségek „megnevezésére" vállalkozott éles és szuggesztív eszközeivel. (Ugyanez az „élethű" kifejezésmódokkal csak gyengébb hatásfokon lehetséges.) Egyik gyakori témája volt pl. az utóbbi évtizedben azoknak a veszélyes, mert mérgező külső-belső konfliktusokat okozó, irracionális emberi magatartásoknak a „felfejtése", melyeknek gyökere nem a vallásosság, hanem a tények tudomásul-venni-nem-akarása, nem-tudása. A *Fohász*, a *Mikor van a háborúnak vége?*, a *Levelek a kollégiumba*, a *Húsz perccel zárás előtt* ennek a változatait ábrázolja. A *Meddig él egy fa?* – talán legtökéletesebben. Itt a magányos, rákbeteg főszereplőnő halála előtt megvásárol egy életerős, szép hársfát. A fa nem eladó, hisz tulajdonképp senkié, de mit számít ez?! neki az kell, hogy magáénak tudhassa azt, ami él, soká él, tovább, mint az ember, tehát örökké. Örkény egy konkrét emberi megnyilvánulást ábrázol, mely formájában extrém, tartalmában irracionális. Ez a konkrétum a többi reális elemmel való viszonyában, főképp a tökéletesen köznapi, gyermekét váró fiatalasszony mellett – előhívja az általános jelentést: az ember halhatatlanságvágya csak az emberiség továbbélésében teljesülhet, minden más egyéni forma üres illúzió. *A Hanákné-ügy*ben az irracionális magatartás közveszélyessége lesz nyilvánvaló. Elnéző derűvel szemlélnénk a kótyagos vénasszonyt (életünkben így is szoktuk szemlélni), ha esetével az író nem döbbentene rá a kisebbrendűségi komplexumok, a belőlük származó, valóságérzékét vesztett „érzékenység", a maga helyzetét irreálisan látó ember társadalmat deformáló hatására. – Másik nagy témaköre Örkénynek az emberi kisszerűségek, a humanitást sorvasztó pitiánerség szégyenletes kis titkai. Almási Miklós ezeket nevezte „kínos történetek"-nek. Nehéz elképzelni tragi-

komikusabb leleplezését egy szégyenletes intimitásnak, mint ami a *Honvédkórház*-ban mutatkozik. A kötet egyik legremekebb teljesítménye ez a novella. Mitől közérdekű a házassági titkot felfejtő eset? Attól, hogy rengeteg házasság, rengeteg férji magatartás közös lényegét sűríti össze és minősíti egy villanásnyi, különös szituációban. A feleségével komiszkodó férj kabaré-tréfák hőse szokott lenni. Örkény ennek a banális embertelenségnek a teljes, hátborzongató mélységeibe világít. Ábrázolásában itt is, mint gyakran, van bizonyos ambivalencia, ami a valóság teljességében mozog. Az ember életének ostobaságaiban, értelmetlenségeiben veszélyes önmagára és környezetére –, de szánandó is. Maga is torzul attól, amivel extenzíven torzít. Ennek az ábrázolásnak az információgazdagsága csak a költői képmásokéhoz hasonlítható, Örkény mégis fokozni tudta, sűríteni – az *egyperces novellákban*. Egyszemélyes műfaja groteszkjének maradéktalan megjelenése: úgyszólván minden redundáns elem lefoszlik itt, s a vegytiszta írói információ marad. Nem kuriózumok ezek az írások, egy korigény érvényesítése van bennük. A második világháború óta az irodalom díszítettsége állandóan csökken; a tendencia a járulékos elemek minimuma felé tart, s valahogy az irodalmi megformáltság lényegét lépteti előtérbe. Ma már nem tekinthetjük – komolyan véve a szót – irodalomnak azt, ha valaki egyszerű tényeket „szépen", artisztikus konvenciókkal ad elő. Persze nem is volt ez irodalom soha, de a közízlés jócskán annak tartotta. Azt meg éppenséggel elvárta az irodalomtól, hogy ábrázolásából a színes részletek, gyönyörködtetést szolgáló elemek ne hiányozzanak. A mai ízlés nemigen tart igényt erre. Az író alkotó gesztusát keresi, amivel újat, még nem ismertet közöl. Örkény elbúcsúzott a feleslegtől; szikárabb és tömörebb kifejezést talált, mint irodalmunkban bárki. Groteszkjeinek eredeti technikája hozzásegítette ehhez, sőt: logikusan juttatta ehhez, de a technika maga is tökéletesedett az egypercesekben. Az *Apróhirdetés* négy és fél sornyi szövege egy ésszerűtlen magatartás ellentmondásait konfrontálja: valaki szóról szóra *ugyanarra* akarja *elcserélni* meglévő lakását. Mit jelent e képtelenség? Azt, hogy a homályos, tisztázatlan elvágyódás – értelmetlen. *Mindent* az fejez ki, hogy a szöveg szintjén egy képtelenséget hoz létre. *A színész halála* szerint Zetelaki Zoltán színművész annak rendje és módja szerint egy délután az utcán meghal. Este „meggyőző erővel" játssza el Lear halálát, „nyíltszíni tapsot kapott érte". Ezerszer hallottuk, hogy a színésznek át kell élnie azt, amit megelevenít, hogy nem viheti a színre önmagát. Így már ez kopott közhely, oda se figyelünk rá. Örkény e közhely igaz tartalmát egy nonszensz-szel ismét revelálja. Az *Egy magyar író dedikációi* minden naturális kötőanyag nélkül, rövidült összefüggéseivel ad pálya- és jellemképet, sőt társadalomképet. Az elhallgatásoknak és kihagyásoknak nagyobb közlőereje van e szerkezetben, mint a kimondott szavaknak. *A sótartó felé* a tér- és időmennyiségek irreális koordinátáival egy elképesztően kisszerű gesztusba és szituációba a vágyak és képzelet végtelenségét hozza be, meg a pitiánerség és a romantikus lendület lehetséges testvériségét is megmutatja. A végsőkig élezett szituáció talán legsűrűbb az *In memoriam dr. K. H. G.*-ben: a német költőkről mit sem tudó német katona lelövi a német költőket ismerő magyar rabot. A tudatlanságot legjobban a tudás provokálja, s a tudás mindig provokál, mert – ó! – tanítani akar. Az erőszak sosem biztos a hatalmában, ha a tudás hatalmával kerül szembe, ezért az értelem ki van szolgáltatva az erőszaknak. Pesszimizmus? Szó sincs róla. Örkény egy történelmileg konkrét helyzetet teremt, ez vezet a viszonyok általános tisztázásához.

Lehetséges, hogy az egypercesek leleményét Örkény kimerítette, és újabbakat nem ír. A meglévők jelentőségét ez nem csorbítja. Novellisztikájának, egész írásművészetének meghatározója ma az egypercesekben kicsiszolt, kiérlelt póztalan, koncentrált kifejezőerő.

Örkény István az értelem tisztaságát és a tényeket tiszteli. Elveti a szűkebb-szélesebb érvényű hazugságokat, önámítást, konvencionálisan megtűrt silányságot. Ezért ír groteszket. Valóban nem találjuk meg nála „. . . . egy határozott eszmerendszer jövőbe néző optimizmusát, pátoszát" – ahogy Szabó B. István megállapította. Ám, aki nem nyugszik bele, hogy értelmetlen, értéktelen és hazug életjelenségek *legyenek* egy életrendben, s aki „egy közösség valóságos sorsélményei"-ről úgy szól, hogy velük eredeti művészi értéket teremt, alighanem a jövőt is szolgálja. Pátosz nélkül – lehet; groteszkjeinek józanító világosságával – biztosan.

D. NÁDOR TAMÁS

ZENEI KÖNYVEKRŐL

„Sokkal előbb aligha lehetett volna számot vetni zenetörténetünknek a felszabadulástól megtett útjával, de a számvetést tovább halogatni nem lehetett" – írja Ujfalussy József *A magyar zeneszerzés 25 éve* c. kötet előszavában. Ha nem is olyan széleskörű igénnyel, mint Kroó György tette könyvében, de itt az ideje annak, hogy számvetést készítsünk a Zeneműkiadó gondozásában megjelent és a kritika részéről eddig meglehetősen mostohán kezelt, fontosabb művekről. A termés évente mintegy 600 zenemű és 25 könyv. Mennyiségre is tetemes, megérdemelné a fokozottabb hazai sajtóvisszhangot. A hazait hangsúlyozom, mert pl. a Liszt összkiadás első köteteiként 12 000 példányban megjelent és külföldön 11 500 példányban gazdát talált zongora- és orgonaművek kottájának igen elismerő a külföldi kritikája. Fontos, de ugyancsak nem eléggé közismert tevékenysége a Zeneműkiadónak a *Nagypartitúra*-sorozat megjelentetése. Az elmúlt két esztendőben több nagypartitúra jelent meg, mint azelőtt összesen. Kiadásuk célja, egyrészt, hogy a mai magyar zenekari műveket a zeneértő közönség kezébe adja, másrészt, hogy szerte a világba eljuttatva elősegítse a művek előadását, nemzetközi sikerét. A nagypartitúrák megjelenése örvendetes módon gyorsan történik, általában az új mű bemutatásának időpontjában már a partitúra is kapható. Így történt 1971-ben a Budapesti Zenei Hetek alkalmából bemutatott művek közül Durkó Zsolt: Iconographiy, Kadosa Pál: Dalok Nelly Shiacihs verseire, Láng István: Három mondat a Rómeó és Júliából című alkotásaival.

A zenei tárgyú könyvek közül igen jelentős a két esztendeje folyamatosan megjelenő *Zeneélet* sorozat, amely zenei életünk problémáit veti fel azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy vitákra ösztönözzön. A sorozat szerkesztőiben, íróiban él az a hit, hogy „a Zenélő Magyarország igazi megvalósításának gondolata nemcsak néhány pályatévesztett miszszionárius rögeszméje". Mindazok a problémák, amelyek ennek útjában állnak, vagy állni látszanak, megoldhatók, és már az is egy lépés, ha kimondják őket. A sorozat nem minden kötete egyformán izgalmas, de valamilyen vonatkozásban mindegyik figyelemre méltó. Földes Imre: *Harmincasok* c. kötetében tíz zeneszerző, a harmincasok nemzedéke (Bozay Attila, Durkó Zsolt, Kocsár Miklós, Kurtág György, Láng István, Lendvay Kamilló, Papp Lajos, Petrovics Emil, Soproni József és Szokolay Sándor) vall a komponálás műhelytitkairól, arról az útról, melyet a magyar zene Bartókkal és Bartók után megtett ebben a században. A modern zene sokrétű vizsgálatához új oldalról közelít Feuer Mária a zeneszociológia módszereivel megírt könyvében. *Kinek kell a modern zene?* – teszi fel könyvének címében a kérdést, melyre a választ Sándor Jánosnak, a Győri Filharmonikusok karnagyának közreműködésével keresi. Felhasználja azoknak a koncerteknek a tapasztalatait, melyeket Sándor János a győri bérleti közönség részére állított össze a modern és legmodernebb hazai és külföldi szerzők műveiből. Hagyományokat romboló és újító századunkban gyakran tesszük fel a kérdést: *Válságban az opera?* Valóban túlélt, fáradt, korszerűtlen műfaj volna, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a kor érdeklődése fordult más irányba? Ehhez kapcsolódik Huszár Klára okosan érvelő könyve, mely az *Operarendezés* elveit és szakmai részleteit fejtegetve beszél a sokak által elavultnak bélyegzett műfajról. *A Pécsi Balett története* c. kötet (Dallos Attila munkája) sok jogos vitára adott alkalmat. Az elmarasztalás oka, hogy nem a pécsi balett 10 esztendejének története, hanem „a fiatal művészek magánéletének ponyvaszerű, helyenként el is túlzott kiteregetése, olcsó semmiségekkel, pletykákkal pótolja a nagy töprengések között született kultúrpolitikai döntést." Annál szerencsésebb a Zeneélet-sorozatnak az a kötete, melyben három szerző ritka érdekességű témát dolgoz fel: *Zene és bábszínpad* címmel. Korunk bábművészetéről Szilágyi Dezső, Bartók balettzenéinek bábszínpadi elemzéséről és Eszterházy Miklós Marionette színházáról Breuer János, a képzőművészetnek a bábjátékban elfoglalt helyéről Passuth Krisztina írt tanulmányt. A Zeneélet sorozat olyan izgalmasan időszerű kérdésekkel is fog-

lalkozik, mint a *Beat*. Bácskai Erika, Makara Péter, Manchin Róbert, Váradi László és Vitányi Iván beat-könyvében riport, zenei elemzés és szociológia keveredik, hatása mégis a legjobb pedagógiai művekkel vetekszik. Külön helyet foglalnak el a Zeneélet-sorozatban Kroó György tanulmánykötetei. *A Zene és műveltség*, valamint a *Vita a zenekritikáról* a rádióban elhangzott előadások szövegét közli, a *Kortárs zeneszerzők között* c. kötetben pedig a Bartók év alkalmából megrendezett kompozíciós verseny nemzetközi bíráló bizottsága tagjainak elemző vitáját olvashatjuk a modern európai zeneművészet sajátosságairól. Kroó legújabb kötete: *A magyar zeneszerzés 25 éve*. Hónapokat szánt kéziratok elemző végigolvasására, hangfelvételek meghallgatására. Szenvedélyesen kutatta, örömmel fedezte fel bennük az új, az érdekes, a jelentős minden nyomát. Munkája nehéz és gyötrelmes lehetett, az olvasmány sem könnyű. Nemcsak azért, mert tudni kell hozzá ,,zenéül'', ismerni a boncolt műveket, hanem azért is, mert olvasás közben meg-megállunk, töprengünk, vitatkozunk a szerzővel, s még többet önmagunkkal. Szembesítjük mostani magunkat az egykorival, átéljük mindazt az emésztő gondot, amit Kroó is átélt, míg munkája elkészült. Kroó felmérése visszanyúl a gyökerekig, feltárva azt is a magyar zene örökségéből, ami béklyóba kötött, s ami szárnyakat adott. Majd végigjárja a magyar zeneszerzők 25 esztendejének igencsak rögös útját, a felszabadulást követő hőskor hívő, tiszta, világos éveitől a tévutak idején át máig tartó újkoráig. Függelékként, mintegy szubjektív reflexióként, a Magyar zeneszerzők műhelyében címmel a rádióban, Kroó György vezetésével lezajlott vita csatlakozik.

A Zeneműkiadó gondozásában napvilágot látott, tudományos igénnyel megírt munkák közül kiemelkedik Vitányi Iván új, terjedelmes könyve: *A zenei szépség*. A kötet címe szimbolikus érvényű. Az a megfogalmazás, hogy az ember az egyetlen élőlény, mely a szépség törvényei szerint is alkot, Marxtól származik. Vitányi ezt fogadja el zeneesztétikai tárgyalásának vezérfonalaként, amikor arra vállalkozik, hogy bemutassa a marxista zeneesztétika fejlődését, kapcsolatait a rokon művészetekkel, más tudományágakkal, különbözőségét egyéb esztétikai nézetektől. A könyv történeti sorrendben próbálja összefoglalni a marxista zeneesztétika legfontosabb kérdéseit. Célja azonban mégsem pusztán a történetírás, hanem egy szisztematikus zeneesztétikai összefoglalás előkészítése. Figyelmet szentel a marxizmust megelőző filozófusok és esztéták (pl. az utópista szocialisták) a zenével kapcsolatos állásfoglalásainak, részletesen foglalkozik Fourier-vel, akinek művei telve vannak zseniális ötletekkel és fantáziaszülte túlzásokkal, de felismerhető benne a wagneri összművészet előképe éppúgy, mint Kodály nevelői programja. Olyan írókat ,,ás elő'' az ismeretlenség homályából, mint Theudor Hagen, aki egyaránt tájékozott a zenében és az utópista típusú szocialista irodalomban, és aki a zenei nevelés és a nép felemelkedésének összekapcsolásában szinte Kodály előfutárának tekinthető. A marxizmus klasszikusainak nemcsak közvetlenül a zenére vonatkozó megjegyzéseit tárja elénk a Marxtól Leninig c. fejezetben, hanem mindazokat a más tárgyú fejtegetéseiket, amelyek a zeneesztétika megalapozása szempontjából jelentősek. Vitányi célja azoknak a gondolatoknak összefoglalása, amelyeket a marxizmus művészetszemlélete a szépség törvényeiről kialakított. Ezért foglalkozik a szovjet esztétika fejlődésének első évtizedeivel, elsősorban a 20-as évek legnagyobb alakjával, Lunacsarszkijjal, továbbá Lafargue-val, Mehring-gel, Pléhánov-val. Rendkívül érdekes és új utat jár a könyvnek az a része, melyben a XX. század jelentős kommunista alkotóművészeinek (Gorkijnak, Majakovszkijnak, Aragonnak, József Attilának, Eisensteinnek, Brechtnek) e témával kapcsolatos állásfoglalását ismerteti. A közelebbről vett esztétikai irodalomban sem csak a zenetudományi művekre támaszkodik, hanem szól Antonio Gramsciról, Ch. Caudwellről, George Thomsonról és mindenekelőtt korunk esztétikájának legnagyobb alakjáról, Lukács Györgyről. Erre a háttérre igyekszik Vitányi felrajzolni a szorosabb értelemben vett marxista zenetudomány, Javorszkij és Aszafjev, Nejedly és Eisler munkásságát, nálunk Szabolcsi Bence és tanítványainak esztétikai eredményeit. Történeti áttekintésének utolsó fejezetében Vitányi nemcsak időrendben jutott el mondanivalója végéhez, hanem logikailag is. Amint ugyanis a marxizmus, majd a marxista esztétika klasszikusaitól egyre közelebb kerül a zenéhez, egyre távolodik az eredeti kérdésfeltevéstől. Vitányi könyvének elején a művészet legáltalánosabb vonásaival foglalkozik: hogyan teremti az ember az esztétikumot és hogyan szemléli benne önmagát, mi ennek a speciális tevékenységnek speciális szerepe az emberi tudat egyetemes működésében.

Innen kiindulva egyre inkább a művészet, a zene szakkérdései felé fordul. Végül olyan részletproblémákhoz jut el, mint pl. a hangrendszerek, vagy általában a zenei forma belső törvényszerűségei.

Izgalmas olvasmány Pongrácz Zoltán tanulmánya: a *Mai zene – mai hangjegyírás.* Többrétű könyv, amely több célt tűzött ki maga elé. Már a címéből kitűnik, hogy a hangjegyírás mai problematikája csak egy részét adja a tárgyalt anyagnak. A szerző, aki egyike a jelenlegi magyar muzsika „avantgardistáinak", és saját stúdiójában alkot elektronikus darabokat, korunk alapvető elméleti koncepcióinak egyikét követi, mikor egész könyvét az információelmélet síkján építi fel. Számára a hangjegy: információk hordozója. Ezért a kötet első részében végigkíséri a hangjegyírás történetét, kezdve a hinduk, arabok, majd görögök betűkottairásával. Részletesen tárgyalja a relatív szolmizáció írásmódját, melynek egyik legfejlettebb módszerét az ún. tonic-solfa rendszert Sarah Ann Glover és John Curven dolgozta ki Angliában. Ezt vette át s tette nagyjelentőségű zenepedagógiai módszerének alapjává Kodály Zoltán. A hangjegyírás történetének vizsgálata alkalmas annak bizonyítására, miként válik a hangjegyírás egyre több információ kódjává, miként lesznek ezek az információk egyre inkább egyértelműek. E történeti áttekintés után Pongrácz arra a megállapításra jut, hogy a mai zene olyan információk rögzítését kívánja meg, amelyre hagyományos hangjegyírásunk már nem felel meg. Végigkíséri a XX. századi muzsika útját, a schönbergi dodekafóniától a legfrissebb irányzatokig, hiszen csak akkor válik világossá az új notáció követelmény-rendszere, ha ezeket az új technikákat alaposan ismerjük. Talán legizgalmasabb része a könyvnek „A mai zene kódrendszere" c. fejezet, mely megismerteti az olvasót a jelenlegi hangjegyírási rendszerekkel, megoldásokkal, az új jelzésekkel és szimbólumokkal: az újfajta információk újfajta kódjaival. Mindezt számos kottapélda és táblázat teszi világossá. A példatár több mű partitúráját közli: Durkó Zsolt, Maros Rudolf, Kurtág György, Ligeti György, Penderecki, Earle Brown és más mai szerzők műveinek kottáján, grafikáján keresztül pillanthatunk be a hangjegyírás mai „boszorkánykonyhájába", melynek ismeretében tisztábban látjuk az egyes ábrázolásformák funkcióját, s ezek alapján egymás közti összefüggéseiket is.

A zeneszerzés alapjaival ismerkedhetünk meg Arnold *Schönberg A zeneszerzés alapjai* c. új könyvében. Megírásának gondolata a két nagy Los Angeles-i egyetemen, a zeneszerzés és zenei elemzés tanításával eltöltött évek alatt merült fel Schönbergben. 1937-től megszakításokkal egészen 1948-ig dolgozott a könyvön. Szövegét haláláig négy ízben is átírta, többé-kevésbé teljesen. A munka folyamán speciális példák százait komponálta a könyv illusztrálására. Később azután ezek legtöbbjét a zeneirodalomból vett példákkal helyettesítette. Könyvének célja Schönberget idézve, hogy „anyagot biztosítson az egyetemek átlagdiákjai számára, akinek a zeneszerzéshez, zenéhez nincs különösebb tehetsége; kiszélesítse az iskolában tanító szakemberek látókörét; bőséges tanulni valót nyújtson a tehetséges zenésznek, a leendő komponistának." A könyv első fele részletesen foglalkozik azokkal a technikai kérdésekkel, melyekkel minden kezdő előbb-utóbb szembekerül. Elsősorban gyakorlati útmutatást kíván nyújtani, ám minden tanácsát és eljárását a mesterek gyakorlatának analízisével igazolja. A későbbiek folyamán a könyv összekapcsolja az alapvető fogalmakat, szerkezeteket és technikákat, a hagyományos hangszeres formák keretei között, azok megközelítő bonyolultsági sorrendjében. Bár a zeneszerző Schönberg századunk zenéjében új korszakot nyitott, mégis hitte és hirdette, hogy a modern zenéhez a klasszikus formán át vezet az út. Ezt az utat bejáró könyve zenetanítók, előadók, a komponálással próbálkozók és általában a zenét tanulók számára egyaránt nélkülözhetetlen, és jól egészíti ki a Zeneműkiadó gondozásában az utóbbi években megjelent zeneelméleti könyvek egyre gazdagodó sorát.

Borsos Miklós:

VISSZANÉZTEM FÉLUTAMBÓL

„Az ő szava mindig födte a gondolatát. És volt gondolata és hozzá szava. Élvezet volt hallani szép, szabatos, egyszerűen, tömören fogalmazott mondatait, figyelni finom iróniáját . . .'' Borsos Miklós önéletírásának 251. oldalán olvashatók e sorok művészettörténetírásunk, művészeti irodalmunk nagy alakjáról, Lyka Károlyról. Borsos Lykáról nyújtott jellemzése szándéktalan önjellemzés is; az idézett mondatok a *Visszanéztem félutamból* szerzőjére is maradéktalanul érvényesek, – Borsos szavai is „födik gondolatait'', az ő prózája is „szép, szabatos, egyszerű és tömör'', az ő könyvében is gyakran megcsillan a „finom irónia''.

Borsos emlékiratának sok erénye közül elsőként talán a művész lelkében elraktározódott gazdag élményanyag szuggesztív megformálásának képessége, a vérbeli írói talentum jelenléte ragadja meg az olvasót. A társadalmi jelenségek árnyalt, érzékeny rajzában (pl. amikor megeleveníti a 10-es évekbeli Nagyszebent, amelynek utcáin, boltjaiban, piacán felváltva hangzott a német, a magyar, a román szó, vagy amikor már-már szociográfiai hitelességű képet ád a két világháború közötti Győr szerzetestanárairól, zenebarát entellektüeljeiről és művelt, dolgos zsidóságáról) éppúgy remekel, mint amikor családját (órásmester édesapját, tragikus sorsú nővérét) mutatja be gyengéd ecsetvonásokkal, vagy amikor az első ruhátlan női testnek, a szép, fiatal, vöröshajú Daróczi lány meztelen hátának, idomainak megpillantásakor támadt érzelmeit idézi vissza. Az 1928/29. évi – a művész alkotói arculatának kialakulása szempontjából oly nagyjelentőségű – itáliai és délfranciaországi időzés elbeszélése, a régi mestereknek (Donatello, Masaccio, Mantegna, Botticelli, Leonardo, Giorgione, Rembrandt) és a modern művészet legjobbjainak (Giorgio Morandi, Giacometti, Csáky József) szentelt lapok, s a művész által megismert kiváló (vagy legalábbis neves...) kortársak (Papini, Kokoschka, Manzù, Henry Moore, Lynn Chadwick, Erdei Viktor, Jándi Dávid, Glatz Oszkár, Kodály, Egry, Kassák, Petrovics Elek, Dési Huber, Farkas István stb.) profiljának néhány éles, biztos kontúrral való megrögzítése ugyancsak emlékezetes részletei a könyvnek.

Az emlékirat lapjain gyakran találkozunk olyan – aforisztikus szükszavúságú – megállapításokkal, szentenciákkal, reflexiókkal, életelvekkel, amelyek nem csupán igazságértékük és megfogalmazásuk eleganciája, frappáns volta miatt érdemelnek figyelmet, de azért is, mert belőlük – mint muranói üveglapocskák sokaságából a mozaikkompozíció – önarckép és ars poetica, egy tiszta, következetes, példamutatóan etikus és mély kultúrájú művész önportréja és alkotói hitvallása kerekedik ki. Hadd idézzünk néhány mondatot e magvas – nem egy esetben az aforizma és maxima francia mestereihez méltó – gondolatokból, az élet és a művészet dolgairól leszűrt ítéletekből: „A művészetnek, ha van föladata, szerepe (márpedig kell, hogy legyen . . .), akkor csak az lehet, hogy az emberi lélek javára legyen.'' – „A lélek lelkesül, mégha árnyékban is van . . . Ezért lélek.'' – „A képekről nem tudni kell, – a képeket látni kell tudni; csak e látni tudás birtokában nyílik meg a kép igazi értelme, szépsége.'' – „A nagy remekművek csak nagyon ritkán nagyok méretükben is . . . Az igazi nagy művek sohasem elképesztőek.'' – „A mestereknek – akikkel találkoztam – egyike sem volt bohém. Mindig a műhelyben láttam őket. Mind szeretett dolgozni.'' – „Nem torzítottam sem fiatalkoromban, sem azóta, mert sem igazi, sem ál-schizofrén nem vagyok.'' – „Nem voltam alkalmazkodó természet. A »rugalmasság«-ot nem tudom elválasztani a hitleri hadijelentésektől. Az igen és a nem, a kemény beszéd, – ezt értem csak''. – „A hatalom nagy teher, nyomását csak rátermett egyéniség tudja viselni, és csak az tud élni vele.'' – „A művész a társadalom legérzékenyebb tagja: szeizmográfja. De éppen, mert a legérzékenyebb, – a legromlandóbb is . . .''

A kötet a mester tizenkét szobrának („Önarckép'', „Mosoly'', „Tihany leánya'', „Godot-ra várva'', Szabó Lőrinc-portré, „Orpheusz'', „Luna'' stb.) és huszonnégy rajzának reprodukcióját is közli. E harminchat munka ugyan csupán ízelítő Borsos szobrászi és grafikusi életművéből, de a szerencsés válogatás alkalmas arra, hogy éreztesse a Borsos-oeuvre magas kvalitásait, európai rangját.

A XX. századi magyar festészet, szobrá-

szat, építőművészet jelesei közül többen az írótollnak is hivatott forgatói voltak; Ripp-Rónai „Emlékezései", a korán elhunyt Czillich Anna „Napló"-ja, Ferenczy Béni feljegyzései nagybányai és párizsi éveiről, Bernáth Aurél „Így éltünk Pannóniában" és „Utak Pannóniából" című könyvei, Granasztói Pál „Vallomás és búcsú", „Itthon éltem" című kötetei a magyar memoáriroda lom csúcsai közé tartoznak.

Borsos Miklós önéletírása egyenrangú társa az említett emlékiratoknak; a *Visszanéztem félutamból* – túlzás nélkül mondhatjuk el róla – az 1971-es év magyar könyvkiadásának egyik legnagyobb eseménye, legörvendetesebb meglepetése volt. Minden elismerés megilleti a Szépirodalmi Könyvkiadót, hogy „Műhely" című sorozatát Borsos Miklós kötetével indította meg.

DÉVÉNYI IVÁN

Ladányi Mihály:

KEDVESEBB HAZÁT

Minden jellemzés egyúttal túlzás is. Minden költő felerősíti természetének, képességének egyes tulajdonságait, s ezek a szándékoltan hangsúlyozott vonások jellemzik személyiségét. Tehát minden kiugró egyéniség végső soron túlzás eredménye. S Ladányi egyéniség, ahogyan egy festő mondaná, karakteres költői arca van. Önmegvalósítása során kialakította jellegzetes lírai fiziognómiáját: e fejlődés folyamán tehetségének némelyik sajátosságát előtérbe állította, így jött létre a karakteres, sajátarcú Ladányi-szerep. A szerep fogalmát nem a köznyelvi, színészi értelemben használom, hanem pszichológiai értelemben. A lélektanban a szerep a személyiségnek a külvilágra adott magatartásbeli válaszát, viselkedési formáját jelenti. A szerep az embert tartalmazza, belőle nő ki, tehát a szerepet nem lehet az egyéniségre úgy ráragasztani, mint bélyeget a borítékra. Persze, lehet nyomatékosítani, sőt túljátszani is. Adynak megvolt az Ady-szerepe, Krúdynak a Krúdy-szerepe, általuk fejezték ki önmagukat, szerepük a jellegük. Ez nem tévesztendő össze a szerepjátszással.

Ladányi költői magatartása olyan vonzóan markáns, hatásos és népszerű, hogy a nála alig fiatalabbakat követésre, utánzásra csábította. Ez a tény a Ladányi-szerep (nevezhetném Ladányi-jelenségnek is) erejét, életrevalóságát mutatja. Több induló, a divat széljárását kémlelő poétajelölt mármár a Ladányi-epigon címet érdemelte ki (pl. Szigeti György), de sok önálló tehetség is felhasználta költői fejlődése érdekében a Ladányi-szabadalmú hormon-injekciókat. Most csak néhány fő vonását tudom érzékeltetni Ladányi lírai természetének. Talán a legfontosabb a látásmód milyensége. A költő a társadalmat, közéletet nem felülről nézi, hanem a kisember szemével. (A kisember sokszor kifogásolt fogalmára szükség van, mert nyilván más egy segédmunkás nézőszöge, mint egy államférfié. Ne tegyünk úgy, mintha semmi különbség nem volna közöttük.) Nem a politikus mértékével vizsgálja a társadalom, a forradalom, a világ kérdéseit, aki végülis az exigenciák figyelembe vételével értékel, hanem a kisember indulatával. Ezért támadja a kompromisszumot, ezért nem csökkenti igényeit, elveit, eszméit és eszményeit, ezért nem status quo-filozófus. A kisember, akinek a nevében beszél, nála mindig plebejus, munkás, szegénylegény; talpas, mondták volna a kuruckorban. Némi karikírozással azt mondhatom, Ladányi mezítlábas moralista. Ez a népi-proletár szemléletmód táplálja elégedetlenségét, harci kedvét.

A beteljesülést nem lelő elégedetlenséget szuggesztív nosztalgia színezi. Nosztalgiájának tartalma: a költő gondolkozásának, vágyainak rokonsága a korai eszkatológikus forradalmárokéval, akik a közeli világforradalomban hittek, a gyors szekularizált világmegváltásban. Visszavágyik ebbe a tettre kész, harcos forradalmár-korba, ahol a barikád egyszerűvé tette mind a gyakorlati magatartásbeli, mind az eszmei döntést. (Ezért választotta szimbólumul, példaképül az egyébként voluntarista Guevarát, aki „forradalom-csináló" volt, az elítélő marxi értelemben.) Ez a nosztalgia tartja ébren elégedetlenségét, és ez irányítja a jövő felé. Mert elégedetlensége elkötelezett: a haladás motorjául szolgál.

Röviden megemlíthetem, hogy több problematikus elem csökkenti a versek hatékonyságát, pl. gyakran idealizálja a kisember „fröccsös-tepertős" életformáját, pedig belőlük lesznek a gyűlölt kispolgárok; tisz-

tázatlan és túlontúl elvont a gúnnyal és dühvel támadott ,,Polgária'' képzete; romantikusan mítizálja, misztifikálja az érdek kategóriáját is. A szocializmus szép, de üres utópiává válnék, ha nem venné tekintetbe az egyéni érdekeket. S nem minden egyéni érdek ellentéte a közérdeknek, elvégre a közösség nem emberek feletti platóni idea, fogalom, hanem az emberek és érdekeik összességének a valósága. Szatirikus, groteszk támadásaiban érezni az indulat jogosságát, de célpontjául nem körülhatárolt, tiszta, pontos és egyértelmű dolgokat, jelenségeket, fogalmakat nevez meg, hanem absztrakciókat.

Ha most a Ladányi-szerepet nem belülről nézem, mint eddig, hanem kívülről, elsőként egyszerűsége ragad meg. Verse természetes, mint a meztelen emberi test. Eszköztelenül szép. Kendőzetlenül látszanak a ráncok, a hegek, a görcsök, a csomók, de a felületi foltok mögül kiragyog a célszerűség szépsége, az ökonómia tökéletessége, az eleven organizmus életereje. Nincs rajta a fennköltség szépségflastroma, a díszítések, ékítmények sminkje. Versbeszéde természetes, mint a lélegzetvétel. Nem csinosságra törekszik, hanem arra, hogy találó legyen, szívesen épít poénokra, az ellentétek kihívására. Hasonlatai, képei meglepők, eszmélkedésre provokálóak. Hangja nyers, groteszk, gúnyos, szatirikus, durva (egy magyar költő sem emlegette pl. versben annyiszor a nemiszerveket, mint ő), nosztalgikus, elégikus, és mindig pontos. Keresettséget legfeljebb csak a nyerseség irányában találhatunk. Az őszinteség természetességével és eredetiségével varázsolja költészetté az első pillanatra prózainak vagy éppen triviálisnak látszó mondatait. Már régóta ismerősek Ladányi témái, gesztusai, hangmodulációi, de mégsem válik unalmassá, győzi erővel, ötlettel, találékonysággal, svádával, lendülettel. Önmagát mondja önismétlés nélkül. A kötet színvonala egységes (néhány rögtönzésszerű apróságot leszámítva) és magas. Bár úgy érzem, olyan igazán nagy vers nincs benne, mint amilyen a ,,Blues'', a ,,Pánsípon'', a ,,Dobszóló'', a ,,Zene gitáron''.

Ladányi költészete meghökkentő, kihívó, nyugtalanító, gondolkozásra ajzó, hasznos, nélkülözhetetlen. Erényei mellett eltörpülnek a felhozható vádak esetleges rész-igazságocskái, hogy olykor anarchizáló, nárcisztikus, illetlen, lumpen-bohém, fenegyerekes stb. Az adottságokat abszolutizáló leibnitzi apologenetikusan optimista észjárás szöges ellentéte az övé. A fonákjukról is látja a dolgokat, és tudja, hogy nem minden úgy van, ahogyan látszik, s főképpen nem úgy, ahogyan lennie kellene. Ez a Ladányi-szerep, a Ladányi-jelenség jelentése, tartalma, értelme, létjogosultsága. Legújabb kötetének versei is ezt erősítik meg, ezt szolgálják tovább.

SIMON ZOÁRD

Kristó Nagy István:

REGÉNYEK, DRÁMÁK, REMÉNYEK

Merész, nagyszabású vállalkozás Kristó Nagy Istváné. Könyvét sajátmaga szerényen ,,olvasónapló''-nak keresztelte el, de több ennél ez a testes, a kor európai és amerikai irodalmát áttekintő beszámoló. Már csak terjedelménél fogva is. Hiszen *több száz*ra becsülhető azoknak a könyveknek a száma, amelyekről a kitűnően képzett szerző munkájában szó esik. S e tényhez mint minőségi többlet járul, hogy igényes elemzései a legkényesebb ízlésű szakember számára is bőven nyújthatnak az irodalomról, társadalomról, a kettőnek egymáshoz való viszonyáról szóló elmélkedéshez alapot. – A szerző maga adta műfajmegjelölését egyébként valóban csak bizonyos szempontból tettük jogosan idézőjelbe. A ,,Regények, drámák, remények'' írója nem akar tudományos értelemben vett irodalomtörténeti- vagy kritikai munkát közzétenni. Nyilván nem csak szerénységből, hanem okosságból is mentesíti művét a lábjegyzetek, függelék, tárgymutató felesleges tehertételétől, hogy az az átlagolvasó számára is élvezhető, megközelíthető legyen, s *neki is* adjon a külföldi irodalom alkotásainak olvasásához kedvet, értékeléséhez indítást.

A műfaji szándék tekintetében Kristó Nagy István Szerb Antal hajdan nagysikerű esszékötetét, a Hétköznapok és csodákat, valamint Németh László tanulmányait tekinti előképének.

Miután végigolvastuk a tizennyolc bő fe-

jezetből, több mint húsz nép, nemzet jelentős alkotásairól szóló ,,olvasónapló''-t, a zárszó elolvasása után úgy érezzük, hogy nemcsak az irodalom, hanem a filozófia, a társadalmi élet vonatkozásaiban is állásfoglalást kapunk, amely nemcsak pártos, hanem rugalmas s egyéni is. A könyvek által nyújtott élményt elemző apró tanulmányok, elmélkedések egésze maga is *élményt*, irodalmi értelemben vett élményt ad számunkra, s ennél nagyobb dicséret nem érhet egy könyvet, mely témájánál, anyagánál fogva, megmaradhatott volna száraz, ,,szak''-jellegű dolgozatnak.

Kristó Nagy István műve tehát *nem* a filológia ténynyomozó apparátusával íródott könyv. Ezt kétszeresen is alá kell húznunk, mert lehet, hogy akadnak majd gáncsoskodók, akik művén a bizonyítást, az aprólékos boncolgatást, szövegelemzést kérik számon. Lehet, hogy lesznek, akik a szerző válogatásával nem értenek egyet, s egyoldalúságot, önkényességet vetnek szemére. Talán még az is elhangzik majd – mint erre egyszer maga a ,,Regények, drámák, remények'' írója utalt –, hogy a szerző idegen szakma problémáiba ártja magát, hisz eredeti mestersége nem filozopterség. – Annál nagyobb érték, hogy a természettudományos alapképzettségű író olvasottsága, filozófiai, művészettörténeti és társadalomtudományi tájékozottsága birtokában olyan sugallatokat ad, melyek bölcsész szakemberek számára is termékenyítőek lehetnek. – Gondolok itt Kristó Nagy Istvánnak egy olyan feltételezésére, mely szerint az olasz új realizmus előfutára az amerikai Steinbeck és Hemingway korai prózája volt. Kristó nem vesződik az olasz írók és Steinbeck, Hemingway szövegeinek aprólékos egybevetésével, de a megállapítás, mint a *jó* beleérzés kitűnő példája, azt hiszem, megérdemelné a tüzetes filológiai kutatást, tán bizonyítást is. – Részletesebbek, de itt is csupán a lényeges összefüggéseket felmutatók Kristó Nagynak Faulkner művével kapcsolatos elemzései. A faulkneri életmű eszmei tartalmainak felfejtésénél tömör foglalatát kapjuk a pragmatista, behaviourista s más amerikai filozófiai irányzatoknak, az ,,aprómunka'' végrehajtása hiányzik, de Kristó megállapításai itt is eredetiek, gondolatébresztőek, melyek megérdemelnék a filológiai jellegű és pontosságú kidolgozást.

Ami a válogatást illeti, e sorok írója a ,,Regények, drámák, remények'' pozitív értékének tartja, hogy a szerző hatalmas körképének festését olyan tájakon kezdi, melyeknek irodalmáról idehaza nem sok szó szokott esni, nevezetesen egy szomszéd népén, az osztrákokén. Hasonlóképp okosnak és indokoltnak tartom, hogy a többi szomszédos ,,kis nép'' irodalmának kiemelkedő alkotásai sem maradnak le a ,,listá''-ról, s hogy a divathullámmal és sznob rangsorolással szemben úszva méltó helyre kerül egy olyan életmű, mint pl. a horvát Krležáé. (Hogy Kristó nem a Nobel-díjjal méri egy-egy életmű értékét azt a későbbiekben Pär Lagerkvistről írott sorai is bizonyítják.) – Szerencsésnek, s a magyar olvasó számára útjelző jelentőségűnek érzem, hogy ahol csak erre mód van, a szerző megemlíti a hazai vonatkozásokat, párhuzamokat. Krležával kapcsolatban pl. a Kosztolányival való személyes barátságot, érintkezést, Faulkner életművével kapcsolatban Szabó Dezső expresszionizmusát, az angol nyelvterületen kialakult írói szemlélettel és módszerekkel kapcsolatban Sánta Ferencet, Fejes Endrét, Eliot művét ismertetve Adyt stb. – Az angol irodalomról szólva a sznob értékelésekkel szemben Kristó méltó helyére teszi egy olyan alkotó művét is, aki egy időben nálunk – főként a kékharisnyák körében – rendkívül divatos szerzőnek számított, hogy aztán írásai teljesen a feledés homályába merüljenek. Aldous Huxleyről van szó. Úgy érzem, Kristó Nagy itt is szerencsés kézzel választ, helyes értelmezését adja a ,,Szép új világ''-nak, s Huxleynak azokat a műveit említi meg, melyek vélhetően maradandóak lesznek, egyszersmind találóan jellemzik a tehetséges, számos vonatkozásban úttörő alkotó életművét.

Kristó Nagy tiltakozik az ellen, hogy az olvasó tőle a felsorolt s ismertetett műveknek valamiféle osztályozását, rangsorolását várja. Mégis kis esszéinek, tanulmányainak terjedelméből, hangütéséből látszik, hogy a mai európai és amerikai irodalomból két alkotó műve esik szívéhez legközelebb: a szovjet Solohové s az amerikai Faulkneré. Az utóbbiról a szerző korábban Déry Györggyel együtt külön kis monográfiát is írt, s most a széleskörű irodalmi szemlében mintegy kiegészíti, kibővíti azt a gondolatkört, melyet a faulkneri életművel kapcsolatban szerzőtársával kialakított. – Kristó Nagy hallgatólagos értékelése alapjában vé-

ve érthető. Helyesnek tartom azt is, hogy valaki idehaza valóban szívügyének tekintse a nálunk kevésbé ismert amerikai óriás életművének elemzését és értékelését, hisz kivételes tehetségű, humánus álláspontot képviselő, regényeiben éles társadalomkritikát megszólaltató íróról van szó. Mégis, úgy érzem, Kristó Nagy értékelése kiegészítő megjegyzésekre szorul. Szembe kell néznünk ui. azzal a ténnyel, hogy Faulkner egyszersmindenkorra az ínyenc ízlésű, magas olvasótechnikával és képzettséggel rendelkező olvasók öröme marad. Vele szemben inkább Solohov művével kapcsolatban lehetne hangsúlyozni azt, amit Kristó Nagy Sean O'Casey művének elemzésekor az írói teljesítmény grandiozitásának „normá"-jaként megszab, hogy – úgymond – „egyszerre elégíti ki a legrafináltabb ízlésű ítészek s az olvasó tömegek igényeit". Vagyis, hogy az utóbbi „demokratikusabb", Faulkner exkluziv körök számára készült, bonyolult stílusú s ezért nehezen olvasható – bár vitán felül hatalmas tehetségre valló – műveinél.

Vitatkozzunk bár Kristó Nagy István könyvének egyes részleteivel, nem kétséges, hogy összefoglalásra, áttekintésre törő munkája szakember és köznapi olvasó számára egyaránt érték. Szemléletének nagyvonalúságát kritizálni szándékának teljes félreértése lenne. A „Regények, drámák, remények"-kel a marxista kritika- és esszéírás számos új, bátor szempontot felvető, a szakemberek számára ösztönzést nyújtó írással gazdagodott. A szerző részéről várjuk az új kérdéseket, problémákat felvető folytatást. *(Magvető)*

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

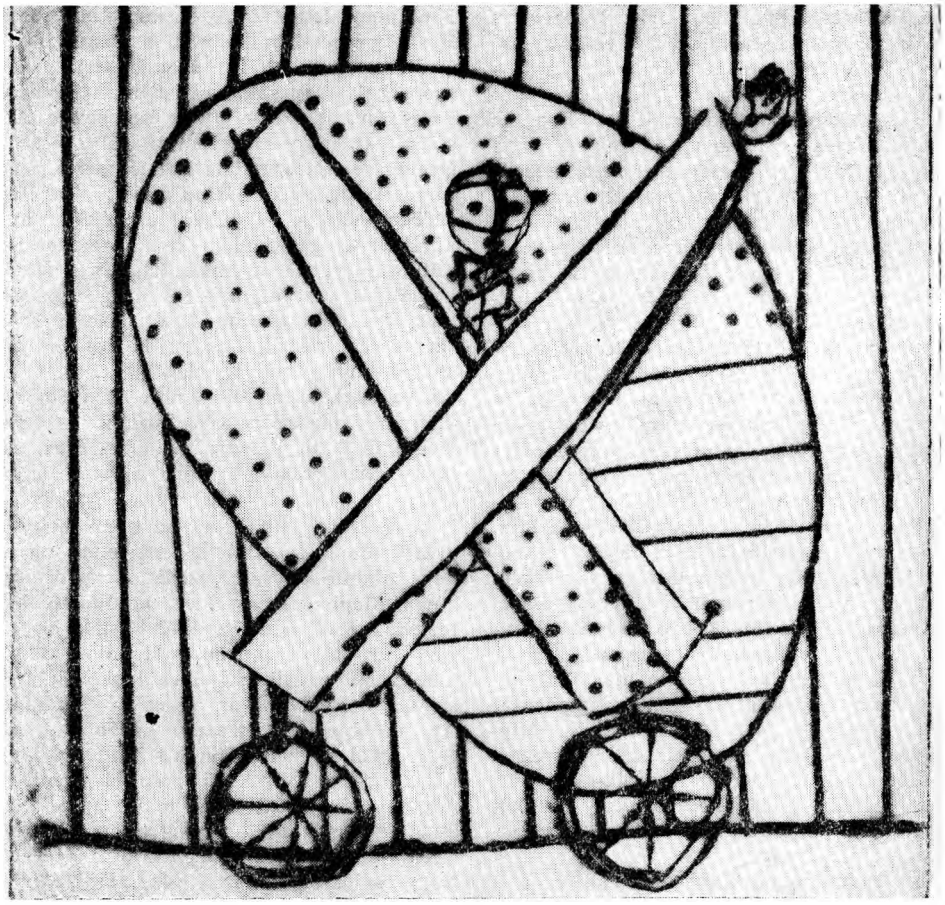

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

13

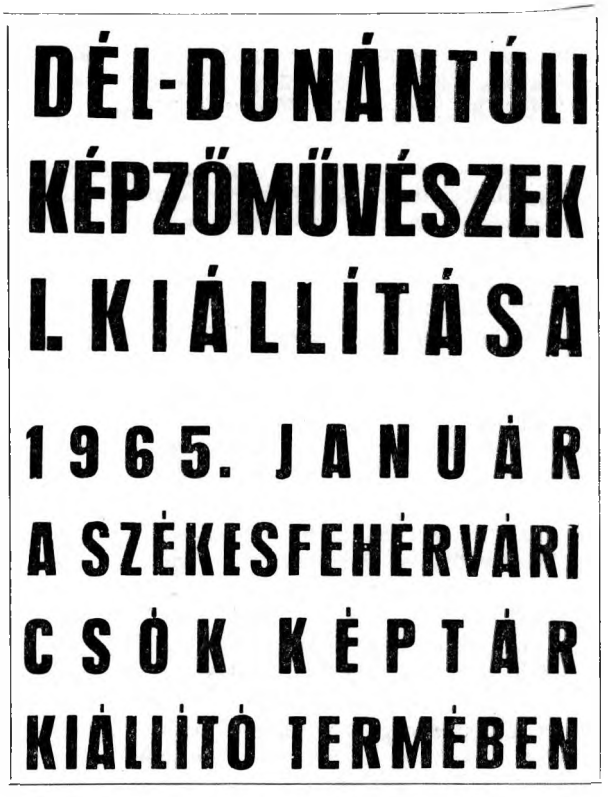

Kiállítási plakát.

„Baranya, Tolna, Somogy megye és Baja város képzőművész munkacsoportjainak vezetői, megvitattuk a Szövetség Vidéki Bizottságának javaslatát, mely szerint a vidéki munkacsoportok megszűnnek s a Szövetség létrehoz több megyét magábanfoglaló, regionális vidéki szervezeteket.

E javaslattal egyetértünk s közös véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

Fenti megyék képzőművészei szövetségi problémáinak intézésére a Szövetség vezetősége (Választmánya) alakítson egy adminisztratíve is megerősített szervezetet Pécsett, mint a Szövetség Dél-dunántúli Csoportja. E Csoport vezetője (titkára) a Szövetség vezetőségének (titkárságának) teljes jogú tagja legyen.

A Csoport feladata: a Szövetség képviselete a Dél-Dunántúlon, kiállítások, zsűrizések szervezése, a művészek képviselete a megbízások, pályázatok odaítélésénél, a Szövetség tagságának bővítésére javaslat tétel a dél-dunántúli művészek köréből.

E Szövetségi Csoport létrehozásával azt reméljük, hogy a vidéken élő képzőművészeket a fővárosiakkal egyenjogúaknak tekintik, a decentralizálás itt is az élethez való közelebb jutást, a Szövetség vezetősége és az egyes művészek szorosabb kapcsolatát jelenti majd."

(Határozati javaslat a Dél-dunántúli Területi Szervezet alakulását előkészítő ülésről.)

A Magyar Képzőművészek Szövetsége 1964-ben megszüntette a megyei munkacsoportokat, ezzel egyidejűleg feloszlott a Vidéki Bizottság is. A központi intézkedés az ország képzőművészetét hat egységre osztotta, közöttük területünk a Szövetség „Dél-Dunántúli Szervezete" címet és működési hatáskört kapta. A Pécs központtal létrejött szervezet Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye művészeit tömöríti, mindmáig.

A területi szervezetek megalakulása országosan – de városunkban különösen – mélyreható változásokat eredményezett. Míg korábban a Munkacsoport tagsága széleskörű volt és szigorú feltételekhez egyáltalán nem kötődött, addig a területi szervezetbe már csak a Szövetség, vagy a Művészeti Alap tagjai kérhették felvételüket. Ez a szigorítás nemcsak létszámcsökkentést jelentett, hanem egyidejűleg a szakmai színvonal biztosítását is, az ország képzőművészetének nivellálódását, budapesti és vidéken élő művészek egymáshoz közelebb jutását. A területi szervezetek vezetőiből alakult Területi Bizottság a Szövetségben más szakmai bizottságokkal egyenlő jogokat kapott. A megfelelő érdekképviselet eredményeként az országos központban megnőtt a dél-dunántúliak tekintélye: Martyn Ferenc helyet kapott a választmányban, több művészünk pedig ezidőtől nyert felvételt a Szövetség, vagy a Művészeti Alap tagjai sorába.

A Dél-dunántúli Szervezet eddigi munkásságában talán a legfontosabb tényező hazai és külföldi kapcsolatainak a kiépítése volt. A hazai kitekintés a megye határainak dél-dunántúli régióvá történt szélesítésével magától kínálkozott. A kiállítások hatókörébe azonnal bekapcsolódott Tolna megye, pontosabban Szekszárd városa, és Somogyban Kaposvár, amellyel a kapcsolat ugyan már rég tartott, de most rendszeressé vált. A két évenként szervezett „területi kiállítások" végig vándoroltak a Dél-Dunántúl nagyvárosain, s emellett kisebb csoportos, vagy egyéni kamarakiállítások formájában ismerkedtek egymással a terület művészei, művészbarátai. A Szervezet megalakulásakor a Dél-Dunántúlon kétségtelenül Pécs képzőművészete volt a legerőteljesebb, akár szervezeti hagyományait, akár itt élő művészeinek egyéni eredményeit tekintjük. A területi hatáskör bővülésével vezető szerepe megmaradt, de tartalmában változott. A szomszédos megyék képzőművészeti élete ugyanis ezidőben határozottabb fejlődésnek indult: fiatal művészek telepedtek le, kerestek végleges otthont Kaposvárott, Zalaegerszegen. A helyi tanácsok műtermes lakásokkal, művésztelepek létrehozásával segítették meggyökeresedésüket. A szervezeti formában és kiállítás-cserékkel létrejött kapcsolat a viszonyítás, a kölcsönös művészi egymásrahatás lehetőségét teremtette meg, amely mindenképpen hasznossá vált művészeink számára is. A Szövetség Dél-dunántúli Szervezete keretében Pécs képzőművészeti arculata gazdagabbá vált. A korábban csaknem egyedüli festészeti profil mellett egyre jelentősebb szerephez jutott a szobrászat, a faldíszítő műfajok: textil, zománc, farostintarzia, mozaik. A „képzőművészet" elnevezés ma már gyűjtőfogalom, az alkalmazott művészet legkülönbözőbb változatait magába foglalhatja. Maguk a művészek is szívesen kalandoznak más műfaji területre, s ez a pécsiek körében egészen természetes: a festő zománcfalat készít, faliszőnyeget tervez, az építész táblaképet fest, vagy művészi fotót alkot.

Ez a műfaji gazdagság a szomszédos Szlavóniával kialakított kapcsolatban is gyümölcsöző volt és számos cserekiállításban realizálódott az elmúlt évek során. 1966-ban területünk képzőművészetét Eszéken festészeti és grafikai anyag mutatta be, majd 1969-ben iparművészeink textil és kerámia művei arattak osztatlan elismerést sajátos népi formakincsükkel, a baranyai szőttesek és a pécsi kerámia hagyományaira épülő felfogásukkal. A szlavón művészek csoportjának pécsi bemutatkozásait 1970-ben jugoszláv részről a pécsi születésű Zlatko Prica gyűjteményes kiállítása követte. A művek alkotójuk mintegy tizenöt éves mun-

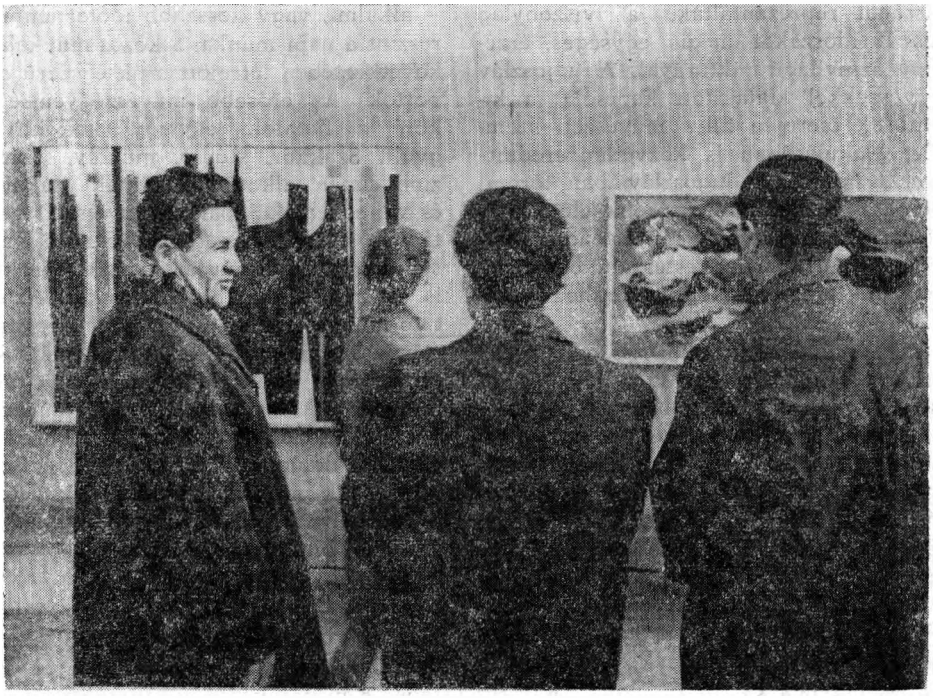

Dél-dunántúli Területi Kiállítás. Pécs, 1966. április.

Pécs-baranyai képzőművészek kiállításának megnyitója. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. 1969. május.

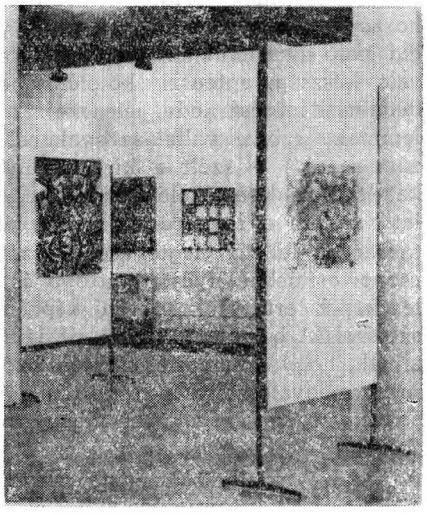

A Pécsi Műhely kiállítása a Miskolci Galériában, 1970. május–június.

kásságát reprezentálták, a viszonylag hosszú időszakot mégis egységes, érzékeny színvilágú piktúrával. A jugoszláv művészekkel kialakított kapcsolat a kiállítások cseréjén túl a művészeti szemlélet alakulásában is közvetlen eredményeket hozott. A Jugoszláviában történt látogatások során művészeink előtt kitárulkozott a mediterrán táj, a tenger szépsége, s az új élmény festészetükben tüzesebb, tisztább színkomponáláshoz vezetett.

Képzőművészeink munkásságában az elmúlt évek során országos jelentőségű esemény volt a Magyar Nemzeti Galériában 1969-ben megrendezett bemutatkozó kiállítás. E szereplés annak a sorozatnak volt része, amelyben korábban Hódmezővásárhely, Szolnok, Szeged képzőművészeit láthatta a főváros közönsége. Budapest szívesen fogadta Pécs-Baranya alkotóit s a szűkebb szakma érdeklődve vizsgálgatta a bemutatott anyag sajátos, helyi jellemzőit: „Mindannak, amit Hódmezővásárhelyhez és az Alföldhöz kapcsolunk gondolatban, legtisztább ellenpontja Pécs és Baranya. Ha amott a művek képzőművészeti nyelvünk népi struktúrája, indulati fűtöttség, földtől nyert erő szól hozzánk, akkor itt a folyton újuló világgal való harmóniakeresés, vállalkozásra való készség, anteuszi kötelék helyett dédaluszi merész kedv, jelenkorunk értelemmel s szívvel vállalása gyakorol vonzást reánk" – szólt a kiállítás igényes katalógusának értékelő bevezetője. A tárlat valóban a legkörültekintőbb válogatásban, a lehető legteljesebb személyi csoportosításban nyújtott átfogó és hiteles képet területünk sokrétű képzőművészetéről. A bemutató kitűnő példája volt annak, hogy a helyes és mértéktartó arányok megválasztása a csoportos kiállítások egységének érdekében mennyire fontos.

A közös kiállítások mögé nézve, úgy tűnik, az alkotó munka nálunk az egyes művészek műtermében realizálódik s a kollektivitás sajátos módon jut érvényre. Művészeink kisebb közösségekre tagozódtak, amelyek részint önálló társulások – alkalmi, vagy hosszabb időtartamra – részint a napi munka, a közös munkahely következtében létrejött szükségszerű csoportok. Az erősebb művészegyéniségek köré a fiatalok egy-egy kollektívája gyűlt. Szakkör, stúdió, műhely, szimpozion címen alkotó-közösségek alakultak és vannak alakulóban. A művészeti oktatás és ízlésnevelés fontos bázisai városunkban azok a művészek, akik tanárként is érvényesítik alkotó tudásukat. Az oktató munka mellett e közösségek egymásrahatása nyilvánvalóan közvetlenebb s a mindennapi gyakorlati feladatokon túl a művészi alkotásra is kihat. Kerámiaművészeink közül négyen a Pécsi Porcelángyárban dolgoznak. Stílusuk, egyéni formálódásuk minden bizonnyal sokat nyert a kollektív munkálkodással együttjáró kritikus bírálattól, tanácsoktól.

A közös munkálkodás igényével jött létre 1962-ben a Doktor Sándor Művelődési Ház keretében egy kisebb alkotóműhely, Lantos Ferenc vezetésével. Először „Képzőművészeti Stúdió" néven szerepeltek, de maguk is érezték, hogy törekvéseik nem egészen felelnek meg a hagyományos értelmezésű „képzőművészet" fogalmának. Nem fedte műfaji és tartalmi kísérleteiket az 1970. évi kiállításon használt „iparművészeti" jelzés sem, így újabban a leginkább találó „Pécsi Műhely" elnevezést vették fel. Munkásságuk fő területe az alkalmazott művészet, amelynek új, közösségi formáit kívánják megteremteni. Ehhez olyan eszközöket keresnek, amelyek szín- és formavilágukkal a mai ember természetes és mesterségesen alkotott környezetének részévé válhatnak, akár építő, akár csupán dekoratív, díszítő feladattukkal. A műhely egyik legnagyobb erénye ez a gyakorlati célt kereső közös munkálkodás. Nem akar művészkedni, inkább a mesteremberek középkori értelmezésű műhelyének pontos, szabatos munkájával szeretne részt venni kora társadalmának egyik legjellemzőbb tevékenységében: az építkezésben, a környezet emberibbé, szebbé formálásában.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL:

JANUS PANNONIUS – CSORBA GYŐZŐ: EPIGRAMMÁK

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS, BERTÓK LÁSZLÓ, SIMON ISTVÁN VERSEI

*

HALLAMA ERZSÉBET, MÉSZÖLY MIKLÓS, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL SZÉPPRÓZÁJA

*

BERTHA BULCSU: BALATON

BUKKÖSDI LÁSZLÓ: FURTOS GYÖRGY KERÁMIÁI

CSORBA GYŐZŐ: A KÖLTŐI KÖLTŐ

INTERJÚ SIMON ISTVÁNNAL

TUSKÉS TIBOR: BÁRDOSI NÉMETH JÁNOSRÓL

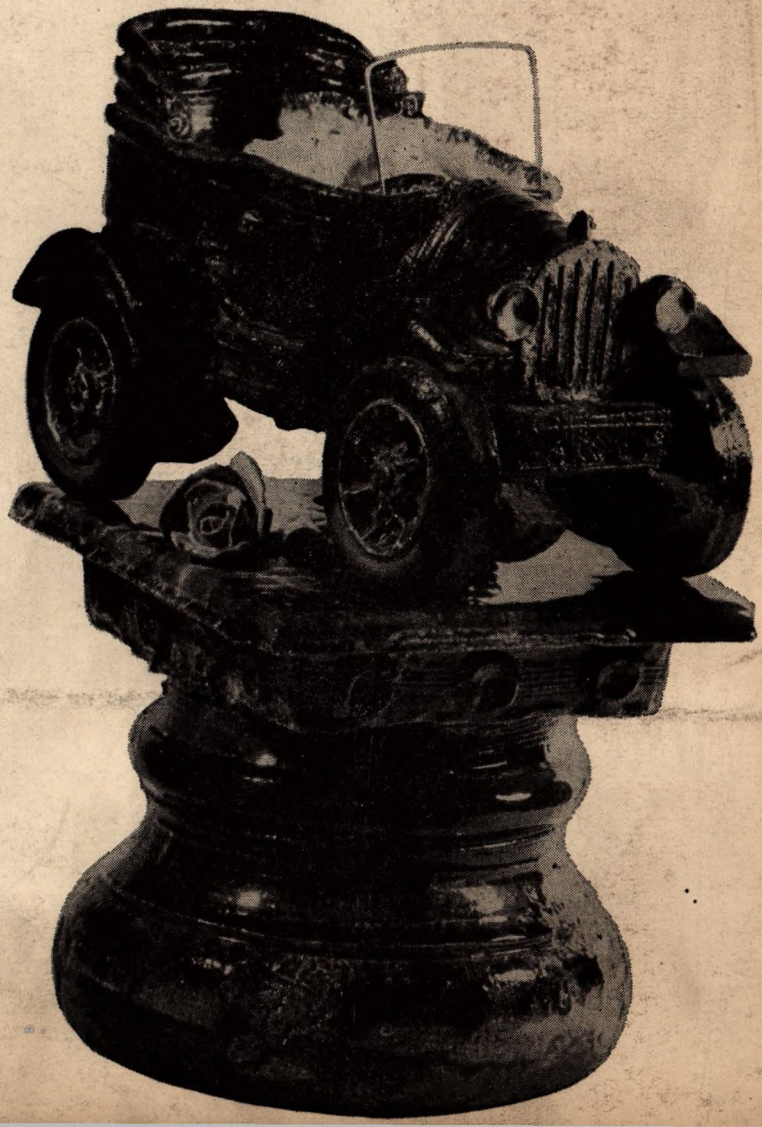

3

6. – Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
BUKKÖSDI LÁSZLÓ
CZAKÓ GÁBOR
CSORBA GYŐZŐ
HALLAMA ERZSÉBET
HÁRS ÉVA
JANUS PANNONIUS
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
MÉSZÖLY MIKLÓS
SIKLÓS JÁNOS
SIMON ISTVÁN
TIMÁR GYÖRGY
TUSKÉS TIBOR
VASVÁRI ISTVÁN
ZÁGONY RUDOLF

KÉPEK:

FURTÖS GYÖRGY
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN

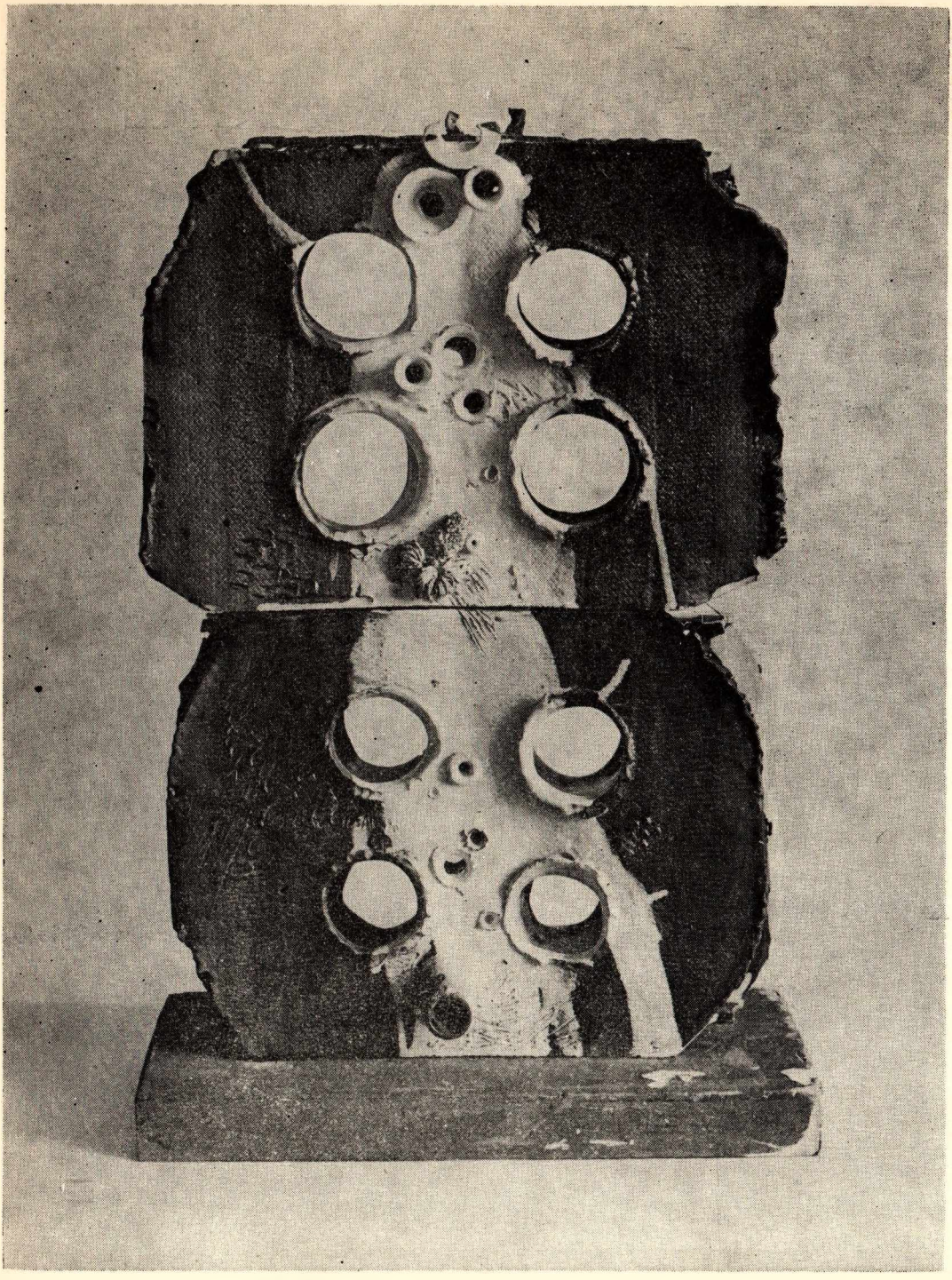

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM 1972. MÁRCIUS

TARTALOM

JANUS PANNONIUS: Gyulához, A narni Galeottóhoz, A költő Martialishoz, Egy kérkedőről, Troïlushoz, Tivadarra, Egy fölöslegesen kérdezgetőre, Janus Pannonius Porcellionak, a költőnek, Egy valakinek, aki nehéz dologra biztat. – *Csorba Győző* fordításai – – – – – – – 195

*

BERTHA BULCSU: Interjú Simon Istvánnal – – – – – 199

SIMON ISTVÁN: A téli égbolt csillagaira (vers) – – – – 208

MÉSZÖLY MIKLÓS: Térkép, repedésekkel (elbeszélés) – – 209

HALLAMA ERZSÉBET: Sárkányfejek (elbeszélés) – – – 216

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, VII. rész) – – – – – – – – – – – – – 229

*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Fehér pille, Számvetés, Kaszák alatt, Tihanyi levél, Mindig énekelnek, Mályvák 239

CSORBA GYŐZŐ: A költői költő (*Bárdosi Németh János hetvenéves*) – – – – – – – – – – – – – 243

TÜSKÉS TIBOR: „Helyet a kórus padjaiban" (*Arcképvázlat Bárdosi Németh Jánosról* – – – – – – – – – 245

BERTÓK LÁSZLÓ versei: Amíg, Arcok, betűkkel, Síkidomok 253

BERTHA BULCSU: Balaton *(Gyárak és munkásaik)* – – – 255

SIKLÓS JÁNOS versei: Este a nyárfasorban, Várakozás – – 266

BÜKKÖSDI LÁSZLÓ: Fürtös György kerámiái – – – – 267

BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, VIII., befejező rész) – – – – – – – – – – – – – 270
ZÁGONY RUDOLF versei: Jelek, Egy halott újszülötthöz – 275

*

TIMÁR GYÖRGY: Az irónia őserdejében *(Orbán Ottó: A föltámadás elmarad)* – – – – – – – – – – – 277
ANGYAL ENDRE: Csuka Zoltán: Ellentmondás a halálnak 280
VASVÁRI ISTVÁN: Mária Béla: Ritka varázslat – – – – 281
LACZKÓ ANDRÁS: Csontos Gábor: Kishúgom, Nofretéte – 282
CZAKÓ GÁBOR: Csörsz István: Sírig tartsd a pofád – – 284
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre XIV. – – – 285

KÉPEK

FÜRTÖS GYÖRGY kerámiái – – – – 215, 238, 242, 252

Műmellékleten

1–2. MARTYN FERENC: Lapok a „Janus Pannonius" sorozatból
3–4. Simon István-portrék *(Móser Zoltán* fotói)

A borítón

FÜRTÖS GYÖRGY kerámiái

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
72-82 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

AZ ÉLŐ JANUS

EPIGRAMMÁK

Az epigramma műfaji fogalma az idők folyamán szűkebb lett. Ma már szinte csak a csipkelődő-gunyoros, rövid verseket hívják így. Janus idejében s utána még sokáig az epigramma tartalmilag jóval tágabb skálán mozgott: az ünnepélyes dicsérő szövegtől, sírfelirattól, búcsúszótól a kedves kötődésen át a gyilkos sértésig, pajzánkodásig minden belefért.

Janus alaptermészetének jól megfelelt ez a mozgékony műfaj. Használta is első költői megszólalásától kezdve végig. Az irodalomtörténészek a versek születési helye szerint szokták csoportosítani a Janus-műveket s persze az epigrammákat is: ferrarai, páduai, magyarországi költemények.

Ezúttal inkább hangulati szempontok szerint szerkesztettük őket egybe.

A legmaibbnak kétségtelenül az epigrammák őrizték meg Janus költészetét. Nem mindegyik, főként a derűsek, csipkelődők. Talán azért is, mert a költő jellemének egyik fontos alkotó eleme a csúfolódó hajlam.

Most azokból az epigrammákból közlünk egy csokorra valót, melyek valamiképpen kapcsolatosak az írással, Janus költői tevékenységével s az akkori irodalmi élettel.

Gyulához

Kedves, hogy, Gyula, verseim szeretnéd
olvasgatni, de még nagyobb örömmel
kapnám verseidet cserében én is.
Pompás dolgokat írsz – hitemre! – holmi
szokványost nemigen találni bennük,
élveznék sokan, ez tagadhatatlan.
Ám te eldugod őket, és bezárod:
szekrény, láda, fiók ölén pihennek,
számtalan reteszek mögé rekesztve.
Nap se látja, csak az, ki egymagában
lát mindent ragyogó Olimpuszáról.
Oly nagy gonddal ügyelsz e kis rabokra,
mint hollók ama szittya ékkövekre,
s Inachus tehenét az őre őrzi,
s a sárkány – mely az álmon úr – a Phryxus
gyapját s Heszperidák arany-gyümölcsét.
Légy nyugodt: nem akad sehol lopó kéz,
melytől bármi okod lehetne félni.
Őket Autolycus se volna képes
elragadni, vagy éppen annak atyja,
ő, az égilakó, ki cselfogással
már elcsórta Titán tüzét, a styxi
éjt s a tegzet, amit viselt Apolló.

Ám elcsenheti szú, moly és egérfog,
és elcsenheti majd a hely penésze.
Értsd meg végre tehát, Gyulám, barátom:
eztán verseidet ne mint nehéz vád
vétkes foglyait, úgy kezeld bezárva,
inkább vidd ki a napvilágra őket!
Nem bújik szivesen a vers, ha méltó,
hogy jóhíre örökre megmaradjon.
És ha félsz a jövő kíváncsiaktól,
jobb egy árva betűt se félreraknod.

A narni Galeottóhoz

Ezt a nehány epigrammát néked Pannoniából
a Duna küldi, a Föld északi főfolyama.
Hogyha talán egy-egy közülük nem látszik enyémnek,
jó Galeottóm, hát meg ne lepődj emiatt.
Mert ad a hely, de el is vesz a szellemtől –, ki tagadná?
S látszik a versen, hogy merre, hol is született.
Rég a latin környék latinabbá tette a versem,
barbár táj barbár szóra kapatja a szám.
Hozd ide Vergiliust: hamisan fog szólni a lantja;
vagy Cicerót: itt elnémul a nagy Cicero.
Ám te segíthetnél: ha göcsörtjeiket lecsiszolnád,
azt hinné az itész: mind Helikonra való.

A költő Martialishoz

Költők csillaga-dísze, Martialis,
tréfák atyja, finomka élceké is,
játszó rigmusoké, csufolkodóké,
ki mellett Plautus is afféle bunkó:
úgy, ahogy tehetem, követni foglak.
Phoebus, Múzsa-csapat – kit érdekelnek!
Nem kérem soha én a pártfogásuk.
Téged hívlak az istenek közül csak,
költő én magam is, tehát vetélytárs,
kérlek, meg ne tagadd magas kegyelmed.
Sőt inkább, ha a Szűkszavú Öregnek
képzelgése igaz; vagyis, hogy egy-egy
lélek átröpül új meg új személybe,
s szent Homérosz is Enniusba szállott
aztán, hogy – gyönyörű madár – megírott
hímű szárnyain égbe nem suhant már,
– mondom, hogyha igaz: te jöjj belém át,
s én, lelked ha ki bírom érdemelni,
hidd meg: a magamét elengedem majd.

Egy kérkedőről

Fő-költő – így hívja magát egy dölyfös alak most;
ez bizony, én mondom, Bertalan, új titulus!
S mert költő egy sincs ma, viszont van ezernyi fajankó,
„fő"-nek ez is nyilván köztük ítéli magát.

Troïlushoz

Verset akarsz nagyságodról, Troïlus, de csak ingyen;
hírem örök lesz így – mondod –, elég legyen ez.
Ó, hisz Ulysses, Achilles, Herkules ezt nekem éppúgy
meghozzák, ha neved még le sem írja kezem,
Vagy Jason bárkája s a testvérharc, hol a vér folyt,
s Róma korában lett bármi nagyobb esemény.
Mit? Hogy téged is ekként tisztelnek valahára,
s kötve neved mellé így marad élve nevem?
És ha személyem lábjegyzetben sem szerepel már,
érted egész lapon át lelkesedik az utód?
Ujjam sem mozdítom! Nem méltánylod a költőt?
Végső szóm, Troïlus: pénzt, vagy a szám se nyitom!

Tivadarra

Túlzón régi-rajongó vagy, Tivadar, hiszen az sem
kell már néked, amit nagy Cicero maga írt.
Plautus annál inkább tetszik, s az, mit a zsarnok
Appius ó-törvénykönyvbe rovott valaha.
Nincs jó szó, csak amit vén tölgy-táblákra jegyezve
néhai ritka tudós Festus örökbe hagyott.
Tudd meg: Kadmosz nyelvét nem kedvelte Homérosz,
Numa Pilumnusét s Numa szavát Scipiók.
És ha – amit kétszer hat császár éveiben szült
míves használat –, nincs örömödre a szép:
Ancusnál és Tullusnál beragadsz, s ahogy Acca
adta Remusnak meg kis Romulusnak a szót,
s mint Picus Faunusnak vagy Faunus Latinusnak
s atyja Evandernek mondta a jóslatokat,
s mit Latiumban hallott száműzetve Saturnus,
s kétszájú Janus isteni ajka beszélt.
Hogyha csak ámulatunkat kívánnád kicsikarni,
tévedsz: más módon támad a megbecsülés.
Míg ha dicséret kell, Tivadar, meg nép, aki olvas:
írj a ma nyelvén, és járj az atyák nyomain!

Egy fölöslegesen kérdezgetőre

Szüntelenül nyúzol: Cicero jobb Vergiliusnál,
vagy tán Vergilius múlja fölül Cicerót?
Mit tudom én! De tudom jól, gőzöd sincs, Prokop, arról,
hogy ki-mi volt Cicero és ki-mi Vergilius.

Janus Pannonius Porcelliónak, a költőnek

Almát küldtél, költő, s mellé tetted a versed,
nem véletlenség volt, nagyonis tudatos.
Lényem egészét kívántad jóltartani nyilván:
mert hisz az egyik a test, másik a lélek ügye.
Mint értelmet a ritmus, az ínyt úgy éri az alma:
annak a kelleme jó, ennek az íze örök.
Több a gyümölcs az aranynál, ékkőnél meg az ének.
Ékkövet adsz? aranyat? – semmik azokhoz ezek.
Szebb almát nem küldött volna Alcinous sem,
és Phoebus maga sem zengzetesebb dalokat.

Egy valakinek, aki nehéz dologra biztat

Küldött verseidet – Claros nagy látnoka bennük –,
megkaptam, s csöndben felmelegült a szivem.
Páratlan dicshimnuszokat zengsz rólam ezekben,
szinte a tündöklő csillagos égbe emelsz,
buzdítsz egyben, kezdjek véres harcokat írni,
s fogjam dalba a múlt hősi vezéreit is.
Hogyha megadná Phoebus a Múzsák támogatását,
költőm, hallgatnék arra, amit javasolsz.
Bennem azonban nem forr még Kasztália habja,
s nem nedvezte be szám aoni tó vize sem:
nincs költői erő még annyi énekeimben,
hogy joggal lennék oly daliák dalosa.
Gyönge szivemben nem rejlik még annyi tehetség,
s nem bírná ez a két váll sem a ritka terőt.
Majd ha tapasztaltabbá tesznek lassan az évek,
s futja erőmből, tán megfogadom szavadat.
Addig Jánosod őrizd jó emlékezetedben,
Maróhoz méltó énekek énekese.

CSORBA GYŐZŐ fordításai

BERTHA BULCSU

Interjú Simon Istvánnal

Sötét este van. Egy Wallenberg nevű utcát keresgélek a Lipótvárosban, s a házat, melyben Simon István lakik. Autók, füstköd, nehezen olvasható utcatáblák. – Eszembe jut a zsidi völgy. Gyalogosan mentem valahová, talán ősz volt, talán tavasz. Az erdők kétoldalt zöldek voltak, sütött a nap, virágillatot hordott a könnyű délelőtti szél. Aztán énekszó szűrődött elő a fák közül. Szent dallamok, nyers intonáció. Aztán az egyik kanyarulatból elő fehérlett-feketéllett a menet. Búcsúsok közeledtek, fehér és világoskék templomi zászlók alatt. Két falu népe menetelt Sümeg felé. A sarut, bakancsot legtöbben a vállukra, vagy botra akasztva vitték, s mezítláb tapostak a porban. Énekeltek. Az öregasszonyok rekedten, kitartóan fújták a Máriát dicsőítő dallamokat. Vezekeltek. – Ha most Simon Istvánt szülőfalujában,Bazsiban kellene megkeresnem, könnyebben odatalálnék. A Lesence völgy, a zsidi völgy, a Keszthelyi hegység gyermekkorom szép színhelye, mesetáj. Ezen a mesetájon született Simon István. Vashegyről, vagy Györökről indulnék, a Csereze-domb és a Garga-hegy között beváltanék az erdei völgybe, aztán Szoba-kő, majd a Büdöskúti erdő következne, s az erdőn túl a Vállusi major. Innen már csak félóránvira van Zsid, s gyalogosan kettőre Bazsi. A képzelet erdői között odatalálok Bazsiba, a füstködben fuldokló Lipótvárosban pedig meglelem közben a házat, melyben Simon István most lakik.

Második emelet, megnyomom a csengőt. Bent mocorgás támad. Néhány pillanat múlva Simon István nyit ajtót. Nyitott folyosón át jutunk az előszobába, aztán egy nagyobb szobán át, a még nagyobb dolgozószobába. Három vagy négy szoba. Tágas, nagy lakás. Ahogy a pesti polgárság a húszas években elképzelte és kialakította az otthont. A dolgozószoba ajtaja üveg. A falak mentén három zsúfolt könyvespolc áll, a polcok tetején kisebb-nagyobb tárgyak hevernek, egyiken váza nádbugával, másikon rádió, a harmadikon színes grúz fakanalak és fatányér. Itt, félig a tárgyak árnyékában egy falnak támasztott József Attila-kép is látszik. Az ablak mellett kisméretű, pácolt íróasztal áll, kicsit odább egy modern rekamié, melynek leváltak az oldalai. A falon két színházi plakát színesedik, Simon István szerzőségét hirdetve. A szoba közepén nagy perzsaszőnyeg, a szőnyegen kis társalgóasztal, és két fotel. Ezen az estén az egyik fotelban, háttal az ablaknak és arccal az üvegajtónak Simon István ül, a másikban én. Simon István az asztal alól felemel egy műanyagfonatú demizsont és teleönti a poharainkat.

– Badacsonyi, az egyik választóm hozta . . . Valójában egy barátom . . .

Iszunk, aztán kinyitom a noteszomat. Simon legyint, fél kézzel a demizson fülébe kapaszkodik:

– Beszélgessünk csak . . . Majd aztán . . .

Újra önt, újra iszunk. A nagy perzsaszőnyeg pedig, mint a keleti mesékben, megmozdul, lassan felemelkedik velünk és repülünk valahová. Hogy hová, azt én sem tudom.

Simon István 1926. szeptember 16-án született Bazsiban, szép hegyek

között. Szülei szegényparasztok, a rokonai úgyszintén. Simon Istvánt is parasztnak szánják, de aztán a betegsége miatt mégis gimnáziumba kerül. A gimnáziumból katonának viszik, a katonáskodásból pedig fogságba. 1947-ben jön haza a Szovjetunióból, s mindjárt jelentkezik az egyetemre. Népi-, majd Eötvös-kollégistaként tanul a bölcsészkaron és magyar–német szakos oklevelet szerez. Közben neves költővé érik, s gyors egymásutánban jelennek meg versei és kötetei. Háromszor, 1952-ben, 1954-ben és 1967-ben kapott József Attila-díjat. 1955-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, s 1971-ben pedig SZOT-díjat kapott. Évekig volt az Új Hang főszerkesztője, s nyolc évig pedig, 1964–1971-ig a Kortárs főszerkesztője. Jelenleg a Kortárs szerkesztő bizottságának az elnöke, a Magyar Írók Szövetségének a titkára, s Veszprém megye országgyűlési képviselője. Művei: Egyre magasabban (versek, 1944); Tanú vagyok (versek, 1950); Hajnali lakodalmasok (versek, 1952); Érlelő napok (versek, 1953); Nem elég (versek, 1955); Himnusz az értelemhez (versek, 1956); Felhő árnyéka (versek, 1956); Pacsirtaszó (válogatott versek, 1958); A Jangce vitorlái (versek Kínából, Vietnámból és Koreából, 1959); Februári szivárvány (versek, 1959); Almafák (versek, 1962); Gyümölcsoltó (válogatott versek, 1964); A virágfa árnyékában (tanulmányok, kritikák, cikkek, 1964); Szőlő és gesztenye (versek, 1966); Verőfény (válogatott versek, 1968); Forró égöv alatt (útirajzok Vietnámból, Egyiptomból, Kubából, 1969); Gyalogútról a világba (tanulmányok, cikkek, útijegyzetek, 1970).

Ha az ember rápillant Simon Istvánra, mindjárt jó kedve lesz. Nemcsak azért, mert Simon Istvánnak szuggesztív jó kedve van, gyermekien őszinte, kitárulkozó mosolya és nevetése, hanem azért is, mert emberi sorsa példázza, hogy nálunk volt egy olyan történelmi időszak, amikor a falusi szegénylegények tanulhattak, nekivághattak a nagyvilágnak, s ha a szellemi erejükből telt, írókká válhattak, vagy akár miniszterré. Simon István már suttyó korában felrántotta a mesebeli hétmérföldes csizmákat, s azokkal évtizedeken át hétmérföldeseket lépett. Most fél lábbal Pesten áll, fél lábbal Sümeg táján, vagy a zsidi völgyben. Azokról ír, akiket ismer, szeret, azokat képviseli a parlamentben, akikkel egy volt a kenyere, sorsa, s lényegében ma is egy. Simon nemcsak költő és író, hanem közgondolkodó, politikus és diplomata is. Ahogy iszogatunk és beszélgetünk, fényképalbumok kerülnek elő, minden album egy másik ország. Simon elnökségekben, Simon világhírű politikusok között, kínai, szovjet, vagy vietnámi államférfiak társaságában, ahogy tárgyal velük, ahogy nevet. Az ember csak ámul és bámul, hogy kikkel parolázott ez a nevetős arcú bazsi gyerek. Simon, azt hiszem, jelképe annak az őserőnek, végtelen lehetőségnek, ami a munkás- és parasztgyerekben még mindig feltárásra vár. Ezekben a gyerekekben van az országunknak egy olyan tartaléka, titkos vagyona, ami azt hiszem, többet ér, mint a szén és az olaj.

– A falat nézed? – kérdi Simon.

– *Nagyok ezek a szobák...*

– Régóta lakom itt, még az első házasságom idején költöztem ide, amikor megszületett a gyerek. A másik lakásunk egyszobás volt, el kellett cserélni. Bolond szerencsém volt ezzel. Aki itt lakott, éppen kivándorolt valahová, Svájcba vagy Amerikába. Véletlenen múlott ez is, más is. Mindennel így voltam én. A Sorsunk című folyóiratot, amiben a mesterek mesterei írtak akkor, Tapolcán vettem meg a vasúti söntés mellett. Éppen kórházi felülvizsgálatra mentem. Két pengő volt az ára, s 1943-ban az iszonyú nagy pénz volt. De abban a számban éppen Veres Péter írt Sinka Istvánról egy tanulmányt. Ez

inspirált arra, hogy elküldjem a verseimet a Sorsunknak. Bárdosi Németh János biztatgatott levelezőlapokon. Egyetemre is ilyenformán kerültem. Feljöttem Pestre egy katonai hátizsákkal, melyben egy ing meg egy gatya volt. Ahogy járkáltam, megláttam az egyetem kapuján a kiírást: „Munkások, parasztok jelentkezzetek . . ." A Bajza utcai József Attila Kollégiumban rövidnadrágos gyerekek fogadtak. Egyik a kollégium igazgatója volt, a másik a gazdasági vezetője. „Van hol aludnod?" – kérdezték. Mondom, nincs. – „Nem vagy éhes?" – Mondom, dehogynem. Később aztán átköltöztem az Eötvös Kollégiumba. – Ilyen véletlen szerencsém volt akkor is, amikor leszereltem. Nem volt hol aludnom. Megyek az utcán, hát összetalálkozom a Somogyi Árpáddal. Azt mondja, gyere, aludj nálunk . . .

Simon István nagyot nevet, aztán felemeli a demizsont és teleönti a poharakat. Iszunk egy kortyot, aztán kérdezgetni kezdem. Ennek nem örül, de azért minden kérdésre válaszol, s a jókedve sem hagyja el.

– *Mondj valamit a gyerekkorodról, hogyan éltetek Bazsiban?*

– Bazsi körül volt véve, egyik oldalon a Festetics, másikon a veszprémi püspökség földjei. Mindenki arra törekedett, hogy legalább azt a színvonalat tartsa, amit az apja. Terjeszkedni a falu nem tudott. Hat hold földünk volt . . . Apám lovas ember volt, az egész faluban három-négy pár lovat tartottak összesen. Nagyon szép gyerekkorom volt, csak utólag értettem meg a nehézségeket. Hálás vagyok a sorsnak, hogy ilyen szép, régi kulturájú tájon nőttem fel. Mindenütt történelem és hagyományok, s a hallatlanul őszinte nép. Bejártam a világot azóta, le tudom mérni, mit mondok. – Ha fölütöttem a fejemet, három várrom nézett rám: Sümeg, Tátika, Rezi. Római castrum maradványokon őriztem a teheneket. Ha búcsúra mentem Zalaszántóra, akkor mindig láttam XIII–XV. századi katolikus templomot, melyen három nagy stílus hagyott nyomokat. Mindenütt szép szőlőhegyek, szántások. A hegyoldalakban érdekes emberekkel ismerkedtem meg, akik aztán olyan dolgokra tanítottak, amit iskolában nem lehetett elsajátítani . . . A szép táj . . . Sokszor nem értettem, hogyan lehet bigott vallásos valaki, mert nálunk panteista szellem uralkodott. Mentünk a búzaszentelőre, s a mezőkön énekeltük az alleluját. Történelmi emlékek között élt az ember . . . Pogánykori szokások és a pannon kultúra együtt . . . Emlékszem, hogyan kezdtem el olvasni. A szomszéd falubeli pap tanított. „Ne ezt olvasd, hanem azt" . . . *„A puszták népé"*-t adta a kezembe. Akkor jöttem rá, hogy az élet és az irodalom találkozik . . . A másik nagy élményem az volt, hogy szavakkal is lehet rajzolni, festeni. Hálás vagyok a sorsnak, hogy távlatok vannak mögöttem. Most Lipótvárosban élek. Soha nem volt bennem olyan érzés, hogy ez urbánus, amaz meg népi. Naivan, de jó irányba mozdultam.

– *Köt még valami a szülőföldedhez? Rokonság, barátok, emlékek?*

– Hajaj . . . Nagyon jól érzem magamat Pesten, de ha mondjuk Székesfehérváron azt mondom, hazamegyek, az nem azt jelenti, hogy Pestre, hanem azt, hogy Bazsiba. A mi házunk még a régi. Zsúpos, fagerendás. Ha otthon alszom, hallom a kukorékolást, a malacok röfögését, minden olyan, mint gyermekkoromban.

– *Milyenek voltak Bazsiban az esték?*

– Emlékezetesek . . . Az emberek természetes ősi kultúrával rendelkeztek, s ez a kultúra beivódott az emberbe, mint köd a ruhába. A hagyományok . . . Én még boszorkányos világban nőttem fel. A tollfosztóból az asszonyok nem mertek egyedül hazamenni, mert útközben fojtogatta őket a bo-

szorkány. Bazsiba 1963-ban, az utolsók között vezették be a villanyt. – Az őszi, téli esték emlékezetesek. A parasztgyerekek legényegyletet csináltak az iskola fáskamrájából. Aztán kultúrházat építettünk. A Tátika–Hidegkúti erdőháznál volt egy öreg akol. Elkértük a Festeticstől, hogy az anyagából kultúrházat építhessünk. Az építőanyagot a hátunkon és tehenes szekereken hordtuk be a faluba. Az én első verseskötetem is Bazsiban jelent meg 1944-ben. Nemeskeresztúrról származott hozzánk egy tanító, a Székely Antal. A tanító felesége csornai volt, így általa szereztünk ott egy nyomdát. A kötetem árát is a falusi kultúrház építésére ajánlottuk fel. A bazsi kultúrház tervét aztán elsodorta a háború, s csak a hatvanas években épült fel, állami pénzből. – A hétköznapokon szántottam, vetettem, de ízületi bajt kaptam, s fél évig feküdnöm kellett. Ekkor elkértem az egyik szomszéd diák könyvét és megtanultam. Latin könyv volt. Az orvos aztán mondta a szüleimnek, hogy nem lesz ez a gyerek alkalmas a nehéz paraszti munkára, taníttatni kellene. Németh József igazgató-tanító foglalkozott először velem, s Dr. Anty Illés Sümegcsehi, Sümegprága és Bazsi plébánosa segített latinból felkészülni. Anty Illés adta a kezembe Illyés Gyula és Veres Péter könyveit. Ez az Anty Illés a genfi egyetemre is járt, Rómában is élt és dolgozott, s úgy tudom, valami zűr miatt (?) került a falusi plébániára. A földbesüppedt sümegcsehi plébánián olyan volt Anty Illés, mint egy középkori pap. Amikor Vörösmartyt rosszul szavaltam: „Húzd, ki tudja meddig húzhatod", helyett: „Húzdki, tudja meddig húzhatod" – szöveget mondtam, úgy szájon vágott... Amikor meghalt, három Ikarusz vitte a híveit a budapesti temetésre.

– *Verseidből úgy érzem, sokat jelent neked a magyar falu. De a régi falu felbomlott, megszűnt. Mi erről a véleményed?*

– A falu teljesen megváltozott, külsőleg is átépült. Számomra személy szerint meghökkentő, hogy az utódok, s az ezt követő fiatalok nem is tudják, hogy mi van a kezükben. Így aztán bizonyos körök kirabolják a falut. Autók állnak meg, feldúlják a padlásokat. A mai fiatalok a kultúrájukat – amit elvisznek tőlük fazekak, mángorlók, szőlőprések formájában –, igazán nem értik. Sokan azt hiszik, hogy csak a tévé a kultúra. Ha valamit nem lehet gyorsan csinálni, az a falu kulturális, szellemi fejlesztése. Aki csak a mennyiségi eredményeket nézi, az többet árt, mint használ. Furcsa, amikor a koma odafelejtkezik a televízióra. Nem megyek most már át hozzá, mert azt akarja, hogy együtt nézzük a Komlós Jánost. A félhomályban leönti a nadrágomat borral. Beszél neki egy idegen ember, aki bement a lakásába, de ő nem szólhat vissza. Mikor jutunk oda, hogy a Népművelési Intézetnek kell visszavinni a falvakba a falvak kultúráját? Egy-egy bizottsági ülésen milliárdok sorsáról döntünk, de ami a falun ma történik, vagy nem történik, milliárdokkal nem mérhető. Bár pénzre is szükség van. Én most értem meg a Jeszenyin-attitűdöt, bár nem lehet összehasonlítani a két országot. Azok maguk csinálták a forradalmat, mi pedig kaptunk egy keretet, amit ki lehet tölteni. Nem vesszük észre, hogy van itt egy nép... Nép, mely lépni akar, de a saját ütemében. A kiválasztódás a magyar kultúra szempontjából nagyon rossz. Pedig benne van a lehetőség ebben a nációban. Nem tudom elhinni, hogy a népnek, melynek van egy hét évszázados kultúrája, a hét évszázadot utólag, tölcsérrel kell a fejébe tölteni.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Nem, soha. Nyugodt parasztember vagyok, ahogy Arany János írta: „Kicsordul a nyál a szája szélén". Éjfélig friss vagyok, kettőkor fekszem le,

és másnap fél kilenckor kelek. Nyugodtan alszom, tiszta a lelkiismeretem. Csak ha tanítok, akkor kelek hétkor. A Színművészeti Főiskolán nyolckor kezdődik az órám.

– *Emberi lakhelynek mit tartasz ideálisnak? A falut, a várost, a hegyvidéket vagy a lapályos folyópartokat?*

– Soha nem gondolkodtam ezen. Ha a világűrben elhelyeznének egy jó kis ágyat, nagyon jól kialudnám magamat azon is. Aludtam már Pekingben, a Japán-tenger partján, Egyiptomban, a Nílus felső folyása mentén és Hanoiban, nekem mindegy. Engem nem zavar. Egy bazsi gyereket...? Szeretem a változatosságot, de van amihez ragaszkodom: ez Bazsi. Ha egy kínai táj **része hasonlít Sümeg környékéhez, már** szépnek tartom.

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*

– Nem, soha... Nem érdekel, mert olyan szép volt, amikor vittük a temetésen a füstölőt... Potyogtak a kék szilvák a koporsóra... Kihajt a levél, kizöldül, megsárgul, aztán lehull.

A mesebeli, keleti repülőszőnyeg valamilyen ismeretlen okból lassan, szinte észrevétlenül leereszkedik a parkettra. Nem értem, megfordulok. Az üvegajtó túloldalán Simon István szép és fiatal felesége integet. Fokozatosan a hang is eljut hozzánk:

– Kikapcsolták a központifűtést... Megfázik a gyerek...

Simon István felugrik, engem is invitál. Átvonulunk az egyik távoli szobába, s amíg én a kilenchónapos Ágikával ismerkedem, Simon olajat önt a kályhába. Persze melléönti, s büdös gázolajszag támad a szobában. Elvonulunk. Vissza a torontálira. Bele a két fotelba. Felcsatoljuk a szkafandereket. De hiába, az a rohadt perzsaszőnyeg nem akar felemelkedni. Simon István a badacsonyi demizsonnal próbálkozik. Erőteljesen megmarkolja a fülét és megbillenti. Iszunk, nézzük egymást. Semmi. Még iszunk. Még nagyobb semmi. Megint iszunk, s akkor eszembe jut, hogy interjút kell készítenem Simonnal. Ez meglep engem, Simont is. Azt hiszem, a következő kérdésemet néhány nappal később tettem fel. Ez múlt idő. Vissza kell másznunk a jelen időbe. Úgy van elkezdve. Ha nem tudunk visszakepesztetni, röhög az egész Bazsi, Keszthely, Györök, Vashegy.

Ülünk a fotelban, alattunk perzsaszőnyeg. Simon felemeli a múltkori demizsont. Vagy ez már egy másik demizson? Iszunk. A szőnyeg, mint a keleti mesékben... Repül velünk... Megszólalok:

– *Miért kezdtél el írni? Volt valamilyen döntő élményed a gyerekkorodban?*

– Konkrét dolog nem volt, kezdtem olvasgatni... Rájöttem magamtól, mi a művészet. Jöttek a hathónapos munkások a kis pénzükkel haza, s én éppen Veres Péter könyvében olvastam róluk. Helyesen gondolkodni, ha nincs élményük, nem lehet megtanítani az embereket. Csak akkor, ha össze lehet párosítani a kettőt.

– *Mikor írsz, hol írsz?*

– Verset csak éjszaka tudok írni, nappal prózát írok. Prózát, látod, nappal is lehet írni. De már rájöttem, miért van így... Valamikor újságíró voltam, s amikor hazaérkeztem, nem tudtam aludni. Verset írtam. Megszoktam ezt a helyzetet. Itt, ennél az asztalnál (kicsi, pácolt íróasztalára mutat) csak verset írok, prózát inkább a presszókban. A Luxorban dolgozom, vagy a Sportban.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Nagyon nehezen. Rájöttem, milyen nehéz egyszerűen írni. Mire én elfogadom, mint olvasó. Egyszer azt mondja nekem egy tanárnő: „Azért szeretem magát, mert olyan egyszerűen, könnyen ír." – Ránéztem. – „Asszonyom, ne haragudjon, a Laci öcsém című versem első két sorát egy hétig írtam."

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Leülök este és írok. Ha megunom, olvasgatok. Mostanában Németh Lászlót.

– *Min dolgozol most?*

– Most éppen semmin. Az elmúlt év sok volt nekem. Leadtam egy irodalomtörténetet és egy Bakony könyvet a Reismann Jancsival... Mit mondjak még neked?... Hát igen... Eltemettük az anyánkat...

– *Véleményed szerint mi a költő és a költészet szerepe ma a társadalomban?*

– A „szerepnek" nincs meg a pontos jelentése, de ha az irodalomtörténeti terminológiára gondolok... A Nemzeti Dal kivétel. Rögtön hatott, a többi csak később. Tudják az emberek, hogy a műnek kellene, hogy legyen szerepe. Vajdától még nem kérdezték volna ezt... A szerepe ugyanaz, mint eddig. Vagy tudomásul vesszük, hogy tudatformáló szerepe van, vagy ha nem, le kell tenni a lantot. Anélkül, hogy tudomásul vették volna, régen is beszivárgott az emberek közé. A harmincas években volt egy irodalmi közhangulat. Ma nincs. A közönségnek nincs befolyása, a művészet belterjessé vált. A közlekedő edények nem működnek. Az irodalmárok szemlélete is deformálódik így... Vagy pedig nem mondunk igazat...

– *Mit tartasz, mint író a legfontosabb feladatodnak?*

– A feladatomat abban látom, ami tiszta volt eddig, hogy valamiképpen meg kell fogalmazni az emberek életérzését, hangulatát, állapotát. Amíg élni tudok, feladatom, hogy bizonyos igazságokat kimondjak.

– *Elégedett vagy?*

– Nem. Egyáltalán nem. Ha én visszagondolok arra, hogy milyen naivul optimista voltam, akkor, amikor ezt vagy azt csináltam, de az eredmény nem egészen az lett... A közhangulat sem húzta alá azt, amit én szerettem volna csinálni. Ennek ellenére nem panaszkodhatok, óriási akadályokat az elmúlt húsz évben nem kellett legyőznöm.

– *Milyen az írói, emberi közérzeted?*

– Furcsa dolog ez. Ha úgy veszem, hogy a negyvenhatodik évemben vagyok, nosztalgiával gondolok vissza a fiatalságomra. Akkor nem így képzeltem volna el... De különösebb emberi problémám nincs. Persze nem tudom magamat függetleníteni attól, ami körülvesz, így elég heterogén ez a közérzet.

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Soha nem volt probléma a számomra, hogy valaki közéleti, vagy nem. A közéletiség nemcsak azt jelenti, hogy részt vesz valamiben, hanem azt is, hogy beleszól. Én véletlenül eléggé benne éltem a közéletben. A közéletiséget nem tartom sem pozitívnak, sem negatívnak. Azt sem, ha van ilyen, azt sem, ha nincs. Alkati kérdés. Van aki igényli, hogy testközelben legyen azzal a népcsoporttal, ahonnan indult, van aki nem. Ha nem vagyok képviselő, én akkor is figyelek azokra az emberekre, akiket Bazsi és Sümeg körül megismertem. A közéletiséget nem érzem problémának.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod napjainkban?*

– Nehéz kérdés... Az írók társadalmi helyzete – a tehetséges írókra gondolok – manapság tulajdonképpen nem rossz, de azért furcsa, ha az életlehetőségekre gondolok. Furcsa állapot, amiben az íróknak dolgozni kell... Igazában véve az író, mint társadalmi lény, úgy érzem, lényegesen kevesebbet jelent, mint 1935-ben, amikor nehéz helyzetben volt, de képviselt valamit. Ott volt József Attila. A polgári társadalomban, mint egyéniség, érezhette, hogy valaki... Most meg is becsülik az írót mint társadalmi embert, meg nem is. Most senkinek, még az írótársaknak sem jutna eszébe, hogy egy hatvanéves írónak a zeneakadémián egy szép ünnepséget rendezzenek. Lehet, hogy ez nem rossz, és ez a természetes. Óriási könnyedséggel siklunk át a nagy évfordulókon. Úgy érzem, mintha egy kicsit devalválódott volna az írói rang.

– *És milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Az én generációm? Ha azokra gondolsz, akikre én... Még nekünk van a legkevesebb panaszra okunk. A mi generációnk még valamennyire tért nyert a társadalomban... Ha a többiekhez viszonyítom, még anyagiakban is... De ez már csak néhányunkra vonatkozik...

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– Amit valaha elmulasztottam, megemelem a kalapomat mélyen a középkori magyar irodalom előtt. Filoszkodom... Könyvben is megírtam. A csodálatos argumentumot, ahogy fejlődött hét évszázadon keresztül. Nagy kedvteléssel böngésztem végig a XVI–XVII. század kéziratait, műveit. Két év óta ezzel foglalkozom.

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Az őszt. Kedvenc évszakom volt már gyerekkoromban. Alig vártam a szeptember, októbert.

– *Mi a kedvenc ételed és az italod?*

– Ételre nem tudok mondani kedvencet. Mindenevő vagyok. Nem vagyok válogatós. Italban a jó bort szeretem, azt nagyon sokra becsülöm, ha igazán jó. Nagyon érdekes, hogy gyerekkoromban voltak kedvenc ételeim. Amikor a fogságból hazaérkeztem, azokat főzettem anyámmal. Pár évvel ezelőtt aztán anyámmal újra megfőzettem a kedvenc ételeimet, de sem a színük, sem az illatuk, sem az ízük nem olyan volt mint régen. Pedig anyám ugyanúgy főz. A marhahúslevest nagyon szeretem, minden héten főzünk egy fazékkal. Van itt egy kedvenc hentesem, az ad velős csontot is.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– A cigaretta volt, de abba kellett hagynom, mert nagyon sokat bagóztam. Három hete nem dohányzom, s majd megesz a fene.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Alig van ilyen... Nagyon szerettem volna utazni, de úgy adódott, hogy rengeteget utaztam. Hanoitól Pekingig, Kairóig összemászkáltam a fél világot.

– *Lottózol?*

– Nem.

– *Mit tennél, ha véletlenül nyernél, vagy kapnál valahonnan egymillió forintot?*

– Nem tudom megmondani, mert a pénz ilyen értelemben soha nem izgatott. Anyagilag nagyon nehéz helyzetben is voltam, de a pénz akkor sem izgatott. Amikor volt pénzem, akkor sem csináltam ügyet belőle. Soha nem érdekelt a pénz. Ha lenne egy millióm, nem tudom, mit csinálnék vele. Az autót

nem szeretem, legszívesebben vonattal járok. Nem érdekel az autó, idegesít. De nem vagyok autóellenes. Ha mégis lenne, és a nejem vezetné, akkor beleülnék.

– *Ismersz gazdag embereket személyesen?*

– Nem . . . Személyesen nem ismerek vagyonos embereket.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Karácsony másnapján, amikor anyámat temettük. Irtózatosan megrendített a halála, nagyon fájt.

– *A magány érzését ismered?*

– Tulajdonképpen soha nem voltam magányos . . . Pátriárkális családban nőttem fel, a fél falu rokonunk volt. Benne vagyok a közösség életében azóta is. Inkább óriási közösségekben mozogtam mindig. Katonaság, fogság, egyetem . . . Később is bent voltam a társaságban, nem maradtam egyedül. A magány nekem nem volt problémám, nem éreztem ezt az érzést.

– *Hiszel a barátságban?*

– Igen, tulajdonképpen hiszek. Jó dolog . . . Voltam én itt ebben a lakásban egyedül, évekig. De jöttek a barátaim. Helybeliek, vidékiek . . . Ha például egyedül voltam, csak felvettem a telefont . . .

– *Vannak ellenségeid?*

– Biztosan, de nem tudnám őket megnevezni. Ha az ember húsz éven át bent van egy nagy konglomerátumban, ami forog, s körülötte a világ is . . . Biztosan nem mutatkozott az ember mindig a kedvező oldaláról . . . De ez nem foglalkoztat.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Konkrétan nem . . . Nem vagyok az a típus. Tudom, hogy vannak emberek, akik egy életen át engesztelhetetlenek, de én nem vagyok az a típus.

– *A nőkről is kellene beszélnünk . . .*

– Csak jót mondhatok róluk. A feleségemet láttad. Nagyon tisztelem a női nemet. El-elcsodálkozom azon, hogy az irodalom új hulláma olyan drasztikusan ábrázolja a nőket. Én anyaszerető vagyok . . . A női nem különösebben nem foglalkoztat. Nem volt velük különösebb konfliktusom, én mondom ezt, aki el is váltam.

– *Mint költőt, előfordult, hogy inspiráltak a nők?*

– Nem tudom. Nem éreztem soha közvetlenül.

– *Mondj egy ünnepet, ami számodra a legkedvesebb?*

– Ez a húsvét. Nagyon szeretem a húsvétokat. Ez bennem maradt gyerekkorom óta. Természetelvű vagyok. Kizöldült fák, vetések . . . Régen mentünk a tájban . . . Óriási kitárulkozás, mindennek olyan különösen jó illata volt, s a színe . . . Kint, a mezők között énekelni az alleluját, panteisztikus életérzés. Virágzó körtefák, összevisszaság, kék ég, fehér bokorrózsák, zöld levelek, színes virágok . . . Vittem a húst megszenteltetni . . . A húsvét igazi, szép ünnep. A tételes vallás a háttérben elgyengül, marad az örök feltámadás . . .

– *Szenvedtél a háború alatt?*

– Az utolsó időben igen. Nehezen bírtam. Nem voltam katonaalkat. Tizennyolc éves koromban bevonultattak. Traumatikus napjaim voltak. Nem féltem, de minden olyan kaotikusan értelmetlennek tűnt. Trappolva kellett vernünk a díszmenetet, s közben a frontról odahallatszott az ágyúk dörgése. Nem értettem, miért kell ötkor felkelni, ha egész nap nem csinálunk semmit.

– *Voltál életveszélyben?*

– Hogyne, persze... Egyszer átéltem egy szörnyű dolgot Hévizen. Odajártunk biciklivel. Tanulgattam úszni. Meleg vízben láthatóan könnyebben ment. Az ötödik-hatodik tempó után pánik tört ki rajtam, s csak az utolsó erőfeszítésemmel értem el a palánkot. Órákig remegtem ott, kapaszkodva. Utána hónapokig felriadtam álmomból... Fogságba kerülni sem volt egyszerű, átkerülni egyik hadseregből a másikba. De már előtte... Egyik katona sem gondolja, hogy őt találja el a golyó, csak szaladgál, lövöldöz, ugyanis nem csinálhat mást... Én nem mentem a századparancsnokommal Németországba. Tolbuhin serege jött Siklós felől... Tatáros, furcsa emberek. Addig nem ittam szeszes italt, mert ugye, diák nem iszik. Kínál egy nagy kulacs pálinkával a tatár. Mondom neki, nem iszom én pálinkát. Rámfogta a géppisztolyt, én pedig mindjárt meghúztam a kulacsot. A falubeliekkel estünk fogságba. Először Jánosházára vittek, aztán Konstancába, ahol gabonát kellett beraknunk egy nagy hajóba. A hajó minket is elvitt. Novorosszijszkban kötöttünk ki. Innen Kaukázusba vittek, az Elbrusz magaslataira. Fél évig földmunkát végeztem, utat építettünk. Nem nagyon szerettem csinálni, meleg is volt... Beleuntam. Az a hír járta a táborban, hogy akinek szakmája van, azt később engedik haza. Így aztán, akinek szakmája volt, az letagadta. Minden este névsorolvasásnál kihirdették, hogy akinek szakmája van, az lépjen elő. Amikor az ácsokat olvasták, kiléptem. Gondoltam, lesz ami lesz. Székely ezermesterek közé kerültem, megtanítottak valamennyire a famunkára. Amikor 1947 augusztusában hazajöttem, az első dolgom az volt, hogy a régi budink helyett csináltam egy újat. Negyedszázada áll. Egyébként előbb hazajöttünk, mint a többiek. Kétezer méteres magaslaton dolgoztunk, csodálatos vidéken. Azóta is láttam repülőgépről, és jártam ott delegációval is.

– *Gondolsz néha a harmadik világháborúra?*

– Nem... Nem hiszek benne, hogy lehet. Mióta megismertem különböző kontinenseket, népeket, nem tudom elképzelni, hogy lesz. Nem tartom reálisnak. Nem érzem ezt a veszélyt.

– *Azt írja a mai újság, hogy Koblár Tibort, aki megölt egy trafikost, a Legfelsőbb Bíróság halálra ítélte. Mi a véleményed a halálbüntetésről?*

– Fogas kérdés... Sokszor foglalkoztatott a téma. Magát azt, hogy ölni? Megérdemelt büntetésként sem tudok vele mit kezdeni. Tudom, hogy az ártatlan áldozatot a társadalomban meg kell torolni. Nem Koblár Tiborról van szó, de ha társadalmilag nézem, megérdemli. Ha egy bíróság tagja lennék, a tizenkét dühös ember között egy, és szavaznom kellene, nem tudom mit éreznék, és hogyan szavaznék.

– *Hiszel az emberiség haladásában?*

– Feltétlenül hiszek benne. Különben teljesen felesleges lenne egyetlen betűt a papírra vetni. Bár eléggé nehéz elképzelni... Az embernek vannak összehasonlítási lehetőségei... A régihez viszonyítva... El tudom képzelni, hogy sok jó ember élt régen, de abban is hiszek, hogy ha választás elé kerül a mai ember, egyre többen választják a jót.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Azt nem... Elképzelni is képtelen vagyok. Tudom, sokat foglalkoztatja az embereket ez a lehetőség, de én nem tudom elképzelni, mert nem ismétlődhet meg a földi élet. Vagy ha létezik még egy vegetáció, az nem ilyen. Van itt egy bolygó, a Föld, és kialakította az életet – mondja Simon István, aztán felemeli a demizsont és teleönti a poharainkat. Iszunk. Elfogy a bor. Körültekintek. Hiába. A mesebeli keleti szőnyeg még repül velünk. Hogy hová? Én nem tudom.

SIMON ISTVÁN

A téli égbolt csillagaira

A téli égbolt csillagaira
fölnézek most is hálatelten.
Óh, mennyi játék s dal volt e nevekben
régen, hogy Kismedve, Líra,

Göncölszekér, Fiastyúk, Kutya, Lant –
és csak a pici kukoricaszár-
ökröcskéket képzeltem oda már,
hogy indulhasson útra a fogat.

Zenebona, csimbum: a kasban röpdösött
a tyúk, a kutya vigadt hemperegve,
a holddal meg tányérozott a medve
mókásan a bámulók között.

Nem is volt baj a bájos Vénuszig,
aki a nyakam végül elcsavarta;
a Mars kevert aztán végleg a bajba,
éreztem: kutyát, medvét rám uszít.

Megtudtam ezt-azt. Mentem annyira,
hogy lássam: millió világ az égbolt,
s ijesszen is fönt seregletem szétszórt
sok kelléke – közöttük

a daltalanná hidegült Líra . . .

MÉSZÖLY MIKLÓS

Térkép, repedésekkel

Tegnap este fél tizenegy, hajnali három között. A szembe-ülésen öt részeg fiatalember, kettőn piros pulóver, a többieken ugyanolyan pepita ing. Egy órája állunk már nyílt pályán. Behallatszik a csalogány, a salakhányáson megkapaszkodó burján bokorban halk rebbenések. Az őrház latrinája mögött szennyvíz-lecsurgó, a hold körül füstfinom felhőfoszlányok. A kupéban fölsír egy csecsemő. Mögöttem ülnek. Eddig észre se vettem, azt hittem, egyedül vagyok az öt alvó részeggel. Fölállok, kinézek az ablakon, de úgy, hogy az anyát és csecsemőjét is lássam. Erős a holdfény. Szűkített blendéjű pillantással figyelem. Fiatal munkásasszony, mongol vágású szemek, szárazra repedezett száj. Foszlott rongyot vesz elő, megtörli az arcát, kibontja a mellét, szoptatni kezd. Észreveszi, hogy figyelem. Merev, fémes csillogású szemmel néz vissza, szobor mozdulatlansággal. Igyekszem én se mozdulni; vállalom a mozdulatlanságát. Erős csattanással megrázkódik a kocsi, ide-oda ráng. Az egyik részeg fölébred – „Basszam!" mormogja – és tovább horkol. A csecsemő feje lecsúszik, az anyja hónalja alá bukik. Átteszi a másik mellére. Most már mind a két melle meztelen, a lefeszített kombiné tornyosan felnyomja a fehér húshalmot. Tovább nézzük egymást. Kis idő múlva lehunyja a szemét, fejét hátradönti, támasztékot keres. A fasoron túl, a műútról, fényszóró világítja meg a kopár rétet, de autózúgást nem hallok; s a fénysáv is „visszavonja" – „visszaszaszoppintja" magát. Ízlelem, hogy a két kifejezés közül melyik érzékletesebb a fény mozgásos-időbeli eltűnésére. A csalogányok továbbra is megszállottan cifrázzák. A salakhányáson macska jelenik meg, farka szabályos, befejezetlen félkörben hajlik föl. Az égen ritkásan vibráló csillagok, masszív szétszórtsággal. Ez még nem augusztus. Kimegyek a vécére. Mikor visszajövök, még mindig lehunyt szemmel támasztja a fejét. Leülök szembe vele. Nem azonnal, csak néhány perc múlva néz rám. „Hogy hívják?" kérdezem; de bizonytalan marad, hogy kit. „Emőke" mondja rekedt hangon. Csodálkozva ismétlem meg a ritka nevet – „Emőke?" Valamit elrontok a hangsúllyal, ami helyrehozhatatlan. Mellét visszacsúsztatja a kombinéba, a csecsemő alá karol, föláll. Nincs semmi csomagja. Kimegy. Hallom, ahogy az átjárón átbotorkál a másik vagonba. Csikorgó ütközésekkel, rángásokkal megindul a vonat. A salakhányások, jellegtelen dombok még kilométereken keresztül követnek. A lombokon átcsillan a Duna. A fiatalember újra fölébred, mocorog, feje alatt szétnyílik a zsákvászon motyó. Valami vas villan ki. Kérdezem, hogy mi az. „Prizmázó kalapács" motyogja, és tovább alszik. Tehát kőtörők; kőtörők a kőbányaprérin. Próbaképpen fölnézek a magasba, de a látvány akkor sem csal meg. Dögkeselyűk árnyéka siklik a köveken; noha a levegő teljesen üres. Salakdombok elefantiazisa. Ugyanakkor meglep, hogy földrajzilag is mennyire pontosan betájolt minden: Bolívia. A feladat közös, csupán bizonytalan. Egy fiatalemberrel kell közösen elvégeznem a bizonytalan feladatot; akit nem ismerek, a nyelvét sem értem. Hamarosan eltévedünk, és remény sincs, hogy ránk találjanak. Védett sziklaoduba húzódunk, kihajnalodik, elmúlik egy nap,

kettő. Az éhségtől türkizkék pontokat látok a körmeim félholdján; nemiszervemet hajszálfinom drót tekercseli körül, szoros menetelességgel, amitől az egész olyan lesz, mint a bebábozódott féreg, mint egy játék-múmia. A szomjúságtól fehér habszivacs labdacsokat tudok köpni a tenyeremre, szétmorzsolom őket. Lisztnél finomabb por, a nap úgy égeti a bőrömbe, mint a zománcot. Érzem, hogy jó volna így hagyni a repedezetlen csillogást, de valami folyton rávesz, hogy ökölbe szorítsam a kezemet, teljesen indokolatlanul. S akkor lepattogzik az egész, és kezdhetem újra. A fiatalemberrel közben egyre mélyebb vonzalmat érzünk egymás iránt. Próbálunk tüzet gyújtani, de hamar elfogy, amivel táplálhatnánk. Elégetjük a ruhánkat. Ettől kezdve még oldottabban beszélgetünk, mindegyikünk a maga nyelvén. Csak napok múlva vesszük észre, hogy többet bóbiskolunk a megszokottnál, néha még állva is, anélkül, hogy bárminek nekitámaszkodnánk. Ezek fontos részletek, mert nem kívánnak indokolni semmit, viszont hallatlanul élesek. Messziről még mindig hallom a csalogányokat. S mintha ez is megerősítené, hogy a feladat egészen másutt van. Nevetségesnek tartom, hogy valamikor, egy fényes teremben szmoking volt rajtam, és kiszámított mozdulattal tartottam a cigarettát. Nevetséges önhittség; különösen most, ha visszagondolok rá. Utána még napokig viszem a társam hulláját a kőbányaprérin; aztán ő viszi pár napig az én hullámat. A hasonlóság annyira megtévesztő ezekben az utolsó napokban, hogy legigazságosabb volna együtt vállalni a feladatunk csődjét, együtt meghalni, de valahogy nem jön ki a lépés, folyton váltanunk kell egymást: hol én cipelem az övét, hol ő az enyémet. Így az is eldönthetetlen már, hogy a nyelv, amit beszélünk, vajon nem ugyanaz a nyelv-e, csak mindegyik a másik megfordítása. Amennyire vissza tudok emlékezni, úgy követem el az árulást, hogy előre bejelentem, mire készülök. Megvárom, míg rám kerül a sor, s a hulláját lefektetem egy sziklahorhosban. Még arra is gondom van, hogy a fejét föltámasszam egy kővel; így majdnem úgy érzem, hogy utánam néz, míg el nem tűnök. A levegő változatlanul üres, csak a keselyűk árnyéka követ továbbra is. Végül is ez vesz rá, hogy rohanni kezdjek. Képtelen vagyok elviselni a nesztelen madár-árnyékok iróniáját. Anyagtalanságukban is annyira számonkérők, hogy megszégyenít a köpet és izzadságszag. A vonat újra nyílt pályán áll meg, nem messze az állomástól, ahová állítólag igyekszem. Pár pillanatig tanácstalanná tesz, hogy minden döntés az én kezemben van. Milyen feladat lehetne még, aminek nem tudok megfelelni, amit úgy árulhatok el, hogy túlélem, hogy egykedvűen kilépek belőle? S amiért reménytelenül nem vonhat felelősségre senki. Itt már más a táj, nyoma sincs salaklerakodónak. A prizmázó kalapácson hűvösen csillan a holdfény. A piros pulóveres, aki szélről ül, kigombolt sliccébe dugja az összeszorított öklét. A mozdony rövidet rándít a szerelvényen, erre riad fel. Fehér nyálcsík dudorodik a száján, ahogy rámnéz. Emberi mosolya van, s ez majdnem úgy érint most, mint valami illetéktelen ajándék. Mondom neki, hogy szeretném megnézni a kalapácsot. Hagyja, hogy kihúzzam a zsákjából, és suhogtassam a levegőben. A karcsú fej meghökkentően súlyos a hajlékony nyélhez képest. „Nem tudja, hol vagyunk?" kérdezi. „Én már otthon" válaszolom, és élvezem, hogy a nyél milyen jól simul a tenyerembe. Nem érdeklődik tovább. Föláll, odamegy az ablakhoz, és nézi a tájat, amit behunyt szemmel is jobban ismerek, mint ő. A holtág itt szélesedik ki annyira, hogy alkonyatkor lilás-vörös homoksivataggá mélyül. Az évszakok nem érintik a magányát. A falu négy kilométer; pontosabban, nem a falu, hanem az a hatalmas hulladékgödör, szeméttemető,

ahol a beteg állatokat is elássák, miután rétegesen meszet öntöttek rájuk. Egyszerűbb volna az égetés, de ennek még nincs kidolgozva a gazdaságos technológiája. Bár lehet, hogy én vagyok rosszul tájékozva. S valószínű, hogy másról is szó van. N.... kormányzóságból, az egyik augusztusi reggelen, könnyű féderes kocsi fordul be a falu főutcájára, fehér porköpenyes utasával. A református lelkésznél száll meg. A parókia vendégszobáját bocsátják rendelkezésére, noha nem egyházi megbízatással érkezik, sokkal inkább egy közigazgatási természetű ügyben, ami összefüggésben van a helybeli rendőrőrs hatáskörével is, mások szerint az állategészségügy helyi problémáival. A vendégszoba ablaka orgonabokros belső udvarra néz, melyet egy kerekes kút, s egy több méter magas farakás választ el a parókia nagyudvarától. Különös módon itt minden átmenetibb és pusztulóbb, az ágyások, a görbe szilvafák, a rönk-asztal és rönk-pad, a kiakasztott száradó fehérneműk. Még a fehérneműk is. Mondhatnánk úgy is, hogy itt folyik a látványosabb élet, itt várakoznak a házasulandók, a keresztelést és halálesetet bejelentők, az önkéntes véradók. Mégis pusztulóbb az egész, mint a belső udvar elhagyatottsága. A tartózkodó modorú főtisztviselő ablaka tehát ide néz. Ami korántsem jelenti, hogy maga a főtisztviselő is. A belső udvart a szomszéd üres telek felől is meg lehet közelíteni, egy szögesdróttal biztosított vasajtón. A főtisztviselő többnyire erre közlekedik. Mindössze két és fél napot tölt a faluban, de ez is elég, hogy a reménykedés és bizonytalanság legyen úrrá a hajósokon, akik csak a téli hónapokban hagyják el a szigetet, hogy másutt keressenek alkalmi munkát; s azon a néhány értelmiségin, akiknek van ugyan bepillantásuk az ügyekbe, bár sosem érzik úgy, hogy eléggé. A lelkészről tudni kell, hogy a szó legmindennapibb értelmében megszállott; akár arról van szó, hogy a falu nyomorékjainak, öregjeinek a tüzelőjét felvágja, akár arról, hogy egy lelket megmentsen vagy kárhozattal fenyegessen. A kertek alatt belopakodó jehovásokról úgy tud nyilatkozni, hogy a szavai égetnek. A piros pulóveres erre hajol oda hozzám. Arca arasznyira az arcomtól, a szájában felébetört Kossuth cigaretta. Az öngyújtóm megvilágítja a fekete szemcsés bőrét. „A kőpor?" érdeklődöm, s megvárom, míg a kanócon elalszik a láng. Bólint, és kiveszi kezemből a kalapácsot. Könnyedén belecsap vele a tenyerébe. Mozdulata túlságosan is szakszerű és kihívó. Mutatja a vas tompa ívét; s magyarázza, hogy elég egy pöccentés, és a koponyacsont reccs. „Még egy bikáé is" mondja nevetve. „Azt nem tudjuk kipróbálni" nevetek én is, és visszaveszem a kalapácsot. Hosszan, erőset szív a cigarettájából, a parázs fölizzik. Érzem, hogy valamit megint elrontottam, ami helyrehozhatatlan. Nem voltam elég cinkos. Még mindig nyílt pályán állunk. Az ajtó nyitva, enyhe kereszthuzatban ülünk. A Duna felől hűvös iszapszag áramlik, hatodik hete nincs csapadék. A kutakban nyálkás a víz. A fiatalember kiáll az ajtóba, vizelni kezd. Közben más mocorgást is hallok; odalépek a kalapáccsal mögéje. Mutatja, hogy egy vakondot vizelt le véletlenül; még látjuk, ahogy ügyetlen gyorsasággal bukdácsol a holdfényben, a gazos kövecs-halmokon. „Várjon, megfogom" mondja, és kikapja kezemből a kalapácsot, leugrik. Latolgatom, hogy ugorjak-e utána; aztán mégse. Egy darabig az ajtóból figyelem, ahogy hajlong, megáll, megmerevedik, időnként odakoppint a kövekre. Már lent van a töltés alján. Aztán minden átmenet nélkül lelankad az érdeklődésem. Visszamegyek a kupéba, és a másik oldalon hajolok ki az ablakon, a holtág irányába. Tulajdonképpen már rég leszállhattam volna, innét gyalog se sokkal hosszabb. Ha átvágok a holtmeder szélén a gulyacsapásra, éppen a szeméttemetőnél érem el a falut.

A főtisztviselő a második nap délutánján azt is szemrevételezi. A féderes kocsin vonulnak ki ide is, ő, a rendőrőrs vezetője, és a tanácsi hivatal vezetője. Gondosan körbejárják a bűzlő telepet a földpad szélén, mely a horhosnak beillő mélyedést körülveszi. A földpad biztonsági célt szolgál, az öngyulladás veszélye mindig fönnáll. A beteg és fertőzött állatok elégetésére vonatkozó megállapodás állítólag ez után a szemle után születik meg. Másfél éve lakom a faluban, de még nem láttam állatégetést. Továbbra is letaglózzák, elássák őket. Észreveszem a holdfényben, hogy a holtág fűzbokros prérijén egy szarvasbika tűnik fel, a lassított felvételek álomszerűségével. Vagy óvatos, vagy csupán belefeledkezett a saját nem sürgető mozdulatába. A régi Winchesteremet ujjnyit balra kellene fognom, még csapott célgömbbel is. A fegyverek konoksága – szeretném mondani: ösztönös konoksága – felveszi a versenyt a miénkkel. Ha előbb leszállok, most térképezhetném a teret, amibe betévedt egy pillanatra. Vállalhatnám az ő mozdulatlanságát is, mikor a pillantásunk összeakad. A szügy ideges rándulására egyik lábát is fölemeli, de valahogy úgy, hogy mégse mozdul meg. Kiszámíthatatlan, hogy bekövetkezett-e; s ez most már nyitott kérdés is marad. „Nagyon okos. A mulasztás így épül bele minden nyereségbe" gondolom brosúraszerűen. S valami idétlen zajt várok, annyira művi a csend. Mintha a mozdonyunk is kihalt volna, semmi életjelet nem ad. Közben puha léptekkel (tornacipőben) befordul az ajtón a piros pulóveres, kezében a szétvert fejű vakond. A besütő holdfényben majdnem bizonytalan a jelenlétem. Nyitott sliccén kilátszik a fekete klott alsója, négy társa lefittyedő szájjal horkol. Meglepődik, hogy mögöttünk üres az ülés. „Leszállt?" „Nem, átment a másik vagonba." „Ne látogassuk meg?" s a vakondot tartó kezével megtörli az orrát. Bólintok, hogy jó, és én indulok előre. A kalapácsot is hozza, az ülések karfájára sorba ráüt. A szomszéd vagon utolsó üres kupéjában ül. Nem tudom honnét, most egy szakadt katonapokróc is van nála, azon fekszik a csecsemő. Meztelen lábát a szemközti ülésre támasztja, a melle újra kibontva félig. Még mindig domború a hasa a szülés után, s még mindig a várandósok mozdulatával fekteti rá a kezét. Rezzenéstelenül néz, amikor megállunk mellette, csak a pokróc szélébe markol bele, pár centit közelebb húzza. A piros pulóveres csalódottan csettint. „Azt hittem, nagyobb, mutatni akartam neki" s a kalapács nyelével megpöccinti a vakondot. Mint egy lomha órainga, úgy leng a kezében. Az asszony a tenyere élével benyomja szoknyáját a térde közé, összeszorítja a combját. „A nagyobbik se játszana olyannal" mondja mimikátlanul. Minden engedmény nélkül zárkózik be, és lehetetlen nem érezni, hogy ő az erősebb. Valahol, messzebb, újra rákezdenek a csalogányok, de eléggé szétszórtan az üres tájban. Köszönés nélkül hagyjuk ott az asszonyt. S már nem megyek vissza a kupénkba. Az ajtónál megállok, lelépek a lépcsőre. „Itt akar leszállni?" kérdezi hirtelen dühvel. „Akkor mi a picsának várt eddig?" Mondom, hogy erre nem tudnék pontosan válaszolni, különösen ilyen gyorsan. Elneveti magát. A vakondot odanyomja a kezembe, s a kalapács nyelével a vállamra üt. „Menjen akkor, le ne késse a lábmotorost!" Már messze bent járok a holtmederben, mikor a vonat megindul. Tömzsi puffogással nyomja ki a mozdony a szikrákat. A hártyásan pöndörödő iszap olyan hangot ad, mintha kiszáradt rovarokra taposnék. Alatta azonban majdnem kőkemény az iszap; a főtisztviselő féderes kocsija is nyugodtan elmehetne itt. A parti füzesek fölött a templomtorony éles körvonala látszik, a homokos gulyacsapás lelappadt, fehér csík. Tereptárgy. Hosszan kitartott, csapott célgömbbel célzás. A vakondot a bal kezemben vi-

szem, két ujjammal a háta közepén csípem össze a szőrét. Már nem csöpög a feje, a vér belealvadt a gereznájába. Még a surranó hangok is személytelenek. Egyedül a falu felőli magaslat, a homokbányától északra, ahol az ültetett fenyőerdő húzódik, egyedül ez a magaslat személyes. Mindent számításba véve, csupán onnét lőhető be kielégítő pontossággal a holtág. Úgy is, mint benne én, aki mozgok. Most kell vigyázni, résen lenni. „Az óvatosságot nem összekeverni a gyávaság vigyázatlanságaival!" Ugyanis semmi sem kihívóbb, mint a gyávaság. S a feladat pillanatnyilag csak ezen a prizmás, repedés-mozaikokkal szabdalt iszap-prérin oldható meg. Csak itt a feladat értelme. A feladat rögeszméje. A már előzőleg likvidált vakond, mint megtévesztő, másodlagos tereptárgy – mint csalétek, konc, mint felkínált áldozat. Tehát nem én, hanem ő. Én álcázva, biztosítva, a feladat érdekében. A vakond a csapott célgömb alatt. Igen, ez a legvégiggondoltabb stratégia most: a tetem újramegöletése. Egy pillanatig tisztán hallom, hogy a csalogányok áttelepítették magukat a magaslaton húzódó fenyőerdőbe. Kétszer megforgatom, és széles ívben elhajítom a vakondot. A holdfényben hibátlan röppályát ír le. Kissé alacsony pálya, de azért így is van néhány pillanat, mikor az én nézőszögemből a fenyőfák csíkja fölé emelkedik a tömzsi test, majdnem súlytalanul. Lehetne úgy is mondani, hogy újra egyedül vagyok, nincs társam. Az árnyékomat nem vehetem számításba; egyrészt a holdfény nagyon elmosódó, másrészt . . . Nem tudom. Hirtelen cserben hagy a bizalom a szavakban. Valószínűleg ez vesz rá, hogy minden erőmet összeszedve rohanni kezdjek a gulyacsapás felé. Közben csak annyi villan át rajtam, hogy gödör-hiány, gödör-hiány . . . De ennél tovább nem jutok. Télen a szigetcsúcstól északra, tompa ék alakban, hatalmas homokpad nyúlik a Dunába, pár centis jég fedi, a dér erre fagy rá. Ha egyenesen az ék csúcsa felé tartok, nem tudom eldönteni, hogy a lábam alatt mikor és hol kezdődik a folyó befagyott medre. Elvileg, esetleg, már rég beszakadhatna a jég, s a meder gödrébe süllyedhetnék. A következő alkalommal szöges botot viszek magammal, és azzal szurkálom, kopogtatom ki, hogy hol a homokpad vége; az utolsó szilárd pont, ahol még beáshatnám magamat, mint valami kihelyezett megfigyelőállásba. Bár – és ez megfelelő értékűvé silányítja az egész helytállást, az egész bizonytalan vállalkozást – teljesen fegyvertelenül. Gubbasztva ülök a jégen, s úgy is érezhetem magamat, mint aki utolsó célpontnak maradt, kicsit nevetségesen. Távolabb varjak röppennek fel a rianás hangjára. Hatos kötelékben köröznek. Árnyékuk annyi nyomot nem hagy a havon, mint az én pillantásom a hidegre tisztult égen. Már bokáig süppedek a homokban, mikor a kocsmából fölhallatszik a nagybőgő dallamtalan brummogása. A szemétlerakodónál erős pernye, égésszag csapja meg az orromat. A holdfényben is ki tudom venni, hogy kétnapos távollétem alatt bekövetkezhetett az öngyulladás. Vagy a főtisztviselő utasítására rendeztek egy próba-állatégetést. A szag mindenesetre ezt gyaníttatja. Szinte elviselhetetlen a bűz. Parázsnak nyoma sincs már, csupán a földpadon tudok kivenni szeszélyes koromfoltokat; mintha a láng a negatívját égette volna rá a töltés oldalára. Megszagolom a kezemet, hogy még érződik-e rajta a vakond fanyar büdössége. Nem érződik, biztos ott maradt valahol a holtágon. Lehet, hogy visszatalál az elhajított testhez? Ez túlságosan ésszerű lenne. Már két óra, mikor a libalegeltető főtérre érek. A tér közepén állat-mázsáló, vaspántokkal szegélyezett deszkapallóval. Az állat erre lép rá; de kétoldalt vascölöp is van, hogy lánccal ki lehessen meresziteni, ha nyugtalan. A mázsáló mögött kavics- és mészkupacok. Azon túl a nemrég létesített Öregek Parkja,

padok nélkül, körbe drótkerítés. A geometrikus virágágyások között elvágólag vezetett sétautak, néhány növendék fa. A Park rácskapuján frissen festett lakat. A múltszázadi Szent Kristóf-szobor lakkosan fénylik a fekete-fehér Walkidtól. A téren egy lámpa ég az akácfák között; az erős égő zöld fény-labdacsot gömbölyít ki a kusza lombokból. Az ablakok sötétek, csak a parókia szélső szobájából szűrődik ki fény. Arra kanyarodom. A kép majdnem megfelel a lehetséges várakozásnak. Az utcáról nézve, szemközt, pulpitusszerű emelvényen áll a lelkész, Bibliával a kezében. Előtte, nekem háttal, két idős parasztember ül, kicsit előre biccentett fejjel. A falakon semmi kép, még a holland protestáns misszió színes Biblia-naptára sem. Csak a mészfehér felületek, s egy ernyő nélküli körte. A két paraszt kabátgallérja felgyűrődik, de azért így is látszik a nyakukból egy vonalzónyi csík, ami legénykoruk óta nem barnult le. Illendőség, hogy meglett férfi csak ingben végezhet mezei munkát. Hajuk frissen fölnyírva a koponya hátsó középvonaláig, a falusi borbélyok ízlése szerint. Ez a technika különösen kiemeli a nyaki csuklyás izom köteges kidudorodását, némileg hasonlóan a leromlott állatok nyakvonalához. Az időpont mindehhez valóban szokatlan; de tény. A főtisztviselő a második nap estéjét szintén a lelkészéknél tölti, vacsorára hivatalos hozzájuk; s ezt is bárki ellenőrizheti az utcáról. Az átlátszó függönyök csak jelzik a magántulajdon határát. A lelkész fia Svédországban él, fogtechnikus és dzsudó-tréner. Egy törékeny keramikus lánnyal él együtt. A színes fényképek meggyőzhetik a főtisztviselőt, hogy a lelkész a haladó protestáns vonalhoz tartozik. Helga meztelenül játszik a csecsemőjével, s a náluk vendégeskedő lelkészhez meztelenül megy be jóéjszakát kívánni. Ez Isten jóváhagyásával természetes, és kedves az érzékeknek. De a kertek alatt belopakodó jehovásoknak nem tud megbocsátani. Száztíz kiló, s a félkezével össze tud roppantani egy nyakcsigolyát. A kocsmánál hallom, hogy távollétemben mit mulasztottam. Este hét óra után a szemét-temető gödrében tűz támadt, ki nem deríthető okból. A tűztől a hazatérő csorda megvadult, a terelő kutyák is elvesztették a fejüket. Végül két bika, öt üsző rohant bele a lángokba, inkább önként, mint elkerülhetetlenül. Egy borjút a lelkész a saját vállán mentett ki, a többi odapusztult. Hogy megrövidítsék az állatok szenvedését, a rendőrőrsön tárolt benzinnel – a lelkész ajánlatára – meggyorsították az elégésüket. Ezt még a kocsmaajtó előtt tudom meg, ahol egy nagyobb csoport tárgyalja. Különben a kocsma késői nyitvatartása is a hirtelen torlódó eseményeknek köszönhető. Egy darabig az ajtóból szemrevételezem a füstbe préselt helyiséget. Körbe a falon selyemhuzatos hangulatlámpák, legtöbbjét átpörkölte a túlméretezett körte. A helyiséget elválasztó álboltíven bronzszínű papírmasé dombormű: részlet a mezőgazdasági és ipari munka köréből, stilizált egyszerűsítéssel. Végül mégis bemegyek egy pohár sörre. Meleg lélötty, csak a felét tudom meginni. B. révrakodó furakszik oda mellém; a háború előtt két év jogot végzett. Köti magát hozzá, hogy doktor úrnak szólítson, a vállamat szorongatja, s váratlanul megcsókolja a kezemet. Ha valaki, én fogom megérteni, magyarázza; a zsidók a hetedíziglen átok miatt bűnhődtek, s a németek a hetedíziglen átok miatt vesztették el a háborút. Vizenyős a szeme, mint az űzött vadé, akit már űzni sem űznek. A szomszédja meséli, hogy a világhírű budapesti törpe-színház előadására a tűzvész után került sor; de a beígért nagy szám – a világ legkisebb két törpéjének a tánca – csalás. Összesen egy törpe volt, az táncolt egy törpe bábuval. Közben öt forintért árusították a táncos-törpe nagyapjának a fényképét, az unoka aláírásával. Megpróbálok az utcai ajtó felé áttörni a tö-

megen, de pár lépés után elakadok. Bekéredzkedem a söntéspult mögé, hogy a hátsó ajtón az udvarra kijussak. Majdnem színpadszerű a hodály nagy udvar, rendszertelen melléképületeivel. Szétszórva néhány részeg a söntésben, az elgazosodott kuglipályán glédába állított bitumenes hordók. Átható vécé-bűz. Kifelé menet valaki belemarkol az ingembe, és összetéveszt a szobrászsal, akinek szintén ősz a haja. „Tudja, mit kellene? Negyed kiló élesztőt bele a latrinába, az mint a tésztát, kinyomná a szart az udvarra. Meg se lehetne állítani, ötször annyit csinálna belőle. Akkor majd lenne új latrina. Nem hiszi? Mi egyszer megcsináltuk Konstanzában." Hazafelé újra hallom a csalogányokat. Otthon szórakozottan megnézem magamat a tükörben: s egy pillanatig majdnem ketten vagyunk. Már van három óra, mire ágyba kerülök. Előtte kimegyek még az udvarra, nézem az üres utcát. A kocsmát bezárhatták közben, ismét művi a csend. A kerítés mellett frissen kaszált fű, a rózsabokron kitapogatok az ujjammal néhány kemény bimbót. Véletlenül tüskébe nyúlok. A számban egy kis vér. Itt, a felső soron egy négyéves fiú tereli össze hajnalonként a marhákat, hogy az Öregek Parkja mellett a többihez csatlakoztassa őket. Az ostora végén bőrzacskóba varrt körömnyi ólom. Mondtam egyszer neki, hogy ez nem jó, így nem durran elég nagyot. Azt válaszolta, tudja, de így jobban csíp, ha kell. Fél hatra már biztos kint lesznek.

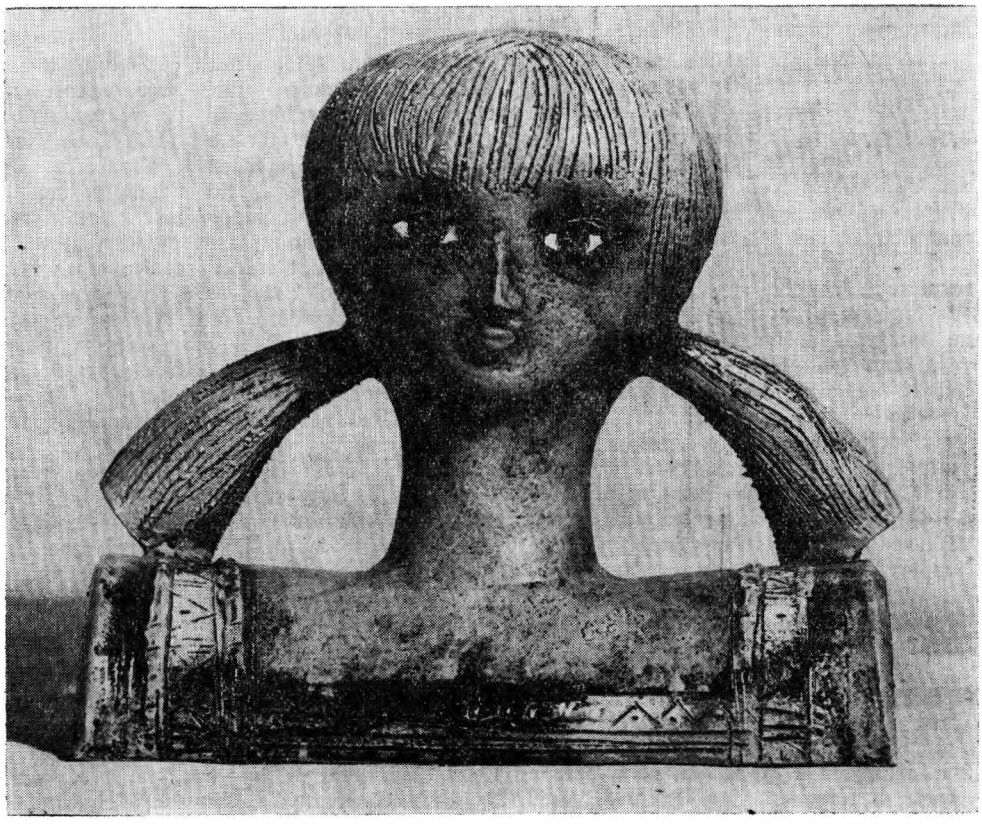

HALLAMA ERZSÉBET

Sárkányfejek

Amikor hajnalban vonatra szállt, otthon az utcákon még égtek a lámpák. Ezek voltak azok a percek az éjszaka és a nappal határán, amikor a verseny még nem dőlt el: látod a lámpák fénykörét, de már látsz nélkülük is. Mire a vonatindulás nagy készülődése végetért, felbődült a Diesel és a zöld tárcsa a magasba lendült, odahaza a lámpák önálló fénykörei már feloldódott a pillanatról pillanatra erősödő reggeli világosságban. Tóth Vince kihajolt a vonatablakból, látni akart egy villanásnyit ezekből a percekből, fel akarta szippantani az alvó házak páráját és a városszéli csúf kis utcák elsikló látványát. Mindig így volt vele: előre figyelt és előre igyekezett, de át kellett hogy élje az elszakadás pillanatát is, amely a maga módján ugyanolyan gazdag és izgalommal teli, mint a megérkezésé. Egészen más volt így a város, úgy tűnt, a földből nő ki, mint egy burjánzó szirmú, erős virág, hajszálgyökerek milliói tartják, táplálják, emelik fel a földfelszínre, egyszeri és megmásíthatatlan, korántsem esetleges és omlatag, mint a valóságban. Ha benne járt a házak és utcák sűrűjében, mindennel akadt vitatkoznivalója és gyakran meglepték ellenséges érzések is. Így, távolódóban tőle, a város látható szelete végleges lett, mint egy fénykép, amellyel vitázni értelmetlenség, rávetült a recehártyájára, s ott, a szem sárgásvörös, nedves barlangvilágában megőrződött, tűnékenyen, de változtathatatlanul.

Átolvasta az újságot, odaadta a jegyét a kalauznak, megbámult egy alvó parasztasszonyt a szemközti ülésen – sokáig nézte összekulcsolt, gyökérszerű, vöröses ujjait, amelyek most is lazán ölelték az összehajtogatott zsebkendőt. Az asszony ruhaujja arasznyival a csuklója fölött végződött, mintha kinőtte volna a blúzát. Tóth Vince ráeszmélt, hogy ez fontos ismertetőjegye a parasztasszonyoknak, ez a csupasz, vastag, vöröslő csukló. Nem próbálta megfejteni, miért, de a fölfedezéstől valahogy meghatódott. Rá akart gyújtani, aztán meggondolta magát, fölállt, megkapaszkodott a csomagtartóban és óvatosan, magasra emelt térddel lépett át az asszony kinyújtott lábán. Kint egy férfi tüzet kért, odaadta neki a gyufásdobozt, majd szórakozottan visszatette a zsebébe, nekidőlt a falnak, s ott, a huzatos folyosón, az éhgyomorra nyelt füst marásával a torkában, a vonatkerekek mindent túlkiabáló csattogásában egyszerre hatalmas boldogság fogta el. Hazamegy, hazamegy, haza – egy-két óra múlva újra szemével és kezével illetheti a várost, a szülővárosát, amely a föléje boruló égkék kupola alatt még őrzi az ő kamasz-vágyainak szerteröppent nyilait.

Régen is járt otthon, az is igaz. Minden szabad percében alakította, kalapálta ezt a dolgozatot, elintéznivalója meg nem akadt fent. De nemcsak ez, ez a szokásos hiányérzet. Így még sose ment haza, ilyen teli táskával. A táska terhe tonnákban mérhető. Nem azonos saját, legfeljebb két-háromkilós súlyával, nem azonos sajátmagával, egy fekete, kissé kopott, normális aktatáskával. A táskában esték és éjszakák vannak, kirándulások és mozik, vidám borozgatások és bujócskák a gyerekekkel, talán még barátságok is, ezer meg ezer eltemetett lehetőség, ezer meg ezer lemondás és megfontolás, tévedés és kompromisszum, győzelem és gyötrő kétely, lázas lendület és magányos szorongás, a táskában évtizedekre terjedő, megoldatlan emberi viszonylatok legalább egyetlen-féle megoldott csomója van, s nemcsak Tóth Vince egyes-egyedül végrehajtott teljesítménye, hanem idősebb Tóth Vince ivadékának, a szegényember kisebbik fiának keservesen szerzett zsákmánya is. A sárkány hét fejét vitte Tóth Vince a táskában, noha aranyakat és gyémántokat és fele királyságot persze nem, dehát nem is azért indult el, hogy útközben elcsípje a szerencsét, amely elröpíti őt a kacsalábon forgó várba, nem, arra egyhelyben ülve is várhatott volna. A sárkányt akarta, a feléje sziszegő lángnyelveket, az ellenszegülő erőt, a bajvívás lehetőségét,

a mellének feszülő ádáz nyomást, a harcot, a hozzávaló jó kis terepet, a harcot, az igazit. A sárkányt akarta, ha már elindult, ha már nem tudott megülni a fenekén, mint a bátyja, ha már kicsikarta az útitarisznyát, ha már lemondott az *apai jussáról,* amikor otthagyta megszerzett szakmáját és mégis elment az egyetemre, s otthagyta a szerény, de biztos fővárosi állást és elment vidékre... Igen, látszólag teljesen hülye dolgai voltak, teljesen hülye dolgok mindazok számára, akik tetteit nem abból a nézőpontból vizsgálták ami az ő számára meghatározta azokat. Évekig kérdezhette magától: mire vitte? Semmire, persze, ha *úgy vesszük,* hiszen Lajos kétszerannyit keresett, mint ő, s ráadásul ott élt a papa és a mama közelében, apró hétköznapi örömeiből juttatva nekik is egy-egy morzsát. S eljött az az idő, amikor neki se kellett volna egyebet tennie, mint nyugton maradni, esetleg visszaköltözni, igen, valószínűleg vissza kellett volna költöznie, ez lett volna a *normális* cselekedet, amit egy embertől elvárnak... Így ma is vidéki földrajztanár, semmi több, de hiába, neki minden lépés számított, minden levágott kígyófej, annyi munkája akadt, hogy szüntelenül a dzsungelben érezhette magát, irtotta az őserdőt és rálelt a kedve szerinti munkára, nekifeküdt és dolgozott, s íme, végül mégis visz valamit a táskájában, ami függőben maradt számlák tömegét rendezi... Ó, a papa! szerette volna felidézni az arcát, de csak egyféleképpen sikerült, lecsukódott szemhéjakkal, amint egy villamoskocsi fényes faülésén szundikál, ölében az öreg aktatáska, amelynek fülét vékony villanydrót tartja... a papa arca ernyedten imbolyog a drótozott fülű táska felett, míg ő meg nem érinti: leszállunk, akkor felemelkednek a vastag, vöröses szemhéjak, a ködbenúszó kék szem rámered, papa azt mondja: magamtól is fölébredtem volna, harminc éve mindig fölébredek, végigmennek a kopár külvárosi utcán, mire a kapuhoz érnek, papa sértődöttsége elpárolog, a portással már avultan, öregesen, meghitten marakodik... és a mama! amint hazaérkezik, s úgy, kabátostul neki az ablaknak: ha én nem lennék, ti sose szívnátok friss levegőt! (sose ennétek meleg ételt, sose húznátok tiszta zoknit, ésatöbbi), vagy amint kihajol a folyosó korlátján s úgy kiáltja a fia nevét, mintha örökösen attól reszketne, egyszer nem kap választ a kiáltásra...

Tóth Vince magában mosolygott, ahogy végigment a peronon. Leült az étkezőkocsiban és dús reggelit rendelt. A tojás sárgája, mint egy kis sárga nap ült a vöröses sonkaszeletek fölött, a fehérje áttetszően remegett, amint lassan beitta a sókristályokat. Teát is kért, megmerítette a tasakot a forróvízben, és élvezettel nézte, hogyan sárgul, majd barnul, majd feketedik, olajosodik a folyadék. A kenyér fényes héja ropogott a foga alatt, ínye megtelt pompás ízekkel, orra jó illatokkal. Nyögve hátradőlt, amikor végzett, igen, így kellene élni, ez az, amit ő mindig nélkülözött és nélkülözni is fog, királyi reggelik, ringó ülések, halk pincérek, illatok, fények, finom dohányfüst... királyi reggelik... Anyja képe ugrott elő a jóllakott képzelgés mögül, mint egy félbehagyott mondat második fele: ahogy kihajol a korláton és őt hívja. Pontosan látta aggodalmas arckifejezését, szeme körül a kis ráncokat, kezét, ahogy rákulcsolódik a korlát vasára... de a vasrácsról most nem tudott semmit, fekete-e vagy másmilyen, olyan-e, mint a kerítés, vagy mintázott, hogyan csatlakozik lent a folyosó kockakövéhez... érdekes, a kőkockákra emlékezett, szürkére öregedett fehér és szürkére öregedett rózsaszín négyzetek váltakoznak, a négyzetekben látszanak az átlók és középen egy kis karika... de a vasrács! Hívta a pincért, fizetett, a pincér kérdezett valamit és ő nemet intett, csak a papírpénzt tette el, de alig figyelt oda, a vasrács képének ez a teljes kiesése megdöbbentette. Hogyan felejthette el, amikor majd húsz éven át mindennap látta, naponta nem is egyszer, kis surmó-kölyök korában a függőfolyosó sarkában sátrat is építettek és az ócska takarók csücskét éppen a vasrácshoz csomózták... megfoghatatlan! A vasrácsot okvetlenül meg kell néznie, ha ma hazaér.

Nem ment vissza a fülkébe, megállt kint és az ablakra könyökölt, gondolatai tovább csatangoltak, de agya közben automatikusan itta be a tájat, osztályozta és minősítette, kiszűrte és befogadta, elraktározta egy-egy domb vagy hegy eddig még fel nem fedezett körvonalait, az új erdőket, az újonnan telepített halastavakat és a tájba csöppent kacsaúsztatókat, a gabonaföldek kiterjedését és a legelők zöldjének mélységét, a rétek és az erdők ritmusát, a táj megváltozott képét, ahogyan új módon

szabdalták fel a vasútvonalak vagy az épülő ipartelepek. Beszívta a vizek fölött lebegő illatot és a vasútig húzódó apró falvak idelengő élet-szagát, elgyönyörködött a felszántott domboldal barna mezejének közepén veszteglő lovacskában és a piros pontokban, amelyekről mégis látszott, hogy hajladozó asszonyok, hallani vélte a nyögésüket és a kacagásukat; megbámult egy tarlóégetést, a föld széles csíkokban feketén füstölgött, volt valami ősi egészség ebben a képben, ismerte az égő tarló szagát s most úgy vélte, érzi is; utánanézett egy völgynek, amelynek szelíd szövetét apró bolyhokként borították a gömbölyded, zöld bokrok; egy fiatal tölgyerdő olyan közel futott el mellette, hogy meg tudta volna érinteni a kezével; megirigyelt egy magányos horgászt, aki a vasúti híd alatt kuporgott, egy merevarcú baktert és egy glottgatyás gyereket, aki térdig sárosan tapicskolt egy tócsában és a fenekét mutatta az elhaladó vonatnak. A vidéknek folyton változó, mozgó és alakuló, mégis örök volt az arca, titokzatos, de akadozó. Mély lélegzetet vett s kiegyenesítette a hátát, elöntötte a meghatottság és a hála, hogy láthatja és ismerheti ezt a végtelenbe nyúló, hatalmas tájat, ezt a kicsi országot, a hazáját, a földeken dolgozó embereket, a hegyeket és vizeket, a vonatokat, a tóban tovasikló halakat, a pacsirtát, a glottgatyás gyereket, néha egy-egy gólyát is, amint hosszú sárga lábán szoborként áll a víznél, akár egy mindent tudó, nagyon vén, nagyon sokat megélt bölcs. Boldog volt, hogy végigroboghat ebben a gazdag, nedves és lélegző világban, valahonnét valahová mehet, valahonnét, ahol otthon van, valahová, ami ugyancsak az ő otthona, és úgy érezte, ettől egyszeriben otthon van mindenütt, és mindenhez millió apró szál köti, hiába, hogy oly gyakran eltépi ezeket a szálakat, a kötelékek léteznek; boldog volt, hogy tudomást szerzett ezekről a kötelékekről, azt gondolta: ez az én hazám, ez az egész mindenség itt köröskörül, és nem mondok le egyetlen gólyáról és egyetlen bakterről és egyetlen fáról és egyetlen dombról se, és egyetlen gyárkéményről és egyetlen pályaudvarról és egyetlen hűtőtoronyról se, minden az enyém, és cserébe mindent megteszek, amire képes vagyok, még azt a kint is elviselem, hogy minduntalan el kell szakadnom mindentől, hogy onnan ide, vagy innen oda menjek, ezt a szívfájdalmat is, de ha ez a szívfájdalom nem lenne, *hogyan ismerhetném fel a kötelékeimet?*

Amikor feltűntek az első villamosok, csilingelésük, mint madárkarom mart bele a szívébe, rést vágott, s a résen át bezúdult egész ifjúsága. Ezek a régesrégi villamosok csilingeltek be hajdan az ablakon; télen, amikor még sötétben kelt fel és hideg vízben mosta meg a nyakát, a villamosok hangja gyűlöletesen fölényes volt, akár a vekkeré, de máskor a villamosok sárga csengője száz színes kalandra hívogatta, jó volt ilyenkor a lépcsőn utazni, merészen kitárva arcát a szélnek, jó volt fölmerészkedni az ütközőre és elsurranni a kalauz orra előtt, de jó volt leülni a kemény faülésekre, s felugrani, ha csoszogó öreg érkezett, érezni ilyenkor a jótett szemérmes örömét, a nyújtózkodó csikó-testben készülődő erőt, és jó volt érezni a villamosok frissenmosott padlójának nedvességét, és mindig nagyon jó volt utánaeredni ezeknek a vidám sárga zsiráfoknak, akik áramot legeltek a villanydrótokról, a villamosoknak, amelyek az élete tartozékai voltak, míg köztük élt, s a gyerekkora jelzőlámpáiként hunyorogtak elő a mútból, mióta elszakadt tőlük. A villamosok évek óta hiányoztak az életéből, s ezt nem mondhatta senkinek, mindenki félreértette volna. Az első időkben még meg-megkérdezték: ugye hiányzik Budapest, és ő kényelmetlenül tiltakozott, de aztán, amikor már rábólinthatott volna, nem kérdezte senki. Nem érezhette magát egészen közibük tartozónak, hisz azoknak ott volt egész ifjúságuk, köröskörül létezett, belélegezhették, neki a sajátja elmaradt valahol és még csak nem is beszélhetett róla. S ha néha idegenül feszengett a vonaton hazafelé jövet, a villamosok első hangjától mindig hazaérkezett.

A többi utassal együtt kisodródott az utcára, az autóbuszok eltakarták előle a villamosokat, de ő megkerülte őket és felszállt egy villamosra. Ez már rég nem az a szögletes, nyitott, zörömbölő alkotmány volt, hanem áramvonalas, hosszútestű jármű, ajtaja berregve csukódott, sanda kalauzt sem hordott a gyomrában, de mégis – sinekkel határolt világban haladt tova, sárgán virított a forgatagban és áramszedője ugyanúgy szopogatta le a táplálékot a vezetékekről, mint a hajdani villamosoké.

Az első idegességet az okozta, hogy nem tudta az előadó nevét, így magyarázni

kényszerült a portásnak. A portás jól megtermett, pirospozsgás ember volt és szőlőt eszegetett. Érthetetlen, gondolta Tóth Vince, miért alkalmaznak ennyi munkaképes, erős férfit portásnak. Talán egyszersmind kidobóember is.

A kidobóember mondott egy ismerős nevet, de Tóth Vince nem töprengett, honnan ismerős, elsietett és futólag konstatálta, hogy a portás három fürt szőlőt evett meg eddig. A lekopasztott fürtök, mint kiszáradt rovarvázak sorakoztak egy papírzacskó tetején.

A folyosókon eltévedt, ez növelte idegességét, a futószőnyeg közepén lépdelt, hogy ne üssön zajt. aztán végre ott volt előtte az ajtó: Mák Ferenc főelőadó. Abban a pillanatban tudta, hogy honnan volt ismerős a név. S valóban, odabent az íróasztalnál egy forgószékben Mák Feri ült, a nyírottfülű, selyempofájú, puhakezű Mák Feri. Tóth Vince nyomban látta, hogy az elmúlt években hajlamainak megfelelően fejlődött: elhízott, szemei megtáskásodtak, selymes képén átütött a zsír, két apró, csapottvégű füle még távolabb nyomódott egymástól. Egyébként alig tudott valamit Mák Feriről, ahogy most így hirtelen végiggondolta: Mák Ferit többnyire kikerülték izzadt lihegése, folytonos hazudozása és puha kézfogása miatt. Mák Feri léggömb volt, amely szüntelenül a tanárok körül lebegett és sose tudott elemelkedni a földtől.

De most ugyanez, vagy talán nem ugyanez a Mák Feri felugrott a forgószékből és feléje szaladt, kétségkívül puha, de illatos, ápolt kezével megszorongatta az övét, megveregette a vállát, örvendezően tapogatta. Tóth Vincének az a kényelmetlen és nyilvánvalóan képtelen víziója támadt, hogy Mák Feri egy textiles, aki tudni akarja, mit vesz, azért tapogatja az ő zakója szövetét. Mikor végre túljutottak az első percek nehézségein, a nahát öregem, ezer éve nem láttalak-féle örömkitöréseken, Tóth Vince leült a felkínált fotelba és nekifogott a mondanivalójának. Közben arra gondolt, hogy ez a Mák Feri mégiscsak kellemes meglepetés, hiszen egy morózus, vadidegen emberre számított.

– Az ötlet Szeifert Rudi bácsitól származik – magyarázta. – Harminc éve él a megyében, kitűnő ember. A kötet javarésze az ő munkája lenne, mi, vagyis a munkaközösség, csak a gazdaságföldrajzi részt csinálnánk. Szóval, ez a munkaközösség...

– A tájegység földrajza – mondta szórakozottan Mák Feri. – Ha belegondolok...

– A megye földrajza – igazította ki Vince, enyhe gúnnyal, amit Mák Feri természetesen félreértett, mert azt mondta:

– Megye, megyék, tájegység, tájegységek, teljesen mindegy. Egy ilyen kezdeményezés a mi részünkről tulajdonképpen... nekem, hogy úgy mondjam, emlékezetem szerint...

Tóth Vince nézte kicsit a kínlódását. Végeredményben milyen egyszerűek ezek a dolgok. Egy textilessel, ugye, lehet üzletet is kötni. Erre ugyan nem gondolt, de most minden világossá vált.

– Nézz ide, mi ezt *mindenképpen* megcsináljuk – mondta, hogy azért el ne bízza magát az üzletfél – mivel a társadalmi szervek szárnyai alatt símán megy, a pénz meg megvan. Előre biztosítottuk a megrendeléseket, abból épp kijön a nyomdaköltség. A többi persze társadalmi munka, dehát mindegy. Ennek ellenére, ha akarod, küldhetek neked egy jelentést, mert az ügynek országos lehetősége is van...

– Egy jelentést! – ragyogott fel Mák Feri. – Hát ez kitűnő ötlet tőled, igazán! Végülis nekem ez régi dédelgetett álmom, csak nem volt, aki megvalósítsa! Az alapkoncepciót majd én kidolgozom, azzal ne is fáradj, a helyi erők összefogását és a részleteket írd inkább le...

Nem lehetett ráismerni. Mint egy műanyag gyerekjáték, egy rózsaszínű műanyagkutya, amelyet összenyomva tartottak, s most kiengedték belőle a levegőt. Kisímult, mozgékony lett, intézkedett, telefonált.

– Akarsz egy kávét? Ezek a dolgok nálunk remekül meg vannak szervezve, ezt komolyan mondom, a piros telefonon, látod? bármikor odaszólsz, már hozzák is a kávét, már ugrik is valamelyik kis bige, oppardon! úgy beszélek, mint valami hippi, hehe! mert csinos lányokkal, fiam, aztán tele vagyunk, ebben magasan a világszín-

vonal fölött, nekem elhiheted, én megnéztem a franciákat meg az olaszokat is, én ebben kompetens vagyok, nekem aztán...

Lófejű csúnya lány érkezett, kelletlenül, köszönés nélkül. Vince nem tudott elfojtani egy enyhe vigyort, mert a sánta kutyáról szóló példázat jutott az eszébe. A lófejű bige lecsapta a tálcát és távozott, Vince pedig gyorsan kihasználta Mák Feri pillanatnyi megdöbbenését:

– Mondom, a munkaközösségről akartam neked...

– Ne! – kiáltott fel Mák Feri. Máris magához tért, s az elfoglalt vezetőkre jellemző barátságos, de elhárító kézmozdulatot tett. – Nem szükséges többet mondanod, értek mindent! Ad egy: a tájegység földrajza, ezt megbeszéltük. Ad kettő: tudományos ambíciókkal rendelkező tanárok plusz a gazdasági szervek jelentkező igényei, egyenlő hasznos helyi kooperáció. Remek, nagyszerű, kitűnő, jutalomra foglak javasolni, Vincém! – Puha kezét Vince kezére tette. Mutatóujján feketeköves pecsétgyűrű csillogott. – Csak pénzt ne kérjetek, kedves barátom, különben mindent!

– Nem kell pénz. – Vince elhúzta a kezét és legyűrte idegességét. – Hadd mondom már el, Kőváritól tudom, hogy tervezitek azt az ankétot, nemzetközi részvevőkkel. Kővári szerint valamikor a tavaszra. Nahát addigra én elvégzett munkákat produkálok neked, konkrét eredményeket, mind a tíz ujjad megnyalhatod utánuk. Érdemes lesz azokat megmutatni a külföldieknek is. Szóval az ankétot rendezzétek nálunk.

– Nálatok... – visszhangozta Mák Feri.

– Nemzetközi színvonalú előadást is kiállítunk, akár holnap, nem is egyet. Ez az ankét rengeteget segítene az ügyünkön, mondhatnám, életbevágó, a ti szempontotokból pedig nem a levegőben lógó valami lenne, hanem...

– Te a szimpozionról beszélsz? – mondta Mák Feri, mint aki mindmostanáig álmodott.

– Hát legyen szimpozion – mondta Vince lelkesen. Boldog kereskedőnek érezte magát, aki sikeres üzletet kötött. Feszültségét egy cigarettával leplezte, aztán hozzátette: – A beígért jutalom helyett... – Kissé ostobán mosolygott hozzá.

– Nem – mondta Mák Feri hirtelen. Laza tartása eltűnt, úgy ült Vincével szemben, mint egy fagyos zsírtömbből faragott szobor. – Nem, arról szó sem lehet. Ezt ne is kérd, kedves barátom. Késő.

– De ha úgyis csak tavasszal...

– Hagyjuk ezeket a reménytelen témákat! – nyafogta most Mák Feri, s úgy látszott, részéről az ügy le is van zárva. – Kihűl a kávéd, igyad. Príma kávé, előre mondom. – Már csevegő hangon társalgott, nyújtotta Vincének a csészéjét. – Netán cukorral iszod? Tudod, mi nem isszuk édesen, úgy nem élvezi az ember a kávé aromáját, de az ügyfelek miatt cukor is van a háznál. Hehe! Hogy miféle emberek fordulnak meg itt, édes öregem, ajaj! El se tudod képzelni, miféle alakok élnek a földön, miféle kreatúrák...

Vince valamilyen hatalomnak engedelmeskedve egymás után rakta a kockacukrokat a kávéjába. Már vagy a tizediknél tartott, a kávé kicsordult a csésze száján. Mák Ferinek elakadt a hangja, ahogy nézte.

– Hehe! – mondta kínosan. Az egész jelenet szörnyen gyerekes volt, beleértve Vince ostoba dacoskodását is.

Belehörpölt az édes ragacsba, s ettől végképp felbőszült.

– Nálunk tanyán rengeteg cukorral isszák. Tízzel, hússzal. Egyik legjobb háziszer székrekedés ellen.

– Ne mondd! – nyögte Mák Feri.

– Csak olyan ritkán jutunk hozzá. – folytatta Vince megrészegülve a saját hülyeségétől. – Falun egyszerűen nem lehet kávét kapni, vagy ha mégis, az ember kibontja és bab vagy lencse van benne. A szomszédasszonyunk rendszeresen lencséből főzi...

Mák Feri az egyszerűség kedvéért hahotázni kezdett. Közben óvatosan fölkelt a fotelból és visszaollózott az íróasztala mögé. Megkönnyebülten hintázott a forgószék-

ben, kezében egy oltalmazó töltőtollal. Közel a telefonokhoz, arra az esetre, ha a vendégéről az is kiderülne, hogy közveszélyes.

Vince abbahagyta a szövegelést. Világossá vált előtte, hogy boldogan kicserélné Mák Ferit a világ legmorózusabb idegenére.

– Van egy döntéstek, aminek a világon semmi alapja nincs, aztán ragaszkodtok hozzá! Miért? Miért nem lehet azt az ankétot nálunk megcsinálni?

– Mert nem! Nektek már van egy nemzetközi rendezvényetek, többet nem kaptok.

– Mi ez, miféle érv? Dekára megy ez, vagy mi? Ti dekára méritek a nemzetközi rendezvényeket, a kultúrát meg az öntudatot?

– Mi nem tehetünk kivételeket! – Mák Feri maga lett a Hivatal, aki szomorúan tűri az igazságtalan rágalmakat. – Nekünk bizonyos szempontok alapján kell terítenünk mindent az országban, nem pedig a szubjektív megítélések alapján ...

– Miféle bizonyos szempontok? Téged a tények egyszerűen nem érdekelnek? Az érveket meg se hallgatod, csak fújod a magadét?

– Nem kaphatjátok meg, és kész.

– Te azt hiszed, a saját cukorkádat osztogatod? – kérdezte Vince.

És ugyanakkor Mák Feri azt kérdezte:

– Mit vagy úgy oda azért a szimpozionért?

Telefoncsörgés futott át a szobán, s a két kérdés fennakadt rajta, mint valami szárítókötélen. Ott lengett fölöttük mind a kettő, de Mák Feri már a kagylóba csevegett, csak Vince meredt a maga kérdésére: mit vagy úgy oda ... Lám, Tóth Vincéék mit nyüzsögtek össze, mégse itt csinálták az ankétot! Egyáltalán, olyan lényeges az, amit ezek csinálnak? Én, kérlek, nem értek hozzá, de ha kérdeztél, hát bevallom, hogy nekem már régóta *gyanús* ez az ügy ... az a fenenagy önzetlenség, ugyan! Ki az a Tóth Vince egyáltalán! Egy mitugrász tanár, tudósnak képzeli magát, de ha olyan okos, miért nem megy fel Pestre? Elvtársam, az ötlet igazán jó, de nem a mi pillanatnyi lehetőségeinkhez szabott ... A mi pillanatnyi lehetőségeink, igen ... Ugye, megmondtam, hogy megfúrják az egészet? Valamivel meg kellett volna támogatni, ugye, megmondtam, felülről megtámogatni ...

Vince felsóhajtott, megpróbált megszabadulni nagyon is élethű képzelgéseitől, ezért Mák Ferire figyelt, aki épp egy kispesti vigéc hangnemében kedélyeskedett.

– Hát mi lenne, mi lenne? Építjük a szocializmust, építgetjük, amíg felépül magától ... Hehe!

Szórakozottan leemelt valamit az asztalról, forgatta, játszott vele, mint az ideges emberek általában. Valahonnét a tudatába szűrődött három egymás alá írt név: Suka elvtárs, S. Gy., suszterem. Mellettük számok.

– Nem, most nem alkalmas ... *Tedd le!* ... majd felhívlak, igen! *Tedd már le!*

Vince most eszmélt rá, hogy Mák Feri neki sziszeg a befogott kagyló fölött, neki integet, feléje kapkod. Egy kis telefonregisztert tartott a kezében, amolyan lyukkártyás, nyomógombos, kartonlapos kis játékdolgot. Az S-betűnél volt nyitva. Nem tette le. Mák Feri hangja csukladozott, ahogy nagy nehezen lerázta a telefonpartnerét.

– A micsodáddal játssz, ne ezzel! – kapta ki Vince kezéből a regisztert. Villámlott a szeme. Simogatta a játékát, igazgatta.

Vince elnevette magát. Kínosan, görcsösen vette elő a roham, hanyatt dőlt, a fotel megcsúszott vele a síkos parketten.

– Alig bírok hozzájutni, ez meg szétrontaná! – dohogott Mák Feri, s mikor meggyőződött róla, hogy a szerkezet működik, visszatette az asztalra.

Vince még mindig röhögött. Iszonyú rosszul esett neki a nevetés, az egész olyan érzés volt, mint mikor halálra csiklandozzák az embert. Mák Feri kényszeredetten rakodott az asztalán.

Aztán elmúlt a görcs, ugyanúgy, ahogy jött. Vince fölegyenesedett, ránézett a feléje eső lapos, nyesett fülkagylóra, amely beszéd közben együtt mozgott a zsírtól fesz es bőrrel, megnézte magának az egész jól ápolt, enyhén kopaszodó, önérzetes fiatalembert, körbepillantott a szobában, a sima ablaküvegen, a fényezett bútorokon, a síkos parketten, Mák Feri játékszerein: a telefonregiszteren, a töltőtollon, a piros, fehér és szürke telefonkészülékeken, a halomban álló dossziékon.

– Sajnálom, Mák, hogy tegezlek – jelentette ki –, most sajnálom csak igazán.

– Miért? – felelte rá engedelmesen Mák Feri, mint a buta gyerek a beugratós kérdésre.

– Szerettem volna neked azt mondani, hogy maga marha.

Kicipelte táskáját a szobából, s a folyosón még sokáig hallotta Mák Feri felháborodott, ijedt, sértődött makogását: Na de mér? nademér...

A portás meg még mindig ette a szőlőt.

Gyalog szelte át a belvárost, útközben betért egy kocsmába. Szolid, borsószínű műanyagba mártott kocsma volt, és bisztrónak hívták. Kért egy féldecit. Egykedvű fekete nő tette eléje, egykedvű emberek ácsorogtak körülötte, ittak és a sportoldalakat böngészték. A féldeci jólesett, végigforrázta a belsőrészét. Kompromisszumok, gondolta keserűen, kikerülhetetlen és arcpirító kompromisszumok és sehova se vezetnek.

A gyaloglással akart megszabadulni Mák Ferenc főelőadó emlékétől. Sietett, aztán egy fordulóban észrevette, hogy liheg. Rögtön lassított, bőven van ideje. A lihegés mégis idegesítette, újból eszébe jutott, mennyire hiányzik az életéből valami tervszerű testedzés, izzasztó labdajátékok, kimért napi úszásadag, pár kilométer futás hajnalban. Egy lélegzetvételkor az ember körülbelül ötmilliárd porszemet szív be, ennyi van a városok utcáin emberfej magasságban. Hajnalban valamivel tisztább a levegő. Mellette autók haladtak el, dühösen fékezve a gyalogátkelő-helyeknél, autók erdeje vette körül, szélvédők és lökhárítók és kipufogók erdeje, a kipufogókból ömlött a gáz, az aszfaltról láthatatlan felhőkben szállt felfelé a finom por. Tóth Vince nyugtalanul végignézett az embereken: a járdák teljes szélességében vonultak, nevetgéltek, pöffeszkedtek, ásítoztak, csomagokat cipeltek, ágáltak, fagylaltot nyalogattak, cigarettáztak, gesztikuláltak, beszéltek, menetközben újságot olvastak, a férfiak utánafordultak a nőknek, a nők egy-egy percre abbahagyták a vonulást és rátapadtak egy kirakatüvegre. Pardon, mondta valaki és félrelökte, az arcát súrolta egy izzadt arc, az orra előtt meggondolta magát az előtte haladó és átvágott a járdán, izzadásgátló szaga csapta meg, a lábára léptek, egy lány hosszú, agresszív haja belecsapódott a szemébe. Meg akart állni az emberfolyamban, de aligha tudott volna, továbbsodorták, megpörgették, végigkarcolták, átlépték és végül is magukkal hurcolták. Egy aluljáróban találta magát, elfogyott a napfény a feje fölül, hatalmasra növekedett az emberi lábcsoszogás és hangos lélegzetvétel zaja. Meggyorsította a lépteit, hogy mielőbb kijusson – fent legalább a füstköd-vatták fölött ott kéklett a magasban az ég.

Megviselten érkezett Öleshez, kissé szorongott is, noha tudta, hogy a dolgozatának semmi hibája sincs már. Öles, mint egy csapzott tollú, mohó madár rontott ki odújából, hogy birtokba vegye őt: egymásba fonódó, rekedt szavai körülfolyták Vincét és elzárták a világtól. Ölesben mindig volt valami furcsa, talán anakronisztikus vonás, és talán ebben rejlett a titka, ebben az észrevétlen eltulajdonításban... Ez a furcsa fiú, aki mindig a saját bicskáját használta, de úgy evett vele, mint egy gróf, s aki soha nem nézett meg egyetlen nőt se, ám egy szép napon még női párbajra is sor került a kegyeiért, úgy csinálta meg a karrierjét, hogy mindenki azt hitte: nem akarja megcsinálni. Az a csinos lány, akit elvett, rajongott érte, s a házasságba kocsit, balatoni nyaralót hozott. S a jófejű, de egyáltalán nem különleges képességű fiúról egyszercsak mindenki tudta, hogy bentmarad az egyetemen, s hogy a kopasz docens „rendkívül tehetséges fiatalembernek" nevezte a kari ülésen.

Mialatt Vince nem is érzékelt mást, csak Öles szóáradatát, az már mindent tudott róla, szúrós madárszeme kitartóan pásztázta vendége arcát és csontos ujjai a dolgozat lapjait is átpergették.

– Szóval azt mondod, utána a kutatás felé orientálódsz – mondta egyszercsak, mint saját szóözönének és e vizsgálódásoknak természetes konklúzióját.

– Én? Én nem mondtam ilyet.

– Azt mondtad: a továbbiak szempontjából létfontosságú – idézte Öles kissé türelmetlenül. – Ne lovagoljunk a szavakon. Világosan látom a koncepciódat.

– Hogyan látnád, mikor...

– Minek jöttél, ha nem hagysz szóhoz jutni! – károgott Öles barátságosan és

karmaival a köpenyzsebébe kotort. Egy csomag külföldi cigaretta került elő, beszéd közben Vincének is odanyújtotta. – Mondom, látom a logikádat: pár évet lehúzunk a vadonban, összehozunk egy dolgozatot, megjegyzem, a dolgozat nem rossz, bár néhány apró vitatkoznivalóm lenne vele, ahogy nézem, de ez most nem fontos, nos, azután jöhet a nagy ugrás, intézet, egyetem, esetleg; főiskola, részletkérdés, igazán nem rossz, Tóth, szavamra, nem is rossz! Az ember megszerez egy helyismeretet, ami feltétlen előny, legalábbis egy darabig, továbbá a doktorálás menni fog, az öreget majd ráébresztem, hogy javítod a statisztikát, az öreg egyébként most külföldön van, azután én megyek, közben határidős kiadványok, várjunk csak... nézd, a jövő tavaszra összehozzuk. Na mit szólsz?

Illatos füstöt pöfékelt Vince arcába.

– Idefigyelj, Öles, én...

– Hagyjuk a fölös szövegeket, öregem, mit iszol? Látod, meg se kínállak, pedig az ilyen ritka vendéget meg kell becsülni, parasztmódra viselkedtem, na mit? skót viszkit vagy inkább hazai kisüstit? felhívom a figyelmedet, hogy a skót viszki tényleg skót, én hoztam, garantált, a kisüsti viszont...

– Pálinkát – mondta megadóan Vince.

– Mindjárt gondoltam egyébként – jelentette ki Öles. – Na igyunk Tóth Vincére, a bátor harcosra, a tudomány egyelőre még névtelen katonájára, aki...

A csontos madárujjak az asztalra pörgették a poharakat, koccintásra emelkedtek, üveget dugaszoltak, szájat töröltek.

– Te Öles – mondta Vince a pálinka gőzében –, miért mondod te, hogy *vadonban*? És miért néztek rám így mindnyájan?

– Kik, mindnyájan?

– Az előbb Mák Ferivel akadtam össze...

– Helytelenítem, hogy egy napon emlegetsz azzal a hülyével – mondta Öles gőgösen.

– Jó, hagyjuk... De mintha börtönből jönne az ember, úgy fogadjátok. Stiches a tag, büntetett előéletű. Vagy nem normális.

– Á! – kiáltott Öles diadalmasan, mint a jövendőmondó, akinek beváltak a jóslatai. – Kitört rajta a kolera! Na mondjad csak, mondjad, ismerem ezt a...

– Mint aki nem normális – folytatta Vince makacsul. – Igen, ez az, és van is benne valami. Minden viszonyítás kérdése. Csakhogy a télen nyakig jártunk a hóban, hogy egy példával is éljek neked, de tényleg, nyakig szinte, rossz volt nézni, hogy küszködnek az emberek, sose azok, akik erősek, miegymás, szóval a kiskölykök, akiket gyalog cipeltek, a buszokon ugyanis, ha egyáltalán jött néha egy, úgy tiporták egymást, mintha háború lenne... de ez nem is fontos, az a fontos, hogy olvasom ám, hány hókotrót sikerült a Lenin körútra ráállítani, és hogy Budapesten a hó egy nap alatt eltűnt, legyőztük az elemeket, s látom a képet a lapokban, az országos lapokban, ugye, hogy hókotrók a Lenin körúton, rém megnyugtató volt, ahogy a Lenin körúton vonultak a hókotrók, mint a rohamra induló tankok, ez igen, az ember megnyalhatta a szája szélét, ez aztán a felkészülés! Örülhetett az ország, hogy az ország szíve megszabadult a tél gyötrő gondjaitól! Az az apró szépséghiba, hogy közben nyolcmillióan hogy vannak, mint vannak, ehhez képest légypiszok... de különben nem is ez a fontos, csak az az asszony például, aki a szemem láttára esett bele a hóba a két gyerekével a karján, mert lerohadt a busz, ugye, hát az nem fogja fel ésszel, azt garantálom neked, miért kellene, hogy örüljön a hókotróknak a Lenin körúton! Ezt az egészet sokféleképpen lehet magyarázni, de azt nehogy a képembe vágd, hogy egy országot a fővárosa jellemez, mert annyira hülye nem vagyok... Csakhogy ez is más, meg az is más, hogy reggelenként ontják a vonatok a másodrendű állampolgárokat, idejár az egész ország, intézi az ügyeket, pecsételtet, aláírat, megkérdez, megtud, megköszön...

– Te eltévesztetted a házszámot! – mondta drámaian Öles. – Én, aki vidéki gyerek voltam...

– Ne személyeskedjünk, kérlek. Mindegy, mi voltál, ha egy csöpp eszed volt, hát idejöttél. Idejönnek, mind idejönnek, ha egy koszos kis hivatalnok úgy érzi, mákszemnyi spiritusz szorult belé, azonnal szűk neki a világ mindenütt másutt!

– Te Tóth – mondta Öles, s nézett rá, mint az ölyv az áldozatára –, miért izgat téged ez az egész? Itt születtél, itt van mindenkid, amikor kedved tartja, fogod magad és hazajössz. Ha így van, hát így van, mégha rosszul van is. De miért zavar ez téged? *Mi közöd neked az egészhez?* – S minthogy Vince nem felelt azonnal, megnyugodva tovább beszélt. – Na látod, erre kell gondolnod, ahelyett, hogy háborognál. Én is...

Vince tisztában volt vele, hogy az Ölesből kitörni készülő gúny csak az ő hallgatásától vonult vissza, s változott jóindulatú fölénnyé. Közbe kellett volna szólnia, valami vaskosat, durvát, elhatárolót.

– Mert tudod, öregem, most hogy annyit járok külföldön, rájöttem: sehol nem csinálnak mindenből ekkora ügyet, csakis nálunk. A magyarok, öregem, nemcsak lovas nép, nemcsak viccgyártó nép és nemcsak eléggé lusta nép, hogy őszinték legyünk, hanem örökké-lelkiismereti-kérdést-csináló nép is, vívódgatunk, vívódgatunk, de hogy mi nek, hát...

Mintha egy hatalmas darálót indított volna be Öles, úgy hullottak Vince fejére a gondolat-cafatok és vélemény-mócsingok és okos közhelyek darabjai, újból elboritással fenyegetve őt, a vendéget, a kérni-jöttet, a kiszolgáltatottat. Elege lett a saját agyonemésztett és még mindig emésztetlen problémáiból, és Öles darálójából is, amelyet nyilvánvaló karrierjének madárodújából kihajolva, jóindulatúan és elégedetten tekergetett. Bal halántékán érezte a nyilallást, a közelgő fejfájás biztos jelét, felállt hát, meghagyta a címét és távozott.

Mire hazavillamosozott, már kora délután volt, a legvárakozásteljesebb szaka a napnak. Megkönnyebbedett táskáját már csak az üveg vörösbor húzta, amit apjának hozott, de könnyű volt ő maga is, mert ebben a táskalóbáló közeledésben feloldódott minden görcs. Nagyokat lélegzett az utca levegőjéből, akár több mint ötmilliárd porszemet is beszippantva egy-egy lélegzetvételkor, s kellemesnek találta ezt a levegőt, amibe pedig parányi zöld penészfoszlányok, áporodott mosogatólé-szag és a hagyma illóolajának mikroszkopikus cseppjei vegyültek. Íme, itt az öreg platánfa... A padon, amelynek deszkája többször megújult, de kőlába a régi, szerelmespár üldögél, azzal az ajkukra kövült mosollyal, ami úgy elhülyíti a kezdő szerelmeseket, dehát épp ez bennük a kedves. Rájuk mosolygott, a szerelmesek persze észre se vették. Az egyik ablakból elnyújtott kiáltás hallatszott, nagymellű asszony lógott a párkányon és üvöltött: Jóózsiii!

Észrevétlenül érkezett az utcába, benne volt, haladt benne, kifogytak agyából a gondolatok, csak ment, lóbálta a táskáját, feszültség és ellenállás nélkül, az utca része volt. A kockakövek girbe-gurbán haladtak a lába alatt, átlépte a lyukasakat és a magasabban fekvőkre lépett csak, méricskélte a távolságot, kinézte magának a következőt és vigyázott, hogy a lépése éppen oda essék, majdhogynem táncolt a kockaköveken, mintha sekély patakon kellene átkelnie száraz lábbal, s tényleg, legalább akkora volt a tét itt is, ha az ember elvéti a lépést, az rossz pontnak számít, sok rossz pont esetén ez a napja nem fog sikerülni, kihívják felelni és beszed, vagy más kellemetlenség éri. Maszatos kisgyerek futott el előtte, kis popsija zötyögött a rossz köveken; rikító mellényben egy utcaseprő ácsorgott a járdaszélen, apró, cigányforma emberke, nagy söprűvel, a nagy söprű kelletlenül, inkább csak a forma kedvéért megmeglódult, az emberke a motorokat és teherkocsikat nézte, amelyek végigcsörömpöltek az úttesten; az egyik teherautó megállt a fűszerbolt előtt és két barna ember hajigálni kezdte a kenyeres vasrekeszeket, vékony boltoslány került elő, húzni kezdte az egyik rekeszt befelé, de a két férfi leugrott és kivette a kezéből, mondtak neki valamit, a lány visítva kacagott és mindhárman eltűntek a kenyérszagú bolt mélyén. Tóth Vince megbotlott egy kockakőben, de visszanyerte egyensúlyát, maga mögött hagyta a boltot és megnézett egy falnak támasztott gyerekrollert, és akkor, mintha fejbekólintották volna, rájött, hogy tévedés van a dologban, nem tegnap és tegnapelőtt és ma reggel és tegnap késő este járt itt utoljára, és nem a saját ágya várja otthon, a megsüllyedt rugók, amelyek átvették teste formáját, nem. Optikai csalódásnak esett áldozatul vagy egy percre leállt az agya. Ő most csak látogatóba megy az anyjához, azután visszaül a vonatra és elmegy haza, ahol a felesége és gyerekei és a sárgaernyős olvasólámpája várják, a könyvei és a rádiója, amit ő cipelt el tavaly a javitóba, a sa-

ját tulajdon hóna alatt, s ahol éjszaka is, sötétben is kitalál a konyhába. Dehát itt is kitalál sötétben is a konyhába, oda, ahol húsz éven át a leckéit írta és ette az anyja főztjét... Behúzta a nyakát, alázatosan ütemesre igazította a járását és rálépett a rosszpontot jelentő lyukas kövekre is, amikről az imént azt hitte, hogy az ő tegnapi lábnyomait őrzik; nem, ezek a kövek elfelejtették őt, mert ennyi év alatt hány ezer vagy hány millió lábnyomot kellett volna megismerniük és megjegyezniük? Úgy érezte, mindenki látja rajta, hogy idegen, a fák közömbösen állnak és a kövek egykedvűen tűrik a cipőtalpa érintését, a falak nem fogadják be az ő testéből áramló sugárzást és ő sem tudja megfejteni a falak titkát; *pedig ezek az ő falai voltak!* körömnyi krétákkal firkálta tele őket és lepisilte őket és támasztotta őket száz meg száz meg száz napon át, nyári estéken a tenyerében érezte a beléjük gyűlt napmeleget, és ugyanaz az eső áztatta őt is, mint a falakat, s ezek a falak voltak számára a legfontosabbak, amikor a világ térelválasztó rácsait először érzékelte. Ment az utcában, ami íme, kidobta őt magából, pedig azt hitte, annyira az övé, hogy mindig magában hordja és mindig a tenyerébe veheti és mindig gyönyörködhet benne, bárhol a világon.

Odaért a kapuhoz, a kapu a régi volt, minden lekopott róla az idők folyamán, ami fölösleges volt vagy csak kicsit is nélkülözhető: festék, vaspánt, kőciráda, kilincs; soha-nem-zárható bejárattá egyszerűsödött, akár egy barlang szája. De azért szép kapu volt, nyílásának formája és a nyílást övező kövek a puritán, ősi célszerűség jegyében hirdették az idő hatalmát és jelentéktelenségét egyaránt. A kapuban egy csatakoshajú suhancba ütközött Vince, a suhanc azt mondta: oppá!, megkerülte, elővarázsolt egy szúnyogforma, nagyhangú robogót és fölpattant rá. Vince utánabámult a fülsiketítő berregésben, s alig akarta elhinni, hogy ez a hosszúhajú kamasz a Pichlerék Öcsikéje, akit Pichler néni oly soká hurcolt előredomborodó hasán, s ha nyivákolni kezdett, a szájába tömött egy madzagon lógó cumit, a köténye aljával pedig meg-megtörölte a gyerek folyton folydogáló orrát. De a hosszúhajú kamasz mégis a Pichlerék Öcsikéje volt, mert arca kísértetiesen hasonlított az anyjáéhoz, annak szakasztott mása, megismétlődése volt, egyike azoknak a jelenségeknek, amikbe a civilizált ember is beleborzong, ha váratlanul szembekerül velük. Amikor elhalt a motor tébolyult zaja, Vince elindult a lépcsőn, köszönt egy ismeretlen fiatalasszonynak és egy ismerős öregasszonynak, akiről azonban szintén nem tudta hirtelen, kicsoda. Megállapította, hogy az ablakkereteket mind átfestették zöldre, ettől a ház belső képe olyan lett, mint valami virágrács a túlbuzgó kertész keze között. A gangon sokan könyököltek, s míg Vince végigment az ajtajukig vezető úton, alaposan megbámulták, érezte hátában a kíváncsi szemek röntgensugarát. A mama felsikoltott, amikor meglátta, be kellett túszkolni az ajtóból, de végre leült az anyjával szemben, végre otthon volt.

– Aludj egyet, fiacskám – mondta később a mama –, nekem úgyis le kell futnom a boltba, hozok kolbászt a lecsóba.

Hallotta az ismerős ajtócsapódást, a léptek kopogását, az udvar ismerős neszeit. A feje hasogatott, de a divány puha volt, test alá simuló. Tercsi alszik ezen a díványon. Az övé, a régi már nincs meg, mamáék eladták egy ószeresnek. Ócska divány volt, igen, kár lett volna megtartani. Csak rakosgatja az ember ezeket az ócskaságokat... Vince nem jön többet haza, adjuk el a díványát... Kétszáz forintot? de jóember, akkor inkább felhasogatom aprófának! Pedig de jó kis divány volt, istenem. A fejéhez ékalakú pótrész tartozott, azt ő később leszedte, így a divány egyenes lett, csak a deréktájon süppeteg... jó kis kialudt lyuk volt a deréktájon...

Arra ébredt, hogy suttognak körülötte.

– Miért nem keltettetek föl?

– Olyan jól aludtál!

– Jó reggelt, öregem! – a papa azonnal odajött, lenézett rá, és lelkesedésében volt egy jó adag szemrehányás is. – Hazajöttél szunyálni?

Tercsi is otthon volt, de már csak féllábbal. Rálehelte a testvéri csókot Vince arcára és rohant vissza fésülködni. Szép nagy lány lett Tercsi, az ember nem győzi bámulni. Ahányszor újra látja, annyiszor hiszi, hogy most már végérvényesen felnőtt. S lám, megint változott valamit.

Leültek együtt a lecsóhoz.

– Nem sótlan? – tudakolta a mama.

– Ez ott felétek a legjobb bor, mi? – mondta a papa, míg megkóstolta a vörösbort.

– Tercsinek komoly udvarlója van, képzeld – dicsekedett a mama. – Egy orvos! Képzeld csak, egy orvos. Azám.

– Ugyan, mama – mondta Tercsi és óvatosan nyalta a szája sarkát, nehogy tönkretegye arcán a púdert. De azért kitörölgette a paprikás zsírt.

– Miért, tán nem lenne jó egy orvos a családban? Kicsit koros hozzád, nem mondom, de amúgy rendes ember lehet...

– Nem ismeritek? – szólt közbe Vince. A mama fájdalmas arcáról rögtön látta, hogy a kérdés teljesen fölösleges volt. Belevágott hát a saját dolgába, fejesugrással. – Ha orvos nem is, doktor azért lehet még a családban, mama. – Megvárta, míg mindhárman ránéznek, aztán megkönnyebbülve kinyögte: – Hát én, ha minden jól megy. Talán a tavaszra már meglesz. Most adtam be a dolgozatot.

– Doktor! – álmélkodott a mama. – Dehát hogyan? Miféle?

– Tudományos – mondta Tercsi fontoskodva. – Ugye, tudományos, Vince?

– Az, persze.

– Doktor Tóth Vince – mondta a mama hitetlenkedve.

– Miért is ne? – szólt közbe a papa büszkén. – Ha már megvan az egyeteme hozzá! Az én fiam, elvégre.

– És már így is hívnak? – kérdezte a mama.

– Nem, dehogy. Mondom, ha tavasszal megvédem, jövőre talán...

– Olyan sokára!

– Az a nagy adminisztráció mindenhol! – jelentette ki a papa ellentmondást nem tűrve. Bekapta az utolsó falatot és a pohárért nyúlt.

– Jaj, elkések! – mondta Tercsi és felugrott.

– Soha nem segít mosogatni – jegyezte meg a mama és ő is felállt.

– Gyorsan a rádiót! – kiáltotta a papa és áttelepült a karosszékbe. – Talán már meg is kezdődött a meccs!

Ettől kezdve meccset hallgattak, papa mérges kommentárokkal kísérte az eseményeket. A mama kint csörömpölt a konyhában. Eltelt másfél óra. Barokk muzsikát sugárzunk, mondta aztán a bemondónő, s papa lekattintotta a rádiót.

– Lajosék le akarják cserélni a kocsit – jelentette be.

– Tényleg?

– Ez most a nagy családi esemény.

– Igen?

– Lajos azt mondja, ma még megkapja az árát, de egy-két év múlva veszít rajta.

– Áhá.

– Csak az a nagy gond, hogy a család egy percig se maradhat kocsi nélkül, Edit ki se tud mozdulni a gyerekekkel nélküle, márpedig, ha ezt eladja...

– Értem – mondta Vince bágyadtan.

– Ti nem vesztek?

– Nem, nem hiszem...

– Úgy értem, gyűjtöttetek valamennyit?

– Á, egy vasat se.

– Ja, az akkor nem megy... – töprengett papa –, mert én proponáltam Lajosnak, hogy ti átvehetnétek a kocsit, annyira azért még nincs lestrapálva. Neki akkor persze le kellene engedni az árból, veled viszont megállapodhatna, hogy kivárod, amíg...

Aztán bejött a mama, friss süteményt hozott.

– Csak egy kis olcsó tészta, de hamar megvan. Csomagoltam a gyerekeknek is, hátha ők is szeretik. A kis Lajcsikának ez a kedvenc süteménye. Ha látnád...

– Az a kis bitang! – kiáltott fel a papa és felkacagott.

Később bekapcsolták a tévét, kezdődött az esti adás. Vince felállt.

– Már mész? – sopánkodott a mama. – Legalább egyszer megírnád előre, mikor érkezel!

– Ráérsz még a vonatig – mondta a papa is.

– Be akarok nézni Gáborékhoz.

– Gáborékat ki nem hagynád – mondta neheztelően a mama.

Táskáját most már a meleg sütemény, Lajos kisfiának kedvenc süteménye húzta. Villamossal kelt át a városon, s bolyongott a lakótelep egyforma házai között, míg végre megtalálta Gáborékat. A csöngetésre Piri nyitott ajtót, ruhaujja felgyűrve, haja nedves homlokára tapadt.

– Jaj, Vince, hát te vagy! Nem tudtam elképzelni... de gyere gyorsan, a kicsit fürösztjük!

Gábor hangja bömbölt ki a fürdőszobából: ki az?

– A vidéki rokony – mondta idétlenül Vince.

– A marha Tóth! – ordított Gábor a fürdőszobából. – Gyere már, Pircsi, vedd el tőlem ezt a kis átkozottat!

Vincének meg kellett néznie, hogy lubickol a kis átkozott a félarasznyi vízben. Mintha víziállatok lennének az ősei, dicsekedett Gábor, és odanézz, micsoda combok! Vince állt a szűk, forró, párás fürdőszobában, ahol immár a törölköző ráncai között rúgkapált a kövér, vörös kisbaba, arra gondolt, hogy az ő fiai épp ilyenek voltak, s a hátán folyni kezdett a víz. De kitartott, míg Piri végre etetni vitte a gyereket.

Bementek a szobába, ahol Gábor újságolvasásának nyomai hevertek szanaszéjjel, szemüveg, szemüvegtok, hamutartó, öngyújtó, ceruza, kifordított folyóiratok, szét-hullott újságlapok, egy pár papucs. Gábor zokniban szaladgált, poharakat hozott, sört ittak, kapkodva beszélgettek, Gábor friss sérüléseiről mesélt, egy kollegáját szidta különös hévvel, akit Vince nem ismert, Piri néha bekiáltott, olyankor Gábor felugrott és az ajtóból kiabálta vissza a mondat végét. A gyerek teljes mértékben uralta a lakást, hintőporok, pelenkák, kenőcsök, takarók és szalagos fejkötők hevertek, száradtak mindenfelé.

De aztán bejött Piri, lerakta eléjük a kávét, megveregette Vince hátát. Szappanszag lengett a nyomában.

– Mintha fogytál volna, te Tóth – mondta szeretettel. – Mit csinálsz te ott, a világvégén? Hülyére dolgozod magad?

– Tényleg, mi van? – kérdezte Gábor is.

Ők az egyetlenek, gondolta magában Vince, akik néha megkérdik, mi van velem. De választ már ők se várnak.

– Hány cukrot kérsz? – folytatta Piri, s egy apró csiptetővel felragadott egy kockát.

– Egyet – mondta Vince.

– Nagyon helyes – bolondozott Piri. – Így leszel kedves a ház urának! Ő olyan spórolós mostanában! Bizony, még a kockacukrot is számolja!

– Elvonom a falatot kicsiny családom szája elől – mondta Gábor kenetteljesen.

– Nem mondta, hogy kocsira gyűjtünk? – kérdezte Piri.

Az álmos éjszakai villamosban nyúzottképű, batyús-bőröndös emberek ültek. Átutazók. Riadtan pislognak a hangzavarban, míg egyik pályaudvarról a másikra érnek. Vince mindig könnyű táskákkal utazott, s örült, hogy nincs ráírva az arcára, hogy kétségbeesik, ha lekési a vonatot. Sőt, helybelinek érezte magát a bőröndösök között, mint aki merő szórakozásból utazik, s ha meggondolja magát, egész egyszerűen visszafordul. Van hová mennie.

Egy cingár kis ember ült előtte, kétoldalt besüppedt az arca a fogatlanságtól. Fölemelkedett kissé és alázatosan feléje hajolt:

– Nem tetszik tudni, mikor kell leszállni az állomáshoz?

– A harmadik megálló – mondta jóságosan Vince. – Majd szólok, én is ott szállok le.

– Szintén utazni tetszik? – örvendezett a kis ember.

– Igen.

– És hova, merre? – társalgott a süppedtarcú felszabadultan. – De pestinek tetszik lenni?

– Nem – mondta Vince és meg tudta volna ütni a kis embert –, nem vagyok pesti.

Belül üres lett, élettelen, száraz. Elveszítette valószerűségét minden körülötte mozgó és zajló díszlet: a berregő villamos, a süppedtarcú kis ember, a rengeteg, szét-hajigált fénypont az éjszakában, saját bizonytalan lénye is elveszítette körvonalait, formáját, nyersanyagát, csak valami ingatag folt lett a többi, őt körülvevő folt között. S ő, aki azzal a természetességgel kelt hajdan útra, s tette lábát minden falu és város földjére, hogy mindenütt otthon van e hazában, most nem érezte valódinak sem az utat, amin járt, sem az utast, aki ő maga volt.

– Most kell leszállni? – kérdezte a kis ember gyámoltalanul.

– Igen, most – felelte.

Leszálltak mindketten és eltűntek a pályaudvar forgatagában.

Ismét ott volt a füstmarta, húgyköves falak között, a semmihez se hasonlítható morajban, megmerült benne, testére rátapadt a fény tépett pókhálója, beléivódott a fagyos napraforgóolaj-illat, száraz szivacsteste megtelt a jegypénztárak apró sárga torkának s a bőröndökre telepedett asszonyok kurta, vastag lábának látványával, a remegő Diesel-mozdonyok mormolásával, amely mint egy mindent aláfestő, szüntelen muzsika, rezgette a levegőt. A csarnok nedves köveiről felszállt a pára, s a savanyú-bor-szagú söntéspultnál egyforma feketére pácolódott férfiak támaszkodtak. Közéjük állt, megérintette a nyirkos bádogot, beszívta a csobogva ürülő palackok, sebtiben kilöttyintett kupicák, tocsogó mosogatórongyok, fokhagymás vagdalthúsok, szikkadt lángosok, izzadt csaposnők illatkeverékét, s ő is hasonlatossá vált a fekete férfiakhoz, az olajszag-párafüst-motorzúgás-emberi kigőzölgés páclevében alámerülve. A hasonlatosság elsimította friss magányának veszedelmes éleit. Kilépett a hűvös éjszakába, ahol a kocsonyás sárga fénybe zöld varázsszemek villanása és füttyszavak pengéje hasított, a remegőtestű mozdonyok szívdobogása fölerősödve dobolt a fülébe és ritmusuk észrevétlenül eggyé vált saját szívverésének ritmusával. Targoncák dudáltak rá, kikerülték, s mint cipekedő óriáshangyák, serényen továbbsiettek, kosarak, ernyővégek, bőröndsarokvasak, könyökök, kezek, karok, vállak, hasak, mellek és szemek súrolták, ahogy ment az emberek között és vitte ólomsúlyú, üres testét a serény, mozgalmas és sosem változó éjszakai pályaudvaron, s úgy érezte, ez az igazi otthona, ez itt, ez a legörökebb és legátmenetibb világ.

Aztán kihajolt a hűvös éjszakába és nézte az elbillegő fénypontokat, amelyek mögé a táj most elrejtette arcát. Feje különvált a törzsétől, beitta a hűs sötétség itatósa. Mintha nem önmaga lenne többé, érezte az ezer és ezer éjszakai utas magányát is, akik sorstársai ebben az örökös mozgásban és elszakadásban és megérkezésben és elégületlenségben. Felülről látta a nagy fekete golyót, a lágy, szerves anyagú földet, s rajta a tovahaladó vonatok világító vonalkáinak százait.

Egyszer behúzta a fejét, s forró, nagy lökéssel beleáramlott a vére. Eszébe jutott, hogy nem nézte meg otthon a gang vasrácsának mintázatát. Nem végzett hát el semmit, ezt sem.

Amikor a vonat már a zümmögve alvó gabonaföldek és a hangosan lélegző erdők között futott vele, heves vágy fogta el az ágya után, amelynek rugói már átvették teste formáját, a lakása falai után, amelyekben ilyenkor éjjel finoman szuszognak a fűtőcsövek, a legszemélyesebb környezete után, amely ismeri tenyerének tapintását, s szerette volna megérinteni a fiai fejét, mert attól félt, hogy elfelejtette az arcvonásaikat. A megérkezésre vágyott, meg akart érkezni már, hogy silány trófeává aszalódott sárkányfejeitől megszabaduljon, s belevethesse magát a vadonba, bármilyen vadonba, csak igazi legyen.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

IV.

Amennyire tájékozottságom terjed, senki sem próbálkozott annak a külső-belső mozzanatokból összeszövődő folyamatnak az elemzésével, ami megmagyarázná, miként válik valaki festővé, muzsikussá, íróvá, költővé. Maguk az érdekeltek se igen árulnak el többet, mint hogy már kora ifjúságukban érdeklődtek későbbi hivatásuk tárgya iránt. Ebben a könyvemben, egyebek mellett azt nyomozom, hogyan lettem író, a tárgy ez, de végleges, teljesen kielégítő magyarázattal én sem tudok szolgálni. Megelégszem azzal, hogy az áttekinthetetlenül gazdag szövevényből kiragadok néhány tényt, néhány mozzanatot, néhány törvényszerűséget. A tények egy része: adalék egy irodalmi pálya anatómiájához: a másik, a bensőségesebb, mélyebb és megfoghatatlanabb: ember és szülőföld kapcsolata, a mitikus anteuszi érintés, mely nem sejtett erőket ébreszt a lélekben, megindítja a pangó képzeletet, felfokozza az idegek érzékenységét, új tulajdonságokkal gazdagítja az értelmet.

Első regényemet, „A rostá"-t Kolozsvárt írtam huszonhárom éves koromban. A regény témája előzőleg nem foglalkoztatott, a szülőfölddel való találkozás hatására pattant ki, úgyszólván készen, mint Pallasz Athéné Zeusz agyából. Abban a környezetben írtam a regényt, amelybe a gyökereim egész rendszere kapaszkodott, ezek a gyökerek közvetítették a szülőföld életerőit a szereplőkbe, ezek táplálták őket és a cselekményt. A hazai környezet ismerete avatta hitelessé a történetet és benne az egyéni sorsokat.

Megrázott a változás élménye, hiszen ahova most hosszú távollét után visszatértem, nem az a Kolozsvár volt, ahonnan elutaztam volt; magam is változtam időközben, hála a különféle viszontagságoknak és minden bizonnyal ez a kettős változás tett képessé arra, hogy a témát meglássam s a magam kezdetleges módján egy regény cselekményében kifejezzem.

A kétirányú folyamatnak ez az egyik, a nehezebben megközelíthető része. Másfelől – és a külső mozzanat ugyancsak lényeges: – *odahaza* kiadták a regényt, annak ellenére, hogy ismeretlen szerző írta. Pesten hónapszám házalhattam volna vele, elutasítottak volna. Mint ahogy később számos kiadónál próbálkoztam a már megjelent, a magyar sajtóban is pozitíve méltatott regény magyarországi kiadásával – nem akadt vállalkozó.

1930 júniusától 1931 szeptemberéig egyfolytában tizenöt hónapot töltöttem Kolozsvárt. Egyetemi hallgató voltam még, a pécsi egyetem hallgatója, az ötlet, hogy tökéletesítsem gyarló román tudásomat, a professzoromtól származott. Abban az időben a romanisztikát olasz kölcsön-professzor tanította a pesti egyetemen s ezzel a diszciplinával az egész országban nem foglalkozott senki. Tálcán kínálkozott tehát az ötlet, hogy mivel franciául-olaszul nagyjából már tudtam, sorra megtanuljam a többi újlatin nyelvet, és megszerezzem azt a nyelvészeti tudást, amelynek birtokában a műveltségünkben tátongó űrt betölthetem. Az is logikus volt, hogy a tanulásban első a román nyelv legyen.

Életrevaló terv, mely a tisztázatlan pontok következtében mutatkozott a későbbiek folyamán életképtelennek. Én a professzoromtól vártam, hogy útba igazítson, vagyis megmondja, mivel kezdjem a tanulmányokat, milyen természetű anyagot gyűjtsek jövendőbeli romanisztikai disszertációmhoz.

Gazda nélkül számoltam, ő ugyanis semmivel sem volt tájékozottabb a kérdéses területen, mint énmagam. Ha csak egy kicsit konyít a tárgyhoz, csak annyira, hogy a legnyilvánvalóbb, avatatlanok számára is kézenfekvő tippet adja, nevezetesen, hogy román jövevény-szavainkról készítsek disszertációt, semmi sem mentett volna meg a tudományos pályától. Egy időre legalább. Mert annyi bizonyos, hogy végleg nem ragadtam volna meg benne, ha nem is szakítottam volna oly látványosan a nyelvészettel, mint a jegyzeteit máglyára vető Szabó Dezső.

Pécsi professzorom azzal a soványka útravalóval bocsátott el, hogy nézzek körül a szakirodalomban, majd találok megfelelő témát. Átböngésztem vagy átfutottam a pécsi könyvtárakban fellelhető lingvisztikai műveket, de nem találtam témára. Felteszem azért, mert hiányoztak az alapismereteim.

Mindenesetre útrakeltem, némi izgalommal, hogy mi vár rám Bukarestben vagy Jasiban; még nem döntöttem afelől, hogy a két város közül melyiknek az egyetemére iratkozom be. Ami a disszertáció témáját illeti, reméltem, hogy a probléma a helyszínen megoldódik.

Derűs nyári napon érkeztem Kolozsvárra, Katusnál, szemorvos nagynénémnél szálltam meg, aztán elindultam körülnézni a városban.

Közbevetőleg megjegyzem, hogy a benyomásaimról amúgy foghegyről emlékeztem meg „Tegnap" című könyvemben. Egyetlen mentségem, hogy a „Tegnap" megírásában más cél ösztönzött. Két mondatot idézek a méltatlan és szánandón sovány beszámolóból: – „erre a kolozsvári évre mindig úgy emlékeztem vissza, mint életemnek benyomásokban egyik leggazdagabb korszakára, de emlékeim . . . halottan szunnyadoztak bennem." A szunnyadozó emlékek egy része néhány évvel ezután Nagyváradon éledt föl tetszhalálából, Bélteky Laci albérleti szobájában. Vele Kolozsvárt ismerkedtem meg, 1930-ban, vagyis életemnek e fordulóján. Este felidéztük a közös élményeket és ekkor emlékeimnek „ez az egységes tömbje . . . megrepedezett és szétaprózódott napokra, órákra".

Most már bizonyos lehetek ítéletemben: – a későbbiek folyamán nem hogy elértem volna, de meg sem közelítettem az életnek Kolozsvárt tapasztalt teljességét és intenzitását. Aki számba veszi a múlt eseményeit, élete valamelyik szakában föltétlenül megtalálja a boldogságot. Ez a fogalom érzelmes, amellett nagyon tág, pontosabban arról van szó, hogy ez vagy az az év könyvelői kifejezéssel: „nyereséggel zárult", vagyis a bevétel meghaladta a kiadásokat, ha mennyiségben talán nem is, értékben föltétlenül.

Így találtam meg negyven évvel az események után az odahaza töltött másfél esztendőben a javát annak, amivel átmeneti földi tartózkodásom folyamán gazdagodhattam. Sem azelőtt, sem azután nem éltem ennyire a magam életét, még hozzá ilyen hosszan. Minden gondolatomban, minden érzésemben, minden érzékemben, minden törekvésemben *én* tapasztaltam, *én* nyilatkoztam meg. Viszont ma is kísérteties pontossággal emlékszem elégedetlenségemre, kielégületlenségemre. Ma csúcsnak látom ezt a másfél évet. Amikor rajta álltam, úgy éreztem, alig-alig emelkedik ki a lapályból. Mindez egyébként természetes, a távlat megváltozott, az út vége felől tekintve más a táj, mint a közepéről nézve.

A következőkben megpróbálok életre kelteni néhány „órát" és „napot" a „megrepedezett" múltból.

Ítéletemet nem a megszépítő messziség befolyásolja, vagyis nem az emlékezetemben szépült meg az a tizenöt Kolozsvárt töltött hónap. Alig érkeztem vissza Pestre, máris Kolozsvárra vágytam. A távlat még hiányzott, de a veszteséget, amint a Kolozsvárt maradt, Kováts Jóskához intézett leveleimből kiragadott részletek tanúsítják, nagyon is átéreztem.

„Kimondhatatlanul vágyakozom vissza Kolozsvárra . . ."

„Fantasztikusan lehangoló ez a város (Pécs). A Kolozsvárt sikerrel eltemetett spleenem föltámadt . . ."

„Írj sok mindent össze. Minden érdekel. Legalább így jusson nekem valami Kolozsvárból. Másként úgysem juthat semmi. Olyan vagyok, mint egy öreg citrom."

A levél utolsó sora:

„Pestre írj, mert innen puccolok."

Pestről:

„A refrén az: szeretnék visszamenni . . . Szörnyen rossz bőrben vagyok, fogyok, hull a hajam, minden régi ismerősöm megkérdi, mi bánt. Én végeredményben nem tudok mit válaszolni, mert hát beteg nem vagyok. Csak Kolozsvárra szeretnék visszamenni és el innen! Minél hamarabb!"

„Tíz napja kóválygok ebben a büdös és poros kapitálisban és vágyódom Kolozsvár után."

Ismét Pécsről:

„A kolozsvári ÉLET után, olyan irtózatos hatással van rám az itteni döglődés, hogy azt hiszem, sikerülne művészetté káromolni . . . Csupa sötétség, csupa önfertőzés, csupa rettenetes súly az embereken . . ."

Nem utólagos változtatás a csupa nagybetűvel írott ÉLET, hanem Ady hatása. Azt, hogy az életet nem eltölteni, elvegetálni, elpipázni, hanem élni kell, ő tanította egyedül a magyar irodalomban. Ő oltotta belénk a szomjúságot, az élményéhséget. Hogyne vágytam volna vissza, huszonötévesen, nyakig a disszertációban és a doktorátusra való előkészületek közben! Pécsről Pestre, Pestről Pécsre menekültem, mindenhol sivárság.

Abban, hogy ez így történt, magam is közreműködtem. 1928-ban érkeztem Pécsre, s onnan 1930 júniusában utaztam Kolozsvárra. Pécs csakugyan halott város volt ebben az időben, az egyetemet nemrég telepítették oda, a bányászokat, a sertéskereskedőket stb. úgy-ahogy kiszolgálta a helyi vendéglátóipar, arra azonban, hogy a diákok igényeit miként elégítsék ki, csak 1934–35-ben eszméltek rá a vállalkozók. Odáig az egyetemi hallgatók idegenekként tengtek-lengtek a városban, mindamellett – számos kollégám példája bizonyítja – megvolt a módja annak, hogy a városban gyökértelen diák mégis beilleszkedjék a környezetbe. Nem úgy, mint Pesten. Számtalanszor megismétlődő tapasztalataimból leszűrhettem volna a következtetést, hogy ott pénz és megfelelő ruhák híján, más talán, de én semmiképpen nem juthatok semmi olyasminek a közelébe, amire vágytam.

A helyváltoztatást megkönnyítette, a helyzetemet viszont rossz irányban befolyásolta, hogy féláron utazhattam. Valahányszor elragadott az érzés, hogy üresen múlik el a fiatalságom, örömtelenül telnek a napok, összecsomagoltam s rohantam az állomásra, hogy Pécs helyett Pesten találjak vigaszra vagy fordítva. Ha nem kapkodom ilyen hisztériásan, viszonylag kellemesen tölthettem volna „gyarmati szolgálatomat" Pécsett, nevezetesen az első három évet.

Mert miután hazatértem Kolozsvárról, 1931 szeptemberében, bármennyire vágyakoztam vissza szülővárosomba, féllábbal már Pesten éltem, ismerkedtem, hol itt, hol meg amott kapaszkodtam meg, s ha nem is éreztem fejedelmien magam, többé nem pocsékoltam meddőn erőimet. A kolozsvári másfél év alatt megváltoztattam az életvitelemet, hogy miként, a maga helyén elmondom.

Szóval megfürödtem, átöltöztem és azzal a félénk reménykedéssel és elfogódottsággal indultam első sétámra Kolozsvár főterén, amit emigráns sorsom oltott belém. Kellemes benyomásokra szomjaztam, a gyakorlat azonban elbátortalanított, nem hittem a sikerben, eleve védekeztem a csalódástól. Ez a feszélyezettség azonban pillanatok alatt feloldódott, az idegen város megaláztatásai helyett minden jel arra figyelmeztetett, hogy haza érkeztem, itthon vagyok, saját környezetemben, sajátos közegemben. Minden húsz lépésre ismerős arc. A személyes ismerős megállít:

– Hogy vagy? Rég nem láttalak.

– Hogy van, lelkem? Miért látjuk olyan ritkán?

Egy lány, akit annak idején nem kértem fel a diákbálon, s még mindig nem felejtette el a mellőzést, hideg jónapottal köszön s nem áll meg, bár láthatta, hogy szívesen beszélnék vele.

– Jó napot – sugárzik rám egy másik lány tekintete. – Látogasson meg bennünket.

– Föltétlenül, kezét csókolom.

Mások nem állítanak meg, nem üdvözölnek, de tudomásul veszik jelenlétemet, csakúgy mint én az övékét, amolyan kisvárosi félszegséggel: – nem mutattak be egymásnak, hivatalosan tehát nem vagyunk ismerősök. Egyikünk sem merészel arra gondolni, hogy az árkot átugorja.

Betérek a főtéri patikába, Bíró Feri széles mosollyal fogad, a szokásos kérdések, mikor érkeztem, meddig maradok, hogy haladnak a tanulmányaim. Odakint a járókelők közül néha valaki benéz és észrevesz a kirakat üvegén keresztül, X tanár úr, vagy Y, apám régi barátja, végül Somodi bácsi a KAC edzője. Int, hogy menjek ki, beszélni akar velem. Azzal búcsúzunk, hogy a KAC pályára mindenképpen kimegyek trenirozni.

– Nem ismered? – ragadom meg Bíró Feri karját.

Odakint magas, telt nő vonul el, kívánatos és megközelíthetetlen egyszerre. Az is – legyint Bíró Feri, ez és ez a férje, ez és ez a barátja.

– Hajh pedig . . . sóhajt és én vele sóhajtok.

Énmagam sokat változtam, a mindig más és más környezetben vívott beilleszkedési gyötrelmek nemcsak elkeserítettek, de sok minden iránt fogékonyabbá tettek, mint amilyen azelőtt voltam. Változott azonban a környezet is.

Az a helyzetkép, amelyet a „Tegnap"-ban, meg a „Szabadság"-ban festettem Kolozsvárról, szülővárosomat a háborút közvetlenül követő évek dermedtségében ábrázolta. Időközben Kolozsvár kiheverte a háború okozta vérveszteséget, magához tért, erői kibontakoztak, ekkor volt virágjában az erdélyi magyar irodalom, a román operában és a magyar színházban egymást követték a kitűnőnél kitűnőbb előadások. Az Erdélyi Helikon színvonalban a Nyugattal vetekedett, számos magyar és román író mindkét folyóiratba dolgozott, Emil Isac a költő, például. Román és magyar részről egyformán sokan munkálkodtak a két nép szellemi közeledésének előmozdításán, Chineziu tanár úr, többek közt.

Tetemesen hozzájárultak a város élénkítéséhez a románok. Nem az erdélyiek, ők nagyjából ugyanazt az életstílust követték, mint a magyarok, hanem az ókirályságból ide áramlott, könnyed, kedélyes, hangos, latinos vérmérsékletű románok, akik pompásan érezték magukat Kolozsvárt, mert egészen másra készültek föl, mint ami fogadta őket. A Székelyföld népességének a fölöslege jóformán teljes egészében a Kárpátokon túlra áramlott, Bukarestben rengeteg magyar cseléd, szobalány, szakácsnő, pincér, kocsis szolgált, ugyancsak rengeteg kisiparos dolgozott és sajnos, a prostituáltak nem csekély hányadát ugyancsak a székelyek szolgáltatták. Ilyen tapasztalatok után joggal lepődtek meg a környezeten, amibe kicsorduló életkedvvel illeszkedtek bele.

Még néhány nap nézelődés, csámborgás, lötyögés, majd az életem visszakanyarodott abba a mederbe, amelyben a málnási holt nyár előtt folydogált. Mintha valami láthatatlan, de mindenható kéz megragadta volna 1924 júniusát és összeforrasztotta volna 1930 júniusával. A közben elporladt hat esztendő szinte nyomtalanul eltűnt.

Kányamált kezdődött a folyamat. Ez a négy holdnyi kis birtok Kolozsvár és Szászfenes határában fekszik, kilátással a Szamos holtága és a távolabb meg-megcsillanó élő ág közötti, akkor még rezervátumszerűen vadul burjánzó, gyönyörű rétre. Amolyan családi kegyhely volt Kányamál, aki közülünk megfordult Kolozsvárt, úgyszólván kötelességének tartotta ellátogatni oda. Mi sem természtesebb, hogy Katussal találkozót beszéltem meg Kányamálba, ő már pénteken ott aludt, én szombaton indultam.

Kányamált, annak idején, amikor felderítetlen okokból száműzte magát az emberi közösségből, apai nagyapám testvére, Lajos bácsi vásárolta. Ő építtetett rá szobakonyhás parasztházat, méhest, ő állíttatott asztalt az óriási hársfa alá. Zsuzsika néni személyében parasztlányt vett feleségül.

Zömök, izmos, feltűnően széles vállú ember volt Lajos bácsi, torzonborz vörös szakállával úgy festett a vad környezetben, mint valami Robinson, aki maga vívja harcát az elemekkel. Most már elnyelte a civilizáció Kányamál környékét, de amikor oda költözött, az is megesett, hogy a méhes vagy a ház ablakából farkasra-rókára lőtt. Arról nem számolt be a családi krónika, hogy mi űzte el a postáról, ahol hivatalnokoskodott, bizonyos viszont az, hogy ő sem volt éplelkű ember, mint ahogy egyetlen Grandpierre sem, akit ismertem.

Megmaradt barátait és el nem mart rokonait szívesen látta e regényes helyen, flekken-sütésre vagy szalonna-sütésre. Az összejöveteleken olykor durva tréfákat eszeltek ki. Legharsányabban a következő csínyen mulattak: – valaki megragadta a házőrző kutyát a nyakánál, másvalaki bekente a fenekét terpentinnel. A háztól a Szamosig kanyargós ösvény vezetett, ezen rohant le a kutya, iszonyú vonítások közepette, mégpedig úgy hogy miközben sajgó fenekét az ösvényhez dörzsölte, két mellső lábával futott, a hátsókkal éppen csak segített. Mivel az ösvény csigavonalat írt le, a vonító kutya több ízben eltűnt a közönség szeme elől, hogy aztán ismét felbukkanjon, ugyanabban a kacagtató testtartásban.

Kányamál, Lajos bácsi, majd Zsuzsika néni halála után apámra, végül nagynénémre, Katusra szállt; ő mint egyben-másban gyakorlati ember, néhány átalakítást eszközölt, például a méhes fölé magas lábakon álló házfélét építtetett, amelynek közbül elfelezett padlásrészén ágyakat állított föl, egyik felől a férfiak aludtak, a másik részen a nők. Közlekedés létrán. Földszintnek megmaradt a régi méhes, míg élt, Zsuzsika néni nyári alvóhelye.

A Főtéren felszálltam a rozoga autóbuszra, a végállomástól gyalog mentem, jobbról magam mögött hagytam először a mészégetőt, majd a Burgya féle vendéglőt, aztán betértem a kányamáli házhoz vezető útra.

Katust társaságban találtam, fiatalok között, ómaga varrottast készített, amolyan praxomán volt, aki minden percet kihasznált, nagy, éberen figyelő szemével felnézett a munkájából, üdvözletemet barátságos félmosollyal fogadta.

Körülötte a társaság négy lányból és két korombeli, ismerős fiatalemberből állt. Katus jelenléte ugyan tompította egy kissé a hangulatot, de a jókedv szemlátomást feszegette mind a hat fiatalt s miután Katus lement a veteményesbe kertészkedni, a vidámság gátlás nélkül robbant ki belőlünk, hosszan csengő, harsány kacagásban.

Elfogult ostobaságnak hangzik, sőt valószínűtlennek, de a pécsi diáktársaságokban sohasem áradt ilyen bőven, ilyen ösztönösen, ilyen tisztán a jókedv. Fiatalok voltunk, sokszor kacagtunk, hogyne kacagtunk volna, de nem ilyen duzzadó, ilyen önfeledt életörömmel, hanem egy kissé nyomottan, savanykásan, kesernyésen, vagy más hiba híján, erőltetetten. A kacagásukban is hazataláltam. Amellett már az első pillanatban észrevettem, hogy mindkét gazdátlan lánynak tetszem.

Ők is tetszettek, a döntő mozzanat azonban nem az volt a tetszésemben, hogy a két lány fiatal, csinos, gusztusos, sokkal inkább az, hogy tetszettem nekik, tehát nem a nő-élmény, hanem a siker-élmény, amelyben az elmúlt évek során egyáltalán nem dúskáltam.

A fiatal testek úgy választják ki magukból a villamosságot, mint a virágok az illatot, a levegő megtelt ezzel a nagyszerű elektromossággal, mely a szükséghez képest váltakozó hullámhosszakon közelítette meg célját. Mire belemelegedtünk a játékba, körös-körül megzizzentek a lombok: megeredt az eső.

A méhes fölé épített cölöpház padlására menekültünk előle. A két pár félre vonult az egyik az egyik, a másik a másik sarokba, ők hátul, én a két lánnyal elől, azzal elkezdődött a küzdelem a két lány között értem, az én meghódításomra, siker ölelt körül mindenfelől, azt élveztem minden szemvillanásban, minden mosolygásban, minden kacér, magakellető mozdulatban. Az izzó légkör megrészegített.

Egyetlen közös vonás: a fiatalságuk, egyébként P. Piri és M. Juci más-más nőtípust testesített meg. A húsos, szőke Piri fiatalsága ellenére érett nőnek hatott; a sokkalta szebb, érdekesebb, okosabb, fogékonyabb, szellemesebb Juciból viszont épp a nőiesség, az erotika hiányzott. Ha választhattam volna, Pirit választom, mint ahogy megkíséreltem, Juci azonban olyan káprázatos ügyességet, olyan megsemmisítő fölényt tanúsított a párválasztási küzdelemben, hogy másról, mint az ő akaratának az érvényesítéséről, szó sem lehetett! Ott a cölöpház padlásán kétségkívül ő győzött, én pedig elfogadtam a győzelmét és látszólag meghódoltam. Valójában belementem egy kapcsolatba, melytől nem vártam és nem is várhattam semmit, következésképpen folytatni sem kívántam. Gátlástalanul és felelőtlenül engedtem Juci kezdeményezésének.

Ma tudom, hogy ez így van, a kányamáli méhes padlásán viszont és később Juciéknál, a cukrászdákban, vagy találkozhattunk bárhol, eszembe sem jutott gondolkozni, latolgatni, átadtam magam a jelennek, a pillanat varázsának.

Csak a szereplők és a színhelyek változtak, egyébként ugyanazt az életet éltem, mint tizenhétéves koromban, a málnási holt nyarat megelőző időszak-

ban. Akkor H. Ilussal flörtöltem, most M. Juci vette át Ilus helyét, egyébként mi sem változott, ez a szerelem a lényegét tekintve részlethű másolata volt a régebbinek, mint ahogy a mostani zsúrok is ugyanúgy zajlottak le, mint gimnazista korom zsúrjai.

Valamikor nyár végén, ősz elején, megmozdult bennem az író. Felteszem, hogy a sikerek ösztönzésére. A harmincas évek elején nem találkoztam sem pedagógiai, sem lélektani munkákban a ma már közkeletű siker-élmény igen hasznos fogalmával, lelkiállapotomat ennek híján nem ítéltem meg olyan tudatosan, mintha ismereteim körében ez a fogalom is szerepel. A siker hiányát viszont állandó jelleggel éreztem, mint valami rámnehezedő terhet – ha ugyan nem képzavar a hiányt teherként említeni. Az újabb és újabb kudarcok után egyre sürgetőbben vágytam valami eredményre és úgy segítettem magamon, mint körülöttem mindenki más: – nagyítással, tudatos hazugsággal és ami annál ezerszerte veszedelmesebb és károsabb: a hazugságok öncsalásnak nevezett változatával.

Odahaza nálunk mindenki hazudott, az apám, a húgom, az öcsém, a nagyanyám, Katus néném, még édesanyám is. Csakhogy ő másként, mint a többiek, vagyis sohasem a maga javára, ő kit-kit megerősített a maga mítoszában, apámat abban, hogy hiányzó érdemeiért is tisztelte. Hazudott abban, hogy minket a gyerekeit, majd az unokáit, értékünkön felül becsült és a hibáinkat elnézően ítélte meg. Feltétel nélküli szeretetéért sok szenvedéssel kellett fizetnie. Valószínűtlen jóhiszeműségében azonban holtáig nem gyanította, honnan érte a csapás, mely életerejét megtörte.

A hazugság közegében éltünk mindannyian. Ez a légkör azóta sem oszlott el, mint ahogy semmi sem múlik el nyomtalanul, ami beleivódott egy kultúrába, meggyökeresedett benne, hiába változtat irányt a történelem, hiába követ fordulat fordulatot. Mivel másutt visszatérek a témára, ezúttal csak egy felületes és mulatságos anekdotával jelzem, hogy a hazugság légköre máig sem szívódott fel, ma is úgy vesz körül mindannyiunkat, mint a levegő. A kitűnő török költőt, Nazim Hikmetet végig kalauzolták a fél országon és megmutattak neki mindent, amit hazánkban látni érdemes. Valahányszor egy-egy történelmi nevezetességű helyhez értek, a kísérők közül mindig akadt valaki, aki elmagyarázta, hogy itt meg itt alaposan megvertük a törököket.

Nazim Hikmet végül megsokallotta a tömérdek magyar győzelmet s enyhe gúnnyal megkérdezte, ha mindenhol mi győztünk, akkor hogy az isten csodájában tarthatott a török hódoltság több mint másfél századig?

Történelmünk csakúgy hemzseg az ilyenszerű hazugságoktól, ez egyébként máshol sincs másként. Hiszen a történelmi események kendőzése a nemzeti öntudat legfőbb tápláléka. A történelmi hazugságok sok esetben nemcsak megbocsáthatók, hanem hasznosak, mert erősítik az egyén önbizalmát s ezzel alkalmasabbá teszik a cselekvésre.

Annál károsabbak az irodalmi, az irodalomtörténeti hazugságok. Az „ügyeletes zsenik" rendszere például, amely a Rákosi korszakban tombolt. Ez egyfelől az irodalmi ízlés szisztématikus rontása, másfelől buzdítás a versfaragóknak. Mert ha egy harmincketted tehetséget költővé koszorúznak, ez nemcsak azzal a következménnyel jár, hogy egy sereg klapancia-gyáros önbizalma megszilárdul, méghozzá teljes joggal, hanem – mint a gyakorlat tanúsítja – azzal is, hogy a szerkesztők egyre alacsonyabbra helyezik a mércét.

Legnagyobb pusztítást azok az irodalomtörténeti hazugságok végzik, amelyek – csak a realista ihletésű prózáról beszélek – az emberi eszményt kereső

olvasót zavarják meg emberismeretében és rossz útra vezetik saját maga és mások megítélésében. Vagyis önismeret helyett öncsalásra s ezzel közvetve mások becsapására nevelik. A témát érintettem az „Utazás a valóság körül" című esszémben.

A hazugság, mint meghatározó környezet, éreztette hatását a stílusomon is. Nemcsak verseket írtam ebben az időben, hanem azon igyekeztem, nem csekély verejtékezés közepette, hogy prózám lehetőleg minél „poétikusabb" legyen. Ezzel a prózával – ami a hazugságoknak fentebb ismertetett rendjébe tartozik – takargattam az élményhiányt, a tématlanságot –, vagyis a semmit azáltal próbáltam irodalommá magasztosítani, hogy körüllocsoltam poétikus jelzőkkel.

Annak idején, amikor ráeszméltem „költőinek" vélt stílusom milyen hazug és hamis, eltévelyedésemnek minden bizonyítékát megsemmisítettem. Az utolsó hullám azonban kivetett a partra egy levelet, tizenkilenc éves koromban írtam Balázs János barátomnak Épinalból Kolozsvárra, abból való a következő idézet:

„Mindaz, amit otthon szereztem, irtózatosan kimélyült bennem, látom az egész végzetet magamban: a szemlélődés kiszélesülését, azt, hogy a hangban a csendet, a csendben a hangot, a kezdetben a távoli véget látom, azt, hogy messze, messze látok, s azért nem elégít ki semmi, s azért keresek valamit, ami még nem pusztult el ember szeme előtt, úgy, hogy én is megtudhassam, hogy egyszer titok legyen nekem a halál . . ."

Ebben a megfogalmazásban az is hamisan hangzik, aminek az igazságáról máig meg vagyok győződve. Mert hiszen arra célzok, hogy az otthoni élet nyomasztó gyakorlatiatlansága és reménytelensége elől menekültem Épinalba. Ami úgy is volt, csakhogy ez a szöveg avatatlannak az égvilágon semmit nem mond. A többi mondat nyögveszaró költőieskedése elborzasztó, a „csend a hangban", „a halál titka" stb. tartalmatlan hazugságok, az pedig, hogy messze látok, nagyon is tartalmas hazugság, hiszen rövidlátásomnak rengeteg jelét adtam.

Ez a stílusvilág azonos „költészetem" stílusvilágával, azaz következetes voltam: prózában is ugyanazt a gyakorlatot követtem, mint versírásban. Ebben a stílusban írtam „Barlang-lakók" című novellámat, melyet beküldtem a Nyugat pályázatára. Kováts Jóska elolvasta és ma sem értem, miért – de jónak ítélte. Később, 1925 december másodikán ezt jegyezte be naplójába: – „Budapesten megvettem a Nyugatot. Hallgattam és elsápadtam. Éreztem, hogy ismét kezdem szeretni E-t, de nem látogatom meg, mert olyannak hittem, mint aki beteg és fáj a látásom." A Nyugatnak ez a száma közölte, hogy a díjnyertes novella Németh László „Horváthné meghal" című novellája. Az én nevemet meg sem említették. Jóska azt hitte, hogy a kudarc letört és tapintatból nem látogatott meg.

Egyszóval rúgdalózni kezdett bennem az író, ki akarta használni a lehetőséget, hogy annyi meddő várakozás után megnyilatkozhasson. Konfliktusba keveredtem tehát; vagy a regény vagy a bukaresti utazás.

Megvallom, az a nyilvánvaló gondolat, hogy no most végre itt az alkalom a Málnáson elvesztegetett nyár mulasztásainak pótlására, egészen a mai napig – 1971. augusztus 4-ig – meg sem fordult a fejemben. Ebben természetesen logika és logikátlanság egyformán van, tizenhét éves koromban az érettségi sikere kedvéért akartam románul tanulni. Most más volt a helyzet, ahhoz, hogy tudós legyek, ráértem nyelveket tanulni, semmi nem sürgetett.

Áthidaló megoldást eszeltem ki, Kolozsvárt maradtam, viszont szívósan tanultam románul, ugyanazt a módszert követtem, mint Franciaországban, Olaszországban, vettem egy regényt, kiszótároztam s naponkint megtanultam ötven szót, vasárnap pedig elismételtem a heti adagot. Rövid idő alatt nemcsak gazdag szókincset kapartam össze, de mivel a regényt többször fennhangon is elolvastam, megragadt a fejemben egy sereg nyelvtani fordulat. Természetesen tudtam, hogy ilyen úton igazi nyelvtudásra, legalábbis én, nem tehetek szert. Barátaim viszont, akik látták, mi minden belefér a napi programomba, s hogy milyen következetesen tartok ki egy sereg tevékenység mellett, félig gúnyosan, félig tisztelettel, „módszeres embernek" kezdtek nevezni.

– No, mit szólsz ehhez, te módszeres ember? – kérdezte Bélteky Laci, ízes bihari magyarsággal és jóízűn felkacagott.

Kacagásába az elismerés mellett egy csipetnyi gúny keveredett.

Azelőtt is iparkodtam a tennivalókba valamilyen rendet vinni, egyszer a beszédtéma hiánya késztetett erre, sovánka mondanivalómat úgy osztottam be, hogy miközben a hivatalból hazakísértem diákkori szerelmemet, minden útszakaszra jusson néhány mondat. Máskor az érettségi megkövetelte tanulmányok kényszerítettek ésszerű gazdálkodásra erőimmel és időmmel.

Pécsett meg eleinte Pesten program nélkül lézengtem, azaz nem csináltam semmit, következésképpen nem értem rá semmire. Minthogy a semmit beosztani, csoportosítani, elrendezni, nyilvántartásba venni nem lehet, napról napra feladtam valamit, a teniszt, az atlétikát, a sétát, a kirándulást. Ezzel szemben Kolozsvárt napról napra dúsítottam a napirenden: – társaságba jártam, nyelvet tanultam, írtam, rendszeresen atletizáltam, viszonyaim voltak, ugyanakkor a „tiszta" szerelemnek is áldoztam, kirándulásokon vettem részt, megfordultam a kávéházi, kocsmai törzsasztaloknál. Szinte valószínűtlen mértékben gyarapodtam eredményekben, élményekben, tapasztalatokban, célokban, reményekben. Egyetlen kolozsvári hónap alatt többet takarítottam be, mint egy Pécsett töltött teljes évben. Mert a semmi, a programtalanság elnyeli az egyént, megsemmisíti reményeit, elsikkasztja céljait.

Kolozsvárt az időm megtelt tartalommal, ott teljesedtek ki képességeim, ott nyilvánultam meg legtöbbféleképpen. Maga a tartalom, vagyis a tevékenység sokrétűsége kényszerített módszerességre. Mihelyt az élet ad valamit – és legtöbbet a szülőföld ad – paradox módon az idő medre kiszélesedik, több fér belé, mint azelőtt, a napok hónapokká, a hónapok évekké dagadnak. Ahol nemrég vékony erecske folydogált, elfulladva míg egyik kőtől a másikig ért, most egy folyó hatalmas víztömege hömpölygött. Az élet kiterjedésével törvényszerűen együttjár az idő kiterjedése.

Készségemet a szerkesztésre nyilván a mindennapi gyakorlatban alkalmazott módszerességből szereztem. Amint majd a továbbiakból kiviláglik, első regényemet a szerkezet mentette meg. 1930 őszére már elkészült néhány fejezet a regényből. Íme a kezdő sorok:

„A verandára besütött a nap, 1925 június huszonkettedikén. Három hársszéket, egy asztalt, egy csomó cigarettacsutakot és Szabó bíró úr kopasz fejét világította meg.

A bíró izgatottan járkált le s fel. Tar koponyája mellől riadtan integetett két csupasz füle. Pocakja szerényen lapult meg nadrágja alatt. Barázdás homloka tövében nyugtalanul forogtak barna szemei. Hol ide lesett, hol oda. Sehol se látott semmi különöset.

Egy órakor kivágódott a kapu... Néhány udvariatlan kifejezés röppent

fel a teremtő ellen. A veranda üveges ajtója megvacogott s megjelent Szabó Laci. Izzadtan és sápadtan. Az ajtó éleset csörrent utána. Köszönés nélkül leült és maga elé bámult a padlóra . . .

Apja megállt előtte. Kezében égő cigaretta. Homloka csupa ránc. Várakozás az arcán. Szemei szinte kiugrottak az izgalomtól.

A csend megfeszült közöttük. A fiú nézte a padlót. Az apa nézte a fiút."

Az első változatban nem ilyen egyszerű, tárgyilagos mondatokkal kezdtem a regényt, hanem a Balázs Jánoshoz írott levél költőiségével. Megvan a története, miként jutottam onnan idáig, mint ahogy annak is, hogy a már elhárult akadályok után milyen más akadályoknak kellett eltakarodniok az útból, hogy képes legyek megírni a regényt. Noha úgy tartom, hogy a két világháború közötti korszakban leghívebben „A rosta" ábrázolja az erdélyi magyarság életének egy töredékét, mégis tisztában vagyok azzal, hogy maga a mű nem jelentős, nem érdemes ilyen hosszan foglalkozni vele. Egyébként nem annyira a regénnyel foglalkozom, inkább azzal, mi mindennek kell összejátszania ahhoz, hogy egy írójelölt megírhassa első regényét. A téma tehát az a teljességében felderíthetetlen folyamat, ahogy valaki íróvá lesz.

Már amennyire.

(Foiytatjuk.)

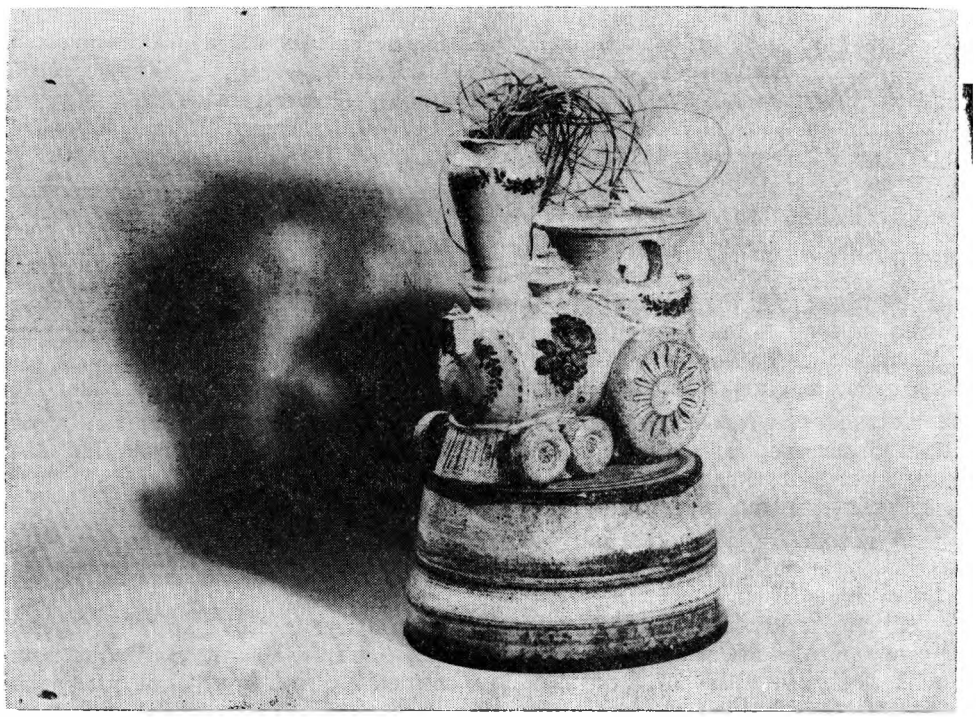

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Fehér pille

Mikor a tavasz nyárba tért,
és égzengés közt megjelent
sippal, dobbal, galagonya-holddal,
ezer harsány pipacs ragyogta,
a patak ezüst szikrái zengték,
hogy ez a fülledt-fojtó kábulat,
ez az ájulásos dallam
ez már a nyár
kaszálóiról száll,
kósáló árva-madár-lelkem
teli volt akkor ijedelemmel,
hogy milyen pillét látok először?

Újjongtam, hogyha pirosat,
piros a szerelem hozója,
a fekete gyászt jelentett,
a sárga-szín betegséget.
Életet, sorsot, világot
így ítéltem meg,
ilyen véletlenből.
Még ma is riadtan
révedek arra a pillanatra,
mikor fehér pille röppent felém,
mely a halálomat jelenti.
Oly vészesen szállt át
a rét zöld tengerén,
kitéptem volna szárnyát,
hogy elhessegessem,
messze űzzem.

Babona, babona, balgaság!
Ma már tudom:
színektől szebb a föld,
zöldebb a zöld,
kékebb az ég
kék
tengere,
nem ijeszt meg a szín,
arcizmaim
se rándulnak meg,
a rettenet
csak az,

ha tavasz,
nyár
nem trombitál már,
és őszt, telet
sem lelek
többé,
az a volt-nincs lepke öl
örökké.

Számvetés

Oly fogyhatatlan volt hitem,
mint a kút vize, vagy az ég
csillaga csöndes éjszakán,
nem csuktam semmit, szabadon
ki-bejárt hozzám, aki jött:
ifjúság, öröm, kandi hold,
hiába huhogott bagoly
ablakom alatt éjszaka,
nem féltem, sírtam, ó minek,
kacérkodtam és mondtam is,
éveim mit számolom én?

Most számolatlan úgy fogy el,
úgy fogy el vakmerő hitem,
mint újjaim közt gyors folyó,
sodor, sodor a végtelen,
hiába minden: láz, remény,
remegés, nincsen menedék,
hiába egyre fogy a dal,
dadogó lesz a füttyös ajk,
csupán a bú, a fájdalom
az tölti meg szívem vadul,
vérembe az hord mérgeket.

Kaszák alatt

Nagy láng-kaszák összeperzseltek,
kifosztva állnak már a kertek,
ami marad a szélbe szállva
dolgom hírét viszik a nyárba.

Tihanyi levél

Illyés Gyulának

Már a mólónál mondták hol laksz,
de a kedves arc
nem fogadott,
az ablakod
egyik szárnya
félig tárva
volt,
nem tudom,
a hold
izgatott-e,
vagy más baja volt
szívednek
mikor útrakeltél?
most itt állok
e kedves szigetnek
meredélyén,
távoli lényed közelét
szimatolom,
a patkóvas az ajtón
húnos,
mondom sóhajtón,
ha itt volnál, kérdenéd,
mi bajom?
vágtázik velem a vég,
a százhuszas pulzus,
tán több is,
hiába szép
a kék víz, ég,
az öböl
alig tündököl,
mert láz öl,
láz, meg alázat,
ahogy a jobbágy-házak
gubbasztanak
a nagy torony alatt,
versíró zugaidat
megsimogatom,
egy kapás mondja:
nem vagy itt,
furcsán hangzik
mert mégis néztük egymást,
a közös időt-sorsot, miegymást,
a némán hunyorgó szemek
egymásba ölelkeznek, –
hát így van ez, barátom,
belátom,
furcsa,
házadnak nincsen kulcsa,
itt vagy,
mégse vagy itthon,
de nem tünödöm a titkon,
mehetünk tovább,
még Lőrinc kihűlt otthonát
simogatom meg,
aztán az autó berreg,
ludak röppennek szét,
s a szép álom-vidék
eltűnik,
majd újra, meg újra
feltűnik egy zugba
Csokonai ligete,
Lilla, hideg e
holt takaró itt,
padon a lomb-takaró,
hahó, hahó . . .
persze
a kicsi regélő lány verse
szíven ver,
amíg a tenger
ez a szép japáni kép
előttem foszlik szét
lila körökbe
törve
az alkonyi ködbe.

Mindig énekelnek

Eltakarítják a vihar roncsait,
emlékedet is eltelejtik,
más lesz a táj abrosza
és hiányoddal a világ.

De azért zúg a fa,
cseng a szökőkút vize,
eltaposhatatlan a szerelem,
s mindig énekelnek a madarak.

Mályvák

A kert mályvái köszöntenek,
idézik azt a napot
mikor az asszonyi lét ösvényén
útnak indultál.
S azóta is
a szebb napok sugarában
az vagy,
mályva te is,
ahogy elborítottak egykor
lángoló szerelmükkel.

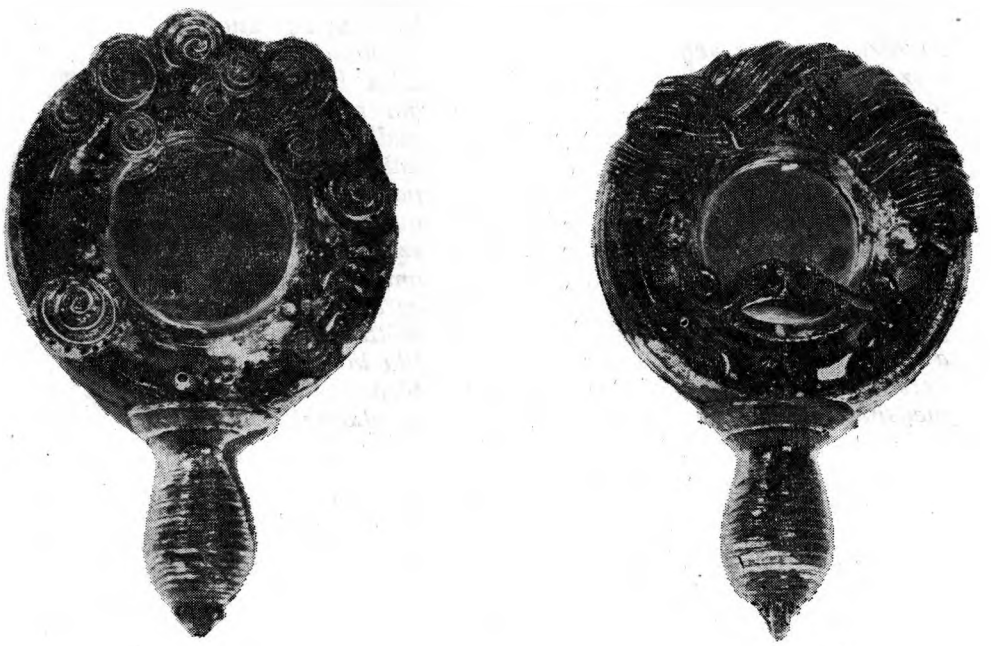

CSORBA GYŐZŐ

A KÖLTŐI KÖLTŐ

Bárdosi Németh János hetvenéves

Van Bárdosi Németh Jánosnak egy verse: *Fahordás* a címe, s arról szól, hogy a levágott fák magukkal hozzák az erdőt; s a vak pincemélyben is zenélnek, zenélnek tovább.

Nos, én valahogy ilyenformán voltam mindig Bárdosi Németh Jánossal. Ő meg a vasi tájat, a falut, a természetet, a nyarat hordozta magával itt Pécsett is, a kövek között. Képtelen voltam valaha is „egyedül" találni.

S történt ez annak ellenére, hogy régi városi emberként ismertem meg, sőt olyan városi emberként, akinek még egy kiskertes épület sem adatott soha lakásul, aki bérházak különféle emeleteire szorult be szinte egész életében.

A költők néha bonyolult áttételekkel – esetleg szándéktalanul és sejtelmetlenül – közölnek magukról valami fontosat. A *Fahordás*-t effajta vallomásértékű versnek éreztem születésétől fogva. Azért is szeretem, s jut eszembe nemcsak ünnepélyes alkalmakkor.

S ha a fa nem kerül a városba, nem szakad ki övéi közül? Akkor is zenél, sőt nyilván boldogabban, mert természetes elemében élhet, nem gyötrik a sajgó nosztalgiák, legfeljebb a szokásos bánatok. Amivel oda akarok kilyukadni – logikus a gondolatsor –, hogy múltunk, népünk ősrengetegében a Bárdosi Németh János-féle fák muzsikálták a ma is varázslatos népdalokat, zengték elő a népköltészet csodavilágát.

Nagyon lényeges mindez, s el kellett mondani mindjárt az elején, hiszen a hetvenéves költő gazdag életéről röviden csak a lényeges kiemelésével lehet méltóképpen beszélni.

Három évtizede, hogy először kezet fogtunk. Akkor még vendégként jött közénk – felolvasott a Janus Pannonius Társaság egyik ülésén –, de hamarosan pécsi lakos lett. Azonnal belekapcsolódott a *Sorsunk* szerkesztésébe és a Társaság szervező munkájába.

Régen beérkezett költők emlegetik még ma is hálásan a tőle korai versküldeményeikre kapott levelek baráti hangját. Akinek bármilyen dolga akadt vele, örökre tisztelője lett. Mert bátynak, öccsnek, apának vagy legalább kedves rokonnak érezte már az első szavak, az első levél után. Pedig a kapcsolatok teremtéséhez eszközei soha sem voltak. Csak szíve volt hozzá: mindig tárt és melegen dobogó szíve.

Polgári életében nyugdíjazásáig „pénzügyes": számvevőségi tisztviselő, költségvetési csoportvezető. Én ismertem erről az oldaláról is, hiszen sokáig egy volt a munkaadónk. Gyakran gondoltam rá: mennyire elkelne a pénzügyeseknek általában is némi költői tehetség. Mert Németh János (ott csak ez volt a neve) a pénzügyeket is Bárdosi Németh Jánosként csinálta: költői módon. Persze nem versben, hanem színes fantáziával, jó szemmel, értő emberséggel s csak muszáj-mértékű bürokráciával.

Egyénisége azonban – pedig nem szívesen szerepel – versolvasás közben, a közönség előtt nyílik ki igazán. Ha való az, hogy egy költő hangja sokat segít versei megközelítésében, s hogy ezért igyekezni kell a költőket meghallgatni, amint saját versüket mondják: – akkor sokszorosan így van ez Bárdosi Németh Jánosnál. Az ember szeme elől eltűnik ilyenkor a kerekarcú, kopasz, kövérkés, szemüveges, kissé hivatalnok-ábrázatú civil, s a fátyolozott hang, a cerimoniális tartás, az egész testen végighullámzó ünnepélyesség, a beavatottság mámora és misztériuma egy másik világot, a költészetét idézi.

Bárdosi Németh János mindig csöndben, látványosság, gesztusok, botrányok és botránkoztatások nélkül hozta el hozzánk embersége és költészete ajándékait.

Most hetvenéves.

Köszönteni szeretném. De nemcsak a magam nevében. Engedély-kérés nélkül nagyon sokakéban. Itt és másutt élő íróbarátai, a Jelenkor szerkesztősége és munkatársai, a költő olvasói és mindenki nevében, aki valaha is kapott tőle valamit. Tömérdeken vannak ilyenek, s ezért is szegődöm kéretlenül szószólójukká.

Bárdosi Németh János hetvenéves.

Az anyakönyvvel nem lehet vitatkozni. Vagy legalábbis kívülről nem. Belülről annál inkább. Nem is az anyakönyvvel, hanem gazdájával: az idővel. Bárdosi Németh János ezt a vitát rég megkezdte már, sőt meg is nyerte. Az anyakönyv körül ólálkodhat a kárörvendő idő. Növelheti a számjegyeket, méricskélhet, tervezhet és határozhat az ember felől.

De megszégyenülve kell elkullognia a költőtől. Fölötte nincs hatalma. Mert állócsillag-lényegű és állócsillag-törvényű.

Azért kívánom és kívánjuk mindent magába foglaló egyetlen kívánságként, hogy sokáig és sokat tudjon még írni.

Szép, vagy nem szép: főként önzésből.

Hogy minél többet kaphassunk még ritka kincseiből.

TÜSKÉS TIBOR

„HELYET A KÓRUS PADJAIBAN"

Arcképvázlat Bárdosi Németh János

A közvélemény – de az irodalmi köztudat, sőt az irodalomtörténet is – egy-egy jelentős irodalmi mozgalmat szívesen köt egyetlen névhez, évszámhoz, könyv- vagy folyóiratcímhez. Évekig, évtizedekig tartó folyamatok, az irodalmi életben zajló átalakulások utólagos regisztrálásakor beérjük annyival, hogy egyetlen nevet, dátumot említünk. Így vagyunk akkor, amikor a XX. századi magyar irodalom nagy szemléleti változását, a líra forradalmát, a modern magyar irodalom megszületését egyetlen folyóirathoz, a *Nyugat*hoz kapcsoljuk, s nem különb megoldás, amikor a két háború közti magyar irodalom egyik igen jelentékeny csoportosulását, a népi írók mozgalmát néhány, azóta kiteljesedett életművű író tettének tekintjük. Holott a *Nyugat* sem lehetett volna az, amivé vált, a vele egyidőben létező, megjelenő, sőt „tenyésző" – hasonló esztétikai elveket zászlajukra tűző – folyóiratok sora, „sokasága" nélkül. S a népi írók fellépése sem teljesedhetett volna mozgalommá, ha mindössze néhány, elszórtan jelentkező, csatározó, partizánkodó íróra terjed ki a program, melyet – kétségkívül a legplasztikusabban – a *Válasz* és köre fogalmazott meg. A *Nyugat* egyetlen lap – *A* folyóirat – volt a sok körül, mely a század első évtizedeiben a modern magyar irodalom első nemzedékét maga köré szervezte: írókat publikált és közönséget nevelt. S ugyanígy, a harmincas években jelentkező irodalmi erjedésnek csupán egyik tűzhelye volt a *Válasz:* a népi írók mozgalmának kisugárzása a folyóirat keretein messze túlterjedt.

Mindezt a csaknem közhelynek látszó, de az irodalomtörténet és a kritika gyakorlatában mégsem eléggé érvényesülő „tételt" azért kellett fölelevéníteni, hogy világosan érzékeljük Bárdosi Németh János írói helyét, szerepét és jelentőségét, akit a legújabb, hatkötetes magyar irodalomtörténet ugyan elfeledett számbavenni, de akinek pályakezdését és kibontakozását egy lajstromozó szemlélet mégis leginkább a népi írók mozgalmához, „történetéhez" köthet.

A köztudat szereti leegyszerűsíteni a jelenségeket, s még akkor is, amikor egy írói mozgalomról vagy irányzatról van szó, megelégszik néhány sztereotip fogalom s adat ismételgetésével. Így kell beérnünk néhány névvel akkor is, amikor a népi irodalom lírikusairól beszélünk. Csak a tüzetesebb vizsgálódás árulja el, hogy annakidején éppen azért tudott az irány táborrá szerveződni, mert nemcsak vezéralakjai, állócsillagai voltak, hanem szerényebb munkásai, halkabb szavú énekesei is.

Mint például Bárdosi Németh János.

1902-ben született Szombathelyen, ugyanabban az évben, mint Illyés Gyula. Apja mozdonyfűtő, mint Szabó Lőrincé. Gyermekkorának nyarait Bárdoson, a Borza patak mellett fekvő kis Vas megyei faluban tölti, paraszti nagyszüleinél. Családi neve mellé költői névként – megkülönböztetésül – később a falu nevét választotta. A Bárdosi nem előnév, nem nemesi predikátum tehát, mint hitte volt Veres Péter, Bárdosi Németh egyik korai regényének, a *Zsellérek*nek szigorú kritikusa, aki működvelő dzsentrit vagy arisztokratát sejtve a háromtagú név mögött, kemény bírálatot írt a könyvről, s kétségbevonta a regény parasztábrázolásának hitelességét. Érettségi után tanárnak készül; ehelyett Szombathelyen lesz városi tisztviselő: pénztáros, számfejtő, sőt egy időben zálogházi alkalmazott. Huszonnégy éves, amikor megjelenik első verseskötete, az *Öreg szilfa árnyékában* (1926). Szombathelyi tartózkodása alatt ezt még további két versgyűjtemény követi *(Isten rádiója,* 1931, *Szegény ország,* 1941). Közben megjelenik két regénye *(Jégeső,* 1930, *Zsellérek,* 1934) és egy cikkeit, irodal-

mi tanulmányait magábafoglaló kötete *(Élet és irodalom,* 1937). A szombathelyi Faludi Ferenc Irodalmi Társaság elnöke; 1936–37-ben a társaság kiadásában megjelenő *Írott Kő* című folyóiratot szerkeszti. 1943-ban Pécsre költözik, itt is városi alkalmazott, majd a tanács pénzügyi osztályán dolgozik. Bekapcsolódik a Janus Pannonius Irodalmi Társaság munkájába, 1943-tól 1947-ig a *Sorsunk* egyik szerkesztője. Pécsi évei alatt a *Békétlen szerelem* című, a Pécsi Nemzeti Színházban előadott, Csokonai életéről szóló daljátékhoz versszöveget ír, s további két verseskötete lát napvilágot *(Carmina Hungarica,* 1960, *Vacsoracsillag,* 1966). Legújabb verseit *Fehér pille* címmel a Magvető Könyvkiadó jelenteti meg rövidesen.

Ha munkássága kialakulásának, kibontakozásának erővonalait keressük, a népi írók mozgalmában találjuk meg a vonzó, érlelő hatás forrását. Költészete a Petőfi és Arany pelebejus ihletéből táplálkozó, a két háború között mozgalommá szerveződő népi irodalomhoz kapcsolódik leginkább, irodalmunknak ahhoz az ágához, amelynek immár klasszikussá érett vezéralakja, legkiválóbb képviselője Illyés Gyula. Bárdosi Németh János költészete ebből a mozgalomból nőtt ki és fejlődött önálló, egyéni hangú lírává.

Említettük, születési dátuma egybeesik Illyésével. Első verseskötete, az *Öreg szilfa árnyékában* – milyen jellemző cím! – akkor jelenik meg, amikor Illyés párizsi évei után hazatér és falujával kerül ismét kapcsolatba. Költeményei között két vers is Illyésnek szóló ajánlást visel (az egyik a *Nehéz föld,* a másik a *Kéztogások* megjelenése alkalmából íródott); Illyés viszont költői levélben üdvözli Bárdosi Németh Jánost 1940-ben... Ezek persze még lehetnének a kapcsolat külsőséges adatai, melyek csak a felszínt tükrözik. De a rokonság sokkal mélyebb: alkati, szemléleti, s a költői hivatás értelmezéséből fakad. „Köcsög, paradicsom, tornác, zizegő bab, – egyazon emlékként nyitódik szemembe, – ahogy Gyánt, Ozora tanította hajdan – teneked, erős társ, csodáit, világát" – írja Bárdosi Németh a *Nehéz föld* című Illyés-kötet margójára.

A pályakezdés nem mindjárt a nemzedéktársakhoz kapcsolja; eleinte az előtte járók között tájékozódik. De nem vonzza sem Ady szimbolikus látásmódja és lobogó indulata, sem Babits formai figyelme és intellektuális töprengése. Hangja leginkább Juhász Gyulára emlékeztet, s mintegy a szegedi költő ifjabb dunántúli testvéreként, a „tájköltészet" hagyományainak folytatójaként, a finom impressziók, a bánat, a derű halkszavú dalosaként lép az irodalomba, s a „libaröptető legelők", a „békarokkás árokpartok", a „görbe meszelőként égbelövelő gémeskutak" látványát önti formába. A vonzódás alapja a sorsukban rejlő, nyilvánvaló rokon vonás: a vidékre szorítottság, a tájszeretet, a természet közelségében telő élet. A Bárdosi Németh János-versekben is fölbukkannak a magyar vidék, a kisvárosi élet jellegzetes színei,a kisvárosi temető, az öreg koldus, az árokpart, s a sajátos Juhász Gyulá-s kellékek: a „tücsök dala", a „hold a jegenyén", a szálló füst"... A dunántúli táj és a paraszti élet egy-egy sajátos mozzanatát jelenítik meg a versek, mintha színes képekkel díszített könyvben lapozgatnánk. Utak, tájak nyílnak meg, a „füzes Rába és a sík határ, – mely szülőföldem, téged elém tár"; a Balaton látszik, a „zöld-hullámú tenger" és a Badacsony, mely „szüretre gyújtja föl" a költő szívét. A versek kedvelt, visszatérő elemei a „liget, kert, víz, tücsök-dalok", a „pipacsos határ, nyár, libák, meleg", a „rög, rügyek, rigók, csobogás" – hogy három különböző versének egy-egy sorát idézzük.

Amíg nemzedéktársai jobbára Erdélyi József formai újításainak folytatóiként jutnak el a tartalmi népiességhez, Bárdosi Németh Juhász Gyula költői hagyományából bontja ki a maga népiességét. A tájleírás, a természeti kép Juhász Gyulánál sem önmagáért van, hanem a költői kifejezés eszköze: a tájjal magát azonosítja, vagy a tájat társadalmi, sőt politikai mondandó részesévé teszi. A természeti képbe, a környezet leírásába Bárdosi Némethnél is mindig belép az ember, s a természet és emberi élet, táj és dolgozó ember, látvány és emlék mindig összekapcsolódik. Nemcsak a dombok „kék nyugalmát", a „sárga kepéket", a „szénaszagú legelőket" látja, hanem az ott élő, dolgozó embert is, emlékeivel, múltjával, s a tájat egész hagyományvilágával és óhajtott-várható jövőjével együtt. „Tied vagyok már mindenképpen, – béres

könnyben és szegénységben, – haragomban és halálomban, – nem szeret földem, senki jobban." *(Szegény ország).*

Ez az indulásakor idillinek vélt költészet így jut el már a harmincas években a szegényekkel való sorsközösségig, a szociális felelősség vállalásáig, a keserű valóság föltárásáig. Származása, a városi társadalom perifériájára szorult helyzete, szemléletének eredendő realizmusa – Erdélyi közvetlen hatásának megkerülésével – a népi írók gondolat- és szemléletvilágához kapcsolja. A paraszti élet ismeretével, a vidéki élet élményanyagával az irodalomba lépő fiatalember így lesz a falusi szegénység, a megváltásra és változásra váró magyar vidék gondjainak, a béres-gróf ellentétnek a kimondója. A háttérnek megrajzolt dunántúli falu és táj képe pedig a szegénységben is megőrzött szépség- és boldogságvágyat hordozza. „Nincs csodatétel tisztább itt a földön, – mint kepék mellett ballagó parasztok. – Dönög a csöndes kaptár-dal szívükben, – ahogy fáradtan pihenőre térnek."

Ha ez az őszinte szociális hang, társadalmi elkötelezettség a két háború között még valamiféle „népies" színezettel jár is együtt, s ha akkor a költő még elég gyakran idézte is a „rög", a „sors" törvényét, az „örök magyar bánatot", s ha a szomorú paraszti szegénységet bemutató versekben kevesebb volt is a leleplező indulat, mint a sajnálkozó részvét és együttérzés, az elmúlt negyedszázadban ez a költészet megtisztult minden salakjától, az elmúlt évek és évtizedek lekoptattak nála is minden „mellékízt", akárcsak nemzedéktársainál. A történelem a nép javára megoldotta a problémákat, amelyekért hajdan úgy érezte, „holtig pöröl". Megmaradtak azonban a falusi gyerekkor tiszta képei, emlékei, megmaradt a magyar táj és a magyar élet meghitt szeretete, a természetben feloldódás, a földdel, a fákkal, a virágokkal azonosulás szinte gyermekien tiszta hite. „Nekem a föld nem égitest – a táj se térkép, városok –, hideg halmaza úgy, ahogy – jelzik kis pontok és nagyok; – és ahol pont sincs, a tanyák, – mind kézzelfogható valók, – s a dombok, halmok, patakok, – lám, mennyi minden a világ, – az ország és az a határ, – ahonnan látlak élet és – felszívom föld, erőidet." *(Anyánk a föld).*

Írói pályaképek megrajzolásánál, még az olyan esetekben is, amikor nyilvánvaló a szerkesztői és a szépírói tevékenység kapcsolata, nem igen szokott a figyelem kiterjedni az író szerkesztő-irodalomszervező munkásságának számbavételére. Föl kell adnunk a tartózkodást, nemcsak általánosságban, hanem azért is, mert Bárdosi Németh János írói tevékenységének jelentős területe az irodalomszervező és szerkesztő munka: az irodalmi agitátor közéleti tevékenysége nála nem alkalmi kitérő, félkézzel megoldott feladat, hanem az életmű része, egy-ugyanazon élet és alkat kétféle megnyilatkozása. A költő éltette benne a szerkesztőt, s a szervező munka vonta el gyakran a verseket tápláló nedveket. (Aligha véletlen, hogy egyik legszebb versét a vele sorsban és lélekben oly rokon Arany Jánosról írja: „Arany-csöngésű neve szent, – ahogy a kenyér, anya, tej–, amíg csak egy magyar is él – nevére emlékezni kell.") Írói ars poeticáját olvashatjuk ki a szerkesztői gyakorlatából, s az irodalomszervező kapcsolatai alakították-formálták költői világképét. És tette ezt ott és akkor, ahol az efféle vállalkozás kétszeresen nehéz, a „végeken", és abban az időben, amikor a vidéki irodalmi élet szervezésének még elemi feltételei is hiányoztak. S végezte olyan példás igényességgel és buzgalommal, hogy eredményei és tanulságai máig világítanak.

Irodalmi életen persze a legtisztább és legnemesebb értelemben vett szervező tevékenységet értette, nem a kávéházi fecsegést, a „nyüzsgést", az irodalom akváriumtenyészetét, a középszer uralmát. Vallotta és vállalta, hogy vidéken is lehet jelentős és magasrendű – és nemcsak a szó rossz értelmében vidéki és provinciális – irodalmat teremteni. A lehetőségek megteremtésén és helyes felhasználásán fáradozott évtizedekig.

Egészen fiatal költő még, amikor a szombathelyi Faludi Ferenc Irodalmi Társaság elnökévé választják. 1932-től egy évtizeden át szervezi és irányítja a város irodalmi életét. Irodalmi előadásokat szervez: a modern magyar irodalom számos jelentős egyéniségét – Kosztolányi Dezsőtől Móricz Zsigmondig, Móra Ferenctől Szabó Dezsőig – meghívja, az irodalmi-szerzői esteken nyilvánosságot biztosít számukra, sőt a prog-

resszív gondolat olyan jelentős képviselőjét is szóhoz juttatja, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre. Később a társaság kiadásában megjelenő folyóiratot, az *Írott Kő*t szerkeszti. Akkoriban ez volt Dunántúl egyetlen irodalmi és művészeti folyóirata, s a szerkesztő szándéka szerint elsősorban az e tájon élő fiatal tehetségek nevelését és összefogását szolgálta.

Negyedszázad múltán az egykori szerkesztő így ír a folyóirat céljáról, munkájáról, küzdelmeiről: „1. Az irodalmi élet gócpontjait akarta kiépíteni vidéken is, nem Budapest ellen, ahhoz felsorakozva, ahogy ez keleten vagy nyugaton jó és egészséges. 2. ‚vidékiesség' nem regionális kiszakadást akart jelenteni az egyetemes magyar irodalomból, de Dunántúl kétségtelen jegyeit és problémáit is felmutatni." Az első szám 1936 elején jelent meg, s ezt két év alatt, negyedévnyi időközökben, még további hét követte, alkalmankint négy-öt ív terjedelemben. A programadó cikkben hangsúlyozza a szerkesztő, hogy nem fényűzésből született a folyóirat, nem a széplelkeknek, a sznoboknak akarnak vele tetszeni, hanem a magyar nemzet „létkérdéseihez" akarnak hozzászólni. Az aggódás és a hazaféltés irányítja a szerkesztő kezét, az „idők szavát" érzi, ezért kell szólnia. Pozitív, progresszív fölismerésből született tehát a folyóirat. Közvetlenül a második világháború kitörésének előestjén jelenik meg, s a szerkesztő tudatosan vallja, hogy „történelmi idők" következnek a magyar nép számára. Hangsúlyozza, hogy az irodalom történelemformáló erejébe vetett hit vezeti, vallja, hogy az irodalom közéleti, politikai tényező.

Föl kell csak lapozni a folyóirat régi számait, s elég egy pillantás a nevekre, hogy lássuk: hogyan harcolt Bárdosi Németh János a provincián – a provincializmus ellen. A folyóirat munkatársai között találjuk Féja Gézát, Kodolányi Jánost, Komlós Aladárt, Oltványi-Artinger Imrét, Sárközi Györgyöt. A szerkesztő nem magának csinált lapot, nem „ült" rá a folyóiratra. A lap az írókat, a munkatársakat és az olvasókat szolgálta. Az *Írott Kő* csak eredeti írásokat közölt, s ez nem kis szó volt akkor, amikor honoráriumot munkatársainak alig adhatott, s amikor a beérkezett írók legföljebb másodközlésre engedték át írásaikat vidéki lapnak. A folyóirat elsősorban a tájegység, Dunántúl java íróit, a saját vonzási körében élő alkotókat kötötte magához, emellett kezet nyújtott a magyar vidék távolabbi tájain élő íróknak is, kapcsolatot tartott a székesfehérvári György Oszkárral, az akkor Pécsett élő Sásdi Sándorral, s írást közölt a debreceni Gulyás Páltól, a szegedi Bálint Sándortól és Magyar Lászlótól.

Az *Írott Kő* nem volt „ellenzéki", nem volt „baloldali" lap. Ugyanakkor nem vált a hivatalos Magyarország támogatójává, az úri politika szolgájává, nem vált a politikamentes irodalom szócsövévé. Elutasította a fegyverletétel, a l'art pour l'art jelszavát. Közvetlenül a háború kitörése előtt az írói aggódás hozta létre, a figyelmeztetés kényszere, a felelősség fölébresztésének szándéka. A maga módján, az irodalom sajátos eszközeivel harcolt a fasizálódás, a nemzetiszocialista gondolat ellen. Főként a kritikai írások hívják föl a figyelmet a német terjeszkedés veszélyére, s rámutatnak az „új hitleri eszmék" térhódítására.

A háború, a németbarát politika veszélye mellett nem kerülték el a szerkesztő figyelmét a megoldásra váró társadalmi és szociális bajok, főként a parasztkérdés, s ezen belül az egyke és a földnélküliség. Innét érthető, hogy a lap elsősorban a népi írók mozgalmához vonzódott, s tekintet nélkül az árnyalati különbségekre a népi írók körét támogatta. Ez nem annyira a közölt szépirodalmi anyagban, inkább a kritikákban fejeződött ki. Míg a verses és szépprózai írásokban jobbára csak a rendelkezésre álló anyagon belül, a válogató munkában érvényesült a szerkesztői elgondolás, itt az orientálódás sokkal közvetlenebbül jelentkezett. Míg az első évfolyamban a népi írók közül csak Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János kötetét ismertette a folyóirat, a második évfolyam már Erdei Ferenc, Erdélyi József, Féja Géza, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Veres Péter könyvéről közölt kritikát. Ezeknek a kritikáknak egy részét maga a szerkesztő írja, illetve a bírált művek megválasztása, az alkalmazott kritikai szemlélet tükrözi – közvetve – a szerkesztő nézeteit.

Hogy az *Írott Kő*t ma, megjelenése után több évtizeddel is jó kézbe venni, érdemes és lehet olvasni, azt bizonyítja, hogy érdemes volt megcsinálni is. Sárközi György

Balogh András című verse, Kodolányi *A vas fiai*ból közölt regényrészlete, Komlós Aladárnak a giccsről szóló cikke, Oltványi-Artinger Imre Derkovitsról, Egryről, Ferenczy Noémiről írt képzőművészeti tanulmányai, az igényes műmellékletek a folyóirat legjobb színvonalát mutatják. Az *Írott Kő* közönséget és írókat nevelt, s előkészítette a talajt az 1941-ben meginduló *Sorsunk*nak, s Dunántúl, Pécs és Szombathely mai irodalmi életének és folyóiratainak.

Az irodalomszervező munkának megvolt a közvetlen haszna – hatása – is Bárdosi Németh János írói munkásságában. A lapszerkesztés révén személyes kapcsolatba került egy sor íróval, pályatársakkal, nemzedékének tagjaival. A velük való találkozás és levelezés egyrészt értékes dokumentumokat szállított irodalomtörténeti értékű publikációihoz, memoár jellegű tanulmányaihoz. Másrészt az író-barátokról – Bartalis Jánosról, Berdáról, Erdélyiről, Kassákról, Váth Jánosról – szóló – vagy nekik ajánlott – költeményei a nagy elődök és példák – Ady, Arany, Berzsenyi, Juhász Gyula, Krudy, Tóth Árpád, Vörösmarty – előtt tisztelgő-hódoló portré-versek sorát gazdagították.

Az *Írott Kő* első sorozata mindössze két évig élt. Bárdosi Németh 1943-ig még részt vesz a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság munkájában, majd Pécsre költözik, ahol bekapcsolódik a Janus Pannonius Irodalmi Társaság munkájába, s a *Sorsunk* egyik szerkesztője lesz. Irodalomszervező tevékenységének csak a színhelye változik, nem a tevékenység intenzitása és értéke. Ott van a *Sorsunk* megszűnése után induló *Dunántúl* munkatársai között, s részt vesz – ma is – a *Jelenkor* szerkesztői munkájában.

A költői pálya ívének továbbrajzolásához ismét a verseket kell szólítanunk. A negyvenes évek derekán merre kanyarodik e líra ere? Melyek kialakuló, egyre egyénibbé váló költői világképének összetevői? Milyen életérzés olvasható ki az újabb versekből?

A faluról kisvárosba, a kisvárosból nagyvárosba kerülő költő környezete kétszer is megváltozik, a gyerekkor világa lassan a múltba süllyed, évek-évtizedek hamuja rakódik rá. A szülőföld emlékét a szürke bérház ablakában gondozott cserép virág őrzi; a táj és a természet tág horizontja helyett a zordon hivatali szoba ablakából látott rajzlapnyi éggel kell beérnie. A hajdani falu vakációzó látogatások színhelye csupán, a természet, a „kék hegyek" pedig vasárnapi kirándulóhellyé lesznek, ahová a „munka sötét odvából" menekül, s ahol a „bérház nagy, szürke tömbje" után a „zöld-lomb-sátor üdvét" keresi az ember.

Tulajdonképpen mindenki, aki hosszabb időt megél, kétszer találkozik gyerekkorával. Bárdosi Németh verseiben a paraszti élet színei újból visszatérnek, a gyerekkor élményei képekben, hasonlatokban szívódnak föl. A múlt – egyre többet – mint emlék van jelen nála. A férfikor árnyai és magánya ellen a gyerekévek emlékeiben keres oltalmat és menedéket. A gyerekkort, a tűnt időt fokozódó nosztalgiával emlegeti. Az ismeretlen kisfiú vonásaiban, akivel az utcán találkozik, a maga hajdani arcát véli fölfedezni *(Varázslat)*, s egy véletlenül meghallott fűzfasíp szava pedig azt a kis kölyköt idézi elébe, „ki őseitől álmot, mesét és holdvilágot örökölt" *(Fűzfasíp)*. Az „eltűnt időt" nyomozza, amikor gyermekkorának játszóterét, a régi falusi temetőt járja be csöndes nosztalgiával emlékezve a múltra: „Méhdongás és vadfű közt sírok. – Innen indultam ki világgá, – libaröptető legelőkön – sárkányom innen röpült messze" *(Falusi temetőben)*. Verset ír gyerekkorában „legbúsabb emlékéről", amikor az ütésre se hederítő bivalyokat látott a sárba feküdni *(Bivalyok)*. S Arany János-i szépségű és zengésű versben költi újra egykori falusi környezetét: „Ilyenkor este elült már a munka, – a jámbor, kajla tehenek – az istállóban pihentek az almon, – lomhán kérődzve, bágyatag. – Kis mécses égett fent a vakablakban. – Mi, dologtevő nap után, a talpfán, – a tágas tornác hűsén üldögéltünk, – és hallgattuk a tücskök muzsikáját, – s a lombokat, hogy mozgatta a szellő, – miként emelte föl-le a zenét – a láthatatlan, szárnyas muzsikus. – A földekről az eső szaga áradt, – a tej szagával elkeverve frissen, – ahogy csobogva elfejték az este." *(Régi falusi esték)*

A hajdani paraszti szegénységet emlékké szelídíti az idő. A történelem segített megoldani a költő korábbi gondjait: fölszabadult a parasztság anélkül, hogy az óhajtott parasztforradalom kirobbant volna. A *Szegény ország*ban megfogalmazott szo-

ciális elkötelezettség és riasztó vád óta évtizedek teltek el. A történelmi mélyszántás, a társadalmi és politikai átalakulás, ami ez idő alatt a magyar életben végbement, nem múlt el nyomtalanul Bárdosi Németh János költészetében. A történelmi változás a „népi" témát azzal az összehasonlítással gazdagította, amit a költő a múlt és a jelen között tehet, s a közösségről és a költészet társadalmi szolgálatáról soha le nem mondó költő most néhány szép, vallomásos erejű versben fogalmazza meg gondolatait a jelen közéleti valóságáról. Előbb a háború iszonyatát, a költő szabadságvágyát és egy tisztultabb jövő várását idézi *(Iszonyat, Újévre, 1943)*: „őrizd erőd és emberségedet, – holnap talán már elapad az ár, – s várrá építhetsz házat és hazát"; majd a történelmi fordulat, a földosztás, az újjáépítés, a béke és a nemzetközi összefogás élményét szövi versbe *(Plakát, Unokaöcsém házára, Békepohár)*. A hajdan csak a „magyar vidékre" korlátozott szemlélet kitágul, s általános emberi és egyetemes társadalmi gondok kapnak benne helyet. Munka és szerelem, szépség és szabadság, nép és haladás, béke és boldogság – ezek a legkedvesebb szavai. Eszményeit a történelem újból és újból megkérdőjelezi, veszélyezteti, új szituációba állítja, ezért megidézésük, hangsúlyozásuk, védelmük sosem időszerűtlen. Úgy érzi, megtalálta helyét a társadalomban, s az életbe visszatért költőt átjárja az élet árama: „ne féltsétek a költőt, – társatok ő, – adjatok neki pillangót, – helyet a kórus padjaiban, – hogy hangja mind magasabbra szálljon – az örök-egy-igazság – szabad, – szép ege felé" *(Őrzők hűsége)*.

Ezek után se gondolja azonban az olvasó, hogy Bárdosi Németh János valamiféle aktív, politikus költő. A szemlélődés, az elmélyedés, a kontempláció közelebb áll hozzá, mint a harcos néptribun szerep. *Önarckép* című versében mondja: „Az én hősöm nem a világot, – magát akarja maga ellen – megszervezni a szeretetben." Egy polarizálódó korban a végletek kiegyenlítését és feloldását, az ellentétek közti harmónia és szintézis megteremtésének szükségességét hirdeti. Van ebben valami a horatiusi aurea mediocritasból: eszményként a végletek közti megmaradás, a hűség, a kiegyenlítés magatartását vallja. „Fia vagyok a földnek, mégis – enyém a véghetetlen ég is, – a végletek közt bizton állok" – írja a már említett *Önarckép*ben. Másutt névvel is említi az antik római költőt. Így: „Horatius, óh mintakép . . ."

Az összhang, az arany középút elfogadása adja meg az élet örömét, a kis és nagy dolgok derűs szemléletét. Bárdosi Németh optimista költő: „bizton tekint a zordon tél elé". Ha vannak is hangulati változásai, kedvének mélypontjai, a versek nem erről tanúskodnak. Az elmúlás miatti borzongás megérinti, de felülkerekedik benne a bizakodás, a derű. A biztatás, amit önmagához intéz, ez: „felejtsd el, ami felejthető"; „mosd ki a lelked szennyesét mind". A kis dolgok poézisét hirdeti, és költészetében ezt is valósítja meg. A múlt drasztikusabb képeit az emlékezés derűsebbre színezi; azok a dolgok viszont, amelyek az élet „nagy-nagy tényeit" adják számára, a valóságban gyakran egészen esetlegesek, jelentéktelenek. Körülményei ellen nem lázad, elégedett, kevéssel is beéri. Vágyai nem terjednek túl a kézzel és szemmel elérhetőn: elég egy kis kert, egy pohár bor, a „toll-puha fű ölelése", hogy megelégedett és boldog legyen, hogy „jól aludjon". Életszemlélete a tradíciókkal érintkezik. Eszménye és célja ugyanaz a „nyugalom és szabadság" – a lelkiismeret nyugalma és szabadsága –, amire az idős Arany is „oly szomjan vágyott".

Ez az Arany Jánoson átszűrt horatiusi harmóniavágy általában rímes, kötött, tradicionális formában, hagyományos kifejezőeszközök fölhasználásával szólal meg. A „díszletet" az életérzés konkrét képi megfogalmazásához – akárcsak Berzsenyinél vagy Babitsnál – legtöbbször a dunántúli táj sajátos színei szolgáltatják: a kékellő dombok, a hagymazöld színű ég, a zöld-lomb-sátor árnya, a hűvös présház, a pipacsos határ, a füzes Rába-part, a nyárfás kemenesi völgy, a vadludak ék-vonala, a Badacsony lefordított harangja . . .

Bárdosi Németh János realista költő: képei kézzelfoghatóak, szemléletesek; lírája tárgyakat, tényeket, jelenségeket tisztelő. „Virágban, versben, bármi szépben, – borban is csak az igazi, – ez már a józan számvetésem: – vágyam a való szabja ki" – írja *Hová röpül?* című versében. Ez a valóság-igény sajátos költői alkattal párosul. Verseinek ihletője inkább az érzelem, a hangulati benyomás, mint a gondolatiság, az elvonatkoztatás. Versei egy folyamatosan írt önéletrajz részei: a költemény születésé-

nek körülményei, a verset kiváltó pillanat szinte mindig tettenérhető. Költészete nemcsak az utána jövőkétől, a mai fiatal, friss lírától tér el, de azok a formai kísérletek, költői forradalmak és megújító törekvések is érintetlenül hagyták, amelyeken nemzedéktársai közül többen keresztülmentek.

Impresszionisztikus látása az egy nemzedékkel előtte járókkal, Kosztolányival, Juhász Gyulával rokonítja. Benyomásait színekké oldja, hangokká finomítja. Jelzői főként színérzetet keltenek. A festők közül Rippl-Rónait és Egryt szereti. Jellemző verse, melyben az ország tájait egy-egy szín hordozójaként mutatja be: „Baranya barna, és sárga Somogy, – és tenger-zöld, ha Vasra gondolok, – lila-szín a tiszai alkonyat... – Oly enyhe-kék a tolnai határ..." *(Utak, tájak)*

Bárdosi Németh János érzelmi alkatú, szenzuális költő, verseinek indulati görbéje szinte zenei jelekkel lekottázható. Versei áradóak, egy darabban szakadnak ki; a töprengés a formán, a műves, tudatos megmunkálás, a literátor gondja távol áll tőle. Néha a gondolatot is a rímhez igazítja, máskor a gondolat kedvéért hagyja csiszolatlanul a formát. Jelszava az egyszerűség és a mértéktartás, de ez jól megfér a könnyedséggel és az áradás bőségével. Nem érleli, nem javítgatja hosszan a verset, inkább újat ír. Néha a pátosz elragadja, s ilyenkor a kötött formát leveti, barokkos fölsorolásokba, körmondatokba lendül a vers. Ezeknél a szabadverseknél sikerültebbek, fegyelmezettebbek szonettjei, s azok a versek, amelyekben különleges belelélő képességgel költ újra népköltészeti formákat. Mint valami szürrealizmusra fogékony, huszadik századi népénekes, újjáteremti a regölést, a medvetáncoltatás szokását, a rokkadalt, a lucázást, a népi mondókákat. Nem ok nélkül és nem méltatlanul ajánlja egyik versét Bartók Béla emlékének. Ezekben a költeményeiben kivételes szépséggel sikerült megvalósítania, amire Bartók és Kodály adott példát a zenében: a közösségi, népköltészeti motívumok fölhasználásával, újraélésével magasrendű egyéni költészetet teremtett.

Lírája az elmúlt években új színnel gazdagodott: a napszállat, az est, a megérkezés élményével. „Olyan ez így, mint aratás után – mikor kepékben áll a gabona, – lehajtva érett-telt kalászait, – s a csépre vár, hogy lágy kenyér legyen" – írja *Termés* című versében. A megidézett kép tömören kifejezi, mi az a költészetét gazdagító forrás, amit az elmúlt évek megnyitottak: a pörlekedés az elmúlással, a tűnő idő érzékelése, a teremtő szolgálattá békülő öregség. A kepékben álló gabona, a csűrbe gyűlt termés, a csépre váró mag – nem puszta kép, költői eszköz, kellék a versben, hanem megélt valóság, igazi élmény. S aminek jelképe lehetne, az is. Mindenki, aki egyszer tollat fogott a kezébe, és a művészet édes igáját nyakába vette, látni akarja az elvégzett munka hasznát, s az utat, amit megtett. A költő számadást készít, mérleget von, összegez. Úgy érzi, a „férfikor delére" érkezett, „s ami jöhet még: ráadás csupán". A versekben egyre gyakrabban idézett kép a betakarítás, az évszakok közül a nyár, az ég vándorai közül a Vacsoracsillag.

A megelégedés, a tetőre érés és a boldog széttekintés nyugalma azonban csak egyik oldala annak a lelkiállapotnak, ami a költőt eltölti. A versek egy ezzel vitázó, ellentétes hangot is megszólaltatnak: a „félelmes magány" nyugtalanságát, a múló idő fölötti aggódást, a férfikor kétségeit és szorongásait, az „ősz zenéjét". Amíg a *Termés*ben azt a dalt idézte, amely „mint arany-színű gabona csorog", mely megnyugtat, elcsitít és álomba ringat, a *Félelmes magány*ban a dal – fegyver, mely a magány dzsungelében bolyongó költőnek védelmet és vigaszt nyújt: „Mint aki a dzsungelben fütyörész, – mert éjfélt-érve fut a fák alatt... – így vagyok én: míg hull a lomb után, – fütyörészek, hogy védjen a vadon."

Ezek a kései versek költészetének maradandó értékévé válnak: az önvizsgáló vallomás igaz kimondói, a fogyó élet, a változás, az elmúlás nemes bánatának érett, letisztult, szép megfogalmazásai. Hirtelenében Babitson kívül nem is tudnék még egy századunkbeli költőt említeni, akinél ilyen póztalanul, őszintén, szinte a gordonkahang mélyen zengő komolyságával szólal meg az elpergő élet, a fogyó sugarak csöndes szomorúsága. „Oldott kévék az évek, – bár a nyár zümmögi még: – zöld selyem uszály az ég, – leng, ring lobogója fent, – mégis ez a lusta csend – azt súgja, ahogy élek: – kötélből oldott évek." *(Oldott kévék)*

Ezen a férfiasan komoly hangon szólnak a legbensőbb emberi kapcsolatról valló

versek is. A köznapi életben és a költészetben szókimondó és könnyen megnyilatkozó költő az érzéseknek ezen a területén egyszerre tartózkodó és szinte zárkózott lesz. Hol burkoltan, tartózkodással és általánosítva beszél az „ezer színben játszó – ezer hangon szóló – néma és harsány – szép és szomorú – szerelem" hatalmáról *Énekek éneke)*, a „bíbor fényű szerelem" varázsáról *(A tűz piros parázsa)*, hol harmadik személyben, a pécsi utcán megismétlődő Romeo–Júlia-jelenet látványa fölött érzékenyedik el *(Havihegyi ház)*. De amikor a maga legbensőbb vallomását közvetlenül föltárja, akkor sem az érzés változékonyságáról, illékonyságáról, hanem megtartó erejéről tesz hitet: „Én előtted járok mindig, – te mindig engemet követsz, – az én utam: a te utad, – a te utad: engem kutat." *(Négykezes)*

Első kötete, az *Öreg szilfa árnyékában* óta sokat gazdagodott, mélyült Bárdosi Németh János költészete. Versei egyéni, eredeti színeket kaptak; olyan értékei vannak, amelyek sajátossá és becsessé teszik ezt a poézist. A magyar líra bármily gazdag, egyetlen színt sem nélkülözhet.

„Ne féltsétek a költőt, – társatok ő, – adjatok neki pillangót, – helyet a kórus padjaiban..." – írta egyik ars poetica-súlyú versében. Hely, érdemes hely illeti meg Bárdosi Németh Jánost a magyar líra nagy kórusában.

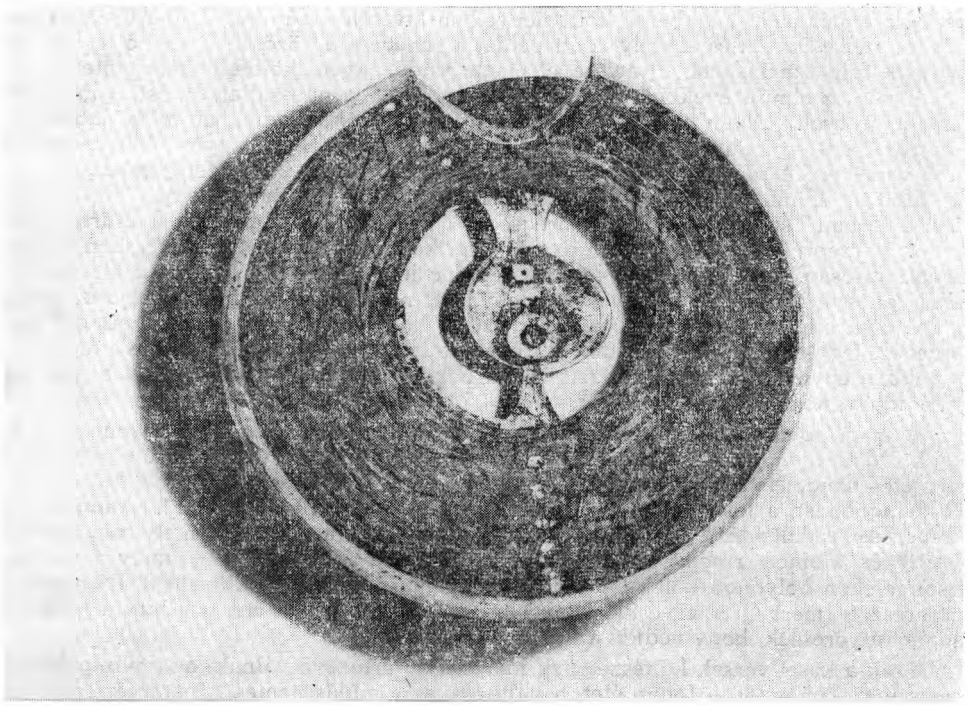

BERTÓK LÁSZLÓ

Amíg

Szívdobbanásnyi ideig,
addig sem, csak amíg a szív
a nyomás és szívás között
megáll, amíg a tűszúrás
érzete eljut az agyig,
az ismeretlen sáv, holtpont,
a köztes idő
karcán engedtem el,
kívül a tudatos világ
határán, választottaknak
derengő tartományban,
ahová ő se látott
akkor, csak berontott
csattogó patákkal,
fegyvert, sisakot villogtatva
nyomult utánam, hátráló után,
haddá sötétült országa előtt
hanyattvágódni, szétterülni,
kardélű fűvé hegyesedni
kényszerített, megfeszült bennem,
mint atya a tékozló fiúban,
mert megadtam magam
szívdobbanásnyi ideig,
addig sem, csak amíg a szív
a nyomás és szívás között
megáll, amíg a tűszúrás
érzete eljut az agyig.

Arcok, betűkkel

E.

E. – ajtószárfa. Kötelességtudó, kemény. Ha az ajtó megereszkedik, kifeszíti a mellét. Huzatban remegve szorítja a falat. A festék eltakarja, de néha hallani, hogy perceg benne a szú.

A legutolsó huzat után, amikor a környező vakolat nagy része lehullott, E-t kinevezték osztályvezetőnek. „Ez a mi emberünk. Ideje, hogy valaki rendet teremtsen" – mondogatták a felettesek.

E. örömmámorban úszott. A takarítónőnek is kezétcsókolomot köszönt, és jókat nevetett a beosztottak viccein. Nevetésében volt

valami természetellenes: úgy nevetett, mintha csiklandoznák. De ez senkinek sem tűnt fel. A világ három hét után változott meg.

Először a gépírónő verte be a fejét. „Megszédültem? Nem értem" – ismételgette, miközben papírvágókéssel lapítgatta a daganatot. Aztán a kollégák következtek. Lassacskán minden beosztott. Híre kelt, hogy baj van az épülettel, szűkülnek az ajtók.

A vizsgálatot E. rendelte el. Megállapítást nyert, hogy az ajtók szabályosak, a dolgozók híztak el. Ráadásul egyesek isznak is. Nem csoda, ha nekimennek az ajtószárfának.

E. kifeszítette a mellét és kiszólt, hogy jöhet a következő.

G.

G., a tuskó, kifordult a gödörből és megállt. „Micsoda utat tettem meg!" – mondta és körülnézett. Kívánta, hogy hallják, hogy igazat adjanak neki.

Három csenevész facsemete állt a közelben. Az egyik éppen a gyökereit szidta, mert nem találják meg a kövek közötti hézagot. A másik báván sütkérezett a napon. A harmadik a tegnap kipattant huszadik levélkéjét simogatta. G.-re ügyet sem vetettek.

G. agyában felvillant, hogy valami tuskók feletti erő segítette őt a gödör szélére, és hogy azelőtti életében a világmindenség fontos láncszeme volt. Mi történhetett?

Mozgatni kezdte gyökér-csonkjait, nyögött néhányat, és megismételte az előző mondatot. Ekkor a harmadik facsemete odanézett, simított egyet újszülött levélkéjén és ennyit mondott: „Nicsak, megint egy tuskó!"

G. megmozdult, hogy móresre tanítsa a fickót, de rosszul billent és visszagurult a gödörbe.

Síkidomok

1.

A kör a törvény modellje,
felfűzve rajta, bekerítve,
közelítjük a lehetetlent,
kutya a farkát, nem fogjuk fel,
hogy egy vagyunk vele.

2.

A háromszöget csúcsaiért
találta fel a második ember,
s mivelhogy elszámította magát,
teremtettek egy harmadikat,
és így tovább.

3.

A négyzet ránk hasonlít,
sarkai vannak, összenyomott,
kinézünk rajta, ablakon,
keresünk egy szót,
végérvényesen elfeledettet.

4.

A sokszög a huszadik század
jelvénye, körért cserélte,
három és fél milliárd szerszám
feszíti, vési, kalapálja,
hogy hasonlítson kicsit a körre.

BERTHA BULCSU

Balaton

Gyárak és munkásaik

Embereket eszik a gyár . . . Rég tudom . . . A késztermékben, bármily fényes az, egy-egy darabka élet is útrakel. A munkás nyögése, verejtéke, elhasznált ereje, álma, bronz hajóharangba öntve, vagy szuperfoszfátba olvasztva konténerbe kerül. Eladják, elszállítják. Aztán a termékben kopik tovább. A Nílus kikötőiben nagyokat kondul a hajóharang, a rendet szolgálja, a magyar tolóhajók hírnevét, becsületét. De minden kondulással egy-egy ezredmillimétert kopik, s vele az élet is, ami öntéskor beléje szorult. A szuperfoszfát a talajba kerül, feloldódik. A gyökerek felszívják az esővízzel. Beépül a szőlő veszszőjébe, hajtásaiba, duzzadó fürtjeibe. Szüret után a törköllyel visszakerül a földbe. Meddig tart vajon a körforgás? Két évig? Öt évig? Egyremegy . . . Elkopik, elvegyül, eltűnik . . . Közben a munkás megöregszik, ereje elfogy, nedvei elapadnak. A gyár nyomokat hagy az emberen, aki átlép a kapuján, azt megjelöli, bepréseli a gépek, termelési folyamatok közé és rendre, fegyelemre szoktatja. A gyár átalakítja az emberek testét, lelkét, eszét.

És a föld?

A föld is megeszi az embereket. A paraszt teste kiszikkad a végtelen nyarakon. Inai görcsbe rándulnak, értelme körbejár, mint a nyomtatólovak. A paraszt hajnaltól késő estig dolgozik. Nincs szabadsága, nyugdíja. Halálig dolgozik. Az én apai nagyapám, Bertha Mihály hetvenkét éves korában halt meg. Tavasz volt. Ballagott az ökrei előtt. A vetést már befejezte, éppen a magokat nyomtatta a földbe a vasalt fahengerrel. Déltájban összeesett az ökrei előtt. Azok ráléptek és áthúzták rajta a hengert. A fájdalom térítette magához. Megrázkódott, felállt, aztán az ostor nyelével összeverte az ökreit. Befogott, felült a szekerére és hazahajtott. Másnapra megbénult a féloldala. Ekkor Jánosházáról kihívatták az orvost. Hiába. Néhány nap múlva meghalt.

A paraszt, a vidéki ember szereti a földet, de a föld nem szereti az embert. Az ember mégis hajlamos arra, hogy érzelmeket tulajdonítson a földnek. Érthető . . . A jól művelt földben szépen zöldell a vetés. A kertek, gyümölcsösök élnek. A szabadban, ég és föld között, dús lombú fák árnyékában mindig fellelhető valamilyen ősi harmónia. Az ember természetes környezetéhez fák, növények, folyók tartoztak.

A gyárkapuk rozsdás torkába pillantva, sok ember megborzong, visszahúzódik. Nem az ipari tevékenység riasztja őket, hanem a gyárszerűség, az árutermelés részekre bontott, áttekinthetetlen folyamata. A kovácsot és az asztalost minden faluban tisztelték, egy-egy laposvasra várva szívesen elnézelődtek a műhelyben. A kovácsnál, asztalosnál jól érezték magukat . . . Értették a folyamatot, a szemük láttára formálódtak ki a hasznos eszközök, tárgyak. A falusi emberek többsége ügyesen bánt a szerszámokkal. Az egyszerűbb asztalos és bognár munkát mindenki maga végezte. A Balaton-parti falvakban minden télen elkészült néhány csónak, ladik vagy bárka. A falusi horgászok, halászok

közül nagyon sokan ma is saját kezűleg építik meg a ladikjukat. A kis falusi műhelyeket azonban egész történelmi korszakok választják el a modern gyáripartól, árutermeléstől. – A megszokott környezetükből csak akkor szakadtak ki az emberek, amikor az élet új ritmusa, a gazdasági élet átalakult struktúrája és a megélhetés erre rákényszerítette őket. Sajgó szívvel, rossz lelkiismerettel indultak el a gyárak felé. Úgy érezték, hogy elárultak valamit, s örökre elvesztették az üdvösségüket. Aki csak tehette, nem szakadt el teljesen a földtől. Biztos, ami biztos, évtizedeken át ingázott, bizonytalankodott a falu és a gyár között. Agyondolgozta magát. Hétköznapokon a gyári normát teljesítette, vasárnap pedig kukoricát kapált a faluja határában.

S aki elszakadt? – Az átalakult. Életformája, embersége, mozdulatai, szokásai megváltoztak. Az életformaváltás sok falusi embernek sikerült, de sajnálatos módon olyanok is akadnak, akik a változásokat nem tudták elviselni. Szétesett a családjuk, ivásba menekültek, vagy egészen korán, az átmeneti időszak elején baleset érte őket. – Valójában csoda, hogy az utóbbi évtizedekben nem történt sokkal több baleset, nem játszódtak le nagyobb tragédiák. Az ország lakosságának a nagyobbik fele vidékiesen, vidéki idegrendszerrel, mezei, fél-feudális körülmények között élt a felszabadulásig vagy még tovább. A termelőszövetkezetek megalakulásáig a gépek, az állami gazdaságok és a gépállomások telepeiről csak vendégségbe jártak ki a falvakba. A falusi lakosság így az ötvenes évek végén került állandó kapcsolatba a Zetorokkal, munkagépekkel, gépsorokkal. S ez a közelebbi kapcsolat sokak számára a búcsú perceit is jelentette, mert a gépesített gazdaságokban már nem jutott mindenkinek munka. Sokan persze már a téesz szervezések időszakában összepakoltak, s beköltöztek valamelyik dunántúli nagyüzem munkásszállására. A konszolidáció, az ötvenes évek vége nemcsak egy új politikai korszak, a szocialista demokrácia kezdetét jelenti, hanem az ország lakosságának technikai nagykorúsodását is. Magyarországon későn köszöntött be ez a korszak.

Amikor én megszülettem, az emberiség már jól ismerte, gyártotta és használta a gőzgépet, a gépkocsit, a repülőgépet, a rádiót, a telefont, a fényképezőgépet; szerszámgépeket alkalmazott, rég megszervezte a tömeggyártást, tehát a modern árutermelést. Ismerte az energiamegmaradás elvét, az elektromágnesességet, a röntgensugarat, a rádióaktivitást. Létezett már a kvantumelmélet, a relativitás elmélete és az atomelmélet. Ismerték a vitaminokat, az öröklástant, tudtak a kromoszómákról, génekről, hormonokról. Ötéves lehettem, amikor laboratóriumi körülmények között létrejött az első uránmaghasadás, s éppen csak elértem a nyolcadik életévemet, amikor a Peenemündében kikísérletezett sugárhajtású rakéták becsapódtak London külvárosában. – S mit láttam én gyerekkoromban, milyen üzemszerű termelést figyelhettem meg közelről? Mint a legtöbb vidéki gyerek . . . Semmilyent. Pontosabban, ötéves koromban a nagyapámmal elmentem Berzsenybe őrletni. Ha nem csal az emlékezetem, Berzsenyben egy aprócska vízimalom duruzsolt a patak partján. Napkeltével érkeztünk Berzsenybe, és elfoglaltuk a helyünket a szekérsorban. Nagyon sokáig vártunk a sorunkra, s közben én megnéztem a malmot. Ez volt az első nagyobb mechanizmus, amit üzemszerű körülmények között működni láttam. Éjfélkor érkeztünk haza, Nemeskeresztúrra, a frissen őrölt liszttel. A berzsenyi malom ma is úgy duruzsol a képzeletemben, mint valami csodaház, túl a falu és a valóság határain. Pedig ilyen vízimalmok talán már a Szung korszak közepén is működtek Kínában, nem beszélve a hasonló mechanizmussal szerkesztett szélmalmokról . . . Bertha Mihály falujába csak az ötvenes években jutott

el a villany, s a villannyal a rádió és más emberi csodák. Nagyanyám akkor hónapokig bámulta a villanykapcsolót. Esténként odaállt melléje és kattintott rajta egyet-egyet. Fel, le . . . Csóválta a fejét: „Ilyen egyszerű lenne? . . . Ilyen egyszerű lenne? . . . Felkattintom, ég, lekattintom, elalszik . . .''

Az, hogy egy ország félfeudális, nemcsak társadalmi berendezkedést és politikai korszakot jelent, hanem a lélek és a szellem beállítottságát, az emberek készületlenségét, naivságát, a közösség alkotóerejének és kedvének lefokozottságát, mesterséges visszatartottságát is. Az ötvenes évek végén ebből a technikai, politikai kiskorúságból kellett kilépni a vidéki lakosság nagy többségének. A gépi civilizáció elől tovább nem lehetett kitérni. Aki nem ment el a gyárakba, azt otthonában, termelőszövetkezeti munkahelyén lepték meg, keresték fel a gépek.

Mindez nem jelenti azt, hogy a Balaton környékének nincsenek ipari hagyományai, a tó körül 1945 előtt nem éltek ipari munkások. Éltek . . . Gondoljunk csak a kővágóörsi, zalahalápi, a badacsonyi kőbányákra és a kőtörőművekre . . . Gondoljunk a mészgyárakra, téglagyárakra, fűrésztelepekre, vagy a nitrokémiai ipartelepekre Fűzfőn, és a balatonfüredi hajógyárra.

A hajóépítés klasszikus balatoni iparág. A Balaton partján az őskortól napjainkig mindig építettek bárkákat, hajókat, ladikokat. Az ősmodell a bödönhajó volt, melyet egyetlen hatalmas fatörzsből faragtak ki, s általában két halászt is elbírt szerszámostól. A partvidék őslakossága ilyen bödönhajókkal járta Sármellék, Vörs, valamint a Nagyberek mocsarait, nádasait. A bödönhajót érdekes módon még a múlt század végén is használták a balatoni halászok, pákászok. A hajóépítés első nagy korszaka akkor kezdődött e tájon, amikor Pannoniát a birodalomhoz csatolták a rómaiak. A tó partján utakat építettek, erődítményeket és villákat. Az erődítmények közelében révátkelőhelyek születtek és ácsműhelyek. A római gályák nagyok voltak, lovakat, szekereket, katonákat és építőanyagot szállítottak velük egyik partról a másikra. Különösen nagy forgalma volt Fenékpuszta (a hajdani Valcum) közelében kiépített révállomásnak, mivel itt vezetett át a hadiút, ami Aquincumot összekötötte Itáliával.

A balatoni hajóépítő kultúra túlélte a római birodalmat, átöröklődött népeken és korokon. A tihanyi apátság alapítólevele 1055-ben tihanyi és foki révről, valamint halászokról és azok kötelességeiről beszél. Amikor a török hadak 1550-ben elérik a Balaton vonalát, ismét sok szó esik a hajókról, a magyar hajóépítésről. A török sajkások Siófok alatt tanyáznak, onnan indulnak rabló kalózutakra. Az északi part magyar várkapitányai a vízi rablókkal csak a vízen tudják eredményesen felvenni a harcot. A szigligeti, tihanyi, és keszthelyi várkapitány naszádokat építtet s flottát gyűjt a parti nádasokban. Érdemes idézni Tóti Lengyel Gáspárnak, Szigliget várkapitányának Zala megye vezetőihez intézett levelét, melyet 1958-ban Zákonyi Ferenc tárt a Balaton-kutatók elé: „Az egész Balaton vidék innenső fele, várbeliek, falusiak, sok-sok kárt szenvedtek a török sajkásoktól, nem lévén nekünk hajóink, ezért embereink sokszor török rabságba is estek. Ezért én saját költségemen hozattam sajkát a szigligeti várunkhoz és attól fogva nem is volt annyi kegyetlensége a töröknek. Most helyet akarnék csináltatni egynéhány száz emberre való hajók számára, ahol azok biztonságban maradhatnának. De erre én magamtól elégtelen vagyok. Ezért kérem Zala vármegyét, hogy csak 2–3 napra is rendeljen ki valami 4–500 embert a sajka útjának kimetszésére . . . A törökök az elmúlt héten is három öreg sajkát vittek Fokba, ahol már előbb is volt 3 sajkájuk. Így most – az apró hajókkal együtt – lehet ott vagy ezer emberre való hajójuk.''

A XVIII. század második felében a Balaton-part legnagyobb hajóépítő manufaktúrája a fenékpusztai rév mellett a Festetics birtokon, a grófi család kezdeményezésére létesült. Vörs és Sávoly tölgyeseiből a legszebb fák a vízpartra vándoroltak, s a nemes anyagból trieszti hajóácsok készítettek hajókat, bárkákat, tutajokat. A korszak két leghíresebb hajója a Kristóph sószállító gálya és a Phoenix hajó. A Kristóph gályát Festetics Pál építtette 1753-ban, a Phoenix-et fia, György gróf, akit egyébként a Georgikon megalapítása tett világhíressé. Festetics László halála után a fenéki hajóépítő manufaktúra elsorvad, s a család hajói, bárkái a XIX. század közepe táján eltűnnek a tó vizéről. Emléküket csak néhány partra húzott komphajó őrzi még néhány évig a fenéki és a szántódi rév mellett. – Néhány évtized múlva aztán színre lép egy angol hajós, Young Richard és 1881-ben megalapítja a mai füredi hajógyár ősét, a hajóépítőtelepet és a hajókihúzót. Young első és leghíresebb hajói a Senta és a Mariska vitorlások, valamint a 8,6 tonnás Sárga Rózsa nevű kutter. A Young-féle hajóüzem kezelését 1886-ban a Stefánia Yacht Egylet veszi át, s a vezetést az ugyancsak angol Ratsey E. Mihályra bízzák. A balatoni hajóépítés történelmében ez a fordulópont. Ratsey angol hajóácsokat hozat, de párhuzamosan megkezdi a magyar munkások kiképzését is. Az üzem fellendül, egyre szebb és nagyobb, 18, 22, majd 30 tonnás vitorlásokat építenek. Ekkor készül el Andrássy Géza legendás hajója, az Álmom is. A Stefánia Yacht Egylet üzemében 1890-ben kezdenek versenyzésre is alkalmas kisebb hajókat gyártani, a század utolsó évtizedében épül a legyőzhetetlen Jolánta nevű yacht és a Kishamis II. is, melyet az angol Watson tervei alapján építettek. A Stefánia Yacht Egylet telepén 1889-től benzinmotoros hajókat is gyártottak. Az üzem korszerűségét jelzi, hogy a világon az elsők között alkalmaztak Daimler motorokat, lényegében a hajómotorok párizsi bemutatójával egyidőben.

A balatoni hajóépítés történetében újabb nagy fordulópont az 1941-es év. A hajdani Young-féle telepet, a mai kikötő mellett már kinőtte a gyár, kénytelen tovább költözni. Az új telep a tihanyi műút mellett épült fel, s ezzel a gyár termelési kapacitása a tízszeresére növekedett. Az új telepen három hatalmas műhelycsarnok és három, egyenként 1000 négyzetméteres hangár szolgálta a hajóépítés újkori törekvéseit. Az uszályok, motoroshajók mellett ekkor indul meg a legkisebb vitorlások, a dingik, yollék és kalózok gyártása. A kis vitorlások mellett építettek 50 és 75 négyzetméteres tengeri cirkálókat is. Egyik legsikerültebb típusuk a Balatoni 50-es volt, mely máig is legjobban állja a sajátságos balatoni hullámverést, s az öt-hat napig tartó északnyugati viharokat.

A háború utolsó évében Füred is összeroppant. A gépi berendezések tönkrementek, a hajókat a visszavonuló német csapatok elsüllyesztették. A felszabadulás után a hajógyár munkásai a csarnokok és gépek helyreállításával kezdték a munkát, aztán az elsüllyesztett hajók kiemelésével, megjavításával folytatták.

A füredi hajógyárat 1948-ban államosították, majd 1962-ben egyesítették a többi hajógyárral, azóta az új neve: a Magyar Hajó- és Darugyár Balatonfüredi Gyáregysége. Szép hosszú név, biztosan örülnek neki a munkások. Munkájuk lényegében önálló . . . A legnagyobb hajót, a hatszáz személyes Beloianniszt még az egyesítés előtt készítették, s ugyancsak akkor készítettek egy öntöző- és egy kutatóhajót, valamint a háromszáz, négyszáz és ezer tonnás uszályok első szériáját. Azóta több nyolcszáz és ezer lóerős folyami vontatót és újszerű jégtörő-hajót építettek. A gyár legújabb terméke a tolóuszály, melyből százharminc egységet készítenek az Egyiptomi Arab Köztársaság számára.

Ezek az uszályok biztosan hasznos munkát végeznek majd a Níluson, ami számunkra internacionalista örömöt okoz. De nem örül mindenki ezeknek az uszályoknak . . . Nem örülnek például a Balaton tisztelői, szerelmesei és féltői. Vitákban és újságok hasábjain sokszor megfogalmazódott már az a gyanú, hogy a Balaton alacsony vízállásának egyik előidézője a füredi hajógyár. Siófoknál megnyitják a zsilipet, megtelik a csatorna vízzel, aztán lassan útjukra indulnak az arab tolóuszályok. Mennyi víz kell ehhez? Azt hiszem, iszonyúan sok, hiszen a százharmincból nyolcvan tolóegység egyenként 920 tonnás teherbírású. És az uszályok nem egyszerre készülnek el, hanem folyamatosan, hónapról hónapra, negyedévről negyedévre. Biztosan van néhány olyan alkalom, amikor az uszályok útra bocsátása pontosan egybeesik az esedékes tavaszi vagy késő őszi szabályozó vízeresztéssel. De bizonyára az is előfordul, hogy nem esik egybe. Mi vajon az igazság? 1971 tavaszán hosszan beszélgettem erről a gyár főmérnökével, Simon Károllyal. Simon Károly a következőket mondta:

– A siófoki zsilipet nem mi nyitjuk meg, hanem az OVH, pontosabban a Balatoni Vízügyi Kirendeltség . . . Évente négyszer-ötször eresztünk le hajókat a Sión. Ne felejtse el, hogy Füred város lett, azt a gyárnak is köszönheti. Az idegenforgalom bevételeiből nem lehetne ezt a várost eltartani. A lakosság tíz-tizenöt százaléka innen él. Egyébként egynapi párolgással több víz megy el, mint egynapi vízeresztéssel . . .

Én hajlamos vagyok arra, hogy higgyek Simon Károlynak, mivel Simon Károly balatoni ember, maga is a víz szerelmese, híres sportoló. Simon Károly évekig válogatott vitorlázó volt, Tolnaival együtt nyerte a csillaghajó bajnokságokat. De mit mondanak a számok?

Entz Géza Balaton-kutató szerint nyáron, szeles, napos időben 12 millió köbméter víz párolog el a Balatonból, ami a vízmércén két centiméteres apadásnak felel meg. Ugyanakkor a siófoki zsilipen, a zsilip és a csatorna 1940-es keresztmetszetének megfelelően naponta négymillió köbméter vizet lehet leereszteni. Ha ezeket az adatokat elfogadjuk, akkor kétségtelenül igaza van Simon Károlynak, mert napos, szeles időben nyolcmillió köbméter vízzel több párolog el naponta, mint amennyit a csatornán egyáltalán le lehet engedni. De a zsilipet Siófoknál nem egy napra szokták megnyitni, hanem négy-öt napra, vagy még hosszabb időre. Vegyünk ötnapos átlagot. Öt nap alatt húszmillió köbméter vizet lehet leereszteni a foki zsilipnél. Ha évente ötször nyitják meg a zsilipet, akkor az évente százmillió köbméter víznek felel meg. Ez nem látszik soknak, hiszen a Balatoni Kikötők M. Kir. Felügyelőségének a mérései és adatai szerint 1935-ben 135 millió köbméter, 1937-ben 800 millió köbméter, 1940-ben pedig 1000 millió köbméter vizet eresztettek le a siófoki zsilipen.

Hol van akkor a baj? A Balaton vízállása, különösen a nyár második felében, évek óta alacsony. Ezen nincs mit vitatkozni. Előfordulhat, hogy a siófoki zsilipen ma már nem négymillió köbméter víz megy le naponta, hanem több. Az is lehet, hogy a zsilipet nem öt-hat napig, hanem hosszabb ideig tartják nyitva. S az is lehet, hogy a Zala szabályozásával a Balaton egész vízháztartása megváltozott, átalakult.

A szállításra váró hatalmas uszályokat látva óhatatlanul feltámad az emberben valamilyen kétkedés és gyanú . . . Kell nekünk ekkora uszályokat gyártani éppen Balatonfüreden? Nyereséges ez? S ha igen, mennyit nyerünk rajta, és az alacsony vízszinttel mennyit vesztünk? Mert azt is el lehetne képzelni, hogy az újkori körülményekhez alkalmazkodva nem bocsátunk le a foki zsilipen évente százmillió köbméter vizet, hanem csak nyolcvanat . . . Nem tu-

dom . . . A tárgynak nem vagyok a szakembere, ezért a konkrét, végleges következtetésektől óvakodnom kell. Annyi biztos, hogy személy szerint jobban örülnék annak, ha a balatonfüredi hajógyár elsősorban balatoni hajókat, vitorlásokat, kompokat, csónakokat gyártana, s nagyobb uszályokat, motorosokat csak olyan mértékben, amit a szállítás, a tavaszi, őszi vízeresztés lehetővé tesz. – Tudom, tudom, az export a divatos isten. De legalább ebben a Balatonról szóló írásban hadd kérdezzem meg önöket, akik pontosan ismerik és értik a gyártás és a kereskedelem rejtelmeit, mennyit nyerünk mi ezeken a tolóhajókon? Konkrétan? – Na jó . . . Ne válaszoljanak. Tudom, ha egybevetjük, s ha összességében nézzük, s ha arra gondolunk, hogy a munkásoknak munkájuk van . . . Tudom, értem . . .

Simon Károly is elmagyarázta, hogy a sporthajók gyártására nem lehet visszatérni, mivel a gyár munkásainak nagy többsége lakatosokból, vasipari szakmunkásokból áll. Ha fahajókat, műanyaghajókat kezdenének gyártani, több száz ember maradna munka nélkül. Erre az új struktúrára már 1941-ben átállt a gyár, s úgy látszik, nincs visszaút. Talán nincs is erre szükség.

A füredi hajógyár a régi Young-féle telep helyén ma sporthajókat gyárt és tárol, a komoly munka az új telepen, a tihanyi országút mellett folyik. Ma a gyár termelése az acélhajókra épül. Az acélhajók és a sporthajók gyártási aránya 10:1-hez. Az az igazság, hogy az acélhajók gyártása hozza a gyár jövedelmét, s a sporthajók gyártása, kiemelése, tárolása inkább csak tradíció. A gyár vezetői, Béza Elemér igazgató és Simon Károly főmérnök a változást a műanyaghajók gyártásától várják. Simon Károly elmondta, hogy 1971-ben Hamburgban a kiállított hajók 83 százaléka műanyag volt, s csak a fennmaradt 17 százalék állt alumíniumból és fából . . . A műanyaghajóké a jövő . . . De mi ezzel is, így bajban vagyunk, mert a hazai poliészter minősége nem egyenletes, megbízhatatlan, s a műgyantát és a festéket importálnunk kell. Az importra ötven százalék a vám . . . Így nálunk a műanyaghajó szinte drágább, mint a hagyományos anyagból épült hajók. Ennek ellenére reménykednek a műanyaghajók sikerében, mivel a műanyaghajókat gyártó telepük 1973-ban belép a termelésbe. Ettől kezdve az acélhajók és a sporthajók aránya 10:2-re, 10:3-ra javul.

Füreden természetesen napjainkban is gyártanak sporthajókat. Ezek a hajók szépek, jók és drágák. A gyár állandó vásárlói közé tartozik Ausztria, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia, Spanyolország, Görögország és Anglia. Rendelésre a magyar sportegyesületek és a vízi sportok rajongói számára is készítenek vitorlásokat. A hajók hazai árát nem terheli vám, szállítás és a kiskereskedelmi haszon, mégis borsosnak találja a közönség. Ugyanis egy kalóz típusú uszonyos hajó 38 000, egy Beluga körülbelül 140 000, a Dragon 220 000, a 25 négyzetméteres Balaton típusú műanyaghajó pedig 250 000 forintba kerül. Ez tényleg sok, szinte megfizethetetlen. Ne felejtsük el, hogy a nyár három hónap . . . Ha a kellemesebb tavaszi és őszi időjárást is figyelembe vesszük, akkor sem lehet egy balatoni hajót évente öt-hat hónapnál hosszabb ideig használni. S ha a hajó éppen nincs használatban, akkor tárolni kell, javíttatni, festetni . . . Így aztán nem csoda, ha a füredi gyár sporthajóinak a nyolcvan százaléka exportra megy.

A fenékpusztai manufaktúrától hosszú és tanulságos út vezetett a mai modern hajóépítésig. Mindkét korszak megteremtette a maga legendáját, úszó, csodálatot keltő jelképét. A fenékpusztai manufaktúra színvonalát a Phoenix hajó jelképezte, a balatonfüredi szocialista hajógyárét a hatszáz személyes Be-

loiannisz, s a korszerű uszályok, munkagépek sorozata, melyeket a világon szinte mindenütt szívesen megvásárolnak.

S mindez mit ér a magyar munkásnak? A balatonfüredi hajógyár hány embernek ad kenyeret? S mekkora ez a kenyér?

A balatonfüredi hajógyárban 1013 ember dolgozik. Az 1013-ból hatszázan balatonfürediek, a többiek Tihanyból, Aszófőről, Révfülöpről s más Balaton-parti községekből járnak be naponta dolgozni. Nyáron reggel hatkor, télen hétkor kezdődik a munka. A gyár vezetői a munkakezdést mindig a MÁV és az autóbusz menetrendhez igazítják. Alkalmazottak, hajólakatosok, technikusok, mérnökök távolabbi vidékről is verbúválódtak, mivel ezeket helyben nem lehet kiképezni. De a távolról érkezők is csakhamar helybeliekké válnak. Megszeretik a tájat, a Balatont, megnősülnek, letelepednek. Ez a letelepedés persze sok nehézségbe ütközik, mivel a távoli vidékekről érkezőknek lakásra lenne szüksége. A gyár az utóbbi időben több alkalommal is telekjuttatási akciót indított. Az akció keretében a munkások és alkalmazottak húsz forintért vásárolhatták meg a telek négyszögölét. Ez az ár kétségtelenül nagyon előnyös, szinte nem is tekinthető árnak . . . A közelmúltban gyári akció keretében társasház is épült, de egyelőre a telek is, a társasházban megvásárolható lakás is kevés.

A gyár munkásai között 1958-ig nagyon sok volt a kétlaki. 1954 táján a termelőszövetkezeti szervezések elől sokan a gyár védelmébe húzódtak, de ahhoz nem volt elég erejük, hogy teljesen elszakadjanak a földtől. Azóta ez a helyzet megváltozott. A Balaton-parti falvakban lakó munkások igazi munkássá váltak, s a szokásos paraszti gazdálkodástól elszakadtak. Aki tehette, persze megőrzött magának négy-ötszáz négyszögöl szőlőt, vagy egy kis kertet a ház körül, amiben megterem a zöldség, s a hízónak is a répa, krumpli. Ezek a kis parcellák valójában a kikapcsolódást és a pihenést szolgálják, de mezőgazdasági közellátási jelentőségük is van. Ilyen kis kerteket persze azok is igyekeztek szerezni, akiknek korábban semmi közük sem volt a földműveléshez. Maga a gyár igazgatója, Béza Elemér is híres kertész, gyümölcsfáit csaknem akkora tisztelettel emlegetik a környéken, mint a hajóit. A hajókra persze Füreden és környékén mindenki büszkébb, mint a kertjére és a szőlőjére. A hajókat, s a hajóipart még azok az újdonsült munkások is becsülik, akik csak tíz-tizenöt éve lépték át először a gyár kapuját.

Az újkori kétlakiság hasznos formája is kialakult. Nem az egyes ember a kétlaki, hanem a család. A férfi hajógyári munkás, az asszony pedig termelőszövetkezeti tag. A földekkel nem a férfi, hanem az asszony lépett be a téeszbe. Kezdetben sok helyi vita és családi baj származott ebből, de utólag ésszerű, okos megoldásnak bizonyult. Vidéken a női munkahelyek száma kevés. A legtöbb női munkaerőt mai napig a termelőszövetkezetek tudják foglalkoztatni. Az asszonyok munkájára nagy szükség van a növénytermesztő brigádokban, a kertészetekben, gyümölcsösökben, szőlőkben. Az asszonyok keresete mindig biztosított. Munkájuk után nemcsak pénzt kapnak, hanem háztáji földet is. Így a háztáji állattartáshoz a takarmány is megterem. Úgy tűnik, ezek a kétlaki családok élnek ma a legjobban, hiszen élelemre, gyümölcsre, zöldségre alig költenek. Aki Balatonfüreden például a piacról él, az a főidényben mindig nehéz helyzetbe jut. A piaci zöldségárak ugyanis nem a hajógyári munkás fizetéséhez, hanem a jómódú nyaralók, külföldiek pénztárcájához igazodnak. Ráadásul Fürednek nincs zöldségtermelő övezete. A köves, vörös földeken Csopaktól Arácsig, Arácstól Aszófőig szőlők, s legfeljebb mandulások, szerény ba-

rackosok díszlenek. Zöldség nem terem. A zöldséget a túlsó partról vagy Fejér megyéből kell Füredre szállítani.

A balatonfüredi hajógyárban egy átlag szakmunkás havonta 2400–2500 forintot keres. Ez nagyon jó pénz, ha a családban még egy kereső van, s még jobb pénz, ha zöldségre, húsra, borra nem kell kiadni pénzt. Aki viszont kert nélkül maradt, vagy távolabbi vidékről érkezve nem sikerült még neki egy kis háztáji kertet, gazdaságot kialakítani, az ki van szolgáltatva a piacnak. A piaci árak egyre nyomasztóbbak lesznek. Füreden, s általában a Balaton környéki piacokon vagy nincs áru, vagy ha van, nagyon drága. – Ma persze a legtöbb családban az asszony is dolgozik. Igaz, hogy a női munkahelyek száma vidéken általában kevés, de Füreden, ha akarnak, el tudnak helyezkedni az asszonyok is. Persze nem irodában, nem üzemben, hanem az idegenforgalmi gépezet valamilyen alsóbb posztján. Tudomásom szerint az elmúlt nyáron a Marina szálló több szintjét személyzet hiánya miatt nem lehetett üzemeltetni. Ez persze alkati kérdés. Van, aki szereti a zajos, sokszor színes és zűrös munkahelyet, van, aki nem . . . A Balaton környék lakosságának a nagy többsége szívesebben dolgozik valamilyen ipari vagy mezőgazdasági üzemben, intézményben, mint a szállodaiparban.

Hajókat, vitorlásokat, csónakokat nemcsak Balatonfüreden gyártanak, hanem a MAHART siófoki telepén és Kenesén is. A kenesei Sirály Vas-, Műanyagfeldolgozó Ktsz az utóbbi években elérte a húsz-huszonöt millió forintos termelési értéket. A Ktsz nyeresége általában nyolc-kilenc százalékos. A Ktsz sok embernek ad kenyeret, de nem hasonlítható az olyan óriásokhoz, mint a füredi hajógyár, a fűzfői papírgyár vagy a fűzfői Nitrokémia Ipartelepek.

A Balaton-part legjelentősebb ipari centruma kétségtelenül Balatonfűzfő. Fűzfő és a hozzácsatolt Litér 7500 lakosát a környék sivár, köves földjei nem tudnák eltartani. A két falu határában összesen alig van 130 holdnyi művelhető földterület. A mostoha vidék gyártelepek létesítésére nagyon alkalmas. Csak ne lenne olyan közel a Balaton . . . De közel van. Ebből a közelségből Fűzfőnek semmi haszna nincs. A papírgyár és a Nitrokémia miatt nem sorolták be a balatoni üdülőhelyek kategóriájába, de hosszú évekig az ipari városokat megillető támogatásból is kimaradt. Fűzfőnek mindezek ellenére biztosított a jövője. Veszprém megye párt és állami vezetői kiálltak mellette, s Balatonfűzfő, Litérrel együtt Veszprém egyik külső kerületévé vált, s mindenben élvezi a hat kilométernyire lévő város támogatását.

Az MSZMP Veszprém megyei Bizottságának első titkára, Pap János az északi part gondjairól folytatott beszélgetésünk alkalmával iróniku san jegyezte meg, hogy Fűzfőre, mint ipari centrumra nagyon sokan csak akkor figyeltek fel, amikor a Balatonban megdöglöttek a halak. A gyanú akkor ugyanis a Nitrokémiai Ipartelepekre terelődött. Ez a gyanakvás alaptalan volt, mert az ipartelepek szennyvize nem a Balatonba folyik, hanem a dombok túloldalán a sédekbe.

Fűzfőről bizony normális körülmények között sem szabadna elfelejtkezni. A fűzfői papírgyár ezer embernek ad kenyeret, s ebben az üzemben készül a hazai író- és nyomópapír zöme. A Nitrókémiai Ipartelepeken 6500 embert foglalkoztatnak. Ebből a két számból is jól látszik, hogy a környék lakosságának több mint nyolcvan százaléka a két fűzfői nagyüzemben kapott munkát. De rajtuk kívül naponta Veszprémből is kijárnak ide kétszázan.

A Fűzfői Nitrokémiai Ipartelepek 1971-ben ünnepelte a gyáralapítás 50. évfordulóját. Valójában mindig állami vállalkozás volt, de a trianoni békeszer-

ződésben Magyarországra kényszerített fegyver- és hadianyaggyártási tilalmak miatt 1921-ben formailag csak részvénytársasági alapon jöhetett létre. A gyár a Mosonmagyaróvárról áthozott kopott gépekkel indult, s csakhamar jelentős gyárteleppé fejlődött. 1928-ban már hivatalosan is felvette a Fűzfői Nitrokémiai Ipartelepek nevet. A gyár sorsa a harmincas évek végén összefonódik a német háborús érdekekkel. A második világháború végén egy Bartha nevű ezredesnek, s a gyárban működő kommunista sejteknek csak nagy nehézségek árán sikerült megakadályozni a gépek teljes leszerelését. A Nitrokémiai Ipartelepek a felszabadulás után azonnal az újjáépítés és a lakosság szolgálatába állt. Az első hónapokban lekvárt, gyufát, cipőpasztát és rézgálicot gyártottak. A fejlődés azóta hatalmas. 1970-ben az ipartelepek termelési értéke már elérte a másfél milliárd forintot. A rendkívül korszerű üzemben az utóbbi években gyógyszeripari alapanyagokat, olajadalékokat, ioncserélő műgyantát, ipari robbanóanyagot, vadászlőszereket, ülepítőszereket, lakkgyapotot gyártanak. Hosszú évekig itt gyártották a szelektív növényvédőszerek nagy részét is. A fűzfői vegyiüzem Európa-szerte híres, a szocialista országokon kívül rendszeresen exportál az NSZK-ba, Görögországba, Olaszországba, állandó munkakapcsolatban áll osztrák és svéd cégekkel, üzemekkel.

A Nitrokémiai Ipartelepeknek 1931-ben 3253 dolgozója volt. A munkáslétszám jelenleg a 6500 és a 6300 között ingadozik. A munkaerővándorlás az ipartelepeket is érzékenyen érinti. Gyuricza László igazgató nemrég elmondta a Népszabadság munkatársának, hogy 1970-ben csaknem ötszáz dolgozó vált meg az üzemtől. Ezekből lakáshiány miatt hagyta el a munkahelyét 299 ember. – Pedig elmondhatjuk, hogy a Nitrokémiai Ipartelepek igazi szocialista nagyüzemmé vált. A gyár közelében nyolcszáz lakásos telepet építettek fel a munkások számára. Mostanában készült el a 450 személyes új munkásszállás. A gyár ipari szakmunkásképzőt tart fenn bentlakásos kollégiumi ellátással. Újabban arra is mód nyílott, hogy az ipartelepek dolgozói Veszprémben kapjanak lakást. A Nitrokémiai Ipartelepeken a munkahét negyvenórás, tehát hetenként csak öt napon kell a munkásoknak dolgozni. Mindez, úgy látszik, nem elég vonzó. 1971-ben a gyár keretes hirdetései szinte hetente megjelentek a Veszprém megyei Naplóban, és ács, csőszerelő, hegesztő, lakatos szakmunkásokat, valamint vegyipari betanított dolgozókat kerestek felvételre. A munkavállalók azonban napjainkban már nemcsak a Balaton-part három nagy üzemében, tehát a füredi hajógyárban, valamint a fűzfői papírgyárban és a Nitrokémiai Ipartelepeken kaphatnak munkát, hanem számtalan kis- és középüzemben Tapolcától Veszprémig. Több tucat vállalat keres állandóan sofőröket, szerelőket, karbantartó szakmunkásokat, sok embert foglalkoztat az élelmiszeripar, a siófoki, keszthelyi vágóhíd és húsüzem. Tapolca mint vasúti gócpont, hosszú ideig vasutas község volt, a fiatalok a pályafenntartásnál, a fűtőháznál, vagy a forgalmi szolgálatnál helyezkedtek el. A lehetőségek az utóbbi években megsokszorozódtak. Sok új munkaalkalmat kínál a szövetkezeti kisipar, a kereskedelem, a közelmúltban felépült szigetelőanyaggyár, s minden korábbinál többet a halimbai bauxitra telepített alumíniumipar, melynek a várossá erősödött Tapolca lett a központja. A hajdan oly szürke, kopottas Tapolcán hirtelen új iroda- és üzletházak, új lakónegyedek nőttek ki a földből. Az álmos, bizonytalankodó vidékiességet hirtelen az ipari fellendülés izgalma és boldogsága váltotta fel. Az emberek arca megváltozott, mindenki fontosabbnak érzi magát, mint néhány esztendővel, vagy évtizeddel korábban. Mindenki tanul, újat, többet, szebbet akar. Tapolcán jól látni, hogy az

ipar mire képes, hogyan foglalkoztatja, fárasztja és edzi az emberi szellemet, hogyan alakítja át a város és a lakosság arculatát, szemléletét, törekvéseit.

Ha az ember belelapoz az 1971-es újságokba, döbbenten látja, hogy menynyi működő, fejlődő üzem van a Balaton körül... S azt is látja, hogy az üzemek, vállalatok nagy többsége állandóan munkásokat toboroz. Érdemes idézni néhány hirdetést: „Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat felvesz jó kereseti lehetőséggel rakodómunkásokat Veszprém telephelyre. Munkásszállást, napi háromszori étkezést térítés ellenében biztosítunk. Közel lakók részére naponkénti, távol lakók részére hetenkénti hazautazás vállalati busszal. Jelentkezni Veszprém, Úttörő u. 1. szám alatt, szállításnál lehet..." – „Balatonfőkajár és vidéke ÁFÉSZ a balatonkenesei 23. sz. TÜZÉP-telepre rakodómunkásokat keres. Fizetés: darabbér, órabér, megegyezés szerint. Jelentkezni lehet Balatonfőkajár Központi Iroda, Kossuth u. 12." – „A siófoki vágóhíd felvételre keres hűtőgépészt, aki hűtőgép-vizsgával rendelkezik. Jelentkezni lehet a siófoki vágóhíd vezetőjénél." – „Szállítómunkásokat azonnali belépéssel felveszünk. Jelentkezés: Füszért-fiók, Tapolca, Lenin tér 13." – „Balatonfüredi Községgazdálkodási Vállalat felvételre keres kőmíveseket, segédmunkásokat, kubikusokat, 44 órás munkahét, minden héten szabad szombat. Fizetés teljesítménybérezéssel. Szükség esetén vidéken lakók részére szállást biztosítunk. Jelentkezni lehet Balatonfüred, Fürdő u. 15. szám alatti telephelyen." – „A Bauxitkutató Vállalat fúró szak- és segédmunkásokat vesz fel Nyirád, Halimba és Bakonyoszlop munkahelyekre, külszolgálatos munkakörbe. Fizetés megegyezés szerint. Jelentkezni lehet a fúrócsoport vezetőjénél az alábbi címeken: Kutatófúrócsoport Nyirád, vagy Halimba, vagy Bakonyoszlop." – „A Kőbányai Textilművek 3. sz. telep felvesz: 16. életévüket betöltött nőket betanított munkásnak, 18. életévüket betöltött férfiakat segédmunkásoknak. Jelentkezés Keszthely, Bercsényi u. 65. sz. nyilvántartó."

És így tovább... Csoda, hogy a Nitrokémia munkaerőgondokkal küzd? Nem csoda. Természetes.

Az emberek válogathatnak a munkahelyek és az ajánlatok között. A helyzetük annyira előnyös, hogy már a hirdetésben közlik velük, hogy a fizetés megegyezés, tehát vita és alku tárgyát képezheti. Mindezt látva, olvasva, tapasztalva sok minden eszébe jut az írónak. – Jó érzés tudni, hogy a földművelés terén feleslegessé vált parasztok, kertészek, kistermelők száz és száz lehetőség, kenyérkereseti forma közül választhatnak. Akit az utóbbi két évtized technikai ipari forradalma után még mindig riaszt a nagyüzem, elszegődhet egy egészen kicsi üzembe is, mi több olyan ipari munkát is választhat magának, amit szabadban, a barátságos dunántúli égbolt alatt lehet végezni. Jó érzés az is, hogy a félfeudális állapotokat az utóbbi évtizedekben sikerült felszámolnunk. Örül az ember közép-európai szíve, hogy hazánkban teljes a foglalkoztatottság, és az üzemek, gyárak olyan tempóban fejlődnek, hogy újabb és újabb munkáscsapatoknak helyet, teret tudnának adni. – Aztán, ha az ember tovább gondolkodik, eszébe jut, hogy az új gazdasági mechanizmus keretében az ipari üzemek, gyárak a bérszintgazdálkodásról áttértek a bértömeggazdálkodásra. Itt már csak a végösszeg számít, de az nagyon. Mi történik általában? Ha a gyár igazgatója valamelyik fontos és jó szakmunkáscsoportnak kiemelt bért akar adni, adhat. De mivel az átlagmunkások átlagos bérét nem csökkentheti, kénytelen felvenni olyan segédmunkásokat vagy női dolgozókat, akiket hosszú időn át alacsony fizetéssel tarthat. Az alacsony fizetések és a kiemelt szakmunkásfizetések középarányosa egyenlő az ideá-

lisnak tartott közepes munkások közepes bérével. Így aztán amikor az ellenőrök a hónapok és a negyedévek végén a bértömeget elosztják a dolgozók számával, minden stimmel. Látszólag. Félek, hogy a nemzetgazdaság év végi mérlegén meglátszik ez a művi beavatkozás, hiszen a kis fizetéssel tartott segédmunkások a gyárakban alig dolgoznak, többnyire nincs is körülhatárolt munkakörük.

A hazai munkaerőgondokat látva időről időre eszébe jut az embernek az a tíz-tizenötezer magyar fiatal, akik évek óta az NDK-ban dolgoznak mint vendégmunkások. Az NDK-nak szüksége van a sok munkáskézre. Fiataljaink ott nemcsak dolgoznak, hanem tökéletesítik szakmai tudásukat, elsajátítják a nyelvet, megtanulnak egy kicsit Európában mozogni. Jó ez? Jó . . . De az is igaz, hogy nemcsak az NDK-ban van szükség sok munkáskézre, hanem itthon is. – Tudom jól, hogy a munkaerőpiac hosszú évek óta egész Európában mozgásban van. A Közös Piac országai között a munkaerővándorlás évi 167 000 és 206 000 fő között mozog. A munkahelyek munkást, a munkanélküliek pedig munkát keresnek. De a Közös Piac országaiban lévő munkahelyek felé elindultak a Közös Piacon kívüli, dél-európai országok munkanélküli milliói is. Jelenleg az NSZK-ban kétmillió, Franciaországban másfélmillió, Svájcban hatszázhatvanezer külföldi munkás dolgozik. Az ipari árutermelés egyre nemzetközibb lesz, az érdekeltségek összefonódnak, licenszek, szerződések, kölcsönök, közös beruházások kötik egymáshoz az országokat. E közben a munkásosztály egyes rétegei munkahelyről munkahelyre, országról országra vándorolnak. A helyzet néha kísértetiesen huszonegyedik századi. Mintha nem lennének már határok, mintha belakta volna az emberiség az egész földet.

Annyi biztos, hogy a magyar népgazdaság ipari fejlődése egyelőre még arányos, a havonta, évente elvégzendő, elvégezhető munka s a munkáskezek száma megközelítően egyensúlyban van. Az író mindig az emberekért szól, az emberekért perel. Így nyugodtabb, ha a Nitrokémia és az alumíniumipar munkásokat keres, mintha fordítva lenne, s a munkanélküli Balaton-parti parasztok állnának a gyárak kapujában éhesen, felvételre várva.

(Folytatjuk)

SIKLÓSI JÁNOS

Este a nyárfasorban

A nyárfasort már régen kerülgetem
Ígértem néki ezt azt
komáztam vele udvaroltam is néki
hogy föltődje titkát
ám alig sikerült kihallgatnom egy-két jelentéktelen vigyázatlan lombot
amint a levelek szokásairól beszélt
de hogy igazi titkába beavatott volna
hogy a kéreg alatt dolgozó sejtek
vagy a levelekben alvó erek bizalmas suttogását
ki tudtam volna hallgatni vagy meg tudtam volna lesni
arra nem emlékszem
A fák ma a szokottnál is ünnepélyesebben és méltóságteljesebben állnak az út mentén
Ma megpróbálom elfogni teljes szépségüket
de megváltozik bizonytalan lesz minden
nem tudom földeríteni a viszonyt
a nyárfák meg az út a nyárfák meg a föld a nyárfák meg a messzi ég között
s így mindössze néhány levél fűrészelt szélével
s néhány nyugtalanul hadonászó gally állandó mozgásával
gyarapítom meglévő kincsemet
bár lehet hogy sok más fontos és lényeges dolog is történt még
de látásom és hallásom nem volt elég éles hogy felfedezze
Persze azért így is emlékezetes és csodálatosan szép volt
a nyárfasorban az este

Várakozás

A szavak miket egy másik életben tőled örököltem
lassan elszáradnak lassan elporladnak már emlékezetemben
Mi éltet mégis hogy néha kézzelfogható
jeleket adsz magadról
s jössz egyszerűen jössz olyan távoli olyan megmérhetetlen messzi messzi időkből
hogy újra elfog a kételkedés
lehetséges-e valakit ilyen messziről ilyen kitartón szeretni
Mégis így van jól
mert ha te nem élnél azt hinném már hogy magam se vagyok
felbecsülhetetlen kincs nekem a távolléted
kitölti üres napjaimat az hogy gondolhatok rád
Nincs más foglalkozásom csak az hogy mindig várlak

BÜKKÖSDI LÁSZLÓ

FÜRTÖS GYÖRGY KERÁMIÁI

Jegyzetek az 1971 novemberében Pécsett rendezett kiállítás alkalmából

Fürtös György munkáival először a fiatal pécsi képzőművészek 1963-ban rendezett kiállításán találkoztam. E kiállítás kapcsán egyetlen kerámiát sem tudok emlékezetembe idézni. Nagyon jól emlékszem azonban grafikáira. Izgalmas ritmusú, sajátos faktúrát mutató kis képei megragadtak. Azonnal a technika után érdeklődtem, amivel e sajátos felületeket eléri. „Lekened a nyomdafestéket, aztán pengével visszakaparod" – felelte. A kirekedtek körében már akkor is nagy divat volt szidni a főiskolát. Egyik kiállító társ oda is súgta: „Hát igen, ha másra nem, erre jó volt a főiskola: ott éltek éveken keresztül összezárva, semmi mást nem csináltak, mint kipróbálták a világ összes technikai lehetőségét. Félelmetes a Gyurka technikai fölénye. Játszik azzal, amivel mi izzadunk".

Alapos szakmai tudás ritkán válik kárára a művésznek. De Fürtös esetében többről van szó.

1964 áprilisában, a Janus Pannonius Múzeum néprajzi osztályán rendezett első önálló kiállításán, még főiskolás munkáiból is állított ki (érdekes, hogy ebből az anyagból éppen a főiskolán készült darabok kerültek az 1971-es gyűjteményes kiállítás kollekciójába), a nagy feltűnést azonban pirogránitból készült padlóvázái és kerti kerámiái keltették. Két éve volt a Pécsi Porcelángyár tervezője. Két ízben nyert díjat „az év legszebb terméke" pályázaton. Épületkerámiái kiállításon szerepeltek már Szófiában, Varsóban, Sao Paulóban. A város közvéleményét mégis pirogránitjaival hódította meg.

Első olyan vázáival, amelyek nem korongozással, hanem a „felrakás" technikájával készültek, s így aztán hol az volt izgalmas, hogy mégis a korongozott forma hatását keltik (monumentalitásuk ellenére is), hol pedig az, hogy szokatlan konstruktív téralakzatot kaptak. A gyermekjátékok hangulatát árasztotta néhány munkája, amelyeken a nagy felületeket fehér színezéssel bontotta meg, s tette lüktetővé, bumfordiságukban is bájossá.

Kisplasztikáinak jellemző darabja, a jelenlegi kiállításon is látható hengerformákból szerkesztett *Kakas (40 cm)*, amely diplomamunkájának egyik vázlata volt. Ebben összegeződik mindaz, amit Fürtös a főiskolán (Csekovszky növendékeként) magába szívott. Az ősi fazekasok, gelencsérek technikájának, a korongozásnak tisztelete, s a hagyományos technikával készült, hagyományos formaelemek konstruktív értelmezése.

A fegyelmezett, merev formák mellett azonban már ebben az időszakban megjelennek az elsősorban hangulati effektusokat tartalmazó, szabadabb formák – maszkok alakjában. Maszkjai – megannyi kitűnő karakterábrázolás – újrafölfedezését jelentik annak, hogy az agyag (a sár) elsősorban „játszásra" való. Gyúrni kell, kézzel alakítani. A népi *„Miska-kancsók"* díszítményeinek derűje jelölhető meg inkább forrásként e maszkok esetében, mintsem az emlegetett óceániai vagy afrikai primitívek maszkjai. A maszk, a karakterteremtés élménye, a gyúrhatóság öröme kezd átterjedni a térplasztikák megmunkálására is. A két formatechnika első találkozásának egyik emléke a *Maszkváza* (25 cm), amely a hengeres test horpasztásaival nyert sajátos alakzatot, humoros hatást.

Az első önálló kiállítás szerezte hírnév mintha ártott volna kissé Fürtös művészi fejlődésének. A főiskola utáni évek lendülete megtorpant, s bár a legkülönbözőbb csoportos kiállításokon találkoztunk munkáival, e munkák vagy ismerősek voltak már, vagy ismerős művek variációi. Gyári tervezőtevékenysége s a felszaporodott megrendelések kielégítése lekötötték energiáit, teremtő fantáziájából csak néhány intim sómázas dísztárgyra futotta. (Jóllehet ezek a kis fényes, mélybarna, dudorokkal ellátott,

háromszögletű, szűknyakú vázácskák a legesztétikusabb szobadíszek közé tartoznak.) Közben munkái eljutnak Faenzába, ő maga végigjárja Párizs tereit és múzeumait.

Alapító tagja lesz a Siklósi Kerámia Symposionnak, amely Európa legjobb kerámikusainak képviselőit igyekszik összeismertetni. A különböző nemzetek más-más felfogásban alkotó iparművészei a közös táborban felszabadultan játszanak. Az agyagművészet őskorához nyúlnak vissza, az ember-érintette, legprimérebb jegyeket őrző sarat égetik ki, alkotó elemeire bontják a legegyszerűbb formát, a térplasztika analízisét érzékeltetik. Fürtös alkotó tevékenységére már az első tábor nagy hatással van. Hihetetlen tempóban kezd dolgozni. Addigi eredményeit fejleszti tovább, s 1969 októberében kamarakiállításon mutatja be legújabb munkáit a Meszesi Művelődési Házban. Azok a kisebb méretű fali kerámiák kerültek ekkor először közönség elé *(Esőcsinálók; Öregóra; Hold-állomás; Lelet; Kompozíció; Barna leányfej; Fehér-felszín* stb.), amelyek most, a Technika Házában rendezett kiállításnak is erősségei közé tartoznak.

Falikerámiák, de mozgalmas, váltakozó mélységű felületeik mindenekelőtt a plasztikus élményét nyújtják. Korongozással készült hagyományos formákat, csészét, tálat, kis köcsögöt metsz föl az alkotó kése és a félbe vágott, szabályos cserepekből aplikál fénymázas kompozíciókat. Máskor, mint a tésztát, nyújtja ki az agyagot, szabályosra metszi, s ami leesett a széleken, azt merőlegesen a lapos felületre ragasztja figurának, egyik agyagcsíkot meghajtogatja kicsit s máris rózsa-nap virít a kompozíció bal felső sarkában.

Amikor képzőművészet címén néhány üres formavariációt tálalnak elénk nagy komolyan, leplezetten ásítunk, nehogy neveletlennek vagy maradinak tűnjünk. Fürtös György produktumainak vonzása éppen abban áll, hogy bár bravúrosan alkalmazza mindazt, amit a kubistáktól az op-és és pop-art-okig a modern képzőművészet megteremtett, de sohasem tudálékoskodik. Míg képző- és iparművészeink nagy részénél a formajegy kialakítása cél, Fürtösnél a forma mindig eszköz marad, amellyel hangulatokat lehet teremteni, felfedezéseket tolmácsolni. Ezért képes arra, hogy egyszerre olyan sok húron játsszon. S mert alap-alkotói magatartása a játék, derűt áraszt minden munkája, emberszabásúnak, humanizált tárgynak érezzük őket.

A Pécsi Porcelángyár a tükék nyelvén ma is Zsolnay gyár. A Zsolnay hagyományt, a gyár eredményeit, művészi produktumait, még sokáig nem kell szégyellnünk. Fürtös e gyárnak a tervezője. S egyik alapélménye a gyár – múltjával s jelenével. A szecessziós formák újraélesztése lehetőséget ad intellektuális ítéleteinek megfogalmazására. A *Pipogya házaspár,* a *Belvárosi lány,* vagy a *Maxi (öreglány),* mind a világban gondolkodva élő, modern ember véleményét közli embertársairól. Jóllehet irónia és nosztalgia ötvözetéből kerekednek ki e kisplasztikák, ám az irónia kétségtelenül dominánsabb bennük. A hagyomány továbbfejlesztéseként foghatók föl falburkolatai, amelyek régi Zsolnay-motívumokat alkalmaznak szuggesztíven dekoratív rendszerben. *(Körök 100 × 60; Körök 120 ×80; Körök 80 × 100 cm.)* Oszlopai ipari formákat idéznek, olyan óriás-szigetelőket, amelyeket szintén a Pécsi Porcelángyár készít. A gyári lehetőség frappáns kihasználásának (és fölfedezésének) terméke a *Majom,* (70 cm.) amely a présből szalagcsíkban előretörő, finom-szemcsés, képlékeny vákuummasszából készült, csupán a szalagcsík hajlítgatásával. Az ipari féltermék fölhasználása primitív bájt ad az egyébként nagyon konstruktív figurának. Hasonló módon készült a *Kötelék* is.

Fürtös állandó formai megújulása, sokszínűsége abból táplálkozik, hogy munkáival mindenütt ott akar lenni, mindent birtokba akar venni, s mindent át akar fogalmazni, egy kicsit „fürtösre". A lakáskultúra legkülönbözőbb tárgyai, a kertek, közterek, föld, víz és a holdfelszín, egyaránt izgatják.

A gyűjteményes kiállításra még asztalt és széket is formázott agyagból, hogy a teremőr ne „idegen terméken" üljön, hanem égetett cserépen. (*Ülőgarnitúra*). Virágvázák, virágtartók, mozsár, sótartó, serlegek, kulacs, tál s egyéb háztartási tárgyak mellett kézitükrei aratták a legtöbb elismerő mosolyt. Egyik tükrén előregyártott bajuszt előlegez a beletekintőnek, a másikon copfot, a harmadikon kis szárnyas puttók békaként kuporognak a parton, hogy önmagukat lessék a tükörben.

Kemencéi, teljes fölszerelésükkel, tisztelgések a paraszti kultúra már-már köd-

beveső hagyományai előtt, de becses díszéül és kellékéül szolgálhatnak bármely nyaralónak vagy intim udvarnak. Hangulatos szökőkútja a tervek szerint Szigetvár egyik középületének udvarát fogja díszíteni. Térválasztó rácsai az épületkerámia modern megújulásának lehetőségei.

Monumentális kerti kerámiái közül a korongozott alapformára visszatérő pirogránit figurái a legvonzóbbak. *Kék kakas*-a a végsőkig egyszerűsített formákból áll össze, mégsem tűnik elnagyoltnak, inkább a népi művészet magasabbszintű megjelenésének. A figura teste nyújtott, fonott méhkaptárra emlékeztet, s a kakas egy felfordított tálon áll, farka és két szárnya ugyancsak korongozott tálak törzshöz ragasztásából született, a sok csupakerek formát csak hangsúlyozza a gyúrt agyagból ráerősített taréj, csőr és fityegő. Annyi méltóság, pökhendiség és trivialitás van ebben a *Kék Kakasban*, hogy az ember gyanakodni kezd. Valóban a formák izgatták csupán az alkotóját?

Don Quijote és *Sancho Pansa* párosának kontrasztja a legszembetűnőbb. A büsképű lovag megüli a lovát, élesen elválik a ló hosszú nyaka, feje, s a lovas törzse. Komikussá csak pörge kalapja, csenevész hurkából való, s a nagytömbhöz hozzáragasztott keze-lába, kackiás bajusza, kecskeszakálla, bal keze helyén kerekedő paizsa teszik. Ellentéteként Sancho összenőtt szamarával, egy test, egy lélek vele. A tömör formából csak a szamár pofája ugrik elő, Pansa cérnavékony kezei, s a borvirágos orr, nagy kipödrött, ívelő magyar-parasztos bajusz. Szeretjük ezeket a figurákat, mert szeretünk mosolyogni, de azért jó alaposan megnézni őket, s jó jókor észrevenni, hogy mikor kezdünk hasonlítani rájuk.

Fürtös György tíz év munkásságából válogatta kiállításának anyagát. Összefoglalásnak szánta. Én mégis tartózkodnék az összefoglalástól. A művészettörténet a műveket fogja értékelni. Magam is szeretem a műveket. Ám e kiállítás kapcsán az emberi alkotó fantáziát; a gondolkodó, ítélkező ember kifejező játékait: a sajátos formajegyek megteremtése helyett a kifejezés, a közlési szándék előtérben maradását érzem igen fontosnak. És azt, hogy valaki nem szégyenli, hogy iparművész. Nem akarja mindenáron bizonyítani, hogy tulajdonképpen szobrász. Így éri el, hogy a saját műfajának legszélesebb lehetőségeit is megtalálja, s ebben a műfajban a legrangosabb terméket hozza létre. Sokkal inkább alakít, mint kiszolgál különböző ízlésszinteket, s nem felejti el, a kerámia elsődleges funkciója, hogy az ember humanizált környezetében olyan hangulati elem legyen, amely mellett otthonosabb, meghittebb a közérzetünk.

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

Egy-egy jelenetben az adott élményösszetevőt rögzítő, hordozó képmás valósul meg. A képmássá lett élményösszetevő nevében, szavakban és viszonyulásokban tud megvalósulni. A képmások viszonya, viszonyulása, minthogy e művek drámai művek, dialógusokban következik be, pontosabban a dialógusokból tudjuk ezt meg. A dialógusok célja a képmás megvalósulása, megvalósítása, önmaga demonstrálása, s nem jellem-megmutatás, s nem akciók lebonyolítása. A jelenet így nem más, mint a képmás (esetleg már nevével meghatározott) jelentésének megmutatása, kiszélesítése, épp azáltal, hogy a közvetlenül most vele a színpadon kapcsolatban lévő képmáshoz való viszonyának jellege, milyensége stb. kiderül; illetve azáltal, hogy a vele most a színpadon nem közvetlen kapcsolatban lévő másik képmáshoz való összefűzöttsége is megnyilvánul. Az adott jelenet addig tart, amíg a képmás jellege, milyensége, ami természetesen a statikus lírai alapélményben elfoglalt jellege és milyensége, a szükséges mértékig meg nem tud valósulni, amíg az élmény eme része a szükséges mértékig meg nem világosul. Miután ez megtörtént, asszociáció révén megjelenik a következő képmás, illetve a következő jelenet azért, hogy az alapélmény szélesedjék, tovább világosodjék.

Ez több tényezőt rejt magában. Először is azt, hogy a képmások előadási, elmondási sorrendje elvben teljesen esetleges lehet. Ha közöttük nincs oksági összefüggés, elvben a jelenetek felcserélhetők minden zavar nélkül. Azokban a művekben, amelyekben az e dolgozatban említett lírai tényezők teljes tisztasággal és összességükben élesen megtalálhatók, ez a gyakorlatban is így van. Ionesco A székek című művében a láthatatlan szereplők „belépésének" sorrendje egészen biztosan felcserélhető lenne, mint ahogy a Godot-ra várva egyes jeleneteinek a helye is megváltoztatható lenne. Még az itt elemzett művekben is sok olyan jelenetet találunk, amelyek a mű valamely más pontjára zavar nélkül áttehetők lennének. A Glapion-effektusban pl. az első Frombelled-jelenet beiktatható a Páciens-jelenet elé anélkül, hogy akármilyen törést okozna, hiszen mindegy, hogy Monique melyik fantáziaképe „materializálódik" időben először. A vágyképek, az élményt kifejező képmások közt nincs oksági összefüggés a maguk szintjén. Becket prédikációja a mű elején is elhangozhatna, vagy akár a végén, még az érsek halála után is, hiszen a vértanú elioti lényegét, vagy becketi értelmét közli velünk, s nem két jelenet közötti átmenetet biztosít. Hogy a mű közepén van, valószínűleg artisztikus megfontolások eredménye. Ezen a helyen, mint a karos mérleg felfüggesztési pontja szerepel, s így a mű horizontális értelmű kiegyensúlyozottságát biztosítja. Az Öt év múlva Próbababa-jelenete hátrább is elképzelhető, pl. az „erdőben".

Mindezek azért lehetségesek, mert a statikus lírai élmény képmásai egyszerre élnek az élményben, s nem időben egymás után következve. A mű menete a képmások egymás mellé állítása, helyezése. A hagyományos-drámákban a cselekmény az egyéni életekben, egyéni jellemekben „inkarnálódik", ahol van tett és szükségképpen a tett következménye. A tettet és következményt, az okot és okozatot csak mesterségesen és erőszakoltan lehet időben felcserélni egy műben. Mesterséges és erőszakolt még akkor is ez a felcserélés, ha esetleg indokolható: a felcseréléssel akár az ok, akár az okozat élesebb fénnyel, vagy más összefüggésben is megragadható.

Természetesen gyakran előfordul, hogy a lírai eszközöket alapvetően felhasználó, s a misztérium-drámák modellje szerint felépülő művekben a jeleneteket nem tudjuk gyakorlatilag felcserélni. Ezt több konkrét dolog okozhatja. Leggyakrabban az szokta, hogy az író a mű előrehaladásával – nolens-volens – a statikus alapélmény eredeti kibontakozását is megmutatja. Az élmény szélesedése, kibomlása, a homályból élessé és világossá alakulása valamilyen okok következtében történik épp az adott sorrendben. Erről elvben elmondható, hogy ennek oka mélyebb szinten fekszik, mint az élmény megjelenésének szintje. Az ok az író, vagy az élményt megélő egyénisége, egyéniségének ilyen-és-ilyen része, amelynek csak okozata azonban, hogy az egyik képmás mondjuk épp a harmadik a kibontakozás sorrendjében. De az, hogy egy másik képmás mondjuk az ötödik, ugyancsak okozata az író egyénisége ilyen-és-ilyen részének. Így a maguk szintjén az összetevők sorrendje csak okozat, s így a maguk szintjén sorrendiségük esetleges. Ám néha a képmással együtt az író (vagy az élmény magját képviselő főszereplő) egyéniségére is

következtethetünk, még akkor is, ha ez abban, amit az író megmutatni akar, mellékes jelentőségű, vagy általában csak szándéktalan járulék. S ezért érezzük, hogy egy-egy jelenet felcserélése gyakorlatilag nem lehetséges. Ilyen pl. az elemzett darabokban az I.-től IV. Kísértő sorrendje, az elioti műben. Amit az I. Kísértő mond, az Becket számára a legkisebb kísértő-erő, amit a IV. az a legnagyobb. Ha azonban ettől eltekintünk, magában a műben semmi bajt nem okozna, ha az I. Kísértő a III. szavait mondaná el, hiszen egyikük sem jellem, másrészt az általuk elmondottak nincsenek egymással oksági összefüggésben.

Gyakorlatilag esetleg végrehajthatatlan a jelenetek felcserélése még azért is, mert a képmások elősorolása – ismét csak nolens-volens – valódi vagy látszólagos ok-okozati láncszemmé alakul. Egyszerűbb az eset, ha az okság a mű menetébe csak belelátott. A köznapi életben ui., ami időben előbb történik, abban minden esetben hajlamosak vagyunk az okot látni, ami időben később, abban az okozatot. Méghozzá természetesen azért, mert az okozatiság minden megnyilvánulásában időben előbb van az ok, s időben később az okozat. Ezért pl. a jelenetek felcserélhetőségét nem is vesszük észre. Ennek köszönhető, hogy az okozatiságot esetleg belelátjuk annak a műnek a menetébe is, amelynek mélyén statikus élmény van. De ha így, akkor végső soron a jelenetek sorrendje elvben mégis megváltoztatható. De előfordulhat, hogy a képmások előszámlálása során az író a képmások *szavaiba* (tehát nem megjelenítésük sorrendjébe, nem a jelenetek sorrendjébe) olyan tényezőket iktat, amelyek akár ugyanannak, akár egy később megjelenített képmásnak a szavaiban okozatként jelentkeznek. Ilyen pl. a Glapion-effektusban Monique azon mondatai, amelyekből megérezhetjük, hogy azt szeretné, ha Blaise feleségül venné. A bekövetkezett tényt az objektív nyitó vacsora-jelenetben előbb tudjuk, s így ok-okozati összefüggést érzünk közöttük. Sőt, magában a „glapionált" jelenetekben Blaise kétszer is elmondja, hogy feleségül fogja venni. Monique mondatai és Blaise mondatai között tehát oksági összefüggést láthatunk. Ám ez egyáltalán nem jelenti, hogy Monique vágyképeinek, fantáziaképeinek, magára vett „szerepeinek" a sorrendje oksági összefüggés révén alakul épp a műben megvalósult sorrenddé.

A statikus lírai élmény összetevőinek és képmásainak előszámlálása tehát ezeknek a műveknek a menete. Ebből szervesen következik a művek tagolatlan előadásmódja. Az író nem olyan történetet akar elmondani, amelyek kisebb és szorosabb összetartozó egységekre bonthatók. A történet, a cselekvés-sor, a folyamat művészi megkomponálása annyit is jelent, hogy az író megkeresi és összehozza azokat a tényezőket, amelyek a kialakulást, azután a kibontakozást, stb.-t, stb.-t jelentik. Így az utánzó, tükröző folyamat egyes kisebb részei, egységei az egész folyamat szemszögéből bizonyos jellegzetességgel bírnak, amelyek időben szétválaszthatók, különösképp, ha az utánzott folyamat valóságában is különböző időpontokban jelentek meg. A felvonásokra való tagolás tehát lényegében az utánzott folyamatokból kerül a legtöbb esetben szervesen az utánzóba. Nem így azonban, ha az utánzott statikus, „kerek", vagy „gömbszerű" élmény.

Azokban az egyfelvonásosokban, az amelyekre illő meghatározásokat e fejezet elején megemlítettünk, a tagolatlanság ugyancsak szerves tartozék. Hiszen ha egyetlen eseményt utánoz, ahol az utánzandó folyamat is egyszálú, rövid időszakaszban megvalósuló, kevés jellemet magában foglaló, akkor a tagolatlan előadásmód a tükrözés szerves része. Ám az ilyen egyfelvonásos nélkülözi azt a totalitást, amely a hagyományos-drámák egyik legalapvetőbb, s egyben legdrámaibb tulajdonsága. „Az igazi egyfelvonásos – írja Lukács György Világirodalom című könyvében – külsőleg talán a legdrámaibb minden dráma közül, belsőleg van benne valami mélyen drámaiatlan: valami, ami tartalmilag az egyes esetekben és így formában vagy a novellához, vagy a balladához közelíti. (Még a legnagyobbat mind közül, a Kleist *Penthesileáját* is.) Ennek oka valószínűleg az, hogy az egyfelvonásosban hiányoznia kell az igazi nagy dráma világából a teljességnek és az egyetemességnek, hogy nem lehet meg benne a dráma világot ábrázolásának mindenoldalúsága, mindent kimerítő ereje, szimptomatikussága". Az egyfelvonásosok feltehetően épp ezért nem lehettek jelentős művek mindaddig, ameddig az élet*folyamatnak* egy kis részletét ábrázolhatták.

A tagolatlanság, azokban a művekben, amelyeknek alapjául statikus lírai, „kerek" vagy „gömbszerű" élmény szolgál, a legszervesebb velejárója a tükrözésnek. Ha maga az élmény kialakulása időt vesz is igénybe, esetleg éveket, *miután* már kialakult, az időt szükségszerűen összesűríti, mindent egy pillanatba hoz s így megszüntet mindenféle tagoltságot. A tagolatlanság ebben az összefüggésben mindig természetesen csak annyit jelent, hogy a mű előrehaladását nem szakítják meg, nem tagolják szünetek.

A lírai élményt rögzítő és közvetítő mai misztériumdrámák a lírai igazsággal, azaz az átélt pillanat igazságával fejezik ki a lírai élményben rögzített valóságot. Lukács György írja Adyval kapcsolatban (Magyar irodalom, magyar kultúra): Ady univerzalitása abban

nyilvánul meg, hogy kora életének összes ellentmondásait mélyen és lírai igazsággal fejezi ki. *Lírai igazsággal: vagyis az átélt pillanat igazságával''.* (Kiemelés tőlem, B. T.). Ha a lírai Én határai elég tágak, akkor minden problémáról lehetséges élményt szereznie. Így – ha az élmény nem folyamatról, de helyzetről, állapotról való élmény – akkor az – bármi is az élmény konkrét tartalma – ilyenfajta egyfelvonásosban kifejezhető. A lírai Én határainak kérdéséről Lukács György ezt mondja (Magyar irodalom, magyar kultúra): „Ebben a kérdésben nem a közvetlenség és közvetettség elvont ellentéte a primér, hanem az: milyen viszonyban van a lírikus Én a külvilággal, milyen nagy, mély, intenzív külvilág tartozik szervesen az Én benső életéhez, fejlődéséhez, megnyilatkozásához. Így függ össze például a természetfilozófiai problémák átélése, megértése, kiharcolása Goethe legmélyebb, legszubjektívabb egyéni és lelki kérdésével. Így függnek össze a magyar társadalmi és politikai élet összes problémái Petőfi legbensőbb szubjektivitásával. Ha Goethe vagy Petőfi ezekről a kérdésekről beszélnek, mint lírikusok, saját legbensőbb Énjüket hozzák napvilágra, ‚vallanak', nem pedig valami – többé-kevésbé távoli, többé-kevésbé megértett és átérzett – ‚külső' események lelki reflexióit adják. A lírai vallomás hogyanja tehát a legszorosabb összefüggésben áll a vallandó terjedelmével: a valló Én spontán kiterjedésével, akciórádiuszával."

Egy előző mondatunk természetesen csak elvben igaz: gyakorlatilag nem fejezhető ki minden helyzetről szerzett élmény egyforma művészi erővel.

A líraiság csak akkor marad elvben inadekvát a színpadon, ha az élményösszetevők csak szóképek, azaz ha csak elmondott szavak maradnak. Ha azok maradnak, a mű nem igazán drámai és színpadi mű, s természetesen művészi ereje is lecsökken az így inadekváttá lett színpadon. (L.: A vakok elemzése.) Az átélt pillanat lírai élménye, az élménynek adekvát képmásokban való drámai megjelenítése tehát az egyfelvonásosnak megadhatja azt a rangot, ami a nagy drámai, hagyományos-drámai műveknek kijár, még akkor is, ha módszerei nem azonosak, és esetleg hatásuk is kisebb. A lírai totalitás fogalmával és tényével dolgozhatnak, az valósulhat meg bennük. Így a világ valamilyen helyzetéről, állapotáról igaz, mély és valóban drámai módon kifejezhető igazságokat nyújthatnak. Csak a drámáról való, konvenciókhoz tapadó meghatározásainkat kell felülvizsgálnunk és módosítanunk.

Már azokkal az egyfelvonásosokkal kapcsolatban, amelyek mélyén nem statikus lírai élmény található, megállapították, hogy azok terjedelme nem lehet nagyon nagy, hiszen a néző figyelmét nem lehet hosszasan megszakítás nélkül lekötni. Már Strindberg is megállapította, hogy a néző figyelme körülbelül másfél óráig marad éber. Ám Strindberg is azt írta, hogy azért fordult az egyfelvonásos műfaja felé, mert a szünetekkel tagolt színházi előadás nem szolgálja olyan jól az illúzió megteremtését; annak az illúzióját ti., hogy a néző valóságot lát. A szünetekben a néző elmélkedhet, de mindenesetre kiszakadhat a „szerző-hipnotizőr" (Strindberg szava) által rákényszerített hangulatból. A tagolatlanság tehát nem is annyira elvi, és a tartalom, valamint a tükrözés-követelte okai voltak, hanem a néző szemszögéből megfogalmazott okai.

A lírai eszközöket alapvetően felhasználó mai misztérium-drámák tagolatlansága azonban épp elvi és tartalmi okok következménye. Nem írói cselfogás, nem is csak írói eszköz, hanem annak a következménye, hogy az élmény nem egy idővonal mentén helyezkedik el. Az élmény egyszerre *van*, összes tartozékával együtt. Az elmondás úgyis csak az idővonalra ráhelyezve történhet meg, s ha már az elmondás egy bizonyos szemszögből úgyis inadekvát módon történhet, az élménynek megfelelő elmondásból legalább a tagolatlanság, mint szerves tartozék, megmarad.

A tagolatlanság amennyire szerves velejáró egyfelől, annyira megalkuvás másfelől. Megjelenésében azonban sokkal szervesebb így is, mint a strindbergi illúzió-keltés vagy -megtartás következtében megvalósuló. Az élmény tagolatlanul van, igaz, hogy nem lineárisan, de a tagolatlan visszaadásban mégis az élmény szerves része jelenhet meg. Mindezek mellett természetes, hogy az aránylag rövid terjedelem a néző szemszögéből is megfogalmazott követelmény, még ezekben a művekben is. Sőt, ha tetszik, még inkább figyelembe kell venni azt a néző felől megfogalmazott követelményt, hogy az időtartam és terjedelem rövid legyen, méghozzá a következőkért.

Említettük, hogy a hagyományos-dráma jelenetei az egyikből a másikba való átmenetet szolgálják, azaz azt értetik meg a nézővel, hogy mi az okozata egy előbbi oknak, s ez az okozat hogyan lesz oka egy következő etapnak. A néző tehát a mindenkori most-ra figyel, és figyelhet. Ugyanakkor olyan folyamatot figyel, ami *elvisz* valahová, oda, ami a hős cselekedeteit vezető okból, mint okozat következik: abba a helyzetbe, amit a hős küzdelmével elér, megvalósít. A konfliktust ábrázoló hagyományos-drámák végül is erre az eredményre figyelmeztetik a nézőt. Ezért „felejtheti el" az egyes jeleneteket, megtartva abból pusztán azt, hogy amit az adott pillanatban lát, az egy előzőnek a szerves következménye, megtartva tehát egy múltbeli jelenetből annak az érzését, hogy az ide vezethetett. Emellett szám-

ra a jellemek megismerése a fontos egy-egy jelenetből. Nem így van azonban a tárgyalt és még nagyon sok 20. századi drámában. Itt minden jelenet teljességére szükség van az egész mű megértéséhez, mert a jelenetek nem elvisznek a lényeghez, hanem *maguk a lényeg egy része.*

Egyetlen valódi lírai versben egy versszak ismeretében nem tudunk következtetni arra, hogy mi következik a mű további részeiben. Ha egy történetet olvasunk vagy látunk a színpadon, épp azért, mert a történet oksági láncolatra felfűzött, a következő lépés valószínűsége megmondható. Egy szókép ismerete nem rejt magában implicite valószínűségeket a következőkre vonatkozóan. Legfeljebb a téma, a hangulat, vagy hangnem kizár lehetőségeket. Az oksági összefüggés nem kizár lehetőségeket, hanem behoz valószínűségeket.

Ezért a lírai eszközöket lényegesen megvalósító misztérium-drámák megértése nem történhet fokról fokra, jelenetről jelenetre. Idéztük már Wellwarth mondatát: ,,Általánosan, egy dráma cselekménye gondosan megtervezett, logikus és eseményről-eseményre való előszámlálása annak, amiről a dráma szól; s a dráma ‚jelentésének' a megvitatása azonos a cselekmény ‚jelentésének' a megvitatásával.'' Ha egy történet felét tudjuk, elvben az egész értelmének tudhatjuk a felét, mert a történetet, a folyamatot lehet felezni, negyedelni stb., s ha ezt megtesszük, az egész ugyan csonka, de a kis rész hordoz valamit az egész értelméből. Ha a mű alapján statikus, lírai élmény van, akkor a felét nem is ismerhetjük, mert statikus fél-élmény nincsen. A mű értelme nem fokról fokra, jelenetről jelenetre bontakozik ki előttünk. A mű minden egyes jelenetének teljes értéke, s így jelentése van, s ahogy említettük: minden egyes jelenet a lényeg egyenrangú része. A képmások ui. más összefüggésben egészen mást jelentenek. Ezért mindegyik jelenet teljes fokú ismeretére szükség van az egész megértéséhez. Ám mivel minden képmás igazi jelentését és értelmét az egészhez való viszonyában kapja meg, igazi jelentésének és értelmének megragadása nemcsak fokról fokra nem történhet, de csak akkor kezdődhet el, ha már az egészet ismerjük. Továbbá, ha a képmások összefűzöttek, s összefűzöttségük jelentéssel teli, akkor pl. észrevenni sem lehet az összefűzöttséget addig, amíg az egyikkel összefűzöttségben lévő másik képmást nem ismertük meg. Az első képmás azon szavainak, jellegének stb.-nek értelme, amelyik az összefűzöttségre vonatkozik, értelmetlen, vagy teljesen jelentéktelen lesz, míg a másik képmás meg nem jelenik. Ám az első képmás ezen része csak akkor kap értelmet, ha a második képmás megjelenésekor emlékszünk is rá. (Lorca művének elemzésekor kitűnő példákat láthattunk erre vonatkozóan).

Mindezek azt jelentik, hogy nem szabad és nem lehet azzal a konvencióval nézni-olvasni e műveket, amely a hagyományos-drámák nézése-olvasása során alakult ki, s vált ,,belső reflexszé''. A színházi néző minden, művel kapcsolatba került befogadó közül a legjobban megterhelt a befogadás útjainak-módjainak konvencióival. Ezek közül legfőképpen az a konvenció zavarja e művek olvastakor-nézésekor, amelyik azt kívánja, hogy fokról fokra, jelenetről jelenetre értse meg a művet. em a drámai műveket olvasók, sem a nézők nem szoktak hozzá, hogy olvasói-nézői mivoltuk a mű előrehaladása során pusztán a figyelés és ne azonnal a megértés is legyen. Mert eme művek megértésének, jelentésének a megragadása – nem tudjuk eléggé hangsúlyozni – csak az egész ismeretében kezdődhet el. A hagyományos-drámák esetében, mivel egy storyt okvetlenül megismer mindenki, a mű végén valaminek a megismerése, megértése mindenki számára befejeződik, a storyé. E művekben azonban nincs story, s menet közben még storyt sem ismer meg a néző, s így semmi, de semmi lényegesnek az értelme és jelentése nem adatik meg menet közben. Az a néző-olvasó, aki valójában nem szokott hozzá, hogy a műveken gondolkozzon, s főként nem szokott hozzá ahhoz, hogy az egész mű ismeretében kezdheti el a jelentés megkeresésének a megkezdését, valóban úgy érzi, hogy jelentéktelen és értelmetlen dolgot látott-olvasott.

Mindabból, amit e dolgozatban a drámaelemzések kapcsán elmondtunk, kitetszhet, hogy ezek a művek sokkal absztraktabbak, mint a hagyományos-drámák. A hagyományos-drámák mindegyike valamit, ahogy szokták mondani, egy az egyben közöl, azaz mindegyikben van valami olyas (pl. a story), aminek a megértése egyenlő a puszta megismeréssel. Még akkor is, ha az ilyes esetleg mélyebb és később kiderülő értelmet és jelentést is hordoz. A modern misztérium-drámák absztrakt volta az előbb elmondottakból is következik.

Nyilvánvaló, hogy e művek rövidsége, egyfelvonásosnyi terjedelme a néző felől közelítve is mennyire szükséges. Ha a mű hosszadalmas, a néző szükségképpen elfelejti az időben először megmutatkozó-megvalósuló képmásokat, s így egyszeri nézésre-olvasásra a mű jelentését nem is ismerheti meg. A rövid terjedelem nemcsak ,,rohanó korunk'' terméke, hanem a mű azon funkciójából, hogy a néző élményét vezérelhesse, szerves következmény. A helyzet így is kissé paradox, hiszen minden mű értelmének a megkeresése az egész mű ismeretében kezdődhet el, azaz a mű elejének a megértéséhez ismerni kell végét is. Az ,,eleje'' és ,,vége'' szó itt semmiképp sem arisztotelészi értelmű. E műveknek ui. nem az az ele-

je, ami nem következik semmiből, de amiből szükségképpen következik valami, s a vége nem az, ami ugyan következik valamiből, de amiből semmi további nem következik. E művek tehát valóban nem az arisztotelészi dramaturgia szabályai szerint épülnek fel. A paradox épp ez: elejének megértéséhez ismernünk kell a végét is, mert csak az egész mű olyan, amiből bármelyik rész, részlet értelme és jelentése megismerhető. Ezért az lenne a célszerű, ha a mű végén lenne színházi szünet, amely után ismét ugyanazt a művet nézné meg a közönség. De ezt a mai gyakorlatban megvalósítani lehetetlen.

E művek olvasójának számolnia kell azzal, hogy a mű igazi értelme másodszori olvasásra derül ki számára, vagy csak akkor, ha egyformán jól emlékszik minden jelenetére. A mű ezért nem lehet hosszú. E művek megértése azonban mégis könnyebb egyszeri megnézésre, mint egyszeri elolvasása után. Ez abból következik, hogy a látvány és a hallott szöveg erősebben vésődik a tudatba, mint az olvasott.

Azonban a néző felől megfogalmazott követelményen kívül még az is hozzájárul e művek rövid terjedelméhez, hogy e művek drámák, s ezért a dráma általánosabb törvényeit figyelembe kell venniök. Ez pedig ebben az összefüggésben az, hogy – amennyire lehet – a mű világos és áttekinthető legyen. Ez továbbá azt jelenti, hogy a statikus lírai élmény nem lehet túlságosan összetett és bonyolult, hiszen az ilyen élményt színpadra állítani nem lehet, az előbbiek miatt. Ha az élmény egyszerűbb, összetevői sem sokszámúak, s egymáshoz való viszonyuk, összefűzöttségük, egymásba áthatoló részük sem komplikált és sokrétű. Mindezek a mű rövid terjedelmét vonják ismét maguk után; a kevesebb képmás, a szűkebb viszonyok stb. rövid terjedelemben is megmutathatók. Sőt: rövid terjedelemben kell bemutatni.

De a drámának az az általános követelménye, hogy a mű amennyire lehet világos és áttekinthető, és egyszerű legyen, azt is jelenti még, hogy sem az aránylag egyszerű élmény, sem az élményösszetevők, illetve az azokat rögzítő képmások nem lehetnek annyira szubjektívek, hogy jelentésük megértését elvileg is csak az író számára tegyék lehetővé. Az írónak ebben nagy segítséget jelent a nemzeti mitológia, a görög-római mitológia, a katolikus, keresztény vallás, a folklór alakjainak, illetőleg az emberi psziché archetípusainak a felhasználása. Ezeket ugyanis az európai kultúrkörben mindenki ismeri, s jelentésük-jelentőségük eleve valamelyest már adott. Valószínűleg ez az oka annak pl., hogy az elemzett művek közül a Gyilkosság a székesegyházban érthetőbb, mint Lorca Öt év múlva című műve. Ez utóbbiban az európai kultúrhagyomány alakjai (Bohóc, Arlequin) mellett teljesen egyéni képmások is megjelennek, pl. épp a Próbababa. De megtalálhatók ebben a görög-római mitológiából vett képmások (a három Játékos, mint a három moira, vagy párka). A mű nehezen áttekinthető és érthető voltát tehát nemcsak az inadekvát hosszú terjedelem, hanem a képmások többféle eredete is okozza. Az Eliot-mű teljesen egységes, részint a katolikus hagyományból, s egységes képmásokat használ. A Glapion-effektus képmásai azért érthetők, mert stereotip fantázia-alakok, akiket tehát mindenki saját „glapionálásából" ismerhet, s így ha tetszik, mindegyike archetípus.

Az eddig elemzett összes művek egyetlen szempontból inadekvát drámai kifejezései a statikus lírai élménynek. Ugyanis mindegyik terjedelme sokkal hosszabb, mint amennyi az előzőekben elmondottak következtében megengedhető lenne. Az egyetlen kivétel Maeterlinck A vakok című műve, amely azonban más szempontból nem ábrázolja a neki megfelelő, a hozzá illő módon a statikus lírai élményt. Mégis azért választottunk szándékosan ilyen műveket, hogy megmutassuk, a líraiság, a lírai eszközök használata a mai drámák közül olyanokban is alapvetőbben valósul meg, amelyekben egyáltalán nem egyszerű megmutatni, s amelyek épp hosszú terjedelmüknél fogva nem látszanak ilyeneknek. (Az egész dolgozatban Th. Wilder Hiawatha hálókocsi c. művét elemzem, mint amelyik műben a lírai élmény tökéletes színpadi megjelenést kap.)

Dolgozatunkban elsősorban a lírai eszközöknek a drámai művekben való alapvető jelenlétét elemeztük. Ezek kétségkívül eltávolítják e műveket a drámának eddig volt közkeletű meghatározásától, legelsőbben a dráma elengedhetetlen lényegének tartott konfliktustól és jellemektől. Ám dolgozatunkban implicite az is benne van, hogy ezek a művek mitől drámák? Nevezetesen épp attól, hogy formájuk szerint színpadi előadásra alkalmasak, színészi alakításra adnak lehetőséget. Nem történik ezekben *regényszerű* narráció és regényszerű (írói) jellemzés, és a művek nem is maradnak egy hangon (a szerzőét reprezentáló szavalóén) elmondható lírai versek.

Úgy véljük, a modern drámába behatoló lírai eszközök alapvetőbb változást hoztak a dráma műfajába, mint a drámába behatoló epikus eszközök. S a jelen pillanatban úgy átszik, hogy messzebbre kiható változást is eredményeztek.

ZÁGONY RUDOLF

Jelek

I

Tóba fúlt arc
iszap-mozdulatlan
rebbenő szél
felborzolt halánték
száj hullám-fintora
leomló mosoly
elhantolatlan

II

Merülő arc
partba vájt tekintet
fuldokló kéz
örvény a szájban:
tegnap
holnap
ma
buborék
mindég
sohasem

III

Lebegő arc
lankadt tavirózsák
nyálkás levél
a homlokon
egy szó a fogak közt
egy kép a szemgödörben
nem süllyedhet el

IV

Zárt ajak
nyelv alatt csapdosó sikoly
tágranyilt pilláju csend
szétvetett kar
zuhanó nap
öt ujj
maroknyi éjszakát szorongat

Egy halott újszülötthöz

Alighogy a forrás habjához értél
lábad visszahúztad

a völgyben
víz fölé hajolva
nem láttad arcodat

könnyű léptekkel
a tengerhez futottál

kagyló-várad csarnokában ülsz
időd száz ablakát
magadra zártad

mégis látod
hogy csapdosunk riadtan
örvények
s lezúduló sziklák közt pörögve
míg a lassú ár
majd nyíló ajtód elé sodor.

TIMÁR GYÖRGY

AZ IRÓNIA ŐSERDEJÉBEN

ORBÁN OTTÓ: A FÖLTÁMADÁS ELMARAD

Könnyű és könnyelmű ítéletmondó alighanem olyasféle megállapítással kezdené, hogy Orbán efféle szürrealista-fajta költő, kinek burjánzó, gunyoros több szólamúsága líránk egyetlen hagyományos vonulatába sem illik igazán bele. A fönti ítéletmondó nyilván szigorú megrovással leplezné amiatti zavarát, hogy ezt a kötetet és költőjét semmilyen irányzat ketrecébe sem képes bepréselni. Megkísérelni persze ezt is lehetne (miért ne?), de legalábbis egy kiöltött nyelv mindenképpen kiszemtelenkednék a rácsok közül. Okkal. Mert irányzatok szerinti címkézést legföljebb talmi költészet visel el. A szóvirágoké – melyek mellesleg Orbán állandó céltáblái.

Magyarországon a költészetnek az elmúlt évtized során bekövetkezett gazdagodása, örvendetes sokszínűsége óvatosságra int mindennemű rubrikába-rekesztési kísérlettel szemben. Nem mintha nálunk nem léteznének lappangó és elmosódott határvonalú „iskolák", csakhogy egészen másként, mint mondjuk a franciáknál, ahol az irányzatokat – a számos, permanensen haldokló folyóiraton kívül – többnyire az jellemzi, hogy néhány lobogó „antidalnok" (a dal eleve gyanús) manifesztumot bocsát ki, s ebben meghirdeti költői hitvallását, majd a művek ezt az előzetes programot vannak hivatva igazolni. Persze, nem véletlen, hogy az olyan fajsúlyú költők, mint teszem René Char, Saint-John Perse vagy Yves Bonnefoy, kívül és túl vannak az iskoláknak e szűköske marakodásán; még kevésbé véletlen, hogy a programhoz igazított versek újabbkori dömpingje, melyben a kísérletinek nevezett agytornák indulattalansága dominál, kiszikkasztotta, s rangban az újabb, indulatgazdag angolszász lírai törekvések mögé utasította a jelenkori francia poézist.

Nálunk, túl a korrespondenciákon, szellemi rokonságokon, a költői irányzatok jobbára egyszemélyesek. Van ennek előnye is, hátránya is. Előnye, hogy a líra nem karteziánus – vagy rosszabb – programkészítők bizonyítási terepe; hátránya, hogy művek-kritikák-viták hármas tagolású anyagcsere-folyamata túlontúl, már-már egészségtelenül lassú. Kevesebb a folyóirat, mint a megnyilatkozásra váró poétikai törekvés. Az irodalmi közélet érdektelenebb önnön lehetőségeinél. Költőink magános farkasok; nem olyan éhesek, hogy minden bürokratikus nehézséget legyűrve, falkába verődjenek, de nem is oly jóllakottak, hogy ne gondolnának némi nosztalgiával a közös vadászat előnyeire.

Ha ennek az állapotnak az okait vizsgáljuk, egy közülük nyomban a szemünkbe ötlik: nálunk az irodalmi csoportosulások hagyománya igencsak csenevész. Hazánkban évszázadokig minden apróság lét vagy nemlét kérdése lévén, még a nyelvhasználati problémák is közvetlenül politikai okként jelentkeztek; stílusirányzatok és politikai tendenciák olyan mértékben fonódtak össze, amilyenről szerencsésebb nemzetek irodalmárai még csak nem is álmodhattak. Érthető, ha irodalompolitikusaink ma nem kívánnak fölösleges torzsalkodásokhoz porondot szolgáltatni; másfelől azonban azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az irodalom eleven valósága, mely az éles vitákat mégiscsak igényeli, máris létrehozott, jórészt a lapok, folyóiratok hasábjain túl, mindenekelőtt a verseskötetekben, valamit, ami éppen nálunk mutatkozik szükségszerű többletként a nagy nyugati lírákkal szemben: a *nem-ellenzéki nonkonformizmus* magatartását, amely lírai gazdagodásunk egyik fő forrása, de amelyet napjainkban – valljuk meg – itt-ott még némi gyanú övez. E gyanú folytán fogadta a kritika egy része (tegyük hozzá: egészen kicsiny része) fejcsóválással Orbán új kötetét. Emennek azonban – túl a jogosan bírálható mozzanatokon – olyan értékei vannak, amelyek ezt az irodalmi listákon nemigen szereplő költőt, a harminc és negyven év közt járók legkülönbjét, feltétlenül a nagyon is számontartandó alkotók közé sorolják.

Orbán indulatainak és a belőlük fölcseperedett szellemi alkatnak bölcsője a fasizmus élménye volt. Ezért is reagál ez a költő olyan szenvedélyes tiltakozással az ember minden-

némű, bármely címen történő megaláztatására. Tiltakozás? A szó nem egészen pontos. Megalázás ellen még a legszenvedélyesebb tiltakozás is donquijote-i vállalkozás volna. A megalázás társadalmi lehetőségének, sőt helyenkint kényszerének egész szisztematikáját kell célba venni, leleplezni, a szellem fölényével nevetségessé tenni, hogy védekezésünk hatásos legyen. Rekedt ordítással válaszolni a fájdalomra: ez csupán a vérszomjat növelhetné. A sikoltás nem fegyver. Annál inkább az a kínból sarjadt és a szikrázó értelem transzformátorában villámos erejűvé gerjesztett *irónia*.

Az irónia Orbán valóságábrázolásának legalapvetőbb mozgástörvénye. (Még elégiáié is.) Nemcsak e negyedik kötetben; ugyanezt állapíthattuk meg a korábbiakban. Megjelenési formája most talán kevésbé játékos, kevésbé nyelvöltögető, mint régebben; szikárabbá, érdesebbé, ám egyszersmind élesebbé is vált. Ez a kötet egészére áll; ha most csupán néhány versre hivatkozom, az e versek különleges értékének szól. Íme: *Helsingőr* (pompás szatíra és stiláris remeklés), *A konvent legfőbb érdeke* (egy kor tudatvilágának a léttel való, marxi gúnyú konfrontációja), *Félmúlt* (hátborzongató fintor a XX. századról, prévert-i eszközökkel, de Prévert látványos felszínessége nélkül), *Vaskor* („Szavak, szavak, fölösleges játék, a hiúság katedrálisában a rím harangja, bim-bam, hipokrita ájtatosságokra szólít . . .") és *Óda a Válságos Reményhez*, amelyben a költő a csődbe jutott romantikát tűzi gombostűhegyre:

Vége a költői beszédnek, hölgyeim és uraim . . .
– – – – – – – – – – – – – – –
vége a halálos csingilinginek és a lendületes elérzékenyülésnek . . .
– – – – – – – – – – – – – – –
Hiába a lírai lázálom, vége a tarsangnak,
ehető kenyérre vágyik a föld . . .
– – – – – – – – – – – – – – –
Vége a romantika tündéri üzletének, bezárt a látomás-tőzsde,
fedezet nélküli csekket hiába tölt ki a képzelet . . .

Orbán iróniájának egyik fontos módszertani eleme klasszikusnak és hétköznapinak, történelmi patinának és a jelen pattanásos képének összeszikráztatása. Robespierre, Kolumbusz, Rákóczi, Magellán, Hamlet, Polonius, Oidipusz maszkját megemelve világítja meg nekünk a költő korunk rejtezkedő ábrázatát. Maszk és arc gúnyoros-szatirikus egybemontírozása a kifejezésnek bizonyos fokú bonyolultságát, pontosabban: jelentésteli többrétűségét eredményezi; felületesebb, vagy e jelrendszerbe be nem avatott olvasó ezért érezhet szürrealista ízeket e lírában. Valójában, ha egyszer megértettük az orbáni irónia mechanizmusát, azt a sajátos módot, ahogyan ez a költő – és csakis ő – a valóságba behatol és ahogyan impulzusait keserű leleplezéssé alakítja, többé nem gyanakszunk semmiféle izmusra. Orbán maga is így ír: *„Ki hinne el itt egy valódi őserdőt? Sóhaj-liánt, örömfát, azt igen."* Orbán költészete sűrű és helyenkint kusza őserdő, de valódi. Sóhaj-liánt, örömfát ne kérjünk számon tőle. (Mástól se.)

Dehát mi is fáj voltaképpen ennek a költőnek, aki gyermekded öröm, szépelgő sóhaj és hisztérikus sikoltozás helyett inkább az igazsághoz folyamodik, az igazsághoz, amely „időzített bomba a látszatok bárpultja alatt"? Kimondta e mondatban ő maga: ez, a látszatok bárpultja, mely elfödi a kenyérért és az emberibb létért meddőn epedő testi és lelki éhezők valódi seregét, Indiának a helyszínen látott nyomorát és a félreismert hazai festőművész alkoholba fojtott kétségbeesését. (Jóllehet hadd tegyem hozzá azt is, hogy jómagam imperialista népirtás és honi packázás egyaránt üdvözlendő elutasítása ellenére is több hangulati árnyulást várnék, a kettő közti minőségi különbségnek a hang modulálásában való világosabb érzékeltetését.) És mi fáj még? Mindaz a szépen zengő, magasztos eszme, mely igazi próbájakor szánalmasan és gyűlöletesen leplezi le magát. Az orbáni irónia világánál így:

„Az ön eszméit mélyen elsajátítottam."
A havon sírta ezt egy csecsemő
a bombázás után.

(Elsötétítés)

S mintha egymást folytatnák a versek, akár egyazon fájdalom új meg új fejezetei. A *Tűzvonal* az *Óda a Válságos Reményhez* folytatása, a *Zsákmány* a *Tűzvonal*-at, az *Ugatás üdvösségért* a *Zsákmány*-t követi, nem csupán sorrendben, hanem az indulat és a gondolat rendjében is. A célpont: a hazugság. A leggyakoribb főnevek: a „remény" és az „esély". (Az utóbbi – gondolom – vasistváni örökségképpen.) Elégikusan bár, lemondó-tragikus öniróniával, de csakazértis ott a bizakodás. Az egyéni sikerben? Egyéni üdvözülésben? Soha. Csak abban, hogy a robbanások megalázta Földön, a „karácsonyfadíszekkel teliaggatott emberi beszéd" kakofóniája mögül épségben előbukkanhat és tovagördülhet derű és vidámság „vacak kis teherkocsija". Ezért minden harc, minden düh, minden költemény. Meg azért, hogy az egyén több szóhoz jusson a kiporciózott erők törékeny egyensúlyában libegő-billegő glóbuszon. *„Zajos történelem, kevés esély. És kevés személyes szerencse"* – mondja erről fanyar szűkszavúsággal. Kevés az olyan cselekedet lehetősége, melynek nincs előzetes partitúrája. Hősiesség? Csillagpályák mechanizmusát kottázza a jelenkori történelem.

Tiszta sor, hogy effajta gondok csak a letisztultság, a bölcs nyugalom ritka pillanataiban érzik jól magukat kész, kötött, zeneileg és építkezésben hagyományos versformák között. Ilyen pillanatokat a kötet elején és végén találhatunk, mintegy mutatóba, de itt is nyugtalanító mássalhangzó-rímekkel: sárban–sírban, kovásszá–ésszé, Apollót–üllőt, áram–vérem, roncsát–szerencsét stb. Ami ezen kívül van: szabadvers és prózavers, fegyelmezett áradás. A fegyelem csak nagy ritkán marad el; ilyenkor rendszerint a távolról egyberántott képek túlburjánzása lankasztja el olvasói figyelmünket:

. . . vége, hibátlan hanglejtés, a szívtől-szívig szaltónak,
halálos hibával terhesen feljön az esthajnalcsillag,
sarlós csőréből a tollas sötétnek vijjog a záróra . . .
– – – – – – – – – – – – – – –
. . . fosztják koponyád májusfáját, esztelen tavasz,
arcod avarát novemberi gereblye vonja halomba . . .
(Zsákmány)

Kevesebb olykor több lenne. Két egymást követő kép néha üti is egymást; például az *„odavarrt sorsom a földhöz, gombot e kopár kabátra"* sor agyoncsapja az előzőt: *„elvesztem én mint tű a napok kazalában"*. Az egymásra toluló metaforák közt néha eltéved a vers vezérszólama, s maga is kétségben marad tulajdon szerepét illetően: vajon az egyéni lét vagy a társadalom elpolgáriasulásáról hivatott-e szólni a természeti képek sűrű-indás díszletei közt? Az ember maga-teremtette gondjairól-e, vagy az élet múlásának elkerülhetetlen biológiai iszonyáról? A kettő néha eggyéfonódik, ami nem volna baj (sőt!), csak a prím és a terc viszonya rajzolódnék ki éppolyan világosan, mint a kötet túlnyomó részében.

Negyedik kötetével Orbán a szerzői-jogi copyright mellé egy átvitt értelmű másikat is jegyezhet: saját félreismerhetetlen feldolgozási, illetve kifejezésmódjáét. Ez alól csak *Az esztétikum sajátossága* szabólőrinci befejezése és a *Pohár* című versnek ez a józsefattilai mondata kivétel: *„Az idő korsója tele a napsütés arany sörével."* (vö.: *„Óriási korsó sör a nyár."*)

De ezek csak szeplők. Teljes mértékben elhisszük, amit a költő *Rodostó* című versében önmagáról ír:

Remény bordélya, rothadó királyság,
menny-makkost dúló, sárpofájú vadkan,
hallom a percnyi ősz agyara-roppanását,
emigráns halhatatlan.

Elhisszük, s nem vádoljuk önteltséggel a magára aggatott gyönyörű epitheton ornans-ért. Mert – protokoll-lajstromok szerkesztői, figyelem! – az utóbbi időben számos pompás verseskötetet olvashattunk; ennél különbet egyet sem. (Magvető, 1971.)

Csuka Zoltán:

ELLENTMONDÁS A HALÁLNAK

Rokonszenves emberi és művészi magatartás kifejezője ez az alig százhetven lapos kis kötet, ötven év költői pályájának tömör összefoglalása. Nem minden verset jelez évszám, azonban aligha tévedünk, ha belső kritériumok alapján próbáljuk megrajzolni Csuka életművének főbb szakaszait. Kiindulópontnak talán a szecesszió világát vehetjük: ez a világ legjobban *Nofretete* című versében jelenik meg, amely vers – és ez formai szempontból is nagyon jellemző – egyetlen, három strófát átfogó mondatból áll:

Ó, titkok titka, színek szobra, szépség,
kiben szunnyadnak percek s ezredévek,
tenger vad árja, szelíd égi kékség,
halál sötétje, tündökletes élet,

titkodra vágyom, mint kíváncsi gyermek,
s a szívem immár csorduló alázat,
a végtelenből adj egy kurta percet,
s mi bensőm gyötri, csillapítsd a lázat,

tekints le rám örvényes zöld szemeddel,
reám, ki, íme, sorsa ellen lázad,
s ha üdv is éri, vagy talán gyalázat,
a perc fiát egy perc alatt feledd el.

Tipikusan szecessziós költemény: jelzős szerkezeteivel (tündökletes élet, örvényes zöld szemeddel) csak úgy, mint alliterációival, vagy meanderszerűen kígyózó tizenkét soros versmondatával. Csuka azonban, ez a próteuszi egyéniség, nem marad meg ennél a stílusnál, hanem átlép az expresszionizmus világába. Tudjuk: 1921 után ő volt a vajdasági magyar avantgarde egyik vezetője, s a versekből az is kiderül: mekkora inspirációkat köszönhetett egy berlini útnak, annak a városnak, amely nemcsak a weimari Németország, hanem az európai expresszionizmus fővárosa is volt. Szinte azt mondhatnók: Csuka poézise a Pécs–Újvidék–Berlin háromszögben bontakozik ki. Ehhez járul természetesen más tájak élménye is: Erdély, a Tiszántúl, Dalmácia és Makedónia.

Előbb azonban néhány szót Csuka expresszionista fázisáról. Ez a fázis van a kötetben a legnagyobb mennyiségben képviselve, s ez a mennyiség minőséget is jelent, költőnk pályájának zenitjét. A *Kubikosok az ablak alatt* vagy a *Sorok egy bácskai kisvároshoz* akár egy szöveggyűjteményben is állhatnának, mint az expresszionista líra reprezentatív alkotásai. Álljon itt megint egy idézet, a *Távoli kiáltás* tizenhét sora:

Éjszaka,
hegyek fekete gerince dörzsölődik az
éghez,
fölöttük szikráznak a szeptemberi
csillagok
s lenn a tenger teste fekete üveg.
Nagy messziről ilyenkor csóváznak előre
elnyújtott távoli kiáltások,
száguldanak a víz fölött
s messzi sziklák kemény mellére
fáradtan leroskadnak.
Hallod a távoli kiáltást,
holdfény havaz
s a tengeren valakiből kifájdul a távoli
név,
ki tudja, kié,
hűvös tájdalmat borong a távolokba,
tán nekünk is üzen benne valaki
s hullámtalan parton
sápadt arccal csak hallgatunk.

Táj-élmény, a tengerpart látványa inspirálta ezt a verset, a látvány azonban nem *impresszióvá*, hanem *expresszióvá* válik. Ilyen értelemben fogalmazódnak át a „szecessziós" Csukától megalkotott nyelvi eszközök is, és válnak az „expresszionista ember" életérzésének, világlátásának kifejezőivé (csóváznak előre elnyújtott távoli kiáltások, valakiből kifájdul a távoli név). Figyeljünk a *távol* szóra, amely – főnévi vagy melléknévi változatban – négyszer fordul elő a költeményben! Ez az életérzés, világlátás ugyanakkor Csuka mélységes emberszeretetének is kifejezése, annak a humanizmusnak, amely a baloldali expresszionizmusnak legjobb alkotásait jellemezte. A csukai expresszionizmus méltón illeszkedik a modern európai lírának ebbe a fontos vonulatába.

Külön fejezetet érdemelne írónk tájköltészete. Akár Pécset idézi fel, akár Erdélyben, székely és szász őseinek földjén jár, akár Jugoszlávia szépségekben gazdag vidékein, mindenütt megtalálja a megfelelő hangot, képet az atmoszféra felidézésére.

A Boszna forrásánál, Isztriai gyöngysor, Trieszt fölött, Ohridi látomás: sorra idézhetnők a szebbnél-szebb verseknek nemcsak címét, hanem egyes részleteit is. Elégedjünk meg egy magyar tárgyú tájversének (*Csokonai temetőjében*) első két strófájával:

Mint földbeszúrt, ezernyi furcsa csónak,
mit ősi kéz ácsolt hosszú sorokba,
úgy állnak itt a moh-belepte fejfák
s dülöngnek, erre-arra tántorogva.

Cháron járt erre tán, sötét ladikjait
a földbe szúrta dolga végeztével,
alföldi Cháron, arca csontja széles,
sok utasát itt szórta szerte-széjjel.

Aki élt a Tiszántúlon, ismeri Debrecen régi temetőit, csak csodálhatja Csuka művészetét, amellyel ennek a szférának is a *lényegét* tudta megragadni. És ezt kell majdnem minden tájverséről elmondani. Szépek azok a versei is, amelyekben az ötvenes években átélt megpróbáltatásairól alkot szinte már sztoikus hangulatú költeményeket, vagy azok az immár tradicionálisabb formákban megjelenő, de a szecessziós és expresszionista korszak legtöbb vívmányát megőrző versek, ahol Pécs élménye, a hitvesi szerelem, a felszabadulás öröme szólal meg. Nemes lélek, igaz ember, őszinte költő művei ezek az alkotások: mindig szívesen fogjuk őket kezünkbe venni.

(Magvető, 1971.)

ANGYAL ENDRE

Mária Béla:

RITKA VARÁZSLAT

Valóban ritka Mária Béla jelentkezése verseskötettel, vagy folyóiratokban, de ez az évtizedeket átívelő válogatása, így, egészében annál meglepőbb: eredeti, egyéni hangú költőt revelál. Nem elvont, nem finomkodó ez a líra: nyers és szókimondó, mégis varázslat, azzá teszi már ifjúkori szabadverseinek belső zeneisége, később, érett férfikorának helyenként meghökkentő asszociációi, de leginkább maga a hiteles emberi élet. Olaszországban eszmél ifjú éveiben a mind támadóbb fasizmus rettenetteire és ez meghatározza költői alapállását. Korai verseiben már fényei és árnyai villódznak a társadalomnak. Az ,,Egy vasárnap'' címűben él, színesedik a város sítalpakat cipelő emberekkel, másrészt az abesszin hegyekben ,,egymást halálra keresik, egészséges és épeszű férfiak''. Itt már a feltornyosuló világháborút érzékeli és tiltakozik ellene, mint ahogy tiltakozik az adott kor könnyű életének élvezői ellen. Viszont nemcsak érez a gond- és szegénységverte többséggel. Állandó a költői tevőlegesség:

,,. . . Ne engedd,
hogy a kúszó ellenség:
a lassan gyilkoló elfáradás
felőrölje erődet: a harc
pofoztató, életadó,
felmagasító, szabadító
harc a mi kenyerünk s vizünk,
hol életünk kivirágzik.
(Kenyerünk, vizünk)

Riadóban bátor hang volt ez – rangot adott a két háború között Mária Bélának. Hány folyóirat tanúskodhat erről!

Költői eszközeire visszatérve, általában keresetlenül, a legközvetlenebbül szólal, de ugyanakkor szavak, jelzők, hasonlatok magas hőfoka adja versei sajátos kohézióját. Meghökkent? Feltétlen: ilyen telibetaláló, plasztikus költői képpel is:

,,Mozdulatlanul és mereven
áll a föld, az ég, a levegő,
mint fába belevágott balta,
mint vödör vizbe fagyott
szerszám''
(Állókép)

Egyik kimagasló verse az 1944-ben írott Partizánballada, állandó gondolati ellentétpárjaival, a befejező sorok frappánssságával, eszmei tágassággal, illattal, színnel telíti az éleskonturú mondanivalót:

A hegyen nagy békés csend honol
s gyilkos zaj önti el a várost.
Az erdőn a jóság otthonos
s gyűlölet veri a várost.

A hegy rejti az igazakat,
kiket kikergetett a város.
Az erdő eteti azokat,
kiket majd győzni lát a város.

Humanizmusa – az orvosé és a költőé – emeli gondolatait a halálszélig feszült döbbenetben. Végigjárva Bor és a háborús

Ukrajna infernóját, majd azt követően a lelkileg legelesettebb emberek orvosaként, olyan modern szánalom sugárzik legszebb soraiból, amely önmagával szemben szigorúan tárgyszerű, kemény. A pszichológus logikája emeli az átlag fölé az értelem mércéjét, ebből adódik versei puritánsága. In medias res; írja, formálja maga körül a változandót:

„Aki öreg fiatalt szeressen
aki béna futásnak eredjen
aki halandó ne higgyen a halálnak"
(Talán Afrika)

Az orvos-költő nemes világszemléletével vallja: az utolsó pillanatig nem szabad lemondani az emberről (Gerontológia). Egyéni tragédiáival is a világra-tágul. Így döbbenetes, katartikus a Fohász c. verse. Pőrén mutatja családi környezete hullását, kínját, mégis egyetemes jajkiáltás: íme, ezt tették egy alkonyrahajló nemzedékkel a XX. század sorscsapásai.

Tömör, férfias szerelmi lírája szépívelésű. Az ilyen ellentét-párokat felvillantó hasonlatok, sokáig rezonálnak az olvasóban:

„Dadogó ajkunk puha ígérete
keményebb, mint a halál."

Szinte az Énekek éneke cseng vissza az ezredévekből.

„Szeretlek, mert tiszta vagy,
gyülöllek, mert piszokban éltem"

– írja máshol, nem egy helyen végletes, vad feltárulkozásával pőre ösztönöknek. Nyílt, egyenes; konvenciókat félresöprő líra ez, ezért hiteles, igaz.

Tud ujjongani szinte hetyke, felszabadító belső erővel:

„Szél, koratavaszi szél,
szigorú szülőm,
ki február idusán e földre sepertél
ma negyvenöt éve: vidáman
köszöntlek
szabad madárként, méltó szép
magányban."
(Ritka varázslat)

A kötet néhány halványabb verse sem tompítja az összképet. Emberi, igaz önvallomások ezek, sok helyen még szemérmesen visszafogottak is: szembetegségében megriadt, a sorscsapások közepette viszont önerejében, hitében mindig megújulni tudó, talpraálló költő adja jelzéseit. A pszichológus gyógyít így: feltár, elemez és megmutatja a gyógyulás útját. Nem könnyű utak ezek, de határozottak és ezért nem egyszerűsítettek, mert indítékai mélyen a lélekbe ágyazódnak. Gyógyulva gyógyít, jobbra serkent ez a tiszta-emberségű költészet.

VASVÁRI ISTVÁN

Csontos Gábor:

KISHÚGOM, NOFRETÉTE

Az emberek közötti viszony sokféle lehet; van testvéri, szerelmi, baráti, szülő-gyermeki kapcsolat. De még ezek is számtalan változatban, különössé módosult alakban fordulnak elő. A „szemlélődő" író e viszonyokat *morális* szempontból vizsgálja, elsősorban arra keresve választ: *mi akadályozza vagy segíti az emberi boldogság kiteljesedését?* Válaszfalat vonhat két összetartozó ember, férj és feleség közé a korábbi társadalmi miliő tudat alatti, de bizonyos szituációkban felszínre kerülő utóhatása. *A hattyúnyakú liba* c. elbeszélés erre a konfliktusra épül. A „jó" családból származó feleség és a külvárosi szoba-konyhából induló – mérnökké emelkedő – férj a névnapra kapott giccses festmény kapcsán döbben rá a ma is ható, ízlésben megnyilatkozó, társadalmi különbségekre. *Csontos Gábor* a férjet állítja választás elé: törje össze a képet (s azzal tagadja meg múltját, szüleit), vagy akassza a falra (s azzal tegye tűrhetetlenné jelen helyzetét)? Megoldás az elbeszélésben nem születik, mert a döntést nagyon mélyre nyúló történelmi-társadalmi tények akadályozzák. Mindenekelőtt az, hogy a férj szülei, akik az ajándékot vették, nem tudják: mi a giccs! S itt az író – kimondatlanul – a sokat vitatott, óhajtott *ízlés differenciálás* mellett foglal állást. Ezt diktálja a való élet is. Mert az öreg szerszámlakatos és felesége azt a képet tartja szépnek, az jelenti számukra a művészetet. „Szabad akkor kiejteni azt a sértő szót, hogy giccs? – kérdezi szüleire gondolva a férj. Hiszen őket sérti meg vele! Mert ha az is, mennyivel több annál!? Két megrokkant, múltba

veszett lelkű ember szeretetét hordozza rikító színeiben. Akiknek nemcsak a tenyerük, hanem a pillantásuk is érdesebb annál, semhogy felfedezhetnék a hazugságot ezen a festményen.''

A múlt más formában is szülő és gyermek közé állhat. A háború sodorta el szüleitől a fiút, akinek apja meghalt, az anyja újra férjhez ment, s akinek tíz-tizenkét esztendő után kellene beilleszkednie az új családba. Nehezíti a kapcsolat felvételét, hogy a fiú idegenben, Romániában töltötte a találkozás előtti éveket, s csak néhány szót tud már magyarul. Tisztán megőrzött néhány emléket apjáról, azt, hogy ügyes kezű faragó volt, s hazajövetele előtt ő is készített egy fa-madarat, amit féltett kincsként őrzött az apjával való találkozásra. A fiú passzív szereplő az elbeszélésben, nem emlékezik szülei arcvonásaira sem, az anyát pedig a nyelvi határok akadályozzák abban, hogy az új helyzetet megértesse vele. Görcsös ragaszkodással mindent a fa-madárra tesz fel, az új férj, az új apa azonban nem fogadja el tőle. E villanásnyi cselekedettel mély, tragédiákat sejtető sebet ejtett a fiú lelkén. Az író ebben a formában figyelmeztet arra, hogy a múlt ott kísért tetteinkben, szavainkban, így fogalmazza meg, hogy a háború – elvonulása után évekkel is mennyi egyéni, társadalmi szinten érzékelhetetlen tragédiát okoz. Ezért adja az anya szájába az elbeszélés végén a címadó mondatot: *,,Átkozott háború . . .!''*

A háború hatása ott bujkál a kötet címadó elbeszélésében, a *Kishúgom, Nofretété*-ben is. Nemcsak azzal, hogy hősnőjének, Tétének állandóan emlékeznie kell arra, anyját megölték Dachauban, hanem azzal is, hogy a háborút előidéző eszmék új jelentkezése állandóan félelemben tartja. ,,Rudi szerint – mondja – vannak fasiszták most is, de nem hiszi, hogy lesz erejük ismét a hatalom közelébe kerülni. Ez nem igaz! Én félek. Nagyon félek.'' Ez az állandó félelemérzés megakadályozná boldogságát, ha nem hinne abban a paradox tételben: ha boldogtalan vagy, akkor van reményed a boldogságra.

Két egymás mellett élő ember életének harmonikusságát a mai világban az autó is meghatározhatja. Léte vagy hiánya lehet a megértés, illetve a veszekedés forrása. A *Három nap nélküle* c. elbeszélés házaspárja apró javítási munka miatt nem használhatja a kocsiját, s már az első napon ingerültség, meg nem értés telepedik közéjük. Az autó hiánya felborította napirendjüket, a délutáni autózás *helyett* beszélgetni kénytelenek, vitázni, ami az autóban elképzelhetetlen. ,,Amióta megvan a kocsi, sohasem veszekednek. Figyelemre méltó felismerés. Nyilván a kiegyensúlyozott élet, s a kocsi adta biztonság. Ez mindkettőjüket megnyugtatja. Beülnek, és akkor nincs számukra más, csak az enyhén benzin- és gumiszagú fülke, a mutatók ingása, a duruzsolás, a sebesség és a kerekek alá futó utak. S most nélküle . . . így kell . . . Kellemetlen!'' Az autó így már nem a közlekedés és a kényelem eszköze, hanem a férj és feleség közötti viszony alakítója, tevékeny részese. Az író a férfi gondolataival emel szót a technika, a ,,kocsi'' *dehumanizáló* hatása ellen. Az ember megteremtette az autót, s nem tud nélküle élni. A férj is rádöbben a második napon, hogy életükön, érzelmeiken mennyire eluralkodott az autó, kapcsolatuk csak a ,,kocsiban'' harmonikus, azon kívül még szót is alig váltanak.

Az író véleménye persze nem ennyire szélsőséges; másik novellájában, *Az úthenger lassan megy*-ben azt fogalmazza meg, hogy a gép csak akkor uralkodhat az emberen, az emberi kapcsolatokon, ha hagyjuk, ha egyébként is baj van. Ebben az elbeszélésben az úthenger válik jelképévé a tartalmas, szavakban alig kifejezett érzelmeknek. Az írás ,,szerelmi'' háromszögre épül. Az útépítésen dolgozó sofőr és úthengeres ugyancsak a lánynak udvarol. Az előbbi szóval, tettel, autóval, az utóbbi férfi pillantásokkal és munkával. A lány az úthengerest választja, mert az autó a soha-meg-nem-állapodó szerelmet, a gyorsan elfutó érzelmeket jelenti számára.

A kötetnek egyik alapmotívuma a gyorsaság. Az elbeszélések hőseinek gyorsan, pillanatok alatt kell dönteni, választani. A felfokozott élettempó különösen a fiatalokra jellemző. Csontos Gábor, mint pedagógus jól látja, hogy a fiatalok ,,lezsersége'', az idősebb nemzedék számára szokatlan életüteme nem párosul felszínességgel. A *Két édes úr* két diákja is *látszatra* műveletlen, argót beszélő, munkakerülő fiatal. Történetével az író éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire *nem szabad látszatok után ítélni.* Az elbeszélés téesz-elnöke *megértéssel* fogadja a két diák különös ötleteit, elfogadja a játékszabályokat, s ez már elegendő ahhoz, hogy ,,örökre'' jó barátok ma-

radjanak. Ez a megértés (s a benne levő lezserség) sarkallja a diákokat arra, hogy jól dolgozzanak, alapos munkát végezzenek a kombájnok karbantartásakor.

A kötetből kiválasztott néhány példa is bizonyítja; Csontos Gábor jó novellista. Villanásnyi helyzetekbe, rövid párbeszédbe sűrít messzenyúló emberi tragédiákat. Élményeit (melyekhez hitvallása szerint *szemlélődéssel* jut) általános érvényű mondandóvá tömöríti.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

LACZKÓ ANDRÁS

Csörsz István:

SÍRIG TARTSD A POFÁD

Csörsz István első könyve kiemelkedik a kezdők – átlagában-szürke, semleges, Hemingwayt, Kafkát, de rosszabb szerzőket is magyarítgató csapatából. Végletesen és kétféleképpen. A *valóságból* meríti anyagát, ami messze fölibük helyezi, de a mesterséget kevésbé érti az iparosoknál.

Alapvető hibája, hogy nem tudja, mit ír; regényt, vagy szociográfiát. Így került a műbe bizonytalan időrend, vékonyka cselekménnyszál, halvány jellemfejlődés, melyek regény számára kevesek, szociográfiában – legalábbis ebben – fölöslegesek.

Fejezetenként változik az értékelő véleménye, olyan egyenetlenségekbe ütközik minduntalan. A megrendítően fájdalmas életű Patkány rengeteget és olcsón hazudik, szövege ugyanolyan silány, mint Maxé – de Zord Khán intelligens, önmagával is könyörtelenül őszinte „életgyónásával" legföljebb Jónás végrendelete mérhető; stílusban, szellemességben. Nagyobb baj, hogy ezt a szintet Csörsz sem éri el – kínos igyekezete ellenére sem – mesterkélt, művészkedő összekötő-szövegeiben, melyek legalább olyan modorosak mint maga a cím, vagy az, hogy a befejező rész második személyben íródott. Súlyosabb szociográfiai hiba, hogy alig akadnak a kötetben a nőszereplőkről olyan mélyrajzok, mint a férfiakról. Ezek közül néhány igazi telitalálat. Ahol a szerzőnek hozzá kellett nyúlni az eredeti nyersanyaghoz, ott hemzsegnek a hibák. Emlékezzen csak az olvasó az első Jónás fejezetre, vagy Kati és Zord Khán párbeszédére . . .

Mégis érték ez a könyv; rosszul csiszolt topáz. Úttörő a városi nyelv bemutatásában. Ki tagadhatná, hogy ez ugyanolyan népnyelv, mint a göcseji, vagy a székely? Vannak – és lesznek –, akik szemére vetik Csörsznek a gargantuai szavakat, de ezek a valóság – és így a világirodalom szavai is. „Emlékszem Jean Richepin egy tréfájára . . . egyszer lefordított szóról szóra egy . . . Theokritos-idillt, hogy tökéletes naturalizmusával megbotránkoztassa a tizenkilencedik századvég kényesorrú publikumát." (Babits, Az európai irodalom története, 78. old.) De sorolhatnánk a példákat Aristophanéstől Shakespeare-en keresztül Aymé-ig, s itthon Janus Pannoniustól Arany on keresztül József Attiláig, vagy Juhász Ferencig . . . Műveket a bennük előforduló „csúnya" szavak alapján minősíteni ugyanolyan fölszínes, mint fiatalokat a hosszú hajuk alapján. Értéke Csörsz könyvének, hogy – különösen Zord Khán vallomásaiban – élesen bírálja ezt a sekélyes élet- és ítélkezési módot, mely társadalmunkban csakugyan gyakorta előforduló nyavalya. Nyilván része van Csörsz „hippijeinek" züllésében is.

És a legfontosabb: írónemjárta magyar rétegről tudósít, melynek megvizsgálása, föltárása, bemutatása azért fontos most, amikor még tényleg jelentéktelen, hogy sose változzon azzá!

CZAKÓ GÁBOR

A Képtár plakátja

„Aki a modern magyar képzőművészet leghaladóbb törekvései után érdeklődik, közel egy évtized után a pécsi Janus Pannonius Múzeumban kaphat újból viszonylag teljes áttekintést róluk. A negyvenes évek végén a Fővárosi Képtár állította össze utoljára századunk kereső, kísérletező irányzatainak magyar megfelelőit olyan bőségben, mint ahogyan most a pécsi közönség előtt felsorakoznak. Az elmúlt hét-nyolc esztendő taktikázó, tévelygő művészetpolitikája hátat fordított modernjeinknek, s anélkül, hogy megfogalmazott tilalmi intézkedések tartották volna távol eredményeiket a közönségtől, kiállításrendezőink óvatoskodása a raktárakba száműzte a legizgalmasabb stiláris kezdeményezéseket is. Remélhető, hogy kulturális életünk ügyintézésében az értelmesség, belátás és türelem kerekedik felül, s hogy a szocialista művészet kialakulásának problémáit a történelmi fejlődés távolabbi összefüggései szerint fogják majd fel illetékeseink.

. . . A pécsiek büszkék lehetnek rá, hogy a helyesebb mérlegeléshez most legelőször az ő múzeumuk segíti hozzá a művészet barátait."

(*A Képtár első, 1957. évi katalógusának bevezetőjéből*)

1957-ben – ez idén már tizenöt esztendeje – a modern magyar képzőművészet alkotásai Pécsett állandó otthont kaptak. Dr. Gegesi Kiss Pál adományából megnyílott a mintegy 260 művet számláló Képtár. A gyűjtemény névadója: Forgács Hann Erzsébet kisplasztikái mellett a két világháború közötti magyar képzőművészet legjobb alkotói, leghaladóbb törekvései szerepeltek már ezen az első kiállításon. A Nyolcak csoportja, a KUT, az Európai Iskola köre, legjelesebb művészeik egy-egy reprezentáns alkotása. A magyar képzőművészet teljességének bemutatására természetesen ez a kiállítás akkor nem vállalkozhatott, de a különböző művészeti iskolák és stílustörekvések, vagy a magányos utakat járó alkotók megismerésére – állandó tárlaton – mégis először adott lehetőséget, megelőzve ezzel a Magyar Nemzeti Galéria huszadik századi képzőművészeti kiállítását is.

A Képtár létesítésének szükségessége és alapításának gondja Pécsett 1957-ben már tízéves múltra tekintett vissza. A felszabadulást követően Martyn Ferenc – mint a helyi képzőművészet vezetője – a Fővárosi Képtártól és a Szépművészeti Múzeumtól kért kölcsön, letéti elhelyezésre műveket, egy itt rendezendő Képtárhoz. Gegesi Kiss Pál adományával ez sokkal kedvezőbben valósulhatott meg. A gyors növekedést, a kiváló művek számának megsokszorozódását az elmúlt időszakban – a módszeres gyűjtőmunka mellett – a körülmények szerencsés találkozása is segítette. Mint tudjuk, a két háború közötti magyar képzőművészetet jeles magán-gyűjtők őrizték meg napjainkig. A gyűjtők közül többen éppen a mi Képtárunk e fejlődési szakaszában határozták el, hogy gyűjteményük sorsáról gondoskodni kívánnak, s lehetőleg úgy, hogy az – a gyűjtő nevét is megőrizve – együttmaradjon. Természetesen találkozott össze egy felől a gyűjtési, szerzési, másfelől az elhelyezési, átadási igény. Ám hiába keresték volna a gyűjtemények új gazdájukat a pécsi Képtárban, ha a helyi vezetők értése és anyagi támogatása nem segíti azok megszerzését. Tamás Henrik, Tompa Kálmán, Kunvári Bella és legújabban Dénes Zsófia értékes gyűjteménye ily módon, a Megyei és Városi Tanács áldozatvállalása révén került Pécsre, a tárlatlátogató közönség elé.

A pécsi Modern Magyar Képtár ma már nemcsak megyénk és városunk közművelődési programjában, de hazai képzőművészetünk ismertetésében is jelentős feladatot tölt be. Az állandó kiállításon szereplő művészek, az általuk képviselt stílustörekvések és a Képtár kamaratermében időről időre rendezett kisebb bemutatók korszakunkról és a közelmúlt művészetéről széleskörű tájékoztatást nyújtanak. A Képtár időrendi sorrendben elrendezett anyaga ma a Nagybányai Festőiskolától napjaink útkereső kísérleteihez vezeti el a látogatót. Réti István, Ferenczy Károly, Hollósy Simon egy-egy jellegzetes, már klasszikussá vált műve, Mednyánszky László, Gulácsy Lajos átszellemült, finom festőisége, Csontváry Kosztka Tivadar tiszta kolorittal festett naiv világa – amivel a néző a Képtárba lépve találkozhat. A Nyolcak, az alföldi mesterek, a szentendrei művészek és más, csoporthoz nem tartozó magányos alkotók ismert, vagy itt felfedezett művei szerezhetnek örömöt annak, aki ide betér.

A pécsi Képtár anyagát mintegy kiegészítendő – nyílt meg 1968-ban Mohácson, közel száz alkotással a kortárs magyar művészet Galériája. A helyi kezdeményezés e téren ismét járatlan ösvényre lépett, és – az országban először – létrehozta ma élő képzőművészeink állandó tárlatát. A kiállítási falaknak mintegy harmadát a pécsi és baranyai művészek alkotásai töltik be – dicsérve a rendező egészséges lokálpatriotizmusát. Nagyobb teret kaptak azok a művészek is, akiknek munkássága hosszabb-rövidebb ideig a városhoz kötődött, így Martinszky János, Rohacsek Anna, Kelle Sándor, a busójárást festő Pleidell János, Somogyi János és Gádor Emil. A napjainkban is Mohácson tevékenykedő Kolbe Mihály jellegzetes Mohács környéki tájképeinek teremnyi sora – a kisvárosból országos kitekintést nyújtó művészi szemléletével – a Galériának is mintegy szimbóluma. Ezen túlmenően természetesen szélesebb a kör: Bernáth Aurél lágy posztimpresszionizmusától, Frank Frigyes expresszív színvilágától Berki Viola mesélő fantáziájáig, Szinte Gábor, Patay László leíró látványfestészetétől Bartha László, Lantos Ferenc elvontabb realizmusáig számos kitűnő képpel ismerkedhetett meg itt a látogató az elmúlt évek során.

Részlet az I. Országos Kerámia Biennáléről

A Modern Magyar Képtár részlete

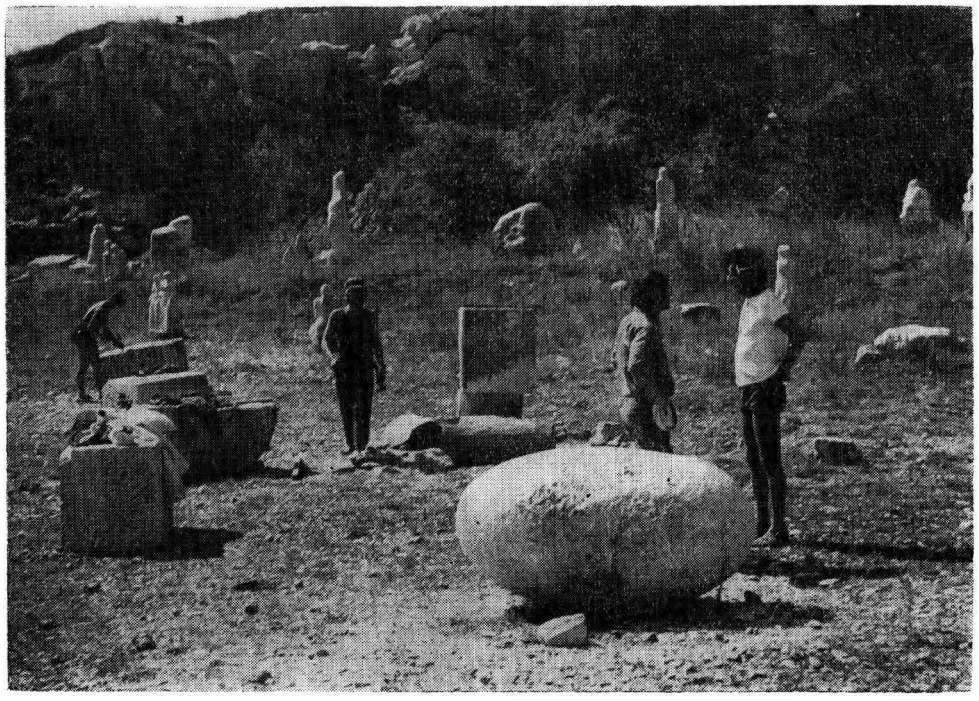

A villányi szobrász alkotótelep

A pécsi művészeti életnek néhány év óta jelentős eseményei a biennálék. Sorozatuk 1967-ben, az I. Országos Kisplasztikai Biennáléval indult, majd ezt követően a kerámia-művészet kétévenkénti országos seregszemléjével folytatódott. Ily módon minden esztendőben nyílik egy Biennálé, váltakozóan, egyszer a kisplasztika, másszor a kerámia művészetének adózva. Szobrászművészeink a kétévenkénti bemutató lehetőségét úgy üdvözölték, mint a kihalófélben lévő műfaj újjáteremtésének, fellendítésének zálogát. Ha újjászületésről még nem is beszélhetünk, a ritmikusan visszatérő szereplési kívánalom, a művész önmagaszámonkérése új művek alkotását; az erők összemérése, a nemes versengés a művészi színvonal emelkedését segíti. Az eddigi eredmények azt is bizonyították, hogy a Biennálé-kínálta bemutatkozási lehetőség kiszélesítette a kisplasztika műfaji határait. A megszokott anyagok és plasztikai formák festészeti és iparművészeti elemekkel gazdagodtak. A hagyományos értelmű, csupán dísztárgy jellegű kisplasztika, amely korábban feladatának legfeljebb a szép emberi test ábrázolását tekintette, most szigorú szerkesztési igénnyel, átvitt értelmű tartalommal, célszerűen-dekoratív formában jelentkezett. A kerámia biennálék jelentős eredménye volt, hogy az építészeti környezet művészi formálásában egyre fontosabb feladatokat vállaló burkoló, vagy faldíszítő kerámiák, tér-figurák és plasztikák bemutatására lehetőséget nyújtott. Ma még vitatott, hogy lehet-e a Biennálé a kerámiaműfaj egyes ágazatainak: a faldíszítő burkolatnak, az edény-kultúrának, a játékos dísztárgynak vagy használati kerámiának periódikusan váltakozó és megújuló seregszemléje, olyan erőpróbája, amely után a győztes legjobbak mércéje szabja meg a további fejlődés irányát. Az eddig rendezett két Biennálé gazdag tartalmi és formai eredményeivel mindenképpen biztató kezdet volt.

A romantikus szépségű villányi hegy alján, egy elhagyott kőbányát s egy csöppnyi villát birtokbavéve, a nyári művésztelep sajátságos tanyája alakult ki Symposion néven az elmúlt években. Csaknem ezzel egyidőben Siklóson, a várban hasonló alkotótelep létesült. Az előbbi a képző- és iparművészet minden ágát befogadta, az utóbbi kizárólag a kerámiaművészetnek szentelte létét. Az elsőszülöttség a villányiaké volt, akik először 1967-ben töltöttek itt együtt tíz napot. Résztvevői fiatal művészek, akik „a próbálkozások és eredmények elszigeteltségét, egyenlőtlen anyagi adottságait és egyenlőtlen eszmei értékelését kívánták megszüntetni. Munkájuk hitelét keresték, azt a valóságot, emberi, természeti környezetet, amelyben elevenen él és hat az alkotás. Egy talpalatnyi helyet álmodtak maguknak, ahonnan kimozdíthatják világukat.'' (1970. évi, 3. sz. katalógus bevezetőjéből) Rövid négy esztendő alatt, a kezdet gyermekbetegségei közepette is, mindkét telep nemzetközi szintűvé nőtt. Hasonlóan az Európa-szerte több helyen működő alkotótáborokhoz, itt is többnyire fiatal művészek találkoznak, hogy a nyár egy-két hónapját közös alkotómunkával, tapasztalatcserével, egymás megismerésével töltsék. Villányban a képző- és iparművészet széles skálája mindinkább összeszűkül és a szobrászat, mégpedig a szabadtéri, monumentális plasztika felé fordul. A kőbánya, a siklósi szép márvány ehhez természetes és a helyhez kötött lehetőséget kínál. Az itt készülő szoborművekből – a symposion alapszabályai szerint – a művész egyet a telepen hagy s ezekből lassan kibontakozik egy, a hegy oldalára, a bánya ormára települő szoborpark. A siklósi várban létesülő kerámia-műhely a kísérletező, új technikákat, új formákat kereső alkotómunkára teremtett lehetőséget. Szívesen töltenek itt néhány hetet azok a keramikusok, akik saját műhelyükben az ilyen munka feltételeit nem tudják megteremteni, de azok is, akik gyárakban dolgoznak s ott a kötött napi munka mellett az új keresésére nem juthat idő.

Az alkotótelep munkáinak legjava a Janus Pannonius Múzeum kerámiagyűjteményét gyarapítja s egy későbbi, nemzetközi kerámiakiállítás alapját szolgálja. Jelenleg a symposion alkotásaiból és a kerámia biennálékon megszerzett művekből a siklósi várban rendezett Modern Kerámia című kiállítás tájékoztat. – Talán érdemes még hozzátenni – hazánkban az élő, kortárs kerámiaművészet állandó kiállítása is csak itt, a siklósi várban látható.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

JANUS
PANNONIUS
EMLÉKÉNEK

*

HALÁLA
500.
ÉVFORDULÓJÁN

4

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BÁN IMRE
CSORBA GYŐZŐ
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GYÁRFÁS ENDRE
HÁRS ÉVA
JANUS PANNONIUS
KARDOS TIBOR
KERESZTURY DEZSŐ
KOLTA FERENC
LIPPENSZKY ISTVÁN
LOVÁSZ PÁL
PÁKOLITZ ISTVÁN
PETROVICH EDE
TAKÁTS GYULA
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

BIZSE JÁNOS
FARKAS LÁSZLÓ
FURTÖS ILONA
ZS. KOVÁCS DIÁNA
MARTYN FERENC
SIMON BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM 1972. ÁPRILIS

JANUS PANNONIUS EMLÉKÉNEK

KARDOS TIBOR: Az élő Janus – – – – – – – – – 291

JANUS PANNONIUS: A veronai Guarinóhoz, Vitázik Guarino mentegetőzéseivel, A törpe Balázsra, Montagna Bertalan természettudós sírfelirata, Antoniolus Placidushoz, Luciára, Luciához, Szeretkezni vágyik, Barátnőjéről, Laeliához, Solymászás. – *Csorba Győző* fordításai – – – 303

CSORBA GYŐZŐ: A Janus-fordítások problémái – – – 307

HÁRS ÉVA: Janus Pannonius arcképéhez *(Martyn Ferenc rajzsorozata)* – – – – – – – – – – – – – 313

*

KERESZTURY DEZSŐ verse: Futásban, vissza- s előrenézve *(Janus Pannonius Medve-várában)* – – – – – – 317

TAKÁTS GYULA: Ferrara és Padova és Janus – – – – 319

FODOR ANDRÁS: Janus nyomán Ferrarában – – – – 324

PÁKOLITZ ISTVÁN verse: Janus mandulafájára – – – 328

WEÖRES SÁNDOR verse: In memoriam Jani Pannonii – – 328

*

GYÁRFÁS ENDRE: Pannonius (dráma-részlet) – – – – 330

LIPPENSZKY ISTVÁN: Villámok (dráma-részlet) – – – 334

PÁKOLITZ ISTVÁN: Mandulavirág (dráma-részlet) – – – 340

GALAMBOSI LÁSZLÓ verse: Bárány és holló *(Janus Pannonius monológja)* – – – – – – – – – – – – 347

*

BÁN IMRE: Fejezet Janus Pannonius magyar utóéletéből – 353
ANGYAL ENDRE: Janus a horvátoknál – – – – – – 358
KOLTA FERENC: Janus-kultusz Pécsett a XX. században – 362
LOVÁSZ PÁL: „Attikai éjszakák Janus Pannonius udvarában" – – – – – – – – – – – – – 366
PETROVICH EDE: Janus Pannonius Péccsel kapcsolatos versei – – – – – – – – – – – – – – 369
VÁRKONYI NÁNDOR: Amerikai könyv Pécs és Pozsony középkori egyetemeiről – – – – – – – – – 378
TÜSKÉS TIBOR: A Janus Pannonius-könyvészet – – – 381

KÉPEK

MARTYN FERENC Janus-sorozatából – – – 302, 312, 329
BIZSE JÁNOS Janus-sorozatából – – – – – 333, 339, 352

Műmellékleten

Martyn Ferenc Janus-sorozatából

1. Janus Pannonius Guarinóval
2. Mátyás királlyal és Galeottóval
3. Ferrarai diákok között
4. A Vatikánban

A pécsi Janus-pályázat anyagából

5. Farkas László: Janus Pannonius
6. Simon Béla: Hódolat Janus Pannoniusnak
7. Fürtös Ilona: Mandulafa
8. Zs. Kovács Diana: Janus Pannonius emlékére

(Nádor Katalin fotói)

A borítón

Martyn Ferenc Janus-sorozatából

1. Vitéz Jánossal Esztergomban
2. Vadászaton
3. Táborban
4. Írás közben

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

72-753 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

KARDOS TIBOR

Az élő Janus

Valamikor még a csodák idejében azt várták egy hatalmas ünneptől, hogy valami hihetetlen, váratlan történjék, például virágozzék ki Tannhäuser zarándokbotja. Titkos reményeinkben ma is várunk annyit, hogy egy igazi emlékünnep hozzon valami el nem múló változást gondolkodásunkba, s hogy az ünnepeltnek többé ne kelljen várni újabb száz évre, vagy még többre is, hogy a figyelem középpontjába kerüljön. Vagyis azt várjuk, hogy élő maradjon. E tekintetben már az ünnepek összetétele, milyensége is következtetni enged a jövőre. Azt szeretnénk, ha Janus legalábbis a mi külön magyar glóbuszunkon úgy maradjon meg állócsillagként, mint az egész égbolton Dante, vagy Shakespeare, vagy Tolsztoj. És valóban, ezekben a Janus-ünnepekben annyi a teremtő mozzanat, hogy arra enged következtetni: a megrázkódtatás spontán, az emlékezés érzelmekkel telített, szobrok és rajzok és balett, tudományos viták, egymással versengő kötetek s egymással versengő műfordítók, kiállítások, énekversenyek, színi bemutatók, kórusművek káprázatos sokadalma hirdeti, itt valami történt!

Már az milyen szép, hogy egy igazán európai ügyet egy vidéki városra bíztak, hogy megünnepelje, amely város egyebekben kétezer éves és büszke is múltjára s talán még büszkébb jelenére. Ugyanis Pannóniai János emlékezete helyi kultusz és európai kultusz egyszersmind, s a kettő között forrón ápolt magyar kultusz is. Nem hiába írta róla monográfusa vagy negyven éve, hogy Petőfi előtt a magyar irodalomnak egyetlen világméretekben ismert és tisztelt alakja Janus. De hát miért képes ennyire élni? hiszen latinul írt! S utána olyanok következtek, mint Balassi! és Zrínyi! és Mikes! Nyilván intellektusának mélysége, arányai, művészetének fénylő ereje, gondolatainak modernsége volt az, ami ezt kivívta. Már rég porladozott visszajutva katedrálisába, a méltó sírhelyre, amikor Beatus Rhenanus a XVI. század második évtizedében (1518) Erasmus mellé állította, mint az északi humanizmus második nagy alakját. És mennyire jellemző, hogy az első nagy kiadása Janusnak, a híres Teleki-féle kiadás, 1784-ben látott napvilágot, a felvilágosodás hazai betörése idején. Akkor vált Janus igazán ismét aktuálissá.

*

Hát ki volt ez a költő és gondolkodó, aki a magyar felvilágosodással érkezett vissza hazájába, s mi volt az a kor, amely szülte őt? A reneszánsznak nemcsak itáliai és német óriásai voltak, a cselekvés és elmélet, a toll és a kard olyan hősei, mint Machiavelli, olyan egyetemes géniuszok, mint Leonardo, Dürer, Luther, de léteztek a Duna tájain is: Hunyadi János és Hunyadi Mátyás, Vitéz János és Janus Pannonius. S közöttük különösen Mátyásra és Janusra áll, a két nagy rokonra az engelsi meghatározás. Az előbbi katona volt, politikai lángész, művészetekre érzékeny ember, ragyogó levélíró. Az utóbbi a toll embere, a gondolaté, a békéé, a szabadságé, de aki zászlósúr kellett hogy legyen és hor-

vát bán, és fegyveres felkelésben kellett hogy elpusztuljon méltatlanul, mikor a történelem szálai teljesen összekuszálódtak. De hogy nagy jellem volt, rendkívüli öntudatú és az új emberi erkölcs egyik hérosza, az aligha vonható kétségbe.

Az a periódus, amelybe beleszületett, rendkívül jellemző mind a magyar történetre, mind pedig az európaira, különösképpen az itáliaira. A harmincas évek a magyar huszita forradalom évei, s gyújtópontjai pontosan Janus születési helye körül voltak: Szerémség, Kamonc, Ujlak, Pécs (1436–39). S máig sem tudjuk, hogy az elveszett édesapa ki volt, miért tűnt el szemünk elől hamar, esetleg csaknem Janus születése idején? Egyébként a magyar városok kezdtek fölemelkedni, a parasztok a kolozsmonostori szerződésben ha órákra is, de egyenlő felekként állottak szemben a nemesurakkal (1437), a magyar állam és a Duna-menti népek hősiességét egy bátor toborzó tiszt, Hunyadi János kezdte jelképezni, mindenki szemében. A császár és király udvarában és kancelláriájában Pier Paolo Vergerio jelenlétének hatására kibontakozott a humanizmus.

Itáliában a köztársaságok felett győz a Signoria: Milanóban a Viscontiak szerveztek signoriát, akiknek seregében két évig harcolt az ifjú Hunyadi János (1431–33). Firenzében a Mediciek kerekednek felül, Ferrarában megmarad az Este-monarchia, Nápolyban a fejedelmek eszménye és „tüköre", Aragoniai Alfonz szerzi meg a hatalmat. A humanizmus a kancelláriákból áttelepül az udvarokba, jóllehet amott is megtartja vezető szerepét. Megéneklik és megírják és dicsőítik az újfajta fejedelmeket, valamint „népbarát" politikájukat. És kezdik kidolgozni azokat az új filozófiai és gyakorlati célra irányított elméleteket, amelyekben szentesítik az új alkotó ember tevékenységét, legyen az fejedelem vagy művész, vállalkozó vagy író.

*

Az udvari humanisták a latin nyelvet dolgozzák ki, emelik fel a népi nyelv helyett. Ez a kérdés azonban korántsem olyan egyszerű, mint egyes kutatók gondolják. Nem csupán elhatárolás célzata vezette őket, hogy minél jobban beleilleszkedjenek az udvar arisztokratikus körébe s nyelvükben is elkülönüljenek a „tömeg"-től, hanem bizonyos praktikus okok és általános eszméik. A humanisták – mint Engels írta az egész korról, amely antik szobrok, épületek és művek varázsában élt, s ezeket követte, úgyhogy alkotása szinte visszfénynek látszott – közben válogattak, továbbléptek. Az összeütközés legfőbb eleme: az antik pogányság szépsége s fénye és a középkornak ettől az eszménytől való elfordulása volt. A humanisták, ha fel akarták szabadítani gondolkodásukat, ha vívódásaikat akarták közölni, azt nyugodtan csak latinul tehették. Már Petrarca is a rómaiak nyelvén vitatkozott Augustinusszal. Az elmés pápai titkár, Poggio antiklerikális anekdotáit latinul gyűjtötte könyvecskébe, Valla fejtegetéseit az aszkézisről és az életörömről, a maga derűs optimista világáról, haragvó röpiratát a hírhedt konstantinusi adománylevélről csak a latin nyelv bástyái mögé rejthette. S ugyanígy kellett eljárnia, amikor a Szentírás latin szövegeit bírálta meg és javította.

Ez azonban mind nem jelentette a vulgáris nyelv cserben-hagyását. Dante, Petrarca és Boccaccio megvetették a nép nyelvű irodalom és kultúra alapját. Sem az olasz nyelvű novella-irodalmat, sem a petrarcai népi nyelvű lírát nem lehetett többé elfojtani. Mint búvópatak, eltűnt ez a líra egyidőre, de csakha-

mar feltört. A novellairó Sacchetti verseiben, Burchiello ádáz, politikai szatíráiban, s a velencei Leonardo Giustinian édes, egyszerű, zengő szerelmi dalaiban, s a kisebb petrarkisták verseiben, melyektől hangos volt Itália. Néhány évtized múlva, amikor Janus Pannonius már meghalt, Firenzében a nagy Lorenzo de' Medici udvarában, és Nápolyban, az aragóniai udvarban, hivatalos irányzattá válik a népi nyelvű műköltészet. A humanisták ismét két nyelven írnak.

Ami Janus Pannoniust illeti, ifjúságától kezdve olvasta Petrarca *Daloskönyvét*, és ennek nyomai azonnal meg is jelennek verseiben. Ezenkívül sokat tanult Petrarca latin nyelvű *Verses leveleiből* és a prózaiakból, melyeknek hatása főleg a magyarországi időszakaszban mutatható ki. De például a petrarkista Jacopo Antonio Marcello szerelmes verseit latinra fordítja, sőt a velencei patríciust magát Petrarcához hasonlítja. Éppen ez keltette fel a kutatók érdeklődését és vált valamelyes értékelés alapjává. Lám azt mondja Janus: „a néma madárkát is csodáljuk, ha szépen énekel", s nagyon helyesen úgy vélték, hogy a magyar poéta az igazi énekes madaraknak (mint pl. a csalogány) Catullust, Ovidiust tartja, s a népi nyelven éneklőket „néma" kis madaraknak"; mint a cinke, vörösbegy. S ezen felül nem becsülné többre a latin verset, ha nem éppen arra fordítaná Marcello olasz nyelvű szerelmi költeményeit. Azonban nem szabad túlzásba esnünk. Maga Petrarca újra feldolgozta a *Daloskönyv* egyes verseit a *Verses levelek*ben, latinul. Mert ez volt az értők, a műveltek nyelve. Az aktus maga csak annyit jelentett, lám latinul is milyen szépek! „S bár a szerelemhez nem értek – így írta Janus –, mégis tudom művészien ábrázolni az olasz minták után" – így gondolta. A „kismadár" hasonlat pedig sorrendiség kérdése, a lenézés legcsekélyebb jele nélkül. Hát ha még felfigyelt volna a kritika arra, hogy Janus a *Guarino-dicsének*-ben egyes egyedül Leonardo Giustiniant s annak „elefántcsont lantját" dicsőíti. Guarino összes költő-tanítványai között. Sőt, Janus együtt említi, mint iker jelenséget, Leonardot a csodált Francesco Barbaróval, kinek az jó barátja volt. Az „elefántcsont lant" pedig nem azért említtetik, mert Leonardo Giustinian kiváló énekes is volt, hanem mert olasz dalai elegánsnak, tiszták, nemesek voltak, s Itáliában szerte énekelték. Így hát Janus állásfoglalása korántsem volt merev: a „művelt dalt" (cultos rhythmos) becsülte.

*

Az udvarokban összpontosuló humanista csoportok többé vagy kevésbé szakítottak a kereszténységgel, de legalábbis annak középkori formájával. Életvidám, optimista kereszténységük élesen elüt a középkor szemléletétől. Néha magukat a csodákat is kikezdik, és egyes institúciókat is. Danteről még azt írta Filippo Villani, hogy elsőnek egyesítette az antik kultúrát a kereszténnyel, méghozzá nagy harmóniában. Petrarcának ez már kevésbé sikerült. Valla életigenlő kereszténysége egy újabb foka a szintézisnek és egyszersmind aszkézis-ellenes, meg antiklerikális. Pontano eltávolodása a kereszténységtől észrevétlen, de alapvető. Amikor pedig Pomponius Laetus római akadémiájának humanistái (közöttük Callimachus Experiens) fölkelést terveztek a pápa, II. Pál megölésére, a római köztársaságot a pogánysággal együtt akarják helyreállítani.

Így hát a középkorral való szakítás tényének óriási a jelentősége. A sötétség, a szakadék, a tél, a halál alaptéziseiből emelkednek ki azok, akik a kor szubjektív tudatát megfogalmazzák. Már Boccaccio úgy látja Dantét, mint aki a halott költészet „föltámasztója". Filippo Villani úgy gondolja, porban hevert

a költészet. S akkor jött Dante és „a sötétség szakadékaiból fényre hívta, az elhanyatlottat talpra segítette". Teljesen tudatában van ez a firenzei életrajzíró és történész annak, hogy a középkorban a türelmetlenek, a költők „kitalálásaitól" mint „vészt hozó, hiú holmitól" óvtak, s íme, most a „fényes ösvényhez" vissza lehet térni! Talán még szebb, amikor Dante és Petrarca művészetét a kovács pörölyéhez hasonlítja, melynek nyomán „tündöklő sugarak módjára lángoló szikrák pattannak elő félkörben". A feltámasztás, a kovács tüze és pörölye, a fény testvériesen vonzza magához a leghatalmasabb metaforát, a tavaszi természet ébredését. Ez tulajdonképpen magától Dantétól ered, ő mondta elindulóban a Földi Paradicsomról:

„. . . . új ember lettem, mintha új galyat hoz
az új tavasz az újuló növényre."

(Purg. XXXIII. 143–44)

Leonardo Bruni a „hármas firenzei koronát" egyenesen a természet kisarjasztotta bámulatos tüneménynek fogja fel, Gianozzo Manetti a görög irodalom magvainak „szétszórását" hirdeti s csodálatos „termékenységet".

Az önbizalom, a teremtőerő milyen ekszтázisa szól az irodalom, a művészet megújítóinak e szavaiból! Természetesnek látszik, hogy az ember isteni teremtőerejét és a fejlődés gondolatát ekkor pillantják meg először, talán a legélesebben, legtisztábban éppen Gianozzo Manetti 1452-ben írt munkájában *Az ember méltóságáról és kiválóságáról.* De ez már csúcspont, hiszen a platonizmus nagy apostola, Gemisztosz Pléton az 1438-i ferrarai és a következő évi firenzei zsinaton meghirdette az újplatonista tanítást, és az ember méltóságáról való gondolatok és a fejlődésről való sejtések azóta kezdtek szétáradni.

Mindez döntő jelentésű, ha Janus Pannonius történeti szemléletét, korai érettségét, haladó voltát akarjuk megérteni. Maga a mestere, Guarino is eléggé szabadon gondolkodott vallási és morális kérdésekben egyaránt. A szabados hangú szerelmi költő, Beccadelli első elismerő kritikusának tekintették. Tisztelte Vallát, akit Janus Pannonius önmagától is csodált. Azonban a fiatal magyar csodagyerek-poéta messze túlment mesterén és Beccadellin és Vallán is. 1450-ben még csak annyit mer kimondani „senki sem lehet poéta és vallásos egyszerre!". Csaknem két évtized múltán a szenvedések kellős közepén elutasítja a platonista reinkarnáció hitét, legalábbis ember nem akar lenni többé! Édesanyját meghatottan, főpapi díszben, harangzúgással kíséri ki, megtartva az egyház szabályait, amelynek éppen ő a képviselője. De szenvedés-okozta halálvágyában nincs transzcendens mozzanat, az istenséget úgy fogja fel, mint amely minden tagban elömlik a természet egyetemében (talán önmagában is). Az imát elsodorják a szelek, világok pusztulnak és születnek, belemerülve a tűz és a víz kataklizmáiba s egymásról mitsem tudnak. Mit ér a hír? Semmit! Ez a Janus írta gyermekfővel bizonyos Laurushoz, aki persze Valla: „Laurus félsz a haláltól? mindegy Laurus, akár Platon mondja az igazat, akár Epikurosz." Ehhez képest szinte teljesen másodrangú Janus antiklerikális költészete, melyben szintén jócskán meghaladja Beccadellit s körülbelül a Konstantinus-féle adománylevélről értekező Vallával, vagy a később, már Janus halála után *Charon* címen dialógust író Pontanóval van egy síkon. A búcsúsok fejvesztett népét veszi tollhegyre 1450-ben s a gazdagodó kocsmárosokat, a pápát. Ez utóbbi téma különösképpen akkor kedves neki, amikor a tiarát a humanistákkal ellenséges II. Pál viselte. A jelek szerint követsége alkalmával írja 1465-

ben török-ellenes humanista és keresztény reményeiben is csalódva ezt a sorozatot, mely a legkeményebb minden ilyen epigrammája között. Persze alaposan „foglalkozik" a barátok predikációival is, a tisztálkodással, mint az aszkézis kérdésével, és hát egyes, nem is világi iskolamesterek „ördögűző" praktikáival. De mint mondottuk, gondolkodásának hangsúlya természetbölcseletén van és bátorsága itt a legnagyobb.

Amikor még látszólag semmi jel nem vall mellbajára, de már ekkor is nagyon érzékeny a zord időre, csak evvel lehet megmagyarázni azt a gyönyörű naphimnuszt, amit a *Guarino-dicsének*ben mond el, a „sorsintéző főisten"-ről, aki „a meleg forrása, az ég szíve", aki „csillagkormányzó, a szabályos idő tagolója", aki az „élők élete". E csodálatos részlet különös jelentősége még csak nő szemünkben, ha tudjuk, az újplatonistáknál számított ilyen központi, mindent éltető hatalomnak a napistenség. Ezért volt oly nagy szerepük a kopernikusi fordulat előkészítésében. De mennyivel nő még a kérdés jelentősége, ha hozzávesszük, hogy Galeotto Marzio már 1463–64-ben kimondja az új naprendszer gondolatát éppen arra alapozva a bolygók nap körüli forgásának elméletét, hogy a nap sugarai tartják pályájukon a bolygókat. Janus tehát barátjával együtt ebben is, itt is a legmagasabb csúcsot járta.

Nem lehet hallgatni arról, hogy Jacopo Antonio Marcello Janus hozzá írt dicsénekének feltételezése szerint túl akar haladni Herkules Oszlopain, „hátha új világot rejt az óceán". Ez a dantei Ulyxes hőse, de ahogy Janus bemutatja, ennél is több. Petrarca önmagára mondta, hogy új Ulyxes, és tudásvágyára, szakadatlan menekülésére és nyugtalanságára gondolt. Ez már a modern ember, aki Janus is; erre formázik Marcello. Janus vad, szatírikus epigrammjai, melyeket nem lehet eléggé értékelni, nyelvi bravúrjai, ötleteinek robbanása és élessége okán, egy feszített lelkiállapotú, nyugtalan, büszke, hullámzó kedélyű gyermekifjút mutatnak, akiből – igaza van Huszti Józsefnek – nem hiányoznak „a démoni villanások". És bizony áll ez arra a tág sugarú szerelmi költészetre is, amelynek egyik végpontjában az *Ágnesről* szóló gyönyörű, lángfehér költemény áll, a másik végén pedig a trágár Lucia-versek, és olyanok, melyeket a jámbor kiadók helyenként már csak pxmkpfts-módon mertek közölni. Beccadelli ugyanis egy csintalankodó, óvatos duhaj mellette. Janus komolyan hisz Aphrodité hatalmában.

Az ő embere diadalmas, ura a természetnek, mint Jacopo Antonio Marcello, aki a zsilipek sorozatával emelte át a velencei hajóhadat a Garda-tóhoz, és Janus szembe is állítja Szent Ambrus jajgató siránkozásával (ugyanis Milanó ellen állnak harcban a velenceiek ez alkalommal, ő pedig Milanó szentje): „Honnan van az embernek ereje, hogy visszafordítson isteni elrendeléseket?" – panaszolja a római szent. Ezért gyökerezik meg Janusnál az ókor és a jelen összehasonlításának nem egy, a jelenre kedvező következtetése. Trója főnixként újjászületett Rómában, de Róma messze több lett, mint egykori anyavárosa. A jelen több, mint a múlt. Ő maga például legyőzi Martialisát és ókori mintáit „matériában", azaz az élet egyetemes átélésében, gazdagságának átérzésében s abban, hogy költői témává tudja változtatni, vagy pontosabban, *ki tudja választani* belőle a költői témák százait, áttekintve az egész társadalmat, a morális élet valamennyi jelenségét. És valóban, ha arra gondolunk, hogy természeti képeiben megelőzte a görög származású Marullust, családi lírájában Pantanot, a szenvedések költészetében Villont (aki sok mindenben testvére) s a későbbi századok költőit, akkor el kell ismernünk, méltán mondhatta: „vinco materia".

*

Ez nem azt jelenti, hogy ne tudta volna a század bajait, az emberiség szenvedéseit, a hazugság veszélyeit és főképp hazája elmaradottságát. Egyik társa, bizonyos Marcus, akit máskor is kiénekel rossz tulajdonságai okán, azt találta mondani, nyilván Janusra célozva, hogy az milyen „erkölcstelen" verseket ír, hogy milyen nagyszerű ez a mi korunk, nincs többé ez meg az. Janus szárazon válaszol: „Marcus, hazudsz!" Janus is tudja: csodálatos művészet sarjadt az ókori nyomán, hiszen jó barátja volt Mantegna, aki lefestette őt Galeottóval együtt, és úgy látszik, a San Cristoforo mártíriumán is külön. Polemikusan dicséri Mantegna realizmusát, valószínűleg ócsárlóival szemben. Ő maga adta át Guarinónak a Vitéz Jánosról készült érmet s minden bizonnyal Vitéznek a Guarinóról készültet. Csodálta Ferrarát égbe nyúló tornyaival, vidám erejével, ámulva állt meg Velence palotái előtt. De könny szökött a szemébe, amikor Róma hanyatlott állapotát látta, nap mint nap bolyongva utcáin, romjai között.

Hetykén írt költőtársairól: hogy hazudnak, íme a Pó partján borostyánt látnak. Pedig nincs is ott borostyán (Ep. I. 187). Guarinót is megrója, mert rakoncátlan, erőszakos fiai révén már-már szolgálójának apósa (Ep. I. 63). Aztán 1454 táján, talán nem is hirtelen, elkomolyul és sorra írja a palinódiákat, pontosan úgy, amint Dante tette például Forese Donatival és feleségével, Tessa asszonnyal. A *Guarino-dicséneke*ben az ősz mester mintaszerű fegyelmet tartó nagyszerű apaként tündököl (831–41), s amikor a fejedelmek dísze, a Guarino-tanítvány Leonello meghal, a napleányokból lett rezgőnyárfák dúsabban könnyeznek borostyánt, mint bármikor előtte (720–22). Padovába már egy elkomolyult ifjú lép át, aki nagy dolgokat akar megénekelni, befejezi a *Guarino-dicséneke*t, ír egy másikat Jacopo Antonio Marcellóról, görögből fordít morális értekezéseket, készül életpályája új fordulójára Magyarországon. Nem is lesz soha többé a régi. A gúnyt ezentúl megválogatja, kinek ossza; a dicséretet fukaron méri, az ének elmélyül, az Elysium megnyílik, ha nem is fénnyel teli.

A magyarországi életszakasz nagy probléma Janus kritikusa számára. Annyi mindent mutat pontosan, hogy a jelenségek értelme csaknem elvész az ellentmondások között, ami persze nincs ellentétben avval, hogy költészete szebb mint valaha, sőt szinte ebből következik.

A janusi költészet világnézete – jól láthattuk az eddigi példákon – nem változott, sőt a szenvedések okán végkifejletéhez ért. A magányban Plotinoszt fordít, az újplatonisták legnagyobbját, és Plutarkhosz morális célzatú anekdota-gyűjteményeit a király oktatására. Valójában költészetének műszere ekkor olyan ingalengést végez, melynek egyik kilendülési pontja, ahová minduntalan visszatér, a belső fizikai és lelki szenvedés, a másik a világ, a természet szépsége, a táj, talán közelebbről a pécsi táj. Az 1465-i olasz út pezsgése ideiglenes. A feudális ország keserves határai csak mint kontúrok jelennek meg, hogy jelezzék, milyen környezetben forog a költő.

Mindenekelőtt nincs a régi itáliai környezet. Ezt a kritika szívesen látta arról az oldalról, hogy a „taps" hiányzik. Enyhén korrigálni kellene ezt a nézetet: az *értő* emberek tapsára szomjazott, akik maguk is költők, meg tudják becsülni a versben rejlő mesterségbeli tudást és tehetséget. Janus Pannonius csodálatos rögtönzőként aratott nagy sikert Itáliában, bármely tárgyról tudott verset mondani, sorok százait megállás nélkül, gyorsabban diktálta, mint írni tudták. Vagyis a nyelvi formálás és a ritmika – éppen bravúros képességei révén – nem jelentettek számára akadályozó közeget. Több száz verset gondolt ki fejben, és egyszerre írta le. Káprázatos emlékezete a petrarkai poétika méhkap-

tárára emlékeztet: mindez különleges atmoszférát igényelt volna, ahol e rendkívüli természeti adottságokat rendkívülinek is érzik és megbecsülik. A játékos polémia atmoszférája ez. Persze legnagyobb mértékben a Guarino-iskolában volt meg, hol a mester maga is résztvett ezeken az örömteli összejöveteleken, együtt kirándultak, s az ifjúság számára fenntartott külön ünnepek kivételével együtt is beszélgettek. Úgy belefeledkezett Janus ebbe a környezetbe, hogy Vitéz szükségesnek tartotta mihamarabbi kiemelését. A padovai egyetem baráti köre szűkebb: Jacopo Antonio Marcello kulturális központja, vagy Galeotto montagnanai háza, ahol Galeotto feleségének orvos rokonai, az egyetem emberei és nagyjából az a kör fordul meg, amely a padovai polgármester, Jacopo Antonio Marcello otthonában. De még mindig az aktív közönség az, ami életben tartja a költő teremtő kedvét.

*

Odahaza azonban magára marad. Vergerio már rég nem él, nagybátyja, Vitéz, aki apja helyett apja, a hatalmas rokon, Mátyás király, egy-egy külföldi követ, pápai legátus, az idelátogató Galeotto Marzio: ezekből alakulnak ki az első magjai az új humanizmusnak, de e kör gondjai egészen mások. Hogyan tartani vissza a törököt a határtól, hogyan szerezni vissza a koronát az alattomos III. Frigyestől, hogyan lehetne komoly támogatást szerezni a törökellenes hadjáratokra az európai hatalmasságoktól, főként a pápától, aki II. Pius néven uralkodik és jól ismeri a kelet-európai gondokat, ha fanyar is az ítélete az itteni „nemesi" uralomról, mértéktelen életmódról és civilizációs körülményekről. Diplomáciai levelek, tárgyalások, intézkedések teszik ki a gerincét ennek az új életmódnak, és ezt jobban támogatják az ókori történetírás, a cicerói és quintilianusi szónoklattan meggyőző elemei, mint az, hogy ugyane művek egy örökölt poétika forrásai is. Egy sokkal későbbi Leonardo da Vinci-féle anekdota szerint Mátyás király többre tartotta volna a festőt, aki egy pillanat alatt tud harmóniát teremteni, mint a költőt, az időbeli harmónia osztogatóját. Ezt talán nem lehet szó szerint venni. S az a híradás sem zárja ki a profán magánvers meglétét, amit Galeottónál lehet olvasni, hogy ti. az asztalnál nem szerelmi dalokat énekelnek a magyarok (mint Itáliában), hanem hősi énekeket. Merthogy a magyarok állandóan harcolni kénytelenek.

Janus meg tudta közelíteni az uralkodót és az udvart mindenekelőtt dicsőítő vagy csípős epigrammákkal. Ha például háborút kell indítani a török ellen, vagy Havasalföldön, Erdélyben, Moldvában hadakoznak változatos kimenetelű harcokban, esetleg Csehországban, akkor Janus tiszte a latinul tudó, művelt bel- és külföldi közvélemény helyénvaló tájékoztatása. Alig lehet vitássá tenni, hogy ebben a költészetben több a jól alkalmazott retorika, az ars, mint az ihlet. De kedvvel lehet olvasni pl. az Antonio Constanzinak írt verses választ, mert a hadi beszámoló egyszersmind deklaráció is: egy nép vezetőinek nyilatkozata az európai hatalmasságok és főként az itáliai fejedelemségek számára. Ehhez járulnak a fohászok, a hálaadások, a sikertelen vállalkozásokat sikeresnek beállító versezetek, aztán olyan udvari bókok, mint a király allegorikus szarvas-fogatának megéneklése, vagy a firenzeiek oroszlán-ajándéka, mely a legjobbkor jött, mert éppen tárgyalásokban állnak Bécsben a császárral. A régi Janus szólal meg akkor, amikor éles versekben segít nevetni III. Frigyes császáron, vagy a maga nevében támadja II. Pált.

Janus magyarországi költészetének külön ága az a bírálat, amelyben a ki-

rályt, az udvart, a nagyurakat s az egész feudális életmódot korholja, figyelmezteti vagy támadja. A királynak nemcsak célzások jutnak ki, mikor egyéb háborúzások helyett eljövendő török vállalkozásokra tesz utalást, hanem egészen nyílt bírálatok: hogy az udvarban aki ezelőtt fenn volt, most lenn, aki lenn volt, felkerült. Mi ez? A Fortuna dühöng, vagy a király próbálja becsapni saját magát? Aztán a híres Plutarkhosz-közölte anekdotát újítja meg: a király kérdi, mit adjon neki, mit bizzon rá? „Bármit, jó uram, csak ne a titkaidat!" (Ep. I. 41.) Található a Janus-epigrammák között egy sor, mely bizonyos Lestákfi Lászlóra s másokra vonatkozik, akik maguk is elsőrangú besúgók lévén, nem tudják, hová legyenek, mert a királyi udvarban lám, őket is besúgják (Ep. I. 226–27). Janus levelei Galeottóhoz jól kiegészítik ezt a képet. Kedvetlen, csípős leveleket küld, nem is annyira Galeotto, mint az udvar számára, neki írja, de értsen belőle a király és környezete.

Külön fejezet, hogyan látta zászlósúr társait. Mert hiszen ő is főúr volt, bandérium-vezető főpap, kincstárnok, sőt elég későn még horvát-szlavón bán is. Azonfelül persze alkancellár. De hasztalan búcsúzott el több ízben is ünnepélyesen Apollótól, hogy ezentúl Mars katonája lesz, ez úgy látszik soha nem sikerült igazán, csak amúgy kényszeredetten. Mert vagy megbetegedett a táborban, vagy egy adott pillanatban magától visszafordult, csúfolódtak is az urak, hogy bezzeg nem mászik meredek várak falán . . . Mire ő gúnyos mosollyal adott többrétűen is fájó választ: azért, hogy megmaradjon a költő, aki az urak hősi halálát megénekli. A humanisták megfogalmazta költői feladat, a tettek megörökítése csípős újrafogalmazásán kívül benne rejlik a versekben annak világos tudata is, hogy mit tart az urak hősiességéről és elszántságáról, arról, hogy mennyire keresik a halált. Egyebekben ingerült és kemény válaszokat tudott adni azoknak, akik mint Georgius Polycarpus epikára nógatták, mindenféle dolog megéneklésére. Jó pénz veréséhez arany, ezüst kell, nem pedig fénytelen érc. Ez a keserű válasz!

Persze a válasz nem fedi pontosan a tényeket, mert ha igaz, ott állt a félbemaradt *Annales*, Hunyadi hősi története. Úgy látszik, inkább a lendület hiányzott, mintsem az anyag, legalábbis a félmúltból. Egyik nagy elégiájában panaszkodik is a korai haláltól rettegve, mennyi munkája van csiszolatlan, befejezetlen, félbehagyva (El. I. 9).

Egyébként az urakkal való konfliktus egyik legszebb példája a Cristophorus Crispushoz intézett epigramma-sor. Crispus jó pécsi bort kért tőle. (Janus, úgy látszik, jó borosgazda volt, még Tolnában is vásárolt szőlőket jó boruk miatt.) Crispusnak bor kellett volna, de nem akart érte semmit adni cserébe. Janus válasza: én adok bort, te lovakat. Hiszen már annyi van, hogy legelőid sem bírják (Ep. I. 376–78). Szóval becsületes cserét kínál vissza, amihez a magyari urak nincsenek kellően hozzászokva.

*

De kétségkívül a magyarországi Janus költészetének színe-java a személyes szenvedés versei, a bánaté, melyből szelíden bontakozik ki a természet, a táj szépsége, szeretete családja és barátai iránt, népe és hazája iránt. Furcsa dolog, hogy mindehhez az elégia kellett, ámbátor a Marshoz intézett vers inkább litánia-szerű epigramma, a Vitéz Jánoshoz intézett aggódó figyelmeztetés ugyancsak epigramma-féle. De az alapvető új műfaj az oldott lírai vers, mely a hangulatnak megfelelően akkor is borús, amikor nem személyes fájdalom, fizikai gyötrelem irányítja. Van például egy kései elégiája, a túlságosan termé-

keny fáról (El. I. 14), egy dús almafáról, melyet összetörtek gyümölcsei. 1468-ban írta, elég későn. Van ugyan egy olyan epigramma megfelelője, amely mintha még itáliai fogantatású lenne (Ep. I. 168). Nem könnyű szabadulni attól a gondolattól, hogy édesanyja korai összetörését énekelte meg. Csak 62 éves volt, amikor meghalt, viszonylag nem későn és négy gyermeket szült. Azt is megvallotta Janus másutt, hogy őt szerette a legjobban gyermekei között, a legkisebbet. A rövid versben is, a hosszabb elégiában is arról van szó, hogy idegenek sietnek segítségére nem egyszer annak, akit övéi tesznek tönkre és törnek össze. De máskor is Janus már a tárgyat úgy választja ki, hogy a tragikus fordulat természetesen következik, mint pl. a *Pannóniai mandulafához* intézett dalocska. A dél felé forduló pécsi katlanban nőhetett és virágozhatott ki „a mandulafácska merészen a télben", s ebből nem következhetett más: „Ám csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!" A Vitézért aggódó epigrammának is lényegében ez a tartalma, hogy Vitéz minden idejét, gondolatát, fizikai erejét a hazának szenteli és felőrlődik ebben a küzdelemben, belepusztul (Ep. I. 19). Úgy kellene cselekednie, hogy maga is megmaradjon. Persze, maga Janus sohasem kímélte magát. Az eredetileg erőteljes fizikumú gyermek is így emésztődött fel, talán éppen azokon az éjszakákon, amelyekről azt írta még Itáliában:

„Hosszú éjjeken át virrasztunk mécs tüze mellett,
Földi tüzünk ámulva csodálják éteri tények."

(Guarino-dicsének 608–609)

Hogy megható panaszdalt írt édesanyja haláláról, az természetesnek látszik, s hogy szelíden kis történeteket beszél el közben, mit tett érte a jó anya, milyenek voltak utolsó percei, hogyan titkolták félelmüket, hogyan fogja megadni a méltó végső tiszteletet neki. (El. I. 6.) De az ragad meg igazán, hogy amikor egy évvel később fájdalmas panaszban tör ki testi szenvedései miatt, hálát ad a sorsnak, hogy anyja nem érte meg ezt a gyötrelmet, nem kellett végignéznie fia tusáját. Vagy talán éppen magát a gyászhírt nem kellett átélnie. Az anyja emléke kíséri éveken át attól kezdve, hogy rátámad a holdra, mert gyilkol, ha az égen van és gyilkol, ha elbújik, és akkor is, mint mondtuk, ha összetört fát lát. Az életben maradt másik fiútestvérről, – aki nyilván Pannóniában élt valahol a Drávától Budáig elterülő, vagy még messzebb fekvő vidéken – is megemlékezik, de mintha jobban szeretné nővérét, a „soror optima"-t; kívánná, hogy ő zárja le fáradt szemét és ő temesse el. Őrá gondol, amikor arra vágyik, hogy a régi helyébe új emberiséget támasszon: önmaga lenne az új Deucalion és nővére az új Pyrrha, s az özönvíz után a hátuk mögé dobott kövekből új emberi nemet sarjasztanának.

Janus magyarországi létéhez tartozik a király, aki rokon is, s akinek féligmeddig mentora és akit úgy látszik, aggódva szeret. Végül is nagybátyja iránti érzései sem voltak mentesek a nyugtalanságtól. A lánglelket világosan felismerte benne. De a meggondolatlan hevességre maga céloz a Plutarkhosz-bevezetésben, és nyilván ennek tulajdonította Szilágyi Mihály elfogatását, valamint jó néhány ma már csak anekdotikusan ismert eseményt. Ő is, mint nagybátyja, Vitéz, Hunyadi János emlékén át tekintett Mátyásra. S mint délvidéki emberek, nem tudták elfogadni a fegyverszüneteknek is alig nevezhető „békéket", melyeket a török minduntalan megszegett, alighogy befagyott a határfolyó, a Száva vagy a Duna. Mátyás királynak az a megbizatása, amit Janusnak adott,

nem sokkal az összeesküvés éve előtt, hogy ti. 1468 végén vagy 1469 elején megtette horvát-szlavón bánnak Thuz Jánossal egyetemben, többféleképpen értelmezhető. Janus maga is a Dráva torkolatánál született, azután mint pécsi püspök mintegy egyházmegyéjét védte. Azonban könnyedén támad az a gondolat, hogy a király nem éppen irónia nélkül cselekvési mezőnyt nyitott Janusnak. Ha Janus olyan fontosnak tartja a török betörések elleni küzdelmet a végeken, szervezze meg a védelmet a Thuzokkal együtt, harcoljon szülőföldjéért. Végül is ez a végvári kapitányok tiszte. Így tett Ozorai Pipo, így tett Hunyadi János, Janus, Vitéz és a király közötti meghasonlás típusának hosszú története lesz még a későbbi magyar századokban. Vajon Magyarország vissza tud-e tartani egymagában egy olyan világhatalmat, mint a török, vagy pedig szélesebb organizációs alapot kell keresni? Azok a belső erőforrások, amelyekre Hunyadi Mátyás támaszkodott, az inkább sarcnak nevezhető rendkívüli adókivetések (melyeket nem is biztos, hogy a török ellen fordított) még egyszer ellenzékbe fordították a főurakat és papokat, köztük Janust és Vitézt. Egyrészt Hunyadi János hagyománya, másrészt a király kíméletlen energiája és célratörése között szakadékot éreztek, s így jutott oda Vitéz és unokaöccse, hogy egy lengyel királyfi trónkövetelő kalandját támogassák nem éppen ellentétben III. Frigyes magatartásával és talán a velenceiekével sem. Janus a hajlékába invitálja szeretett urát, Mátyást, de nem szereti titkait, dicsőíti nagyságát és tetteit, de szívesen irányítaná egyetlenegy irányba: a török ellen.

*

Lassanként mindez elveszti értelmét a testi szenvedés okán. Megjelenik törékeny szervezete leghatalmasabb ellensége: a tüdőbaj. Valójában Janus szeretne menekülni a gúnyolódások elől, szeretne harcolni, legalábbis jelen lenni a táborban, de ez hovatovább már életveszélyes számára. Mikor 1458-ban megírja költeményét a *Táborozó Balázshoz,* minden sorából előtör a nosztalgia az egészséges, vidám, szilaj élet után, s nem otthon hánykolódni betegen, zárt szobában úgy, hogy semminek ne érezze ízét. 1464-ben ismét háborúba kíséri a királyt, a törökellenes hadjárat alkalmával, itt már megérlelődik a belátás, hogy számára reménytelen a szép páncél és

„vértben vért ellen vivni vitéz viadalt".

Most már csak az otthonra vágyik, a szelíd idill tér meg hozzá álmaiban:

„. . . csacsogó csermely partján heverészni
hüs árnyékot adó tölgy terebélye alatt,
válogatott könyvek szépségein elgyönyörödni,
s almát szedni a fák roskatag ágairól."
(El. I. 9. Ford.: Kálnoky László)

Nehéz elképzelni, hogy valami Pécstől távoli patakra gondolt volna. Nyilván a Tettye malompatakja jut eszébe: ott virultak almafák nem is olyan régen és köröskörül tölgyesek. Oda építette utóda, Szatmáry György a gyönyörű reneszánsz nyaralót, ha ugyan nem bővítette csak. Itt kéklett úgy az égbolt, itt virultak azok a „dombok" és „réti füvellők", melyeket végső pihenőhelyének is kiszemelt. Voltaképpen innen is indult ki országos teendőit végezni

Budára és a király hadjárataihoz csatlakozni. Egy darabig jelen volt 1467-ben a király felkészülésén az erdélyi felkelés leverésére, de úgy látszik, váratlanul hazatért, majd befejezte ősszel a Plutarkhosz-fordítást és 1468 elején ismét a király táborában van. Felajánlja neki a figyelmeztető írást. Kétes dicséreteket ír a király moldvai „sikereiről", s szeretné a török ellen fordítani annál inkább, mert tudja, hogy készül a csehországi hadjárat terve. A király mellett van és kíséri tavasszal a hadjárat első hónapjaiban csaknem a nyár közepéig. Nyilván visszautasíthatta volna a horvát-szlavón báni megbízatást is, de nem volt hozzá lelkiereje. Pedig jól tudta, hogy fizikai ellenállása hónapról hónapra hanyatlik.

Már a tüdőbaj 1466. évi jelentkezése egészen komor versek sorozatát hozta létre. Bizonyára ez a keserves márciusi adomány megingatta önbizalmát is. Hiszen 1465-i követjárása egy időre fellendítette az alkotóvágyat benne. Szinte elfordul az élettől, mely számára immár nem virágzás, de „lassú halál". Nagy énekben könyörög *Az álomhoz* pihenésért:

„Hogyha le nem zárnád égő szememet kis időre,
Éjszínű nővéred zárja le már, a Halál.
Jöjj, te segíts, ó istenek, emberek ős-ura, Álom!
Jöjj ide, áldd lankadt izmaimat kegyesen."

(El. I. 11. Ford.: Weöres Sándor)

A reménytelenség pillanataiban születik meg az emberi élet elutasításának nagy elégiája, a *Lelkéhez* című, mely a teljes nirvána vágyát sok századra érvényesen vallja meg:

„Rég levetett béklyót újra magadra ne végy.
És ha a mostoha végzet űz ide vissza a földre,
Csak nyomorult ember, csak ez az egy sohse légy!
Inkább méh, aki jószagu mézet gyűjthet a réten,
Hattyu légy, ki dalát zengeti néma tavon.
Tengeren, erdőkben rejtőzz, csak tudjad örökké:
Sziklából született hajdan az emberi test."

(El. I. 12. Ford.: Vas István)

Az utolsó jelentékeny magyarországi elégia *Az árvízről* szól és 1468 októberében keletkezett. Megduzzadtak a folyók, a Maros, a Száva, a Dráva, a Tisza, a Duna, végtelen víztükör borította az alföldeket, s Janus felbuzdulva Ovidius nagy versén (Metamorphoseon I. 16), meg egy szép verses Petrarca-levélen (I. 10), maga is tollatt fogott és nagyerejű éneket hozott létre, amely egyaránt tartalmazza újplatonista, valamint stoikus olvasmányainak, elmélkedéseinek örökségét, hérakleitoszi ihletésű gondolatokat és végül a nagy reneszánsz-mítoszt, az újjászületést, megismételve Deucalion és Pyrrha történetét. A legmegindítóbb mégis e hatalmas költeményben valami egészen más: azonosulása népe szenvedéseivel és az egész bűnös emberiség megváltása a magyar nép szenvedései által. A „fáradt pannón népet", a „fáradt Pannóniát" újból és újból emlegeti, amikor megborzad *A nyárdéli égen feltűnő üstökös*től, majd évek múltán, – alighanem nagyon közel az árvizi elégiához időben – a *Mars-litánia*ban. Most pedig visszatér a „hunnok" népe, de mint amely a szenvedést tudatosan vállalja. Nyilván ez összefügg láthatatlan táp-

láló ereken át a védőpajzs-gondolattal is, azonban Janus formulája általánosabb és megrendítőbb:

„Itt van a végromlás? amikor megsemmisül ég-föld?
Ítéletnap elé készül az emberi nem?
Pusztuljunk, ha a többiek is, belenyugszik a fajtánk,
Abba, amit közösen oszt ki az égi parancs.
Sőt, ha magunk, Hunnok vezekelhetnénk a világért,
Lennénk megváltód, bűn fia, Emberiség!"

(El. I. 13. Ford.: Szabó Lőrinc)

*

Úgy gondoljuk, Janus úttörő volt a műköltészet európai színvonalú megteremtésében Magyarországon, de Itáliában is, tudatában volt a nemzet, a nép, az ember kötelességeinek, és reményeit magáénak érezte. Versei tartalmi-formai magasrendűségével és alkotása példájával egyszerre teremtett kultúrát. Valóban áthozta a Múzsákat az Ister partjaira. Az egész magyar humanizmus parnasszusi forrása lett. Nagy mecénásnak tekintették Vitéz Jánost és Hunyadi Mátyást, de poétának csak őt, mindenki csak őt követte. Magyi Sebestyén, egy lelkes humanista, Janus 1513. évi bolognai kiadója Szatmári György pécsi püspöknek szóló ajánlásában olyasmit fejez ki, amit ez a fiatal magyar utókor, a legműveltebbek, mind éreztek. Ez az ítélet talán szertelen, de jól fejezi ki egy friss nemzedék forró ragaszkodását:

„Név szerint is Néked ajánljuk Janus Pannoniust, korunknak ezt a legnagyobb, legkiválóbb költőjét, akire még az antik kor, minden tudás szülője és egyben neveltje is csodálattal nézett volna fel."

Századok múltak el azóta, de ma is nagy költőnek érezzük, s jó néhány verse akad, amit ha olvasunk magyarul, azt gondoljuk: nem most néhány éve írták ezt?

JANUS PANNONIUS

A veronai Guarinóhoz

Kérlek téged, e kornak fényessége, virága,
bölcs Guarinóm, aki két nyelv csoda-mestere vagy,
s annyi sokan hallgattuk már több éve a leckéd:
légy vendégem, jöjj, ülj vacsorára közénk.
Mint ahogy Evenderre Heracles látogatása,
rám is tisztesség lesz, Guarinóm, a tied.

Vitázik Guarino mentegetőzésével

Épp nem sért a komoly szó, sőt kedveljük igencsak,
s tréfás hangulatunk nem teszi tönkre ilyen.
Aztán meg ragyogó fényt vetne szerény lakománkra,
hogyha velünk tudnál lenni, dicső Guarinóm.
És hogy szórakozásunkban féket ne veszítsünk,
s mértéket tartson bármilyen indulatunk:
bőven elég hozzá arcod fensége, nyugalma,
s Istenhez méltó küllemed és szigorod.
Ám, noha ősz vagy már, illetlennek ne tekintsd, ha
elhangzik néhány csintalan ez meg amaz.
Hisz – tőled hallottuk – a nagy Cicerót öregen se
hökkentette meg egy-egy malacabb finom élc.
Szókrátésznél szentebb és komolyabb sose élt még,
s ő is játszogatott sok kicsi gyermeke közt.
Azt mondják (és nem mese nyilván), a stoikus bölcs,
Cato is résztvett flórai ünnepeken.
Ekkora példák joggal biztatnak követésre,
s mit másnál helyeselsz, tenni ne félj te sem azt.
Tenni ne félj, keveredj inkább miközénk, noha más vagy,
és ne írást küldjél, jöjj te, helyette, magad.

A törpe Balázsra

Törpe Balázs, amikor téged viszolyogva csodálnak,
föltorr háborgó indulatodban epéd.
Hát ha csököttséged bánt, menj el messzi Keletre,
óriás leszel ott, hol csupa pigmeus él.
Majd ott trónra kerülsz nyilván, és tisztelet illet,
apró népednek majd szigorú jogot adsz.

Harcaik is te vezérled hősiesen, ha a vándor-
darvak fölrúgják újra a békekötést.
Hátad torz-formátlan domborodik csunya púptól,
s mintha a melledből nőne ki durva fejed.
Megvallom: mi ha látunk, legfeljebb mulatunk csak,
ők ott szeppenten nézik aszott alakod.
Ó, de vajon honnan jön a sok-sok rettenetes kór?
Haj, a gonosz végzet nem nyugoszik soha meg?
Lám, a minap még asztaltársakként mulatoztunk,
együtt élveztünk némely ízes lakomát,
s most holtan fekszel, s még nem terjedt el a hír sem,
hogy ravatal tetején lett szomorú pihenőd.
Hadd nehezedjen a föld tested más részire bárhogy,
púpodnak ne legyen terhes a síri göröngy.

Montagna Bertalan természettudós sírfelirata

Legjobb hírű doktora régen a gyógytudománynak,
Bertalanom, te pihensz itt a nehéz rög alatt.
Elirigyeltek a földtől téged a styxi leányok,
meghökkenve, milyen ritka az áldozatuk.
Mert hisz győzködtél soha-nem-képzelt nyavalyákkal,
s visszasegítettél szinte halottakat is.
Bár testben távoztál, emléked, neved él még:
szerte olasz földön mitse fakulva virul.

Antoniolus Placidushoz

Erszényedhez pénz, pénzedhez tárca hiányzik.
Íme, ajándékom: – tudtam e két bajodat.

Luciára

Minthogy, Lucia, azt hiszed, butácskám:
orrosabb a legény, – nagyobb tagú is:
nem kell félnem a fő riválisomtól,
mert hisz még nem akadt eléd Philémon.

Luciához

Megvetsz, Lucia, eltaszítsz magadtól?
Nem volt még soha lány (szavamra!), hogy ne
tudtam volna kegyét kiérdemelni.
Kételkedsz? Igazam hatalmas érvét
van módom, gyönyörűm, kezedbe nyomni.

Szeretkezni vágyik

Agnes, add nekem is, mit emberednek;
adhatod: kicsi sem kopik le róla.
Mindkettőnk örömét adod, barátnőm,
s erre benneteket az Ég teremtett;
ez ha nincs, mi vajon hogy is születnénk?
S mit ha édesanyád nem ád apádnak,
most nem vagy te se és e szép szemek se,
melyek lángjai, lám, agyontüzelnek.
Adhatjátok akármikor, ti nők, ezt,
ám akármikor elfogadni: nem megy.
Jó élvezni, de már előre éget,
s benne egy szomorú csupán: ha nincsen.
Telve véle a föld s a tenger árja.
Nincs kedvünkre-valóbb bizonnyal ennél:
ezt a szűzek előbb szabódva adják,
adnák majd azután örökre, önként.
Junótól Jupiter kapott ilyent, Mars
Vénusztól, sok eföldi – égi nőktől.
Ezt ha adni fogod, javadra válik,
hogyha meg nem adod, gyötör sokáig.
Nem szól semmit, aj-aj! nem adja nyilván,
ám mégis: mosolyog, odadja nyilván.

Barátnőjéről

Még ha akár Proculusnál is jobban herebélek:
szertelen étvágyad nem lakatom soha jól.

Laeliához

Egybefonódik a párzó kígyópár s oly erősen,
minthacsak egy testből nőne a két kicsi fej.
Én meg, Laelia, úgy vágyom veled összetapadni,
hogy ne legyen többé még a fejünk se külön.

Solymászás

I.

Hangos az erdő: lármás hajtók, bősz kutyafalkák,
s közben a furfangos vad sebesen menekül.
Lám, a nyulat, mit az eb nem birt megfogni, a sólyom
– néhány pillantás – máris a földre löki.
Csőre a bundás hátat tépi, üt és ver a két szárny,
s éles karmok közt ráng riadozva a fej.
Már békén búghatnak a csókos berki galambok,
s békén játszhatnak tó közepén a rucák.
Most nem bántja ez ádáz rabló szárnyasainkat:
mert a futóvadakat hajtja csak ősi dühe.

II.

Künn a szabad réten zúdult le a sólyom a nyúlra,
messze maradtak már tőle a fürge kutyák.
Mit tudom én, mi: vadászat-e vagy madarászat-e inkább,
hogyha madárkarmok rácsa közé jut a vad.

III.

Daedalion – szép sólymunk – épp beletép csak a nyúlba,
éhesen és lehegőn ott a kutyák hada már.
Vissza, ti lusták! Hagyjátok békében a zsákmányt!
Marni akarva sebet kaphat e büszke vad is.
Hőköl a bőtorkú népség: zsákmánya husából
kedve szerint falhat, lám, diadalmas ura.

CSORBA GYŐZŐ fordításai

CSORBA GYŐZŐ

A Janus-fordítások problémái

A Janus-fordítások problematikájának élén egy nem eléggé figyelembe vett paradoxon áll. Pedig a kitűnő Berczeli A. Károly már a harmincas években megjelent kis fordításgyűjteményének címével: „Magyar költő magyarul" világosan utalt rá. Mert korántsem szójátékról, „blickfang"-os címről van itt szó, hanem lényeges és bonyolult sugárzású tény megfogalmazásáról.

A nemzeti irodalmak megszokott rendje szerint az írók a nemzeti nyelven alkotnak. Ha tehát valaki a nemzeti közösséghez tartozik, s tud olvasni, nincs szüksége tolmácsra, illetve tolmácsolásra.

Olyan esetek ugyan előfordultak már, hogy egy-egy régi vagy régebbi író nehézkesebb (többnyire mert a kortól távoli) nyelvét átírták, modernizálták, éppen hogy az írói értékeket átmentsék, közelebb hozzák a mához. Gondoljunk Arany János kísérletére a Zrínyiász népies kidolgozásával vagy Móricz Kemény- és Tolnai Lajos-átírásaira.

Janus Pannoniusnál nyilvánvalóan nem erről van szó. Janus nem a nemzeti nyelven, nem magyarul írt, hanem latinul, így hát ahhoz, hogy a nemzeti közösség megközelíthesse, le kell fordítani magyarra, éppen úgy, mint más nemzeti irodalmak valamelyik költőjét.

S itt álljunk csak meg egy pillanatra! Vajon valóban éppen úgy-e? József Attila egyik tanulmányában azt mondja: „... a nemzet eszerint: közös ihlet! És tényleg, valamely költemény ihletét nem fordíthatjuk le, mert az ragaszkodik kiválasztott változtathatatlan alakjához. Amikor verset fordítunk, új, saját nemzetünk ihletével adunk formát."

Tegyünk ehhez még egy gondolatot! Mai műfordítói elméletünk és gyakorlatunk abban már teljesen egyetért, hogy néhai Pázmány Péter műfordítói ars poeticájának sarkalatos tétele: „... oly kedvesen folyjék, mintha először magyar embertül, magyarul íratott volna" – elavult.

Éreznie kell az olvasónak, hogy a verset először nem magyarul írták. Valamilyen fokig el kell idegenítenie a fordítónak a magyar szöveget. Amúgy is képtelenség az idegen nyelv grammatikai rendszerét, egész világát csak úgy egyszerűen átültetni egy másik nyelvbe. Ez az elidegenítés nem a nyersfordítás sutaságát jelenti. Az okosan átültetett növény (hadd használjam ezt a hasonlatot, melyre a szókép felhatalmaz) idegen éghajlat alatt és idegen talajban úgy lesz más, hogy azért önmaga marad. Talán nem nő akkorára, tompul virága színe, kevesebb, gyatrább termést hoz, de lényegében változatlan.

Van azonban a Pázmány-idézetnek egy másik része. Szürkének, semmitmondónak látszik, mintha csak a már idézett rész variációja lenne, eszköz arra, hogy a másikkal együtt nyomatékosítson. Emlékeztetőül ismét citálom az egészet: „mintha először magyar embertül, magyarul íratott volna". Nos, erről a „mintha először magyar embertül" szavakról van szó.

Kapcsolatba hozva Janus Pannoniusszal ez is és a József Attila-idézet is különös hangzást, értelmet kap. Janus Pannonius magyar volt, a magyar nemzeti közösség tagja; hogyan is mondja József Attila? „a nemzet eszerint:

közös ihlet"; és Pázmány: „mintha először magyar embertül... íratott volna."

Kijelentettük, de mindjárt kérdéssé is tettük kijelentésünket, hogy Janus Pannoniust *egyszerüen* le kell fordítani magyarra, *éppen úgy*, mint más nemzeti irodalmak valamelyik költőjét.

Az aggály ezek után bizonyára érthető. S az is, hogy Berczeli A. Károly címe miért fejez ki olyan lényegeset.

A Janus-fordítások alapproblémája tehát, hogy latin nyelvből magyar nyelvbe kell áttenni olyan verseket, amelyeket magyar ember írt. A nyelvi idegenséget úgy kell tehát érzékeltetni, hogy az „ihlet közössége" is kiderüljön, s hogy a verset „először" magyar ember írta.

Attól félek, hogy mindez fordítóink egy részében még tudatossá sem vált. De még azok is, akik, mint jómagam, fölismerték, s igyekeztek is ennek megfelelően dolgozni, egyelőre csak mérsékelt eredményekhez jutottak.

Az előzőkből érthető, hogy a Janus-fordításoknál sajátosan vetődik föl az archaizálás és egyáltalán a nyelvi anyag kérdése is. A szokvány-archaizálás dolgában, azt hiszem, nincs már vita sem műfordítóink, sem irodalomtudósaink körében. Mindenki egyetért abban, hogy a mai műfordító csak mai nyelven szólaltathatja meg Horatiust is, Dantét is, Puskint is Baudelairet is, Rilkét is, Ungarettit is. Archaizálni legfeljebb csak jelzésszerűen, utalásokkal szabad. A magyar olvasó a nyelvből magából nem kap irányítást a költők időbeli elhelyezésére. Valami egyébnek kell hozzájárulnia, valami külső ismeretnek a költőről, a korról, hogy az eligazodás megtörténhessék.

Magyar költőkkel másként állunk. Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady vagy József Attila puszta nyelvükkel is segítségünkre vannak.

Janus Pannonius ott magaslik a XV. sz. közepén, költészetünk legelején, nyelvileg a „Szabács viadala" táján, kereken száz évvel Balassi előtt. S ezt a költőt, ezt az ötszázéves magyar költőt a mai magyar nyelven szólaltatjuk meg. De vajon tehetnénk-e vele mást? Hajlok afelé, hogy igen. Hogy ebben a különleges esetben helyénvaló lenne a nagyobb engedékenység. Különben így sem volna könnyű. S itt ötlik föl bennem a szorongató gondolat: miért is nem ismerünk Janus Pannoniustól legalább néhány sort magyarul? Persze nem azért, hogy arra archaizáljunk, hanem, hogy csak feléje. Petrarca latinjának Petrarca olasza szabhat irányt, de mi segíthetne Janusnál?

Ezek után az inkább elméleti kérdések után következzenek a gyakorlatiak vagy gyakorlatibbak, illetve a szűkebb ölelésűek.

Közülük elsőnek az, amit divatos, bár talán nem egészen tudományos hangzású kifejezéssel úgy lehetne mondani: könyvkiadás magyar módra. Mindközönségesen: jóllehet sok fordításkötet jelent már meg Janustól, most az évfordulóra kiváltképpen, de latin nyelvű Janus kritikai kiadásunk máig sincs. A műfordító számára ez egyáltalában nem valamiféle kiadópolitikai, esetleg irodalomtörténeti ügy, teoretikus rögeszme. Mert bármi fura torzulások estek is meg néha, a fordító számára még mindig az első és a legfontosabb „forrásmű" a pontos, megbízható s lehetőleg végleges eredeti szöveg. Enyhén szólva: rosszul esik a műfordítónak, ha munkája elkészülte után hónapokkal értesül arról, hogy itt vagy ott – netán itt is, ott is – rossz az eredeti textus, tehát javítandó.

Pedig... pedig a Gerézdi Rabán – Kálnoky László-féle 1953-as *Janus válogatott* jegyzeteinek elején már azt olvashatjuk, hogy „Tudományos Akadémiánk... 1955-ös kiadási programjába vette Janus összes költeményei

latin szövegének kritikai kiadását." Tizenhét év késés még egy kritikai kiadástól is sok.

Jogszabály, sőt még szokás sem szabja meg pontosan a műfordító kötelességeit. Régen világosabb volt a képlet: a műfordítónak mindenesnek kellett lennie, de legalábbis filológusnak a műfordítósága mellett. Szépen és hasznosan kialakult azonban lassacskán a munkamegosztás. Most már nyilván az a helyes, ha – éppen a szellemi erők gazdaságos felhasználása érdekében – a filológusi szakmunkát nem rakjuk a műfordítók vállára, s nem kényszerítjük őket számukra gyakran megoldhatatlan, máskor aránytalanul időfaló feladatok végzésére (szándékosan nem mondom, hogy elvégzésére, mert a „végzés" bizony, olykor nem is fordul át „elvégzés"-be).

Tömérdek történelmi, irodalomtörténeti, életrajzi adat, kommentár hiányának ostora végül is a műfordító hátán csattant: őt kínozta-gyötörte bűntelenül.

Örömmel értesültem például arról, hogy Sabbadini olasz professzor kiderítette: Janus idejében a „lustrum" szó a klasszikus latin nyelvhasználattól eltérően csak négy és nem öt esztendei időtartamot jelentett. De az értesülésig jócskán meg kellett szenvednem a Guarino életkoráról szóló sorok fordítását, éppen e „lustrum" tisztázatlansága miatt.

S hány személy ismeretlensége zavarta meg a fordítói értelmezés biztonságát! Megint csak egyetlen példát! Az egyik Severushoz címzett epigrammában például szerepel egy Ligia, akinek a hajával volt baja, s egy Aelia, akinek meg a fogával. Kik voltak? mi közük volt Janushoz? – nem sikerült nyomára bukkannom.

Ide kapcsolható a tulajdonnév-, sajátosan a személynév-formák használatának dolga is. Bár ez a magyar kiadások szerkesztőinek feladata inkább.

Nem is elsősorban a görög és latin nevek írásmódjáról beszélek. Az Akadémia helyesírási szabályzata ebben általában jól eligazít. Nem is az írásmód egységesítéséről. Ez kicsit külsőség. Hanem igenis az olasz és magyar nevek latinos, illetve olasz és magyar alakjáról.

Mert az rendjén való, hogy a Guarino nevét nem Guarinus formában használjuk s a Galeottóét se Galeottusként. De az már nem annyira kézenfekvő, hogy Polycarpus ez maradjon-e, vagy Kosztolányivá váljék, hogy Constantius Constanzi vagy éppen Costanzi alakban szerepeljen-e; hogy Philiticus magától értetődően az maradjon, s ne Filettino legyen, Vetesius meg Vetési és így tovább.

Jóval komolyabb probléma ennél a mitológiai szereplők jelenlétének ügye a latin és a magyar szövegben.

Az nyilván egyetlen pillanatig sem lehetett kétséges, hogy a mitológiát teljes egészében vagy akár mértéken túl is feloldani hibás lett volna. Elvégre mégiscsak humanista költőről van szó. Ennek pedig a mitológia természetes mozgásterülete, asszociációs készlete, levegője. Mert a korabeli olvasóké is az volt.

Viszont az a közhely, hogy minden műfordítás a mának készül, s az a szintén eléggé ismert igazság, hogy a fordító kicsit szövegmagyarázó is (magyar-ít = magyar-áz): az áttételt már kötelezővé teszi. Az arány és a választás persze a fordító felelőssége. Az tehát, hogy mit vállal magára az olvasóhoz való közelítésből, s mit hagy meg az olvasó terhéül. Nem munkamegosztás céljából, hanem a hűség, a szépség és az érthetőség kedvéért.

Én magam igyekeztem elmenni, ameddig csak lehetett. Többnyire teljes

feloldással; tehát például Mars helyett a háború, Vénusz helyett a szerelem közfőnevet használva. Előfordult a közelítésnek egy enyhébb formája is a következő modell szerint: az egyik epigrammában Janus a zsarnok-dicsérő költőkről ezt mondja: „quorum sola fuit Calliopea fames". Én ezt így fordítottam: „korgó gyomrukból súgta a Múzsa nekik". Jékely Zoltán viszont így: „kiknek az éhség volt ihlete, semmi egyéb". Jékely tehát a teljes feloldást alkalmazta, én csak a mérsékeltet. Kalliopé, vagyis a „szak"-Múzsa nevét a nálunk már szinte mindennapos Múzsa szóra cseréltem. Meghagytam ezzel a mitológia finom jelenlétét, ugyanakkor a sor többi részének nyersebb, realisztikusabb megfogalmazásával utalni próbáltam Janus magyarságára.

Folytonos éberségre kényszerített a humanista szemléletben aggálytalan természetességgel keveredő kétfajta hitvilág: a pogány és a keresztény. A mitológia nemcsak az előbb tárgyalt módon adott föl leckéket, hanem általános szókincsével is. Olykor szinte megoldhatatlanul.

Íme egy példa rá! Az Elégiák II. könyvének 2. elégiája Andreolának, V. Miklós pápa anyjának haláláról szól. A költő a vers vége felé – nyilvánvaló humanista túlzással – azon elmélkedik, hogy miért nem kerülhet Andreola oltárra, miért tiltja a vallás, hogy istennővé váljék. Nála kevesebb érdemű anyák is részesültek ebben a kitüntetésben. Majd a két utolsó sorban megismétli a gondolatot.

Jura velint, et sancta fides, donabere templis,
Coelestem augebis, Diva novella, chorum.

Lehetséges, hogy a költő tulajdonképpen Andreola szenttéavatására gondolt. Az utolsó sorok a „szent" szót el is viselnék. Mégsem dönthettem így, mert a „Diva" szó visszacseng egy másik „Diva", pontosabban „Dea" szóra, mely pedig versbeli helyén kétségkívül istennőt jelent, így ezt kellett használnom nekem is – fura szentségtöréssel éppen egy pápa anyját sirató énekben.

Kardos Tibor figyelmeztetésének köszönhetem, hogy kellő gonddal igyekeztem ügyelni arra, s talán sikerült is: ne keverjem Janust a moralista színébe, mert ez nagyon távol állt tőle. Az Anyja halálára írott elégia végén a „cunctantem" szót, mely arra vonatkozik, hogy a még itt maradó Janust Borbála segítse imáival, a legteljesebb gyanútlansággal fordítottam „tévelygő"-nek. Kardos Tibor vette észre benne a moralista mellékzöngét, s tanácsolta megváltoztatását.

Jócskán okoztak gondot az úgynevezett erotikus epigrammák is. Én magam szívesebben hívom őket „pajzán" epigrammáknak. Részben, mert sokkal találóbbnak érzem ezt a jelzőt, – hiszen szelídebb, játékosabb, ártatlanabb a másiknál, s így hívebben is fedi a versek tartalmát. Részben, mert nem annyira kedély-borzoló, s könnyebbé teszi a közlést.

De most nem erről akarok beszélni. Mint ahogy e versek élményalapjáról sem, amiről tömérdek vita folyt már, s nem sikerült egységes véleményre jutni. Érvelés nélkül csupán közölni szeretném a magam álláspontját, mert a műfordítónak éppen a fordítás hitelessége érdekében mégiscsak döntenie kellett. Nos tehát: én igenis érzek e versek mögött élményalapot, még ha nem is minden esetben és egyforma súllyal.

Nézzük azonban őket inkább a műfordító szemével! Vannak köztük olyanok, melyek pajzánsága a helyzetben, az utalásokban, a célzásokkal megindított fantázia működésében rejlik. Másoké a szókimondásban.

Nyilván az előbbiek művészibbek, viszont a fordító dolga az utóbbiak esetében a nehezebb.

Ha finomít, egyben hamisít is. Ha meg hűséges igyekszik lenni, kockáztatja a nyomdafestéket. Janus korában – talán éppen azért, mert az olvasnitudás csak kevesek kiváltsága volt –, mintha többet kibírtak volna a könyvek. S utána is. A Teleki-féle kiadás a XVIII. sz. végéről csak ritkán használja a „fantom-írást" egy-egy sor vagy sorrészlet pótlására.

A dilemmát úgy igyekeztem megoldani, hogy némileg szalonképesebb, de egyértelmű kifejezésekkel, szavakkal éltem. Az ilyesfajta szelídítésnek – szemben például az orvosi vagy jogi nyelv hivatalos szelídítésének gyakran ízléstelen szakszerűségével – jobbára van valami humoros mellékíze, ami az epigrammákhoz igen jól illik.

Példák említése alól ezúttal fölmentést kérek.

Végül röviden néhány formai kérdésről!

Janus ritmikája nem különösen változatos. Általában hexametert, pentametert s hendekaszillabuszt használ, csak ritkán egyéb versmértéket.

Hexameterei caesura semiquinariá-val tagolódnak, vagyis a lélegzetvétel a harmadik láb arsisa, hosszú szótagja után történik. Modern műfordításunk a hexameter cezúráját már nem tartja kötelezőnek. Egyébként is a sokféle lehetőség-változat szinte csaknem kötetlenséget jelent.

A hexameterek cezúráját én sem vettem figyelembe, noha erre filológusi óhaj kifejeződött.

Sokat töprengtem azon, hogy a disztichonok pentameter sorában a diaeresist, vagyis a nyújtott cezúrát tehetem-e összetett szavak vagy igekötő és ige közé. Mert ezeken a helyeken tulajdonképpen nincs szóvégződés, és a szünet, még kevésbé a hosszú szünet nem természetes.

Itt van például egy sor: „Sőt a hegyormokon átvitte naszádjait is". A diaeresis, a nagy cezúra helye az „át" szótag után van. Viszont az „át" igekötő közvetlenül az ige előtt áll, egybe kell tehát olvasztani vele. Egy másik hasonló sor: „Vagy Cicerót, itt elnémul a nagy Cicero". S egy másfajta: „És ami illatszer-félit arab Kelet ad". A nagy cezúra most a szótő és a képző közé kerül.

Csak némi erőltetéssel lehet úgy olvasni, hogy a szavak egybetartozási igényének és a cezúrának is elég tétessék. Vállaltam, Babits sugalmazására, analógia alapján: „A metrum ott jut igazi szerephez, ahol nem tartják be: mert kényszerít bizonyos szótagokat nyújtva, másokat szaporán, ismét másokat különös könnyedséggel ejteni s ekként a halott betűnek is még mindig az élő szó melegét és elevenségét tudja kölcsönözni..." S kicsit előbb: „... s éppen a vers apró lázadásai, az ún. *hibák* azok, amik a verset kifejezővé és széppé teszik."

Így bátorkodtam nyugodtan használni az olyan szavakat, melyekben két hosszú szótag fog körül egy rövidet. Ilyen volt a bizony elég gyakran szükséges *óceán* – hiszen szinte nincs szinonimája a *„tenger"* szón kívül –, vagy az *óriás, árulás.*

Minden fordító kínjainak és örömeinek egyik fő forrása a szójáték. Kínjainak, mert a szótest és a hasonló értelem csak igen ritkán kapcsolódik két nyelvben azonos módon. S örömeinek, mert a sikerült átültetés a szokásosnál jóval nagyobb győzelmi érzés.

Szójátékos eredeti vers fordításánál csak a legszélsőségesebb esetekben szabad lemondani az eredetit átmentő próbálkozásról. Szerintem még a gyen-

gébb megoldás is több, mint az egyszerű tartalmi tolmácsolás, melynél legfőljebb lábjegyzet tájékoztat a szójáték létezéséről.

Sokáig nem tudtam mit kezdeni az *Ad Basinum* c. epigrammával. Két sor az egész, és szól a következőképpen:

Cum sis Basinus, cur esse Basinius optas?
Aptius ut fiat, litera prima cadat.

Nem kell részletezni a „Basinus" név hordozójának a benne rejlő „asinus" („szamár") szótól való viszolygását. Hogy ezért akar egy „i"-t szúrni a nevébe, s Basinius-ra változtatni. A csúfondáros költő azonban egyszerűbb megoldást ajánl: hagyja el a név első betűjét (tehát maradjon: asinus = szamár), ez helyesebb változtatás lenne.

Hosszú töprengések után született ez a két magyar sor:

Csúf a Szamárdy családnév: kívánsz lenni Samárdy.
Hagyd inkább el a „dy"-t, jobb cserenév marad így.

Azt hiszem benne van az eredeti, érdemes volt a gyötrődés, bíbelődés.

Be is fejezem. Nem azért, mert a problémák elfogytak. A fordító, ha utólag veszi kézbe munkáját azzal a céllal, hogy a nehézségeket visszaidézi, először nem sokra megy. A boncoló szándékot megállítják a csiszolt, kész formák. De ha valahol mégiscsak sikerül kikezdeni őket, akkor meg abbahagyni bajos a gondok, buktatók, vakmerő hajrák, cifra furfangok felsorolását, melyek között megvalósult a megvalósulhatatlan: a rimbaud-i „az én valaki más" csodája.

Örülni kell, hogy a mostani Janus-fordítások – Janus majd minden versének átültetése – megszülettek. Köszönetet érdemelnek mindazok, akiknek bármi részük volt benne.

Megelégednünk azonban nem szabad, s az erőfeszítéseket sem lazítanunk. Még sok elméleti és gyakorlati kérdés tisztázására s hosszabb érési folyamatra van szükség, hogy Janus Pannoniushoz mindenben méltó fordítások jöjjenek létre.

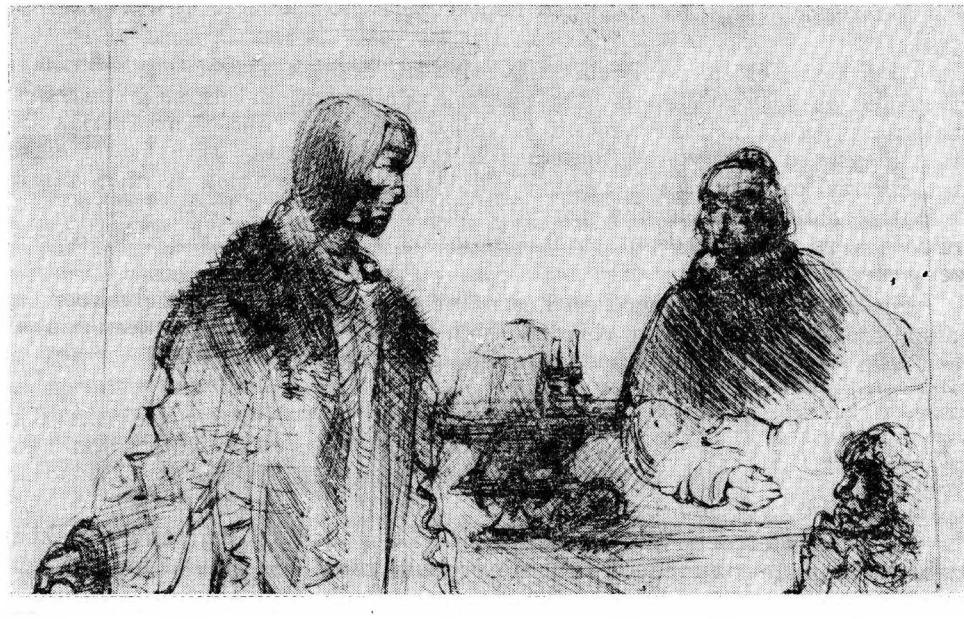

HÁRS EVA

Janus Pannonius arcképéhez

Martyn Ferenc rajzsorozata

1971 tavaszán a Baranya megyei Tanács vezetői felkérték Martyn Ferencet, hogy Janus Pannonius halálának közelgő ötszázéves jubileumára készítsen néhány rajzot. E tervet Kardos Tibor professzor, Janus Pannonius kutatója és legjobb ismerője is lelkesen támogatta. A művész először szabódott – nem is a megbízókkal, inkább önmagával küzdött. Sosem járt Ferrarában, ahol Janus ifjú éveit töltötte, nem érezte még az észak-olasz kisváros, a régi paloták, a dóm múltat idéző, az ifjú magyar diák lépteit őrző reneszansz hangulatát. – És ki ismeri Janus Pannoniust? Ki tudja, milyen volt az ember külső habitusa, milyen volt termete, járása, mozdulata, milyen volt arca, tekintete? Nem maradt fenn róla semmi bizonyos jel – talán egy ezüstbe vésett szimbolikus arc, talán egy Mantegna-freskón felismert, vagy vélt, neki tulajdonított portré? Az irodalomtörténészek, Janus Pannonius életének s életművének kutatói évszázadok óta foglalkoznak a humanista költő, a politikus, az egyházfi szellemi arcképének felderítésével. Rendelkezésükre áll a költemények nagyszerű sorozata. – De mit tehet a festő, a rajzoló? Önmagára van utalva, magának kell kitalálnia a férfi arcát, amelyből hátrahagyott műveinek s korának szellemét tükrözheti.

Martyn Ferencnek mindehhez alig tíz hónap állt rendelkezésére. Mondhatnánk, gyakorlata van az írói, költői kép megrajzolásában, hisz nem ez az első ilyen nagylélegzetű vállalkozása. Ugyanígy neki magának kellett a rajz látható képére váltania Cervantes, Flaubert, Petőfi vagy Mallarmé alakjait: Don Quijotét, Sancho Panzát, Bovarynét, az Apostolt, s az alig két esztendeje lezárt sorozatot – Berzsenyi Dánielt. Csakhogy – amint Martyn mondja – Cervantes regénye gyermekkori kedves olvasmánya volt, ifjú korában többször járt Spanyolországban, Don Quijote vándorlásainak színhelyén. Berzsenyi alakjának megfogalmazását gimnazista éveiben határozta el. Flaubert-rel, a francia irodalommal, Rouennal, a regényben szereplő várossal évtizedes, közvetlen kapcsolat fűzte össze. A Janus-portré megrajzolásának igénye váratlanul érte. Akkor, olyan időben, amikor Berzsenyi rajzait befejezve, éppen elhatározta, hogy több hasonló irodalmi ciklusba nem kezd, hanem ezután fest. Két-három éve magába zárt festői élményeit akarta megvalósítani s önmagát nem kímélve, türelmetlenül, egyszerre tíz-tizenkét vásznat feszített fel, s kezdett festeni. Csak egy részük készült el, mert a Janus Pannonius évforduló határidőt szabott s a negyven-ötven rajzhoz (a számot Martyn önmagának határozta meg) a rendelkezésre álló néhány hónap igen rövidnek tűnt. Tervezte, hogy Olaszországba is elutazik, ám az elmúlt nyárra már korábban elhatározott franciaországi és írországi látogatás szerepelt programjában. Így a párizsi múzeumok korareneszánsz anyagán keresztül közelített Janus Pannoniushoz. Megkereste a kortárs festőket. – Kinek a műveit ismerhette a magyar költő? Mantegna személyes barátságáról tudunk, de ekkor élt Paolo

Uccello, Sandro Boticelli, Andrea del Castagno, Filippo Lippi, Piero della Francesca, Antonio Pollaiuolo. Kortársa volt Villon – s talán – sorsában, lázadásában, hamar kihunyó tündöklésében – egy ponton hasonló is volt életük.

Martyn Ferenc rajzsorozata kora ifjúságától követi végig Janus Pannonius életét. Janus tizenhárom éves, amikor nagybátyja, Vitéz János Olaszországba küldi tanulni. A „Ferrarai diákok között" címmel két rajz foglalkozik a társakkal és három a mesterrel, Guarinóval. Az előbbi kompozíció változatain két szinten történik a cselekmény: az előtérben három fiatal férfifej, egyikük (Janus) kezében könyv. Az ifjak figyelő tekintete, érdeklődő arca a könyvre irányul. Felettük, mintegy a távolban, asztal körül mulató diáktársaságot látunk. E jelenettel a művész a tanulóévek fiatalos szórakozásaira utal. A tanítómester, Guarino és Janus kapcsolatát hasonlóképpen több-alakos jelenetekbe foglalta. A három kompozíció közül az egyik a mester és tanítvány meghittebb, bensőséges barátságáról szól. Az életbölcs, kissé megfáradt Guarino arcvonásai lágyan formáltak, a fiatal Janus értelemtől tüzelő tekintete, előreugró álla erőteljesebb rajzú. A háttérben álló diákok alakjai itt is jelzések: a napi élet, a tanulás szimbólumai. A másik két lapon Guarino a főszereplő: egyszer érzékenyen megrajzolt, tudást, gondolkodást kifejező profiljával – a reneszánsz rajzok hagyományait folytató reális portré-ábrázolással (amelynek varázsa éppen csúnyasága) – és előadás közben, diákjai körében. Ez utóbbin Guarino álló alakjával szemben Janus Pannonius figyelő profilja az ellenpont, közöttük mintegy tizennégy alak helyezkedik el: diákok, kik ülve, állva hallgatják a mester szavait. A cselekmény ily módon itt is két szinten játszódik: a főszereplők a képzelt tér első síkján, kiemelten, nagyobb „léptékben" jelennek meg. A diákok csoportja az ábrázolt cselekmény igazolására szolgál, de szerepük másodlagos – a háttér szintjére került. A képzelt távolság lehetővé tette az egész-alakos ábrázolást, egyúttal azt, hogy a művész utalhatott a kor típusaira, ruházatára is. A tér és idő távolságának, a történés folyamatának ez a sajátos kifejezése több lapon megfigyelhető. A cselekmény, a rajzban elmondott történet ily módon sűrítve, a lényeges dolgokat kiemelve jelenik meg. A korareneszánsz festészetre, Janus Pannonius korának művészi ábrázolásaira a komponálásnak, a rajzi megfogalmazásnak ez a módja jellemző volt. Martyn Ferenc – meglehet, tudatosan – Janust a reneszánsz kortárs képzőművész szemével vizsgálja. Jellemzéseiben nem csupán a ruha és hajviselet ábrázolásával, hanem a rajzi fogalmazás módjával is a kor atmoszférájára, annak művészi szemléletére utal.

A rajzsorozat több lapja idézi fel Janus Pannonius pécsi működését, életének itt töltött napjait. „Megérkezés Pécsre" a címe annak a sokalakos jelenetnek, amelynek hátterében a székesegyházat látjuk. Janus Pannonius lovon vonul a püspöki palota felé, szorosan mögötte felzárkózott kíséretével. Az előtérbe ezúttal a fiatal püspök látására előszaladó, kíváncsi pécsi lányok, asszonyok kerültek, akik két csoportra tagoltan, egymással beszélgetve figyelik az érkező kis csapatot. A csendes meditáció, a pihenés óráira jellemző az a lap, mely Janust szobája ablakára támaszkodva, székében üldögélve ábrázolja. A kilátás a templomtérre nyílik, az ablakon át feltűnnek a dóm tornyai. A költő arca kifelé fordul, a napsütötte térre néz s tán távoli, déli emlékeit idézi. Lába előtt figyelő kiskutya ül – lehet a barátság, lehet az egyedüllét szimbóluma. E ciklus egyik bensőséges, érzékeny hangulatú rajza Janus Pannoniust édesanyjával jeleníti meg. Martyn a finom, törékeny asszony alakját érzékeny, lágy, párhuzamosan haladó vonalak simuló ritmusából építette fel,

a vele szemben ülő Janusét erőteljes, összesűrűsödő, egymást metsző vonalakkal. A két alak rajzi megfogalmazásának ellentétét anya és fiú egybekapcsolódó keze oldja fel. Ez a mozdulat meghitt, bensőséges összetartozásra utal, a fiúi ragaszkodásnak, anyai szeretetnek arra az érzelmi gazdagságára, amely a „Siratóének anyjának, Borbálának halálára" című verséből felénk árad.

A rajzsorozat több lapja foglalkozik Janus Pannoniusnak Mátyás király udvarában betöltött szerepével. Ezeken a kompozíciókon a művész két-három alakot jelenít meg, s a hangsúlyt a jellemek, az arcok, a kifejezésen megnyilvánuló értelem, a humanista műveltségű gondolkodás kifejezésére összpontosítja. Az ábrázolások itt többnyire fejképek, vállig, legfeljebb derékig követve, inkább csak jelezve az emberi külsőt, a testet fedő ruhát. Közöttük a legjellemzőbb, legérdekesebb lap az, amelyen Janust Mátyás királlyal és Galeottoval, Janus ferrarai és pádovai tanulótársával együtt ábrázolja a művész. Mátyás király kemény, jellegzetes arcéle profilban metszi a kompozíció bal oldali, kisebb felét, s ezzel a vele szemben lévő két fejtől kissé elkülönül. Galeotto Janus Pannonius előtt áll, annak arcát félig eltakarja, olyannyira, hogy a két fejet csak együtt, egyszerre nézhetjük. Annál szembetűnőbb a két ember jellemének sajátos, különböző megformálása: Janus arca kissé fájdalmas, fáradt. Galeotto feje, tiszta tekintete a felvilágosult, reneszánsz ember típusára jellemző. Janus messzenéző tekintetében, megnyúlt arcán a már beteg költő fájdalmát látjuk. Még itt van, kora nagy politikusai, tudósai között, de életereje fogytán, szenvedélyét, fiatal éveit a gyógyíthatatlan kór morzsolja. Janus és Mátyás kapcsolatát Martyn Ferencnek úgy kellett megfogalmaznia, hogy abban a két politikus közt később kirobbanó ellentétek is érezhetők legyenek. A hármas kompozíció e két alakjának rajzát megfigyelve észrevehetjük az erre utaló jelzéseket is. Janus ekkor még a király barátja, egyik legbizalmasabb embere, akit – éppen olasz kapcsolatai révén – követségbe küld II. Pál pápához, Rómába. Az eseményt három rajz örökíti meg: kettőn közülük a fogadás sokalakos jelenetét látjuk, a harmadikon Janust a pápával, bizalmas beszédben. E témában talán a legérdekesebb az a kompozíció, amely a Vatikánban zajló pápai kihallgatást egy lapon két jelenetbe foglalva meséli el. A cselekmény itt is – mint a fentebb már leírt ferrarai lapokon – két szinten történik. Az előtérben Janus Pannoniusszal kisebb csoport áll, idősebb egyházfiak, beszélgetőn, talán a fogadásra várakozva. A lap felső harmadában már a fogadóterem belsejét látjuk, jobb felől a trónoló pápát, főpapjaival, bizalmasaival körülvéve, balról pedig az elébe járuló követek csoportját, legelől a térdet hajtó Janus Pannoniusszal. Az elbeszélő tartalmú, bonyolult jelenet kitűnő kompozíciós építettsége mellett a művésznek arra is gondja volt, hogy az előtérben álló két férfi arcával a szituációra utaló jellemrajzot adjon.

Janus Pannonius 1469-ben Mátyás királyt elkíséri a csehek elleni hadjáratra. A tábori életet a rajzsorozat több lapja idézi. Martyn Janust a hadjáratban is költőnek ábrázolta, csupán egy rajzon látjuk lóháton, a többin a tábori élet körülményei között is verseléssel foglalkozik. „Egy lantossal" címen három szép lapon Janust írásaival a kezében látjuk, előtte a lantot pengető, éneklő férfival. A háttérben hegyvidéki táj, város látképe, talán a másnapi ütközet színhelye, amelynek harci zaját Janus valójában nem áhította. A táborban is verset faragó költőt egy barokkos gazdagságú rajz a szabadban, mezőn ülve ábrázolja, amint keresztbe tett térdén írogat. Dús köpenye a földre omlik, s szélénél hosszúfarkú, bájos gyíkocska figyeli az elmélyülten munkálkodó embert.

Janus életének utolsó szakaszával is több rajz foglalkozik. A „Vitéz Jánossal" című lap az összeesküvésre, a királlyal való szembefordulásra utal. A „Menekülés Pécsről" lovasjelenet. Sötét égbolt alatt a távolodó város sziluettje látszik, s az előtér puszta mezején a kis lovascsapat. A harmadik rajz már a vég, a halál jelenete. Janus Pannonius a Medvevárban, halálos kimerültségben elpihenve, utolsó barátai, kísérete aggódó, figyelő csoportjának körében. A művész itt is elsősorban a költőt ábrázolta: a halálos ágy melletti asztalon írólapok hevernek.

Janus Pannonius portréjának felidézésében Martyn Ferenc három arcképet rajzolt. – Úgymond „vázlatok" egy elképzelhető arcképhez. Az egyik a nyílt tekintetű, magabiztos, fiatal költőt jeleníti meg. A másik a sokat tapasztalt, távolbanéző, elfáradt embert. A harmadik lap a szigorú tekintetű politikust, a parancsot osztó főpapot jellemzi, s a három együtt minden bizonnyal hihető kifejezője a rövid életében is oly sokoldalú magyar humanistának.

A rajzsorozat egyenes folytatása Martyn Ferenc korábbi, irodalmi vonatkozású ciklusainak. – Talán sokakban felmerül a kérdés: vajon a hetedik ilyen vállalkozás nem rejti-e az ismétlés, az elfáradás veszélyét? A kérdés csak addig jogos, amíg összehasonlításul elő nem vesszük a már klasszikussá vált Don Quijote rajzokat. Ekkor ugyanis kiderül, hogy a vonalvezetés érzékenysége, a technikai tudás biztonsága, az alkalmazott rajzi módszerek gazdagsága, a kompozíciók tiszta, logikus rendje – a Janus Pannonius rajzokon talán még magasabb szinten érvényesül. Való igaz, e rajzoknak nincs cervantesi humora, nincs Flaubert-i, franciás fűtöttsége, nincs dunántúli nyugalma, miként a Don Quijote-, Bovaryné-, Berzsenyi-sorozatoknak. Ezek a rajzok indulatosabbak, impulzívebbek, szenvedélyesebbek, mint a korábbiak. Janus Pannonius életének eseménygazdagságát kellett sűríteni, a kor bonyolult, hullámzó politikai hátterét kellett éreztetni, azt a pécsi valóságot, s azt az embert, amelyről, s akiről hiteles történeti adat is oly kevés, művészi dokumentum pedig úgyszólván alig maradt fenn.

Martyn Ferenc az eddig elkészült negyven rajzzal a sorozatot nem tekinti lezártnak. Talán elutazik még Ferrarába s a helyszín élménye alapján újabb rajzokkal gazdagítja az eddigiek sorát. Az sincs kizárva, hogy a már elkészültekből többet megsemmisít, mint ahogy azt már néhánnyal megtette. Önmagával szembeni kíméletlen szigora a legnagyobb művészi igényességről tanúskodik, ami arra is biztosíték, hogy a kitűnő magyar humanista költőről halála után ötszáz évvel jellemző, igaz „arckép-vázlat" készülhessen.

KERESZTURY DEZSŐ

Futásban, vissza s előrenézve

(Janus Pannonius Medve-várában)

Multat, jövendőt bejár, ki nevemet adta:
az Isten s a Géniusz. Ennyi megillet engem is,
míg e penészes sziklaodúban várom
halálomat, s mint láthatatlan darvak énekét
hallgatom a suhanó idő szavát.
Hány
nemzedék s hány nép emelte a halmot,
melyen főtemplomom áll, feltárja majd
a régész-ásó. Istenek léptek istenek
nyomába, egyazon lélek arcot cserélő
szülöttei: tűz, bika s annyi más után a
Töviskoszorús, kinek csont teszületét viseljük
gerincünk és kitárt karunk keresztjén. Török
pap harsog ott majd dzsámija tornyáról,
s csontjaimat szétszórják Allah harcosai, –
de ha egykor romjaiból megint felemelve
öt szép templomát, felém tekint a város:
ismét feléledek.
Most elviszi könyveimet
az a kimosdott barbár, és hollós címerét
másoltatja beléjük. Összeharácsolt mindig
mindent, s arcul ütötte, ki jót tett érte.
Küldene kétértelmü kegyelmet, hogy térden
lásson; de öltse magára Itália minden
selymét, nem leszek ékessége! Beszéljen
barbárul, ki helyett én voltam az ékesszólás
s költészet eleganciája. Nem kell
kegyelme!
Mért is jöttem ide?! Kivirúlni, örömre?
Elkárhozni e fagyban! Ó korán nyílt sarjú
mandulatácskám nem lehet itt nyár tél közepén!
Pannon földje hideg, iszonyu erdők, pásztorok,
ordas tájon hályogos ég. Gyönyörű lesz majd, ha
megzabolázzák, s mint lankáin a szőlő, megszelidül
a völgy s nem lesz felség a haramja.
Össze-
mosódik minden s meghasad: én vagyok
itt ez a csont-bőr test? Még én lehetek
kit mardos a düh, hogy nem tudtam letaszítni
a karvalyorrút, aki magához láncol: disszel
temettet, emléket állít, kőbe faragva, mit én

tettem versbe: hogy elsőként hívtam e vidékre
a Múzsákat: mert elveszi ezt is, mint magamat,
hogy híre bolygójává fogjon.
Én vagyok ez,
ki nyers prémek közt, ölni dühödve didergek,
mint táborában. Futva a csendes kertből,
Várad ködfátylas szobraitól, könyvtáram
csendjéből? Te vagy ez még – kérdi a hang – ez
hát a valóság? Te medvék vackán vacogó indultál
büszkén Borbála anyád öléből? te vihorásztál
Guarino pénzéhes mosolyán? Neked adta
szavát s kezét az érsek? Jézus püspöke és
bölcs görögök hive ölhet-e? Ölhet-e, kit
ronggyá tép e vad köhögés? s az éltet csak, hogy
jussak Itália lágy földjére. Mert itt nem
élhetek, vágyra s versre képtelenül.
Halál
határán e csonkra csonkult létem. A láng
hamvát veti csak szívemre. De mint amaz istenek:
arcát váltva támad mindig újra a lélek is,
mely bennem vett szállást, s csupa fájdalom, míg
elégek itt, mint tiszta eretnek a mágyán.
Vívnak
mint holt Patrokloszért majd értem is, hogy
vélem tényesedjenek. Kié leszek? Horvát apámé,
magyar anyámé, Guarinoé, a dalmata földé,
Pannoniáé, a pimasz királyé? Megérti szavam a lóra,
kardra büszke szittya, a paraszt prédikátor?
Költők
mondják el majd nemzeti nyelvükön újra
verseim s eltört életem. Ők többé e vadonban
– egyre vacognak bár – nem hallgatnak. De mi nékik
holtat ígéző mágia lesz: nekem élet, egyetlen
tét. Mert vissza én nem fordulok.

TAKÁTS GYULA

Ferrara és Padova és Janus

Amit Janus Pannonius alkotott, azt aligha érthetjük meg Ferrara, Padova és Velence nélkül. Nemcsak a környezet, de elsősorban a szellemi tűz volt az, amely fölnevelte és be is érlelte. Ez teremtette meg a dunai-drávai legényben a reneszánsz egyéniséget, az észak-olasz quattrocento világából a készen hazaérkező magyar költőt. Maga vall erről az el nem felejthető, mindent meghatározó, több mint 10 esztendőről. A városok neve mellett Guarino, Galeottó, Mantegna és Marcello nemcsak elégiákban, dicsőítő énekekben szereplő nevek, – mint az antik mestereké is –, de szinte a testi és szellem-testvériség élő alakjai. A nagyszerű mindennapok, a szerencsésen ritka élmények teremtői és átadói a török elől, a „szkíta pusztaságból" átmentett ifjúnak. Közvetlen ihletők. Egyben olyan reneszánsz egyéniségek is, akik nemcsak művészetükkel és műveikkel, de jellemükkel és életformájukkal, egyszóval kettős stílussal hatottak Janus Pannoniusra. Így hatott rá a három város. Az élet, művészet, nyelv, stílus, színek és kövek, melyek között felnőtt líránk első nagy költője. Nézzük csak meg egy kicsit alaposabban ezt a szellemi környezetet, amely Janus szavaival akkor valóban a „Helikon közepe" volt. A helynek és egének jelentőségét, – hogy jobban megértsük az ő költészetét is, – nem én, de a legilletékesebb, maga Janus hangsúlyozza ki, a barátjához, Galeottóhoz írt epigrammjában.

Szítja vagy oltja a lángelmét, a hely, érzik a versen.
Benne a dalban az ég, amely alatt született.

(Vas István ford.)

Ez a világ egész környezetével valóban hevíthette a csupa parázs, hamar lobbanó és fejlődő ifjút. A férfi és a költő, – de maga a város is – itt és így született szinte Guarino keze alatt. „Ferrara így született, Guarino, minap általad újjá." Akkor jobb iskolába aligha kerülhetett volna magyar költő. Szigorú latin és görög alapozású műveltséget kapott. Óriási tárgyi tudást, de költői ihlettel magyarázottat. A tiszta beszéd és stílus tudományát. Biztatást az új szenvedélyes kutatására és a rég megbecsülésére. Példát mindennek beépítésére a kor reneszánsz szellemébe és életébe. Első parancsnak a szorgalmat és áldozatvállalást, mert

Nem születik nagyság, csak kínzó áldozatokból.
Roppant fáradozás kellett a tudáshoz, amely majd
Elhessenti a földünkről a ködöt s a homályt, és
Díszt ad az új szerzőknek, a régieket beragyogja.

(Csorba Győző ford.)

Nem éppen magyar erényekre biztat. Munkára és szorgalomra és általuk a látókör fáradságot nem ismerő állandó szélesítésére. Mindezt Guarinó nevelte belé. Így lett iskolázott elme és tudós költő. Ezért rajongott és ragaszkodott

haláláig „versei atyjához". Tudta mit köszönhet neki. Mi a különbség a szkítaföldi „álnok-visszhangú bércek" és Ferrara között. Mesteréről úgy vall, hogy egyúttal meg is rajzolja azt a költő-eszményt, amely követendő példája. Természetesen vele együtt a megírandó szép és tökéletes vers típusát is. A reneszánsz nagy festőinek és szobrászainak környezetében történik mindez. Így az alkotásban nem az ihletet, lelkesültséget, a lírai tüzet, nem a révült, de a tiszta-eszű és festő-szemű költő típusát dicséri a hálás tanítvány.

Téged nem hamis álom s nem nyáj-étke borostyán
Tett költővé: bölcs szorgalmad s fáradozásod.
(Csorba Győző ford.)

A reneszánsz szobrok és freskók ésszel kimért biztos arányai, távlatai és titoktalan szépsége fénylik a humanisták verseiben is. Ezek a distichonok nem a tűz, de az ész, nem annyira a lírikus, inkább az elbeszélő, ábrázoló, leíró költők versformái. S mert előbbre volt akkor és nagyobb a képzőművészet, tehát hasonló biztatással, indítással a magyar reneszánsz költő is elsősorban észköltő. Líránk történetében Janus tollából így elsőnek e típusnak rajza jelenik meg Guarino és Galeotto alakjában és egyéniségük leírásában. Az a költő, aki versével és munkájával, mint a közterek művészi kútja, a kertek, a paloták szép szobra és képe, a közé. Az a költő, aki a fölébresztendő görög, helikoni világgal is a földi mindennapok valóságának a teremtője. Amiről sokszor írtam már, „a hasznos szép"-nek megtestesítője.

„Arra ügyelj, Guarinóm, nagy kincseidet ne csupán te
Élvezd, és ne ragyogjon csak temagadnak a tényed!"
— — — — — — — — — — —
Értetted, mit rendel: mindened oszd meg azonnal,
Nyisd meg a szent tudomány forrását, öntsd ki magadból.
(Csorba Győző ford.)

Mesteréről, de önmagát is biztatva és figyelmeztetve írja ezeket. E felrajzolt típusú és eszményű, tudósan kritikus költő és esztéta nyargal mindenütt hexametereinek sorain. Ésszel ír, mértékkel vágtat, irányítja a pegazus kantárját. Költeményeit így futtatja a célig. Tolla helyett bátran mondhatunk szokszor ecsetet is. Amit vázol, abban okos aránnyal váltogatja a tudós emelkedettségét, a természet árkádiai, rusztikus képeivel. Épp Guarinóhoz írt verse kitűnő példa erre. Szűz Pallas, Bacchus thyrsusa, Phoebus lantja után a nyáj, jószág, karám és pásztor képeivel teszi költőibbé és mindennapibbá a tudásra éhes tanítványok hadának leírását, hogy azt mindig és a ma is oly időszerűen „műveltségre kapassa, csiszolt életszeretetre". Epigrammáiban is ilyen. Martiális késével hegyezett tolla világos, logikus és villámló. Guarino mellett neki Martiális a római mester „a költők legnagyobbja". A rómaiak közül őt választotta, de úgy, hogy velük és vele nyíltan kimondott versenyre is kel. A klasszikus költőkkel és a klasszikus latinnal a humanista latin nyelvű költő. Akárcsak a reneszánsz nagy festői és szobrászai a görög szobrokkal tették. Mint a régészek, gyűjtötték – mint Andrea Mantegna is –, mint a tudósok mérték, csodálták és ébresztették, de egyben mérkőztek is velük a reneszánsz szellemében. A költők a festőkhöz hasonlítva, épp úgy ismerték is a mesterség csínját-bínját, – mint ahogy a ferrarai diákról, „ágy- és asztaltársáról", Galeottóról mondja – az ördöngős tudású verselést, szavak helyét, igék súlyát és erejét.

Édesen irod a hasznost és kurtán a velőset,
Fenséges tárgyról szólj, vagy a köznapiról.
És amiként – mondják – bocsait nyalogatja a medve,
Úgy csiszolod te, olyan gonddal a verseidet.
Éppen azért folynak gyönyörűen, zengenek épen,
S nem tudom én: bennük honnan az isteni íz?

(Lator László ford.)

És e sorok közül is kibújik egyszerre a versenyzőt dicsérő mondata:

S oly tartalmat is adsz különös figyelemmel azoknak,
Mint aminőt sohasem adtak a régi atyák.

(Lator László ford.)

Tudás, költészet, mesterség, művészet, erő és ihlet, szerkesztés úgy a tulajdona, mint a festőknek az anatómia, mértan, a távlat és a tér titka.

Ismerték jól egymást és módszereiket és műveiket is. És mert szerette az újat, azt hiszem, nem véletlen, hogy épp a quattrocento későbbi legnagyobb mesterét, az ifjú Mantegnát kérte fel arra, hogy Galeottóval együtt fesse meg arcképét. – Miért jelentős ez? – Mert közelebb visz és más oldalról is megvilágítja Janus érzékét, szellemét, művészi látását. Műveinek szépségéhez is közelebb visz. Írjam, hogy . . ., de inkább kisebb szavakkal is többet jelentően csak azt mondom, hogy a rokonlélek megérzi a másikban a rokont, a nagyot. Tehát Mantegnát tartotta méltónak Janus és Galeotto képmásának és barátságának megörökítésére.

Ugy áll Janusszal most egy vásznon Galeotto,
Szét nem tépheti már semmi erő frigyüket.

(Kálnoky László ford.)

Mantegna műveit ugyancsak jól ismerhette. – Padovában ki ne ismerte volna? – Szinte egyidősek. A hírnév mindkettőt koszorúzta. A patrícius körökben jártasak, hiszen Padova podesztája Giacomo Antonio Marcello Janus és Mantegna művészetének egyként barátja. Mantegna a magyar poéta érkezésekor már befejezte a Sant Antonio-ban Szent Antal és Benedek freskóit. A város polgársága büszke volt az ifjú festő-zsenire. Janus látta és gyönyörködhetett is bennük és sarkallta is, mert becsvágyó természetű, és józeműen okos is volt. Mindenből és mindenkitől tanult, aki nála különb. Mantegna ott dolgozott a szeme előtt és így készült el az Overati-kápolna Szent Jakab és Kristóf életéből vett jelenetek freskó sorozatával. Ám, ha eddig csak a klasszikusok betűiből, most itt a két szemével olvashatta a kortárs zseni kezevonásaiban mindazt, ami a poézis rokonművészetét naggyá és az abból való tanulás épp az ő mesterségét, a költészetet emelhette. Egyszerre szemlélhette a trecentóból kiemelkedő, vérbő reneszánsz jelenlétét és művész-egyéniségének sugárzását is. Mantegnában Donatellót is, aki épp 10 évet élt Padovában, s bár nemrég távozott, de itt él Mantegna szobor-plasztikus teljes-alakú freskóiban. Így festette meg Janusékat is. Teljes alakú képen. Donatelló ott élt Padovában az Il Santo szobraiban és a Szent Antal csodáiról készült relief sorának remekeiben.

Janus Galeottóhoz írt híres epigrammájából, ahol a versre és a poétára a *hely* és az *ég* hatásáról beszél, a harmadik szót, a *lángelmét* is ki kell emel-

nünk. Itt Padovában a magyar költő közvetlen érintkezett velük és sorolt közéjük. Úgy vélem, leíró, ábrázoló verseinek éppen nem kis hasznára. E freskókról és szobrokról és ha hozzávesszük még Mantegna apósának, Jacopo Bellininek lírai hangulatú képfogalmazásait is, világosan látjuk, szerepüket Janus verseiben. Átvitt gyakorlattal a téma pontosan összefogott és racionalis szerkesztését. Elsősorban 40–50 soros elégiáira gondolok. Verseiben a festői, szobrászi, jól körülírt ábrázolást, ha nézzük. A táj és lírai hangulat és történés költői, festői egymást erősítő összevágásait. A fogalmazásban a költőien színes realizmust. Igen szép példa erre s egyben költészetünk egyik nagyszerű vadászképe „a nyírfalevél koszorús" győztes vadásszal a szarvas és a vadkan leírása. Életteli reneszánsz kép. Háttérrészlet is lehetne Mantegna freskójában.

Nézd hosszú agyarát, – két villám görbül elő ott!
Nézd a sűrű sörték dárdaszerű hegyeit!
Hány csapdán kifogott! Ferdén álló agyarával
Fölhasitott hányat, ráuszitott ebet is!

(Illyés Gyula ford.)

De hasonló erejű képeinek se szeri, se száma. Így jelenik meg egyszerre a költői önarckép elsőnek líránkban. A mantegnai jellemábrázoló és mozgó, cselekvő portré formájában, klasszikus vagy korabeli magyar–olasz hátterekkel. Janusnak festői látása elmélyült és nemesedett a páduai tanulás idején. Önarcképeinek igen változatos lírai képeit sorolhatjuk fel a hősitől a tüdőbajos, beteg poétáig.

És én mégis vas lábvérttel öveztem a lábam,
Bölcs intelmük elől eldugaszolva fülem,
S testem olasz földön vert páncéllal boritottam,
Vértben vért ellen vívni vitéz viadalt.

(Kálnoky László ford.)

A másikon már a toll egyszerre vált át e tábori környezetről az idilli képre.

Mily jó volt csacsogó csermely partján heverészni
Hűs árnyékot adó tölgy terebélye alatt,
Válogatott könyvek szépségein elgyönyörödni
S almát szedni a fák roskatag ágairól.

(Kálnoky László ford.)

Mantegnának, a festőnek, a freskói szóra nyitják az ajkukat. Janus, a költő, megszólal a képről. A testi és a gondolati, a külső és a lelki állapot pontos kifejezője. A legreálisabb költőink egyike. Már-már orvosi diagnózis pontosságával ír és fest.

Mintha vad, éles nyíl verné át, oldalam úgy fáj,
Számban sűrüsödik s véresen ömlik a nyál.
Méghozzá: lélekzet alig jön gyenge tüdőmből,
S közben a száraz láz rossz tüze perzsel, emészt.

(Áprily Lajos ford.)

És így áll előttünk Csokonai, Reviczky, Tóth Árpád beteg poéta elődje:

Ládd, mi a testem volt, az most csontokra tapadt bőr,
És mi az arcom volt, fancsali lárva csupán.
Gyakran szempillám lehunyom, hivogatva az álmot,
Fekszem húnyt szemmel, várva reménytelenül . . .
(Weöres Sándor ford.)

A kép megjelenése szobrászian tragikus, úgy hat, mint Donatello, vagy mint Mantegna Pietájának leterített, kiszenvedett emberábrázolásának költői realizmussal festett változata. A kortársként hiányzó magyar reneszánsz festő helyett íme egy nagy magyar reneszánsz költői mű, festői részletei ezek.

Festői látása, szavainak színereje és fénye végig kíséri egész költészetét, de legszínesebben mégis, mintha itáliai tanulóéveinek idejében írt elégiáiból fénylenének. – Velence, Ferrara, Padova iskolájának és földjének ragyogása lenne? – Egy biztos. Ebből a korból a Szelek versenye című, hosszú költeménye remek négyrészes természeti freskó. Az Eurus vihara ezüst-arany; az Austeré sárga; a Zephirusé tavaszi zöld és a Boreásé a sötét kék-lilák komor harsogásával festett. És bennük táncol, kínlódik és zeng az egész mindenség a kakukfűtől a villámig, a csermelytől a viharban beleőrült „vén Óceánig'. Mesterek, lángelmék szava és szeme és barátsága neveli, szítja a mestert. Közülük, saját arcképét nézve Janus úgy dicséri Mantegnát, hogy szavaiban a művészi teremtés lényegét is kimondja. És ezt a kor divatja „az élethűségen" túl ép a művészi újrateremtésben látja. A reneszánsz szellemében annak szavával mondja ki.

Szüljön a természet bár száz meg száz csudadolgot,
Száz meg száz remekét ujjaid újraszülik.
Első vagy te a festészetben, mint ahogyan más
Történészek előtt Titusodé a babér.
(Kálnoky László ford.)

Tömören ragadja meg a lényeges jegyet. És Andrea Martegna nagyságát abban látja, amelyre maga is tört, hogy ne csak „másolja", mint a tükör az arcot, a tárgyat vagy a témát, – például klasszikus mestereket is – de ezen felül is emelkedjék és így túlnőjön a mű és a művész és velük és vele a ma is a régin. Az ő arcképük alkotója, aki vásznán mintegy barátságuk megörökítője is, ilyen „műremekek" teremtője.

Lánglelkű művek készültek az antik időkben,
Lánglelkű műved mindezeket leveri.
(Kálnoky László ford.)

Úgy vélem elsőként mondta Mantegnát elsőnek az észak-itáliai quattrocento művészei között. És a 24 éves magyar költő jóslata a 27 éves ifjúról a művészettörténetben is beigazolódott. Jó ítélőképességű, mélyen látó és jól körülnéző és mint verseiben mondta „hű fia volt a jelennek", azaz korának.

És a legfontosabb most az, hogy életművét végre a mi jelenünk is mindannyiunk hasznára, magyarul is a kezébe veheti. Leróttuk kötelességünket első költőnknek, aki ezt vallotta „nemcsak magadért vagy, . . . az emberiségért is jöttél a világra."

FODOR ANDRÁS

Janus nyomán Ferrarában

Íróasztalomon egy tenyérbe kerekedő, szépen munkált bronzplakett. Egyik oldalán Ferrara koronás, indás címere, a másikon Ariosto emlékoszlopa mellett balról, jobbról a Városháza és a Dóm. A hármas osztású, román küllemű székesegyház egykor, a világ legszebb katedrálisáért kezdett itáliai versengésben előkelő helyen állt. A másik épület gazdái arra lehetnek büszkék, hogy a mai Olaszország egyik legkorszerűbb, a szociális igazságtól leginkább áthatott közigazgatását irányítják belőle. Az Ariosto oszlop bronzvésete mögött ott van persze Ferrara elsőül kínálkozó jelképe – ég, víz közt ott komorlik a négy bástyás Castello. Ki ne ismerné a D'Esték híres palotáját? A reneszánsz legfőbb kézikönyvének képjegyzéke is vele kezdődik.

A kapcsos kék dobozban rejlő plakettet a város díszpolgárai kapják. Bizonyára hagyományos formaságok szerint. Én a polgármester titkárától magánemberként kaptam a díszes érmet, kísérő szavainak közvetlensége azonban minden ünnepi ceremóniánál mélyebben érintett. „Ő – úgymond – mint a város képviselője, egy magyar költőnek adja emlékül e tárgyat, hogy mostantól írott verseit ezzel a nehezékkel óvja majd az idő szelétől."

Ferrara mai lakói aligha tartják számon Guarino hajdani iskolájának jeles magyar növendékét, de idevetődött utódja önkéntelenül is gondolni kényszerül ama Janusra, aki hat elhatározó jelentőségű évet töltött a „hétkarú Po" mentén, aki éppen itt nevezte el magát Pannoniusnak.

*

Vajon nem merő illúzió-e csupán egy érző szellem 520 éve eltűnt nyomait keresni? Maradtak-e egyáltalán a folytonosságnak olyan állandó tárgyi, hangulati tükrei, amikbe én ugyanúgy nézhetek bele most, mint félévezreddel elébb ő? Ha valahol, talán éppen Ferrarában mondhatom ki az óvatos igent. Hiszen éppen magától Burckhardtól való a merész szentencia: „Ez volt Európa első modern városa." Valóban, kortárs világunkban kevés ilyen település lehet, melynek többszázados elrendezettségén alig kellett változtatni, melynek utcái olyan egyenesek, szélesek, mintha a tervezők már a XX. századi forgalomra is gondoltak volna. Még a két oldalt fehér márvány kerékvetőkkel ékelt kavicskövezetű Corso Ercole D'Este is kényelmesen tűri a járműoszlopok kettős oda-vissza áramlását. Igaz, a Castello körüli mérnöki művek, a Biagio Rosetti féle paloták két emberöltővel későbbiek, de a légkör, amit Janus 1447-ben ideérkezve talált – versei tanúsága szerint is – felettébb nyílt, a korabeli művelt világhoz képest is liberális volt. A falai közt serdülő magyarországi ifjú alig húsz évesen tudja már, hogy a vakhitből nincs haszon, sőt, a vallásos értelemben vett „hivő soha nem lehet poéta!" S ha jogos a föltevés, hogy Ferrara a heliocentrikus világkép kialakulásának

központja volt, (s hogy netán magyar közvetítéssel is továbbítódtak az új tanok Regiomontanusig, Kopernikusig,) törvényszerűnek látszik, hogy a horvát atyától származó Csezmiczei János Európa első modern városában lett Pannonia első, európai módon korszerű humanista költőjévé.

De az ihlető eszmék emlékét nehéz leolvasni a változatlanul kék égről, az augusztusi éjszakák égetett-cserép illatából. Az utód naiv makacssággal mindenáron tárgyi fogódzókat keres, emberi műveket, melyek az egykori magyar diák érzékeibe is belerajzolódtak. A téglafugák ősi nyerseségét hordozó Palazzo Schifanoiát bizonyára sokszor látta. Környékén volt a Guarino féle Stúdió. Pontos helyét sajnos nem tudom. Pár évtizeddel későbbi a Ludovico il Moro palotája. Valószínűleg még Bramante kezdte építeni, most a tengerből nemrég föltárt Spina remek görög-etruszk vázagyűjteménye látható benne. Kissé korábbi eredetű a D'Este családba benősült parvenü kereskedő háza a Casa Romei. Falai között állítólag Borgia Lucretia is hált valamikor. A széparányú, árkádos, közepén kőkutas udvarból nem is sejteni, menynyi tágas, kazettás mennyezetű, még látható freskójú szoba van itt. A fogadó terem ólomkarikás ablakai ötödik százada épségben csillámolnak.

Ám ha e paloták nem is voltak még, az ódon levegőjű környékbeli utcákon (nem messze Savonarola szülőházától) bizonyára Janust is ez a hangulat vette körül. Ez a régi városrész a katedrálissal egyidős. Ennek az üzletekkel teli görbe árkádsornak is meg kellett lennie akkoriban. A vörösteglás, középkort idéző, fejünk fölött átkötött sikátorokban baktatva, a kézművesek hajdani házait nézegetve, a sarkon dupla-szaltóval ugrik elénk a jelen. A Monarchista Párt ifjúsági szervezetét hirdeti egy kiírás. Az ajtó előtt összegöngyült, kiragasztásra váró plakát: „Az állam elhal, jön a monarchia!" A múlt és jelen furcsa feleselése újra ismétlődik. Tiszteletteljes pillantást vetnék a régi Egyetemre, ahol Kopernikus tanai megfogantak, de előbb ütközik szemem a falon ágáló krétabetűkbe: MAO! S átellenben, a könyvesbolt kirakatában a város régiségeit kínáló albumok szomszédságában: Berto, Szolzsenyicin, Nabokov.

Keressünk olyan helyet, melyet érintetlenül hagyott meg az idő eredeti állapotában. Távol a főutak zajától rejtezik a San Antonio in Polesine kolostor. Kopogtatásra nyílik a kukucskáló. – Mindjárt jön a Főnöknő! – mondják. Nyolcvan körüli, pergamenarcú benedekrendi apáca vezet bennünket a XIV. századi zárda legrégibb részébe. Minden sarkon imába görbedő, ujjai közt ránkleső társa, csengettyűszóval rebbenti el utunkból a klauzúrásokat. Barátságos kalauzunkról viszont kiderül, hogy fiatalkorában Fiumében is töltött pár évet. Még emlékszik néhány magyar szóra. Nézzük a Giotto iskolájából való freskókat, feszítjük nyakunkat a mennyezet „Angyali üdvözletéért", s megszólal mögöttünk a Főnöknő: „És milyen a kommunizmus?" . . . „Majd változik ám, csak türelem kell hozzá!" . . . „Milyen vallásúak? Reformátusok? De az Isten azért egy" – biztatja magát – többféle pogányságunkat konstatálva, kissé bizonytalanabbul. A távozáskor illendő líra-adományt alig akarja elfogadni tőlünk, szegény keletiektől. S végül, hogy lássunk valami mennyeien szépet, kinyitja a kerengő szemérmes ablakait. Zsong a fény a virágokon. Tobzódó boldogan virul az ártatlan élet pompája.

A véletlen úgy akarja, hogy alig egy órával később, s pár kilométerrel odébb mi ismételhetjük a kérdést: „És milyen a kommunizmus?" Pontosabban: „Milyen gondok adódnak egy kommunista vezetésű olasz város vidékén, itt a Po síkságon?" A Ferrara környéki párttitkár nyíltan felel. A legfőbb szociális feszültség továbbra is a földmunkások és a földesurak közötti. Akut jobboldali veszély nincs, bárha Italo Balbo (tegnap mentünk el a fügefás családi kertje mellett) és a fasiszták ugyanezt az agrárproletariátust magukévá tudták szervezni. A titkár nagyon hasonlít a hithű, gyakorlati munkában égő funkcionárisokra, akikkel 1948-ig otthon, mi is találkoztunk. Feje fölött Lenin kép és két Fioravanti festmény.

Ervardo Fioravanti a mai olasz piktúra egyik rangos képviselője. (Az olasz festők budapesti kiállításán is szerepelt egy képe.) A közelben lakik. Házigazdánkkal, kinek atyai jóbarátja, üzent, szívesen találkozna velünk. Magas, kellemes arcú, szép beszédű férfi. Erkélyre vitt székre ülve, a kert hátteréből vallja meg: elkötelezett művésznek tartja magát, de nem külső parancsoknak engedelmeskedik. „Az én vezérem bensőmből vezérel!" – mondhatná József Attilával. „A Párt legrosszabb képeimet vásárolta... – de bármi történjék, szocialista meggyőződésemen, amire ifjan adtam magam, nem változtatok."

A verseket is író, 59 éves művész megelevenedő múltjából *egy* stáció rajzolódik ki különös élességgel. A texasi (herefordi) fogolytábor, ahol két éven át együtt volt az orvos Alberto Burrival. Az időközben hírhedtté lett Burri ott kezdte fabrikálni első kísérleti műveit. Emlékezeetemben visszapattannak a bosszus pillanatok, amiket nyugati modern múzeumokban zsákvászonragasztmányai láttán átéltem. A kommentárt azonban a hajdani fogolytárs mondja. Lesújtó véleménye van az efféle, lelküket a divatéhes kispolgárnak eladó művészekről. Georg Groszt és Otto Dixet emlegeti tisztelettel. Amikor megjegyzem, végül az ő kifejezőerejük is milyen sivár csődbe jutott, Fioravanti Amerikára keni a gyalázatot.

Szívesen mutatja saját műveit. A Po-parti tüskés fák alatt zsebretett kézzel álldogállók régebbi, realista ábrázolása valamiféle groteszk szürrealizmusba, hűllőszerű, embrionálisan torz lények (szerinte „emberkék") undorodón kritikus megjelenítésébe ment át. Janus a szomszéd Paduában találkozott élete nagy festőjével. Mantegna egy képén, úgy mondják, ő is rajta szerepel, Ferrara legértékesebb mai művészetét circulus vitiosus szorongatja: rajong a városért és utálja kisszerű, a művészt csak fojtogatni tudó közönyös légkörét.

*

Guarino magyarhoni növendéke kissé álszenteskedve panaszkodik, amért társai akarata ellenére (?) lupanarba cipelték. Ha mai külföldi ösztöndíjasként élne itt, sokkal hamarább botránkozhatna. Nem kéne találgatnia, miféle ház áll ott a „szent gyümölcsösök és tanyák határán", csak este 10-kor az egyik főforgalmi út sarkán kéne odafigyelnie a másik sarkon posztoló hölgyre. Megáll mellette egy autó, fölveszi, elindul vele félkörívben, befordul egy sötét telek szélére, stoplámpái kialszanak... Öt perc múlva újra kivirul a kettős fény, kocsi félkörívben vissza, a hölgy ismét a vártán. Kocsi el. Kocsi érkezik. Hölgy beszáll. Félkörív. Öt perc sötétség. Kocsi a hölggyel vissza...

és így tovább. Vajon nem volt ízesebb élvezet mégis a társaktól léprecsalt Janus „esti sétája" a „felcicomázott lányok" lakába?

Egyébként hol és hogy mulat az éjszakai Ferrara? Valahol minden nyári vasárnap fesztivál van. L'Unita fesztivál. A soros területi rendezők kalákában vállalják a költséget, fáradságot, hogy aztán a tiszta bevételt a nagyobb közösség javára hasznosíthassák.

Több mint húsz éve, amikor bátyám elvitt Csepelen az Építők Napjára, láttam effélét. De itt sokkal természetesebb a vidámság. Körbe állva hurrázzák a bekötött szemű, bottal hadonászót, akinek a drótra akasztott köcsögöt kéne eltalálnia. Éles fények, árnyak. Tarkanadrágos, csinos asszony köténynyel lebegteti forró arcát, parázson süti az angolnát. Férje, a Palazzo Communale egyik főtisztviselője fehér borral kínálkozik. A hangszórós kikiáltó kacifántos humorral, önmagát is szórakoztatva invitál szolid szerencsejátékhoz. Gyepen ugrabugráló gyerekek. Asztaloknál dialektális nyelven handabandázó, mulató munkások. Hullámos alumíniumfal mögött a „Dancing". Négytagú gyatra zenekar pengeti, fújja a táncot. Észre se vesszük, már ott billegünk a pallós dobogón, farmernadrágos fiúk, színes blúzos „US. Army" vállcímkéjű, lakkozott körmű, csenevész kislányok között. A táncdal, ha tetszik, magyarul is dudolható: „Ne hagyd el soha azt, ki téged szívből imád, / de lásd be néked is van számtalan kis hibád . . ."

Másutt, az új lakótelep fesztiválján a Vasas Szakszervezet titkárával kerülünk egy asztalhoz. Megmagyarázzák, a városi vezetőség hogy szüntette meg ezen a területen a telekspekulációt, hogy juttatta hozzá a munkásokat olcsón házhelyhez, építőanyaghoz. Már bent is vagyunk az egyik lakásban. A vasas-titkár hazaugrik magakészítményű szalámiért, borért. S míg esszük a dinnyét szalámival, elmagyarázza nekünk párt és szakszervezet egymásnak alárendelhetetlen, párhuzamos fontosságát. Pozsgás, egészséges, áradó kedélyű férfi. Bírja az italt, a beszédet, az éjszakázást. Ma különben se fekszik le. A 700 dolgozós műszergyár gazdája csődbe jutott. A munkások bevették magukat a gyárba. Gondoskodni kell róluk, hogy kitarthassanak . . .

*

Egy hetet töltöttem Ferrarában. A szép és tanulságos után mi volt a legkedvesebb? Talán az egyik éjféli séta véletlene. A Városház mögötti tér pompás akusztikája egy önkéntes zenekar szórakoztató muzsikájának szolgál. A kövér szólista megköszöni a tapsot. Utolsó számként bejelenti a környékbeli, falusi gyerekek kórusát. Szomszédom, idősebb férfi, a szurkolók komolyságával világosít föl: „Ezek jolandaiak!" Nagyszerűen énekelnek, mintha sereg rigó szólna a torkukból. Egy kis srác két karjával, csomóra fogott kézzel, modern módra súlyozza a taktust. Ahogy szemembe fogom az egész teret, a jóindulattól sugárzó figyelmes arcokat, a kockás pantallós, térdig nadrágos, lóti-futi gyerkőcöket, ahogy azonosulnak a dal élő ritmusával, megértem Fülep Lajost, ki több mint 50 éve el tudott andalodni itt egy olasz torokból szökkent új sláger, az „Oj Mari, oj Mari!" hallatán – s megértem Janust, ha több mint 500 évvel ezelőtt nehéz szívvel ment vissza innét északi hazájába. Olyan föltől búcsúzott, ahol mindig tudtak, szerettek élni, ahol mindig közelebb volt a nap a földhöz.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Janus mandulafájára

Nem tudományos a föltedezés, csak a pillanat áldó-
Röpke szülötte, hogy itt álmodod álmaidat;
Íme a kert és íme a kertben a mandulafácska,
Ötször-száz tavaszon folyton-sarjadozó:
Itt van hát a sirod. De a lényeg mégse a nyughely,
Szent újjászületést hirdet a mandulafa;
Szimbolum és a való így ötvöz múltat a mába,
Hirdetve, hogy a mű nem szállt sírba veled;
Nem sírod keresem, keresetlen meglelem immár
Benned a nem-múlót, azt, ami égig emel;
Gyöngyarany és gyémántveretes csilló szavaidban
Életöröm zendül emberi szív ütemén;
Csillaglépteid átívelnek a messzi jövőbe,
Mandulafád viruló: őrzi örök tavaszod.

WEÖRES SÁNDOR

In memoriam Jani Pannonii

Janus Pannoniusnak hódolok itten: a késett,
Késes korszaknak kései hódolata.
Nóniuszunk már nincsen, gépkocsi nyargal a tájon,
Ánusz még csak akad. Mindazonáltal a jós
Annyit mondhat: lényegesen sose másul az élet,
Míg talp lesz, sár is; míg fej akad, butaság
Tölti be márványfellegesen: mert szent az egyensúly.
Mindenen enyv ragad és megtapad áldozatunk.

GYÁRFÁS ENDRE

PANNONIUS

(Dráma-részlet)*

A szín Janus Pannonius pécsi palotája. A szoba ablakából – ahol Janus és Galeotto Marzio beszélget – a virágzó mandulafákkal borított hegyoldalra látni.

*

GALEOTTO Ha pap volnék, csupán virágzó fák közt celebrálnék misét.

JANUS Látod Galeottóm, a mandulafa másodszor virágzik az idén. Először télen, emlékszem, még nyomunk maradt a balkon friss haván. „Északi pannon föld hűs rögein . . ." – így írtam versbe – olyan makacsul ragaszkodik a virághoz, a gyümölcshöz, mint... mint . . . lásd, elhagyott a hasonlat. *Menekül* tőlem minden szép szavam.

GALEOTTO Csak nézd a fát, és nézd odább a kertet! A fenyő úgy hivalkodik örökzöldjével – gőgös fickó –, már irigyled. De nyújt-e neked annyi örömet, mint mondjuk ez a mandulafa, mely hónapokig sivár, kopár, ám egyszerre csak nekiszabadul, és elárul valamit a titokból; a legnagyobból: a teremtésből.

JANUS Az oktalan fa *tud* teremteni, akaratlan, öntörvénye szerint! Az ember magára maradt, megáldva – vagy megátkozva – a teremtés lehetőségével. Ha él vele, jutalma nagy lesz: nem hulló szirom, hanem örökké fennmaradó hírnév. Ha nem él vele, maga helyett akár cölöpöt is állíthat a földre, helyét az is betölti. *(Janus Szolgája kancsó bort hoz.)*

SZOLGA Igyanak kegyelmetek! Ez könnyíti a sorsunk fáradságát.

GALEOTTO *(Átveszi a kancsót, iszik.)* Így igaz.

JANUS *(Szintén iszik)* Nem. „Senkinek sem fárasztó az élet, ha az az élet tiszta." – Plotinosz írta ezt; de néha már úgy érzem: a tiszta élet fárasztó leginkább. Nem tudom, jól ismered-e Plotinoszt.

GALEOTTO Csak amennyire Guarino megtanította nekünk a római kor görög bölcselkedőit.

JANUS Mostanában gyakran forgatom a könyvét. *(A Szolgához)* Menj, keresd meg, az asztalon vagy a zsámolyon hagytam! *(A Szolga el)*

GALEOTTO Emlékszem, egyszer Ferrarában, hűha, de felgerjedtél, amikor Guarino azt mondta: „Bölcs volt, bölcs volt Plotinosz, de ha még bölcsebb, Krisztus tanait hirdeti, hiszen tudott róluk."

* *A pécsi Janus Pannonius-pályázat anyagából.*

JANUS Szegény öreg Guarino. Ne bántsuk meg emlékét. *(A Szolga visszatér egy kis könyvvel, átadja Janusnak, majd el.)*

GALEOTTO Buzgó keresztény volt Guarino mester. S lám, mivé lettek tanítványai! Rémlik, a megváltásról vitánk volt. Plotinosszal érveltél.

JANUS Tudsz-e jobbat? „Mert kívánhatja-e a gonosz lélek, hogy éppen a *jó* ember – sőt, a legjobb, maga az Isten fia váltsa meg – és ráadásul szent élete árán?"
(Fellapozza a könyvet, olvassa)
„Mindenki – minden *élő* csak magának
lesz végül üdvözítő messiása.
Az ember, hogyha maga erejét
választja gyámul: Istenhez hasonló
vagy éppenséggel Istenné lehet."
„Formáld a lelked széppé – így tanítja –,
vonulj magadba vissza, ott keresd a
szépséget, s ha nem találod nyomban,
tegyél úgy, mint a szobrász: oly sokáig
faragja-simogatja-tisztogatja
a nyers követ, míg szép formákra nem lel.
A végén majd a tiszta *belső szépség:*
erény sugárzik rólad, mint a nap,
és megtisztulva, egyesülsz magaddal,
Nincs benned semmi ötvözet meg rozsda . . .
egészen *fény* vagy, – fény, mely mérhetetlen,
a geometriának érthetetlen,
– de mégsem bátorodik végtelenné."
(Hosszabb csend)

GALEOTTO Ezen a fényen mi már túl vagyunk. Ez volt az ifjúságunk. *Fénylő szelek* kora.

JANUS Galeotto, miért vágyódunk az ifjúkorba vissza? Ha memóriám nem csal, éheztünk is, pénzünk sosem volt, sértődés, fenyítés töméntelen . . . De *egészében* sose volt bajom.

GALEOTTO *Egészség:* így a szó is. A test még nem szakadt szét *pártütőkre.*

JANUS Az ember *jobbat* várt . . .

GALEOTTO Én sosem *jobbat* várok a sorsomtól, hanem mindig csak *mást.* Így ritkán csalódom.

JANUS *(nevet)* Ezért nem öregszel meg soha, látod. Ha nyerni akarsz, de veszítesz: vénülsz.

GALEOTTO De ha nyersz: ifjodsz! És ezt én magamról nem mondhatom.

JANUS Látod, az lenne jó: nyerni. *(Izgatottabban)* Maradj itt, Marzio, maradj velem. Ha az embernek hatalma van, pénze van, és fegyverrel megóvja a maga békéjét is, hidd el, valósággá teheti ifjúkori álmodozásait.

GALEOTTO *(Maga elé néz, szinte magának)* Mit tehetsz?

JANUS Pécsett igazi, európai udvart teremtek, olyat, mint Firenzében, Ferrarában. Diákjaink nem prédikálnak, hanem gyógyítanak, tanítanak. Bűnbocsánatárus, ereklyekufár be nem teheti lábát birodalmunkba. A papoknak megszabom: mennyit vehetnek el a parasztól.

GALEOTTO Jól elterveztük ezt annak idején. De hát azóta fordult a világ.

JANUS Visszafordítom.

GALEOTTO Kire támaszkodsz?

JANUS Plotinoszt idéztem előbb: „Az ember, hogyha maga erejét választja gyámul, Istenhez hasonló, vagy éppenséggel Istenné lehet."

GALEOTTO Nagyon kétségbeeshettél, barátom.

JANUS Ne hidd! Éppen hogy most ébredtem rá az erőmre. Mert ugyanazt akarom, amit a népem. A józan ész uralkodását, biztonságot, békét, kenyeret.

GALEOTTO Úgy is mondhatnád, egy szóval: életet. *(Fölemeli az öklét, hüvelykujját feltelé tartja) Életet.*
(Janus odalép, lefogja a hüvelykujjat.)

JANUS Itt maradsz? Segítesz nekem? Palotámból a keleti szárny tiéd. És írhatsz, írhatsz, írhatsz!

GALEOTTO Örömmel osztottam meg veled egykor piciny szobát is, nemhogy ilyen kastélyt.

JANUS Feltámasztjuk az univerzitást. Mátyás is akarja! Van itt egy diák – szakasztott jómagam húsz évvel ezelőtt –, ő, ha visszajön, jó szolgálatot tesz nekünk.
És ha megteremtjük a biztonságunkat: a szabadság feltételét, – ha megmutatjuk, hogy *vagyunk* valakik, – mert pénz, jószág, nép, *európai* tekintély áll mögöttünk –, akkor Mátyás is belátja: lebecsült engem, elhamarkodottan ítélt.

GALEOTTO Makacs.

JANUS De hát ugyanazt cselekszem, amit ő. Meg is fizetem az adót . . . jobbágyaimmal, akik *emberként* élnek majd, és bíznak bennem, segíthetek neki az országvédelemben, ha támad a török. Közvetíthetek közte s a pápa közt! Össze kell tartanunk, mert a Balkán már a pogányé.

GALEOTTO *(Ahogy csak tudja, összehúzza magát)* Te szövetkeztél Thuzzal . . .

JANUS Igen. De csak amíg megszilárdul a hatalmam.

GALEOTTO *(Keserűen nevet) Neki* nem bocsát meg a király.

JANUS Kegyelmet kérünk. Szólhatnál majd te is az érdekében.

GALEOTTO *Én?! Az ő* érdekében?! . . .

JANUS Az idő és a változó világ feloldja a „nagy ellentéteket". Egy a fontos: életben kell maradni. – De nem akárhogy: *szabadon!*

GALEOTTO Igen. *(Más hangon)* János! Nem volna jobb mégis, ha... Éppen azért, mert „életben kell maradni"... Menjünk fel hozzá az Udvarba... A szellemünknek élünk. Aztán, öt év múlva, tíz év múlva, ha jól fordul a királyi kegy, „a változó világ", ahogy mondtad, – megint birtokot kaphatsz – talán én is –, újra püspök lehetsz, *érsek*...

JANUS Az ilyen röpülés meg zuhanás csupán a labda szabadsága, nem a madáré.

GALEOTTO Ha kicsiny a madár, széttépheti a *holló.*

JANUS *(Nevetni kezd, kissé magán is)* De már holló a hollónak... *(Nevet, Galeotto kényszeredetten vele nevet, belelovalja magát)*

GALEOTTO Bár igazad legyen!

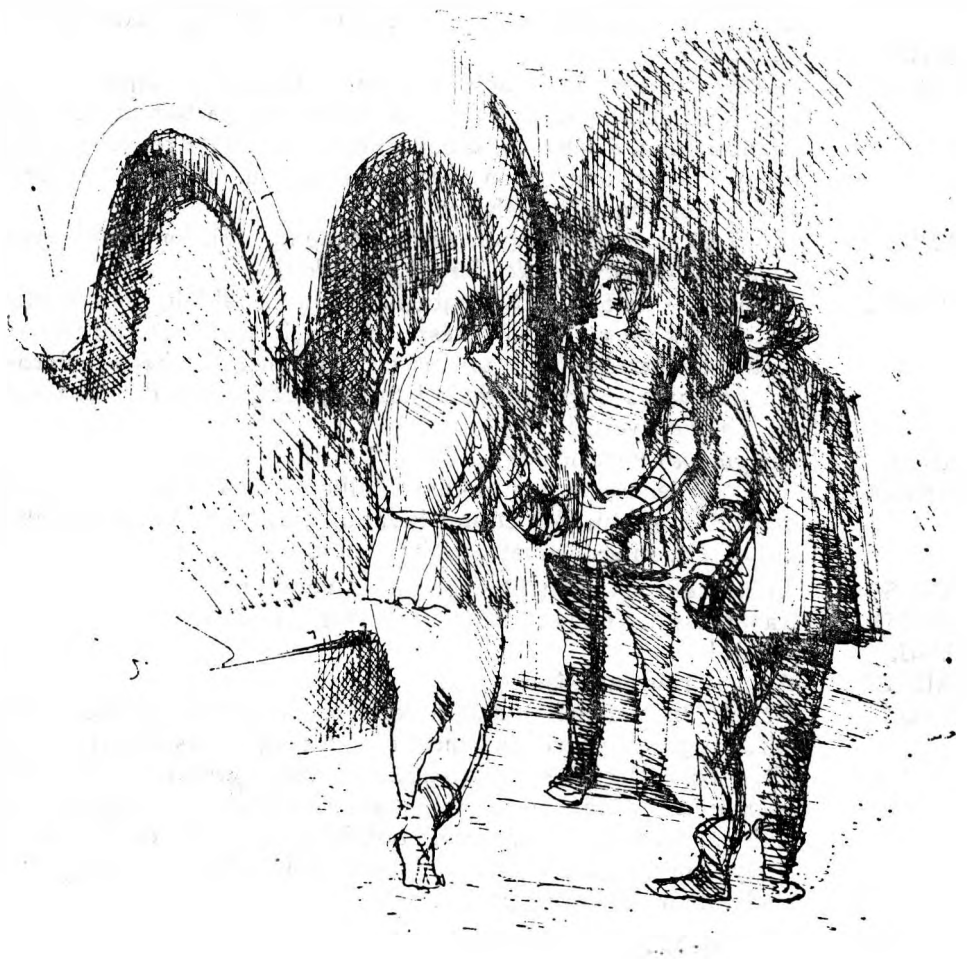

LIPPENSZKY ISTVÁN

VILLÁMOK

*(Dráma-részlet)**

Visegrád, Mátyás palotájának fogadóterme. Szemben a királyi lakosztályba nyíló szárnyasajtó. A színen Janus Pannonius. Türelmetlenül jár fel s alá, közben várakozón meg-megáll az ajtó előtt. Az kisvártatva kinyílik s Mátyás titkára, Váradi Péter oson be rajta.

JANUS *(nagy lélegzettel)* Végre!

VÁRADI Ilyennek se láttam . . . Lehordott, mintha én lennék az oka annak is, hogy az a gaz városbíró kvóta helyett folyamodást küld...

JANUS Jelentett?

VÁRADI Kezdtem volna, de tovább se, – egyre szavamba vágott, s hogy újra kezdtem, olyan düh fogta el, hogy attól tartottam, eret kell vágatni rajta. Hiába no, Olmütz nem séta volt s tetejébe a tengernyi méreg, ami itthon fogadta! Csak-csak lehiggad, várjunk kicsit. Hallotta, hogy Ulászló . . .?

JANUS *(türelmét vesztve)* Rangom türelmes, de ügyünk fontossága nem! *(indulna Mátyáshoz, de Váradi elébe lép)*

VÁRADI Ne most – tudom . . . Ördögbe is, csoda ha feldúlt, amikor mindenki csak sír-rí, alkudni kész, s vezéreit szégyenszemre ígéretekkel etetheti? Pápa urunk is érti jól, ahelyett, hogy tallérokkal simogatná meg, égi malaszttal vigasztalja, mintha azzal csatát lehetne nyerni! . . .

JANUS *(meglepve)* Pápa urunk? Követet küldött? Mikor?

VÁRADI Tegnap. Fene belé, lett akkora ribillió, jövés-menés utána, hogy csak! Urunk tüstént Drágit hívatta, majd Egerbe küldetett a püspökért, kincstartóját ágyából ugratta ki . . .

JANUS *(felindultan)* Ki volt itt, mondja – gyorsan!

VÁRADI Tanácsosa . . . ejnye a neve . . . Szikár, magas . . .

JANUS Landó!

VÁRADI Az, az! Hárman kísérték . . .

JANUS Nahát! Szentatyánk tudhatta volna . . . *(záporozón)* Mért jött, miféle ügyben, mért csak most tudom meg – beszéljen! – vagy tiltva volt közölni – no! *(várakozón néz a másikra, majd hirtelen átvált)* Különben ne, felesleges . . . tudom . . . *(megborzong)* Hidegre fordult . . . *(lassan az ablakhoz lépeget, távolba nézve)* Hogy színét veszté a táj . . . a liget, mintha kiadta volna lelkét. Hiába, már a tél kopogtat . . .

* *A pécsi Janus Pannonius-pályázat anyagából.*

VÁRADI *(kényszeredetten)* Ulászlót akartam mondani – de köztünk maradjon – Őszentségére kacsint, így próbálván bőrét menteni urunktól. Őszentsége Pálnak pedig a csuda tudja mért, kedvére vált az udvarlása . . .

JANUS Mátyás pedig?

VÁRADI Kutyaszorítóban, – kiváltképp, hogy Frigyest Róma biztogatja. Fene se érti . . .

JANUS *(az előbbi játékot folytatva, a távolt nézve)* Le az útig teraszos kerteket építtetnék márványlépcsőkkel . . . *(visszafordulva)* Ültessenek ciprust, tuját a kertbe, örökzöldet, vele reményt . . .

VÁRADI *(bambán)* Igaz . . . Hanem, ha Mátyásnak volnék én bizony azért is Mohamedre kacsintanék, már pukkantásukra is . . .

JANUS *(kirobban)* Megőrült?! Pogánnyal szegetné meg hitét, hogy hatalma tébolyának Európát vesse oda?! Még az hiányzik, hogy kiszólja, vagy szítsa benne! Istenverést kíván, hogy nem telt be még a nyomorúsággal? *(közben háta megett feltárul a szárnyasajtó s Mátyás lép be)*

MÁTYÁS *(hallja az utolsó mondatot, nyugodtnak látszik, inkább cinizmussal)* Püspökünk feldúlt. Csak nem lelkiismerete tesz próbát nyugalmán?

JANUS *(gyors mozdulattal, fejét hajtva)* Felség . . .

MÁTYÁS *(üdvözlésélét int, majd Váradihoz)* Meghagyásunk szerint járjon el ispán urunknál s hagyjon magunkra. *(Végigméri Janust, majd mélyről jövőn)* Jó a mi istenünk, amiért olyan mélyre rejtette a szívet, hogy ne láthassunk bele – igaz-e Janus püspök?

JANUS Ő végtelen, – de türelmünk végesnek bizonyulhat . . .

MÁTYÁS Bizonyulgat . . . Vajha megadatna, hogy szívedbe lássunk, ott mit találnánk?

JANUS Amit szám sem titkol, s nem is fog eltitkolni sosem.

MÁTYÁS Mily titkot hoztál hát: hűséged bizonygatását, buzgalmadat, avagy . . . téged hozott a bűntudat?

JANUS Ismerhetsz. Életem annyit ér, amennyit hasznodra tenni képes – nem más hozott.

MÁTYÁS Hitet is adj hozzá – elfogadnom.

JANUS Elrabolni hagytad. Pedig vigyázz: „A krétai mind hazudik, hamis állat, rest hasimádó!"

MÁTYÁS Villant az elméd . . .

JANUS Pál apostolt citáltam. Mondása úgy illik Landóra, amint rám hűségem talárja.

MÁTYÁS Elég! – ne bűvölj. Azért felelj: mi késztetett rá, hogy hátam megett fondorlattal kijátssz, s pápádat olyanra biztasd, amiről tudod jól, hogy kárunkra van. Felelj!

JANUS Károdra? Megmentésedre lehetne, istenemre!

MÁTYÁS Ugyan, mely istenedre sokak közül? Jupiterre, Vénusra, a nimfákkal pajzánkodókra – avagy azért ott fenn, akit nem átallottál Plátonnal rángattatni le?

JANUS Egyetlenre, aki bennünk lakik.

MÁTYÁS Benned hogyan? Hiszen azt vallottad: „hivő ember költő nem lehet!" Lehet, vagy nem? Tehát hazudsz! Ahogy versedben őt árultad el, úgy minket is.

JANUS Mily gyűlölet, amely Júdássá aláz le! Érteni akarjál, hogy megnyerhesd velem, amit veszteni készülsz. Lelkem önmagammal szemben vállalom. De neked egy egész országgal szemben kell vállalnod hibáid, amelyekért egykor felelni fogsz!

MÁTYÁS *(indulattal csattanva fel)* Hé, királyoddal beszélsz!... Milyen hibákat? Fejedre olvasok, és még te támadsz? Csuhádat tépd meg inkább, melynek alóla kígyó sziszeg!

JANUS Gyalázz – csak a javadra tégy, s én megbocsátok. Régvolt barátságunk jussán könyörgöm, puhítsd meg szíved, s engedd, hogy haszontalanságomban is hasznodra váljak. Ébredj, vesztünk kopogtat, bizton tudom, hogy Mohamed az ostor, békét kötve a perzsa sahhal rohanva ránkront!

MÁTYÁS *(bántó nyugalommal)* Ne mondd. Holnap, vagy most azonnal? Be sem várva a koalíciót, melyet kifőztél? Oda térj vissza: mi vezetett, hogy pápáddal béklyót tétess kezünkre, amellyel köztudottan népünk dicsőségét kívántuk megnövelni.

JANUS Minő dicsőség az, mely távol érdekünktől erőnk apasztja s feledteti, amire elhivattunk: a kélő félhold szarvát törni le!?

MÁTYÁS *(ugyanúgy)* Miféle agyrém: hogy nem lenne érdekünk, és hogy feledtük? Őrjítsz, mint a sok gazember, aki honmentésért kiált, csakhogy közben saját pecsenyéjét süthesse meg? Magyarázzam, hogy Istambulba csak Prágán keresztül juthatunk el, s ehhez szíjunkon húzni kell? Eh, minek beszélek! Be van fejezve, vége! *(felpattan, vinné a lendület, de áll, s vállán át)* Még mit akarsz?

VITÉZ *(keserű-könyörgőn)* Corvin Mátyást... és hamvábaholt bizalmát....

MÁTYÁS Becsapásomért? *(erőt parancsolván magára)* Legyen. Ne mondhasd, hogy adósod maradtunk. *(kézmozdulattal helyet kínál, ő maga is leül egy alacsony zsámolyra Janussal szemközt, majd felnézve rá, nagy sóhajjal)* Mert rámtétetett, hogy tűréssel legyek mértékletes és önmegtartóztató mindég és mindenkivel, barátaimmal úgy, mint ellenségeimmel, mindegy, hogy közben bensőm repes, vagy megszakad – elvégre király vagyok, érzéktelen! Hajh! tudnád, hogy csak kívülről arany – bévül tövisből van a korona, barátom, s Krisztust formálni nekem nincs megadva!

JANUS De adva jövendőnk záloga, amit képére formálhatsz! Mathias óh! minden halandó méltóság helyébe az örök dicsőséget nyerhetnéd magadnak!...

MÁTYÁS Ugyan... Mivel ha kérdem?

JANUS Egyetlen szó az – benne minden...

MÁTYÁS Mondd!

F

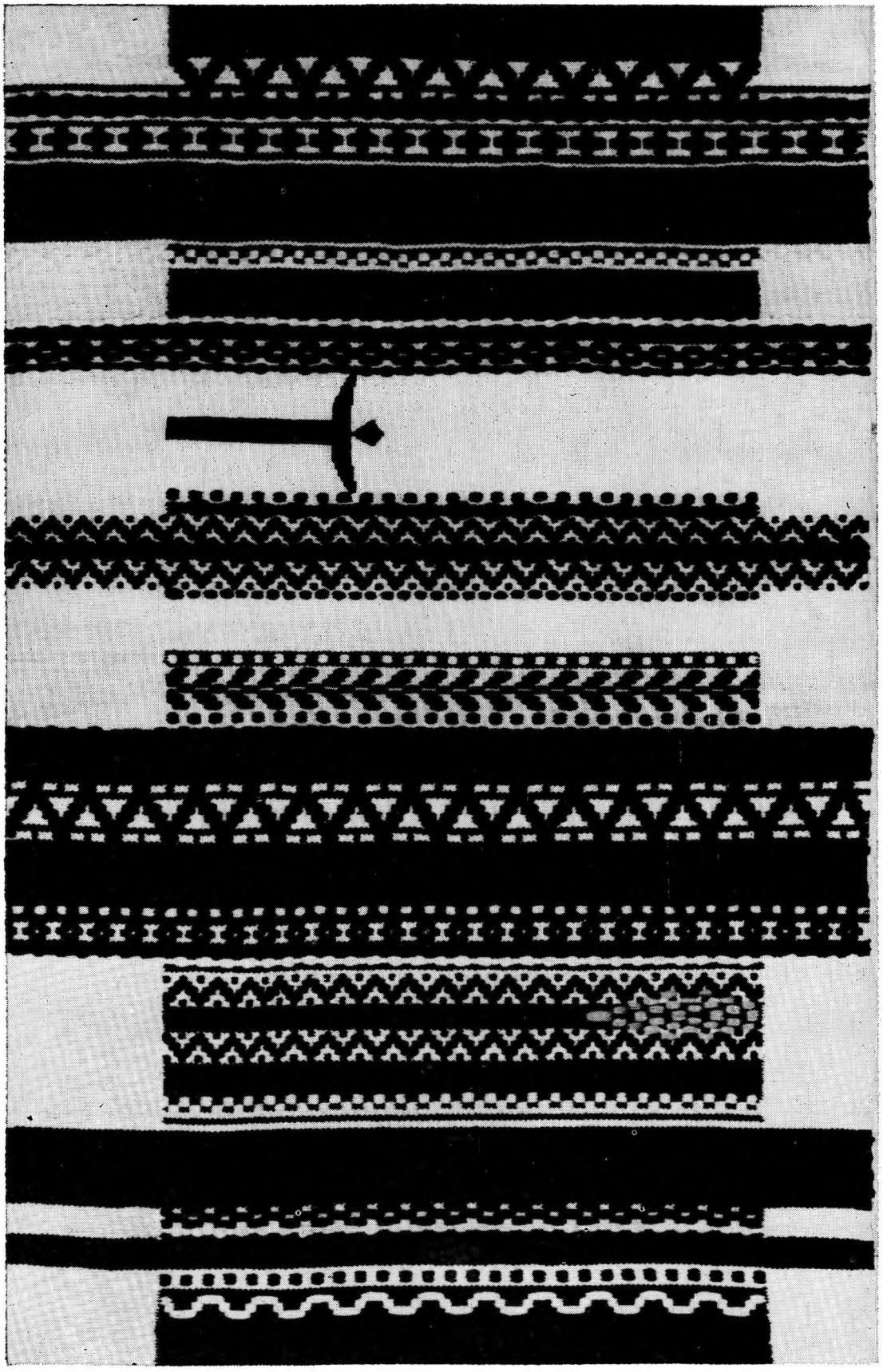

JANUS Alázatod... igen, amely emberré tenne újra. Békélj meg magaddal is, a világgal is... Tanácsom úgy vedd, mintha azt a régi János adná.

MÁTYÁS Tőle fogadnám – de jaj, ő kilobbant, lelkesedését elpazarolván... Vízzé lett!... tűz-víz vagyunk már...

JANUS Tüzed ne rám fújd, aki óv – fújd Mohamedre, agi legázol...

MÁTYÁS *(közbevágva)* Gázolna, ha merne. S mire merni merészel, bevégzem a tervem s lecsapok rá! Mért nem inkább belső bajunk fáj, ami vészesebb minden martalócnál? Újlaki, az a csenevész, amiért nem tétettem fejére a bosnyák koronát, túlrikkantván törpe önmagát, a bárókban gonosz visszhangra vált. Memorandumot köröztetnek, amelyben nem átallanak szapulni a bitangok! Hát még amit biztosaim jeleznek, hogy az országutakon koldusrongyokba bújtatott bérencek gúnyos versikékkel és körmönfont rágalmakkal mocskolják tisztességemet. De legjobban szívemnek mégis csak te fájsz...

JANUS Okáért tenmagadba nézz. Vágyad messzebbre repített, semhogy óvhattalak volna, csatákba tértél, nehogy ellenvetéseim kelljen hallanod, s most is kitérsz inkább, mintsem igazamat lenyelnéd...

MÁTYÁS Tudod is te, mi az... Igazságom: erőm! Amely marokbafogva népem akaratát, históriát fog még csinálni – bizvást tudom!

JANUS Ellenséget gyűjtvén ellenedre?

MÁTYÁS Nemakarókat így bírván akarásra!

JANUS Mért így, ha Rómában gyűl a pénz, őszentsége Frigyest közös tevésre bírja, Ulászló jobbját ígéri...

MÁTYÁS Frigyes hazug, Ulászló csak a hátam láthassa, hogy lecsapjon, a pénz Rómától, hajaj! rákháton jön... Tudom, a csekélyke százezerre gondolsz, amit kijártál – mire volt elég? Az eget és földet hívom tanúnak, bizony nem rajtam fordult meg, hogy Európa népei eddig nem dicsérhették békességben a szabadító istent! De csak fél évet kapjak rá s hatalmam fogja kikényszeríteni belőlük a közös cselekvést – hozzá égiszem alatt!

JANUS Nagy ég! Számít az, ki s kinek égisze alatt, ha már későn cselekszi?! Borulj le az alkalom előtt, ha felkínálja, hogy vállvetve, testvérgyanánt győzhetünk félelmünk felett!

MÁTYÁS Szánalmas uralkodócska képes csak alázat árán megvetni hatalma fundamentumát. Magyarhon, Horvátország, Dalmácia és cseh-morvák királya alkut nem ismer!

JANUS Ne is! – de békét ismerjen, ésszerűt, amely jónéhány királyt vont dicsfénybe már, beárnyékozván az olyat, aki hiúságát nem nőtte túl. Mathias rexnek mindegy-é, hogy bölcsességgel, avagy erőszak árán szerez tekintélyt minden nép előtt?

MÁTYÁS Próbáltam így is, úgy is. Sikertelenül így, maradt tehát az úgy. Eldöntetett! Ha a szikla egyszer úgy akar s legördül – nem fékezik meg meddő sóhajok.

JANUS *(magábaroskadtan)* Hegyomlás... Consummatum est...

MÁTYÁS *(egy ideig szótlanul nézi, majd türkészőn)* Csak látnék mélyedre egyszer...

JANUS *(felpattan, eszelősen)* Láss! *(feltépve mellén a ruhát)* Őt figyeld! Hallod, milyen keservek közt dobogja, hogy vesztedbe rontasz?

MÁTYÁS *(a kitörés meglepi, hátralép)* Ne így!... nyugodj... *(majd maliciával)* Mégis jó nekünk, ha ilyennyire óv a féltés... Lássuk csak, valóban-e? Előbb Corvin Mátyást hívtad tetemre, most poétáját ő vallatja meg. Felel rá?

JANUS Felel.

MÁTYÁS A szín igazt?

JANUS Csak azt.

MÁTYÁS Miután fölöttébb furcsa érveiddel tudtunkra adtad, hogy miféle magasztos érzés buzgatott meg, hogy pápáddal jó útra téríts – kívánnám tudni azt is, hogy vajon familiárisod, Vitéz, érdekünkért miben buzgólkodik? Mert, hogy nem égi sugallatra kapkod Kázmér után, az szent igaz! Tehát?

JANUS *(kis gondolkozás után)* Békére kapható vagy-e, legutoljára kérdve? – válaszom ehhez igazodnék, miként bátyám szándéka – s leginkább cselekvése.

MÁTYÁS Püspök beszéd – nem Jánosé!

JANUS Ha békét kötsz, s nyomban a törökre mész, lelkemre mondom, nem lesz nálánál hívebb híved sehol.

MÁTYÁS Addig tehát nem. Dicső!

JANUS Főpásztor, így hát nyájáért is felel.

MÁTYÁS Felel nekünk is. Méltóságot, vagyont, melyben kedvére dúskálhat, tőlünk kapott s oly hitványsággal készül fizetni, hogy!... De jól vigyázzon, üzenjük, türelmünk fogyva már, s meg nem védheti az apostoli szék sem!

JANUS Vele áldozna csillagod – amely vigyázz! hamis fényével űz a végzetedbe. Gyalázni fog pogány, s átkozni fog Európa, mint veszejtőt!

MÁTYÁS Pogány... na persze! Hisz Ali bégnek, meg az anatoliai pasának táborát a dögvész rohasztja, a többiek a koncon marakodnak, a Száva csak beugrás nekik... *(hirtelen gondolattal)* A Száva!... nemde szomszédságában vannak majorátusaid és birtokod java?

JANUS Beneficiumom, a lelkeknek is javára.

MÁTYÁS Óriási kár érne, ha martalócok gázolnák agyon! – hogy erre nem gondoltam eddig. Ha teszem, hidat veretne Ali a Száván, hány nap-éjbe telnék míg elemészti?... *(miután Janus döbbenten hallgat)* Károd mekkora lenne vajh?

JANUS *(hogy szinte belereszket)* Parányibb annál, mint amit most lelkemen elkövettél – szétzúzván tenmagad. Rombolni tudsz csak, vigyázz, hogy istened előtt megállhass!

MÁTYÁS Fogok! *(lélekben felszabadultan)* Egyébként birtokod gondja enyém, ne féltsd. *(feláll, lassú léptekkel indul az ajtó felé)* Hagyd a hazát rám . . . a te fegyvered a toll. Annál maradj, s ne szűnj forgatni sikerrel. *(az ajtóból)* Élj!

JANUS *(sokáig nem képes ocsúdni, majd Mátyás után tekintve)* Te döntéd hát el, amire bennem sohsem volt meg a szándék . . . *(szinte magát vonszolva indul, de nagyhirtelen Csáky toppan eléje)*

CSÁKY *(a rohanástól fujtatva, lelkendezve)* Uram, de jó, hogy itt! . . . Reményt hozok Anetta levelével . . . tündéri-tündér, varázslatát ígérte. De nem csak ő, Nádor urunk is megnyugtatott, hogy mindent elkövet s rendbehozza dolgunk . . . *(látván Janus viasszá vált arcát)* Mi baj van?

JANUS *(miközben kifelé tart)* Isten irgalmazzon nékünk . . .

PÁKOLITZ ISTVÁN

MANDULAVIRÁG

*Részletek**

A *Mandulavirág* c. egyfelvonásos Medvevárában játszódik, Thuz Osvát zágrábi püspök vadászkastélyában, két nappal Janus halála előtt. Janus Itáliába akar menni; maga sem tudja, hogy halálos beteg.

A vacsora utáni társaság: *Janus Pannonius* pécsi püspök, *Magyar Balázs* hadnagy, *Thuz Osvát* zágrábi püspök, házigazda, *Szerémi Lőrinc* báró, *Farkasics Jakab* úr, jószágkereskedő, *Ágnes*, a felesége.

*

OSVÁT — Majd . . . írsz neki valamit. Hitelrontás nélkül . . . Hiszen soha nem írtál ellene . . .

LŐRINC — Írni nem írt, de tenni: tett.

BALÁZS — S az nem is volt kevés!

OSVÁT — . . . Még mindent helyre lehet hozni . . .

BALÁZS — De nem úgy, hogy elfutunk!

JAKAB — Ki beszél itt futásról? Itt csak vánszorgásról lehet szó. *(Janushoz)* Különben amit Itáliában fölszedtél, azt igazándiból itthon kamatoztattad: püspökséget, szinte kamaszfejjel, szlavóniai bánságot, főkancellárságot . . .

LORINC — Mi hiányzott még, hogy ne mondhasd magad itthon talajtalannak?

BALÁZS — Amit az ember elront, csak ott hozhatja helyre, ahol elrontotta!

JANUS — Ha rontás volt!?

BALÁZS — Mi más lett volna?

JANUS — S ezt ki dönti el?!

ÁGNES — A győztes.

LŐRINC — Aki fölülkerekedik, nem kérdezi a legyőzöttet az igazság felől. Mért is kérdezné?

OSVÁT — Személyes léte volt kockára téve . . .

JAKAB — Nyilvánvaló, hogy a király nem magyarázkodást vár.

LŐRINC — Nem ám, hanem megalázkodást! Hol, mikor fordult elő a históriában, hogy a vesztes holmi feltételt is szabhatott?

ÁGNES — A győző csak úgy tud nagylelkűen megbocsátani, ha a vesztes a feje búbjától a sarkáig meghódol.

OSVÁT — A megbocsátás isteni gesztus. Ha a királyúr gyakorolja, az embernek Istenhez való hasonlatosságát igazolja vele. Érsek urunknak is elnézte a ballépését, sőt, kérte atyai jóindulatát, támogatását.

ÁGNES — És csak úgy mellékesen körülzárta Esztergomot a zsoldosaival.

BALÁZS — Nem először tapasztalja a saját bőrén, hogy nem árt az óvatosság! Az uralkodásban több az üröm, mint a méz. És a megbocsátás nem zárja ki a példás büntetést sem.

* *A pécsi Janus Pannonius-pályázat anyagából.*

JAKAB Szép kis büntetés: Újlaki majd a fejére téteti a bosnyák királyi koronát. Permanens árulása, képmutatása, hűtlensége folytán elérte azt, amit az örök üdvössége árán is el akart érni.

ÁGNES Mindegy, hogyan, csak a hatalom sáncain belül maradhasson

BALÁZS Nemcsak ahhoz kell ész, rátermettség, meg szerencse, hogy a jó szelet a vitorlába fogjuk, hanem ahhoz is kell valami sütnivaló, hogy a nem éppen kedvező szelet kifogjuk a vitorlából.

JANUS Rectae iubeas, Balázs! Matthias rex ismeri a régi és jól bevált római receptet: divide, et impera. Nem először csinálja. És nem is csinálja rosszul.

BALÁZS Ha a király nem harcedzett, mit ér a tudománya?

JANUS Mi nem akármit akartunk. Tudom, a király se. Csak éppen más-más felöl közelítettünk a célhoz. Mi a legrövidebbet ajánlottuk, ő a kacskaringósabbat választotta. Korai lenne még eldönteni: ki tette jobban. Ceterum: nagyon utálhatnám magamat, magunkat, ha a mi dolgunk csak olyan Catilina-féle kis viszketeg lett volna. Más kérdés, ki, hogyan állta a sarat, és kit, mivel lehetett, vagy lehet levenni a lábáról!

Menteni bizton menthetném tán én is a vétkem,
Hogyha bün az, mit az ember mível a szíve szavára;
Nem venné a fejem, s leharapná orromat? Azt se:
Drága kegyelméből meghúzhatnám magamat még
Isten háta mögött valahol, s mig bölcs katekizmust
Oktatnék: a parochia-schola virágba borulna . . .
Most hétrét görnyed valahány, hogy kérje kegyelmét,
Még túl is licitálja bünét, hadd lássa a felség,
Mily nagy a bűnbánat! Visszhangzón kondul a mellen
Sok mea maxima culpa! No lám csak, rajta, vitézül
Csússzon-másszon hát akinek hajló a gerince,
És szeme-forgatva esedezzen, nyalja a talpát,
Jó honoráriumot kaphat, zsíros hivatalt is . . .
– Még fejemet sem hajtom meg soha, nemhogy a térdem,
Mert önnönmagamat csapnám be, ha azt hazudoznám,
Hogy megbántam, amit tettem, hisz tudja nagyon jól,
Mindez játszadozás, fapofáju pojáca-mutatvány
Lenne csupán s méltatlan sértés büszke szivének;
Mert nem akárki-legény! térült bár másfele útja:
Ellenfél, de nem ellenség: igy őt is alázná
Minden macska-hizelgés, ringyóságos alázat!
– Messze gurult fájától az alma; kutyába se vette
Aggódó gondunk, és nőttön-nőtt hiusága;
Bakfütty volt a szavunk, megfontolt vélekedésünk:
Quid-quid agis, prudenter agas et respice finem . . .

BALÁZS Mátyás támadása: védekezés volt. Vagy hagyta volna magát pofozni, rúgni, mint valami jóféle bamba keresztény!? Velence soha nem törte össze magát a segítségadásban; a Szentatya is ráérős volt; az egyik örökké ígérgetett, főleg, ha szorult a kapca; a másik áldását adta, meg imádkozott; felőlük ugyan föl is fordulhatott volna „a kereszténység bástyája, Magyarország oltalmazója", Hunyadi Mátyás!

JAKAB Ha a török ellen nem adtak semmit, vagy csak ímmel-ámmal: mért adtak volna a csehek, németek, vagy a lengyelek ellen?! Mért segítenék az egyik keresztény királyt a másik, a harmadik keresztény király ellenében?

LŐRINC Bis dat, qui cito dat – de Róma még huzavonával se nagyon adakozott, nemhogy gyorsan.

OSVÁT Multa pulchra verba. De se elől, se hátul semmi.

BALÁZS Már pedig a háborúhoz nem elég a szép szó, az ígéret. A háborúhoz pénz kell. De ha a követünk, akit pénzért, segítségért küldtek, még panaszkodik is a Szentszéknél, hogy a király így, meg úgy, hogy ráteszi a kezét az egyházi vagyonra, s nem is arra használja föl, amire igazán kellene; a *8000* aranyat, ami az esztergomi bazilika építésére volt szánva és kölcsönben volt Mátyásnál: esze ágában sincs visszafizetni; hogy onnét vesz, ahonnét tud, akár erőszakkal is... az nem várhat és nem is kaphat segítséget...

JANUS Talán bizony Corvin Mátyástól kértem volna jogorvoslást!?

LŐRINC Szentigaz, hogy a főpapokra rá járt a rúd, s a papok köztudottan jobban félnek a szegénységtől, mint az ördögtől, de a földbirtokosok is megunták az örökös hadiadót.

BALÁZS Kötelezték, hogy védje az országot, de a köznemesség csak a végínségben ad segítséget.

JAKAB És a regálé-jövedelem? Az kutya? Közel egy millió Forintja van évente! Ez majdnem eléri a francia, vagy az angol király jövedelmét!

BALÁZS A köz javáért áldoznia is lehet annak, akinek van miből!

ÁGNES Ha külső ellenség támad! De ha ő keres magának ellenséget?

BALÁZS Hát keresnie aztán végképp nem kell. Akad ellensége elég, itthon is, meg a határokon túl is.

JANUS És ami adót a jobbágyoktól szed?

BALÁZS Az közvetve érinti a nemességet. Te a nagybirtokosokat sajnálod, nem a jobbágyokat.

LŐRINC Uralkodjon patriarkálisan, ne herélje ki a feudális nagybirtokot!

BALÁZS S ha már a jobbágyoknál tartunk, hát a jobbágy szívesebben adózik Mátyásnak, mint a harácsoló nagyuraknak. Még ha bizonyos mértékig hódító-zsákmányoló is a csehek elleni háború, akkor is haszon a népre, mert távol tartja a külső ellenséget és tekintélyt szerez. Nyugodtabban lehet földet művelni, termelni, ipart fejleszteni, s aki dolgozik, annak is marad valamije. A Mátyás-i rend mégis jobb és hasznosabb a basáskodó kiskirályok hatalmaskodó önkényénél!

ÁGNES Annyira azért mégse jó ez a rend, és nem is vagyunk annyira gazdagok, hogy ilyen kalandos háborúskodásra is fussa az ország erejéből.

BALÁZS De ha rákényszerítették!

LŐRINC Giskra behódolt. Persze, örökösödés címén tovább lehetett háborúzni. De ki győzi ezt?! S ahol nincs, onnét az Isten se vehet!

JANUS S nem vette észre, hogy Frigyes, meg Podjebrád a háta mögött

szépen összepaktál a lengyelekkel. Ezt egy iskolásgyerek is tudta. Erősítette volna itthon a központi hatalmat! Ne ábrándozzon arról, hogy német-római császár lesz: ez teljesen reménytelen!

BALÁZS Ami nem kicsi ügy, az mind reménytelennek látszik.

JANUS Nagyszerű küzdelem ez a török ellen: a körülöttem lévőket sorra meghódítom, vagy legalábbis meg szeretném hódítani, hogy megerősítsem a központi hatalmamat!

OSVÁT A török: pogány, a huszita: eretnek. Vagyis szintén pogány. Szóval: egykutya.

BALÁZS Ha ellenség.

JANUS Nekem a törökkel nem az a bajom, hogy pogány. Felőlem lehet. Azért, mert valaki nem keresztény, még lehet tisztességes. Az persze nem ártana, ha csak tisztességgel lehetne dicsekedni a keresztény országokban. De erről szó sincs.
A törökkel az a bajom, hogy hódító!
És ezért hódító Mátyás is, amikor Nyugat felé kancsalít! Ezt sinyli itthon mindenki, ha úr, ha paraszt.

ÁGNES Balázs szerint mégis szívesen áldoz.

LŐRINC Szívesen? Hát van olyan úr, vagy paraszt, aki szívesen áldoz?! Azért adózik, mert rászorítják. Legföljebb kapálódzik ellene.

BALÁZS Most is azt mondom, hogy igenis, szívesen adózik a nagy Hunyadi fiának, mert tudja, hogy védelmet nyer, ha adózásával erősíti a király hatalmát. A nobilis népség az Istennek se akarja megérteni, hogy ez az ő érdeke is. Csak nyivákol, resistál, s Corvin Mátyás háta mögött a markába nevet.

*

JANUS Túlságosan szereti, ha legendákat költenek róla. Ő maga is hozzátold még a különféle mendemondákhoz. Sajnos, a hízelgőknek is egyengette az útját. A Vak Brandolinus egyszer azt találta neki mondani, hogy ha ilyen királya lenne Firenzének, többre jutnának, mint a köztársasággal! A patrícius köztársasággal!

BALÁZS Te vagy annyira oda a patrícius-uralomal. Mert az mindenki közmegelégedésére van. Már ahogy te láttad deákfejjel és messziről. Csakhogy belőled már régen nem a ferrarai deák beszél, hanem a sértett patrícius, a mellőzött zászlósúr! Aki tekintélyes volt, de ma semmi tekintélye nincs.

JANUS Hát akkor már inkább semmilyen se legyen, mint látszattekintély! Mátyás éppen ehhez ragaszkodik görcsösen, s közben a valódit elveszti. Nekiáll Frigyes császár előtt csürdöngölőt járni, mint valami részeg paraszt. Hajhássza a népszerűséget, míg éppen azok előtt válik gyűlöletessé, vagy nevetségessé, akik Európa sorsát intézik. És ne csodálkozzék, hogy Bécsben kikosarazták!

OSVÁT Frigyes kevesellte Mátyást, hát nem is fogadta el vejének.

LŐRINC Tekintély? Megmondta Országh Mihály, a nádor, hogy „akit a szentkoronával koronázva látsz, még ha ökör volna is, szent királynak tartsd és hódolj neki!"

JAKAB Úgy hódolt neki az ország, hogy a hetvenöt vármegyéből kilenc fizette meg a fölemelt háborús adót.

ÁGNES Mégis görcsösen ragaszkodott, ragaszkodik a trónhoz. Igaz, ki az a bolond, aki csak úgy magától lemondana a megszerzett hatalomról.

LŐRINC Megszerzett?! Úgy kapta, nem szerezte! S hogy méltatlanná vált rá, hát el kellett tőle venni.

JANUS A királyi méltóság: szentség, de ezt nem őrizte meg. Nem kímélte a saját nagybátyját sem, holott Szilágyi Mihály zsoldosai éppen elég nagy rendet tartottak, hogy a Duna jegén összegyűlt nép Mátyást kiáltsa ki uralkodónak. Mátyás maga gyakorolta az egyházi jogokat a kinevezéseknél; összezagyválta az isteni és emberi jogot, a józan észre nem hallgatva önkényeskedett még azokkal szemben is, akik ifjú éveiben segítették, atyailag pártfogolták, hogy méltó utóda lehessen nagyemlékű apjának. Még Hunyadi Mátyás dolgai felett sem lehetett csak úgy szemet húnyni, hiszen Magyarország létét-sorsát tette kockára telhetetlen uralomvágya, zsarnoki önkénye és esztelensége.

JAKAB Amely esztelenségért a nép bűnhődik!

LŐRINC Hát még az anyja! Az ragaszkodik csak istenigazából a hatalomhoz! Szilágyi Erzsébet inkább látná a fiát ravatalon, mint korona nélkül.

OSVÁT Kis híján majdnem a magáét vesztette el, míg más koronák után szaladgált.

JANUS A választott király: nem törvényes király. Nálunk az örökösödés a jog.

BALÁZS De ez tizenkét évig senkinek se jutott eszébe!

LŐRINC Mert jól kezdte, és nem szolgáltatott rá okot!

BALÁZS Ezért kellett Kázmérhoz futni.

JANUS Kázmér esetében de jure kimutatható az örökösödés. Az igaz, hogy sose került szóba, mert nem volt rá szükség.

BALÁZS Nem mondom, neked, meg az Érsek úrnak kapóra jött volna egy ilyen kamaszkölyök, mint Kázmér. Nagyszerűen el tudtátok volna kommandírozni. Ahogy a gyerek-Mátyás üstökét is a markotokban tartottátok.

ÁGNES Kázmért lehetett volna irányítani; az istenadta éppen elég gyámoltalan, és elsősorban nem az a baja, hogy még csak gyerek.

JANUS Szerzetesnek való, nem királynak. Nyitrán is örökké a templomba búját imádkozni. A híres kiáltványban csak a szája járt, hogy Mátyás trónbitorló; amikor arra került volna sor, hogy verekedjen is az örökségért, úgy elfutott, akár a nyúl. Csak arra jó, hogy otthon üljön az anyja szoknyáján.

LŐRINC Azt azért nem hittem volna, hogy Mátyás ilyen szerencsésen kimászik ebből a . . . majdmondommiből.

ÁGNES Csak az utóddal nincs szerencséje. Mi lesz, ha lehunyja a szemét? Gyerek nincs, feleség nincs.

JAKAB Azért, mert felesége nincs, gyereke még lehet. Nem is kétlem, hogy van, vagy lesz, és megalapozza a dinasztiát. A Hunyadiházat.

LŐRINC Mondják, hogy a táborozásokon se vetette meg a fehérnépet.

BALÁZS Ott is frissíteni kellett a vérkeringést, hogy el ne lustuljon az esze forgása.

JAKAB De azt már nem hiszem el, hogy a katonák még félévi távollét után sem szegték meg a házastársi hűséget . . .

LŐRINC Majd összeszed valami fattyút, az is jó lesz magyar királynak. Családi örökség. Szibinyáni Janku talán nem fattyú volt?

OSVÁT Ez csak Cillei Ulrik kitalációja a Hunyadiak lejáratására. Terjesztette is mendenfelé.

BALÁZS Fattyú, vagy nem fattyú, főúr, vagy jobbágy: az a kérdés, ki mit csinál. Hogyan csinálja. Hogyan sáfárkodik a rábízott néppel, országgal. Használ, vagy árt?

JANUS Itt van az én kérdőjelem is. Cui prodest?! Azt mondtad, Mátyás az egész országnak használt hódító háborúival, mert tekintélyt szerzett kifelé, itthon pedig nyugodt körülmények között folyhatott a gazdálkodás. Ezt meg is próbáltad magyarázni. De hogy mibe került, hogy milyen ára volt, azt aligha tudod megmagyarázni. Ez a zsarnok rögeszméje, tőle vetted át, nem is csoda: a kenyerét eszed. Csakhogy ennek a népnek békére és békességre van szüksége, mert az örökös háborúzás teljesen elvadítja, pedig anélkül is éppen eléggé barbár ez az ország.

BALÁZS Ha azzal, hogy Mátyás kenyerét eszem, azt akarod mondani: csak zsoldos vagyok, ugyanezt vágom a szemedbe: te vajon kinek a kenyerét eszed? Te talán nem vagy zsoldos?! Legföljebb még hűtlen cseléd is, aki a legnagyobb bajban árulja el a gazdáját!

JANUS *(A sértő szóra csak egy arcrángással tud felelni, odatámolyog a székhez, szinte beleroskad. Ágnes betakarja.)*

ÁGNES Hagyjátok abba, ne kezdjük elölről az egészet!

BALÁZS *(Észre sem veszi Janus didergő rosszullétét.)* A költő álmodozik, néha nagyon messze néz, olykor még nem lát tovább az orránál. A politikát mások és másképp csinálják, s nem biztos, hogy ez a „másképp" csak rossz lehet. Aki pedig nem látja-tudja, mi a jó, azt rá kell kényszeríteni.

JANUS Akinek az istenek hatalmat adtak, az jobban figyeljen az „álmodozó" poétákra, mert lehet, hogy a költők sem mindig álmodoznak, s hátha tudnak valami okos dolgot is mondani!

ÁGNES Bár hagyták volna békében és csak azt csinálta volna mindig, amire igazán hivatva volt! A költészet! A vers!

JANUS A vers! A vers!
Szegény anyám, a jámbor szívű Barbara
Mért látott volna bennem mást, mint püspököt?
Kinek kell itt latin vers, messze szárnyaló?
Még az se, ami pannon nyelvbe görcsösül,
Bár azt megértik, főleg vastag óborok
Ködén keresztül, eltúlozva, mik vagyunk,
De azt feledve, mik lehettünk volna, óh,
Ha barbárságunk folyton vissza nem cibál
A porba, sárba; hogyha zuzmarás tavasz
Nem fojtaná a koránnyitó mandulát,
Ha nem apasztaná poéta-véremet . . .
Miért írjak, ha itt nem kellek senkinek?
Magamnak írni: egy időig tán elég,

De hogyha másik dalt nem hallhat a madár,
Önbűvöletbe esve könnyen elhiszi,
Hogy hét határba sincsen nála már különb!
Se verseny nincs, méltó társakkal küzdeni,
Se taps, se gáncs, se bírálat, se koszorú,
Mit Ferrarában bárki költő megkapott,
Az is, ki nálam lejjebb állt a grádicson!
Jöhetne ide bárki költő-klasszikus,
Repedt harangszó lenne tiszta ércszava,
Vagy elnémulna, ahogy én is hallgatok
Mióta már! Még megmutatni sem merem
Barátaimnak újabb verseim. Minek?
Lesajnálnák a rekedtes rikácsolást . . .
Ki nemrégen pacsirta-könnyű dalt tudott,
Semmit se tud már. – De hát úgy kellett nekem,
Tudhattam volna, nemcsak versfaragni megy
Olasz földre a vézna kis kamaszfiú;
S amit szivembe oltott híres mesterünk:
Nem sáfárkodtam azzal rosszul, azt hiszem.
Először: észt adott a gondos ég nekem,
Csak ráadásul jött a rang, a hivatal,
De én költő akartam lenni, semmi más!
Hogy írnok voltam és nem író? Hát ez is
Borsot tört néha orrom alá, így igaz;
Többet vállaltam, mint amennyi bírható,
És amit tenni kellett volna, arra már
Időmből nem futotta. Tervem terv maradt,
A méltó tárgy, mit dédelgettem úntalan,
Bizony, bizony, nem lett még Lúca-széke sem,
Csak szóbeszéd, olykor levélben-locsogás.
Mentség lehetne még a gyötrő láz, a kór,
S a már-már betegessé váló félelem:
Elbírom-é a terhet, amit vállalok?
S hogy belevágjak, elodáztam egyre csak,
Megbénított az élhetetlen lustaság;
Aztán, hogy intő szómra többé nem hajolt
S nem volt kíváncsi ellenvéleményre sem,
– Hisz volt elég, ki udvarolta napra-nap,
S hóbortjait is kész volt teljesíteni;
Letéve hát nehéz, országos gondjaim,
Elképzeltem, talán majd Pécsen lesz időm,
A Múzsáimmal többet társaloghatok,
S mit oly régóta terveztem, nagy époszom
Megírom végre! És mi lett belőle? Nyolc,
Vagy tíz sorig ha eljutottam, nem tovább!
Folyvást emésztett, hogy fölösleges vagyok,
Holott igényt tartottam arra szüntelen,
Hogy igényt tartson rám királyom és hazám,
Hallgassa meg a véleményem akkor is,
Ha másként szólok, mint szeretné hallani – –

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Bárány és holló

(Janus Pannonius monológja)

*Részletek**

Merre von serkentő, tanító időm?
Vár-e kemenceparázsra boruló kenyér,
letört darabka,
akár a szegényt útszéli bogyó,
tekhelynyi meleg?
Faggató csönd, Mindenség atyja,
fogadsz-e fiadnak?
Orvul-nőtt sebek
tulipántüzei fájnak-e rajtam?
Szavak, biztató bölcsőtök,
otthonos házatok lesz-e az ajkam?
Villog Ferrara:
ébredő hal pikkelyes oldala.
Ime a haza!
A naplángú második,
a türkizzel, smaragddal ékes.
Árnyéknak fény,
a fénynek árnyék
hű követe.
ki repül közel az éghez?

*

Virrasztó legendák
a képzelet medrét gödrösre ássák.
Szónok-fejedelmek,
szilárdan-szóló Nagyok;
ülök asztalaitok mellé,
maradok
írópolcaitok áldott közelében.
Villogj, fékezd árnyékaidat Ferrara:
naplángú második haza.
Mint mandulata,
sarjad a szent tudás szívemben;
arcát felém fordítja
mondák lombjából tekintő népem.

*

* *A pécsi Janus Pannonius pályázat anyagából.*

Költő vagyok.
Új csillag-szárnyasok
útján törnék előbbre.
Kutatom
a lenti világ szorgos vágyait,
a jóidőben tölnevelhetőt.
Rogyó napok.
A rontás szarva dől.
A békét otthon mélyre vermelik.
Az ozmán hold hatalma egyre nő.
A csontot-termő Balkán gyászt nevel.
Még áll hazám.
Vezér még Hunyadi;
szakálla leng a várászlók felett;
kardja kereszt, rajt lopótök fejek
nyirkos gubanca támadót riaszt.
De meddig őr a tiltó fegyelem
a vályúk felé száguldók előtt,
ha Pestis hóhér pallosa suhog
vagy ármány küld gyorskarmú keselyűt?
Filippo, ez a napkedvű olasz,
ki bánatom sáncát nem látja még,
oltott belém üdvöt, de elhagyom
immáron őt is.
A Mediciek
fognák friss üstököm s palástomat.
Honomba föl!
Allah győzni siet!
A hollós fejsze vajon mennyit ér?!

*

A királynő, a holdszép idegen,
milyen magányos.
Jár az éjszaka.
Homály-szirmokba burkolt léptei
mikor kísérnek engem is haza?
A menny fehér fája fölött madár.
Sirály zokog.
A hó fejfákra rogy.
A mécs mögött Borbála fátyla ring,
a mécs mögött anyám s a hű halott:
apám, kinek hamvát a jázminok
tavasszal szerte szórják; int nekem.
S Szent Erzsébet, a kötény-lengető,
rózsákba rejtené izzó kezem.
Alig mozdulnak, szólnak ujjaim.
Ó drága nő, a gazdag jelbeszéd
nem ér szemedhez, titkom társtalan;
bársony: telt mályva őrzi kebledet,
csípőd opálgyöngy,
hull a liliom,

bőröd a fűzött szattyán-saruban
ezüst, akár a prém a nyúl nyakán.
Ne hívj harang,
cellámba még ne küldj,
ne szője rám drót-ingét a magány.
A püspökbot költőnek nem való;
tudom cifrázza drágakő s arany.
Kristály-lugas a sejlő szerelem.
Sármány a dal.
Szállhassak súlytalan!
De szól királyom:
„Koszorúm tied!
Poéta jámbor többé nem lehet!"

*

Fölszáll a szél, a bajt-hozó madár.
Ajkam kútjából pipacs csordogál.
Pipacs?
Nem!
Nyúlós, alvadt vérdarab.
Fogam tövére forrón rátapad.
Fogam tövén a kormos éjszaka.
Tüdőm mögött a halál ajtaja.
A kór mellembe dől.
Megfulladok.
Anyák, virágra-térdelt angyalok,
ne sírjatok.
Sorsából átlebeg
a gyönge gyermek vándor szárnyakon,
akár a lepke.
Mentek majd ti is
anyák: rigócskák, jácint-lábakon.
De messze még a sír.
Tán gyógyulok.
Kölyök diót a pelyhes, zöld burok:
a féltő jóság bolyha betakar.
Szülőm, dicsér a Végtelen, tied
a poéta, ki jámbor nem lehet.

*

Szobámban csönd.
A szú hallgat.
A fa
benéz az ablakon, kék mosolya
enyém.
Ó mennyi csíz
s mennyi bogár!
Akár a hárfa, minden muzsikál.

A nyár padlásán megszorult meleg
fejét lehajtva hosszan szendereg.
Mereng a lomha szökőkút felém.
Csordára vár a borjú s a tehén.
Pásztor liheg.
Az ostor körbejár.
Árnyat dajkál a márvány békaszáj.
A víz, a hab puhán buggyan elő;
zenélve fut.
Kínál a karcsú cső.
A kőkagyló már telik boldogan.
Hála Neked, hála Neked Uram!
Szedik lassan a dolgos fürtöket.
Mossák a hordót, öblös üstöket.
Már must omol a hajlott venyigén,
a könnyű kordék forgó kerekén.
Piros meg zöld, meg sárga is Makár.
Fejem fölött a harang hangicsál.
Kondulni kész.
Az alkony megjelent
ezüst lován.
És bújkál idebent
néhány hű barna nesz.
A Múzsa hív,
mint kedvesét a lány, ha zsong a szív.

*

Hívtak.
A méhkas előttem pihent.
Izzott, akár a Nap;
kis rácsokon
kifolyt a méz.
Kértem belőle én?
Vitéz se kért,
a szigorúbb barát.
Atyám helyett atyám . . .
és a király?
Kezébe tört a testvéri pohár.
Rabságra szán.
Törökre néha ront.
Prédálja már a főnemes-vagyont!
Bakónak adná tán az érseket,
a törvény-tudó megfáradt fejet.
Ez hát a jog?!
A bárányt ölni kell?!
Vigyázz király!
Bukhatsz, ha hozza bátor csillagát
Kázmér, a herceg.
Kardok közt repül.

A csúcsokon a láng is lengyelül.
serceg.
Mátyás, a lovam fordítom;
délnek futok,
a trónszék még tied.
Poéta jámbor többé nem lehet.

*

Ágaskodsz páncélszügyű telivér;
a bújtató sziklák mögött karom
hiába mozdul,
kardra gyönge már.
Tirannus lett,
tirannus a király!
Lelkemben nehéz vasgyökerű fa
a gyűlölet.
Vén haramiafő:
felhő forog,
üszkös a mennymező.
Az Ősz égeti vándor életét,
hajlong a Tél előtt.
Göthös cseléd,
sovány csavargó lettem?!
Meztelen
rimánkodom,
mint szélvert köveken
a holdat-tartó ág, ha szállni kél?
Fölöttem Isten többé nem ítél!
Szaglászhatják sorsom s csizmám nyomát.
Lándzsák a bokrot vérbe dönthetik:
szarvast
vagy medvét
verhet át a vas.
Számból fölszállt a szó: a büszke sas,
szirtek közt lendít száguldó erő.
Értelmem telt szövőszékén tudás
s bánat ragyog.
Suhanj felém fenyő:
utak mellett virrasztó gyertyaszál;
a fagy ölel,
öléből jég dagad;
a lángokért, a zöldes lángokért
fenyőszál-gyertya nagyon védd magad.
Védem magam, akár a csonka fák.
Vitézt szerettem.
Várnak odaát.
„Sirály zokog.
A hó fejfákra rogy.

A mécs mögött Borbála tátyla ring,
a mécs mögött anyám s a hű halott:
apám, kinek hamvát a jázminok
tavasszal szerte szórják; int nekem.
S Szent Erzsébet, a kötény-lengető,
rózsákba rejtené izzó kezem."
A gondosság megnyitja-e ölét?
Átaldöfték a Nap aranybögyét.
Az alkony barna pajtája előtt
kering a köd,
fojtja a hegy nyakát.
Védem magam,
akár a csonka fák.

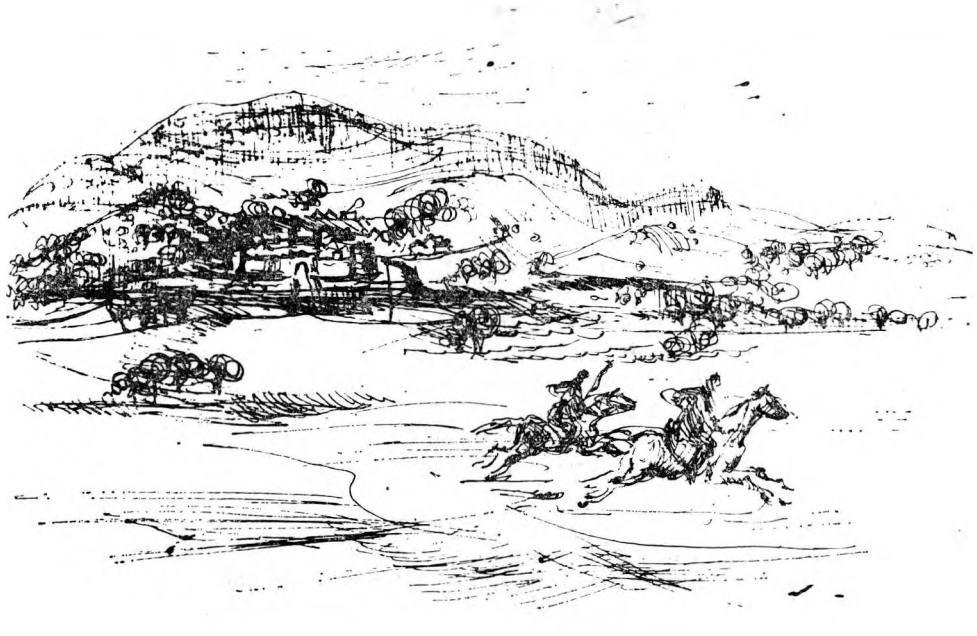

BÁN IMRE

Fejezet Janus Pannonius magyar utóéletéből*

A magyar reformátor értelmiségnek Janushoz való viszonya, a XVI. század közepén, még eléggé egyenetlen. Ahogy látom, főként a melanchtoni humanizmus jegyében nevelkedettek és a gyulafehérvári humanizmus kisugárzó körében élők ismerték. Bornemissza Péter már 1555 után jegyezgetett Volaterranusába, aláhúzta, hogy Janust az olaszok Ungheretusnak hívták, kitűnően tudott görögül és latinul, „annyira, hogy nem barbárnak, hanem rómainak lehetett volna tartani", a lapszélre pedig kiírta, „NB. Ungarus". A krakkói kapcsolatokkal rendelkező Székely István *Chronicá*jában (1559) viszont semmit sem olvasunk Janusról, noha az 1471-es évnél egész humanista névsort kapunk, mint akik „könyveket írnak". Az itt szereplő „Joannes de monte" természetesen Regiomontanus nevének változata.

Heltai Gáspár *Historia regis Matthiae Hunnyadis* (Kolozsvár, 1565) c. kiadványa nemcsak azért fontos, mert először adja a hazai olvasók kezébe Bonfininak Mátyás uralmát tárgyaló decasait, bennük Janus Pannonius életrajzát, hanem közli a nagy költőnek Mátyás nevében Antonius Constantinushoz (Costanzi) intézett episztoláját is, amely a magyarság harci dicsőségéről és helytállásáról szól. Heltai ezzel határozott nemzeti programot fogalmaz meg kortársai számára, akárcsak a tíz évvel később napvilágot látott magyar nyelvű *Krónikájában*. Itt olvashatta először anyanyelvén a latinul nem, vagy csak gyengén tudó kisnemes-polgári közönség a költő hiteles életrajzát, poétai dicsőségét, szerencsétlen végzetét. Heltai szokása szerint novellásít is, amikor ezt írja: „a káptolom könyörge néki (ti. a királynak), hogy eltemethessék a János poéta testét. Mert ingyen püspöknek nem merik vala mondani". Arról, hogy nem merték püspöknek nevezni, sem Bonfini, sem Pierio Valeriano nem tesz említést, más forrásunk pedig nincs.

A nagy műveltségű Károlyi Péter Kolozsvárt 1567-ben kiadott verstanában (RMNyt I. 236) a hexameter tárgyalása során idézi Janus Pannonius néhány sorát a *Carmen pro pacanda Italia ad Imp. Caes. Fridericum III.* c. költeményéből, ezeket megállapíthatólag Georgius Sabinusnak egy, az antik költők imitálását tanító művéből veszi, bár Janus közvetlen ismerete egyáltalán nincs kizárva. Skaricza Máté Janus-ismereteit feltehetőleg Kolozsvárt szerezte, itt ugyanis éppen Károlyi Péter tanítványa volt. Skaricza Szegedi Kis István-életrajzában már azt említi – nyilván a Beatus Rhenanus-féle germanizálással szemben –, hogy Janusunkat a német humanisták egyike sem múlta felül. Ismereteinek forrása egyébként ugyanúgy Volaterranus, mint Bornemissza Péteréinek.

A magyarországi humanista körökben élénk feltűnést keltett Janus elveszett epikus művének, a magyar történelmet tárgyaló *Annales*nek az ügye. Ma sem tudunk róla többet, mint amennyit Huszti József kitűnő monográfiájában összefoglalt. Az erdélyi szász humanisták már az 1522-es bolognai kiadásokban utalnak rá, Sámboky szintén azt állítja, hogy Bécsben többen látták és olvasták. Felhívom azonban a figyelmet arra, hogy nem azt mondja: *ő* látta, *ő* olvasta. Ezt a szövegbe csak belemagyarázzák némileg menthető téves szemlélettel. Sámboky a Plutarchosból fordított Brutus- és Galba-

** A pécsi akadémiai ülésszakon elhangzott, Janus magyar utóéletét tárgyaló nagyobb előadás kiszakított, de összefüggő részlete; a filológiai dokumentációt elhagytam, a latin szövegeket magyar fordításban közlöm.*

életrajzokról jelenti ki, hogy „erről a könyvről, melyet Veronában magam láttam és Guarino javított, szemtanúként teszek bizonyságot," az *Annales*ről viszont így nyilatkozik: „Vajha Évkönyvei, amelyeket hajdan Bécsben láttak és olvastak, előkerülnének és börtönükből kitörnének." Csak Sámbokynak nyomban ezek után következő személyes hangú indulatkitörése, hogy ti. úgy ragadná őket magával, mintha Cicero vagy Lívius elveszett művei lennének, sugallta azt a benyomást, hogy itt az író által egyszer már látott és olvasott költői alkotásról van szó. Növelik a hatást azok a kemény átkok, amelyeket Sámboky részben egy Platon-idézet segítségével a Janus-kéziratok elsikkasztóira szór. A XVIII. századi Janus-ismertetők és kommentátorok kegyes csalása tehát, hogy egyes Sámboky-citátumokba a kérdéses hely elé is becsempészik az *à me*-t, ahogy látom, legelőször Czvittinger Dávid. Mindebből az következik, hogy az *Annales* meglétét kétségbe vonnunk aligha lehet, komoly bizonyítékunk azonban nincs rá.

Janus Pannonius állítólagos magyar nyelvtanáról még ennyit sem mondhatunk. A magam részéről teljesen elfogadom Huszti érveit: ez a nyelvtan sohasem létezett, de nagyon nevezetes, hogy Baranyai Decsi János 1591-ben ezt állíthatta, méghozzá olyan levélben, amelyben a magyarság ősi írásáról esik szó. Világos bizonysága ez annak, hogy a nagy képzettségű humanista gondolatvilágában már kibontakozóban van az autochton, tehát anyanyelvű művelődés szükséges volta: ennek tartozékai lennének a nemzeti írásrendszer, a magyar nyelvtan és nyilván az *ornata syntaxis*, amelynek egyik segédeszközét maga alkotja meg az erasmusi *Adagia* magyarrá tételével. A kor kívánalmait mondja ki – nem kell már két évtized sem és megjelenik Szenczi Molnár népszerű magyar nyelvtana! –, de nyomatékosan alá kell húznunk azt a tényt is, hogy az alkotót éppen a legünnepeltebb hazai poétában keresi. Nincs, sajnos, tudomása róla, hogy ezt a feladatot Sylvester János „századának csendes dísze" (Kazinczy) több mint öt évtizede már megoldotta. Mint minden magyarázatlan megállapításban, így Baranyai Decsi közlésében is van valami nyugtalanító. Milyen alapon állíthatta, hogy „ama Pannóniai János . . . nem restellette, hogy magyar nyelvtant írjon". Az nagyjából bizonyos, hogy a pécsi püspök nem írt magyar nyelvtant. Hogyan került azonban olyan hírbe, hogy írt? Ennek felderítése a XVI. századi Janus-recepció legérdekesebb kérdése lehetne.

A nagy költő hírnevét, de művei ismeretének egyenetlen színvonalát egyszerre bizonyítják az olyan adatok, hogy Bornemissza Péter *Enekec harom rendbe* (Detrekő 1582, RMNyt I. 513) c. terjedelmes gyűjteményébe a *Cur mundus militat* c. tipikusan középkori vallásos éneket – Jacopone da Todi igen népszerű szerzeményét – Janusnak tulajdonított latin szöveggel veszi fel. Közli a verset magyarul is, arról viszont nem nyilatkozik, hogy a fordítást is Janusének tartja-e. Valószínűleg nem. – Apró adat volta ellenére is sokat mond, hogy egy erdélyi tanuló, Kornis György atyjához intézett levelében (1591. nov. 7.) hosszas itáliai időzését Janusra hivatkozva mentegeti, aki állítólag 18 évet töltött olasz földön. Ez a téves adat annyira megrögződik a köztudatban, hogy Jöcher nemzetközi tekintélyű lexikona 1750-ben is 17 évre teszi Janus külföldi tanulását, noha maga Janus mondja meg a pontos adatot: „Míg a nap tizenegyszer tér vissza égi jeleihez" *(Threnos de morte Barbarae matris)*. Janus igazi ismerete, mint látjuk, nem állott arányban költői hírnevével.

Balassi Bálinttal kapcsolatban Eckhardt Sándor egyetlen komolyabb párhuzamot tud idézni a *Szerelmese hálátlansága miatt szomorkodó lelkét önmaga vigasztalja* c. versből, amely az asszonyi állhatatlanságról panaszkodik. Janus Pannonius ezt a széltében kiaknázott antik közhelyet egyik Tito Vespasiano Strozzához intézett elégiájában használja.

A hazai Janus-hagyomány egyedülálló, különleges terméke az *Eranemos* 1594-es debreceni kiadása; 1754-ig nem jelenik meg más Janus-nyomtatvány magyar földön. Nem tudjuk pontosan eldönteni, kinek az indításából és közreműködésével, milyen célra készült. Nyomdásza a Muraközből jött Csáktornyai János volt, a Kollégium rektora ekkoriban a wittenbergi tanultságú Debreceni Tarack János. A lelkész személye bizonytalan: Szegedi Pastoris Dániel valószínűleg még nem szolgált Debrecenben. Feltehető mégis, hogy a kiadvány a Kollégium szellemi erőinek közreműködése nélkül

aligha jöhetett létre. Nincs megállapítva, hogy a debreceni *Eranemos* milyen viszonyban van Sámboky 1567-es bécsi kiadásával. A címlapon szereplő „külön nyomtatva" ugyanis nem elég nyomós ok e kapcsolat feltételezésére, amint ezt a Régi Magyar Nyomtatványok szerzői teszik. Összevetettem a Teleki-kiadás közölte Sámboky-féle és a debreceni variánsokat, ez utóbbiak többnyire jobb értelmet adnak. Ha tehát mégis a bécsi editiót tekintjük alapszövegnek, akkor is fel kell tételeznünk, hogy ezt a nyomda számára lemásolták és ugyanakkor emendálták is. *A szelek versenye* egyébként igen alkalmas iskolai gyakorlatok céljaira, hiszen – mint Pais Dezsőtől tudjuk – nem egyéb a klasszikusokból szőtt nagyszabású centónál.

A magyar Janus-hagyomány különlegesen érdekes fejezete az, amelyet Kovács Sándor Iván kifejezésével „a Janus-kultusz protestáns vonalának" nevezhetünk. Ennek is több rétege van. Figyelemre leginkább méltó a heidelbergi–strassburgi magyar humanista kör munkássága. Ennek mintegy vezérkönyve Schödel Mártonnak, a pozsonyi polgármester fiának *Disquisitio Historico-Politica de Regno Hungariae* c. műve. Rendszerezi mindazt, amit a Nyugatnak Magyarországról tudnia kell, s ezt nyugodt fölénnyel, az elmaradottság tudata nélkül, sőt a magyar régiségre büszkén, nemzeti szellemben teszi. A *patria linqua* számára egészen természetesen a magyar, Janust a nemzet dicsőségének tartja, tud *Annales*éről, a Paraeus-féle *Delitiae*-kiadásról, legtöbbre mégis Sámboky editióját tartja előszava miatt. Idézi is Janus önértékelését: „És önmagáról énekelte: Én vagyok Pannoniám első dicsősége". Szenczi Molnárra sűrűn hivatkozik, még azt is megjegyezve, hogy Pozsony megyei földije. Érdemes lenne ezt a Turóczi-Trostler Józseftől többször dicsért művet alaposabban ismernünk, a magyarságot bemutató adatait értékelnünk, hatását nyomoznunk. A Debreceni Kollégium példánya 1765-ben jutott mai helyére, de már 1633-ban magyar kézben volt.

Szenczi Molnár Albert, úgy látszik, alaposan ismerte Janus költészetét. Kerecsényi Dezső találta meg az Akadémia könyvtárában lévő 1518-as Beatus Rhenanus-kiadás Molnár Albert kezétől származó jegyzeteit. A magyar humanista kifakad német pályatársa germanizáló törekvése ellen: „Non germanus erat Janus Pannonius ipse: sed fuit Ungarico iure satus genere. Tudtad inkab hiszem Rhenane, de bántad, hogy nem nemet volt." Mulatságos, ahogy a bosszankodás a hűvös latinból magyarba csap át: az „Ungarico iure satus genere" pedig az „igaz magyar nemzetből való" sűrűn használt fordulat átültetése: Molnár Albert latinul írva is gyakorta gondolkozik magyarul. Ugyanő két Janusra vonatkozó verset rögtönöz a szóban forgó könyv „karéjára". Az első a Guarino-panegyricus 651–656. sorára céloz, a másik a *Thrsenos de morte Barbarae matris* 95–96. sorára. *A Dictionarium Latinovngaricum* ajánló levelében viszont a *Carmen pro pacanda Italia* . . . egy részletét idézi a háború pusztító hatásáról, Magyarországra alkalmazva azokat a sorokat, amelyek már Károlyi Péter poétikájában is előfordultak. Szenczi Molnárt európai látóköre igazán alkalmassá tette Janus értékeinek megbecsülésére, érdekes viszont, hogy állítólagos nyelvtanáról nem tud; igaz, hogy Sylvester és Dévai grammatikáit sem ismeri.

Ennek a nyugat-német református egyetemek köré csoportosuló magyar értelmiségnek nyilván jelentős szerepe volt a Johannes Philippus Paraeus által közzétett *Delitiae poetarum Hungaricorum* létrejöttében. Főként annak a Kórodi Bedő Dánielnek, aki 1618. jan. 11-én Debrecenben kelt versében a kiadványt üdvözölte, a „koszorús császári költő" címmel büszkélkedve. Fogalmunk sincs, hogy ezt hol és mivel érdemelte ki! Részletes verstant írt közismert humanista források alapján. 1617–18-ban debreceni rektorként működött, de a Janus műveit legterjedelmesebben bemutató 1619-es kiadványban való közremunkálásáról semminő adatunk nincs, sőt további életútját sem tudjuk követni. Az 1594-es debreceni *Eranemos* és a népszerű Janus-kiadásban résztvevő Kórodi debreceni meghívása valahogyan mégis összecseng. A XVII. század első harmadának magyar református műveltsége oly erős humanista töltéssel rendelkezett, hogy a Kórodiéhoz hasonló költői tevékenység és eruditus munkásság előnynek számított a debreceni vagy más rangos állás elnyeréséhez. Mindezek alapján mégsem tételezhetjük fel, hogy Janus Pannonius mindennapos olvasmánya volt az egyébként igen kiterjedt klasszikus műveltséggel rendelkező papi értelmiségnek. Mi sem jellemzőbb, hogy sem Alvinczy Péter, sem Miskolczi Csulyak István munkásságában

– legalábbis eddig! – nem találkoztam Janus nevével, de hiányzik a Károlyi Zsuzsánna fölött mondott latin és magyar gyászbeszédek 1624-es gyűjteményéből is, noha ez a keresett retorika és a műveltség-fitogtatás korabeli csúcsteljesítménye. Éppen ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet, hogy Kaposi István királyhelmeci prédikátor ugyanebben az évben a Szepsi Csombor-tanítvány Nyáry Ferkó felett elmondott temetési beszédében váratlanul egy Janus-idézetet közöl, méghozzá kevéssé ismert elégiából *(Threnos in Racacinum Cubicularium)*:

Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,
Tam postrema citó cuilibet hora venit

és mindjárt magyarra is fordítja: „Mint amaz zapor essőben való vizi buborik mely hertelenséggel elmúlik, oly hertelen el iő az embernek életének utolsó órája". E szószaporító prózafordítás tudtommal az első Janus-translatio irodalmunkban.

Az európai és benne a magyar Janus-hagyománynak egy különleges változata a protestáns polémia számára történő kihasználás. Ebben a vonatkozásban nem mutatnak valami nagy olvasottságra a prédikátor idézők. Mellőzik Janus igazán szellemes és eszmeileg is éles antiklerikális epigrammáinak sorát, s pusztán az otromba „Johanna nőpápa" történettel játszadozó verset közlik, meglepő egyhangúsággal. Teleki Sámuel az *Opuscula* 331. lapján felsorolja a janusi epigrammát közlő protestáns tudósok névsorát; nem tudja persze, hogy magyar nyelvű művekben is megjelenik. Legelőször Szegedi Kis István 1584-ben Bázelben közzétett *Speculum pontificum Romanorum* c. művében szerepel, majd Magyari István: *Az Országokban valo sok romlasoknac okairol* (Sárvár, 1602) c. vitairatában terheli a pápák bűnlajstromát.

A Janus-kultusz első nagy, mondhatjuk reneszánsz fejezetét ezzel le is zárhatjuk, de külön kell még tárgyalnunk egyetlen, nem is hiteles Janus-költemény recepcióját, mert ez a XVII. század közepétől végighúzódik irodalmunk egész történetén Arany Jánosig. A *Romulidae Cannas* tanulságos históriájáról van szó. Az I. Ulászló király nevében beszélő, egyébként igen szép *epitaphium*ot már Teleki Sámuel gyanakodva, hosszú magyarázó jegyzet kíséretében csatolta Janus Pannonius költeményeinek legvégére, s Juhász László, a kiváló Janus-filológus 1931-ben sem jutott tovább; Huszti József sem tartotta eredeti Janus-költeménynek, noha a régi magyar hagyomány egyhangúlag nagy humanista költőnk művének minősítette. Ennek az volt az oka, hogy pontosan beleilleszkedett a protestáns-apologetikus történetszemléletbe, hiszen az oly sokszor emlegetett várnai csatavesztést siratta. Ismeretes, hogy régi irodalmunk egyik legjobban kihasznált polémikus, klérus-ellenes érve a várnai csatavesztésnek isteni büntetésként való felfogása, amely a szegedi béke esküszegő megtörése miatt következett be. Az alaphangot már Bonfini megüti, amidőn Magyar Történetének megfelelő részében így ír: „Az elkövetett esküszegés óriási bűne miatt a haragvó isteni méltóság kiengesztelése okán, Isten e szent és mocsoktalan királyi áldozatot szánta magának, hogy őt, akit a földhöz méltatlannak ítélt, halandóságából kivetkőztetve, az égiek közé emelje". Az ifjú, daliás és igen népszerű I. Ulászlót már a humanista közvélemény, Cesarini Julianus elítélésével, a papi fondorkodás áldozatának tartotta. A protestáns polémikusok természetes módon ragadták meg ezt az érvet, Székely István, Heltai Gáspár magyar történeti műveiben ott találjuk; Magyari István is érvel vele a katolikusok ellen; bőségesen kihasználja Kecskeméti Alexis János *Dániel próféta könyvének magyarázattyá*ban, Alvinczy Péter az *Itinerarium catholicum*ban. Említi Apáczai Csere János a *Magyar Encyclopaedia* IX. történelmi részében, különös módon összekeverve a várnai ütközetet a mohácsival.

Maga a latin epigramma, a *Romulidae Cannas ego Varnam clade notavi* először 1646-ban bukkan fel Szilágyi Benjámin István sárospataki tanárnak gróf Bethlen Péter, a fejedelem unokaöccse felett 1646. okt. 22-én Liszkafalván mondott latin nyelvű halotti oratiojában, egyenesen költőnknek tulajdonítva: „... mégsem kényszeríthette soha az ellenség utolsó veszedelemre a magyar nemzetet, ha a várnai vereségen kívül, amelyet a magyarok költője, Janus Pannonius a király nevében így siratott meg hajdan: [A rómaiak Cannaet, én Várnát tettem nevezetessé vesztemmel. Tanuljatok halandók, hogy meg ne szegjétek az esküt. Ha a főpapok nem kényszerítettek volna a hit megtörésére, a pannonok földje ma nem viselne szkíta (értsd: török) igát], a tatá-

rok borzasztó betörését és a magyar nemzetnek IV. Béla uralkodása alatt történt szinte teljes pusztulását kiveszed." A bölcselkedő alaphangú gyászbeszéd egyébként a nemzetsorsról, a nemzetek és a nagy családok végzet rendelte pusztulásáról elmélkedik, s nyomatékosan figyelmébe ajánlhatom azoknak a modern történetíróknak, akik a magyar nemzettudat múltját nyomozzák. Szilágyi B. István a verset nyilván kézirati hagyományból veszi, az eddig megjelent nyomtatott kiadásokban nincs nyoma.

Ugyancsak nemzeti katasztrófával, az 1658-as év szörnyű háborús csapásaival – lengyel pusztítás a Felvidéken, török betörés Erdélybe – kapcsolatos Medgyesi Pál hivatkozása is Ibrányi Ferenc fölött Ibrányban 1659. július 29-én mondott temetési beszédében: „Elhallgassam bár a' régieket: ne szóljak *Varná*ról Romániában az előtt 215 esztendökkel esett szomorú romlásunkrol, Amurates Török Csaszár miat, kivel akkori Királyunk Wladislaus, a' Pápa követének ösztönzésére, igazság kivül a frigyet felbontotta vala. Melyröl illy keserves *Epitaphiumot* irt volt egy jámbor Poeta: Romulidae Cannas (pontosan, szó szerint!). Mellyet Illyen Magyar *Strophaban* fejezek én ki:

Romaiak Cannast,
A Magyarok Varnát
Jól meg-festék vérekkel:
Tanulj minden innen,
Szörnyö hitszegésben
Ne leledzél senkivel:
Izgága ha Pápa
Hazánk, nem lesz vala,
Biznánk most is békével.

Ez a szép Balassi-strófa az első művészi Janus-fordítás irodalmunkban. A költeményt erősen elmagyarosítja, protestáns szellemben értelmezi („a pápa izgágasága"), egyszóval jelentékenyen aktulizálja. Az utolsó három sor merész, „közöléses" szórendfordítása szinte Baróti Szabó Dávidot előlegezi.

Ismeretes, hogy Bod Péter *Hungarus Tymbaules* c. művében közölte Batsányi János pedig a „Várna- és Mohács"-ciklus mottójául tette meg a *Romulidae Cannas*-t; Arany János 1881-ben, változatlanul Janusnak tulajdonítva, imigyen fordította le:

Cannaet római vér, az enyim Várnát örökité;
Ember okulj innen: vétek az esküszegés.
Engem is a papság ha nem indit béke-törésre,
Most Magyarország nem hordana ozman igát.

Nagy klasszikusunk a címben jelzi, hogy „I. Ulászló hagyományos sírverse Janus Pannoniustól". Egyébként teljesen Medgyesi Pál hagyományos protestáns-magyaros felfogásában marad meg, noha a XVII. századi költői szöveget nyilván nem ismeri. A még nyilván XV. századi eredetiben a „Pannonis ora" inkább szegélyvidékre, előtartományokra utal: érthető természetesen, hogy az idézők és fordítók századok óta a hódoltság magyar gyötrelmeinek okát keresik a hajdani esküszegésben. Végül még annyit, hogy a költemény nem lenne méltatlan Janus geniusához, sőt legszebb hazafias epigrammáival vetekszik. Bár sikerülne eredeti voltát bizonyítani!

ANGYAL ENDRE

Janus a horvátoknál

Ebben a néhány lapos kis tanulmányban nem ígérhetjük Janus teljes délszláv utókorának feldolgozását. Nagy és terjedelmes téma ez, s ezzel a témával úgyis foglalkozni fog a márciusi pécsi Janus-ülésszakon a szorgalmas jugoszláviai magyar kutató; Dávid András. Mi most a kérdéskomplexusnak csak egyik igen fontos szakaszát ragadjuk ki: Janus horvát utóéletének azt a közel egy évszázados periódusát, amely Kukuljević könyvének (1886) és Švagelj tanulmányának (1970) megjelenése közé esik.

Ivan Kukuljević Sakcinski, a XIX. századi horvát irodalomnak, tudománynak, kultúrának ez a nagy alakja a modern horvát Janus-filológiának is megalapítója. „Elmúlt évszázadok híres horvátjairól" *(Glasoviti Hrvati prošlih vjekova,* Zagreb, 1886) írott könyvének első, 19 lapos tanulmánya Janust méltatja *(Ivan Česmički, nazvan Janus Pannonius).*

Kukuljević Janust *Ivan Česmički*-nek nevezi, s elveti a humanista íróknál előforduló *Ivan od Kešinaca* alakot. Csak néhány évvel ezelőtt bizonyította be a pécsi tudós, Tóth István, hogy Janust horvátul *Ivan Kešinac*-nak, magyarul *Kesincei János*nak hívják szülőfalujának neve után. Reméljük, hogy a pécsi Janus-ülésszak nyomán a horvát irodalomtörténet is elfogadja ezt a helyes és bebizonyított állítást.

Kukuljević egyébként nagy lelkesedéssel ír Janusról. Megírja, hogy nemes származású volt, s hogy humanista kortársai (Enea Silvio Piccolomini, Guarino, Bonfini, Tubero és még többen) *szlávnak,* azaz horvátnak tartották. Ez az állítás aztán végigvonul az egész horvát Janus-kutatáson. Megírja azt is, hogy nem messze a Dráva torkolatától született, szól itáliai tanulmányairól, ottani barátjairól, pécsi püspöki kinevezéséről. Sokat él – írja róla – a budai udvarban, nagybátyja, *Ivan Vitez od Srednje,* azaz Vitéz János mellett, akit a horvát szerzők ugyancsak saját emberüknek tartanak. Újabb életrajzi adatok következnek, végül a lázadás Mátyás ellen, a menekülés és a halál.

Janust, az embert, ezekkel a meleg szavakkal jellemzi Kukuljević: „A alacsonyabbrendű emberekkel való érintkezésben sohasem volt gőgös és dölyfös, annál inkább kitűnt azonban a viselkedésének rendkívüli szemérmességével és nagy vendégszeretetével. Mindenki kereste ezért társaságát és barátságát, mert vidám természetével és éleselméjű tréfáival mindenkit el tudott bűvölni. Komoly gondolkozásával és természetes szellemességével mindenkiben tiszteletet ébresztett."

Kukuljević tehát elsősorban a *püspököt* és az *udvari embert* tartja szeme előtt: Janus pajzán epigrammái, antiklerikális versei fölött gyorsan elsiklik. A tanulmány különben is elsősorban életrajz és pályakép. Jellemző, hogy a panegyris-író Janust becsüli a legtöbbre:

„Költeményei közül minden tekintetben első helyet érdemelnek panegirikus versei. Kitűnnek nemcsak klasszikus nyelvükkel és stílusukkal, hanem magasztos gondolataikkal és gyönyörű költői képeikkel is. Ezekkel a versekkel, valamint magvas epigrammáival is Janus még a maga életében dicső névre és világhírre tett szert."

*

Fontos dátuma a horvát Janus-kultusznak 1951. Ekkor jelenik meg a „Horvát latinisták" *(Hrvatski latinisti)* sorozatában Janus verseinek és epigrammáinak kétnyelvű kiadása, latin eredetiben, Nikola Šop horvát műfordításában, az irodalomtörténész Mihovil Kombol előszavával. Ez persze még nem kritikai kiadás, nem a teljes Janus: mindenesetre jelentős lépés a cél felé. Kissé irigyelhetjük horvát barátainkat, hogy ők előbb tehették meg ezt a lépést...

Šop fordítása tartalmilag pontos, filológiailag azonban megkérdőjelezhető. A horvát Matija Petar Katančić a XVIII. század végén, a szerb Lukijan Mušicki a XIX. század elején megkísérelték az antik időmértékes vers formához-hű reprodukálását. Erre a horvát-szerb nyelv alkalmas is volt, mert ismeri a hosszú és a rövid szótagokat. Katančićot és Mušickit nyilván nemcsak a görög és a római költők, hanem a mi „deákos költőink" példája is inspirálta. Hiába tiltakozott azonban a szerbek közt élő nagy szlovák filológus, Šafárik: a szerbek is, a horvátok is a XIX. század folyamán, tanácsát elvetve, a nehézkes, német kaptafára szabott „hangsúlyos hexametereket" honosították meg, és nem sajnálhatjuk eléggé, hogy Šop is Janus gördülékeny antik metrumait ebben a kissé száraz és vaskalapos formában fordította. A fordítás *tartalmi* kitűnőségét ezzel persze nem érintettük.

Nagyon érdekes aztán Mihovil Kombol előszava. Janust érthető módon ő is horvátként tartja számon, s ő is hivatkozik az ezt alátámasztó olasz humanista véleményekre. Nem elégszik meg azonban ezzel, hanem háttérként utal olyan adatokra, mint a zágrábi püspökség szerepére a Zsigmond-korabeli korai humanizmus történetében, ahol megjelenik Matija od Gotalovca is, előbb zágrábi, majd *pécsi* prépost.

Janus rövid életrajzát természetesen Kombol is felvázolja: itáliai tanulmányait, egyházi és politikai karrierjét, szól azonban betegeskedéséről, lelki depresszióiról, az itáliai környezet utáni vágyakozásáról is. Kukuljevićnél sokkal részletesebben elemzi *költészetét.* Panegyriseit már nem dícséri annyira, bár elismeri: akadnak bennük valóban művészi részletek is. Későbbi költészetének legszebb alkotásait az elégiákban látja. Betegségéről írott versét egyenesen Branko Radičevićnek, a nagy szerb romantikus írónak költészetével hasonlítja össze!

Janus vallási közömbösségét már erősen hangsúlyozza. Kitűnőnek tartja epigrammáit, s ilyen jellemzést ad:

„Janus epigrammáiban az 1450-iki jubileumi esztendőről megleljük a humanistáknak fölényes álláspontját, akik, ha formálisan nem is szakítottak az egyházzal és tanításaival, mégis közömbösek voltak a teológiai kérdések iránt és az új klasszikus művelődés magaslatáról gúnyolódva pillantottak mind a tudatlanok középkori vallásosságának megnyilatkozásaira, mind az egyház képviselőinek eljárásaira."

Kései elégiáiról szólva, azt is hozzáteszi:

„Jellemző, hogy Janus még később intonált elégiáiban sem, amelyek súlyos betegségének idején keletkeztek, nem keresi a vallás vigaszát; ellenkezőleg, mindegyikben az evilági ember nyilatkozik meg, aki, halálát sejtve, a földi örömöket siratja, amikor pedig a lélek halál utáni életéről beszél, mint a ‚Lelkéhez' című elégiában, inkább úgy szólal meg, mint platonista, semmint keresztény."

Ezzel kapcsolatban említi Janus és a firenzei platonizmus – elsősorban Marsilio Ficino – kapcsolatait. Ugyanakkor azt sem hallgatja el: a latin nyelv egyoldalú kultusza bizonyos veszélyekkel is jár. Véleménye oda konkludál: Janus humanizmusa kissé „idegen növény" volt a korabeli Magyarországon. – Kombol azóta meghalt: ha azonban élne, az újabb kutatások fényében bizonyára revideálná ezt az álláspontját.

*

Janus Pannonius kritikus szelleméhez, nyugtalan alakjához eléggé hasonló jelenség a mai horvát irodalom legnagyobb írója, Miroslav Krleža. Ráadásul az ő életének egy szakasza is Pécshez kapcsolódik, s a pécsi diákévek egy-egy mozzanata minduntalan felcsendül drámáiban, elbeszélő prózájában, esszéjében. Nem egyszer találkozunk Janus nevével is, a reá és műveire történő utalásokkal. Háború-okozta kényszerű visszavonultságában, 1942-ben pedig Krleža egy pompás tanulmányt is írt „Janus Pannonius alakjáról" *(O pojavi Jana Panonija)*. Összegyűjtött esszéinek III. kötetében, 1963-ban jelent meg: mi ezt a kiadást olvastuk.

„Egyike a mi reneszánsz-költőinknek, a quattrocento szellemének klasszikus példája, aki majdnem valamennyi költő-kortársát túlszárnyalta fantáziájával, temperamentumával és politikai merészségével; kétségtelenül ez volt Janus Pannonius Česmički".

Ez a jellemzés adja meg Krleža esszéjének alaphangját. Őt magát sem hagyta el – még a háború és a belső emigráció veszélyes éveiben sem – a fantázia, a temperamentum és a merészség. Ezek a tulajdonságok határozzák meg az egész tanulmányt. Mint másutt, a horvát író itt is kedveli a szélesen áradó digressziókat, a messzetekintő kipillantásokat. Íme, a világ, amelybe Janus beleszületett:

„Abban az ambientében, ahol a zágrábi püspökség gótikája dominál, ahol Ravenna mozaikjait és Rimini freskóit másolják, ahol a könyvfestők és fametszők még mindig a bizánci szkémákat művelik, de ahol már a XII. század óta francia mintára egyházi misztériumokat játszanak, ebben a pannóniai körében egy születésének első korszakában levő civilizációnak, amelyik a pécsi román művészettel egy nyugat-európai kezdetnek szávamenti és dunántúli zónáját jelenti, itt született Janus Pannonius abban a pillanatban, amikor a törökök megjelennek a Száva déli partján."

A társadalmi hátteret a kései középkor Délkelet-Európájának feudális anarchiája adja meg:

„A Babonićok, Nelipićek, Palizsnaiak, Horváthiak, Kotromanićok, ezek a tipikus trecento és quattrocento bárók és kalandorok, akik az Árpádok agóniája után egyszerre játszanak elsőrendű politikai szerepet a Dunánál is, az Adriánál is."

Janus élettörténetére, tanulmányaira természetesen a horvát író is utal, azonban büszkén teszi hozzá:

„Korvin (Mátyás) valamennyi asztronómusa, polihisztora, festője, szobrásza, építésze és költője főleg a mi embereinkből került ki."

Ez a *korvini reneszánsz* problémája, amelyre Krleža más írásaiban is visszatér, s amelynek fontosságáról e sorok írójával is többször beszélt. Ilyenkor a zágrábi író mindig hangoztatta: ez a kor a horvát-magyar kapcsolattörténetnek elsőrendű jelentőségű szakasza, érdemes volna vele az eddigieknél alaposabban foglalkozni.

Janus költészetéről ezeket állapítja meg:

„A részletek fontossága Janus Pannonius költészetére mindenek fölött jellemző, költői fegyverzetével együtt benyomásait érzékletes módon is fel tudja fogni, belemerül és belehatol a tiszta poézis anyagába egyetlen költői eszköz segítségével, ez pedig a fantázia. Ennek a merész asszociációkban kibontakozó gazdag képzeletnek nincs semmi kapcsolata a pápai Róma fegyverzetével, s ezért festi le képeit olyan szuggesztív módon, úgy, hogy benyomásainak ereje még ma is elbűvöl az elsődleges impressziók frisseségével."

Milyen kitűnő ez a definíció is:

„Janus Pannonius költészete egyes pillanatokban nem más, mint a reneszánsz-szibaratizmus tiszta cinizmusa. Haragban született minden ellen, ami cezaropapizmus, és ezért ebből a szempontból valóban eretnek. A talaj, amelyen keletkezett, par excellence eretnek."

Krleža itt a bogomilizmusra gondol, arra az áramlatra, amely a középkori eretnek-mozgalmak több más hullámával együtt Szlavóniába és a Dunántúlra is eljutott. Utal arra, amennyire gyűlölték az egyházi körök Janust, s utal halálának titokzatos körülményeire. Talán öngyilkos lett? veti föl a kérdést. – Akármennyire

„költői" is Krleža Janus-képe, lényegében mégis sok értékes szempontot nyújt, s tulajdonképpen azt a hátteret rajzolja Janus mögé, amelyen Kardos Tibor is látja a nagy XV. századi humanista alakját.

*

Még három horvát Janus-adalékra kell felhívnunk a figyelmet. Az első a pécsi ülésszakon is szereplő zágrábi professzor, Veljko Gortan Janus-cikke az *Enciklopedija Jugoslavije* 1960-ban megjelent negyedik kötetében. Tömörségében is tartalmas írás. Igaz, Gortan is kitart még a *de Chezmicze* név mellett,s azt véli, hogy a költő családja a Čazma melletti Ćesmice-ből származik. *Pannonia* akkor *Szlavóniát* is jelentette, szerinte tehát nem helyes azt állítani, hogy Janus magyar volt. Gortan is idézi Enea Silvio Piccolomini és Vespasiano da Bisticci ezt alátámasztó nyilatkozatait, majd pályaképet ad, s azt sem hallgatja el, hogy holttestét Pécsre szállították.

Janus Gortan szemében érzékeny lélek, aki sokat betegeskedik, nehezen bírja az udvari életet és a háborút, vágyódik vissza Itáliába. Utal kritikus magatartására a Vatikánnal szemben, és azt is hangsúlyozza: a humanista díszítések nem fojtották el tehetségét. Verseiben ott érzi a Magyarországot és Horvátországot egyaránt fenyegető török veszedelem problematikáját, művészi szempontból pedig kései elégiáit tartja legsikerültebbnek. Véleményét talán legjobban ez az egy mondat foglalja össze:

„Ha el is távolítjuk a külső humanista köntöst, Pannonius megmarad, mint a kifinomult érzékenység, a gazdag fantázia, az élénk temperamentum költője, aki a maga világ-élményét plasztikus költői képekben fejezte ki."

Gortan Janus-képe eléggé közel áll Krleža szemléletéhez. A horvát művelődéstörténet új nagy szintézisében *(Kulturna historija Hrvatske,* Zagreb, 1964) Janus azonban csak egy alig másfél oldalas pályaképpel szerepel, két idézet kíséretében. A könyv szerzője, az egyébként nagyon szorgalmas Zvane Črnja „A szláv tündérek énekelnek" *(Pjevaju vile slovinske)* című fejezetbe illesztette be költőnket: a fejezetben a XV–XVI. századi horvát-dalmát humanizmus dominál. Nem tagadjuk ennek a mediterrán-szláv szférának nagy jelentőségét, azonban Janus is talán valamivel bővebb tárgyalást érdemelt volna . . .

Végül utaljunk a Vinkovci városában működő akadémiai intézet igazgatójának, a hazánkban is járt Dionizije Švagelj-nek tanulmányára: „Szlavónia és Baranya a horvát irodalomban" (*Slavonija i Baranja u hrvatskoj književnosti.* Osijek, 1970). Az alig ötvenlapos tanulmány az egész történai-irodalomtörténeti problematikát felvázolja, bár a magyar (és magyarországi) anyag ismerete helyenkint részletesebb lehetne. Janus Pannonius „aki, mint alkotó, Baranyában és Szlavóniában is működött, mint a mi latinításunk első nagyformátumú költője" természetesen szintén szerepel.

Külön ki kell emelnünk, hogy a szlavóniai tudós Janus „horvátságának", illetve „magyarságának" problémáját immár *dialektikusan* próbálja megoldani. Ezeket írja:

„Ennek a problematikának körében merül fel egyes írók nemzeti hovatartozandósága is, akik több irodalomban működtek, vagy a nemzetközi latin nyelvet használták. Nemcsak a múltnak olyan szerzőiről van szó, mint Janus Pannonius, aki származását tekintve horvát író, aki szervesen hozzátartozik a Guarino-körhöz, az olasz humanizmus költészetéhez, de ugyanakkor egyike a kor vezető államférfiainak. Mátyás király udvarában, nyelvi szempontból pedig kizárólag az egyetemes latin költészetéhez tartozik, hanem olyan írókról is, mint a Zrínyi-család költőiről, akik a hagyományos felfogás értelmében gyakran kizárólag horvátok, mint írók azonban horvát szerzők is, magyar szerzők is."

A Zrínyiekkel való frappáns párhuzam megadja a Janus-probléma egyik kulcsát. Nem „kizárólag horvát", nem is „kizárólag magyar" költő a pécsi püspök, hanem az egyetemes latinitás nyelvén a magyar, horvát és olasz humanizmust összekötő kapocs. Ezzel a megállapítással – amelyet nyilván a pécsi Janus-symposion eredményei is megerősítenek – zárjuk rövid áttekintésünket.

KOLTA FERENC

Janus-kultusz Pécsett a XX. században

Egy-egy író, költő utóélete legalább annyira jellemző arra a korra, amely emberi egyéniségét és életművét értékeli, mint magára az alkotóra: minden kor a maga eszményeinek előképét keresi a múltban, és hajlamos rá, hogy az irodalmi örökséget is saját törekvései, érdekei szerint ítélje meg. Petőfi, Arany, Ady, József Attila utóélete érzékletes példa rá. Janus Pannoniusé is: egy-egy haladó tendenciákat megtestesítő időszakban felfedezik, fordítják, idézik, nagyra értékelik, máskor megfeledkeznek vagy tudatosan hallgatnak róla.

A XX. század első két évtizedében Pécsett inkább hallgattak róla. Emlékét sem szobor, sem emléktábla, sem utca, sem intézmény nem őrizte. Pécs ősrégi püspöki székhely, hagyományosan „papi város" volt, vezetői és szellemi életének irányítói gyanakvó szemmel tekintettek a humanista költő-püspök életművére, akinek verseiben vallásos motívumok alig szerepelnek, nagyon is világi vágyak és gondolatok viszont annál inkább. Jellemző, hogy amikor a 30-as évek elején megkezdődtek egy irodalmi társaság szervezésének előkészületei, és a szervezők azt javasolták, nevezzék el Janus Pannoniusról, a gondolat egyes vezetőkben megdöbbenést keltett, mondván, miért legyen a Társaság névadója „egy olyan püspök, aki obszcén verseket írt". (Lovász Pál szóbeli közlése.)

A Társaság 1931-ben mégis Janus Pannonius Társaság néven alakult meg, s pecsétjét az alapszabályok így írták le: „Janus Pannonius püspöki díszben, pásztorbottal és írótollal. A pásztorbot mellett lant és babérág. A pecsét jobboldali részén a Quinque Ecclesiae rajza." Ezzel kezdődött meg tulajdonképpen a XX. századi pécsi Janus-kultusz.

A Társaság elnöke, Surányi Miklós az első rendes közgyűlés megnyitójában (1933. február 3-án) nagyon jellemzően ezt mondotta: „Az a gondolat, hogy a Társaság Janus Pannoniusra, a nagy humanistára és a reneszánsz emberére függeszti tekintetét, történelmileg, irodalmilag és hangulatilag termékeny és hatásos. Valósággal szimbolikus jelentősége van." (L. az ülés jegyzőkönyvét. A következőkben is főként a jegyzőkönyvekből idézünk.)

Vajon milyen szimbolikus jelentőséget láttak a Janus-örökségben?

Erre a kérdésre a fennmaradt (jelenleg Lovász Pál birtokában lévő) jegyzőkönyvek és feljegyzések, valamint a korabeli sajtóbeszámolók eléggé egyértelmű választ adnak: Janus életműve számukra a szellem fegyvereinek magasabbrendűségét jelentette egy veszedelmesen erősödő, agresszív hatalom pusztulást hozó fizikai fegyvereivel szemben. Mátyás uralkodása második szakaszának idegenekre is támaszkodó katonai politikája helyett Janus Pannonius humanista örökségében látták a követésre méltó hagyományt.

Ezt a gondolatot már az alakuló közgyűlésen megpendítette Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, a Társaság programját körvonalazó beszédében. „Mily szerencse volt – mondotta –, hogy a XV. században legalább külföldi iskoláztatás révén ki tudtuk termelni Janusnak reprezentatív egyéniségét, mert különben Európa csak a két Hunyadi marciális fegyvertényei révén ismert volna bennünket. Mennyivel fontosabb ilyen szellemi képviselet kialakítása ma, amikor le vagyunk fegyverezve, amikor a Hunyadi János és Mátyás seregei nem állanak rendelkezésünkre; sorsunk jobbrafordulását ma elsősorban szellemi fegyvereinktől remélhetjük."

A Kisfaludy Társaság nevében Babits Mihály köszöntötte a Janus Pannonius Társaságot. Bizonyára nem véletlen, hogy ő is hasonló gondolatokat pendített meg, hiszen először őt próbálták megnyerni a Társaság elnökéül, tehát ismerte az előkészítő megbeszélések hangulatát és a célkitűzéseket. „A nagy humanista ugyanazt a harcot harcolta, amit ma harcolunk mind, akik a Szellem nevében gyűltünk és tartunk össze ebben a tépett és vad korban, ebben a nyers és legkevésbé sem szellemi erőknek kezdettől fogva annyira kiszolgáltatott országban. Nem tudnék nevet, mely jobban kifejezné az övénél azt, amire ma is szükségünk van: hív és büszke megállásra a régi szent európai kultúra kincses szigetein, minden vad és nyers és új erők között és ellenükre: mert ez a reneszánsz" – mondotta. (A beszédet Tüskés Tibor közli először *A pécsi irodalom kistükre* című munkájában. Kny. a Jelenkor 1969–70. évi számaiból. Pécs, 1970. 41. l.)

Hasonló gondolatok gyakran hangzanak el a Társaság működése során különböző alkalmakkor és megfogalmazásokban. Az 1932. május 8-i felolvasó ülésen pl. Fischer Béla társelnök megnyitójában a következőket hangoztatta: „Egy új vízözönben fuldoklik minden, és ebből az örvényből a művészet Jákob-létrái vezetnek a szabadulás felé." Az 1933. január 22-i felolvasó ülés elnöki megnyitójában Tolnai Vilmos hasonló aspektusból méltatta Janus Pannoniust.

A 30-as években, a fasizmus terjedésének idején nyomasztó a Janus Pannonius Társaság üléseinek atmoszférája. Az előadók sötét látomásokat vetítenek a hallgatók elé a szánalmas jelenről, valamint az egyre reménytelenebbnek látszó jövőről, és erőmerítés, vigasztalás céljából idézik újból és újból a humanizmus világát, amelyet a szellem, a gondolat erejének érvényesülése jellemzett. Hadd idézzünk egy kis részletet Fischer Bélának 1934. december 12-én mondott elnöki megnyitójából. Fischer Béla a megye alispánja volt, tehát a rend egyik jelentős funkcionáriusa. Milyen megdöbbentő képet fest mégis kora helyzetéről, szembe állítva azt Janus korának reneszánsz életérzésével és pompájával: „Az én szemem – amely foglalkozásomnál fogva sajnos akaratlanul csak a földet nézi, az én szemem – amely a mai élet szürkeségét és nyomorúságait látja, – kápráznék a letűnt csodálatos szép időknek láttán . . .

A fényes püspöki udvar attikai éjszakáival, a napsütéses domboldalakon fehérlő várkastélyok hangos vigasságaikkal ködbefoszlottak, – itt a városban csak a gyönyörű dóm áll még, ma is fenségesen, de már komoran; kint, Baranyában a várkastélyok helyett a köröttük elszórtan meghúzódó tornácos házacskák maradtak, és a nádasok helyett a barna szántóföldek, amint a szótlan lépegető alakok szórják szét kötényükből a vetőmagot, súlyos gonddal számítgatva, vajon a jövő termésből menynyi telik ruhára, mennyi orvosságra és iskolára meg az adóra?"

Abban a reményben üdvözli a megjelenteket, hogy „egy-két órára feledjük, ami tegnapelőtt elmúlt, és hogy tisztult örömöket élvezve, magyar képességek, magyar tehetségek munkájában gyönyörködve, új erőt, új hitet merítsünk a holnapra". (A beszéd szövegét a jegyzőkönyv tartalmazza.)

Ebben az atmoszférában tervszerűen terjeszti a Társaság a Janus-kultuszt. „Programszerűen és fáradhatatlanul belekezdtünk és folytatjuk a Janus Pannonius-kultuszt Pécs városában . . . Pécs városát Janus Pannonius városává akarjuk tenni." – jelentette ki Surányi Miklós az 1933. október 21-i felolvasó ülésen. „Janus Pannonius reményvesztetten hagyta itt a világot, azt hitte, hiába hozta Itália szelíd ege alól a muzsákat, nem lesz életük és fejlődésük. De Janus Pannonius eszméje nem halt meg, csak szunnyadt és a legjobbkor feltámadt. Eszméinek a Janus Pannonius Társaság állít világító tornyot" – mondotta Tolnai Vilmos az 1933. január 22-i ülés megnyitó beszédében.

Janus életműve azonban nemcsak elnöki megnyitók és ünnepélyes deklarációk tárgya volt, hanem több felolvasó ülés műsorszámaként is szerepelt.

Már említettük, hogy az 1931. június 10-i alakuló közgyűlésen a kultuszminiszter tartott előadást a költőről. Felelevenítette Janus korának és életének néhány sajátosságát, majd ezekből levonta saját korára a következtetéseket. Ezen az ülésen mutatta be a Társaság első kiadványát, Huszti József: *Janus Pannonius* című monográ-

fiáját. Ugyanezen az értekezleten Tolnai Vilmos, a pécsi egyetem tanára is tartott előadást *Janus Pannonius pályája* címmel.

1932. május 8-án ismét a kultuszminiszter beszélt a Társaság felolvasó ülésén *Janus Pannonius és Goethe* címmel. A korabeli napilap szerint az előadó párhuzamot vont „a germán szellemóriás és a szerencsétlen életű humanista költő között", rámutatva, hogy a magyar humanista, aki a német nép nagy költőjénél sokkal nehezebb helyzetben élt, milyen óriási szellemi teljesítményre volt képes, bár a körülmények miatt igazi tehetsége nem is bontakozhatott ki teljesen. A híradásból kiderül, hogy a miniszter Goethe ürügyén – egy Goethe-ünnepségre jött a városba – tulajdonképpen Janus Pannoniusról és a magyar tehetségek küzdelmes sorsáról beszélt.

1933. február 24-én Harsányi Zsolt a Társaság nyilvános ülésén a *Katalin királynő*, a *Frigyes visszautasítja a koronát*, a *Vízkereszt* és a *Hunyadi sírfelirata* című Janus-fordításait olvasta fel.

1933. október 21-én Surányi Miklós bejelentette, hogy 1934-ben, Janus Pannonius születése 500. évfordulóján a Társaság jubiláris évet fog ünnepelni, amely „Janus Pannonius szellemével lesz tele". Körvonalazta azokat a nagyszabású terveket, amelyeket a jubileumi évben igyekeznek megvalósítani (l. ezekről bővebbet Lovász Pál cikkében folyóiratunk jelen számában), majd a következőket mondotta: „A Janus Pannonius Társaság elhatározta, hogy ebben az évben szemügyre veszi a magyar kultúra jelenét, és mérleget készít. Megpróbálunk belevilágítani a holnapba. Szemlét fogunk tartani a magyar irodalom jelen állapota és jövő programja felett. Harcot fogunk hirdetni minden álkultúra ellen. Az igazi európai kultúra városává akarjuk tenni ezt az évezredes mecseki várost, amelyben Janus Pannonius a reneszánsz gyönyörű napjait rajzolta a magyar égre." Íme, ilyen mély és nagyszerű tartalmat igyekeztek adni a jubileumi évnek.

Sajnos, az 1934. október 3-án rendezett felolvasó ülésen Surányi Miklósnak be kellett jelentenie, hogy a tervekből nem lett semmi. Az anyagi fedezet hiányára hivatkozott, a város nem adta meg a szükséges segítséget. A tervek kudarcának azonban bizonyára nemcsak anyagi okai voltak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy pl. egy utca elnevezésének, vagy egy emléktábla elhelyezésének nem elsősorban a pénz hiánya volt az akadálya, pedig még ez sem valósult meg a tervekből. A Társaság egyébként ezen az ülésen emlékezett meg az évfordulóról, s ebből az alkalomból Berczeli A. Károly Janus-fordításaiból mutatott be néhány szép darabot. (Itt jegyezzük meg, hogy Berczeli kötete: *Magyar költő magyarul. Janus Pannonius* 1934-ben Szegeden jelent meg. Lovász Pál szóbeli tájékoztatása szerint a kötet megjelenésének anyagi nehézségei voltak, ezért a Janus Pannonius Társaság felajánlotta, hogy több száz példányt megvásárol és tagjainak illetménykötetként megküldi. Így került a Huszti-könyv mellett ez a fordításgyűjtemény is a Társaság Janusszal kapcsolatos illetménykötetei közé.)

Érdekes, talán jellemző is, hogy tudtommal ezután már nem szerepel Janus-témájú előadás a Társaság ülésein, csupán Várkonyi Nándor olvasta fel 1941. október 18-án Janusról szóló novelláját. A Társaság Janus-kultusza tehát a jubileummal kapcsolatos tervek meghiúsulása után jó ideig megszakadt. Hogy nem szűnt meg, azt csak a Sorsunkban megjelent írások jelzik.

A Sorsunk a Társaság fennállásának 10. évfordulóján, tehát 1941-ben indult meg. Már a II. évfolyam 5. számában (1942. július–augusztusi szám) igen érdekes Janus-tanulmány látott benne napvilágot Barankay Lajos, pécsi egyetemi magántanár tollából *Janus Pannonius, az első magyar pedagógiai gondolkodó* címmel. A tanulmány szerint Janus Pannonius a magyar nevelői gondolkodás első ismert jelentős képviselője volt. Tézisét a szerző elsősorban a *Guarino dicsérete* című panegyricus elemzésével bizonyítja, mert benne a költő „miközben emléket állít mesterének, egyszersmind tükröt tart honfitársai elé, hogy megmutassa, mire kellene nekik is a nevelés terén törekedniök". (I. m. 385. l.) Janus nevelői elképzeléseit részletezve Barankay Lajos azt is megállapítja, hogy ezekben „lehetetlen rá nem ismerni a XVI. század magyar protestantizmusának és utóbb a megújhodó katolicizmusnak nevelés-tani elveire". (Uo. 389. l.).

A Sorsunk 1947. (7.) évfolyamának 321–326. lapjain Kardos Tibor: *Janus Pannonius emlékezete* címmel közölt újabb tanulmányt. Ez volt az első tudományos munka, amely a felszabadulás után mérlegre tette Janus életművének jelentőségét. Előzőleg, 1946-ban egy irodalmi esten már elhangzott Pécsett. Kardos Tibor megállapítja, hogy a magyar műköltészet első nagy alakjáról, egyben világirodalmi rangú költőről van szó, akinek „modernsége időtlenül lebeg a századok felett". Aztán hozzáfűzi: „Nekünk, dunántúliaknak és pécsieknek még többet adott, mint a magyar irodalomnak általában: életünk szépségeit megszentelte s ronthatatlan hajlékot szerzett a Múzsáknak Pécsett. Méltóan meg kell becsülnünk, hogy egykor világirodalmi nagyság élt a város táján." (Itt említjük meg, hogy Kardos Tibortól már előzőleg, 1935-ben is jelent meg Pécsett Janus-tanulmány, mégpedig a pécsi egyetem tudományos folyóiratában, a Pannonia-ban. A szép munka címe: *Janus Pannonius bukása.* [Kny. Pannonia Könyvtár 5. kötete. 1935.] Ennek az azóta közismertté vált és sokat idézett tanulmánynak főbb mondanivalóiból készült Geréb László: *Itáliai évek* c. kötetének előszava is.)

Íme: ha más formában és módon, de tovább élt ezekben az években is a Janus-kultusz a róla elnevezett Társaság megnyilatkozásaiban. Ez azonban természetszerűen csak egy szűkebb réteg, a szellem embereinek a kultuszát jelentette.

Általánossá és hivatalosan támogatottá a Janus-kultusz Pécsett tulajdonképpen csak a felszabadulás után lett.

Vázlatosan hadd utaljunk ennek is néhány mozzanatára.

1948-ban a volt Kardos Kálmán utcát, amely a Széchenyi térről a Pécsi Székesegyházhoz vezet, Janus Pannonius utcának nevezik el. Még ugyanebben az évben az államosított volt jezsuita gimnáziumnak a Pécsi Állami Janus Pannonius Gimnázium nevet adják, s azóta ez a középiskola rendszeresen és tudatosan ápolja Janus kultuszát. (Minden tanév kezdetén megemlékeznek a névadóról, versenydolgozatokat, szavalóversenyeket rendeznek a tiszteletére, életművének ismeretét minden évben kitűzik az érettségi tételek közé, akkor is, ha az állami tételjegyzék nem tartalmazza stb.) Ennek az intézetnek a folyosóját Janus-szobor díszíti (Palkovics Lajos alkotása), amely az 50-es évek elején készült, az iskola évkönyveiben Janus-tanulmányok jelennek meg stb. Az évforduló alkalmából kiadott jubileumi évkönyv érdekes cikkeket és vallomásokat tartalmaz neves Janus-kutatóktól és művészektől.

1949-ben az államosított pécsi múzeum neve is Janus Pannonius Múzeum lett.

Az újabb Janus Pannonius-évfordulókról sem feledkeztek meg Pécsett. Halála 480. évfordulója alkalmából az új pécsi irodalmi folyóirat, a Dunántúl megemlékező tanulmányt közölt Janus Pannoniusról Kardos Tibor tollából. (Dunántúl, 1952. I. évf. 2. sz.) 1953. november 26-án pedig a költő születésének 520. évfordulójáról egy irodalmi est keretében emlékezett meg a város közönsége; ezt a November 7 Kultúrotthon és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társaság rendezte, a Pécsi Pedagógiai Főiskola irodalmi tanszékének közreműködésével.

Közben megindult Pécsett a tudományos kutatómunka is egyes Janus-problémákban. A példa kedvéért említjük meg Tóth István tanulmányát, amely a régebbi tévedést helyreigazítva tisztázza a költő születési helyét (Tóth István: *Janus Pannonius származása.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 5. sz. 603–614. l.), valamint Petrovich Ede tanulmányát, amely a költő valószínű sírhelyét állapította meg. (Petrovich Ede: *Az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye.* Baranya megyei Levéltár 1968. évi Évkönyve 161–176. l. Kny.)

A pécsi művészeket, költőket is ihleti Janus Pannonius öröksége. Hadd utaljunk pl. Csorba Győző kiváló műfordítói tevékenységére vagy Martyn Ferenc Janus-rajzaira, Pákolitz István és mások verseire.

Az idei jubileumi ünnepségek új fejezetet nyitnak a pécsi Janus-kultusz történetében.

LOVÁSZ PÁL

„Attikai éjszakák Janus Pannonius udvarában"

Elmaradt jubileumi ünnepségek Janus Pannonius születésének 500. évfordulóján

A Janus Pannonius-ünnepségek során időszerű megemlékeznünk arról a tervről, melyet Pécsett a Janus Pannonius nevét viselő irodalmi társaság a költő születésének 500. évfordulója alkalmával, 1934-ben kívánt megvalósítani. A Társaság vezetősége egy méltó keretek között megrendezett ünnepségsorozat országos szellemi hatására, s talán határainkon túlra is kisugárzó erkölcsi sikerére gondolt. Az egyesület névadójául választott Janus Pannonius életművének jelentősége nálunk különböző értékelést kapott, pedig a tőle származó örökség a reneszánsz-humanista költészet Európa-szerte nagyra becsült értéke volt. Feledésbe ment, hogy Janus már serdülő korában bámulatba ejtette olaszországi mestereit, s még csak 16–17 éves volt, amikor költői nevét az akkori egész latin világban ismerték. A Társaság vezetősége a megalakulás kezdete óta arra törekedett, hogy Janust méltó helyre állítsa, nagyságát ismertté tegye. Az alapszabályokban céljaként jelölte meg Janus humanista törekvéseinek ápolását, haladó szelleme követését. Az egyesületnek különös örömet szerzett a kultuszminisztérium adománya, Huszti József Janus-monográfiája, melyet Klebelsberg Kunó 1931. június 10-én, az alakuló közgyűlésen tett le a Társaság asztalára. (E ritka értékű művel indult meg A Janus Pannonius Társaság Könyvtára című kiadványsorozat.)

A jubileum tervéről először 1933-ban esett szó. Egyik választmányi ülés után tartott megbeszélésen felmerült az a gondolat, hogy Janus születésének 1934-ben elérkező 500. évfordulóján jubileumi ünnepségeket kell rendezni. A javaslat nagyon tetszett. A megbeszélésről készített feljegyzéseimben a következőket találom:

A Társaság bízza meg Surányi Miklóst, lépjen érintkezésbe a Tudományos Akadémia elnökével.

A Társaság kérje fel Pátzay Pált Janus Pannonius szobrának elkészítésére.

A szobor kicsinyített mását a Zsolnay-gyár sokszorosítsa.

Janus-emléktábla elhelyezése a püspöki palota falában.

Az összes irodalmi és tudományos társaságok meghívása.

A Rádió közreműködése. (Az ünnepség előtt hetekkel a rádióban sorozatos előadások tartása.)

Filléres vonatok indítása.

Utca elnevezése Janus Pannoniusról.

Közgyűlés. Új rendes tagok választása. (Irodalmi előadások, vitaelőadások.)

A vármegye, a város anyagi hozzájárulásának biztosítása.

Ezt a tervet a Választmány legközelebbi ülésén ismertettem. A terv akkor a következőkkel bővült:

A Társaság felkéri Surányi Miklóst egy ünnepi scenárium vázlatának elkészítésére.

A scenáriumot részletesen kidolgozza: Németh Antal és Trócsányi Zoltán.

Scenikai vezető: Oláh Gusztáv.
Színházi rendező: Márkus László.
A Gregorián-énekkart Lajos Gyula vezényli.
Előrelátható költségek: 15 000 pengő.

A néhány hét múlva megtartott ülésen a terv – főképpen Surányi Miklós elgondolása szerint – egyes részleteiben is kirajzolódott és így alakult:

Az ünnepségek időpontja: 1934. szeptember 8-a és szeptember 9-e.

Szeptember 8-án, szombaton délelőtt: Ünnepi szentmise a székesegyházban, melyet Pécs püspöke, mint Janus Pannonius egyházi utóda celebrál.

A Janus Pannonius Társaság ünnepi ülése. (Elnöki megnyitó, Kastner Jenő, Horváth János, Huszti József, Kardos Tibor és Sabbadini előadása.)

Délben: ünnepi ebéd.

Este: szabadtéri előadások a székesegyház előtt.

Szeptember 9-én, vasárnap délelőtt fél 11-től 11-ig városi díszközgyűlés, melyen a Város közönsége elhatározza, hogy a Papnövelde utcát Janus Pannoniusról nevezi el. (A javaslatot Makay István h. polgármester terjeszti elő.)

Fél 12-től 12-ig a Janus Pannonius-emlékmű leleplezése. (A dombormüvet Pátzay Pál szobrászművész készíti, a Zsolnay-gyár eozinból formázza, s a püspöki palota falában nyer elhelyezést.)

12-től háromnegyed 1-ig orgonahangverseny.

Este: szabadtéri előadás.

Scenárium.

Némajátékok.

Balettek.

A scenáriumhoz az Operaház, a budapesti Nemzeti Színház, a Zeneakadémia, a pécsi Nemzeti Színház, a Filharmonikusok, katonaság, műkedvelői tánccsoportok stb. közreműködése szükséges.

Budapesten a Corvin Mátyás Egyesület is rendez Janus Pannonius-ünnepséget, amelyen szintén Sabbadini tartana előadást.

Budapest közönsége is elnevez Budán Janus Pannoniusról utcát.

A Posta bocsásson ki Janus Pannonius-bélyeget.

A Választmány felkérésének Surányi Miklós eleget tett, a scenárium vázlatát hamarosan elkészítette, s azt legközelebbi leutazásakor magával hozta.

A scenárium vázlata

Janus Pannonius, mint a déli határokat védelmező vitéz hadvezér, szlavón bán diadalmenetben tér haza a török elleni csatából. Katonák, papok, humanisták veszik körül. Zene szól. Janus Pannonius és kísérete az induló hangjai mellett a püspöki palota elé vonul, s elfoglalja az emelvényen álló trónját.

A győzelem alkalmából sorra üdvözlik a küldöttségek: a főtisztek, Mátyás király követe, az olasz városok: Ferrara, Verona, Velence követei.

Janus Pannonius a küldöttségek tiszteletére ünnepséget rendez, melyet pl. atticai éjszakáknak nevez. (Ezt a címet viselhetné a scenárium: Atticai éjszakák Janus Pannonius udvarában.)

Janus Pannonius magyar környezetének nem tetszik ez az ünnepség. Elpuhultnak, erőtlennek látják a régi kultúrát. Nemtetszésük kórusban jelentkezik. (A zene szól, a szavalókórus epigrammákban fejezi ki mondanivalóját.)

Két-három jelenet után bevonulnak a magyarok, gyalog, lóháton, hogy megmutassák az ő kultúrájukat. Magyar hangszerek, sípok, dobok szólnak.

Ezután jönnek az olaszok. Olasz hangszereken versenyeznek. Ez a magyaroknak megint nem tetszik. Érzelmeiket most is szavalókórusban fejezik ki.

Janus Pannonius most fölvonultatja a foglyul ejtett törököket, mutassák be az ő művészetüket is. Fölhangzik a janicsár-zene eredeti török hangszereken.

Most mithológiai jelenet következik: a magyar Mars és az olasz Minerva vetélkednek egymással. Bajvívás lovakon. Balett. Más színes jelenetek.

Fölkérik Janus Pannoniust, döntsön: kié a győzelem.

A püspök int. Lassan kinő a vártemplom középső kapujából egy óriási, sugárzó kereszt.

A főhajóból indulva jobb felől jő az apácák lassú menete. Balról kámzsás barátok kanyarodnak. Közbül jönnek a sugárzó kereszt alatt a Gregorián énekesek, s középkori kantusokat énekelnek.

Janus Pannonius kihirdeti: nem győzött sem Mars, sem Minerva, hanem a Kereszt győzedelmeskedett.

A 300–400 főnyi tömeg lassan oszlani kezd. A zene mind halkabb lesz, az utolsó jelenet alatt kívül, majd a templomban is elhallgat. Most a harangok búgnak. Végül csak halk síp-hang, madárszó hallatszik. Hajnali hangulat dereng.

*

A scenárium bemutatására, a születési évforduló megünneplésére nem kerülhetett sor. Surányi Miklós megbetegedett, az irányítással, előkészületekkel járó fáradalmakat már nem vállalhatta. A program kialakulásával a felmerülő költségek is egyre magasabb összeget mutattak. Az akkori súlyos gazdasági helyzetben a fedezet előteremtése igen nagy nehézségekkel járt, szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött. A város, a vármegye igyekezett minden segítséget megadni. A Pécsi Napló és a Dunántúl c. napilapok cikkekben mutattak rá a sikeres megoldás országos jelentőségére. A város örömmel vállalta, hogy a művészeti tervében szereplő 1934. évi szabadtéri játékok programpontjaként kerüljön bemutatásra az „Attikai éjszakák Janus Pannonius udvarában". A Pécsi Napló ankétjának, a Dunántúl buzdításának kétségtelenül nagy visszhangja volt. Javaslat született, hogy a költségeket társadalmi úton teremtsék elő, s alakuljon meg az „Ünnepi játékok barátainak társasága", mely a jövőben is gondoskodna a szabadtéri ünnepségek rendezéséről.

Hiába volt minden igyekezet, fáradozás, lelkesedés, múltak a hónapok, elérkezett 1934. augusztus 29-e, Janus születésnapjának 500. évfordulója. A költő szellemi nagyságát idéző ünnepségről nekünk akkor végleg le kellett mondanunk.

*

A Társaság mindaddig, amíg működött, Janus Pannonius költői értékeit meggyőzően igyekezett hirdetni. A róla szóló előadásokon kívül A Janus Pannonius Társaság Könyvtárába sorozta Berczeli A. Károly művét, melyben Berczeli Janusnak több mint félszáz versét ültette át magyarra. (A Társaság ezt a könyvet tagilletményként adta.) Ugyancsak jelentős példányszám megvásárlásával anyagi támogatásban részesítette Geréb László Janus-fordításait. Ez a könyv „A Duna mellől" címet viseli, 1940-ben Budapesten jelent meg, Huszti József előszavával. Geréb László műve 100 Janus-verset tartalmaz, mintegy negyedrészét a nagy humanista alkotó összes költeményeinek.

PETROVICH EDE

Janus Pannonius Péccsel kapcsolatos versei

(Részlet a szerzőnek Janus Pannonius Pécsett c. dolgozatából)

A legtermészetesebb feladat az volna, ha nem a Péccsel kapcsolatos költeményeket keresnők össze, hanem a pécsi termésűeket. Azonban a költő pécsi tartózkodásának pontos ideje a fogyatékos adatok következtében nem állapítható meg, másrészt az egyes költeményeknek nincs pontosan rögzíthető dátumuk. Talán a költő sem tudná megmondani, melyik verse, irodalmi alkotása született Pécsett. Viszont ha egy költemény nem a pécsi talaj terméke, de összefüggésben van a várossal, pécsiek számára éppoly kedves és emlékezetes, mint ha itt sarjadt volna ki.

A költő egyszer e sorokat vetette papírra:

Szítja vagy oltja a lángelmét a hely, érzik a versen,
Benne a dalban az ég, amely alatt született.

(Vas István ford.)

Életrajzi adatai szerint Janus legtöbbször ősszel tartózkodott Pécsett. Nyilván a hosszantartó, enyhe, napsütéses pécsi ősz vonzotta és tartotta városunkban. Az idézett sorok értelmében a Pécsett keletkezett verseknek tükrözniök kellene a pécsi hegyet, a tájnak a szépségét, a talaj termésének, az almának, a baracknak, a szőlőnek édes ízét. Ezzel szemben találunk ugyan e költeményekben virágba borult mandulafácskát, gyógyító hatású almát és szőlőt, de e legtöbb vers nem a derült égboltot, az enyhe levegőt dicséri, hanem telve van panasszal, melankóliával, kesergéssel, elégiákkal, életuntsággal. E borúlátó hangulat arra utal, hogy a püspök, ha nem is kizárólag, azért jött gyakrabban a városba, hogy itt betegségére gyógyulást, egészsége megerősítését keresse. Ez a vágy nem szorítkozott csupán a testi erők visszaszerzésére, hanem magával vonta a hanyatló szellemi erők felfrissítését is. Az emésztő politikai gondoktól való mentesség, a viszonylag nagyobb nyugalom, no meg a napsütéses pécsi ég fokozta ugyan benne a nosztalgiát Itália kék ege alá, de egyúttal utóbbiért kis kárpótlást is nyújtott és alkalmul szolgált irodalmi alkotásokra. A pécsi versekben tehát nem tükröződik ugyan a táj, de tükröződik a hangulat, mely lelkét itt eltöltötte.

Természetesen a pécsi versek csokorba fűzésénél nem lehetett egyedüli útmutatónk ez a hangulat. De amikor nem állt rendelkezésre más bizonyíték, és a külső körülmények is erre utaltak, nem mellőzhettük ezt az irányítást sem.

Vitathatatlanul pécsi vonatkozású az Anyja halálára és az anyja Síremléke kapcsán írt két elégia. Borbála 1463. december 10-én hunyt el és fia itt Pécsett temette el. Kérdés azonban, hol? Az első elégiában a püspök tumulusnak, sírhalomnak nevezi a helyet és szerénykedve azt írja:

Nem tágas sírbolt, mesterek ércremeke,
Sem szép mauzoleum, mely égre tör épületével,
Nem márvány-obeliszk, mely a zenitre ível.

(Jékely Zoltán ford.)

A második elégiában azonban már márványról beszél (marmorea moles) és ebből arra kell következtetnünk, hogy illő helyen, talán valamelyik kápolnában helyezte örök nyugalomra édesanyját. E helyre vonatkozólag két adat jöhet útmutatásul számításba: Guttmann pécsi jezsuita nyilatkozata 1736-ból és Koller József megjegyzése és rajza az 1780-as évekből. Guttman a Szathmáry-palotát, mely egykor a székesegyház délkeleti tornyához csatlakozva, onnan délre húzódott egészen a várfalig, így írja le: „Monialis cuiusdam videre est sepulchrum superimposito marmore albo, fracto quidem ut nec inscriptio legi possit". (Ott látható egy apácának sírköve egy fehér márvány fölött, annyira törött, hogy a körirat nem olvasható el.) Koller ezt a sírkövet le is rajzoltatta és megjelentette Prolegonea című könyve 12. tábláján, viszont a táblák jegyzékéhez e szavakat fűzte: „Matronae alicuius, quae Capitulo Quinqueecclesiensi quidpiam legaverat, lapis sepulchralis sub sacello Mortuorum ad latus meridionale Cathedralis Ecclesiae repertus". (Egy matrónának, aki valamit a pécsi káptalannak ajándékozott, sírköve, melyet a székesegyház déli oldalánál lévő Holtak kápolnájában találtak.) A Capella mortuorum elnevezés nem okoz nehezséget, mert Koller egyik más megjegyzéséből világosan kitűnik, hogy ez azonos a Szathmáry-épület északi végén, tehát közvetlenül a délkeleti torony mellett állott kápolnával. A bonyodalmat a sírkő felirata okozza. Nemcsak az a baj, hogy a felirat alig olvasható, hanem az, hogy hiányzik belőle Borbála anya neve és érthetetlen a pécsi káptalan megnevezése.

Talán oldódik a bonyodalom, ha figyelembe vesszük, hogy Borbála anya 1463-ban, tehát a Szathmáry-épület létesítése előtt halt meg, (Szathmáry ugyanis csak 1505–21. között volt pécsi püspök, a palota tehát legkorábban 1510 körül, azaz az anya halála után kereken 45 évvel később épült), viszont Guttmann és Koller a követ már csak a Szathmáry-féle átrendezés utáni épületben láthatták. Másrészt az is tény, hogy a jelzett helyen Szathmáry előtt is állt egy épület, északi végén ikerablakos kápolnával. Kínálkozik tehát a föltevés: esetleg a Szathmáry-féle átépítés alkalmával, amikor Janus Pannonius dicsősége a zeniten állt, akkor készült tiszteletből a sírkő. A káptalan megnevezését azzal lehet indokolni, hogy a szóban forgó épület, bár Szathmáry néven szerepel a forrásokban, végeredményben a káptalan érdekét szolgálta. Ha iskola volt, amint azt a középkori források és Evlia Cselebi lelkes leírása sejteti, akkor is a káptalan vezetése alatt állt. Ha sekrestye és káptalani tanácsterem, akkor még inkább a káptalanhoz tartozott.

Egy bizonyos, sem a pécsi püspökség, sem a káptalan történetében nem fordul elő nő, aki nagyobb adományt juttatott volna az egyháznak, vagy azok történetében jelentősebb szerepet játszott volna. Viszont a kő rajzának stílusa a reneszánsznál korábbi időkre nem mutat. A sírkő ma már teljesen eltűnt, rejtélyének alig van más megoldása, mint ha elfogadjuk, hogy egykor Borbála anya sírját jelezte.

Ugyancsak vitán fölül áll a Huendler Vitusra, pontosabban a Huendler Vitus ellen írt két epigramma, mert nevezett pécsi lakos, sőt Janus Pannonius segédpüspöke volt. A két epigramma csak 2–2 sorból áll, van azonban bennük egy olyan fontos részlet, mely a segédpüspök életrajzának közelebbi megismertetésére késztet. Nem Janus választotta ki első munkatársául, úgy örökölte elődjeitől, Kálnói András és Barnis Miklós püspököktől.

Huendler teljes életrajzát nehéz fölvázolni, noha sok adat áll rendelkezésünkre főleg abból a formulárés könyvéből, amelyből Koller József egyedül 150 okmányt tett közzé. Nem bizonyos ugyanis, hogy a közölt okmányok eredetileg is Pécsre vonatkoznak, vagy pedig más oklevelek átírásai pécsi nevekkel. Így például Kollernél található 19. számú oklevél átvétel a passaui püspök 1362. április 12-én kelt okleveléből. Máskor viszont a dátumokat kell kiigazítani.

Még mindig vitás, hogy Bécsben vagy Brassóban született, ahová állítólag idősebb korában visszavágyott. Még kétségesebb, hogy húga volt-e a koronát elrabló Kottaner Ilona, amint ezt Huendler állítja, nálunk Mályusz elfogadja, viszont Házi Jenő és Mollay Károly tagadja az osztrák Monatschrift des Vereins für Geschichte

der Stadt Wien Zur Biografie der Helene Kottanerin c. cikkel együtt. (VII. 65–67.) A kármeliták kimutatásában már 1441 óta mint pécsi házfőnök fordul elő, 1447-ben nevezték ki segédpüspökké bodonyi püspöki címmel. Kisebb megszakítással Pécsett tartózkodott 1469-ig, amikor a pécsi forrásokban utoljára találkozunk nevével.

A jelzett források alapján ügybuzgó, kissé nyugtalan természetű embernek tartjuk. Sokat panaszkodott sanyarú anyagi helyzete miatt, egyházi ruháit, fölszereléseit olykor zálogba adta, viszont volt halastava, melybe sok halat telepített – mások jóvoltából. Élénk összeköttetést tartott vezető emberekkel, levelezett Hunyadi Jánossal, a későbbi esztergomi majd salzburgi érsekkel, Beckensloer Jánossal, de fölkarolta íródeákja ügyét is, támogatta az alább még megemlítendő brassói Antal diák elhelyezkedési tervét, tőle 1469-ben egy szófejtő szótárt kért és kapott kölcsön. Álláshalmozástól sem riadt vissza, mert pályázott egy Sopron megyei plébániára is, Pécsett pedig ismételten egy-egy megüresedett oltárigazgatói javadalomra. Utóbbi kérése teljesült is, mert később azt olvassuk, hogy Janus Pannonius őt meg akarta fosztani javadalmától.

Politikai tevékenységére nincs adatunk, annál több egyházjogi és liturgiai feladatot vállalt: papokat szentelt, zsidókat keresztelt, búcsúkat engedélyezett, egyeseket kiközösített, máskor az interdictum alól adott fölmentést. Bár nagyon tevékeny volt, mégsem érezte magát jól Pécsett; ajánlkozott segédpüspökül majd minden magyar püspökséghez; volt is egyideig Nagyváradon, azonban ennek éghajlatát nem bírta és visszatért Pécsre.

Pécsett sok gondot okozott magának és püspökének lakásügye. Amint egy egyházi lakás megürült, tüstént kérvényt nyújtott be annak elnyerésére. Leveleit néha így is keltezte: Datum in domo mea dubiosa; Datum in domo habitationis meae dubiosae, quia nescio, si est mea vel ne. Különösen azért a lakásért esedezett, mely a székesegyház melletti schola maior közelében volt, hogy így – mint írja – közelebb legyen püspökéhez és gyorsabban tudjon annak szolgálatára állni. Lakásproblémáját a jelek szerint Janus püspök oldotta meg, mert 1462-ben örömmel keltezte egyik levelét új otthonából.

Irodalmi munkásságáról csak annyiban van tudomásunk, hogy iratai között fekszik egy jegyzék, melyben német nyelven több szellemeskedő szólásmondás, közmondás olvasható. Ennek kapcsán kis irodalom keletkezett személye körül anélkül, hogy a vitás kérdések tisztázódtak volna. (Lásd: Mályusz: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 181. p.)

Janus Pannonius sem találhatott benne szellemi társat, két epigrammában ki is gúnyolta őt. Az első ugyan még elviselhető, mert inkább csipkelődés, mint tőr:

Nincs aki olvasná, mondod Vid, hát minek írok?
Írok a Múzsáknak, Vid, magamért dalolok.

(Lator László ford.)

Ellenben a második halálos tördöfés:

Nomine te vitulum qui dixit, Vite, minuto,
Verius hic potuit dicere, Vite, bovem.

Nem ismerjük e sorok verses fordítását, ezért csak tartalmilag fordíthatjuk; bár a szójátéknak csak a latin nyelven van íze-borsa: Vid, tévedett az, aki a te nevedet becéző kicsinyítéssel mondotta. (Ekkor ugyanis vitulust kellett mondania, ami tinót jelent.) Igazabbat mond, ha egyszerűen ökörnek nevez.

Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mely miatt részletesebben kellett szólnunk Huendler személyéről és erről a kis epigrammáról. Az tűnik ki ezekből a sorokból, hogy mély szellemi szakadék tátongott e két személy között. Nem is ez a fontos, ha-

nem az, lehet-e ezt az ellenszenvet, ellentétet kiterjeszteni a pécsi papságra, nevezetesen a pécsi kanonokokra is, és meg lehet-e kockáztatni azt a megállapítást, hogy Pécsett senki sem olvassa Janus verseit? Mert ez nemcsak Pécs kultúrájának, hanem a püspök irodalmi tevékenységének is halálos ítélete volna.

Az első föltevést két adat támasztaná alá: Beckensloer levele, hogy Janus Pannonius haragszik a németekre, a másik pedig egy, állítólag Firenzében lappangó kézirat, melynek címe Janii Pannonii episcopi Quinqueecclesiensis cum canonicis dissensio (J. P. ellentéte a kanonokokkal). Csakhogy az utóbbi megjegyzés alighanem tévedés. Mert a Csontosi által felfedezett, és Huszti megbízottja, Juhász László által megvizsgált firenzei kódex két utolsó, később betoldott lapján, amint arról személyesen meggyőződtünk, van ugyan szó ellentétről, de nem kanonokokról, és nem Janus Pannoniusról, akinek neve elő sem fordul, hanem a pécsi püspökről, aki 1211-ben szembe került az ország többi püspökével, mert ellenezte valakinek kalocsai érsekké történt megválasztását. Egyébként is, ha a kanonokok haragudtak volna Janus Pannoniusra, akkor érthetetlen, hogy akadt köztük valaki, aki Mátyás király szörnyű haragja ellenére a püspök holttestét Zágrábból 1473–74-ben Pécsre csempészte volna. Azt viszont el kell fogadnunk, hogy Janus neheztelt Huedlerre, hisz erről maga Huedler is panaszkodott. Azt is elfogadhatjuk, hogy amikor a nyilatkozat elhangzott, Janus haragudott a németekre, mert ez volt az az idő, amikor a németek császára, III. Frigyes, sok gondot okozott Mátyás királynak épp úgy, mint Janusnak. Éles ellentét tehát csak a két személy között állt fönn. De ez sem lehetett olyan mély, mert éppen Janus volt az, aki Vitusnak lakásügyét megoldotta, és könnyűszerrel leválthatta volna segédpüspökét.

De Vitus másik kijelentését is le kell szűkítenünk. Igaz, hogy Pécsett nem olvashatták annyian Janus költeményeit, mert azok akkor csak kéziratban kerülhettek forgalomba. Tárgyuk sem vonatkozhatott helyi aktualitásokra, mint egykor Ferrarában.

De azt is el kell ismernünk, hogy Huedler sem volt a középkor ittfelejtett embere, hanem fölvett ő is magára bizonyos humanista szellemet. Ezt igazolja a már szóvá tett közmondás-forgácsainak gyűjteménye. Nem a bibliából, vagy a régi szentatyák munkáiból szedegette ki a szállóigéket, hanem a nép ajkán élő, lényegében teljesen világias mondásokból.

Nem sok fejtörést okozott irodalomtörténészeinknek az a három epigramma, melyeket Janus egy Antal nevű, eddig ismeretlen egyénhez írt. A mellőzésnek oka bizonyára az volt, ami a versekből kitűnik, hogy Antal nem volt nevezetes ember és a magyar humanizmus diadalrajutásában nem nagy szerepet játszott. Jelentéktelen embernek tartották, aki csak arra volt jó, hogy vele kapcsolatban Janus itthon is megcsillogtassa tréfálkozó, csipkelődő kedvét. Előttünk azonban Antal nem ismeretlen férfi, nem is jelentéktelen, mert személyének fölfedése és a belőle vont következtetések új vonást, új színt visznek bele Jauns életrajzába és talán Pécs egykori kulturális életébe is.

Az első epigramma elmondja, hogy valamikor együtt diákoskodott Janus ezzel az Antallal, aki őt talán több ízben is vendégül látta magánál ebédre.

Hogy lentibb sorban tartott még a Sors,
Emlékszem én, vendéged voltam többször is.
Egyenrangúnak ezt megtagadni nem szokás.
De kispap voltam, nem mondtad még: Püspök Úr!

(Nemes Nagy Ágnes ford.)

Most, hogy ismét találkoztak, eszükbe jutottak a régi emlékek. Az ebédek bizonyára nem voltak olyan csapnivalók, mint ahogyan a vers azt elmondja, de alkalmul szolgáltak a tréfálkozásra, no meg a gyengéd figyelmeztetésre, ha most meghívná őt Antal, akkor az ebédeknek jobbaknak kell lenniök. Antal nem sértődött meg a tréfán, tovább tartotta a barátságot, és alkalomadtán egy üvegserleget küldött a költő-

nek. Ám a serleg útközben eltörött. A tragédia arra volt jó, hogy Janus az esetről új verset írjon és kifejtse a barátság lényegéről vallott felfogását:

Nagy hiba tettei hasznából megítélni barátunk.
Éppen elég, ha csupán megvan a jóakarat.

(Nemes Nagy Ágnes ford.)

Janust nem elégítette ki az eset leírása, új vers keretében arany serleget küldött viszonzásul, azzal a figyelmeztetéssel: Bármi ajándékot, csak ne törékenyet adj.

Fölmerül immár a kérdés, hol kötöttek barátságot, hol diákoskodtak együtt? A versből kitűnik, hogy azt Janus püspökkorában, tehát Magyarországon írta. Ha voltak is olaszországi Antal nevű ismerősei, ezeket ő mindig családi nevükön emlegette és közülük egyik sem volt olyan lenti sorban, hogy Janust csak egy kifogásolható ebéddel tudták megtisztelni. Ebből következik, hogy barátkozásuk Magyarországon szövődött. Nincs tudomásunk arról, hogy Janus itthon más városban folytatta volna első, szülőföldjén kapott tanulmányait. Karácsony Imre és Colacci fölvetette ugyan Pécs nevét, de egyikük sem tudott döntő bizonyítékot felhozni állításuk mellett. Nézetük bizonyára arra a gondolatra támaszkodott, hogy Pécs volt Janus szülőföldjéhez a legközelebbi város, ahol magasabb iskola is létezett. Bármint vélekedjünk a pécsi schola maior jellegéről, tény, hogy a pécsi iskolát megemlítik 1431–32-ben, 1459-ben és 1493-ban. A pécsi iskolázás gondolata bizonyossá válik, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időben a pécsi források között kétszer is találkozunk egy Antal nevű baccalareussal, éppen a már említett Huendler Vitus környezetében.

Az első levél ugyan 1460. szeptember 13-ról van keltezve, de már Koller rámutatott, hogy ez a dátum téves, mert Huendler magát benne Miklós püspök vikáriusának nevezi, aki pedig 1459. februárjában halt meg. A levél tehát korábbi. Lényegében a szóban forgó levél működési bizonyítvány, és elmondja, hogy nevezett Antal egy brassói szűcs fia, baccalareusi fokozattal rendelkezik, hosszabb időn át a segédpüspök szolgálatában állt és mindig kiváló magaviseletet tanúsított. Ezért Huendler a diákot mindenkinek jóindulatába ajánlja, főként a prazmári plébánosnak, aki a püspök tudomása szerint iskolájához tanítómestert keresett.

A jelek szerint ez az ajánló levél nem járt sikerrel, mert 1469 nyarán Huendler Vitus újból említi Antal diák nevét. Ebben az iratban a segédpüspök elismeri, hogy a brassói Antal baccalareustól egy szófejtő szótárt kapott kölcsön és kötelezi magát, hogy a könyvet az első felszólításra visszaadja jogos tulajdonosának.

Ha e levelek tartalmát összefüggésbe hozzuk az említett epigrammák hátterével, tüstént az a gondolat támad, hogy a püspök és Antal baccalareus egykor Pécsett jártak együtt iskolába, ekkor alakult ki köztük barátság. Janus később elkerült Pécsről, de Antal itt maradt pártfogója, Huendler Vitus oltalma alatt. Mikor Janus újból Pécsre jött, találkozott régi iskolatársával, fölújították korábbi élményeiket, melyek újabb tréfának, humornak lettek előidézői.

Első találkozásuk az 1447 előtti évek egyikére eshetett, mert Janus ekkor került Olaszországba. Bár Huendler is csak 1447-ben lett pécsi segédpüspök, de mint karmelita házfőnök már 1441 óta tartózkodott e városban. Tehát 1441 és 1447 között vette magához Antal diákot. Mivel Janus 1447-ben csak 13 éves volt, és ha 10–11 éves korában került Pécsre, akkor találkozásuk 1444–46. évre esett. Antalról a segédpüspök 1458 előtt azt állította, hogy hosszabb ideig állt az ő szolgálatában. Ha csak öt évet számítunk erre a szolgálatra, akkor már elértük az 1452. évet. Amikor együtt tanulgattak, akkor legföljebb a székesegyházi iskolát látogathatták. Ekkor Antal még nem lehetett baccalareus. Hogy ezt a fokozatot elnyerje, néhány évet egyetemen kellett eltöltenie. Ha négy évet számítunk erre az időre, akkor nagyon megközelítettük az 1446. évet.

Ha igaz ez a számítás, akkor bebizonyosodott, hogy Janus Pécsett végezte „középiskolai" tanulmányait. Sajnos Janus erről a pécsi tartózkodásról nem emlékezett meg költeményeiben. Első tanulmányairól csak annyit mond, hogy anyja, majd egy

iskolamester tanítgatta. Alig hihető, hogy a szerény körülmények között élő Borbála anya saját otthonában szerződtette ezt az iskolamestert. Sokkal valószínűbb, hogy beküldötte gyermekét Pécsre, itt került egy mester keze alá. Ez a mester figyelt föl legelőbb a gyermek nem mindennapi tehetségére, és talán ő, vagy ami valószínűbb, rajta keresztül a pécsi püspök, Kálnói András, ajánlotta a gyermeket Vitéz János különös oltalmába. Ez a hathatós bemutatás késztethette a nagybácsit, hogy unokaöccsét, bár nagyon fiatalon, olasz mesterhez és egyetemre küldte. Ilyen lépésre egy mecénás nem határozhatta el magát kizárólag az édesanya kérésére.

Antal diák esete más következtetésre is késztet. Amikor Antal Pécsett Janussal diákoskodott, még nem lehetett baccalareus. Egyetemi fokozatát később szerezte. De hol? Bécsben? Semmi nyoma sincs ennek a bécsi egyetem anyakönyvében. Krakkóban vagy Olaszországban? Akkor aligha jött volna vissza Pécsre íródeáknak Huendler mellé. Ez ugyan földije és pártfogója volt, de anyagi körülményei miatt sem lehetett annyira pártfogója, hogy őt távoli egyetemre küldhette volna. A legkínálkozóbb a gondolat, hogy itt Pécsett szerezte meg egyetemi fokozatát. Bár még mindig nem tudjuk okmányszerűleg, minden kétséget kizáróan bebizonyítani, hogy a régi pécsi egyetem működött, jóllehet csonkán, egészen Mohácsig; de annyi jel utal erre, hogy egyéni meggyőződésünk továbbra is ez. Nem vonultathatjuk föl ezen a helyen összes bizonyítékainkat, csak arra utalunk, hogy Reichenthali Ulrik az ő 1421-ben írt, de 1484-ben kiadott Konzilienbuch-jában a konstanzi zsinaton résztvett 23 egyetemet mindig Hochenschule-nak, sőt olykor egyszerűen Schule-nak nevezte. Tehát a pécsi forrásokban a schola maior néven nevezett iskola lehetett egyetem is. Ha tehát Antal diák Pécsett szerezte meg egyetemi fokozatát, akkor ez annyit jelent, hogy a pécsi schola maior mégis csak egyetem, mert egyetemi fokozatot osztogatott.

Érdekessége miatt megemlítjük, hogy a Pécsi Figyelő c. hetilap 1882. évi március 18-i számában J. M....y álnév alatt egy hosszú tárca jelent meg e címmel: „Antal diák egyetemi promóciója 1464." A cikkhez a pécsi lap szerkesztősége a következő megjegyzést fűzte: „Eme, városunkra nézve érdekes cikket átvettük a Pesti Hírlaptól és élénken sajnáljuk, hogy tisztelt szerzője nem érintette a forrást, melyből e ránk nézve érdekes történelmi vázlatot meríté." A szóban forgó cikk részletesen és tagadhatatlanul korhűen írja le, hogyan történt ez a doktorráavatás a pécsi székesegyházban. Nincs tudomásunk arról, hogy a cikkíró valaha elárulta forrását. Aligha kerülhetett erre sor, mert meggyőződésünk szerint az író a bécsi egyetem Statutumai alapján csak kiszínezte az Antal diákra vonatkozó adatokat. Ezekben azonban doktorráavatásról nincs szó.

Fölvetődhet a gondolat, hogy Antal tanára volt Janusnak a székesegyházi iskolában. E felfogásban könnyebben érthető, hogy Antal látta magánál vendégül Janus Pannoniust. De ez esetben sokkal nagyobb korkülönbség volt kettőjük között. Ez ellen pedig tiltakozik az epigrammák pajtáskodó hangja. És amikor Antal iskolamesteri állásra pályázott, ajánlólevelében Huendler ezt a tényt fokozottan kiemelte volna. Janussal való barátságát nem ingatja és cáfolja Antal német származása. Amint láttuk, ez a kijelentés legfeljebb csak Huendlerre vonatkozott, no meg III. Frigyesre és környezetére, de nem minden németre. Itt a barátság alapja a gyermekkori közös élmények voltak. Ezért lehetett időtálló.

Ha Antal azonos azzal az Antallal, aki 1451-ben mint az Aranyos Mária-kápolna papja tanúként szerepelt egy peres ügyben, akkor fölszentelt pap volt. Állásánál fogva sem valószínű, hogy az ő szorgalmazására került Janus Pannonius holtteste később az Aranyos-Mária-kápolnába.

A felsorolt 7, kétségtelenül pécsi származású költemény mellett vannak olyanok is, melyek mellett nem szól ugyan külső bizonyíték, de tartalmukból vagy hátterükből következtetni lehet Péccsel való kapcsolatukra.

Az Egy dunántúli mandulafára c. verset mások is pécsi termésnek tartják a Pécset annyira jellemző gyakori pompája miatt. Ha ehhez hozzávesszük a versen átömlő melankolikus hangulatot, a Pécsett betegségét gyógyítgató költőre kell gondolnunk, aki világosan látja magában verseinek duzzadó rügyeit, virágait, de tudja azt is, nem-

sokára visszatér a mindent megdermesztő fagy, a halál. A vers négy utolsó sora megérdemelné, hogy az új várkertben egy mandulafát ültessenek, alája márvány táblán a feliratot:

S íme virágzik a mandulafácska merészen a télben,
Ám csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd!
Mandulafám, kicsi Phillis, nincs még fecske e tájon,
Vagy hát oly nehezen vártad az ifju Tavaszt?

(Weöres Sándor ford.)

Nincs külső bizonyíték, hogy a Vendégségbe hívja magához Mátyás királyt című vers pécsi termék, de nyilvánvaló, hogy nem budai otthonába hívta meg Janus az uralkodót. A költő ugyan szerény hajléknak nevezi lakását, de ez csak a kötelező szerénység szava. Mert a pécsi püspöki lak ebben az időben, ha nem is méltó, de alkalmas volt a király befogadására:

Ugy várjon rád egykor a menny aranyos palotája,
Ó Mátyás, kit övez Jupiter égi kegye,
Mint ahogyan házam vendégül várja királyom.
Felség, el ne kerüld, bárha szerény a lakom.

(Kálnoky László ford.)

Polycarpus, magyar nevén Kosztolányi György, Janus Pannonius ferrarai iskolatársa, 1462-ben Mátyás király megbízásából követségben járt Rómában. Útjáról augusztus végén tért vissza, bizonyára egyenesen Budára, a királyhoz. Ha Janus ekkor Budán tartózkodott volna, létre sem jöhetett volna ez a vers. E szavaknak tehát:

Még jobb volna, ha eljönnél hozzám, ha kibirnád
Hosszu utad végén még e rövidke utat,

(Vas István ford.)

csak akkor van értelmük, ha elfogadjuk, hogy a püspök Pécsett tartózkodott és ide hívta jóbarátját.

A roskadozó gyümölcsfához c. elégiát Gerézdi Péccsel hozta kapcsolatba és szerinte a költő azt „pécsi kertjében" láthatta. Valóban, a székesegyház mögötti püspökkertben dúsan termő cseresznye-, barack- és almafák pompáznak és így nem lehetetlen, hogy a költő itt kapta az ihletet. Egyébként a költeményen végigömlő borulátó hangulat hűen tükrözi a betegségtől, megnemértéstől kínlódó költő keserű fájdalmát.

A Búcsú Váradtól című verset Gerézdi 1451-re datálta, arra az időre, amikor Janus megszakítva olaszországi tanulmányait az év első három hónapját Nagyváradon töltötte és itt vette nagybátyjától a hírt, hogy utazzék Budára. Ha e meghívás azért történt, hogy az immár híressé vált költőt a királynak bemutassák és utána Janus ismét visszatérjen Váradra, majd Ferrarába, akkor csak egy örömtől, boldogságtól harsogó vers tört volna elő a 17 éves ifjú lelkéből. Ezzel szemben ez a vers, ha van is benne rohanás előre, lényegében hátranézés, végleges búcsúzás, elszakadás a várostól. Ezért e verset összefüggésbe hozzuk a püspöki kinevezéssel és inkább az 1459. év végére, vagy 1460 elejére datáljuk. Ebben a felfogásban a versben említett Dominus lehet Mátyás király, akinek illett megköszönni az immár véglegessé vált kinevezést, de az igazi cél nem Buda volt, hanem Pécs, mely Váradtól tekintve szintén a Duna irányában feküdt.

A vadkan és a szarvas című költemény tartalma és benne e szavak: vidéki legénység (pagana iuventus), nyomorult jobbágyok (miseri coloni), szorgos földművelők (solliciti agrestes), az egész falu (totus pagus) mutatják, hogy a leírt vadászat vidéken történt. A vadászaton Janus egyedül vesz részt, nincs mellette senki a királyi udvarból, tehát nem a Pilisi hegyekben esett meg ez esemény. Pécs környékén egyedül Szentkút

vidéke jöhetne számításba. Mégis inkább Mecseknádasd környékére gondolunk, egyszerűen azért, mert ezt a birtokot vette meg Janus a püspökség részére 1470-ben. Aki ismeri Nádasd környékét, könnyen megérti, hogy a természetet szerető püspök többször megfordult azon a vidéken, azt megszerezte és megvette. A Nádasd-Óbányai völgyben ma is sok szarvas, vadkan tanyázik. Itt történhetett meg a vadászat, melynek emlékét a költő ebben a versben örökítette meg.

Ha külső körülmények nem kényszerítenének, hogy a De corporibus Mathematicis című költeményt is a Péccsel kapcsolatos költemények közé iktassuk, akkor sem szabadna mellőzni, mert Janus Pannonius egyéniségéből olyan vonásra vet fényt, melyről nem szól az irodalomtörténet: a természettudományok iránti érdeklődésére. Kiemelkedik e vers a többi közül tartalmánál fogva, mert az egyéni érzelmektől legtávolabb álló tárgyat, a legszárazabb témát dolgozza föl, a geometria elemeit. Szépségét a tárgyhoz illő forma adja: nehéz spondeusok sorakoznak egymás mellé és ezeken keresztül tudjuk meg, mi a pont, a vonal, a felület és az idom. Alighanem egyedülálló ez a vers a magyar irodalomban, éppen ezért kettős volna az öröm, ha valóban pécsi termék lenne.

Ismeretes, hogy Janus Pannonius szívesen foglalkozott itthon, bizonyára Mátyás király és Vitéz János hatására, asztrológiával, mert ez hozzátartozott a korabeli műveltséghez. Ez már nem babona, a titokzatos jövőnek kutatása, hanem a mindig táguló világnak jobb megismerése és ezért a geometria ismeretét föltételezi. Az asztronómia és geometria kapcsolatára célzott a magyarországi Syclasból származó Puchler Kristóf 1563-ban kiadott, de mint maga írja, 1561-ben a Bécsben tanultak alapján írt Ein kurze und gründliche Anlaithung zu dem rechten Verstand Geometriae című munkájában. Ha pedig figyelembe vesszük Lossai Péternek a pécsi Geodéziai Intézet által legújabban kiadott, de eredetileg 1498-ban készült De geometricis mensurationibus című művét, akkor nyilvánvaló, hogy Janus Pannonius nemcsak a klasszikus irodalom iránt érdeklődött, hanem olvasott természettudományi műveket is.

E megállapítás igazolható abból a levélből, melyet Janus a híres raguzai asztrológushoz, Gazuló Jánoshoz intézett. Az említett csillagász ugyanis elküldötte egyik munkáját Janusnak. A költő levélben köszönte meg a figyelmet, jelezve, hogy nagy örömmel olvasta a művet, mert sok olyan kérdésre adott feleletet, melyre másutt hiába keresett megoldást. Buzdította a szerzőt további munkásságra, egyben kérte őt, küldje meg neki Ptolemeus rézkarikáit (armillas Ptolemei) és más csillagászati eszközöket. Érdekes a kérés indoklása: Magyarországon ilyen eszközöket nem tudnak készíteni. E levélből tehát az következik, hogy Janus már olvasott hasonló tárgyú könyveket és voltak is birtokában csillagászati eszközök. De mindennél meggyőzőbb bizonyíték, hogy Janus Pannonius verset írt a geometriai elemekről.

Az asztrológiával való behatóbb foglalkozás, a geometriáról szóló vers még nem indokolja a Péccsel való kapcsolatot. Csillagászattal foglalkozhatott Budán is, a geometriáról szóló vers születhetett másutt is. A Péccsel való kapcsolatot más körülmény valószínűsíti.

A pécsi vár egyik rejtélye a délnyugati sarkon épült torony, ma levéltári torony. Az 1700 körül készült Hauy-féle térképvázlat már jelzi, tehát nem a barokk-korban épült. Tekintve azt, hogy a török sem épített újat a várban, keletkezését még korábbra kell tennünk. Hadi, katonai célra nem épülhetett: annyira szűk, hogy benne ágyú elhelyezése lehetetlen, nyílazást biztosító réseknek semmi nyoma. Őrtoronyul sem szolgálhatott, mert a megfigyelendő terep alig tágabb, mint az, mely a székesegyház délnyugati tornyáról, vagy a palota egykori keleti tornyáról áttekinthető volt. Klimó püspök a XVIII. század közepén csillagászati toronynak szánta, de a belső átrendezés alig érintette a nagyméretű falakat. Ismerve Janusnak az asztrológiához való erős vonzódását, kísért a gondolat, hogy a tornyot Janus építtette csillagászati célból. Ha igaz ez a megoldás, akkor szinte bizonyos, hogy ez az unikum, ez az egyedülálló vers pécsi termék, Pécsett íródott. Ezért megérdemli, hogy eredeti latin szövegével közöljük.

Punctum fit, cuius non possis sumere partem.
Extento gracilis decurrat linea puncto.
Inde superficiem geminato linea tractu
Efficiat, nullo pateat quae lata profundo.
Bina superficies solidi vim corporis edat,
Quod longo et lato dimensum constat et alto,
Tessera seu cubus seu quadrantale vocatum,
Quod promptum semper quovis consistere iactu,
Bina superficies, octonus et angulus ambit.

Nem kell hangsúlyoznunk, hogy az ismertetett 14 vers nem összege Janus Pannonius pécsi irodalmi alkotásainak. Ezek közé kell számítanunk a fordításokat, elsősorban Plutarchos: De dictis regum et imperatorum című görög mű latin fordítását, melyet 1467. október 15-én Pécsről dedikált Mátyás királynak. Melléje sorakoznak részletek az Iliász VI. énekéből, Demosthenesnek Fülöp király ellen tartott beszédének és Plotinosz könyvének fordítása, Guarino panegyricusának harmadik átdolgozása, és a legterjedelmesebb mű, az azóta elveszett Annales, a magyar történelem verses feldolgozása.

Az ismertetett 14 vers nem mozaik és együttvéve sem érzékeltetik a költő teljes egyéniségét. Sajátságos mégis, hogy az általuk nyújtott kép nem egyoldalú, mert a költőnek különböző vonását mutatják be.

Janus Pannonius Ferrarában kissé udvari költő is volt. Nem abban az értelemben ugyan, hogy ebbeli verseinek múzsája az éhség volt, de olaszországi költeményei jelentős része vezető egyénekhez és egyénekről szólt. Magyarországon ez a vonás alaposan letompult, bár itt is megénekelte Mátyás királyt, Katalin királynét, Vitéz Jánost. De ezek mellé fölsorakoznak az egyszerű emberek is, a Bakó Györgyök, Szobi Péterek, sőt Janus inasa, Rakacina is. Ennek az igazi humanista lelkületnek pécsi képviselője Antal diák. Nem apadt el itthon Janus csípkelődő, szatírikus vénája sem, amint ezt Huendler két epigrammája bizonyítja. Pécsi versei között előkelő helyet foglalnak el a természeti jelenségek leírásai, a virágba borult mandulafa, a roskadozó gyümölcsfa, a vadkan és szarvas vadászata, mely mellé nyugodtan odasorolhatnók a sólyomvadászatról írt három epigrammáját. A Magyarországon írt pesszimista hangulatú verseket betegsége rovására szokták írni. Úgy érezzük, a halálfélelem tudat alatt Ferrarában is közrejátszott, mert aránytalanul sok az ott írt sírfelirat, In epitaphium című verse. Pécsett is van ilyen, az anyja síremléke kapcsán írt rövid elégia. De ha a hangulatot vesszük alapul, akkor a Threnos mellé fölvehetnők a többi pesszimista hangulatú verseket is: az Álomhoz, Saját lelkéhez, panaszát a holdra, mert elvitte anyját stb. Egyedülálló pécsi sajátosság a geometriai elemekről írt költemény, mely arról tanúskodik, hogy Janus nemcsak a természetet szerette, hanem a természettudományokat is. Eltekintve az ifjúkori epigrammáktól, Janus Olaszországban poeta doctus volt, aki kereste, ha nem is a rímeket, de a metrumokat. A pécsi versek mindig alanyiak, egyéni érzelmekről tanúskodnak, szívből fakadtak. Ezért mindig őszinték.

Feltűnő, hogy Janus sohasem említette meg Pécs nevét; hogy költeményei nem szólnak Pécs szépségéről, nevezetesebb épületeiről. Nem tennők szóvá ezt a kérdést, ha nem találkoztunk volna olyan nyilatkozattal, mely szerint Janus azért nem énekelte meg a pécsi egyetemet, mert az az ő idejében már nem létezett. Janus látta a pécsi székesegyházat, talán a mainál is díszesebb pompájában, és nem énekelte meg. Tehát nem is létezett? Látta Velencében a Szt. Márk templomot, a Doge-palotát, Páduában az egyetemet és ezek nem ihlették meg. Talán nem is léteztek? A természet, a táj szépsége megihlette a püspököt, de emberi alkotások iránt mintha érzéketlen lett volna. A váradi Szt. László szobor nem mint műalkotás került költeményébe, hanem mert szimbóluma volt a városnak, melyet elhagyott. Hallgatásából tehát nem lehet a pécsi egyetem nemlétére következtetni.

VÁRKONYI NÁNDOR

Amerikai könyv Pécs és Pozsony középkori egyetemeiről

A mű szerzője és címe: *Astrik L. Gabriel: The Medieval Universities of Pécs and Pozsony*, s a Notre Dame-i egyetem (USA) Középkori Intézetének égisze alatt jelent meg 1969-ben. A szerző premontrei szerzetes (tudtommal rokoni szálak fűzik Pécshez), a rend gödöllői gimnáziumában tanított. Önálló művekkel a 30-as évek végén lépett fel. 1947 óta az USA-ban él, jelenleg a Notre Dame-i egyetem tanára és Középkori Intézetének igazgatója. Kutatásainak tárgya a középkori tudománytörténet s ezen belül a felsőoktatásé. E tárgykörből idehaza és Amerikában több jelentős, forrásmunkának számító művet adott ki.

A címben jelzett könyve azt az előadását tartalmazza, melyet 1967-ben, a pécsi és a pozsonyi egyetem alapításának 600-ik, illetve 500-ik évfordulójakor tartott New Yorkban a „Carnegie Alapítvány a Nemzetközi Béke előmozdítására" és az „Amerikai Magyar Szövetség" patronálása alatt. Itt mindjárt megjegyzem, hogy munkáját mintaszerű, ez idő szerint teljesnek mondható dokumentációval látta el, melynek terjedelme meghaladja a főszövegét. A bő jegyzetezés, a bibliográfia, a kéziratos és levéltári anyag jegyzéke és kommentálása, végül az okmány-értékű képtábla-sorozat nem csupán kiegészíti és alátámasztja előadását, hanem szemlélteti a kutatás mai állását is, áttekinthetővé teszi az idevágó irodalmat, s útmutatóul szolgál a problémahalmaz részletesebb kidolgozására. Ezt a munkát természetesen a szerző hivatott elvégezni elsősorban.

E könyvének jellegét és határait az alkalom szabta meg: előadás volt amerikai közönség számára, azaz vázolnia kellett a történelmi és földrajzi körülményeket s a tudomány-művelés általános és hazai helyzetét. Középkori egyetemeink alapításának történeti háttere és működésének fennmaradt adatai többé-kevésbé ismeretesek, de a szerző már itt is nyújt bizonyára sokunknak újat és érdekeset azáltal, hogy a köztörténet szélesebb távlatába állítja őket. Így például megállapítja, hogy az egyetemek természete, jellege a 14. század második felében (amikor a pécsit alapították), lényegesen különbözött attól, amit a 13. század elején, a szó eredeti értelmében tekintettek egyetemnek. Az újonnan felállított egyetemek már nem voltak spontán keletkezett tudós-társulások, hanem kívül álló hatalom, a császár vagy a király alapította őket, s a pápa jóváhagyta működésüket. Másfelől az egyetem, mint intézmény, harmadikul foglalt helyet a világi és az egyházi hatalom, a császár és a pápa közt. A császár személye testesítette meg az egyetemes hatalmat, a pápáé az egyetemes Egyházét, az egyetem – mint neve is mutatja – az egyetemes tudományét. A „*regnum* és a *sacerdotium* közt az egyetem igényelte a *sapientia* kormánypálcáját" – írja szerzőnk.

A 14. század vége felé azonban az egyetem befolyása a világi és egyházi tekintélyekre már hanyatlóban volt, noha nem ébredt ennek teljes tudatára. Az első *studium generale*kat a vizsgálódás szeretete és a tudásszomj hozta létre, azaz tisztán tudományos törekvéseket szolgáltak, az újabbak már engedményeket tettek gyakorlatias céloknak is, az egyes hivatásokra való előkészítésnek. Kenyérkereső tudást, „Brotstudium"-ot nyújtottak az előző század lelkes, de elvont tudomány-művelése helyett. A 14. század szembefordult III. Innocent (1198–1216) eszméivel, ki a pápaság számára követelte a világi hatalmat, a fejedelmek Páduai Marsilius és William Ockham elméleteit fogadták el, melyek nekik juttatták a legfőbb auktoritást. Képzett

emberekre volt szükségük politikai céljaik megvalósításához, innen ered érdeklődésük országaik oktatásügye iránt. Az egyetemi képzés tehát elsősorban az országlás, az állampolitika és az államigazgatás ügyét szolgálta, amelybe beletartozott az igaz hit erősítése, vagyis a hittudomány művelése is, de nem föltétlenül. Így például IV. Károly császár a prágai egyetemet (1348-ban) nem Csehország egyetemének szánta, hanem a Római Szent Birodalom minden nemzete számára alapította, ehhez képest teológiai fakultással együtt. III. Kázmér lengyel király szintén ilyen birodalmi egyetemet alapított Krakkóban (1364-ben) csakúgy, mint Nagy Lajos Pécsett (1367-ben), ám ezek – a bécsivel együtt (1365) – nélkülözték a teológiai fakultást, mert az avignoni pápák a hittudomány művelését főként a Sorbonne-nak tartották fenn. Gábriel Asztrik tehát joggal utasítja el Molnár Erik állítását, mely szerint a pécsi egyetem célja a domonkosok kiképzése volt a balkáni eretnekségek, a flagellánsok és bogumilok leküzdésére: ehhez elsősorban hittudományi szakra lett volna szükség. Amint látjuk, a szerző rövidre fogott, mégis szabatos és a lényeget megragadó ismertetést nyújt a 14. századi egyetemek jellegéről, rendeltetéséről és helyzetéről, s így a pécsiéről is.

Hasonló világossággal szól a részletekről. Nagy Lajosnak szintén világi és egyház-jogászokra volt szüksége elsősorban. Itália felé fordult tehát, nemcsak azért, mert az előző századok magyar tanulói jól ismerték az odavivő utat, s a bolognai és padovai egyetemen nyertek kiképzést, hanem azért is, mert Olaszországban működtek a kor legkiválóbb jogtudósai. Már az egyetem alapításának előkészületei idején (1360-ban) kérte Bartolommeo Piacentini, padovai jogtudós átengedését, s mint tudjuk, az első Pécsre szerződtetett professzor Galvano Bettini, a hírneves bolognai kánonista és *doctor decretorum* volt.

Hogy miért Pécsre esett a választás, három ok döntötte el, az első politikai és földrajzi: Dalmácia Magyarországhoz tartozott, a birodalom „kapui" Itália felé nyitottak és jól védettek voltak; a második: a roppant nagy pécsi egyházmegye (mely Tolna és Baranya megyét s a Szerémséget foglalta magába, le a Száváig), a leggazdagabb volt az országban, s így fedezni tudta az egyetem alapításának és fenntartásának költségeit; ezek ugyanis a pécsi püspököt terhelték. A harmadik: Pécsett már az Árpádok alatt élénk szellemi élet folyt, „Athénje voltál a magyaroknak" – írja egy török időkből származó, latin siralmas ének.

A pécsi egyetem alapításáról és működéséről fennmaradt gyér adatok többékevésbé ismeretesek (a pápai alapító-bulla szövege, az első kancellár, Bergzaberni Vilmos püspök szerepe, a meghívott tanárok neve, javadalmazása, a hírneves beszédgyűjtemény, néhány tanuló harcias viselkedése stb.), részletezésük itt mellőzhető. Izgató, mert eldöntetlen kérdés, vajon meddig állt fenn az egyetem? Gábriel itt regisztrálja Petrovich Ede kutatásainak a közelmúltban közreadott, merőben új és örvendetes eredményeit is. Ezek közül a legfontosabb 1432-ből származik, mely szerint a magát *declinistá*nak nevező Ipolitus de Veresmarth a „pécsi iskolában" (*schola Quinqueecclensiensis*) néhány teológiai értekezést másolt le. Petrovich ezenkívül kimutatta, hogy több 16. századi krónikás határozott említést tesz a pécsi iskola tanulóiról, ámde nem jelzik, hogy ezek egyetemi tanulók volnának. Utal Gregóriancz Pálra, ki a 16. század elején írja: oly sok tanuló van Pécsett, hogy hadsereget lehetne kiállítani belőlük. Ezek Petrovich fölfedezései, de ide sorolandó Koller József (1794-ben közölt) adata, mely szerint 1494-ben „felsőbb iskola" (*Schola maior*) működött Pécsett. Végül hadd idézzem Istvánffy Miklós közismert, de nagyfontosságú följegyzését; 1538-ban született Pécsett, tehát úgyszólván kortársként írja nagy történeti munkájában, hogy Pécs hírneves *gimnáziumának* 2000 tanulója volt az 1538-iki hadjárat előtt.

Ezek az adatok szólnak a pécsi magasabb iskolázás megvolta mellett a 15. és 16. században, azaz a török időkig. Értékük, Gábriel Asztrik kétségkívül helytálló nézete szerint, attól függ, milyen jelentést kell tulajdonítanunk a forrásokban szereplő *schola, schola maior, gymnasium, declinista* stb. kifejezéseknek. Végső következtetése megegyezik kutatóink többségének véleményével: a pécsi egyetem a 15. században már nem működött „teljes mértékben" („in full existence"). Ez a nézet

ilyenformán összehangolható Igali Fábián (1454) és Mátyás király (1465) állításával, mely szerint Magyarországon nincsen egyetem.

Több mint valószínű, hogy az egyetem a mai István király téren állt, s impozáns építmény lehetett, méltó a magyar birodalom fénykorához, mert Evlia Cselebi, a török utazó, 1664-i leírásában említi, hogy hetven helyisége volt; ezekben akkor török katonaság tanyázott. Tudtommal tüzériskola működött benne, legalább is egy ideig, s a törökök kiverésekor már romos állapotban volt. Ugyancsak tudtom szerint a pécsi városi levéltárban okmányszerű feljegyzés található arról, hogy ezeket a romokat a városi tanács a 18. században eltakarította, mert csavargóknak s egyéb gyanús elemeknek szolgáltak búvóhelyül.

Gábriel Asztrik összefoglaló tanulmányának részlet-adataira csak utaltam, kivéve a legújabb eredményeket. Viszont bővebben igyekeztem ismertetni bevezető fejtegetéseit a 14. századi egyetemek megváltozott jellegéről, „természetéről", minthogy ezek, érzésem szerint, tudománytörténeti szempontból igen jelentősek, ám szélesebb körökben aligha ismeretesek.

Könyvének második részében, a pozsonyi egyetem történetét megelőzően, röviden foglalkozik Zsigmond király óbudai egyetemével. Zsigmond, császár lévén, úgy tetszik, szintén a német-római birodalom számára kívánt egyetemet létesíteni, mint IV. Károly Prágában, mert megszerezte ugyanazokat a kiváltságokat, amiket Párizs, Bologna, Oxford és Köln egyetemei élveztek. Az engedélyt az alapításra 1395-ben kérte a pápától, de az egyetem már 1403-ban megszüntette működését, politikai zavargások miatt, ezért Zsigmond 1409-ben megismételte kérését. Az utolsó adat az egyetem létezéséről 1414-ből származik, s Gábriel nézete szerint aligha élte túl alapítóját (1437).

A pozsonyi egyetem története kevés tisztázandó problémával szolgál. Ahogyan az Árpádok és Anjouk balkáni-adriai politikája Pécset jelölte ki az egyetem legalkalmasabb székhelyéül, ugyanúgy Mátyás törekvése a császári trónra Pozsonyt. „Petitio"-ját 1465-ben küldöttség élén, Janus Pannonius nyújtotta át a pápának, ki nyomban megadta az engedélyt, s Vitéz János esztergomi érseket bízta meg az egyetem megszervezésével. Vitéz lett tehát a kancellár, s az ő nagyszabású egyénisége, tájékozottsága nyomta rá bélyegét az egyetem tudományos színvonalára. Professzorait kitűnő olasz, francia és német tudósok közül válogatta ki, s elsősorban régi pártfogoltját, a kor legnagyobb csillagászát, Regiomontanust hívta meg a quadrivium oktatására. Az ő megérkezésekor, 1467-ben kezdte el működését az *Universitas Istropolitana*, azaz pontosan száz évvel a pécsi alapítása után.

Sajnos, az egyetem sorsába csakhamar végzetesen beleszólt a politika. Közismert, hogy Vitéz János és Janus Pannonius 1471-ben belekeveredtek a Mátyás ellen szőtt összeesküvésbe, s ennek kudarcát csak kevéssel élték túl. Ettől fogva a „Duna-városi" egyetem élete hanyatlásnak indult, legjobb tudósai rendre odahagyták, Regiomontanust a pápa Rómába hívta, a többiek a bécsi egyetemre költöztek át. Mátyás halálakor már halódott, s II. Ulászló alatt végképp megszűnt.

Gábriel könyve záradékául röviden ismerteti Pázmány Péter 1635-ben alapított nagyszombati egyetemét, melyet Mária Terézia 1777-ben Budára helyezett át, s amely azóta megszakítatlanul folytatja működését.

Noha középkori egyetemeink történetét eléggé kiterjedt irodalom tárgyalja, Gábriel Asztrik munkája igen örvendetes gyarapodást jelent. Örvendetes, hogy az angolul olvasók számára nyújt sikerült összefoglalást; érdeme, hogy a legújabb eredményeket feldolgozza, bírálja, s kiegészíti saját következtetéseivel, s mindezt teljesnek mondható bibliográfiával támasztja alá, azaz röviden, hiánytalan képet rajzol e jelentős tudománytörténeti probléma mai állásáról.

TÜSKÉS TIBOR

A Janus Pannonius-könyvészet

Írásai eleinte kéziratos másolatokban terjednek. Latin nyelvű verseit közvetlenül halála után Mátyás király megbízásából Váradi Péter kalocsai érsek gyűjti össze, és a király híres könyvtárában, a Bibliotheca Corvinianában helyezik el. Mátyás reneszánsz könyvtárának csak egy töredéke maradt fenn. A hazai és külföldi könyvtárakban ma 179 hiteles Korvinát ismernek. Ezek között nem szerepel a Janus Pannonius verseit tartalmazó gyűjtemény. Egy Janus-verseket magába foglaló XV. századi kódexet ma az Országos Széchenyi Könyvtár őriz.

Janusnak már igen korán tanítványai és követői akadnak, és éppen a rokoni körből: az esztergomi Garázda Péter és a gyulafehérvári Megyericsei János. Ők őrzik és adják tovább a budai humanista udvar költői hagyományait, és tudatosan követik Janus költői irányát.

Janus halála után alig telik el negyven év – ezek a könyvnyomtatás európai elterjedésének korai évtizedei –, amikor egymás után napvilágot látnak az első részleges Janus-kiadások. Tíz év leforgása alatt hat különféle Janus-kiadás megjelenéséről tudunk. 1512-ben, Bécsben hagyja el a nyomdát az első Janus-kötet. A könyvet Paulus Crosnensis Ruthenus krakkói tanár rendezi sajtó alá. 1513-ban Bolognában – Ruthenus krakkói tanítványa – Magyi Sebestyén gondozásában jelennek meg Janus versei. 1514-ben ismét Bécs következik: Bekényi Benedek az elégiákat jelenteti meg. 1518-ban Baselben Beatus Rhenanus a Guarinót dicsőítő énekeket adja ki. Ugyanebben az évben Krakkóban napvilágot látnak az epigrammák. 1522-ben – ismét Bolognában – Adrianus Wolphardus gondozásában jelennek meg újabb Janus-művek, köztük a Marcellót dicsőítő vers.

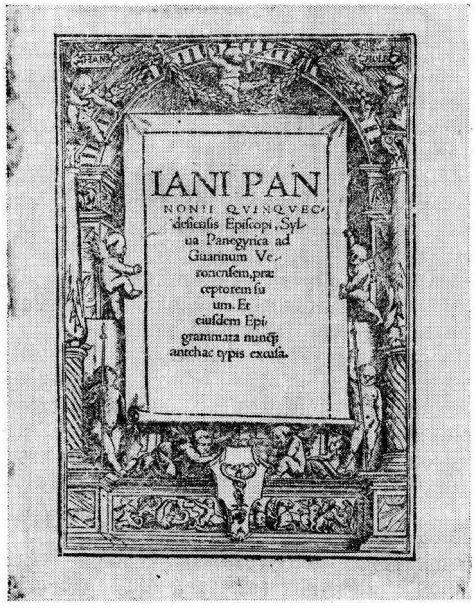
IANI PAN
NONII QVINQVEC
deſienſis Epiſcopi, Syl
ua Panegyrica ad
Guarinum Ve,
ronenſem, præ
ceptorem ſu
um. Et
eiuſdem Epi
grammata nunq;
antehac typis excuſa.

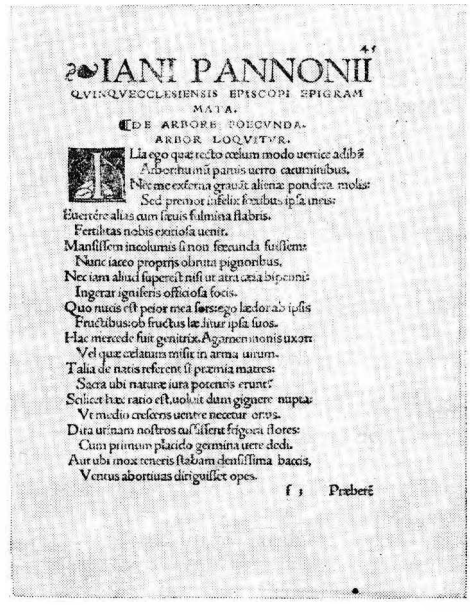
IANI PANNONII
QVINQVECCLESIENSIS EPISCOPI EPIGRAM
MATA.
DE ARBORE FOECVNDA.
ARBOR LOQVITVR.
Lia ego quæ recto cœlum modo uertice adibã
Arborium̃ patriis uerro cacuminibus,
Nec me externa grauãt alienæ pondera molæ:
Sed premor infelix fructibus ipſa meis:
Fulgetre alias cum ſeuis fulmina flabris.
Fertilitas nobis exitioſa uenit.
Manſiſſem incolumis ſi non fecunda fuiſſem:
Nunc iacco propriis obruta pignoribus.
Nec tam aliud ſupereſt niſi ut atra cremabi ignibus:
Ingerat igniferis officioſa focis.
Quo nucis eſt peior mea ſorte lædor ab ipſis
Fructibus: ob fructus læſa uiur ipſa ſuos.
Hac mercede fuit genitrix Agamemnonis uxor:
Vel quæ celatum miſit in arma uirum.
Talia de natis referent ſi præmia matres:
Sacra ubi naturæ iura potentis erunt?
Scilicet hæc ratio eſt, uoluit dum gignere nupta:
Vt medio creſcens uentre necetur onus.
Data utinam noſtros auſſiſſent frigora flores:
Cum primum placido germina uere dedi.
Aut ubi mox teneris ſtabam denſiſſima baccis,
Ventus abortiuas diriguiſſet opes.
f 3 Præterĕ

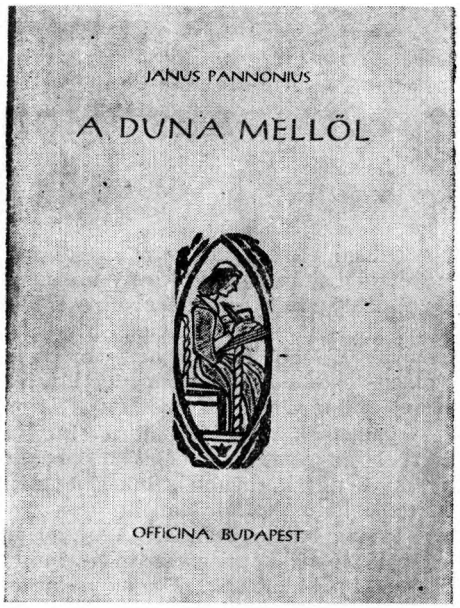

Az addig legteljesebb Janus-kötet 1569-ben, Zsámboki János költő és polihisztor gondozásában hagyja el a nyomdát. Zsámboki maga is Páduában tanult, mint annakidején – egy századdal korábban – Janus. 1619-ben egy érdekes könyv jelenik meg Frankfurtban. *Deliciae Poëtarum Hungarorum,* azaz Magyar költők remekei a címe, és az antológia négy humanista költő művei között Janus több versét is bemutatja. Janus költeményeinek első hazai – budai – latin nyelvű kiadása 1754-ből származik. Verseinek legteljesebb gyűjteményét Teleki Sámuel erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-téka megalapítója állította össze. Ez a könyv Utrechtben jelent meg 1784-ben.

A fölsorolt városnevek – a könyvek megjelenési helyei – az európai humanizmus és az azt követő századok szellemi életének jelentős tűzhelyei. A könyveket professzorok, egyetemi hallgatók, tudós emberek, filológusok – maguk is jeles humanisták – gondozták. A tisztelet mellett a szellemi rokonság is vezette őket a fáradságos és sok figyelmet, gondot kívánó munkában.

Janus Pannonius verseit a XVIII. század végén fordították először magyarra. Úttörő, de jelentéktelen, elenyésző kezdeményezések voltak ezek. Műveinek nagyobb számú magyar nyelvű tolmácsolása a huszadik század harmincas éveiben kezdődött. Janus hazai népszerűsítéséért igen sokat tett az 1931-ben megalakult pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság. A társaság – ahogy az alakuló ülésen Babits Mihály üdvözlő szavaiban megfogalmazta és kívánta – a humanista szellemet, Janus Pannonius örökségének védelmét, a kultúra igazi reneszánszát szolgálta. 1934-ben, a költő születésének ötszázadik évfordulóján a társaság könyvsorozatába illesztette Berczeli A. Károly Szegeden kiadott Janus-versfordításait. 1938-ban jelennek meg önálló kötetben – a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában – az érdemes, de akkor már elhunyt reneszánsz-kutató, Hegedüs István Janus-fordításai. Az Officina kiadó *A Duna mellől* címmel ad ki – Geréb László fordításában – Janus-verseket (1940). A Vajda János Társaság pedig *Itáliai évek* cím alatt jelenteti meg Geréb László újabb Janus-fordításait (1943).

A világháború után egy ideig csak a különféle egyetemi és középiskolai irodalmi szöveggyűjtemények közölnek magyar nyelven Janus-verseket. Kardos Tibor kezdeményezésére megindul a kétnyelvű Janus-kiadás előkészítése. A legkiválóbb

magyar költőket és műfordítókat sikerül az ügynek megnyernie. Ekkor születnek Áprily Lajos, Csorba Győző, Illyés Gyula, Kálnoky László, Takáts Gyula, Weöres Sándor első Janus-fordításai. A vállalkozást, a kétnyelvű teljes Janust azonban nem sikerült tető alá hozni. 1953-ban a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg – Gerézdi Rabán előszavával – a *Janus Pannonius válogatott versei* című kötet. Majd ezt követte tíz év múlva a *Janus Pannonius költeményei* című könyv. Mindkét kötet csak válogatás. Janus verseinek honi nyelven való tolmácsolása a határainkon túli magyar költőket is foglalkoztatja. A Marosvásárhelyen élő Tóth István humanista költőket bemutató műfordításkötete, az *Alkinoosz kertje* több Janus-verset tartalmaz. Az eddigelé legteljesebb magyar nyelvű Janus-kötet 1972-ben, a jubileumi ünnepségekre jelenik meg a Tankönyvkiadó gondozásában. A költő halálának ötszázadik évfordulójára a Szépirodalmi Kiadó második, bővített kiadásban jelenteti meg a *Janus Pannonius versei* című kötetet Kardos Tibor szerkesztésében és bevezető tanulmányával.

Amilyen gazdag és változatos Janus Pannonius műveinek régebbi, latin nyelvű és magyar fordításban közölt újabbkeletű kiadása, épp oly gazdag és változatos a Janus Pannoniusra vonatkozó irodalom.

Élete, sorsa, személyisége már a kortársakat sokat foglalkoztatta. Az Itáliából Mátyás udvarába került és a király uralkodásának eseményeit megörökítő Antonio Bonfini könyvében részletesen beszámol Janus életéről, haláláról és temetéséről. Bonfini munkájának részletei magyarul az Officina könyvtárban megjelent *Mátyás király* című kötetben olvashatók. Ugyancsak bőven foglalkozik Janus életével a kiváló firenzei könyvkereskedő és humanista, Vespasiano da Bisticci. Janus maga is az ő segítségével szerezte meg, illetve rendezte be gazdag könyvtárát. Bisticci a *Neves emberek életrajzai* című munkájában külön fejezetet szentel egykori rendelőjének, Janus Pannoniusnak. Az életrajzi részlet Pulszky Ferenc fordításában *Az olasz irodalom kincsesháza* című kötetben található.

Janus Pannonius a költőket is vallomásra ihlette. Műveinek első, még a XVI. század elején megjelent részleges kiadásait különféle, többnyire magától a szöveggondozótól származó ajánló, és a könyv szerzőjét dicsérő versek vezetik be. Valamely mű előtt minél több ajánló vers szerepelt, annál jelentősebbnek látszott a kiadvány, illetve a benne bemutatott szerző. A versek persze magukon viselték az

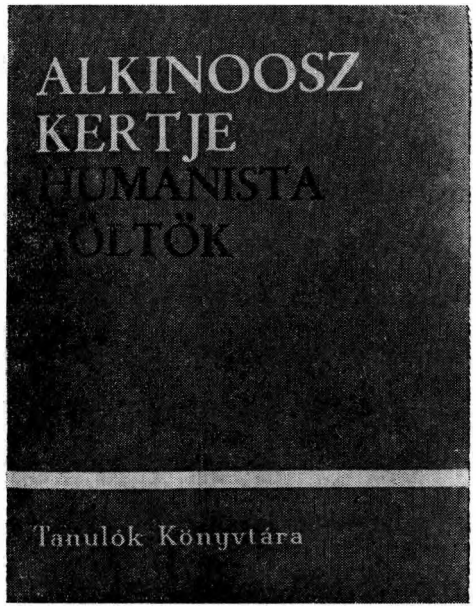

alkalmi költészet jegyeit, s gyakran igazi költői tehetség híjával rendelkező tudósok, filológusok írták. Valamit azonban így is – közvetve – meg tudtak éreztetni a kötetben szereplő költő rangjából, s kifejezték azt a hatást, amit a bemutatott költő neve gyakorolt a halála utáni eltelt időben.

Már az első bécsi Janus-kiadásban (1512) ott találjuk annak az Adrianus Wolphardusnak Janust-dicsérő verseit, aki majd tíz év múlva Bolognában sajtó alá rendezi Janus addig kiadatlan költeményeit. Ebben a bolognai kiadásban (1522) viszont – a saját versén kívül – közli öccsének, Hilarius Wolphardusnak két Janust-dicsérő költeményét. Adrianus Wolphardus bolognai kiadását több más humanista költő is köszöntötte. Istvánfi Pál a szöveggondozó és a költő dicsőségét együtt zengi: „Janus műve, mitől híres lett ez a föld... – S Wolphardus, neked is jut bőven köszönet..." Az első bolognai Janus-kiadást (1513) gondozó Magyi Sebestyén viszont így bókol Szatmári György előtt a hozzá szóló ajánlásban: „Én neked: oltalmamnak, mert egyedül te vagy ékes, – Janus-verset adok: északi hó sem ilyen – Szép ragyogású, ezért igyekezne követni ma sok bölcs." Az 1569-ben megjelent, addigi legteljesebb Janus-versgyűjteményt Zsámboki János gondozta. Janus versei elé a maga ódáját illesztette: „Nagy költő, dalaidban élsz örökké; – Lángelméd ragyogó eszméit egyre – Jobban zengik a bölcsebb férfiajkak." Ezek a Janust-dicsérő költemények mind együtt olvashatók Tóth István fentebb idézett, *Alkinoosz kertje* című műfordításkötetében (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1970).

Janus költészetében a mai költő-utódok is mértéket és példát látnak. Közülük Csorba Győző, Juhász Ferenc, Pákolitz István és a marosvásárhelyi Tóth István versben is megfogalmazta tiszteletadását Janus Pannonius emberi és költői nagysága előtt.

Az újabb magyar irodalomtudomány már a múlt század végén behatóan foglalkozott a magyarországi humanizmussal és Janus költészetével. Elsőnek talán Ábel Jenő munkája érdemel említést (*Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon,* 1880). A műfordításairól is ismert Hegedüs István a századfordulón több tanulmányt szentelt a Janus-probléma felderítésének. A máig legteljesebb, legalaposabb – bár nem egy ponton vitatható – Janus-monográfiát Huszti József írta, és a pécsi Janus Pannonius Társaság adta ki 1931-ben. A munka nyomán Janus költészetének méltatása megfelelő helyet kapott a különféle áttekintő irodalomtörténeti művekben, Szerb Antal, Horváth János idevágó könyveiben is.

A háború után megélénkült magyar reneszánsz-kutatás kiemelkedő tudósa Kardos Tibor. Részlettanulmányait összefoglaló, alapvető munkája *A magyarországi humanizmus kora* (1955). Egy-egy kisebb kérdés igényes kifejtését találjuk Takáts Gyula, Gerézdi Rabán eredetileg folyóiratokban (Vigilia, 1949; Irodalomtörténet, 1950; Irodalomtörténeti Közlemények, 1962) megjelent tanulmányaiban. A Janus Pannonius életét, költői sorsát érintő problémák föltárásában Pécsett élő kutatók is kivették részüket. Tóth István Janus Pannonius származásáról írt dolgozatot (Irodalomtörténeti Közlemények, 1965). Petrovich Ede Janus sírhelyére vonatkozó megállapításai a Baranya megyei Levéltár 1969-es Évkönyvében olvashatók.

Nemrég megszületett az első regényes formában írt Janus-életrajz. A Móra Kiadó gondozásában, a Nagy emberek élete sorozatban napvilágot látott könyv Karliczky Margit munkája. Az adatokban gazdag, megjelenítő erőben kissé halványabb életrajz színes képet fest Janus koráról, a reneszánsz fényében fürdő Itáliáról.

Mindebből kitetszik: Janus Pannonius művei latin és magyar nyelven elérhetők, vannak tudományos és szépirodalmi munkák, amelyek munkásságáról tájékoztatnak.

De ez egyben azt is jelenti, hogy nincsenek adósságaink, hogy a meglévő Janus-könyvészettel elégedettek lehetünk? Aligha. Mindenekelőtt hiányzik műveinek teljes latin nyelvű, filológiailag pontos, korszerű kiadása. Csak ez lehet alapja a még ugyancsak hiányzó teljes magyar nyelvű kiadásának. A jubileumi év könyvei – mindenekelőtt a Tankönyvkiadónál megjelenő kötet – bizonyára sok hiányt pótolnak. Ám a tervezett kiadványok mellett is helye lenne egy egészen népszerű, olcsó, a jól érthető versekből, főleg az epigrammákból és az elégiákból, a különféle találó versrészletekből összeállított kötetnek. A költő csak akkor él, ha nemcsak tisztelik és beszélnek róla, hanem olvassák is műveit.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KÁROLY
CSORDÁS GÁBOR
GYURKOVICS TIBOR
ZELK ZOLTÁN
VERSEI

*

KAMPIS PÉTER
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LÁZÁR ERVIN
SZÉPPRÓZÁJA

*

BERTHA BULCSU:
BALATON

INTERJÚ
ZELK ZOLTÁNNAL

KÁROLYI AMY:
AZ ISMERETLEN
IMRE FARKAS

TUSKÉS TIBOR:
MAI KÖLTŐK
PÁLYAKEZDÉSE

5

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
CSORDÁS GÁBOR
CSULÁK MIHÁLY
FUTAKY HAJNA
GYURKOVICS TIBOR
ISZLAI ZOLTÁN
KAMOCSAY ILDIKÓ
KAMPIS PÉTER
KÁROLYI AMY
KEMSEI ISTVÁN
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LÁZÁR ERVIN
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÁTYÁS ISTVÁN
MELIORISZ BÉLA
SIMON ZOÁRD
SZEPESI ATTILA
TAXNER ERNŐ
TUSKÉS TIBOR
ZELK ZOLTÁN

KÉPEK:

FORGÁCS HANN ERZSÉBET
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN

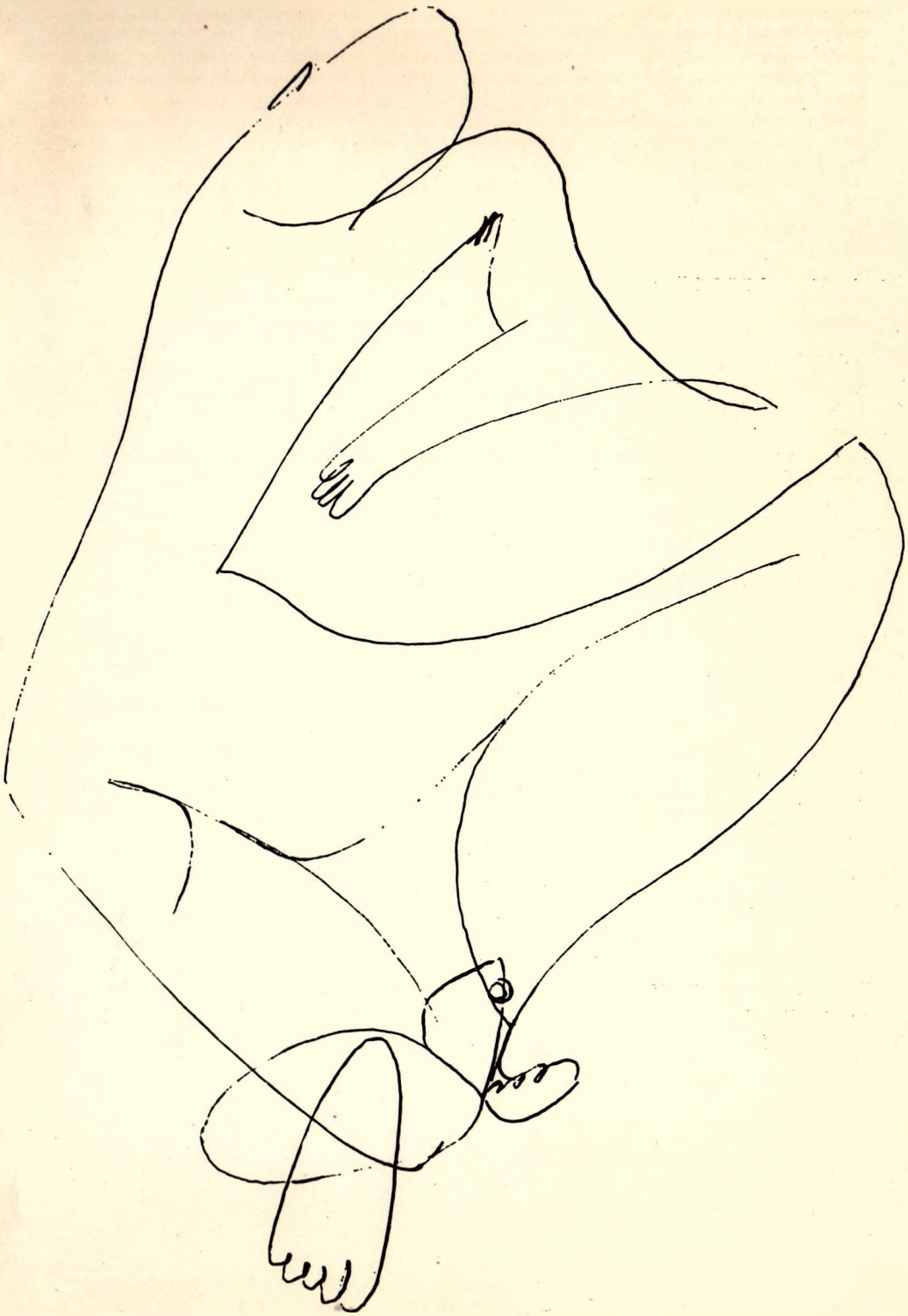

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 5. SZÁM 1972. MÁJUS

TARTALOM

ZELK ZOLTÁN versei: Emléktelen falak, Fehér – – – – 387
BERTHA BULCSU: Interjú Zelk Zoltánnal – – – – – 388
GYURKOVICS TIBOR: Méreg (vers) – – – – – – 399
LÁZÁR ERVIN: Öt szentimentális történet – – – – – 402
KAMPIS PÉTER: Közületi nyúl (elbeszélés) – – – – – 414
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, VIII. rész) – – – – – – – – – – – 421
ARATÓ KÁROLY versei: Azok a maroknyi kis nők . . ., Rengeteg, Összefeni fényeit október . . . – – – – – – 429
BERTHA BULCSU: Balaton *(A Georgikon örökösei)* – – – 431
CSORDÁS GÁBOR versei: Fúga, Lemminkejnen – – – – 440
SIMON ZOÁRD: Scott Fitzgeraldot olvasva (vers) – – – 441
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről *(Tamási Áron: Énekes madár – Illyés Gyula: Bál a pusztán – Páskándi Géza: Vendégség – Galambos Lajos: Fegyverletétel)* – 442
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték *(Obaldia: Vadnyugati szél – Gorkij: Az utolsók – Hernádi Gyula: Falanszter)* 448
KEMSEI ISTVÁN: Nulla regula (vers) – – – – – – 453
ISZLAI ZOLTÁN versei: A szépet még egészben, Háborúnk története – – – – – – – – – – – – – 454
TÜSKÉS TIBOR: Mai költők pályakezdése – – – – – 455
KÁROLYI AMY: Az ismeretlen Imre Farkas – – – – – 463
MELIORISZ BÉLA: Makárhegyi versek – – – – – – 471
BÉCSY TAMÁS: Baróti Dezső: Írók, érzelmek, stílusok – – 472
KAMOCSAY ILDIKÓ: Mezei András: Csillagok tábora – – 473

KISS DÉNES: Stetka Éva: A kert – – – – – – – – – 475
SZEPESI ATTILA: Czakó Gábor: Emberkert – – – – – 477
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Munkácsi Miklós: Saint-John hullái – 478
CSULÁK MIHÁLY: Mocsár Gábor: Ki vágta fejbe Hudák elvtársat? – – – – – – – – – – – – – – 479
MÁTYÁS ISTVÁN: Bárdos Pál: Négyszáz forint – – – – 480

KÉPEK

FORGÁCS HANN ERZSÉBET rajzai – – – – 420, 428, 447
MARTYN FERENC rajza – – – – – – – – – – 462

Műmellékleten

Zelk Zoltán-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)

A borítón

FORGÁCS HANN ERZSÉBET rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
72-1294 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

ZELK ZOLTÁN

Emléktelen falak

Tévéantennák sírkeresztek
emléktelen falak
egyformaság sivár sivár
sivár egyformaság.
A patak föld alatt vonaglik
a hontalan parti fák szétfutottak
és szájba szembe csapó téglapor
városod tompán is fénylő tere
s a kapualjak boltíveinek
nemes vonulata.
Mire emlékszel még
mikor az a spárgával átkötött
rongylabda a tengerekig gurult
s a lelakatolt égbolttal födött
börtönudvar falain átröpült
hogy világított az a hógolyó!
Hát menj haza aludj
este van tévéantennák keresztek
emléktelen sivár
kopár egyformaság
de várnak rád az ablakon
kihajol már tudod.

Fehér

Csukott szájnál némább városok.
Robaj nélkül beomló hegyek.
Vinnyog a szél, szűkül az eső –:
ázott szemű, látod az eget,
látod csontváz varjak fehér vonulását?

BERTHA BULCSU

Interjú Zelk Zoltánnal

Ha én lennék Velazquez, és Austriai Maria Teresia infánsnő helyett Zelk Zoltán képét kellene az udvar és az egyház számára megfestenem, azt hiszem, nem egy függöny és az ómárium előterében ábrázolnám, nem is lovon, nem is a kertjében kedvenc kopói között, hanem egy ajtó keretében, ahogy belép valahová, s jobb kezében még tartja a kilincset, baljában pedig lapos aktatáskáját szorongatja. A képen jól látszana a féligtárt ajtó, s nyomasztó bizonytalanságot keltene a színével. A képen természetesen hétfő lenne. Az ajtó nagyon fontos... Úgy kellene megformálnom, hogy mindenki érezze, hogy nem lakásajtó, de valamilyen átmenetet képezzen a repedezett festésű szerkesztőségi ajtók, a kávéházak, eszpresszók és bukméker irodák ajtaja között. Zelket én több mint egy évtizede a feltáruló ajtók örvényében pillantom meg. Szomorúan mosolyog, megáll, elmond egy viccet, hírt, kérdez valamit, aztán tovább megy Egész nap vándorol, szerkesztőségről szerkesztőségre, presszóról presszóra. Autóbuszra száll, szorong a tömegben, pislog mint a béka, utazik valahová, de soha nem érkezik meg. Úgy tűnik, az utcán, a villamosokon, autóbuszokon, a szerkesztőségek előszobáiban, a lóversenypálya tribünjén s a kávéházban él. Hatvanöt éves, de nem képes megöregedni. Kortársai, a hatvanöt éves írók alig-alig mutatkoznak a nyilvánosság előtt. Ülnek a kertjükben, tágas szobáikban, memoárjaikat írják. Zelk pedig, mint a húsz éves költők, az utcán kószál napestig, a telefonfülkék drótján csimpaszkodik, s beszél, beszél... A drót túlsó végén csend, félszavak, csend... Zelk nagy játékos, de nem úgy, mint Szemere Miklós volt. Ha a bécsi Jockey Clubban Zelk ült volna Potocki gróffal szemben, a történelmi kártyacsatában Potocki a döntő pillanatban nem „áll meg", hanem „bevág", s Zelk akkor 2 200 000 koronát veszített volna. Szemere ennyit nyert. Persze ez abszurdum, Zelk a mágnások klubjában... S akkor ... De ez nem fontos most. Zelk nagy játékos, de vesztő... Tehát igazi játékos... Zelk játszmájában nem korona, pengő, vagy forint a tét, hanem a saját élete. S az a különös, Zelk úgy veszít, hogy nyer. Elveszít ezer forintot a lóversenyen, buszra sem marad pénze, gyalog vánszorog hazafelé az Albertirsai útról, és közben szavak, mondatok telítődnek fénnyel, s este megír valamit. De nemcsak pénzt, éveket, egészséget is vesztett a nagy játszmában, s közben a nyereség oldalon olyan versek kristályosodtak ki, mint a „Sirály", az „És és", vagy a „Mikrofonnál". Zelk sokat vesztett, s ez által nyert.

Most, hogy interjút készítek vele, szerettem volna látni a tárgyait, az ágyát, a poharát, de csak Sinka Erzsébet ágyát, tárgyait és poharát sikerült megpillantanom. Sinka Erzsébet lakásán fogadott, mivel Sinka másfél éve a felesége. De Zelk nem lakik Sinkánál, csak ott alszik mostanában. Első felesége, Bátori Irén 1958-ban meghalt, azóta vándorol. Másodszor is megnősült, majd harmadszor is, s most két picurka lakás között lebeg a semmiben. Sinka Erzsébet lakása egy korszerűen berendezett pesterzsébeti garzon. Egyetlen szoba, sárga bojtos elegáns szőnyeg, piros szélű fekete heverők, könyvespolc,

a falon festmények, falióra, tányérok. Negyedik emelet, az ablakon bedübörög a gyorsvasút, s a csapból nem folyik a víz. Félig nyitva a konyhaajtó, s teljesen nyitva a csap. Ha szörcsög a cső, valamennyien felugrunk, hogy legalább egyetlen fazék vizet összegyűjtsünk. Mit mondjak? Atomkorszak, a technikai civilizáció diadala, holdraszállás. Zelk fáradt. Reggel érkezett vissza Sinkával Jászberényből. Sinka bort tesz az asztalra, vörös bort, Móser Zoltán csattogtatja a fényképezőgépét, Zelk pedig hanyatt dől a fekete sezlonyon és cigarettázik. Nagy színész. Állatian tud szerepelni. Fekve dumál hozzánk, s a következőket mondja:

– Jászberény közelében megálltunk egy autós csárdánál, odajárnak a környék agronómusai, téesz-elnökei... Az udvaron van egy kis állatkert, egy fekete holló pedig szabadon sétál és beszél. Ha a főpincér megjelenik az udvaron, elkiáltja magát a holló: „Gyere, Robi... Gyere, Robi..." Ha nekem lenne egy hollóm, megtanítanám a Poe-vers refrénjére. Meghívnám magamhoz Vas Istvánt, Juhász Ferencet, s még költőket, és elszavalnám nekik a Poe-verset. A refrént a holló mondaná: „Soha már... Soha már..." – így Zelk. Mindhármunkat megbabonáz. De most azért, ha megengedik, ismertetem a nacionáléját.

Zelk Zoltán Érmihályfalván született 1906. december 18-án. Apja falusi kántor. Magyarországon és a Romániához csatolt Szatmárnémetiben inaskodott. Korán bekapcsolódott az ifjúmunkás mozgalomba, 1925-től az MSZMP-nek is tagja. Első verse Kassák 365 című lapjában jelent meg. Később a Magyar Csillag, a Nyugat, a Válasz és a Szép Szó közölte rendszeresen írásait. A felszabadulás után a Szabadság rovatvezetője, a Népszava munkatársa, majd az általa alapított Kisdobos című gyermeklap főszerkesztője lett. 1948-ban Kagylóban tenger című kötetéért Baumgarten-díjjal tüntették ki. S aztán következtek az újabb díjak. 1949–1954 között, tehát öt év alatt kétszer kapott Kossuth-díjat és egyszer József Attila-díjat. Zelk Zoltán a Rákosi-korszak ünnepelt költője volt. A kiábrándulása 1955 táján következik be, s ez lírájában pontosan nyomon követhető. A sematikus ábrázolási módot ledobja magáról, mint egy kopott ruhát, és továbblép. De a politikai átalakulások nagyon megviselik, s talán ezzel magyarázható, hogy 1957-ben kormányellenes szervezkedésbe keveredik, letartóztatják, s hároméves börtönbüntetésre ítélik. 1958. október 15-én szabadlábra helyezik, s 1962-től ismét tagja az Írószövetségnek. Azóta legsikeresebb alkotói korszakát éli. Művei: Csuklódon kibuggyan a vér (versek, 1930); Ülj asztalomhoz (versek, 1932); Kifosztott táj (versek, 1936); A lélek panaszaiból (versek, 1942); Teremtés tanúja (versek, 1945); Kagylóban tenger (versek, 1947); Gyermekbánat (gyermekversek, 1947); Ezen a földön (versek. 1948); A hűség és hála éneke (versek, 1949); A pártos éneke (versek, 1950); A nép szívében (versek, 1952); Mint égő lelkiismeret (válogatott versek, 1954); Tilinkó (válogatott mesék és gyermekversek, 1955); Alkonyi halászat (versek, 1956); Tűzből mentett hegedű (versek, 1963); Zuzmara a rózsafán (válogatott versek, 1964); Tegnap (visszaemlékezések, 1966); Fölforrt az ég (versek, 1967); Békabánat (gyermekversek, 1970); Bekerített csönd (versek, 1971).

Vörösbort iszunk. Főleg én és Sinka Erzsébet. Zelk csak belekortyol a pohárba. Azt mondja, kivették a fél gyomrát, s ha egy kortyot iszik, mámoros lesz. Ha így van, jobb ha nem iszik, legalábbis ma délután. Előkészítem a tollamat, füzetemet és Zelkre meredek:

– *Zelk Zoltán... Alliterál a neved. Ez véletlen, vagy...?*

– Mindig alliterált, de eredetileg Zelkovics Zoltán volt a nevem. Sokat gondolkodtam az új, költői nevemen, aztán rájöttem, hogy elég az „ovics" elhagyása.

– *Milyen volt Érmihályfalva, a szülői ház, mire emlékszel?*

– Semmire... Ott születtem, de aztán Szilágysomlyóra költöztünk. Egyik sorsdöntő emlékem is innen származik: Palánkos kapuban állok, édesanyám szoknyáját fogom. Az úton egy temetési menet halad, bóbitás lovak húzzák a halottas kocsit. Lehet, hogy ekkor szerettem meg a lovakat. – Kétéves koromban kerültem Miskolcra. Nagy élményem maradt a templomudvar, a falak színe, az árnyékok és a félelem. Kilépni a nyílt, tágas utcára mindig megrázkódtatást jelentett számomra, s jó volt hazamenni a félelembe. Apám hitközségi kántor volt, de az volt az álma, hogy urat nevel belőlem. Matrózblúzom volt, frufrum, és nem jártam külön héber iskolába. Ha vendégek jártak nálunk, apám azt szokta mondani, hogy Zoliból attasé lesz vagy csendőrtiszt. Falusi viszonyok között a csendőr látszott a legnagyobb embernek... Paraszt napszámos volt a nagyapám, ami zsidóknál elég ritka dolog... Az apám sem írni, sem olvasni nem tanult, nem járt iskolába, de nagyon szépen írt és sokat olvasott. A Nick Carter füzeteket édesapám minden héten elolvasta. Este olvasott az ágyban, aztán ledobta maga mellé a földre. Másnap délelőtt én fölszedtem, s olvastam tovább. A költészetembe is belejátszik az ő mestersége... Ahogy temetésre vagy esküvőre készült és gyakorolta az éneket... Egyszer a katonakórházba ment temetni. Emlékszem, hogyan szállt a temetőben az apám hangja... – Az udvaron a hitközségi jegyző volt a legmódosabb ember. Egyik első emlékem, hogy állok az ablakuk alatt, s hallgatom, hogy Bráver Irma hogyan zongorázik. Odajön apám, azt mondja: Gyere, mutatok neked egy Tibit. Bementünk a szobába, s az anyám ágyából felemelt egy csecsemőt, az öcsémet. – Az apám zsidó kántor létére vöröskatona lett 1919-ben. Ennek a következménye volt aztán, hogy felmondtak neki Miskolcon, a lakásból is el kellett jönnünk. Elkezdődött a család kálváriája. Erzsébetfalván kerestek akkor kántort. Így költöztünk ide egy egyszoba-konyhás lakásba. Ez Miskolchoz képest nagy zuhanás volt az apámnak, mert Miskolc volt a monarchia legnagyobb ortodox hitközsége. Balszerencsés ember volt, például negyvenegy éves korában meghalt... Az anyám talált egy tizennégy-tizenöt éves síró kislányt az utcán, aki az árvaházból megszökött. Félig cselédlány, félig családtag volt nálunk. Amikor felköltöztünk Erzsébetre, a Marit is hoztuk magunkkal a szoba-konyhás lakásba. 1920-ban meghalt édesapám. Édesanyám, akinek egyetlen foglalkozása az volt, hogy feleség, a hitközségtől kapott valamilyen nagyobb összeget. Egy szélhámos aztán beleugratta egy kávézóba, amiről később megtudtuk, hogy előzőleg is mindenki belebukott. Én 1921-ben már az Anker-közben a Vermes és Fischer-féle posztónagykereskedésben voltam inas. Mindkettő erzsébeti ember volt. A Vermes apám barátja, így hát odavettek inasnak. – Anyám 1921-ben repatriálást kért, mivel az ő rokonsága Szatmár Romániához csatolt részében lakott. Így kerültem én 1921 decemberében Szatmárnémetibe, ahol tovább tanultam a posztókereskedést. Három év volt az inasidő, de a főnököm két év után felszabadított, hogy megszabaduljon tőlem. Igaza volt. Sem felgöngyölni a posztót, sem a szerdai hetipiac parasztjait becsapni nem tudtam. Szatmárnémetiben abból éltek a posztókereskedők, hogy az árut nyolc-tízszeres áron sózták rá a parasztokra.

Zelk elhallgat, cigarettájával szipákol. Nézi a mennyezetet.

– *Mondj még valamit Szatmárnémetiről... Az emberek milyenek voltak?*

– Ott kerültem be az ifjúsági mozgalomba, és egyik vezetője lettem. De érdekes módon nem a munkás- és parasztlányok tetszettek, hanem a polgárlányok... Emlékszem, megyek Grünfeldné mögött a piacra és viszem a kosarát... Jönnek ki a polgárista lányok az iskolából, és a lábamat nézik, nevetnek. A zoknim egy színes szalaggal volt felkötve, a szalag kibomlott, kigyózott utánam a porban... Sorsdöntő volt az életemben, hogy szegény rokonként nagybátyánkhoz költöztünk, akinek kocsmája volt és fűszerüzlete. Zsidó vendéglős létére az üzletének jellemző módon a következő volt a neve: „Kocsma az 1848-as szabadságharchoz". Volt ott még két kocsma, az egyiket Nyakigszaros-nak, a másikat Három csőrű kacsá-nak nevezték. – Amikor a románok egy vagongyárat létesítettek ott, a parasztlakta városrész egyik óráról a másikra jelleget változtatott. A munkanélküli budapesti és Pest környéki munkások százával jöttek oda. Parasztházakban laktak. A munkások és a helybeli parasztok között heves harc kezdődött. A munkások győztek. A parasztok inasnak adták a gyermekeiket a gyárba. Hogy így alakult az életem, a Pestről lejött munkásoknak köszönhetem. Volt köztük egy Friedmann nevű kárpitos, aki odaadta nekem Ady egyik verseskötetét. Rögtön Adyval kezdtem...

– *Az öcséddel mi történt? Él?*

– Itt él Budapesten, osztályvezető valamelyik autós vállalatnál.

– *Mikor jártál utoljára Szatmárnémetiben?*

– 1952-ben Sarkadi Imrével, amikor a román írószövetség vendégei voltunk. Kértem a vendéglátóinkat, hogy ellátogathassak Szatmárnémetibe és Nagybányára. Sajnos, az életbenmaradt kevés rokonnal nem sikerült találkoznom.

– *Hogyan kerültél ismét Magyarországra?*

– 1925 őszén Kassáktól levelet kaptam, hogy elfogadott egy versemet. Ekkor Budapestre utaztam. Először az Európa kávéházban telefonos fiú, majd a Lovrana kávéházban ruhatári kisegítő voltam. De akkor nem úgy nézett ki a kávéház, mint manapság. Az üzlet valakié volt, aki kiadta bérbe a ruhatárat ismét valakinek. Délután kettőtől hajnalig dolgoztunk. Akkoriban Kassák édesanyjánál laktam a Sziget utcában mint ágyrajáró. Aztán bejött a tavasz, és megszűnt a ruhatárosság. Munkanélküli lettem, majd az Angolparkban dodgemkocsi-tologató három pengőért. Izgalmas élet volt, a Ligetben aludtam. Éjjel kettőig dolgoztunk, aztán beültünk a kocsmába a verklisekkel, bohócokkal, kikiáltókkal. Ebben az időben én már tagja voltam az MSZMP-nek. Így történt, hogy 1926-ban ötödmagammal letartóztattak. Majd 1927-ben újra. Lementem az utcára, vettem egy Nemzeti Sportot és öt cigarettát. Visszamentem anyám lakására, beültem az ágyba, a francia–magyar meccs tudósítását olvasgattam. Egyszercsak némán kinyílt az ajtó, belépett egy detektív, aztán magával vitt. Átdobtak a határon, mivel román útlevéllel éltem Budapesten. 1928 augusztusában visszaszöktem Magyarországra. Álnéven jelentettem be magamat. Az a rettenetes dolog történt, hogy a budapesti albérleti szobában együtt laktam az anyámmal, aki Zelkovics volt, én pedig Zichermann Zoltán néven éltem. Azt hitték, hogy az anyám pasasa vagyok. Ha együtt elmentünk hazulról, mindig éreztem a hátamban a házmester és a lakók pillantását. Álnéven éltem, s közben a Munkába és a Nyugatba dolgoztam. Találkoztam

Irénnel, akit el akartam venni feleségül. Közben újra toloncházba kerültem harminchat órára. Illyés telefonált az érdekemben, mint a PEN Club elnöke, pedig tagja sem volt akkor. Babits és Schöpflin is megmozdult. Állampolgárságom megszerzése ügyében aztán Ries István ügyvéd adott tanácsokat, aki a felszabadulás után miniszter lett. Ugron Gábor és Bajcsy-Zsilinszky is segítettek.

– *Ha azt mondom, hogy szülőföld, haza, akkor melyik tájra gondolsz?*

– Azelőtt azt mondtam, hogy Szatmárnémeti és Zugló. Most öregkoromban azt mondom, hogy Miskolc, Szatmárnémeti és Zugló.

– *Van olyan szó, íz, illat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Ha szó nem is, egyéb igen. Legutóbb Görögdinnye kenyérrel című versemben is megírtam. Több mint negyven éve, talán húsz éves lehettem, bementem az Oktogon kávéházba, akkor láttam életemben először Móricz Zsigmondot, és görögdinnyét evett kenyérrel. Boldog lettem, mert gyermekkoromban mi is kenyérrel ettük a görögdinnyét. – Az is megtörténik, hogy elmegyek egy fűszerüzlet előtt, és az orromba csapó szag a szatmári nagybátyám fűszerüzletét idézi, s máris térdig gázolok az emlékekben. Emlékező alkat vagyok egyébként is. Kevés az új élményem, de még mindig nem fogyasztottam el a régieket. Érzelmi költőnek tartanak, de neked megmondom, minden érzelmi költészetben legalább annyi a tudatos, mint az intellektuálisban az érzelem. Fából vaskarikának tartom a személytelen lírát, ebben én nem hiszek. Aki nagy költőt eddig ismertem, akár személyesen vagy olvasva – Petőfi, Babits, Ady, Apollinaire – az volt a jellemző rájuk, hogy nagyon személyes költészetet csináltak, olyan költészetet, ami dalolni is tud.

– *Hány helyen laktál életedben?*

– Nem tudnám összeszámolni, mert nagyon sok helyen voltam ifjúkoromban ágyrajáró és albérlő. De jellegzetes emlékeim vannak. A legrosszabb helyem egy Hársfa utcai szoba volt, ahol a főbérlő öregasszonnyal együtt kilencen laktunk. A legjobb az első főbérleti lakásom volt Zuglóban, ahova 1934-ben költöztünk Irénnel. Heteken át képes voltam a konyhában állni és nézni, hogy milyen szép fehérek a csempék . . . És ezek a szép csempék az én konyhámban voltak.

– *Másokkal összevetve, milyennek találod a magyar népet?*

– Nem vagyok világjáró, de három évig voltam munkaszolgálatos, s ebből két évet Oroszországban töltöttem. Találkoztam a keretlegényekkel, akiknek a többsége paraszt volt. Furcsa szituáció . . . A keretlegényeken át tudom megérteni a parasztot, ott jöttem rá, hogy ami akkor történt, azért soha nem a keretlegény volt a felelős, hanem a főhadnagy, a százados, aki viszont soha nem volt aktív tiszt, hanem tartalékos, mindig városi kispolgár, vagy falusi értelmiségi civilben. Sajnos 1945-ben még népbírósági tárgyaláson is tapasztaltam azt, hogy a tömeggyilkosságért felelős őrnaggyal emberibb módon beszéltek, mint egy altiszttel, őrmesterrel. Oroszországi munkaszolgálatból hazakerülve, 1944-ben megint munkaszolgálatos lettem. Mátraderecskén dolgoztam a téglagyárban, és Recsken az ércbányában. Soha több, igazabb emberséget nem tapasztaltam és kaptam, mint azokban a hónapokban a mátraderecskei paraszttoktól és recski bányászoktól. Nemcsak az én személyes véleményem ez, hanem az egész századé. Az igazi próba ilyenkor adódik, és a mátraderecski és recski parasztok és bányászok kiállták a próbát, nem roszszabbul, mint más népek bányászai és parasztjai.

– *Ha nem itt élnél, hol tudnál még élni a földön?*

– Nosztalgiák... Egész ifjúkoromat padon és ágyrajáróként töltöttem Budapesten... Hajdan Irénnel sétálgatva Zuglóban vagy Gödön, megálltunk egy-egy földszintes ház előtt... Köztudott, hogy kávéházi ember vagyok, de szeretnék Budapesten egy lakást és egy kertes házat is. Nem hiszek abban, hogy csend nélkül dolgozni lehet. Ha nem tudnak csendszigeteket teremteni a művészeknek, akkor a világon megszűnik az irodalom. Azt a tizennyolc éves fiút vagy lányt, aki az autóbuszon a füléhez teszi a zsebrádiót, megértem, mert ők ezt kapták a bölcsőben, de ha egy negyven-ötven éves nőt, férfit látok így, azt barbárnak tartom. Ez szinte olyan, mint amikor valaki villanyborotvával borotválkozik.

– *A versek születését mindig megelőzi valamilyen döntő élmény, talán még a gyerekkorban. Emlékszel ilyenre?*

– Igen. A félelemérzet... Ha a templomudvarról kimentem a világosabb, tágasabb utcára, jó volt visszatérni a félelembe. Az alkonyati árnyak a templomfalon olyan igaziak, valóságosak voltak, mint tizenöt éves koromban a fű, patak vagy az ugató kutya.

– *Mikor írsz? Hol?*

– Most már évek óta csak délelőtt. Röstellek panaszkodni, de minden reggel azzal indulok el hazulról, hogy találok egy csendes presszót, ahol dolgozhatom. Angyalföldön nem lehet. Papírvékony falak, áthallatszik a gépzene. Rettenetes csend-igényem van. Itt Erzsébeten is, ha kinyitom az ablakot, a helyiérdekű s a kamionok zaja tör be a szobába. Ifjúkoromban leginkább éjszaka dolgoztam. Most már tíz-tizenöt év óta egyetlen napszak van, amikor dolgozni tudok.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Azt hiszem, nehezen. Erre most megint rájöttem. Sorra megjelennek fiatalabb kortársaim válogatott és összegyűjtött versei. Én csak most jutottam el oda, hogy átadom a kiadónak összegyűjtött verseim kéziratát. Oka a kényszerhelyzet, toloncház, börtön, de az utókor semmiféle mentséget nem fogad el. Igaza van. Nem olyan igénnyel mint verset, de a legtöbb esetben igényesen, lírai publicisztikát is írtam a Tükörbe és az És-be. Úgy éreztem, hogy ez könnyebben ment, mint a versírás. De lehet, hogy azért húzódik az önéletrajzom megírása, mert a lélek érzi, hogy prózát sem könnyebb írni mint verset.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nemrég olvastam, talán éppen az Új Írásban Weöres Sándor nyilatkozatát, hogy a nap huszonötödik órájában írja a verset... Ez a nyilatkozata éppen olyan zseniális mint a versei. A költő huszonnégy órán át ír. Épp mert a legcsöndigényesebb műfaj, a legtöbb szabadidőt és gondtalanságot igénylő műfaj. Ne tévesszen meg senkit, hogy a fiatal költők nyomorogtak. Nyomorogva öreg költő már nem tud jó verset írni.

– *Min dolgozol most?*

– Én soha nem dolgozom semmin. Mindig verset szeretnék írni. Most rendhagyóan megpróbálok egy hangjátékot is írni. A címét leírtam már: Az emlékezés napszaka.

– *Mit tartasz, mint költő, a legfontosabb feladatodnak, mi az életcélod?*

– Volt olyan korszakom, amikor erre könnyen tudtam volna felelni. Félek, hogy ez nem volt szerencsés korszak. A század leghaladóbb magyar költője, Ady Endre fejezi be egyik versét így: „Volt egy szent szándékunk:

gyönyörűket írni." Én, aki meguntam harcos költő lenni, hadd legyen ez a szándékom: gyönyörűket írni.

– *Véleményed szerint a költő befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– Közvetlenül és azonnal nem, de abban hiszek, hogy közvetve igen. A Nyugat, köztudomású, hogy átfordította az egész magyar szellemi életet, de az nem köztudomású, hogy milyen kis példányszámban jelent meg. Jó lenne azon elgondolkodni, hogy a tizenötezer példány most nem olyan tudatformáló, mint annakidején a nyolcszáz példány volt. Sem Ady, sem Babits Mihály nem ért el olyan példányszámot, mint ma egy fiatal költő, és mégis mennyivel jobban benne voltak a szellemi életben, s jelen vannak ma is. Akármilyen fáradt vagyok is, az irodalomnak ebben a fajta csodatételében változatlanul hiszek.

Móser Zoltán már rég elment. Sinka Erzsébet is nyugtalankodik. Nem csoda, sötétség borult Erzsébetfalvára. Este van.

– Nem ennének valamit? – kérdi.

Nem, én nem ennék. Zelk sem akar enni. Csak fekszik a fekete díványon és szívja a cigarettáit. Kossuthot szív.

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?* – fordulok hozzá ernyedten, szomjasan, mert a házban minden ital elfogyott.

– Személyes tapasztalatom is, és később a kívülről szemlélő tapasztalata is az, hogy nagyon kell vigyázni az írónak, hogy ne ártson meg neki. Nemcsak a tehetségnek, a jellemnek is igen nagy próbája. Több tehetséget tett tönkre, mint amennyit felemelt.

– *Most utólag hogyan értékeled a Rákosi-korszakot, s a szereplésedet azokban az években?*

– Tudom ugyan, hogy a költészetemnek nagy kárt okoztam az alkalmi lelkesedéssel, de nem történhetett másként, mert ahogy Vas István remek önéletrajzában megírja rólam, huszonhárom éves koromban nagyon szerettem a Szovjetuniót és szerettem Sztálint. Nem akarom mentegetni magamat, mert ennek semmi szükségét nem érzem. A század egyik legnagyobb költője, Éluard éppen úgy megírta a maga Sztálin-versét a hetvenedik születésnapra, mint nálunk néhányan. Gondolom, azért írta meg Éluard a versét, mert olyan lelkesen hitt az ügyben, mint Magyarországon is sokan. Pedig talán Párizs hegycsúcsáról messzebbre lehetett látni, mint a magyar dombokról. Sem megbánni, sem szégyellnivalóm nincs, ami bajt és kárt okoztam, magamnak okoztam és nem másoknak.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Nemcsak látszólag rangosabb mint a múltban, fölülről is érezhető az a szándék, hogy az író rangos alakja legyen a társadalomnak. Mégis akármilyen szigorúan próbálok visszaemlékezni, tudom, író olyan igazi társadalmi rangot nem tud ma teremteni magának, mint Móricz, Babits, Kosztolányi Dezső, s azok, akik hivatalból kapták a rangot, jó esetben Herczeg Ferenc, rossz esetben Pekár Gyula . . . . Mint nekik, olyan rangja ma egyetlen írónak sincs.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Ha magamat nem is tartom szerencsés sorsú embernek, a nemzedékemet szerencsésebb sorsúnak tartom, mint a fiatalokat. Akkor is, ha mi saját kiadású kötetekben jelentünk meg, ők pedig nagypéldányszámú jól fizető könyvekben. Valamit mi kaptunk, amit ők nem. Azt, hogy mi Osvát Ernőnek, Babits Mihálynak küldtük el a kéziratot. Hogy mit jelent az ilyenfajta személyi kapcsolat, 1948 januárjában, a Baumgarten-díj átvételekor éreztem, amikor a már nagyon öreg Schöpflin Aladár kézfogása volt a díjnál is nagyobb

jutalom. Nem szeretném, ha félreértenél... A magyar irodalomnak nagyon nagy egyéniségei vannak ma is, elég ha egyet említek, Illyés Gyulát, de a sors úgy hozta, hogy közte és a fiatalok között nem alakulhatott olyan kapcsolat, mint Osvát és Illyés, vagy később Babits és Illyés között.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Nincs hobbim.... Volt. Például a labdarúgás. Hét vagy nyolc éves korom óta el sem tudtam az életemet képzelni, hogy ne szurkoljak valamelyik futballcsapatnak. Sajnos, ma már ebből csak annyi maradt, ha izgalmasabb mérkőzés van, a Fészekben, vagy az öcsémnél megnézem a tévében. Volt másik hobbim is, szerettem kávéházban üldögélni, verset írni, olvasni, kibámulni az ablakon. Az eszpresszó tenyérnyi asztala mellől, ha kilátok is, nem látok semmit. Nagyon szeretek kártyázni... Szerencse, hogy ritkán van alkalmam. Rájöttem, ezt is csak a legnagyobb szenvedéllyel tudom csinálni. Nyugodtan mondhatom, hogy nem vagyok kártyás, mert évente egyszer, vagy egyszer sem játszom. De ha igen, akkor két napig egyfolytában tudom csinálni. Félek tőle, ugyanakkor sajnálom, hogy nem vagyok kártyás ember.

– *Életednek volt valamilyen nagy fordulata?*

– Sajnos, túl sok. Több mint amennyit egy magyar költő megengedhet magának, vagy hogy másként fogalmazzam, több mint amennyit egy magyar költőnek megengednek.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Úgy tudják rólam, hogy szenvedélyes lóversenyjátékos vagyok. Ha rólam valami hír röpül, én soha nem próbálom a hír röptét megakadályozni. Ezért nem tudják rólam, hogy csak ez év augusztusában jubilálok, akkor lesz kilenc éve, hogy először kimentem egyik legkedvesebb írómmal, az akkor még jaj de nagyon fiatal Csurka Istvánnal az ügetőre. Bár ő egy megjelent írásában lelkiismeretfurdalást érez miattam, hadd igazítsam ki egy kicsit az ő emlékezőtehetségét. Ő ártatlan az én elzüllésemben. Nem ő csábított ki a lóversenyre. Én kértem őt, hogy mutassa meg nekem az addig ismeretlen világot. Másnap még egy kalauzt kaptam, Kellér Andor hívott fel telefonon, megtudta, hogy kint voltam az ügetőn, amitől óva intett, mert csak a galopp az igazi lóverseny. Hívott, hogy délben menjek be a Brazil eszpresszóba. Azt mondta, Dezsővel majd kivisznek engem a galoppra. Az utolsó mondatára pontosan emlékszem: „Embert csinálunk belőled, Zoltán". – Néhány héttel a halála előtt ígérte. Gondolom, tanulságos szeretettel nézi azt, amit élő ismerősei közül olyan sokan szeretet és megértés nélkül néznek, hogy valóban gyakran látogatója vagyok a budapesti lóversenynek, de gondolom, a túlvilágon Kellér Andor első dolga volt Krúdy Gyula asztalát megkeresni, s Krúdy Gyula is megértően nézi az én vasárnapi óráimat: lépcsőről le a pénztárba, majd lépcsőről vissza a tribünre.... A futamokat nézni, hogyan viszik el vagy hozzák a pénzt a lovacskák. Hiszen ha a lovacskákon múlna, mivel zsokékon és idomárokon múlik, meg azon is, csak ne vegyék politikai véleménynek, se hazafiatlanságnak, hogy a hazai lóversenyek a mostani feltételek között nem lehetnek olyan sportszerűek, mint amilyenek az angol vagy a francia lóversenyek. Az anyagi ösztönző befolyásoló szerepe a zsokékra is éppen úgy érvényes, mint mondjuk a labdarúgóra. Most egy amatőr magyar labdarúgó százszor olyan profi, mint egy hivatásos magyar zsoké, vagy ügető hajtó. Azon a pályán, ahol nem a gól, hanem a pénz a főszereplő, legkevesebb anyagi juttatás az ösztökélője a sportágnak. Beszéljünk magyarul, ha nem is kénytelenek rá, a rosszul javadalmazott embert megkísértik azzal, hogy

nem tiszta erkölccsel több pénzhez lehet jutni. Esetleg többhöz, mint tiszta munkával... Természetesen mint minden lóversenyjátékos, én is vesztő vagyok. Néha nyerő is, de hadd mondjam meg, soha azt a jó nagy örömet nem éreztem egy viszonylag nagyobb összeg átvételénél, mint amikor a kedvenc csapatom labdája beletalált az ellenfél hálójába. Széchenyi, Krúdy Gyula, Hunyady Sándor hazájában senkinek nincs joga lenézni azt, aki szeret lóversenyre járni, még akkor sem, ha szenvedélyévé válik. Azt hiszem, soha senkinek nem felelnék ilyen jellegű kérdésre, ha újságíró volnál és nem írótársam, neked sem. Neked megmondom, életem legutóbbi tizenöt éve tette, hogy ebbe is belekóstoltam, ezt is megpróbáltam, majdnem azt mondom, hogy önhibámon kívül.

– *Mi a kedvenc ételed és italod?*

– Kedvenc ételem a káposztáskocka borssal, de majdnem egyenértékű ezzel a tejfeles habart hideg bableves. Kedvenc italom, tudom, hogy megvetsz érte, a feketekávé és a sötét tea.

– *Valamilyen tulajdonod, vagyonod van?*

– Szégyellem, de nincs.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Azért nem tudok erre kapásból felelni, mert szükségem lenne egy olyan lakásra, ahol a feleségem is, én is dolgozhatok, és igenis szükségem volna egy olyan kertes házra, ahol tavasztól őszig dolgozhatok és pihenhetek... Ezért túl nagy összeget kellene mondanom.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat?*

– Dolgozni csak délelőtt tudok, de akár milyen is vagyok délután, este mindig feltámadok. Ha úgy adódik, tudok még éjszakázni.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Sok visszatérő álmom van. Húsz éve visszatérő álmom, hogy Babits Mihály nagyon öreg, itt él a városban és tovább szerkeszti a Nyugatot, csak éppen a nyilvánosság kizárásával. Álmomban mindig szorongva készülök kéziratot vinni ebbe a most megjelenő Nyugatba. Ezekből az álmokból tudtam meg, hogy milyen kimondhatatlanul szerettem és szeretem Babits Mihályt.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Remélem, nem a lélek befagyását jelenti, hogy régebben többet sírtam mint mostanában, inkább azt, hogy Irén halála után olyan sokat sírtam, hogy az sem lenne csoda, ha örökre elfogytak volna könnyeim. De nem így történt. 1971 kora nyarán is sírtam, mikor a műtét utáni percekben megláttam a feleségemet a kórházi ágyon, és néhány hete sincs, hogy Arany János versét olvasva zokogni kezdtem.

– *Milyen a közérzeted?*

– Jobb, mint ahogy az egy olyan költőhöz illene, aki ebben az évben befordult a hatvanadik esztendejébe, de mégis rosszabb mint amilyen lehetne, ha igazi otthonom volna. Akkor kiderülne, hogy tényleg munkaképes vagyok még, vagy csak áltatom magamat.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Nem sikerült okosan megöregednem, ezt azzal bizonyíthatom, hogy még sohasem aludtam karosszékben, ahogy ebéd után koromhoz illene. De hát nálam nincs is ebéd után, mert eszpresszóból eszpresszóba csavargó nomád vagyok, aki csak aludni jár haza. Nem sikerült megírni az önéletrajzomat. Nem sikerült annyi pénzt gyűjtenem, hogy segíteni tudjak azokon is, akiket szeretek. Nem sikerült annyi olyan verset írni, amilyet írni vágynék, hogy

egy kötet megteljen velük. Nehogy álszerénységnek vedd ezt, tudom hogy a Sirály jó vers, azt is elhiszem a bírálóimnak hogy nagy vers, s ha kiadhatnám azt a könyvem, melynek a címe lehetne: „Ezt vállalom", a Sirály mellé találnék még tizenöt-húsz verset. Ennyi sikerült, és sikerült még valami, amire büszke vagyok. A legtöbb barátom fiatalember, sok köztük olyan, aki nemcsak fiam, lányom, hanem unokám lehetne. Büszke vagyok arra, hogy szeretnek engem, még büszkébb arra, hogy én szeretni tudom őket. Semmi más nem sikerült. Szeretnék egyszer szubjektív lenni. Irén halála után évekig úgy jártam a temetőbe, mint egy öreg parasztasszony, amikor később meguntam a temetőbe járást, úgy éreztem, hogy megcsalom Irént. Ez a rossz érzés csak azóta szűnt meg, amióta nem élek egyedül. Amióta egy olyan asszony a társam, akire rámondhatom nyelvünk gyönyörű jelentésű szavát: feleség.

– *Tudod mi a halálfélelem?*

– Amióta az eszemet tudom, halálfélelem gyötör, amióta Irén halálát megtudtam, elhittem a halált. Nem sokkal utána megszűnt a halálfélelmem. Most hogy tizennégy hónapja olyan társam van, akinek értem való aggódását szüntelenül érzem, föltámadt szívemben a halálfélelem. – Tudom, hogy szomorú oka van rá, mégis nagyon jólesett, amikor Juhász Ferenc azt mondta nekem, nagyon gyakran mondogatja egy ifjúkori versem kezdősorait: „Akit az Isten nem szeret, nagyon megbünteti, a szívébe a szeretet bokrát elülteti." Úgy látszik, ez mindnyájunkra igaz.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Nagyon régen nem tartok ünnepet. Nekem a legszebb a zsidók húsvéti vacsorája, az úgynevezett széder este. Ennek az estének a szépségét két magyar vers is őrzi, egyiket, a tragikusabbat Füst Milán, a játékosabbat Vas István írta, s Keszi Imre igazán kitűnő regénye is őrzi ezt az emléket.

– *Ismered a magányt?*

– Berda Józsefről írtam nemrég, hogy magányos társaslény. Ha nem is olyan értelemben mint rá, rám is igaz. Szeretek egyedül lenni baráti társaságban, de a teljes magányt nem tudom vállalni. Mint a legtöbb rossz idegzetű ember, nem viselem el a magányt, de nem értem meg az öregembereket sem, akik mindenkivel szóbaelegyednek. Az elidegenedés ronda szó, szebb a magyar magány. Sajnálni azt a magányost kell, aki egyedül marad, de aki kitölti a magányt, azt nem.

– *Hiszel a barátságban?*

– Igen, bár két-három nagy megrázkódtatás ért. De hiszek benne, mert van olyan barátom, akivel több mint negyven éves a barátságunk, szakmabeli, és nem mindig gondolkodtunk egyformán a világról, volt amikor neki, volt amikor nekem tette nehezen elviselhetővé a létet, mégis frissebb ez a barátság mint kezdetben volt. Hacsak egy ilyen barátság kiállta az évtizedek próbáját, akkor hiszek. Valami szomorút is látok, amit nem lehet csak a kávéházak hiányával magyarázni: írók, akik becsülik egymást, megtörténik, hogy évekig nem találkoznak. Történt valami? Régen, ha megírt valaki egy verset vagy novellát, sietett az írótársakhoz a kéziratot megmutatni. A maiak nem mutatják meg . . . Nem a barátságok lazulását jelenti ez?

– *Ellenségeid vannak?*

– Bizonyára, de sajnálom őket, mert senkinek nem adtam igazán nagy okot arra, hogy ellenségem legyen.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Igen, bár más szót használnék a gyűlölet helyett, de elfogadom ezt is. Elhamvadt minden esetben. Ritkán változott megbocsátássá, inkább közömbösséggé. Erre egy kifejezés van a magyarban: Le van szarva.

– *Mit csináltál a háború alatt?*

– Elvittek munkaszolgálatosnak. 1942 februárjától 1944 márciusáig munkaszolgálatos voltam, ebből két évet fronton töltöttem. Hazatérésem után egy hónappal megint be kellett vonulnom, ezúttal megúsztam hazai munkaszolgálattal. Mátraderecskén és Recsken voltam. A Szálasi puccs előtt egy nappal megszöktem a munkaszolgálatból. A Szálasi puccs utáni első menedékem Németh László otthona volt. Ő bújdosott ugyan azokban az időkben, de a felesége, az ő tudtával persze, amíg erre módja volt, rejtegetett. Később amikor ez számukra lehetetlenné, mert veszélyessé vált, az akkor fiatal költő Hegedűs Zoltán lakásán kaptam menedéket, majd a felszabadulás előtti két-három hetet néhány lakó tudtával annak a háznak a szuterinjában rejtőztem át, amelyikben Irénnel laktunk.

– *Mi történt azokkal, akik nem szöktek meg Mátraderecskéről?*

– Javarészüket elhurcolták a német koncentrációs táborokba, és csak nagyon kevesen tértek vissza.

– *Gondolsz néha a harmadik világháború lehetőségére?*

– Rettegek ennek a lehetőségétől, de olyan iszonyú volna, hogy képtelen vagyok elhinni, minden érzésem azt mondja, hogy nem. Nem is biztos, hogy ez az emberiség öngyilkossága volna, mint ahogy mondják, lehet hogy csak öncsonkítása, de akkor is azt mondom, hogy nem.

– *Eltudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Föltétlenül. Nemcsak élőlények, hanem tudatos élőlények is. Az én képzeletemben a más bolygókon létező élet valahogyan a túlvilág. De ezt olyan komolyan gondolom, hogy hiszek abban is, hogy valamilyen formában ott élnek a kedves halottaim, és én odamegyek hozzájuk. Egy dolog elképzelhetetlen a számomra, az értelmetlenség, és a legértelmetlenebb dolog az elmúlás. Olyan nagyon félek tőle, hogy nem hiszek benne. Sem a magamében, sem a másokéban.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban hogy jobb lesz az ember?*

– Az emberiség eddigi útja pesszimistává tett, de maradjunk szűkebb körben, a művészetnél. Másfajta verseket írhat valaki, mint Arany János, de jobbakat nem. Másféle képeket festhet valaki, mint Rembrandt, de jobbakat nem. Másfajta zenét csinálhat valaki, mint Bach, de jobbat nem. A mi szűkebb körünkben érvényét veszti az a szó, hogy fejlődés. Érvényes ez a szó a közlekedésre, gyógyszergyártásra, az atlétikai versenyekre, de a repülőgépen utazó ember jelleme nem különbözik a szekéren, bricskán utazó emberétől. Az a tudat, hogy az orbánc már évtizedek óta nem halálos betegség, senkit nem tett jobbá.

Zelk felül, elnyomja a cigarettáját, nézi az arcomat. Csoda, hogy lát. Este tíz óra van. Köszönök, lebotorkálok az utcára. Fogok egy taxit, rohan velem. Talán majd megáll... Valahol megáll...

GYURKOVICS TIBOR

Méreg

(New York-i aranymise)

Nyavalyás civilizáció.
Nyavalyás átalakulás.
Nyavalyás zöldségboltok,
termelés, kirakodás. Ládák, üvegtelepek, géz-szalagok a nyakon,
nyavalyás betlehemi jászol,
gyerekkor, amiben játszol,
nyavalyás vásárcsarnokok, halak levágva vastagon,
egymáson-hallgatagon,
szépen-keményen, üresleketén, sárga-karika-szemmel, halhideg leheletekkel,
nyavalyás kirakodás.
Halkések, halszálkák, halszilánkok, hal-halál, haltársadalom, hal-állat,
keserűsége a halálnak,
lemosott vágódeszkák, üveglemezek,
melyeken a halak oldalt fekszenek,
halul, halva hal-halállal –
nyavalyás halvacsorák.

Félméteres gombaátmérők, szervezett tanácsadás,
mérgezett nagy kalapok, esernyőlebernyegek, esernyőhuzalok,
eldőlve vastag gombák, szervezett sampinyonok,
jó, aki maga veszi, jó, aki maga mozog,
jó, akinek van egyedül
egy nagy háza, benne a pince,
hogy a gombákat lenn a sötétben
maga nemesítse.
Ehető gombákat termel,
a földet is maga veszi,
este meleg vacsoráját
sötétben maga eszi,
nincs gondja-társadalomja,
nincs idegene,
gombája, bolondja,
nincs senkije.
Egyedül eszik a széken,
az asztal lapja sötét,
nem nézi a partot, a vad nap
nem éri soha a kezét,
pincében motoz, ezerszer

igazítja meg a gombatörzseket,
hogy ha megnőnek,
ehetők legyenek.

*

Nyavalyás társadalom.
Evőszak, erőszak, jólszervezett
belsőkabátok, zsebek a felületen, tele ceruzával,
írószerszámmal, a házak tele irodával,
az iskolák tele diákkal,
a katedrák irkával,
az irkák tele firkával,
a helyek tele híjával,
a templomok ministránssal,
s Jézus áldozata elmarad,
mert nem jött be a pap,
a pap, aki bemutassa,
otthon maradt, fekszik az ágyon,
pók mászik a reverendákon,
ő meg a paplanon fekve
olvas egy régi regényt,
melyben dudorodómellü nő
esik áldozatul a bűnösöknek, vagy a detektívnek.
Ártatlanul.
Nincs hová futnia, áll.
A folyosó elkanyarul,
nincs hova mennie, vár.
A falakon zárva az ajtók.
Az ajtókon csukva a zár.

*

Nyavalyás társadalom.
Építi budikockáit, jégszakadásig
növeli folyói felületét,
nap-palotáit, toronyhotelekbe
feketepadlójú páternosztereket,
almaarcú kiszolgálókisasszonyai
árulnak elhibázott selyemkendőket,
melyekkel letakarják a végén
az áldozat arcát.

Gyerekkötényben dolgoznak nagy gépek előtt a zizegő szálak között
porosfejű nők,
száll a por a teremben, kiabál a gépmester, az iroda fala zeng,
gyerekkötényben esznek ebédet, kanalazva a műhelypadon,
leveszik a kendőjüket, térdükre fektetik, szabadon,
gyerekköténybe törlik kézfejüket, felállnak, vizet isznak,

jobbja a raktárba surran, ponyvák, zsákok közé,
mások fölírják a nevüket.
Nyavalyás gyerekkötény
lóg az oldalukon,
búg a sziréna, kezdődik a délután, nap süt be
a nyavalyás ablakokon.

*

Kinn nézik a művezetők
a lányok lófarát,
azután utánuk erednek –
nem bírják tovább,
később összefonódva
New York-i nagy padokon
alszik a művezetővel
mindegyik hajadon,
nincs mondanivalója
csak teste üres melegét
akarja megosztani az egyik
cseléddel a másik cseléd.

*

Nyavalyás társadalom
javítóintézete.
Elhibázott alagutakban
az elhagyatott gyermekek menhelye.
Már nincs, aki enne – magában,
egyhelyen, asztal előtt,
ülve, fogyasztva a gombát,
a halat, az ehetőt,
nincs egy ember a földön,
csak három, vagy háromezer,
akiket akarva-akaratlan
ki kell javítani valamivel.
Eszmék, elméletek, jólét,
megjavított világ –
mindegyik detektívtörténet
megköveteli az áldozatát.

LÁZÁR ERVIN

Öt szentimentális történet

TULIPÁN

A pasas az egykori szeméttelep beléndekkel benőtt hepehupáin lopakodott a templom felé. Valamit a zakója alá rejtett, a szövet dudoráról ítélve egy futball labdánál alig nagyobb, de sokkal kényesebb holmi lehetett; a pasas lágy ívben meghajtott bal keze óvón emelkedett a dudor elé.

A beléndek tenger szélén, a szemét lerakását tiltó táblánál megállt. Innen már jól láthatta a templom kerítésen belül álló Mária szobrot. Az utcai lámpa fénye éppen Máriára esett, a gyér fényben hótisztán fehérlett nappali világításban már meglehetősen kopottnak tűnő, agyonázott ruhája és válláról leomló palástja is teltebb kék volt, mint nappal.

A pasas bal kézzel leemelte a sapkáját. Átment az úttesten, arcát a templomkerítés rozsdás vasának szorította. Nézte Máriát. A szobor – repedéseiről ítélve – fából lehetett. Hosszanti szakadások csíkozták a palástot és a ruhát, a Mária talpa alatt tátogó kígyó szája is tovább repedt. A pasas látta, hogy a réseket pókok és százlábúak lakják s bizonyára fészkelt ott sok másfajta ízeltlábú is. Ez megnyugvással töltötte el. Sapkáját az aszfaltra dobta s zakója alól előhúzta amit eddig rejtegetett. Egy csokor virágot. Nem akármilyen csokor volt, ezt a pasas is tudta, mert elmosolyodott, amikor a virágokat odamutatta Máriának. A szarkalábak közt pipacsok virítottak, szende fehérségű violák, csomorika is volt benne és lila kígyószisz-sudár, néhány pici, kék tyúkhúr, s mint a hőscincér bajsza, kihajlott a virágok közül két illatos rozmaring vessző.

A pasas tanakodott, hogyan tegye a csokrot Mária elé. Ahhoz, hogy a rácson benyújtsa, túl messze volt a szobor, meg amúgy is sajnálta volna a csokor szép, borzas fejét áterőltetni két rozsdás vasrúd között. Dobni nem akarta, mert a tyúkhúr meg a csomorika kihullott volna a többi közül. Úgy gondolta, átmászik a kerítésen. Félkézzel elég bajos volt – a másikkal a virágot kellett szorongatnia –, de azért hamar fent volt a tetején. A lándzsahegyek bökték a fenekét. Már leugrott volna, de ekkor Mária mögül egy ember ugrott elő. Fekete talárt viselt, a talár alatt rézgombos dolmányt. Villogtak a rézgombjai.

– Vissza! – kiáltotta.

– Ezt a virágot... Máriának – motyogta a pasas és igyekezett megtartani az egyensúlyát.

– Takarodjék! – ordította a taláros s ettől a pasas dühös lett.

– Azért is Máriáé – kiáltotta és beugrott a templomkertbe.

Ekkor azonban még egy alak ugrott elő a szobor mögül, kezében perselyrúddal, a rúd végén ott fityegett az üres bársonyzsákocska, az aljára szerelt csöngettyű vékonykán csilingelt.

– Takarodjék! – mondta a perselyrudas is, és birkózó állásba helyezkedett Mária előtt.

A pókok és a százlábúak menekültek a repedésekbe.

– Azért is – mondta elszántan –, azért is Máriáé!

A csokrot úgy tartotta, mint egy Vécsey-kézigránátot.

A sekrestyés-féle meglóbálta a perselyrudat és a pasas felé sújtott. Finom mozdulattal tért ki az ütés elől s abban a pillanatban észrevette, hogy a taláros lehajol egy kőért. Előreugrott és a kezébe rúgott. A perselyrúd most talált, a pasas a vállán hallotta csilingelni a csengettyűt, hallotta a kettétörő bot reccsenését is, a bársonyzsákocska a törött botvéggel a gazba zuhant. A csengettyű elhallgatott.

Valaki dobogva futott az utcán, átvetette magát a kerítésen. Mostmár hárman voltak, de a pasas keményen harcolt, pedig közben elszántan óvta a virágokat, csak félkézzel ütött, de meg kell hagyni a rúgásai se voltak kutyák. A környező házakban sorra felfénylettek az ablakok, futó lábak döbögtek, árnyak szökelltek át a kerítésen.

– A mi Máriánkat akarja! A mi Máriánkat! – zúgták.

Bunkók, kábelek, gumibotok, homokzsákok csattogtak a pasas fején.

– Ne engedjük testvéreim! – kiáltotta valaki.

És nem engedték. A pasas vérbeborult fejjel küzdött, egyre csak Máriához akart közelférkőzni, észre sem vette, hogy virágcsokra már a múlté, egy kocsányokból, szárakból álló, lecsupasztott vesszőseprőt szorongatott. De nem adta fel.

Egy védő fegyvert keresve megrántotta a kerítés egyik vasrúdját. A kezében maradt. Rikkantott örömében és a pasas fejére húzott vele. Mint a letaglózott ló, úgy esett össze. Jobb keze előrevágódott és a vesszőseprű-csokormaradvány odaesett Mária lába elé, a tátogó kígyó méregfogaihoz.

A csapat megrettent, báván nézték a földön kinyúlt pasast. Valamelyikük ijedségtől elvékonyodó hangon elsóhajtotta:

– Meghalt.

Mintha vezényszó lenne, hátatfordítottak, majomügyességgel másztak át a kerítésen, a harcmező pillanatok alatt elcsendesült. A pasas békésen feküdt a földbetaposott pipacs, viola, csomorika meg tyúkhúr szirmai között, a rozmaringszálak meg a kigyószisz olyanok voltak, mint egy-egy felibül-harmadából lerágott halcsontváz.

A hivők – vagyishát ki tudja, hivők voltak-e, mindenesetre azok, akik megvédték Máriát a virágtól – sokáig ébren lapultak házaikban. Végül aztán, hajnal felé, egyikük mégiscsak feltárcsázta a rendőrséget. Egy hulla fekszik a templomkertben, a Mária szobor előtt.

Az URH-s kocsi sivítva érkezett a templomkerthez. A két marcona törzsőrmester fogta a rácsot és bebámult a szobor elé.

– Átvágtak bennünket – mondta egyikük.

– Át – toldotta meg a másik és káromkodni akart, de Máriára való tekintettel visszatartotta.

A szobor előtt vadvirágok nőttek – az egyik rendőrnek úgy tűnt, hogy az az apró kék: tyúkhúr, és felismerni vélte a csomorikát is.

A virágtenger közepén egy tulipán virított. Akkora mint egy tejesköcsög.

A pasast soha többé nem látta senki. Talán nem is létezett.

HÁROM PIROS RÓZSA AZ IFJÚ GRÓF MELLÉN

Hogy honnan támadt az ifjú gróf balsejtelme, senki sem tudta. Talán egy gyermekkori álom idézte fel. Az ifjú gróf egy elhagyott város macskakövein futott. Léptei, mint a dobszóló: dömm, dömm, dömm. És senki, csak talán a fegyverek csöve, ablakokban, rejtett zugokban, vaskerítések belső oldala mellett ácsorgó ezüstfenyők mögött. Az ifjú gróf futott, lába lármája már-már elviselhetetlenné erősödött s akkor szemben meglátott egy magas kőkerítést. Felkolompolt a szíve: ott a menekülés. Minden erejét összeszedve elrugaszkodott a földtől, szép lassan, libegve repült a kőkerítés tetejéig, jobb kezével rátámaszkodott, lendítette a lábát, hogy ugyanolyan könnyedén lehuppanjon a park bokrainak védelmébe. S ekkor három tompa ütés a mellén. Érezte, ahogy a felszaggatott erekből a jó meleg vér szétárad mellkasában. Szárnyaszegetten, lendületeit odahagyva hullott a fal tövébe, s még látta mellén a három, szép, cakkos szegélyű rózsát.

Másnap eszébe sem jutott az álma, csak nagysokára bukkant újra elő, talán egy másik álomtól, a templomkert kőkerítésétől vagy három rózsától. De az is lehet, hogy a cigányasszony miatt. A cigányasszonyt elűzték a birtokról, már nem is rémlik az arca, az emlékezet alkotott a valódi helyett egy egyre csúnyább, egyre ráncosabb, krétából és földből kikevert arcot, csenevész, lógómellű testet, sosemvolt rongyokat aggatott rá, elfakult virágminták barna alapon, a ruha alól kikandikáló karvalykörmű, sárfoltos láb is az emlékezet műve, lehet, hogy cipő volt a cigányasszonyon.

Az ifjú gróf kimerítő vágta után, tagjaiban kellemesen bizsergő fáradtsággal lovagolt a kastély felé, a habkönnyű, tavaszi zöldek között, amikor szembetalálta magát az elűzött cigányasszonnyal. Lova meghőkölt, az ifjú grófot szánalom és félelem öntötte el, a cigányasszony könyörtelen, görbe mutatóujja megcélozta őt.

– A huszonegyedik születésnapodon három piros rózsa ékesíti a melled – mondta és buzogva fölnevetett, a vágtára váltó ifjú gróf után még sokáig futott a hullámzóan erősödő, gyengülő kacaj, talán még akkor is hallotta, amikor a cigányasszony már abbahagyta a nevetést.

Három piros rózsa az ifjú gróf mellén.

Egy időre a cigányasszonyról is megfeledkezett, de akkor már tudata alján ott fészkelt a három piros rózsa, tétovább, mélább lett, a kezébe vett tárgyakat gyakran elejtette, ritkábban lovagolt, s kerülte a vadászatokat. Az öreg gróf szelíd kérdései váltak mégis végzetévé, kint a repkénnyel befuttatott filagóriában, ó, bár soha ne mondta volna ki a rettentő szavakat, el ne gyengült volna, csak soha ne késztették volna igaz válaszra a völgyi patak szelídségével csobogó kérdések.

De kimondta, kibuggyant belőle, a sejtelem egyszerre alakot öltött, sötét, fenyegető gnómmá szilárdult a képzelgések ellebegő, fekete fátylaiból. A kimondott szavak vértezetében formái véglegesültek, torz vigyora vastag ajkára merevült.

Az öreg gróf hahotázott.

– Anyád, az volt ilyen – mondta –, ó, ti ködlovagok, rémgyártók, szellemidézők.

De nevetése, bármily szívből fakadónak indult is, feleúton megfulladt, az ifjú gróf lisztfehér arca, a mozdulatlan elszánt kéz a nyugágy karfáján, az esett tartás, a nyak finom félrebillenése mellbe ütötte az öreg grófot.

– Bolond vagy, fiam – mondta csendesen s fia vállára téve kezét, szótlanul ballagta végig a kastélyhoz vezető kavicsos utat.

A szellem befészkelte magát a kastély falai közé, lobogtatta fekete fátylait. Az öreg gróf szerette volna elűzni a kísértetet, vándorszínészeket, énekeseket, örömlányokat, bohócokat, artistákat hozatott a kastélyba, a csendhez szokott ősi park eleinte méltatlankodva figyelte a zenebonát, a helytelenkedést, az elszórt szemetet, de aztán maga is megifjodott, hozzáidomult az új élethez, csínytevő lett és cinkos. De a lárma, a harsogó énekszó, a dobok és cintányérok buffogása, a bőgők és hegedűk eszeveszett riadói, a táncoló lábak dobaja, a lányok röpke nevetése, a tarkabarka harisnyás bohócok idétlen tréfái, a kötéltáncosok és légtornászok nyaktörő lendülései nem űzték el az árnyat, ott gubbasztott folyvást a kastély kéménye tövében, elrejtőzött a park bokrai között, belengte a komor boltíves termeket, a visszhangos folyosókat, megbújt a pincelejáratok zegzúgaiban, tornyok ódon ívű ablakaiban, a falra futó repkényben s a szökőkút fáradtan visszahulló vízsugarában. A csepűrágók kedvüket vesztették, a zenészek szomorú, halk melódiákra zendítettek, az artisták elvétették az ugrást, az örömlányok imára kulcsolt kézzel bámultak ki az ablakon, részeg matrózok és fényreklámok közé vágytak.

A kastély elnéptelenedett, a személyzet is fogyatkozott, régi, megpróbált, hű cselédek szöktek el éjszakánként, járandóságukat, kis motyójukat odahagyva.

Azon a napon már csak ketten maradtak a kastélyban; az öreg gróf s az ifjú, reszketve bámulták egymást, az öreg keblére vonta fiát.

– Nem lehet semmi bajod! Semmi!

A kastély egy ablaktalan szobájába rejtette a fiút. A nehéz tölgyfaajtót négy kulccsal zárta be, s nem mozdult az ajtó elől. A néma kastély, mint egy kripta vette őket körül, egy-egy sarokban apró zaj ébredt, végigsercegett a nyujtózkodó folyosókon, neki-nekikoccant a hallgatag falaknak. A percek – mind-mind egy elpattanó hegedűhúr – kínnal-keservvel múltak, de azután megjött az este, az öreg gróf torkában dobogó szíve csillapodott. Félóránként be-beszólt a fiának s a fiú suttogva válaszolt.

– Mindjárt vége, fiam, – mondta a gróf, megtörölgette verejtékező homlokát. – Ó, Uram, múljon el a rontás.

Már percek voltak csak éjfélig, már ott álltak a győzelem kapujában. Egy óra elzengedezte a háromnegyedet, a percek pattogása felerősödött, s ekkor... s ekkor bentről iszonyú zaj hallatszott, bútorok recsegése, lábdöndülések, egy földre zuhanó test húspuha puffanása, az öreg gróf feltépte az ajtót, berontott, előreszegzett fegyverével háromszor belelőtt a zengő hangzavarba.

A lövések után késcsendesség.

– Fiam – suttogta.

Remegő kézzel kapcsolta fel a villanyt, a szobát sárgás gyenge fény öntötte el. A szemközti falnak vetve hátát, félrebillent fejjel feküdt az ifjú gróf.

Három piros rózsa a mellén.

Az arcán mindig éjszaka volt. Csillagtalan, holdtalan.

Még emlékeztek a nehéz, langyos éjszakára, amikor a mént hazahozták Szabatonra. Tizenkét igás fogat nyekergett a hepehupás erdei úton, a baljós nyikkanások, a kerekek, lőcsök száraz reccsenései egy idegennek kísértetiesnek tűntek volna, de a kocsisoknak meg talán a lovaknak is a békével kecsegtető hazatérés muzsikája volt ez a lassan szivárgó, ritmustalan zaj. A mént az első kocsi saroglyájához kötötték, egyszerűen csak kötőfékkel, szelídnek látszott ez a ló, bárányszelídnek.

Miféle csődör az ilyen – kérdezték az emberek, amikor először szemügyre vették –, birkákat nemz ez, nem csikókat. A mén kezes volt, egyszeriben engedelmeskedett a parancsszavaknak, szelídségéből még egy véletlenül ráhullott ostorcsapás sem tudta kibillenteni. Talán csak akkor változott meg egy pillanatra, amikor kötőfékét a saroglyához bogozták, ingerülten hátralépett, a fejét fölkapta, a csodálkozó kocsis látta kivillanni szeme fehérjét.

A csillagtalan arcú ember messzire eléjük jött, még jó óra járásra lehettek a pusztától, amikor a bárányszelíd mén nyugtalankodni kezdett. „Hé, te!" szólt rá a kocsis, az éles kiáltás, mint az ostor csattant a bóbiskoló kocsisor fölött, innen is onnan is hangok érkeztek, az éjszaka megváltoztatta a hangszíneket és a távolságokat is, az első kocsis úgy érezte, valamennyien közvetlenül a füle mellett dünnyögnek, megrémült s akkor már észrevette az út világosabb sávjában előtte sötétlő árnyat. Egy ember. Megállította a lovakat, a karaván azonnal mozdulatlanná dermedt, a hirtelen rájuk zuhanó csend félelmet ébresztett bennük, nem hallatszott semmi, csak néha-néha egy-egy tompa dobbanás, az idegesebb lovak gyors patacsapásai.

– Hé, ki az? – kérdezte az első kocsis és már el is szégyellte magát, ugyan miféle félsz fogta el egy éjszakai járókelőtől?

– Én vagyok – mondta halkan a csillagtalan arcú ember, ja, a földesúr, ismerte meg a kocsis és a sötétben önkéntelenül leemelte a kalapját. A mén meg, mint akit ostorcsapás ért, táncolni, hörögni kezdett, táguló orrlukai, mint a rekedt trombiták, a kocsis látni vélte világító szemefehérjét és kivillanó fogsorát.

A földesúr közelebb lépett a tomboló lóhoz, az első kocsis már-már rá akart szólni, de nem jött hang a torkára, még a mént csillapító szavak is a tüdejében szorultak.

A nyugtalanság szétáradt a levegőben, a szelíd, fáradt igáslovak is kapkodni kezdték a fejüket, némelyik ficánkolt, a meg-megránduló kocsik, sutytyanó farkok, döndülő paták kísértetzajai elöntötték az erdőt.

S ekkor a csillagtalan ember fölnevetett, közvetlenül a tomboló mén feléje csapkodó patái előtt, éles, száraz nevetés volt, gonosz, diadalmas nevetés, állatok emberek lecsendesültek, a csillagtalan arcút még soha nem hallották nevetni, mosolyogni se, reszkető csend lett s akkor a földesúr szó nélkül megfordult, beváltott az erdőbe, egy gyalogösvényre, hangtalanul, macskaléptekkel indult haza.

A kocsisor nekilendült, a mén most már egész úton nyugtalanul kapkodta a fejét, de otthon szelíden követte az első kocsist az istállóba, a vizet és az abrakot azonban nem fogadta el.

Másnap a csillagtalan arcú már kora hajnalban talpon volt, a puszta népe nem tudta mire vélni ezt a sietséget, hiszen hétalvónak tartották a fekete

embert, jószerivel átaludta azt a hónapot, amit a pusztán töltött, egy hónapja már, hogy megvette a birtokot, de levegőn is alig volt azóta, aludt meg gunnyasztott bent a kastélyban, az eget nézte az ablakon át, mintha valami csodás jelre várna, hogy végre futhasson, ugorhasson, robbanhasson.

Nem érdekelte az új birtok se, nem járta végig a földeket, nem kocsizott ki az erdőből kihasított ezer holdra, az istállók se érdekelték, nem sétált végig a tisztára söpört placcon az esti fejés szivvidító idején, nem hallgatta a zabot őrlő lófogak monoton, békéltető zenéjét.

De most ezen a reggelen már kora hajnalban lovaglóruhát öltött, fürgén mozgott, mint a sokrahivatottak, csak éjarca maradt a régi mozdulatlan, csillagtalan, holdtalan.

Az istáló felé sietett, és már léptei rémisztőek voltak, elfordulásra késztetők, a cselédasszonyok eltakarták arcukat.

Még be sem lépett az ajtón, a mén már nyihogott és kapált, fantomtáncot lejtett a strájfák között, felsírtak az oldalához ütődő gerendák láncai.

Ember, állat mozdulatlanná dermedve figyelt, csak ők mozogtak, a vadságában megvaskosodó mén és az éjfekete ember.

Úgy nyergelte meg a toporzékoló lovat, hogy minden pillanatban attól lehetett tartani, meghal, a mén agyonrúgja vagy nekilapítja a jászolnak.

Még bent az istállóban nqeregbe ugrott, a ló vágtában vette célba az ajtót s amikor az ember a szemöldökfa alatt a mén nyakához símult, abban volt valami megejtően szeretetteli.

De kint már újra gyűlölték egymást, nagy fekete gomolygás, a ló ágaskodva forgott körbe, meg akart szabadulni a lovasától, vad, rövid vágtába fogott, a végén előrefeszített első lábaival fékezett, tomporát földobva, a lovas megemelkedett a nyeregben, de sosem zuhant le, lába biztosan feszült a kengyelbe, s bár egy hangot sem hallatott, a kocsisok hallani vélték éjszakai nevetését.

Délig tartott az iszonytató lovaglás, gőzölgött a ló, gőzölgött az ember, fehér tajték kente össze mindkettőjüket. A kastély elé kormányozta a fekete ember a lovat, leugrott róla, a mén vágtázott az istálló felé, az ember meg lassú, fáradt lépésekkel beballagott a buxusokkal körülbástyázott vaskapun.

Az eszelős lovaglás azután mindennap megismétlődött. A két gyűlölködő test végigviharzott a pusztán, a mén gonosz fortélyokat eszelt ki, mintha emberi értelemmel ruházta volna fel a harag, a kútba akarta belehajítani lovasát, nekidöntötte a rozoga faszerkezetnek, néha már-már mindketten belezuhantak, ócska vasak ekék, lókapák közt vágta magát földhöz, saját testi épségét is kockáztatva, de a fekete ember mindig idejében lépett le róla – könnyed, szinte balett mozdulattal – s fel is, a ló nem tudott olyan gyorsan felpattanni, hogy lovasa közben ne ugrott volna a hátára.

A szabatoni lovas híre elterjedt a környéken, az őrült ló és az őrült ember, de megnézni senkinek sem volt mersze, csak a puszta népe látta a szabatoni lovaglásokat. Meg akarják egymást ölni – mondták –, s alig-alig mertek közeledni az emberhez is, a lóhoz is, pedig az ember soha egy rossz szót nem szólt senkihez, s a mén kezesbárány szelíd maradt mindenki máshoz.

Egy téli lovaglás szerencsétlenül végződött. A ló földhöz vágta magát és egy ekevas fölszakította a hasát, alig-alig tudott felállni, a vasszakította sebből rózsaszínűen dudorodtak ki a belei. A csillagtalan arcú hófehérlett, lóhalálában rohantak az állatorvosért, az csak a fejét csóválta – nem, alig

van rá esély, hogy megmaradjon. A fekete ember naphosszat az istálló előtt gunnyasztott, hóesés, csípős hideg nem zavarta, tízpercenként kellett neki jelenteni, mit csinál a ló.

Mégis megmaradt. Tavasszal már újra toporzékolt, élettelien nyerített, a fekete ember arcán, mintha egy pillanatra felragyogtak volna a csillagok.

Márciusban újra kezdődtek az öldöklő lovaglások, a csúszós, sáros talajon rohantak, dübörgött a föld, keresztet kellett vetni, uramisten, micsoda sátáni pár ez.

Talán a csúszós talaj volt az oka, talán nem is akarta a mén hanyattvágni magát. A lovas alászorult, egy fojtott, elhaló kiáltás, a ló fölugrott, erőtlenül táncolt a földön fekvő rongycsomó test körül.

Levetett kalappal vitték a holttestet a kastélyba, akkor látták csak, hogy ez az ember a ház egyetlen szobáját lakta, fapriccsen aludt és egy szekrény, egy ikszlábú asztal meg egy csuhéfonatos szék volt a szoba összes berendezése.

Ott ravatalozták fel a priccsen.

A temetésre csak egyetlen ember érkezett, egy lefátyolozott arcú, merev tartású nő, hangtalanul nézte végig, ahogy a park fái közt elhantolták a csillagtalan arcút, nem sírt, a válla se rándult. A temetés után bement az istállóba, megállt a ló mögött. Mereven nézte, a mén felemelte a fejét, hátrafordult, ideges rángások futkoztak a bőre alatt.

A ló attól a naptól kezdve nem ivott, nem evett. Minden hajnalon mereven bámulta az ajtót. Várta a csillagtalan arcú embert. Egyre nyugtalanabb lett, már senki sem merte megközelíteni. Egy világos, tavaszi éjszakán elszakította kötőfékét, nekirontott a bezárt ajtónak – a két lomha, vasalt ajtószárny kitárult –, kirohant az éjszakába. Az éjjeliőr felébresztette a férfiakat, de senki egy lépést nem tett a ló után, döbbenten bámulták a fantomlovat, ugyanúgy rúgkapált, ágaskodott, mintha hátán ülne halott lovasa.

Még világosodás előtt bevágtatott az erdőbe. Sohasem kereste senki, nem is látták többé. De azóta viharos éjszakákon hallani vélik, hogy a mén versenyt száguld a széllel, házakat, erdőrészeket ugrik át, patája könnyed érintésével megcsörrenti a háztetők cserepeit. Nagyon sokáig azt hitték, hogy a szellemló egyedül száguldozik az éjszakában, de aztán egyszer meglátta valaki. Megesküdött rá, hogy egy fekete ember ült a lovon, arcán csillagok és holdak ragyogtak.

HILDÁCSKA KACAG

– Mint a varjú. Brrr – rázkódott össze az erdei tanító felesége –, olyan ez a vénasszony, mint a varjú.

– Ugyan kedves – mondta a férje –, öreg, ennyi az egész. Majd kialussza magát és elmegy. Hadd aludjon.

– Mint a varjú hajtogatta az asszony.

Tényleg volt benne valami varjúszerű. Már délután, amikor észrevették – összehúzódzkodva bandukolt az öregasszony a keményre taposott havú erdei úton, furcsa volt, hisz sosem járt erre idegen, különösen télen, most meg a karácsonyi szünet derekán jártak, még a pirosra csípett arcú gyerekek csizmás karaván sem tűnt fel reggelente a hóval lepett fák közt – felkiáltott az asszony nézd, éppen olyan, mint egy madár.

– Mint egy agyongyötört, fáradt madár – mondta a férje.

Az öregasszony alakja nőtt-nődögélt, madárszerűsége behúzódott a szoknyája ráncai közé, emberi alakot öltött, madárszerűségével félelmetessége is odalett, csak szánalmassága maradt vele kitartóan, s mikor már a kopogására ajtót nyitottak neki, láthatták, hogy a szánalmasság az arcába is beette magát, mint a rozsda, tekintetét is megtépázta, örökidőre szólón meggörbesztette vállát, megrongálta dereka ívét és térde hajlatát.

Mégis volt benne valami varjúszerű. Mintha a lesütött szem bármelyik pillanatban gyors feketerigó-röppenéssel megmérhette volna őket, a házat, istenhátamögötti, magányos lakásuk csendjét, homlokuk pajzsa mögött ágaskodó gondolataikat.

– Fáradt vagyok – mondta az öregasszony, szürke, ázott veréb volt a tekintete, nem feketerigó-röppenés, szinte nem is érintette a tanítóék arcát.

Enni adtak neki meg vörösbort. A tanítóné kérdezősködni akart, de férje egy gyors pillantással leintette, csendben evett hát az öregasszony reszkető kézfejjel törölte meg a száját, fölegyenesedett, a hátralökött hokkedli sikkantott mögötte a kövön.

Az isten áldja meg magukat – mondta s a hangja, tekintete megkeményedett, olyan volt ez a köszönet, mint egy átok vagy legalábbis az erdei tanítóékat kivéve mindenkinek az elátkozása.

A vendégszobában bontottak neki ágyat; az erdei tanítóné, miközben a hosszú, nyirkos folyosón a tiszta huzatot cipelte, arra gondolt, ezt holnap valamennyit eldobja, elégeti, és undorral fogta a ropogós, fehér ágyneműt, pedig akkor még nem is érintette az öregasszony teste.

– Ne haragudjanak – mondta az öregasszony –, az ajtót magamra zárom.

Megremegett, a szeme megvillant, vagy talán nem is ez a helyes kifejezés, hogy villant, csak parányi időre kitágult, de sugarai nem kifele lobbantak, inkább be, a koponya belseje felé, mint egy puskacsőbe fulladt lövés, olyan volt ez a szemtágulás.

– Csak zárja – mondta lassan a tanító, igyekezett könnyed és vidám hangon beszélni, mintha mi sem lett volna természetesebb, mint hogy az amúgy is zárt lakásban a vendég még külön bezárkózik.

– Mint a varjú – hajtogatta ottbent a felesége, a tűzhely torkában lobogó ágyneműkre gondolt, a kis Hilda ágyát közelebbhúzta a magáéhoz s rögtön lefekvés után fölpattant s kulcsra zárta a hálószoba ajtaját.

– Ugyan, ugyan – mondta zavartan a férje, de a kulcscsikordulástól ő is megnyugodott.

Mánap reggel kicsit megszégyenülten néztek egymásra, már nem értették, mitől riadtak meg olyan ostobán előző este, az éjszaka eltakarodott, belőlük is elvitte a homályos zugokat.

Az öregasszony is felébredt, a reggel mintha neki is békességet hozott volna; arca mint egy szép, sokat tudó fatörzs. Úgy tett, mintha évek óta ott lakna, egy sámlira kuporodott a konyhában, szelíden nézte a tevő-vevő tanítónét, később kivette kezéből a szakajtó krumplit és maga látott a hámozáshoz.

Hildácska is kitotyogott a konyhába, félelem nélkül közelítette meg a varjú-vénasszonyt, az meg hirtelen letette a szakajtót, a krumplihéjat az öléből a földre söpörte, ráejtette a kést és gyökérkarjait a kislány felé tárta, mintha legkedvesebb rokonát akarná keblére ölelni.

A gyermek mosolyogva röppent az ölébe, a tanítóné hökkenten nézte, ahogy a görbe karvalyujjak a kislány hátára tapadnak. Mintha nem ölelni akarná, hanem összeroppantani.

A köszönete átok is, az ölelése fojtogatás is. Ó, csak menne el – gondolta a tanítóné.

De a vénasszony nem ment el. Soha nem kérdezte maradhat-e, a tanítóék meg nem szóltak semmit, úgy maradt ott az istenhátamögötti házban, mint ahogy szelíden, magától értetődően megjön a nyár után az ősz.

Pár hét múlva már hiányzott volna, ha elmegy, nemcsak azért, mert sokat segített a ház körül, s mert a kis Hildával imádták egymást. Másért is. Talán az ódon, töredezett kövű folyosó is bánatosan felsóhajt, ha egy este nem hallja lassú, csosszanó lépteit, ahogy szobája felé igyekszik, kezében a magasra tartott petróleumlámpával.

Soha nem beszélt arról, kicsoda, micsoda, mit csinált eddigi életében. A tanítóék meg nem kérdezték. A bánat miatt, csupa bánat volt ez az öregasszony, szenvedéssel teleírt, még hátulról is lehetett látni rajta, hogy nagyon sokat szenvedett.

Nem kérdezték hát. Csak egyszer fordult hozzá a tanítóné, hónapok múltán: „Hát nincs magának senkije?"

– Csak maguk – kiáltott az öregasszony –, csak maguk!

Visszanyelte a feltörni készülő sírást s napokig szavát sem lehetett venni.

Lassan-lassan az öregasszony lett a ház belső minisztere, a konyhába a tanítóné akár be se kellett tegye a lábát. Áldás lett neki az öregasszony, ünnepeken, iskolai szünetek alatt napokra elmehettek hazulról, ráhagyhatták Hildácskát, hiszen az anyja kezében sem volt jobb helyen.

Csak az a rákövetkező tél ne jött volna, csak az a férfi ne jött volna!

A férfit a faluban látták, tíz kilométerre erdei házuktól, a presszóban. Ősz haja volt, baljós tekintete, mereven bámulta roppant markába rejtett poharát. Arcát lassan – mintha fájna nyaka elfordítása – a pult mögött álló lány felé emelte.

– Itt kell neki lenni – mondta –, itt az erdőségekben.

A lány nem válaszolt, látszott rajta, hogy fél.

– Semmiféle idegen öregasszony nem él erre – mondta egy férfi. – Mi aztán tudnánk, ha itt élne.

Az idegen, mintha nem is hallotta volna a közbeszólót, ugyanolyan csigalassúsággal mint az imént, a pult mögött álló lány felé fordult.

– Le kell számolnom vele – mondta – rendezni kell a számlát.

Marka veszett erővel ölelte körül a vastagfalu pálinkás poharat, ökle bütykein megfehéredett a bőr.

Az erdei tanító feleségében oktalan félelem ébredt, akaratlan csúszott ki a száján a kérdés.

– De hát mit vétett magának szegény?

Az ember most vadul kapta fel a fejét. súlyos pillantással mérte végig az asszonyt, mintha azt latolgatná, megéri-e, hogy fölugorjon és szétmorzsolja a kérdezőt.

– Szegény! – mondta megvetően, aztán elfordult, újra maga elé bámult és beszélni kezdett.

– A bizalmamba férkőzött ez a nember. Ó, pokol... még szerettem is. Rábíztam a kislányom. Érti!? A kislányomat! Még most is hallom a nevetését. Minden éjszaka hallom a kislányom nevetését, amikor tiszta csendes idő van.

Elhallgatott.

A tanítóné torkában ott feszült a kérdés, de nem merte kimondani, nem mert megszólalni, lélegzetet venni sem mert.

Az idegen fölállt. A poharat csörrenve az asztalra dobta.

– És megölte, értik! Megölte a lányomat! Három éves volt. Nem hallják? Nevet. Most is nevet.

Feszülten figyelt, az arca szinte gyengéd lett, mutatóujját magasba emelte.

A tanítóné akkor már roppanó ujjpercekkel szorította a férje karját.

– Menjünk suttogta.

– Ha el nem viszi a rendőrség előlem, ezzel a két kezemmel tépem szét – mondta az ember s maga elé tartotta roppant kezeit, mindkettőt külön, külön hosszasan nézte, mint kedves, nagy feladatra hivatott gyermekeit. – És csak tizenöt évet kapott. Tizenöt évet! Holott ezer évig kellett volna forró szurokba főzni, szöges korbáccsal ostorozni, miszlikbe vágni! Tizenöt év! Ott a bíróságon megmondtam, ez az ítélet nekem nem elég. Az én lányom fehér koporsójáért sem elég, a lányom kisujjáért, egyetlen haja száláért nem elég! Egy éve szabadult azóta keresem.

Megint maga elé emelte iszonyatos markát s hosszasan nézte.

– Megtaláljuk, biztos, hogy megtaláljuk – mondta nekik s vicsorgatva elmosolyodott.

A tanítóné felugrott, kirohant az ajtón, a férje alig győzött utána menni.

– Úristen – jajongott a nő –, úristen, már négy napja egyedül van vele.

– Ugyan – mondta a férj –, rémmese az egész. – Bolond ez a férfi. Nyugodj meg.

Rohant velük a terepjáró a sötét erdőn keresztül s óráknak tűnt, míg megálltak az erdei ház előtt.

Égett odabent a lámpa. A tanítóné hanyatt-homlok rohant a házba, feltépte az ajtókat, mellében már meggyűlt a sikolyra kész levegő.

A szobában a kályha mellett ült az öregasszony, ölében Hildácska. Mind a ketten nevettek, fénylett a szemük.

A tanítóné sírvafakadt, odatérdelt melléjük, egyszerre ölelte át az öregasszonyt és a gyermeket. Sokáig nem tudott szóhoz jutni a görcsös zokogástól.

Az öregasszony hamuszürke arccal állt fel.

– De hát mi baj van, az istenért?

– Semmi, semmi – mondta a tanító. – Kellemetlenségeink voltak, ne törődjön vele.

A tanítóné átkulcsolta az öregasszony nyakát.

– Ne haragudjon rám, drága, ne haragudjon.

– De hát miért? – kérdezte sírósan az öregasszony. – Dehogy haragszom, miért haragudnék.

– Nincs semmi baj mondta a férfi. – Egy bolondság megriasztott bennünket. Aludjunk rá egyet. Aludjuk ki.

És éjfélkor éles zörrenések az ablakon.

A tanító hangja tétován bukdácsolt a sötétségben.

– Ki az?

– Gyere ki, vén szipirtyó! Megjöttem – hallatszott odakintről.

A tanító köpenyt kapott magára, az ajtóhoz rohant.

– Mit akar?

– A vénasszonyt.

A téli éjszakában kísértetiesen világított az ősz haj és a megszállott szem kútja.

– Ez egy másik öregasszony – magyarázta a tanító –, rossz helyre küldték, uram. Régről ismerjük és . . .

A férfi előrelépett.

– Magát is szétlapítom. Érti!

A tanító ekkor könnyed érintést érzett a könyökén, lepkekönnyűt.

– Engedjen ki – mondta az öregasszony.

– De hát nem magát keresi – üvöltötte a tanító. Nem a dühtől ordított, a félelemtől.

– De igen – mondta az öregasszony –, engem keres.

Kilépett, becsukta maga után az ajtót. A tanító verejtékezve lapult a fal és a becsukott ajtó szögletébe, mozdulni sem tudott. Tompa puffanást hallott kintről . . . s ahogy egy liszteszsák a hóra dől. Aztán csend lett. Csillagok csendje.

KÓCEMBER KÓCSZERELME

– Hát nem érted?! Szeretlek – a szavak gőzölögve buktak ki a száján és sisteregve hűltek ki, amíg a néhány méteres utat megtették az elhagyott, poros kirakat mélyén ülő lányig.

– Tavasz óta idejárok – folytatta Simf –, minden áldott este itt papolok neked, s te meg se mozdulsz, csak a szemedet forgatod. Értsd már meg, hogy szeretlek!

A szavak megragyogtatták a kirakatot, a gyenge villanykörte fényében siváran gubbasztó, poros papirok, rongydarabok önálló fényt kaptak, hogy aztán a beszéd elhaltával még szürkébbek, még visszataszítóbbak legyenek.

A lány nem szólalt meg most sem, kezét térdén nyugtatva egykedvűen ült a rozoga széken, csak világoskék szeme sétált lassan, megfontoltan szemüregében jobbra-balra, megállás nélkül, azonos ütemben, mintha egy gépezet mozgatná, soha meg nem állapodott a tekintete Simfen, csak megérintette, s a szem soha nem csillant, az ajak zárt vonalai is csak nagyritkán lazultak, valami mosolyféle derengett fel a lány arcán, Simf néha azt hitte, gunyoros, néha meg azt, hogy örömteli.

– Megint a kedvenc ruhám van rajtad – mondta Simf és homlokát a piszkos üvegnek nyomta. – Hallod, meghalok ezért a ruhádért is!

Fehér, rövidujjú, nyersvászon ruha volt a lányon, egy könnyű kis szandál, kicsit vékonyka, kamaszos karja s megejtően kedves formájú lába feltüzelte Simfet, el nem tudta képzelni, hogy ebben a ragacsosan koszos kirakatban, hogy tud ez a lány ilyen tiszta lenni.

– Szólalj már meg – kiáltotta –, mondj valamit! Amíg nem válaszolsz, nem megyek el innét.

A lány szeme abbahagyta az ingázó mozgást, tekintete megállapodott Simfen, mereven nézte egy darabig, egyre szomorúbb lett, a szeméből áradó szomorúság egy kerek, világos foltot égetett a kirakatüvegre, mint amikor deres ablakra lehelünk, Simf megbűvölve nézte, a lány megemelte térdén nyugtatott kezét s öt ujját széttárva Simf felé mutatta.

A férfi elszörnyűlködve hátraugrott.

A lány ujjai hegyén fölfeslett a bőr s kunkorodó kócszálak, vékonyka, szakadt drótvégek kandikáltak ki alóla.

– Kóclány – üvöltött Simf –, egy kóclányba szerettem.

A lány visszahelyezte kezét térdére, szeme újrakezdte az ingamozgást. Simf megfordult, tántorogva indult hazafelé, mellkasát forró kő feszítette. Hasravágta magát az ágyán, bánata súlyától olyan lett, mint egy forma mellé csurrantott nyersvas tömb.

Nem bírta sokáig, egy barátra lett volna szüksége, egy jóbarátra. Fölpattant hát és kitalált magának egy barátot. Egy széket húzott a szoba közepére, arra találta ki, de valahogy nem sikerült ez a barát, szeme aszimmetrikusan ült az arcában, egyik a szemöldök fölé húzódott, a másik lecsúszott az orra tövébe, haja elszórt pamatokban fedte a fejét, füle a nyakszirtjén.

– Te! – kiáltott dühösen Simf, s akkor vette észre, hogy a barát ízületei nem kapcsolódnak, a darabokból álló testet csak a ruha tartja össze, a barát elnyaklott a széken, Simfnek oda kellett ugrania, mindkét kezével elkapta, hogy le ne essen a földre.

De a barát élt, lélegzett, Simf rettegve nézte a szörnyarcra gyűrődő vigyort, hátraugrott, a sikerületlen barát, mint egy bábfigura, megemelte a kezét, Simfre mutatott.

Izgatottan nézett végig magán, tekintete a kezére tévedt és fölordított. Kezén fölfeslett a bőr, jól láthatta az ujjhegyeken és az ujjközökből kiálló kunkori kócszálakat, töredezett drótvégeket.

Megbűvölten bámulta a kezét, a barátjára akart pillantani, de az akkor már eltűnt, a megrettent szék árván állt a szoba közepén. Simf föltépte az ajtót. Kócember kócszerelme, zakatolt benne, amíg a kirakat felé rohant. Nem lehet, nem lehet – döngték a léptei.

Félt, hogy kóccal tömött keze nem lesz elég súlyos a kirakat bezúzásához, de már az első ütésre reccsenve szétnyílt az üveg, a lány megbabonázva bámult rá, fölállt, Simf benyomakodott a csipkésszélű törés üvegkarmai között, magához szorította a lányt és teljes erejéből a vállába harapott.

A lány fölsikoltott a fájdalomtól, de nem húzódott el. Simf nyakára kulcsolta karjait, egyre szorosabban fogta, vinnyogott az örömtől és Simf akkor már látta, hogy harapása helyén vércseppek szivárognak a lány húsából, megérezte a saját mellében is a meleg, selymes szívet, a kezére nézett, csupa vér volt a keze a kirakatüveg tépte sebektől.

– Ó, drága kócszerelmem – mondta boldogan –, hús-vér szerelmem.

Ragyogott körülöttük a kirakat, vércseppjeik, mint a gyöngyök.

KAMPIS PÉTER

Közületi nyúl

„A nyúl– nem ásványi anyag. Testét nem toll borítja. Nem vízben él. Harapása nem mérges. Biciklizni nem tud. Mindebből világos, hogy a nyúl milyen – nem lehet. A nyúl tehát mindennek ellenkezője. Élőlény. Színe kék. Türkizkék, mint a tenger. Szeme piros, tekintete kissé riadt, de barátságos. Amúgy csinoska. Hatalmas, lompos farka van, hat lába, csökött füle. Magassága egy méter, csüdje vékony, a nyerget, hámot szívesen tűri. Ugatása szaggatott. Pénzt nem fogad el."
(Szent Brehm levele a rómaiakhoz, II. fejezet, 25. bek. 87. §. 17/6783. Korm. sz. rend. 17 869–BCFQ/793. Min. Ut. post. Hárshegyi Idegszan. kettő bé 11. emelet öt.)

*

A nyulak, a nyulak, a nyulak... Altmann Zoltán a tányérba meredt. Elgondolkodva kavargatta a levest. Dél volt. A sárga folyadék tetején sötétbarna szigetek uszkáltak: a zsír. Utálta a zsírt.

A nyulak.

A terem boltívei alatt százharminc gyerek ebédelt. A bejárati ajtó felett latin felirat töredéke látszott.„... o sum .... ver .... as e .. vita." Egyszer végigkérdezte a kollégáit, tudják-e, miféle mondás lehet az ottan? Senki nem tudta, viszont Altmann Zoltán azután közutálatnak örvendett. Ego sum via, veritas et vita.

Végignézett a termen. A százharminc kanál egyre zajosabban kotort a pléhtányérok alján. Gyerekfejek emelkedtek fel. A terem fala fehéren virított Altmann Zoltánnal szemben, akár egy mozivászon. Odakint sütött a Nap, mégis úgy érezte: elsötétül a terem, s a mozivásznon megjelenik egy csomó nyúl.

A nyulak.

*

Áprilisban jött rá, hogy tennie kell valamit. Délutáni foglalkozáson egyszercsak rábámult a gyerekekre és hangosan azt mondta:

– Na, ez tovább nem megy.

Meglehetős szoros programokat dolgoztak ki a Minisztériumban, a Tanácsokon, az Internátusban a szakemberek. Altmann Zoltán hétfőn papírt tépetett, kedden hajtogattatott, szerdán ragasztatott, csütörtökön kezdte elölről.

És áprilisban, pénteken délután felállt az asztaltól és azt mondta:

– Na, ez tovább nem megy.

A csoportból hét gyerek szökött meg aznap. Hajtogatási nap volt. Reggeli után léptek le. A tizennyolcas létszám erősen leapadt. Délutánra néhá-

nyan kitalálták, hogy segítenek az igazgató bácsi építkezésénél, ketten a mosodába mentek – négy szempár sugara irányult méla undorral a színes papírlapokra, amikből – hű, de érdekes – sótartót kellett hajtogatni, a szakemberek instrukciói szerint.

Altmann Zoltán aznap délután csoportjával együtt eltűnt az intézetből.

*

„Kedves anyu" írta másnap a kötelező levelet a hatodikos Sallai, „tegnap frankó volt, mert sokan meglógtak és Jugoszláviába akartak menni, én nem, megfogták őket a rendőrök és az igazgató bácsihoz se akartam menni segíteni mert a múltkor is este nyolcig ott voltunk és lekéstük a vacsorát és öt forintot kaptunk a malterkeverésért és bent maradtunk a Zoli bácsival és frankó volt mert nem kellett hajtogatni mert elmentünk Szamártetőre Zoli bácsi egyik barátjához és meglátogattuk a nyulakat. Kedves anyu a nyulak nagyon frankók voltak folyton mozgatták az orrukat, sokan voltak a ketrecekben és voltak kisnyulak is nagyon frankó volt. Szedtünk füvet zsákba, Zoli bácsi is meg a barátja is segített és kitakarítottuk a ketreceket meg vizet adtunk a nyulaknak. A Sacc Zsiga telerakta a Zoli bácsi kabátzsebét bogyóval. Képzeld, anyu, pettyes nyúl is volt, meg tiszta fehér meg voltak nagyon nagyok is. Bakok is voltak. Zoli bácsi azt mondta hazafelé, hogy ha akarjuk, nekünk is lehet nyúl, csak gondozni kell őket. A konyháról mindig el kellene hozni a krumplihéjat, répahulladékot, káposztalevelet meg füvet kellene szedni nekik. Négyen voltunk, mi kértünk nyulat, Zoli bácsi meg is ígérte. Úgy, hogy kedves anyu, húsvétra viszek nyulat ha hazamehetek neked is meg a kis Gyurinak is. Apu hogy van? Ha lehet a börtönbe nyulat vinni, neki is viszek egyet. És pénzünk is lesz mert el lehet adni vagy megenni is lehet. Sokszor csókollak, Gyurikát is meg a Csóri néni a szomszédból. Megvan még a kecskéje? Én jól vagyok, a koszt jó és bőséges, a tanulmányi eredményem nem romlott.

Sallai István
VI. o. tan."

*

– Mennyi idő alatt jött össze neked ez a tenyészet?

Szamártetőről jó kilátás nyílt a városra. A kis ház előtt ültek egy padon. Ott volt, persze, a pintesüveg is. Altmann Zoltán egyre gyakrabban látogatott ide, egyre izgatottabban kérdezősködött. Fajtákról, szaporaságról, hústyúlról, költségekről, eleven munkáról, tiszta nyereségről . . .

Könnyű felhők lebegtek az égen. A bor is könnyű volt, tiszta és kicsit ress.

– Hamar – mondta barátja és vizsgálgatta a poharat – hamar. Kevéssel kezdtem, csak megpróbáltam. Ennek két éve. Az idén ezer darabot adok le.

Ezer nyúl! Altmann Zoltán hirtelen kiivott két pohár bort. Ezer nyúl! És Ferenc teljesen egyedül van. Neki tizennyolc munkása lenne, tizennyolc gyerek! Brigádokat szervezhet fűért, lucernáért, konyhai hulladékért, takarításhoz, etetéshez . . .

Ezer nyúl!

Száz gyerek lakik az intézetben. Ha csak akkora tenyészete volna, mint

Ferencé, minden hónapban egyszer nyúlpecsenyét ehetnének. De lehet nagyobb is. Hely van. Ketreceket tudnának csinálni. Egyelőre persze, piacra vinnék a nyulat. A pénzen vásárolhatnának önetetőt, önitatót, új ketreceket, aztán saját ellátásra tenyésztenének . . .

Ezer nyúl!

•

A főposta fél hatkor nagyon zsivajog. Három telefonfülke, itt, mindjárt a sarokban. Fentről homályos, szürke fény árad, mintha köd lenne. Középütt pultok, kibelezett írótollak, századeleji kalamárisok. Görnyedő, szomorúarcú, havi törlesztéseket feladó emberek. Körben kisablakok: pénzbefizetés, táviratfeladás, információ, értékcikk, hivatalvezető, takarékszolgálat – és a kör végén, a bal sarokban egy tarka folt a sok postaszürkében és postabarnában: a hírlapok. Színesek, izgalmasak, rendhagyók.

A csapóajtók örökké lengenek, a telefonok örökké csörögnek, a postapecsétek örökké döngenek. Hosszú sorok: hatkor zárnak, s akkor már csak kint, az ügyeleten fogadnak.

Két lengés között a csapóajtó beengedi Altmann Zoltánt, aki körülnéz. Arca felderül: balfelé veszi útját, a hírlapokhoz.

– Kéremszépen – mondja a kisasszonynak –, szeretnék egy lapot előfizetni. Szakfolyóirat.

Kis blankettát tolnak elé.

– Melyiket?

– A nyúltenyésztés . . .

•

A leves végefelé jártak. Egyre többen tették le a kanalat. Altmann Zoltán pedagógus felállt és csöndben támasztotta a hatalmas, hűvös cserépkályha élét.

Az ajtó kinyílt. Szórakozott pillantást vetett a már sokszorosan lemeszelt, mégis áttűnő falbavésett feliratra. Ego sum via, veritas et vita.

A konyhások jöttek, meghozták a százharminc adag második fogást. Hús, krumplival. Intett két gyereknek, azonnal ugrottak segíteni.

A délutánra gondolt. A délutánra, amikor felballag a piros szőnyeggel futtatott főlépcsőn, az emeleten balra fordul és diszkréten kopog az igazgatói iroda ajtaján, a dossziéval a hóna alatt, amiben részletesen és cáfolhatatlanul kidolgozott hároméves program van. Éjszakánként állította össze.

A nyulak.

Az udvaron három használhatóra összetákolt ketrec állt – egyelőre üresen. Irtó kedves volt Ferenc, gondolt vissza a jelenetre Altmann Zoltán a kályha mellett, nagyon kedves és készséges volt, amikor megpendítettem a dolgot, óvatosan. „Öregem, ez természetes. De csak akkor viheted a nyulat, ha ajándékképpen adhatom. Tudom, hogy ez segít a munkádban. Amikor jössz, viheted . . ."

És a gyerekek! Micsoda lelkesedéssel csinálták a ketreceket! Három napig semmi baj nem volt velük. Azaz . . . Nincs kedvük elmenni az igazgatóhoz trógerolni. Mind nyulazni akar.

Az ajtó újból megnyikordult. Egy kolléga jött.

– Nem eszel? – kérdezte Altmann Zoltánt.

– Mi? Ja, kösz, nem.

– Akkor menjél, öreg. Nehéz délutánod lesz. Ha a híreim nem csalnak, nagyon felpiszkálta a dirit a tantestület.

Altmann Zoltán mosolygott.

– Úgyis csatát nyerek . . .

•

Ez az ember meghülyült – mondta a hatodik osztály főnöke előző nap a tanáriban és egy dolgozatfüzetet csapkodott – nézzétek meg, mit művel a gyerekekkel. Ez nem dolgozat, ez egy közgazdasági értekezés. Az rendben van, hogy Altmann meghülyült, de azt már nem hagyom, hogy a gyerekeket is meghülyítse.

Aznap fogalmazást írtak a hatodikosok. Mit szeretek csinálni a szabad időmben? Ez volt a megadott téma. Minden fogalmazás egyazon tevékenységről adott számot. A legszebb – mint corpus delicti – a tanáriba, majd az igazgatói irodába került. Így szólt:

„Mit szeretek csinálni a szabad időmben?

A szabad idő nagyszünetbe van, meg délután meg szombat délután és vasárnap. Én azt szeretem csinálni, hogy elmenjek Szamártetőre a Zoli bácsi barátjához és nézzem a nyulakat. Meg etessem őket. Mert mindig mozgatják az orrukat. De nem mehetünk, de a Zoli bácsi azt mondta, hogy nekünk is lesz. A ketreceket a szabad időmben már meg is csináltuk, Zoli bácsi meg hoz egy nagy nyulat, akinek kisnyulai lesznek, azt ígérte, lehet tíz is. És akkor azoknak is lesz majd kisnyúljuk, ha sokat kapnak enni meg inni és akkor már száz nyúl lesz. Új ketrecet kell majd csinálni, de azt már vesszük mert a Zoli bácsi azt mondta, eladjuk a nyulat és a pénzen ketrecet veszünk hogy sok nyulunk lehessen és zsebpénzt is ad ha megetettük a nyulakat. Én a szabad időmben a zsebpénzemen moziba is szeretek menni, mert folyton televíziót kell nézni. Majd lesz ezer nyulunk és az intézetben mindenki nyulat ehet, nem kerül pénzbe, mert itten lesz."

Az igazgató másnap délutánra berendelte Altmann Zoltánt.

•

A piros kókusz-szőnyegen sétált fölfelé. Mekkorát néznek majd! Biztosan ott lesz mindenki a kifogásaival, a tromf meg a KÖJÁL lesz. Jól pofáraesnek, mert itt van az engedély a többi papiros között. Mindenre felkészültem, pedagógiailag megtámadhatatlan érveim vannak. És egyszer végre jól megmondhatom a magamét!

A falon képek, a gyerekek szakköri mázolmányai. Ezt is megmondom, hogy cserélgetni kéne. Az üvegajtót a folyosóra nyitotta, aztán már ott is állt az irodaajtónál. IGAZGATÓ. Diszkrét kopogás. Vajon meddig várat? Aztán benyitott.

Nem is várt sokat. Klári, a titkárnő leültette, s bement. Amikor visszajött, nyomában jött az igazgató. AZ IGAZGATÓ.

– Parancsolj, kérlek – mondta és szélesen invitálta befelé Altmann Zoltánt. Mosolygott is. És visszaszólt a csukódó ajtóból:

– Klárika, kávékat és snapszot.

Hűha, komoly a dolog. Snapsz is lesz. És milyen szépen összeválogatott gárda ül itt! Altmann Zoltán zavartan állt a szoba közepén, a dossziét szo-

rongatva. A fotelekben négyen ültek: az intézetvezető, a szakszervezeti titkár, a hatodikos osztályfőnök és a gondnok. A GAZDASÁGI IGAZGATÓ.

Két gúnyos mosoly, egy szánakozó tekintet, egy fölényesre húzott, királyi szemöldök. A gondnoknak nagy, szőrös szemölcsei voltak orrán, fülén, és reszelős, undok hangja. Altmann Zoltán nem szerette, egyszer csúnyán összevesztek valamin. És a gondnoknak lett igaza.

Délután két óra volt. Kezdetét veszi hát a kongresszus, gondolta Altmann.

Egy darabig heherésztek, aztán egyszer azt mondta:

– Azt hiszem, az lesz a legjobb, ha elmondjátok aggályaitokat. Aztán megválaszolok.

Fél háromkor megjött a kávé és a snapsz. Akkor már élénken beszélt az osztályfőnök, a dolgozatfüzetet lobogtatva. Az igazgató jegyzetelt, bólogatott. Háromkor az intézetvezető mondta el a magáét, aztán a szakszervezet. Az igazgató akkor még egy kör snapszot kért. Szerette.

Négy órától már Altmann Zoltán beszélt. Csendesen, indulatosan. Szétteregette papírjait, pontról-pontra döntötte halomba az ellene és a nyúltenyésztés ellen felhozott érveket. Élvezettel nézte, hogyan ömlik szét a többiekben a kétségbeesés, a tehetetlenség: meg kell hajolniok, el kell ismerniök, hogy az ötlet jó és szép és az övé, Altmann Zoltáné, be kell látniok, hogy a gyerekek . . .

Háromnegyed ötkor befejezte. Az igazgató szólalt meg elsőnek.

– Azt hiszem, meggyőztél valamennyiünket. Hát nem bánom, csináld és bizonyíts.

És akkor jött a tromf.

*

– Pardon – mondta egy szemölcsös, undok hang –, pardon. Pedagógiailag lehet, hogy rendben van a dolog, de gazdaságilag ugyebár problémák merülnek fel.

– Például? – kérdezte alig leplezett undorral Altmann Zoltán.

– Például itt van a KÖJÁL engedélye. Kisállatot anélkül nem lehet a városban . . .

Altmann úgy kotorászott a papírok között, mint Wellington herceg waterlooi győzelme után.

– Itt van.

– Igen – mondta kis vizsgálódás után a GAZDASÁGI IGAZGATÓ –, ez akkor rendben is volna, már csak egy aprócska dolog vár tisztázásra ugye . . .

– Éspedig? – pakolt össze az asztalon Altmann, fel se nézve –, éspedig?

– Az a kérdés, hogy miféle nyulat akar idehozni Altmann elvtárs? Már úgy értem: az a nyúl közületi nyúl, vagy magán-nyúl?

Altmann Zoltán elhűlt. A többiek figyelme visszatért.

– Látom, nehezen követ, Altmann elvtárs. Megmagyarázom. Ha közületi nyúl, akkor az intézetnek meg kell venni. Maszektól, ugyebár, nem vehetünk semmit, legfeljebb a bizományin keresztül. A bizományi, ugyebár, nyulat nem vásárol. Ez akkor nem megy. Ajándékot nem fogadhatunk el, hová leltározzam be? Ha megesszük, akkor fogyóeszköz. Állományba kell venni. Ilyen rubrika nincsen, hogy nyúl. Ha viszont az ön magánnyula, Altmann elvtárs, akkor az intézet területén nem tarthatja, a gyermekek munkaerejét nem veheti igénybe,

a konyhai hulladékot nem használhatja fel és így tovább. Arról nem is beszélve, hogy ha Altmann elvtárs ezer nyulat meg akar etetni velünk, hehehe, azt valahol nekem az étkezési normában fel kell tüntetni. Ott sincs rubrikám a nyulaknak, aranyos Altmann elvtárs. Hol számoljam el a nyúlpecsenyét? Sehogyan se megy ez, drága elvtársam. Ha az iskolavezetés nem is ellenzi, én nem engedélyezhetem. Nem tarthatom a hátam a revizióná. Adhatok egy tanácsot? Otthon tenyésszen nyulat. Az ellen senkinek nem lehet kifogása.

Altmann Zoltán hosszú ideig hallgatott. Csak később törte meg az elégedett csendet.

– Hát persze. Ego sum via, veritas et vita. Gondolhattam volna, hogy megfeszítenek.

*

– Nem is az – bámult a borospohárral kezében a városra –, nem is az bánt, hogy engem kicsináltak és most mindenki röhög rajtam. Nem az bánt.

Ivott. Ferenc, a barátja, nem szólt.

– A gyerekek. Nekik akartam. Újat, érdekeset. Hasznosat.

Ivott. Aztán folytatta.

– De én vagyok a hülye. I'm fool. Ich bien dili-dili. Io sono crettino. Mert én olaszul is tudok ám, nem hiszed? Durante le fermate nelle stazioni . . .

– Már elszavaltad egyszer – mondta Ferenc. – Amíg a vonat az állomáson tartózkodik, nem szabad használni. Most mást szavalj.

– Mást? – Altmann Zoltán könyöke lecsúszott az asztallapról. Alkonyult, kis szél támadt, odalent a városban pislákolt már néhány lámpa. – Mást? Mást is tudok. Ezt hallgasd meg: ego sum via, veritas et vita.

És Altmann Zoltán sírva fakadt. Az asztalra borult. Egyre sötétebb lett, ő egyre halkabb. Aztán hirtelen elaludt.

*

A vörhenyes szőrű nyúl cumisüvegből evett. Konyakos babapiskótát, utána két tubus ultramarinkéket. Gyorsan nőtt: félóra alatt szétfeszítette a ketrecet és türkizkékre változott. Piros szeme riadtan, de barátságosan pislogott az emberekre, akik körülállták. Hatalmas, lompos farkával időnként elhessegette a legyeket magáról. Mind a hat lábát maga alá húzta, feküdt a földön. Egyszercsak felállt, megrázta magát.

Egy bibircsókos orrú, szőrös fülű ember lépett hozzá, nyereggel, hevederrel a kezében. Kockacukrot adott a nyúlnak, aztán felnyergelte. A nyúl örömében szaggatottan ugatott néhányat, s izgatottan toporzékolt.

– Telivér? – kérdezte elismerően az egyik kibic.

– Nem – mondta a bibircsókos. – Közületi.

– Az más – mondta a kibic. – Aranyos elvtársam, akkor ez biztos nyerő.

A bibircsókos pettyes blúzt húzott és lovaglócsizmát. Felszállt a nyúlra.

Altmann Zoltán indította a mezőnyt. A nyulak felálltak a startvonalhoz.

Altmann Zoltán felemelte a rajtpisztolyt és célbavette a türkizkék nyulat, csökött füle tövénél.

– Elkészülni – mondta nagy hangon. A célkereszt a távcsövén pontosan és mozdulatlanul állt a nyúl fültövén.

– Vigyázz – kiabálta Altmann és arra gondolt: én megmondtam, én figyelmeztettem.

A nyulak ina megfeszült. Altmann elhúzta a ravaszt. Óriási dörrenés: a türkizkék nyúl a levegőbe vetette magát, a bibircsókos a földre zuhant. Altmann Zoltán odament a nyúlhoz és fejbelőtte. A nyúl színe lassan vörhenyessé vált, füle megnőtt. Középső pár lába visszafejlődött, farka csökött lett. Orra finoman remegett. Rubincsík folydogált a földre.

– Drága elvtárs – mondta a bibircsókos –, ez volt a legszebb közületi nyúl. Ezért börtönbe csukják a revizorok.

Altmann azonnal lőtt. A bibircsókos hörrenve dőlt el, s amikor a földön volt, még kilencszer belelőtt. A bibircsókos is átváltozott: a csizma eltűnt, két patás láb került a helyére, pofája kihegyesedett, homlokán kis szarvak nőttek . . .

– Ego sum via, veritas et vita – mondta Altmann Zoltán – durante le fermate nelle stazioni e vietato . . .

*

A présházban ébredt. Már magasan járt a Nap. Egy cédulát talált a földön, maga mellett. „Sokat hadonásztál, meg ordítoztál valami készülődésről. Ha elmész, a kulcsot tedd a kisablakba. Igyál, ha akarsz."

– Aha.

Hét óra volt. Altmann Zoltán fáradtan és koszosan ballagott Szamártetőről a városba. Kedd, gondolta, kedd. Tegnap hétfő, holnap szerda. Ma, ma kedd.

Fél nyolcra ért az intézetbe. Nagy csönd volt. Az ügyeletes nevelő szó nélkül elétolt egy irkalapot. Ez állt rajta: „Ha akartok Jugoszláviába jönni, gyertek ötkor a klozetba. Délutánra át is vagyunk, azt mondta a Gerber, ottan sok a nyúl."

Altmann Zoltán megismerte a hatodikos Sallai írását. De nem szólt.

Gyorsan telt el a délelőtt. Reggel kiderült, hogy tizenkilencen leléptek. A listát leadták a rendőrségnek, határőrségnek, Altmann Zoltán fegyelmit kapott. Délutánra már helyreállt a rend. A rendőrök meghozták a szökevényeket, Altmann a tárcájába tette a sokpecsétes fegyelmi határozatot, és folyt minden a megszokott medrében.

Hajtogatási nap volt.

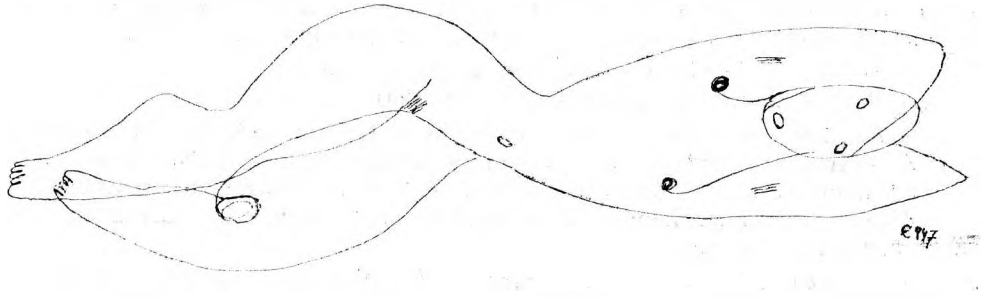

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

V.

Unalmas volna elsorolni, mi mindenbe kaptam bele s mi mindent hagytam abba türelem, kedv, alkalom, pénz, tehetség vagy más mozzanatok híján. Egyetlen cél mellett azonban szívósan kitartottam. Próbálhattam bármit, szabad időmben szorgalmasan írtam, és minden kísérletem, kapkodásom mögött az a következetes hátsó gondolat bújt meg, hogy *majd azután* írni fogok.

Csaknem félévszázadnyi távollét után az utolsó hullám Pestre sodorta kolozsvári házunk rekvirált szobájának egyik lakóját, Gaberdeen Gyurkát, Temesvárról. A hajdani cingár, feltűnően szőrös egyetemi hallgatóból időközben totyakos aggastyán lett. Boldogan látott viszont engem, s még boldogabban édesanyámat, akibe diákkorában reménytelenül szerelmes volt. A rekvirált szobát egyetlen ajtó választotta el a mi nagy szobánktól, semmi csodálatos nincs benne, hogy valahányszor Gyurka panaszkodott nénjének, Mariskának, reménytelen szerelméről, epekedő sóhajtásai áthallatszottak. Értelmüket egyedül édesanyám ismerte, mi gyerekek, csak mulattunk rajta.

– Gyertek, gyertek gyorsan, Gyurka megint sóhajtozik, – így hívtam testvéreimet. Az ajtó beszögellésébe álltunk s visszafojtott kacagással mulattunk az érzelmekkel tüzdelt léggazdálkodási mutatványban. Amíg bírtuk, uralkodtunk magunkon, de mindig elérkezett egy pillanat, amikor a vidámság legázolta az önuralmat. Kitörő kacagásunk nem tűnt föl a két Gabardeen testvérnek, az igazi okot nem gyanították. Életünknek ez a szaka a kacagás jegyében zajlott le, s ebben nagy része volt Mariska néni kifogyhatatlan jókedvének, életszeretetének. „Kultúrestéinken" ő vitte a főszólamot a kacagásban.

A kultúrestéket Gaberdeen Gyurka kotorta elő a múltból: – a szervező és a főszereplő én voltam, két testvérem a segédszínészek, a közönség a Gaberdeen testvérpár mellett a rokonságból és édesanyámból állt, aki részt vett valamennyi játékunkban, egyenrangú félként, így a kultúrestéken is, melyeket mindig olyan időpontban tartottunk, amikor bizonyosak lehettünk afelől, hogy apám nem érkezik váratlanul haza és nem fojtja belénk a vidámságot savanyú nézéssel vagy még savanyúbb megjegyzéssel.

Csakúgy mint bárki, akit a kultúrestékről megkérdeztem, Gaberdeen Gyurka sem szolgált más felvilágosítással, mint hogy ezek az esték „felejthetetlenek" voltak, amit az a tény, hogy hetvenegynéhány éves korában örömmel emlékezett vissza rájuk, megerősített. Kíváncsi lettem volna a részletekre. Hiába, csak a hangulatot idézte.

– Rengeteget malackodtatok. Főleg te. Mi meg majd szétpukkadtunk a kacagástól.

Sovány eredmény, mégis örvendek neki. Először azért, mert komoly nevettetői képességeim lehettek, ha egy olyan kesernyés-fanyar férfiút megkacagtattam, amilyen Jancsi bátyám, édesanyám unokatestvére volt. Másfelől

megnyugtatott az a tény, hogy már évekkel azelőtt hivatásszerűen malackodtam és disznólkodtam, mielőtt nemhogy impotens lettem volna, de még a potencia közelében sem jártam.

Walter Toman amerikai pszichológus szerint a jellem alakulásában mindenkinél döntő szerepet játszik a családi csillagképben elfoglalt helye s élete további során mindenki azt a pozíciót hajszolja, amelyet családjában elfoglalt. Az elmélet alighanem a kedvező helyzetet élvezőkre érvényes, mert bár mazochisták szép számmal akadnak, mégsem valószínű, hogy mindazok, akiket gyermekkorukban mellőztek, vagy éppen megaláztak, a családon kívül se keressenek mást, mint mellőzést és megaláztatást. Az én esetemre viszont pontosan illik az elmélet, mint elsőszülött gyerek joggal érezhettem magam a család legfontosabb személyének, mivel apám gyakorlatilag csak az éjszakát töltötte otthon, édesanyánk mindenben a kedvünkre tett, kiszolgált bennünket, húgom és öcsém koruknál fogva nem jelentettek konkurrenciát.

Tökéletes biztonságban éreztem magam, egészen addig a napig, amíg új szereplő nem lépett színre, egy húsz-egynéhány éves fiatalember személyében, aki zászlósi rangban vett részt az első világháborúban és leszerelése után visszatért Kolozsvárra a szüleihez, akikkel az én szüleim baráti kapcsolatot tartottak.

Valamilyen okból Kázmér ideiglenesen nálunk szállt meg, a rekvirált szobában, a Gaberdeen testvérpár éppen Temesvárt tartózkodott, szülőlátogatóban. Hamar összebarátkoztunk, én meg a „kicsi zászlós".

Az idilli hangulatnak egy vasárnapi ebéd vetett véget.

Ha csirkét ettünk, akár ilyen, akár amolyan formában, az egyik combot, mégpedig az alsó és felső combot egy darabban, apám kapta, a másikat én. Édesanyám belenyúlt a tálba, kikanalazta belőle a második combot, én gyanútlanul nyújtottam a tányérom. Megdermedtem, olyan valószínűtlen volt, ami történt s mint egy kísértetre, meredtem az *én* combomra, mely egy idegen ember tányérján feküdt a sűrű tejfölös-paprikás szószban, ártatlanul gömbölyödő fehér nokkedlik között.

Minthogy a dráma megelőzte szexuális felvilágosodásomat, nem gyanítottam, hogy a rajtam esett méltatlanság mögött mi rejtőzik, csak az bántott, hogy Kázmér elém került, kitúrt a helyemből, elfoglalta a pozíciómat. Gyűlöletem ellene fordult. Ösztönösen viselkedtem, mint a kutya, amelyik a területét akkor is meg akarja védeni, ha a küzdelem kimenetele eleve reménytelen. Mihelyt alkalom nyílott rá, megtámadtam Kázmért, annak ellenére, hogy tíz év korkülönbség volt köztünk. Egy tizennégyéves kamasz verekedése egy huszonnégyéves férfival.

Tekintettel a helyzet kényességére, Kázmér védekezésre szorítkozott, belemarkolt a hajamba, távol tartott a testétől, így akadályozott meg abban, hogy az ütéseim célba találjanak. A küzdelemben azonban mindenképpen én maradtam alul, az iskola és a Monostori út hírhedt és győzelemhez szokott verekedője, a család legfontosabb személye. A vereség megingatta biztonságérzetemet.

Még két jelenet tartozik a drámához, az egyiknek anyai nagyanyám és édesanyám a szereplői, a másiknak édesanyám és apám.

A szemrehányásokat nagyanyám a lakásban kezdte, édesanyám kimenekült előle az udvarra, talán abból a megfontolásból, hogy nagyanyám nem csinál botrányt a nyilvánosság előtt; a szomszédoktól csak alacsony deszkakerítés választott el.

Valamelyik orgonabokor tövében ültem, nem vettek észre. Nagyanyám sírt, kényszeredettem, hüppögve, erőltetetten, mint egy siratóasszony a gyakorlatlanabb fajtából. Csuklások és könnyek között mindig ugyanazt hányta édesanyám szemére, többnyire ugyanazokkal a szavakkal, ilyenformán: – „bementél a szobájába", „éjjel, az én lányom", „a szobájába annak", „hogy én ezt megértem", „miért büntet az Isten engem?", az „én lányom éjjel a szobájába" ... Így folyt végeérhetetlenül. Anyámmal voltam szolidáris, őt szerettem jobban, s végleg nem értettem, mire akar nagyanyám kilyukadni.

Nem fogtam fel a másik jelenet tartalmát sem. Az ebédlővel szomszédos hálószobában aludtam. Beszélgetés riasztott föl: édesanyám és apám vitatkozott valamiről, fojtott, néha suttogássá halkuló hangon. Az idegeimmel érzékeltem a drámát, amelynek tartalmáról semmit sem tudtam meg, hiába hallgatóztam reszkető izgalommal, citerázó idegekkel.

– „Féltékeny?" – kérdezte édesanyám, ez az egyetlen szó ragadt meg az emlékezetben, ez volt a fogódzó, ami hozzásegített első nyomtatásban megjelent novellám megírásához. Kuncz Aladár közölte az Erdélyi Helikonban.

Mélyebbre néhány héttel vagy hónappal később hatoltam a drámába. Hosszú ideig szilárdan visszautasítottam minden adalékot, apám magatartása, szemérme, komolysága megbénította a képzeletemet. Már az első képtől visszahőköltem. Hogy ez a mogorva ember kigombolja a nadrágját és ...

Ezen csak röhögni lehetett.

Egy napon azonban valamely történelmi eseménynek akartam utána nézni, levetettem tehát a könyvespolcról a Fraknói-féle világtörténet megfelelő kötetét. A könyv kötésének belső oldalát domborművek, rajzok, szobrok másolatai díszítették, az egyik közülük borjat ellő tehenet ábrázolt. A borjú feje és két mellső lába már kint volt. Afelől, hogy honnan jön, nem lehetett kétség. E kép hatására összegeződtek tudatomban a töredékes adalékok nemzésről, születésről stb.

Apámra gondoltam – ezúttal röhöghetnék nélkül – mindjárt utána Kázmérra. Tudomásul vettem a tényt, különösebb megrázkodtatás nélkül, s részint örömmel, mert most már tudtam, miként vehetek elégtételt a rajtam esett sérelemért. Kis híján megvert, arról tehát nemigen ábrándozhattam, hogy legközelebb én verem meg, arról meg, hogy az asztalánál majd én veszem ki a tálból kedvenc falatját, még kevésbé. Elhatároztam viszont, hogy megtorlásképpen elcsábítom a feleségét.

Kázmér nem gondolt, nem is gondolhatott – egzisztencia – híján – nősülésre. Elhatározásom tehát a dráma végkifejletét a ködösen távoli jövőbe helyezte, hála ennek, nyomasztó tehertől szabadultam meg. Mivel időközben hazaköltözött, s ilyenformán megszűntek az összeütközések, nemcsak a béke állt helyre köztünk, de a barátság is tovább folytatódott. A bosszú terve pedig elkeveredett a kellemetlen emlékek sűrűjében és egy időre nyoma veszett.

Abban, hogy ezen a nyáron, 1931 nyarán, esztendőkkel az elszánt fogadkozások után, a bosszúterv mégis megvalósult, az én érdemem a legkevesebb, annál tetemesebb az asszonyé és magáé Kázméré ...

Annyi bizonyos, hogy semmiféle diadalérzet nem dagasztott, nem ünnepeltem magam, hogy bosszút álltam, az is csak most jutott eszembe, hogy ami történt, azt bosszúszámba vehettem volna.

Egyébként maga a bosszú terve amellett szól, hogy elsősorban Kázmérra haragudtam. Abban, hogy nem anyám ellen fordultak az indulataim, minden bizonnyal az önvédelmi ösztön is közreműködött. Nélküle magam maradtam

volna a családban, hiszen apám megközelíthetetlen volt, testvéreim a koruk miatt nem jöhettek számításba. Szakítani édesanyámmal, vagy csak elfordulni tőle, öngyilkossággal lett volna egyértelmű. Az életösztön működött bennem, nem a számítás.

Másfelől édesanyámra nem lehetett haragudni, annyi vidámság, jókedv, szeretet áradt belőle. Odahaza a derűt, a kedvességet, a mosolygást édesanyám képviselte, mondta B. Sanyi. Nemcsak akkor, fiatalsága delelőjén bűvölte el környezetét lénye derűs színességével, hanem nyolcvan-egynéhány évesen, halálos betegen a kórházban is megszerettette magát betegekkel, orvosokkal, sőt a nővérekkel. Ahogy másokat, engem is lefegyverzett a kedélyével, lénye tisztaságával.

Apám mellett – akinek közbevetőleg ez időben egyik nagybátyám feleségével volt viszonya – ösztöneivel, vérmérsékletével, hajlamaival ellenkező életmódra kényszerült, tehát közénk, a gyerekei közé emigrált. Utánunk maszott a fára, ha fent rekedtünk, együtt szedtük a gyümölcsöt házunk kertjében vagy a brétfűi gyümölcsösben, melyet a hagyományhoz híven „szőlőnek" neveztünk, mivel a peronoszpóra pusztítása előtt műveltek a hegyen. Azaz édesanyánk sohasem játszotta meg, hogy felettünk áll, épp ellenkezőleg, közénk számította magát, velünk élt, nem felettünk trónolt.

Emlékezetem szerint az epizód Kázmérral nem változtatott édesanyámmal való viszonyomon, nem rontotta meg, vagy ha mégis, legfeljebb napokra, esetleg hetekre. Ez azonban nem mond ellen annak a ténynek, hogy fájdalmas sérülés ért, nem is sérülés, inkább seb, mely máig sem hegedt be teljesen. Az élettől kapott első kemény lecke tanulságaként meggyökerezett bennem az a tudat, hogy nincs elég erőm a területemet, a pozíciómat megvédeni. Megváltozott a közérzetem, megváltozott a viselkedésem. Odáig ösztönösen kitárulkoztam, közönség előtt lámpaláz, gátlás nélkül szerepeltem, az iskolába éppúgy, mint a kultúrestéken, a trauma hatására magamba húzódtam, dadogtam, hebegtem, ha felelésre szólítottak, s belesültem a leckébe olyankor is, ha jól készültem. A kitűnők közül az elégségesek közé süllyedtem, olyannyira, hogy ötödikben elvágtak románból és csak pótvizsga árán mehettem a következő osztályba.

Nem fogtam föl, hogy ami történt, tulajdonképpen mit jelent, ingerültséggel, neveletlenséggel, nevelhetetlenséggel, tartózkodással, gyanakvással reagáltam; általában mindenre inadekvát módon. A rabelais-i hangulatú kultúrestek után néhány hónappal „bús fiú" névvel jegyeztem lányismerőseim emlékkönyvébe gondolataimat a világról, szerelemről, barátságról. A tisztán kéklő mediterrán ég helyett észak ködös ege borult fölém s ráadásul Schopenhauert olvastam.

Eredeti, minden valószínűség szerint extrovertált magatartásom némely vonása megmaradt ugyan, az új introvertált magatartás nem nyomta teljesen el. Hol egyik, hol másik került felül, néha úgy viselkedtem, magam sem értettem, mi a célom, s mik voltak a rugói cselekedetemnek.

Magatartásom görcsös lett, s ennek az akkoriban kötődött görcsnek a szorítása azóta sem oldódott föl teljesen. E különféle erők, félelmek, fájdalmak, szorongások, agresszív reakciók elől a magányba, a versírásba menekültem. Lehet, hogy a „költészetre" azért volt szükségem, hogy a vereség eleinte becsülettel elfogadott tudatát addig-addig kozmetikázzam, míg felismerhetetlenné nem válik. Hosszú éveken át verseltem mártíri önfeláldozással és szívóssággal. Abban, hogy ez a titkos bűn ennyire elhatalmasodhatott nem

is rajtam, hanem bennem, hogy az idegen anyag beilleszkedett a szervezetembe, nem egyedül engem terhel felelősség, hanem a barátaimat, de még inkább Kuncz Aladárt.

Kamaszkorban, tehát a legszerencsétlenebb időben ért a sérülés, a versírás súlyosbította a helyzetemet, mert módot adott arra, hogy a tényleges kérdések helyett üres általánosságokkal foglalkozzam, a magam bajai helyett a világ bajaival. Ennek ellenére már a válság tetőfokán ráleltem a kibontakozás útjára. Hogy ez így történt, abban számos tényező játszott közre, a fordulópontot a bukás jelentette. Bármennyire elnézőn ítéltem meg magam, a tény, hogy elbuktattak román nyelvből, engem, aki nemrég a jó tanulók közé tartóztam, sértette az önérzetemet. Idegesített az a kép is, amit osztálytársaim alkottak rólam, az élénk fiúból csibésszé züllött, de jobb sorsra érdemes gyerekről. Az önbecsülés és a hiúság késztetett, hogy fegyelmezzem magam, s ne csak a pillanat sugallatának engedelmeskedjem, hanem a jövőmre is gondoljak.

Abban, hogy a jövőmet módszeresen, racionálisan közelíthessem meg, filozófiai olvasmányaim nagy hasznomra voltak. Említettem, hogy a legteljesebb zűrzavar idején Schopenhauert olvastam, tulajdon rossz közérzetem igazolását kerestem ugyan e kisebb művében, mely az élet gyötrelmeiről szól, s amit kerestem, meg is találtam. De bármit kerestem, a német filozófus hatalmas intellektuális apparátusának hatása alól nem vonhattam ki magam. Tanultam tőle, anélkül, hogy szándékom lett volna, mégpedig nem pesszimizmust – azzal a pukkadásig teltem –, hanem gondolkodást, érvelést, bizonyítást. A „Filozófiai Írók Tára" csaknem valamennyi kötetét elolvastam s észrevétlen ráleltem a gondolkodás ízére. Arra viszont, hogy nemcsak szépirodalmat kell olvasni, B. Sanyi vezetett rá.

A befelé fordulás, amelynek eleinte csak a hátrányait nyögtem, hála a filozófusok önkéntelenül elsajátított tanításának, hozzásegített ahhoz, hogy a Kázmér-epizód tanulságát levonjam, évekkel az epizód után, amikor már az emlék beleolvadt a tudatalatti homogén állagába.

Megingott a biztonságérzetem – vallottam néhány bekezdéssel előbb – ez így igaz, azzal a megszorítással, hogy a fogalmazás nem a sérülést szenvedő gyereké, hanem az emlékező felnőtté. Hetedikes gimnázista koromban más utakon, más hatások nyomására jutottam el arra az eredményre, hogy nem vagyok biztonságban, ami a jövőmet illeti, tehát gondoskodnom kell biztonságomról. A jövő biztonságának kérdését környezetemben általában közönnyel kezelték. Osztályunkban akadt néhány értelmes gyerek, aki nagyjából tisztán látta helyzetünket, érvelésüket magamévá tettem. Abból azonban, hogy ez a természetes igény milyen hevesen és türelmetlenül követelődzött bennem, milyen vadul feszített, mekkora erőfeszítésre késztetett, arra következtetek, hogy a józan ész és a logika mellett a hajdani traumának is szerepe volt benne, az első nagy fájdalom lüktetett minden törekvésemben.

Azelőtt, csakúgy, mint az osztálybeli többi úrigyerek, amolyan „enyém-a-világ-hangulatban" lubickoltam, a holnap legcsekélyebb gondja nélkül. A megrendült biztonságérzet előbb lázadásra, utóbb hogy a lázadás tünetei az iskolába, otthon, a barátaim körében egyformán kibírhatatlanná tették a helyzetemet, számvetésre, gondolkodásra, s ennek eredményeképpen erőfeszítésre késztetett.

Ma már tudom, hogy biztonságérzetem édesanyám hibájából rendült meg, de ma sem hibáztatom. Örömre született, különös fogékonysággal az

öröm iránt, és hosszú élete során kevés örömben volt része. Apám a háztartás és gyermeknevelés egész terhét ráhagyta, s alighogy ettől megszabadult, a húgom hárította rá – már öreg napjaira – második és harmadik házassága terhének tetemes részét oly könnyű szívvel, mintha mi sem volna természetesebb, mint hogy édesanyánk álljon helyt az ő posztján.

Már csak azért sem neheztelt anyámra, mert amikor hozzáfogtam, hogy a sérülés következményeitől megszabaduljak, apám ebben az egészséges törekvésemben nemhogy segített, hanem szinte tervszerűen újra és újra elgáncsolt.

– Miért? – kutattam az okot, s ahányszor feltettem e kérdést, annyiszor találtam magam szemben egy-egy megfejthetetlennek látszó rejtéllyel.

Kapcsolatom apámmal, az apám feladta új és új lélektani, gyakorlati, szociológiai stb. rejtvényekkel sok szempontból károsnak, irodalmi pályafutásom szempontjából azonban hasznosnak és gyümölcsözőnek bizonyult. Apám megfejthetetlennek látszó cselekedeteire én ugyanis vért és hipotéziseket izzadva kerestem a megoldást, amelyet minden áron meg akartam találni, nem puszta kíváncsiságból, hanem egzisztenciális érdekből.

Viselkedése töprengésre, a rugók, az okok keresésére, gondolkodásra, elemzésre szoktatott, elnagyolt magyarázatok helyett az árnyalatok aggályos számbavételére, egyszóval közvetlen apám határozta meg a külvilággal szemben elfoglalt magatartásomat. Szokráteszi kíváncsisággal, kétellyel és makacssággal fürkésztem közvetlen és távolabbi környezetemet, eleinte csak magamban, vagy a barátaimmal való beszélgetések során, utóbb rátértem észrevételeim feljegyzésére. Évenkint két-három füzetet töltöttem meg először csak emberekre, később olvasmányaimra vonatkozó széljegyzeteimmel. A kíváncsiság hajtott elsősorban, ugyanakkor azonban az a ködös terv is foglalkoztatott, hogy ezt az összegyűjtött óriási mennyiségű nyersanyagot egyszer majd felhasználom, irodalommá formálom. Egyelőre azonban nem írtam, s ennek következtében vált gyűjtési szenvedélyem mulatság és gúny tárgyává egyetemi társaim körében. Emil bele fog fulladni a céduláiba – jósolta meg Kováts Jóska.

Ezek a megfigyeléseim vezettek el az életstílus fogalmához, amelyet „A rosta" írása idején nagyjából az úrhatnámsággal, az uriaskodással azonosítottam, a középosztály idegenkedésével a fizikai foglalkozások iránt. Annak, hogy az életforma oly bonyolult és sokrétű elemeit primitív módon egyszerűsítettem, egyebek mellett abban látom az okát, hogy az elemzésekből sajátmagamat, a saját cselekedeteimet, reakcióimat kihagytam. A hazulról hozott puritán szemérem, meg az öncsalás szüksége valahogy felmentett attól, hogy magamat is elemezzem, ami viszont feltétele volt annak, hogy a környezetemet, környezetem életformáját mélyebben megértsem.

Egyszóval félig-meddig író voltam már, de a „költészet" megakadályozott abban, hogy ezt művekkel bizonyítsam.

Mielőtt átvettem az Erdélyi Helikon szerkesztését, Kuncz Aladár, becenevén Dadi, az Ellenzék irodalmi rovatánál dolgozott. Egyszer, de csakugyan egyetlen egyszer egész „költői" pályafutásom során, összehoztam nyolc tömör sort, ami a tetejében ki is fejezett egy hangulatot. Vesztemre Kuncz Aladár nemcsak közölte a verset az Ellenzék 1924. évi valamelyik számában, hanem Óváriéknál, a városi kulturális életet nagy mértékben befolyásoló szalónban, megdícsérte, sőt követendő példaként állította kezdő költők részére.

Következett a pécsi korszak. Ebben a ma oly élénk, pezsgő, eleven városban akkoriban dögletes unalom uralkodott. Néhányan, akik elhivatottaknak éreztük magunkat – Kováts József, Kardos Tibor, Patkós György, Holler

András, Fischl Ferenc, Talpasy Tibor, meg én – egészségtelen beltenyészetben éltünk. Miért miért nem, tény hogy állhatatosan és következetesen magasztaltuk egymás verseit és egyéb írásait.

Huszonhárom éves koromra – ennyi voltam 1930-ban, mikor visszatértem Kolozsvárra – egy kötetre való szörnyű zengedelmet firkáltam össze. Az aggszűz Karolin néninél és az özvegy Lotti néninél laktam albérletben egy kurta kis zsákutcában, ott látogatott meg Kováts Jóska. Hosszan elbeszélgettünk szokásos témáinkról, a feszültség a viselkedésében azonban arra figyelmeztetett, hogy valamit rejteget előlem, habozik, beszéljen-e, vagy sem. Az is arra mutatott, hogy félbeharapott egy mondatot, utána elmerengett és máshol folytatta, mint ahol kezdte. Nem tudtam mire vélni a viselkedését, hiszen bizalmas barátok voltunk, ahogy az idő múlt, úgy mélyült az őszinteségünk, úgy fogyatkozott a titkolnivaló. Búcsúzáskor szánta el magát a beszédre. Szája körül sajátságos savanyú mosolya, így szólt.

– Szeretnélek megkérni valamire.

– Parancsolj.

Még egyszer végigjártatta rajtam nagyon kifejező, de fáradt tekintetét, csak azután szólalt meg:

– Légy szíves és soha többé ne írj verset.

Úgy éreztem, a megdöbbenéstől megáll a szívverésem. Szédülten néztem vele szembe, de ez a szédület fél percig, ha tartott, ennyi időre volt szükségem, hogy összegezzem a benyomásaimat s eljussak ahhoz a konklúzióhoz, amelyhez Jóska eljutott. Ennyi idő kellett hogy átlássam, nem gonoszság sugallja szavait, hanem őszinte barátság s főleg azt, hogy sajnos – igaza van. Kényszeredett mosollyal nyújtottam kezem a fogadalom megpecsételésére. Ez a kézfogás tett pontot költői pályafutásomra.

Kováts Jóskának ez a kérése olyanforma szerepet játszott az életemben, mint vad törzseknél a férfivá avatás kegyetlen szertartásai. Hála durva beavatkozásának – visszatértem a jelenbe és rátaláltam az élet, a cselekvés ízére. Egyszerre mozdult meg bennem az író és a férfi, egyszerre érezte magát szabadnak mind az egyik, mind a másik. A sokk, amit kaptam, feloldotta a görcsöt, mely annyiszor bénított meg többnyire épp a legdöntőbb pillanatokban.

Bármilyen leleményesen iparkodtam kendőzni, szépíteni, kiigazítani vagy éppen elfelejteni kudarcaimat, a viselkedésemet nagyrészt mégis azok határozták meg. Az újabb kudarcoktól való rettegés következtében védekező magatartásba menekültem. Váratlan helyzetekben az első reakcióm csaknem mindig a cselekvés visszautasítása volt. Hamis körben éltem, mert azzal hogy visszahúzódtam a cselekvéstől és kitértem a próbatételek elől, a közvetlen kudarcot ugyan elkerültem, viszont újabb kudarcok magvát vetettem el a jövőben. Hiszen bármi téren keressük a sikert, a bátorság egymagában nem elég, szükség van gyakorlatra, rutinra, élettapasztalatra, ezek nélkül a vállalkozás reménytelen. Ilyen körülmények között az önérzetet csak újabb és újabb hazugságokkal őrizhetjük meg annyira, amennyire éppen.

Soha senkinek nem vallottam meg mennyire bántott, hogy a Nyugat novella-pályázatán a nevemet sem említették meg. A csalódást hosszú ideig nem hevertem ki. Miután még néhány prózai írásomat visszautasították, dacosan és sértetten beástam magam a „költészetbe." Néha megjelent egy-egy versem, új termésemet a barátaim magasztalták, a legjobb úton voltam, hogy félreismert vidéki zsenivé ferdüljek, aki írja, írja, végeérhetetlenül írja a verseket, s bár senki nem veszi már komolyan, félszemmel az utókorra kacsintgat:

„hej, meglátja majd ez a hálátlan ország, hogy kit nem becsült értékéhez képest!"

Nemcsak az irodalmi kudarcokért, de a nemi élet terén szenvedett kudarcokért is a költészet vigasztalt meg, noha kárpótlást nem nyújtott. Szokásommá vált, hogy ha emitt elszalasztottam egy kínálkozó alkalmat, amott elügyetlenkedtem egy másikat – bánatomat rímekre szedtem, s a verset, mint egy priznicet terítettem az önérzetemen hasadt friss sebre. Az ilyen formán kialakult csereforgalomban a felsülések szállították a világfájdalmas versek nyersanyagát.

Franciaországi tartózkodásom folyamán megszoktam, hogy a barátnő éppúgy hozzátartozik az élethez, mint a víz és levegő. A nélkülözést ezen a téren azért viseltem el velem egykorú barátaimnál nehezebben, mert autós nyelven szólva engem „bejárattak" Franciaországban, ők viszont még a gyűjtögető életmódnál tartottak. Tetézte nyomorúságomat, hogy első hosszú viszonyom Francette-el Épinalban, olyan magas igényekkel fertőzött meg, amelyeknek kielégítéséről Pécsett és Pesten, ismeretség, de főként pénz híján, nem is álmodhattam. Az állandó kielégületlenség károsan befolyásolta szellemi életemet. Az otthoni légkör, a szerencsés kezdet hatására feloldódott bennem a görcs.

Kovács Jóska így ír e korszakomról Holler Bandinak:

„E. négy asszonyt becstelenített meg és hét lányt. Egy házasságot és egy mátkaságot bontott fel."

Jóska mindig hajlott arra, hogy mitizáljon s az én eredményeimben, sikereimben legalább a túlzásaival résztvegyen, annyi azonban bizonyos, hogy Kolozsvárt nem ügyefogyottan, szélütötten viselkedtem, hanem ezen a téren is magamra találtam, amiből nem restellem azt az irodalomtudományi szempontból forradalmi következtetést levonni, hogy izélni csak otthon tud igazán az embernek fia.

Donhuani gyakorlatomat és legendámat ekkortájt alapítottam meg. Az az állításom, melyet még barátaim is kétségbevontak, hogy a kielégületlenség zavar az alkotó munkában, itt igazolódott.

Az agyam tehát kitisztult, stílusban viszont még ott tartottam, ahol a Balázs Jánosnak írott levélben – ez a görcs még nem oldódott föl.

(Folytatjuk)

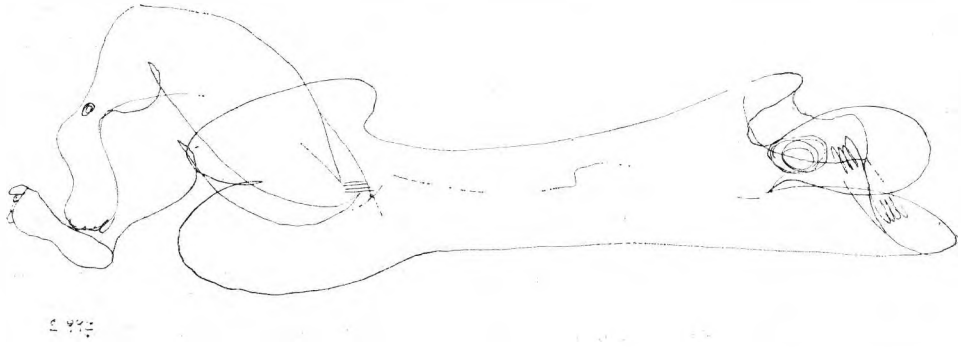

ARATÓ KÁROLY

Azok a maroknyi kis nők...

Azok a maroknyi kis nők belsőzsebben elrejthetők
benne tészket rakók mutatóujjra rebbenők
hólepett kedélyen csivitelve magot keresők
borzolt tollú rajzó kis verébszárnyú nők

Azok a nyolcasokat író nők azok a kék-üveg
ábránd előtt papírrepülő-könnyűek
gyerek hajigálja őket ordítva föléreszti
dugóhúzó-vonalban konyhába kerengni

Azok a harangszavú nők bim-bam a nyakukon
bongatni őket plafonig rántó kötelük húzom
csigalépcső zihältat magasukért villan
parázs-szemmel emlék huhog a tornyaikban

Azok a testett virágszirom-pillájú nők
lisztporos arccal porondunkon bukfenceket vetők
ahogy üveglábakon néha egy álmainkon átfut
csend hegyezi fülét bődülő üresség utánuk

Azok a tájainkat porolók ütemesen verők
aggatják falainkra szőnyegnek sarkain a mezőt
azok az agyunk szemetét kisöprők vénen
zúgainkban röpködnek seprűnyélen

Azok a bárányfehér oroszlánharapású nők
állóvíz-napokon gyűrűzve szétremegők
íjról pengve elpattanók süvítenek
csatárláncban közelgő terepszínűek

Azok az asszony-forma nők ahogy a hazavánszorgó sereg
fölé combjaikkal diadalkaput terpesztenek
azok a hajnalig cirmoskodók hold-vontatta tekhelyen

Lombozat suhog értük szél-rázta idegzetem

Rengeteg

Fölemeli mielőtt elügetne
fordítja az idő agancsos fejét
orrlikából párát fúj a terepre
hol a kódorgó törökmézt nyalogat
fapálcikára pödört messzeséget
krétaujjal rajzolja a Göncölszekér
elé igáslónak magát
míg lejtőn sorba ültetettek
széles szőlőlevelekkel
csavarodnak karóra
s medvedörmögésű barátok
bundájukból egekbe
pattanó csillagokat ráznak –

Elzümmögő hiányokat
követve telt kaptárokért
cammognak szét a rengetegben

Összefeni fényeit október...

Összefeni fényeit október
hentesköténben dombsort szeletel
szétbárdolt vágódeszkára csapott
bordás alkonyatot
tokás csöndjét földarabolva
zörgő zsírpapírba csomagolja
parkból csontozott találkákat
lök a mérlegre eldekázgat
homályát szalonnának hagyva
az évszakot kampójáról leakasztja
inas lágy és porcogó részeit
kilónként sorba rakja itt
a bemocskolt pulton mely mögött
villogó késekkel forog-sürög
s elégedetten fütyörészve áruját kimérten
összefont karral áll a kiürült mészárszékben...

BERTHA BULCSU

Balaton

A GEORGIKON ÖRÖKÖSEI

„Tennivalók, februárban: ... A szőlőben a trágyázást és a sima vesszők szedését be kell végezni. Enyhe időjárásnál a hó végén már a vesszők ültetése és a döntés is megkezdhető. Szárazabb és kedvező fekvésű helyen a nyitáshoz is hozzá lehet fogni. Új ültetésű szőlőkben a karókat beállítjuk. Az ojtáshoz szükséges vesszőket most kell megválogatni és megszedni. Az eladásra szánt sima és gyökeres vesszőket a pincéből vagy veremből ki lehet szedni és a csomagolást meg lehet kezdeni ... A baromfiudvarban ebben a hónapban kezdetüket veszik a keltetési munkálatok. A tenyésztörzsre nagy gondot kell fordítani, hogy ebben az időben idegen kakasok ne kerüljenek a tyúkokhoz, különben a tenyészet tisztavérűsége csorbát szenved. Ebben a hónapban a ludakra is figyelmet kell fordítani. Ha észrevesszük, hogy a lúd nyugtalan és szalmaszállal a csőrében ide-oda szalad, ez annak a jele, hogy fészket akar építeni, ezért előkészítjük a ludak tojófészkeit is, amelyek akkorák legyenek, hogy a lúd ott kotolhasson is ..." – Ezt a szövegrészt a Kincses Kalendárium 1934-es kötetéből idéztem. Hat évvel ezelőtt egy vidéki város szállodájában ébredtem. Február vége volt. Az ablakon nyers földszagott libbentett be a szél, s a szívem összeszorult. Felöltöztem és kimentem az utcára. Lovaskocsik nyargaltak valahová, a kasban malacok visítoztak. A nyomukba szegődtem. Kijutottam a vásártérre. Éppen állat- és kirakodóvásár volt a helységben. Beálltam az egyik lacikonyha ponyvája alá, ettem, ittam, aztán végigjártam a vásárt. Bognárokkal, késesekkel, fazekasokkal alkudoztam, s végül a vásár szélére érkeztem, ahol a környék szegényei, ócskásai kopott és mocskos ponyváról kínálgatták a portékáikat. Volt ott minden. Rozsdás kulcs, csavarok, törött vaskerekek, kötözött famozsár, s mellettük könyvek is. Tankönyvek, kalendáriumok, regények. Megvettem négy könyvet. A Kincses Kalendárium 1931-es, 1933-as és 1934-es kiadását, továbbá egy érdekes művet, melynek a címe azt hiszem így hangzott: „A magyar írók Rákosi Mátyásnak". Visszamentem a szállodába és egész nap olvastam. A Kincses Kalendáriumból megtudtam, hogy egy Merkúr év nyolcvannyolc, a Vénusz év kettőszázhuszonöt, a Mars év pedig hatszáznyolcvanhét napból áll. Megtudtam, hogy Argentínában és Ausztráliában januárban aratnak, Dél-Afrikában viszont novemberben. S megtudtam, hogy a mezei gazdának melyik hónapban mit kell cselekedni, hogy a családjával együtt boldoguljon. Irigykedve gondoltam a mezei gazdákra. Ez az irigység bizony nagyon korszerűtlen érzület volt, mert éppen a termelőszövetkezeti egyesítések időszakát éltük, s a régi típusú mezei gazdáknak már se hírük, se poruk nem volt. Mégis eszembe jutott nagyapám portája, faluja. Képzeletemben megjelent Szabó keresztpapa háza, kertje. A kútgém, a pajta, az istálló. A kert lenyúlott a patakig. A kertben gondozatlan körtefák, szilvafák, barackfák ácsorogtak szerteszét és valamilyen csodára vártak. A fák alatt fű nőtt és csalán, amit a libák, kacsák eléggé kedvel-

tek. Senkinek sem jutott eszébe, hogy a gyümölcsöt eladják, vagy kifőzzék pálinkának . . . Elvadult kert volt, de tágas, árnyékos, nyugalmat adó. A kert végében csörgedező patak bőséges vizet adott a zöldséges kert locsolásához. A konyhakertet harminc éve is, minden falusi háznál komolyan vették. A patak vize Pali bácsiék kertje alatt derékig ért. Zöldes tükrén molnárkák siklottak kákatőtől kákatőig, s többnyire egy béka torkában fejezték be a mutatványukat. Szabó Pali bácsiék magtalanok voltak. Öregségükben bizonyos Böske nevű helyi lány volt a segítségükre. Ez a lány örökölte aztán a házat, kertet és a földeket. Végül csak a ház és a kert maradt az övé, mivel a földek a falu közös birtokába, gondozásába kerültek. Szabó keresztpapáék kertje ma is úgy él az emlékezetemben, mint egy zöld oázis, pedig kusza, gondozatlan kert volt. Álmomban néha izgatottan lépkedek az elhanyagolt fák alatt, s a patakot keresem, de a patakot nem találom. A csalán vörösre marja a lábam szárát, s a pókhálók kifeszülnek az arcomon. – Hasonlóan vágyódom Bertha Pali bácsiék házába, kertjébe is. A ház fehér volt kívül, belül. A konyha keskeny ablakából ki lehetett látni a mezőre. A kékeszöld messzeségben a Marcal sejlett, s a folyón túl Szegvár. Sok furcsa alkonyatot néztem végig ebből a keskeny falusi ablakból. Az udvar . . . Kopár volt . . . Vagy mégsem? Kút, egy nagy körtefa, aprójószág, ház, kocsiszín, istálló . . . Egyszer unokatestvéremmel a szénapadláson akartunk aludni . . . Holdvilág volt . . . Mocorgott alattunk a széna. Kinéztünk a padláslikon, s láttuk, hogy a vályogfalon két fehér állat mászik felfelé . . . Két menyét . . . Ott volt a tanyájuk a szénában . . . Az udvar végében pajta állt, s a pajtán túl kezdődött a gyümölcsös. Körtefák, almafák, ringlófák . . . A kert végében egy tó volt, valójában egy verem. A neve is verem volt: Földverem. A tóban kendert áztattak a parasztok, s a nádasban boszorkányok laktak. Ez a kert s ez a ház is vonz, mint a mágnes. Miért? Ki tudja . . . S a földek . . . Nagyapám szép búzaföldjei a Szállas alatt, s a rétjei Csényében . . . A föld fogja az embert. Vajon meddig fogja, hány nemzedéken át?

Régen minden megérte, ma semmi. Az újságokban állandóan azt olvasom, hogy mindenre ráfizetünk. Ráfizet a termelőszövetkezet a tejtermelésre, ráfizet a gyár a gépgyártásra, s az egész népgazdaság ráfizet valamire. A népgazdaság persze ezer és ezer tevékenységet, szórakozást, foglaltosságot dotál . . . Nem vagyok közgazdász, nem tudom követni. De nem is értem. Akár az éhséget . . . Erről is állandóan értesülök. A föld lakosságának a fele éhezik, napjainkban is milliók halnak éhen. Nem értem. Mivel egy kateszteri hold közepesnél rosszabb földön meg lehet termelni negyven mázsa burgonyát vagy tizenkét mázsa kukoricát . . . De, ha egy családnak a birtokában csak négyszáz négyszögöl föld van, azon is megtermelhető tíz mázsa burgonya vagy három mázsa kukorica. A magyar mezőgazdasági szakemberek szerint egy háromnégyszáz négyszögöles háztáji kert egy öttagú család minden gyümölcs, zöldség és főzelék szükségletét képes fedezni. Attól tartok, hogy azokon a tájakon, ahol éhen halnak az emberek, talán a közepesnél rosszabb a föld, vagy nem értenek a földműveléshez. De az is előfordulhat, hogy nem szeretnek dolgozni. – De maradjunk itthon. Az éhhalál itt senkit sem fenyeget. Magyarországon 1971-ben a búza átlagtermése 17,7 mázsa volt, a kukoricatermelés pedig valóságosan európai rekord, hiszen minden magyar állampolgárra a csecsemőktől az aggastyánokig 450 kilogramm jutott belőle. A közgazdászok, agrár szakemberek persze mindettől nem hatódnak meg. Figyelnek, számolnak. Naponta felvetődik a kérdés: mi éri meg inkább, ha eladjuk a kukoricát, vagy ha a takarmány megetetjük a csirkékkel, libákkal, s azokat adjuk el? – Ez a korszerű árutermelés világa, légköre. Itt a föld már nem föld, hanem a gazdaság terme-

lési eszköze, a liba, borjú, kukorica, a virág, a hal és a mezei vad egyaránt áru. Nehéz belehelyezkedni ebbe az áruközpontos légkörbe. Nehéz, de elkerülhetetlen. Az én szellemem még a nagyapám szűk, egyszerű gazdaságában bolyong. Harminc éve még minden megérte. Vagy talán fel sem vetődött, fel sem vetődhetett, hogy megéri, vagy nem? – De a kicsi és közepes parasztgazdaságok akkor mégiscsak léteztek, s szinte öntudatlanul átvészeltek minden bajt, minden gazdasági válságot, háborút vagy inflációt. Ezek a gazdaságok mindenből az önellátásra törekedtek, s csak a felesleget vitték piacra. A felesleg árából adót fizettek és ruházkodtak. Ipari termékre alig volt szükségük. Egy-egy kapa, kasza húsz évig is kiszolgált. A kovács a laposvasat egy fölöntő búzáért élezte, s a tej ára általában fedezte a só, cukor, petróleum, gyufa, cérna, tű és a kocsikenőcs árát. – Esztendőről-esztendőre felszántották a földeket, bevetették búzával, rozzsal, kukoricával. Répát ültettek, krumplit, mákot, mindent, ami csak kellett. Amikor aztán zöldből sárgába váltottak a mezei színek, megkezdődött a termés betakarítása. Sok volt a munka és fárasztó. Megérte-e az erőfeszítés? Nem tudom . . . Talán megérte, hiszen a népes családot eltartotta a föld. S a föld, a falusi életforma nyugalmat, biztonságot is adott az embereknek. Soha nem felejtem el a régi, falusi estéket. A mozdulatot, ahogy nagyapám leemelte az ágasfáról a zsétert, ahogy a macskák vernyákoltak, s szaladtak utána az istállóba. S a szertartást, ahogy nagyanyám fejés után elszűrte a tejet. Pedig harminc éve már a kisparaszti életforma felett megkondult a vészharang. Csak a kondulásokat nem értette a falusi nép, vagy pedig félreértette.

Az Amerikai Egyesült Államokban 1910-ben még 6 361 502 farmgazdaságot tartottak nyilván, 1950-ben már csak 5 382 162-t, majd 1964-re a farmok száma 3 152 618-ra csökkent. Egy-egy farm földterülete viszont az 1910-es nagyságrendhez viszonyítva a háromszorosára nőtt. Jelenleg az USA kereső népességének mindössze hat százaléka él a mezőgazdaságból, de ez a hat százalék az ország kétszázmillió lakosa számára szinte minden fontos élelmiszert megtermel, s ezen túl még nagy volumenű exporttal is jelentkezik a világpiacon. Alapkérdés tehát, hogy a mezőgazdasági munkás ereje és munkaideje hogyan hasznosul, értékesül. Ez pedig minden esetben az üzemszervezés, gépesítés, kemizálás, valamint a piaci felvevőviszonyok függvénye. Mindez nem amerikai találmány, nem újvilági ördöngősség. A korszerű gazdálkodás, üzemszervezés vágya Európában is megszületett. Az egyik legnagyobb álmodó éppen Magyarországon, a Balaton partján lakott. Festetics György grófra gondolok, aki 1797-ben megalapította Európa első mezőgazdasági főiskoláját, a Georgikont. Festetics György kilencszáz holdas tangazdaságot adományozott az iskolának, s az élére Nagyváthy Jánost állította, a tudós professzort és szakírót. Nagyváthy János írta az első magyar nyelvű mezőgazdasági szakkönyvet, *A szorgalmatos mezei gazdát*. Festetics és Nagyváthy álma a szakszerű, rentábilis hazai mezőgazdálkodás volt. Az álom első fele már életükben megvalósult, hiszen a Georgikon félévszázados fennállása alatt több mint ezerötszáz képzett szakembert adott az országnak. Az álom második fele csak napjainkban teljesül, most sem mindenütt.

Mi történt Keszthelyen a XVIII. század végén s a XIX. század elején? Érdemes néhány adatot idézni Richard Bright angol orvos és geológus 1815-ös útinaplójából: „Most visszatérek a gróf keszthelyi intézetére. Még azon délelőtt folyamán, amikor a gróf magunkra hagyott, elmentünk a Georgiconba. Az épületben tantermek, szertárak, mindenféle gyűjtemények és az ösztöndíjasok szobái sorakoznak. A földszinten béresek laknak családjaikkal. Mind-

egyiknek külön lakása van. Ez nagy haladás a magyar gazdaságokban általánosan uralkodó azon szokáshoz képest, hogy a cselédeket mind egy nagy szobába telepítik, hol az egyik család az egyik sarokban tanyázik, a másik a másikban és így tovább, minden elkülönítés, vagy elvonulási alkalom nélkül. A Georgiconban számos kisebb szoba van, amely egy nagy terembe nyílik. Mindegyikben egy-egy család lakik. A szobákat két kemence fűti; ezek a külső teremben állnak s a lakók itt főzik ebédjüket, s melegítik vizüket. A nagy terem egyúttal műhely is, amelyben mindenféle bognár- és kádármunka készül. Megnéztük a növénytani és a veteményes kertet, a magyar és külföldi gazdasági szerszámok gyűjteményét, majd megtekintettük a gróf nemesített bikáit és a hatalmas aklokat . . . A mezőgazdaság elméletének és gyakorlatának előmozdítására alapított ezen intézet célja az, hogy hasznos és tanult gazdasági tiszteket és számvevőket képezzen a művelt osztály fiaiból és egyszerű szakmunkásokat és felügyelőket a parasztság fiaiból; de egyúttal módot adjon a birtokosoknak is arra, hogy olyan ismeretekre tegyenek szert, amelyek révén megjavíthatják az ország gazdasági érdekeit. Azért a tanulók, akik a Georgicon-ba járnak, kétfélék: a gróf ösztöndíjasai és a gróf uradalmaitól független tanulók. Az előbbiek az intézet részéről teljes ellátást élveznek; számuk nyolc-tíz. A többieket vagy gazdáik, földesuraik, esetleg szüleik küldik ide, vagy maguktól jönnek azon szándékkal, hogy gazdákká, vagy gazdatisztekké képezzék ki magukat . . ." – Mit tanítottak Nagyváthy Jánosék a fiataloknak? Újra idézem Bright doktor útinaplóját. – „A Georgicon iskolája különféle tagozatokra oszlik. A tagozatok a következők: 1. Az általános gazdasági iskola a gazdasági elmélet és a vele kapcsolatos tudományok részére. 2. Jogtudományi iskola a gazdasággal kapcsolatos, továbbá a földesúr és a parasztság között fennálló viszonyból folyó jogi kérdések számára. 3. Gazdasági népiskola a parasztság részére. 4. Az erdészetet és vadászatot érintő tudomány minden ágát felölelő iskola. 5. A lovász-iskola és a lovagló iskola. 6. Háziasszonyképző leányiskola." – A keszthelyi gondoskodás sokoldalúságát bizonyítandó idézem még a hároméves leányiskola második évi anyagát. – „A gazdasággal kapcsolatos eljárások és háztartási ismeretek. Az első vizsgálat: A különféle készítmények és a velük kapcsolatos eljárások. A zöldség és gyümölcs kiválogatása és felhasználása, a borkezelés, a zöldségfélék feldolgozása, a főbb kereskedelmi növények termesztése, a fanemek és a fa gazdaságos felhasználása. A második vizsgálat: A hús és a hal besózása élelmicikk gyanánt való eltevése céljából, bizonyos állati részek felhasználása, vaj-, sajt- és faggyú-készítés, gyertyaöntés, szappanfőzés, a különféle prémek, szőrök, serték és tollak felhasználása, a méz, viasz, selyem és az állatvilág egyéb terményeinek előállítása és felhasználása. A harmadik vizsgálat: A gyúlékony ásványok előállítása és alkalmazása, a tégla-, mész- és gipszégetés, a kőfaragás, a kő és a föld alkalmazása, üveggyártás, sótermelés; szóda-, salétrom-, timsó-, kénsav- és vasgálic-készítés."

Mennyi mindent kellett hajdanában tudni az asszonyoknak . . . Mennyi gyakorlatilag hasznosítható eljárást és módszert tanítottak a híres keszthelyi iskolában . . . Csodálkozik az ember, megcsóválja a fejét, de aztán hirtelen eszébe jut a mai Keszthely, s azonnal érzi a kontinuitást. Festetics és Nagyváthy János erőfeszítései nem múltak el nyomtalanul, a Georgikon szelleme ma is él. A Georgikon örökösei tanulnak, élnek és dolgoznak Keszthelyen, és a Balaton körül, a hírneves, eredményes állami gazdaságokban. A Keszthelyi Agrártudományi Főiskola évente hetven új tanulót vesz fel, s öt év alatt tudós vezetőket, agronómusokat formál belőlük. Keszthelyen nemcsak főiskola van,

hanem Mezőgazdasági Technikum is. Azt hiszem, a Georgikon szellemében született meg a balatonfüredi Szőlészeti Szakközépiskola, valamint a balatonboglári Kertészeti Szakközépiskola, s az ugyancsak boglári Szakmunkásképző Iskola is. A szellem ereje, a biztos szakmai tudás korszerű nagyüzemeket hozott létre a Balaton mindkét partján. A tó északi oldalán főleg termelőszövetkezetek alakultak, a délin inkább Állami Gazdaságok. A Balaton környéki három legnagyobb Állami Gazdaságának a központja a déli parton van. A Balaton Nagyberki Állami Gazdaság központja Balatonfenyves, a Balatonboglári Állami Gazdaságé, ahogy a nevében is van, Boglár, a Badacsonyi Állami Gazdaság központja pedig Balatonvilágos. Hogyan élnek, hogyan dolgoznak ezekben a gazdaságokban az emberek? A tó partján utazgatva, barangolva mindegyik gazdaságban megfordultam, mindegyik központban beszéltem valakivel a vezetők közül. Legelőbb talán a Nagyberki Állami Gazdaságról mondanék el néhány dolgot, mivel földrajzilag ez esik legközelebb Keszthelyhez.

Először egy sertésgondozóval ismerkedtem meg, de nem a munkahelyén, hanem a Határárok partján. Ha jól emlékszem, ez még 1969-ben történt. Szeptember vége volt, s az idő kezdett hűvösödni. A berek szélén, a Határárokban horgásztam. Ez a Határárok valójában egy hat-nyolc méter széles csatorna, ami a berek vizét gyűjti össze, s a fenyvesi nyomócsatornán át a Balatonba juttatja. A másik végén viszont időnként a Bugaszegi halastóval is összeköttetésbe kerül, így ebben a nevezetes vízben a keszegen, sügéren és csukán kívül a ponty is előfordul. – Már fogtam vagy húsz keszeget, amikor a vörhenyes bajszú, alacsony, gumicsizmás ember megjelent. Megállt mögöttem, nézte a szerelékemet, a vizet, s a meder fenekére süllyedt növényzetet. Jó öt perc múlva szólalt meg:

– Kapik?

– Meglehetősen – mondtam.

A vörhenyes bajszú belábalt a sarjúba, aztán az egyik szétzilált boglya alól előhúzta a horgászbotját. Házilag készített alkalmatosság volt drótgyűrűkkel, vastag damillal, durva tárolóorsóval. Nekicihelődött a horgászatnak, vizsgálódott. Főleg a berek belseje felé kémlelt talányos, gyanakvó arccal. Az erdősáv valójában eltakarta a berket, így csak az előkandikáló őzeket s a felrebbenő fácánkakasokat lehetett időnként megpillantani, de a láp furcsa világát nem. Persze bent álltunk már a berekben mi is, hiszen Fenyves szélső házai mögött minden átmenet nélkül kezdődik a nedves, mélyfekvésű mezőség. De azért én is befelé tekintgettem, Csisztapuszta és Buzsák felé. A vörhenyes bajszú megvárta míg megakasztok egy kisebb keszeget, aztán újra megszólított:

– Ez éppeg jó lenne az én horgomra. Csukázni akarok.

– Fogja, magának adom – mondtam és a markába csúsztattam a ficánkoló halat.

– Maga nem csukázik? – kérdezte.

– Nem... Csak ezt a kis keszegezőt hoztam magamal...

– Van itt csuka jócskán...

– Gondolom. Maga helybeli?

– Itt dolgozom e... A disznóknál vagyok... – mondta, s a tenyerével a nyomócsatornán túlra intett, ahonnan a szél időről-időre tömény trágya szagot hordott a berek fölé. A vörhenyes bajszú közben feltűzte a csalihalat a horgára, és bedobta a vízbe. Hallgattunk egy darabot, aztán én törtem meg a csendet:

– Jó helye van?

– Meglehetős... Pénz van, illetményföld is. Tudja mi volt itt azelőtt?

– Mi előtt?

– 1953 előtt... Rabgazdaság... De most már rendes állami gazdaság ez is.

– Ezt nem tudtam idáig. Mondja, mekkora ez a gazdaság?

– Jó nagy, sok a kukorica, a takarmányrépa. Marhákat tartunk, disznókat és lovakat is. A lovakat Pusztaberényben nevelik. De tudja, ez a lápi föld soha nem lesz rendes. Van olyan év, hogy háromszor kellett a cukorrépát elvetni...

– Elöntötte a víz?

– Nem öntötte el... Csak jön egy vihar és elkezdi hordani a kotust. A kotus aztán leborotválja a répát...

– Mi az a kotus...?

– Hát ez e, a lápi főd – mondta a vörhenyes bajszú, s a csizmája sarkát belevágta a partoldalba. – Nézze meg milyen, tele van kagylótörmelékkel és törött csigaházakkal. Amikor ezt elkezdi hordani a szél, se állat, se ember nem állhatja. A répát, kukoricát pedig leborotválja. Télen meg nagyobb hideg jön innen a berekből, mint a Balaton felől. Mélyebben van, mint a Balaton színe. Azt mondják, hogy legalább egy méterrel mélyebben fekszik ez a berek. Még a vadak sem állhatják. Ha bejön a tél, az őzek, nyulak behúzódnak a falu szélére. Amikor Táskán laktam, oda is behúzódtak az állatok.

– Róka van itt?

– Tíz éve még volt, hogy most van-e? Az Ördöghöt kellene megkérdezni, a fővadászt.

– Ördögh...?

– Ördögh Tibor. Bent lehet megtalálni az irodán...

A vörhenyes bajszú három szép csukát fogott, én pedig kétkilónyi keszeget. Azóta sem horgásztam a berki csatornán... De sokszor eszembe jut. Nem is a csatorna, inkább csak a nyers lápszag, s a kékesszürke délután, a buja növényzet s a csend, ami vastagon áradt Buzsák felől.

1970-ben bekopogtam a Nagyberki Állami Gazdaság központi irodájának az ajtaján. Koncz István igazgatót kerestem. Kiderült, hogy külföldön van. A szürkére festett ajtók előtt toporogva eszembe jutott Ördögh Tibor fővadász, de őt is hiába kerestem. Egy jóindulatú agronómus aztán elkalauzolt a személyzeti osztály vezetőjéhez, Csóka Annához. A legjobb helyre, mert Csóka Anna a gazdaságnak szinte minden adatát fejből sorolta.

A Balaton Nagyberki Állami Gazdaság 1950-ben alakult, s 1953-ig valóban rabgazdaság volt. Több mint tizennyolcezer holdon gazdálkodnak uralkodó a berki láptalaj, de rendes ásványi talajú földjeik is vannak. A gazdaság főprofilja az állattenyésztés, de gabonát, kukoricát és szálastakarmányt is termelnek. Kukoricát például kettőezerötszáz katasztrális holodon vetnek évente, s nagyon jó a termésátlaguk. A gazdaság 1960 óta nyereséges. Egyébként Koncz István előtt a Nagyberki Állami Gazdaságnak nyolc igazgatója volt már. Koncz István 1953 óta áll a gazdaság élén.

– Mi a legjellemzőbb a gazdaságra? – kérdeztem Csóka Annát.

– Mi nem kapálunk, hanem vegyszerezünk, s a gépesítés is igen nagyfokú nálunk. Az ötvenes években kétezernél több dolgozója volt a gazdaságnak, de ahogy aztán erősödtek a termelőszövetkezetek, úgy mentek az emberek hazafelé. Most is előfordul, hogy a legjobb szerelőinket, akiket mi taníttattunk ki, egyszerűen elviszi valamelyik vállalat, például a fenyvesi TEFU kirendeltség. A balatonszentgyörgyi téesz is elvitt hat jó szakmunkásunkat. Je-

lenleg a gazdaságnak nyolcszázötven állandó dolgozója van, de a családtagok a csúcsidőben besegítenek.

– És mennyit keresnek az emberek?

– Megyén belül az Állami Gazdaságok közül nálunk a legmagasabb az átlagkereset – mondta Csóka Anna.

Megtudtam aztán, hogy ez az átlagkereset 1969-ben 1927 forint volt. A tehenészetben 3000, a baromfitenyésztésben 2000, a kertészetben általában 1800 forint az emberek havi keresete. Az alkalmazottak havonta átlagosan 2241 forintot keresnek. Ezenkívül a munkateljesítmény és a szociális helyzet arányában minden dolgozó 600–1200 négyszögöl illetményföldet kap. A gyerekes családok évente 150 liter tejet is kapnak. A gazdaság dolgozói Balatonfenyvesen, Buzsákon, Táskán, Somogyszentpálon, Kéthelyen, Keresztúron, Lengyeltótiban és Sári-pusztán laknak. A Nagyberki Állami Gazdaság két munkásszállást is fenntart, egyet Imre-majorban, egyet Pál-majorban. A gazdaság dolgozói közül 324-en szolgálati lakásban laknak, 400-an pedig a saját családi házukban. A szolgálati lakások három-, kettő- és egyszobásak. – A dolgozók kilencven százaléka az utóbbi húsz évben építette a házát. A gazdaság természetesen támogatja az építkezéseket. Évente tízszer százezer forint kölcsönt nyújt a munkásainak a gazdaság. A százezer forintból hatvanezret az OTP, negyvenezret pedig a gazdaság kölcsönöz. Ha a ház felépítése után még tizenöt évig a gazdaságban marad a dolgozó, akkor elengedik neki a százalékot.

Mindezek után még két kérdést tettem fel Csóka Annának:

– Hogyan élnek itt az emberek? Okosan, vagy bután? Hogyan szórakoznak? Isznak, vagy inkább a Balatonra járnak?

– Itt az emberek kiközösítik maguk közül azokat, akik isznak. Egyforma erejű, becsületű emberek szeretnek együtt dolgozni. És itt nagyon spórolnak az emberek. Ha nem takarékoskodnának, nem épült volna fel ilyen sok családi ház. A lakások berendezése jó, a legtöbb helyen butángázzal főznek. A gyerekeket szépen öltöztetik, és sok helyen még szépirodalmi könyvekre is költenek. Főleg persze ott, ahol a családban két-három kereső is van. A Balatonpart hatása nagy. Mások a gadánypusztaiak és mások azok, akik itt élnek a víz partján. A fiatalok nyáron a Balatont búják, télen a klubházban jönnek össze, s tévét néznek, vagy olvasnak, játszanak. S ott a mozi is. Van aki utazgat, van aki minden szabad idejét a háztáji gazdaságában tölti, hogy ezzel is növelje a család jövedelmét.

– Van a gazdaságnak olyan gondja, ami összefügg az általános társadalmi gondokkal?

– Van . . . A gazdaság szolgálati lakásainak tíz százalékát már nem a mi dolgozóink lakják. Tőlünk kiléptek, s a lakásban bent maradtak . . . Ez természetesen főleg a Balaton-parton fordul elő – mondta Csóka Anna.

Sokáig terveztem, hogy később, alkalmas időben megkeresem Ördögh Tibort, s a berek vadállományáról, a helyi vadászati és vadorzási szokásokról is kifaggatom. De az idő elsodort. Nem sikerült megtalálnom a nagyberki fővadászt. Talán majd később, nyugalmas időben, feladatok sarkallása nélkül . . . Azt hiszem, van abban valami nagyszerű, hogy az ember, a tudomány segítségével úrrá lett sok ezer holdnyi láptalajon, s a vízi pócok helyén most kukoricát termel. De ha arra a szeptemberi horgászatra gondolok, s a csatornán túl elterülő néma világra, azt kell gondolnom, hogy a láp és az ember küzdelme még nem fejeződött be. Koncz István igazgató s a gazdaság nyolcszázötven dolgozója nem kényelmesedhet el a Nagyberki Állami Gazdaságban. Ha né-

hány évig nem tisztítanák a csatornákat, ha a földet nem tömnék esztendőről esztendőre szerves trágyával, a kukorica és a cukorrépa helyét újra elfoglalná a sás, a kaporfű, a zsombékos lápi világ.

Őszi ködben érkeztem Balatonvilágosra. Alsótekeresnél jobbra letértem a főútvonalról, de még jó fél óráig bolyongtam a gidres-gödrös utakon, mire rátaláltam a gazdaság központi irodájára. A ködtől félig vakon léptem a szobába, s meglehetősen értetlenül, mivel fogalmam sem volt róla, hogy a Badacsonyi Állami Gazdaságnak miért Balatonvilágoson, tehát a Balaton túlsó partján van a központja. Radnóti István igazgató fogadott (azóta a Veszprém megyei Tanács elnöke már) és sietősen, de nagyon pontosan, precízen tájékoztatott mindenről.

A Badacsonyi Állami Gazdaság nyolc és félezer katasztrális holdon gazdálkodik. A területéhez tartozik a füzfői gyári műúttól Alsóörsig, Csopakig minden állami szőlő és föld, továbbá az összes vulkanikus eredetű hegy déli lejtője, beleértve ebbe a Somlóhegy déli oldalát is. Ezeken a területeken borszőlőt termelnek, Aligán viszont étkezési szőlőt és szőlőszaporító anyagot; Alsótekeresen díszfákat, rózsát, komlót, s itt működik a gazdaság híres faiskolája is. Tihanyban levendulát, zsályát és vörösbort termelnek. Három éve kezdték meg a híres apátsági szőlő rekonstrukcióját. A gazdasághoz ezenkívül szántók és a dolgozók illetményföldjei tartoznak még. Az Állami Gazdaság a Balaton felvidéken a papok és a grófok örökébe lépett. Badacsony, Tihany és Akali a papoké volt, Szigliget az Eszterházyaké, Alsótekeres pedig Slikker Sándoré.

A Badacsonyi Állami Gazdaság ezerkétszáz embernek ad állandóan kenyeret, de a nyári csúcsidőben a munkások száma eléri a kétezerkétszázat. A terepviszonyok miatt a gazdaság gépesítése minimális, s az intenzív kultúra egyébként is sok emberi munkaerőt igényel. Nyaranta a gazdaság munkáját KISZ-építőtáborok segítik: egy egyetemi tábor, egy lánytábor és egy nemzetközi tábor.

A gazdaság nagyon sok dolgozója lakik szolgálati lakásban vagy munkásszálláson. A szolgálati lakás havi bére harminc és hetven forint között váltakozik, a munkásszállás viszont havonta csak húsz forintba kerül, s ezért fürdési lehetőséget, világítást, valamint ágyneműt is kapnak. Az üzemi koszt ára tizenkét forint egy napra. A kedvezményes tüzelőakció keretében mindenkin segítenek, aki igényli. A tüzelőhöz a gazdaság dolgozói olcsóbban jutnak hozzá, s a szállítás kedvezményes vagy ingyenes. Az építkezőknek a Badacsonyi Állami Gazdaság is segít. Évente kilenc-tíz családi ház építéséhez nyújt a gazdaság százezer forintos kölcsönt. Ahol erre mód van, a telket is jutányosan bocsátják az építkezők rendelkezésére, a legtöbb esetben csaknem ingyen. A gazdaság évente százhétezer forintot költ segélyezésre s félmillió forintot jutalmazásokra.

Beszélgetésünk végén a következő kérdést tettem fel Radnóti István igazgatónak:

– Milyen előnyei származnak a gazdaságnak abból, hogy a földjei üdülőterületen vagy annak közvetlen közelében fekszenek? A Balaton, gondolom, jó üzleti lehetőség?

– A Balaton közelsége csak gondot jelent, előnyt nem. Nehéz a szőlőinket megvédeni a turistáktól . . . Nagy gondunk, hogy üzemi úthálózat nem áll rendelkezésünkre, így erőgépeket kell közlekedtetnünk a rendes országúti személyforgalomban. A tántorgó, italos emberek a hegyi utakon is akadályozzák a mozgásunkat. Aztán a vegyszerezés . . . Sokszor olyan mérget használunk, hogy a szőlőből a saját dolgozóinkat is hetekre ki kell tiltani. De a turistáknak,

nyaralóknak nem adhatok ki külön utasítást. A Balaton persze a dolgozóink pihenése szempontjából nagy lehetőség. A horgászegyesületünknek például kétszáz tagja van . . . – válaszolta Radnóti István.

A korszerű, nyereséges mezőgazdaságról szőtt évszázados álmok Balatonbogláron már teljesültek. A boglériak Festetics és Nagyváthy János legmerészebb álmait is túlszárnyalták.

Boglárra 1970-ben egy napfényes őszi délutánon kopogtam be. A gazdaság helyzetéről és a munkások életkörülményeiről Trunko László, a munkaügyi osztály vezetője tájékoztatott.

A Balatonboglári Állami Gazdaság 1950-ben alakult, azzal a céllal, hogy a pusztuló magyarországi szőlőkultúra rekonstrukciójához szaporítóanyagot állítson elő. A gazdaság teljesítette a feladatát, s közben maga is erős kertgazdasággá növekedett. Jelenleg a boglériak 5126 katasztrális holdon gazdálkodnak, területükből 1617 hold szőlő, 1466 hold pedig gyümölcsös, a többi szántó, rét, legelő. – Bogláron réges-régen elővették a ceruzát és számolni kezdtek. Miután megállapították, hogy az értékesítési árakat a világpiaci árak meghatározzák, s az árak emelkedésére nem lehet számítani, nekiláttak az önköltség csökkentésének. A magas önköltség fő oka az alacsony termésátlag volt, így legelőször a hozamok növelésére törekedtek. Öntözni kezdték a szőlőt és a gyümölcsösöket, majd pedig hatalmas műtrágya adagokat injekcióztak esztendőről esztendőre a növényzet alá. Mindezt a korszerű üzemszervezéssel és magas fokú gépesítéssel egészítették ki. A gazdaságnak tizenöt lánctalpas traktorja van, hatvankét zetorja, harmincegy darab tehergépkocsija, kamionja, dömperje és három autóbusza, hogy csak a legfontosabbakat soroljam fel. – Az ötvenes évek végén egy mázsa szőlő önköltsége ezer forintba került, de ezt a költségszintet 1968-ban már mázsánkénti háromszázhatvannégy forintra szorították le. Közben a munkaóra ráfordítás is csökkent. A hatvanas évek elején egy mázsa termék előállítására általában hatvan-hetven munkaórát fordítottak, de 1968-ban már csak tizenöt munkaórát mázsánként. Ez természetesen a gépesítés eredménye. A jó munkaszervezés, gépesítés és kemizálás eredménye az is, hogy a gazdaság gyümölcstermelése is nyereséges.

A Balatonboglári Állami Gazdaság 1877 munkásából 1269 állandó dolgozó. Az állandó dolgozók közül kettőszáznyolcvannak a gazdaság ad szolgálati lakást. A boglári és a rágnicai szállóban egyszerre ötszázötven embert tud elhelyezni a gazdaság. Ezeket a szállókat a gyümölcsszüretelés idején KISZ-fiatalok lakják. A boglári gazdaság éppen úgy, mint a Nagyberki vagy a Badacsonyi Állami Gazdaság, százezer forintos kölcsönnel segíti a lakásépítő dolgozóit. Bogláron évente tizennégyen kapnak ilyen kölcsönt. A gazdaság dolgozói közül egyébként kettőszázhetvenen laknak Bogláron, a többiek Szemesen, Lellén, Lengyeltótiban, valamint a kisebb falvakban és majorokban. Bogláron az emberek keresete a végzett munka arányában alakul. Természetesen itt is vannak prémiumok, jutalmak, segélyek, mint a többi Állami Gazdaságban.

A boglári gazdaság állandó dolgozói közül négyszáznegyvenhatan rendelkeznek szakmunkás képesítéssel, s a keresetük ennek arányában magasabb is, mint a betanított dolgozóké. A gazdaságban egyébként hetvennyolc műszaki szakember dolgozik, s a hetvennyolcból huszonnégy mérnök. Azt hiszem, a korszerű, és eredményes gazdálkodásnak ez a kulcsa. Nagyváthy János a keszthelyi Georgikon élén ezért küszködött. De a Georgikon csak ötvenegy évig állt fenn. A szabadságharc idején Kossuth Lajos hívására katonának álltak a keszthelyi diákok. Amit a Georgikon tantermeiben s a kilencszáz holdas mintagazdaságban elkezdtek, azt folytatják ma a Keszthelyi Agrártudományi Főiskolán, s folytatják a Balaton-part nagy gazdaságaiban.

CSORDÁS GÁBOR

Fuga

a varjak szárnya tűz
jött este egy bolond
a csapat áttelelt
szétbomlik mint a lomb

galamb száll erre szép
szárnyának szél feszül
ablakszárny metszi át
kettőzve elrepül

látogató-narancs
a naptól illatos
s mert retteg hajnalig
dumál a szívbajos

a vízcsap énekel
a félelem befont
magad vagy logikád
átépül mint a csont

tó tükrén fenyvesek
tó-tükröt kő igáz
add vissza kincseid
percek rózsája láz

Lemminkejnen

Manalának mély vizében
Tuonéla tört tükrében
forgó forgat hullám hintál
hajam fonja fésüs hinár
mellyel Hisz lovát hajtottam
Lempo szarvasát elfogtam
bal tenyerem égre fordul
jobbik karom meg sem mozdul
s melyben dalok dúsan laktak
varázsversek parázslottak
szívem helyén szemling ivik
koponyámon kagyló díszlik
jajj mért kellett Szár honából
szívvel szerzett Szárjolából
ordas északhonba mennem
Szár leányát elveszítnem
nem hallgattam halk szavára
nem figyelmeztem anyámra
pohjolai pásztornépet
vastagorrú emberkéket
undok népet eldaloltam

eldaloltam megrontottam
jajj szegény jó Lemminkejnen
léha lápba kell süllyednem
vejnölei víg legényke
le a kátránysűrű lébe
mindentudó bátran jöttem
csak magamért nem regöltem
ismertem a szelek útját
nem a mászó nép csalitját
napban szélben megfürödtem
ettem ittam és szerettem
eget dalló földet valló
leng csak leng a lenge palló
kereshetsz már Szár leánya
kereshetsz kilenc országba
hóval porzott Pohjolába
lassú víz cibálja ingem
nem találsz meg soha engem
jó anyám immár hiába
messziséges Pohjolába
hiába futsz vad futással

lódöglesztő nyargalással
Manalának mély vizében
Tuonéla tört tükrében
forgó forgat hullám hintál
hajam fonja fésüs hinár
mellyel Hisz lovát hajtottam
Lempo szarvasát elfogtam
bal tenyerem égre fordul
jobbik karom meg sem mozdul
melyben dalok búsan laktak
varázsversek parázslottak
koponyámban szemling ivik
szívem helyén kagyló nyílik
Lemminkejnen víg legényke
napot daloltam az égre
mindentudó bátran jöttem
csak magamért nem regöltem

SIMON ZOÁRD

Scott Fitzgeraldot olvasva

elhallgattak a trombiták és a szaxofonok némán csillognak
nem táncolnak már az éjszaka sikos parkettjén
a jazz eleven kötelével összefont párok
a vágy kényszerzubbonyában
az ekszták̀zis meztelenségében
a szaxofonok némán csillognak elhallgattak a trombiták
üresség visszhangzik a szobákban
s az Édenen kívül csak a múlt marad meg
az emlékek raszterképei őrzik a bált a holdfényt a csókot
a hiábavaló fiatalság elveszett értelmét
a sportkocsik reflektorfényében ázó lányokat
a felszikrázó melleket a medencék nyíló kagyló-ívét
az ágyékok sötét szomorú cimerét
és az éjbevesző combokat melyekre a fény tüzes nyála csorgott
megvakult fényszórók süket trombiták emlékeznek az ifjúságra
a zenéből csak a fájdalmat őrizte meg a csönd
a csókból csak a reménytelenség íze ég a szájon
az öröm üde háncsszoknyáját letépte az idő
a szerelem angyalarca mögül előlépett a ringyó
nem maradt semmi a kiürült poharak alján
magára hagyja egyszer a mámor is az embert
már nem táncolnak az éjszaka gumicellájában
a hangok nyersen ácsolt parkettjén
a gyönyör légszomjában összetapadt párok
a félelem visszhangzik a szívekben
a magány vákuumkamrájában

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

TAMÁSI ÁRON: ÉNEKES MADÁR – ILLYÉS GYULA: BÁL A PUSZTÁN – PÁSKÁNDI GÉZA: VENDÉGSÉG – GALAMBOS LAJOS: FEGYVERLETÉTEL

Az idei színházi évad egyik kellemes meglepetése volt a Színház- és Filmművészeti Főiskola *Énekes madár* bemutatója. Tamási Áron különös zamatú művészetének ezzel a rendkívül eredeti darabjával nem nagyon tudtak eddig mit kezdeni színházaink. Első bemutatója idején lelkesedtek ugyan frissességéért, erős népies színeiért, de a korabeli bírálatok közül különösen azok tartalmaznak sok fenntartást, amelyet színházértő kritikus írt. A későbbi előadások is arról tanúskodnak, hogy az irodalmi mű iránti színpadi és nézőteri szeretet nem volt soha elegendő annak a szakadéknak az áthidalására, amely a magyar színházi hagyományt Tamási művétől elválasztja. Abban ugyanis minden kritikus egyetértett és egyetért, hogy az *Énekes madár* írója semmibe vette mindazokat a szabályokat, amelyek a korabeli dramaturgiát alapvetően meghatározták. A cselekmény szinte súlytalan, a jellemek átlátszóak, a dialógusok naivak, s a „drámai konfliktust" csoda oldja meg. Úgy tűnik, a korábbi előadások művészeit és közönségét leginkább az író csodálatosan gazdag, színes, erőteljes nyelve ragadta meg, s az ezen keresztül közvetített üzenet a magyar nép életerejéről. Innen támadt kételkedésem, amelyet magammal vittem a Vas utcai színház nézőterére. Féltem, hogy a főiskolás színészek – mai fiatalok – nem tudnak mit kezdeni ezzel a különös művel, s az *Énekes madár* előadása tájnyelvi beszédgyakorlattá szegényedik.

Szerencsére – s ez jórészt nyilván a rendezőtanár, Ádám Ottó érdeme – nem így történt. Egyetlen növendék (a Móka édesanyjának alakítója) kísérletezett csak azzal, hogy a figura lényegét egy „igazi" székely parasztasszony színpadra állításában találja meg.

A többiek – jobban vagy kevésbé jól – a játék nagy lehetőségét fedezték föl az *Énekes madár*ban. Bolondoztak. És a zömében fiatalokból álló közönség hálásan követte őket a játékban: értették a mókát, nevették a komédiázást, fölszabadultan örültek, hogy nem kell semmit komolyan venniük abból, amit látnak – sem a csoda előtt, sem a csoda után. Ahhoz, hogy a csupa mai fiatalból, a darab világától távoli légkörben nevelkedett nézőből a színház nevetést csaljon ki, nem kellett sem bohóckodni (a szó rossz értelmében), nem kellettek humoristák, kiagyalt viccek, erőszakolt szellemességek. Elég volt játszani.

Az *Énekes madár* írója a harmincas években divatos polgári társalgási dráma helyett egy régebbi hagyományhoz nyúlt vissza: egyfelől a regölésekben, passiózásban, bethlehemezésben rejlő primitív színjátszást, másfelől a középkori misztériumjátékok drámai modelljét teremtette újjá korszerű művészi színvonalon. Egy nyitott dramaturgiát használt, amelyben cselekmény és jellemek helyett ismert mesefordulatok és általános típusok teremtik meg a drámai erőteret. Innen, a színjátszás népi ágából nőttek magasba Tamási Áron játékai.

Népi színjátszásunk hagyományai közismerten visszavezethetők primitív őseink babonás világába, a pogány vallás kultikus szertartásaihoz. A létrehozó ok ugyanaz, ami e szokásokat átmenti a keresztény korba is: az ismeretlen társadalmi és természeti erők szorításában vergődő ember szorongásai, félelmei, siker-élményei, örömei. Tamási más műveiben is visszanyúl e rétegbe, gondoljunk csak a *Szűzmáriás királyfi* Boldogasszony-kultuszára, amelyben nyilvánvalóan a pogány termékenység és anyaisten rejtett formában fennmaradt tisztelete fejlődött ki, vagy a *Jégtörő Mátyás* népképzeletet idéző babonás-mitikus hátterére. A népi játékok legmélyebb értelme az élet

küzdelme a halállal, a termékenységé a pusztulással, a tavaszé az ősszel. Egy réteggel feljebb, közérthetőbb szimbólumokban a Jó és Rossz küzdelmét látjuk az igazságért, a hamisság ellen. Elvont figurák küzdenek elvont környezetben az *Énekes madár*ban is. A polgári színjátszással ellentétben itt a szereplők jelleme nem fontos, s a cselekmény nem a valóságos élet egy lehatárolt részletére, hanem időben és térben nyitott általánosításokra hivatkozik. Egyszerű igazságokat és ítéleteket kíván kimondani, s ezek elmélyítéséhez nem a színpadon megkísérelt valóság-utánzással próbál művészi bizonyítóerőt adni, hanem a néző képzeletének megmozgatásával. Az élményt a meglepő fordulatok és az új ismereteket közlő történet helyett a „mese" jól ismert élmény- és érzelemtartományának asszociatív hatása váltja ki. Nincs olyan népi játék, bármilyen primitív legyen is, amelynek bizonyos utalásai, mozzanatai ne emlékeztetnének életünk valamely fontos jelenségére, tapasztalatára. Rendszerint olyanokra, amelyeket értelmünk nem tudott megoldani vagy akaratunk nem tudott befolyásolni. A mítoszidéző játék a modern ember képzeletét is megmozgatja és alkotó jellegű tevékenységre, saját magában konkretizált események továbbgondolására ösztönzi.

Az *Énekes madár* a fiatalságról szól. Kicsi Magdó és kicsi Móka a természetest akarják: a tiszta és romlatlan fiatalok szerelmével vonzódnak egymáshoz. Az „öregek" (a vénlegény, Lukács, már harmincöt éves!) meg akarják rontani őket, a természetes kapcsolat helyére az erősebb jogán alapuló, önző vágyaikat szolgáló kiszolgáltatottsági viszonyt kívánják a fiatalokra kényszeríteni. Nem gonoszak, csak önzők. Gondolkodásuk az önzés, az erőszak elvén alapuló társadalomhoz igazodott. A fiatalok viszont még ártatlanok, olyanok, mint a természet. A drámai küzdelemben az öregek a társadalom szokásrendszerének erőit mozgósítják, a fiataloknak pedig a természet siet segítségére. Ebben a gondolatkörben magától értetődő (nem irreális) költői megoldás, hogy a fa elrejti kicsi Mókát, majd kihúzza a kútból, végül pedig az egérfogóba került fiatalok énekes madárként menekülnek meg. A népköltészet törvényei szerint a költőnek meg kell védenie az igazságot, még csoda árán is. A vén huncutok és gonosz ostobák társadalmi összefogása ellen a kicsi, gyönge, kiszolgáltatott szerelmeseknek nincs valós védekezési lehetőségük. De mégis győzniük kell, ha másként nem megy, csoda árán. Egy más kor, egy más társadalom fiai-lányai a fiatalok játékban fölszabaduló életerejére éreztek rá. Erről szólt a Színház- és Filmművészeti Főiskola előadása.

Illyés Gyula *Bolhabál* című színművének írott szövegében elsősorban arra figyeltek föl a kritikusok, hogy a költő ősi vígjáték-típusok fölhasználásával kísérelte meg a műfaj megújítását, fölfrissítését. Úgy látszott, vállalkozása sikerrel kecsegtet, csak éppen a választott cselekmény-anyag kevés kissé. Illyés most Kazimir Károly kérésére átdolgozta művét, s a *Bál a pusztán* című „vígjáték-forgatókönyv" valóban tág teret nyit a rendező nevettető és meggondolkoztató szándékának. Kazimir egy pillanatnyi kétséget sem enged, hogy játékot látunk a Thália Színházban. Makai Péter színpada a vásári komédiák játékterét idézi, és ennek hangulatát fölhasználva teremt remek mozgási lehetőséget. A népköltészet és népmulatságok hangulatát tovább erősítik a maszkok, ruhák, a zene, az ének és a tánc. Ugyanakkor a szereplők mozgása nem csupán látványos és kifejező, de ezen túl dinamizmusával mintegy hitelesíti azokat az erőket, amelyeknek – komikus körülmények között – megvalósuló győzelme Illyés mondanivalójának lényege. Kazimir harsány stilizálással a mesét, a játékot és a mindkettőt tápláló sistergő jókedvet erősíti föl. A népitánc, a maszkok, a nyers tréfálkozások, az álnaivság és naivság, az irónia és önirónia nem fedik el – sőt kiemelik – a komédia kicsi, de nagyon is égető magvát. Nem véletlenül csattan föl a nézőtéren a nevetéssel kísért taps a naiv diák jövőről álmodó szavainál, hiszen ma is csak „álom" az a társadalom, ahol az emberi méltóság önkéntes tisztelete lehetetlenné teszi, hogy kalandvágyó férfiak visszaéljenek hivatali vagy más hatalmukkal – pl. női beosztottjaikkal szemben. A játék lényege persze éppen az, hogy nem követi a valóság modelljét minden részletében. Itt is megfordulnak az arányok: a nyers erőszaknál hatásosabbnak bizonyul a paraszti ötletesség – persze nem a valóságban, csak a szegényekkel rokonszenvező naiv diák tudatában. Az a mélységes irónia, ahogy az író, a rende-

ző és a diákot alakító – kitűnő – Kozák András az álmodozót színpadra állítják, az adja meg a játék alaptónusát.

A Thália Színház előadása akkor igazán jó, amikor ez a játék kibontakozik, vagyis a kissé túlságosan hosszan előkészített „bolhabál" megjelenítésében. A mai közönség alighanem kevesebből is megértette volna a pusztára érkező részesaratók kiszolgáltatottságát, tiszta szerelmük veszélyeztetettségét, a sorsuk fölött döntési joggal rendelkező gazdatiszt és környezete belső üresség ét, erkölcsi alacsonyabbrendűségét, és a „bandagazda" jó szándékú tehetetlenségének társadalmi okait. A védekezés módja itt az izgalmas, vagyis a részesaratók főzőasszonyának, egy bővérű özvegyasszonynak és a székely legénynek az ötletessége; a különös aratóbál megszervezése, amelynek végén a leányruhába öltöztetett fiúkkal elszéditett urakat bolhákkal árasztják el. Ezzel akarják őket arra kényszeríteni, hogy ruháikból és rendes szokásaikból kivetkőzzenek, vagyis az erőszakos nőszerzésről lemondjanak. A vidám, jókedvű előadás kitűnően összehangolt együtteséből is kiemelkedik Kozák András mellett Horváth Teri menyecskéje, Nagy Attila bandagazdája és Harsányi Gábor ravasz legénye.

A Romániában élő Páskándi Géza nevét jelentős költőre valló versei, merész kísérletező kedvéről tanúskodó prózája alapján ismertük meg. Ezután jutott el Magyarországra is első drámakötete, amely főleg gondolati gazdagságával lepte meg olvasóit. Színpadon kellett látni Páskándi talán legerőteljesebb színművét ahhoz, hogy belássuk: vérbeli drámaíróval találkoztunk. (Ilyesfajta fölfedezésre sajnos nagyon ritkán van alkalmunk!) A szerző ma még elsősorban a nyelv mestere, a gondolat segítségével megteremtett drámai erőteret nem mindig tudja kitölteni. Előre kell bocsájtanom, ilyen sűrű drámai légkörrel és a nézőtér ilyen feszült figyelmével magyar dráma bemutatóján nagyon régen nem találkoztam!

A *Vendégség* történelmi dráma, hőse a XVI. századi hitújító, Dávid Ferenc, de az író bevezetőben elhangzó szavai nyomatékosan közlik a nézővel, hogy a történet részleteiben nem „hiteles", amit a színpadon látunk, az a valóságban másként ment végbe. Csak az alapképlet igaz: Dávid Ferenc és Blandrata György ellentéte, Socino (azaz a valóságban Fausto Socini, neves antitrinitárius teológus) beszállásolása az előbbi házába az utóbbi tanácsára; valamint Dávid Ferenc elfogatása a „vendég" áruló közreműködésével. És az, amiről a dráma nem szól: halála a börtönben. Az író, úgymond, Dávid Ferenc rokonszenves egyéniségének kívánt emléket állítani. Közben azonban két izgalmasan mai témát vetett föl: a haladó mozgalmak szükségszerű megújulásának és az árulás lélektani folyamatának kérdését. Olcsó és a szerző szándékaival nyilvánvalóan ellenkező dolog lenne e kérdéseket vulgarizáló modern párhuzamok medrébe szorítani. Úgy gondolom, arra kár is szót vesztegetni: egy mozgalom haladó jellege nem kis mértékben éppen abból adódik, hogy képes-e a szüntelen megújhodásra, képes-e mindig új válaszokat találni a társadalmi-gazdasági mozgásokból adódó új kérdésekre. A drámában azonban erre csak utalás történik, amint látni fogjuk, Dávid Ferenc az alapképlet szerint elszigetelt, fáradt, magányos ember, a mozgalomhoz való tényleges kapcsolatára nem derül fény. Blandrata voltaképpen nem a mozgalom vezetésének kérdésében kerül szembe Dáviddal. Igaz, a hatalom számára kényelmesebb a helyzetébe belerögződött mozgalom, s ez elősegíti, hogy ellenfelei az erdélyi fejedelem segítségével pusztítsák el Dávid Ferencet. Illetve – amint az a valóságban történt – ellenfelei segítségével pusztítsa el az antitrinitárius püspököt a katolikus fejedelem. A drámában inkább az a kérdés kerül előtérbe, hogy a kényelmessé vált ember számára rendkívül nyugtalanító, ha valaki hasonló társadalmi helyzetben emberségében, azaz gondolataiban, tetteiben és viselkedésében egyre nagyobbra nő. Ez Blandrata indulatainak alapja, s ez Socino árulásának is egyik fontos tényezője. Ahhoz azonban, hogy Dávid emberi nagyságát teljes terjedelmében meg lehessen mutatni, megfelelő helyzetet kellett teremteni. Alapvető vitánk ott lehet Páskándival, hogy ehhez nem a hős indulataitól, szenvedélyétől, intellektuális és tényleges aktivitásától mozgatott erőteret választott; hanem egy egérfogót épített Dávid Ferenc köré, amelynek hurkát külső erők húzzák mind szorosabbra, s az emberi nagyság lényegében csak a passzivitás körülményei között nyilatkozhat meg. Az emberi kiszolgáltatottság modellje ez. A történelemben némileg járatos néző nem könnyen törődik bele, hogy a reformáció ko-

rának olyan energikus hőse, mint Dávid Ferenc, föl sem veti a modell megváltoztathatóságának kérdését, egy pillanatra sem csap föl lelkében a lázadó indulat. Dehát tudjuk, hogy Páskándi számára a történelem csak ürügy, el kell tehát fogadnunk a művészi alkotást olyannak, amilyen.

A drámai küzdelem voltaképpen Dávid és Socino között folyik, de a püspök nem saját életéért, hanem a vendég „megmentéséért" harcol. Saját életét ugyanis – a fejedelmi hatalom ellene irányuló szándékával szemben – úgysem tudná megvédeni. Blandrata ebben a küzdelemben alig vesz részt, drámai szerepe mindössze annyi, hogy táplálja és erősíti Socinóban az árulási szándékot. Egyénisége kissé kidolgozatlan, nem egészen érthetetlen, hogy alakítója – Bárdi György – meglehetősen szürkén és kedvetlenül játszik. A harmadik erőt Páskándi voltaképpen a lány, Mária figuráján keresztül viszi a színpadra. Ő a hatalom öntudatlan eszköze, a két árnyalt jellemmel, egyéniséggel szemben ő az arc nélküli szereplő. Nem tudatos áruló, sőt szándéka szerint nem is részvevő a nagy küzdelemben. Nem érti, nem tudja értelmileg fölfogni, mire megy a játék. Ostobán és céltalanul él, de emberi lény, tehát szerepre vágyik; egészséges teste van, tehát kívánja a szexuális kielégítést; viszont nem tud és nem akar fölnőni Dávid Ferenc és Socino intellektuális világába, – noha mindkettőjük szeretője. Így tehát nem vehet részt az életükben, nem találhatja meg szerepét mellettük. Más oldalról pedig azt, hogy Máriát is emberszámba kellene venniük – Dávid és Socino nem értik meg. Ezért szükségszerű, hogy a lányt vak indulatai oda vigyék, ahol cserébe a meg nem értett (de kiszolgáló és kiszolgáltató) információkért figyelmet tanúsítanak iránta is és fontosnak tartják. Természetesen Mária nem veheti észre, hogy ez csak álfigyelem, nem neki, hanem a szerepnek szól; de éppen ezáltal válik a hatalom korlátlanul használható eszközévé. S itt zárul Dávid – sőt közvetve Socino – körül a gyűrű: a püspök eleve elárultatott. A Pesti Színház előadásán Szegedi Erika magas hőfokon érzékelteti a butaságnak és gyűlölködésnek, a vak indulatoknak ön- és környezetpusztító tüzét. Egyedül rá hárul a feladat, hogy az állati létezésnek azt a szintjét, amelyhez Dávid emberi nagyságát mérnünk kell, érzékeltesse. Dicséretére legyen mondva: meg is teremti a kuszaságnak, zavarosságnak, az ösztönöknek való kiszolgáltatottságnak emberi hitelét.

Dávid Ferenc szerepének alakítója, Básti Lajos azonban nem egészen használja ki ezt a lehetőséget. Részben az ő hibája, hogy nem kerül kellően reflektorfénybe a dráma talán legfontosabb kérdése: mire képes az intellektus olyan körülmények között is, amikor az embert szinte minden közösségi kapcsolattól, cselekvési lehetőségtől megfosztották. Básti csak a megtört, fáradt öreget ábrázolja, akiben krisztusi emberség, megértés, szeretet lobog még ellenségei iránt is. Nem érzékelteti, hogy ez csak a figura héja; s a törékeny anyagi lét mögött kemény, tiszta, gyorsan, aktívan és eredményesen működő intellektus rejtőzik. Így aztán szinte el is sikkadnak azok a tényezők, amelyek Dávid Ferenc magatartásának nagyságát és negatívumait egyszerre magyarázzák. Pedig a dráma egyik fontos összetevője, hogy ez az emelkedett szellem (és ráadásul beteg öregember) sem tud elszakadni a biológiai létezés korlátaitól: a nemi vágy és a táplálkozási kényszer szolgáltatja ki a lánynak, aki nem társa, hanem maga is kiszolgálója a szellem emberében élő ösztönöknek és vágyaknak. Ugyanakkor Dávid Ferencben (már) nincs is meg az igény egy másfajta emberi kapcsolat létrehozására, s maga is beletörődik a világosan látó szellem és a sötét, zavaros ösztönvilág kölcsönös szolgálaton alapuló viszonyába.

Részben Darvas Iván – kisebb modorosságai ellenére is – kiemelkedő színészi alakításának a következménye, hogy a budapesti előadáson a dráma lényege az árulás kérdése körül sűrűsödik. Socino nem az árulás szándékával érkezik a vendégségbe, azaz Dávid Ferenc házába, de nem is e lehetőség teljes kizárásával. Ő is kiszolgáltatott: nincs hová mennie, ha az erdélyi fejedelem nem fogadja be. Ennek tudatában hozza magával a megszolgálás szándékát. Nem akarja, sőt nem hajlandó a világ (akkoriban és számukra) legfontosabb dolgaiban vele egyformán gondolkodó Dávid Ferenc ellen vádanyagot szolgáltatni. Azt viszont vállalja, ha Dávid megsérti az egyformán gondolkodás, az azonos világnézet *általa* megszabott normáját, akkor már önkéntesen szolgáltatja a vádanyagot. Úgy véli, ebben az esetben csak az embert árulná el,

az eszmét nem. Csakhogy Dávid Ferenc, aki átlát egyéniségének titkain, tudatosan arra törekszik, hogy mély emberi kapcsolatot alakítson ki vele. Mivel intellektusuk hullámhossza megközelítőleg azonos és a szellem szférájában egymásra találnak: az emberi szükségleteken – ételen, italon, szálláson, szeretőn való – osztozkodás nem okozhat zavart közöttük. Míg azonban Dávid Ferenc le tudott mondani mindenről, ami az adott kereteken kívül esik, Socinonak ez a lehetősége nincs meg, legelemibb létfentartási szükségleteinek kielégítése is a külső hatalom függvénye, s ezáltal kívülálló erők állandó nyomása alatt él. Ez a nyomás változatlanul csak az ember elárulását követeli tőle, s azt a reményt csillogtatja meg előtte, hogy az eszméhez való hűségét ennek ellenére megőrizheti. Socino, az értelem embere, ott kerül zsákutcába, amikor bebizonyosodik, hogy hiába tagadja meg az árulás szolgálatát, magát az árulást nem tudja megakadályozni. Most már csak látszatokat keres; elhiteti magával, hogy értelmes árulása kevésbé veszélyes a lány vak árulásánál, – holott maga is tudja, hogy fordítva igaz, különben miért gyakorolnának rá nyomást. Még gyengébb látszatot keres: ürügyet, hogy önmaga előtt igazolhassa, nem ő, hanem Dávid Ferenc árulta el az eszmét. Intellektuálisan ott szenved vereséget, hogy ezt az ürügyet sem tudja megtalálni saját erejéből, hanem Dávid Ferenctől kapja ajándékba – a szeretet könyöradományaként. Hiába a szeretet viszonzása, hiába a legbensőbb emberi közösség, hiába az erős intellektus, – erkölcsi tisztaság és etikai tartás nélkül az ember összeomlik. Socino – természetesen – nem csupán az embert árulja el, de a továbbgondolt eszmét is. Egy nem jelentéktelen képességű, s nem is eleve becstelen ember belső fölbomlásának, árulóvá züllésének folyamata jelenik meg a színpadon. A Pesti Színház előadása mély benyomást gyakorol a nézőre annak ellenére, hogy a rendező, Várkonyi Zoltán a dráma minden árnyalatát nem bontotta ki. Így is az évad legjelentősebb magyar bemutatója – eddig – Páskándi drámája.

Akárcsak Páskándi, Galambos Lajos is a történelemhez fordult drámai nyersanyagért. Izgalmas kérdései közül az egyik nála is az árulásra vonatkozik, s a történeti eseményeket ugyancsak „szabadon" használja. Nem érdemes tehát az ezernyolcszáznegyvennyolcas helyzet, s ezen belül Görgey illetve Kossuth szerepe fölött vitatkozni. A drámai árulást a félig magyar, félig horvát származású Kenéz Imre „a császári-királyi műszaki tiszti akadémia végzős növendéke" követi el. Hősünk az 1848-as forradalmak lelkes, s már-már anakronisztikusan öntudatos híve-harcosa. A külső erőszaknak mégis sikerül megroppantania belső ellenállóerejét, mert annak még ellen tud állni, amikor fizikailag megkínozzák, de azt már nem vállalja, hogy apját miatta kivégezzék. A lélektani zsarolás nyomása alatt kötelezi magát, hogy a forradalom „nagy hadvezérét" – eszményképét – meggyilkolja. Igaz, árulását nem akarja végrehajtani, s végül nem is öli meg Görgeyt; közben azonban elköveti második árulását: akaratlanul – meggondolatlanságból – kifecsegi a forradalmi magyar sereg fontos hadititkát; az ellenfél szemében félelmetes hadvezér leváltását, a forradalom vezetőinek súlyos baklövését. Kétségtelenül jó szándékkal cselekedett, hiszen azt akarta elérni, hogy Görgey meggyilkolásának feladata alól fölmentsék. (Ha már nem fővezér többé a veszélyes katona, minek megölni – kérdezi logikusan.) De szavai könnyen végzetes következményűek lehetnének. Csak a véletlen körülményeken múlik, hogy nem így történik, sőt éppen Kenéz haditerve alapján veri tönkre a Görgey–Perczel hadsereg Róth és Filipovics csapatait. Közben azonban – akárcsak korábban az ellenforradalom hadbírósága – a forradalmi törvényszék is halálra ítéli a szerencsétlen fiatalembert, aki a szomszéd népek egymásra utaltságának eszméjét valamint a meggyőző szó ellenállhatatlan erejét hirdette. És az ítéletet ezúttal végre is hajtják.

A cselekmény mélyén a hit és az erőszak kérdése ütközik össze. Melyik az erősebb, kérdezi az író, de kitér a válasz elől azzal, hogy az értelemtől, józanságtól, logikától vezérelt cselekvés mellett tesz hitet. Ennek a drámának az eszménye a rend. Ha a tudatlanság – emberi – indulatai veszélyeztetik a rendet, a legdurvább erőszak is igazolható; – s ennek példázatául, Görgeynek valóban nincs más válasz-

tása: a cselekvési lehetőség érdekében kénytelen a látszatoktól (és demagógiától) fölizgatott forradalmi tömegre lövetni. Másfelől nagyon is kétséges, hogy Kenéz hitének erejével meg tudná győzni a horvát katonákat a forradalmi Magyarország igazáról, ha Görgey ezt elősegítené – és a körülmények engednék. Rokonszenves és hatásos Galambos drámájának az a törekvése, hogy józanító gondolkodásra serkentsen, de a forradalmár kétszeri – legtöbb összetevőjében párhuzamos – bírósági tárgyalásának ötlete körül nem alakul ki igazán sűrű drámai erőtér. Ehhez vagy a történeti nyersanyag kidolgozottabb felhasználására, vagy pedig a főhőssel kapcsolatba került szereplők és a cselekmény többrétű ábrázolására volna szükség.

A rendező Székely Gábor elsősorban a dráma logikája ragadta meg. A színpadon minden zárt, mértani szerkezetre emlékeztető szigorú rendszert alkot. Tézis, antitézis, szintézis – ehhez igazodik az előadás logikája, és abban a gondolatban csúcsosodik ki, hogy a súlyos hibák sorozatát elkövető, saját hívét kivégeztető forradalom (és bíróságának) erkölcsi magasbbrendűségét emeli ki. Mégis úgy vélem, az előadás és a dráma erőteljesebb lehetett volna, ha író és rendező módot találnak az intellektuális játék mögötti emberi tartalmak kibontására. Meg kell dicsérni az összes színészt, akik jól szolgálják a rendezői elképzelést, feszültséggel töltik föl az egyes jeleneteket, noha szerepeik kissé vázlatosak és a szöveg elég nehezen mondható. A főszereplő Koncz Gábor különösen nehéz feladatot old meg, lényegében jól. Tordy Géza alakítását azért értékelném a legtöbbre, mert ki tudta bontani Görgey „szigorú katona" szerepében is az embert. Innen közelítve, az öntudatosan vállalt nehéz önfegyelem és az emberi ellágyulás, az aszkézis és életélvezet egysége felől egy gazdagabb drámai világ lehetősége villan föl.

A szóbanforgó – jó – előadások érdekességét ezúttal főleg az előadott művek adták. Színművészetileg elsősorban az *Énekes madár* fiataljainak játék-kedvét, Székely Gábor szigorú színpadi fegyelmét és az Illyés-bemutatót rendező Kazimir Károly ötletes kísérletező kedvét tartom biztató jelnek.

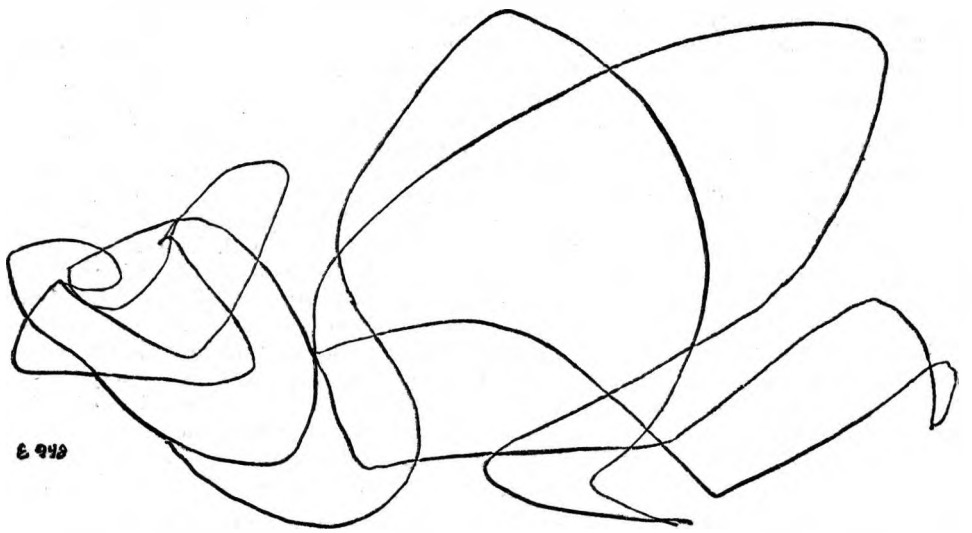

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

OBALDIA: VADNYUGATI SZÉL – GORKIJ: AZ UTOLSÓK – HERNÁDI GYULA: FALANSZTER

Az évad derekán a pécsi színház változatos, szinte zsúfolt programmal pótolta, amit a szezon elején, a felújítás idején kénytelen volt megvonni a közönségtől. Még a kamaraszínházban hetekig (csaknem hónapokig) játszották René de Obaldia *Vadnyugati szél* c. komédiáját. A divatos párizsi szerzőről e műve alapján nehéz lenne megjósolni, mennyire fogja majdan számontartani az irodalomtörténet; ez a darab nem aspirál a halhatatlanságra, friss színpadi sikerre annál inkább. S ezt maradéktalanul el is éri. Titkon minden színház ilyen darabról álmodik; nevettetésben fölér egy bohózattal, izgalomban egy krimivel, szívdöglesztésben egy operettel, mégis jó ügyet szolgál: a giccs halni nem akaró műfajait karakírozza, a westernt és az indián-regényeket. Azokat a keményöklű, gyermeklelkű hősöket, „akiknek mindig helyén van a szívük és a Colt-pisztolyuk, s . . . hol ezt rántják elő, hol amazt". Obaldia a vadnyugat márkás hőseit vonultatja föl: a „a keménykötésű telepest", kinek zord külseje és szavai mögött érző szív dobog, a „kihívó, vad szépségű" nyugat-leányát, a vérszomjas – gonosz meg a derék – házőrző indiánt, no és természetesen az „irtó stramm", az ellenállhatatlan sheriffet, az igazság és céllövés bajnokát – meg társaikat. Történetük ezúttal hasznos mulatságot szolgál; megmutatja az *eredeti* képtelen bárgyúságát. Inkább karikatúrával, mint paródiával, mert a paródia lényegi eleme, hogy ti. az eredeti mű modorát ostoba, sekélyes tárgyra alkalmazza – nem teljesíthető. Hisz már az eredeti tárgy is ostoba és sekélyes, tulajdonképp már maga is paródia. Obaldia ezt azzal leplezi le, hogy „rájátszik". Látszólag minden olyan itt, mint az igaziban, de mégsem: olyanabb. A szerzőnek nem elég, hogy maroknyi telepes álljon ellen a vérszomjas indiánhadnak, – pontosan négy mesterlövész tartja magát a várospusztító horda ellenében; az indiánok nemcsak félelmesen kegyetlenek, éppoly félelmesen ütődöttek is; nem elég, hogy a derék örömlány bravuros céllövész egyben, még született heroina is; a nagyszerű sheriff csodát csodára halmoz – ami természetes –, ám az indiánok a családját is kiirtják, hogy annál zavartalanabbul bódulhasson bele az ifjú leányzó vad szépségébe, s annál könnycsiklandóbb legyen a szívek találkozása. Az általános happyend is túllép a szokott kereteken: azon túl, hogy minden jóra fordul, még a váratlan és páratlan meggazdagodás olajkútjai is febuzognak. Aztán a szerző nem is marad szorosan modellje kereteinél. Bár a történet a múltszázad elején játszódik Kentuckyban, a magatartás- és stíluskarikatúra távolabbra, szélesebb körre utal. Mulatságos anakronizmusok, sokféle célzó nyelvi nyilak, a mindenkori ponyvák közkedvelt kliséi időtlenítik és általánosítják e múlhatatlan szamárságot. Ami azt illeti, ebben még gazdagabb is lehetne a darab. Főképp a második részben akadnak üresjáratok: önismétlés gyengébb színvonalon, egy-egy túlbeszélt, statikus jelenet, kiaknázatlan helyzetek, – ezektől a darab „leül". A nyelvi ötletek, sziporkák nem hunynak ki, de bármily szellemesek, önmagukban nem gördíthetik tovább a színpadi masinériát, ahhoz színpadi szituáció is kell. Mégis: csak epéskedő rosszkedv tagadhatná, hogy a remek jelenetekért nem felejtjük el szívesen a fáradtabbakat.

Az előadók éppúgy élvezték a komédiát, mint a nézők. A produkció egészében azért volt jó, mert átvette és játékra váltotta az író által kitett „idézőjelet". *Sík Ferenc* a tőle megszokottan pontos és világos rendezést sok humorral üditette föl, de az író időnkénti ötletszegénységébe könnyen belenyugodott; a befejezést szinte

puritánul oldotta meg, jóllehet itt a szöveg, a műfaj is jóval többet – nagy „zenés" finálét – kívánt volna. Nem segítette ötletekkel a színpadkép (*Pintye Gusztáv* munkája), amely korrekt és stílusos volt, kitűnően kihasználta a tenyérnyi helyet, de ebben a díszletben akár a Salemi boszorkányokat is el lehetett volna játszani. A tervező nem ment bele a tréfába, – a színészek viszont igen. Az idézőjeles játékot Pásztor Erzsi, Mádi Szabó Gábor és Bujtor István valósították meg legtökéletesebben, ha nem is egyformán. *Pásztor Erzsi* egy ismert női kispolgár-karaktert karikírozott pompásan, helyenként (pl. az első jóslás-jelenetben) káprázatos színészi tudással. *Mádi Szabó* a legnagyobb és legnehezebb, mert „legkomolyabb" szerepben tudta megvalósítani a hősi azonosulás és a szerepből ki-kilépő, parodizáló gesztusok kitűnő egységét. *Bujtor István* szerepformálása volt ilyen tekintetben a legátgondoltabb, legkövetkezetesebb: a ponyva-figurát ellenállhatatlanul leterítő. *Vajda Márta, Bús Kati* és *Kézdy György* játékában a karikatúra-stílus csak változó sikerrel érvényesült. A szerző szándékát – hogy a két indián hajszálra egyforma legyen – *Holl István* megtetézte és karakterükben is azonosította őket, így összemosódtak. Megjelenésével és vadember-modorával hatott, de a finomabb, mulatságosabb vonások benne maradtak a figurákban.

A *Vadnyugati szél* eddigi bemutatói viharos sikert hoztak. Pécsett sem volt másképp.

*

A felújult nagyszínházat balett- és operaműsorral nyitották, de hamarosan prózai bemutatóra is sor került. Gorkij azok közé az írók közé tartozik, akik mindig „feladatot" adnak a színháznak. Ha *Az utolsók*-at a továbbiakban a jelentős Gorkij-művek között fogjuk számontartani, abban a pécsi színház színvonalas „feladatmegoldása" (és Rab Zsuzsa fordítása) is részes, legalábbis a dráma hazai értékelését illetően. A darab közvetlenül *Az anya* közelségében, 1907 táján keletkezett, de csak 1959-ben került először színre Moszkvában, miután irodalomtörténészek az író hagyatékában rábukkantak. (1961-ben már nálunk is játszotta a kecskeméti színház.) Az elmúlt években sok neves európai rendező állította színre, nemrég pedig szovjet tv-változatát is láthattuk. Minden vonatkozásban szerves része Gorkij életművének; hosszan lehetne elemezni a rokonságot, mely olyan drámai remekekhez fűzi, mint a *Kispolgárok*, az *Ellenségek*, a *Jegor Bulicsov*. Család-dráma *Az utolsók* is: egy félfeudális-félpolgári család érzelmi és erkölcsi felbomlását mutatja be a forradalmi folyamatok, eszmék áttételes hatására. A jövő, a forradalom perspektívái (az első polgári forradalom leverésének idején vagyunk!) ugyan csak a család zárt világán kívül és az ábrázolás perifériáján jelennek meg, a bomlás folyamatát mégis ez váltja ki. Így a szűk színtér „valóságos erővonalaktól átjárt történelmi térré rendeződik" – ahogy Almási Miklós Gorkij színpadáról általánosságban megfogalmazta.

Az utolsók – a félfeudális, élősködővé züllött nemesség végső nemzedéke; a vagyonát vesztett úrhatnámság „tragikus mutatványos bódé"-ja. A tragikum lehetőségének már rég alatta vannak, de a mutatványos kóklerség annál jellemzőbb a család cégéres tagjaira, akiknek élén az apa, Ivan Kolomijcev áll. Rendőrparancsnok lett a forradalmi mozgalmak idején, amikor „keménykezű emberekre van szükség". „Kemény kezét" kizárólag önzése, pénzéhsége, érzéki szenvedélyei mozgatják. Mikor elénk lép, hivatali és családi tekintélye épp megrendült: ellenzéki elemek rálőttek, ő gyáván viselkedett, a ráirányuló figyelem felfedte korrupcióit, visszaéléseit. Gazdái – ahogy ilyenkor szokás – átmenetileg „ejtették", hogy hamarosan ismét elindulhasson fölfelé a lejtőn. A darabban Kolomijcev menthetetlen romlottsága, élősködő gátlástalansága, kártékonysága maradéktalanul bebizonyosodik, miközben ő a feudális tekintélyelvek tárházából véve érvei – egyre igazolást, mentséget talál a maga számára. A megrágalmazott becsület, a félreértett hős, a családfenntartó apa szerepét játssza teljes meggyőződéssel, miközben becstelen, aljas, gyáva. Alekszandr fia abban különbözik tőle, hogy a tudatos gazember fennhéjázásával, nyíltan vállalja aljasságát. Hasonló hozzá a tetteiben éppoly cinikus, szép Nagyezsda és börtönorvos férje, aki ártalmas gyógymódjával teszi el láb alól a beteg, gazdag nagybácsit, kinek házában és vagyonából élnek valamennyien. A család másik szférája az anya körül rendeződik: ők a csehovi

szenvedők lelki rokonai. Nincsenek híjával az erkölcsi szépségnek, a szenvedés méltóságának, a jobb és igazabb élet vágyának, de a tényeket nem tudják értékelni, megriadnak tőlük. Tehetetlenül vergődnek egy számukra ismeretlen erő hálójában. Elsősorban Szófja: felismeri férje és idősebb gyermekei aljasságát; felismeri, hogy élete, házassága terméketlen megalkuvás volt, de ennél nem jut tovább. Szenvedéséből nem fakad megváltás senkinek. A kamasz Pjotr lázadása szalmatűz marad: mikor megismeri a forradalmárok – róluk csak hallunk – szigorú elveit, visszavonul a vodka vigaszához. A hős-romantikába szerelmes Vera is betörik egy csalódás után az apa házassági tervébe. A beteg Jakov érzelmes lírája a halál árnyékában virágzik, élethazugságát próbálja megmenteni. Egyik sem érti *az ember cselekvő önfelszabadításának* parancsát, példáit; minden érzelmi és erkölcsi értékük elhamvad meddő nosztalgiáikban. Nem kivétel a púpos Ljuba sem, aki pedig – sokszoros családi elnyomásban – a legtöbbet lát és a legkeményebben ítél. Ám a puszta tagadásnál marad, a meddő – bár jogos – gyűlölködésnél. A történelem ítélete – „a gyönge, a fölösleges – elpusztul" – őrá is vonatkozik. A tevékeny szeretet képessége, a gorkiji büszke Ember lényege, belőle is hiányzik. Utolsók hát – visszataszítóan, vagy szánakozást keltőn – valamennyien. Az új, igaz emberi világ követe egy külső szereplő: Szokolova, az ártatlanul vádolt forradalmár anyja. Fontos drámai funkciója van a társadalmi totalitás megteremtésében, Kolomijcev társadalmi-emberi kártékonyságának leleplezésében. Alakja vázlatos, mégis kulcsszereplő. Főképpen általa lesz a csehovi miliődráma pattern-jét követő mű szélesebben és markánsabban társadalmi karakterű, gorkiji drámává.

Klasszikus szerzőt manapság aktualizálni illendő. Ámde a tények makacsak, még akkor is, ha csak drámai tények. Minél több elevenséget szívtak magukba az életté-nyekből, annál jobban ragaszkodnak eredeti megjelenési módjukhoz. *Dobai Vilmos* kettős igénnyel állította színre a darabot: szakítani kívánt az orosz drámák „nehézkes, lassú" – magyarán: naturalista – színpadi stílusával, és a századeleji miliőben játszódó művet „minden korhoz szóló"-vá akarta általánosítani. Törekvései annyiban sikerültek, amennyiben helyesek voltak. *Igen jó ritmusú, érdekfeszítő, lényegre koncentrált, tiszta vonalvezetésű produkciót* láthattunk. Az orosz atmoszféra – főképp a Dajka – kiiktatásával nyert a tempó, de némileg vesztett az ábrázolás, amit azért sajnálunk, mert a nézők rendesen úgyis *csak* a storyra figyelnek, effajta hajlamaikat nem szükséges erősíteni. Dobai a mű aktualitását a fiatalok lázadásában látta megragadhatónak; kétségkívül ez a motívum a legkevésbé korhoz és helyhez kötött. De csupán motívum a darabban: a családban feszülő ellentétnek, e família világvégre jutásának egyik eleme; része a természetes erkölcsi ellenállásnak, ami romlatlanabb emberi lényekben – a család tisztességesebb tagjaiban – mindig kiváltódik a gátlástalan, hazug, eltipró hatalommal szemben. Petya és Vera lázadása életkori sajátosságaiknak megfelelően hamar meg is törik. Ahogy felnőtté válnak – Petya inni kezd, Vera tapasztalatokat szerez a romantikátlan szerelemről – lázadásuk cinikus, keserű konformizálódásba zápul. A valódi értékviszonyokról Gorkij szélesebb képet ad. És történelmileg konkrét képet, mely azonban – mint jó művek esetében mindig – általánosítható és aktualizálható elvont tartalmai, eszmei képlete alapján. Dobai nem sokat tett e képlet művi kiemelésére – szerencsére. A „tudatosító" panoptikum a felvonások előtt elkülönülve nem érintette a játék stílusát. Az általánosítás minden külön aktualizáló mesterkedés nélkül is bekövetkezik, mert azt „ami a dráma anyagából kiderül" – a rendező nagy mesterségbeli tudással, biztonsággal szervezte élvezetes színházi élménnyé. Munkájának egyik eredménye a jól összefogott, együttes színészi teljesítmény volt. A *színész-kollektívát* akkor szokás dicsérni, ha nincs igazán jó egyéni alakítás. Ezért szeretném hangsúlyozni, hogy itt nem erről volt szó. Az együttes kitűnőt nyújtott, egyes tagjai meg éppen kitűntek. Pl. *Holl István* Kolomijcev szerepében: a gazságait mindig igazolni, érzelmileg feloldani törekvő ripacs-jellemet úgy építette fel, hogy finom eszközökkel kifejezte – ez a ripacséria az ábrázolt alak alkati tulajdonsága, mindig bedől önmagának, s ezért oly veszélyes. Igen jó alakítást nyújtott *Mendelényi Vilmos* a kamasz Petya szerepében, különösen gyors kiégését játszotta el pompásan. A púpus Ljubát életre keltő *Szabó Tünde* műpúpját idegenül hordta a hátán, annál hitelesebben a lelkében. A sérült lélek esendőségét is éreztük hideg gyűlöletében.

Fukar elismerés a jó színészi teljesítményért a puszta említés, ennél több is járna *Pásztor Erzsi*nek, *Vajda Mártá*nak, *Koltai Róbert*nek, *Labancz Borbálá*nak. *Vata Emil* szép díszlete kitűnő játékteret biztosított, képi megfelelője volt a rendező felfogásának.

A Gorkij-bemutató több volt művészi kötelezettség-teljesítésnél, bár annak sem lett volna lebecsülendő. Irodalmi, színházi fölfedezés volt.

*

Egy 1967-es nyilatkozata szerint Hernádi Gyula már akkor készült drámát írni, mégis most Pécsett került színre először eredeti színpadi műve, a *Falanszter*. Sajátságos esemény volt: több, mint egy új dráma előadása általában, mert egy erős és eredeti drámai tehetséget fedeztetett föl; másrészt a dráma némileg alatta maradt e tehetség *maga szabta* lehetőségeinek. Pompás írói fikcióját még nem sikerült azonos színvonalon drámává fejlesztenie. Ismert filmnovelláiban Hernádi a történelmi múlt eseményeiből az adott társadalmi-politikai szituáció valamilyen alapképletét szűrte ki. Leggyakrabban a hatalom-forradalom-elnyomás viszonyait fogalmazta. A *Falanszter*-ben is ezt teszi. A múlt század derekán Amerikában több olyan utópista szocialista közösség jött létre, amilyet most a színpadon láthatunk. Ezt éppen Fourier követői alapították, öt évvel a darab eseményei előtt. Az ellenséges hatalmi környezetben elindultak az emberi-társadalmi felszabadulás útján. Akkoriban ezek a telepek rendre felbomlottak. Sorsukat nem pusztán az elnyomók és forradalmárok viszonyának jellemzői eredményezték, magának a közösségnek a belső jellemvonásai is beleszóltak, ahogy Hernádi világosan látja. Az ábrázolásban azonban nem tudott a képlet kétféle értékforrásának egyenlően drámai érvényt szerezni. A belső viszonyok, a belső válság ábrázolása vértelen és elvont maradt, a dramaturgiai hangsúly a lázadás-elnyomás külső cselekvésben realizálódó oldalára került. Amiről színpadon csak szó esik, mindig gyengébb hatású, mint az, ami funkcionáló emberi viszonyokban is megtestesül, s még gyengébb hatású annál, ami megtörténik. (*Hatás* helyett *érvényesség* is állhat.) Nos, a *Falanszter*-ben a közösség belső rendjéről, életmódjáról, sőt gazdasági tönkrejutásáról is – csak *beszélnek*. Az ellentétek steril eszmeiségben, politikai vitákban jelennek meg, személyes tartalmú viszonyokban alig, történésben pedig csak a feloszláskor. A környező farmertársadalommal való viszony ellenben *történésben*, és nem egymozzanatú történésben, tehát erős érvénnyel realizálódik. A darabnak ez az oldala annál markánsabb, mivel a külső világ képmutató brutalitásának leleplezése egy terjedelmes processzus során a darab *nagy tragikus lehetőségét* (és e lehetőség elvetélését) is felszikráztatja. Considérant alakjára és tettére gondolok. Hernádi csak a nevét kölcsönözte Fourier egykori követőjétől, a darabban egy szocialista Saint-Just jelenik meg. Elképesztő-lenyűgöző-elrettentő tette – még a dráma kezdete előtt követi el, de a darab folyamán derül ki – gyilkolva és öngyilkosan bizonyítja az igazságot, az ellenfél aljasságát. Considérant megöli a telep köztiszteletben álló szellemi atyját, mert pontosan tudja, mi következik: a sheriff elfog és „beismerő vallomás" után tettesként felakasztat egy néger rabszolgát (mivel a falanszter felszabadulási lehetőséget ad a négereknek). Ekkor Considérant bebizonyítja, hogy ő volt a tettes – és agyonlövi magát. Ezzel végérvényesen leleplezi, hogy így hazudnak, gyilkolnak, konstruálnak pereket, bűnöket és bűnösöket, aljas érdekeik „igazolására". A darabnak ez az a része, ahol a dráma szíve dobog, ahol mindenki – akár öntudatlanul is – válaszra kényszerül. Considérant tette maga a modern hübrisz, felfedi az igazságot, de tragikusan megsérti az elemi humanitást, az emberi szabadság és élet legigazabb elvét." „... az életnél nincs nagyobb érték" – mondta korábban ő maga. A tárgyalás megpecsételi a falanszter sorsát. Considérant tettének „eredménye" egy sterilen eszmei remény: „Mondjátok el mindenkinek!" Meg merem kockáztatni az állítást, hogy valódi, nagy tragédia lehetősége lappang itt, de a darab jelen formájában nem valósulhat meg az emberi és társadalmi totalitás hiánya miatt. Considérant tette teljesen a külső ellenséggel való küzdelemhez kapcsolódik, ahhoz az erőteljesen bemutatott oldalhoz, mely azonban az ő ügyén kívül nem mond újat. Érdekesebb – s tán fontosabb – lett volna ezúttal, épp a téma sajátossága miatt, a belső élet, a belső kapcsolatok drámai

bemutatása, de legalábbis a külső és belső tényezők szerves egységének megteremtése. Így ugyanis merőben és csupán párhuzamosak. A bukás belső indokai legfeljebb motiválják a külső szükségszerűséget. A Considérant-ügy viszont olyan természetes, kitűnő magva a drámának, mely kínálkozik, hogy benne sűrűsödjék a közösség tragédiájának minden tényezője. Hernádi kiváló drámairói képességeit a darabnak ez a része bizonyítja, itt a nagy dráma szintjére emelkedik.

Furcsa fölösleg a befejező jelenet. A falanszter feloszlásában rejlő potenciális tragikumot oldja, hígítja, hogy a szerző a cselekményt még továbbfolytatja. A terület kisajátítása, Brisbane és Dana halála – részben fölösleges, részben zavaró is. Ha a kormányzó a falansztert ilyen egyszerűen megszűntetheti, akkor visszamenőleg szükségtelenné lesz a manipuláló-bomlasztó eljárás, az egész korábbi akció. A kisajátítás mozzanata legfeljebb jogilag, nem drámailag szükséges. Ahogy Brisbane halálát is Francis Wright boldogságának teljes pusztulása „kívánja". Ám Francis alakja addig sem, itt sem hordoz drámai terhelést; gyászа fájdalmas epilógus egy tragikus bukás után, mely a falanszter felbomlásával zárult le.

Minden történelmi mű a jelent magyarázza. Hernádi azt írta, hogy „Ebben a drámában egyetlen egy mára utaló jelentés van, . . . : mindenfajta progresszió igenlése és féltése". Ám ez minden haladó tendenciájú mű közös elve. A szimbolikus felismerés nem ilyen, helyesebben: nem közvetlenül ilyen általánosságot revelál, hanem egy sor olyan élményt, tapasztalást, ismeretet világít meg, mely lényegi azonosságával asszociációs körébe esik. A mondanivaló gazdagsága – és igazsága is! – a felkeltett asszociációk tartalmával, jelentésével mérhető. A darab mozgósítja azokat a képzeteinket, melyek a mai Amerika fogyasztói kultúrája, technokratikus társadalma ellen lázadó mozgalmakkal, kommunákkal (pl. a hippik, diggerek, Fekete Párducok stb.) kapcsolatosak. Megérthetjük a drámából a hajlamok utópikus szabadságát hirdető, hol szelíd, hol brutális anarchizmusuk, romantikus egyenlőség-képzeteik, érzelmi „ellenkultúrájuk" illuzionizmusát is, a szuperszervezetek ördögi manipulációs módszereit is, a jog és értelem fegyvereinek kiszolgáltatottságát is. Nem érdektelen az a párhuzam sem, amit a darabbéli néger-per és pl. Angela Davis pere közt vonhatunk. Ám a mai Amerika botrányai még nem tennék a darabot a magyar közönség számára oly mélyen érdekessé – amilyen. Attól érdekes, hogy a távoli történet részleteiben elénk tudja idézni a személyi kultusz idejének eufóriás-szorongásos pszichózisát, a társadalmi tudat skizofréniáját, a voluntarizmus tévedéseit, néhány ellenforradalomba tántorgó magatartást – úgy, hogy *felismerteti a bennük rejlett tragikus fenyegetést.* Nem közvetlen analógiákkal, és nem allegórikus megfelelésekkel. Aki ezt keresné benne, az lépten-nyomon csapdába esik. Hernádi a hajdani falanszter történetével nem a korai szocializmus előképét kívánja színpadra tenni, hanem tanulságokat minden szocialista és szocialisztikus tendenciájú forradalom számára. Még vitás sem lehet, hogy a darabbéli falanszter erkölcsi-társadalmi fölényben van környezetével szemben. Belső értékei azonban az ábrázolás már említett gyengéi miatt – homályosak, bizonytalanok. Nemcsak Francis Wright, mi sem kapunk meggyőző választ arra, „miért csak most" derülnek ki a hibák, a gazdasági bajok. A „csalódott asszony" példázata ügyes pszichológiai érv egy családi perpatvarban, de nem történelmi, nem drámai érv. S miért várta Francis mindig, hogy azt mondják: jól megy minden? E veszedelmek belső logikáját is fel kellett volna tárni, nemcsak utólagos ráértéssel, épp a „progresszió féltése" okán. Akkor, mindjárt keményebbek lennének azok a tanulságok is, melyek – egyébként beletartoznak a mű jelentésvilágába – a romantikus szabadság-értelmezéssel, primér-érzelmi kisközösségek elképzeléseivel játszadozók számára szögezik le a társadalmi szabadság és jólét felelősségét, kötelezettségeit. Mégis, a szerző szándékai nemcsak az általa megadott, erősen általánosított formában, kevésbé általános és konkrét szinteken is „megszólalnak". A többfelé húzó asszociációk csak gazdagítják a tanulságokat.

A színrevitel legnagyobb – rendezői – érdeme, hogy *Sík Ferenc* a dráma többfelé utaló jelentéskörét a maga összetettségében érvényesíti, nem egyszerűsít semmilyen irányban, inkább szimbolikus gazdagságát fokozza. Kiemeli a pozitív tanulságokat, amelyeket a mű a mi közönségünk elé állít: a társadalmi felelősséget minden né-

zőjének éreznie kell. Sik mindent megtett, hogy – lehetőség szerint – az ábrázolás felemás volta kiegyenlítődjék. A drámai lüktetés kihagyásait – főképp a darab első felében – egy beat-folklórt idéző zenés-táncos színpadi élettel dúsította (*Tóth Sándor* koreográfiája, *Gonda János* zenéje és a balettkar segítségével), annál szerencsésebben, mert a zene és tánc funkcionális szerepet kapott: egy életformává lett népünnepély természetes megnyilvánulása. Hasonlóan a Fényes szelekhez, de nem annak utánérzéseképp. Jancsó adott ihletéseket a szerzőnek is, a rendezőnek is, de Sik megoldásai eredeti értékűek, pl. a tömegek és egyéni szereplők mozgatása mesteri. Általában: a megvalósítás sokhelyütt emelte a darabot és sehol sem maradt alatta. – Ha a Gorkij-előadás kapcsán dicsértük a *kollektív teljesítményt*, a Falanszter nyomán még inkább dicsérhetjük. A pécsi színháznak mostanában ebben formálódik egyre határozottabbá a maga sajátos, művészi karaktere. Nem egyes szerepek csillogó szólóira építenek, hanem a művészi gondolatnak, a mű teljességének komplex adaptálására vállalkoznak. A Hernádi-darab előadása ezért is emlékezetes. A kitűnő egységen belül sem lehet elhallgatni két személyes színészi teljesítményt. A telepet alapító Francis Wrightot *Timár Éva* játssza. Ő áll a középpontban, de minthogy a falanszter belső világához tapad, annak képviselője – valódi drámai helyzet nem adatik számára. Átéli, átszenvedi a történteket, de a közösség sorsának nem a drámáját, a líráját közli. Timár Éva páratlan színészi kultúrája és vonzó, okos egyénisége teszi lehetővé, hogy Francis tévedéseit sem tagadva, egy hősi lélek lírai szépségei fénylenek föl a színpadon. Mély megindulásra késztet, többet nem is tehet. Considérant-ként *Győri Emil* fölnőtt e félelmetes-megrendítő jellem nagyságához: elhittük neki a lobogó, túlfeszült idealizmus pokolba hulló kárhozatát, ami a pusztítás angyalává teszi; pedig a darab nem bontja ki teljesen az alak valódi lehetőségeit. Győri megteremtette a katartikus bukás légkörét.

A pécsi színház évek óta minden szezonban bemutat egy-egy új magyar drámát. Obligát lépés is lehetne, felsőbb intenciók hatása. De a pécsi ősbemutatók következetessége, az előadások felkészültsége nyomán *észre kell venni*, hogy a magyar dráma ügye ebben a színházban az egész társulatot felgyújtó szenvedély. Makacs művészi ambíció. A nemes szenvedélyek sem veszélytelenek, de értékek csak ebből születnek.

KEMSEI ISTVÁN

Nulla regula

Falakban élő: nem érzem jól magam,
vagyok a rejtezés, akár látva is,
jelenvalóm, távollétem is hamis,
nevem akkor sincs, amikor mondva van.

Vagyok az ékagra, vagyis egyhegyü,
minden, ami nem fontos egyáltalán,
következem: zene a zene után,
mint önbelsejébe játszó hegedü.

Csak mellemnek piros motorja pörög,
üresen, szememben mákszemnyi körök,
s mi visszaver: a hullámzó tükörkép:

az egyidőben börtön és oltalom,
befogadó és kizáró csillagom
világa: megfejthetetlen öröklét.

ISZLAI ZOLTÁN

A szépet még egészben

Gyorsabban, Hold, gyorsabban, körteťák!
A szépet még egészben látni kell.
Úgy akarom, hogy ne alkonyi ťény
kenje szét arcomon; ne is lámpás szemem
vetítsen éjbe, gyönge Hold,
keresztvirág.

Rohanjon át ťejemben életed.
S rohanjak vissza én, mint önmagam,
a tisztításért hálátlan tükör.

Vérzek tükrömben.
Tűnj el, tört jövőm.
Kezemben ég a körte-Hold és körte –
holdkerek.

Háborúnk története

Mintha ezer méter magasból
csapódtál volna belém,
átzuhant kaucsuktested emlék
pusztulásom helyén.

Fényt ölsz a színbe,
Nap háta, éj.
Tested testembe ütött üregén
átfúj a szél.

Épülj be! Nélküled csak vázlat
háborúnk története.
Írd, tanúm, légy meséje magadnak,
papírja, írószere.

TÜSKÉS TIBOR

MAI KÖLTŐK PÁLYAKEZDÉSE

Hat, ún. „elsőkönyves" költő versei hevernek előttem.* A magyar könyvkiadás jóvoltából – vagy inkább szeszélyéből – ezek a kötetek a közelmúltban jelentek meg, vagy közelesen látnak napvilágot. Hogy puszta véletlen sodorta-e őket egymás mellé, vagy van valami rejtett-titkos összefüggés együttes bemutatkozásukban, most ne kutassuk. Azt szeretném, ha mondandóm egészéből, s nem holmi preventív és deklaratív kijelentésből derülne ez ki.

KILÁTÓ

Mentegetőzéssel kezdem. Hogyan lehet hat – mégannyira pályakezdő – költőről egy kalap alatt beszélni? Ám a hat költő gyanítható különbözőségénél, egymástól eltérő karakterénél is jobban zavar az általam választható nézőpont, a kilátó, ahonnét ezt a hat kötetet szemlélhetem. Úgy érzem, a távolság, mely mai, legfiatalabb líránktól elválaszt, nagyobb, mint az a különbség, ami hat mai, elsőkönyves költő között lehetséges. Az én vers-eszményem nem most alakult ki, s ha nem is számítom, amire a klasszikus magyar irodalom tanított, s ha csak az újabb magyar lírát tekintem, akkor is ennek a vers-modellnek a megalkotóit Illyés, Kassák, Pilinszky, Weöres nevével jelezhetem. Ami fontosat, újat, szépet az új magyar versben láttam és tapasztaltam, azt az ő költészetükről mondtam el eddig. A fiatal költők polcra kerülő könyvei nyugodtan pihenhetnek énmiattam: ritkán nyúlok értük. S amióta a folyóirat-szerkesztés sem kényszerít rá, hogy induló költők verseivel bíbelődjem, egyre ritkábban olvasok igazán friss verset. A folyóiratokban csapatostul jelentkező új nevek legtöbbjét nem tudom hová kötni, viselőjükkel nincsenek személyes kapcsolataim, sok versen kedvetlenül lapozok át, egy-egy antológiát csüggedten ejtek ki a kezemből.

Nem tagadom, hogy ebben a tompaságban és közönyben van valami szent irigység. Táplálja a vélekedés: mennyivel könnyebb ma költőnek lenni, mint – mondjuk – tizenöt vagy húsz évvel ezelőtt. Az én nemzedékemen a háború szántott végig, kiirthatatlan és kiirhatatlan élményünk a bombázás, a deportálás, a felkoncolással ijesztő falragasz. Kamaszkorunk természetes növekedését az ötvenes évek – a személyi kultusznak mondott idő – brutalitásai metszették vissza. Mennyivel szerencsésebbek az utánunk jövők – gondoltam. Mások, kedvezőbbek az élményeik. Az ismeretszerzésnek, az önmegismerésnek, a világra csodálkozásnak mennyivel tágabb pillanatai kínálkoznak számukra, mint nekünk! A történelem, véltem, megkímélte őket keserű csalódásainktól, félelmeinktől, görcseinktől. Szinte már babusgatásnak vélhettük a túlzott törődést velük, elkényeztetésnek a megnőtt lehetőségeket, rosszra csábító alkalomnak a kínálkozó sikereket, az érvényesülés alkalmait.

És most itt van előttem hat elsőkönyves költő, s nem győzök csodálkozni, és elég töredelmesen beismerni csalódásomat és közölni fölismerésemet: nincs semmi irigylésre méltó az ő emberi és költői sorsukban. Megismertem verseiket, hézagosan életrajzi adataikat, a verssorokon átsejlő emberi drámáikat, s megdöbbentem, hogy a véltnél mennyivel kisebb az a távolság, mely tőlük elválaszt. Gábor Zoltán

* A Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztályában – Beney Zsuzsa, Gábor Zoltán, Kiss Anna, Novotny Vilmos, Oravecz Imre és Szepesi Attila verseiről – 1971. december 16-án rendezett vita bevezetője.

mindössze hét évvel fiatalabb nálam, s aki hatuk közül a legfiatalabb, Oravecz Imre is – mint mondja – már tíz éve ír rendszeresen. Ha gyerekkori emlékekről beszélnek, ők is a háború nyomait említik, a fronton elveszett apát, a harcok következtében szétesett családot, a szenvedések emlékeit. A világfölfedezés, mondja Kiss Anna, a háború volt számára. Korán kezdődött, és hosszúra nyúlt hát kamaszkoruk. A szenvedés, a kín, a fájdalom, a gyász a meghatározó élményeik. Vereségek és veszteségek érték őket. Ha a világról keveset is, de az emberről sokat tudnak. Gyerekkoruk tele van sebekkel. Eddigi költői pályájuk a többszöri újrakezdés, s inkább megismétlődő kudarcok, kínlódások sorozata, mint a könnyű érvényesülés diadalmenete. Miféle megkésett nemzedék jelentkezik hát bennük? Milyen el nem évülő tartozásokra figyelmeztetnek könyveik? Az irodalom természetes növekedését akadályozó fékező évek ártalmát meddig kell még viselnünk?

Azonosulni tudok velük, hogy megértsem gondjaikat. De nem tudok annyira azonosulni, hogy belülről lássam költészetüket. Kísérleteiket, fölfedezéseiket figyelemmel tudom kísérni, de igényeim és normáim vannak, amelyekhez mérni szeretném őket. Közel érzem magamhoz, amit csinálnak, s mégis kívülről akarom nézni eredményeiket. Ez az én kilátóm és nézőpontom. Helyzetem talán alkalmassá tesz a vizsgálódásra: a befogadásra és a tárgy kívülről szemlélésére. Jó is és rossz is, hiány is és többlet is ez a vizsgálódáshoz. Eszményeimet az előttem járóknak köszönhetem, de a magyar líra természetes folytatását keresem az utódokban.

ŐSÖK ÉS UTÓDOK

Példák választása és követése csaknem szükségszerű a művészetek életében. Mesterek és minták nélkül aligha születik új és eredeti minőség. Az iskolákban megtanult és elsajátított fogások, eszközök segítik a pályára lépő alkotót. Gyanús a fenegyerekeskedő póz, a minden áron újatakarás. Az ismert, bevált formák tisztes kezelését a pálya kezdetén többre becsülöm, mint a csakazértis rombolást, a meggondolatlan eredetieskedést.

Minden hatás persze annyit ér, amennyit segíteni tud az önálló hang megtalálásában. Van, akit a választott példa örökre rabul ejt s egyetlen mester epigonjává, egyetlen iskola szorgalmas tanulójává tesz. Az igazi tehetséget az ősök, a példaképek: eredetiségre szoktatják, legigazibb önmaga megtalálására ösztönzik. A jó hatás: kimozdít, elégedetlenségre sarkall, megújulásra késztet.

Ha a választott – vállalt és vallott – valamint az áttételesen jelenlevő – közvetett és titkolt – példák felől faggatom a köteteket, szembetűnő a közvetlen és nyílt utalások gyér jelenléte. Ismerve nem egy az irodalomtörténet által is számon tartott költő pályakezdő kötetét s a benne demonstrált nyílt kapcsolódást az elődökhöz, a hagyományokhoz, meglepő, hogy ezek a mai „elsőkönyvek" viszonylag mennyire kész, érett költőket állítanak elénk. Szinte teljesen hiányzik belőlük az iskolás áthallás, a direkt egyberímelés, a matricaszerű másolás. Ennek oka nyilván nem annyira a költők soha nem volt eredetiségében keresendő, sokkal inkább abban a körülményben, hogy igen hosszúra nyúlt az időbeli távolság az első versek és az első verseskötet megjelenése között. Továbbá a könyvkiadás mai gyakorlata és szervezete nemcsak az első kötet megjelenését lassítja, hanem segíti kiszűrni a pályakezdő zsengéket, az iskolás mintadarabokat, a tanítványi hűség – rosszabb esetben: önállótlanság – megnyilvánulásait is.

Persze ha jól megnézzük, az ősök szellemujjának nyomai ezekben a kötetekben is fölfedezhetők. S a választott példák nem is mindig a szavakban megvallottakra korlátozódnak. Oravecz Imre nyilatkozatában csaknem egy antológiára elegendő névsort közöl, de ez talán csak arra jó, hogy azt az egyetlent – Paul Celant – eltakarja, akitől a legtöbbet és a legközvetlenebbül tanulhatott. Gábor Zoltán szép versben hódol választott mestere – József Attila – előtt, de a kötet egészében más oltárok – Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, a kései Arany – előtt áldoz. Az ösztönzések köre igen széles; sokféle hatásból építkeznek ezek a költők. Képzőművészeti, zenei példák vonzzák őket. Kiss Anna a népköltészet, a népdalok, balladák, ráolva-

sások, babonás szokások világához fordul, sőt a biblia, a mesék, a mítoszok (pl. az emberáldozat motívuma) világától is tanult. Szepesi Attila olvasztja talán a legtöbb hatást magába: a kuruc szegénylegény-költészet hangját, Juhász Ferenc szóösszetételeit (pl. a *Sárga kukoricaszár*-ban), a virágénekek ritmusát. Ennek a sokfelől érkező hatásnak is az előbb említett körülmény lehet a magyarázata: a hosszúra nyúlt pályakezdés, a korai versektől az első kötet megjelenéséig eltelt több évnyi, évtizednyi idő, ami arra alkalom, hogy számos ösztönzést magábaszívjon az induló költő. Így az első kötetek a költői pálya egy egész szakaszának valóságos hosszmetszetét adják, többféle hatás ötvözetét tükrözik. Más kérdés, hogy ez megint mennyire nem segíti, inkább késlelteti az induló költő továbblépését.

A két leghangsúlyosabb név, akinek versépítkezése láthatóan a legnagyobb hatással van mai elsőkönyveseinkre, József Attila és Weöres Sándor. Weöresnek ajánlja egy-egy versét Oravecz Imre és Novotny Vilmos, József Attila előtt tiszteleg Gábor Zoltán, József Attilát idézi – még ha visszájára fordítja is a József Attila-i gondolatot – Novotny Vilmos: „Nem tudva egymást, hevernek a dolgok – a cseles összefüggés elcsavargott –."

Meglep, hogy ez a két név – ha jól meggondoljuk – mennyire két kiteljesedett, lezárt, betetőzött – igaz, máig sem meghaladott – hagyományt jelent már líránkban. József Attila immár harmincöt éve halott, s Weöres Sándor eredményei is jó háromnégy évtizede jelen vannak költészetünkben. (1948-ban, amikor még igazán nem volt divat a kortárs irodalommal az iskolában foglalkozni, már azt kérdezte tőlem az érettségi elnök: ismerem-e Weöres Sándor nevét? S a tizennyolcéves diák – huszonhárom évvel ezelőtt – strófákat idézett a csöppet sem elképedt hallgatóság előtt.)

De ami a választott hagyomány időbeli távolságánál is jobban megüt (hisz végül is a Tao-te-king és a Kalevala fölé is lehet korszerű lírát boltozni), a példák megemésztetlensége. Félő, hogy József Attila neve puszta programmá, szépségflastrommá szegényül. Hiányzik költészetével az esszenciális kapcsolat, a lényegi rezonancia. Ars poeticáját legföljebb szavakban idézik. Megtanulják néhány szavát – törvény, rend, fegyelem –, pajzsra-zászlóra tűzik, versbe szövik. Ezt látom Gábornál, Novotnynál. Szepesi Attila helyenkint ennél kevesebbel is beéri. Ahelyett, hogy a költői magatartás leglényegét, a költő és a világ kapcsolatát, viszonyát tanulná el, a József Attila-i versnyelv elemeit, a legkönnyebben elsajátítható, a legkézenfekvőbb eszközöket veszi át. Így született nem egy leíró verse *(Éjszaka, Falu, Országúton)*.

Úgy látszik, elsőkönyves költőinknek szerencsésebb a találkozása a Weöres Sándor-féle vers-modellel. Ez a név egy mélyebb és tágabb s líránkban nem is csupán Weöres nevével jelezhető forrást nyit meg, a szürrealizmusét. Bizonyos értelemben Novotny, áttételesebb módon Beney Zsuzsa, a legközvetlenebbül Oravecz Imre lírája kapcsolódik ide. Itt a hatás felszabadítóbb, a létrehozott líra szuverénebb, a vers szuggesztívabb. Persze ha szürrealizmust mondok, akkor is egy eléggé szakállas hagyományt említek, s csöppet sem vagyok meggyőződve, hogy a „lecsukott szemhéj alatt" látott képek kivetítése, az asszociációk szabadjára engedése korszerűbb – s nemcsak másfajta – költészet megteremtésére ad ösztönzést, mint a rend és a törvény erejét vállaló, a József Attila-i normákhoz igazodó s azokat szuggesztívan megvalósító líra. Az elénk kerülő anyag pillanatnyilag azt látszik igazolni, hogy a szürrealizmus jegyében fogant kötetek színvonalasabb, megnyerőbb, erőteljesebb lírát revelálnak, mint a József Attila-i örökséget többnyire csak külsőségeiben vállaló poézis.

SZÁNDÉK ÉS MEGVALÓSULÁS

Egy szinte megszakítatlan s csaknem kötelezően előírt hagyomány diktálta nálunk a pályára lépő költő mozdulatait. Egész liturgiája alakult ki a gesztusoknak, ars poeticáknak, lírai vallomásoknak. Úgy illett, hogy a fiatal költő Dévénynél törjön be új időknek új dalaival, s lehetőleg egész népét tanítsa, nem középiskolás fokon...

Ne kutassuk most e szerep kialakulásának okait, körülményeit, amit föl kell ismerni: a szerep megváltozása. Hat költőt faggatok szándékai felől, s ha valamiben közösek, az, hogy nincsenek szándékaik.

Mi indítja ma versírásra a fiatal költőt? Milyen programmal és mekkora feladatra vállalkozik? Miféle ars poeticák mércéjéhez igazítja szándékait? – kérdeztem, s amit látok: a teljes illúziótlanság. Észre kell venni: induló költőink számára megváltozott a szerep, amit vállalni akarnak, amit be akarnak tölteni. A költészettől nem várnak csodát; nem érzik nélkülözhetetlennek. Ők csak valamikor, gyermekkorban szerettek volna költők lenni – mint Beney Zsuzsa mondja. Hiányzik belőlük Ady vagy József Attila mindent-akarása, elhivatottsága. Nem érdeklik őket „a magyar irodalomban már szinte kötelező sorsérzések" – mint Oravecz Imre írja. Sem a költői, sem a nemzeti elhivatottságban nem látnak eszményt. Legföljebb a humánum, a harmónia általános tartalmait idézik. Szinte bocsánatkérésként születik ujjaik között a vers. „Kérem, ne haragudjanak, nézzék el nekünk, szívesen meglennénk nélküle . . ."

A láng lejjebb srófolásában, ebben a látszólagos kisigényűségben bizonyára szerepet játszik megkésettségük tudata és az az általános felismerés, hogy nem nagy ügy ma a vers, hogy a költészetre nemigen figyelnek az emberek. „Jaj kit érdekel e hamis – e költészet-szerű pimaszság" – panaszkodik Szepesi Attila. „»REPÜLJ HAJÓM!« hol a HOLNAP HŐSE? – irigykedve gondolunk az ősre – magához mért várt egy új világot – ránk sereggel dőlnek új világok – de nem vesznek rólunk tudomást – ki győzhetné egy embernyi gőggel – a versenyt a táguló égövvel" – olvasom Novotnynál.

Ahol a költő vállalása leginkább emlékeztet a hagyományos szerepre, ott csúszik be a legtöbb konvencionális elem. A hangsúlyozottan fiatalos pátosz kiállásai erőtlenek, a mozdulaton átüt a szándékoltság. Nem kételkedhetünk a meggyőződés őszinteségében, csak a hatás felemásságát jelezzük. A nagy szavak, apellálás egész Magyarországra, meg nem élt tartalmakat sejtetnek.

Elsőkönyves költőink többségére a bizonytalan lelkiállapot, a zavart közérzet jellemző. „Lánglelkű indulatok" nélkül, derűs és magabiztos vállalás helyett idegesen, nyugtalanul és bizalmatlanul tekintenek a világra. Magatartásuk nem a megérkezőé, hanem az úton levőé, a vándoré, a kallódó szegénylegényé. Alapérzésük az otthontalanság, a kifosztottság, jelképük az utazás, a robogó vonatok. A mai költő egyik visszatérő szituációja a betyár, a bujdosó szegénylegény-szerep, az utak, a csehók, az ácsorgások világa. A hit ellobbant, mondják, tudomásul veszik a valóság rideg tényeit, s a belső éjszaka, a hallgatás veszélyét érzékelik. A Sárkányt nem tudom megtalálni, mondja Gábor Zoltán, megjátszanám a hőst, de nem megy. „Hisz jól tudod mit örököltél . . ." – írja Kiss Anna. – „Ülsz az öreg ház küszöbén . . . Neked innen kell elindulnod."

Ez az illúziótlanság oly következetes, és ez a rossz közérzet oly egyértelmű, hogy már-már gyanú ébred az olvasóban: nincs benne valami megjátszottság? A póztalanság és akart szerepnélküliség szinte maga kövesedik pózzá és szereppé. A tiltakozás a hagyományos költői ars poeticák ellen maga is konvencionálissá válik, s a költő „heves pózokba burkolózik".

Az elfordulás a csodavárástól, a „röpülj hajóm"-képlettől, a költő vátesz szerepétől ott a leghitelesebb, ahol valamiféle ironikus, groteszk hanggal párosul. Ahogy Novotny írja: „Ha akkor Toldi el nem dobja – azt a fene malomkövet, – ehetett volna később róla – sódart, vagy akár sült tököt –". A hitbe oltott kétség, az öngúny, a fintor, az idézőjelbe tett remény megóvja a költőt a meghatódottságtól, a hamis pátosztól, ugyanakkor a fanyar, kesernyés hang, a gondolat fegyelme igazolja őszinteségét, belső vívódásait.

Rokonszenves az a magatartás is, amikor a költő fölméri lehetőségeit, határait, s a versben az önvizsgálat alkalmait keresi. Nincsenek világmegváltó akarásai, megelégszik, ha a költészet az önmegvalósítás eszköze lehet. Így szűrődnek a versbe a boldogság-hiány és a kiégettség panaszai mellé a „kezdet, halál, megneveztetés",

a létezés alapvető kérdései; az árvaság, a kifosztottság mellé a harmónia-igény; a tragédiák szomorúsága mellé a feloldó katharzisz.

A költő megváltozott szerepe miatt megváltozott az a viszony is, ami a költőt a világhoz, környezetéhez, a társadalomhoz fűzi. A valóság jelen dolgai miatti aggódás, a lázadás kis helyre szorul ezekben a kötetekben – leginkább Gábornál van jelen. A faluról városba szakadt fiút – Oravecz Imrét – nem érdeklik az életformaváltozás kérdései. A versben a költőt leginkább a gyermekkor emlékei foglalkoztatják, gyermekkori önmagát idézi menedékül, segítségül. A kiválasztottság, a különlegesség-tudat helyett a minden ember számára átélhető dolgokról – lelkiállapotokról – ad hírt: szenvedésről, halálról, szerelemről. E kötetekben a leghitelesebbeknek, legőszintébbeknek, legsikerültebbeknek azokat a verseket érzem, amelyekben a látható és kimondható dolgokon túli valóságot nyomozza a költő, amelyekben az oktalan – és éppen ezért oly fájdalmas – bűntudat és önvád szólal meg, amelyekben a szenvedés legmélyéről, de profundis – s éppen ezért oly optimistán – kiált az ember – leginkább Beney Zsuzsa verseiben.

Sajnáljuk-e a költő szerepének megváltozását, a hagyományos elvárásoktól való eltávolodását? Úgy látszik, hogy amit veszítettünk a réven, megnyerjük a vámon. A költő, aki önmaga sorsa fölmutatásával perel a végzet ellen, másokat segít élni. A vers, amely megváltás-keresés, választ ad arra, hogy elhagyottan is van feloldozás. A mélyen megélt fájdalom és érzékenység kihívás mindenfajta értelmetlenség ellen. A képzelet tájainak, a gyerekkor ösztöneinek és álmainak megidézése az embert elveszített, de újra fölfedezhető tartalmaira döbbenti.

KÉPEK ÉS KÉPTELENSÉGEK

A költő képessége: a megnevezés tudománya. Ádámként rácsodálkozik a világra és nevet ad a dolgoknak, kimondja a kimondhatatlant, eloszlatja a homályt, legyőzi a rosszat. A költő „új nyelvet" teremt; a költészet egyik lényeges vonása a szavak újfajta összefűzésében, a szavak közti újszerű, más minőségű viszony megteremtésében, a nyelv egyéni használatában rejlik.

Jakobsonnal együtt vallhatjuk, hogy a költői közlés legfontosabb eleme, a művészi nyelv alapformája a kép. Amikor most költői kifejezőeszközről, a költők által használt-teremtett nyelvről beszélünk, mi is elsősorban erre gondolunk, a költői képre, a költészet létezéséhez elválaszthatatlanul hozzátartozó minőségre, – de igen tág és átfogó értelemben. Az alkotás folyamatában, az új nyelv megteremtésében a költői kép mellett persze más eszközök is szerepet játszanak.

Az elmúlt években sokat nőtt nálunk az általános verskultúra. Induló költőről azt mondani, hogy ismeri a mesterség szabályait, hogy „tud" verset írni, nem számít dicséretnek. Az ösztönös költő-zseni kiveszőben van, a „lekent" vers nem áll meg a lábán. Elsőkönyveseink forma-érzékenysége, nyelvi-ritmikai biztonsága igen magas. A legkülönfélébb megoldások a kezükhöz simulnak. Amit létrehoznak, nem puszta formai kísérletezés, idegen példák átvétele. Helye van a kötetekben a hagyományos formának, a szonettnek, a formai robbantásoknak, a prózaversnek. Természetes a játékosság, és helyénvalónak érezzük a komolykodó hangot. Az egyik versben gondolathívó szerepet kap a rím, a másikban a költő jóformán minden zenei elemet száműz. Ezek a költők úgy érzik, annyira érettek, hogy már megengedhetik maguknak a modorosságokat, a visszatérő motívumokat, a girlandos díszítgetést is. Kedvenc szavaik, kifejezéseik vannak; ismerik az előregyártott elemekből való építkezést. Az egyiknél (Szepesi) az út, az utazás, a vonat, a folyó; a másiknál (Kiss) a maszk, a mag, a tintakék; a harmadiknál (Novotny) a szem, a fény lép elő efféle vers-hívó, stílus-jelölő motívummá.

Persze ha a kifejezés színvonala több-kevesebb azonosságot is mutat, a kifejezés minősége, a képek eredete, az eszközök együttesével elért vershatás különböző. Van vers, melyen a dikció, a prózaiság, a fésületlenség uralkodik, s ezt nem menti, hogy a költő tudatosan, rosszul értelmezett modernségből kever a sorok közé költőietlen, epikus elemeket. A jó költő maga is látja ennek veszélyét. Kiss Anna éppen

ezeket a „leíró" verseket *(Itália, Márton)* hagyta el a *Költők egymás közt* óta új kötetében. – A másik véglet is könnyen bemérhető: az önállósult kép, a látomásmozaikokra széteső vers. Tudom, hogy két szó újszerű kapcsolata önmagában is költészetet teremt. Weöres Sándornak egysoros, sőt egyszavas versei is vannak. (Szárnysötét; Tojáséj; Remetebál; Sugárpehely; Szörnyevő sötétség stb.) De a Weöres Sándor-i életmű nem az egyszavas versekből épül fel. Két szó is kigyújthatja a képzeletet, de nem tudom, hogy a puszta hívószavakból, „beszédrácsozatból" összeáll-e egy szuverén költői világ, hogy töredékekből, filmkockákból, tűnődésekből, legendácskákból, pillanatfölvételekből, fotómontázsokból, mondókákból – egy kötet néhány árulkodó verscímét idéztem – születik-e jelentős költészet? Nem egy esetben bizony „az üzenet a parton rekedt".

Tudom, hogy leegyszerűsítő a képlet, a könnyebb tájékozódás kedvéért mégis megkockáztatnám a gondolatot: elsőkönyves költőinknél versihlető – és a költői eszközöket is meghatározó – erőként vagy az élmény, vagy az emlékezet uralkodik. Egyeseknél a vers a pillanatnyi benyomás, a téma minél tökéletesebb megragadására törekszik. Más versekben egy lelki folyamat, egy belső nyomozás állomásairól tudósít a költő. Az egyiknél a jelen, az élmény, a másiknál a múlt, az emlékezet a költészet forrása. Az egyik költő földszintesen, a másik emeletesen építkezik. Az élménylíra – ahogy nevezni szokták – zárt, körülhatárolható képet metsz ki a világból. Az emlékezetlíra az asszociációk szabad áramlását, az emlékek közti kapcsolatokat szabadítja föl. Kétségtelen: merészebbnek, újszerűbbnek, az olvasó-hallgató aktívabb közreműködését kívánónak, s éppen ezért korszerűbbnek az utóbbi hat. S mivel vonzása is ennek a kifejezésmódnak nagyobb elsőkönyves költőinkre, a veszélyekre is talán itt kell hangosabban figyelmeztetni.

A költői kifejezés problémáinál említem: szembetűnő, mennyire megnőtt egyetlen műformának a szerepe ezekben a kötetekben. Ez a forma a dal. Persze dal is különféle van. Találni e kötetekben népdal-variációt, Heine-reminiszcenciákba öltöztetett, poentírozott költeményt s szürrealista vers-futamokat. Általában a versbeli zenei elemek szerepének megnövekedésére utal a jelenség, de másra is figyelmeztet. Lehetnek a dalok különfélék, közös bennük a pillanat-szerűség. A vers itt nem egy érlelődési-kristályosodási folyamat eredménye, hanem a lírai megszólalások, a rebbenő pillanatok rögzítése. A gondolat költészet-fakasztó szépsége alig van jelen a versekben; a ritmus gyakran fontosabb, mint a belső tartalom. A nagyívű, összefogott kompozíciók hiányoznak a kötetekből. A vers puszta állapotrajz, nincs hosszmetszete, íve a költeménynek. A versnek csak hullámgyűrűi vannak. A költő folytonosan újrakezdi a verset, vagy részletekből, töredékekből építkezik. Vannak itt is hosszú versek, de kevés az igazán nagy vers. Csillaggal, számokkal elválasztott-összefűzött darabokból állnak össze a hosszabb költemények, s nem nagyívű kompozíciókra, merész építményekre, hanem bárhol abbahagyható monológokra emlékeztetnek.

VONZÁSOK ÉS TASZÍTÁSOK

Amikor hat költő startvonalhoz áll, az indítópisztoly durranásának pillanatában nem illik különbözőségekről beszélni. Ami eltérést, értékbeli különbséget érzékelek közöttük, az jobbára egyéni ízlésemből következik, ez pedig magánügy. Mondanivalómnak ebben az utolsó körében is szeretném megőrizni az együttes tárgyalást, sőt éppen azokra a gondokra irányítanám a figyelmet, amelyeket a hat költő csaknem azonos időben történő pályakezdése – általában a mai elsőkönyves költők jelentkezése – fölvet.

Nem hiszek a nemzedéki tudat mindenható erejében. A tehetséget semmisem pótolhatja. Magánosan, a világ végén, egy lakatlan szigeten is lehet – aki tud – páratlan és teljes költői életművet létrehozni. De azt is tudom, hogy a társak figyelőravasz tekintete, a baráti szemvillanások és összenézések, a biztatások és taszítások mennyire könnyíthetik vagy nehezíthetik, segíthetik vagy gátolhatják a tehetség kibontakozását. Ezért nem is az ilyen vagy olyan mértékben meglevő vagy hiányzó – de sohasem erőltethető – nemzedéki tudatról, a pályakezdőkben meglevő vagy

hiányzó összetartozás-érzésről szeretnék beszélni, hanem az irodalom, az egész irodalom felelősségéről.

Bárhonnét is nézzük, tudomásul kell venni, hogy az elmúlt években egy sor új költő mutatkozott be nálunk. Kész anyaggal, vizsgálható, mérlegelhető versekkel jelentkeztek. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy nem fiatal emberek, többségük inkább a harminc és a negyven, mint a húsz és a harminc között van. Kései indulás: korai öregség. Megkésettségükért, magányosságukért, hosszúra nyúlt kamaszkorukért azonban nem ők a bűnösök. A versek jó része, amelyet most asztalra tesznek, öt-tíz évvel ezelőtt is megjelenhetett volna. Honnét hát mégis a magány és a lemaradás zavara?

Alighanem Veres Péter volt az utolsó magyar író, aki ha olvasott valahol – akár egy vidéki folyóiratban – egy neki tetsző – vagy nem tetsző – írást, akkor tollat vett elő, és legendás levelezőlapjainak egyikén dicsérő vagy fejcsóváló sorokat írt az ismeretlen szerzőnek vagy a szerkesztőségnek. Ezeknek a lapoknak az elmaradásában, hiányában valami jelképeset látok. A mi „felnőtt" irodalmunk – valljuk be őszintén – nem túlságosan kíváncsi az utánuk jövőkre. Pedig egy-egy nemzedék belépését az irodalomba igazán csak az előttük járók könnyíthetnék meg. Nem hallottam szomorúbb névsort, mint amikor az Írószövetség legutolsó közgyűlésén felolvasták azoknak az íróknak a nevét, akik a két közgyűlés közti időben haltak meg. Fogy és pusztul a legidősebb magyar írónemzedék. Ennek az irodalomnak utánpótlásra van szüksége. Nagy öregjeinktől nem várhatjuk, hogy ők karolják föl a legfiatalabbakat. De a fiatalok joggal várhatják, hogy a közvetlen előttük járók kezet nyújtsanak nekik.

Elsőkönyves költők mutatkoznak be itt, túl a harmincadik életévükön, s megtudjuk, hogy már évtizede írnak. Nevük mégis jóformán ismeretlen az irodalom fórumain. Nem tudtak rangot szerezni még maguknak. Miért? Mert tíz év alatt a rendszeres folyóirat-publikációig sem jutottak el. A folyóiratok tele vannak versekkel, rengeteg az új és ismeretlen név, csak épp azt nem tudja az ember, hogy kit közölnek. Amikor most próbáltam visszakeresni a hat elsőkönyves jelentkezését az elmúlt évek folyóirat-irodalmában, megdöbbenve láttam, hogy hármojuk-négyük nevével a lapokban jóformán alig találkozhatott az olvasó. Hát mit és kiket közölnek a folyóiratok, ha nem éppen azokat segítik, akik leginkább és leghamarabb érnek meg a kötetbeli megjelenésre? Nem kételkedem a folyóiratok fölfedező, a fiatalokat támogató-segítő szándékában. De mintha nem mindig oda összpontosítanák erőiket, ahol valóban segítésre és támogatásra, azaz publikációra van szükség.

Ebből a tényből további furcsa helyzet, valóságos circulus vitiosus származik. A költő, aki nem kap bebocsátást a folyóiratokhoz, a fölgyűlt anyag birtokában előbb-utóbb a könyvkiadók ajtaján kopog. Ott pedig mit hall? Előbb próbálkozzék a lapoknál, a folyóiratoknál; ismeretlen nevekkel nem kockáztathatunk, ugye megérti, előbb forogjon a neve, aztán majd meglátjuk . . .

Éppen ezért nem méltányolható eléggé a kiadók gesztusa, ha az említett nehézségek ellenére mégis vállalkoznak önálló vagy gyűjteményes kötetekben az induló, pályakezdő költők publikálására. S ezúttal éppen az antológiákra, nevezetesen a Szépirodalmi Kiadó vállalkozására, a *Költők egymás közt* és *A magunk kenyerén* című antológiákra gondolok. Közismert a fanyalgás, amellyel a kritika ezeket a gyűjteményeket általában fogadta. Koncepció nélküli, középszerű összeállítások, „esetlegességek irányítják létrejöttüket", rekruta-írók seregszemléje . . . Nem érzem indokoltnak a tartózkodást. Ha nem nézek mást, mint azt, hogy a *Költők egymás közt*-ben bemutatott tizenöt költő közül több, mint tíznek megjelent, vagy megjelenés előtt áll első önálló könyve, azt hiszem, akkor már érdemes volt a vállalkozást létrehozni. S remélem, ha két év múlva *A magunk kenyerén*-re visszanézünk, azt is új költők kiröptető fészkének, és nem rekruta-írók tömegsírjának látjuk majd. Nem a csapatostul jelentkező költőktől s az antológiáktól félteném én a könyvkiadást és az irodalmat, hanem a szelepek mesterséges szabályozásától. Attól, ha az érdemre való tekintet nélkül valaki azt gondolná: na, adjunk egy kis húst a türelmetlenkedőknek;

és attól, ha a valóságos értékek ellenére valaki azt mondaná: na, elég volt a dédelgetésből, hátrább az agarakkal, ne siessünk fölfedezni a fiatalokat.

S itt kell szólni még egy szót a kritikáról. A kritikáról, amely fenntartásokat hangoztat az antológiákkal kapcsolatban, de amely alig hallatja szavát, ha megjelennek az elsőkönyves szerzők művei. Próbát tettem: megkerestem és elolvastam azokat a recenziókat, amelyek a *Költők egymás közt* költőiről az önálló kötetek publikálása alkalmával a folyóiratokban megjelentek. Hát ha valaki e kritikák alapján szeretne véleményt és ítéletet formálni a szerzőkről, alighanem nagy bajban lenne. Elmosódó vonalak, bizonytalan, langyos ítéletek, szépen hangzó általánosságok. Alig bukkannak föl a karakterisztikus jegyek, a megkülönböztető, elhatároló vonások, a minőséget vizsgáló értékelések. Hiányzik az egymáshoz és a XX. századi magyar líra egészéhez való mérés. A kritikák után – és helyett – a köteteket kell kézbe venni annak, aki valamelyest is tájékozódni akar abban a mezőnyben, amit új magyar költészetnek, az elsőkönyvesek lírájának nevezünk.

Az egyidőben jelentkezők nemzedéki tudatát hiányolnám? Nem. Sokkal kevesebbel is beérném. Azzal például, hogy a közös antológiában szereplők egyszerűen ismerjék egymást. Hogy a többé-kevésbé azonos időben kötettel jelentkezők tudjanak egymásról. Hogy a folyóiratok átgondoltabban és tervszerűbben segítsék a valóban arra érdemes pályakezdőket. Hogy az egy vagy két nemzedékkel a fiatalok előtt járók érdeklődjenek és figyeljenek az utánuk jövőkre. Hogy a kritika ne egybemossa, hanem differenciálja az elsőkönyves szerzőket.

Hiányokra és tennivalókra szerettem volna tehát csak figyelmeztetni.

S mivel ezekből jócskán kijutott a mai elsőkönyves költőknek, azért illő végezetül megkülönböztetett örömmel köszönteni a Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztálya nemes és kellően nem dicsérhető kezdeményezését, mellyel érdemes fórumot teremtett az új költők bemutatkozására és egymás megismerésére, valamint az itt vázolt problémák elmondására és megvitatására.

KÁROLYI AMY

AZ ISMERETLEN IMRE FARKAS

„Hogyha mélyebben belenézünk,
akkor a dolgok visszanéznek."
I. F.

Elég furi ember jár hozzánk. Ült már az ágyam szélén Lipótmezőről szabadult költőnő s éles kis késsel almát hámozott. S a tényleges lipótos költő a kimenőnapjain látogatott rendszeresen; sohse láttam Myskin-ebb, kristály-tekintetűbb embert. Hát ezek közé sorolódott be Imre Farkas. Igaz, őt megelőzte a kötete. Ez a kötet megfogott, sőt fogva tart. S erről közvetve Imre Farkas is tudomást szerzett. Egy csillagászfizikus barátja hozta fel. Nem az arcát tudom felidézni, hanem a mozgását. Otthonosan mozgott az idegen lakásban, s akivel beszélt, annak a széke mellé guggolt, ahogy távolkeleten dolgoznak a földeken, s feltekintett a beszélő-partnerra valami kutyaszerű tiszta bizalommal. Értelmes volt, művelt, olvasott. Fáradhatatlan beszélő, aki a témát ronggyá lyuggatja. De magáról nem beszélt.

Költő volt-e Imre Farkas? Nem tudom. Százhuszonkét versből kettő ha hibátlan. De azok az egysorok, kétsorok, három-, négy-, ötsorok szikráznak, sokkolnak, elképesztenek és megrendítenek. És ettől van, hogy a százhuszonkét vers közül nincs egy egészen rossz vers sem. Mert mindegyikben több-kevesebb van ezekből a sorokból, amik előre-hátra sugárzanak s a túlsúlyban lévő masszát átvilágítják. Voltaképpen slágerek ezek a versek, sanzon-tartalom, pofon-egyszerű érzelmesség a legvulgárisabb formában, hangsúlyos darálhatóság, páros rímek, fél rímek. Csak éppen olykor megnyílik bennük a gyehenna, egy-egy táviratot kézbesítenek a téboly küszöbéről.

A delírium lassú sompolygását, a mélységbe ereszkedést, a tudat szétfoszlását, az örvényből kiemelkedést klinikai pontossággal diagnosztizálja Imre Farkas. S ezzel a kívülállót részesévé teszi az egészséges számára megélhetetlen élménynek, a személyiség elvesztésének. Hiszen eddig is ismertünk elmebeteg verseket, a maguk nemében csodálatos törött tükröket, de hogy a költő logikusan hírt adjon a tébolyba merülés folyamatáról, ez novum, felfedezés.

Mert Imre Farkas nem ám akármilyen töredezett s csak a klinikusnak érthető „kórlapot" töltött ki. Itt nemcsak a páciens, hanem a költő is megszólalt és pedig kathartikus erővel. Imre Farkas nem született költő, sorsa tette költővé, viszont költővolta igyekezett ezt a sorsot a szó erejével legyőzni. Egy ideig győztesnek is látszott. A lélek legmélyéről felhozott erőkkel hozta létre a kötet legjobb verseit. S ez a szellemi vitalitás még praktikus életrevalóságot is mozgósított: ki tudja, milyen erőfeszítésekkel saját költségén nyomatta ki kötetét. De ezzel el is lobbant a láng.

A világirodalom és a magyar irodalom nagyköltészetében nem ritka a drog-os költő. De éppen nagyköltő voltuk kultúrája, fegyelme, artisztikuma, formakincse és komplikáltsága fedte el a mélybe merülés stációit. Beszéltek ők eleget mámorról nagybetűvel és bűntudattal, de az elmerülés majd tudatra bukkanás nem volt számukra verstéma, nem is volt meg hozzá a nomenklatúra. A természettudományosan iskolázott kis tanárnak volt fenntartva, hogy kimondja, néven nevezze a Szörnyűségest, amit a nagyok nem akartak megnevezni. Adynál itt-ott átsejlik a versdrapéria mögött a rém, de jellemző, hogy a legkevésbé adys sorokban:

Doktorunknak be nem vallott betegség,
Szép szemeinket véresítő vizió.

Rejtett kitalálásuk a zseniknek,
Kórházi ággyal fizetendő gondolat.

Juhász Gyulánál még ennyi se. Ő Gulácsy Naconxipan-jába vetítette saját tapasztalatait. Juhász Gyula nyelvét kötötte a vidéki szemérem, Adyt kötötte az ótestamentumi Isten.

Összehasonlíthatatlan a nagy költők életműve s egy töredék-életműves vallomás. Egyben közösek ők, mind megálltak inogva a határon, hol oda, hol vissza billenve, s mindegyik beszélt is erről az útonlévő tudatról, de magyarul senki egzaktabban és megrendítőbben nem adott hírt a senki földjéről, a delirium birodalmáról, mint Imre Farkas.

*

A bába elfelejtette elvágni a köldökzsinórt. Így az anya-gyerek viszony örökké a születés pillanatának helyzetében maradt. Legfeljebb átalakult méhenkívüli terhességgé, ami tudvalevően minden esetben halált hozó a gyermek számára. Anyu a harmincéves férfi számára is még „szuperlatívusz, múzsa és minden". Hűtlen szerelmét is anyu pofonjaival ijesztgeti, s mint tromfot vágja ki:

múlhatatlan hálával tartozol,
nem mondtalak meg anyunak sose.

A nagy védő anyaszobor tövében vasárnapi ruhás vendégkisfiú a világban Imre Farkas. Ez a világ persze szögletes, éles, bántó, ellenséges. S mit tehet egy ilyen kisfiú e szöggel bélelt világban? Fél, gyanakszik, bizalmatlan. És ez a gyanakvás „egyrébb" sarjadt:

Szivemmel is, koponyámmal is
kétkedő és gyanakvó voltam.
Magamat is megkritizáltam,
ha akármiről rosszul szóltam.

Igen és nem közt oszcillálva
bennem állandóbb nem maradt más.
Elvesztettem kalapom, táskám,
de nem veszett el a gyanakvás.
(Gyanakvás)

A védett „infans"-nak a költészet behelyettesítés, természet, élet, történelem, helytállás helyett.

Ha magam tartom el magamat
gyermekként, mint apám, anyám,
s a parazitaság látszata
ködként nem borult volna rám,
ha kis inasként telpofoznak,
és könny sózza meg kenyerem,
butább volnék, de elmondhatnám
az életről, hogy ismerem.
(A tiszta líra kritikája)

Izoláltsága még a tájra is kiterjed:

Nem tudom magamat a tájba
beleérezni. Idegenül
lebeg lelkem és a táj lelke.
Kapcsolódniuk nem sikerült.

Az örökkévalóság karton-
papírjából kivágott tájon,
az összefüggést önmagam
s a természet közt nem találom.
(Erdőben)

Határozottan rossz a közérzete ennek a túlontúl fiatalembernek s még rosszabbá teszi a szerelem, ahol csak sex-et keres és kap (vagy nem kap), mert hisz minden vonzalmának mércéje az anyaszobor. Jobban, sőt ellentétesen mondva anyaszobrot keres ő a szerelemben is és a puszta sex úgy megcsalódtatja, hogy a felejtéshez

italt, pénzt, időt, tudományt és
lírát kellett igénybe venni.

Szerelmeit kívánja, de engedékenységükért meg is veti őket. Már itt fellép a furcsa kettősség: az egyik fél helyteleníti és kritizálja a másikat egy emberen belül.

Vízcseppek gyöngyöztek a bőrén.
Törülközőbe fogta testét.
Így jött elő az eladólány,
mikor telefonon keresték.

Döntésre bírt ez a már szinte
cum laude szemérmetlenség.
Elindultam az ajtó felé
dülöngve, mintha részeg lennék.
(Félszűz)

S az erotikum-morál konfliktust szentencia zárja, mint oly sokszor Imre Farkas legkülönfélébb konfliktusainál győz a művészen a laposan moralizáló partner.

Mégis, mint kit felsőbb erő véd meg,
nem-et mondok a félszüzességnek.

Ezeken a kényszer-síneken fut a Csalódás című vers is:

Háromméretü pillanat volt.
Múlt, jelen, jövő kergetőztek.
Megfogyatkozott a valóság.
Csak az in flagranti maradt.
Könyvtárra valót gondolkoztam
egy tizedmásodperc alatt.

S íme a szerkesztői üzenetbe való intelem:

Felejtsd hát őt, ki csak gyanakvást,
neurózist, káoszt, poklot hoz.
Disszidálj e meddő nullpontról
tisztább, eszményibb viszonyokhoz!
(Csalódás)

Van ebben a költészetben valami kétlaki, mintha két ember írná. Imre Farkas önmagának társszerzője. A két szerző olykor megkontreminálja egymást s mit az egyik elánnal kezdett el, biztos, tudatos kontúrokkal, ahhoz a másik primitív erkölcsi szentenciát ragaszt. Ez a bicegés sokszor strófánként váltakozik. Oroszlánbőr, mit két ember mozgat, de nem egy ütemben. A lélek csigaházának titkos tekervényeiben otthonos *egyik* össze van fércelve a közhelyesen moralizáló *másikkal*, aki kapaszkodna mamába, értelembe, női eszménybe, pozitív múzsába stb. Ám ha a költői fél elfelejtkezik a sekély partnerről, sejtelmesen precíz versben számol be ihletről, költői sugallatról:

Érdekes rímet találtam egy szóra.
Örültem neki. Aztán elfeledtem.
Nem is jött vissza. Rémlő dallamáért
még éjjel is hiába verekedtem.

Átgondoltam: amikor felvillant,
félig ősz volt. Patakparton jártam.
Ragadozó szitakötők szálltak
a víz fölött, mikor rátaláltam.

Visszamentem az ismerős tájra.
A tüzesben mintegy lesbe álltam,
és az ott egyszer ott elkapott rímet
másodszor is hamar megtaláltam.

Egy probléma megoldódott, mégis
elmémre most új kételyek szállnak:
Talán nem is én írom a verset.
Talán szél, víz, tű, fa szuggerálnak.

(Szuggerálás)

Vagy a gyengéden megszólaltatott humanizált természet:

A gyep görcsösen rángatózott,
és a nyárfán költő madárkán
szeretett volna túlröpülni.
Úgy félt a fű, mert jött a bárány.

(Fél a fű)

Sajnos az Imre Farkasban élő költő vesztébe rohan s erről a jószándékú, életmentő partner sem tudja lebeszélni, hagyja hát, szólaljon meg úgy ahogy tud, s Imre Farkas népdal-édességű verse, mint fehér kendőcske libeg a túlsó partról:

Földbe gyökerezik lábam.
Valaki kiált utánam.
Köztem, Közte messzi árok.
Hangja épp hogy átszivárog.

Ne érje soha veszteség!
Ne csalja meg se föld, se ég!
Legyen boldog, legyen áldott,
hiszen utánam kiáltott.

(Irreverzibilitás)

S ezzel a modern népdallal megérkeztünk a pop-hoz, korunk aszfalton termett folklorjához. 1962-ben jelent meg Imre Farkas könyvének első verziója, a versek jó pár évvel korábbiak. Ezzel az évszámmal kezdett ütni a beat órája. Így bizvást elmondhatjuk, hogy Imre Farkas az első magyar pop költő. Minden benne van, ami a pop-ot teszi: vulgáris érzelmek, vulgáris nyelven, helyi ifjúsági bemondások, amik akár a HÉV-en is elhangozhatnának, (Itt lakott a textiles Terus. Láttam ennél már rosszabb házat, de az idegenforgalom erről se készít kópiákat). Fizika-tételek transponálása lelki történésekre (a szenvedés megmaradásának elve), iskoláskönyvekben tanult tételek applikálása:

A föld magához rántott egy követ.
Az idomítás parancsa volt ez,
melyet azóta minden kő követ.

(Engedelmesség)

Hogy köreidet megzavartam,
bocsáss meg apró Archimedes.

(Pókháló)

S persze a sláger:

Ha tízezer éjszakám van hátra,
mindegyikből kiejtettelek.

A porno határán járó női testek, amik azonban mégis rokonai a világháborús cseléd képeslapok bűv mosolyú nőinek. S a pop előszeretete az anyagcsere termékek, a viszolyogtató hasonlatok iránt:

Kukac csúszik a humuszban.
Fonaltestét úgy nyújtja ki,
mint expresszionista kép
gyümölcsszedő alakjai.
– – – – – – – – –
Nem tudom, hogy mi rángatja,
gyötrelem, vagy mennyek kéje,
hogy amit a talajba ir
műremek vagy ürülék-e?

(Kukac)

De ez a serdülő gondolatvilág csak az alja növényzet, amiből intellektuális igényű poézis sarjad, mint a Szerelem vers romantikus mértana:

Szerettem a mértannak báját,
Szent Püthagorász bölcseségét,
körök, sokszögek mágiáját
és a matézis szőkeségét.

Vagy a Heraklejtosz vers sok ágú asszociációi:

– – – – – – – – –
hákettőó plusz emlékképek.
Antik patakok habja loccsan,
mint hogyha lányok fürdenének.

És az időtelen istennő szerelméről szólva:

Hány ezer év kell: virágozzék
ajkán egy-egy évelő mosoly?

(Időtlenség)

S a szintén spekulativ vers a szerelem hálójáról:

Hol van helyed e hálóban és
milyen érzés hálóban lenni?
Hány szál indul hozzád és tőled,
és hány szál indul belőled ki?

Földrészeken, Óceánokon
fajokon át bogozhatatlan
trópusi kertként függnek össze
férfiak, nők e hálózatban.

(Háló)

S mielőtt elindulnánk Imre Farkassal az ő saját, külön Kálvária dombjára, hadd idézzek még egy versből, ami szintén súrolja a pop-ot, ahol naivitás, érzelmesség, politikai bökés, rezignáció, egy darázsléptékű Szózat, ilyen groteszk sorokban kulminál:

Fészkednek rendületlenül
légy hive, ó darázs!
(Darázsfészekégetés)

•

Eddig tartott az út fel a dombra, ahol már ácsolták neki az elektrosokkot, kényszerzubbonyt, hipnózist. A dombra három fiatalkori testőre kísérte fel: a kétely (ami „indigóján" lassanként „átkopirozta" a világot), a gyanakvás, ami üldözési mániába torkollott (Homlokom szinte fűrészelték. Fejem mozdonyként zakatolt. Az üldözési mániának vérebe körülszimatolt,") s a félelem, most már nem a külső, hanem a belső világtól. „Csak én tudom, hogyan féltem", „mikor a környezet rémes ábrákkal lett tele".

A fúriáktól üldözöttnek

Elhárító kézmozdítása
fölemelt kéz önmaga ellen.
Saját hangjától visszaretten,
önnön lépte szalad utána.
(Agyalágyult)

És újra:

– – – – – Félek.
Olyan könnyen szétpukkan a lélek.
(A tudat margóján)

Majd megindul a folyamat, amitől fél, a tudat szétmorzsolódása:

Előbb a régmúlt hagyta el,
aztán a félmúlt és jelen.

S belesüllyed a plaszticitás nélküli egysíkúba, ahol spongyával vannak letörölve igeidők és megokoltság:

valaki lesből kést dobott felém,
vagy én törtem védtelennel szembe.
Valami történt, de már nem tudom,
hogy mi történt. Nem jut az eszembe.
(Meghasadt emlékezettel)

Nemcsak absztrakciók, mint időbeliség és kauzalitás, a tudatból konkrét tudásanyag is kipotyog:

A szerencsétlenség, mely rám szakadt,
elrabolt memoritert, szavakat
és nyelvtant, mert ha tudatrengés támad,
kiesnek az idegenbetűs tájak.
(Anyanyelv)

A teljes sötétség időszaka roham közben van:

Verő-, vissz- és hajszálerekben
semmi sem volt, csak éj volt bennem.
(Két roham közt)

S a megtiport egy világosabb pillanatban fölreccsen:

– – – – – ha – – – – –
valami rosszat
– – – teszek, nem én teszem.
Ne bánjatok állatként velem.
– – – – – – – –
A kényszerzubbonyt szakértelem
csomózza fel rám! Elevenen
ne boncoljátok lelkem, testem,
ha összecsap az ár felettem!

Ha visszahullok tébolyomba,
ne üssetek bamba arcomba!
Kegyelmeteket már most kérem,
két roham közt még idejében.
(Két roham közt)

Pár soros tragikomédiát kerekít az orvosi vizsgálatból, mikor az orvos lekopogtatja az üreges lelket, milyen visszhangot is ad:

Mindig azt hittem, van tudásom.
Most egy orvosnő: „Drága szívem,
mondja mennyi háromszor három?"
– – – – – – – – –
Hová indultam? Hová értem?
Nem felelős senki. De én sem.
(Krízis)

S dramatizálja a hipnózist, miközben az orvos felidézi betege lelkében Ilonát, konfliktusainak rész-okát:

Mint tagétes patula, olyan
színű ruhában, elfeledett
tartalmakat reprodukálva
elég nyugodtan közeledett.

Tudtam, hogy ő. Tudtam, hogy nem ő.
Mégsem éreztem ellentmondást.
Úgy keveredett lét és nemlét,
mint bor és víz. Nem mondhatok mást.
(Hipnózis)

A magyar irodalom elég gazdag búcsúzásokban és megérkezésekben. Költőink megérkeztek már minden napszakban nyaralóhelyre, külföldre, szülői házba, az elfeledett kedves házába s mindezt meg is énekelték. Az őrültek házába való megérkezés költői rögzítése eddig váratott magára. Imre Farkasnak lett fenntartva. És micsoda versben!

Még napfény van. Hol az alkony?
Kezemben naptár meg óra.
Mért nincs sötét, ha este van?
Már a nap se jelzőbója?

Még nem tudom azt se, kik ők.
Mért figyelik az arcomat
szuggesztíven? Szinte kizök-
kent az idő. Ó, kárhozat.

Nem alkonyul vagy nem virrad?
Letért pályájáról a nap?
Hol vagyunk?
A tébolydában!
A többiek már alszanak.
(Megérkezés)

Ezt a megérkezést még búcsúzás is követte. Jószándékú de rossz sejtésű búcsú. A perszonifikált szirén, a tudattalanba csábító, a kijáratnál magabiztosan engedi útjára:

Gondolj majd rám, ha biztos romlás
elmédben újra kavernát ás.
Ha most utálsz is, bonthatatlan
múltunkból lesz még megbocsátás.
– – – – – – – – –
Félretoltam. Anyám jött értem.
(Szakítás Delir kisasszonnyal)

Az aréna áthághatatlan betonfalai közt egy egérszerű pucér emberke áll, a téboly reflektorfényében egymaga. Senkire sem támaszkodhat, nincs istene, az értelem előtt térdepel. De az értelem kegyetlen isten, csak az erőseket szereti, a gyengéket csak a szeretet képes itt tartani. S mikor a megtartó anyai szeretet megszűnik, ez Imre Farkas megszűnését is jelenti.

Mit jelent hát a magyar irodalom számára ez az egérkeszerű kis ember? Ez a folyton első személyben beszélő exhibicionista naivitás a tudatos művész kontrollja nélkül nem hozhatott létre egyenletes életművet. De éppen művészi gyengéi – a fegyelmezett személytelenség hiánya – teszik nyers hús hitelességűvé. Kötetének címe „Lírai kutatások", dehát ő nem annyira a költészet területén, mint inkább a saját eleven idegrendszerén kísérletezett.

Nem kiművelt hang ez, mutál és rekedt, de satuba fogja szívünket az az elemi erő, melyet jelenkori költészetünk kicsiszolt, agytrösztös jellege sokszor oly fájdalmasan nélkülöz.

•

A temetés olyan kárpótlásos jellegű. Mikor az éhenhaltat tejszínhabbal tömik. Végső kifejlés, kimagyarázkodás, elégtétel. Arany ősz, arany homok. A gödröt költők állták körül és tudósok. És Jancsó Miklós haját fújta a szél. Egy temetésen megtudja az ember az életet. Mint láthatatlan szobor érződött a túlsó partról az anya jelenléte. Ezek hát a barátok, ismerősök. S az egyetlen testvér. Az ország támasza s talpköve, a kétkezi munkás. Állt zavarban, értetlenül szegény, az ősz napernyője alatt már ő is gyanakodva. Hisz ő csak jót akart, kizárta a rendből a rendetlenséget, a rendezettségből a káoszt, a kemény munka házából a parazitát. Aki még a mama szívét is bitorolta. Micsoda igazságtalanság! A hangtalan gyászoló gyülekezet szeme négy betűt ordít: Kain. De hisz akkor itt Ábelt temetik?! Feleségére néz. Az asszony arca konok dac. De azért süt, mint a vasaló. A szemek kórusa elhallgat. A pap mindenkinek igazat ad. Megindul a gödörbe a megyeri homok.

A gyászolók szétszélednek. A sír felé meneteltek, ha lassan is, a gyászlovak üteméhez igazodva. De visszafelé már hiányzik a halottaskocsi metronomja, ki lassan, ki gyorsan megy, ki tűnődve álldogál, böngészve olyan sírkövet, mit sose lát már viszont. S ekkor váratlan erővel, mint valami Imre Farkas-sor megszólal a pop. A szomszéd soron cigánytemetés. S ami előbb csupa visszafogottság volt és belül játszódott le, az itt látványosság, temetői gyöngyös bokréta. Jó harmincas cigányasszony üvölt, vonaglik, ketten alig bírják lefogni. Siratja férjét? fiát? szeretőjét? a gyász ősi koreográfiájával. Talán Imre Farkast siratja.

MELIORISZ BÉLA

Makárhegyi versek

1.

Krisztus fájdalma
feszül a tájra

Törött venyigék őrzik
a szüreti kedvet
s bánattól öregednek a tőkék

Fentről az úton
egy pergamen arcú asszony jön
ócska taligával

Narancsok lilák
villódzása:
csobbanás utáni remegés
lenn a város

2.

Ma délután
a szőlőhegyen járt
a kedves

Sugaras fürtökkel
madarak énekes kedvével
tért meg

Fején kendővel
napbarnított arccal áll előttem
és ujjai hegyét
lágykék erekkel átszőtt
szemhéját csókolom

Eretnek bánattal
markolok a hajába
mert már az asszonyt szeretem
aki bolondos
fehér harapással szeret

Baróti Dezső:

ÍRÓK, ÉRZELMEK, STÍLUSOK

Az irodalomtudomány egyre inkább közeledik az élethez. Történtek erre már kísérletek régebben is: pletykákat meséltek nekünk írókról, vagy „könnyed" pszichológiai „igazságokkal" traktáltak, azt a látszatot keltvén: bepillanthattunk egy nagy író „fátylai" mögé. Amit azonban így megfoghattunk, javarészt ócska közhely maradt. Az ilyen írásokban divatos volt a bennfentesnek látszó frivol vagy szellemes hang – és ez még akkor is értéknek tűnt, ha a szellemesség poénja eltakarta vagy túlzottan egyoldalúvá tette az igazságot. Más szemszögből az minősült tudományosnak, ami pontos volt és nehéz; pontos volt az írót és adatait-körülményeit tekintve és nehéz volt, mert javarészt csak a korról mondott pontos és súlyos dolgokat.

A mai irodalomtudomány az életet igyekszik értelmezni. Ezért vallja BARÓTI DEZSŐ: ÍRÓK, ÉRZELMEK, STÍLUSOK című kötetében: „Meg vagyok győződve arról, hogy az irodalom történetéről szóló igényes írások nemcsak a szaktudomány, hanem egy kissé a szépirodalom körébe tartoznak". Tanulmányai nem úgy tartoznak egy kissé a szépirodalom körébe, hogy választott íróiról-problémáiról „regényesen" cseveg. De úgy, hogy legjobb írásaiban életjelenségeket vizsgál, miként ahogy az író is azt teszi. Az irodalomtörténész az élet jelenségeit már megformált műveken keresztül elemzi: szólván az életről is, a megformáltságról is. A kötet nyitó tanulmányában, a Vénusz magyar változásai-ban Gyöngyösi, Amadé, Bessenyei a választott szerző, ám révükön a szerelmi érzés finoman különböztetett jellegeit kapjuk meg, tehát a szerelmet értelmezi. A szerzőket mégsem kezeli ürügyként, az ő útjaikon halad, ám többszörösen és többrétegűen: a versek-eposzok-színdarabok világába úgy lép, hogy mai életünket is magával viszi. Sőt, mai életünk igényeit is. Juhász Gyula Anna-versei-nek vizsgálatakor el is árulja: az irodalomtörténet többet tehet, mint hogy csak szerzőket-műveket magyarázzon: „pedig talán ő (ti. újabb irodalomtörténetírásunk) segíthetne a legtöbbet abban, hogy ezt a legpoétikusabb emberi megnyilatkozást (ti. a szerelmet) megszabadíthassuk a múlt nyomasztó örökségeitől, s ezzel is hozzájárulhassunk a személyiség alapvető jogainak megértéséhez és elismertetéséhez".

Az élettel még azok az írásai is érintkeznek, amelyekben pedig elsősorban az irodalomtörténész kottájával beszél. Mert, ha a felvilágosodás néhány sajátosságát elemzi, s ezek közben igen csendesen vitatkozik pl. a felvilágosodás racio-fogalmának tartalmáról – akarva-akaratlanul segít eloszlatni azt a közkeletű tévedést, hogy van – méghozzá épp a felvilágosodás korából eredezve – tisztán és szárazan racionális ember. Juhász Gyula egy verséről, a Dózsa fejé-ről szólván a művet éppúgy belehelyezi az irodalomtörténet folyamatába, amiként „a pszichológiai kiindulású jelentéstan" eredményeit is felhasználja. (Csak zárójelben jegyezzük meg: Baróti Dezső többször említi Gaston Bachelard nevét, s igen-igen örültünk volna, ha a francia szerző a négy őselemnek a költészetben való jelentkezéseiről írott műveit bővebben ismertette-elemezte volna). A „pszichológiai kiindulású jelentéstan" és Roland Barthes strukturalista vizsgálódásai – Baróti rá is hivatkozik – épp az irodalomtudomány egyfajta új lehetőségei felé mutatnak, nevezetesen, hogy az irodalomtudomány is irodalom, azaz az *élet* egyik értelmezője-magyarázója legyen, ne csak szerzőké, koroké, stílusoké.

Egyébként a tanulmánykötet címe is ezt sugallja, hisz az *írók* és *stílusok* szavak jelentése az *érzelmek* szó mellett kilép az irodalomtörténet polcáról és az élet elevenségébe vegyül. Ha a tanulmányok színvonala nem is egyenletes (de lehetséges-e, hogy valaki 23–25 évesen úgy írjon, mint hatvan éves korában?), szerzőjüknek az az igénye, hogy az irodalomtudomány absztrakciói úgy maradjanak tudományosak, hogy az élet színei virítsanak bennük, mindegyikben megtalálható. És az élet nem személyes pletykák révén villan fel, Baróti Dezső megkíméli olvasóit, s nem közli személyes életének intimitásait, miként azt ma nagyon sokan teszik.

Biztos és igen finoman differenciáló ízlése nemcsak a szerelemről szólván menti meg az olvasóra vetett cinkos kikacsintásoktól. De azokban a tanulmányokban is az irodalomtörténészi pontosság szavainak fedezete, amelyekben a „feledhetetlen barátról," Radnóti Miklósról beszél. És ezen a

ponton különösképpen kell értékelnünk azt a magatartást, amely amikor a barátról beszél, nem tolja félre a barátot, hogy annak dicsfényében saját maga próbáljon becsuszszanni. Mert ezt a szánalmas és ízléstelen próbálkozást nemegyszer figyelhetjük meg azokban a visszaemlékezésekben, amelyek a 30-as évek nagyjairól szólnak. Baróti Dezső igen tiszteletreméltó magatartása egészen az apró részletekig, Radnótiról és önmagáról szóló mondatainak grammatikájáig is nyomon követhető. Ha Radnóti „egy esős délután puszta unaloműzésből egy irodalmi kártyasorozatot konstruált" – a mondatban nem az olvasható, hogy konstruál*tunk*. Nem ő hívta fel Radnóti figyelmét Apollinaire-re, hanem fordítva. Pedig kellő álszerénységgel milyen könnyedén lehetne a tényt meghamisítani: ki cáfolhatná meg? Még a személyes érzelmekkel jobban telített írásaiban is, mint pl. a Világirodalmi szemináriumom-ban az irodalomtörténész szól elsősorban: az Ének a négerről című vers megértéséhez mond el adatokat. A Radnóti Miklós és Párizs című írásában megejtő és egyben megragadó, ahogyan elrejti egészen szubjektív érzéseit és csak azokat engedi érvényre jutni, amelyek a magyar irodalom minden ismerőjében élnek Párizzsal kapcsolatban. Aki Párizsban jár magyar, elmegy a Boulevard St. Michel-re, s megnézi a derék jogászról elnevezett utca sarkán, hogy valóban lejt-e a járda – noha biztos benne, hogy valóban lejt. Barótinál is ezek az érzések dominálnak, az Ady–József Attila–Radnóti által a magyar irodalombarátba oltott Párizs-érzelem. Ám még ekkor sem tűnik el az irodalomtörténész, sőt voltaképp ő lobog.

Különösképp vonatkozik ez a Radnóti köteteiről, életének szakaszairól-eseményeiről írott tanulmányokra és egy-egy versének elemzésére. Azok, amiket Baróti Dezső csak szubjektív okokból tudhat, e tanulmányokban az objektív vizsgálódást segítik elő és támasztják alá. Bori Imrével való vitájában sem forgatja feje fölött furkósbotként szubjektív helyzetéből fakadó azon ismereteit, amellyel a Személy harmadik című vers pontos elemzését megadja; sőt egy olyan értelmezés lehetőségét is fenntartja, amely nem ezen tényekre épül. Radnótit és költészetét gazdagítja így, s persze tanúskodik önmaga gazdagságáról is. Csak sajnálhatjuk azonban, hogy a nyelvi, poétikai, stilisztikai elemek elemzését nem vállalja gyakrabban és mélyebben. Éppen a Személy harmadik elemzésének ilyen jellegű utalásai is bizonyítják: az eddig formai eszközöknek és másodlagos járulékoknak tartott vers-szintek éppen olyan egzaktsággal és bizonyító erővel rendelkeznek a vers mondanivalóját illetően, mint a vers gondolati anyaga. Hiszen épp a grammatikai, stilisztikai, rétorikai, poétikai elemek nem illeszthetők soha a hamis vagy félrevezető értelmezési kísérletek eljárásaiba, azokból mindig kicsúsznak, s így – jól használva – egzakt bizonyítékokká válnak. Szívesen olvastuk volna a Tétova óda elemzésében is a nyelvi szint vizsgálatát.

Az életnek ez a csaknem állandó jelenléte teszi nagyon élvezetes olvasmánnyá Baróti tanulmánykötetét. Stílusa mentes minden esszéista szépelgéstől- modorosságtól: stílusával tárgyait-témáit veszi komolyan, nem önmagát. És az arc, ami a tanulmányok mögül kirajzolódik nagyon vonzó: az életet, de nemcsak élvezeteit, hanem felelősségteljes problémáit is szerető ember arca, az irodalomtörténész tényeket is tisztelő pontos tekintetével, széles műveltségével. Ez a tekintet, a tanulmányok kronológiája a bizonyság rá, egyre pontosabban és egyre mélyebben lát. A mélyben lévőkről is világosan szól, s az olvasó szívesen követi őt útjain.

(Magvető Kiadó.)

BÉCSY TAMÁS

Mezei András:

CSILLAGOK TÁBORA

Mezei András körülbelül tíz év terméséből válogatta „Csillagok tábora" című verseskötetét. E művelet megjelölésére talán nem is a legszerencsésebb a kissé pongyola hangzású „válogat" szó, az eredmény annyira céltudatos szelektálásra enged következtetni. Mezei költői és prózaírói munkásságának ismeretében ez a kötet egy folyamat végét jelző összegzésnek hat – majdnem ítéletnek. Mégpedig nem egyszerűen bizonyos (a költő szívéhez közelebb álló) versek mellett szóló döntésnek, hanem egy sokáig keresett, aztán ízlelgetett emberi-művészi magatartás végső igenlésének.

Az alapvető probléma: „a lélek teljes fölszabadításának folyamata" hogy fér meg, s megfér-e egyáltalán? az „új legenda várással"?

A lélek teljes fölszabadítása – bár költői megfogalmazású, mégis politikai feladat. Az új legenda várás viszont a művész létfeltételeként jelentkezik. Az első célja a szabadság, a másodiké valamiféle kiszolgáltatottság, szükséges, „raffinált" rabság. A kettőt ezen kívül azért is nehéz közös nevezőre hozni, mert az első olyan célt tűz maga elé, amely egy küzdelem, tehát egy folyamat eredményeként *majd* megvalósulhat, a második viszont olyan *állapot*, mely a művészi alkotás eszköze, záloga – különösen az olyan típusú, mondhatni „biblikus költők esetében, mint Mezei is –, célja tehát önmagában van, s kimondásának pillanatában meg is valósult.

„Azt hittem, nem lesz többé szükség a csodákra – mondatja Mezei *Kezdetben* című regényének gyerekhősével –, mert a világ lesz csodálatos, amint befejeződik a háború." Egyszerű volna a „csalódott nemzedék" sémáját ráhúzni a Mezei költészetére is, és az „új legendavárást" átmeneti pótszernek tekinteni.

De miféle pótszer az, ami magasabb rendű költészetet teremt, mint az „igazi"? Melynek segítségével kihullanak a fölösleges szavak, elnémulnak a hosszadalmas magyarázkodások? Mely végérvényesen megálljt parancsol annak a kényszernek, amely valamiféle hazug „valóságigényre" appellálva nem engedte a „realista" életképeket és politikai vádbeszédeket mítoszosodni Mezei kezében, holott költészetének fő pillére a már-már gyerekes csodalátás . . . És amely utat engedett az olyan versek világrajövetelének, mint ez a négysoros is:

Megszüli jobb és balkezét,
a hegedű a mesterét,
a viselőjét a palást,
akár a harag Ezsaiást.

Mezei egész költészetének értékelése szempontjából sem érdektelen talán közelebbről megvizsgálnunk ezt a verset, mely első olvasásra idegtépően *hosszúnak* tűnik. „Megszüli jobb és balkezét", – minthogy a sornak itt vége van, az olvasónak az a képzete támad, hogy valaki önmagának szül, teremt kezeket. A következő sor azonban azzal kezdődik: „a hegedű . . ." – Hogy van ez? A hegedű szül kezeket? De hát akkor kinek a kezéről van szó? Aztán egy pillanatnyi pihenést hoz a következő szó: „. . . a mesterét". Így hát a vesszővel is elválasztott második sor kissé késleltetett magyarázattal szolgál: a hegedű megszüli mestere jobb- és balkezét. Az olvasó megkönnyebbülten sóhajt, s mint hadvezér a meghódított várost, kedvére végigjárja újra a két sort – és megint csak zavarba jön. A második sor ugyanis azt is jelentheti, hogy a hegedű a maga mesterét szüli meg, s így újra csak titokzatos félhomály fedi az elsőt. Gyanúját a harmadik sor tovább növeli: ahogy a hegedű a mestert, úgy szüli viselőjét a palást: óriássá nő a titokzatos valaki, aki önmagának szül jobb és balkezet . . . – Habár – töpreng az olvasó –, lehet, hogy mégis a mester két kezéről van szó . . . És akkor bevág a negyedik sor, és az olvasó már nem töpreng tovább, úgy feledkezik meg mesterről, hegedűről és palástról, mint arról a bizonyos papról Csokonai Vitéz Mihály: „. . . akár a harag Ezsaiást." Ez az a bizonyos eset, amikor a „hang fönnakad", magyarázatra nincs szükség. (Az előzményekről való hálátlan megfeledkezés persze csak látszólagos, az élvezethez pl. nagyban hozzájárul az első két sorral megígért párosrím beteljesedése is . . .)

A „Csillagok tábora" azt példázza, hogy mihez kezd Ezsaiás, ha szülője, röpítője, a harag cserbenhagyja, „ha már mindent megbocsájtott" – ahogy Mezei Radnótiról mondja . . .

De hogy tűnhet el a semmibe *ekkora* harag? A *Legyen* című vers mindennél szemléletesebb magyarázattal szolgál:

Akik a szádba földet
földet a szádba földet
védtelen épp hogy védtelen

piszkot, sarat a szádba
hogy úgy ahogy kitátva
némán is rettentő legyen

E vers magyarul nem tudó olvasója táncdalt olvasna ki a 7–7–8, 7–7–8-as szökdécselő ritmusból, az ismétlődő szavakból, s főleg a páros rím után féllábon maradt sorból (nyilván ott kell átperdülni a táncos másik karjára), mely – hiába minden türelmetlen sürgetés, hetyke mosollyal kivárja a következő páros rím összecsengését is, s csak azután kapja el vidáman az utolsó sor

rímjének frakkját... „Akik a szádba földet...” – a magyar olvasó számára nem kétséges, hogy egy átok maradt itt félbe, mégpedig azért, hogy a sorok írója az átoknál is fontosabb dologban: a szájba tömött föld kiöklendezésében segédkezzen... A vers görcse a „kitátva” szónál feloldódik – de ekkora erőfeszítés után átokra már nem futja...

Mezei a harag helyett új robbanómotort talált, mely biztosítja költészetének lendületét: újat, bonyolultabbat, nehezebben „kezelhetőt”, de – meg kell mondanunk, mert az igazsághoz ez is hozzátartozik – az ő egyéniségéhez feltétlenül közelebb állót. Ez pedig a bölcs derű („Káin és Ábel ölelkezve száll”) – s az amióta a világ világ hozzátartozó megzabolázott forma: az „ünnepre vetkezetteké”. Jóllehet a versek nem mérhetők se centire, se kilóra, mégis úgy tűnik, Mezei igazi „műfaja” a rövid vers, a dal. Azért gondolom így, mert azt tapasztaltam, hogy e végsőkig sűrített versek olvasása közben (mint az előbb röviden elemzett négysoros esetében is) az olvasó lélekben hosszabb és kalandosabb utat jár be, mint egy-egy hosszabb lélekzetű mű, pl. az ugyancsak a kötetben található drámai oratórium, a „Rózsák a temetőből”, olvasásakor... Mezei megbízható szótagszámú sorokba – végükön többnyire a lehető legegyszerűbb: páros, kereszt-, sőt hármas rímekkel, – szorított mandandója *drámaiságot* kölcsönöz verseinek, s ha nem félnénk a szótól, használhatnánk a „pikáns” jelzőt is.

Költőről lévén szó, minden bizonnyal hazugság volna az „előre megfontolt szándékot” feltételezni, vagyis céltudatos törekvés eredményének tekinteni a forma és a tartalom jóleső disszonanciáját. Persze véletlenszerű sem lehet egy olyan jelenség, melyet egy teljes válogatott kötet fémjelez. Mindenesetre meg vagyok győződve arról, hogy különféle „irodalom-tudományos” hipotézisekkel innen már egy tapodtat sem jutunk előbbre. A megfejtés kulcsa Mezei egyéniségében keresendő. Korábban már utaltunk arra, hogy költészetének egyik legfőbb éltetője a már-már gyerekes csoda-látás. Azt hiszem, hogy a legtisztább, legegyszerűbb, csaknem játékos formák iránti vonzalma is – legyen bár a gondolat a létező legsúlyosabb – ebből a gyerekes világlátásból fakad, amellyel ilyen tiszta formában talán csak József Attila istenes verseiben találkoztam. Ki másnak jutna még eszébe, hogy a pohárban régóta várakozó víz bizonyára szomjas már? – mint ahogy *Ebédre* című versében olvashatjuk. Vagy nézzük csak ezt a versszakot:

> Kisöpört ég, ajtótlan éjszaka.
> Csak a torzó, a lépcsősor maga,
> romok között az emlékül hagyott –
> megbonthatatlan
> egész
> és ragyog!

Egy lebombázott ház képe: gyerekkori háborús emlék. „Kisöpört ég, ajtótlan éjszaka.” – kijelentő mondat. A költő nyilván semmi csodálkozni valót sem talál azon, hogy az eget kisöpörték, és az éjszakán nincs ajtó: pont zárja a mondatot. A torzón maradt lépcsősor lefestésénél azonban már el-elcsuklik a hangja. A sorok megtörnek: „megbonthatatlan” (a fokozás alsó lépcsőjén vagyunk, ez tehát még mindig a viszonylag kevésbé csodálatos dolgok közé tartozik); „egész” (itt a költő hátrább lépett, mint egy festményben gyönyörködő múzeumlátogató); és aztán jön a *poén*, végén felkiáltójel hirdeti, hogy a kisöpört ég és az ajtótlan éjszaka ahhoz képest, ami most következik „smafú”: „... és ragyog”!

Nem is olyan bonyolult dolog ez az „új legenda”. Annyit jelent csak: szépség. S ha jól meggondoljuk, ez a legenda nem is olyan új... Mezei András kötete pedig újra bebizonyította, hogy nemcsak megfér a „lélek teljes fölszabadításának” programjával – de a kettő egymás nélkül a művészetben el sem képzelhető...

KAMOCSAY ILDIKÓ

Stetka Éva:

A KERT

Más égöv alatt él a lélek. Másként nyílik világra a szem. Már elnéz a táj fölött. A fák csúcsait fürkészi a végtelenség hátterén, amelynek igazi kékségét is belül hordja. Mert befelé tekintés ez, a körvonalak élessége megkopik s vörösbe fordul a kemény ragyogás, az árnyékok tapinthatók.

De a fehér tiszta marad, mint a gyerekkorunkból rémlő, frissen esett hó. Stetka Éva Az egyenlőtlen lépés című könyvét a következő sorokkal zárta, mostani énjét keresve: „Várok egy hangot, mely talán / Már nem is emberi. / Hisz az a sok virág a fán / Önmagát sem leli." A virágokról is a távolságok felismerése és az örökös keresés nő gondolattá.

Új könyve borítóján jó útmutatást kapunk sajátos, eszméleten túli világához. Érdemes idézni: „Stetka Éva új könyve mintha egyetlen monológ lenne; az ébrenlét és álom határán örökös feszültségben lobogó tudat váltakozó iramú, megcsukló és újból felívelő belső beszéde." A szerkesztő értő sorai pontosak. Szüntelen visszafojtottság szűri a szavakat, a színeket s fűzi a mondatok ében árnyalatú gyöngysorait. Ezt szemelgetve csak a belső tájra, az égés révületére vigyáz. Látszólag tele van színekkel a táj, ahol jár, miközben verseit mormolja. Csupa kék minden, de köd-kék, homály-kék, felhős-kék, vízcsíkos ablak-kék, mert egyhangú eső veri a gyermekkorból. A piros is őszi rozsdába hajló, de igazi színeit belül viseli, onnét kapnak fényt vagy homályt. S bár „Arany napok ragyognak," nekünk ikonok óaranya sejlik szemünkbe, melegen, közelien. A benti naprendszer fényei ezek, ahogy: „De minden mosolyomban / Egy tőled lopott hold van," a lélek napja pásztázza a külső világot.

A versek gyakran egyhangúak, de ahogy mind többet megismerünk, befogadjuk és kívánjuk is ezt a komor, mélyről szakadó ritmust. A tenger jut eszünkbe, amit nem látunk, csak távoli morajját halljuk. Gondolunk a tompa, de konok szívverésre is. Árad a színekből, süt a képekből, morajlik az azonos szavak ismétléséből. Különös erő, súlyos egyhangúság árama ragad el bennünket, kitakart mélységekbe látunk, ahol gyönyörű s tompa gyöngyházszíneket játszik a fájdalom, az emberi magány.

Rád gondolok és folyton zúg a tenger,
S hogy fénycsík terjed minden résen át.
S hogy jelt hagynak melletted, ha
lefekszel
A tenger habja s mélyzöld rezedák.

(Rezedák)

Mintha messzi bolygóról üzenne Stetka Éva nekünk, valakinek, ahonnét már nem vezet vissza út soha – de ahol mégsincs tőlünk távol, csak éppen elérhetetlen. Ahol: „Hideg napsugarak nőnek rá a rügyekre." s ahonnét csak nagy messziségben rémlik, hogy: „Vonulnak a nyarak az ablak alatt, / Vonulnak velem évezredek, / Talán más csillagtestek magánya," (Szobám sötét). Valaki várja az utcákon, ahol már sose jár, valaki figyel feléje, de annak tekintetét is magában hordja. Ablakai, amelyeken kinéz, nem a jelenidőre nyílnak, de elsuhant évszakok nehéz illatú virágaira e más égövű kertben. Mégis mi tart bennünket soraínál? Mi az, ami megrendít, de föl is emel, ha belefeledkezünk a verssorok sűrűjébe? A legyőzhetetlen emberi erő, mert a halk szívdobajt konok hit élteti: „A fehér és jéghideg tengerek útjain csak a munka tör át",. Nem, nem valamiféle besorolás miatt említjük, de Juhász Gyula egész életén át tartó szerelme jut eszünkbe, hasonló parázs izzik Stetka Éva soraiban. És ez korántsem valamiféle irodalmi hatás, sokkal inkább rokonság. A rokontalanok rokonsága, találkozása.

És sírni jó. És mély, akár szerelmünk
A szürke ég, a pázsit és a reggel . . .
S hogy meg sem értjük, ujabb útra
tértünk,
Opálszin utra, fehér fegyverekkel

(Kettős opál)

Méltatlan félreértés lenne pesszimistának nevezni Stetka Éva költészetét. Amikor az nem más, mint végső mélységek hasogatása s egyúttal a bezáródó ajtók, nehéz zsalugáterek feszítgetése, határtalan erővel. Muzsika; egy vékony, becsillanó napsugáron játszik az ember és azt mondja: „De élni jó és élni mégis / A legnagyobb elrendelés." Ezt a lehetetlent próbálgatja lankadatlanul. Ez a nehéz mutatvány tart magánál bennünket, ez a nem is törékeny nőre szabott, emberi küzdelem. Nem magányos, amíg küzd, amíg így képes juttatni másnak is erőt. A magányos mindent elfogad, de az soha, akinél „virraszt a szenvedés még". Stetka Éva monoton verseinek ez a titka, ez az ereje és példamutatása.

Viharkabátban állok,
Hajamban csillagok.
Imádkozom, ha várlak,
Pedig magam vagyok.

(Üzenet)

(Magvető)

KISS DÉNES

Czakó Gábor:

EMBERKERT

Első könyve – A szoba – kiemelte Czakó Gábort prózaíró nemzedéktársai közül. Kiemelte és megkülönböztette. Az ábrázolás differenciáltsága, a cselekmény gombolyításának magabiztos fölénye, a nyelv hangulati, és asszociációs lehetőségeinek biztos felhasználása jókezű-szemű írónak mutatta, akinek új műveivel kapcsolatban jogos lehet a maximális elvárás.

Az Emberkert – Czakó novelláinak gyűjteménye – érdekes olvasmány, sokszínű-sokrétű világba vezet bennünket az író (olykor talán az egység rovására is megy e sokarcúság), az elbeszélések gondolatgazdagsága, néhol – különösen a címadó füzérben – „swifti leleményei" örömére is szolgálnak az igényes olvasónak, csak éppen egészükben véve nem tudnak megfelelni a fokozott várakozásnak: az volt az érzésem, mintha a regénynél korábbi műveket olvasnék. Nem csökkenti, inkább elnapolja reményeinket ez a könyv. Mivel hiszek Czakó Gábor tehetségében, megpróbálok alább rámutatni írásainak néhány kisebb fogyatékosságára, egyenetlenségére.

A művek kereteiben feszengenek olykor a figurák. Szűk személyiségük differenciált megvalósításához a kapott „élettér", kénytelenek „leegyszerűsíteni" önmagukat, nem tudnak rátalálni igazi szavaikra, motivált cselekedeteikre, még arcmozdulataikra sem (Csomagok). Olykor (Ébredés, A Szüle halála) a túlzott homályosság zavar az egyébként izgalmasan egyedített szereplőkkel való azonosulásban. Ahol a szándék és a megformálás teljesebben, szerencsésebben fedi egymást – legyen bár a történet gondolati kicsengésében igénytelenebb az említetteknél – maradandóbb élményben lesz részünk (Jóski, A kisfiú és a vonat: utóbbi különösen mesteri kis „parabola"). Izgalmas írás, de a megoldatlanság keserű szájízét érezzük a Betonhajó elolvastával. Vázlat, melyben a bravúros befejezés sem kárpótol a félbehagyott jellemekért.

Bizonyos „tételességet" éreztem a Macska, és az Odüsszeusz olvastán. Mintha kicsit „kilógna a lóláb" ezekből az írásokból: a mondandó keresett témát magának, alakította maga köré a kissé kreatív világot, s így az elbeszélések olykor eredeti ötletek, mély mondandóik ellenére is didaktikusak maradnak.

A szemközti lány-ban együtt szemlélhetjük Czakó ábrázolásának erejét, s gyengéjét. Szereplőit olykor mintha kissé noszogatnia kéne, hogy „igyekezzenek már", így aztán ők valóban megoldják a bonyolult helyzeteket is. De hogyan?

„– Hazakísérjelek?

– Ne. Fölösleges. Itt lakom a közelben. Inkább aludj egy jót, kedves.

Ennek őszintén örültem. Utálok hazakísérgetni. Megsimogattam az arcát.

– Délben találkozunk a menzán?

– Persze – mondta a lány."

Biztos vagyok benne, hogy ma már Czakó Gábor is összeharapott szájjal olvassa ezeket a mondatait.

Ugyanakkor helyszínrajzai, rövid, pontos hangulatteremtései igényesek, és a szereplőkről is jobban vallanak, mint az idézett szabvány-beszélgetés.

„Alacsony, félig bedőlt drótkerítéshez értünk. Egy pillantás jobbra-balra, és a túloldalon teremtünk máris. Kis híján egy kis (!), kerek medencében találtuk magunkat. Víz lehetett benne valaha, de az avar betemette, csak a sötétszürke betonperem látszott ki belőle. Köveket dobáltunk bele (!), ágacskákat. Hátul súlyos, fekete tömeg sötétlett: egy ház. Körbejártuk, de sehol sem találtunk bejáratot. Az ablak üvegei helyett deszkák vakoskodtak . . ."

Hangulatos környezetteremtés. Sajnos nem használ neki a a két *kis*, és a *benne*, *be*(temette), *belőle*, *benne* megismétlődése.

A címadó novellafüzérben Czakó végsőkig vetkőzteti alakjait. Hiedelmeket, bálványokat rombol az állatmese látszat-keretei közt.

„A Szent Öreg rosszallóan nézett ránk. Nem szerette a konkrét kérdéseket.

– Mi az, hogy hogyan?

– A módot, Mester! . . .

– Immunitást kell szerezniök!

Megint egy latin szó! Elcsuklott a torkom . . ."

Swift Gullivere és a magyar gulliveriádák legjobbika, Szathmári Kazohiniája kísért a sorok közt. Mégis, itt sikerült Czakó Gábornak czakóit alkotnia, olyan mélységű novellát, melyben a nyelv is a groteszk sarkítás pontos eszközévé válik. A tételesség itt nem zavar, mesteri áttételei biztosítják az élményt . . .

Összefoglalva a föntieket: élvezettel, olykor ugyan kicsit bosszankodva, de máskor a fölismerés örömével olvastam az Emberkertet. A Szoba által keltett nagy várakozásomnak azonban nem tett eleget ez a könyv. További türelemre int. Nem föltétlenül visszaesés, inkább az író művészi lehetőségeinek olykor már fölöslegesnek tűnő, óvatos körüljárása, letapogatása.

(Magvető, 1971)

SZEPESI ATTILA

Munkácsi Miklós:

SAINT-JOHN HULLÁI

Kezdetben vala a történet... Nemcsak az epika kezdetén, hanem általában a prózaírók pályájának a kezdetén is. Ezért tartják szerencsésnek, ha az író „előélete" bővelkedik a viszontagságokban, változatosságokban – annál több az élményanyaga.

Munkácsi Miklós első könyve – s az önéletrajzi vallomása is – olyan írót ígér, aki kijárta az „élet egyetemét". Novelláskötetének fülszövege Jack Londont említi. Munkácsi figurái valóban a nagy élethabzsolók közé tartoznak, akiket következetesen egyes szám első személyben szólaltat meg, nem nehéz tehát fölfedezni az önéletrajzi fogantatást.

A figurák többségükben határesetek: moralizáló és filozófáló életművészek, vagányok és önszántukból perifériára szorult emberek keverékei. Munkácsi az első személyes forma ellenére szerencsésen elkerüli a fiatal prózaírók gyakori hibáját, az indokolatlan lírizálást, amikor a személyes élmény még túlságosan „meleg", nem sikerül a távolságtartás öntőformájába zárni.

Munkácsi fiatal szereplői nem találják a helyüket. Igaz, nem is nagyon keresik a megállapodást. Az élet számukra nagy kaland, amely minden percben tartogat valamilyen meglepetést, ha merünk kockáztatni vagy játszani. Persze, a játék nem egyszer amolyan szakadék szélén táncolássá fajul, vagy cinikus, önpusztító kegyetlenségbe csap át.

Féligazságig jutunk, ha a figurák viselkedését pusztán életkori sajátosságokkal magyarázzuk. Mennyiségileg azok a novellák vannak többségben a kötetben, amelyek a háborgó, rohanó, kajánkodó fiatalságot rajzolják meg. Ennek szociológiai háttere minden bizonnyal a társadalmi mobilitásnak az utóbbi években tapasztalható lassúbbodása, az ifjúkor társadalmi értelemben vett kitolódása.

Miért zavarja mindez Munkácsi hőseit, ha alakjai egyszer fittyet hánynak a megmerevedett társadalmi szokásoknak, ha cseppet sem igénylik a megelégedettséget, megállapodottságot? Ezt az ellentmondást úgy oldhatjuk fel, ha megvizsgáljuk a kötet két kulcsnovelláját – az egyik a címadó írás, a *Saint-John hullái*, a másik *A zavar*.

Mindkét novella egy életforma csődjét ábrázolja, s ugyanakkor mindkettő az önmegvalósítás lehetőségeit kutatja. A válságba jutó életforma az ámokfutás, a végnélküli rohanás – nem is valami után, inkább valami elől, az élet racionalitása elől. A probléma némileg rokon a beat-írók regényeiben megrajzolt helyzettel, talán annyi különbséggel, hogy Munkácsi hőseinek mindig marad annyi humorérzékük (akasztófahumoruk?), hogy egy játékos ötlettel vagy heccel kivágják magukat a pesszimista helyzetekből.

Munkácsi hősei egyéniségek, ha pillanatnyilag nem is tudják még, hogy egyéniségük mire rendeltetett, hogy energiáikat milyen cél érdekében fogják be. Ha úgy tetszik, individualisták bizonyos értelemben, de keresik a beilleszkedés lehetőségeit. Az említett életforma csődje, tehát addigi életük belső logikája diktálja, hogy szakítani kell a kalandra épülő életfilozófiával. S ha a kereső szándék kívül immobilitásra lel, akkor a beilleszkedés is nehéz. Mindezt a novellák figurái és az író ilyen nyíltan nem mondják ki, de az ellentmondás ott feszül a novellák hátterében. Hogy megválaszolandó kérdésünkhöz visszatérjünk: nem a külsőségek fontosak ezeknél a hősöknél, hiszen azok nem egyszer már válaszreakciók, hanem az őszinte önkritika. A társadalom adva van, s nem az „egyén válságának" hirdetése az igazi cél, hanem a beilleszkedés, úgy, hogy kicsit a magunk képére és hasonlatosságára formáljuk át ezt a társadalmat – így summázza ezt a cselekvő programot *A zavar* egyik szereplője. S az őszinte önkritika példázatára hadd idézzük ugyanennek a novellának a naplóíróját: „Nem, nem kívül eső változat – színész voltam, a legigazibb komédiás,

csaló, tréfamester; a legemberibb bűnös, aki önzőn a világ összes bűneire vágyott, hogy megismerje és hirdethesse, megalkothassa a vezeklést.'' S ha kissé önsajnáltató módon az öngyilkosságot választja is ennek a novellának a főszereplője, a fontos az, hogy Munkácsi alakjai felismerik az *értelmes élet egyedüli értelmét.*

Kritikusi közhely arra hivatkozni, hogy a későbbi könyvek eldöntik, mit tud az író. Nem az ítélkezés előli menekvés íratja le velem, amikor mégis azt mondom, hogy kíváncsian várom az író következő kötetét. Abból derül ki ugyanis, hogyan választottak, mire jutottak e novellák kallódó, önmagukat kereső hősei.

Munkácsi Miklós nemcsak tud, hanem mer is írni. Ennek köszönheti, hogy már most jól elkülöníthető stílusa van. Bátran merít az irodalom alatti rétegekből: az író és hősei merészen ,,szövegelnek'', a jassznyelv, a rejtőjenős szellemesség, az olvasóval való összekacsintás, az álbonyolult fogalmazás szatirikus éllel – mind megtalálható írásaiban. Egységessé az teszi mindezt, hogy Munkácsi Miklós bátran adja önmagát, gördülékenyen cseveg – egyszóval, igazi mesélő. Akinek még a füllentéseit is elhisszük, míg önmaga le nem leplezi őket.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Mocsár Gábor:

KI VÁGTA FEJBE HUDÁK ELVTÁRSAT?

Hudák elvtársat – amint ez a detektívregények íratlan szabályai szerint az utolsó lapon kiderül – a gereblye vágta fejbe, ám a bajt okozó kerti szerszám Mocsár Gábor művében Baktatófalva erkölcsi értékítéletének hordozója és közvetítője.

Az önmaga fölé magasztosuló gereblyének egyébként is kulcsszerepe van a bűnügyi rejtély megoldásában, mivel a nyomozati eljárás során egyre inkább nyilvánvalóvá lesz, hogy a klasszikus c u i p r o d e s t elvét a Hudák elvtárs sérelmére elkövetett súlyos testi sértés szálainak bogozása közben aligha lehet alkalmazni, hiszen ő f é r e g s é g e ezt a fejbevágást már régóta és sokak részéről megszolgálta.

Úgy is mondhatnánk, hogy Hudák elvtársnak k i j á r t ez a fejbevágás, és nem csupán azért, mert a település összes tömegszervezeteinek mindenkori elnökeként kisebb-nagyobb kedvezések fejében el-elcsábítgatja az asszonyok javarészét, kakukkfiókákat csempészve be a tisztes vagy kevésbé tisztes családokba, hanem – mert más ügyekben is körmönfont szerző-ember és alattomos keserítője polgártársai életének.

,,Ritkaság, hogy valaki ekkora nagy csibész legyen, mint ez a Hudák elvtárs!'' – állapítja meg róla már a regény derekán Mónus, a kissé korlátolt, ám az etikai elmélyedésektől sem idegenkedő nyomozó, noha ő igazán látott már egyet-mást eddigi életútján, amíg odáig jutott, hogy a ,,kényesebb'' ügyeket rábízzák.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a bűnügyi regény formai vívmányaival élő író ezúttal csupán könnyed szatírával kívánt olvasóinak kedveskedni, amihez bizonyára minden joga megvan s az ábrázolás felületességében való elmarasztalás veszélye nélkül teheti, hiszen más műveiben többször is igazolta, hogy a mai magyar falu életének alapos ismerője, jó szeme van a mélyebb összefüggések felismeréséhez s ereje is a többdimenziós ábrázoláshoz.

Nehéz volna elvitatni a könyvtől a sikeres szórakoztató olvasmányok erényeit, hosszabb utazásra, unalmas értekezletre aligha kívánhat bárki üdítőbb olvasmányt. Ezzel a mértékkel mérve külön dicséret illeti az író egyik-másik ötletét és szatirikus szándékait.

A kutyaméreggel seftelő községi állatorvos például: telitalálat, s hogy a témánál maradjunk, a könyv címe s e k u t y a! Sajnos, a halványabb anekdota-ötletek vannak többségben: a kutyamérgező kutyakereskedő, a gazdáját italra szoktató szódásszamár és társai. Máskor meg az a hiba, hogy az egyébként eredeti ötleteket az író túlságosan megkopasztja. Éppen ezért Mocsár Gábor könyve csak hellyel-közzel érdemli meg igazán a s z a t í r a rangját.

Mindezt megbocsátható gyengeségeknek is mondhatnánk és vágnánk sutba ezúttal az írót megillető magas mércét, s nevetnénk felszabadultan a baktatóházi bárgyúságokon, ha nem zavarna meg minduntalan az a gondolat, hogy Hudák elvtárs fejbeverése körül kínálkozott és elmulasztódott valami: egy igazi *,,nagy szatíra''* lehetősége.

Pedig az író felvázolta a kiinduló helyzetet s megtalálta az alkalmas alakokat is: Mónus nyomozó személyében például, aki most ártalmatlan hivatalnokként lábatlankodja végig a regényt, ám nem is olyan régen, a „nyomozói szempontból álomidőkben", ha *„húzódozva"* is, aránylag könnyedén ráállt, hogy *„... kezébe vegyen egy ósdi, üres pisztolyt, elmenjen a megadott címre és vagy a padláson, vagy a szénaboglyában eldugja. Amikor ő a dolgát elvégezte, jött egy másik kolléga, aki a fegyvert megtalálta és előállította a terheltet. Volt úgy is, hogy más dugta el s neki kellett megtalálnia."*

Ámbár lehet, hogy mindez csak olvasói okvetetlenkedés és az írónak van igaza!

Játékos kedvében papírgalacsinokat gyártott, s célba vette Hudák elvtársat, aki nagyjából ilyen muníciót érdemel. Meg egy elhányt gereblyét, hogy fejbeverje.

Művei ismeretében talán joggal feltételezzük, hogy Mocsár Gábornak a Mónusféle nagyobb vadakra is vannak írói fegyverei!

(Magvető, 1971)

CSULÁK MIHÁLY

Bárdos Pál:

NÉGYSZÁZ FORINT

A közelmúltban jelent meg az ötödik kötete *Bárdos Pál*nak, a Szegeden élő írónak. A *Négyszáz forint* két, egymástól formailag elkülönített részre oszlik. A kötet első felében kedvesen pimasz, gunyoros alaphangú, nagyon jó és feltűnően egyéni alapötletekből induló szatirikus írásokat olvashatunk. Nagyobbrészt groteszk ötletek ezek, a szó pontos értelmében. Azaz a nevetséges és az ijesztő keveredik bennük. Bárdos ugyanis ijesztő pontossággal szól ezekben az elbeszélésekben mai életünk jellegzetes, gondot okozó eseteiről, problémáiról. Társadalmunk égető, változtatásra megérett kérdéseinek megoldását sürgeti bennük felelős türelmetlenséggel. Mindezt azonban humorosan, szatirikusan, oldott stílusban.

Az első rész rövid, tömör, feszesre húzott novellái sikerültek jobban. Például a *Fagypont alatt* és a *Sci-fi*. Mindegyik telitalálat, néhány mondatban – gyakran néhány szóban – nagyon sokat tud elmondani az író. A jó elbeszélések közé sorolhatjuk a *Rövidzárlat* és a *Miért jár Gergely az eszpresszóba Icukával?* címűeket is. Kevésbé sikerültek azonban, mert túlírtak, túlmagyarázottak, a hosszabb lélegzetű írások. Ilyen például a *Dr. Fux találmánya* és a *Dr. Fux tudathasadása*. Ugyancsak fölöslegesen túlírt, indokolatlanul részletezett *Az ajtó* című elbeszélés.

A kötet második felében közölt hét elbeszélés már nem szatirikus, a mondatok már nem csípnek. Ezekre az elbeszélésekre a lírai hangvétel a jellemző. Különösen jól sikerült a *Fidi* és a *Könnyű kis kaland*. Ezek vallanak, „árulkodnak" leginkább Bárdos Pál prózaírói, közelebbről novellaírói tehetségéről. Egyáltalán nem véletlen, hogy mind a kettő tömör, rövid, főként tömondatokból felépített írás. Úgy látszik, Bárdos Pálnak a rövid novella „a műfaja".

A második ciklus írásainak a fő alakjai az emberibb életért küzdő emberek. A szereplők jobbára fiatalok. Az említetteken kívül elismeréssel kell szólni a kötetcímet adó *Négyszáz forint* című elbeszélésről is, amelyben az író ötletesen, kitűnően ábrázolja a fiatalok felelősségre ébredésének, felnőtté válásának folyamatát. Elismerésre méltó, ahogyan ezt az általános folyamatot egy fiatalember életének egyetlen eseményén keresztül mutatja be, anélkül, hogy bármit is belemagyarázna.

A kötet egészének általános jellemzője a logikus gondolatfűzés, az elbeszélések dinamizmusa, amelyik a mondatok gyorsan pergő ritmusából adódik, valamint a lényegre szorítkozó, mégsem száraz párbeszédek. A könyv az említett kevésbé sikerült írásokkal együtt is beérett prózaíróról tanúskodik.

Bárdos Pál még csak 35 éves. Sokat – a többi között sok jó rövid-novellát – várhatunk és várunk még tőle.

MÁTYÁS ISTVÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

CSORBA GYŐZŐ
MAKAY IDA
PARDI ANNA
SIMON ISTVÁN
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

*

ANTAL GÁBOR
CZAKÓ GÁBOR
ILLÉS ENDRE
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
SIKLÓS LÁSZLÓ
SZÉPPRÓZÁJA

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ ILLÉS ENDRÉVEL

BODRI FERENC:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

FODOR ANDRÁS:
CSORBA GYŐZŐRŐL

GALSAI PONGRÁC:
TERSÁNSZKYÁDÁK

HALLAMA ERZSÉBET:
LÁTOGATÁS
BORS ISTVÁNNÁL
ÉS HONTY MÁRTÁNÁL

6

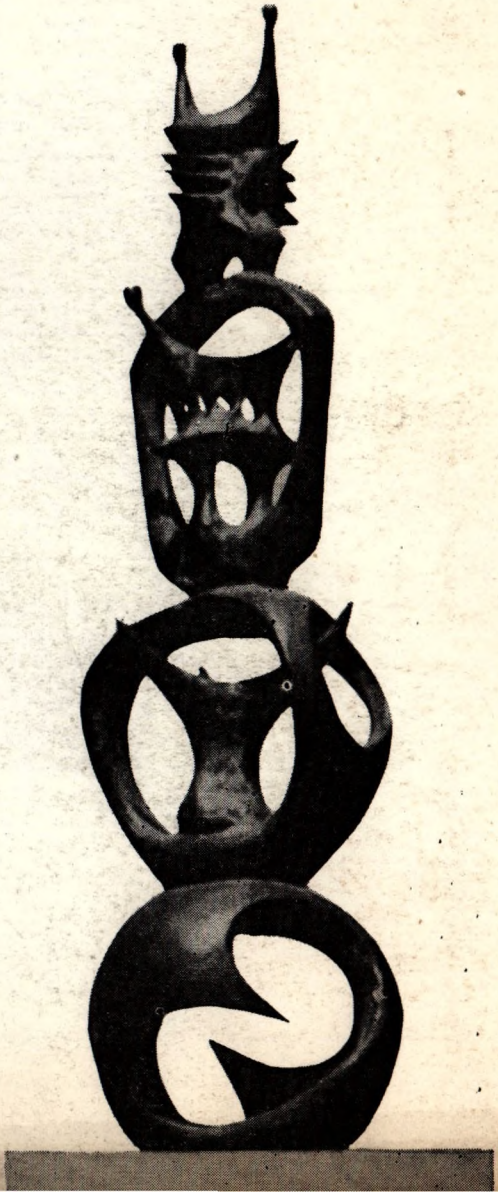

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANTAL GÁBOR
ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENKŐ ATTILA
BENKŐ ÁKOS
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CZAKÓ GÁBOR
CSORBA GYŐZŐ
DÖBRENTEI KORNÉL
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALSAI PONGRÁC
HALLAMA ERZSÉBET
ILLÉS ENDRE
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LÁZÁR ERVIN
MAKAY IDA
PARDI ANNA
PARTI NAGY LAJOS
PÉNTEK IMRE
POMOGÁTS BÉLA
SIKLÓS LÁSZLÓ
SIMON ISTVÁN
SIMON ZOÁRD
TANDORI DEZSŐ

KÉPEK:

BORS ISTVÁN
HONTY MÁRTA
MÓSER ZOLTÁN

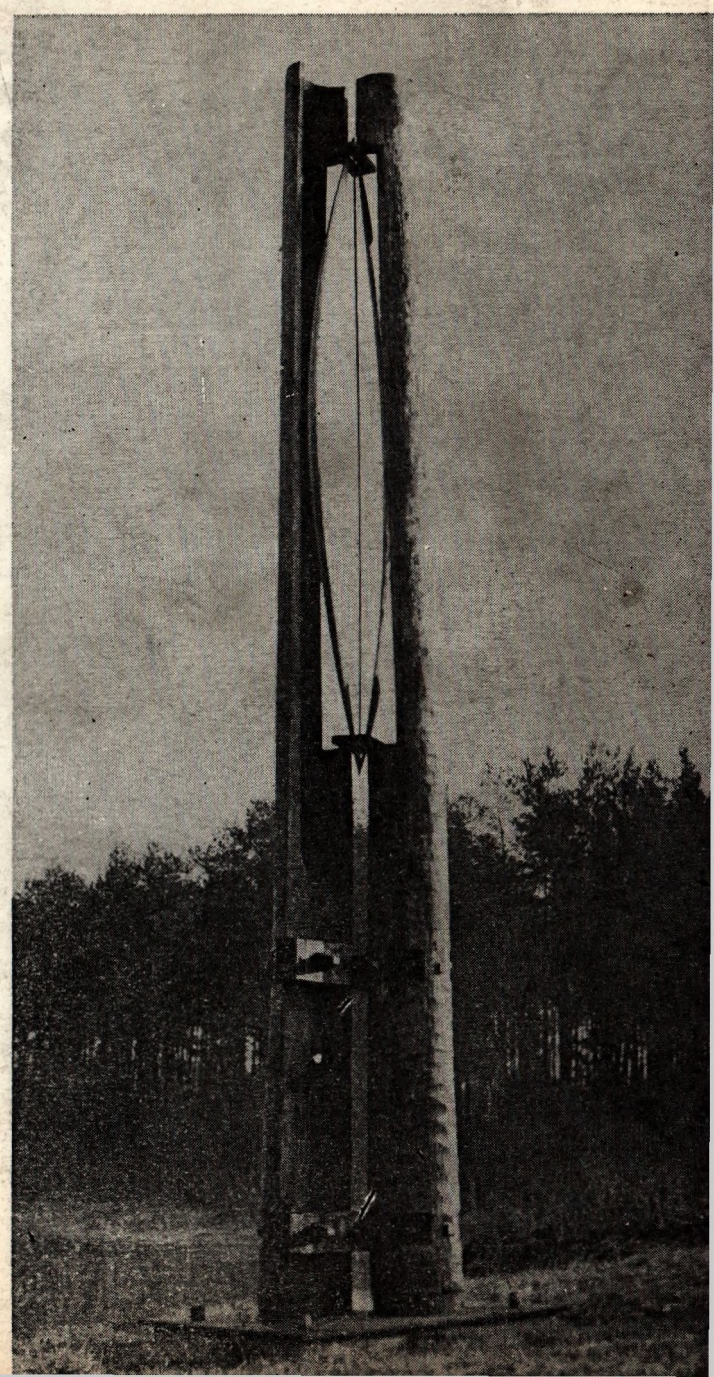

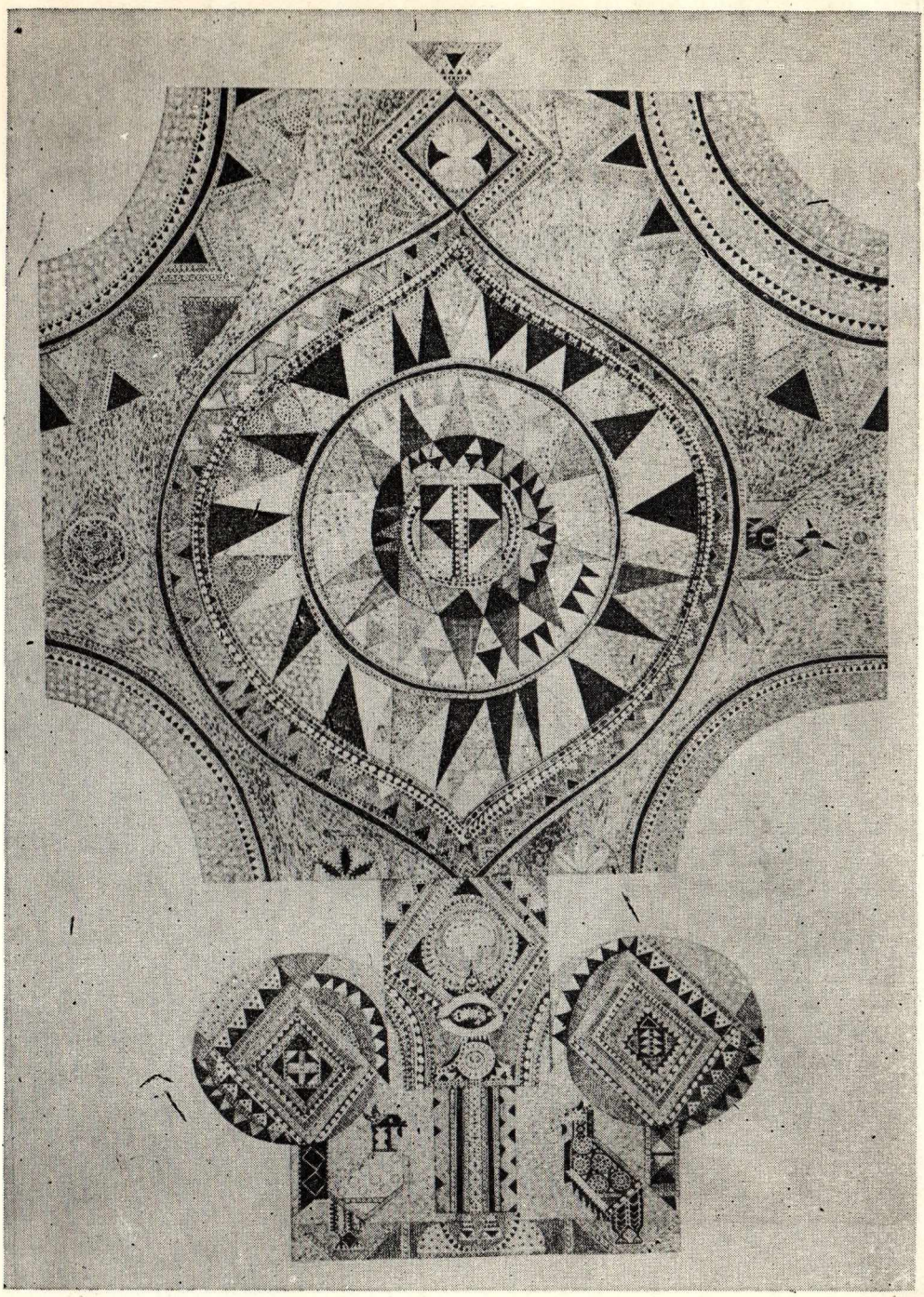

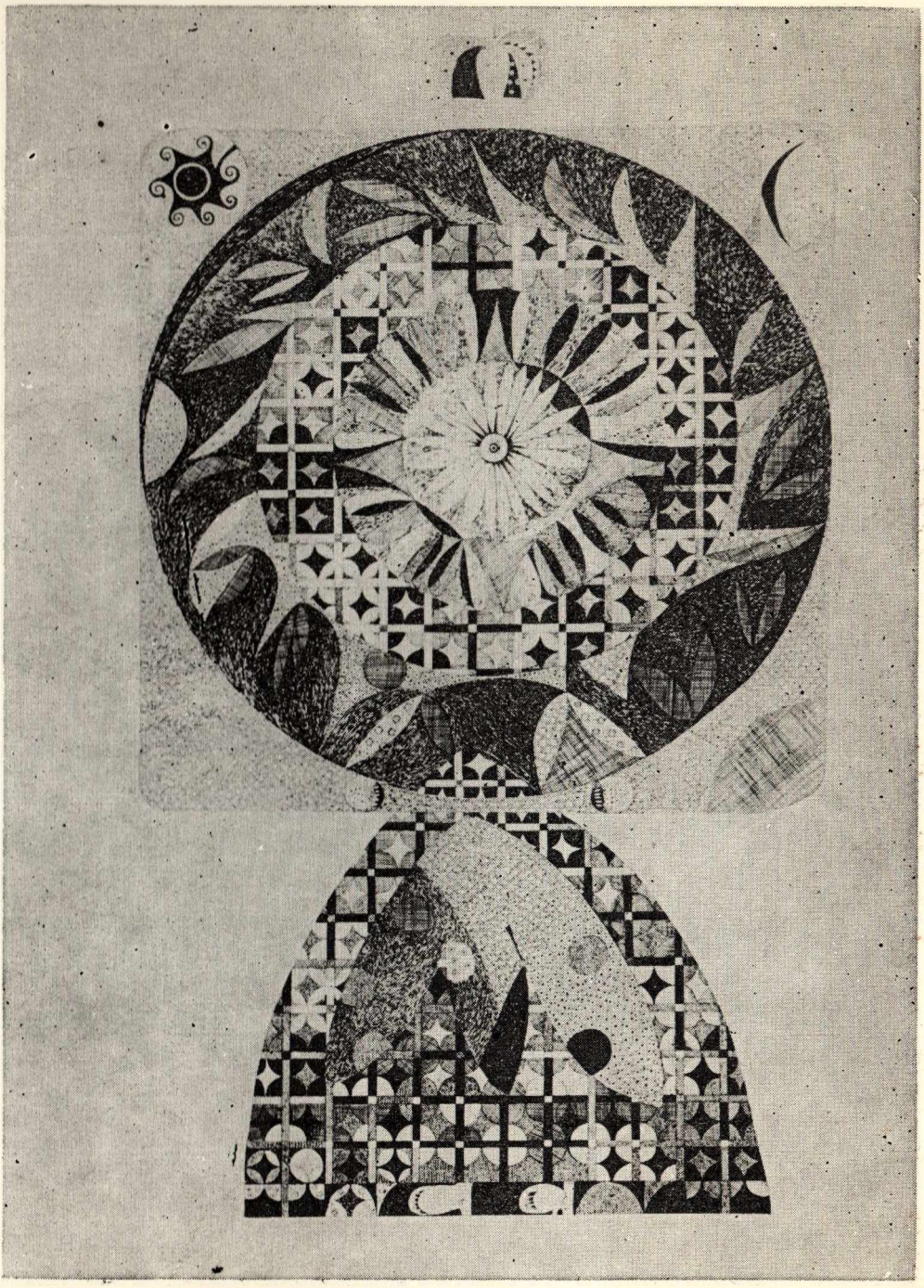

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 6. SZÁM 1972. JÚNIUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Illés Endrével – – – – – 483
ILLÉS ENDRE: Máli *(Vázlat, krétával, Lesznai Annáról)* – 494
CSORBA GYŐZŐ versei: Ő, Kívül, Csak a kereszten, Várhatok jót, Sokáig tart – – – – – – – – – – 498
FODOR ANDRÁS: Csorba Győzőről – – – – – – 500
SIMON ISTVÁN: Száz iramló nyári sor (vers) – – – – 506
SIKLÓS LÁSZLÓ: Egy utca magánélete (elbeszélés) – – – 508
CZAKÓ GÁBOR: A gyufa (elbeszélés) – – – – – – 518
ANTAL GÁBOR: Toledo (elbeszélés) – – – – – – 524
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, IX. rész) – – – – – – – – – – – 533
MAKAY IDA versei: Nem fájhat, Az oldó szót – – – – 540
PARDI ANNA versei: A boldogságról, November – – – 541
PÉNTEK IMRE versei: Szökésben, Vád-dal – – – – – 542
BENKŐ ATTILA versei: Freskó, Barokk, Mit is – – – – 543
HALLAMA ERZSÉBET: Látogatás Bors Istvánnál és Honty Mártánál – – – – – – – – – – – – – – 544
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika – – – – – 548
DÖBRENTEI KORNÉL: Nagyasszonyom (vers) – – – – 554
TANDORI DEZSŐ: „S gyorsan, anyám, mert nagyon sietek" (vers) – – – – – – – – – – – – – – – 555
BENKŐ ÁKOS: Arcképvázlat Deák Ferencről – – – – 556
GALSAI PONGRÁC: Tersánszkyádák – – – – – – 561
PARTI NAGY LAJOS versei: Feltámadás, Céllövölde – – 567
FUTAKY HAJNA: Déry Tibor: Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról – – – – – – – – – – – 568

ARATÓ KÁROLY: Sobor Antal: Heten a hídon – – – – 570
LÁZÁR ERVIN: Hallama Erzsébet: Cik-cakk – – – – 571
POMOGÁTS BÉLA: Bertha Bulcsu: Meztelen a király – – 572
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Czine Mihály: Szabó Pál – – 574
SIMON ZOÁRD: Almási Miklós: A látszat valósága – – 575

KÉPEK

HONTY MÁRTA: Tavasz-ünnep (gobelin-terv) – – – – 493
Napforduló (gobelin-terv) – – – – – – – – 507
BORS ISTVÁN: Falu – – – – – – – – – – – 523
Memento, 1514 (részlet) – – – – – – – – – 547

Műmellékleten

1–2. Illés Endre-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. BORS ISTVÁN: Memento 1514 (részlet)
4. HONTY MÁRTA: Altató

A borítón

1. BORS ISTVÁN: Vízparti formák
2–3. HONTY MÁRTA: Népszokások
Megszemélyesített nyár
4. BORS ISTVÁN: Ismeretlen erdész

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-60. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,– Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
72-1999 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

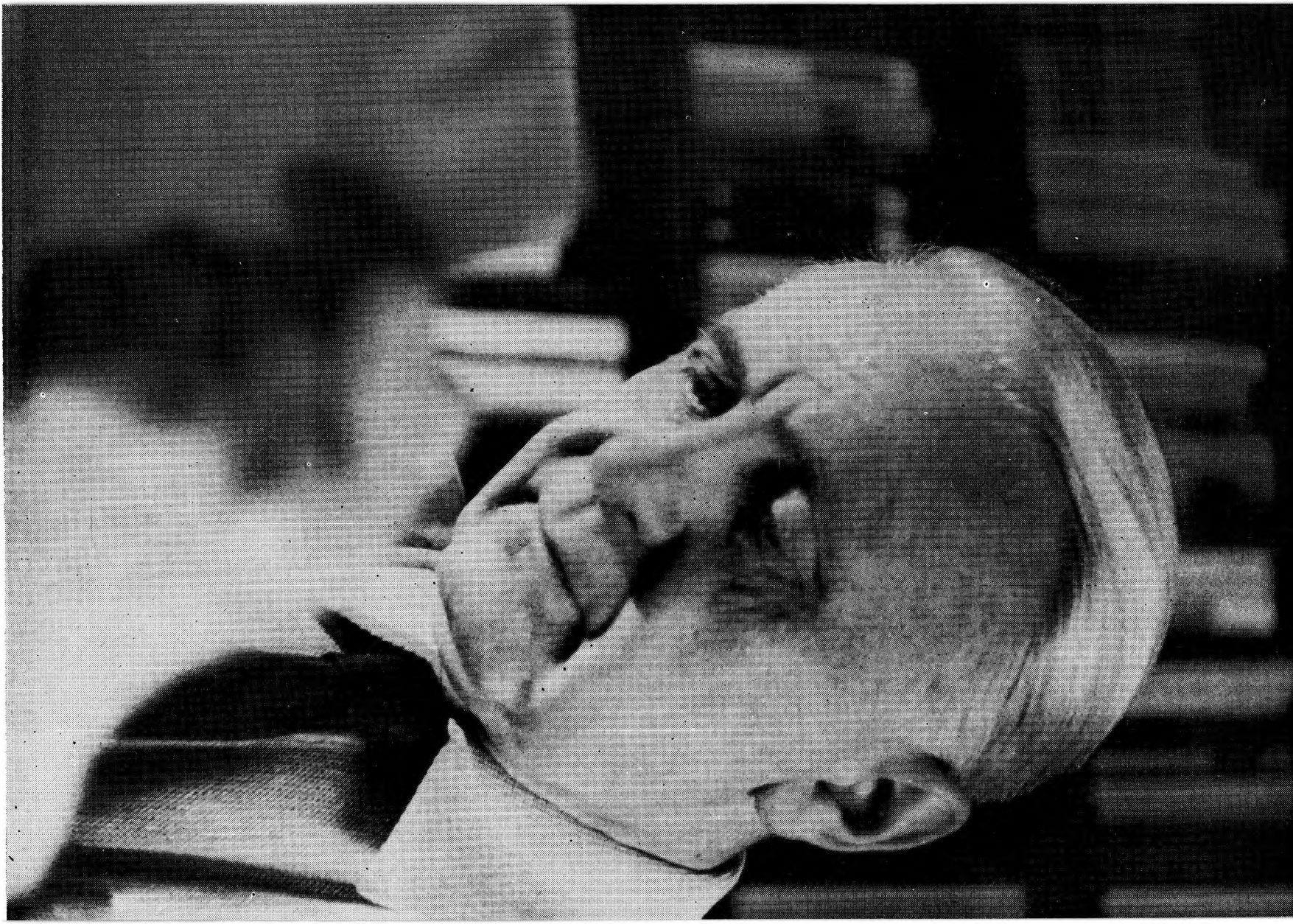

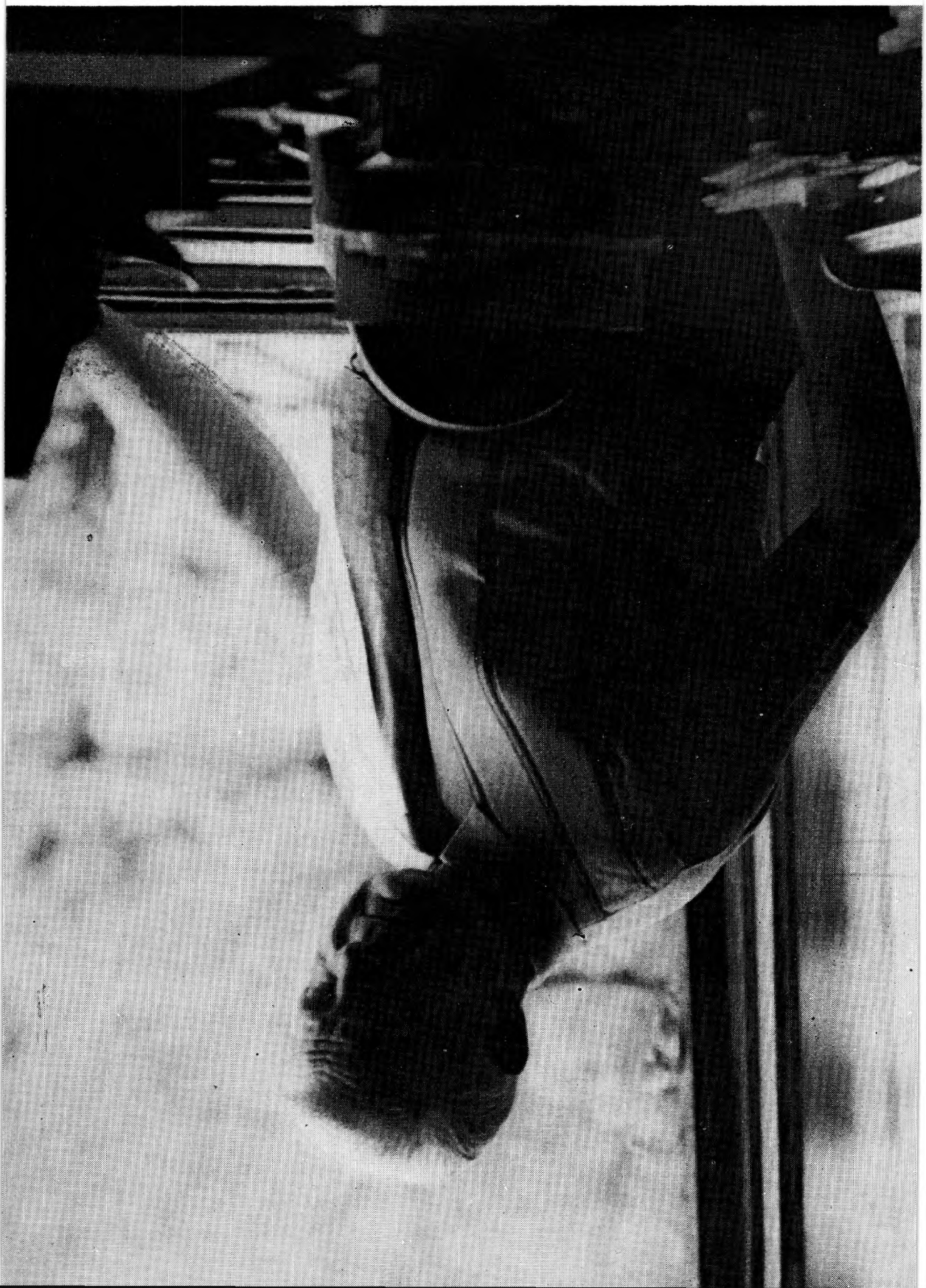

BERTHA BULCSU

Interjú Illés Endrével

A hajdani New York palota negyedik emeletén van az irodája. Én is a házban dolgozom, így naponta össze kellene találkoznunk a liftben, a lépcsőházban, a büfében, de soha nem találkozunk. Fél év is elmúlik, mire véletlenül megpillantottam elegáns, választékos szürkékbe öltözött alakját. Pedig Illés Endre jelen van. A házban is, kulturális közéletünkben is. Hetven éves korában is aktív író, könyvei jelennek meg, a darabjait játsszák a színházak, s a napilapok tárcarovatában versenyre kel a legfiatalabbakkal. Közben mint a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, sok fiatal írót indít útjára, minden tehetséget felkarol, támogat. Illés Endrével csak személyesen nehéz találkozni. Észrevétlenül tud megérkezni és távozni. Láthatatlansága már-már legendás. Van valamilyen misztikus, belső tulajdonsága. Úgy tűnik, átléphetetlen delejes kör övezi. Sokan azt mondják, hogy a műveltség páncélja védi a testét . . . Lehetséges . . . Illés Endre a világ elé tárja a műveit, a közért, az emberekért cselekszik, de ő maga a háttérben marad. Az emberek viszont azt kérdik: Milyen színű a vére? Mennyit szenvedett a teste? Enni szokott? – Titok Úr személye nagyon sok embert foglalkoztat. – Csütörtökhelyen született 1902. június 4-én. Pályája, úgy tűnik, töretlen és egyenletesen emelkedő. A harmincas években már tekintélyes kritikus, a Nyugat rangos munkatársa. Kitűnő novelláival és első drámáival a negyvenes években hódította meg a közönséget. Korán, először 1937-ben, majd másodszor 1939-ben kapta meg a Baumgarten-díjat. Írói sikereit azóta újabb díjak és érmek jelzik. 1962-ben József Attila-díjjal, 1963-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. 1969-ben megkapta a főváros Pro Arte aranyérmét. Legutóbb, 1970-ben az Elnöki Tanács a Munka Érdemrend arany fokozatával fejezte ki elismerését Illés Endrének. Művei: Történtek (karikatúra, 1941); Zsuzsa (elbeszélések, 1942); Méreg (dráma, 1942); Egyszárnyú madarak (mesejáték, 1943); A mostoha (színmű, 1946); Kevélyek (elbeszélések, 1947); Hazugok (vígjáték, 1949); Történet a szerelemről és a halálról (1957); Krétarajzok (tanulmányok, 1957); Trisztán (dráma Vas Istvánnal, 1957); Hamisjátékosok (regény és elbeszélések, 1958); Vörös és fekete (dráma Stendhal regényéből, 1958); Türelmetlen szeretők (színmű, 1959); Homokóra (komédia, 1961); Kettős kör (elbeszélések, 1962); Rendetlen bűnbánat (dráma Vas Istvánnal, 1963); Aki szeretni gyáva (színmű, 1965); Gellérthegyi éjszakák (tanulmányok, 1965); Száz történet (kisregények és novellák, 1966); Színház (tizenegy dráma, 1967); Írók, színészek, dilettánsok (esszék, 1968). Illés Endre életmű sorozatának is megjelent már az első öt kötete: Szigorlat (elbeszélések, 1969); Szakadékok (elbeszélések, 1969); Krétarajzok (esszék, kritikák, tanulmányok, 1970); A tövisszúró (kisregények, színmű, 1971); Árnyékrajzok (tanulmányok, 1972). Az életmű sorozattól függetlenül jelenik meg a Hármaskönyv (novellák, Stendhal-tanulmányok s a Festett egek című dráma, 1972). Illés Endre fordította magyarra Stendhal Vörös és fekete, Vörös és fehér, valamint a Pármai kolostor című regényeit, Maupassant novelláinak nagyobbik felét és Camus Caligula című drámáját. Mint szerkesztő is kultúrmissziót teljesített, ő válogatta a Magyar Elbeszélők első négy

kötetét a Parnasszus kiadás számára, ő ásta elő jórészt a Budapesti Napló és a Hét megsárgult példányaiból Csáth Géza novelláit, s rendezte a kötetet (A varázsló halála) sajtó alá.

Úgy képzeltem, hogy Illés Endre egy kertes villában lakik. De nem... Kopott, gellérthegyi bérház legfelső emeletén bukkanok a lakására. Csengetek, ajtót nyit, bemutatom Móser Zoltán fotóművészt, majd mindketten bemutatkozunk a ház asszonyának is. A tágas, könyvespolcokkal bélelt előszobából egyenesen a dolgozószobába lépünk. A szoba hatalmas. Körben könyvespolcok, a polcokon legalább hatezer kötet. Szűrt, délutáni fények. Az ablakon át csak sejlik az udvar, s a szomszédos háztetők, mivel a keretekben okkersárga, halványzöld és fehér katedrálüveg feszül. Az ablak előtt csipkefüggöny, az ajtók előtt földig érő drapériák. Egy nyitva felejtett ajtón át a szomszéd szobába látni. Úgy tűnik, az is hasonló. De maradjunk Illés Endre dolgozószobájában. Az ablak előtt zsúfolt, használaton kívül rekedt íróasztal, jobbra a polcok előtt rádió, kis asztal, magas hátú francia fotelok, és a sarokban egy alig látható televízió. A másik oldalon írópolc, nikkelezett létra, asztal, biedermeier székek, fotelok. Az ajtó közelében tompán bíborló heverő, mögötte újabb polc, hanglemezekkel, a polc felett kicsi, mozdulatlan ingaóra. A falon, s a könyvespolc elé akasztva sok kép; Bernáth Aurél, Kádár Erzsébet, Márffy Ödön, Szőnyi István festmények, Borsos Miklós rézdomborítása, s a polcok szélén Borsos-érmek. A polcokon vaskos művészeti könyvek, a legújabb, legmerészebb törekvések. Illés Endre követi a pillantásomat és megszólal:

– Tág skálán szeretem a festészetet is...

A szobában szinte félhomály van, s a fáradt rőt szín az uralkodó. Barna a cserépkályha, kopottas rőt-barnákat sugároznak a székek s a perzsaszőnyegek. A szoba közepén nagy a tér, sétálni lehet... Akár egy trónterem... De a trón hiányzik.

– Nem szeretem a zsúfoltságot – mondja Illés Endre, s már-már élvezi csodálkozásomat. De valójában nem tud örülni kíváncsi, kutató pillantásaimnak, mert Móser már kábelokat húz át a szobán, ablakot nyit, villogtat... Illés Endre, ha tehetné, most tényleg láthatatlanná válna, de nem teheti. – Francia vörösborral és jugoszláv Sljivovicával kínál bennünket. Nehezen nyílik a francia Beaujolais, s amikor kinyílik, feldől az üveg, s néhány kortynyi drága nedű a parkettra loccsan. Móser feltörli, Illés Endre szenved közöttünk. Megértem... Illés Endre is megért minket. Udvarias, átkiált a másik szobába:

– Lívia, maga mit választ?

A ház asszonya a Beaujolais-t választja, Illés Endre, Móser és én Sljivovicával kezdjük. Móser lefényképezi a szép arcú, idős írót az ablak előtt, az asztal mellett, pohárral a kézben és pohár nélkül. Illés Endre közben az italokról beszél:

– Csak kétféle francia vörösbort ismerek közelebbről, egyik a Beaujolais, másik a Saint Julien. A Sljivovicát is szeretem. Nemrég meghívtak Szabadkára. Az egész honoráriumomat Sljivovicába fektettem... A határon bizony nem volt könnyű... Ez az utolsó üveg... – mondja és felhajtja a kupicát.

A gyanakvó olvasóknak máris jelenthetem, hogy Illés Endre vére sötétpiros.

– Az ital azért jó, mert elaltatja az ember valóságérzékét. Írás, vita és olvasás közben nem iszom, csak beszélgetés közben – mondja.

– *Úgy tudom, neked van egy macskád . . .*

– Szeretem a szép mozgást. Szeretem a tigrist, az oroszlánt, a kőszáli zergét. De őket csak filmen szerethetem. Szeretem a nagyon szép, közömbös mozgást – ezért szeretem szobámban a macskát. Órákig elnézem. A macska a szép mozgást, a nemességet, a függetlenséget, a befolyásolhatatlanságot jelenti. Nem kényszeríthető semmire . . . Ezért külön szeretem.

– *Hol van?*

– Meghalt. Két napja . . . Értelmetlen titok a halála. Nehéz még beszélni róla. Itt élt, soha nem mozdult ki ezekből a szobákból.

Illés Endre az egyik polcról fényképet varázsol elém. A macska profilban, félprofilban, hunyorgatva és tág pupillákkal.

– *Mi volt a neve?*

– Dr. Csiky Nikolett . . . Fizikus volt, magfizikai tanulmányokat folytatott . . .

– *Igen . . .?*

– Igen. Ugyanis a cicáimat mindig a darabjaim női főhőséről nevezem el. Dr. Csiky Nikolett eredetileg a Homokóra főszereplője volt . . . Ez is játék . . .

Móser Zoltán elköszön tőlünk, a ház asszonya pedig átvonul a szomszédos szobába. Csend van. Moccanatlan. Megszólalok:

– *Milyen csend van itt . . .*

– Még ebben a csendben is az éjszaka kell . . . Fiatalon, átírtam az egész éjszakát. Reggel megfürödtem és mentem a hivatalba . . . Igaz, tegnap éjszaka is fél háromkor feküdtem le . . .

A könyvespolcokra pillantok. Illés Endre kicsit megemeli a kezét, a hangja átmelegszik:

– Két sorban állnak. Az első sorban állókkal tegeződöm, a hátsóban állókkal magázódom. Személyes közöm van mindegyikhez. Ezért szeretem a könyvkiadást . . . Úgy játszom ezzel a könyvtárral, mint egy kerttel. Át- és átrendezem . . . Barátok kerülnek egymás mellé, máskor ellenségek. Ez volt az ősi elrendezés . . . De így az ember órákig kereshetett valamit. Itt most Á-tól Z-ig a magyar irodalom sorakozik . . . Ez a polc a tanulmányok polca . . . Ez itt a külföldi irodalom polca . . . És itt a pamlag fejénél a lexikonok, szótárak állnak, amiért csak ki kell nyúlni. Ezek a könyvek az életem évgyűrűi. Ha másban nem, legalább ellenséges viszonyban voltam velük.

Közelebb lépek, végigfut a szemem néhány orvosi könyvön, irodalomtörténeten, aztán megállapodik egy háromkötetes francia lexikonon, a Dictionnaire des Littératures kötetein. Leemelem az egyiket és felcsapom az I-nél. Endre Illés . . . Bent van. Nyolc sort írnak róla. Illés Endre a pamlag feje mögé hajol és egy avétt táblájú füvészkönyvet húz elő:

– Ezt nézd meg – mondja. – 1807 . . . Írta Diószegi Sámuel debreceni prédikátor és Fazekes Mihály főhadnagy úr, a Ludas Matyi költője. Amikor lázasan tüdőgyulladással feküdtem, ezt a könyvet lapozgattam az ágyban. Istenem, még egyszer kertben járni . . . Nézd csak, Veronika van hajfürtös, szőrgatyás, lecsepült, széles levelű, sarlós, fattyú, s még húszféle . . . A tüdőgyulladásom óta itt tartom a fejemnél.

Az asztalhoz lép, beleereszkedik az egyik székbe. Leülök én is. Felhajtok egy kupa Sljivovicát, aztán Illés Endréhez fordulok:

– Olvasom a lexikonban, hogy Csütörtökhelyen születtél, de a térképen nem találom ezt a helységet. Hol van ez a falu, milyen országban? A szüleidről is mondhatnál valamit. Miből éltetek? Milyen volt a ház, amiben laktatok? Kert volt ott? És állatok?

– Bizonyára ismered Martin du Gard mondatát: „Az arcom magántulajdon." És nem is engedte lefényképeztetni magát, csak emlékezetből rajzolt portréiból ismerjük, meg orvul elkapott csoportkép mellékalakjaként. Nem feltétlenül követendő gyakorlat, de megérthető. És nyilván nemcsak az „arc"-ra vonatkozik. Az író ne vetkőzzék le minduntalan, ez a sztriptíztáncosnő feladata. Az epikus csak annyira vetkőzzék le, amennyit beépít önmagából abba az epikai műbe, amit éppen formál. És rögtön tisztázni is szeretném, nem a költőkről szólok, akiknek feladatuk, hétköznapi gyakorlatuk, minden bordájuk feltépése. – Irodalmi életünkben jó ideje divatossá vált a szükségtelen vetkőzés. Sőt: a hazug vetkőzés. Az író minduntalan levetkőzik a gyerekkoráig. A mai magyar irodalom – tisztelet a kivételnek – legszívesebben családfákat rajzol, s mintha csak statisztikusok irányítanák: felszólítás nélkül is statisztikai íveket tölt ki. Nem szeretem a családfákat. Akkor sem szerettem őket, amikor valaki Werbőczi-ig rajzolta meg azt a családfát, de most sem, amikor Werbőczi jobbágyáig. És csak egy kicsit kell megkaparni ezeket az írásokat, legtöbbször kiderül: íróink hamis pénzzel fizetnek. Álmokat telepítenek vissza a múltba. Novellákat és regényeket írnak önéletírás vagy vallomás helyett. Hadd tegyem hozzá: a hamispénz még akkor is hamispénz, ha színaranyból verik. Azaz, ha jó novellát írunk, érdektelen vallomások helyett. Én ezt a divatot nem kedvelem, nem is követem. Egy-két írásom megjelent a gyerekkoromról (Kettős kör, A tölgyerdőre épült város, legutóbb a Kísérleti egerek), ezeket felesleges szaporítani. Azt hiszem, egy író – s minden ember – igazi önéletírása tizenhatodik-tizennyolcadik évétől kezdődik. Amikor szürke agysejtjeivel már valóban és hitelesen építheti önmagát és a világot. Mégis felelni szeretnék a kérdésedre néhány impresszionista képpel. A gyermekkorom zenével volt kibélelve. Az apám – melankóliára hajlamos férfi – a zenéhez menekült. Zenét egyféleképpen hallgathatott: zenegéppel. Nagyon sok lemeze volt. Mozartot és Schumannt szerette legjobban. Nekem is volt egy kedves lemezem, amit utólag elkértem, Bartók Béla legelső lemeze: Elindultam szép hazámból. A lemez nem Magyarországon készült, hanem Hannoverben. Nagy gramofonunk volt, amit még rugóval kellett felhúzni. Én indítottam el a gépet, én tettem fel a lemezt. Az tetszett, hogy ketten éneklik a dalt, és egyre távolabbról hallatszik a hangjuk. Felteszem és eljátszom neked.

Illés Endre feláll, odább húzza a pamlagot, a polcról kiválasztja a lemezt. A kezembe adja. Szép, kopott jószág. Betűk és betűk: Favorit Record . . . Énekli Erdős Richard és Maróczy Vencel Béla. Illés Endre indítja a rádió fejébe épített lemezjátszót. Felcsendül a régi dal. Némán hallgatjuk. Amikor végigfut a tű, Illés Endre megállítja a gépezetet, a lemezt a tokjába teszi, majd a polcra, s a pamlagot szorosan visszatolja a sarokba. Precíz. Közben érzékeny:

– Ez hiteles emlék, ez a gyerekkorom. Szorongató még az, hogy ez úgy maradt meg, hogy amikor elköltöztem hazulról, elkértem. A többit az első és a második világháború szétszórta. – Második emlékemet valahol megírtam már . . . Nagy kertünk volt, elvadult gyümölcsös, amin csermely futott át. Paradicsom volt egy gyereknek. Füvet kaszáltak ott, szénát szárí-

tottak, majd elszállították. Lovaink voltak és teheneink ... Egy nagy boglyát a kaszálások után nekem játéknak otthagytak. Lecsúsztam róla és alagutat fúrtam alája. Beszívtam a szénaszagot. Egyszer bentakadtam. A rémséget, a fulladásos halál pillanatát átéltem. Minden halál, kivéve ha tégla esik az ember fejére, fulladás. Azt hiszem, akkor átéltem a halált. Az utolsó erőmmel kirúgtam magamat a széna alól és elájultam. Azóta tudom, hogy keserű és fájdalmas a halál, de van benne valami édesen, alattomosan jó is ... A szénaszag azóta a fulladásos halál a számomra. Nekem több tüdőgyulladásom is volt, de tudom, hogy a tüdőgyulladás más, mint a nyári szénaszag, amibe bele lehet halni. – A harmadik emlékem: több szobánk volt bebútorozva. Egyiket nagyon szerettem. Amikor elköltöztem, elkértem annak a szobának a bútorait. Ezek azok. Biedermeier, de nem édeskés, még a nagyszüleimé volt. Ezek a bútorok a gyermekkoromat jelentik. Ezeket fogom, s ez hiteles. Ebben nincs hamisítás. – Faluról (Csütörtökhely, egykori Szepes megye), majd egy nagyon szép kisvárosból (Lőcse) kerültem Pestre. Rögtön tegeződve akartam ismerni mindent, amit addig csak könyvek, hírek sodortak hozzám. A nyugtalanító amorf valóságra vágytam, türelmetlen érzékszerveim kielégítésére: színházra, zenére, a hidakról a Duna látványára, a Gellérthegyre, sok-sok emberre, a körutakra, a kirakatokra – és a város bőkezűen fogadott, Pest és Buda már kiheverte az első világháborút. Az orvosi kar dékánja kezet fogott velem, s ez a kézfogás az egyetem polgárává avatott: két hét múlva már boncolhattam is az anatómiai intézetben. Egy kart boncoltam először. Amikor késemmel belevágtam, megrendültem: ez a kar nem is olyan régen még egy ember karja volt, élt, s ugyanúgy megszoríthatta volna a kezemet, mint a dékán az Üllői úton, magas, sötét, merev fogadószobájában. Megrendültem az új élményektől, de nem féltem. Nagyon fiatal voltam, a halál nem ijesztett, az életet kívántam mohón. Nem akármilyen életet. Író akartam lenni. És hogy megismerjem az embert, a testét és a megtámadott lélek árulkodó vallomásait: orvosnak kellett lennem. Néhány hónap múlva egy kirakatban felfedeztem Einstein könyvét, nyolcvan oldalon mondta el a relativitás elméletét, s én elszédültem a helyéről kimozdított, kitágult világtól. Korányi Sándor volt a legkedvesebb tanárom, a fizika, a kolloid-kémia bevonulása az orvosi diagnosztikába a tankönyvélményem. A Nemzeti Színházban látnom kellett a Shakespeare-ciklust, Hevesi Sándor remeklő rendezéseit – a Vihar tetszett legjobban, de csalódtam is, mert a színpadról nem Babits Mihály fordítása szólt, csak Szász Károlyé. Medikus voltam, de beültem Riedl Frigyes néhány órájára, éppen arról a költőről beszélt, akit akkoriban nagyon szerettem – Vajda Jánosról. Az utcán ismeretlenül köszöntem Móricz Zsigmondnak és Rippl-Rónainak, szembejöttek velem az Andrássy úton, Móricz gyengéden fogta a bizonytalanul lépegető, már nagyon fáradt Rippl-Rónai karját. Közben megjelentek az első novelláim is. Barátokat szereztem, a fiatal Szabó Lőrincet, Kodolányi Jánost, később a Párizsból hazatért Illyés Gyulát. Megismertem Tóth Aladárt is, az ifjú zenekritikust, aki ugyanabba a napilapba, a Pesti Naplóba írta hangversenybeszámolóit, melyben az én novelláim is megjelentek. Sokszor beszélgettünk, sok koncerten találkoztunk. A Zeneakadémia nagytermében láttam először Bartók Bélát, azon a szorongató, forró estén, amikor Waldbauer Imrével I. hegedű–zongora szonátáját játszotta. Néhány nappal karácsony előtt voltunk: váratlan ajándékként kaptam a lenyűgöző, elkábító estét, a hegedű és a zongora tobzódó, pattogó hangjait, majd

a zárótételben Ady Endre felforrt tengerének ellenpárját: az elszabadult tengert.

Ólomszürke alkony ereszkedik a Gellérthegyre. Illés Endre közelebb húzódik az asztalhoz, aztán a poharamat teleönti francia vörösborral.

– Ezt kóstold meg – mondja.

A Beaujolais nyers, erős íze mellbevág. Kicsúszik a számon egy mondat:

– *Ez egy ország... Így könnyű történelmet csinálni...*

Illés Endre nevet, koccint, belekortyol a borba. Én pedig kérdezek:

– *Magyarországon kívül hol tudnál még élni? Milyen tájon? Hegyoldalban, folyók partján?*

– Sehol. Szeretek utazni, de csak a kíváncsiság hajt. Életem minden eleme ideköt, felbonthatatlanul. Hogy miért? Erre csak hosszabb tanulmányban tudnék felelni.

– *Urbánus léleknek tartod magadat, vagy csak városlakónak?*

– Aki olvasni is szeret, azt minálunk már fehérvérű urbánusnak tartják. De engem az emberek jobban érdekelnek, mint a könyvek. És nem vagyok városlakó. Sohasem éltem Pesten, csak Budán, s nem akárhol, mindig a Gellérthegyen, mert itt több a fa, a levegő, a szél, magasabb az ég, itt madarak fészkelnek, s ami a legfontosabb: itt kapom a legtöbb fényt.

– *Orvosnak készültél és író lettél. Mikor és hogyan alakult át az életed?*

– Sohasem akartam orvos lenni. Az írás vonzott. De hogy emberekről írhassak, rájöttem, ismernem kell az embert, az „egészség" gyanútlanságában, és a „betegség" örvényeiben – ez az első lépés. Korányi Sándor klinikáján megszerettek, egy ideig ott tartottak, az ambulanciára osztottak be, a jelentkező betegek panaszainak első írásba foglalását bízták rám. Az anamnézist. Naponta tizenöt-húsz embert ismertem meg, a betegségtől, a félelemtől szorongatottan mindent elmondtak magukról – hamarosan félelmetes mennyiségű „nyersanyaggal" rendelkeztem. Az elméleti és klinikai vizsgáim megvannak. Az úgynevezett végbizonyítványom is. Csupán a zárószigorlatom és a cselédkönyves évem hiányzik, de erre nem is volt szükségem. Ismétlem: az embert akartam kívül-belül megismerni. Gyógyítani másként szerettem volna.

– *Gyermekeid vannak?*

– Kimondjam-e? Nincsenek. Félnék tőlük. Lányom lesz és csúnya. Farkastorka lesz és... A betegségek. Látni kisgyereket tüdőbajosan, rákosan, szívbajjal, gyógyíthatatlanul. Nem a belgyógyászat és a sebészet a félelmetes, hanem a gyermekgyógyászat. A legszorongatóbb szomorúság a beteg gyerek.

– *Megfogalmaztad valaha az életcélodat?*

– Nem lehet tétlenül élni. Jules Renard-t idézem: „A hajó tönkremegy, ha rakomány nélkül rostokol: a vízből kiálló eresztékeit szétfeszíti a nap." De a hasonlat mégsem tökéletes. A buta ember – rakomány nélkül – sem megy tönkre.

– *Mikor írsz? Hol?*

– Legtöbbnyire éjszaka, a megállt időben, a csöndben. Különben pedig egy álló írópolcnál, mert ha asztalhoz ülök, a görnyedt testtartás aritmiákba kényszeríti a szívemet. Segítek a szervezetemnek azzal, hogy állva írok. Korábban asztalnál írtam. Aztán egy régi nyáron a Zephir kályha tetején. Izgatottan írok, s előbb-utóbb mégis elér az aritmia. Ha elfáradok, leülök.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Lusta vagyok. Ezért kétszer annyit dolgozom, mert mindig pótolnom kell valamit.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Súlyos alkati baj: nem vagyok hivatalnok-alkat. Gyűlölöm a rendszerességet, a beosztást, a folyamatosságot. Sokáig készülődöm egy-egy írásra, halogatom is. S végül szorongató időzavarokban nagyon gyorsan, futtában javítva írok kézzel, golyóstollal, olvashatatlanul. Hetekig semmit. Azután minden éjjel.

– *Mit és mennyit jelent számodra az élmény?*

– A nélkülözhetetlent.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– A kétségek után valamilyen örömnek adom át magam. A zenének, a baráti beszélgetéseknek, ha tehetem az utazásnak, éjszaka az olvasásnak (ha nem írok), a színháznak, a magány boldogságának, a pasziánsznak. Tizenkét pasziánszot játszom. És fényképezek ... Színes filmem van eddig Borsosról, Illyésről Tihanyban, Karinthy Ciniről leányfalusi házában, Pilinszky Jánosról és több filmem Nikolettről. Két éve játszom a fényképezéssel. Ilyenekkel pihenek. Engem a filmezés régen is izgatott. Hosszú filmjeim voltak Móricz Zsigmondról, Babits Mihályról és saját magunkról, de ezek a második világháború alatt elpusztultak. Sokáig nem tudtam felvevőgéphez nyúlni.

– *Mi a véleményed a prózaírás új útjairól?*

– Erre nagyobb tanulmányban tudnék csak felelni. Lényege: az új utak többnyire begyöpösödött ösvények. – Egyébként irtózom az idomított állatoktól. Úgy szeretem őket, amilyenek. Nem szeretem a cirkuszt. Pontosabban: a produkciót. Sem emberben, sem állatban. Más az alkotás és más a produkció. Ha bármilyen alkotás álarca mögött megsejtem a produkciót – máris kedvetlenül eltolom magamtól. Például ezért nem szeretem a lemezeivel csillogó társasági embert. A rugóval mozgatott „groteszket". Azt a festészetet, amelyik inkább ötlet, mint festészet. Általában azt a művészt, aki minden stílusban rögtön „remekel" – az ügyetlenség, a dadogás jobban megejt, mint az ügyes hibátlanság. Ide tartozik az is: az aszimmetriát, a disszonanciát szeretem. A megbontott dallamot, néha talán még az elhangolt hangszert is. A diszpnoés eredetű, kétségbeesett, zsúfolt műveket.

– *Az író vajon befolyásolhatja a világ eseményeit? Beszélhetünk írók felelősségéről?*

– Közvetlenül alig. Az emlékiratírók, tábornokok és miniszterelnökök előbb voltak tábornokok és miniszterelnökök, és csak az események után lettek írók. Csak néhány példa. Nem hiszem, hogy amikor a háborúba keveredett és szorongatott spártaiak segítséget kértek Athéntól, megelégedtek volna Tyrtaios harci énekeivel. Katonák is kellettek. Azt sem hiszem, hogy Diderot Enciklopédiája lobbantotta volna fel a nagy francia forradalmat. Más erők erjesztették azt, nagyobb erők. Vagy: azok közé tartozom, akik szeretik Byront, én például a Childe Haroldját, de azt, hogy sántán elutazott Görögországba és részt vett a görög szabadságharcban, retorikus drámáiba illő szereplési viszketegségnek tartom, s nem komoly tettnek. Hogy Goethe Wertherjének hatása alatt öngyilkossági hullám öntötte el Németországot – legenda. Bármelyik német statisztikai évkönyv megcáfolja. És hogy nem Petőfi versei,

vagy Ady elkeseredett dalai lobbantották fel 1848-at és 1918-at, talán ezt sem kell bizonyítani. Egy visszafojtott társadalmi kibontakozás és egy vesztett háború kellett mind a két forradalomhoz. Illúziók nélkül állapítsuk meg: Galilei, Semmelweis, Marconi, Einstein, Fermi vagy Oppenheimer közvetlen és gyors átalakítók voltak – mi, írók, nem. Az irodalom nem alakíthat ilyen közvetlenül. Az irodalom diagnosztizál, ha egy jó diagnózis jó kezekbe kerül: talán még folytatása is lehet. Jó vagy rossz folytatás: de ezt már mások valósítják meg. Természetesen az író kettős szerepvállalása is elképzelhető – de . . . Claudel mégsem drámáinak szellemében volt diplomata, és Petőfi, a költő, összehasonlíthatatlanul több, mint Petőfi, a katona. Nagyobb és igazabb választás lett volna, ha Petőfi ugyanúgy életben marad, mint Vörösmarty vagy Arany. És csak ujjongani lehet, hogy Ady mindent megtett 1914 és 1918 között katonai felmentése érdekében, különben szegényebbek lettünk volna a legnagyobb kötetével, A halottak élén-nel. – Az író egyébként minden tettéért ugyanúgy felelős, mint minden más állampolgár, de nemcsak a jelenkorban, hanem az utóéletében is. Ne felejtsük el soha: Amiért az írót egyesek vagy a hatalom ma elítéli, holnap ugyanezért felmentik, esetleg megkoszorúzzák.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod?*

– A futballista többet kap. A színész népszerűbb. A tudós megbecsültebb. Az írónak a kritika marad. Ha elég okos: vállat von, tudomásul veszi.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Nehezebben indultunk. Nehezebben, mint az utánunk következők. Mint a maiak. És ezt nehéz elfeledni. Hogy elégedett vagyok-e? Én például nem akarok nagykövet lenni (mint Claudel vagy Tolnai Gábor), sem miniszter (mint Malraux vagy Darvas József), sem képviselő (mint Mikszáth vagy Raffai Sarolta), díszdoktor (mint Thomas Mann vagy Bóka László), vidéki kúriát és malomkövet sem kívánok (mint Martin du Gard vagy Déry Tibor), a fejem tetejére állva sem kívánok írni (mint sokan) – egyszerűen örülök, hogy tépelődhettem és írhattam. Hogy öt-hat évre papírkosárba dobtak, már az sem bánt.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Ha valamilyen hiányra gondolsz, ismerem ezt az érzést. Egy-két halottamat szeretném visszakapni. A kínzó hiányukat érzem.

– *Mit tartasz az éjjeliszekrényeden?*

– Nincs éjjeliszekrényem. Fekvőhelyem mellett egy hanglemezpolc áll. Oda teszem az újonnan megjelent könyveket. Egyeseket végigolvasok, másokba csak belelapozok.

– *Melyik évszakot szereted?*

– Mintha azt kérdeznéd: lélegzeni, járni, aludni, utazni, dolgozni szeretek-e jobban? Tavasztól tavaszig mind a négyet szeretem. Éppen azt, hogy négyen vannak.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, amely számodra a legkedvesebb.*

– Nem szeretem az ünnepeket, mert nem szeretek semmilyen előírást.

– *Van valamilyen vagyonod?*

– Tizenkétezer könyvem van, két-háromezer levelem, íróktól, barátaimtól. A könyveimből is, a leveleimből is a második világháború alatt sok elpusztult. Egy Velencéből hozott kis kőoroszlánom is van, valamelyik palota erkélypárkányzatán áztathatta száz-kétszáz évig az eső. És van egy oroszlánom is, ébenfából, afrikai négermunka, egyetlen darabból faragták. És mi

még? Néhány festmény: Szőnyi, Bernáth, Márffy, Kádár Erzsébet, Szántó Piroska, Borsos Miklós rézdomborítása: női akt a tihanyi szőlőkben. Ferenczy Béni dedikált, nagy ceruzarajza. – Társbérletben lakom. Ez minden. Ennyit sikerült kiharapnom a világból.

– *Kedvenc tárgyaid vannak?*

– Van egy szép, nagyon régi, kicsi ingaórám. Amikor ötven éves lettem, megállítottam: ne tájékoztasson többé az idő múlásáról. Még a létéről sem.

– *Mit gondolsz a halálról?*

– Buddhista vagyok. Primitív buddhista. Hiszem az élet – az énem – továbbfolytatását. Alsóbbrendű formában? Felsőbbrendűekben? Ez csak sorrend kérdése. Időnként – bizonytalanul, de félreérthetetlenül – érzem egy előző énem körvonalait. Emberekkel is találkoztam már egy másik síkon – talán nem emberként, a lényükkel. Ősi közöm van néhány emberhez.

– *Mostanában mi okoz számodra izgalmat?*

– A hazugság izgat. Az igazság legtöbbször kiábrándító. Az egyik téma. A másik is. Ugyanannyi az értékük. Ezt persze csak a cinikus énem mondatja velem. A hazugság is örvény, az igazság is örvény. Mind a kettő alámerít.

– *Milyen a közérzeted?*

– Nincs közérzetem. Elégedetlen vagyok, boldog vagyok, haragszom, elszégyellem magam, letörök, ujjongok, unatkozom, dolgozom, elfáradok, kíváncsi vagyok – nem tudom lekötni magam ehhez vagy ahhoz. Nem ismerem az állandóságot. Pedig a közérzet – újabban – olyanfélét jelent: „Történjék bármi, ebből aztán nem engedek!". Akik jóllakottan, erkélyes lakással, több, szép, elvált feleséggel, még szebb szeretővel, betétkönyvvel, turista és szolgálati útlevéllel – szenvedve – egyre a rossz közérzetről fennkölten locsognak, szóval ezeket a szenvedőket arra kényszeríteném . . . Nem, nem valamilyen súlyos megpróbáltatásra . . . Csak arra, hogy fekete kesztyűben vacsorázzanak. Persze, tudom, a kérdés mégsem ilyen egyszerű, de a többségnél igen. Nagyon egyszerű: divat. Persze van itt még valami, aminek hiányát ezek a fekete kesztyűs urak állandóan emlegetik: a szabadság. Igaz. A létezés izgalmas, gyönyörűséges, félelmetes vívmányáról van szó. Velük is tartanék, ha előbb pontosan, ködösítés nélkül megfogalmaznák: mit csinálnának bármilyen szabadsággal? S miután a szabadság nem „bármilyen": ha előbb félreérthetetlenül megmondanák, mi a szabadság? Nekem, neked, s főleg önmaguknak. Ezek után ráérnénk tisztázni még néhány alapfogalmat.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Néma, zárkózott gyerek voltam, soha sem sírtam. Ez bosszantotta is anyámat. Azután – váratlanul – jött egy év, amikor folyamatosan gyakoroltam a sírást: medikus koromban, Grósz Emil szemészeti óráit végigkönnyeztem. Betegbemutatás közben közel kellett hajolni a hályogos, gyulladt, sérült, véres emberi szemekhez, és visszatarthatatlanul megindultak a könnyeim. Még Grósz Emil is elcsodálkozott könnymirigyeim részvétén. De akkor – úgy látszik – kimerültek a könnymirigyeim, nem tudok többé sírni. A sírásnál rosszabb, súlyosabb képesség kerített hatalmába: a könnytelen megrendülés. A felhasító ,néha már-már elviselhetetlen megrendülés. Hogy vágynék ilyenkor a felszabadító, fájdalmat megkönnyítő sírásra – de nincs felszabadulás. Csak a sérülések és a hegek gyűlnek rajtam.

– *Lin Yutang Csin harminchárom boldog pillanatáról beszél. Felsorolhatnál te is kettőt-hármat a saját boldog pillanataidból.*

– Hagyjuk Lin Yutangot. Rossz író. Írásait már elfelejtettem. De beszéljünk a felejthetetlen pillanatokról – azokra jó emlékezni. Hadd mondjak el három ilyen pillanatot. Amikor első szeretőm mellét kibontottam a ruhájából, s a következő pillanatban megcsókoltam: megállt az idő. Nagyon fiatalok voltunk, tapasztalatlanok, de megismételhetetlenül boldogok. Körülöttünk kora nyár volt, fölöttünk a szabad, magas ég. – Majd amikor néhány év múlva Mikes Lajos, az Est lapok irodalmi vezetője, első, elfogadott novelláim után olyan szerződést tolt elém: írjak hetenként két tárcát nekik (később úgy módosították a megállapodást: hetenként egy novellát s egy kritikát írok) – Mikestől távozva a boldogságtól részegen mentem le az utcára. Olyan részeg voltam, hogy a Rákóczi úton minduntalan beleütköztem a szembejövőkbe. Csak órák múlva ocsúdtam fel: mit vállaltam! – S végül a harmadik pillanat. Buda ostroma végetért. Egy tüdőgyulladást éppen túléltem. Szédülve, a feleségembe kapaszkodva, kiléptem a gellérthegyi ház feldúlt előkertjébe. Csupa törmelék és rom. A ház félig ledőlt. Benéztem egy üres ablakon a volt lakásunkba: a könyveim fele elpusztult, a bútorok elrongyolódtak. De megírhatatlanul szép Csend volt, nem hallatszott több lövés. És olyan sárgán, sűrűn ömlött a napfény, mintha egy nagy, sárga virág nyújtózott volna a magasba. Béke volt. A romos táj fölött a Valószínűtlenség. S bennem a váratlan Erő: újra felépítek mindent, megszerzem, amit elvesztettem, folytatni lehet az életet. A Csoda pillanata volt.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Harminchárom éve vezetek könyvkiadókat, különböző beosztásokban, saját munkámat elég sokszor félretolva, az őszinteségre és döntésre kényszerülve kevés barátot és sok ellenséget szereztem, szeretem ezt a munkát, s mint a morfinista, mérgezett vagyok tőle – azt hiszem, ezt akár szenvedélynek is nevezhetjük.

– *A feleségedről, nem tudom... Azt hiszem...?*

– Elvégezte a Nemzeti Zenede zongoratanszakán az akadémiai osztályokat. Az Iparművészeti Főiskolán szakmát is tanult – a könyvkötést. Másnak ugyan nem dolgozott, legfeljebb néhány barátunknak, de ő kötötte be fűzött könyveinket, munkája itt van a könyvfalainkban. És ő gépelte kéziratainkat, mert én, szégyellem, máig sem tanultam meg gépelni. Mindig a ceruzára és a tollra támaszkodtam.

– *Hiszel a barátságban?*

– Nehéz lenne nélküle élni. Nekem állandó szükségletem. De ez nem jelenti, hogy naponta vagy másodnaponta kell találkoznunk. A bizalomra, a fegyvertársra van szükségem.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Ha nem történelmi méretekre vonatkoztatom, csak magánéletemre: akit meggyűlölhettem volna, inkább megvetettem.

– *Napjainkban mitől vagy ideges, ha egyáltalán ideges vagy?*

– Egyetlen szóval felelhetek rá: a közömbösségtől.

– *Voltál életveszélyben?*

– Hetvenkétszer. A második világháború végén, Buda ostromának heteiben, egy könnyűszerkezetű gellérthegyi villában éltünk, még pincéje sem volt, csak alagsora. A villát hetvenkét belövés érte, az épület egyik sarkát egy kisebbméretű repülőbomba is. A ház félig rombadőlt. A szomszéd villa német

lőszerraktár volt, azt lőtték, de nem találták el, s nem robbant fel. Jóformán az egész idő alatt tüdőgyulladással feküdtem a hideg alagsorban, orvos és gyógyszer nélkül, mozdulatlanul, vizes keresztkötésben. Egy-egy belövést – a magas lázban – úgy érzékeltem, mintha a falak hullámpapírrá görbültek volna körülöttem. Vigasztalóm és olvasmányom – mondtam már – Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel debreceni Magyar Füvészkönyve volt: a szebbnél szebb magyarítású virágnevekben a nyarat, az egészséget, a szabad turistautakat adták nekem a reménytelenségben.

Felpillantok. Furcsa módon újabb tárgyakat fedezek fel a szobában. Jobbra a könyvespolcon egy homokóra áll, az íróasztal közelében pedig egy vörösréz amfora. Poharat emelünk, aztán Illés Endre cigarettával kínál. Fejemet ingatom. Közelebb húzza foteljét, mosolyog.

– Én is leszoktam. Ötven cigarettát szívtam naponta, éreztem a szívemen. Tudtam, a nikotin nem egyszerű méreg. Átalakítja a szervezetet. Úgy szoktam le, mint a morfinisták. Kéthetenként öttel csökkentettem az adagomat. Nem vagyok hivatalnok típus, de ezt betartottam. Egyvalamiről nem lehet leszokni, az ujjak foglalkoztatásáról. Itt a kis zsebben egy vadgesztenyét tartok, a másikban pedig egy makkot. Ez is szép. Játszom velük. A jobb kéz mutató és középső ujját nem lehet leszoktatni a mozdulatról, mindegyik kívánja, hogy foglalkoztassák valamivel.

Illés Endre a zsebébe nyúl, s az asztal sarkára vadgesztenyét s egy makkot tesz. Bámuljuk a két szép magot, aztán iszunk, eszünk, írókról beszélünk és politikáról. A Beaujolais elfogy, s időnk is.

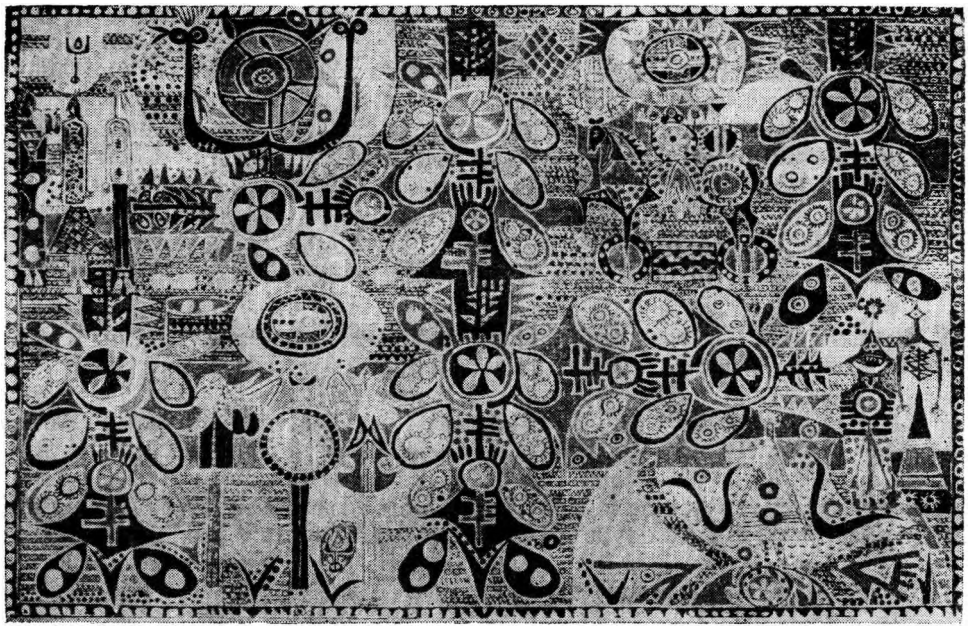

ILLÉS ENDRE

Máli

(Vázlat, krétával, Lesznai Annáról)

Húsz-harminc évig inkább Ady Endre, Kaffka Margit, Balázs Béla, Fülep Lajos továbbélő kritikáiban, tanulmányaiban élt, inkább ott, mint a könyveivel, a könyveiben.

Ki olvasta őt?

Pedig Balázs Béla ezt írta nagyoknak szánt meséskönyvéről: „A bőségnek könyve ez. Roskadásig rakott asztal. Váza, melyből kiáradnak a virágok." – Az elismeréssel máskor oly takarékoskodó Fülep Lajos egészen oldottan és felindultan szól az *Eltévedt litániák*ról, Lesznai Anna verseskönyvéről: „Ha németül, franciául szólna, világesemény volna – így, véletlenre bízva a sorsa, még az is véletlen: vajon *mi* tudunk-e róla? Íme: a nagy líra, mely oly ritkán jelenik meg – amelyben maga a világ szólal meg, a világnak szíve. Az örökké más, az örökké azonosból." – És Kaffka Margit, a költőtárs, az asszonytárs, egy másik verseskötetéről, a *Hazajáró versek*ről: „És költősors mellé asszonysors. A *ma* asszonyáé, kit nem bír legyűrni az anyaság, ki már nem született megadásra . . . Nagy lelki gazdagság, új, mai lélek rajzik felénk Lesznai Anna verseiből."

De a legmelegebb Ady szava: „Abban a kis szabadcsapatban, mely Magyarországon egy szebb és jobb jövőért harcol, ebben a szép, reformáló harcban – kevés a nő. És azok között is, sok a Cleopatra, a Sappho, a szerepet játszó nő, a Júliák. De Lesznai Anna a társ, az igazi társ, és nemcsak társ, hanem bátor ember is. Bátor harcostárs. Az emberségével, a bátorságával ugyanazért harcol, mint a férfitársak, de a maga asszonyi érzéseivel."

Első találkozásaink után – még Komor Andráséknál, a harmincas években – negyedszázadig nem láttam. Csak annyit tudtam róla, Amerikában él. És csak Balázs Béla regényében találkoztam vele, a *Lehetetlen emberek*ben, szeretett, de kissé elrajzolt regényalakként.

1965-ben váratlanul levelet kaptam tőle. Minden bevezetés, magyarázó szó nélkül közölte: megírta a regényt. *Kezdetben volt a kert* a címe. Száz ív. Küldheti-e?

Könnyű volt felelnem: harminc éve várom ezt a regényt. Akkor olvastam a *Nyugat*ban egy versét, fiatalon az öregséggel kacérkodó verset, egyik strófájába így rajzolta bele sajátmagát: *Miről regélhet még az ének? Jaj, mi dukálhat még a vénnek? Sánta padka kertszegélyen, hol múlt képekkel elbeszéljen.* Már akkor bizalmas tudósításnak olvastam a verset. Mert ha egy író a *múlt képeivel* kíván beszélgetni, ebből a dialógusból előbb-utóbb, a törvény erejével, regény vagy önéletírás formálódik. S az a harminc év előtti vers még azt is elárulja: a regény egyik főszereplője egy nagy kert lesz, a kerthez tartozó nagy ház, a házban élő sok ember, az emberekhez a hősöket mozgató kor – *várom hát azt a száz ívet!*

Így a levelem.

És a száz ív megérkezett.

S az volt, pontosan az, aminek elképzeltem. Az Ady-kor. A századeleji magyar reformátorok hőskora. Egy költő prózája. Meglepően hatalmas építkezés. És valamelyest elkésett regény.

Hogy megjelentethető-e?

Feltétlenül.

Egy újabb leveléből megtudtam: évtizedekig írta a regényt. El kellett késnie vele. És hogy elkésettsége miatt elaltathassam magamban a szomorúságot, csak az első olvasás fényét, az örömet közöltem vele. És hívtam: látogasson haza. Legyen itt, amikor a regénye első íveit nyomják, vagy az első példányok éppen a könyvkirakatokba, az első olvasókhoz kerülnek.

Pontosan érkezett. Már nyomták a regényét, a száz ívből az elsőt.

Milyen hatalmas rom volt! Összecsuklani nem tudó, s mégis öreg test, amely még mindig visszaintett a régi Szépségnek, a hajdani Szerelmeknek. Milyen kedves volt. Okos és szerény. Milyen szépen beszélt magyarul.

Meg is kérdeztem tőle: hogyan sikerült Amerikában megőriznie ezt a tiszta magyar ejtést? Huszonöt évig hogyan őrizte meg ezt a gazdag, változatos szókincset?

Olyasmit felelt, hogy megharcolt érte. Harcolt, hogy ne tanuljon meg jól angolul. És különben is – ha csak tehette – mindig magyarul beszélt.

Közben a *tévé* is jelentkezett: szeretné bemutatni őt az új magyar olvasóknak, s nem úgy, mint régi verseskötetei, *ezreknek*, hanem egy hosszú, változatos interjúval *százezreknek*.

Vállalta a szereplést.

Vállalta, de kissé aggódott, s a Gellért Szállóban előbb összeült velem.

Miről beszéljen?

– Sajátmagáról! – feleltem.

A kertről, a házról, a családjáról, mely ifjúságát s a kort jelentette. Írótársairól, emigrációiról. Az emlékezés hatalmáról, mely élve tartja az elmúltakat, éppen egy tájjal, egy galagonyabokorral, egy toronnyal, mint Proustnál, az apróságokkal.

Félbeszakított:

– De én másról is írtam. A feltörő polgárságról és a lehanyatló dzsentriről. És a kényes témáról: a zsidókról is.

A kényes pontot érintettük.

Hogyan mondhattam volna el neki, hogy ezt már megírta Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Hatvany Lajos, s eléggé mélyre vágva a magyar valóságba.

Nyolcvan éves volt ekkor. A teljes igazság ilyenkor már nagy súly.

Gyanakodva figyelte hallgatásomat.

Végül is ő mondta ki Móriczot is, Kaffkát is, Hatvanyt is, de a névsorhoz én hozzátettem – vigasztalásul is, erősítésül is – a *nagy ívet:* regényének bőségét, ember-rajzását, a végig írt kort.

És valóban végig írta. Igazat mondtam, őszintén feleltem.

Megállapodtunk, s ezt a *tévé* is örömmel fogadta: a könyvkiadóban, a szobámban ülünk a kamera elé, s a riporter bevezető kérdései után velem fog beszélgetni.

A felvétel napján kis cédulákkal jelentünk meg, ő is, én is, az emlékeztető szavakkal.

Amíg a kamerákat szerelték, a szomszéd szobában várakoztunk.

– Mutassa a cédulát – mondta aggódva. – Miről fog faggatni?

– Az a riporter feladata. Én inkább magáról szeretnék beszélni.

De azért átadtam jegyzeteimet.

Táguló körök – olvasta első cédulámról.

– Ez mit jelent?

– A regény táguló köreit. Tehát azt, hogy nemcsak önéletírás, hanem családregény is. És nem is egy, hanem két család regénye, a feltörőké és az alámerülőké. És a kör tovább tágul: a családregénybe belép a század első évtizedeinek irodalmi élete, a *Nyugat* köre, a *Vasárnapi Társaság* emberei, a *Huszadik Század* gárdája, a régi barátok, Ady, Lukács, Balázs, Kaffka, Jászi. És belép a regénybe a történelem is, azoknak az éveknek lesújtó magyar s európai történelme.

A bő közlés megnyugtatta.

Nyúlt a másik céduláért.

– *A sienai katedrális falai.*

Levette szemüvegét, mert az olvasáshoz már megfelelő üveget kellett használnia.

– Hát emögé mit dugott el?

– Maga sokszor járt Sienában, láthatta őket... A sienaiak óriás katedrálist terveztek, minden más olasz katedrálisnál nagyobbat, fel is húzták a falakat, de *beboltozni* már nem tudták őket. Nagy regényeink sokszor az abbahagyott és ma is ott álló sienai katedrális-falakra emlékeztetnek engem. Nagyon sok a félben hagyott regényünk. Olvasás közben a maga regényét is ettől a befejezetlenségétől féltettem... De oktalanul! Lesznai Anna regényét éppen az jellemzi, hogy *beboltozott* regény. Ezt rögtön meg is írtam magának...

– És abban a levélben így szólított: „Kedves Anna!". Pedig tudhatná, tudnia kellett volna, hogy én nem Anna vagyok, hanem Máli. Ha régi barátaim, Ady és a többiek, mind így szólítottak, ne „annázzanak" most le az új barátok.

Megköszöntem ajándékát, a *Málit*.

– No és ez? – betűzte a harmadik cédulámat.

Pedig csak három betű volt: *Ady*.

– Idézni fogom Ady kritikáját. Hogy a legszebbet írta magáról, illetve a verseiről: *„a nővérünk könyve"*.

– Hát ennek igazán örülök. Erre büszke is vagyok.

– De gonoszkodni is szeretnék, megengedi? – kérdeztem.

– Gonoszkodni?

– Idézném Ady kritikájának a legvégét, ahol ő is gonoszkodott. Emlékszik még rá? Ady azt írta: „Lesznai Anna úgy szereti cirógatni a szavakat, hogy *kilencszázkilencvenkilenc* szavát meg kellene ölni, hogy az *ezrediket*, az igazit, elmondhassa."

Kissé aggódva kérdeztem:

– Elmondhatom?

Kedvesen nevetett:

– Ha elhallgatná, hamisítana.

A szomszéd szobából átjöttek értünk, a nagy reflektorok már ontották a hőt és a fényt. Leültünk egy kis asztalhoz,az asztalkán virág volt, Lesznai a vázához támasztotta kis céduláit, ügyesen elrejtette őket a kamerák kémlelő szeme elől.

És remekelt.

A legközvetlenebbül beszélt a körtvélyesi birtokról, ahová nyaranta kubikosok jöttek munkára Mezőkövesdről, az asszonyaikkal jöttek, akik főztek a tizenhat-húsz emberre. És azok az asszonyok gyönyörűen hímeztek. És nem akartak helybeli keresztmamát, szlovákot, ha véletlenül ott született a gyerekük. Eljöttek hozzá, és megkérték, legyen magyar keresztanyja a gyereknek. Évről évre szaporodtak a keresztgyerekei, és szaporodtak vázlatkönyveiben a népi motívumok, jegyzetfüzeteiben az addig nem hallott népi szavak, mondatfűzések, mesék, hiedelmek. Parasztasszonyoktól tanult igazában ősi ízzel magyarul írni, mesélni, rajzolni, félni, örülni, reménykedni. Sok minden nyűgtől ők szabadították fel, s ő is őket. Ezt érezte meg benne Ady, s ezért is szerette.

Kedves volt, szellemes volt, és éppen Adyval a legkedvesebben – ösztönös hiúsággal – megtréfált.

Kifaggatott a céduláimról. És tudta, mikor következik kérdéseimben – a felvétel során – Ady szeretetteljes tördöfése: a kilencszázkilencvenkilenc törlendő szó. Hagyta, hogy elmondjam az Ady-kritikát, az ódai, az elismerő részt, s amikor a csattanó következett volna, „lelőtte" a csattanómat.

Erélyesen félbeszakított, s *helyettem* ő mondta el:

– Még annak is örültem, amikor végül Ady azt írta, hogy Lesznai Anna minden száz szavából kilencvenet törölni kéne, s akkor lesz igazán jó költő.

És ott, a kamerák harsogó fényében, engem elöntött a szeretet, a részvét, a tisztelet, az ujjongás: *milyen tehetséges asszony*, még mindig asszony!

Először is: elorozta tőlem a csattanót. Én gonoszkodó akartam lenni, s a törvívást ő nyerte meg: nem én, hanem ő leplezte le magát, fölényesen.

És másodszor: milyen takarékos, milyen okos, milyen hiú! Ady *kilencszázkilencvenkilenc* törlendő szót javasolt, és ő *kilencvenre* csökkentette a túlzást, Ady *egyetlen* szóról írt, s ő *tízre* emelte őket. Az igaziakat.

Akik nézték és hallgatták a *tévé* műsorát, csak azt láthatták, hogy egy hatvanhároméves férfi igaz hódolattal megcsókolja egy nyolcvanéves, fiatal nő kezét.

S még ahhoz is volt ereje, hogy a felvétel után kihívóan megkérdezze:

– Ady mégis az enyém, nem haragszik, hogy elvettem?

És csak ekkor árulta el: eddig a felvételig félt tőlem. Hogy miért félt, nem tudja. De most felszabadult.

Hamarosan visszautazott Amerikába.

De előbb a regénye első ívére – mert még mindig csak a nyomásnál tartottunk – a bekötetlen első ívre ezt az ajánlást írta: „A kedves jó Illés Endrének, aki annyit fáradt kéziratommal, míg végül még könyvvé is fogja varázsolni – hálás szeretettel és *félelem* nélkül – Lesznai Anna, azaz a Máli. (Írtam 1965 augusztus havában, szemüvegemet nem lelve és kissé reszketős kézzel.)"

És Amerikából (mint írta: *engesztelésül*) elküldte egyik színes krétarajzát (a *krétarajzok* írójának): egy körtvélyesi jelenetet keresztgyerekeivel, a gyerekek „mamáival" (az ő szava), vidám, kedves forgatagot, Rippl-Rónai és Czóbel modorában.

Mert nemcsak verset, mesét s regényt írt. Hímezett is, rajzolt, festett, és élt.

CSORBA GYŐZŐ

Ő

Ihleteim ihletője! Ha a kert ha az éj
szóra ha bírnak a sors görcsei harmóniái
az ember szokvány-dolgai: másod-sugallatok csupán
Ihleteim ihletője: a kijáratoknál bejáratoknál
ő áll ajtón öltöztet a szükséges álruhába
tesz tolmács- és hallókészüléket fülemre
s áldja meg a kellő nyelvvel a nyelvem
hogy mintha otthon foroghassak mindenütt

S ha nem lenne? Ha nem lesz már?
Jaj rabságom jaj magán-zárkám ideje!
tótágast állnak körülöttem a hidak
ráccsá szerveződnek nem léphetek ki közülük.

Kívül

Elkelne a meg-megállás a pihenés visszatekintés:
kémények füstje hunyorító ablakok küldenék a lélek
vitaminját
Keményedik a próba
Az idő nem ereszt magába
A nap-dzsungelok óra-erdők perc-bokrok hova lettek?
Kerítés-falak mindenütt és a falak külső fele
kerítés-falak tagolatlan-elnyúlók hüvösek
kerítés-falak köztük bongó éhenkórász bolond szelek
Elkelne a megállás olykor kezd a lélek megzavarodni
sietne mert nincs visszaút tul lenne inkább bárhogy is
lépcsőn nehéz lefele menni tűrni tudatosan
hogy emelkedik szűkül a horizont elolvad az ég

Ó bölcsesség ó alkonyat illendő erénye iparkodj
duruzsolj fülembe szünet nélkül talán fog végre rajtam
vagy legalább nem hallom a rosszra bujtó tanácsokat.

Csak a kereszten

A szerető s a szeretett
amikor izzó test a testen
a gyönyör bár lángot vetett
csak a kereszten a kereszten

Világraszóló talp alatt
holott egymást ölelni vélik
vinnyognak és jajonganak
a kénytelen kényadta kéjig.

Várhatok jót

Ó párna-szerelmed! Fejem beléfúrom: semmit se lássak.
Csak illata, csak melege, puhasága van a világnak.
S milyen elég! Unt-elegem hányszor lett már minden egyébből.
Puhaságától, illatától, várhatok jót csak melegétől.

Sokáig tart

Milyen csörömpöléssel
ricsajjal dobogással
örvénylő kapkodással
bősz rendetlenkedéssel! – –

Megviselt holtak élők
sebhedt tárgyak csigázott
órák rondán levásott
mindennemű kisérők

nyomok már húsba-nőttek
időbe is tapadtak
kedv ellen megmaradtak
akadva eltünőek

sokáig tart a kerge
igyekvés: megnyugodni
dúltságokból lohadni
jutni a régi csendbe

hogy mint a part homokja
dagály után gyüretlen
terüljön megtöretlen
szélrózsa-távolokba.

FODOR ANDRÁS

CSORBA GYŐZŐRŐL

A távolban tisztelt költőt, szerkesztőt, aki a még gyermekkori (hiszen egy teljes évvel korábban keletkezett) versemhez először írt folyóiratközlésre jogosító nyomdajeleket, 1947 tavaszán többféleképpen is megismerhettem. Olvastam *Szabadulás* c. kék betűkkel nyomott verskötetét. Láttam arcképét a Sorsunk áprilisi számában. Ez a portré, Martyn Ferenc tusrajza, felettébb megragadta figyelmemet. A finom szálkákkal irdalt, fekete bolyhokkal körülrepdesett fej hasonlított, így mindjárt azonosulva idomult a bennem élő elképzeléshez. A göndörös haj elektromos vibrálása eredendő összhangban volt a szemöldök és a szem komorságával. A tekintet, noha elfele nézett, kutak magukba húzó mágneses mélységét idézte. Korom-nyugalmukat némileg feszültté, szomorúvá tette az orr és száj érzékeny, szinte klasszikusan zárt vonala.

Nem csoda, hogy az április végi szombat délutánon, a kaposvári állomás sárga keramit-kockás peronján várakozva, hamar fölismertem ezt az arcot a pécsi vonatról leszálló utasok között. Mivel egy nappal tizennyolcadik születésnapom előtt, iskolám némi vonakodása árán fölvettek a Berzsenyi Társaság rendes tagjai sorába, most nekem jutott a megtiszteltetés, hogy a Társaság aznapi fölolvasó ülésére érkező Csorba Győzőt fogadjam. Amikor szembe kerültünk egymással, s nevemet mondtam neki bemutatkozásként, ő egyetlen szóval reagált: „Örülök." Nem volt a kijelentésben se több, se kevesebb, mint amennyit a hangzók kerete megengedett, mégis, mintha valami bársonyos meleg utózönge maradt volna ott a levegőben.

A Megyeháza faburkolatos nagytermében nem volt könnyű dolga. A közönség alig egy hónappal korábban Szabó Lőrinc hártyaérzékenységű, mégis folyton áttüzesülő, mágusian varázslatos versmondását hallotta, most pedig Tersánszky Józsi Jenő szabadon elmondott történetei, ravaszkás-hunyorgó komédiázása volt a versenytárs. Mégis, ahogy a költő megszólalt, külön atmoszféra vette körül. A hangok sötét felhőiben olyasféle rezgés tágult, szűkült, gomolyult, amilyet Martyn tusrajzán láttam, s az állomáson azonosított modell első szavából hallottam. Nem volt ebben a hangban semmi keresett szuggesztivitás, póztalanul zendült, telítődött s a belőle növő, már-már bírhatatlan súlyú árnyék fájdalmas szerényen hanyatlott vissza a kemény sorvégek, megszakadó gondolatok csöndjébe. S mind e mögött a látomás különös módja, mintha valaki szénkréta kontúrjaiból akarná előhívni a színeket:

Nagy most a Duna, sebesen folyik,
hidat tett rá a nap,
a túlsó parttól eddig, lábomig
arany-vörös hidat.
Homályosul a domb-sor tömbje,
éle keményedik,
hullong az est a nedves völgybe,
lassacskán megtelik.

Hosszan, hosszan szólt, visszhangzott ez A Dunánál c. költemény. Az 1944-es évtől, a lélek belső megrendülésétől áthatott vallomást, az elveszett tájjal, szerelemmel, a halállal való zord szembenézést én a háború senki földjén megemberiesült kamasz is magamévá tudtam élni:

Múltamba futnék: lehetetlen,
jelenem, jövőm: rettenet.

Tetszett a másik (Mint a kút c.) versből konduló illúziótlanság is, a fájdalmakkal való bátor szembefordulás:

„Légy férfi! puha arcodat szoborrá merevítsd,
ne rebbenjen szemed:
halott tükörré kerekítsd –
a változó világ felett
közönnyel álljon, mint a telihold."

Az önmagára kényszerített paranccsal hogy birkózott a költő, sokáig nem tudhattam meg.

Lírájának jellegzetes karaktervonásai: a gyötrődő-vívódó monológ, az egzisztenciális problémákkal való önáltatás nélküli küszködés, az érzések, lelki rezdülések rendkívüli konkrétsága, a gondolatok József Attiláéra emlékeztető, elvontságukban is hűen megragadott fogalmi ereje, tömörsége már a korábbi kötetekben *(Mozdulatlanság, A híd panasza)* kialakultak. A *Szabadulás* olvasott verseiből s a személyes interpretálásból; a leírt és megszólalt költészet, a magatartás és kifejezés azonosságából vált számomra nyilvánvalóvá, hogy a nagyfokú belső kötöttség, az elvonásra való hajlam Csorba érdeklődésének eredendő befelé-fordultságából ered.

Ködökből villantja felém
arcát másik magam.
Idegen táj ölén
kóválygok, nincs szavam
a végzetes ügyekre . . .

Ám e kijelentés, melyet az írói tevékenység társadalmi megítélésének türelmetlenebb korszakaiban legenyhébb fokon apolitikusnak bélyegeztek volna, semmiesetre sem a közösségtől elzárkózó arisztokratikus emberé, hiszen a folytatásból is a földi dolgok iránti olthatatlan nosztalgia szól:

Itt, a szegénység halmain
bánom bűneimet:
bolond, aki a kézzelfoghatóról
a bizonytalanra vet szemet.

S ösztönével a világ konkrétságát, létének valódi tükrét kereső lélek nem tud más programot adni magának, minthogy:

Legyek hűséggel ember,
ringassam a sáros földet
dédelgető szivemben.

(Falun)

A tiszta derűt, oldódást oly ritkán felmutató líráról annyit mégis jogos volt föltételeznünk, hogy szerzője nyomasztó megpróbáltatások, kínzó emlékek nyűgével küszködik. Honnét ez az évtizedeken átható komor zengés, honnét a lebírhatatlan szomorúság?

Érthető, hogy éppen az ötvenes évek elején, a kényszerű visszavonultság szorításában jutott el a költő maga is a magyarázat szükségességéig. Ekkor realizálódott benne egy, a gyerekkort tanúul hívó elbeszélő költemény terve.

Válságos időkben egyébként is elkerülhetetlen, hogy az élethez való jogunkat: az emberekhez és magunkhoz való következetességet, mondandónk másíthatatlan igazát vallomásszerűen bizonyítsuk.

Csorba, élete első tíz esztendejével bizonyít: származása társadalmi és egyéni körülményeivel, a súlyos emlékekkel, amik emberré nevelték.

Az *Ocsúdó évek* olvasásakor nem a gyermekkori tájak szokásos, idillikussá szépült, de legalábbis jót, rosszat egyaránt fölvillantó világa tárul elénk. Az uralkodó tónus, a háttér mindig sötét, az eseményeket idéző hang szinte mindig komor. Komor és nem pesszimista! A pesszimista ábrázolás a valóság szemléletének egyfajta lehetőségét jelenti csak. A pesszimistát esetleg joggal figyelmeztetik: írhatta volna másképp is. De a társadalom vastörvényei közt életté, sorssá vált komorságtól nem kívánhatjuk azt, hogy mosolyogjon. S az ilyen magatartás nem ellenkezik az emberiség iránti felelősséggel. Csorba ennek tudatában írta költeményét, mely éppen ezért lett több fájdalmak, sérelmek önmagáért való hánytorgatásánál. Saját sorai igazolják legszebben hivatástudatát. Versét arra szánta, hogy aki belőle ráismer, „bátorítást hirdessen annak, okos szomorítást." Vagy még pontosabb fogalmazásban:

... kell beszélnem magamért és másért,
magamért azért, hogy másért beszéljek.
Nemcsak gyönyörködésért – tanulságért
születik minden igaz ember-ének.
Nem az építő fontos, hanem az épület,
ez áll védő-tetőként a vándorlók felett.

Ha sorra vesszük a mű főbb mozzanatait a költő születésétől apja haláláig (tízéves koráig) a szomorú események olyan tudatosan rendezett sorát látjuk, mely tulajdonképpen egyenlő a kompozícióval. Először a nincstelen szülők összekerülésének körülményeivel, a kilencgyermekes család ijesztő gondjával és e nyomorúságos környezetben született, testi hibájára rádöbbent gyermek lelki szenvedéseivel ismerkedünk. Mindezt már csak fokozza a többi: az első halál élménye, az első világháború ínséges évei, a szegénysorssal járó, megalázó költözködések. Ezek után véletlen-e, hogy a költő gyermekkori játszótere a temető, hogy egyetlen akkori barátja éppen egy félszeg, suta, hülyének született fiú, aki emberi esendőségében is a lélek naiv tisztaságát, kötetlenségét példázza. Jellemző, hogy ilyen viszonyok közt a jótékony nagybácsi alakja is groteszkké, valószínűtlenné válik, s a természeti szépségével, falusi élményeivel oly maradandó emlékű dunaszekcsői nyár csak arra jó, hogy utána elevenebb ellentétként lássuk a külvárosi proletáriskola sivár világát, tört sorsú tanítóit. S végül az iskolásként magára találó, szavalgató, verselgető gyermek öröme is szinte csak arra szolgál, hogy annál kegyetlenebb legyen fájdalma, megdöbbenése, apja haldoklásának és halálának tanújaként.

Ez az utolsó rész különben az egész költemény legmegrázóbb, legpontosabban megformált fejezete. Feledhetetlen a jelenet, amikor a halállal eljegyzett apa Pestre akarja vinni fiát s rosszul lesz az utcán. Az atmoszféra-teremtés érzékletes erejét, a leírás rendkívüli tömörségét példázzák e sorok:

Pestre akart elvinni egyszer. Este
későn indult a vonat. Ősz volt, vastag
köd tüstölgött, lazán eresre festve
a levegőt, a lámpák csillagoztak,
s üvegfonálként szikráztak a drótok.
Ragadt az aszfalt-kő cipőnk alatt,
ruhánkba bőnyálu nyirok huzódott,
s hűs tenyerével bőrünkhöz tapadt.

A szűkszavú, lényegre tapintó jellemzés egyik fő erénye Csorba költészetének. A legapróbb jelenségek ábrázolásában is hallatlanul egzakt. Milyen találó egyhelyütt az istállóbeli állatok pillanatképe:

Lent farkuk csapkodó és álmatag
ökrök, tinók, nagy foltos bőrüket
megrántják olykor ...

Vagy milyen sokat mond ez az egyetlen sor a haldokló apáról:

Két meszelt karó pokrócán a karja.

Módszerét nézve a szerző nem követ elbeszélésében szabályos időrendet. Belső kalandozásnak tekinti a verset. E kalandozás azonban nem egészen rendszertelen. Először a maga szigorú valóságában idézi meg emlékeit, aztán érzékenyebb hangra váltva, lírai reflexiókat fűz hozzájuk. Ilyenkor derül ki, hogy a zárkózott, fegyelmezett költő milyen meghatott melegséggel tud szólni az emberekről. Rózsa Ilona tanítónőről éppen úgy, mint Vince bácsiról, apja öreg barátjáról, vagy a szőke copfos Marcsáról, gyermekkori csábítójáról. Fojtott sírás bújkál sorai mögött, amint fiatalon meghalt kishúgáról ír:

A gyermekparcellában temették el.
Fakeresztjén kicsiny, tojásdad tábla,
zománcosan, nevető égszinkéken,
s egyetlenegy alig-mondott szó állt a
táblán: „Aranka", fehéren: „Aranka." –
A gaz sietve benőtte a dombot,
a keresztet a rothadás faragta,
de a tábla ép volt, és mintha boldog
hirt zengene: a rokkant sir felett
villogta szét a hófehér nevet.

Megkapó sajátsága Csorba látásának, ahogy mindnyájunk által megélt s elfelejtett mozzanatokat újként ható elevenséggel fedez föl. Ahogy például nyomon követi az első versekkel ismerkedő gyermeklélek reagálását. Hasznos eszköze ilyenkor is a leírásaiban mindig ott munkáló fogalmi készség. A dolgok, jelenések közé világító rácsió akkor se halványul, ha az asszociációk, az áttételek logikája néha kelleténél bonyolultabb, meggondolkoztatóbb.

A költemény több mint másfél évtizede készült. Úgy vélem, ennyi idő után is érdemes ilyen részletezően, apologetikusan szólni róla: részint, mert máig sincs a *Tücsökzene* után megillető, méltó helyére téve, – másrészt amért a sors által elkötelező feladatvállalást – melyről Csorba művének záróstrófáiban minden önámítás, kérkedő nagy szavak nélkül beszél – ott látjuk megvalósulva további köteteiben.

A szó ünnepében (1959) a félreismerhetetlenül mélyzöngéjű hang más-más regiszteren is megszólal. „A táj énekei" az ütköző új életet, a biztos folytatást ünneplik:

Ó, élni együtt induló csodálatos sereg!
Az őrtorony lakója, én, kinél régóta már
a halál vendégeskedett,
ajtóm és ablakom
kitárom: a halál
helyett ti osszátok meg ágyam, asztalom!

(Március)

Mert föl nem tartható erő
feszül a friss füvekben, fákban,
e láncait törő világban.

(Csata)

Az itáliai versekből a haza és nagyvilág, múlt és jövő húzása közé feszült lélek zaklatottságát halljuk. A kortárs magyar irodalom nyavalyáit kipécéző „Barátságtalan versek"-ben a martialisi csípős epigramma találkozik Janus Pannonius színes kedélyével. A kötet többi ciklusai továbbra is a lét nagy kérdéseivel: a halállal, a tudatos ember magányával és társulni akarásával viaskodnak. Sajátos módon, mindhárom

problémakört egy-egy nőhöz írt költemény fejezi ki leghívebben. Az Egy fiatalasszonyra, aki belehalt a szülésbe, már címében hordozza a döbbenetes tételt:

Ragyogj, iszonyu példa:
épithetetlen sors az emberé.

A Följegyzés pszichológiai látlelet pontosságával fogalmazza meg az alkotás kínját:

így, ekkor meg itt
feküdtem én iszonytató idő
után s iszonytató idő előtt,
jeltelenül s jelentéktelenül,
hideg aggyal tudván a semmiségem,
mégis magam-emésztő szomjúsággal,
hogy a milliárd év- és billió
ember-szőtte szöveten valami
nyomom maradjon . . .

s vele diametrális ellentétben a szemközti házban virágait locsoló nőt, ki

mit se bánva
multat, jövőt, forgott a jószagú
hűs nedvességben, hagyta az időt
továbbsuhanni, álmatag közönnyel
tördelte a hervadt virágokat,
s egyetlen percet sem gondolt magára.

Ám ugyanez a feloldhatatlan ellentét a sóvár azonosulás szinte himnikus forróságába csap át a Nő a vonaton c. versben.

Csorba lapidárissá egyszerűsített, József Attila szétrobbanthatatlan pontos, szigorú szerkezeteit követő, szó és jelenség közös törvényeit kutató kifejezésmódja a *Séta és meditáció* (1965) kötetben ismerhető föl olyannyira, hogy kortársaiéhoz már alig is hasonlítható.

„A komorság régebbi romantikája: a tapasztalástól független mellékzönge, sallang lefoszlott – jellemzi önmagát. – Mind közelebb kerül élmény és kifejezés, mindinkább tapad a bőr a csonthoz."

A szemlélet illúziótlansága azonban még nyilvánvalóbbá, meghatározóbbá lett. Mivel az Ocsúdó évek olvastán korábban megkíséreltem már a karakterisztikus tónus magyarázatát, újólag magát a költőt fogtam vallatóra: a közvélemény, vagy éppen az irodalompolitika színe előtt hogy kommentálná ezeket a sorait?

. . . Több a lélek fekete ragyogása,
mint a homály nem járta fénynek
olcsó hivalkodása.

– „Sosem éreztem magam pesszimistának – válaszolt. – A pesszimizmus szerintem lemondó kézlegyintés, amikor az ember mindent céltalannak, értelmetlennek lát. Az én komor hangomban úgy érzem az élet egyik abszurduma, a halál elleni örök bele-nem-nyugvás dominál. Mert a halált, bár az élet része, nem tudom elfogadni. A kísérleteket leleplezni csak megfogalmazással lehet. Szembe kell nézni a dolgokkal! Aki viszont elhódít a sötétségtől bármely kis részletet, érintkeznie kell vele, beszélnie kell róla. Ez nem pesszimizmus!

Milyen szép, mély bölcsességet kifejező magyar szó a derű, – érzékelteti, hogy a vele jelölt állapot csak a legnagyobb szörnyűségekkel való konfrontálás után következhet.

A homály nem járta fény tehát nem az igazi, csak az a teljes fény, amiben a legyőzött sötétség is benne van."

E magyarázat röntgen-fényében tisztán dereng föl a költő különös fekete Ars poeticája is:

Kimondani kimondani – –
Ismerni kell a rejtezőket
A ködöl együtt eltűrnek a rémek

Miért örülnek szörnyeimnek?
Minek botránkoznak meg értük?
A saját szörnyeikre néznek

A pokol korhoz kötött Ujra ujra
alá kell szállni ellene

Fekete szavak szárnyán kél a nap.

A „pokolra vezető úton" úgy látszik tovább és tovább lehet jutni. A fönt megfogalmazott gondolat a következő *Lélek és ősz* (1968) kötetben ismét visszatér, de az eddiginél még céltudatosabb morális elvként, csontig ható művészi igazságként:

Dicsértessék a lámpás mely a sötétbe szúr
s nem a fényben világit nem a fénynek
Dicsértessék a lámpás ha sugár-csápjai
az éjszaka falán tapogatóznak

Csonkulni másokért az az igazi épség.

S ahol a Lámpás c. vers található, az „Ellenpontok" ciklusban megfér egymás mellett az univerzum rendjében, a test csodáiban való hit, gyerekes öröm és fanyar férfi józanság; a kíméletlen groteszk humor épp úgy, mint a nyelv és ritmus szárnyán lebegő vidám erő.

És noha szikárabbá, tömörebbé vált a versek anyaga, szerkezete, a családhoz húzó szeretet, a társat állhatatos elszántsággal vállaló hűség melege nem távozott el belőlük. Alig van költőnk, aki ilyen szenvedélyesen ragaszkodna még tovább élő halottaihoz is.

Köztudott, hogy a pályatársak közül Weöres Sándor hatott Csorba verselésére legerősebben. A Fordított kígyó tiszta rímeken hintázó sorpárjait akár úgy olvashatnánk, mint a Magna Meretrix testvérdarabját. De ami Weöresnél bujkáló játék, vigyorgó-dermesztő, remekül stilizált perszifláz, – Csorbánál az öncsúfoló félrehangolás mögött is mindinkább egyértelmű szerelmi vallomás. Az etikai helyzetek érzékelésének, a kimondott szó törvénybe metszett erejének hasonló példái még a Rám számíthat és a Rézhangú trombiták.

Így lehetséges, hogy bár a szemlélet aspektusa tágul-szűkül, s a hang tónusa a variálódó-egyszerűsödő formák szerint változik, a rendet, szabályt kutató lírikus tartása: művészi súlya, racionális hitele állandó. Találóan jegyezte meg valaki, Csorba versei olyanok, mint a kváderkövek, nincs rajtuk semmi cirkalmas látványosság, de építeni lehet rájuk.

Ő tudja legjobban, hogy ez az igazság. Különben nem írta volna le bátor-puritánul:

A lélek kő márvány a lélek szigoru és kemény
legföljebb néhány karcolásnyit változik.

SIMON ISTVÁN

Száz iramló nyári sor

Nyáron amikor
a vékony
keréknyom
beomol

száll ha kocsisor
közeleg
a meleg
uti-por

minden fa külön
vakotás
ragyogás
a dülőn

ég a szinesincs
békanyál
is a nyár
vizein

akkor se rezdül
ha gólya
lábolja
keresztül

csak a por mesefény
habozik
a kocsik
kerekén

s szélfújta parázs
lovacskán
a szerszám-
vasalás

míg nyújtva nyakát
mozgatja
oldalra
ajakát

nyálát hab-madár
tollaként
szórja két
zablaszár

jön jön a menet
az uton
s behunyom
szememet

máris zöld kölyök
zavartan
a kasban
zötyögök

szemközt velem de
rakáson
a három
menyecske

dilldől ide meg
amoda
ahogy a
kocsi megy

mellük blúz alól
mutatja
ha trapba
fut a ló

s milyen kábulat
lesni lenn
meztelen
lábukat

létük kéjesen
sziven üt
tizenöt
évesen

tájok szédülök
ámulón
bámulom
a dülőt

s bárhogy nyeldesem
vert pora
nem fog a
betegen

nem szűnik a láz
mert ma is
ez a friss
kocsi ráz

s vár a kiskapu
ami a
patika
illatú

sárga kabátú
bodzafa
oltalma
alá bújt

s végül ahol is
kiköt de
örökre
a kocsis

ám még trap-trap-trap
nyári por
bármikor
fölcsaphat

s mindég leng terül
ugyanaz
legbelül
a kamasz

ily lázbetegen
amig él s
te kisérsz
szerelem

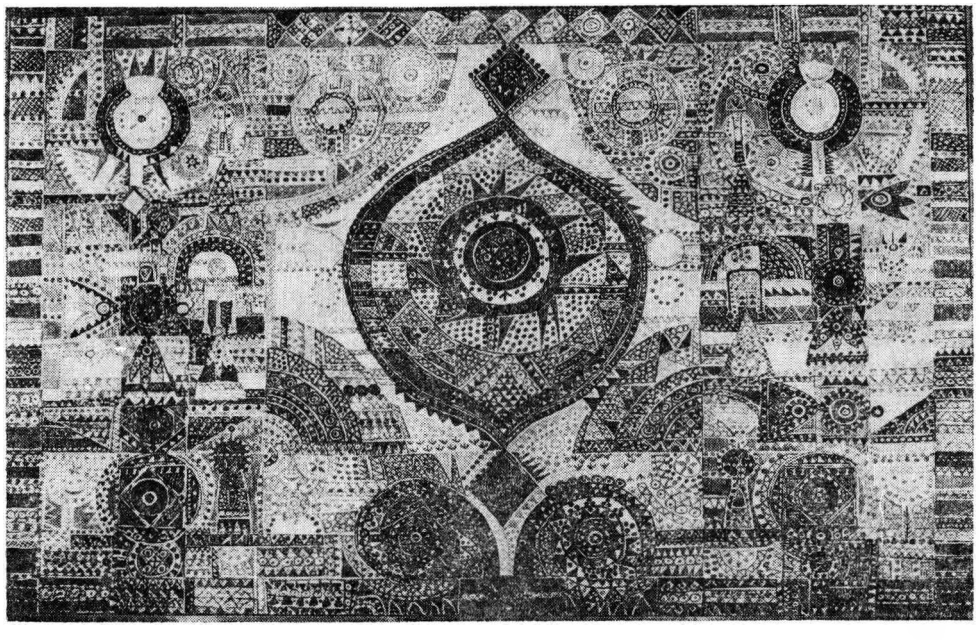

SIKLÓS LÁSZLÓ

Egy utca magánélete

Öt óra tízkor a csöndes, kihalt utcán ballag egy férfi. Nadrágja, inge teli sárga, barna, vörös, vajszínű festékfoltokkal. Kevés aranypor, sok sárga. Vedlett, vagy inkább elázott cipője is festékes. Inge fölött nyitott köpeny, nagy zsebekkel. Ahogy jön, a bal zsebéből összehajtogatott papírcsákót húz elő, szétbontja és gondosan a fejére illeszti. Jobb zsebéből két szelet kenyeret vesz ki, tojásrántotta van közte. A kenyér széle rágott, már evett belőle. Fehérre mázolt útjelző kőhöz ér, leül és folytatja az evést.

Csöndes, békés a környék. Itt-ott fáradt kutya vakkant, ablakok, ajtók nyílnak, álmosan, tompán. A családi házak, a kis társasházak fák közé és mögé rejtőznek. Hatalmas akácfák, diófák, gesztenyék tompítják a világ zaját – jaj istenem, idáig ne hatoljon – s friss levegőt is adnak. Itt, a város szélén friss-levegős, tompított zajú béke van.

Autó indul az utca végéből, a kövön ülő férfi feláll. De az autó csikorogva, váratlanul egy ház előtt lefékez. Papírcsákós vezetője kiszáll, hangosan káromkodik, mind a négy ajtót kinyitja, becsapja. Visszaül, túráztatja a motort. Elindul. A kő előtt puhán, finoman megáll.

– Szevasztok – mondja a kövön ülő.

– Szevasz.

– Mi volt? – kérdi a kövön ülő.

– Semmi – mondja a papírcsákós vezető. – Éjjel jöttünk haza a kricsmiből, hát abból a lakásból nem ránk szóltak, hogy csendesebben, mert aludni szeretnének!

A tojásos kenyér elfogyott, az inges-köpenyes-csákós beszáll a kombi-kocsiba. A kocsi tetején fölerősítve létrák, állványok, bent, hátul nagy vödrökben megkevert festék. A létrák billegnek, a festék lötyög, amikor nagy ívben kifordulnak az utcából.

Indulnak a gyalogosan munkába menők. A vasgyári lakatos oszlopos léptekkel tempósan és nehézkesen megy, aktatáskájában tízórai és ebéd.

– Üzemi koszton nem lehet melózni – mondja minden este a feleségének. – Azon csak vakarózni lehet.

Vele egyidőben, az utca másik oldalán indul Erzsi, a daruslány. Régen nem lány, de ma is csak így hívja az utca. Köszönnek egymásnak, de nem beszélnek. Mért nem beszélget egymással két munkás, akik egy gyárban dolgoznak?

– Féltékeny az Erzsi ura, Antinak meg a felesége – suttogja a jól tájékozott szomszédasszony. – Lehet is benne valami, mindig egyidőben indulnak.

Kaput becsapva, áta-bota léptekkel fut, már-már komikusan az őszhajú jogtanácsos. Túl van a nyugdíjkorhatáron, de 1950 körül „valami zürje volt", emiatt nem számítják be előző munkáját a nyugdíjba. Húszéves fia sehogy se érti.

– Apu mindent felfúj. Biztos nem volt az annyira cikis. Csak elmafláskodta valahol.

Húszéves fia tíz perccel az apja után csapja a kaput. Rákóczi Ferenc-haja lobog. Múlt héten festette őszre.

A vasgyári lakatos gyerekei jönnek. Egyik fiú szakács, a másik fiúnak finom szakmája van, műszerész, a lány adminisztrátor. Apjuktól örökölt oszlopos léptekkel, tempósan, nehézkesen lépnek. Őrzik a fáradt tartást, a görnyedt mozdulatot. Ez az egyetlen apai örökségük.

Keszeg tanár lép ki a szemközti házból. Szemüvege nélkül nem is lenne tanár, vele együtt tudását, diplomáját is elveszítené. Óriási bőrtáskát cipel, mint az anyagbeszerzők, vagy a csőszerelők. A súly – több ezer gyerek dolgozata, füzete, szorongása, izzadtsága, bevizelése – a karját, a vállát lehúzza.

A már mozgalmas utcán gyerekkocsikat tolnak. Mélyet, magasat, kopottat, vadonatújat. Szívalakút, tojásalakút, sajátot, kölcsönkértet. Kulikocsival vágtat egy kismama. 200 méteres futás. Apa fut, karján nagyobb gyerekével. 800 méteres futás, akadállyal. Anyja mellett szalad egy nagyobbacska. Másként lelkesíti az élet őt, mint a felnőtteket: játszik, füvet szed, kavicsot dob.

– Elkésünk a munkából, kisfiam – mondja az anyja.

Angyali mosoly a válasz.

– Elkésünk a munkából, nem hallod.

Hallja. Azért nevet.

– Elkésünk a munkából, engem megvernek, és nem lesz pénzünk . . . Gyere, te büdös kölyök.

Kettőt kap a fenekére, kettőt a fejére. Bőgni kezd. Nehéz az élet, a bőrén érzi. Még csak a bőrén.

A gyerekkocsik kétfelé tartanak. Befelé is tolják, a városba, kifelé is. Akik befelé tolják, a tanácsi és üzemi bölcsődébe viszik. Akik kifelé, azoknak ott már nem jutott hely. Magánbölcsődébe viszik, Ágihoz. Ági dada volt a tanácsi bölcsődében, havi nyolcszáz forintért. Amióta kilépett, egy gyerekért fizetnek neki nyolcszázat. Napközben hat-nyolc gyerek futkároz a kertben, mászik a nyitott folyosón. Egy kutya tanítja őket járni. A kutya engedi, hogy a kis rózsaszín élőlények a hátába kapaszkodjanak.

Iskolás gyerekek mennek, tiszta ruhában, táskával – műbőr, őzbőr, antilop – kezükben uzsonnás kosárka, szecessziós díszítéssel. Gyöngyike vézna kislány, a nagyanyja viszi a táskát, tornacipőt, kosárkát helyette.

– Olyan sovány teremtés, meg ne erőltesse magát – sopánkodik utcaszerte a nagyanyja.

Egy házban laknak a daruslánnyal. A daruslány gyereke erős, izmos. De a nagymama ott sem akar lemaradni az úri-módiról: viszi az unokája táskáját, tornacipőjét, uzsonnás kosarát. A két gyerek illedelmesen elől, a nagymamák utánuk.

Lakik az utcában egy idős, rokkant munkás. Megrokkant az ötvenes években. Gyakorta sercint:

– Így lesz úr a proletár. – S a száját megtörli.

Ócska vödrökben, lyukas vájdlingokban már este kirakták a házak elé a szemetet. Néhány közülük fölborult, a széthullt szemetet összesöprik, visszagyömöszölik. Naponta kirakják, de ünnepnek számít, ha jön a kuka. A téglavörös autókat csalogatni kell.

– Amíg az öreg Reszege hordta a szemetet a félszemű lovával, soha nem bűzlött az utca. Most a szemetesek a legnagyobb urak. Tegnapelőtt itthagyták a hullott gyümölcsöt. Hova dobjam?

– Tőlem se vitték el a vakolatot.

A lovat kockacukorral csalogatták. A téglavörös autók nem édesszájúak. Inkább szomjasak.

– Tudom én, mi a baj. Nem adtam nekik egy tízest. Pénzért mindent elvisznek. Jöjjön csak közelebb, szomszédasszony . . . a festőktől minden mocskot elvisznek. Tudja, miért? Behívják őket pálinkázni, megfigyeltem . . .

Befordul a téglapiros autó: ma ünnep van. A szemetes-emberek hosszú rúddal, kesztyűben kotornak a vödrökbe, vájdlingokba: illetéktelen szemét után kutatnak. Szemét-nyomozók. Dohognak, ha találnak valamit, dohognak, ha nem. Ablakok, ajtók mögül figyelik őket az asszonyok. Modern hadviselés.

Amikor kifüstölnek az utcából, újra csend lesz. S ekkor álmosan, pizsamában előbújik a zongorista. Egy bödön szemetet cipel, finoman, elegánsan az út szélére helyezi.

Az első bevásárló az éjszakai taxisofőr. Hazafelé jövet – úgyis arra visz az útja – beszalad a boltokba, élelmiszeráruházba, vesz kenyeret, tejet, zöldséget, primőr paradicsomot, paprikát, sertéscombot, banánt, attól függően, hogy mennyi borravalót kapott.

A második vásárló a vasgyári lakatos felesége. Biciklivel jön-megy, a kormányon kétoldalt lógnak a cekkerek. Lerakodik és máris indul újra.

– Nem kaptam kenyeret – kiáltja a kíváncsi szomszédoknak. Vagy: – Most meg piacra megyek.

– Ezek mennyit esznek – ballag a kavicsos úton Kozák bácsi, a nyugdíjas pénzügyi előadó. Ballag mellette egy fiatalasszony, aki gondozási segélyen van, három évig az állam kenyerén.

– Sokan vannak rá – mondja megértően az asszonyka.

– Dehogyis, kedves, nagyétkűek. Kitágult a gyomruk, mert kiskorukban sok galuskát ettek. Most már muszáj sokat enniük.

Kozák bácsi aktatáskát lóbál, mint aki hivatalba sétál. Csak aki a Közértpultnál találkozik vele, az tudja: bort, sört, Hubertust rak a táskájába, fektetve. A kenyér s mindennemű étel beszerzése az asszony dolga.

Sűrű szövésű szatyrokban érkezik az utca házaiba az étel-nyersanyag. Ha lehetne, sokan éjjel vásárolnának, hogy ne lássa senki.

– Mert olyan emberek laknak itt, akik a legkisebb dologért is megszólják egymást. Furcsa népek. Itt van például a tanár úr felesége, már elég öregasszony és nem szégyell világos ruhában járni. Nem szégyell kiskocsival menni a piacra, mint a kofák.

A négykerekű kiskocsi zöldséggel, gyümölccsel megpakolva gurul. De mi lehet alatta? Azt beszélik: duplafenekű.

Manya – ötvenhat éves, férje után kap özvegyi nyugdíjat – tíz éve nem járt élelmiszerboltban. Akkor halt meg az ura, s azóta tart albérlőket.

– Már megint nézhetek új lakó után. Másodszor hozott fagyasztott húst a fiatalasszony. Mikor mondtam neki, hogy azt ne hozzon. A csirke pedig halízű volt. Azt mondja, csak olyat kap. Mit szól hozzá, milyen hazug emberek élnek – panaszkodik Bözsikének, a daruslány anyjának.

– Én is halízűt kaptam a múltkor – mondja Bözsike, de Manya nem figyel rá.

– És az ura még azt mondja magáról, hogy kommunista... Kereshetek új albérlőket. Még az a szerencse, hogy van kiben válogatni.

Délelőtt gyér forgalmú az út, s azok a gyerekek, akik még nem járnak iskolába, ellepik.

Új a bicikli, új a futball, új a kisautó, új a gyerek is. Ági, a bölcsőde-tulajdonos új férjet hozott az utcába, akinek egyik házasságából volt már gyereke.

– Praktikus nő. Legalább nem kell csinálni – sercint a rokkant munkás, aki ideológiailag az ötvenes éveknél megrekedt.

Minden hat év alatti gyerek 680 forintos kisautóban ül. Fejleszti a lábizmokat és a tulajdonjogot. Ezt a játékot egyik sem adja kölcsön a másiknak.

– Sándorkánk már alig fér bele, de megvettem, azt ne mondják, hogy szegények vagyunk. Inkább túlórázik az apja. Kár, hogy nagyobbat nem gyártanak.

A gyerek előtt stoppol egy Volkswagen. Sándor jó apa.

– Sanyi – szól a gyerekének –, elviszlek a cukrászdába.

Sanyi kiugrik a kisautóból és beugrik a nagyobb autóba. Hanyattveti magát a hátsó ülésen. Apja a csomagtartóba teszi a játékautót.

Közben meglátja a járdán tipegő nénit, aki a szomszédjuk. Fiatal nő támogatja, forró nadrágban. Vörös, kötött bugyi. Kilátszik belőle a feneke. Sándor még nem látta a szőke tündért. Nem lenne rossz vele. Beszól a kocsiba a gyerekének.

– Nem tudsz viselkedni? Köszönj szépen Franyó néninek.

Mustársárga Opeljével érkezik Boros úr, tízméternyi távolságban tehertaxi követi. Boros úr maszek kőműves, és az utcában telke van. Telkére szőlőt telepíttetett, de nem tudja, milyet.

– Én a téglához értek – mondta a kertésznek. – Valami majd csak terem.

A borszőlő jövőre már terem. Ideje fölkarózni. A karó négyszögletes monstrum vasbetonoszlop, most érkezett a tehertaxival.

– Nézze, én még békebeli kőműves vagyok – mondja a kertésznek. – Azt akarom, hogy tartós legyen, amit megépítek. A karót se kelljen évenként cserélni.

A mustársárga Opelből kikászálódik a kertész és a napszámos. Boros úr kirázza az ócska plédet, ami alattuk volt, hogy védje a bőrülést. A kertész a szőlőt kapálja, a fákat permetezi, a napszámos *elülteti* a vasbetonoszlopokat.

Manyának hozzák a téli tüzelőt, húsz mázsa kokszot. A nagy szívlapátok kotorják a kokszot a kosarakba, a kosarakból szénporba bugyolált izmos karok cipelik a kamrába.

– Megint becsaptak – panaszkodik Manya Bözsikének, aki megérti őt. – Jó, ha tizenhat-tizenhét mázsa volt. Most mondja, szomszédasszony, hogy bizonyítsam be?

Két nap múlva a szomszéd utcába kokszot hoznak. Nagy szívlapátokon kotorják a kosarakba, izmos karok hordják a kamrába. Ez volt ma az utolsó fuvar. Maradt a kocsiban vagy négy mázsa koksz.

– Olcsón itthagyjuk – mondja a szenesember.

– Nem kell, még ingyen se – mondja a tulaj –, de menjenek át a szomszéd utcába, jobbra az ötödik ház, keressék Manyát.

– Kétszáz forint – mondja a szenesember.

– Százhetven – mondja Manya.

– Száznyolcvanöt – mondja a szenesember. A markába köp és a nagy szívlapátok nem egészen öt perc alatt kotorják a kokszot a kosarakba.

– Elspórolták valakitől, de én meg jól jártam – újságolja Manya Bözsikének. – Szemesnek áll a világ.

Ebben az utcában a szifon megbukott, még a répcelaki robbanás előtt.

– Az csak olyan műszóda – mondja a nyugdíjas vasutas Kozák bácsinak. A vasutasék lugasában ülnek, előttük üveg bor, üveg szóda.

– Mindegyik műszóda – veti ellen Kozák bácsi.

– De azt már megszoktuk. Nehezen szokjuk mi már az újat.

Töltenek a poharakba.

– Patron vagy van, vagy nincs. Sorba kell érte állni, bemenni a városi áruházba. Borravalót adni a kisasszonynak.

– Az én lányoméknál egyszer, mikor vendégségben voltunk, felrobbant a szifon. Meg úgy kotyog, mint a kotlóstyúk.

– Na ugye.

– Jobban tettem volna, ha fiatal koromban szódás leszek. Abba nem lehet belerokkanni.

– Bizony, még mindig príma üzlet.

A szódás valamikor lovaskocsival járt, majd oldalkocsis motorral. Most megáll a Tátra, hátsó ülése kiszedve, ott is, a csomagtartóban is szódásüvegek.

A nyugdíjas vasutas fején vasutassapka. Megemeli, töpreng, hogy mi legyen az üveg alján levő maradék szódával. A vendég poharába spricceli. Annyival kevesebb bor fogy.

– Ez aztán ki lett számítva! – mondja a vendég. A vasutas kicseréli a négy üveget, s ad a szódásnak két forint *borravalót.*

Bözsike, a daruslány anyja és a Gyöngyike nagymamája éppen csak megfőzött, ledobják magukról a kötényt, és átkiabálnak egymásnak az udvaron.

– Készen van, Bözsike?

– Készen van, Annuska?

– Készen, de hányszor mondtam már magának, hogy ne mondja nekem hangosan, Annuska. Parasztos.

– Mindegy az, hallja, hogy szólítják az embert.

– Fiatal koromban Anninak szólított az uram.

– Mindig mondom én, finom ember a tanár úr.

A két nagymama fedőt rak az ételre, lehúzza a sparhelt szélére, leemeli a gázról, és zsörtölődve elindul. Bözsike elhízott, formátlan, ritkafogú, fejkendős asszony. Negyven éven át takarított, előbb a báró úréknál, később egy párttitkárnál, nemrég ment nyugdíjba gyógyszertárból. Annuska – a tanár úr felesége, a zongorista anyósa – vékony, friss mozgású, fiatalos asszony. A főző-ruhája is szebb, elegánsabb, mint a Bözsike ünneplője. Együtt mennek az iskolába.

Kicsengetésre érnek oda, terelik maguk előtt a két gyereket. Az unoka nagy felelősség, ha az anyjuk dolgozik.

– Miből feleltél?

– Számtanból – mondja a daruslány fia.

– Az matematika – mondja Annuska.

– Mindegy az, hallja-e, hogy a franca mondják, én sose szerettem. Tömik vele szegény gyerekeket.

– Ne beszéljen így a gyerek előtt, inkább ösztönözze – próbálja jobb belátásra bírni Bözsikét Annuska.

– Ott egye meg a fene a tanulást, majd elboldogul valahogy.

Gyöngyike megebédel. Utána fél órát játszik az udvaron. Tavasszal tavaszi ruhában, ősszel ősziben, télen kisbundában. Apja az ablak mögül figyeli, az évszaktól függetlenül többnyire pizsamában. Gyöngyike jár-kel a bokrok közt, belerúg egy kőbe, eldob egy botot, kifogy az ötletből, kezét zsebre teszi. Amikor megállt, az apja kiszól.

– Mozogj kislányom, mert mindjárt be kell jönnöd tanulni.

Gyöngyike újra mozog. Majd bekopog az ablakon.

– Apu, még hány perc van hátra?

Mozgás után Gyöngyike tanul. Tanulás után hegedűórára megy. Nagyanyja viszi a hegedűjét. Hazajönnek, Gyöngyike meguzsonnázik. Utána művészi tornára megy. Hetenként kétszer nyelvórára is jár. Olyankor, hazafelé jövet a szembejövő fiúknak azt mondja:

– Ich liebe dich.

Vagy:

– Du bist ein Esel.

Boros úr délelőtt elment egy építkezésre, most visszajön. Kihozta a gyerekeit a telekre, hogy jó levegőn legyenek, s visszavigye a kertészt, a napszámost. A vasbetonoszlopok négyes sorokban állnak, mint az állami gazdaságok dombhajlatán.

– Jól néznek ki, mi? – kérdi a tulajdonos büszkeségével Boros úr.

– Jól kinéznek – dörmögi a kertész.

Boros úr leteríti a bőrülésre az ócska plédet.

– Töröljék le a lábukat, uraim – invitálja őket.

A kocsi elúszik, a Boros kislány átmászik hátul a kerítésen, a szomszéd kertben várja a barátja. A Boros kisfiú – tizenkét éves nyurga srác – unatkozik. A deszkabódéban egy fejszét talál, felveszi, lóbálja. Elhajítja, de csak a földre zuhan, az nem érdekes. Kimegy az útra, megcélozza a gesztenyefa törzsét. Elsőre nem sikerül. Másodikra se. Harmadik kísérletre a fejsze beleáll a fába. A fiú diadalmasan körülnéz, de senki nem látja, tudását-élményét nem tudja megosztani. Magánya – ő még nem tudja – később nőni fog. A gesztenyefa kérge jó darabon lehasadt, s amikor kihúzza a fémtestet, sárga húsa, a felhasadt seb gyöngyözik.

A kocsiút pár órára megváltozik.

Kamasz ül a Pannónia-motorkerékpáron, bukósisak nélkül, kigombolt lemberdzsekben. Repeszt, merev arccal az égre néz. Így látta egy amerikai filmben. Repeszt utána a másik is. Amögött lány ül. Az utca végén megfordulnak, visszafelé a lány vezeti az első motort – bukósisak nélkül, kigombolt lemberdzsekben, jól szétterpesztett lábbal. Repeszt, mereven előre néz, a haja lobog utána. A két fiú a másik motoron tép. A fiatalok szeretik ezt az utcát, mert csöndes, gyér forgalmú. Itt tanulnak motorozni. Aki pedig már megtanult, kiélheti magát.

Benzinfüst terjed, száll az akácok, gesztenyék lombja közé. Fuldokolnak az akác-, a gesztenyelevelek.

Oszlopos léptekkel, tempósan, nehézkesen jön a munkából a vasgyári lakatos. Lóbálja aktatáskáját, jobbra-balra köszön. Az udvarokban fogadják köszönését.

Félórával utána érkezik Erzsi, a daruslány. Mivel ő vásárolt a boltban.

Aktatáskáját majd' a földön húzza a tanár úr, a zongorista apósa. Teli füzetekkel, dolgozatokkal a táska, azt hazahozza, kipakolja, meguzsonnázik az unokájával és visszamegy. Délelőtt tanít, ebéd után napközis volt, most egy nevelőotthonba megy. Ügyel. Kell a pénz, mert a családot ő tartja el: Anni, a felesége főz-takarít, Gyöngyit neveli, a veje leginkább önmagának komponál, a lánya vagy kottát lapoz a vejének, vagy másoknak és a keresetét magára költi.

Külön-külön érnek haza a vasgyári lakatos gyerekei. Anyjuk a szakácsot azonnal boltba küldi, mert elfelejtett hozni valamit, vagy épp kifogyott, kerékpáron nyargal el a fiú.

– Miért nem a munkahelyén eszi tele magát egy szakács, nem értem – mondja Kozák bácsi.

– Mert olyat főz, hogy nincs rá gusztusa.

A műszerész-fiú kiült a kertbe krumplit pucolni. Ő csak könnyű házimunkát végezhet, kímélni kell a kezét. Finom szakmája van.

Megpakolva gurulnak haza a gyerekkocsik. A csecsemő lábánál – plédje fölött – krumpli, kenyér, zacskó tej, cukor, kakaó. A többi, amit nem muszáj mindenkinek látni, a pléd alatt lapul. Csak ne rugdosson az ütyüli-mütyüli. Inkább aludjon, mozdulatlan. Mert néha lebuktatja anyukát.

A magánbölcsőde is kiürül. Sietős apukák, anyukák jönnek, játszó-ruhájukat Ági egy halomba, egy állókába dobja. A szülők azt játsszák, hogy igazi bölcsődében vannak a gyerekek: utcai ruhába öltöztetik a csemetéiket. Körülöttük lábatlankodik a kutya. Nagy testű keverék, bamba, jámbor állat. A csecsemőket a kapuig kíséri, egyik-másik kezét vagy lábát megnyalja.

– Nem mész innen – szól rá egy anyuka. – Ágikám, nem lehetne ezt a kutyát megkötni?

– Ó, egész nap csavarog, csak délután vetődik haza. De tiszta állat, be is van oltva veszettség ellen. – És mosolyog. Fél egy kicsit. Nagyon kell a pénz. Az új férje – aki a gyereket hozta a házhoz – autót akar venni.

Manya egyik albérlője, a fiatal házaspár együtt jár haza. A férj naponta hoz valami tárgyat, amivel életüket – első albérleti szobájukat – akarják díszíteni. A férfi szerelő.

Ma linóleumtekercset szorongat a hóna alatt. Kozák bácsi – nyugdíjas életét jobbára az utcán tölti, amikor nem a vasutas-barátja szaletlijában hűsöl – barátkozó természetű, még az idegenekkel és a vagyontalanokkal is szóba áll.

– Hol vette, Gulyás úr? Akarok a konyhába télire, de egyetlen boltban sem találok.

– Hiánycikk – mosolyog a fiatalember.

– És az ott, a kezében . . .

– Ezt csak úgy *kaptam* a vállalattól.

– Az más – bólint megértően Kozák bácsi.

Erzsi, a daruslány főzni kezd.

– Olyan ügyes a lányom – újságolja az anyja, egy-kettőre megfőzi a va-

csorát. Mindennap főz. Hiába, a főtt étel a legolcsóbb. És nem engedi ám, hogy én csináljam, azt mondja, kímélje magát anyuka.

Amikor Erzsi hazajön a munkából, lerakodik, kifújja magát és könnyű pongyolát kap magára.

– Hol a gyerek? – kérdi.

– Csavarog valahol – mondja az anyja.

– Mért engedte el anyuka? Tanulni kellene neki.

– Azt mondta, csak egy kicsit játszik.

– Keresse meg.

– Inkább főzök. Már el is kezdtem.

– Csak ne főzzön anyuka, a gyerek nem szereti a zsírosat, elcsapja a hasát. Én hamarabb is kész vagyok.

Imi – izmos, eleven kölyök – előkerül.

– Mi a lecke holnapra? – kérdi Erzsi.

– Van számtan . . .

– Az matematika. Hányszor mondjam, hogy úgy beszélj, ahogy kell. Kitől hallod az ilyesmit? Írd a leckét, majd kikérdezlek.

A következő órákban a motorosok zaja csupán alapzaj marad. Monoton, megnyugtató zúgás, az állandó a változóban. Nyitott ablaknál Beethovent hallgat valaki, pontosan nem tudni, kicsoda. A Petőfi rádióban öt órai tea van. A tea szürcsölése önmagában nem lenne zavaró, de ezt tánczene kíséri. Boros úr lánya előmászik a szomszéd kertből, kis barátjától kölcsönkérte a hordozható magnót. Ami természetesen beat-et szolgáltat. A zongorista végleg fölébredt, most akarja a napját behozni, leül a zongorához. Komponál.

– Közeledik a táncdalfesztivál – röhögnek a beat-kedvelő fiatalok.

Minden táncdalfesztiválra ír egy dalt, ami az előselejtezőn kihull.

– Az a baj – magyarázza az anyósa –, hogy a vőmnek nem alakult még ki az önálló dallamvilága. Túl komoly dolgokon töri a fejét.

Ezt látni is rajta: gondterhelten jár, fut, szimatol a felesége után, lesi, hogy mikor kivel csalja meg. Vagy kivel akarja. Ez tényleg komoly dolog. S arra még nem jött rá, hogy inkább oratóriumot, vagy operát szerezzen.

Boros úr mustársárga Opeljén hazaszállítja a gyerekeit.

– Jók voltatok?

– Jók.

– Úgy is kell, ne mondjanak ránk semmi rosszat. Mindig csak olyasmit csináljatok, amit vállalhattok az egész világ előtt.

A jogtanácsost a munkahelyéről hazahozzák. Inkább reggelente jönnének érte. Épp hogy átöltözik, talán harap valamit uzsonnára, és elsiet a feleségével együtt. Fia nem sokkal ezután megérkezik.

– Rendes, hogy ilyen korán hazajár – mondja a vasutas a feleségének. – Más fiatalember, különösen az ekkora hajú, csavarog, még tán iszik is. A galerik, ugye eleget halljuk.

Nemsokára egy idegen lány fordul be az utcába. Tétován áll a sarkon, piros blúzban, fehér szoknyában, ha ugyan még szoknyának lehet nevezni azt a csíkot a derekán. Sovány a combja. Házszámtáblát keres, de nem sokáig, mert Rákóczi Ferenc nyitja a kaput.

Az árokból hirtelen egy marék füvet kell tépni. De a nagy hajlástól a vasutas sapka, amit a gazdája a szolgálatban megspórolt, legurul.

– Még hogy rendesen hazajár! – mondja a vasutas felesége. – Múlt héten egy fekete kontyos jött hozzá.

– Akkor tört el a szemüvegem. Szemüveg nélkül nem látok messzire. Mindig mondom, hogy kell a pótszemüveg.

– Ez mivel csalogatja magához a lányokat? Hogy nem szégyelli, világosban. Legalább az estét megvárnák.

– Szólok az anyjának.

– Te csak ne avatkozz a mások dolgába, apa.

Szürkületkor az éjszakai sofőr munkába indul. Szürkületkor minden házban bekapcsolják a televíziót. Mintha központi vezérlőasztalról irányítanák. A lilás fény egész este világít. Közben vacsoráznak. Közben hazajönnek a részegek, pontosabban: szállingóznak. Miért épp a részegekben lenne összetartás.

A fiatal pár – aki első albérletét próbálja – délután összeveszett Manyával, mert reggel égve felejtették a vécében a villanyt. Bánatukban este kocsmába mentek. Hazafelé, most már Manya nélkül, kettesben veszekednek. Ha muszáj, az ember önmagából is kitermeli a mérget. Manya az ablak függönye mögül lesi őket. Majd kapnak tőle holnap a zajongásért.

A vasgyári lakatos vacsora után, egy óvatlan pillanatban felállt a fotelből, ahol kicsit elbóbiskolt. Fia megkérdezte:

– Hova indulsz, apa?

– Telefonálok a délutános művezetőnek. Üzentem neki, de biztos nem adták át.

Nyilvános telefon csak a resti előtt van, az állomáson. Az ember kénytelen odamenni. Sajnos, ott mindig akad ismerős, este is, reggel is. Az estét, igaza van az asszonynak, néha ki lehetne kerülni. De reggel mégse ódalogha haza azzal, hogy jaj istenem, meglátott Czigler szaki, behívott egy pálinkára, mit tegyek.

A nehézkes léptek tétova botladozássá váltak a nem tudni hány fröccs után. Különösen, hogy olyan keskeny lett az utca. Meg sötét.

Autók jönnek, mennek. Ugyanaz az autó – kis piros sportkocsi – előre, hátra, előre, hátra. Curikkol, előrerohan, visszatolat. Aztán szürkék, talán kék, fekete, talán zöld személyautók jönnek, nagyok és kicsik. A színüket, a márkájukat nehéz kitalálni a sötétség miatt. Talán, ha odaállnánk az utca végére, ameddig az autók betolatnak, az udvarra farolnak és reflektorfénybe kerülnek . . . De odáig nem nagyon merészkedik senki.

A Dénes családban a legkisebb fiú autószerelő. A ház udvarán javítóműhelyt rendezett be, s mivel nappal a munkahelyén dolgozik, éjszaka javít.

– Na persze, milyen munkahely az, ahol nem fárad el? – töpreng a lugasban Kozák bácsi, délutáni szeánszukon.

– Fel kellene jelenteni – emeli meg sapkáját a nyugdíjas vasutas. – Ez jogtalan pénzszerzés, csendháborítás. Szólok a tömbbizalminak.

– Apjok, te csak ne ártsd bele magad. Azt hiszed, nem kenyerezték le a tömbbizalmit?

– Az igaz.

– Én mást hallottam – mondja Kozák bácsi a nagyfröccs mellől. – Azt beszélik, hogy a fiú rendőrségi garázsban dolgozik, azért engedik neki.

– Dehogy engedik, nem engedik a fusit senkinek. Csak kevés az állami javító, a kocsi meg sok. Meg kell javítani.

– Valakinek elújságolták, hogy a Balatonon építettek víkendházat. Emeletest – mondja a vasutas felesége.

– Akkor lebuknak. Egyik este látjuk majd őkelmét a Kék Fényben.

Az éjszaka teherautók is tolatnak. Farral jön a hat- vagy nyolctonnás kocsi. De nem javítják. Talán építőanyagot hoz, talán valami mást, ki tudja. Nem lehet látni.

Amikor a részegek hazatámolyogtak, az autókat megjavították és nincs több feketefuvar, néhány óra még van az éjszakából. Ez a kutyáké és a macskáké. Valamikor az egész éjszaka az övéké volt. Mára összezsugorodott.

Portyáznak a kertekben, kiugranak a kerítéseken. Végigfutják kétszer, háromszor az utcahosszat. A pulik, keverékek rövidebbet, a boxerek, német juhászok, nagytestű korcsok hosszabb távot futnak. Ki-ki elvakkantja, mi történt egész nap. Rendetlenül csoportosulnak, majd rendezettebb falkába verődnek. Meglátogatják azt a társukat, amelyiket éjjel is láncon tartanak, körülnyalják, benéznek a házába, lábosába, aztán elvágtatnak.

Vakkantanak a futó macskákra, az egybegyűlt macskákat kikerülik. Kertek mélyén, lugasokban, betontisztásokon – teraszon – ülnek a macskák. Egymástól emberlépésnyi távolságra, köralakban. Öreg bölcsek. Két mellső lábukat behúzzák. Jógik. Szemük egy pontra néz, nyugodt. Majd sűrűsödő elektromosság – ? – hatására fúriákká válnak, egy fújni kezd, fúj a többi is, nyivákol, ordít, síró csecsemőhangot ad. Valahol felsír egy igazi csecsemő.

A kutyák megugatják a macskakongresszust, de tovább futnak. Már lábukban a futás, s a sok mozgásban – de régen kaptak enni! – meg is éheztek. Ennivalót keresni könnyű. Az út kétoldalán, a házak előtt ócska vödrök, lyukas vájdlingok szeméttel teli várják a kukást. Mindig akad a szemétben ételmaradék, zsíros papír, még csont is.

A puli nekiront a dézsának, de nem tudja felborítani. A német juhász megdűti könnyedén, csattanás. Felborult, s a tetejéről pléhfedő csörögve elgurul. A szemét szétterült, kotorják, piszkálják, szimatolnak, kutatnak, kaparnak. Ugatás. A juhász vicsorít, csontot talált. Csirkecsont. El akarja venni tőle egy tapasztalatlan, jámbor kuvasz. Tegnap vitték kozmetikushoz, kétszáztíz forintért trimmelték, gondosan ápolt szőre csomókban hull. Tíz kutya esik egymásnak. Tömegverekedés.

Erre már felébrednek az alvók. Ajtók, ablakok csapódnak, a bátrabbja villanyt gyújt, az óvatos függöny mögül néz ki.

Hangok.

– Betörtek valahová?

– Jaj istenem, rablók. Hol a betétkönyvem.

– Már megint ki részegeskedik?

– Megint csak a rohadt kutyák.

Manya kinyitja az ablakot, kis asztalka van mögötte. Az asztalon fonott kosárka, még kislánykorában kapta varrósdoboznak. Most kavicsot tart benne és parittyát, céloz, lő. A kutyák szétszaladnak, egy sántít.

A macskák tudják, óvatosnak kell lenni, már rég elhallgattak. Egyenként, macskaléptekkel somfordálnak, kerülgetik a szemetet, és elropogtatják a maradék csontokat.

A kutyák hazakullognak. Ki-ki fáradtan hever a küszöbre.

Hajnalodik. Békés, csöndes az utca.

CZAKÓ GÁBOR

A gyufa

A Vezértábornagy az üres – „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!" föliratú – gyufásdobozt a hüvelykujjával fölpöckölte egész a cserepekig (ahol kisujjnyi, bársonysima por lepte már a léceket, elhagyott darázsfészkeket), majd mielőtt elkapta volna, kezefejével ismét a levegőbe ütötte.

Jancsi tisztelettel leste a mutatványt.

– Szemembe nézz, ha kérdezlek! Vagy nem mersz, Kismocsok?

– Miért ne mernék?

– Mert a tolvajok és hazugok sose bírták a tekintetemet!

A Szent Pók hálójába akadt méh valósággal nyüszített. A Vezértábornagy az ajtónyílásban feszülő hatalmas pókhálót figyelte, melyben szinte kedélyes hintázássá oldódott a méh élet-halál küzdelme. Csak a Szent Pók képes olyan hálót szőni, amely ilyen könnyedén kibírja egy méh vergődését! A Szent Pók maga egyelőre türelmesen várta a szemöldökfa egyik korhadt repedésében, hogy áldozata kifáradjon.

Jancsi nem mert hátrafordulni, hiszen ezzel bizonyítékot szolgáltatna, hogy csakugyan nincs mersze farkasszemet nézni a Vezértábornaggyal.

– Szóval miért vetted ki?

– Semmiért. Nem vettem ki.

– Nem is láttad?

– Nem.

A Vezértábornagy végre rápillantott. Lassan, összehúzott szemmel, hogy legalább is Jancsi veséjéig hatoljon a tekintete. E célból jobb szemöldökét lejjebb engedte vagy fél centivel. Baljával – melyben a középső ujja idegét kiskorában elharapta a kutya, s azóta csak mutatóujja támogatásával tudta mozgatni – megcirógatta erősen ütköző bajuszát, majd kisujja körmével finoman kikaparta szájzugából sárgára sűrűsödött nyálát.

– Tudod, hogy aki meglopja a KÖR-t, azt a Vésztörvényszék elítéli?

– Nem loptam semmit. Egy gyufaszálért úgyse ítélhettek el.

– Majd meglátod! Megismersz te még bennünket!

– A KÖR törvénye az igazság, nem?

– És az engedelmesség! És az, hogy az ellenséggel szemben nincs könyörület!

– Én nem vagyok ellenség!

A méh vergődése alábbhagyott. A Szent Pók méltóságteljesen kimászott üregéből és rálépett a hálóra. Ráért. Egyelőre csak méregette a legmegfelelőbb utat. Az áldozat szárnya már alig rebbent.

– Megadta magát.

Jancsi megfordult, hogy lássa, mint végzi ki a méhet a KÖR szent állata, de a Vezértábornagy ráförmedt.

– Szemembe nézz, te tolvaj!

Jancsi szeme könnybe lábadt. Az elején megmondták neki, hogy ezer próbát kell kiállnia, és ha kiborul, elkergetik. Három hete söpörte az ólpad-

lást, ásta a kertet, fogdosta a legyeket a Szent Póknak, pucolta a többiek cipőjét, akik csúfolhatták Kakakolbásznak, Nyomottkának, Kismocsoknak, ami éppen a szájukra jött, és neki egy szóval szabadott csak válaszolnia: igenis! És ha elkészült, így kellett jelentenie: Kismocsok közlegény alázatosan jelenti Vezértábornagy úrnak, hogy a disznókat megetette! Piszkos körmeit tenyerébe vájta, hogy ne bőgjön, mint egy lány.

– Nyisd ki a mancsod!

Ha akarta volna se tudta volna. Hogy puha, gyerekkörmei elhajoltak, csontízei igyekeztek áthatolni ujjbögyén, hátha sikerül tenyerébe fúródniok.

– Na jó. Mi az első Törvény?

– Az igazság!

– És ki mondja meg, hogy mi az igazság?

– Te!

– Mi az, hogy te?! – üvöltött. Szétroppantotta a gyufásdobozt és Jancsihoz vágta.

– Az igazságot a Vezértábornagy úr állapítja meg, akinek a parancsait mindig, minden körülmények között teljesíteni kell! – Csukott öklével eltúrta szemébe lógó haját. A nagymama nem engedte rövidre vágni, mert szegény Anyu is ilyent viselt kiskorában, inkább csattal igyekezett kordába szorítani, de ő a lányos csatot gyűlésre jövet mindig elrejtette az orgonabokor tövébe, a sarkon.

– Szóval kinyitod a kezed?

– Nem. – A háromhangú szócska megnyugtatta. Pontosan érezte már a fájdalmat ujjaiban-tenyerében, s egyszeriben fölszáradt kibuggyanni készülő könnye. – Nem.

Muris volt látni, amint a helyéről fölpattanó Vezértábornagy nem meri hozzávágni a székét, hanem hülyén a földhöz csapja.

*

A dobbanásra és a disznók sivalkodására figyeltünk föl. Abbahagytuk az ezüstfenyő-dugványozást. Körben, hosszú csíkban ásta föl a Kismocsok meg a Huszár az udvart a kerítés mellett; oda dugdostuk le egymástól két araszra az ezüstfenyőről gyűjtött tobozokat. Ernő – magamban és néha négyszemközt szabad így szólítanom a Vezértábornagyot, mert unokatestvérek vagyunk, és amíg tartott a háború, és ebben a házban volt a németek, a magyarok, az oroszok, a bulgárok, meg mindenféle katonaság főhadiszállása (ez vasbetonház!), nálunk lakott Ernő bácsival, meg a nagymamával – szóval Ernő azt mondta, hogyha kikelnek az ezüstfenyők, borzasztó rengeteg pénzt kapunk majd értük, mert az ezüstfenyő majdnem annyit ér, mintha színtiszta ezüstből lenne. Mindenki egyből föl akart rohanni, de nem hagyhattam, mert én vagyok az Alvezértábornagy. Sorbaállíttattam őket az Őrmesterrel, és „utánam indulj!"-ra meneteltünk föl a göbék meg a süldők kifutója közötti létrán a Támaszpontra.

– Tökéletes! Tökéletes! A legjobbkor érkeztetek!

Állatira örültem a dicséretnek. Ő igazán nem szokott nyalni és ritkán mondott ilyesmit. Rögtön láttam, hogy mi történt közte, meg a Kismocsok közt. Kassi kis balhé készülődött. De az Ő szemében nem a szokásos tüzet láttam, hanem azt a furcsa ürességet, ami roham előtt szokott látszani benne.

A Szent Pók enni kezdett, vagyis még, vagy már ott táncolt a félig becsomagolt méh körül. Letérdeltünk. Némán. Amióta egyszer a hülye Huszár – ez is új gyerek, csak valamivel régibb mint a Kismocsok – elröhögte magát, azóta Ő, vagyis Ernő, nem engedi, hogy imádkozzunk.

– Ez az idő a legalkalmasabb a Vésztörvényszék ülésére! – jelentette ki Ernő. Ő ilyenkor is állva maradhatott. Karjait fölénk terjesztette.

A Kismocsok nem imádhatta a Szent Pókot. Neki az ajtókeretnek háttal, a sötét sarok felé kellett fordulnia.

Aztán fölálltunk, és az Őrmester sorakozót vezényelt. Mindenki fölkapta a lándzsáját, rohamsisakját (annyit hagytak ott a katonák, hogy abból iszik ma is a falu összes kacsája), és a hátam mögött sorbaállt a Huszár, a két csuzlis Tüzér, meg a kis dagi Talpas. A Repülős hiányzott egyedül, mert két hete eltörte a lábát, amikor a Nagy Sárkányon megpróbált fölszállni a nagyház padlásáról. Mi húztuk, ő meg leesett. Ernő bácsi, az Ő apja annyit röhögött, hogy százharminc kilóról egyből százötvenre hízott. Olyan kövér már, hogy az egész suli azt lesi, hogy mikor szakad be alatta a katedra. Elég ronda volt a Repülős lába, a csontja még a térdzokniját is keresztülszúrta, de láttam már különbet is. (A bombázás után például a röptér tele volt kézzel, lábbal, meg mindenféle belekkel.) És hogy visított a nyamvadt!

– Alvezértábornagy úr!

– Parancs!

– Jegyezze föl, hogy Talpas harcos sorakozó közben engedély nélkül vigyorgott!

– Igenis!

– Büntetése...

– Igenis!

– Büntetése az, hogy nem vehet részt Kismocsok próbaidős harcos fenyítésének végrehajtásában.

– Igenis!

Nahát ilyen Nagyfőnök volt Ő! Nála jobban senki se tudta, mivel lehet leginkább kibazergálni a szemétkedőkkel. És ilyen igazi katonai szavakat is tudott mint „fenyítés", meg „végrehajtás". Hát lehetett volna más a Vezértábornagy? Na és idősebb volt mindannyiunknál, még nálam is három évvel, meg levente is volt egy hétig, de aztán nem járhatott ki többet a betegsége miatt. A gimnáziumból is ezért maradt ki. Apu szerint kórházba kellett volna vinni, de Ernő bácsi azt mondta, hogy férfinak nem kell orvos, az meggyógyul magától is, ha akar, meg a nagymama se engedte, nehogy sugarazzák az agyát, és szocilistát csináljanak belőle.

A Vésztörvényszék ülése nem tartott sokáig. Ernő, vagyis a Vezértábornagy a Négy Lándzsa alól, az Igazság Székéből elmondta, hogy mi történt, vagyis a Kismocsok ellopta a Vésztartalék Gyufát a dobozból.

Az a hülye Kismocsok vagy megjátszotta magát, vagy igazából olyan seggfej volt, hogy nem tudta, mi az ábris. Csak térdelt előttünk, vigyorgott bárgyún, mintha még mindig a haverjai lennénk, és most egy kis finom balhét csinálunk, csak úgy, közkívánatra, és mintha nem ő lopta volna el tőlünk a Gyufát! Vagyis mintha maszületett bárány lenne. Hogy mit képzelt, gőzöm sincs. Ezért nem számít, hogy valaki jó tanuló, ez is jeles vagy kitűnő volt negyedikben, mégse volt sütnivalója.

Az Őrmester szabály szerint fölszólította még egyszer, hogy nyissa ki az öklét, és adja elő a Gyufát, aztán elítéltük. Egyhangúan. Megadásig szóló csiklandozásra. A dagi Talpas nem csiklandozhatta.

Mielőtt elindultunk volna a kertbe, állati dolog történt. A Szent Pók már teljesen összecsomagolta a méhet, és elkezdte kiszívni; a rohadt méh, ami eddig úgy tett, mintha már kinyiffant volna, hirtelen kiszabadította a fullánkját, és egész egyszerűen agyonszúrta a Szent Pókot! Az meg placcs, egyből leesett a hálóról. Olyan hatalmas volt már, hogy puffant is, amikor a küszöbre esett.

Ernőnek rángatózni kezdett a jobb karja meg az arca. A haláli csöndben hallottuk a fogai kocogását. Végre legyőzte az első rohamot, és kitépte a négy Lándzsa közül az egyiket, hogy üsse, ronggyá verje azt a mocskos gyilkos méhet. A hülye lándzsa azonban beleakadt a tetőbe és két cserepet levert. A lukon, a kék égből, vastag fénysugár ugrott be.

– Tűnjetek a francba! Mit álltok még mindig itt?

Vagyis nem birtunk elindulni. Halálérdekes, vörös-fehér-barna szőrű bajuszkája tele volt apró izzadtságcsöppekkel. Gyönyörűen csillogtak az Új Fényben. Lehet, hogy hülyeség, de én egy pillanatra megfeledkeztem a dologról, mert a bajuszkájáról eszembe jutott, hogy múltkor, a születésnapján megmutatta nekünk a janóját. Becsszavamra szőrös volt már, akárcsak a nagyoké! Én meg is foghattam a szőrét, mert én vagyok ugye az Alvezértábornagy, meghát elvégre az unokabátyám. Vagyis ahelyett, hogy megijedtem volna, inkább valami állati nagy szeretetet éreztem iránta, és azt mondtam:

– Meghalt Szegény Szent Pók, de itt van helyette az Új Fény!

De ő ekkor már érthetetlenül rikácsolt, és a lándzsával ráhúzott a kezemre, hogy ne mutogassak, mert én is rászokom a lopásra. Az új fény, vagyis az a rohadt sárga franc nem is volt igazán világos, mert szemét, meg rengeteg porszem nyüzsgött benne, és a Szent Pók egyébként is állatira utálta az ilyesmit.

A kertből hallottuk a lándzsa döngését a deszkapadlón. Biztos nem hagyott abból a mocsok méhből egy szemernyit se! A disznók megőrültek lent, az ólakban, és mint a veszettek rohantak a kifutó gerendakerítésének.

Kismocsok is vonyított. Csak úgy. Ernő bácsi kijött a tornácra.

– Na! Mi lesz ott? – kiáltotta, aztán bevonszolta a potrohát.

Nem tudtuk elkezdeni a dolgot. Az ilyesmit mindig Ő szokta irányítani. Személyesen. Elvégre ő a parancsnok! És csudára érti.

– Rajta! – parancsoltam, de csak álltak, mint a marhák. Nem hinném, hogy a Szent Pók halála lombozta volna le őket ennyire. Az ilyen bunkók, mint ezek, nem értenek a szellemi dolgokhoz. Vigyorogtak. Mintha őket csiklandozták volna. Nem büntethettem meg mindenkit, mert akkor nem marad, aki végrehajtsa a fenyítést. Igaz, hogy egyébként elbírok minddel, de füleseket se oszthattam, mert piszokul fájt a kezem. Persze Őrá nem haragudtam. Joga volt megütni. Én voltam hülye. De a többiek még hülyébbek voltak.

Ha Ő ott van, nincs gáz. Tőlem nem félnek annyira. Mégis rendet kellett teremtenem. Ilyenkor kicsivel kell kezdeni.

– Térdre! – parancsoltam a Talpasnak. Az csak bámult a rózsaszín pofájából a savószín szemeivel. – Térdre! – s már intettem is az Őrmesternek. Az végre földhöz vágta. – Itt maradsz, és szót se szólsz, csak nézel! És csak akkor röhöghetsz, ha előtte engedélyt kérsz tőlem! Világos? – Amilyen seggfej, biztos nem értette. De betojt, és ez ugyanaz.

Na, az Őrmester végre lendületbe jött és lecsapta a Kismocskot. A Kiscsúzlis Tüzér a mellére ült, a Nagycsúzlis a combjára. A Trombitás leszerelte a saruját. A Huszár kapargatni kezdte a talpát, az Őrmester meg a hónalját.

Persze nem röhögött. Olyan tetű módon csinálták, hogy nem is csoda. Tu-

tira vette, hogy egyáltalán nem komoly a dolog. Pislogott, vigyorgott, vagyis élvezte. Rákiáltottam:

– Kinyitod a mancsod?

– Miért nyitnám? Ha úgy tartja a kedvem, kinyitom, ha úgy tartja, becsukom.

Vettem egy hosszú fűszálat és a fülébe dugtam. Erre végre megmozdult; úgy rángatózott, mint a meztelencsiga, ha megsózzuk.

– Milyen?

– Próbáld ki magadon!

Pofonvágtam. A jó kezemmel. Erre nem számított. Mondtam már, hogy seggfej volt. Az Őrmester rámcsodálkozott.

– Te is kérsz egyet?

– Dehogy kérek!

Ő is pofonvágta. A Kiscsúzlis az öklét kezdte nyitogatni; körmét belenyomta a csuklójánál a hüvelykujja tövébe. A Trombitás is föltalálta magát. Saruval verte a talpát, de ügyesen ám, érzéssel, csak a hegyével csippentett mindig pontosan oda, ahol a lúd gágog.

Most aztán röfögött, gágogott, vinnyogott a mocsok!

– Nagymama! Nagymama! – sivította, hátha meghallja az öreganyja a postán, és abbahagyja a bélyegek nyalogatását, hogy ideügessen egyszem unokájáért.

A markát mégse nyitotta ki.

– Gyáva! Gyáva! – ujjongott térden ugrálva a dagi Talpas. Bánta már, hogy röhögött sorakozó közben! Visszarúgtam a helyére, mert mégse csinálhatok segget a Vezértábornagy szájából. Ha egyszer ő megfenyítette, akkor nincs mese.

– A Huszár lazsál! A Huszár lazsál! – bőgte a Talpas. – Hadd álljak be a helyére!

– Nem lazsálok! – A Huszár is belerúgott a Talpasba. Röhögtünk. A Nagycsúzlis örömében ugrált a Kismocsok hasán. Ügyesen rúgott a Huszár, de megjegyeztem magamban, hogy a Talpasba csőrzött bele, és nem a Kismocsokba.

Lényeg, hogy ment a dolog. És ami a legkassibb, Ernő nélkül is!

Az orgonasövényen túl kolompolt a gulya. Nagy port vert az a pár tehén.

– Akasszuk föl a kecskéjét! – kiáltotta az Őrmester. Meg kell hagyni, Ernő és én utánam neki jutottak eszébe a legistenibb balhék. Ernő már meg is ígérte neki, hogyha sikerül kinevelni egy frankó őrmestert, előlépteti kapitánynak. Talpas ismét ugrálni kezdett a térdein.

– Hadd menjek érte én! Hadd menjek érte én!

Megengedtem neki. Örült, mint majom a farkának. A Kismocsok kecskéje a ház sarkánál zabálta az akácleveleket. Az öreganyja szerezte valahonnan, mert a háborúban majdnem minden tehenet elszaszeráltak a faluból a katonák, és alig lehetett tejet kapni.

De a kecskét mégse akasztottuk föl. Egyrészt azért, mert a hülye Talpas megijesztette, és a kecske kibújt az orgonák között az utcára, másrészt azért, mert Ernő lejött a támaszpontról.

Már látszott rajta, hogy teljesen odavan. Mereven lépkedett, törött lándzsáját előretartotta.

Jelentettem neki alássan, hogy a Kismocsok *majdnem* megadta már magát.

Közben az Őrmester kerített valahonnan két bodobácsot, vagyis két olyan piros fekete pöttyös bogarat, amik szüntelenül vonatoznak, vagyis izélnek, és bedugta őket a Kismocsok gatyájába. A Kiscsúzlis pedig térdeivel a két karját gyúrta, a bátyja már tiszta erőből ugrált a hasán, a szemét Huszár viszont összeveszett a Trombitással és pofozta, mert az állítólag a kezére ütött a saruval.

A Nagycsúzlis boldogan rikoltotta;

– Bepisált! Bepisált!

Tényleg kijött a leve.

Ernő már csak a fogai között tudott beszélni. A bajusza alján már nem izzadtságcsöppek ragyogtak, hanem hab fehérlett.

– Engedjétek el!

A két Csúzlis Tüzér leszállt róla, fölállították.

– Bepisáltál, öcsi? Szégyelled magad?

Nem válaszolt. A Talpas közben visszajött, és gyorsan seggbe rúgta.

– Beszélj, ha a Vezértábornagy úr kérdez!

De ő csak hallgatott. A brunya még mindig csöpögött a klottgatyájából.

– Megtanultad, hogy milyenek vagyunk a tolvajokhoz?

Alig lehetett érteni a szavát. Már folyt a nyála. El kellett volna küldenem valakit a házba kanálért, hogy legyen mivel szétfeszíteni a száját, ha végképp elkapja a roham, de nem mertem belepofázni, és megzavarni abban, hogy személyesen is kezelésbe vegye a Kismocskot.

A Kismocsok végre megmozdult. De ahelyett, hogy rendesen vigyázzba állt volna, elindult a kertajtó felé. Az őrmester meg én kiabáltunk;

– Vissza! Vissza! Vigyázz! Állj vigyázzba!

A Vezértábornagy már nem bírt beszélni. Szemei kifordultak. Fél perce volt a rohamig.

A Kismocsok végül mégis visszajött egy pillanatra. Összekarmolt, véres, füves, sáros mancsát szemtelenül Ernő orra alá nyomta és kinyitotta.

Üres volt.

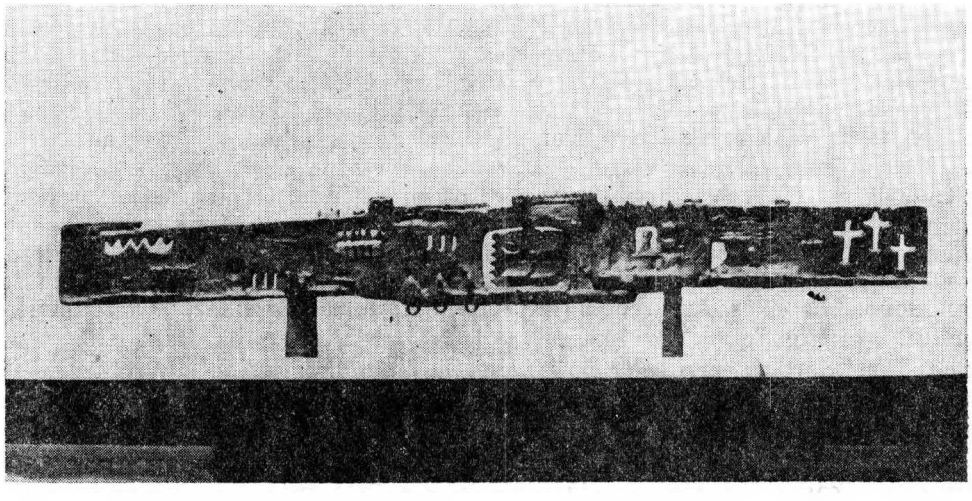

ANTAL GÁBOR

Toledo

– A múltkor egy hivatalban találkoztam valakivel, és . . . de igazán nem érdekes, hogy hol és az sem, hogy kivel. Jól megtanultam a leckét, azt a sokat emlegetett életleckét, és ezért nem is szoktam csodálkozni, mint egy kamasz. És ha most nem találkozom magával – huszon . . . te jó ég, majdnem huszonöt év után . . . , és ha nem éppen itt, az egykori „Rosemary"-ban iszszuk meg ezt a néhány kortyot, fel sem vettem volna az egészet. Még önmagamnak sem. De mert maga is lassan ötven felé ballag, és – pechére, – maga is munkaügyis, és mert „Rosemary"-haver is, ha meg nem sértem, miért ne vallanám be én is, hogy nem voltam én mindig ilyen pocakos, kopasz fráter. Annál is inkább, mert ezt maga is tudja. Maga ugyan most sem kopasz, de azért huszonöt év az nem gyerekjáték. Vagy gyerekjáték, – ki tudja? Nekem, például, sokféle játékom volt. Az a sovány, mindig nyúzottnak látszó üzletember-féle, akit maga ismert – az már később . . . hogy is mondjam? . . . meccs. Igen, voltak régebbiek is,voltam én, kérem tizennyolc éves is. Meg tizenhét, sőt tizenhat is. A betojtságot akkor még hírből sem ismertem, a fáradtságot meg a reumát sem. A kopaszságot legkevésbé. És ha nem is volt olyan tömött hajam, mint a Toledonak, de nekem is sok hajam volt, amit ha akartam volna se sikerült volna rendesen megfésülni. De én nem is akartam, hiszen a Toledo sem fésülte. És ez a nem-fésülködni már akkor fészket vert bennem, amikor először láttam meg őt – még a gimiben, az udvaron – a merészen rendetlen üstökével. De én már akkor is – vagyis, akkor még – jó kisfiú voltam, aki azt csinálja, legalábbis körülbelül, amit a szülei mondanak neki. A szüleim pedig azt szerették, ha jólfésült, és egyáltalán: mindenben „nett" vagyok. A Toledot kicsapták az iskolából, ahová három évvel járt följebb, mint én. Ezt már akkor tudtam, amikor még nem ismertem személyesen. Toledo miatt csapták ki – akkor volt az a nagy csata a francoisták és a vörösök között Kasztiliában –, és a bozontos üstökű kis beszédet tartott erről vitéz Szakács Ödön órája előtt. És ez a kicsapás összekeveredett bennem – abban a nyurga kölyökben, hosszúra nőtt embrióban, – Toledo hajának rendetlenségével. Mármint nem a spanyol városának – film is lett belőle később, azt hiszem, amerikai shaw-film, talán látta is? – hanem a fiúéval, aki rögtön megtetszett nekem. Mondom, amikor még nem ismertem, de még többször láttam őt, mint régebben a gimiben. Munkaruhában járkált az utcánkban, hóna alatt szerszámosládával. Ettől kezdve én sem fésülködtem, növesztettem a hajamat és öltözködésben is igyekeztem hasonlítani Toledohoz. Érdekes, az öregem ezt rögtön kiszúrta, és elkezdett prédikálni, hogy ha ezt így folytatom, akkor úgy járok, mint az az alak, aki pedig már elég közel járt az érettségihez, és tessék. Sajnálkozva, de ugyanakkor elítéléssel is, már ahogy a magukat keményeknek vélő emberek szokták, beszélt az öreg a Toledo apjáról is, akit ismert. Ez a bácsi – akit aztán én is megismertem – özvegy ember volt, aki azt szerette volna, ha a két elég csúnyuska lány után következő, stramm fia tanár legyen. Nekem is panaszkodott a csa-

lódása miatt, ami egyrészt érthető, mert ő is tanár volt azelőtt, gimnáziumi tanár, mielőtt leckeórák adására kényszerült volna. De éppen azért rúgták ki a tanárságból, mert a húszas évek közepén maga is belekerült egy forradalmi mozgalomba. Dehát ilyenek voltak a papák az Ügynök-utca környékén, kis különbségekkel. A különbségek azért megvoltak, mert a Toledo örege csak siránkozott, de attól még szelíd volt, sőt alázatos. Még a fiához is. Az enyém azonban a körmömre húzott a léniával, és szinte abban a másodpercben, amikor az ébresztőóra abbahagyta a csörgést. Pedig a kamra, ahol laktam, a konyhából nyílott, ő meg benn feküdt, a szobában, a nagyágyban, amely fölött – mint a katolikus családoknál a vérző szívű Krisztus, vagy Szűz Mária a kis Jézussal – anyám legidősebb bátyjának, a Bécsből Londonba menekült Jenő bácsinak aranyozott keretbe foglalt, nagyított képe lógott. Meglepő fürgén ugrott ki testes apám a gyárigazgató úr képe alól, és ha még feküdtem egy kicsit, már hozta is a mindig téntapacás léniát. De akkor is ütött, ha nem tudtam jól a számtant vagy a földrajzot. Pedig legtöbbször olyat kérdezett, ami nem is volt feladva. Látott egy, a régi tulajdonos által odatett ceruzajelet az antikvárban vett tankönyvben, és megesküdött, hogy igenis, az volt a lecke, csak én eltagadom. Hát ez volt...

Ami a Toledo papáját illeti, neki akkor sem lett volna ereje a verekedéshez, ha olyan lett volna a természete. Ne haragudjon, hogy most elfilozofálok itt, de gondolt-e már arra, hogy mennyire hat az embernek még a belső természetére is az ... erőnlét. A róka akkor is róka, ha beteg, a farkas akkor is farkas, ha öreg és gyenge. Az ember itt belül is olyanná válik – nem szerdáról csütörtökre, persze – amilyennek mutatja magát. Vagy amilyennek mutatnia kell magát. No, mindegy, a lényeg az, hogy a Toledo papáját akkoriban már a leckeórákról is kirúgogatták, meg a felesége halála is betett neki. Nem családfő, inkább háziasszony volt ő már akkoriban; bevásárolni járt, takarított és esténként még főzött is. Ugyanis csak este jött haza az öregebbik csúnyaság, a Marika, aki gépírónő volt – később titkárnő – egy nagyvállalatnál, és aki tulajdonképpen eltartotta Toledoékat. A finom falatok mindenesetre neki jártak – mint nálunk az apámnak –, és nem Toledonak, de még a Joli nevű, szívbeteg nővérnek sem, aki különben is többet volt kórházba, mint odahaza. Akkor nem értettem meg – mint ahogy magát az életet sem értettem a megnövesztett hajam alatt –, hogy miért fontos a hetenként legalább kétszer lekvárospalacsintát sütő öregnek a Toledo tanárúrsága. Akkor én ott, a lakásnak kinevezett szobában – a Joli ágya előtt függönyféle volt – azt gondoltam magamban, de az is lehet, hogy még ki is mondtam félhangosan: – Csak siránkozz, vén burzsuj, csak pityeregj! Majd felakasztunk téged is! – De lehet, hogy tényleg csak magamban mondtam ezt, mert akkoriban nem számokat és határidőket hordtam a fejemben, meg a leggyorsabb mozinál is gyorsabban futó képeket, hanem egy Toledo külsejű Doktor Jánost, aki szónoklatokat tart egy emelvény-félén. És olyan nézetre jutottam – vagy ha úgy tetszik, jutott az a kis alak ott a fejemben –, hogy egy burzsujnak nincs is helye a világban. Márpedig mindenki burzsuj, aki nem a világ forradalmát, minden rossz és buta leépítését segíti rögtön és minden erővel. És pláne, aki visszafordult a forradalmi útról. Mondta ugyan a Toledo – akivel akkor már majdnem minden nap találkoztam – hogy dunsztom sincs, ki a burzsuj, és hogy több mint elég van abból a fajtából is, aki igazán az. De még az ilyenek eltüntetése sem olyan egyszerű dolog, mint a vízivás. Azt magyarázta, szavait többször is megismételve, hogy inkább olyan

világot kell összehozni, ahol nem a burzsujok az urak, hogy nem a kiirtás, hanem a hatalom a fontos, és így tovább. Szóval Toledo az én számomra megelőzte a szemináriumokat. Én azonban nem arra hallgattam, amit a szája mondott, hanem amit a lelkes, már nem kölykös, hanem férfias arca, a vad – „toledós", „spanyolos" – haja, az egész lénye mondott nekem. És felrobbantottam volna az egész burzsuj-világot, úgy ahogy volt, utcástul, léniástul, Jenőbácsistul, Nyárytiborostul . . . Hogy ki volt a Nyáry Tibor? Talán még majd róla is beszélek. Egyelőre ott tartunk még, hogy nem tudtam, hol és hogyan lehet bombát szerezni, mert ha lehetett volna, feltétlenül hajítottam volna legalább egyet az Ügynök-utcai rendőrörsre, vagy a Mauthner cégvezető (a háziúr) Colonial-bútoros dolgozószobájába, esetleg a saját konyhánkba. Most már megvallhatom – hiszen én röhögtem a legjobban magamon, amikor a Toledo-varázslat, vagy minek is nevezzem, megszűnt – ezt a bombadobó vágyamat, ami valahogy összefügött bennem a nem-fésülködés szenvedélyével. (Egyet elmondhatok: még ma sem viselek szívesen nyakkendőt.) Hát szóval, akármilyen után hangzik is ma, én akkor gyűlöltem az öreg, rozzant egykori tanárt, aki az érettségit fontosabbnak tartotta, mint azt, hogy a Toledo kiálljon a forradalom mellé. És – persze – az apámat is, aki ütött a léniákkal, mert több is volt belőlük. És bár nem volt ő azért olyan fene nagy úr a hivatalban – és nem volt év, hogy valahol, valaki le ne zsidózta volna – mégis azt magyarázta nekem, hogy Isten, Haza és Kormányzó úr mindenekelőtt . . . A Kormányzó Urat is belevette, mint a katolikusok a Szentlelket a Szentháromságba.

Azt hiszem, említettem már, hogy a Toledo szeretett beszélni. Tudott is. Akármilyen furcsa is azonban, én ma már leginkább azokra a beszélgetésekre emlékszem, amikor letolt, hogy ne robbantgassak, és egyáltalán: ne ugráljak annyit, nem ugrabugra és nem kamasz-csíny – „kamasz-csíny", ezt a kifejezést nagyon szerette – a forradalom. Pedig egészen biztos, hogy még nagyon sok mindenről beszélgettünk, még télen is, a havas padokon, a Duna-parton vagy a Rakovszky-parkban. Nyilván használta ezeket a szavakat is: „materializmus", „imperializmus", „profit-ráta". És beszélt a munkabérről, amit a tőkések – meg a hajcsárjaik – valójában nem fizetnek ki a munkásoknak. Ezt onnan is tudom, hogy ezt a magyarázatát – de még azt a tőle szokatlanul durva hozzáfűzést is, miszerint mindez „piszkos, szaros átejtés" – rögtön kitálaltam otthon, egy vacsorán. Ünnepi vacsorán, méghozzá. Elegáns, de már öregedő, sőt – valljuk be – öreg nagynéném, a dagadt Mariska néni tette tiszteletét nálunk a „vőlegényével", a Tiborral. Ez az a Nyáry Tibor, akinek már mondtam a nevét. A Tibor – nyilván egy akkoriban megjelent újságcikk alapján – azt magyarázta a szépen terített asztalnál, hogy a sportmozdulatok fárasztóbbak, mint a munkamozdulatok, és az emberek mégis szívesebben csinálják a sportmozdulatokat. Bennem ott volt – és nem is csak a fejemben, hanem a garatomban, a fájó mandulámban is – a Toledo beszéde, és nem tudtam megállni, hogy ki ne bökjem: a sport legalább dicsőséget hoz a konyhára, de a munka jóformán semmit. Lehet, hogy nem pontosan ezt mondtam, de körülbelül ezt. – És a munkabér? – jött be az utcámba Nyáry Tibor, aki jogásznak mondta magát, de igazából strici volt. Kijelentettem, hogy ami járna, azt nem fizetik – a tőkés társadalomban nem is fizethetik meg –, és ha emelnek is néhány helyen fizetést, azt is csak azért, mert háborúra készülnek. „Nos, reális ez?" – tettem még hozzá, és csak most, hogy erről a régi botrányról beszélek – ami eszembe hozza az előtte való beszélgetést is a park-

ban –, villan belém, a fene tudja, miért, hogy ez a „Nos, reális ez?" a Toledo egyik kedvenc szavajárása volt. „Nos, reális ez?" – kérdezte, amikor leleplezett valami hazugságot, vagy olyat, amit ő annak gondolt. És akkor is – néha mondat közepén szakítva meg magát –, amikor egy javaslatról, tervről beszélt. Volt, amikor gúnyosan, önmagát parodizálva tette fel a kérdést . . . „Nos, reális ez?" – kérdeztem én is a társaságtól, az ünnepi asztalnál, és olyan élesen, mint egy kés. Mint egy olyan kés, amit nem a mi osztályunk hivatalsegédje, a Janusek bácsi fen ki . . . Persze, kitört a zűr. Jellemző, hogy a legkevésbé Mariska néni volt felháborodva, mintha még egy kicsit mulatott is volna. Elég gazdag volt hozzá, hogy sok mindenen mulasson az életben. A mamám azonban majdnem elájult, az öregem füle vöröslilára gyulladt. Ami meg őstriciségét illeti, olyan kenetes dumát adott le, hogy azt hittem, lángot fog a függöny, amit Boriska, a bejárónő külön erre az alkalomra tett fel. – Hát így neveltek tégedet, hogy ilyeneket mondasz? Szégyent akarsz hozni a családodra? – így kezdte a Tibor, hogy aztán már direkt főpapian folytassa. – Nem törődöl édes, szenvedő házáddal? A Kun Bélát akarnád visszahozni? Egy Doktor Jancsi?! . . . – Komolyan mondom, a Serédi prímás sem beszélhetett volna különbül, de még Hevesi főrabbi sem, aki egyszer királyi méltósággal lejtett el mellettünk a Duna-parton, amikor éppen a forradalomról beszélgettünk . . . Ennyi felhajtás azonban már sok volt az öregemnek is. Ő ugyan fenyegetően nézett rám, amikor előrukkoltam a munkabérről való véleményemmel – vagyis hát a Toledo véleményével –, és úgy láttam, bólogatott a Tibor első szavaira. De amikor a Tibor nem hagyta abba – mert hosszabban beszélt, mint ahogy idéztem itt –, elege lett a dologból. Nyilván azért is, mert a „jogász" úr többször megvágta őt. Márpedig az én apám beosztott minden egyes pengőt, minden krajcárnak megvolt a helye a költségvetésben. Egy ilyen ünnepi vacsorára – amibe azért ment bele, hogy megmutassa „a kőgazdag krejzlerosnénak", hogy ő is valaki – már hetekkel, sőt talán hónapokkal előbb felkészült. A várható kiadásokat egy kékfedelű, majd – átkorrigálva azokat – egy fekete noteszbe írta bele. Tehát Tibor úr „kölcsönt" kérései – amelynek az öregem, persze, nagyon akart, de azért nem mert ellentállni – erősen benne voltak abban a bizonyos latban, amikor Doktor Artúr rászólt Nyáry Tiborra, hogy talán hagyjuk ezt, ezt ő majd megbeszéli a fiával . . . Ezen az estén egy kicsit közelebb kerültem az öregemhez. Mindenesetre: röhögve néztem a kipirult Tibor után, akit Mariska néni – egyáltalán nem szigorú arccal – valósággal a gallérjánál fogva cipelt el tőlünk.

Muris azonban, hogy az ember mennyire nincs tekintettel az időbeli sorrendre! . . . Persze – ha őszinték vagyunk –, az idő sincs mindig tekintettel ránk, néha megkeveredik a fejben, meg a szívben is. Mert az a botrány az ünnepi asztalnál – a Tibor tekintetét soha nem fogom elfelejteni, pedig azóta sem láttam a strickót, azt sem tudom, hogy él-e – a második számú lázadásom volt. Az első az volt, hogy . . . no, de csak sorjában. Szóval, az apám megint ütött a léniával, ezúttal az arcomat is. Holott én igazán nem tehettem róla, hogy a Rózsa tanár úr pikkel azokra, akiknek felajánlotta extra minőségű házitanítói szolgálatait, ám a szülők – de kár a többes számban beszélni, a papám – nem fogadta el azokat. („Nem lehet csak úgy kidobni az ablakon a pénzt. Majd én kikérdezlek!") Én készültem, és tudtam is, már amennyire az ilyesmit tudni lehet, mert hiszen mit tudhat egy ember – egy magunkfajta – az igazi matematikából?! A kétszerkettőt ugyan a „Rosemary"-ban megtanultuk – talán már előbb is –, de a maga nevében is azt merem mondani,

hogy matematikát ma sem tudunk. A lényeg az, hogy becsületesen tanultam, dacos, de becsületes kis marha voltam én. A Rózsa Oszkár azonban pikkelt rám és a Doktor Artúr arcul ütött. Dacos voltam, mondom, pedig olyan sokáig vártam azzal a dacoskodással, és ma sem tudom, mire. Lehet, hogy az Angyalra, mert ha a tévé nem is volt még feltalálva, de már hallottunk erről a megmentőről. De lehet, hogy csak tapsra vártam, vagy fényképészre. Mikor azonban most – vagyis akkor, a Rózsa Oszkár egy ötöse után – rámsuhintott a tintás lénia, nem lehetett tovább bambának maradni. Az anyám ugyan vigasztalt – megint vigasztalt –, hogy legyek türelmes, hogy majd megnyugszik az apuka, aki jó ember, és minden jó, ha a vége jó. Én azonban lementem az utcára egy kővel – ami nem is tudom, hogy került a zsebembe –, és bevágtam az első emeleti ablakot. Az ablak betört, a kő apám szobájába esett. Befogtam a fülemet a csörrenésre, a szememet is becsuktam, és amikor kinyitottam, ott állott mellettem Toledo. Tulajdonképpen így kezdődött a megismerkedésünk, a haverségünk, így kezdődtek a nagy beszélgetések. Az óriási beszélgetések télen-nyáron. A Gyula vitéz télen-nyáron . . .

Pedig letolt, hogy amit csinálok, az – itt mondta nekem először – „kamasz-csíny" és megkérdezte: – „Nos, reális ez?" Valójában jobban nekem esett, mint az apám, aki nem állott ki mellém ugyan – ezúttal a dörmögő házmesterrel és a sopánkodó mamámmal szemben –, mint amikor eltávolította Tibort a házból, de nem is szólt semmit. Nem volt lénia, még dühös tekintet sem. A Toledo viszont – a mai fiúk azt mondanák – balhézott, nekem viszont ez is tetszhetett, mert – emlékszem – rögtön kitálaltam neki az életemet. Ez utoljára fordult elő velem, pedig azóta több mint kétszer annyit éltem, mint addig. Akkor én mindent, de mindent elmondtam, csak hát milyen is volt ez a minden – *akkor?!* Ez itt most, ha egy kicsit el is nyúlik – ne haragudjon érte –, nem annyira kitálalás, mint inkább duma. Nem mondom, azt is muszáj néha . . .

Kurcundgut: a Toledo letolásából – meg az én kitálalásomból – haverség lett. Így is mondhatjuk – ritka szó ez manapság – barátság. Biztosan magát is tömték egyidőben azzal, hogy régen az ember az embernek farkasa volt. Én már akkor is hozzátettem – gondolatban, persze, de akkor, amikor gondolkodni sem volt veszélytelen –, hogy miért csak régen? Tudom én a leckét, hogy nálunk nem az. És ha meggondoljuk, ma már nem is annyira az. Lehet élni már, ha az ember nem egészen hülye. És én talán nem vagyok az. Ne erről a dumáról ítéljen meg. Csak ritkán szoktam ennyit beszélni, és soha ennyi . . . mindenfélét.

Akkor azonban még igazán hülye voltam, hülye kölyök, és hogy mennyire nem volt magamhoz való eszem, azt az is bizonyítja, hogy arról panaszkodtam – és nem is egyszer – a Toledonak, hogy túl sok a magamhoz való eszem, és nem mindig gondolok a szenvedő és mit tudom én milyen világra! . . . Szidtam magamat, mint egy eszelős az eszem miatt – ami pedig nem volt még nekem akkor –, és „lapulás"-nak neveztem azt az állapotot, amiben – állítólag – éltem addig. Furcsa szó ez a „lapulás", ezt egy tizenéves fiú nemigen szokta használni, és valószínűleg éppen ezért emlékszem ilyen jól rá, mert én sokszor ejtettem ki a számon. Amikor Toledoval beszéltem, de akkor is, amikor magammal. Toledo megpirongatott – de miért mondom ilyen finoman, amikor már egyszer kimondtam, hogy „letolt" – kődobálásért, meg más dolgokért is, de vigasztalt, hogy ne gyötörjem magam a „lapulás" miatt. Rám mosolygott, hátbaütött és könyveket is adott nekem. Nem mondhatom, hogy

nem szerettem olvasni – ma is olvasgatok –, de a dialektika már akkor sem érdekelt. Ma már fújom, persze – ha kell – az összes ellentmondásokat, a kibékíthetetleneket és a kibékíthetőket, bár mostanában már nem is kötelező tételeket bemagolni: mostanában nem a szemináriumokon tanulnak az emberek az ellentmondásokról... De hogy visszatérjek a kamaszkölyökhöz, az – és én lennék ez az az? – főleg annak örült, hogy könyveket kapott, amik nem regények – Jókaik, Vernék – és nem is tankönyvek, móraistvánok, pintérjenők. Kicsit nehezek voltak nekem ezek a könyvek, de szép szavak voltak bennük. És valami olyast éreztem, hogy mégsem a mi utcánkban végződik a világ, és van történelem, amelyenek országútján a vér is előremegy, meg az idő is... Ne nevessen, kérem, hiszen én is nevetségesnek tartom ezt így. De akkor valami ilyenre gondoltam, és a magam számára – meg a Toledo számára – ilyen zavarosan fejeztem ki magam. Bár ha belenéz mai folyóiratokba – néha beléjük szoktam pillantani – ott is találhat ilyen cifra mondatokat. Pedig ma okosak vagyunk, ugyebár!...

Kaptam a könyveket Toledotól, és egy napon – ekkoriban már a 17-ik születésnapom felé közeledtem – egy olyan könyvet kaptam tőle, amiből talán nem is volt még egy a városban. (Bár magyar könyv volt, és nyomtatott.) Nyilván azt sem nagyon olvastam el, de büszke voltam, hogy Toledo azt is odaadta nekem, és hogy még figyelmeztetett is: hamar adjam vissza, veszélyes könyv. Hamar „kiolvastam" hát a könyvet – címét, szerzőjét teljesen elfelejtettem –, és éppen vissza akartam adni, amikor egy nappal születésnapom előtt becitáltak a rendőrségre. Nem jöttek értem, szabályos idézést kaptam. A könyvet rögtön elégettük – többes számban mondom, mert az öregemet be kellett vonni a dologba, és ő készséggel segített, – és én bementem. (Toledo közben már eltűnt.) Most nyugodtan hantálhatnék, amit csak akarok, mert ahogy a könyv címére, úgy arra sem emlékszem, hogy mi is történt ott a Zrínyi utcában. Mondhatnám, hogy hős voltam, aki legyőzte – mint a mozgalmi emlékezések sok szerzője – a félelmét. De én csak arra emlékszem, hogy ügyvéd nagybátyám, Endre jött velem, és hogy az öreg kinn várt, a mai Roosewelt téren. (Hogy mi a tegnapi neve a térnek, lássa, szintén elfelejtettem.) Az Endre különben – bár akkoriban már sóher volt – mindig zsakettben járt, és ismerte a fejeseket. Toledo csapzott üstöke csak egy pillanatra tűnt fel...

Hogy mi történt később? Igazán nem érdekes. Történt, ahogy történt. Annyi minden történt a világban, ki jegyzi fel, hogy mi történt velünk? Szerintem nekünk magunknak sem kellene feljegyezni, és azt is, ami mégis eszünkbe jut, el kellene felejteni. Az sem feljegyezni való ma már, hogy az apám öngyilkos lett, merthogy nem bírta ki, miszerint ő már nem magyar ember. Legalábbis ezt írta a levelében, de talán csak azt nem viselte el az öreg, hogy már nem lehet hivatalnok úr. Én kesztyűszabászatot tanultam ki a Reicher cégnél, és éltem, ahogy lehetett. Bevonultam, kivonultam, kivonultam, bevonultam, és végül még 1944-et is megúsztam. Magam is csodálkoztam rajta, de tény, hogy éltem. Megélt az anyám is, de egy fél évig nem is tudtunk egymásról.

Alig indultak meg Pesten az újságok, már közölték, hogy Toledo visszajött – egy vidéki börtönből – a fővárosba. Valószínűleg ő is csodálkozott, hogy él. A lapokban aztán elég sokat szerepelt a neve, mint vezetőféle emberé, és azt is megtudtam – ha más környékre költöztünk is anyámmal a lebombázott házból –, hogy a családjából csak a Marika, az idősebbik csúnyaság van meg, az is Nyugaton. A papa meghalt – valamivel később, mint az enyém –, a Jolit

is elvitte a szíve abban a bolond világban, és a Marikának nyugatra kellett települnie a vállalatával. Ezt a volt házmesterünktől tudta meg az anyám. A Toledonak, gondolom, nem lehetett kellemes ez, én azonban nem ítéltem el a Marikát. Akkor már kezdtem megtanulni, milyen nagy bölcsesség van a régi mondásban: „Ne ítélj, hogy ne ítéltessél!" A világba – dehát maga is tudja ezt – minden belefér.

Hogy miből éltünk a „Rosemary" előtt? Nem tudom. A „Rosemary-korszak"-ban – én már csak így nevezem – stramm fickónak mutattam magam, és emlékszem, maga még meg is dicsért, hogy nem ijedek meg az árnyékomtól. Pedig megijedtem. Betojt seftemberke voltam én, igazi mazsola. Dehát nem is volt nagy öröm nyolcvan vagy kilencven dolcsival a zsebben kisliszszolni a presszóból, és olvasni a házak falán: „Le a feketézőkkel!" És közben arra gondolni – mert arra gondoltam –, hogy tényleg dögöljenek meg azok a nagymenők, akik Napoleon-konyakot isznak, jól élnek, dőzsölnek, átkelnek a határokon. Mert mire mentem én az egésszel? Lehet, hogy akkor nagyzoltam magának, de igazából éppen, hogy ettünk – az sem volt, persze, kis dolog akkor –, és fűtöttünk abban az egy szobában. Amikor maga is eltűnt a Grosz Imre eltűnése után – máig sem tudom, hogy hová, ezt majd el kell mesélnie –, akkor egy ideig éheztünk is, mint a kutya. És akár hiszi, akár nem, huszonhárom éves koromig nekem nőm sem volt. Nem mintha nem gondoltam volna az állítólag gyengébb nemre, dehát egy szoba volt, és ne feledjem a megfagyott jobb kezemet, ami miatt a kesztyűszabászatot akkor sem tudtam volna folytatni, ha lehetett volna. Ez a kéz komplexumokat okozott, zűröket, érti már, milyeneket... Igen, nő nélkül éltem, meg elég sokáig olyan kevés kaján, hogy ha a mamám nem olyan ügyesen beosztó, akkor most nem ülök itt. Szerencsére meghalt Jenő bácsi – tudja, a volt gyáros – Londonban, és Walter, a fia, küldött nekünk – valami úton – néhány fontot, mint anyámnak járó „örökség"-et. Ebből egy kis maszek presszóba társultam be Budán. A presszó nemsokára csődbe ment, meg sem kellett várni az államosítást. De azért valami – ahogy mondani szokás – „leesett" onnan is. A Toledot egyszer személyesen is láttam, éppen amikor zártam az üzletet. Egy még nagyobb fejessel, egy igazi fejessel ment az utcán, egy olyannal, aki talán éppen akkor járt utoljára gyalog. Toledo és a Fejes vidámak voltak, energikusak. Engem – aki a kulccsal babráltam – nem vettek észre.

A Felújítóhoz 1951-ben kerültem. Először mint segédmunkás. Képzelheti, milyen volt ládákat cipelni, hordókat gurítani a rossz kezemmel. De egyszer – inkább csak zríből – írtam valamit a faliújságba, mire rögtön engem bíztak meg előbb egy faliújság, majd egy stencilezett „Munkaügyi Híradó" szerkesztésével. Ebből a szerkesztésből alakult ki a munkaügyi felelősi állásom. Akkor még ez volt a neve, és csak később lett meg a munkaügyi osztály, amelynek – hány éve is? nyolc éve! – a főnöke vagyok. Abban, hogy kilencszázötvenkettőben munkaügyi felelős lehettem egy nagy – bár a mainál kisebb – pesti vállalatnál, kétségkívül segített az is, hogy az Irma akkor már a feleségem volt. Egy Horthy börtönében meghalt suszter gyermeke, aki szinte kamaszlány kora óta párttag!... Persze, később megtudtam, hogy az apósomat – a derék, trinker Jani bácsit – késelő botrány miatt csukták le. Benn azonban dacoskodott, és egy kicsit abba halt bele – az alkohol mellett, amit a sitten nem kapott –, hogy magára haragította a smasszereket. És azt sem volt nehéz kideritenem, hogy mit csinált az Irma 1944-ben. Dehát kamaszlány, sőt kislány volt még, és olyan bolond volt a világ!... Kell-e magyaráznom ezt ma-

gának, amikor maga is benne... él?! Az Irma – nem sokkal azelőtt, hogy megismertem – bekerült a kerületi DISZ-hez, adminisztratív titkárnőnek. Volt aztán még mindenféle, főleg személyzeti vonalon. Most egy szövetkezetnél van.

Én nem lettem párttag, nem is kérték tőlem, de vagy három munkaügyi tanfolyam mellett végigjártam egy párttörténeti szemináriumot is, mint könyvekkel jutalmazott hallgató. És éppen a szemináriumon mondta az, aki tartotta, hogy nemcsak Rajkék meg a jobboldali szocdemek az imperializmus ügynökei, hanem – többek között – a cionisták is. Néhány nevet is mondott – cionista ügynökökét – köztük a Toledoét is. Csodálkoztam, mert Toledo – akiről különben akkor már régen nem lehetett olvasni az újságokban – soha nem volt zsidó. Igaz, hogy az Ügynök utcában laktak, s a gimi is, ahová járt – amíg csak ki nem csapták – olyan zsidós iskolának számított. De – ezt biztosan tudom – minden felmenőjük alföldi református ember volt. (Hiszen a Marika sem kerülhetett volna – legálisan – nyugatra, ha nem „árja"!) Csodálkoztam hát, csodálkozgattam, de később már azon sem, hogy az előadót leváltották és állítólag éppen azért, mert neveket mondott a javarészt pártonkívüli hallgatóság előtt.

Akár cionista volt Toledo, akár más, volt valami nem kóser körülötte. Egy időben arra is gondoltam, hogy talán nem is él. Illetve, ez csak úgy átfutott rajtam. Igazán belegondolni a dolgokba, az nem az én profilom lett volna, és akkor már nem élt az anyám, aki azért mégis mondogatta: „Gondold meg, Jancsi, gondold meg, fiam!" Az Irmának viszont az volt a kedvenc mondása – amíg egyáltalán volt valami kedvence –, hogy „Ne sokat gondolkozzunk rajta!" És már a kis Ferike miatt sem engedhettem meg magamnak, hogy azzal törődjek, ami nem az én asztalom. Velem ki törődött?...

Aztán kijött a Toledo. Erről az újságok is szóltak. Aztán nemsokára bejöttek a zűrök. Bár, ha belenézünk a dolgokba – amelyekbe éppen ezért nem jó belenézni –, zűrök mindig is voltak és mindig is lesznek. Csoda-e, ha az ember – ötven felé?! – csendességre vágyik, nyugira? Nekem nincs más tervem, mint hogy egyszer elszakítsam a célszalagot, és a Felújítótól menjek nyugdíjba. És hogy addig megkapjam – nem hiúságból, hanem a magasabb nyugdíjért – az ezüst fokozatot is. A bronz már megvan. Mert hát – és, persze, az is tervem, dehát ez természetes, hogy rendesen felneveljem a Ferikét, hogy éljek, hogy legyek addig a pár évig, amíg végképp sínre jut. Nem azért, mert az én fiam, de a Ferike nem mindennapi gyerek. Még alig látszott ki a földből, amikor ezt már tudni lehetett. Okos gyerek, igazi okos! Én sem vagyok buta, vagy inkább nem voltam buta, merthogy mostanában – jó példa erre, hogy itt ülök és traktálom magát – butulok. A Ferike azonban *másképpen* okos, mint amilyennek nekem lenni kellett. Én mindig arra törekedtem – és ne higgye, hogy ez könnyen ment, legalábbis voltak idők, amikor nagyon is nehezen ment –, hogy ne csináljak bazári majmot magamból. De a Feri *igazán* majmot csinál magából, ha úgy érzi, hogy majmot kell csinálnia. Egész nap olvas, vitatkozik, meg akarja váltani a világot – ha nem is robbantásokkal –, és nem biztos, hogy kinövi ezeket. Amilyen szórakozott, nem mindig tudja a kétszerkettőt – a KÖZÉRT-be már régen nem küldi az anyja, mert ott gyakran becsapják –, de tudja a differenciált, az integrált, a kvantumelméletről beszél a barátainak, néha nekünk is, és folyton idéz egy bizonyos Neumann Jánost. Vannak még ilyen Ferikék körülötte: az egyiket, például,

Andrisnak hívják, egy másiknak Erika a neve. Az igazi Ferike azonban – aki, ha kell, talán meg is halna a Neumann Jánosáért – az én fiam . . .

Már nem is egyszerűen butaság, hanem diliházba való, fleppnis bolondság, hogy hová mindenhová vitt el a – merem állítani – általában rendelkezési állományba tartalékolt nyelvem. Ha a Ferike hallaná ezt, biztos nevetne rajtam, ha stikában is, mert roppant tapintatos a kölyök. De ha már annyit beszéltem itt össze, mintha csak én lennék a Toledo annó plében, a Rakovszky-parkban, akkor most minek tagadnám el, hol is esett az a bizonyos találkozás. Nincs benne semmi titok: a Gazdasági Fellebbezések Hivatalában. A bérelszámolási fellebbezéseket vizsgáló osztályon, ott, a második emeleten, a sarokban. A Knézics bácsit kerestem, mint már annyiszor. – Az öregúr? – kérdeztem a szőke Ilonkát, aki különben nem is rossz nő. Erre feláll az íróasztaltól egy pápaszemes, inkább alacsony, mint magas ember – a haja teljesen ősz, az arca olyan szomorúan fekete –, és azt mondja, a Knézics kórházban van, nem is igen fog már visszajönni, és ő az utódja. Még azt is hozzátette, hogy melyik Hivatalból került át ide. Bemutatkoztam, ahogy illik, mire bólintott: – Ismerjük egymást az elvtárssal – mondta sok cigarettától rekedt, de azért nem kellemetlen hangon. Most ez így talán hazugságnak tűnik, de higgye meg, ezek után sem tudtam, hogy ki is a Knézics bácsi utóda, nem is sejtettem. Csak amikor kezet is fogtunk – száraz keze volt, mint az öregembereké –, értettem meg, hogy kinek a kezét tartom a magaméban. De akkor sem az agyam értette meg ezt, hanem a garatom, a legalább húsz évvel ezelőtt kivett mandulám. Aztán én is üdvözöltem, na, persze, nem a régi becenevén, és egy kis üveg konyakot is hozattam a büféből. Koccintottunk annak örömére, hogy ezentúl együtt fogunk dolgozni.

Azóta háromszor voltam – de lehet, hogy négyszer is – a Hivatalban, a második emeleti irodában. A Rakovszky-park nem került szóba, de lehet, hogy csak azért nem, mert azóta Szent István park a neve. És bár nagyon kíváncsi vagyok a maga történetére, most fizetek és megyek. Vár a Ferike, és lehet, hogy az Irma is otthon van. Remélem, találkozunk még, és addig is arra kérem, hogy ne haragudjon. Egy kicsit hosszúra nyúlt ez a duma. És ha eleinte talán felkeltettem az érdeklődését, igazán sajnálom, hogy aztán semmi érdekeset nem tudtam mondani . . .

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

Egy nyári napon hozzáláttam első regényem, „A rosta" írásához. Iszonyú kitartással és szívóssággal több mint hetven oldalt megírtam, amikor megtorpantam, s minthogy az irodalmi becsvágy mégsem hagyott nyugton, befejeztem egy korábban megkezdett novellámat (– „Féltékeny?" –) és elvittem az Erdélyi Helikonba Kuncz Aladárnak, azzal a kéréssel, hogy ha tetszik, nyomassa ki.

Megadta a lakáscímét, megmondta, melyik nap hány órakor keressem föl, s addigra el is olvasta a novellát. Nemcsak jó szerkesztő volt, hanem úriember, a fogalomnak abban az értelmében, mely ma is dicséretet jelent. Pizsamában fogadott, maga mellé ültetett és mondatról mondatra végigelemezte az egész novellát. Noha elsősorban stílusom hajmeresztő „költőiségét" bírálta, figyelme mégis kiterjedt a novella egyéb tulajdonságaira. Észrevette – holott nagyon nehezen vehette észre –, hogy a mondatfolyandárok nagyjából ép, novellaszerűen megszerkesztett cselekményt takarnak el. Néhány javítást javasolt, ez a bekezdés inkább a helyén volna hátrább, emez előbb stb.

Ha lehet, ebben az esetben még gyorsabban kapituláltam, mint Kováts Jóska előtt. Kuncz Aladár tökéletesen meggyőzött arról, hogy úgy ahogy eddig írtam, nem lehet írni, észrevételei megerősítettek abban, amit Kováts Jóska ösztönzésére tisztáztam magamban. Minthogy mondatról mondatra bírált s esetről esetre figyelmeztetett, hogy ez a jelző fölösleges, ez semmitmondó, ez túlzó, amaz értelmetlen, maga a mondat zsúfolt és áttekinthetetlen, a bírálattal egyidőben – bár közvetve – rávezetett a prózaírás számomra járható útjára.

A novellát hamarosan átdolgoztam, Kuncz nyomdába adta. Hátra volt azonban a nehezebb munka, a regény megtisztogatása a stiláris sallangoktól.

Hozzáláttam, hogy elolvassam, új tudásom birtokában szinte sorról sorra elszörnyedtem, nem értettem, miféle egészségtelen befolyások hatására távolodtam el oly messzire igazi hangomtól? Magánleveleimben világosan, értelmesen írtam, sőt olykor irónikusan. Magyartanárom épp ezeknek a stiláris erényeknek a bemutatása céljából szólított föl több ízben, hogy dolgozatomat olvassam fel az osztályban.

Megjelent a novellám a Helikonban, az esemény új élménnyel járt. Előttem a kézirat, törlésekkel, húzásokkal, toldásokkal – áttekinthetetlen zűrzavar, kinyomtatott novellám viszont a véglegesség és a változhatatlanság érzetét keltette. Hirtelen elhatároztam, hogy a regény átírását írógépen folytatom, mert – legfőbb érvként erre támaszkodtam – a gépirat közelebb áll a nyomtatáshoz, mint a kézirat.

Írógépet béreltem és két ujjal hozzá kezdtem mostmár nem a regény javításához, hanem az átíráshoz. Jobb oldalt a kézirat, bele-bele pillantottam, előttem a gép, benne a papír, amin lassan gyülekeztek a többé-kevésbé ép mondatok.

Megint megtorpantam, a szakmabeliek jól tudják, az agy olykor felmondja a szolgálatot, s akkor valami olyasszerű állapot alakul ki, mint mikor a lemezen a tű megreked ugyanabban a barázdában s egyhangún ismétel egyazon ütemet. Ettől az értelmi-képzeletbeli bedugulástól újabb élmény hatására szabadultam meg.

Jucival rendszeresen találkoztam, zsúrokon, meg négyszemközt a sétatéri kioszkban, cukrászdákban s ugyanilyen rendszeresen találkozgattam Ibolyával, vele a nyilvánosság előtt leginkább a strandon, négyszemközt: a legénylakásomon.

Két szelvénnyel játszottam tehát s egy kisvárosban, mint Kolozsvár, a kettősségnek előbb-utóbb le kellett lepleződnie. Egy délelőtt épp Ibolyát kísértem a Főtéren, a tömegben felbukkant Juci. Általában sietett, mint akit kergetnek. Meglepte, hogy nővel lát, ösztönösen lassított tehát s meglepetésében az illendőnél hosszabb ideig tapogatott bennünket a rövidlátók hunyorgó nézésével. Majd ráeszmélt, hogy ez nem illik, s a szokottnál még gyorsabban folytatta útját. A szó szoros értelmében elrohant.

Következő találkánkon azonnal megkérdezte:

– Ki volt az a nő, akivel a Főtéren láttam? Mi magának az a nő?

Még túlságosan el voltam foglalva magammal, még nem fejlődött ki bennem a részvét, ez a nemcsak íróilag, de emberileg legértékesebb tulajdonság. Nem éreztem meg Juci kérdésében, hanglejtésében a szerelmet, a féltékenységet, a szenvedést.

Iparkodtam megnyugtatni: – Ibolya Bíróék, a főtéri patikusék rokona, náluk ismerkedtem meg vele, igen, néha találkozunk a nagy strandon, most véletlenül futottunk össze, de számítani csak ő, Juci számít. Csupán a szemérem és nem a tapintat tartott vissza attól a további magyarázattól, hogy Jucinak tulajdonképpen hálásnak kellene lennie Ibolya iránt, mivel ő vezeti le az én gyarló fellobbanásaimat, s ennek következményeképpen őneki nem kell tartania attól, hogy adott körülmények között elvesztem a fejem.

Nem, nem, a fentebbi fejtegetés nem utólagos hülyítés. „A rosta" I. fejezetének 3 része a bizonyíték rá, milyen elevenen működött bennem a puritánizmus skizoid szemlélete égi és földi szerelemről, mely egész érzelmi életemen rajta hagyta a pecsétjét. Hogy a szemlélet máig sem enyészett el, Kertész Ákos kitűnő regénye, a „Makra" tanúsítja.

A kolozsvári tizenöt hónap folyamán valósággal lubickoltam az érzéki élvezetekben, ez azonban a legcsekélyebb mértékben sem akadályozott meg abban, hogy a testi szerelmet ne vessem meg s hogy ne helyezzem azokat a lányokat a szeretőim fölébe, akiknek a révén semmilyen testi élvezethez nem jutottam.

Az első konfliktus elsimult, Juci nagyrészt megnyugodott. Ibolya személyének tüzetes tárgyalása azonban tudatosította bennem a kielégületlenséget és az unalmat. A nemi nyomor sebeivel érkeztem ide, szomjasan mint egy nagyivó a Szaharába, Ibolya megváltott, de a megváltást ilyen meg amolyan feltételekhez kötötte. Ezek egyre inkább feszélyeztek.

Valahányszor komoly vállalkozásba fogtam – vagy úgy hittem –, az ügy érdekében mindig monogámiát fogadtam. Ezúttal is. Most Ibolyát hibáztattam amiatt, hogy a munkában megrekedtem, ugyanakkor szabadjára engedtem eddig tétlenségre kényszerített vadászkedvemet. Egy új ismeretségnek, Macának köszönhetem, hogy a tű kiugrott a barázdából, melyben megrekedt, a félig-meddig ép mondatok oly sebesen sorjáztak, hogy két ügyetlen

ujjammal nehezen bírtam lépést tartani velük. Hálából a tartós ihletért, meg babonából, megint monogámiát fogadtam s amennyire emlékszem, nem szegtem meg a fogadalmat.

Az első, majd a második novellám megjelenése, de legfőként a születő regény megsemmisítette maradék kételyeimet, elhatároztam, hogy nem utazom el, Kolozsvárt maradok, befejezem a regényt.

Örömmel számoltam be az eseményről Jucinak, ő mindig teljes odaadással támogatta irodalmi törekvéseimet, a döntésnek megörült, mert ez azt jelentette, hogy ha elmarad a bukaresti utazás, továbbra is rendszeresen találkozhatunk.

Korai öröm. Szülei családi ügyben vidékre utaztak s magukkal vitték. Hónapokig iidőzött Kolozsvártól távol. Télutón találkoztunk újra.

Nagyjából ugyanabban az időben kelt útra Kováts Jóska is, hogy Pécsett megszerezze a doktori címet, kitűnő disszertációját Török Gyuláról már megírta, csupán a szóbeli vizsga hiányzott. Annak idején, Pécsett együtt szagoltunk bele a modern irodalomba, ismerkedtünk az izmusokkal, a különféle áramlatokkal, magyarul-olaszul-franciául. Írtunk, tervezgettünk, játszottunk, hülyéskedtünk, a legkülönfélébb elemek, egymásnak ellenmondó törekvések felhasználásával alakítgattuk írói világunkat.

E tekintetben a kolozsvári nyár különösen gazdag aratással örvendeztetett meg. Zavaros fejű fiatalok voltunk, vad nonkonformisták, lelepiezők, minden ellen hitetlenül lázadók s az épater le bourgeois sportjának lelkes művelői.

Ellenszenves ismerőseinket így üdvözöltük:

– Szervusz, szervusz. Ha addig nem találkoznánk, kellemes temetést.

Gyakran izmosodtunk, ami abból állt, hogy igyekeztünk – novella, tanulmány, vagy újságcikk elejének valamilyen mellbevágó, lehetőleg minél abszurdabb mondatot kieszelni:

– Legközelebbi novellámat így kezdem – jelentette be Jóska, –: „A kanárisárga éjben csak a féllábú tengerész csapta össze a bokáját."

– Nagyszerű, nagyszerű, nagyszerű . . . – lelkesedtem.

– Ugyan?

Sajnos, a méltó folytatást nem eszeltük ki.

Megmaradt egy másik ilyenszerű mondat, amely nem kezdő, hanem záróköve lehetett volna a novellának:

– „Úgy viselkedtek, mint két kutya, megszagulták egymás fenekét, aztán szótlanul elváltak."

Kassákot, aki ekkor már megírta remekművét e műfajban – A ló meghal a madarak kirepülnek – nem ismertük, különben bizonyára nemcsak ünnepeltük, hanem utánoztuk volna is.

Bertha Bulcsu egy interjú kapcsán megkérdezte, szerintem mi a szülőföld: – az emberi környezet, – válaszoltam habozás nélkül. Változatlanul ez a véleményem. Részint azért idéztem fel irodalmi játékainkat: – a pécsi nyomott környezetben „tanulmányoztuk" az izmusokat, nagyjából ugyanúgy mint a Dantét megelőző költészetet vagy a francia romantizmust. Ami Pécsett tanulmányi tárgy volt, az Kolozsvárt, a szervesen hozzánk tartozó emberi környezetben éreztette csak felszabadító hatását. Amiből azt a paradox következtetést szűröm le, hogy a hazai környezetben az idegen hatásokra fogékonyabb a lélek. Mármint ha a befogadó egy időre kiszakadt otthoni világából, s ennek árán képes lett idegen hatások feldolgozására.

Szóval Kováts Jóska elutazott doktorálni, Maca hazatért férjéhez a kis-

városba, ahol tiltások és unalmak vették körül, gyötrelmein evéssel enyhített, ami már megismerkedésünk idején meglátszott rajta.

Mint ilyen körülmények között mindig, a munka akadozott. Tavasz felé egy este, ellátogattam a Bánffy palotába, amelynek nagytermében hangversenyt rendeztek, utána bankett volt. Az asztalnál, ahol helyet kaptam, két szemrevaló, két lélegzetelállítón kívánatos nő ült. A kettő közül K. I.-nére startoltam, de Zsófikát kaptam meg. Visszanézve az évek távolából, nem állíthatok mást, mint, hogy jobban jártam.

Egy délután hazakísértem Jucit, visszafelé, a villájukkal rézsút, a túloldalon álló házikó ablakában nagybetűs, nyomtatott hirdetést pillantottam meg: – KIADÓ SZOBA. Az óvári bérlet sötét volt, barátságtalan, ez a környék viszont a zöld övezethez tartozott. Nem sokat haboztam, hanem bekopogtam és nemsokára az udvarra nyíló konyhában fecserésztem a háztulajdonosokkal, Karolin nénivel, aki aggszűz és Lotti nénivel, aki özvegy volt.

Örültem, hogy ebben a gyérforgalmú, csendes, hangulatos utcácskában lakhatok, ráadásul szerelmem, Juci, közvetlen közelében. Meg sem fordult a fejemben, hogy ezzel a meggondolatlan lépéssel mi mindent idézek elő.

Nagy lendületet az íráshoz mindig a szeretőimtől kaptam, de kisebb-nagyobb döccenőkön Juci is átsegített. Egyrészt azzal, hogy először ő olvasta minden írásomat, a regény elkészült fejezeteit csakúgy, mint a novellákat, s az eredmény többnyire kielégítette. A dicséret nekem, aki úgy egyensúlyoztam a tarkómon a kudarcok antológiájának terhét, mint Atlasz a világegyetemet, természetesen jól esett, megkönnyebbült a rám nehezedő súly.

Stílusomban egyszerre törekedtem tárgyilagosságra és az izmusok igényelte törvénytelen asszociációkra, a groteszkre, a mellbevágóra, a nehézségi erő hatására viszont olykor engedtem hajdani költői nyelvezetemnek is. Juci gyakran megakadt egyik vagy másik mondatnál, jelzőnél, hasonlatnál s ahogy kérdőn nézett rám óriási tengerzöld szemével, megértettem, hogy alighanem mellé fogtam.

Mint a művészféle alkatok kivétel nélkül, az önértékelésben én is a felsőfokok között csapongtam. Valahányszor a készülő fejezet egyik részének elolvasása után arra a meggyőződésre jutottam, hogy soha énbelőlem író nem lesz, soha a regényem el nem készül, összeomlottam és bedugultam.

– Ne bolondozzon – mondta Juci ilyen önleköpködő vallomások után.

Ezúttal nemcsak biztató szavakkal sietett segítségemre, hanem kezembe nyomott egy nemrég megjelent könyvet, a kritika dicsérte, a közönség olvasta, siker volt és szerzőjének jó híre. Még aznap elolvastam a könyvnek legalább a felét s azzal tettem az éjjeli asztalomra, hogy ezt aztán félkézzel is meg tudom csinálni... Nem mentőöv volt ez a könyv, hanem motorcsónak, amely csakúgy röpült a vízen, csillogó fények, lilás körvonalak játékában az egész láthatár kitárult előttem.

Kolozsvárt engem a valóság ihletett meg, nincs pontosabb kifejezés ennél az elcsépelt, mégis nagyképű szónál, s amit írtam, valójában inkább helyzetkép, mint regény. Erőt és biztatást pedig azért merítettem egyik-másik pályatársam esztétikailag esetleg színvonalasabb alkotásából, mert lépten-nyomon hazugságon kaptam őket.

Juci boldogan és lelkiismeretesen játszotta a múzsa szerepét s ez látszólag tökéletesen kielégítette, egészen addig amíg föl nem figyelt a szemközti házba sűrűn ellátogató arányosan és kívánatosan testes asszonyra, aki aligha lehetett a háziasszonyok vagy a ház más lakóinak a vendége.

Kérdezősködés helyett cselekedett. Ahogy a kányamáli esős délután tanúsított viselkedése megmutatta, Juciból nem hiányzott a határozottság, a tetterő, sem a lelemény. Nehézséget az okozott tervei megvalósításában, hogy a szüleivel lakott, ez határt szabott lehetőségeinek, ezenfelül számot kellett vetnie egy másik, semmiképpen nem elhanyagolható akadállyal: – csinos székely lány személyében cselédjük volt s ő is a házban lakott.

Nem beszéltem még szerelmünk legregényesebb mozzanatáról. Az illem azt követelte, hogy színházból, bálból, moziból, zsúrból stb. a lányokat este vagy éjjel csoportosan kísérjük haza. Juci meg én egy utcában laktunk. Előbb Jucitól búcsúzott el a társaság, köztük én, majd tőlem. Alig csendesült el az utca, kiléptem a kapu alól, ahol addig meghúzódtam és átmentem a szomszédos villába. Juci hátul a kertben várt rám, a dús növényzet illatai között, a fák lombja az utca felől megszűrte a közvilágítást, a hold felől ömlő sugarakat, az árnyékok és fények tarkázta éjszakában összebújtunk és csókolóztunk, mint fiatal szerelmesekhez illik.

H. Ilus idején még Isten ellen való vétségnek tartottam volna a nyelvemet bedugni egy úrilány szájába. Ettől a gátlástól megszabadultam, annak rendje-módja szerint csókoltam Jucit, aki nem ellenkezett, hagyta, hogy csókoljam, anélkül, hogy viszonozta volna. Holdfény, tilalmak, rejtőzés, titok, szerelem, bűntudat, némi riadalmak, ha gyanús zaj kélt, ezek az elemek varázslatos élménnyé egyesültek, egyszerivé, meg nem ismételhetővé.

Egy délután megzörgetik az ablakom, kinyitom, a Juciék székely cselédje mosolyog rám, kezében levél. Juci hívott, hogy menjek át. Trubadúri készséggel engedelmeskedtem Beatricsém hívásának. A házban gyakran megfordultam, mindig Juci fogadott, az idő nagy részét vele töltöttem, de aszerint, hogy ki tartózkodott odahaza, hol az apa, hol az anya jelent meg s miután elbeszélgettünk, ismét magunkra hagyott.

Lassan vettem észre, hogy kettesben vagyunk a villában. Semmi fontosságot nem tulajdonítottam a ténynek, Jucival éppúgy és épp annyit foglalkoztam, mint előző látogatásaink alkalmával. Távolról sem gyanítottam, hogy ez a későbbiek folyamán sűrűn ismétlődő meghívás valójában kihívás Zsófika és kihívás énellenem.

Szerelmi rendtartásunk szerint csókolódzni a kertben szoktunk, a lakásban soha. Jucika talán ötödszörre ürítette ki a lakást s én még mindig nem támadtam. Türelmetlenségében ficánkolni kezdett, pontosan ugyanúgy, mint Kányamált a padláson, félig kamaszosan, félig nőiesen, addig-addig, amíg átöleltem és megcsókoltam. Egyetlen mozdulattal sem védekezett. Egy ideig éppúgy élveztem a csókolódzást, mint éjszakánkint hátul a kertben, aztán valami új következett, ami megzavart.

Hiába nyugtatgattam, a szerelmes Juci féltékenykedett Ibolyára, Macára és mindenki másra, akivel látott, akiről velem kapcsolatban valamilyen pletyka eljutott hozzá, legfőképpen azonban Zsófikától tartott. Nem ok nélkül, mert a művészkörökben forgó, fogékony, jóízlésű Zsófika a nemi szolgálaton kívül a múzsai szolgálatot – Juci kiváltságát – is könnyűszerrel elláthatta volna. Juci elhatározta, hogy harcot kezd az egyeduralomért s a cél érdekében az utolsó lépéstől sem riadt vissza. Minthogy teljesen tapasztalatlan volt, nyilván valamelyik asszony ismerőséhez fordult tanácsért, s a tőle kapott felvilágosítás eredményeképpen, nem elégedett meg annyival, mint eddig, hanem visszacsókolt, ami abból állott, hogy csenevész kis nyelvét úgy pergette, mint egy kereplőt, körbe-körbe, fáradhatatlanul, megszállottan és gépiesen.

Azért gépiesen, mert próbálhattam bármit, magyarázhattam, érvelhettem, nem sikerült leszoktatnom erről a célszerűtlen tevékenységről, ami azzal a következménnyel járt, hogy testi kapcsolatunk nemhogy nyert volna, hanem vesztett erejéből. A csók ízére nem tudtam rávezetni, mégsem vonultam vissza, a magam suta, át nem gondolt, lelkiismeretlen módján ragaszkodtam hozzá, fájt volna elveszíteni, ha Juci egyáltalán belemegy abba, hogy szakítsunk, ami valószínűtlennek látszott, hiszen egyre félreérthetetlenebbül viselkedett. Nem támadtam, azaz emitt-amott igen, de a végső lépésre sehogyan sem szántam rá magam.

A tabu-elmélet már nem feszélyezett, de magán a tálcán tálalt helyzeten kívül semmi nem sürgetett támadásra. Juci testéből nem vágy áramlott, hanem makacs harcikészség, kemény elhatározás. Ha csak úgy vágyik rám, ha megindultak volna a villamos áramlások egyik testből a másikba, semmi nem tartott volna vissza. Sajnos, Juci tökéletesen megfelelt az égi szerelemről alkotott elképzelésemnek. Elvenni egy ilyen vattában nevelt leányka ártatlanságát s aztán esetleg többé feléje sem nézni, ekkora felelőtlenséget nem vállaltam, akkor sem, amikor Juci nyíltan közölte velem, hogy Zsófika helyét akarja elhódítani s azzal sem törődik, ha soha többé nem találkozunk.

Azt válaszoltam, hogy viszonyról kettőnk között nem lehet szó, várja meg, amíg doktorálok és önálló leszek. Két év az egész. Komolyan mondtam, a rosszhiszeműség árnyéka nélkül. Juci ugyanis pontosan megfelelt a belémtáplált feleségeszménynek. Ennek ellenére azonban soha eszem ágában sem volt Jucit feleségül venni. Ez is egyike a középosztály lélektani rejtélyeinek.

Nyár elején, amikor befejeztem a regényt, Zsófika hosszabb időre Pestre utazott. A kéziratot még át kellett fésülni és lemásolni. Kovács László az Erdélyi Helikon kiadó vállalatának vezetője kíváncsin várta. Az idő sürgetett, mert az útlevelem augusztus végével lejárt, másfelől a pécsi egyetemre való beiratkozást sem halogathattam sokáig.

Regényírói és gépírói tevékenységem kerek egy évre terjedt, épp elég tapasztalatot gyűjtöttem ahhoz, hogy felmérjem az előttem álló feladat nagyságát. Kedvezőtlenebb időt pesti tartózkodásra, Zsófika a leggondosabb szándékkal sem választhatott volna.

A túlhajtott munka annyira nem merített ki, hogy libidóm elcsituljon. Zsófi még körül sem nézhetett Pesten, engem már kínpadra vont a kandúri nyugtalanság. A szerencsével a nagy strandon találkoztam, ott ismerkedtem meg Rózsival.

Barátaimnak az volt a véleménye rólam, hogy bármennyire bolondulok a nőkért, az a típus vagyok, aki a hivatását nem áldozza fel egy nő kedvéért. A későbbiek megerősítettek ezt az ítéletet. A valóság azonban az, hogy ezúttal a zülléstől egyedül az útlevelem mentett meg. Szeptember elsején lejárt, akár tetszett, akár nem, utaznom kellett.

Az érzéki kiszolgáltatottságot Rózsi ismertette meg velem, nem közvetlenül, mert semmilyen módon nem élt vissza a hatalmával. Én azonban felmértem a veszélyt, örvény nyílt meg előttem, a mélységét, a vonzását ösztönösen sejtettem meg. Méltatlan kapcsolat, hangoztatták némelyek. Érthetetlen, jegyezték meg mások.

Kívülről nézve csakugyan az volt. Én azonban minden idegemmel érzékeltem Rózsi titokzatos hatalmát. Szerencse, hogy nem Pécsett, vagy Pesten futott össze az utunk, mert egy olyan férfinak, mint én, akinek egyéniségét egyfelől a túlfűtött erotika jellemezte, másfelől az iszonyodás minden függés-

től, Rózsi a biztos katasztrófát, a szavatolt züllést jelentette volna. A testi rabszolgaság lealjasító állapota lázadásra késztetett volna, újabb meg újabb szabadulási kísérletekre. Azóta megszaporodott tapasztalataimból tudom, hogy ahány kísérlet a szabadulásra, annyi kudarc s a kudarc után újabb és újabb visszakéredzkedés, ha kell négykézláb, magam végleg megalázva és minél több alázattal, a sikernek annál kevesebb reményével.

Már a negyedik vagy ötödik találka előtt halálosan untam a nyomasztón egyforma műsort, melytől eleinte hiába próbáltam eltérni. Később már meg sem próbáltam. De az unalom Rózsi megjelenésével s a műsor megkezdésével elmúlt, hogy a kábulat után, mint szürke, ízetlen emlék térjen vissza. Ismétlem, korlátlan hatalma volt fölöttem s miután a légyott idején annyiszor játszottam el a poraiból megújuló főnix madarat, ahányszor ő jónak látta, szinte rogyadozva kísértem el a Főtér sarkáig, soha tovább, mert nem akart velem a lakásuk közelében mutatkozni. A búcsút megpecsételő kézfogás előtt csak pihenni vágytam, belehullani az álomba s aludni, aludni, napokon át. De amikor Rózsi a tenyerét lassan végigcsúsztatta a tenyeremen, oly lendülettel keltem új erőre, hogy akár ott a helyszínen képes lettem volna elölről kezdeni azt, amiről egy másodperccel azelőtt még azt hittem – legalább egy hétre belefáradtam.

Amennyire örültem Rózsi titkos képességeinek eleinte, annyira megriadtam később. Nekem ugyanis mindennél fontosabb volt, hogy a regénnyel határidőre elkészüljek. A tapasztalat pedig azt mutatta, hogy ha Rózsi háromkor jön hozzám és hétig marad, nemcsak hogy aznap este nem megy a munka, de másnap délelőtt is gyatrán. Meg kellett kurtítani a légyottok tartamát. Megkértem a szobatársamat, hogy ekkor és ekkor kopogtasson az ablakon.

– Pótvizsgára készül – magyaráztam Rózsinak.

Simán belement, hogy a találkák ne nyúljanak tovább két óránál. Hála engedékenységének, teljes erővel dolgozhattam, kijavítottam, legépeltem „A rostát" és odaadtam Kovács Lacinak, aki az Erdélyi Helikonben a könyvkiadást irányította.

Nem szeretném, ha az a vád érne, hogy a regényem történetét regénynyé kerekítettem ki. A következő év novemberében ezt írtam Pestről Kováts Jóskának:

„. . . Mozgolódik bennem az új regény s nem tudom elkezdeni, még csak kialakítani sem bírom. Miután elérkeztem valamely szükségképpen rövid gondolatmenet közepéig, egyszerre megjelenik előttem egy kép . . . Lealjasító állapot . . . Emlékezz vissza „A rosta" történetére, az ötlet, a terv, az alakok az Ibolya-korszakban születtek meg. A Maca-korszakban kezdtem írni. Maca elutazott, a regényírás abbamaradt. Tavasszal és nyáron írtam végre meg a regényt, akor javítottam át, gépeltem le mindezt rekordidőben hét hónap alatt, mert egymásután, megszakítás nélkül két olyan pompás nőm volt, mint Zsófika és a fotós Rózsi."

Jucival elutazásom napjáig tartott a szerelem. Őszintén hittem, hogy szeretem és nem éltem az alkalommal, holott nem tett le róla, hogy kapcsolatunkat beteljesítse. Mikor nyíltan ajánlkozott, nem hittem a fülemnek.

Tíz esztendővel később találkoztunk. Jékely Zsolival beszélgettem a Főtéren, mikor feltűnt Juci, fekete ruhában, zöld szeme óriási. Mint mindig, most is rohant.

Zsoli megbabonázva követte a tekintetével s mintha imádkozna, oly áhítatosan suttogta:

– Csodálatos, öregem! Csodálatos nő!

Csatlakoztam Jucihoz, nemrég elhunyt édesanyját gyászolta. Estére légyottot beszéltünk meg a sétatéri kioszkban. Ott mondta el, hideg sör mellett, mennyit szenvedett nőlátogatóim miatt, meg azt, hogy a székely cseléd zsarolta. Halványan feltűnt előttem a kép, amint a kiugró hármasablak egyik szárnyánál áll és kerekre nyitott, óriási zöld szemével mozdulatlanul nézi a kapumat.

– Kísérteties – jegyezte meg annak idején Kováts Jóska, de akkor sem eszméltem. Csak most értettem meg és mélyen, fájdalmasan elszégyelltem magam.

Gyalog mentünk haza. Behívott, a villa mögött ültünk le, a kertben a fényeknek-árnyékoknak illatosan remegő változásában, ugyanúgy, mint kapcsolatunk legregényesebb szakában. Hozzám hajolt, hogy megcsókoljam; talán többet is akart. Meghatott, hogy ugyanolyan igyekvőn és gyakorlatlanul csókolt, mint tíz esztendővel ezelőtt.

Eltűnődtem, vajon valami ilyesmiben látja Makai Sándor az erdélyi családi élet tisztaságát. Annyi bizonyos, hogy Juci emlékét ma is patyolatfehéren őrzöm.

(Folytatjuk.)

MAKAY IDA

Nem fájhat

Nem vehetnek el többé semmit
attól, ki tündöklő űrrel tele.
Kinek haja már hópille fészke,
madarat sem hív. Puszta tenyere
csillagparázstól ég már, sérthetetlen.
Szobákba sem lép. Hó s fény a szőnyege.
Nem fájhat zajló szerelmekért
akinek erdők csöndje lett a kedvese.

Az oldó szót...

Oldó szavad akartam hallani,
mit eddig senki nem tudott
se még, se már kimondani.

Ragyog a lépcső a vesztőhelyig.

Áldásod nélkül indulok.

PARDI ANNA

A boldogságról

Itt ellehetnék de szeretnék amott lenni
szétszóródottságom eldobált csontjait összeszedegetni
a közvetítést bizonyossággal megszerezni.

A boldogság – tehetség.
Arcom önveszélyes szűk terén majd felrobbantam néha
mint rakéták hatótávolságán belül
irányításhoz jutva egy nem megfelelő érzés
küszöbök rugdostak arrébb
egyetlen mondás terrorizált
egyetlen ritmus-váltás fals halálos különbözősége
de csakhamar újra humanizáltam
magam körül mindent amit csak lehetett
kapcsolatot teremtettem
a lábam alatt ropogó friss hó betlehemi jászolával
egy magasan berregő repülőgép utasaival
akik számára még valószínűtlen kicsi pont sem lehetek
és kivetkőztettem fogkrém fehér prémjéből az estét
s úgy tekintettem végig ruháim során
mint holnapra egy új normarendszeren
a fehér blúz összemaszatolt kisgyerek arcán
a mellény vállban befejezetlen tetszelgésén
a szoknyán a nemiség sötét sebével
és megértettem a fájdalom is természetes
nem lehet megkerülni sőt legbiztosabb út az öröm felé
mint amiképp nem lehetséges partra dobni a tengert
s az évszakokat kicibálni a házak közül.

November

A tarlók borotválatlan férfi arcán
nyári káprázatok kilőtt félszemét
takarja sár, fekete bandita kötés,

mit rövid napsütésben árnyék kiformált,
elhagyott hangszereket, dobot, hegedűt, trombitát,
összegyűjti az alkonyat öreg kéregető asszonya,
összegyűjti tékozló fia a szél,
holt lovak farához ütődik, cseng az egész vidék.

PÉNTEK IMRE

Szökésben

megfejtett titkosírás
mely sorsom magyarázza
utolsó esélyem te vagy
a megmaradásra

takargatom fűvel bozóttal
útjaimat
fúrok vakond járatokat
a föld alatt

finom orral szimatolják
mint a kutyák
el-eltűnő menekülő
lábam nyomát

jövőm partján köd nyújtózik
alaktalan
nélküled nem kezdhetem el
újra magam

még nem vagyok cövekként leütve
még futhatok
olyan mélyen eltemetve
mint a halott

vig rongyaimban lépem át
a küszöböt
felszakad a csipkefüggöny
hátam mögött

Vád-dal

Fejjel lefelé futkosok,
mint légy a foltos platonon,
aki szemembe akar nézni,
annak érdemét tudom.

De onnét is, ahol vagyok,
felzeng bájos ítéletem:
– Ne higgyetek a habverőnek,
bármilyen nagy habot kever!

Leghivebb csodálóim a
fehérköpenyes angyalok.
Fülemmel Schubert harmonikázgat,
én, ahogy illik, jajgatok.

Az ápolástan tudomány,
mint a könyvekből kiderül,
a torokfájós gumicső
borotva-segélyben részesül.

Takarékos a takarék,
fürdőszobája pléhlavór;
mindenki gyűjti szorgosan
az áldott tapasztalatot.

Ólom repül a levegőben,
szárnyak nélkül is oly sebes.
Alul van, mi fölül lehetne,
de mi ebben az érdekes?

S akire mindez tartozik,
isten, e bamba dinnyecsősz,
hortyog, rá se fütyülve, hogy
halósipkáján pók időz.

BENKŐ ATTILA

Freskó

Kiesve az idő kegyéből
túl a kavargó boltozaton
repedező sugárzás
és végigcsurog a fekete lé
Túlemelkedve a glórián
átbújva mint tüzes karikán
a tiszta űrben vesz lélegzetet
szippant hatalmasat
a bolygók illatából
Valami másnemű hidegség
oldozó
nem mozdul el, növekszik
túl annyi kedves háztetőn
mezítláb annyi csillagon

Barokk

Másnap korareggel a Ferenciek terén
talán az eltűnt szökőkút helyén
a megszürkült templomtéren, ahol
korsós lányok is jártak valamikor
régi jeleket szórva mai tünemény
imbolygott vidáman, nem mint az erény,
hátrahajolva nézte: magasan
angyalkák ülnek csodálatosan
az egyikük éppen most lődözi a lent
utána nyúlkáló vézna idegent

Mit is

Falnak fordított szentkép
Utolsó őszibarackunk
Az idő hordaléka

Címek, bárgyú címek,
mit is mondhatnánk végül
világnyi korszakunkról?
Elmúlik, elmúlt –
köszönjük a szállást,
a csempe bögrében a sót
meg a kölcsönkért kenyeret.

HALLAMA ERZSÉBET

LÁTOGATÁS BORS ISTVÁNNÁL ÉS HONTY MÁRTÁNÁL

Somogy képzőművészeti múltját olyan nevek fémjelzik, mint Vaszary, Iványi-Grünwald, Rudnay s főképp Rippl-Rónai, akinek műveiből éppen a róla elnevezett múzeum rendelkezik a leggazdagabb gyűjteménnyel. Zichy Mihálynak emlékszobája van Zala községben, Kunffy Lajosnak emlékkiállítása a somogytúri kúrián. Kaposvárott nemrég adtak egy lakást a marcali születésű Bernáth Aurélnak, abban lakjon, ha szülőföldjére látogat.

Kaposvárott ma hat szabadúszó képzőművész él.

A hat közül kettő – Bors István és Honty Márta.

A város szívében tábla nő ki a járdából, azt hirdeti, merre van a vasútállomás. Amerre a vasútállomás, arra laknak Borsék. TIT-udvarnak nevezik a házat. Emlékszem a kemencére, az ablak üvegkockáira, amelyeken át szürke őszi napokon is elegendő fény szivárog a műterembe. Emlékszem a sámlikra, a vedlett hamutartókra, az agyaggombócokra, a csap mellett lógó törölközőre, egy üveg kubai rumra. A mosdó villanykapcsolója a fogasok között rejtőzik. Emlékszem, Bors István a viaszkiolvasztásos fémöntésről magyarázott, kevesen ismerik, pedig ősi és egyszerű eljárás. Állítólag Amerigo Tot fel is ajánlotta, hogy megtanítja rá a magyar szobrászjelölteket, de nem lett a dologból semmi.

Kaposvár fölött szürke ég feszül, nedves föld, ázott szagok adják az alaphangulatot. A TIT-udvarban egy fóliába csomagolt, spárgával körültekert szobor. Kertészkedő háztulajdonosok féltett rózsáikat burkolják így be télire. A szürke kis udvar kihalt, egy deszkakerítés választja ketté. Aztán megnyílik egy ajtó, két vidám, kerek szemüveg villan, s a hangulat egycsapásra megváltozik. Az esős napok mélabúja mélyén mindig ott van az ellenkező lehetőség is, csak a megfelelő ajtónak kell a megfelelő pillanatban kinyílnia.

A műterem reménytelenül tömve van. A falakat alig lehet látni a feltűzött rajzoktól és a stelázsiktól, a polcok rogyadoznak a szobrok, vázlatok, drótok, gipsz, papír, fa, fémdarabok és rejtélyes dobozok alatt. Az asztal körül telepszünk le, akad még egy fa karosszék is. Fújjuk a füstöt. Viaszarcú, gipszruhás leányka nézi ezt a különös emberi tevékenységet. Komolyan tartja fején a pártát, fehér ruháján a sárga viaszvirágokat és viaszmasnikat. Két karja rövid, derékig ér, de megvan mind a tíz ujja, rendesen. Bors Katalin I. oszt. tan. egyik rajza nyomán született.

A műterem közepét egy átlósan heverő, vaskos henger foglalja el – egy szétbontatlan szövőszék.

– Fell kell állítanom – mondta gondterhelten Honty Márta –, csak azt nem tudom, hol fog akkor Pista bronzot önteni . . .

Mennyi ennek a műteremnek a bére?

– 980 forintban állapították meg. Ennyit nem tudunk kifizetni. Intézik az ügyet.

A szabadúszó művészeket nálunk a maszek kisiparosokkal egy kategóriába sorolják. Kétségtelen, hogy a hasonlatosság olykor kimutatható. Az adóhivatal lenne a megmondhatója, hogy jövedelem tekintetében mekkora ez a hasonlóság.

Hivatalos kimutatás szerint mennyi az átlagkeresetetek?

– Nemrég kaptuk meg: Mártáé az utolsó évben havi 231 forint volt! – kurjant Bors István. Lelkesedése csakis a nyilvánvaló extremitásnak szólhat.

Márta precizen sorolni kezdi a megbízásokat, a szakkörvezetést, a többit,

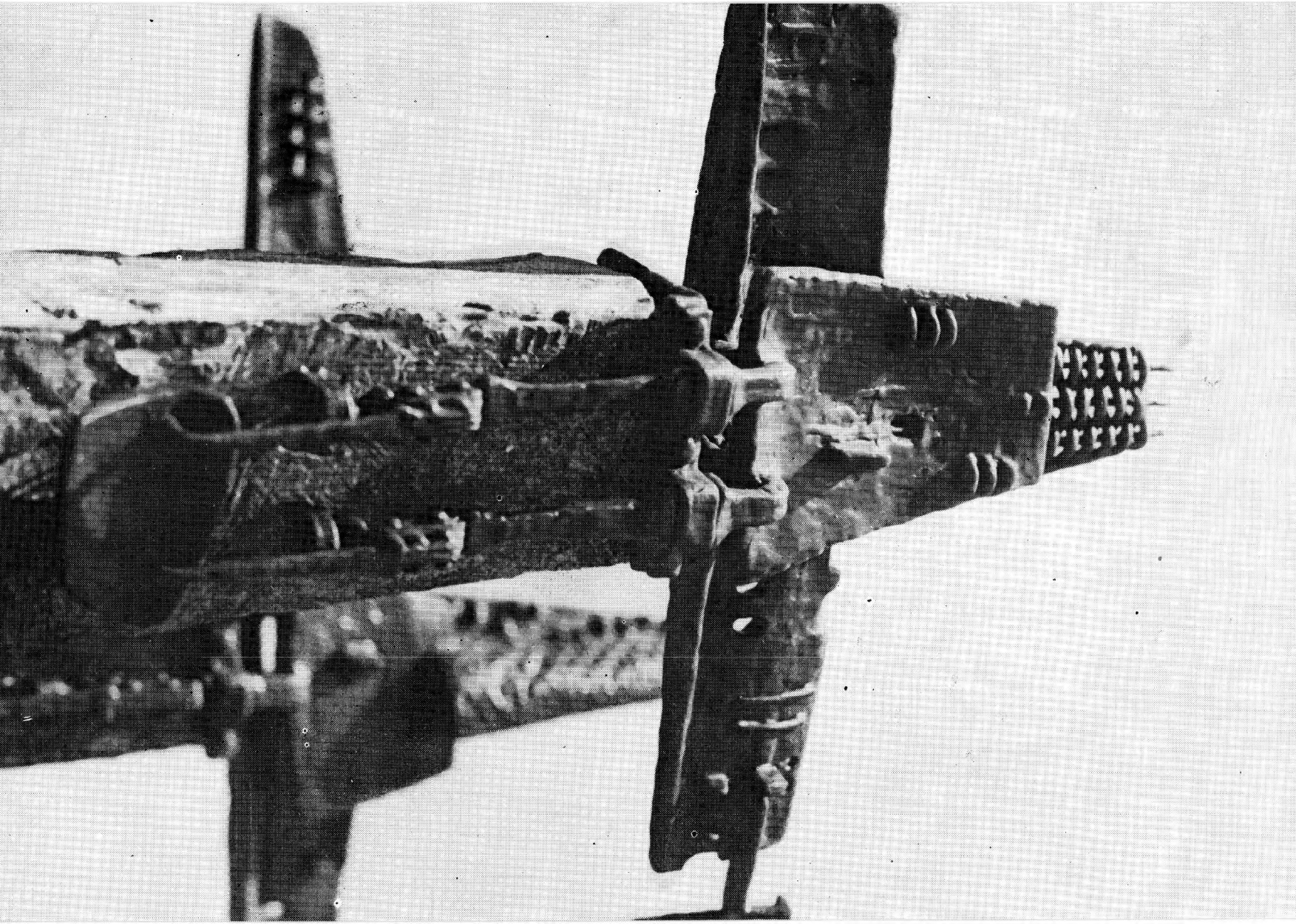

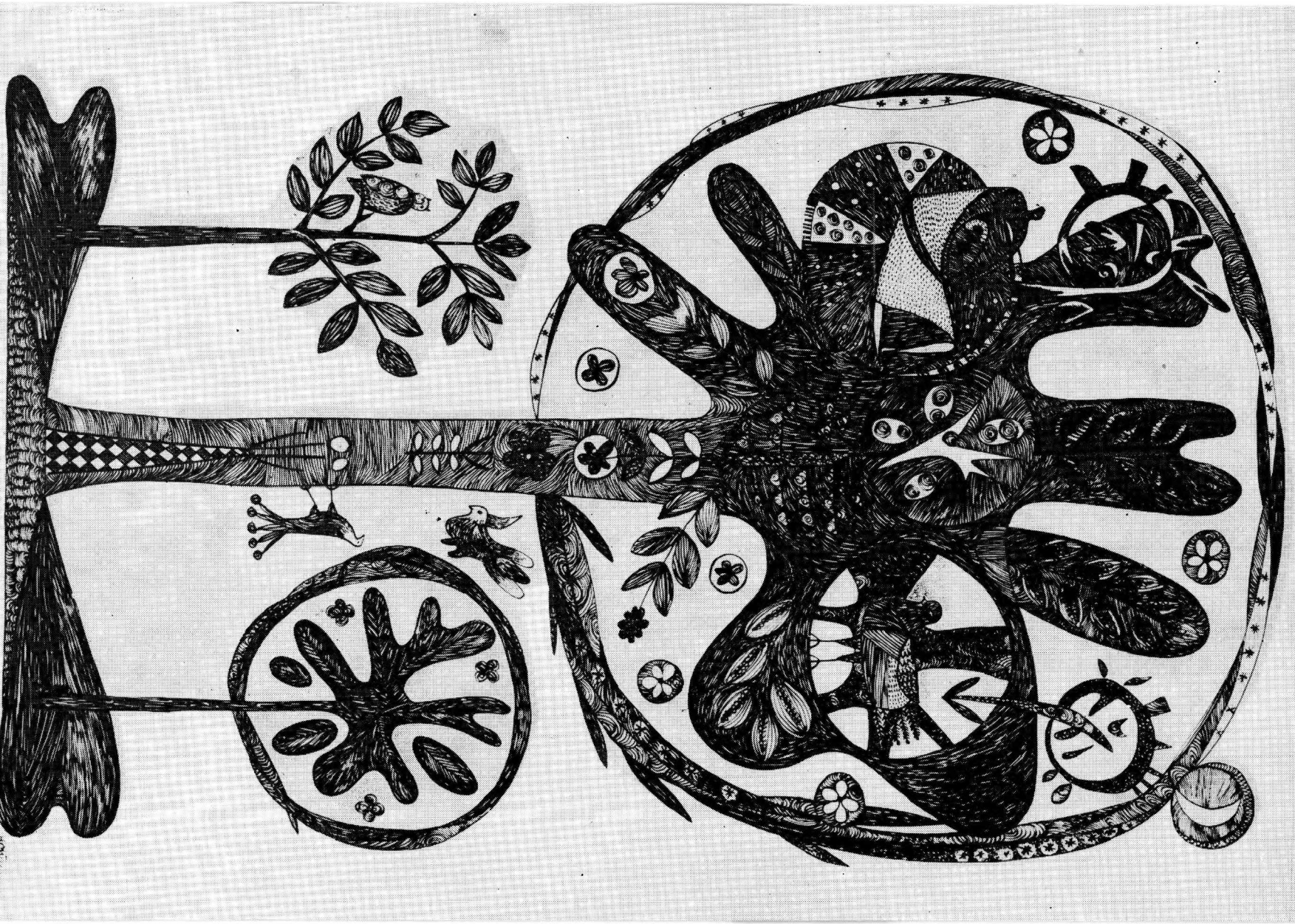

amiből a kis háztartás szekere úgy-ahogy előredöcög. A támogatás többféle módját, amivel tanács, üzemek valóban segítik a művészeket.

Bors István végül elvágja a témát.

– Hagyjuk a fenébe az anyagiakat – mondja, némileg kényelmetlenül, s inkább két sörfélét kezd összeöntözni, mert így állítólag jobb a zamatuk.

Bors István kaposvári születésű. Honty Márta székesfehérvári. Mindketten az Iparművészeti Főiskolán végeztek, szobrász, illetve gobelin szakon. Honty Márta még a főiskolás évek alatt megnyert egy pályázatot, ez a gobelin a fővárosi Hámán Kató úttörőház Népek Barátsága termébe került. További munkái: faliszőnyeg a Kapos Szállóban, a Somogy megyei Tervező Intézet tanácstermében, a MSZMP megyei Bizottsága székházának vb-termében. Bors Istvánnak eddig négy szobra áll köztereken. Veszprémben a Fiú kecskével, Balatonföldváron a Halat tartó figura, Komlón az Anya gyermekkel és Siófokon az 1971-ben felállított 19-es mártír emlékmű. Mindketten megkapták a Somogy megyei Tanács Rippl-Rónai-díját.

Bors Istvánnak van egy szobra, amelyet senki se vett meg, de az Erdőgazdaság vállalta a kivitelezését. Mike község határában áll „Az ismeretlen erdész", egy halastó mellett, erdőszélen. Honty Márta maga állta egy öt négyzetméteres gobelin megszövetésének tetemes költségét, ezt végre most megvették, Csokonyavisontára került a klubkönyvtárba. Újabb megbízásokat is épp nemrég kaptak.

Itt tartanak most. Itt tartanak? Nyilván nem. Nem az elkészült, a bronzba öntött, térre állított, megszövött, falra tett műveknél. A mű mindig elmarad a művésztől, mindig azt fejezi ki, amit az hónapokkal azelőtt érzett, gondolt a világról. Sajátos konfliktusforrás. Minél rövidebb ez az idő-szakadék, annál jelentéktelenebb a konfliktus is. Dehát – nem dicsekedhetünk . . .

*

– *Van-e valami jelentősége annak, hogy valaki „dunántúli művész"?*

B. I. Soha életemben nem spekuláltam azon, van-e jelentősége vagy sem. Legtöbbször, például, ha kiállításokról írnak, hangsúlyozzák, milyen meghatározó ereje van a tájnak. Lehet. Mondják azt is, hogy „pannon szellem". Ettől én ideges leszek. Ellenben valami biztos pont van, ami a gyerekkoromból maradt meg: hetente legalább egyszer elmentünk kirándulni. Ha tehetem, ezt azóta se hagyom el. A kikapcsolódás megszervezése van olyan fontos, mint a munka megszervezése.

H. M. Székesfehérvári vagyok, tehát dunántúli. Most is a Dunántúlon élek, de olyan helyen, ahová eredetileg semmi se kötött. Nem hinném, hogy különösebben meghatározná az embert az a hely, ahol dolgozik.

– *S mennyire döntő az, amit az ember magával hoz, ami az indulását jellemzi?*

B. I. Én munkásszármazású vagyok, de ennek se súlyát, se fontosságát nem éreztem. Fölnőttem, élveztem a gyerekkoromat. Eszembe se jutott, hogy szobrász legyek. Őszintén szólva azt se tudtam, hogy ilyen szak létezik . . . Nagyon szerettem viszont korcsolyázni és tizennyolc éves koromban nekiálltam, hogy megformázzak egy korcsolyázót. Az ilyenek számára, mint én, a főiskola első három éve a döntő. Akkor még ott volt Borsos Miklós, aki egy reneszánsz hangulatú műhelyben együtt dolgozott a tanítványaival. Aki tanítható, annak ez mindent jelent.

H. M. A magam részéről egyszerűen az iskolai rajzszakkörre jártam, de egyébként nekem se jutott volna magamtól eszembe, hogy ilyen pályára menjek. Mégis elmentem fölvételizni, s mindjárt föl is vettek. Akkor még élt Schubert, ő beszélt nekem először a francia gobelinről és Lurcat-ról. Épp akkor készültek beszüntetni a szakot. Egymagamban is végeztem.

– *Ezer ember közül ezer megkérdezné: miért jöttetek vissza vidékre? Hadd kérdezzem ezúttal másként: miért nem maradtatok Pesten?*

H. M. Nem azért, mert nem maradhattunk volna. De Pesten se történik olyan sok fontos dolog, amiért érdemes lenne ott élni. Ha meg történik, ott a vonat.

B. I. Itt több idő marad dolgozni.

– *Mi a véleményetek a lemaradás veszélyéről és a lehetőségekről?*

H. M. Nyilvánvaló különbségek vannak, amiket realitásnak kell elfogadni. Hadd mondjak egy prózai példát: amit egy vidéki kiállításon mondjuk négyezer forintra áraznak, azt egy pestin legalább nyolcezerre. Mennyire tér el az ár az értéktől? Van más is. Mi maszekoknak számítunk. Nem érthető-e, hogy amikor Pista hulladékfémért házal az üzemeknél, csodálkoznak? Hulladékfémet adni egy maszeknak?

B. I. Egy rangosabb nemzetközi kiállításon öt négyzetméteresnél kisebb gobelint nem lehet kitenni. És ez a legdrágább szövésfajta. Nálunk olyanok a normák, hogy ez a méret szinte ritkaságnak számít. Ezt a lehetőségekre mondom. Borsos azt írja valahol a visszaemlékezéseiben, hogy amit nálunk a művész „ma csinál, azt tíz év múlva veszik meg". Márpedig szerintem az embernek mindig akkor kell megvalósítania az elképzeléseit, amikor képes rá. Addig, amíg él. Halála után már semmi se történhet, semmi lényeges, azok az idők elmúltak . . . Ugyanakkor – ezt meg a lemaradásról mondom –, ha az ember nem dolgozik, lemarad. Mindenki lemaradhat. Ebben a tekintetben csakis a munka számít.

– *Mi a művész feladata, mi a képzőművészet helye?*

B. I. Azt hiszem, Szentgyörgyi Albert mondta ezt: egy személy képességének maximális kibontása . . . Ez az. Ennél többet erről aligha tudnék mondani. A teljesítmény mérése persze ma rendkívül nehéz. A művész az embereknek dolgozik. De nem tudom elviselni, ha a realitásokat semmibe veszik. Van egy ilyen agyrém, hogy a munkás ebédszünetben rohanjon át megnézni egy tárlatot . . . Járok eleget az üzemekben, tudom, mi a helyzet. Teljesen irreális elképzelés, hogy mondjuk a fonodai dolgozó este, fáradtan hazaérve, a Guernica tanulmányozásába merül el . . . Más megoldásokon kell gondolkodni.

– *A mai életforma nem kedvez a művészeteknek?*

B. I. Ezt nem tudom . . . Csak arra emlékszem pontosan, hogy gyermekkoromban az emberek legalább kijártak a természetbe. Tele voltak a hegyek, az erdők. Most, ha kimegyünk, sokszor egy lélekkel se találkozunk. Kaposváron is van már lokál. Meg presszók. Meg nézik a tévét.

– *Tehát hogyan álltok a magánnyal és az emberekkel?*

B. I. Azelőtt egy neorealista házban laktunk, negyven méterre volt a vécé. Akkoriban Márta húsz kilónként hordta haza a könyveket a könyvtárból. Amúgy bezárkózva éltünk. Akkor mondta valaki: elszakadtok a valóságtól! Mondtam: amíg egy olyan házban lakom, ahol negyven méterre van a vécé, nem valószínű, hogy elszakadok a valóságtól . . . Egy időben gyalog jártunk, s minden sarkon meg kellett állnunk beszélgetni. Aztán áttértünk a biciklire. Az remek dolog volt. Csak köszöngettünk. Most pedig ki se kell menni az utcára, egyhelyben lakik és dolgozik az ember.

H. M. Nem mintha kibírná . . . Egyszer egyedül volt, Csobáncon, a vityillóban. Két napig magában beszélt. Beleőrülne, ha elszakítanák az emberektől.

– *Miben hisztek?*

H. M. Az emberekben.

B. I. Az aktivitásban.

*

Az asztal mögött régi kovács satu, vele szemben emberméretű szobor, egyelőre gipszből, fáradságos munkával fémhatásúvá hamisított gipszből.

– Ez tulajdonképpen egy kereszt. Ha az ember kint jár a határban, mindenfelé láthat időette durva kereszteket, amelyeket X vagy Y gyógyulásának emlékére állítottak . . . Ez is ilyen kereszt lenne. Dózsa emlékére. Kereszt a tájban. Minden, amiből felépül, a mezőgazdaságra, a kézművességre utal. Mikor ezeket a satukat csinálták, még nem voltak meg azok a korszerű eszközök, amikkel ma egy ilyen szobrot kivitelezni lehet. De azért ugyanolyan. A kereszt felső szárán az a fonat pedig: a régi hófogókat csinálták így.

A keresztnek több testvére van. Mai szobrok. Nincsen bennük hivalkodó népies-

kedés, bágyadt archaizálás. Mégsem elképzelhetetlen, hogy valahol, a sárbaragadt magyar falvak mélyén hallgatag parasztok állították ezeket a kereszteket 1514 szomorú emlékére . . .

Bors István, Henry Moore csodálója és sokáig követője, a külső-belső formák játékainak kutatását odahagyta, és régi magyar kovács satukat, ácsszekercével kihasított farönköket, öreg ekéket kezdett tanulmányozni. Fa és fém. („Mire egy követ megfaragnék, ezer más ötletem lenne.") Fatörzsek közt megfeszülő húr – az ismeretlen erdész. Az Emlékmű – ekekormány, mint egy fájdalomba fagyott szárny, nyúlik a magasba.

Most meg a bábuk. A gyerekrajzok világából született, eltorzult, szomorú bábuk, melyeket egy szál húron lógatnak le a sima, félelmetesen sima kezek.

És a mézeskalács szarvas. Kerekeken járó, finoman munkált, gyönyörű mézeskalács szarvas. „Guruló mennyország" . . . S a mezők legrondább kitömött madárijesztője, a bronzbaöntéstől tragikussá növekedve, groteszk és megállíthatatlan hatalomként, pillanatokon belül lelövi ezt a gyönyörű és védtelen világot.

E ponton találkozik Honty Márta művészete Borséval. Népmesék tiszta igazságai, karcsú táltosok, csillogó tollú madarak, levelek, csillagok, hópelyhek és virágszirmok rendezettsége . . . s az értelem aszimetriája. Életfa, Világfa, Rege, Farsangi alakoskodók, Esthajnal, Ludvérc . . . A kritikák kiemelik műveinek finom mívességét, harmóniáját, tisztaságát. A formák nemes egyszerűségét az érzelmek dúsítják fel, pettyezik, szabdalják, töltik meg ezernyi fontos részlettel.

Bors István szerint, amit ő csinál, kritikai realizmus.

Mindketten úgy vélik, a művészet szolgálat, amelynek egyetlen célja: az emberek. Ezt nagyon egyszerűen úgy fogalmazzák: ha nem értik meg, az egésznek nincs semmi értelme.

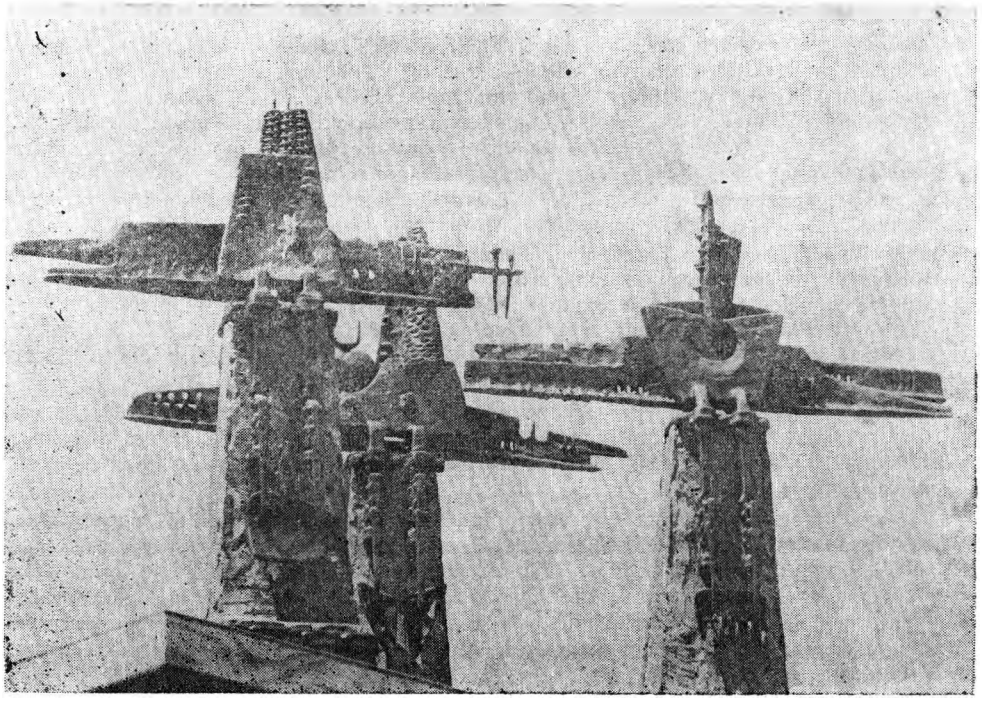

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

WALTER GROPIUS KÖZBENJÁRÁSA MOLNÁR FARKAS ÉRDEKÉBEN

A modern magyar építészet jeles mesterének, a Pécsett, 75 esztendeje született Molnárnak sok nehézsége támadt a hazai prakszis megindításában, miután a Bauhausból hazaérkezett (1925). Csak az „itthoni diploma" megszerzése után (1927) nyílott lehetősége önálló tervezésre, kezdetben Ligeti Pál irodájában dolgozott, később többször Fischer József társaságában. 1929-ben választotta a CIAM frankfurti kongresszusa a magyar szekció (CIRPAC) delegátusává, közben írásai és tervei jelentek meg a 100% című legális kommunista folyóiratban, melynek borítóját is ő tervezi. Molnár a hazai CIRPAC-csoport szervezője és egyik vezetője, Gropius budapesti látogatásának és előadásának (1934) rendezője és házigazdája. Közben sok gondja-baja akad a konzervatív és féltékenykedő Magyar Mérnöki Kamarával, amely a 30-as évek elején egyszer már kizárja tagjai közül, majd visszaveszi, de a nyugodt alkotás lehetőségét nem siet biztosítani számára. Molnár korántsem virágos életútját a Jelenkorban Major Máté professzor tanulmánya mutatta be (1967. 3. sz.), Gropius pesti látogatásáról e sorok írója írt ismertetőt (Nagyvilág, 1970. február).

Az alább közölt Gropius-intervenció 1938-ban született, amikor az emberi minimumoktól és a művészi szempontoktól már teljesen elszakadni kész magyar közélet, így a Mérnöki Kamara is „tisztogató akciókba" kezd. A Bauhausban tanult, a közismerten szocialista hazai és külföldi kapcsolatokkal rendelkező Molnár ismét egzisztenciális támadások kereszttüzébe kerül. Nehezen feledhető a weimari Bauhaus, az itthoni 100%.

Néhány hónap után (1938) „a körülmények nyomasztó hatása alatt" (Molnár) megszünteti működését a magyar CIRPAC-csoport, Gropius és Molnár levelezéséből kitűnik, hogy a magyar építész komolyan foglalkozik a kivándorlás gondolatával és lehetőségeivel. Az 1937-től Amerikában tevékenykedő Bauhaus-igazgató és Moholy Nagy, Breuer egyengetik tervezett útja előtt a talajt, Molnár angolul tanul. „Ebben az országban még nagyon sok hely van, és talán az Ön számára is akadnak lehetőségek itt. De az ilyesmit óvatosan kell előkészíteni, mert a csapdák ijesztően megsokasodtak..." – írja 1938 júliusában Molnárnak Gropius.

Az utazás – sejthető okokból – elmarad, Molnár ezt követő hazai vergődése, „pálfordulása" és jobbratolódása az erősen megtört ember kétségbeesett akciójának tekinthető. Mentsége van, ha felmentése késik is: életéért, működési lehetőségért vállalt „négermunkát", furcsállható megbízásokat. Gondja az e tájt négyre szaporodott család eltartása is. Nehéz és sajátosan „magyar" pálya lett az övé, külföldön élő barátai sajnálkozva és szinte tehetetlenül szemlélik vergődését.

Nem így Gropius, aki nemzetközi tekintélyét és hivatali rangját állítja sorompóba az itt közölt levéllel tanítványa érdekében. Elnöke ekkor a Harvard építészfakultásának, alelnöke a CIAM-nak, Le Corbusier-val osztozik a világ elismerésében. Bizonnyal nagy szó az övé.

A nemes gesztus csak mélyíti bennünk a mester emberségének és nagyságának hitét és tiszteletét. A hagyatékból előkerült angol nyelvű levél kópiáját közlési engedéllyel özvegyétől kaptuk, és Gál Júlia fordításában közöljük. Az eredményre hazai adatok híján csak következtetni tudunk: Molnár további megbízásai (egy templomépítés pl.) sejtetik, hogy Gropius közbenjárása kompromisszumos sikerrel járhatott. Molnár Budapest ostroma idején sebesült és halt meg; további bizonyításokra nem támadt módja tehát.

Íme a levél:

A Magyar Mérnöki Kamara Elnökének
Budapest
Magyarország
Kedves Elnök Úr!

Éppen most értesültem, hogy Molnár F. Farkas építészt ki akarják zárni a Magyar Mérnöki Kamarából. Ha valóban ez lenne a szándéka a Kamarának a magyar építészek egyik legkiválóbb és legismertebb képviselőjével, akkor az állásfoglalással kapcsolatban nem habozom kifejezni őszinte sajnálkozásomat. Molnár Farkas művészetét más országokban élő kollegái is nagyra becsülik, őt a fiatal generáció egyik legtehetségesebb és legígéretesebb építészeként tartják számon. Súlyos veszteség lenne, ha gátolnák ezentúl hivatása gyakorlásában. Mindenki igazi magyarnak ismeri és tartja, olyannak, aki mindig büszkén képviselte hazája érdekeit. A kedvező benyomás, melyet személyisége és művészete keltett, bizonyosan nagyban hozzájárult, hogy a külföld figyelmét felhívja Magyarország szerepére korunk építészetében.

Ezért nyomatékkal megkérem Önt, vegye fontolóra a sajnálatos szándékot, amely szerint Önök Molnár Farkast megfosztanák hivatali jogaitól. Bizonyos vagyok abban, hogy a civilizált országokban élő kollegáink legtöbbje osztozik érzelmeimben.

A legnagyobb örömmel emlékezem a Magyar Mérnök és Építész Egylet különleges vendégszeretetére, melynek tagjai előtt 1934-ben előadást tartottam. Vagyok az Elnök Úr

őszinte híve
Walter Gropius,
a Harvard School of Architect
Elnöke

Gropius teljes joggal nyilatkozik építész-társai nevében: az egykori „bauhauslerek" zöme már Amerikában működik. Mögöttük a náci Németország, előttük a borzalmas háború. Melyben nagyszerű értékek pusztulnak, egykori alkotásaik is, és amely gátat vetett Molnár emberi és művészi kiteljesedése előtt.

NEMES ENDRE TÁRLATAI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A pécsváradi születésű (1909), 1940 óta Stockholmban élő magyar festőművész prágai (Národni Galerie), ostravai és pozsonyi kiállítás-sorozatáról szólva szerencsére nem kell csak a katalógusok adataira, műveinek korábbi és újabb reprodukcióira támaszkodnunk: láttuk kitűnő technikával, magas kultúrával és ízes művészi invencióval készült nagyméretű műveit a külföldön élő 20. századi magyar képzőművészek műcsarnoki tárlatán (1970, nyár). A képek „imagionárius és metafizikus" stílusa a szürrealizmushoz közelít, a részletek és címek groteszk ellentétei a dada szellemét idézik. Nemes művészetének ihletővidéke a kor, amelyben él, annak „szertelenségei"; formakultúrájának indítéka a dada kollázs- és montázsvilágának emléke lehet, eredménye a furcsa látomásokat és bizarr álmokat villantó képvilág. A természetes környezetükből kiragadott, a megszokás monotóniáit feledő töredékek új egymásmellettisége gazdag forrás az önmagától és korrespondenciáitól elidegenedett ember ábrázolásának. Hasonlóképpen a művészi tudatosságú ráébresztésnek is. Nemes Endre művei tehát elgondolkodtatóan tendenciózusak: célzatosságuk az elgépiesedett kultúra ismételt humanizálására, az emberi élet természetességének visszanyerésére irányul. A képek szelleme Dürrenmatt és Max Frisch gondolkodásához és célzatosságához közelít.

A Nemes-képek világát idézhetik akár az olykor groteszk, és mindenkor frappáns címek is: Csavarok, fegyver és egy darab zöld mező; Sírfelirat egy kísérleti

egérről; Lovag és elektronika, Az ágy lehallgatása; Szem-kopogtató stb. A művek némelyike a budapesti kiállításon szerepelt.

A festő választott hazájának elismert művésze, előbb Göteborgban, majd Stockholmban volt főiskolai tanár (1947–55), utóbb a svéd állam, a Királyi Művészeti Alap ösztöndíjasa, jeles címek viselője és jelentős murális megbízások (emailfrízek, nagyméretű márványintarziák stb.) mestere. Első stockholmi tárlata 1944-ben volt. Kanyargós életút után jutott az itteni megállapodásig: Pécsváradról Lőcsére, majd Iglóra költöztek (bátyja a híres párizsi Nagel-kiadó tulajdonosa), a fiatalember iskoláit Miskolcon folytatta (1925–26), érettségit a budapesti Bolyai Farkas Gimnáziumban tett 1927-ben. Ez lesz nyitó esztendeje exodusának is („nem akartam Horthy országában élni"): előbb Bécsben, majd Prágában tanul, újságíró és költő, karikatúrista különféle lapoknál, 1932–34 között a prágai Magyar Újság művészetkritikusa. 1930-tól Willy Nowak tanítványa a prágai Képzőművészeti Főiskolán. Tagja a Prager Secessionnak és a modern cseh festészet más kollektíváinak (Umelecká Beseda-csoport); Klee, Kokoschka, Beckmann társa a tárlatokon. Első önálló bemutatkozása 1936-ban, dr. Feigl sokszor említett itteni galériájában volt. Az anyagot szerette volna akkor Budapesten bemutatni, fáradozásai sikertelenek. Ez a mostani „cseh körút" ismételt lehetőség az életmű hazai megismertetésére.

Csehszlovákiában azóta több ízben volt kiállítás-sora (legutóbb 1963-ban), képei részt vesznek a cseh művészet modern századát bemutató itteni és nemzetközi vándortárlatokon. Prágából a németek bevonulása űzi el (1938), előbb Helsinkiben, majd Oslóban (itt néhány hétig) keres csendet és menedéket emberi indítékú művészetének és pedagógiájának (tanár a finn Szabad Festőiskolán), de utoléri itt is a háború. Svédországban telepedik meg (1940), állampolgárságot 1948-ban nyer, munkát és emberi lehetőségeket már előbb. Azóta több svéd állami művészeti bizottság tagja, életművét tárlatok, monográfiák és doktori disszertációk mutatják be és elemzik, itteni és külföldi kiállításainak jegyzéke két sűrűn szedett oldalt tölt a prágai katalógusban.

Három kontinens (Európa, Amerika, Ázsia) egyéni és másokkal közös bemutatói a szürrealista iskolához közelinek vallják, 1943-ban már együtt szerepel a svéd „minotauruszokkal" (Malmö), 1965-ben a szürrealista és fantasztikus festészet sao pauloi és rio de janeiroi biennáléján. Sok közeli és távoli város ismerhette meg művészetét. Tárgyalás folyik közeli moszkvai bemutatkozásáról.

Az 1967-es, majd 1970-es stockholmi szürrealista kiállítás katalógusa azóta kézikönyv: ebben Nemes művei az iskola „klasszikusaival" (Breton, Tanguy, Duchamp, Arp, Dali, Magritte, Chirico, Giacometti, Miro, Picabia, Man Ray stb. és Hantai Simon) együtt szerepeltek, „Barokk széke" a tárlat sikere volt.

A jelenlegi pozsonyi tárlat az 1963 óta készült anyagból válogat, a képek mellett Eric Grate svéd művész „mágikus szobrai" láthatók. A vendégeket ismert cseh esztéták: Jiři Kotalik, Jiři Mašin mutatják be a katalógusban, a szobrász mágiáit a svéd Ragnar von Holten. A szöveget Saint-John Perse sorai és mondatai teszik teljessé, Nemes Endre válogatásában.

Nemes Endre műveinek „alaphangját" a természeti vagy emberi formák (gépmotívumok, eszközök, emberi és állati tagok, műszaki rajzok részletei, olykor mindennapi szemanikai formák stb.) „össze nem illő" egymásmellettisége adja, ugyanígy „fantasztikumát" is. A korábbi tempera- és olajképeken gáláns színharmóniák, dekoratív felületek, a kollázsokon és litográfiákon is. Elmélyült művésziség, szellemi gazdagság a mostani akrylképeken. Nemes murális feladatok mellett díszletet és jelmezeket is tervez a stockholmi Királyi Operaház balettjeihez.

Művészete érdemes a hazai figyelemre és bemutatásra. Szándékai tiszták és emberiek, látható volt ez a Műcsarnokban bemutatott néhány képen is. A bővebb válogatás jelentős művész megismerésével gazdagítana.

MAGYAR FESTÉSZET A XX. SZÁZADBAN. – PICTURA HUNGARICA. I.

A két album feltételezi és egészíti egymást, egyazon vonulat reprezentánsai. Az előző negyedízben jelent meg, ezúttal új bevezetővel és a korábbiaktól eltérő képválogatással, tükrözve kissé koncepcióink és ítéleteink alakulását a század hazai festésze-

tének fejlődéséről és értékeiről. Mivel a Pictura Hungarica egyidejűleg jelent meg, nyilvánvaló, hogy az előző három változat néhány mestere ebbe a kortársi antológiába került (Kádár György, Iván Szilárd, Sarkantyú Simon, Szentiványi Lajos). De néhány korábban méltónak ítélt festő kimaradt az új válogatásból (Burghardt Rezső, Glatz Oszkár és sajnálatosan Endre Béla is).

Feltétlen örömmel üdvözölhetjük az albumban először jelenlevőket: Kernstok, Vaszary, Bortnyik, Paizs Goebel, Gadányi, Ámos, Barcsay, Dési Huber, Vajda, Holló egy-egy művét, megjelenésükben egy szélesebb és átfogóbb koncepció nyilvánult meg, a Nyolcak, az aktivisták és más, a századra jellemzőbb áramlatok befogadása a reprezentánsok közé. Ebből az új szellemből eredően jónéhány festő (Rippl-Rónai, Fényes Adolf, Koszta, Nagy István, Berény, Egry, Szőnyi, Bernáth, Derkovits) művészetét jobban reprezentáló művekkel kapott helyet, és bár ezek talán távolabb állhatnak egy szigorral mért realista koncepció törékeny esztétikájától, mindenképpen közelebb a festő eredeti egyéniségéhez. Már a borítón látható Berény-kivágat (Gordonkázó nő) dokumentálhatja az új esztetikai ítélet alakulását, és ez bizonnyal alkalmazható nemcsak az elmúltakra, de a jelenidőre is. Az album válogatását (Pogány Ö. Gábor munkája) mindenképpen egy biztató folyamat állomásának tekinthetjük, a bizonnyal eljövő további kiadások még gazdagabb sokrétűséggel jelentkeznek majd. Kár lenne tehát bármely kimódolt hiányjegyzéket benyújtani, mégis meglepő hirtelenjében Nemes Lampérth, Uitz, Czigány Dezső, Márffy, Tihanyi, Perlrott Csaba, Farkas István és mások távolléte a sorozatból.

A nyomatok minősége jó, de az összehasonlításoknál kissé elbizonytalanodtunk, néhány képnek az új reprodukción egészen más kolorikája van. Ugyanakkor üresnek, fáradtnak és fátyolosnak éreztük pl. Csók Műteremsarkának, Szőnyi Zebegényi temetésének, a Domanovszky Csendéletnek hűtlen és színtelen másolatát.

A bevezető tanulmány (a kötetborító szerint D. Fehér Zsuzsa munkája, de erről a könyvbelsőn híradás nincs) sokkal rövidebb, mint a korábbi kiadásoké. Inkább esztetikai megfontolásokat nyújt, csak nagyvonalú történeti áttekintést; vele az új könyv ismét csak a korábbi kiegészítésének tekinthető. Olykor kissé lírai „hangütés", megszokott általánosítások tapasztalhatók („Vallomás-erejű festészet a magyar. Nehéz időkben, viharos történelmi körülmények között . . . szívhangjai . . ." stb.), visszatérő fordulatok és replikák. Ugyanígy némi ellentmondást látunk a szöveg komor gordonkahangjai és a képekben megidézett generáció sorsa és fogadtatása között. Kivéve természetesen a két háború közötti fiatalabbakat (Derkovits, Vajda, Ámos, Dési Huber stb.), az idézettek jó része korának sikeres, olykor ünnepelt mestere volt (Aba Novák, Csók, Rippl-Rónai, Fényes Adolf, Vaszary, Szőnyi, Bernáth stb.). Csontváry, Gulácsy és az alföldiek sorsa mindenképpen kivételes.

Ugyanakkor hiányoljuk az „aktivisták forradalmi művészetének" jelenlétét a reprodukciók között, kevés a csak szóbeli elismerés. Az egészében szép és józan bevezető és a reprodukáltak közötti apróbb ellentmondásokat bizonnyal korrigálja majd, új egységet teremtve, egy jövendő kiadás. Növeli tán a táblák mennyiségét is.

Addig örömmel üdvözölhetjük a már ebben is megnyilvánuló szándékot, amely éppen azt bizonyítja, mennyiben korszerű a magyar festészet 1900–1950 között telt félszázada, mennyiben lép túl a 19. század artisztikai igényein, és mennyiben lett európai is. Humánus tartalmait miképpen őrizte meg, és hogyan lett a modern világ kifejezője egyben. Bizonyítja tehát azt is, hogy a mesterek miképpen vonzódtak koruk igazi történeti és művészeti problémáihoz, hogyan mutatkozik „a népet szolgáló hivatástudatuk".

Bár mindezek egyértelmű eldöntésére bizonnyal a miénknél nagyobb történelmi távlat szükségeltetik, annyi bizonyos, hogy az itt idézett képek és mesterek koruknak legkiemelkedőbbjei. Általános és művészi értelemben egyaránt.

A kitűnő nyomdai munkát is regisztrálva mi inkább hozzátennénk a válogatáshoz, a bevezetőben pedig tompítanánk némely megkopott sablont, és szívesen forgatjuk majd a korszak piktúrájának szóban és képben egyaránt kibővült, új történetét. *(Corvina Kiadó.)*

A Szántó Tibor válogatásában és tervezésében megjelent, a mai magyar táblafestészetet reprezentáló *Pictura Hungarica* (a cím után biztató I. következik) elsősorban szépségével, remek nyomdai kivitelével lepett meg, mint a sorozat korábbi darabjai (Graphica, Sculptura, Photographica Hungarica) is. Az albumokban a nagyszerű szándék: az 1945–70 közötti magyar művészet reprezentatív bemutatása. Az új könyv kilencven színes reprodukciója hatvanegynéhány festőt idéz, és „nem kívánja az időszak tudós alaposságú és részletességű történetét összefoglalni". Nem is teszi ezt, hiszen a képek „szabadon és szépen sorakoznak egymás után" – írja a pár mondatos bevezetőben Vayer Lajos professzor. Úgy tűnik, nem kevés feladat maradt az ígért második kötetre, itt nem található nevek (Balogh László, Bolmányi Ferenc, Bortnyik Sándor, Frank Frigyes, Keserű Ilona, Lossonczy Tamás, Modok Mária, Országh Lili, Papp Oszkár, Somos Miklós, Vajda Júlia, Veszelszky Béla jut hirtelen eszünkbe) és művek sorozata. Ugyanakkor egy kevésbé szubjektív, kevésbé költői és inkább gondolatgazdag bevezető lehetősége is. Ez a mostani a mai magyar piktúrát eléggé átmenetinek véli, amely pusztán a jövő számára őrzi a kolorizmus örökségét és „új Giottot vár"; más szándéka aligha lehet, csak a „jövőre mutat". Az itt közölt és a következőkre tartalékolt festők aligha elégedettek evvel a transzmissziós szereppel, és a reprodukciók tanulsága szerint van gondjuk a jelenre: új szellem, új témák, kortársi felelősség és hivatástudat érződik, humánus és szociális elhivatottság ezeken a képeken. Kár lenne egy-egy művel mindezt bizonyítanunk, az „új Giotto" jelen van piktúránkban, ha nem is egy személyben, de annak egészében mindenképpen így. Barcsay, Czóbel, Bernáth, Kmetty, Szőnyi festészete – úgy tűnik – nemcsak színében, de mondandóiban is európai szerepre jogosult.

Néhány nemrégiben befejezett életmű mellett (Bene, Berény, Fónyi, Gadányi, Kassák, Kohán, Pór, Szőnyi, Vass) az idősebb nemzedék (Barcsay, Bernáth, Czóbel, Domanovszky, Hincz, Ilosvai Varga, Holló stb.), a jelentős „szentendreiek" (Anna Margit, Bálint, Deim, Gyarmathy Tihamér, Korniss, Szántó) és a „derékhad" után jelentkező fiatalabbak is helyet kaptak az albumban.

Szívesen és sok gyönyörűséggel (Szabó Zoltán Csendélete külön felfedezés!) forgattuk az albumot, hasonlókkal várjuk mind a festészeti, mind pedig a grafikai sor második kötetének megjelenését. Bennük új neveket és műveket, az itt egyetlen képpel szereplők ismételt jelentkezését. Szándékot egy árnyaltabb minőségi elosztásra, ugyanakkor egy megközelíthető teljességre is. *(Magyar Helikon.)*

NATIONAL GALLERY

A lipcsei Seemann Verlag és a budapesti Corvina Kiadó összeműködéséből szinte tradícióvá lett az egy-egy európai nagyképtár remekműveit bemutató album. A drezdai Gemäldegalerie és a párizsi Louvre után ezúttal a nagyszerű londoni gyűjtemény képeit kaptuk az egyre csinosabb és korszerűbb kötetben. (Írta és a képeket válogatta Peter H. Feist.) A megszokott beosztásban előbb a múzeum profilját és történetét olvashatjuk, majd a táblák előtt a festők nacionáléját és stílusos képmagyarázatokat. Az angol parlament és gazdag magánosok áldozatából alakult kitűnő gyűjtemény (így az album 159 reprodukciója) törzsét az olasz reneszánsz, a francia, flamand, német és németalföldi újkori piktúra remekművei adják, a festők felsorolása hosszú lenne, még erősen megválogatva is. Leonardo (Sziklás Madonna – a párizsi hasonló párdarabja), Velasquez (Tükör előtt fekvő Vénusz), Holbein (a halálra emlékeztető jelekkel, köztük a torzultan lebegő koponyával dekorált Követek), Tiziano (Noli me tangere), Rembrandt (Önarckép, a Hendrickjét ábrázoló Fürdő nő), Hogarth (Rákárus lány), Hobbema (A middelharnisi fasor), Goya (Donna Isabel Cobos de Porcel), Courbet (A szajnaparti kisasszonyok kisebb változata) és sok más mester és kép sorolható az ismertebb londoniak között. De mellettük szinte a teljes európai reneszánsz és az ezt követő korok, a képek az elmúlt századvég nemzetközi műkereskedelmének legismertebb és leginkább becsült, csak az akkori angolok által elérhető darabjai. Külön tisztelettel soroljuk néhány angol festő nevét: Gainsborough, Lawrence, Reynolds, Constable, Turner művei külön szót érdemelnek.

Néhány mestertől (Bronzino, Greco, Saenredam) a budapesti Szépművészeti Múzeumban található képéhez hasonlatos mű van a londoni galériában is, ugyanakkor meglepő rokonságot észleltünk a nálunk Pannóniai Mihály néven jegyzett Trónoló Ceres-kép és egy itteni Cosimo Tura-mű (Allegorikus alak) között. Itt említjük meg, hogy bizony következetlenségeket fedeztünk fel az albumban a klasszikus nevek magyar átírása körül.

A modernebb anyag (mint a budapesti társmúzeumban is így) az impresszionistákkal; Manet, Monet, Degas, Renoir (Esernyők!, a Páholyban!), Pisarro, Toulouse-Lautrec, van Gogh, Seurat néhány ismert művével zárul, a sort Cézanne remekei (A nagy Fürdőzők!) koronázzák. Szívesen várjuk a 20. század kitűnő anyagát őrző Tate Gallery és más ismert európai gyűjtemények hasonló albumát, a két kiadó koprodukciója jó néhány évre biztosítottnak látszik így.

Egyidejűleg kerültek kezünkbe a firenzei Uffizi és Pitti Képtárat bemutató, Moszkvában megjelent albumok. A reprodukciók ismert élményeket elevenítenek, a könyvekbe rakott, primitív technikával készült magyar nyelvű címjegyzék méltatlan a szöveghez és a képekhez. A könyvek szép kiállítása és olcsó ára gondolkodóba ejt: lenne lehetőség koprodukcióra a moszkvai kiadóval is?

MAJOR MÁTÉ: AMERIGO TOT

A Rómában élő magyar szobrász hosszú távollét és zegzugos kanyarok után tért végre a hazai köztudatba: előbb jó néhány portré és interjú, majd budapesti és tihanyi kiállítása (remek katalógussal!), most Major Máté szép albuma ismerteti sokféle stílusú plasztikai művészetét. „Ez az írás nem azzal a szándékkal készült, hogy monográfiája legyen Amerigo Tot eddigi életének és életművének . . ." – manifesztálja a szerző a bevezető első mondatában. A vállalkozás „bemutató jellegét" nem objektív okokkal magyarázza, inkább a következőkkel: „. . . Tot az a fajta ember és művész, akinek bizonyos – egyébként szeretetre méltó – tulajdonságai nem teszik könnyűvé egy monográfia megírását." Valóban így, kár lenne sorolnunk ezeket a tulajdonságokat, bizonnyal sokan megforgatták az 59 táblával, oeuvre-katalógussal, olasz és angol nyelvű összefoglalóval ellátott, nagy alakú albumot. Elolvasták a szeretettel és korrekt szubjektivitással írt pályaképet, látták korábban a szobrász valamely kiállítását. Mi örömmel tettük mindezt, és jó érzéssel írunk recenziót.

Tot sokszor ellentmondásos vagy ilyenre ingerlő nyilatkozatai, a könyvben gazdagon és szépen elemzett munkássága szerteágazó, kalandokban nem kevésbé gazdag életútja nehezen megközelíthető és áradóan színes egyéniséget mutat. De a monografust és a krónikást óvatosságra inti művészetének eklektikus és virtuóz folyamataival is. Major Máté portréjában a feltétlen szeretet és megbecsülés mellett ez a „szordinós interpretáció" mindvégig tapasztalható.

A szép album táblái – így a művek – közül hozzánk közelebb a kissé groteszk kisplasztikák (Judit, Salome, Bacchánsnő-változatok), a melankolikus Falusi üdvözlégy, a reneszánsz ízű Partenopeia, a néhány festmény és illusztráció állanak. Kissé erőltetettnek érezzük talán a meggyűretett konzervdobozok gipszformáira öntött vagy hasonlóra faragott Ófelsége a Kilowatt, Minotauromachia, a geometrikus hullámok, csomók és meteorok szimbolikáját. A szobrásznak nyilván valamelyes „szürreálisan expresszív absztrakciós" szándékai vannak, mindemellett kissé mesterkélt asszociációi: könnyen szertefoszlók és nehezen összeterelhetők.

Művészi élményt és erőt számunkra az egyértelműen és illusztratív szándék nélkül dekoratív és inkább geometrikus művek sugároznak (A Föld füle, A vasút-relief, Aspromonte, Alagút, A Föld szeme, Hommage à Karinthy-Olivecrona stb.), bennük az egykori bauhausler tisztasága és eruptív egyéniségének visszafogottan kiérlelt intellektusa érezhető. Mindaz, ami kiállításra és életmű-albumra érdemes, mindaz, amit Amerigo Tot szocialista humánumra teremt. A többi tán sziporkázóan fénylő, de múlandó uszály az üstökös mögött. (Corvina Kiadó.)

DÖBRENTEI KORNÉL

Nagyasszonyom

Csíp csíp csóka kikezdte, hagyma harapta Nagyasszonyom Te!
Dob a te hasad dob sramlizenében, vásári csudataktus, de
oltáriszentsége négy fattyú gyülekezetének! Vérrelbeszegett
lobogó a hetedik bőröd, nyolcadik lesz a papírsárkány,
föleresztve purdészemektől, a tej fonalával kötve a földhöz
Koraszüléssel világrakínlódtál kanálisravaló könnyet:
se hideg, se meleg, szájukból kiköpik a példabeszélők, de
ízlelik igével spékelt husodat szöllőlevéllel bélelt tálon!
Uramisten a melled ormótlan szegényház! Befogadsz-é
tejeskannáid közé, rohadó ingben hercegi öcsköst?!

Van egy ingem sűrű éjből
Himeztél vasmacskát rá
vedlő lángból
Lesz születésnapom is!
Akkor is
ezüstflották jönnek majd
a testemért!

A mentőcsónak holdkaréja elfogyott. Elapadt
az idő áradása ökleid kövében rimbaudarcú kölyök!
Karjaid vitorlát bontanak Északi Fényből,
kinyíló hold-deremart lepkék,
Szállnak a só oltárain túlra,
Elnyeli ivük hordó szakadéka
Menekvő tenger tajtékkal eped
Ne mutasd fel a tested!

Virágnaszádok őrzik árvaságod! Vergődik az ár
halálod horgonyán! Kigyúlnak mentőöved
piros dallamai a semmi gázlói felett
Legendásan rohad döglött pulóvered
Fölszállnak a legyek, mint a könyörgés!

TANDORI DEZSŐ

„S gyorsan, anyám, mert nagyon sietek"

(kb.: III. RICHÁRD)

Ezerkilencszázhetvenkettő február kilencedike, szerda délelőtt kilenc óra harmincöt perc. (Dolgozzunk, ahol lehet, kerek számokkal.) Miért izgatom fel magam, tíz perccel indulás előtt? Még tíz percem van itthon, és ha nem érzem is nyomban utána: tudom, felizgat majd. Miért ülök le megírni ezt? (mit?) Természetesen felteszem magamnak a kérdést. Mégis, leülök, megírom, remélem, kész leszek kilenc óra negyvenötre. Szerencsére tízre hívtam a taxit.

Vagy mindezt talán nektek mondjam el gyorsan – a telefonba, nektek? (Még van hét-nyolc percem itthon, és a beszélgetés mindig felizgat. Feleslegesen felizgat. „Csak azért hívtalak benneteket most, mert mire hazajövök . . . neki akarok állni . . . Hát akkor búcsúzom, átveszem . . ."
És átveszem egyikőtöket a másiktól, a telefon túlsó végén.)

Viszont gyakran felhívlak titeket, senki sem mondhatja . . .
És nem is mindig ilyen röviden, mint ahogy most módom lenne rá (öt-hat perc). Jobb is, hogy leültem inkább . . . bár tudom, felizgat, és talán a taxit is jobb lenne lemondani; az izgalom jelei később ütköznek ki, hirtelen bizonytalanság fog el.

„Átveszlek"; „átvesztek"; olykor a férfihang jelentkezik; néha már-már az a r c o t látom, a hetvenhatéves arcot, ahogy a lift tükrében, igen, mikor a lift visz fel hozzátok az ötödikre, ahogy ott látom az arcom, nemsokára harminchatévesen: „Valaki elindult előttem ezen az úton, valaki, aki majdnem én vagyok és olyan nagyon nem én, ahogy csak lehet . . ." (És az leszek.)

S olykor a női hang . . . (És itt most valóban az életkorokra kell csupaszítani a dolgot; kilenc óra negyvennégy.) Már negyvenötben, mindjárt a háború után levittetek nyaralni B. L.-re. A női hang búcsúzott el tőlem; néztem „utána" a szerszámkamrából, a háziak oda zártak, mert nem akartam egyedül lentmaradni és sírtam. Furcsa, hogy lassan én is annyi leszek, mint ő (Te) akkor, kis túlzással harminchat éves. Furcsa, hogy azt az eső utáni nagyon zöld (gondolom: kertet) mindenféle tíz percek kamraablakain át ma is látom.

BENKŐ ÁKOS

ARCKÉPVÁZLAT DEÁK FERENCRŐL

Deák Ferenc, a mai jugoszláviai magyar irodalom egyik legsokoldalúbb egyénisége 1938-ban született Novi Itebejen. Középiskolai tanulmányait a szabadkai tanítóképzőben kezdte, majd Újvidéken folytatta, ahol elvégezte az iparművészeti középiskolát. Az irodalomban szinte csodagyerekként tűnt fel: már középiskolás korában felhívta magára a figyelmet meglepően jó formaérzékről valló és a vajdasági magyar irodalomban tematikailag is újat hozó költeményeivel. Korai verseit 1959-ben tette közzé *Éjféli halász* c. kétnyelvű kötetében. Hamarosan novellákkal *(Rekviem,* 1961.) és – mintegy a drámaírás előiskolájaként – hangjátékkal jelentkezett. *Üzlet* c. díjnyertes hangjátékát 1963-ban mutatta be az Újvidéki Rádió. Ezt követően egy halványabb novellás kötetet (*A Nap gyökerei,* 1965.) jelentet meg, majd a regény műfajában is kipróbálja erőit (*Álomkutók,* 1968.; *Métely,* 1969.). A gyermeklélek kitűnő ismeretéről való, jórészt önéletrajzi elemekre épülő, fiatal és felnőtt olvasókhoz egyaránt szóló ifjúsági műveivel *(Bagoly és csizma,* 1969.; *Zsivány,* 1970.) csaknem egy időben mutatja be a Szabadkai Népszínház magyar társulata Deák Ferenc drámáit, az ígéretesen bontakozó jugoszláviai magyar drámairodalom máig legértékesebb alkotásait: a Sterija Játékokon két díjat is nyert *Áfonyák*at 1969-ben, a *Légszomj*ot 1971 tavaszán. Közben figyelmet érdemlő hangjátékokat (*Utazás a negyedik dimenzióba,* 1965.; *Nosztalgia, vagy mi,* 1968.; *Sánta Quadrille,* 1969.; *A vak trió,* 1969.; *Apoteózis,* 1970.), forgatókönyvet (*A teher,* 1971.) ír, kerámiákat készít, fest, rajzol és műveit többnyire maga illusztrálja.

*

Deák elbeszéléseinek legjavát a *Rekviem* c. gyűjteményben találjuk. E valósághoz kötődő, gyermekkori élményeket feldolgozó novellák uralkodó témái a magány és a közöny. A kötet egyik legszebb, antológiába kívánkozó darabja, *A sleppen* a háború utolsó évének szörnyű őszét idézi fel: az uszályt, a halottakat, a rakodómunkásokat, köztük a titokzatos batyujában négyéves kisfiát rejtegető „idegest". A nagy drámai erejű írás legmegdöbbentőbb részlete a kis Batyu halálának leírása, akit az unatkozó, sértődött, a felnőttek közt eldurvult gyermek-elbeszélő pusztít el. A háború lélekromboló hatásával találkozunk még a *Heteseső kezdetekor történt,* a *Találka a folyókanyarnál* és *A gyermekek mindig mást játszanak* c. novellákban is. A *Fogósdi szürkületkor* meg azt példázza: hogyan vezet a közöny beteges gyűlölködéshez, kíméletlenséghez. Az elbeszélés alapjában véve szerencsétlen hőse tulajdonképpen maga sem tudja, hogy kit és miért vádol. Deák hősei a magánytól szenvednek *(Három komolyodó fa),* a magány ellen küzdenek *(A kis Sziszüphosz története, Látogatás),* legtöbbször eredménytelenül, mint a *Lépcsők az egekbe* hőse, aki megpróbál ugyan „belevágni a halálos mozdulatlanságba", ám végül mégis kénytelen feladni a küzdelmet. A *Rekviem* magányos gyermek-hősei is hiába szövetkeznek a közönyös felnőttek ellen. A planétás kislány újdonsült kis barátja hasztalan vállalja

el a tengerimalac gondozását a téli hónapokra, nagyapja az emeleti ablakból kidobja az utcára a „csúnya kis állatocskát".

A *Rekviem* komor hangulatú lírai elbeszéléseiben Deák az embertelenség modern formái ellen tiltakozik egy tisztább, emberibb világ nevében – igényesen, élményszerűen, a modern jugoszláviai magyar kisepika legjobb színvonalán.

Következő novellás kötetében – *A Nap gyökerei* – nem tudta túlszárnyalni, legtöbbször elérni sem ezt a magas művészi szintet. Újabb elbeszéléseiben a valóságtól távolodva próbálja megragadni az emberi élet rejtettebb rétegeit, egyre nagyobb szerepet juttatva az irreális elemeknek. Természetesen ebben a kötetben is találunk azért néhány sikerültebb írást. Ilyen például a *Szakadásban*, a *Magány* c. mikrofabula, a *Naphoz hasonlító ember* és mindenekelőtt a címadó elbeszélés, amelynek hősnője már csak a múlt emlékeiből él, mivel egy olyan világban, ahol az „öregek" nem tudják elviselni mások boldogságát, szomorúnak találja a jelent és kilátástalannak érzi a jövőt. A novellák nagyobbik fele azonban hol direkt Kafka-hatásról, hol utánérzésről árulkodó (*A tető, Metamorfózis)*, hol pedig Szirmai Károly vízióit idéző, de azoktól messze elmaradó, inkább csak lelkiállapotokat, hangulatokat érzékeltető, igazi esztétikai élménynyel adós maradó homályos történet.

*

Meglepő, hogy ez a tehetséges elbeszélő a formátlan műfajban mindeddig nem tudott igazán sikerült és a maradandóság jegyeit magán viselő művet alkatni. Első ízben 1968-ban próbálkozott meg regényírással: a HÍD-ban három folytatásban jelent meg *Ámokfutók* c. kísérleti regénye, amely valójában nem több az olvasótól igen nagy szellemi erőfeszítést kívánó, ám a mondanivalót végig homályban hagyó, irreális elemekkel telezsúfolt szövegnél. Íme, néhány mondat a „hős" töprengéseiből: „A zsilipek felnyíltak, egész lényemből áradt, ömlött, folyt ki az aszfalt és minden, amit az aszfalton szemenként szedegettem föl hosszú éveken át. Milyen borzalmas és hosszadalmas munkát végezhettem én ez alatt az idő alatt . . . Akkor odaléptem az ablakhoz, homlokomon lassú csiklandozó szellőcske futott végig, kanyargott rajta, mint völgyön a patak, kanyargott, csiklandozott, és amikor meg akartam fogni, amikor homlokomhoz kaptam, csorgott utána a vér. Ez volt a KOPTATÓ, a homokszél, amely mindent elkoptat, házakat, fákat, embereket . . .

Most még egyelőre biztonságban voltunk."

A *Métely* c. első könyvalakban is megjelent Deák-regényben akadnak ugyan hibátlan lélektani és logikai motivációval megírt erőteljes, drámai feszültségű részletek, ám a mű egésze egyenetlen, rendezetlen és szétesö. Hőse egy fiatal értelmiségi, aki elsősorban múltjában keresi azt a mételyt, amelyben már „benne volt a végzetesség". A „visszafelé nyomozás" során kiderül, hogy egy zavaros gyermekkori kapcsolat és egy ifjúkorban elkövetett gyilkosság okozza a „mételyt", a hős bűntudattal párosult rossz közérzetét. Különös betegségére nem talál gyógyírt. Hiába tér vissza a szülői házba, ott is csak közönyt, ürességet, nagy mulatozásokba fojtott keserűséget és teljesen megváltozott barátokat talál. Az időbeli váltakozások miatt meglehetősen nehezen követhető történet előadása során a szerző ügyesen, hatásosan és minden bizonnyal tudatosan használja a különböző személyű előadásmódot: a közelmúlt és a jelen eseményeit egyes szám első, a belső monológokat – amelyekben a hős önmagával perel –

egyes második, a távolabb múltba visszanyúló gyermekkori élményeket pedig egyes harmadik személyben adja elő. A novellista erényei azonban – a kitűnő atmoszféra-teremtő erő, a hiteles lélekábrázolás, a kifejező, lényegre törő stílus – itt csak a részletekben vannak jelen. Deák – akárcsak az *Amokfutók*ban – ezúttal sem tudta egyébként érdekes mondanivalóját élményszerűen művészi formába önteni, a vérbeli regényírói erényekkel most is adós maradt.

*

A hatvanas évek megújuló jugoszláviai magyar irodalmából – amely a lírában, az epikában és az értekező prózában már számottevő műveket tudott felmutatni – sokáig fájóan hiányzott a dráma. Már csak ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemel Deák *Áfonyák* c. verses drámája, amely ugyan még nem makulátlan remekmű, de mindenképpen elismerést érdemlő és a jugoszláviai magyar dráma újjászületését ígérő alkotás.

Az *Áfonyák* cselekménye egy kolostorban játszódik. Itt él nyolc „barát", s közéjük toppan be egy szép napon György, a romlatlan, becsületes parasztlegény, akit a kíváncsiság és valami homályos küldetéstudat hozott ide:

„Hetek óta izgat a titok:
hova jut egy hozzám hasonló ifju,
meg vele egy bárgyu állat,
vajon hova jut, mi lesz vele
ott az erdő határán túl."

Hamarosan kiderül, hogy a kolostor valójában bűntanya, a „barátok" pedig – a könyvei között visszavonultan élő Simon kivételével – elvetemült gonosztevők. Így érthető, hogy e furcsa kolostor lakóinak megszokott életét megzavarja a fiatalember megjelenése, aki nemcsak a nyugtalanságot, de az új élet, a változás halvány reményét is közéjük hozza.

A második felvonásban már egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy György nem maradhat tiszta ebben a fertőben: a haramia-szerzetesek lealjasítják, testileglelkileg megnyomorítják. Simon öngyilkossága után már csak idő kérdése a végleges leszámolás, amely a harmadik felvonás végén elkerülhetetlenül be is következik. Györgynek el kell buknia, mert a túlerőben lévő hitványságot csak a tanmesékben győzheti le a becsületesség. Az *Áfonyák* pesszimista dráma, de éppen így tükrözi híven a valóságot, így lesz hiteles a parabolisztikus mű általános érvényű mondanivalója. A dráma alapkérdése – Milyen sors várhat egy velejéig romlott közösségbe betévedt becsületes emberre? – Deák a legmeggyőzőbb s egyszersmind az egyetlen valódi drámát eredményező választ adta. Mindez azonban csak egyik kézenfekvő és szükségképpen leegyszerűsített „megfejtése" Deák parabolájának, amelynek végleges és esetleg még konkrétabb értelmezését a szerző a nézőkre és az olvasókra bízza.

Jól felépített, szerkezetileg egységes mű az *Áfonyák*, kitűnő expozícióval, kellően előkészített és motivált tragikus végkifejlettel. Persze akadnak azért benne funkciótlan, a cselekményt lassító dialógusok is, és itt-ott maga a verses forma is – néhány óhatatlanul becsúszó képzavarral és kényszermegoldással – gátolja a mondanivaló szempontjából elsődleges fontosságú mozzanatok kiemelését, hangsúlyozását.

Új drámájában, a *Légszomj*ban, Deák a közelmúlt történelmének legbonyolultabb időszakát, a felszabadulás utáni negyedszázad történetét ábrázolja egy

vajdasági magyar parasztcsalád életével a középpontban. A családtagok sorsán keresztül veti fel a legégetőbb, legkényesebb és legfájóbb kérdéseket. A közönyt, a folytonos megaláztatáshoz vezető restséget, az oktalan félelmet és a kisebbrendűségi érzést ostorozza, mivel ezek ítélték eleve kudarcra a mozdulatlanság sarából való kitörési kísérleteket, ezek vezettek a magyarlakta falvak elnéptelenedéséhez.

A két részre osztott színpad felső részén a főhős, Donát vívja kilátástalannak tűnő küzdelmét egy jobb, emberibb életért, alul pedig családjának sorsát követhetjük nyomon, egy „nyomorúságos kishitűsége" miatt huszonöt esztendőn át szenvedésre és tengődésre kárhoztatott parasztcsaládét. Donát egyre tágítja a jelképes életteret, közben azonban ritkul a levegő, a hőst légszomj gyötri, a felső színpad lezuhan, agyonnyomja a családot, s végül maga Donát is megfullad. Döbbenetes hatású utolsó szavait már a közönséghez intézi, mintegy rájuk bízva a fenyegető tragédia elkerülését s egyszersmind azt is jelezve befejező mondatával, hogy a küzdelem mégsem reménytelen: „Együtt fulladunk meg mindnyájan, kivéve, ha . . ."

A szó szoros értelmében életbe vágó kérdéseket felvető, kitűnően megkomponált, a nézők értelmére és érzelmeire szinte azonos intenzitással ható dráma a *Légszomj*, amelytől ugyanakkor teljesen idegen a nacionalista búsmagyarkodás. Deák egyik szereplőjével, Zsófival ezt félreérthetetlenül ki is mondatja: „Ne legyél nagy magyar. Nem ezt kérem én tőled! De legyél annyira, hogy *élj!* A halottaknak se nevük, se nemzetiségük, se felekezetük nincs . . ."

*

Deák – bár lírájában és szépprózájában jelentős szerepet játszanak a gyermekkori élmények – közvetlenül az ifjúsághoz szóló művekkel viszonylag későn, első alkalommal 1969-ben jelentkezett. Ennek okát ő maga a következőképpen magyarázza: „Évek hosszú során írtam novellában, versben, regényben a gyerekekről, és az, amit a felnőtteknek mondtam, mindig kiszorította azt, amit a gyerekeknek is meg kellett volna írnom. Így gyűlt össze bennem egy egész sereg olyan téma, amit aztán gondosan megírtam a *Bagoly és csizmá*ban." A NIN-díjjal jutalmazott könyv három ciklusra tagolt tizenkilenc elbeszélésének tárgya a gyermekkor, elsősorban a szerző gyermekkora. A tanyai gyerekek „apró örömeiről" éppúgy találunk itt írásokat, mint elszigeteltségükről, „nagynagy magányukról". Mert a gyermekkorban oly sokat jelentő hasznos és értelmes emberi tevékenységhez kapcsolódó sikerélmények mellett a magány, a félelem és a szorongás témája is gyakran felbukkan a *Bagoly és csizmá*ban. A történetek – amelyeket valami fojtott szomorúság leng körül – olykor érzelmesek, de soha nem érzelgősek és csak ritkán végződnek „szerencsésen". Talán elegendő itt az *Apám versenylova, Bátyám csibéi és a Mézet nem kérek* c. elbeszélésekre utalnunk, no meg a *Vendégfiú*ra, amelynek címszereplője nagyon emlékeztet a *Sleppen* és a *Gyerekek mindig mást játszanak* ellenszenves gyermek-hőseire. De a sötét tónusok ellenére Deák ifjúsági elbeszéléseiben mégis inkább a gyermeki tisztaság és játékosság utáni vágy dominál. Nagyon szépen fogalmazza meg ezt a nosztalgiát a *Futni, futni* c. visszaemlékezés jellegű írás hőse, akit pedig hőn óhajtott és még meg sem kapott játékától, gyermekkerékpárjától fosztottak meg a békés családi otthonba berontó katonák: „Fussunk gondtalanul a csodazöld mezőkön – mondja –, fussunk két csintalan csikónkon, két lábunkon, ne hagyjuk senkinek a mezők, erdők szabadságát megsérteni . . .

Az igazi nagy dolog: futni, futni végig a szelíd, szabad mezőkön."

Deák ifjúsági műveit nem zsúfolja tele ismeretanyaggal és didaktikus szólamokkal, nem tanmesékben, hanem költői szépségű, élményszerű elbeszélésekben vagy regényben közli nevelő hatású mondanivalóját. Ifjú olvasóit nem becsüli le, mert meggyőződése, hogy „a gyerekek látszólag logikátlan gondolkodásmódjába becsülettel be lehet ojtani a filozófikus nyirkokat, azt, ami szuggesztív is és nemesít is egyszerre". Szép példa erre a *Zsivány* c. díjnyertes ifjúsági regénye, amelynek „meséjébe" jó néhány életből ellesett valóságos problémát is becsempészett. A regény 13 éves kis hőse, Kincses Attila – becenevén Pikola – az iskolában önvédelemből súlyosan megsebesítette egyik társát. Ekkor kapta a zsivány nevet s ettől a naptól fogva szenvedések és megaláztatások hosszú sora vár rá. Szüleitől korábban sem kapott valami sok megértést és szeretetet, most pedig szinte teljesen elveszti a gyermekkorban oly sokat jelentő szabadságát. Igaz, szülei is nehéz körülmények között élnek: anyja éjszakai műszakban, apja külföldön dolgozik. Az egyoldalúan elbírált iskolai incidens után Pikola először egy értetlen pszichológushoz, majd szociálkülönítménybe kerül, ahol mindenki elvetemült és javíthatatlan gazfickónak tartja. A gyermekkor örömeitől megfosztott, megalázott és megszomorított fiú megszökik az intézetből s csavarogni kezd. Kószálásai során bukkan rá a 6 éves Gidrára, akit apja nap mint nap bezár az autóba és hosszú órákra egyedül hagyja. Pikola – a regény egyik legszebb jelenetében – a kocsi ablakára rajzolt állatfigurákkal próbálja felvidítani a szomorú és ijedt kisfiút, akit később kiszabadít. Ekkor kezdődik életük rövid, de boldog időszaka. Először egy lóversenypályán várnak rájuk érdekes élmények, majd találkoznak a családjából kitaszított öreg halásszal, Flóriánnal, aki pártfogásába veszi a gyerekeket. Három boldog hetet töltenek együtt, halásznak, sütnek-főznek, játszanak és énekelnek. A lopott vakációnak a kis Gidra váratlan megbetegedése és kórházba kerülése vet véget. Flórián „nagyapa" nem meri vállalni tovább a felelősséget, Pikola is kénytelen beletörődni sorsába. Nem tarthatott tovább a menekülés, mert a társadalmon kívül még a legjobb szándékkal létrehozott és a legemberségesebb törvényekkel irányított mini-közösségben sem lehet huzamosabb ideig élni.

Érdekes, olvasmányos, a gyermeki lélek kitűnő ismeretéről valló mű a *Zsivány*, még akkor is, ha itt-ott kissé ellentmondásos – a szereplők olykor bizony meghazudtolják életkorukat, különösen a 6 éves kis Gidra –, még akkor is, ha e lopott vakáció története „olyan szép, hogy nem is lehet igaz".

*

A sokoldalú Deák Ferenc eddigi életművének legfőbb jellemzője és meghatározója a szerző eredendően lírai alkata. A sokféle műfajban – legyen az novella, regény, dráma vagy ifjúsági mű – mindig ott érezzük a költő jelenlétét. Korai novelláinak és ifjúsági műveinek ihletője a gyermekkor élmény- és gondolatvilága, a múlt továbbélése a jelenben. Újabban a valóság drámai megragadására tett sikeres kísérleteket: az *Áfonyák*ban még áttételesen, a *Légszomj*ban már közvetlenebbül, viszonylag könnyen megfejthető jelképek felhasználásával. Hogy a szerző további útja merre vezet, azt ma még lehetetlen megjósolni. Annyi bizonyos, hogy legjobb munkáival máris kivívta magának a helyet a mai jugoszláviai magyar irodalom élvonalában ez a nagyon tehetséges, becsületes szándékú, kísérletező kedvű alkotóművész, aki sokáig kereste s a jelek szerint a drámában találta meg a maga igazi műfaját.

GALSAI PONGRÁC

TERSÁNSZKYÁDÁK

Tersánszky Józsi Jenő mindig úgy jelent meg előttem, mint a természet nagy önigazolása.

Lám, hiszen ti is kedves gyermekeim vagytok! Nemcsak a füvek, fák, kövek, madarak.

Arra a könyörtelen s gyakran szégyenletes pusztításra, amelyet az idő – néhány évtized vagy év is – az emberekben elvégez: ő volt a mentség. Nem a fizikai romlásra gondolok. Még csak a szellem magától értetődő kopására sem. Tersánszkyban a jellem legszuverénebb része maradt ép és sérületlen.

Emberi lénye azért csodálatos, mert volt valami rombolhatatlan benne. Ha találkoztál vele: mintha a természet egyszülött fiával, egy ősi és elemi kedéllyel, magával a közvetlenséggel érintkeznél. Azonnal áteresztett magán. S szinte közeg nélkül érzékelhetted őt is.

Mi vagyunk a példák, hogy a tapasztalat milyen szorgosan változtatja meg az ember alaptermészetét, mennyi gyanakvást, előítéletet, irigységet, sanda indulatot halmoz fel benne. Tersánszky mindezektől a hatásoktól ment maradt. Ő fenntartás nélkül vette tudomásul az erényt és a bűnt: a napfényt és a salakot. Hogy aztán egész szervezetével örüljön neki, vagy tiltakozzék ellene. Tersánszky a tények moralistája volt. És nem moralista hithirdető, mindenáron.

Tegyük a nyelvünk hegyére, ízlelgessük a nevét. A mássalhangzók torlódása után az a vidám, füttyentő becenév! Zenés kisvendéglő kirakatába illenék inkább, mint egy írói életmű homlokára. Diákkoromban, amikor kivertem a port a Nyugat régi köteteiből, nem értettem mindjárt. Ki firkanthatott ilyen különc nevet egy „komoly" folyóirat lapjaira? Ám Tersánszky e tárgyban csak ennyit mondott: „Ha tudtam volna, hogy József Attila milyen sokra viszi, akkor nem a kicsinyítő Józsi nevet használom . . ."

Aztán a testi valója is. Az az elnyűhetetlen svájcisapka, huncutul a jobb fülére csapva! Ilyen fejfedőt a húszas években még a moziszínésznők viseltek, majd a masamódok, utóbb a mesterlegények – de ennyire rátartian és hűségesen csak ő! Igaz, a többi szereléke sem volt éppen választékosnak mondható. Csak hordta a ruháit. De nem öltözködött beléjük. Mintha Karinthy képzeletbeli találmányát valósította volna meg: a kabátba eleve behúzott zakót, a zakóhoz hozzágombolt nadrágot s a nadrágszárhoz odakötözött cipőket, amelyekbe reggel, az ágyból kikelve, nekifutásból bele lehet ugorni. A mellén meg valami bőrszíj húzódott keresztben. Hasonló készséget addig csak muzsikusoknál láttam, akik nehezebb zenei instrumentumokkal dolgoznak. Ő állítólag a kulcsait tartotta pórázon vele. Aztán a kinyúlt pulóver, térdekopott pantalló, harmónikás zoknik, sárdagasztó csukák. Holmijait mintha megszorult regényalakjaitól vásárolta volna össze, egy világvégi piac sarkán. Azt talán mondanom sem kell, hogy bárkihez jobban hasonlított, mint hírneves íróhoz. Afféle ingázó mesterembernek látszott inkább, vándor mázolónak, aki madarakat pingál a falusi tornácok falára, a lakodalmakban magasan énekel, s pár liter borért a menyasszonyt is segít megszöktetni. Lehet, hogy az öltözéke miatt tévesztették össze Kakuk Marcival. Vagy az a mód adta a tévedést, ahogy a világban közlekedett?

Tersánszky úgy járt-kélt közöttünk, mintha semmi célja nem lenne az emberiséggel. Nem húzta össze a szemét, de ki sem meresztette túlságosan: a távolságtartó figyelem s a tolakodó kíváncsiság egyaránt idegen volt tőle. Észrevétlenül vette szemügyre és raktározta el a hőseit. Életművét is úgy ácsolta meg, mintha oda sem figyelne. S a maga-gyártotta biciklifék, zeneszerszám, füttyművészeti produkció, vagy a „rézdomborítások" italboltjának hordói jobban érdekelnék az írásnál. Így hát munka-

módszere éppoly „titokzatos', akár a Krúdyé. Ívpapír helyett mintha csak cédulákra, zsebben gyűrődő borítékokra írta volna műveit – s aztán kiszórná őket a szélbe: szedje fel, aki akarja!

Prózája több ezer oldalas, nagyszerű rögtönzés.

De ez csak a látszat. Tudjuk, hogy mennyi önuralom, belső mérték, sűrű figyelem kell egy kérdőív kitöltésénél komolyabb szellemi teljesítményhez is. Hát még a mesterművek sorához!

Csak egy bizonyos: Tersánszky tökéletes közönye a pozíciók, rangok, irodalmi besorolások iránt. Beleértve a maga személyét is. Közismert, hogy jó barátja volt Adynak, Kosztolányinak, József Attilának. De baráti körét nemcsak az Olymposról toborozta: cimborája lehetett akárki, aki szeretettel nézett rá.

S hogy mit kellett a leginkább becsülni benne?

Talán azt a képességét, hogy – látszólag csak a lényegtelennel foglalkozva – mindig a legfontosabbra tudott figyelni.

*

Egy téli madzagvonat ablakából pillantottam meg először.

Mi Pécsett szálltunk fel a vonatra, ő meg Pestre jövet, Dombóváron csatlakozott hozzánk.

Emlékszem, ahogy ismerős arcokat kereső fejét kiütötte a tömegből. Akkor is az a híres svájcisapka volt rajta. Hiába, a sorsnak néha vannak nagy rendezői ötletei. Ez a pillanat ilyen volt. Egy asztmásan zihálló, siralmas kis mozdony, a maga után vonszolt vasskatulyákkal bevánszorog egy vidéki állomásra (de oly nehézkesen, hogy azt kellett hinnem: most, e nagy fáradalmak után majd a homlokát is megtörli); s akkor ott, a felcsapódó füst- és páragőzben; a helyért tülekedő, megvasalt könyökű kofák, disznótorra utazó parasztok s piaci népek sokadalmában: Tersánszky. De úgy, hogy mindjárt köréje lehetett képzelni regényeinek világát: Buzikán Mátyást, Elemér Vicát, Jámbor Óskát, az öreg Gazsit. Igen, Tersánszky ott, a hólepte vasútállomáson mintha saját hőseinek gőzében, zsivajában várakozott volna ránk. Az a mindenféle népség szinte a hóna alól rajzott ki, hogy megrohamozza a vonatot. Soha ennél különb elrendezést! A képet, úgy, ahogy van, ki lehetne nyírni, és beragasztani az irodalomtörténetbe.

De ne érkezzünk még meg Dombóvárra.

Hadd mondjam el az előzményeket is.

Az idő tájt egy litterátus társaság táblája alatt, irodalmi kivonulásokat rendeztünk. Vidéki korcsmatermekben, mozikban, elfekvőkórházakban léptünk fel. Ahol is a nép szellemi színvonalának emelése érdekében – felolvastuk saját műveinket. Mivel elménk termékeit a pesti szerkesztőségek csak elvétve közölték, úgy határoztunk, hogy visszatérünk a szóbeliséghez. A könyvnyomtatás előtti idők példája derengett előttünk. A várudvarokban éneklő igricek. A középkor. Mentségünkre szóljon, hogy e szellemi kintornászásba bevontunk egy-két igazi írót is. Ám a többség egyelőre csak annak képzelte magát. S vékony tehetségét vastag öntudattal igyekezett pótolni. Kompániánkhoz tartozott a kitűnő, Baumgarten-díjas költő, az ó-francia halálversek fordítója; a történelmi regényíró, aki a Nádor szálló éttermében bokszot bérelt magának, s nyíltszíni géppuskazajjal verte írógépbe a könyveit; a városi főlevéltárnok, mint önkéntes kriminálpszichológus és mellékvese-kutató; s alkalmilag egy falusi vőfélyköltő is, aki sütővassal a homlokába bodorintott hajtincsét eligazítva, e felejthetetlen sorait szokta szavalni: „Egy szép nyári reggelen, sétáltam künn a tengeren . . ."

Máig sem tudom, hogy Tersánszkyt ki hívta köznek. Talán az esedékes község tanítója konyított valamit az irodalomhoz, és túl szerénynek találta a szereplők listáját? Vagy valamelyik fővárosi hivatal nyúlt bele a műsorba? A Földművesszövetkezet, a szakszervezet, vagy az Írószövetség? Esetleg maga Tersánszky kapott kedvet a baranyai csavargáshoz? Nem tudom. Mi mindenesetre örültünk, hogy Dombóváron egy eleven klasszikus fog felülni cigányszekerünk bakjára.

Ebben a derűs tudatban foglaltuk el helyünket a pécsi állomáson. Méghozzá, a szerelvény tüzetes átkutatása után, egy csapat fiatal lány szomszédságában.

Hiszen ifjak voltunk még magunk is, innen a húszon-harmincon, s ha az irodalomban nem is, a magánéletben már voltak némi sikereink.

Ősi tapasztalat, hogy egyetlen nő jelenléte mennyire fölpezsdíti az egymás rögeszméibe beleunt férfiak társaságát. Hát még egy bokor fiatal lányé! Nőközelben, keblek-térdek áramában a jóbarátokból is alkalmi ellenfelek lesznek. Egyfajta küzdőszellem alakul ki még a koszorús családatyák, hitvesükhöz ragaszkodó papucspolgárok, szerelmi ordók elnyerésére alkalmatlan aggok között is. Ki-ki bizonyítani akarja kiváló elmeélét, utánozhatatlan műveltségét, páratlan jártasságát a közéletben és a szakmában.

Nos, ilyen szellemi csörte kezdődött abban a vasúti kocsiban is.

A beszélgetés szövegét már nem tudnám idézni. Csak a modorainkra emlékszem. A pózainkra. A három arasznyira meghizlalt tokánkra.

Ilyesmiket mondtunk egymásnak:

– Sartre szerint kavicsok vagyunk a semmiben. Kisodort kavicsok a folyóparton, a lét homokjában.

– Vedd tudomásul, hogy unom az anapesztusaidat!

– Várkonyi Zoli biztat, írjak darabot a Művész Színháznak. Most lenne egy lyuk számomra. Hát majd még meglátom...

– A Minderwertigkeitsgefühl! Ez ma egy általános életérzés, barátom!

– Képzeljétek, a múlt héten levittek kocsin Tihanyba, és beugrottam Illyés Gyuszihoz. Borral kínált meg dióval. Lőrinc is ott volt.

Útitársnőink, persze, mindebből alig valamit fogtak fel. Anapesztus, életérzés és léthomok! Ugyan, kérem! De ismerjük a nők gyöngéd, szinte odaadó vonzalmát az iránt, amit nem értenek.

Lelkesen mondtuk hát a magunkét. Továbbra is Gyuszinak becézve Illyést, Janinak Kodolányit és Árcsinak Tamásit. Roppant illetékesek voltunk és műveltek. Irodalmiak, a végtelenségig.

A vőfélyköltő pedig váratlanul így szólt:

– Ha a verseimet szavalom, mindig meglepődöm: „Béla, ezt te írtad?" Nem akarok hinni a fülemnek. „Te ilyen gyönyörű verseket írsz? Béla!"

Ezen mosolyogni kellett. De a lányok egyre növekvő tisztelettel néztek ránk.

Ezt a tiszteletet rajongássá változtatni: Tersánszky szerepe lett volna. Nevét útközben többször is megemlítettük. Kijelentvén, hogy korunk egyik legnagyobb írója, már életében halhatatlan, ő írta a Kakuk Marcit, jóbarátja volt Ady Endrének, de barátunk nekünk is, és nemsokára a mellényünkre fogjuk ölelni.

Ilyen előzmények után ugrott fel Tersánszky a vonatra a dombóvári állomáson.

Ha emberi lényéről azt mondom: közvetlen, keveset mondtam. A közvetlenség modor is lehet. De belőle a megnyerő föllépés minden célzatossága hiányzott. Ahogy magas, hórihorgas és mégis erős izmokat sejtető termetét átügyeskedte a tömegen, és vidám csókaszemével megörült nekünk, az ismeretlen arcokon is úgy földerülve, mintha elveszettnek hitt katonapajtásait fedezné fel bennük, majd lovagias grandezzával kezet csókolt az unokája-korabeli lányoknak, „hölgyeknek" szólítva s egy borsos kiszólással mindjárt meg is csípkedve őket – az egyszeriben meghiúsította összes addigi hívságainkat. Nem is szavakkal: csupán a lendületével, a vállára képzelt garabonciás köpenysuhintásával romba döntötte nagy kínnal felépített irodalmi kártyavárunkat.

Aztán sapkáját hátrataszítva a feje búbjára, letelepedett közénk, s máris folyt belőle a szó: régi históriákat mesélt, anekdotákat, igaz, alig hihető s képtelen történeteket, jókedvű bakugrásokkal szökellve át egyik témáról a másikra.

A sapka pedig együtt élt, játszott, mulatott vele. Egyszer éppen csak rápottyantotta a fejére, majd lehuzigálta a füle karimájáig, hogy aztán homlokvakarás mián újra hátragyűrje, máskor meg huszárosan a koponyája közepére állította, vagy kackiásan félrecsapta, vagy amolyan támadó maquise-egyensapkát formált belőle, sőt, beszélgetés közben le is rántotta, és kézben csavargatta, esetleg a térdét csapkodta vele.

A lányok csodálkoztak és nevettek. Ki ez a mulatságos öreglegény? Kiugrott pap? Piaci vattacukorárus? Színigazgató?

Mi mindenesetre megkíséreltük Tersánszky szavait irodalmi mederbe terelni. De vajmi kevés sikerrel. Munkája, könyvei, érdemei iránt érdeklődtünk. Tersánszky patakja azonban mindig kilépett medréből, és elcsavargott erre-arra-amarra: az irodalomtól távol eső vidékek felé.

A legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtunk neki – s magunknak – tekintélyt szerezni.

Kudarcunk akkor vált véglegessé, amikor a furulyáját is elővette a zsebéből. Elmagyarázva, hogy hány lyuka van a furulyának; melyik lyukból milyen hangokat lehet előcsalogatni; ugyanaz a lyuk ugyanazt a hangot hányfajta árnyalattal zengetheti meg; továbbá: hogy ő voltaképpen festő akart lenni, de körülményei miatt beállt inkább muzsikusnak; s bár hellyel-közzel írt néhány regényt is, valójában a színtársulatára legbüszkébb, a Képeskönyv Kabaréra, amelyet mostanában kíván újjászervezni; s hogy mindjárt ki is próbálhatná a hangunkat; rajta, énekeljünk hát valamit...

– Ezt a dallamot bizonyára ismeritek – mondta Tersánszky, és hangszerébe fújva, rázendített egy kanásznótára.

„Megismerni a kanászt cifra járásáról,
Tüzött-füzött bocskoráról, tarisznyaszijáról...
Hej, élet, élet, kanászélet..."

Először csak Tersánszky vékony furulyahangja szólt; majd mi is énekelni kezdtük a dallamot, férfias bődületeinkbe hamis fejhangokat keverve; s később már a lányok is utánunk merészkedtek, jókedvű viháncolás és lökdösődés közben elzümmögve csupán a kényesebb strófákat:

„Hüccs ki, disznó, a berekből, csak a füle látszik.
Kanászgyerek a bokorban a botjával játszik..."

A mozdony akkor már kiszabadult a dombóvári állomásról, s a vonatzaj meg az ének a dunántúli fehérerdők, havas völgyek, dombsorok fölött csattogott...

„Hej, élet, élet, kanászélet.
Ez aztán az élet..."

Kilencszáznegyvenhatot írtunk, szilveszter közelgett, a hóban itt-ott még tankcsapdák földhányásai látszottak. Errefelé két éve lett vége a háborúnak.

*

És megint Tersánszky, a furulya, az utazás.

De már sötétebb tájban.

Kitűnő, Kossuth-díjas lírikusunk mesélte, hogy negyvenkilenc tavaszán Tersánszkyval együtt hívták meg Miskolcra, a könyvnapi ünnepségre. A lapok azon a vasárnap reggelen kiabálták a köztudatba a dermesztő hírt: Rajk Lászlóék letartóztatását. Amikor a költő, még ágyában fekve, kinyitotta az újságot, vére hűlt. Először a sötét szenzáció fagyasztotta meg. Majd a tanácstalanság. Ezekután elutazzék-e Miskolcra? Egyáltalán, megtartják-e a könyvnapot? Ha megtartják, őt várják-e? S ha igen, milyen hangzatot kapnak majd a versei? Legjobb lenne otthon maradni. De távolmaradását passzív tüntetésnek is vélhetik. Amiből még nagyobb baj származhat. Hát úgy döntött, hogy mégiscsak útrakél.

Tersánszkyban nyilván meg sem lendült az efféle gondolatok ingája.

Amikor a költő fölszállt a vonatra, már ott találta őt az egyik kupéban. Svájcisapkásan, kigombolkozva, fickósan, lényének teljes fortisszimójával.

– Hát ehhez mit szólsz? – kérdezte az író, alighogy barátja elhelyezkedett az ülésen.

– Mihez? – ijedt meg a költő.

– Hát nem olvasod a Szabad Népet?

– Dehogynem – motyogta a költő.

– Na és? Te beveszed ezt a rémmesét? – trombitált Tersánszky. – Mert én egy mukkot se hiszek el belőle!

A zsúfolt vasúti kocsiban, az utasok közé ültetve, ellenzős sapkás, lódenkabátos, bádogarcú férfiak virrasztottak.

A költő megizzadt.

– Nézd – mondta haloványan –, egyelőre nem ismerjük a részleteket, még korai lenne véleményt mondani . . .

De Tersánszky tovább hadonászott torka előtt a borotvával.

– Csalás, hazugság az egész! – mondta, ha lehet, még harsányabban. – Az az igazság, barátom, hogy alibi-áldozatokat kellett találni. Fekete bárányokat. De miért éppen a kommunistákat tartóztatják le? A legjobb embereiket? . . .

A kocsiban füle nőtt a csendnek. A költő nem mert körülnézni. Már az öregaszszonyokat is gyanúsnak találta volna. A gyerekeket is.

– Nézd, Jenő – mondta kinlódva. – Mi utóvégre írók vagyunk. Ne ártsuk be magunkat a napi politikába . . .

Tersánszky azonban fékezhetetlen volt.

– Hogy-hogy? – kérdezte, kötekedő gúnnyal a hangjában. – Hát nem arra buzdítanak bennünket minduntalan, hogy politizáljunk?

A költő már biztosra vette, hogy nem érkeznek meg Miskolcra. Vagy ha mégis, nem gyalog teszik meg az utat az állomásról. Teste kihűlt, arca homorú lett, végtagjai elzsibbadtak. S akkor, már a reménytelen kétségbeesés állapotában, megpillantotta az író kabátzsebéből kikandikáló furulyát.

– Mondd, Jenő – kérdezte hirtelen –, nem játszanál valamit?

Tersánszky az ilyen fölszólításnak mindig gyermekes lelkesültséggel tett eleget.

És a sötét napfényben döcögő vonaton csakhamar végigtáncolt a vidám furulyaszó.

A költő némiképp megkönnyebbült.

De Tersánszky egy tréfásan kicifrázott dallam után abbahagyta a játékot, előredőlt, s barátja fejét is közelebb intette.

– Hajolj csak ide – mondta suttogva. – Nem akarom, hogy mások is meghalljják . . . – A költő egy sóhajt küldött a pogány istenekhez. Kegyelmes Jekuba! Mi lesz ebből! De Tersánszky, hangját még suttogóbbra fogva, így folytatta: – Elárulnék neked egy titkot . . . Bartók tévedett a pentatonikában! . . .

*

Élete végső hónapjaiban már sokat üldögélt az ablak előtt. Szinte tűntetően hátatfordítva a szobának, a falaknak, amelyek téli napjait körülzárták. S néha már könnybe lábadó, de még mindig kíváncsi szemét a világra függesztve; pontosabban a világnak arra a kis, négyszögletes darabjára, amelyet kihasított az ablakkeret.

Mit is látott Tersánszky az Avar-utcai ház földszinti ablakából? Hát bizony nem sokat. Egy sávnyi eget látott, meg néhány rongyos vakolatú bérházat a Mészárosutca könyökhajlatában, meg a tolató mozdonyok füstjét, ahogy fölcsapódott a Rendezőpályaudvar aknájából. S legföljebb, ha kissé előrébb hajolt, a járókelők feje búbját is láthatta.

De ez is kontaktus volt. Ez is élet. Ez is kapcsolat a világgal.

Meg aztán akkoriban nem is kifelé nézett ő már. Mindaz, amit az érzékszervei fölfogtak, belevegyült emlékeinek szüntelen zsongásába. A múlt jelenvalóbb volt a jelennél. Az időnek nem volt szigorú kronológiája. A halottak szépen előjöttek, és barátságosan rákösöntek. Az élőket pedig, akik megszólították, előbb ki kellett keresgélnie a múltjából.

De az öregember, aki egy síkban látta már a közelt s a távolt, még mindig csupa derű volt.

Fején a híres svájcisapka. Félrecsapva persze, mint azelőtt, akár egy jókedvű szent illetlenül viselt, tréfás glóriája. Mellén félig nyitott pizsamakabát, Mert még e lenge öltözékbe se szeretett begombolkozni. És olykor a papucsát is lerázta a lábáról.

Előtte, az asztalon egy franciskánus szerzetesnek álcázott borosüveg. A felesége születésnapi ajándéka. De a pap térfogatát se találta elég terebélyesnek; csak egy liter bor fért el a gyomrában. A Márvány-utcai italmérésbe naponta beköszöntő, másfél literes flaskából töltögetett magának.

Így élte Tarsánszky utolsó napjait, álmokba fölébredve s ébrenlétekbe szenderülve, emlékeinek és gondolatainak napfényes zűrzavarában. Mert mindig látott vagy gondolt valamit. Most egy arc futott el előtte, majd egy dévaj nagybányai emlék, aztán a tengerpart Odesszában, vagy Krúdy valamelyik mondása, vagy Csinszka szeme, vagy éppen egy kiskutya nedves orrhegye. A képekre mindig rágondolt valamit. S a gondolat újabb képeket rántott elő. Aztán, ha látogatója érkezett, tüstént közölte is, ami éppen eszébe jutott.

Amikor Avar-utcai lakásán utoljára fölkerestem, egy ügyes vendéget is magammal vittem. A magnetofont. Aggódtam, vajon nem zavarja-e? Ó, dehogy! Jó barátságban van ő a tárgyakkal. A mikrofonnal is. Hiszen korábban, ugye nem felejtettem el, gyakran énekelt a rádióban.

Íme, néhány összefüggő párbeszéd abból a szertelen dialógusból, amit a magnószalag megőrzött.

– Melyik regényedre gondolsz vissza legszívesebben?

– Én? Hát várj csak... Cunika, a feleségem azt mondja, hogy száznál is több könyvem jelent meg. De hogy mi van bennük?... Elég az hozzá, hogy fiatal koromban ismertem három fitestvért. Az egyik a Vörös Kancsónak volt a tulajdonosa, a másik kinn lakott a Pasarét felé, a harmadik meg Budaörsön. Ezek mind igen nagyerejű legények voltak. A legkisebb is két kézzel emelt fel egy ruhásszekrényt a stráfkocsira. Egyszer pedig megharagudott a lovára, és visszkézből úgy pofán vágta, hogy kinyikkant... Ezek és a barátaik sokszor eljöttek a ház előtt, hegedűs kíséerettel jöttek, és bekiabáltak az ablakon: „Na, Jenő, nem untad meg még?" Mármint az írogatást. „Nem jössz velünk?" Mivel engem is magukhoz valónak gondoltak...

– Node így is van! Annakidején híres voltál az erődről...

– Hát az igaz, hogy bármikor beállhattam volna közéjük. Tizenhárom éves koromban, már a nagybányai iskolában magas növésű fiú voltam, sokat verekedtem a bugilokkal is, sportoltam. A tanárok azt se tudták, hová tegyenek. Mindig dicsőséget hoztam rájuk. Aztán, amikor letettem az érettségit, besoroztak katonának. De rangot ilyen gyanús személyeknek nem adtak. Én később is csak „wirkliche Zugsführer" maradtam. A szatmári kaszárnyában aztán megszervezkedtünk... Ez úgy volt, tudod, hogy először önmagunkat vertük meg, a saját társaságunkat. És a veszteseket mindjárt kiszuperáltuk. Borzalmas küzdelem volt az, barátom! Csak úgy ropogott a csontunk. De féltek ám tőlem később is nagyon. Amikor a Képeskönyv Kabarénak helyiséget szereztem, egy igazgató, vagy pénzember, vagy micsoda levelet írt nekem. Rendben van, azt írta, megkapják a termet. Csak össze ne törjenek semmit. Mert magukért nem tudunk felelősséget vállalni...

– Szóval, te elég veszedelmes klasszikusa vagy a magyar irodalomnak.

– Az igaz. Én meg Krúdy. Krúdy, tudod, leginkább a pincéreket, a sofőröket meg a nőket szerette. Mert tőlük lehetett emberismeretet tanulni. Az a kocsma is, ahová jártunk, egy *olyan* híres intézménynek volt az előszobája. Rá is másztak a nők mindig Krúdyra. Hiszen fenemód értett a nyelvükön. Csak azt utálta, ha a nők telebeszélték a fejét, ha túl sokat fecsegtek. Olyankor aztán elzavarta őket...

– Mondd, kik jártak még abba a kocsmába?

– Jártak sokan. De legtöbben hamar megszöktek.

– Karinthy, Kosztolányi például...

– Kosztolányi?! Az egy hatballábas ember volt...

– Ezt hogy érted?

– Hát úgy, hogy elég után mozgott ő az életben. Irodalom! Mindig csak az irodalom! Azzal én már régebben végeztem. Így inkább csak távolról tiszteltük egymást.

– És mikor tudtál írni? Száz-valahány mű. Mikor jutott időd az írásra?

– Én, tudod, így beszélgetés, barátkozás közben jöttem rá a dolgokra. Aztán,

amikor hazatértem . . . A feleségem sohasem faggatott: „Mit csináltál? Hol jártál?" Legföljebb annyit kérdezett: „Jenő, nem dolgozol egy kicsit?" Mire én így szóltam: „Ha megesküszöl, hogy nem gépeled le mindjárt, amit írtam, és utána hagysz nyugodtan aludni, akkor nem bánom, megpróbálom!" Sokszor mégis tíz-tizenkét órát dolgoztam egyfolytában. Hát így valahogy . . .

– Igaz, hogy csavargó-létedre ritkán utaztál külföldre?

– Ez igaz, bizony. De most, a nyáron elmentem Odesszába. Te! Láttam ott egy kis folyót, amelyikben tényleg több a hal, mint a víz. S ahogy azok a parányi halak, a jukonok úszni tudnak, nagyszerű! A víz csak úgy forr tőlük! Csak úgy pezseg a hal-nyüzsgéstől! Irgalmatlan gyorsak, kivetődnek a partra is, s úgy csapnak át egyik szigetről a másikra, hogy szinte repülnek . . .

Csöngettek.

Tersánszkyné indult ajtót nyitni. A villanyszámlás állt illemtudóan a küszöbön. De Tersánszkyráncos kamasz-szeme, könnyesen rám csippentett:

– Tudod, ki jött? Krúdy Gyula! Ő az! Megismerem a csöngetéséről. Gyula, tudod, iszonyúan erős ember. A nagyapja még bugil volt, bérverekedő. Lehet, hogy most is verekedni akar. De ne félj, maradj nyugodtan, ha beléd kötne, majd megvédelek . . .

Krúdy akkor már harmincöt éve halott volt.

S néhány hónappal később utánament ő is.

PARTI NAGY LAJOS

Feltámadás

A formátlan drótváz mögül
kiszáll a bekerített.

A földön marad egy
rongyosra símogatott lódenkabát.

Az úton marad
egy megrepedt tekintet,

A levegőben egy harmadrendű
szappan észrevétlensége:

Céllövölde

Előtte: *virgonc légpuskák*
csattannak sorban állva

Fölötte: *nagy poronok*
légnyomás-csöndje vibrál

Mögötte: *egy galamb folyton*
összecsinálja magát.

Déry Tibor:

KÉPZELT RIPORT EGY AMERIKAI POP-FESZTIVÁLRÓL

Rendre megírták már Déry Tibor regényéről, hogy szimbólikus-metaforikus írás. A hírhedett monstre-fesztivál világgá röpített képeiből, híreiből Déry kiszűrte a modern világ egy lényeget-sűrítő képmását. Pomogáts Béla rámutatott, hogy a műben útvesztő-, apokalipszis- és pokol-képzetekkel találkozunk; végső jelentésük szerint a modern kapitalista társadalom elembertelenedését fejezik ki. A szimbólumnyelv persze mindig lehetővé tesz többféle igaz értelmezést, azaz többféle vonatkozás, utalás, asszociációs kör párhuzamos kifejtését. Ilyenekre a *Képzelt riport*... bőven ad lehetőséget. Talán nem haszontalan megkísérelni egy – a műből kirajzolódó – alapszimbólum felépülésének és értelmezésének vázolását, hogy – a többi mellett – a regény mondanivalóját is konkrétabban megragadhassuk.

Déry ősi képzeteket mozgósít, olykor egészen ismert, hagyományos alakjukban (pl. egetsötétítő madárfelhőt, kígyót, vízözönszerű esőt stb-t), s ezeket úgy szervezi egységbe, hogy a művet átfogó szerkezetből, a konkrét történet elemeiből, elbeszélő technikájából kirajzolódik egy nagy, ugyancsak ősi szimbólum: az *útvesztő*. Elemei behálózzák a mű lokális, szociológiai, erkölcsi és verbális szintjét.

Háromszázezren gyültek össze Montánában, hogy meghallgassák Mick Jagger beatkinyilatkoztatását, hogy a „piszkos bódulat" háromnapos ünnepébe szökhessenek el az élet feladatai, felelőssége, a cselekvés és akarat kényszere elől. Montána egy zárt völgy, egy zárt világ, ahol a természeti környezet is csak a felhőkben, esőben, tehát „vertikális" irányból mutatkozik; csak az odavezető utat látjuk, a kivezető útról csak erkölcsi-társadalmi síkon esik szó, tehát szintén „vertikális", felsőbb irányban. Az alkalmi sátortábor monotón rendszerében bolyongó, kereső szereplők valamennyien ugyanazt az utat járják, a két főkereső – József és Beverley – rendre ugyanazokhoz az állomásokhoz, helyszínekre és alakokhoz érkezik. Az irdatlan tömegben futó utak bonyolult kiúttalansággal keresztezik önmagukat. E „képet" erősíti az, hogy valamennyi szereplő – az összeverődött tömkelegben! – ismerőse egymásnak, mindenki találkozott mindenkivel. Az útvesztő topográfiájának szociológiai megerősítése ez, s az is, hogy a tábor közepén van a hangversenydobogó, ez a minotauroszi középpont, vagy „pokol kapuja", ahonnan egy modern érzéki pokol fény-, hang- és erőszakrobbanásai nyűgözik le a közönséget. Kikből áll ez a közönség? Javarészt gyökértelen lelkek; a narkomániás gyönyörben, mely „... a halál minden előnyével jár annak állandósága nélkül", azt keresik, hogy végre „elhagyhassák magukat". Szabadulást keresnek, ki akarnak lépni a gyűlölt társadalom rendjéből, de cél, akarat, konstruktív eszmék híján, erkölcsi igények és társadalmi részvétel nélkül csak a szabadosság mániájáig jutnak, egy puszta érzékelő létezésre redukálódnak. A szüntelen vonulások, ténfergések bűvös mágnese a dobogó, a harsány ál-eszmék szószéke, mely frenetikus érzet-élményekkel csigázza magasra e létezést: az önfeladó korlátlanságot a brutalitás kéjével jutalmazzák. Van olyan hagyomány, hogy az útvesztő középpontjában az ember önmaga tükörképével találkozik, s Déry valóban ábrázolja az enervált önelengedés és brutális erőszak egytestvérségét, egymást hívó polaritását. Mikor a néger fiú meggyilkolásáról egy egy szelíd közönyös vall a rendőrségen, majd ugyanerről egy „pokol angyala", a két vallomásból az derül ki, hogy egyik sem tud semmit biztosan, nem emlékszik, nem látta. A kétféle magatartás egyet eredményez, egyre vezet. A kétféle magatartás ezenkívül egyik kulcsszereplőben egytestben is ábrázolódik: a piszkoslábú heroinista szelíd jószándékkal adja be Eszternek a halálthozó injekciót, s ugyanő szúrja hátba a vele nem békülő Józsefet. Déry fogalmakban is elmondja: „... az ellenzék is csak egyik eleme a fennálló társadalmi rendnek, mint ahogy az ördög is isten establishmentjéből való..." A dobogó-középpontban tomboló erőszak és a bénult áldozatok – összetartoznak.

Az áldozatok közt van Eszter, József felesége is. József azért jön Montánába, hogy őt megkeresse, de a többi szereplő is, mindenki Esztert keresi; mindenkinek ő a szerelme, vágyképe, ideálja, betlehemi csillaga. Föl-fölbukkan, újra eltűnik, majd meg-

hal. Elfoszló, megfoghatatlan, semmi állandósága nincs, ahogy mondják róla: „bárányfelhő". Vagy, ahogy Manuel mondja Beverley-nek: „Ne keresse Esztert, mert Eszter nincs." Eszter – anti-Ariadné: útvesztőbe vezeti a követőit, a pokol útjára, mert kétségessé teszi a valóságot, ami kétségessé vált az ő számára. Ezért vész oda. Alakjában magyarázatot kapunk a narkomániás lehullás társadalmi okaira: azért adja fel magát, mert a gyökértelenek közt is a leggyökértelenebb. Magyar disszidens, kinek gyermekkori traumája a nyilasok zsidódeportáló embertelensége volt, azóta menekülő lény, az állandóság és rend megtartó erői híján. Csak a lehetőségek vonzzák, szökik minden elől, ami már valóságá lett. (A valóságot kétségessé teszik számára az egymást cáfoló, merev filozófiák is.) A valóság tagadása a mámor is, ezért útvesztő. Eszter útja logikusan vezet ide. Ha a regény szimbólikáját a pokol-képzetek uralnák, akkor Eszternek kellene az abszolút főszereplőnek lenni. De Déry a mű szerkezetének, ábrázolásának középpontjába nem őt állítja, hanem Józsefet – aki kijut a veremből. A thézeuszi embert, a kiút-keresőt. Neki a labirintus nem a halál, hanem az újjászületés helye. Esztert ugyan nem, de önmagát meg tudja őrizni. Mintha róla mondaná a regénybeli C. úr: „. . . az ember képlete: a reménybe ágyazott lét". József gyűlöli a mesterséges mennyországot s elutasítja: *„Járjam inkább a poklot, de tiszta öntudattal"*. (Kiemelés tőlem, F. H.) Ez az ő Ariadné-fonala, mikor a Minotaurosz torkába merészkedik. Már odavezető útján látjuk, hogy felvértezett: kidobja kocsijából a piszkoslábú himringyót, lerázza az édeni csábítást. (Másik aspektusában a kígyó az útvesztő „kígyó-tánca" is.) A tábor sara, mámora, tébolya nem fertőzi meg, csak a célját nézi és utolsó percig sem adja fel. Nem bír vele az erőszak sem: a késelésből kigyógyul és új életet kezd. Persze modern hős, semmi rendkívüli nincs benne. Ám az író épp ezért tudja általa elmondani, hogy csak a tiszta öntudatú, akarattal és felelősséggel rendelkező, cselekvő ember győzheti le a mai útvesztő rémeit; övé a remény, az élet. József – hitvallás a modern humánumról. (József és Eszter kettősének tartalmait némileg elmélyíti a René-Marianne kettősben való, fordított ismétlődés. Egyben igazolja, hogy József nem azért nem tudja megmenteni Esztert, mert nincs benne elég szeretet, hanem, mert Eszter már elvesztette önmagát, megadta magát a Minotaurosznak, akár René.)

A háromnapos fesztivál végeztével a százezrek elvonulnak „többé-kevésbé boldogan", mégis érezzük, hogy nem ők szabadultak meg, hanem azok – „. . . talán hatvanan-nyolcvanan a háromszázezerből" –, „akik elhatároztuk, hogy eltakarítjuk az égigbűzlő szemetet . . ." Akik *tudják*, hogy mit *akarnak*, és *cselekednek* érte. Mert az útvesztő nem csak a halál, de az élet választó helye is.

Rendkívül érdekesen érvényesül a labirintus-technika a regény elbeszélés-módjában és a szöveg szintjén. Az író objektív közléseinek alapszövetében – mely a „képzelt riport" hordozója – szinte kibogozhatatlanul tekervényes úton fut a story előadása. Lineárisan és kronológikusan fejlődik, de az elbeszélő személye és az elbeszélés ideje szüntelen változik. A szereplők nem egymásnak mondják, nem az írónak – talán maguknak, magukban. Emlékeket idéznek – ki minek volt tanúja, résztvevője –, de ezek a felidézések nem egyszeriek és olykor el sem választhatók. Ugyanaz a szereplő is többször mondja, gondolja, emlékezi ugyanazt, majdnem ugyanúgy, visszatérően, ismétlődően, abbahagyhatatlanul. Az elbeszélés kitüntetett igéje a „mondta", mely egyetlen, végtelen elmondásba vonja a sok-sok, időben és térben különálló jelenetet, emlékezést, tényt, belső monológot. Igen gyakran találunk kétszeres függőbeszédet (így: „. . . mondta Eszter – mondta Beverley"), a „mondta X"-fordulat olyan közbevetését, mely kötött szórendet tör meg (pl. „Nem – mondta József – tudom.") Mindegyik a *mondta* kiemelését, szüntelenségét szolgálja; a beszéd és néma emlékezés, elmélkedés és felidézés, változó idősíkok és szereplők között bujkáló folytonosság megteremtését. A történetfonál haladása gyakran hurkokat ír le, vagy visszatér önmagába: ismert szövegrészek ismétlődnek (pl. az elveszett tárgyak bejelentéséről) ismert helyszínekkel és alakokkal; a központi látványt, eseményt pedig (Mick Jagger műsorát és a néger fiú megölését) háromszor is halljuk elmondani. „Minden, hej, de minden visszatér önmagába" – a labirintusban tudniillik.

Déry Tibor szuggesztív, valóban érzékletes-szemléletes képet teremt a kapitalista társadalom mai, fiatal lázadóiról; egyben

értékelést is a hippizmus késhegyen táncoló ambivalenciájáról. „Egy kísértet járja be a földet, visszanyesett ösztönökkel s elferdült értelemmel, melyek egyezségre nem juthatván, belülről falják üressé minden tisztes szándékunkat és cselekedetünket" – hangzik a „hippiforradalom kiáltványa" egy rezignált szimpatizáns szájából. A regény mondanivalója nemcsak a kapitalista társadalomra korlátozódik, az írót egy szélesebb világjelenség készteti ábrázolásra (az *Ítélet nincs*-ben is foglalkozott vele); nem véletlenül szerepeltet Mick Jagger műsorában pl. közismert magyar beat-slágereket. Azt a távolságot, ami a magyar írót, az amerikai tömegesemények konkrét világától szükségképpen elválasztja – a szimbólikus-metafórikus ábrázolás hidalja át, és ez teszi a művet egyben általánosabb érvényűvé, sokrétűvé, vonatkozásokban és ráismertetésekben számunkra is különösen gazdaggá.

FUTAKY HAJNA

Sobor Antal:

HETEN A HÍDON

Ha nem félnénk a kihívó megállapítástól, azt mondanánk, hogy Sobor Antal komolyan veszi a háborút. Sőt, egyre komolyabban. Annyira, hogy újabb regényével írói továbblépését is kockáztatni merte. Mert miről is van szó? Távolodásról az írásba transzponált közvetlen élménytől és közeledésről az általánosabb érvényű felé. Előző regénye – Az utolsó nap – is háborús témájú, akárcsak ez, de a kettőt nemcsak az első és a második világháború világa választja el egymástól. Sobor tisztában van vállalkozásaival, és olyan terepeket választ, amelyeket írói erejének lankadása nélkül fel is tud térképezni. Melyek ezek a terepek? „Az utolsó nap" eseményeinek színhelye egy vidéki kisváros a felszabadulást közvetlen megelőző időkben és mert minden akkori helyzetet, alakot egy a háttérből figyelő gyerek szemével látunk, a kisvároson és beltenyészetén átcsapó frontnapok szeletekké és lazán összefüggő képekké töredeznek. Egyúttal alkalom és lehetőség az írónak a szó jó értelmében vett hatásos stiláris fogásra, amely kötetlenebb, oldottabb előadásmódot eredményez a valóságosnak és a képzeletbelinek elegyítésével.

Mostani újabb regénye csak annyiban hasonlít az előzőhöz, hogy ennek is háború a színtere. Pontosabban: a kerete. Méghozzá az első világháború. Gyaníthatón azért, hogy a megélt élmények befolyásától mentesen, töményen mutassa meg a háborút. Nem a torkolattüzek fényével és a becsapódások dörejével felületesen jellemzett háborút, hanem torzító hatását az emberben és kötődéseiben.

Ez az igény Sobortól más megközelítést, más írói aspektust és eszközöket kívánt. Míg Az utolsó nap-ban egyes szám első személyben szól hozzánk egy kisfiú – az emlékeit újraélő író –, itt hátrál hőseitől és szikár, tényközlő stílusban, összefogottan, csupán a lényeges és jellemző mozzanatokra szorítkozva meséli el történetüket, hogy igazolja tételét: a mozgósított embertelenség mindenképpen deformáló hatású, és szívóhatása ugyanúgy magához rántja az előle utolsó csöpp erejéig menekülőt, mint a legkülönbözőbb módon manipuláló és ügyeskedő félrehúzódót.

Ez lenne hát az az eszmei-gondolati váz, ami köré a regény épül. Kamaszkori izomzattal – véljük eleinte, ahogy a vékony helyzetekre és bonyolításukra figyelünk. És mintha mutálna, meg-megcsuklana a hang. Csakhogy amilyen tempóban indul és fokról-fokra felgyorsul a különböző irányból közös robbanási ponthoz érkező figurák sorsa, úgy tömörödik és lesz egyre kidolgozottabb – hogy a hasonlatnál maradjunk! – Sobor Antal regényének izomzata, és ércesedik hangja is. Bár nem nő izomkolosszussá, annyi ereje támad utolsó lapjainál, hogy a súlyosodó történetet egyetlen lendülettel maga fölé, az evidencia szintjére emelje. Ezen a szinten a sok író tollát próbára tevő tanulság – az embert oldó háború számtalan következménye – e regényben újrafogalmazódik és a megjelenítésben hiteles.

A bevezetőben utaltunk az írói továbblépés vállalásának kockázatára. A „Heten a hídon" a bizonyíték, hogy Sobor Antal hátat fordított a visszaidéző, lírai hangvételű regénynek, a tárgyilagosabb, lényegre törő, intellektuális próza lehetőségeit próbálja a magának vágott csapáson. S ha volt bátorsága és ereje a bozótosba vágni, bízzunk benne, hogy később a rengetegben sem hagyja el . . . *(Magvető)*

ARATÓ KÁROLY

Hallama Erzsébet:

CIK-CAKK

Akár hiszik, akár nem, a minap bemászott hozzám az ablakon egy lekvárfaló macska. Honnan tudtam, hogy szereti a lekvárt? Onnan, hogy megmondta. Be is mutatkozott, meghajolt és így szólt: ,,Pázsit Mókus személyesen''. Az már más, gondoltam és éreztem rögtön, ez a Pázsit Mókus nekem jó barátom lesz. Az ilyen graciózusan meghajló, lekvár kedvelő macskákat majdnem mindig megszeretem. Rohantam is rögtön lekvárért.

Hogy gondoljam csak még egyszer végig? Hogy talán tévedek? Esetleg hallucináltam? Nem, nem, ez a színtiszta igazság. Mert, igen tisztelt Uram, tegye a szívére a kezét; beszélgetett már ön csigabigákkal? Nono, ne tessék elsietni a választ, a könnyebbség kedvéért esetleg mondjunk kutyát. Beszélgetett-e már egy kutyával? Vagy egy teáscsészével? Ugye, már rémlik? Hát persze, hogy beszélgetett. Az emberek nagyobbik része szerencsére tud az állatok, a fák és a tárgyak nyelvén. Az emberek nagyobbik része egyáltalán nem lepődik meg, ha bezárt ablakán egyszer csak besétál ez a Pázsit Mókus nevű lekvárfaló macska. Sőt, sebtiben rohan lekvárért. Mert ennél igazibb és macskább és pázsitmókusabb macskával nemigen találkozhat az életben. Ezt ugyanis Hallama Erzsébet találta ki. Ott pöffeszkedik őkelme ,,személyesen'' a Cikcakk című mesékönyvben. Mert nincs valóságosabb a jó mesefiguránál és Hallama Erzsébet könyve jó könyv.

Szándékosan írtam így, hogy *könyv* és nem *mesékönyv*. Mert, sajnos, az irodalmi köztudatban gyökeret vert az a balhiedelem, hogy mesét írni könnyű. Mintha eleve másodosztályú dologra vállalkozna, aki meseírásba kezd. Talán azért, mert a mesetermésben elég nagy százalék a rossz. Nagy a konjunktúra, sok mesére van szükség, a rádió, a tévé, a napilapok, hetilapok ,,eszik'' a mesét. Bizonyára nem is figyelnek annyira oda, mint a politikai, szociológiai, ,,komoly'' irodalmi közleményekre, hiszen ez ,,csak gyerekeknek lesz''. Akkora tévedés ez, hogy még vitatkozni is fölösleges vele.

Ezért kell hát minden jó mesének kétszeresen örülni és bátran kijelenteni, hogy egy jó meséskönyv semmivel sem kisebb rangú, mint egy jó regény vagy egy jó verses kötet. Az érték nem a műfajtól függ. Hogy egy macska megelevenedjék s bekopogjon hozzánk, annak megalkotása semmivel sem kisebb érték, mint egy megrendítő versé, vagy egy tisztábbá tevő novelláé. Különben is, az író nem valami ,,mást'' csinál, amikor mesét ír. Ugyanúgy gyötrődik, játszik, küszködik, mint novella- vagy regényírás közben. Hallama Erzsébet más műfajú munkássága nem is választható el ettől a könyvétől. Nem tudom pontosan mi a jó próza titka (ki tudja?), de az én ítéletemet a kicsi, alig észrevehető mozzanatok határozzák meg leginkább. Együtt kezdtük az írást Hallama Erzsébettel és árgus szemmel figyeltük egymás munkáit. Sohasem felejtem azt a riportját, amit egy öreg néniről írt. Beszélgetnek az öregasszony szobájában, az írás itt még csak mocorog, éppen csak felkeltette az olvasó figyelmét, még bármi lehet belőle. S akkor egy odavetett mondat arról, hogy a szekrény tetején befőttes üvegek sorakoznak s almaszag úszkál a levegőben. Az írás ettől a mondattól emelkedik meg, hirtelen minden kitisztul, mint egy élesre állított film, a riportalanynak tapintható arca lesz, az írás él. Akkor éreztem meg, hogy Hallama Erzsébet a legnagyobb lehetőséget tartja a kezében. Másik nagy erénye a humora. Tévedés ne essék, most nem frappáns csattanókra, kihegyezett gúny-nyilakra gondolok. Hanem arra, ahogy Kosztolányi értelmezte a humort: ,,A humor fő jellemvonása: az állandósága. Állandó lelkiállapot ez, kedély hullámzás, életszemlélet, mely szomorúan-vidáman – ,,könnyek közt mosolyogva'' – elfogadja az életet úgy, amint van s megérti gyarlóságaival együtt, tudomásul veszi békésen, anélkül, hogy furcsaságait kihegyezné. Együtt érzi a nagyot és a kicsinyt.''

Ez a csendes, szeretetteli derű már sejteti, hogy nagyon jól ismeri a gyerekeket. Persze rossz szó ez ide, hogy ,,ismeri'', ennél többről van szó: belső kapcsolatot tud teremteni a gyerekekkel, s ez a kapcsolat állandó, mert többet őrzött meg magában az egykori gyermekből, mint mások, ahogyan ez – hitem szerint – a legtöbb íróval így van.

Külön kell még szólnom a párbeszédeiről, mert ezek olyan könnyedek, telibe találók, hogy kedvem is lenne idézni néhányat, de egyszerűbb elolvasni a könyvet. Gyereknek is, felnőttnek is. Mert a jó mesében örömét leli a felnőtt is. A jó mese mindig többrétegű, az első olvasásra a legkisebb gyereknek is érthető történés mögött ott a második réteg: az író véleménye a világról.

Hozzám hát bekopogott ez a szeleburdi Pázsit Mókus és itt is marad az ostobácska címszereplővel meg Ádámmal és valamennyi barátjával együtt, üsse kő, még az előkelősködő Piros Tűzoltóautó is itt lakhat nálam, jól megférnek itt legkedvesebb mesehőseim társaságában.

Költözzenek be Önökhöz is, de ne felejtsék: Pázsit Mókus nagyon szereti a lekvárt!

LÁZÁR ERVIN

Bertha Bulcsu:

MEZTELEN A KIRÁLY

Az interjú a kor népszerű műfajai közé tartozik: a párbeszédes forma elevenséget, gyakran izgalmat lop a szövegbe; az író kedvére nyilatkozhat eszméiről, gondjairól, terveiről és vágyairól. Az olvasó szívesebben forgatja a kérdésekre és feleletekre tagolt beszélgetést, mint az elvontabb fogalmazású esszét, a nehézkesebb tanulmányt; úgy érzi, személyesebb, közvetlenebb viszonyba kerülhet íróival. A műfajok metamorfózisa történik ezúttal is: az interjút az újságírás találta fel, de az irodalom nemesítette meg, emelte az esszé és a kritika mellé. (Ámbár a műfaj ősei-hagyományai között ott vannak az antik szimpozionok, a reneszánsz dialógusok is!)

A műfaj tehát általános sikernek örvend, az újságok papiros-temetőjéből a kézikönyvtárak polcaira került. Olyan „klasszikus" teljesítményei vannak, mint Lillian Rose Hemingway-interjúi, Dominique Arban Aragonnal, Madeleine Chapsal Sartre-ral és Simone de Beauvoirral, Horst Bienek Dürrenmattal, Jean Stein Faulknerrel folytatott beszélgetései. És magyarul is olyan sikerkönyveket termett, mint a *Látogatóban* című gyűjtemény vagy a romániai magyar irodalom riporterének, Huszár Sándornak sorozata. Bertha Bulcsu új könyve: az irodalmi interjúkat összegyűjtő *Meztelen a király*, tehát egy modern, rangos és sikeres műfaj termékeinek sorába illeszkedik.

Az interjú-írásnak persze megvannak a maga törvényei. Először is a készítő vonzalmairól árulkodik: nyilván nem véletlen dolga, hogy egy interjú-sorozatnak kik lesznek a hősei. Bertha Bulcsut nemzedéktársaihoz és egykori pécsi újságíró-szerkesztő kollégáihoz fűzik vonzalmai. Így jelenik meg sorra Lázár Ervin, Kalász Márton, Thiery Árpád, Pákolitz István, Galambosi László, Arató Károly, Tüskés Tibor, Kiss Dénes, Szakonyi Károly, Gyurkovics Tibor, Kertész Ákos és Galambos Lajos portréja a könyv lapjain. Ez az arcképsorozat egy nemzedék eszmélkedéséből, problémáiból és terveiből ad pillanatképeket. Valamennyien az ötvenes évek közepén-végén kerültek az irodalmi életbe, miután átélték a háború vad, borzongató élményeit, a felszabadulást követő történelmi újrakezdés lendületét, a Rákosi-korszak nyomasztó tapasztalatait. És talán Pákolitz István kivételével (aki korát, élményvilágát és művészi útjának állomásait tekintve egy korábbi generációhoz tartozik) valamennyien a hatvanas évek végén kényszerültek számot vetni addigi pályájukkal, szembenézni eredményeikkel, megtervezni a további tájékozódás irányait. Vagyis éppen az interjúk elkészülésének idején. Ezek a nyilatkozatok így egy nemzedék, egy írói kör (ahogy a szociológusok mondanák: egy „mintasokaság") önértékeléséről, számvetéséről, közérzetéről és tájékozódásáról tudósítanak.

Nem lehet véletlen, hogy mindegyik beszélgetésben felvetődik az élet és az irodalom értelmének ügye. Hangsúlyosabban, mint ahogy az átlagos irodalmi interjúkban szokás, hiszen a beszélgetés szálait a közös érdeklődés és a bizalom szövi. A válaszokból a generáció világképére, erkölcsi nézeteire következtethetünk. Életfilozófiájuk tengelyében – a beszélgetések kivétel nélkül erre utalnak – a hasznos munka áll. „Értelmet az ad – mondja például Kalász Márton –, ha csinál az ember valamit. Az a furcsa, hogy a munka elsőrendűvé válik. Függetlenül az ember elhivatottságától. A munka mindent levezet. Nincs más fogódzó. Választhat az ember a munka és a kétségbeesés között..." Ennek a munkára épülő etikának természetes következménye, hogy az írói alkotás középpontjába az ér-

telmi megismerés kerül. Ahogy Kalász mondja: „A mai világ egyik legnagyobb vívmánya a pontosság, anélkül nem lehet gépet beállítani és használni. Ezek a dolgok átvitt értelemben is hatnak. Az ember ma pontossági rendszerben éli le az életét, így a művészetben sem fogadja el a linkséget." És ezért nyilatkozhat így Kiss Dénes: „A versírás önismeret, önelemzés és a világ igazságainak magamon való kipróbálása." Pontos és tervszerű munka, értelmes rend, józan önismeret: íme ezek a megfaggatott írói generáció eszményei.

A munkát és józanságot hirdető etika nem lehet közömbös a közélet, az író szociális elkötelezettsége és társadalmi feladatai iránt. A Bertha Bulcsu interjúsorozatában felvonuló írók is sorra nyilvánítják ki érdekeltségüket és érdeklődésüket a közélet iránt. Ez az érdeklődés természetesen már kiegészült a tapasztalatokkal is, hiszen a megkérdezettek olyan történelmi élmények birtokában mérlegelhetnek és ítélkezhetnek, mint az ötvenes évek ellentmondásos időszaka, 1956, a hatvanas évek vállalkozásai és küzdelmei. Véleményeik ezért nem nélkülözhetik a megfontolás, a kételkedő mérlegelés motívumait sem. Magatartásuk ennek ellenére vagy talán éppen ezért erős elkötelezettségről árulkodik. Ritka az olyan hirtelen felindulásban elkövetett politikai naivitás, amiről Galambos Lajos nyilatkozata tanúskodik, midőn a „Magyar Kommunista Munkáspárt" és a „Magyar Kommunista Parasztpárt" versengésére épülő kétpártrendszerre tesz javaslatot.

A beszélgetések egy másik rétege, területe az a három interjú, melyet Bertha Bulcsu néhány idősebb mestertől, Csorba Győzőtől, Takáts Gyulától és Weöres Sándortól kapott. Ezekben a beszélgetésekben már nem a generáció közös gondjairól folyik a szó: a riporter éppen ezért háttérbe vonul. Életmódjukról, írói pályájukról, költői eszményeikről kérdezi mestereit. Mindhárom beszélgetésnek van valamilyen erénye: a Csorba-interjú bevezetése szép és találó esszé a költő természetéről, karakteres tulajdonságairól; a Takáts Gyulával folytatott beszélgetés a költő életformájára világít, a Weöres Sándorral készített riport egy legendákkal övezett művész valóságos világképét igyekszik felderíteni.

E három beszélgetés során, mint mondottuk, a riporter a háttérbe vonult. A többiben azonban egyenrangú fél, akinek munkája nyomán nem is annyira *interjú* születik, mint inkább *beszélgetés*. Beszélgetés, amelyben a kérdéseknek és a válaszoknak egyforma a szerepük: Bertha Bulcsu kérdéseit feltehetné akár Kalász, akár Szakonyi, és az ő válaszaik lehetnének Bertha Bulcsu válaszai is. Valóban egy generáció, egy írói kör beszélgetésének, közös töprengésének, közös eszmefuttatásának tanúi vagyunk. A kérdések ezért nem is a szokásos interjúkérdések tárházából valók, hanem Bertha Bulcsu legszemélyesebb kérdései. A *Meztelen a király* szerzője szerint az interjú: „intézményesített indiszkréció". Kérdéseit a szokványos gondolkodás indiszkréteknek tekintheti: vannak-e álmai? beteljesületlen vágyai? mi a véleménye a nőkről? a pénzről? – hangzanak ezek a kérdések. Nyilván nem először, s nemcsak az interjúk kedvéért, hiszen egy baráti körben éppen az indiszkrét kérdéseknek van értelme, közös töprengéseket, vitákat előrelendítő ereje.

Bertha Bulcsu beszélgetései ugyanis ennek az előrejutásnak a lehetőségét keresik. És nemcsak a generáció, az írói szövetségesek számára, hanem elsősorban önmagának: miként legtöbb hőse, beszélgető partnere, ő is a hogyan tovább? kérdésével viaskodik. Írói pályájának fontos állomására érkezett, midőn nemcsak a nagyvárosban, új tapasztalatok, új ismerősök között kell berendezkednie, hanem az élet és az írói munka új, eddig ismeretlen terepén is. Neki magának is számot kell vetnie, önvizsgálatot kell tartania, meg kell keresnie új csillagait. Írói sorsa alighanem fordulóhoz érkezett. E fordulóról vall az az érzelmes nosztalgia is, amellyel a „boldogult úrfikorra", a pécsi évekre tekint. Pécs „aranyfüst ragyogására", „ami akkor a házak homlokzatán mindig felderengett, ha odapillantottunk". A pécsi szerkesztőségekre, a Nádor kávéház márványasztalaira, régi borozásokra Pákolitzcal, Arató Karcsival. Ez az idő már visszahozhatatlanul a múltba tűnt: „Senki sem érti, nevetnek rajtunk. Még néhány józan, praktikus év, és mi sem értjük". Ez a nosztalgia kever személyes lírát a novellisztikus eszközökkel kidolgozott beszélgetésekbe. Hogy az interjú népszerű és elterjedt formájából személyes hangú, igazi Bertha Bulcsu-írás legyen. (Szépirodalmi.)

POMOGÁTS BÉLA

Czine Mihály:

SZABÓ PÁL

Szabó Pál életregényét, műveinek összefoglalását írta meg líraian szép fejezetekben Czine Mihály a Szépirodalmi könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozatában. A könyv méltó a korábbi, Móricz Zsigmond életét és művészetét bemutató kötetéhez. Írójuk maga is a „százados szelíd szegénység"-ből jött, rokonérzése azért is olyan hiteles és állandó ihletésű. A fiatalabb testvér hűségével és szeretetével kíséri figyelemmel a szívéhez közel álló, kedves írók pályáját és sok ismeretlen, jellemző adatot őriz meg róluk az irodalom számára.

A könyv gazdag változatban, színesen, az esszé-író finom analízisével mutatja be Szabó Pál útját: származását, sorsának nehéz küzdelmét, a falusi szegénység, a kőműves legénykedés, a katonaság, a háború, majd az írói sors kialakulásában, a szerkesztő, a parasztság politikai küzdelmeiben, – a háború előtti buktatókban éppúgy, mint a 45 utáni élet nem mindig sima útján – a nagy művek: az *Emberek*, a *Talpalatnyi föld*, az *Isten malmai*, a *Szépülő szegénység*, az elbeszélések és az életrajzi vallomások megalkotásáig.

Czine Mihály Szabó Pál minden írásában – elbeszélésben és regényben – mindig megtalálja az alapvető forrást: „a szerelem és szépség" igézetét, amelyet olyan egyéni művészi erővel tudott Szabó Pál megformálni. Móricz Zsigmond is ezeket az értékeket látta már az első Szabó Pál írásokban, azért tudott a *Vér és arany* olvasásának örömével szólni az első Szabó Pál kötet; az *Emberek* megjelenésekor. „Olvasni tudja a saját lelkét és . . . a maga szavaival tudja, amit tud . . . , hogy kimondja, amit más ki nem mondhat. Hogy hozzon valamit az élő igazságból. Hivatása van: a magyar rögök nyelvének lenni" – írta róla lelkendezve a kor legnagyobb regényírója.

Czine Mihály végső sommázata is ezt az előlegezett hitet igazolja róla: „Szabó Pálban a létezés örömét szabadítja föl az élet minden apró szépsége. Innen fakad áradó lírája, s innen az a törekvése, hogy az életet teljes bonyolultságában, teljes szépségében mutassa meg. Vagyis költőien. Szabó Pált riasztja a szociografikus eszközökkel, szürkén és naturalisztikusan írt szépprózа: ő segítségül hívja a lírát is, és ezzel új utat nyit a magyar parasztábrázolás történetében."

Líráját már az első írások lapjain ilyen sorokban fedezi fel Móricz Zsigmond: „A legelőn hosszú pillákkal bámult a teli hold". Vagy: „A közeledő vihar előtt térdig hajoltak a tóparti nyárfák."

Ez a szép költői nyelv segíti a mesemondás édes szövését-fonását, melyet a századforduló ősi – akkor még megbontatlan – világa adott neki ajándékul. Jogosan írja Czine Mihály: „Szinte a fonóbeli mesemondó gyönyörűségével ír; ő az egyik utolsó művészünk, akinek a bölcsőjét még mesék ringatták. Szavain szinte csillog a reggeli napfény, s amire észrevesszük, már a vers magasában lengenek mondanivalói." Ez a falusi szegénység gazdag volt lelkiségében, emberségében, melyet nem tudott a letörésig megalázni a történelem, az úri Magyarország kegyetlen világa, s a háborúk iszonyata sem.

Írásaiban a Móricz-i próza nagy mintái mellett is tudott újat mondani a parasztságról. Nem felülről, „a fajából kinőtt" magyar szemével látta a paraszti életet, hanem a köztük élő ember szemével és szívével. Szinte csak nézni és írni kellett ezt a valóságot, emberi sorsot, melyet utolsónak mentett meg írásaiban a történelem változásában. Jól figyelmeztet rá Czine Mihály is: „A tegnapi szegénység szépségét és szerelmét a magyar prózában ő örökítette meg a legteljesebben." A Góz Jóskák és Juhos Marikák sorsa és élete a *Talpalatnyi föld*-ben ezért olyan vonzó, kedves és feledhetetlen. Nála a szerelem nemcsak a Szépasszony, de a Boldogasszony ajándéka is, ezért zavartalanabb, nyugodtabb folyású ez a világ, mint a Móricz Zsigmondé, pedig a szegénység, a nagy és nehéz életküzdelem mindig teljes és hiteles marad írásaiban. A magyar falu eposzát írta meg regényeiben, a háború előtti, örökre eltűnt világot, – akárcsak Jeszenyin versei az ukrán faluét – de nagy érdeme, hogy néhány írásában – a *Talpalatnyi föld* trilógiájához hasonlóan –, az *Isten malmai*-ban, az *Új földben*, a *Szépülő szegénység*-ben a mai paraszti világ életérzését, ritmusát, színeit is – társadalmi és gazdasági problémáit – kibontja, és úttörőként, a sematikus hibáktól mentesen, művészileg ábrázolja.

Szabó Pál mintegy félszáz könyve – java termésében – ma már az új magyar irodalom klasszikus alkotásai közé tartozik. Czine Mihály a népdal frisseségét érzi ki ezekből a bihari szikes tájból jött írásokból. „Az embert – írja róla lírai áradással – érzések, gondolatok, vágyak, szenvedélyek szövevényeként ábrázolja, együtt a tájjal, a természettel, a táj és a természet teremtményeként, részeseként, belehallgatózva hősének múltjába és vágyott jövőjébe."

Szabó Pált személyesen, barátilag 1934 óta ismertem. Az *Írók Gazdasági Egyesülete* margitszigeti kongresszusán találkoztunk először és közel két hétig együtt csavarogtunk Budapesten. Ő volt mindenütt a kalauzom. Egy világfi biztonságával mozgott a margitszigeti Nagyszállóban és segített dolgainkban. Együtt sétálgattunk a tavaszodó budai utcákban és kiskocsmák ódon falai közt kerestük Krúdy Gyula eltűnt világát. Még a Független Kisgazdapártba is elvitt, ahol akkor a kegyelmes Eckhardt Tibor irányította az ő szegény parasztságának politikáját. A *Szabad Szó*-ban (a 30-as évek végén) már Szabó Pál volt ennek a politikának a „gazdája". Cikkeket, verseket kért tőlem, ahogy korábban Bajcsy-Zsilinszky hetilapjában, a *Szabadság*-ban együtt írtuk a népi felszabadulás drámai hangú írásait. Aztán 1946-ban egy pécsi találkozón reklamálta rajtam a *Jégeső* c. regényem abbamaradt opuszait. S az 50-es, 60-as években egy-két írószövetségi közgyűlés röpke kézfogása jelezték a közös út emlékeit.

Különös ember volt Szabó Pál: mindig lobogó és másokat is lelkesítő. A mesék hőse volt – az élete is mesébeillő –, aki ezer veszély közt is mindig megtalálja a boldogság aranymadarát. Most Czine Mihály életrehívó szép könyvébe illesztem bele ezeket az emlékeket: ilyen volt, embernek, írónak így őrzöm arcvonásait: kemény, férfias arc az övé, de elomlásaiban mégis lágy és lírai. Mint az írásai. Ezért is olyan fogyhatatlan, nagy az olvasótábora.

Dicsérni kell még a kötet gazdag képanyagát, mely szép illusztrációja Czine Mihály sikerült, művészi erővel megírt, friss és teljes értékű Szabó Pál könyvének.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Almási Miklós:

A LÁTSZAT VALÓSÁGA

A modern művészet egyik legszembeszökőbb sajátossága az enigmatikus jelleg, a rejtvényszerűség. A régi realista művész még kétely nélkül szemlélte a világot, a látványt, a valóságot. A valóság valóságvolta ekkor még nem vált kérdésessé, kétségessé. A realista művész feladata a rajta kívül létező, az érzékelt világ műbe-honosítása volt. Nem volt kétsége, hogy a valóság olyan, amilyennek felfogja. A művészi alkotással kapcsolatos problémái kizárólagosan esztétikai természetűek voltak. Az avantgard művészt meta-esztétikai kételyek gyötrik: ontológiai, ismeretelméleti bizonytalanságok. A művészet lehetősége vált kérdésessé, kétségessé számára, mert a valóság elveszteni látszott valóság-voltát, evidenciáját. A világ rejtélyessé, kísértetiessé, rejtvényszerűvé változott. A világ valóságrészekre és látszatokra hasadt. A realitás irreálisba fordulását az ipari társadalom kiépülése fokozta fel az ember elidegenítésével, a gondolkodás fetisizációjával. Az egyén úgy látja, hogy korunk gépi világa megismerhetetlenné és megváltoztathatatlanná vált. Az ideológiák hálójában vergődő, a manipuláció sokkjától elkábult ember tudatában a társadalmi uralom formái mitizáltan jelennek meg, s mert nem képes megérteni világát, hajlandó eleve érthetetlennek, sőt értelmetlennek tekinteni. Úgy tűnik, a látszatok bekerítették az embert. Erről tanúskodik a szociológia, erről vall a modern művészet.

Almási Miklós elismeri a látszatok létét, eluralkodását, a valóság valótlanodását, de ezt a jelenlegi állapotot nem kozmikus végzetként értelmezi, hanem leküzdhető, leküzdendő történelmi-társadalmi helyzetként. Ezért vizsgálja a valóság és a látszat ontológiai szerkezetét. Mert a filozófiai magyarázat a cselekvést orientálja. Ez a filozófiai kérdéshalmaz alkalmas arra, hogy korunk számos problémáját tükröztesse. A látszat és a valóság problémájából kiindulva sok gyakorlati jelenség megmagyarázható, és sok elméleti összefüggés fölfejthető. Lapunk arculatához illően most a művészet kérdéseire kívánunk rávilágítani.

Almási indokolt megállapítása szerint éppen a látszatok világával való kapcsolata s a látszatokra való reagálás mikéntje jellemzi az avantgard és a dekadencia művészetét. Innen indulva érthetjük meg a legjobban az avantgardizmust. Az avantgard művészet felismeri a valóság látszattá válását, de pusztán egyszempontú választ tud rá adni. Vagy behódol, hirdetvén, hogy nincs semmi más, csak látszat, vagy lázad a látszat ellen, s a látványt, minden láthatót látszatnak minősít, s ezért a látszattól (és vele a világtól is) elfordul, s a látszat mögötti lényeg keresésével foglalkozik. Az egyszempontúság következtében nem tudja a látszatvilágot, a világ látszatait kritikailag ábrázolni. A látszat kritikai ábrázolása (realizmus) azt jelenti, hogy a látszatok, az adottságok mögött a művész fel tudja mutatni a valóságos összefüggéseket, törvényeket, s ezzel a látszatszférát leleplezi, lerombolja. Tehát úgy ábrázolja a látszatokban megjelenő világot, hogy megsemmisíti a látszat szuggesztióját. A látszat ellen nem a látvány, a látszat negligálásával (absztrakt, tiszta művészet), s nem a valóságrészek abszolutizálásával (abszurd művészet) kell küzdeni, tehát nem formailag, a forma síkján, hanem tartalmilag, a világnézet szférájában (realizmus). Ezért szögezi le Almási, hogy a modern művészet félreértéséből származott az a feltevés, mely szerint „a modern művészet a lényegszerűnek közvetlen kifejezésére törekszik, úgy, ahogyan azt az atomkor tudományos világképe a modern ember számára hétköznapi ténnyé változtatta" (pl. a lényegre törést jelentené a festészet geometrizálása stb.). A fizika ugyan matematikai formulákban fejezi ki a világot, de a művészet (természetéből következően) elszakíthatatlanul hozzá van kötve a közvetlenség, a látszatok szférájához, tehát az antropomorfizmusokhoz, csak ezeken keresztül beszélhet, ezek által tükrözheti az emberi világot. A művészet anyagát (nyelv stb.), a formaképző szemléletet sosem lehet az embertől teljesen elvonatkoztatni, az emberitől „megtisztítani". A művészet nem matematizálható. Divatos vélekedés az olyan, mint Szilágyi Domokosé, aki azt mondta: A modern vers úgy ábrázolja a valóságot, mint az atommodell. Ez a megállapítás metaforának szép lehet, csak éppen nem igaz, nem használható. A tudományos és a művészi megismerésnek nemcsak a természete más, hanem a tárgya is. A természettudományos modellek törvényeket (természettörvényeket) szemléltetnek, a művészet emberi valóságrendszert jelenít meg, emberi világot reprezentál. Az avantgard sem a rejtett lényeget közli, csupán absztrakt látszatokkal dolgozik, s végső soron új látszatokat hoz létre. Az abszurd irodalom gyakorlata mutatja ennek az új látszat építésének módszertanát. Egy valódi mozzanat (a magány, a félelem) kiemelésével és abszolutizálásával teremtődik az új látszatösszefüggés (ti. hogy az ember „mint olyan" magányos, félelembe vetett lény). Az abszurd irodalom magyarázó, bizonyító módszere az idem per idem elvén alapul. A kiemelt jelenség (hiszen a valóságot teljesen elejteni nem lehet; még a szürrealizmus álom-technikája is valóságot másol, a megszokottól eltérő valóságot, de az álom realitása is emberi, mert az álmot az álmodó ember határozza meg) lényeggé változik: a polgári társadalomban félelem uralkodik, tehát a világ lényege a félelem. A lényegkutatás így válik misztifikációvá, kozmikus absztrakcióvá. A tényleges látszatok világából mitizált látszatvilág keletkezik. Világmagyarázat helyett mítosz. S a kör bezárult, a látszatok ellen küzdő avantgardizmus a látszat foglya lett, illetve maradt.

Végső elemzésben nemcsak Brecht harcolt a valóság közvetlen, kritikátlan művészi reprodukálása ellen, hanem az absztrakt (ún. tiszta) művészet is a látszatok el nem fogadásának szenvedélyéből született. De Brecht a jelenségeket értelmezve (azaz: realista szemlélettel) ábrázolta, ezért tudta leküzdeni a látszatok szféráját, az absztrakt művészet pedig a látszatot megtagadva lett a látszat rabja.

Almási Miklós gondolatébresztő, tanulságos művének csak kis hányadát teszi ki a művészi látszat és a látszat művészete problémáinak az elemzése. De hely hiányában nem foglalkozhattunk a szerző ontológiai alapvetésével (melyből az esztétikai felismerések is következnek), s olyan, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból fontos kérdésekkel, mint a mindennapi tudat formalizmusa, a köznapi élet látszatformái, az ideológia mint kvázi-valóság problémája, a hamis tudat és a manipuláció összefüggése stb. El kell olvasni a könyvet. Minden gondolkozó, minden tájékozódni vágyó embernek ajánljuk.

SIMON ZOÁRD

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KERESZTURY DEZSŐ
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
VERSEI

*

DALLOS SÁNDOR
HORGAS BÉLA
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LÁSZLÓ ANNA
LÁZÁR ERVIN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁL RITA
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZÁJA

*

BERTHA BULCSU: INTERJÚ FODOR ANDRÁSSAL

FULEP LAJOS LEVELEI BABITSHOZ

POMOGÁTS BÉLA: A DERÉKHAD ÍRÓI

TUSKÉS TIBOR KODOLÁNYI JÁNOSRÓL

VÁRKONYI NÁNDOR: PERGŐ ÉVEK

7-8

12,—Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉKÉSI GYULA
BODRI FERENC
BOTÁR ATTILA
CZIGÁNY GYÖRGY
CSURÓS MIKLÓS
DALLOS SÁNDOR
DÉNES ZSÓFIA
DÉVÉNYI IVÁN
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁL ISTVÁN
GUTAI MAGDA
HORGAS BÉLA
KERESZTURY DEZSŐ
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LÁCZKÓ ANDRÁS
LÁSZLÓ ANNA
LÁZÁR ERVIN
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÁTYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁAL LAJOS
PÁL RITA
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
SCHWEITZER JÓZSEF
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÓTH ENDRE
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
WALLINGER ENDRE
ZÁGONY RUDOLF
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

DÉNES VALÉRIA
DISKAY LENKE
GALIMBERTI SÁNDOR
MÓSER ZOLTÁN
VARGA HAJDU ISTVÁN

Varga Hajdu 1971.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 7–8. SZÁM 1972. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TARTALOM

SIMON ISTVÁN: A csata végén (vers) – – – – – – – 579

*

BERTHA BULCSU: Interjú Fodor Andrással – – – – – – 581
FODOR ANDRÁS: In memoriam Fülep Lajos (vers) – – – – 591
MÉSZÖLY MIKLÓS: Jelentés odaátról – – – – – – – 595
LÁSZLÓ ANNA: Egy hosszú délután a zártosztályon (elbeszélés) – 599
KERESZTÚRY DEZSŐ: Vázlatok egy költő arcképéhez (vers) – – 617
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (X. rész) 619

*

TAKÁTS GYULA: Hattyú és halfogók (vers) – – – – – – 627
MÉSZÖLY MIKLÓS: Elveszett mirákulum – – – – – – 629
DALLOS SÁNDOR: Páros köd (elbeszélés) – – – – – – 631
HORGAS BÉLA: A rejtélyek ellenére (elbeszélés) – – – – – 640
PAÁL LAJOS: Készülődés tengernézni (vers) – – – – – – 646
PÁL RITA: Auréliával a napon (elbeszélés) – – – – – – 647
BOTÁR ATTILA: Reggel (vers) – – – – – – – – – 651
THIERY ÁRPÁD: Csak még ezen a nyáron (regényrészlet) – – 652
BERTHA BULCSU: Balaton *(Falvak közös kenyéren)* – – – – 663

*

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Serkentő, Öregek éneke – – – 675
LÁZÁR ERVIN: Két mese – – – – – – – – – – – 677
PÉCSI GABRIELLA versei: Hiába virágzó, Újév után, Januárok, Bőgnek az angyalok – – – – – – – – – – – 686
DÉNES ZSÓFIA: A Galimberti házaspár – – – – – – – 688
DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészeti könyvszemle – – – – – 692
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – – – 696
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték – – – – – – – 701
WALLINGER ENDRE: A kaposvári színház évada – – – – 706

TÓTH ENDRE versei: A köd vonulása, Napforduló – – – – 710
GUTAI MAGDA versei: Reggel, Utóirat – – – – – – – 711

*

VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (I. rész) – – – – – – 712
TÜSKÉS TIBOR: „Keserű ifjúkor" *(Kodolányi János diákévei)* – 721
GÁL ISTVÁN: Fülep Lajos levelei Babitshoz – – – – – – 731
BÉKÉSI GYULA versei: Sóvirág, Alternatíva – – – – – 738
CZIGÁNY GYÖRGY: Kislány, kisfiú, kisfiú (vers) – – – – – 739
POMOGÁTS BÉLA: A derékhad írói (tanulmány, I.) – – – – 740
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika – – – – – – 746

*

TAKÁCS IMRE versei: Bömböl az autóbusz, Létünk és gondolata, Halálos ájulásban – – – – – – – – – – – – 749
KRITIKÁK: Takács Imre: Szertartás *(Csűrös Miklós)*, Héra Zoltán: A sereg arca *(Zentai Mária)*, Oravecz Imre: Héj *(Zágony Rudolf)*, Kertész Ákos: Makra *(Marafkó László)*, Kardos G. György: Hová tűntek a katonák? *(Laczkó András)*, Galgóczi Erzsébet: Kinek a törvénye? *(Mátyás István)*, „Hommage à Paris" – Bajomi Lázár Endre új könyvei *(Bodri Ferenc)*, Scheiber Sándor–Zsoldos Jenő: „Ó, mért oly későn?" *(Schweitzer József)*, Kaposvári kiadványok *(Bertók László)* – – – – – – 751

KÉPEK

DISKAY LENKE rajzai – – – – – – 580, 594, 626, 685, 739
VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai – – – – 598, 616, 630, 674, 768

Műmellékleten

1–2. Fodor András-portrék (MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. DÉNES VALÉRIA: Akt
4. GALIMBERTI SÁNDOR: Amszterdam

A borítón

DISKAY LENKE (1., 4.) és VARGA HAJDU ISTVÁN (2–3.) rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.
72-2524 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

SIMON ISTVÁN

A csata végén

Dózsa György mikor seregére
nézett, ahogy az egyre hátrált
majd szétfutott,
annyit tudott:
megölhetik, de le nem váltják,
ő már örökre a vezére.

Mert bélyeges lett a szegény nép
és ezért időtlen gyanús lesz;
gyanította,
ivadéka
mögött a nyálasé bosszút les,
telejteni sohse tud végkép.

Állt a vezér a csatatérre
bámulva nyihogó lováról,
hogy megy neki
emberei
hátának a vad ellentábor,
szomjúhozván a paraszt-vérre.

Cikázott kaszapenge, kardvas
villámlón, hogy a diszszemlén se
ténylik máskép,
mégis más kép
ömlött hirtelen a szemébe,
az esti tájékkal hatalmas.

Mi minden történt, míg a reggel
napja táradt tejként szorult be
két tölgy közé,
mint ököré
véresen a járomba este,
megcövekelve igaszeggel.

A mezőn csillogott a harmat
pirosan, hiszen kettős vérzés
fröcskölte szét
körben a vért:
jó tizezer rongyos vitéz és
az erdőszélre lezuhant nap.

És végül látta még a jobbágy
fölött a végérvényesen két
szálra bomlott
fáma-ostort
ahogy csördül s leng mint egy jelkép
történelmedben, Magyarország.

BERTHA BULCSU

Interjú Fodor Andrással

Fodor Andrásnak most éppen pettyes nyakkendője van. Egyébként középtermetű és Chesterfieldet szív. De nem úgy szív Chesterfieldet, mint aki Chesterfieldet szokott szívni, hanem jóízűen. Kóstolgatja a füstöt, elméláz, élvezi, mosolyog, s ahányszor csak nyílik az ajtó, az embernek olyan érzése támad, hogy a résen át a szobába lép egy kövér, gondozott angóra macska. S lehet, hogy tényleg besurran a szobába egy kövér angóra macska... De hiába kapom a fejemet az ajtóra, semmit sem látok. Macska nincs, vagy ha van, akkor csak egy macskaszellem, macskaeszmény. Fodor András szelíd, finom ember... Az például teljesen elképzelhetetlen, hogy ráförmed valamelyik ellenségére és a következőket mondja: „Uram, dögöljön meg!" – Nem mond ilyent, nem is gondol. Az ízléssel berendezett kétszobás társbérlet láttán, a pianinó, s a parketton kéklő félméteres üvegváza, és a sok piros és kék virág láttán, valamint az egész háromszögletű szoba láttán, azt gondolhatná az ember, hogy Fodor András úrféle. De nem az. Alulról jön, szorgalmas, felfelé törekvő családból származik. De úr soha nem lesz belőle. Több okból. Először is költő... Másodszor érzékeny és tartózkodó... Harmadszor magával hozta Somogyból a kocsisok, pályamesterek büszkeségét, azokét, akik a pusztai világban már vitték valamire... Negyedszer, tiszta ember... Ötödször tele van viselt méltánytalanságok sebeivel, s a leggyilkosabbakból éppen csak kigyógyult az elmúlt tíz esztendőben... Hatodszor keveset keres. Olyan keveset, mint egy magyar költő.

A szoba, amibe bevezet, s ahol hellyel kínál, lakályos. A fal mellett könyvespolcok, az ablak előtt régimódi íróasztal, az ajtó közelében heverő. Az asztalon, falon, párnákon sok-sok népi szőttes. Érződik, hogy minden egyes darabhoz valamilyen emlék fűződik, vagy ha nem, bizonyos áldozatok árán került a budapesti lakásba. A falon Gerzson Pál festmény, odább Varga Hajdu István grafikái, zsírkréta rajzai, s egy szép mozaikja. Ezen kívül még néhány Egry József, Nagy Balogh, Barcsay és Mednyánszky rajz, valamint Nagy István döbbenetes szépségű szénrajza, egy 1917-es szegény baka. Pillanatra átfut a szobán egy kisfiú. Megbámul. Fodor Andrásnak két fia van. Aztán Sárika, a feleség is benyit. Megáll az ajtóban, mond valamit. Fodor András éppen a pálinkás üveg kupakját feszegeti. Amikor kimegy, Fodor a következőket mondja:

– 1942-ben Fonyódon, a nővéremék utcájában, felfigyeltem egy kilenc éves kislányra, Sárikára... Az apja sárközi orvos volt. Mézet vittem a nagyszüleihez, tejeskannában. Így kerültem először a kertjükbe... Tízéves lehetett, amikor eldöntöttem, hogy Sárika mellett maradok... Így ez most már harmincéves kapcsolat...

Ezt Fodor András mondja magáról. Jellemzőbbet én sem tudnék mondani róla. Némán felhajtom az első kupa barackpálinkát és Andrásra nézek. Ő is iszik. Egyszerre tesszük le a cserép kupákat.

Néhány dolgot mégiscsak el kell mondanom róla. Kaposmérőn született

1929-ben. Eötvös kollégista volt, tanár lett, aztán szerkesztő. A Csillag munkatársa volt évekig. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár mellett működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ tudományos főmunkatársa. Valójában persze költő, ember, somogyországi élőlény. Becsületes, tiszta elhivatottságot érez, s ezt műveivel bizonyította. Művei: Hazafelé (versek, 1955); Józan reggel (versek, 1958); Tengerek, dombok (versek, 1961); Fordul az ég (versek, 1964); Arcom útjai (versek, 1967); A csend szólítása (válogatott versek, 1969); Másik végtelen (versek, 1970); Szólj költemény (esszé, 1971). Műfordításai: Puskin: Ruszlán és Ludmila (1950); Marsak: Erdei vendég (válogatott versek, 1955); Nyekraszov válogatott versei (1958); Longfellow: Hiawata, indián eposz (1958); Konstantin Biebl válogatott versei (1959); Napraforgó (válogatott versfordítások, 1967); Peju Javorov válogatott versei (Nagy Lászlóval, 1970); Rózewicz: Megmenekült, válogatott versek (1972). Hazafelé című verseskötetéért 1956-ban József Attila-díjjal tüntették ki.

Pálinkát önt a cserép poharakba. Nézzük egymást. Szép emberek vagyunk. Én szép vörös, Fodor pedig szép fehér ember. Nem is fehér, inkább talán sápadt. Sápadt arc, érzékeny, kicsit bánatos, gyanakvó, esetleg sértett. Nem énmiattam... Csak úgy, régről... Megszólalok:

– *Ha lehet, a gyermekkorodról mondj valamit. Hol születtél? Mi volt ott? Élet? Arcok?*

– Kaposmérőn születtem, nagyanyám falujában. Nagyanyám bábaasszony volt. Mindenkit ő segített a világra, az egész falu körösztanyámnak szólította. És rokonság volt ott, ángyok, akik a családias érzés fenntartói voltak. Így anyai ágon az érzelem, apai ágon a szigor. Apám délsomogyi, Rinyahosszúfaluból való. Nincstelen parasztlegényként korán beállt a vasútra. Amikor kinevezték málházónak, éppen Kaposmérőre került. Nagyanyám vitte be a lányokat fényképezkedni Kaposvárra. Egy szakaszba szorultak apámmal, aki éppen a katonaidejét töltötte. Amikor leszálltak, nagyanyám megszólalt: Milyen szúrós szemű ember volt ez. Mire anyám: Nem is volt olyan szúrós szemű. – Anyám katolikus volt, apám református. Öt gyermekük született, de nem adtak reverzálist. Így kerülhettem én végül a mérei református iskolába. Apám Pusztaberényben lett állomásfőnök, pontosabban állomáskezelő. 1909-től 1939-ig, harminc éven át szolgált Pusztaberényben. Ez nem falu volt, hanem puszta, talán száz ember élt ott. Az eszmélkedő, első emlékek oda fűznek. Pusztaberényhez képest Kaposmérő csodahely volt. Ott kezdődnek a dombok, a Zselicség... Ott folyik el a Kapos a kertek alatt. Tízéves koromig két vonzás között éltem. Pusztaberényből nézve Badacsony és a két fonyódi hegy furcsa geometriai ábrát adott... Tudtam, hogy ott van a Balaton. Tőlünk tíz kilométerre volt Fonyód. Fonyódnak nagy szerepe lett a család életében... De apám nyugdíjazása után Lengyeltótiban telepedett le. Én Kaposváron érettségiztem.

– *Mégis, mi volt ott Pusztaberényben? Mire emlékszel?*

– Istállókra emlékszem. Zsokékra, trénerekre, béresekre, csírásokra, kocsisokra és az intézőre emlékszem. Az uraságnak az volt a passziója, hogy versenylovakat tenyésztett. A kastélyra is emlékszem. A Tószegi Freund családé volt az uradalom. Az első elemit Berényben, a pusztai iskolában végeztem, ott tanítottak meg a betűvetésre. Értelmiségi lényeket is ott láttam először. Egy nyugalmazott ezredes foglalkozott a versenylovakkal. Ott élt a családja. A lányuk nem sokkal volt idősebb nálam. Akkor láttam először úrilányt. Biciklije volt... A kastélyban nagy társasági életet éltek. Odajárt Hatvany Lili bárónő és Székelyhidy Ferenc operaénekes is. Egyszer megénekeltettek előtte. Zárt úri

világ, de be lehetett kandikálni . . . Kivételes esetben beengedték oda a halandókat. A postát is az apám kezelte. Ha sürgönyt vittem a kastélyba, láttam az angolparkot, szobalányokat, lovászokat . . . Élénken él bennem a téli hajtóvadászat emléke. A havas puszta lázban égett. Amikor megérkeztek az urak, parádés kocsik várták őket a vasútnál. Minden szociális belemagyarázás utólagos. Az uraság egyik barátja, a Weisz Manfréd rokonságából való Székely Tibor százados összebarátkozott az apámmal, végül az ő segítségével került be a bátyám Csepelre lakatosnak. Az ember ma azt hinné, hogy lakatosnak el lehetett menni, de nem. Amikor aztán felépült a bátyám háza, és a szüleimmel feljöttünk Pestre megnézni, ez nagy élményem volt. Egyébként bátyám vitte legtöbbre a családban. Első polgáriban hatból bukott, de kitűnő szakmunkás lett. Országos vállalat igazgatójaként ment nyugdíjba.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Nagyon sok, de nem annyira Berényhez, mint Mérőhöz. Mérő érzelmileg jobban ki volt bélelve. Igazi falu volt. Az embereknek arca, egyénisége volt. Oda úgy tudok hazamenni, hogy ma is megismerem az embereket, köztük régi osztálytársaimat. Feledhetetlen emlék, amikor reggelenkint Imre Pap Jóskával álltunk az orgona mellett, s előénekesként fújtuk a zsoltárokat. Lélektágító dolog volt. Ami egy falusi életben ősztől a következő nyárig lejátszódik, annak részese voltam. Pótolva azt, amit Pusztaberény nem tudott adni. Mérőn az értékek valóságosabban mutatkoztak meg. Ottan volt högy, ahova möggyér löhetött mönni. Teljesen más volt a beszéd. Öztek, míg tíz kilométerrel odább nem. A zsoltárokat úgy megtanította velünk a tanító, hogy máig is tudom őket. A zengzetes-méltóságos Szenczi Molnár szövegek beoltottak valami egészen más anyaggal. Amikor először mentem haza Berénybe és elénekeltem új tudományomat, a család megilletődve állt körül. Néném is megtanulták a zsoltárokat. A természet ugyancsak Mérőben jött körém. Högynek nevezték a százméteres dombokat. Hét domb volt ott, mint Rómában, s nagy öntudata az embereknek.

– *Van olyan szó, íz, illat, szín, mozdulat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Ez is mind Kaposmérőhöz köt. A tavaszi virágok, az orgona, amit ott szelencének hívtak. A ház előtti kis kertek jelennek meg az emlékezetemben: törökszekfű, tátika. De a pusztán is volt illat: a messzeségből a nádasok és a víznek a szaga. Ha az ember Pusztaberényből megy Fonyód felé, megérzi a víz lehelletét. Azon a tőzeges vidéken Fonyódtól Berényig érzett a víz szaga . . . És az égen lehetett látni, hogy alatta víz van. Ott lírai módon kinyílik a táj. Bennem az érzékenységet, a lírai hajlandóságot táplálta . . . És a balatoni hegyek bazalt színe. Olyan megmásíthatatlan rend szuggesztióját keltette a Badacsony. Ez még nincs megírva. Egyébként Berénynek köszönhető, hogy Badacsonylábdiban, magyaros nyaralója udvarán Herczeg Ferenccel is találkoztam. A sofőrjének éltek rokonai a pusztán. Mézet vittem Herczeg Ferencnek, s az „írófejedelem" kezet fogott velem. Egyébként a méhek emeltek fel bennünket egy münchauseni mozdulattal saját fejünk fölé. Gondold meg, öt gyerek. A mézből lett a lengyeltóti ház is, és az, hogy engem taníttattak.

– *Éjszakánként álmodni szoktál? Vannak ismétlődő álmaid?*

– Igen. Pontosan visszatérő álmaim nincsenek. Az álmaim korszakonként mások. Szorongató álmaim is voltak válságos időkben, amikor rosszul ment a sorom.

– Hogyan lesz az emberből költő? Mi mozdítja meg? Belső kényszer, vagy az élet eseményei?

– Talán soha nem kezdek el verset írni, ha nem kerülök be a kaposvári MÁV internátusba, ahol katonai fegyelem volt. Az intézet árvaház is volt egyúttal. Harminckilencben kerültem oda, éppen kitört a világháború. Akkor jöttem rá, hogy az apám okos ember lehet, mert mindent megjósolt előre. Bevonultam Kaposvárra, egyenruhát öltöttem. Az intézet olyan volt, mint egy hadapródiskola. S a város . . . Ki volt téve az egyik utcára Lengyelország térképe, rajta kis zászlócskák. Nem sokkal később megjelentek a szögletes sapkájú lengyel menekültek. Az internátusban romlott a koszt. Mire emlékszem? Az árva gyerekek csíkos fehérneműt hordtak, és nem harisnyát, hanem kapcát. Hihetetlen drill uralkodott, vasfegyelem. Ez teljesen érthetetlen volt. Büntetőtornák. Akkor mutatkozott először lehetőség a lázadásra. Ez hozta ki belőlem az első verseket, és a szolidaritás vállalása. Együtt voltunk . . . A lázadásban közösen részt venni . . . Békaügetés órákon át . . . Mikulás ünnepén egy idősebb diák versbe szedte nevezetesebb dolgainkat. Én is kedvet kaptam hozzá és napló helyett verseket írogattam. Hogy én ezt költészetnek gondoltam volna, arról szó sincs. Amit én igazán ambicionáltam, az a gombfutball volt. Az összes csapatot kiállítottam gombból és egymással játszattam őket. Ezen kívül a gombfutballnak kidolgoztam egy ésszerű módszerét. Erre voltam igazán büszke. S közben sportoltam, futballoztam is, amit már senki sem gondolna rólam, jobbszélső voltam és center. És énekeltem a kórusban. Tizenhárom éves koromban döbbentem rá, hogy a vers a napi krónikán túl másra is jó. Gyermekszerelmek, reménytelen vonzalmak hangulatai kerültek bele a korai versekbe. A változás nálam tizennégy éves korban kezdődik, ott egy csomó dolog végetért. Akkor halt meg a nagyanyám, az apám, aki azt a végrendeletet hagyta rám, postaműszerész legyek, ne vasutas. Hét hónapig haldoklott rákban. H. Kovács Zoltán volt az első gimnáziumi tanár, aki költőként felfigyelt rám. József Attilát személyesen ismerte. Egy könyvet kaptam tőle, amibe beleírta: „Az irodalomhoz való ragaszkodásáért . . .”

Fodor felállt, a könyvespolchoz lép és előráncigál egy puhakötésű verseskötetet. Elém teszi:

– 1943. június 8-án megvettem négy pengőért József Attila válogatott verseit . . . Mindent neki köszönhetek. Akkor tudtam meg, hogy az apám halálos beteg. Megbillent a világ . . . A nénémtől kaptam a könyvre négy pengőt . . . Egyszercsak elkezdtem másfajta verseket írni, rájöttem az igék és jelzők erejére is, arra, hogy mit és hogyan kell látni. Takáts Gyula a költő is tanárom, sőt osztályfőnököm volt. Örökérvényű példát adott, hogyan lehet természetes baráttá avatni a fiatalabbat. Többek között neki köszönhetem Egry Józseffel való ismeretségemet is. Ő küldte le először a verseimet Csorba Győzőnek Pécsre. Így jelentem meg negyedszázaddal ezelőtt a Sorsunkban.

– Mikor írsz? Hol? Hogyan?

– Egy alkotáslélektanban búvárkodó pszichológus szerint a legfurcsább madár vagyok . . . Amióta elmentem nyolcórás dolgozónak, ez tizenhárom éve történt, azóta verset nem tudok írni a napi életben. Mert hiába kívánkozik, mód nem adódik rá . . . Ilyen életforma mellett, mint az enyém, a líra nem kaphat helyet. Nagyon sok szabad idő kell hozzá. Született a két gyerek is . . . Fonyódra lemegyek júniusban, ott töltök két hetet . . . Ami tőlem az utóbbi tíz évben megjelent, az mind Fonyódon íródott és júniusban. Ez csak nagy belső

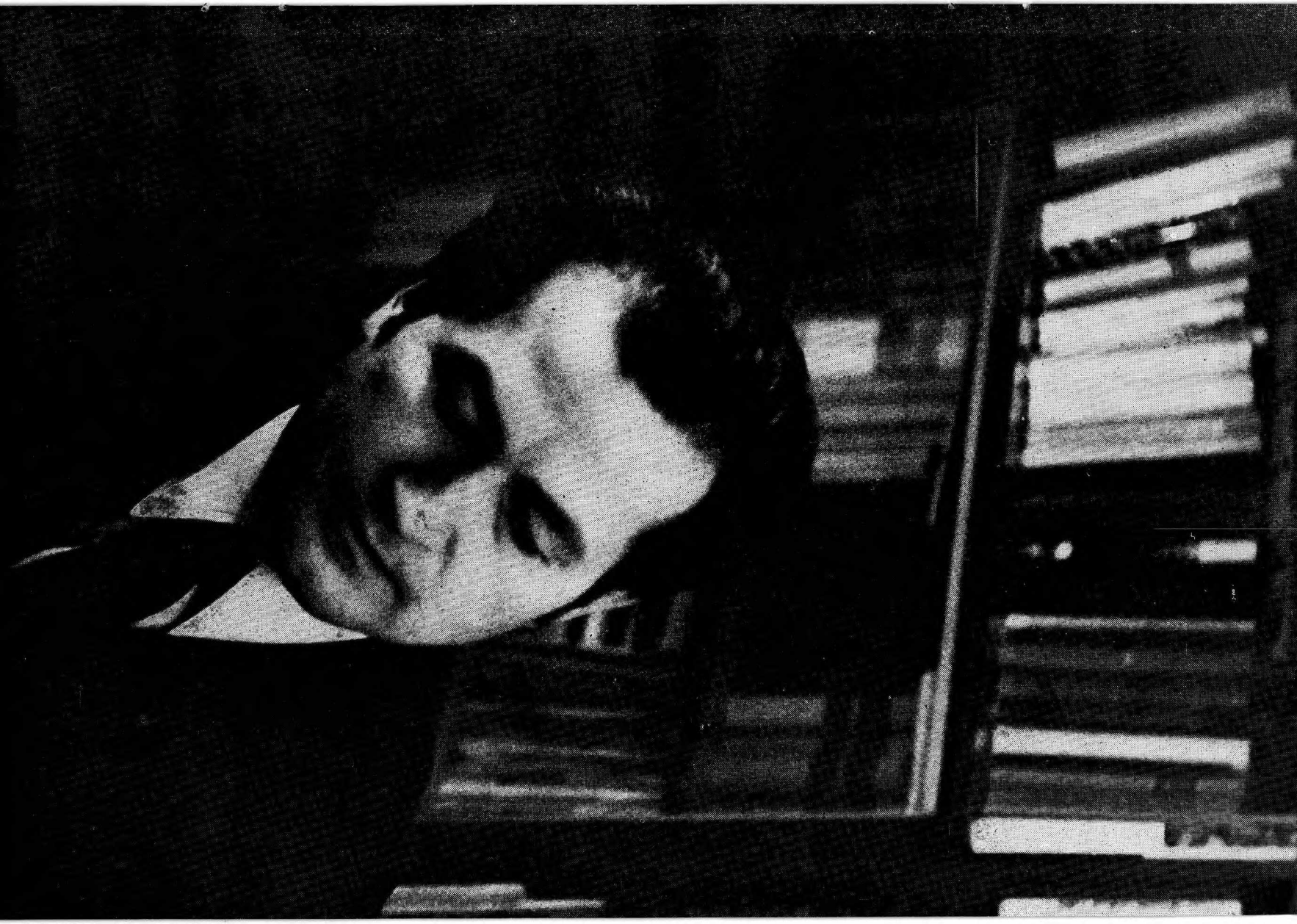

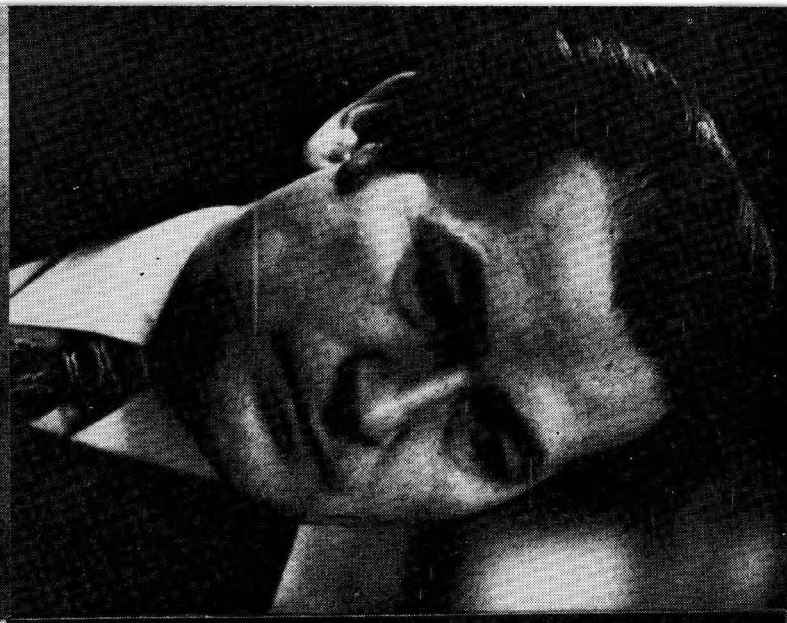

erőlködéssel történhet így. Tartósítani kell a mondandókat, majd előhívni. Fonyódon éjjel-nappal írok.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Nehezen. Gyerekkoromban könnyen írtam. Most már csak gyötrődve, papíron araszolva, javítva, de mindig befejezem a verset, nincs töredékem. Fejben nagyon ritkán írok.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Rengeteget . . . Alig alszom valamit. Van úgy, hogy öt-hat órakor fekszem le éjszaka. Ez egy mániákus időszak. De közben mást is csinálok, világi életet élek, sétálok, moziba járok, a tévét is nézem.

– *Min dolgozol jelenleg?*

– Fordítok . . . Ezt tudom csinálni az itteni életmenetben. Egy cikket megírni, az már rettentően nehéz.

– *Mit és mennyit jelent számodra az élmény?*

– Elraktározódik az élmény . . . Leszűrődik és kiderül, hogy mit lehet belőle megírni. Számomra a nagy megrázkódtatások és az utazás jelenti az élményt. Térben és időben való változás. Nincs kizárva, hogy ez vasutas örökség. Sínek mellett nőttem fel, és a sínek felett örökké remeg a levegő. Nagyon nagy élmény volt, amikor először átléptem a határt. És a Balaton . . .

– *Véleményed szerint mi a költészet szerepe a mai társadalomban?*

– A jó költészetnek van szerepe . . . A nagy mű, amit a hátam borsózásán érzek, arról meg vagyok győződve, hogy áll az idő felett és megkerülhetetlen. De pedagógiával és hasznossági elvekkel nem lehet összekeverni a költészetet.

– *Ezek szerint a költő befolyásolhatja a világ eseményeit, vagy csak a művészetével szinezi?*

– Nem . . . Úgy semmiképpen nem, ahogy romantikus nosztalgiáink kívánnák. A Petőfiben megtestesült vátesz nem létezik többé. De abban hiszek, hogy a költő műve termékenyítőleg hat, utólag, közvetve. Annyira közvetlenül is lehet szólni, hogy a szavak megragadják, szinte kézzel érintsék az embereket. Ebben ott van a társadalmi hatás lehetősége. Viszont a közterekre kiálló társadalmi költészetnek nem sok esélyt jósolok.

– *Verseid hangszerelése sokszor zenei rokonságra utal. Játszol valamilyen hangszeren?*

– Nem, soha nem játszottam. Nem tanultam zenét, nem volt rá módom. Mindenkiben él valamilyen nagy nosztalgia, bennem ez a zene. Csak a fülemen át, amatőr módon élvezem. Ez is Bartókra való rátalálásomnak köszönhető, és persze a Colin Mason-nal való találkozásnak az Eötvös Kollégiumban. Colin egy angol munkáscsalád gyermeke, aki „self-made-man"-ként tanult bele a muzsikába, és elkezdett írni róla. Az első próbálkozásaival rögtön figyelmet keltett. 1945. szeptember 26-án meghalt Bartók. Utána Londonban eljátszották hat vonósnégyesét. Ezt végighallgatva Colin ráébredt, hogy a kor legnagyobb zeneszerzője Bartók. Elhatározta, hogy megtanul magyarul. Ösztöndíjjal került az Eötvös Kollégiumba. Amikor innen hazament, nem kapott állást, 1950-ben például egy versenyautó-klub újságját szerkesztette. De később a Guardian és a Daily Telegraph kritikusa lett, majd a Tempo főszerkesztője. Szerkesztése alatt három magyar számot csinált, egyet Kodálynak, egyet Bartóknak, egyet pedig a mai magyar zeneszerzőknek szentelt.

Fodor feláll és az íróasztalához csoszog. Csak most látom, hogy papucsban van, bordó zoknit és kék kardigánt visel. Háta hajlott, arca szenvedő. Két-három köteg levelet tesz az asztalra. Szétbontja őket, magyaráz:

– Colin kitűnően beszélt magyarul, a leveleit is magyarul írta – mondja, aztán az asztalra könyököl és beleolvas a londoni levelekbe. Stílusuk elevensége, nyelvi kifejezéseinek ereje, pontossága valóban megdöbbentő. Egyik a Londonba érkező magyar disszidensekről szól, nem éppen hízelgően, a másikban állástalanságára és pénztelenségére panaszkodik, a harmadikban pedig másfél oldalon át, magyaros kifejezésekkel dicsér egy néger nőt, aki kitűnően viselkedett az ágyban, csak túlzottan drága volt. Fodor minden levelet pontosan a helyére tesz. Összeköti a csomagokat, aztán pálinkát önt a cserépkupákba és a sajátját megemeli. Követem nemes példáját. Aztán újra megszólalok:

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Én magam nem vállalnék ilyen szerepet. Csak azt vállalom, amit írói, művészi, emberi alkatomból eredően csinálni tudok. Ez nem jelenti azt, hogy nem hiszem el, hogy jól lehet csinálni, csak nagyon sok rossz tapasztalatom van a régebbi időkből. A közéleti szereplés eleve rangadóvá vált, és ártott az írónak magának is. Amit a szétesettséggel szemben az emberi közeledésért, megértésért tenni lehet, azt vállalom és teszem is. Ha a közéletiség ezt jelenti, nem idegenkedem tőle.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Sanyarúnak. Nem nagyon jelent rangot a közvélemény előtt, hogy valaki író. Ma voltam SZTK rendelésen, és megtapasztaltam az összes dántei bugyrokat... Közemberként mentem be, s amikor kegyelemből, harmadik próbálkozásra befogadtak, még hátsó gondolatként sem jutott eszembe, hogy kezelhetnének úgy is, mint Fodor András költőt. Már azon is meghatódtam, hogy az egyik kislány megkérdezte: „A Széchényi könyvtár meddig van nyitva?" A személyi igazolványomba ugyanis bele van írva, hogy ott dolgozom. Az írók minden dolgával így vagyunk. Az íróság nem jelent nálunk semmi pluszt.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Az a meggyőződésem, hogy ezen a generáción, értve alatta az ötvenes éveket átélt és abból kinőtt írókat, valamint a hatvanas évek elejéig indulókat, áll vagy bukik a magyar irodalom sorsa. Ezeknek az íróknak szerencséje, hogy 1945 után indulhattak, amikor még fiatal írónak fiatalon is lehetett lenni. Nagy hendikepjük viszont, hogy össze-vissza törte illúzióikat az ötvenes évek első fele. Viszont akiben volt erő, a válságokból ki tudott kerülni. Tudok nagy költőt említeni, akinek az ötvenes években megjelent kötete fölött ámént mondtak már ugyanazok, akik ma méltón becsülik. Ez a gyötrelem hozzájárult ahhoz, hogy a maximum jöjjön ki a pályatársakból. Ugyanez megismétlődött 56 előtt és után. Ami akkor előkerült, az van a sakktáblán ma is. S ennek a generációnak a közérzete nem jó. Elismert teljesítményeikhez képest, talán már kaphattak volna lehetőséget arra is, hogy érdemelt helyüket elfoglalják, ezt az idősebbek is joggal várják. Pár éve Illyés Gyula, miközben tihanyi házából a kompig kísért, szó szerint ezeket mondta: „Lassan mégis csak rátok marad az irodalom ügye, András, itt az ideje, vegyétek át a stafétabotot...". Ugyanakkor előfordult, előfordulhatott, hogy válogatott kötetem teljes anyagát, melyet a kiadó saját jószántából akart kiadni, postacsomagban visszakaptam. Ez mutatója annak az anarchiának, amiben élünk, amiben minden megtörténhet. Az a jó érzés, hogy mindenki rendezkedjék be a küldetés, képesség és teljesítmény rangján, még nem jött el, ezzel ennek a generációnak a sors még mindig adósa.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz, van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Alig . . . Tulajdonképpen ami kikapcsolódás lenne, az a zene és a film. De még inkább a barátkozás. Ez az, amire nem sajnálom az időt, mert a legfontosabb. Jobb szó híján társadalmi élet, de személyes helyzetben értendő. Legalább száz ember sorsával foglalkozom. Ez számomra nem áldozat, hanem olyan természetes dolog, mint a lélegzés. Ez adja az oxigént az élethez.

– *Eddigi életednek voltak feltűnő fordulatai?*

– 1943, amikor elvesztettem az apámat, 1947, amikor bejutottam az Eötvös Kollégiumba, 1949, amikor az intézmény hisztérikus nyomás alá került, és én emigráltam belőle és az irodalomból is. 1954, amikor visszakerültem az irodalomba, és 1959, amikor rádöbbentem, hogy költőként újra fekete bárány vagyok. Abba is hagytam az irodalommal való jegyességet, nem próbáltam szerkesztőségben dolgozni, egyszerű könyvtári munkatárs lettem. Végül 1968, amikor a két kiadó között a pad alá kerülök, s mintha teljes emberi, írói létemet összeomlás fenyegetné . . . Ennyi dátum azért szükséges, mert nálam, úgy látszik, váltóáramszerűen megy az írói pálya. Néhány év múltán mindig változik.

– *Voltál már komolyan beteg?*

– Nem . . . Betegségnek a fiam balesete számított. Elütötte a villamos. Akkor ő valóban élet-halál között volt . . . Életemben kétszer tapasztaltam meg, hogy az emberekben nagy szolidaritás van. 1959-ben, amikor levágtak mint egy nyulat, majd a fiam sebesülésének idején, amikor még az ellenségeim is felhívtak telefonon. Ötszázan telefonáltak. Szomorú, hogy ez a szolidaritás csak akkor jelentkezik, amikor baj van.

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*

– Nem.

– *A halálfélelmet ismered?*

– Személyesen nem. Talán egyszer fordult elő, gimnazista koromban valami hasonló . . . Majdnem felborult velünk egy teherautó.

– *Milyen a közérzeted?*

– Hát nem egyértelmű, de inkább jó mint rossz. Pár éve iszonyúan rossz volt. Naponta úgy éreztem, mintha emelyegnék, és felfordulna velem a világ. Ez négy-öt éve volt, azóta fokozatos javulást érzek. Én akkor is ugyanolyan voltam mint most, így nem téveszt meg a személyem körül javulás. Nem hiszem, hogy most jobb ember, jobb költő vagyok, mint négy-öt évvel ezelőtt. Sok tanulságos tapasztalatom van a több mint húszéves pályán.

– *A szorongást mint érzést ismered?*

– Igen, éppen ebből az időből. Ez egy furcsa dolog, téged is érdekel . . . Írónak lenni, választott hivatás . . . Vagy ő választott engem? Eleve elrendelés? Ha erről a pontról visszatekintek, a legrosszabb az volt, hogy 1949-ben besötétült számomra a horizont. Szinte titokban kellett tartanom, hogy azonos vagyok azzal a költővel, aki az Illyés–Sárköziné szerkesztett Válaszban meglehetősen nagy teret kapott, és szembe kellett néznem azzal, hogy versem nekem soha többet meg nem jelenhet. Ebben a belső emigrációs korszakban írt verseim bekerültek aztán a Hazafelé című, díjazott első kötetembe. De az út odáig dermesztően szakadékos volt. Colintól úgy kellett elbúcsúznom, mintha soha többé nem láthatnánk egymást. A Kollégium megvadult légkörében barátságunkat furcsán nézték. Mert aki angol, ugye . . . Az akkori légkörben csak a Gellérthegyen volt tanácsos találkozni olyan költőkkel, akik az idén József Attila-díjat kaptak. Mindezek ellenére egy kulturális pártiskolára küld-

tek tanárnak, ahol Bartókról, Kodályról olyan előadásokat tarthattam, amilyeneket akkor senki sehol. – Nehezebb volt kibírni a közelmúltbeli válságot, mint azt az elsőt. Húsz-harminc év között fiatal volt az ember, és tudta, hogy neki igaza van. A szorongás az utóbbi időben ért el. Akkor, húsz éve éreztem, hogy a történelem csinált egy zsákutcát... Most azt éreztem, hogy egyénileg vagyok kilógatva az ablakon.

– *Vannak beteljesületlen vágyaid, terveid?*

– Igen, mert sok mindent lehetne írni, vállalni, ha más körülmények között élhetnék. Kellene például prózával is próbálkozni. De e mellett a befogottság mellett lehetetlen. Magam mellett nem tudok senkit, aki ekkora kötöttséget hordozna. Számítsd be az írószövetségi titkárkodást, műfordítást, a folyton szaporodó kapcsolatokat... Ezt egyik versemben így fogalmaztam meg: „Több lett az élet, mint a mű." Sajnos, csak kisujjal csinálhatom az irodalmat.

– *Jól érzed magadat ebben a lakásban, vagy szeretnél máshol élni? Hol?*

– Jól érzem magamat. Jól... Bár minden barátom a Duna másik oldalán él, vagy szeretne élni. Én sem gondoltam, hogy pesti lakos leszek. De kiderült, hogy ez megfelel az életmódunknak. Minden közel van, több helyen tudok jelen lenni. Ezzel együtt sem vagyok budapesti, még ma sem.

– *Melyik évszakot szereted?*

– A tavaszt. Ez banális dolog, de a tavaszt szeretem. A megújulás reménye... Nagy illúzió, hogy lehet újra kezdeni. És az örökkévalóság elevenen szimbolizálódik.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb!*

– A pünkösd. Gyermekkorom óta. Kaposmérőn akkor szokott vége lenni az iskolának. A tudat, hogy vár a nyári játék korlátlan palotája... Az évzáró a templomban zajlott, a „Jövel szentlélek úristen"-t énekeltük, s én láttam már az állomásról értem jövő apámat... A pünkösd számomra valami olyan, hogy a szabadság kezdődik.

Feláll, matat a könyvespolcon, vékony szivarral tér vissza az asztalhoz. Rágyújt, belemered a kéklő füstbe.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Amikor Colin halálhíre megjött. Újsághírből tudtam meg, mert postássztrájk volt Angliában. Párizson át, késve érkezett az információ: 1971. február 6-án infarktus érte. Összeesett az utcán.

– *Mitől kap az ember infarktust 46 éves korában?*

– Háromfelé élt. Állandó hajszában, feszültségben...

– *Nélkülöztél a háború alatt?*

– Tulajdonképpen nem. Speciális helyzetben voltunk. Házunkat a front mögött megszállta az orosz hadsereg. Hamar megtanultam a nyelvet. Nemcsak oroszok, üzbégek is laktak ott. Az egyik üzbég katonát éneklésre tudtam bírni. Akkor rájöttem, hogy nekik az éneklés kultikus dolog, ima. Hogy milyen az orosz ember, akkor ismertem meg. Nemcsak kiették a házat, hanem hoztak is. Jött egy tiszt: „Mamka, mamka" – mondta és hozott egy zsák lisztet. Anyagi szempontból nem okozott nélkülözést a háború. De a későbbi években nélkülöztem. A gimnázium két utolsó évét egy proletár házban töltöttem, albérletben, ahol még villany sem volt. Szalmazsákon aludtam.

– *Voltál életveszélyben?*

– Nem.

– *A jövő mit tartogat neked?*

– Inkább optimista vagyok. Nem félek tőle... Valami olyan, hogy igazam van és igazam lesz. A jó halálban hiszek. Éppen ezért megdöbbentett Colin halála, ami engem nem igazolt.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Nincsenek. Szeretek inni, szeretem a nőket, de nem hiszem, hogy a szenvedély szintjén. Kártyát, lóversenyt és a hasonlókat nem szeretem. Azt hiszem, igazából a szenvedélyem a zene.

– *A nőkről is kellene beszélnünk. Megnevezhetnél egy szép nőt, akit ismersz.*

– Kapásból már nem tudok... Úgy látszik, a szép nem kötődik a belső értékekhez. Csak a nőies nőket szeretem. Iszonyatos megrendülések értek. Biztosnak vélt jelek, például a szem szépsége és igazsága, a nőknél abszolút hazugságot is takarhat. Ilyen értelemben rejtély nekem a nő. 1962-ben írtam Az ifjúsághoz című versemet. Abban elég nagy mértékben bent van, hogy mit jelent a fiatalnak maradásban a nő. Tulajdonképpen mindig szerelmesnek kellene lenni, még akkor is, ha sikerül az a ritka vállalkozás, amit házasságnak nevezünk. Ettől függetlenül is nyitva kell maradni minden női kihívásra. A versben fiúkról és lányokról esik szó. Minden részlet mögött valóságos személyek vannak. Aki a fiúkat képviseli, tíz évvel később egyik legjobb barátom, de azok az elvárások, nosztalgiák, amit a lányokba és utódaikba vetítettem bele, semmivé váltak. Nem hiszem, hogy ez csak azért van, mert férfi és nő között nem létezhet barátság szexuális kapcsolat nélkül, hanem a nők jobban ki vannak téve a változásnak. Ezért hiszem azt, hogy a barátság az első szentség.

– *Ezek szerint hiszel a barátságban?*

– Abszolút mértékben, jóllehet a legnagyobb lelki megrázkódtatásokat köszönhetem a baráti ütközéseknek. De mást is. Számomra Fülep Lajos például a világ élőlényei közül a legfontosabb ember. Minden ember életében adódhat két dimenzió, térben és időben való távolság. Számomra a tér Colin volt, az időben való távolság Fülep Lajos. Két sarka a világnak, és ez a két sarok kihullott alig fél év alatt. Ha azt mondom, tizennégy éves koromban lettem az, aki vagyok, talán 1971 februárjában, amikor Fülep után Colin is meghalt, akkor másodszor is felnőtté kellett válnom. Válaszút elé kerültem.

– *Vannak ellenségeid?*

– Igen. Tudok róluk. Nemcsak általánosságban, hanem név szerint is tudok róluk.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Mi a gyűlölet? – Engem szolid embernek tartanak. Ha ezzel összefér a gyűlölet, akkor gyűlöltem is. A magam törvényei szerint bizonyára. A becstelenséget és a hazugságot megengedhetetlennek tartom. Ilyenkor engesztelhetetlen vagyok, ha ez gyűlölet, akkor igen.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyi te összegnek tartasz?*

– Hát... Százezer forint, mert ennyi még soha nem volt a kezemben, és többször kellett volna.

– *Vagyonod van?*

– Nincs. Az apámtól megtanultam gazdálkodni. Nélkülözés nincs nálunk, kölcsönt nem kérek. Apám volt a család stabilizátora. Tőle örököltem az ökonómiai érzékemet. Gyakorlati érzékem nincs, de ehhez az egyhez van.

– *Van valamilyen tárgy vagy érték, amit szeretnél megkapni?*

– Nem tudok ilyent mondani.

– *Autó?*

– Autóm nincs, nem is szeretnék.

– *Mit gondolsz, mi az emberi élet értelme?*

– Csak általánosságban lehet rá felelni. Magunkat megvalósítani. Ezen túl a fölismert lehetőségeket megvalósítani.

– *Mi a véleményed a családi életről és a család szerepéről a társadalomban?*

– Nagyon fontosnak tartom, éltető kovásznak. Olyannak, ami az emberit őrzi. Ennél jobb modell az emberiségre nincs. Nem tudtak kitalálni jobbat. S egy megvalósítható vállalkozás. Rendkívül nehéz, de megvalósítható. Hangsúlyozom, hogy vállalkozás. Nem egy adottság, ami csak van . . . Mindkét részről ember kell hozzá.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Nem . . . Lényeket el tudok képzelni, embereket nem. Az ember nem lehet más, mint amit itteni létünk, sorsunk kialakított.

– *Véleményed szerint a földinél fejlettebb civilizáció létezhet valamelyik bolygón?*

– Lehet, de nem nagyon érdekel. Az én normáim emberekhez, a földi emberiséghez igazodnak. A könyörtelen elmúlással, hiú örökkévalósággal szembenézni, de mégis alkotni, ez több minden transzcendenciánál. Bartók egyik ifjúkori levelében megrendítő sorokat ír erről: „Egészen bizonyos, hogy egy évezred múlva, tízezer év múlva egész munkásságomnak nyoma sem lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre a feledésbe süllyedt. Vagy ha még nem akkor, akkor hát később. S mindnyájunk munkájának ugyanez az osztályrésze. Nem volna valami kellemes munkánkat csupán ezzel a lesújtó tudattal végezni. Ehhez életkedv, azaz erős érdeklődés kell a létező mindenség iránt . . ."

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Az egész életem arra van beállítva, hogy jobbá tegyem a világot. Nem keverem össze a művészetet a pedagógiával, de abban mégis hiszek, hogy a jobbra kell törekedni. Hiszek, ez crédó. Nem tehetek mást. Egy percig sem tudnék élni, ha nem hinnék abban, hogy valami jobbat, többet lehet csinálni. Abban a pillanatban feleslegesnek tartanám magamat. Hogy valaha is elérhetjük-e még azt, ami a görög vagy az egyiptomi kultúra volt? Csak amire rendeltettünk, azon belül lehet az értékeket mérni. A koordinátáink adva vannak. Nincs olyan versenybíróság, amelyik az emberiség eredményeit egy komputerben összegyűjtené és minősítené.

Fodor András körül megvastagodik a kék szivarfüst. Az emberiség jövője helyett egyszercsak a balatoni nyarakról, régi találkozásokról kezdünk beszélgetni. Fényképek fölé könyökölünk. Este nyolcra megérkezik a baby sitter, s Fodor Andrásék elindulnak valahová látogatóba. Velük együtt lépek az utcára.

FODOR ANDRÁS

In memoriam Fülep Lajos

MÁSNAP

Goromba, álomtalan sötétből
hogy nyílhat ekkora ég?
Megint ez az esőtürdette
hasítón tiszta kék.
Elrebbent óriás madár
nyomától égő nedves kövezet:
pihegő sáfránycsillagok
az ázott levelek.
Fekete homokóra-szoknyák,
köpenyek hosszú harangja uszik,
derekak, lábak billenő
verői arcom ütik.
Vállaimon a súlyok
görbült szégyen-íve,
de mindent elbír a tág ég
roppant épülete.
Kapuk alatt toronyló zsákok:
a hulladék, a lom.
Feltámadás és pusztulás
egymásra néz az uton.
És lovasok a parkban.
A rugtató ütem
tompán dobog a szűkülő
halánték ereiben.
És forgatag villái és
törékeny újszülött
arcok, kezek a színek
kemény pengéi között.

Mire való ez a reggel?
Mit rejteget, mit ád?
Mi ez a tükrök tőrein
csillámló némaság?

Láb kapkodó ingáin,
szorongás új, meg új
sürűdő lépcsőjéről a fulladt
várakozás a lépcsőre tolúl.

Ajtó mögött a posta. Kitépett
levélben hír, az irgalomtalan
sorok: – „Másnap, hogy elutaztál,
egy váratlan roham . . .”

VISSZATÉRÉS

Úszik velem egy cigányzenekar.
Lejárt a szerződésük idegenben.
Mennek haza.
Félmondatok üzleti jelbeszéde
taksál múltat, jövőt.

Ez már a repülőtér.
Kettős szívdobbanás:
kirúgja
kerekeit a gép.

Némán
ragyog az állomás kemény
kristályalakzata.

S egyszerre csak
elkezd remegni,
pókhálós, ingó szálon nyúladozni.
A kín hunyorgó sása közt,
szemem forró taván megtántorodva,
egymásba hullnak olvadón
a tény bogáncsai.

– Visszajöttél az anyaföldre,
hol nincs többé
apád.

GAZDÁTLAN HÁZ

Kérlelhetetlen volt haragja
a sors törvénye ellen,
mely neki sem, ki száz időben élt,
neki se hagyta látni,
mi lesz a folytatódás.

Igaza volt a fekete gőgnek:
tiltakozott a vak erő
miatt, mely őt, a legkülönbet is
el merte veszteni.

S e földnek, mely alig figyelte,
míly kupolát hordott felette ő,
arcába vágta csontja hamuját.
Keresse vesztett nyomdokát,
ki még eléri
a szellem tűfokán.

Mert mi maradt egyéb?
A gazdátlan szobák. Utolsó
vesszőfutás a tárgyak
világló pillantása közt, –
viszonylatok, szép mániák
omlásra ítélt mértanában.

Cézanne gyöngéd fiúarca, dőlt ovál,
gótivek héjjazata mellett.

És Sokrates körül Arany,
Vitéz Mihály és Vörösmarty.

Görög fejek az asztal magasában,
borozdás aprószentek.

A könyvespolc falán Pietà, Dosztojevszkij.

Az ablakkal szemközt a cédrusok.

Sárközi szőttes, Dante és Firenze,

és Visnu és Giotto, a téli Brueghel,

Duse arcképe és Pethes Imre.

S közbül a szárnyas, öblös
karosszékek bársonybeszéde . . .

Nem!

már nem lehet figyelni többé
sugalmazó szavukra, mert
a nyitott ajtón át könyörtelen
húzzák a szálat kifelé . . .

Holnapra szertehull
a tárgyak szövedéke.

Csak kint a ház előtt a kert
frissen kaszált zöld hajlata mentén
jár föl-alá
egy ifjú-
aggastyán, karját összefonva hátul,
jár föl-alá
piros-
eleven arccal, ernyedetlenül,
jár föl-alá
az én
időmben mindörökké.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Jelentés odaátról

(Dr. B. Z. megkér, hogy vegyek részt egy *diethyltryptaminnal* végzett önkísérleten az osztályukon, s számoljak be az átéltekről. A kísérlet célja: bizonyos idegen anyagok bevitelével ún. miniatűr-pszichózisok létrehozása, hogy az elmezavarok dinamikáját, s a bevitt anyag esetleges gyógyító lehetőségeit közvetlenebbül tanulmányozhassák. Ezt előre közlik velem. A kísérlet ideje alatt E. E. G.-készülékkel vizsgálnak, ami ágyhoz köt.)

A legelső fázis erősen képszerű libegéssel kezdődik. De nemcsak a tárgyakéval, azoktól függetlenül is érzékelt libegés ez – a libegés önmagában. Hamarosan a testemet is átjárja, a szemhéjamat, az agyamat, majd lassan minden tagomra kiterjed. Mégsem fizikai remegés-érzet. Mint a tárgyak esetében, most a testemtől is függetlennek érzem, valamilyen burok libegéseként jelentkezik, ami hozzám is tartozik, és a külvilághoz is.

Közben – lassú átmenettel – térbeli elhelyezkedésem újszerű állapota is formálódni kezd. Először csak úgy, hogy mindenben ott van az elmozdulás lehetősége; hogy a megszokott hirtelen abszurdra válthat át. Ez, mint előérzet, egyébként is sokszor nyugtalanít. Most az a feloldó, hogy bekövetkezik. A szoba szögletei, a függönyök, a körülöttem járkálók hol síkban, hol ismét térben jelennek meg, mintha dimenzión kívüli életet élnének. Mindez soha nem tapasztalt, bensőséges közelségbe hozza a tárgyi világot. A formák azonban még nem torzulnak el. Egyes látvány-részletek viszont kinyilatkoztatásszerűen jelentőssé válnak: a függöny libbenése, egy fölöttem elhúzódó kar. Mégsem érzem rosszindulatúnak őket, nem okoznak veszélyeztetettség-érzést. Inkább derű, bizalom fog el, felfokozott jóindulat a körülöttem lévők iránt. Teljes gyanakvás-hiány.

A következő fázisban a hangok tapinthatóvá, anyagszerűvé kezdenek válni, majd tapinthatóságukat képek egészítik ki. A vizsgáló műszer halk recsegése: fémpor-kúpok végtelen sora. A műszer papírtekercsének neszezése: keményített szoknyák, tágas, zöld gyepen, fújja őket a szél. Ez játékosan erotikus. Később a fejem mögül fúvást hallok, s látom is a fúvást: fehér, anyagszerű por; fény, de mégsem az. Egy pillanatra felrémlik: ebben már van valami fenyegető, de mindjárt meg is nyugszom (noha hátranézek azért), hogy nincs veszély, hiszen rokon vagyok a jelenségekkel; nem utas vagy résztvevő, hanem azonos mindennel. Nagy boldogság ez az azonosság. Ahhoz az állapothoz hasonlít, mikor teljes gondolati ürességgel nézek valami jelentéktelen tárgyat, kevés mozgással zaklatott tájat, s magam is behelyettesítődöm a tárgyba, a természetbe. Ilyen belefeledkezések után mindig fokozott erővel lép fel az intellektuális összegezés reflexe. A szer most elzsongítja ezt, de még így is zavar párszor, hogy nem tudok kiemelkedni az alaktalan érzésszövevényből.

A fázisok egymásutánját innét kezdve nem tudom pontosan rögzíteni. Elúszó áttűnésekkel váltják egymást a tünetek, élmények.

Testemnek mozdulatokkal megnyújtása – majd magától megnyúlása, mihelyt rápillantok – hosszú ideig tart. Távolságot nem érzékelek, vagy na-

gyon rosszul. Vannak szakaszok, mikor meg is szűnik teljesen, és úgy érzem, hogy a térben egyszerre mindenütt jelen lehetek. Ezek a teret-birtokoló nyújtózások nagy öröm-érzéssel járnak együtt.

Egyidejűleg az időérzékem is kezd kihagyni, majd cserben is hagy egészen. Próbálom elképzelni a holnapot, s bár tudom, hogy lesz, mégis összemosódik a jelen idővel, szétbonthatatlanul. A halhatatlanság bizonyossága tölt el. (Valami ilyesmit mondok: „Ezt nem értik. Nagy pillanat.")

Később különböző megtestesülési formákba képzelem s látom magamat. Láncszemekbe karikázva, melyeket örvénylőn körbeforgat egy végtelenbe nyúló tenger, ami ugyanakkor fennsík is: alatta, fölötte semmi, csak maga a „sík" térfogattalansága. Jelképszerűen mély képnek érzem, alig tudok szabadulni tőle.

A belső képek burjánzása egyszer sem kerekedik novellisztikussá; inkább rendkívül dinamikus állóképek maradnak. Szívesen ismétlik magukat, majd ugrásszerűen váltanak át másra. Eleinte csak a környezet képelemeiből épülnek ki, – pl. egy hosszú lépcsősor az egyik doktornő fejéből, erősen piros szája mindenütt a lépcsőfok, s én fölfelé lépkedek a lépcsőn. Később fogak és combok gúláját látom; sárga cipőm az ágy végénél hullámzó építménykolosszussá nő. Majd elúszó ökörszemek kezdenek sorjázni kifogyhatatlanul, s pislogásukból folyton újabbak gördülnek elő, mint a gyöngy. Kék kristályszemcsékből szünet nélkül geometrikus ábrák formálódnak, törékeny összhangban a zenével, amit a szoba sarkában játszanak lemezről. A zene tovább nem részletezhető örömmel és melankóliával tölt el; különös üveghang-szomorúság minden egyes hangban. Mintha matt üveglapok hajladoznának, s félek, hogy a környezet összetöri őket, mert nem értik s nem látják, hogy az egész tér tele van velük. Néhány erős, magánosan felhangzó zongora-akkord úgy hat rám, mintha óriási, mély-magas üvegbura visszhangozná, tágas, kultikus folyosók, ahol nincs semmi lényszerű, csupán a fénypászmák játéka. Végül mindez összekapcsolódik a jelképszerű tengerképpel.

Általában többször ragadnak el atmoszférák és érzések, mint víziók. S többnyire mindet átitatja a túlzó jó érzés spleenje. Még a látszatra szorongató víziókat is ilyenné színezi az érzelmi körítés – pl.: élesen metszett, mély völgy, a völgyben földkúp, tetején ritkásan magasodó fenyőfák, mögülük erős fény tűz át, mintha jelentős készülődés folyna a földkúp mögött. Vagy: alkonyi égalj, iszonyú hosszú deszkák tolódnak rajta, s ez a deszkatologatás hol fölvillantja, hol eltakarja az égalj fényét. Másik: nagy lépcsőház forduló, vállára hajtott fejű nőalak a korlátrúd: bármelyik pillanatban elmozdulhatna s kiderülhetne, hogy a nő és a korlátrúd kettő, – mégis úgy élem át, hogy a kettő egy, mégha elmozdulna is. Nem barátságos víziók: az ajándék mégis az, hogy nem nőnek baljós jelképpé.

Az újabb fázisban minden nőies játékossággal formálódik kecsessé, törékennyé. Mozdulataim felszabadultan narcisztikusak. Szívesen nézem nyújtózó kezemet, lábamat, s bizonyosra veszem, hogy mások is szívesen nézik. Vetkőzés vágya fog el, s vetkőztetésé. De nem erőszakossággal, inkább olyan természetességgel, ami a trópusi lomhasággal jár együtt. Sodródó délszaki tájat látok, Gauguin-nőket. Az egyik doktornő behelyettesítődik, ugyanolyan libegő, amilyennek magamat látom. Mégis, az egésznek a hangulata inkább a készenlété; csak gyönyör és cselekvéstelenség.

Utána váratlanul erős színhatások jelentkeznek. A sok fehér köpeny metsző kértafehérré élesedik, kőszerűek a kékes kontúrjaikkal. Közben hirtelen

elborulások vetnek árnyékot – különböző barnák, mélylilák –, majd ismét szaggató színek törnek elő. A tárgyak rajza ugyanakkor egyre pengeszerűbb. Harsány, nagy változást sejtető konkrétság nyomja rá mindenre a bélyegét; s mint eddig, most is a folyamaton belül vagyok. Ami készülődik, nem engem fenyeget. Ugyanígy, a formák torzulása sem zavar; résztveszek bennük. Míg körülöttem minden tésztavékonnyá laposodik, karom is olyan lesz, mintha lemángorolták volna; és mégis plasztikusan látom az ujjam dudorait, az ereket. A bőröm sejtelmes, kék tónust kap, holdbeli tájjá változik, dudoraival és mélyedéseivel együtt. Ugyanezt tapasztalom a környezet tagjain, és a tárgyakon is.

Néha megkívánom, hogy kinézzek az ablakon, de hamarosan ismét a befelé-fordulás vágya lesz erősebb, s lehunyom a szemem. Egymás nyomában futó fáklyafényeket látok, indaszerű lobogás körtáncát, férfi és női testeket. Pansexuális körkép. Előbb hímre és nősténye tagozódik minden, utána hermaphrodistikusan összeszövődnek. Nehezen megfogalmazható érzés; mert inkább érzés, mint látvány: még a tárgyak is nemi aurát kapnak. A hermaphrodistikus jelleg fölismerése a nagy fölfedezések erejével hat rám, és bizarr oldottságba merít.

A kisérlet vége felé – mikor szabad mozgásomat is visszakapom már – gyengülni kezd a belső film rózsaszíne, s kezdek feltöltődni kínzóbb asszociációkkal. Most érzem leginkább közelinek a részegség állapotát; legalább is fizikailag. A szándékos nemnyilatkozás is ekkor érik elhatározássá bennem: úgyis megoszthatatlan, amit közölhetnék; és úgyis elrontom, ha közlöm.

Járkálás közben agresszív, maszkulin ingerek lépnek fel; cselekvéstelenség helyett a fenntartásnélküli végrehajtás ösztöne. De ez már tudatosan megfigyelt, tudatosan letapintott állapot. Önmegfigyelésem erősödik. Talán ezért is zavar az a provokatív beszélgetés, ami szólásra akar bírni. Mintha attól félnék, hogy meghamisítja gátlás-problémáimat egy ilyen lelepleződés.

Mielőtt a kísérleti szobát elhagynám, az ablak előtt ismét fellép az erőteljesebb kép-burjánzás. Az úton bekecses férfi jön, majd hirtelen szoborszerű mozgással, a kerítés tetején görög végig. A nyírfák nyújtozó óriás-combokká és karokká fonódnak össze, s a saját mozgásommal együtt azok is nyúlnak és töpörödnek: humoros együtt-változás a látvánnyal. Két gyerek összefogózva kering a kertben: spirálban vékonyodnak el, füstként emelkednek fölfelé, s velük együtt én is. Mikor majdnem semmivé válunk, az én nyakmozgásommal húzódunk vissza a magasból.

Kint a folyosón már teljesen öntudatnál vagyok; bár még mindig ügyetlenül, rosszul fogalmazok, s állandó rossz érzés kísért, hogy pontatlanul fejezem ki magamat. Később váratlan fecsegési inger vesz erőt rajtam, de sikerül elfojtanom.

Most – másnap – mikor legépelem az este vázlatosan leírtakat, még mindig bennem van az érzelmi, atmoszférikus telítettség. S még mindig oldottabb, bizonytalanabb vagyok mozgásban, mint máskor. Lábam, karom, nyakam szívesen nyújtózik, leng félkörösen, kerülöm a szögletes mozdulatokat, a hullámvonal mindenben kielégítőbb. A nosztalgia is változatlanul erős. A világ idegen, szürke, sivár. Minduntalan azt várom, hogy történjék valami. Mintha egy szerelem, barátság, mély érzelmi kötöttség szakítódott volna ketté. Ugyanakkor mégis türelmes vagyok, érzelmes, tűnődő. Este szándékosan nem vettem be altatót; s csak hajnal felé tudtam elaludni. Az éjszaka képpergetéssel telt el; de ez már nem az átéltek újraforgatása volt, hanem a megszokottabb

tónusú képanyag tartós és görcsös kérődzése, anélkül, hogy erőm lett volna elrendezni őket.

Végül, mindent összevetve: ami meglepett, a tragikus elem hiánya az élményekben. Szabadulást éreztem a dolgok végig gondolásától, a tisztázásra való igyekvéstől, a döntés szükségességétől. A felelősség rajtam kívüli szférába tolódott. Majdnem hihetetlen, hogy így is lehet érzékelni. Bizonyos szempontból még kevésbé értem magamat, mint a kísérlet előtt. Azt hittem, az önellenőrzés és befolyásolás művi kikapcsolása – ill. gyengítése – feltehetőleg oda visz, ahová az önellenőrzés öntevékeny kikapcsolásával általában eljutok; egy eléggé kétértelmű és numinózus világba. E helyett bizarr paradicsomba jutottam, – amit nem is volna rossz tartaléknak tudni. Ha ez a világ egyáltalán az enyém, s bennem is megvan, nemcsak a vegyszerben.

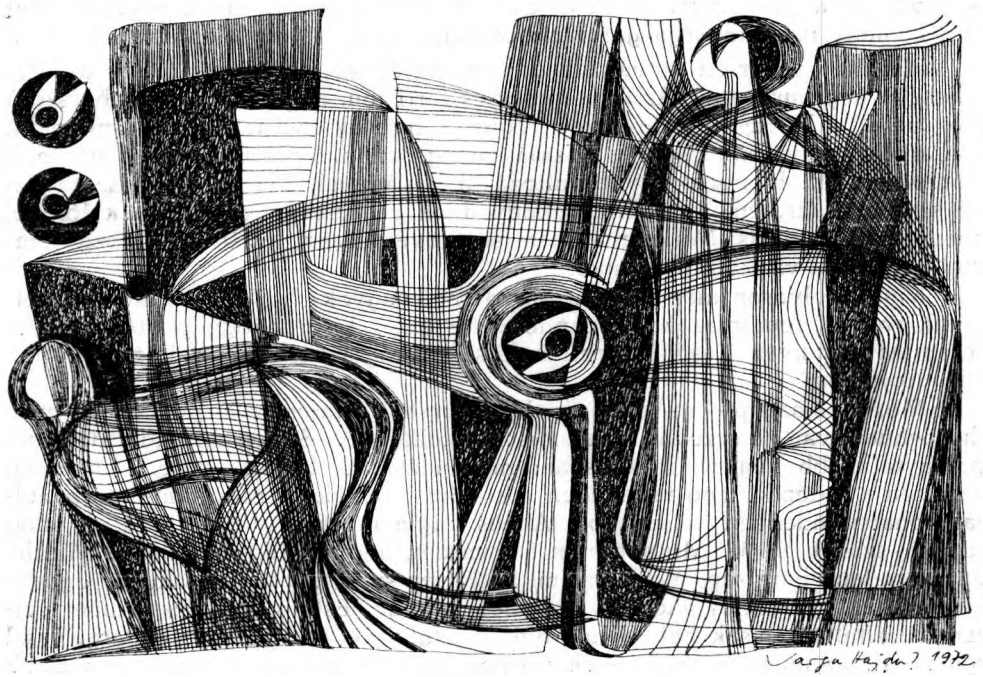

LÁSZLÓ ANNA

Egy hosszú délután a zártosztályon

(Tanulság: vigyázzunk a hídra!)

Most először engedték Dorottyát telefonhoz. Csak egyvalakivel beszélhetett. Tavaly óta semmit sem hallottam róla. Miért éppen engem hívott fel? Valószínűleg mert vegyész vagyok, laboratóriumban dolgozom és van bennem szeretet.

– Kérem doktor Iglai Ákosné Váró Erzsébetet – ilyen precízen mondta. Pedig Ákos soha nem használja a doktori címét, szinte el is felejtette, hogy valaha jogásznak készült.

– Elmegyógyintézetbe kerültem, zártosztályra. Az előzmények nem mindennapiak, érdekelnének téged. Hat hete tartanak itt, még nem volt egyetlen látogatóm. Eljössz? Megteszed?

– Természetesen! – vágtam rá.

Dorottya katonás pontossággal írta le, hol találom. Tömörebben, célratörőbben fogalmazott, mint az úgynevezett egészségesek legtöbbje.

Természetesen! Amint letettem a kagylót, már nem így éreztem. Rettegtem az őrültektől... mint besorolhatatlan kategóriától. A pokol és a föld között imbolyognak. Ember számára a legfélelmetesebb lehetőség ez. Az emberi jellemzők nagyja elhullik. Mi az, ami megmarad?!

Csak a látogatásom előtt gondoltam és éreztem efféléket. Még soha nem jártam zártosztályon.

Vibrálva készülődtem. A magam oldására igyekeztem humorizálni. Noha Ákos valóban megkívánná, hogy sok színeset meséljek. A laboratóriumban ritkán adódnak neki való esetek.

– A zártosztályról érdekes nyersanyagot hozok neked, Ákos.

– *Nyersanyagot!* Szívem! Kisebb baj, hogy cinikusan hangzik és te úgyis csak megjátszod a cinizmust. Nagyobb baj lenne, ha még mindig nem tanultad volna meg, hogy az írói munka legbelülről ered, a sajátom és senki másé. Uraságtól levetett holmi nem használható.

Fölényesen és fickósan mosolygott. Ha fölényeskedik is, melegít. Fogalma sincs róla, hogy nem teljesen őszinte. Ritka szállítmányomból is felhasznált jónéhányszor egy-egy élet-motívumot.

Útközben azon gondolkoztam, milyen is volt Dorottya a gimnáziumban. Fénylő, a szürkék ellentéte. Határozott, gyakran parancsoló. Fegyelmezetlen, lerázta a hámot. Amihez kötődött, abban akaraterős. Kopott, néha már rongyolódó ruháit fel tudta dobni egy-egy tarka sállal, házi készítésű, ötletes övvel. Ha elkésett reggel, vagy másban mulasztott, gáttalan, rikító történetekkel mentette magát. Délután az anyja szívrohamot kapott, orvost kellett hívni, azért nincs meg a házi feladata. Hajnalban filmgyári autó jött érte, a múlt héten az utcán kihalászta őt egy rendező, statisztált, azért késett el. A rendező következő filmjében főszerepet játszik. Nem valószínűleg, biztosan. A filmgyárról igen érdekesen mesélt. Az elemeket képes hetilapokból szedte össze, de egyénien alakította. Az volt az általános vélemény Dorottyáról, hogy tehetséges. Még nem tudni, miben, de majd kifejlődik. Különös lány, szokatlan. Ez utóbbi közöttünk nem is dicséretnek –, magasztalásnak hangzott.

Íme, az ifjúság pótolhatatlan előnye! Az ijesztő jegyek is ígéretesek ilyenkor. Már negyvenhat évesek vagyunk. Ami azt illeti, én is többet ígértem. Én voltam az osztályban a legjobb rajzos. Apa neves festőnek számított. E kettő összekapcsolásából elkészült a karrierem. Pedig én figyelmeztettem az osztálytársaimat, hogy kockákat

és vázákat rajzolni modell után, az semmi. Egyelőre. Még haboztam. Apa csillogását talán kiegyenlítette volna a szemem. Őt talán el tudtam volna távolítani magamtól annyira, hogy művésznek én legyek én. De apa máig alakítja az életemet. Ha a műtermében nem járkáltak volna ki-be a festők, szobrászok, írók, Ákossal sem találkozom. Nem az ő felesége lennék. Ákos is csillog, szükségszerűen. Kettejükbe belekáprázott a szemem. Amikor a magam feladatát végzem, árnyékosabb vidékre kívánkozom. Szeretem a visszahúzódást. A laboratórium jó. Majdnem rutinmunka és mégsem. A figyelemlazulást nem tűri, állandóan jelen kell lenni, tárgyias készenléttel. Munka közben megnyugtatóan kevés a lelkiélet.

Nem kérdeztem Dorottyától, lánynéven keressem-e. Strauss Ottó elvált tőle, azt tudom. De azóta férjhez mehetett újra. Vonzódtak hozzá a férfiak, ahhoz képest, hogy kemény arcú és fiatal korában is csak legkedvezőbb napjain volt csinos – meglepő sokan.

A lépcsőházban szinte hallottam felerősödő szívverésemet. Füleltem, nem hallatszik-e ki valahonnan vészes üvöltés. Kongott a csend. Nem volt látogatási idő, de Dorottya azt mondta: bármelyik délután bemehetek. Ő elintézte, hogy bármikor...

Félig homályos, áttetsző üvegajtó előtt álltam. Csengőt nem találtam. Kopogó ujjamban sajogtak az idegszálak. További hordó-csend. Mit csinálnak a dongák, abroncsok mögött?! Az abroncsok mögött a roncsok – gondoltam és féltem. Újra kopogtam. Egy beteg meghallotta és hívta a nővért. Ő kulccsal ajtót nyitott és bezárt mögöttem.

– Horváth Dorottya barátnője vagyok . . .

Két barátnőm van kislánykorom óta. Patinásak, szellemi rokonok. Dorottya nem a barátnőm. Azt hiszem, abban a vergődő pillanatban közösséget akartam vállalni vele . . . velük.

A nővér oly könnyed szívélyességgel vezetett Dorottya szobájába, mint egy kivételesen nyájas eszpresszós a megfelelő asztalhoz. A szobában üresek voltak az ágyak, csak egy fekete pongyolás asszony feküdt a takaróján. Még nem is láttam gyászfekete pongyolát. Dorottya éjjeliszekrényén vörösrózsa-csokor. Apától örökölt szemem egy képbe sűrítette a feketét és a vöröset.

A pongyolás asszony áthatóan nézett. Akart tőlem valamit. Bemutatkoztam. Egyetlen másodpercre felderült:

– Iglainé?! Ön tanította énekre Julikámat?! – tagadó fejmozdulatomra máris elsötétült. Nyögött: – Hozott kérem csokoládés kekszet?

– Szőlőt hoztam és narancsszörpöt – hebegtem zavartan.

Az asszony magába süppedt. A nővér kitessékelt a folyosóra.

Két órával később nehezen küzdöttem le Boltár adjunktus ellenállását. Végül mégis meggyőztem, hogy értem én, a kórlefolyásról, a gyógymódról nem beszélhet, de az emberi történet üzenete mindannyiunké. És úgyis sokan tudnak róla. Szomszédok is, távoli ismerősök.

– Csak elvétve akad ilyen egyszálú eset – kezdte Boltár adjunktus.

A fekete pongyolás asszony 1956 októberének legvégén az óvóhelyen ült férjével és Julikájával. A kislány panaszkodott, hogy éhes. Az asszony kézenfogta: felmennek a lakásba, gyorsan összecsap valamit. A férfi szólt: maradjanak, nagy az égzengés. „Nem hallod, hogy éhes?!" – kérdezte az asszony és az ajtó felé tartott. „Van egy pár szem csokoládés kekszünk, maradjatok!" – kiáltott a férfi. Kiléptek a vasajtón. Egy bevágódó repesz letépte Julika fejét. A keze ott maradt az anyja kezében, de feje már nem volt.

Egy-két év után úgy látszott: a fekete pongyolás asszony meggyógyult. Dolgozott, élt. Azóta is jól dolgozik, tűrhetően él, időnként. Azután vissza-visszatér Julikájához. Lefekszik az ágyába és nem kel fel. Mosdatni hagyja magát, etetni nem. Ha mégis szájába tömik a falatot, kihányja. Ilyenkor be kell szállítani.

Egyszálú eset, csakugyan. Hirtelen leszakadt a híd. Az asszony néha azt hiszi, mindenki azt hiszi: újra övé a helyreállított híd. De vissza-visszatér a leomlott pillérek sebző éleihez, felvérzi magát.

– Janka néni! – szólított meg valakit a nővér a folyosón. – Legyen olyan drága, hívja Horváth doktornőt. Talán a tévét nézi. Köszönöm szépen, édes Janka néni.

Csodálkoztam, hogy Janka néni engedelmesen elindult. Láttam előbb a szemét. Pusztító, öldöklő gyűlölet harapott belőle. Oly tömény, hogy anyagi erőnek éreztem a gyűlöletét és óvtam volna az épségemet.

– Jönnek hozzá látogatók? – faggattam a nővért.

– Jönnek.

– Nem a vendéget irigyli másoktól?

– Nem. Már régen nincs logika az érzéseiben. Azelőtt biztosan volt. De ha megkérem valamire, az használ neki. És a becézést is megérti.

Hónapokig nem kaptam takarítónőt. Hajnalban keltem, robotoltam, naphosszat azzal kínlódtam, hogy letagadjam a fáradtságomat magam és mások előtt. Gardicsné nem tetszett nekem, de azért üdvrivalgással fogadtuk, választék nem lévén. Egy nap szabadságot vettem, hogy alaposan megmutogassak mindent Gardicsnénak. Utóbb azt gondoltam: ezért az első napért gyűlöl, amikor henye úrinőnek láthatott a bélelt otthonomban. Elmeséltem neki, mennyit dolgozom. Ákost is gyűlölte. Elmeséltem az erőfeszítéseit íróasztala mögött, a párnásszékben. Nem használt. Ajándékokat adtam a jó béren felül. Csupa akkor vásárolt, új holmit. Mindet lefitymálta. Megkérdeztem, mi bántja. Semmit se árult el magáról. Letorkolt. Ákos megunta a kísérletezést. Legyintett: ne udvaroljunk elvtelenül, ez afféle fonák értelmiségi szolgalelkűség. Szóltam hát, hogy búcsúzzunk el egymástól, ha egyszer nem férünk össze. Ez annyira megrázta Gardicsnét, annyira, hogy itt talán úgy mondanák: sokkolta... Sírni kezdett. „Mit sajnál, Gardicsné, hiszen utál minket?! Állást is kap, ahányat akar!" Zokogott: „Az a gazember a pap elé sem jött el velem, az anyakönyvvezetőhöz sem. Mikor már elhagyott, csak akkor mentem férjhez, muszájból. Az az aljas hat évig hajszolt, hat évig szedte el a pénzem, és hitegetett, pedig nem szeretett soha. Mindenki kihasznál engem, mindenki."

Tőlünk is azt a tanulságot vitte el, hogy kihasználtuk. Mi, a házasok, akik nyilván szerelemből mentünk el az anyakönyvvezetőhöz. Tovább kellett volna becézni, mintha nagyon szeretnénk?! Kint nem egyértelmű... Ákos legyintett: fonák szolgalelkűség. A nővér megteheti, hogy édesnek-drágának nevezze a gyűlölködő, a pusztító tekintetű Janka nénit.

Hívja Horváth doktornőt. Dorottya az érettségin vizsgázott utoljára. Azelőtt az őrültek állítólag Napóleon szerepét kedvelték. Akkor most arra kérné a nővér, hogy hívja Napóleont? El kell hinnünk a maszkjukat?

Janka néni hamar tért vissza:

– Nincs! – majd nyomatékos szünet után – nincs és nincs!

Ez a három *nincs* úgy hangzott, mint a lét tagadása. Nemcsak ember nincs, dolgok sincsenek. Közegünk megfoghatatlan.

A nővért elhívták, én abba az irányba tartottam, amerről Janka néni visszajött. Hátha csak ő nem találja... Hátsó lépcsőhöz értem, egy emelettel lejjebb mentem a tévé hangja után.

Később meggyőződtem róla, hogy ez a lépcső kincset ér. Eltereli a figyelmet a rabságról. Semmi sem látszik zártnak itt. A két kulcsra zárt ajtó, az első emeleti, a második emeleti messzi van, látótávolságon kívül. A betegek kihasználják, hogy nem egy folyosó foglyai. Közlekednek. Fentről le. Lentről fel. Valahová igyekeznek és meg-megcsillan az életkedvük. A színházi díszlettervezők is jól ismerik a lépcső előnyeit. Tagolja a színpadot, mozgással teliti, mozgékony céllal.

A lejáró után a tér félkörös hallá gömbölyödött. A tévé előtt széksorok, a fal közelében asztalok. Sokan koncentráltan figyelték a műsort. Mások a semmibe merengtek. Megint mások az asztalokon feküdtek, a hasukon, az oldalukon, a könyökükre támaszkodtak és mintha egy sürgős probléma megoldásán töprengtek volna. Dorottya sehol.

Visszaballagtam a második emeletre. Egy beteg magától ajánlkozott, hogy előkeríti a doktornőt.

– Talán itt – és benyitott a vécébe.

Abban a pillanatban visszafordult és eltűnt előlem. Nem is kiáltotta Dorottya nevét, honnan tudja, nincs-e az egyik fülkében. Borzolt voltam. Majd én kiáltom a nevét. Én is benyitottam a vécébe. Kivert a verejték. Terem volt ez, tíz-tizenöt ülőkével. Közöttük oldalt oly alacsony elválasztófal, hogy csak deréktől lefelé takarhatta az ápoltakat. Deréktől felfelé kényszerű kitárulkozás. Oldalról. Szemből egészen. Se ajtó, se függöny, semmi. Efféle terem többször megjelent álmomban. Csak ott nem köves volt a talaj, de agyagos, kiégett, tompa-sárga, cserepesen száraz. Álomkép-raktáramban ez az egyik legiszonyatosabb filmkocka. Nem tudom, miért... Befogadtunk mi már éber tudattal különb szörnyűségeket is. Ez az egyik legiszonyatosabb...

Egy kisasztalhoz támolyogtam, lehuppantam a székre. Azonnal mellém telepedett három nő. Koruk: huszonöttől negyvenig. A huszonötös simogatni kezdte puhaszövésű szoknyámat. Társnője oktatóan közölte vele, hogy pepita. Ő tanulta a szót, lassan forgó nyelvvel, de élvezettel. Pepita. Fellelkesedett:

– Nekem is van szép szoknyám. Csíkos! – a *csíkos* úgy hangzott a szájából, mintha azt súgta volna áhítattal, hogy *remekműves!* – Ugye, a csíkos is pepita?

Készségesen helyeseltem:

– Igen, persze, a csíkos is pepita.

Elismételte a mondatomat. Mindhárman a sapkámat nézegették: Mondtam: nylonszalma: Kérdezték, hogyan kell horgolni. Elmagyaráztam. Egyikük megcsippentette a blúzom ujját. Selyem. Kölcsönkérték a gyűrűmet, sorra felpróbálták, megforgatták, villogtatták. Arany és topáz. Mondtam: milyen csinos, derűs pongyola. Ez is és ez is és ez is. Az övé és az övé és az övé. Igen, – válaszolták büszkén – virágos! Kásmír! Lamé! Azt akarták, hogy megsimítsam az anyagokat. Keleti bazárban turkáltunk, ujjunk bögyén a tapintás gyönyöre. A halvány színek is felragyogtak. Ezeregy éjszaka. Nem, nem az, inkább tobzódás a nőiségünkben. Kárpótlás a női lét hátrányaiért és hiányaiért. Ezek az örömök csak a mieink. Nőké. Ez a mi önfeledtségünk.

Esős délután volt, 1950 táján. Már napok óta ilyen: nyirkos és színehagyott. Nem találtam a helyem. A fürdőszobában matattam. Kezembe került egy kisüveg vörös körömlakk, anya adta egyszer ajándékba, el is felejtkeztem róla. Kilakkoztam a körmeimet, önfeledten billegtettem az ujjaimat, míg száradt a máz. Szépen piroslott a fakóságban. Negyedóra hosszat csak nő voltam. Vigasztalóan. A gondjaimat lehagytam.

Akkoriban kezdtem a pályámat. Kutatóintézetben dolgoztam, elméleti munkán. Feszes becsvággyal. Sokkal feszesebb becsvággyal, mint azóta... Elégedettek voltak velem, dicsértek. Addig a napig, amely a nyirkos, színehagyott napokat követte.

A közvetlen főnököm, a kisfőnök benyitott az intézeti szobánkba a nagyfőnökkel és egy idegen fejessel, aki burkolt ellenőrzést tartott. Én a számításaimba merültem, alig vettem észre őket, különben is fél perc múlva elvonultak. Ettől fogva azzal vádoltak, hogy a munkámban és a viselkedésemben hibát hibára halmozok. Másban sem volt részem, mint kifogásban, szidásban, hideg elutasításban. Könyörögtem a kisfőnöknek: ne titkolja, mi történt. Én nem hülyültem meg és éppen olyan vagyok, mint eddig... „Felületes vagy elvtársnő és sajnos... te kérted az őszinte szót... sajnos, a szemléleted kispolgári." Miben felületes?!... Miben kispolgári?!... Mikor vétettem?! Mikor mulasztottam?! Csak ha tisztán látom, csak akkor tanulhatok belőle! Mondjátok meg! Érteni akarok! Fejlődni akarok!

Segélykiáltásaim nem rendítették meg a kisfőnököt. Ködös szavait még ködösebbekkel tetézte. És szidott, elhárított. Őrület! – mormoltam magamban sokszor – őrület! Nem igaz, hogy rosszul dolgozom! Nem igaz, hogy rossz légkört árasztok!

Csak eleinte nem volt igaz. Utóbb összekavarodtam. Hibát hibára halmoztam. És a viselkedésem suta lett, gyanús. Máskor meg agresszív. Ezt bárkinél el lehet érni, megfelelő kezeléssel. Cefetül éreztem magam.

Nem küldtek el, de kiutáltak. Hányódások után kerültem a laboratóriumba. Évek múlva egyszer társaságban találkoztam a kisfőnökkel. Függő viszonyom vele elévült. És magázódtunk, szándékosan lehagytuk a régi tegezést. Amikor már eleget ittunk, spiccesen megkérdeztem: nem emlékszik-e véletlenül... Hogy mi volt

az?!... Felnevetett. Mint akit előre megcsiklandoz a jó vicc poénja. Hahotázás közben mesélte: „Ha maga is emlékszik, Erzsikém, bekukkantottam a szobájukba a nagyfőnökkel és egy idegen fejessel. Rettentő befolyásos ember volt. És zord, de mennyire! Amint kifordultunk maguktól, kérdőre vonta a nagyfőnököt: „Vörös körmű hölgyek a munkatársaitok?!"

„És?! Miért nem folytatja?! És?!" „Nincs tovább. Ennyi. – elkomolyodott – Az persze másféle világ volt. Egy-egy eseményt, jelenséget csak a megfelelő történelmi korszakba helyezve lehet megérteni. No, igyunk rá, hogy az a világ elmúlt." „Őrület! – mormoltam – őrület!"

Arra gondoltam: ki hitte volna el nekem... ma sem hinné senki... Azt, hogy én szívesen járnék zsákból varrott ruhában és élnék pincelakásban, ha nagy cél kívánná. Ha biztosan jót szolgálnék ezzel és sok társam lenne hozzá. Igazi közösség. Akkor nem csak szívesen – boldogan is. Akkor énnekem egy illó sóhajt se érne meg a körömlakk, a selyemblúz, az arany-topáz gyűrű.

Ők hárman az asztal mellett arról beszéltek, hogy szerezni kell nylonszalmát. Ugyanolyan sapkát horgolnak belőle, mint az enyém.

– Holnap abban várom Ferit – szólt a körülbelül huszonöt éves nő. Végtelen bizalommal hajolt hozzám: – Holnap biztosan eljön Feri?

– Biztosan – feleltem.

Újra elkérték a gyűrűmet. Felpróbálták, megforgatták, villogtatták. És irigység nélkül adták vissza. Szerettük egymást. Határozottan éreztem, hogy szeretnek engem. Úgy tetszett: ők sokkal többen vannak itt, mint a Janka nénik. Azokban a percekben úgy tetszett: kint a farkas, bent a bárány.

– Pöttyösben várjam Ferit? Ugye, a pöttyös is pepita?

Néztem a vizesen világoskék szemét, az ábrándos arcát. A szerelem vagy a szeretet önfeledtségében ballaghatott át a hidon. Elszakadt, ottmaradt.

Dorottya a nyakamba esett. Összecsókolt. Jobb arcomra – bal arcomra, bal arcomra – jobb arcomra... Aztán felmérte a helyzetet. Hangjából fröcskölt a megvetés:

– Ezekkel a gügyékkel szórakoztál?! Indulás, de máris!

Felsőbbséges, hessentő kézmozdulatára azok hárman szelíden, jámborul elsompolyogtak.

– Én csak alkoholistákkal barátkozom itt! Most is az ő szobájukban voltam!

Ez úgy hangzott, mintha hercegnőkkel barátkoznék és a kastélyból jött volna.

Dorottya jól szabott ruhájához sokszínű, hetykemintás sálat viselt és bőrfonatos, szellemes övet. Éreztem az átkötést... ifjúságunktól idáig... éreztem az elöregedett, otthonos gimnázium-épület akkori állandó, savanykás szertár-szagát. Hálát is éreztem, amiért itt nem kötelező magukra venniök fakó és kedélybeteg formaholmikat.

Dorottya egy már bemelegedett, gyors hajtású beszélgetést folytatott. Az alkoholistákat magasztalta, milyen eszesek, milyen flottak, nagy a képzelőerejük és tudnak élni. Nevetett. Ördögi leleményességgel játsszák ki a szabályokat, igazán bajos itt, de ők olyan ötletesek, hogy megszerzik a maguk szesz-adagját. Nem mindig. Mindig nem. Támadóan kérdezte:

– És ha nem mindig?! Akkor sem cáfolhatja senki az értékrendet! Ők állnak legelöl!

Igyekeztem. Hogy együtt haladhassak Dorottyával. Tehát. Kiválóságukat a szabályok kijátszása biztosítja. Amivel megszerzik a nekik már gyilkos hatású szeszt. Nem akármilyen alkoholisták. Idültek. Nem cáfolhatja senki az értékrendet.

Aznap Ákos szokatlanul rosszkedvűen jött haza a gyűlésről. „Kár ezzel foglalkozni, Erzsi... csak a túlérzékenységemre haragszom. Felállt egy kritikus és szigorú értékrendet követelt. Pontos rangsort. Azt már nem mondta, de a szavai értelme szerint számozást: első-második-harmadik... Vetítsük vissza az igényét. Például halott költőkre. József Attila: egy, Petőfi: kettő, Arany: három, Vörösmarty: négy, Berzsenyi: öt, Juhász Gyula: harmincnyolc. Ha tudta volna, hogy egy harmincnyolccsal jelölt bélyeget ragasztottak a homlokára, hamarabb borult volna el a homloka mögött. Vagy számozzuk a festőket, a külföldieket is, tessék. Rembrandt:

egy, Michelangelo: kettő, Botticelli, ha megfelel: három. Csontváry-Kosztka Tivadar: harmincnyolc. Az őrületéből bőségesen tellett remekművekre is. Ha tudta volna, hogy harmincnyolcassal stemplizik, pusztán őrült lett volna. Nono, ne tévedjünk, nem a legnagyobbakról van szó. A művész, aki csak művész és nem zseni, megelégszik a neurózissal is. A szigorú rangsor tökéletes biztonsággal neurotizál. Áhá! Önt, uram-elvtársam, önt! Nem úgy azonban azokat, akik az elsők közé jutnak! Dehogynem, uram-elvtársam, dehogynem! Már a másodikat is neurotizálja. Csupán a legeslegelsőt nem. Ő viszont, ha gőz nem homályosítja a látását, igencsak szégyenkezik. Különben is. Ha az élők és működők között én a tizes számot kapom... Viszolyogtató... holott megtisztelő helyezés... ha én a tizes sorszámot kapom, akkor leplezetten, szívélyesen, de lényegében lenézzem a tizenegyest?! A kilences pedig engem?! És ez a helyzet megszilárdul?! Meddig, félévszázadig?! Vagy évente újra számoznak?! Hátha a tizenkettes sorszámú ezidén hetes értékű művet ír? Bumm nekem, derekasan megelőzött! Idegi hatásában micsoda végig nem gondolt javaslatok! Megesküdnék, hogy míg a kritikus beszélt, mindenki számokat ugráltatott magában: engem ugyan hányasra becsülnél?! De nem tiltakozott senki. Az *áhá* miatt. Az *áhá, éppen neked nincs ínyedre* gyanúja miatt. Én sem tiltakoztam."

Belázasodott Ákos monológja. Gyulladást, heveny fertőzést jelzett, mint a láz. Nehéz ilyenkor ápolnom Ákost. A bajt tagadó erélyt részvétlenségnek érzi. A gyengédséget szánalomnak és elhárítja. Legfájdalmasabb óráim, amikor ápolnom kell Ákost. Noha tudom: gyorsan gyógyul. Szívós. Nagy az ellenállóképessége.

Dorottya továbbra is a helybeli felső tízezer erényeit taglalta. Az idült alkoholista nőkét. Gondoltam: talán kedvező jegy is, Dorottya azelőtt állandóan önmagával foglalkozott. Még csak történetei sem voltak másokról. Azután kivilláglott: önös a szándék. Önigazolás. Dorottya azt igazolta, hogy az alkoholista nők *sem* elmebetegek.

– Jogtalanul tartanak itt! Jogérzékeny és becsületes embereknek kötelességük segíteni! Ugye, kiszabadítsz?

A parancsoló Dorottya megrendítően gyerekes volt ebben a másodpercben. Támaszának tekintett engem és mindenre képesnek.

– Ki kell szabadítanod, mert már sokkoltak is. Az elektrosokk kifoszthatja a személyiségemet. És lehetséges, hogy megismétlik.

Hallottam, olvastam róla, hogy azelőtt altatás nélkül sokkoltak. A betegnek irtózat-emléke maradt...

– A rázkódást érezted... vagy ütést... vagy zuhanást? – kérdeztem és zavarodottabb voltam, mint ő.

– Egyiket sem. Felrepülést. Amikor evipánnal altattak.

Felhúzta ruha-ujját, mutatta karján az injekciók kékeszöld környékét. Babusgatásra szorult volna, mint egy kislány, akit elgáncsoltak és anyjától várja, hogy elsimogassa az esés-nyomokat. Énnekem született tulajdonságom, hogy mindenek ellenére is tudok szeretni. Dorottyát is szerettem. De a lénye Gardicsné lényénél is erősebben taszította a becézést.

– Az injekció felrepít. A repülés mámorában nem is bántam semmit. A sokkolás hatása a félelmetes.

Az előbbi huszonötéves nő visszasündörgött. Arcomhoz hajolt, oly közel, hogy az ajka kis híján érintette a bőrömet. Mosolyogtam, Dorottya ráordított:

– Ne merészeld így bámulni az én barátnőmet! Ne merészeld, mert!...

Fenyegetően közeledett hozzá. A huszonötös nő az őrmesterhangtól és a támadás szelétől összecsuklott. Puhán esett a folyosó kövére, akár a színésznők, akik sokáig gyakorolják, hogy testi épségük veszélyeztetése nélkül tudjanak elvágódni. A nővér menten ott termett, ismeretlen helyről került elő. Hangtalanul felsegítette és elvezette a huszonötös nőt. A botrányos pillanatokat azonnal eltakarították. Szinte lapátra seperték. Dorottya számára sem történt semmi. Folytatta a magáét:

– Mondom: a sokkolás kifosztja a személyiségemet.

Elhittem. Bizonyos oldalról.

Dorottya szülei állandó kifosztottságban éltek. Másféle kifosztottságban. A személyiségük megmaradt. Mi tíz évesen kezdtük a gimnáziumot. „Horváth Dorottya.

Apja foglalkozása: orvostanhallgató." Vihogtunk: egy orvostanhallgatónak tíz éves lánya van! A bejegyzést nem változtatták meg érettségiig. Később már nem vihogtunk, Dorottya köztisztelet övezte különlegességébe ez is belefért. Jóval az érettségi után derült ki: apja egy szemesztert végzett az orvoskaron. Egyetlenegyet.

Szüleinek nem volt foglalkozása. Folytonosan újat és újat próbáltak. Egyszer náluk jártam: könyvet kötöttek, ügyesen, díszesen. De hamar elfogytak a magán megrendelők. Másszor náluk jártam: borítékot címzett a család. Ebből nem éltek meg, eladósodtak. Tágas szobájukat kiadták hat ágyrajárónak, ők hárman egy hálófülkénél alig nagyobb kamrában káromkodtak. Ócska lakásuknak eddig volt atmoszférája. Főként a temérdek zöld növény miatt. Az erdő, ha zöldel, nem lehet kopott. Az üvegház sem. De a hat idegen ágy elnyomta a növényeket. Zsúfoltan háttérbe szorítva értelmüket veszítették, kókadoztak. Horváthék sem bírták soká, elküldték az ágyrajárókat. Ekkor a szülők kutyapanziót nyitottak és fára ragasztott cédulákon, tréfás szöveggel próbálták magukhoz csalogatni az elutazni készülők kutyáit.

Mindig csak a folyó hetet kellett kihúzniok, győzniök anyagiakkal. A következő hét nagyszabású kibontakozást ígért. A szülők elnyomták magukban az örök kezdés rémületét. A gyökértelenség szorongásait. Inkább friss festékszagot szimatoltak, a nekigyűrközések ígéreteit. Ezt csak erőltetetten lehetett megvalósítani, rikító látszat-könnyedséggel, harsány viccelődéssel. Mindamellett kellett hozzá egyéniség és fantázia. A szülők keskeny, itt-ott korhadozó hídon egyensúlyoztak, ital nélkül is kapatosan. De nem billentek le a hídról. Dorottya azt állította róluk, aránylag elnézően, hogy bohócok. Elnézése onnan eredt, hogy már kamaszkorában is felnőttebbnek érezte magát náluk.

A gimnáziumi tandíjat, könyveket, különkiadásokat rendszerint megkoplalták Horváthék. A szülői áldozat, az abból származó kötelezettség tartotta Dorottyát a padban. És az osztály megbecsülése, amely néhány szolgai és néhány rajongó lányban a hódolatig ért. Különben megszökött volna a gimnáziumból.

További kötött tanulásra nem volt hajlandó. Levedlette a tanítvány-szerepet. Tanárnak érezte magát. Vezetőnek. Ez legalább annyira az önbizalom kérdése, mint a tudásé. Otthon tanult. Orvostudományt, kémiát. Száguldott. Felfogó képessége és memóriája rendkívüli volt.

Tizenkilenc éves korában férjhez ment Vetró Bélához. Csodálkoztam, hogy ilyen gátlásos, jelentéktelen külsejű fiúhoz. De Vetró Béla sokat akart. Elsősorban kibújni a saját kényelmetlen, feszélyezett bőréből. Vad szerelmet éltek. Vagy játszottak. Ezt nem tudom. Imádták egymást, mint hívők a Megváltót. Dorottya alig múlt húsz éves, amikor fia született. Győzőnek nevezte el. Talán a szülés szenvedése is sokkhatású. Aztán a csecsemő elegyengeti az összerázkódott rétegeket. Dorottya egy ideig az egyszerű, kedves, békés mosolyú asszonyokhoz hasonlított. Annyira hasonlított, hogy nagyot tévedtem. Elégedetten-elégedetlenkedve hümmögtem magamban: lám, meddig tart a szokatlan szikrázás, a vívópóz, a káprázatos tarkaság?! Az első gyerek első oázásáig.

Vajon a szerelem és az anyaság csakugyan lecsillapította volna, ha nem nyomorognak?! Ha a szűkölködésük nem fújja a riadót óráról-órára?!

Egyszer minálunk várt rám Dorottya. Hazaérve lerúgtam a cipőmet, másikba bújtam. „Nekem nincs váltócipőm – mondta. – Ha ez az ócska darab feltöri a lábamat, akkor is tovább hordom. Ha kilyukad a talpa, akkor is." Tapogatóztam: nem sérteném-e meg, ha felajánlanám egyik cipőmet. Enyhe gúnnyal mért végig: magától értetődő! Nyitott szekrényem előtt válogattunk. Dorottya kiemelt egy ruhát. „Ez jöhet." Egy kabátot: „Erre okvetlenül szükségem lesz, ha hűvösebbre fordul." Részvétem ingerültségre váltott. Dorottya sajátjának tekintette a szekrényemet. A holmit: a nála szerencsésebbek adójának. Sőt, fölénye még azt is érzékeltette: a nála jelentéktelenebbek kötelező adójának. Míg a két pár cipőt, a ruhát, a kabátot csomagoltuk, mérgemben azt latolgattam: nem vagyok-e én balek a javából.

Bútoruk se volt, edényük se, semmijük se volt. Vetró Béla kezdő tanári fizetéséből így még egy takarékos nő sem tudott volna gazdálkodni. Egyetlen lehetőség

kínálkozott, inkább követelőzött – hogy Dorottya is állásba menjen. Másként választott...

Rengeteget dolgozott otthon, hajtotta magát. Fürdőszobájukat kitelepítette a parányi konyhába. A kiürített helyiségben laboratóriumot rendezett be, fehér egerekkel. Csak bűvészmutatvánnyal teremthette elő a felszerelést – titkolta hogyan. Titkolta a kutatási tervét is. „Egyelőre kinevetnétek. Többről van szó, mint hogy képesek legyetek hinni benne." Engem burkoltan, de folyamatosan lenézett, amiért már negyedik éve egyetemi hallgató vagyok. De otthon ő is folytatta a tanulmányait.

– Te nem figyelsz rám! – kiáltott Dorottya vádolón, a zártosztály folyosóján.

– Rólad gondolkozom.

Ez egy pillanatra tetszett neki, hangsúlyozta személye fontosságát. De már a következő pillanatban újra türelmetlenné vált.

– Itt az orvosi gárda és az egész személyzet olvadozik a nyájasságtól. Disznó hazugság. A radiátorok át vannak lyuggatva. Apró lyukak, csak ha közel hajolsz akkor látod. Gázt eresztenek be rajtuk. Kábító vegyületet. Ha valaki rendetlenkedik, megnyomnak egy rejtett gombot és elbódítják, magyarán: leterítik. Mindenki rendetlenkedik, ha nem szabvány-nyárspolgár, vagy nyáladzó agyalágyult.

Felállt a kisasztaltól, a merevítő rémület szögletes mozdulataival oldalozott a radiátor mellett. Aztán a falnak fordult, egy pontra szögezte a szemét. Hívott:

– Nézd! Itt van beépítve a rejtett gomb!

Hangjában ez oly katasztrófális jelentőségűvé nőtt, mint valami atomháborút elindító szerkezet. A fehér fal tökéletesen sima volt. Laikus létemre nem ítélhetek biztonsággal. De a sejtésnél határozottabban sejtettem, hogy Dorottyáé másféle őrület. Maga sem hiszi el a lyukakat, a gázt, a gombot. Az ő tébolya a szereplési vágy, az égés-vágy bármi áron. Akármilyen méregdrágán. Ha nem figyeltem rá, fokoznia kellett a hatásokat.

– Abban az egyben bízhatsz – feleltem Dorottyának –, hogy a kábító vegyület ártalmatlan, sőt hasznos. Ismerem az összetételét, átmeneti bódítás után, amely mintegy pihenőt, kikapcsolódást jelent, éppen növeli az agytevékenység intenzitását.

Csodálkozott, hogy a szakszerűség látszatával besétáltam a játékába. Visszaültünk a kisasztalhoz. Most már vigyáztam, hogy folyamatos érdeklődést tapasztaljon az arcomon. Pedig az útja érdekelt, amit még sohasem térképeztem fel, összegeztem magamban.

Vetró Bélát kezdetben ugyancsak tüzelte a fürdőszobájukban formálódó nem mindennapi cél. Dorottya valóban ígéretesnek mutatkozott és Vetró Bélában volt áhítat. Amíg a felesége túlságosan el nem fárasztotta. Dorottya embertelenül sok különmunkát szerzett a számára, ő szerezte, hogy Béla ki ne bújhasson. Anyaságát rövid gyereksétáltatásra, játszótéri hancúrozásra korlátozta, a többit, a nehezét Béla feladatai közé sorolta. Még a főzést, a takarítást is. Mint aminél nincsen logikusabb. Maga grandiózus tervekkel foglalkozik, míg férje, ha jóképességű is, csupán egy tanár a sok közül. Ez a berendezkedés elfogadhatatlan lett volna, ha Dorottya lustálkodik. De ő megszállottan kísérletezett, vagy tanult, szünet nélkül. Szuggesztivitásában sem voltak kihagyások, reggeltől éjszakáig azt érzékeltette, hogy óriási dolgok készülődnek itt. Oly ritkán és oly kevés elnyűtt bérház egyszobás lakásában készülődnek óriási dolgok, hogy aki nem szárazon hitetlen, legalább egy kissé behódol. Legalább annyira, hogy amikor becsenget Vetróékhoz, felparázslik az életérzése.

Bélának azonban nem maradt egyetlen kényelmes órája. Valahányszor mosakodni akart, az előszobába rámolhatta a konyha holmit, valahányszor főzni akart, az előszobába rámolhatta a mosdó holmit. Ugyanilyen volt náluk minden kicsiben-nagyban, örök akadályverseny Dorottya céljáért.

Egyszer azt vettem észre, hogy amikor Dorottya kihirdette utasításait a vacsorakészítésről és Győző etetéséről – Béla gyűlölködő oldalpillantással válaszolt. De még tette a dolgát.

Vagy fél évvel később előttem vágott a földhöz egy csészét, mert Dorottya langyosnak találta a teát.

– Melegítsd magad, fáraó! – sziszegte.

Furcsán, túlajzottan fordult ki a száján a *fáraó*. Vetró Béla félszegsége ellenére nagyon is önálló lény volt, a legkevésbé sem szolga. És már keservesen bánta, hogy egy uralkodó szolgálatába szegődött. Szerette Győzőt és féltette: mi lesz belőle nélküle. Egy reggel pedig azt hazudta: kirándulásra utazik a tanítványaival. Vedlett kézitáskájában fehérneműt vitt magával és könyveket. Többé nem jött vissza. Győzővel is csak akkor találkozott, ha Dorottyát kikerülhette.

Nem hiszem, hogy tévedek. Ebben az időben indulhatott el Dorottya a még messzi zártosztály felé. Gyakran ugrott fel hozzám váratlanul. Újra és újra rágódnia kellett azon, hogy Béla faképnél hagyta. Ilyenkor én is szédültem. A valószínűtlenségtől, amit Dorottya érzett. Az abszurdtól. Az űrtől. Igyekezett, hogy megemésszen... Azért beszélt oly sokat róla. De a tudata képtelen volt befogadni... Arra számított, hogy Vetró Béla haláláig imádja. És önmagát annyival erősebbnek mérte, hogy ennek a hozzá képest pehelysúlyúnak a lázadásába agya is belezökkent. A fiával foglalkozott. Meg a krumplival, hogy változatosan főzze. Nyomorgott.

Vajon, ha Béla ki nem facsarja magát a különmunkákkal... ha fogadhatnak valakit, hogy elvégezze a háztartást... ha a lakásuk nem olyan kicsi, hogy Dorottya kényszerűen kisajátítja a fürdőszobát, az éjszakákat is a hangos tevékenységével?!... Vajon?!

Bélát jóval később sem lehetett kiradírozni. Sokat szerepelt nyilvánosan, forgott a neve. Ő is különleges volt a maga nemében: leküzdötte a félszegségét. Vezető ember lett. Dorottya nyelhette az összehasonlítást. És azt a tudat-küszöb alá szorított tényt, hogy egyáltalán nem ismerte a férjét.

Megelégelte persze a tátongó napok átvészelését a kettejük puszta létfenntartásáért. Győzőt a szüleihez adta, ő majdnem semmiből élt. Akadtunk néhányan, akik segítettük. Egyikünk kifizette egy évre a lakbérét, másikunk a tüzelőjét. A harmadik szalámit vitt neki. Néha, ahogyan adódott. Ha nem adódott, Dorottya három almát evett egy nap, vagy fél liter tejet ivott. Kísérletezett. Csontig fogyott.

Nem tudom! Nem! Semmiféle felelősséget nem vállalok ezért. De láttam, amit láttam. Dorottya házmesterének volt egy szép, nálunk fiatalabb lánya. Zsófi. Zsófi melle fájni, égni kezdett. Az orvos kórházba utalta, ott felvágják a mellét és amit kivesznek, elküldik szövettanira... Zsófi hisztérikusan irtózott ettől, szertekiabálta a baját, s hogy akkor sem hagyja, ha belehal a betegségébe. Dorottya meghívott engem, egy ki tudja honnan került fehér köpenyt adott rám, maga is fehér köpenybe bújt. Azután leszólt Zsófiért. A lány vetkőzött. Dorottya rám mutatott: „A kollégina is legyen szíves diagnosztizálni, tapintsa ki, kérem a daganatot." Alig álltam a lábamon. Zsófinak formás, izmos, de igen nagy, anyai melle volt. Hogy én a vegyész-diplomámmal és ebben a rendetlen, legkevésbé sem orvosi környezetben tapogassam!... A rosszullét környékezett, de a kontrollomat nem veszítettem el. Rosszullétemben is fegyelmezett vagyok. Ujjam alatt kemény, majdnem diónyi daganatot éreztem. Ez bizonyos.

Dorottya vastagon bekente a beteg részt egy drapp színű kenőccsel. Közben többször elismételte, hogy a lány rövidesen és tökéletesen meggyógyul. Meglepett, milyen gyengéden, segítőkészen bánik Zsófival. És nyomorában sem fogadott el egyetlen fillért, se tőle, se későbbi pacienseitől.

Egy hónap – hat hét telhetett el. Újra meghívott. Fehér köpeny. Zsófi vetkőzik. Tapintsam a mellét. Már nem is voltam rosszul. A daganatnak nyoma sem maradt. Dorottya naponta kezelte a mellet saját készítésű kenőcsével.

Semmit sem tudok. De a szuggesztió és az önszuggesztió határai is kikutatlanok még. A hiszteroid alkatú, hiszékeny Zsófi talán különlegesen alkalmas alanynak bizonyult. Én a kenőcs gyógyhatását sem tartom lehetetlennek. Daganat volt és eloszlott – ennyi tény.

Kértem Dorottyát, mondja el a kenőcs összetételét – titoknak tekintem. Felháborodott. „Ez olyan, mintha én a diplomádat kérném, ráadásul a lakásodat és minden holmidat, te pedig pucéran maradhatnál magadnak." Többé nem vallattam a kenőcséről.

Zsófi gyógyulása után Dorottya mértéktelenül boldog napjai következtek. Megta-

lálta a rák ellenszerét! Belőle fakadó szükségszerűség volt, hogy valami világot behálózó borzalommal kísérletezzék és megváltsa tőle a világot.

Zsófi terjesztette Dorottya hírét, egyre-másra jelentkeztek a hivők. Ő még egy darabig megmaradt házi boldogságában, nem tette kockára ezt a kivételes állapotot. A hivők újabb hivőket toboroztak. Dorottya hálálkodó, rajongó leveleket mutogatott nekem. Majdnem mindegyik gépírásos volt. Talán maga írta a levelek nagyját, talán nem. A különböző aláírásokat már a gimnáziumban is ügyesen utánozta Dorottya.

Azután nekirugaszkodott... A legfelső állami és egészségügyi szervekhez fordult. Érthető a válaszuk. Beállít a hivatalba egy névtelen, gyanúsan izzó szemű nő. Egyetlen igazolható produktuma az érettségi bizonyítvány. Közli, hogy kikísérletezte a rák ellenszerét. Hol barátságosabban, hol hidegebben távolították el. De azt akarva-akaratlanul mindenütt éreztették vele, hogy őrültnek nézik. Előbbi és további okokon kívül, pusztán attól is megőrülhet valaki, hogy őrültnek nézik. És Dorottya, – ha voltak is félelmei, nem erre számított. Köztünk a gimnáziumban megszokta, hogy könnyen ér el magas rangot. Vetró Béla külön munkáinak megkaparintása – fürdőszobájának felszerelése –, nélkülözhetetlen lét-javaiknak összeszedése közben megszokta, hogy lehengerli az embereket, győz az akarata. És magasztaló hívei közül indult a hivatalokba!

Semmiféle hivataltól nem lehet elvárni, hogy romantikus legyen. Mindamellett azt állítom: ha Dorottya kenőcse kevesebbet ért a cipőpasztánál, magát Dorottyát akkor is fel kellett volna használni. Temérdek fűtőanyaga volt. A fűtőanyagot el kell égetni, hogy melegítsen.

A hivő rákbetegeken kívül mindenki szabadulni akart tőle. Most már a szülei is. Fájlalom, de én is. Kudarcát látva, engem sürgetett: lármázzam fel a főnökeimet, a kollégáimat, hogy tiltakozzanak. Ha valóban vegyészek, kutyakötelességük az emberiség érdekében! Jobb híján a mi laboratóriumunkba kapaszkodott: onnan jön majd a megoldás. A nyakamra járt: intézkedtem-e már. Szidott, ostorozott a tunyaságomért. A végén már bújtam előle. Le is tagadtattam magam, ha jelentkezett.

A rákellenes gyógyszer említésével magamat fűrészelem a laboratóriumban. De valami egyszerű munkára beajánlhattam volna Dorottyát. Kérdés: vállalja-e. Ha elvállalta volna, sem merek kiállni érte. Mert málladozott a híd. Igaz, még sokáig összekötötte azért a két partot.

Nincs abban semmi véletlen, hogy Dorottya most is kíván valamit tőlem. Rendszertelen szünetek után mindig újra megkeresett, és újra kért ezt, azt és amazt. Szemében én vagyok a Rendezett Életű. Szemében ezáltal: tünemény. Vagy antitünemény. Mindenképpen: a nagystílű ziláltaknak adózni köteles.

– Csak akkor szabadíthatsz ki innen, Erzsi, ha pontosan ismered és azután a nyilvánosság elé tárod az előzményeket. A lehető legerősebben figyelj, amit mondok, vésd az agysejtjeidbe! Szükséges volna jegyzetelned, de amikor elmégy tőlem, a kapuban megmotoznak, a jegyzetet mindenképpen elvennék. Arra nyilván emlékszel, hogy miközben százakat és százakat gyógyítottam ki a rákból, egy irigyem, aki képtelen volt elviselni az én méreteimet, feljelentett kuruzslásért. Nem tehettem mást a kényszerhelyzetben: leépítettem a pacientúrámat. De én a hivatásomról sohasem mondtam le, abban a rohadt könyvelésben sem. A szellemi mocsár a dögunalmával, számhínárok és számhínárok, de én még ott sem merültem el. Ha rákbetegek hívtak: gyógyítottam, éjszaka vagy hajnalban, mindegy. Úgyhogy tudtak rólam. Majd bámulsz, milyen helyeken! És két hónappal ezelőtt ellopatták lakásomról a felbecsülhetetlen értékű készítményt!

Hangsúlya szerint: elemi csapás történt. Belém fúrta tekintetét, várta a hatást.

– Feltörve találtad a lakásodat?

– Ostobaságokat kérdezel! Mit képzelsz, valami piti sarki betörőre bízták?! Sokkal fejlettebb módszerekkel dolgoznak! A zár ép maradt, minden tárgy is. A készítményt azonban eltüntették!

– Az sem tragédia, összetétele a fejedben. Sokszor készítettél újabb és újabb adagot.

– Nem értem, mi van veled! A felfogóképességeddel! Magától értetődő, hogy

vegyelemzik a gyógyszeremet, ők gyártják, engem pedig kisemmiznek. Hogy kik azok az *ők?!* A lopás mögött a legrangosabb amerikai rákkutató intézet áll. A The Central Institute of Cancer's Research. Remélem, az intézet nevét ismered, ez a legkevesebb!

Parancs-hangjára csak bólintanom lehetett. Ugyanakkor izgatottabb voltam és kíváncsibb, semhogy beérjem a folytonos bólogatással.

– Jól van, Dorottya, azt mégsem értem, miért nem akarták megvenni a felfedezésedet, hiszen anyagilag kibírnák. Miért nem akartak együttműködni veled?

Sejtelmesen, nagyon szomorúan mosolygott.

– Hogyne akartak volna együttműködni velem! Még tavalyelőtt meghívtak a columbiai fiókintézetükbe, vezetőnek. Nyolcszobás lakással, mammutfizetéssel. Szabadkoztak, hogy nem a központi intézetbe. De ott a régi, kiérdemesült szakemberek nem fogadnák el azonnal igazgatójuknak a magyar nőt. Meg akartak kímélni a fúrásuktól. Én pedig a világon bárhová utazhatom, csak Columbiába nem.

Haragszom magamra az érzelmességemért. Könnyeztem. Köhögési rohamot produkáltam hirtelen, hogy arra kenhessem Dorottya előtt... A működögés közben átéltem Dorottya anyaságát...

Amikor állást vállalt a könyvelésben, visszavitte magához Győzőt. A külső jelek szerint: gondosabb anya volt a leggondosabbaknál. Ő néha továbbra is éhezett, Győzőbe viszont a legfinomabb ételeket tömte. Elhalmozta játékokkal. Középiskolás korában gyakran együtt tanult vele, harcolt a színjeles bizonyítványáért. Győző szokatlanul sok időt töltött anyjával. A felületes szemlélő azt hihette volna: imádják egymást. Dorottya a mélyben is imádta a fiát. De hogyan?!

Már csak nagyon ritkán vendégeskedtem náluk. Talán háromszor-négyszer, míg Győző felcseperedett. A három-négy alkalommal azonos volt a benyomásom. Győző anyjának becézett-dédelgetett, csupa jóba bugyolált állatkája. Állatka, ami léte áthághatatlan alaptörvényeként nem érhet fel az emberhez. A Horváth Dorottya nevű zsenihez. Dorottya fiának nem parancsolgatott. Veletörődéssel, engedékeny szeretettel sugallta az alaptörvényt, Győző gyerekkorán, serdülő korán át.

A fiú még nem volt egészen tizennyolc éves, amikor bonyolult és veszélyes módon átszökött a határon. Ekkor kiviláglott, hogy Vetró Győző nagyon is önálló lény – akár Vetró Béla. Dorottya be-betámolygott hozzám, komoran, feketén. Újra és újra meg kellett gyászoltatnia velem is, hogy Győző elhagyta. Ilyenkor én is szédültem. A valószínűtlenségtől, amit Dorottya érzett. Az abszurdtól. Az űrtől. A tudata képtelen volt befogadni... Arra számított, hogy a fiát haláláig cirógathatja. Kényes-drága állatkájának lázadásába belezökkent az agya. Kivált abba a már eltagadhatatlan ténybe, hogy egyáltalán nem ismerte a fiát se.

Győző Columbiába került.

Működögésbe kezdtem, hogy arra foghassam könnyeimet. Dorottya! Sehová sem vágyik jobban, mint Columbiába. Az ember néha megbosszulja a másikon a maga érzelmességét. Kíméletlenül kérdeztem:

– Hiszen Columbiában él a fiad. Nem, Dorottya?

Nagyot nyelt.

– Éppen őmiatta nem mehetek Columbiába. Ártanék a fiamnak.

– Mivel? A nyolcszobás lakással, a mammutfizetéssel?

Ha girbe-gurbán is, most is vágott az agya. Villámgyorsan érvelt:

– Azzal is, még jobban a hírnevemmel. Győző az én fényem árnyékterébe szorulna. A gazdagságban és a reflektorok között elveszítené küzdőképességét, elpuhulna. Énmiattam a „második generációhoz" tartozna. Ezért nem fogadhattam el az ajánlatukat. Sértette őket a visszautasítás. És nélkülözhetetlen szükségük volt a gyógyszeremre. Nem szentimentálisak, ellopatták! Képzelheted, milyen állapotba kerültem! Ennek köszönhető, hogy életemben először nem tudtam tartani a szájam. A lopást elmondtam azoknak a szerencsétlen egereknek a könyvelésben. Én világosan olvasok az arcokról. Egyszerűen őrültnek néztek. Nem kellett volna törődnöm velük. Nem is egerek, inkább bolhák ezek, de még bolhák sem, mert ugrálnak ugyan, de nem a saját akaratuk szerint. Ezek partnerek?! Ha nem vagyok olyan ördögi lelkiállapotban, nem

bizonyítok ezek előtt. Már mindegy: feltártam az ügy teljes hátterét. Bocsáss meg, Erzsi drágám, más körülmények között még téged sem informáltalak volna.

Hosszú hatásszünetet tartott, merően nézett:

– Az írásbeli meghívást Columbiába az elnök személyes megbízottja nyújtotta át nekem. És a lopási manővert is maga az elnök irányította, személyesen.

A közlésben Dorottya megnőtt. Maga volt a diadal. A diadal gyönyöre.

Bennem pedig a képzettársítás... Az asszociáció nem mindig halad láncszemről-láncszemre. Néha egylendülettel ér a sor végére.

Apa kislány koromtól kezdve gyakran vitt magával festő barátaihoz. Szobrászokhoz, ötvösökhöz. Nem mindenütt volt úgy... Minálunk sem... De sok helyen ámulhattam... A falakon csakis a házigazda-festő képei. Nem csupán a műtermében, a nappaliban és az előszobában is. Némely szobrásznál csak az ő figurái és reliefjei. Némely ötvösnél csak az ő dísztárgyai és falifémjei. És mindehhez telivér kísérőszöveg járult... Egyszer megkérdeztem: nem szeretik-e például Gauguint, vagy például Rippl-Rónait? Kinevettek: reprodukcióban?! Reprodukció az ő falukon! Alantasnak rémlett előttük. Élőkről nem is mertem érdeklődni. Apát faggattam négyszemközt: helyesli-e az egyszemélyes házimúzeumokat, ön-bűvkörükben forgolódó alkotóikkal? Az emlék-kiállításokat az élő házigazdának? Nem hasonlít ez az onániára? Apa rosszkedvűen hallgattatott el. „A legtermészetesebb" – mondta és lezárta a témát. Nem tudtam biztosan: rossz kedvét a kérdésem lényege váltotta-e ki, vagy az onánia szó. Ő maga szabadszájú volt, de tőlem elvárta, hogy tartózkodó legyek. Sőt szemérmes.

Ákossal pedig írókat látogattunk. Kevés kivétellel: alkalmanként a legkiválóbbat. Ezt a légkör is sugallta, de sokan az önértékeléssel sem takarékoskodtak. Ha elterpeszkedett az estében vendéglátónk gigászi nagysága, vigaszul én gyakran fantáziáltam egy játékról... Felvenném magnetofonra az önhimnuszokat, csak az írókét és művészekét, holott bőséges nyersanyagot találnék tudósok és más foglalkozásúak között is. És csak egyetlen este anyagát, egyetlen városban. Ehhez is hajókoffernyi tekercsre lenne szükségem. Azután összehívnám az érdekelteket és leforgatnám... Kiderülne, hogy Iksz is óriás és Ipszilon is és Zé is és Vé is és U is... Ennyi óriás között megtéved a szemmérték, úgy tetszik: egyszerűen embernagyságúak... Jaj de-hogy, hiszen gigászok! Az még semmi! Tájékoztatásuk szerint Iksznek és Ipszilonnak és Zének és Vének és Unak is megvan az őt megemelő, pártoló, magasztaló elnöke, ha hazai magyar is!

A játékom terápiás lenne? A legkevésbé sem. Az alkotói hiúság a legmélyben gyökerezik, nem egykönnyen hagyja magát kitépni. Engem viszont meggyűlölnének a magnómért. Még apa is. Még Ákos is.

– Igen, Dorottya, az teljesen érthető és arányos, ha az olyan jelentőségű felfedezéssel, mint a tiéd, maga az elnök foglalkozik.

– Hiába érthető és arányos, el kellett volna titkolnom. Így diplomáciai ügy lett belőle. S hogy elkendőzhessék, hogy nagyobb port ne verjen fel, engem ide dugtak. Elsüllyesztettek.

– Tulajdonképpen mi történt?! Azután, hogy elmondtad a könyvelésben.

Dorottya arcáról a diadalt a kínlódás árkai tüntették el. Küzdött az emlékért. Koncepciója emlékéért. Majd megadta magát:

– Nem tudom. Nem emlékszem. Kisokkolták belőlem. A sokkolást erre összpontosították. Hogy ne lehessek a magam tanúja.

Kimerült. Felállt az asztaltól, szó nélkül ott hagyott. Távolabb a folyosón egy idős nő ajkát vizsgálta. Orvosi mozdulatokkal. Később láttam, hogy az ajkán egy szemölcs van. Dorottya nyilván megnyugtatta az idős nőt, hogy ha a szemölcs rosszindulatúvá fejlődne, akkor se féljen, ő meggyógyítja. Sokan gyűltek Dorottya köré. Dongtak körülötte. Hangos és csodaváró „doktornő!"-kiáltásokat hallottam. Dorottya megszerezte magának, amit feltétlenül igényelt azokban a percekben, tüstént. A memória-kihagyás kudarca után a rögtöni sikerélményt. Az egyszemeszteres orvostanhallgató lánya orvosi szaktekintély, professzor lett a zártosztályon.

Eleinte nem hittem volna, hogy másfél évtizedig megmarad a könyvelésben. Amikor már túlságosan népes hívő-tábort kezelt a kenőcsével, valaki csakugyan feljelen-

tette kuruzslásért. Súlyosabb is lehetett volna az ítélet, igen elnézően csak pénzbírságot róttak rá. A bíróság enyhítő körülménynek tekintette Dorottya ideggyengeségét, főként pedig azt, hogy egy fillért sem fogadott el a tevékenységéért. Míg Dorottya összeszedte a pénzbírságra valót, aggasztóan eladósodott.

Ebben az időben kezdődött viszonya Strauss Ottóval. Ottót én csak egyszer-kétszer láttam, nem ismertem úgy, mint Vetró Bélát. Vastag, összenőtt fekete szemöldöke volt, erélyes – talán állandóan önmagát erősítő – fellépése. Dorottya mutatkozott szerelmesebbnek... Felcsillant a remény: ez a férfi megszabadítja zsarnokságától. Ottóhoz alkalmazkodni kellett, felesége volt és két gyereke. Nem akarta elhagyni a családját, sokáig tartott, míg Dorottya magához láncolhatta. Hosszú évek után vált el és fél évig sem tartott a házassága Dorottyával. Előbb valószínűleg csak a sietős órák izgalmaiban találkoztak. Folyamatosan Ottó sem tudta elviselni őt. Fogta a bőröndjeit... Hogy közelebbről miért, arról hallgatott Dorottya. Miután Ottó elment, a nevét sem ejtette ki többé. Ő lett volna a legfájdalmasabb?... Nem tudom. Töröltetett.

A kuruzslási per idején kezdődött viszonya Strauss Ottóval. A férfi ragaszkodott hozzá, hogy Dorottya felszámolja úgynevezett pacientúráját is, a nyomorát is. Ő ajánlotta a könyvelésbe. Dorottya fogcsikorgatva ugyan, de ment... Nem hittem, hogy megmarad ott.

A könyvelésben én is jártam néhányszor, késő este. Ilyenkor Dorottya túlórázott. Telefonált nekem: Győzőnek másnapra nincs betevő falatja, azonnal hozzak pénzt. Telefonált: kint fagy, nincsen sálja, azonnal vásároljak egy nyitvatartó áruházban meleg sálat és hozzam el neki. Telefonált: rosszul van, szaladjak oda a receptért, váltsam ki az orvosságát és vigyem vissza. A fele igaz volt abban a pillanatban – de miért? Kiürült az erszénye, mert elszórta a pénzét. Rosszul lett, mert aznap körülbelül a nyolcadik kávénál és a századik cigarettánál tartott. Nem akartam hagyni, hogy ugráltasson. De bármilyen munkám volt, vagy bármilyen programunk Ákossal, futottam mégis. Ha vonakodtam, fokozta a hatásokat. Lelkiismereti kényszerhelyzetet produkált. Győző ma sem evett és tegnap sem... Ha ellenálltam: hörgött, elfeketült előtte, menten elvágódik... És nem szólt többet a kagylóba. Rémülten fogtam egy taxit.

A könyvelésben egyedül találtam Dorottyát. A szintér: italt is mérő presszó zárás után. Szanaszét: használt kávéscsészék, konyakosüveg, hamutartók csikk-hegyekkel és a füst – nem is füstfátyol, de szürkéllő füstszövet. Dorottya arca sárga, senki sem vádolhatná kicsattanó egészséggel, noha élénk, felcsigázott újra. Ha pénzért hívott, jól tudtam: Győzőnek nincs hiánya semmiben, ő az első. Őutána mindjárt Dorottya költekezése következett. De a doppingoló szereiért sem vádolhatta volna senki, a hajrák idején három-négy helyett dolgozott. Gyakran egész éjszaka. Reggel, míg a takarítónő kiszellőztetett és rendet rakott, Dorottya letusolt, azután új munkanappal folytatta.

Kolléginái túlóráit is elvállalta, de mielőtt hazamentek, meghajszolta őket. Minden elintézni valóját, vásárolnivalóját rájuk bízta. Kipréselte a helyzetből a maga élvezetét. Visszajött a könyvelésbe az egyik asszony, lihegve, szatyorral, a szatyorban Győző kétnapi kosztjával. „Elfelejtettelek megkérni, hogy hozzál citromot is, hajnalban kell a limonádé, ha már pilledek." Nem felejtette el. Örömöt kergetett. A kép örömét, hogy a lihegő, fáradt asszony máris fordul az ő parancsára. Amikor megérkezett a citrom is, esetleg még egy préselés: „Ezt az expressz levelemet add fel a Főpostán, onnan gyorsabban viszik el, nagyon sürgős." Nem volt sürgős. A kolléginák fejet hajtottak, ezen az áron megmenekültek az éjszakába nyúló túlóráktól.

Egy szavahihetőnek látszó társnőjével mentem haza egyszer a könyvelésből. Azt mondta: Dorottya teherbírása rendkívüli. És oly gyorsan, oly hibátlanul dolgozik, hogy az egyenesen példátlan. Úgy vélem: átkozódásai ellenére is szilárd, kitűnő fogódzót jelentett számára a számok józan pontossága. A gyorsaság pedig felfokozottságot.

Ha meggyűlt az utálata, lebecsülése: beteget jelentett. Körülbelül negyedévenként hetekig hiányzott. Idegeit kezelték ilyenkor – ez a menedék bármikor rendelkezésére állt. A könyvelésből többször el akarták bocsátani. De mindig győztek a szociális szempontok: miből éljen a fiával, hová menjen? És győzött a gyakorlati megfon-

tolás: hiányzásaival és rendhagyó magatartásával együtt is nagyobb hasznot hajt, mint a szabályos tisztviselők, a jótanuló típusúak.

Zaklató gondolat: még a legkevésbé nekivaló, utált állásban is sok hasznot hajtott...

Amikor otthon pólyálgatta az idegeit, el-elismételgette, hogy többé nem megy vissza. De a nélkülözést, az anyagi hontalanságot folytatni könnyebb, önként újra kezdeni bajosabb. Maradt Strauss Ottó kedvéért is, később mert Strauss Ottó elveszítése miatt úgysem volt kezdeményezéshez energiája... Maradt elsősorban Győző kedvéért, később mert Győző elveszítése miatt úgysem volt kezdeményezéshez energiája... Maradt egészen addig, míg el nem mesélte, hogy az elnök személyes megbízottja... és ő irányította személyesen...

Dorottya még ott ágált a „doktornőt" zsolozsmázók karéjában. Énhozzám odasomfordált egy ismeretlen beteg:

– Adna cigarettát?

Pongyolája két zsebében cigarettás dobozok. Nyújtottam a tárcámat. Kiürítette. Azután arcon csókolt.

– Szépen kérem: bízzon bennem!

Hangjában, pillantásában könyörgés: „Én nem bízhatom magamban, te bízzál bennem!" Igyekeztem volna megkarózni, de Dorottya észrevette a futó epizódot, mellettünk termett. Durván elzavarta az ismeretlen beteget. Haragudtam, csípősen szóltam Dorottyához:

– Doktornőnek hívnak itt téged!

– Egyenesen istenítenek. Némelyik szerencsétlen áhítattal néz föl rám és kereken kimondja: „istennő!" Visszautasítanám, mert ami nem reális, az nem ízlésem szerint való, de ha meggondolom, hogy... Hogy én mennyit adok nekik lelkileg, az alkoholistáknak szellemileg... A rákosokról nem is beszélve, azokat meggyógyítom... Ha ez eszembe jut, akkor elfogadom tőlük a nem-reálisat is... Szólítsanak csak istennőnek.

– El kell búcsúznom, Dorottya.

A két kezem után kapott, szorította a két kezemet. Megrémült. Megrémült, mint egy támaszát vesztett ötéves kislány.

– Ne! Még nem intéztél el semmit! Okvetlenül beszélj, kérlek, beszélj Boltár adjunktussal! Tudnom kell, meddig akarnak itt tartani, jogtalanul. És hogy mit hazudnak, mi bajom van. Énnekem nem mondják, mert én tudom, hogy semmi. Gyerekkorom óta érzékenyek az idegeim... egy kissé labilisak. De az nem betegség. Neked feltétlenül tájékozódnod kell: mit hazudnak rólam, enélkül hogyan irányítanád a kiszabadításomat?!

Ezúttal nem bólogattam. Riadtan húzni kezdett a szobája felé.

A gyászfekete pongyolás asszonyt pontosan olyan tartásban találtam az ágytakaróján, ahogyan otthagytam. Megállt körülötte az idő. Áthatóan nézett rám és erőlködve formálta a szavakat:

– Nem emlékszem... bocsánat... kérdeztem már, hogy ön tanította-e énekre Julikámat?

Dorottya elrántott tőle. Éjjeli szekrényén a vörösrózsa csokorra mutatott:

– Látod a rózsát?! És megérted?!

Jelentős, súlyos volt a hangja. Bólintottam újra.

– Oly szerelmes belém, hogy hegyeket mozgatna értem!

– Gyakran látogat meg?

– Ilyen rövid a memóriád?! – fölényesen, ingerülten intett le. – Nem megmondtam a telefonban, hogy hat hete tartanak itt és még nem volt egyetlen vendégem?! Ő naponta bejönne, ha engedném. De itt nem láthat! Csak levelezünk és a virágait küldi. Ő ki is szabadítana, ha nem forogna fenn összeférhetetlenség. Megérted?! Mint a szerelme miatt érintett fél, ő nem járhat el az én ügyemben. Egyedül te! – megborzongott, összehúzta magát. – Végső esetben... legvégső esetben... ha kikerülhetetlen diplomáciai érdek követeli meg... akkor a szavamat adom rá, hogy nem folytatom a gyógyítást, csak a szerelemnek élek – váratlanul és karcosan felnevetett. –

Szajha még belőlem is lehet! Ha feleségül megyek hozzá, akkor a házasságban! Mindenki szajha, aki magának él és nem segít a szenvedőkön! – újra könyörgött. – Ugye, megkeresed Boltárt? Ma ő az inspekciós.

A nővér nem találta szobájában az adjunktust. Azt mondta: valamelyik betegnél van. Tovább nem foglalkozhatott velem, percről percre akart tőle valaki valamit.

A folyosón megállítottam két karon fogva sétáló nőt:

– Elnézést, nem látták Boltár adjunktus urat?

– Mi nem láthattuk, mi mostanáig tudományos folyóiratot olvastunk.

Büszkén sétáltak el mellettem, karonfogva. Egyikük líraian hajtotta fejét a másik vállára.

Lesiettem az alsó emelet-részre. Ott bekopogtam az első szobába. Felugrott ágyáról egy fiatal lány:

– Én hétfőn hazamegyek!

Sorra kopogtattam a szobákba. Egy másik fiatal nő imbolyogva követett. Álmatagon. Lépegetve is aludt. Mindig akkor ért utól, amikor én kifordultam a szobákból. Egyikben ricsajoztak, egymásnak estek éppen. Menekültem tőlük és akaratlanul, de erősen ráléptem az álmatag nő sarkára. Talán a bőrét is lehorzsoltam. Ijedten szabadkoztam. Nem válaszolt semmit. A sarkával sem törődött. Aludt.

Dorottya rám bízta a keresést, ő az ágya végén kuporgott, lecsökkentette magát, csendben volt, a döntést várta sorsáról. De negyedóránál tovább nem tudott várni. Utánam jött. Egy ajtón magas, csupahús asszony cammogott ki. Már lélekzetet vettem, hogy Boltárról érdeklődjem. Dorottya rám kiáltott:

– Ettől ne kérdezz semmit, ez abszolút ütődött!

Kínban pisszegtem, sajogtak az idegeim. Nem bírtam, hogy érzéketlen tárgyként beszél az asszonyról. Dorottya nem zavartatta magát:

– Szó szerint ütődött, gyerekkorában ütötték-verték, hétéves korában az apja úgy megpofozta, hogy kiszakadt a dobhártyája.

– Hát nem így van! – szólt az asszony higgadtan, sőt méltósággal. – Csak az a pofon igaz az egészből. És hallhatják, hogy hallok a másik fülemen. Itt, ezen a balon. A dobhártyámmal két évig mindig orvoshoz vitt az anyukám, gondoskodott rólam nagyon. De apuskát jobban kell sajnálni, neki fájt az a pofon, ő szégyellte szegénykém! – szenvedélyessé vált. – Apuskának nincsen vétke! Ha tisztán hallok a bal fülemen, az nem elég?! Annyi szörnyűt hallottam vele, inkább ne is lenne fülem egyáltalán! Tudják meg: gyerekkoromban jó meleg volt! És akkor is meleg volt!

A kőre ült a folyosó-szögletben, fejét leszegte, lábát felhúzta. Hatalmas, csupahús testével embriótartásba helyezkedett. És zokogott. Meg kellett győznöm magam, hogy Dorottya sem *úgy* felelős . . . De azért már megsokalltam . . .

– Ha egyszer nincs itt Boltár, nem teremthetem elő!

Dorottya most is megragadta a két kezemet:

– Nincs itt az inspekciós?! Az képtelenség! Boltár a szobájában ül koromsötétben, mozdulatlanul. Köhinteni sem mer. A nővértől megtudta, hogy keresed. Az én barátnőm! Író-feleség! Ákos megírhatja, kinyomják egy lapban, több százezer példányban, az adjunktus úrnak is színt kell vallania! Gyávák ezek, még ha nem ennyire rázós diplomáciai ügyről van is szó! Féltik azt a kényes bőrüket!

– Nem törhetek be hozzá. Már haza is kell mennem.

– Nem! Nem, az lehetetlen! Még semmit sem meséltél a laboratóriumodról.

– Legközelebb. Meglátogatlak majd megint.

– Ugye, a te vegyészeid kiszabadítanak?! A vegyészek és az orvosok célja közös.

Kezdettől a laboratórium volt agyában a Rendezett Hely. A nagy hatalmú intézmény, amelyet csepülve is tisztelünk.

– Remélem, Dorottya.

Eltűnődött, összetöppedt.

– Talán már nem is érdemes kiszabadítani engem. Lehet, hogy már senki vagyok. Nulla. *Vagyok* még?!

Átöleltem. Szavak nélkül szerettem volna sugallni valamit. Mit? Nem tudom. Életkedvet? A szívem aritmiásan vert.

– Jövök újra. Hamarosan. Akkor beszélek az adjunktussal.

– Ülj le kint, a mi ajtónk előtt... Szépen kérlek... Fontosabb... Mint bármikor! Fontosabb! Az ő szobája a külső lépcsőházból nyílik. Nem bírja ki akármeddig sötétben és mozdulatlanul. Előbújik és te lecsapsz rá.

Beleegyezően intettem. Gondoltam: amint bezáródik Dorottya mögött az ajtó, hazaindulhatok.

– Ha elfogtad végre, várlak utána, tudnom kell: mihez tartsam magam.

Arcon csókoltam, de nem búcsúztunk. Hívtuk a nővért. Zörgött a kulcsa. Dorotytya engedelmesen hátrált a rabtartó ajtótól.

Kívül jutottam.

A hátam mögül furcsa, súrlódó zaj. Megfordultam. Dorottya kaparta körmével az üveget. Az ajtóval szemben szék, nem kerülhettem el, hogy leüljek. Dorottya hozzásimult az áttetsző üveg belső oldalához, két tenyerét szétterpesztett ujjakkal rátapasztotta. Őrzött engem – most a célját.

A kihalt lépcsőházban, az öblös csendben úgy rémlett: megkocsonyásodott az idő, nem folyik tovább. Dorottya még itt is, így is zsarnokoskodik. Futnék már innen és nem ereszt. „... a pokolban is úr!" Egyfelől. Másfelől kegyetlen fölényben vagyok. Mégis, bármely másodpercben elszaladhatok, itt sem voltam, hűlt helyem. Dorottya fogoly. Vonásain a mohó vágy. Szétterpesztett ujjait a külvilágba akasztaná... Azelőtt, akárhogyan is, azonos tágabb rovatba tartoztunk... Most az áttetsző üveg két oldalán: két dimenzió...

Fehér köpenyes férfi közeledett a földszintről.

– Boltár adjunktus úr? Igen? Még régóta várom.

– Lehívtak a férfiakhoz. Szövevényes eset adódott.

– Horváth Dorottya...

Boltár észrevette az üvegre tapadt Dorottyát. Saját kulcsával nyitotta ki, szélesre tárta az ajtót:

– Tessék! Hozzám.

Dorottya megtorpant a küszöbön.

– Kimehetek? Megengedik? Kiereszt?

Alázatos volt és boldog. Éppen az alázata miatt boldog. Elfogadta a rendet, a szabályokat, az orvos kezébe adta magát.

Tétovázva és átszellemülten indult el. A szabad terekre. Négylépésnyi út vezetett az adjunktus szobájáig.

Ott kiviláglott: Boltár félreértette a helyzetet. Azt hitte: akkoriban érkeztem, s mivel nem volt látogatási idő, a nővér nem bocsátott be. Ezért ajánlotta fel a szobáját.

– Tisztázni szeretnénk, meddig nyaraltatnak még itt – kezdte Dorottya és társaságbeli gyakorlottság csendült a hangjában.

– Jól megvagyunk egymással – tért ki az adjunktus.

– Maga velem, uram, maga velem! A szürke masszában... – a zártosztály irányába bökött – ennyi ősszürke között egy asszony, aki egyszemélyben a teljes színskála!

– Viszont száz beteggel együttvéve nincs annyi bajom, mint magával, kollégina! – kedélyeskedett Boltár.

– Idefigyeljen, az lenne a legcsekélyebb lovagi szolgálat, hogy a kertben hagyjon napozni.

Egy könnyed, csillogó hölgy hangnemét használta.

– A kertben?! A maga vonzó egyéniségével?! Uszály követné, körülfognák, nem kelthetünk feltűnést.

Mintha a *feltűnés*-szó kapcsolta volna vissza rögeszméjét. Elkomorult. Intett Boltárnak:

– Kérem, kísérjen be!

Engem hipnotizálni igyekezett a tekintetével: tegyem a kötelességemet! Boltár

elment Dorottyával és fél perc múlva visszatért. Féltem az ítéletétől, nem mertem mindjárt Dorottyáról érdeklődni. Aritmiásan vert a szívem.

– Ismerkedtem az osztályával... Az a gyászfekete pongyolás asszony, Dorotytya szobatársnője...

Hosszasan érveltem, míg leküzdöttem az ellenállását, míg elmondta az asszony és Julikája történetét. Újabb haladékot kellett kérnem:

– Egy fiatal nő a folyosón sétálva alszik...

– Gyerekkorában azt hitte: az anyja kedvence. Egy kihallgatott beszélgetésből megtudta, hogy az anyja nem akarta megszülni, kapálózott ellene, kis híján elvetette. Éppen a pubertásban értesült erről, a köztudottan legérzékenyebb szakaszban. Ezután kezdte kialakítani a patalogikus mechanizmust: ha az anyjának nem kellett, senkinek se kelljen! Emberi kapcsolatait vagy elrontotta, vagy eleve meggátolta.

Nem hagyta, hogy felépüljön a külső híd az emberekkel, így szakadt le a másik híd, a belső – gondoltam.

– Beleszeretett például egy csak látásból ismert férfiba. Amikor be akarták mutatni neki, megmakacsolta magát, elfordult. Mindjárt utána úgy szenvedte meg a történteket, mint az egész életre elszalasztott szerelmet. Kietlenül magányos, már a szülei is meghaltak. Álom-közegbe helyezkedik, amely bizonyos fokig rokon a magzatléttel. Alszik és minden kötelezettséget leperget magáról. Most fordítok... laikus nyelvre, hogy közvetlenebbül érthető legyen.

– És Dorottya?! – vágtam neki hirtelen – laikus nyelvre lefordítva?

– Dorottya arra törekszik, hogy hetenkint hat vasárnapja és egy hétköznapja legyen. Persze, ezek rendszerint az iszony, vagy a katasztrófa vasárnapjai...

– Hogy került ide?!

– Az egyik követség kapujában botránnyt csapott. Csak a portáig jutott el. Amikor tapasztalta, hogy nem engedik be, összetrombitálta az utcáról a járókelőket, ordítozva agitált, hogy ostromolják meg a követséget, amiért ellopták a kenőcsét. Sürgősen be kellett szállítani.

– A kenőcs...

– A kenőcs nincs meg. Kint jártunk Dorottya lakásán... a személyes holmiját nekünk kellett behoznunk... A fürdőszobában tucatjával találtuk a tégelyeket. Az alján mindnek azonos, drapp színű lerakodás. Az egykori kenőcs maradványai. A keveréknek legalább egyévtizedesnek kellett lennie. Teljesen beszáradt.

– Dorottya talán le sem írta a receptjét... nehogy illetéktelenhez kerüljön. És talán kihullott agyából a recept – ezért lopták el! Miután már elveszett.

Az adjunktus egyetértett a feltételezésemmel.

– Meddig marad itt?

– Még bizonytalan. Nagy szellemi tartalékai vannak. Minden azon múlik: menynyire sikerül csatlakoztatnunk a realitáshoz.

– Doktornőnek hívják...

– Egyelőre. Nem kopaszthatjuk meg. Csak fokozatos lehántásról lehet szó.

– Dorottya vár rám. Mit mondjak neki, meddig tartják itt?

– A nővér valószínűleg már beadta az altatóját. Kénytelenek vagyunk intenzíven altatni. Máskülönben a többiek sem pihenhetnének. Dorottya éjszaka is igényli a színpadot, altató nélkül parádés műsort rendez.

– Hátha még ébren találom. Szeretnék beszólni hozzá.

– Parancsoljon.

A fekete pongyolás asszony ugyanolyan tartásban a takaróján, mint eddig. Nyitott szemmel a távolban kószált. Most nem vett észre engem. Dorottya ájultnak látszott inkább, nem is alvónak. Ólmos eszméletlenségben feküdt, lélegzete is csak aligalig mozgatta a mellkasát. Még soha nem láttam Dorottyát alvás közben. Mintha az ő számára ez az állapot nem oldódás lenne és béke... Őt mintha letaglózták volna... És elsüllyedt a *fontos*, amiért harcolt, amire várt. Ahogyan elsüllyedtek a hozzátartozói. Minden belesüllyedt a megközelíthetetlenbe.

Baktattam hazafelé.

Szakadozottan-töredezetten meséltem Ákosnak.

– A híd . . . – mondtam. – Néha úgy feldagasztjuk az énünket, hogy megroppan alattunk a híd . . .

– Ugyan, szívem, egyetlenem! – mosolygott rám Ákos fickósan is, öngúnnyal is. – Ha én nem hinnék abban, hogy szerényke küldetésem a világ megváltása, akkor beállnék gebinesnek. Több kereset – kisebb idegfeszültség! Ha viszont létre akarok hozni . . . megalkotni . . . csak egy új parányt, egy új molekulát, amely része a világnak, ahhoz énnekem hatalmasnak kell lennem. Legalább a saját képzeletemben. Enélkül megfeneklünk.

Ágyazni kezdtem.

Csengett a telefon. Engem kért Makrai Zoltán, vegyészkollégám a laboratóriumból. Csak most mondta Ákos, hogy míg nem voltam itthon, kétszer is keresett. A közepén kezdte:

– Maga ismer engem annyira, Erzsike, hogy nem a pénz dúlt fel! Olyan rosszul nem megy, hogy néhány rongyos százasért kiboruljak! Az elvről van szó! Tudja: jövő héten prémium. Ma készült el a lista. Számítok a diszkréciójára, még nem csalódtam magában. Sebőkné megmutatta a listát. Fantasztikus! Rácznak éppen a dupláját szavazták meg, mint nekem. Nem elég, hogy a jobb beosztásáért, az élvezetesebb munkájáért több fizetés jár. Tetejébe a prémium! Őrület, ez a felhalmozódás: őrület! Köpnék a szemembe, hogy nulla vagyok előttük! Hiszen megmutatkozik, hogy semmire se becsülnek! Mit számít, hogy a mostani kutatásunk terve, úgy, ahogy van, az én agyamban született meg! És a kezdeményezéseim, újításaim tizenöt év alatt! Köszönjük, elévült, elfelejtettük, kész, fuit. A te érdemeid elismeréséül másodszor és harmadszor és tizedszer ismét és megint és újra kiemeljük Ráczot. Komplett elmebaj! Miért hallgat, Erzsikém?

– Irtózatosan fáradt vagyok. De azért magával érzek, higgye el.

Arra gondoltam: milyen nyílt minden a zártosztályon.

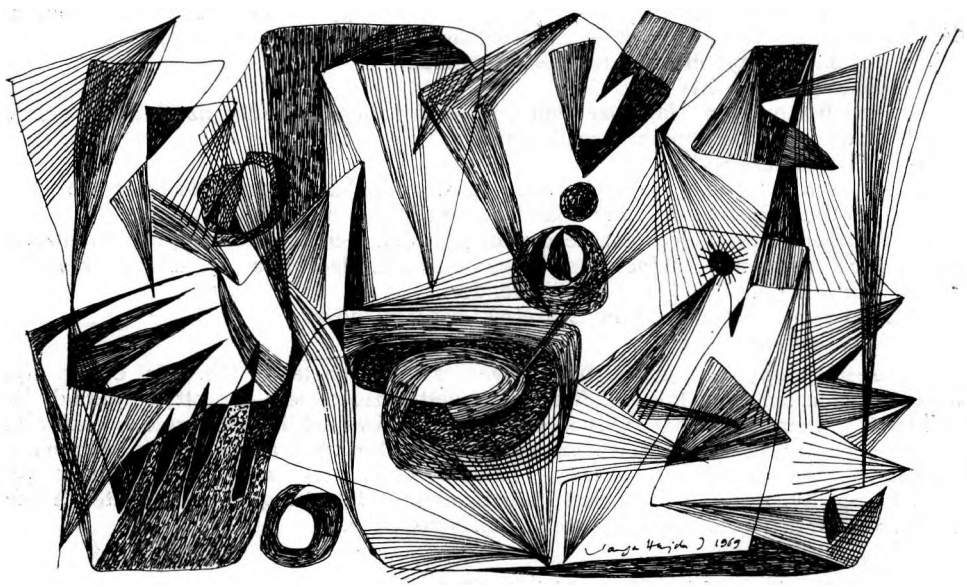

KERESZTÚRY DEZSŐ

Vázlatok egy költő arcképéhez

Devecseri Gábor emlékének

Sarjadt, nyílt kerted, s elözönlött gazzal a dzsungel.

*

Bűvös körből elindultál,
ittasan ifjú kalandtól;
mocsaras vadonok mélyén darvadoztál,
vacogtató viharral űzött a vadász tél;
mocsokban gázoltál,
látván, más is ott jár; –
úgy véltél segíteni
sok régi baráton,
hogy, túlélni bátor,
s lész jó szándékkal teli; –
bár vad embert ősrég
szép szó, határ, őrség
nem tud féken tartani.
Kiléptél magába záruló körödből,
mint rétor, kinek torkán feltakad
a lassan érő igaz gondolat:
fojtogatott a rád nőtt idegen bőr.

*

Felszabadítva emelt szívére a Délszaki-tenger.

*

Boldog ember, mint az Olymp lakói,
járhattál sok szent ligetén a földnek,
hol könnyű szövetű gyolcsban játszottak a lányok,
ifjak, s szóltál nékik Gyors-eszü szárnyas igékkel:
„Ne féljetek, hogy csak kezemmel fedhetem
magam: ruháim elvették az istenek,
de dobtam is, mert szebb a lét mezítelen . . .”

Tréfákon csiszolt szókkal jártál az időtelen emlék
mélyéről kimerülő tiszta időben:
földi ember, égi jel,
figyelted, csodáltad,
mint sujtja a vérszagu Hydrát
aranyos sarlóval a Zeüsz-sarj,
s harsog a nap elzúgó tengelye életed
boltozatos magasán, földközi ég ivén.

Nézted aztán, hogy világít az árny fölött
a Taigetosz,
s emlékeztél, hogy röhögött feléd a kopott
vén Terszitész.

*

Téren időn túl sodródó folyam árja ragad már.

*

Mikor, eggyé válván veled, a vadon belédköltözött,
úgy tettél, mint az, aki blöff-licittel ultizott;
nézted a Kőmosolyút, de nem Niobé-zokogással,
gúzsbakötött táncosként is füttyös nevetéssel
vesztettél vihorászva: mindegy, király-e, paraszt-e,
s cinkosan intettél: ugye mókás vérrel-ivott kereszted.

Körülálltak az elhűlt látogatók, egyszerre csak kevesen,
hogy a társalgás, a mutatvány túl fárasztóvá ne legyen;
tenyerükre emeltek angyalaid és démonaid:
dalolj magadért
s barátaidért, tágszívüekért, hogy bennük a hit
s te általuk élj.

És mint aki nem hiszi el, ami jön, hogy megálljon
a pillanat,
nem hitted el, hogy túlélted már tervbevett haldoklásodat.

*

Lelked lélekkel, hamvad hamuval végső vegyülésben . . .

*

Kedved volt élni még vágy-tornyaid tövén,
a rosszat jóra váltván varázslattevőn,
bár tudtad, hogy a százezer dolog,
amiről egykor Lőrinc dadogott
isteni dadogással, semmivé lesz:
lobogó lángod elfújja a végzet,
mig bika-vadász farkas oldalog, –
de verseid pitypangja fennakadhat
fényhálóján az örök pillanatnak,
s ha nem leszel, értük még megsiratnak.

*

Epidauroszi tücskök szóljatok!

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

VI.

Fiatalságomban legbizalmasabb barátom Kováts József volt. Az utolsó hullám hozta vissza őt is.

Hozzám 1971-ben érkezett el a hullám, mely odahaza néhány éve már útnak indult. Eleinte úgy látszott, hogy Kováts József, az író, kicsúszott a romániai magyarság irodalmi tudatából. De nem! Halála után húsz esztendővel megjelenik néhány novellája, Sőni Pál előszavával, „Útlevél" címmel, megjelenik Jancsó Elemér szép cikke „Kováts József idézése", majd – az ő buzdítására – Csákány Emese szakdolgozatot ír róla. Még tíz év és Kicsi Antal monográfiában foglalkozik művével. 1970-ben a bukaresti Kritérion kiadja regényét – „Emberek útra kelnek" – és huszonöt elbeszélését.

Kicsi Antal előszavának ez a címe: „Egy csaknem elfelejtett író". Ez a csaknem elfelejtett író indította meg Török Gyuláról szóló doktori értekezésével az elfelejtett magyar írók rehabilitását, a többiek, Németh László, Féja Géza, az ő példáját követték, állapítja meg Talpassy Tibor kitűnő esszéjében. Amellett ennek a félig elfelejtett írónak néhány novellája – a „Bűnbeesés" például – a műfaj legjobbjai közé tartozik.

Egyvégtében olvastam el a könyvet: – a regényt s a huszonöt elbeszélést. Ezek a nagyobbrészt ismert, de évtizedekkel ezelőtt olvasott írások visszahozták a „csaknem elfelejtett" barátot. Behunytam a szemem és már ismét együtt tervezgettünk valamelyik nyomott pécsi földszintes ház sivár albérletében. Nőkről, írókról, karrierekről beszélgettünk és összekaptunk azon, hogy a kemény tojást úgy kell-e főzni, hogy a tojást együtt melegítjük fel a vízzel, vagy a lobogó vízbe tesszük.

Élete legnagyobb és legállandóbb élménye a betegsége volt. Súlyos szervi szívbajban szenvedett s harminc éves korában a szíve vitte sírba. Engem, aki kicsattanón egészséges voltam, ő vezetett be, ő kalauzolt a betegség birodalmában. Akkoriban nekem a testi szenvedés csúcsát a fogfájás jelentette. Jóska pompásan mulatott, amikor Kolozsvárt, séta közben felmutattam az egyik házra:

– Ott lakik az az ember, aki nekem a legtöbb szenvedést okozta.

– Kicsoda?

– A fogorvosom.

A későbbiek folyamán kiterjedt tapasztalatokra tettem szert e téren. Most már megvan a kellő távlatom, hogy ember és betegség különféle együttélési formáiról ne kívülről, ne avatatlan módjára mondjak véleményt. Jóska és betegsége különös kapcsolatát ma, azt hiszem, már értem.

Nem vele, hanem egy másik típussal kezdtem a vizsgálódást. Bármilyen furcsán hangzik, sokan úgy készülnek az életüket kioltó betegségre, mint az átlagtisztviselő a nyugdíjra, nem elég, hogy beletörődnek, hanem ápolgatják, gondozzák, majdhogynem babusgatják, minden gondolatuk körötte

forog, szójárásuk is ehhez igazodik: – „köszönöm, nagyon szeretem a fatányérost, de nekem nem szabad", „az orvos megtiltotta", „sajnos, ez is árt, az is árt". Az orvos minden elejtett megjegyzését felhasználják, hogy a tilalmak minél gazdagabb gyűjteménye közé szorítsák napról-napra apadó életüket.

A beteg tehát eggyé válik a végre megtalált, a kedvére való, az egyéniségének megfelelő betegséggel, beépíti nemcsak mindennapi életébe, hanem a személyiségébe. A lelke mélyén talán abban reménykedik, hogy a hosszú évekre terjedő meghitt barátság fejében, a búcsú óráján a betegség karonfogva segíti majd át a létet a nemléttől elválasztó árkon. Ember és betegség találkozása sokkal gyakoribb, mint hisszük, valószínűtlen, hogy hány meg hány, alapjában talán egészséges ember „szenteli" betegségének az életét. A viszony: békés együttélés, és ebből a szempontból érdektelen, hogy a betegség kereste-e fel az embert, vagy az ember harcolta ki magának a betegséget.

Rokon, de távolról sem azonos ezzel a szimbiótikus formával a híres Flucht in die Krankheit – vagyis a menekülés a betegségbe, a gyávák, a gyenge jelleműek – Freud óta – közismert fogása, amivel kitérnek a feladatok elől, melyekkel szembenézni hiányzik a bátorságuk:

– Igen, tudom és nagyon sajnálom, de akkor éppen idegösszeomlásom volt.

Ebben a változatban nem a betegség épül be a személyiségbe, hanem a betegség előidézésére való készség.

Ismét más forma az, amelyet a balesethez, fogfájáshoz, lőtt sebhez hasonlíthatok. Mi magunk egészségesek vagyunk, épek, birtokában akaratunknak, néha mozgásképességünknek – a betegség s vele a fájdalom, idegen test a szervezetünkben, amelyhez – azon kívül, hogy fáj – semmi közünk. Ha ezt a szervezetünktől idegen fájdalmat gyulladt idegű fog okozza, kihúzzák, vége a históriának. Visszavedlünk azzá, akik voltunk, s a foghúzás még csak nyomot sem hagy bennünk.

Az összeütközés betegség és beteg között nem mindig olyan egyszerű, mint foggyulladás esetén. A vesekővel járó gyötrelmekből ízelítőt kaptam. Homok vagy kő, iszonyú kínokat szenvedtem át, a meg-megújuló hányások kiürítették a gyomromat, egyéb híján gyomorsavat és epét hánytam. Védekezésül kamillateát ittam s ez némileg enyhítette a görcsöket. Én és a fájdalmam nem voltunk egyek. A fájdalom, mint egy haláltusájában fetrengő állat vergődött bennem, mart, kapart, tépett, harapott. Épp urológiai kongresszus volt Budapesten, ki a kongresszuson, ki azzal az ürüggyel, hogy résztvesz benne, minden orvos eltűnt, a kórházakban csak a legszükségesebb ügyelet. Mire végre orvos érkezett, a roham megszűnt, a homok az uréterből a hólyagba jutott, onnan aztán annak rendje módja szerint eltávozott, anélkül, hogy megismerkedtünk volna egymással. Első ízben e roham folyamán fontolgattam komolyan, hogy kiugrom a negyedik emeletről. Ez a határvonal: ha megteszem, eggyé válok a fájdalommal.

Hadifogságban egyszerre gyűrt le az orbánc és az ukrán. Negyven-negyvenegy között ingadozó lázzal, hetven-egynehány kilóról negyven-egynehányra fogytam. Legkísértetiesebb élményem a lassú pusztulásban a hangom elhalása volt, elvékonyult, mint a vénasszonyoké. Bár éheztem, nem éreztem éhséget, lassan szédültem az elmúlás felé, egyetlen kurta lépés választott el tőle. Az elmúlásnak ebben a formájában teljes a béke ember és betegség

között. Sajátságos béke: – a végső fázis, hogy a gyarapodó betegségben úgy tűnik el a beteg, mint vízcsepp a napfényben.

Az az ember, aki le akart ugrani a negyedik emeletről, hogy megszabaduljon a kínjaitól – még én voltam. A csontvázzá aszalódott katona, aki a negyvenfokos láz kábulatában halódott – már nem.

Jóska a maga betegségét valahogyan úgy kezelte, mint idegen testet, mint a fogfájásban szenvedő a fogfájást s éppúgy nem értette – vagy ha értette, nem fogadta el azt a „cirkuszt", ami a betegségét körülvette. Halálos betegen, a halálos betegség világos tudatával sem akart azonosulni a betegségével, nem szokta meg, nem fogadta el, nem vett tudomást róla, nem számítva azokat az alkalmakat, amikor a betegség a borzalmas fulladások idején legyűrte.

Mint ahogy gyakorló, még pedig rengeteget gyakorló beteghez illik, Kováts Jóska pontosan ismerte a betegségét. Barátaival, barátnőivel meghallgattatta az ő kifejezéseivel élve a „Fuvolát", vagyis azt a zajt, amit a roszszul működő szív a mellkasban kelt és ami inkább szörcsögéshez hasonlít, mintsem fuvolaszóhoz. Ő maga nyilván másnak hallotta a visszacsorgó vér hangját, mint mi, akik fejünket ösztövér mellére szorítva, tehát kívülről hallgattuk. A szívbillentyű elégtelenségnek az a következménye, hogy a vér egy része, melyet az összehúzódó szív az érhálózatba présel, a billentyű hibájából, visszacsurog. Innen a zaj. Hogy az erekbe nyomott vér a szervezetnek elég legyen, a szív megnagyobbodik, azaz kompenzálódik, úgy látja el feladatát. A növekedésnek azonban a bordák határt szabnak, mihelyt a megnagyobbodott szív a bordákat érinti, a beteg megfullad. Dekompenzálódást okoz minden olyan tevékenység, amely fokozott erőkifejtést követel, ideértve az éjszakázást és az ivást.

Jóska mindezt tudta, mégis idegenkedett attól, hogy a betegségét beillessze az életébe. A személyiség és a betegség közötti állandó konfliktus – melynek végső kimenetele nem kétséges – mindenkinek nagy próba, a művész számára, aki egyénisége, belső világa kiteljesítésére és kifejezésére tör, többszörösen az.

Egyfelől a betegségéhez való viszonyáról, másfelől betegségével összeférhetetlen életformájáról sok helyütt vall műveiben, legtöbbet „Emberek útra kelnek" című kórházi regényében. Eszébe sem jut szépíteni, vagy hazug kommentárokkal kísérni az eseményeket, őszintén elmondja, hogy ... „a ... mulatság következtében a lakbéremet nem tudtam kifizetni, s a megmaradt hat pengőből kenyeret és szalonnát vásároltam, hogy az éhség ellen bebiztosítsam magamat. Undorodtam már a szalonnától. Legkellemetlenebb azonban az volt, hogy a Rózsadombot gyalog kellett megmásznom, s ezt a nap nap után való tornát érezte a mellem."

Nyomasztó egyhangúsággal ismétlődtek az események: – elvert pénz, nélkülözés, éhezés, rossz írások, visszautasítások, kölcsönök ... Aztán valahonnan pénz s a hamis kör elölről kezdődik.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy gyakran – az idézett esetben például – kedve és akarata ellenére sodródott bele a mulatozásba, a diagnózis félreérthetetlennek látszik: a pusztuló gentry öngyilkos életmódja. Eggyel több elfelelőtlenkedett élet, a többi elivott, elkártyázott, elpatópálosodott élet között. A magyar regényirodalom leggazdagabban feltárt témája.

Egyetlen alkalommal hidegedtünk el hosszabb időre egymástól, épp

emiatt az irracionális, önpusztító életforma miatt. Levélben magyarázkodtunk ki. Saját levelemből idézek, mivel abban több tényről esik szó:

„Örülök, hogy nem haragszol reám, az utóbbi időben tanúsított hűtlenségem miatt. A magyarázat egyszerű, mikor nálam laktál, közvetlen közelből száz meg száz részlettel láthattam azt az életformát, amelyet élsz s amelynek köszönheted, hogyha javulás áll be az állapotodban, azt ismét rosszabodás követi. Megpróbáltam változtatni rajta nyíltan és kerülő úton, de nem sikerült. Miután közömbösen minden erőfeszítésem ellenére sem tudtam nézni a dolgodat, választanom kellett, vagy durván rád támadok, vagy röhögök rajtad. A durva támadást Karcsi már megpróbálta, semmi sikere nem volt, nem bírt változtatni rajtad semmit s talán ártott is. Mondom, nem tudtalak közömbösen nézni s valahogyan le kellett vezetni az aggodalmat, amit irántad éreztem. Mit csinál ilyenkor az ember, ha van érzéke a humor iránt, minden zavaró körülményt figyelmen kívül hagy s a komikus furcsaságokra ügyel egyedül... Amíg nálam voltál, ez többé kevésbé sikerült is, később azonban elköltöztél a Görgey utcába, ott még vadabbul viselkedtél, aminek az lett a következménye, hogy ismét bevittek a kórházba. Ekkor már nem tudtam röhögni s mikor harmad- vagy negyednap meglátogattalak a kórházban, megfigyelhetted, rosszkedvű voltam, szótalan. Hosszú évek tapasztalatai tanítottak rá, hogy teljesen hiábavaló veled, ahogy mondják „okosan beszélni", ezen a ponton hajthatatlan vagy. Állandóan teszel koncessziókat a betegségednek, de mindig egy-két év késéssel és sohasem eleget, tipikus magyar gondolkodással félmegoldásokkal kísérletezel, az állapotod viszont radikális megoldást követel. A céltalanságnak valami legyőzhetetlen érzése fogott el, ha csak arra gondoltam, hogy meglátogatlak ... Téged is figyeltelek és láttam, ahogy fokról fokra összeomlik a félévi fekvés és kórházi kezelés jóvoltából létrejött kondíció, tehetetlennek éreztem magam ... és sajnáltalak, szerettem volna segíteni rajtad, de tudtam, hogy te magad miatt nem lehet és ezért haragudtam rád."

Abban az időben viselkedésének még csak ezt az oldalát láttam, csakúgy mint a többi barátja, a levélben említett Blázsik Karcsi például, aki elhelyezte Jóskát a Szent János kórházban.

Mivel az önpusztítás fájdalmas látványa megbabonázott, nem figyeltem föl más, a betegségével ugyancsak összefügő megnyilatkozásaira.

Az „Emberek útra kelnek" című regényéből idézek:

„A beteg ember védekező mozdulatait a legnagyobb gyakorlattal se lehet teljesen elsajátítani. Arra születni kell. Ha nem küzdhetek férfi módra, inkább lemondok mindenről."

„A szív teljesítőképességét a testsúly, a mozgásmennyiség, a felvett folyadék, a megemésztendő étel, a napi beszédteljesítmény szempontjából meg kellene határozni, és e szerint kellene előírni az eljövendő életmódot. Ezt az elgépiesítést, ezt az aszkétaságot sokan vállalnák, és betartanák pontosan. Talán mindenki, aki nem határozta még el magában, hogy az életet kalandnak kell felfogni, melyben épen vagy megrokkanva, egyaránt a bukás vár ránk."

Jellemző ebből a szempontból, hogy regénybeli szerelmét, Ágnest (akit nem tudok kivel azonosítani), azért szerette, mert „nincs még egyetlen lény sem a világon, aki szuggesztívebben el tudná hitetni velem, hogy komédia az egész betegségem, hogy erős vagyok és ép. Úgy bánik velem, hogy az nem betegnek, de viharvert, acélidegzetű embernek is megpróbáltatás lenne."

Nyilván tőlünk, barátaitól is ilyenszerű kíméletlen gyöngédséget várt.

Többször hangoztatta, hogy csak azokat az embereket szereti, akiknek a szókincséből a „hogy vagy?" és a „jól nézel ki" egyformán hiányzik.

A konfliktust, ami lassan felemésztette maradék életét, a következő részlet fejezi ki legpontosabban:

„Minden felgyógyulásom után szigorú utasítást kaptam: óvakodni kell az élet fűszereitől, kerülni a szenvedélyeket és a mozgást, sokat aludni, és felhagyni azokkal a tervekkel, amelyek a kezdeményezés, az alkotás és szervezés izgalmai miatt ártalmasak."

Ezek után kimondja a konklúziót:

„Tulajdonképpen arról volt szó, hogy kilépjek önmagamból, és vigyázzak valaki másra, aki már nem én vagyok."

Semmi kétség, Kováts Jóska élete szakadatlan és következetes önpusztítás volt; eszközeiben nem, indokaiban viszont különbözött a hagyományos gentry önpusztításától, ami végeredményben nem egyéb, mint a Flucht in die Krankheit látványosabb, huszárosabb, férfiasabb változata. „Nem bírok megmaradni a keresztfán, le akarok szállni, élni akarok" – írja. Mi sem természetesebb, de nem pusztán élni ahogy Dosztojevszkij írja a „Levelek a holtak házából" egyik fejezetében, élni egy sötét barlangban, arccal az árnyéknak, mert az is jobb a halálnál. Élni vágyásában és önpusztításában egyformán döntő szerepet játszott egy elem, méghozzá – bár képzavarnak hat – dinamikus elem, melyet fennkölten így nevezek: az ÉPÜLET.

Nénje jóvoltából megszereztem Jóskához írott leveleimet és a naplóját. Hála a sok adatnak, szinte újra éltem a barátságunkat. Nem amolyan magyar barátság szövődött közöttünk, amelyben a szemérem az uralkodó érzés, két vérző szívű férfiú együtt sörözik minden pénteken, vagy minden vasárnap délelőtt, együtt sétál, de arról, ami bántja, egyik sem szól, mert az nem vallana nemes lélekre, vagy mit tudom én. Mi nem rítusból találkoztunk, hanem kitárulkoztunk egymás előtt, a szemérem legfeljebb attól tartott vissza, hogy érzelmi összetartozásunkról beszéljünk, magyarul arról, hogy szeretjük egymást. De ezen kívül semmi gátlás nem bénított meg, nem rejtegettük a fájdalmainkat, a kudarcainkat, megaláztatásainkat, nemcsak az irodalom terén, hanem minden téren. És mindig őszinteségre törekedtünk. Többnyire sikerrel.

Ahogy a szerelmet, ugyanúgy a barátságot sem lehet elemeire bontani, mint ahogy semmilyen emberi összetartozás nem egyszerű, még az úr és szolga, a prostituált és a vendége közötti kapcsolat sem. Közös ízlés, közös eszmények, közös törekvések – ezek a kifejezések mindaddig üres általánosságok, amíg alkotó elemeikre nem bontjuk őket. Mint ahogy, ha húszat mondunk, ennek az összegnek tökéletesen más a tartalma, ha tízszer kettőből, ötször négyből, négyszer ötből áll, nem beszélve a bonyolultabb kombinációkról. Közös volt az ízlésünkben, hogy Adyt, Szabó Dezsőt becsültük, de legalább százannyi író megítélésében eltért a véleményünk. Mindketten szerettük a nőket, csakhogy más-másféle nőket, más-másféleképpen. Egyazon területen törekedtünk műveltségre, viszont különböző eszmények kalauzoltak.

Megszerettük, bár meg soha nem szoktuk egymást. Ez a kötelék volt a legerősebb közöttünk; a másik: az ÉPÜLET. Hogy az ÉPÜLET tulajdonképpen mi, pontosan meghatározni aligha lehet, körülírással iparkodom megközelíteni.

Az öregek betegsége a múlt, a fiataloké a jövő, két tipikus betegség. Az utas, aki végre eljutott a Sainte Chapelle-be s mialatt az üvegfestményeken átszűrődő fényt csodálja, féltudattal máris arra az újabb élményre gondol, ami

az Alhambrában várja, éppoly esztelen – talán boldogtalan is, bár nem törvényszerű, hogy ennek tudatában legyen –, mint aki az Alhambrában félszívvel adja át magát a friss benyomásoknak, mert az előző évben a Sainte Chapelle-ben szerzett élményeit kérődzi vissza. Az eszményi élet az előre-hátra meghosszabbított pillanat, vagyis az abszolút pillanatnál kiterjedtebb jelen. Élhetünk félmúltban, múltban, feltételes időben, sőt parancsoló módban, e változatok mindegyike könnyebb, mint érzéseinket, gondolatainkat a jelenre koncentrálni. Ennek az a feltétele, hogy a jelenben odahaza legyünk, otthonos közegnek érezzük, a magunkénak, más szóval olyan állomásnak az utunkon, amelyen épp csak annyit időzünk, amennyi szükséges.

Az ÉPÜLET ugyanis valamilyen elképzelés saját magunkról, nem puszta elképzelés, kamaszos, vagy kislányos ábránd, inkább valami belső, nem tudatos sejtelem önmagunk megvalósulásáról, amelyben számot vetünk – bár ritkán módszeresen – a külső tényezőkkel, meglévő jó és rossz tulajdonságainkkal, azaz valmilyen harmóniát keresünk egyéniségünk és környezetünk között. Maga a folyamat már a bölcsőben kezdődik, hiszen mielőtt a gyerek eszméléthez jutna, többnyire már megvan a helye a környező világban, sok esetben nemcsak a család keretében, hanem azon túl, azzal például, hogy rokonszenves ennek a nagybácsinak, ellenszenves amannak. Ezért játszik a szülőföld oly fájdalmasan meghatározó szerepet mindannyiunk sorsában. Nem mindenkiében: a nomád magával viszi a környezetét, a szegények többnyire, legkevésbé a szegényparaszt, annál inkább az alkalmi munkás.

Közelítés másik oldalról. A bükkmakk magában hordozza a későbbi fa egész architektúráját, de az, hogy végül hogyan fejlődik a fa, tömérdek körülménytől függ, ha a parkba ültetik, jó földbe, széltében-hosszában kifejlődhet, erdőben harcol a napfényért és a levegőért, oldalágai elsorvadnak, a koronája kicsi lesz, a törzse hosszú, ha fölötte a többi fa koronája összecsukódik, egy darabig még azon igyekszik, hogy tavasszal korábban rügyezzen a versenytársainál s ekként tegyen szert némi tartalékra, de elkorcsosul és lassan elsorvad. A makk mindenképpen magában hordja a kifejlett fa képét, emlékszik rá és minden erejével megvalósítására törekszik. Ilyenforma nosztalgia él minden emberben. Mint ahogy a régi barátok, a régi ismerősök törvényszerűen visszatérnek az emberhez valamikor az élet délutánján, úgy tér vissza a gondolat is erre a valójában elfelejtett épületre, melyet magában hordozott, de meg nem valósított.

Ahogyan magban a jövendő növény, ugyanúgy mindenkiben kirajzolódik valami homályosan fénylő, bizonytalan körvonalú épület terve. Ez a cél. A szerencsésebbek külső eredmények elérésére törnek, társadalmi rangot, megbecsült állást, kitüntetéseket akarnak, mindent elkövetnek, hogy céljukat elérjék, az elért célt komolyan veszik s míg az új cél megszerzésére fordított erőfeszítés meg nem kezdődik, boldogok. Ilyen idős koromban főorvos, egyetemi tanár, vállalatvezető stb. leszek.

Külső célokat mindenkor könnyebb meghatározni, mint a belső célokat és könnyebben mérhető a siker, meg a kudarc. Egyszóval karriert csinálni könnyebb, mint kibontani az egyéniségünket, felvirágoztatni képességeinket, egyensúlyt teremteni eszünk, ösztöneink, vágyaink és lehetőségeink között. Aki ez utóbbi célt kergeti, nagyon kevés részlettel képes számot vetni s bajosan látja tisztán a helyzetét. Adott alkalmakkor olyanszerű érzései támadnak, hogy ez igen, ez én vagyok. Tény, hogy a bőréből senki sem bújhat ki, de otthonosan csak az érzi magát a bőrében, akin a bőr se nem feszül, se nem lö-

työg, vagyis létrejött valmiféle egyensúly egyén-család-társadalom, de mindenekelőtt egyensúly az egyén és a képességei között.

Egyensúlyra, más szóval szinkronra törekszünk az idő közegében is. Azaz a második emeleten annyit időzünk, amennyit éppen szükséges, vagy a másik hasonlattal élve, a faiskolában nem ismétlünk osztályt, nem rekedünk meg növendékfa korunkban, ha erdőbe vetett a sorsunk, az erdő törvényeit fogadjuk el, nem álmodozunk arról, hogy egyeduralkodók vagyunk egy magánparkban. Jaj annak, aki a pince dohában és nyirkosságában a tetőről nyíló lélegzetelállító kilátásról ábrándozik, mert soha nem találkozik a *maga idejével* az előrehátra meghosszabbodott pillanattal, s a nyomasztó jelen elől kénytelen a jövőbe, a múltba vagy a feltételes múltba menekülni.

Lényünk legmélyén tehát vázlat rejlik, mely a jövendőnket nehány vetületében ábrázolja, ez a vázlat, ez az alaprajz irányítja cselekvéseinket s aszerint, hogy mennyit valósítottunk meg belőle, mennyire közelítettük meg, befolyásolja közérzetünket. A külső körülményeknek az alaprajzon, az ÉPÜLET eszméjén nincsen hatalmunk, éppúgy nincs, mint ahogy a kielégülés lehetetlen volta nem befolyásolja libidónkat, a kívánatos nő mindenképpen felgerjeszt.

Még egyszerűbbnek látszó megközelítéssel a magunk életét szeretnénk élni, ami csak akkor lehetséges, ha tudjuk, mi a magunk élete, ennek a megállapítása viszont sokkal nehezebb, mint első pillanatra látszik. Aki dohányzik, a füsttel valamilyen hiányérzetet csitít el – ennyi bizonyos. Azt viszont, hogy mi hiányzik, nem bizonyos, hogy meg tudjuk mondani. Ugyanez érvényes az ivásra, a kábítószerekre. A füst, a szesz, a heroin mind valamely meglévő igényt némítanak vagy csitítanak el, s mielőtt megtudnók, mi volt az a valóságos igény, már a helyébe léptek. A hazugság az első cigarettával kezdődik, az első pohár borral. A cigaretta vagy a mámor hazugsága azonban semmi ahhoz a hazugsághoz képest, a hazugságoknak ahhoz a halmazatához képest, melynek segítségével sokan átköltik az életüket. Ezek örökre eljátszották az Épületet, mely az otthont jelenti, az igazi ént, igazi fészkében, az igazi jelent.

Külső körülmények mindkettőnket megakadályoztak abban, hogy a saját életünket éljük. Jóskát betegség tiporta le. Nem ilyen katasztrófaszerűen, de az én életem is megtört. Jóska, minthogy hiányzott az erő belőle, megelégedett azzal, hogy a betegségét, mely nem illett az Épületbe, visszautasította. Én fölös energiáimmal, lüktető becsvágyammal az önidomítás útját választottam.

Minthogy környezetemben a hanyagság és a pontatlanság uralkodott, eleinte azon igyekeztem, hogy e tekintetben mindenkin túltegyek. Olyan környezetben, ahol sem az intézmények, sem a gépek nem működnek, ez elkerülhetetlen. Hunyadi Sándor 1928-ban ugyanazt írja a hazai gépekről, mint a negyven év múltán Budapestre látogató Mikes György: – azt, hogy Magyarországon vagyunk, arról vehetjük észre, hogy a gépek nem működnek.

Egy napon ráeszméltem a trehányság ocsmányságára, és száznyolcvan fokos fordulatot hajtottam végre. Akkoriban olvastam a Monte Christót, a regényhős a sorsdöntő találkákon másodpercnyi pontossággal jelent meg. Az eltervezett épületből ezt az anyagot sem hagyhattam ki. Lázadásom idején bukásra állottam algebrából, – lehetetlen, mondtam, hogy ne tudjam megtanulni (B. Sanyi emlékeztetett az esetre). Év végére rosszból közepesre küzdöttem fel magam. Csámpásan jártam, félretapostam a cipőmet, megtanultam rendesen járni. Ezek a nem is különösebben fontos részletek árulkodnak a törekvésről – a pontos, megbízható, akaraterős, a környezetétől különböző, azzal szembeszálló ember eszménye hajtott.

Ebben a szívós és tervszerű építkezésben zavart meg apám azzal, hogy az életfontosságú feladatok helyett fölösleges feladatokkal terhelt.

Jóska meg én Pécsett nem a magunk életét éltük, ezt tudtuk egymásról, s én neki, ő nekem, egyéniségünkhöz méltóbb életet kívánt.

Gondolom, Jóskát ez késztette olykor már-már bűnös elnézésre írásaim megítélésében. Oly őszintén és hevesen kívánt sikert s ezzel az ÉPÜLETHEZ közeledő életet, hogy a jóakarat sokszor elvakította, emiatt nem vette észre, – amit később aztán észrevett – hogy milyen iszonyú verseket írok. Az az álköltőiség, amit mesterségesen tenyésztettem ki prózámban s amibe úgyszólván belefulladtak valóságos képességeim, bármennyire hamis volt, visszhangot vert benne.

Az a néhány megfigyelés, amit az ÉPÜLETRŐL írtam, visszhangra bizonyára csak keveseknél talál. A legtöbb ember ugyanis maga mögé hazudja azt a múltat, amiben szerette volna, ha része van, bár nem volt része benne. Olyasmi ez, mintha az építtető villát szeretne, de a telek szűk s a pénze kevés, másra nem telik, mint valami nyomorúságos vityillóra, mégis megjátssza az elégedettet.

(Folytatjuk)

TAKÁTS GYULA

Hattyú és halfogók

– Berki románc –

Téged is csak néha látlak,
Hattyú-szárnyú, pillanatra
fölvillansz és ellebegsz . . .
– Fényes tollad merre száll? –
Pedig itt álltak a szárnyak
szigetünkön, mely alatt
alszanak már a talak . . .

Tollaid is azt idézték . . .
Ablak-rózsák udvarát
mért kerülöd, fészkedet? . . .
Halak nyája . . . Compó, ökle
uszonyán szivárvány zöldje
ringatja és a keszeg
pikkelyén is az remeg,
túl a nádon a monostor . . .
Kárász-sárban itt köve.
– Hattyú-szárnyú merre szállsz? –

Oszlopok közt öles láp.
Benne állt akár a gólya . . .
Alatta már a hajó:
bordák, dongák ívei
szétfeszülnek kék iszapban,
mint teknőcök lábai.
Körülöttük fulladt csorda
úszkál, szuszog s szarvukon
sötét gyertya, buzogány,
fényében áll egy király . . .

Tőzegbe nőtt nagy szakállal
a gyékényen Géza áll . . .
Zárókő szigetén László
kuporog, hajója nincs.
Vagy jeruzsálemi András,
mint aranybotos hal-ispán?
Aki hajdan idehozta,
berki zanócos bozótba
a kő-rózsát és kaput . . .
Közülük egyik király
itt aludt a béka dalba,

ezer napig, kő-csónakba,
Kagylós-márvány koronája
fénylik a hajó orrába.

Úgy mondják a berkiek
érte újra visszajött,
mint a pásztor, – öreg Beszti, –
itt faricskál csorda közt.
Hogyha fölnéz, azt a szárnyat
csontba, fába rakja át,
mert a hattyú visszajár.
Így mondják a halfogók:
De csak Beszti bizsókjába . . .
– Hattyú-tollú merre szállsz? –
– Hol a szárnyad? . . . Hol a márvány? –
Égbe, sárba belezárva,
hogy mutassam meg nekik? . . . –

Árok-csősz kertjén a vendég
tolla úszkál kis tavon.
Szorít a toll a kezemben
és a mester is szorít . . .
Halász-mester udvarában
ünnepre hív, s mint arany –
kehely, úgy jön föl a nap.
Kőtoronyban kongatnak.
A berkiek indúlnak.
Szűk úszónál gémes fája,
mint a kés a csizmaszárba.
Így indúlnak szentmisére
ködön át, gyékény-zanócon
gólya kaszál mély útat,
s fényes nád-falak között
az is jön, ki eluszott.
Lábán kővel, hátán ponttyal,
vidra, hattyú, hód-vasakkal
jönnek a rózsák közül . . .

Ón tányéron, mint oltáron
már terítve, mint vasárnap:
kenyér, hagyma, hal és bor
kecskelábú asztalon.
Csak egy szék üres, a régi,
mint odalent a hajó.
– Hattyú-szárnyú szállj ide! –
Fényes tollad úgy suhintson,
hogyha jönnek, ők is lássák,
necsak az elrohadt varsák
s végre én is, ővelük,
fekete vízben a márványt,
mint ahogy hajdan is látták
s szárnyad is a berkiek . . .

MÉSZÖLY MIKLÓS

ELVESZETT MIRÁKULUM

Tíz éve halt meg Dallos Sándor, s közel harminc éve, hogy egy szerkesztőségi szobában először találkoztam vele. Tudott rólam, legjobb fiatalkori barátja volt a magyartanárom. Sok szál akadt, amin elinduljon a beszélgetés, de első tapogatózásként ez érdekelte kevésbé. Figyelt, s a személyesség váratlan szavaival azonnal félretolta a viselkedés sablonjait. Azonnal világossá tette, hogy a meztelenség egyszerűségében érzi otthon magát. Mindehhez kihívó pillantásának élessége járult; nem kedvelte az árnyékot. Hitt benne, hogy a mindennapostól a legbonyolultabb érintkezésig – az írás aszkéziséig – a csodák napfényben következnek be.

Ismerkedésünk első húsz percében hirtelen kérdéssel szakított félbe: „Mért feszíted úgy a kezedet? Lazítsd meg." Kénytelen voltam említeni neki, hogy nemrég még folyékony hullákat talicskáztam egy fogolytábor napi munka-penzumaként. Valószínűleg ez a faggató-észrevevő érzékenység hitette el vele, hogy a riport, az újságírás – a szó tiszta értelmében – legalább annyira feladata, mint az irodalom; ha nem is éppen az, amiről Flaubert szögezte le olyan pontos rövidséggel, hogy e r k ö l c s t e l e n.

Ő ezt nem vállalhatta.

Érzékenysége ugyanazzal a nyitottsággal közeledett egy kőhöz, fához, koldusarchoz, bármihez. Tudott rányitni – a távlat, a szigorú újra-behatolás keserves ellenőrzése nélkül – a dolgok és emberek kibontatlan rekeszeire. S bizonyosra vette, hogy ennek a naiv rányitásnak a pillanata az igazi mirákulum: hogy a létezés elragadtatása itt otthonos. Idegen volt tőle minden további értelmezés. Meghatódott attól, hogy a dolgok, az emberek v a n n a k. Annyi bizalom volt benne, hogy el kellett hárítsa a megválthatatlan tragikum szigorúságát. A mirákulumba oldott érzelmességet tartotta igazabbnak, s tudatosan hagyott kisebb játékteret a többértelműség és keménység megrendüléseinek. Így katarzisa is: a majdnem egyformán ártatlanok képtelensége a jóvátehetetlenre. Korántsem volt realista; a szív és a létezés utópistája volt.

Életében, műveiben a természet külön helyet foglal el. Pátoszt és lírát, a megmagyarázhatatlannak olyan világosságát, elemi értelmét tudta felfedezni benne, ami – úgy érezte – legbelső önmagunknak is hiteles tükre. Az érdemes élet mintáját többnyire a természettel cinkos vándor, csavargó, a derűs magányos alakjában fogalmazta meg, akik mindig készek a kitárulkozásra és befogadásra. Legjobb művei Hamsun, Giono, Gorkij rokonság-háromszögéhez állnak közel – azzal a szűkítéssel, ami egyúttal eredetisége is: a mesei–népmesei, harmónia igényű lekerekítés. Vagy éppen felíveltetés, a mirákulum kész válaszaiba. S ebben bizonyára gazdagabb volt sok kortársánál. Vérében volt a tisztaság és hiszékenység természetessége, a „lazítás", ami úgy nyitja ki a tenyeret, hogy mindent eleve igazoltként érint meg, s nem úgy, mint amit reménytelen kerülőkkel, de mégis csak igazolni kell. A D u n á n t ú l i l e g e n d á s k ö n y v, a M e z e i m i r á k u l u m, novellái java, A z e m b e r n y o m á b a n számos részlete így és ezért tartoznak a két háború közti magyar irodalom legszebb teljesítményei közé. Hogy „időszerűtlenek"? Időszerűségük abban a biztonságban van, ami egy erdei padé, vadon nőtt fáé. Mindig ugyanott találjuk őket, s ugyanoda hívnak vissza.

Akik csupán utolsó regényét, A z a r a n y e c s e t-et olvasták, nem azt az írót ismerik, akit villantásszerűen megrajzolni próbáltam. Itt maga távolodott el igazi világától. Úgy tette próbára tehetségét, hogy csak a siker érhette utól; s nem ő azt a „holdhomlokú legényt", akit az egyik legendájában álmodott meg. S aki az öntévesztő kitérők ellenére is, haláláig ő volt.

Sokkal tartozom neki. Nemcsak barátom; apai barátom volt. S főképp anélkül, hogy bármiféle hasonlítást-hasonulást várt volna el tőlem. Tapasztalhattam később, hogy milyen ritka adomány, önzetlenség ez a mi kis pöffeteg hiúságokkal megrontott, szorgalmas epigonok cserkész őrseire támaszkodó irodalmi életünkben. Így éppen ő, akivel annyi mindenben nem értettem egyet, tudott példát adni írói indulásomkor a munka aszkézisére, a mesterség komolyságára, – hogy a magam másfajta szigorúságával és rögeszméjével megbirkózzam.

Szeretném helyesbiteni a megemlékezés címszavát: talán mégsem elveszett mirákulum az övé. Csupán olyan, ami bizonyosan nincs, noha megérdemelné, hogy akkor is legyen, ha bizonyosan lenni nem tud.

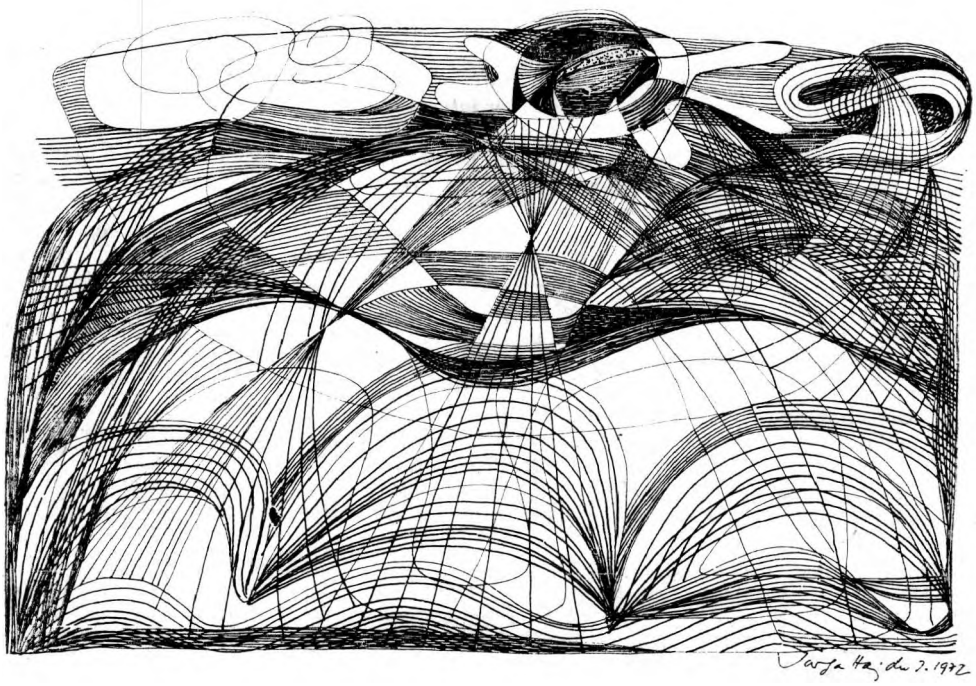

DALLOS SÁNDOR

Páros köd

– No, jön-e velem ladikázni?

Ezt az öreg halász mondja, akit megkértem, hogy jöjjön el egyszer este, mikor teljes a holdvilág s vigyen ki a tóra magával. Hát nem felejtette el és most megérkezett. Éjszaka van, tíz óra múlt, a telehold magasan jár a hátunk mögött s lent a kertben ittasan bólogatnak a napraforgók, a dáliák, az olasz liliomok és a petúniák. Az illatuk áradva száll, melegen, tapadón és mámorosan, játszik az érzékekkel, mint a messziről pengetett zene, s a virágok olyanok, mintha élő testek lennének, élő és érzékeny leányi testek. A szomszéd villából ciklámen illatozik idáig; háromezer tő ciklámen virít ott a kertben. Egyetlen levél se rezdül, egyetlen fűszál sem. A szél alszik valahol s a kerítések olyanok az éjszakai fényben, mint egy végtelen orgona sípjai.

– A ladik itt van az öbölben.

Mert kis öböl nyúlik be a topolyafák sora közé, mint egy lágy, langyos tenyér. Asszonyi tenyér. És minden asszonnyal van tele. Nővel. Kimondhatatlan ábrándok remegnek végesvégig a parton, gyilkos-szép vágyak, testek és sóhajok. Vajon érzi-e az öreg halász?

Nem szól és olyan csöndben evezünk a tóba be, hogy hangunk is alig van és hullám is csak annyi marad utánunk, mint egy finom csipkeszoknya fodra.

– Hohó!

De nem mondom, csak gondolom.

A hold úszik utánunk, a levegő langyos és a vízen hanyattfekve álmodik a csend. A hegyek tejesek és a parti házak csak boldog játékszerek. Az ember megfoghatatlan: fenékig vágy és fenékig epedés.

Most egyszerre kis köd támad messze a vízen a csónakunk mögött, olyan, mint valami imbolygó fátyol és jön, csöndesen úszik erre felénk.

– Nézze! – mondom az öreg halásznak.

– Hohó! – hunyorít mosolyogva. – Nézzen amarra is.

És ott is ugyanolyan köd, ezüstfehér, tejszerű, olyan, mint a lélek, ha akarom, ember-formája van. És ez meg lefelé jön, szemközt a másikkal, amely dél felől közeledik s valahol itt feljebb, pár kilométerre innét, kell találkozniok. Mi ez? Szél semmi sincs és akkor is: hogy fújhatna egyszerre kétfelől? Hát ha nincs szél, mi hozza ezeket?

– Olyanok, mint a kísértetek.

Az öreg halász abbahagyja az evezést s most itt vagyunk a Balaton közepén; rajtunk kívül élet sehol, mégcsak egy szárcsa se sikít.

– Hallott-e már az örök szerelemről? – kérdi az öreg halász.

Bólintok. Hogyne! Ez mese.

Az öreg nézi a vizet s a lassan egymás felé suhanó ködöket.

– Mert ezek az örök szerelmesek – mondja csöndesen. – A Balaton örök szerelmesei, s a sorsuk már valami ezeréves. Akarja hallani?

Intek, hogy igen. A hold áll és a tóban megmártja két szárnya hegyét a mese. Szólnom nem lehet, mert a hangom durva lenne, durva és érdes, mint az üvegpapír.

– Ezer esztendeje vagy több is, a Balaton felső végénél egy hegyen, úgy lehet, Akarattyánál, állt egy nagy klastrom, akiben német apácák laktak. Volt birtokuk, mindenük, s avval foglalkoztak, hogy úri kisasszonykákat adtak oda hozzájuk nevelőbe, s azokat ők tiszta, szép szűzekké nevelték. De úgy, hogy addig, míg férjhez nem mentek, csak az oltárt láthatták, szép szentképeket, templomi fényeket, de legényt sohase, mert oda legény a lábát be nem tehette.

– Voltak ott úri kisasszonykák a világ minden tájáról, de olyanok, akiknek a keze fehér volt, mint a hab, soha ők munkát nem is láttak, de még csak tű se volt a kezükben, az arcuk fehér volt, mint a tej, a lábuk csak akkorka, mint egy gyermeké, mert hiszen soha ők a cipőt le nem vetették, csak este, mikor a selyempaplanos ágyba befeküdtek s oly finomak voltak, mint az úri kerteknek virágai. Nem volt nekik a világon semmi más dolguk, mint hogy úri módot tanultak, igen szépen játszadoztak és az olvasót pergették, de hát ettől a kezük csak nem keményedhetett meg. Tizenhat meg tizenkilenc évesek voltak ezek a szűzek, s lehet, hogy nem is egyet közülük királynénak szántak. Onnan a klastromukból szépen beláttak a Balatonra s lehet, hogy esténként sóhajtoztak is, mert a tizenhat, meg a tizenkilenc éves leányok már sóhajtoznak szerelem után. Mert a leány, akárki legyen is, szerelemre született s nem szabad elzárni a világtól az emberi nem virágait.

– No, itt élt a gróf leánya is, a magyar grófé, akinek a birtokához tartozott ez a Balaton-part is, meg körül le minden egész Keszthelyig; rettentő gazdag volt, talán a leggazdagabb az egész országban, vitéze, földje rengeteg s azt lehet mondani, hogy a halászok itt csaknem mind neki halásztak. Helkának hívták a grófleányt, tizenhét éves volt s gyönyörűszép szűz, akihez férfiember még egy ujjal se ért, s az apja úgy tervezte, hogy ebből királyné lesz, három év múlva Magyarország királynéja. Mert nem akarta a gróf előbb férjhez adni, mint húszéves korában. De a királynéságot meg is érdemelte volna, olyan igen-igen szép volt, a király is látta már, aki legény volt még akkoriban, s azt mondta, hogy vagy ez a leány lesz a felesége, vagy senki se. Minden készen volt hát, a grófleány tanulta a királynéságot, tejben mosdatták mindig, haját arany fésűvel fésülték, kezét a legjobb kenőccsel kenték, hogy minden lányok közt a legeslegfinomabb legyen, hiszen a király néz reája, s még az olvasóját is, aki drágakövekből készült, finom szarvasbőr kesztyűben szemezgette, hogy az olvasó szemei bütyköt ne törjenek az ujjai hegyére. De mégse lett Helkából Magyarország királynéja, hanem lett a Balaton szelleme, örök szerelmes, aki köd képében jár, hiába őrizték a német apácák gyémántnál s minden kincsnél jobban.

– Keszthely körül, de akkor még más neve volt, a gróf birtokán, élt egy igenszép halászlegény, még a neve is a formájáról vétetett, mert Deli Jóskának hívták, avval esett a grófleány múlhatatlan szerelembe, s miatta nem lett a királyé, hanem a Balatoné. Az apja halász volt a grófnál, mi mást tehetett volna hát ő, halásszá vált az apja után, s olyan tudója volt a mesterségének, hogy a gróf asztalára ő fogta a legszebb süllőket. Ő minden szép nótát tudott, szép legényi hangja volt neki s mikor esténként dallani kezdett, (őt) mindenki szívesen hallgatta. A halászleányok majd megvesztek érte, de még a kulcsár, de még a főkomornyik leánya is, mind azon mesterkedett, hogy őt a Deli Jóska elvegye; hanem az, mintha csak tudta volna, mi vár rá, nem érzett föl egyikre se, s leányt az még nem szeretett, ha csak úgy egypár napra nem, pedig huszonnégy éves volt már, s ideje lett volna, hogy megházasodjék. Mert a halászok mind korán házasodtak.

– No hát ott élt Deli Jóska a gróf halászai közt, első legény volt az egész környéken, a grófnak mindig megadta a tisztességes címét, hogy jóreggelt kívánok méltóságos gróf úr, de ő csak a halászatnak élt, meg a Balatonnak, mert a Balatont igen szerette és sok nótát is költött róla.

– Így éltek, éldegéltek, a grófleány az akarattyai apácák között, a halászlegény meg odahaza, és semmit egymásról nem tudtak, de még csak azt se, hogy milyen a másiknak a haja vagy a szeme. Pedig egymásnak voltak rendelve ők, ha az egyik grófleány volt is, a másik meg halászlegény. S hogyan kezdődött el a dolguk? Olyan egyszerűen, hogy senki se gondolta volna, milyen történet lesz még ebből.

– Úgy kezdődött, hogy a grófleány egyszer levelet írt az édesapjának. Levelet írt, hogy kedves édesapám, a sorom igen jó itt és mindennel meg volnék elégedve, a tej, akiben mosdom, mindig jó langyos, az aranyfésű soha az én hajamat nem húzza, kezem kenőcse illatos, ágyam puha, s az olvasó meg a szarvasbőr kesztyű ellen sincs semmi kifogásom, csak az az egy baj van, hogy itt nincsenek olyan jó halak a Balatonban, mint odahaza. Hát arra kérem édesapámat, hogy minden pénteken küldjön nekem azokból a halakból, akiket odahaza fognak, mert azoknál jobb hal a világon sincsen. Mert mink itt böjtölünk s minden pénteken halat eszünk.

– No ahogy a gróf a levelet megkapta, egyszerre kocsiba ült s hajtott ki a halászhoz, hogy leánya kérésének eleget tegyen. A halászok éppen ott voltak a parton s a hálókat javították.

– Melyik itt közületek a Deli Jóska? – kérdezte tőlük fennhangon a gróf, mert a halászlegény híre persze hogy őhozzá is eljutott.

Deli Jóska meg, mikor hallotta, hogy szólítják, eléállott.

– Jó reggelt kívánok, méltóságos gróf úr – mondta –, én vagyok az, akit keresni méltóztat.

– Azt hallom – kezdte a gróf –, hogy te fogod itt a legjobb ízű halakat. Igaz-e?

– Isten kegyelméből igaz, méltóságos gróf úr.

– No ez akkor rendben volna – folytatta a gróf –, most csak azt mondd meg nekem, mennyi idő alatt tudnál te innen Akarattyára egy rakomány legszebb süllővel fölevezni?

A legény gondolkozott egy kicsit, megmérte a távolságot magában s azt mondta:

– Három nap alatt ott lehetek, méltóságos gróf úr.

– Ez is jól van – mondta a gróf –, s hát most akkor idehallgass. Akaratytyán van a német apácák zárdája, mint te is tudod, s abban nevelkedik királyi feleséggé az én leányom, grófleány Helka, akit tejben mosdatnak, arany fésűvel fésülnek, s minden jóval a király számára készítenek. Így van. Ez az én leányom most a mi vidékünkről való halat kívánt meg magának böjti eledelül. Mondd meg hát nekem, tudsz-e te olyan szép süllőket fogni az én leányomnak, amilyeneket még életedben sohase fogtál?

– Tudok – mondta a halászlegény.

– Máma hétfő van – folytatta a gróf –, de halad még semmi. Meg tudod-e tenni, hogy máma még kifogod a legszebb halakat, kalickába teszed őket, elindulsz velük s úgy evezel, de úgy evezel, hogy csütörtökön délutánra az akarattyai klastromnál legyél s az apácáknak odaadd a halakat, hogy azokból az én leányom böjtöt ehessék pénteken ebédre? Meg tudod-e tenni ezt?

– Meg tudom – felelt a halászlegény.

– Hát akkor Isten nevében láss neki – mondta a gróf. – De mielőtt útnak eredsz, jelentkezzél nálam, mert egy vég selymet is küldök veled, külországi selymet, hogy abból az apácák az én leányomnak ingeket varrjanak, mert nincsen több vele hatvannál s az, úgy lehet, kevés neki.

Ahogy mindezt elmondta, hazament a kastélyába s a halászlegény is fordult a maguk egyszerű hajléka felé, hogy szerszámokat, gúnyát, meg eleséget vegyen magához, hiszen legfeljebb, ha vasárnap este kerülhetett haza, akkor is csak úgy, ha hat napon keresztül szüntelenül evez. Akkor megint kezdheti a halászatot, s kedden hajnalban megint indulhat Akarattya felé. Nem sok pihenő látszott hát neki, de inkább valószínű volt, hogy ezt a sok erőlködést ő egypár hónapon túl nem bírja s belepusztul, de jobbágyhalász mit is tehetett, meg a szívében valami igen jó érzés támadt, hogy Helka grófleányért teszi ezt a rettenetes munkát, s bár sohase látta, mégegyszerannyit is elvégzett volna s talán meg is szakajtotta volna magát, hogy a grófleány jó falatot ehessék, mert gyönyörű legény volt s legény a leányért mindenét odaadná. Bizony fütyült Deli Jóska, mikor ment a viskójuk felé, bizony nevetett, mikor belépett az ajtón.

– De vígan vagy, kedves Jóska fiam – mondta az anyja. – Fütyölsz is, nevetsz is, mi a kedved oka?

– Nagy oka van annak, kedves édesanyám – felelte a legény. – Készítse csak elő legszebbik ruhámat, tarisznyázzon nekem hat-nap-eleséget, mosdóvíz kész legyen, hogy ma hazatérek. Legényi kalapom úgyszintén kikérem, melléje tűzzön fel egy szép rozmaringot, a rozmaring mellé egy szép bazsarózsát. Most én itt a tavat mélyig meghalászom, azután indulok legszebbik utamra, legényi magamnak legszebbik útjára.

Az anyja megijedt s azt kérdezte:

– Hová készülődöl én szép legényfiam?

A legény azt mondta:

– Grófleányhoz megyek, kedves édesanyám, halat viszek neki pénteki ebédre. Jó reggelt indulok, hat nap odaleszek, hat napon keresztül egyre csak evezek, de közben meglátom országszép grófleányt.

No fölsírt erre az anyja, mert érezte már, hogy a fia veszve van.

– Ne menj el éntőlem én szép legényfiam! Mire való neked grófi leányt látni? A grófi kisasszony szemed megvakítja, szíved összetöri.

De a legény csak ment, nem törődött az anyai szóval, legényi szép szíve nem hagyta nyugodni, mert már a grófleányt gondolatban igen megszerette s csak azt kívánta, hogy végre megláthassa. Beevezett hát a tóba, kivetette a hálóját, kifogta a legszebb süllőket, akik csak voltak a Balatonban, halnak való kalickába rakta őket, a gróftól átvette az egy vég sárga selymet, meg egy pecsétes levelet, akiben az volt írva, hogy kedves leányom, ez a legény az én legjobbik halászom, aki a legszebb halakat fogta ki neked. Nemes süllő valamennyi, fogyaszd el őket egészséggel s kínáld meg belőle a társaidat is. Akkor hazaszaladt, megmosdott, kifésülködött szépen, felöltözött legszebb ruhájába, rozmaringos, bazsarózsás kalapot tett a fejébe s elindult a nagy útra. Hajnali három volt, mikor a ladikjába ült, éppen pitymallani kezdett. A halászok lent álltak a parton s a halászleányok szomorú énekkel búcsúztatták, mert titkosan érezték, hogy balladába megy ez a legény.

Ám az ezt nem tudta, de ha tudta volna is, akkor is csak elment volna. Nagyobb erő vitte, mint az ész, nagyobb, mint az anyai szeretet, mert azt látta egy rövidke álomban, hogy a gyönyörű grófleány ott könyököl a klastrom ab-

lakában, leányi szobája külön ablakában, egyre a vízre néz s epedezve várja, mikor érkezik el hozzá valaki a halakkal, apja levelével s ismeretlen, kedves önmagával. A szép szűz is álmot látott ugyanaz időben, angyal szállt le hozzá és azt mondta neki, az lesz az ő választott arája, örök szerelmese, nem pedig a király, akinek nevelik. Azt mondta az angyal:

– Egy legény jön hozzád, barna halászlegény. Kalapján rozmaring, piros bazsarózsa. Szívesen fogadjad, rája mosolyogjál, szíved nekiadjad, mert ő a te párod, nem az országkirály.

A szűz ezt elfogadta, szívében szerelem támadt s három napon keresztül alig evett, alig ivott, egyre csak a halászlegényt várta, halálos nagy szerelemmel. Deli Jóska meg három nap, három éjjel szüntelen evezett, éppen csak annyi pihenőt adott magának, hogy közben valamit harapjon, éhen ne pusztuljon, mégiscsak csütörtökön este pillantotta meg a klastromot és éjszaka tizenegy óra volt, mikor a közelébe ért. Fáradt volt akkor már Deli Jóska az evezéstől, keze csupa seb, mert ember ennyit egyfolytában még sohase evezett, mégis mikor a klastrom közelébe ért és hátrapillantva látta, hogy a szűzfehér grófleány az ablakba könyökölve várja, megdobogott a szíve és énekelni kezdett. A legszebb halásznótát énekelte, akit csak kitalált életében, hogy a grófleánynak könnybe lábadt tőle a szeme s mikor a csónak egészen közel ért, lekiáltott ablakából:

– Te vagy-e az, barna halászlegény?

– Én vagyok az, fehér grófkisasszony! – kiáltott vissza Deli Jóska. – A halak legjavát én neked kifogtam, három nap szüntelen teérted eveztem, három nap teérted halálig fáradtam, de amit kívántál, én neked meghoztam. Láthatom-e arcod?

– Láthatod, láthatod!

– Foghatom-e kezed?

– Foghatod, foghatod!

– Megérinthetem-e habselyem szoknyádat?

– Habselyem szoknyámat csak te érintheted.

– Álmot láttam rólad, szűzfehér grófleány!

– Álmot láttam rólad, barna halászlegény!

– Királyi jegyesed kezed megfogta-e?

– Királyi jegyesem kezem meg nem fogta.

– Megérintette-e habselyem szoknyádat?

– Habselyem szoknyámat meg nem érintette.

– Királyi jegyesed ugyan megcsókolt-e?

– Királyi jegyesem meg sohase csókolt.

Így beszélgettek egymással szerelmesen és a szavukat senki se hallotta, csak a hold, mert az ajtónálló aludt. Akkor a legény parthoz kötötte a csónakot, kosárba töltötte a halakat, fogta a selymet meg a levelet, s kilépett a partra, de kezéből csöpögött a vér, mert húsig törte az evező s a grófleány ingre való selymét elvérezte vele. És az egész dologból csak ezt bánta, hogy elvérezte a grófleány ingre való selymét. De a grófleány nem bánta. Azt rendelte, hogy a legény költse fel a kapus apácát, adjon át neki mindent, aztán menjen az ablak alá. A legény úgy is tett, mindent átadott s ment az ablak alá. A grófleány meg ott volt az ablakban s várta. De az ablak legalább tíz méter magos volt s a grófleány onnan nézett lefelé, mint a rab.

– Mindent meghoztál-e? – kérdezte a legényt.

– Mindent meghoztam, mindent általadtam. A legszebb halakat, egyvég finom selymet, apádtól levelet.

S csak nézték egymást.

– Szeretsz-e te engem, barna halászlegény? – kérdezte remegve a lány.

– Halálig szeretlek – mondta a legény –, érted elepedek. Gyere le énhozzám.

Akkor a grófleány sírni kezdett, hogy a legény hívását hallotta.

– Hogy mehetnék hozzád, mikor itt rab vagyok, tízméteres ablak magossága zár el!

– Ugorj le, elkaplak, szűzfehér grófleány! Fűben leheverünk, csillagos holdfénynél fűben beszélgetünk.

De a grófleány azt mondta:

– Te gyere fel hozzám, barna halászlegény. Idefönt a kezed majd szépen kimosom, selyem ingem aljával majd jól bekötözöm, gyógyító kenőccsel szépen meg is kenem.

Akkor a legény, mert a falat egészen belepte a borostyán, a borostyán szálain, meg a téglák hasadékain fölmászott s az ablakon beugrott. A leányt az ölébe vette, sokszor megcsókolta, sokszor megölelte.

– Mutasd a szemedet, grófi leány, Helka!

A leány megmutatta. Olyan szép zöld szeme volt, mint a Balaton tiszta időben. A legény megcsókolta.

– Mutasd a kezedet, grófi leány, Helka.

Olyan fehér volt a grófleány keze, mint a hab s olyan puha, mint a bársony. A legény megcsókolta ezt is.

– Mutasd a válladat, grófi leány, Helka!

A leány megmutatta, olyan volt az, mint a leggyönyörűbb selyempárna. A legény megcsókolta ezt is forrón s akkor azt kérte:

– Mutasd kis melledet, grófi leány, Helka!

De a leány akkor már félt s kérlelni kezdte a legényt:

– Édes halászlegény, ezt ne kérjed tőlem, még máma nem lehet, még máma ne kívánd szép szűzességemet.

De azért a mellét még hagyta, a halászlegény megcsókolhatta, de akkor egyszerre zörgettek az ajtón, mert akárhogy vigyáztak is, csak hangosak voltak s a kapus apáca meghallotta. Erre elcsöndesedtek s az apáca megkérdezte:

– Ki van bent magánál, Helka, szűz grófleány?

– Senki sincsen nálam, szent apáca anyám – felelte a grófkisasszony. – Egy szúnyog beszállott, szűz testem megcsípte, arra fölijedtem, arra kiáltottam.

Erre az apáca elment, a grófleány meg kiszöktette a legényt az ablakon, de még megcsókolta, de még megölelte, levelet csúsztatott a kezébe grófi apjának s azt mondta:

– Egy hét múlva itt légy csütörtök éjjelre.

A legény meg lefeküdt a fűbe, hajnalig ott aludt, a finom kenőcs a kezét hajnalra egészen meggyógyította, de a selyeming aljából készült kötést azért nem dobta el, hanem összehajtogatta és a mellére rejtette. Akkor beült a ladikjába, elindult hazafelé s vasárnap estére haza is ért, mint ahogy megígérte. A gróf még ébren várta.

– Szerencsével jártál-e, halászlegény? – kérdezte tőle.

– Szerencsével, méltóságos gróf úr – felelt Deli Jóska.

– Halat, selymet, levelet átadtál-e?

– Mindent átadtam.

– Leányom láttad-e? – kérdezte a gróf.

– Nem láthattam – mondta a legény –, én csak a kapus apácával beszéltem.

– Helyesen van – mondta a gróf. – Azért van a leány apácazárdában, hogy férfi ne láthassa, míg csak a király el nem veszi. Levelet hoztál-e?

A legény átadta a levelet s abban az állt, hogy olyan gyönyörűek voltak a halak, hogy a grófleány alig várja a holnapi napot, mikor meg is kóstolhatja őket. De most már ő ilyen küldeményt minden héten elvár. A gróf örült, tíz aranyat adott a legénynek s mindjárt meg is kérte, hogy másnap újra csak halásszon és kedden hajnalban induljon újra megint, s a halakkal együtt egy rubingyűrűt is vigyen a leányának. A legény vasárnap éjjel aludott, egész hétfőn halászott s a keddi pitymallatkor megint útra indult.

Csütörtök éjjelre rendre megérkezett, a halat átadta. A grófleány már várta.

– Megjöttél, szerelmem, barna halászlegény?

– Megjöttem, szerelmem, szűzfehér grófleány.

Keze megint csupa vér volt, szép, legényi orcája megfogyott a nagy erőlködésben, de a szerelem éltette s egy perc alatt fent volt a leány ablakában. Ott rögtön beugrott, a gyűrűt átadta, a leányt megölelte, a fehér ágyra ültek, a lányt ölébe vette s úgy kezdte kérlelni szép, forró szavakkal, ahol a múlt héten abbahagyta.

– Mutasd a melledet, szép szűzleány, Helka!

A leány azt most vígan tette, vállát a legény fejére hajtotta. Így voltak sokáig szerelembe fonódva. Akkor a legény a leányt ágyára fektette s úgy kérte szerelmesen:

– Mutasd kis köldököd, szép szűzleány, Helka!

A szerelmes leány azt is megmutatta, a szerelmes legény csókkal árasztotta.

– Mutasd kis öledet, szép szűzleány, Helka!

De a leány most felugrott ijedten, az ajtó felé hallgatózott.

– Nem lehet, nem lehet, barna halászlegény. Még máma nem lehet, még máma ne kívánd szép szűzességemet. Csöndesen légy, jönnek!

S valóban meg is zörgette a kapus apáca az ajtót.

– Ki van bent magánál, Helka, szűz grófleány, királynak jegyese?

– Senki sincsen nálam, szent apácaanyám – mondta a grófleány. – Egy pók reámszállott, szűz testem megcsípte, arra fölijedtem, arra kiáltottam.

– Emberszót hallottam, Helka, szűz grófleány!

– Csak a pókot szidtam, szent apácaanyám.

Erre a kapus apáca megnyugodott, őket békén hagyta, a legény kiszökött az ablakon, de a leány még megcsókolta, forrón megölelte, kezébe csúsztatta az apjának szóló levelet s azt mondta neki:

– Egy hét múlva itt légy csütörtök éjjelre, akkor tied leszek, teveled megszökök.

Persze előbb a kenőccsel a kezét megkente, leszaggatta selyem inge alját, azzal bekötötte, hogy a legény kezén péntek hajnalra már semmi se látszott s úgy indult hazafelé. Otthon a gróf kikérdezte, hogy mindent átadott-e, meg hogy a lányát nem látta-e, de a legény mindenre rendesen felelt s az ő szép szerelmükből nem árult el semmit se.

A gróf hát megint tíz aranyat adott a halászlegénynek, meg egy gyémántgyűrűt a leánya számára, s igen megkérte, hogy holnap megint csak menjen halászni s kedden induljon útnak a klastrom felé.

S úgy is lett. A legény kedden útnak eredt, csütörtökön éjjel megérkezett, de ahogy a nádasok mellett evezett el, azok csak sóhajtottak:

– Fordulj vissza, Deli Jóska halászlegény, mert hogyha nem fordulsz, megesznek a halak!

Deli Jóska nem hallgatott rájuk.

Mikor a hegyek mellett evezett el, azok is rásóhajtottak.

– Fordítsd meg csónakod, Deli Jóska halászlegény, mert így lekerülsz a Balaton mélyibe!

Deli Jóska ezekre se hallgatott. Legutolszor maga a szent klastrom sóhajtott le rája.

– Ne kösd ki csónakod, Deli Jóska, halászlegény, ne menj a mátkádhoz. Rögtön fordulj vissza, halak tápláléka lesz másként a tested!

Hanem Deli Jóska ekkor már forró volt, még a halakat se adta át, még csak a kapus apácát se kereste meg, csak bemászott a gróflány ablakán, őt ölébe vette, és kezdte kérlelni tűznél tüzesebb szóval:

– Megjöttem tehozzád, szép szűzleány, Helka. Leszel-e az enyém?

– Most a tied leszek, szép halászlegényem. Három hétig vártam, titokban szenvedtem, Isten színe előtt most a tied leszek!

Ott összeborultak, megcsókolták egymást jegyesek csókjával s a halászlegény őt vetkőztetni kezdte vőlegényi kézzel. Mert Isten előtt ők egymáséi voltak, egy leány, egy legény, s ha nincs a grófi cím, boldogok lehetnek. De mikor már csak éppen a selyeming volt hátra, egyszerre csak remegni kezdett a leány, mert odakint nehéz lépések kopogtak a folyosón s a kapus apáca megzörgette haragosan az ajtót.

– Ki van bent magánál, Helka, szűz grófleány, királynak jegyese? – kérdezte keményen.

– Senki sincsen nálam, szent apácaanyám – remegett a grófleány. – Kígyó csúszott mellém, szűz testem megcsípte, arra fölijedtem, arra kiáltottam.

De a kapus apáca most nem ment el.

– Emberszót hallottam, Helka, szűz grófleány!

– Csak a kígyót szidtam, szent apácaanyám, kígyóval pöröltem!

– Kígyóval pörölget, Helka, szűz grófleány? Hát a halászlegény máma hová marad?

– Nem tudom, nem sejtem, szent apácaanyám. A mérges Balaton őt talán elnyelte.

– Hazudik, nem nyelte, őt el nem nyelhette! Egy csöpp vihar se volt kint a Balatonon!

– Itt nem volt – sírt a leány –, de lehetett lejjebb. Szép böjti halaim így most odavannak!

– Szép böjti halai a csónakban vannak, Helka, szűz grófleány. Lent a klastrom előtt kikötött csónakban, barna halászlegény véres csónakjában. Nyissa ki az ajtót!

– Én azt ki nem nyitom! – kiáltott a grófleány. – Éjjeli mécsesnél éppen imádkozom!

– Nyissa ki az ajtót!

– Én azt ki nem nyitom! Királyarám után éppen sóhajtozom!

Most már lehetett hallani, hogy sokan vannak a folyosón, nehéz lábak dobogtak s a kapus apáca erősen zörgetett.

– Nyissa ki az ajtót!

– Én azt ki nem nyitom! – sóhajtott a leány. – Kínos halálomról épp most gondolkodom.

Akkor a klastromőrség emberei betörték az ajtót s ott látták őket kettőjüket ülni az ágyon, amint halottsápadtan fogták egymás kezét. A poroszlók a halászlegényt nyomban megragadták, kezét hátrafacsarták, jól összekötözték s vitték kifelé. Mikor már éppen az ajtónál voltak, a grófleány fölkiáltott keservesen:

– Isten veled, halászlegény, én kedvesem! Szeretsz-e?

– Isten veled, szűz grófleány! – kiáltott a legény. – Síron túl is szeretlek!

– Égben fölkereslek!

– Bárhol megkereslek!

– Tó színén meglátlak!

– Tó mélyén meglellek!

– Egyek leszünk igaz szerelemben!

– Egyek leszünk halott szerelemben!

Ez volt az ő utolsó megvallásuk, mert többet nem látták egymást elevenen. Még azon az éjszakán fegyveres emberek vitték sebes vágtatva a legényt a gróf elé, aki a torony legmagasabb szobájába záratta, aztán lóra ült, hogy a királlyal tanácskozzék. A király meg már ott volt a klastromban, a veszprémi papoktól érkezett menyasszonya látogatására, de az akkor már rab volt s az ítéletét várta. Éppen vasárnap volt, mikor a gróf megérkezett s nyomban összeült a szomorú királlyal, hogy az igazságtételről gondolkodjanak.

Vasárnap délben volt, mikor összeültek, vasárnap éjfélre lett kész az ítélet. Azt ítélték, hogy a legény s a leány kezét hátrakössék, őket a klastrom, meg a kastély legmagasabb pontjára fölvigyék s onnan őket hétfőnek éjszakáján éjfélkor a Balatonba vessék. A gróf ott egy vitézt nyomban nyeregbe ültetett, hogy megvigye a szigorú parancsot házi ispánjának, aki a halászlegényt őrizte.

S mikor eljött a hétfői éjfél, a legény meg a leány ott állt a Balaton két végén a magosban s ott akkor őket a Balatonba vetették. De nem haltak meg, mert ahogy hulltukban a Balatont érintették, nyomban köddé váltak mind a ketten, s a tó tükrén elindultak szépen egymás felé . . .

. . . Tihany körül találkoztak, ott összekeveredtek s egymáséi lettek. Halászlegény, grófleány, örök szerelmesek . . .

– Hát ez a balatoni párosköd meséje. Az örök szerelmeseké, akik azóta, hogy testben meghaltak, mikor tisztán süt a hold és semmi szél nincsen, a Balaton fölött köd képében megkeresik egymást s forrón szeretkeznek. Halálukat immár ezer esztendeje, de addig nem nyughatnak, addig nem alhatnak és el nem múlhatnak, míg ebből a ködképi ölelkezésükből eleven gyermekük nem születik. De az nem lehet, csak az örökben.

Most már messze járunk, mert mese közben az öreg halász egyre evezett, hogy a keze is mozogjon, hát valahol Tihany felé járunk, éjjel egy óra van s az öreg előre mutat.

– No nézze meg!

A két ködgomolyag most találkozik. Egy pillanatra állnak egymással szemben, aztán egybeomlanak s az éles holdfényben egymásba fonódva valóban olyanok, mint a szerelmesek, akik gyermekért küzdenek.

– Ugye – mondja az öreg halász –, milyen különös ez?

– Az ám . . . Köszönöm a mesét.

– Szívesen. De látja: igaz.

HORGAS BÉLA

A rejtélyek ellenére

A képkeretező kirakatában, háttal az utcának, aranyozott keretű, nagy tükörlap közepén barna-pirosra színezett (sült) meztelen nő ült a sarkain, két karját széttárt térdeire támasztotta. A tükör másfél méter magas lehetett és fél méter széles, a nő ültében is harminc-negyven centiméter – ha oldalra dől és kinyújtózik, keresztbe fekve egyszerre tudja megérinteni kéz- és lábujjaival az aranycirádás keret szemben lévő oldalait. De a nő nem dőlt oldalra, nem állt föl, csak ült a sarkain, háttal az utcának, tudta, hogy ebben a testhelyzetben kínálhatja a legkihívóbban, zárhatja el a legbiztonságosabban titkait, rejtélyei így szembetűnőek igazán. Hosszú, fehéres-szőke haját kontyba tűzte, (alsó testén jól látszott, hogy napozáskor hol fedte fürdőruha) és csak ült a sarkain, háttal az utcának, a tükör közepén; mozdulatlanságában repülni látszott a tükör-tenger és tükör-ég végtelenségében, széttárt térdeivel valami központ irányába. Nem fordult meg, elölről csak a tükörképeknek mutatta magát, de ez csöppet sem elégítette ki a nézőket, ellenkezőleg, talán éppen ez volt az, ami fölfokozta kíváncsiságukat és beleszőtte képzelgéseikbe a nyugtalanság mintáit; talán a nő választása, a testhelyzetből adódó helyzet különössége hatott rájuk, az a tagadhatatlan tény, hogy a nő közöttük van, hátulját feléjük, elejét a tükörképük felé fordítja.

A tükörben lakó nőt évekkel ezelőtt, még a hatvanas évek elején ismertem meg, és utoljára 1970 májusában találkoztam vele, de nem a képkeretező kirakatában, hanem a nemzetközi hírű és színvonalú Kagyló üdülőben, ahol a szerencsés véletlen ajándékaként eltölthettem egy csöndes hetet, még a nyaralási szezon kezdete előtt.

Aki ismeri a Kagyló üdülőt, mely nemcsak a Balatonnak, hanem Magyarországnak is egyik legszebb épülete, és immár a modern építészet Európahírű, merész alkotása, aki ismeri ezt a valóban magával ragadó, magába záró helyet, a kagylóformájú üveg, acél, beton és fa pavilonokat az olajfákkalbokrokkal, fenyőkkel és hársakkal teleszórt kertben, az megérti, hogy mit jelentett nekem az az egy hét. És végig: egyedül – tulajdonképpen: teljesen egyedül. Mert a nőben azért nem vagyok biztos. A férfitől, akivel még találkoztam a Kagylóban, s aki ugyancsak ott töltött egy hetet, a férfitől még mondhatnám, hogy teljesen egyedül voltam, a vele való beszélgetések bizalmasan és meghitten, de személytelenül folytak le, be sem mutatkoztunk egymásnak; tőle még mondhatnám, de a nő, az a nő köztem és a tükörképem között nagyon bizonytalanná tesz engem.

Az első napon történt. Ebéd után fogtam egy kockás takarót meg a hatalmas szivacspárnát, és elvonultam a vízpartra, a stég közelébe. Egy ágaival a földig érő olajfa és egy alacsony hárs közé vettem be magamat – a kertben szanaszét heverő, tervszerű esetlegességgel álldogáló, piros műanyagszálból font, házacskaszerű padok egyikébe heveredtem. Nem volt nehéz belefeledkeznem a könyvbe, amit már a vonaton kezdtem olvasni, nem volt nehéz besurrannom Frantz de Galais házába, a különös ünnepségre, be a Wellington-

szobába, ahol egy bőlebernyegű behemót és egy hitvány kis komédiás dolgozott piros és zöld lampionokkal; néztem a behemót kezében hintázó hosszú botot, és onnan már csak egy lépésre voltak az én saját behemótjaim, a Bivalyos Ember például, aki tetőtől talpig fekete selyemrongyokba bugyolálva kísér egy szalmahajú menyasszonyt, át a kastély folyosóin kavargó-táncoló álarcosok forgatagán; járkáltam közöttük, ide-oda csapódtam a tömegben, térdek és vállak tereltek, könnyűnek és sérthetetlennek éreztem magam, míg ki nem pattant egy oldalajtó, melyen erőszakos szél rohant hozzám és arcomba vágott. Fölnéztem, lerúgtam a kockás takarót és már-már kiléptem helyemről, mikor megpillantottam a tükörlakó hölgyet. A deszkapalló végén állt, háttal felém. Fehér fürdőnadrág volt rajta, semmi más; mikor elindult a víz felé, akkor láttam, hogy az sem, csak a bőre fehéredik, mint a képkeretben. Lassú léptekkel ment le a lépcsőn, bele a vízbe. Már csak a feje búbja látszott, mikor összemarkoltam a takarót, könyvet, és fölrohantam a szobámba. Egy percig ha tétováztam, aztán vissza a stéghez. A vízben senkit se láttam. A deszka száraz volt, sehol egy lábnyom, sehol egy vízcsepp. A partot a közelben nagy terméskövek borították. Megvontam a vállam és visszamentem a szobámba.

Erősen alkonyodott már, mikor ismét kisétáltam a partra. A stég sarkában egy szürkeruhás, kalapos úr álldogált. Kellemes, koranyári idő volt, a vízből hűvösség áradt és könnyű szélrohamok is szaladgáltak időnként a kertben, de a kalap azért indokolatlannak tűnt – bár bizalmat is ébresztett bennem. Erre szüksége is volt a kalaposnak, mert ahogy megláttam, a legelső pillanatban határozott bosszúságot éreztem: tehát nem vagyok egyedül! De a bizalom (ami talán megbánás is volt a hirtelen rámtörő bosszúság miatt) elhessegette rosszkedvemet, és a kalapos egy idő után határozottan mulatságosnak és vonzónak tűnt előttem, szinte hivogatónak tetszett. Kisétáltam a stégre, azzal a szándékkal, hogy alkalomadtán esetleg szóba is állok a kalapossal; talán nem is itt lakik, gondoltam, talán hivatalos személy az üdülőből, esetleg egyik gondnok, és nem tudja, hogy én az Igazgatóság engedélyével tartózkodom a Kagylóban.

A cipőm kopogására megfordult – némi riadalmat láttam az arcán átsuhanni. Biccentettem feléje, visszabólintott. Nem barátságosan, nem barátságtalanul. Úgy a kettő között. Kissé régimódian, ami ugyancsak illett a szürke öltönyéhez és a kalapjához. Fehér ing volt rajta, nyakkendő nélkül. Arca sima, haja ritkás, őszes, szeme kissé táskás és karikás. Olyan jó ötvenesnek néztem.

Ott álltunk két lépésre egymástól és néztük a balatoni naplementét. Akár egy reklámhirdetés alakjai. Ez adta az ötletet.

– Ma délután – mondtam jó hangosan és tagoltan, egy hajszálnyit fordulva csak a kalapos felé – láttam itt egy meztelen nőt. Itt állt a palló végén...

– És? – kérdezte a kalapos nyugodt, bár kissé rekedtes hangon, udvariasan felém fordulva.

– Nem tudom – vontam meg a vállam, s mert tetszett a kalapos nyugalma, én is elfordítottam törzsemet a Balatontól. – Bement a vízbe, én meg föl a szobámba. Mire visszajöttem, eltűnt...

A szürkeruhás megértően mosolygott. Ez nem tetszett.

– Azt hittem – mondtam neki –, hogy egyedül vagyok a Kagylóban.

– Talán falubeli volt – válaszolt kitérően és ugyanakkor bocsánatkérően is a férfi, de sem a kitérést, sem a bocsánatot nem hangsúlyozta, amivel ismét megnyerte tetszésemet.

– Lehet – hagytam rá, a tőlem telhető legbarátságosabb hangon, jelezvén azt is, hogy nem akarom megtudni, kicsoda-micsoda és honnan került ide, ha nem akarja megmondani.

A kalapos értette és viszonozta barátságosságomat, két szóval elmondta, hogy ott lakik a Kagylóban, pihenni jött, itt csak most lehet pihenni, egy hét múlva tele lesz nyüzsgéssel a kert, mondta, akkor aztán nem lehet meztelen nőket látni. Csöndesen nevettünk ezen, az alkalomhoz és helyhez illően, aztán lesétáltunk a deszkáról és az üdülőnél elváltunk. A kalapos fölment a szobájába, én meg besétáltam a faluba vacsorázni.

A behemót és a hitvány nem érti, hogy miért lettek éppen ők ketten a kiválasztottak; tanakodnak a Wellington-szobában. Nem tudják, ki az a Wellington. Nem érzik az összefüggéseket. Csak dolgoznak a kék-zöld lampionokkal, de az egészet nem értik. Pedig világlátott, sokat tapasztalt alakok ők ketten, az ilyen vén komédiások előtt semmi sem maradhat rejtve. És ott mégis, ott mégse, ott nem tudják kitapintani a dolgok nyitját.

Alkonyodik. A szürke kalapos már ott áll a stégen. Szép napunk volt ma is, mondom, bizony, hagyja rám a kalapos, elvesszük az igazi üdülők elől a szép időt. Fütyülök az igazi üdülőkre, rántom meg a vállam, talán nagyon is határozottan és fölényesen, afféle fiatalos hányavetiséggel, ami nem áll már olyan jól mindenkor nekem. A szürke kalapost láthatóan nem sérti hangoskodásom, hogy én vagyok a legigazibb (igazabb) üdülő és a Kagylót úgy tekintem, mintha kifejezetten az én szeszélyem nyomdokába járva építették volna; mindez nem zavarja őt, még fel is élénkül és kérdéseket intéz hozzám, ugyanazzal a kissé szertartásos és előírásos udvariassággal, mely ruhája szabásából és kalapja mozdulataiból is árad, akkor is, ha meg se mozdul, meg se szólal, ha semmit sem csinál. Láttam-e a meztelen nőt ma délután, kérdezi, nem, mondom, nem találkoztam vele, igaz, le se jöttem a partra, és lehet, hogy csak a parton mutatja magát, lehet, hogy a vízben lakik, vagy a túlsó parton talán. Elnéztünk a túlsó part felé, Füred és Tihany irányába, néztük a vizet, amely lassan elszíneződött a lemenő nap fényében, vártuk a nőt, de sehol senki. A kalapos egy történetet mesélt, ami vele esett meg jó húsz évvel korábban, valami régi történetet mesélt férfikora elejéről: egy Somogy megyei faluban néhány napos dolga akadt, estefelé kisétált a falu melletti tóhoz, és megfürdött. Néptelen volt a környék, ruháit ledobálta a parton és mélyen beúszott a tóba. Már indult volna kifelé, mikor a tó melletti dűlőn egy vontató tűnt fel, a pótkocsin tizenöt-húsz asszony. Meglátták, hogy fürdik a tóban és a ruhái ott hevernek a parton – néhányan leugráltak a kocsiról, összekapkodták a holmiját és elrobogtak. Mire kiálthatott volna, már el is tűntek a fák mögött. Ágakat kötözött magára, úgy lopakodott be sötétedés után a faluba. A kalapos mindezt higgadtan és szakszerűen mondta el, nem bőbeszédűen, de azért kellő részletezéssel, láthatóan ügyelve arra, hogy ne éljen vissza a különös történet adta lehetőséggel, hogy ne a leginkább kézenfekvő lehetőséget használja, bohózati számmá színezve az elbeszélést – tudta, hogy többre megy a mértéktartó, külsejéhez szabott előadással, mely a maga csontos szürkeségével szabadjára engedi az eredeti történet harsány eseményeit.

Hitvány és Behemót tehát részt vesznek ezen a kerti ünnepélyen, de részvételüket zavar felhőzi be, gondoltam szobám erkélyén heverve, arcomat a naptól kiszívott vánkosra szorítva, meztelen talpaimat a citromsárga, hártyaszerű erkélyfal peremén táncoltatva. Hitvány és Behemót rútsága: a mészpöttyökkel és kátrányfoltokkal borított kertésznadrág és a bőujjú, hosszú

gallérú, alvadtvérszínű ing az egyiken, a fekete-fehér csíkos köpeny és a papírcsizma a másikon, a karomszerű ujjak és a bicegő járás, az áttetsző halánték és a disznósörény a szögletes állon, a drótkeretes szemüveg, az alamuszi vigyor – mindez kirívó lehetne, mint egy trágyadomb a pirosfejű, fehér lécekre boruló rózsafák ligetében. Mint egy trágyadomb, gondoltam a Kagyló erkélyén, és behúztam a talpaimat, mert föltámadt a szél, egyre erősebben és gyorsabban csapkodta a hullámokat a parthoz. Az égen szétszaggatott felhődarabok vágtattak, el-elfedték a holdat és a csillagokat, Tihany felől villámok látszottak, mély dübörgés hullámzott át a Balaton felett, de egy csepp eső sem hullott.

A szél fölkavarta a hársak és olajfák erős illatát, átgörgette a Kagyló zegzúgos folyosóin, áramvonalas-ovális szobáin; egy ajtó hangos dörrenéssel becsapódott mögöttem, pislogtak a kertben és az épületben a lámpák. Lépéseket hallottam a hátam mögött. Megfordultam, de ameddig el lehetett látni az erkélyről, a folyosón egy lélek se mozdult. Fölálltam, kihajoltam az erkélyen, hogy nem látok-e valakit a kertben, hátha onnan hallottam a lépéseket. És ekkor újra csapódott az ajtó. Nem olyan hangos dörrenéssel mint előbb, de minden kétséget kizáróan. Figyeltem a folyosót, vártam, hogy föltűnik a járókelő, a kalapos úr lesz a stégről, gondoltam, unatkozik, unatkozik egyedül s most fölkeres, meghív egy pohár italra, gondoltam, de senki sem bukkant föl a folyosón. Keskeny szárú, nehéz fémváza állt az asztalomon. Összehúztam magamon a fürdőköpenyt, megmarkoltam a vázát és csöndesen kiléptem a folyosóra. A fal mellett indultam, az árnyékos oldalon, lábujjhegyen. Fordult, újra fordult a folyosó, követte a kagyló alakját. Néhány lépéssel előttem egy ajtó retesze mozdult, aztán kilincs és sarokvas nyikorgott. A falhoz lapultam és óvatosan kilestem a forduló mögül. Fatalpú cipőben, karjára vetett kék köpenyben ott állt a meztelen nő, most kapcsolta le a villanyt, aztán lassú lépésekkel, ahogyan a parton is láttam, elindult a folyosó közepén futó piros szőnyegen. Ő volt az, semmi kétséget nem éreztem abban a pillanatban. Követtem a fal mellett, surrantam utána. Most látszott csak, hogy milyen nagy épület ez, s hogy a kagylók egymásba nyíló rendszere az alig észrevehetően emelkedő-süllyedő folyosókkal mekkora belső teret kerít körül. A nő egyenletes léptekkel haladt, célszerű biztonsággal vágott át a keresztezéseken és benyitott az 51-es számú szobába. Beléptem az első mosdóba, és az ablakon át kiugrottam a kertbe. Itt még sohasem jártam, az üdülő épülete innen nézve furcsán megnagyobbodott, nem is kagylóra, inkább valami cölöpvárra hasonlított. És az 51-es szoba ablakai ugyanolyan sötéten bámultak rám, mint a többiek. Visszamásztam a mosdóba, ki a folyosóra, és bekopogtam az 51-es szobába. Néma csend. Lenyomtam a kilincset, nem engedett. Egy darabig hallgatóztam még, aztán visszagyalogoltam a szobámba – közben kétszer is elvétettem a folyosókat. Sokat alszom, vagy nagyon fáradt vagyok még, gondoltam lemondóan, de azért megszorítottam kezemben a vázát, mielőtt a szobámba léptem, hátha ott ül a meztelen nő, vagy Behemót és Hitvány Frantz de Galais kerti ünnepségéről, és megkérdezik tőlem, miért éppen ők ketten lettek a kiválasztottak.

Tiszta kék égre ébredtünk reggel a Kagylóban, a kalapos úr és én, és a tükrös nő az 51-es szobában (ha ugyan ott lakott), és Hitvány meg Behemót a Wellington-szobában; a két kivénhedt, de vénségében is ijesztő komédiás persze csak dél felé nyitotta ki a szemét, mikor kialudta a kertben dúló éjszakai ünnepély fáradalmait, de ez semmit sem módosított a helyzeten, mert az

ég akkor is olyan derűs és nyugodt volt, mint reggel hatkor, mikor én pillantottam meg a nyitott ablakon át.

Kerestem a szürke ruhás urat, szerettem volna aznap korábban találkozni vele, hogy beavassam éjszakai kalandomba, hogy rávegyem: állítsunk csapdát a tükrös nőnek, aki – úgy látszik – mégiscsak itt lakik közöttünk.

A kalapos úr azonban csak a megszokott időben került elő, egyik pillanatról a másikra, azt se láttam, hogy honnan, de ezen nem igen csodálkoztam, és magyarázatot sem kerestem rá, mert akkor már teljesen lefoglalt, hogy csapda-változatokat eszeltem ki magamban.

A szürkeruhás izgatottan fogadott. Látta a nőt, villant át rajtam, találkozott vele, ott aludt nála.

Egy újságot tartott a kezében a szürkeruhás, azzal integetett felém; képzelje, mondta, meghalt egy munkatársam, egy ismerősöm, képzelje, mondta, és jelentőségteljesen nézett rám, vagy talán nem is rám, hanem valahova mögém, mintha ott feküdt volna a halott. Gépiesen elléptem előle, nekitámaszkodtam a korlátnak, és elvettem tőle az újságot. Végigfutottam a halálhírt, a név nekem is ismerős volt, néhány érdektelen szót fűztem hozzá, amit a szürkeruhás váratlan hevességgel fölkapott, és egy fordulattal tovább vitt; haza kellene mennie, mondta, a temetésre el kellene mennie, ott kellene lennie, hajtogatta, és ezeket a kelleket olyan keményen, szinte izzóan ejtette, vagy inkább lökte ki a szájából, hogy lehetetlen volt észre nem vennem az indulatos célzatosságot, a vágyat, hogy beszéljen.

Ismerte, hogyne, mondta a kalapos ott a stég sarkában, és a szemem közé nézett (talán akkor először beszélgetéseink során), évekig együtt dolgozott vele, és most úgy illenék, hogy ott legyen, részt vegyen a temetésen, ahova mindenki elmegy majd, de ő nem, ő nem és nem; életében ugyan soha nem bántotta (nem bántani akarja most sem), de ezt nem teszi meg, nem, rázta a fejét, nem, mondta újra és újra, és láttam, hogy a szó kimondása is gyönyörűséget okoz neki (mintha fölszabadítaná); nem megy el a temetésre, mert kifejezésre akarja juttatni (ezeket a szavakat használta) tiltakozását. Értem, mondtam neki csendesen, kissé meg is rettenve a szóáradattól, melynek alkalmi (ez nyilvánvaló volt előttem) hallgatója lehettem, értem, ismételtem meg még csendesebben, szinte suttogva, mert nyomban elém villant egy két évvel azelőtti nyár, a jugoszláv tengerpart üdülője, ahol ugyanígy mondtam A.-nak, hogy értem, és ugyanígy nem értettem semmit, mint most. A. orvos volt, és a második világháborúban partizán; az elhalálozott jogász, és én arra gondoltam a két „értem" között, hogy csöppet sem csodálkoznék, ha a jugoszláviai A. és szürke ruhás lakótársam között lenne valami kapcsolat.

Ez az ember, kezdte a kalapos, és az újságra bökött, bűnös egy másik ember halálában. Fölakasztottak egy fiút, egy egyetemistát; ártatlanul akasztották föl, és ő volt a bíróság ügyésze. Nincs más módja, mondta a kalapos, nem volt, nem adódott más lehetősége soha, hogy tiltakozását kifejezze; úgy hozta a sors, mondta, bármilyen érzelmesen is hangzik ez. A helyzet soha sem volt kedvező, sohasem adott alkalmat a tiltakozásra, pedig az embernek szüksége van rá, hogy kifejezze magát, hogy a véleményének formát adjon. A helyzet nagy úr, mondta a kalapos, és az időközben összecsavart újsággal a korlátot ütögette, nagy úr, de az embernek résen kell lennie, hogy megtalálja az alkalmas pillanatot, amikor kibújhat a helyzet hálójából (ezt is így mondta, „a helyzet hálójából", erre pontosan emlékszem). Bólogattam, mert mi mást tehettem volna, meg tetszett is nekem a szürke ruhás szenvedélye, lám, gondoltam, ki

hitte volna, hogy a régimódian fegyelmezett, hagyományos külső ilyen feszültségeket takar. Bólogattam és hallgattam, a meztelen nővel nem mertem előhozakodni. Hogyan is tehettem volna! Tapintatlanság lett volna tőlem. A halott ügyész, aki felakasztatta az ártatlan egyetemistát, egyszeriben elrebentette az aranycirádás tükör ruhátlan lakóját, és a két komédiást is, akik trágyadombnak érezték magukat egy rózsaligetben, és nem értették részvételük logikáját a kerti ünnepségen. Egy-két ügyetlen kérdéssel még megpróbáltam visszakanyarodni, például megkérdeztem a kalapostól, hogy ő is ügyvéd-e, és hogy ismerte-e a megboldogultat már akkor is, mikor abban a Somogy megyei faluban ellopták a ruháját – próbálkoztam az eltereléssel, de a kalapos kedvetlen igenjei és egy fürkésző, már-már élesnek mondható visszakérdezése, hogy ez miért érdekel engem, derékba törte kísérletemet.

Kedvetlenül gubbasztottam aznap este az erkélyemen, és noha az előző éjszakai száraz vihar után tiszta és nyugodt volt a levegő, noha világított a hold és ragyogtak a nyári csillagok a hársfák, olajfák fölött, és a nagy kert simára vágott füvében alacsony ernyőjű lámpacsoportok fénylettek mint valószínűtlen szentjánosbogarak, noha minden tökéletesnek látszott körülöttem, nem találtam a helyemet, és úgy méregettem a Kagylót és tartozékait, mintha nem is lennék ott az erkélyen, mintha – a kerítés vasrácsára fektetve bámészkodó arcomat –, természetesnek találnám, hogy olyan alakok tűnnek fel a fák között, mint Hitvány és Behemót. A tükrös nővel sem törődtem. Az ajtók csapódásával sem a Kagyló folyosóin. A halott egyetemista és a halott jogász járt az eszemben, meg a kalapos úr a stégről, akinek ilyen gyászosan végződött pihenője. Nem lehet könnyű dolga azzal a két halottal, gondoltam, hiszen látni való, hogy mekkora küzdelmébe kerül ez az egész. Ezzel aludtam el (félálomban még hallottam, hogy valaki – egy nő – tüsszent a Kagyló folyosóján, előbb gyors egymásutánban kétszer, aztán még egyszer).

Az idő továbbra is tartotta magát, szokatlanul melegek voltak május utolsó napjai. Elhatároztam, hogy beleszólok a kalapos küzdelmébe, odaállok melléje, kérdezősködöm tőle; ilyenkor mindenkinek jólesik, ha beszélhet, és legalább én is többet megtudok a dolgok menetéről (hogy mikor történt például az akasztás), amelyek azért eléggé rejtélyesek voltak, akárcsak a tükrös nő ügye, s hogy én a rejtélyek ellenére is részt vettem bonyolódásukban (mint Hitvány és Behemót a kerti ünnepélyen), ez végül is kötelezettségeket rótt rám. A kalapos szavait akartam fölhasználni, a saját szavaival erősíteni meg (vagy békíteni ki), hiszen alaposan meg kell fontolnia az embernek a körülményeket, mielőtt tesz valamit.

– Azt hiszem – mondtam a kalaposnak a stégen –, azt hiszem, teljesen igaza van abban, amit tegnap elmondott . . . Azt hiszem, helyesen cselekszik . . .

Ez kissé esetlenül hangzott, de a kalapos nem vette rossz néven tőlem, megengedte a már-már baráti gesztust.

– Köszönöm – felelte szertartásosan, helyénvaló komolysággal.

– Ne haragudjon – folytattam ugyanebben a hangnemben –, de ha megengedi . . . A helyzetek többnyire bizonytalanok . . . Itt van ez a tükrös nő is . . . Ez persze más, lehet, hogy csak az én fantáziám műve, de ettől függetlenül . . . Nem tudom, hogy ismeri-e jól a tényeket, hogy biztos-e a munkatársa bűnösségében . . .

A szürke ruhás mintha meghökkent volna egy pillanatra, majd futólag elmosolyodott és azt mondta:

– Biztos vagyok.

Aztán hallgatott, és valahogy én se tudtam továbbfolytatni a mondókámat.

Egy darabig álldogáltunk, a kalapos úr most is mögém nézett, mintha a halottat nézte volna, és ez azért volt nagyon kényelmetlen nekem, mert a tekintet valamiképpen összekötött, szinte azonosított a hullával, hirtelenjében nem is tudtam, hogy melyikkel: az egyetemista régen (mikor?) elporladt maradványaival vagy a jogász másnap temetésre kerülő holttestével? Elléptem hát a tekintet hatósugarából, a kalapos megrezzent, biztos benne, hogy bűnös az ügyész, mondta, tudja, hogy bűnös, tudja, mert ő volt akkor annak a bíróságnak az elnöke.

Félóra múlva indultam az állomásra. Nem néztem se jobbra, se balra, csak mentem kifelé, el a Kagylóból. A portásnál még megálltam egy pillanatra és megkérdeztem tőle, hogy az a szürkeruhás, kalapos úr, aki velem együtt volt az üdülőben, hányas szobában lakott. A portás gondolkodás nélkül mondta, hogy az északi szárny (kagyló) utolsó szobájában, az 51-esben. Köszöntem és sietősen mentem tovább. A vonat pontosan érkezett. Az étkezőkocsiban, ahova fölszálltam, hogy igyak valamit, egyetlen utas sem volt rajtam kívül, de ennek csöppet sem örültem.

PAÁL LAJOS

Készülődés tengernézni

Az asztalon besztercei szilva
kancsó és darazsak
két öreg beszélget az őszben

dolgok önmaguk
tiszta felszínén
szavak a
tiszta hangban

úgy tűnik
nincs híja semminek

Az ujjak a kancsó fülén
mint költöző madarak
tengernézni készülődnek

PÁL RITA

Auréliával a napon

Nem is hívják Auréliának. Csak én, magamban. Olyan rendes, tisztességes kis neve van. Hogy miért bántom – ha csak gondolatban is – ezzel a ronda névvel... Talán azért, mert vele vagyok, vele kell lennem. A napon is. A rohadt, kétszemélyes gumimatracom miatt.

Auréliát hat éve ismerem. A főiskolára jártunk együtt, s azóta is lefutott egy kis idő. Aurélia mostanában államvizsgázott, utalt rá, de nem kérdeztem tovább.

Szóval, van egy kétszemélyes gumimatracom. És hajnalban, amikor elindult a fürdővonat, persze az első, akire rátaláltam, Aurélia, ő is a táborba jött. Volt vele egy kislány, húsz év körüli, képesítés nélküli, most felvételizett másodszor.

Amikor leszálltunk, kiderült, a tábor hat kilométerre van az állomástól. Valami marha miatt szálltunk le itt, aki eltájolt bennünket.

Borzasztóan irigyeltem Auréliát. Úgy menetelt előttünk, mint egy őrmester. Igaz, kondiban túltett rajtunk. Ringott a csípője és üde volt az egész nő. Üde és friss.

Kész röhej. Nincs vele semmi bajom.

Imádom a barátokat, azokat az embereket, akikkel beszélgetni tudok. Különben az egyedüllétet imádom. Erre számítottam. De megjelent Aurélia, aki a kétszemélyes gumimatracom miatt mellettem heverész, és nincs tíz percem se egyedül.

Ja, még a menetelésről.

Tíz napra azért visz az ember egyet-mást, én két bőröndöt, az egyikben ez a dög matrac.

A hőségtől már a vonatban kitikkadtunk, s most a gyaloglás... A kislány még nálam is jobban kókadozott.

Aurélia hamarosan megunta, hogy velünk vánszorogjon. Egyre nőtt köztünk a távolság, aztán már nem is láttuk. Mi meg az első kilométer után tízlépésenként ültünk le az útszélen. Később találkoztunk néhány úttörővel, rendes kis srácok voltak, segítettek cipelni.

Mire a táborba értünk, Aurélia már kicsomagolt. Csigalépcsős szobát választott. Szidtuk, hogy se mosdó, vízcsap, szekrény, istennyila, később kiderült, ilyen egyetlen szobában nincs.

Rögtön lefeküdtem, olvastam, elaludtam, amikor magamhoz tértem, Aurélia és a kislány már megírt húsz képeslapot és azt mondták, álomszuszék vagyok. Meg, hogy a Balaton hideg, ők se fürödtek még.

Adtak kölcsön fogkrémet, én meg a zsebtükrömet, valamit mindig otthon felejt az ember.

Estefelé pokolian megéheztem. Aznapra szólt a behívónk, de kaja még nem volt. Csak kosz. Ha mozdultam az ágyon, éreztem a por szagát. Tiszta párnahuzatot, lepedőt kaptunk, porszívót viszont nem adtak a matracokhoz.

Javasoltam a lányoknak, menjünk valahová enni.

Fölkecmeregtünk.

Az étterem félórányira volt, de ez már kényelmes sétának számított.

Aurélia és a kislány jaffát rendelt.

Én sört kértem és vacsorát.

Láttam, nyelnek, szinte egyidőben velem. Nem éhesek – hajtogatták –, hiszen otthon annyi mindent becsomagolt az anyu. Valami száraz vacakot ettek, másnapos zsemlyét, olvadt vajjal, lucskos zöldpaprikával.

Lelkesen itták a jaffát.

Persze – jutott eszembe –, Aurélia már a főiskolán is ilyen volt. Ha összeverődtünk néhányan konzultáció, vagy szigorlat után és bementünk valahová, mindig akadt köztünk egy-kettő, aki nem ebédelt, csak egy kismálna . . . Aurélia ezernyolcszáz körül keresett, laboráns volt, a szüleivel élt, mindent magára költhetett. Jó ruhákban járt.

Kilenc után visszamentünk a táborba. Csönd, gyanakvó figyelem, az a fajta, ami mindenhol megtalálható, ha pedagógusok jönnek össze ilyen-olyan célból, kollégák, akik még nem ismerik egymást, és így nem tudják szegények, hogyan viselkedjenek. Pedig valahogy mégis csak kell.

A lányok lefeküdtek, aludni akartak. Sikerült nekik, két perc múlva már szuszogtak, mint a kisbabák. A plafon közepén egyetlen bura, nem akartam égetni a villanyt. Kimentem a ház elé, egy égimeszelő fán valami örökégő függött, alatta pad. Éjfélig olvastam, aztán lefeküdtem. Átlag kétpercenként fordultam a másik oldalamra. A Balaton és a por szaga összekeveredett.

A víz a harmadik napon is hideg volt. Azért isteni. Mindig isteni a Balcsi! Akárhogy irtózom a tömegtől, isteni a Balaton. Az ember csak fekszik egy felfújt gumivacakon és viszi a víz, olyan szelíden, hogy eszébe se jut félni, sodorja jobbra, balra, messzire a parttól, és nincs más, mint ez a csillámló nyugalom.

Amikor kieveztem, Aurélia azonnal otthagyta a pokrócát, volt hely mellettem.

Olvastam, szokás szerint, ő pedig ásítozott. „Úristen, még itt is gyötröd magad? Látni se bírom a betűt." Ami érthető, mert ha az ember betűkből él, naponta zabálja a tankönyveket, kézikönyveket és aztán ugyanolyan, vagy hasonló körítéssel elmondja, aztán megint a betűk, olvasva, leírva és megint olvasva a srácok füzeteit, naponta, állandóan . . . ilyenkor, év végén, már érthető a betűundor.

Aurélia pihent mellettem. Lazított. Megérdemelten, mert ő a legfürgébb köztünk.

Hatkor felver az az átkozott gong, ébresztő, s ő máris pattan, irány a közös mosdó (nyolc vízcsap, hatvanan vagyunk, a zuhany még nem működik, meleg víz nincs, legyünk türelmesek, csak most indul a szezon), s már jön is vissza, borotvaélesre hajtogatja a pokrócát, fehér blúz, nyakkendő, hétkor kimasírozunk, zászlófelvonás, énekelünk, valami jó buzdítót, ja meg a jelentés. A mi oszlopunknál Aurélia mondja, mindannyian megtudjuk, milyen raj vagyunk és csapatvezető pajtásnak jelentem, és hogy a létszám tizennyolc.

Ettől rendszerint kiborulok. Mindenféle haptáktól, jelentéstől, póztól kiborulok.

Májusban halálian élveztem az akadályversenyt a Hideghegyen, egész jó kis állomásom volt, kötélen másztak, árkot ugrottak a gyerekek, piros kis pofik, „gyorsan, gyorsan" izgultam nekik, de a jelentéseket félbeszakítottam, „tovább, hajrá . . .!"

Na, nem baj, itt majd szépen megtanítanak, mit hogyan kell, pontosan, hibátlanul. Még tán állni is, mert úgy lógok ki mindig a sorból, mint aki végre befejezte a tanítást, itt a víz, süt a nap, és mindenbe beleszólnak a madarak.

– Felkészültél a holnapi foglalkozásra? – kérdi Aurélia.

– Mire?

– Elfelejtetted? Te vagy a mókamester. Vállaltad, nem?

– Persze, vállaltam – csüggedek vissza a könyvembe.

Olyan egyszerűnek tűnt. Hogyne, én leszek a mókamester. Valamit mindenkinek vállalni kellett. Amúgy is gyanakodva nézegetett a csapatvezető pajtás, mert miért jöttem én úttörővezető-képző tanfolyamra, amikor nincs is osztályom. Napközis vagyok. De hát az iskolából is vállalni kellett valakinek ezt a bulit, és olyan szívélyesen passzolták át az osztályfőnökök . . . Ezt persze nem mondhattam. Rájukhagytam, hogy én leszek a mókamester. Tréfás játékok, fejtörők, mondókák . . .

Nagyszerű. Imádok játszani. Minden stimmel. Az egyik napközis könyvben csodálatos játékok vannak, kipróbáltuk valamennyit, egész ősszel, télen és tavasszal játszottunk és annyira belejöttünk, hogy én is elfelejtettem – amit a gyerekek persze nem is tudtak –, hogy itt a tanuláson kívül a játék is „kötelező" és nem csinálhatnak csak úgy akármit, mert nekem minden áldott nap be kell írni a naplóba, mit játszottunk, min nevettünk . . . Igaz, nehéz ellenőrizni, néha csaltam is a beírással, volt egy-két kedvenc játékunk, amit naponta kikönyörögtek, legalább pár percre, de nem írhattam be folyton a naplóba. Könnybefulladó nevetéseink az asszonyokat is átcsalták a konyhából, álltak az ajtóban, fehér köpenyben, kezükben félig eltörölt tányér és ők is nevettek.

Mindez eszembe jutott, mikor valamit feltétlenül vállalni kellett és gondoltam, na ez a mókamesterség tényleg jó lesz nekem.

A csudába. Teljesen elfelejtettem. Azonkívül nem is tudom megcsinálni. Képtelen vagyok rá.

„Mókamester pajtás add elő azokat a nevelő jellegű, a gyermek életkori sajátosságaira, értelmi fejlettségére jellemző stb., stb . . ."

Na nem. A sörtefejű Gyuszikával tudok játszani, aki másodszor jár elsőbe és még mindig nem tanult meg számolni, a nyolcadikos Ágival, Gabival, Hugival, Edittel és Sanyival, utóbbi hentes és mészáros lesz.

– De hát valami elképzelésed csak van – hallom most kicsit messzebbről, mert Aurélia a másik oldalát sütteti a nappal.

– Hát persze – nyugtatom meg.

Naná, hogy van. Beteg leszek. Görcsölök. Ájulás. Igaz, nem tudom, hogy kell mesterségesen elájulni, de jajgatni valószínűleg sikerül. Már reggel elkezdem. Föl se kelek.

Aurélia módszeresen pirítja magát. Időnként kifordítja a karját, hogy a könyökhajlat belső fele is ugyanolyan barna legyen.

– Na, szevasz – emelkedik fel ötkor, tudja, a nap ilyenkor már nem sok hasznot hajt.

Mint egy döglött vízilovat, cipelem később a gumimatracot, felkapaszkodom a padlásszobánkba és fogalmam sincs, mit kezdek megint az estével.

– El kéne valahová menni . . . – tétovázik a kislány.

A Sirályban istentelenül üvölt a zenekar.

Aurélia a lötyögésben is feszes, kihúzza magát, arcán nem lazulnak el

az izmok, merev, mint a vizsgák előtt, amikor szorosra zárt szájjal járkált körülöttünk a folyosón. Kikészült a tanulástól, de mindenáron ragaszkodott hozzá, hogy elvégezze a főiskolát, utált a laborban dolgozni. Ketten voltunk „civilek", csoporttársaink mind tanítottak valahol, ezért aztán valamennyire összetartottunk Auréliával, olvasmányjegyzeteket kölcsönöztem neki, meg ilyesmi. Vizsgák előtt kapcsolt rá, évközben nem vett könyvet a kezébe. Idegesítette. Meg úgyis elfelejtem – mondta. Egyre több úvéja volt, másodikban otthagyta a labort, hogy csak a tanulásnak éljen. Egyszer beszéltünk róla, hogy jó volna elmenni képesítésnélkülinek, minél előbb és akármilyen kevés pénzért.

– Neked könnyű lesz, aki mindent így tud – biggyesztett Aurélia, és akkor lettem rá először dühös.

Napról napra, a perceket is kicentizve tanultam. Nem a jelesekért, egyszerűen imádtam tanulni. A vizsgák izgalma is kellemes volt, ünnepi. Szóval nekem könnyű lesz – ezt mondta Aurélia.

Két évig jártam a tanácsok nyakára. Akármilyen rohadt helyre kiutaztam volna. De úgy látszik, még rohadt hely se volt.

Aurélia harmadikban évfolyamot ismételt. És még abban az évben kapott egy klassz helyet. Én meg egy diplomát. Csak állást nem. Hónapokig rohangásztam, egyre dühösebben, piszokul belefáradva az egészbe.

Egyszer hozakodtam elő azzal, hogy végig jeles voltam, nem dicsekvésből, csak azt hittem – joggal –, ez valamit számít. Hát számított. Kiröhögtek. „Idefigyeljen – mondta a személyzetis –, tudja, hogy magának miért nézik majd meg a diplomáját, ha egyszer olyan szerencséje lesz, hogy szerződtetik, vagy kinevezik? Azért, hogy a géhás kiírja az oklevele keltét és számát."

Aurélia meg olyan volt, mint egy királynő, ha valahol összefutottunk. Azt hiszem, őszinte elégtételt érzett, hogy azért nekem se minden könnyű.

Egye fene. Egye meg a fene ezeket a hülye gondolatokat, mit számít most, amikor már klassz helyem van. Akkor pottyant az ölembe, amikor már teljesen kikészültem. Ha a postást láttam, remegtem. Sorra jöttek vissza a pályázataim. Az anyám bontogatta fel a borítékokat, aztán nem szólt semmit. No, az egyik borítéknál rámnyílt a szeme és ott volt a gyönyörű mosoly az arcán.

Egy közeli faluba neveztek ki. Szeptember közepén. Akkor derült ki, hogy a kolléga – az igazgató öccse – talált egy pénzesebb helyet és lelécelt. És ott állt a suli a napközijével, gyerekekkel, tanár nélkül. Így aztán ripszropsz kiírták szépen a diplomám keltét és számát és kineveztek oda, ahonnan nyár elején visszajött a pályázatom.

És most itt lehetek én is Auréliával a napon.

Illetve a Sirályban.

Iszom a langyos sört.

Éjfélre vissza kell érnünk a táborba.

Battyogunk a sötétben.

– A diri azt ígérte, én leszek az úttörővezető – sóhajt mélyről Aurélia.

Legyél, gyönyörűm. Legyél. Egy-kettő, jelentem, Aurélia úttörővezető.

– Ja, nem is mondtad még, beleszoktál már a... illetve hát te nem tanítasz – akadozik –, szóval tetszik azért?

– Tetszik azért – mondom.

– Na, talán nem kell örökké ott maradnod. Kaphatsz még valami rendesebb helyet is.

– Kaphatok.

– És akkor majd hasznát veszed te is ennek a vezetőképzőnek – vigasztal.

– Hát persze.

A víz felől hallani a nádast és eszembe jut a búza suhogása, a kirándulásaink, a keskeny ösvény, mint a kislibák, mentünk sorba, a szél döntötte felénk az akác illatát, a füzesnél letelepedtünk, a fiúk fociztak, a lányokkal a fűbe csüccsentünk és a nyárról beszéltünk, Ági lerajzolt bennünket, gyönyörűek voltunk mind.

BOTÁR ATTILA

Reggel

Megint az utcán
az álmok
a szerelem után,
a szív reggeli zajában
se kapkodás
se piros kereszteződés,
kiszűrhetetlen
a hajósok jajkiáltása
s az édes ének,
jársz
talpad alatt
finoman roppan a perc:
gyémántzuzalék,
de menj tovább
ne hajolj le
veszteség-listák várnak
erős cigaretták
komoly kínok
szívós mosolyok
te akartad?
mindnyájan akartátok,
menj tovább
ott történik majd minden,
nézd
nézd:
a Nap paneljét
már emeli a házba
az óriásdaru
pufajkás kapitánya!

THIERY ÁRPÁD

Csak még ezen a nyáron

– Regényrészlet –

Soma Bálint a sorompó piros-fehér szára alatt egy kiránduló diákcsoporttal besodródott a kempingbe.

A kapuőr izgalomba jött a sok gyerektől. A markában szorongatta a betépdesett strandjegyeket, egész hivatástudatával rávetette magát a hangoskodó csoportra. Mókusszínű bajusza idegesen rángatózott, rövidesen belezavarodott a számolgatásba, de ez nem akadályozta meg abban, hogy a csoportot kísérő tanárnak újra és újra kézfeltartással nyugtázza: sem több, sem kevesebb, pontosan annyi a gyerek, amennyi jegyet a markában szorongat.

Bálint fejében már a sorompó alatt, amikor a diákok közé keveredett, átvillant: hogyan fog innen kijutni, de sok ideje nem maradt a töprengésre, mert a tanár, aki a diákcsoport élén haladt, visszafordulva gyanúsan nézegetett rá. Az önkiszolgáló boltnál az út elágazott. Bálint gyors elhatározással letért jobbra, a nyárfák alá, majd átlépve az alacsony sövény fölött otthonosan folytatta útját a befűzött, délelőtti sátrak között.

A sátrak előtt rövidlábú rönkasztalok álltak ki a földből. Az egyik ilyen tuskóra borulva fiatal lány feküdt, a barátnője napolajjal kenegette fényes hátát. A kavicsos út végén egy kövér, pirosra sült ember izzadt a napon: vizes homokkal súrolta a bográcsát. A vendégszobákon túl, a sárga műanyag bódéban a lángossütő rendezkedett. Nem sokkal előbb érkezhetett meg, és mint minden nap, most is azzal kezdte a munkát, hogy megvizsgálta a szekrénylakat épségét, amely mögött az olajat, a sószórókat, a tálakat és a papírszalvétát tartotta, majd ellenőrizte a gázpalack nyomásmérőjét, végül az R 16-osból behordta a vájlingokba otthon már előkészített lángostésztát.

A tábor csaknem kihalt volt, aki tehette, a strandon szorongott.

Bálint megállt a műanyag bódé közelében, az árnyékba húzódott. A lángossütőről eszébe jutott, hogy mennyire megéhezett. Sok időt eltöltött a kikötőben a hajók nézegetésével, később a sétány óriási, a víz felé megdőlt nyárfái között bolyongott, lekicsinylően pillantva a vastag fákra: Itt eddig csak vadgesztenyét meg nyárfát láttam, ráadásul akkorák, hogy ha az ember autóval valamelyiknek nekivágódna, nem is jó rágondolni, hogy mi történne... Komolyan neheztelt a hatalmas fákra.

Megkívánta a lángost, de úgy gondolta: elég sokat kellene várnia, míg kisül. Majd később visszajövök – határozta el. Lehúzta az ingét, a cipőjét, a zokniját, és így folytatta útját a fák alatt hűsölő autók, sátrak és lakókocsik között. A kemping kerítésénél egy rézbőrű öregember kaszált a magas fűben, amely fölött párosával zizegtek a kék szitakötők. Távolabb, a raktáraknál egy másik öreg a szemetet gereblyézte, és vastagon úszó porfelhőket kavarva egy vastargoncába lapátolta.

A strand látványa elriasztotta Bálintot. Nem lehetett megállapítani, hogy mennyien lehetnek együttvéve a parton és bójákkal behatárolt vízben, csak

érezte: ez szörnyűségesen sok. Mindenki mondott, vagy kiáltott valamit a másiknak, és ebből csaknem elviselhetetlen hangzavar keletkezett.

A víz zavarosan mozgott az öbölben, fent idegen és szomorú volt az ég kékje.

A százéves, erdei hangulatú fák alatt öregek szunyókáltak. Az átforrósodott betonmólon szorosan feküdtek egymás mellett a fénylő, piros testek. A mólóról és a partvédő kőszegélyről korlátos lépcsők lógtak a vízbe, távolabb pedig vaslábakon keskeny, függőhídszerű fatákolmány vezetett be a mély vízig. A jó úszók a partról futottak neki, végigtrappoltak a vizes deszkákon, s a végéről nagy, boldog csobbanással zuhantak a mély vízbe.

Bálint a partszegélyen sétált, a vízből is jól látható helyet keresett, ahol lerakhatja a ruháit, a könyvét, és klottnadrágra vetkőzve megmártózhat a part közelében.

Megállt a függőhídszerű mólónál.

A fatákolmány túlsó végén, ahol a jó zuhanáshoz el kellett rugaszkodni a deszkától – vékony, fürdőruhás lány támaszkodott a fakorláthoz.

Anna volt.

Almát rágcsált.

Bálint nem értette, hogy miért bámul a lányra, körülbelül úgy, mintha valamikor nagyon jól ismerték volna egymást – sőt, mintha ebben egy kis szerelem is lett volna – és most, hosszú idő után, hogy ismét találkoztak, a szemét nem tudja levenni róla.

A lány először keresztülnézett Bálinton, majd mintha valaki felhívta volna rá a figyelmét: észrevette. Meglepődve nézett a fiúra. A lerágott almacsutkát beleejtette a vízbe, majd egy kicsit közelebb jött. Talán ismer engem, és üzenetet hozott valakitől, gondolta, és jobban szemügyre vette Bálintot. Először nem találta rokonszenvesnek. A magassága megfelelő, de elég sovány, főleg a karjai, az arcában is van valami, ami nem tetszik nekem, állapította meg magában, ennek ellenére egyre több érdeklődéssel, sőt, mind nagyobb rokonszenvvel nézett a fiúra. Mégiscsak ismerhet valahonnan, ha ennyire feltűnően néz rám, csak én valahogy nem jövök rá, hogy kicsoda ő, tűnődött a lány.

Egy fóka formájú fehér fiú cuppogott el mellette csapzottan, fújtatva.

Anna még közelebb jött a parthoz.

Úgy álltak ott, mint egy szakadék fölött átívelő függőhíd két végén, akiknek nincs elég bátorságuk elindulni a másik felé.

– Engem keresel? – szólalt meg végül Anna.

Bálint zavarba jött, el is vörösödött.

– Nem ismerlek téged – mondta.

– Akkor mit akarsz?

– Én? . . . – rázta Bálint a fejét. – Az égvilágon semmit. Az égvilágon . . .

A különös, szinte bódítóan tompa érzése múlóban volt, a lány közeledtével fokról-fokra semmivé lett, hiszen míg Anna a famóló végénél támaszkodott, tisztán, felejthetetlenül látta fényben úszó arcát, most pedig egészen közelről, így egymással szemben, alig fogott fel valamit a lány arcából, mintha a két arc, a távoli és a közeli nem tartozott volna egymáshoz. Értetlenül, befejezetlen tekintettel bámult a lányra.

Anna kilépett a partra Bálint mellé. A karja hozzáért a fiúhoz.

– Ez micsoda? – mutatott a könyvre.

Bálinton remegés futott végig, majd megint elvörösödött, de most valamivel mélyebben, mint az előbb. Kétségbeesve pillantott körül.

– Ez a Micimackó – mondta szürke hangon. Eddig még egyszer sem fordult elő, hogy Micimackóék miatt szégyenkezett volna.

Anna kihúzta a könyvet a fiú hóna alól.

– Ezt te olvasod? – pillantott Bálintra álmélkodva.

– Te még nem olvastad?

A lány Bálintra nyitotta kék szemét.

– Hány éves vagy?

– Tizenöt.

Anna fürkészve mérte végig a fiút. A hasonlóságot kereste, amitől mind a ketten tizenötévesek voltak.

– Röhögnöm kell – mondta végül.

– Röhöghetsz is – válaszolta Bálint megsértődve, és elfordította a fejét. Úgy érezte: a lány mostantól kezdve nem érdekli. A vízen prüszkölő, vörös fejeket nézegette. Az egyik nagyobb volt, mint a másik, és úgy tűnt föl előtte: ide-oda gurulnak a zavaros víz tetején.

Anna elmosolyodott.

– Gyerek vagy még te – mondta.

Bálint nem szólt. Nem jutott eszébe semmi.

A lány visszadugta a könyvet a fiú hóna alá.

– Megbántottalak? – kérdezte.

– Nem. Nem bántottál meg.

Anna szórakozottan nézett Bálintra. Biztos valami nyaralófiú a papájával meg a mamájával, gondolta lekicsinylően, és hirtelen eszébe jutott az anyja, aki azóta jajveszékelve jár az utcákon, s a mostohaapja, aki ilyenkor, józan állapotban elgyávultan ül a kanapén, és botja hegyével a padlón köröz.

Szemben álltak egymással.

A lány kihúzta magát a fürdőruhában. Úgy tűnt, lábujjhegyre ágaskodott. A feszes mozdulat egy kevés nőiességet kölcsönzött vékony, leheletfinom formáinak, de ügyetlenül, mint egy még gyakorlatlan kamaszlány tud viselkedni, amikor nagyon szeretné, hogy felfedezzék benne a nőt. Az arcát reményteljes várakozás töltötte be, s olyan biztonsággal, már-már fölénnyel és hiúsággal nézett a fiúra, mintha választ se várt volna a kérdésére.

– Beugranál a vízbe miattam?

Bálint elcsodálkozott.

– Miattad?

– Ha mondanám neked.

A fiú komolyan nézett a lányra.

– Nem tudok úszni.

– Úgy még érdekesebb volna – nevette el magát a lány, sokat veszítve az előbbi fölényességből. Kiesett nőszerepéből, s ezekben a pillanatokban kissé gyámoltalannak látszott. Zavartan nézett a fiúra: – Nem lehet, hogy valahonnan mégiscsak ismerjük egymást, és üzenetet hoztál nekem?

Bálint arca keményebb lett.

– Nem hoztam.

– Kár, hogy így van.

Bálint nem válaszolt. Fürkészve, figyelmesen nézett a lányra, mint amikor az ember hosszú időre meg akarja jegyezni a másik arcvonásait, aztán szomorú mozdulattal intett.

– El akarsz menni? – szólt a lány.

– Mit csináljak itt veled?

– Fürödhetnénk.
– Nincs kedvem. Szeretnék mielőbb kijutni innen.
– Ki tart vissza? – ráncolta Anna a szemöldökét.
– Nem tetszik ez a hely nekem – nézett körül a fiú.
– Mi bajod van vele?
– Semmi, csak éppen nem tetszik. De különben se maradhatok sokáig.
– Vár a papa, meg a mama? – csúszott ki Anna száján.
A tekintetük összetalálkozott.
– Anyám nem él. Az apám meg rosszabb, mintha élne . . . – mondta Bálint. – Tovább kell innen mennem. Úgy is mondhatom, hogy égeti a talpamat a föld.

Anna mélyebben, vizsgálódva nézett a fiúra, megsejtett valamit.
– Csövezel? – kérdezte.
– Leléptem az intézetből.
– Most nincs helyed?
– Jó helyem van, csak egy kicsit messze – mutatott a fiú a hegyek felé, s megjelent egy pillanatra előtte az öregember széles, lecsüngő arca, és a fejét rángató, felnyergelt hátasló. – A hegyen túl.

A lány bólintott, mintha ezt a választ várta volna. Rossz érzéssel gondolt arra, hogy ez a kis semmiség közöttük bármelyik percben végeszakadhat, és erős vágy fogta el, hogy sokat, nagyon sokat megtudjon a fiúról.

Nagy csapat gyerek törtetett elő az öreg fák alól. Félreálltak az útból.
– Odajössz, ahol a ruháim vannak? – kérdezte Anna. Megérintette Bálint karját. – Ott beszélhetünk.
– Odamehetek, ha egyedül vagy.
– Mit gondoltál?
– Anyád, vagy apád esetleg neked is csak van . . .
Anna válasz helyett elfintorodott.

A lány a ruhája alól két almát vett elő. Az egyiket a fiúnak nyújtotta. Szótlanul harsogtak az almákkal. Bálint elég savanyúnak találta.
– Szeretnék mielőbb kijutni innen – mondta, miután a csutkát is megrágta és lenyelte.
– Félsz?
– Csak rossz előérzet – pillantott körül Bálint.
– A parkolónál felülsz a perselyes buszra, vagy egyszerűen kisétálsz a kapun – magyarázta a lány. – A strandon voltál és kész . . . A belépőjegyet eldobtad. Ki őrzi azt meg? . . . De ott a homoknál, a hintákon túl is kimehetsz, keresztül a nádason. Nincs kerítés . . . Ahol én jöttem be.
Bálint meglepődve nézett a lányra.
– Te?
– Miért? Mit gondoltál rólam?
Bálint értetlen arccal nézett vissza egy ideig, majd vállat vont.
– Semmit.
– Ott aludtam hátul, abban a zöld faházban – mondta a lány. – Balról a harmadik.
Bálint meg se fordult. Tudta: a faház ott van, és ez maga a bizonyíték a lány szavai mellett.
Sokáig nem szóltak.
Úgy ültek egymás mellett, mintha valóban régóta ismerték volna egymást, hosszú távollét után találkoztak össze, és most annyi minden vár bennük

a másikra, hogy bűntudat gyötri őket: hiszen valamit, talán a legfontosabbat úgyis ki fogják felejteni.

– Mikor léptél le? – szólalt meg a lány.

– Tegnap délben.

Anna elhúzta a száját.

– Nem régen.

– De most már végleg.

– Az nem lehet – rázta a fejét a lány.

– Miért?

– Mert elfognak és visszavisznek.

– Engemet nem.

– Pedig elfognak. Mindenkit elfognak, ha akarják.

– Engemet most már nem fognak el soha. Ez a nyolcadik szökésem, és mindent kitanultam ahhoz, hogy most már ne tudjanak elfogni.

A nyolc szökés elgondolkoztatta a lányt.

– Rossz volt az intézetben? – kérdezte.

– Rossz – bólintott Bálint.

– Rosszabb már nem lehetett volna?

– Lehetett volna, de így is elég rossz volt.

– Vertek?

– A nagyobb fiúk, néha.

– És a felnőttek?

– Azok nem.

A lány értetlenül nézett Bálintra.

– Akkor miért hagytad ott? – kérdezte.

– Mert otthagytam – válaszolt Bálint nyersen.

– De hát, valahol úgyiscsak lenni kell . . . Vagy nem?

A fiú nem válaszolt. Úgy gondolta: nincs értelme.

– Pedig téged is elfognak majd – mondta a lány. – Te se vagy különleges.

– Engemet most már nem fognak el többet.

A lány nem hitte el.

Felhúzta a térdeit, az állát rátámasztotta, s Bálintot figyelte, aki megfeszített karjára támaszkodva hátradőlt, szemben az erős, égető napfénnyel. Ha egy kicsit megfogná a nap, nem is látszana olyan soványnak, állapította meg Anna, és könnyedén ült a fiú mellett, mint egy boldogságra tanító filmben, és úgy gondolta, hogy ezekhez a mostani percekhez képest minden más üres és semmitmondó.

– Van pénzed? – kérdezte elvékonyodott hangon, mint mindig, ha érzelmes hangulatban beszélni kezdett.

– Egy kevés van.

– Mozira elég?

– Moziba akarsz menni? – kérdezte a fiú.

– Sokat járok moziba. Ez a legfőbb szórakozásom.

– Mit játszanak? – kérdezte Bálint, de semmi kedve se volt a mozizáshoz.

– A prérit. A kertmoziban.

– A lovak engem nem érdekelnek – mondta a fiú.

– De ez mozi.

– Az se nagyon érdekel.

– Hát, akkor mi? – kérdezte ingerülten a lány.
– Csak az autók.
– Miért éppen az autók?
– Mert autóversenyző akarok lenni.

Anna pillantása azt mondta csalódottan s egy kis lenézéssel: ez még egy hátulgombolós. Nem értette. Ő maga a mozik rabja volt, és ez nemcsak azt jelentette, hogy minden pénzét mozira költötte, de a mozi sötét nézőterén eltöltött órák alatt ártatlan boldogságban élt, mintha kettős élete lett volna: egy valódi és egy moziélet. A langyos történetek mélyen meghatották, a filmhősök boldogulása felbátorította, két órán át vakon hitt a vászon felől sugárzó fényekben, a színekben, a szépségben, a szavakban, de legjobban a mosolyokat szerette, és nagyon szeretett volna ő is úgy mosolyogni, ahogy a filmszínészektől látta.

Szótlanul ültek, a közöttük született varázslat elröppent.

Bálint jól érezte magát a lány mellett. Elhatározta: kis ideig még vele marad, később a pénzéből vesz két lángost, egyet a lánynak, egyet magának.

Mágnesszerűen, mintha valami odarántotta volna a tekintetét – úgy pillantotta meg a nevelőtanárt, aki az intézetben tegnap emeleti ügyeletes volt, és fölfedezte Bálint szökését.

A hinták felől közeledett, fürdőnadrágban.

Bálint tekintete valósággal rátapadt. Lett volna annyi ideje, hogy elfordul, vagy a fejét a fűre hajtva hasrafordul, és önuralommal vár, amíg a tanár eltűnik a közelből, és akkor a faházak között feltűnés nélkül kilóghatott volna – de a fiú szinte megbabonázva ült, és a nevelőtanárra meredt, míg az észre nem vette őt.

Bálint csak ekkor kapta fel az ingét, a cipőjét, kabátját, és talpra ugrott.

– Hova mész? – nézett rá a lány.
– Le kell lépnem most egy időre.
– Mi van?
– Azt mondd meg, hol talállak meg később? – kérdezte Bálint türelmetlenül.
– Mi történt veled? . . .
– Felelj már – sürgette a fiú – hol leszel később?
– Estig ott megtalálhatsz – intett a lány a függőhídszerű tákolmány felé, ahol találkoztak.

A nevelőtanár már csak néhány méterre volt tőlük. Mezítláb lépegetett a nyírt fűvön. Vöröses haja nedvesen tapadt a nyakára, nemrégen fürödhetett. Máskor vidám, kék tekintete most kedvetlenül tétovázott: valóban Soma Bálint ugrott-e föl a lány mellől riadt, menekülő mozdulatokkal – a fiú azonban elárulta magát.

Anna ekkor már mindet megértett. Szomorúság úszott át a szemén, nem hitt abban, hogy találkozni fognak még.

A nevelőtanár nem kiáltozott, futni is csak akkor kezdett, amikor Soma Bálint egy kevés előnyre tett szert, de akkor is, mintha csupán játékból futott volna utána. Könnyedén követte Bálintot, s ha egy épület, vagy sátor mögött szem elől is tévesztette: nem gyorsított. Tudta, hogy előbb-utóbb elfogy a fiú lelkiereje, remény nélkül pedig nem lehet menekülni, és akkor elég lesz, ha csak odalép hozzá, mint egy eltévedt kisgyermekhez.

A társalgó mögött várta be.

Bálint hátrálva jött, mint a kézitusából visszavonuló katonák. Megfordult, belenézett a tanár arcába.

Hirtelen, átmenet nélkül adta meg magát.

– Most visszavisz? – kérdezte csöndesen.

A tanár kék szemei Bálint arcára szegeződtek. Nem fürkésző mozgással, mintha az arc még felderítésre várt volna, hanem egyetlen ponton, a száj kesernyés vonala fölött megállapodva.

– Nem gondolod, hogy futni engedlek?

Bálint csaknem könnyezett tehetetlenségében.

– Csak a véletlennek köszönheti, hogy megfogott.

– Az nem jelent semmit.

– Ha jobban vigyázok, eszébe se jut, hogy a világon vagyok.

– Aki meglóg, azt meg kell fogni. Így, vagy úgy. Ez a rend, rend nélkül pedig semminek sincs értelme – mondta a nevelőtanár, és olyan képet vágott hozzá, mintha biztos lett volna: Soma Bálint elfogásával lendített valamit az intézeti előmenetelén.

– Más, ha nem úgy fog el – mondta Bálint.

– Hogyan?

– Ha nem egy hülye véletlenen múlik.

A fiatal tanár – aki csúfolódó természetű ember volt, szeretett talányokban beszélni, és nagyokat derült magában, amíg mások a szavak megfejtésével bajlódtak – nem bánta volna, ha most eszébe jut valami jó dolog, amivel nem csupán csattanós választ ad, hanem egy kis rokonszenvet is ébreszt a fiúban, sőt sejtetni engedi: nemcsak mert ő a legfiatalabb, de különben sem azonos az intézet többi nevelőtanárával.

– Így hozta a szerencse, de megfoghatott volna a rendőr is – mondta végül. – Most pedig elmegyünk a kabinokhoz, és megvárod, amíg fölveszem a ruhámat. Nem ajánlom, hogy megpróbálj lelépni, mert fellármázom az egész kempinget. Olyan feltűnést rendezek, hogy lesül a képedről a bőr.

Tudta jól: minden szava olyan, mintha pisztolycsövet nyomna a fiú oldalába, de el akarta kerülni a feltűnést, és úgy gondolta: legjobb, ha alaposan ráijeszt.

Bálintnak egyelőre nem sok reménye volt, hogy megszökhet a tanár mellől.

Szó nélkül követte.

Megkerülték a női mosdót, és a fák alatt a lakókocsiban működő fodrászműhelyt. A strandhoz vezető árnyas utakon billegtek, amíg a tanár mezítelen talpa meg nem elégelte a kavicsokat, és átkormányozott a füves részekre. Halvány gyerekarca miatt legalább öt évvel fiatalabbnak látszott, mint ami volt, testalkata nem sokkal magasabb és erősebb, mint Soma Bálinté, s ahogy mentek egymás mellett, családtagoknak is nézhették őket.

– Ott megvársz annál a fánál – mutatott a piros kabinok előtt egy vastag fára a tanár. A fa törzsén fekete tábla lógott, a krétabetűk szerint ezen a vasárnapon a levegő hőmérséklete huszonkilenc, a vízé pedig huszonhárom fok volt.

Bálint felhúzta az ingét, a cipőjét, majd a fához támaszkodott.

A tanár még egyszer odapillantott a vastag törzsű fához, aztán magára húzta a kabinajtót. Öltözködés közben megállapította, hogy tulajdonképpen csak a kötelességteljesítés dolgozik benne.

A fürdőnadrágot a törülközőjébe csavarta. Kinézett a kabinból: Bálint még mindig a fához támaszkodva várt.

A tanár a homlokát ráncolta. Tisztában volt azzal, hogy amit gondol, nem szolgál nevelői dicsőségére, mégis annak örült volna legjobban, ha nem találkozik össze Soma Bálinttal. Vagy most, míg ő a kabinban öltözködött, gondolkodás nélkül lelép, ő pedig strandolhatna tovább estig, ahogy tegnap az ügyeleti szolgálatot letéve eltervezte, holnap pedig legfeljebb annyit jelentene az igazgatónak, hogy látta a kempingben Soma Bálintot, de a nagy tömegben szem elől tévesztette. Azt gondolta: Szándékosan el is mehettem volna mellette, csakhogy ez akkor eszembe se jutott. Ha azt mondanám neki, hogy töltse a napot, ahogy akarja, este pedig tízkor találkozunk a Shell-kútnál, mire ő, ha van egy kis esze, hanyatt-homlok elmenekül innen, de amilyen ostobának látszik . . .

Becsapta maga mögött a kabinajtót, a terasz alatt a tükör elé állt fésülködni.

Bálint szomorúan bámulta a víztől, izzadtságtól nedves strandtömeget. Sejtette, hogy mi vár rá, és most már abban sem tudott bízni, hogy a véletlen segít valahogy rajta. Nagyon bántotta, hogy a szökése csupán egyetlen napig tartott, pedig reménykedett, nagyon komolyan reménykedett, hogy most nyolcadszor talán két-három hétig is eltart, de legalább két hétig . . .

Arcok bukkantak fel a messzeségből: az apja szigorú, bizalmatlan nézése, a mostohaanyja álmélkodó arca, ahogy rápillantva a kezében megállt a ruhakefe: Amikor megesküdtünk az apáddal, erről szó se volt . . . Majd Jackie Stewart magányos pelikánorra villant elő . . . Arcról-arcra jobban érzékenyült el, az egyiket hibáztatva magában, a másikra rajongással gondolva. Végül a lány szilva formájú, komoly arca bukkant elő, csodálkozó szeme szomorúan világított rá, egyenes vonalú orra finoman remegett, mintha sírással küszködött volna.

Bálint ekkor fogta fel döbbenten, hogy a Micimackó ottmaradt a lány mellett a füvön.

Kétségbeesett.

Egyetlen forint, vagy akár egy alumíniumgomb elvesztését is nehezen viselte el. Micimackó elvesztése mély fájdalmat okozott. Az a körülmény, hogy nem futhatott oda a lányhoz, míg nem késő, de a nevelőtanárnak sem szólhatott a könyvről, mert esetleg együtt indulnak a könyv keresésére, ami sokkal rosszabb lett volna, mint Micimackó örökre szóló elvesztése . . . Bálint elszomorodva ábrándozott magában: Nem tudhatja biztosan, hogy megfogtak, és ha meg tudnék szökni valahogy, megkeresném a könyv miatt, az egészen más volna, ha pedig mégsem, akkor nála marad, és egy darabig talán eszébe jutok róla . . .

Szerencsétlennek érezte magát és Micimackóékat: Malackát is, Fülest, Tigrist, Maszatot, Zsebibabát és a többieket. Micimackón kívül Róbert Gidát különösen, akivel lélekben azonosnak érezte magát, és most nagy szomorúságában elismételte Róbert Gida búcsúszavait: Micimackó, ígérd meg, hogy nem fogsz engem elfelejteni, akkor se, ha már százéves leszek . . .

Bálint szemét elfutották a könnyek.

A nevelőtanár vizes, lenyalt frizurával állt meg előtte.

– Gyere! – mondta, és elindult az automaták felé, ahol a strand kijárata volt.

A salakozott parkolóhelyről előtolta piros motorkerékpárját; a kormány

bal szárát és az ülés kapaszkodó szíját markolva óvatosan leeresztette az útszegélyről.

– Ettél ma valamit? – kérdezte, miközben a motor kormányáról lecsatolta a fehér bukósisakokat.

– Reggelit ettem – állt a fiú szorosan a tanár mellett. Kettőötvenes Jáwa, állapította meg, és a pillantásában benne volt, hogy nem sokra becsüli a motorokat.

– Mi volt az a reggeli?

– Kolbász és juhtúró.

A tanár felrakta a fejére a sisakot, az álla alatt meghúzta a szíjat.

– Attól a lánytól kaptad?

Bálint elvörösödött.

– Nem. Ő csak egy almát adott.

– Ki az a lány?

– Nem tudom.

A tanár furcsán nézett Bálintra.

– Ja, úgy?

– Itt ismertem meg a strandon.

– Akkor nem töltötted tétlenül az idődet – mondta a tanár, és a másik sisakot a fiú kezébe nyomta. – Tedd a fejedre, aztán ülj mögém.

A törülközőbe csavart fürdőnadrágot maga elé tette a tankra, megtúráztatta a motort, a zöld védőszemüveget lehúzta a sisakról, gondosan a helyére igazította, aztán egy lassú szarvasugrással elindultak.

Bálint a tanárt átölelve ült hátul, egy csöppet sem volt elragadtatva a motorozástól.

A tanár ügyesen kerülgette az autókat és lakókocsikat, majd kikanyarodott a hetvenegyes útra.

A kabinban, öltözködés közben föltette magának a szokásos miérteket, amelyek már oly sokszor lustán és egykedvűen keresztülhúzták benne a legnagyobb igyekezeteket is. Ezektől a miértektől a dolgok mindig kezdték elveszíteni a jelentőségüket – mint például most az igazgató hálatelt, elismerő kézszorítása, vagy a fegyelem, ami Soma Bálint elfogására és haladéktalan beszállítására kötelezte. Érezte, hogy hiába jobb sorsra érdemes, mert valójában élhetetlen, és így sohase védekezett, amikor a többiek fejcsóválva mondták: Kolléga úr, maga nem fogja sokra vinni az életben, pedig még olyan fiatal... Az ilyen megjegyzések fájtak egy kicsit, de nem sokáig.

A vasútállomásnál, a resti előtt fékezett. Úgy gondolta: ez elég olcsó lesz.

A kerthelyiségbe ültek, a gesztenyefák alá, s amíg a tanár szeplős karjait az asztalon előrenyújtva megrendelte a két levest és a két adag pirított májat; Bálint a vonatvárókat nézegette – az ártézi kút körül a csomagjaikon üldögélő fiatalokat, a peronon bámészkodó, fagylaltozó ostoba arcú nyaralólányokat, s távolabb a pirosra festett vasúti padokon az idős helyi hölgyeket és urakat, akik míg a vonattal érkező vendégeikre várakoztak, összehajtogatott újságokkal legyezgették magukat.

Megették a levest.

– Nincs benned ambíció – nézett a tanár fejcsóválva a fiúra.

– Miért?

– Feladtad nálunk is.

Bálint közömbösen nézett.

– Mit adtam fel?

– Azt, hogy végre rendbejöjjenek a dolgaid. Egy nevelőotthonban is lehet valakiből minden.

– Lehet – bólintott a fiú.

– De te nem törődsz magaddal, csak mész a fejed után.

Ez elég laposan hangzott, a tanár érezte is, mintha egy készülék segítségével visszahallgatta volna, amit mondott. Oktató hangon, egy kis ingerültséggel folytatta.

– Azt hiszed, ha százszor is megszöksz, azzal megoldhatsz valamit? Az embernek még annyi időt se hagysz, hogy rendesen megismerjen, fogod magadat és meglógsz. Ahelyett, hogy komolyan hozzákezdenél rendbehozni az életedet. Éppen ideje volna.

– Én már feladtam – mondta komolyan a fiú a párolgó, hagymás májat bámulva. – Pedig itt is úgy kezdtem az intézetben, hogy most aztán mindent beleadok, de egyszercsak éreztem, hogy mindenki azt várja tőlem, amit addig csináltam. Vagyis azt, hogy én úgyse tudok megváltozni. Szégyellni kezdtem, ha jó voltam. Egészen összezavarodtam, aztán jött, ami jött.

A tanár nem nyúlt a májhoz. Eltűnődve nézte Bálintot: pattanásos, sovány arcát s a szemét, amely legalább neheztelt volna, amiért elfogta, de a fiú a sorsába beletörődve ült az asztal túlsó oldalán. Ő sem nyúlt az ételhez, sejteni sem lehetett, hogy éhes-e, vagy sem.

– Pedig a mi intézetünk elég rendes hely – mondta a nevelőtanár. A tűzfalra bámult. A hangja idegenül csengett, mintha egy kitalált történetbe kezdett volna. – Azelőtt az északi bányavidéken dolgoztam egy nevelőotthonban. Ott, ha visszahoztak egy szökött gyereket... Jobb arról nem beszélni... Abban az időben volt az intézetben egy fiú. Az apját a háború alatt légnyomás érte, elmegyógyintézetben élt. Az anyja vidéki építkezéseken dolgozott, malteroslány volt. A fiút a tanács elhagyottnak nyilvánította, így került hozzánk. Nagyon félt ez a fiú az intézettől, mert éjszakánként az ágyba vizelt. Az első napokban egész jól érezte magát nálunk. Ruhát, inget, bőrtáskát kapott, radírt, tankönyveket. Senki se tudta róla, hogy az ágyba szokott vizelni. Aztán egyik reggel még fel sem ébredt, amikor a szobatársai rárontottak, a fejét a lepedőre nyomták, rá a paplant. Alig kapott levegőt, ha elgondoljuk, a paplan alatt émelyítően büdös lehetett. Nagyon sokáig tartott ez a megszégyenítő állapot, mire bejött az ügyeletes nevelő... A fiú élete ettől a naptól kezdve megváltozott. Megtanulta, hogyan kell másokat kiszolgálnia, hogyan kell észrevétlenül elbújni a nevelők és az idősebb fiúk elől. Megtanult cigarettát sodorni, esténként ő hajtogatta össze az idősebb fiúk ruháját, és ha azt mondták neki: Lábhoz! –, ő szolgálatkészen a földre vetette magát. Néha kiszökött a faluba, olyankor elment a kápolnába, és a kövekre borulva fohászkodott, hogy legalább egy hét nyugalma legyen a többiektől... Egyszer megfogadta, hogy nem alszik el, de hajnali háromkor összecsuklott az ágya mellett.

A tanár úgy hallgatott el, mintha befejezte volna, futólag Bálintra pillantott. Kenyeret tört, a paprikás májszeletek közé nyomta, majd villára szúrta. Evett néhány falatot, majd hirtelen befejezte az ebédet, a tányért eltolta maga elől.

– Aztán ez a fiú – folytatta – egy napon nem bírta tovább, megszökött az intézetből. Tömeges szökést akart szervezni, amiben az egész nevelőotthon részt vett volna, de egy ilyen nagy akcióhoz óriási népszerűségre van szükség.

Neki ez viszont hiányzott. Egyedül vágott az útnak. Nem tudta hova, merre... Egy állomáson megkergették a vasutasok. Dühödten, kitartóan üldözték, de a fiúnak gyors lábai voltak. Kifulladva roskadt a rakodón a betongyűrűk közé, azt se bánta volna már, ha elkapják. Továbbment, de az embereket nagy ívben kikerülte. A hegyoldalban megtömte magát dióval, almával. Az éjszakát egy másik állomáson akarta tölteni, de a váróteremben elfogták a rendőrök, és bevitték az őrszobára. A fiú szája kicserepesedett, egy idősebb hadnagy kente be neki kenőccsel. Később adtak neki egy egész konzervet, sok kenyeret hozzá, és egy csajka kávét, reggel pedig visszavitték az intézetbe, ahonnan megszökött... Az igazgató megfogta a fiú mellén a kabátot, és ráordított: A Szózatot!... A fiú remegő hangon rákezdett: „A nagy világon e kívül, nincsen számodra hely, áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell!..." Az igazgató megint ráordított: Megértetted, te bitang?... Aztán ütni kezdték a fiút. Sokáig viselte a kék foltokat, és büntetésből, hogy meg ne szökhessen, szoknyát kellett viselnie...

Bálint megriadva, a szemében félszeg megbocsájtással nézett a tanárra, aki – míg beszélt – furcsa módon éveket öregedett. A csontjai kifeszültek az arcából, de legszörnyűbbek a szemei voltak: mélyen behúzódtak a homloka alá és könnyeztek.

Bálint felugrott az asztaltól.

Egy pillanatig megállt, majd a székét feldöntve futásnak eredt – át a síneken, a síneket egymástól elválasztó dróthálós vasúti kerítésen, majd eltűnt a vágányok mögött, ahol az új állomásépület nyers betonfalai meredeztek. A haja lobogott utána, hosszú, kalimpáló lábaival minden mozdulatnál elzuhanni látszott, mint akinek nem sok esélye van ahhoz, amire vállalkozott.

Voltak, akik a nagy hőség miatt észre sem vették Bálintot, mások nem tulajdonítottak jelentőséget ennek a néhány pillanatnak. Csupán a peron hűvösében egy ingkabátos rendőrtizedes figyelt föl a rendellenes helyzetre, és többször egymásután türelmetlenül Bálint után sípolt.

A nevelőtanár a peronig ment Bálint után, de addig se valami nagy meggyőződéssel. Ott megállt, gondterhelten nézett át a síneken, s azon túl, ahol már a gyümölcsöskertek illatoztak.

A rendőr – aki a fiú különös viselkedése és a peron szélén ácsorgó, szomorúképű férfi között összefüggést sejtett – odament hozzá, és udvariasan rátisztelgett.

– Önhöz tartozik az a fiú, aki az előbb szabálytalankodott a síneken?

A tanár szórakozottan felpillantott.

– Hogyan?

A rendőr ismét szalutált.

– Az a szabálytalankodó fiú önhöz tartozik? – kérdezte, és abba az irányba intett, amerre Bálint furcsa ugrásaival eltűnt a szemük elől.

– Igen.

A rendőr beidegzett mozdulattal az ingkabát zsebéhez nyúlt.

– Hagyja csak! – intette le szelíden a tanár. – Sietős volt a dolga, semmi több. Semmi se történt, ami magára tartozik ebből, tizedes elvtárs...

A rendőrre nézett, s még hozzátette:

– Igazán semmi...

BERTHA BULCSU

Balaton

FALVAK KÖZÖS KENYÉREN

Néhány fejezettel ez előtt említettem már, hogy 1971 májusában meglátogattam Móricz Lászlót, a balatongyöröki termelőszövetkezet elnökét. Az olvasó talán még arra is emlékszik, hogy éppen takarították az elnök irodáját, így a murvával felszórt, vakítóan fehér udvaron, bíbor színű fotelokban ültünk. A történetet csak félig mondtam el. Javaslom, hogy menjünk vissza még egy órányi időre a termelőszövetkezet udvarára.

Ülünk a bíbor színű fotelokban és hunyorgunk. A poharunkban törkölypálinka hullámzik, az udvaron s a kerteken, mandulásokon túl pedig a Balaton. A víz ezüst lobbanásai bezuhannak az udvarra, áthatolnak rajtunk, s az épület oldalán fehéren felizzanak. Mögöttünk emberek állnak. Néhányan poharat tartanak a kézben, mások oldalra húzódva figyelik, hogy mi történik a bíbor fotelok körül. Nem történik semmi. Bámuljuk a májusfát, az udvart, a szomszédos parókia zöldellő fáit, s időnként egymást. Eszembe jut, amit az emberek meséltek: „A Móricz Lacin nem lehet kifogni . . . Előfordult, hogy a téesznek nem volt készpénze, de nem számított. A tagok megkapták a fizetésüket, mert Móricz a saját zsebéből kifizette a járandóságot. Házra gyűjt tíz esztendeje, de még nem kapott bele az építkezésbe. Ha bajba jut a téesz, csak hazamegy a betétkönyvért, és fizet . . ." – Nézem az arcát. Borostás, fáradt . . . Nem mondhatnám, hogy kiöltözik a hivatal tiszteletére. Gumicsizmában van, keki nadrágban s ingben. Körülbelül velem egyidős, harmincöt-harminchét éves. Kicsit morózus, határozott, gyanakvó, töprengő . . . Mezőgazdasági technikumot végzett. Az Erdészetnél dolgozott, aztán hazahívták a falujába. Hazatért. Van néhány találmánya, újítása. Most éppen a szőlőtelepítést forradalmasította . . . A szövetkezet paphegyi szőlőjében nem szálvas után rakják az oltványt, hanem valamilyen réselő, motoros bányász szerszám nyomában. A munka így gyorsabb, csak a vasnyárs gyakran eltörik. Jönnek is az emberek egyre-másra, vasat és tanácsot kérni. Tisztelik. Csendben kivárják, amíg válaszol, megnyilatkozik.

Isszuk a törkölyt. Úgy tűnik, Móricz örül, hogy megkerestem. Én is örülök a találkozásnak, s annak, hogy ilyen tetterős, fiatal férfi áll a györöki termelőszövetkezet élén. A pillantásom közben a háztetőkre siklik. Nádtetők, cseréptetők, bádogtetők. Alattuk konyhák, szobák, verandák. Hirtelen eszembe jut egy régi vendégeskedés. Mikor is? Talán 1959-ben . . . M. Z.-ék verandáján ültünk. Az oszlopokra felfutott a csótánybab, s a piros virágfürtök az asztal fölé lógtak. Bort ittunk és beszélgettünk. Otthon voltak a fiatalok is, és éppen arról szőtték a szót, hogy a szőlőt el kellene adni, mert úgy hallani, hogy jön a téesz, és akkor mindent elvesznek.

– Nem lesz itt téeszcsé – ingatta a fejét M. néni.

– Mindenütt bevezetik a téeszt – érveltek a fiatalok.

– Majd csak megsegít az isten – mondta M. néni.

Ez a „majd csak megsegít az isten" a beszélgetés állandó refrénje volt. Ahogy most tetőről-tetőre siklik a pillantásom, M. nénire gondolok. Bizony nem segítette meg az isten. De nem ám! Balatongyörökön is megszervezték a termelőszövetkezetet. M. nénivel nem törődött az isten. Bár... Ha jobban belegondolok, lehet hogy M. nénit mégiscsak megsegítette az isten... Mert ugye, ha az isten akar M. néninek segíteni, ezt csak egyféleképpen teheti. Úgy is segítheti, ha megalakul a téesz, s előfordulhat, hogy a téeszen át jobban is tud segíteni, mint egyébként. Móricz Lacihoz fordulok:

– Mikor alakult meg itt a téesz?

Móricz a tűző napba sandít, aztán tűnődve, lassan elősorolja az adatokat:

– 1961. február 1-én alakult. A neve Balatongyöngye téesz lett. A földterületünk 886 katasztrális hold, ebből 205 szántó, 100 hold szőlő, a többi rét, legelő. Egy kőbányánk is van.

– Hány tagja van a szövetkezetnek?

– Nem sok... 108 tagunk van, de ebből csak 48 dolgozik, plusz még 10 családtag és 32 alkalmazott.

– A falu lakossága úgy tudom, több mint nyolcszáz...

– Több... De az őslakosság csak ötszáz fő, a többi nyugdíjas vagy szellemi foglalkozású.

– Mennyit keresnek nálatok az emberek?

– A Balatongyöngye téesz az utóbbi két évben fizetés szempontjából a keszthelyi járásban első. Tíz órás munkanap átlagára nálunk 102 forint 50 fillér jut. Az emberek éves keresete kétszáz munkanap körül 18 ezer forintot tesz ki. A háztájit progresszíven, a ledolgozott munkanapok arányában osztjuk ki. A kötelező munkanapok száma a férfiaknak évente 150, a nőknek 100 nap. A kötelező munkanapokra 800 négyszögöl háztájit adunk, ennek fele szőlő, fele szántó. A háztáji földterület nagysága a kötelező munkanapokon felül ledolgozott, minden újabb hat nap után 100 négyszögöllel emelkedik. A felső határ 1600 négyszögöl.

– Adósságotok van?

– Hat év alatt tízezer forint állami támogatást vettünk igénybe. Lényegében állami támogatás nélkül dolgozunk. 1970-ben saját erőből több mint egymillió forintot ruháztunk be – mondja Móricz László, aztán lehajtja a maradék törkölyt. Én is így teszek.

Úgy gondolom M. nénit mégiscsak megsegítette az isten. A faluban egy rentábilis termelőszövetkezet gazdálkodik, s a közös munka arányában körülbelül akkora darab háztáji földet lehet visszakapni, amekkora M. néni egész szőlője volt. A Balaton környékén mindenütt az a gyakorlat, hogy akinek eredetileg is volt szőlője, az a saját szőlőjét kapja meg a háztájiba.

Olyan termelőszövetkezet természetesen nincs, ami mindenkinek, a falu minden lakójának tetszik. Ez Balatongyörökön is így van. Alig léptem ki a termelőszövetkezet udvaráról, máris megállított valaki:

– Hol járt?

– A termelőszövetkezetben – mondtam.

– Ezek aztán megérik a pénzüket... Zöldell a búza a földjükön, pedig még el sem vetették. Ehhez mit szól?

– Hogyan zöldellne?

– Úgy, hogy aratáskor kipergett nekik a szem, aztán ősszel meg bele-

szántották a földbe... Múltkor meg robbantanak a kőbányában, s tudja mi történt? Leröpült az egyik közeli háznak a teteje... – így.

Lehet, hogy beszántották a kipergett szemet, az is lehet, hogy leröpült valamelyik háznak a teteje, de mindez a gazdasági eredményeken nem változtat. A tények s a számok nem hazudnak. A Balatongyöngye termelőszövetkezetben egy tíz órás munkanapra átlagosan 102 forint és 50 filléres kereset esik. Ez jó kereset, s ott van ezen kívül még a háztáji is.

A györöki vasútállomáson jó érzéssel, megnyugodva várakoztam a vonatra. Az abszurd, álomszerű kép – a termelőszövetkezet fehérkavicsos udvara, a bíbor színű plüssfotelok, a késéles tavaszi fény, s az emberi arcok, mozdulatok határozott egyértelműsége – elkísért utamon. Ma is őrzöm ezt a fényözönben úszó balatongyöröki metszetet.

De mi a helyzet a szomszédos termelőszövetkezetekben? Tíz kilométerrel odább, vagy harminccal? Hogyan alakult az élet az északi part falvaiban?

1971 nyarán a balatonszepezdi Magyar Tenger termelőszövetkezetbe is ellátogattam. Pontosabban átsétáltam az erdőn, ami Szepezdet és Viriusztelepet elválasztja, és bekopogtam a gazdaság irodájába. Szepezdre ugyanis én már nem ellátogatok, hanem hazamegyek. A hegyoldalban van egy kis szőlőskertem, aprócska présházzal, ahol évente heteket, hónapokat töltök. A Balaton partján számomra Balatongyörök és Keszthely a múlt, Balatonszepezd és Füred a jelen. Ha kiállok a présház elé, végiglátok az egész hegyoldalon, számba vehetem a zártkertek sorát, a háztáji szőlőket, s a termelőszövetkezet kukoricását és szőlős tábláit is. Az útról beköszönnek az emberek, vetnek egy-egy pillantást a szőlőmre, aztán megnyugodva tovább ballagnak. Ki az erdőre, ki a pincesor felé, vagy a hegyen át Monoszlóra, Zánkára, Fürdőre. A termelőszövetkezet szőlészeti brigádvezetője, Szőllősi Gyula, jobbkéz felől a harmadik szomszédom. Naponta tízszer is látom, ahogy kis motorkerékpárján előbukkan a völgyből, s a rossz, vízmosásos úton a pincéje elé himbálózik. Köszönünk, biccentünk minden alkalommal. Hetenként, két hetenként megállunk az úton és váltunk néhány szót az időjárásról, a munkáról, a falusi élet örömeiről és keserveiről. Aztán megy mindenki a maga dolga után. Szőllősi egész nap az emberek után jár, hol itt bukkan fel, hol amott. Ellenőriz, utasításokat ad, mindenről tud, mindenütt ott van. Alsó szomszédom a termelőszövetkezet egyik legjobb szőlő munkása, Szalai Kálmán. Öreg, roskatag nádfödeles házban lakik. Még ma is petróleummal világít a családjának, pedig körülötte már minden házba bevezették a villanyt. De Szalai Kálmán nem sokat törődik a villannyal. A munkának, a hegyoldalnak él... A háztáji szőlője neki aztán tényleg háztáji, mert közvetlenül a háza mellett van. Pontosabban a termelőszövetkezet háza mellett, mert az épület valaha vincellér ház volt, s a nagy társadalmi átrendeződés után a közös gazdaság örökölte, Szalai Kálmánnal együtt. Ha akarok, ha nem, minden szót hallok a kertemben, ami a szomszédos présházak előtt elhangzik. A termelőszövetkezet minden örömét és baját is meghallottam, még mielőtt kíváncsi lettem volna egyre is. Ezek az örömök és ezek a bajok az elmúlt évek során a táj részévé váltak, életem természetes közegévé, mint ahogy a nádfedeles házak is a táj részei, s az emberek is, akik a házakban laknak. Ezeken a vízmosásos hegyi utakon mindig botladozik néhány vidám vagy haragos paraszt. Énekelnek vagy káromkodnak. Az énekük is szép, a káromkodásuk is. Jól illenek a tájba. A táj itt kinyílik. Szepezd a Balaton hosszának éppen a felére esik, így Keszthely felé is, Tihany felé is hatalmas, tengernyi vizet lát maga előtt az

ember. A falu fölé védő koszorúként magasodik a Fülöphegy két erős nyúlványa, az Öreghegy és a Bálinthegy. Ha a hegygerincen átkel valaki, tavakra bukkan. Előbb a Nyálas tó mocsaras partjára érkezik, aztán a Hegy tavat leli meg a Bálinthegy alatt. Ezek a sekély tavak a vaddisznók dagonyázó helyei. Beveszik magukat a sás és a káka közé és röfögnek, nyögnek a gyönyörűségtől. Igazuk is van, szép dolog vaddisznónak lenni. A tavakon túl már a Káli medence kezdődik sok szép kukoricással, vetéssel, krumplifölddel. De maradjunk az Öreghegy innenső oldalán. A szem akarva, akaratlanul a vízre téved, aztán átkel a kéklő messzeségen és a somogyi parton vizsgálódik. Szemes, Lelle és Boglár mögött esőre hajló tavaszi, nyári időben alacsony hegyeket lát az ember. A gyakorlatlan szem a parton sejti ezeket a helyeket, de ez csak káprázat, illúzió. Ezek a hegynek látszó dombok a Balaton déli partjától húsz-harminc kilométerre emelkednek, s az északi lejtőikről éppen csak látszik a Balaton.

Balatonszepezd valaha halászfalu volt. A szélső házak s a víz között lapályos, kavicsos partszegély húzódott. A halászbokrok szabadon jártakkeltek a víz, s a parti házak között. 1910-ben aztán megépült az északi vaspálya, s örökre elválasztotta a falut a Balatontól. Szepezd a vízre támaszkodott. A falu határa is sokkal kisebb volt, mint Zánkáé. Szepezd felett az erdős hegytető ma is Zánkához tartozik. A szepezdiek halásztak, a zánkaiak vadásztak, s a vadat és halat egymás között csereberélték. Úgy is mondhatnánk ma, hogy a két falu gazdaságilag kiegészítette egymást. A zánkai és szepezdi téesz ma is közös, s talán ebből született az a gondolat a járási tanácsnál, hogy a két falut közigazgatásilag is egyesíteni kellene, zánkai közös tanáccsal. Az egyesítés nem sikerült. A szepezdiek mindent megtettek az egyesítés ellen, s azt hiszem, igazuk volt. Szepezd ma egy nyaralóhely, s földrajzilag nem Zánkával, hanem Révfülöppel képez egységet. Zánkától szakadékos völgyek, terméketlen kőtengerek és erdők választják el. Zánka bent van a hegyek között, Szepezd a vízparton. Révfülöppel viszont egybekapcsolták a vízvezetékét (ezért nincs a kánikulai nyári napokon Szepezden ivóvíz), egymásba torkollnak a parton és a hegyoldalban az útjaik, mi több, a két település a közbeeső, áthidaló Szepezdfürdő révén kezd egybeépülni. A mélyebb és fájóbb ok azonban az anyagi, gazdasági szférában keresendő. A jól működő szepezdi termelőszövetkezetnek nagy emberi és gazdasági megrázkódtatást okozott, amikor a lényegesen gyengébb, adósságokkal terhelt zánkai termelőszövetkezettel egyesítették. A szóbeszéd szerint nagyon sok termelőszövetkezeti földet kellett ahhoz Szepezden parcellázni, hogy ezeket az örökölt adósságokat a téesz kifizesse. S alighogy túlestek ezeken a költségeken, Zánkán megkezdődött az úttörőváros építése. A parasztok Szepezden is, Észak-Amerikában is, Spanyolországban is gyanakvó közgazdászok. S Szepezden ennek a gyanakvásnak van bizonyos tapasztalati alapja. A falu minden felnőtt lakosa tudja, hogy a községfejlesztési alapot csak addig költhetik a saját falujukra, amíg nincsenek összekapcsolva egy nagyobb testvérrel, ahol több a gond. Zánkán most rengeteg a gond. Az üdülőhelyi gondokat egyébként sem Szepezden, sem Zánkán nincs kedve a helyi lakosoknak, parasztoknak finanszírozni. Egyik faluban sem ott akarnak az emberek köves utat, cementes járdákat, üzleteket építeni, ahol az az üdülőhelyi forgalomnak kedvezne. A hazai szegénység a vezetést azonban arra kényszeríti, hogy az idegenforgalmi üzlet érdekében a Veszprém és Somogy megyei őslakosság érdekeit másodlagosan kezelje. Ezt meg lehet csinálni, de a következményei minden faluban és min-

den városban jelentkeznek. Mivel nálunk szocialista demokrácia van, a falvak választott vezetői mindent megtesznek a saját falujuk, településük érdekében. A tanácselnökök, tanácstagok és párttitkárok, továbbá a helyi Népfront szervezetek kiállnak az őslakosság érdekeiért. Bátor kiállásukkal gyakran zavarba hozzák a járást s a megyét is.

Szepezd őslakossága valaha halászokból, néhány önálló gazdából, nagyobbrészt pedig cselédekből, napszámosokból, agrárproletárokból állt. Szepezd ugyanis Pallagy tábornok birtoka volt. A falu életében az első nagyobb átalakulást Viriusz Vince lesencei bérlő megjelenése okozta. Viriusz értett a szőlőhöz, s az ő irányításával kezdtek a faluban oltványokat előállítani. De a szőlőnél is jobban értett az idegenforgalmi üzlethez, ami abban az időben elég meglepő dolog volt. Nagyréttől Szepezdig az egész partsávot, s az erdős domboldalt Viriusz Vince parcelláztatta, s a viriusztelepi vasútállomást is ő alapította. Az állomás hosszú ideig feltételes megálló volt, majd néhány évvel ezelőtt megszűnt. A parti villasor azonban ma is őrzi Viriusz Vince nevét.

A termelőszövetkezet irodája valaha kastély lehetett, vagy úriház. Hatalmas okkersárga tömbje messzire látszik a hegyoldalban. Az épület és a környezete mostanában elég gondozatlannak tűnik. 1971 nyarán, napfényes, kánikulai délelőttön kopogtam be az irodára. Kertész József elnököt kerestem, akinek Szőllősi Gyulától már üzentem, hogy szeretném meglátogatni. Kertészt nem találtam, kint járt valahol a zánkai határban, így Zsoldos Zoltán, a termelőszövetkezet főagronómusa fogadott.

A tágas, hajdani úriszoba most úgy néz ki, mint egy kémiai laboratórium. A fiatal agrárszakember íróasztala mögött egy hatalmas vizsgálóasztal áll, tele lombikkal, pipettával, vegyszerekkel és a borászati vizsgálatokhoz szükséges eszközökkel. Zsoldos Zoltán a szűken vett agronómusi teendőkön kívül saját maga végzi a szükséges talajvizsgálatokat, s a borászati elemzéseket is.

Gondterhelten, de barátságosan fogadott. Minden kérdésemre készségesen, részletesen válaszolt. Mondatai nyersek, szakszerűek voltak, a hajlékonyság, s a szépítő szándék hiányzott mondatfűzéséből. Amint megszólalt, azonnal a lényegre tért:

– A szepezdi termelőszövetkezet 1949-ben alakult. A zánkai termelőszövetkezet két évvel később, 1951-ben, majd 1956-ban feloszlott. A zánkaiak 1959-ben alakultak újra. 1965-ben a két termelőszövetkezet Magyar Tenger néven egyesült. A szepezdi termelőszövetkezetnek 600, a zánkainak 1000 holdja volt.

– Az egyesítés előtt mennyit ért Szepezden egy munkaegység, s mennyit Zánkán?

– Az egyesítés előtt Szepezden 60 forint, Zánkán pedig 35 forint volt egy munkaegység értéke. 1965-ben az egyesítés után 50 forintos munkaegységet fizettünk, 1970-ben már 60 forintot, 1971-ben pedig áttértünk a készpénzfizetésre. Most a bér kilencven százaléka teljesítménybér, s tíz százaléka órabér. A fizetett szabadság feltétele 250 tízórás munkanap ledolgozása. Ezért tizenkét nap szabadság jár, plusz az évek számának arányában egy-egy újabb nap.

– Mennyi háztáji földet kapnak a szövetkezet tagjai?

– A háztáji föld használatának feltétele a férfiaknál 185 tízórás, a nőknél 150 tízórás munkanap. Ezért kapnak 600 négyszögöl szőlőt, vagy 1000 négyszögöl szántót. Amelyik családban több dolgozó tag is van, ott kiegészítjük ezt a földterületet még 200 négyszögöl szőlővel, vagy 400 négyszögöl szántóval. Aki hozott be szőlőt a belépéskor, azt kapja vissza a háztájiba. Ez főleg Zán-

kán van így. Szepezden agrárproletárok laktak, nekik nem volt szőlőjük. Most saját gazdáik lettek, de az az igazság, hogy nem mindenki becsüli meg a háztájiban kapott szőlőt... Ezekről a háztáji szőlőkről még annyit érdemes tudni, hogy amelyik zártkertbe esik, és a tag hozta be, az örökölhető is. Amelyik szőlő nem behozott, az viszont megvásárolható – mondta Zsoldos Zoltán.

A számok jól jelzik, hogy Szepezden szigorúbb, fegyelmezettebb a termelőszövetkezeti élet, mint Balatongyörökön. Györökön a háztáji föld feltétele a férfiaknál 150, a nőknél 100 munkanap, Szepezden viszont a férfiaknál 185, a nőknél 150 munkanap. Az is igaz viszont, hogy ezért a többletmunkáért Szepezden nagyobb darab háztájit adnak, hiszen a szőlőterület felső határa nem 400 négyszögöl, hanem 600, egy fő teljesítményére számolva. Mindez jelzi a szövetkezeti gazdálkodás demokratizmusát, hiszen egyik helyen sem előírt normák szerint gazdálkodnak és jutalmaznak, hanem a közgyűlés határozata szerint. Különbség persze a földterületből s a dolgozók létszámából is adódhat...

– Mennyi a dolgozó tagok száma Szepezden? – kérdeztem.

– A tagságunk összlétszáma 202 fő... Ebből nyugdíjas 76... Sok még az idős, beteges ember is... Az a helyzet, hogy az igazolt betegség ledolgozott munkanapnak számít, s ezekkel a napokkal el lehet érni a kötelező munkanapok számát, ami után a háztáji jár. Közben a tag a betegség ideje alatt táppénzt is kap.

– Hogy élnek itt az emberek, mennyit tudnak évente megkeresni?

– Ha a nyugdíjasokat is beleszámítjuk, az egy főre eső éves kereset nálunk 16 700 forint. De nagy a szóródás. Egy traktoros általában 36–40 ezer, a gépkocsivezető 40–50 ezer, az állatgondozó 35–40 ezer, a juhász 32 ezer, a gyalogmunkás 23–26 ezer forintot keres évente. Egy-egy egész család átlaga általában 90–100 ezer forint. S ehhez jön még a háztáji. Tavaly például 1200 hektoliter bort vásároltunk meg a tagoktól 1 600 000 forintért. A falu szociális helyzete a régebbi időkkel összehasonlíthatatlan. Jól élnek, vásárolnak...

– Tartozása van a termelőszövetkezetnek?

– Van. 2 200 000 forint hosszúlejáratú kölcsönt vettünk fel a szőlőfeldolgozó és a borpárló építésére. Ez nem is mind hosszúlejáratú... Ebből 900 000 forint középlejáratú kölcsön. Rövidlejáratú nincs. Évente tartalékoljuk a szükséges összeget.

– És mennyi a szövetkezet saját vagyona?

– 17 millió forint álló- és forgóeszközben, de ez a szám a föld értékét nem tartalmazza. Pontosabban csak annyit, amennyit már megvásároltunk. Most a közvetlenül a falu belterületéhez csatolható földeket felparcelláztuk. Ötvenkét parcellát vágtunk ki, négyszögölét 250 forintért adjuk. Ebből a borfeldolgozóra felvett hitelt akarjuk visszafizetni.

– Hogyan gazdálkodnak, mi hozza a jövedelmet?

– Ami a szőlőből származik, az stabil. 117 katasztrális hold a termő szőlőnk, 40 hold a fiatal telepítés. 1975-ig négy lépcsőben még 50 hold szőlőt akarunk telepíteni. Magasművelésű korszerű fajtákat: Irsai Olivér, Sauvignon, Tramini... A kőbányánk évente 600 ezer forintos bruttó bevételt hoz, a murvabányánk 300 ezer forintot. Ezeknek körülbelül a fele tekinthető tiszta bevételnek. A homokbányánk tisztán hoz 50 ezer forintot, az építőbrigádunk tisztán 100 ezer forintot, a fuvarozó részlegünk három teherkocsival, fogatokkal tisztán 250 ezer forintot, de ha a munkagépek jövedelmét is ideszámítjuk, akkor a fuvarozó részleg évente 435 ezer forint tiszta jövedelmet hoz. Van még

23 hold zöldségesünk, hajtató-házakkal, alagutas fűtéssel, ötszáz négyzetméter hollandi ágyással. Ez a részleg minimális nyereséggel dolgozik. Tavaly 530 ezer forint volt a bruttó bevételünk, de csaknem ennyi volt a ráfizetésünk is . . . Talán 60 ezer forint ha maradt rajt tisztán . . .

– Ez alig érthető . . . Itt a Balaton mellett kell a zöldség és a gyümölcs. Piac is van . . .

– A nyereség elmaradásának az oka az, hogy a felvásárlási árak alacsonyak. Tőlünk 60 fillérért vették át a káposztát és 2 forintért adták az üzletekben. Most 2 forintért veszik a korai káposztát és 4 forintért adják az üzletekben . . . Most 12 holdat elveszünk a kertészetből és szőlőt telepítünk oda is.

– Gyümölcs?

– Hetven holdas gyümölcsösünk van, őszibarack az egész. Ez sem rentábilis. Olyan alacsonyak a felvásárlási árak, hogy képtelenek vagyunk belőle kijönni. Tőlünk az őszibarack kilóját 1 forint húszért, esetleg 2 forintért veszik át. Így nincs értelme a munkának.

– És a többi föld . . .?

– Hatszáz hold szántó . . . Négy aranykorona értékű földek, ahol a gabonafélék átlagtermése 4–7 mázsa. Rozsot, zabot, búzát termelünk. Ez is ráfizetéses. De csinálnunk kell, mert parlagon nem hagyhatjuk ezeket a földeket sem. Közben takarmánnyal próbálkozunk, mert 180–200 szarvasmarhát és 400–600 juhot tartunk állandóan. Bárányokat is hizlalunk. A szarvasmarha-állományunkból 50 darab a tehén, a többi növendék és hízó. Jelenleg úgy vásároljuk a takarmányt . . . A tejgazdaságunk is ráfizetéses, de kell a szőlőhöz a trágya . . . Van még ezenkívül 300 hold erdőnk Zánka és Szepezd határában, van hozzá egy erdészünk Antal János személyében. Hát ez az erdő csak arra jó, hogy a tagok igényét kielégítse.

– Gondok vannak . . .?

– Sok gondunk van . . . Itt van mindjárt a gépesítési gond. Szovjet típusú traktorokat nem lehet kapni, pedig nekünk ide a hegyoldalba erős traktorok kellenének. Az AGROKER szóba sem áll velünk, alkatrész nincs, s ha van, drága. Egy teherautógumi idáig 1480 forint volt, most nemrég 2514 forintra emelkedett az ára. Anélkül, hogy jobb lenne, vagy másforma lenne . . . A növényvédőgéphez egy szelep 200 forintba kerül . . . És a növényvédőszerek. . . Ahányszor megjelenik a piacon egy újabb típus, az mindig drágább, mint az előző ugyanolyan rendeltetésű és hatású szer. Az árakkal nem lehet lépést tartani. A felvásárlási árak közben csökkennek. 295 forint a búza felvásárlási ára, s a 30 forintos adókedvezmény megszűnt . . . Mindenütt óriási az árrés, nem tudom, ki teszi el . . . És nagyok az adók . . . Bormérésnél 29 százalék az adó. Ez minket is, és a nyaralóközönséget is érinti. Nekünk hét bormérésünk van. Most 28–30 forintért adjuk a bor literjét. Olcsóbban is tudnánk adni, ha nem lenne ilyen magas az adója. De ha a saját járművünk viszi a saját borunkat a pincétől a kimérés helyére, a jármű is külön adóra köteles. Ha a saját járművünk bort szállít, az összfuvarköltség 12 százaléka adó.

– Úgy látom, azért bírja a szövetkezet a tempót, s az emberek megtalálják a számításukat.

– Megy azért a munka . . . Nálunk most már iparszerű termelés folyik . . . A tagok jól érzik magukat. Minden héten egy szabad szombat jár nekik . . . Ilyenkor dolgoznak a háztájiban . . . Menjen be egy házba . . . Mindenütt gépesített háztartásokat talál – mondta Zsoldos Zoltán, a Magyar Tenger Mezőgazdasági Termelőszövetkezet főagronómusa.

Mielőtt benyitanék valamelyik szepezdi házba, közbevetőleg elmondanék néhány dolgot, felsorolnék néhány országos adatot. Igaza van-e Zsoldos Zoltánnak? Nehezebb ma a termelőszövetkezetekben gazdálkodni, mint öt-tíz évvel ezelőtt? Mindjárt leszögezhetem, hogy igen, igaza van. A jövedelmező mezőgazdasági termelés, jól tudjuk, alacsony felvásárlási árak mellett is megvalósítható, de csak akkor, ha a termelés szerkezete valóban korszerű, s a gépesítés magas fokán áll. Nálunk erről egyelőre még nem beszélhetünk. Ezt az is bizonyítja, hogy 1971-ben a lakosságunknak még mindig 23,1 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik, míg a korszerű gazdálkodásáról híres Dánia lakosságának csak 18, az Egyesült Államokénak 6, Angliáénak pedig csupán 4 százaléka. Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1967-ben 44,1; 1970-ben pedig 59,3 milliárd forint halmozott mezőgazdasági értéket állítottak elő, saját jövedelmük mégsem nőtt ennek arányában. Ennek az a magyarázata, hogy időközben a termelési költségek is emelkedtek. 1967-ben még 1000 forint termelési érték előállításához 850 forint ráfordításra volt szükség, míg 1970-ben már 951 forintra. A költségek három év alatt 37,5 milliárd forintról 56,4 milliárd forintra emelkedtek. A termelési költségek emelkedésének csak az egyik oka az ipari árak emelkedése, a másik ok a szövetkezeteket terhelő állami elvonások növekedése. 1967-ben az összes magyarországi termelőszövetkezettől csak 2 milliárd 416 milliót vontak el, 1971-ben viszont már 6 milliárd 22 millió forintot. Mindez egy gazdasági korszak végét, s egy új megjelenését jelzi. A magyar népgazdaság az alakuló, politikai és gazdasági nehézségekkel küzdő termelőszövetkezeteket másfél évtizeden át kölcsönökkel, hatalmas összegű segélyekkel támogatta. A türelmi idő végetért. Tíz-tizenöt év alatt, ahol az emberek igazán akarták, megerősödött a termelőszövetkezet. Ahol az értelem és a jóakarat szövetkezett, ott ennyi idő alatt kiválasztódtak a vezetésre alkalmas emberek, s a szövetkezeti demokrácia megfelelő helyre emelte őket. Gazdasági szakembereket, mérnököket, agronómusokat taníttatni is lehetett ennyi idő alatt, nemhogy alkalmazni, felfogadni. Elérkeztek az önállóság évtizedei. Ahol van erő, jóindulat és tehetség, meg lehet kezdeni a bizonyítást. Ez persze nem lesz könnyű, hiszen a magyar népgazdaság nyitott, s az árszínvonalat a világpiaci árak alakulása is befolyásolja.

S most térjünk vissza a faluba. Az elmúlt évek során sok szepezdi házban megfordultam. Jártam olyan házakban, ahol minden gépesítve volt, s olyanokban is, ahová még a villanyt sem vezették be. A villany és a vízvezeték a legnagyobb falusi áldás. Ehhez hasonlatos még a butángáz palackok s a motorkerékpárok megjelenése és elterjedése is. A falu lakossága ma sokrétű. A falvakban ma is élnek szegény emberek, olyanok, akik a felszabadulást nincstelenül érték meg, s az elmúlt huszonhét évben sem szereztek semmit. Sem házat, sem kertet, sem hasznos konyhai gépeket. Ezek az emberek általában öregek, betegesek, ügyetlenek, igénytelenek és szerencsétlenek. A falu lakosságának a nagyobbik fele, talán a háromnegyed része nem ilyen. A törekvő parasztemberek, s a mezőgazdasági bérmunkások, agrárproletárok mind vitték valamire, ha törekedtek is valami jobbra, többre. Szepezden is sok az új ház, mint szerte Magyarországon. Aki nem épített újat, az a régit kibővítette, korszerűsítette. A falu parti részén minden házban van víz, villany, sok helyen fürdőszoba és vízöblítéses vécé is. A termelőszövetkezeti gépészek, traktorosok, iparosok, s persze a közeli ipartelepekre járó szakmunkások is korszerűen felszerelték már a konyhájukat, lakásukat. A televízió elterjedése, s a butángáz palack használata általános. A butángáz palack már a hegyoldalban a régi vincellérházak-

ban is megjelent, s a fiatal asszonyok nem győzik az általa szerzett kényelmet dicsérni. Kéthetenként, havonta a bolt előtt cserélik a palackokat. Mindenki tudja, hogy mikor érkezik a teherautó. Ilyenkor a kiürült palackokat biciklire, kétkerekű kocsira rakják, s a hegyoldalból vagy Fürdőről elindulnak a falu közepe felé.

Az életstílus átalakulásának egyik legszembetűnőbb jele a motorkerékpár. A motorkerékpár ezekben a kis Balaton-parti falvakban a megváltozott idők jelképe. Nem azért ünneplem ezt a pöfögő, kellemetlen hangot adó szerkezetet, mert a parasztoknak annyi pénze van, hogy meg tudják venni. Ennek lehet örülni, de ez még nem utal a megváltozott életritmusra. Azért dicsérem ezt a kétkerekű jószágot, mert a parasztok felfedezték a hasznosságát, praktikus használhatóságát. Nélküle a szétszórt termelőszövetkezeti táblákon a munkaszervezés szinte megoldhatatlan lenne. Az agronómusok, brigádvezetők egész nap motoron ülnek, s járják a hegyoldalakat, a sok rossz, keskeny utat a szövetkezeti földek és az iroda között. A tagok közül nagyon sokan motorral járnak dolgozni, délben motorral szaladnak haza ebédezni, s motorral ugranak be a szomszédos Révfülöpre vagy Füredre bevásárolni. Ezek a kis mokány motorok – kezdve a legkisebbek közé tartozó Simsonokkal s folytatva a sort a régi magyar Csepelekkel, Danuviákkal, s befejezve az új Jáwákkal, MZ-kkel – nagyszerűen bírják a hegyi utakat. Ezekkel a kis motorokkal a mai parasztember a legkeskenyebb szolgalmi utakon, gyalogjárókon is elmegy, de átvergődik a vízmosásokon, s szükség esetén a szántásokon is. Ami Szepezden feltűnő: nemcsak férfiak motoroznak, hanem az asszonyok közül is néhányan. Én a kertem előtt szinte hetente látok egy fiatalasszonyt, amint egy Simson Schwalbe nyergében nekirugaszkodik a hegyoldalnak, majd estefelé leereszkedik a vízmosásos lejtőn. Ez az asszonyka ráadásul mindig terével, s másodmagával motorozik. A Simson motor borításán ül a kislánya, a csomagtartóra kötözve pedig zöldség vagy répalevél himbálózik. Mondhatom olyan ügyesen ereszkedik le a meredek hegyi utakon, hogy bátran benevezhetne motocross versenyzőnek. – A sok motorkerékpár a mai faluban a lovakat helyettesíti. A motorkerékpár éppen olyan keskeny úton, ösvényen is tud közlekedni, mint a ló. Minden hajdani lovas helyére egy motoros lépett. S ráadásul a motor tartása, ápolása egyszerűbb, mint a lóé. A lovat akkor is etetni, gondozni kellett, ha nem közlekedtek vele. A motort csak akkor kell etetni, ha használják.

Ma a Balaton-parti falvak lakossága éppen úgy differenciálódik, mint a múltban. Csak a differenciálódás alapja nem a földtulajdon nagysága, hanem a képzettség, a szakma, a beosztás, továbbá a lakóház, a szőlő és a pince nagysága és milyensége. Azt gondolná az ember, hogy ilyen alapon nem jöhet létre jelentős rangbeli, vagyonbeli differenciálódás... Bizony, létrejöhet. Nagy a különbség a között a parasztcsalád között, amelyik a háztájiban termelt bort minden évben eladja, s a között, amelyik megissza. Ez éves szinten már eleve tíz-tizenötezer forintos keresetkülönbséget jelent. Aki gondozza, jó karban tartja a szőlőjét, ott még nagyobb a különbség, ennek a számnak a duplája is lehet. Ahol új házat építettek, vagy a régit kibővítették, mód nyílik nyaranta a szobák kiadására... Ez családonként újabb tíz-húszezer forintos jövedelemkülönbséget jelent. Aki persze nem tartja rendben a házát, nem vezette be a vizet, az nem tudja kiadni a nyaralóknak a szobáit. Nagy szintkülönbségek adódnak a termelőszövetkezeti gépmunkások, traktorosok, sofőrök és a gyalogmunkások között is. Ez a különbség nemcsak anyagiakban mutatkozik meg, hanem magatartásban, a szellem élénkségében, könyvolvasásban, általános szakmai

vagy akár politikai érdeklődésben is. Nagy a különbség azok között a paraszt családok között, amelyek teljesen a föld mellett maradtak, tehát a család minden tagja a termelőszövetkezetben dolgozik, s azok között, ahonnan egyik-másik gyerek eljár Füredre vagy Veszprémbe dolgozni, s kisvárosi iparos lett, szerelő, sofőr vagy kőműves. Szellemi szintben s rangban még nagyobb a falu által is elismert különbség akkor, ha a család a gyerekeit nem szerelőnek, hanem mondjuk mérnöknek, vagy tanárnak taníttatta. Sok ilyen család van ma Balatonszepezden. A szülők érezhetően büszkék gyermekeikre, s azok szellemi rangjából legalább a hétvégeken, s a nagy családi ünnepeken részt kérnek. Dicsekednek a gyermekeikkel, azok beosztásával és sok esetben olyan sapkát kezdenek hordani, mint értelmiségi fiúk, s arra is van példa, hogy a könyvekhez, a kultúrához is a taníttatott gyermekeiken át találnak el.

A falusi hierarchia elemzése során a falu politikai, állami és gazdasági vezetőiről is kell még beszélnem, azokról, akik a mai faluban a hatalom birtokosai. Az első, ami Balaton-parti barangolásaim során megragadta a figyelmemet, az ennek a hatalomnak a vitathatatlansága, véglegessége, vasbeton erőssége volt. Korábban, 1956 előtt a Balaton parti falvakban is egymást váltogatták a tanácselnökök és titkárok. Sokuk alkalmatlan volt a vezetésre, csak a pillanatnyi politikai konjunktúra emelte őket a felszínre, s hamar eltűntek, alámerültek. Ezek az emberek nem minden esetben képviselték teljes felelősséggel a falu és az egész nép érdekeit. A nép tudta róluk, hogy bizonytalan emberek, s a hátuk mögött nagyon sok gúnyos, lekicsinylő megjegyzés hangzott el. Most nem Balatonszepezdről beszélek, hiszen Szepezd régi vezetői közül egyetlenegy embert sem ismertem. Általában beszélek a Balaton-környék vezetési viszonyairól. – Az utóbbi években a falusi vezetőkről lekicsinylő véleményt nem hallottam. Arra volt eset, hogy a háta mögött szidták valamelyik tanácselnököt, vagy téesz-elnököt, de arra nem, hogy gúnyos megjegyzések kíséretében citálják a mondatait. A szakértelmüket, politikai illetékességüket ma senki sem vitatja. A falusi vezetők nagy többsége az ellenforradalom után, a konszolidáció időszakában került jelenlegi beosztásába. A beosztásukat csak a rátermettek tudták megtartani, mivel az állami és közigazgatási feladatok az utóbbi évtizedben a legnagyobb szakértelmet kívánták meg minden egyes falusi vezetőtől. A Balaton-parti falvakban ma a hatalom a választott tanácstagok, a termelőszövetkezet vezetői, valamint a társadalmi szervek vezetőinek a kezében van. Leszűkítve a hatalom letéteményese ma a tanácselnök, a termelőszövetkezet elnöke, főagronómusa és egyik-másik brigádvezetője, továbbá a falusi pártszervezet titkára, s a Népfront helyi elnöke. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a funkciók sokszor fedik egymást. Ugyanazok üléseznek a falusi tanácsban, mint a pártszervezetben és fordítva. Balatonszepezden például a téesz és a tanács vezetői képezik a pártszervezet gerincét, ráadásul a helyi tanító egyben a szepezdi tanács elnöke is. Balatongyörökön is hasonló a helyzet, a pártszervezet vezetőségébe a falu és a szövetkezet vezetői kerültek be. – Balatonszepezden hosszú évekig Szőllősi Gyula volt a pártszervezet titkára, s egyben a téesz brigádvezetője is. Jelenleg szőlészeti brigádvezető és pártvezetőségi tag, s egyben munkásőr is.

Szőllősi Gyulának nagy a tekintélye. Embert én még nem láttam vele vitatkozni, s azt sem hallottam, hogy a háta mögött bárki is megjegyzéseket tett volna rá. De azt látom, hogy időnként összeverődnek az emberek a kertem sarkánál és Szőllősi Gyulával beszélgetnek. Néha én is csatlakozom ezekhez a beszélgetésekhez. Legutóbb a fagyosszentek idején álltunk a kert végében, s azt

latolgattuk, hogy elfagy-e a szőlő, vagy nem? De csak részben. A fő téma a horgászat volt. Szőllősi Gyula nagy horgász, Varga Jóska is, én is . . . Voltak ott persze mások is, akik horgásznak, vagy „halásznak" rendszeresen, de név szerint nem ismerem a fél hegyközséget. De most nem a halakról van szó, hanem a stílusról, a vezetők és a beosztottak egymáshoz való viszonyáról. Szőllősi mindenkit tegez, s Szőllősit is mindenki tegezi. Nagyokat röhögnek a társaságában, jól érzik magukat . . . De a tiszteletet röhögés közben is megadják . . . Nem hinném, hogy Szőllősinek ekkora személyi varázsa van. Azt hiszem inkább, hogy szilárd ember, a hatalom következetes megszemélyesítője, mai falusi vezető. S manapság a gazdasági vezetőkön sok múlik. A szepezdi téesz legnagyobb jövedelmét a szőlő hozza. Az éves kereset alakulása nagyrészt Szőllősi Gyula keménységétől, intézkedéseitől függ. Szőllősi Gyula mindezeken túl köztiszteletben álló szőlősgazda is. A falu közepén, a háza mellett nagy belsőség birtokosa. Valaha, amíg az őszibarack kelendő cikk volt, barackfák díszlettek ebben a kertben. Amikor a baracknak leáldozott, Szőllősi minden érzelgősség nélkül kivágta a fákat, s a helyükre szőlőt telepített, méghozzá kordonos, széles művelésű korszerű szőlőt. Legendák járnak a faluban szájról szájra, hogy Szőllősinek mennyi szőlője, bora termett. Ért hozzá, vitathatatlan. S közben a gyermekeit mind taníttatja . . .

És a Zsoldos család? Három Zsoldost ismerek Balatonszepezden, egy Zsoldos János nevű sofőrt, aki bizonyára távoli, oldalági rokona Zsoldos Jenőnek, aki hosszú évekig a falu tanácselnöke volt. Zsoldos Jenő ma már nyugdíjas. Alulról, a falusi nincstelenek közül indult el hajdan, s felküzdötte magát a vidéki értelmiség soraiba. Tanult, s tanító lett. A Balaton-felvidék falvaiban évtizedekig tanította az apró emberkéket a betűvetésre, számolásra, hazánk történelmére. Áldozatos munkája nem maradt észrevétlen. Amikor közösségi érzelmű, vezetésre alkalmas emberekre volt szükség, a falu élére állították. Sokat tett a faluért, munkásságának sok nyomát őrzi Balatonszepezd. Zsoldos Jenő taníttatta a gyermekeit, ma az ő fia, Zsoldos Zoltán a helyi termelőszövetkezet főagronómusa.

Valaha, faluhelyen sokat suttogtak változásokról . . . Ma ilyen értelmű suttogás nincs. A konszolidáció óta a falusi vezetés hónapról hónapra, évről évre erősebb lesz. S a hatalom képviselői sok esetben színes, közismert személyiségekké nőnek fel.

Végül néhány gondolatot a háztáji földek gazdasági és politikai jelentőségéről is szeretnék elmondani. Meggyőződésem, hogy a magyarországi termelőszövetkezeti mozgalomban a fordulatot, a bőkezű, igazságos háztáji-föld politika hozta meg. Az a pillanat, amikor a vezetés a szocializmus fanatikus álmodóinak egzakt javaslatait összevetette az egyszerű, hús-vér emberek álmaival. Az a pillanat, amikor a „ne legyen neki" helyett, a „legyen mindenkinek valamije" elv kezdett érvényesülni.

Gondoljunk csak vissza a Tanácsköztársaság időszakára. Ma már hibás politikai lépésként tartjuk számon, hogy a forradalom győzelme után nem következett azonnali földosztás . . . Ehelyett sok helyen minden átmenet nélkül termelőszövetkezeteket és állami gazdaságokat kezdtek alakítani, s nem elégítették ki a magyar paraszt sok évszázados földéhségét. A felszabadulás után ez a földéhség a nagyméretű földosztással kielégült. Kielégült, de az emberek romantikus földszeretete máig tart. Manapság a nagyüzemi gazdálkodás elsőbbségét senki sem vitatja. Nem is akar ma senki kisparaszti gazdálkodásba kezdeni . . . Az emberek ma már csak egy kis kertre, gyümölcsösre vágynak,

ahol a hétvégeken el lehet szöszmötölni, el lehet üldögélni a diófa alatt, vagy a pincegádorban, s poharazgatni a szomszédokkal. Erre a kis zöld szigetre rá-adásul nemcsak a falusi paraszt vágyik, hanem az ipari munkás és a mérnök is. Valójában egy életstílusról van szó . . . Évszázadokon át nézték a nincstelen agrárproletárok, cselédek, napszámosok, hogy a módosabb parasztok vasárnap délutánonként hogyan tarisznyáznak fel, s indulnak el a pincéjük felé. – Meggyőződésem, hogy amikor a nincstelen szepezdi földmunkások a téesztől, munkájuk után és annak arányában kaptak egy darabka szőlőt mívelésre, használatra, nagy történelmi igazságtevés történt. De a háztáji szőlők, pincék kiadása, visszaadása a középparasztok esetében is igazságos. Mód nyílott arra, hogy folytassák sok évszázados életformájukat, kövessék apáik, nagyapáik szokásait. A földből, ma már ők is megelégszenek annyival, ami éppen a pince körül elfér. S az igazság másik oldaláról se feledkezzünk el . . . Amikor a falusi paraszt belépett a termelőszövetkezetbe, gyakorlatilag átadta a közösségnek a termelőeszközeit. Nem maradt sem lova, sem kocsija, sem szőlője. Ebben az átmeneti időszakban mások viszont, akiknek nem a földmívelés volt a főfoglalkozásuk, hanem mondjuk orvosok voltak, vagy írók, operaénekesek, tanárok, mérnökök, megtarthatták a szőlőjüket. Pedig náluk a föld nem is termelőeszköz volt, hanem passzió . . . Nagyon furcsának tartottam akkoriban, hogy egy parasztnak pontosan azért nem lehet a saját tulajdonában külön szőlője, mert a foglalkozása a földművelés. Mindez az új háztáji földpolitikával igazságosan megoldódott.

A háztáji földek, s a kiskertek népgazdasági jelentőségét sem szabad elhanyagolni. A termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének tekintélyes része származik a háztájiból. A háztáji földeken kívül hazánkban több mint másfél millió embernek van kisebb-nagyobb földtulajdona, kertje. Így a zöldségfélék 11, s a szőlő 30 százaléka terem országosan a háztáji és a házi kiskertekben. 1970-ben az ÁFÉSZ-en keresztül 70 ezer kerttulajdonos 400 millió forint értékű árut értékesített, ugyanakkor a kiskertművelők 300 millió forint értékű gyümölcsöt, zöldséget maguk fogyasztottak el.

A magyar termelőszövetkezeti mozgalom jó úton halad. A parasztok általában elégedettek, nyugodtak. Adni bölcs dolog, adni jó politika.

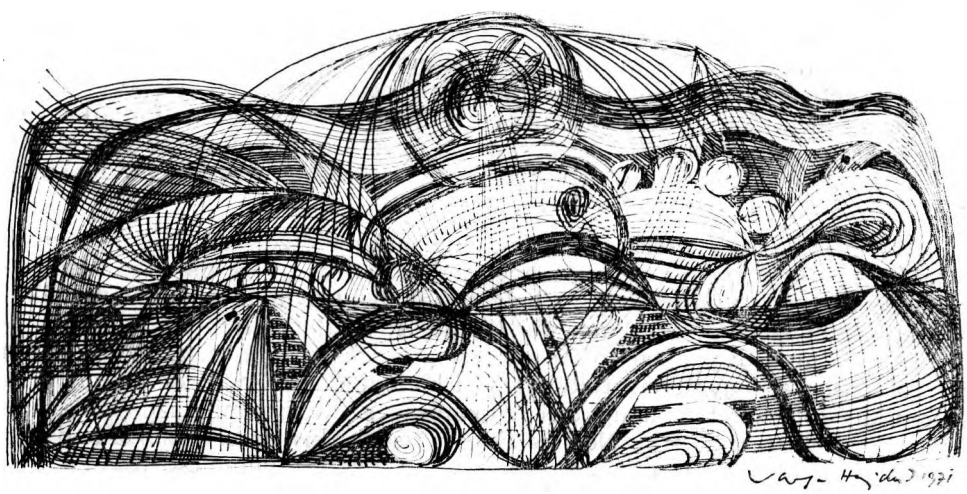

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Serkentő

Árvalányhajat serkentő Bojtár-Isten,
bóbitázd bárányaink
virrasztó homlokán a gyapjat.
Adj az ifjakhoz suttogó rétnek,
öregekre boruló erdőnek
gyökeret köszöntő,
magot-ünneplő nyugalmat.
Legel Kos-király bokrokat pengető népe.
Szarván, meg mellén vadvirág
kolomppal-vigyázó szegénynek.
Valaki mozgatja a menny tejszínű vödrét,
bolyongót faggat az ének.
Jönnek a subás,
nagybotú halottak;
kendők, meg bakancsok
vándorló fénye
lebegő csipkét,
homályvert szirmot
lobbant a hajnal hajló törzsére,
bomló levelére.
Gyászol a dal,
a nádsípon billegő.
Arannyal-hímzett kötény a mező;
fekete tónak fekete habját,
csavargó sirályok
sodródva aratják.
Hasadó fátylon
hasadó ágak;
jégölű menyasszony
beteg gidának
fehér koporsó.
Fészkelj a földre,
borulj az ágra:
lombokat-termő,
bimbókat-oldó.
Legel Kos-király
bokrokat pengető népe.
Szarván, meg mellén vadvirág
kolomppal-vigyázó szegénynek.
Árvalányhajat serkentő Bojtár-Isten,
gyapjat virrasztó legénynek
bóbitázd gyökérre-hajló homlokát;
ne törje fagy,

ne nyesse nád,
ha jönnek a subás,
nagybotú halottak,
ha kendők, meg bakancsok
vándorló fénye
lebegő csipkét,
homályvert szirmot
lobbant a hajnal hajló törzsére,
bomló levelére.

AJÁNLÁS

Hasadó fátylon
hasadó ágak;
kőbezárt apáknak
homlokán
fűszagú csillag.
Csillagok mennyei
virágból isznak.

Hasadó fátylon
hasadó ágak;
veletek üzent
a Bojtár-Isten,
veletek üzenek
süllyedő apámnak.

Öregek éneke

Vermeid, ha beszakadnak,
ne panaszkodj néma falnak.
Kaszát készíts. Lovat patkolj.
Ajtót nyiss a sugaraknak.

Fehér balta, aranyfejsze,
álmodnak a rengetegbe.
Öregember tölgymakkon hál,
kalapjába költ az este.

LÁZÁR ERVIN

Két mese

DÖMDÖ DÖMDÖ DÖMDÖDÖM

Mikkamakka nagy rikoltozásra ébredt. Majd beszakadt a dobhártyája. Nem csoda, mert éppen az ő fülébe rikoltoztak. Hárman is. Nevezetesen Bruckner Szigfrid, a kiérdemesült oroszlán, Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl és Vacskamati.

– Te meg Maminti lesztek a döntőbírók – üvöltötte éppen Bruckner Szigfrid.

Mikkamakka először is befogta a fülét.

– Miféle döntőbíró? – kérdezte akkor.

De nem vette le a kezét a füléről, mert amazok hárman egyszerre kezdtek kiabálni. Sőt, odajött Nagy Zoárd is, a lépkedő fenyőfa, s nem sokkal később Ló Szerafin, a kék paripa. Mostmár öten üvöltöztek.

– Éntőlem megszakadhattok az ordibálásban – mondta Mikkamakka –, addig úgysem veszem le a kezem a fülemről, amíg nem kezdtek csendesen és egyenként beszélni.

Aromót választották szószólónak, Mikkamakka levette a füléről a kezét.

– Arról van szó, kérlekszépen, hogy Bruckner Szigfrid azt állítja, ő itt a legnagyobb költő – kezdte Aromo –, és bármelyikünknél szebb verset tud kitalálni. Egyszóval henceg . . .

– Méghogy én hencegek! Igenis . . .

Mikkamakka újra befogta a fülét.

Mindenki Bruckner Szigfridnek támadt.

– Hadd mondja végig Aromo.

Az oroszlán elhallgatott.

– Elhatároztuk hát – folytatta Aromo –, hogy költői versenyt rendezünk. Mindenki költ egy verset és a végén te meg Maminti a kicsi, zöld tündér eldöntitek, hogy melyik kapja az első díjat.

– Természetesen az én versem – mondta magabiztosan Bruckner Szigfrid, de megint lehurrogták.

– Jól van – mondta Mikkamakka –, ezen ne múljon.

Fölült a tisztás szélén egy emelvényre Maminti mellé.

– Ki akar versenyezni? – kérdezte.

Mindenki fölemelte a kezét, még Szörnyeteg Lajos, a legjobb szívű behemót és Dömdödöm is. Valamennyien papírt, ceruzát ragadtak és vadul nekiláttak. Csak úgy sistergett a sok ceruza.

Legelsőnek Szörnyeteg Lajos készült el a verssel. Föl is állt, hogy elszavalja.

A multkor Mikkamakkával
Fát vágni mentünk az erdőre,
De olyan szerencsétlenül dőlt
A fa, hogy Dömdödöm alászorult.

Huhú, fiufütty, lengettek, rengettek, fütyörésztek, fityerésztek a többiek.

– Ez nem vers, kikérem magamnak – dühöngött Bruckner Szigfrid.

– Hallod, Mikkamakka, azt mondja, nem vers – méltatlankodott Szörnyeteg Lajos.

Mikkamakka ráncolta a homlokát.

– Hát bizony – mondta aztán –, kedves Lajos, ez tényleg nem vers.

– Miért – lobogtatta a papírját Szörnyeteg Lajos –, amikor a sorok szépen egymás alá vannak írva és minden sor nagybetűvel kezdődik. Akkor miért nem vers?

Mikkamakka elgondolkozott, vakarta a feje búbját. Valami okosat akart kisütni. Ki is sütött, mert amikor Szörnyeteg Lajos harmadszor kérdezte, hogy miért nem vers, rávágta:

– Csak!

És lássuk be, igaza volt.

Rögtön színre is lépett a második versenyző. Maga Bruckner Szigfrid. Pózba vágta magát, az égre emelte tekintetét és nekikezdett:

Hej, mi a kő, tyukanyó, kend
A szobában lakik ittbent.

– Állj – mondta Mikkamakka –, ezt nem te írtad.

– Hát kicsoda – háborgott Bruckner Szigfrid –, ki az ördög írta volna, itt van, nézd meg a papírt, nem az én írásom ez!?

– Jó, jó – vágott közbe Mikkamakka –, de ezt már régen megírta Petőfi Sándor. Mi meg abban állapodtunk meg, ha jól emlékszem, hogy mindenki a saját versét adja elő.

– Úgy van! – helyeseltek a többiek.

– Ki az a Petőfi Sándor? – kiabált Bruckner Szigfrid. – Sohase hallottam a nevét.

– Elég szégyen – mondta Maminti –, de a verset akkor is ő írta. Légy szíves saját költeményt előadni.

– Na jó – mondta Bruckner Szigfrid. Tudok én mást is. Idesüssetek.

Póz, arc az ég felé. Nekikezdett.

Hej, kend, tyukanyó, mi a kő,
Ittbent lakik a szobában.

– Hohó – hadonászott – Aromo –, ugyanazt mondod kitekerve. És ráadásul rím sincs benne.

– Rímnek kell benne lenni? – kérdezte Bruckner Szigfrid Mikkamakkát.

– Hát nem árt – mondta az –, de ne az Anyám tyúkját mondjad. Akárhogy forgatod, úgyis ráismerünk.

– Na jó – mondta újra Bruckner Szigfrid –, akkor nem az Anyám tyúkját mondom.

Elkezdte: Apám tyúkja, írta Bruckner Szigfrid.

Hej, tyukapó, mi a kő, itt bent
Lakik a szobában kend.

– Megölni, lelőni, szétvágni, elzavarni, kirúgni, szétfűrészelni! – dühöngtek a többiek.

– Így nem lehet szavalni – háborgott Bruckner Szigfrid.

– Bizony nem – mondta Mikkamakka. – Jobb is, ha abbahagyod. Itt csalással nem élsz meg. Halljuk a következőt.

Bruckner Szigfrid elsompolygott onnan s Nagy Zoárd, a lépkedő fenyőfa ugrott a helyére. Szavalt, csak úgy zengett.

Legszebb állat az anakonda,
De nem tudja ezt ama konda,
Ha ráterelnék ama kondát,
Széttiporná az anakondát.

– Ugyan, miféle vers ez! – mondta szemrehányóan Aromo. – Ilyen erővel azt is mondhattad volna:

Legszebb állat az anaménes
De nem tudja ezt ama ménes,
Ha ráterelnék ama ménest,
Széttiporná az anaménest.

A többiek tapsoltak, tetszett nekik Aromo gúnyolódása. Sőt, hogy köszörüljön a költőtudományán esett csorbán, Bruckner Szigfrid is megszólalt:

– Vagy azt is mondhattad volna:

Legszebb állat az anacsorda,
De nem tudja ezt ama csorda,
Ha ráterelnék ama csordát,
Széttiporná az anacsordát.

Nagy Zoárd tobozai vöröslöttek a méregtől.

– És azt nem mondanád meg, mi a csudát jelent az az anacsorda meg anaménes?

– Ugyanazt, amit az anakonda – kiabált közbe Vacskamati –, azaz semmit!

– Az anakonda igenis egy állat – bizonygatta Nagy Zoárd.

– Ki ismeri? – tette föl a kérdést Mikkamakka.

– Senki – zúgták a többiek.

– Nem ér! – hadonászott Nagy Zoárd. – Tessék megnézni a természettudományi kislexikonban. Ha nincs benne, vágjanak föl tűzifának.

– Kinek van természettudományi kislexikonja? – kérdezte Mikkamakka.

– Senkinek – feleltek kórusban.

– Ezen ne múljon – szólt ekkor Maminti, és elővette zöld varázspálcáját. – Csiribi, legyen itt egy, csiribá, természettudományi, prics, kislexikon, prucs!

És már ott is volt a lába előtt.

Nosza, nekiestek, lapozták, csak úgy sistergett.

– Hányadik betű az ábécében az a? – kérdezte Vacskamati.

– Hátulról vagy elölről számítva? – érdeklődött Aromo, de akkor már Nagy Zoárd diadallal felkiáltott.

– Itt van, az ötvenkilencedik oldalon. – És olvasta: „Anakonda (Eunectus murinus): (állat) Tíz métert is elérő, dél-amerikai óriáskígyó. Áldozatát körülgyűrűzi és összeroppantja."

– Hát legyen neked ez a legszebb állat – mormogta Aromo, de mit volt mit tenni, el kellett fogadni Nagy Zoárd versét, mert íme kiderült, van anakonda nevű állat.

– Jöhet a következő – intett Mikkamakka.

Ló Szerafin méltóságteljesen fölállt, középre ballagott, meghajtotta magát.

Ha elpusztul a tulok,
Szarvából lesz a tülök,
De ha én elpüsztülök,
Belőlem nem lesz tulok.

– Hát az biztos – kiabálták a többiek –, mert már most egy nagy tulok vagy.

– Méghogy elpüsztülök – vihogott Bruckner Szigfrid –, ki hallott ilyet! Elpüsztülök a rühügéstől.

– Csend! – kiáltott Mikkamakka. – Ki következik?

– Én – mondta Vacskamati. – Egy egészen rövid verset írtam.

– Halljuk.

Szerda ablakában
Csütörtök ül
És ordít
Csütörtökül

Egy darabig csend volt, aztán Szörnyeteg Lajos megkérdezte:

– Miért csütörtökül ordít?

– Mert csütörtök – mondta Vacskamati –, ha péntek lenne, péntekül ordítana.

– Idegen nyelveket – nem tud? – akadékoskodott Bruckner Szigfrid.

– Nem – mondta Vacskamati –, ez egy műveletlen csütörtök.

Mikkamakka megrázta az elnöki csengőt.

– Elég – mondta. – Halljuk Aromót!

Aromo fölényes mosollyal sétált a tisztás közepére. Rázendített:

bálömböki bag u fan
balámbökö big a fun

– Nem ér – ordított közbe Bruckner Szigfrid –, egy hangot se értek belőle. Arról nem volt szó, hogy hottentottául is lehet verset írni.

– Eszed tokját hottentotta – háborgott Aromo –, ez igenis magyarul van!

– Akkor én megeszem a fülem – mondta Bruckner Szigfrid.

– Már sózhatod is – felelte Aromo.

– Hadd mondja végig – próbált rendet teremteni Mikkamakka.

Aromo újra belefogott.

bálömböki bag ú fan
balámbökö big a fún
búlambákö bög i fan
balúmbaká bög ö fin
bilambúka bág ö fön
bölimbakú bag á fön
bölömbika búg a fán

– Ez semmi – mondta Ló Szerafin –, így egy gyerek is tud verset csinálni, ha ugyan ez egyáltalán vers.

– Igenis, vers! – jelentette ki Mikkamakka, akinek úgy látszik tetszett ez a bálömböki. – S ha azt hiszed, hogy olyan könnyű ilyet írni, rajta, bizonyítsd be. Írj egyet.

– Nem is kell leírnom – mondta Ló Szerafin, kapásból is elmondhatom.

És már mondta is:

kómirelü kőtyual
kamórile kütyőul
kumaróli ketyüől
kőmuraló kityeül
kümőrula kótyiel
kemürőlu katyóil
kimerülő kutyaól

– Jó, jó, de ennek semmi értelme sincs. Mi az, hogy kimerülő kutyaól? – szólt Aromo. – Kimerülhet egy zseblámpaelem vagy esetleg egy hegymászó, de egy kutyaól!

– Esetleg elfárad – vetette közbe Vacskamati –, miért ne fáradhatna el egy kutyaól?

– Vagy a kutya nagyon nyomja belülről – kelt Bruckner Szigfrid is Ló Szerafin védelmére.

– Rendben – mondta Aromo –, de a módszer, ahogy a verset írtam, mégis az én találmányom.

– Ez igaz – hagyták helyben a többiek.

– Találmánynak nem rossz – epéskedett Nagy Zoárd –, csak versnek.

Mikkamakka megint csengetett.

– Halljuk az utolsó versenyzőt.

Nagy pironkodva előállt Dömdödöm, akiről mindenki tudta, hogy csak annyit tud mondani: dömdödöm.

Így szavalt:

Dömdödöm, dömdödöm
Dömdö dömdö dömdödöm

– Nem ér! – rikoltozott Bruckner Szigfrid. – Akkor én meg azt mondom, hogy

Prampapam prampapam
Prampa prampa prampapam

– Nono – mondta Mikkamakka –, csak azért kiabálsz, mert nem tudod, mit jelent Dömdödöm verse.

– Miért, mit jelent?

– Azt, hogy mindannyiunkat nagyon szeret.

– Engem is? – kérdezte gyanakodva Bruckner Szigfrid.

– Persze, téged név szerint is megemlített – mondta Mikkamakka.

– Éljen Dömdödöm – kiáltott Bruckner Szigfrid –, adjuk neki az első díjat!

– Adjuk! – kiabálták a többiek.

Mikkamakka és Maminti egy babérkoszorút helyezett Dömdödöm fejére.

– Te győztél – mondták neki.

– Majd kölcsönadhatod a krumplifőzelékembe – veregette meg a győztes vállát Bruckner Szigfrid.

Dömdödöm meg boldogan elindult az erdő felé és fennhangon dúdolgatta a győztes verset:

Dömdödöm dömdödöm
Dömdö dömdö dömdödöm

HA HÁROM LÁBON GYÁBOKORSZ

Ezt a mesét már öt évvel ezelőtt meg akartam írni, mégis csak most láthatok hozzá. Mert nagyon sok utánjárásba került. A kislány miatt, akiről a történet szól. Csak annyit tudtam róla, hogy szőke és szép, zöld szeme van. Ezt különben láthatja mindenki, aki nem vak. De mire megyek én azzal, ha tudom valakiről, hogy kívül milyen?! Azt szerettem volna tudni: belül milyen. És ez került sok utánjárásba. Mert meg kellett kérdeznem majd mindenkit, aki ismerte: egy remetét, egy vadászt, az édesapját, egy boszorkát, egy tündért, egy kecskepásztort, egy gombát, az anyját, egy barátnőjét, egy királyt, egy széplányt, egy málnabokrot, egy apácát, Mikkamakkát, egy salabaktert, egy kunt, egy kánt, egy kanonokot, egy számtantanárt, egy fánkot és egy elefánkot és Julit és Gyurit és meg mert állítólag mindent tud: Vacskamatit és végül a kislányt.

Hát ez bizony sok időbe telt. Egyiktől a másikig hét napot kellett gyalogolnom. Pedig hiába, mert egy csipetnyit sem lettem okosabb a válaszaiktól. A remete azt mondta, kerge, a vadász, hogy kósza, az édesapja, hogy álomjáró, a boszorka, hogy zsémbes, a tündér, hogy cserfes, a kecskepásztor, hogy kelekótya, a gomba meg, hogy bolondos, az anyja, hogy csupaszív, a barátnője, hogy cifra, a király, hogy szende, a széplány, hogy csúnyácska, a málnabokor, hogy kedves, az apáca, hogy mézesmázos, Mikkamakka meg azt, hogy csiperi (ki érti ezt, hogy csiperi? Ez a Mikkamakka különben mindig ilyeneket beszél. Méghogy csiperi! Nincs is ilyen szó!), a salabakter, hogy szeleverdi, a kun, hogy tündérszép, a kán, hogy csalfa, a kanonok, hogy csenevészke, a számtantanár, hogy szikraeszű, a fánk meg azt, hogy morcos, az elefánk, hogy ostobácska, Juli, hogy kényes, Gyuri meg, hogy fényes, Vacskamati meg azt mondta: tulipántka, a kislány maga, hogy jajnemtudom.

Hát ezzel aztán nem sokra megyünk!

Mert, hogy lehet egy kislány egyszerre kerge, kósza, álomjáró, zsémbes, cserfes, kelekótya, bolondos, csupaszív, cifra, szende, csúnyácska, kedves, mézesmázos, csiperi (ajaj!), szeleverdi, tündérszép, csalfa, csenevészke, szikraeszű, morcos, ostobácska, kényes, fényes és tulipántka? Meg jajnemtudom?

Jaj! Nem tudom!

De a mesét akkor is el kell mondani.

Egy szép napon a kislány kora reggel elment az erdőbe gombát szedni. Azzal, hogy legkésőbb délre hazaér. De nem ért haza délre. Még jó délutánra se. Az apja meg az anyja nagyon megijedt. Egyik szaladt erre, másik szaladt arra, keresni kezdték a kislányt. Segített nekik keresni a vadász, a tündér, a

kecskepásztor, a király, a málnabokor, Mikkamakka, a kun, a számtantanár, Juli, Gyuri és Vacskamati.

A többi, mármint a remete, a boszorka, a gomba, a barátnő, a széplány, az apáca, a salabakter, a kán, a kanonok, a fánk és az elefánk a füle botját sem mozdította, nem segített. Azért ők is olvassák tovább a mesét, olyanoknak is írtam, akik nem segítenek.

Késő este, már jócskán sötétedett, amikor a kecskepásztor ráakadt a kislányra.

– Hát te kelekótya, merre csavarogtál?! – kiáltott fel olyasféleképpen, hogy egyszerre csengett a hangjában öröm is meg szemrehányás is.

– Jaj, kecskepásztor – mondta a kislány –, képzeld mi történt velem! A Fekete Tónál voltam.

– A Fekete Tónál? – csodálkozott a kecskepásztor. – Hisz az olyan mélyen bent van az erdőben, hogy még Mikkamakka sem merészkedik odáig!

– Bizony, nagyon messze van – bólogatott a kislány –, de muszáj volt odamennem. Mert kiáltozást hallottam felőle. Először csak nagyon gyengén, nem is értettem a szavakat, de olyasféle kiáltozás volt, hogy közelebb kellett mennem. A Fekete Tó partján bukkantam ki az erdőből, s tudod mit találtam ott? Egy öreg házat, fazsindelyeset. Kopott volt, de nem toprongyos, nem volt nagy, mégis méltóságteljes, ellenséges se volt, de bizalomgerjesztő se. Zsalui zárva, a hozzá vezető utakat benőtte a fű. Az ajtaja nyitva volt. Onnan bentről hallatszott a kiáltozás. Azt kiabálta valaki: „Segíts, oldozd el a köteleimet, nyisd ki a zsaluimat, söpörd ki a pókhálóimat, fényesítsd ki az ablakaimat, súrold fel a szobáimat, meszeld ki a falaimat, simogasd meg a homlokomat." Beléptem a házba. Huzatos sötét folyosón találtam magamat, alig derengett valami. A folyosóról nyíló ajtók mind tárva. Egyikben, mintha egy székhez kötözött embert láttam volna. Nagyon megijedtem, kiszaladtam a házból és azóta is futok. Jaj, de jó, hogy itt vagy, kecskepásztor! Mondd, nem baj, hogy elszaladtam? Mit kellett volna csinálnom?

A kecskepásztor ráncolta a homlokát. Ránc hátán ránc. Végre nagynehezen kibökte.

– Nem tudom. Nem tudom mit kellett volna csinálnod.

Ebben a pillanatban lépett ki a sűrűből Vacskamati.

– Jaj, de jó, hogy megvagy, tulipántka – kiáltott –, hol a csudában jártál, halálra kerestünk.

– Ó, Vacskamati, képzeld, a Fekete Tónál voltam.

– A Fekete Tónál – csodálkozott Vacskamati –, de hisz az olyan mélyen bent van az erdőben, hogy még Mikkamakka sem merészkedik odáig.

– Bizony nagyon messze van – bólogatott a kislány –, de muszáj volt odamennem. Mert kiáltozást hallottam felőle. Először csak nagyon gyengén, nem is értettem a szavakat, de olyasféle kiáltozás volt, hogy közelebb kellett mennem. A Fekete Tó partján bukkantam ki az erdőből, s tudod mit találtam ott? Egy öreg házat, fazsindelyeset. Kopott volt, loncsos, nagy és ellenséges. Rozzant zsalui beszögezve, az udvarán derékig érő gaz. Az ajtaja nyitva volt. Onnan bentről hallatszott a kiáltozás. Azt orditozta valaki: „Azonnal eloldozd a köteleimet, kinyisd a zsaluimat, kisöpörd a pókhálóimat, kifényesítsd az ablakaimat, felsúrold a szobáimat, kimeszeld a falaimat, megsimogasd a homlokomat!" Reszelős, rikácsoló hang volt. De azért én beléptem a házba. Huzatos, sötét folyosón találtam magam, alig derengett valami. A folyosóról nyíló ajtók mind tárva. Bagoly-szemek, pókhátak fénylettek a szobákban, sárkányfogak, csontok foszforeszkáltak. Egyikben egy székhez kötözött, világcsúf, fo-

gatlan, gonosz arcú embert láttam. Nagyon megijedtem, kiszaladtam a házból és azóta is futok. Jaj, de jó, hogy itt vagy, Vacskamati! Mondd, nem baj, hogy elszaladtam? Mit kellett volna csinálnom?

– Kioldozni, megkötözni, kitárni, beszögezni, felsúrolni, besározni – kiáltozott bolondul Vacskamati s erre a kiáltozásra lépett elő a sűrűből Mikkamakka.

– Jaj, de jó, hogy megvagy, csiperi – mondta. – Jó, hogy elvesztél, de csak attól, hogy megkerültél. (Mert Mikkamakka mindig ilyesféléket mond.) Hol a csudában jártál?

– Ó, Mikkamakka, képzeld, a Fekete Tónál voltam.

– A Fekete Tónál? – csodálkozott Mikkamakka –, de hisz az olyan mélyen bent van az erdőben, hogy még én sem merészkedtem odáig.

– Bizony, nagyon messze van – bólogatott a kislány –, de muszáj volt odamennem. Mert kiáltozást hallottam felőle. Először csak nagyon gyengén, nem is értettem a szavakat, de olyasféle kiáltozás volt, hogy közelebb kellett mennem. A Fekete Tó partján bukkantam ki az erdőből, s tudod mit találtam ott? Egy öreg házat, fazsindelyeset. Barátságos, szép ház volt, frissen meszelt. Makulátlan zöld zsalui becsukva, az udvarán ápolt pázsit, kaviccsal megszórt utak. Az ajtaja nyitva volt. Onnan bentről hallatszott a kiáltozás. Azt kiáltozta valaki: „Kérlek oldozd el a köteleimet, nyisd ki a zsaluimat, söpörd ki a pókhálóimat, fényesítsd ki az ablakaimat, súrold fel a szobáimat, meszeld ki a falaimat, simogasd meg a homlokomat. Nagyon kérlek, ments meg engem!" Beléptem a házba. Huzatos sötét folyosón találtam magam, alig derengett valami. A folyosóról nyíló ajtók mind tárva. Ezüsthegyek, aranydombok fénylettek a szobákban, drágakövek és elefántcsontszobrok foszforeszkáltak. Egyikben egy székhez kötözött világszép, szomorú arcú fiút láttam. Nagyon megijedtem, kiszaladtam a házból és azóta is futok. Jaj, de jó, hogy itt vagy, Mikkamakka! Mondd, nem baj, hogy elszaladtam? Mit kellett volna csinálnom?

Mikkamakka összevonta a szemöldökét, nagyot szívott a pipájából és az égre nézett, mint mindig, ha valami nagyon fontosat akart mondani.

– Ha három lábon gyábokorsz – mondta átszellemülten –, a kálán pugra nem tudsz menni.

A kislány eltátotta a száját, úgy bámult rá.

– De hát ebből egy szót sem értek – mondta fancsali arccal.

Mikkamakka magasra tartotta a mutatóujját.

– Majd megérted – mondta –, hihihi, hehehe.

És hihiheherészett.

Mikkamakka nagyon szomorúan tudott hihiheherészni.

Megérkeztek a többiek is, akik a kislányt keresték. Nagy volt az öröm. Odahaza még táncoltak is egy sort nagy vigasságukban. De a kislány egyre szomorúbb lett. Nem nagyon értették. Csak Mikkamakka tudta; azért szomorú, mert egy megkötözött ember jár az eszében, akinek csukva a zsalui, pókok szőtték be a szobáit, piszkosak az ablakai, sáros a padlója, foltosak a falai és egy árva simogatás sem jut a homlokára.

Nem is tudott a kislány egész éjjel aludni, már kora hajnalban talpon volt, indult volna vissza, a fazsindelyes házhoz. Csakhogy egyedül nem mert. Elment hét mesteremberhez. Egy kötéloldozóhoz, egy zsalunyitogatóhoz, egy pókháló-leszedőhöz, egy ablakfényesítőhöz, egy padlósúrolóhoz, egy meszelőmesterhez és egy homloksimogatóhoz.

– Szükségem lenne a segítségetekre – mondta nekik.

Mind a hét bólintott s mind a hét azt mondta.

– Szolgálatom ára éppen egy arany.

Az összesen hét arany!

Honnan vegyen egy kislány hét aranyat?

Kért az apjától – nem volt neki, kért az anyjától – annak se volt. Elment hát hét napra a királyt szolgálni.

Az első napon kibogozott száz csomó kötelet, a másodikon kinyitott kétszáz zsalut, a harmadikon lesöpört háromszáz pókhálót, a negyediken kifényesített négyszáz ablakot, az ötödiken felsúrolt ötszáz piszkos padlót, a hatodikon bemeszelt hatszáz foltos falat, a hetediken sírt-rítt, de ezért a napért is megkapta az egy aranyat.

Együtt volt a hét arany, elindult hát a hét mesteremberrel a Fekete Tó felé.

Oda is értek, de hiába járták körül a partját háromszor is, semmiféle házat nem találtak.

S ekkor a kislány fölkiáltott.

– Most már értem!

– Mit értesz? – kérdezték a mesteremberek.

– Azt – szomorkodott a kislány –, hogy miért mondta Mikkamakka: Ha három lábon gyábokorsz, a kálán pugra nem tudsz menni.

A hét mester bólogatott. Úgy látszott, ők is értik.

PÉCSI GABRIELLA

Hiába virágzó

Hiába virágzó árva anyácska
hívom sosemvolt fiamat
várom sosemvolt lányomat
tőlük-árva, szikével szántott testem
kinom fehér ablakain áttűz.

*

Szánnak az édesanyák,
szánnak a háromkirályok,
szánnak a szánandók.

*

Fényteli rajban galambok
gyerekkocsik elébe szállnak.

*

Liszt, cukor, só – sorolom
Nem veszek kis csokikat.

*

Legjobb falatom megeszem,
legjobb falatom keserű.

*

Második emelet tizenegyes szoba
január huszonharmadika Zelma
mindent összeborít a gyógyszer kábulata

*

VAN a tehetetlenségnek virulenciája.

Újév után

Keshed a hó Ábel napján,
háztömb mellett árva részeg,

kopaszodó alkonyatban
kifehérül mind a fészek,

messze járnak Boldizsárék,
mindaháromszentkirály,

meztéllábas karácsonyfa
vízkeresztig sárba jár,

gyerekarcok alkonyodó
ablakokra szállanak,

magocskának csicseregnek,
megvágják a vállamat.

Januárok

kalap utcán úgy burultunk
térdig vizes-havas voltunk
lila délutánra vártunk
csuszkapályán havat hánytunk
nem mi voltunk
ill idának német szánkó
minekünk meg rozsdaszántó
nem mi voltunk
úgy mesélték
útközben veszett a mérték

koraérett nagyszülőknek
nemzet-érett unokája
világérett gyereket szül

úgy rajzolták ötvennégyben
mifajtánknak kenyér légyen
köszönjünk akinek kellett
kinek kalácsra is tellett
– sorálláshoz gyerek illett,
most meg három orvos mellett
reménytelen –

öreganya, látod, nem gondoltad volna:
unokád a szavak hegyén
biztosan lép; vigyáz szegény.

Bőgnek az angyalok

Bőgnek az angyalok, Jeszenyin,
tépik a copfom, vágnak,
búgnak, gyötörnek, kevesellnek,
szidnak rózsalalángnak.

Szép farkasok lesekednek,
Szerjozsa, tölfal a kék!
Vers, vodka, világ, búzatenger
megannyi egyszeriség.

DÉNES ZSÓFIA

A GALIMBERTI HÁZASPÁR

Két fiatal művészről beszélem itt el azt, amit senki más el nem mondhat róluk, csak én. Kortársuk voltam, barátjuk. De ők már örök fiatalok.

Galimberti Sándor harminckét éves korában halt meg, felesége Dénes Valéria harmincnyolcadik évében. A spanyoljárvány előfutára vitte el Valériát 1915 nyarán Pécsett, ahol férje, a 19. honvéd gyalogezred tizedese, harctéri kiképzést kapott. Az asszony halála után két nappal Sándor szíven lőtte magát.

1915. augusztus 16-án, röviddel tragédiájuk beteljesedése után, ezt írtam róluk a *Nyugat*ban:

Haláluk túlnő két ember magányos tragikumán. Félelmetes és kétségbeejtő szimbólum arról, hogy nem lehet csak a szépségnek élni.

Soha egyöntetűbb két ember, mint az a férfi és az az asszony. Soha tömörebb márványkompozíció, mint az az Ádám és az az Éva. Elesett minden részlet, minden aprólékosság, minden fölösleg. Maradtak a monumentális ősvonások. És a vonulás az egy cél felé.

Szikkadt csont- és idegember volt mind a kettő. Arcvonaluk egyszersmind koponyarajz. Életük delén keltek fel munkájuk mellől. Valamikor a munka hozta őket össze. Román cigánylányokat festettek még az erdélyi havasok alján, mikor a plein-air és a nagybányai impresszionizmus közéjük fűzte a piktori véd- és dacszövetséget.

Példátlanul munkabíró és munkaimádó volt mind a kettő. Férfiban, néhanapján, akad ilyenfajta. Nőben soha nem láttam ezt az önmegtagadást. Ezt az egy-ügynek-élést.

*

Tudták, hogy *igaz* a művészetük. Vagyis, hogy a munkájuk művészet. Hogy nem lehet jobban és őszintébben adniok értékes önmagukat, mint ahogy félelmetlenül ők cselekszik. Nagybányáról Párizs egyetemessége szívta fel őket. A francia újfestészet megnyitotta kapuit lelkendezésük és megértésük előtt, és lassú áthasonulásban megszenvedték Cézannet, Gauguint, Matisset és Picassót. A nagy nevek csak irányjelző lámpák voltak forrongásuk homályában. A maguk útját ezek a tehetségesek maguk irtották-vágták. Az utolsó évek Galimberti-tanulmányai, *ezek a képépítés és a pszichikus festészet meredekjét járó,* néha talán még melléje lépő, de mindenkor *mondanivalójú* és finom megérzésű vászon-szimfóniák – nem hasonlítanak semmiféle kortárs képeire. Ők ketten csak egymás festészetére voltak hatással. Nagyon gyakorlott piktori szemnek kell annak lennie, mely Galimberti Sándor – ahogy ők mondták: Sandro – képein felismeri az árnyalattal nagyobb józanságot, matematikát és filozófiát, Dénes Valéria képein az árnyalattal poétikusabb, termőbb és egyben erőteljesebb természetet. De vannak képeik, amelyekről csak ők maguk tudták, kinek a munkája. Ilyen harmónikussá egészítette ki egymást ez a két élet.

*

A Rue de Vaugirard-ból – internálás elől – menekültek a háború kitörése után a semleges Hollandiába. Nem volt nyugtuk, nem volt pénzük, Párizsban már nem értek rá, hogy rendezzék ügyeiket, és a posta megszünte elszigetelte őket mindenkitől. Nyomorogtak, a gyermek beteg lett, az asszony beteg lett. Hiányos táplálkozás és ápolási hiány: a háború szörnyű ínsége akkor ásta alá Galimbertiné vasszervezetét.

Aztán rájuk bukkant a család, és helyreállító jobb napok jöttek. A világ recsegett, izzott és összeomlott körülöttük, ők ültek a hollandi tengerparton, és festettek. De Galimberti Sándort nyugtalanná tette a semleges országban magyar önérzete. Haza akart jönni. Neki kötelessége, mondotta, hogy katonának jelentkezzék. Ő nem maradhat ki a sorból, amikor parancsszóra halnak meg honfitársai.

Az asszony sírt és mindenét feláldozta volna, csak hogy megakadályozhassa hazautazásukat. De a férfi akarata erősebb lett. Jöttek. És az asszony Pestről elment Pécsre az ura után, ahol az szolgált és tisztiiskolába járt. Dolgozott. Most már kettejük helyett minden gondot magára vett: takarított, főzött, mosott, vigyázott gyermekére, festett – még festett is!

Történt azután, hogy néhány krajcárnyi lénungért kánikulában, órákig ácsorgott. Mikor hazaért, a bérelt parasztszobában kihevülten teknőbe állt és kancsóból hidegvízzel zuhanyozta magát, csak hogy tovább dolgozhasson. Tüdőgyulladást kapott. Az tíz nap alatt elvitte. Nem panaszkodott, nem sírt, nem hívott segítségül senkit. Anyja véletlenül találta életben három nappal halála előtt. Csak a szemével kérdezte néha anyjától, komoly-e a baja.

A férfi csak nagynehezen értette meg, hogy az asszony elment. Hogy ez az asszony most már örökre elment, itthagyta. Pécsett, amikor kikísérték a holttestet a halottasházba és ketten ültek a fekete kocsin: az asszony anyja és az asszony ura, akkor a férfit – soha addig annak az egészségesnek nem volt idegrohama – elfogta a görcs, hangok szakadtak fel torkából, majd karja és lába megmerevedett; azt hitték, meghalt. Úgy feküdt eszméletlenül a kocsiban, ahogy mentek a temetőbe és ahogy jöttek vissza. Csak orvos térítette magához. Ez volt utolsó szerelmi találkozása feleségével. A földöntúli hűség extázisa. Harmadnapra, Pesten, a Műcsarnok közelében a temetés napjának reggelén, kis miniatűr pisztollyal szíven lőtte magát.

*

1914 februárjában még nagy, gyűjteményes kiállításukat érték meg Budapesten, a Nemzeti Szalonban. Sándor akkor negyven, Valéria hatvanhét képpel szerepelt. A katalógus előszavában ezt írta magáról Galimberti:

„1904 nyarán Réti Istvánnak voltam növendéke. Innen számítódik tulajdonképpeni pályám."

Itt máris meg kell szakítanom, hogy kiegészítsem szűkszavúságát. Galimberti korán kezdte a festést, már kisgyermek korában, mert apja is festőművész volt, aki első mestere lett. Triesztből származott olasz volt Galimberti Alajos, aki 1880-ban költözött olasz feleségével, Fozzar Zsófiával Kaposvárra, ahol három évvel később született Sándor fiúk. De a tisztára olasz vérű Sándor utóbb azt állította, hogy mindig is „kaposvári srácnak" érezte magát. Őt már felszívta magába a föld, amely nevelte. Nem is vallott egyetlen porcikája sem olasz fajtára. Középtermetű volt, igen csontos, nagyerejű ember, akin az izmok csak úgy feszültek. Örök sápadt volt, szürke szemmel és sötétszőke hajjal. Arcán feltűnt a kemény mintázatú orr és áll. Ember, aki a *dolce vita* ellenpólusa.

„Nagybányáról – írja – a müncheni akadémiára, onnan a következő évben Técsőre kerültem Hollósy Simonhoz. De már ugyancsak 1905 telén Párizsba utaztam s ott a Julian-akadémiára jártam. A *Salon d' Automne* és az *Indépendants* kiállításain már hat éve szerepelek."

Galimbertiné Dénes Valéria pedig, ugyancsak a katalógusban, így szólal meg: „Szablya-Frischauf Ferenc iskolájában Pesten és a Városmajorban dolgoztam hosszabb ideig. Aztán Nagybányára, onnan Párizsba kerültem, hol két esztendeig Henri Matisse tanítványa voltam. A párizsi szalonokon azóta is állandóan részt veszek."

Ezzel a Nemzeti Szalon-beli kiállítással kapcsolatban, sokszorosított szórólapon, együttesen is megszólalnak. Mintegy magyarázattal szolgálnak ők maguk erősen forradalmas művészetükről, amely leginkább a kubisztikus törekvésekre tartozik:

„Eleinte naturalista törekvéseinknek megfelelően a természetet akartuk minél

több szeretettel ábrázolni. Ez azonban nemsokára nem elégített ki bennünket. Egyes motívumoknál felesleges elemek felmerülését láttuk, ezek nem érdekeltek és ezért elhagytuk. De bizonyos elemeket lényegeseknek láttunk és ezeket ezért kiemeltük.

Művészi fejlődésünk újabb állomásán arra törekedtünk, hogy a természetet a vászonba alakítsuk és igyekeztünk, hogy nagy szemhatású motívumokat kisebb területű vásznakba beletömörítsünk.

Ezek a próbálkozások és törekvések vezettek el bennünket mai célunkhoz, hogy elhagyjunk minden feleslegeset, kiemeljük azt, ami nekünk lényeges és ezt a kiemelést a túlzásig fokozzuk. A piktúrában nem akarunk irodalmat. A téma számunkra mellékes. Minden korláttól menten, teljes szabadsággal iparkodunk, hogy megoldjuk az előttünk felmerülő problémákat.

Végül pedig: miután rendes távlattal a nekünk lényegest nem emelhettük ki eléggé, a kontúrok perspektiváját megfordítottuk, és célunk csupán a síkok plasztikájának érzékeltetése lett.''

*

Ami Galimberti Sándort és Dénes Valériát illeti, ők – a már kitört őrjöngésen belül – Párizsban is megmaradtak józannak. Döntő volt náluk a rajz, a képszerkezet. A vizuális élménytől, a külső valóságtól sem szakadtak el teljesen. Nagybánya tanítása maradandó értékkel fektette le bennük az alapot. Éppen csak tovább akartak lépni, az új párizsi eredményeket saját művészi meggyőződésükkel egyeztetni. Ezért is látogattak haza szinte évenkint Nagybányára, és meg is maradt náluk alapvetően fontosnak a vizuális elem. A szem közvetítésével kapott élmény. Ők tiszteletben tartották Cézanne-t, a kor legnagyobb nevelőjét, aki már öt éve halott volt. Körök és szögletes vonalak váltakozásának ritmikáját keresték képépítésükben, de egyetlen vonalat nem vontak vásznukra, amely ne fakadt volna valóban a mélyből. Az őszinteség fanatikusai voltak és „fütyültek'' arra, ami csak kasszasiker. A blöfföt, amely annyi szaktársukat éltette – és élteti manapság is –, ők sohasem ismerték.

Párizsban legszűkebb baráti körük magyar maradt. Ha Vaugirard utcai otthonukban éltek, asztalukat estenkint öten ülték körül: a háziakon kívül Réth Alfréd, Farkas István és jómagam. Réth is, Farkas is megjárta Nagybányát. De mindkettő akkor már ahhoz a „természeti'' kubisztikus irányhoz szegődött, mint házigazdáink. Farkas volt a legfiatalabb, de ő is épp oly makacs és nézete mellett kitartóan vagdalkozó, mint a többiek.

Talán nem érdektelen, ha itt egy kis epizódot idézek, amely annyira jellemzi Valéria lényét, az otthonukat és a mi kapcsolódásunkat az ő légkörükhöz. Egy alkalommal Valéria meghívott hármunkat vacsorára, mert hazulról kaptak egy sonkát. A kis incidensnek valahogy mélyebb, jelképes jelentősége van, ezért is nem felejtettem el. A sonkát melegen tálalta be és nagy igyekezettel készített hozzá krumplipürét. A szépen terített asztalra – ez kellett a festő szemének – letették a sonka mellé a burgonyapürés tálat, és mi vendégek (ó, gyalázatos magyar vendégek!) titokban úgy találtuk, hogy a krumplimasszának kissé szürkés a színe, talán némiképp festékes kéztől. Pista és Frédi, akik engem közrefogtak, kérdőn és gyáván pislogtak rám. De azután mindhárman elhatároztuk: oda se neki! – a festék szent dolog! Egyszerűen nem vesszük észre. Vidáman mertünk belőle. Nono! egy kis baj azért újra akadt. Kisdarab fekete cipőzsinór került ki a krumplipüréből valamelyikünk tányérjára.

Ó drága és egyetlen Valéria! Te, aki nem néztél tükörbe és boldogan megosztottad szegénységedben jobb falatodat – csak éppen nem tudtál odagondolni, amikor főzöl, mert a kép járt eszedben és nem az étel, hogy megértettünk téged abban a minutumban. Te művész, te lélek, te örök tiszta, hogy megbecsültünk mi téged akkor is az asztalodnál. Egy perc – eltüntettük a fekete zsinórt, egy perc – és poharat emeltünk reád és éltettünk, Valériám, francia boroddal olyan meghatottan, mintha a legszebb verset olvasta volna fel valaki fennhangon terólad.

Mert az úgy is volt: csak olyanokat hívtál az asztalodhoz, akik megérdemelték, hogy veled üljenek.

Bánatomra, Galimberti és Galimbertiné életvonala már csak igen rövid volt. És alkotásukkal szemben mostoha lett a sors: képeik szétszóródtak, ma alig talál meg belőlük valamit is az ember. A Vaugirardbeli szerény és gyönyörű művészotthont pedig 1914. karácsonyán eltulajdonította a francia állam a háború jogán.

*

Galimberti Sándor legutolsó és legelőretörőbb festményét Amsterdamból szállította haza. Felhozta Pesten hozzám, őrizzem meg. Mintahogy néhány képüket már előzőleg is nálam helyezték el. Ne adjam oda soha, senki másnak, csak majd neki vagy Valinak, ha kérik. Nem kérték el, már nem értek rá. És szinte véletlen, hogy nálam megmaradtak. Mert közben a 44–45-ös ostrom Budán huszonnyolc képemet semmisítette meg.

De Sandro utolsó képét, amellyel ő, a festő és ember, annyit mondott – meghagyta a Sors. Ezt nagybetűvel írom, ahogy valamikor Ady írta, merthogy ez a Sorstól kegy és kegyelet volt.

Ez a mű a festő legtelítettebb vászna. Ő, aki nem tűrt meg „irodalmat" a képen, itt a vizuális elemen túl, mindent elmond arról a világról, amely körülveszi és amely benne éli tovább tragikus életét. A Párizsból Hollandiába menekült piktor az 1914–15-re forduló télen megmutatja vásznán: ilyen abroncsba zárt a semleges ország is, így fulladozik ennek is az élete, ilyen komor ott a ködökben prizmásodó nap, így „fagytak be" vizein az áruval hiába megrakott bárkák. Az árbocrudak keresztüldöfik a környezetet, nem is árbocok már, hanem gyilkoló szerszámok, lándzsák és tőrök, és a semleges ország minden határvonala, a négyszögletes vászon mind a négy sarka tele van ágyúval, pokollal, lőszerrel. A házak felismerhetők – jellegzetes hollandi városkép –, azok a régi bree-straati házak. Az egyikben egykor még Rembrandt élt. Csak maradás és béke és pihenés nincs sehol a szemhatáron. Dögvész ütött ki, dobol a halál.

Úgy ömlik ki az átélés a művész bensejéből, mint a láva – expresszió lesz! –, utat tör magának a szinte geometrikus szerkezeten át, amely emlékezik Cézanne tanítására is, hogy az egyensúlyt a körök és a szögletek helyes aránya tartja.

Az élményátadás ilyen fokára soha többé nem juthatott el az élharcos Galimberti, miután önként jelentkezett háborús sorozásra. A katonafeleség belehalt sorsába, ő maga pedig meghalt, mielőtt legközelebbi vásznát kifeszíthette volna.

Úgy érzem, hogy ez a Galimberti-kép most jutott révbe, megillető helyére, múzeumba, a pécsi Modern Magyar Képtár falára, Csontváry, Gulácsy, Mednyánszky társaságába. Nem egymagában, de Dénes Valéria néhány megmaradt művével együtt.

Most adtam nekik vissza képeiket.

DÉVÉNYI IVÁN

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

FÜLEP LAJOS: MAGYAR MŰVÉSZET – MŰVÉSZET ÉS VILÁGNÉZET

A kötet Fülep két nagyobblélegzetű munkáját *(Magyar művészet, Művészet és világnézet)* és rövidebb – Rippl-Rónairól, Izsó Miklósról, Derkovits Gyuláról és a magyar művészettörténetírás feladatairól – szóló tanulmányait, illetve előadásait tartalmazza.

A gyűjtemény élén a *Nyugat* 1918-as és 1922-es évfolyamaiban folytatásokban közölt, majd 1923-ban könyvalakban is publikált *Magyar művészet* áll. A mindössze 110 nyomtatott oldalnyi traktátus művészeti, művészetelméleti irodalmunk főműveinek egyike, azonban nem csupán művészetbölcseleti munka. Fülep – könyve előszavában – joggal írja, hogy írásainak „a maguk idején történeti funkciójuk volt, beleszóltak, beleavatkoztak – a maguk területén – a történeti folyamatba, harcoltak valamiért, vagy valami ellen, segítettek győzni valaminek, ledönteni valamit, cselekvően részt vettek az események és a köztudat, az akkori jelen és a rákövetkező jövő formálásában." E szavak kiváltképpen érvényesek a *Magyar művészet*re, amely – ismét Fülepet idézem – „rombolt, mint a dinamit és élesztett, mint a kovász."

A *Magyar művészet* leglényegesebb passzusai művészetünk nemzeti karakterével, a *nemzeti* és az *egyetemes* fogalmának szerves kapcsolatával („Bárhol fogod meg a görög művészetet egyetemes végén, előtűnik a nemzeti, és bárhol fogod meg a nemzeti végén, előtűnik az egyetemes . . ."), Izsó Miklós szobrász és Lechner Ödön építész mélyen nemzeti szellemű – egyúttal európai, sőt egyetemes jelentőségű – munkásságával, az impresszionizmus történetfilozófiai perspektivájú analízisével, „a magyar pszeudoművészet poshadt levegőjű aklának falait szétverő" nagybányai festőcsoport korszakos szerepével és Cézanne-nal – akiben „benne van az egész múlt, de az egész jövő is" – foglalkoznak.

A *Magyar művészet* nagy vihart kavart; sokakat megbotránkoztatott az a kritika, amelyet Fülep néhány klasszikus (vagy a század elején klasszikusnak tekintett...) építészünk, szobrászunk, festőnk (Ybl Miklós, Székely Bertalan, Munkácsy, Benczúr stb.) felett gyakorolt. Farkas Zoltán még a 60-as években is „a magyar művészet lebecsülőjeként" emlegette Fülepet, e „szangvinikus idealistát", aki – Farkas szerint – „kegyetlenül leértékelte művészetünket". (Farkas Z.: „Izsó Miklós körül", *Művészet*, 1961. évi decemberi szám.) A *Művészet* 1962. évi februári számában megjelent Farkas-cikk („Munkácsy Mihály és a magyar festészet védelmében") tovább folytatta a Fülep elleni hadjáratot. Pedig sem Farkas Zoltánnak, sem más művészeti írónknak nem kellett „megvédenie a magyar művészetet" attól a Füleptől, aki a két Hildről (Jánosról és Józsefről), Feszl Frigyesről, a Pollack Mihály által tervezett Deák téri evangélikus templomról, Szinyei Merse „Majális"-áról, Ferenczy Károlyról, Csók Istvánról vagy Rippl-Rónai művészetének „egyéni gazdagságáról" oly nagy megbecsüléssel szólott könyvében . . .

Igaz: Fülep Lajosnak Székely Bertalanról, Munkácsyról s néhány más kiemelkedő művészünkről vannak elmarasztaló megjegyzései *is*, ezek a nyílt, őszinte, argumentumokkal mindig alátámasztott szavak azonban *szükségesek* voltak, hogy művészeti közgondolkodásunk megszabaduljon számos provinciális előítélettől, téves, egyoldalú, anakronisztikus értékeléstől. Székely Bertalan művészi felkészültségét, igényességét, szándékainak nemes voltát, festői erényeit Fülep sosem vitatta el, az egészséges és reális magyar művészetszemlélet kialakítása érdekében azonban úgy érezte, hogy kötelessége kimondani: „Székely stílusa illetetlen korának küzdelmeitől és mentes

annak eredményeitől... Ő az időn kívül helyezte magát, és az idő elment fölötte örökre... A magyar képírás akkor született meg, amikor hűtlen lett Székelyhez."

Fülep Lapos másik nagyfontosságú írása, a *Művészet és világnézet*, a Pogány Kálmán által szerkesztett, rövidéletű, igen magas szinvonalú *Ars Una* című folyóiratban jelent meg első ízben, idestova fél évszázaddal ezelőtt. Fülep e műve szembeszáll a l'art pour l'art esztétizmusával, amely a témát és az eszmei tartalmat a művészet ballasztjának tekinti és ezért a festészetből, szobrászatból száműzni igyekszik. Fülep egyetértéssel idézi Émile Mâle-t, a párizsi egyetem tanárát, a román kor és a gótika művészetének kiváló kutatóját: „A régi szobrászok... nem gondolták, hogy a *sujet*-k kiválasztása közömbös... Nem gondolták, hogy a szobor csak kellemes arabeszk, amely szemünk pillanatnyi gyönyörködtetésére hivatott. A középkorban minden forma – burka valamely gondolatnak. Azt lehetne mondani, hogy a gondolat működik az anyagon belül és formálja azt. A formát nem lehet elválasztani az ideától, amely megteremti s élteti." Fülep is a művészet és a világnézet „egymásba ágyaltságát" vallja; e kérdésről kialakított felfogását egyetlen mondatba sűríti bele: „Nincs művészet tartalom, szóval: világnézet nélkül, de viszont a világnézetnek teljesen művészetté, azaz művészi formává kell válnia."

Az 50-es, 60-as években született Fülep-írások (1950-es akadémiai székfoglaló előadása, Izsó Miklósról tartott 1953-as felolvasása, 1955-ös és 1969-es Derkovits-esszéi) a történelmi materialista szemlélet elsajátításáról, a marxi szocializmus eszmevilágának vállalásáról tanúskodnak. A magyar szellemi élet 1950 körüli – torzításoktól terhelt, sok tekintetben nyomasztó – korszakában sem tagadta meg önmagát: „irtózott mindenfajta vulgarizálástól és dogmatizmustól... Mindig hangsúlyozta, hogy a művészeti jelenségek hallatlanul bonyolultak, megközelítésük csak nagy körültekintéssel, a komplex módszer messzemenő érvényesítésével történhetik" (Németh Lajos).

Fülep tanulmánykötetét olvasva egy átfogó tudású, polemikus alkatú, színes személyiségű, az emberi kultúra minden értékes megnyilvánulása iránt szenvedélyesen érdeklődő *uomo universale* arcéle bontakozik ki előttünk. Szellemének nyitottságát, elméjének élességét és rugalmasságát hajlott korában is megőrizte, akárcsak Goethe, Victor Hugo, Kropotkin vagy Freud. Tudományos munkássága és emberi lényének tisztasága általános tiszteletet váltott ki; az újabb magyar művészettörténészek, esztéták legjobbjai őt tekintették mesterüknek, példaképüknek. De nem csupán a művészettörténeti irodalom szakembereinek volt a mentora – számos írónknak, költőnknek is. Weöres Sándor *A hallgatás tornya* című verseskötetének dedikációja is ezt bizonyítja: „Fülep Lajos bátyámnak, ki szerető és épp ezért irgalmatlan bírálatával húsz év óta támogat, hálával ajánlom ezt a könyvet."

A gondos nyomdai kiállítású, dúsan illusztrált kötetet – művészettörténeti és művészetelméleti irodalmunk e kimagasló teljesítményét – Németh Lajos látta el tömör, tartalmas előszóval. Németh a századeleji magyar szellemi élet élvonalában – Ady, Bartók, Kodály, Lukács György, Balázs Béla oldalán – jelöli ki „a magyar művészettudomány alapjait lerakó" Fülep Lajos helyét, – azét a teoretikusét, akinek „életműve azok közé a pillérek közé tartozik, amelyeken a modern magyar tudományos gondolkodás nyugszik".

JEGYZETEK A „MAI MAGYAR MŰVÉSZET" C. KÖNYVSOROZATRÓL

A sorozat nyitánya a televízió képzőművészeti rovata munkatársának, *Tölgyesi János* fiatal művészettörténésznek a nemrégiben elhunyt *Konecsni Györgyről* írott kötetkéje. A 30-as években Konecsni volt az, aki – Berény Róberttel és Bortnyik Sándorral együtt – megteremtette a modern magyar reklámgrafikát. Konecsni (és Bortnyik, valamint Berény) maradéktalanul megértették Kassák Lajos szavainak igazságát: „Minden hangulati nüanszírozás vagy illusztratív bőbeszédűség ellenkezik

a reklám lényegével, gátlója a rögtöni hatásnak és a meggyőző szuggesztiónak." A jó reklámnak és a rendeltetését eredményesen teljesítő plakátnak tehát tömörnek, ötletesnek, csattanósnak, – egyszóval „ellenállhatatlan"-nak kell lennie. Konecsni üzleti plakátjainak („Flóra a jó szappan", „Dorogi brikett", „Gyógyvízben fürödj!" stb.) mindegyike ilyen is volt.

A felszabadulás után a művész munkásságában új fejezet kezdődött: egyremásra tervezte kiváló politikai plakátjait („A kenyér itt kezdődik", „A tettek pártja" stb.), amelyek hatékonyan, frappánsan, nagy agitatív erővel hirdették a népi demokratikus Magyarország célkitűzéseit, eszmevilágát. Konecsnit – aki két ízben is elnyerte a Kossuth-díjat – az alkalmazott grafika klasszikus művészei között kell számontartanunk, – ez a végső kicsengése Tölgyesi hasznos és okos, művészeti irodalmunkat gazdagító kis könyvének.

Horváth György, a „Magyar Nemzet" képzőművészeti kritikusa *Gádor Istvánnak*, a magyar keramika „great old man"-jének életművéről nyújt áttekintést a sorozat második kötetének oldalain. (A kiadvány megjelenése szerencsésen volt „időzítve": a minimonográfia röviddel a mester 80-ik születésnapja előtt került a könyvesboltokba.) Gádornak, a magyar belsőtér- és tárgyformáló művészet európai rangú egyéniségének munkássága igen sokrétű; alkotásai többféle hatás, áramlat (Jugendstil, afrikai és indiai szobrászat, magyar folklór, konstruktivizmus, nonfiguratív plasztika stb.) tanulmányozásáról és befogadásáról tanúskodik, – a Gádor-oeuvre mégis rendkívül egységes. „Igyekeztem mindig lépést tartani a korral... Azt a korszakot szeretném kifejezni, amelyben élek", – mondotta nemrégiben a mester. E szavak adják meg a választ arra, hogy – a stílusváltások ellenére – a szemlélő miért érzi annyira homogénnek és szervesen felépítettnek Gádor művészetét, amelyet a díszítőelemek, a színek, a mázak kifogyhatatlan bősége, remek rajztudás (gondoljunk faun-figurákkal és női aktokkal benépesített vázáira, tálaira...), az új formák fáradhatatlan kutatása, a szakadatlan megújulás képessége jellemez, s az a törekvés, hogy környezetünket életöröm, derű és artisztikum hassa át.

Horváth György tanulmánya és műelemzései megismertetik az olvasót egy nagyszerű művésszel, akinek alkotói lendülete ma is töretlen s aki minden bizonnyal még sok új, magas kvalitású kerámiával fog meglepni-megajándékozni bennünket.

Anna Margit festőművész öntörvényű, szuverén piktúrájának bemutatására *S. Nagy Katalin* vállalkozott. A közölt képeknek („Halász", „Mese", „Sétalovaglás", „Angyali üdvözlet", „Madárdal" stb.) merész, élénk színek, konvencióktól mentes formanyelv, üdeség, humor, irónia és játékosság a fő vonásai; aligha tévedett az a külföldi kritikus, aki – megnézve Anna Margit 1958. évi párizsi tárlatát – így fejezte be cikkét: „Anna Margit napjaink talán legjelentősebb festőnője."

S. Nagy Katalin könyvecskéjében sok szép passzusra akadtunk; a szerző kétségkívül birtokában van a finom esztétikai érzékenység adományának, – néhol azonban szóvirágok („mintha egy kristálypohár magától pendülne meg a levegőben, oly érinthetetlenné vált minden" stb.) és erőltetett párhuzamok (pl. Marcel Proust és Anna Margit önkényes rokonítása) szüremlenek be a szövegbe. A kis könyv azonban – apróbb fogyatékosságai ellenére – feltétlen elismerést érdemel, hiszen egy ízes, originális és költői lelkületű művész világába vezeti be az olvasót.

A „Mai magyar művészet" című sorozat 1971. évi utolsó kötetében *Körner Éva* – Picasso és Derkovits monografusa – követi nyomon *Korniss Dezsőnek*, a magyar szürrealizmus és kalligrafikus festészet egyik protagonistájának „puritán konokságú" pályafutását.

Körner hitelesen idézi fel azt a szellemi légkört, amelyben Korniss művészete kibontakozott... Az 1908-ban – Vasarelyvel, Vajda Lajossal, Schaár Erzsébettel egyazon esztendőben – született művésznek Kassák Lajos volt a mestere, a két világháború közötti nyugat- és kelet-európai avantgarde művészet (Malevics, Liszickij, Mondrian, Moholy-Nagy, Max Ernst, Miró) volt a nagy élménye, Vajda Lajos volt a legközelebbi barátja. A 30-as évek közepén Korniss és Vajda Szentendrére költözik; Szentendre szerb templomainak ikonjai és a városka környékének (Szigetmonostor, Izbég) népművészeti emlékei vonzzák őket ide. Ekkori munkásságuk – amelynek

lényege a magyar (és rác) népművészet elemeinek, motívumainak a szürrealizmussal és a konstruktivizmussal való összeötvözése – új szakaszt nyit a XX. századi magyar művészet történetében.

Korniss művészetének teljes beérése a második világháború utáni esztendőkben következik be. Ekkor születik meg a „Szentendre" (1945), a „Kántálók" (1946), a „Bölcső" (1947), a „Tücsöklakodalom" (1948) és a „Fuvolázó" (1950), amelyekről szólva Körner joggal állapítja meg, hogy „a kompozíció világos tagolása, a tiszta, ragyogó színek, a logikának és érzékletességnek természetes egysége révén Korniss – Rippl-Rónai óta – az első – nem proviniciálisan, hanem a franciákkal egyenlő szinten – »francias« festőnk . . . A magyar művészetben egyedülálló az, amit Korniss a szín-, forma- és vonalritmusok nyelvének kimővelése terén tett."

Körner Éva – amikor elmélyült elemzést nyújtott Kornissnak, „a magyar festészet nagy kezdeményezői egyikének" piktúrájáról – a magyar művészettörténetírás egy súlyos mulasztását tette jóvá. A kötet képanyagának összeállítása is gondos; a reprodukált képekből „olyan szívbéli közvetlenség, olyan tiszta lírizmus, annyi könnyed báj és kellem szól hozzánk, mint a régi népdalokból" (Kállai Ernő).

*

AKNAI TAMÁS: RIPPL-RÓNAI JÓZSEF

Rippl-Rónai munkásságának kezdete a 90-es évekre esik. A mester ebben az évtizedben festi meg korai főműveit („Karcsú nő vázával", „Fiatal nő kalitkával", „Öreganyám", „Öreg hölgy ibolyacsokorral", Bonnard, Vuillard, Maillol, gróf Andrássy Tivadarné portréi). Nem kétséges, hogy Rippl jelentkezése, e művek létrejötte volt – Szinyei Merse felfedezése, „reaktiválása" és a nagybányai művészek fellépése mellett – a század végi magyar piktúra legnagyobb eseménye.

Aknai Tamás finoman elemzi Rippl-Rónai e fiatalkori – még erősen redukált koloritú – munkáit, amelyeket néhány esztendő múlva egészen más – élénk – színvilágú festmények („Flox és Filox", „Piacsek bácsi babákkal", „Öregúr és mandolinozó asszony" stb.) követtek. A művész harmadik alkotói korszakának termékei az 1910 körüli mozaikos vagy „kukoricás" (pöttyögetett technikával készült) képek, e dekoratív, nemegyszer a színek fortisszimóját megzendítő kompozíciók. A mozaikos (olykor „cvekkedlis"-nek is nevezett) Rippl-művekről többen kedvezőtlenül vélekednek (közéjük tartozik Bernáth Aurél is), Aknai viszont igazságot szolgáltat e periódus legjobb darabjainak („Sárga zongoraszoba", „Párizsi intérieur", „Lazarine és Anella"), amelyeket „vibráló feszültség, a fényesség varázslata" jellemez.

Rippl-Rónai munkáinak sora a 20-as évek pasztellképeivel („Kifestett ajkú nő", „Vörössapkás önarckép") zárul; az öregkori művek közül kiemelkednek a „Nyugat" íróiról, költőiről, kritikusairól (Osvát, Babits, Schöpflin Aladár, Móricz, Feleky Géza, Karinthy Frigyes, Szabó Lőrinc) készült portrék, amelyeknek legtöbbje a jellemábrázolás remeke. Bizonyára a könyvecske terjedelmének korlátozott volta az oka e mesteri író-arcképek túlságosan szűkszavú tárgyalásának.

Rippl-Rónainak a francia művészeti élettel („Nabi"-csoport, a „Revue Blanche" című folyóirat köre stb.) való intenzív kapcsolatát viszont – örömünkre – részletesen ismerteti Aknai; a tanulmány a mesternek a hazai festő-kortársak közötti társtalanságára is rámutat: a művész nem tartozott sem a nagybányaiak, sem a „Nyolcak" közé . . . A könyvecske Rippl memoárírói és iparművészeti munkálkodásának is – indokoltan – nagy fontosságot tulajdonít, bár – mint Aknai megjegyzi – a mester által tervezett lakberendezési és használati tárgyak nem mindig feleltek meg a célszerűség és az anyagszerűség kívánalmainak.

Aknai Tamás értékes kis könyve további gyarapodását jelenti a Rippl-Rónai életművével foglalkozó irodalomnak. Az új Rippl-monográfia hűséges és plasztikus képet nyújt arról „a nagy és eredeti művészünkről, aki az élet színességének, mozgalmasságának, édes tarkaságának volt a megörökítője" (Petrovics Elek) s akinek működése „oly áldásosan hatott festőművészetünkre" (Márffy Ödön).

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

TERSÁNSZKY J. JENŐ REGÉNYE A SZÍNPADON – CSURKA ISTVÁN: SZÉK, ÁGY, SZAUNA – VÉSZI ENDRE: A HOSSZÚ ELŐSZOBA – GYURKOVICS TIBOR: NAGYVIZIT

Még néhány bemutató hátravan ugyan, de ezek már aligha módosíthatják az 1971/72-es színházi évad mérlegét. Ez a mérleg inkább pozitív, mint negatív. Részletes összeállításánál több jót sorolhatnánk föl színészek, rendezők és írók javára, mint rosszat. Kétségtelenül méltánytalanságot követtünk el a színházakkal és művészeikkel szemben, amikor figyelmünket az új magyar drámák bemutatóira összpontosítva nem számoltunk be néhány értékes, szép teljesítményről és izgalmas kísérletről a klasszikusokat, illetve modern világirodalmi szerzőket bemutató előadásokon. Nem mentegetőzésként, inkább csak az igazság kedvéért jegyzem meg – elismerésünk zászlóját meghajtva –, hogy igazán nagy eseményt nem mulasztottunk el: a színházlátogatók szélesebb táborát izgalomba hozó bemutatót, olyan rendkívüli teljesítményt, amely a szakmai körökön kívül is beszédtémává nőtt volna, nem láthattunk. Ez persze nem azt jelenti, hogy elmaradtak a jelentős közönségsikerű előadások. Ilyen sikerrel minden fővárosi színház dicsekedhet, csak azok csalódtak tehát, akik valamilyen látványos fordulatban reménykedtek, a langyos és középmeleg légkör fölforrósodásában.

A Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága* című kisregényéből készített színmű bemutatója nagyon jól indul a Pesti Színházban. Marton László rendező az álom kékesszürke, lebegő világát idézi meg, ennek sajátos közegéből indítja a cselekményt. Fábry Zoltán színpadán könnyű textília választja el a valóságos világot az álombélitől, s a fátyolszerű fal mögött úgy „úsznak" el a képzeletben fölidézett múlt képei, mintha valaki az emlékezet ködös mélyéről húzná elő saját történetét. Az első percek hangulata oly meggyőző, erős, sűrű és ellenállhatatlan, hogy szívesen figyelmen kívül hagyjuk, milyen távol áll ez a légiesített világ Tersánszky nyers, súlyos, mélyen a valóságba gyökerező, hangsúlyozottan materiális jellegű művészetétől, amelyben a könnyedség, tréfa, sőt az álom is a hősök testi létezéséből következik. Ahhoz ugyanis a rendezőnek és átdolgozónak egyaránt művészi „joga" van, hogy a kitűnő író műve alapján egy más jellegű önálló belső törvényszerűségektől meghatározott színpadi alkotást, előadást hozzon létre. A baj csak az, hogy ezen az előadáson a kezdőkép hangulata a tulajdonképpeni játék megindulásával gyorsan szétfoszlik, s a későbbiekben csak akkor érezzük, hogy a színművészet sajátos hatása alá kerültünk, amikor Tahi Tóth László (Maklakov) van a színen. Ő az egyetlen, aki igazolja várakozásunkat, s a testi valójában megjelenített, hangjával, mozdulataival jellemzett drámai hősben fölvillantja a talányost; azt a többletet, azokat az érzelmi és gondolati folyamatokat, amelyek a cselekvést előkészítik, a szavakat és tetteket indokolják. Ő az egyetlen szereplő ezen az előadáson, aki Tersánszky egyszerű s önmagában jelentéktelen történetének mélyebb rétegeit is meg tudja mutatni. Neki nemcsak elhisszük a fölvetett kérdéseket, de tragikus hátterüket is megértjük. Tahi Tóth minden mozdulatában érezzük a körülmények és a belső igény összeütközését, a történetben kialakult helyzetben az egyéniségen belül fölhalmozódó energiák feszítőerejét. Néhány másodperc csupán a két és félórás előadáson, amíg kezet csókol barátja és vitapartnere elhagyott szeretőjének, akihez egy már nem létező világ szabályaihoz igazodva ő is vonzódik; s akiről tudja, hogy védtelenül, kiszolgáltatva, fölkészületlenül és megmenthetetlenül sodródik a történelem kegyetlenségekben, szörnyűségekben különösen gazdag folyamatában; – ennek a szokványos aktusnak a néhány másodperce izgalmasabb és talán fontosabb az egész előadásnál.

De ne legyünk igazságtalanok: van az előadásnak még néhány jelenete, amelyben a jó színészi teljesítmény megteremti a helyzet hitelét. Így, ha többet nem is, de a hősnő tragédiájának egy-egy színét kibontják azok az epizódok, amelyekben Heinrich-hel (Nagy Gábor f. h.) és a Tüzértiszttel (Balázs Péter) való találkozását látjuk. Kevesebb elismeréssel szólhatok Páger Antal (Nagyapus) teljesítményéről. Ő ugyanis ismét magánszámot ad elő. Kissé olcsó eszközökkel nevetteti meg a közönséget, de legalább kívülről körüljárja, meghatározza az unokája tragédiájában erősen részes önző és ostoba öregember figuráját. A rendezés legsúlyosabb tévedése, hogy az alapvetően fontos orosz tiszt (Nyikoláj) alakítását a fiatal és éretlen Oszter Sándorra osztotta ki. Ez a szerep valóban nehéz, és sem a rendező, sem az átdolgozó nem határozta meg térfogatát, színeit, – noha belőle kiindulva kívánták a tragédia magvát színpadra vinni. Egy kitűnő színész talán el tudta volna hitetni azokat az erőket és kérdéseket, amelyek ebben a drámát mozgásba lendítő figurában egymásnak feszülnek, vonzanak és taszítanak. A szöveg fölmondásának nehézségeivel is küszködő Oszter Sándorról azonban csak annyi jót mondhatunk, amivel régebben a vidéki színházak primadonnáinak tehetségét „dicsérgették": dekoratív jelenség. Így aztán szegény Venczel Verának, akire amúgy is túl nagy feladatot bízott az átdolgozó és a rendező, jóformán egyedül kellene a drámát eljátszania. Tersánszky műve – még ebben az elszegényített változatában is – egy ember drámai átalakulásáról szól. Arról, hogyan változtatják meg a körülmények, az erőszak, a háború, a kiszolgáltatottság, a társadalmi és emberi kapcsolatok hiánya, lehetetlensége az ember egyéniségét. Venczel Vera viszont ebből csak annyit játszik el – finoman és mutatósan –, hogyan zúg el fölötte a testi-lelki szenvedéseket okozó vihar. Nem érzékeljük, hogy megváltozott. Lényegében mindvégig az a melegházi légkörben élő, a sűrű, eleven, szenvedélyeket fakasztó, érzelmeket és érzékeket fölcsigázó, meggyötrő, megalázó, kielégítő és éhséget, szomjúságot keltő teljes emberi sorson kívül maradó úrilány, akit az első pillanatban megismertünk, s aki nem is fogja föl, hogy mi történt.

Maár Gyula átdolgozása Tersánszky mondanivalójának tökéletes félreértése. Ráadásul – és különösen manapság – álprobléma. Mintha Kosáriné Réz Lola találta volna ki ezt az érzelmes történetet a szűzességét házasságon kívüli „kalandban" elvesztő úrilányról, akiből a kaland befejeződése miatt kurva lesz. Tersánszky az emberi egyéniség kiteljesedésének (egyik) nagy lehetőségét ábrázolja a szerelemben és ezzel ellenpontozza a háborús körülmények szörnyűségét, kietlenségét. Nem romantikus alkat, így a szerelmet sem valamiféle idillnek ábrázolja: a lengyel lány és az orosz tiszt vonzalma nem mentes a díszharmonikus elemektől sem, de igazi szerelem, amelyben mindkét fél gazdagodik. Nem egyformán persze, hiszen nem egyformák. Eleve a lánynak több a veszteni és nyerni valója, ő is adja a többet és ő is kapja a többet. A díszharmonikus elemek abból adódnak, hogy egymásra találásukban az adott körülmények a szokásosnál nagyobb szerepet játszanak: magányosságuk, az emberi kapcsolatok hiánya legalább olyan erővel löki őket egymás karjába, mint a vonzalom. A férfi üres életében, amely a háborúban még céltalanabbá torzult, a lánnyal való találkozása a felelősségérzet föllobbanását hozza, s ennek nyomai talán azután is megmaradnak, hogy látszólag könnyedén és lelkiismeretlenül túlteszi magát ezen a szerelmi kalandon. A lány hasonlóan üres és ráadásul végsőkig kiszolgáltatott életében a férfi a tartalmat hozza. Amikor belép ebbe a szerelembe, nincs semmije: apja öngyilkossága miatt régi védett életét nem folytathatja, mást pedig nem ismer. Most a testi szerelemben megismerhetné az örömet, az egymásra találást, sőt talán a védettséget is megkaphatná, ha külső erők nem szakítanák el szerelmesét. S itt következik a tragédia, amely kiégett, céltalan emberré teszi: borzalmas dolgok történnek vele, megerőszakolják, majd a körülmények (és „jóságos" nagyapja) testének áruba bocsátására kényszerítik. Az eszményi szerelem helyett, amelynek magasztosságára nevelték és a tényleges szerelem helyett, amellyel az orosz tiszt megismertette, most a testi kielégülés személyisége súlyos megalázásával és a teljes érzelmi társtalansággal párosul. Ezek a már szinte személytelen kapcsolatok ugyanolyan kábítószerek, mint az alkohol. A tragédia tehát – Tersánszky szerint – az, hogy miután a hagyományos életforma elveszett számára –, minden szörnyűség ellenére – nem tudott az élet valóságával szem-

benézni, nem tudott egy „természetes" életformát kialakítani, hanem *föladta* a harcot és ezért züllött el. Ez a rendkívül finoman motivált képlet sajnos a színpadon egyetlen érzelmes szállá szegényedik.

Annak, aki elmélkedni óhajtana a legújabb magyar drámairodalom fejlődéséről, az idei évad utolsó bemutatói közül néhány alaposan föladta a leckét. Ennek a leckének legfájdalmasabb kérdőjele Csurka István *Szék, ágy, szauna* című színművének előadása a Thália Színházban. A cím sokat ígérő. Szimbólumai – szék: a hivatali helyzet, ágy: összeköttetés, szauna: flancolás – történet szatirius lehetőségét villantják föl. Ez a villanás azonban a Léner Péter rendezte komédiázásban végleg elsikkad. Ha valamire emlékezni fogunk ebből az előadásból, azt Rátonyi Róbertnek és Hacser Józsának köszönhetjük. Rátonyi egy puhány, már nem is gerinc-, hanem csontváztalan karrierista komikus bukásában maró gúnnyal idéz meg egy társadalmi jelenséget, noha szerepe az állatorvosnak azt a bizonyos tan-lovát juttatja eszünkbe, amelyen minden betegség megtalálható. Hacser Józsa gátlástalan nepperasszonyának talmi csillogása mögött olyan üres emberi egyéniség jelenik meg, hogy az olcsó nevettetés mögött – a különben hiányzó – társadalmi szatíra is megjelenik. Érdekes színfoltja ennek az előadásnak Harsányi Gábor is, aki a „szépfiú" hozzá annyira nem illő szerepében bizonyítja be, mennyire jó színész. A többi szereplő szintén hathatósan működik közre abban, hogy Léner Péternek sikerüljön a kabaré-hatásokat fölerősítenie, s fölülmúlnia a szomszédos Vidám Színpad jellegzetes előadásait.

A rendező mentségére azonban hozzá kell tennem, hogy nem nagyon tehetett mást: a kabaré-elemeken kívül nem volt mit fölerősíteni. Nem szeretném a kabaré jelentőségét lekicsinyelni, hiszen a tömegszórakoztatásnak ezt a formáját kiváló írók is szolgálták, és arra ugyancsak lehetne éppen nálunk példát mondani, amikor a kabaré nagyon komoly társadalmi tudatformáló szerepet töltött be. Csakhogy a kabaré a pillanat művészete, erejének, hatásának lényeges része az éppen időszerű utalások, „rájátszások" hálózata, ami persze a dolog természetéből adódóan elavul, s így e műfaj művelői önmagukat fosztják meg a maradandóságtól. De ennek alapján még nem kellene lehangoltan beszélni Csurka új művéről. Csakhogy Csurka nem izgalmas társadalmi-politikai kérdéseket szatirizáló kabarét írt. Nem egyes jelenségek kipellengérezésére hegyezi ki a játékot, hanem az általánost akarja megragadni egy régi típusú szalonvígjáték sablonjai között. Igaz, a szokványos háromszög-történetet a karrierizmus és flancolás társadalmi jelenségéből indul ki, de közhelyeknél többet nem mond, s így a pipogya – impotens – férjről, erélyes feleségéről és a helyzetét kihasználó „harmadikról" szóló mese kerül előtérbe. Ennek keretét azonban a század első felének francia, sőt magyar „színműiparosai" több szellemességgel, ötlettel töltötték ki. Nem érdemes ezt a rossz darabot a Csurka kiemelkedő tehetségét bizonyító néhány jó részlettel mentegetni, inkább csatlakoznék kritikustársamhoz, aki az egészet kaján – rossz – tréfának tekintette.

Más megvilágításban veti föl az újabb magyar drámairodalom útirányának kérdését Vészi Endre a Madách Színházban bemutatott művével. A *Hosszú előszoba* annyira semmibe veszi a dráma műfaji „szabályait", hogy még színműnek is csak némi habozás után merném nevezni. Inkább életkép, neorealista filmekre emlékeztető megelevenített novella. Kerényi Imre rendező nem is kísérelte meg, hogy az írott mű ellenében drámát hozzon létre. Köpeczi Bócz István kitűnő színpadának segítségével a teret állította középpontba, amely a szereplők élete fölé nő, a személyiség tartalmától szinte függetlenül mindent meghatároz. A szürke hátterű színpadkép sivárságán a főbérlő lakásának kopott és elnyűtt jómódja mit sem változtat, a lényeg az albérlők szobáit jelző egyforma, szűk rekeszeken van. Szállás ez csupán, nem otthon, egy sajátos – albérlői – életforma kerete. Ezt a teret fedezik föl a filmesek, akik előkelő idegenként, „kívülállóként" megjelennek itt cinizmusukkal, titokzatos – mágikus jellegű – tevékenységükkel és talmi elegenciával, hogy fölhasználják az „albérlő életmód" külső megjelenési formáit. Az írót azonban az izgatja, azt szeretné megmutatni, ami e mögött rejtőzik; azokat a pszichológiai és gondolkodásbeli torzulásokat, amelyek a környezet nyomasztó és kényszerítő tényezőiből fakadnak. Amennyiben helyes Kerényi Imre törekvése, hogy a tér, a környezet tárgyiasságát

emelje középpontba, annyira kétséges e különös vállalkozás második fele, az itt élők, az ide kényszerültek belső világának bemutatása.

Vészi Endre bizonyos értelemben műfajt teremtett érdekes kísérletével, de a lélektani folyamatot csak egyetlen albérlő esetében dolgozta ki, a többieknél a kóros állapot jelzésére szorítkozott. Ám Gold Lala szomorú, sivár élettörténete – Garas Dezső emlékezetes alakítása ellenére – nem elég érdekes ahhoz, hogy önálló dráma lehessen (ezért is kerül a környezet a középpontba). Gold Lala, aki arra született, hogy kihasználják és soha semmire se vigye, ragyogóan megjelenített „albérlő-típus". Neki biztosan soha nem lesz főbérlete, mert ha szerezne is valamilyen úton-módon, biztosan kiforgatná belőle valaki. Biztosan nem lesz eredményeket elérő ember, mert tehetségéből hiányzik a kitartás, és egy kisebb lelki konfliktus elég ahhoz, hogy életét kitérítse a rendes kerékvágásból. De éppen ezért nem is lehet más, csak mellékszereplő. Persze az albérlő tenyészet – amit Vészi be akar mutatni – eleve csupa mellékszereplőt „tenyészt ki"; itt azonban a többiek életének kisiklását, eltorzulását Gold Lala előtérbe állítása tovább jelentékteleníti. Nem tudjuk meg, miért rúg be a nyomdász, amikor azt ünneplik, hogy főbérleti lakáshoz jutott; homályban marad, hogy a lakás megszerzésében felesége éjszakai kimaradásainak volt-e része vagy sem. Rejtély az is, mi lehet a rögeszmés bíró „bűnös" múltja mögött, s így ezt a szerepet hiába alakítja Némethy Ferenc sugárzó intelligenciával, nem nagyon tudunk vele mit kezdeni. Tóth Rózsi életének kisiklása legalább olyan izgalmas téma, mint Gold Lala tragikomédiája, de mi csak annyit látunk belőle, hogyan próbál egy fiatal fiút elcsábítani, s ezze összefüggésben miként veszti el állását, mert állítólag felsőbb utasításra lehallgatta vállalata dolgozóinak telefonbeszélgetéseit. Hiába bizonyítja be Almási Éva, hogy akármilyen szép is egy jó színésznő, ha akar, csúnya is tud lenni, hiába régen látott nagyszerű kabinet alakítása; nem érezzük szerves kapcsolatát a központi kérdéssel. Ha a szürke háttér előtt megjelenő embersorsok árnyalatai kidolgozottabbak lennének, alighanem lehangolóan nyomasztó színházi estét élnének át a nézők még akkor is, ha a komikus motivumok megmaradnának, sőt fölerősödnének. Így viszont hiába igyekszik a rendezés színészi eszközökkel és Gold Lala szerepének ironikus, rezonőri beállításával a játékot „fölstilizálni", az egyes jelenetek, motívumok szétesettségén nem tud segíteni. Ezt annál jobban sajnáljuk, mert az előadás így is figyelmet érdemlő, az egyes jelenetek hatásosak, a szöveg pedig sokszor költőien szárnyaló.

Gyurkovics Tibor harmadik, eddig legsikerültebb színpadi művének Pesti Színházbeli bemutatója után nehéz megállapítani, mennyire az írón és mennyire a rendező Kapás Dezsőn múlott, hogy az „életkép" jelleg itt is erősebb a drámaiságnál. Az író – jelentős mértékben pszichológus végzettségére és hosszú kórházi gyakorlatára építve – egy kórtermet jelenít meg *Nagyvizit* című komédiájában – négy beteggel, ápolónővel, takarítónővel, borbéllyal, főorvossal, alorvossal és beteglátogatókkal. Hadd bocsássam előre: régen láttam magyar színpadi művet, amelynek szereplői lélektanilag ilyen sokrétűen motivált egyéniségek és ugyanakkor ilyen jellegzetes típusok voltak. Sőt azt is hozzá kell tennem, hőseinek élesen körvonalazott karakterét Gyurkovics lebilincselően szellemes, kitűnően pergő dialógusokban mutatja be. Olcsó színpadi tréfák, élcelődések helyett a jellemek és a helyzet mélyéről fakadó komikum teszi rendkívül mulatságossá Gyurkovics művét.

A Pesti Színház előadásának művészei maradéktalanul kihasználják az író által fölkínált lehetőségeket. Közülük a legszínesebb talán Koncz Gábor alakítása egy bohém, nőcsábász dublőr szerepében. Trükkök – egykézzel gyufát gyújt köpenye zsebében –, energikus mozdulatok jelzik a kisiklott életű férfiben rejlő tehetséget (ügyességet), erőt és éppen ezek túljátszása teszi időnkint komikussá ezt a többiektől irigyelt érdekes figurát. Koncz hőse egyszerre donjuani és sánta kiskacsa. Bilicsi Tivadar szinte eszköztelenül, majdnem végig ágyban fekve játssza el a kotnyeles, önző, fellengő, mindenkinek parancsolni akaró öreg kistisztviselő szerepét, aki adott pillanatban legyengült, beteg szervezetéhez képest emberfölötti erővel akadályozza meg egy – számára ellenszenves – ember öngyilkosságát. Ezt az embert Somogyvári Rudolf játssza a csipkelődő, keserű kedélyesség és a hisztéria színeit vál-

togatva. A többiek közül Oszter Sándor, Venczel Vera, Deák Sándor, Benkő Gyula egyaránt hitelesíteni tudja a megjelenített figurát. Az előadás kiemelkedő színészi teljesítménye Tábori Nóráé, aki a takarítónő szerepében szinte félelmetessé növeszti az öreg fájóslábú, szürke, lompos, anyagias, önző figura komikus jellegét. Nem a betegek látható fájdalma és hisztériája, nem az ápolónő életveszélyes kapkodása és az orvosok figyelmének hiánya, hanem Tábori Nóra takarítónője lopja a színre a borzongatást, a félelmet az élet sötét, kiszámíthatatlan, szörnyű tényezőitől. A rossz, ami vele testi valóságban megjelenik – kisszerű, mindennapi és éppen ezáltal ijesztő. Ez az ijesztő elem azonban szinte teljesen elsikkad abban a mulatságban, amit az „életszerű" jelenetek és az ellenállhatatlanul nevetséges párbeszédek keltenek a nézőben. Így végül is azzal az érzéssel távozunk, hogy mindaz amit láttunk, a vicc egy formája csupán, színdarabbá formált kórházi anekdota.

Pedig Gyurkovics színművében – anélkül, hogy az a dialógusokban, a cselekményben vagy a színpadi atmoszférában kiteljesedne – sokkal többről van szó. A hősök anekdotába illő nevetségessége, egyéniségük ilyen vagy olyan torzulása megrendítő magányuk következménye. A nagy nőcsábásznak,– akinek betegágyához a női imádók serege zarándokolt, s akinek vonzereje a kis ápolónőt is megperzselte –, a kórtermen kívül mégcsak szállása sincs, nemhogy otthona. Amikor nem bírja tovább a kórterem feszültségtől terhes légkörét és egy éjszakára eltávozik, egyszerűen nincs hová mennie, vissza kell térnie. A feszültségek a halálfélelemből és fájdalomból táplálkoznak. Az öregember tudja, de nem akarja elhinni, hogy az életéből már nincs sok hátra. Ki akarja használni a hátralevő időt az élet élvezésére, evésre, parancsolgatásra és saját fontosságának elhitetésére. Voltaképpen jól érzi magát a kórteremben, mert neki sincs senkije. (*Már* nincs, a felesége évekkel korábban meghalt.) Egyedül van a roncsolt idegzetű volt munkaszolgálatos is, s magányán semmit sem változtat, hogy időnkint meglátogatja a jótékonyságát érdemrendként fitogtató, de az ő bajával mit sem törődő sógora. Nincs miért élnie, mert nem mert megnősülni, nehogy gyereke legyen, s így világra segítsen valakit, akire esetleg éppoly szörnyűségek várnak, amilyeneket néki a második világháború idején kellett tapasztalnia. A negyedik beteg is szörnyen egyedül van. Az ifjú férj a féltékenység ördögével viaskodik (okkal), mert felesége – félreértve egy orvosi utasítást – hetekig feléje sem néz: s amikor megjelenik, nem tudnak egymásnak mit mondani. A borbély és a takarítónő pazar „abszurd" dialógusából érthetjük meg, hogy az író az emberi kapcsolatok kérdését feszegeti. Ebben a bravurosan megszerkesztett rövidke párbeszédben egyik fél sem mondja végig a mondatokat, egyik fél sem fejezi ki teljes terjedelmében gondolatait. A kommunikációs kapcsolat mégis létrejön: félszavakból is értik egymást. Pedig feltehetően semmiféle szorosabb kapcsolat nincs közöttük, csak éppen azonos gondokkal, kérdésekkel küszködnek.

Ahogy a magány kérdése elsikkad az előadásban, úgy szinte észre sem vesszük, hogy a betegek életének lényege a várakozás állapota. Az ápolónő – ugyancsak magányos – alakja körül jegecesedik ki a várakozás konkrét tartalma: a történet elején külföldön tartózkodó főorvos megérkezése. Az ápolónő – a nőcsábász iránti bizonytalan vonzalma mellett – istenként csodálja a főorvost, s a betegek – többé-kevésbé tudatosan – ugyanettől az „istentől" várják helyzetük megváltoztatását, a gyógyulást, a megváltást. (Kivétel a dublőr, aki a főorvost egyrészt szerelmi vetélytársának tekinti, másrészt kevésbé érzi magát kiszolgáltatottnak, kevésbé is van szüksége a megváltásra. A paródiához tartozik, hogy végül a főorvos egyedül az ő helyzetét változtatja meg azzal, hogy kidobja a kórházból.) A „megváltó" főorvosra várakozás légköre azonban nem alakul ki kellő nyomatékkal a színpadon, így aztán egyszerű orvos-szatírává szegényedik az a mély gondolat, hogy az oly nagy bizalommal, hittel várt főorvosról bebizonyosodik: modoros, a betegeivel csak látszatra törődő, lényegében önmagával, vágyaival igényeivel elfoglalt hiú pozőr, akinek az a fontos, hogy beszéljenek róla, a műtéteiről, nem pedig az, hogy betegeit meggyógyítsa, a szenvedést enyhítse. Nem akar és nem is tud segíteni, sőt hamarosan ő szorulna segítségre, de az általa teremtett mechanizmusban ez nem fontos, így aztán őt is magára hagyják, amikor másokra lenne utalva. Nagy kár, hogy a rendező

Kapás Dezső észre sem vette: Gyurkovics mulatságos anekdotája mögött a szatíra tükrében a közösségi kapcsolatok és a cselekvő élet igénye rejtőzik.

Ebben az évadban szinte valamennyi fővárosi színház élére új igazgató került. E változások természetesen nem hozhattak egyik napról a másikra döntő változásokat. Bízzunk benne, hogy azok a jelek, amelyek az egyes színházak sajátos arculatának kialakulására mutatnak, a következő évadban további erősítést kapnak. Örömmel nyugtázzuk, hogy a Thália Színház tovább halad a bátor kísérletezések útján, a Madách Színház továbbra is vállalja a hagyományos értékek ápolását és egy kifinomodott színházi stílus megvalósítására törekszik; a Nemzeti Színház pedig – ugyancsak merész művészi kezdeményezések mellett – öntudatosan vállalja a magyar drámai örökség gondozásának és korszerű bemutatásának feladatát. Kevesebb örömmel veszszük tudomásul, hogy a Vígszínház ebben az évadban is „élen járt" az olcsó szalonvígjátékok színpadra állításában; – amihez persze az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a Pesti Színházban mutatták be a legtöbb új magyar színművet és ugyanez a színház dicsekedhet azzal, hogy itt láthattuk az elmúlt három évben a legjelentősebb hazai alkotásokat: Szakonyi Károly *Adáshibáját*, Örkény István: *Macskajátékát* – az idén pedig – Páskándi Géza *Vendégségét*. Olyan sorozat ez, amelyre minden színház büszke lehetne. Reménykedjünk a folytatásban és a példa követésében.

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

(Shakespeare: Macbeth; gondolatok az évad végén)

A Macbeth-előadások múlt századi historizmusát a század végén a lélektani igény váltotta fel. Az angol nemzeti színjátszás néhány évtized előtti megújulása, főképp Gielgud és Olivier Macbeth-interpretációi, meg az utóbbi idők néhány újat mondó drámaelméleti megközelítése (pl. Morozové, Kotté) új és rokon eredményekre jutott: a tragédiát határozottan a bűn mitologikus képzetkörébe helyezik. A pécsi bemutató most a külső történéseket bizonyos lélektani motivációval kísérve, a zsarnokság világának képét igyekezett adni. A több jó részlet ellenére egyenetlen, széttördelt előadás azt a gyanut kelti, hogy ennek a tragédiának a mélye nem közelíthető meg a közéleti és lélektani oldalak egyenlítő összegezésével.

A műsorfüzet szerint az irodalomtörténészek a *Macbeth* boszorkányainak problémáját „túlzott lelkesedéssel vitatták"; de a boszorkányok bizonyos, hogy a legszorosabban hozzátartoznak a tragédia gyökéhez, tehát a dráma sajátosságait kutatva megkerülhetetlenek, sőt talán nyomravezetők. Már Alexander Bernát észrevette, hogy „Macbeth mindent megtehetett volna a boszorkányok nélkül", akár mint történelmi személy, akár mint hatalomvágyó jellem. A boszorkányok jelenléte a drámában hát igencsak jelentésteli. – A shakespearei tragédiákban két erő csatázik rendesen: az értelemtől és felelősségtől vezetett humanitás meg a hatalomvágyó, kapzsi, érzékies machiavellizmus, és minden műben másképp, más létsíkon szembesülnek. A *Macbeth* szereplőinek viszonyában pl. szinte ismétlődik a *Hamlet*ből ismert helyzet: a törvényes királyt megöli egy nagyravágyó rokon, hogy trónjára üljön, és kisemmizi a jogos utódot. Valójában mégsem ismétlődik semmi. A dráma itt nem a bosszúló örökös és a bitorló zsarnok konfliktusából táplálkozik, még Macduff sem drámai ellenfél – a bosszú angyala. Macbethnek a dráma menetében egyetlen ellenfele: önmaga. Ellentmondó lehetőségei kezdettől világosan állnak előttünk és önmaga előtt. Mikor fellép, egyenlő

eséllyel él benne a „hős Macbeth", „Bellona vőlegénye" meg a hatalomvágyó, aki a csillagok elől is rejtené „sötét, sóvárgó szivemet". Első szava, ahogy dicsőséggel belép: „Soha ilyen szép s ilyen rút napot!" Kárpáti Aurél szerint „csak hős beszélhet így". Valóban, de percekkel előbb a boszorkányok mondták: „Szép a rút és rút a szép..." Macbeth szava úgy rímel erre, hogy nyomban érezzük: valami összeköti őket. Aztán az első „jós-üdvözletre" fellobban Macbeth képzelete, mely további sorsát meghatározza: „... erőmet / Elszívja a képzelet, s már csak az / Van, ami nincs". A boszorkányok valósága ma már nem vitatott. De miért van rájuk szükség, mi a funkciójuk? Alexander Bernát kitűnően látta lényegüket: „... a boszorkányok nagy morális realitások, bizonyságot tesznek a bűn világhatalma mellett", „a néző lelkét... kényszerítik, hogy az élet sötét hatalmai felé forduljon figyelmével". Nemcsak a nézőt, a dráma hősét is erre kényszerítik, funkciójuk épp ebben áll. További kérdés: mi szükség rájuk, ha – és feltétlenül így van! – „Macbeth mindent megtehetett volna a boszorkányok nélkül"? Hogy Shakespeare velük végezteti el Macbeth hálóba ejtését, és nem bízza csupán a hatalomvágyó szenvedély öntörvényeire, – alapos okkal történik: ebből születik a tragikum. Ha a szörnyű bűnök kizárólag Macbeth lelkének szülöttei, irtózatánál egyebet nem érezhetnénk az „önerejéből" véres gazember iránt. Ám, ha valamennyire kénytelenek vagyunk áldozatnak látni, mert előttünk pusztítja nagyszabású lényét embertelen ronccsá egy sötét, démoni erő – akkor megrendít a Bűn tragikuma. Ezt a külső erőt legnyomatékosabban a boszorkányok képviselik, de – távolabbról – úrnőjük, Hekaté és a realitásban a Lady is. Macbeth elbuktatásához mindnyájukra szükség van. Shakespeare ennek ellenére nem egyszerűen azt ábrázolja, hogy az alvilág, a Bűn hatalma – amit közvetlenül a banyák szabadítanak Macbethre – merőben idegen erőként uralkodik rajta, hanem egyben azt is, hogy megragadja a benne eredendően esendőt, a bűnös vágyakat. A dráma ezáltal mérhetetlenül több azoknál a moralitásoknál, melyeknek példája, hatása ugyanakkor felismerhető benne. Leginkább abban, hogy az alvilági erők itt is egy lélekben, egy ember erkölcsi világában támasztanak pusztulást. Sokan felismerték már, hogy a *Macbeth* drámaisága így és itt áll elő. (Míg pl. a *Macbeth*-tel sokszor összehasonlított *III. Richárd* drámai mozgásai egyértelműen a történelmi, közéleti közegben futnak, a *Macbeth* drámai létsíkja az erkölcsi világ.)

Macbeth és Banquo kettőse – egy erkölcsi párhuzam. A boszorkányok milétét Banquo ismeri fel pontosan, akin nem fog a rontásuk: „A föld bugyborog néha, mint a víz, / Ezek is buborékok", „Romlásba vinni gyakran igazat / mondanak az éjfél küldöttei..." Macbeth viszont mohón hallgatja a „csodálatos" híreket; a benne élő pozitív erkölcsiség azonban még sokszor jelentkezik. Már eltökélte Duncan megölését, mikor szinte előre elmondja a maga sorsát: „Már itt elér a bíró; alig adtuk / A véres leckét, rögtön visszavág a tanítóra..." Pontosan ismeri tettének tilalmait: „... rokonom és uram / ... s aztán: ő a vendég..." Csak az „uram" feudális tilalom, a többi elemi erkölcsi norma. Közvetlen a gyilkosság után is tudja, hogy „Én szorultam rá, én, az irgalomra!" *Szüntelen elismeri az erkölcsi rendet, melyet tetteivel szüntelenül megsért.* A bűn a bűn *tudata* által pusztítja el. Emberségét (amit a Lady a „jóság tejé"-nek nevez) a bűnök zabálják fel, míg maga lesz *a* bűn, az emberi világ és élet tagadása: „Unom, gyűlölöm a nap sugarát, / Dőlne már romba az egész világ!" Utolsó szavai kivétel nélkül a legmélyebb embertelenséget mutatják („halt volna meg később" – fogadja felesége halálhírét; „Aki nyafog – felkötni!" – szól az utolsó parancsa; és a legszörnyűbb vallomás: „jóllaktam az iszonnyal"). A hatalomvágyban, hatalomféltésben fogant bűnök tettekben manifesztálódnak, az emberség gyengülő ellenállása viszont a képek nyelvén érvényesül. Több modern kutató (pl. C. Spuregon, Morozov) kiemeli a Macbeth képvilágának monumentalitását (vihar, éjszaka, tenger, vér), a mítikus-szimbolikus képzetek következetes rendjét. Jan Kott igen lényegesnek tartja – az is –, hogy a *Macbeth*ben az éjszaka uralkodik. Álomtalan éj, megnyugvás nélküli „lidérces álom". „Glamis megölte az álmot – soha / Nem alszik többé Cawdor, soha Macbeth!" A még eleven pozitív erkölcsiség ítélete ez, ugyanő szól pl. egy másik hatalmas képben: „Lemossa-e Neptunus óceánja / Ezt a vért? Nem, nem; előbb festi át / Kezem a roppant vizeket, hogy a / Zöld piros legyen." Ahogy növekszik a szörny, az

egyre rémületesebb tettek ellenében elszegényednek a gyötrött lelkiismeret képei. A végén egy kihamvadt lélek kongása szól („Az élet . . . egy félkegyelmű / Meséje, zengő tombolás, de semmi / Értelme nincs") vagy kurta prózája csattan: „Amíg van élet, / Jobb ölni". Macbethnek azért kell pusztulnia, mert emberi-erkölcsi végpontra jutott. Sorsa természetesen társadalmilag teljesedik be, másképp nem is lehet: az erkölcsiség nem hermetikus tudatszféra, gyakorlat is és szorosan összefügg a történelmi-társadalmi lét többi területével. Akár a politikával is. A shakespearei alapkonfliktus a *Macbeth*ben erkölcsi aspektus*ból* ábrázolódik, de a valóság sphakespearei totalitá*sában.*

A pécsi előadás Macbethet egy históriku nélküli históriai környezetbe helyezte. *Dobai Vilmos*ban éltek a néhány év előtti igen sikeres III. Richárd-rendezésének reminiszcenciái: a zsarnokság jellemzőire figyelve a történés külső vonalát dolgozta ki, melyet lélektani pillanatok kísérnek. A tömeggyilkossá fajuló zsarnok-őrületet demonstrálandó, a külső eseményeket egy néma-jelenet beiktatásával is gyarapította. A mű cselekménye tulajdonképpen csak utolsó harmadában enged ennek a felfogásnak. Addig az előadás a túl hangsúlyos extenzív keretek s a köztük „félre"-ként ható intenzív pillanatok váltakozásában kereste a kibontakozást. Az egységet az álhistóriai világ tárgyi képei szolgáltatták. Ezzel magyarázható, hogy az előadás főszereplője a szcenikai apparátus, a díszlettervező *Vata Emil.* Forgó-csúszó-ereszkedő díszletelemek a tömérdek színhely dús, konkrét képét teremtik meg, de bármily gyorsak a változások – szüntelenül megszakítják a dráma áramkörét. A sok-sok zene még erősíti a szaggatottságot, ami súlyosan terheli az előadást, tempóját visszafogja, a drámai haladást szétszórja. Több szép jelenet, több kitűnő beállítás ellenére a tragikum széthullik, csak pillanatokra csap meg egy-egy szereplő ihletéből. Figyelemre méltó ötlet a boszorkányok torz-állatias külsőben való felléptetése; azt „mondja", hogy állati ösztönöket szabadítanak el. Kár, hogy mozgásaik félúton tétováznak a pantomim és egy operett-táncbetét között, versbeszédük a mesevilág boszorkányaié, s hogy a bennük megjelenített indítás Macbeth játékában nem megy tovább, kontaktusuk a játékban nem realizálódik, csak a szavakban. A *Macbeth* címszereplője – maga a darab. *Mádi Szabó Gábor* Macbethje – érthetően – megsínylette az előadás-koncepciót; a szerep külső-belső ívének tiszta kifejtése helyett derekasan eljátszott részleteket kaphattunk tőle. A lelkiismeretével viaskodó bűnös és a zsarnoki monstrum belső azonosságát nem építhette fel, de szerencsére elég sokat megmutatott az előbbiből is. A befejezésben, ahol az előadás egyensúlya is biztosabb – erőteljes, félelmes és nyomorult volt egyszerre. A Ladyt alakító *Timár Éva* nem tragika a szó hagyományos színésztipológiai értelmében. Lényéből nem sugároz démoni erőt, de játékintelligenciájával feszültséget teremt maga körül, egy-egy jelenetében a Lady sugallatos erejét is érezzük. A lakoma-jelenetnek főszereplőjévé nő (a kétségbeesés erejével küzd a már megsejtett bukás ellen, aztán megborzong a szelétől), majd ahogy eljátssza az alvajáró-jelenetet – az a legszebb színház! És még valami: szerepének teljes ívé él, tisztán megvalósul alakításában. *Győri Emil* Macduff-öt ragyogóan indítja; az angliai jelenetben kezd zavarni mozgásának oly kevéssé „hősi" modorossága. Klasszikus szerepben ez föltűnőbb; tulajdonképp ez gátolta meg a teljes sikerben. Banquo hálátlan, kurta szerepében *Szabó Ottó* a rendezéstől nem kapott sok lehetőséget, de a meglévőt jól kihasználta: Banquo józan mérséklete, erkölcsi tisztasága súlyt kapott. *Paál László, Fülöp Mihály* egy-egy jó jelenetet teremtettek.

A pécsi Shakespeare-előadások egyik nagy értéke, hogy évről évre szembesítik a közönséget a legmagasabb költészetben általánosított emberi valóság alapproblémáival; a színházat, a művészeket pedig a maguk művészi kifejezőerejének próbája elé állítják. Shakespeare „tükröt tart" világnézet és valóságismeret tekintetében éppúgy, mint művészi alakítóerő vonatkozásában. Aki rendszeresen vállalkozik rá, hogy igényt támasszon magával szemben ebből a tükörből – mint a pécsi színház –, az bátrabb a többinél.

A tavalyi évad végén megindokoltuk, miért csak a prózai műsorról szólunk: ezek képviselik és szolgálják leginkább lényeget érintően a színházművészetet. A végetért évadban ugyan a más műfajú bemutatók aránya a prózai előadások rovására emelkedett, ez nem műsorpolitikai szándékosság volt, hanem az elhúzódó épületrekonstrukció miatti időhiány, egyeztetési bonyodalmak, rendkívüli kötelezettségek okozták. A Gyermekszínház „szünete" is ezzel függ össze, meg a művészek nem egyenletes foglalkoztatottsága is.

A szezonban bemutatott öt drámai mű (sorrendben – Pirandello: *Nem tudni hogyan,* Obaldia: *Vadnyugati szél,* Gorkij: *Az utolsók,* Hernádi Gyula: *Falanszter,* Shakespeare: *Macbeth)* kor-, stílus-, igény- és értékkülönbségek mellett nemcsak előadásra érdemes, jó darab a maga nemében (a *Macbeth*et persze még tévedésből sem illeti „értékelés"), de speciális érdekességű is. A Pirandello-bemutató egy nálunk hiányosan ismert nagy szerző kitűnő drámáját hozta először magyar színpadra, a Gorkij-előadás szinte hasonlóan felfedezés volt, az Obaldia-darab a könnyebb, de annál szellemesebb színpadi irodalom friss újdonságát hozta és egy divatos szerzőt vezetett be hazai színháztudatunkba, a *Falansztern*el új magyar drámát juttatott színre és drámaírót, méghozzá sokra hivatott drámaírót avatott a színház. Ha *a műsort* az irodalom – nem a színháztól elvonatkoztatott irodalom! – felől nézzük: túlzás nélkül *kitűnőnek ítélhetjük.* Azt a törekvést, hogy a műsor ne ragadjon az utánjátszás vidéki hagyományába, hanem eredetit, fölfedezőt nyújtson – pompás ízléssel, magas igénnyel érvényesítették. S lám érdekeset, eredetit, izgalmasat, mait és – horribile dictu – szórakoztatót nyújtottak!

A *Janus Pannonius-évforduló* ünnepi feladatokat hárított a színházra. Az alkalmi költészet ritkán volt nagy művek szülője, a színházban sem lett azzá. A *Panegyricus* c. balettkompozíciót nagyobb várakozás előzte meg; a balett-zene-dráma egységével igérte Janus művészetének, szellemiségének megragadását. Illetékesebb táncművészeti szakemberek a produkció értékelését elvégezve részlet-eredményeknél többet nem nyugtáztak, de az előadáson legalább érezhető volt a nagyra vállalkozás izgalma, a fényes bőkezűség ritka gesztusa. Annál kevésbé az irodalmi esten, pedig az alkalom természete erre nyújtott jobb lehetőséget. *Pannonia dicsérete* sajnos nem vált a színház dicséretére. Mióta az amatőr irodalmi színpadok „feltalálták" és kifejlesztették az ún. szerkesztett műsorokat (kidolgozták elméletét, dramaturgiáját, rendezési elveit), nem érhetjük be a régi típusú szerzői estek, emlékműsorok vonszolódó unalmával, színpadképtelenségével. Amatőr együttesektől rendre számonkérjük az újabb eredmények alkalmazását, ideje, hogy a hivatásos művészek is tudomást vegyenek az ebben a műfajban történtekről.

Folytatva a színház „saját" feladatainál: mondtuk, hogy az eljátszott darabok kifogástalan műsor-koncepciót igazoltak, de „A színház rangját az határozza meg, hogy milyen jól játszanak benne, nem pedig az, hogy milyen mértékben használ az irodalomnak" – ahogy nem egy mai színházcentrikus, hanem Thomas Mann megállapította. A jó műsor mégis lényeges, a pécsiek ezt bölcsen tudják. S tán az sem volt merő véletlen, hogy ebben az évben a „milyen jól játszanak" maximumát akkor érték el, amikor a legnagyobb mértékben használtak az irodalomnak is: a *Falanszter* előadásával. Talán nem elsietett lelkendezés, ha több év magyar ősbemutatói és az idei után úgy véljük, Pécsett nemcsak bemutatnak új magyar műveket, de *kialakult a magyar dráma műhelye.* Ebben legnagyobb szerepe a színház szívós hivatástudatának és annak van, hogy mernek kockáztatni (ami nem egyenlő a művészi krakélerséggel). – Dráma és színházi előadás ugyan szorosan összetartoznak, hatások és rejtett kapcsolatok vannak köztük, mechanikus meghatározottság azonban nincs – ezért van igaza Thomas Mann-nak. A színházat elsősorban mégiscsak az teszi, hogy „MILYEN JÓL JÁTSZANAK BENNE". Az elmúlt évad előadásain a pécsi művészek játszottak kitűnően, jól és kevésbé jól. Mi okozta a különbségeket? Az év legjobb produkciója a *Falanszter* volt, alig maradt el tőle *Az utolsók* és ettől a *Vadnyugati szél.* Az előbbi kettőről szólva már hangsúlyoztuk az előadások magas szintű kollektivitását. Mindenekelőtt a zavartalan stílusegységben nyilvánult meg, ami kettős eredetű: egyrészt abból fakad, hogy a szereplők kifejezőeszközeit azonos cél- és ábrázolásszintről hoz-

zák, másrészt, hogy egyéni megnyilvánulásaik egy magasabb elv érvényesítésében szintetizálódnak. Nyilvánvaló, hogy ennek megteremtésében a *rendezés* kardinális tényező, fegyelmet és egységet tud előhívni *(Sík Ferenc* és *Dobai Vilmos* rendezőket dicséri). A *kitűnő kollektív teljesítmények* nagy erénye, hogy nem szürkítő középszerről van szó, hanem a mű mint többrétű művészi közlés – metaforikusan szólva – zenei, ritmus és összhangzás szerinti megszólaltatásáról, melyben szólók, prímek érvényesülnek összesimulva a kísérettel. A mellékszereplők, az „örök epizódisták" képességei az idén sem voltak jobbak, funkciójukban azonban jobban helytálltak, mert egyéni megnyilvánulásaik az együttesbe illeszkedtek. A vezető színészek meg azáltal jutottak pluszhoz, hogy nemcsak színes, képzeletükkel és életismeretükkel gazdagított egyéniségeket formáltak meg, hanem a művek egésze szerint szerepükre jutó mondanivalót is közölték. Példának említhetnénk *Az utolsók*ban Holl István, Szabó Tünde teljesítményét, a *Falanszter*ből Timár Éva, Holl István, Győri Emil alakítását. A Pécsi Nemzeti Színház ezzel az előadásmóddal érte el legmagasabb, legkiegyenlítettebb eredményeit.

Ha az előbbi előadásokhoz hasonlítjuk a kevésbé sikerülteket, minden esetben az derül ki, hogy a darab, illetve az előadás olyan igényei nem teljesültek bennük elégségesen, melyek a színészi megvalósítástól egy sajátságos, az élet mai *tapasztalati* valóságától eltérő kifejezésmódot kívántak. Például az intim kamarajáték és a modern intellektuális színjátszás együttes igényével fellépő Pirandello-darab meg a klasszikus Macbeth interpretációinak halványságából kiviláglott, hogy egyiknek az előadásához sem elég az emberi magatartások, viselkedésmódok megfigyeléséhez tapadó mimesis. Más-más módon persze, de olyan intuitív erejű dikciós és gesztikus „játékmező" szükséges hozzájuk, mely közvetíteni képes az emberi belvilág, vagy akár a külvilág rejtettebb, naturális mozzanatokra nem váltható mozgásait; mely nem az empirikus, hanem az elvontabb, általánosított valóságélményen alapszik. A színháznak vannak művészei, akik ilyen korszerű játékra képesek, de egy produkció adekvát, egységes színvonalát egy-két szereplő nem adhatja meg. Az elmondottakkal szoros kapcsolatban áll a beszéd- és mozgáskultúra kérdése. Ami e tekintetben egyik előadáshoz kielégítő, egy másikban kevés lehet. *Klasszikus* mű (pl. a *Macbeth)* előadása mindig fokozott erőpróba, a hiányok itt gyorsabban kiderülnek. Tapasztalhattuk, hogy a verses dikciót több színész vagy az ünnepélyes monotónia vagy a lázas hadarás kottájára szedi. A mozgás mint a jellemzés és szerepformálás eszköze néha alig vehető számba, „civil" mozgások opponálnak a szöveggel, helyzettel, jelmezzel. Pedig mennyire igaz, hogy „A színész teste csak kevésbé észrevehető, de nem kevésbé fontos szerepet tölt be, mint az artistáé". A nemrég Pécsett lefolyt irodalomtörténeti vándorgyűlés egyik vitáján Zemplényi Ferenc fejtette ki, hogy színházaink, színészeink ma nagyrészt nélkülözik azokat a *játékeszközöket,* melyek képesek lennének a régi, költői drámák *költőiségét* is közvetíteni. Nem fejlődik az ennek megfelelő játékstílus. Amit az előzőekben vázolni próbáltam – egybehangzik ezzel, csak nem szűkül le a klasszikus dráma körére, jóllehet valóban ezeknek az eljátszásakor mutatkozik legpregnánsabban. Pl. a pátosztól való jogos irtózás meg a szűk élettapasztalatokra hagyatkozás színészeinket mostanában általában megfosztja az emberi nagyság, a hősi forma kifejezésének lehetőségeitől.

A pécsi színház méltán dicsért előadásmódjával, melyet az együttesség, a stílusegység jellemez – megtalálta a lehetőségét, hogy adott objektív személyi feltételek mellett, alkalmas darabok eljátszásával *teljesértékű színházművészetet* teremtsen. Erről az alapról komoly eséllyel indulhat a színészi műalkotás magasabb csúcsait megostromolni, hogy a színpadi költészet varázslata is teljes legyen.

„A színház természeténél fogva aktuális", de némelyik mesterkedéssel „javítaná" a természetét, hogy aktuálisabb legyen. Az irodalom és színház manapság járványos oppozíciójában is többnyire ez a mozgató. A pécsi színházban a probléma fel sem merült. Alighanem azért, mert eleve az *aktualitás* mozzanatával kapcsolják egymáshoz a drámákat és megvalósításukat, ez az, ami az összetevőkből mai *színházat* katalizál. A dunántúli színházak VI. találkozóján aratott hangos és rangos pécsi siker (a *Falanszter* előadása) is ezt honorálta főként. Annál találóbban, mert nemcsak egyetlen előadás alapja volt, hanem az évad teljes drámai műsoráé.

WALLINGER ENDRE

A KAPOSVÁRI SZÍNHÁZ ÉVADA

Egy éve aggodalommal számoltunk be a kaposvári Csiky Gergely Színház súlyos gondjairól, a nehézségek ellenére is kimunkált művészi eredményekről és a dunántúli színházak semmit mondó, jelentéktelen helyi eseménnyé szürkült ötödik találkozójáról. Alapos okkal féltettük a város hatvanesztendős színházi hagyományait s az intézmény közel kétévtizedes önálló színházi létét annak a mélypontnak a következményeitől, amelyre fokozatosan eljutott.

Az új évad örvendetes fordulatról tanúskodik. Megerősödött mindenekelőtt a színház felelős szakmai-művészeti irányítása, s a megváltozott feltételek közepette átalakult – művészi erejében konszolidálódott – a társulat. Jó nevű, a szakmában elismert színművészek szerződtek ide vagy szerződtek vissza. Emellett az átgondolt, felelősségteljes műsorterv is segített visszahódítani a közönség bizalmát. Az átlagban igen jó színvonalú előadások alapján pedig végül is sikeres évadról számolhatunk be. Már az évadnyitó előadás, a *Sirály* formailag új, modern hangvételű színpadra állítása is mintha azt jelezte volna, amit az időtájt így emlegettek szakmai körökben: „Kaposvárott új színház készülődik . . ."

Csehov drámái a közfelfogás szerint a lélek mélyén játszódnak, „a mű szöveg alatti rétegeiben". Konfliktusai a lélektanilag is remekül árnyalt párbeszédek között feszülnek-formálódnak igazi drámai anyaggá, jóllehet a hagyományos értelemben vett drámai cselekmény szintjén alig történik valami. S ezt a keveset is általában – már-már tradíció ez is – eredeti, naturális környezetben szokás játszani, a zártság, a menekülés, az elvágyakozás, a korabeli tespedt orosz vidéki élet rekvizitumaival, amelyek a jellegzetes csehovi atmoszféra megteremtésének is fontos külső eszközei lehetnek. Zsámbéki Gábor, a kaposvári előadás rendezője azonban szakított a konvencionális színpadtérrel. A tárgyak, kellékek, jelmezek itt is jelentős funkciót kaptak. Maga a csehovi dráma azonban Szinte Gábor nagyszerű *jelzett díszletei* között, egy fekete drapériával, illetve sötét háttérrel övezett színpadon izzik. A színpadtér fókuszában jól láthatóan és mindvégig jelképszerűen ott marad Nyina és Trepljov rögtönzött színpadi emelvénye, körülötte művészetről vitáznak, emberi kapcsolatok szövődnek, emberi sorsok kanyarodnak a jobb és szebb élet tiszta vágyaival – zsákutcába. Zsámbéki fényeffektusai a színpadnak mindig csak azt a részét, azt a pár négyzetmétert láttatják, ahol éppen történik valami, ahol a feszülő dialógusokban ez a dráma éppen tovább ível tragikus vége felé. – Jól sikerült, megrendítően szép Csehov előadás tanúi lehettünk, ahol valamennyi szereplő a teljes érzelmi és gondolati azonosulás hőfokán, egységesen, összehangoltan tolmácsolta a művet. A Pécsi Nemzeti Színház tavalyi, *A kutyás hölgy* előadásához hasonló Csehov-élményt jelentett számomra ez a Sirály-bemutató. Szereplői közül Molnár Piroska Sirályát, Olsavszky Éva ma is csillogó, de már nem fiatal Színésznőjét és Szabó Ildikó döbbenetes alakítását: kiégett életű, vodkázó-szivarozó Másáját emelhetem ki, mint a produkció kiugró egyéni teljesítményeit.

Sütő András romániai magyar író. Egyik legolvasottabb elbeszélőnk itthon is. Különösen az utóbbi években, miután *Anyám könnyű álmot ígér* című naplóregénye két kiadásban is kirobbanó sikert aratott. Művei 1949 óta jelennek meg. Elsősorban a falusi élet ábrázolója. A falu megváltozott életével foglalkozik; olymódon, hogy az események mögöttes lelki változásait is rögzíti, népi ihletésű, egyénien színes nyelven. Kritikusai ezért a mai magyar próza egyik legfigyelemreméltóbb stílusművészeként emlegetik. Elbeszélések mellett színműveket is írt. Eddig három jelentősebb vígjátékát mutatták be: a *Fecskeszárnyú szemöldök* és a *Tékozló szerelem* című

darabjai után Pompás Gedeon című szatírája 1967-ben került először színre a marosvásárhelyi magyar társulat előadásában. Magyarországi ősbemutatójára a kaposvári Csiki Gergely Színház vállalkozott. Műve születéséről így vallott a szerző: *„Az embernek önmagához való viszonyulását még meg lehet bocsátani ilyen vagy amolyan formában; a közösség iránti magatartás fölött azonban szemethunyni nem lehet. Kiváltképp nem lehet akkor: ha akármifajta – szerény vagy sorsot formáló – beleszólási lehetősége van a mások életébe. Tudakolt hát a qond, s a szűntelen éber válogató szándék, amikor a Hivatal számára Férfiú kerestetik. Az igazságot, miszerint: az ember tört egység, melynek értéke az Egészhez való viszonyától függ: a szocializmus emelte törvényerőre. Ennek a törvénynek parancsa szerint vettük vizsgálat alá Pompás Gedeont, tragikomikus történetünk hősét, aki változatos sorsának fordulataiban épp annyira önmaga alá került, amennyire annakelőtte önmaga fölé volt emelve."*

Ki is ez a Pompás Gedeon? Falusi tanácselnök és – leváltása után – szatócs, valahol Csíkben, a havasok közt. (Komor István rendező és Nagy Sándor színpadképe is találó iróniával hangsúlyozza Gedeon hivatali szobája és a falusi krájzleráj közötti hasonlatosságot.) Félelmetesen korlátolt bürokrata, embertelen és öntelt kiskirály, aki hiába néz, nem lát a saját hivatali méltóságának fényétől. Emiatt azután számos nézetkülönbsége támad a falu szókimondó lakóival. Különösen egyik rokonával, Vizeslepedőssel, aki nyilvánvaló igazságát hiába keresve, felindultságában tettlegességre vetemedett. Gedeon engesztelhetetlen. Szerinte „politikai pofon" csattant el a képén. Ezt szajkózza szinte mottóként: *„Az én orcám nem akármilyen. Az én orcám hivatalos orca..."* Sütő András komédiája erről szól: Pompás Gedeon tündöklésétől, bukásáról és megdicsőüléséről. Mert hát mi sem valószerűbb e történetben annál, mint hogy hősünk „felfelé bukik" és a darab végén járási felügyelő megbízással tér vissza falujába. Gedeon tragikomikus hős. Maga is érzi alkalmatlanságát a vezetésre, hiszen ki is mondja egy őszinte pillanatában, hogy világéletében csak hegedülni szeretett volna. Presztizsféltése, hatalomvágya azonban minden más emberi érzését befagyasztja. Bennsejében lappangó maradék tisztessége már felesége (Szabó Ildikó) kedvesen bájos ravaszkodására sem képes fölülkerekedni. Szatírikus alakja remekbeszabott mellékfigurák – megannyi kitűnő szerepformálás! az ájtatos-ravasz kántor (Koltai Róbert), a tökkelütött presbiter (Dánffy Sándor), a szervilis bakter (Garay József), a csavaroselméjű Vizeslepedős (Kun Vilmos) – ragyogó eredeti humorával együttes hatásban fejlődik-formálódik. Ebben az ízes-derűs légkörben csillan meg a darab igaz eszmeisége. Az a mai világunk valós problémáiból fakadó kesernyés irónia, amellyel a pompás gedeonok létezésére és visszatérésük veszélyeire figyelmeztet bennünket az író. Dramaturgiai oldaláról nézve nem hibátlan műről van szó. Csapongását, laza szerkesztésmódját, cikk-cakkos építkezését azonban jócskán feledteti alakjainak eredeti góbé-humorú észjárása és a darab fő erőssége: gyönyörű, tiszta, zamatos nyelve. Replikáit hallgatva, helyzeteit figyelve méltán emlékeztet bennünket Sütő András műve Tamási Áron világára, Illyés Gyula parasztkomédiáira. Anélkül azonban, hogy az utánérzés gondolatának árnyéka is rávetülne. Komor István jóízű, élvezetes előadást teremtett, amely ha nem is tűntette el a darab fogyatékosságait, értékeit magasra emelte. A címszerepet Kátay Endre alakította, kitűnő szatírikus érzékkel, árnyaltan, művészi erővel.

Zsámbéki Gábor az idén is bemutatott egy bővérű olasz vígjátékot. Eduardo de Filippo *Filumena házassága* című – megjelölése szerint – tragikomédiája ugyan korántsem állítható a Zsámbéki rendezésében már előbb színpadra vitt olasz művek (Goldoni: *Mirandolina; A kávéház,* Machiavelli: *Mandragóra)* értékrendjébe, sem irodalmi veretére, súlyára, sem társadalomábrázolására nézvést. Nem kisebbítve ezzel De Filippo jelentőségét, aktív szerepét a huszadik századi olasz színházművészetben és az európai filmművészetben. De Filippo „sajátos népszínházának" témái, figurái egyszerű emberek, jobbára az olasz kispolgárság világából. Problémáikat, hétköznapi gondjaikat eleven, dinamikus stílussal, jellegzetes dél-olasz temperamentummal és tisztességes, haladó társadalomkritikai éllel ábrázolja. De ennél nem is lép tovább. A bajok okait nem képes felismerni, meglátni. Kifejező példa erre éppen

ez a műve. De Filippo saját szavaival is megerősíti, hogy „Filumena három fia Olaszország három erejét képviseli: a munkást, a kereskedőt és az értelmiségit." Drámájában még sem jut számukra több, egy-egy epizódfiguránál. Mint ahogy nem is róluk, hanem itt is a kispolgárságról van szó. És a „jóemberkedésre" való buzdításról... Mindezek ellenére a Filumena házassága kitűnő vígjáték. Cselekménybonyolítása élvezetes, fordulatos, figurái életteliek. Filumena alakja különben sokfelől ismerős a világirodalomból Maupassant-tól Gorkijig, Faulknertől Krúdy Gyuláig. A „burzsoá meghökkentésének" mindig kedvelt eszköze volt a prostituált alakjának, emberi értékeinek rokonszenves ábrázolása. Filumena esetében ez már csak a múlt fölidézésében jelentkezik, hiszen az egykori örömlány ma tisztes üzlet- és háziasszony, aki helyzetén, megalázó függőségén ravasz fondorlattal próbál változtatni. De Filippo társadalombírálata itt erősödik fel a legjobban. Kár, hogy a darab érzelgős happy-endje végül is tökéletes szordinót illeszt a valós problémákat feltáró élesebb kritikai hangvételre. Zámbéki rendezői erényei, kivételes érzéke a vígjátéki szituációk megkomponálásához most is igazolódtak. Tetszett realitásra törekvése; az, hogy a tragikomikus elemeknél a tragikum nem kapott olyan hangsúlyt, mint de Filippo eredeti elképzelésében. (Ahogyan ez a néhány éve Mastroianni és Sophia Loren főszereplésével nálunk is játszott olasz filmváltozat rendezői felfogásából is kitűnt.) Hangsúlyait inkább a fordulatokra, a komikum forrásaira, a jellemek sokoldalú formálására helyezte. Kerüli a lepcses-harsány olaszos hangvétel csábításait, elmélyült színészvezetésével egységes hangulatú kellemes, szórakoztató produkciót állított színpadra. A főszerepekben Olsavszky Éva és Kun Vilmos átgondolt, hiteles figurát teremt. Pogány Judit szolgálója bájos, eleven, üde jelenség.

Két nagy kortárs drámaíró műve egymás mellé került: Brecht *Koldusoperája* és Giraudoux *Trójában nem lesz háború* című színműve. A két jellegében, stílusában és témájában eltérő mű születését időben mindössze néhány év választja el. Ez is okozza, hogy mindkét, egymástól világnézeti, politikai és stílusbeli síkon egyaránt igen távoli alkotóművésznek van valamilyen közös, egyéni hangú és időszerű mondandója a korhoz, illetve a kor Németországával kapcsolatban. Az egyik mű a kapitalizmus nyílt szatírája. A másik a háború és béke nagy kérdéseivel foglalkozik, rátapintva a háborús provokációk végzetszerűségére, és – némi proféciával – azt hangsúlyozva, hogy a modern casus belli esetében is (csakúgy, mint a Trójában) az elkerülhetetlen, a végzetszerű mögött mindig a nyereségvágy, aljasság, embertelenség és a demagógia – kis csoportérdekek munkálnak. Giraudoux antik környezetbe helyezi mélyen intellektuális és mélyen humanista fűtöttségű, eszmeiségére nézve azonban egyértelműen pacifista szellemű alkotását. Az ókori miliő ragyogó keret az író modern gondolataihoz; elegáns, könnyed, játékos, franciásan szellemes – és mégis nagyon komoly figyelmeztetéséhez: a háború művi kirobbantása 1935-ben is potenciális veszély... A mű alaphelyzete szerint ugyanis Trója békediplomáciája győzedelmeskedik a háborús párt felett, a népbutító nacionalista demagógia mégis kiprovokálja a háborút. Ez a kettősség – a jelen időszerű problémái antik témakörben – avatja örökérvényű művészi intelemmé Giraudoux alkotását. A Trójában nem lesz háborút nívós, kiérlelt előadásban mutatták be Komor István és Kertész Mihály András fh. együttes rendezésében. Felfogásukban egységesen, tisztán, egyértelműen kapott hangot az írónak az a törekvése, hogy a trójai-görög ellentét mitológikus történetében kora fő veszélyére utaljon. A jól összefogott, a mű aktualizáló kettősségét finoman jelző, egységes stílusban összehangolt szereplőgárdából Szabó Kálmán Hectora, Molnár Piroska Andromachéja, Kun Vilmos Odüsszeusza, Andai Kati Helénája, Kátay Endre Démokosza, és Verebes István Ajaxa járult hozzá különösképp az alkotói-rendezői szándék megvalósításához.

A Koldusopera bemutatásával az igényesebb kaposvári színházlátogatók régi vágya teljesült. Nem csalódtak. Babarczy László rendezői koncepciójában egy olyan világ torzképe vigyorog a nézőre, ahol ma is az alvilág – jogi-erkölcsi tételekkel „igazolt" – farkastörvényei uralkodnak. Ennek a művészi erejű láttatására fogott össze a sokszereplős mű előadógárdája. Kurt Weil muzsikáját, a songokat Oroszi István vezénylésével tolmácsolták, a mű egészének találó hangulati és gondolati egy-

ségében. A Brecht szellemét jól értő és érző színészi összteljesítmény, a Koldusopera felfogásban, megjelenítésben egységes, izgalmas, lendületes előadása megérdemelt sikert aratott.

Weöres Sándor különös, rejtélyes, mitikus jelképrendszerű verses művének ősbemutatója – az idénykezdő Csehov-darab mellett – az évad legfontosabb eseménye volt. A mű: *Octopus, avagy Szent György és a Sárkány* címmel 1965-ben íródott, és aligha véletlen, hogy eddig egy rendező sem kísérelte meg színpadra állítani. Mint a kaposvári előadáson kiderült, alapos okkal.

Sokszálú, gazdag cselekményű tragikomédia a *Szent György és a Sárkány*. Filozófikus töltésű, gondolati dráma, amelyben alapvető emberi gondolkodásmódok, magatartásformák ütköznek meg egymással. Köztük Giorgio lovag a kereszténység, illetve a „szelíd" filozófiák megtestesítője, a mindenkihez jónak lenni, mindenkinek segíteni elv hordozója. Formailag hol játékosan csapongó, hol döbbenetes történelmi asszociatívákat keltő szálak ötvözete a mű; azaz eltérő, ugyanakkor mégis összefüggő részek láncolata, ahogyan ez Weöres egész költészetére jellemző. Témája a Szent György-legenda egyfajta feldolgozása; cselekménye a III. században Diocletiánus idején, az észak-afrikai Silene városállamban játszódik. Maga a csupasz történet: Giorgio lovag a római hadak élén elfoglalja a várost, ahol Octopus, a sárkány, rettegésben tartja az embereket. Elhatározza, hogy megöli Octopust. Valójában azonban ez a sárkány nem létezik. Mitosz csupán, egy zsarnoki hatalom eszköze uralma fenntartására. Giorgio valóban megöli Miront, a sárkány főpapját, ezzel elpusztítja a sárkány-mitoszt. Ettől azonban semmi sem változik meg. Az új rend is demagóg eszközökkel jut hatalomra, és lényegét illetően nem különbözik az előzőtől, amely emberáldozatokkal szolgálta a nemlétező sárkányt. Giorgio, a „sárkányölő" Szent György a maga általános szeretetfilozófiájával végső fokon nem képes legyőzni a rosszat. Pontosan azért, mert nem differenciál jó és rossz között.

Zsámbéki Gábor elmélyült, korrekt előadásban állította színpadra Weöres művét. A produkció mégis általános csalódást keltett. Számomra elsősorban azzal, hogy a mű megjelenítése ebben a vizuális színpadi hatásában meg sem közelíthette az olvasott mű felemelően izgalmas fantáziaélményét. Zavart az is, hogy komikus elemei – a zárójelenet kivételével – nem jutottak érvényre. Weöres ezerszínű, hol irónikus-fanyar, hol meg elbűvölően obszcén humora teljesen felszívódott a tragikus hatások között. Nem oldottak és nem kötöttek össze funkciójuk szerint. Olyannyira, hogy a legragyogóbb „slusszpoénokat" is fagyos csend fogadta. Végül, s talán ez a leglényegesebb, az alapos húzás ellenére is terjengősnek éreztük ezt az egy helyre, a városállam-díszletemelvény közé és köré zsúfolt drámai folyamatot, amely ebben a formájában nem adta meg a weöresi gondolatvilág szuggesztív élményét. A rendező mentségére: szinte megoldhatatlanul nehéz feladatra vállalkozott egy olyan területen, amelynek szinte semmiféle hagyománya sincs a magyar színházban. Nem verses drámákra, hanem Weöres varázslatos látványteremtő színházára gondolok, amely azt hiszem, egyedülálló műfajt képvisel. Ehhez az anyaghoz racionális, gondolati úton közelített a rendező, koncepciójában mereven ragaszkodva a drámai szöveg esetleg nélkülözhető részleteihez is.

Örömmel számolhatok be a dunántúli színházak ez évi – immár hatodik – találkozójának kedvező változásairól. Harsány külsőségek nélkül, de tartalmas, komoly programmal zajlott le ez az esemény. Alapgondolatában visszatért eredeti céljához. Most valóban mind a négy dunántúli színház kortárs magyar szerző alkotását mutatta be. A produkciókat ismét nyolctagú, jeles vezető szaktekintélyekből felkért zsüri értékelte; a bemutatókról szakmai vitát rendeztek, díjakat osztottak. Ezenkívül két fontos, időszerű témakörben ankétot is tartottak: a színházak körzetesítéséről, illetve *Színház és közművelődés* címmel.

A kaposvári produkcióról már szóltunk. A veszprémi Petőfi Színház előadásában Simon István *A helység kalapácsa* című jóízű, harsány népi-vásári komédiája kedvező fogadtatásra talált. (Pethes György rendezte.) A győri Kisfaludy Színház megbetegedés miatt Gerencsér Miklós drámája helyett Örkény *Macskajátékát* „ugratta be" Solti Bertalan rendezésében. (Ahogyan az előadások vitáján is megfogalma-

zódott, mind koncepcióban, mind kivitelezésben igen alacsony színvonalon.) A legnagyobb sikert kétségtelenül és megérdemelten a Pécsi Nemzeti Szinház *Falanszter* előadása aratta. A találkozó tizenhárom díja közül nyolcat a pécsi bemutatónak, illetve szereplőinek ítéltek oda.

A dunántúli színházak kaposvári találkozója az idén végre kimozdult a holtpontról. Sikerrel teljesítette feladatát: fórumot adni a mai magyar drámáknak, találkozni, beszélgetni, vitatkozni színházművészetünk fejlődésének szolgálatában. Egyetlen nagy hiányossága azonban megoldásra vár még. Az, hogy ne csak vezető szakemberek „találkozzanak", hanem a négy dunántúli színház, a bemutatók szereplői is aktív részesei legyenek a négynapos eseménysorozatnak.

TÓTH ENDRE

A köd vonulása

Láttam az este a tejszinű ködöt,
itt vonult nyúlósan a dombok között.
Nyirkosan hömpörült egyre közelebb,
elfödte a napot, földet és eget.

Benyomult a kertbe, fák tetejére,
bokrokra, füvekre, rózsalevélre.
Surranó tolvajként osont szobámba,
nyomába sötét lett, kihúnyt a lámpa.

S reámszállt az álom, el is aludtam
a ködbe merülve, mély ájulatban.
Hiába vergődtem. A köd ellepett,
s verejték verte ki béna testemet.

Napforduló

Ha kisüt a nap a felhők mögül,
a táj hirtelen fénybe borul.
Minden ami él, ragyog és örül.
Örömhimnusz zeng hangtalanul.

Ha lemegy a nap a felhők mögé,
a táj hirtelen árnyba borul.
Kilobban a fény, terjeng a sötét.
Gyászinduló zeng hangtalanul.

GUTAI MAGDA

Reggel

Mivel különösen
ügyelt a külsejére
és a fodrász aznap zárva volt
a fésülködés időtartama
kissé hosszabb lett a tervezettnél

E kényszerhelyzet miatt
néhány megszokott
egyébként jelentéktelen
mozzanatot
kihagyott a szertartásmenetből

Aztán
egy zsebtükörben vizsgálva magát
megtartotta az Első Ellenőrzést

Utóirat

Krajcsovics Katalin emlékére.

Kerékküllők közé
akadt a délelőtt
A tényerősség elviselhetetlen
Kilométerkövek: totemoszlopok
egy kiszolgáltatott mosoly körül

Ó kiszolgáltatottság
helyzetképei

De furcsa voltál abban a kalapban

Féktávolságon belül
megolvadt hópihék
Sugárzási pontok
egy jelenléthez
és kristályosodás

VÁRKONYI NÁNDOR

Pergő évek

I.

*A BROCKEN-TÜNEMÉNY**

Tizenhat éves voltam, november végefelé járt az idő, hegytetőn álltam, hátam mögött mélyen az alászálló Nap, előttem és amerre néztem, furcsa ködtenger: nem köd volt valójában, hanem rendkívül finom vízpára, melynek milliárd parányi cseppjén tompán aranyló villódzással tört meg a napsugarak fénye, mintha egy kialvó Tejút ereszkedett volna a Földre. Sokáig néztem, s épp elindultam, amikor valami megmozdult a ködben: különös, sötét alakzat, elejét nem láttam, noha előttem kezdődött, végignyúlt a párázó mindenségen, s fölmagasodott az égboltozat tetejéig. Megrökönyödve bámultam, és önkéntelenül kitártam karjaimat, az alakzat nyomban utánzott, meglendítettem őket, mire az árnyék-karok hirtelen magasra suhantak, s eltűntek a zeniten túli űrben, oldalt léptem, ugyanakkor a figura is tett egy óriási gólyalépést. Ráeszméltem, hogy saját árnyékomat látom. A jelenségben volt valami bizarr, egyszerre nevettető és kísérteties. Vékony, hórihorgas égimeszelő, három kiterjedésű árnyéktest, mely a szem látóhatáráig ért, de nyilván rajta túl is folytatódott, s a páratengerrel együtt enyészett el a messzeségben. A kísérteties az volt, hogy figurám az égig ért, a nevettető, hogy úgy mozgott, hadonászott, mint a bolond. Kész Don Quijote! De minthogy abban a hangulatban voltam, amelyet – mint később értesültem – byroninak szokás nevezni, így szóltam magamhoz, leszállva a hegyről: „Emberi nagyság: árnyékkép a ködgomolyban!"

Azóta persze megtudtam, hogy a tünemény ismeretes, bár eléggé ritka. Leggyakrabban a Harz-hegység legmagasabb csúcsa, a Brocken táján fordul elő, s róla nevezték el Brocken-kísértetnek. A vidék csakugyan kísérteties, a csúcs népies neve Blocksberg, azaz boszorkányszérű, ott tartották táncvigalmaikat Walpurgis éjszakáján. A nép még a keresztény időkben is sokáig a hegyen áldozott a germán isteneknek, s ülte meg május elseje pogány ünnepét. Egy másik csúcsot Sárkány-hegynek hívnak, a környék különös alakú gránit szikláit Ördögszékének, Boszorkányüstnek, ott van a Walpurgis barlang s honos az ördögszakáll nevű gyom.

Az én byroni hasonlatom nem is volt nagyon erőltetett, kamaszfantáziám valami lényegesre bukkant, megsejtette, hogy a ködóriás és kísértő környezete hatásos intő-szimbólum: vigyázz, aki magáról ír, úgy kell írnia, mintha óriás lenne, kinek személye és sorsa érdekli az emberiséget, pedig nagysága nem lehet több, mint árnyékkép a ködgomolyban. A hegyi látomás megra-

* Jelen és következő számainkban bemutatjuk a szerző készülő önéletrajzi írásának kezdő fejezeteit. A mű teljes szövegének közlésére – elsősorban terjedelmi okokból – nem vállalkozhatunk. A hosszabb kihagyásokat a szokásos módon – (. . .) – jelöljük. *(A szerk.)*

gadt fejemben, s az intő jelkép jó volt arra, hogy lefogja kezemet, valahányszor azt kívánta személy vagy alkalom, hogy magamról írjak, – mint e pillanatban is. De hiába, már eladtam lelkemet a Brocken ördögének, folytatnom kell a mesét.

Mondom, tizenhat éves voltam, csordultig tele a serdülés révületeivel és gyötrelmeivel. Ugyan mire voltak jók vagy rosszak? – kérdezem magamtól idestova hatvan esztendő múltán.

A hegynek, melyen álltam, Zobor volt a neve, lent a völgyben kanyargott a Nyitra folyó, partján, meredek szikla tetején állt a pittoreszk rajzú püspöki vár. A város, mint a felvidéki városkák általában, igen urbánus jellegű, egyetlen külvárosa a váraljai Páruca nevű faluból nőtt föl, nevét felejtve, Pár-utcává, s fogadta ütött-kopott falai közé a gettót és a suburát. Annál szebb volt a várkerület, muzeális épségben fönnmaradt, tiszta barokk, de régebbi idők Árpád-koron túl is visszanyúló emlékeivel. A kettő közt dombon állt a piaristák rendháza, temploma és gimnáziuma, mely meg nem érdemelt jóindulattal fogadott kétszázéves falai közé.

Hegy, völgy, domb, lapály, folyó, vár, város – a kép oly tisztán áll előttem, mint egy kámea kristályba metszett, parányi domborműve: ez volt a hazám tizenöt esztendőn át, három éves koromtól tizennyolc évesig. Legboldogabb óráimat a hegyek járatlan erdeiben, a lapály végtelen mezőin, magányosan bolyongva éltem. Szántszándékkal írtam boldog *órákat* csupán, mert a boldog gyermek- és ifjú*kor* képzete lélektani közhellyé rögződve él a felnőttek feledékeny tudatában, a saját gyermekkorukra emlékezők képzeletébe pedig egy másik lélektani köztünet, az emlékezés mirage-a szokta csalni. Holott a zsenge kort korántsem illeti meg a boldog jelző, mert kemény, sőt kegyetlen, nehéz megállni szigorú próbáit, beletörni közösség-rendjének könyörtelen törvényeibe. Nehezebb, mint a felnőttek társadalmában, kiknél csak annyiban szerencsésebb, hogy örömei és szenvedései hevesebbek és múlékonyabbak.

Ezt persze a tapasztalat mondatja velem. De már azokban a magányos órákban megtanultam, hogy a boldogság nem egynemű, egysíkú, egyfajta valami, hanem a lélek legkülönbözőbb tájain és sokféle formában bukkanhat föl. Kisdiák koromban egy ideig – hogy úgy mondjam – extrovertált boldogságban részesített a természet: virágokra és bogarakra vadásztam, messze túl a kötelező mértéken, olyannyira, hogy a ritkaságok specialistájává lettem. De mennyiségileg is nekem volt a legbővebb, rendszerezett növénygyűjteményem harmadikos koromban, rovar- és lepke-kollekcióm gazdagsága pedig, a következő évben, a természetrajz tanárt is meghökkentette. (A gimnázium akkoriban nyolc osztályból állt.) De mindez csak preparált eredménye volt a fölfedező utaknak, melyek az érintetlenül, szabadon nyüzsgő élet leshelyeire vezettek, és a csodalátás többé nem ismétlődő bűvöleteivel ajándékoztak meg. A leshelyeket nem volt éppen könnyű megtalálni: a folyó árterületének meszszebbről nem látható morotváit, melyek flóráját-faunáját pucéron, derékig-nyakig merülve tártam föl, az üzekedéstől gömbbé puffadt békák süketítő brekegése közben; víz alá bukva tapogattam ki a vízirózsák gyökerét, szedegettem herbáriumom számára a sárkánygyökeret, békatutajt, hídőrt, nyílfüvet, a szép ernyős kolokánt; puszta kézzel fogdostam a hátán úszó vízipoloskát, a cikázó csíbort, keményen rugdalózó csíkbogarat, karcsú hegyes csigaházakat, figyeltem ronda férgek élethalálharcát, és láttam szalamandrát, ezt az arasznyi, narancsvörös-fekete foltos szörnyeteget, amelyről azt hittem, csak

a mesében él. Órákig hasaltam a nádas ér partján, bámultam, magamat felejtve, a fenékig látható vízben hemzsegő, százféle aprócska lény birodalmát, s megértettem, hogy egymást pusztítva-ölve tartják fenn változatlan rendben tán évmilliók óta. Megértettem az élet egyik rettenetes törvényét, és sejtelmes hívással vonzott a többi. Megtanultam zsombék mögé, bokorba búvva mozdulatlanná válni, egybeolvadni a környezettel, hogy elaltassam az állatok gyanakvását. Az erdőben meglestem a fészkét rakó, meseszép sárgarigót, a fatörzsön föl-le futkározó nyaktekercset, fölmásztam a riadtan elugró mókus odvához, megkerestem a burrogva fölröppenő fogoly-tyúk fészekalját a cserjében, egy beteg kecskefejő a kezemben halt meg, szarvasünőt is láttam, kis borjával napsütötte tisztáson sétált át gyanútlanul, meredek szikla alján egy kígyó karikát vetve menekült előlem. Ma is orromban van a mocsár-paradicsomok rothadék-párája, a kőrisbogár-rajok kesernyés, izgató bűze, a futóbogár ellenséget riasztó váladékának ecetes mérge, az erdőaljban fülledő avar fanyar doha, a fenyvesek gyantás lehellete, a gyöngyvirág tündéri illata, az érett málna bársonyos aromája; fülemben a bokrot körülrajzó darazsak zsongása, a poszméh haragos dünnyögése, a távoli babonás kakukkszó, őzrigyetés, rókaugatás; szememben a tarka ékkövenként elvillanó lepkék, a magasban mozdulatlan szárnnyal köröző vércse, s fönn a kék végtelenben mélázó felhők.

Tudjuk, hogy minden kisgyerek újra és újra fölfedezi a világot, azzal a szűzi érzékeléssel, mely a legegyszerűbb valóságot is misztikus hangulatba meríti, de én tudom, hogy akkor a kezdeti ember, az ős fölserdülését éltem át egy boldog állati lényből boldog emberi lénnyé. Azóta tudom, hogy az emberi fajnak volt gyermek- és ifjúkora, s ha percekre is, de boldognak kellett lennie. Ezt az állapotot ma, öregen, holmi tudós rendszerezésre törekedve, természetközösségnek, a természettel való harmóniának nevezem, de az élmény valójában megnevezhetetlen és elemezhetetlen állapot, azonban bizonyítja, hogy az ember képes a boldogságra. Mit tud erről a tudomány? Én akkor éltem át, midőn verőfényben hasaltam egy szikla csúcsán, magasan a végtelen világ fölött, kerekre tágult szemmel, gondolat nélkül, de egyszerre mindent érzékelve, s olyan örömmel telten, hogy egész valóm nevetéssé vált, ujjongott, kacagott hangtalanul.

A másik véglet a reménytelen kétségbeesés. Szintén magányos órák szüleménye, s úgy kúszik elő a fekete semmiből s telepszik ránk, akár egy kísértet. Az is, szó szerint, kísértés, próbára tétel, helyt tudunk-e állni bűneink, rossz indulataink s a világ támadásai ellenében, és természetesen éppen úgy lehet belső és külső indítékú, mint a névtelen elragadtatás. Nem álltam meg a próbát. Ki ne ismerné az ifjúkor sóvárgását valamely névtelen beteljesülésre? De ha szenvedélyes alkatot száll meg, türelmetlen, hisztériás keserűséggé fajulhat, ahogy én éreztem, átkozva Eget és Földet: miért nem adja meg, amit igér, a süket Istent, aki nem hallja sem az imádságot, sem a káromkodást. A semmittevés, semmit-sem-érés érzése, tapasztalásvágy, tétova bűntudat keveredik benne. Oktalan, konok és ostoba dühvé fajul, mindenkit ellenségévé tesz, komiszkodásra, sértegetésre, vádaskodásra ingerel, s ami a legsúlyosabb bűn: igazságtalanságra, mely hibákat kohol másban, míg saját csúfságait makacsul tagadja. Ilyen undok komplexus hatalmasodott el rajtam, s minthogy el akartam nyomni, minden tüskéje befelé fordult, végül megutáltatott magammal. Megkóstoltam az öngyűlölet keserű mérgét, először, de nem utoljára. Próbáltam szabadulni tőle sokféleképpen és éppoly ostobán, ahogy beleestem. Lerészegedésbe menekültem duhaj cimborákkal, pocsék lelkiállapo-

tomat macskajajjal tetézve. Könnyebbülést kerestem a Venus Vulgivaga ölében, noha tudtam, hogy lehangoltságnál, csalódásnál egyebet nem adhat. Megpróbáltam kevésbé ordenáré, vakmerőséggel szépített kalandokat à la Casanova, de mert néha botrány fenyegetett, máskor az izgalmak miatt ifjonti kakaskodásom kudarcot vallott, a szégyen megfutamított. Közben bárdolatlan fickóvá vadultam, a hozzám illő fiú–lány társaság feszélyezett, elnémított vagy hebehurgya idétlenkedésbe ugratott, végül kerültem.

Egyetlen szép, ama kor serdülő ifjához illő „szívügyem" volt, s azért maradt szép, mert az első, szabályszerűen ügyetlen csókoknál nem jutott tovább. Szépen is vetettem végét. Az én osztályom volt az első vagy egyetlen évjárat, mely nem tartotta meg a hagyományos érettségi bankettet s a rákövetkező lumpolást. Megvacsoráztunk egy zöldvendéglőben s este tízkor már odahaza voltam. Anyámnak asszonyvendégei voltak, akik csodálkozva tekintettek rám: „Látod, Mariska – mondták –, milyen szolid, jó fiad van!" De csak mutatkozni akartam. Sürgősen eltűntem, és szaladtam föl a hegyre, útközben csentem egy szép rózsát, s a kislányék nyaraló-villájához mentem. A verandán még égett a lámpa, megadtam a füttyjelet, a kislány kisurrant, s odajött a magas orgonasövényhez. Alig láttuk egymást. „Elmegyek, Borika – mondtam –, messze megyek, nem jövök vissza többé. Fog-e gondolni rám?" „Igen, fogok", – suttogta Borika. „Akkor tegye el emlékül ezt – mondtam s áthajítottam a rózsát. – Isten vele!" „Elteszem, Isten vele!" – mondta ő. Elváltunk. Borika bement, én meg hajnalig kószáltam. Ez a történetke olyan, mintha egy érzelmes biedermeier íróhölgy költötte volna annak idején, pedig igaz, és én szépnek érzem máig. Aki a lupanárból vagy a zsiványbarlangból jön és a mennyország felé iparkodik, másképpen értékeli a tisztaságot, mint aki pelyhes ágyban ébred és naponta fürdik.

Ama bárdolatlan, elvadult suhanc tévelygései és a kétségbeesett gyerekember menekülés-rohamai nem voltak oly tudatosak, ahogyan ma látom, de az éber ösztön helyesen ismerte föl az okot és a célt, amely ezekre az álutakra sodort. Az alábbi eljárást azonban céltudatosan eszeltem ki: ha a révület üdvözít, mesterségesen kell előidézni. Minthogy sem a jógát, sem Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatait, se másféle akaratedzést nem ismertem, maradtak a primitív elgondoláshoz méltó és egy diáknak is könnyen hozzáférhető zsongító szerek: alkohol és nikotin. Némi módszerességet alkalmaztam: lerészegedni nem szabad, cél az enyhe bódulat, a képzeletet fölajzó mámor. Évégből rumot és szivarokat szereztem be, a rumot narancsgerezdekkel ízesítettem, s lefekvés után a kellő kitapasztalt adagot lekortyolva, szivarra gyújtottam, de erősebb hatás céljából parazsas végét vettem a számba, s a forró, sűrű füstöt tüdőre szívtam. A módszer bevált, a szédület kellemes ábrándokba ringatott, még verseket is költöttem, s ami fontos, az ittasság csillapultával aludni tudtam. Addig ugyanis az örökös testi-lelki hajsza, szellemi izgatottság miatt álmatlanság gyötört. Hetedgimnazista voltam, s külön szobám lévén, észrevétlen űzhettem ezt és hasonló bolondériáimat. Egészségem azonban kezdett rámenni az intenzív serdülésre. Hogyan keveredtem ki kórosabb eltévelyedéseimből, más lapra tartozik.

A harmadik (vagy hányadik?) fajta kilengés vallásos buzgalom formájában jelentkezett. Aligha a züllés reakciójaként, mert az excessusok nem sorjában, egymás nyomába lépve következtek, ahogyan itt említem őket, hanem váltakozva, több árnyalatban, az idegfeszültség, menekülésvágy, mámorszomj, züllésdüh ingerei, szeszélyei szerint, szünetekkel és felszárnyalásokkal boldo-

gabb régiókba. Efféle vallásos roham, hitbuzgalom gyakori és jellegzetes pubertás-tünet, az lehetett nálam is. Visszaidézve, korántsem a gúny szól belőlem: szobámnak némi cellaszínezetet adtam feszülettel, Munkácsy töviskoszorús Krisztusával, imádkoztam előttük térdenállva késő éjszakáig, kegyes és épületes olvasmányokba mélyedtem, verseket faragtam a kárhozatról és megigazulásról, részt vettem a liturgia nem kötelező áhítat-gyakorlatain és szertartásain, meghallgattam a missziós jezsuita atya prédikáció-sorozatát, önmegtartóztató életmódot folytattam, vezeklést róttam magamra és igyekeztem megjavulni a keresztény erkölcs parancsai szerint. S noha a legszigorúbb aszkézis sem részesített a remélt elragadtatásokban, maradandó kincsekkel gyarapodtam: fölfedeztem a Poverello *Virágoskert*jét és Szent Ágoston *Vallomásait.*

NEVELŐK

Szélsőségek peremén élni nem lehet, amit leírtam, véglet, olykor kivétel. A középszer, a mindennapok élete a családban, iskolában, gyermektársadalomban folyik. Őszinte utálat fog el a gondolatra, hogy a zordon atyák és ridegéletű családok krónikáit eggyel szaporítsam. Ívben kerülném el a témát, ha nem lett volna döntő szerepe sok mindenben, ami velem és általam történt. Álljon itt a legkevesebb, amit elhallgatni nem lehet.

Családi életet nem éltünk, mármint azt, amit én annak értek; semmi bensőség, az összetartozás semmi mélyebb érzése, szorosabb köteléke nem fűzte szülőkhöz és egymáshoz a hét gyereket, akik közül a két legidősebb nem is otthon, hanem rokonnál, más városban nőtt fel. Ez apánkon múlt. Amióta fölcseperedtem, szüntelenül igyekszem igazságos lenni hozzá. Bizonyára szeretett minket, de valószínűleg abba a férfitípusba tartozott, akik azért vélik férfihoz méltatlannak valamely gyöngédebb érzés megmutatását, mert híjával vannak. S mint az ilyenek, ő is feladatot látott az apaságban: keresek a gyerekekre, ellátom, etetem, ruházom, taníttatom őket, ez az én dolgom; a többi, vagyis az érzések ápolása, családias légkör teremtése az anyjuké. Anyánk morális erejét azonban fölemésztette az örökös szülés meg abortusz, fizikai erejét a házvezetés százféle munkája, vesződése. Huszonegy éves voltam, amikor apám meghalt, de nem emlékszem, hogy egyszer is személyhez szóló, bizalmasabb beszélgetésbe vont, vagy érdeklődött volna ügyeim, bajaim, vágyaim felől. Az az eszme, hogy a gyereknek joga lehet a maga életéhez, meg se fordult gondolatai közt, s ha valaki más, felnőtt vagy gyerek célzott volna rá, bizonyosan lehurrogja. A házban csak neki lehetett szava: „A gyereknek hallgatás és szófogadás a neve." Ha valamelyikünk véleményt talált mondani, rárivallt: „Fogd be a szád, a tyúk nem megy a tojáshoz tanulni!" Vagy gúnyolódott: „C-c-c, a haza bölcse!" (Ez rendszerint én voltam.) Néha elvitt sétálni, egyszer vidéki körútra kocsiján, ez minden, amire emlékszem. Olykor ráeszmélt, hogy tanulók vagyunk, s kikérdezte a leckét; úgy csaptam be, ahogy akartam. Egyetlen nevelő módszere, illetve eszköze volt, de több változatban: poroló, nádpálca, bot, kutyakorbács, vagy ami éppen keze ügyébe esett, továbbá fojtogatás, földhöz verés. (Érdekes, sohasem pofozott.) Az ütlegelés magában véve nem lett volna baj, kivált, ha oka vagy ürügye akadt; vad fickók voltunk, mármint én és két évvel idősebb bátyám, akivel együtt növekedtünk kiskorunktól fogva; példátlan tortúrákat róttunk magunkra, egymásra, pajtásainkra és vice-versa, amiket nevetve tűrni kellett. De nagyon hamar

észrevettem, hogy apám sokszor ok nélkül, hirtelen koholt ürüggyel lazsnakolt meg, bősz ordítással dühítve magát a paroxizmusig, máskor meg a legkomiszabb gaztett fölött is elnézett, mintha nem is látná. Dermedve és elsötétült lélekkel láttam egyszer, egészen kisfiú koromban, hogy a verés után arcára kielégült, derűs kifejezés ült, szeme mosolygott, kétfelé sodorta bajuszát, helyrerántotta nadrágját, s ment a dolga után. Attól fogva alattomosan figyeltem: sokszor tett így, de jellemző volt, hogy minden alkalommal, a legförgetegesebb ütlegorgia után is, lett légyen bár komoly oka, a vétket soha többé nem említette, mintha kifújták volna emlékezetéből. S valóban: elfelejtette. Azaz – hogy nevet adjak a dolognak – apámnak szadizmussal terhelt idegzete volt, fékezhetetlen kolerikus diszpozícióval súlyosbítva, vagy fordított arányban. Pedagógiájának leginkább én vallottam kárát, mert féktelenségével konok makacsságot szegeztem szembe, engedményt egyikünk sem tett, így lehetetlenné vált a megegyezés. Ha például – akár jogosan, akár nem – bűnvallásra, bocsánatkérésre vagy bármi szóra akart kényszeríteni, számat ki nem nyitottam volna, ha agyonver is. Nyakasságom az őrjöngésig szította dühét, s a szó szoros értelmében addig ütött-vert, vagdosott a földhöz, míg ki nem fulladt, belé nem fáradt. Utoljára tizenhét éves koromban rohant rám, igazán bagatell okból: valamit kérdezett, amire nem emlékeztem, s szememet összehunyorítva kerestem a választ. Dühösen gúnyolódni kezdett: „Nézd, nézd ezt a majmot..." Én is fölhergelődtem, s kissé türelmetlen hangon feleltem. Üvöltve torkomnak ugrott, ágyamra tepert és fojtogatott, de mivel fadarab mozdulatlansággal tűrtem, végül is abba kellett hagynia. Egymáshoz való viszonyunkat nem elemzem, csak egy mozzanatot emelek ki: ha nem ismerte is el, vagy nem engedte tudatáig, érezte, hogy a cseperedő diák értelmesebb és műveltebb nála, ezért minden szavam, néha puszta látásom fölingerelte, és gúnyolódással, gorombasággal igyekezett megőrizni fölényét.

Miért teregetem ki ezeket a kegyeletlen és kínos dolgokat? Nem teregetem őket, az sokra menne, csak utalok rájuk szükségképpen, mert növelték vonzódásomat a magányhoz, sőt az élet egy igen fontos szektorában: a családi életben reá kényszerítettek, s ezzel önállóságra neveltek; emez viszont egyfelől különcködésre, másfelől introverzióra tett hajlamossá és így tovább, míg az ilyen láncreakciók során azzá lettem, ami vagyok; kis koromtól magamhoz igazodva cselekedtem, tudatosan vagy tudatlanul. Egy példa: terebélyes reakciója volt az atyai fenyítéseknek, hogy erősítették rendellenes hajlamomat a szégyenkezésre. Hadd végezzek ezzel a komplexussal. Valahányszor igazságtalanság, sérelem, támadás, jogos vagy jogtalan bántalom ért az életben, a bántás maga nem bántott, eleresztettem fülem mellett, nem feleltem rá sem a magánéletben, sem a nyilvánosság előtt, bosszúvágy nem sarkallt, ellenben mindig mély szégyenérzet fogott el, már azért is, mert alkalmat adtam efféle megnyilatkozásra. A hajlam betegséggé nőtt, a kóros rohamok rámtörtek, mihelyt említeni hallottam, vagy nyomtatva láttam nevemet, akár ha elismerő, sőt hízelgő tálalásban is.

E nyavalya tűréséhez, még csírázása idején, jó edzőiskolát jelentett az a gyerektársaság, amelybe fiúkorunkban bátyámmal belekeveredtünk. Nyolc esztendős voltam, amikor a hegyre, tágas, nagykertes villába költöztünk, mert apám kocsit-lovat tartott, disznót hizlalt, baromfit nevelt. (Kataszteri mérnök volt, a vármegyei felügyelőség vezetője; nyári ellenőrző körútjait tette kocsin.) Hat évig laktunk ott. Nyaranta a villák többnyire benépesültek, de ősztől tavaszig egyedül mi voltunk az „úrinépek". A bennszülött lakosság vincellé-

rekből, kertészekből, favágókból, napszámosokból, szőlő-törpebirtokosokból, röviden: parasztokból állt, s ezek ivadékai lettek a mi társaink, vagy mi az övék. Társadalmi szempontból vitatlanul ők alkották a felsőbbrendű osztályt, nem többségi alapon, hanem helyzetükből, életformájukból eredően. Szinte korlátlan szabadságuk, edzettségük, gazdagabb tapasztalataik, tágasabb életismeretük, még szegénységük is erkölcsi fölényüket biztosította, s kívánatos értéket jelentett. Egy ponton nem kellett hátrányt behoznunk: idegrendszerünk nem ismerte a félelemérzést (ez részben apai örökség volt), így morális alkatunkból is hiányzott. Ezen a téren mi voltunk előnyben, kivált bátyám. Én sem féltem a veszedelemtől, de ő egyenesen kereste, kihívta, s ha nem volt, megteremtette. S minthogy ehhez élénk fantázia, könnyed kalandorhajlam, ösztönös stílusérzék és charmeur-modor társult, csakhamar ő lett a főmennydörgős. Így hát befogadtak, elsimult a jólétünk, „gazdagságunk" keltette ellenszenv, annál inkább, mert igyekeztünk nekik is juttatni áldásaiból. Gátlás nélkül csórtuk, amit lehetett: füstölt holmit, sonkát, szalonnát a padlásról, bort a pincéből, pálinkát, likőrt a pohárszékből, cigarettát, szivart a dohányzó készletből. Apánk figyelmét elkerülni nem volt nehéz, nemigen érdekelte, mit csinálunk, amikor nem vagyunk a szeme előtt. A bandán belül egy elemi, férfias lovagiasság szabályaihoz alkalmazkodtunk, vitás kérdéseket rendszerint spontánul kirobbant párharccal döntöttük el, s itt csak velem volt baj, mert ha elöntött a düh (a másik apai örökség), nem néztem se istent, se embert, ölni akartam; emiatt bátyám résen állt és idejében lefogatott. A felnőttek világával szemben viszont nem állítottunk erkölcsi korlátot, minden szabad volt, – de csak formája szerint lázadás, sokkal inkább a mozgás, a szabadság határainak kiszélesítése, amit vitalitásunk és harcvágyunk megkívánt. A különbség köztünk és a mai hippik közt az, hogy nekünk föl kellett készülnünk a legradikálisabb megtorlásokra, és panasz nélkül elviselnünk. A garázdaság mai fogalmát nem ismertük.

Szabadságunk csakugyan alig ismert határt, erdők, mezők, hegyek univerzuma tárva állt előttünk ezer kalandot, élvezetet nyújtó gazdagságával. Télen leginkább a folyó árterületének végtelen jégmezői vonzottak, télikabátunkat vitorlaként kifeszítve korcsolyáztunk, kilométereken át száguldottunk a szelek szárnyán. Egyszer egy szegény sánta nyulat kergettem így jóideig, mígnem zsombékos partra talált és elszelelt. Tavasszal és nyáron a hegytető meredek sziklafalai csábítottak a nyaktörés kockázatának élvezetére, távolabb a Fátra végső nyúlványai kínáltak új meg új táji fölfedezések izgalmait, a szeder-, eper-, som- és gombaszedés gyönyöreit. A villák lugasaiban orditozó, óriás tölcsérű gramofonok sarkalltak a parittyázás, célbadobás művészetének gyakorlására. Gyümölcséréskor serényen dézsmáltuk a kerteket, szőlőket, indiánháborút viselve a földúlt kedélyű csőszök ellen.

Egyszer, másodgimnazista koromban rajtakaptak, apám eltángált, ahogy tőle telt, az igazgató kihallgatott, elrettentő célzatú szigorral, de nem büntetett. A hittan tanára viszont nem érte be ennyivel, miután megállapította, körülírta és elemezte feneketlen romlottságomat, úgy döntött, hogy minden hittanórát a tanterem hátsó sarkában térdepeljek végig. Ezt a megszégyenítést nem sokáig tűrtem, elhatároztam, hogy hittanórás napokon mellőzni fogom az iskola látogatását. Tervemet közöltem bátyámmal, aki nyomban közös ügyet vállalt velem; attól fogva a jelzett napokon könyveinket behajítottuk az első galagonyabokorba és nyakunkba vettük a szép őszi határt. Amikor már nem volt mód tovább kerülni az iskolát, beállítottam apámhoz a hivatalba

s megmondtam: nem akarok tanulni, otthagyom az iskolát. Különös, de szinte biztosra vettem, hogy nem fog elfenekelni. Csakugyan nem, sőt meglepő komolyan beszélt velem; nem firtatta, mi okozta súlyos elhatározásomat, hanem azt kérdezte, mi akarok lenni? – Akármi, feleltem, mire ő: Én meg nem akarom, hogy akármi légy, hanem tanult, művelt ember, úr, aki maga választja meg, milyen pályára menjen, kik parancsoljanak neki s még hasonlókat. Egészen megilletődtem.

Afférom a hittanárral még korántsem ért véget, sejtettem, hogy utazik rám, résen álltam és fölkészültem a hadviselésre. Éberen figyeltem és megjegyeztem vasárnapi exhortációit, azonkívül nekiültem a Bibliának és átvettem a tananyaggal kapcsolatos részeit, a négy Evangéliumot, az Ótestamentumból Ádám–Éva, Mózes, Salamon történetét, tanulmányoztam az előírt imakönyvet, evidenciában tartottam az olvasott vallásos műveket, verseket stb. A szentbeszédek ellenőrzésével nem sokra ment, sosem ért mulasztáson, hamarost föl is hagyott vele. Bibliológiai tájékozottságom viszont meglepte, mert – kisebb részletekben – olykor meghaladta az övét, túl gyors és akaratlanul élénk reagálásaiból erre következtethettem. („Úgy van, úgy van, nagyon helyes!") Valami azonban engem is meglepett, azért időzöm ilyen hosszasan e magában véve jelentéktelen epizódnál: észrevettem, hogy a Szentírást néha betű szerint idézem, nem egyszer rövidebb latin szövegeket, olyanokat is, melyeket nem értettem pontosan, csupán jelentésüket ismertem olvasmányaimból. Röviden, kiderült, hogy memóriám a rendesnél jobban működik. Eddig csak a leporellós képeskönyvek giling-galangolásai, Petőfi versei, meg hasonlók ragadtak meg a fejemben; most annak tulajdonítottam a sikert, hogy tanárom kezéből mindenáron igyekeztem kiütni a fegyvert. Hogy nem ez volt az ok, hanem jó memóriám a természet adománya, arról egy-két év múlva ugyancsak váratlanul győződhettem meg. Magyar olvasókönyvünkben szerepelt Sajó Sándor rendkívül hosszú és nem kevésbé hangzatos költeménye a mohi csatáról; első négy-öt szakaszát memoriternek adta föl a tanár, s a következő órán Tábor Ignác nevű osztálytársamtól kívánta hallani. Ignác, közmeglepetésre, nem állt meg a lecke végén, hanem elfújta az egész, három részből álló versezetet. Utána a tanár engem szólított a dobogóra. Mármost, nem tagadhatom, a vers lebilincselt, előző este két-háromszor végigmentem rajta, hangtalanul elszavaltam, mert szerettem szavalni. A dobogón, hirtelen ihlet hatása alatt, némi szívet dobogtató izgalommal, elhatároztam, hogy én is elmondom végig. Fönnakadás nélkül sikerült.

Ettől fogva jó emlékező tehetségemre bíztam magam, sok hasznát láttam is, csupán az volt a feneség, hogy szeszélyesen működött, nem tudtam kideríteni szabályait. Néha úgy szolgált, mint a varázslat, első olvasás után fújtam a szöveget (többnyire verset), máskor hiába bifláztam: beteg öszvérként megmakacsolta magát. Évek múltán ámulattal eszméltem rá, hogy jó tanáraim előbb fedezték föl emlékező készségem titkát, s egyúttal értelmemét, mint magam: ami érdekelt, izgatott vagy egyezett becsvágyammal, simán benyomult agysejtjeimbe, s örökre ott maradt; ami nem érdekelt (a „merev", azaz matematikai tudományok), untatott, vagy amire nem volt szükségem, nehezen tudtam megérteni, megjegyezni alig. Angyali tanáraim tudták, hogy harmadik gimnazista koromtól végig minden magyar dolgozatom kiírott jeles volt. Olvasmányaim, történelmi ismereteim korán és jócskán túlterjedtek az iskolás határokon, az önképzőkörben úgyszólván hemzsegtem, az iskolai és nyilvános rendezvények szónoka és vezér-szavalója voltam, laboráltam a múzeum-

ban stb., a matematikai tanokban viszont szánalmas analfabétának mutatkoztam; hagyták tehát, hogy járjam a magam útját. Fizika tanárom, például, merő irgalomból nem feleltetett, s egy tavaszi napon, ama rum-szivarkúra idején így szólt hozzám az óra alatt: „Vákonyi, – az *r* betűt néha lenyelte – maga rossz bőrben van, most már csak ismételünk, közelednek a vizsgák, nem kell itt ülnie, szedje össze magát, menjen a levegőre, sétáljon". Nyomban éltem az engedelemmel, átmásztam a piaristák kertjének falán és kifeküdtem a napra. Az érettségin kegyelemből engedett át, a magyar tanár viszont brillírozott velem a főigazgató és a kormánybiztos előtt.

Az egyetemen és a későbbi években, amikor csak olyasmivel kellett foglalkoznom, ami vonzott, kitűnően funkcionált a jó emlékezés, megerősödött, rutinosodott. Másfelől szerencsésen egészítette ki a befogadó, apperceptiv folyamatok meggyorsulása, ez tette lehetővé, hogy ezrével olvashassam a könyveket és megjegyezzem tartalmukat. Egy átlagos, 15–20 ív terjedelmű és könnyebb tárgyú könyv elolvasása 3–4 órába telt, de ha kellett 2–3 kötetes munkák olvasásával és kijegyzetelésével két nap alatt elkészültem. (Így van ma is.) Bizalmam az emlékezetben nem egyszer odáig szemtelenedett, hogy fejből idéztem prózai és verses szövegeket, s valódi szerencse, hogy nem ért baleset a nyilvánosság előtt; volt annyi eszem, hogy idejében fölhagyjak ezzel a rossz szokással.

Sajnos, minden jó dolognak megvan a fonákja. Emlékezetem idővel önállósította magát, mindent befogadott és megőrzött válogatás nélkül, olyasmit is, amire figyelmem ki se terjedt, s jelentkezett és erőszakoskodott, amikor semmi szükség nem volt reá. Más szóval: nem tudtam és nem tudom évtizedek óta fegyelmezni, fékezni, irányítani képzettársításaimat, megrohannak és idegsokk-szerű, reflex-gyors reakciókat váltanak ki. Az ember belebolondul, kiabál, hadonászik, sohasem érezheti tőlük biztonságban magát. Goethe bűvészinasának változata az ilyen mindent megőrző és elszabadult emlékezet, csakhogy a fejünkben székel, és Isten óvjon a kínszenvedéstől, amit fékevesztett működése okoz.

Már korán rájöttem arra, hogy egy-egy tárggyal, problémával kapcsolatos emlékanyagomtól, illetve üldözésétől úgy szabadulhatok legkönnyebben, ha földolgozom, azaz író lévén, ha megírom. Emiatt egyre növekvő hevességgel hajszolt a produkció kényszere, teljes gőzzel gyártottam az irományokat minden műfajban, s ha megvoltak már, a javát küldözgettem, ahová lehetett. Ha nem jelentek meg, veszni hagytam, sőt eleve raktárra is dolgoztam, ahol nem egyszer a múló idő és a világtörténelem prédájává lettek. Azt hiszem, több munkám kallódott el, mint amennyi nyomdafestéket látott és kéziratban megmaradt. De bízvást mondhatom, nagyrészük azért íródott, hogy megszabaduljak terhüktől. Az igazi írói becsvágy, mely éppoly létföltételnek érzi az olvasót, mint az „alkotást", hiányzik belőlem.

A fentiek után viszont logikus, hogy amelyik munkám megjelent vagy elkészült, abba bele se tudtam nézni, s ha eszembe jutott, rögtönös és dühös idegrángás igyekezett kivetni tudatomból, mint egyébként minden kéretlen emlékfoszlányt. Addig-addig ment így, míg végre megsokalltam, s öreg fejjel tudatos túlkompenzálás útján oldottam föl ezt a gátlást vagy komplexust, vagy minek nevezzem: nekiültem és sorra végigmentem összes műveimen és kéziratimon. S akkor vettem észre, hogy jóformán csak hibáik, fogyatkozásaik, tévedéseik jutottak eszembe, azaz ebbe a tünetsorba is belejátszott a tudatalatti félelem a megszégyenüléstől. Valósággal föllélegzettem, először történt, hogy e kínos érzés nélkül hagytam el a magam társaságát.

TÜSKÉS TIBOR

„KESERŰ IFJÚKOR"

Kodolányi János diákévei

1909 őszén bútorszállító kocsik állnak a pécsváradi erdész háza elé. Ismét költözik a család. Az apa új házassága évében a vajszlói erdőgondnokság élére helyezteti magát. Anyuska holmijai már ide érkeznek. Vajszló mozgalmas dél-baranyai község, az Ormánság „fővárosa", emlékezetes hetivásárok színhelye. Jegyző, plébános, református pap, gőzmalomtulajdonos, postamester, bérlő, gyógyszerész, orvos, téglagyáros, takarékpénztári könyvelő, „mestör", „kismestör" alkotja a falusi „intelligenciát". Az apa Pécsváradon még főerdész, a hivatalok és rangok átszervezése folytán Vajszlón már erdőmérnök, illetve erdőfőtanácsos címet visel, és a nagyságos úr, tanácsos úr megszólítás jár neki. A közalapítványi erdőgondnokság háza a falu közepén áll, a református templommal átellenben, az országút mellett. Hosszú barokk épület, amit éppen Kodolányiék ott-tartózkodása idején modernizálnak: kicserélik az ablakokat, leverik a bolthajtásokat, újravakolják a falakat. A ház nyugati végében van az iroda. A fészerben hintó áll. A gyerekek kecskefogatot kapnak. A ház mögött nagy kert húzódik. A szél ma is azokat a százados fenyőket hajtogatja, amelyek egykor Kodolányiéknak tartottak árnyékot.

A négy elemi után még egy osztályt jár az azóta már lebontott rongyos tetejű katolikus iskolában, ahol a „kismestör" tanít. Élete szabadabb, mint Pécsváradon. Sokat tartózkodik a szomszédoknál, barátainál, a faluban. A családi légkör egyre feszültebb, az apa második házassága talán még boldogtalanabb, mint az első. A fiú elhidegül anyuskától, csak akkor oldódik föl, ha leül a zongorához és Chopint játszik neki. Érzi, apjának terhére van; lassan szembehelyezkedik vele.

Az úri család poklából menekülni akaró gyerek megértést, barátságot egy parasztfiúban, Simon Dezsőben talál. Életre szóló „testvérbarátságot" köt vele. Hatvan év távolából Simon Dezső húga, Juliska néni így emlékszik vissza: „Pécsváradról megérkeznek Kodolányiék. Megáll a kocsi, bámészkodó gyerekek veszik körül. Jancsi leszáll, odalép az én Dezsőmhöz és azt mondja: Te leszel a barátom. Azóta télen-nyáron együtt jártak. Jancsi mindig átjött, minden este nálunk vacsorált. Dezső meg mindenhová elkísérte, mint egy menyasszonyt." Juliska néni emlékezetében az idő csaknem legendává szépíti a találkozást. De akárhogy is történt, a barátválasztás jelenete valami jelképest fogalmaz meg. Kodolányi életének második évtizede: tájékozódás és kapcsolatteremtés a magyar faluval. A család melegéből kihullt fiúban élénk vonzódás ébred a paraszti élet, a falu után. Felbomlik körülötte a család szűkebb kerete, s a falu nagyobb közösségében talál megtartó erőt. Hátat fordít az úri életnek, a viszonylagos jómódnak, s áthúzódik a vajszlói parasztok, az ormánsági nép világába.

Azután, hogy középiskolába iratkozik, még egy évtizedig rendszeresen visszajár a faluba, a karácsonyi és a húsvéti szünetet, a nyári vakációt Vajszlón tölti. Juliska néni így emlékezik: „Helyettem kisöpörte a disznóólat, felült az ólkerítésre, aztán meghúzta a szalmát. – Te addig, Juliska, főzzél jó sárgasűrű borsót – mondta. Mert azt nagyon szerette. Máskor meg átjött hozzánk és olvasott. Nagyon sokat olvasott, egész délutánokat, fennhangon, különösen amikor reálba járt Pécsre és hazajött. Amikor átjött, hozott valami könyvet, a szobában olvasott föl, míg én főztem a konyhában. Meséskönyveket is hozott az én kedvemért, mert tudta, hogy azt jobban szeretem. Én nem értem rá, nekem sütni-főzni kellett, szüleim a mezőn voltak, hiába. Jancsi azt mondta, hogy gránátmarsot főzzek, mert azt is szerette."

A kicsiny „ólommadár", aki otthon néha napokig-hetekig egymással szót nem váltó szülőket, robbanásig feszült hangulatot, árulkodó húgot, rideg apát, boldogtalan nevelőanyát, majd féltestvére születése után nála tíz esztendővel fiatalabb öccsöt talál, a falu, a természet, a paraszti élet felé fordul. A középiskolás kisdiák, akit zsarnok és komisz tanárok riasztanak a városban, itt igaz „testvérbarátra" lel. Kiveti az úri család, a zord iskola, s befogadja egy másik világ. Csodáljuk-e, hogy néha a valóságosnál idillibbnek, szebbnek, valami természetes őserő forrásának, máskor meg a valóságosnál komorabbnak, veszendőnek, pusztulásra ítéltnek látja környezetét? A vajszlói élmények mindkét irányban egyforma erővel hajtják.

Vajszló más, mint a Zengő aljában meghúzódó Pécsvárad. A Mecsek mészkősziklái helyett itt dús földek, végeérhetetlen lapályok terülnek el. A falu alatt nem messze, bókoló füzesek között, berkekkel-ligetekkel kísérve az álmos Dráva folyik. Bőfúvű legelőin elárvult mocsári tölgyek terjesztik ágaikat. A falvakat nem vegyes felekezetű és nemzetiségi parasztok lakják. Ormánság ősi református, színmagyar vidék. A bennszülött módos „pógár" lenézi a „gyütt-mönt" idegent. Itt még ismerik a népviseletet, az asszonyok biklában járnak, a kelengyét szökrönyben őrzik, különös szokások, babonák, népi hiedelmek, gyógymódok élnek. Az emberek sajátos, dallamos nyelvjárást beszélnek, a szavakat furcsán megkurtítják [lá = lásd, tom = tudom, haagati = hallgatja], a zárt e hangot ö-re váltják [neköm, embör, vetöm].

Kodolányi falusi pajtásaival, testvérbarátjával a Fekete-vízre jár fürödni, halászni; a zsákmányt a folyó partján megsütik. A parasztházaknál rokkapergés közben vidám meséket, csodálatos történeteket hallgat, harsány éneklésekben vesz részt. Megismeri a falusiak szokásait, nyelvüket, örömeiket, szomorúságukat. A halotti tor, a lakodalom, a javasember alakja „misztikus hangulatokat" ébreszt benne. Látja a közös mezei munkát, Dezsőéknél gyakran maga is segít. Vajszlón szinte állandóan a parasztok között tartózkodik, velük él, velük azonosul: „Megnyílt előttem az élet olyan mélységes és pompázatos területe, amiről a mesekönyvek sem álmodnak – emlékszik vissza évtizedek múlva, 1935-ben, *Holt lelkek* című cikkében. – Belekerültem a paraszti élet hétköznapjainak csendes sodrába, megtanultam a nyelvet, melynek zenéje a délfrancia melódiákhoz hasonló, szavai középkori okiratok, sőt magyar–vogul évezredek szavait zengik vissza, dús rétjei, hatalmas tölgyei, szelíd patakjai a jóságos természet érintetlen szépségét tárták elém, ott voltam a szántóföldön, a cséplőgép mellett, a keresztelőn és a temetésen, az istentiszteleten és a disznótoron, a húshagyókeddi bolondestén, a képviselőválasztáson, a halászaton és a szüreten, a vásáron és a búcsún – lelkem egész szomjúságával szívtam és ittam magamba a mindenfelől rámrontó élményeket, örömet, bánatot, csendes éjszakák pihenését és tikkasztó nappalok munkahajszáját. S benne voltam a legművészibb környezetben, csodálatos ruhák, kézimunkák, szőttesek, faragások, dalok és bölcs mondások rajongtak körül, közvetlen közelségbe kerültem a nyers, meztelen, primitív és kegyetlen életérzésekkel, életjelenségekkel."

Az Ormánság mindig valami furcsa kettősséget jelent Kodolányi művészetében. Élményi anyagot szolgáltat a falu idilli képe megrajzolásához, a közösen végzett munka szépségéhez, az együttes daloláshoz, a derűs és harmonikus élethez, az archaizáló színekhez. „Laci csiklandó, mély gyönyörűséggel nézegeti a tájat, nem tud betelni egy-egy fa, egy-egy dombhajlás képével. A súlyos felhők örökké más és más alakot öltenek, borzolódik a hervadt fű, egy-egy kóró bánatosan hajladoz a dűlő szélén. Mindez oly szép, oly szomorú és mégis szívet vidító, hogy Laci szemébe könny szökik – talán az erős széltől, – s erős vágyat érez, hogy megölelje János bácsit, Dezsőt, a lovakat és az elárvult fákat, megsimogassa a nedves, puha földet" – olvassuk az író alteregójának rajongását a paraszti világ iránt a *Feketevíz*ben. Másfelől az Ormánság mint a magyarság pusztulásának, a nép sorsáért érzett aggodalomnak a szimbóluma jelenik meg. Az ország népének legsúlyosabb problémáit itt ismeri meg. A nép sorvadása, a beszögezett ajtajú-ablakú házak, a kispadon gubbasztó öreg szülék, az egyke az egész magyarság veszésének tragikus látomásává nő képzeletében. „Juli szomorúan bámult a rokkára. Barna szeme vigasztalan volt és hosszúkás arcán vergődött a töprengés. Mióta állapotos volt, – négy hónapja,

– nem hallott mást, mint: nem kell a gyermek, csúfság, ha van, patkány akar-e lenni, hogy nem éri be eggyel – s vége-hossza nem volt a gúnynak, pörnek, rábeszélésnek. S már elszánta volna magát, ha nem fél a haláltól. De sok menyecsketársa belehalt, s ha eszébe jutott a temetésük és a faluvégi szomorúfüzek alatt sötétlő fejfájuk (melyek ilyenkor, szeles decemberi éjszakán, hosszú árnyakat vetnek a hóra), rettegés fogta el és görcsös ragaszkodás az élethez" – írja a *Sötétség* hőséről. Az Ormánság „idill" a családi zűrzavarból menekülő gyermek számára *(Feketeviz)*, vagy ahol a táj régmúlt történelmét ábrázolja (például *A vas fiai* első és utolsó fejezetében); és a XX. század eleji Ormánság színtere a sötétségnek, a bűnnek, a bezártságnak, a szellemi-lelki sivárságnak, ha a „pusztuló magyarság" jelképét látja benne.

Vajszlón találkozik a *Szép Zsuzska* modelljével és a páprádi Zsuzska néni misztikus alakjával, aki a múltról, egyetlen, korán elhalt lányáról mesél az erdész házában. Simon Dezsőékkel egy udvarban lakik Böbék Samu: a múltból hazajáró család a *Böbék Samu búcsúja* című elbeszélésben, meg a *Földindulás*ban támad életre. Itt ismeri meg Piókás szülét s azokat az embereket, akik majd a korai elbeszélések és regények, a *Börtön, Kántor József megdicsőülése, József, az ács, Rókatánc* hősei lesznek. Erre a tájra lehet ráismerni drámáiban. Innét indul el Julianus barát útja. A vidék középkori képe jelenik meg *A vas fiai* lapjain. Az ormánsági vénasszonyok nyara, a Dráva menti decemberi havazás, a vajszlói karácsony emléke színezi a *Feketevizet*: a regény Lacija és az író gyerekkora közt pontos egyezések találhatók, s a regény hősének fejlődésrajzát a *Süllyedő világ* párhuzamos adatai hitelesítik. Kodolányi gyakran hőseinek nevét sem változtatja meg. Aki írásait kézben tartva járná be ma Vajszló utcáit, házait, szinte szó szerint egyeztethetné a regények adatait a valóság tényeivel. Hogyne ismertek volna akkor magukra modelljei, kortárs olvasói? S akik egy hamis eszmény jegyében az irodalomtól a valóság megszépítését várták, hogyne hördültek volna föl kegyetlen őszinteségén, kíméletlen szókimondásán? „Gárdonyi szépen toldta... Ő kiirt bennünket... Nem volt szép ez a Jancsitól..." – hajtogatják a bocsánatot nem ismerő vajszlóiak. „Ha jót nem mondhatok róla, rosszat miért mondjak?" – hárítják el az utód érdeklődését.

1910-ben Kodolányit beíratják a pécsi állami főreálgimnázium első osztályába. Az idegen városban úgy érzi magát, mint regényhőse, a *Szakadékok* Lacija: „A húgomat akkor már letettük a nevelőintézet kapujába és elbúcsúztunk tőle. Apám nagyon bátran és férfiasan viselkedett, és én sem akartam elmaradni mögötte bátorság és férfiasság dolgában. Keményen álltam tehát az elérzékenyülés meg-megújuló rohamait, és könnyeimet visszanyeltem a torkomba...

Már délutánra hajolt a nap. A város keskeny, hegynekfutó utcái megteltek vidám sétálókkal, nők és katonatisztek tereferéltek mindenfelé, a bérkocsik álmatag klappolása összevegyült a járókelők zsongásával, és a török időkből visszamaradt mecset aranyos félholdján és keresztjén sárgán ragyogott a szeptemberi nap. Végtelenül furcsa és hatalmas volt számomra a város. Azelőtt inkább hírből ismertem, noha megtörtént, hogy apám elvitt és megmutatott egyet-mást. De most mégis úgy éreztem benne magamat, mintha idegen égitestre szakadtam volna. Ha apám nem fogja a kezemet, bizonyára leülök a járda szélére, és lesújtottan s keservesen sírok, mint aki rengeteg erdő közepén elvesztette az anyját."

Az iskola – a mai Mátyás király utca 17. szám alatt – egyemeletes és már a század elején rozzant, korhatag épület. A ciszterciták Széchenyi téri főgimnáziuma mellett – hol finom és előkelő szerzetesek tanítanak, s ahol egy évtizede Babits Mihály érettségizett – másodrangú intézmény. A város iparos és kereskedő rétege, valamint a környék polgári lakossága íratja ide fiait. Itt a nyelvek és a humán ismeretek helyett az algebra, a geometria, a földrajz a vezető tantárgyak. S ha volt is az iskolának korábban néhány kiváló tanára, mint például Katona Lajos, a magyar néprajztudomány úttörője, s néhány jeles diákja, mint Vikár Béla, a Kalevala magyarra fordítója, Kodolányi idejében durva kaszárnya-szellem uralkodik falai között. A verés, a pofon, a nádpálca bevett nevelési eszköznek számít. Napirenden van a diákok megszégyenítése, megalázása. A tanítványaik elől elzárkózó, állig begombol-

kozó tanárok a felhők fölött hordják fejüket, kényesen ügyelnek a három lépés távolságra.

A ma már elképesztőnek ható nevelési elvek, a torz iskolai gyakorlat, a városban rászakadó magány fokozza a kisdiák érzékenységét. Föllázad az iskola korlátolt szelleme ellen. „Nagyon rossz, lázadó és kíváncsi természetű diák voltam, tanáraim szinte kivétel nélkül nem szerettek, sőt volt közöttük, aki ennél egy fokkal többet is érzett irányomban" – írja 1928-ban kelt önéletrajzi levelében. A ferenciek templomával szemben, a mai Sallai utcában van a szállása. Furulyázik, rajzol, verseket forgat magában, honvágy kínozza, kijár a vasútállomásra, az induló és érkező vonatokat nézi, s az otthoni tájat képzeli maga elé. „Vagy elmentem fölfelé, messze a kis hegyi utcákon – veszi át a szót a *Szakadékok* hőse. – Ezek rosszul voltak kövezve, és a közepükön kis patakok csörgedeztek, néhol zuhogtak a buktatókon. A hegy öntötte le itt kristálytiszta forrásait. S mindenfelé alacsony házak tapadtak meg a meredekeken, egyik oldalon mély szakadék, a másikon házacskák és kertek, szőlőlugasok, folyondárok, virágos ablakok és a hegyoldalak zöldje és pirosa. Még magasabban előbukkantak a hegytető aranyos színei, ökörnyál úszott a levegőben, a vadszőlőlevelek lángoltak, s alig járt itt-ott valaki a néma utcákon. Kimerészkedtem az utcák végére, csodálatosképpen minden ilyen keskeny macskajáró valami mély völgybe torkollott, amely a hegyre vitt fel, s amelyet szőlők szegélyeztek köröskörül. S hol jobbról, hol balról zuhogott elő a forrásvíz. Leültem mellé és ittam belőle. Vagy papírhajót fabrikáltam, a vízre eresztettem, s aztán izgalommal néztem utána, hogy rohan vele a víz, hogy buktatja, pörgeti, hajtja, sodorja, míg valami apró zuhatag mélyében forogva, el nem tűnik s szét nem veri a tajték."

A világháború kitörése évében a reáliskola új épületbe költözik, a Rákóczi utcában. Több emeletes, modern palota (a világháború után majd a Pécsre települt pozsonyi egyetemnek ad otthont), de a friss és tágas falak között is a régi iskola szelleme uralkodik. Egyik tanára megvádolja, hogy a számtandolgozat sikeres megoldását – lopta. Kosztoshelye ebben az időben a vasútállomás közelében, a Szent Imre utca 3. szám alatt van. Szállásadója Börötzffy tanár a ciszterciek gimnáziumában rajzot tanít. Fia, Endre, aki ekkor elsős elemista volt, így emlékezik vissza: „Kodolányinak külön szobája volt a vaskerítéssel körülvett, villaszerű épület utcai részében . . . Sokat foglalkozott velem, főleg számtanra és írásra tanított. Már akkor is beteg volt, bottal járt, és sokat mulasztott betegsége miatt . . . Családjával rossz viszonyban volt, még a karácsonyi és a húsvéti szüneteket is nálunk töltötte . . . Nagyon szeretett okarinázni, órák hosszat eljátszott, és közben olvasott. Egyetlen barátjáról tudok, Benisch Alfrédról, bányászgyerek volt és Kodolányinak osztálytársa. Vele és apámmal hármasban hatalmas politikai vitákat folytattak . . ."

Újságok, könyvek kerülnek kezébe. Papírbakancsot gyártó háborús spekulánsokról hall. Móriczot, az orosz klasszikusokat olvassa. „Egy adózó polgár" aláírással elküldi véleményét az újsághoz a pécsi utcák csatornázásáról. Egy, a *Pécsi Napló*ban megjelent nacionalista hangú újságcikk fölháborítja, és hozzászólásában megvédi a Mecseken fölállított francia emlékművet.

Ritkán jár haza. A vajszlói otthon egyre idegenebb, kínos hangulattól terhes. Pécsett barátságot köt Haraszti Sándorral, a nála két évvel idősebb reáliskolai diákkal. Haraszti öccse vele jár egy osztályba. A kapcsolat nem sérti a Simon Dezsővel kötött testvérbarátságot. Ha Simon Dezső a faluhoz, a parasztsághoz, az Ormánsághoz fűzte Kodolányit elszakíthatatlanul, akkor ez a kapcsolat lesz – ugyancsak életrevalóan – szellemi-világnézeti fejlődésének, társadalmi-politikai meggyőződésének talán egyik legfontosabb mozgatója. Az emberi kapcsolatoknak, a barátság megkötésének és fölbomlásának Kodolányi egész pályáján nagy szerepe van. Haraszti már diákkorában roppant határozott, kemény, szókimondó egyéniség, akire még nagy megpróbáltatások várnak. Az osztályharc, a szocializmus, a dialektikus materializmus fogalmával ő ismerteti meg a fiatal Kodolányit. Könyveket ad a kezébe, többek között Adyt, sokat vitatkoznak, racionális kritikája egészségesen hűti le az érzékeny barát heves kitöréseit, ugyanakkor a fiatal Haraszti merevsége, fölényeskedő hangja ellenkező irányban, taszítóan is hat rá.

Kodolányi folytonos érzelmi hullámzásban él. Nyitott szemmel figyeli a világot. Beteg lába miatt sorozatos kudarcok érik. Rádöbben, hogy nem tud járni, megoperálják, hat hetet kórházban tölt, botot kap, s a bot többé nem hagyja el életében. A vajszlói ház hol vonzza, hol taszítja. Pécsett egyszer váratlanul meglátogatja édesanyja. Naplót, ötfelvonásos verses drámát ír. Filozófusokat olvas. Valóságos és nemlétező lányok után epekedik. Az érzések és indulatok verssorokat löknek ajkára, a szomorúság tollat ad kezébe. Verset ír egy elemista kisdiák halálára, aki szállásadója fiának volt osztálytársa és szomszédukban lakott. Versben elismeréssel adózik a hazájukat védő szerb katonák iránt. S verssorokkal ostorozza a meggazdagodott hadseregszállítókat. Apja és osztálytársai összeadják a pénzt, és tizenöt költeménye a pécsi Wessely és Horváth nyomdában sajtó alá kerül. Tizenhat éves korában, 1915 májusában megjelenik Kodolányi János első könyve, a *Hajnal*. Megindító az életmű egészének ismeretében olvasni az előszó-író Hajdu Imre kissé fellengzős sorait: „Ez a verseskönyv tükre egy nagy fényforrásból jövő fénycsóvának. Most még külső, nagy fények visszatükröződése. Most még csak egy költői, poétikus lélek reagálása fenséges hanghullámok csudás melódiáira. De majd a tükör lassan-lassan befelé fordul s végül az igazi: az ő lelkét mutatja . . ." S talán még megindítóbb az ajánlást olvasni, az ajánlást ahhoz az emberhez, akinek alakjával majd egy életen át viaskodik, akinek rideg, magányos és megközelíthetetlen sorsát egy életen át próbálja megfejteni: „Kedves jó Apámnak ajánlom fáradságának első gyümölcseit, hálám és szeretetem jeléül."

A kis füzet egyik versében az ifjú poéta képet rajzol magáról:

Vígan pattog a tűz s barátságos fénnyel
Tölti be a szobát, egy diákszobácskát;
Künn a dühös szélvész kegyetlen **eréllyel**
Próbálja feltépni ablakának zárát.
Néha-néha nekifeszül garral;
Rázza és cibálja hasztalan haraggal;
S míg az dühhel bömböl, benn a kályha mellett,
Szikrázó zsarátnok bút, bánatot kerget
Egy diák arcon. –
Tenyerébe hajtja a fejét és merengve
Bámul a parazsak égető méhébe . . .

A versek, a könyv, a megdicsért magyar dolgozat, a jóindulatú szállásadó közbenjárása sem tudja megmenteni a diákot a zord tanárok indulatától. Az ötödik osztályban mennyiségtanból és német nyelvből megbuktatják. Mivel dacból nem ír kérvényt kellő időben az iskola igazgatójának a pótvizsga ügyében, az osztályt meg kell ismételnie. Amikor másodszor is kijárja az ötödiket, nem iratkozik vissza a pécsi reálba. Székesfehérvárra megy.

Egy negyedszázaddal később, 1940-ben a *Süllyedő világ*ban még mindig „szenvedéseim városának" nevezi Pécset.

Majd újabb negyedszázad telik el, Kodolányi már járműre sem tud szállni. Az idős és béna író magnetofon-készülék elé ül, hogy ezen az úton üzenjen néhány szót diákévei városába: „Az emlékek olyan raja rebben föl bennem, hogy nem is tudom, melyikhez nyúljak, melyiket mondjam el . . . Mennyire szeretnék ott állni személyesen abban a városban, ahol tízéves koromban iskoláimat kezdtem . . . Mi volt nekem olyan kedves abban a városban? Talán az, hogy azokat a keskeny, ódon utcákat, amelyeknek történelmi szépségét azóta már tudatosan felismerték és ápolják, akkor, tíztizenegy éves koromban már olyan csodálkozó áhítattal jártam, mint később, amikor már tisztán tudtam és láttam és értettem, hogy milyen világban járok én ott? Talán azok a csodálatos kirakatok csillognak ismét előttem, amiket gyermekkoromban karácsony előtt bandukoltam sorra, és csodáltam bennük a gyönyörűségeket, amelyeket nem tudtam megszerezni magamnak, de amelyek talán mint élő motívumok mégis belekerültek a műveimbe, és így mégiscsak birtokomba kerítettem őket? Vagy talán

a Mecsekre kanyargó szerpentin utak árnyékos-fényes, borongós hangulataira emlékszem ismét vissza nagyon intenzíven és nagy fájdalommal és gyönyörűséggel, ahol első szerelmeim képét hordoztam magamban, és első diákkori tapogatózó verseimnek a szavait görgettem gondolatban a nyelvem alatt? Mire emlékezzem szívesen? A csodálatos őszi szüretekre a Frühweisz-völgyben, ahol bőszoknyájú lányok és menyecskék daloltak egész nap a szőlőtőkék között, és bent a présházban lakásadó asszonyom öreg édesapja, Böhm bácsi igazi német alapossággal és gondossággal csavarta a hatalmas faprés nyomorúdját és kóstolgatta kis pohárban a lecsurgó mustot?"

Kodolányi roppant korán érő fiatalember. A hagyományos, érzelmes kamaszkor jóformán teljesen hiányzik életéből. Tizenhat éves korában verseskötete jelenik meg. Olvasmányai egy felnőtt olvasmányai. Gyerekként szinte aszkéta módján él. Az önnevelés kemény próbáit állítja maga elé: böjtöl, éjszaka pokrócot terít a padlóra, s télen is nyitott ablaknál alszik. A változás, amit a fehérvári iskola hoz életében, nem a személyiség megváltozásának eredménye. Az iskola, a környezet lesz más. S ez elég ahhoz, hogy egyszerre csaknem jó tanuló váljék belőle. Az idegenből jött, társainál egy esztendővel idősebb, testi hibája miatt visszahúzódó fiú a kosztosdiák független életét éli. A változás igazi oka a pécsitől eltérő nevelési módszerben rejlik. Szállást a Tobak utca elején álló, földszintes sarokházban kap, innét jár három évig a fehérvári reálgimnázium kétemeletes épületébe.

„Fehérvárt szeretem – emlékszik vissza a *Süllyedő világ*ban. – Otthonosan érzem magamat benne, akár a házikabátomban. Tetszik a belsőváros kanyargó, szalagvékony utcáinak régi barokk képe, a külső részek falusias, parasztos hangulata, tocsogó, sáros-bokros környéke, a kakasugrás szélességű folyócska, mely az iskolakert mellett ballag, s széles rétek vizét gyűjti össze, a távolban kéklő Vértes hosszú háta. Tetszik a barátságos külsejű iskola, udvarán a suttogó jegenyékkel. A bokros, csalitos közkertek, az Erzsébet-liget árnyak közt kanyargó útszövevénye. Tetszik a kövezeten halkan kopogó cipősarkok álmatag muzsikája, a Hal-tér, a falusi szekerekkel körülvett Ponty-kocsma, amelynek falát egy sereg lézengő ‚Ponty-lovag' támogatja. Íme, ez az ősi koronázó város, nagy királyaink temetkezőhelye, itt hirdették ki az Aranybullát. Itt mondta a németbarát Péter király szemébe sötét jóslatait a prímás és nem messze innét hányták el a megvert teutonok vértjeik ezerét."

Az iskolában emberséges hang uralkodik. A kapualjban cigarettázó vagy az utcán kislányt kísérő diákot nem lesik szúrós szemű tanárok. Igazgatója a tudós, szótárszerkesztő Kelemen Béla, tanárai megértő, méltányos emberek: az egyik a zenéért rajong, a másik önkényes szószármaztatáson töri a fejét, a harmadik vitatkozásra csábítja tanítványait, a negyedik könyveket ajánl olvasásra. Még a kissé bogaras, rigolyás, különc figurákban is van valami rokonszenves. Nem tartanak igényt a kizsarolt tekintélyre, a szolgalelkűségre, a bálványozó tiszteletre.

A könnyen barátkozó diák hamarosan új pajtásokra talál. Szálláshelyén társakat kap, a Tobak utcai ház egyik utcai szobáját egyszerre négy fiú lakja, a diáktanyán vidám estéket töltenek. Zsidó családokhoz jár társaságba, a verselgető fiatalembert szívesen fogadják a barátok és az osztálytársak szülei is. Egy Berta nevű lányért rajong. Az irodalmi érdeklődés összekapcsolja a fehérvári iskola később ismertté vált két kitűnő diákjával, Fáy Árpáddal és Pákozdy Ferenccel. Egy idős asszony, aki lakótársa volt a Tobak utca 2. szám alatt, elmondta, hogy „komoly, szeretetreméltó fiú volt, sokat és ábrándosan sétált, festegetett, mindig könyvekkel a kezében tért haza, különös zöld körgallért viselt, szobájának ablakából gyakran gyönyörű füttyszó hallatszott".

A szabad mozgás, a megváltozott környezet, az ösztönző barátok fellelkesítik, megnő tanulási kedve, egész éjszakákat tölt a toll és a könyv mellett. Bizonyítványára fél tandíjmentességet kap. A francia felvilágosodás íróit olvassa. Tanítványt vállal. A Vörösmarty önképzőkörben sűrűn szerepel: előadást tart, vitatkozik, bírál, széleskörű irodalmi tevékenységet folytat: verset és regényt ír, Vörösmartyról, Adyról, Móriczról értekezik. Nyelveket – többek között héberül – tanul. Kapcsolatba kerül Tarsoly Sándorral – a személyiség alakulása történetében ismét fontos barát! –, egy tehetséges kolozsvári nyolcadik gimnazista fiatalemberrel, aki iskolájában litogra-

fált diáklapot szerkeszt. Forró hangú leveleket váltanak, majd Kodolányi vonatra ül és meglátogatja barátját. Erdélyből visszatérve tisztázza magában: ezután az írói hivatásnak él, s lapot alapít. A *Diák-toll* első és egyetlen száma 1917 őszén jelenik meg. A Tobak utcai hosszúhajú szerkesztő vezércikket fogalmaz, kialakuló önálló erkölcsi fölfogásának egyik első és épp ezért fontos dokumentumát. Az életnek két pillére van – vallja, – a küzdelem és a munka. „Szeretnénk ott lenni mindenütt, ahol intelligens diákok vannak s tetteikben utat jelölni, akaratukat irányítani a célunk. Szeretnénk benneteket, Pajtások, leszoktatni a felületességről, szeretnénk felnyitni a szemeteket, hogy megláthassátok a magatok küzdőterét. Mert szép a küzdelem, neveli az embert s megtanítja a maga lábán járni. Szép, mert a munkában úgy vagyunk, mintha követ fejtenénk: napról-napra új anyagot lelünk és hordunk össze a lelkünkben, amelyből majd lassan a jövő Magyarország férfia fog kialakulni. A mai kort a repülőgép, tehát a fölfelé törekvés jellemzi. Hát nem utálatos, sőt vétkes dolog megfenekleni a mindennapi élet szürke sarában?

Ifjú, kedves Faustok, üdvözlünk. Jöjjetek: a huszadik század magyar fiai ne legyenek Oblomovok!"

A tizenkét oldalas, Deutsch Ármin könyvnyomdájában készült, kéthetenkinti megjelenésre tervezett, kölcsönpénzből előállított diáklapban vers, elbeszélés, tanulmány, glossza, szerkesztői üzenet követi egymást. Zömét az ifjú szerkesztő írja, aki az egyik cikkében némi önsajnálattal „szegény, jobb sorsra érdemes szerkesztőnk"-nek nevezi magát. Diákautonómiát követel, konferenciát, ahová a diákság is képviselőket küld és megvédi érdekeit. Nyomtatásban üzen Tarsoly Sándornak Kolozsvárra, Haraszti Sándornak Pécsre. („Rádférne egy kis dorgatórium. Tőled levelet, öcsédtől novellát kérek okvetlen. Üdv.") *Harangok* című rajza népnyelvi színekkel átszőtt, ormánsági világháborús történet. („Fenye tuggya. Van föd mindenhun, keed meg elási ingyön is – szólt a jáger.") Az írói buzgalom azonban nem pótolhatja a szükséges anyagiakat, s a vállalkozás az első szám után megszűnik. A bukást sietteti a lap egyik glosszája, melyben az ifjú szerkesztő a másik fehérvári gimnáziumot bírálta, a ciszter papok iskolájának ünnepélyét, a zenekar lagymatag játékát, a közönség hazafiatlan magatartását. Az írás magasabb érdekeket sértett, s a *Diák-tollat* kiütötték a szerkesztő kezéből.

A világháború évei ezek. A hangulat az iskolában is egyre feszültebb. Kodolányi már a háború kitörésekor otthon, Vajszlón gyerekfejjel látja, hogy nem a nép, nem a parasztok, nem a szegények, ez az urak háborúja. A fehérvári iskola szabadabb szelleme, a baráti körben folytatott radikális szellemű politikai viták, önképzőköri csatározások egészen fölnyitják szemét. Az osztályt sorozni viszik. Az orosz forradalomról zavaros hírek érkeznek. Szállásadónőjének harctérről hazatérő fia a hadihelyzetről, a frontok állásáról mesél. Az iskolát ideiglenesen hadikórházzá alakítják.

Ezekben az években a nyári vakációk és a szénhiány miatt adott kényszerszünetek egy részét Püspökladányban tölti. A házban három megtört nő él egy födél alatt: az idős nagyanya, a festegető, lánynak megmaradt Giza nagynéni és a fejfájós, betegeskedő édesanya. Szűkös, szegényes körülmények között telnek napjaik. Nincs férfi a háznál, a gazdaság pusztul, a pénz romlik, kevés a kenyér, nem kapni munkást. Előbb Simon Dezső apja, majd Dezső jön el Vajszlóról Ladányba, a birtokhoz tartozó tanyára gazdálkodni. A két testvérbarát újból találkozik. Ez az utolsó háborús nyár az élményi alapja *Futótűz* című regényének.

Kodolányit Püspökladányban éri az őszirózsás forradalom híre, itt van a Tanácsköztársaság hónapjaiban, itt éli át „egy új világ születésének kataklizmáját", itt látja a vöröskatonák visszavonulását és a román királyi hadsereg előnyomulását. Később, 1926-ban *Küszöb* című elbeszélésében rajzolja meg akkori önmagát:

„Ezerkilencszáztizenkilenc, húsvét . . .

A nagyanya, a nagynéni, meg a kamaszfiú a verandán ült . . . A fiú, – nyolcadikos gimnazista, – ajkát rágta, keze reszketve gyűrte az újságot, melynek első oldalán a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei harsogtak. Szeme csillogott és füle szinte láthatóan itta a zűrzavaros, távoli lármát. Ő egész nap az utcákat járta . . . Köz-

ben öntudatlanul forradalmi dalokat dudolt, s vad fantáziája előtt minduntalan megjelent a saját alakja, katonaruhában, lapos sapkával, melyen vörös szalag izzik, karabéllyal a vállán és övében súlyos kézigránátokkal. Így látta önmagát barrikádok tetején, mint Delacroix-képen a forradalom szellemét, füstben és vérben, lármában és fegyverropogásban, amint a szabadságért, egyenlőségért és testvériségért harcol, a proletariátusért, az elnyomottakért. Petőfi-versek fűtötték az agyát, versek, melyeket az iskola szűk padjaiban, álmos téli délelőttökön agyonmagyarázott a fogatlan tanár. Jelenetek keltek életre benne Carlyle könyvéből, melyet éjszakákon át falt, míg lakótársai az álom feneketlen mélységeiben cselédlányokkal ölelkeztek. És szakaszok ötlöttek fel benne elnyomhatatlanul Kropotkinnak a francia forradalomról írt művéből, szakaszok, amelyeket nem akart soha könyv nélkül bevágni s mégis jobban megragadtak benne, mint a gömbháromszögtan verejtékkel magolt tételei."

1919-ben Székesfehérvárott az ifjú költő új verseskötete lát napvilágot. A baráti szívvel Tarsoly Sándornak ajánlott, sárgafödelű könyv ugyanott készült, ahol másfél éve a *Diák-toll* hasábjait szedték a nyomdászok. A könyv címe: *Kitárt lélekkel.* Két ciklusban csaknem félszáz vers sorakozik. Ha nem is tagadja meg később Kodolányi korai verseskötetеit, eléggé elhallgatja őket. Aligha vezetne eredményre, ha bennük valamiféle átható erejű költészet jegyeit keresnénk, de hiba lenne létüket, valóságos értéküket figyelmen kívül hagyni. Nem annak az írónak a szárnypróbálgatásai ezek, aki magában a költészet forrását szándékosan eltömte, hanem aki majd hangot vált, s eredendő költői hajlamát elbeszéléseibe és regényeibe menti át. A későbbi regényeket ugyanaz a lírai szenvedély fűti, mint ezeket a korai verseket. A kiteljesedő epikus életmű hajszálerei a költőből szívnak táplálékot. Már Németh László megfigyelte: „Az ábrázolt élet mögül költői jelentés sugárzik, vers bujkál a tárgyilagos mondatok közt, néhol ki is szökik a novellából, mint a Böbék Samu búcsúja végén, ahol a fösvény, családját sanyargató, szélütött ember fölgyújtja maga mögött a házat, belecsap az üggyel-bajjal felszerszámozott lovak közé, s a megdicsőült önzés Illés-szekerén vágtat neki a Drávának vagy a – Pokolnak." A szóismétlések és halmozások, a felsorolások és ellentétek áradó bősége, a mellérendelő mondatszerkezetek periodikus váltakozása szinte zenei ritmust ad a regények nyelvének. És fordítva is igaz: a korai versek szinte egy-egy novella-magot rejtenek, a *Kitárt lélekkel* költeményeiben megörökített helyzetek és alakok, találkozások és búcsúzások, emlékek és hangulatok, szerelmek és barátságok, majd a későbbi regények lapjain térnek vissza epikává lényegítve. Mint a jövendő életmű genezise, mint az írói alkat kialakulásáról küldött üzenetek érdemelnek hát figyelmet e versek. Értékük különböző, hangjuk a fiatal Tóth Árpád költészetére, az impresszionizmusra emlékeztet, de a kölcsönvett stílus mögött is az író erős elhivatottsága szól: az otthontól való távolság a jövőt hozza közelebb számára, egyéniségének természetét kutatja, a versekben minduntalan önarcképet fest. Tűz és fáklya akar lenni, máskor kétségek és rossz sejtelmek gyötrik, s betegsége, elhagyatottsága miatt panaszkodik Petőfies sorokban:

Itt heverek magányosan,
Itt a csöndes réteken;
Fölöttem fa, gyep alattam
Ad pihenőt énnekem.

Könnyes arccal nézek rátok,
Mert az Isten tudja csak,
Megtérek-e még veletek
Vidám vándor madarak!

Vagy, mint szegény kitagadott
Verem föl az úti port
S szerteszéjjel szabad szívvel
Énekelem a nyomort?

A Tanácsköztársaság eltörli az érettségit, Kodolányi osztályát a forradalom bukása után, 1919 szeptemberében hívják össze érettségizni. A fehérvári reálgimnáziumnak 1919-ben vező nyolcadik osztályáról nem készült érettségi tabló. „Amikor a nagy obsitokat kiosztják, megkönnyebbülten rohanok ki az iskolából. Társaim még

fényképeket szednek össze az érettségi kép számára, nincs fényképem, nem adhatok, nem is akarok adni. Torkig vagyok mindennel." Akkor még azt hiszi, hogy ősszel egyetemre iratkozik, s magyar–francia szakon tanári oklevelet szerez.

1919 őszén hazamegy Vajszlóra.

Különös élet van akkor Baranyának ebben a déli csücskében. 1918. november 14-én a szerb–horvát–szlovén királyság csapatai megszállják Pécset és környékét, s egy sajátos, három évig tartó történelmi szakasz kezdődik az ország e részében. A demarkációs vonal a Mecsek északi oldalán, Sásd és Dombóvár között húzódik. A szerb megszállás alatt álló területeken heves propaganda indul, hogy Pécset és Dél-Baranyát Jugoszláviához csatolják. A munkásság és a baloldal tiltakozik az idegen uralom ellen, s 1919 koratavaszán hatalmas sztrájkot rendeznek Pécsett. Amikor az ország a Tanácsköztársaság korát éli, ide nem terjed ki politikája. A pécsi bányászok Kaposvárra szöknek és ott csatlakoznak a magyar proletárhadsereghez. A proletárdiktatúrától megriadt baranyai értelmiség és nagypolgárság viszont oltalmazóját látja az SHS-királyság csapataiban. Furcsa, ellentmondásos világ. Tovább bonyolódik a helyzet 1919 nyarán, amikor a Magyar Tanácsköztársaság leverése után a menekülő vöröskatonák és bányászok átjönnek a demarkációs vonalon Dél-Baranyába, ahol biztonságosabbnak ígérkezik számukra a helyzet, mint Horthyék ellenforradalmi Magyarországán. A várost és környékét ellepik a menekültek. Pécsett soha nem látott eleven szellemi élet zajlik. A szemtanú Lőrinc Péter *Válságok és erjedések* című emlékiratában írja: szívesen tér vissza emlékezéseiben „a zsibongó, zajos, roppant élénk, ekkor nagyvárosi és proletár Pécsre, abba a pár utcába, mely a Szabadságszigetet jelentette Közép-Európában, melytől sokan várták a forradalom új kirobbanását". Baloldali újságok, aktivista művészeti röpirat, haladó irodalmi folyóiratok jelennek meg.

A helyzet feszültséggel és ellentmondással terhes. Különösen akkor fordul válságosra, amikor a háttérben megindulnak az alkudozások a horthysta Budapest és a monarchista Belgrád között. 1921. július 27-én életbe lép a trianoni békeszerződés, s az ellenforradalmi Magyarország jogot nyer Dél-Baranya egy részének visszafoglalására. 1921. augusztus 14-én a pécsi Széchenyi téren megtartott népgyűlésen kimondják a „Baranyai–bajai szerb–magyar köztársaság" megalakulását. Tiszavirág-életű politikai képződménynek bizonyult: augusztus 21-én Horthy csapatai bevonulnak Pécsre.

Mivel Kodolányi 1919 őszén a pesti egyetemre már nem mehetett, a jogra pedig nem akart iratkozni Pécsett, 1919 és 1921 között idejének nagy részét Vajszlón, az egyre ridegebbé váló „atyai hajlékban" tölti. A friss érettségivel a zsebében egy ideig ugyanabban az elemi iskolában tanít, ahová hajdan maga is járt. Részt vesz a malommunkások sztrájkjának megszervezésében. Néha belátogat Pécsre, fölkeresi a *Krónika* szerkesztőségét, Csuka Zoltánnal, Molnár Farkassal barátkozik. A lap közli verseit, s a munkatársak azon töprengenek, hogy kollektív magatartásuk jeleként névaláírás nélkül publikálják írásaikat: csak a mű érdekes, a név nem fontos. Kodolányi, akit már Fehérvárott taszított az avantgard, s a Kassák szerkesztette *Ma* című folyóiratot, melynek egyik száma kezébe került, „furcsa, félbolond folyóiratnak" ítélte, s aki bevallása szerint később sem került az avantgard irányzatok vonzásába, Pécsett, a szerb megszállás alatt – ha rövid időre is – a modern művészeti hatások áramlatába áll. Zsoltáros hangú, hosszú sorokból álló, füstmilános, hömpölygő verseket ír, a modern festészetről vitatkozik.

Gyakran átjár a Vajszlóval szomszédos Csányoszróra, Csikesz Sándor református lelkészhez. Csikesz, aki később Debrecenben lesz egyetemi tanár, művelt, képzett pap, Kodolányinak valóságos szellemi atyja ezekben az években. A fiatalember a tudós pap könyvtárát búvja, éjjel-nappal olvas, tanul. „Az ő vezetése mellett ismerkedtem meg közelebbről Platónnal, Spencerrel, Ruskinnel, Emersonnal stb. – írja néhány év múlva. – Ezek az idők a filozófiában való elmerülés évei voltak s ekkor kezdtem körvonalazni esztétikai meggyőződéseim első megfogalmazását. De nem kevesebbet foglalkoztam szociológiával is. Csikesz ismertette meg velem az Evangé-

liumot olyan alaposan, ahogy azt senkitől meg nem ismerhettem volna." Neki lehetett legtöbb része abban, hogy Kodolányi később áttért a református hitre.

A kiélezett történelmi szituációban végérvényesen lelepleződik a fiatal író előtt a magyar középosztály romlottsága, a falusi intelligencia köpönyegforgatása. Változást várnak, de sosem tudnak elébe menni a történelemnek. Életük megzápult, zátonyra futott. Csak a véletlenben bíznak, de a holnap nem tartogat reményt a számukra. Megbomlott körülöttük az öröknek hitt rend és nyugalom, s most utálattal és gyűlölettel fordulnak szembe mindennel, ami új és más. Tisza Pistát meggyilkolták, a frontok összeomlottak, most szerbek ülnek a megye nyakába, átszervezik a közigazgatást, a környéken rablók fosztogatnak, a malommunkások szervezkednek, jogokat követelnek.

Kodolányi eszményt és célt keres, s ezt a cselekvésben, a másokért végzett munkában találja meg. Hajdani tanítója, a vajszlói „kismestör" lányának emlékkönyvébe 1920. február 27-én emléksorokat ír: „Szeress dolgozni; önmagát becsüli az, aki dolgozik, önmagát nézi értéktelennek, aki henyél. Mert a végzett munka egy része lelkünknek."

Az „atyai hajlék" Zoltánja előtt leveti álarcát a világ, s a fiú az apa szemébe mondja vádló szavait: „Engem is a családi pokolból bedugtak az iskolába. Ott ugyanazt csinálták velem, amit itthon. Verték belém a tekintélytiszteletet, belémfojtották a kérdéseket és választ semmire sem adtak. Én látom, hogy az életemet elkótyavetyélték. Tönkretettek mindent és itt állok most, húszéves fejemmel és nem tudom, mihez kezdjek. Én a taposómalomba többet beállni nem tudok. A húgom nem változtathatja meg már az életét, a mostohám sem és papa sem . . . De én igenis megváltoztathatom és csavargó leszek, vagy tolvaj, vagy akármi más, csak az nem, amit faragni akarnak belőlem! Én újra akarok kezdeni mindent, legalulról."

Először a család hullt szét Kodolányi körül, most társadalmi osztálya, az ún. középosztálynak pusztulását kell megélnie. Ez ugyanolyan mély írói élménye marad, mint az előbbi. Először az *Atyai hajlék* című elbeszélésében számol le vele, 1927-ben, majd a pálya végén, harminc év múlva, újból előveszi a témát a *Vízválasztó*ban. A két időpont között, 1935-ben írja: „Láttam annak az osztálynak a falubeli életét is, amelyhez tartoztam, s amelynek később megtagadója lettem, figyeltem a nép és az úgynevezett intelligencia tragikus viszonyát, az egyik jogos gyanakvását s a másik lenéző gőgjét, az egyik évezredes kultúráját, a másik felszínes iskola-kaptafákra szabott műveltségmázát, az egyik kemény és könyörtelen birkózását a halállal, s a másik részvétlen asszisztálását a kétségtelen kimenetelű harc mellett . . ."

Mielőtt Horthy csapatai bevonulnak Baranyába, végleg szakít apjával. Az egyik jómódú vajszlói parasztgazda lányát, Csőszi Matildot megszökteti és feleségül veszi. Pestre költöznek.

„Nomád lélek" – mondja magáról Kodolányi. Huszonkét éves koráig hét helyen élt rövidebb-hosszabb ideig. Telkin, Pécsváradon, Gulácson, Vajszlón, Pécsett, Székesfehérvárott és Püspökladányban. Emellett rengeteget utazott az országban. Járt a Balaton mellett, Nagykanizsán, Dombóvárott, Kolozsvárott, Kaposvárott, Budapesten. A két évtized az élmények és tapasztalatok, az ismeretek és kalandok oly bőségével árasztotta el, hogy az író idős koráig sem fogyott ki belőle. Mi volt ebből a húsz évből a legfontosabb? Széthullt körülötte a család, veszni látta osztályát, és azonosult az ormánsági földdel és annak népével. Meglelte legfontosabb élményeit, melyek regényeit éltetik majd. Ugyanabban a magnetofon-üzenetben, melyből már idéztünk, mondja 1963-ban: „Barátaim! Ha valaki elmondhatja, hogy életét, eszmélkedését, tudatát és tudását, élményeit, emlékeit, indulatait, szeretetét és gyűlöletét, élete munkáját és műveit, műveit, amelyek sok-sok sűrű kötetre szaporodtak évtizedek során: egy városnak és egy földnek köszönheti, azt én itt most elmondom és kimondom. És ha az első csepp anyatejét nem itt szívtam is magamba, de az eszméletnek, a lelkesedésnek, a jót- és nagyotakarásnak, a szeretetnek és vállalásnak első csepp, bár keserű tejét, anyatejét itt szívtam Baranyában, itt szívtam Pécsett. És itt szívtam a virágoknak és gyümölcsöknek zamatos levegőjét is, amely a költőt éltette és táplálta bennem, azt az öregembert, aki most másképpen nem tehetvén, a hangját küldi el önöknek és a kézfogását. Isten velük."

GÁL ISTVÁN

FÜLEP LAJOS LEVELEI BABITSHOZ

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában Fülep Lajos több levele található. Ezek zengővárkonyi életének közéleti és anyagi körülményeire vetnek fényt, de értékes adatokat tartalmaznak Babitshoz és a Nyugathoz való viszonyára vonatkozóan is.

Az 1. levél még 1919-ből való, amikor ő is Pesten lakott, az I. kerület Logodi utca 51. szám alatt. Értékes bizonyítéka ez annak a kevés dokumentumnak, amely Babits 1919-es szerkesztői tevékenységét igazolja. Irodalomtörténetírásunk általában keresztülpillant azon a tényen, hogy 19-ben Babits volt a Nyugat szerkesztője. Fülep Babitshoz fordul, hogy neki tartsa fönn Az elsodort falu kritikáját. A sebtiben írt levél 1919 májusában keletkezhetett, hiszen Az elsodort falu május 1-én jelent meg.

A 2. levél Fülep első dunántúli lelkészi posztjáról íródott, a Tolna megyei Medináról. Éppen egyik haláláig legjobb barátja, Elek Artur vendégeskedett ott, együtt készültek be Szekszárdra Babitshoz.

A 3., 4., 6. és7. levél 1929 és 1931 közötti válságos korszakáról, politikai üldöztetéséről, anyagi romlásáról, majd tudományos rehabilitációjáról és helyzetének javulásáról szól. A 3. levélből kiderül milyen konkrét veszély fenyegette 1929-ben. A pécsi ügyészség a faluba érkezett új tanító följelentésére a Horthy-korszak legveszélyesebb vádjával, nemzetgyalázással és kormányzósértéssel indított ellene nyomozást. A falu lakosságát is ellene izgatta, ahogy Fülep leírja, valóságos középkori tömegőrületet szervezett ellene. (Érdekes lenne a pécsi ügyészség aktái közül előkeresni a sötét ügy iratait, amely Fülepet az önmegsemmisítés határáig hajszolta.)

3. levél 1929. november 5-én kelt és e valószínűleg valaha is írt legszubjektívebb levelében Babitsot ugyan arra kéri, hogy levele tartalmát ne közölje senkivel, ma már azonban történeti forrás értéke miatt ettől eltekinthetünk. A társadalmi üldözés szélső határáig, a bebörtönzésig hajszál híján elérkezett Fülepet Várkonyban, „Magyarország egyik legszebb helyén" nem várta anyagi paradicsom. Babitshoz volt kénytelen fordulni, hogy Baumgarten-díjat kérjen magának. Babits a hamarosan bekövetkező második díjosztásnál meg is szerezte neki. 4000 pengős nagydíjat kapott. Abban az évben rajta kívül Elek Artur, Juhász Gyula, Krúdy, Németh László, Tamási Áron, Tersánszky és Tóth Árpád kapott díjat. A 4. levél arról szól, hogy nem tud Pestre fölutazni helyi egyházi kötelezettsége miatt. Így sajnos elesett a díj átvételekor szokásos országos publicitás akkor számára annyira szükséges előnyétől is.

Az év végén újabb segélykéréssel fordult Babitshoz (a 6. levélben), de ahogy sejteni lehet Babits egyelőre elő nem került leveléből, csupán évközi segélyre számíthatott a következő tavasszal.

A Baumgarten-díj bizonyos fokig aktivizálta Nyugat-munkatársi viszonyát. Érdemes visszapillantani azelőtti publikációira a Nyugatban. Már 1910-ben Lukács György méltatja a folyóiratban Nietzsche-fordításának és -tanulmányának megjelenése alkalmából. (1910. II. 1014–15.) Föllépése a Nyugatban eléggé elhúzódott, de akkor annál nagyobb súllyal történt. Az 1918.-i évfolyam később Magyar Művészet c. könyvének háromnegyed részét közli. (Európai művészet és magyar művészet. 1918. I. 484–99; Magyar építészet uo. 682–94; Magyar szobrászat uo. 807–21; a Magyar festészet majd csak az 1922.-i évfolyamban jelenik meg: 229–43, 353–62, 383–98.) 1918-ban még Tihanyi Lajosról írt portréját is közli. (II. 692–96.) 1919-ben Az elsodort falu terjedelmes kritikája jelenik meg (1021–36). 1921-ben ő írja az ünnepi Dante-tanulmányt (II. 1369–82), 1923-ban Lesznai Annát méltatja (II. 282–90), 1924-ben

Pethes Imrét dicsőíti (II. 722–27), 1928-ban Keleti Arturt ismerteti (I. 311–13). 1930-ban egy új Dante-kommentárt bírál (II. 786.), erre vonatkozik a 6. levél bevezetése. A 7. levélben egy közelebbről meg nem nevezett könyvről küld recenziót, ez Mannheim Károly munkája, amelyet „A tudomány szociológiája" címmel ismertetett 1932-ben (I. 116–17). A 8. levél Gellért Oszkárhoz, mint technikai szerkesztőhöz van címezve, de Gellért annyira megfeledkezett róla, hogy „Levelezésem kortársaimmal" c. művébe be sem vette, pedig az róla és költészetéről rendkívül kedvezően nyilatkozik. Itt a Babits által kezdeményezett szellemtörténeti vitához kérték föl hozzászólásra, Fülep cikke meg is jelent (1931. II. 657–61). Úgyszólván valamennyi levélen végigvonul fő gondja, művészetfilozófiájának befejezése és publikálása. Ezt az évtizedek során újra és újra fogalmazott és végül is kéziratban maradt fő művét fejezetenkint óhajtotta először magyarul, majd teljes egészében németül publikálni. (L. 6. levél.) A Nyugat táborának nagy véleményére róla jellemző, hogy a 25 éves jubileumra őt is elvárták. 9. levelében, amelyet ugyan a Nyugat szerkesztőségéhez intézett, de amely Babitshoz került mint meghívása valószínű kezdeményezőjéhez, ezt a pesti fölrándulást is lemondja. Erdemes fölsorolni, kik jelentek meg végül is a nagy nemzedékből a Zeneakadémia pódiumán: Babits, Füst, Gellért, Karinthy, Kosztolányi, Laczkó, Móricz, Schöpflin és Szép Ernő.

1933-ban Fülep még részt vesz az ormánsági vitában a dunántúli magyarság pusztulásáról. (Mit mond a szemtanú. II. 281–87.) Erre vonatkozóan azonban nem maradt fönn levele. Föltételezhető, hogy vagy sajátmaga küldte be véleményét, vagy Illyés szólította föl ennek kifejtésére. Ezzel az anketttal és a nyomában támadt nemzetközi irodalommal Fülep a népi írók mozgalmába került bele akarva-akaratlanul. Illyés utánKodolányi is leutazott hozzá Bajcsy-Zsilinszkyvel, majd Németh László emlegetései után (a Tanúban Ady mellé állítja) új ismerősök járnak le hozzá, pl. Kerényi Károly. A Válasz 1. számának terjedelmes vezér- és programcikkét ő írja és ezzel vége is közreműködésének, a folytatás sosem jelenik meg. Németh László még annakidején közölte velem, mi volt az oka szakításuknak. Az egyik tisztára technikai, ti. Fülep tanulmánya olyan terjedelmes volt, hogy kénytelen volt nonpareille-jal szedetni, amiért Fülep megsértődött, a másik már elvi volt, nem szerette az őstehetség parasztírókat, és akkor még Veres Pétert is ilyennek minősítette; ugyanakkor azonban Szentkuthy prózáját és Sőtér novelláit sem kedvelte.

A levelek több passzusa Zengővárkony és Pécs iránti vonzódását is megmagyarázza. „Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalmam s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez." Tudományos munkája mellett társadalomjavító elképzelései is voltak: „Kezdtem remélni, szívós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket". A Pécsre meghívott Babitsékat azzal invitálja Várkonyba, hogy „ez a mai Magyarország egyik legszebb helye." Érdekes Pécsről való jó véleménye, Pécs jellegének valósággal klasszikusan tömör megfogalmazása: „Pest után talán a legvárosabb városunk." A pécsi egyetemi könyvtárról azonban annál szomorúbb képet fest. Ennek ellenére föllelkesülve készül magántanári és megbízott előadói szereplésére az egyetemen.

Az 1918–19-iki pesti egyetemi tanárok szomorú és sanyarú sorsáról a húszas években éppen eleget tudhattak mind a ketten. Király György túlmunkából eredő korai halála többi akkori kollégái nehéz küszködésére figyelmeztette őket. Benedek Marcell, Bonkáló Sándor, Czebe Gyula, Kallós Ede, Révay József és Turóczi-Trostler József középiskolai tanárként, kiadóvállalati lektorként, vagy fordítóként tengette életét és tékozolta tehetségét. Fülep büszkélkedve és örömmel írja le Babitsnak saját egyetemi rehabilitációját abban a reményben, hogy mások fogják követni: „Bárcsak precedens lenne belőle és visszavinnék mindazokat, akik arra valók." Ez a 6. levél egyúttal tisztázza fokozatos térnyerését a pécsi bölcsészkaron: Halasy-Nagy József művészetfilozófiából habilitálta, a kar ezután fölkérte művészettörténeti kurzus tartására és ehhez hozzátehetjük, amikor Koltay-Kastner Jenőt a Római Magyar Akadémia igazgatójának nevezték ki, őt kérték föl az olasz tanszék vezetésére. Egyet. ny. r. tanári kinevezésére azonban csak 1946-ban, Keresztúry Dezső miniszterségе alatt került sor.

Fülep Lajos a M. Tud. Akadémiára került hagyatékában ezeknek a leveleknek egy-két válaszlevelére számithatunk Babitstól, vagy a Nyugat szerkesztőségétől. Ezek azonban csak szerény kiegészitései lehetnek azoknak a tényeknek, amelyekbe Fülep alábbi levelei mély bepillantást engednek.

Gál István

1.

I. Lógodi u. 51

Kedves Uram,

Szabó Dezső regényéről szeretnék irni a Nyugatnak, hosszabb cikket, különállót, nem a Figyelő rovatba. A regényt már elolvastam, igen rossz, de azért behatóbban kell vele foglalkozni. Kérem tehát, legyen szives számomra fönntartani a dolgot, a cikket egy-két nap alatt megirom s elküldöm Önnek.

Ha mégis valami akadálya volna, kérem, értesitsen azonnal, hogy hiába ne irjak.

Igaz hive

Fülep Lajos

2.

Medina 1921 aug. 29

Kedves Barátom!

Szives soraidnak igen megörültem, de oly rövid terminust szabtál a beruccanásra, – 3 napot! – amennyi alatt nehéz, csaknem lehetetlen aktuálni.

Körülbelül ugyanakkor, amikor te irtál ide, irt neked innen oda Elek Artúr (aki jelenleg itt van) ugyancsak találkozásra nézvést; a leveleitek keresztezték egymást; kérdés azonban, megkaptad-e, mert ő cimül csak „Szekszárd"-ot irt. De akkor még ő is azt gondolta, hogy te tovább Szekszárdon maradsz.

Már most ami az én bemenetelemet – s velem az övét illeti, nemigen valószinű, hogy elseje előtt meg fog történhetni.

Ha mégis mód kerülne rá, akkor természetesen élni fogunk vele s meg fogunk keresni téged. Ha azonban valamelyest meghosszabbodnék szekszárdi tartózkodásod, akkor kbelül biztosra mondhatom, hogy rövidesen beruccanunk s megkeresünk a jövő hónap első napjainak valamelyikén. Ha tehát valamiképpen mégis tovább maradnál, mint lev. lapodon jelezted, kérlek, ne restelj róla értesiteni.

Szives üdvözlettel

Fülep Lajos

3.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1929. XI. 5.

Kedves Barátom,

hosszas tépelődés és küzködés után irom e sorokat. Olyat kell elmondanom bennük, amit minden áron titkolni igyekszem s végül – kérnem. De odajutottam, hogy kénytelen vagyok vele.

Ez az esztendő katasztrófális reám szellemi és anyagi tekintetben. Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalmam s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez. Különösen a művészet-filozófiámmal reméltem itt mielőbb elkészülni. S olyan baleset szakadt reám, hogy csak áldozatául nem estem, s ha nem segitetek rajtam, nem is tudom, mi lesz velem. Baranyában vagyok, a vadnál rosszabbak, mert elfajúltak között. Ezeket akartam megmenteni. Meg is voltam velük, úgy hogy kezdtem remélni, szivós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket. Februárban aztán új tanító került ide, fiatalember s azzal a céllal, hogy engem elpusztítson, ő maga maradjon itt. S megőrjitett és ellenem vadított itt

csaknem mindenkit. Csak a középkorban lehet ilyen fokú, a szó teljes pathológiai értelmében tömeg-őrületnek mását találni. Az elvetemült gazember, akiről azóta kiderült, hogy Nagyváradon egy évet ült pénztár kirablása miatt, a legaljasabb eszközökkel próbált engem megölni; így pl. följelentett nemzetgyalázásért és kormányzósértésért, hamis tanúkat is állított, úgyhogy hónapokig a bebörtönöztetés veszélye volt rajtam. Szerencsére a pécsi ügyésznek volt annyi esze, hogy átlátta a gonoszságot s az eljárást végül is megszüntette.

De sok volna mindent elsorolni. Elég az hozzá, hogy február óta minden nap minden percében emésztődöm s csoda, hogy még vagyok. Idegeim a végső bomlásig jutottak, eszem csak ezeken a dolgokon jár, s ami még bonyolítja a csapást, anyagilag küzködöm az elmerüléssel. Helyzetem előbb se volt rózsásnak mondható, de megéltem; most azonban nyakig bele kellett másznom az adósságba s a magam erejével ki nem lábolok belőle.

Tudom, hogy tavaly az én nevem is előkerült a Baumgartennél. S tudom, mit mondtál rá. Igazad volt. Ha megkaptam volna is, tavaly nem fogadtam volna el a díjat azzal, hogy adjátok olyannak, aki jobban rászorul. De most én vagyok az, aki talán legjobban rászorúlok.

Az itteni gyalázatos állapotoknak talán csak vége lesz már, de akkor is fönnmarad számomra a szörnyű anyagi gond, mely megbénít. S pár hétre el is kellene mennem valahova ebből a környezetből, hogy újra ember legyek. Ha legalább az anyagi gondtól megszabadúlok, akkor van reményem rá, hogy mindenképpen talpra tudok állni s újra dolgozhatok. Ehhez kérem a Te segítő kezed. Ismétlem, normális viszonyaim közt sohase kértem, sőt el se fogadtam volna Baumgarten-díjat, most azonban kénytelen vagyok vele. Ez, úgy érzem, még meg tudna menteni – s talán mégis kár volna nyomorultul elpusztúlnom most, amikor eddigi törődésem java eredményét adhatom.

Tudom, Tőled függ minden, azért egyenesen Hozzád fordulok és kérlek, tedd meg értem, amit megtehetsz.

S arra is kérlek, levelem tartalmát ne közöld senkivel. Az ember nem tehet róla, ha beleesik a ganéjba, de azért röstelli.

Igaz szeretettel köszönt

Fülep Lajos

4.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930 I. 16

Kedves Barátom,

Hálás köszönettel vettem mind szíves értesítésed, mind pedig a rám nézve olyan fontos, életbevágó határozatot. Hogy milyen nagy jótétemény nekem, előző levelemből már tudod – nem is fogok róla megfeledkezni soha egy percre se s erkölcsi kötelezettségemnek fogom érezni egész életemre, hogy kiérdemeljem bizalmatokot és jóságtokat.

Sajnos, az ünnepélyes alkalomra nem tudok fölmenni, mert november közepe óta egy régebbi, most kiújult betegségemmel kínlódom, melytől alig hogy mindennapi dolgaim végezni tudom. Hozzá még másnap, 19-én itt egyházi közgyűlésem van, melyet már nem halaszthatok el s nélkülem nem tartható meg. Pedig szerettem volna személyesen is megköszönni a jótéteményt és valóságban is viszonozni a leveledben küldött „meleg kézszorítást".

Eddig való hallgatásodnak okaival teljesen tisztában voltam és nem is vártam előbbre a választ, mint ahogy megjött. A Te helyzetedben nem is cselekedhettél másként.

Az Erdélyi Helikonban olvasom, hogy a Nyugat kritikai részét bővíteni szándékoztok. Az idén, ha egészségem megengedi, néhány nagyobb lélekzetű dologgal szándékozom kirukkolni, közülök egyik-másik csaknem egészen készen van – emellett azonban szívesen írnék kritikákat is. Ha tehát kezetek ügyébe akad olyan könyv,

melyről azt vélitek, hogy nekem való téma volna, szívesen állok rendelkezéstekre. Ezt egyébként mementóul megírom majd Gellértnek is.

Köszönetem megismételve szeretettel üdvözöllek

igaz híved és tisztelőd
Fülep Lajos

5.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930 V. 9

Kedves Barátom,

úgy hallom, e hónapban Pécsre s irodalmi estére jöttök.

Itt lakom a szomszédban, vasúton 1 órányira, autón 15 percnyire Pécstől. Arra kérlek, vegyétek programotokba Zengővárkonyt s ránduljatok ki ide mindnyájan. Az estélyre, ha valami meg nem akadályoz, magam is bemegyek s ott még beszélhetünk a dologról – most az a fő, hogy a tervetekben benne legyen. Talán úgy csinálhatnátok, hogy másnap nem mennétek vissza az első vonattal, hanem akár vasúton, akár autón kijönnétek előbb ide. Megbánni nem fogjátok: ez a mai Magyarország egyik legszebb helye.

Végtelenül örülnék, ha kijönnétek.

Szeretettel köszönt igaz tisztelőd

Fülep Lajos

6.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930 XI. 7

Kedves Barátom,

szégyenletesen elkéstem ezzel a kis recenzióval, de nehéz volt leülnöm hozzá, minden jó szándéka mellett igen-igen gyengécske s nem akartam stroncálni, mert Részedről jóindulatot tételeztem föl iránta. Kérlek, ne haragudj a késedelemért; egyéb okom is volt rá, amin azonban most már túl vagyok s könnyebben és gyakrabban juthatok majd hozzá, Deo volente, hogy apróságokat is írkálhassak. Kívánságodhoz híven egyidejűleg megküldtem címedre Hirschler könyvét is.

Közlöm egyúttal, hogy amit tavaly ilyen tájban említettem, művészet-filozófiai munkám, nagyjában és egészében elkészült. Ezt az eredményt elsősorban a Te jóindulatodnak köszönhetem, mellyel segítségemre siettél. Életemnek talán legsúlyosabb időszakában fordultam Hozzád – nem is tudom, mi lett volna velem a Te segítséged nélkül. Ha Isten módot ad rá, hogy ne csak szóval, tettel is lerójam hálámat, boldogan fogom megtenni.

Most azzal foglalkozom, hogy említett munkám néhány fejezetét folyóiratban közlés céljára népszerűen átírjam, ill. kivonatoljam. Hamarosan küldök belőle egyet, s aztán majd apránként a többit is, mert természetesen a Nyugatban gondolom közlésüket. Mentesek lesznek minden céhbeli szak-modortól s azt hiszem, általános érdeklődésre tarthatnak számot. A tudományosabb igényű földolgozást németül tervezem kiadni, talán egyidejűleg a magyar, könnyebb szövegű kötettel.

Egészen bizalmasan – egyelőre, mert még nem befejezett dolog – közlöm Veled, hogy a pécsi egyetemen Nagy József filozófiaprofesszor kezdeményezésére (akit egyébként személyesen nem ismertem s így semmi részem a dologban) magántanári habilitációm van folyamatban művészet-filozófia tárgykörből. Az úgynevezett személyi szavazás már megtörtént. Mivel Nagy a kollokvium elengedését proponálja a karnak, előre láthatóan csak próbaelőadást kell majd tartanom, ami már nemsokára esedékes is. Ha a formaságok idejében lebonyolódnak, még ez évben megkaphatom a megerősítést s a jövő félévben meg is kezdhetem előadásaimat. Ez is egyik oka volt elfoglaltságomnak, mert a karnak az az óhaja, hogy a művészet-filozófiai mellett művészet-történeti kurzust is tartsak s így mindakét tárgyból nemcsak váz-

latos programmot kellett készítenem, hanem lehetőleg részletes anyagbeosztást is, hogy az előadásokat szükség esetén bármely pillanatban megkezdhessem. (Eredetileg t.i. korábbra volt tervezve az eljárás elintézése.) Nos, nem nagy dolog ugyan ez a docentúra, s úgy gondolom, több illetne meg – de azért mégis fontosnak tartom, mert tudtommal ez az első eset, amikor az oly szerencsétlen formában kinevezettek közül egyikünk valahogy mégis visszakerül az egyetemre. Bárcsak precedens lenne belőle s visszavinnék mindazokat, akik arra valók.

Anyagilag persze – és sajnos – nem jelent semmit, mert bár Nagy prognózisa szerint minden hallgató be fog iratkozni hozzám, a lecke-pénz éppen hogy beutazási költségeimet fogja fedezni. De azért most már annyira mégis vagyok, hogy a Baumgartenből nyomasztó és megbénító adósságaim egy részét legalább ki tudtam fizetni, sőt tudtam a munkámhoz egy pár legszükségesebb könyvet beszerezni. Ez utóbbi téren persze rettenetes hátrányban vagyok, távol a nagy könyvtáraktól, Pécsen pedig jóformán semmi sincs meg. Az egyetem könyvdotációja is minimális, még a fontosabb folyóiratokra se futja.

Tavasszal írtad, hogy tervezett pécsi kirándulásotok az őszre maradt. Az ősz itt van, de a Ti jöveteletekről még nem hallok hírt. Nagyon örülnék pedig neki, ha nálam tisztelhetnélek. De egyébként, a Nyugat szempontjából is, úgy vélem, jó volna Pécset egy kicsit megmozgatni, hiszen Pest után talán a legvárosabb városunk. Ha valamiben szolgálatotokra lehetek, kérlek, rendelkezzetek velem.

Igaz tisztelettel és szeretettel üdvözöl

hived

Fülep Lajos

7.

Zengővárkony, up. Pécsvárad 1931 XI. 13

Kedves Barátom,

küldök egy kis recenziót – ha megfelel Nektek. (Honorárium ilyen apróságért nem jár.)

Szorongva látom a Nyugat terjedelmének megszűkítését – szerettem volna már művészet-filozófiám valamelyik rövidebbre vont s népszerűbben átírt fejezetével bekopogtatni, de legrövidebbre fogva is rúgna, azt hiszem három folytatásra, s attól tartok, nincs most rá helyetek. Ha mégis volna rá mód, igen megörvendeztetnél róla, alkalmilag, egy sorral. Most ép az Erdélyi Helikonnak csinálok egyet-mást, amint elvégeztem vele nyomban elvégezném a Nektek tervezett munkán, amit még kell. Azért kellene már valamit publikálnom, hogy némi jogalappal várhassak valamelyes baumgarteni segítséget, melyre – kínos bevallanom – nagyon rá vagyok utalva. Helyzetem egyenesen katasztrófális. De hogy' kérjek – kiadatlan kéziratok alapján? Most a németül való publikálás is nagyon megnehezedett. S még se akartam előbb ott kiadni, mint itt.

Tisztelettel és szeretettel köszönt

igaz híved

Fülep Lajos

8.

Zvárkony 1931 XI. 25

Kedves Barátom,

itt küldöm a kívánt hozzászólást. Igyekeztem a rám szabott méretheż alkalmazkodni – ha netán nem sikerült, nem tehetek róla. Szellemtörténet mégse olyan kérdés, mint pl. a reklám, amit néhány mondatban el lehet intézni. Ha túl léptem a méreteket, gratia fejemnek – csak úgy tértem volna el benne, ha fejem levágom. De tán nem akkora a túllépés, hogy miatta baj legyen.

Egyszer ugyan már keservesen megjártam – amikor éppen Önről írtam. Úgy éreztem, legjobb essay-m készül, hallatlan kedvvel és örömmel csináltam, csak úgy

repült – s akkor megjött Osvát vétója és ki kellett tekernem nyakát születés közben a gyermeknek. Azóta betege vagyok, mint az abortált asszony, állandó tövis az oldalamban, még álmomban is fölriadok rá. Jegyzetek, töredékek – mikor jön vissza rájuk az a konstelláció, az a svung? Várván-várom.

Ez a mostani csak apróság s ezért tán kegyelmet talál az istenek színe előtt

Állandóan szeretettel gondol Önre

Igaz híve Fülep Lajos

Apropos: A kis cikkért honorárium nem jár, legyen a Nyugat tp.-a fejében a nemrég küldöttel.

Éppen megjött a kefe – azt is melléklem. A mostani cikk korrektúráját is szeretném magam csinálni, s küldöm rögtön vissza.

9.

„Nyugat" tek. szerkesztősége

Zengővárkony 1932 I. 6

Kedves Barátom!

Köszönöm a megtisztelő szíves meghívást, sajnos, körülményeim nem engedik, hogy személyesen is megjelenjek, így csak lélekben lehetek Veletek a 25 év nagy ünnepén, melynek alkalmából mindnyájatokat szeretettel

és 25 éves barátsággal köszönt

Fülep Lajos

P. S. Genthon „Régi magy. festőművészet" c. könyvéről pár nap múlva recenziót küldök – talán nem előz meg más.

10.

Zengővárkony 1932 III. 20

Kedves Barátom,

igen köszönöm szíves soraid s a bennük megnyilatkozó jóindulatot. Nem is volt okom kételkedni benne, hiszen már előbb is megtapasztaltam. S még mielőtt írtál, teljesen tisztában voltam azokkal a súlyos okokkal, melyek segítési szándékod meghiúsították. S hidd el végtelenül restellem is, hogy amikor tudom, mások milyen nehéz helyzetben vannak, én is jelentkezni vagyok kénytelen. De nálam is a bajok olyan légiója köszöntött be, amilyennel nem tudok megbirkózni. Bizonyára értesültél feleségem operációjáról s a magam nyavalyás állapotáról – de ez még nem is minden. Bizalommal várom az áprilisi terminust, hogy majd könnyebbséget hoz.

Könyvem közlésre szánt említett fejezeteivel alig ha várnunk nem kell, míg a Ny. visszakapja régi terjedelmét vagy pedig másutt elhelyeznem belőlük – a legrövidebbnek terjedelme 25–30 o. körül mozog s ennyit ma csakugyan nem igénylhetek Nálatok. Rövidebb cikkeket azonban fogok küldeni, hamarosan egyet az Akadémia nyelvvédelmi folyóiratáról és akciójáról.

Igaz tisztelettel és barátsággal üdvözöl

Fülep Lajos

BÉKÉSI GYULA

Sóvirág

(Takács Imrének)

Fonnyadt szememet lehunyom,
aztán sóvirág-béke lesz,

nyitogathatják szemüket
tüzvirág-szirmú nappalok.

Zöngő méhecske-csillagok
nem csípik majd a szememet.

Rámhűlnek sosem-volt-nyarak,
rámforrnak sosem-volt-telek.

Nyarammal tejúti havon
szánkóztat apóka-Idő;

telemre villám záporoz,
hullámlik meteor-homok. –

S csontmázas kőzet-arcomon:
a halhatatlan nyugalom.

Alternatíva

A lányok lábainak
meztelensége
már lélekrikató
jelzésekkel villan;
s életem: lassú kivégzés.

– S élek
ahogy lehet
nem
ahogy szabad.

CZIGANY GYÖRGY

Kislány, kisfiú, kisfiú

Fürge testükben
– cselekvő emlékezet –
engem hordanak
vidáman: hordják
a halott gyermeket
s a férfi szaporán hasadó
perceit, idők törmelékét, ami
csak bennük menthető –
bennük moccan a holt-ág,
a veszve is áradni kész
csönd és indulat.
Díszlet a teli
világűr e sekély
semmihez. Egyformára
szab kín és kegyelem.
A hinni s nem hinni
egyként gyáva
szív kelyhében: vakon
gyűl mégis a méz
– kislány, kisfiú, kisfiú –
bennük temetkezem.

POMOGÁTS BÉLA

A DERÉKHAD ÍRÓI

Vázlat

FOGALOM ÉS ÉRTELMEZÉS

A „derékhad" kifejezést az új magyar irodalom tagozódásának vizsgálata alkalmával két értelemben szokás használni. A fogalomnak először is nemzedéki értelme van. Azokat az írókat jelöli, akik a negyvenes években (akár a felszabadulás előtt, akár után) mutatkoztak be és az évtized második felében kerültek közfigyelem fényszórói elé. Vagyis a ma ötven-évesek generációját jelöli. Ebben az értelemben ide tartozik Cseres Tibor, Urbán Ernő, Karinthy Ferenc, Örkény István, Mándy Iván, Mészöly Miklós és Szabó Magda is. E generációhoz csatlakoztak – az írói pálya indulását tekintve – azok az idősebb alkotók, akik az ötvenes években jelentek meg a szépirodalom terepén (pl. Boldizsár Iván vagy Granasztói Pál), valamint azok a fiatalabbak, akik igen korán kaptak megbízást és szerepet a fordulat éve után.

Van azonban a fogalomnak egy szűkebb körben érvényes jelentése is; és ebben az értelemben a szó nem *generációt,* hanem *csoportot* jelöl. A jelen vázlat is ezt az értelmezést követi rendszerező elv gyanánt. A derékhadról beszélve általában (és joggal) azokra az írókra gondolunk, akik a fordulat éve körül gyűltek táborba a középnemzedék soraiból. Vagyis akik a magyar irodalom szocialista fordulatáért vívott, ellentmondásokat sem nélkülöző küzdelem derékhadát alkották, a szocialista realizmus módszerének szolgálatára vállalkoztak, s meghatározó szerepük volt az ötvenes évek első felének irodalmi életében és mozgalmaiban. És akik a hatvanas években adtak új jelentést a szocialista irodalom, a szocialista realizmus fogalmainak.

Természetesen ez a csoport is rendkívül heterogén, akár tagjainak társadalmi és világnézeti érdeklődését, akár irodalmi vonzalmait és stiláris hajlamait tekintjük. Mesterházi Lajos és Erdős László a munkásmozgalomból, Boldizsár Iván és Cseres Tibor a népi irodalom táborából, Karinthy Ferenc és Palotai Boris a polgári radikalizmus és antifasizmus hívei közül érkezett. Örkény Istvánnak a francia szürrealizmus, Major Ottónak az Új Hold, Sarkadi Imrének a Válasz volt a mestere, Urbán Ernő és Dobozy Imre a Szabad Nép riporterei között tanulták a mesterséget, Szőnyi Sándor és Szentiványi Kálmán pedig kétkezi munkásként jutott el az alkotó művészet élményeihez. A csoport megszerveződése idején, a negyvenes évek második felében ki a lélekelemzéstől, ki a szürrealista csodáktól, ki az újságírás elkötelezettséget kívánó napi gyakorlatától jutott el a realista próza igényéig. És az eredeti vonzalmak, hajlamok akkor is élték búvópatak-létüket, midőn a csoport írói egy központilag vezérelt poétika formaruhájába kényszerítették magukat. Sőt a hatvanas években, a magyar próza újjászületésének idején mindegyik író eredeti hajlamainak, törekvéseinek megfelelően alakította ki a realista irodalom korszerű és személyes változatát.

A „derékhad" fogalma ezért ma sem kritikai absztrakció. Az írócsoport, amelyet „derékhadnak" neveztünk, a történelmi élmények, a világnézeti elhelyezkedés közösségében alakult ki. Törekvéseik és eredményeik nagyon különbözőek lehetnek, egy távlatosabb megközelítés mégis az irodalomtörténet közös fejezetében látja őket. Írjuk is ide, hogy kire gondolunk: Bajomi Lázár Endre, Bárány Tamás, Barát Endre, Bihari Klára, Boldizsár Iván, Darvas Szilárd, Dér Endre, Devecseri Gábor, Dobozy Imre, Erdődy János, Erdős László, Fábián Zoltán, Fehér Klára, Fekete Gyula, Földes

Péter, Füsi József, F. Rácz Kálmán, Gádor Béla, Gera György, Gergely Mihály, Gerő János, Hegedűs Géza, Hunyady József, Kotkó István, Koroda Miklós, Körössényi János, Major Ottó, Molnár Zoltán, Nagy Sándor, Nemes György, Nemes László, Palotai Boris, Palotai Erzsi, Reményi Béla, Rubin Szilárd, Sándor András, Sipos Gyula, Soós Magda, Szeberényi Lehel, Szentiványi Kálmán, Szőnyi Sándor, Tabi László, Tardos Tibor, Thury Zsuzsa, Tuli József, Urbán Ernő, Varga Imre, Vidor Miklós – íme a derékhad legismertebb képviselői, tagjai.

De minthogy Cseres Tibor, Karinthy Ferenc, Mesterházi Lajos, Örkény István és Sarkadi Imre életműve, tevékenysége ismertebb – ezekkel több tanulmány is foglalkozott (nemegyszer éppen a Jelenkor hasábjain) –, inkább az iménti seregszemle kevésbé ismert íróival nézünk szembe. Vagyis az ő műveiket használjuk fel példa gyanánt.

A DERÉKHAD ÚTJA

A derékhad írói a történelem vonzásában és taszításában, a változó idők emelkedésének-süllyedésének ritmusában éltek. Sorsuk ezért nem volt probléma nélküli. „Egy harcra ítélt nemzedékről van itt szó, amelynek tagjai, fiai szüntelen felderítés és harc közben nyomultak előre az időben, s az utakon és harctereken mindenütt célzott és tüzelt rájuk a megvakult történelem" – írta generációjáról Cseres Tibor.

A csoport íróinak pályája nagyjából hasonló görbét ír le. Eszmélkedésük a háborús évekre esett, sokan közülük a fronton döbbentek rá arra, hogy az ország sorsa rossz kezekben van, összeomlás felé halad, s hogy korszakos változásoknak, új népi honfoglalásnak kell következnie. Első írásaik arról a rossz közérzetről beszéltek, melyet a fasizmus előretörése, ideiglenes sikersorozata okozott. Önmagukra és feladataikra csak a felszabadulás után találtak, ekkor viszont a nemzedék jó részét a politikai élet ragadta el. Földet osztottak, mint Urbán Ernő vagy Sipos Gyula, pártot szerveztek, mint Dobozy Imre vagy Mesterházi Lajos, a sajtónál dolgoztak, mint Szeberényi Lehel vagy Nemes György. Általában mindegyikük a kialakuló demokratikus élet őrhelyeire került; üzemi gyűléseken szónokolt, a falvakat járta, a politikai küzdelmek tevékeny harcosa lett. Erre a tevékenységre – a közélettel, politikával és forradalommal való nagy találkozásra – épültek azóta írói műveik, gyakran egész életművük. Szinte természetes módon kerültek 1948 után az irodalmi élet fő áramába.

Ám olyan korszakban kényszerültek vezető szerepet vállalni, amely a művészi alkotás lényegét: a valóság ábrázolását és az írói személyiség érvényesítését szorította korlátok közé; amely sematikus mesterkedésre csábította vagy kényszerítette az alkotó erőt. Sorra születtek a sematikus művek, a kiagyalt konfliktusok, a jellem helyett legfeljebb csak „káderlappal" rendelkező „pozitív hősök". A derékhad írói, még ha szabadon és autentikus módon vállalták is az új feladatokat, előbb-utóbb kudarcokkal küszködtek: a valóságábrázolás etikáját és a személyiség megvalósításának ügyét kellett korlátozniok. Szabó B. István, aki tanulmányt írt e korszak prózájáról, találó módon állapítja meg: „Olyan irodalomtörténeti tragikomédia keletkezett . . ., hogy míg a Lukács György elméleti alapvetéséből vulgarizált tételt hirdették, miszerint a művészetek története a realizmus és az antirealizmus harcának története, s ebben a valódi művészi értékek mindig a realizmus oldalán, az álművészi, művészet- és emberellenes értéktelenségek mindig az antirealizmus oldalán képződnek, addig e koncepció eltorzított gyakorlati követelményei szerint és hivatalos támogatásával készült művek zömének a realizmushoz és a valódi művészi értékekhez valójában nincsen semmi köze; anti-realisták, művészet-ellenesek, értéktelenek. A realizmusnak és a valódi művészi értéknek pedig az előbbiek *elleni* harcban kellett megtalálnia kifejeződési módját, kivívnia pozícióját." És az is találó, amit Nagy Péter mond Palotai Borisról, az írónő ekkoriban keletkezett írásairól: „vergődése tipikus: egy tudatos lelkesedéssel vállalt, mégis kényszerzubbonyként viselt irodalmi doktrínával mérkőzik – s e mérkőzésben a vereségei a győzelmei, s a

győzelmek a vereségei". Valóban, csak a kalandorok és a karrieristák szolgálták egyértelmű lelkesedéssel a korszak irodalompolitikájának „elvárásait", az írók önkéntes fegyelemből, de nem minden belső küzdelem nélkül vállalták a voluntarisztikus elveket, a kificamodott esztétikát.

A szerepvállalásnak, az alkotó tehetség elkötelezettségének azonban volt egy nagy nyeresége is. A derékhad íróinak *közük volt* a történelemhez, belülről élték át a korszakos társadalmi változásokat, személyes részt vállaltak a politikai küzdelmekben. És ennek következtében az elkövetett bűnök és hibák kritikája, a torzulások leleplezése és a szocialista eszmények újrafogalmazása tartalmas lehetett. Munkájukon érződött (és érződik), hogy személyes felelősséget vállalnak a történelem alakulásáért, s így a változások lényeges elemeit és összefüggéseit ragadhatták meg. Cseres Tibor, Dobozy Imre és Fekete Gyula küzdelme a magyarság háborús magatartásának tisztázásáért, a történelmi és társadalmi felelősség megállapításáért például azért lehetett olyan őszinte és eredményes, mert ők maguk is végigjárták, végigtöprengték ennek a pernek az egyes állomásait. És Örkény István vagy Karinthy Ferenc parabolái (az *Egyperces novellák* és az *Epepe)* azért lehettek oly sokértelműek, jelentésben gazdagok, mert íróik az események sűrűjében figyelhették a történelem változatos alakzatait, a modern társadalom és a modern ember legvallatóbb megpróbáltatásait, gondjait.

A sematizmus éveinek mégis megvoltak az írói fejlődést és teljesítményt érintő kedvezőtlen következményei. Az ötvenes évek közepén, midőn az elkövetett hibák leleplezése következett, s heves bírálatok érték a korábbi időszak sematizmussal fertőzött irodalmát, a derékhad útja megrekedt, a csoport válságba került. Úgy tetszett, az idő ellenük dolgozik; úgy tetszett, hogy az egész magyar irodalom gazdagodása és ezen belül a háttérbe szorítottak újrakezdése, a fiatalabb nemzedék (az *Emberavatás* íróinak) jelentkezése olyan versenyt diktál, amelyben a derékhad kényszerűen lemarad. Sorra érkeztek a figyelmeztető jelek: a sikertelen művek, a sematizmus korrekciójának kudarcai, a derékhad egyik legjobb tehetségének: Sarkadi Imrének tragikus pusztulása, végül az 1961-es írószövetségi vita, amely eredeti szándékaival ellentétben szerencsétlen módon alakult. A vita referátuma ugyanis éppenhogy a derékhad önmagára találásának lehetőségeit kereste, a közvélemény viszont egyetlen kifejezést hallott ki a megközelítések és vélekedések párharcaiból, és sietve a feledés „meszesgödrébe" utalta az egész csoportosulást. Pedig a vita maga nem ezt kívánta, sőt ami kívülről nézve válságnak tetszett, az valójában már a derékhad emelkedésének kezdete volt. Készen voltak már Sarkadi késői, érett remekei (ha egyelőre még nem kerültek is az olvasó elé), befejezés előtt állott Cseres regénye: a *Hideg napok,* Örkény és Karinthy új novellákon dolgozott, Palotai Boris, Bárány Tamás, Urbán Ernő már az asztalra tett néhány új szellemű, realista szenvedéllyel fogalmazott regényt (az *Ünnepi vacsorára,* a *Csigalépcsőre,* a Csillagban közölt, sajnos félben maradt *Istenítéletre* gondolok). A fordulat tehát, ha nem is látványosan, ha nem is a szellemi áttörések izgalmai közepette, de bekövetkezett.

Talán az írószövetségi vita volt a derékhad sorsának fordulata. Az idő azoknak adott igazat, akik kritikával, egyszersmind reménységgel tekintettek a tábor íróira, s úgy látták: „legtöbbjük még ezután írja meg amiért érdemes volt tollat vennie a kezébe". Valóban így történt: a hatvanas évtized részben a derékhad évtizede – felvirágzásának és kiteljesedésének kora – lett. Ebben a szakaszban a derékhad írói nem voltak jelen olyan súllyal a közéletben, mint korábban, ám sokkal inkább jelen voltak az irodalomban. Ekkor születtek Cseres Tibor, Mesterházi Lajos, Urbán Ernő, Palotai Boris, Bárány Tamás és Fekete Gyula korszakvalló regényei; olyan művek, mint a *Hideg napok,* a *Férfikor,* az *Irott malaszt,* a *Keserű mandula,* a *Városesti fényben, Az orvos halála;* ekkor Karinthy Ferenc nagyszerű parabolája: az *Epepe,* Örkény „egyperces" groteszkjei. A derékhad önmagára talált, önvizsgálatot tartott, újra fogalmazta a mesterség etikáját és a műhely törvényeit. Érvényes és személyes alakzatokba foglalta történelmi tapasztalatait.

A DERÉKHAD MÁSODIK HULLÁMA

Az ötvenes évek első felében komoly gondot okozott és számos vitát váltott ki az irodalmi utánpótlás megszervezése. Számos tehetség, a szocializmus elveinek elkötelezett fiatal került az irodalmi életbe, személyes világuk kialakítását azonban sokáig késleltették a sematizmus módszerei. Sokáig kellett küzdeniök indulásuk kedvezőtlen körülményeivel, amíg valóban sikerült képességeik szerint alkotniuk. Az írói utánpótlás ügyét következetesen karolta fel a kultúrpolitika; erre vallanak az első írókongresszus felszólalásai, a Csillag és az Új Hang novellapályázatai, a kiadásra került antológiák. A siker azonban rendre elmaradt, s csak 1953 után indulhatott útjára néhány fiatal a *Tizenhatan* (1954) című antológia lapjain. Igaz, ma már ennek a válogatásnak az írásait is betemette az idő, nehezen vesszük észre bennük a sematizmus meghaladásának igyekezetét. Jellemző tünet, hogy a bemutatott fiatalok nagyrésze hamarosan el is távozott az irodalmi életből, másoknak viszont újra kellett kezdeni pályájukat. Ezzel a bonyolult és kedvezőtlen helyzettel nézett szembe 1955-ben Veres Péter cikke: az *Öregek és fiatalok* s a cikk által kiváltott polémia, amely Déry Tibor, Keszi Imre, Illés Lajos és mások írásaival sürgette a fiatal írók helyzetének megoldását, az írói egyéniség kibontakozásának támogatását.

A vita eredményeit már csak az 1956 körül induló fiatal írók élvezhették. A derékhad második hulláma még bizonytalanul indult, tagjai magányosan küszködtek azért, hogy kiszabaduljanak a sematizmus korlátai közül. Talán az ő sorsuk volt a legnehezebb: az előttük járók még élvezhették a felszabadulást követő évek frissítő, tisztító légkörét, az utánuk érkezők pedig már megszabadultak a dogmák kötöttségeitől. Fekete Gyula, Molnár Zoltán, Gergely Mihály és Fábián Zoltán észrevétlenül lépte át az irodalmi élet kapuját, és támogatás nélkül kellett kialakítania mondanivalóját, minden apró eredményért meg kellett küzdenie. Nem véletlen, hogy indulásuk általában visszhangtalan maradt, s hogy csak a hatvanas években építették meg érvényesebb műveiket.

MUNKÁSIRODALOM, MUNKÁSÁBRÁZOLÁS

A derékhad egyik legfőbb törekvése a munkásirodalom megteremtése volt. A munkásélet rajza csak töredékes volt, csak töredékes lehetett a két háború között. A magyar dzsentri-rétegek hanyatló életéről, a kispolgárságról, az értelmiségről szociográfiai szempontból is kielégítő ábrázolások születtek, és a parasztság, a magyar falu világa is epikus-szociográfikus képet kapott. A munkásélet azonban valójában kívül rekedt a szépirodalom érdeklődési körén. Néhány, a szocialista eszméknek, az illegális kommunista mozgalomnak elkötelezett író (Sándor Kálmán, Rideg Sándor, Gergely Sándor, Kiss Lajos, Nagy István stb.) foglalkozott csak vele, legérvényesebb ábrázolása Kassák önéletrajzában: *Az egy ember életé*ben és Déry Tibor művének: *A befejezetlen mondat*nak néhány fejezetében olvasható. A felszabadulás után viszont széleskörű igény mutatkozott a munkásélet ábrázolása iránt. Déry Tibor *Felelete*, Sándor Kálmán, Rideg Sándor regényei mellett szinte könyvtárnyi szépirodalmi anyag jött létre, nagyrészt éppen a derékhad íróinak munkája nyomán.

Ennek a kampányszerűen szerveződő érdeklődésnek az eredménye azonban két szempontból is korlátozott volt. Egyrészt azért, mert sokszor neofita meggyőződésű, polgári-értelmiségi tapasztalatokkal induló írók fordultak egy számukra többé-kevésbé ismeretlen élet és szociográfiai övezet felé; s az elkészült művekben ezért, minden jó szándék ellenére, a tapasztalatlanság, az anyagnak csupán vázlatos és töredékes ismerete uralkodott. Másrészt az korlátozta az eredményeket, hogy a munkásábrázolás kampánya egybeesett a sematizmus eluralkodásával, és a munkásélet valósága helyett előre elkészített receptekhez igazodott az epikus feldolgozás. Az ötvenes évek egész sereg csődbe ment vállalkozás tanúja volt. Még a tehetséges írások is naiv szerkeszt-

ményekké váltak, mint Karinthy Ferenc *Kőművesek* és Palotai Boris *Puskásné* című regénye, vagy Bárány Tamás könyve: a *Húsz év*, amely nem kevesebbet, mint a magyar munkásosztály kétévtizedes történetét (a harmincas évektől az ötvenes évekig) akarta megvilágítani.

Szomorú, hogy a sematikus lakkozás irányzata még abba a műfajba is behatolt, amely krónikaszerűen, a valóság vonzásában haladva lett volna hivatva bemutatni egy-egy nagyobb munkásközösség életét. A szociográfiai ihletésű krónikákra gondolok. Soós Magda a Ganz Hajógyár, Sándor András az épülő Dunaújváros, Fekete Gyula a győri vagongyár életét dolgozta fel; ám a jó megfigyelések, a hiteles adatok azzal a voluntarizmussal vegyültek, amely végső soron meghamisította az ötvenes évek valóságának ábrázolását. Helytállóbb eredményeket csak azok az írók voltak képesek létrehozni, akik maguk is a munkásság körében élve, személyes tapasztalatok birtokában szólhattak a gyárak, műhelyek és külvárosok életéről, emberi sorsairól. Így Szőnyi Sándor, aki maga is lakatosként, majd nyomdai öntőként dolgozott. Szőnyi a pesti munkáséletet ábrázolta, színes figurákat teremtett, évtizedes tapasztalatait sűrítette regényeibe (pl. *Széthulló világ, Álarcos istenek).* Történeteinek személyes hitele van, a munkásélet iránti érdeklődése ezért lehetett folyamatos akkor is, midőn a téma iránti vonzalom általában már kimerült. Ugyanezek a motívumok vezérelték Szentiványi Kálmán regényeit, elbeszéléseit *(A völgy emberei, Nyugati szivárvány).* Bihari Klára pedig egy külön terület: a külvárosi munkásasszony világának ábrázolásában hozott új és reális színeket *(Brigitta nővér).*

A munkástéma iránt mutatkozó érdeklődésnek azután a derékhad „második hulláma" adott új érvényt. Gergely Mihály néhány korlátozottabb sikerű munkásregénye, például a *Józsáék* mellett elsősorban Urbán Ernő és Molnár Zoltán műveiben. Urbán *A nagy kaland* című regényében foglalta össze a munkásosztály változó helyzetéről, növekvő emberi öntudatáról szerzett tapasztalatait. E regény riportból született; írója újságíróként, a váci cementgyár építkezésén járva talált rá a kedvvel végzett munka és az áldozatos helytállás mai példáira. Egy új munkásrétegről beszélt, amely már illetékesnek és gazdának tudja magát. Molnár Zoltán a munkásforradalmár társadalmi és mozgalmi tapasztalatával érkezett el az irodalomhoz. Útja tipikus: a felszabadulás előtt üzemben dolgozott, utána földet osztott, pártot szervezett, megyei párttitkár volt, majd börtönbe került, segédmunkás lett, később újságíró, publicista. Múltba tekintő regényeiben is azt vizsgálja, hogy a magyar munkásság miként válaszolt a történelem nagy fordulataira, az ország sorsát eldöntő események kihívásaira, 1919-re, 1944–45-re *(A vereség, Egy márciusi nap).* Fő témája azonban a munkásság mai helyzete, élete. Molnár a munkáshétköznapok hiteles ábrázolásával jelentkezett már *Régi szerelem* című kötetének novelláiban is. A sematizmus közhelyei helyett a valóság felé tájékozódott, egyforma erővel mutatta be a gondokat, összeütközéseket, a köznapok örömét. Elsősorban morális kérdések foglalkoztatják, a problémák megoldásában pedig kipróbált elvek vezérlik: a hagyományos munkáserkölcs eszményei, amelyek a teremtő munkát és az emberi szolidaritást állítják az etika tengelyébe, s így biztos életelveket kínálnak a kor válságai között. Ezek az elvek jelennek meg *A tizenharmadik leány* és a *Váratlan esküvő* epikus világában. És ezeknek az elveknek köszönhető, hogy a munkásábrázolás – az ötvenes évek kezdeményezései és kudarcai után – új életet, új értelmet kapott.

A MAGYAR FALU ÉS A PARASZTI ÁTALAKULÁS

A parasztság életének ábrázolása egy évszázad óta a magyar irodalom középponti vállalkozása és feladata. Eötvös József regénye: *A falu jegyzője* óta ez a vállalkozás a realizmus igényében fogant. Huszadik századi irodalmunkban olyan klasszikus magaslatokat ért el, mint Móricz Zsigmond paraszti tárgyú művei, a népi írók szociográfiái, Kodolányi János novellái, Veres Péter, Szabó Pál, Tamási Áron és Darvas József regényei. A felszabadulást követő idők irodalma ezekre az alapokra építhetett. De az is megkönnyítette a paraszti témák helyzetét, hogy Veres Péter és Szabó Pál

néhány kitűnő műve (pl. *Három nemzedék, Isten malmai)* is ekkor született, s ezekbe személyes okokból, az írói tehetség és tartás ellenállása miatt kevésbé hatoltak be a sematizmus kórokozói, mint más területekre. A kiagyalt konfliktusok inkább a derékhad néhány írójánál jelentek meg, például Nagy Sándor egykor híres, Sztálin- és Kossuth-díjjal jutalmazott kisregényében *(Megbékélés),* amely rózsaszínű operett-idillé festette át a falusi átalakulás drámai küzdelmeit.

A derékhad más írói – Sarkadi Imrére, Urbán Ernőre és Dobozy Imrére gondolok – érvényesebb módon ábrázolták az átalakulás küzdelmeit. (Időnként – az ötvenes évek elején – azonban az ő írásaik sem maradtak mentesek a sematizmus beütéseitől.) Sarkadi regénye: a *Gál János útja* közismerten a földosztás és a paraszti forradalom legjobb epikus képei közé tartozik. De Urbán is ért el eredményeket abban a küzdelemben, amely a falusi átalakulások és konfliktusok hatékony bemutatásáért indult. Első novellaskötete, az 1953-as *Kemény dió* ugyan még a sematizmus beütéseivel terhes, a későbbiekben azonban már jelen vannak a valóságos élet helyzetei és összeütközései. Így a földosztás nagy nemzedéki élményét idéző *Pirkadás*ban, az ötvenes évek közepét ábrázoló *Kutyaszorító*ban és az 56 utáni falusi konszolidáció eseményeit bemutató *Forgószél*ben. Legjobb szövetkezeti tárgyú regénye az 1961-ben megjelent *Aranyfüst,* amely már a falusi konfliktusok új szemléletéről tanúskodik. Urbán írásai ugyanis korábban azt sugallták, hogy a szövetkezeti mozgalom belső problémáinak megoldása felülről várható. Ez a regény viszont éppen a szocialista hatalomban részesedni kívánó egyszerű dolgozók aktivitását emeli ki, midőn arra mutat rá, hogy az elzüllött, hatalmaskodó szövetkezeti elnököt a dolgozók közös fellépésének kell megbuktatnia.

Hasonló szemlélet és fejlődés mutatkozik meg Dobozy Imre írásaiban. Dobozy riporterként ismerkedett meg és vetett számot a paraszti átalakulás kérdéseivel. Szépirodalmi munkái ezekre a riportokra épültek, így *Felhő és napsütés, Este az alvégen* és *Hegyoldal* című regényei. Ez utóbbiban már a falu valóságos gondjai fölé hajló figyelem és kritikai szemlélet érvényesül. Dobozy olyan közös gazdaságról ír, amelyet romlásba vitt az erélytelen vezetés, a szakmai tapasztalatlanság. Egyszersmind arra is figyelmeztet, hogy a szövetkezet közösségének belső erőforrásokból kell megújulnia. E regényeknek agitatív célkitűzései voltak, írójuk nemcsak ábrázolni akart, hanem mozgósítani is: a szövetkezetek újjászervezése után, midőn még sok helyen általános volt a tájékozatlanság, megfontolt és kitartó munkára akart buzdítani. Hasonló törekvésről beszélnek *Tegnap és ma* című kötetének elbeszélései. Ezek az írások szinte riportnovellák, a krónikás és az újságíró eszközeivel, a publicista célratörő tudatosságával mutatják be a falusi változásokat, a szövetkezetek kialakításáért és megőrzéséért folytatott küzdelmet. Egy nyilatkozatában maga Dobozy is arról beszél, hogy irodalom és publicisztika között nem lát rangbeli eltérést, csak funkcionális különbséget. Közírását és elbeszélő tevékenységét mindenképpen közös szenvedély vezérli tehát. Miként publicisztikai írásaiban, novelláiban is fürge tollal követi nyomon azokat az összeütközéseket, amelyekben a „régi" és az „új" harca érvényesül. Elbeszéléseinek gazdag tapasztalata és emberismerete ad hitelességet, drámai érzékenysége izgalmat és humora derűt.

A parasztság életére figyelő irodalomnak van azután még egy nem kevésbé érdekes változata: azoknak az íróknak a művei, akik maguk is a falu sűrűjében éltek, és személyes tapasztalatok nyomán fogalmazták meg mondandóikat. A népi mozgalom klasszikus paraszti epikáját éppen az ilyen írók: Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István fogalmazták meg. A személyes tapasztalat, az átélt paraszti sors szólalt meg a derékhad néhány írójának tevékenységében is. Dér Endre a békési falvak világáról írt *(Az első próba),* Tuli József pedig saját summás ifjúságának próbatételeit, gondjait idézte fel *(Bocsánatos bűn).*

(Folytatjuk)

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

KÖNYVKIADÁSI ÉS TERJESZTÉSI NEHÉZSÉGEK

Én öregszem, vagy a mai francia irodalommal van baj? Nem tudom, de mindenesetre tény, hogy most, amikor e sorokat írom (1972. április derekán), már alig-alig emlékszem a tavaly év végi nagy csinadrattás irodalmi díj-hajrá eredményeire. Az ember feje nem káptalan, s nincs az a francia irodalmi szakértő, aki észben tudná tartani az évente odaítélt sok száz díj kitüntetettjének és művének hosszú jegyzékét. Nem is erről van szó, hanem arról, hogy azért a főbb díjakra hónapokig, sőt olykor évekig is emlékezni szoktam . . .

Ma azonban már szinte csak a nagyágyúra, a Goncourt-ra emlékszem: Jacques Laurent *Ostobaságok* című vaskos regényére, melyből természetesen azóta bestseller lett, úgyhogy a kitüntetett, aki tizenegy álnéven ír, s már eddig is a mai francia írók közt az egyik legjobban kereső és ügyeskedő, legtöbb húron pendülő szerző volt, most jócskán megtömhette zsebeit: alig két hónappal a díj után már 300 000 példányban fogyott el a drága jószág.

Ha azonban kapásból kellene beszámolnom a Fémina- és az Interallié-díjról, vagy még egy-két olyan *prix*-ről, amely a rangosabbak közt szerepel – bizony már nagy zavarban lennék. Arra még emlékszem, hogy a második legfontosabb díjat, a Renaudot-t, Jean-Pierre Rémy kínai tárgyú regénye, *A Nyári Palota ostroma* című mű kapta. Futottak még: Didier Decoin, Albert Deza, Pascal Lainé, Pierre Rouanet, Angelo Rinaldi és . . . És? De ki mit kapott? És főleg miért? Bizony, nem tudnám megmondani fejből . . .

Nem akarom önnön szenilitásomat a francia irodalom nyakába varrni. S nem akarom megismételni sirámaimat, amelyeket már bőven elsírtam utolsóelőtti krónikámban („Semmi különös?" – 1971. júl.–aug. sz.), s amit részben önkritikusan helyesbítettem, legalábbis a színpadi szerzők tekintetében („Ifjú titánok egy öreg színházban" – 1971. dec.). Tény azonban, hogy a válság fennáll – minden látszat, sőt olykor a szemkáprázta tündöklés ellenére is. Aki az irodalmi sajtót bújja, mint én, s aki még a sok könyvkiadói prospektust is látja, mint szerénységem, vagy aki a bibliográfiai kiadványok töméntelen címét és ismertetőjét is átfutja (ez is megesik e sorok írójával), annak bizony kóválygó a feje a bőség zavarától, attól a riasztó és fárasztó szellemi zuhatagtól, amelyet a francia könyvkiadás és könyvpiac önt a nyakába. Ennek ellenére a francia művelődés legszerelmesebb hívei is kénytelenek elismerni, hogy ritkák az olyan kimagasló vagy maradandónak ígérkező alkotások, mint amilyenek a két világháború közt születtek, vagy közvetlenül a második világháború végét fémjelezték.

A szaksajtó mostanában sokat cikkezik a könyvkiadás, illetve a könyvkereskedelem kríziséről, noha a számok – látszólag – nagyon biztatóak: 1970-ben 21 571 cím jelent meg (az „utánnyomásokkal" együtt). Ebből 3171 tankönyv, 2734 tudományos és műszaki munka, 2943 pedig humán jellegű (beleértve a vallásos műveket is). Az ifjúsági könyvek száma 2282 volt, s körülbelül háromezer szerepel a többé-kevésbé szépirodalomnak minősülő rovatban. A termelés hosszú idő óta ilyen szinten mozog, igazi pezsgés csak a zsebkönyvkiadásban észlelhető. E téren az utóbbi hónapok legjelentősebb eseménye az, hogy a Gallimard többé nem „táplálja" az eddigi nagy zsebkönyvsorozatot, hanem önálló sorozatot indított *Folio* címmel.

A címek száma egy évszázad óta nem emelkedett jelentősen. Az alapvető tény: a franciák 57%-a nem olvas könyvet. A kiugró sikerek a Goncourt-on és egy-két nagy

díjon kívül ma már főleg a televíziónak köszönhetők (akár nálunk). A termelés ötszáz kiadó kezében van. Ezek jelentős része csak olykor könyvet is kiadó könyvesbolt, tehát többé-kevésbé kisiparinak mondható, családi jellegű cég, jelentéktelen produkcióval, alig gépesített üzemmel, kis tőkével. 200 ilyen kiadó évente csak két-három könyvet ad ki. Ezzel szemben a húsz nagy kiadó jelenteti meg a publikált könyvek 60 százalékát: a koncentráció tehát nagy, s a kapitalizmus törvényeinek megfelelően mind jelentősebb.

Míg a könyvkiadás maga aránylag ilyen elmaradott, illetve szétszóródott, s a legtöbb kis kiadó esetében még a múlt századi keretek között mozog, a mai piac tőkés törvényeinek megfelelően a terjesztés és eladás már a monopolkapitalizmus jegyeit mutatja: hajdan a terjesztés a mű szolgálatában állott, most inkább már az a helyzet, hogy a könyv áll a terjesztő trösztök szolgálatában. Lényegében az egész francia szellemi élet nyomtatott anyagán négy hatalmas cég uralkodik, s ezek közül is a legnagyobb és a legmohóbb a hírhedt „zöld tröszt", vagyis az Hachette-cég (a szállító kocsik és az üzletek vannak zöldre festve) lenyelni készül a többit is. A francia terjesztés már most is ott tart, hogy minden harmadik könyvet az Hachette dob piacra; az ő kezében van több nagy kiadó (Stock, Fayard, Grasset), s több tucat egyéb kiadó is tőle függ. Az Hachette egyébként az egész nemzetgazdaság szintjén is óriási vállalat: rajta van a tíz legnagyobb francia cég listáján, s közeli szálak fűzik a kormányhoz: Chaban-Delmas miniszterelnök kabinetirodájának egyik tagja nemrég ment át a tröszt vezetőségéhez.

A könyv egyre kevésbé szellemi termék, s mindinkább árucikk. Az átlag példányszám, noha a lakosság ötször nagyobb, mint nálunk, nem haladja meg a hazait. A szépirodalmi kiadványok átlagos példányszáma 1500. Az utóbbi években az arányok erősen eltolódtak a zsebkönyvek javára: az évi példányszám 50 millió körül mozog, s itt az átlagpéldányszám 20 000 körül van. Az olvasók szempontjából kedvező, hogy évente körülbelül 2500 cím közül válogathatnak, s hogy ezek aránylag nagyon olcsón megvásárolhatók. Az írók szemszögéből nézve azonban, főleg, ami a fiatalokat illeti, már nem ilyen biztató a helyzet, mert a zsebkönyvsorozatok javarészt klasszikusokat, illetve beérkezett írókat adnak ki: új kézirat sohasem jelenhet meg rögtön ezekben a sorozatokban. A zsebkönyvek főleg a diákságot táplálják olcsó és könnyen hozzáférhető szellemi termékekkel, de azon a sajnálatos tényen eleddig nem tudtak változtatni, hogy a megjelent művek 80%-át csak a lakosság 15%-a olvassa, s hogy a francia családok 30 százalékának birtokában legfeljebb öt könyv van.

KÖNYVSZEMLE

Ragaszkodunk az évfordulókhoz. Rendszeresen lekésünk róluk. Ez a két tény jellemzi könyvkiadásunkat. Ennek köszönhető, hogy még mindig jelennek meg művek a párizsi kommün centenáriumáról. Az egyik legújabbat Máté György írta, aki korábban már a Népszabadság hasábjain adózott ügyes riporttal a kommün emlékének. A Kozmosz kiadásában megjelent, *A párizsi kommün 72 napja* című könyve ügyesen összeállított napló, illetve lexikon. Legeredetibb része a végéhez csatolt lexikális rész a kommün szereplőiről, magyarul ugyanis ilyen összeállítás még nem jelent meg. A rövid kis életrajzok általában pontosak. Olyan botlás, amit Rochefort *Intransigeant* című nagy polgári bulvárlapjáról mond, hogy ti. „munkáslap" – kevés akad benne.

Az Akadémiai kiadónál megjelenő, illetve a Magyar Történelmi Társulat kiadásában futó Életek és korok című becses kis sorozat keretében jelent meg Jemnitz János kitűnő *Jaurès*-e, mely végre minden torzulástól mentesen mutatja be a francia, s a nemzetközi munkásmozgalom eme nagy férfiát (akinek nevét a hazánkban uralkodó tévhittel szemben nem *zsóréz*-nak, hanem *zsoresz*-nak ejtik!). Kár, hogy legtekintélyesebb kiadónk nem gondozza jobban az égisze alatt megjelent műveket: a csinos kis kötet „irodalmi tájékoztatójában" nemcsak sok francia névbe csúszott be hiba, de még Marczali Henrik nevébe is!

Örömmel üdvözöljük a Kossuth Könyvkiadónál megjelent Georges Politzer-kötetet *(A filozófia és a mítoszok),* amelynek megjelenését e sorok írója is régen reklámálta cikkekben és glosszákban. Furcsának tartom azonban, hogy a kiadó az illusztris marxista gondolkodó és vértanú magyar származásának ügyét négysoros lapalji jegyzettel „intézte el"! (Székely Andorné egyébként megbízható fordításában ezt találtam: „fekete tudatlanság". Sajnos, ez a *noir*-hoz való tapadás rengeteg francia fordításunkban előfordul, pedig a magyar ilyenkor *sötét*-et mond!)

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, valamint Ferge Zsuzsa érdeme, hogy végre megjelent egy bő és értékes válogatás a francia társadalomtudomány gazdag terméséből, *A francia szociológia* címmel. Az életrajzi adatok közt, Marcel Mauss-szal kapcsolatban olvashatjuk azt a meglepő megjegyzést, hogy a Collège de France „a francia hivatalos akadémiai élet perifériáján van". Az igazság az, hogy ez a régi, dicsőséges és szabad tanintézet világviszonylatban is az egyik legrangosabb a maga nemében, s nincs francia tudós számára nagyobb dicsőség, mint itt katedrát kapni!

Köszönet illeti a Gondolatot, hogy végre megjelentette magyarul – méghozzá nagyon szép küllemmel – annak a France-nak a *Jeanne d'Arc élete* című becses munkáját, akinek minden más műve már régen, és sokszor több fordításban is megjelent. Görög Lívia fordítása kifogástalan. Makkai László történelmileg igényes utószavában olvasom: „A. F. mint regényíró és novellista ismeretes" – holott ismeretes, hogy egy személy csak „ismert" lehet... Ugyanitt áll, hogy A. F. „kitűnő szerkesztő" volt. Egy bizonyos: France valóban sok írói erénnyel bírt – kivéve a szerkesztést...

A Corvina Kiadó népszerű Művészeti Kiskönyvtárának keretében jelent meg Harsányi Zoltán pontos és gondos *Géricault*-ja, mely végre felhívja a figyelmet arra a nálunk eleddig nem eléggé ismert és méltányolt zsenire, kit Aragon a kitűnő A nagyhét főhőséül választott.

Ugyancsak a Corvina adta ki F. Carco ügyes *Utrillo* életrajzát, amelyben a párizsi bohémvilág tehetséges krónikása mintaszerű megértéssel, elmélyüléssel, s ugyanakkor példás elevenséggel írta meg a hányatott sorsú montmartrei piktor életét.

Nem tudunk gratulálni a Gondolatnak, hogy kiadta Francoise d'Eaubonne *A kamasz költő* című könyvét („Arthur Rimbaud szenvedélyes élete" – az alcíme), amely olykor már a nevetséges vulgarizálás határán mozog; például amikor a költő magában morfondírozva „megalkotja" és ön-filológiai monológgal magyarázza A magánhangzók szonettjét...

Két Modern Könyvtár-kötetet szeretnék még megemlíteni: az egyik az *Irodalom, tűl és szem* „blikfangos" címet viseli, és a polihisztor Butor tanulmányait tartalmazza, Réz Pál körültekintő válogatásában, Fogarassy Miklós jó fordításában és értő utószavával (sajnos ez viszont hemzseg a hibáktól: a 260. oldalon hét hiba éktelenkedik az író műveinek a címeiben!). – Nagyon érdekes beszélgetést folytatott *Dominique Arban* Aragonnal, a nagy költő életének és műhelyének titkairól. Itt mondatja a fordító (Szávai János) Aragonnal Fallières köztársasági elnökkel kapcsolatban: „... mégsem illik egy elnökhöz, hogy egy foszfát nevét viselje!" Nem is viselte, mert valójában egy olyan gyermektápszerről van szó, melyben foszfor is van...

A Modern Könyvtár egyik legérdekesebb (és legmerészebb) vállalkozását Somlyó Györgynek köszönhetjük: ő válogatta és fordította azt a harminchat új (és roppant „rendhagyó"!) költőt, akiknek verseit *Hallomás* címmel jelentette meg. Ilyen izgalmasan új és érdekes antológia még nemigen jelent meg nálunk. (Érdemeit néhány tárgyi tévedés sem csökkenti: Robert Sabatier – sajnos! – sohasem kapott Goncourt-díjat; az 1969-est ugyanis, amelyet Somlyó neki ítélt, a sokkal kevésbé érdemes Félicien Marceau nyerte el.)

Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő Modern Filológiai Füzetek című sorozatban jelent meg Magyar Miklós *Regény vagy „új regény"?* című roppant tárgyismeretről tanúskodó tanulmánya, melyet bizonyára érdeklődéssel forgatnak majd az ifjú magyar írók és szakértők. A fiatal kutató munkája dicséretre méltó, de olykor vitatható. Egy látványos példa: a befejezés szerint „Sartre nem tartozik a stílusművészek közé". Ajánlom Magyar Miklósnak: olvassa el *Az Ördög és a Jóistent*!

TAKÁCS IMRE

Bömböl az autóbusz

A tóparti faluból jövünk – hegyek mellett.
Lezabálták a gombák a szőlő levélzetét.
Balról a lápos talaj nyeli a kombájnokat.
A vénség rozsdája keveredik a gyomok zöldjeivel.

A nyár-vég illat-szegény, várom az őszt,
a zamatok robbanását a repedt héjak alól,
a hártyák lazulását, a cukrosodást,
a teljesre érett anyagok nemes rothadását.

Bömböl az autóbusz – egy lány megáll
előttem, de le is ülhetett volna arréb.
Tudom, hogy tudja: fölfalom –
és fölforr fiatalsága, mint a pipacs.

Lezárom, mint szőkőkút rejtett vezetékét!
Lekapcsolom, mint egy palota csillárait!
Lebontom, mint kiállításomat álmomban!
Leföldelem, mint a tábortűz parazsait!

. . . A cselekvést kívánja izgult eszméletem –
csak drágább építeni, mint szeretni!
Koldusa vasnak, acélnak, fának, kőnek
így maradok emberi bőség közepében.

Önkéntes nélkülöző – bőségben is!
Sejtelmek évszakait hullajtom el –
mindig első fogalmazványait a kísértett
emberi megvalósulásomnak, életemnek.

Bömböl az autóbusz a tájban – és rezzenő
mellecskék villannak össze a hegyekkel.
A kopárság és az üdeség ingerei
fárasztják fölöslegesen az agy sejtjeit.

Létünk és gondolata

Vonzalmaiddal védtelen! –
gazdátlan városából kinőtt virág!

Mereng a puffancs ökör,
még rémlik bikasága –
kérődzi korlátja között
az ős-magányt.

Te mersz a semmi-cérnán
így csengve lecsüngeni! –
forr ez a nincsen-élet
a semmiben.

Ha fáj a lehetetlen:
valósul fájdalomba.

A gondolat kicsavarodik önmagából,
hogy a rajza legalább megszülessen.

Halálos ájulásban

A gondolat megfeledkezve sorsáról,
vagy begabalyodva szégyenébe,
vagy vérveszteségeivel és sápadtan
zökken oda halálos ájulásban a többi gondolathoz.

CSŰRÖS MIKLÓS

SZERTARTÁS

Takács Imre új kötetéről

Naplóként, bensőséges vallomások sorozataként olvashatjuk Takács Imre új versesköteté. A naplóíró teljes világképét elénk tárja; beszámol magányosságáról és szerelmeiről, leírja álmait, közli gondolatait társadalomról és művészetről, természetről és halálról, megtudjuk, hogyan küzd hitetlenül is istennel. Nem tiszteletünkre pályázik, hanem megértő és felmentő szeretetre, életét szemernyivel sem ábrázolja szebbnek, mint amilyen a valóságban. De a zavaros, vagy ahogyan egy interjúban mondta, „rettenetesen csúnya" élet lírai dokumentumaiból csak úgy tüzel a tisztaság vágya, a feloldozás reménysége és az a törekvés, hogy kívülről nézze és közérdekűvé szublimálja magánélete kuszaságát.

Az „elátkozottság" e jellegzetesen modern lírai szituációjába paraszti származású költőt lökött sorsa. A szociológiai képlet ez: a „zsellérek unokája" a „tömegesedő társadalom" tagja lett; kiszakadt a meghitt kisközösségből, visszaút nincs, de új helyzetét sem tudja elviselni. Laboratóriummá alakítja át műhelyét, hogy önmagán, mint modellen próbálja végig a számításba jövő lehetőségeket, egy vállalható emberi lét megteremtésének esélyeit. Pőrén, védtelenül, „sárban vérben" áll előttünk, élete és műve közömbös tanúitól, az „unatkozóktól", „éhes kíváncsiaktól" idegenkedve, mégis a hasznosság, a szolgálat vágyától és morális pátoszától áthatva.

„Most üres vagyok
hát tiszta vagyok
tegnapi őrültségemből törülközöm
fölszabadultam a szerelemből
eddigi életemhez semmi közöm."

Az üres hajón c. vers kezdődik így; a költő a nulla-pontról indul, a tabula rasa állapotából. E sajátos negatív szabadság voltaképp nem más, mint végletes magány és kitaszítottság. „A buborék levált a szalmaszálról / a szalma az isten szájáról." A megindító képek a lét és nem-lét közötti lebegésre, mindentől elszakadásra utalnak. Az élet alig ér többet, mint a színes léggömb, amely „képzeletben ődöng / míg át nem böki / esetlen örömében egy buta ág". A lelki élet e mélypontján Takács mindennekelőtt a szerelemtől reméli megváltását. Hogy mit vár a jóformán csak elképzelt lehetőségként elébe vetődött új kapcsolatteremtéstől, *Előhang* c. verséből lehet megérezni. Koncepciójában a szerelem a lét valamennyi fontos kérdését magába olvasztja. A jövő csak általa nyer értelmet, az élet miatta érdemes megőrzésre, boldogság csak benne képzelhető el. Föloldhatja a foszladozó önérzet okozta kínokat. Az a nő, akit az *Előhang* megszólít, csupán „kilátó az élő szerelemhez", de a hozzá tapadó asszociációsor (szabadság, ifjúság, remény, vitézség stb.) jelzi, hogy a költő minden várakozását mohón rávetíti, s nem annyira az élő személyt, mint inkább a gyötrő magányban elképzelt és emberfeletti méretűvé növelt női megváltót rajzolja meg. Kiegészíti ezt a vallomást *A lányok lába* c. költemény, amely artisztikus-népies dalformában a szerelmi élmény mitikus távlatát villantja föl.

„A lányok lába,
nekem a lányok lába –
kétágú virág-létra
pokolba, mennyországba."

Így teljes a Szertartás-ban kibontakozó „szerelmi regény" intonációja. A szerelem nemcsak földi viszonylat, evilági emberi kapcsolat, hanem infernális kín vagy paradicsomi gyönyörűség is Takács számára, s ha itt „naplóról" vagy „regényről" beszélhetünk, akkor annak egyik fő témája az a bolyongás, amelyre az emberhez méltó érzelmek, a „szép élet" keresése hajtja a lírai hőst a három szintű világszínpadon.

E szerelmi líra szuggesztivitását az átélt-megfigyelt érzelmi változatok ritka bősége és a kifejezés, a vallomás meghökkentő őszintesége, az intimitásokat sem rejtegető szókimondás táplálja. Mennyi merészség kell például az egyoldalú, sőt megvetéssel és bántással viszonzott szerelem kínjának-gyönyörének olyan mélyen megalázkodó, férfiatlannak vagy mazochisztikusnak tűnő megvallásához, amilyen *A kétségbeesés levelei* meg a *Sámson hálálkodása Delilához!* Hisz ez a Sámson azt a különleges látószöget, a vágynak azt az árnyalatát köszöni meg vétkes szerelmesének, amelyet *csak* kijátszva, *csak* a malom gerendájához kötözve élhet át. Azután ott van Takács szilaj erotikája, a testi gyönyör élményeinek Adyt, Szabó Lőrincet emlékezetünkbe idéző szenvedélyes kifejezése, szinte újraélése a kimondás örömében. A *Himnusz a cigány Máriához* és a *Fekete szeder* egy nyersebb, ősibb, természetesebb, közvetlenebb életforma utáni sóvárgást fejez ki. A szexualitás totális életprogrammá nő, a kiút, a megváltódás metaforájává. Magába nyeli a nyomasztó emlékek feledésének, a kísértő halálvágy elűzésének törekvését, ugyanakkor a megfiatalodás és az elveszített kisvilágba való visszatalálás lehetőségét is megcsillantja, a népi élet tárgyi és érzelmi egyszerűségének illúzióját keltve egy mesterséges paradicsomban. De Takács megőrzi érzékenységét a látszólag talán kisebb lánggal égő, köznapibb, de tipikusabb és közérdekűbb szerelem árnyalatai, gondjai iránt is. Tud szégyenkezni, ha medveként „mézet nyalogatni megy az erdőbe – és embert lát", társat talál abban, akitől csak gyönyört várt *(1969. 11. 30.)*. A törékeny, kiszolgáltatott, veszélyeztetett szerelmet is átéli. E problémakör versei *(Akkor még nem láttalak, Csontunkra fagyott zászlók, Feszülő aranyszirmok* stb.) a kötet legszebb darabjai közé tartoznak. Kevésbé dekoratívak, de mélyebbek és – Takács szóhasználata értelmében – hasznosabbak akár a viszonzatlan férfiodaadás, akár a perzselő érzékiség ciklusainál. Két ember nevében szól a költő (a többes szám első személy az egymásért felelős kapcsolat igealakja itt), de az őket körülvevő, szerelmük lángját fullasztó „koszos mindenség" valamennyiünk világa. A szerelmesek elszántan vállalják a sötétségben a nyomjelző szerepét:

„Mint apró kő hull
izzani levegő-sűrűségbe
villanunk a legendás kudarc sötétjébe

Nyomjelzők önmagunknak
mérjük a tér idejét
fölírjuk a tehetetlenség-áldozatot"

A pálya lehajlik, az izzó kő hamuvá ég, de épp e tudatosított kilátástalanság sötét háttere emeli ki a közös feloldódások, a töredékes, de elérhető, reális beteljesülés igazi szépségét:

„örömeink a szennyes törmelékben
gyémántos aranyágacskák
– – – – – – – – – –
feszülő aranyszirmok."

(Feszülő aranyszirmok)

Takács szerelmi lírájában földereng egy mitikus, „archetípusos" réteg, a nőiség elvének olyan általánosításra törő megfogalmazása, amilyenre a willendorfi Vénusz vagy a modern képzőművészetben a költőhöz oly közel álló Henry Moore alkotásai mutatnak példát. A nőnek ebben az archetípusos felfogásában összeolvadnak az anya meg a szerető vonásai:

„Reméltem, ha fölkarolsz engem,
hamvas anyaságodban végleg megváltozom,
szégyellt mivoltomat elfelejtem,
mint ahogy az ember elfelejti
a kialakulását oltalmazó,
a mérges váladékot gyűjtő tengert,
a magzatvizet."

(A kétségbeesés levelei 3.)

Szép parafrázisban állít emléket Takács Moore ,,asszony-hősének'', aki „kimászik a háború alól / mint egy bika alól''. Más nőalakjaiban ellentmondó végletek találkoznak, az elemésztő és (újjá)szülő principium, a démoniság és a termékenység.

,,A lélek ötvözetei rád figyelnek
és téged óhajtanak, fehér selyem,
fehér anya, fehér lány, fehér gyermek,
fehérben fekete szenvedély, fekete láng,
fekete önzés, fekete csönd és szigor.''

(Vers – hozzád)

A szeretőjét ,,Modigliani fekvő nő-Krisztusához'' hasonlító, az ölelést gyakran az égés és halál metaforájával kifejező költő, aki a ,,villámló-fejű párzás után'' akár a halált is szívesen fogadná kedvesétől, nő részéről csak egy megbocsáthatatlan vétket ismer: a feminin lényeg megtagadását, a megtermékenyülés elhárítását, az ,,anyai árnyalat'' hiányát a ,,szűz-kanca nyerítésből'' . . . *(A vaskor óhajtása)*

Eredeti és megragadó módon kapcsolja össze Takács ezt az ősi, mitikus, örök-emberi szemléletet a korszerű természettudományos világképpel, a technikai fejlődés mai szintjéhez tartozó kép- és fogalomrendszerrel. Szókincsét, hasonlatait, egész látásmódját meghatározza az a meghitt viszony, amely korunk tudományához fűzi. Számára a radar, az űrutazás, a holdkomp és a lézersugár nem sebtében elsajátított és felmondható tananyag, nem is téma, amelyet a művészet köteles a maga ember-közeli szférájába bevonni. A tudományos-technikai forradalom: – életének része, tudásából, sőt személyiségéből kivonhatatlan alkotóelem. Nem az egzotikus tárgyat keresi és találja meg benne, hanem a korszerű formát, amely alkalmas a modern ember érzelmi életének kifejezésére. A távolból kedvesére gondoló férfi lélekállapotát ilyen hasonlattal érzékelteti:

,,Már bennem folytatódik az életed,
vonulsz, mint repülőgép a radar-ernyőn.
A feledés magvát is elvetheted,
a szívemmel kísérlek, túl a felhőn.''

(Húsvéti ájtatosság)

S talán még jellemzőbbek a *Csontunkra fagyott zászlók* metaforái, melyek a szerelem megőrzésének hallatlan nehézségét szuggerálják:

,,ha győzzük zuhanatlan a zuhanást
ha gravitációnk kettős csillagoké
ha idegen erőtereken úgy megyünk át
mint a kikapcsolt adó a kozmosz viharain

Ha tudjuk kimondatlanul a holnap nevét
a szerelem tűzhártya bélései megmaradnak''

Bizonyításra sem szorul, mennyire nem magánérdekű ez a líra, mennyire egybevág a költői önarckép korunk társadalmi tapasztalataival, az új típusú közösség utáni általános és egyelőre kielégítetlen vágyakozással éppúgy, mint azzal az ellentéttel, amely a fölgyülemlett tudáshalmaz és a vele lépést nem tartó erkölcsi tudat, a technikai fejlődés és a bizonytalan emberi közérzet között feszül. A kor nagy társadalmi gondjai nemcsak katalizátorként vannak jelen Takács verseiben, hanem közvetlenül is megfogalmazódnak. Utaltunk már a kisközösség széthullására s ennek nyomán a ,,háztalan testű csiga''-védtelenségbe bukó ember kínlódására, mint a költő alapélményére (nagy erővel foglalja össze ezt a problémakört az *Élére fordul a mező*). A kötet címadó verse, a *Szertartás* aforisztikus tömörségében is megérezteti, hogy az óvatosak, unatkozók, ál-törvényűek között épp az elveszített közösségüket keresők állnak ,,meztelenség szégyenében'', ,,a szétesett világ fiai hullanak el''. Átéli Takács a civilizáció mai fokán egyetemessé váló szorongást, a ,,közöm-

bös változások'' mögött settenkedő atombomba-veszélyt is. Ezek és más élmények mély vágyakozást ébresztenek benne egy olyan szellemiség, vezérlő tudat után, amely alkalmas lenne a rendetlenül szétszóródó jó szándékok, magányos erőfeszítések összefogására és irányítására. Amíg a ,,jövő koponyáját'' csak hegesztik, s a megrendelt agyvelő késik valahol, addig

,,Bekötetlen szálakkal serceg
Sokmillió jóságunk
Igy haszontalanságunk
Igy rendbontásunk''

(Mindenki magában beszél)

Ez a drámai helyzet, amely háttere és indítéka Takács költői-etikai kísérleteinek, megnöveli minden számításba jövő életlehetőség, minden, mégoly átmeneti feloldódás jelentőségét. Így a természet, a táj, a kert a maga részvétlen becsületességével az emberi világ ellentéte lehet, alkalmat adhat az erőgyűjtésre, az érzelmi harcokban kapott sebek begyógyítására.

,,Itt minden természetes mint az idő;
szabályos rajzok között is az marad.
Befogadó és részvétlen,
hüvös és becsületes.
A venyigét beszemezheted itt –
vagy tüzet rakhatsz!''

(Levél a szőlőskertből)

A művészet is mint a létezést tartalommal megtöltő lehetőség, mint a becstelen, hazug élet alternatívája-ellentéte jelenik meg, akár némi rezignációval tudatosítja ezt a költő, mint a *Giacometti* c. versben (,,Csak szomorúság van, / és jog a megfogalmazásához''), akár a robusztus-egészséges teremtés iránti csodálattal és nosztalgiával *(Picasso)*. S ha már művészet, akkor legyen nagyigényű, az egész emberiséghez szóló. Takács tudatos küzdelmet folytat egy minden provinciális nyűgtől mentes lírai magatartás megteremtéséért. ,,A mi tételes, nemzeti költészetünk előlegezett verseszménye elrongyolódik a kezünkben'' – véli, s a Szertartás többek között azoknak a költői erőfeszítéseknek is tükre, amelyeket Takács a korszerű világlíra egyenrangú változatának megteremtésére tesz. Jellemző, hogy magyar elődök-kortársak világát fölidéző versei a leginkább egyetemes, leginkább európai művészeinkről szólnak: Bartókról, Kassákról, Babitsról. (Félig-meddig idetartozik a *Sarkadi Imre emlékére* meg a Schaár Erzsébetnek ajánlott *Hasukra fordult szeretők* is.) A modern lírában kialakult egy nemzetközi vagy inkább nemzetek fölötti motívumkincs, amely egyesíti az archaikus, klasszikus és keresztény mítoszkészletet a XX. századi természettudományos világkép elemeivel; ezt a sajátos vegyületet, mint láttuk, Takács szinte lírai anyanyelveként használja, tökéletes természetességgel fejezi ki vele legszemélyesebb mondandóját.

És kapcsolódik a költő a kortársi líra egyik jellemző gondolatához, a csönd kísértéséhez, az elhallgatás taktikájához is. A kötetet útjára bocsátó jegyzete szerint előző verseskönyvét befejezvén kis híján szakított a költészettel: ,,elhatároztam, hogy nem írok többet verset. A költészet műfaja után az élet műfajával szerettem volna kísérletet tenni.'' A próba (szerencsénkre) nem sikerült, de az egész kaland nem maradt hatás nélkül Takács ars poetica-jára és művészi gyakorlatára. Korunk költészetének egyik kommentátora tanulmányt írt a ,,csönd esztétikájáról'', s abban az elnémulással kapcsolatos ,,fejlődés'' két változatát különbözteti meg. ,,A művészet vagy eljut a végső önmegtagadásig, vagy folytatódik, de hősiesen és leleményesen következetlenül.'' Takács az utóbbi utat választotta, újra megszólalt, de a csönd elemeit, a hallgatás effektusát nem tudja és nem is akarja teljesen mellőzni művészetében. ,,A csönd is hozzátartozik a zenéhez'' – fogalmazza meg a gondolatot aforisztikusan a *,,Négy évszak''*-ban, máshol pedig így ír:

„Hallgatni tudok igy is
a szóval is
rejtvény a tapasztalatom
eligazit."

(A szó, a szerelem és a kökény)

Néha úgy látszik, a maga nyelvi eszközeivel ő is olyan gondolattalan szemlélődésre való terepet kíván létrehozni a versben, amilyenre a modern festészet és szobrászat annyi példát kínál. De az így felfogott esztétikum fő mintája a természeti szép, s a kötetben bőven van rá példa, hogy a költő épp a természeti jelenségek tárgytalan anyagszerűségét próbálja „utánozni". Két visszatérő, jellegzetes költői kép társul ehhez a gondolathoz: a szél és a hó metaforája. „Önmaga tárgya gyanánt vonul a szél" – mondja az *Óda az akarathoz* c. versben, s szívébe hívogatja a „tiszta északi szelet", a Móri árok lehelletét; a *Hószobrok* pedig ironikus körültekintéssel fölsorolja, mi mindenhez *nem* hasonlítanak a hószobrok, majd így közelíti meg rejtélyes szépségüket: „Az északi szél viselkedésére hasonlítanak a hószobrok. Az elemi valóság élethű ábrázolatai egy kedves országot takarnak el." Takács lírája mégsem válik követhetetlenül ezoterikussá, még az olykor célul kitűzött néma beszéddel is mindig izgalmas emberi tartalmat közöl. A mondandót képekbe burkoló, a gondolatot nem kimondó, csak sugalló módszer erősíti versei amúgy is meglevő intellektuális jellegét, héjat alkot, amelyet az olvasónak föl kell törni, hogy eljusson a gyümölcshöz. A homály, a rejtőzködés csak az egyik komponens verseiben. Takács ma is a művészet társadalmi hivatását valló költő, távol minden formalizmustól vagy a zavarosságban való tetszelgéstől. Szemében csak az a művész, aki az emberi nem öntudatát (önmagáról való tudását) gazdagítja, lényeges felismerések kimondásán fáradozik – a többi mind „mesterember". Az igaziak után visszamarad valami addig nem volt szépség és tisztaság, ha „a térnek egy darabja", „az időnek csak egy-két pontja" válik is különbbé általuk. Az eszmény a szintézis, amelyben az ember több tízezer éves útjának eredményei újszerűen forrnak össze a modern élet most formálódó alakzataival.

„Marad egy találka utánam,
és abban találkozott
az átfúrt kőfejsze a műbolygóval.
És megrövidült az út a találkában,
ebben a vissza nem vont ölelésben.'

(A tonák győzelmek után)

Legjobb pillanataiban Takács máris teljesíti az önmaga fölállította igen nagy követelményeket. Izgalmas és jelentékeny, további fejlődést és újabb meglepetéseket is ígérő líra az övé. Bár láthatóan vonzza az összegezés feladata, a „teljes ember" belső tartalmát szeretné hosszú versekben kifejezni, úgy látszik, sajátos tehetségének mégis inkább a rövidebb forma felel meg. Takács vibráló alkat, belső nyugtalanság, a gondolatok, képzetek egymásra torlódó bősége és pazar sziporkázása jellemzi; csupa olyan tulajdonság, amely terjedelmes költeményeiben is inkább a részletek szépségét biztosítja, mint a kompozíció szilárdságát. Nagyon jellemző, hogy a költészetet legtöbbször szikrázáshoz, netán ionrakétához hasonlítja. Legjobb versei azok, amelyekben néhány merész, látszólag hanyagul odavetett metafora segítségével addig észrevétlen kapcsolatokra villant fényt (tipikus példa *A szó, a szerelem és a kökény)* vagy egyetlen kép szemléleti és intellektuális átvilágítása révén valamilyen általános eszmét tud kifejezni (mint a *Szertartás*-ban). Ezekben elemi erő és modern érzékenység olvad egybe, s a mitikus örökség meg a korszerű világkép olyan szintézise valósul meg, amelynek klasszikus modelljét Németh László nyomán a bartóki példában szemlélhetjük, s amelyben vele együtt a modern, a nagyvilág figyelmére is méltó magyar irodalom kibontakozásának egyik reális útját sejtjük.

Héra Zoltán:

A SEREG ARCA

Kimondatlan kérdést megelőzve válaszol Héra Zoltán kötetének nyitó versében, megmagyarázza azt a nagy fordulatot, ami régebbi és új verseit elválasztja egymástól:

„Kezdtem valamit régen, elragadta a szél,
sólyommá kellett válnom,
hogy visszahozzam,
betemette a hó, – tűzzé, hogy újra lássam,
lánggá, hogy folytathassam"

A sereg arca – egyetlen ember arca, az övé. Személyesebben rajzolódik ki, mint régen, markánsabb, új szenvedésektől barázdált, kételyektől tört, érettebb és igazabb. Nemzedéke gondjai tépik, József Attila nehéz öröksége görnyeszti, folytatni készül a halott költő-barát, Váci Mihály félbehagyott mondatait. Hűvösebb volt régi verseinek intellektualizmusa, most új nyugtalanság, szenvedélyesség hatja át sorait. Gazdagabb lett képekben, szürrealisztikus álmok révületéből kibomló víziókat világít át a gondolati magasfeszültség (Hajnal); gazdagabb lett ízekben, földszagú, nagy erejű szavakat szólít versbe (Micsoda járványok, átkok); gazdagabb lett hangvétele egy balladás, archaikus népköltészeti beszéd idézése által (Proteusz). Mondanivalójának drámaisága kényszerítette erre, az ismétlések fokozó ereje, a párhuzamokban hullámzó gondolatritmus a töprengő meditációnak és a heves számonkérésnek, a védekezésnek és a harcnak egyaránt eszköze. Versformája is oldódott, a gondolat törte mederben lüktet, árad a sodró iramú szabadvers.

Benjámin László írt egyszer a sárkányölő legkisebb fiúról, akit elárultak testvérei, és vérével-húsával táplálva a griffet érne haza, ám mire a madár szól:

„Vége a kínnak, hazaértél!"
Már senki sem válaszolt.

Ennek az útnak a stációit írja le Héra Zoltán kötetében. Az út a végtelenbe nyúlik, és a sárkány sem halt meg egészen. „Űzted a sárkányt, tőrbe csaltad, / pikkelyes bőrét lenyúzattad, / száraz színben szárítattad, / taraját, körmét kiméltetted, / hét nyakát hosszan vizsgálgattad. / Nézted, csodáltad, s körmei / körmödként kezdtek fényleni, / bámultad, nézted s taraja / hátadon kezdett izzani, / imádtad, nézted, s pikkelye / szívedre kezdett forrani, / nézted, dicsérted, hét fejjel / kezdtél magad is ingani" (Hangok az éjszakában).

Ki ez a sárkány, micsoda szörnnyel vív Héra Zoltán?

Hétköznapi pokol, amit felvázol, de sötétje-szennye olyan riasztó, hogy újra romantikussá kell válnia, hogy pontosan kifejezze. Eszmények és „a céda jelen" fényárnyékára épül a kötet, az ellentét két pólusa közül az utóbbira kerül a hangsúly. Hiszen: „Az ifjúi hit íme, valóság. / Forr a virágok nem szűnő forradalma!". (Vallomás idegenben). Csak ott, a messzi táj virágaiban látja fanyarul, öncsúfolón álmát beteljesedni, mert „Elakadtak a szelek, a világ nyakig iszapban" (Hidak a ködben). Az igazi forradalmár örökös nyugtalansága, megnemelégedése hajtja, teljességigénye, „szüntelen éhség" ösztökéli örökös számvetésre a világgal és önmagával is, hiszen valaha az újhold fényes vázlatát vitte derengő térdén (Ki vagy, idegen?). Az „utóvéd kínját" mondja el, „foszló lelkűek", a „látszatok szeszélyes őrülete", a közöny, butaság, félelem ellen az őrt álló katona rendíthetetlenségével áll helyt. Emberségét védi céljait őrizve, magánügye a forradalom. Nem sebezhetetlen, hősi pózokban nem tetszeleg, de nem adja meg magát, bár úgy érzi, egyedül van. Túl a sértettségeken, kudarcokon, „a kisiklott remény riadt töltésein" is kiáltása: tovább! (Szűz hó).

Ez a megszenvedett személyesség, a kétségbeesésen átizzó kitartás sugallja legszebb képeit. Illúziók apokalipszise ez, próféták tettre gyáva népüket ostorozó sirámait idézi újra. (Három csillag, Adtál hazát.) A képek sora bizonyító anyag perlekedésében a sorssal, az idővel, sok felsorolása a hiányok riadt és keserű leltározása. Egyoldalú párbeszédében vitatkozik és érvel, és rövid, éles, versszakzáró sorokban parancsolóan csattan. Kérdések és kiáltások sokaságából épül a vers, ha az írásjelek nem is jelzik, indulati töltését vissza nem fojthatja.

„A rettenet képeit adtad,
a négy lovat szügyig pirosban.
Ijak fölött a közöny arcát.

Romot, romot.
S valami rivalgást a büntetett falak felett,
Jerikó minden kürtjét a fordított hanggal:
legyen!''

(Adtál hazát)

Jellemző, hogy míg előző kötetében a Nap volt egyik vezérmotívuma, helyét most az idő veszi át, a ,,karvaly-árnyú'', ,,vércsesarkú idő'', a ,,kardfogú múlt', a bibliás ,,nagy parázna'' vagy ,,Halhatatlanság, rímák, rímája te!'' – az ellenséggé vált, időtlen idő jelzői. Mellette versről versre feltűnik a kígyó, a hüllő, hallatszik alattomos sziszegése (Kígyók közt jöttél). Ellenséggé vált világ kifejezőjévé válik sok-sok metaforában.

Valami lázas sietség hajtja a költőt, nagy számú vers született az utóbbi években, köztük sok az igazi nagy vers. A kötet jellemző vonásait ezek adják meg. Talán ez a belső üzöttség az oka, talán a múló évek okozta pánik is, hogy valami megfoghatatlan mínusz visszafogja verseinek egy részét. Érdekes, kulturált, művesen kimunkált közhelyek maradnak, csak egy-egy sor vagy kifejezés fénylik fel bennük. A szavak Héra Zoltán-i szövedékéből néha idegenül elválik kortársak vagy nagy elődök önkénytelenül odatévedt hangvétele. Talán a Vallomás idegenben című ciklusa az, amin a fáradtság érződik – publicisztika, dokumentum, szimbólumok és színek –, de csak irodalom. A kötet gondolatkörének egyetlen problémára koncentráltsága is okozza ezt, így óhatatlanul egymás mellé kerül egy téma különböző színvonalú megoldása.

Kárpótol ezért szerelmes verseinek ciklusa, a Teljes kör. Héra Zoltán oeuvre-jében jelentéktelen helyet foglalt el eddig a szerelmi líra, most áttetszően szép, lengően könnyed modern dalok sorát alkotta meg. Szerelmes versei is azonos talajról fakadnak a kötet egészével. ,,Szétszéledtek a hadrakeltek, a kürtösök a jeleket elfeledték, / a zászlósok eldobták zászlóikat'' (Nem tudták, miről van szó) – és Héra Zoltán új szövetségest keres harcához. Kettősség hatja át szerelmi verseit, most is, itt is fél egyénisége zárt határait feladni, de vágyik is a feloldódásra. Erősebb lesz a menedéket kérő szó:

,,mert sírnak a kiűzöttek az éjben,
hallom, hogy sírnak –
mert vak vermekbe taszít az álom
és hasztalan jön a hajnal,
a földből nem fakad vigasz, s az égből
nem száll alá igazság –
szeress!''
(Sion leánya kér)

Előrelépés ez a kötet, agitatív ereje van a legtisztább értelemben. Nem halott a szó, újjászületik versről versre, hogy segítsen felnevelni a haza új népét. A világ szépségére támaszkodik Héra, ha elfárad, annak a végtelenségével biztatja magát és az olvasót. A kritikus is csak ezt idézheti búcsúzóul a kötetből:

,,Mit sóhajtozol, mondd, mi veszett el?
Leszakadtak az égről a csillagtürtök,
elakadt tán a föld csigája?

Ó, veled voltam egykor a kiégett mezőn,
a bogáncsok languszta-vázainál.
Láttalak, s emlékezem.
Menj csak, én bízom benned!''

ZENTAI MÁRIA

Oravecz Imre:

HÉJ

,,Mondhatatlan név / belülről vered a héjat'' ... ,,A kerekek közt nyög valaki / nem lehet kiszabadítani.'' Egyszerre élünk a tárgyakban és önmagunkban. Ha a kövön a múlt egy árnya futásnak indul vagy a partról egy homokszemcse legördül, kéz mozdul meg bennünk, hogy szakítson a gondolat fürtjeiből. De a szemek máris szétgurulnak. Egyikük mohos hasadékba kémlel, a másik csobbanva víz mélyére ereszkedik, a harmadik vázak, rozsdás hengerek közül világít csalogatva. A tárgyak olyan közel kerülnek, hogy már meg sem tapinthatjuk őket.

Bármihez nyúl az ember, önmagát is kutatja. Amikor egy csigaház spirálján felfedező útra indul, héjakat pattant fel mélyen önmagában, dermedt múltjába süllyed és megkísérli jelenné váltani. Másfajta, különös összefüggésekre bukkan, melyeket akkor nem láthatott. Egy térkép, egy használt ceruza, egy ,,képeslap, amit nem küldtek el'', önálló képsorba rendeződnek. De bár-

meddig hatoljunk lefelé, az utolsó héj a szavak számára felbontatlan marad. Az „örvény mozdulatlan tölcsérét" még megpillanthatjuk, de nem mondható el, mi van mögötte. „Megzavarodott a kút is / követ dobok belé s értelmetlenül dadog." Ha visszatérünk és a felszínen végigtekintünk, a látszólag összefüggéstelen dolgok között szálak csillannak meg: a rokonság, az ősi eredet jelzései. A tenger és az őszi rét egymásba olvad, „felnyitok egy kagylót: a szemed", a táncoló napfény mint „tenyerek füzére" ring a hullámokon.

A legtöbb vers olyan mint valami szokatlan szellemidézés. A médium, a költő, az egykor élők csontjait, földdel tömött száját, környezetének tárgyait fogja vallatóra. Makacsul zárt ajakból bentrekedt sóhajt szabadít ki, mélyedést fedez fel, amelybe láb már sohasem illeszkedik. Egy elmulasztott lehetőség foglalkoztatja, melynek izgató volta éppen visszahozhatatlanságában feszül. És itt van az idő, az állandó változás, amelyet sohasem tudunk tetten érni. „Vert az óra. A számlapon egy kordé haladt, kerekek nyikorogtak, üres volt a bak." S ha az öntudat mégis nekilendül, hogy a mozgásból kiemelkedjék, amit rögzít, maga is elmúlás, változás: „... minden nehéz, törékeny... folyton visszahull." De mennyi minden tapad megíratlanul egy szemcse érdes felszínére bár csupán „emlékeztetőül maradt": egy alkony fénye, amit nem felejtünk, egy pillantás, amely mások emlékezetében tovább bolyong. Igen, „a homályban az ember egy percet elidőz", ám a perc, ha lehullt, örökérvényűvé magasztosul. Az élet mint jelen megfoghatatlan, mert minden pillanat új, meghökkentő felfedezéseket hozhat, mégis az ember hosszabb távon itt készít helyet magának. A kivándorolt nagyapa sírja lezárult pecsét: „... senki sem emlékszik rád / idegen föld a szádban / idegen gyökér a nyakszirteden." És van még valami, amit mozgásában is állandónak mondhatunk, ami nem hűl ki, nem keményedik kővé mint minden egyéb: „van, ami elmúlt, a jelen-éhség".

A kötetet átszövő álmok rövid jelzései mindenütt szerves részként illeszkednek s a versek végén új aspektusokat felvillantva mint szétnyíló tenyér engedik szabadjára a képzeletet. „Az alvónak tövis virágzik kezében." „Az ó-város lakói alszanak s álmukban véget ér az élet."

A könyv legtöbb darabja néhány szorosan összefonódó szálra fűzhető, s igen nehéz egyet-egyet kiemelni közülük. Néhányra mégis szeretnénk rámutatni: a *Négy tételre*, mint legérettebbre, legkiforrottabbra, *H. Bosch álmára*, amely kerek mondataival elüt a többi szaggatott, jelzésszerű stílusától, de szuggesztív fantáziájú képei miatt telitalálatnak érezzük. A negyedik rész versei közül nem egy már saját határait feszegeti *(A fülben, Légtelen, Áttört)*. Zsúfolódnak a képek s nem érezzük indokoltnak a felsorolásokat sem. („... tágulás és szűkülés, emelkedés és süllyedés... pörgések, lengések, kiszerelt csövek, vezetékek, eresztékek...") Az emberben felmerül a kérdés, ha Oravecz lírája ebben az irányban tágulna tovább, nem sínylené-e meg végül a költészet a tárgyi többletet?

A Héj jelentős mű. Indulás és megérkezés. A költőt a megismerés korlátai izgatják, amelyen túl a szavak jelentése elbizonytalanodik. Amit elér: határ. *(Magvető)*

ZÁGONY RUDOLF

Kertész Ákos:

MAKRA

Az elmúlt években időnként fellobbantak a viták arról, miért lappang a munkásirodalom, miért hiányoznak a munkásfigurák a kortárs irodalomból. Aztán a viták hullámainak csillapultával megjelent Kertész Ákos Makra című regénye (s immár a második kiadása is), amely munkásalakot állított a középpontba, sőt, a szerző maga is a gyárkapun belülről rajtolt. Könyve fülszövegének adalékait, s a Meztelen a király című interjúkötetben adott vallomását olvasva önéletrajzi áttűnéseket is fölfedezni vélhetünk a műben – a könyv első oldalának ajánlása pedig, amely Valit, a regény egyik legfontosabb szereplőjét élő személlyel azonosítja, még csak megerősíti ezt a gyanút. A témáról tehát avatott, „hitelesített" szerző vall, aki már korábbi műveivel is jelezte szándékainak komolyságát.

Regénye mégsem a téma miatt siker, mégsem a kritika által megfogalmazott hiányérzetet betöltve minősül kitűnő könyvnek, hanem azért, mert e témát megragadva korunk fő kérdéseit írja meg. Bár – tegyük hozzá – az sem véletlen, hogy ezeket a hét-

köznapjainkat átszövő kérdéseket éppen munkástémán keresztül mondja el.

Miért nem vállalja Makra Ferenc pestlőrinci munkás önnön jobbik, igazabb énjét? Vagy a regény hús-vér anyagát még inkább az absztrakciók nyelvére soványítva: miért nem vállal Makra Ferenc – *itt és most* – egy szuverénabb, teljesebb életformát a közvélemény által szentesített, a szokáserkölcs által megtámogatott, de önmagát mégis megcsonkító életforma helyett? Az eddigi kritikák jórészt az életformaváltás szükségességét kimondó műként értékelték, üdvözölték Kertész Ákos könyvét: „... hogyan állunk az embert felszabadító életforma kialakításával, meddig jutottunk a köznapi élet elidegenedettségének felszámolásával és a szocializmus ígéretének beváltásával?" – teszi fel a kérdést az egyik legigényesebb értékelés, Almási Miklósé (Egy hiányérzet társadalomtörténete, Kortárs, 1972/4).

Hogy a Makra a vajúdó életforma regénye, ez vitathatatlanul igaz. De több is ennél, mert e probléma mögött szélesebb, átfogóbb viszonylatok sejlenek föl a műben: egyéni boldogulás és a szocializmus adta feltételek, egyén és szocialista hatalom dialektikája.

A műben Makra Ferenc *kívülről* próbálja „magáévá tenni" a szocializmus adta lehetőségeket (most tekintsünk el attól, milyen sikerrel). Az író többszörösen is motiválja ezt a kívülről érkezettséget: Makra Budapest külső munkáskerületéből, a perifériáról érkezik, ahol az emberek gyanakvón nézik a „városiakat", azokat, akik csak néhány megállóval is beljebb laknak. De Makra idegenségéhez még egy tényező hozzájárul: származása, családjának montenegrói eredete. E kívülről érkezés legmélyén paradox helyzet rejtőzik: Makra Ferenc pestlőrinci munkásgyerek számára meghódításra várnak, tehát egyelőre külsődlegesek a szocializmus adta feltételek. A helyzet különlegességét a szocializmus magyarországi megvalósulásának különlegessége adja, nevezetesen az, hogy a szocialista hatalom még e hatalom alapját képező osztály egyes tagjai számára is mint adottság, mint eleve adott tényező létezett, amelynek elsajátításáért, lehetőségeinek birtokba vételéért, szubjektív meghódításáért kinek-kinek meg kellett küzdenie. Felesleges megismételni az ismert történelmi körülményeket, az 50-es éveknek a regényben is bemutatott bizalmatlan légkörét, Makrának a felszabadulás utánra eső öntudatosodását, nem is ezek az okok a lényegesek, hanem az, hogy az életforma kérdése mögött implicit formában ez is benne van a műben. Tehát nem is annyira egy rövid másfél évtized epikai ábrázolását kapjuk, hanem a szocializmus egyik fontos problémájának mába is átnyúló jelzését. Így válhat Kertész Ákos kisregénynél alig terjedelmesebb könyve koncentrált „nagyregénnyé".

Természetesen mindez határos az elidegenedés kérdésével, helyenként át is fedi, de több is annál. Mert amíg valaki nem képes élni, élvezni a sajátjának mondott hatalom „áldásait", addig számára ez a „külsődlegesség" meghódításra, humanizálásra vár.

Makra Ferenc számára a kiteljesedés, az önmegvalósítás reális lehetőségeként a művészi tevékenység villan fel. Makra véletlenszerűen belekóstol a művészetbe, de nem mer kockáztatni, inkább megmarad a társak által is ésszerűnek tartott egyszerű munkásélet mellett, ahol a tett, a becsületes tevékenység törvénye, a kézzelfogható hasznosság elve érvényesül.

Először zavaró ez a művész-élet alternatíva. Vajon valóban ez lenne Makra számára a kiteljesedő személyiség tipikus útja? Ez a számára hóbortosnak, földről elrugaszkodottnak, extrémnek tűnő lehetőség? Nem kérdőjelezi-e meg a regény egészének józanságát ez az alternatíva? Az önmegvalósítás valódi útja helyett vajon nem a kalandot nyújtja-e a művészpálya lehetőségével a regény? Nemcsak Makra, hanem az olvasó kérdései is ezek. Éppen a művészi tevékenység leglényege miatt, ahol nagyobb a kockázat, ahol a munka, a helytállás, sőt még a tehetség sem nyújt eleve garanciát az önkiteljesítéshez.

Az természetes, magától értetődő, hogy Makra megbecsült, kitűnő szakmunkássá váljék (erre „kisiklásai" ellenére képes is, s csakis ez akar lenni). Ám adva van, hogy *akár művésszé* is váljék. Nemcsak külsődlegesen, a már tárgyalt, a szocializmus adta feltételek által (hiszen ez a művésszé váláshoz kevés), hanem a tehetsége által is. A regény azt bizonyítja, hogy a művész-alternatíva magasabb szintű életre tenné képessé Makrát. Makra csődjének oka, hogy bár felismeri, ám a mások számára szokatlan, számára viszont egyetlen adekvát kibontakozási lehetőséget nem meri vállalni.

S tragédiájának oka éppen a felismerés. Mert ha csak megnyilatkozna a tehetsége, de kellőképpen nem tudatosodna benne ennek kényszere, akkor a tragédia nem lenne szükségszerű.

Makra menekül a többiekétől eltérő tevékenység elől. *Akár művész is* lehetne, adva van a lehetőségek lehetősége, de abban a társadalmi mély-rétegben, ahonnan Makra jött, szokatlan és történelmileg járatlan is a művésszé válás útja. A művésszé *válás* itt még a tehetség esetében is *kiválás*nak minősül. Innen a döntés pillanataiban Makrában föl-fölbuzgó bűntudat. Ami a bűntudatot illeti, érdekes egybeesést figyelhetünk meg más, a külvárosok világából tudósító írók művészpályával kacérkodó figuráival – gondoljunk csak Moldova novelláira (Ördögh Feri és a tizenkét házak).

A regény érdemének számít, hogy a művészpálya által megkísértett Makra, életének fordulatai ellenére sem lumpenizálódik, nem válik perifériku alakká. Ez különbözik a másik tendenciától, amelyről Fejes Endre tudósít a ,,hábetlerizmus'' ábrázolásával, s akinek önnön lehetőségeikkel élni nem tudó, saját helyzetüket bemérni képtelen szereplői erkölcsileg is lecsúsznak. Anélkül, hogy a két írót kijátszanánk egymás ellen, el lehet mondani, hogy éppen az említett különbség miatt válik Makra valóban tragikus hőssé. Emberi méltóságát megalkúvásai ellenére is megőrizve valóban kathartikus hatású a bukása.

A párhuzamokat és különbözőségeket tovább elemezve: Fejes novelláinak művészhajlamú figurái amolyan határterületen, ,,senki földjén'' mozognak a munkásélet és a művészet iránti nosztalgia között, ezért kísért megformálásukban némi romantikus mozzanat. Makra minden különcsége, vívódása ellenére sem csapong a két életforma között, s bár önmagán erőszakot téve a kevésbé kockázatos utat választja, megbecsült helyet vív ki magának, nem sodródik a munkástársadalom perifériájára. Fejes művészettel beoltott alakjai nyugtalan emberek, akik se nem eléggé művészek, se nem eléggé munkások – önmaguk és környezetük megítélése szerint is.

Hogy Kertész hőse elkerüli a perifériára sodródás veszélyét, az szintetizáló szándékot is sejtet a hasonló témájú irodalom elmúlt évtizedes történetében. A szintetizáló szándék a regény szerkezetében is kiviláglik: a 60-as évek regényformája a ,,kérdező regény'' volt. A bűnügyi irodalomban is ismert regényforma: a mű lényegében a cselekmény elején fölvetett kibogozandó helyzetet oldja meg (érdekes módon gyakran valóban bűnügy vagy bűnös mulasztás ez a probléma-góc). Kertész látszólag átveszi ezt az indítást: Makra verekedésével, a rendőrségi vizsgálattal kezdi könyvét, de azután időkezelésével, tárgyilagosan elemző, kibontó módszerével már nem ,,kérdező'', hanem ,,állító'' regényt ír.

Szabó B. István kritikája jár közelebb az igazsághoz (Kritika, 1972/2), amikor azt írja, hogy a regény ,,látszólag lineáris . . .'' Ugyancsak ő jegyzi meg, hogy a ,,regény valójában koncentrikus szerkesztésű ideje a cselekménnyel nem egyidejű, de nem is az öngyilkosság jelenéből visszapörgetett múlt, hanem változó idősíkok összjátékában valósul meg.'' Ez viszont úgy valósulhatott meg, hogy a regény elbeszélője, a monológ alanya nem azonos Makrával, amint azt Gáll István véli egyébként felfedeztető szándékú írásában: ,,A hosszan indázó mondatok jelzik, hogy Makra szemszögéből íródott a regény'' (Új Írás 1971/10). Nem valószínű – az indázó mondatok nem egy önmagával vívódó hős jellemeből következnek, inkább az írói ,,eltávolítás'' eszközei, az író azon szándékának hordozói, hogy Makra tetteit és gondolatait egyidejűleg kommentálja, értékelje, szembesítse hősét korábbi önmagával. Illetve: időben előreszaladva figyelmeztessen Makra hibás döntéseinek következményeire. Az idősíkok egybecsúsztatása így bomlik le a regény alapelemeinek, a mondatnak a szintjére is.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Kardos G. György:

HOVÁ TŰNTEK A KATONÁK?

Kardos G. György *második* könyvéről írva kísért az a lehetőség, hogy az első, a méltán sikert aratott *Avraham Bogatir hét napja* fényéből magyarázzuk. Az összevetést tulajdonképpen el sem kerülhetnők, hiszen a táj- és időkeret mindkét regényben azonos: a háború utáni Palesztina. Filológus aprólékossággal további azonosságokat is

kimutathatunk. Az Avraham Bogatir hét napjában már hallottunk az Anders-hadsereg Pjotr Litvin nevű századosáról, akit a gedérai kórház lakói között is viszontláttunk. Az ápolók, Abed, Muhammad Ali, és a falvak, Katra, Gedéra neve is ismerősen cseng. Az összevetésből azonban csak azt értenénk meg, ami egybekapcsolja a két regényt: az író fejlődésrajzát. Mennyivel adott többet új könyvében, mint az elsőben? A sikeres első regény után még sikeresebb-e a második? A kérdések megválaszolásával nem adnánk feleletet arra: milyen értékei vannak az új műnek?

Kardos G. György könyve sajátos időben és térben épül. A szubtrópusi éghajlat egyetlen forró napjáról mond krónikát. Ez a nap a gedérai angol-olasz hadikórház arab ápolójának, Abednek munkanapja. Külsőleg csupán a *hamszin*, a nyomasztó sivatagi homokvihar különbözteti meg a többitől. A főszereplő is csak a regény végére érti meg, hogy ez a nap nem olyan, mint a többi. Hamszinkor ugyanis minden fokozódik, erősebbek a hangok és a szagok, pattanásig feszülnek az idegek, meggyorsulnak és váratlan fordulatokat vesznek az események. A betegek nehezebben viselik el ezt az állapotot.

Megismerjük a kórház minden titkát, ahogyan végigkísérjük az arab fiút a férfiak és nők pavilonjai között vezető útján. Megtudjuk, hogy Abed többszörösen küzd az életért. Mindent meg kell tennie a betegek életének meghosszabbításáért, mert az saját létét is befolyásolja. Tőlük függ munkája, egyéni boldogulása. Óránként gondol arra a háromszáz fontra, amit házasságához össze kell gyűjtenie, s betegenként számolgatja, hogy meddig lesz kórház a kórház. Egyéni sorsa egybeforrt a düledező, repedt falú pavilonok jövőjével. Az ápolófiú példája is mutatja, hogy nehéz a regényben szétválasztani az egyéni és közösségi létet. A falak összefogják az embereket, de a kórház minden betege önmagában tipikus katonája az Anders-hadseregnek.

Ezeket az embereket, akiket sorsuk, gyógyíthatatlan betegségük egy helyre vetett, ledönthetetlen válaszfalak izolálják egymástól és környezetüktől. Villanásnyi időre tanúi lehetünk annak, hogy Gedéra zsidó gazdái hermetikus kört igyekeznek vonni a kórház köré, kerülnek minden érintkezést a lengyel betegekkel. A külvilágtól majdnem teljesen elzárt helyszínre alig jutnak el serkentő impulzusok, mindent itt, e szublimált viszonyok között kell megoldani. Mit lehet itt megoldani? Életet és halált. Pontosabban, *fogadni* lehet arra, ki hal meg előbb? A kórházban, ahol mindenki tudja, hogy a halál rövid időn belül bekövetkezik, játék lesz belőle. Játék a halállal. Olyan emberek döbbenetes játéka, akik maguk is halálos betegek. Abed útja mellett ez a cselekmény másik szála. „Abed jól ismeri ennek a játéknak a szabályait is, ezek a szabályok egyébként roppant egyszerűek. A három férfi arra fogad, hogy ki hal meg a kórházban legközelebb. Mindegyiknek két jelöltje van, általában egy esélyes és egy kevésbé esélyes, ezeket egy-egy fonttal teszik meg. A játékszenvedély minden szabad idejüket lefoglalja. Nowak és Litwin a fogadás előtt naponta többször is körülszaglássza a kórházat, Zmigrodzki viszont olyan gyenge, hogy öt lépést is alig tud már megtenni, megelégszik azzal, hogy a személyzettől érdeklődik, s a fal mellett játszik, mindig a legesélyesebbeket fogadja".

Miért ilyen érzéketlenek ezek az emberek? Mi tette őket ilyenné? A háború. A háború, aminek csak az utószele jelenik meg egy-két pillanatra a regényben. Elvonuló konvojok, a leszerelésről érkező bizonytalan, de mégis reményt keltő hírek jelzik csupán. És Tyc hadnagy levelei. Levelek a pokolból, az észak-afrikai hadjárat víziószerű leírása. A megbomlott elmével, betegen írt lapok véleményt mondanak a háború értelmetlenségéről. A hadnagy mellett a többiek is keresik múltjukban azokat az eredőket, amelyek ilyenné formálták őket. Választ keresnek arra: Mi közük volt Afrikához? S mi közük a gedérai környezethez? Mert a kettő összefügg. Maguk is tudják, hogy a háború sodorta őket ide, s a gedérai környezet, az izolált kórház őrizte meg őket ilyennek.

Beidegződéseiken, korábbi szokásaikon itt sem tudnak változtatni. Őrzik például a rangkülönbséget. Litwin századosnak állandó célpontja Nowak őrmester. Szórakozás számára az, hogy büntetlenül ingerelheti, sértegetheti. Kettejük közt válaszfalat, és azzal állandó összetartó kapcsot emelt a gyűlölet. Aminek feloldására – legalábbis Gedérán – nincs remény. Nemcsak lengyelek és lengyelek között feszül, hanem lengyel és arab betegek között is van ellentét, mégha oly különös formában is, ahogyan

pani Grünwaldowa viszonyul arab szomszédjához, rendszeresen beszóratja DDT-vel köpenyét. Szokás maradt a tiszti gyűlés is. „Reggelenként mindenki megborotválkozott, rendbe hozta magát, ha kilépett a szobájából, s a zubbonyokra felvarrták a leszakadt gombokat. Délelőtt, közvetlenül vizit után tiszti gyűléseket tartottak az ezredes teraszán, nyomorult kis ügyeket tárgyaltak meg komolyan és feszesen: a fürdőszobát rendetlenül hagyta valaki, egy másik a személyzetet sértegette ok nélkül, vagy nem tartotta be az orvos által előírt terápiát". Hajdan volt szokásaiktól, eszméiktől nem tudnak szabadulni, van, aki ide is magával hozta antiszemitizmusát. Törvényszerű, hogy ezek az emberek *múltjuknak élnek*, hiszen jövőjük már nincs. Már csak abban lelnek örömet, hogy megőrzik korábbi egészséges életük néhány emlékképét, ritmusát. Ez a konok múltőrzés viszi el a mozogni már alig tudókat is pani Grünwaldowa délutáni cercle-jére.

Ezek az egyre gyérülő szertartások a betegség kényszerű magányát is hivatva vannak feloldani. Egyedüllét, ami mindenkit szorongat. S amin társak keresésével próbálnak úrrá lenni. Ezt a társ utáni olthatatlan vágyat érzi meg Abed az ágyhoz kötött Bugajski ezredes és a még mozogni tudó pani Beata kapcsolatában, s ezért közvetít örömmel minden üzenetet közöttük. Tudja ő is, hogy az ember számára nincs borzalmasabb az egyedüllétnél. Az arab ápolófiú különösen érzékeny erre, hiszen náluk a betegség, a baj alkalom a nemzetség, a nagy család találkozására, hogy mindenki személyes jelenlétével, jókívánságaival próbáljon segíteni a bajba jutotton.

Mert reménysugárra az embernek minden helyzetben, még a gedérai kórházban is szüksége van. A betegeknek itt Bartos kapitány jelenti a reményt, aki felgyógyult a végzetes bajból, és csak utókezelésre jár a kórházba. Jól jellemzi ezt az embert az író, aki kihasználja társai kiszolgáltatott helyzetét. Mint gyógyult embertől, mindenki tőle akar szakvéleményt hallani betegségéről, s ő visszaélve helyzetével kíméletlen játékot űz volt társaival. Bartos jelenti a kórház lakói számára az utolsó kapcsolatot a külvilággal. Végül ez a szál is megszakad, mert az író sejteti, hogy a kapitány visszakerül a kórházba.

Abed napjának végén Bugajski ezredes halálával ér véget a cselekmény. Mintegy jelezve, hogy az élet kérdéseinek így vagy úgy meg kell oldódniuk. A kórház lakói is érzik, hogy az ezredes halála jelkép, jelzi az egész volt hadsereg pusztulását. Michalek őrnagy fogalmazza ezt meg: „Mindennek vége . . . Volt egyszer egy ember . . . egy katona . . . – s púpozott lapáttal vet a bánatára. – Volt egy hadsereg." Törvényszerű ez a pusztulás? Igen, mert a háború mindig követel értelmetlen áldozatokat, és ezeknek a katonáknak áldozata cél nélküli, fölösleges áldozat, nem oldanak meg vele semmit. A történelem átvonult rajtuk. Ezt azonban képtelenek megérteni.

Az okulás már az olvasó dolga, aki nincs könnyű helyzetben, amikor az utolsó oldalhoz érve értelmezni akarja az élményt. Kardos G. György direkt módon semmit nem közöl, utalásokra, sejtésekre hagyja az olvasót. Gondolkoztat. Ennél nagyobb értéket, azt hiszem, regény nem hordozhat. Az író megőrzi objektivitását, csak tényeket közöl, melyekből az olvasónak kell absztrahálni a tanulságokat. Azt például, hogy az emberi élet áldozatokkal teli, és azt, hogy áldozatokat csak értelmes célokért érdemes hozni. *(Magvető Kiadó, 1971.)*

LACZKÓ ANDRÁS

Galgóczi Erzsébet:

KINEK A TÖRVÉNYE?

Kilenc novella sorakozik *Galgóczi Erzsébet Kinek a törvénye?* című új kötetében, s tizediknek egy dráma: *A főügyész felesége* zárja a sort. A novellák: kilenc komor, megdöbbentő, tragikus, de egyúttal cselekvésre, állásfoglalásra késztető, s többek között éppen ezért jól sikerült írás. Nincs ezekben a novellákban szemernyi humor sem, líraiság is alig. Amikor olvassuk őket, a legszigorúbb prózával találjuk szemben magunkat. A komor témákhoz azonban ez a hang, ez a forma illik igazán. A tíz évvel ezelőtt megjelent *Ott is csak hó van* című Galgóczi-kötet novelláival tartanak rokonságot a Kinek a törvénye? című könyv írásai. Annak a kötetnek a novelláival, amelyben Galgóczi Erzsébet, kereken egy évtizede, rátalált igazi írói hangjára.

A Kinek a törvénye? novelláiban Galgóczi azokkal perel, akik hamis, torz és önző törvényeket akarnak a világra kényszeríteni, s azokért száll síkra, akik igazak, becsületesek, emberségesek, törvénytisztelők. A két tábor közötti küzdelem gyakran tragédiába torkollik. Előfordul, hogy a jók közül bukik el valaki, mint például a kötet címét adó novella hőse, a fiatal rendőr. Az írónő azonban nemcsak ábrázolja az elbukást, hanem buzdít az igaz ügyért való küzdelem folytatására. Ez a buzdítás egészében árad az egyes novellákból. Hol az elbeszélések hősei szólnak az életükről, a gondjaikról, hol az írónő veszi át tőlük a szót. Ez a forma nagyon alkalmas arra, hogy Galgóczi Erzsébet kifejezze a felháborodását, hittel és meggyőződéssel álljon az igazság pártjára, s hasson az olvasóra is.

A kötet már említett címadó írása annak a még többfelé meglévő gyakorlatnak a helytelenségére és tarthatatlanságára figyelmeztet, amely szerint egyes emberekre az életben másféle mércét alkalmaznak, mint a többiekre. A becstelenség és az embertelenség ellen emel szót az *Éjszaka két katonával* című írás. Ennek a novellának a kulcsmondata: *„Az egyenruha nem egyen-embereket takar".*

A *Tizenegy több mint három* című elbeszélés – a címadó novellával együtt – a kötet legjobb írásai közé tartozik. Ennek a novellának már a kezdése is tragikus. Egy kigyulladt bánya-aknában, a föld alatt meg kell fordítani a levegőjáratot – s vele a tüzet –, hogy tizenegy bennrekedt bányász életét megmentsék. Ezzel azonban három embert a másik oldalon halálra ítélnek. *„Az osztagparancsnok a számok alapján döntött: tizenegy több, mint három. Megfordíttatta a levegőt. Öt méter helyett harminc méteren égett a vágat. De a tizenegy ember életben maradt. A másik három... szénné égett."*

A mentőosztag egyik tagja beszélt eddig, majd átvette a szót Galgóczi. Megtudtuk, hogy a tüzet megfordíttató osztagparancsnok kitüntetést kapott, majd mégis el kellett mennie a bányától. Nem a tűz-fordításért, hanem mert az egyik megégett bányász özvegyét vette feleségül, akibe korábban is szerelmes volt. Az emberi lelkiismeret és a számok törvényei gyakran különböznek egymástól. Az osztagparancsnok a véletlenre hivatkozott, de a párttitkártól ezt a választ kapta:

„Véletlen, hogy maga négy évvel ezelőtt éppen Szeniczei feleségébe szeretett bele. Véletlen, hogy az asszony nem hagyta ott Szeniczeit a maga kedvéért. Véletlen, hogy kitört a tűz. Véletlen, hogy maga aznap szolgálatban volt. Véletlen, hogy Szeniczei azok között dolgozott, akiket fel kellett áldozni. Véletlen, hogy maga ezek után feleségül vette az özvegyet. . . . nem gondolja,, hogy ennyi véletlen már törvényszerűséget hordoz?"

Az asszony is elfordul tőle, amikor megtudja, hogy ő fordította meg a tüzet. A novella az osztagparancsnok szavaival zárul: *„Most már Annuskát és magamat is az áldozatok közé kell számítanom. Mégsem tehettem mást. Tizenegy ötnél is több."*

Egészen az utolsó mondatokig képes Galgóczi fokozni a feszültséget. Mondatainak többsége a tömörségével, a szavak sorrendjével sejteti a tragédiát követő újabb tragédiát. (Ez a többi novellára is jellemző!) Olyanok ezek a mondatok, mint a kemény dobpergés a kivégzés előtt, s a végén mint a puskalövés, úgy csattan, hogy *„tizenegy ötnél is több"*. Hasonlóan többszörös tragédia rejlik a *Valahol fények* című novellában is. Egyik tragédia maga a helyszín, a puszta, a másik a fiatalember gyógyíthatatlan betegsége, a harmadik az, amitől gyógyíthatatlanná vált. Ezek a külön tragédiák azonban szorosan összetartoznak, szétválaszthatatlanul benne vannak egymásban, mint az ördöggolyó részei. Egymást erősítik, s így még jobban megdöbbentenek, elérik, hogy az olvasó állást foglaljon: nem, ez sehol sem maradhat így, ez ellen nekem is tennem kell valamit.

Egyedül csak *A főügyész felesége* című drámát kellett volna elhagyni szerintem a kötetből. Témája és hangulata szerint beleillik ugyan, de ha megírásának színvonalát a novellákéval hasonlítjuk össze, akkor nem. Egyébként is szerencsésebbnek tartom a tiszta műfajú köteteket. Másfajta átélés kell olvasás közben például egy színpadra szánt műnél, mint egy novellánál. Meggyőződésem azonban, hogy a Kinek a törvénye? című kötetnek ezzel együtt is ott a helye a múlt évben megjelent legjobb könyvek között.

MÁTYÁS ISTVÁN

„HOMMAGE À PARIS"

Bajomi Lázár Endre új könyvei

„... százával voltunk, akik ‚gyönyörű, vad ifjúságunkat töltöttük ott' ... és olyan ösztönzést, olyan ihletést kaptunk a Panthéon lankáin, amely egy gyümölcsöző életre szólt." A *Quartier Latin*-könyv utolsó mondatát idéztük, a mondatban Bajomi Lázár Endre Adyt, legfőbb „Párizs-kerítőjét" a Város után. A *Párizs varázsá*ban kétszer olvashatunk egy szenvedélyes és ünnepi hangulatú debreceni Ady-ünnepélyről; a diákok Ady-miséjén a könnyező Ides és a sótlan Lajos is megjelent. Bajomi Lázár Párizs-imádata bevallottan és felismerhetően a tündöklő Ady igézetében kamaszodott. A Város és imádója belterjes viszonyát nem rontotta meg a 17 esztendő sem, amit a könyv írója a Szajnára futó utcák jónéhányában töltött: elmélyítette inkább a „tárgyszeretetét". Az ottani literatúrában és a magyar munkásmozgalomban vállaltak gondolkodását, magatartásformáit és humanitását alapozták; mondhatnánk: irányt szabtak az életének.

És hogy az ösztönzés egy életre szólt, bizonyítják a szerző írásai és könyvei. Ha jól számoltuk, a Párizs varázsa a talán tizennegyedik tanúságtevés. Azok között, ami könyvekbe került, maga sem tarthatja számon a folyóiratcikkeit.

A tanulmánygyűjtemény végén egy 1959-es napló olvasható, a nyolcadik párizsi út néhány napjának krónikája. Filmek és találkozások, irodalmi megbeszélések és színházi előadások sorakoznak két hét zsúfoltságában, valami gyors és önfeledt hajsza a mind nagyobb Párizsért. Hasonló krescsendó fogott el a könyv mindkét olvasása közben, pedig az írások jórészét ismertem már a Nagyvilág vagy a Jelenkor lapjairól, közös szerelmeink elő- vagy utószavaként. Az ismételt olvasás sem hozta azt a kényelmes és böngésző nyugalmat, ami egy recenzióhoz végülis szükségeltetik. És mindez nemcsak a könyv tárgya okán volt így – a kötet tanulmányai a 20. századi francia irodalom sok kiválóságát mutatják Anatole France-tól Alain Robbe-Grillet-ig, teljes képet a pontosan egy évtizede megjelent A mai francia irodalom kistükre hozott –, de a szerző tárgyismerete és stílusa okán nemkülönben: Bajomi Lázárnak önálló műfaja van. Utóbb néhány itt élő képzőművészről kaphatunk híradást (Foujita, Léger, Duchamp), köztük magyarokról (Vértes, Csáky), egy-két színészről (Tati, de Funès), művészeti mozgalomról és irodalmi szenzációról, és folytathatnánk tovább; a kötet írásai izgalommal töltöttek el már a folyóiratokban is. Bajomi mindenkor friss és eleven.

A modernista áramlatokról a régebbi krónikákban elejtett néhány sommásabb megállapítás olykor már toleránsabb revízióra szorul, de éppen ez is mutatja az író „frankomániájának" eleven ízeit, friss „visszacsatolásait": krónikáiban a legújabb alakulásokról már felvirágzásuk idején olvashatunk, csak a szerkesztők gyorsaságán múlik az egyidejűség. A kedvesen önkritikus és ironikus előszóból kitűnik: Bajomi ismeri a gyors expozíció magasabb hibaszázalékait. De célja és programja a szinkronitás, eszménye nem a mindent zordon lassúsággal mérlegelő és ez okból komótos szobatudós, hanem az eleven „író és hírlapíró", aki jelen van és melegében reagál, ha történik valami.

Az elevenség mellett mindenképpen honorálnunk kell azt az igényt és megvalósulást, hogy a szerző korántsem tudálékos irodalom- vagy művelődéstörténetet ír, hanem ízes és kitűnően gördülő esszéket és riportokat választott témáiról. Ennek az ózondús műfajnak már szinte rítusa van: a „krónika" közben nemcsak egy író vagy más művészeti ágban alkotó munkásságát (olykor éppen egy munkáját) ismerhetjük meg, hanem szerteágazó korképet kapunk, afféle „Párizs-keresztmetszetet", és – ha van neki – a hős „hungarológiai" vonatkozásait, útját a dunai horizonton.

Bajomi egy-egy rövidebb írásából annyi jól megválogatott információt kapunk, amennyi másnak akár egy disszertációhoz elég. Egyidejűleg eleven irodalmat: „sohasem tudtam belenyugodni abba, hogy a szocializmust az unalommal párosítsák ..." – replikázik a bevezetőben, és a kötet lapjai igazolják a vallomást. Olvasmányosak és letehetetlenek. Ez pedig nemcsak a közös szenvedély okán van így, de az esszék ízességéből áradón. És bár Bajomi sohasem kívánja az elemzés egy-egy hiányzó elemét harmatos jelzőkkel és viharos határozókkal ködösen helyettesíteni, az Ady-varázs ott ül a Városra mért mondataiban és frappáns szóalkotásaiban. Néhány csak felvidít („ka-

ján és kujon, hallatlan és halhatatlan, fanyar és fránya, koktó – koktél'' stb.), de a legtöbbnek önálló súlya van, bekezdést helyettesít. Idézetei egybefogják a párizsbolond elődök és kortársak mellett (Illyés és Kassák, Szomory és Hevesi András stb.) a franciák borzalmasan gazdag anyagát: Budapest horizontjáról Bajomi pontosan ki tudja emelni a jellemzőt és fontosat. Képletesen és ironikusan írva önmagáról, hogy ,,igyekszik a francia kultúra ütőerén tartani a kezét''. Írásaiban ihletett rajongás és könyvtárnyi adat, utalás rejlik, a francia esszé java az idézeteiben, íze a mondataiban. Sokszor korrigál (és több ízben korábbi önmagát), a talánja bizonyosságnak tekinthető. Szeretnénk látni a kézikönyveit.

Ez az idézett riporteri izgalom többször kiemelkedően vidor esszéket teremt (,,Kakas Jancsi kötéltánca a Kupolás Kriptában, A Sagan-legenda, Claude Roy társaságában'' stb.), és ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy megjelenésük idején a cikkek sokszor az első hazai híradások voltak, a recenziók jórésze a megfelelő mű magyar kiadása előtt jelent meg (vagy éppen bevezetőjeként), akkor amit a tanulmányok művészi értékeiről elmondhatunk, az mind csak tisztelgés az ajándék csomagolása előtt. Az interpretáció művészete.

De vitába szállnánk az esszék egy részének uniformizált címével, egy-két visszatérő ,,szó-ornamentikával'': így, egybegyűjtve modornak és manírnak hatnak, lerontják egymás eredeti értékeit. A francia szellem és stílus-elegancia átélt és belső ismerete érződik Bajomi sokszor könnyednek tűnő és szinte ,,bonmot''-ként csillanó ítéleteiben (,,Ami Proustnak az asztma, az volt Saint-Simonnak a kegyvesztettség . . .'' – idézi Claude Roy-t).

Bajomi munkássága (a könyvborító felsorolja az ,,állomásait'') két kultúra jeles és szuverén találkozása. A Párizsi Napló (,,sajnos, akkor még nem írtam naplót . . .'' – jelzi korábbi párizsi évtizedeiről: hol tart, ha ,,akkor'' naplót is ír?) megrendít: mekkora baráti kör, mekkora olvasottság és mekkora munka van a könnyed írások, a Francia Krónikák mögött!

*

A *Quartier Latin* egy sorozat zárókötete: elődei a *Montmartre* és a *Montparnasse* voltak. Vártuk érkezését és örömmel fogadtuk: idézi a korábbiak elemzett jótulajdonságait. A téma ezúttal tehát a Latin Negyed, az Ifjúság és Tudomány randevúinak kőligete. Bizonnyal a nagyobb tisztelet okából így: ez a könyv társainál egy kissé tömörebbre és szikárabbra alakult. Adata több – a házak sorsa külön regény –, de a komorsága, olykor ünnepélyessége is. Kétezer év tekint a lapokról, egy kissé elszédülünk, mint Napoleon katonái a piramisok előtt. A mártírok vagy a Parnasszus hegye a rajongásunkat kapta és igényli, a Diáknegyed a tiszteletünket is. És hiába nyugtat a Misikorzó sokszínű forgataga, a lejtős járda a rue Cujas sarkán: emléktáblák a bejáratok körül, a Cluny, a Pantheon, a Sorbonne és ez a kétezer év igencsak laposra nyom. Szentek és szerelmi tragédiák, zsákba varrt szeretők, királysír és festőnövendékek, modellek és diákok kavalkádjai, rémnász és múmiák: a Negyed kultúrák kőbölcsőhelye. ,,Racine a bokorban'' – nyugtatgat Bajomi: de mégiscsak Racine!

A bohémélet fejezetei vidítanak tovább, a forró negyed sistergő krónikája: Él magyar, áll Buda még! ,,Keljünk hát fel!'' – hirdeti Mirabeau; utóbb a Kommün napjai.

Utcák és házak a történelemből, Pascal és Carco, ittélő magyarok (Bethlen diáktól Radnótiig és tovább, eddig hét évszázadon), valami fergeteges és véget nem érő lakodalom, tudás és élet, vér és arany, elméletek és eszmék, nők és poharak között.

A könyv a Negyed két évezredének ízes és eleven bédekkere. Hatása ott ül a fenti mondatokon. És ezúttal is elsikkasztották végül a névmutatót. De bízzunk a három könyv együttes kiadásában: hírére országos gyűjtést indítunk a többletköltségekre a frankomának és Párizs-bódultak között. A siker nyilvánvaló.

BODRI FERENC

Scheiber Sándor–
Zsoldos Jenő:

,,Ó, MÉRT OLY KÉSŐN?''

(Levelek Kiss József életrajzához)

Komlós Aladár higgadt és igazságos értékelése szerint ,,a magyar verselés újabb korszakának úttörőjeként'' s . . . ,,mint a századvég, illetve a századforduló egyik legfinomabb költőjét'' tartja őt számon mai irodalmi köztudatunk. (Komlós Aladár be-

vezető tanulmánya Kiss József „Tüzek" c. válogatott verseihez. Szépirodalmi Kiadó, 1961.) De a költőnél talán még jelentősebb a szerkesztő. „*A Hét* – idézzük ismét Komlós Aladárt – új korszakot jelent a magyar irodalom történetében."

Mégis, a tudományos Kiss József életrajz csakúgy várat magára, mint verseinek kritikai kiadása. Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő e mostani kötete, méltó folytatása a szerzők nagy elismerést aratott Vajda János és Mikszáth levél-publikációinak, a tudományos igényű Kiss József életmű megalkotásának szükségességére hívja fel a figyelmet s a megírandó munka egyik fontos előtanulmányának tekintendő.

Seifert Géza tághorizontú bevezetésében a költő életútjának, költői pályájának meleg szeretettől áthatott jellemzését kapjuk. A származás, a környezet és a történelmi pillanat nyújtja vizsgálódásainak főszempontjait. Ez a módszer felette jogosult, ha meg akarjuk ismerni a költőt, kinek gyermekkora, a szabadságharc, meg a Bach-korszak éveire esik, halálának dátuma pedig az 1921-es ellenforradalmi esztendő. A legnagyobb gonddal mégis a Kiss életmű társadalmi mozgatóerőit és hátterét vizsgálja, megvilágítva a Kiss József költészete körül gyűrűződött vitát, hol a helye, szociológiai vonatkozásban irodalmunkban?

Magyar költő volt-e, zsidó költő volt-e, vagy mind a kettő, egyszerre. Ismeretes, hogy kevés költőnket ért annyi gáncs és illetett annyi babér, mint Kiss Józsefet. Tisztelői, közöttük Ady, Kosztolányi, Heltai magasztalják, ellenfelei, a konzervatív Alszeghy és a fajvédő Farkas Gyula irodalomtörténészek ócsárolják. Tegyük még hozzá, Szerb Antal némileg tartózkodó véleményét a mai sokkal pozitívabb értékelés megkérdőjelezi. Babits Mihály és Karinthy Frigyes ítéletei alapján a bevezetés arra a végkövetkeztetésre jut, hogy Kiss Józsefet, költészetének zsidó elemeivel egyetemben is magyar költőnek, az emberi igazságért és humánumért kiálló költőnek kell tartanunk.

A levelek első csoportja Kiss József életének két válságos esztendejére, 1874–75-re vet világot. A személyes vonatkozásokon túlmenően már itt ízelítőt kapunk a későbbi szerkesztő szigorú irodalomkritikai szempontjaiból, egyelőre még csak tanácsként a szívébe fogadott költő és barát, Gáspár Imre részére. Poétának nincs szüksége cifraságra. „Hagyja a pokolba . . . a hazug romantikát." Egyszerűséget, természetességet vár el a költőtől.

A második levélcsoport Kiss Józsefnek, a világhírű orientalistával, Goldziher Ignáccal egyre elmélyültebb barátságba enged betekintést.

Irodalomtörténetünk legnagyobb nyeresége, a munka legjelentősebb része, a harmadik levélgyűjtemény, amely éppen egy tucat levelét közli Kiss Józsefnek híres, megkésett szerelméhez. A mindeddig titokfedte Noémi, a szép szolnoki elvált asszony: Polgár Jozefa. Ezek a levelek későn jött, annál mélyebb érzések prózába foglalt kifejezései, szemérmetes sorok közé bújtatott szerelmi vallomások. Scheiber és Zsoldos a filológiai nyomozás valóságos mestereivé lépnek elő, ahogy bravúrosan, a rejtekező, elfelejtett, lappangó források apró mozaikköveiből összerakják Kiss József útját Szolnokra. Megismertetnek a kereskedő-gazdálkodó Polgár családdal, amelynek szolid környezetéből kiválik az irodalmi érdeklődésű Jozefa, hogy bevonuljon az akkor 39 éves és egy örömtelen, únott házasság nyűgét vonszoló költő szívébe, életébe, onnan pedig immáron az irodalomtörténetbe.

A kutatásban nincsen semmi titokbolygató indiszkréció. Az egykori talányt, Noémi kiléte megfejtésének jogát, tréfás testamentumában maga a költő hagyta az utókorra.

Kedves Noémije városában egy sírvers is őrzi Kiss József szolnoki kapcsolatainak emlékét. „Az Újság" 1922. jan. 8-i számából idézzük befejezésül a bizonyára kevéssé ismert sorokat:

Adósod maradt itt az élet
Mindennel mi kecsegtetett.
Ifjúságod egy szép igéret
Egy szép remény mely semmivé lett
Mit be nem vált többé idő.

Ah mi fiunk szivünknek drága!
Korhadó törzs lenyesett ága.
Pihenj aludj! – Álmod felett
Gyászunk tört sóhaja lebeg.

SCHWEITZER JÓZSEF

KAPOSVÁRI KIADVÁNYOK

Alig egy év leforgása alatt négy szépirodalmi igényű füzet jelent meg Kaposvárott. Kiadójuk a *Latinca Sándor Megyei Művelődési Központ*, előállítójuk a *Kaposvári Megyei Könyvtár*. A szerény, de ízléses kiállítású sorozat a Megyei Művelődési Központ irodalmi alkotókörének teremtett fórumot, háromszáz-háromszáz példányban, a megyehatárokon belül élő publikum érdeklődésére alapozva.

Az eset egyedüli, hisz az 1970-es antológia-dömping után a megyei kiadványok száma jócskán megcsappant. Az alkalmi irodalmi seregletek leszerelteik, az alkalmi mecénások a várakozás sáncai mögé húzódtak. A kaposvári ,,hadállás'' magyarázata több tényező szerencsés egybeesésében keresendő.

Kaposvárott a húszas évek közepétől kezdődően folyamatosan jelen van az irodalmi és művészeti élet iránti igény, s jelen vannak a ,,helyi erők''. Kiadványok sorozata, rangos irodalmi rendezvények fémjelezték több mint két évtizeden át a *Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság*, majd 1957 után a *Somogyi Írócsoport* működését. Az ,,erők'' jöttek és mentek (nem egyszer a magyar irodalom élvonalába), az igény maradt, s mindig újratermelte az utánpótlást. A folyamatos megújulásban bizonyára jelentős szerepet játszik (immár negyven éve) *Takáts Gyula* országos rangja, látható, inspiráló példája, de Kaposvárott a mecénásokban sincs hiány. A megye és a város vezetői, a megyei és a városi intézmények készséggel hoztak és hoznak áldozatokat az ügyért.

A négy közül az első kiadvány, az *Április*, a felszabadulási évforduló jegyében készült 1970-ben. Felvonultatja az alkotókör valamennyi tagját. *Szijártó István* Kaposvár irodalmi életéről írt vázlata után *Győri László, Leskó László, Vallató Géza, Sipos Ferenc, Rapai Pál, Csikfalvi József, Lajos Géza, Szirmay Endre, Bellyei László, Papp Árpád, Csupor Tibor, Horányi Barna* írásai sorakoznak. A már országosan is ismert *Győri László* verseit a népi indítás, az *Elérhetetlen föld* című antológiában és az *Ez a vers eladó* című első kötetében megismert tiszta hang, az értelmes emberi közösségért perelő közéletiség jellemzi *(A cseresznyéskert ígérete, Kenyér* stb.). A további hat költő közül két nevet emelünk ki. Mindenekelőtt *Papp Árpádét*, akinek főként újgörög műfordításai ismertek. Itt eredeti versekkel jelentkezik. Alapélménye a ,,Boldogtalan gyerekkor''. Emlékeit szuggesztív képekbe sűríti, de nehezen tud leszámolni velük. (*Nosztalgiák, Töredék csonthúrú citerára*). *Szirmay Endrének* szakmájából, tanári munkájából következhet, hogy írásaival mindenekelőtt használni akar. Könnyedén versel, a költői áttételeket szívesen feláldozza a célért.

A prózai írások közül *Sipos Ferenc: Élt 27 évet* című munkája, – a mindenáron eredetiségre törekvő, alapjában tehetségtelen művész groteszk története, – valamint *Bellyei László* tárcanovellája, és *Csupor Tibor* drámai maggal telített, de lélektanilag nem eléggé motivált ,,*Adj király katonát*'' című műve emelkedik ki.

A sorozat második füzetében *Papp Árpád*nak az újgörög népköltészetből válogatott műfordításait tették közzé, *Ezen a tavaszon* címmel. A gyűjtemény a törökellenes szabadságküzdelmeket megörökítő kleftisz-dalokat, halál-verseket, szerelmes verseket, összesen huszonegy műfordítást tartalmaz. A magyar népköltészettel sok tekintetben azonos tőről fakadó dalok és balladák első ízben szólaltak meg magyarul. A kis kiadvány választéka nem veheti fel a versenyt más népek népköltészetéből készült műfordítás-kötetekkel, de felhívhatja a figyelmet gazdag műfordításirodalmunk fehér foltjaira.

A harmadik füzet címe: *Kettőspont. Sipos Ferenc* prózai munkái és *Vallató Géza* versei jelentek meg benne. *Sipos Ferenc* itt közölt írásai valamiképpen Örkény ötperceseivel állnak rokonságban. Örkény racionalizmusával szemben azonban Sipos lírára való hajlama dominál bennük. Tanulságai keserűek, már-már pesszimisták. *A Jótanács*, az *Egy kisfiú* és *A mester* tetszett. Kár, hogy gyakran bőbeszédű, nem eléggé pontos, nem érleli meg témáit, mielőtt végleges formába öntené. *Vallató Géza* a Witman és Kassák nevével jelzett úton indult el. Prózához közel álló versei gyakran megrekednek az ötletnél, az ismerős megoldásoknál. A kötet végén közölt két prózai írása viszont egy pontosan fogalmazó, atmoszférateremtő képességekkel bíró prózaíró lehetőségeit mutatja.

Negyedikként *Szirmay Endre* válogatott verseit adták ki. Címe: *Arány és mérték.*

Bellyei László bevezetője szerint „Szirmay Endre életében . . . kettős elhivatás vívódik egymással''. A pedagógusé és a költőé. Versei az elmúlt tíz évben megyei és dunántúli kiadványokban láttak napvilágot, kenyerét a kaposvári tanítóképző tanáraként keresi. Írásai egyrészt önéletrajzi indításúak, másrészt a jobbra törekvő, verseinek is szerepet szánó ember hitvallásai. A humanista szándékhoz a versek megjelenítő ereje nem mindig ér föl, közhelyektől, szólamoktól sem mentes. Ott jobb, ahol önmagát adja, ahol nem tesz engedményeket a vers ritmusának, vagy a kínálkozó merészebb, de versébe nem illő fordulatoknak (*Szederinda, Mit ér, Nyárutó* stb.).

Többször szóvá tették már, hogy az egyre gyakoribb késői pályakezdések ellen a járható út a füzetes megjelenések biztosítása, s azt is, hogy a jóhírű régebbi irodalmi társaságok nemlétező utódai egy-egy vidéki város szellemi erőinek összefogásán kívül jó keretet adhatnának a fiatalok indulásához. A kaposvári irodalmi alkotókör munkáinak megjelenése újra felveti ezeket a gondolatokat. A közösség termékenyítő ereje, a korai megméretés újabb erőpróbákra sarkallhat, s nagyobb a lehetőség az önvizsgálatra, a felesleges erőfeszítésekre való ráébredésre is. A kaposvári Latinca Sándor Megyei Művelődési Központ kiadványait ezért tartjuk figyelemre méltó, jó kezdeményezésnek.

BERTÓK LÁSZLÓ

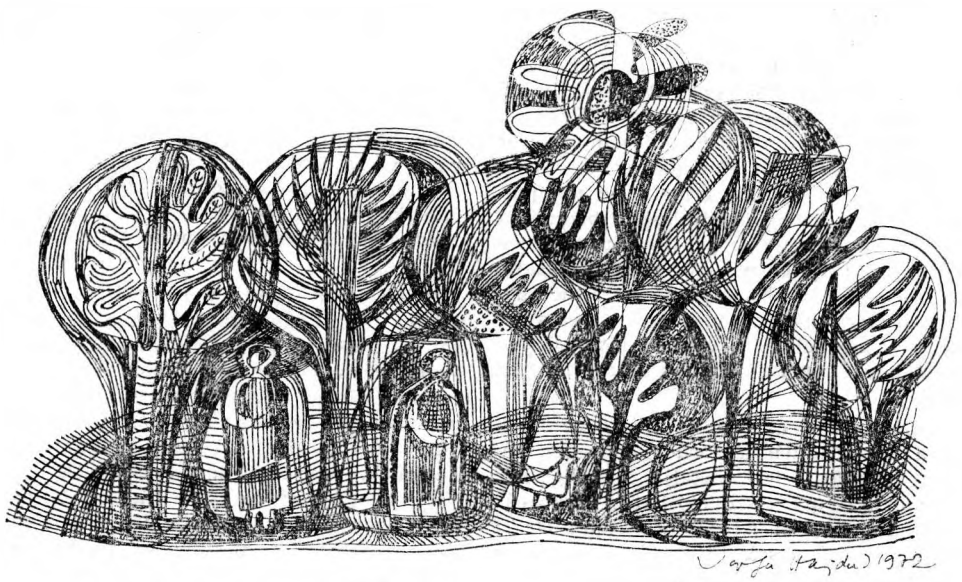

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL:

BERTÓK LÁSZLÓ
DALOS GYÖRGY
PÁKOLITZ ISTVÁN
VAS ISTVÁN
VERSEI

*

ALBERT GÁBOR
CZELE GYÖRGY
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
SZÉPPRÓZÁJA

*

INTERJÚ
VAS ISTVÁNNAL

BERTHA BULCSU:
BALATON

GRANASZTÓI PÁL:
VÁROSOK, ÁLMOK, ZENE

JUHÁSZ FERENC:
A FÖLTÁMADT MAGYAR
KÖZÉPKOR

POMOGÁTS BÉLA:
A DERÉKHAD ÍRÓI

VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

9

6,—Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ALBERT GÁBOR
ANGYAL ENDRE
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
CZELE GYÖRGY
DALOS GYÖRGY
FUTAKY HAJNA
GRANASZTÓI PÁL
JUHÁSZ FERENC
KÁLDI JÁNOS
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
LORÁND IMRE
NAGY GÁSPÁR
ORSOVAI EMIL
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
SÍK MIHÁLY
SIMON ZOÁRD
TUSKÉS TIBOR
VAS ISTVÁN
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

MÓSER ZOLTÁN

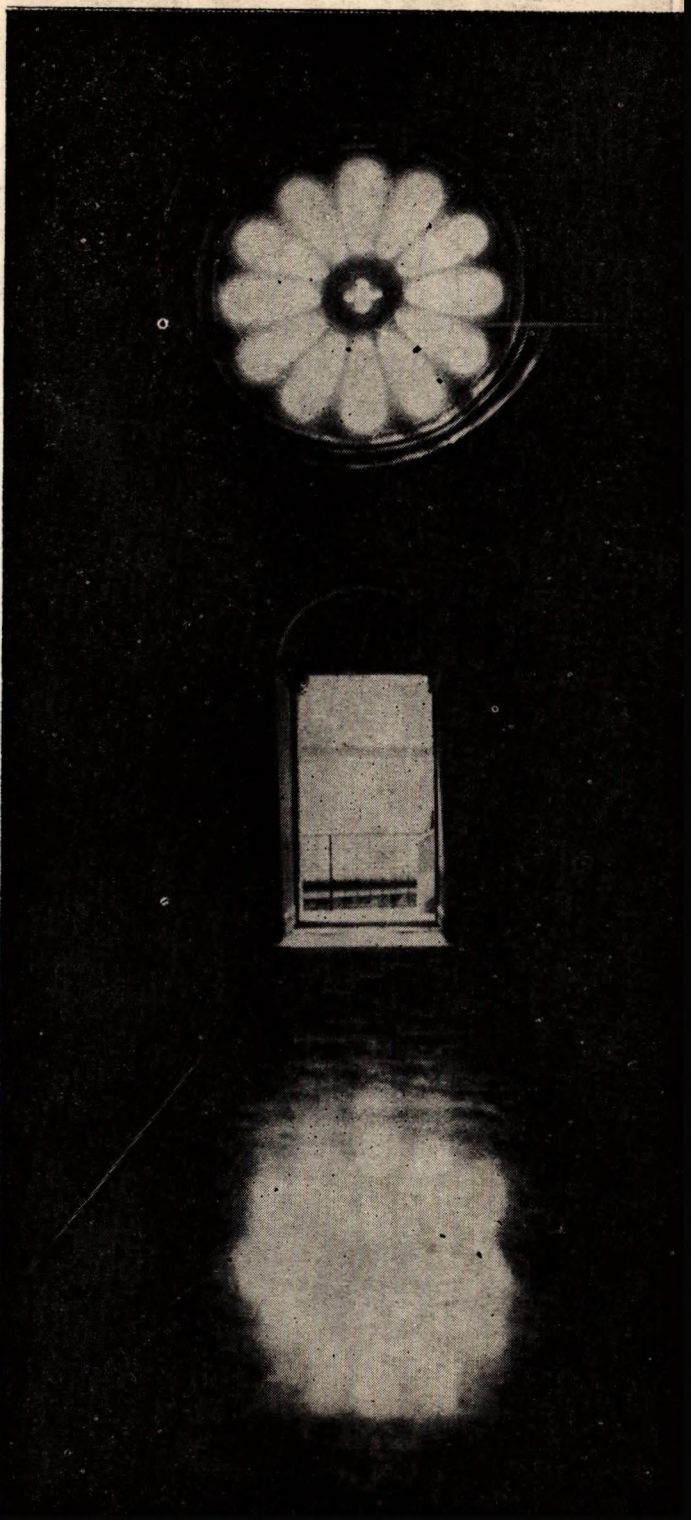

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 9. SZÁM 1972. SZEPTEMBER

TARTALOM

VAS ISTVÁN: Hát nem furcsa? (vers) – – – – – – 771
BERTHA BULCSU: Interjú Vas Istvánnal – – – – – 773

*

PÁKOLITZ ISTVÁN: Trónbeszéd (vers) – – – – – 783
NAGY GÁSPÁR: Gyönyörű bűnt (vers) – – – – – 785
ALBERT GÁBOR: Remény (elbeszélés) – – – – – – 786
CZELE GYÖRGY: Mit várhatsz az éjszakától? (elbeszélés) – 790
SIK MIHÁLY: Vasárnap (vers) – – – – – – – – – 798
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (XI. rész) – – – – – – – – – – – – – 799
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Vaskonty a fején, Vízszintesen – 805
DALOS GYÖRGY versei: Előjegyzés holnapra, Pókháló . . . – 807
BERTHA BULCSU: Balaton – – – – – – – – – – 808

*

JUHÁSZ FERENC: A föltámadt magyar középkor *(Móser Zoltán kiállításának megnyitója)* – – – – – – 813
ORSOVAI EMIL versei: Nem hiszek abban . . . , Mozdulat – 816
VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (II. rész) – – – – 817
GRANASZTÓI PÁL: Városok, álmok, zene – – – – 829
KÁLDI JÁNOS versei: Hiába mondogatom, Láttad-e? – – 837
LORÁND IMRE: Könyvek, könyvterjesztők és olvasók – – 838
POMOGÁTS BÉLA: A derékhad írói (tanulmány II.) – – 845

*

FUTAKY HAJNA: Költészet és megismerés *(Somlyó György, Devecseri Gábor és Szécsi Margit új köteteiről)* – – – 853
KISS DÉNES: Ténagy Sándor: Sóhajom vérem – – – – 858
SIMON ZOÁRD: Bede Anna: Kelj fel és járj – – – – 859
TÜSKÉS TIBOR: Lázár Ervin: A fehér tigris – – – – 859
LACZKÓ ANDRÁS: Thiery Árpád: Gladiátorok kora – – 862
ANGYAL ENDRE: Csuka Zoltán: „Mert vén Szabadka, áldalak . . ." – – – – – – – – – – – – 863

KÉPEK

Válogatás Móser Zoltán „Ómagyar testámentum" c. fotókiállításának anyagából
Csempeszkopács (772), Ják (785), Nagybörzsöny (815)

Műmellékleten

1–2. Vas István-portrék
(Móser Zoltán fotói)
3–6. Bélapátfalva, Egregy
Bélapátfalva, Felsőörs

A borítón

1., 4. Esztergom
2–3. Tihany-altemplom

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.
72-3337 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

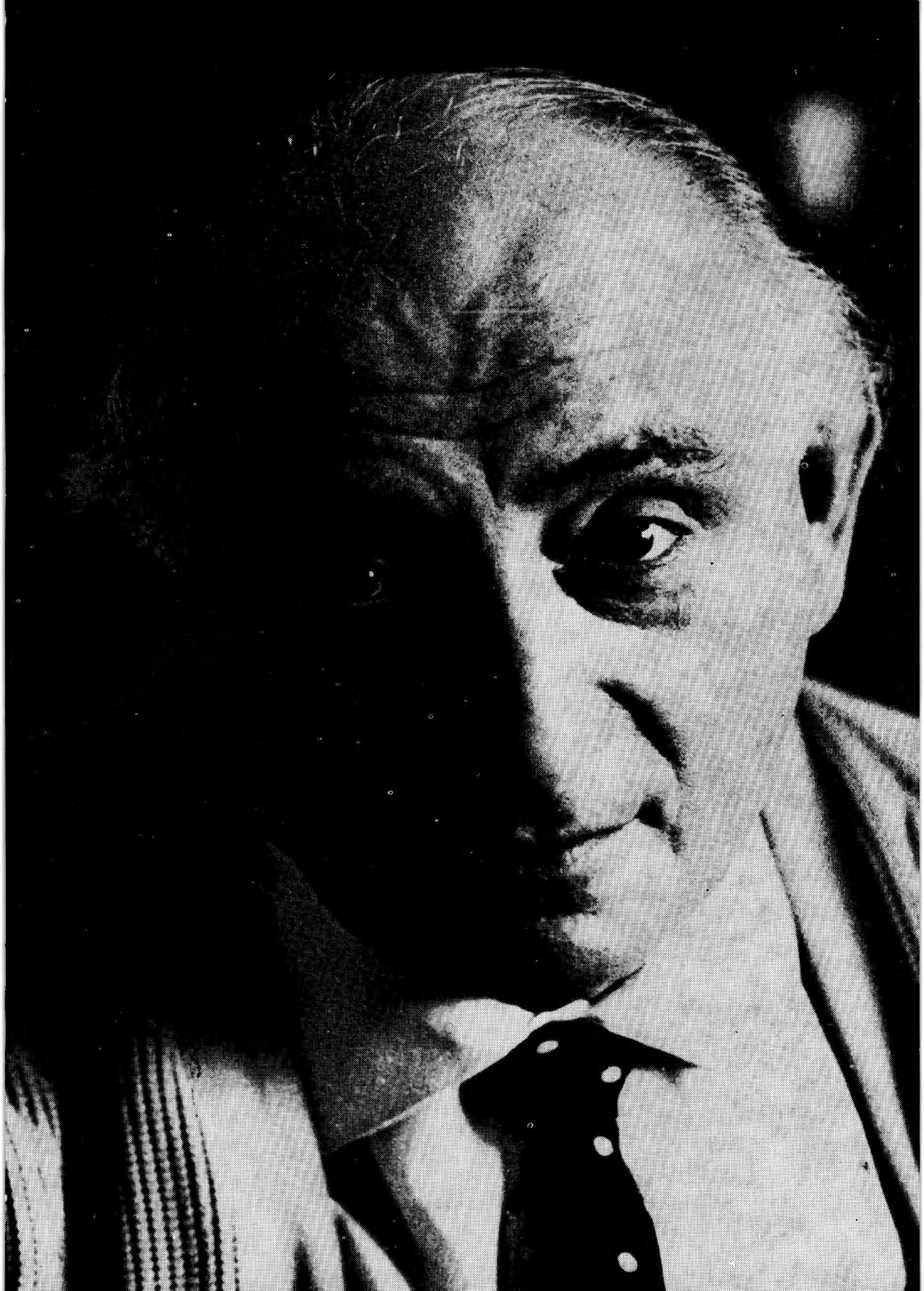

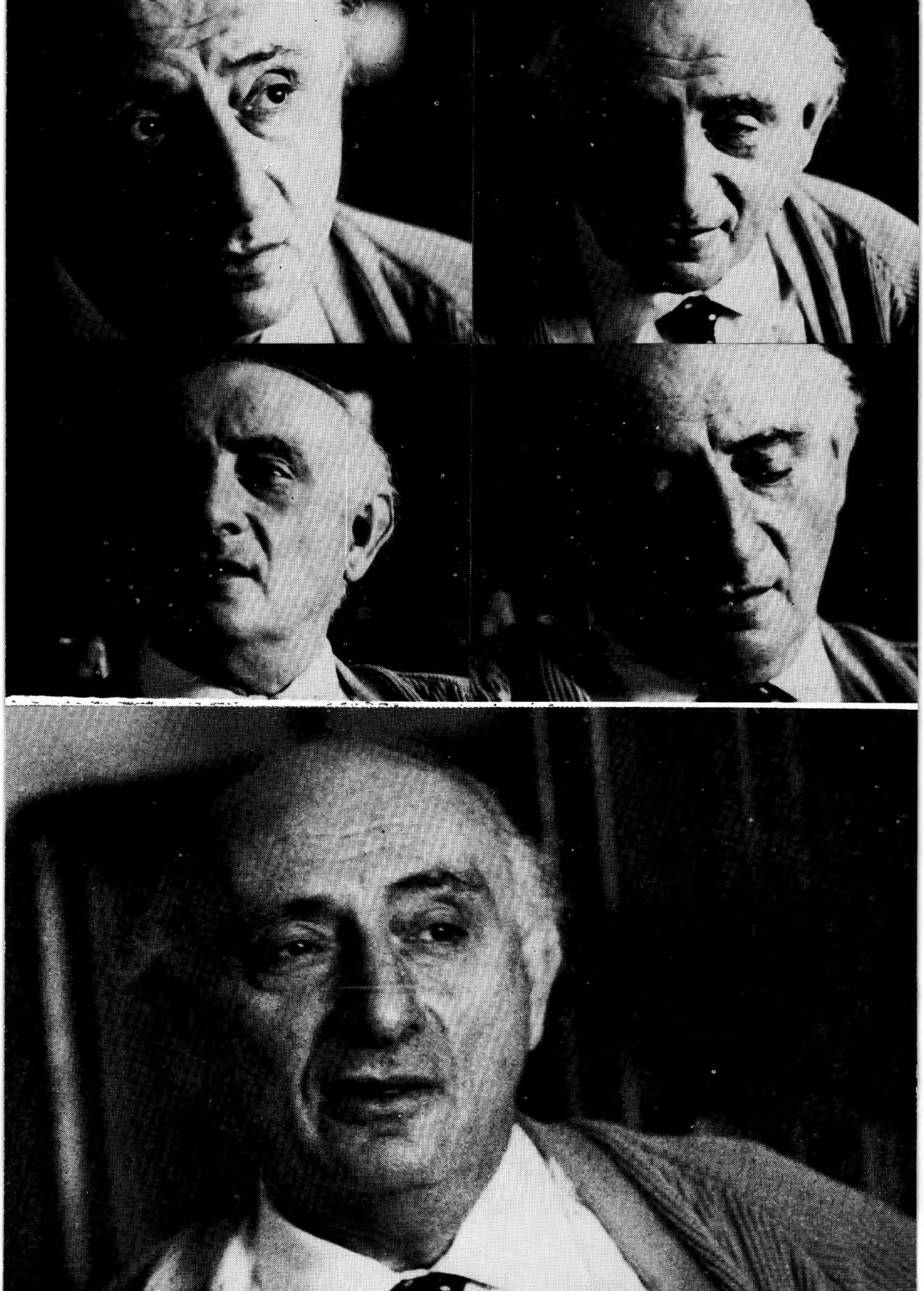

VAS ISTVÁN

Hát nem furcsa?

1

Hát nem furcsa hogy
Még ez a tavasz is itt talál?

Ahogy tőlfele száll a víz
Szaga széles Dunának partinál.

Alacsony a szintje.
Vélnéd látni szinte
A folyó fenekét.
A rakparton a száradó kövek.

A szag a víz a kő
Mindennek hirtelen
Jelentése van
Fenyegető.

2

Meg a házak!
A cirádásak, régiek.
Mennyi utálat
Ami a piszokkal együtt azóta
A kövekre a kacskaringókba
Leülepedett!

Ezt tudtuk utálni?

Hát nem ezeregyéjszaka volt
Hát nem az a bizarr bazár
Ama boldogtalan Bagdad

Tetézett temető
Fenyegető
Titkokat kibeszél
A márciusi szél
Nem soká várhatunk

Felírja a bazárra
A temető kapujára
Feltámadunk

3

No és a nők
A nők micsoda új
Áradat szakadatlanul
És mennyi minden
Innen onnan
Szagok párák kövek kilehelése
És a szél és a bazári tömkeleg
Holtak elevenek
És a mégis és a mégse
És a kivel a mikor a hol

Minek a kormányod
Már nem kell helytállnod
Csak sodortatol
A torkolatáig
Vagy mit tudhatod
Talán túl is ahol
Egy új képletbe fölállít
Hát nem furcsa hogy

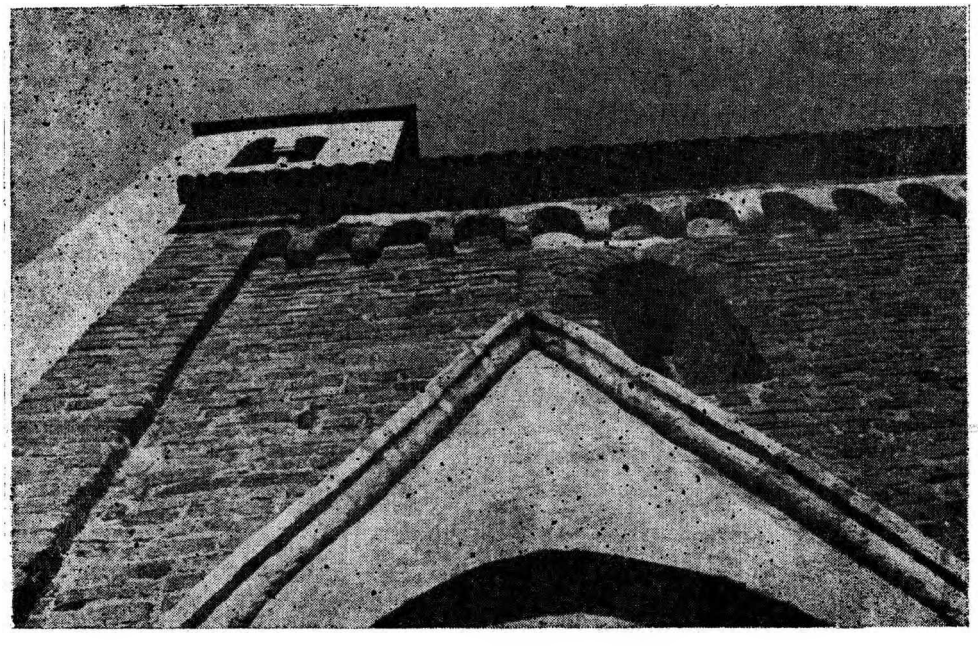

BERTHA BULCSU

Interjú Vas Istvánnal

Végre belebuktam az interjúgyártásba... A nyugalom elönti agyamat, testemet, mintha csak fagyasztanának, altatnának a nagy műtét előtt. Most már biztos, hogy abbahagyom, nem erőltetem tovább ezt a műfajt. Ha csak azokhoz tudok közel kerülni, akiket mindig is értettem, megéreztem, mit ér az egész? Hány Vas István-verset olvastam? Sokat, keveset? És egyáltalán fontos ez? Vas István Nehéz szerelem című önéletrajzi könyvében a következőket írja:

„... Most is a homályban ültünk, ha távolabbra néztem, a kinti fény fájt a szememnek, le kellett hunyni.

Kassák letette az utolsó papírt.

– Urám, mágá költő – fordult hozzám szigorúan, jellegzetes felvidéki tájejtésével..."

Így indult a húszas-harmincas években egy írói pálya. Később Vas István azt is leírja, hogy mit kaptak Kassáktól azért, mert Szilveszterkor bort merészeltek inni.

Idegenként állok a Gróza Péter rakparton. Fél órával korábban érkeztem. Éppen elállt a zápor. Fülledt meleg párállik elő az aszfalton összegyűlt tócsákból. A sarkon, Vas István lakása és az Erzsébet-híd között leülök egy névtelen eszpresszó teraszára. A vastag platánfáról még csepeg a víz. A Duna vizére bámulok, s igyekszem felfedezni valamilyen couleur locale-t, ami Vas István világát, életét motiválhatja. A túlsó parton a Duna Hotel Interkontinentál szürkül, mint egy szétesett, romladozó lakodalmas torta. A Vigadó csak sejlik. A lakodalmas torta előtt hajók horgonyoznak. Az egyik ősrégi, lapátkerekes hajó, a neve Kossuth, a másik modern, mai hajó, így aztán a felirata Druzsba. Mindegyik tele néppel... Elsőnek a Kossuth szedi fel a horgonyt, s nekivág ár ellen a Dunának. A Druzsba még vár valamire. Éppen árad a Duna. Nagy ágakat, fatörzseket hömpölyget a moslékszínű víz. Be is írom a noteszomba, hogy ha Vas kinéz az ablakon, olyan ártéri berekfákat lát, melyek valahol a Fekete-erdő táján zuhantak a vízbe, s a Fekete-tengerben süllyednek el. De alig figyelek a leírt szavakra, s értelmükre. Nem tudom, hogy Vast mennyiben érdeklik ezek a feketére dagadt uszadékfák... Engem nem érdekelnek. Állandóan csak Kassákra gondolok. Mit tudott ez az ember? Hogyan szerezte meg a hatalmat? S hogyan tartotta meg? Mi az, hogy „urám, mágá költő". S akkor az? Hol van ma egy ilyen ember?

Be kell vallanom, hogy ismertem Kassákot... Pontosabban találkoztunk, mi több, interjút is készítettem vele az egyik vidéki újság számára. Ült az üdülő társalgójában és szikár, süvöltő hangon hirdette ki a nézeteit. A közelünkből menekültek a kövér, söröző, kártyázgató szakik, s asszonyaik... Pár nap múlva újra találkoztunk egy kávéházban, majd egy magánlakásban is. A bronzarc, s a kedélytelen igazságkeresés felejthetetlen élményem maradt. Az interjú megjelent. Egy hét múlva fegyelmit kaptam miatta... Kassák aztán meghalt. Látszólag. De ahová csak lép az ember, Kassákba ütközik. Visszhan-

gozzák az arcok, a művek, s a beszéd fordulatai az esti társalgások idején. – Mindez engem elképeszt, megriaszt, kirekeszt egy világból. Idegenként állok Vas István ablaka alatt. Miért mutatta meg Kassáknak a verseit? S ha Kassák azt mondta volna, hogy „urám mágá nem költő", akkor mit csinál? Abbahagyja? Reméljük nem, hiszen Vas István költészete nélkül szegényebb lenne a magyar irodalom. Ma persze, ha egy fiatal költőnek ezt mondja a szerkesztő, hogy „urám, mágá költő", a legény vállat von, ha azt mondja, hogy „urám, mágá nem költő", a legény röhög . . . De hol van most a szerkesztőségekben egy Kassák? Talán sajnálom, hogy az irodalom manapság nem a nagy művész és politikus egyéniségek karcsapásaitól hullámzik, viharzik, de még ez a sajnálkozás sem elégséges a korábbi korok viszonyainak, embereinek megértéséhez. Zelk és Vas egyaránt beszámolnak róla, hogy száműzte őket Kassák kávéházi asztalától . . . Amikor ezt hallom, olvasom, nem tudom hogyan kell néznem, viselkednem . . . Hol van ma egy kávéházi asztal? S ha lenne is, mi történne az asztal körül?

Így aztán idegenül állok Vas István ablaka alatt. Bár tudom, hogy hatvankét éves, textilesnek készült és költő lett. Tudom, hogy hivő, bízó költő. Tudom, hogy tiszta ember . . . Tudom, hogy a háborús évek kínzó szenvedései után, a konjunktúra éveiben sem vált a gyors sikerek élvezőjévé. Nem a külső lehetőségekhez, hanem belső mértékrendszeréhez igazította vágyait. Tudom, hogy jó verseket írt és ír ma is . . . És az ismert, látott, kitapintható világról beszél költeményeiben. Éhségről, ízekről, szobrokról, szerelemről, a test érthetetlen fájdalmáról. 1948-ban Baumgarten-díjjal tüntették ki, 1951-ben, 1956-ban és 1961-ben József Attila-díjjal. 1962-ben kapott Kossuth-díjat. Művei: Őszi rombolás (versek, 1932); Levél a szabadságról (versek, 1938); Menekülő múzsa (versek, 1938); Kettős örvény (versek, 1947); Római pillanat (versek, 1948); Hét tenger éneke (versfordítások, 1955, 1962); A teremtett világ (versek, 1956); Elvesztett otthonok (elbeszélés, 1943, 1957); Trisztán (dráma Illés Endrével, 1956, 1957); Évek és művek (tanulmányok, 1958); Rapszódia egy őszi kertben (versek, 1960); Egy szerelem három éjszakája (zenés tragédia Hubay Miklóssal és Ránki Györggyel, 1960); Római rablás (versek, 1962); Összegyűjtött versei (1963); Rendetlen bűnbánat (dráma Illés Endrével, 1963); Nehéz szerelem (a líra regénye, első rész, 1964); Földalatti nap (versek, 1965); A félbeszakadt nyomozás (a líra regénye, második rész, 1967); Megközelítések (tanulmányok, 1969); Nem számít (versek, 1969); Mit akar ez az egy ember? (összegyűjtött versek, 1970); A kimondhatatlan (válogatott versek, 1971).

Ezt az interjút valójában a múlt évben akartam Vas Istvánnal elkészíteni, de akkoriban még kórházban feküdt. Letaglózta a betegség. Már féltünk. De talpra állt.

A költő felesége, Szántó Piroska, a kitűnő és köztiszteletben álló festőművész nyit ajtót. Vas a háttérben áll, mosolyog . . . Utoljára az Írószövetség közgyűlésén láttam, de most nem erre emlékszem . . . Néhány esztendővel korábban a Csendes vendéglőben kellett találkoznom valakivel . . . Nézelődtem . . . Ott ült Vas, rakott asztal előtt. Ételek, italok. Olyan illúzióm támadt, hogy szereti a vidékies élvezeteket, s a betegségeket még hírből sem ismeri.

Elindulunk a nagy, zegzugos lakásban. A dolgozószobában Vas hellyel kínál, aztán bort tesz elém, poharakat hoz. Vakarom a fejemet: Mi lesz, ha a kritikusok megtudják, hogy megint bort ittunk interjúkészítés közben? Lesz, ami lesz, koccintok Vassal, kortyolunk egyet.

A szobát mustrálgatom. Jó nagy szoba. Az ablakai a Dunára néznek. A falakon Szántó Piroska képei. Körben barnára pácolt könyvespolcok. A könyvek mélyen ülnek a polcokon, mint a betegeskedő ember arcában a szemek. Az ablak közelében széles heverő áll, úgy tűnik, az egyik lábát vastag könyvek helyettesítik. Az ágy előtt kerekes zsúrkocsi szolgál éjjeliszekrényként. A szoba másik felét az íróasztal foglalja el. Az asztalon könyvek, papírok hevernek szerteszét, egy mustáros pohárból ceruzák nyújtózkodnak a magas mennyezet felé. Az asztalon nyitott irat- és egy pénztárca is hever. Az íróasztal mögött hatalmas hanglemeztár foglalja el a helyet. Én a szoba másik felében egy biedermeier garnitúra kényelmét élvezem. Balra tőlem üveges könyvszekrény, a kisebb asztalokon is mindenütt könyv, könyv. A parketton keleti szőnyegek hevernek, a mennyezet közepén bronz pajzs feszül, a pajzsból öt lámpatest ereszkedik a tárgyak fölé. A bútorzat és a méretek a polgári lakások kényelmét idézik, de Vasnál az elegáns, finom kopottság tompítja ezt az érzést.

Vas jókedvű. Megfog valamit, talán egy sajtoslaskát, vagy a poharat... Bizonytalankodik.

– Még nem szoktam meg, hogyan lehet cigaretta nélkül élni, írni. Fordítani már tudok – mondja.

– Úgy emlékszem, valahol már nyilatkoztál erről a lakásról, házról... Ki építtette ezt a keskeny házat? És kié volt?

– Talán csak legenda, hogy valamelyik Ypsilanti herceg építtette, de az tény, hogy a némafilmek régi sztárjának, Petrovics Szvetozárnak ez volt a palotája. De nagyot züllött azóta – mondja Vas, aztán feláll és az ablakhoz lép. – Az a jó itt, hogy Pestre látni. Korábban az Eötvös Loránd utcában laktunk, azt nagyon szerettem. Ott szemben volt a Castrum, hajdan ott folytak a vásárok a barbárokkal... Az ott a szerb templom, az a zöld tornyú pedig a belvárosi plébánia...

Kint újabb zápor készülődik. Vas visszatér a biedermeier garnitúrához, s nagyot sóhajt. Megszólalok:

– Betegséged híre megijesztett bennünket. Volt az egésznek valamilyen irodalmi vonatkozása?

– Hát kérlek, irodalmi csak az, hogy abbahagytam a cigarettát. Össze volt kapcsolva az írással... Nagyon sokat szívtam. Ötvenet... Van ebben valami kétségbeejtő, mert ha elveszíti az ember valamelyik hozzátartozóját, barátját, tovább tud élni, írni. De ha a cigarettát abbahagyja, nem tud tovább írni. Ma már ott tartok dühömben, hogy ha ettől függ, akkor inkább ne írjak többet.

– Miről kell most lemondanod? Van valamilyen kedvenc ételed?

– Semmiről, de kevesebbet eszem a gyomorbajom miatt. Nem szabad híznom, mert az veszélyes. Hogy én mit és mennyit ennék, ahhoz képest koplalok. Én annyi mindent szeretek, hogy azt nem lehet felsorolni. Mindent... Internacionalista vagyok. Szeretem a magyar kosztot, a paprikásat, de a rákot és az osztrigát is szeretem, csak ritkán jutok hozzá.

– Hogyan kezdted újra az életet? Pihenéssel? Munkával? Budapesten? Szentendrén?

– Az újrakezdés itt volt, Budapesten, de most Szentendrén vagyunk, kiköltöztünk oda. Én nagyon szeretem ezt a Pestet, városi vagyok. Szentendre

a legutóbbi időkig nem az enyém volt, hanem Piroskáé. Tavaly szerettem meg. Az én életem ez (a pesti partok felé int). Budát is szeretem, de az én gyerekkoromban az egy másik város volt. Én pesti vagyok.

– *Most min dolgozol?*

– Peter Weiss Hölderlin című darabját fordítom. És a Nehéz szerelmet szeretném folytatni. Tavaly már elkezdtem ezt, a folytatást, aztán egy mondat közepén abbahagytam – olyasmiről írtam, ami kínos volt számomra. Még aznap éjszaka megbetegedtem. Meg vagyok róla győződve, hogy ennek a félbeszakadt mondatnak szerepe volt az összeroppanásomban. Szóval ezt csinálnám most, ha volna hozzá bátorságom és erőm.

– *Mikor írsz és hol?*

– Általában inkább este, éjszaka. De most felborult az egész világrend. Szentendre más, ott nappal is dolgozom. Minden megváltozott, amióta nincs cigaretta... Fekve soha nem cigarettáztam. Ennélfogva most gyakran elfog az álmosság, és lefekszem. Minek fent maradni, ha nem cigarettázhatok? Tulajdonképpen ez a szervezetemnek már egy esztendős sztrájkja, amit megpróbálok letörni.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Állati nehezen... Nagyon nehezen. Kérlek szépen, anyám furcsa lény volt, maliciózus szellem. Tizennyolc éves lehettem, amikor egyszer benézett a szobámba. „Nem is lehet az igazi költő, aki így rágja a ceruzát" – mondta. Néha én magam is ezt gondolom. Nézd, kérlek szépen... Én látszólag egyszerűen írok. Nagyon nagyra becsülöm az egyszerűséget. Ezen nem azt értem, amit mindenki meg tud érteni... Én Mallarmét és József Attilát is egyszerűnek tartom. Van, akinek ez könnyű. De nekem nem természetem az egyszerűség. Például amikor a Nehéz szerelmet írtam, Szentendrén le-föl jártam egy délelőtt, és lett belőle néha csak két mondat. Komplikáltan írni könnyebb. Az nem megy könnyen, hogy a mondat úgy hasson, mintha egyszerű lenne, de persze nem is egyszerű. Lehet, hogy valaki olyan istenáldotta természet, hogy könnyen tud egyszerűen írni. Én rettentően szeretem Proustot, szívemhez nagyon közel van. Tolsztoj és Proust. Mindenki azt mondja, hogy Proust bonyolult, de hogyan kezdődik Az eltűnt idő nyomában? „Longtemps je me suis couché de bonne heure". És Thomas Mann Jákobja? „Mélységes mély a múltnak kútja". De németül még egyszerűbb: „Tief ist der Brunnen der Vergangenheit." Ezek az első mondatok, az egyszerű kezdések a legnagyszerűbbek. Nagyon szeretem ezt a két regénykezdetet. Tudod, melyik a harmadik? Imádom a Karenina Anna kezdetét. Emlékszel, hogyan kezdődik?

– *Nem.*

– Hát isteni. – Vas felugrik, kiszalad, hozza a regényt. Megáll a biedermeier garnitúra előtt és kinyitja a könyvet. Lassan, tagoltan felolvassa a Karenina Anna első két bekezdését. Aztán széttárja a karját, bágyadtan az asztalra ejti a könyvet. – Sajnos, az újabb időben nem tudok prózát olvasni, kimerült az olvasási kapacitásom. Spórolni kell vele. Nagyon tönkretett a több évtizedes lektori munka. De verset mindent, ami a szemem elé kerül elolvasok.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nincs rendje... Dolgozni... Mit nevezel annak? Nagyon sok az olyan munka, ami technikai. Nyugdíjba mentem, de ma is lektorálok. És a korrektúrák, a javítások... Csak példának mondom, ha megjelenik egy Shakespeare

fordításom tizedik kiadása, azt is korrigálom, javítgatom, mert nincs szívem kiadni a kezemből látatlanul. Ez az utolsó év nem mérvadó. Mondtam már, hogy amikor a Nehéz szerelmet írtam, volt úgy, hogy egész nap dolgoztam, és lett belőle egy mondat. Az élet felásása hosszú és nagyon kínos munka. Furcsa az, hogy könnyen, nehezen . . . Azt mondják, hogy a macskának a nemi élet fáj. Aztán ott vannak az imádkozó sáskák, a pókok. Ezt ma már nem illik mondani, a költőnek bevallani, de jár az alkotómunka valami mámorral, ugyanakkor, amikor rettenetesen kínos. Én nem tartozom a boldog írók közé. Mégis az írásnak van ilyen ópiuma . . . Nemcsak jobb híján beszélünk ihletről, múzsáról, de ezt te is tudod . . . Ez mindenkinél másképp megy. Radnótit sokszor figyeltem. Az utolsó éveiben ő volt a legjobb barátom. Kínosan, lassan dolgozott, babrálva, farigcsálva. Én meg úgy vagyok a verssel, hogy gyötrődöm hónapokig, aztán hirtelen megvan, s akkor egyszerre, egy óra alatt. Azt mondják rám, hogy racionális, individuális, személyes lírát művelek . . . Talán van ebben igazság. Az a jó, amikor úgy érzem, ezt nem én írom, ezt súgják valahonnan . . . Nem is írhatnám én . . . De ez az, amikor sikerül, amire azt mondják, ihlet. Rossz szavak, de azért nem használom az újakat, mert azok sem jobbak. Érted? Ezt valaki üzeni, nem én írom . . . Sokszor csodálkozom, milyen szemérmetlen dolgokat írtam le, de azokat nem én írtam, nem magamról írtam. Ezen mindenki nevetni fog, ha leírod, mert azt mondják rólam, hogy racionalista vagyok . . . Jó, az ember közben persze gondolkodik, ezt a szót ki kellene cserélni, ide egy másik jelző kellene . . .

– *Mit és mennyit jelent neked az élmény? Melyik döntőbb a számodra, az élet- vagy kulturális élmény?*

– Én nagyon ritkán írtam műveltségi élményekről. Ellenkezőleg, nagyon egyszerű dolgokról írok, betegségről, egészségről, testi dolgokról. De amikor Velencében megdöbbentett egy Tintoretto-kép, az volt olyan élményem, mint az, hogy osztrigát vagy rákot ettem. Nem mondhatom azt, hogy a rák primér személyes élmény. Tintoretto viszont intellektuális. Ott van a Velasquez Vénusza című versem . . . A képet másolatokon, reprodukciókon sokszor láttam. Olyan átlagosnak látszott. Amikor a londoni National Galery-ben megláttam az eredetit, nagyon megdöbbentett, mert azonos volt egy ismerős nővel, egy női testtel. De ezt a női testet nem írhattam meg másképpen, csak Velasquez Vénuszán keresztül. Örültem hát az ürügynek. Hogy intellektuális? Ezek a különbségtevések nevetséges dolgok . . . És a primér élmény nálunk? Írt például az egyik költő a mezőről. Mit látott ott? Mi volt az élménye? Sinka, Erdélyi, szóval a betű.

Kint a Dunán megszólal egy hajókürt. Pest ónszürke párában úszik. Vas feláll, kiszagol az ablakon. Hátraszól:

– Micsoda pocsolyaszag jön fel, mint Velencében . . . – aztán a túlsó partra pillant és így folytatja: – Most tagadjam le, hogy ismerem Pest múltját? Mi ebből a primér, és mi ebből az intellektuális?

– *A költő, szerinted, befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– A természetes válasz az, hogy nem. Az ember fogalmazza meg rögtön, hogy nem befolyásolhatja. Akkor aztán mondja meg, hogy igen, de ez nem ilyen egyszerű. Most nem arról beszélek, hogy Magyarországon nagy szerepe volt a költészetnek, bár ez igaz. Nagy volt a porhintés is. De nagyobb szerepe volt, mint a mai nyugati országokban, mégsem erre gondolok. Nem befolyásolhatja, de titkon biztos vagyok benne, hogy befolyásolja. Ez olyan dolog,

mintha azt kérdeznéd, hogy hiszek-e a feltámadásban? Az ember azt mondja, nem. Ki van mutatva. De e nélkül a titkos hit nélkül nem lehetne tovább élni. Nem tudom, hogyan halhatatlan a személyiség, és hogyan hat a költészet. Nem abban hiszek, hogy a költő kiáll, elmond egy verset valamiről, és . . . Petőfi . . . Nem tudok nagyobb példát mondani. Kiállt, elmondta a Talpra magyar-t, hatott. Ilyent az én életemben még nem láttam. Mégis jobban hatott Petőfi azzal, hogy olvasták, és akik igazán olvasták, azokba fölszívódott, hogy hogyan kell élni, milyen az élet. Rilke azt mondja: Meg kell változtatnod az életedet. Abban hiszek, hogy Ady megváltoztatta az emberek szerelem-élményét és felfogását, még azokét is, akik nem olvasták. Persze, aszerint, hogy egyénenként milyen volt a felvevő készülékük. Hatás a hajszálereken át. Ha engem kérdezel, kérlek . . . A világnak az a létjogosultsága, hogy verset írnak benne és róla. Persze, ez képtelenség. Ha egy költő azt mondja, hogy ő értelmet ad a világnak, akkor le kell köpni. Az előbb arról beszéltünk, hogy valaki súgja a verset. Összefügg ez? Hogyan írsz, gyorsírással?

– *Nem.*

– Kosztolányi gyorsírással írt.

– *Az emberek általában azt hiszik, hogy egy villanyszerelő hasznosabb, mint egy költő. A technikai civilizáció korszakában a költészet vajon megtarthatja régi rangját?*

– A villanyszerelő . . .? Hát persze, hogy hasznos. Minden suszter hasznos. Hasznosak . . . Csak amit mondtam az előbb . . . A világ nem volna, ha költészet nem volna. És a költészet rangja? Ne tartsa meg a rangját. Mi a rangja? Olyan ez, mint az egyház rangja. Ezt a rangkérdést rettenetesen utálom. A középkorban nem így volt? Akkor mennyivel hasznosabb volt egy mesterember . . . Ha valami veszélyt látok, akkor azt, hogy maga a művészet vált nagyüzemi iparrá. Ha valamit ilyen tömegesen lehet gyártani, akkor nem lehet rangja. A költészeten át az Isten – vagy helyettesítsd ezt a szót bármi mással – üzen valamit a világnak, az emberiségnek . . . De ennyit üzen, amennyi költő van? Magyarországról nem is beszélek, nálunk hemzsegnek az igazi költők, de ha szétnézek a világban, hogy mennyi elsőrangú költő van . . . Az Isten ennyit üzen? Ez nem megy. Viszont abban sem hiszek, hogy marad kettő-három, aki ér valamit. Nem igaz, hogy így van. Nem az a lényeg, hogy kis költő vagy nagy költő. De van egy-egy vers, ami rettentően fontos. Például egy névtelen latin költő verse a hanyatlás korából: „Pervigilium Veneris . . ." Én azt hiszem, a költészet egészét véve kollektív és személyeken túli. Nem személytelen, az más. Például, mint egy katedrális . . . Rettenetes pazarlással dolgozik az irodalom.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod? S helyét és lehetőségeit a közéletben?*

– Hogy valami nagyon népszerűtlen dolgot mondjak, az én közérzetem jó. Az írók társadalmi helyzetét nagyon jónak találom Magyarországon. Senkit nem csuknak le, senkit nem deportálnak, nem visznek munkaszolgálatosnak, senki sem éhezik. Magyarországon ez óriási dolog. Tudom, hogy nálunk nem ezt nevezik az író társadalmi helyzetének. Hogy az írónak, mint írónak, társadalmi helyzete legyen, ezt anomáliának tartom. Az írónak ne legyen társadalmi helyzete. Mint író társadalmon kívüli lény. Ez nem azt jelenti, hogy semmi köze a társadalomhoz, hogy nem a társadalomnak, a társadalomról ír . . . Nem ezt jelenti. Csak kérlek szépen, ne kívánja a társadalomtól,

hogy külön társadalmi helyzete legyen. Én már azt is anomáliának érzem, hogy az ember Magyarországon költészetből él. Tudom, ez ellentmondás. Én is elfogadom a honoráriumot, kívánom is. De abszurdumnak tartom. Inkább legyen az embernek földbirtoka és abból éljen. Abszurdum, hogy megír egy verset, az húsz sor vagy kétezer, s attól függ a megélhetése. A legegészségesebbnek azt tartom, ha az írónak van valamilyen társadalmi helyzete, s amellett ír. De ez nehezen megvalósítható.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Elég szerencsétlen generáció. Tudom, mindegyik generáció ezt hiszi magáról. A mienk azért szerencsétlen, mert nem generáció. Hiányzott az a törekvése, hogy társadalmi helyzete legyen. Ennek a generációnak nem voltak ilyen értelmű ambíciói. Nem is érdekelte annyira a társadalom, mint az előttünk járókat. Nagy volt a veszélye annak, hogy az ilyen társadalmi érdeklődés kisiklik, és visszaélésekre ad alkalmat. Kényesebbek voltunk, a kisebb politikai nézeteltérések jobban elválasztottak bennünket, mint az előttünk járókat a nagyobbak. Nem is szerveztünk külön lapot, mert jól éreztük magunkat a Nyugatnál. Hol egyikünket, hol másikunkat értékelik, de mint vonulatra nem figyelnek ránk, pedig nagyon sajátságos vonulat. Radnóti, Weöres, Jékely, Zelk, Takáts Gyula, Csorba Győző, Hajnal Anna, Kálnoky, Rónay, magamat is beleértem. Még mindig nem jöttek rá arra, hogy ez összetartozó vonulat. Mi magunk sem ébredtünk rá eléggé.

– *Ha befejezel valamit, mihez kezdesz? Van valamilyen passzió?*

– Engem minden leköt, pláne most, hogy felgyógyultam. Annyira élvezem az életet, hogy részint ettől sem írok. Élvezem minden mozzanatát. Persze mondhatnám azt, hogy nagyon szeretek zenét hallgatni és az utcán járni . . . Iszonyúan szeretek kihajolni az ablakon és nézni. Ez annyira érdekel, hogy állandó eufóriában élek. Idestova nyolc éve lakom itt, és még mindig állandó izgalmat okoz az ablak. Szentendrén is a kert . . . És szeretek bemenni a kiadóba, szeretek kedves, okos fiúkkal beszélgetni . . .

– *Ki volt boldogabb, az Újpestre villamosozó könyvelő, vagy most a Kossuth-díjas költő?*

– Nézd kérlek szépen, ha az ember visszanéz, azt kell mondanom, hogy a hajdani könyvelő. Akkor aránylag egészséges voltam, mindent ehettem, ha volt, nyugodtan cigarettázhattam, fiatal voltam, Eti élt. Azt gondolom, akkor boldog voltam. De akkor ezt nem tudtam, szerencsétlennek éreztem magamat, a szegénység miatt, a csúnyaság miatt, a pálya nehézségei miatt. Most viszont, hogy tudom milyen kevés van hátra, meg tudom becsülni az életet . . . Ma boldogabbnak érzem magamat. Itt él Piroska. Vagyis akkor nem tudtam úgy megbecsülni magát az életet, mint ma. Majdnem aggódom is, mert az embernek nem természetes állapota, hogy boldog legyen. Emlékszem, Sztálinnak volt egy mondása: „A szocializmus nem a boldogság szürcsölése". Az élet sem az. A boldogságot most majdnem vételnek, baljóslatú dolognak tartom.

– *Vannak beteljesületlen terveid, vágyaid?*

– Jaj kérlek, rengeteg. Felsorolni sem lehet, mert nekem annyi vágyam volt . . . Radnótival sokszor ültem a Kis Ilkovicsban. Radnóti elég szegény volt, én akkoriban még szegényebb . . . Ott ültünk és Radnóti hosszú vívódás után megevett egy minyont. Én nem . . . Radnóti ilyenkor azt szokta mondani, hogy milyen fegyelmezett vagyok. Mondtam, hogy nem, mert te csak egy

minyonra vágysz, de én kolbászra, pogácsára és alkoholra is vágyakozom. Sokkal több vágyam volt, mint a legtöbb embernek, a beteljesülés ezért kevesebb.

– *Van valamilyen tárgy vagy érték, amit szeretnél megkapni?*

– Nincs.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat?*

– Mindent szeretek most már... Legjobban szeretem mégis az alkonyatokat. Azt a bizonyos órát, amire az angolok azt mondják, hogy a „kék óra". Tudod, amikor sötétedik, de még látni lehet. Az ilyen vakító meleget nem szeretem... Nagyon szeretem, amikor villanyt látok és lombokat. A villanyfény a lombon nekem a békét jelenti.

– *Emberi lakhelynek mit tartasz alkalmasabbnak, a falut vagy a várost?*

– Általában kérdezed? Így nem lehet kérdezni... Én a várost szeretem... Igen, ha ez egy város lenne, ahol élni lehet. De ez a város egyre jobban elveszti a város jellegét. Rettenetes ez a tömeg, az autók... Városban szeretek élni, de én azt szeretem, hogy a városban megy az ember az utcán és gondolkodik... De ez most már lehetetlen. Ma már ott tartok, hogy jobban érzem magamat Szentendrén, de már ott is ez kezdődik. Tudod, mi a város? Francia regényekben olvasta az ember, hogy a boulevardon megy egy férfi sétapálcával és nézi a nőket...

– *Hol tudnál még élni a földön?*

– Sehol... Szégyenkezve mondom. Nem tudom elképzelni, hogy olyan helyen éljek, ahol nem beszélnek magyarul. Talán elméletileg London, Trieszt, de egyik helyen sem beszélnek magyarul. Nem tudom elképzelni, hogy a nyelv, amit állandóan hallok, ne magyar legyen. Rettentően bámulom a külföldön élő magyar költőket, hogy költők tudnak maradni úgy, hogy nem ebben a közegben élnek. Mostanában látom, hogy van egy-két tehetséges magyar költő is nyugaton.

– *Amikor Bécsben a kereskedelmi főiskolára jártál, éreztél honvágyat?*

– Igen, nagyon... Ott kezdtem megismerni, az embernek mit jelent az, hogy magyar. Hallottam erről korábban is... Olyan nagy honvágyat csak rövid ideig éreztem, mert tavasszal összekerültem az első feleségemmel. Ő azt szerette volna, ha kint maradok Bécsben, de aztán ő jött haza Budapestre.

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Azelőtt az őszt szerettem... De ez kezd elmúlni, mindent szeretek. Ezt a borzalom meleget nem szeretem, s télen a nagy szeleket sem... Külön minden évszakot szeretek. Mégis általában a szeptembert...

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Nem tudom... Furcsa, de vannak versek, amiktől sírok. Ezek majdnem, mint a tantusz. Csak be kell dobni. József Attila, Arany János... Valódi tényeken? Abban a buta férfi-nevelésben részesültem és nőttem fel, hogy a férfinak nem szabad sírni. Utoljára, amikor Tersánszky darabját, a „Kegyelmes asszonyt" néztük... A bemutatón el kellett mennem a páholya előtt. Gratuláltam neki, megöleltem. Tersánszky is megölelt, de az ő régi, mozgékony arca akkor már merev volt. Amint tovább léptem, elkezdtem sírni...

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Én szenvedély nélkül nem tudok élni. Olvastam az interjúdban, hogy Illés Endre feszültség nélkül nem tud élni. Én feszültség nélkül igen, de szen-

vedély nélkül nem. Szenvedélyesen szeretem az életet, a cigarettát, a nőket, a verseket, képeket és a zenét...

– *Van olyan ünnep, ami számodra különösen fontos?*

– Nincs... Azelőtt, bizonyos személyes okokból a Karácsony volt. Most már a hétköznapokat is annyira szeretem, hogy nincs kedvem az ünnepekhez.

– *A szorongás ismerősöd? Életed melyik szakaszát kísérte?*

– Volt... Nagyon sokszor... Mindenféle volt... Én nagyon rövid időt töltöttem munkaszolgálatban, de a szorongásos álmaimnak ez van a mélyén. Ez testesíti meg magát a szorongást. Ebben összpontosult.

– *A háború alatt, gondolom, sokat szenvedtél és nélkülöztél. Mi történt veled?*

– A „nélkülözés" nem jó szó. Azelőtt is nélkülöztem, s a háború alatt sem többet. Én a háborúban lettem optimista. Annyi emberi nagyságot, barátságot, tisztaságot tapasztaltam benne, nem sokaknál, csak keveseknél, amit nem tételeztem fel, hogy az életben fogok találni. Voltaképpen rettenetes förtelmeket tapasztaltam emberek tömegénél, de ez nem lepett meg, mert ezt már a háború előtt is tudtam. De nem tételeztem fel annyi tisztaságot, barátságot, amit néhány embernél tapasztaltam. A háború alatt jobb lett a véleményem az emberekről.

– *Hányszor voltál életveszélyben?*

– Annyiszor voltam, hogy azt nem lehet egy interjú keretében elmondani. Voltaképpen az én helyzetemben állandóan életveszélyben voltam a háború alatt, anélkül, hogy a fronton lettem volna. Konkrét helyzetekben is nagyon sokszor. Annyiszor, hogy a legevidensebb életveszélytől, a bombázásoktól nem is féltem. Nem mentem le az óvóhelyre. Nem azért, mert bátor voltam, hanem más dolgoktól féltem.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobbak lesznek az emberek?*

– Nem tudom, hogy hiszek-e az emberiség haladásában. De azt tudom, hogy úgy kell élni, mintha hinnék az emberiség haladásában. Legalább száz éve van egy divat, ami kigúnyolja az ember haladásról vallott hitét. Elég alantas hit... Ennél alantasabb már csak egy van, amelyik meg tudja mondani, hogy nem haladunk, és ne is csináljunk semmit, mert nem érdemes. Nem szeretem a progresszivistákat, de utálom az antiprogresszivistákat.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Nem... Nem tagadom a lehetőségét, de én nem tudom elképzelni. De kérlek szépen, nekem nem nagy a fantáziám, és konzervatív fantáziám van.

– *Hiszel a barátságban?*

– Igen. Rettenetesen fontos dolog. Minden barátságnak rettenetes bajai vannak, hajótörései, de ami megmarad belőle, az fontos.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Igen, sokakat... De addig nem jutottam, hogy gyűlöletemben a halálát kívánjam valakinek. Többnyire nem is személyes gyűlöletek voltak, hanem politikaiak...

– *Ellenségeid vannak?*

– Igen, persze . . . Miért éppen nekem ne lennének, amikor mindenkinek vannak? Másrészt voltam olyan helyzetben, ami kiválthatja az ellenségeskedést. Aki lektor volt, vagy akiről azt hiszik, hogy sikerei vannak . . .

– *A nőkről is mondhatnál valamit . . .*

– A nők, nők . . . Én a legtöbbet nekik köszönhetem. Óriási a szerepük az életemben. Mint író, költő is sokkal vagyok adósuk. Egyszer azt mondtam erről, hogy szellemi strici vagyok.

– *Sokat hallottam a Hold utcáról . . .*

– Most Rosenberg házaspár utca. Tudod, melyik az? . . . Nagyon sokat írtam erről a házról és a lakásról. Jobbat nem tudok mondani róla, mint Granasztói Pál a Budapest-könyvében. Ott áll a fényképe, s alatta: „Romantikus bérház a Rosenberg házaspár utcában".

– *Milyen volt a gyermekkorod? Miből éltek a szüleid? Valami régi emléket, nosztalgikus érzést felidézhetnél a múltból?*

– Az igazi életem tizennyolc éves koromban kezdődött. Nem szeretem a gyermekkoromat. Az apámmal nekem sok bajom volt . . . Veszekedések, ellentétek . . . Nem követtem őt. Kereskedelmi pályára szánt, így aztán én az ő szemében lázadó voltam. Később rájöttem, hogy nem én, hanem ő volt az igazi lázadó, mert a nagyapám, és az ő nagyapja falusi rabbi volt. Apám is szegény fiúnak született . . . De elkerült Fiuméba és elvégezte a kereskedelmi akadémiát. Amikor odakerült, nem tudott olaszul, de rövid idő múlva már olasztanításból élt. Később, pályája tetőpontján, ami csak néhány évig tartott, egy kereskedelmi vállalat igazgatója volt. Ahogy éltünk, én akkor azt nagyon nagy jólétnek éreztem. Nem volt az, és nagyon hamar összeroppant. Várj . . . Mit mondjak, mit lehet mondani? A Hét évszázad magyar verseinek első kiadásában az életrajzi jegyzetek szerint az egész hét évszázadban egyedül én voltam polgári származású . . . Talán majd Piroska . . .

Vas feláll, átszól a szomszédos szobába. Szántó Piroska a segítségünkre siet. Vezényletével kivonulunk az előszobába. Egy, a falon függő, kinagyított fényképre mutat. Barna kontúrok, ódon stílus. A képen egy négyéves kisfiú áll, kamásliban, télikabátban, sapkában és kardot tart a kezében. Vas István, annó 1914-ben.

– Látott már egy gyereket ilyen rettenetesen felöltöztetni? – kérdi Szántó Piroska, aztán a kardra, majd a kép mellett lógó török jatagánra mutat. – Én mindig tudtam, hogy kard van a kezében, és ezért nagyon tisztelem . . . Ezüstlakodalmunkra ezért kapta ezt az igazi kardot.

Szántó Piroska leemeli a falról a jatagánt és átnyújtja Vas Istvánnak. A markolat színes kövein megcsillan a fény. Vas átveszi a fegyvert, aztán az előszobában, a bútorok négyszögében hadi mozdulatokat végez. Fénylik, suhog a meztelen penge. Döbbenten bámulom a jelenséget.

A szelíd Vas Istvánt azóta is így látom magam előtt. Kivont karddal a kézben, sokat sejtetően, mosolyogva.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Trónbeszéd

Barom hátába bélyeg, fejembe tüzes vaskorona.
Valahogy így dukál.

Zsivány becsűsöktől nem féltem az irhám:
ribanclelkű bitang dölyfösük
silányítottak engem királlyá,
holott nem kacsingattam aranyszékre
és bíbor baldachinra.
Igazságot tenni küldettem,
világcsúfjára, akár a Töviskoronás.
Osztozom sorsában:
az Igykellettlenni bizonyosságával országolok,
de nem vállalhatom irgalmas szelídségét,
elleneimnek soha meg nem bocsátok;
kifogyhatatlan parasztvérből csordul
tajtékos bosszúm, tizediziglen,
a Sátántól se tellhetne irgalmatlanabb;
gögös bestye urak kisértet-zsarnok-királya leszek,
irmagjuk se marad,
haló-poromban is beteljesedik az én időm.

Jobbágynak sok, kutyabőrösnek kevés,
BÜDÖS PARASZT:
olyat merészeltem, amit senki más;
trágyaszagom húsom bűzével keveredik
égre kormozódó nevemben;
észveszejtő kínomon nyerithetsz, hímringyó Zápolya,
de nem szerzem meg azt az örömöt,
hogy nyáladzó alázkodásomban kedved telljék!
Nem a te kezedbe tétetett föloldozásom hatalma,
életem nem az enyém:
kárhozatos glóriám, példám-sorsom
a megdézsmáltak és cédává nyomorítottak
a deresre húzottak és keresztre feszítettek
a máglyán üszkösödők és fölnyársaltak
a földönfutók és nádasokban megbúvók
jövendő élete.

Még akkor is, ha most nem tudtunk győzni,
még akkor is, ha zsivány győztesek tipornak rajtunk;
még akkor is, ha pörzsölt húsomat marcangolják
sohajólnemlakott örökkéhes híveim,
a farkasokká züllesztett hajdan-hű kutyák – –
Óh, a véres csikaszfogú halált zabálók
kimarhatják-e nyomorult életüket
maradék-életemből?!

Jól rágjatok meg minden keserű falatot,
mert megfekszem ehűlt bendőtöket
és kiokádtok
feneketlen gyomrú, vicsorgó unokáitoknak!

Pirithatnak lassú tűzön, ájtatos zsolozsma közben;
föltalhatnak síp-dobos-nyüszítő-dübögő toron;
csontjaimat megtörhetik a roncsaimon táncolók;
keresztgyalázó püspöki áldásadással
szélbeszórhatják maradék poromat:
izzó vaskoronám és fáklya-jogaram
örök világosságát
nem olthatja ki többé szánó-emlékező könny,
se történelmi jégeső;
éléghetetlenül égek, égig lobogva,
tűz-vér-forradalom-vörösen!

Vagyok immár mindétiglen
Talpig nehéz vasfegyverben
Megátkozva kitagadva
Torzómban is eltorzítva
Testem pokol parazsára
Lelkem a kutyák koncára
Örökségem eloroznád
Vakcsillagú Magyarország
De titkolva égen-földön
Megmaradok mindörökkön
Szerteágazó gyökérnek
Kasza-csorbulásban élnek
Hamuban húnyó parázsnak
Lőrinc papok fustélyának
Mementónak lázadásnak
Látomásnak tagadásnak
Csillagtűzű reménységnek
Maradok fenyegetésnek
Ige-megtestesülésnek
Igric ajkán bújtó ének
Cégére kiharcolt Jónak
A Majdegyszervirradónak
Szolgasorsot pusztítónak
Halálból föltámasztónak!

Vagyok a sorsos vigyázó Strázsa,
iszonyú igazságtevésre szegődött Zsoldos;
Forrás tengere, Tenger forrása,
Vezér serege, Sereg vezére,
minden letiportak Testamentuma!

Égig csap a láng, fojtogat a füst.
Mára elég, holnap is lesz nap.
Szavakon és máglyafüstön,
bozótos-vériszamos századokon túl
sejlik az Ígéret Földje.

NAGY GÁSPÁR

Gyönyörű bűnt

Torkig hull a korona-tűz,
derékig türöszt a tájás;
szenes húsomba kényszerítik
fogaitok árulását.

•

A homlok nem perzselődik,
idegeim rághatatlanok;
hát iszonyúbb kínt viselek
annál, mit reám szabtatok.

•

Gyönyörű bűnt hagytam rátok,
a lázadást, mely több mint Dózsa György;
mit bánom, ha több az áruló,
de lázadót is teremjen e föld!

ALBERT GÁBOR

Remény

Szokatlan nagy volt a csend, csupán hárman maradtak a szobában, ő, a flugos pincér és a kályha közelében a szótlan paraszt bácsi, ki minden este kisántikált a vécébe, behozta magának éjszakára a kacsát, utána leült az ágy szélére, és az imakönyvéből olvasott magában, ami az idősebb nővéreknek nagyon tetszett, a fiatalabbak mosolyogtak rajta, az egyik meg is kérdezte, hogy „talán valami krimit olvas a bácsi", de ő csak annyit szólt rá, hogy „nem, kedvesem", és tovább olvasott. A flugos pincér két kezét a feje alá tette, olvasni szeretett volna ő is, de a délutános nővér otthon felejtette a szemüvegét, és éppen az övét találta megfelelőnek. Dehogyis merte volna azt mondani, hogy nem adja kölcsön, hisz ők főztek neki minden reggel szívességből feketét, a kétszemélyesben, amelyből ő természetesen csak az egyiket itta meg, cserében dupla adag teát kapott reggelire a közösből, ami ugyan szerinte, mint cukrosnak, amúgyis járt volna, de nem érdemes ujjat húzni velük, inkább jó képet vágott a dologhoz, ha most bosszankodott is, hogy se nem olvashat, se nem beszélgethet, mert nincs kinek vagy kivel, a folyosón alig lézengtek páran, néhányan már hazamentek, akik meg következő nap reggel kapják meg a papírjukat, csak egyetlen témájuk volt, hogy mi mindent csinálnak majd otthon, és ezt nem szívesen hallgatta, a kártyaparti feloszlott, Győző bácsi miatt újjászervezni sem lehetett, hiszen az elkülönítő ajtaja mindig nyitva állt, az asztalt csak közvetlenül az ajtóban lehetett körülállni, a pad is csak ott fért el, de most senki sem ücsörgött rajta, a beszélgetők, a sakkozók áthúzódtak a folyosó másik végébe, minél távolabb az elkülönítőtől, s inkább ácsorogtak, minthogy Győző bácsi lihegését hallgassák, Garai bácsi is szokatlanul vidáman támogatta a falat, a könyökét még mindig fájlalta ugyan (vérvétel után elcsúszott a kályha mellett egy olajfolton), de a másnap reggeli hazamenetel kárpótolta mindenért, felvillanyozva beszélt, bár az arca ilyenkor sem pirult ki, sápadtságát még csak fokozta a kiütköző hófehér szakáll, a sötét háttérből az orra élesen ugrott ki, és erős, kissé lelógó álla, amit – maga sem tudta volna megmondani, miért, – ellenszenvesnek érzett, nem várta meg, míg befejezi az ipari tanulók csínytevéseiről szóló történetét, betegeskedése előtt ugyanis szakmai ismereteket tanított, de már két éve más sincs, egyik kórházból a másikba, valószínűleg itt szerezte ijesztően beteges színét, amely már ömagában is elég ok lett volna az idegenkedésre, ehhez jött még ez a történet, az a fajta humor nélküli felnőtt-értetlenség, amelyet nehezen tudott elviselni szó nélkül, de most semmiképpen sem akart vitát kezdeni, és mielőtt még megszólalhatott volna (ameddig uralkodni tudott magán) otthagyta a beszélgető társaságot, a mérleg felé sétált, ahonnan be lehetett látni Győző bácsi szobájába. A faltól el volt húzva az ágy, a deszkák nem zavarták, úgyhogy pontosan szembe nézett vele, az infúziós folyadék még nem fogyott ki, a párnáját túlságosan magasra vetették, szinte ült az ágyban, a szeme be volt csukva, az álla kissé leesett és nyitott szájjal szedte a levegőt, valószínűleg nem volt rosszabbul, mégis nehezen tudta elfelejteni a bársonyos tapintású sárga arcot, s villanyoltás után is ott

vibrált előtte, mintha még mindig ott feküdne a szomszédos ágyban, oda kellett néznie, pedig fáradt volt és aludni szeretett volna, de ez a kép nem hagyta, hiába feküdt az oldalára, és hiába próbált visszaidézni valami kellemeset, a szoba nem süllyedt el körülötte, pedig erőszakosan odakényszerítette magát az ablakhoz, kihajoltak mind a ketten, már a könyökük is megfájdult, a hátuk elgémberedett, de el nem mozdultak volna, vártak valamire, hogy jön valaki, és nekik lesz bátorságuk leszólni, amit az utcán talán nem tennének meg, de itt bármikor visszaléphetnek, a szoba tökéletes védelmet nyújt, hiszen nem is ők, csak a fejük van kinn az utcán, az is éppen hogy csak, és miért ne szólnának ki, ha véletlenül erre jön valaki, ahogy jött is, méghozzá ketten, és erősen alkonyodott, azt már nem tudja, hogy mivel kezdte, de benn a szobában rettenetes volt a meleg, kívülről az autók verte porral hűvösség áradt be és megbeszélték, hogy visszajön, mert a barátnőjének haza kell mennie, ugyan neki is lenne dolga, de egy félórája van még, csak akkor lép szolgálatba, éjjeles, amit felesleges is volt mondania, mert már tudta, hogy csakis nővér lehet, de hogy miből és hogyan, arra képtelen volt visszaemlékezni, hiszen olyan meglepő és hihetetlen volt az egész, ők ott az ablakban, azok meg lenn a járdán, egyre közeledtek, féloldalt felpislantottak rájuk, elnevették magukat és azonnal megálltak, a nyakukat hátravetették és nekik folytatni kellett, ha el akarta kerülni a szembeköpködést, amit rég és többször megígért magának, ha elszalasztja az alkalmat, vagy akárhogyan is, de rajta múlik, mert már végképp túl akart lenni az egészen, és még akkor sem hitte igazán, mikor meglátta viszszafelé jönni, és később a hegyoldal felé tartva, ahol már senkivel sem találkoztak, erősen besötétedett, és ő még mindig nem tudott a lényegre térni, még a kezét sem fogta meg, nemhogy . . . csak beszélt, nagyokat nyerített idegességében, a lány is fel-felnevetett néha, de korántsem látszott olyan izgatottnak, pedig jócskán elmúlhatott már az a félóra, és ő egész idő alatt attól rettegett, hogy megkérdi az időt, mielőtt rátért volna, vagy legalábbis átmenetet teremtett volna, amelyek közt nem lehetett, és úgy látszik, nem is kellett ilyen átmenetet konstruálni, maga a kétségbeesett szükség oldott meg mindent, mikor végezetül kifogyott a szóból és szinte a mozdulatból is, mert azonnyomban megállt, a lány szembe fordult vele, az arcát nem látta, talán a szeme is csukva volt, mikor hirtelen átölelte, sokkal gyorsabban és váratlanul, mintha ellenkezésre számított volna, de az arcát most sem tudta elképzelni, Győző bácsi sárga bőre, fejéhez tapadt ősz haja tolakodott be közéjük, de nem hagyta magát, érezni akarta a lány melegségét, ahogy tiltakozás helyett hozzátapadt, szinte rácsimpaszkodott, hogy két-három lépést kellett tennie, máskülönben elesett volna, mielőtt az út szélére szédültek, ahol kis mélyedés volt, talán árok vagy inkább gyepes lapály, s ideges ujjai majdnem eltévedtek a ruha között, de a másik kéznek – miközben az ő bőrén kalandozott és a gombok útvesztőjében megtalálta az izgató utat –, arra is volt ideje, hogy az övét irányítsa, s a hosszú körmök az ágyéka körül véres barázdákat szántottak, markának a szorítása sokkal erősebb volt és villanyozóbb, mint ahogy korábban elképzelte, s olykor fájt is, de hagyta, pedig sürgette a tapasztalatlanság, csak a másik raffinériája tartotta vissza és ajándékozta meg olyan kézjátékkal, amely után a nyers, természetes öröm kétszeresére növekedett, eltűnt a gyep és a sötétség, zuhanások és hirtelen emelkedések váltogatták egymást, valóságos szédülés és hirtelen, teljes üresség, amiben minden egyformává vált könyv és szeretet, hideg és evés, a félig meztelen, lecsukott szemű nő mellette, a tenyere alatt megbújó puha mell, a hűvöskés levegő és tegnapi, nőt szomjazó

ártatlansága, mintha semmi különbség sem lenne köztük, úgy vették körül, de erre is csak az esze tudott visszaemlékezni, az ágy melege csak álmatlanságot jelentett, és valami teljesen érthetetlen lelkiismeretfurdalás-félét, amely nem hagyta tovább feküdni, belebújtatta lábát a gumipapucsba, végig kényszerítette a folyosón, hogy magát is becsapva legalább egyetlen pillantást vessen az elkülönítőbe, és lássa azt, amit az ajtón való kilépésekor azonnal tudott (az éjszakai csendben Győző bácsi lihegése végigkigyózott a folyosón), hogy él, hogy a feje hátra van esve, és a szája sötét folt, nyakig be volt takarva, de a vállig csupasz karok azt jelezték, hogy a takaró alatt teljesen meztelen, már a fordított pizsamát sem adták rá, de legalább nem nyugtalankodott, aludt, ha ugyan ezt az önkívületi állapotot alvásnak lehet nevezni, pihent és nem érzett semmit, az arcvonásai is kisimultabbnak, már-már reménytelenül megbékéltnek látszottak, amit akkor szinte természetesnek érzett és csak jóval később döbbent rá ennek a békének a jelentésére, néhány óra múlva, mikor az ablakok még szürkülni sem kezdtek, a fűtő sem zörgette olajos kannáit, de a folyosón nehéz bakancsok dobogtak végig, s mintha valami nehezet cipeltek volna, kicsit csúsztatták a lábukat, az egyik előrébb mehetett, a másik hátul, és lepedőbe bugyolált valamit szorongathattak a hónuk alatt, csak illendőségből nem káromkodtak, mert nem volt rajta fogás, elől sárga láb, hátul félig ökölbe szorított sárga kéz lógott ki a lepedőből, és még arra is vigyázni kellett, nehogy beleakadjon valamibe, túlságosan nagy zajt ne csapjanak, nehogy felébresszék a többieket, el kell kerülni a bonyodalmakat, amely az ilyesmikkel természetszerűleg együtt jár, és érthető módon riadalmat okoz a többiek között, akik vagy kegyetlen részvétlenséggel nézik a fehérbe bugyolált csomagot, vagy képtelenek nem azonosítani magukat azzal a valamivel, s akkor a lepedő fojtogat, a bánásmód megalázó és durva, s nemcsak a keze, lába fájdul meg az ijedtségtől, nemcsak a szívét markolja meg az önsajnálat, az önféltés, hanem a lázgörbét is felkergeti, az orvosság sem olyan hatásos. Nem volt ereje fölkelni, mintha a hangok odakötözték volna az ágyhoz, meredten feküdt, de azért mindent látott, a mögöttük futkározó nővért, ahogy egyetlen batyúba fogta össze Győző bácsi holmijait, hogy egyszerre túl legyen rajta, hogy a reggelt úgy kezdhessék, mintha semmi sem történt volna, mintha soha, senki sem feküdt volna abban a szobában, abban az ágyban, és még hangokat is hallott, visszafogott beszédet, de akkor hirtelen ugrott a kép, mint a rosszul összeragasztott filmeknél, a nővér hozta a lázmérőt, idétlenül mosolygott, de megkérdezni nem merte, s mikor másodszor jött be, magától kezdett beszélni, hogy éjszaka, vagy talán hajnalban valami baj történt, szegény Garai bácsinak félreáll a szája, alig tud beszélni, pedig délelőtt hazamehetett volna, a papírjait is megírták már, de Győző bácsit most sem említette, csupán azt, hogy Garai bácsit át fogják hozni, ilyen állapotban nem maradhat egyedül. A nővér a hóna alatt ölelte át, és Garai bácsi elnézően próbált mosolyogni, de csak féloldalt húzódott el a szája, a foga kivillant, az arca máskülönben mozdulatlan maradt, szánalmas és ijesztően komor, a lábak alig engedelmeskedtek, jobb keze tehetetlenül csüngött, beszélni szeretett volna, de a nyelv összegyűrődött a szájában, értelmetlen hangok gurguláztak ki a torkán, és mindenáron segítség nélkül akart lefeküdni, az erőlködéstől meg a szégyentől csorogtak a könnyei, amit szintén nem tudott letörölni, hanem kibukva a szem szögletén végigcsorogtak az arcán és összegyűltek az őszes szőrrel körített fülkagylóban. Közben állandóan szabadkozott, hogy bocsáss... nem te-te-te... csak szeg feleségem... amiből akár megértettek valamit, akár nem, a flugos pincér felelete

mindig ugyanaz volt, hogy emberrel fordul elő ilyesmi, és majd meglátja, hamarosan jobban lesz. A hátán feküdt, feje a magas párnán, arcát előreszegezte, s így, szemüveg nélkül erőszakosan kegyetlen volt a profilja, de valami hiányzott belőle, talán a jellegzetesség, vagy a színek ereje, bár az orr fehérsége mindenképpen mértékletességre vallott. Az elesettség és a béna szigor, a bocsánatkérő grimasz és a fülkagylóban összegyűlő könny érthetetlen ellenszenvvel töltötték el, majdhogynem utálattal, és ez még csak fokozódott, mikor észrevette, hogy béna kezén mozgatja az ujjakat, mintha tornásztatná, megremegett a sápadt kéz, az előregedett körmök, ugye nem haragszanak rám, valami ilyesfélét erőszakolt ki magából és újra sírt, a könnye összekeveredett a ne-haragudjanak-érté-vel, amely úgy terjengett az arca előtt, mint fényképen a cigarettafüst, mereven és alaktalanul, az arca is merev volt és ellenszenvesen agresszív, mint a nyomdászok csuklóban levágott kezei, pedig azokban talán nem is az agresszivitás, hanem az az egyöntetű, önmagát ismétlő személytelenség bosszantotta, amit erről a profilról semmiképpen sem lehetett elmondani, s a kavargó füstről még kevésbé, amely mögül Anyus nézett szembe a lencsével, bizonyos mértékig kihívóan, zavartan és félszegségén erőszakot téve, jobb kezében cigarettával, arca előtt pedig a hínárként úszó megmerevedett füsttel. Valamit mondott is, hogy ne fényképezzen, és nevetett közben, a csíkos posztórékli új volt, még nem piszkolódott el, mint abban az időben, mikor a fecske berepült a szobába és eltörte a csillár tányérját, mert akkor már csak titokban cigarettázott, és egyre gyakrabban jött be révetegen a szobába, állt meg a sublót előtt, megigazított egy-egy csipketerítőt, és csak állt tétlenül, mintha elfelejtette volna, miért jött, vagy nem merne szólni, s lopva, alázatosan nézett rá, lesve, hogy mit szól, hogy őt nézi-e, hogy észrevette-e és megkérdi-e újra, hogy mi értelme van ennek, látod, Anyuskám, magad sem tudod, mit akarsz, és ő már mondta is, mert ezt az alázatos tekintetet nem tudta elviselni, pedig benn valami azt súgta, hogy oltári nagy szemétség, de legyűrhetetlen volt a bosszús ellenszenv, és elég volt meglátnia az öregasszony arcát, azon ezt a szánandó tehetetlenséget, a bocsánatkérést, abban a pillanatban szinte megbénult és a felgyűlt feszültségtől olvasni sem tudott, képtelen volt másra gondolni, s csak ez zakatolt a fejében, a legszívesebben megrángatta volna a fülét, hogy folyjon ki belőle az a sok könny, ráütött volna az orrára, hogy megszűnjön a bénaság, megrázta volna a vállát, de kinn a folyosón azonnal nekiütközött a homlokának a hang, le kellett hajtania a fejét, a lihegés, ugyanúgy feküdt az elkülönítőben, mint éjszaka, az ágya mellett Lajoska állt, meztelen karját fogta és beszélt hozzá, a vaságason ott himbálózott az elmaradhatatlan infúziós üveg, Győző bácsi álla leesett, arca megnyúlt és a néhány napos szakálltól még nyúzottabbnak látszott, s Lajoska, laposra tört orrnyerge, kopaszra nyírt tüskés feje, bizarrul gyengéd dumája (apuskám, ne birizgálja már a karját), amiből Győző bácsi semmit sem érthetett, s ő is inkább magának mondta, meg a tisztesség kedvéért, mindezek együtt megnyugtatták, és valami reménység-félével töltötték el, s visszatérve a szobába, a csend már nem volt olyan üres és elviselhetetlen, a flugos pincér a fal felé fordulva aludt, és az ablakon beszűrődő fényben egyedül Garai bácsi megbékélt arca derengett.

CZELE GYÖRGY

Mit várhatsz az éjszakától?

A csengetés megöli az álmod. Az órára csapsz. Dühösen csapsz rá, mintha valamiről is tehetne.

Sóhajtasz, kinyitod a szemed. Rádöbbensz, hogy hétfő van. Enyhe hányingert érzel. Bal lábaddal kilépsz a takaró alól. Mindig a bal lábaddal; megpróbálsz dacolni a babonával. A szőnyeg hűvös, érdes tapintású. Fázol. Egész éjjel nyitva volt az ablakod és még hidegek az éjszakák.

Az első cigaretta. Keserű, mint az epe. Mindig keserű, minden reggel. Nem is kívánod, csak éppen rágyújtasz, mert el kell valahogy kezdeni a napot. Tompának érzed az agyad. Gyenge a karod. Ujjaid közül kis híján kihullik a cigaretta.

Négy fal van a szobádban, egy ajtó és egy ablak. Teljesen közönséges, hétköznapi szoba. Időnként gyűlölöd, elmenekülsz otthonról. De ez sem használ. Áporodott füstszag van a szobádban. Megszoktad már, mindig ezt a szagot érzed. Kevés bútorod van. Zsúfolt szobában képtelen lennél mozogni.

Arra gondolsz, hogy odakint süt ugyan a nap, de most is biztosan fúj a szél. Újabban mindig fúj a szél. Utálod a szelet. Az ablakod pontosan a tetőre nyílik. Kis, háromszögletű darabját látod a napfénynek. Sápadt sárga színe van. Örülsz egy kicsit annak, hogy legalább süt a nap.

Felgyújtod a villanyt a fürdőszobában. Hunyorogsz az erős, fehér fényben. A csempével kirakott falak visszadobják rád a fényt, mint egy hólabdát. Belenézel a tükörbe. Íme, a reggeli arcod. Hajad bozontos, összeragad a városi portól. A szemed bedagadt, az arcod kissé puffadt. Rosszízű a szád, mintha rohadna a nyelved. Leveszed a polcról a fogkeféd, vizet veszel a szádba és kiköpöd. Krémet nyomsz a tubusból a kefére. Dörzsölöd a fogad. Szereted, ahogy sajog az ínyed a kefe alatt. Fehér habot köpsz. Zubog a víz. Nézed a fehér habot. Ijedten pillantasz az órádra és rádöbbensz, hogy el fogsz késni.

Most már aztán rohannod kell. Nincs kímélet. Nagyon hideg a víz. Beszappanozod a kezed, megdörzsölöd, lemosod a szappant a kezedről. Beszappanozod a kezeddel az arcod, egy kicsit a nyakad is, megdörzsölöd, leöblíted a szappant a hideg vízzel. Már egészen felébredtél. Rohansz. Megkeféled a hajad. Tiszta vagy és gondozott.

Rágyújtasz egy cigarettára. Ez a második cigaretta már nem olyan keserű. Élvezed a füst ízét. Inget, nadrágot, cipőt veszel. Egyre idegesebben pislogsz az óra felé. Felveszed az öltönyöd. Telerakod a zsebeidet. Az előszobában még egy futó pillanatra farkasszemet nézel önmagaddal a nagy, bekeretezett állótükörben, aztán kinyitod az ajtót és kilépsz a folyosóra.

Kétszer bezárod az előszobaajtót és ellenőrzöd, hogy nem zártad-e mellé. Meglehetősen félsz a betörőktől. Zsebrevágod a kulcsot, amikor meggyőződsz róla, hogy tökéletes munkát végeztél.

Mész lefelé a lépcsőn. Sietsz. Rettegsz attól, hogy el fogsz késni. A lépcső-

ház piszkos. Fel sem tűnik neked a piszok, úgy megszoktad már ezt a lépcsőházat.

Éppen jön fel a lift. Belenézel a rácson és az ablakon keresztül. Idegen arcot látsz. Az idegen a tükör előtt áll, a fogait nézegeti, nem is gondol rá, hogy figyeled. Középkorú asszony, egy pillanatra a felfelé úszó lift tükrében látod aknaszerű, sötét, kitátott szájnyílását. A lift megáll. Hallod odafent az ajtó csapódását. De akkorra már leérsz a földszintre.

Mész az utcán. Fázol, kissé álmos vagy még. Valahol a bőröd alatt még érzékeled a takaró melegét, amelyet most hosszú időre elhagytál. Elég rossz kedved van. Nem emlékszel rá, hogy valaha is jó kedved lett volna reggel. Van még öt perced, hogy beérj a hivatalba és elkezdjél dolgozni. Nyilvánvalóan el fogsz késni, beletörődtél már.

Ezt az utcát nagyon jól ismered. Ha behunyod a szemed, akkor is pontosan tudod, hogy mi van balra és mi van jobbra. Építkeznek éppen az utca túlsó oldalán. Nagy terület el van kerítve, a kerítésen rikító színű plakátok sora. Tekinteted ma is, mint minden reggel végigsiklik a reklámokon.

Az elkerített rész közepén hatalmas, vörösre mázolt daru. Mint egy különös madár, fel-felcsipegeti a betondarabokat. Kiemelkedik a környező házak közül. Nem nagyon érdekel ez az építkezés egész napon át szüntelenül tartó puffogásával, dobogásával, süvítésével és titkaival, számodra érthetetlen gyarapodásával.

Amióta építkeznek, az utca lényegesen megváltozott. Más, mint ahogy pár éves korod óta megszoktad. Érzékenyen érint ez a változás. Eltűnt a tágas, napos játszótér, amely tisztán és illogikusan illeszkedett a bérházak tömör rendjébe. Eltűnt a játszótér, gyermekkorod csodálatos, eseményekkel zsúfolt korszakának jelképe. Eltűnt nyomtalanul. A daru már nem jelent semmit. A kerítés se, a plakátok se. Végigmész az utcán és nem érzel semmit. Legfeljebb amikor a végére érsz, megkönnyebbülsz. Örülsz, hogy a végére értél, mert amióta építkeznek, nagyon szűk lett az utcád.

Körülötted hozzád hasonló emberek sietnek, hasonló hivatalokba, mint ahol te dolgozol. Aktatáska van a kezükben. Tudat alatt megnyugtat, hogy egészen hasonló vagy hozzájuk. Homokszem vagy a sivatagban. Ez a hasonlóság védelmet nyújt.

A munkádról nem szívesen beszélsz. Semmi érdekes nincs benne, minden nap elvégzed, amit el kell végezned. Kényelmes munkád van, nem túl megerőltető. Ha akarsz, pihensz egy sort, aztán folytatod. Senki sem sürget. Nem állítod, hogy szereted ezt a munkát, de azt sem, hogy gyűlölöd. Elviseled, ennyi az egész. Tudod, hogy lehetne rosszabb is, és ez megvigasztal.

Most éppen dél van. Ebédszünet. Van egy kis szabad időd. Már megetted az ebédet, lementél az utcára, hogy a közeli presszóban megigyál egy kávét. Mindig ide jársz délben, néha este is.

Kiválasztasz egy üres asztalt, közvetlenül a hatalmas kirakatszerű ablak mellett. Szeretsz itt üldögélni. Innen szinte az egész utcát be lehet látni, mintha moziban lennél. Jön a pincérnő, akit jól ismersz. Kávét kérsz. Rágyújtasz egy cigarettára. Bámulsz kifelé. Elkápráztat a sürgés-forgás. Kiszemelsz egy szőke, hosszúhajú lányt. Kedves arca van. Áttetsző kék blúzban, lefelé trombitaszerűen táguló nadrágban ellibeg a kirakat előtt. Két nagy melle szabadon imbolyog a szemed magasságában. Utána mennél, szívesen megismerkednél vele. De kényelmes vagy és kisebbrendűségi komplexusod van. Ülsz hát mozdulatlanul a székeden, csak tekinteteddel követed, amíg követni

tudod. Eljátszol a gondolattal, hogy milyen lehet ez a lány az ágyban. Izgatottan szívod a cigarettád. Aztán elfelejted az egészet. Elfelejted a kedves arcú, szőke lányt. Nem is tehetsz mást. Még szerencse, hogy tudsz felejteni.

Megérkezik a kávéd. Beledobod a cukrot, nézed a kávé színére felszakadó barna buborékokat. Kevergeted a kiskanállal. Az órádra pillantasz és rádöbbensz, hogy sietned kell. Lehajtod a kávét. Jó, forró ital. Élvezed az ízét. Gyorsan fizetsz és már rohansz, nem akarsz elkésni.

Vár a munkád. Vár az íróasztalod. Vár az irodaház háromszázhatvan ablakával, amelyek közül az egyiken éppen te fogsz kifelé bámulni néhány perc múlva.

Nem vagy nagyon fáradt. Nem vagy fáradtabb, mint más napokon, a munkád végeztével. Van még bőven időd, elindulsz hát csavarogni.

Nézegeted a kirakatokat. Most sokan vannak az utcán, az emberek lökdösődnek. Nem nagyon törődsz velük. Arra gondolsz, hogy mennyi mindent megvennél, ha tehetnéd. Csorog a nyálad. Kirakatok bűvöletében élsz kicsi korod óta, de ebben sincs semmi rendkívüli. Mindenki így van ezzel.

A sarkon vásárolsz egy újságot. Zsebedbe gyűröd. Minden nap megveszed a magad újságját. Ez önbizalmat ad.

Elhatározod, hogy beülsz egy presszóba és elolvasod az újságot. Találsz egy jó helyet, amit már ismersz. Belépsz, azonosulsz a halványvörös fénnyel. Jól ismernek itt, amolyan törzsvendég vagy. Köszönnek neked, még azt is megkérdik néha, hogy jól mennek-e a dolgaid. Te azt válaszolod, hogy jól. Minden rendben van. És nem is hazudsz. Nem jobban, mint mások.

Szerencsére találsz egy szabad helyet. Az egyik box üres. Leülsz. Kávét kérsz. Cigarettázol. Kinyitod az újságot.

Onnan ahol ülsz, egy farácson keresztül pontosan a pultra látsz. A pult mögött vöröshajú nő főzi a kávéd. Figyeled a mozdulatait. Tekinteted végigfut a polcokon, ahol egymás mellett állnak az italosüvegek. Finom italok. Szeretnéd mind megkóstolni. Majd egyszer, gondolod. Talán sor kerül erre is.

Belenézel az újságba. Elolvasod a címeket. Aztán kénytelen vagy belátni, hogy ma sem érdekel különösebben a politika. Az apróhirdetések se nagyon érdekelnek. A sport se. Visszagyűröd az újságot a zsebedbe.

Iszod a kávéd. Nézegeted az embereket. Nézed azokat, akik bárpultnál ülnek. Kicsit fáj, hogy nem vagy olyan, mint ők. Aztán inkább nem nézel rájuk. Belebámulsz az üres, vörös fénybe. Elengeded magad. A legszívesebben a karodat sem emelnéd fel. Nézelődsz és ellenállás nélkül befogadod a zajokat. Befogadod a beszédfoszlányok zenéjét. Értelmük nincs, csak zenéjük van. Befogadod a tálcák, a kanalak és a csészék csörömpölését. Jégkockák csörömpölését. A kávéfőzőgép hörgését. Öngyújtók kattogását. Nevetést, papírzizegést, csoszogást. Jól érzed itt magad. Te is részese vagy ennek a zenének, te is zajt csapsz a magad módján; apró, kaparászó neszeket, ahogy a kezed felemeled, ahogy a lábad megmozdítod.

Három lány jön be a bárba hosszú, bokáig érő, fényes kabátban. Egyformán van fésülve a hajuk, egyformán van festve a szemük. Szépek. Álmatagon körülnéznek. Aztán megfordulnak, kimennek. Eltűnődsz rajta, hogy mit jelent ez.

Elönt a türelmetlenség, te is menni akarsz. Nem a lányok után, csak a saját utadon. Érzed, hogy nem bírsz nyugton ülni tovább ebben a mozdulatlan, vörös fényben. Az órádra nézel, nem akarsz hinni a szemednek. Az idő észre-

vétlenül elhúzott melletted. Most már sietned kell. Fizetsz, borravalót is adsz. Felállsz, indulsz kifelé.

Amikor kilépsz az utcára, alig látsz valamit. A benti vörös fénytől még mindig kissé káprázik a szemed.

Lassan kezd megszűnni körülötted a napsütés, hiszen már délután van, késő délután. Nemrég keltél fel az ágyból, nemrég szívtad el az első keserű cigarettát. Nemrég ittad meg az első kávét, nemrég ebédeltél. De a nap már menthetetlenül végigjárta mindennapi útját. Hamarosan este lesz. Szomorúan beletörődsz, mit tehetnél mást.

Vár az a lány, akit valószínűleg el fogsz venni feleségül. Az a lány, aki majd gyermekeket szül neked egyszer és rendben tartja az otthonotokat. Igen, valószínűleg ő lesz az. Tiszta ember, így szoktad mondani néha, amikor róla beszélsz. Ő az, akit néhány hónappal ezelőtt a vállalati rendezvényen felkértél táncolni. Vár rád és te el fogsz késni.

A buszmegállóban állsz. Percenként nézed az órád. Ideges vagy. Közeledik az az óra, amire egész nap áhítoztál. Nemsokára viszontlátod őt. Nem akarsz elkésni. Cigarettázol, várod a buszt. Azért cigarettázol, hogy a busz gyorsabban jöjjön. Csúcsforgalom van éppen. Mennek hazafelé az emberek. Sorstársaiddal együtt várakozol a megállóban. Sokan vagytok. Ahogy késik a busz, úgy gyűlik a tömeg. Múlik az idő. Már nem nagyon mersz az órádra pillantani. Ha befut végre egy autóbusz, mindenki vadul megrohamozza az ajtókat. Az erősebbek feljutnak, a gyengébbek kiszorulnak. De a te autóbuszod csak nem jön. Már tudod, hogy el fogsz késni. Amikor végre feltűnik a buszod és lassan, méltóságteljesen begurul a megállóba, mint egy kitömött táska, te is elkezded a közelharcot. Taposol, rúgsz, könyökölsz. Lökdösődsz, előbbre verekszed magad. Lassan eléred a fogódzkodót. Amikor ujjaid rákapcsolódnak a sima fémre, egy döntő rúgással fellendíted magad. Mögötted méltatlankodnak a lemaradók. Nem akarsz nekik semmit megmagyarázni. Meghúzod magad, belepréselődsz a mások testébe. Megkönnyebbülten felsóhajtasz. Ma megint sikerült. Ez az egyetlen dolog, amiért naponta meg kell küzdened; hogy ne maradj le az autóbuszról.

Rázkódva, hörögve, csikorogva kifordul a busz a megállóból. Lassan közeledik a hídhoz. Mozdulni se tudsz. Az idegen testek körülötted idegen, nyugtalanító verejtékszagot árasztanak. Elviselhetetlenül szuszognak, leheletük az arcodba csap. De tudod, hogy te is pontosan ilyen utálatos vagy számukra, ezért megpróbálod őket elviselni. Gyűlölsz utazni a tömött buszon, de minden nap meg kell tenned ugyanezt az utat. Minden nap meg kell küzdened a tömeggel. Minden nap le kell győznöd feltörő hányingered, el kell viselned ezt a kényszerű közösséget.

Az autóbusz megállóról megállóra vánszorog előre. Megállónként megvívod a csatád a fentmaradásért. Örülsz, hogy nem tudnak lenyomni, akárhányan könyökölnek is a vesédbe. Egészséges ember vagy, ráadásul nem cipelsz csomagokat. Nem bírnak veled. Néha még örömet is okoz neked ez a verekedés. Szükséged van erre a kis sikerélményre, tudod nagyon jól. De senkinek nem beszélsz erről.

Némi lökdösődés árán végül leszállsz az autóbuszról. Megérkeztél. Az utcán nagyot lélegzel. Csodálatosan ritkának, frissnek találod a levegőt. Nézed a távolodó, féloldalára dőlő, vánszorgó autóbuszt. Olyan, mintha apró darabokra próbálna szétesni.

Befordulsz jobbra. A lakótelep felé közeledsz. Sietsz, hogy ne késsél sokat. Naponta eljössz ide és segítesz elrakni a ládákat. A ládák nagyon nehezek.

A menyasszonyod egy zöldségesbódéban dolgozik. Nem nagyon tetszik neked, hogy ezt csinálja, de nem tudsz rajta változtatni. Kora reggel nyitja és későn zárja be az üzletet. Szereti ezt csinálni. Azért szereti, mert változatos a munkája. Jönnek az emberek és beszélnek. Panaszkodnak, vagy felvágnak, vagy azt mondják, hogy soha nem lesz már nyár. Miközben az áru a mérlegen hintázik, lehet pár szót váltani. Ha már dolgozni kell, mondja, inkább ezt csinálom, mint egy irodában ülni feleennyi pénzért, még akkor is, ha így koszos lesz a kezem . . . Talán igaza van. Magad se tudod pontosan, hogy mi az igazság.

Ha megkérdeznéd, hogy miért szeretik őt a vevők, azt válaszolnák, hogy mert mindig szolgálatkész és jókedvű, és mert nem akarja nagyon megvágni őket. Ez így is van. Te is ezt szereted benne. Könnyen oldódik, könnyen barátkozik. A gyerekek rajonganak érte a környéken. Odajárnak játszani a bódé köré, naphosszat könyörögnek mogyoróért. Minden nap ad nekik mogyorót és a gyerekek cserébe segítenek neki az árut rakodni. Hordják helyette vödörben a vizet, számolják a salátát és a retket. Néha elnézed őket és arra gondolsz, hogy van egy csomó dolog, amit meg kéne tanulnod tőle.

Látod már távolról a bódét. Szerényen lapul a nagy üres térben, sárga gyufásdoboz a hatalmas, panelekből összetapasztott bérházak között. Most is sok gyerek veszi körül. Ugrálnak, nevetnek, kiabálnak, háborúsdit játszanak. Kitörő örömmel üdvözölnek, a nyakadba csimpaszkodnak. Ismered már jól őket, hiszen minden nap eljössz ide.

Ő is meglátott már. Mosolyog. Kinyitja a bódé ajtaját, vár a küszöbön. Nagyszerű pillanatok ezek. Odamész hozzá. Egész nap erre vártál. Ki tudja hányadszor, újra elcsodálkozol rajta, hogy milyen tiszta és vidám tekintete van. Megkérdezi, hogy mi újság. Minden nap megkérdezi. Semmi, válaszolod, kicsit fáradt vagy. Ő nem panaszkodik. Pedig tudod, hogy fáradtabb nálad, csak éppen más ember, mint te. Kiveszel egy marék mogyorót a ládából. Ropogtatod. Figyeled, ahogy dolgozik. Mindenkihez van egy kedves szava. Rádöbbensz, hogy te is ebből a kútból akarsz meríteni.

Rágod a mogyorót. Egy kicsit útban vagy, mert a bódé nagyon szűk. Nézed őt. Hajlong a krumpliért, a borsóért, a hagymáért. Néha felédfordul és mosolyog. Jól érzed magad. Talán boldog vagy azokban a pillanatokban.

Mindjárt hét óra. Kimész a bódé elé, egymás után hátraviszed a ládákat. Beadogatod az ablakon a csomagolt burgonyát és a hagymát, ő meg számolgatja a csomagokat. Aztán egymásra rakod a ládákat, majdnem elérik a bódé mennyezetét.

Lihegsz, de tudod jól, hogy elpuhult testednek nem árt ez a kis fizikai munka. Bezárod kívülről az ajtót egy lakattal. Indultok. Az ő zsebében ott van a napi bevétel, még el kell számolnia a főnökével.

Mentek az utcán. Fúj a szél. A hegyek mögött lebukó nap vöröses fényében nagyon élesnek látod a kockaházak kontúrjait. Ésszerűen, szépen szaggatják meg a végtelen, sík teret, távolabb mintha beleolvadnának a hegyekbe. A bérházak között játszóterek, zöld fű és rengeteg gyerek, hinta, homokozó, labdák. Mindig csodálkozol, hogy mennyi gyereket látsz ezen a környéken. Éles, ujjongó hangjuk megtölti a levegőt.

Befordultok egy utcába. Ezt az utcát nem szereted. Ma főként nem szereted, mert ma fizetést kaptak az emberek és a sarkon van egy kocsma.

A kocsma előtt sokan állnak az utcán. Nézed őket. Néha kiválik közülük valaki, nekiindul az utcának. Imbolyog, de az utolsó pillanatban mindig visszanyeri az egyensúlyát. Rollerozó gyerekek kerülgetik a részegeket, mintha észre se vennék őket.

Bemegy a főnökéhez. Egyedül maradsz. Váratlan érzés hasít beléd, a félelem. Nem idegen tőled ez az érzés, hiszen elég gyáva voltál mindig. De ezt magadnak se szereted bevallani. Elönt a bizonytalanság. Védtelenséged, törékenységed tudata. Elmegy melletted két férfi. Végigmérnek. Megpróbálsz nem kihívóan viselkedni. Odalapulsz a falhoz. Úgy érzed, mindenki téged néz. Szeretnél eltűnni, de nincs hová. Itt kell maradnod. Itt a fal mellett. Hátad a falnak vetve viszonylag biztonságban érzed magad. Lelkiismeret-furdalásod van. Összehasonlítod saját törékenységed ezeknek az embereknek az erejével. Lelkiismeret-furdalásod van a finom falatok, a finom ruhák miatt. Sínen futó életed miatt. A finom környék miatt, ahol laksz. A finom nők miatt, akik szerettek. Hirtelen azt kívánod, bárcsak rádrohannának páran és betörnék a koponyád. Most és itt talán igazságot szolgáltatna egy ütésre emelt sörösüveg. Egy kis darab igazság lenne, egyetlen csepp a tengerben. Így gondolkozol. Szenvedni akarsz.

De nem történik semmi. A kocsma előtt emberek álldogálnak. Senki sem viselkedik ellenségesen. Csak állnak, korsókat emelnek a szájukhoz. Némelyiknek sebhelyes az arca.

Négy ember jön feléd. Közömbösen végignéznek rajtad. Kerülöd a pillantásukat. Nem szívesen nézel a szemükbe. Bűntudatod van talán? Mindenesetre most már nem félsz annyira. Már tudod, hogy nem akar itt senki bántani téged. Nem is nagyon törődik veled senki. Kicsit rosszak az idegeid, ennyi az egész.

Csendesen, mozdulatlanul figyeled az utcát. Megpróbálod megérteni a jeleket. Jelek bőségesen repülnek feléd, nincs más dolgod, csak a megértés. Zárt ablakok sora, üveglapjukon felszikrázik az alkonyati fény. Kapuk ásító, fekete torka. Szeméttárolók ezüstje a kapuk előtt, mint egy-egy kihúzott zápfog. Poros, piszkos útburkolat, repedések. Az utca végében játszadozó gyerekek. A sarkon a kocsma, távolabb a villamos sírása a kanyarban. Egy terhes nő arca. Férfiak a kocsma előtt. Korsók emelkedése, süllyedése. Fékek csikorgása. Léptek koppanása. Köhögés. Vasajtó dörrenése. Távoli szirénázás. Lélegzetvételed, mely a többi hang zenéjébe olvadva részévé válik az egésznek. Galambok szárnycsapkodása, léptek, köhögések. Csodálod ezt a tökéletes, mindent átfogó zenét. Meghat és elszomorít ez a zene. Fáradtnak érzed magad, idegennek ebben az utcában, mint egy fa, amelyet tévedésből rossz helyre ültettek.

De már meg is jött az a lány, aki hamarosan a feleséged lesz.

Végigmentek a jól ismert utcákon. Mindennapi utatok ez. Néha megálltok, megnéztek egy-egy kirakatot. Mentek, megálltok, mentek, viselkedésetek semmiben sem különbözik a többi utcai járókelő viselkedésétől.

Közeledtek a házhoz, ahol laksz. Zsebedből előveszed a kulcsaid. Beléptek a kapun. Az udvaron mindennap ugyanaz a látvány fogad; óriási salakdomb, tetején rozsdás, szabálytalanul össze-vissza görbülő vascsövek. A lépcsőházban, a legalsó sorban van a levélládád. Izgalmas pillanatokhoz érkeztél. Bárhonnan kaphatsz levelet. Jó játék ez. Izgatottan nyitod az apró zárat. Belenézel, de a láda üres. Csalódottan bezárod. Dühös vagy.

Kinyitod a liftet. Beléptek ketten a tükörrel bélelt dobozba. Benyomod a legutolsó gombot. A lift meglódul, halk zúgással mászik felfelé, mint valami szófogadó, fáradhatatlan kis rovar egy növény szárán. Megsokszorozva látod önmagad. Naponta megbámulod az arcod a kétes tisztaságú tükörben. Ez a néma, rövid ideig tartó szemezés a tükörképeddel roppant fontos neked. Azonban sajnos nem látsz semmit. Talán túl gyakran nézel a tükörbe. Úgy tűnik, az arcod minden nap egyforma, semmi nem változik rajta. Úgy tűnik, az arcod állandó. De tudod, hogy ez csak látszat. Az idő nap mint nap elvégzi arcodon a maga romboló munkáját. Úgy érzed, csapdába estél. Szomorú vagy. Nem tudod az időt tettenérni.

A lift felér a legfelső emeletre. Kattan és kiugrik az indítógomb. Megérkeztetek. Kiszálltok, becsapod a lift ajtaját. A doboz elmerül az aknában, mint egy koporsó.

Felgyújtod a szobádban az állólámpát. Sápadtan elönti a fény a bútorokat. Semmi nem változott itt reggel óta.

Ahogy hazaértek, mindig ez az első dolga; leül az ágy szélére. Ilyenkor már kimerült, a nehéz munka kiszívja minden erejét. Lesz ez másképp is, gondolod. Vigasztalod magad, kissé bizonytalanul. Mert ugyan mi változna... Még magadnak is hazudsz.

Mintha meg se szakítottátok volna, folytatjátok a beszélgetést ott, ahol tegnap befejeztétek. Arról beszél, hogy milyen jó lesz majd, ha minden nap hajnalban el fogtok menni teniszezni. Ez a legújabb. A tenisz. Mindig van valami, most éppen a tenisz. Belekapaszkodtok ebbe az álomba. Nem ér semmit ez a hazugság, mert törékeny és idővel nyomtalanul el fog tűnni.

Természetesen már kinéztétek magatoknak a pályát is, ahol majd teniszezni fogtok. Többször elmentél egyedül is oda. Ő nem is tud róla. Elmentél, megálltál a pálya szélén, egészen közel a magas drótkerítéshez. Bámultad a játékosokat.

A pálya nagyon szép. Az ápolt vörös salakon vakító fehér vonalak. Körben magas fák. Nézted a kis fehér labda repülését, hallgattad a húrok pengését és arra gondoltál, hogy mindig kora reggel fogtok majd teniszezni. Kiszálltok a kocsidból, kezedben az ütők és egészen délig játszotok...

Ha együtt vagytok, újabban mindig erről beszélgettek. Teniszezni fogtok, egészségesek lesztek és szépek. Köztudott dolog, hogy a rendszeres teniszezés nagyon egészséges. Mindketten barnára sültök a kora reggeli napfényben, mindenki csodálni fog benneteket. Jó erre gondolni.

Ültök egymás mellett az ágy szélén. Állólámpád halványsárga, sápadt fényében most különösen kimerültnek látod az arcát. Arról beszélsz, hogy nem is kerül sokba egy teniszütő. A nadrág és a trikó se drága. A cipő se drága. Különben is, bőségesen lesz pénzetek. Mikor, kérdezi ő. Hát majd, mondod, majd egyszer. Egyszer majd bőven lesz pénzetek. Látod az arcán a kételkedést és a szomorúságot. Félsz, hogy eltörik benne valami. Mindig ettől félsz, nem is ok nélkül.

Lefekszik, betakarózik a pokróccal, de nem alszik még. Párosokat is fogunk játszani, mondod. Majd megtanítjuk a legjobb barátainkat teniszezni és velük fogunk párosokat játszani. Egészségesek leszünk és szépek mindnyájan. Játék után mindig jégbe hűtött colát iszunk majd. Mindnyájan nagyon jól fogjuk magunkat érezni. A teniszezés nagyon egészséges...

Alszik már. Egyedül maradtál. Az előbb még nyitva volt a szeme, de egyik pillanatról a másikra belezuhant az álom szakadékába. Nézed az arcát. Sajnálod. Fáradt az arca, elgyötörtek a vonásai. Mindez nagyon jól látható a

sárga fényben. Sápadt, sötét karikák lapulnak a szeme alatt. Arra gondolsz, hogy biztos a teniszpályákról álmodik. Ez is valami, gondolod szomorúan.

Óvatosan felállsz. Vigyázol, hogy meg ne lökd az ágyat. Odaülsz az íróasztalod mellé. A szobában csend van. Nem mozdul a lámpa sárgás fénye. A szomszéd szobában, a gondosan bezárt ajtók mögött elkülönülve, kimerülten összegömbölyödve alszik az ágyon anyád.

Szinte örjöngsz a dühtől. Mit tegyél, kérdezed. Úgy érzed magad, mint a fuldokló. A csend nyomja az agyad. Mit tegyél, ismételgeted magadban. Értetlenül bámulod a falat. Buddha szobor, néger fafaragás, Krisztus a kereszten. Jól ismered ezeket a tárgyakat. Szemben zöld növény haldoklik egy cserépben, mert kevés napfény jut be a szobádba. Rossz a közérzeted. Ő egyenletesen lélegzik, mélyen alszik az ágyadon. Álmában fehér teniszlabdák röpködnek és mindketten mosolyogtok a háló két oldalán . . .

Szakítasz mindennel, gondolod. Lelépsz, eltűnsz, megszöksz. Belefér az összes holmid egy bőröndbe. Annyi út van! Elindulhatsz másfelé. De pontosan tudod, hogy nincs hozzá erőd. Pontosan tudod, hogy holnap sem fogsz új életet kezdeni. Holnap sem leszel erősebb, mint ma voltál. Szeretsz valakit, de tehetetlen vagy és gyáva. Nincs erőd harcolni. Semmihez nincs erőd. Egészen biztosan el fogsz pusztulni. Ez a lány hamarosan elhagy. Elhagynak mind sorban. Segítséget ne várj senkitől. Mindenki messze elkerüli a dögszagot. Hogy mi vár rád? Az idő majd elbánik veled. Mire észbekapsz, nem lesznek már lehetőségeid . . .

Valahogy sikerül elhessegetned ezeket a gondolatokat. Előveszed az újságot. Kicsit gyűrött már. Megpróbálsz olvasni. De a betűk egyszerre összefolynak a szemed előtt. Valami furcsa, tompa kábulatba merülsz. Nem alvás ez, csak nagyon hasonló az alváshoz. Nem érzed magad. Nincsenek gondolataid. Ingedre cseppen a nyálad, de nem tudsz róla. Elzúg melletted az idő. Csend van. Mozdulatlan sárga fény, szobád mozdulatlan rendezettsége, kettős szuszogás.

Aztán a zúgás egyszerre felszakad az agyadban. Magadhoz térsz. Az órádra pillantasz. Valami csoda történt. Tíz perc múlva fel kell ébresztened őt, hogy még elérjétek az utolsó buszt. Két óra suhant el melletted súlytalanul, míg dermedt öntudatlanságban ültél az íróasztal mellett. Bal lábad elzsibbadt. Megdörzsölöd, lassan helyreáll a vérkeringés. Rágyújtasz egy cigarettára. Nézed őt. Alszik, pontosan ugyanolyan arckifejezéssel, mint két órával ezelőtt. Meg se mozdult azóta. Szívod a cigarettát. Tudod, hogy amikor a cigaretta végigég, fel kell ébresztened. Előre félsz attól a perctől. De meg kell tenned, hamarosan meg kell tenned. A cigaretta lassan a körmödre ég. Elnyomod. Felállsz, odalépsz az ágyhoz.

Mielőtt megérintenéd, rövid ideig nézed az arcát. Nagyon jól ismered a vonásait. Azt is tudod, hogy miért végzi napi tíz óra hosszat ezt a nehéz, kimerítő munkát. Ha erre gondolsz, szégyelled magad. Ágyneműt, mosógépet, televíziót akar vásárolni kettőtöknek. Reménykedik. Bízik benned. Nem tudja még, hogy te örökké erőtlen leszel és gyáva. Ha tudná, akkor már a teniszpálya se használna . . .

Arra gondolsz, hogy amikor először találkoztatok, mennyit nevetett. Mindenen nevetett. Nálánál vidámabb teremtést, soha nem láttál még. Mostanában már ritkábban nevet. Gyűlölöd önmagad.

Nem nézheted tovább az arcát. Az idő sürget. Óvatosan megérinted, de alszik tovább. Megrázod. Lassan felébred. Kinyitja a szemét, álomtól homályos tekintetét rádszegezi. Mennünk kell, mondod. Nem szól, csak bólint. Meg-

gyújtasz neki egy cigarettát. Ujjai közé fogja, bódultan szívja. Felkel, felöltözik. Nézed. Az alvástól elgyöngülten tántorog. Mennetek kell. Most éppen fésülködik. Azt mondja, hogy álmában teniszezett. Jó volt, mondja. Aztán hallgat.

Rohantok. El kell érni az utolsó buszt. Nyitod az ajtót, a lépcsőházban már sötét van. Megnyomod a gombot, az automata kattanva bekapcsol, sápadtan elönti a fény a lépcsőházat. Leértek a földszintre. A kapu már zárva. Gyorsan kinyitod. Kevés ember jár ilyenkor az utcán. Hideg van és persze fúj a szél.

Nem késtetek el. Ma este szerencsétek volt, két perc múlva jön az utolsó busz. Cigarętta, hallgatás. Aztán elmeséli, hogy mit álmodott. Vörös salak, jegenyék a pálya szélén, fehér vonalak, húrok pendülése. Nevetések. Jeges cola. Ő nyert, egész délelőtt csak ő nyert. Minden colát te fizettél. Mert ez a szabály, a vesztes fizet . . . Labdák, repülés. Autó. Át a városon, bele a holnapi délelőttbe. Labdák, vörös salak . . .

A távolban feltűnik az autóbusz. Minden este pontosan jön. Néha még előbb is, mint kéne.

Jössz holnap, kérdi gyorsan. Hát persze, mondod, ott leszek.

Kicsapódnak a busz ajtajai. Elbúcsúztok. Felszáll és te integetsz. Az autóbusz elindul, távolodik. Viszi magával a mai napot.

Mész hazafelé. Álmos vagy. Elmész egy bár előtt. Az ajtóban kis csoport áll. A fiúknak hosszú a hajuk, némelyiknek szakálla van. Nem tartozol közéjük. Nem tudod, miért nem. Éppenséggel közéjük is tartozhatnál. Talán befogadnának. Talán egyszerűbb lenne úgy az életed.

Nézed őket. Nevetnek, készülődnek valahová. A lányok készségesen odasimulnak a fiúk mellére, arcukon a várakozás feszültsége. Rád se néznek, el vannak foglalva magukkal. Arra gondolsz, hogy szívesen velük mennél, ha hívnának. De nem hívnak, nincs szükségük rád.

Mész haza, hogy egyedül töltsd ezt az éjszakát. Nem ígér semmit ez az éjszaka. Csak azt ígéri, hogy pontosan ugyanolyan lesz, mint a többi.

SÍK MIHÁLY

Vasárnap

Eső koppan az ablak üvegére; álmos
szárnycsapásokkal a falusi délután
nyugalma surran át felettünk, mint magányos
madár a magasban, nyomtalanul; apám

szundit, a rádió szól; ritka, tüneményes
húrokon zeng a békés, boldog pillanat;
odakint zörgő sinpályákon tiszta, fényes
szelek száguldanak a szürke ég alatt.

Ahogy az eperfák zöldfürtös feje biccent
egyet ott kint a szél akaratának; itt, bent
a lélek lombja is meghajlik a világ

törvényei előtt és megtermi a hökkent
ámuldozás csodájára a szárbaszökkent
idők édes gyümölcsét, a harmóniát.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

Az ÉPÜLET egyik legfontosabb része az irodalom volt. Mint a kezdő magyar írók túlnyomó többsége, Jóska is valami *nagyot* szeretett volna alkotni, ami egyértelmű volt azzal, hogy nem vetett számot meglévő élményanyagával, sem az erejével. Noha a *nagyságra* való törekvését nem titkolta el, akkoriban Szabó Dezső hatása alatt állott s Szabó Dezső negyedévenkint ígért mindig *nagyobb* és *nagyobb* műveket, terveibe mégis csak félig avatott be. Annál részletesebben kitárulkozott Talpassy Tibor előtt, akinek nem tartott az iróniájától. Talpassy kitűnő tanulmányából – „Kimért pályán" – tudjuk, hogy Kováts Jóskát többek között a középkori magyar birodalom összeomlásának témája foglalkoztatta, majd apáink nemzedékének csúfos bukását akarta regénnyé formálni, ám megjelent a „Halálfiai", ezzel a témát ad acta tette. Házitanító korában groteszk kísérlettel próbált „élményhez" jutni, a parkban megrohanta a grófkisasszonyt, azzal a szándékkal, hogy megerőszakolja. Még aznap kitették a szűrét.

Egyik nagyot akarás követte a másikat, eredmény semmi. Én már gyakorló író voltam, ő beteg a János kórházban, ahová közös pécsi barátunk, Blázsik Karcsi vitte be. Jóska barátkozó, kíváncsiskodó ember volt, napok alatt megismerkedett környezetével, kiszimatolta, ki kihez milyen minőségben jár, ki milyen betegségben szenved, miben csalódott, mire vágyik. Ahányszor meglátogattam, új és új sztorikkal fogadott.

Eleinte mulattam a történeteken, vagy megdöbbentettek, tárgyukhoz képest, nemsokára azonban ráeszméltem, hogy évekre rúgó kórházi tartózkodásai révén beteg barátom olyan különleges élményanyaghoz jutott, ami aranybányát ér. Minden erőmmel iparkodtam rábeszélni, hogy formálja regénnyé az élményeit.

Együtt indultunk a pályán és Jóskának nagyon fájt, hogy az én két regényemmel szemben ő jóformán semmit sem tud felmutatni. „Nagyon szeretném, – írtam neki, – ha már csinálnál valamit . . . szeretném, ha együtt kukorékolhatnánk az irodalom szemétdombján."

Régebben kevésbé hallgatott rám. A kiadott regények megnövelték tekintélyemet, és ha lassan, ha vonakodva is, hajlott a tanácsomra. Beszélgetéseink megérlelték elhatározását. Hozzákezdett az „Emberek útra kelnek" című regényhez.

Színhely egy régimódi kórház negyven-ötven ágyas kórterme, itt fekszik az író s a többi beteg, akik közül némelyek „útra kelnek", mások gyógyultan távoznak, ismét mások vissza-visszatérnek. Íme a téma.

Hogyne tanultunk volna a picaró regényről, csakhát a mi egyetemeinken már akkor úgy tanítottak, hogy amit az ember tudásban felszedett, azt a vizsgák után legokosabb volt azonnal kiszórni az agyából.

A picaró regény formájáról nem volt világos elgondolásunk. Ha egyikönk felismeri, hogy ennek a kórházi regénynek a témája akkor bontakozhatik ki teljes gazdagságában, ha az író mintegy füzérbe fonja az epizódokat s nem

iparkodik, a siker legcsekélyebb reménye nélkül, egységes cselekménybe illeszteni a különféle sorsokat, vagyis erőszakkal összefogni azt, amit valójában csak a betegség és a halál fog össze – ebből a félig-meddig elvetélt regényből remekmű lehetett volna.

A picaró forma, vagyis viszonylag rövid epizódok elbeszélése – az adott keretben – már csak azért is szerencsésebb választás lett volna, mert megfelelt Kováts Jóska vérmérsékletének, testi-szellemi kondíciójának, hiszen azt írja magáról, hogy legfőbb ismertetőjele az állandó fáradtság, másrészt csak „rövid távon" képes gondolkozni.

Kellő tudás és tapasztalat híján csupán abban segítettem Jóskának, hogy felhívtam a figyelmét az aránytalanságokra, főleg a vízfejűvé dagadt s a regény szövetébe bele nem illő epizódra Ágnessel. Jóformán eredmény nélkül.

Alkotáslélektani szempontból levelezésünknek az a része érdekes, amely Kováts Jóska kifejezésével élve a szenvedés esztétikájával foglalkozik. Jóska arról panaszkodik leveleiben, hogy fél a szimptomák leírásától, azért halad lassan a munkában, mert a leírás varázsigeként hat és felidézi a tüneteket, tehát, ha fulladásról ír, azon nyomban légszomj kínozza.

„Látod, – válaszoltam neki, – ez is hátránya annak a túlságos együttélésnek a hőssel, amit több ízben ajánlottál nekem. Nem szabad így tekinteni a dolgot. Annak árán, hogy belemélyedsz, s leírod ezeket a tüneteket, esetleg egy év háborítatlan életet vásárolsz magadnak. Ez mégiscsak valami, s a számítás nem túlzottan optimista. A te sok irányú tapasztalataiddal, átérző képességeddel, betegségedből egészen egyedülálló irodalmi munkát kovácsolhatsz. Valami páratlanul érdekeset. Kezeld felülről a dolgot, engedd, hogy a művész elnyomja benned az embert, az erkölcsi imponderábiliák hatása kiszámíthatatlan a betegségeknél. Különben is kell, hogy legyen belőled valami. Nem szabad engedned, hogy ez a sok minden, ami eddig nem tudott formára találni benned, elpusztuljon, ígéret maradjon. Ne tégy kompromisszumot... írd ki magadból erőszakkal."

Kováts Jóska megjegyzéseimre levélben válaszolt, de a regényében is kitért a kérdésre. Abból idézek:

„... már a visszaemlékezés gondolata is megbénít... Nem tudok visszaemlékezni arra, hogy mi történt velem. Az ember csak arra a fájdalomra szeret visszaemlékezni, amelynek nyomában élet és öröm születik. A halált hozó fájdalmak eltévednek a művészetben, csak távoli vonalai merülnek fel. Az életösztön homályos ködöt teremt. A szenvedés esztétikája szigorú: csak a távol tartott szenvedések és a mások szenvedései alakulhatnak remekművekké. A kórházra, ahol keserű jajszókkal etetted a fehér falak fülét, nem szeretsz visszagondolni, és elkerülöd az emlékét a koporsónak, mely mellett igazi emberi könnyeket hullattál."

Betegtársával felidézik egy hajdani havasi kirándulás emlékét:

„... a bozótos legelőn túl az erdő ösvényein át törtettünk a Kelemen-havasok csúcsa felé, és mindketten éreztük már a tetők hidegét... az utolsó kapaszkodónál lihegve és fulladva lassítottunk, egymásra néztünk, pihentünk egy kicsit, aztán megint nekirugaszkodtunk, és ismét pihentünk, és iszonyodva vettük észre, hogy nem használ a pihenés. A magas túrának még az emléke is megállítja a tüdőt, s mit egykor emberi erővel véghezvittünk, annak az elmesélésére sincs már erőnk." – Íme, amit tudtommal soha senki nem írt le. És ami Jóska állandó védekezését, hogy a tünetek leírása közben a tünetek megismétlődnek, poétikusan támogatja.

Érvelése meggyőző, azaz meggyőző volna, ha nem cáfolna rá ömaga a regényében az iszonyi szívhangok, ájult izzadások, görcsös fulladások leírásával. Az író legyőzte benne a fuldokló és a fuldoklástól rettegő embert.

Legtöbbet stiláris témákon vitáztunk. Amint későbbi írásai tanúsítják, főleg a kilencszázharminchatban írott novellák, a már kiforrott művész munkái, Kováts Jóska ebben az időben még nem találta meg a stílusát. Ragyogóan adott elő, élénk, természetes hangon írta leveleit, irodalminak szánt munkáin azonban valamilyen feszélyezettség érzett, afféle tünet, mint az én nehezen levetkőzött „költőiségemen", bár távolról sem oly ocsmány. Én a saját gyakorlatomat iparkodtam ráerőszakolni Jóskára:

. . . „írás előtt fontos tudni, hogy amit írsz, az nem végleges, azt át fogod írni az elsőtől az utolsó betűig . . . Ez a tudat szabaddá teszi az írót. A sorok minden gátlástól szabadon születnek . . . Ernyedten, szándékoltság nélkül írj, hagyd élni az alakokat . . ."

Engem abban az időben, a leveleim tanúsítják, a fölösleges energiák majd szétvetettek. Nem egyszer, tucatszor panaszkodtam barátaimnak, – akik ezen pompásan mulattak – hogy nem tudok írni, mert nincs barátnőm, és ha nincs barátnőm, akkor megszállanak az erotikus gondolatok, a bárányfelhőkben fehér combokat, csípőket, gusztusos seggeket látok s hasztalan próbálok koncentrálni. Írni a szeretkezésektől fáradtan tudok, mikor semmi nem tereli el a figyelmemet a témáról, ilyenkor erőm a regényfigurák erejévé válik, őket tölti el élettel.

Nekem tehát el kellett előzőleg fáradnom, hogy írni tudjak, szegény Jóska viszont, akinek néha jártányi ereje is alig volt, boldogan megelégedett azzal, hogy egyáltalán le tudta írni, amit elgondolt s már a puszta gondolat elfárasztotta, hogy ami végre elkészült, azt még egyszer kézbe vegye és újra fogalmazza. Mindamellett néha megtette, mert hiszen a recept használható volt s ezt ő is tudta. Én viszont nem sejtettem, hogy hiába jó szándék, jóakarat, barátság, a megértés biológiai határait átlépni nem lehet.

Elvetélt remekmű, mondtam a regényről. Nem vagyok irodalomtudós, sem irodalmi kritikus, tehát kötelezőnek érzem bizonyítani az állításomat. Bocsánat a tapintatlanságért.

Két epizódot idézek, anyagukban, elgondolásukban remekművek, megformálásukban már nem azok. Néhol az író kiereszti a kezéből az anyagot s beszél, beszél, ahelyett, hogy ábrázolna, máshol utólag tér vissza valamely részletre, melyet célszerűbb lett volna korábban elmondani.

A kórházi legendáról szól az egyik epizód. Akárcsak a történészek, az irodalomtörténészek, a pletykálkodók és intimpisták, a hozzátartozók is szent áhítattal nyomoznak s nem nyugodnak addig, míg meg nem tudják, melyek voltak az elhunyt „utolsó szavai". Ezek a szavak nem mindig felelnek meg az irodalmi, történelmi vagy családi kegyelet követelményeinek. A regény egyik „útrakészülője", Zólyom József villamoskalauz, haláltusája közben a „trágár szavak egész tömegét öntötte ki" magából s egyebet, mint trágárságot, véletlenül sem mondott.

Másnap megjelenik a fiatal özvegy és könnyek között felteszi az elmaradhatatlan kérdést:

– Mik voltak az utolsó szavai?

Az író ezen a ponton avatkozik be az eseményekbe. A választ a fenti kérdésre előre elkészítette s a haldokló ágyszomszédját megkérte, hogy tanulja meg fejből. Az apokrif üzenet így kezdődik:

„Édes kicsi feleségem, aranyos kicsi feleségem, Isten veled . . . Arany villamos indul, nem én leszek a kalauz . . . Én utas leszek . . ." Stb.

A meghatódott özvegy sírva fakad és pénzt ad a fültanúnak, az esetnek híre terjed, nemsokára a Villamoskalauzok Hetilapjában cikk jelenik meg, „Hogyan indult a másvilágra egy villamoskalauz". A haldokló szájába adott szöveg költői, a további események ironikusak: – a végső fordulat a legenda és az igazság találkozása. A korán elhunyt kalauz másik ágyszomszédja, aki a legendáról mit sem tud, valahol egy remizben szóba hozza, micsoda ocsmányságokat mondott Zólyom Jóska a halálos ágyán. Kis híján agyonverik.

„Gyilkosság a kórházban" – ez lehetne a másik epizód címe:

„Kömény mellett hatalmas férfi tusakodik a halállal (név szerint König) . . . Krémszínű hab csurran le a száján, hörgése az úgynevezett vitorlázó hörgés. De nevezhetjük ereszes hörgésnek is. Mint mikor az esővíz az ereszről a bádogcsatornába zuhog, olyan hangot ad."

„Kömény felébred mellette . . . felül az ágyban, és könyörög: „Édes jó szomszéd, ne horkoljon, látja, nem tudok aludni."

Ennyi a bevezetés, aztán következik a harmadik tétel:

– „Aludni akarok, haza akarok menni!"

Kömény kiáltott, izgatottan néz körül, kinyúl és tenyerével befogja hörgő szomszédja száját. König hatalmas teste megrándul, felcsuklik és elnémul. Mire az ápolónő odamegy, már nem él. Megfulladt az eszméletlen szomszédja tenyere alatt.

– Mit csinált? – kiált rá Mária nővér Köményre, de Kömény nem válaszol, bal oldalára fordul, és alszik kimerülten a maga hangtalan fulladásával."

Elvetélt remekmű, igen, de hibáival, egyenetlenségeivel is különleges olvasmány, ha másért nem, a környezet érdemén; máig egyedülálló alkotás.

Mihelyt birtokomban volt a kézirat, megkezdtem a házalást. Elsőnek a Franklin Társulatnál próbálkoztam, ahol lektori minőségben működtem. Minthogy sikerült a Franklinnal kiadatnom olyan szerzőket, mint Sőtér István, Thurzó Gábor, Rónay György, abban a hiszemben voltam, hogy Kováts Jóska regényét is sikerül kiadatni.

A kudarc annál inkább lesújtott, mert tudatában voltam, hogy ezúttal nemcsak egy kézirat, hanem egy emberélet forog kockán. Jóskát sok csalódás érte, úgyszólván mindig csak csalódás, eleve fölvértezte hát magát. De reménykedett. S ha történetesen nem is reménykedik, a siker: a puszta megjelenés sikere, minden valószínűség szerint bizakodással, reménykedéssel, új erővel ajándékozta volna meg. Nem beszélve a honoráriumról, mely hosszú időre kiragadta volna a nélkülözésekből.

Makacsul jártam a kiadók nyakára és fokozódó idegességgel vettem részt abban, amit a franciák süketek párbeszédének neveznek. Az igazgató, a vezérigazgató, vagy a lektor, aszerint, hogy ki volt befolyásos, ilyenszerű kifogásokkal utasította vissza a regényt:

– A közönség nem szereti a lehangoló történeteket.

– Ha már kórházi regény, akkor legyen Thomas Mann . . .

– A szerkezet zavaros . . .

– A szerelmi epizód fölöslegesen van elhúzva . . .

Valahányszor egy-egy ilyen bíráló mondat elhangzott, a fulladó Jóskát láttam, szemében a rémületet, hiszen nem egyszer fulladozott a szemem láttára. Ők irodalomról beszéltek, közönségről, ilyen meg amolyan fogyatékosságról, én egy emberért harcoltam, akinek – ha sikerül a regényt kinyomatnom – talán meghosszabbítom néhány évvel az életét.

Annak ellenére, hogy egyszer már elutasítottak, ismételten a Franklinnál próbálkoztam, név szerint P. Bandinál, időközben ugyanis jó sorozatot állított össze a kiadó, amibe az „Emberek útra kelnek" . . . beillett volna. Azzal érveltem, hogy a kézirat kiadásával megmentene egy tehetséget, tehát befektetésnek sem lenne rossz az „Emberek útra kelnek . . ." kinyomatása, mert valószínű, hogy a következő regény szigorúbban szerkesztett és derűsebb hangulatú lenne.

– Igen, igen – válaszolt szórakozottan –, de a kiadónak nem az a feladata . . .

Nem adtam fel a harcot s végül a Stádium irodalmi vezetője, K. Aladár elfogadta és kinyomatta a regényt. Egy szélsőjobboldali kiadó egy akkor mármár szélsőbaloldali író művét. A könyv 1938-ban jelent meg, mindössze néhány hónappal az író halála után.

Én verekedtem helyette, aki annyira szeretett verekedni. Engem győztek le úgy, hogy ő pusztult bele. A harc Jóska regényéért és élete meghosszabbításáért egyik legszomorúbb, vesztett vállalkozásaim közül. Mert hiába követtem el, ami tőlem telt, lehettem volna ügyesebb, lehettem volna ravaszabb vagy erőszakosabb, röviden eredményesebb: – aki jót akar és kudarcot vall, annak sohasem lehet teljesen nyugodt a lelkiismerete. Ugyanígy s ugyanilyen gyarló eredménnyel küzdöttem édesanyám egészségéért is.

Nehány sorral előbb azt írtam, hogy Jóska nagyon szeretett verekedni. Tudtam, hogyne tudtam volna, de azt, hogy mennyire, milyen megszállottan, mennyire rögeszmeszerűen, csak akkor tudtam meg, mikor a kötetét egyvégtében végigolvastam. Talán egyetlen írása sincs, amelyben a halállal ne találkoznánk, de olyan végképpen nincs, amelyben verekedés ne volna.

Az olyan állandó betegséget, amilyen Kováts Jóska szívbaja, azt hiszem azonosítani lehet az öregséggel, ha másban nem, abban, hogy az emlékezés gépezete ugyanúgy működik a súlyos betegeknél, mint az öregeknél. Az egyik az egészségére emlékszik fájdalommal, a másik a fiatalságára. Valahányszor végigpásztázom a múltat, az elszalasztott lehetőségeket sajnálom, Jóska az elmulasztott verekedések miatt érzett fájdalmat.

Itt ismét valami olyan jelenséghez értünk, amely a bennünk elrejtett ÉPÜLETTEL kapcsolatos. Egyik elbeszélésében ezt írja:

„Az egyedüli kép . . . az íróasztalomon az én fényképem . . . feketére égett arcú tizenkét éves fiút ábrázol. Fején betyárosan szemre húzott piros sapka, jobb kezében parittya, baljában egy tekercs drót. Az arcon a nagy tevékenységben levő emberek türelmetlensége, haragos homlokráncolással lobog. A gyermek mozdulatai egy aktivitás gőzében égő hadvezérfélét ábrázolnak . . . Nyugtalan, mint a higany. Harcra kész, verekedésre mindig bátor . . . ízig-vérig katona."

„Győztem. Mindig győztem. Így emlékszem vissza az életemre. Nem emlékszem vissza a nádpálca suhintására, a szobafogságra, a nyári délutánra, mikor két suhanc meglepett és megvert."

Nem maradt ki a verekedés a kórházi regényből sem, a küzdelemben két egészséges ember fordul a beteg ellen. A leírás teljesen szakszerű, a földre tepert Jóska belefejel ellenfele arcába, másként nem tehetett volna kárt benne. Nehány hónappal halála előtt még mindig a verekedésről álmodozik; mert az igazi Jóska, aki a lelke legmélyén az ÉPÜLETBEN trónolt, nemcsak kötekedő, hanem a kötekedés után helytálló ember volt.

Falakat húztunk, csak a falak inkább elzárták az utunkat, korlátozták a mozgásunkat, semmint a beteljesedésnek legalább az illúziójával ajándékoztak

volna meg. A vázlat és az ÉPÜLET, a terv és a megvalósulás ellentéte holtáig kínozta, holtáig kísértette a befejezetlenség érzése. Elsősorban a verekedésben, mert a körülmények csoportosulása következtében a verekedés valahogyan eggyé vált eszméletében az egészséggel. „Legfőbb célom volt az ellenfelet átkarolni, földre teperni, két vállát a homokba nyomni, aztán hanyatt kifeszítve gyönyörködni dühtől eltorzult arcában."

A tény, hogy egy nagybeteg, a sír szélén, halálközelben, verekedésekről álmodozik, egymagában méltó a feljegyzésre. De nemcsak ezért hozom szóba újra és újra Jóska csillapíthatatlan verekedési éhségét. Ennek a vonásnak a hangsúlyozásával jellemének egy másik vonására akarok rámutatni, egy mozzanatra, mely barátságának mélységét jelzi.

Kölyökkorunkhoz illő stílusban ismerkedtünk meg egymással.

Kolozsvári telkünk két utca között húzódott, a ház a Monostori úton állott, a kert a Mikó utcára rúgott ki, a végén deszkakerítés, amely fölött vén akácfánk nehány ága messzi kinyúlt az utca fölé. A legvastagabb, csaknem vízszintes ágon himbálództam, szabályos csimpánzi pózban, háttal lefelé, egyszerre kapaszkodva összekulcsolt két lábammal s a karjaimmal. Az utcán magas, karcsú, barna bőrű fiú jelent meg. Mihelyt alám ért, rászóltam:

– Pasi, pasi.

Fenyegetőn pillantott fel:

– Gyere le és úgy mondd, hogy pasi.

Úgy tettem, mintha semmit sem hallottam volna, tovább csimpánzkodtam és tovább ízlelgettem a frissen tanult szót:

– Pasi, pasi . . .

Mindaddig, míg Jóska meg nem unta a fenyegetődzést és odébb nem állt. Így zajlott le első találkozásunk, amelyet egy-két évvel azután követett a második, ezúttal a Monostori úton. Ő hegedű órára ment, én hazafelé tartottam. Kováts Jóska felismerte bennem a Mikó utcai „pasizót" és kérdőre vont:

– Na, nagy hős, most mondd, hogy pasi.

– Pasi – vágtam rá habozás nélkül s már abban a másodpercben támadtam. Jóskát akadályozta a hegedű, se védekezni, se visszaütni nem tudott. Behúztam nehányat, aztán elszaladtam.

Nehány év múlva Kováts Jóska ismét megjelent a színen, már nem a régi, hanem a súlyos beteg. Csaknem egy egész évet töltött ágyban, amíg – úgyahogy – rendbe jött a szíve. Hozzánk iratkozott be, a református gimnáziumba. Mindenre pontosan emlékezett:

– Ha akkor nincs nálam a hegedű – mondta savanyún, – alaposan ellátam volna a bajodat, tatus.

Erősebb, idősebb, magasabb volt nálam, valószínű, hogy csakugyan eltángált volna. A mondatot, ami úgy kezdődött, hogy „ha akkor nincs nálam a hegedű", Jóska nem egyszer, nem kétszer, de legalább százszor elmondta, Kolozsvárt, majd Pécsett egyetemi hallgató korunkban, később mint dr. Kováts József bölcsésztudor, író, költő és újságíró, annyira hiányzott az elmaradt verekedés és az elmaradt győzelem. Hogyne vésődtek volna belém a szavai!

Aztán megírta kórházi regényét, benne megismerkedésünk történetét. A második találkozást s vele a lehetőséget, hogy legalább utólag eltángáljon, elhagyta. A „pasi-pasi" jelenetet viszont kiegészítette egy soha meg nem történt döntetlen mérkőzéssel.

A pécsi baráti körben valamennyien egyetértettünk abban, hogy ha van mód arra, hogy odaátról, a túlvilágról valaki visszatérjen, bizonyosak lehetünk benne, hogy Jóska visszatér.

BERTÓK LÁSZLÓ

Vaskonty a fején

Vaskonty a fején, korona,
táncol, szívemen körbedobog.
Jobb kezében a hiányaim,
bal kezében harangkötél.

Szemek tábortüze körül
elhágy, babonáz, újra ölel.
Paradicsomot játszik velem,
kilök, a sötétbe mutat.

Építek hazát nélküle,
fekete fák közt megjelenik.
Jobb keze tüzes karikát,
balja aranygyűrűt gurít.

Táncolok szeges bilincsben,
kinevet, holtig láncra kötöz.
De életem példázatával
országon által nyargalászik.

Befogom magam eke elé,
fele terhemmel ő szaporáz.
Jobbjában az igéret földje,
baljában kötél: a kezem.

Zászlómat a Holdra kitűzöm,
felkacag a Föld kráterein.
Kontya körül a Mindenséggel
táncol, szívemen körbedobog.

Három és fél milliárd magam
elhágy, babonáz, újra ölel.
Jobb keze a kontya körül,
bal kezével harangozik.

Sejtkoromban belészerettem,
jobb keze nyoma homlokomon.
Addig él, amíg én, halála az enyém,
ha bal kezét eleresztem.

Vízszintesen

A tetők, mindig a tetők
háromszögei, kőpikkelyei,
csipkézett hátú haltetemei
sodródnak ablakom előtt.
Nem emlékeznek fára, földre,
kemencére, emberi kézre,
üveggé fagyott szemeikben
nézem magam.
Csak az utca gerince rángatódzik
közöttünk, csapkodja szobámat,
ahol egy madár lábnyomát
őrzik a tárgyak,
ahol a zöld, mint falusi búcsú
nyüzsög a napfényes sarokban,
díszhal a magány, faltól-falig
sikamlik akváriumban.

Ki dőfte be a kémények
szigonyát? ki jár
halott tetőkre, haza?
Ki néz felfelé madarakra,
költőkre, fákra, repülőkre?
minek?
Itt minden vízszintesen,
párhuzamosan, között.
Mintha a mitológiában,
mintha a kiűzetés előtt.
Alma és asszony karnyújtásnyira,
kielégül kígyó és isten,
senkise lép,
a jövő folyik át ereinken,
bor a csapon, nedvesít, nem tüzel.
Eláraszt tetőt, madarat,
mielőtt megfagy a szemekben.

DALOS GYÖRGY

Előjegyzés holnapra

Tankokat küldeni Temesvárra
Dózsának Zápolya ellen
Felhívni Zrínyit egy utcai fülkéből és
a vaddisznóról értesíteni
Figyelmeztetni Rákóczit hogy
főurai titkos labancok
Penicillint vinni a nagybeteg
Csokonainak
Petőfit valami ürüggyel
elhívni Segesvárról

És egyáltalán
valamit tenni már
a huszonötödik órában

Pókháló...

Pókháló ez a magatartás
jól áll a szakállam színéhez
tudom jól meddig terjedek
és mire volnék képes
s egy pók esetében a mai
fenyegető köztisztaság
korában nem kevés ez

BERTHA BULCSU

Balaton

NOÉ SZŐLŐT ÜLTETETT

Három éve, amikor Celinográdtól száz kilométerre, az egyik kolhoz gyűléstermében a vendégszerető kazah földmívesek kezembe adtak egy csupor erjesztett lótejet, azonnal megértettem őseinket, akik a rómaiak által meghonosított móri, mecseki és Balaton környéki szőlőskerteket 896-ban, minden gyanakvás nélkül átvették, s folytatták művelésüket. A kumisz nagy cserépkorsóban állt az asztal közepén, tőle jobbra és balra egészben sült malacok illatoztak, s legszélrül hatalmas tálakban szőlő és alma. A mosolygó, biztató arcok láttán újra és újra belekóstoltam az erjesztett lótejbe, s hol a kazahokra, hol pedig a cserépkorsóra pillantottam. Akkor, két kortyintás között jutott eszembe, hogy őseink házatáján még csak nem is cserépkorsóban tartották a kumiszt, hanem bőrtömlőben, ami bizonyára tovább fokozta „zamatanyagát". – Őseink a barbár lakomák végén ilyen előzmények után töltötték tele először öblös fakupáikat borral, s itták fenékig. Így aztán nem csoda, ha a bornak hamarosan kultusza támadt, s a szőlőművelés minden fortélyát igyekeztek megtanulni, s átörökíteni nemzedékeken, évszázadokon át. A törökdúlás idején a nemzet egész léte, fennmaradása kérdésessé vált, de a bortermelés még ekkor sem szünetelt.

Ha az utas Almádi és Gyenesdiás között kipillant a balatoni gyors ablakából, mindenütt szőlőket lát, s a szőlőkben görnyedező, verejtékező embereket.

Megéri-e a nagy fáradság? Kik ezek az emberek? Miféle szőlők ékelődnek a nagy termelőszövetkezeti táblák közé? – Ezek a kérdések, még akkor is felmerülnek az emberben, ha nem a vonat ablakából nézi a tájat, hanem mondjuk a saját présháza elől, üldögélve, poharazgatva.

A gépi művelésre alkalmatlan, továbbá az utakkal, erdőkkel, épületekkel tagolt, szétszórt földek az utolsó tizenöt évben fokozatosan visszakerültek a magángazdálkodók kezébe. A nagy gazdasági kísérletezések során bebizonyosodott, hogy ezeken a magasan fekvő, szétszórt parcellákon nem lehet eredményes nagyüzemi gazdálkodást folytatni. Kézi, hagyományos művelésre azonban ezek a földek is alkalmasak, s bortermelésre pedig különösen. Az az igazság, hogy a köves, magasan fekvő táblákon jobb minőségű bor terem, mint a hegy aljában, a gépileg is művelhető földeken. – Így aztán ezekből a parcellákból osztották ki a termelőszövetkezeti tagság háztáji földjeit, ezekből elégítették ki az ipari munkások kertigényét . . . Örökség, csereföld, és adásvétel útján is sokan jutottak ilyen kis kerthez, háztáji parcellához. Ezek a földek általában nem nagyok, ritkán haladják meg a 600–800 négyszögölet. Az emberek többsége azonban csak 400–600 négyszöggel rendelkezik. A termelőszövetkezeti tagok háztáji szőlői mellett vasutasok, tanárok, iparosok, orvosok, művészek és nyugdíjasok kis birtokai sorakoznak. A szepezdi Öreghegyen például, ha Zánka felől haladunk Révfülöp felé, akkor a háztáji szőlők közé ékelődve egy rendőrnek, a helyi plébánosnak és a falu nyugdíjas pék-

mesterének a birtokára bukkanunk, majd néhány iparos következik, aztán egy írónő szőlője közvetlenül az erdő alatt. Tőlem jobbra egy minisztériumi osztályvezető gazdálkodik ötszáz négyszögölön, azon túl egy győri villanyszerelő, egy budapesti kisiparos, majd néhány nyugdíjas szőlőskertje sorakozik.

Itt fent a hegyoldalban gyakran hallom a gazdáktól, hogy a szőlő a görbe hátú embert szereti. Bizony, igazuk van... Aki szereti a szőlőjét, és minden előírt munkát rendszeresen elvégez, annak a háta öt-tíz év alatt meggörnyed, meggörnyedhet. – Hajnali négykor már csattognak a kapák a köves hegyoldalban, s este csak a teljes sötétség tudja az embereket kimozdítani a szőlőből. Különösen tavasszal, nyár elején sok itt a munka. Kezdődik a nyitással, metszéssel, hajtásválogatással, aztán folytatódik a kötözéssel, permetezéssel, s az újabb és újabb kapálásokkal. A fülledt, peronoszpórás időkben van olyan gazda, aki kétnaponként újra permetezi a szőlőjét. Ha csak a legfontosabb munkákat vesszük sorra, az is kitesz egy hatszáz négyszögöles szőlőben harminc napot. A tavaszi nyitás négy nap, a metszés négy nap, a karóigazítás egy nap. A kapálások, sarabolások újabb tizenkét napot vesznek igénybe. A szőlőt a nyári időszakban legalább négyszer meg kell permetezni, ez újabb négy nap, s maga a szüret, a szőlőfeldolgozással, s a pince előkészítésével négy-öt nap. Ez azt jelenti gyakorlatilag, hogy a szőlősgazda áprilistól októberig minden vasárnapot végigdolgozik, vagy ha szabadszombatos állása van, akkor minden második szabadszombatot és vasárnapot kell munkával töltenie. A nyugdíjasok és a helyi lakosok persze könnyebben vannak, mert a hétköznapi hajnalok s a késő délutánok is a rendelkezésükre állnak.

Valaha úgy gondoltam, hogy a szőlőművelés, bortermelés nem üzlet, hanem életforma. Az emberek többsége valamilyen gyönyörűséget talál a növény ápolásában, s kedveli a borok kezelését, ízlelgetését, s maga a pince szép hordóival, különös szerszámaival nem más, mint a felnőtt férfiak játékszere. Nyilván van ebben valami igazság napjainkban is. A legtöbb ember szereti a szőlőt, szívesen bíbelődik a hordóival, s talán még permetezni is szeret. De ezért az esztétikai és játékos gyönyörűségért, azt hiszem, nagyon kevesen áldoznák fel vasárnapjaikat. A bortermelés üzlet. A bortermelés nehéz, keserves munka, s azért foglalkoznak vele oly sokan, mert megéri. És azért, mert rá vannak utalva... A vidéki embernek a szőlő jelenti a másodállást, a keresetkiegészítést. Különösen így van ez a nagycsaládosok és a nyugdíjasok esetében.

Sokan azt mondják, hogy a bortermelés már akkor is megéri, ha csak annyi terem a tükéken, amennyit a család megiszik. Családonként persze ez a kvóta nagyon változó... Annyi azonban biztos, hogy az üzleti borkínálatra nem szívesen támaszkodnak az emberek. Az üzletekben valamilyen bort ugyan mindig lehet kapni, de mindig másfajtát. Mire valamelyik márkát megszokják az emberek, újabb, idegen zamatú érkezik. És elszaporodtak az édes borok. Az ihatatlanul édes borokat, mint tudjuk, a nyugati turisták kedvelik, s a magyar kereskedelem teljesen berendezkedett a rossz ízlés kiszolgálására. A magyar borok nem édesek, hiszen 21–22 mustfoknál ritkán magasabb a cukortartalmuk. Viszont 26–27 mustfok még kierjed, borrá alakul. Tehát a hazai bor nem azért édes, mert nálunk édes bor terem a hegyoldalakban, hanem azért, mert megcukrozzák. Így aztán érthető, ha az emberek legszívesebben a saját borukat isszák. De nemcsak ezért érthető. A bor ára megfizethetetlenül magas. Balatonszepezden például a téesz kocsmájában harminc forintba kerül egy liter bor. Rangosabb helyeken pedig negyven-ötven forintba... Ki tudja ezt megfizetni? A tanár nem, a vasutas nem, a nyugdíjas nem... Talán a turista... Helyesebben egyik-másik turista, vagy nyaraló.

A gondozott, korszerű szőlő szerencsés esztendőben szép jövedelmet biztosít a gazdájának. Hatszáz négyszögöl kiöregedett, tőkehiányos szőlőn jó esetben tíz hektó bor terem, de a fiatal, egészséges szőlő lead húsz hektolitert, s kordonművelés esetén még többet is. Ha húsz hektolitert számítunk hatszáz négyszögölre, akkor a tiszta nyereség tekintélyes. Magyarországon a termelői fejadag 250 liter. Ennyit fogyaszthat el egy család jutányos boradó mellett. A 250 liter bor után literenként egy forint ötven fillér az adó. A többi bor után literenként öt forint. Így a húsz hektoliter adója 9125 forint. Ehhez még jön évente kb. kétezer forint anyagköltség. A kiadás így összesen 11 125 forint. Napszámot nem számítok, mert a Balaton mentén nem lehet napszámost kapni. Ha véletlenül lehet, akkor nyolc órára elkérnek kétszáz forintot, így aztán aki csak bírja, maga műveli a szőlőjét. Felszámíthatnék még négy esztendőnként egy trágyázást is, de szervestrágyához nagyon nehéz hozzájutni, szinte lehetetlen. Így aztán, aki teheti, műtrágyával próbálkozik, a nagyüzemi gazdaságok példáját követve. – A bor ára magas. Balatonszepezden a bor literje pincénél 24 és 30 forint között van. Ha átlagosan 25 forintos literenkénti árat számítunk, az bizony 50 000 forint. Ebből lejön az adó és a ráfordítás, de még akkor is marad 38 875 forint. Ha a gazda az év minden napján megiszik egy liter bort, akkor 29 750 forintja marad. Ez jó pénz. Havonta megfelel 2479 forintos fizetésnek, vagy nyugdíjkiegészítésnek. Ez persze még mindig nem tekinthető tiszta jövedelemnek, mert a gazda munkaerejét nem számítottam fel, és nem vontam le a nyereségből a munkaerő árát. De ezt a Balaton körül senki sem vonja le. Akinek szőlője van, a hasznot éppen olyan természetesnek tartja, mint a munkát.

A Balatonfelvidéken, akinek hatszáz négyszögöl közepesen fiatal szőlője van, az szerencsés esztendőben zsebre tehet harmincezer forintot. Azért mondom, hogy szerencsés esztendőben, mert a növénytermesztés a technikai civilizáció és a kemizálás korszakában is „az isten kezében" van. Elég egy jégeső, és oda az egész termés . . . Jöhet egy tavaszi fagy, s akkor már a rügyek lefagynak. Aztán jön a peronoszpóra, takácsatka, szőlőilonca . . . A szőlősgazdák számára az egész nyár egyetlen végtelen idegeskedés és reménykedés... És munka . . . Permetezés, permetezés újra és újra. Az érés időszakában aztán jönnek az égi és földi tolvajok. A darazsak az édes fürtöket sorra kikezdik, a madarak úgyszintén. A darazsak és a madarak egyetlen nap alatt képesek több mázsa szőlőt elpusztítani. A seregélyeket, verebeket, rigókat még úgy ahogy el lehet riasztani, de a darazsakat nem. A darazsak fittyet hánynak a csőszpuskára. De nem szabad megfelejtkezni a két lábon járó tolvajokról sem . . .

Idáig az átlag gazdákról, olyan kistermelőkről beszéltem, akik csak a munkájuk után igyekeznek boldogulni. De sok olyan szőlőtermelő található a Balaton mentén, aki nem éri be a tisztességes haszonnal. Ismerek gazdákat Gyenesben, Györökön, Füreden, Szepezden, akik a hatszáz négyszögöles szőlőjük után évente eladnak negyven-ötven hektoliter bort! Nincs szó csodáról . . . Azt sem mondhatnám, hogy olyan különlegesen jótermő fajtákat telepítettek. A titok nyitja a sárvári és a kaposvári cukorgyár.

A pincékhez látogató nyaraló, azt hiszem, nagyon ritkán iszik igazi balatoni bort. De ezzel senki sem törődik. Valaha, talán negyven esztendeje, vagy még régebben, amikor a sümegi kékfestő híres borai Londonig jutottak, rangja volt a magyar bornak. A borára minden gazda büszke volt, s inkább vesztett a termelésen, de a világért sem pancsolta volna össze. De mostanában a bor is áruvá alacsonyodott, mint annyi minden a földön, s ha pénz és áru viszony-

latokról van szó, akkor már csak a tiszta nyereség nagysága számít, a gazda termelői büszkesége nem. A Balaton környékén szájról szájra jár egy anekdota: „Az egyik veszprémi, vagy talán tapolcai borkereskedő, akinek nagy pincészete volt a környéken, haldoklott... Egyszülött fiát a halálos ágyához kérette és átadta neki a család titkát. A titok csak öt szóból állt: Szőlőből is lehet bort készíteni..."

Bevallhatom, én nem is azon csodálkozom, hogy a mai szőlősgazdák hamisítják a bort, hanem azon, hogy megisszák. Úgy értem, hogy saját maguk! Az ember azt gondolná, hogy a gazda, a termés legjavából, magának eltesz egy külön hordócskával, s azt aztán nem vizezi, nem cukrozza... De nem így van. Ahol csak megfordultam, a hamisító műveletek idején, mindenütt azt tapasztaltam, hogy az egész termést „tönkreteszik". A gazdának nincs külön bora... Így aztán oda jutunk lassan, hogy összehasonlítási alap sincs. Egy idő után maga a gazda is azt hiszi, hogy a pancsolt bora jó, s mindig is ilyen volt a balatoni bor.

A Borforgalmi Vállalatnál persze nem ilyen hiszékenyek a pincemesterek... Az ősz és a tél eleje a viták, háborúságok ideje az egész hegyvidéken. Bizony előfordul, hogy a pincemester nem veszi be a vizezett, cukrozott bort, hanem visszaparancsolja. Ez általában azokkal fordul elő, akik nem ismernek semmiben sem mértéket, még a csalásban sem, s azokkal, akik nem értenek a borhoz. Ilyen is előfordul...

A bor eladása külön művészet. A továbbiakban nem a borhamisítókról beszélek, hanem általában a bortermelőkről, termelőszövetkezeti gazdákról, akiknek évente megterem húsz hektoliter boruk. – Az élelmes gazdáknak állandó vásárlóik vannak. Évről évre megjelennek a faluban azok a villatulajdonosok, akik ragaszkodnak bizonyos borminőséghez, zamathoz. Ezek a nyaralók minden hétvégén elviszik az ötliteres töltött demizsont. De vannak, akik nagyobb tételben vásárolnak. Ilyenek például a sportegyesületek. Amelyik egyesületnek saját klubja van, az ragaszkodik az állandó minőséghez, s nagy tételben felvásárolja az ismerős, megbízható gazda borát... Legjobb üzletet azok csinálják, akik falusi házukban kiadnak egy-két szobát. Amint megérkezik a nyaraló, azonnal betesznek neki az asztalára egy üveg pincehideg bort. Természetesen ingyen, prezentben. A nyaraló kimelegedve érkezik, a vonatozástól, vagy az autózástól fáradtan, s a hűvös, zamatos bort mohón iszogatja... Este általában már megkérdezi, hogy a bor literje, s van-e még eladó. Van... Mindig van... A nyaraló két hétig issza barátostól, családostól a gazda borát. Megiszik tíz litert, húsz litert, attól függ, hogy hányan vannak... S végül még egy tízliteres demizsont a kocsijába is betesz és hazavíszi Budapestre. Ha a nyaraló az első üveg hűvös borra nem reagál, akkor következik a pincészer szalonnapirítással. Ez mindig beválik. A nyaraló olyan boldog és olyan részeg lesz mire feljön a hold, hogy megugatja. – Mindez persze nem a gazdák, hanem az asszonyok üzlete. Az egész vendéglátás asszonyi üzlet, s azt hiszem, sok családnak nagyobb jövedelmet biztosít, mint a termelőszövetkezeti közös munka. Az igazán élelmes asszonyok nemcsak szobát adnak ki, és bort adnak el a nyaralónak, hanem főznek is a vendégekre. A házi kosztra mindenki szívesen átáll, mert a drága vendéglő az ízetlen ételeivel nem konkurrencia. Az ügyes háziasszony így kora tavaszi munkájának a gyümölcsét is kiárusítja, mert a kis házi kertben júniusra–júliusra kezdenek beérni a zöldségek... S a legtöbb helyen csirke, kacsa és liba is akad... Aki konyhát vezet az ismeri a horgászokat is, kiváltképpen az orvhorgászokat, akik kellő időben szállítják a kért fajtájú és súlyú halat. Hol van egy ilyen házikonyhának konkurren-

ciája? A vendéglátóipar meg sem közelíti, nem is akarja. Ha akarná, sem tudná. Így a falusi gazdálkodó jól jár, jól járhat, ha elég ügyes.

A háború előtt a Balatonfelvidék bortermését a bornagykereskedők és a kocsmárosok vásárolták fel. A bornagykereskedőket elsöpörte a háború és a társadalmi átalakulás, a kocsmárosok pedig önként beálltak állami alkalmazottnak. A bornagykereskedők helyét idővel elfoglalta a Borforgalmi Vállalat, s kicsiben elfoglalták a zugkereskedők. A zugkereskedő ma jelentős figurája a hegyoldalnak. Neki is van egy kis darab szőlője, így ha bort visz a piacra, támadhatatlan marad. A zugkereskedő persze nem nyit nyilvános italméréseket, de a gyárban, ahol mondjuk raktáros, tudják róla, hogy van eladó bora. A vállalati rendezvényekre megvesznek tőle egy-egy hordóval. A munkatársaknak is rendszeresen szállít egy-egy demizsonnal. Persze mindig kérésre, és jó pénzért. Van, aki otthon a lakásán literezi a bort, s a közelben lakó ismerősök a konyhában egy-egy fröccsöt is lehajthatnak. Ilyen zugkereskedőt ismerek Szepezden is, Györökön is, Arácson is . . . Egyik Budapestre szállít, a másik kettő Szombathelyre. A bort felvásárolják 24 forintért és eladják 28-ért. Négy forintot nyernek literenként, ez ezer liternél már tekintélyes összeg. Hetenként, kéthetenként megjelennek a Trabant kombival, s telerakják a kocsit PVC kannákkal. Egyszerre elvisznek kétszáz litert, néha többet is. A legélelmesebbek azonban nem elégszenek meg a négy forintos árréssel . . . Megvesznek az Alföldön kétszáz liter homoki bort tizenöt forintért, s hozzákevernek kétszáz liter arácsi vagy szepezdi bort, s mint Balaton mellékit kimérik, továbbadják 28 forintért. Így az összekevert bor literjén nem négy, hanem 17 forintot nyernek.

Amikor Ramazetter, a sümegi kékfestő rájött, hogy a lipcsei kereskedő hamisítja az ő borát, s úgy adja tovább, mint rajnai bort, nagyon megharagudott . . . A mai gazdákban már nincs ilyen önérzet. A bortermelés üzleti tevékenységgé egyszerűsödött, s ha egyszer a bort valaki megvásárolta, azzal már senki sem törődik, hogy mi történik az áruval a későbbiekben.

Néha tréfásan azt mondják a Balaton környéki falvakban, hogy a „bor a falu nagykövete". Ezt nem úgy értik, hogy a falu jó hírét terjeszti a zamatos bor, hanem úgy, hogy amit ember nem tud elintézni, azt elintézi a bor. Egy-egy pinceszeren jelentős döntések születnek szerte a Balaton körül . . . S bizony, minden ősszel, vagy télen az első fejtés után a falvakból útnak indulnak a „közéleti demizsonok". Mindezt hiba lenne leegyszerűsítve, korrupcióként tárgyalni, mivel ezek a „közéleti demizsonok" és pinceszerek legalább annyiszor szolgálnak közügyet, jó ügyet, mint egyéni érdeket. Ha egy-egy termelőszövetkezet vezetősége el akar intézni valamit a gazdaság számára, az az egész falu, az egész közösség érdekét szolgálja. Bizony jobb lenne, ha minden bonyodalom nélkül, egyetlen levéllel el lehetne intézni a gépesítési problémákat, ha a rendes üzleti forgalomban minden gépalkatrész beszerezhető volna. De nem így van. Sok vonatkozásban nálunk még hiánygazdálkodás folyik.

(Folytatjuk)

A föltámadt magyar középkor*

Sorsomban meggyötört szívvel és művészi, történelmi hitemben és akaratomban tiszta áldottsággal köszöntöm barátomat, Móser Zoltánt, e kiváló tehetségű fiatal férfit, akinek volt bátorsága és ereje arra, hogy képekben újra-teremtse, vagy újra-teremteni akarja a kőben és hitben virágzó magyar középkort, a kőben és imában fölvirágzó korai magyar középkort, azokat a véres, harcos, építő, önmagukat-megvalósító (és nemcsak önmagukat megvalósítani képzelő) önmagunk pusztai tüzét, keleti fű-hömpölygését és rénszarvasmámorát, lóáldozat-rejtelmeit európai lánggá, kő-lánggá, láng-hitté változtató századokat, azokat a teremtő, hazát, kultúrát, megmaradást teremtő századokat, azokat a vérrel és daccal népünk ajkáig fölhabzó századokat, azokat a kő-csúcsokkal, kő-bárányokkal, kő-keresztekkel és kő-Megváltókkal átszőtt századokat, azokat a fönnmaradást-teremtő és önmagunkat a Jövőbe-kötő kegyetlenül szép és kegyelmesen-gyönyörű századokat, amelyek e Nép, Nemzet, Haza történelmének máig is a legszebb század-csillagai, gyémánt-tüzű, kristály-égésű csillag-századai! Az államalapítás, az Európává-formálódás, a Múltba-visszafordúlni-nem-hagyás, egy laza, sivatagokon, erdőkön, folyókon és hegyeken áthömpölygő büszke és okos, sámán-dobokkal zaklatott szívű nép kő-jövőbe-fonásának, kőnél keményebb élet-hitté, megmaradás-akarattá faragásának, a Jövő-Időbe tornyosodásának századai voltanak (ahogy Kölcsey Ferenc mondaná) e századok, a máig-is-büszkeségünk, a máig-is-örömünk századai! És jaj, mi maradt e kő-filozófiába és kő-hitbe, kőnél szikárabb és tartósabb csodálatos vágyba sűrűsödött gyakorlatból és akaratból? Mi maradt féktelenül és tajtékos lázzal teremtő, állam-kezdő és állam-irgalmat, önálló kötött Magyarországot, európai Magyarországot akaró kezdeti századainkból. Abból ami épült: imában, hitben, erőben, kőben, hogy ez az ország-terület, ha így igaz (és hiszem, hogy nem lehetetlen!), mint egy kőből (és így imából) font háló, amelynek kötéspontjai a templomtornyok piramis-életű kő-ceruzahegyei, a templomtornyok kő-keresztjeinek egymást-szikráztató országos sokadalma. Mert mi maradt ez ország-megvalósító kő-akaratból, ez országot-teremtő kő-reményből, kő-hitéből a hús és vér és lélegzet-Jövőnek. A Volt-nak szomorú, átkozott, bemohosodott, omló, kő-forgácsokkal-foszló és kő-pórusukkal-virágzó és füvekkel, moha-sarjadékkal kiszőrösödött és szakállzó törmeléke csak, valami átkos és gyönyörű kő-iszonyat, kő-csonkok, kő-csontok, kő-csontvázak, kő-koponyák szálkás és ives,

* Móser Zoltán kiállításának megnyitója.

tört-bordázatú, bezúzott-agykoponya-falú, csonka karcsontú, megtört, vagy letört lábszárcsontú földből-kisarjadt maradéka csak, magányosan merengő kőcsillagküllős ablakrózsák, mint a Teremtő Isten világító köldöke, néhány Isten-csodája-megmaradt hegytetői, vagy völgybeli ép-testű árva templom, mint kővé-meszesedett, dobogástalan tiszta emberszív, amelynek bejárható üregeiben, homályaiban, csönd-mértani-idomaiban, némaság-kristály-csiszolat tömbjeiben, meszes szálkái, pórusos gerendái, bordás, hosszanti-hurkás oszlopai, kőrózsa-köldökű ívbordacsúcstalálkozásai, penészes kőburokékbelseje, mohos kőszálkaszivacsai között a Néma Múlt borong és ott gomolyog kő-csésze aortájában, kő-serleg-aortájában az Elhamvadt Magyar Történelem! Népek és Királyok, Építők és Építtetők, Harcosok, Földművelők, Lovasok, Halászok, Papok, Hittérítők, Szerzetesek, Lázadók, Vezérek, Uralkodók, Asszonyok: imások és énekesek, boszorkányosok és megégetésre-mégse-kegyetlenek, vízbe-fúlásra-mégse-átkozottak, vagy átkozhatók, Hercegek, Írástudók és Írástudatlanok árnyék-sokasága ámúldozik és hallgatván tűnődik sorsán az Időnek, e kő-csontváztörmelékek, a szikrázó, vagy szikrátalan űrbe ágaskodó Kő-Múltak födetlen és penészes csontjai között, földbe-szövötten, árnyékba-kötötten, levegőbehorgoltan, kőből hínáros lobogással kifüstölögvén, s világít fehér gömb-csillagként egy-egy vérrel-foltos, zöld-ürülékkel-pettyes és maszatos, és varangyos, vérrel-szeplős és véres tollpihével teleragadt tyúktojás a tetőtelen templomromok kőpadlózatából kibokrosodott, a kőlap-mozaikot buján és mindenségesen begyapjasító fűben. Mert mi maradt e Kő-Hitből, tiszta és káprázatosan tömör, okosan fönséges Akkori Lét-Bizonyosságból, a Hajnalcsillagként-világító Magyar Középkorból, Középkori Alakulás-Magyarországból. kezdeti középkorunk csodás-tiszta és csoda-erejű Akarat-Létéből. Hívő Lét-Akaratából? Az Életből és a Halálból? Az Egymásraépült Időből? A kőbefaragott Hitből, Bizonyosságból és Reményből? A népi, a román-stílusú, a gótikus csipkézetű Kő-Fönnmaradásból, Kő-Dacból, a Szent Kő-Kötésből, lüktető, eleven országunk virágzó kőcsontváz-emberségéből, Szent István, Szent László, III. Béla, Könyves Kálmán, IV. Béla zseniális Országot-Tudásából és Nemzetet-Akarásából? Ebből a népért-hozott szent Kő-Áldozatból? Csak tört, összezúzódott, összezúzott, szétkalapált, fölégetett, berombolt és lerombolt, beomlott és önmaga kő-csöndjébe, füves, penészes és mohás kő-dermedtsége szálkái, gödrei és üregei közé húllt kő, kő, kő, puszta, puszta kő, s valami Maradék Áldott Megmaradottsága, Bizonysága Hatalmas Teremtő Erőnknek, Hitünknek és Tudásunknak! Hogy nem voltunk és nem lehettünk kevesebbek, mint Európa nálunk-szerencsésebb népei, nemzetei, hazái, országai. történelmei! Mert mi maradi? Mi maradt: annyi dúlás, pusztítás, barbárság, megszállás, elnyomás, lerombolás, tűzvész és önpusztító barbár butaság után? Törpe korom-köpenyű, korom-álarcú templom, körötte rothadott temetővel; tatár vasnyílhegy a kőben bumfordi és balga Isten Báránya, hátából kinövő kereszttel, szétroncsolt kőből, fölötte tört-szirmú kő-liliom, fara és feje fölött kőpikkely-testű és kőpáfrány-farkú, kő-madárfejű pogány pávasárkány; fejnélküli, kőredős-ruhájú Szűz-Anya, ölében feje-letört

kőránc-ingű kicsi Jézus; üregesre és kagyló-likacsosra, csigaházgöndörségűre összezúzott potájú kő-oroszlánok, a Hatalom, az Erő kő-jelképei; kőben és kőből a Jó, a Rossz, a Túlvilág, a Transzcendencia, Isten (a fejnélküli Isten) fölnyújtott mutató- és középső-ujja, kőből barbár szentséggel vaskosan kifaragva, ahogy a Mindenség szívébe dőlnek fölágazván a kőből: bizony az Úr Áldó Keze Ő: a kőből kinövő, önmaga szívébe mutatva; tört és csigolyás kőliliomoszlopok és ívek és kő-istenrózsák és szögletes homályos homorulatok és bennük csöndje az időnek, csöndje a kőnek, bennük és rajtuk és szívükben szorongása, dermedtsége és láza az időnek, csöndnek, történelemnek, pusztulásnak, pusztításnak és halálnak! Móser Zoltán hatalmas föladatot vállalt, mondhatom bátran: az önfeláldozás és tiszta öröm termékeny óriás-föladatát vállalta, amikor bejárván (mondhatnám: bezarándokolván) ez országot, (s országunk hajdani részeit is) gyönyörű munkáival, példásan-hozzáértő szemével és példásan-hozzáértő szívével: ahogy lehetett és amiből lehetett, ez árva, roncsolt kőmaradékokból, kő-kupolákból, kőbuborékokból, kő-kúpokból és kő-oszlopokból és a Mégis-Megmaradt Épségből már-nem-is-tetszhalottaiból föltámasztva, de Mindenség-Sírjából kiásva életre-varázsolta, életté-igézte azt a teremtő, tevékeny, tiszta, okos, zseniális magyar középkort, amelynek léthite és teremtő-akarata nem veszett ki esendő szívünkből, amelynek termő-tisztasága nem rothadt el (holt magzatként, mint beteg anyaméhben) a mi törékeny és oszlékony szívünkben, népünk törhetetlen és föl-sose-bomló szívében.

Fuhász Ferenc

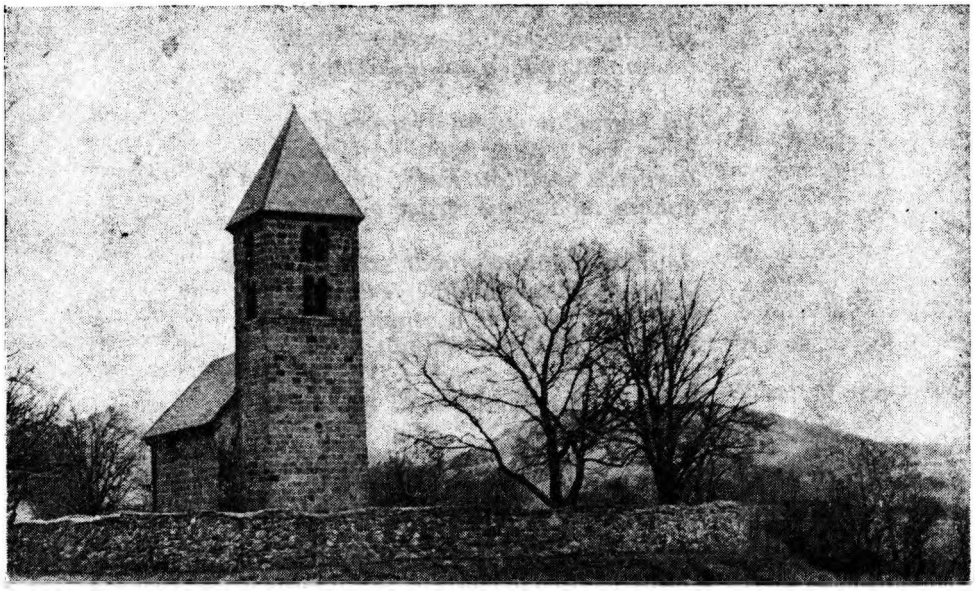

Nem hiszek abban...

Nem hiszek abban hogy örökre
nem hiszek abban hogy soha
szemöldököd-íve a horizontom
agyam villámait leföldelem

nem tudom a semmi mennyi lesz
majd nem tudom tudatlanságomat
fölolvadásom benned ön-világnyi
eddig-időm atombombája vagy

és nem teszem már meg a lehetetlent
új sem vagyok nem érdeklem magam
de léted rámsütötte bélyeg
tömegsírból is kiválasztanak

Mozdulat

Hol a meg nem történt én reménye
egy másik ország mindig a tiéd
agyadba-robbantott emlék-tárnák
ha mint az ághegyen feslő sebek

azt várnád a semmi gyermekei
csosszanó léptük nyom-szivárvány
üzenetek szélütött karja most zuhan le
valami csoda ami mégse vár már

de országutak a sápadt szoba csöndje
szemeid villanyárban gyertyafény
üsd föl a jelent ez a minden könyve
mit olvastál belőle annyit érsz

betűi pillanatba-dermedt mozdulat

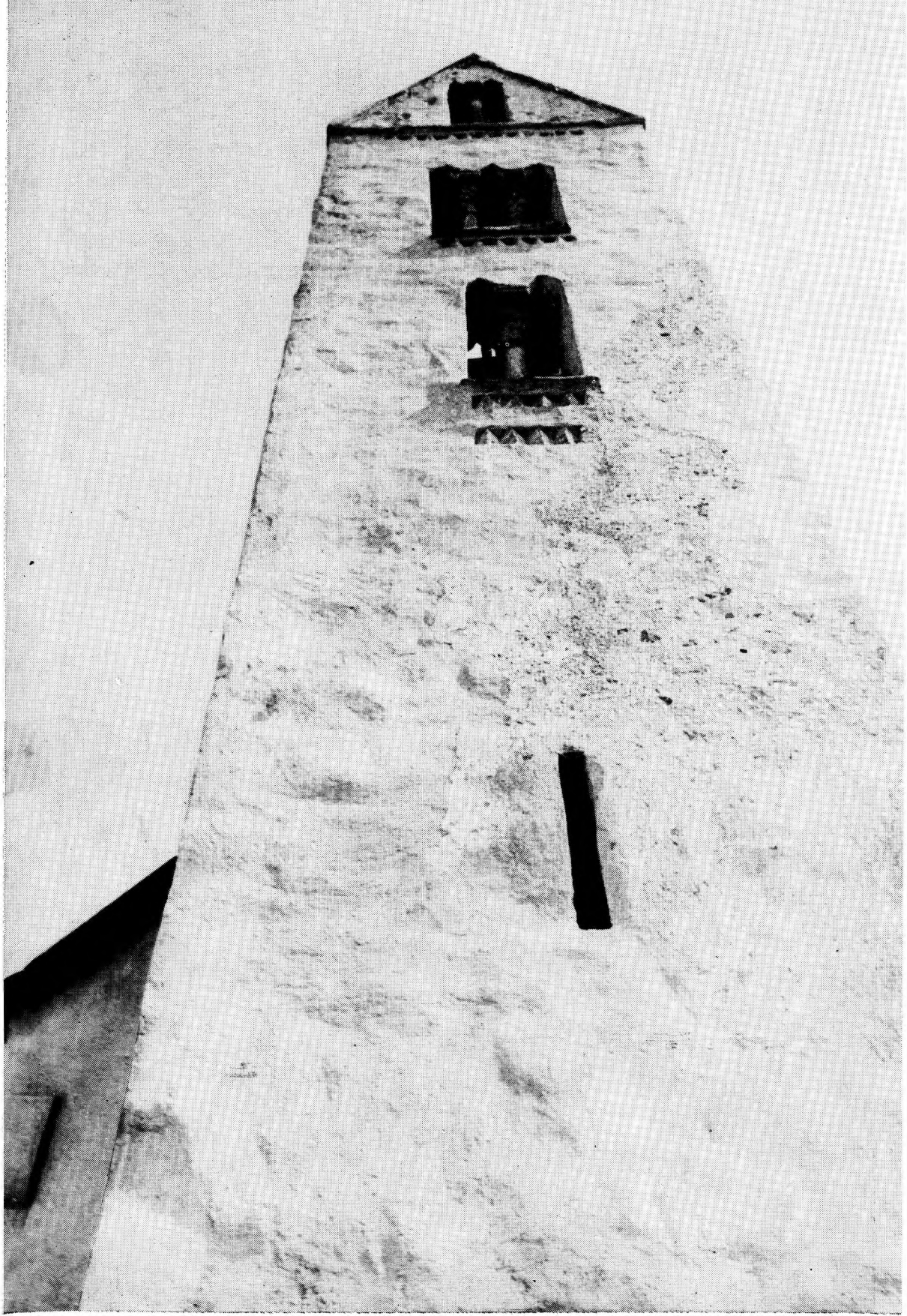

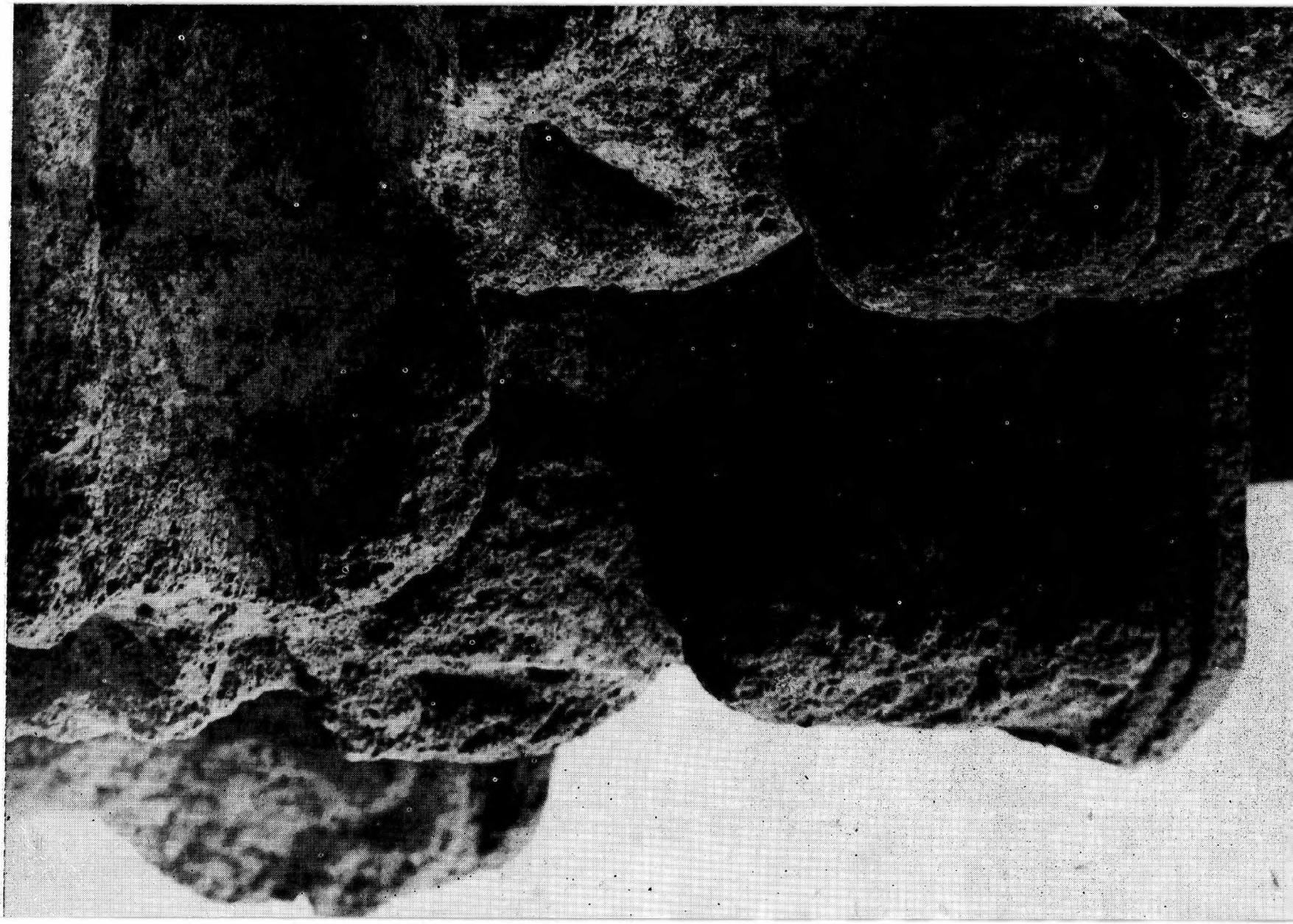

VÁRKONYI NÁNDOR

Pergő évek

I. (Folytatás.)

MESTER

Az első világháború előtt, vagyis a monarchiában minden vármegye fönntartott egy múzeumot. A Nyitravármegyei Múzeum a gimnáziumban kapott helyet, s a bejárattól jobbra és balra egy-egy tanterem nagyságú helyiségből és a hozzájuk tartozó, elzárt folyosókból állt. A jobboldali rész a rendezett anyag kiállítására szolgált, a baloldali terem volt a műhely, a folyosó a rendezetlen anyag raktára.

A gimnázium a piarista rendé volt, de elegendő szerzetes híján civil tanárokat is foglalkoztatott. A rajzot és az alsóbb osztályokban a mértant ugyancsak civil tanár tanította: Höllrigl József. Nem született pedagógusnak, az álláskényszer terelte erre a pályára; rendet, fegyelmet tartani nem bírt, annál kevésbé, mert művész-temperamentum lakozott benne, továbbá kifinomult ízlés és széleskörű, magas szintű műveltség; röviden: kultúrember volt a javából, s végül, de nem utoljára, a vármegyei múzeum őre. Mint ilyen, all round múzeológus, hasonlóan akkori kartársaihoz 63 vármegyében. Ennyi volt a vidéki múzeumok száma.

Az övéről elmondhatta: klein, aber mein. Tetemes részét maga szerezte, s volt ott minden, főként régészeti és néprajzi anyag, azonkívül kultúrhistóriai és iparművészeti gyűjtemény, némi ásványtár, kövületek és sok egyéb, mert Höllrigl „nem kér enni" jeligével gyűjtött minden gyűjthetőt. Hát ez a csodavilág vonzott engem. Hetedikes koromban, 1912 szeptemberében, egy-két mondvacsinált lelet ürügyén besettenkedtem, s miután az őr semminemű segéderővel nem rendelkezett, az első órától önkéntes laboránsként fungáltam két esztendeig, zavartalan élvezettel, amit a mesterség okozott, és mennyei örömök közt, amikben a tanár úr személye részesített. Olyan emléktömeg éled föl most bennem, amitől – kivételesen – sohasem akartam szabadulni. Ami idefér, kevésnél kevesebb. Legelőször természetesen a múzeumi gyakorlat, a műhelymunka titkai és örömei tárultak föl előttem, s ha szűkös keretekben és gyarló eszközökkel is, de elvégre a mindenkori muzeális anyag volt az, amivel megismerkedtem. Ám ennél jóval többet nyújtott maga a Mester, mert ami hiányzott a múzeumból, megvolt a fejében. Mindenek előtt a saját területének, a vármegyének idevágó ismerethalmaza, a kőkoroktól a század elejéig, éspedig beleillesztve a muzeológia világtudományainak: régészetnek, néprajznak, köz- és műtörténetnek távlataiba, s gondolható, hogy nem fukarkodott közlésükkel. Kezdődött tehát a tanítás Nyitra város és környéke feldolgozásával; ásatásokra természetesen nem telt a rezsiből, összes szerszáma ásóbot és vakarókés volt, de jól tudta, hol vetett föl cseréptöredékeket az ekevas vagy a csákány, elvitt minden lelőhelyre, bele-beletúrt a földbe és elégtétellel piszkálta napfényre a szilánkokat; ha mintás, bütykös darabra lelt, hazavittük. A múzeumban aztán megmutogatta, elmagyarázta az egészben előkerült vagy res-

taurált edényeket, kőbaltákat, réz- és bronztárgyakat, csontmaradványokat. Ha nagyobb földmunkába fogtak valahol, vagy kőfejtőt s effélét nyitottak, tüstént megjelentünk, keresve és nem egyszer találva régi sírokat, betemetődött lakógödröket, s akkor megindult az izgalmas vadászat csontokra, mellékletekre. Majd fölvitt a Zobor és a távolabbi Zsibrika tetejére, hogy lássam a történetelőtti földvárak maradványait, melyek talán máig sincsenek föltárva.

Ehhez járult a történeti idők ismertetése, amihez miniatűr, de elégséges és gyakorta becses szemléltető anyaggal szolgáltak a várkerület műemlékei és a templomok műkincsei a román kortól a barokkig és a klasszicizáló stílusig. Szemléltetőül, mondom, mert az igazi tananyagot, a nagy stíluskorszakok: Görögország, Egyiptom, Mezopotámia, India művészetének történetét a tanár úr fejből adta elő, legalábbis egyetemi szinten, bár nem éppen rendszerezve, a hosszú séták alatt, melyek gyakran a szomszéd falvakig vittek, s a kocsmák kerti asztala mellett, aludttejet, vajat, retket uzsonnázva fejeződtek be.

Mindeközben sűrűn jártuk a környék távolabbi falvait néprajzi gyűjtés és tapasztalatszerzés céljából, fényképeztük a népviseletet, háztípusokat, a földművelő munka mozzanatait. A nyári szünidőben nagyobb utakat tettünk, föl Privigyéig a Nyitra folyó mentén, a morva határ felé Holicsig, Miaváig, a híres habán kerámia, az ónmázas fajánsz lelőhelyéig. Megtanultam fényképezni, s főként eredetiben, vitrinen kívül látni a falvakat, a népek: a zoboralji palócok, a nyugati szlovákok és prónai német telepesek életét. Esztendő múltán hosszú kötélre eresztett, önálló gyűjtő utakra küldött, ami jó nevelő eszköznek bizonyult: önfegyelemre szoktatott.

Elmondhatom-e valaha, milyen jólesett inaskodni, tanítvány lenni olyan mester keze alatt, akiből sugárzott a tudás és a magától értetődő jóindulat? Föladhattam az önállóság örökös résenlétét, en garde-ból pihenj-be helyezkedtem, hasadék nyílt magányosságom falán, bizalmas lehettem szégyenkezés nélkül. Végre leltem valakit, akit szerethetek és tisztelhetek, s megtanultam, hogy lehet szeretni és tisztelni a szenvedély fokán. S miért hallgassam el, amire büszke vagyok: ez a nagyszabású egyéniség, a két háború közt tollal és tettel jelentős szerepet játszott kulturális életünkben, s pályáját az Iparművészeti Múzeum igazgatójaként fejezte be, – barátjává fogadta a nyughatatlan sihedert. Nemcsak tanított s tett többet, mintha nevelt volna: formált, a felnőtt nagy barát szeretetével s a kiművelt szellem és a művész intuiciójával alakította a leendő embert, aki ma is lényén viseli a Mester eltörölhetetlen kezenyomát. Ő volt az első és egyetlen mester életemben. S végül is ő lett az, aki fülön fogott, és kirántott a pocsolyából, amelybe idétlen kamaszkodásom hemperített.

Ez pedig így történt: egy nyári holdvilágos éjszaka, hosszas csatangolás után, éjfél tájban értem vissza a városba s szokásom szerint leszegett fejjel, magam elé nézve baktattam az utcán hazafelé. Egy közelgő társaság zajára fölnéztem, s szemben találtam magam vele. Úgy tett, mintha nem látott volna s továbbment társaságával. Holott súlyos szabálysértésen ért in flagranti: diáknak este nyolc után szigorúan tilos volt utcán mutatkoznia. Másnap, vasárnap délelőtt a szokott múzeumi foglalkozás várt rám, meghátrálni úgysem lehetett, mentem hát. Ahogy beléptem, előfogott: „Mondja csak, mikor van záróra?" Csend. Lesütött szemmel álltam előtte. „És hány óra volt, amikor találkoztunk?" Hallgatás. „Hol járt?" Némaság. „Ugye, most hallgat, nem mer felelni, rossz a lelkiismerete . . ." Tudtam, hogy az egyetlen ember, akit minden jó érzésemmel szeretek, most dühös, hogy ilyen helyzetbe hoztam. A vér zakatolt már a fülemben, megráztam fejemet s kitört belőlem: „Nem, nem félek! Csak

nem szeretném, ha Tanár úr véleménye megváltozna rólam!" Erre meg ő hallgatott el, mint akinek torkán akad a szó. Elfordult, a munka-asztalhoz lépett, csendesen tenni-venni kezdett. Utána mentem, s végeztük dolgunkat, mintha semmi se történt volna, csupán a rendesnél kissé szordínósabb hangon beszélgettünk. – Amit semmiféle parancs, atyai ütleg, iskolai fegyelem, póruljárás, kárvallás el nem ért volna, az ő néhány félbeszakadt szava megtette: azonnal és végleg fölhagytam a kóros üzelmekkel, szélsőségek hajszolásával, jó és rossz irányban egyaránt. Holott nem is tudott róluk. S ha később olykor vagy nem is ritkán kirúgtam a hámból, avagy szédület kapott el, nem hozott veszedelmet, mert nem vált szokássá, csak azt jelentette, hogy nem lett belőlem se szent, se züllött fráter.

A mentőakció azonban a legjobb pillanatban jött: nyolcadikos voltam, szabadulóban a család és az iskola védelméből és korlátaiból. 1914 májusában letettem az érettségit, utána Höllrigl – egyetlen benevolus auditorként – besegített egy néprajzi tanfolyamba, melyet a vidéki múzeumőrök részére tartottak Budapesten. Ugyanis nyilvánvaló volt, hogy múzeumi pályára lépek. Ehhez akkor nem kellett egyéb, mint hogy a bölcsészetre iratkozzék az ember, s tanári szaktárgyai mellett fél évig művészettörténeti előadásokat hallgasson. Evvel persze – Höllrigl magánszemináriumai után – korántsem értem be, hanem fölvettem minden ókortörténeti és orientalisztikai kollégiumot, amit a tanrend kínált. És minthogy az egyetemes irodalom nem vonzott kevésbé, mint a múzeológia, tanári szaktárgyakul a magyar és francia irodalmat választottam, amihez – hogy kevés ne legyen – finnt és görögöt is kellett tanulni. Mint látható, a dolog biztatóan indult, sok szépet ígért, ámde a szarajevói revolvergolyó mind a múzeumi, mind a tanári pályámat fenékbe lőtte.

A BÚSKÉPŰ LOVAG, A LELEMÉNYES ODÜSSZEUSZ ÉS JEMELJAN PILJAI

Szerettem olvasni, vonzott a nyomtatott betű, de odahaza nem sok könyvet láttam. Apám nem olvasott fiatal kora óta. Járatta a Vasárnapi Újságot, meg a Pesti Naplót, nekünk, fiúknak a Zászlónk nevű diáklapot, húgaimnak a Nagyasszonyunkat. A szalon zöld bársonyterítős asztalán hevert vagy féltucat könyv-mammut, milléniumi kiadványok, rézveretes domborművekkel táblákon, az Ezeréves Magyarország, Feszty Árpád körképe: A magyarok bejövetele és hasonlók, amelyek „nem hiányozhattak egy művelt család asztaláról sem", csakúgy, mint a falakról arasznyi széles aranyrámákban Munkácsy családi képeinek reprodukciói, amiket inkább ne festett volna meg. Egy kisebb állványon a Természettudományi Közlöny 10–15 évfolyama az 1880–90-es évekből, diákéveim kincsesbányája, végül Andree óriási Handatlasa és az Osztrák–Magyar Monarchia térképkötete.

Noha a Közlönyt felsős gimnazista koromban olvastam, itt ejtek róla szót, mert később aligha lesz rá alkalmam. Ugyanabból az okból bilincselt le, mint maga a természet, de persze szélesebb, távolibb világokra nyitott kaput. A csillagos Égről, bolygónk egzotikus tájairól, embereiről, növény- és állat-országáról hozott eleven híreket, festett képzeletet gyújtó képeket. Biró Lajos Új-Guineáról küldött leveleit úgy olvastam, mint a legérdekesebb regényt. E jeles hazánkfia tudtommal első tudósunk, ki nem csupán „utazott", hanem tíz évig (1893–1902 közt) ott élt kutatásai színhelyén, és munkájához a legszerencsésebb módszert választotta: bennszülött nőt vett élettársul és megtanulta a nyelveket. Emellett bejárta Ausztráliát, Jávát, Ceylont, India egy részét s egy sor

szigetet. Azaz nem a véletlen, a kalandvágy vagy a kényszer sodorta világgá, mint Jelky Andrást, Benyovszky Móricot (Madagaszkár királyát), Magyar Lászlót (a néger királyt) és mint 1849 számos emigránsát, Xántus Jánost, Wass Samut, hanem tudományos becsvágy és program. Nem tudom, kiadták-e könyvalakban „helyszíni jelentéseit"? A Világjárók c. sorozatban volna a helye. Azért emlegetem ilyen hosszasan, mert az ő példájára határoztam el, hogy földrajzi utazó-kutató leszek, s bizonnyal az is lettem volna, ha be nem következik 1914 és meg nem süketülök.

Hanem e tarka szellemi tapasztalatok fölébresztették szimatoló ösztönömet; körülnéztem a gimnázium gyér forgalmú ifjúsági könyvtárában, s becses préda akadt horgomra: a Századok c. történelmi folyóirat. Értekezéseit csakhamar meguntam ugyan, s ma már tudom is, miért: pozitivista módszerrel földolgozott, „száraz" eseményközlések voltak („csak azt hiszem el, amit látok" alapon); köztörténeti hátterüket nem ismertem még, s így jelentőségüket sem tudtam fölmérni. Annál kedvemre valóbbak voltak a régi magyar nyelvű dokumentumok, okmányok, följegyzések szövegközlései, mert eleven életről hoztak hírt s megsarkantyúzták képzeletemet. Árra az anyagra bukkantam, amelyből pl. Takáts Sándor merítette az ihletet szépírói szintű tanulmányaihoz, jobban mondva elbeszéléseihez. (Épp akkortájban kezdte publikálni őket, magam csak jóval később jutottam hozzájuk.) Megint utaztam tehát, ezúttal nem a térben, hanem az időben, s nyertem eleven képeket egy-egy letűnt pillanatáról. (Ezt az elevenséget hiányoltam aztán a katedrán félig alvó Marcali Henrik vagy a hetvenkedő Ballagi Aladár előadásaiban, miért is gondosan kerültem őket.) Roppantul élveztem a Századok szövegközléseinek archaikus nyelvezetét, szókincsét, sőt ortográfiáját is, noha sokszor nem értettem. Például máig se tudom, miféle növendék marha lehetett a „belch zeöyke thynow", de az értetlenségek is jók voltak arra, hogy felszítsák kíváncsiságomat, és ébren tartsák érdeklődésemet.

Egyébként az én időmben már kialakult az ifjúsági olvasmányok menetrendje: indult Robinzon Kruzoéval, folytatódott Gulliverrel, kiszélesült Verne Gyulával és zárult May Károllyal. (Ezeket a neveket ilyen magyarosan írták és ejtették ki.) Köztudott, hogy ez az egész irodalom, May Károly kivételével, eredetileg felnőtteknek íródott. (Verne regényeit Schöpflin Aladár közölte a Vasárnapi Újságban, az eredeti fametszetekkel.) Hasonlóképp ismeretes, hogy Robinzonnak számtalan utánzója támadt: soha annyi hajótörött és lakatlan sziget nem hemzsegett az irodalomban, kivált az ifjúságiban, mint megjelenése után jó száz éven át. Ezek magyar fordításaiból egy sor megvolt az elemi iskola könyvtárában, rendre kivettem, s bátyámmal szorgosan elolvastuk őket. Azért említem, mert a dolognak elég érdekes lélektani következménye lett. Mint már jeleztem, bátyám élénk képzelőerővel volt megáldva, s a robinzonádok megihlették: koholt egyet, áttéve modern magyar környezetbe, s hősének a hangzatos Ménesi Vörös György nevet adományozta. Minden este összebújtam vele az ágyban, s addig szőtte-fonta a mesét, míg el nem álmosodtunk. A magyar környezet úgy volt lehetséges, hogy a hőst a Duna egy lakatlan szigetére tette ki. Györgyünk bátyámmal egykorú (tízéves), roppant erejű, félelmet nem ismerő, fölényes elméjű gyermekifjú volt, természetesen. A szigetet úgy védte meg idegenek behatolása ellen, hogy a föld felszíne alatt köröskörül dróthálózatot húzott, abban nagyfeszültségű villamosáram keringett. A legmagasabb fa tetején kilátóhelyet szerkesztett, ahonnan koronként távcsővel vizsgálta a láthatárt, nem közeleg-e ellenség. Amikor elérkezett az ideje, bátyám mi kettőnket is bevont a történetbe: egy vihar a szigetre sodort. György befo-

gadott bennünket, s attól fogva hárman intéztük a birodalom ügyeit; a sziget közepén favárat építettünk, magas palánkkal vettük körül, rejtekhelyet ástunk és így tovább. Tudjuk, minden kisgyerek fantáziája oly élénk, hogy amit képzel, elhiszi (ezért valójában nem hazudik ilyenkor), a mi esetünk mégis különös, rendellenes volt annyiban, hogy teljességgel igaznak tartottuk, átéltük a magunk csinálta mesét, s ugyanakkor tudtuk azt is, hogy mese, hiszen ott az ágyban eszeljük ki, suttogjuk egymás fülébe. Kettős életet éltünk, ám a kettő nem találkozott. Egy nap azonban a lomtárban matattunk, ahol apám többek között az üres borosüvegeket tartotta; az egyik butélia címkéjén megláttam ezt a nevet: Ménesi Vörös (ti. bor). Ahá, tehát innen vette bátyám a hős nevét! Csalódottan és felháborodva tartottam a palackot bátyám szeme elé, ő pedig elvörösödött, mint akit hazugságon érnek. Így végződött a robinzonád. Persze, kéznél volna a dolog lélektani magyarázata: minden felnőtt tapasztalta már, hogy az éjszaka sötétjében támadt gondolataink, eszméink, terveink reálisnak tetszenek, ám a reggel „józan" világosságában rögtön és vitatlanul kitűnik irrealitásuk, képtelenségük. A különbség a mi esetünkben az, hogy az éjszakai mese realitása épen maradt, csupán tudatunk hátterébe húzódott.

Defoe és Swift klasszikusok, annak nevezném Mark Twaint is (Tom Sawyer, Huckleberry Finn). Verne és May Károly nem ponyvaírók, mégse nyújtottak hiánytalan élvezetet. Verne tudományos fantáziáját gyerekesnek éreztem (már akkor) csakúgy, mint (most) a mai ember rajongását a technika, a gépek iránt, aminthogy az is: ugyanaz az infantilizmus táplálja felnőtt szinten, amely a mozdonnyal, repülőgéppel játszó kisfiút bűvöli el. May Károlytól megtanultuk az indián lovagiasság és hadviselés szabályait, és passzióval gyakoroltuk, de Old Chatterhand és Winnetou szememben már túlságosan tökéletesek voltak. Amikor aztán olvastam, amint Winnetou halálos óráján – a nyájas spisz-olvasó megnyugtatásául – megvallja, hogy ő keresztény, értsd, hogy lelke nem fog elkárhozni, ez fölbosszantott. Jobban tetszett Gerstäcker, fantáziája szerényebb, történetein viszont megérzik, hogy valódi tapasztalaton alapulnak.

E bőséges irodalom izgalmas históriái távoli tengereken, szigeteken, földrészeken peregnek le, egzotikus környezetekben sokféle színű emberek közt játszódnak, sőt olykor elhagyják a Föld színét, fölvisznek a Holdba vagy a tenger alá vagy a Föld középpontja felé és így tovább, s persze, mint olvasó, bejártam velük az egész mindenséget. Ez volt az oka, hogy amikor rányitottam Jókaira, úgy éreztem magam, mint aki hazatalál.

Jókai hasonlít Voltaire Úristenéhez: ha nem lett volna, ki kellene találni. Egymaga ezeregyéjszakai virágoskertet ültetett el a letarolt magyar glóbuszon. Sajnos, a letarolt föld a szomorú valóság, nem a kert, de éppoly való, hogy Jókai kertje csakis ebből a magyar földből sarjadhatott, s hogy a kertész csak azért fakaszthatta, mert maga is minden porcikájában magyar. A világ, amit teremtett, kétszeresen magyar, noha irreális (vagy inkább szürreális), és amit hibájául szokás felróni, éppen abban van érdeme és igazsága. Vörösmarty Csongor és Tündéjét prózára írta át, száz regére bontva, azaz költő volt, s az igazi költőknek mindig igazuk van. Jókai a magyarság virtuális képét rajzolta meg, ahogyan Petőfi virtuális önarcképét az Apostolban. Emez eszmeileg igaz, amaz a szépség jegyében – nem szépírói, hanem belső kvalitásait értve. A szomorú valóságot föltárni, bírálni, s ha kell, ostorozni helyes és szükséges, de álmodni ott, ahol ébren tart a szomorú valóság, nagyon szép. Engem, a kisfiút Jókai arra tanított, hogy magyarnak lenni szép, sőt gyönyörű dolog. Öreg fej-

jel is őrzöm e gyönyörűség emlékét, noha illúzióim a magyar sors szépségéről régóta szétfoszlottak, sok mással együtt.

Pedig nem valami kitűnő munkája került először a kezembe, hanem a Varchoniták című „beszély", afféle rege a magyar előidőkből. De már ez is annyira megigézett, hogy átírtam, – nem kivonatoltam, hanem újraírtam a magam fogalmazásában, egy fekete viaszosvászon födelű, vastag, vonalazott füzetbe, az ördög tudja, miért. Egyáltalán nem képzeltem, hogy szebben írom meg, talán csak jobban a magamévá akartam tenni. Ugyanígy cselekedtem egy évvel utóbb a Buda halálával; nem tananyag volt, a Toldi olvasása keltette föl birtoklás vágyamat, s versben akartam átírni; szerencsére csak négy-öt strófáig jutottam.

Harmadikos gimnazista koromban tehát fölfedeztem Jókait, csak az volt kérdés, hogyan szerezzem meg összes művét. A városban működött a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület kölcsönkönyvtára, de abba diák nem iratkozhatott, az anyagi felelősség miatt. Arra nem is gondolhattam, hogy privátoknál nyomozzak utána, de megsejtettem, hogy a tanári könyvtárban szendereg a teljes Nemzeti Kiadás; beállítottam oda, s azzal az ötlettel, hogy anyám szeretné olvasni, kölcsönkértem és kaptam. Ölben vittem haza az első porciót s fuvaroztam ölszám oda-vissza, míg el nem fogyott a száz kötet.

Fölösleges szószaporítás lenne elmondani, hogyan ismerkedtem irodalmunk klasszikusaival, megkaptam tőlük, aminek nyújtására a Gondviselés megalkotta őket, s az iskola végeztével szellemi szervezetem sajátjává hasonította kincseiket, ahogyan fizikai szerveim a levegőt és az ételt. De bármennyivel gyarapítottam utóbb ismereteimet róluk, bővítettem olvasmányaimat és tanulmányaimat az áhított teljesség felé, merőben új élményt nem nyújthattak többé. Ellenben még iskolás éveim alatt találkoztam olyan alkotásokkal, amelyek új világok kapuit nyitották meg előttem és lakosukká tettek.

Jókai korszakom idejében történt, hogy karácsonyi ajándékul megkaptam a Don Quijote ifjúsági, azaz rövidített kiadását Győry Vilmos kongeniális fordításában, vaskos, nagy formátumú könyvet, szép, színes olajnyomatú képekkel díszítve. A manchai lovag históriája akkor még ifjúsági olvasmánynak számított, s talán az egyetlen remekmű ezek között, mely azóta visszakapta világirodalmi rangját. Ma már tudjuk, hogy a mű problematikája igen sokrétű, több ponton tisztázatlan, s mindenesetre lényegesen többet mond az író eredeti szándékénál, a lovagponyva szatírájánál. Ehhez hozzáteszem, hogy megalkotásában tetemesen közrejátszott a szerző lappangó önirónia: saját egykori hősi voltát gúnyolja keserűen, sorsának tragikus mélyén, az adósok börtönében. Don Quijote nem kisrészt ő maga, a lepantói hős, a tuniszi kalózok „félkarú" foglya, ki megláncolva, börtönodvában szervezi saját és rabtársai szökését. Ám azt hiszem, az átlagolvasó ma is a lovag elavult, idejétmúlt alakjának gúnyképét látja benne s mulat a keszeg hős hóbortjain és tuskó szolgája józan, korlátolt bölcsességén. Minderről tizenhárom-tizennégy éves gyerekfejjel sejtelmem se volt, nem ismertem a lovagkor történetét, sem az író, sem a regény históriáját, mégis – szavamra mondom – nem nevettem a Búsképű Lovagon, ellenkezőleg, igazi hősnek láttam, együtt éreztem vele, szerettem, sajnáltam, sőt néha, midőn már többedszer páholták el méltatlanul, megkönnyeztem. Sancho Panza mulattatott, de őt is megszerettem, mert szerette gazdáját, kitartott mellette, védelmezte, noha kárhoztatta bolondériáit. Meglehet, azért éreztem így, mert nem estem nagyon messze a kortól, melyben az ember gyereke még hisz a varázslatok, rossz és jó szellemek – ha nem is valódi, de irodalmi – létezésében. Lehet, hogy az atyai ütlegek hatása szintén növelte ro-

konszenvemet az elpáholt hős iránt, bár korántsem éreztem rokonhősnek magam, hiszen az ütlegek mindig csak szégyenkezést, azaz egy teljességgel hősietlen érzést támasztottak bennem. A lényeg számomra azonban ez: amikor később megismertem a lovagság intézményét és csodálatos történetét, a lovag mintaképe nekem akkor is, azóta is Don Quijote fiktív alakja maradt, mi több: elvi, azaz követhetetlen eszménykép. Nem Parsifal, a Grál-király, sem a félelem és gáncs nélküli Bayard. A dekadens, idejétmúlt kóborlovag karikatúráját nem az irodalom, hanem a történelem mutatta meg nekem Ulrich von Lichtenstein alakjában, de ő félbolond volt, vagy tán egészen az.

A gimnazistának, amikor az ötödik osztályba lépett, választania kellett: görögre iratkozik-e vagy görögpótlóra. Minthogy a nyelvtanulás a grammatika nyúzásából állt, előről hátra és hátulról előre, s így elzárta az utat az irodalom felé, pótlóra jelentkeztem. Az első év tananyagába tartozott az Odüsszeia elolvasása; ezt Gyomlai Gyula prózai, szemelvényes fordításában kaptuk, s amint kezembe jutott, az első napon végigröppentem rajta, újszerű és hiánytalan élvezettel. Állítom, hogy klasszikus eposzok prózai fordításának is vannak előnyei: a formai szépségek veszendőbe mennek ugyan, de ami elvész a vámon, némi részt megtérül a réven, a szókincs és a tartalom hűségén. A vers, a „kötött forma", mint neve is mutatja, megköt, megszabja a mértéket, a ritmust, a rövid és a hosszú szótagok váltakozását, egyszóval a hangzást, ami a szókincs erős rostálására és a mondandó átfogalmazására kényszerít, elárnyal módosít, megalkuvásra ösztönöz; e nehézségeknek a szöveghűség vallja kárát, s még jó, ha az eredeti mű „nyelvi hangulatát" közvetíteni képes. Gyomlay, a prózai fordító, szabadon válogathatott a szókincs gazdagságából, s noha nem volt nagy tudós, „csak" filológus, bírta a homéroszi klasszicizmus magyarításához szükséges nyelvi leleményt. Megint új, vadonatúj világ nyílt meg előttem, s megvallom, az ismerkedés első perceiben roppant mulattatónak találtam. A terjedelemmel mitsem törődő, mondhatni, szuverén bőbeszédűség, amely minden ismert esztétikai szabály szerint hiba, tehertétel, itt egyszeriben erénynek minősült, csöndes, elemezhetetlen derűt árasztott s fölvidított. Azután a nevezetes homéroszi jelzők fölbukkanása és állhatatos ismétlődése – a fenndörgő és fellegtorlasztó Zeusztól a bagolyszemű Athénéig, a leleményes Odüsszeusztól a szemérmes sáfárnőig, dombos oldalú marháktól a merevlábú juhokig – megannyiszor apró kacajokra késztette fogaim rekeszét. A latin négyesztendei biflázása nyomán, Julius Caesart, Ovidiust puskázva, sőt némiképp beleszagolva Vergiliusba, szereztem valamelyes fogalmat a klasszicitásról, helyesebben: véltem szerezni. Harmónia, arány, zárt formák – ilyen fogalmak kóválygottak tétován elmémben. Ám Homérosznál, érzésem szerint, ezeknek épp az ellenkezőjét leltem: gyerekes naivitást, ősi, elemi primitívséget, távolról a népmese csodavilágára emlékeztetőt. Később, midőn alkalmam nyílt az összehasonlításra az Iliásszal, ez a benyomásom megerősödött: hősi hadakozások, gyönyörködés a vérontásban, – rendben, ez klasszikus tárgy, s noha tálalása ugyanaz, a hangulat mégis derűtlen, mese nincs. Az ellentét miatt a homéroszi kérdés vitája mindig érdekelt, de a megoldást – legalábbis magam számára – csak évtizedek múlva derítettem ki: Homérosz a görög előtti mediterrán hajósnépek mesekincsét dolgozta a „hazatérések" görög hagyományú epikájába, valóban klasszikus, időtlen mintát adó sikerrel.

A század elején igen elterjedt kiadvány volt a Magyar Könyvtár sorozata, narancssárga borítékú, kis füzeteit fillérekért árusították, a vékonypénzű diákgyereknek is telt rá. Gyűjtögettem őket, mert elég sűrűn szerepeltek köztük a külföldi irodalmak egykorú jeleseinek kisebb munkái. Így jutottam Gorkij

csavargó-novelláihoz (nevére az Éjjeli menedékhely világsikere tett figyelmessé). Első találkozásunkról pompás emlékképet őrzök: Két csavargó, Jemelján Piljai és maga a szerző a Fekete-tenger fövenyén heverész, lábuk előtt a végtelen zöld víztükör habjai locsolják a partot, fölöttük a végtelen ragyogásban sólyom köröz, szabad életük jelképeként. Bölcselkednek a maguk és a világ dolgairól, mikor megelégelik, föltápászkodnak, Jemelján a tengerbe hajítja üres pénzeszacskóját, aztán útnak erednek üres zsebbel, üres gyomorral, de gondtalan derűvel szívükben. – Gorkij csavargóinak változatos seregét végigkísértem életük vargabetűin, és sohasem csalódtam bennük; „volt embereknek" nevezték magukat, mert kihulltak a társadalomból, bár az igazság az, hogy nem is kívánkoztak vissza. Sokkal nagyobb volt bennük az élet hite és ereje, az ösztönös, öntudatlan optimizmus, semhogy köteléket vegyenek magukra, igába hajtsák nyakukat, korlátok védelmébe húzódva és kérődzve szaporítsák az embernyájat. Azóta is valahányszor a szabadság eszméje – nem a politikai, hanem a személyi függetlenség gondolata – fölbukkan bennem, reflexszerűen a Fekete-tengertől az Uralig nyújtózó szarmata síkság képzeletbeli panorámáját látom: fényben úszó, határtalan mezők, szőke gabonatáblák, távoli lilafátylas nyírfaerdők, de ember és emberkéz nyoma nélkül, legföljebb a szélesen hömpölygő folyamokon néhány bárka vagy tutaj.

Egy XVI. századi spanyol, egy ókori görög, egy tegnapi orosz: Európa irodalmi glóbuszának három sarka térben és időben. Miért lettek legbecsesebb darabjai annak a saját szerzésű irodalmi poggyásznak, melyet az iskolás korból magammal vittem? Bizonyára, mert hőseik: a lovag, a mesehős és a csavargó rejtett, tudat alatti eszményképeket, vágyálmokat testesítettek meg. Egy szóba sűrítve: a szabadság ideáját.

Az újabb, eleven irodalom, a Nyugat és Adyék (akkor még nem voltak nemzedék) híre-neve a világháború előtt eljutott ugyan Nyitrára, de műveik nem; legföljebb, ami keveset Gömöri Jenő kiadott a Modern Könyvtár sorozatában. (Pl. Kosztolányitól A szegény kisgyermek panaszait, Füst Milánt, Karinthy Így írtok ti-jét, – ezekre emlékszem. Gömöri privigyei származású fiú volt, Nyitrán érettségizett 1908-ban, húszéves korában indította meg a Modern Könyvtár-t. Privigyén jártunkban találkoztam vele.) Nagyban divatoztak Ady „érthetetlen" verseinek paródiái, voltaképp ezekből értesültem létezéséről. Amit lehetett, összeszedtem a „nyugatosok" (ez akkor új szó volt) műveiből, a folyóiratokban megjelent írásaikból és a velük foglalkozó cikkekből. E gyér és vegyes források alapján összekompiláltam egy önképzőköri előadást „legújabb modern líránkról". Megróttam őket elégtelen hazaszeretetükért, Párizsrajongásukért, Ady haragját túlzottnak ítéltem (*„Gémeskút, malom alja, fokos, /Sivatag, lárma, durva kezek, / Vad csókok, bambák, állombakók, /a Tisza-parton mit keresek?"*), – de újszerű, merész hangja tetszett, Babits formaművészete pedig elbűvölt (*„Írisz, te lelkem régi istensége, / Hétszínű, gyöngyös, mint nektári kelyh, / Ezerszínű, uszályos, égnek éke, / Írisz, kinek ruhája pávapelyh . . .*). Ez volt az első eset, hogy Adyék neve elhangzott Nyitra városában.

Ha már versekről esett szó, hadd valljam meg szerelmemet irántuk. Mint említettem, többnyire önként megragadtak emlékezetemben, tele voltam velük, zümmögtek fejemben, mint kaptárban a méhek, s az első jelre kirepültek; azaz úgyszólván minden hallott szóra odaillő idézetek jutottak eszembe. Mondtam azt is, mennyire szerettem szavalni, – akkor még szavaltuk a verseket, nem mondtuk, és bizonyos, hogy mondani kell, nem hangtalanul olvasni. Szavaltam tehát, eleinte a szobámban éjszaka, de mikor az alattam lakók közölték, hogy

náluk rezegnek a falak, elröstelltem magam és kivonultam a szabad ég alá. Kint a tágas mezőn, ahol látó- és hallótávolon belül egyedül voltam, gátlás nélkül zenghettem, harsoghattam a szövegeket a védtelen levegőbe. Gyakran már magam előtt is nevetségessé váltam, de nyilván ez volt a szelep, mely a belső feszültségek egy részét levezette, mert utána mindig jóleső, fáradt kielégüléssel bújtam vissza odúmba. Az érlelődéssel ez a hóbort is elmúlt, de a versek szépek maradtak.

Az én időmben Nyitra városának 17 000 lakosa volt csupán, mégis már évtizedek óta csinos állandó színháza és törzsközönsége. Igazgatója is állandó, s méltán élvezte a színügyi bizottság bizalmát, mert a változatos, „minden igényt kielégítő" műsort adott. Játszotta a klasszikusokat, gyakran elsőrendű vendégművészekkel; Hamletet Pethessel láttam, Romeót és az Ármány és szerelem fiatal hercegét Beregivel, Shylokot Ivánfival. A Bánk bán és az Ember tragédiája minden évben színre került. Ápolta a hazafias érzést (Rákóczi Ferenc ifjúsága, Ocskay brigadéros), és helyet adott a népszínműveknek. Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc premierjeire sem kellett sokáig várni, még kevésbé az operettekére. A statisztériával és a díszletekkel a végletekig fukarkodott, de az átlag-színvonal jó közepesnek volt mondható. Ám minden főszerepet kizárólag a maga és neje számára tartott fenn. Nagy termetű, kissé testes férfiú volt, s a hősi szerepekben utolérhetetlen. A deklamáló stílus híve, ember fiát oly bőszült bikahangon bömbölni nem hallottam. Tudta, hogy ez kell a népnek, s persze megvoltak a kellő „adottságai" hozzá: impozáns megjelenés, bivalytüdő, bőgőhúr hangszálak. Ha aztán dús körszakállal ékesítve, díszmagyarban, kucsmásan, kardosan kiállt a színpad közepére, és elbődült benne Bánk bán, Petúr, Bercsényi vagy más búsmagyar keserve, szívdobogást kapott minden honfikebel. És bírta öt felvonáson át; hogy a belégzés pauzája kárba ne vesszen, hörgött, berúgott saját hangjától, szeme keresztbe állt, nyakán kidagadtak az erek. Páratlan élményt nyújtott.

Azért ecsetelhetem mindezt ily elevenen, mert habitüé voltam. Egyik vidéki osztálytársam kosztosgazdája fuvaros volt, a színháznak is szállított, s kedvezményül két állandó szabadjegyet kapott álló-, azaz diákhelyre. Ezek egyikét természetesen birtokomba vettem. A színház látogatására minden egyes esetben engedélyt kellett kérni az osztályfőnöktől, ám ez feszélyezett, azonfelül gyakran kitett volna a tilalom kockázatának, ezért inkább mellőztem. Emiatt szemfülesen lapítva élvezhettem csak a színművészet szépségeit, nehogy rajtakapjanak, de megérte. Így végül nem megvetendő színi „kultúrával" gazdagodva mondhattam búcsút diákkorom színpadának, ebben az értelemben is.

BÚCSÚ

Bernáth Aurél önéletrajza első kötetében elmeséli, hogy apja nyaralót épített a Balaton mellett, s ott férfitársaságával nagyszabású törökbanketteket, azaz ivászattal egybekötött halászlé-vacsorákat rendezett. Hogy a mulatságnak eredeti színezetet adjon és a hangulatot emelje, borospoharakul tucatnyi, a fűszerboltokban használt, többliteres cukortartó üveget szerzett be, s oly furfangosan válogatta össze őket, hogy kellő sorba állítva és megcsendítve, kiadták a Himnusz első ütemeit. Bernáthnak megvolt a véleménye apjáról és barátairól, az ilyen idétlen históriákat mégis jókedvű, anekdotázó hangon, némi finom gúnnyal humorizálva adja elő. Esztendő híján egyidős vagyok vele, vagyis ugyanavval az apa-nemzedékkel álltam szemben, de tudom, hogy az ilyen Himnusz-pöngetésre dühös megvetéssel morogtam volna: *Ez a ti hazafi-*

ságtok! Aminthogy mondtam is valóban, retrospektív érvénnyel, midőn Bernáth kitűnő könyvét megjelenésekor, hatvan esztendős koromban elolvastam.

A dühöt és a megvetést, nyilván, főként apa-komplexusom fakasztotta, de a többi zsengekori szövődménnyel együtt alapállásommá lett. Nem volt tehát forradalom, még lázadás sem, hanem merev tagadás, elkülönülés, a mássá, különbbé válás ösztönének vad rugódozása, a szabadságvágy hieromániája. Minthogy a közösségek életrendjét mindig az idős korosztályok alakítják ki, a szent düh eleve ellenzékivé és fiatalság-pártivá tett és tesz, de nem kritikátlanná. A mai fiatalok, hippik és csajok látszólag teljes szabadsága, a beat, a shake, a majomszőr-tenyésztés a pofán, a sörényhaj à la botokùd, a miniszoknya és a forrónadrág, a galerik bulizása, a szabadtéri párzás, a szexualizált életforma, a fitogtatott cinizmus, a huligánság sem forradalom, mert hiányzik belőle a program, hanem a történelmi katasztrófákat törvényszerűen követő bomlástermék. Korántsem új jelenség, korszerű megismétlése az „incroyable"-ok, a „merveilleuse"-ök, a „costume de nudité" divatjának és erkölcsének a francia forradalom és a napóleoni háborúk után, mint volt a francia-porosz háborút és a Commune-t követően a kánkánnal és a Moulin Rouge-zsal szimbolizált éjjeli élet virágzása, és mint a huszas években, az én nemzedékem idején, az apacsok, a jasszok, jampecek, flepperek, bőrök és tyúkok grasszálása, a dzsessz, a dzsigg, a térd fölé ugrott szoknya, a bikini, a vadevezés, a meztelenség-kultusz és a szabad szerelem. Efemer tünet a mai is, mind a történelemben, mind művelőik életében, mert harminc éven túl gyakorolni nem lehet. A különbség csak mennyiségi, a minden eddigit fölülmúló katasztrófákhoz mérten minden eddiginél elvadultabb és rondább.

Mai szemmel visszatekintve, különösnek érzem, hogy iskolai közösségünkben a társadalmi különbségek, az osztályharc tünetei nyomokban sem mutatkoztak. A szegény gyerekek mindig többségben voltak, s állapotuknál fogva bizonyos tekintélyt élveztek, egyébként azonban az egyenlőség elintézett ügy volt, s aki élre akart kerülni, egyénileg kellett kiküzdenie, az osztályhelyzet ebben mitse számított. Barátait, cimboráit ki-ki szabadon, hajlamai és tetszése szerint választotta. Kicsit piperkőc, gáláns társasági életet élő bátyámnak például felsős gimnazista korában. jó ideig egy Pénzes nevű favágó-napszámos fia volt a kebelbarátja. Magam kamasz időmben egy tót parasztgyerekkel barátkoztam, Pechácsnak hívták; a Pár-utcai külvárosban lakott, nekünk a belvárosban második emeleten volt ötszobás lakásunk, s kölcsönösen imponáltunk egymásnak: én az öblítéses vécével, fürdőszobával és a szalon pompáival, ő a szegénynegyed furcsa flórájával és faunájával. Egyszer elvitt bábszínházat nézni; a bábos bódéja egy beszálló kocsma udvarán állt, és nem kisebb dolgot, mint Faust tragédiáját adta elő, szlovák nyelvű verses szöveggel. Roppant izgalmas látvány volt, noha szót sem értettem, de Pechács lefordította néhány részét; például, midőn Faust szerződést kötött az ördöggel, a színfal mögött hátborzongató hangon felhördült a lelkiismeret szava: „Fauste, Fauste, mit tettél? Eladtad édes lelkedet!" Történt ez 1910-ben, a legenda népi formája tehát ekkor még élt a szlovákok között. (Mostanában felújították.)

De láttam én valódi „ponyvát" is, ősi, klasszikus formájában. Nagyboldogasszony ünnepe (aug. 15.) országos sokadalmat gyűjtött össze Nyitrán. Vonaton, gyalog jöttek a zarándokok, processziókban, zászlók alatt, pap vagy „szentember" vezetésével, énekelve. A Kálvária körül egész sátorváros kerekedett, zsivalygott minden lárma-szerszám, kereplő, trombita, dob, szájharmo-

nika, kukorékoló síp, csepűrágók, szemfényvesztők, szerencsejátékosok, lacikonyhák, söntések, mézeskalácsosok csalogatták a jámbor hívek garasait, kegyszer-, játék- és egyéb bazárosok árultak minden lehetséges búcsúfiát. Itt bukkantam ponyvás emberemre. Kötelet feszített ki két fa között, arra ponyvát akasztott, teleragasztva a füzetek fametszetes címlapjaival; előtte, a földre terített ponyván hevertek a művek, csomókba rakva. A kis ember, orrán okulárével, tekintély okából, pálcájával sorban rámutatott a címlapokra, s rigmusba szedett énekszóval feszítette az érdeklődést változatos tartalmuk iránt, melyek során egyenlő arányban keveredett kegyes olvasmány, betyártörténet és hátborzongató bűntény.

Hogy a szegény ember sorsa nem egészen természetes valami, a következő esetből értettem meg: első elemiben osztálytársam volt az imént említett Pénzes-fiú mindkét lábára nyomorék öccse; a tanító egyszer kiszólította, s felelés közben, hirtelen és oktalan dühvel galléron fogta, felkapta és belerúgott; a szegény gyerek a padlóra zuhant, csontjai kopogtak, mint a fa. A megdöbbentő az volt, hogy arcán egy vonás se mozdult, föltápászkodott és a helyére botorkált, mintha semmi se történt volna. Pedig nem volt gyöngeelméjű, azaz közönyös. Én azonban tisztán megéreztem – hiszen máig emlékszem rá –, hogy a tanítót a gyerekek szegénysége bátorította és nyomoréksága ingerelte a komiszkodásra.

Harmadikos gimnazisták voltunk, mikor megkérdeztük a hittan tanárt, mi a szocializmus? A fiatal pap (nem az én térdepeltetős tanárom) higgadtan, láthatólag fölkészülve és a tizenhárom éves fiúknak is érthetően kifejtette a következőket: mozgalom, amely egyenlőséget akar teremteni az emberek között; ne legyen se úr, se szolga, se gazdag, se szegény. Ezt úgy kívánják elérni, hogy megszüntetik a magántulajdont, minden vagyon az államé lesz, mindenki az állam alkalmazottja és munkájának megfelelő bért kap. Ez a terv azonban nem valósítható meg, főként három okból. Az egyik: ha az emberek nem gyűjthetnek vagyont, ha munkájuk hasznát nem maguk teszik zsebre, akkor elvész a munkakedv, elsorvad a kezdeményező, a vállalkozó szellem. A másik: ha minden munkát az állam oszt ki, végeztet el és díjaz, oly nagy hivatalnokseregre lesz szükség, hogy azt az ország gazdálkodása nem bírja meg, s a munka maga is akadozni fog. Harmadik: az emberek nem egyenlők, sem képesség, sem szorgalom dolgában; a munkát igazságosan sem elosztani, sem díjazni nem lehet; a vélt vagy valódi igazságtalanság utat nyit a jogtalan haszonkeresésnek, visszaélésekre csábít, korrupcióra vezet. Végül hozzátette: a becsületes munkával szerzett vagyont, tulajdont elvenni jogtalanság, a társadalom rendjét nem lehet jogtalanságra alapítani. A tanár, persze, nem a marxista szótárat használta, az enyémet sem, és nem oly kereken fogalmazott, mint én itt; előadására azért emlékszem ilyen pontosan, mert az efféle kérdések apáink körében egyszerűen ismeretlenek voltak s a társadalmi kérdést, illetve az ő szótáruk szerint a világ rendjét, általában ezzel a megállapítással intézték el: mindig voltak és lesznek szegények és gazdagok.

Nem képzelem, hogy mindaz, amit eddig elmondtam, merőben egyéni élmény és rendkívüli eset. A fejlődő kor tünetei törvényszerűen jelentkeznek és azonos vagy hasonló természetűek. A különbséget az teszi, hogy milyen külső körülmények között és mekkora intenzitással zajlanak le, jelentőségüket pedig az szabja meg, milyen hatással vannak a jellem, a gondolkodásmód kialakulására, mennyiben határozzák meg a felnőtt ember magatartását, cselekedeteit.

Ősi, nem vitás igazság, hogy mindenki azzá válik, amivé veleszületett alkata és gyerek-ifjúkori élményei determinálják.

Ez az írás nem csupán emlékezés, hanem önvizsgálat és számadás is. Nem készültem rá, s főként nem kerestem az alkalmat, hogy a nyilvánosság előtt végezzem el, de ha már úgy fordult, hogy nem térhetek ki előle, nem mímeltem szerénységet, igyekeztem viszont rövidre fogni. Jól tudom, hogy a természet akaratából senki sem ismeri magát valóhíven, tárgyilagos önismeretre szert tenni nem lehet, azért minden számadás eleve szubjektív értékű csak. Őszinteség: kelletlenül nézek a bizonyára torzító tükörbe: úgy mutatja, alkati sajátság a neurotikusan túlfeszült életerő, a szenvedélyesség, lobbanékonyság mind érzésben, mind gondolkodásban, ami a féktelen képzettódulásoktól megsarkantyúzva, nagy teljesítményekre, baromi munkabírásra képesít, ugyanakkor hebehurgyává, hamarkodóvá, meggondolatlanná, kapkodóvá tesz, s lényegesen többször lő bakot, mint célba talál és sikert arat. Velejár a kritika nélküli egyensúlytalanság, felelőtlenség, vak ingadozás szélsőségek közt, egzaltációtól a kétségbeesésig, a túlhabzó jókedvtől az apatikus lehangoltságig. Kísérőtünet a csillapíthatatlan ismeretszomj, mely alig elviselhető tehertömeget halmoz fel az emlékezetben. Föltehetően életreszóló gyerekkori trauma az apai brutalitás, mely főként az egész tudattalan régióra kiterjedő szégyenérzésbe csapódott le, de minden érintésre föltör, kórossá teszi az idegrendszer funkcióit, és túlkompenzálásokba kerget: hol zárt tétlen magányba, hol nyüzsgő aktivitásba, hol idétlen különcködésbe, hol suta feszengésbe. Viszont a magányos, rideg, szeretethijas gyerekkor természetes reakciója a sóvárgás a szeretet, a családi élet melege után, s a barátság szenvedélyes kultusza. Minden ember mikrokozmoszt hord magában, amit valamely fő hajtóerő mozgat, ha olykor kanyarogva is, előre; nem egyszer mondottam már, hogy az enyémet az önállóság, függetlenség, a szabadság eszméjében vagy ösztönében lakozó erő forgatja, amióta eszmélni tudok.

Ennyi nagyjából az útravaló, amellyel a zsengekortól búcsút vettem, hivatalosan is érett ifjúnak nyilvánítva. Apám Budán született, vizivárosi gyerek volt, de mert mint mérnök-embert sűrűn ide-oda helyezték, a budapesti illetőséget fönntartotta, mind a maga, mind családja számára. Így tehát midőn ő a nyugdíjas, én pedig az érett kort elérve, 1914 májusában Budára költöztünk, jogilag hazatértünk. Egy hónap múlva eldördült a szarajevói revolver.

(Folytatjuk)

GRANASZTÓI PÁL

Városok, álmok, zene*

1.

Városok, álmok, zene! Mennyi hasonlóság, egybefolyás van köztük. Mégha zenéről nem is igen lehet álmodni, én legalább nem álmodom, mert álmaim inkább látványok, érzések, nem egyszer tapintási érzetek kevergései. Akár a városok. Mégis városban élni, jönni menni és zenét hallgatni, hallani sokban hasonló dolog. Inkább, mint képeket, szobrokat nézni. A városnak, akár a zenének nincs meghatározott mondanivalója, a városnak atmoszférája van, ha van. S a város is az időben él, benne járkálni, megismerni időbe telik, mint a zenét is meghallgatni, megismerni. A városban is, s a zenében is benne vagyunk, ha vagyunk. S aligha véletlen, hogy városok terein nem egyszer zenekar szólt, utcáin zenélve járnak végig – sőt a tereket, utcákat környező házakban s az általuk alkotott tereken, utcákban is gyakran él, rejtőzik – képletesen – valamiféle muzsika. Mint Budapesten az egykori Vízivárosban, mármár csak maradékaiban. Rómában a Trastevere táján. Párizsban a Saint Sulpice templom környékén, melyben éppen Caesar Franck orgonált. S még annyi helyen másutt.

Ennek okából van hasonlóság – kell legyen – városok korszakai, alkata és zenei korszakok, formák között. Ennek mélyebb elemzésére nem vállalkoznék, inkább arra gondolok, ami mostanában bennem él, sőt néha feszít. Modern zene és modern építészet, városformálás között nyilván van nemcsak szerkesztési, hanem atmoszférikus hasonlóság is – keményebb, szigorúbb, másként ható voltukban. Számomra pedig abban, hogy mostanság távolodtam tőlük, az újaktól. Városokban a régebbiekhez, s főként a sokféleséget, az időben rakódottságot érzékeltetőbbekhez vonzódtam, – zenében pedig mindinkább és újból a romantikusokhoz, meg a hozzájuk kapcsolódó századforduló körüli irányzatokhoz. Újból, hiszen mindkét út némiképpen visszatérés, s van köztük párhuzam. Amellett szükségszerűség, sorsszerűség is. Mert ehhez meg kellett érni, át kellett élni a modern formálást – építészetben, zenében, s ha nem is túl lenni rajta – ezt aligha lehet, – hanem a birtokába kerülni. Benne élve a romantikában, az impresszionizmusban s az a korabeli, addig volt városokban, később már csak lázadozni lehetett ellenük, kitörni belőlük. Az idő hozta ezt is, az eltelt idő. Mások vagyunk, mint akiknek a romantikus zene készült, s a kor városai. De lassan különbözünk azoktól is, akik kitörtek belőle és megalkották az újabbat, a keményebbet, az előremutatót. Kassák nemcsak azért halt meg voltaképpen időben, bármily emberi veszteség volt is eltávozása, mert már nyolcvan évet megélt, hanem mert elérte valaminek beteljesedését, amivel azonosult, amit kezdeményezett és mindvégig képviselt. S ami lassan élete vége felé másulni kezdett. Oldódni, lazulni. Még előbbre nyúlni kezdett, vagy visszanyúlni. Visszanyúlni abba, ami a miénk, mint egy város, vagy a zene birodalma, hiszen ezekben járkálni lehet. Itt nemcsak egyetlen irányba visz az út, mint egy hadműveletben. Bár visszavonulás ott is előfordul. Ismét

* Részlet szerzőnek Alakok, álmok című készülő könyvéből.

valamilyen határmesgyére juthattunk jelen, múlt és jövő között, mint lehettek azok, akik a múlt század végén éltek, alkottak. És ez teszi azt, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, tulajdoníthatunk az álmoknak is, ahol többnyire jelen vannak a múlt, a jelen, a jövő, többnyire az időtlenségek valami furcsa pillanatában. Hiszen apám is, valahányszor álmodom róla, úgy jelenik meg, mint aki él. Talán ezért is emlékszem élesen egy nemrégi álmomra, mert az egyetlen kivétel volt. A Párizsi utcában találkoztam álmomban Borbiró Virgillel, aki még 1956-ban meghalt. Fiatalabbnak látszott, mint utolsó éveiben, kisimúltnak. Meghökkenve üdvözöltem. Kissé gúnyosan közölte; ő nem halt meg, hanem elrejtőzve élt eddig vidéken.

S mégis, még ilyen álomban is van, lehet szimbolikus. Nem haltak meg dolgok, csak elrejtőztek. Nem diadalmaskodtunk végleg, csak átmenetileg. Nem vethetjük meg a közeli múltat, építészetét, mint Fülep, hiszen egyrészt már leküzdöttük, másrészt magunkban hordozzuk. Éppenséggel az olyant, amit meg is éltünk s nemcsak tanultunk róla. Vagy az olyant, amely művekben itt él előttünk s bennünk is.

Én zenében leginkább Brahms-sal lettem, vagyok így. Sokáig annyira távol volt tőlem, hogy tíz éve írt „Zenéről" című munkámban, amit a Jelenkorban vita követett, nem is említem.* Csak olyanról írtam, amiről élményem volt. Brahmsról nem volt. Nem szerettem, csak azt furcsálltam, hogy gyakran hallok olyan zenét rádióban, amiről hirtelen nem tudom, micsoda, találgatom, mert tetszik, s a végén kiderül, hogy Brahms műve. Ennek ellenére jó ideig még úgy tudtam, hogy én Brahmsot nem szeretem.

Ez lassan oldódott; nem tudnám határozott élményhez, eseményhez kötni. Furcsán jönnek össze később a dolgok, az idő múlásával, s ezt ez esetben is tapasztalhattam. Még ifjúkoromban, Budán, a Várhegy oldalában lakó Jenő bácsi nevű nagybátyám, egyben keresztapám, akit – legkevésbé ezért – a kiterjedt rokonságban talán a leginkább szerettem, említette egy ízben, hogy vendégek voltak náluk és odavetőleg, de érezhető büszkeséggel megjegyezte, hogy felesége Brahms dalokat énekelt. Akkoriban énekelni tanult. Nekem ez akkor valami furcsaságnak tűnt; Brahmsról jóformán semmit sem tudtam, csak azt, hogy múlt századbeli zeneszerző, dalokat énekelni pedig szalonban, zongora mellől, régimódi dolognak véltem, – így hát nem sokat törődtem az egésszel. A családbeli énekléseket már csak azért sem szerettem, mert anyám is tanult ez időben énekelni, és furcsa szájmozdulataitól mindig meghökkentem. Ilyennek képzelhettem, joggal Berta néni, Jenő bácsi felesége éneklését, szájmozdulatait is.

Bennem ez a kis emlék később kivirágzott és sokféle asszociációval, mondhatni nosztalgiával párosult. Jenő bácsiék a Hunfalvy utcában laktak – kertes házban, s úgy képzeltem, nagy békességben. Ez a vidék számomra, talán e gyerekkori emlékek miatt is a legvarázslatosabb környékek egyike maradt a városban. Csak később tudtam meg, hogy Jenő bácsi eladósodott, gondjai voltak, feleségét eközben kényeztette, gondjairól otthon sohasem szólt. Nagy lakást, mintaszerű polgári háztartást tartottak fenn. Akkor még autóbusz sem járt, s ő – Jenő bácsi – romló, köszvényes lábaival, bicegve, mindvégig gyalog járt fel a sok lépcsőn naponta, munkájából hazajövet idáig, a

* Utalás szerző írására (közzétéve a Múló világom c. kötetben is), melyet elsőízben a Jelenkor 1962. évi 4. és 5. száma közölt; ezt az 1962. évi 6. és az 1963. évi 3., 5. és 8. számban hozzászólások követték, többek közt Demény János, Fodor András, Kassák Lajos, Vitányi Iván hozzászólásai. A vitát az 1964. évi 3. számban Pernye András zárta le.

villamostól, a Battyhányi tértől. Ez volt és még sok egyéb a nagy lakás, a békesség, a dalok éneklése mögött.

A hallgatag Jenő bácsi és az ő életük azóta emlékezetemben mindinkább valami elkésett, múlt századvégi élet- és magatartásformává alakult, úgy is mondhatnám: nemesedett. A helytállása – családja mindvégig nem tudott gondjairól. Az igényes lakás, légkör, a gyakori társasélet, ilyen éneklésekkel gazdagítottan. Az eleganciája – mindig divatos, sőt kockás, angolos, finom szövetű ruhákban járt, hajadonfővel, ami akkor még ritkaság volt. A műveltsége – a legjobb regényeket olvasta. A világlátottsága – beutazta csaknem egész Európát, még a norvég fjordokat is. Az igényessége – Angliából hozatott teát, jó képeket vásárolt, mindig ízléses ajándékokat vett. Mindez együtt már korán hatott rám, később pedig, amikor már nem élt, még inkább. Az ő apja volt egykor lőcsei polgármester – ezt már említettem máshol – s kezdtem magamban büszke lenni erre, az ilyen dolognak valami eredetét vélni benne.

S most, amint Brahms-ot lassan megszerettem, mind többször gondoltam hallatán Jenő bácsira. Azért is, mert említette, s nyilván szerette is dalait, éppenséggel, ha Berta néni énekelte. De másért is. Abban a mélyről fűtött, nagy érzelmi gazdagságú világban, ami Brahms muzsikája egyre inkább éreztetett velem, gyakran jutott eszembe Jenő bácsi, az alakja, az ő világa. Hallgatagon állt órák hosszat a kályhánál, s ki tudja, mily érzelmi mélységek lakoztak benne. A maga korában még régimódinak, elzárkózónak sem volt mondható, főként környezetéhez képest. S adakozó volt, bőkezű, – otthon titkolta ugyan gondjait, adósodott, de mindenről a régi szinten, bőséggel gondoskodott.

Ha zenében egyáltalán lehet érezni konkrét, éppenséggel gyakorlatias dolgokat, akkor én Brahms zenéjében – akaratlanul – mindinkább hasonló vonásokra, helyesebben bennem ilyen képzeteket keltő hatásokra bukkantam. A már említett és mondhatni áradó, magával ragadó érzelmi gazdagságon kívül mindenekelőtt a zárkózottságra, s ezzel együtt valamiféle férfiasságra. Miben, hogyan lehet zenében, éppenséggel áradóban zárkózottságot érezni? Talán éppen a kitörésében, annak hevességében. A tömörítésben. Mind a műveket, mind egész életművét illetően. Egy Brahms-hoz értő, vele igen rokon alkatú idősebb barátom mondta egy ízben: – Elég volt neki (Brahms-nak) négy szimfónia, azokban minden benne van. – A tömörítéssel együtt az erőteljességben. E művek olyan erővel zengenek, zongoraművei olyan telt, csaknem zenekari akkordokkal, amiket Bartókig nemigen lehetett hallani. Később – ezt ismertem, mégha eredetét nem tudhattam – lecsapódtak az ifjúkoromban annyira kedvelt, irigyelt bécsi bárzongorista stílusban, ami már kamaszkoromban a férfias erő képzeteit, irigylését ébresztette benne. E stílus ilyen eredetére jóval később jöttem rá. S Brahms-ban ez a férfiasság valami szemérmességgel is párosult, ami Jenő bácsinak is sajátja volt, s nem tudom miért vélem Brahmsénak is. Talán mert e zene világa mégsem oly agresszív, oly hatásvadászó, mint előtte a Wagneré, s utána a Strauss Richárdé, – erőteljes, áradó, de valamiféle visszafogottsággal. És – talán mindezek miatt – a legtöbb tételében benne rejlő melankóliával. Olyan férfiéban, aki érzi ereje, képessége határait, azt is, amivel már nem birkózhat meg. Talán a korét, vagy a saját életkoráét? A jó ég tudja, mit rejthet zene. Sok kiváló századvégi figurában érezhettem ezt, így Ybl Miklósban, az általam talán legszeretettebb magyar építészben is – Várbazárában, margitszigeti fürdőjében, és más, csaknem bánatosnak mondható alkotásában. Arany Jánosban, legkedvesebb költőmben, voltaképpen mindig, leginkább idősebb kori verseiben. Brahms nevéhez később ezért bennem ilyesféle alliterációs szóképzetek is társultak: – barna,

brummogó, borongó – sőt még e francia szó, a „brume" is. Ködöt jelent. Ami pedig voltaképpen részemről túlzás, sőt torzítás, mert zenének kevésszer van olyan euforikus, diadalmas hatása, mint éppen Brahms művei egyes részeinek. Így D-moll zongoraversenye – e csodálatos, gazdag mű – befejező tételének. Azt azonban már végleg elkönyveltem magamban, hogy másoknál, Mozartnál is a legmélyebbről jövő és a legmélyebbre ható zenélés többnyire a lassabb és a fájdalmasabb részek sajátja, kimondhatatlan fájdalomból eredő – Vivaldinál még a gyorsabbaké is. A gyorsabbak pedig másoknál nem egyszer igyekvésre vallanak. Albinoni-nak egy műve hallatán, mely ennyire fájdalmas, s ugyanakkor olvasván, hogy ő jó módban, Firenzében, e város virágkorában élt – elgondolkodtam; mi baja lehetett ott, éppenséggel fiatalon. Mit érnek hát a materiális, a társadalmi, a racionális magyarázatok? Említettem, társaságunkban Genthon Istvánnak. Azt felelte, velős modorában: – Biztosan valami lány miatt!

Minthogy nem értek zenéhez, kizárólag zenén kívüli dolgokról, a zene keltette érzületekről szóltam. S eszembe jut egy nemrégen hallott igen érdekes megnyilatkozás, amit a rádióban hallottam. Holló Gyula kint élő orvos mondta New Yorkban magnetofonba, s itt közvetítették. Ő ott Bartóknak utolsó éveiben orvosként is barátja volt, s benyomásairól, Bartók ottani helyzetéről beszélt. Igen rokonszenvesen, tartózkodóan, sőt adakozva, de hitelesen. Szól arról is, hogy Bartók ritkán mondott kedvezőtlen véleményt, inkább semmit sem szólt. De véleményeiben mindig a zene fogalmai körében maradt. Példának éppen Brahmsot említette, akit Bartók később – bár köztudomású, hogy indulására hatással volt – már kevésbé kedvelt. (Én ugyan nagyszerű Brahms zongora-interpretációit is hallhattam, s ez olyan, mint Szerb Antal viszonya Adyhoz. Nekem szó szerint azt mondta, nem szereti Adyt. S a legszebb részek egyikét írta róla irodalomtörténetében.) Bartók mindenesetre – Holló szerint, és ez valószínűleg így volt, – akkor már kevésbé kedvelte Brahmsot, de amikor egyszer szóba került, csak annyit mondott: „Azok a szétesö akkordok!"

Ez azért is emlékezetes nekem, mert, anélkül, hogy tudtam volna, közeledésem Brahmshoz alighanem egyidejű volt a távolodásommal a szigorúan egybeszerkesztett, szinte egybekalapált művektől. Mindenben: városépítéstől festészetig. És a lassú közeledésemmel ezzel ezekhez a „szétesö akkordok"-hoz. Nem tudom, zenében mi ez, mert számomra Brahms művei tömörített, sűrű, egyenletes intenzitású művek, s mindinkább ezért is szeretem őket, jó néhány más romantikus szerzőhöz képest. Egyetlen bombasztikus taktusát sem ismerem. Mélyükön pedig valami olyan érzékiséggel, ami szintén ritka, sőt néha még számomra is túlcsorduló – így hegedűversenye egyes részeiben. Igazában azonban a tartózkodással, az említett szemérmességgel. Amikor elsőízben láttam képét, egy hatalmas szakállzatú, öregedőnek is talán ezért vélhető férfiét, nyomban feltűntek arcának fiatalsága, és a szakáll mögött is kivehető szépsége, tiszta vonásai. Ugyanakkor elmélyült a kissé szenvedő kifejezése. Mitől szenvedhetett, milyen szenvedést éreztet muzsikája, annak rejtett szomorúsága? Valaminek elmúlásáét, mint Vivaldié, – férfikorét, az ő világáét? Elérhetetlen szerelmekét, mint talán Albinoni-é? Épp úgy nem érdemes firtatni, és sohasem is tudhatjuk meg bizonyossággal, akár az álmok jelentését. Ez a zene van, és így hat, egyre inkább rám.

Van furcsa más hatása is, inkább asszociációk keltésével. Talán azért, mert tudtam, hogy Brahms is Bécsben élt, sőt éppen akkoriban és az után, hogy a Ring felépült, még vadonatúj lehetett, lakása talán éppen a Ringen volt. Elképzeltem magamnak egy három szobás lakást – tudtommal agglegényként élt, s így aligha kellett neki több – fasorokra nyíló erkéllyel, nagy szobákkal, fa-

fűtéses kályhákkal, hatalmas, sarokban beforduló előszobával, amely lakás zárt udvarról, árkádos, az itáliai palotákra emlékeztető félig nyílt folyosóról nyílik. Ismertem ilyen lakásokat, még gyermekkoromból: egyik idős nagynénink, pesti nagyanyám rokona lakott így a József körúton, ugyancsak egyedül, özvegyként. Egy eltűnt világ lakását tehát. De a házak, házsorok itt vannak előttünk és a körúton, meg az egykori Andrássy úton és máshol. Ugyanabból az időből, amikor Brahms élt és alkotott. Azok a házsorok, amelyekre Fülep kimondta a végítéletet – az nem építészet, az építészet akkor meghalt. Mégis, mi az, ami miatt újabban csaknem vonzódom ehhez, helyesebben ehhez is? Persze nem akárhol, akármihez. De a javához, mint az egykori Andrássy út elején, Szegeden a Tisza-parton és még néhol. Bécsben – holott e várost nemigen kedvelem – efféle érzületekkel nézegettem a Ring és környéke ilyen házsorait. Megelevenedett az életük képzeletemben – szakállas, cilinderes férfiak, olyan szemérmesek, de férfiasak, mint Brahms is lehetett, nagy kalapos, napernyős, fűzőbe szorított hölgyek. Fiakkerek, az első villamosok, majd kezdetleges gépkocsik, az első telefonok és aszfaltutak – voltaképpen mai világunk kezdetei. S mégis valami melankólia. Azon a képen is, amit otthon anyám hagyatékában felfedeztem – amin egy parkban, fasorában, fehér ruhában, nagy szoknyákban napernyős fiatal lányok ülnek, köztük anyám, s a háttérben elmélázva, fának támaszkodva apám áll, oldalvást, fiatal férfiként. Mi volt, lehetett ebben a világban – zenéjében, építészetében, városrészeiben – ami ma megint előjön, ami szól hozzám. Pusztán az, hogy bennem van, itt maradt mélyemben, hiszen már éltem, amikor még volt, s vége lett? De a múlt században nem éltem, s voltaképpen az szólal meg, miként nem egyszer a még régebbi dolgok, – városok, zeneművek, amikből korukat érezzük áradni, néha megvesztegetően, vágyakat keltően. Valamit beleképzelünk bizonyára, ami benne nem volt – hiszen ez a világ is, a Brahms-é is kíméletlen volt, előretörő, telve újdonsággal, nyers dolgokkal. Milyen új és nyers lehetett a Ring, Brahms Ringje a bécsieknek, akkoriban? Mit szóltak hozzá, voltaképpen nem is tudjuk, mert ilyesmivel érthetetlen módon alig foglalkoznak. Annyit tudok, és nem sokkal többet e téren, s ezt is Zádor Anna Pollack Mihályról szóló könyve jóvoltából, hogy nálunk például városunk remekművét, az ő alkotását, a Nemzeti Múzeumot felépüléskor hűvösen fogadták, hidegnek találták. Részben mert már a romantika szeleit lehetett érezni, részben – és ezt én gondolom – mert nagy volt, nagyobb a város léptékénél és kívülebb, akkor még útszéli, piaci helyen. A Ring is efféle lehetett. S hogyan fogadták vajon Brahms muzsikáját Bruckner, éppenségel Wagner hívei? Mi az a melankólia, ami zenéjéből és képmása tekintetéből is látszik? S Jenő bácsiban is megvolt, holott egy irigyeltnek mondható életformában élt, de telve titkolt gonddal. Talán visszavágyakozással Lőcsére, ifjú korára a növekvő, idegenedő Budapesten. Ezért érzem másnak ma is újból valamit érezni, keresni, találni ez idők zenéjében, építészetében, mert már se nem új, sem meghaladott, leküzdendő, hanem a birtokunkba került. Volt és itt van bennünk, körülöttünk ma is, szól hozzánk.

Azt, hogy mennyire, éppen Brahms növekvő sikere mutatja – bár az ilyen siker sem egyértelmű – mind többet hallani. S nehéz megunni; akármikor hallom, mond valamit. Ha a zene világa, birodalma rakódik a századok folyamán, akkor az övé egy réteget, tőlünk már elvehetetlent tett hozzá, miként a városok is rakódnak, s mi az ő rétegeikben élünk. Talán egyik legnagyobb – a lázas, forradalmi megújulás hevében annyira érthető – tévedése az lehetett századunk első fele újítóinak, ha nem is mindegyiknek, hogy elsöpörni vélték, sőt akarták a múltat. A városok utópistái mindenesetre úgy képzelték, hogy

a jövő városában minden új lesz. Ha valami, akkor Róma cáfol erre, – romokban jelenlévő ókori múltjának sajnos már a zenéjét sem ismerjük, pedig mily jó volna ismerni. A múlt század zenéje pedig, mondhatni a kelleténél is virulensebb, itt él bennünk, velünk, sőt nem is hagy elegendő helyet arra érdemes, korábbi vagy újabb műveknek. Városai is itt vannak, hacsak fel nem robbantjuk őket. Élnünk kell, sőt lehet is bennük, velük.

Debussy a másik, akit talán még inkább szívembe fogadtam, mint Brahmsot. Már csak a franciákhoz és az újabbhoz való nagyobb vonzódásom miatt is. Kevésbé ismerem, talán kevesebb műve is van, s esetleg ezért kevesebbet játsszák. Holló Gyula emlékezetes rádióbeli megnyilatkozásában említi Bartóknak Debussyről tett megjegyzését is, sajnos konkréten nem maradt meg bennem. De – s ez érthető lehet – mintha pozitív lett volna. (Egyébként is Hollónak ezt a dokumentum értékű s kitűnő megnyilatkozását érdemes volna ismételni, esetleg publikálni, a maga módján többet mond, mint sok elvont zenei értekezés, elemzés.) Bartók a Brahmsénál bizonnyal tovább lehetett Debussy hatása alatt és érthetőbben. Csaknem kortársak voltak. Debussy később halt meg, mint amikor Bartóknak már előremutató művei, így csodálatos első vonósnégyese születtek. Ugyanezért lehetett részem – nekem is – páratlan élményben; a Rádió nemrégen közvetítette, rendbe hozott egykori eredeti felvétel alapján Debussy zongorázását. Néhány kisebb saját zongoradarabját játszotta. Máig tartó mély meghatottság fogott el. Ritkán éreztem ennyire a technikának – az egyre több gond ellenére, ami fakad belőle –, az áldását. Hogy ez lehetséges! Ülök a szobámban és Debussy-t hallgatom. A század elején sírba szállt nagyszerű művészét. Vajon milyen fejezeteket nyit a zene számára, ha ekként, hangfelvételeken is megmarad, hiszen azóta egyre inkább megmarad ilyen módon. Ami valaha elröppent, elszállt, – mint ma is gyakran a koncertek oly finom, varázslatos ráadásai, hiszen még a műsorfüzetben sem marad nyomuk – az voltaképpen megmaradhat. Ez a lemez nem afféle groteszk, sajnálkozást keltő távoli és gyenge kiáltozás volt, mint nem egyszer Caruso egykori lemezei, holott mondják, máig sincs nagyobb tenorista nála. Vajon mit éreznénk, ha emígy hallhatnánk Liszt zongorázását, dübörgéseit, azét, akiről meg úgy mondják, megújította a zongorázást, technikai lehetőségeit, és magával ragadta az egész világot vele! Mert Debussy lemeze ez adás alkalmából – és ebben volt valami másként megrendítő – úgy hangzott, mintha ő, aki több mint fél évszázada halott – ott a stúdióban játszana. Azok a meleg, erővel telt akkordok! – mondanám most én, ellentétben Bartóknak Brahmsra tett megjegyzésével, – mert ez hatott rám. Biztosan keveredett a megilletődés bennem az objektív megítéléssel, – de hát végtére zenében nem is lehetek soha objektív. Mégis arra kellett gondolnom, ha Debussy tudott zongorázni, márpedig magas előadói rangon tudott, akkor saját zongoraműveinek előadásában is önmagát, azt fejezte ki, amit bennük fontosnak vélt. És ez egybeesett azzal, amiért én szerettem. Voltaképpen kezdettől.

Proust-ról, hatásáról már szóltam,* s ez a hatás mindig keveredett bennem Debussyével, még ha ez utóbbi nem is volt annyira reveláló, meghatározó, mint amaz. Nem emlékszem, hogy említi, egyáltalán említheti-e; bár kortársak voltak, mégis Proust visszavonulása, élményei feldolgozása akkoriban kezdődött, amikor Debussy-nek a hatása éppen terjedőben lehetett. *Vinteuil* figurája mögé az előbb élő Caesar Franck-ét látják. De az ő zenéje is, különösen hege-

* A „Múló világom" című kötet egyik fejezetében. Elsőízben a Jelenkor közölte 1967-es évfolyamában.

dű-zongora szonátája számomra a zenének abba a körébe tartozik, amibe Brahmsé, majd Debussyé. Az áradás, a hevület, az erő s valami furcsa melankólia, fájdalmasság együttesének szférájába. Debussy esetében ez még nyilvánvalóbb nekem. Szeretni, hozzám szólónak tekinteni, érezni csak azért lehet, azért merem, mert magam is megjártam az impresszionizmus utáni iskolákat, többnyire már közvetetten. Főként a konstruktivizmusra gondolok, ami a leginkább általánosítható megjelölés az újabb művészet jelentős részére, – építészet, képzőművészet, talán zene vonatkozásaiban is. Magam részéről pl. a szeriális zenét, lényegét tekintve mindenképpen konstruktivizmusnak vélem, s időben is kapcsolódik más ilyen törekvésekkel. El tudnám tehát képzelni, hogyan hatna még rám is Debussy, ha ezt az utat nem jártuk volna meg! Talán még undorítana is, mindenesetre idegenkednék tőle – szétfolyásától, elmosódásától, pillanatnyi hatások felkeltésére, sőt természetbeli ilyen hatások visszaadására való törekvésével. „Azok a széteső akkordok!" – ez a megjegyzés bennem inkább érvényes ma is Debussy egész zenéjére; ám de nem rossz értelemben, hanem azért, mert valamiképpen szükségem van rá. Ilyen oldásra, ilyen belefelejtkezésbe – színek, káprázatok, lebegések világába. Bizonyára azért, mert közben ez a „meg van csinálva", művek erejével hat, semmiképpen nem esik szét. Még kevésbé, mint Proust műve, ami már annak a határán áll. Nem tudok mást mondani, mint azt, hogy „Az egy faun délutánja" – hallatán kezdettől és ma, tehát megunhatatlanul a napsütötte mediterrán tájaknak általam is valaha megélt varázsa szól; a magánynak, csendnek, a múlt mélyébe s ugyanekkor valami mindenen felülemelkedésbe, időtlenségbe jutásnak. Ami talán ma a kábítószereket szedők törekvése lehet. Nekem Debussy adta, talán a legtöményebben. Valahányszor hallom, ott érzem magamat a fénylő ég alatt Szicíliában, Agrigento dombjain, bokrai között, a görög templomok romjainál. Ennél konkrétebben, képzettársítóbban zene – aligha csak a címe miatt – még nem hatott rám.

„A tenger"-t pedig, alighanem mint legszebb zenekari művét újraéltem Bretagne partjain. Tenger és zene biztosan közeli rokonok, hiszen Wagner számára még a Rajna is mily inspiráló volt, szinte már tengerszerűen hat zenéjében, főként Siegfried rajnai útja végén. Kissé – jó és képletes értelemben – fogságszerűen voltam ott. Kedves vendéglátóknál, kis helyen, a házból ki alig mehettem, mert a közelben nemigen volt hová, távolabbi úthoz kocsi kellett, s így vendéglátóimra voltam utalva. A magányra pedig időnkint szükségem volt. Ki-kimentem hát a közeli tengerpartra, már az Atlanti-óceánhoz – a völgybe szorult kis házból látni nem lehetett – és itt, sziklákon üldögéltem a tenger felett. A magány, a szabadság, a távlatok, az erő, az iszonyatos erő képzeteit keltette bennem; hozzá a tudat is, hogy bármerre nézek, a parttalan távlat nem olyan, mint az Adrián, ahol mégis egy-két száz kilométerre másik part van már, – itt a másik part sok ezer kilométerre van s egy másik földrészé. S ha erő képzetét kelti az óceán, akkor azét az erőét is, amivel valaha emberek nekiindultak, kis hajókkal rajta elsőízben átkeltek, ócska kis repülőgépekkel fölötte átrepültek. Az óceán az emberiségnek más távlatokat ad, mint a mi, tavak mellé szűkült világunk. S ezt az erőt kellett éreznem újra meg újra Debussy művében is – nemcsak a vállalkozását, megszólaltatni, hanem azt is, hogy „meg is csinálni". Pedig csak elítélni tudnám, ha valaki programként tűzné ki zenében megeleveníteni a szél örökös sivítását, a hullámok csapkodását, ezernyi sok színű cseppre foszlását, a sós, párás képet, a parttalanság, a magány érzetét.

Zenéjében – mint Proust művében is – talán leginkább az hat, hogy egy-

képpen érzem egykorinak, nosztalgiákat keltőnek és mainak, ma is aktuálisnak. Nem az örökké aktualitás, a nagy remekművek értelmében, mint ahogyan örökké azok akár Mozart, akár mások, így Brahms művei – hanem mert itt valami kezdődött is, ami még nem ért véget. Ami Debussynél szól, az nekünk, ma és továbbélőknek is szól, valamiféle aktualitással. Mi ez, nem tudom. Hangzások, szerkesztés, zenei eszközök? Atmoszféra? Mindenesetre azt árulja el, hogy a műveknek legalább annyira fontos a szerkesztésük, mint a témájuk. Ha képzetekre, témára gondolnék, és Debussy-re – éppenséggel szép, szakállas, bús férfifejére is – akkor nekem elsőnek talán Proust mondain világa, a letűnő „belle epoque", Madama Swann szalónja, az okos, a művelt, jólétben, eleganciában élő, de már előre is látó nagyvilági élet juthatna eszembe. Amilyenekben Proust forgolódott, ott a világ – Párizs – közepén, s aminek szélén az impresszionista, majd postimpresszionista festők tengődtek, amikor Párizs fasoros, omnibuszos avenue-i már régen készen voltak, s meg is festették őket. Sőt még újabb dolgok készültek, tudományban, kényelemben. Az Eiffel-torony állt, Metro-jukat akkoriban kezdték építeni, a Basilique du Sacre Coeur-t is a Montmartre tetején. Röntgenjük, központi fűtésük, csőpostájuk volt, gazdagoknak furcsa, ma újra kedvelt alakzatú automobiljaik. Párizs belseje mai képével mindenesetre ezt őrzi, városként. Valami újulás magja tehát mégis volt már akkor itt – inkább mint Bécsben – s talán ez érződik – zenei eszközökkel Debussyében is? Ezt én sohasem tudnám megfejteni. Csak szeretem. S megnyugtat, hogy Bartók is szerette. Folytonosságot érzek általa.

Mégis, a melankólia! A Pelleas és Melisande-ban például, a legszebb operák egyikében, mindvégig. Ebben – Proust-hoz, Wagnerhez hasonlóan – a Meroving-i kor mélységéig lenyúló, talán oda vágyó, onnan mindenesetre merítő műben. Voltaképpen szakadatlan fájdalom cseng belőle, több órán és felvonáson át és mégis megunhatatlanul. Genthon István azt mondta röptiben Albinoni fájdalmasságára – „talán egy leány miatt". Debussy-ében azért több lehet, akár Brahms-ében is, vajon nem szenvedhettek-e ők legalább annyira az ő akkor nyers, új, megváltozott világuktól, annak rohanva fejlődésétől, kétes értékeitől – mint mi nem egyszer a magunkétól? A városoktól, amelyek akkor dagadtak, az avenuektől, a boulevardoktól, amik akkor épültek, – a zajuktól, új-voltuktól, keménységüktől? Mindattól tehát, amibe most már visszapillantva értékeket látunk, amik csaknem nosztalgiákat keltenek, legalábbis erős atmoszférákat. S miért éppen a Meroving korig nyúlt vissza ő – egy városok nélküli, ősi korhoz – akár az „Egy faun délután"-jában – ő, akinek zenéjében már a keletkező újabb világé is megszólal? Azt hiszem meddő dolog zenében, még ilyen tapogatózva is értelmet keresni. A zene álomvilág, s mindenki úgy, annyit érez, hall benne, amit tud. Akár a városokban is. Elriasztót, vagy megbékítőt, otthonosat, vagy idegent, s méghozzá mindezeket váltakozóan, – mikor mit. Mindenesetre, ha van, ha létezhet álomszerű zene, akkor Debussy-é számomra egészében az. Az idő feloldódik benne, akkor is, ha szólni lehet korához kötöttségeiről. „A tenger", az „Egy faun délután"-ja, a „Pelleas és Melisande" másképpen lebegnek az időfelettiségben, mint voltaképpen minden szép és ezért maradandó zene, – valamiképpen fogantatásuk lényegében, alkotójuk legbelső rezdületeiben, vágyódásaiban. Olyan valakiében, aki, ha ma élne, kívül bolyongana a városokon, keresne valamit, ami felülemel rajtuk, és megvigasztalja időkön, korokon, embereken felüli fájdalmában, csalódottságaiban. Különös az, hogy amíg a rádióban zongorázását hallhattam – s ilyent még rádió hallgatásakor sohasem éreztem –, azt hittem csaknem, hogy álmodom.

(Folytatjuk.)

KÁLDI JÁNOS

Hiába mondogatom

Itt van a kő ideje,
az egykedvű tasoré,
a véget nem érő hóesésé.

A télmúltban még áll a ház,
fut rá a láthatatlan inda,
födik a semmiség levelei,
az álom pókhálói.

Nincs, aki gondoljon rá.

Hó, hó.
Homály.
Mindig csak alkonyat van
és egyetlen láb nem énekel a járdán.

Hiába mondogatom egy hegy nevét,
egy városét,
és hiába készülök,
hogy mindent elfelejtsek.

Láttad-e?

Az integető kéz szomorúságát láttad-e?

Az anyát,
aki egyedül maradt az állomáson?
Aki
ezután szüntelen a messzire futó vonatot látja,
amint fölötte a füst hófehér sóhaja száll;
aki
ezután ködöket hordoz magában;
csöndöt, ami már fél halál;
havas síkságok döbbenetét;
magányt,
amit őrjítővé tesz a félbeszakadt mondatok suhogó szele?

Az integető kéz szomorúságát láttad-e?

LORÁND IMRE

KÖNYVEK, KÖNYVTERJESZTŐK ÉS OLVASÓK

A hivatalos adatok szerint Magyarországon 1945–1970 között 436 685 nyomtatott kiadvány [füzet, könyv stb.] jelent meg. Ha ezúttal figyelmen kívül hagyjuk, hogy Földünkön jelenleg *percenként* jelenik meg egy kiadvány, s azt, hogy Gutenbergtől 1945-ig sok millió könyv hagyta el a nyomdákat – az idézett hazai adat pusztán önmagában is: áttekinthetetlen könyvdzsungel *számszerű* érzékeltetése. Úgy tűnik, mintha e terület is komputer-igényessé vált volna.

Egyelőre főleg a katalógusokkal, bibliográfiákkal, szakjegyzékekkel s más segédeszközökkel felszerelt könyvtárosok, könyvterjesztők látják el az eligazítás, orientálás, informálás egy bizonyos, emberileg lehetséges – s így csekély – hányadát.

A könyvszakma [a továbbiakban főleg a könyvterjesztőkről szólok] értékes tagja a művelt, *olvasott* eladó. Bár egy év alatt, ha egy ember csak száz könyvet elolvas, az is jelentős teljesítménynek számít, de a könyvek körében otthonos, a fülszövegeket és szakmai közleményeket átböngésző könyves fogalmat alkothat magának olyan művekről is, amelyeket *nem* olvasott. Így aztán információforrássá válhat.

Az antikváriumok veteránjainak tájékozottsága és így tájékoztatási képessége néha misztikus eredetű adománynak tűnik. Ők ugyanis általában nem tartoznak az eltökélt, következetes olvasók körébe [az ilyenek többnyire fiatalok], különleges memóriájuk azonban a címek ezreit őrzi. A tartalom, az érték tekintetében is alaposan tájékozottak. Évtizedek során sokszázezer könyvet vettek kezükbe s úgy tudnak referálni róluk, mintha az *ujjukkal* olvasták volna őket. Bár többnyire csak magyarul tudnak, rejtélyes módon nem probléma számukra egy angol vagy egy spanyol könyv műfajának vázlatos meghatározása; ha vásárolnak, akkor feltehető keresettségükhöz igazodó áruk megállapítása. A netáni kételyeket koruk, tapasztalatuk és rendíthetetlen biztonságról tanúskodó magatartásuk együttes presztízse már csírájában elfojtja.

Sz. Gy. nem öreg antikvárius; még csak 40 éves. Hihetetlenül olvasott; egyebek között minden magyar nyelven megjelenő folyóiratot áttanulmányoz – a novellák kivételével; erre még ő sem képes. Műveltségén kívül memóriája segítségével intézmény lett belőle: a reference-szolgálat tökélye, gyakorlatilag felhasználható csoda. Az emlékezőtehetség a könyves elengedhetetlen erénye, de az ő emlékezőtehetsége szinte félelmetes; a felejtésre való képtelenség mérvét ölti.

Néhány tudományos munka hálás szerzője a sajtóban köszönte meg forrás-feltáró segítségét. Kis túlzással élve: a mai virágzó történelmi irodalom *társszerzője.* Alig akad történészünk, aki ne kapott volna tőle a duzsungel homályában már-már elveszett könyvekre, füzetekre, röpiratokra és kiáltványokra vonatkozó igen hasznos útmutatást.

Rendhagyó egyénisége – a „nagy" antikvárius hagyományos tartozéka – beleillik a légkörbe. Az antikváriumokban magántudósok, mániákus gyűjtők, hobbik megszállottjai, felötlő manierizmusok bukkannak fel. Olyan emberpéldányok, akik mintha nem is az utcáról léptek volna a boltba, hanem mindig is ott tartózkodnának. Csak a polcokról, Dickens vagy Krúdy regényeiből kellett lekapaszkodniok. A bolt egy-egy sarkában megáll az idő, akár a kolostorban. Furcsa figurák úgy mormolják rögeszméiket, akár a barátok a zsolozsmákat. A különcök és különcségek rezervátumában vagyunk.

Ebben a környezetben az immáron országos hírű Sz. Gy. – Abody Béla kifejezésével élve – „alapember".

Az alkotókat magas szinten orientáló Sz. Gy. szélsőséges példa. Az átlag eladó is percenként kap próbáztató kérdéseket, amelyeket nem a különcség, hanem a reális szükséglet tesz fel.

Az alábbiakban következő igények a vásárló és az eladó közös problémáiként mindennaposak: az orientáció és tájékoztatás feladatait s azok megoldásának rendkívüli nehézségeit egyszerre jelzik.

„Mit tudnának adni az angol restauráció drámairodalmából? Mit ajánlana a korai gótikáról, a kibernetikáról, Thaiföldről, a szexuális és homoszexuális életről, a németalföldi szabadságharcról, az élveboncolásról, Mária Lujzáról, a bőrbetegségekről, a XVIII. századbeli osztrák hadsereg tüzérségéről, a fekete miséről, Zwingli hittételeiről, a családi jogról, Salvadore Daliról, a barkácsolásról és (súgva) az impotencia gyógykezeléséről?"

A könyvterjesztőnek mélységekig kell hatolnia, nem elég a felület, a „kurrens" ismerete. Tudnia kell, hogy a *Magyar titkokat* Nagy Ignác, *A hazai rejtelmeket* Kuthy Lajos, *A budapesti kalandot* Körmendi Ferenc, *A balatoni regét* Herczeg Ferenc, a *Barnaby Rudgeot* Dickens írta és az utóbbi magyarul is megjelent a Kisfaludy Társaság kiadásában.

Tudnia kell, hogy a régi vármegyei rendszer legteljesebb, leghitelesebb képe részben Grünwald Béla Régi Magyarországában (történelem), részben Eötvös József Falu jegyzőjében található, hogy Bóka László Adyjának második kötetét hiába is keresné bárki, mert azt a szerző nem írta meg, így nem is adhatták ki. Tudnia kell, hogy az egyetlen alapos Deák-monográfiát Ferenczi Zoltán írta és azt a század elején adta ki a Magyar Tudományos Akadémia.

Tudnia kell, hol keresse Simmel, Tönies vagy Toqueville műveit. Nem szabad elárulnia, hogy ezek a tekintélyes nevek számára esetleg merőben *novumok.*

Ha valaki szórakoztató olvasmányt keres, az igénylő személyéből kell következtetnie arra, hogy vajon *miféle* könyv szórakoztatná. Rá kell jönnie, hogy az a könyv, amelyben a vevő előadása szerint „egy illető tiszt otthagyja a nőt, aki ezért vonattal megöli magát": a Karenina Anna. Segítséget kell nyújtania egy középiskolásnak, aki forrásmunkát keres egy „Munkásábrázolás a XX. század prózairodalmában" című dolgozathoz. Nyelvtudás nélkül is találnia kell olyan angol irodalomtörténeti munkákat, amelyekre egy egyetemistának lenne szüksége, aki Swift politikai pamfletjeivel foglalkozik.

Ilyen szintű orientáló képesség az eladókkal szembeni követelményként – behajthatatlan. A mai reális követelmények szerényebbek; inkább mennyiségiek, mint minőségiek. Az elérhető cél: az előírt vagy csak a bolt tisztes funkcionálásához szükséges létszám betöltése. Ugyanis a biológia, vagyis az öregek kihalása és nyugdíjazása; a munkaerővándorlás, vagyis a legjobbak és az ígéretek távozása következtében a könyvterjesztés és a könyvtárosság a legtöbb városban „hiányszakma". [A fizetés nem sok, de erről kár írni, hiszen számos példa arra mutat, hogy minden hiányszakma pusztán azért, mert az: előbb-utóbb fizetésemelést kap. S ez valamit segít.]

Az utánpótlás meglehetősen nehezen jelentkezik. Átlagát vagy – mondjuk – ideáltípusát az alábbiakban határoznám meg, elsősorban a könyvterjesztés vonatkozásában: Húsz év körüli, érettségizett leány, igen alacsony pontszáma miatt nem vették fel az egyetemre. Introvertált, érzékeny, kevéssé praktikus, könyvszerető. Bolti tevékenységét az apátia határát súroló közöny, a vevőkkel szemben a se nem udvarias, se nem udvariatlan magatartás, főleg a *lényegi használhatatlanság* jellemzi. [Hiányszakmában van: tehát elbocsájthatatlan.] Valahogy olyan, mint aki inkognitóban jár, de megkívánja, hogy felfedjék azt. Mindenkinek észre kell vennie, hogy egyetemre predesztinált lényt íme ide juttatott végzete. Sajnálatraméltó, hiszen szülei, rokonsága és baráti köre által követett presztízs-rendszer *áldozata,* amely úgy véli, hogy az érettségi a fizikai munka alól való mentesség dokumentuma és egyben automatikus belépő az egyetemre. Az egyetem pedig diplomát ad, az ember a diplomásnál kezdődik, akár a régi arisztokrácia körében a bárónál.

Azért lépett be eladóként a könyvesboltba s azért lézeng ott a tartós ideiglenesség állapotában és közérzetében, mert a „kulturális szakmát" az *aránylag elviselhető kényszerfoglalkozások* körébe sorolja a környezete. Főleg azért lép ki egy éven, fél éven belül, mert igen hamar rádöbben: *kultúra ide vagy oda, mindenféle bolti dolgozó társadalmi presztízse alacsony.* Az egyén kilép, a típus marad s a szakma nívóját meghatározó többségbe kerül, még akkor is, ha az új eladók egy része használható, sőt további kedvező perspektívákat sejtet.

A presztízzsel kapcsolatos előbbi helyzetértékelés pontos. A „könyvterjesztés" nem más, mint a kultúra szakrális jellegét őrző, a profán képzeteket elhárító hivatalos kifejezés. Így is írják, de úgy ejtik s főleg úgy értik: kereskedelem. A mindennapi tapasztalat bizonysága szerint a könyveket az állami boltok pénzért adják, s nem ingyen terjesztik, mint egykor a lelkes emberek az illegális röpiratokat. A terjesztő vállalatok általában haszonnal szokták zárni a naptári évet, nyereségrészesedést fizetnek ki a dolgozóknak; azok jövedelmének egy része forgalmi jutalék. [A közkönyvtár ingyenes, semmi köze a kereskedelemhez, így dolgozóinak presztízse valamivel magasabb a bolti eladókénál.]

A bolti eladó társadalmi megbecsülésének alacsony fokát főleg a történelmi hagyományok, vagyis a kereskedelem és a kereskedő megítélésével kapcsolatos dzsentroid képzetek határozzák meg. Természetesen a forma a Horthy-rendszerhez képest módosult. A mai bevett illemrendszer előírásai – figyelembe véve a népi demokratikus állam tényét – tiltják, hogy bármely foglalkozás képviselőivel szemben érzett felsőbbrendűségünknek *nyílt,* megalázó kifejezést adjunk. Hozzávéve azt is, hogy egy könyvesboltban – amelyet általában a nagyközönségnek csak egy műveltebb töredéke keres fel – jóval kevesebb konfliktus-helyzet adódik, mint például a Közértnél. De az általános szemlélet szerint a könyvterjesztőre nem az jellemző, hogy *esetleg* magas kulturális szakképzettséggel rendelkezik, hanem az, hogy kiszolgál, csomagol, blokkot ír. Társadalmi presztízse magasabb a közértesénél, alacsonyabb a kezdő adminisztrátorénál.

A presztízs fogalmának mélyebb megértéséhez talán hozzásegít C. Wright Mills amerikai szociológus két megállapítása. Az egyik szerint: „A presztízshez legalább két személy kell: az egyik, aki igényli, s a másik, aki eleget tesz ennek az igénynek." A „másik" meghatározás rámutat arra, hogy a presztízs igen gyakran *irracionális* tényezőkön alapul.

A kereskedelmi dolgozó – vagy bármely közhasznú tisztességes foglalkozást űző ember – lebecsülése természetesen irracionális. Ugyanekkor *reális* közgazdasági tényezőként jelentkezik. Majdnem valamennyi hiányszakma [a napilapok betöltendő állást ajánló apróhirdetései kitűnően informálnak] *alacsony* presztízsű.

A könyvszakma bizonyos tekintetben speciális, és így nem alaptalan az a netán felmerülő kérdés, hogy vajon a szakma dolgozóinak irracionális társadalmi leértékelése – nem a képzetlen, közönyös eladók *racionális* értékelése?

Helyhiány miatt csupán három megtörtént eseménnyel igyekszem ennek ellenkezőjét bizonyítani.

Antikvárius kollégám [tíz esztendeig dolgoztam eladóként az ország legnagyobb antikváriumában] nyugdíjba-menetel után felkereste a boltot és ott találkozott egy orvossal, akit még maszek-korából jól ismert, az idők során számos ritka könyvet szerzett neki; ezen keresztül és másképpen is csaknem baráti viszonyban álltak, évtizedeken keresztül hetenként találkoztak.

Az orvos: Mi van magával, X. úr? Hetek óta nem láttam.

A kolléga: Nyugdíjba mentem, főorvos úr. [Egy régi típusú kereskedőnek minden orvos főorvos, majd minden pedagógus igazgató, majd minden értelmiségi doktor.]

Az orvos: Nocsak. [Rövid megfontolás után.] Akkor hát, azt hiszem, én vagyok az idősebb ... szervusz.

Egykori boltvezetőm – aki jelenleg igen előkelő, magas presztízsű kulturális funkciót tölt be – elmondta, hogy azok, akik egykor boltvezetőként *nem* tegezték,

amióta „pozicionált", még akkor is felajánlják – szabályellenesen – a tegeződést, ha történetesen fiatalabbak nála.

Egykori boltvezetőm, ismert nevű regényíró. Jogi doktorátusa van. Az ország egyik legjobb könyvszakembere. Elhalt apja nevének ma is kitűnő csengése van a tudományos életben.

Példáim azért kapcsolódnak a tegeződés nevetséges, mindenképpen marginális formaságához, mert az éppen olyan dzsentroid hagyomány, mint a kereskedelem lenézése. S akármilyen nevetséges, akármilyen marginális, mégiscsak egy bizonyos társadalmi körbe való befogadás, a körön *belüli* viszonylagos demokratizmus egyezményes társadalmi kifejezője.

De még a tegeződés sem mindig *igazi* befogadás. Kolléganőmet például tegezték magasállású férje kollégáinak rátarti feleségei. Majdnem elhitte, hogy e „háztartásbeliek" egyenrangúnak tekintik, egészen addig, amíg megdicsérték:

– Rajtad sem látszik drágám, hogy boltban vagy kiszolgáló.

Minden könyves előbb vagy utóbb direkt vagy indirekt értesülést szerez társadalmi megbecsülésével, pontosabban annak hiányával kapcsolatban. Az *elutasított* presztízs-igény légszomjat, rossz közérzetet eredményez. Ha úgy vesszük, akkor Fejes Jóestét nyár, jó estét szerelem című tv-játéka – és sokan csak ezt a vonását vették figyelembe – nem egyéb, mint egy leértékelt foglalkozásból [a főhős a munkáshatalom idején géplakatos!] való, patologikus eszközök segítségével végrehajtott *kitörési kísérlet* története.

Ferge Zsuzsának a Valóság 1971. évi 11. számában megjelent tanulmánya tudományos kutatás eredményeként arról számol be, hogy a könyvesbolti dolgozóknál vagy könyvtárosoknál jóval magasabb presztízsű pedagógusok és újságírók jórészének önértékelését jelentős mértékben zavarja a kívánatosnál vagy a megérdemeltnél jóval *alacsonyabb* társadalmi megbecsülésük. Aligha lehet arról szó, hogy a könyveseknél, pedagógusoknál, újságíróknál eluralkodott a társadalmi hódolatot igénylő beképzeltség vagy pedig alacsony presztízsük tudata kollektív hallucináció eredményeként jelentkezik.

Ugyanekkor [s ez meglehetősen irracionális jelenség] maguk az érintett, a kultúrával mindenképpen összefüggő *hivatások* nem lebecsültek. Legalábbis ez tűnik ki abból, hogy a tanulás a társadalmi mobilitás legfontosabb eszköze, az osztályzatokért folytatott harc vérre megy, s egyes lapok sokszázezres példányszámban fogynak. A kulturális érdeklődés [vagy mondjuk, a könyvkultúra] emelkedő tendenciáját pedig mindenekelőtt a könyvterjesztés forint-adatai bizonyítják, az eladásái, még akkor is, ha ezek az árak emelkedésétől nem egészen függetlenek.

A kulturális presztízs-igények fokozódása pedig a kulturális érdeklődés izmosodásának egyszerre egyik bizonyítéka és részmagyarázata.

Néhány antikváriumi tapasztalatom – hitem szerint – bizonyító erővel bír.

Az antikváriumi dolgozók mindennapos élménye – tehát inkább sablón, mint epizód – az ilyenforma párbeszéd.

Vevő: Copperfield Dávidot kérném. Dickenstől.

Eladó: Magyar, angol vagy német nyelven?

Vevő: Nekem mindegy, hogy milyen nyelven, de most talán jobb lenne magyarul.

[A vásárló valószínűleg csak magyarul olvas. Viszont a nyelvtudásnak nálunk ma már tekintélye van.]

A vásárlás indokolása a könyvesboltban is gyakran szükséges információ. A *szükségtelen* indoklás gyakran úgy hat, mintha a vásárló a felmerülhető gyanú elhárítása céljából alibihez folyamodnék.

Kétségtelen például, hogy sokan azért vásárolnak angol nyelvű krimit, hogy nyelvtudásukat bővítsék, vagy hogy kikapcsolódjanak. Ám ha ezt *közlik* is az eladóval, az arra vall, hogy érzésük szerint a krimifogyasztás mentségre vagy magyarázatra szorul.

Igényesebb [hiszékenység-igényesebb] alibi, amikor a vásárló el akarja hitetni az eladóval, hogy nem azonos önmagával: a tulajdonképpeni vásárló egy távollevő

személy, ő pedig csak annak megbízottja. Courts-Mahlert és hasonlót „öreg néninek" szoktak vásárolni. Aki akt-albumot keres, az „vidéki nagybácsi" megbízásából, szívességből lép a boltba.

Az utóbbi alibi gyakorisága, meglepő egyöntetűsége alig magyarázható. Legföljebb azzal a köztudott ténnyel, hogy az idősebb korosztály – akár a kártyás, akinek a pénze hamarább fogy el, mint a játékkedve – jobban érdeklődik a meztelen képek iránt, mint a fiatal férfiak. Az alibi tehát a valószínűséget súrolja.

Gyakran előfordul, hogy az erotikus ponyva címét – akár a fogamzásgátló szert vásárló szemérmes nők a patikában – az eladó fülébe súgják. Van, aki súgás után hangosan hozzáteszi: főnökének, barátjának, házmesterének, vagy az elmaradhatatlan vidéki nagybácsinak van rá szüksége. Ő maga kezébe se vesz ilyen szemetet. Éppen azért kéri, csomagolják azt vastag papírba. [Nem csomagolják, a bolt nem tarthat ilyesmit.]

A mentegetőző indokolás, az alibi egy *vadidegen* ember rosszallásának elhárítására irányuló igyekezet, amelyben *nem a groteszk elem a felötlő.* Sokkal inkább az, hogy az esztétikai értékrend bizonyos szintű ismeretét, sőt ezentúl tiszteletét tükrözi, ha valaki „nem vállalja" azokat a könyveket, amelyek nem illeszthetőek az értékrend tág kereteibe.

A magas értékszintet – Kantot, Lukácsot, Proustot, Thomas Mannt – az apró jelek megbízható tanúsága szerint büszkén, sőt elismerésre számot tartóan vállalni – ennek a viselkedési formának másik oldala. Úgy tűnik, a „vidéki nagybácsit" egyáltalán nem érdekli Kant.

A kulturális presztízsét óvó ember bolti viselkedése következetességet, beidegzettséget tükröz. Egészen nyilvánvaló, hogy az antikváriumban *ugyanúgy* viselkedik, mint megszokott társadalmi közegében.

A közönség egy bizonyos, személyileg nem mindig meghatározható hányada nem önmagának, hanem *másoknak* vásárol könyvet, de abban az értelemben, hogy „nehéz" munkákat azért tesz könyvespolcán feltűnő helyre, hogy azokat vendégei óhatatlanul megpillantsák.

Egy 4–500 kötetes nívós könyvtár a közepesen meggyőző erejű státus-szimbólumok közé sorolható. Tulajdonosának ízléséről, tájékozottságáról tanúskodik. Nem minden esetben, de elég gyakran kulturális presztízs-igény materializálódása.

A kiscsoportnak, a mikro-közvéleménynek jelentős része van abban, hogy a könyvtár nívós. Láthatjuk a Balzac-sorozatot, Dantét és Homeroszt. Szép bőrkötésben. A magyar könyvpiac inkább kurrens, mint klasszikus, de tagadhatatlan értékeivel együtt.

Aki ismeri a házigazda valóságos igényeit, szellemi profilját és potenciáját, az tudja csak, hogy a könyvtár „őszinte" avagy a könyvek egyrésze: *felnőttek kötelező olvasmánya.*

A kötelező olvasmányokat pedig az értéktisztelet és a változó divatáramlatok együtt jelölik ki. Hogy mi az érték s mi a követendő vagy tisztesen követhető divat, azt – a véleményirányítóval az élén – a kiscsoport határozza meg.

A véleményirányító foglalkozása többnyire távol áll az irodalomtól. Mondjuk nagyvállalati osztályvezető, orvos vagy „külkeres". Sok esetben személyes kapcsolatban áll írókkal, kritikusokkal, irodalmárokkal. [Minden irányító irányított is egyben; a szükségszerű, sőt gyakran üdvös korrekciók beleértendők.] Folyóiratokat olvas, esetleg nemcsak magyarul. Gyakran ízlése is, svádája is van. Néha *csak* svádája. Általában érdemes őt követni. Fejes *Rozsdatemető*jének híre már megjelenése előtt kiszivárgott. A véleményirányítók biztosították, hogy beszéltek, sőt vitatkoztak egy kéziratról, amelyet jó ha egy tucat ember olvasott. Mailer *Meztelenek és holtak*ját néhány százan eredetiben olvasták. Prognózisuknak volt némi része a könyv sikerében. Ha a vásárlók közt három tekintélyes embernek tetszett egy adott új könyv – mérget vehettünk rá, hogy két hét múlva hiánycikk lesz belőle. A könyvek egy részét a „kulisszák mögött" adják el olyan emberek, akik ezért nem kapnak jutalékot.

A kiscsoport a dzsungel egyik irántyűje. S nem is akármilyen, mert azokat, akik igényt tartanak kulturális presztízsükre (vagy körük esztétikai rosszallásának megakadályozására) úgyszólván rákényszeríti a *minőségi* vásárlásra, olvasásra. Főleg azért, mert bizonyos értelmiségi körben az irodalom gyakori téma. Az egyént a társalgás folyamatosságának fenntartása rákészteti véleményének megfogalmazása után a hozzászólásra.

A közvélemény értékrendje – ha úgy vesszük – kiscsoporti vélemények összegezése. Színvonala attól függ, hogy milyen mértékben igazodik a reális értékrendhez.

A fentiekben vázolt viselkedést nem egy ember ízlésterror következményeként jelentkező konformizmusnak minősíti. A vélekedés vitatható. A konformizmus megés elítéléséhez tudni kell, hogy *mihez, kihez* konformizálódik valaki. Szubkultúrához vagy igazi értékekhez? Művelt vagy műveletlen emberekhez? A konform egyén álláspontot adott fel, vagy végre életében először álláspontot *kapott?* A mostanában gyakran használt „ízlésterror" gyanús fogalom és fogalmazás. Aki ír vagy beszél róla, az többnyire *az övével ellentétes* ízlés társadalmi befolyása ellen protestál.

Konformizmus és terror ide vagy oda – az értékes művek meghatározhatatlan, de feltehetően jelentős hányada nélkülük nem kerülne be a kulturális vérkeringésbe. Akárhogyan minősítjük e kiscsoporti viselkedést: ha valaki kulturális tájékozottsága révén társadalmi megbecsülésre tehet szert, arra mutat, hogy társadalmunk egyik szelete többre becsüli a kultúrát, mint azt a gyakran felületes látszat tudni véli.

A kulturális presztízs elérésére irányuló törekvés általában nem *külön* verseny. Szoros összefüggésben van – mint azok kiegészítője – más, lényegesebbnek tűnő presztízs-törekvésekkel.

Egy nagyvállalati osztályvezető vagy egy orvos például kétségtelenül státusa jogán igényli a társadalmi megbecsülést. Ám ambiciózus emberként újabb, mássikú igényt jelent be. Azt akarja, hogy *irodalmi műveltséggel rendelkező* orvosnak vagy osztályvezetőnek tartsák.

Hangsúly még ebben a vonatkozásban is a társadalmilag megbecsült foglalkozáson, az előkelő státuson van. A műveltség csupán díszítő elem.

Természetes, hogy a presztízs-foglalkozás (többnyire szellemi munka, amely magas jövedelemmel s gyakran az emberekkel való rendelkezés lehetőségével párosul) csak úgy kaphat társadalmi rangot, ha ugyanakkor nagyjából presztízsmentes foglalkozások is léteznek. Egy olyan utópisztikus társadalomban, ahol nincs foglalkozási rangskála, ahol mindenkinek van presztízse, ott tulajdonképpen *senkinek sincs presztízse.* Történelmi példával élve: a nemesség fogalmának értelmét a nem-nemesek léte adja.

A tapasztalat szerint a megalomániások és a sztoikus filozófusok kései követőinek elenyésző kivételével a társadalmi megbecsülés majdnem minden ember természetes igénye, amelyet benyújt, de igen gyakran *elutasítják* azt. Nem meglepő, hogy sokan vándorolnak át olyan foglalkozásokba, amelyek az előzőnél alacsonyabb jövedelmet, de valamivel magasabb presztízst biztosítanak. A kilépő könyvterjesztők úti célja többnyire a könyvtár vagy az iroda.

A presztízstudat hatása a könyvszakmában kettős. A kulturális presztízs fokozza a keresletet. A szoros értelemben vett társadalmi presztízs pedig nehezíti a kereslet kielégítésének lehetőségeit. Éppen akkor, amikor a szinte áttekinthetetlen könyvpiac egyre inkább megköveteli az informálás és orientálás fontos funkciójában a *minőségi* munkaerőt.

Talán paradoxonnak tűnik, de a tömegközlési eszközök könyveket ajánló „üzenetei", (amelyek elől alig tudunk kitérni, s alig tudjuk őket emlékezetünkben tartani) nem csökkentik a pult mögött álló „személyi tényező" funkciójának fontosságát, sőt *növelik* azt. Mert hiszen ha a könyvpiac: dzsungel, akkor a könyvekre vonatkozó szóbeli, írásos és képi információ a szakszerű vagy népszerű kritikai elemzéstől, a rövid, csupán tartalmi jellegű ismertetésig – óhatatlanul ugyancsak dzsungel. S számos jel mutat arra, hogy a közönség jórésze igényli a tájékoztatás bőségében való tájékozódást, az eligazítások sűrűjében való eligazodást.

Példaként említhetném a Kritika 1972. évi 3. számában megjelent *Öt munkás véleménye* című írásban Zsudi István nyilatkozatát, akit érdekel a történelem, „de nem túlságosan nehéz feldolgozásban". Amint elmondotta, nemrég megvásárolt „egy tudományos könyvet a két világháború közötti magyar diplomácia egy rövid korszakáról. Tévedés volt, szakembernek való. Ha tájékozottabb és műveltebb eladók volnának a könyvesboltokban, meg lehetne velük beszélni előzőleg. De hát tapasztalataim szerint nem ez a helyzet. Kislányok, kiszolgálják a vevőt, de nem tudják eligazítani, irányítani."

Joggal feltételezhető, hogy a nyilatkozó kapott valamiféle, a szóbanforgó könyvre vonatkozó „üzenetet". Ám az nem tartalmazott annak *szintjére* vonatkozó információt. Kiegészítő információra lett volna szüksége, de – a vásárlók jórészével együtt – nem bízott abban, hogy a tapasztalatlan eladótól megkaphatja azt.

Pedig a *rátermett* eladóhoz (aki egyébként gyakran „kislány") sokféle szempontból teljes bizalommal fordulhat a vásárló, még a tapasztalatlan is. A könyves szakmai becsülete például nemigen engedi meg, hogy tudatosan ajánljon olyan művet, amelyből – feltehetően – kevés öröme telik majd az olvasónak. A közvélemény egységes s többnyire indokolt elutasításának következményeként a könyvkereskedések raktárainak polcai szinte roskadoznak azoktól a példányoktól, amelyeket a szakmai nyelv inkurrenciáknak minősít. A kereskedelmi érdek, a forgalmi jutalék, esetleg a célprémium arra késztetné az eladót, hogy éppen a tájékozatlanok nyakába varrja ezeket a könyveket. A szakmai becsület – ami az adott esetben a *kulturáliis érdekkel* azonos – majd mindig visszatartja ettől. Nem is próbálkozik a lehetetlennel, azzal, hogy az íróasztal mellett eleve elvesztett csatákat a pult mögül megnyerjen.

Tehát a vásárlóval szolidáris. Ismeri ízlését, igényét, amely jóval egységesebb az elutasításban, mint az elfogadásban. Nem nézi *kívülről* a vásárlót; a könyves *nem* különálló, zártrendű elit-csapat tagja. Az irodalmi közvélemény viszolygásai és előszeretetei nem hagyják őt érintetlenül. A maga viszolygásaira és előszereteteire ismer bennük. Vagy pedig a csaknem állandó, valamint a gyakran változó ízlésáramlatok erős sodra magával ragadja őt is.

A tapasztalat szerint nemcsak az eladó tájékoztatja és befolyásolja a vásárlót; az állandó közvetlen kapcsolat körülményei között a vásárló is az eladót. Ebből pedig talán önként adódik az a gyakorlat síkján is hasznosítható következtetés, hogy a könyvesbolti eladók és könyvtárosok körében végzett tudományos szintű közvéleménykutatás az, amely legjobb – hozzávetőleges – képet tud adni a vásárlók tényleges igényeiről. S ezzel is hozzásegítené könyvkiadásunkat ahhoz, hogy megszabaduljon néhány makacs illúziótól, téves előfeltételezéstől és úgyszólván szentesített gátlástól. Anélkül, hogy megsértené kultúrpolitikánk főbb irányvonalait.

Újra hangsúlyozom: a könyvesbolti eladó – a „termelés" és a „fogyasztás" közötti híd, *mindkettő* tájékoztatója – a kultúr-információs struktúra egyik kulcsembere. Ám funkciójának fontossága és társadalmi megbecsülése között szakadék tátong. Ördögi körhöz értünk, mert a jogos presztízs-igény megtagadása elriasztja e területről a rátermettek és azok egy részét, akikben a rátermettség ígérete rejlik. A „minőségromlás" következtében az eladó presztízse természetszerűen nemcsak tovább süllyed, hanem ezenfelül megokoltnak is tűnik.

A diagnózis e téren is könnyebb a terápiánál. Vajon hogyan lehet rávenni a társadalmat arra, hogy megbecsüljön egy olyan foglalkozási ágat, amelyet eddig nem becsült meg? Vajon hogyan lehet rávenni e foglalkozási ág képviselőit, hogy mondjanak le presztízs-igényükről, ha jól ismerjük azt a lélektani alaptörvényt, amely szerint önbecsülésünk jelentős részben mások irántunk tanúsított megbecsülésének függvénye?

A személyes tájékoztatás, eligazítás színvonalának hanyatlása – s ez még inkább aláhúzza a tárgyalt kérdés fontosságát – természetesen főleg a kevésbé képzett vásárlót érinti; azt, aki nem mozog elég otthonosan a könyv- és információs dzsungelben s akinek az irodalmi közvéleménybe való integrálásáról oly sok szó esik.

POMOGÁTS BÉLA

A DERÉKHAD ÍRÓI

ÉRTELMISÉGI ÖNKERESÉS

A derékhad íróinak egyrésze értelmiségi-kispolgári környezetből érkezett, élményeik, tapasztalataik is ezekhez a rétegekhez fűződtek, nem véletlenül az ő helyzetük, sorsuk vizsgálatában vállaltak feladatokat. A magyar értelmiség és kispolgárság eléggé megosztott volt a felszabadulás idején; a konzervatív és jobboldali ideológiák, a polgári liberalizmus, a szociáldemokrácia és a marxizmus vonzása-vállalása viszonylag éles határokat húzott e rétegeken belül. Az újjászülető irodalomnak egyaránt feladata volt az, hogy feltárja az értelmiségi-kispolgári rétegek belső tagozódását, belső ellentéteit, s hogy segítsen megkeresni ezeknek a rétegeknek az új társadalomban betöltendő helyét. Hogy önvizsgálatot tartson, s orientáljon a szocializmus vállalása érdekében. Amikor tehát az értelmiségi-kispolgári környezetből származó írók a derékhadhoz csatlakozva keresték helyüket, adott volt számukra a feladat: ezt az értelmiségi önkeresést és orientációt kellett szolgálniok. Feladataik és lehetőségeik azután a hatvanas években sokasodtak meg csak igazán. Az értelmiséggel, főleg a szocialista társadalomban élő értelmiséggel foglalkozó regények megszabadultak a sematizmustól, hitelesebben és vallatóbb őszinteséggel szólhattak az értelmiség önkereséséről, tájékozódásáról és a szocialista társadalom belső konfliktusairól.

Az értelmiség nagy része még a felszabadulás előtt nevelkedett, világképét egy korábbi történelmi korszak szabta meg. Múltja szervesen beépült jelenébe, tájékozódását, vonzalmait gyakran a régi tapasztalatok határozták meg. Ábrázolásukban fokozottan kellett érvényesíteni Lukács Györgynek azt a tételét, amely a múlt fontosságára, az átmeneti korban élő hősök tudatának átmeneti jellegére figyelmeztetett. Az ötvenes évek irodalma azonban gyakran adós maradt ennek az „átmenetiségnek" a vizsgálatával, s nem világított rá arra, hogy a múlt miképpen szövi át az értelmiség jelenét, mai közérzetét, mai konfliktusait. Az értelmiség helyzetét vizsgáló regények közül azok értek el tehát sikert, amelyek figyelembe vették az átmeneti állapotnak ezeket a belső összefüggéseit. Elsősorban Boldizsár Iván, Palotai Boris, Bárány Tamás és Nemes György regényeire gondolok. Boldizsár Iván széleskörű tapasztalatok birtokában és kiterjedt szépirodalmi tevékenységet folytatva (regényei mellett igen népszerűek riportkönyvei, útirajzai és színművei is) foglalkozott a magyar értelmiség sorsának és világképének változásaival *(Reggeltől reggelig, Születésnap, Az éjszaka végén).*

Palotai Boris a magánélet: a családi, szerelmi, emberi kapcsolatok mozgásában ragadta meg az értelmiségi réteg életének korszakos változásait. *Ünnepi vacsora* című regénye a sematizmus ellen folytatott küzdelem egyik fegyverténye volt, *A madarak elhallgatnak* és *A férfi* című könyvei pedig a fasizmus és a háború emlékével küzdöttek meg, az emberség megőrzéséért folytatott harc drámáit ábrázolták. Palotai Boris a jelenben továbbélő múlt rejtett hatását vizsgálta; az emberi személyiség körzetében, vagyis a lélektani szférában kutatta fel a súlyos történelmi tragédiák következményeit.

Bárány Tamás ugyancsak a magánélet körében mutatott rá a történelmi változások belső konfliktusaira *(Csigalépcső). Apátlan nemzedék* című regényében pedig saját értelmiségi generációja sorsának összegező felmérésére vállalkozott. Egy érettségiző osztály diákjainak tájékozódását, útkeresését, szétszóródását és időnkénti találkozásait írja le. Jó alkalom ez arra, hogy nemzedékének politikai és emberi típusait vizsgálja, értelmezze: a kalandor jellemű fasisztától a baloldali mozgalmakban részt vevő humanistáig és a kommunista forradalmárig terjednek a változatok. Az egykori diákközösség útja történelmi fordulókon át vezet, sorra feltetszenek a háborús készü-

lődés, a fasiszta rémuralom, a felszabadulás, a „személyi kultusz" és az 1956-os események képei. Bárány a nemzedék regényét akarta megírni s egy összeütközésekkel terhes történelmi korszakkal akart számot vetni, művében a derékhad nagyobb igényessége van jelen.

Nemes György több évtizedes újságíró, szerkesztő tevékenység után már a hatvanas években vált sikeres regényíróvá. A közelmúlt tanulságai és a napjainkban felvetődő társadalmi-morális problémák foglalkoztatják. Az írót a kor tanújának tekinti, akinek az a feladata, hogy hű és részletes képet adjon egy történelmi időszak és egy társadalom mozgalmairól, emberi konfliktusairól. A tanúvallomás igénye természetszerűen vezette érdeklődését a kor nagy fordulóihoz és válságaihoz, például *Tizenkét elbeszélés* című kötetének novelláiban. *Kánaán* című regénye az elsők között vetett számot a szocialista társadalom gazdasági fellendülésének következményeivel; *Egyetlen pillanat* című könyvében a közélet sodrába került kommunista értelmiség önvizsgálatára vállalkozott; a *Hálóban* pedig a művészeti világ belső vitáit, akadémikusok és újítók konfliktusait mutatta be.

Rajtuk kívül még sokan szolgálták az értelmiségi önvizsgálatot, a középrétegek helyzetével foglalkozó számvetést. Thury Zsuzsa *A jó tiú*ban és a *Bűvös kör*ben ábrázolta az értelmiség különféle rétegeinek útját, magatartásformáinak változását; Hegedüs Géza egész regénysorozatban, az *Európa közepén* tizenkét kötetében vizsgálta a felemás hazai polgárság viselkedését, történetét; Erdős László a kommunista mozgalomba férkőzött karrieristákat leplezte le *Veszélyes művészet* című regényében, s a mozgalmi ember magatartását elemezte a *Szökevény*ben. F. Rácz Kálmán a párizsi magyar emigráció életéről festett tarka képet *Szent Mihály útja* és *Csak Párizsban történhetett* című könyveiben, Gera György *Pokoltánc*a és Nemes László *Eltűnt Európá*ja a háborús időket idézte, Palotai Erzsi *Igen*je a színházi világba, a művészértelmiség figurái közé vezetett, Rubin Szilárd *Szélvert porták, Földobott kő* és *Csirkejáték* című könyveiben pedig a vidéki kisváros patrícius polgárságának hanyatlását mutatta be. Az új, már a felszabadulás után felnövekvő népi értelmiség sorsával elsősorban Mesterházi Lajos regényei (pl. a *Férfikor)* vetettek számot. De ezzel a témával foglalkozott Fehér Klára *(A tenger)*, Reményi Béla *(Szembesítés)*, Katkó István *(Félszívű apostolok)*, Gergely Mihály *(Atlasz, mire rendeltettél?)* és Varga Imre *(Bicegő próféta)* néhány műve is. A derékhad írói terjedelmes anyagot gyűjtöttek össze, egész szociográfiai körképet adtak az értelmiségi-kispolgári rétegek múlt és jelen körülményeiről.

AZ IFJÚSÁG HELYZETE

A hatvanas évek a viták évtizede volt, s e vitákban egyre nagyobb hangsúlyt kapott az ifjúság helyzetét, magatartását és lehetőségeit érintő polémia. A fiatal nemzedék körében jelentkező világnézeti, etikai és akcelerációs problémák, valamint az az idő haladtával egyre sürgetőbb szükségszerűség, hogy a fiatalságnak kell „átvennie a stafétabotot", kell folytatnia a szocialista társadalom építését, egész sereg vitát és nyilvános töprengést bontakoztattak ki az ifjúság körül. Ezekben a vitákban természetesen az irodalomnak is szava volt. Veres Péter megjegyzései, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szabó Magda és Moldova György regényei mellett elsősorban a derékhad írói vettek részt a hullámzó polémiákban, igaz, legtöbbször nem epikus-szépirodalmi formában, hanem a publicisztika keretei között.

A vitában azonban néhány kitűnő irodalmi alkotás is hallatta szavát. Elsők között Vidor Miklós *Szökőár* című regénye, amely nyilvánvaló makarenkói ihletéssel, minden didaktikus sallang nélkül beszéli el egy kamaszbanda történetét. Ugyancsak kamaszokról szól Cseres Tibor *Pesti háztetők*je, amely megjelenése idején friss hangjával, életszerűségével hívta fel magára a figyelmet. Urbán Ernő *Árnyak és sugarak* című könyve egy fővárosi kamasztársaság, amolyan csínyektől bűncselekményekig jutó „galeri" históriáját meséli el. Ennek a „közösségnek" ellenpéldáját a már említett cementgyári regény: *A nagy kaland* mutatja be, azoknak a fiataloknak a rajzában,

akik az alkotó munkában, a munkásszolidaritás etikájában keresik örömeiket és méltóságukat.

Ezekben a regényekben az ifjúsági rétegek egy-egy sajátos övezete nyert ábrázolást. A későbbiek folyamán azután már nem a szélsőségeket, vagyis nem a galerik kalandjaiban és a munka örömében feloldódó ifjú közösségek életét ábrázolta az irodalom, hanem a nemzedéki eltérések és ellentmondások leírására törekedett. Vagyis azt a másfajta világképet, erkölcsi meggyőződést és életvitelt kívánta felderíteni, amely már a hatvanas évek második felében terjedt el a fiatalok között. Elsőnek talán Palotai Boris népszerű kamasz-ábrázolásában: a *Zöld dió*ban. Ez a regény az ifjúság körül zajló élesebb viták idején szólalt meg, s bár a fiatalok külön világát derítette fel, nem volt benne semmiféle nemzedéki elfogultság. Palotai Boris egyértelműen kamasz hősei mellé állt, azt bizonyítva, hogy a szertelen gesztusok mögött valójában az igazság keresésének, a saját világkép kialakításának szenvedélye lobog. Bárány Tamás *Velünk kezdődik minden* című regénye ugyancsak a fiatalok életfelfogását vizsgálja, a fiatalok és az idősebbek összeütközésének okait keresi. Kritikája két irányba vág; egyrészt az idősebbek felé, akiknek önzése, harácsolása jogos lázadásba hajtja a fiatalokat, másrészt az ifjabbak türelmetlen ultraforradalmisága felé. Az elsők között próbálta leírni az új generáció egy részének őszinte lázadásból és színpadias türelmetlenségből szerveződött gesztusait. Erről a nemzedékről és erről a közérzetről – s a közérzet tragikus következményeiről – szól Bihari Klára talán legjobb regénye: a *Miért?* Ez a könyv arra keres feleletet, hogy egy jó körülmények között felnövekvő fiatal magyar lány miért vegyül el a nyugati hippik és beatnikek közé. A felelősséget vizsgálja, s arra is rámutat, hogy családi és iskolai nevelésünk gyakran nem tud vonzó eszményeket és célokat állítani a fiatalok elé. Vagyis a fiatalság problémáinak leírásától a társadalmi felelősség kritikus megfogalmazásáig jut el.

SZÁMVETÉS A TÖRTÉNELEMMEL

Közismert, hogy a hatvanas évek magyar irodalmának egyik középponti vállalkozása a történelmi számvetés. Erre a számvetésre a változó idő, a politikai konszolidáció és a szocialista társadalom alapjainak lerakása kényszerítette a tudományos életet, az irodalmat és a közgondolkodást. És aztán maga a számvetés is hozzájárult, hogy a társadalmi közérzet nyugodtabb, a politikai konszolidáció biztosabb legyen. A történelmi számvetés két irányban érvényesült: a munkásmozgalom és a nemzeti történelem közelmúltja felé. Nem véletlenül, hiszen mindkét terület felmérésében, értékelésében voltak zavarok. A magyar szocialista mozgalom közelmúltjából például akár a két háború közötti korszak mozgalmi ellentmondásai, torzsalkodásai, frakcióharcai, akár a „személyi kultusz" időszakának politikai torzulásai és bűnei szembenézésre vártak. A nemzeti történelem pedig olyan önvizsgálatra és felelősségvállalásra intő problémákat kínált, mint a második világháború és a magyarság magatartása e háború eseményei között.

A derékhad mindkét feladat elvégzésében oroszlánrészt vállalt. A magyar szocialista mozgalom és a nemzeti történelem összefonódását: az 1919-es proletárforradalmat és honvédő háborút Molnár Zoltán és Fábián Zoltán regényei dolgozták fel. Molnár Zoltán művei közül az *Egy vöröskatona emlékei* kalandos közegben, *A vereség* elmélyültebb összefoglalásban tekintett vissza 1919 emlékeire. Fábián Zoltán könyve: a *Déltől hajnalig* a magyar Vörös Hadsereg májusi szolnoki ütközetét idézte fel, felvillantva a történelmi esemény tipikus emberi sorsait és helyzeteit. Erdős László több regényben, legnagyobb erővel az *Egy éjszaka történet*ében nézett vissza a munkásmozgalom illegális korszakára, e korszak konfliktusaira. A mozgalom negyedszázados történetének tanulságait igyekezett feltárni és megvilágítani. Ugyancsak a mozgalmi történet eseményei vannak jelen Major Ottó regénysorozatának, a *Magyar Atlantisz*nak néhány kötetében. A *Testamentum* a forradalmakat, az *Idők rostáján*, a *Megőszül a föld* és *A hetedik pecsét* a két háború közötti kort és a második világháborút mutatja be. Mindegyik kötetben kitüntetett módon van jelen a hazai munkásmozgalom története.

A „személyi kultusz" korszaka ugyancsak vallomásra és számvetésre késztette a derékhad íróit. Mesterházi Lajos írásai mellett Szeberényi Lehel *Lépcsők a felhőbe* című regénye a néptől elidegenedett bürokratizmust mutatta be, Palotai Boris *Keserű mandulája* pedig a szocialista törvényesség megsértésének témájához nyúlt. Az önkény szorításában vergődő emberi sorsokat ábrázolta, szerencsés művészi ötlettel nem az ártatlanul börtönbe vetett férfi, hanem az egyedül maradó, gondokba és megaláztatásba taszított asszony életét beszélve el. És ebben az övezetben talán még erőteljesebben tudta felmutatni a korszak tragikus eseményeit.

A történelmi számvetés másik nagy témáját: a magyarság háborús mulasztásának, felelősségének körülményeit, okait és következményeit elsősorban Cseres Tibor, Dobozy Imre, Fekete Gyula és Szeberényi Lehel dolgozta fel. Cseres *Hideg napok* című könyve elsőnek és sok vitát kavarva nyúlt hozzá egy olyan problémához, amelyről a legkülönfélébb vélekedések, előítéletek és mítoszok forognak a közvélemény különböző köreiben. E mellett a híres könyv mellett Cseres még egy sereg novellában és néhány regényben kísérelte meg a téma feldolgozását. Dobozy Imre *Kedd, szerda, csütörtök* című kisregényében (a népszerű *Eljött a tavasz* című dráma epikus párjában) fejtette ki véleményét a háborús felelősség kérdéseiről. Dobozy nem csatlakozik azokhoz, akik a magyarságot a fasiszta háború hívének ábrázolják. Szerinte nem aktív tevékenység, hanem inkább passzivitás: a mulasztás és a tehetetlenség, a „nemzeti méretű dekkolás" okozta a nemzet hibás elhelyezkedését, rossz „történelmi reflexeit". És ennek a passzivitásnak a körülményeire is rámutat: a 19-es forradalom leverésére, a trianoni békére, a negyedszázados elnyomásra és demagógiára. És az ellenállás elmulasztásának, az összeomlásra vezető tétlenségnek történelmi vétkeire figyelmeztet humoros formában *A tizedes* című kisregénye is.

Fekete Gyula magatartástípusok elemzése révén közelít a számvetés feladataihoz. *Ezeregyedik esztendő, Csördülő ég* és *Vallomás hajnalig* című regényei sorra jelenítik meg a személyében német-ellenes, ám tétlen és tehetetlen katonatiszt, a szélsőjobboldali demagógiától megszédített kispolgár és a sorsában tragikus, eszméiben azonban győzelmes ellenálló alakjait. E regények magatartástípusokat vizsgálnak, a vizsgálat nyomán azonban a történelem fordulataira vetődik fény; Fekete arra világít rá, hogy a hibás magatartások miként váltak egy történelmi méretű mulasztás motívumaivá. De magatartástípusokat vizsgálnak Szeberényi Lehel regényei: a *Jeromos, a kőfejű* és a *Tibike Tartaroszban* is. Az első az önállótlan és szolgalelkű kisember típusát ábrázolja, a – József Attila kifejezésével élve – „hol lehet altiszt, azt kutatja" mentalitást. A második hasonló magatartást leplez le: a történelem elől menekülő kispolgárt, aki azt hiszi, ki tudja játszani a fenyegető eseményeket, holott végül áldozatukká válik ő maga is. E magatartás-vizsgálatokban társadalomkritika, a nemzeti önvizsgálat igénye jelentkezik.

A háború számos regény, sokszor önéletrajzi elemekkel átszőtt történet témája lett. Említsük meg közülük Fábián Zoltán *(Ítélet)* és Sipos Gyula *(A senki földjén)* regényeit. A derékhad általában ebben a témában találta meg a számvetés lehetőségét, az önvizsgálat alkalmait.

A TÁRSADALOM ÖNISMERETE

Az imént emlegetett regényekből az új magyar társadalom önismerete bontakozott ki. És ez az önismeret, ez a társadalomkép nem nélkülözte a kritikai szempontokat sem. A sematizmus irodalma nem ismerte ezt a kritikát, hiszen egy problémák nélküli, idilli világot ábrázolt, s ha valamilyen gondot észrevett, azt a dolgozó nép és az osztályellenesség ellentétére akarta egyszerűsíteni. Holott a fejlődés nemcsak eredményeket hozott, hanem megoldásra váró problémákat is, az átmeneti társadalom gondjait. És ezekhez a gondokhoz (amelyek még egy szerencsésebb fejlődés esetén is elkerülhetetlenek lettek volna) még hozzájárultak a „személyi kultusz" torzulásai. Az ideológiai és politikai élet egyre inkább felismerte az átmeneti társadalomban termelődő belső ellentmondásokat, leginkább a hatvanas évek elején bekövetkezett konszo-

lidáció után. Ezek a felismerések ösztönözték kritikai állásfoglalásra az irodalmi életet.

Már az ötvenes években is jelent meg néhány olyan regény, amelyben a derékhad írói a társadalom gondjait, belső ellentmondásait mutatták be. Például Sarkadi Imre novellái, Palotai Boris *Ünnepi vacsorája*, Bárány Tamás *Csigalépcsője*, később Mesterházi Lajos és Cseres Tibor regényei. A derékhad újabb termése azután gyakrabban és teljesebb művészi érvényességgel hangoztatta ezt a kritikát. Így Urbán Ernő, Bárány Tamás és Nemes György regényei. Urbán *Írott malaszt* című könyve a bürokrácia és a korrupció fertőzése ellen tiltakozik. Voltaképpen egy riporteri nyomozás története, amelynek során egy világmegváltó szándékkal telített, naiv asszony – ahogy az író mondja: „szent őrült" – kálváriájára derül fény. Arra, hogy a bürokratikus közöny, a protekcionista visszaélés, a hatalmaskodás miként teszi tönkre a jóakaratot. Vagyis olyan konfliktusra utal, amely az átmeneti társadalom jellegéből, morális bizonytalanságából ered.

Bárány Tamás *Város esti fényben* című munkája „álszociográfikus" regény. Ám „esszéregénynek" is mondhatnók, amely a nyilvános gondolkodás révén térképezi fel a szocialista társadalom jelenlegi gondjait. Az író képzelt beszélgetésekben, fiktív riportokban mutatja be egy szocialista város életét. „Laboratóriumi" környezetet választ: egy új várost, amelynek lakossága az ország valamennyi táját és szociális rétegét képviseli. Az ábrázolt képnek, a leírt gondoknak így általános jelentése van. Bárány az önkényeskedés, az anyagiasság és a korrupció példáit világítja meg. Az önző nyerészkedési vágy, a pénzimádat, az intrika, a protekció, a közöny és cinizmus fojtogató hálóként feszül a város életére, s az író azt keresi, hogy milyen erők téphetik szét ezt a hálót, milyen emberi magatartás és közgondolkodás teremthet egyensúlyt a társadalom és az egyén érdekei között. Vagyis ebben a regényben már az új gazdaságirányítási és elosztási rendszer problémái kapnak hangot és töprengő válaszokat. Bárány véleménye szerint a társadalomnak módot kell találnia arra, hogy a megnövekedett igények és a nagyobb szabadság ne visszaéléseket eredményezzen, hanem a fejlődés erőforrása legyen.

Nemes György regénye: a *Kánaán* ugyancsak a gazdasági fellendülés morális következményeivel, az ún. „fridzsider-szocializmus" mentalitásának veszélyeivel foglalkozik. Még a hatvanas évek elején nézett szembe a kispolgáriasodás, a közéleti közöny fenyegetéseivel. *Tettenérés* című regényében pedig egy másik közéleti problémával: a hatalom és a felelősség viszonyával vet számot. Azt bizonyítja, hogy a hatalommal történő visszaélés miként rontja meg az emberi kapcsolatokat, a személyes boldogságot is. Katkó István *Szent Bertalan délutánja* című regénye hasonló problémára világít rá, csak egy másfajta látásmód: a szatíra erejével. A bürokratává züllött egykori forradalmár arcképét festi meg.

A RIPORTREGÉNYTŐL A PARABOLÁIG

Az új magyar irodalom kritikusai gyakran írnak arról, hogy a regény a legváltozatosabb alakzatokban jelentkezik. Hogy a hagyományos epikus formát a szociográfiai dokumentumregény, az esszéregény és a parabola egészítette ki. Az ötvenes években persze még nem volt ilyen gazdag a terep. Elsősorban két alakzat uralkodott: a publicisztikai elemekkel átszőtt riportregény és a hagyományos realista nagyregény. (Az más kérdés, hogy ezeket az egyébként funkcionalitásban gazdag, a kor mondanivalóinak alkalmas keretet adó formát miként korlátozta a felülről sugalmazott torz esztétika és a sematikus gyakorlat.)

A társadalom korszakos változásait elsősorban a riport és a publicisztika elemeiből építkező regényalak közvetítette. Ilyenek voltak Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Urbán Ernő, Dobozy Imre, Szeberényi Lehel regényei. Ezek a regények a gyárban vagy a faluban végbemenő változások krónikáját adták, természetesen úgy, hogy a krónikaíró valóságábrázolását a publicista és politikus író szenvedélye egészítette ki. Ezeknek az írásoknak kétségtelenül van egyféle dokumentum-jellege, a művek a szociog-

ráfiával, az irodalmi riporttal, a szovjet irodalom népszerű műfajával: az „ócserkkel" érintkeznek. A hatvanas évek „tényregényéhez" azonban vajmi kevés a közük: az esetek, történetek a hagyományos anekdotizmus kereteibe illeszkednek, az író mesélő kedve szövi át őket. Mindez a korábbi irodalmi népiesség (a Mikszáth-, Tömörkény-, Móricz-hagyomány) folytatásáról tanúskodik. Ezt a hagyományt jelzik a konfliktusok gyakran idillbe játszó megoldásai, a humoros előadás, a népies fordulatokat használó nyelv. Egy egész korszak regénytermése követte ezt a modellt.

A másik hagyományos alakváltozat: a nagyregény. Ez a forma a tizenkilencedik század realizmusának szerkesztő tradícióját követte, a Lukács György által kidolgozott „nagyrealista" koncepciót kívánta megvalósítani. A társadalom teljes képének vagy legalább egy övezet totális ábrázolásának, egy történelmi korszak megragadásának igénye mozgatta az írói vállalkozásokat. Az ötvenes években hivatalosan támogatott program volt ez a „nagyrealista" igény, sorra születtek a széles ívelésű regények, a trilógiák, a regényfolyamok (pl. Déry Tibor, Veres Péter, Sándor Kálmán, Illés Béla, Kolozsvári Grandpierre Emil művei). Közülük sok befejezetlenül maradt. A derékhad soraiból Hegedüs Géza és Major Ottó nevéhez fűződik a két legnagyobb vállalkozás. Hegedüs regénysorozata: a tizenkét kötetből álló *Európa közepén* egy értelmiségi generáció néhány tagjának sorsát, konfliktusát, különféleképpen alakuló pályafutását mutatja be. Egyszerre kíséri figyelemmel a társadalom szociográfiai térképét és a történeti változásokat. Az ábrázolt időszak színesen, ügyesen feldolgozott, extenzív teljességű krónikáját kínálja ez a sorozat. Major Ottó *Magyar Atlantisz* című, eddig hét különálló regényt felölelő sorozata a millénniumi „békekortól" a felszabadulásig kíséri nyomon polgár- és munkáshőseinek életét. Major a regényciklus tágas ívelésű alakzatát dolgozta ki, egyszersmind azonban meg is akarta újítani a nagyrealizmus módszertanát, technikáját. Az elbeszélés folyamatát nem-epikus formákkal bontotta meg: monológokat, szimpozionszerű beszélgetéseket, naplókat és esszé-szövegeket alkalmazott. E mozaikos változatossággal is egy korszak totalitását akarta megragadni, fél évszázad nagyszabású freskóját akarta megfesteni.

A hatvanas évekre azután a riportregény és a „nagyrealizmus" formáit egyre inkább a lélektani regény, az etikai jelképek megteremtésének igénye és a modern intellektuális próza különféle eljárásai váltották fel. A korábban ható klasszikus hagyománnyal, a Móricz Zsigmond- vagy Nagy Lajos-művekből érkező hatásokkal szemben érvényesülni kezdett a Kosztolányi-, Tamási Áron-, Gelléri Andor Endre-próza befolyása is. Az egyoldalúan szovjet irodalmi orientációt a modernizmus, az egzisztencializmus és az abszurd vonzása egészítette ki. A közéleti érdeklődés áttételesebb módon: a lélekrajz, a magánélet, az etikai kérdések iránti figyelem közegében jelentkezett. Sarkadi Imre késői regényei (pl. *A gyáva*), Karinthy Ferenc új elbeszélései, Urbán Ernő, Palotai Boris, Bárány Tamás, Nemes György és Fekete Gyula regényei sorra az emberi lélek és a morális problémák vizsgálata révén számoltak be az új társadalom korszakos változásairól, azokról a változásokról, amelyeknek az emberi tudat volt a terepe (pl. *Írott malaszt, A madarak elhallgatnak, Zöld dió, Csigalépcső, Velünk kezdődik minden, Kánaán, Egyetlen pillanat, A fiatalasszony, A falu szépe, A hű asszony meg a rossz nő).*

E lélektani és morális vizsgálat nyomán jött létre a derékhad egyik legjobb regénye: Fekete Gyula műve, *Az orvos halála.* Ez a regény egy köznapi, szürke élet súlyát és értékét méri fel. A modern irodalom ritkán ábrázolja az élet névtelenjeit, a középszerű embereket. Fekete Gyula érdeme, hogy éppen a névtelenségben, a köznapiságban rejtőző értéket kereste meg. Orvos-hőse „anti-hős", egyszersmind tragikus alak. Tragikumát az adja, hogy néma helytállását még szűkebb környezetében sem jutalmazza megértés és elismerés. A regény ennek a jeltelen, és elismerés, nyilvánosság nélkül maradt életnek szolgáltat elégtételt. Az író annak a meggyőződésének ad hangot, hogy valójában az ilyen jeltelen sorsok, a névtelen milliók munkája viszi előre az emberiség ügyét. Elkerüli a didaktikus ábrázolást, nem beszél szocialista erkölcsről és emberről, hanem életre kelti ezeket a fogalmakat.

A lélektani-morális érdeklődés eredményeként létrejött formákat azután még számos egyéb alakzat egészítette ki. Megjelent a modern szociográfiai regény (Bárány

Tamás: *Város esti fényben),* a riportázs eszközeivel dolgozó dokumentum (Gergely Mihály: *Ez a mi korunk),* újra szerepet kapott a szürrealista technika (Tardos Tibor: *Tücsök),* terjedni kezdett az epikus cselekmény kommentárokkal való lazításának módszere és az esszéregény alakzata (Nemes György, Major Ottó, Erdős László regényei, Fábián Zoltán: *Íme, Európa* című útirajza). Új életre kelt a lírai útinapló műfaja (Füsi József: *Tengeri szél,* Devecseri Gábor: *Homéroszi utazás, Epidauroszi tücskök szóljatok)* és a lírai-költői önéletrajz (Devecseri Gábor: *A hastelmetszés előnyei).*

És a derékhad formái, eredményei között is megjelent a történeti-társadalmi tapasztalatokat általánosító, jelképszerű fogalmazással dolgozó, filozófiai (történelem-filozófiai) vizsgálatra törekvő parabola. Ez a parabolikus jelentés öltött alakot Örkény groteszkjeiben, Karinthy Ferenc kitűnő *Epepe* című regényében és Major Ottó „áltörténelmi" könyveiben *(Tiberius Justus, Nagy Heródes, Szent Kelemen vallomásai).* E regények mindegyike „pszeudomemoár"; Major úgy tesz, mintha Tiberius Justus, Damaszkuszi Nikolaos, illetve Clemens Romanus pápa szavait, emlékezéseit közvetítené. Valóban, kivételes tárgyi tudással és történelmi hitelességgel dolgozik. Krónikái látszólag történelmi regények ezért, de csak látszólag, valójában parabolák. A történelmi témák jó alkalmat adtak arra, hogy írójuk általános és korszerű kérdéseket: az egyes ember és a nagy történelmi erők összeütközését, a hatalom és az erkölcs konfliktusait faggassa, történetfilozófiájának adjon megfogalmazást.

HUMOR ÉS IRÓNIA

Új irodalmunkban gyakran jelentkezik a szatíra, az irónia és a humor. Van ennek társadalmi jelentősége is. Marx mondása szerint az emberiség nevetve búcsúzik múltjától, s a magyar történelemben is volt éppen elég búcsúztatni való, akár a háborús idők megpróbáltatásaira, vétkeire, akár a „személyi kultusz" korára gondolunk. Ezt a mosolyogva, humorral búcsúztató gesztust fejezi ki például Dobozy Imre népszerű munkája: *A tizedes* is. Ez a kisregény a második világháború utolsó hónapjaiba vezet (láttuk, hogy ugyanezt a témát Dobozy feldolgozta elemző és tragikus formában is). De amíg az elemző forma a számvetés komorabb hangját szólaltatta meg, tanulságot keresett, ez a mű az összeomlás komikumát ábrázolja, ironikusan számol le a háború emlékeivel. A tizedes kalandjait, apró kudarcait és szerencséjét bölcs humorral beszéli el, s ezzel az ironikus-humoros ábrázolással segít megszabadulni a háború nyomasztó emlékeitől.

A szatíra és az irónia a társadalom egészségügyét szolgálja: leleplezi a visszaéléseket, nevetségessé teszi a nagyképűséget, a józan ész aspektusából értékeli a fonákságokat. A derékhad íróinak tollához is számos szatirikus-ironikus regény és elbeszélés fűződik, közöttük néhány kitűnő is. Gondoljunk csak Örkény István novelláira és „egyperceseire", Karinthy Ferenc humoros írásaira, Palotai Boris és Fehér Klára karcolataira *(A színésznő és az oroszlán, Nem vagyunk ördögök),* Hegedüs Géza és Szeberényi Lehel szatirikus regényeire *(Az életművész hagyatéka, Szalmácska)* és Nemes György utópisztikus-fantasztikus könyvére *(Nincs titok).* Vagy az irodalmi élet ironikus ábrázolására: Szeberényi irodalmi történeteire *(A költő és őrangyalai)* és Bárány Tamás karikatúráira *(... és így írunk ki).* Végül pedig a derékhad humoristáinak: Darvas Szilárdnak, Gádor Bélának és Tabi Lászlónak humoreszkjeire és karcolataira, amelyek ironikus szemlélettel és sajátos szöveghumorral mutattak rá a társadalom fonákságaira, az élet kisebb-nagyobb bosszúságaira.

ALKALMAZOTT IRODALOM ÉS BELLETRISZTIKA

Az irodalmi termés nagyobbik részét mindig olyan könyvek adják, amelyek voltaképpen nem tartoznak szorosabb értelemben az esztétikumot kifejező szépirodalomhoz. Ennek ellenére nem rosszul sikerült munkák és nem a dilettantizmus termékei. Leghelyesebb, ha az „alkalmazott irodalom" és a „belletrisztika" csoportjaiba soroljuk

őket. Alkalmazott irodalomnak azt a tevékenységet nevezhetjük, amely szépirodalmi eszközök, technikák felhasználása révén lát el ismeretterjesztő vagy pedagógiai feladatokat. Valójában értékes, nemes munka ez, hiszen egy jól megírt életrajzi regény például sokkal hasznosabb funkciót teljesít, mint egy nagy igényű, de esztétikailag értéktelen munka. Egészen más terület a belletrisztika. Ez a tevékenység inkább az ismeretterjesztő célzatosság nélkül készült, olvasmányosságra törekvő „lektür"-műfajt jelöli. Ennek a műfajnak inkább olvasószociológiai jelentősége van, habár a belletrisztikától sem lehet eltagadni némi ízlésnevelő szerepet.

A derékhad számos írója – az irodalmi életben kialakult munkamegosztásnak megfelelően – az alkalmazott-ismeretterjesztő irodalommal foglalkozik. Ennek a műfajnak a legnagyobb mestere Hegedűs Géza lett. Hegedűs mozgékony érdeklődésű, széles műveltségű író, költő, műfordító és esszéista, de mindenekelőtt és mindegyik műfajában ismeretterjesztő és pedagógus, akinek igen nagy szerepe van a történelmi műveltség, tájékozottság elterjedésében. A mesélő kedv és az oktató igény elválaszthatatlan műveiben. Ez a kettősség szabja meg írói törekvéseit. Témáit fürge szellem, a mesterség iránti érzéke s görcsöket nem ismerő, bőven patakzó íráskedve révén dolgozza fel. Olvasmányos könyveket ír, érdekes történeteket kínál, szívesen mesél. Egyik fő témája az antik mítosz, ezzel foglalkozik *A milétoszi hajós, Régi istenek, A végzet sógora* című könyveiben. Másik népszerű témája a történelem, a magyar és világtörténelem nagy korszakai és jeles személyiségei. Történelmi érdeklődése mutatkozott meg a többi között *Az istentelen Kulin bán, Az erdőntúli veszedelem* és *Az írástudó* című regényeiben, valamint Vergiliusról, Cromwellről és Károlyi Mihályról írott életrajzaiban. Különösen a fiatalabb nemzedék tanult sokat Hegedűs Géza műveitől.

Ezeken kívül is számos népszerű történelmi és életrajzi regény született. Füsi József Garibaldi, Bajomi Lázár Endre Saint-Just, Koroda Miklós Reviczky Gyula, Batsányi János, Kossuth Lajos és Budai Nagy Antal, Barát Endre Táncsics Mihály és Paganini, Erdődy János Aretino, Hunyady József Zrínyi Miklós és Hunyadi János, Földes Péter Stromfeld Aurél életét dolgozta fel. De nemcsak életrajzi regények, hanem művelődéstörténeti és történeti regények is születtek. Erdődy János a reneszánsz Itáliáról, Körössényi János a Hunyadiak koráról, Bárány Tamás a Rákóczi-szabadságharcról, Földes Péter a magyar Vörös Hadsereg harcairól és a spanyol polgárháborúról írt.

A belletrisztika, a lektür irodalom az 1956-ot követő időszakban vált általánosabbá. A kulturális rétegződés, a közönségigény iránt megnyilvánuló fokozottabb figyelem tágabb teret adott a belletrisztika hagyományos formáinak. Változatos közönség-irodalom alakult ki ebben az időben, olvasmányos, szórakoztató könyvek keresték és találták meg olvasóikat. A siker vonzása időnként igényes írókat is arra ösztökélt, hogy belletrisztikus írásokkal lássák el a piacot. Így Hegedűs Géza, Palotai Boris, Thury Zsuzsa, Fehér Klára és Bárány Tamás sorra jelentetett meg közönségsikerre számító, olvasmányos műveket.

EREDMÉNYEK ÉS LEHETŐSÉGEK

A derékhad írói mögött általában két-három évtizedes írói tevékenység áll. Igazi szerepüket, irodalomtörténeti rangjukat azonban inkább csak az elmúlt évtizedben sikerült megtalálniok, megalapozniok. A szocialista társadalom kezdeti harcairól, konszolidációjáról és történelmi sikereiről éppúgy lényeges mondandóik voltak, mint ennek a történelmi korszaknak a megtorpanásairól, gondjairól, belső konfliktusairól. És hiteles képet adtak az átmeneti korszak emberi, erkölcsi viszonyairól, a történeti mozgalmak általánosabb tapasztalatairól. Munkásságukhoz egész sereg értékes és sikeres könyv fűződik, a magyar szocialista irodalom sikerei. Sarkadi, Örkény, Cseres, Karinthy és Mesterházi munkáin kívül olyan könyvek, mint Urbán Ernő *Írott malaszt*, Szeberényi Lehel *Jeromos, a kőtejű*, Palotai Boris *Keserű mandula* és *A madarak elhallgattak*, Nemes György *Tettenérés*, Bárány Tamás *Város*

esti fényben és Fekete Gyula *Az orvos halála* című regényei, Dobozy Imre, Boldizsár Iván, Molnár Zoltán néhány novellája. (Nem is beszélve most arról, hogy a derékhad íróinak: Sarkadi Imrének, Örkénynek, Karinthynak, Mesterházinak, Dobozynak és Urbánnak milyen nagy szerep jutott a modern magyar drámairodalomban is.)

Az elvégzett munkánál, a teljesítménynél azonban nem kisebbek a lehetőségek és az elvégzendő feladatok. Ha meggondoljuk, hogy olyan történelmi és közösségi tapasztalatokról, mint a fordulat éve, a „személyi kultusz" időszaka, 1956, a hatvanas években bekövetkezett nagy társadalmi változások, az új gazdaságirányítási rendszer, irodalmunk még csak töredékes képet adott; ha arra gondolunk, hogy végül is hiányzik a magyar munkásság sorsának korszakos változásairól képet adó (a *Feleléthez* hasonló igényű) nagy regény vagy az értelmiség eszmetörténeti útját végigkísérő (Simone de Beauvoir és Nourissier regényeihez hasonló) ábrázolás, be kell látnunk, hogy a derékhad előtt még igen sok munka áll. Méltó munka, egyben kötelezettség, hiszen az idősebb nemzedék nagy veszteségei (Tersánszky, Veres Péter, Szabó Pál, Tamási Áron halála) után nekik kell folytatni az elődök munkáját; nekik kell történeti érvénnyel kifejezniök a mai magyar társadalom tapasztalatait, megfogalmazni gondolatait. A derékhad maga is tudatában van felelősségének, alig volt év, midőn ne kínált volna valamilyen meglepetést. (Például két éve Bárány Tamás a *Város esti fényben*t, tavaly Karinthy az *Epepét.)* Ezek az eredmények és sikerek további várakozást keltenek.

FUTAKY HAJNA

KÖLTÉSZET ÉS MEGISMERÉS

(*Somlyó György, Devecseri Gábor* és *Szécsi Margit* új köteteiről)

Somlyó György meséiben nem az az eredeti, hogy a legújabb természettudományos fogalmakat vezeti be költői beszédébe, s hogy tudós költeményeit meséknek nevezi. Ez még póz is lehetne, de nem az: a mesék egy különösen tiszta költői tudatosság szülöttei. Pontosan annak az ellentmondásnak (néha már skizofrén hasadtságnak) a kifejezői, mely az életről, anyagról szerzett tudományos ismereteink egzaktsága és az emberi létezés, az emberi viszonyok gyakorlatának szinte áthatolhatatlan szövevénye között van. Nem a természeti törvények versbe-szedéséről van itt szó, hanem velük és általuk az ember felderítetlen tartamainak, személyes és társadalmi kapcsolatainak ellentmondásos lényegéről. Végső tárgyát, az embert a mozgó anyag totalitásában szemléli a költő; lényegét a fejlődésben látja („Nem az ami történt velünk / Nem is az ami vagyunk / ... / Mindig az amivé lehetünk"), mint *rész*nek így formulázza a sorsát a „legfőbb mesében": „... egyszer volt hol volt hol nem volt / ... És akárhogy volt / Egyszer bizonyosan sohasem lesz többé ..." Benne is és környezetében is az ellentétesség szüntelensége ihleti meg Somlyót.

A meséket egy ambivalens ismeretelméleti élmény is működteti: az előretörő megismerés egyre több és biztosabb ismeretet szerez, de egyre szélesebben érintkezik az ismeretlennel. Adataink lehetnek hajszálpontos-egyértelműek („... a Gergely-naptár i. sz. 1968-adik éve 2-odik hó 16-odik napjának középeurópai időszámítás szerinti 23 óra 00 percében"), de meddig érvényesek? („milyen dátum ez a Tau Ceti vagy a *mü*mezon időszámítása szerint"). A valóságnak ezer arca, értelme van, hisz a megismerő szubjektuma is hozzáadódik, mégis van tőlünk függetlenül létező, objektív valóság, mely „Ha máskép mesélném el ugyanezt / ... / Ugyanez mássá változna-e / S mássá változva is / Nem maradna-e mégis ugyanez".

Könnyű meglátni, hogy ez a szemlélet eleven dialektika, s az emberi létezés

ellentmondásosságát a legegyetemesebb mozzanatokban mutatja, létünk meghatározó polaritásaiban. Pl. a halandóság és élni-akarás antagonizmusát a „vegetáció és tudat összeütközésének mindennapos katasztrófáiban" *[Mese a (az)... ról (ről), Mese egy L. Gy.-nél tett látogatásról]*, a tudat nagyszerűségét és nyomorúságát a lét tudatának és a halál tudatának egységében *(Mese az alvó kutyáról)*. Az emberek közötti viszonyok, a társadalmiság lényegét is az ellentmondások és a relatív érvényűség oldaláról közelíti eszméink és magatartásunk konfrontálásában *[Mese a többszázról, Mese – Radnóti nyomán, Mese (zárójelekkel)]*, kapcsolataink felszínét és tartalmát összevetve *(Mese a jogokról, Mese a szűzről, Mese a hotelszobáról)*. Az egyén és a külső valóság kapcsolatát a relatív idő és abszolút idő szembesítésén keresztül ragadja meg *(Mese most és itt, Mese 1968. november 28-ról)*. A legemlékezetesebb verspillanatokban a természeti törvény fonalán indulva az emberi különösségre vált át, e „mozgásforma" specifikumát, a humanitást kiemelve, mint a *Mese arról, amiről nem beszélünk*-ben; az ember biológiai lényéből kivirágoztatja az erkölcsi, közösségi lényt: „Hánynak az utolsót rángó szívét pótoltam a magaméval / S hányan pótolták már az enyémet / bemosdott asszisztencia és kompúter-ceremónia nélkül."

Somlyó legfőbb törekvése: átvilágítani az ellentmondásokat a ráció fényével, lefoszlatni róluk a misztifikáló metaforákat. Ősi babona és papírforma szerint a racionalista világmegfejtés csak költőietlen lehet. S a mesék ebben az újabb gyűjteményben éppenséggel lényegükre kristályosodtak. Korábban az élmény szélesebben, a szavak romantikusabb bőségével ömlött, most a tényfelismerés ereje, szikár pontossága dominál. Már csak az ellentétekre, a relatívumokra figyel. Ahol ezek belső viszonyai, a felismerés, vagy maga az elmondás elég újatmondók – ott Somlyó képes bebizonyítani, hogy *az értelem vállalkozásainak is van, lehet költészete*, (persze egészen más, mint a pazar képekben, látomásokban megnyilvánuló). Néha túlfeszíti a versek fő szervezőelvét, az ellenpontozást, oldóképletszerűen él vele, ilyenkor nem jön létre vers, csak hideg mutatvány. De ez jóval ritkább Többnyire maradéktalanul érvényre juttatja az ismeretelméleti feszültségek „természetes" költészetét, ami a kimondottak és megnevezettek mezőjében az ellentétek pólusait, az új látásszöget és összefüggést mindig körülveszi. Somlyó racionalista költőisége ezeket a kifejtetlen diszpozíciókat explicitté, közvetlenül átélhetővé teszi. A gondolatritmus és a bujkáló enjambementok eszközével szinte „leképezi" és irányítja a hol tág asszociációkban, hol sűrűsödő konzekvenciákban haladó megismerést. A párhuzamos ritmusok az erősödő-emelkedő gondolatot, a kontrasztokban egymásnak feszülő vagy fragmentált, torlódó sorok a megosztott, ellentétes mozzanatokat, illetve kombinációik a spirálisan egymásból fejlődő gondolatszinteket fejezik ki hallatlan szuggesztíven. Somlyó György kitűnő formaérzéke egészen közismert, de amit a belső kötöttségű „szabad" versformákban itt megvalósít – különleges teljesítmény. A *gondolat drámaisága* lép elő ezekből a versekből.

A kötetben lévő *Cantata tremendá*-t azonban nem így és ennyiben érezzük drámának. Színpadi megjelenésekor szinte egyöntetűen oratóriumnak értékelték, ami finom megkerülése a műfaji minősítésnek. Pedig, ha a szokványos dramaturgiai előítéletek nélkül nézzük – valódi dráma; az ókori misztériumokból előlépő legkorábbi drámákhoz áll közel szerkesztésében, előadásmódjában. Tartalmilag a Bírák Könyve utolsó fejezeteinek parafrázisa. „Ezekben a napokban nem vala Király Izraelben / Azért ki-ki azt cselekedte ami jónak tetszék / Az ő szemei előtt / Ezekben a napokban nem vala / Törvény az emberek között" – vagyis: a törvénytelenség paraboláját látjuk. Azt az erkölcsi-társadalmi állapotot – „Oly korban éltem..." – ami előáll, ha a világ elveszti központi rendjét, értékeit. Azok között, akikben elszabadulnak az aljas ösztönök, bűnök, meg azok között, akikben még nem halványult el a törvény – ott vannak az áldozatok. A szerző szigorúan tartja magát a Bibliához, az áldozat ott is, nála is a Levita és a Levita asszonya. Csupán egyetlen mozzanat megerősítésével, előtérbe állításával – hogy ti. a Levita és asszonya *idegen* – ad különösen XX. századi, mai értelmet a történetnek. A faji megkülönböztetések tébolya idején a szimbolikus felismerés pontosan értelmezi a mítosz képmásait. Időről időre előálló szituációt jelenit meg a dráma a bűn, bűnhődés, kiengesztelődés tagolásában.

Somlyó György költészete a szüntelen szellemi mozgás példája: hatásokra mindig nyitott, újra, kísérletre mindig kész, nincs előtte lezárt terület, lezárt lehetőség. Vállalkozásai új költői irányokat nyitnak.

*

Legörökebb élményünk a múlandóság; a művészet nagy része erről „szól". Most itt van egy vékonyka kötet ezzel a címmel a homlokán: *A múlandóság cáfolatául.* Devecseri Gábor „A születő halálnak tudatá"-ban írta ezeket a verseket; keletkezésük helyzete is megrendít. A versekben megszólaló magatartás emberi-erkölcsi és költői-esztétikai mozzanatai tökéletesen elválaszthatatlanok, de az előbbi előtt meghajló kegyeletünk szándéktalanul is leértékeli az utóbbit, ha nem jegyzi fel külön jelentősége szerint. Morális zavarban vagyunk, mint mindig, ha olyannal találkozunk, aki különb. A hátrahagyott versek tanúsága, hogy az erkölcsi érték különlegessége költői különösséggel is párosult.

A jóbarát Somlyó György írja a versek elé, hogy „a szenvedés körülményei között születtek; de nem szenvedésből, hanem annak ellenére, a fölötte kivívott győzelemből". Dehát mit győzött le Devecseri Gábor, mivel cáfolta a múlandóságot, mely – tényszerűen – őt is elsodorta? – A Biblia nyelve *megismerés*nek nevezi az emberi élet nagy, minőségi átmeneteit; a halál megismerése ölést, halál-adást vagy meghalást jelentett. Minden megismerés érintkezés az ismeretlennel, s a halál a legfőbb ismeretlen. Az archaikus világban ez az érintkezés szigorúan szabályozott volt, szertartás, mely a történést fölemelte a köznapi szintről, mivel az aktus hátterében az istent sejtette. Halálunkat ma többnyire köznapi szerencsétlenségnek érezzük, mely annyira elfogadhatatlan, amennyire kikerülhetetlen. Ha mondjuk is, bensőnkben aligalig éljük valóságosan, hogy a halál *az élet része;* inkább az élet tagadásának érezzük, hisz teljesen megszünteti a létet. Settembrini úr jól sejtette, hogy „A halál . . . ha elválasztjuk az élettől, kísértetté válik, torzképpé, vagy még annál is rosszabbá". Devecseri Gábor azzal győzte le ezt a kísértetet, hogy halálélményét esztétikummá szublimálta; a maga halálát-haldoklását megismeréssé tette, a költészetbe emelte egy esztétikai „szertartásban".

Az ókori sztoikusok maguk választották a halálukat, Devecseri megformálta. Éppen ez az emberi – legmagasabban: művészi – teremtés; megformálni a valóság tényeit. A „feladatot" így adta fel magának:

„. . . ha érzed a sikerben a kudarcot,
mért nem próbálod megfordítva is?
Míg lélegzel, addig vagy boldog;
próbáld meg fuldokolva is."

És megpróbálta: nemcsak az életből félni a halált, de a haldoklásból megismerni az életet, a végső pillanatból az addig volt folyamatot. A befejezettségnek esztétikai értéke van; egy élet a halálkor befejezett. A hősök a drámákban nem véletlenül halnak meg sokkal gyakrabban, mint a köznapibb műfajokban; haláluk szerves része az életüknek. Devecseri Gábor haldoklása heteiben, az „elbújt idő" exlex dimenziójában *az élet lényegéről* beszélt: „örök gyönyör", „mely azáltal van, hogy múlik", „. . . idő, mely így játékosan, / szelíd-vadul . . ., / hol lombbá bomlik, hol avarrá omlik: / akkor is tündér!" Szépsége, öröme megéri, hogy meghaljunk érte („. . . ha élsz, / minden napod halál!") Nehogy valaki kompenzált eufóriára gyanakodjék, meg kell mondani, hogy az élet örömének, szépségének fölragyogtatása e versekben nem tagadja le a szenvedést, a kínt, csak éppen nem ezt látja végső lényegnek („. . . . a könnyű kínt / marasztald, mert gyönyör; / . . . / torkod szorítja, hogyha van; s magad se vagy, ha nincs".) Akár régi boldog pillanatok az emlékezésben, úgy marad meg az életből is mindig a legjava: emlékekben, hatásokban, utódokban, alkotásokban – az emberi maximum. Boldogságunk: részt venni a létezésben, a létezés lehetőségeiben. Innen nézve valóban nem számít az élet időtartama, minden élet teljes: „. . . virág, ha egy napig van itt, / egy nap van itt örökké". Nem véletlenül szerepel verseiben annyiszor a *virág.* Számára a lét manifesztálódott gyönyöre, a boldogság megtestesülése: a *szépség.* „A földön annyi szép / dolog lehelli ránk igézetét . . ."

Legtisztább megjelenéseiben éli át: virágokban, tavaszi fákban, sárga-arany napban, csillagos égben, de könyvben, versben, emberi szellemben (Thamos), derűben, sőt a maga különleges helyzetének borzongató lehetőségében. Élvezni tudja minden sanyargató mazochizmus nélkül, „objektív-boldogan, / esztétikailag" az életet, ahogy éppen elsuhan tőle. Mert csodálatos mélyen éli át, hogy a „tipró idő" múlttá teszi, de a szépség kivirágzása, megismerése bekapcsolja az időtlenbe. Múlandóságunk (életünk) révén ismerjük meg a múlhatatlant.

A kötet utolsó versét így kezdi: „Befejezni a napot szépen . . ." Ugyan kinek sikerülhet szebben? A halálos ágyon kiteljesülő költészet nem a helyzetből következően nagyszerű, hanem, mert abban a helyzetben ilyenné tudott lenni. Az erkölcsi és költői fölmagasodás egységéből született. Halál hitelesíti, mely – tanúságát tekintve – semmit sem hasonlít a „kísértetre", inkább egy tündöklő, értelmes beavatás, titoktalan misztérium:

„Átváltozik a világ önmagává, éggé magasodik az én.
Ott ülsz a tetején."

•

Több kép, több szimbólum kopírozódik egymásra, míg kiadják a Madaras Mérleg jelét. Alapformája: kitárt kar – örömre, ölelésre; kereszt – a szenvedésre és megváltásra; mérleg – mértékre és igazságra; madár – a fölemelkedésre és „hulló szárnyunk". Üressé vált, letépett jelvények helyébe tűzi ki Szécsi Margit, olyanok nevében, akik tudják, hogy „nem magunknak repülünk, / de mi halunk meg igazából."

A Madaras Mérleg versei mérlegre teszik a világot. Az Édent siratják, az elvesztegetettet, aminek reménye tüzes bizonyosság volt a gyermek- és ifjúkor idején, de „csak ez a pokol-tornáccá vedlett menyország", „A Paradicsom nyomorúsága" jött helyette. Akiben a két-három évtized előtti élmények, célok, emlékek oly mozdíthatatlan-meghatározóan élnek, mint Szécsi Margitban („a legnagyobb realitás / az öröklődő látomás"), annak a gyermekség elsősorban nem életkor, inkább Fénykor (vers is szól róla), nagyot és igazat akaró, ártatlan emberség „kora". Össze van kötve „szűz álom"-mal, dalokkal, „amiket daloltak / meny-szemű családfők és varrólányok" „a nagy eperfa világosságában", a csodavilág vurstli „Trombitás Angyalá"-val, „kihajtott-inges Petőfi"-vel, „árvácskafejű költőhad"-dal. Gyerekként szeretettel és haraggal ismerjük a világot, tisztán és kegyetlenül. Csak annak hiszünk, ami megfogható és ami fáj. Később minden latra kerül, józanul és érzelemmentesen. „. . . oda a játék"; megtanulunk napi érdekekért tülekedni („Aki él maga-magáért tolong"), lopva megcsalni a sugaras eszméket, kényelembe csomagolni az életünket. („Kövérek és fehérek és / farzsebük kiáll. / Borotvált is, nyakkendős is / a három király.") – A konformitásba süppedt „kövér seregek"-re gyilkos megvetéssel néz az a csufondáros angyal, aki eufémizmusok nélkül csepüli „Elherdált emberiség"-ünket. „Kiköp az ember az édes földre, / kiköp, elsírja magát . . .", mert neki a tűz tüzesen, a jég jegesen kell, az ének akkor, ha szívből fakad, a szabadság limit nélkül, tisztán és kizárólagosan, mint a gyereknek. És mint azoknak, akikkel rokonnak tudja magát „Koldusi multon állni / aranyportól vacogva –"

„. . . . . Ó, mert vagyunk még,
őrültek, kevesek, a rózsa szirmain kiszámolható árvák,
akik a tűzbe merülünk, a jégtavakba bátran beleállunk,
és lángolunk elkékülve, mert meggyulladt bennünk a beszéd.
de ne büntessen ezért minket a menybe-tolongó méltatlan horda . . ."

„Ezek a világot-elkockázó fivérek,
ezek a királyfik, ezekkel indultam hóditani?"

Egy „igazi" prófétát szólítva mondja:

„Éhesebb a bendő,
csattogóbb a fog,
a vadak, prófétám,
nem ugyanazok.
. . . . . .

elrontja a mámort
a te jós-igéd –
s babiloni síkon
szájbaver a nép."

Csóori Sándor jól látta, hogy mégsem próféta-átkok szólnak itt. Egyrészt, mert Szécsi Margit nem kívülálló, de együtt-javítani-akaró is („A kék hajót nem futtattam roncscsá, / mert a földnek vége kell legyen. / Tétlenül, de szivetekre várva / ácsorog az Ararát-hegyen" – mondja), másrészt – és főképp! – garabonciás humorának csalánostorával nemcsak a külvilágon húz végig, de akárhányszor saját magán is. Tökéletesen hiányzik belőle saját fontosságának próféta-tudata: „... szép igémet számtalan fül / hallgatja: a fű". – Társadalombíráló szenvedélyének nagy pozitívuma, hogy nem valami ultraforradalmiságból fakad, hanem „bátor fölvállalása a letiprott sorsnak", a szegények és fiatalok hajdani forradalmi evangéliuma szerint. Ez a mértéke. A Madaras Mérleg erre van hitelesítve. Némileg gyengíti viszont bírálata hitelét, hogy általános marad. Szavainak mindig van szubjektív fedezete, ami nem kevés, de mégsem mindig elegendő. Tárgyias ábrázolást, érzéki konkrétságot nem ismer ez a líra. Az érzelmek tagolatlanságában szétválaszthatatlan ok és okozat, valóságos tény és személyes reflexió. Előbbi csak az utóbbi áradó közegében, a közérzetben feloldva rajzolódik ki, elvont-általánosan.

Az összefoglaló igényű, nagy versek – főképp a *Bitaraj* – valószínűleg ezért sem sikerülhettek igazán. A személyesség túlhabzása elmossa az élmény közösségi csomópontjait; a gondolat- és érzet-fragmentumok, képek, utalások torlódása nem rendeződik olyan erővonalak mentén, hogy kollektív látomássá fejlődhessék. *A Paradicsom nyomorúságá*nak Dantét persziflálő, asszociáló keretei, képei nagy közlés-előnyt jelentenek, a téma összefogásában is tisztább ez a költemény. Más kérdés, hogy a direkt-fogalmi és látomásos elemek között itt is jelentkező diszkontinuitás néha zavarja a versélményt. Úgy tűnik, Szécsi Margit költészetének sokkal teljesebb megnyilvánulása a dalforma. Sőt: *dalai*ban mutatkozik igazán független, eredeti költőnek. Modern gyehennák fájdalma, a „megfizetek magamért" szegénylegény-öntudata, betlehemicsillagos nosztalgiák hite olyan elemi szilajsággal, csengő tisztán szól ezekben a versekben, mint a hajdani *vágáns* költők dalaiban. A világ korlátozatlan átéléséből fakadó ihletben is rokon velük Szécsi.

„Se oroszlán, se olajág,
se cifra mező –
cimeremben Uram, Uram,
se pénz, se erő,
de én hálok a világgal,
nem énvelem ő."

Valami elemezhetetlen, szikrázó egység rejlik itt a belső élmény, költői gesztus és megszólalás között; mintha a zene, kép, szó nem is lenne külön minőség. (Legalább néhány ilyen versnek a címét le kell írnom: *Szerelmeim, Vers, A hetedik napon, Csoda, A Trombitás Angyal, A juss, Mondóka.)* A világról való szuverén látomást is ezek közvetítik. Szécsi akkor tudja kifejezni a világot, ha magába olvasztja, elkeveri a maga „anyagával" és fékezhetetlen feszültségeiből csapódik ki közvetlen szemléletességekbe, elemi ritmusokba. Ez határozza meg költészete igazi lehetőségeit. A megismerthez való személyes viszony a költői megismerés elidegeníthetetlen része; van, amikor épp ebben élhető át a megismerés.

A magyar költészet legszebb dalait ma – nagyon kevesek társaságában – Szécsi Margit írja.

*

Azt hiszem, semmiféle műalkotás nem támaszthat érdeklődést és nem alakíthat magával rokon élményt a közönségében, melyből hiányzik egy – többé-kevésbé objektív – *novum* mozzanata, vagyis a megismerés lehetősége. Ami valahogy úgy jelentkezik, ahogy „... egy jó illatú kertben az illat egyszerre csak – ... – határozottabban érezhető válik, mert a szellő ... átsuhan rajta" (Devecseri Gábor). Magam részéről ezért olvasok verset: az átsuhanó szellőt várom. Somlyó György, Devecseri Gábor, Szécsi Margit verseiben a költészet – oly különféle – megismerés-lehetőségeivel találkozunk. Mindegyikük tud, tudott valamit a világról, amit és ahogy csak ő tudja.

Ténagy Sándor:

SÓHAJOM VÉREM

Tűnődés, ön-, és világvizsgálat – megférfiasodott hangon. Talán ezek jellemzik leginkább Ténagy Sándor harmadik verseskötetét. A visszaszorított indulatú töprengéseket első két könyvéből is megismerhettük, finom ecsetvonású, tájleíró verseiből. Ebben a korszakában az önfeledt csodálkozás öröme telítette a lelket s gyűjtött belső töltést a versek megszületéséhez. Az édes és szabad kamaszkor lüktetett a sorokban. Telitalálat volt önjellemzésre is az első könyv címe: Jámbor lázadás. Ténagy Sándor valóban szelíd, jámbor lázadó maradt a költészetben is. Ez adta és adja jórészt ma is verseinek magukhoz kötő báját. S míg az első könyvében a gyerekkor, a szülőföld és emberei ajándékozták meg az emlékezések élményeivel, második kötetében már otthonosságot nyert a város és a gyár is (Vaskenyér). És a költő is elfogadta az új otthont, noha sose válik igazi városlakóvá.

Nem a séma kedvéért állítjuk, hogy költői útján bizonyos összegzéshez érkezett. Megmaradt ugyan a tűnődés, mint a világgal, a dolgokkal való kapcsolat elsődleges viszonya, de tudatosabb lett s keményedtek a korábbi ecsetvonások. Mind jobban kényszeríti magát az önvizsgálatra, sorsának érett elfogadására, egyúttal a világ józanabb megismerésére.

haragos század
piszkál zaklat
terheim néha
megríkatnak
de aki sajnál
elbuktathat *(Vastól, koromtól)*

E sorokból már süt az elszántság is, hiszen nem panaszt mond, hanem törvényt szól. Nem hangzatosan, látványosan, hanem egyszerűen és pontosan. A tűnődések határozott gondolattá, útfelméréssé töményültek és új formákat is követeltek maguknak. E tekintetben, önmaga számára is szokatlan közegbe lépett Ténagy Sándor, különösen szembetűnik ez új könyve Keresések, elvesztések ciklusában, amely szigorú lélekleltár, érzés és gondolat költői átvilágítása konokan, néhol kegyetlenül:

Nevetésed fényes köveiből
raktam ki az utat
– úgysem sokáig járok rajta

Tested gyönyörű hóesését
megéneklem és elfelejtem
– annyi a dolgom

Fájdalmas ez a vizsgálat: „csak a levegő folyik el ujjaim között, / mint a hajad, / s ha megérintenélek, / csak kő csikorog." Majd a nagyszabású versfüzér végén: „És utoljára marad / az élet, amit már nincs időnk leélni." De a következő versben talán még jobban nyomon követhető, hogy milyen nehezékek súlyosítják a gondolatokat, és a felismerések nyomán miképpen edződnek keményebbre a verssorok: „Már azt se bánom: / legyek könnyű, / verekedésben / virág-öklű. / Vagy akár a kő: / nehéz, nehéz. / Simogatásom / csontrepedés." – írja Azt se bánom című versében. A harmadik könyvében tehát a korábbi jámborság inkább csak belső mérték, semmint meghatározó jelző.

Nem lezárt pálya Ténagy Sándoré, útja sem végleges. Sőt, bizonyosak lehetünk abban, hogy „lassúsága" önkéntelen óvóhely. Kevés hatás éri kívülről, belső változásai érlelik. De nemcsak emberileg edződött az élethez, költői eszközei is acélosodtak. A Találkoztunk című versében így fogalmaz: „Találkoztunk a tekintetben, / a szem vizében úszva . . ." – eddig szép, lírai versnek vehetjük az indítást, akár egy Chopin-etüd, úgy zengnek a sorok. Megható, simogató a kép. Ez még a régi hang. De a folytatás érdesebb, a valódi életből szakadt ki: „Kevés volt, ez is kevés volt: / elindultunk a húsba." E két szakaszos vers első négy sora is mutatja a változást, a váltást. Kis tükörképet ad Ténagy további lehetőségeiről is egyben. Érdemes a második versszakot elolvasni, és akkor láthatóvá válik, amire eddig utaltunk. Hogyan ível, tömörül a gondolat s jelenítődik meg magas költői izzással valami végleges emberi érzés:

Fényből, sötétből így vagyunk
ördögin összegyúrva.
Megcsillanunk a szem vizében,
beleégünk a húsba.

Ez már öntörvényű pálya, amely magába építette mindazt, ami a korábbi kötetekben megkapó volt s egyúttal tudatosan kimunkált eszközökkel, látásmóddal gyarapodott. Ne is mi, a költő foglalja össze a Mondogató vers első szakaszával, eddigi legfontosabb emberi, költői felismeréseit, amely a további utakon is igazítja majd lépéseit: „lépni lerogyni / indulni újra / magát az ember / holtig tanulja."

(Magvető Könyvkiadó) KISS DÉNES

Bede Anna:

KELJ FEL ÉS JÁRJ

Bede Anna a létezés drámájából a személyiségében megkapott szerep (tehát sorsának) monológját mondja el az olvasónak; önmaga hermeneutikáját rögzíti versbe, a lét éneke helyett egyéni életének, saját létének énekeit. Amikor a közvetlen én-közlésnél többre vállalkozik, versei kevésbé meggyőzőek. Ez a tény az irodalomtörténeti viszonyítás szempontjából lényeges ugyan, de nem csökkenti az életmű önértékét. Olyan dolog ez, mint az énekesnél a szűkebb hangterjedelem, az orgonánál a kevesebb regiszter: nem minden dallamot tud megszólaltatni, de amely megfelel lehetőségének, az helyt áll magáért. A költőnő versei eddig a saját sorsának, vívódásainak, csalódásainak, szerelmének lélekhangjait tolmácsolják a legszebben, a leghívebben.

A lét drámája helyett a lélek drámáját írja Bede Anna? Nem lenne pontos így a fogalmazás. Inkább ellentétektől hullámzó lelkiállapotairól tudósít, semmint egy drámai küzdelem folyamatának stációiról. A bizonytalanság, a céltalanság, a csalódottság, a félelem, a gyengeség érzése, tudata ellen küzd, a szenvedés ellen a szenvedély, a humanizált vitalizmus erejével. A harc tétje, célja az önmegvalósítás. De ez a küzdelem – a versek tanúsága szerint – kissé az absztrakció közegében folyik, és konkrétumoktól elszabaduló általánosságokban fejeződik ki. Talán ezért nem látjuk a lelki kibontakozás előre haladó irányát, s ezért nem érezzük a közeli célba érkezés ígéretét, ehelyett az érzelmek kilengő, ide-oda csapódó ingamozgását észlelhetjük. Ha kilép is a szomorúságból a vágy lendítő, röptető erejével, újra visszatér oda. Ha ismét elolvassuk a megelőző három kötetet, akkor sem tapasztalunk határozott belső fejlődést, lényegileg hasonló lelki helyzetekről vallanak a korábbi versek, mint a mostaniak. Úgy látszik, költőileg sem valósította meg még teljesen önmagát.

Amennyire jellemző a bizonytalanság, a tétovaság az érzelmi tartalomban, annyira bizonytalan, egyenetlen a művészi színvonal is. (Bár ez a két jelenség nem feltétlenül függ össze.) Néhány gyenge, jelentéktelen vers is helyet kapott a félszáznál alig több költeményt tartalmazó kötetben (*Fakardosok, Fiamhoz, Az utolsó ishi, Hideg hajnal*). Pedig Bede Anna nem tartozik a szapora termékenységű, könnyű (és könnyelmű) kézzel író poéták közé. Olykor a túlmagyarázó szándék sápasztja meg a verseit, a didaktikus kihegyezettség apasztja el a hatást (*Megütöttél*). Érdekes színt, és a költőnő eddigi hangjától eltérő törekvést képvisel hatásosan a groteszk, szatirikus ciklus *(Még kétszer kétdecit)*, különösen a *Delegáció* címűt gondoljuk sikerültnek. Nem lenne érdektelen tovább kísérletezni ezen az úton. Nemcsak a viszonylag kis terjedelmű költői világ kitágítása, gazdagítása érdekében lehetne hasznos a szatirikus hajlam, véna felerősítése, a szatirikus írásmód alkalmazása, hanem az általánosságban mozgó cselekvésvágy is így kaphatna valóságos teret, közeget, s így a költőnőt igéző „Minden" konkrétabb értelművé válnék, s líráját életesebbé tenné a valóság behatolása a maga nyersebb ízeivel, színeivel. És egyúttal ezzel is csökkenthetné az egyhangúság jelenleg kísértő veszélyét. A monotóniát a dikció motorikus hajszoltsága, zsúfoltsága idézi fel. Leginkább a konfessziós hevületű versek tetszettek (*Teremtés, Nyugtass kertedben, Már nem várom, Szerelmes levél, Vers és dadogás, Tárgyak jósága, Denevérek*). – S végül egy egészen szubjektív megjegyzés: úgy érezzük, hogy régebbi köteteiből több vers marad meg emlékezetünkben, mint amennyire majd e mostaniból fogunk emlékezni. *(Magvető, 1971)*

SIMON ZOÁRD

Lázár Ervin:

A FEHÉR TIGRIS

„A kávéházban tartózkodók egybehangzó állítása szerint a fiatalember után aznap egy hófehér szőrű tigris surrant be az ajtón" – olvassuk Lázár Ervin regényének első mondatai között. Mondandónk kifejtése kedvéért a regény meséjével kell kezdenünk s kissé hosszasabban kell a cselekményt idéznünk . . . A tigris megjelenése izgalomba hozza az embereket, megriadnak és félnek tőle. Ám hiába vonul föl az erőszak és szervezkedik ellene egyre magasabb színvonalon puskával, géppisztollyal, tankkal és szirénával, a fehér tigrisnek csodálatos képességei vannak, nem eszik, nincs szaga, nem fogja a golyó, szétmorzsolja a páncélkocsikat, átharapja az

ágyúcsöveket, s gyufaszálként roppantja össze a dorongnyi vasakból köréje emelt rácsokat. Az állat csak Makos Gábornak engedelmeskedik, minden utasítását megérti és végrehajtja. A tigristől azonban ő sem tud szabadulni, mindenütt vele van. Amikor Makos Gábor megsebesül, egy áldozatos lelkű lány, Szolga Erzsébet ápolja. Később mindhárman a hegyen egy erdészházba költöznek. Híre érkezik, hogy a várost teljhatalmú ura, a Főnök rettegésben tartja. Makos Gábor most fölfedezi a tigrisben rejlő lehetőséget: hatalma van az állat szörnyű ereje fölött s a tigris által az embereken. Visszahelyezteti állásába az elcsapott főerdészt, majd elűzi a Főnököt. Makos Gábort az emberek igazságtevőnek tartják, istenítik. S a megízlelt hatalom Makos Gábor természetét megváltoztatja. Aki korábban az erőszak áldozata volt, most az erőszak hívévé válik. A változást egy furcsa rögeszme jelentkezése vezeti be: ideges buzgalmában valóságos gyalogút-gyűrűket tipor a ház körül. Nagyképű, fensőbbséges lesz, érzi, hatalma van az emberek fölött, játszik velük, gúnyt űz belőlük, önkényeskedik, erőszakoskodik. Az emberek menekülnek előle. Szolga Erzsébet elhagyja. A tigris se olyan készséges többé, s az állat oldalán egy lemoshatatlan szürke folt jelenik meg. A regény végén a hatalmában megrészegedett, magánossá vált Makos Gábor öklét rázva menekül a világból. „– Megváltottalak benneteket" – üvöltötte. S a hajdan csodálatos képességű állat színét vesztve kullog utána, ereje elhagyta, vizet iszik, és csípős bűzt áraszt...

Ha csak a regény meséjét nézzük, az sem csekély írói képességről tanúskodik. A regény cselekménye önmagában is szép, kerek történet. Lázár Ervin gazdag képzeletű, játékos kedvű író. Az alapszituációt – a csodálatos képességű fehér tigris és Makos Gábor kapcsolatát – remekül kamatoztatja, kibontja, s újabb és újabb ötletekkel fejleszti tovább. Az állatnak például nemcsak szörnyű ereje van, de leféynképezni sem lehet: a fotóriporterek képein a tigris helyén csak egy üres folt látszik.

A regény cselekményébe egymás után lépnek be a szereplők: a rókaképű, leveleket felbontó Káptalan rendőr főhadnagy, Marian, Makos Gábor szállásadónőjének a lánya, Szolga Erzsébet, a későbbi feleség, Bácski Ferenc, a hetykebajszos fővadász, Lestyán Sándor, a város élére állított új Főnök. Ezek az emberek mind élnek, néhány vonással is kitűnően jellemzettek. Különösen nőalakjait rajzolja nagy szeretettel és me'egséggel: mindent megtesznek, önfeláldozók, tiszták. Makos Gábor sorsának oltalmazói, amíg esendőségében rájuk szorul. S egymás után fordulnak el tőle, ahogy az erőszak, a gyanakvás, az üldözési mánia ver fészket benne.

A regény szinte két, egymásnak megfelelő részre oszlik. Az első felében megjelenő motívumok a regény második részében újból visszatérnek. A cselekmény felépítésében így a fokozatosság (crescendo), majd a visszafejlesztés (decrescendo) érvényesül. A fordulat valahol az erdészházba költözés mozzanata körül történik. Ez terjedelmileg is körülbelül a regény közepe. Addig Makos Gábor volt az üldözött, ezután ő válik egyre kegyetlenebbé. A regény szereplői is rendre-sorra visszatérnek, megváltozott „jelentéssel". Káptalan, aki eleinte a Makos Gábor és a fehér tigris ellen felvonuló erőszakot vezette, most Makos Gábor önkényeskedésének áldozatává válik. Szolga Erzsébet, aki azért utazott a városba, hogy „bő, puha gondosságával" a fiatalembert körülvegye, Makos Gábor változását látva megszökik előle, és a megkínzott rendőrfőhadnagyot választja. Újra belépnek a cselekménybe Marian és Fartus Ilona, egy másik lány, Makos Gábor távoli csodálói. S Makos Gábor is visszatér a cselekmény első színhelyére, a Sárkány szálló kávéházába, ahol a fehér tigris először melléje szegődött.

Lázár Ervin kitűnően ír, sok-sok írói finomsággal és érzékenységgel. Így jellemzi például egyik hősének „mögöttes tartalmait", mindjárt a bemutatkozásnál: „– Káptalan főhadnagy. – Kis szünetet tartott, mintha latolgatna valamit, egy lépéssel közelebb ment a rácshoz, és hozzátette: – Káptalan János." Mondatai mindig pontosak, célba találóak, minden cifraságtól, keresettségtől, stílus-cicomától mentesek. Rövid közlésekből építi föl bonyolult, többszörösen összetett – többnyire mellérendelő – mondatszerkezeteit. Szűkszavú párbeszédei ott szólalnak meg, ahol funkcionálisan szükség van rájuk. A szépprózában eluralkodó pongyolaság és öncélú párbeszéd-kultusz idején nem elhanyagolható írói erények ezek. Stílusának külön, egyéni ízt ad finom humora. Egy-egy meghökkentő jelző, szokatlan helyzetben szereplő ige, váratlan hasonlat elegendő ahhoz, hogy a derű vagy az irónia halk fényét megcsillantsa. Például

itt: „Megszaporázta s vidám bakugrásokkal *tűszerezte* lépteit, olyan lett, *mint a tar erdőben bujkáló rügyfakasztó illatok.*"

A fehér tigris: mese, lehetetlen helyzetek sorozata. Alapszituációját a képzelet teremtette. A regényben valóságos és rendkívüli dolgok, fantasztikum és köznapiság, szokatlan és kézzel fogható, költőiség és realizmus, játékosság és komolyság keveredtek egymással. Az abszurd hatást azzal fokozza az író, hogy a hihetetlennek látszó eseményeket végtelenül tárgyilagosan és szenvtelenül mondja el, s a legképtelenebb dolgokról úgy beszél, mint realitásokról. A pontos, realista stílus, a szabatos, dísztelen mondatok a történés képtelenségét még jobban kiemelik. Az abszurd helyzetre épített cselekmény a legrealisztikusabb hangon előadva – a modern irodalom újfajta írói módszere. Hamarjában két friss példát is idézhetünk az újabb magyar prózából, melyhez Lázár Ervin vállalkozása – a megközelítés módját és színvonalát tekintve – egyaránt mérhető: Szántó Tibor *Bálnákról is beszéltünk*, valamint Hernádi Gyula *Az erőd* című regényét. S természetesen idekívánkozik az „ősapa", Kafka *A kastély* című munkájának említése.

S ezzel a regény alapproblémájának is a közelébe érkeztünk. A mese szépségén, a cselekmény gazdagságán és fordulatosságán, az alakok szemléletességén, a szerkezet arányosságán, az írói ábrázolás tökéletességén túl van-e valami „üzenete" *A fehér tigris*nek? Egyáltalán: „ki" ez a fehér tigris? Ki Makos Gábor? Milyen közlendőt bízott az író regényének hőseire?

A szimbólum attól szimbólum, hogy fogalmilag nem behelyettesíthető, mint egy matematikai képlet, hogy többértékű (többértelmű), hogy talányos. S *A fehér tigris* is azért jó szimbólum, mert megmozgatja az olvasó képzeletét, asszociációs gondolatsort indít el benne, és nem ad kész megoldást. (Milyen jellemző, hogy míg az író Makos Gábort mindig teljes nevén említi, a tigrisnek a regényben nincs neve!) Alighanem egy különös lélektani folyamat ábrázolásának, egy pszichológiai „kísérletnek", talán így is mondhatnám: egy személyiségvizsgálatnak vagyunk a tanúi a regényben. Minek a jelképe lehet a fehér tigris? Amivel az ember mindig össze van zárva: másik énjének a kivetítése, az ember jobbik én-jének a szimbóluma. Mindnyájan egy fehér tigrissel vagyunk összezárva. Ezek a lehetőségeink. Mi a fehér tigris? Az, amitől nem szakadhatunk el soha, ami őrzőnk és terhünk egyszerre. Makos Gábor lehetőségei kezdetben korlátlanok voltak, habár nem tudott róluk. A fehér tigris kihívás volt az erőszakkal szemben: félnek szokatlanságától és tisztaságától, a hatalom erőszakkal védekezik ellene, fogollyá akarja tenni. De teher is a fehér tigris, mely minden emberi kapcsolatot lehetetlenné tesz. S legfőképp kockázat: „a melléje szegődött csodálatos állat kezdettől fogva valamilyen feladat teljesítésére szeretne utasítást kapni". Makos Gábor fölismeri ezt a lehetőséget, de amire a fehér tigris képességét használja, az rossz, s a hős romlását okozza. Mi ez a rossz? A dicsőségben megrészegülő hatalom, mely gyanakvást, kényszerképzeteket, rögeszméket, üldözési mániát szül. S amilyen mértékben válik erőszakossá Makos Gábor, úgy veszti el képességét az igazi, tartalmas emberi kapcsolatokra, eltávolodnak tőle az ancilla-lelkű nők is, magánossá lesz, s a tigris hófehér oldalán megjelennek a szürke foltok. Ezen a ponton a regény irodalmunk egyik központi problémájával, a hatalom (és a vele való visszaélés, a fanatizmus, a mindennemű „személyi kultusz") kérdésével érintkezik.

Ez volna a regény egyetlen lehetséges értelmezése? Aligha hisszük. Legföljebb az egyik lehetséges értelmezése. S ez is beépül a regény többi értékei és lehetséges gyengéi közé. Mert gyengéi is vannak. Ilyennek érezzük például, hogy helyenkint a regényben nagyobb a homály, mint a homály által támasztott feszültség. A regény közepe táján mintha az író elvesztené kedvét: az erdészházban töltött idő leírása kissé hosszadalmasnak hat, a tigris szerepe elhalványul a továbbiakban. Eléggé megfejtetlen marad (illetve fölöslegesen ismétlődik) a révületben végzett gyaloglás motívuma. Általában kevesebbnek látszik az írás „hajtóereje", mint amennyire a regényhez szükség lenne. Ezt érzékeltettük azzal, hogy dicsértük a megírás szépségét, de hiányoltuk a regény feszültségét, átütő erejét, szuggesztivitását.

A fehér tigris első regénye az írónak. Lázár Ervin bűbájosan szép és igaz mesék, érzékeny és hiteles novellák után fogott megírásába. Ami benne érték, még a novellistát juttatja eszünkbe. Ami benne új, az a saját lehetőségeit tágítani próbáló író kísérlete. Mit kívánhatnánk neki szebbet, mint hogy az ő fehér tigrise sose veszítse el a színét . . .

TÜSKÉS TIBOR

Thiery Árpád:

GLADIÁTOROK KORA

Egyik vallomásában arról ír Thiery Árpád, hogy a munka szeretetét Pécs irodalmi miliőjétől kapta. „A pécsi évek alatt sok mindent megtanultam. Olyat is, ami hasznomra szolgált, olyat is, ami elkeseritett, de főként a kemény, zokszó nélkül végzett munka szeretetét.'' A vallomás realitását a gyarapodó életmű adja. Regényei, elbeszélései jelennek meg rövid időhatárokon belül. Tavaly *Bábel volt, Véménd!* c. szociográfikus regénye jelentett sikert. Az idén pedig két könyve jelent, illetve jelenik meg. S az elbeszélések sorozatáról még nem is beszéltünk.

Műveinek kiindulópontja mindig a jelen, a mából *analizálja* az eseményeket, a tényeket, bármelyik irását vesszük kézbe, ezt tapasztaljuk. Máté, az *Évszakok* hőse, az ellenforradalom utáni találkozás hatására gondolja újra végig saját életútját, ezzel mintegy magyarázatot adva tetteire. *Bábel volt, Véménd!* c. szociográfikus regényében szép példa erre a székelyek sorsát bemutató fejezet. Kétszáz éves múltban mutatja meg Thiery Árpád a megrázó székelysors okait. Az 1764-es „mádéfalvi veszedelem''-től követi végig útjukat azért, hogy a jelen gondjaira magyarázatot adjon.

A magyarázó, okkereső írói szándék a *Gladiátorok korában* is kitapintható. Előbb cselekszenek Wolf Antalék, végrehajtanak egy meggondolatlan akciót, amire a magyarázat csak később következik. Wolf Antal és huszonnégy társa vöröskatona, akik a délnyugati demarkációs vonalon állnak szemben a szerbekkel. Teljesen tétlenül figyelik egymást. A semmittevésre reakció az a görcsös tettvágy, ami elindítja a szakaszt – a visszavonulásra utasító parancs ellenére – az ellenséges állások irányába. Az akció, a szerb lőszerraktár felrobbantása sikerül, s a tett után inkább már a cselekvés morális összefüggései kötik le az író figyelmét. Forradalmárok-e, akik parancs ellenére mentek az ellenségre? Szükséges-e minden helyzetben a fegyelem? Lehet-e fegyelmezett katona a parancs-megtagadóból? Az alternatív helyzettel az író a dandár politikai biztosán keresztül néz szembe, aki maga is kétségekkel küzd, és katonáiban, Wolfék különítményében keresi tetteinek igazolását, magyarázatát.

Wolf Antal szakasza fiatal bányászokból áll, a háborús nemzedék képviselőiből. De nem Remarque-féle elpusztított-megnyomorított, lelki defektusokkal terhelt, túlságosan hamar felnőtté vált emberekből, hanem a hadifogoly-táborokban a szocialista tanok hatására eszmélő, a világot tudatosan szemlélő fiatalemberekből, akik megtanulták, mi a jó és a rossz, mi az igazságos és a forradalmi. S ezért választják inkább a harcot, szöknek át az ellenséges vonalakon, pedig a demarkációs vonalon túl, az ellenséges megszállás alatt viszonylagos nyugalomban élhetnének. Vöröskatonaként újra meg kell tanulniuk azt, amiről bizonyosak voltak, mert az arcvonalban nem olyan egyszerű a helyzet, hogy ott az ellenség, oda kell lőni. Sőt – mint már említettem –, nem mindig lehet lőni. Ez az, ami érthetetlen, felfoghatatlan számukra, s ezért robbantják fel a parancs ellenére az ellenséges lőszerraktárt. Az író Wolf Antal személyében keres magyarázatot a cselekvés okaira, rajta analizálja az eseményt: „És egyszerre feltörtek a mélyből a gyerekkora óta benne dolgozó könyörtelen erők, amelyek eredetéről semmit sem tudott, csak érezte: megszületett benne a vágyakozás, hogy az igazságért harcoljon, s ha kell, gondolkodás nélkül fel is áldozza érte az életét. Egy idő óta tudta már, hogy maga a forradalom született meg benne, amelyet időről-időre átélt magában, és azt is tudta: előbb-utóbb kegyes lesz hozzá a sors, és részese lehet egy csodálatos forradalomnak, ahol az a legfontosabb, hogy halálba küldje az igazság ellenségeit, lehetőleg minél többet, de a legszebb mégis az lesz, amikor eljön az idő, és képes lesz meghalni a forradalomért...'' A morális azonosulás tényéből bontja ki az író a fiatal bányászok cselekvését, helyzetük dilemmáját, amelynek fonákja éppen az, hogy akkor forradalmárok, ha nem lőnek az ellenségre, ha engedelmeskednek a parancsnak, ha nem a *látszólagos igazság* kedvéért cselekszenek.

Egyszerűsítve azt mondhatnók, hogy a forradalmi elmélet és gyakorlat dilemmája ez. Wolf is sokat töpreng azon, hogy tette után forradalmárnak érezheti-e magát? A legtöbb gondot a fegyelem jelenti számára, és társainak is. Érzik, tudják, mindannyian, hogy a harc mindenkitől fegyelmet, rendet követel, s mégis megszegik, mert a tett-

vágy erősebb, mint a visszahívó parancs. A parancs nélküli cselekvés, az anarchia káros voltáról győzi meg a szakaszt a dandár politikai biztosa. Meggyőzi őket, hogy ne csak külsőségekben, formákban engedelmeskedjenek, hanem egész lényük azonosuljon az üggyel. S mindjárt következik a próbatétel is. Wolfnak egy volt bányászcimboráját, aki zászlóalj-parancsnokként szít anarchiát, kell letartóztatnia. Majd később szakaszbeli legjobb barátja felett mond ítéletet a fegyelem megszegéséért.

Moralizáló, kevésbé hús-vér alak Wolf Antal, ha a korábbi művek hőseihez hasonlítjuk. Emberközelbe nem is annyira cselekedetei, hanem inkább érzései hozzák. Idilli szál a kisregényben Wolf és Milka egymásra találása, kevésszavú, mély szerelme. Milkára, az idilli szálra, a cselekmény szempontjából nincs szükség, személye mégis nélkülözhetetlen az írónak. Így mutatja meg, hogy a tudatos fegyelem, az állandó parancsteljesítés nem öli meg az érzelmeket. Másfelől is így válik *teljes* emberré, akinél az egyéni boldogság elérése gránitalapot teremt a további harcokhoz. Megmutatja Thiery Árpád, hogy a forradalom hősei is *emberek* voltak; indulatokkal, érzelmekkel, kétségekkel, gondolatokkal teli emberek.

Áldozataik is ebben az összefüggésben érthetők. Mélyen rejlő okok magyarázzák például a futár *látszólag* értelmetlen áldozatát, aki egymagában indul kétszázfőnyi ellenforradalmi lázadó ellen, s félúton lelövik. Az író ezt a betétszerű részletet is analitikus módszerrel teszi érthetővé; az áldozatra korábbi csalódások sorozata készteti a futárt, s tette úgy nyer értelmet, hogy a halála okozta megdöbbenést kihasználva Wolfék szétkergetik a lázadókat.

A harc – a történelem szükségszerűsége ez – elbukik. A Wolfékban egyre fokozódó tanácstalanságokat, kétségeket ismét a biztos szavai oszlatják el: „a mozgalomnak is tovább kell élnie, Wolf Antal! Nemcsak nekünk, személy szerint. Egy kis lélegzethez jutunk ott kint Bécsben, és újra kezdjük, mert életünket tettük fel erre. A forradalom elbukott, de nem halt meg".

A moralizáló, inkább az ember belső világára figyelő tematikához sajátos stílust teremtett az író. A Bábel volt, Véménd! és még néhány korábbi alkotás riportszerű, helyenként naturalizmushoz közelítő stílusával szemben a Gladiátorok korában többnyire a belső monológok eszközét alkalmazza. Thiery Árpád pontosan ügyel arra, hogy a megszakítások és újraindítások belső ritmus szerint váltakozzanak. Így valósítja meg a mondanivaló és forma egységét, s teremt önmagának alapot a továbblépéshez.

(Táncsics, 1972.)

LACZKÓ ANDRÁS

Csuka Zoltán:

„MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK..."

A szabadkai *Életjel* könyvsorozatában jelent meg Csuka Zoltán emlékezése a bácskai városban töltött gyermekkori éveire. Szülőhelye ugyan a bánáti Zichyfalva (a mai Plandište) volt, pénzügyőr apját azonban sűrűn helyezgették ide-oda, s így jutott el a család Óbecsére, majd Bajára, végül Szabadkára. Csuka itt járta ki az elemit, kezdte el a gimnáziumot, s csak egy súlyos tüdőcsúcshurut késztette arra, hogy 1912-ben szüleivel együtt az erdélyi Topánfalvára költözzék. Egy év múlva – felgyógyulása után – aztán Mohács következett, majd Pécs. Csuka városunkban érettségizett, itt is aratta első irodalmi sikereit; exponált baloldali politikai szerepe miatt 1921-ben el kellett hagynia a várost, a Baranyába bevonuló Horthy-hadsereg elől menekülve. 1933-ig – ekkor költözött Érdligetre, ahol most is lakik – Újvidéken élt, Szabadkára gyakran eljutott, mint a vajdasági magyar irodalom egyik vezető egyénisége és lelkes szervezője. Joggal írhatja tehát: „Élményeim gyökerei mindig Szabadkáig, a gyermekkorig nyíltak vissza."

A kis könyv – mindössze kilencvenöt lap – első fejezetének címe: „Gyermekkor", a másodiké „Legénykor". A gyermekkor még a „régi Bácskát" idézi: a palicsi nyaralásokat, a szabadkai iskolákat és játszópajtásokat, a városon végigcsörömpölő villamost, az utcákat járó rezesbandát, a nemzetiségek békés egymás mellett élését. Csuka könyvecskéjét olvasva, úgy érezzük: a Vajdaság földjén a tények erejénél fogva, szinte spontán módon kialakult valami nemzetiségi harmónia, s ezt csak a külső erők (Sándor király nagyszerb diktatúrája, Hor-

thy fasiszta sovinizmusa) tudták ideig-óráig megzavarni.

1921 és 1933 közt Újvidéken élt Csuka, azonban ekkor is gyakran járt Szabadkán: néha napokat töltött ott, az irodalombarát nyomdászcsalád, Fischerék vendégeként. „Fischer Móric bácsi famíliája" gondoskodott Csuka számos irodalmi vállalkozásának nyomdai kivitelezéséről is, valóban nagyvonalú, minden krajcároskodást mellőző módon.

Fischerék mellett sok más érdekes alak jelenik meg Csuka emlékezéseiben: Szattlerék, az irodalmat kedvelő, humanitárius érzésű kamenicai orvos-család, az expresszszionista költő Mikes Flóris, a költő és szerkesztő Szenteleky Kornél, a verseci múzeum igazgatója, Milekker Félix, a cigányprimás Kökény Dezső, a bohém festő, Farkas Béla. Közülük sokan lettek a tragikus kor mártírjai, az erőszak és terror áldozatai; él és alkot azonban a két festőművész: a magyar Balázs G. Árpád és a szerb Milan Konjović, s csak nemrég halt meg az a két kiváló író, akik neve szintén fel-felbukkan Csuka emlékezéseiben: a szerb Veljko Petrović és a magyar Kodolányi János.

Dokumentum és vallomás ez a kis könyv. Dokumentuma egy kornak, amikor a „régi Bácska" még szinte változatlannak tűnt, hiszen a jugoszláv állam sokáig nem avatkozott be erőszakosan a fejlődésbe; és vallomás egy olyan pályáról, amelyet mindig a humanizmus és a haladás eszméi határozzák meg. Tudjuk: Csukának kétségtelen sikerei mellett sok megalázásban, sőt szenvedésben is volt része; sokszor került az élet árnyékos oldalára, sokan akarták őt „képzelt bűneiről faggatni". Mindezt – ha jelzések, utalások formájában is – közli velünk az író: ez is hozzájárul könyvecskéjének értékéhez.

Szeretnők, ha munkáját folytatná. Csuka élete nem volt könnyű, azonban éppen mozgalmassága, gyakori peripetitái teszik tanulságossá. A XX. századi irodalomnak és a magyar–délszláv művelődési kapcsolatoknak tenne nagy szolgálatot Csuka, ha a tőle megszokott nyíltsággal megírná memoárjait, teljes önéletrajzát.

ANGYAL ENDRE

REGÉNYPÁLYÁZAT

A Szépirodalmi Könyvkiadó két regénypályázatot hirdet: egy kisregény pályázatot, kb. tíz ív (kb. 200 gépelt oldal) terjedelemben, és egy nagyregény pályázatot, kb. húsz-huszonöt ív (kb. 400–500 gépelt oldal) terjedelemben.

Mindkét pályázat célja: egyéni sorsokban, magas művészi színvonalon ábrázolni, miképp alakult a társadalom alapvető osztályainak (munkásság, parasztság) élete, életmódja a szocialista fejlődés utóbbi másfél évtizede során.

A pályázat jeligés. A kéziratok a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz (Budapest, VII. Lenin krt. 9–11.) küldendők be, két gépelt példányban.

Határidő: Kisregény pályázat – 1973. július 1.

Nagyregény pályázat – 1974. január 1.

A kisregény pályázat díjai: I. díj 30 000 Ft., II. díj 25 000 Ft., III. díj 15 000 Ft., *A nagyregény pályázat díjai:* I. díj 50 000 Ft., II. díj 30 000 Ft., III. díj 20 000 Ft. –*Eredményhirdetés:* a kisregény kategóriában 1974. január 1-én, a nagyregény kategóriában 1974. október 1-én.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL:

ARATÓ KÁROLY
BODOSI GYÖRGY
RÓZSA ENDRE
SZEPESI ATTILA
VIDOR MIKLÓS
VERSEI

*

BERTHA BULCSU
LÁZÁR ERVIN
NÁDUDVARI ANNA
SZÉPPRÓZÁJA

*

GRANASZTÓI PÁL:
VÁROSOK, ÁLMOK, ZENE
VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

*

MARÓTI LAJOS:
„PANNONIA PICTA"
TUSKÉS TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

*

CSÁNYI LÁSZLÓ:
GALAMBOSI LÁSZLÓRÓL
FODOR ANDRÁS:
KANYAR JÓZSEFRŐL
GÁL ISTVÁN:
KERESZTURY DEZSŐRŐL

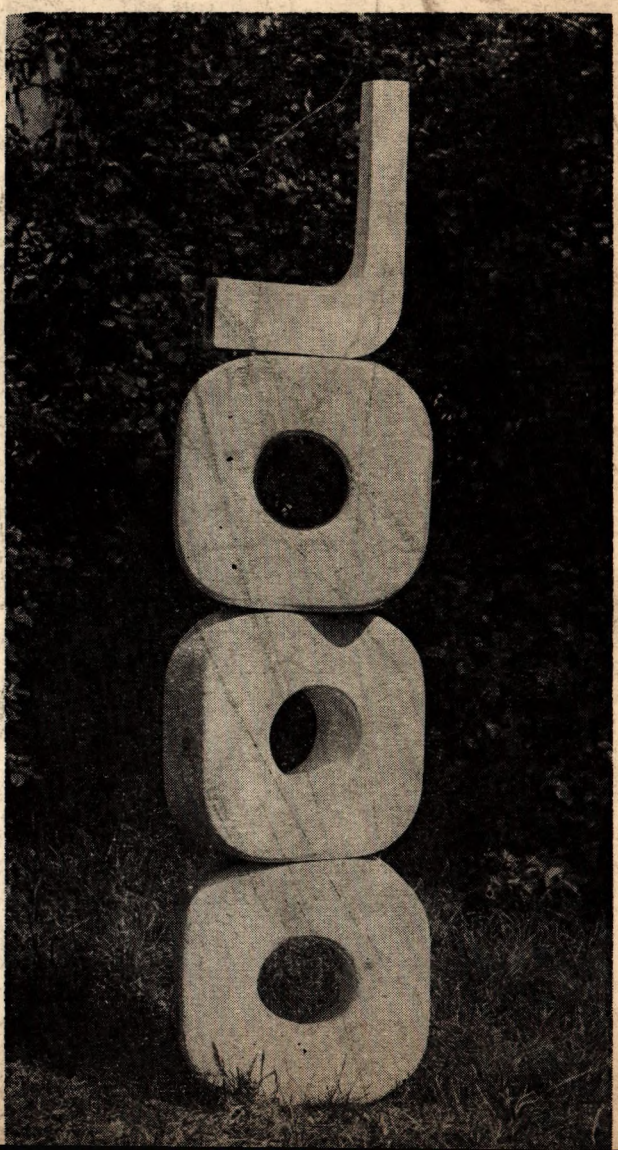

10

6,—Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BELLYEI LÁSZLÓ
BERCZELI A. KÁROLY
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BODOSY GYÖRGY
CSANYI LÁSZLÓ
CSULÁK MIHÁLY
FODOR ANDRÁS
GÁL ISTVÁN
GARNASZTÓI PÁL
HORPÁCSI SÁNDOR
HUNYADI ISTVÁN
LÁZÁR ERVIN
MARÓTI LAJOS
CS. NAGY ISTVÁN
NÁDUDVARI ANNA
POMOGÁTS BÉLA
ROMVÁRY FERENC
RÓZSA ENDRE
SERES JÓZSEF
SZÉPESI ATTILA
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
VIDOR MIKLÓS
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK

BÉRCES GÁBOR
FURTOS GYÖRGY
GÁDOR ISTVÁN
KOVÁCS MARGIT
MAJOROS JÁNOS
NÉMETH JÁNOS
RÉTFALVI SÁNDOR
SCHRAMMEL IMRE
SEREGÉLY MÁRTA
TORMA ISTVÁNNÉ

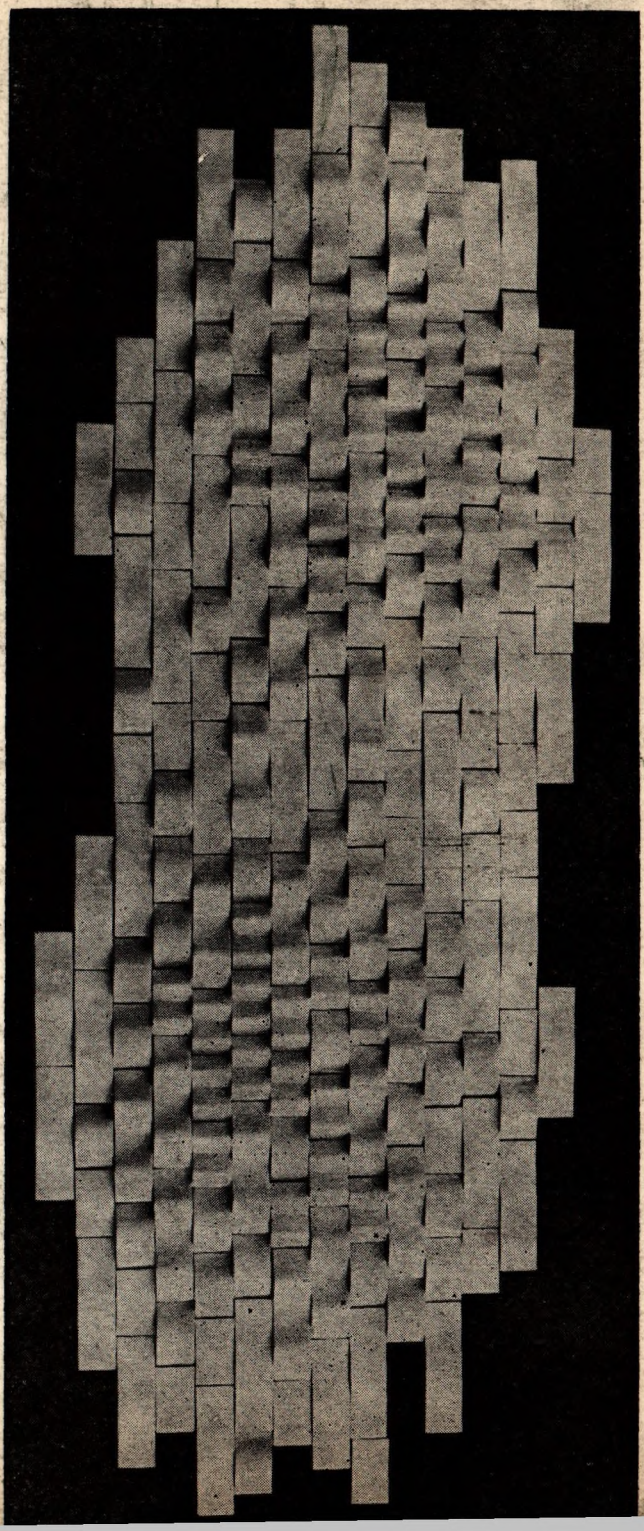

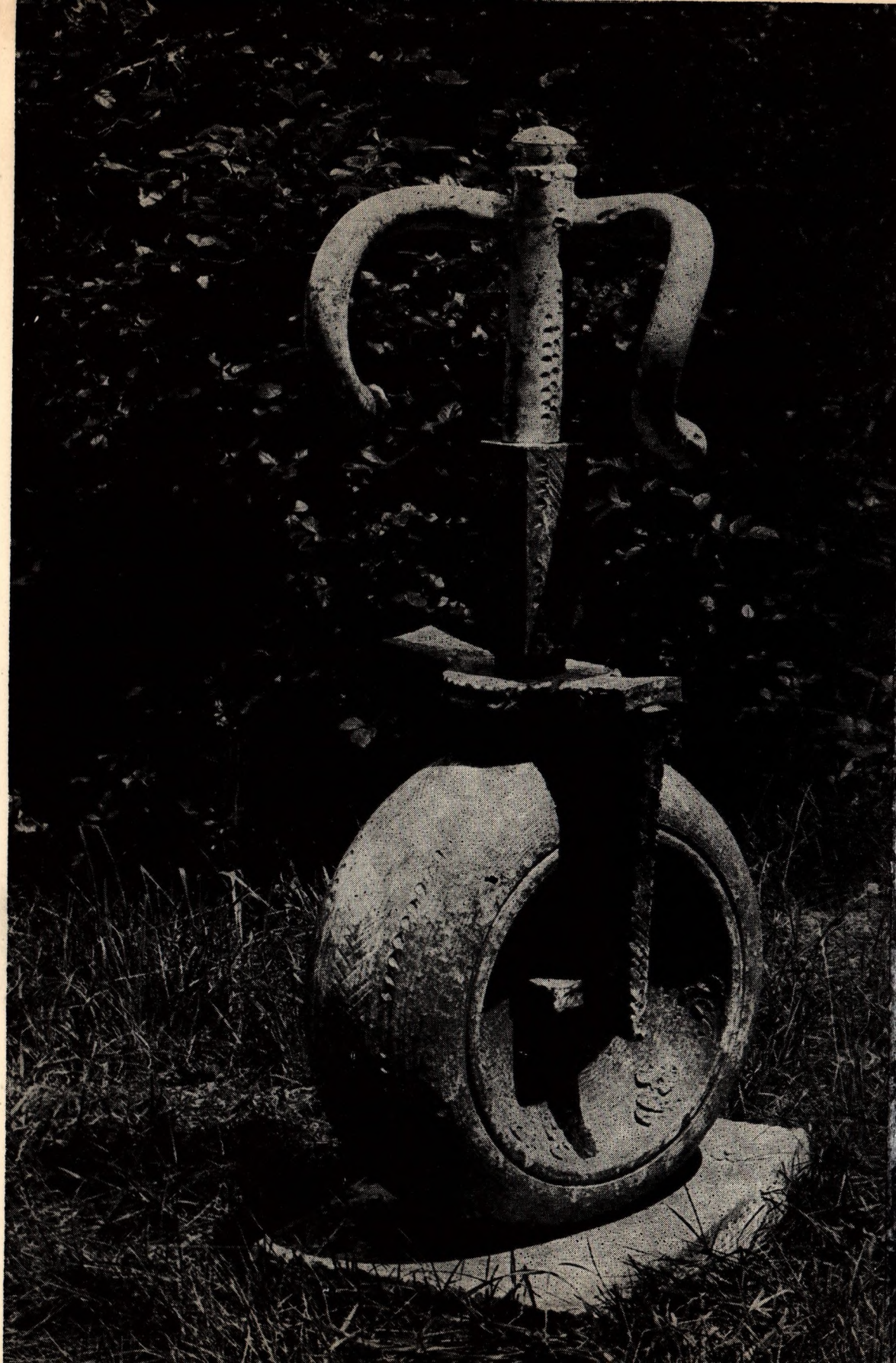

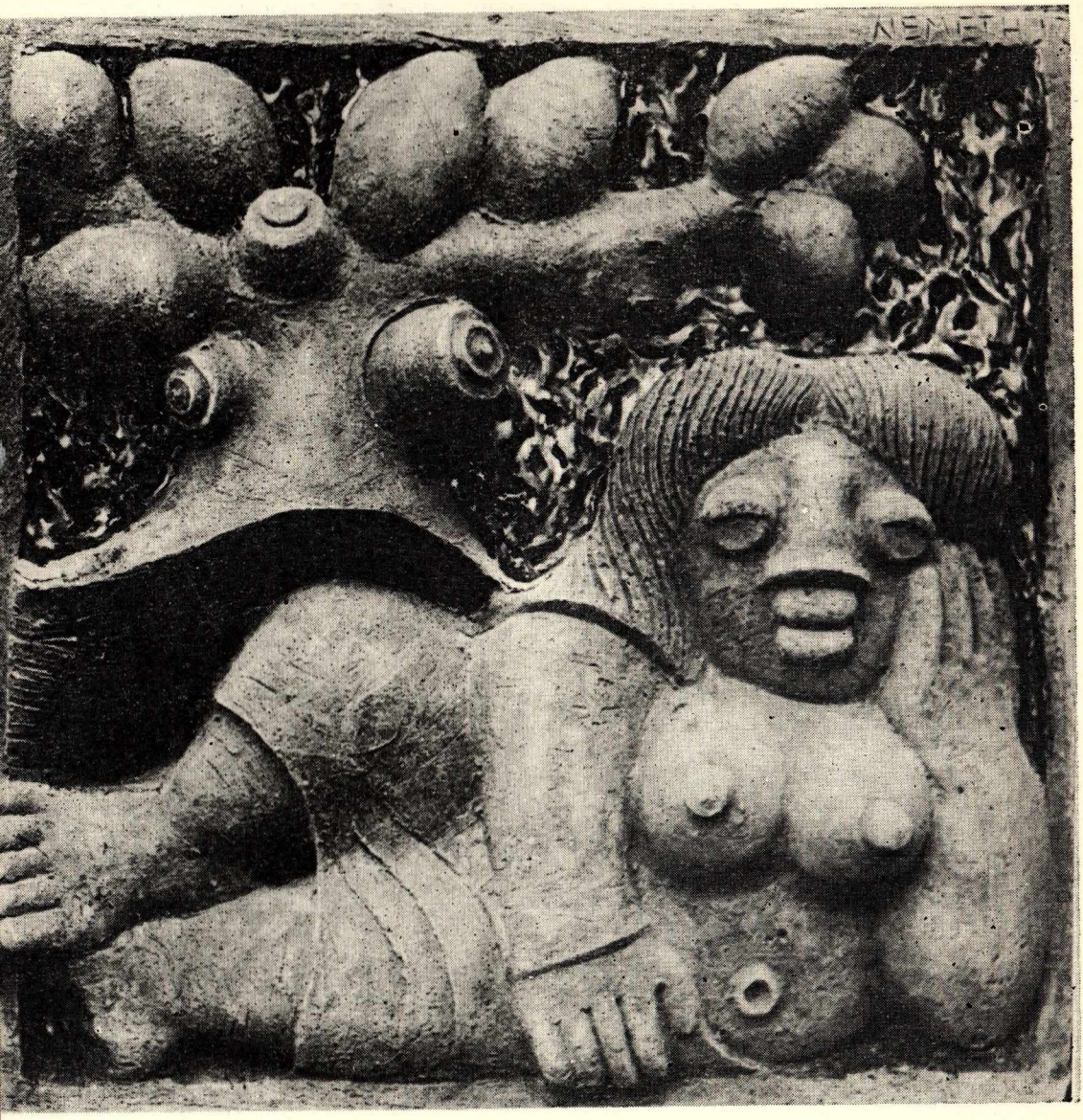

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 10. SZÁM 1972. OKTÓBER

TARTALOM

ARATÓ KÁROLY versei: Állapotok keresztmetszete, Családfő, Emelkedőben – – – – – – – – – – – 867
LÁZÁR ERVIN: A nagy madár (elbeszélés) – – – – 869
NÁDUDVARI ANNA: Fogjunk kutyát! (elbeszélés) – – 875
VIDOR MIKLÓS versei: Szerelem – Ősz, A túlélő – – – 885
RÓZSA ENDRE: Kölyökkor kútja (vers) – – – – – 886

*

VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (III.) – – – – 887
GRANASZTÓI PÁL: Városok, álmok, zene (II., befejező rész) 896
SZEPESI ATTILA versei: Akiben arcunk folytatódik, Öt év 905
CS. NAGY ISTVÁN versei: Holnap, Valamilyen kabátot – 906
BERTHA BULCSU: Balaton (befejező rész) – – – – 907
HUNYADI ISTVÁN versei: Ősapám, a vidám szerzetes, Kozmikus párhuzam – – – – – – – – – – – 912

*

MARÓTI LAJOS: „Pannonia picta" *(Bérces Gábor és Rétfalvi Sándor kiállítása Pécsett)* – – – – – – – 913
ROMVÁRY FERENC: A III. Országos Kerámia Biennálé Pécsett – – – – – – – – – – – – – 919
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészeti krónika *(Reneszánsz Kőtár, Pásztorművészet és strukturalizmus, Walter Crane Pécsett* – – – – – – – – – – – – 920
BERCZELI A. KÁROLY: Áhítat (vers) – – – – – 927
GÁL ISTVÁN: Jegyzetek Keresztúry Dezsőről – – – 928
FODOR ANDRÁS: Somogyi kútfő – – – – – – 932
BODOSI GYÖRGY versei: Énekkel és virággal, Az a győztes madársereg – – – – – – – – – – – 936

*

POMOGÁTS BÉLA: Az önkeresés útján *(Romániai magyar könyvek margójára)* – – – – – – – – – – 937
CSÁNYI LÁSZLÓ: A naptollú vándor *(Galambosi László kötészete)* – – – – – – – – – – – – – 945
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Berczeli A. Károly: Nyári éj 948
ZENTAI MÁRIA: Mátyás Ferenc: Parasztciterán – – – 950
HORPÁCSI SÁNDOR: Kárpáti Kamil: Fejek felemelésének háza – – – – – – – – – – – – – 951
SERES JÓZSEF: Gerő János: Az útnak nincs vége, Tévedni emberi dolog – – – – – – – – – – 953
BELLYEI LÁSZLÓ: Somlay Szabó József: Báránycsengő – 954
CSULÁK MIHÁLY: Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért – – – – – – – – – – – – 955
BÉCSY TAMÁS: Esszé, memoár, dokumentum *(A Gondolat Kiadó három könyvéről)* – – – – – – – – – 958

KÉPEK

A III. Országos Kerámia Biennálé anyagából

SEREGÉLY MÁRTA: Virág térplasztika – – – – – 895
MAJOROS JÁNOS: Kompozíció – – – – – – – 904
SCHRAMMEL IMRE: Variáció spirál témára – – – – 917
KOVÁCS MARGIT: Horgászó arkangyal – – – – – 935

(Nádor Katalin fotói)

Mellékleten

BÉRCES GÁBOR: Janus Pannonius
RÉTFALVI SÁNDOR: „Az udvaroncok szerencséjének forgandóságáról"

A borítón

A III. Országos Kerámia Biennálé anyagából

1. GÁDOR ISTVÁN: Térplasztika
2. FÜRTÖS GYÖRGY: Járgány
3. NÉMETH JÁNOS: Nyár
4. TORMA ISTVÁNNÉ: Falburkolat

(Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.
72-3909 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

ARATÓ KÁROLY

Állapotok keresztmetszete

Hol zölddel kerítve alszik a Gyerek,
Mózes-kosara emeli kőtáblám felé,
borostás világommal halvány
Madonnát dörzsöltem pirosra –

Izzásom oltani, a sógorkodó,
tűzoltólétrán
lihegve ért lábujjamig:
bontottam az ácsozatot
emeletes famíliák körül,
csempézett arccal, csempe-fehéren:
mellékhelyiség,
zuboghatnék örökké épületükben,
nagyujjal
dugaszolt füllel is
hallanám a folytonos öblögetést!
Szijjazaton lazítva
e pillanatban
talán ütközők közé nem szorulok –

Sírása völgyét,
gügyögései dombsorát követve
léghajózok lányom birodalma fölött,
illékony kedvvel
feszesre fújva
mezőin, síkjain átsuhanok.
Fentről láthatom magamat:
csördülő kócostorral
nyikorgó napok bakján ülve,
hámjukba fogva jövőm nyomtat,
tépi száját a vers,
mig ő fogát tompítva rágja,
harapja,
mint igásló a zablát.

Családfő

Szegycsontkapun kisiet mellkasomból
boszorkányszélbe: pörgő forgalomba,
fölberregő ködbuszba ül, felszáll vele,
csukott szemhéjjal figyelem,
lélegzésem is magasabbra fújja,
ott utazik valahol fejem fölött,
hol játékos kutyaorr eget gurít,
onnan libeg integetése,
ereszkednek pitypang-ejtőernyőn szavai,
idevillámlik mosolya, dörög
rá hallgatása,
bomló birodalom:
zuhan alá
a szétnyílt aktatáska,
tollfehéren röpülnek
gágogó jegyzőkönyvek,
pecsétgyűrűzött iratok,
magasból kilazult szög:
Apa,
gyorsulva közelít, függélyesen
süvít át
horizontot kormozó rémületen –

Szemnyitásra földet-érés:
szikrázó lórúgás előtt
szétrántott pupillákkal nézem:

Anyám és köztem delejezve áll,
rezeg kettőnk mágnesterében . . .

Emelkedőben

A grafikonon föltelé
kormányozza övéit
„Kösz a döcögést, papa!"
kiszállnak bozótfejű fiai
– melyik tér nyírt bokrai lesznek?

Szurkol lélegzetében könyökől
figyeli őket a
háttérből Széchenyi

LÁZÁR ERVIN

A nagy madár

Garmospusztáról Ivrenbe úgy ismertem az utat, mint a tenyeremet. Igaz, jó tíz éve jártam arra utoljára, de akkortájt annál gyakrabban, előfordult, hogy napjában háromszor is megjártam a nyolckilométeres földutat.

Jól tudtam, az elmúlt tíz év alatt semmi sem változott erre, legfeljebb a tenyérnyi akácerdő öregedett valamicskét, a Séd holtágaitól szabdalt vizenyős legelő meg a semmire se jó homokdombok megőrizték régi arcukat. Ezért is indultam erre, hogy újra találkozzam velük.

A dűlők nevét is ismertem, méterre meg tudtam volna mutatni, mikor váltok át Boszorkánydombról a Körösztfa-dűlőbe, Körösztfából Ökörállásba. Az út jó szórakozásnak ígérkezett. Egy ilyen régi úton mélázhat az ember. Ha jól megy, meg is tisztulhat. Nem találkozik mással, csak régi fákkal és régi hajlatokkal, az út vérévé vált íveivel, s pontosan érzi, hogy itt az égbolt magassága sem változott.

Az út mellett Garmos és Ivren között sehol sincs település. Még ház sem. Ezért hittem hát, Csötönyi-dűlőnél, hogy eltévedtem. Mert a Sédnek szaladó meredek domb tövén egy öreg, szalmatetős házat pillantottam meg. Nem volt valami eszményi állapotban, úgy tűnt, le akar rogyni, s csak a domboldal segítő íve tartja lábon.

Ezt a házat én sohase láttam. Garmospusztán nem mondta senki, hogy itt épült valaki, s különben is hihetetlennek tűnt, hogy éppen itt, ezen a lápos, tavasszal-ősszel vízbe fúló földön jutott eszébe valakinek építkezni. A ház azonban ott állt négy-öt lépésnyire az úttól, kéménye vígan füstölgött, s bár embert nem lehetett körülötte látni, mégis elevenséget, mozgást sejtetett. Egy útkanyar után beláttam már a ház mögé is, két parasztkocsi állt az udvaron, a felszerszámozott lovak a saroglyából szénáztak. Most már majdnem biztosra vettem, hogy eltévedtem. Ez a ház magától értetődően állt a tájban, s az is látszott rajta, hogy legalább száz éve épült. Akkor hát itt kellett állnia tíz évvel ezelőtt is.

Megfordultam. Kibomlott előttem a hátam mögött hagyott táj. Semmi kétség, jó úton járok. Visszafordultam, kicsit szorongva, talán abban reménykedtem, addigra eltűnik a különös kis viskó a háta mögött abrakoló lovakkal.

Mintha ugyan egy ház csak úgy ukmukfuk elrepülhetne.

Elmentem volna mellette – már kis rezignációval kutattam a kutyák után, vajon milyen csata alakul ki köztünk, – de egy jókora zöld cégtáblát pillantottam meg a bejárat fölött, fehér betűk virítottak rajt: VENDÉGFOGADÓ A NAGY MADÁRHOZ.

Még mindig kutyák után vizslatva indultam az ajtó felé, bár lelkem legmélyén megnyugodtam, tudhattam, hogy a vendégfogadó kutyái nem hamisak. De kutyát nem láttam sehol.

Benyitottam a mélybarnára vénült ajtón. Érdekes, akkor föl se tűnt, hogy bár kint még javában sütött a nap, odabent egy mennyezetről lógó petróleum-

lámpa világított, s bár három ablaka is volt a földes, gerendás szobácskának, természetesnek tűnt, hogy ég a lámpa.

A köszönésemet nem fogadta senki, a pult mögött álló fehérkötényes kocsmáros karbafont kézzel elnézett a fejem mellett.

A kis helyiség ikszlábú asztalai mellett tizenöt-húsz ember szorongott – valamennyien férfiak –, csupán a legtávolabbi asztalnál ült egymagában egy ember, háttal a többieknek.

Egyetlen arc sem fordult felém. Ez szorongással töltött el – ismerhetik a falusi kocsmázók az idegenre vetett mohó tekintetét –, s egy pillanatra megtorpantam. Ez a váratlan mozdulatlanság sem csikarta ki érdeklődésüket, ismerőst keresve akartam végigpásztázni rajtuk, de már az első profil láttán valami megmagyarázhatatlan szégyenkezés fogott el, mintha az arcukra nézni szemérmetlen beavatkozás lenne a magánéletükbe. Azonnal elfordítottam a fejem, s bár egyetlen arcot láttam csak, tudtam, hogy nem lehet köztük ismerősöm.

Megindultam a legtávolabbi asztal felé, ott még bőven volt hely az egyedül ülő férfi mellett.

Próbáltam könnyed lenni, de azért sutának éreztem a megoldást, a köszönésnek szánt biccentést.

– Megengedi?

Ekkor, mintha késsel vágták volna el a monoton zsongást, torokszorító csend telepedett a kocsmára.

Minden erőmet beleadva bámultam az előttem ülő embert, de nem láttam belőle semmit, csak a hátamba szúró tekinteteket éreztem.

A férfi zavartan, szinte segélykérően bólintott, s egyben odébb húzódott, holott, a hosszú padon bőven elfértek volna mellette hárman is.

Leültem. Látószögembe került a kocsmáros fehérkötényes foltja, láttam, hogy felém mozdul, s mozdulatával, mintha jelt adott volna, újra megzendült a halk, korábbi zsongás.

A kocsmáros ott tornyosult mellettem, akkor éreztem meg, hogy milyen hatalmas ember, tekintetem lassan futott fel kovácsfújtatónyi mellén karbatett kezéről az arcára. Az arca meghökkentett. Elképzelhetetlen számomra, hogy amikor beléptem, miért nem vágott mellbe ennek a kősziklából faragott arcnak a szépsége, miért csak most vettem észre, amikor a robusztus ember két lépésre állt tőlem. Nem vagyok különösebben érzékeny a férfiszépségre, de ilyen vonzó, a durvaságnak és a finomságnak különös elegyéből kikalapált arcot még nem láttam.

A hangja méltó volt termetéhez, úgy éreztem nem is a fülemmel, de rezonáló csontjaimmal hallom rekedtes basszusát.

– Ön idegen itt?

Nem volt ellenséges a hangja, inkább mintha kérdésével feloldott volna valami alól, vagy legalábbis megbocsátotta volna egy szarvashibámat.

Bólintottam, s lenyűgözve szótlanul néztem.

– Éhes? Szomjas? – éreztem megint a csontjaimban.

– Mikor épült ez a fogadó? – kérdeztem válasz helyett.

– Régen – mondta egyszerűen, s hogy felkaptam rá a fejem, hozzátette –, nagyon régen.

A hangjában most csengett egy kis idegenség, mint aki nem szívesen beszél erről a témáról.

– Egy fröccsöt kérek – mondtam gyorsan.

– Csak tiszta borom van.

– Akkor azt.

Ijedt, könyörgő suttogás ütötte meg a fülemet. Alig hallható, egércincogásszerű hang.

– Nekem is.

Újdonsült asztaltársam felé kaptam a tekintetem, de ő lehajtott fejjel maga elé bámulva ült a pad szélére húzódva. A suttogás mégis csak tőle eredhetett, mert a kocsmáros – jól érezhető megvetéssel kérdezte:

– Neki is?

A kérdésre megint mintha elvágták volna a kocsmazsivajt. Újra a hátamban éreztem a tekinteteket. Pillantásom lassan kúszott a kocsmárosról asztaltársamra. Görnyedten, szemmel láthatóan görcsberándult izmokkal ült mellettem, mintha válaszomtól az élete függne.

– Neki is – hebegtem.

A kocsmáros bólintott, felzengett újra a kocsmazaj, asztaltársam izmai ellazultak, sóhajtásszerűt szusszantott, de nem nézett rám.

Pár pillanat múlva előttünk volt a bor – egy furcsa, antiknak tűnő, feketére égetett kancsóban hozta a kocsmáros és két közönséges kocsmai poharat tett mellé.

– Enne valamit? – kérdezte barátságosan.

– Nem kívánok hideg ételt – mondtam, miközben mindkét poharat teletöltöttem olajoscsurgású, sárgás borral.

– Van vad, hal – mondta a kocsmáros –, mit kíván?

– Nincs sok időm, sietek.

– Öt perc alatt bármit elkészítünk – mosolyodott el.

Ettől a mosolytól jókedvem kerekedett, nagyon bántam volna, ha a kocsmáros főztje nélkül kellene tovább állnom.

– Milyen hal van?

– Ami a Sédben, az mind.

– Törpeharcsa is?

– Amennyit akar.

– Ha abból sütnének . . .

Már fordult is.

Az egyik poharat odatoltam asztaltársam elé.

– Egészségére – emeltem meg a magamét, s csodálkozva vettem észre, úgy szólok hozzá, mintha alacsonyabbrendű lenne nálam.

Mohón kapott a pohárért, felém fordult, most láttam először az arcát. Vörhenyes hajú, vékony ember volt, ráncos arcbőre a rágóizmok feszes dudorain kívül mindenütt csontra tapadt. Jobb arcát egy valamikori robbanás puskapor szemcséi fekete lukacsosra égették – különösen a homlokán és a szeme körül rajzottak sűrűn a pöttyök, sőt egy jutott a szeme fehérjére is, s ez a szemfehérben égő fekete folt egyszerre ébresztett szánalmat és szorongást.

– Radám Lajos vagyok – mondta –, köszönöm.

Egyhajtásra kiitta a bort.

Nem volt időm fura nevén tűnődni, a borral kellett foglalkoznom. Ha valaki korábban azt állítja, hogy egy istenhátamögötti vacak kocsmában iszom életem legjobb borát, kinevetem. Most pedig ezeken a másokon a sor, mert kinevethetnek, de én itt, ebben az istenhátamögötti vacak kis kocsmában ittam életem legjobb borát.

– Hát ez óriási – fordultam lelkesülten Radám Lajos felé.

– Igen, jó boruk van – mondta, és mindkét kezét a pohárra tapasztotta, mintha attól félne, valaki kikapja a kezéből.

Ajtócsukódást hallottam, majd a kocsmáros döngő lépteit, s ezzel egyidőben kellemes sült illata csapta meg az orrom. Tepsinyi ezüst tálon tette elém a sült halakat. Evőeszközt nem hozott.

– Kézzel egye – mondta –, úgy a legjobb.

A törpeharcsát különben is nagyon szeretem, de ehhez foghatót soha nem ettem.

– Ki sütötte ezt? – kérdeztem Radám Lajost.

– A felesége. Hát még ha az őzgerincéből enne. Ajaj, őzgerinc – mondta, és csettintett.

– Éhes? – kérdeztem és önkéntelenül feléje nyomtam a tálat.

– Nem, nem – tiltakozott ijedten, kezét maga elé kapva, s riadtan körül kémlelt, mintha tiltott dolgot cselekedett volna.

Elmélyülten boncoltam ujjaimmal egy törpeharcsa gerincéről a húst, s szinte csak úgy mellékesen vetettem oda asztaltársamnak:

– Magát mért nem szeretik itt?

Meglepően reagált a kérdésre: elmosolyodott. Most láttam, a kora tulajdonképpen megállapíthatatlan. Ez a száraz, barázdált arc éppenúgy lehet egy hetvenéves emberé, mint egy negyvenévesé.

– Tudja, mi az a guvat? – kérdezte.

– Nem.

– Áháh, nem tudja. Egy madár.

– Nem hallottam még.

– Szereti maga a madarakat?

– Hát... nem jobban, mint a fákat. Vagy a lovakat.

– Áháh, gyúrgyókát látott már?

– Micsodát?

– Gyúrgyókát.

– Az is egy madár?

– Az.

– Nem, nem hiszem, hogy láttam volna. Vagy ha láttam is, nem tudtam, hogy az.

– És kormos szerkőt?

– Azt se.

Elfordult, a falat bámulta. Jó sokáig. Mire újra felém fordult, csordultig volt a szeme bánattal.

– Látja – mondta –, én a röptiről is megismerem a madarat. Akármelyiket.

– Igen... ez szép – bólogattam után.

Most résnyire szűkült a szeme, ahogy se ilyen, se olyan válaszomra rá se hederítve felém fordult.

– Olvasta az újságban?

– Micsodát?

– A nagy madarat.

Néztem rá után.

– Pedig az újságok is írták, állítólag még külföldiek is.

Végeztem az utolsó törpeharcsával, zsíros kezemet a nadrágom szárába töröltem. Radám felém tolta a poharát. Automatikusan töltöttem mindkettőnknek. Mohón ivott.

– Állítólag egy garmospusztai gyerek látta először. A Sédben fürdött, s egyszercsak látja ám, hogy a folyóra lecsap egy óriási madár. Azt mondta, a két kiterjesztett szárnya szélesebb volt, mint a Séd.

– Lehetetlen, – mondtam.

– Ugyan – legyintett ingerülten Radám –, mért lett volna lehetetlen. Másnap a szikorói kanász is mondta, hogy látott egy igen nagy madarat. De elég messziről, az Ókúttól látta, ahogy a Boszorkánydomb felett röpült, ha ugyan ismerős erre – pillantott rám.

Bólintottam.

– Na és harmadnap én is megláttam. Irdatlan magasságban keringett, mozdulatlan szárnyakkal, de énnékem az elég volt, tudtam, ilyen madarat én még sohasem láttam. Tudja gátőr vagyok, nem sok a dolgom, én attól a naptól kezdve mást se csináltam, csak a madarat lestem. De közelről soha nem sikerült megnéznem. Vagy igen magasan röpködött, ha meg alacsonyan, akkor messzire. Valahogy tudomást szerzett a madárról az Ornitológiai Intézet is. Tőlem nem, az biztos, mert én senkinek se említettem. Még tagadtam is, hogy volna. Ha szóbahozták – mert látták mások is –, csak nevettem: mesebeszéd. De én tudtam, hogy az a madár van. A fészkire vagy a tanyájára szerettem volna rálelni. De nem sikerült sehogy. Jött aztán ide egy vékony, szemüveges ember a Madártani Intézettől. Tőlem is kérdezte, láttam-e a madarat. Én aztán soha – mondtam neki. De azért itt kuksolt egy hétig. Egy este látta is jó messziről. Azt mondja: fakókeselyű. Ritkán, de elkóborol erre is. Méghogy fakókeselyű! De aztán csak nem hagyta nyugodni a lelkiismeret, mert egy egész bizottsággal jött le ide újra, fényképezőgéppel, távcsővel, fittyfenével. Akkor már írták az újságok is a madarat, azért gondoltam, hogy olvasta. Szóval ez a bizottság itt egész nap leste az eget, másnap meg híre jött, hogy ide háromszáz kilométerre láttak egy óriási madarat. Nosza az egész bizottság autóba vágta magát. Mert biztos volt, hogy csakis a mi madarunk lehet. Vágtattak utána. Csakhogy a madár másnap oda ötszáz kilométerre tűnt fel.

Valami ekkor megvillant bennem.

– Várjon csak! Repülőt béreltek... ez az?

– Na látja, hogy tud róla.

– De ahogy a madár meglátta a közelítő gépet, zuhanórepüléssel eltűnt egy erdő fái között.

– Ez az, na látja, az egész ország lázban égett. Meg a külországok is. Még feketeképű madarász is járt erre akkor.

– De azt a madarat még lefényképezni sem sikerült – vetettem közbe.

– Nem bizony – kiáltott fel Radám szinte büszkén, aztán ijedten a nyaka közé kapta a fejét, mint aki túl hangosan szólt.

– Aztán elült a lárma, a madarászok hazamentek. Azt mondták, mégiscsak egy kódorgó fakókeselyű. Én se láttam vagy egy hónapig. Aztán egyszercsak megint itt körözött. Olyan magasan, hogy alig látszott nagyobbnak egy szúnyognál. Napokig rejtőztem a remészben meg a nádasban. Takarásban. Ott volt velem a golyós puskám is.

– Lelőtte?

Ellenségesen rám pillantott, a szeme fehérjéből sütött a fekete pötty.

– Jó ősz volt már akkor, sokat vacogtam. A madár egyszer csak ereszkedni kezdett lefelé. Nem várhattam tovább. Máig se tudom, hogyan találtam el, mert igen messze volt, és a kezem is remegett. Emlékszek, ahogy megláttam

a nagy szárnyakat a céltávcsőben ... A lövés pillanatában még reménykedtem is, hogy nem találtam el.

– Eltalálta.

– El. Mint egy kő, úgy zuhant a föld felé, s akkor láttam csak, pedig csukva volt a szárnya, hogy milyen iszonyúan nagy. A Káplányosba esett, tudja az a mocsaras rész, jól megjegyeztem a helyet, órákig gázoltam feléje a combtőig érő hideg iszapban. S egyszercsak látok ám valami vörösséget. Egy óriási szárny. Mit mondjak magának. Több méteres. Nagyot kiáltottam örömömben, ugráltam feléje a zsombékokon. Megfogtam a szárnyát, én még olyan pompázatos vörös színt nem láttam és a hátára fordítottam ... – Elhallgatott.

– És?

Eszelős tekintettel nézett rám. Megragadta a karomat.

– Nem madár volt. Az a két szárny egy emberé volt. Érti? Üveges szemmel nézett rám egy szép emberarc. Élesztgettem, de hiába. A golyó épp a szívébe ment.

Fölugrottam. A pad és az asztal közel volt, csak megrogyott térddel tudtam állni.

Radám Lajos arca gonosszá vált, nem engedte el a karomat.

– A nyakán aranyláncon egy medál függött. Az volt ráírva: Ikarosz.

Harsányan felnevetett.

– Ikarosz – ordította.

Kirántottam a kezéből a karom, átléptem a padot. Megálltam a pult előtt.

– Mennyivel tartozom?

– Semmivel – mondta a kocsmáros. – A mi vendégünk volt. – Körülintett az ivóban és keserűen mosolygott.

Köszönés nélkül mentem ki, de a bentiek kórusban utánam zengtek: jó utat. Mintha barátjukká avattak volna.

Besötétedett már, majdhogynem futva tettem meg az utat Ivrenig. A barátom agronómus itt, nála szálltam meg.

– Hol a francban voltál ilyen sokáig? – kérdezte.

– Mondd, mikor épült ez a kocsma a Csötönyi dombnál?

– Csötönyi dombnál? Kocsma? Megőrültél – nevetett harsányan.

– Egy magas, igen szép ember a kocsmáros.

– Valaki mást rázz át – mondta –, én mindennap arra járok. Nincs ott semmiféle kocsma.

Úgy éreztem, láncok tekergőznek körém.

– Ismersz egy Radám Lajos nevű embert?

– Igen, a gátőr.

– A jobb arca égésfoltos.

– Igen.

– Lelőtt egyszer egy piros szárnyú óriási madarat.

– Nem tudok róla. Különben sincs piros szárnyú óriási madár. És hagyd a fenébe a hülyéskedést. Gyere, egyél.

– Már ettem.

– Hol?

– Útközben – mondtam. Lopva még mindig zsíros tenyeremre pillantottam, számban még éreztem a csodálatos bor aromáját.

Szegény Ikarosz, hát lepuffantottak, mint egy kutyát.

NÁDUDVARI ANNA

Fogjunk kutyát!

Csak két napja voltam nála, de máris kezdett nagyon idegesíteni az anyám. Este tizenegykor felkaptam a kabátom:

– Sétálok egyet! Keszcsók!!! – üvöltöttem vissza.

– Most hová a jóistenbe mész, ebben a kurva hidegben!? – így az anyám.

Mindig utáltál, gondoltam, törődsz is vele, hideg van-e vagy sem, csak ordíthass velem. Tulajdonképpen nekünk irtó finoman kéne beszélnünk egymással, két idősödő hölgytől ezt várná a közvélemény. Dehát másként alakult családi életünk. Kis társaságunk különben a következő: anyám, a „deklasszált úrinő", boldogult atyám, a helybeli téesz háromszoros gyomorfekélyes tehenésze, (akinek krónikus gyomorsavtúltengése eddig megfejthetetlen rejtély az orvostudomány számára, hiszen annyi tejet ihatott, amennyi csak belefért), végül én, a vénlány, vagy vénkisasszony, ha úgy tetszik, jövő májusban, a bika jegyében leszek kereken negyven éves és Emíliának hívnak, hogy már be is mutatkozzam. Jó név, nem? Determináló hatása mindenesetre igen erőteljes. Hát volt még az öcsém, tizenhat éves korában meghalt, anyám állítólag egy este, röviddel a temetés után felkerekedett, rohant tizenkét kilométert, ráomlott a temetőkapura, s így szólt: jövök, kisfiam! – aztán szépen hazatért, és az egészről nagyon homályos emlékei vannak. Undorító, mikor valaki misztifikálni igyekszik a sikertelenségét, a beilleszkedni nem tudását. Frászt létezik a különb kategóriája, kivétel nélkül mindenki liheg a többiek, a csapat után, s ha nem sikerül befurakodnia, akkor mindenféle hangzatos szövegekkel igyekszik ezt megindokolni. Ő, ő nem is akart, ő egészen más, mint a többi.

Vidáman lekocogtam a kis dombról, melyre a házunk – az örökségem – épült. Szombat este volt, fagyott, kopogott a föld a lábam alatt. Mart a hideg, éles pengéi a nyakamat, a térdem feletti bőrt vagdalták, s ettől csodálatosan éreztem magam. És az a nagy csend! Béke. Ha mai írók műveit olvasom, soha nem találkozom ezzel a szóval, csak esetleg, mint olyannal, mely a háború hiányát jelöli. De a boldogság szinonimájaként soha. Hát még egyszer leírom, de most így: békesség. Így, ebben a formájában már a kívánalom, a köszöntés-jelleg is benne foglaltatik.

Fentről, a lépcsőzetesen emelkedő dombon elhelyezkedő házak, kerítések és korláttal határolt lépcsők közül, harsány kutyaugatás hallatszott. Felelgettek egymásnak, féltem volna most arrafelé, köztük járni. Már síkvidéken gyalogoltam, országúton, mely átszeli a falunak ezt a lenti részét. Az udvarokban itt is buhogtak a kutyák, de éreztem, nem fognak kijönni, megmarni nem fognak. Még sose harapott meg kutya, nem is tudtam elképzelni, milyen érzés lehet, a természetüket sem ismertem, anyám sose tartott házőrzőt, minek tartott volna, nem félt ő senkitől. Azért meg kell hagyni, nem akárki az anyám.

Minden ablak sötét volt, kivétel nélkül, már a tévé-műsor is rég lement, nem hallatszott a folyamatos, szórakoztatni hivatott hang, sem a zöldesszürke fény nem derengett a függönyök mögött. Micsoda csendbefulladt település! Már a házakat is elhagytam, jobbra a jegenyék, mint hatalmas, tiltásra emelt ujjak meredeztek az ezüstszürke, fátyolos égbolt előterében, s hiába mentem túl az egyiken, máris előttem állt a másik, mert a jegenyéket általában sorban ültetik. Csupa társaslény körülöttem, kutyák, jegenyék, még fenn az égen, a csillagokon sem látszott, hogy valójában iszonyú távol vannak egymástól.

Nagyon hideg volt, ezt már akkor tudtam, mikor kiléptem az anyám ajtaján, de csak most kezdtem el komolyan fázni. Ehh, szarok a romantikus terveimre, hogy addig megyek, ameddig csak az erőmből futja, nehéz az ilyesmit teljesíteni, ha köz-

ben tudja az ember, hogy valahol, minden különösebb bonyodalom nélkül befekhet egy ágyba, elnyúlhat a melegben, s noha már ez is elég lenne a gyönyörűségből, de ráadásul így eljön a másnap, anélkül, hogy bármit tenne érte.

Igyekeztem hát visszafelé. Kis, zsemleszínű, sovány kutya szaladt át az úton, még jóval előttem. Túlhaladtam azon a helyen, mikor ismét meghallottam a körmei kopogását. Hátranéztem, most ellenkező irányba futott. Egy deszkakapuhoz érve, mely mögött valószínűleg a gazdája háza lehetett, kecsesen felemelte a jobb, mellső lábát, s belökve a könnyű járású kaput, eltűnt a fokozatosan mélyülő, fekete sötétségben. Ugyanebben a házban hirtelen villany gyulladt, s az ablakon át megpillantottam egy golyókopasz férfifejet, mely körben mintha sebekkel lett volna pettyezve, bár lehet, hogy ezek csak a szokásosnál élénkebben virító kiütések voltak. Igazán nem vadászom a furcsaságokra, de azért egy kicsit elégedett lettem.

Nagyot billent a lábam alatt az a keskeny léc, amit az anyám sár esetére fektetett végig az udvaron, aztán belefagyott a földbe, most pedig úgy látszik, túl hirtelen léptem rá és kirántódott nyugalmi helyzetéből. A házeleje, az ő kis lécajtaival, szinte odapattannak a keretükhöz, bereteszeltem magam mögött a patinás konyhaajtót, és egy kicsit álltam a tapasztott padlón, a piszok hidegben, az asztalon, a konyhaszekrényen mindenütt sovány, rozsdasárga krizantémcsokrok befőttesüvegekben, ketyegett az óra. Felvettem az asztalról az elemlámpát – olyan volt, mintha egy kis állat kúszott volna a viaszosvásznon –, hogy majd a szobában azzal világítok, egyrészt, mert anyámat nem akartam felébreszteni, másrészt, szívesebben vetkőzöm sötétben, különösen, ha más is van rajtam kívül a helyiségben. Dehát hiába terveztem meg, szinte tökéletesen, a sietős és észrevétlen ágybabújás lépéseit és technikáját, ha közben a szobában csak úgy pezsgett az élet.

Anyám ruhástul feküdt az ágytakarón, itt is ketyegett óra, a sparheltban ropogott a tűz, a lángok visszfénye a falon táncolt.

– Épp most tettem a tűzre, gondoltam, átfagysz mire hazaérsz – mondta anyám. – Melegedj.

– Nagyon fulladsz? Rá akarok gyújtani.

– Gyere ki, gyere no. Úgyis akartam adni a disznóknak.

– Éjjel?

– Ó, éjjel. Megfagyna reggelig a moslék a konyhában. Nem kell kabát, lámpa se kell, siessünk.

A disznó elkezdett éktelenül visítani, hallottam, hogy az anyám is kiabál valamit, de nem értettem belőle egy szót sem. Mikor becsukta az ólajtót, nekemtámadt:

– Hiába pofázok, oda se hallgatsz!?

– Már megint mi a fene bajod van?

– Ordítok egyre szídd meg a cigarettád, szídd meg, mert semmit se látni, de te csak azért sem!

– Jaj, fogd be már a szád! Még abba is bele akarsz szólni, hogy mikor szívjak a cigarettámból?

Megvetettem az ágyam, ami abból állt, hogy összehajtottam a dunnára terített takarót. Az anyám ágyához nem nyúltam, ki nem állhatja, ha hozzányúlok valamihez, ami az övé. Kombinéban bújtam a még mindig nyirkos ágyruhák közé, elfelejtettem hálóinget hozni, anyám első este felajánlotta, hogy kölcsönad egyet, de tudtam, ha elfogadom, úgyis rögtön megbánná a szívélyességét, s elhárítottam. Meg aztán furcsán is érezném magam az ő holmijában, amit közvetlenül ráncos, barna bőrén hordott, belefojtva a kipárolgásait.

Pislogtam ki a dunna alól, éreztem, ahogy terjed körülöttem a meleg.

– Fáj a fejed? Látom a tekinteteden. Húnyd le a szemed!

Elkezdte simogatni a homlokom, körkörösen jártak rajta reszelős ujjhegyei.

– Ugye így jobb?

– Jobb – mondtam tehetetlenül.

Már az arcomon, a nyakamnál járt a keze, aztán lecsúszott a karomra.

– Iszonyú sovány vagy.

– Hagyj békén! – elrántottam magam, mélyen becsúsztam a takaró alá.

– Ideges vagy, rángatódzott a szemhéjad. Mikor voltál utoljára férfival?

Kinomban felröhögtem, nagyon elegem lett már ebből a cirkuszból.

– Feküdj le, az isten áldjon meg, mindjárt ránkhajnalodik.

– Fekszem, fekszem, csak még lábat áztatok, muszáj minden este, fáj már nekem mindenem, egy kis könnyebbség is sokat ér.

Így seppegett magában egy darabig, majd a vízcsobogást hallottam, azzal aludtam el. Később felébredtem, nem tudom hány óra lehetett, de mélysötét, a tűz is kialudt, párhuzamosan feküdtünk, csak egy éjjeliszekrény választott el tőle. Megkerestem a bilit az ágy végénél, ó, micsoda nyomorúság, gondoltam, s pontosan nem is tudtam, mire értem ezt? Aludtam már egyáltalán? Biztosan, mert álmodtam, nehéz, sűrű álmot, színeset, alakjai egymásba gabalyodtak, de sok értelme nem volt, én is jelen voltam, bár magamat nem láttam, és ha valaki arra kérne, meséljem el mi történt, hát képtelen lennék rá, de az egész valahogy mégis jólesett, olyan s o k volt.

Reggel, esküszöm, mint akit fejbevertek.

– Hány óra?

– Tizenegy.

Sikoltoztam, mert micsoda kár ért engem, átaludni a nap legszebb, legfrissebb, legtisztább részét, mikor a fák, mintha üveggel lennének bevonva, a házak kisuvickolva, a kopott, téli fű gyémántokkal beszórva. Tájkép. Hát én másban, mint tájban nem tudok gondolkodni, például itt vannak a szomszédok . . .

– Anyám! Mi van Pusztaiékkal?

– Ó, vetné fel őket a gaz, ágyukat a tetű, tartoznak hatszáz forintommal, itt vagyok télre meleg lábbeli nélkül, ők meg pimpóskodnak a hatszáz forintomból, de ha kérdem, mikor adják vissza, még képes a sírásba is belefogni, hogy ők milyen nyomorúságban élnek . . .

Na, ezt is kár volt megkérdeznem!

– . . . hát érdemes-e jónak lenni az emberekhez? Én már annyiszor megfogadtam, hogy senkivel jót nem teszek, de hiába, nem tudom megállni.

Délután utaztam vissza Pestre. Haza. Ha ide indulok, akkor is úgy mondom: megyek haza, e között a két hely között pendlizek tehát, s az látszik legvalószínűbbnek, hogy mindkettő egy-egy fél otthont jelent a számomra. Anyám ott topogott velem a fa alatt, ahová a buszt vártuk, hátunk mögött kinyílt a rét, a látóhatár alján fehér ködök szegték, a talaj mentén a legsűrűbbek, aztán felfelé egyre ritkásabbak, szinte csíkokban váltak el egymástól a különböző rétegek.

Anyámnak zsíros volt a haja a kis, fekete sapka alatt, a szürke különböző árnyalatain csillogott a zsír.

– Mikor mostál utoljára hajat?

– Hát az életemre törsz? Hogy mosnék ezekben a nagy hidegekben? Megfázom, ágynak dőlök, ki ápol, talán te?

Megkönnyebbülten csókoltuk meg egymást, két száraz bőrfelület egymáshoz súrlódott.

A vonaton, el nem tudtam képzelni miért, miért nem, egyre csak egy népdal két sora randalírozott a fejemben: „. . . nyári folyóvizet igyál, / ott is rólam gondolkodjál", a dallamát is tudtam, de az eleje, ne adj' isten, hogy eszembejutott volna. Kész őrület volt. Az olvasás biztosan elterelte volna a figyelmemet, de a magammal hozott könyvet és lapokat már bevégeztem, részben az anyámnál, részben az odautazáskor, és a vonaton sehol egy újságárus.

A pirospulóveres férfi felhúzott vállal ült velem szemben, vállait hátrafeszítette a támlának, aludni próbált, a pulóvere egy kicsit bolyhos volt, mohair, de nem az a hosszúszőrű, s a színe, mint amikor a meggybefőttben a szemek nekinyomódnak az üveg falának, nahát, erre az elnyomódott részre emlékeztetett. A Kutya a mellette levő ülésen hevert.

– Bocsánat . . . uram . . .

Végre kinyitotta a szemét, felpattantak a szemhéjai, s a barna golyók mozdulatlanul rámmeredtek.

– Az újságot, illetve lapot szeretném kölcsönkérni.

Egy pillanatra elmosolyodott, mint aki nagyon sajnálja, de nem érti, majd ismét megdermedtek a barna golyók.

– A Kutyát – s akkor már a kezem is kinyújtva, rámutattam a szóban forgó tárgyra.

– Ja. Nem az enyém. Már mikor felszálltam, itt volt.

– Akkor ez egy gazdátlan kutya. Csak el ne fogja a sintér – leállítottam a humoromat. – Remélem, nem zavartam meg, ugye még nem aludt?

– Miért olyan udvarias?

– Én? Túlságosan? Hallaná, mikor az anyámmal...

– Mért pont az anyjával?

– Azt se tudja, mit akartam mondani.

– Csak furcsálltam, hogy rögtön az édesanyja jutott eszébe.

– Ó, ő az én mindenem – leheltem, s angyali mosollyal arcomon pislogtam útitársamra.

– Ritka az ilyen jókedélyű hölgy.

– Ebben a korban – szögeztem le.

Belelapoztam a Kutyába, ugyanis – nyilván már régen kitalálták – a Kutya című folyiratról volt szó. Mindjárt az elején egy vérebversenyről olvashattam. Izgalmasnak ígérkezett. Már a kora reggeli órákban beérkeztek a sebzésjelentések, ezután sorsolás döntötte el melyik kutya, melyik „csapára" kerül. Furcsálltam, amiért nem csapást írtak. A sebzéstől bizonyos időnek, jelen esetben négy órának kellett eltelnie, s csak ezután indulhattak a versenyzők. Részletesen ismertették a győztes futását: először is, feltételezve, hogy a vad lábon fut, a vezetékről lecsatolták. Annak ellenére, hogy a sebzett vad csapatban tartózkodott, azonkívül csak minimális vérmennyiség maradt utána, a véreb biztonsággal követte a csapát. Csaknem félóráig tartó „állóracsaholás" után, a véreb vezetője megadta a kegyelemlövést. Természetesen a vadnak. Hét versenyző akcióját mutatták be, s csaknem mindegyiknél, a leírás végén ott állt a megjegyzés: „a vadnál kifogástalanul viselkedett". Gondoltam, ez azt jelentheti, hogy nem harapott bele, igen, igen, mert a négyes számú versenyzőről megtudtuk, hogy a harapdálásról le kellett inteni, sőt a vadzsigerelésnél egyenesen meg kellett kötni. Én a második helyezettet találtam a legszimpatikusabbnak, amelyik először tévesen jelezte az „elugrás" helyét, de később erre magától rájött és helyesbített. Elképzeltem az erdőt a csupasz fákkal, a már félig elrohadt avarra száradt vérnyomokkal, a kutyák lihegését, a hajtók arcát, ruháját. Némely emberek milyen különös dolgokban vehetnek részt! Mi, akik itt utazunk ezen a vonaton, nem is gondolunk mégcsak arra sem, hogy ilyen dolgok léteznek. Természetesen vannak némi fogalmaink a vadászatról, de egyszerűen nem törődünk vele.

Egy időben azt hittem, sokféleképpen lehet élni. Az ember elhatározza magát, aztán másként él. Ezért is irtóztam mindenféle véglegességtől, hosszú távú tervezéstől. Irányt bizonyára akkor változtatunk, ha valamire nincs tovább szükségünk, más pedig hirtelen hiányozni kezd. Nagyon egyszerűen hangzik ez így, megfogalmazva, de valójában nincsenek rá fogalmak, az ideje is megfoghatatlan, a körülmények átcsoportosulása meghatározhatatlan, a változást előidéző mennyiségek mérhetetlenek.

Egy kis vidámság, feloldódás – az apróhirdetéseket vettem sorra. Rögtön rájöttem, hogy a fedeztetés mit jelent. „Simaszőrű foxterrier kan fedezésre készen áll", „Fedeztessen győztes, fekete dog kanommal". A velem szemben ülő férfira néztem, aki közben tényleg elaludt. Szőke volt. De abban, hogy a „kennel" szónak mi az értelme, nem voltam biztos. Véltem, hogy valami kutyatelep elnevezése, majd meg kell nézni az Idegen szavak szótárában, vagy ha nem lesz benne, meg is kérdezhetem valakitől, akinek van kutyája.

Én is aludtam, sokáig, csak mikor a vonat már Buda fényfüzérei között járt, ébredtem fel. A pirospulóveres férfi közben leszállt, de bizonyára ő is nézegette a Kutyát, mert nem ott volt, ahová tettem. Álmosan botorkáltam ki a pályaudvarról, éreztem, hogy körülöttem mindenki álmos, s egyik táskám nehezebb volt, mint a másik. Alig vártam, hogy hazaérjek, hogy végre egyedül maradhassak: magamra zárom az ajtót, nem kell az anyámmal kínlódnom, a műsora végét várnom.

Iszonyúan kihűlt lakás fogadott. Egy szoba, konyha mindössze, mindkét helyiség keskeny és aránytalanul magas, nagy lakásból választották le, ahol a konyhám előszoba volt, a szobám pedig tulajdonképpen félszoba. Udvarra néz az ablaka. Vécére a folyosó végére kell menni, de szerencsére én használom egyedül, az első emeleten csak ez a lakás komfort nélküli. De nekem pont megfelel. Csak befűteni nehéz. Nem is volt kedvem most tűzcsinálással bajlódni, úgy, kabátban tettem-vettem, ettem, de az ágyamat nem hagytam. Felhajtottam a paplant, s odairányítottam a hősugárzót.

A bútoraim éppenhogy a legszükségesebbek, sok holmi be sem férne. Egyetlen luxus, a szobában egy harmónium. Nem nagyon tudok már játszani rajta, pár évig tanultam kislány koromban zongorázni, nem sok maradt belőle, viszont „zenét szerzek". Összevissza kalimpálok, iszonyatos hangzavar keletkezik, de engem megnyugtat. A Kutyát – úgyis, mint még egy luxuscikket – rátettem a harmónium tetejére. A címlapján egy díjnyertes drótszőrű foxterrier fényképe volt látható, fölötte rajzolt fenyőgally. Igen, közeledik a karácsony, s az ünnepekre már évek óta az a programom, hogy bezárkózom, rádiót hallgatok, elvégzek olyan apró-cseprő dolgokat, melyekre különben nem vagyok képes időt szánni, varrogatást, könyveim rendezését, ilyesmit. Anyámmal megállapodtunk, hogy nem kapaszkodunk egymásba, csak azért, mert ilyenkor így illik. Én?! – méltatlankodott anyám – tudomást sem veszek az egészről. Az ajándékozgatás pedig már gyerekkoromban se volt szokás nálunk. Visszamentem a Kutyához, ugyanis eszembejutott valami apróhirdetés. Igen, itt van, több apróhirdetés is kínál kutyakölyköket eladásra, karácsonyi ajándékként, s az egyikben hozzáteszik, hogy sportszerű áron. És egyáltalán, a lapban már több helyen észrevettem, hogy sporttársaknak szólítják a tenyésztőket. Ez egy közösség lehet, egymásra számító, egymást méltányoló tagokkal, hiszen bizonyára a kutyákat is nagyon gondosan kell nevelni, tehát csak figyelmes emberek foglalkozhatnak ilyesmivel, akik képesek arra, hogy másokkal törődjenek. Vajon milyen az, ha valakinek kutyája van? Például nekem? Amikor akarnám, jönne velem, figyelne a szavamra, ha úgy kívánnám, csöndben maradna, máskor játszani lehetne vele. De hová tenném? Még egy apróhirdetés: „Kutyaház, szobafekhely méretre megrendelhető." Ezt biztosan az udvaron kéne felépíteni, de talán van olyan kutya is, amelyiket szobában szokás tartani? Igaz, itt sokszor nagyon hideg van, dehát a kutyák nem fázósak. Nem úgy, mint én. Még a paplan alatt is sokáig cidriztem, de azért könnyen elaludtam, ráadásul jókedvem volt.

Reggel, és méghozzá hétfő. Ügetés a másodpercekért. Mi a fene bajunk lenne, ha nyolc után egy perccel vágnánk le magunkat az íróasztalhoz? De Rózsika már elmagyarázta, hogy aztán jönne a két perc, majd a három és így tovább, míg végül már be se mennénk. Gondoltam, na és, de nem szóltam semmit, mert félek tőle egy kicsit. Bucó is. A többi szobában dőlnek a nevetéstől, ha meséli:

– Rózsa odacsap az asztalra, Bucóka meg majd bepisil a rémülettől.

Elsőnek érkeztem a szobánkba, én is nyitottam, még a portán elkértem a kulcsot. Felkapcsoltam a neont, lassan világosodtak meg a fénycsövek. Olyan jó nyugalom érződik itt ilyenkor: a polcok az iratokkal, a még néma telefonok, az üres lapú íróasztalok, a szekrényben lógó munkaköpenyek, mind valami várakozó csendet árasztanak magukból. Ki hinné, hogy milyen tumultus lesz délután, s milyen dögfáradtakká válunk estére.

Az én polcomon sem halmozódtak fel különösebben a fordításokat tartalmazó dossziék, nem látszott zűrzavar, a telefonos kislány nyilván elég rendesen helyettesített. Az asztalom mellett levő kiskocsin ott a mai, lefordításra váró anyag, a lektor már tegnap délután ráírta a neveket, hogy kiknek adjam ki.

– Szia, tündi-bündi! Hát milyen volt az anyukánál? – állított be Bucóka.

Legyintettem.

– Ja, ma nem szabad hozzád szólni? Olyan napunk lesz?

– Jaj, dehogy! Csak tudod, az anyám egy kicsit fárasztó.

– Hát öregem, ha az én családomnál fárasztóbb, akkor már direkt elismerésre méltó az idős hölgy. És láttál már engem idegesen?

– Te egy egészen kivételes egyéniség vagy, jó is lenne olyannak lenni.

Valóban, ritkán esik meg, hogy Bucóka kiborulna, s akkor is igen kevés ideig tart a mérge. Emlékszem, egyszer a főnöknőnk modorán háborodott fel: én a cselédemmel nem beszéltem így annak idején, mondta; máskor meg azért vágott oda valamit, mert a háta mögötti polcról fejére szakadtak a dossziék. Egy pillanatig duzzogva ült, majd felszedte, s oda se neki. Az biztos, hogy általában iszonyú rendetlenség van nála, én megőrülnék, de őt nem izgatja, ha valamit kérnek tőle, „na, várj csak kis tündérkém, mindjárt meglesz az", kiáltással kutatja át az íróasztalát.

Rózsa, a harmadik szobatársunk még nálam is idegesebb, türelmetlenebb, azonkívül roppant öntudatos, ami azért hátrány ebből a szempontból, mert én még csakcsak elröhögöm a bajomat, de ő rágja magát rajta végkimerülésig. Dolgozik még a szobánkban egy húsz év körüli kislány, Julika, a telefonos, aki telefonálgat a külső fordítóinknak. Ő csak délelőtt van itt, részmunkaidős, délután iskolába jár. Mehetne másik szobába is, mindegy honnét telefonál, de nálunk tartózkodik a legszívesebben, itt nincs aki ezért-azért rá-rászóljon, vagy éppen a mérgét töltse ki rajta, Rózsa azért nem, mert feltétlen igazságosságra törekszik, Bucó szelíd, jó lélek, s nem nagyon bán semmit, én pedig, mert szeretem. Környezetemből jóval több embert szeretek, mint amennyit nem, azonkívül pár kedves szóval be lehet fűzni, de be kell látnom, nagyon undok is tudok lenni, mert akit éppen nem bírok, az fizikailag is taszít, képtelen vagyok elviselni a jelenlétét, s szúrom, vágom, ahol csak alkalmam nyílik rá. Julika azzal is elnyerte rokonszenvemet, hogy amíg a nálam négy-öt évvel idősebb, s körülbelül egykorú Rózsát és Bucót nénizi, engem tegez és Emikének hív.

– Milyen szép rendet csináltál itt nálam – dicsértem meg. – Nem volt semmi probléma?

– Á, dehogyis volt. De nézd csak... ezt nem értettem teljesen...

S magyarázott, ami nekem pont jól jött, segített visszazökkenni, újra felkelteni az érdeklődésem az ügyintézés iránt. Milyen furcsa, évek óta végzem ezt a fajta munkát, ismerem minden csínját-bínját, mégis bámulatosan rövid idő alatt el tudnám felejteni az egészet, hiába vannak benne a folyamatok az idegeimben, hogy álmomból felkeltve is tudnám, hogyan következnek egymásután, de ha nem foglalkoznék vele egy darabig, s érdeklődésem másfelé fordulna, az új tárgy hamarosan teljesen kiszorítaná, helyét elfoglalná. Azért ez olyan szomorú. És vajon én mindig más emberré válhatok olyankor, ha valamire nincs többé szükségem, ha valamilyen nagy egység, mondhatni egész teljesen kitörlődik belőlem? Hasonló dolgok már a napokban valamikor eszembe jutottak. Mivel kapcsolatban is? Ja persze, arról, hogy hányféleképpen lehet élni?

Na, de nem azért fizetnek, hogy filozofálgassak! Máris, mint a villám írtam a behívandó fordítóim listáját, mellé a telefonszámukat, s adtam oda Julikának. Majd a kész fordítások tömegét szedtem elő, hozzájuk kerestem a fotózott ábramellékleteket, hogy rátűzve a megrendelők levelét, máris küldhessem kifelé őket, ne foglalják itt a helyet. Elég sokrétű munka, szeretem csinálni. Különböző vállalatok rendelnek tőlünk külföldi műszaki folyóiratokból fordításokat, én ezeket a lapokat előkerestetem a könyvtárunkból, vagy ha nekünk nincs meg, beszerzem más intézményektől – így indul a folyamat. Aztán a szövegekről többféle nyilvántartást vezetünk – elsősorban az utánrendelés megkönnyítése céljából –, majd ábrákat készíttetünk hozzá a fotólaboratóriumunkban.

Az a legjobb az egészben, hogy sokféle emberrel kapcsolatba lehet kerülni közben. A legérdekesebbek és legkülönfélébbek persze a fordítók. Van köztük néhány úgynevezett szabadúszó, aztán a menő fejek, vezető állású mérnökök, tisztviselők, tolmácsok, egyetemi tanárok, ezeket elég nehéz befűzni, hogy méltóztassanak elvállalni valami munkát. A legkészségesebbek a nyugdíjasok és a diákok, akkor is jönnek, ha nem hívjuk őket, „tessék mondani, nincs valami nekem való?", állnak meg az ajtóban. Mert nemcsak a nyelv dönti el, melyik anyagot kinek adjuk, hanem a szakterület is, például gépészeti anyagot nem fordíthat vegyész vagy villamosmérnök. Így aztán vannak monopolistáink, például egyetlen-egyszál nyilvántartott „japán textiles" az egész országban, mit össze kell könyörögni neki, míg végre elkészít egy szöveget!

Julika azért elég szépen elboldogul velük, „kérem szíveskedjék befáradni", csicsergi vég nélkül, időnként panaszkodik közben, hogy fáj a torka a sok beszédtől, „pont nekem kell ennyit szövegelnem, aki világéletemben szűkszavú voltam", mondja, de azért élvezi a dolgot. Különösen az tetszik neki, ha lakásra telefonál, s az illető neje veszi fel. Ilyenkor bűbájosan kéri a ház urát, s mint meséli, a feleség gyanakodva és zordul kérdi: „ki keresi?".

– Halálos, hogy megváltozik a nő modora, mikor megmondom, honnét beszélek, s nem kivételek az öreg nénik sem – kuncog a kislány. – Én sose tudnék ilyen lenni, ha a krapek vihető, hadd vigyék, nem?

– Na, nézd a töpörtyűt! De ha lesz két, három gyereked, akit el kell tartani, majd megváltozik a véleményed – világosítja fel Bucó.

– Csak ezért?

Rózsa vigasztalja:

– Ne hallgass Bucókára! Őt úgy imádta a férje világéletében, hogy fogalma sincs ezekről a dolgokról.

Nekem meg aztán pláne! Rózsa könnyen beszél, érte tényleg nagyon odavan a férje, majd húsz évi házasság után is mindennap felhívja telefonon, munkaidő végén várja, persze kocsival. Bucó már inkább papucsfeleség.

– Gyula hazajön, csak leül olvasni, ilyenkor aztán nyikkanni sem lehet, Bucóka, mint egy kis nyuszi oson át a szobán.

– De legalább itt jól kibeszéled magad – bírálja tapintatosan Rózsa.

– Hát valahol muszáj.

Délután két, három óra körül aztán vége a kis traccsolásoknak, megindul a fordítók inváziója. Az élelmesebbek már a lektortól jönnek, ahol megpróbálják elkapni a jól fizető anyagokat, majd hozzák, hogy adjuk ki nekik. Ettől idegbajt lehet kapni, mert akkor kapkodhat az ember, és egyáltalán, micsoda dolog ez a megkerülés? Aztán jönnek a kis naivak:

– Kaptam egy telefonüzenetet. Miért kellett bejönnöm?

– Na, mit gondol uram? Randevúra hívják a hervadó bakfisok?

A „hervadó bakfisok", Bucóka egyik leginkább előszeretettel használt kifejezése ránk, persze még mindig jobb, mint ha vén tyúkoknak szólít, igaz, ezt az elnevezést inkább a szomszéd szobában levő riválisainknak tartogatja. Riválisok, mert nem mindegy, hogy egy-egy kapós fordító, aki többünktől is visz anyagot, melyiket veszi előre. Ellen- és rokonszenvek csak úgy hullámzanak, a jó fordítóknak hízelegni kell, ha sok munkát akarnak, nekünk hízelegnek, aztán előfordul, hogy „égetik" egymást, aki éppen lektorál, fejcsóválva dobja vissza a másik szövegét, ez visszakerül a mi lektorunkhoz és a delikvens egy időre eltűnik a forgalomból. És persze vannak kedvenceink, nem is igen lehet tudni, miért borzong egy kicsit végig a gerincünk tája, ha ez vagy az belép. Talán egy szóból indult el, egy ugratásból, elkezdtük egymást húzni az illetővel, ó, hát persze, minden ilyesféle rokonszenv úgy kezdődik, hogy az ember saját magát pörgeti be, inkább alaptalanul, mint okkal, amíg a dolog szinte monomániájává növekszik. Itt azért nem megyünk ilyen messzire, ahhoz túl sokat röhögünk tisztelt ügyfeleinken.

Végre levonult a tömeg, eldobtuk egy kicsit magunkat, s végre megkérdezhettem:

– Volt már valamelyikteknek kutyája?

Bucónak volt:

– De zabál! Leeszi a fejedről a szőrt.

Zabál, istenem! Mások is zabálnak, olyanok, akik semmi örömet nem okoznak senkinek. Emlékeztem még gyerekkoromból, hogy a nagy Brehmben egy csomó dolgot lehet olvasni a kutyáról, a tulajdonságairól. Nekem nincs meg, anyám tanfelügyelő nagybátyjánál, a méltóságos úrnál akadt kezembe annak idején Az állatok világa, de a Széchenyi Könyvtárban biztosan megtalálom, munkaidő után rögtön át is megyek, itt van egy köpésre. Ezek szerint, megint jégverem lakásban fogok lefeküdni, nem baj, legalább megmarad a tüzelő.

Gyakran töltöm az estéimet a Széchenyiben, a leghülyébb témákra vetem rá ma-

gam, az időmből kifutja, de aztán annyira belemerülök ilyen, indiai vallások történetébe, a fémek megmunkálhatóságába, meg hasonlókba, hogy még az a csöppnyi kis háztartásom is folyton úszik. Anyám szerint olvasási dühöm korántsem valami alaposság következménye, inkább azért van, mert hajlamos vagyok a helybentopogásra, s nehézkes, darabos a természetem, mint minden paraszté, egy csöppnyi charme, egy ici-pici vibrálás nem sok, annyi sincs az egyéniségemben.

– Na, mondhatom, te aztán messzire szaladtál a híres egyéniségeddel! És ha annyira utálod a parasztokat, miért nem maradtál ott, ahol voltál?

– Kerestem a helyet. Mit tudsz te rólam? Ha megszólalok, úgy reagálsz, mint aki nincs is eszénél.

– Emlékszem gyerekkoromból a közömbös kezedre, mikor hozzámnyúltál, és engem olyankor kilelt a hideg.

– Ha akarom, szerettél volna. Mindig úgy volt, ahogy én akartam. Az életformám nem szolgált éppen kedvemre, igaz, de az enyém volt. A hozománynak szánt anyai örökségemet még lánykoromban kiverekedtem, megkaptam, s megvettem rajta ennek a falunak a kocsmáját. Azt akartam, hogy ne akkor kelljen boldognak lennem, amikor mások azt tartják rólam, hogy na, most boldog lehetek, most mindenem megvan, azt akartam, hogy fejcsóválva mondogassák, elrontottam az életemet, s így olyankor érezhessem magam boldognak, amikor nekem éppen úgy tetszik. Jól mondod, nem szaladtam messzire, de megkötni sem hagytam magam. Ha nekem olyan lehetőségeim lehettek volna, mint neked! Pesten, emberek között... az a sok ember...

De akkor már nem tudtam a beszédjére figyelni, mert kimondhatatlanul bosszant egy régi rossz szokása, hogy a kávéadagját közvetlen miután kifolyt a főzőből, odarakja a gázra melegedni és most éppen ehhez a művelethez érkeztünk.

A könyvtár folyosóján, a pulttól, ahol a beiratkozásokat intézik, utánam szólt a könyvtáros:

– Legyen szíves, küldje ki a kolléganőmet az olvasóteremből. Telefonhoz kérik.

Kiküldtem, így aztán várhattam, amíg befejezte a beszélgetést. Elmúlt hat óra, mikor végre kézhez kaptam a hatalmas kötetet. A vadkutyák nem érdekeltek, a pária kutyáknál kezdtem olvasni. Ezeknek gazdájuk nincs, az ember mellett, a tőle lakott helységekben élnek, s várják, hogy néha élelmet vessenek nekik, meg különben is legfőbb tulajdonságuk a társas hajlam. Házi állattá levésének alapja nem szükség vagy félelem – bár eredetileg gyáva, mint minden ragadozó –, hanem a hűséges ragaszkodás. Hm, a kutya arab neve ar-rakim, azaz irgalmas. A megfelelően nevelt kutya aztán bátor lesz, ha rosszul nevelik harapós, ok nélkül támad, ezért a kölyökkutyát nem szabad például rosszindulatúan megütni, vagy erősebb hangon megfenyíteni, legfeljebb komoly, hangsúlyozott szóval figyelmeztetni. Az ember szolgálatuknak megfelelően csoportosította őket, lelki tulajdonságait, testi jellegzetességeit a tenyésztés folyamán egy bizonyos számú fajtában szétosztotta. A tisztavérben való szaporodás során testi felépítése az éghajlat változásának hatására sem módosul, a fajtaalakulásoknál a tenyésztésnek lényegesen nagyobb a szerepe, mint a származási különbözőségeknek, mégis ha két fajt vagy fajtát kereszteznek, azok utódaiban mindig akadnak a tisztavérű ősökre ütő egyedek.

Később a könyv aprólékosabban is tárgyalja a kutyák természetét. Megtudtam, hogy éppannyira nappali, mint éjjeli állat, szervezete a nap minden szakához jól alkalmazkodik, hogy mindent megeszik, amit az ember, a pillanatnyilag felesleges táplálékot pedig elássa, s féltékenyen őrködik felette, hogy hirtelen megfordulni nem tud és sokat alszik, de megszakításokkal, alvása nyugtalan, gyakran álmokkal kísért. Tiszták, alvóhelyüket mindig rendben tartják, ürülékükre hátsó lábukkal földet kaparnak, és ha kő, oszlop, bokor mellett mennek el, rávizelnek, így hagynak jelet a később arramenő kutyáknak, (ezt csak a hím csinálja, a nőstény guggolva vizel). De a legérdekesebb volt, amit a kutya anyai ösztönéről olvastam. Ha nem sikerül párzania, tehát nem esik teherbe, mire eljönne a szülés ideje, az úgynevezett álanyaság jelensége lép fel, a szuka fel-alájár, nyöszörög, idegen kölyköket is ellop. Ha pedig szült, csupa gyöngédség, sőt másféle állatot is elfogad szoptatásra, bár észrevehető, hogy saját kölykeit sem egyformán szereti. Mikor arra kerül a sor, hogy a kiskutyák

a szopásról leszokjanak, úgy tanítja őket enni, hogy az általa már félig megemésztett, tehát megfelelően pépes táplálékot kihányja, s azt eteti meg velük.

Másnap egész délelőtt újonnan szerzett tudományommal fárasztottam a többieket.

– A kutya még a gazdája tulajdonságait is felveszi.

– Egek! Remélem, a te kutyádat nem fogod nekünk bemutatni!

– De nem csodálatos? A kutya, melynek kutyadolgok iránt kellene érdeklődnie, megérti, magáévá teszi az emberek ügyeit. Hol vagyunk mi ettől?

– Ó, persze hogy messzire! A mi lelkünk nemessége természetesen közelébe se jön a kutyáénak.

– Csak még azt nem tudom, milyen kutyafajta felelne meg nekem legjobban.

Ugyanis dúskáltam a kutyafajtákban, a bőség zavara kínzott. Azt hiszem, legjobban tetszett volna egy német juhászkutya (s nem farkas, mint hibásan hívják), dehát az tényleg túlságosan nagy lenne az én háztartásomba. Aztán szimpatikus volt még a foxi és az uszkár. A foxiról a Tolnai Világlexikonában például azt olvastam: „élénk, éber, nyugtalan, vonzó természetű, nagyon szép alkotású állat". Bár manapság inkább szobakutyaként tartják, mint vadász is megállja a helyét, s eredetileg ez volt a főfoglalkozása. Rájöttem, hogy tulajdonképpen megőrülök egy foxiért. Persze az uszkár se kutya: emberre uszítani nem is lehetne, s talán a legértelmesebb, szinte ellesi gazdája gondolatát, aztán rohan teljesíteni. De hiába, a foxi mégiscsak jobban vonzott, elegánsabb, s bár nem valami ősfajta, drótszőre természetellenes is, kitenyésztés eredménye, mégsem kényesedett el, munkatársként, barátként használható. Tehát foxit kell szerezni. Anyámnak meg majd küldök egy tacskót, az makacs, önfejű, öregkorában pedig mogorva és harapós, pont hozzávaló.

Végre kezdett megint otthonosabbá válni a lakásom, befűtöttem, jó meleg volt, s hogy a kutyák iránti érdeklődés így lekötött, magam is megnyugodtam. Kiraktam a faliszőnyegre néhány kutyafényképet, trafikban lehet kapni ilyen képeslapokat, aztán elkezdtem törni a fejem, hogyan lássak hozzá a kutyaszerzés gyakorlati megvalósításához. Valamelyik hirdetőt kéne felkeresni, de melyiket, többen is hirdetnek eladó foxterrier kölyköket. És mindegyikük valahol a külvárosban lakik. Így egy este nem tudnám lebonyolítani a dolgot, mert helyes volna több helyre is elmenni, hiszen bizonyára nem egyformán jókülsejűek a kiskutyák, meg aztán, azt is látni kéne, milyenek kint a szabadban, s ez sötétben nem megy. Tehát valamelyik vasárnapot kellene rászánni. Viszont az meg hogy nézi ki, hogy eljövök valahonnét, mondván, pardon, bocsánat, mégse kérek a kutyájukból, aztán esetleg megint visszamegyek. Vagy fordítva: azt mondom, majd később visszajövök a pénzzel, de a következő helyen szebb kis foxira akadva, végképp eltűnök az életükből. Szóval, nehéz ügy ez! Volt egy olyan hirdető, aki a telefonszámát közölte, őt fel kéne hívni, hogy megkérdezzem, milyen árat kérne, viszont a telefonszám munkahelyi, mert melléket is adott, csak munkaidőben hívhatnám fel, s ahhoz, hogy a hivatalból telefonáljak, nem volt kedvem. Mert jó, jó, hülyéskedtünk a lányokkal ezzel az én nagy kutya-vágyammal kapcsolatban, de ha hallanák, hogy részemről teljesen komoly a dolog, esetleg kinevetnének, szóval akkor már nem együtt nevetnénk, cselekvő alany helyett tehetetlen tárggyá lennék, nagy különbség!

Azonkívül most anyagilag nagyon megsínyleném a vásárlást, nemrég vettem télikabátot, az egész spórolt pénzem ráment, azelőtt is alaposan kiköltekeztem a tüzelőre, mégis úgy néz ki, hogy a szén nem lesz elég tavaszig, hiába, a tél a legdrágább évszak. Tegyük fel, hogy mindezektől a nehézségektől eltekintenék és mégis vennék kutyát: akkor különböző engedélyeket, bizonyítványokat kéne kiváltanom, ami csak napközben volna lehetséges, viszont most nem tudnám megoldani, hogy az ebédidőt egy kicsit megnyújtva elszaladjak ide vagy oda, mert ilyenkor, év végén a legtöbb a munka, csupa kapkodás az életünk. És egyáltalán, mit szólnának a szomszédok, ha én kutyát hoznék haza? Most mindenkivel jól megvagyok a házban, rendesen, köszönő viszonyban, aztán egy másik kategória, akikkel néha el-elbeszélgetünk, csak úgy futólag, a harmadik pedig, akikkel össze is járunk, s egész estéket töltünk együtt. Bizony, három család is van ilyen.

Kevés most a pénzem és ha a kutya tényleg olyan sokat eszik, hátha nem bírnám eltartani mindkettőnket. Nem, azért ez hülyeség, már igazán valami végső nyomorra vallana, ha egy kutyát sem engedhetnék meg magamnak. De még várnom kell, meg kell várnom míg minden szépen összejön, illetve a legfontosabb, az én vágyam felfokozódik annyira, hogy segítségével könnyen túltehetem magam a nehézségeken. Jobban meg kell ismernem a kutyákat, mert az is lehet, hogy egyáltalán nem olyan kedvesek, nem szabad csak úgy, hirtelen belevágni valamibe. Jól néznék ki, ha későn jönnék rá a tévedésre, mármint arra, hogy egyáltalán nem kutyára van szükségem; ha ezt akkor ismerném fel, mikor már mindent kialakítottam körülötte, mondhatnám úgy is, mindent feltettem rá. Egyrészt nehéz lenne visszacsinálni a dolgokat, másrészt, talán túl se tudnék adni rajta, itt maradna a nyakamon feleslegesen és zavaróan. Nem hiába irtóztam én mindig a véglegességtől.

Ültem és időnként fújtam egyet az orromon keresztül. Ez volt a nevetés. Kilenc óra felé járt az idő, korainak tartottam még a lefekvést, a szoba levegője is kellemes volt, nem kellett ágybabújással védekeznem a hideg ellen. Elhatároztam, hogy levelet írok anyámnak, éppen ideje, több mint egy hete, hogy eljöttem tőle. Bele is fogtam:

„Kedves Anyám!"

Jaj, de mit írjak? Én jól vagyok, te hogy vagy? Aztán csak egy kis kutyaformát rajzoltam a lap szélére. Na, erre a papírra már úgysem írok levelet, firkálni kezdtem:

„Közlöm Veled, hogy én nem vagyok szörnyeteg. A kolléganőim is szeretnek, jól kijövök velük. Ha engem valakivel összezárnak, azzal én meg is barátkozom. Mikor odatesznek valahová és nincs alkalmam kérdezgetni magamtól, hogy vajon kell-e ez nekem? De Te mindig azt mondtad, hogy nem érhetek el semmit, mert tehetetlenebb vagyok annál, és iszonyú a természetem, összeférhetetlen. Egyáltalán, kedvenc szavad ez az iszonyú, s mivel a közeledben éltem, hát rám alkalmaztad. Pedig – jó, ha tudod –, én még Téged is szerettelek, mert mikor fiatal voltam, mikor még kezdhettem volna valamibe, még kereshettem volna valakit, sajnáltalak, amiért irtózom Tőled.

Emlékszel, mikor egyik este, tizenegy után elindultam sétálni, nahát, akkor én nem is akartam visszamenni, nem mintha nem lett volna mindegy, hogy visszamegyek-e vagy sem, de meg akartam mutatni magamnak, hogy milyen bátor vagyok, még ilyen eszeveszett dolgoktól sem riadok vissza. Jól tettem, hogy visszamentem, mert ennek a szökésnek a világon semmi értelme sem lett volna, nem volt h o v á, s főleg nem volt h o n n é t, hiszen Tőled normális úton is bármikor eljöhettem. És még azt is közölnöm kell Veled, hogy az elméleteim a szükséges dolgok halmozásáról, körbekerítéséről egyáltalán nem hülyeségek, csakhogy a maszszának alakot kell adni és azt már nem várhatom kívülről. Ez aztán jól hangzott, mi? Szerintem már rég összeomlottál, zokogsz, valamint rájössz, hogy félreismertél. De szedd össze Magad, ezek itt mégicsak iszonyú butaságok, mert fogalmam sincs, hogy mit kéne tennem.

Ha ezek után mégis úgy döntesz, hogy haladéktalanul el kell nyerned a bocsánatomat, egyet tehetsz. Él egy tökkopasz ürge a falutokban, bizonyára ismered – várj egy kicsit, tudom, hogy nem barátkozol senkivel, nem is erről van szó –, s van egy kutyája. Azt lopd el nekem, légy olyan kedves! Azt hiszem, korántsem fajtiszta, de a célnak megfelel. Még most is előttem van, ahogy kopogó körmökkel átszalad az úton, aztán kecsesen felemelve a jobb, mellső lábát, belöki a könnyű járású kaput, s eltűnik a fokozatosan mélyülő, fekete sötétségben. Jó, hogy akadnak dolgok, melyeket, ha egyszer meglátunk, megragadnak bennünk, annyira, hogy bármikor képszerűen is fel tudjuk idézni – lehet, ez másnál másképp van, de én erősen vizuális vagyok. Kitől örököltem, Tőled vagy apámtól?

Csókol szerető lányod: Emília"

Természetesen, eszembe se volt ezt az iromány elküldeni, csak úgy hülyéskedtem, firkáltam. Meg aztán, nem is olyan régen utaztam el anyámtól, korai volna még levelet írnom neki, el sem tudná képzelni, mi történt velem, azt hinné beteg vagyok, s még meglátogatna, amit nem valószínű, hogy el bírnék viselni.

VIDOR MIKLÓS

Szerelem — Ősz

Pillantásunktól párás dombtetők dülőutak
s ez a sugárzó későősz amint
védekezőn leroskad a tél ölelése alatt –
egymást őrző emlékeink!

Egy félálombeli megsejtett mozdulat
s új vágy hány árapályon át –
kinn már hajnal duzzasztotta a lombokat
benn vállad volt az egyetlen világ

Hanyatló évszakok betelő életünk sötét
s derengő vásznai
napkor s jégkor határán ködökbe túl az a rét
s kályhánkban a tűz kezd parázslani

A túlélő

R. C. K.-nek

A földrengéses évek
betemették a kertet
új medret vájt a völgyben
csatangoló folyó
Te ülsz csak sziklaszádján
a konok képzeletnek
hogy számontartsd mi nincs már
lelkem Horatio

Ébreszd föl azt a hajnalt
– lestük párás tetőkön –
hozd vissza éjszakánkból
az elsüllyedt napot
Horatio te tudtad
s én nem hittem hogy ősz jön
és meredtté faragnak
a jégszobrász fagyok

A rég bejárt utaknak
közénk zuhant homálya
és vissza nem vezetnek
az elkopott jelek
Se köszöntés se búcsú
viszed magadba ásva
másutt hol is kutatnád
eltűnt testvéredet

RÓZSA ENDRE

Kölyökkor kútja

IDEGEN ARC nyara
átfutó felhőárnytól kettéosztva

aszályfők porral fölkáprázó
dicsfénykörei kóró-körmenet

teljesedés örök világossága
a szemétdombi tökök mosolyában

idősebhelyes félarc
napnyugta és partszakadás között

ELGAZOSODIK az emlékezet
a mészkőlépcsők csigás kanyargását
fokonként fölcsapódó száraz
csalánhullámzás mossa alá

mellemben elhagyott homokbányákat omlaszt
az évadok kietlen lángolása

PORSZEM-CSILLÉK egy sugár huzalán
döcögve szállítják el a pillanat hulláit

csillámpala-zongora-lejtőn
dübörög le a volt delek orma

HA MEGJELENSZ ha nem jelensz
árnyék-ajtók huzata vág utánad

és fölizzanak az arctalanok
egy rokon arc hiánya sötétjében

A TÜKRÖS KÚTBA szárnyakat temettek

csak a kútkávák világítanak
a madarait-vesztett arc után

BEHÚNYT SZEMMEL
zuhanok fölfelé

VÁRKONYI NÁNDOR

Pergő évek

II.

EGYETEM ÉS HÁBORÚ

A világháború kitörését megelőző és követő hetek tömegmozgalmait számtalan írás, fénykép, film örökítette meg. Egész Pest a körutakon lógott reggeltől estig, óriási tömegekben vonultunk föl-le, senkise tudta, hová és miért, s ordítottuk: Éljen a háború! Megtörtént a csoda, hogy a nép a kormányzó munkapárt székhelye elé vonult, Tisza „Pista", a fekete gróf beszédet mondott az erkélyről és megéljeneztük. (A munkapárt helyisége rézsút szemben volt az Astoriával, négy év múlva oda tódult a tömeg.) Az én hadilázamat nem az első sebesültszállítmányok és vereségek hűtötték le, hanem egy jóval előbb látott jelenet: valahogyan az egyik menet élére sodródtam, ahol két jólöltözött úr, zsebkendőjét sétapálcájára kötve, mint a falusi vőfélyek, délceg és szilaj táncot ropott, zene nélkül. Hirtelen utálat fogott el: ki ez a két ugráló majom? Fizetett ügynökök vagy pojácák? Másnap az újságból megtudtam, országgyűlési képviselők voltak, azaz, ha napidíjat nem kaptak is, jutalmat bizonyosan. Sürgősen beszüntettem a menetelést.

TANÁROK ÉS TANTÁRGYAK

Az egyetemen a háború hatása mindenekelőtt nagyszabású lézengésben nyilvánult meg. Ógyelegtem erre-arra, tanulmányoztam a terepet, de pangott az üzem. Mindenesetre frontális támadást készítettem elő a fakultás ellen, fölvettem minden kollégiumot, ami az indexbe fért. Végre október elején szivárogni kezdtek a professzorok, és kisebb-nagyobb sűrűsödési pontok képződtek körülöttük, vonzóerejük szerint. A vonzóerő ritkán volt ellenállhatatlan. Engem hivatalból a magyar és francia irodalom érdekelt, de a szubjektív kíváncsiság az ókortörténet, jelesül az orientalisztika felé vonzott. Az öreg Mahler Ede Egyiptom történetét adta elő, hiányos magyarsággal bár, de hézagtalan tárgyismerettel. Erről ma már nincs különösebb mondanivalóm, revelációkkal nem szolgált, hallgatósága annál inkább. Talán tíz-tizenöt hallgatója volt, ebből tizenkettő a rabbiképző főiskola növendéke, „civil" csupán két kollegina meg én. Mahler is zsidó lévén, az órákon meghitt, otthonos hangulat uralkodott, az egymást értő beavatottaké. Bámulattal töltött el, hogy a leendő rabbik mennyire benne éltek a bibliai levegőben, a régi letűnt fáraók, királyok és pátriárkák históriája legszemélyesebb ügyük volt. Ezóta érdekel, sőt izgat a zsidó történelem, és kimeríthetetlen forrás számomra a Biblia és a rabbinikus irodalom. – E beavatott ifjak, természetesen, elnéző, készséges jóindulattal kezeltek, betévedt kisfiút, a kollokviumon viharosan súgtak, mielőtt megszólalhattam volna, úgyhogy Mahler mosolyogva megjegyezte:

„Uraim, vigyázzanak, ő háttal ül önöknek, a súgás hamarabb ér el az én fülembe, mint az övébe". De azért a legjobb minősítést írta indexembe: *Jelesen coll., igen szorg.*, – mint ma is ott látható.

Magán-érdeklődésemet nagyon vonzotta a művészettörténet is, professzora Pasteiner Iván, hetvenedik éve felé járt. Akkor még nem tudtam, hogy java idejében derekas munkát végzett, hatalmas anyagot gyűjtött és rendszerezett korszerűen. Félreérthetetlen benyomásom volt róla, hogy paralízis progresszívában szenved: egész hosszában kiállt a dobogó elejére, bal kezében della Robbia híres Bambinójának nagy alakú litografált másolatát tartotta, reszketeg jobbjában cvikkerét, azzal ütögette a képet és minden hangsúly, vagy moduláció nélkül darálta mondókáját: „Ez a tyereg nem is olyan tyereg . . ." (Gyereket akart mondani.)

A Kossuth-szakállas, karakterfejű Beöthy Zsolt szép torokhangú, komáromias lejtésű magyarsággal adta elő közlendőit, de a képzelhető leggermánabb szerkezetű és véghetetlen mondatkígyókban, hogy mire egynek-egynek végére ért, a hallgató elfelejtette az elejét. Egyszer, épp elalvóban – minden óráján elaludtam – az a látomás-félém támadt, hogy a fejéről gombolygatja mondatai szalagját, mint valami orsóról, s a végén nem marad a nyakán semmi. Az álomkép, mint Jungtól tudjuk, ezúttal is a valóságot szimbolizálta. Kollégiumának tárgya, hogy el ne feledjem, az esztétika volt, pontosabban: „a művészi képzelet tana", mint indexemben olvasható, amely cím azonban csak félig igaz. Tárgya valóban a művészet volt, ám előadásában a képzeletnek semmi nyoma. Köztünk, gólyák közt Beöthy már csak híres „volgai lovas"-ával szerzett dicsősége maradványaiból élt. Igaz viszont, hogy a „kis-Beöthy" és a „nagy-Beöthy" címmel jelölt könyv-konglomerátumok új meg új lenyomatai évtizedek óta az egyedüli hozzáférhető és használható irodalomtörténetek voltak. Ebből is látható, mekkora feladatok vártak az újabb nemzedékre.

A szikár, csontvázsovány Beöthy átlós ellentéte volt a köpcös és gördülékeny Alexander Bernát, szellemi tekintetben is. Tevékenysége nem ismert gátat, gátlást, féket vagy határt; birta az ubikvitás, az egyszerre-mindenütt-jelenlevés adományát, egyéni mikrokozmoszként megvalósította Einstein elméletét, azaz a tér három dimenziójába negyedikül beiktatta az időét. Működése felölelte a filozófia és kapcsolt részei: etika, esztétika, pedagógia minden ágazatát és ezek történetét, a honi és világirodalom, dramaturgia, színi-, mű-, és irodalombírálat, tudomány-terjesztés, -ismertetés, -népszerűsítés valamennyi módjának és műfajának oktatását, előadás, tanulmány, értekezés, cikk alakjában, továbbá a közélet publicisztika, könyvsorozat, folyóirat, lap, újságszerkesztés művelését, bármit, amit az alkalom kínált. Minthogy jelenléte a szellemi glóbusz minden övezetére kiterjedt, érthető, hogy nem hatolhatott a felszín alá. Mint akkoriban megfogalmaztam: eleven helyszíni jelentéseket, színes riportokat adott „le" a fent jelzett műsorok esedékes számairól. Óráiról sose késett, lezökkent a katedrára, a Tisztelt Hallgatóim-mal mintegy bekapcsolta az áramot s máris folyt belőle a szó, fönnakadás nélkül, közvetlen, természetes hangon s kétségkívül érdekesen, szórakoztatóan. Tény, hogy a filozófia alapfogalmait, elemi kérdéseit könnyed modorban fölfoghatóvá tudta tenni a legátlagosabb intelligencia számára is; simán, olykor ötletesen fogalmazott, a nagyképűség árnyéka nélkül. Kedvelt példája az etikában: „Tegyük fel, hogy ellopok egy ezüstkanalat". Előadását gyakran honorálta derültség, de gondolkozni nem tanított.

Gúnyolódni könnyű, nem is ez a célom. E néhány hézagos arckép-vázlattal

két dolgot szemléltetnék; egyik: a bölcsészeti fakultás a század elején tanárai többségének elmaradottsága vagy más fogyatkozása következtében avult intézmény volt, s nem ösztönzött a tanulásra; másik, hogy miféle jelenségek tartottak vissza, speciálisan engem, az egyetem padjainak szorgosabb koptatásától. Megeshetett, persze, hogy éppen a hiányosságok ösztökéltek tanulásra, autodidakszis formájában.

Mint mondtam, egyik szaktárgyam a francia nyelv és irodalom. Ezt Haraszti Gyula professzorolta a szakma gyászára és a filoszok keserűségére. Máig se tudom, mi okozta életuntságát általában és a hallgatók iránt táplált, rejtélyes undorát különösen, lényeges, hogy mindkét indulatának szabad utat engedett. Puszta hanghordozása is megrovást, felelősségre vonást, megvetést éreztetett, mintha az általa előadottakat a hallgatóknak eleve kötelességük volna tudni, s ő csupán konok lustaságuk és ostobaságuk miatt kénytelen emészteni magát a tananyag őrlésével. Makogva, nyekeregve prelegált, francia nyelvű óráit pedig, föltehetőleg szándékkal, kásás hangon, a szavak felét lenyelve kárálta, pusmogta végig, hogy nehéz legyen megérteni. Némelyik órája inkvizíciós vallatássá fajult, szabály és jogszokás ellenére azzal sértegette az „egyetemi polgárok" önérzetét, hogy feleltette, leckéztette őket, olyan kérdésekkel, amikre felelni képtelenség volt, vagy ki kellett volna találni, milyen választ kíván. Többször tanúja voltam, hogy negyedéves hallgatók dühtől keresztbe álló szemmel, káromkodva vonultak ki órái végén a tanteremből. Ilyen körülmények, sőt minden körülmények közt emeletes szemtelenség volt, hogy francia szakra iratkoztam, holott tudományom a betűzés és a kiejtés kezdeténél tartott. Ráduplázam a szemtelenségre, amikor kétévi katonáskodás és más akadályok miatt készületlenül jelentkeztem alapvizsgára. Csúfosabb bukással senki se dicsekedhetett. Megszégyenülésem arra a fogadalomra késztetett, ha lesz, aki bírni fogja a franciát, az én leszek, dacára Harasztinak és az összes dacárandóknak. Eredmény: két év múlva második anyanyelvemmé vált a francia, magam mögött tudtam a francia irodalmat, műveltséget, történelmet, röviden: „la douce France" második szellemi hazámmá lett. Mindezt Harasztinak és az egyetemnek köszönhetem tehát, noha mondanom sem kell, idevágó ismereteimet az egyetemen kívül, sőt gondos kerülésével szereztem.

Derűsebb éghajlat uralkodott a magyar irodalom berkeiben. Igaz, híre sem volt már (vagy tán még) a nevezetes Négyesy-szemináriumoknak, melyeken egy évtized alatt olyan nevek viselői méltatták és vitatták egymás csírázó géniuszának szüleményeit, mint Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Laczkó Géza, Benedek Marcell, Oláh Gábor, vagy vettek részt az irodalmi mozgolódásban, egyesület-alapításban, lapindításban, mint Szabó Dezső, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Lukács György, Mohácsi Jenő. Az igazság az, hogy nem is hallottunk erről a meteorrajzásról, ám ez nem írható a nemzedék rovására, hiszen a fenomének egyike-másika éppen hogy föltűnt a szellemi égboltozaton és egyikükről se tudhattuk, a Tejút mely pontján fog kikötni. Négyesy visszaszürkült a tanrend kötelező kollégiumává, szemináriumán egyetlen költő mutatta be verseit s vitatárs híján maga kommentálta: Zsolt Béla. Első versesfüzetét kollégiális adakozás gyámolította napvilágra, úgy emlékszem, 1915-ben.

Céltévesztett dolog lenne, ha époszi seregszemlét tartanék a tanári kar vagy akármi más frígiai csapat fölött, ahová az élet sodra bekevert. Ez az írás szükségképpen autocentrikus, azaz tolakodó és számolnia kell az ellenszenvvel, amit óhatatlanul magára von. Így há le kell mondanom arról, hogy a fa-

kultás gyöngyét, mindenkit elhomályosító csillagát, Riedl Frigyest érdeme szerint, lege artis méltassam, csupán vele kialakult, személyes viszonyomról szólok. Ez a viszony, sajnos, egyoldalú volt, holott első találkozásunk alkalmával igen szoros testközelbe kerültem vele. Az indexek aláírásakor a hallgatók tolongó tömkelege székéhez szorított, úgy hogy Riedl végül felöltőm szárnyán ült; amikor észrevette, fölnézett rám, elmosolyodott, megsimította arcomat, s kért, húzzam ki kabátomat alóla.

Éppen tizedik esztendeje volt már tanár, híre-dicsősége megelőzte, de az a nyílt titok is, hogy egyre süketebb. Míg a katedrán ült, játszva kikerülte fogyatkozása tragikomikus buktatóit, sőt a süketek fátyolos, tört hangja, jellegzetesen elnyújtott hanghordozásával társulva, sajátos varázst oltott előadásába. Kivált versmondása volt egyéni, félig énekelt recitatívó: nem kántált, de megnövelte, kiemelte az érzés hangsúlyát, beleoltotta a ritmusba, evvel föloldotta, lebegőbbé bűvölte a szöveget, mintegy fölfokozta líráját anélkül, hogy eltúlozta vagy jellegét átárnyalta volna. Azaz, más szemszögből vizsgálva, teljes létjogot adott a versnek, a legszimplább dalocskának is, átadta, alárendelte magát és úgy recitálta, ahogyan a költő gondolhatta el, vagy hallani szerette volna. Előadásmódjában valami befelé forduló, szubjektív indítékot lehetett érezni: nem interpretálta, nem közvetítette hallgatósága felé a verset, hanem fölfokozott hangsúlyaival mintegy önmagára kívánt hatni, pótolni tán a hallás kontrolljának hiányát. (Minthogy magam is süket vagyok, tapasztalatból következtetek erre az ösztönös tendenciára: az ember kételkedik a szó hatásában és szeretné, hogy olyanként hallják, amint ő „gondolja".)

Kétségtelen, hogy a süketülés végzetes csapásként nehezedett rá, lénye gyökereit sorvasztotta. A mód, ahogyan védekezett ellene, segít megközelíteni rejtett énjét, mely paradoxont hordozott: a győzelmes szellem tragédiáját. Ez a szellem valóban diadalra született, minden kvalitása megvolt hozzá: szikrázó elme, eleven, de nem féktelen fantázia, költői véna, könnyen szerzett erudíció, ösztönös rendszerező készség, mindent áttekintő és nyilvántartó pillantás, művészi stiláris érzék. Csak a drámai erő hiányzott belőle, a súlyosabb kérdéskörökkel megküzdő aktivitás; passzív alkat volt, „szenvedő", Hamlet a katedrán és az íróasztal előtt.

Valójában mindig rögtönzött a katedrán, de sosem szeszélyesen. Legendás kék-zöld-sárga céduláira nem az előadás menetrendjét jegyezte, hanem gondolatait, ötleteit, adatokat, utalásokat emlékeztető, mnemotechnikai célból. Kevergette őket, majd egyiküknél megállt, velejáró mondanivalóját villámgyors eszmetársítással fűzte az előbb mondottakhoz, végül kitűnt, hogy az előadás nem kanyargott, iránya szerint haladt előre. De mondanivalóját mindig az adott pillanatban rögtönözve fogalmazta a cédulák alapján. Segítője, helyesebben ihletője a fantázia; előadását éppen rögtönzött jellege tette elevenné; ha előre megfogalmazza, bizonyosan gondolatokat veszít el, ötletessége kihagy, szürkébbé, szegényebbé válik. Nem diszkurzíve, elemezve-boncolva gondolkozott, hanem intuitív képzeletmunkával. Gyakori szava: fantázia, kedvelt szavajárása: „Fantáziámban megjelenik a kép . . ." Modora a társalgó emberé, a kozőré. A katedrán céduláit helyettesítették a tárgyat nyújtó, gondolatot ébresztő, ihletadó partnert, de valószínűleg az íróasztal mellett is. Riedl Frigyes itt is, ott is önmagával társalgott.

Az életben barátaival és tanítványaival; ezért volt eszményi tanár; szüksége volt rájuk, bevonta őket munkájába, feladatukká szuggerálta a folyamatos részvételt, tétlen hallgatókból tevékeny munkatársakat nevelt. Ha mást

nem, ezt az illúziót keltette bennük. Tőle a mondás: „A jó tanár szellemi lámpagyújtogató". A jó tanítványok viszont serkentik a tanár-nevelőt, hogy szellemi környezetükbe illeszkedjék, fölismerje érdeklődésüket, kielégítése igényeiket. Serkentették őt is. Míg elődei és társai a katedrán irodalmunk történetét Petőfivel és Arannyal lezártnak minősítették, Riedl áttörte a korhadt sorompókat, utat nyitott az újabb és az élő irodalomnak, Vajdáról, Reviczkyről, Komjáthy Jenőről adott elő, sőt horribile dictu, Adyról, Kosztolányiról. Másik mondása: „Az irodalomtudósokat, akik háttal mennek előre, megcáfolja az élet". Szabó Dezső, aki mindenkit legyilkolt, „aranyos szívű"-nek nevezte Riedlt.

A társas diszpozíciónak is vannak hátrányai; társaságban nem vívódik-küszködik gondolataival az ember, nem illő saját gondjainkkal, meg nem oldott kérdésekkel előhozakodni, csakis eredményeket közölhetünk, lehetőleg személytelen formában, mondjuk Arany, Katona vagy Madách problematikájába ágyazva. A társas illem az élet legfontosabb, döntő ütközeteiben magányra kényszerít, ezt írja elő a férfiasság követelménye is. A szellem embere mindig férfias, és minél érzékenyebb, annál gőgösebb, nem viseli el, hogy gyöngének lássák, szánják, megmosolyogják vagy kinevessék. A szellem férfiassága óvta meg Riedlt, hogy elboruljon, mint messzi rokona, Nietzsche, vagy a halálba meneküljön, mint baráti társa, Péterfy Jenő. A ragyogó kozőr tépelődő Hamletté vált a katedrán.

De hogyan társalogjon a süket? Miként védje ki ezt a groteszk-tragikus, beethoveni csapást? Mit tegyen, hogy ne lássék gyöngének, szánandónak, nevetségesnek? Riedl megpróbálta a lehetetlent: nem eltitkolni akarta, mert az hiábavaló, hanem észrevétlenné tenni, leküzdeni, szellem és figyelem feszített erejével pótolni. Állta a sarat, de ez a meddőségre ítélt küzdelem felőrölte erejét. „Riedl kétségbeesett agymunkát végzett – írja Rédey Tivadarné Hoffmann Mária, rajongó hívei egyike –, hogy megcsalja magát és környezetét. Nemcsak azt a szellemi munkát teljesítette, amit más ember társalgás közben, – hanem külön igénybe vette agyát az az erőfeszítés, hogy eltalálja vagy kiegészítse a meg nem értett vagy félig értett gondolatokat. S ha első hallásra nem érti, legalább a következő mondattal pótolva fogja föl a hallottakat; majd egy szellemes fordulattal megtévessze a társaságot, mintha már előbb is értette volna, csupán a tréfa, szójáték kedvéért stb. (. . .) Csak mindig résen lenni, éber, megfeszített figyelemmel lesni a szót, talán csak egyetlen-egyet, amit elkapott a beszédből, hogy gyorsan tréfába csomagolva, ötletesen visszaröpítse. Mily boldog volt, ha ez sikerült! Ha nem vették észre, hogy nem rögtön indult a versenyen, s mégis elsőnek érkezett be. Bravúrral, igaz, – de milyen verejtékkel! Csak észre ne vegyék, ne sajnálják s állapota folytán kínossá, tűrhetetlenné ne váljék a társalgás. Ó, kín és gyötrelem! Néha nevetett, mikor nem tudta, min; kérdezett, mikor nem volt mit kérdezni, tagadott, ha állítani kellett volna. (. . .) Az ember szíve összefacsarodott, mintha kést forgattak volna meg benne, pláne, ha kacagott, jó ízűt (legalább szinleg), mert mi is kacagtunk, s nem tudta, min. Önmagát, gyötrelmeit kacagta. Mi mást?"

E borzalmas párviadalban egy fogyatkozással valójában azt érte el, amit kikerülni akart: gyöngesége még rikítóbb lett, környezetében még kínosabb a sajnálat, s végül nevetségessé vált saját maga előtt. Pihenőtlen harca minden látszat ellenére passzív volt. mert egy látszat megőrzéséért vergődött, s minthogy szelleme soha meg nem adta magát, éppen a győzelem lett a tragédiája: életereje megtört. A valóban aktív, drámai erő hiányzott belőle; ha megvan, akkor nem egy látszat fenntartására tékozolja, hanem a probléma súlypontja

ellen támad vele: tudomásul veszi a megmásíthatatlant, fogyatkozásához edzi magát és hozzáidomulva rendezi be életét. Úgy többet és intenzívebben beszélget magával, és kevesebbet, de hasznosabban azokkal, akik nem titkolják részvétüket, de segítségére jönnek. Akkor tán nem őrlődik fel, mint az önként vállalt szélmalomharcban.

De a körülötte torlódó élet is brutális csapásokat mért rá. Anyja, mindvégig dajkája, meghalt, a gyámoltalan nagy fiú magára maradt. A háború meghozta az ínséget: fűtetlen lakást, élelem-hiányt, talpalatlan cipőt. De a merő esztézissé, etikává, kultúrává párolódott embert saját sorsánál jobban emésztette a háború, ez a fölfoghatatlan barbár kitörés, az erőszak diadala, üzemezett népirtás, a magát műveltnek-civilizáltnak tudott ember katasztrófája, a forradalmak, s külön a szétdarabolt ország. Nem nyugvó szelleme e vihar kaotikus hánytorgásaival is szembe nézett, vívódásait ez egyszer áttétel nélkül rótta papírra, erőt vett saját letörtségén. Ez a halála után kiadott írás egy magát soha meg nem adó szellem végső győzelme.

A távoli emlékek sűrűjéből kibontakozó Riedl alakja azért foglalkoztat ilyen hosszasan, mert ő lehetett volna a nekem kirendelt második mester, tanító és útmutató. Minthogy a sors másként határozott, lett erényeivel példakép, hibáival intő tanulság. Egyetemi testvér-barátommal, Pogány Bélával megközelíteni próbáltuk. Leszerelésünk után, 1917–18 telén többször fölkerestük lakásán: régi szívessége nem csökkent, készségesen felelt egyre gyérülő kérdéseinkre, de társalgása feltűnően akadozott; hajdani párizsi emlékeiről beszélt, külföldi könyvek megszerzésének lehetetlenségéről s hasonlókról. Fáradékony volt. Beláttuk, lelketlen visszaélés lenne a magát nem kímélő, szegény nagy ember maradék erejét fosztogatni. Emellett a háború és katonáskodás züllesztő, lelket nyomorító hatása alatt úgy éreztem, méltatlan vagyok és képtelen volnék a tanítvány tisztét betölteni. Ebből a válságból más módon és vezető nélkül kellett kivergődnöm.

Egyébként nemcsak önakaratomból kíméltem az egyetem padjait. A világtörténelemnek rám is szüksége lett. Három gyorsan illanó szemeszter után, 1916 januárja elején berántottak katonának. Kis híján két év múlva, 1917 októbere végén leszereltem, így sikerült elcsípnem az őszi szemeszter farkát, s rektori engedéllyel beiratkozhattam. 1918-ban mind a tavaszi, mind az őszi félévet szabályosan fölvehettük Béla barátommal, ki előttem szabadult, sőt a hadviseltek részére rendezett három pótszemesztert is. Bár ez idő alatt sem sokszor látta színünket az Alma Mater; pótolni kellett a mulasztottakat, készülni az alapvizsgára, engem külön harcra hevített francia fogadalmam, végezetül kitört az októberi forradalom, s természetesen nem folyhatott le személyes asszisztenciánk nélkül. Egy szó, mint száz, papírforma szerint öt rendes, egy csonka, plusz egy pótszemesztert hallgattam (a többit elengedték „tekintettel katonai szolgálatomra"), gyakorlatilag viszont, a végzett munka vagy a nyert hozam mértéke szerint jó, ha négyet számíthatok föl. Erről tanúskodhat az alábbi összegezés is: 23 professzor 104 kollégiumát vettem föl, ami szemre szép summa, de valós értékére csökken, ha hozzáteszem, hogy mindössze 21-ből kollokváltam. E röpke statisztikát azért rögzítem, mert híven példázza az első „elveszett nemzedék" pályakezdését. A gyér kollokválás, közepes magyar alapvizsga és a francia elhasalás nem a szorgalom hiányán múlt.

KATONÁK ÉS KÓRHÁZAK

Alig hiszem, hogy élt valaki az Osztrák–Magyar Monarchiában, aki nálam jobban gyűlölte a katona-mesterséget és -állapotot. Úgy láttam, intézményes megsemmisítője minden emberi kvalitásnak és ezek alapföltételének, a szabadságnak. (. . .)

(. . .)

Akkoriban az önkéntesek (érettségizett tisztjelöltek) maguk választhatták meg csapattestüket, ezért a 38-as kecskeméti Mollináry-ezred budapesti zászlóaljához rukkoltam be 1916 elején. A kiképzés után, mely maradjon homályban, márciusban Pécsre vezényeltek, tiszti iskolába. Így hát viszontláthattam szülővárosomat, ahonnan hároméves koromban elkerültünk. Valójában először láttam, hiszen emlékeim csak lakásunkról s házunk környékéről őriztek néhány képet. Most aztán jól megnéztem; nem gondolhattam, hogy itt fogom kenyerem javát megenni.

A tiszti iskola a régi „reáltanoda" rozoga épületébe helyeztetett. Oda járt a múlt század hetvenes éveiben apám, azóta megtudtam, hogy Kodolányi János is 1910–14-ig; úgy lehet, mindhárman megültük ugyanazt a padot, lévén a bútorzat egyidős a tanodával. Most vagy százötven hősjelölt zsivajgott benne, tarka társaság, a monarchia majd minden nációja, magyar, osztrák, cseh, román, szerb keveredett, elég diszharmonikusan. (. . .)

(. . .)

Az elméleti és gyakorlati tanmenet, általában az egész gyöngyélet részletes bemutatása alól fölmentem magam. A végén levizsgáztattak, parolinkra kaptunk egy-egy csillagot, visszazsuppoltak Pestre, a rákosi határba kiképzőnek, onnan néhányunkat átdirigáltak az újvidéki hatos gyalogezred pécsi zászlóaljához. Visszakeveredtem tehát a Mecsek ölére, de nem sokáig gyönyörködhettem benne; egy, a többinél semmivel sem szebb napon beosztottak a menetszázadba, s július elején kivagoníroztak valahol Galícia közepén, engem személy szerint igen ütődött állapotban. Ott vihar előtti csönd honolt, ehhez képest nyomott volt a hangulat, a szolgálat nehéz, az ellátás elég jó, a piszok viszont nagy. Szerencsére gyorsan kifogtam egy középfülgyulladást, tüdőgyulladást és vérhast s máris cipeltek hazafelé. A kórhalmaz a legmegfelelőbb időpontban jött, mert kezdtem kifogyni a türelemből s az ilyen idegfeszültség mindig bajba kevert. Azért is jókor jött a sok nyavalya, mert kevéssel utóbb a zászlóaljat a hírhedt Vorobijovka-magaslaton bekerítették az oroszok, és katonai nyelven szólva: megsemmisítették. A gyűjtőkórházban néhányadmagammal szekérre raktak és elindítottak Sryjbe, a legközelebbi kórházba.

Ezt az infernális kocsizást a háború-szántotta országúton nem fogom elfelejteni. A szekér sarkába húzódtam, a könyökömre akaszkodva tartottam magam, mert minden zökkenőnél mintha kardot döftek volna beleimbe, deszkakemény tüdőm zihált, fülemben viperák marakodtak, agyvelőm égett. Voltunk tán hatan-nyolcan; lábsebes útitársunk ordított kínjában, egy parasztfiú elkékült arccal haldokolt, a többiek nyögtek vagy káromkodtak. De a „csues", vagyis a lengyel kocsis oda se bojszintott, hajtott, mint az ördög, ő tudta, miért. Szekéren vagy vonaton kerültem-e Stryjbe, nem tudom, mert elájultam. Fölébredvén megfogadtam: engem többé nem lát csapattest, sem a front. Ettől fogva simán és gyorsan fuvaroztak tovább. Augusztus végén kikötöttem Budán, a Pálffy téri (Bem téri) hadikórházban. Később, 1917 tavaszán a pécsi barakk-kórházba kerültem.

(. . .)

Az első világháború egyebek közt abban különbözött az előzőktől, hogy hadba szólította az egész többé-kevésbé fegyverfogható férfilakosságot tizennyolctól ötvenöt évesig, a munkabíró alkalmatlanokat hadtápszolgálatra osztotta be. Ilyen viszonyok közt a frontharcosnak nem juthat nagyobb szerencse, mint ha épsége, egészsége elvesztegetésével ugyan, de a harctér poklából a kórházba menekedhet, ahol ingyen kosztot-kvártélyt, gyógykezelést kap, hetente látogatókat fogadhat, csak éppen kimenője nincs. (Most nem súlyosan sebesültekről és nagybetegekről beszélek.) Azt hinné az ember, minden oka megvan, hogy boldognak érezze is, ne csak tudja magát. Mégis, hacsak nem tompult, elesett vagy törődött, hamarosan egy lelki kór kerekedik testi bajai fölé, amit a legtöbb ember hazakívánkozásnak érez, valójában igen összetett, kuriózus nyavalya. Volt alkalmam tanulmányozni. Ha például ez az ember önszántából időzne távol otthonától, esetleg sokkal rosszabb környezetben és állapotban, meg se legyintené a depresszió. Az elzártság, mozgáshiány sem az igazi ok; akkoriban a nagy katonakórházak kertje, társalgója, a barakk-kórházak városrésznyi kiterjedése, gyülekező hodálya, kantinja, az időtöltés teljes kötetlensége nem keltette a rabság érzetét; a honvággyal se lehet azonosítani, hiszen a környezet hazai volt.

Magam kórházbetegségnek neveztem, s eleinte a kamaszkori türelmetlenség fölújulásának véltem, a hiábavalóság holtsúlyát, a vánszorgó idő terhét, a rámkényszerített mulasztás bűntudatát éreztem nyakamra gyűlni, s már 1916 telén, a kispesti Mária Valéria barakk-kórházban próbáltam le-lerázni magamról. Egyre hazaszökdöstem, s ha elkaptak és lecsuktak, képes voltam éjjel a zárka szelelőablakán, az őrtől néhány méternyire kiugrani, átlendülni a drótkerítésen, s a hómezőn loholni a vasútállomás felé. Pécsett nekünk, orvoskísérő önkénteseknek szabad kijárásunk volt a városba, mégis merőben fölösleges, bolondul kockázatos szökésekre vetemedtem. A vonatokat már sűrűn razziázták, az állomásokat sok helyt palánkkal kerítették, a kijáratoknál fegyveres őrök álltak, igazolvány nélkül katona nem utazhatott. Ha betegként elkapnak, enyhébb esetben kivágnak a kórházból, szigorúbb esetben menetszázadba osztanak, de minősíthetnek szökevénynek is. Esztelen pesti útjaim oka nyilván az idegfeszültséget legyűrni akaró kényszer, hogy másfélével váltsam föl, vagy a dühödés, hogy a szabad cselekvés illúzióját megszerezzem. Másféle feszültség gyakran akadt. Egy eset: Pestről jövet éjjel a vonaton lebuktam, a sárosdi állomáson az őrség leszállított, közrefogtak s vittek kifelé; szerencsére egy vitéz közhuszárt is velem együtt, ő nem hagyta magát, akkora kravált csapott, hogy észrevétlen elosonhattam, s az egyik vagon lépcsőjénél álló kalauz kértem, ha teheti, engedjen a kocsira. Intett, menjek, utánam jött s bezárt a kalauz-fülkébe. Így a járőr hiába keresett, a vonat elindult. Dombóvárt az emberséges vasutas kieresztett és menetjegyet adott Pécsig. A pécsi állomás valahány kijáratánál is fegyveres őrök. Igazolványt kértek. Az étterem előtt állótól megkérdeztem, mikor megy tovább a vonat Eszék felé? Délután kettőkor. No, akkor megvárom itt a restiben. Utat engedett. Loholtam ki, mintha veszett kutya lihegne a sarkamban.

(. . .)

A pécsi barakk-kórházban, 1917 szűnni nem akaró hónapjai alatt még nem rendelkeztem a szükséges világnézeti ismeretekkel, gyakorlati és lélektani tapasztalatokkal, így csüggedt apátia és a félresiklott tettvágy rohamai közt hánykolódva vártam, sorsomról miként dönt a jó akaratú ezredorvos. Krónikus tüdőcsúcshurutom ok volt a kórházban marasztásra, de a rokkanttá nyilvání-

táshoz nem elég. Mikor azonban szeptember végén véletlenül kiderült, hogy bal fülemre süket lettem, azonnal kiírt szupervizitre és elbocsátott a kórházból. Hivatalosan a lábadozóban, gyakorlatilag szabadlábon vártam behívómat a felülvizsgálatra három hétig. Ezt az időt szigorúan végigkoplaltam, hogy minél elrongáltabb állapotban jussak az ítélőszék színe elé, meg muszájból is, mert szüleim és húgaim szűkössé vált nyugdíjból tengődtek, nem terhelhettem apámat segítség-kéréssel. Ocsmányul elvékonyodtam. Csak a puha szívű és puha szájú szerb kislány, Milivoj Milica táplált hébe-hóba csirkesülttel, édességgel, cigarettával, és erősített lelkileg csókjaival. Nyolcvan százalékos rokkantnak minősítettek és megkaptam az obsitot. Amikor elhagytam a helyiséget, a Paradicsomnak ezt az előszobáját, az a határozott érzésem támadt, hogy a levegőben lebegek. Néhány nap múlva, az obsittal kezemben lejelentkeztem valahol, ahol kellett, összeszedtem a motyómat és szaladtam Milicához búcsúzni. Még egyszer utoljára megtömte zsebeimet süteménnyel, cigarettával. Az ablakból integetett, míg el nem tűntem. Sírtam is, nevettem is, de a sírásból Milica kioldott minden keserűséget, a nevetésbe beleoltott minden édességet.

(Folytatjuk)

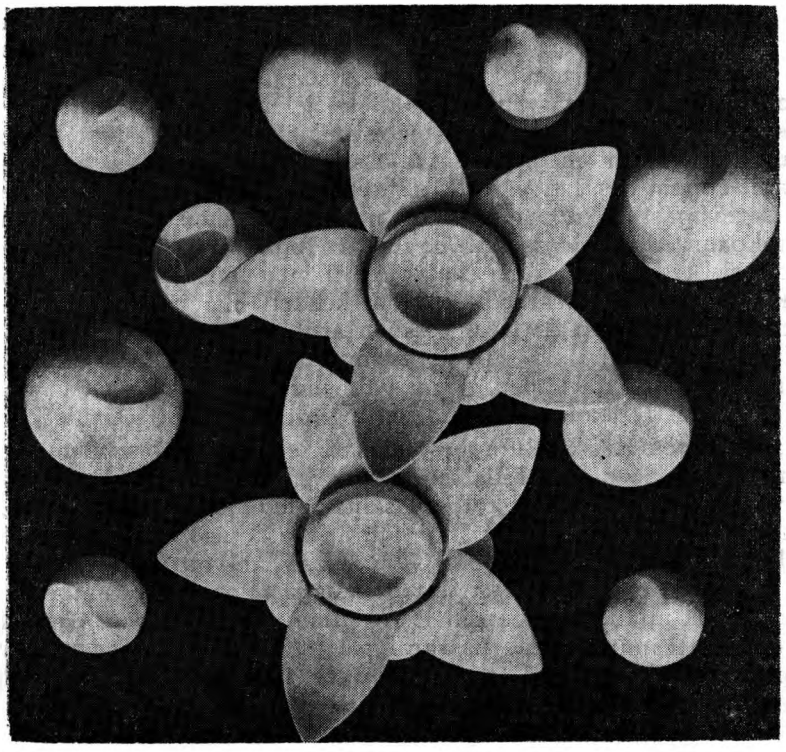

GRANASZTÓI PÁL

Városok, álmok, zene

2.

Ha a magam életére gondolok, aki e század elején születtem, mondhatnám, hogy azt az érzelmek elfojtásában töltöttem el. Eleinte otthon egy nagypolgári rendtartás közepette, amelynek hűvösségében, kimértségében, sőt szigorában az érzelmek időzítve és ritkán – karácsony, lakodalom, születésnapok – vagy pedig, s így éreztem mindinkább – érzelgésben, érzelmességben nyilvánultak meg. Igazán leplezni illett őket, mint Jenő bácsi is tette. Férfiak olykor titokban sírtak, de ez valami rettenetes, titkolni való dolog volt. Talán nem ok nélkül emlegette apám azt, amit Bismarckról, a kor egyik férfiideáljáról, a kemény, vasból öntött férfiúról olvasott, hogy özvegye később úgy nyilatkozott róla: – Der arme, kranke Wurm. – Az érzelgéstől való menekvés és a formális, éppenséggel napokhoz kötött érzelmi megnyilvánulásoktól való idegenkedés vitt engem is mindinkább a modern művészetek, elsősorban az ilyen építészet felé. S – most utóbb gondolom – legtöbbször inkább csak erőlködtem, hogy a modern képzőművészeti alkotásokért, irányzatokért lelkesedjem; értelemmel többnyire követtem őket, de érzelmileg igen ritkán azonosultam velük. Nagyon sokáig nem mertem bevallani, hogy ez jórészt erőlködés volt. Nem tudom, hogyan hatott volna rám Kassáknak egyénisége ez időkben, – tehát a második világháború előtt – alighanem még inkább úgy, mint Vas Istvánra, amint azt könyveiben* megírja. Talán a szélső pont, ameddig akkor itthon én eljutottam, éppen Vas István volt, az avantgard felé törekvésemben. Benne mindenesetre mást és többet éreztem, mint az általam akkoriban megismert irányzatokban. (Akiket leginkább be tudtam fogadni, így Klee-t pl. vagy Apollinaire-t csak később ismertem meg.) Arról meg már szóltam itt, hogy mire Kassákkal megismerkedtem, ő is oldódni kezdett. Bizonyos, hogy ő – Kassák – érzelmeket mindvégig egyedül versben árult el és mértéktartással, irántam való rokonszenvét is inkább csak sejtettem. Fülep-ben sokkal inkább kellett érzékelnem kezdettől, sőt éppen velem való indulatos szakításában is, a benne lakozó, őt magát robbanásig feszítő, de leplezett érzelmi feszültséget.

S talán éppen Kassákkal kapcsolatosan keletkezett – szellemi téren mindenesetre – első ízben az a felismerésem is, hogy az új művészeti irányzatokhoz, formákhoz való érzelmi kötődés szintén leginkább az idő műve. Azon a már említett kiállításon, ahol új nonfiguratív alkotások szerepeltek, s köztük neki néhány, a húszas évek elejéről való rajza. Ezek ott már csaknem nosztalgikusan hatottak, egy valamikori lázadó világ emlékeiként, amibe az, aki akkor már élt, sok mindent beleérezhet, beleláthat. Én például az egész Bauhaust s az én építészeti indulásomat. Lassan így lettem az egész modern művészettel is és építészetével. Olyasmi, ami valamikor távolított, később meghitté, sőt megszeretetté vált. Ámde nemcsak a késői reagálás, a lassú megértés, megszo-

* „Nehéz szerelem'' és „Félbeszakadt nyomozás''.

kás, megbarátkozás miatt, hanem mert az idő múlása atmoszférát teremtett köréje – többek között nem kisebb dologét, mint az ember saját maga ifjúságának az atmoszféráját. A húszas-harmincas évek első modern épületeivel, vagy kubista képekkel, Braque-éival például bizonyos, hogy így vagyok. De e korszak, tehát a század eleji avangardé egészében még mindig valamiképpen, – talán alkatom, hajlamaim folytán is és nem kevésbé továbbalakulásaiban való nem egy csalódásom miatt is – időtől függetlenül – mélyebb rétegeimtől távolabb maradt, marad.

Nem így a század eleji áramlatok, – éppen Debussy korából – postimpresszionizmus, az expresszionizmus, a szecesszió, és sok egyéb, e korbeli formáló, alkotói megnyilvánulás. Mindennap elmegyek, több mint harminc éve Árkay Aladár fasori temploma mellett, s egyre szebbnek, gazdagabbnak, elmélyültebbnek látom. Nem szólva a tökéletes kivitelről, máig megmaradt, épen maradt műves részleteiről. E részletek – általában a szecesszió formavilága – valaha az elképesztés, a lázadás jegyében, vagy szándékával születhettek, de ma már szinte álom- vagy mesevilágnak hatnak. Burjánzásaikkal, változataikkal, csaknem keleties formagazdagságukkal, – újabban már értékelik ismét őket. Én magam – talán szomszédságom miatt is – erre korábban ráeszméltem. A volt Városligeti, most Gorkij fasorban és környékén, ahol olyan régen lakunk, minduntalan észrevettem ilyeneket. Nem egyedül Árkay Aladár kiemelkedő értékű művében, hanem egyébként kevéssé jelentős épületek, villák részleteiben. Gyakran felemásak, szinte keveredettek – de mindig formáló, díszítő igényességgel, s nemegyszer valóban megkapóak. Kapuzatok rácsok, lámpások, oromzatok. E korban szétdobták azt, ami addig volt és a fantáziát elengedve, persze nemegyszer keresetten, szinte játékosan is, formáltak. Az iparosok – még kézművesek – pedig mindezt csaknem kedvteléssel, tökéletesen megmunkálták. Így készítve az utat a későbbi szigornak, puritanizmusnak, majd a sematikussá vált nagyipari gyártásnak. Ez utóbbiban benne, vagy féligmeddig rajta túl esve azonban most mennyire másként látszik mindez! Mesebeli tájnak, mézeskalácsnak, báboknak – mindegy. Az ember álmaihoz mindenesetre közelébb van, – úgy értem, nemcsak az enyémekhez, hanem általában álmok formakeveréséhez, szertelenségeihez. Nem emlékszem, hogy valaha konstruktív, kemény, szigorú szerkesztéssel álmodtam volna, s ilyen álmot még elképzelni is alig tudok.

Le Corbusier első művei viszont talán éppen ezért is hatottak rám álomszerűen. Néhány villájára – főként a Villa Savoye-ra gondolok, Poissy-ben, és a párizsi Cité Universitaire-ben épített svájci diákpavilonjára. Úgy hiszem az ő nagyságát, hatását, máig ható művészi erejét az adta, hogy – elméletein, racionalista megfogalmazásain túl – eredendően álmodott is. Megálmodott valamit, egy formavilágot, s ezt, nemegyszer a ráción is erőszakot téve, kivételes kifejező erővel, belső, mondhatni lírikus töltéssel megformálta, valóságos épületekben. Használatukkal mindig baj volt. De a hatásukkal máig sincsen. Azt, hogy akkor, régen, ifjú építészként erre az útra tértem, s teljes meggyőződéssel, igen nagy részben e néhány épület képének, majd a valóságban megismerésének köszönhetem. Ezek csakugyan olyanok, mintha álmomban jelentek volna meg. Fehérlő, könnyed lábakon álló kubusok – a tájban. S ez, már mint a táj lényeges. Kertben, fák között világlanak, szinte elszállni látszanak. Városban, várost alkotva már másként, sokszor nyomasztóan hatnak. E korai alkotások az építészeti poézis olyan fokán vannak, szinte lebegnek, amihez képest a Pantheon súlyos tömkeleg, s csaknem minden más épület is; talán leg-

inkább a korareneszánsz filigrán loggiáihoz, hamvas formáihoz hasonlíthatók. Ő maga – Le Corbusier – kevés ilyent csinált és korán, – későbbi műveiben már inkább csak kereste ezek hatását. Másoknál is, az ihletettség kisebb-nagyobb fokán – az első művek voltak ilyen könnyedek, lebegőek, álomba illőek vagy abból fakadtak – később az egész mintha tömegesebbé. prózaibbá vált volna. Az elsőkben még költészet érződött, sőt belőlük sugárzott. Mint önéletrajzokban az ifjúkor, a gyermekkor már csaknem álomvilágként eltávolodott emlékeinek felidézéséből; talán Proust regényében az első rész, a „Combray" a leginkább példa erre. Jó lélekkel besorolhatom hát őket álmaim közé; nem a magam, hanem mások – a legnagyobbak – álmaiként.

Érthetetlen ezek után, hogy miért idegenkedtem csaknem mindig a szürrealizmustól, a szürrealistáktól. Voltaképpen nekik kellett volna reám a legnagyobb hatással lenniök. Talán mert elsőnek Max Ernst műveit láttam, s ez nemcsak polgárként, konzervatív alkatú emberként képesztett el – alighanem szándéka volt – hanem érzelmileg is iszonyatot keltett. S nem egy más, szürrealistának tekintett művész, így Salvador Dali. Picasso képei is ritkán gyönyörködtettek, inkább erejükkel hatottak. Mindinkább láttam azt – az új művészet egészében – hogy a gyönyörködtetés, amit én talán hagyományból, talán alkati okokból keresek – a műveknek nem is elsőrendű célja. A hatás a célja, az eddigi világ és dolgok robbantása. Voltaképpen talán ugyanaz, még mindig, mint a szecesszióé volt, csak keményebb, élesebb töltetekkel. Ezt irodalomban ugyanúgy érzékelhettem, mint képzőművészetben, az építészetben pedig tudom. Utóbbiban az árát is – sikerült nagy árkot ásnia maga és az emberek között, sőt sikerült őket, s még engem is, újból a múlt felé fordítania. Múlt és jövő küzdelme a művészetben tehát még folyik, ha egyáltalán lehet e kategóriákban gondolkodni, – hiszen én magam sem a múlt vállalásában, éppenséggel visszakívánásában, a restaurálására gondolva élek, érzek, hanem mint valami eltávolodottban már mást látok, mást *is* látok. Alighanem századunk és nemzedékünk roppant hányatása ez, – aligha volt ismeretes a barokk vagy a reneszánsz idején, még kevésbé előbb. Hiszen a reneszánsz is egy képzeletbeli antik világot vélt feltámasztani, valójában újat alkotott. Általában inkább a múlt mindenestől való megtagadása, elvetése volt a szokásos. Vagy olykor mindenestől visszakívánása. Mintha ma árnyaltabban látnánk, éreznénk az idő tévutain.

De a szürrealizmus! Alighanem ismereteim fogyatékossága, vagy az ilyen osztályozások kétségessége is az oka; miért nem kapcsolódtam eléggé hozzá. Sőt talán – általánosabb értelemben – azt is szürrealizmusnak lehet nevezni, amihez érzelmileg kapcsolódtam? Így a már említett Klee-n kívül Chagal-t, itthon Vajda Lajost? Az ő műveik és az álmok, álmaim világa inkább érnek összse bennem. Különös azonban – és aligha véletlen – hogy a legerősebb, máig szinte növekvő erővel ható és a szürrealizmus körébe vonható iyen élményem filmből való. Fellini filmjére, a „Júlia és a szellemek"-re gondolok. A filmnek sok efféle részlete közül különösen egyre ami hatásában döbbenetes volt és maradt: – amikor a címszereplő első ízben lát szellemeket, kísérteties dolgokat: a tengeren feltünedező, lassan közelgő, egészen furcsa alakzatú hajókat. Egyet vagy többet, nem emlékszem pontosan. E hajók szertelen alakzata, koron és életen kívülisége, árbocai, vitorlaszerűségei, közben barokk, szinte építészetszerű pompázatossága, színei, – engem többek között Bernininek Szent Péter templombeli nagy oltárára emlékeztettek – minden értelem, szimbólumérzet hiányában is, vagy éppen ezért magukkal ragadtak, lenyűgöztek. S a szó szo-

ros értelmében úgy hatottak rám, mintha magam álmodnám most ezt, vagy pedig mintha én álmodtam volna valamikor s nem Júlia látomása volt. Ez már azért is furcsa, mert – miként az iménti hasonlatból kitűnik – valami barokkos volt benne, én pedig a barokktól mindig idegenkedtem. Talán a szürrealizmustól is ugyanezért? Mély gátlások, feszítettségek, kényszerek és az ezek oldásától való félelem miatt? Fellini filmjének, s főként e részletének látása egy csapásra a szürrealizmus mellé állított. Talán éppen, mert film volt, s filmre inkább való az ilyesmi, mint képre.

E hánykolódásban szecesszió és modernség, oldott és szigorú formálás között gondolnom kell egy jelentős alkotóra, akit közelről ismerhettem – az iparművészként indult, majd kiváló építésszé vált Kozma Lajosra. Korábbi, még a szecesszió időszakában történt pályakezdéséről, akkori illusztrációiról, könyvművészeti és tárgyformálásra, belső berendezésekre irányuló munkásságáról inkább közvetve tudok. Arról a szűkebb körben folyt és többé-kevésbé eldöntöttnek tekinthető vitáról is, hogy volt-e a budapesti Szervita, most Martinelli téren álló, Rózsavölgyi háznak nevezett épület – Lajta Béla kiemelkedő értékű alkotása – létrejöttében alkotói szerepe. Azokban az években ugyanis, fiatal tervezőként Lajta irodájában dolgozott. Ez utóbbit illetően magam is azon a többségi véleményen vagyok, hogy Lajta akkor művészi képessége teljében lévő alkotói egyéniségét, tehetségét, más műveit ismerve csaknem bizonyosra vehető, hogy az épület az ő műve. Persze elképzelhető, hogy egyes részletein Kozma is dolgozott, alakított, finomított. A vitát azért idézem mégis, mert ennek az alkotásnak mindenkori és ma fokozottan időszerűvé vált értékei közé tartoznak mértéktartó, de fantáziára valló díszítései, anyag- és színkezelése. Mondhatnám minden egyéb értéke mellett csaknem ezek miatt szeretem annyira. Szép színfolt a Belvárosban. (Hozzátéve, hogy a helyreállítás során e részleteiben sajnos szegényedett.) Olyan művészi alkotó világot tükröz tehát, amelyben Kozma indult, s amit maga is iparművészként művelt. S olyan igényességet, ami e kort jellemezte – éppen a részleteket illetően is.

Én őt magát a harmincas évek elején ismertem meg, s személye eleinte távolítóan hatott. Nem egyszer kicsinyesnek, okoskodónak, nyűglődőnek éreztem. Lakásuk azonban – a Duna-partra nyíló, később rommá vált és a mai Pártközponttá átalakított, hatalmas bérházban – az első, magas színvonalú, aprólékosan megtervezett modern interieur volt, amit láthattam. Ugyanígy a nem sokkal ezután megépített – később sajnos elrontott – Lupa szigeti nyaralója; talán legszebb, leginkább egyéniségéhez szabott, csaknem poétikus műve. Ez időben építette s iparművészként be is rendezte, jó módú építtetők számára, kisebb villáit a budai villanegyedekben, – egytől egyig a legnagyobb mesterségbeli tökéllyel, kivitellel létrehozott, kívül, belül választékos ízléssel kialakított modern családi házakat. Kül- és belföldön, szaklapokban közölték homlokzataikat, interieur-jeiket. Az igényesség és a kor formai, mesterségbeli színvonala legmagasabb szintjén voltak, – bár kissé egyöntetűek. A bútorzatot, textíliákat, edényeket, általában mindent ez a színvonal jellemezte, nemegyszer más kitűnő iparművészek közreműködésével. S e gazdagság mellett a kor csaknem kubista puritánságú formálása, az akkori „új tárgyilagosság" szellemében. Később ezek az épületek és otthonok sajnos csaknem mind kárukra alakultak át, mert megbízóik egy élethelyzetére szabottak voltak, és az utódok azokat már másként használták, nemegyszer széthordták, átépítették. Ez a sors ért nem egy, e korszakban mások által épített értékes családi házat is.

Kezdeti idegenkedésem okát alighanem kisebbrendűségi érzések is okozták. Ő elismert művész volt, én kezdő építész. Ő aprólékos, pontos, igényes ember, énnekem ilyen erényeim nem voltak. Ő már a legmodernebb világot formálta, eltelve annak helyességéről, eszmei megalapozottságáról vallott nézetekkel, – én pedig zavaros fejjel imbolyogtam, kitörni készülve addigi világomból, a régi és az új között. A társadalmi különbség is kezdetben nagy volt – én a Belváros nagypolgári légkörében éltem, ő – onnan nézve – szinte társadalmon kívül, művészek és iparosok között. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy eleinte magázott, ami – mint sok egyéb – nekem szintén szokatlan volt. Mégis minden valószínűség szerint hosszú időre, igen nagy hatást tett rám; – kevésbé egyénisége, mint inkább egyéniségét is kifejező, azzal egybeforrott művészete. Elsősorban az otthonok, a saját otthona. Aprólékosság, megoldottság, kisebb méretek és következetes magabiztosság jellemezte őket. Mind többször találkoztunk, mindig érdekeltek nézetei, tudása, ítéletei, – egyéniségét azonban bár igen kulturáltnak, de nagyszabásúnak, színesnek mégsem érezhettem. Inkább a legkiválóbb kismesterek – mint a festészetben pl. Chardin – szintjén állónak, s mint ilyent példaadónak. Később már nem idegenkedtem tőle, egyre inkább becsültem. Voltaképpen a mesterség műves becsületét tisztelhettem benne. Egyszer mondta: nem vállal több munkát, mint amennyit maga, kis irodájával – alig egy-két munkatársa volt – részleteiben is és alaposan végig tud csinálni. Bízvást lehetett volna, magánosok megbízásából jóval több munkája. Köz-megbízásra az akkori viszonyok között nem számíthatott.

Kozma Lajos ilymódon a társadalmi és az építészeti átalakulásom, az új, a haladó mellé állásom időszakában ennek az újnak, a haladónak az értékeit képviselte nekem – a puritánságot, a formálás tárgyilagosságát, a mesterségbeli igényességet, tökéletességet. Ma is egyik legszebb művének, s a Belváros egyik legszebb e századi épületének vélem Régi Posta utcai kis bérházát, melynek kapuja fölött postakocsit ábrázoló kerámia relief látható. Nem állíthatnám, hogy akár egyénisége, akár munkássága, művei lelkesítettek volna, de nagy szükségem volt reájuk. Zavarba akkor kerültem egy ízben, amikor a húszas évek legelejéről igen cifrázott, akkori ízlésemtől a legtávolabb álló kivitelű vászonkötésű könyv került a kezembe s azon láthattam, hogy kötését ő tervezte. Úgy véltem, hogy e díszítő kedve, képessége folyt át az új követelmények következtében a színekbe, a nemes, igényesen megválasztott anyagokba, ezek együttes hatásába. Koromfekete, okkersárga, élénkpiros színek, fénylő nikkel s más fémek, anyagok – üveg, lakkozás, különféle mázak, kerámiák, szőttesek – váltakoztak e hatásokban. De mindig a legújabbak és a legjobbak.

A felszabadulás után – lakásukat széthordták, de ő és családja bujkálás után épségben maradtak – igen hamar hasonló új otthont varázsolt. S amíg addig származása okából félreállított ember volt, most a közügyek közepébe került – így az akkor alakult Művészeti Tanácsnak is tagja lett, az Iparművészeti Főiskola igazgatója, majd az Új Építészet Körének elnöke. Ebből tömörödtek a közmunkatanácsnál akkoriban szerephez jutott új kollégák. Érthetően és egész emberként érezhette tehát a felszabadulást, a jövőt maga előtt. Nagy megbízást kapott – egy elővárosi középületet. Lelkesedett és mindig a legújabb, a legidőszerűbb ügyek mellé állt. Feltűnt nekem, hogy igen gyakran használja a „haladó" kifejezést, és mindent abból a szempontból értékelt, hogy haladó-e. Így is kerültünk első ízben szembe; – én, egy cikkemben szembefordultam, némiképpen divatosnak is tekinthető akkori áramlatokkal, szólamokkal. Ő válaszolni akart, meg is írta, de tervezett viszontválaszom olvastán el-

állt közlésétől s így ez a vitánk – az egyetlen – nyilvánosságra nem került. Ő is becsült engem, s ennek sok jelét adta. „Európai építészet" című akkoriban megjelent könyvem szép címlapját – amit Fülep az Eötvös kollégistáknak felmutatott – ő tervezte. Így hát, ha utainkat később nem is érezhettem teljesen egybeesőknek az 1945 utáni kavargó években, kapcsolatunk korai haláláig – hiszen még középületét sem fejezhette be – töretlen maradt.

Úgyszólván a véletlennek tulajdoníthatom, hogy alig egy évvel halála előtt egész életútját, belső világát számomra reveláló és mások által kevéssé ismert építészeti alkotói megnyilvánulásával találkozhattam. Zártkörű tervpályázatot hirdettek a nagy mértékben romos Gellért szálló helyreállításának terveire. Csak a fürdőszárny volt úgy amennyire ép, használható. Talán hét-nyolc neves építészt hívtak fel a részvételre, köztük őt. Én a bírálóbizottságban voltam. Különös emlékem maradt ez a pályázat, már a rövidesen bekövetkezett, diktált építészeti ízlésváltozás, a historizáló formálás küszöbén. Többen – igen neves építészek – a formáiban kevéssé becsült épületnek kívülről teljesen modern kialakítását javasolták. Kotsis Iván pedig – nem első ízben – olyan tervvel állt elő, mely szerint az épületet egyszerűsíteni kell, cifraságait, kupoláit, általában a ráaggatott formákat eltávolítani. Úgyszólván lemezteleníteni. Egyik terv – Gádoros Lajos és Preisich Gáboré – ugyanezt mértéktartóbban javasolta, csak egyes cifraságok visszaépítésétől tartózkodott. Én magam e felfogáshoz álltam legközelebb. Úgy véltem ugyanis – holott a leginkább „haladó", az újért lelkesedő, szinte hevülő korszakomban voltam – hogy a Gellért szálló egészében sajátos alkotás, egy korszakot tükröző épület; kulisszaszerűen, csupán kívülről modernné tenni a modern formák félreértése volna, hiszen a belső terek rendszerén, alakításán lényegesen változtatni amúgy sem lehetne. Leghelyesebb tehát akként helyreállítani, amilyen volt – véltem – holott soha nem szerettem, képtelen voltam megszeretni ezt az épületet. Sajátságos, hogy jóformán egyedül voltam eleinte e nézetemmel a bírálók között, csaknem mind a modern homlokzat-alakítást pártolták. Elsőnek Dávid Károly, a Népstadion későbbi építője állt mellém, majd lassan a mi álláspontunk győzedelmeskedett.*

S mit tervezett Kozma Lajos? Valami olyant, amit nem tudnék másként, mint megálmodottnak, csaknem álomszerűnek mondani. Nagy formagazdagságú, szinte elburjánzó formákkal bíró, mesebeli hatású, az említett Fellini film részletre emlékeztető épületet, amilyen a Gellért szálló sohasem volt. De amilyennek talán tervezhette volna valaki – esetleg maga Kozma annak idején az első világháború kitörése előtt. E terven a központi toronyszerű felépítmény helyén sajátságosan attraktív, áttört pavilon vagy kupola féle látszott, s lehetett látni sok más poétikus részletet is. Az egész művészi értékű volt, csaknem keleties, szép, szinte ábrándos alkotás. A valóságtól elvonatkoztatott vágyálom, hiszen lényegében sem a megmaradt addigi szállodához nem volt köze, sem az akkor még uralkodó modern formákhoz. Élete utolsó évében visszaálmodta tehát magát indulása éveibe, valamibe, amit talán titkon mindig szeretett volna csinálni. De Lajta Béla mellett nem tehette, később pedig még úgy sem. Meghalt viszonylag korán, a szecesszióból, a századelőből indulva, s talán – már az elmúlás érzetével – oda visszavágyva, visszatérni akarva. Semmilyen más művében nem érezhettem ennyire azt, hogy a szívéből jött. Ki tudja, mi

* Az épületet ezt követően külsőleg a réginek megfelelően állították helyre, belső helyiségeit Kósa Zoltán igényes és tartozkodó módon képezte ki.

elől halt meg, mit tett, tehetett vagy kényszerült volna tenni az ezután rövidesen bekövetkező új irányzatban, az időleges visszatérésben a történeti építészeti formákhoz.

Ha lehet valami álomszerű számomra a zenében – mert a legritkábban hatott emígy reám – akkor Bartók hegedűversenyének indítása az. A hárfán pengetett hangzatok. A legtöbb szép, magával ragadó, sőt elbűvölő zenében – így Mozartéban is – a zene saját valóságát éreztem mindig, ami jelen van, amiben benne vagyok. Hirtelen alig emlékszem másra, olyanra, amire azt mondhatnám, hogy mintha álmomban szólna, s arra sem, hogy álmomban valaha zene szólt volna. De ez, e hegedűverseny indítása olyan. Vagy pedig olyan, mint az a valóságos zene, amit már a félig ébrenlét pillanataiban hallunk, távolból, mielőtt teljesen felébrednénk, s aminek ugyanezért mindig valami sajátos hangzása, varázsa van. Jókai tudhatta ezt; ezért írta a már említett „Gazdag szegények" című regénye elején, hogy a hazulról megszökött grófkisasszony, szegényes külvárosi szállásán bálról álmodik, táncolásról, szerelméről, aki elhagyta, majd felébredve még mindig hall zenét – hegedűszót – egy akkor ismert keringő dallamát. Álom és valóság határán nem tudja, mit gondoljon, majd kiderül, hogy alatta, a pincelakásban cigánycsalád lakik, és a családfő muzsikálni tanítja reggelenkint a rajkóit.

Bartók hegedűversenyének kezdete is így hat rám, mint a mélyből jött zene Jókai megszökött grófkisasszonyára. Valamiről mintha álmodnék, – bűvös dolgokról, amit ismerek, ahová vágyom, ami jó és szép volt, régen volt. Mi lehet az, nem tudom. S hogy ezért, e bűvöletes indításért – nemegyszer láttam, amint az oly korán meghalt, nagy tehetségű Járdányi Pál szép hárfaművész felesége pengeti a zenekarban – vagy másért, mindenféléért, de az egész mű lassan kedvencemmé vált, nemcsak az övéi, hanem mindenek között. Mert a zenének azt az egyik legősibb szerepét, a zenélésnek azt az egyik legősibb módját hozta vissza ez a pár bevezető taktus, amiről csak képzelődéseim vannak, – mi maradhatott fenn belőle hitelesen, nem tudom – az antik és a még azelőtti mediterrán világ fuvolásait, fuvolázó lányait, amilyent a Vénus születését ábrázoló görög dombormű is ábrázol a római Therma múzeumban. Valami olyan zenélését, ami nem koncert volt, sem tragédia, sem azoknak khatarzisa, hanem valami más – belemerülés egy önfeledt állapotba. Olyan zenéét, amit órák hosszat lehet hallgatni. Fuvolásokét, vagy lanton pengetőkét – elmélázva, az időn kívülre kerülve, talán bor mellett és egyedül. Debussy „Egy faun délutánja" is alighanem efféle állapotot keltett bennem, műként, koncertdarabként, s azért hat annyira ma is rám.

Különös az, hogy ezt éppen Bartók ismétli meg nekem, éppen az ő zenéje hat emígy. Valami nagy kört, életre szóló kerülőt zár le bennem, aminek elején első vonósnégyese, ez a születésem évében keletkezett műve áll. Ma is talán az egyik legszebb, s hozzám talán legközelebb lévő az övéi közül. Mindinkább kezdtem megismerni, érteni, szeretni a továbbiakat, de valahogyan másként. Megremegtettek, olykor szinte megostoroztak, és különösen a valóban ostorcsapásszerű rövid, váratlan befejezéseik után megrettenten, egész énemben felrázottan ültem a helyemen. A ritmika olyan hatásai alá kerültem hallatukra, mint amilyent tapasztalhattam később igazi jazz-t hallgató fiatalokon – fiamon, lányomon, társaságukon. Talán a kétzongorás szonáta és a második zongoraverseny volt leginkább ilyen hatású, meg a „Zene húros és ütőhang-

szerekre" sok részlete. Éppen ezekről olvashattam külföldi zenetudóstól,* hogy Bartók legjobb művei, a modern zene magaslatai. A későbbieket – erről írtam is annak idején az említett „Zenéről" című munkámban – hanyatlásnak ítélte, így éppen a hegedűversenyt, a harmadik zongoraversenyt is. Említettem e könyvet Bartha Dénesnek, aki osztálytársam volt, elkérte. Visszaadva csak annyit mondott: – Igen, igen, ez az Adorno-féle megítélés.

Mindehhez nem értek, s csak a magam érzületeit, e zene reám tett hatásait mondhatom. A két határpont, tehát az első vonósnégyes és a már odakint komponált művek közötti időszakban keletkezettek – valójában java termése – az elmúlt két évtized folyamán, negyvenéves korom után kezdtek mindinkább riasztani, fárasztani. Túlságosan felizgattak, túl keményeknek, nemegyszer agresszíveknek éreztem őket. Volt úgy, hogy ha egy Bach vagy Mozart mű után ilyen következett, kis szégyenérzettel elzártam a rádiót. Éppenséggel este, elalvás előtt. Én változtam nyilván, s nem ezek a művek. Egybeesett ez az eltávolodásom a modern építészettel való mind több bajlódásommal, s a két világháború közötti, majd utáni képzőművészet okozta problémáimmal. Kiálltam értük, de érzelmileg mind ritkábban tudtam azonosulni velük. A fordulópont talán már titkon az 1937-es párizsi világkiállítás hatalmas, reprezentatív modern művészeti pavilonja volt, seregszemle féle. Itt némelyik képtől egyenesen elrémültem, másokat ügyeskedésnek, piacra készültnek véltem. S az egész – néhány nagy hatású műtől eltekintve – csalódást okozott. Derain, Utrillo, Modigliani, Marie Laurencin festészete volt az a határ, ameddig e kiállítást bensőmben követhettem. De ezután még mindig az egész modern képzőművészet, sőt a mindinkább kivirágzó nonfiguratív és más újabb irányzatok elfogadására törekedtem. Ezt – éppen építészként – szinte kötelességemnek véltem s ma is így vélem. Ha sok dologban apám példája hatott rám máig, így tudományos működésemben, úgy ebben Kassáké, mint szintén apa szerepet betöltő valakié ezen a másik téren. S ezért ma is úgy hiszem, hogy helyesen vélekedtem, cselekedtem. Akkor nem lett volna miért, mi másnak az érdekében szembehelyezkedni ezzel, s becsületes dolog sem. Mégis alighanem valami kezdetben nem is tudott, később már érzett hasadásfélébe kerülhettem. Az idő hozta magával sok egyéb közt ezt is.

Amint már többször hallhattam modern zenét – jó ideig alig lehetett – akkor mindinkább érezhettem, hogy a Bartók utáni modern zene még távolabbi, sőt már elérhetetlen nekem. Ritkán akadt kivétel. De észrevehettem, hogy – mint korábban Alban Berg esetében is – a lírikus, az oldottabb dolgok szólnak inkább hozzám. Az ő hegedűversenye csaknem úgy hat rám, mint a Bartóké, s – furcsa módon, – mint Debussy zenéje. Ilyen hatásban volt olykor részem, más modern művekben is, de ritkán. Közben kezdődött visszafordulásom a századelő, a szecesszió felé. Felfedeztem Lechner Ödönt, akit nagyon sokáig képtelen voltam érteni, becsülni. Az a bácsi, akit szobra ábrázol, szinte kedélyesen üldögélve az Iparművészeti Múzeum előtt, lassan – Ybl Miklóssal együtt – valamiképpen apám-féle lett. Megéreztem, majd megtudtam szertelennek tűnő művei mögött – a Kozma Lajoséhoz hasonló – művészi alaposságot, hivatásbeli tisztességet. A nálam jóval idősebb Sós Aladár, építész barátom – ő még ismerhette személyesen – mondta el az annyira jellemző esetet, hogy Lechner, aki munkáival többnyire elkésett, elmélyedtsége, alaposssága miatt, éppen az Iparművészeti Múzeum tetőcserepei ornamentikájának tervét rajzolta nagy belemerüléssel, újra meg újra átrajzolta, mert az ornamentika rendszere nem esett egybe az ablakok tengelyeivel. A határidő közeledett és tervező

* André Hodeir: La musique étrangère contemporaine.

társa türelmetlenkedett. – Ugyan minek törődsz annyit azzal, hogy egybeessenek, hiszen ezt legfeljebb a madarak láthatják! – De én a madarak előtt is szégyellem magamat! – felelte Lechner. S éppen ez lett számomra az új, a meglepetés e korról – a szertelenség, a formabontás, a hatáskeresés mögött a művészi tisztesség, szinte aprólékosság, a tökéletes, igényes kivitel. Kozma még ennek az örökségét vitte tovább. Majd kezdett elsikkadni sok mindenben, építésben is. S emígy kezdett ez a múlt efféle nosztalgiákat is kelteni.

Bartók utolsó művei tekintetében, ilyen hasadásfélében élve, előbb megzavarodtam, az említett külföldi könyv ítélkezése, a Bartha Dénes szerint Adorno-féle vélekedés olvastán. Szóval ez hanyatlás. A Concerto is. De az ösztönöm, az érzésem mást sugallt. Mert ezek a művek mind tetszettek. A tudatom pedig azt súgta, hogy ennek oka van; aligha tetszenének, pusztán azért, mert népszerűek, vagy mert, ahogyan e könyv a harmadik zongoraversenyről mondja: „banális"-ak. Ilyen csapdákba ritkán estem, s nem hosszú időre. Strauss Richard műveit például, bármily népszerűek, s – erről meg vagyok győződve – nagy kvalitásúak, képtelen vagyok szeretni. Holott ő még hozzá Debussy, Lechner Ödön, Proust, Maillol – tehát kedvenc alkotóim kortársa. Bartók megjárt egy utat, nagyot és keményet, előrevivőt, majd innen, hazájából eltávozni kényszerült és odakint az újban művészetében ideérkezett. Ki ne hallaná ki – e kinti művekből – a nosztalgiát, valami elveszített után! A Hegedűverseny indításából, a Harmadik zongoraverseny lassú részéből, a Concerto-nak talán egészéből. S ha van zenei álom, akkor ez az utóbbi mű az. Múlt és jelen, sőt jövő együtt, egy kavargásban – a múlt foszlányai, a jelen fájdalma, a jövő remélt felderülése. Ő, az egész modern művészet által megsejtett, előkészített, előrejelzett világ sűrűjébe, keménységébe és idegenségébe jutott. Ő, akinél keményebb ember, alkotó, művészetünkben nem volt. Altatódalok, gyermekkorban hallott zenék is éledhettek benne, sok minden, sőt minden, ami volt. S ez lehet nemcsak emberi, hanem művészi út is. Wagner Parsifal-ja valami hasonló. És oly megrendítő az, hogy Beethovennek, a leteperő erejű, vad óriásnak utolsó, még egész műve, az „F-dúr vonósnégyes" szinte kisgyermeki vékony hangocskákkal, plim-plim szerű halk pengetéssel végződik. Próbálok hát támaszt keresni e nagyokban, tévelygésnek is érezhető furcsa utamon.

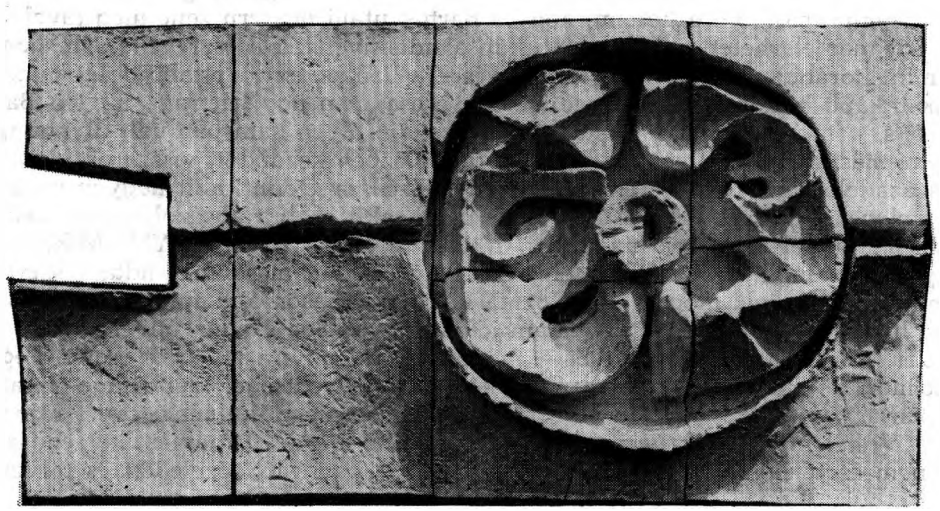

SZEPESI ATTILA

Akiben arcunk folytatódik

Benned nő világgá
lélegzete lélegzeted
ártériáidhoz-csomózva
görnyedten fejjel-lefelé
– termő? teremtő? – útrakészül

Lehanyatlasz gyöngyfogaid
szögezik nyelved koponyádhoz
vulkán ráz vihar gyűrűz benned
ívelnek csontjaid a vér
eleven kútja fölbuzog

Kibukkan majd a kín a könny
a rázkódás az iszonyat
az éter-szagú szédület
a műszerek fénye mögül:
akiben arcunk folytatódik

Öt év

öt év átváltozásai
jégkorszakok csikódühök
szeretlek szeretlek szeretlek

nélküled utak nélküled
hátak hajsátrak hallgatások
sörök sivatagéjszakák

hajnali hazahőkölések
félarcod tenyeredbe-zárva
böröd atlantisza világít

csak itt csak így faggatózások
széljárt szobánk ablakmagánya
virágcsokorcsalásaim

tél lesz majd megjövök
teák és állólámpák évszakába
hófüggöny mögül kék zene szivárog

CS. NAGY ISTVÁN

Holnap

Talán a Tegnap Városának
szent romjait, hit-nyomait kerestem
kafetériáid és könyvesboltjaid
kétszólamú embersűrűjében?

Mit akarhattam visszaperelni?
Szent László pénzét,
Léda aranyszobrát,
Anna szőkeségét,
Miklós Jutka marokkótlan fiatalságát
vagy múzeumod szür-realizmusát?

Mi ellen tiltakozhattam?
A Regestrum tüzesvaspróbái ellen,
Ady káptalansori fogháza ellen,
mai kis pusmogások határvillongásai ellen?

Aki itt jár,
ne a tegnapi Holnap Városából éljen,
aki itt jár,
a holnapi Holnap köveire lépjen.

Valamilyen kabátot

Szent Márton püspök
és a pogány Filcsik mozdulatát
mindig azt irigyeltem
mindig azt követeltem

Palástot
ködmönt
valamilyen kabátot
teritsen önmagára a világ
fázó oldalára
hogy egész teste meg ne fagyjon

BERTHA BULCSU

Balaton

NOÉ SZŐLŐT ÜLTETETT II.

Szüret táján az embereknek megváltozik az arckaraktere. Barátságosabbak, mosolygósabbak lesznek, és könnyelműbbek is. A szüret valaha, harmincnegyven esztendeje közösségi pogány ünnep volt. A gazdák birkát vágtak, és annyi embert hívtak meg szüretre, amennyit csak lehetett. Nótaszóval, vidám tréfák közepette ment a szőlőszüret, délben aztán nagyot ettek a friss birkagulyásból, és folytatták a munkát alkonyatig. Este venyigetüzek lobbantak a présház előtt, és a fiatalság táncra kerekedett. A gazda és a komolyabb férfinép folytatta a szőlő feldolgozását. Daráltak, felrakták a préseket, kisajtolták a szőlő levét és hordóba töltögették. A törköly külön hordóba került, lesározták, begurították a pince mögé. – A szüret ünnepi hangulata, közösségi jellege már a múlté. Titkos szertartássá változott, amit szűk családi körben bonyolítanak le. Mindenki titkolózik a szomszéd előtt, mert ugye soha nem lehet tudni . . . A cukrot jobb tanúk nélkül olvasztani, s a borba keverni, mert a hatóság nem tréfál. Sokan ilyenkor egy-egy kisebb hordót is elrejtenek, hogy csökkentsék az adójukat . . . Az adómentes bor jobban csúszik a torkon.

A sok titkolózás után, amikor a bor sorsát már elrendezték, megkönnyebbülnek az arcok. Mosolygós gazdák kaptatnak fel a dombra, s elégedetten forgatják meg a zárban a pincekulcsot. A forrásnak indult must erős mákony. Ezt még murcinak hívják, s nem is annyira isszák, mint inkább kóstolgatják. A legények, s a gazdák akkor kezdenek először isten igazában nekilátni az ivásnak, amikor a must már nem must, de még nem is bor. Úgy mondják, hogy „kotlós". Tejszerű, kicsit még édes, de inkább már kesernyés nedű, ami furcsa módon ebben az állapotában a kumiszra is emlékeztet. A kotlós must tele van szénsavval, s más gázokkal, mérgekkel, melyek mind-mind a fejbe szállnak. De a kotlós bornak nehéz ellentállni, itatja magát. S ilyenkor, ezeken az október végi estéken érzi a szőlősgazda először, hogy érdemes volt a nyarat, a vasárnapokat végigdolgoznia. Végre kiülhet a pincéje elé, és elbámészkodhat a széles Balaton felett belső Somogy felé. Ezek a holdvilágos októberi esték, éjszakák nagyon szépek. Este tíz óra tájban már minden fűszálon, faágon csillog a harmat, a Balaton vizén széles ezüsthíd ível át, s az ezüsthídon ezüstálmok masíroznak vissza a múltba, előre a jövőbe. Az ezüstálmok megváltoztatják a való világ arányait, a gazda hatalmas lesz, az ellenségei törpék, a tárgyak engedelmesek. Ezek az októberi esték, éjszakák könnyűek, csipkefinomak, ezüstösek és zenével átitatottak. Az őszibogár kitartóan húzza, nyüvi hangszerét, s ha a bor nem, hát ez a fájdalmas bogármuzsika elandalítja a falusi embert. Ez a szelíd elandalodás még senkinek sem árt, ez még a boldogság egyik formája. A legtöbb falusi férfi be is éri ennyivel, legfeljebb búcsúkor iszik egy nagyobbat, vagy ha rokonok érkeznek. Ha ő maga indul két nagy demizsonnal a pesti sógorékhoz, vagy a városba szakadt gyermekei után, vigyáz a mértékre. A vonat karácsony és szilveszter táján tele van demizsonos emberekkel, s a demizsonos emberek mosolygósak, boldognak látszanak.

A bajok a nagy novemberi ivászatok idején kezdődnek, amikor a legények már nem szomjúságból, hanem virtusból nyelik a bort. Aki soha nem lakott a Balaton partján, el sem tudja képzelni, hogy mi minden megesik ilyen borgőzös állapotban.

Félek e tárgyban megnyilatkozni, mert könnyen úgy járhatok mint a bibliai Khám, és fia Kanaán. Mint ez ismeretes, a vízözön után Noé bárkája az Ararát hegyén került szárazra. Noé ekkor már 601 éves volt, igazi pátriárka. Az állatokat szabadon engedte, és munkához látott. Mihez kezd az ember a végítélet, a vízözön után? Házat épít? Nem... Búzát vet? Nem... Szőlőt ültet, aztán nekilát a vedelésnek. A továbbiakban idézem Mózes első könyvét: „Noé pedig földművelő kezde lenni, és szőlőt ültete. És ivék a borból, s megrészegedék, és meztelenen vala sátra közepén. Khám pedig, Kanaánnak atyja, meglátá az atyjának mezítelenségét, és hírül adá künnlevő két testvérének. Akkor Sém és Jáfet ruhát ragadván, azt mindketten vállokra veték, és háttal menve takarták be atyjok mezítelenségét; s arccal hátra meg sem láták atyjok mezítelenségét... Hogy felserkene Noé mámorából, és megtudá, amit vele az ő kisebbik fia cselekedett vala.

Monda: Átkozott Kanaán! Szolgák szolgája legyen atyjafiai között. Aztán monda: Áldott az Úr, Sémnek Istene, néki legyen szolgája Kanaán! Terjessze ki Isten Jáfetet, lakozzék Sémnek sátraiban; légyen néki szolgája Kanaán."

Noé, Jehova teljes hozzájárulásával Khám fiát, Kanaánt átkozta meg atyja vétkéért, mely csak annyiból állt, hogy megpillantotta a patriarkát részegen, lemeztelenedve, s elmondta ezt a sátor előtt testvéreinek.

Én vajon beszélhetek-e a meztelenségről? A huszadik századi Noé viselt dolgairól? A bor kivetkőztető, földre húzó hatásáról? Khám sorsát vállalva, elmondok néhány történetet.

A Szentgyörgyhegy egyik hegyközségi termelőszövetkezetének a vezetősége néhány esztendeje úgy gondolta, hogy a gyűlésezésre nincs méltóbb hely, mint a nagy ászokhordó. Ebben a hordóban már rég nem tartottak bort, inkább csak a pince díszéül szolgált. Kellő mennyiségű bor elfogyasztása után a téesz vezetősége bemászott az akona nyíláson, s letelepedett az ászokhordó aljában. Gyertyafény mellett iszogattak tovább, s ahogy én hallottam, kártyázgattak közben. Ám arra vetődött az egyik mérges termelőszövetkezeti tag, s boros fejjel nagyszerű ötlete támadt. Az ászokhordó tetején kihúzta a dugót, aztán meggyújtott egy kénlapot, drótra akasztotta és bedugta a vezetőség feje fölé. Szabályosan rájuk kénezett, a dugót is a helyére tette rendesen, ahogy ez egy precíz pincésgazdához illik. – Csaknem haláleset lett a „jó tréfa", vagy a „mérges tréfa" vége. Az italos vezetőség elég későn vette észre a feje felett égő, csepegő kénszeletet, s már alig maradt levegőjük és erejük a meneküléshez. Nagy nehezen azért kimásztak az akona nyíláson, kivonszolták egymást a pince földjére, s erős mérgezéssel feküdtek ott hajnalig.

Ennél persze látványosabb esetek is előfordultak. Balatonszepezden egyik meleg, áprilisi délutánon éppen a kertem végében dolgozgattam, amikor a termelőszövetkezeti szőlők felől nagy nevetgélést, majd sikoltozást hozott felém a könnyű, tavaszi szél. A sikoltozás aztán csakhamar újra nevetésbe csapott át. Füleltem. Vártam. Időnként vastag férfihangok törtek az ég felé. – „Mi az ördög történhet ott" – tűnődtem javában, amikor a kerítés mellé érkezett egy barna, erős legény. Demizsont lóbált a kezében. Megállt, nézte mit csinálok, aztán megszólalt:

– Szépen eredt a szőleje...

– Elmaradás is van jócskán . . .
– Nem látta a Birkás Bélát? Bort akarok venni tőle . . .
Felpillantottam a hegyoldalba.
– Az előbb még a pince előtt láttam – mondtam.
– Fogadtunk . . . Megnyertem a fogadást – mondta a férfi, aztán elköszönt, elment. – Este aztán hallottam a faluban, hogy milyen furcsa fogadás esett a hegyoldalban. Az öregasszonyok szörnyülködtek, s néhány tájékozottabb asszony azt is tudni vélte, hogy a nyár folyamán eljön az ántikrisztus . . . – Az ántikrisztus nem érkezett meg azóta sem, de annyi biztos, hogy ezen a tavaszi délutánon jócskán iszogattak a férfiak. Dolgoztak persze rendesen, hiszen a falusi ember akkor dolgozik a legszorgalmasabban, ha egy kis italt nyelt előtte. Dolgoztak, ugratták egymást. Az ugratásból aztán fogadás született. A barna fiatal férfi állta a fogadást. Nevezzük mondjuk I. V.-nek. I. V. a fogadás értelmében meztelenre vetkőzött, s pucér testtel beszaladt az asszonybrigád soraiba, nagy riadalmat és nevetést keltve. I. V. megnyerte a fogadást. A férfiak összeadták a bor árát, I. V. elment és megvette, aztán közösen megitták. Hasonló fogadás Balatonszepezden néhány évvel korábban is esett, de az nem I. V.-vel és nem a hegyoldalban történt. Akkor egy idősebb férfi vállalkozott a pucérságra. A fogadás értelmében este a balatoni úton kellett végigszaladnia, jól mutatkozva az autók reflektorfényében.

Ezek a borgőzös, meztelen ámokfutások valójában az ősi Bacchus-ünnepekre emlékeztetnek, metszetekre, szép ötvösmunkákra, melyek régi ezüst- és ónkupákat díszítettek. – De ha a magyar paraszt ősi szemérmességére gondolunk, akkor e nagy feloldódás, nekivetkőzés, a gátlások teljes legyőzése, a jelek szerint csak a mámorító bor segítségével történhetett. Sok bort kellett ehhez meginni a fogadóknak, a nyerteseknek és veszteseknek, s azok apáinak, dédapáinak is.

Mindezideig a vetélkedő, tréfálkozó vidám részegekről meséltem, de többen vannak a szomorú ivók, a csendes, megorvа részegek. Vannak emberek, akiknek a kikapcsolódás egyenlő a részegséggel, méghozzá a földmerev, gyilkos, butító részegséggel. Ezek az emberek vasárnapról vasárnapra a pad alá, asztal alá isszák magukat és eszméletlenül hevernek napokig.

Húsvét hétfőn végignéztem a fiatal, serdülő legények önmérgezését. Kora reggel, hét óra tájban elindultak a hegyközségből a falu felé. Dél tájban jöttek, tántorogtak vissza. De a lábuk már nem bírta a kaptatót. A kertem mellett vezető mély vízmosásos úton összeestek, és fekve maradtak. Hárman voltak. Egyik talán tizenhat éves a másik kettő még tizennégy sem. Szürkülettel tértek magukhoz. Feltápászkodtak, összekapaszkodtak és nekitántorodtak az éjszakának.

Ennél szomorúbb már csak az asszonyok esete . . . A falusi asszonyok többnyire szeretik a konty alá valót, lenyelnek egy-két pohárkával, de többet aztán nem, szigorúan ügyelnek az illedelmes mértéktartásra. A hegyközségben azonban, főleg a régi vincellérasszonyok között akadnak nagy ivók, s olyanok is, akiknek a szervezetét már tönkretette a bor.

Az elváltozó, rombolódó emberarcok után a táj változásairól, torzulásairól is kell még beszélnem.

A Balaton-felvidéken a táj egészséges, esztétikai képéhez szervesen hozzátartoznak a gondozott szőlőtáblák, s a szőlők közé ékelődött fehér homlokzatú, nádfedeles pincék. Vannak olyan települések, ahol szinte minden négyszögölnyi földet megművelnek a helyi lakosok, a letelepült kisbirtokosok, s a

gondozott szőlők felkúsznak a meredek hegyoldalba, egészen az erdő széléig, de olyan településekkel is találkozunk, ahol a hajdani szőlőkultúrák helyén ma parlagföldek, gaztenger és csihar riasztja a szemet. Badacsonyban, Balatongyörökön, Balatonszepezden gondozott, szeretettel ápolt szőlőkkel, új telepítésekkel, nagyvonalú kordonosítással találkozik az idegen, de Balatonfüreden a vasút és a víz között, továbbá Balatonudvariban, Pécselyen és a Szentgyörgyhegyen inkább csak pusztuló, gaztengerbe vesző kultúrákra bukkan.

Számomra a legmegdöbbentőbb Balatonudvari és a Szentgyörgyhegy. Néhány esztendeje Balatonudvariban járva, a hegyoldalba is felkapattam. A meglepetésem óriási volt. Vászoly felé haladva megálltam az erdő alatt. A Balaton környék egyik legszebb panorámája tárult ki előttem. A tihanyi félsziget úgy tűnt, a tenger közepén áll, vízbe ejtve, furcsa ékszerként. A partvonal páraködbe veszett. A Balaton innen fentről, szinte már tengerként hatott. A messzi táj gyönyörű volt, de a közvetlenül körülölelő sivár. Egy búzatábla szélén álltam. A búza az erdei talajon csak harminc centiméter magasra nőtt, s gyéren borulgatott kalászba. A búzatáblában szőlőindák csápjai kanyarogtak mindenütt. Vadszőlő és oltványszőlő vegyesen. A sárguló búzában furcsán hatott a sok zöldellő tő, és tenyérnyi szőlőlevél. Ha az ember jobban szemügyre vette ezt a furcsa táblát, akkor a szőlősorokat is felismerhette még . . . Nem tudom mennyi búza termett a Noszlopi-hegy alatt, de hat mázsánál több aligha . . . Csak következtetni tudtam a történtekre. Nagyüzemi művelés alá vették az erdő alatt a földeket. A szőlőt kivágták, bizonyára öreg szőlő volt, és a helyére búzát vetettek. Csakhogy a szőlő kiirthatatlan. Amíg egy darabka gyökere a földben marad, újra és újra kihajt, vesszőt nevel. A Noszlopi-hegy alatt a földek egyébként is szőlő alá valók és nem búza alá . . . De az erdő alatt a parcellákat csak kézi erővel lehet megművelni . . . A tanulság kézenfekvő. Vissza kell juttatni ezeket a szőlőföldeket annak a néprétegnek a tulajdonába, akik, s akiknek az apái, nagyapái száz és száz esztendeje művelik, művelték. Azoknak a kezébe, akik nem restelltek vasárnaponként felgyalogolni Udvariból a Noszlopi-hegy alá, akár esett, akár fújt.

A Szentgyörgyhegy tragédiája súlyosabb. A hegy magasabb, ebből eredően az eróziós károk itt már sok helyen kijavíthatatlanok. A teraszok leomlottak, a hegytetőről lezúduló víz sok helyen lemosta a termőtalajt, elpusztította az utakat. De mi is történt? A szengyörgyhegyi szőlőket, beleértve a kőzsákok alatt fekvőeket és a zártkertieket is, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után nagyüzemi, termelőszövetkezeti gazdálkodás alá vonták. A tervezők és a kivitelezők előtt a korszerű mezőgazdálkodás legszebb eszméi lebegtek. A kis parcellákból nagy táblákat alakítottak ki, sok helyen így lebontották a támfalakat. Kiderült aztán, hogy a magasan fekvő szőlők gépekkel, nagyüzemileg művelhetetlenek. A termelőszövetkezetek először zavarba jöttek, aztán bérbe adták a magasan fekvő szőlőket. A bérlők nem törődtek a talajerő utánpótlásával, nem javítgatták a támfalakat, utakat, hanem évről évre rámetszettek a szőlőre, hogy még nagyobb termést érjenek el. Rablógazdálkodást folytattak. A szőlő ezeken a táblákon felmagasodott, majd fokozatosan tönkrement. Ekkor elkövetkeztek a gazdátlanság esztendei. Az eróziós károk tovább növekedtek, s a Szentgyörgyhegy kezdett egy nagy gaztengerre, csiharos pusztára hasonlítani. A Szentgyörgyhegyen 1930-ban még 1000 holdnyi termő szőlő volt, de 1970-ben már csak 700 hold. A termelőszövetkezetek közben telepítettek ugyan 360 holdat, de ez a 360 hold bent van a hétszázban.

A hegy megmentésére Tapolca lakói, valamint a három szentgyörgyhegyi

falu, Raposka, Hegymagas és Kisapáti már évekkel ezelőtt szövetkezett. De a károk helyrehozása nagyon lassú. A magasan fekvő, csak kisüzemileg művelhető szőlőket fokozatosan visszaadták régi tulajdonosaiknak, vagy eladták. A kijelölt zártkertekben a termelőszövetkezeti tagok is sorra megkapták a nyolcszáz négyszögöl háztáji szőlőjüket. Ahogy Tapolca alumíniumvárossá kezd alakulni, kertigényükkel fokozatosan jelentkeznek a bauxitbánya munkásai is. Tapolca városi tanácselnöke, Baski Sándor nemrég elmondta nekem, hogy 1970–71-ben a Szentgyörgyhegyen 400 birtoktest cserélt gazdát. Ez a nagy szám jól jelzi, hogy milyen ütemben indult meg a szentgyörgyhegyi rekonstrukció, aminek a birtokrendezés, a tulajdonviszonyok végleges rendezése az alapja.

Egy nagy probléma azonban Szentgyörgyhegyen is, s szerte a Balaton körül még továbbra is megoldatlan. Ez pedig az épületek gondja, ügye. Az építési hatóságok külterületre nem adnak ki építési engedélyt... A szőlőműveléshez, gazdálkodáshoz pedig valamilyen épület mindenképpen szükséges. Méghozzá olyan épület, amiben a bor, a gyümölcsök és a szerszámok tárolásán kívül arra is mód van, hogy a tulajdonos ott aludjon a családjával együtt. Sem a Szentgyörgyhegyen, sem Balatonudvariban nem lehet úgy szőlőt művelni (még kétszáz négyszögölön sem), hogy a gazda a szükséges szerszámokat tíz-húsz vagy száz kilométerről cipelgeti magával. És mit csinál akkor, ha ráesteledik? Minden szombat este visszautazik a városba, és másnap újra vonatra ül? S ha napközben megered az eső?

Régen természetes dolog volt, hogy a szőlősgazda a birtokára emelt egy présházat, pincével, kis lakószobával... Erre a természetes emberi gyakorlatra, ami egyébként a világon mindenütt általános, ajánlatos lenne visszatérni. Így nemcsak a pusztuló szőlőkultúrák gondja oldódna meg, hanem nagyon sok kispénzű munkás, tanár és alkalmazott nyaralása, víkendje is. Magyarországon százezrek élnek, akik nem kívánkoznak a Balaton fényűző villasoraiba... Nagyon jól beérnék az erdő alatt is egy kis parcella szőlővel, amiben eldolgozgatnának családostól. Így jó levegőn töltenék a hét végét, a szabadságukat, a gyermekeik állandóan friss gyümölcshöz, zöldséghez juthatnának, és az egész család felüdüléshez. Ehhez csak egy paragrafust kellene megváltoztatni az építésügyi minisztériumban. Egy biztos: Épület nélkül semmiféle gazdálkodást nem lehet folytatni, s ha nem engedélyezik a tájba illő, ízléses, fehér homlokzatú pincéket, akkor előbb vagy utóbb ideiglenes bódék lepik el a hegyoldalakat.

(Vége)

HUNYADI ISTVÁN

Ősapám, a vidám szerzetes

Kullancs, királytövis csuhája ráncán,
szagát se türték rendtársai s a perjelek.
Ha veszperát fennszóval fujt a nyáj,
hangja kenetlen kocsikerék nyikorgott.

Otthagyva falait, a göndör ég alatt
mint kerge kecskebak ugrándozott,
kurjantva bődülőt, akár a szarvasok
sebzett gyönyörrel, suták közeledtén.

Megbujt az ó-malomnál, hol a lánykák
pendelyt ledobva pucéran elhevertek.
Görcsös szárai, élőfák, földbe-vertek,
olvadó gyantát izzadtak rostjai.

Pendülő pánsíp fityegő, néma olvasója,
a szerzetes-kötél lánykerítő hurok!
Szepegő szüzet cipelt a vad bozótba
s parázna faun-szarva kajánul villogott.

Kozmikus párhuzam

Vénusz, lobogóhaju istennő,
fölizzol, eltünsz diadaliveiddel,
fáklyás testőreid sorfala közt, –
táltosaid nyeritését idehallom
de a fanfárok zaja csönddé foszlad:
magas palotádból
látod-e csillagunkat
s mint itéled?
„Még ki se gyultál, én voltam, – feleled, –
s ha vakdüh véletlene tűzszemed kioltja,
akkor is fénylek!"

MARÓTI LAJOS

„PANNONIA PICTA"

Bérces Gábor és Rétfalvi Sándor kiállítása Pécsett

Vésővel és ecsettel felidézni egy költő szellemét – e feladat, gondolom, izgató kihívás. De nem buktatók nélkül való, különösen az olyan ünnepi alkalmakkor, mint ez a mostani 500 éves Janus Pannonius-évforduló, amelyek szinte csábítanak arra, hogy – magának a nagy költőnek, a megidézendőnek a kifejezésével – magunk is „panegyricus"-ra gyújtsunk emlékezetére.

E mostani tárlat művészei elkerülték az ünnepi alkalmak s egyben a „kézenfekvő megoldások" csapdáit. Nem Janus Pannonius elképzelt alakját, életének epizódjait, mégcsak nem is lírai verseinek – igencsak csekélyke – megragadható tartalmait öntötték bronzba, vésték rézlapba, linóleumba. Egész mást csináltak. Megpróbálták lerajzolni, megvésni *önmagukat,* önmagukat abban a pillanatban, amikor Janus Pannonius költészete hatott rájuk. Azt az érzés- és asszociáció-világot tették láthatóvá-foghatóvá, amelyet Janus lírája fölidézett bennük. És ezzel ráhibáztak az egyetlen lehetőségre, amellyel egy lírai költő emléke előtt hódolhat az ecset és a véső mestere, lévén ez a lírához egyedül adekvát módszer – magának a lírai költészetnek a módszere. Ugyanis: a lírai költészet sem azzal hat, hogy versbe szed bizonyos tudattartalmakat. Az igaz költő valahol ott kezdődik, hogy fölvillant egy képet a világból, mégpedig olyan képet, amely megindít az olvasó fejében egy bizonyos képzettársítási mechanizmust, egy sajátos asszociáció sort. A líra örök csodája, hogy ez az asszociáció sor egyszerre számot ad a költőről is, a világról is, amelyben a költő él – és egy kicsit arról az emberről is, aki elolvassa a verset... Nos, a kiállított műalkotások is kissé ezzel a technikával készültek. A festő, a szobrász elolvasta a verset, utána lerajzolta, megvéste azt, ami benne akkor föltámadt, és ami – az én tapasztalásom szerint – azt a hatást váltja ki többé-kevésbé a nézőből is, amelyet valamiképpen a Janus Pannonius-vers a saját eszközeivel, saját módszereivel, fölvillantván a költő – fizikai vonásaiban ismeretlen – arcát, és azt a világot, amelyben élt; és egy kicsit a mi saját világunkat is, hiszen Janus-verset ma nem tudunk XV. századi fejjel olvasni: mi a XX. század szemével és érzésvilágával közelítünk a janusi lírához, és hogy Janus Pannonius mekkora költő, azt épp az a tény jelzi, hogy ezt a lírát valahol a sajátunkénak, mainak, hozzánk szólónak érezzük máig is, ötszáz évvel halála után.

Tényleg: milyen „modern" ez a Janus Pannonius-i líra (ha másra nem, e tény fölfedezésére, tudatosítására mindenesetre kiváló alkalom volt ez az ötszázadik évforduló). Pedig a versek reneszánsz fogantatása letagadhatatlan: a mitológiai alakok és utalások sűrű ornamentikája úgy átfonja és beszövi, mint az indák a fákat a forró égövi erdőkben. A Janus Pannonius-i csoda: ez a mitológiai lián-dzsungel nem fojtja meg, nem nyomja agyon a költészetet (legalábbis az életmű tekintélyes hányadában); és maguk a műfajok és műformák is, a hódoló versek és panegyricusok – mert Janus persze mindenféle verset írt, megcsinálta a korabeli költői penzumokat, a kötelező dicshimnuszokat a mecénásokhoz és fejedelmekhez stb. – ezek is egy adott kor jellegzetességei... És mégis: a Janus-költészet, mindezekkel együtt és mindezek ellenére is hallatlanul modern. Elsősorban talán a személyessége miatt: a tanköltemények és dicshimnuszok rétegei alól olyan elementáris erővel lobognak elő saját személyes fájdalmai, betegségei, nyomorúságai, a test kínja és a lélek elesettsége, a félelem és a halál – mindez oly elemi és személyes indulattal sugárzik bele a versbe, hogy ettől máig érvényes lirikus Janus Pannonius. És a mitológiai utalások dzsungel-erdősége sem nyomja agyon a verset: a személyes sors élményeivel megigéző lélek képe a tiszta arányok olyan kánonjával rajzolódik elő e mítosz-lián szövetén, hogy az egész kompozi-

ció szinte racionalizmusával tüntet. Racionalizmus – újraolvasva Janus Pannonius verseit, ez volt a legnagyobb fölfedezés saját magam számára: a reneszánsz legmélyebb vonása talán nem is az a közhelyszerű életöröm és vad élethabzsolás (a középkori aszketizmussal szemben, amely a valóságban persze ugyancsak inkább elvi értékű volt csupán), amit a középiskolában „reneszánsz" címen tanultunk. Hanem: a töprengés. Janus Pannonius verseinek összességéből nem egy vérbő, kicsattanó képű, érzéki örömöket, vagyont és hatalmat hajkurászó főúr, hanem egy talán sápadt, kitágult szemű, elgondolkodó-töprengő férfiarc formázódik elő. A reneszánsz másik arca. Annak az embernek az arca, aki belevettetett egy gondviselés nélküli világba, maga van, egyedül, társa és támasza csupán a tiszta értelem; a töprengő ember, aki gondolataival ragadja meg a világot, s akinek lelkében – ezért – egyszerre szökken szárba a diadalérzés és a szorongás...

Bérces Gábor képei valahol itt: a tobzódó díszítmény-gazdagság és a tiszta arányok sajátos dialektikájánál próbálják egy tűnő pillanatig megragadni Janus Pannonius költészetének lelkét. E tárlat tábláin, a különféle technikával készült képek legtöbbjén egy reneszánsz, vagy reneszánszi reminiszcenciákat ébresztő kis díszítőelem uralkodik. Egy sajátos kis spirálvonal, amely önmagából indul, lecsavarodik önmagáról, mint a csigaház görbéje, aztán széles ívet fut be, majd szinte tükörszimmetrikusan lezárja önmagát, visszacsavarodik önmagába. Ennek a sajátos vonalnak, mint alkotóelemnek a legkülönbözőbb, zsúfolt kombinációival találkozunk a képek legtöbbjén, de nem összevissza, hanem rendszerint mezőkbe vagy sávokba rendezve, hol az időtől megsápasztott arany, hol a múló századok során sötétbarnára feketült bíbor vagy a szürkévé hályogosult ezüst alapszínén (valamennyi a reneszánsz piktúra komoly, napjainkra megpatinásult tónusait idézi); és ezek a sávok és mezők, amelyek a túlburjánzó ornamens-vegetációt hordozzák, ugyanakkor tiszta és racionális mértékviszonyaikkal tüntetnek s közvetítik számunkra az arányosság és az arányok szemléletének örömét, legtöbbször talán a *sectio aureá*ét, amelyet ugyan még az antik kor fedezett föl, de amelynek a reneszánsz jött rá újra az ízére... Egyszóval: a túlburjánzó díszítmény s a tiszta kompozíciós arány egymást kizáró s mégis egységet adó furcsa dialektikáját keresik Bérces képei, amelyből – első közelítésben úgy tűnik – a Janus Pannonius-i líra felszíni feszültségei is fakadnak, s amely lírának Bérces, mint látszik, nem is képi rendszerét és világát, de az ezeket meghatározó elvet, ha úgy tetszik: e líra „metafizikumát" próbálja megragadni.

A reneszánsz díszítőelemekkel benépesített s tiszta arányokkal kimért terekben persze azért fel-feltűnnek a Janus Pannonius-versek hangulati elemei és tárgyi motívumai is: a magas, nyitott egek, a Janus lelkének oly kedves fák stb. És olykor az arcok: ezek a töprengő, elgondolkodó, fiatal férfiarcok, mint a „Ferrarai diákok" vagy a „Marcello panegyricusa" c. képeken, amelyek a maguk töprengő mivoltában a Janus Pannonius-i költészet egészét egyszerre idézik. Persze ezek a tematikus motívumok csak nagyon távoliak, elmosódottak Bérces Gábor grafikáin, szinte sejtelemszerűek – de nem is kellenek ide tárgyi rekvizitumok, mondjuk a Janus-epigrammákból, ha egyszer sikerült a mélyebben fekvő s meghatározó mechanizmusok közvetlen felidézése... Mint például a „Vadászat" c. képen, ahol pedig Bérces még tovább is ment egy lépéssel s széttördelte a szép arányú reneszánsz képtáblát, s a részmezőket, akár egy sereg dominót, összevissza tologatta egymás mellett, ezzel már egy olyan későbbi (ötszáz évvel későbbi) kor lelkét idézve, amely kornak nagy érzéke van a tördeléshez és kevés a reneszánsz értelemben vett tiszta arányokhoz. És ez a kép mégis, a maga széttördeltségében is valahogy „arányos": az összevissza átrendezett mezők megőrizték saját méretviszonyaikat, s ezzel (tördeltségükben is) racionalizmusukat, s ez a racionalizmus a kompozíció közepén bevilágító két fehér folt ablakán át oly tiszta értelmet sugároz, hogy az embernek belesajdul a szíve: Bérces Gábor kiállított alkotásai közül – legalábbis számomra – ez a „Vadászat" idézi föl legmegragadóbb erővel Janus Pannonius lelkét és szellemét, és egyszerre egész költészetét is.

És ezért: a formákban kifejeződő racionalitás szuggesztivitásáért érzem janusi szelleműnek, a Janus Pannonius-versek lelkületével rokonnak Bérces Gábor „Emlékezés"-sorozatának darabjait, amelyekről pedig már a reneszánsz, vagy inkább rene-

szánsz-ízű kis díszítőmotívum is elenyészett. Ezek az alkotások talán idegenszerűnek tűnnek a kiállítás reneszánsz fényei és káprázatai közepette. De ne ítéljünk elhamarkodottan, mondván: ezeknek az egymásra hajigált színes hasáboknak, az ötszáz évvel későbbi kor konstruktivista élményeit idéző lemeztelenült geometriai alakzatoknak aztán igazán semmi közük már Janus Pannoniushoz. Mert van közük. Bizonyításul felidézem Janus egyik, s éppen pécsi illetőségű, latin epigrammájának néhány sorát. Az epigramma címe: *De corporis mathematicis*, azaz „A geometriai alakzatokról".

Pont az, amit – nem lévén része – nem oszthatsz.
Mozgó pont nyoma könnyű-kecses vonalat von.
Két metsző egyenes kifeszíti magával a síkot,
Mely lefelé vagy föl mélységbe semerre se terjed.
Kétszer két síkidom már testet metsz ki a térből,
Három mérete van: hossz, szélesség s a magasság . . .

Íme, ez is Janus Pannonius, a síkok és idomok tudója – a költészetéből sugárzó arányérzék és racionalitás egyik forrásvidéke talán épp itt keresendő, a természetkutató matematikus tiszta világában.

De térjünk vissza a versekhez és a képzőművészeti alkotásokhoz. „Kétszer két síkidom már testet metsz ki a térből." Nem tudom, Rétfalvi Sándor ismerte-e korábban a geometriai alakzatokról írott épigrammát – nem valószínű. És mégis: amikor megpillantottam a „Pannonia dicsérete" sorozat I. számú darabját, e bronzba öntött kemény geometrikus alakzatokkal, ahol szögletes síkok szikár testeket metszenek ki a térből, talán egy dunántúli bazalthegy vagy kőbánya ihletése nyomán – szinte fölkiáltottam meglepetésemben: Rétfalvi ezt a tájábrázolást „rendeli hozzá" Janus Pannonius tájszeretetéhez – micsoda találat! Találat, mert nem kézenfekvő találkozásról van szó, nem az idézőjelbe tett „téma" találkozásáról, hanem az életérzés és gondolkodás mélyrétegeinek összecsendüléséről, arról a csodáról, ahogy a szobrász „ráérez" egy ötszáz év előtti költő rejtettebb világára.

Hadd időzzem el még egy pillanatig a „Pannonia dicsérete" sorozatnál, amelynek darabjai talán a legkedvesebbek nekem a kiállított plasztikák között. Tájszobrok. Hogy ennyire lenyűgöznek, annak oka, hogy egy ilyen, két tenyérben elférő, zárt kompozíciójú kis bronz-alakzat képes a lankáival és domborzataival végtelenbe simuló pannon táj teljességének és nyitottságának élményét felidézni és szuggerálni. És ráadásul oly módon, hogy ugyanakkor megérezteti velünk azt a látást és lelkületet is, amellyel az egykor volt Költő e táj szép vonalú lankáit szerette. És mindezeken kívül is még valamit megéreztet: a janusi költészet egy olyan vonását, amely egyébként mintha háttérbe szorulna valahogy e tárlat alkotásain: a tiszta erotikumot. Nézzük csak meg alaposabban például a „Pannonia dicsérete"-sorozat sorrendben utolsó (V. sz.) alkotását: négy apró dombbal gazdag lankás vidéket mutat, a völgy rejtőző ölén bokornyi présházzal; de ha kissé hátrább húzódunk a kompozíciótól, lehetetlen nem fölismernünk e halmos-lankás forma-egészben egy női test torzóját. Egyetlen téridomban sikerült itt Rétfalvinak megragadnia tájat, embert, lelket – tudniillik a művészet lelkét, a diadalmas Éroszt, hiszen minden költészetnek szülője ő, a világ láványán érzett érzéki gyönyörűség.

A Janus Pannonius-i tájélmény és -líra absztrakciótól nem idegenkedő szobrászi megragadása egyébként azért is érdekes, mert Rétfalvi többi munkája egy kevésbé elvont réteg felől közelíti meg a janusi versek világát: a költészet metafizikuma helyett a tárgyi valóság elemei felől. Például annak a Janusnak a tárgyi világa felől, aki ifjonti hevességében sohasem habozott tollat és öklöt rántani önérzete védelmében, és aki személyes sérelemnek vette a butaságot, a korlátoltságot (még akkor is, ha nem ellene irányult); aki nagyon tudott vívni szellemének élesre fent spádájával, a gúnynyal; s akitől bizony a szabadszájúság sem volt idegen . . . Rétfalvi bronzainak másik csoportja ezt a vagánykodó, csípős nyelvű ifjú Janust keresi és találja meg, például a Szilviának írott epigrammára formázott kis kompozícióban (aki, emlékszünk, szemrehányást tett Janusnak, mondván, tőle való a gyerek, mire költőnk azt felelte: aki

mindig tövisek közt jár-kél, hogyan vádolhat *egy* bizonyos tüskét a bajáért?), vagy azon a domborművön, amely a tehetségtelen Pálnak címzett epigrammát idézi (aki, mint Janustól tudjuk, oly rossz verseket írkált, hogy még javítgatni sem volt érdemes azokat). És leginkább és legsikeresebben azon a bronzon, amelyet „Az udvaroncok szerencséjének forgandóságáról" írott epigrammának szentel Rétfalvi. A kompozíció lezárt mezőjébe csupán a felfúvott arc fér be (leeresztett szemhéjjal, amely mögül érződik a szem ideges reszketése, a félelem a következő pillanattól), valamint két felpüffedt s a kompozíció szélében görcsösen megkapaszkodó kéz – Rétfalvinak itt egyszerre sikerült elcsípnie nemcsak Mátyás király forgandó szerencséjű udvaroncainak, de minden idők bármely hatalmassága mellett udvaronckodók sorsának tragikomikumát, a pöffeszkedés és a következő pillanattól való reszketés viszolyogtató és ugyanakkor röhögni való elegyét.

Ez utóbbi alkotások módot adtak Rétfalvi Sándornak arra, hogy megmutassa, milyen ragyogó érzéke van a groteszkhez, a humorhoz. Ritka érzék, s különösen egy olyan művésznél, aki a tragikum mélységeihez való affinitását olyan lenyűgöző és megdöbbentő alkotással demonstrálta már, mint a pécsi Tettye szikláin felállított, keresztben függő Krisztus. Ritkán van oly torokszorító élményben részünk, mint amit az a hosszú szögeken lógó, kicsavart és deformált, a megválthatatlan testi szenvedés iszonyú realizmusát és a szenvedés egész metafizikáját egyszerre kifejező emberi test vált ki belőlünk . . . Ám a tragikum és a groteszk mellett még egy harmadik rétege is van Rétfalvi szenzibilitásának: érzék a halk és tűnő líraisághoz, amelyet tájplasztikái mellett leginkább az „Egy dunántúli mandulafához" című kis bronza mutat föl számunkra.

Végezetül néhány szót a Janus-portrékról.

Azzal kezdtem, hogy a két művész nem illusztrálni akarta Janus Pannoniust, alakját, életét, verseit, hanem – a nehezebb, ám a művészethez egyedül méltó utat választván – az élmény ábrázolásának kerülő útján idézik fel Janust . . . Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy nem lennének képzőművészek, a tustoll s a véső mesterei, ha nem tennének kísérletet arra, hogy a lelkükben „összeálló" Janus-arcot explicit módon is megjelenítsék. Ezeknek az arcképeknek semmi közük az egykori „modellhez". Janust ugyan Mantegna megfestette, Galeotto Marzióval egy képen, de ez a festmény elveszett, s az egyetlen hitelesnek tekinthető ábrázolat-féle (talán valami pecséten vagy könyvtartozékon) a kor szokásának megfelelő szakállas-bajszos arcot mutat egy püspöksüveg alatt, ahol is a szőrzet redői tökéletesen elfedik az egyéniesítő vonásokat – Janus Pannoniusnak nincsen arca, csak az az egyetlen hiteles, amely versei nyomán lelkünkben él. Szembesítsük hát ezzel az arccal a kartonra lehelt s bronzba vésett másolatokat.

Rétfalvi Janus-portréja tiszta, szinte klasszikus vonású férfiarc – ha egy kicsit teltebb lenne, akár odasorakozhatna a rinascimento klasszikus szoborpéldái, a régi görög szoborfejek mellé. Ez a Janus azonban nem telt arcú, hanem csontos, szinte szikár (fiatalságában is az), sápadtsága még a bronz patináján is átüt, hogy kiemelje azt az elgondolkodó-töprengő, bölcs szomorúságot, amit ennek a fiatal arcnak a vonásai hordoznak – íme, ezen a ponton Rétfalvi Janus-portréja találkozik azzal az arccal, amely bennem, a Janus Pannonius-versek olvasójában kialakult a Költőről . . .

A Rétfalvi-portré azonban egyéb kijelentéseket is közvetít Janusról. A művész közvetlenül az áll alatt metszette el a hozzáképzelhető testtől a fejet, s hosszú, a valóságosnál sokkalta magasabb, elrajzolt püspöksüveggel koronázta (rajta feliratként az epigramma annak az embernek a sorsáról, akinek neve valaha János volt, aztán Janus lett, hogy a múzsa megkoszorúzta fejét). Ez a nyakáról lemetszett fej s fölötte a hosszú süveg együtt: miként egy felkiáltójel.

Töprengő felkiáltójel egy mondat – elején, amely mondat, mi ezt ma már tudjuk, ezzel a szóval végződik: Mohács. Ő, szerencséjére, nem tudhatta. De a jeleket látta és töprengett, s békességért esengett Mars istenhez, szegény, megfáradt pannon népének, összeugrott a királlyal, aki nem fordított figyelmet (vagy legalábbis nem elegendőt, szerinte) a fenyegető rémre, összeesküvésbe bonyolódott, menekült, meghalt . . . Íme, egy felkiáltójel története.

Bérces Gábor Pannonius-arcain ugyancsak a töprengés dominál. Bérces két kompozíció változataival is kísérletezett. Az egyiken a Janus-név eredeti viselőjének, a kétarcú istenségnek kézenfekvő asszociálásával, amire van is némi alap, hiszen a mi Janusunk is kétfelé tekintett egész életében, csak nem előre-hátra az időben, hanem jobbra-balra a térben: egyszerre a művelt Itália felé, ugyanakkor a barbár szülőföld irányában, egyszerre figyelt a két hazára, mindkettőben otthon volt és egyikben sem volt otthon, mert az egyikben mindig hiányzott a másik. Bérces kétarcú portréi e kettős hiányérzetet tükrözik, a kettős hiány kiüresítettségét.

A kettős arc azonban végül is Bércesnél is egybe olvad, egyetlen kozmikusan töprengő portrévá: ugyanaz, vagy majdnem ugyanaz az arc négy változatban, négy jelentéssel. Legmegrendítőbb a négy közül mély kék színeivel az a tágra kerekült szemű arc, amely címével is az utolsó janusi epigramma megroppant sorait idézi, s amely tekintetével a nagy semmibe vesző öröklét kifürkészhetetlenségét pásztázza:

Hírnevemet testemmel a gyászos perc elorozta:
Így halmozz, nyomorult, kincseket, ócska vagyont!
(Tellér Gyula ford.)

Ezt a két kétségbeesett, lemondó sort már menekültében írta, Thuz püspök várában: a királyi harag elől futott, haldokolva. Még utoljára leszállt a poklok, a félelem infernójának legaljára, s átélte, amit felvilágosult racionalistaként addig csak tudott: hogy innen nincs visszaút és ezután nincs folytatás; s mert igazi költő volt, ebben az utolsó pillanatban is tette a dolgát, kipréselte magából ezt az iszonyú két sort. Aztán meghalt... Bérces Gábornak ez az utolsó Janus-arca, kék színeivel és elkerekült tekintetével, valamiképpen ennek a nagy rádöbbenésnek a pillanatát akarta tettenérni. És én úgy érzem, hogy az eredmény méltó a vállalt feladathoz.

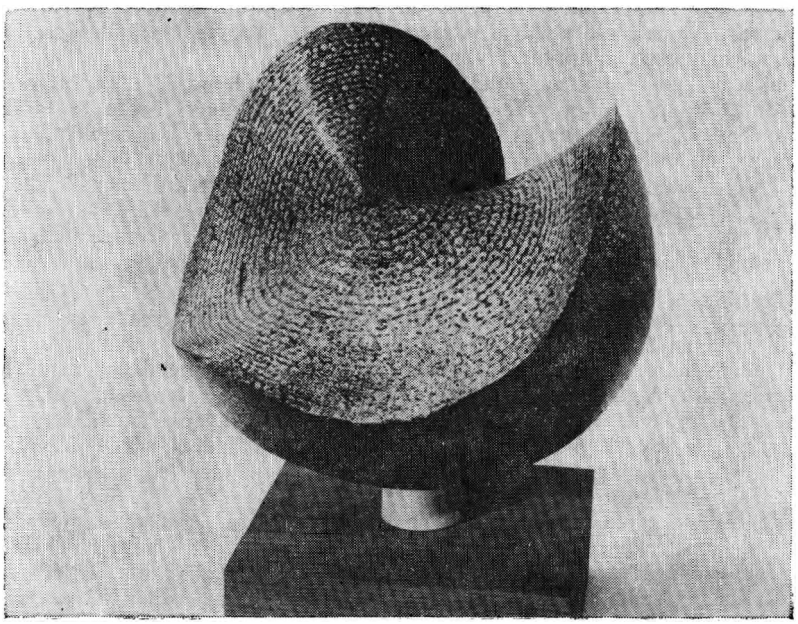

ROMVÁRY FERENC

A III. ORSZÁGOS KERÁMIA BIENNÁLÉ PÉCSETT

Szeptemberben a pécsi sétatéren, a Tudomány és Technika Házával szemben szokatlan látványosság fogadta a járókelőket. A III. Országos Kerámia Biennálé szabadban elhelyezett kiállítási tárgyai, térplasztikák. Természeti formákat idéznek fel és természeti környezetet feltételeznek. *Pázmándy Antalé* az egyik: szabálytalan, lapított tömegű test, erőteljes átlós bemetsződésekkel, kétoldalt szabdalt formációkkal gazdagítva. Ritmus és harmónia, egyúttal belső feszítőerő jellemzi. A másik *Ortutay Tamás* munkája, két egymásba simuló spirálforma. A spirál az anyagot gyurmázással alakító kéz nyoma, de méretekben felnagyítva, hatalmasra felfokozva. A mívesség legősibb fogása, a kezdet, az agyag megmunkálási lehetőségének első fázisát megörökítő mozzanat immáron szoborrá véglegesült monumentuma.

A modern kerámia állandó megújhodásának egyik lehetséges útja: visszanyúlni az eredethez, végigjárva az alkotó folyamat mechanizmusának útját. Szakítani a konvencióvá merevedett eredményekkel, az anyag belső törvényszerűségeit érvényre juttató spontán alakítókészség szabadító erejét felhasználva. Az emberkézzel „nyomjelzett" agyag tűzben nyert végső formája a kísérletező folyamat szerves része. Schrammel Imre és Anders Liljefors neve fémjelzi nálunk ezt a forrásokhoz visszakanyarodó művészi magatartást.

Ötvenheten állítottak ki a Pécsett harmadízben megrendezésre kerülő kerámiai seregszemlén. A legtöbben az előző két alkalommal is a résztvevők közt voltak, és egy-két kivételtől eltekintve a legjobb keramikusok most is éltek a kiállítás lehetőségével. A kiírás szellemének megfelelően csak az elmúlt években készült alkotások szerepelhettek. Az már elöljáróban is megállapítható, hogy a biennálé összképe a mai magyar kerámia jelen állapotát híven tükrözi.

A mai kor igényeinek megfelelően a biennálén is hangsúlyt kapott a falkép és a falburkolat. Az utóbbinak szükségességét jóideje mindenki ismeri, általános elterjedése azonban várat magára. A biennálé fóruma ismételten ráirányítja a figyelmet. A típusházak világában szemet gyönyörködtető változatosságot jelenthet a tömegesen gyártható, a sokféleképpen variálható, egyéni karaktert adó díszítő elem. *Torma Istvánné*, (a Finomkerámia Ipari Művek különdíjasa), *Minya Mária, Seregély Márta* porcelán-félporcelán, *Szemlér Magda* samott falburkolatai nagyvolumenű, ipari méretű gyártást igénylő, széles körben általánosítható díszítő lehetőséget kínál az építészet számára.

Az elmúlt évtizedekben elterjedt falkép azonban egyre inkább belső térbe szorul. Ezt a tendenciát időjárási viszonyaink mázas kerámiára kedvezőtlen volta mellett a korszerű, dekoratív, elemrendszerből tetszés szerint variálható falburkolat térhódítása is erősíti. A fali kerámia egyik irányzatát *Majoros János* (az 1972. évi biennálé I. díjasa) képviseli. Majoros színben és formában lényegre szorítkozó művészete főként a fény és árnyék plaszticitást hangsúlyozó eszközével hat. Gecmetrikus formákból épít, a háromszög, a négyzet és a kör pozitív–negatív egymásraépítettségének merevségét azonban erőteljes plasztikai megformálással oldja fel. Súrlófénybe állított reliefjeinek felületi gazdagsága, tömör szobrászi megfogalmazása, nagyvonalú összefogottsága a csontfehér máznak számos árnyalatát bontja ki. Nem törekszik a figuratív kapaszkodó irányába tett bármilyen gesztusra. Erőteljes plasztikáin a színnek kiegészítő szerepet szán, mégis, a fehér árnyalatainak színgazdagságával – számolva a fényerő intenzitásának és irányának váltakozásával – a plasztikai hatás fokozását éri el.

Egy másik irányzatot képvisel *G. Staindl Katalin* figurális reliefjével. Az 1970-es biennálé I. díjasa ezúttal is magas művészi szinten ismételte meg előző teljesítményét. Mózese erőt és biztonságot sugall. A dombormű erősen plasztikus megfogalmazású, a műfaj kötöttségeit szigorú fegyelemmel követi. A magas tűzön égetett samott színárnyalatai is élénkítik a felület mozgalmasságát. A monokróm színvilágból egy melegebb tónusú tűzbarnába csap át.

A falkép műfajának harmadik válfaját *Németh János* munkái képviselik. A biennálén bemutatott Tavasz–Nyár–Ősz–Tél sorozata négy különálló, szigorúan négyzetbe komponált relief, korongolással alakított figurákkal. Ízes népi humor jellemzi. A vaskos figurák a legnagyobb felületek törvénye szerint állnak, fekszenek a négyzet szabta szűk térben.

Könnyedség és humor jellemzi *Fürtös György* kerámiáit is (a zsüri az ő munkásságát III. díjra érdemesítette). A Pécsi Porcelángyár tervezője jól sáfárkodik a helyi lehetőségekkel. Pirogránit küttervei és kertplasztikái játékos fintorral az anyagszerűség végső határát súrolják. Bátran él a mázak adta lehetőségekkel, kifogyhatatlan az ötletekben. Különösen a karikírozó állatfigurákat kedveli.

Schrammel Imre (az 1970-es biennálé másik I. díjasa) eddigi munkásságához szervesen kapcsolódó egységes sorozattal (Variáció spirál témára) mutatkozott be. Schrammel az állandóan kutató-keresők közül való, azok közül, akik eredményeiket az ismeretlen feltárásában érik el. Az anyagban rejlő lehetőségek végsőkig való kivallatásának részeredményei is jelentősek.

A biennálén a díszkerámiát *Balczó Edit, Bod Éva* és *Gorka Lívia* munkái képviselték. Gorka Lívia nyújtott cseppkő és lapos kavicsvázáinak artisztikus formája a szürkésfehér fénytelen mázzal harmonikus egységet alkot. Munkássága ismét felfelé ívelő. *Fekete János* forgástest vázája és *Kondor Éva* népi fogantatású falitál sorozata nemes egyszerűségében ér el kedvező hatást. *Krajtsovits Margit* magas tűzön égetett samott padlóvázáival a klasszikusan leegyszerűsített tiszta forma rangos képviselője.

Végül, de nem utolsó sorban kerül szóba a II. díjas *Horváth László* három készlete. Nem volt meglepetés, hiszen a fiatal tervező eddig is értékes műveket alkotott. Ez a készletegyüttes (étkészlet, teás- és kávéskészlet) azonban abszolút értelemben is a legjobbak közé tartozik. Sok évtizedes probléma, hogy nálunk az ipar nem gyárt, a kereskedelem nem rendel és a közönség nem igényel (?) modern, korszerű készletet. Ma is sokan a rokokó utánérzést kedvelik. Ez az ízlésbeli megkötöttség valahogy nem tud, de talán nem is akar felengedni. A biennálén most láthatunk egy nagyvonalú készletet, egyelőre egyedi példányban. Erénye a konstruktív, kézbekívánkozó forma, a racionális megformáltság. A tálak lapított gömbformája, a fedők fogantyújának szerves beépítettsége, a pontos illeszkedések és felfekvések, a hármas rendeltetésű garnitúra cseppet sem erőltetett, nagyon is természetes összetartozása, a tálak kedvező űrtartalma, a mai tárolási követelményekhez, az átlagos családi létszámhoz való alkalmazkodása funkcionálisan, egyúttal esztétikailag is a készlet kiválóságát hangsúlyozza. A készlet díszítetlen, csillogó porcelánfehér, a formaszépség tehát maradéktalanul érvényesülhet. Szakember és tárlatlátogató egyaránt elismeréssel fogadta Horváth László készletét. Az igazi azonban az lenne, ha a szakmai elismerésen túlmenően az ipar is elébe menne a közönségigénynek és széles körben hozzáférhetővé tenné. A Finomkerámia Ipari Művek vezetőinek a biennálé iránti érdeklődése mindenesetre biztató előjelnek látszik.

S ha a leszűrt tanulságok azt eredményezik, hogy egy lépéssel közelebb kerül egymáshoz az alkotó szándék, a társadalmi igény és az ipari lehetőség, akkor a III. Országos Kerámia Biennálé megrendezése már nem volt hiábavaló.

TÜSKÉS TIBOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

RENESZÁNSZ KŐTÁR

A Janus Pannonius-ünnepségek során Pécsett, történelmi levegőjű környezetben, a középkori eredetű Káptalan utca 2. számú ház kertjében reneszánsz kőtár nyílt. A pécsi székesegyház múlt század végi restaurálása során napfényre került – főként román stílusú – domborművekből már korábban kőtárat rendeztek be a dóm mögötti területen. Ez a mostani gyűjtemény főként a márévári ásatások eredményére támaszkodik, valamint a pécsi és a siklósi reneszánsz emlékeket mutatja be. Ezzel a Janus Pannonius Múzeum régészeti osztályának kezelésében működő két kőtár arculata elhatárolódott egymástól: a dóm mögötti a Román Kőtár nevet, az újonnan berendezett pedig a Reneszánsz Kőtár nevet vette fel.

A város talán legrégibb házának kapuján lépünk be. Az épületet az elmúlt években restaurálták; akkor kerültek elő a vakolat és a több réteg mész alól a színes, reneszánsz freskótöredékek. A kapuboltozat alatt páros, kő ülőfülkék, az emeleten reneszánsz ablakkeretek láthatók. Az emeleti termekben kapott helyet a Zsolnay kerámiagyűjtemény. De az épület stílusához, igazi hangulatához illő anyag a kertben található. Díszcserjék, aranyalmafák, itáliai fenyők, mogyoró és hibiszkusz bokrok között vezet a gyalogút. Az ágyásokba a XIV. és a XV. század magyar főnemesi udvarainak kedvelt virágait ültették. A tekintet egy-egy nagyobb, faragott víztartó medencén, kő szobortöredéken pihen meg.

A reneszánsz kőtár megnyitásával ugyan tovább szaporodott a pécsi múzeumok szétszórtsága, de az új kőtár a városban a legillőbb környezetbe került. Történelmi levegőjű falak között járunk. A házról az első adat 1324-ből maradt ránk. Joggal föltételezhetjük, hogy a hajdani kanonoki házban Janus Pannonius is megfordult. A házat a mohácsi csata krónikása, Brodarics István pécsi püspöksége idején építették át reneszánsz stílusban. A patkó alakú kőtár a hajdani pécsi vár külső, északi falára támaszkodik. Az udvar közepéről a Kálvária domb tetején kuporgó kápolnára látni. A várfal fölött szinte áthabzanak a Petrezselyem utcai (ma Aradi vértanúk útja) házak kertjeinek tűzpiros rózsái.

Azon, hogy a reneszánsz kőtár anyaga jóval szegényesebb, mint a román kori gyűjtemény, nincs mit csodálkozni. A pécsi román kori műhelyben csaknem három századon át fejtették a követ a szobrokról, oszlopfőkről, domborművekről. A pécsi központból kisugárzó reneszánsz művészetnek legföljebb egy szűk század adatott. Az ellenőrizhetetlen, mert tárgyi emlékkel nem bizonyítható kezdetek nyilván Janus Pannonius koráig nyúlnak vissza. Janus könyveket hozott magával, csillagvizsgálót akart berendezni Pécsett. Az első reneszánsz emlék Pécsről Ernuszt Zsigmond püspök 1498-as évszámmal jelzett címere, mely valószínű a vár kaputornyáról származik. Latin nyelvű felirata szerint: „Ernuszt Zsigmond csináltatott engem". Ernuszt építteti a barbakánt és a hozzá csatlakozó erődrendszert. A szobrászatnak mindig az építészet adott kenyeret. A Szathmáry György püspöksége (1505–1521) idején folyó nagyszabású építkezések lendítik föl a pécsi faragóműhelyt. Szathmáry átépíttetti a püspöki palotát, új épületszárnyat ragaszt hozzá, s a Tettyén reneszánsz stílusú nyári palotát emeltet. Ablakait a főpap pólyával kettémetszett, rózsával és liliommal ékes címere díszítette. A dómban látható vörösmárvány Szathmáry pasztofórium az egyik legszebb hazai reneszánsz emlék. A pécsi műhellyel egyidőben olasz és hazai mesterek dolgoztak Bekics Pál márévári építkezésein, valamint Perényi Imre keze alatt Siklóson. A siklósi anyag már korábbról ismert volt. A Magyaregregy határában található Márévár területén az 1960-ban megindult ásatás számos új és rendkívül becses emléket tárt föl. A

pécsi és a baranyai reneszánsz virágzásának a török előnyomulása vetett véget. 1543-ban elfoglalta a török Pécset, s ettől kezdve már csak az emlékek pusztulásáról beszélhetünk.

Az első pillanatban van valami lehangoló a sok töredék, pótlás, rekonstrukció, fotómásolat láttán. Amíg két-háromszáz kilométerre tőlünk délre, a Dalmát tengerpart vagy Észak-Olaszország városaiban reneszánsz utcasorok maradtak épen, négy-ötszáz éves házakban élnek az emberek, ugyanabból a kőmedencéből merítenek vizet ma is, amely fölé századokon át hajoltak elődeik, ahol ugyanazokon a köveken jár az utas, amelyeket hajdan Marko Marulić, a nagy spalatói humanista költő koptatott, addig nálunk öklömnyi töredéket kell üvegvitrin alá rejteni, a felismerhetetlenségig összezúzott törmeléket kell konzerválni, gyér történeti adatokból kell hipotéziseket gyártani. Mondom, van a látványban valami leverő.

Másfelől azonban éppen ennek a viszonylagos szegénységnek köszönhető a magyar régészet fejlettsége, a magyar restauráló munka igényessége, a magyar kiállításrendezés roppant ötletessége. A szegénység büszkesége és rátartisága teszi alighanem olyan vonzóvá a most megnyílt pécsi reneszánsz kőtárat is.

A rendezés pompás ötletekkel, szellemes technikai megoldásokkal, ügyes vizuális hatásokkal teszi szemléletessé és látványossá a gyér anyagot. A patkó alakú csarnok fölött nyitott, ácsolt fedélszék húzódik, homlokzatát üveg burkolja, alját vöröstégla padlózat födi. A bemutatott faragványok időrendben és lelőhelyek szerint csoportosítva sorakoznak. Ahol nem lehetett korábbi helyéről elmozdítani a tárgyat, ott fotó pótolja (pl. Ernuszt Zsigmond címere, Szathmáry pasztofórium). Humanista szerzőktől származó irodalmi idézetek hozzák közelebb a kor hangulatát. A rendezés az átvilágított, üveg alá helyezett kép, a felnagyított fotó, a másolat, a kiegészítés eszközével egyaránt él. Különösen szellemesek azok a kiegészítések, ahol a díszítménytöredék mögött az egész tárgy, a teljes ablak vagy ajtó megrajzolt képe látható, illetve ahol fémszalagok pótolják a hiányzó részeket.

Néhány tárgy előtt hosszabban elméláz a tekintet. A stilizált levél-, virág- és indamotívumok a román korból kilépő művészet naturalizálódásának folyamatáról vallanak. A kőtár egyik legszebb reneszánsz faragványa egy alig gyerekfej nagyságú vörösmárvány töredék. Oldalán jellegzetes antik jelenet látható. A félig állat, félig ember testű, kettős pánsípot fúvó kentaur a hátán egy meztelen, puzdrás amazont ragad el. A másik emlék Márévár romhalma alól került elő. Szépen faragott kandallótöredék. Valamelyik emeleti helyiség sarkában állt. A kiegészítés pontosan érzékelteti a kandalló egykori alakját. Kedvünk volna alágyújtani, és mellette melegedni. A harmadik emlék egy teljesen épen megmaradt ajtókeret Márévárról. Félkörívben záródó, arányos, emberszabású forma. A rendező úgy állította a kiállítási csarnokba, hogy akár átléphetünk alatta. Az ajtó előtt még a kiállítás tárgyai, üvegvitrinei között jártunk, az ajtó mögött, ha behunyjuk a szemünket, Bekics Pál reneszánsz palotája vendégének képzelhetjük magunkat. Egy egészen apró rendezői ötlet, s valami varázslatos erő szinte megemeli a tárgy jelentését.

A pécsi reneszánsz kőtár még nem tekinthető befejezettnek. A hely, az udvar lehetőséget kínál a további kiegészítésre, bővítésre, újabb épületszárnyak, kiállítási termek nyitására. Szerencsés gondolat, hogy legalább üvegen át a tanulmányi raktár – csupán korszakonkint elhatárolt – anyagára is vethet a látogató egy pillantást. A kiállításrendezés nem elhanyagolható területe a feliratkozás. Kár, hogy az ezüst színű alapra rajzolt fekete, nyomtatott (verzál) betűk nehezen olvashatók. Különösen a hosszabb terjedelmű szövegek számára egy, a mainál előnyösebb – talán kurrens kurzív – betűtípust kellene kikísérletezni.

Ablak keretkő töredékek, rozettás ajtókeret töredékek, vörösmárvány faragvány töredékek . . . Míg a szerencsésebb népek gyermekei a XIV. és a XV. században emelt házakban élnek ma is, s egész palotákat, templomokat, polgárházakat, városrészeket tárnak a látogató elé, mi reneszánsz töredékekből rendezünk be múzeumot. Hogy legalább a kövek hirdessék a hajdani „pompás város", a reneszánsz Pécs emlékét. Hogy az emlékek megbecsülése igazolja a mai utódok nemes hagyománytiszteletét.

„Az édesapámat a bika agyongázolta. Az édesanyám megmaradt másállapotosan. Én hároméves voltam, amikor az édesanyám meghalt. Akkor aztán senkim sem volt. Se szülő, se testvér, se senki. Cseléd lettem. Fekvőhelyem nem volt; az istállóban, a jászol alatt adtak helyet, mint a kutyának. Amikor kinéztem az ajtón, a gyerekek azt kiabálták: – Kutya, gyere ki.

Hétéves koromban elvitt egy ember kanászbojtárnak. Bojtárkodtam . . .

Akkor aztán elkezdtem faragni. Hát hogyan? Kis madarat rajzoltam, ceruzám sem volt, hitvány kis késsel nyiszáltam a madarat, egy bucsfenyő ostornyélen. Annyira faragtam, hogy azt mondta a gazdám: – Gyerek, ne faragj mindig, nem lesz belőled rendes ember. – Én meg azt mondtam neki: – Amikor délben maga fekszik, én faragok; éjjel, amikor maga aluszik, én ébren vagyok. – Három krajcárt kaptam először a faragásomért. Később aztán annyira ment, hogy Zalaapátiba kerültem. Vásár volt. Csináltam egy botot. Odajön egy ember, azt mondja: – Fiam, ki csinálta ezt a botot? – Én. – Add oda. – Vegye meg. – Mennyiért adod? – Mit ád érte? – Adok érte egy tízest. – Tíz forint akkor nagy pénz volt. A gazdám is jött Zalaapátiba a vásárra. Abból a tíz forintból nekem is, meg magának is tudott venni egy subát. Két forintért vett nekem még egy csizmát is. Akkor lett először csizmám. Azt mondta nekem az az ember: – Majd eljövünk ám érted, fiam. – Hát meg is jöttek egyes lóval, kis fekete hintóval. Én pedig sehogyse akartam beleülni. Úgy féltem, mert azt hittem, hogy pokolra visznek. Elvittek Keszthelyre. Nem tudtam, hogy hol van Keszthely, sose voltam én ott. Zsúpos épület volt a múzeum akkor. Bemutattak Kapoli Antalnak, aztán beszélgettünk, megnéztem minden faragást, amit csak be tudtam a fejembe venni. Később aztán még éjjel, pipicslámpa mellett is faragtam . . ."

Egy nyolcvannégy esztendős esett ember, Perczel János meséli az életét. Pásztor volt valaha, urasági gulyás, Orosztonyban, Galambokon, Fazekasdencsen. 1888-ban született Zala megyében, Szentpéterúron. Apja is gulyás volt. Amikor Madarassy László a harmincas évek elején fölkereste, Somogyban, az Inkeyantalfa határában fekvő Fazekasdencs-majorban talált rá. 1934-ben megjelent könyvébe, a *Művészkedő magyar pásztorok*ba a tizenkét faragópásztor közé Perczel Jánost is bevette. A tizenkét faragó közül az elmúlt években néggyel még nekem is sikerült beszélnem. Hoffer Jánossal, Kálmán Istvánnal, Breglovics Kálmánnal, és most Nagyradán Perczel Jánossal.

Magánosan éldegél. Házának tetejét az idő megnyomta, falát az eső szétáztatta. A „népművészet mestere" címet viselő Perczel János most a régi házzal szemben egy deszkából, bádogból eszkábált, sárral tapasztott viskóban lakik. Egy öreg bábaasszony a szomszédból néha megnézi, főz rá. Faragásait a keszthelyi, az egerszegi, a kanizsai múzeum őrzi. Amikor életéről kérdezem, úgy beszél magáról, mint egy harmadik személyű mesehősről. Emlékeit lekerekíti, népmesei fordulatokat, homéroszi elemeket szó sorsába. „1918-ban, amikor jöttem haza a frontról – meséli –, találkoztam a gyerekeimmel. De nem tudtam, kinek a gyerekei. Azt kérdezték: – Maga báttya honnan jön? – A gyerekeim! Aztán megkérdeztem, kinek a fiai vagytok? Azt mondták, Perczel Jánosé."

Alig lát. Ha fölteszi is a szemüvegét, csak a tárgyak körvonalait érzékeli. De a faragószerszámokat még a kezébe veszi. Egy papírdobozt húz elő az ágy alól. Tele van kész faragással. Az asztalán szerszámok hevernek. Bizsók, véső, fúró, ár, körző, reszelő, harapófogó, köszörűkő . . . Néha levelet kap Pestről, kérik, küldjön valamit a szövetkezetbe. Máskor autó áll meg a faluban, idegenek keresik. Néhány holmit, egy ládikót, egy tükröst és egy borotvatartót vásároltam tőle.

A doboz födelén a pásztoréletből vett jelenet látható. A háttérben tölgyfa áll, ágain gólya fészkel és mukucs (mókus) jár. A fa alatt két pásztor pipázik. A bográcsalatt a tüzet a bojtár szítja. Két oldalt egy fekete gyapjas bárány és egy tehén látszik, kolomp a nyakán. Perczel János azt mondja, hogy a doboztetőn életének egy

jelenetét faragta meg. Ő a kisbojtár, aki a bográcsot vigyázza. Amíg a pásztorok pipáznak, neki kell az ebédre gondolni.

Később arra kérem, énekeljen valami régi pásztornótát. Az ének szövege elárulja, hogy a kép nem más, mint ennek a régi pásztornótának a fába metszett változata. Hányszor kellett Perczel Jánosnak ezt a nótát elénekelni, hogy saját életét olyannak lássa, amilyennek a népdal festi? Vagy ez az élet szinte az első pillanattól valóban olyan vo't, hogy sorsát a népköltészettel azonosíthatta?

Üres bográcsban hús nincs benne.
Menj el bojtár, hozzál bele.
Ürüt hozzál, harangosat,
Azt a fekete gyapjasat.

Üres korsó, bor nincs benne.
Menj el bojtár, hozzál bele.
Jó bort hozzál, ne vizeset,
Hogy potyára ne fizessek.

Perczel János életének részletes ismertetése nem ennek az írásnak a feladata. A hajdani pásztorélet és pásztorművészet elsiratására se vállalkozunk. A faragópásztorok művészetének értékeire se itt akarjuk a figyelmet fölhívni. Malonyay Dezső forrásértékű könyve, *A balatonvidéki magyar pásztornép művészete* (az ötkötetes A magyar nép művészete III. kötete; Budapest, Franklin Társulat, 1911) már az első világháború előtt nagy nosztalgiával beszélt a kiveszőpásztoréletről és a haldokló pásztorfaragásokról. A pásztorművészet értékeinek bemutatása pedig elsősorban múzeumi feladat.

Perczel János életének, a Malonyay-könyv gazdag anyagának és különféle népművészeti kiállításoknak azonban van egy közös tanulsága. S talán erről érdemes beszélni. Arról tudniillik, hogy a néprajztudomány immár nem elégedhet meg a pásztorművészet nosztalgikus számbavételével, empirikus leírásával, vitrinekbe való bemutatásával. A tudományos feldolgozáson lenne a sor. A gyűjtés új értékeket már nemigen hoz felszínre. S Malonyay könyvének szemkápráztató gazdagsága is hiányérzetet kelt: szövege inkább irodalmias, mintsem tudományos, a bemutatott tárgyak leírása pedig hézagos.

No persze nem valamiféle öncélú tudományos rendszerezést, minden áron való szakmai eredetieskedést sürgetünk. A néprajztudományt valóban gazdagító lehetőségre gondolunk.

Tudom, a népművészet kollektív művészet, s motívumkincsében legföljebb táji vagy történeti sajátosságokról szoktak beszélni. A korábbi gyűjtések során a múzeumok még akkor se igen jegyezték föl egy-egy tárgy készítőjének nevét, ha ismerték. A tükrösökben, a gyújtótartókban, a pásztorbotokban, a juhászkampókban csak tárgyakat néztek. Ennek ellenére azt gondolom, a népművészetben, különösen a pásztorművészetben, a faragás területén lehetőséget kellene nyitni az egyéni alkotóművészet vizsgálatára is. (A népmesekutatásban már bevett gyakorlat egy-egy mesefa anyagának önálló elemzése.) Perczel János példája, tárgyainak tanulsága ezt sugallja. Perczel János tárgyainak ugyanis sajátos stílusa van. Ezt a gyakorlatlan szem is azonnal észreveszi. De itt nem volna szabad megállni. A cél egy-egy faragópásztor egyéni művészetének leírása, elemzése és értékelése volna.

És itt nyílna lehetőség új módszerek alkalmazására, a néprajztudomány gazdagítására.

Valamely tudományos eredménynek egy másik tudomány területére történő átplántálása gyakran meglepő eredményeket hoz. Még a szélsőséges, a vitatható következtetések is elgondolkoztatók, megtermékenyítők lehetnek. A freudizmus és a mélylélektan eredményei például éppen a néprajz területén juttatták Lükő Gábort érdekes fölismerésekhez, melyekről *A magyar lélek formái* című könyvében (1942) számolt be.

Eleinte játékos ötletnél nem szántam többnek, amikor Perczel János tárgyait

megpróbáltam strukturalista módszerrel elemezni. Az eredmény meglepett. Abból indultam ki, hogy egy faragó mindig meghatározható számú motívumot használ. Például növényeket, állatokat, emberi alakokat. Ezek a motívumok aztán további elemekre bonthatók. Például a növények tőre, szárra, levélre, virágra. A faragó mindegyik elemnek bizonyos számú formai változatát használja. Például négyféle tő-formát, háromféle szár-formát, kétféle levél-formát stb. Már ezek a számok is jellemzőek. Továbbá megfigyelhető, hogy az elemek kombinálása mindig valamiféle zárt kört alkot. Bizonyos tő-forma csak bizonyos szárral vagy levéllel társul.

Így egy faragóművész díszítőelemeit rendszerezni lehet, a díszítőelemek variációs körét, a motívumok változatainak lehetőségét képletbe lehet foglalni. A díszített felületek beosztása, a motívumok kompozíciós elrendezése is „modellizálható". E képletek és vázlatok elvezetnek aztán egy faragópásztor motívumkincsének, fantáziájának, „látomásainak" jellemzéséhez és a puszta tárgyleíráson túl művészetének értékeléséhez.

Valamiféle tudományos „fölfedezést" tettünk volna Perczel János nagyradai viskójában? Dehogy. Mégcsak nem is egy „divatos" tudományos módszer „applikációjára" vállalkoztunk. Egyszerűen jelezni szerettük volna, hogy a néprajztudomány jövője merre kanyarodik: az általános jellemvonások leírása után alighanem az egyéni vonások elemzésére fogja a figyelmet fordítani. S a Perczel Jánossal való találkozás öröme kapcsán az érdeklődő kívülálló óhaját szerettük volna megfogalmazni: a tárgyak összegyűjtése, leltározása s mégoly reprezentatív bemutatása után a feldolgozáson lenne a sor. Hogy a tükrösök, sótartók, borotvatartók ne csak szép tárgyakat jelentsenek, hanem meglássuk mögöttük az embert is, az egyéni alkotót.

WALTER CRANE PÉCSETT

A századforduló angol képzőművészetének egyik jelentős és sokoldalú alakja Walter Crane (1845–1915). Festő, iparművész, illusztrátor és művészeti író egyszemélyben. Amit a művészettörténet szecessziónak nevez, annak ő volt egyik vezető európai képviselője. Haladó gondolkodó. A modern iparművészet és formakultúra híve: az embert körülvevő használati targyak – bútorok, ruházat, könyv – esztétikus megtervezésére, formai megújítására törekedett.

A század utolsó évtizedében műveiből több alkalommal kiállítás nyílt Budapesten, s több ízben személyesen járt hazánkban. Az Üllői úti Iparművészeti Múzeumban 1900-ban rendezett kiállítása alkalmával – az év őszén – az akkor ötvenöt éves, szőke hajú, kék szemű rokonszenves művész újból Magyarországra látogatott. Október 10-től november 5-ig tartózkodott hazánkban. A lapok október 18-án közölték a hírt: „Walter Crane tegnap délben családjával Jókainál ebédelt. A művész nagy elragadtatással beszélt Jókairól." Pár nap múlva Crane vidéki körútra indult.

Utazásának első állomása Pécs. Itteni tartózkodása kettős vonzalmáról, az iparművészet és a népművészet iránti érdeklődéséről vall. Egyrészt a Zsolnay gyár készítményeiben a modern iparművészet nagy értékét ismerte föl. Másrészt a magyar népművészet motívumaiban saját művészetét megtermékenyítő kincset keresett. Walter Crane Zsolnay Vilmos majolikaedényeivel a gyár egyik londoni kiállítása alkalmával találkozott először. A Zsolnay gyár termékei fölkeltik az angol művész érdeklődését, és Zsolnayt meghívja magához Londonba. Walter Crane pécsi utazásának egyik célja, hogy a Zsolnay gyárban folyó munkát közelről megismerje s a család meghívásának eleget tegyen. Zsolnay Vilmossal, aki hetvenkét éves korában, 1900. március 23-án meghalt, már nem találkozhatott. Walter Crane magánemberként látogatott Pécsre, a Zsolnay család vendége volt, ötnapos pécsi tartózkodása mégis eseményszámba ment a városban. A Pécsett megjelenő újságok – különösen a Pécsi Napló, a Pécsi Figyelő, de a hetente kétszer megjelenő Pécsi Közlöny is – több cikkben – hírekben és tárcákban – részletesen foglalkoznak az angol művész pécsi tartózkodásával. Az írások közül kiemelkedik a Pécsi Figyelő „eredeti tárcája", melyet a Zsolnay gyár fiatal tervezőművésze, Nikelszky Géza (1877–1966) írt. Nikelszky

egy éve jött Pécsre és lépett a gyár kötelékébe, s majd egy életen át fogja szolgálni a Zsolnayakat. (Pataky Dénesné szerint – *A Zsolnay kerámia*, 1955. – Nikelszky Géza „1900-ban az angol Walter Crane hatása alatt dolgozott".) Crane látogatása után egy héttel még mindig az angol művészről cikkeznek a pécsi lapok. A korabeli tudósítások alapján szinte óráról órára rekonstruálhatjuk az öt nap eseményeit.

Walter Crane családja – felesége és két fia –, valamint az angol mester magyarországi utazásait előkészítő, szervező, tanítványnak, sőt családtagnak számító, s mellette a tolmács szerepét is betöltő Rozsnyay Kálmán festő kíséretében október 20-án, szombat este a nyolc órás gyorssal érkezett Pécsre. A pályaudvaron Zsolnay Miklós és Szikorszky Tádé fogadta. Az újságíró némi csodálkozással jegyzi meg: „Ma este még egyenesen a pályaudvarról a temetőbe (az akkori budai külvárosi temetőbe) hajtatott Walter Crane Zsolnay Miklós társaságában, hogy még ma elhelyezze Zsolnay Vilmosnak a mauzóleum elkészültéig a kápolna kriptájában elhelyezett koporsójára a Londonból magával hozott pálmavirágot, s azon ezüstfeliratú dedikációját. Megilletődve állt meg a koporsónál, majd elhagyta a temetőt, melynek ily késői esti órában ritkán akad látogatója, legkevésbé olyan, akinek hírneve bejárja az egész művelt világot. A rendőrség még napközben intézkedett arról, hogy a temető még nyitva legyen." A koszorú angol nyelvű feliratát Walter Crane állítólag sajátkezűleg készítette: „A legnagyobb magyar munkásnak, Zsolnay Vilmosnak – az angol munkás: Walter Crane." A férj és a feleség a Zsolnay családnak a gyár területén levő házában, a két fiú Rozsnyayval a Hajó szállodában lakott.

Walter Crane dús programot bonyolított le Pécsett. Másnap, 21-én, vasárnap délelőtt sétát tett a városban, s megtekintette a székesegyházat. A Zsolnay családnál – Majorossy Imre polgármester társaságában – elköltött ebéd után, délután öt órakor Engel János fanagykereskedőnél jelent meg „thea-ozsonnára", akinél ebből az alkalomból a város előkelőségei közül sokan összejöttek. Ott volt a főispán felesége, Fejérváry Imre báróné, Szilassy Laura, akit Walter Crane „15 percnyi idő alatt" lerajzolt. „Szép vonásait mesteri kézzel örökítette meg, mulatva és mulattatva munka közben, és a becses rajzot aláírásával ellátva" az asszonynak ajándékozta. A társaság nagyobb része ezután az angol festővel az élen a színház épületébe vonult, ahol a magyar népélet színei iránt érdeklődő vendég tiszteletére *A vén bakkancsos és fia, a huszár* című Szigligeti-népszínművet adták. „A második felvonásnál tartottak, amikor a vendégek megérkeztek" a földszint baloldali hatos páholyba. „Az előadás csárdás táncát megpróbálták előadás után a fiatal Crane-ok, amint elhagyva a színházat, a páholyból a folyosóra léptek" – jegyzi meg az újságíró. Este a fiúk és Rozsnyay Kálmán néhány pécsi újságíróval egyetemben még az Otthon kávéházba tértek be.

Hétfőn, délelőtt 11 órakor Hetyey Sámuel püspöknél vizitelt az angol festő, majd koradélután a vendégek Püspökbogádra (ma: Bogád) kocsiztak. Walter Crane magyarországi látogatása során gyakran érdeklődik a népművészet tárgyi emlékei után, s vendéglátói minden alkalommal igyekeznek a népművészet eredeti színeit megmutatni előtte. A baranyai faluba is ez a kíváncsiság vezeti. „A főszolgabíró gondoskodott arról, hogy megfelelő magyar, jellegzetes modellek álljanak Crane rendelkezésére, aki azokat hamarosan lekapta skizz-könyvébe" – tudósít a Pécsi Napló. A Figyelő kiegészíti: „leginkább a házak építési módja és a népviseletek kötötték le az angol művész figyelmét". Emlékiratában pedig az angol festő így örökítette meg a bogádi kirándulást: „Láttunk valamit a környékből is, láttuk a parasztokat és életmódjukat és csodálatraméltó hímzéses ruháikat". *(An artist, reminiscences*, London, 1907.)

Pécsre visszatérve, Crane a városi mérnököt, Szmik Antalt keresi föl, akinél „kegyelettel szemlélte Kossuth Lajos ereklyéjét", s megcsodálta a mérnök gazdag néprajzi gyűjteményét. Pompás szőtteseket, varrottasokat, hímzéseket, szűröket láttak. A tárgyakról újabb rajzok kerülnek a vázlatkönyvbe. Szmik megajándékozza az angol festőt, aki viszont „pompás kompozíciójú emlékrajzot készített Szmik Antal mérnöknek. A rajz tárgya egy szív, melyből mezei virágokból kötött csokor fakad. A szív egyik felén a magyar sas, karmaiban a magyar koronával látszik, míg a szív másik felén agy daru (angolul „crane") mély reverenciával hajlik meg a magyar korona

előtt." Ugyanitt megismerkedik Jobszt Bélánéval, a törvényszéki bíró feleségével, s „a találkozás emlékéül másnap neki egy igen csinos vázlatot küldött". Ezután Horváth Antal ügyvédet látogatta meg, aki ugyancsak igen szép néprajzi gyűjteménnyel rendelkezett. Este Walter Crane Fejérváry Imre báró házába volt hivatalos. A vacsora mellé a muzsikát Rác Guszti zenekara szolgáltatta.

Crane pécsi tartózkodását eredetileg rövidebb időre tervezte, de a vendéglátók marasztalására még egy napot Pécsett töltött. Kedd délelőtt a Zsolnay gyár munkatermeit kereste föl, a gyárban folyó munkát tanulmányozta, s több tárgyat készített. „A Zsolnay család hölgytagjai részére vázákat festett az ő különleges modorával, virágokat, állatokat festve azokra secessiós stílusban és minden egyes festett tárgyat valamilyen ajánlásával látta el." A másik tudósítás szerint: „Egyes vázákra, tálakra maga is rajzolt tervezeteket, s behatóan tanulmányozta a különböző égetési módokat."

Délután a hadapród iskolába látogatott. A katonák csárdást mutattak be a vendégek előtt, melyet Crane nagy élvezettel szemlélt. Innét a Littke-féle pezsgőgyárba ment, eleget téve a tulajdonos meghívásának, ahol „ismételten kijelentette, hogy pompásan érezte magát Pécsett, azért is toldotta meg itt tartózkodását egy nappal."

Walter Crane és családja október 24-én, szerda reggel a nyolc órás gyorsvonattal utazott vissza Budapestre. Másnap magyarországi tartózkodásának már következő állomáshelyén, Szegeden találjuk.

Walter Crane pécsi látogatása a város szellemi-művészeti életének, kulturális hagyományainak feledésbe merült mozzanata. De a látogatás puszta tényének felelevenítésén túl érdemes volna Walter Crane pécsi látogatásának tárgyi emlékeit is fölkutatni, összegyűjteni, múzeumi megőrzésükről, nyilvános bemutatásukról gondoskodni. (Az elmúlt évben, ahogy erről éppen a Jelenkorban hírt adtunk, így találtuk meg, szinte véletlenül, Lechner Ödön tervrajzát, melyet a pécsi színház felépítésével kapcsolatos pályázatra készített.) Walter Crane pécsi kapcsolata a Zsolnay kerámia történetének szerves része. Ám hol vannak a gyárban készített, kezevonását őrző tárgyak? Nikelszky Géza *A Zsolnay gyár művészete* című könyvében (1959) azt írja: „A kis eozinváza, amelyet az angol mester ekkor festett és kivitelezett a gyárban, (míg a korabeli híradások félreérthetetlenül több kerámiai-tárgyról beszélnek, ő már csak egyetlen vázát említ!) megsérült a háború alatt, s restaurált állapotban őrzi ma a Pécsi Janus Pannonius Múzeum." A leltárkönyvek alapján nem sikerült a tárgyakra bukkannunk. S hová kerültek Pécsett született és itt elajándékozott portréi, rajzai? Hol lappanganak a baranyai népművészeti tárgyakat megörökítő vázlatai? Nikelszky Géza hagyatéka őriz-e Walter Crane-nel kapcsolatos további emlékeket? – Kérdések, melyekre jó lenne választ kapni . . .

Jegyzet: Walter Crane pécsi látogatására először Péter László hívta föl a figyelmemet: *Walter Crane Szegeden.* Somogyi-könyvtári híradó 70/4. Walter Crane magyar kapcsolatait több tanulmányban tárgyalta Gál István: *Walter Crane és a magyar irodalom.* Nagyvilág, 1965. *Walter Crane kalotaszegi rajzai.* Ethnographia, 1967. Gál írásai Walter Crane-nel kapcsolatos további irodalmat közölnek.

BERCZELI A. KÁROLY

Áhitat

1.

Az utcákon sok arcot látok –
A tiédet keresem bennük –
S egy pillantás, egy furcsa mosoly
terád emlékeztet –

Így raklak össze mozaikkövekből,
hogy te légy e millió emberi arc –
Egyetlen vagy, s ha hozzád szólok,
titokban ők is rám figyelnek –

2.

Örvénylesz köröttem és sodorsz magaddal –
Aztán part leszel s puhán alám terülsz –
De néha vihar vagy s röpítsz a magasba –
Ó úgy játszol velem, mint az elemi erők –

De én hajót építek, hogy el ne sodorj,
és biztos hajlékot homokos partodon,
és legyőzöm a kavargó levegőt is,
mert csak teremtve mérkőzhetem veled –

3.

Porból vagy te, termő televényből,
s a föld a te legelső rokonod –
A fák s a virágok alig különböznek tőled,
s csak te érted az oktalan barmok nyelvét –

Asszony vagy, de én, jaj, árva kivülálló,
csak réveden tagja e nyers világnak –
Művemet mintázom számkivetve, fájón,
s már a halálban sem térek meg a földhöz –

GÁL ISTVÁN

JEGYZETEK KERESZTÚRY DEZSŐRŐL

Írta, fordította, átdolgozta, összeállította, szerkesztette, az ünnepi beszédet tartja, az emlékbeszédet mondja, a kiállítást megnyitja: Keresztúry Dezső. Mint egy százkarú Siva, a magyar kulturális élet minden területén tevékenykedik. Irodalomtörténész, kritikus, költő, műfordító, szerkesztő, talán ezért nem talált még elég méltatóra. Ő is azok közé a, valljuk be, Magyarországon ritka szerzők közé tartozik, akik nem sokat törődnek műveik könyvbe szedésével. Erre nézve azt mondta egyszer: a munkáját elvégzi, életművet épít és nem pályát. Vagy két tucatnyi önálló kötete jelent meg, de legalább még kétszer annyi lenne összegyűjthető. Nemcsak az ő kára, hogy tanulmányai, folyóiratok, heti- és napilapok hasábjain rejlenek szétszórva, – az újabb nemzedékek veszítenek vele.

Feje mintha Zrínyi és Deák fejének ötvözete volna. Ott született Magyarország délnyugati szögletében, amely a maga módján az ország másik viharsarka volt. Németh László mondta egyszer, hogy nem is író, akinek nincsen egy faluja. Keresztúry szülőföldje azonban az egész Balaton vidék. Szülővárosában, Zalaegerszegen Deák Ferenc és Csányi László szobra. A zenélő óra alatt Buda 49-es ostroma. Dédapja Deák Ferenc barátja. Gyerekkorában bélyegeket gyűjtve régi íróasztalban Csányi, Deák, Kossuth leveleire bukkant. A reformkor és 48 ennek a vidéknek a hőskora.

1921-ben az Eötvös Kollégiumba kerül. Az egyetemen akkoriban folyt a nagy nemzedékváltás. Riedlt épp csak hogy látta még. Új tanárok tűntek föl: Gombocz, Horváth János, rajtuk kívül Pauler hatott rá. De mint a két világháború között másoknak is, neki is volt egy másik egyeteme, a Nyugat-íróké. Horváth János az első Kodály-koncertre adott jegyet neki, Babitshoz Gyergyai vitte el. Horváth Thienemannak mutatta be, az ő révén pedig Szerb Antallal ismerkedett meg. 1925–27-ben Bécsben ösztöndíjas. Bécs az elveszett birodalom fővárosa helyett szellemi főváros lett: Büchler, Cysarz, Kindermann, Strzygovsky, Werner-Jauregg az egyetemek tanárai ott. Itt ismerkedett meg József Attilával is. Bécs után 1928-ban Berlin, a weimari köztársaság fővárosa köti magához egy fél évtizedre. A berlini egyetem magyar lektora és az ottani Magyar Intézet könyvtárosa lesz. Ennek történelmi értékű, 60–65 000 kötetes könyvtárát ő hozta rendbe. Az intézetnek Farkas Gyula az igazgatója, de Keresztúry akkori főnöke helyett a nagy elől, Gragger Róbert örökét veszi át. A magyar szellemi termékek német nyelvű tájékoztató folyóiratát, az Ungarische Jahrbüchert ő frissíti föl és teszi az egységes magyar irodalom szócsövévé. Berlinből gyakran jár Párizsba, nagy itáliai körutat tesz, az egyik alkalommal Németh László, Szerb Antal és Kerényi Károly társaságában. Berlinben megismerkedik orgonaművésznőnejével, Seiber Máriával, akinek testvére Kodály egyik legjobb tanítványa, a később Angliában megtelepedett és fiatalon tragikusan elhunyt Seiber Mátyás. A velük való rokonság a zene iránti érdeklődését mélyíti el.

Berlini tevékenységének két fő iránya van: a német irodalom és a német szellemi élet tanulmányozása. Ennek valódi hasznát majd csak a legutóbbi évtizedben tudja gyümölcsöztetni, de ennél akkor fontosabb széles körű tevékenysége a magyar irodalom és általában a magyar kultúra német nyelvű tolmácsolása. A magyar nyelv és irodalom egyetemi tanítása, a magyar szépirodalom ismertetése és fordítása, reference-szolgálat a német nyelven értő nyugat-európai tudományos világ felé, a magyar irodalom és történelem interpretálása, fordítók fölnevelése beható napi munkát igényel. A magyar szépirodalmat ma is a keze alól kikerült tanítványok (pl. Hildegard von Roos) fordítják a legjobban, a máig legjobb német nyelvű könyvet Eötvös Józsefről egyik tanítványa, a fiatalon elesett Ludwig Spohr írta. Első nagyobb munkája a világháború kitörésétől kezdve a magyar irodalom két évtizedének bemutatása.

Ady, Juhász, Karinthy, Kosztolányi, Krúdy, Laczkó, Móricz, Szép, Szomory és Tóth Árpád munkásságának elemzése; az utolsó fejezet az új humanizmusról szól Magyarországon. (Die neueste ungarische Literatur 1914–1933, Ungarische Jahrbücher 1933. 73–102, 310–344.) Tanítványaival vaskos kötetben magyar novella-antológiát ad ki, nem véve tudomásul a magyar irodalom akkori megosztottságának szomorú állapotát. Ebben Babits, Bíró, Dallos, Gelléri, Herczeg, Karinthy, Kassák, Kodolányi, Kosztolányi, Kós, Márai, Móricz, Németh, Nyirő, Cs. Szabó, Tamási, Török Sándor és Török Sophie kerül bemutatásra. (Ungarn. Ein Novellenbuch. Breslau 1935.) Német nyelvterületen való, csaknem egy évtizedes tartózkodása már kezdi meghozni gyümölcsét, amikor a náci hatalomátvétel után nem vállalja az együttműködést. Itthon az Eötvös Kollégium tanára és a világlappá növekedett Pester Lloyd irodalmi szerkesztője lesz; itt is fönntartva a magyar irodalom egységéről való fölfogását; de ez az akkori történelmi helyzetben a baloldali írók állandó közlésével már bátor kiállás, – menedék és segítség az üldözötteknek.

Doktori disszertációjának fő fejezetei a szellemtörténeti irány reprezentatív folyóiratában jelentek meg. „A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma" Arany és a körülötte csoportosuló esszéírók újszerű értékelése. (Minerva 1928. 315–337.) „Európaiság és magyarság megnőtt erőinek lehetséges harmóniájával, monumentális, európai formavilággal és halhatatlan magyar stílusművészettel, európai szellem és szerves nemzeti hagyomány összefonódásával találkozunk itt." Berlinből hozza haza először mindössze 80 oldalon megírt Arany monográfiáját. (Magyar Szemle Kincsestára, 1938.) Az Arany-életrajz máig két kötetté tágult. A szellemtudományi iskola jó kezdete után a szocialista társadalom- és gazdaságtörténeti szemlélettel bővült a definitívnek tekinthető Arany-életrajz. Voinovich halála után rá hárul Arany János Összes Művei kritikai kiadásának szerkesztése is. Számos Arany-kiadványt készít elő az újabb és újabb népszerű sorozatok részére. A 30–40-es években írt tanulmányaiból egy kisebb válogatása a fölszabadulás után jelenik meg, „Helyünk a világban" (Bp. 1946.) c. kötetében: A magyar önismeret útja, Klasszikus álmok, A magyar költészet és a klasszikus kultúra, Az új magyar népiesség, Az új magyar irodalom szelleme és más tanulmányok. A magyar irodalomról mindig magasabb nézőpontról nyilatkozik: „Mátyás renaissance udvartartása már az európai modernség előharcosaként jelenik meg. Ezért is terjed el a magyar régiség teljesítményei közül a humanizmus ismerete a legszélesebb körben. E latin nyelvű tudományosság tisztelettel emlékezik meg arról a latin nyelvű kultúráról, amely egész Európában talán a leghosszabb ideig tartotta magát és a legmélyebb rétegekig hatolt le. Már ezen a területen is megfigyelhető azonban, hogy az érdeklődés elsősorban a magyar tárgyú tanulmányok művelői, főképpen a történetírók felé fordul. A szellemi teljesítmény nagyságával legalábbis egyenértékű a tárgy érdekessége."

Legjava tanulmányai az „Örökség. Magyar író-arcképek" (1971.) vaskos kötetében most jelentek meg. Zrínyi, Batsányi, Berzsenyi, Kemény, Arany, a régi klasszikusokból, Ady, Babits, Ignotus, Kosztolányi, Laczkó, Szabó Dezső a nagy Nyugat-nemzedékből, Horváth János és Schöpflin a kritikusok és irodalomtörténészek sorából, Pap Károly, Radnóti és Szerb Antal a mártír írók közül kerül széles hátterű bemutatásra. Bővülő szemléletére, finoman mérlegelő értékítéletére és tömör fogalmazására kiválóan jellemző a három Ady-tanulmány. Megszívlelendő megállapítások és lelkesítő ösztönzések a kötet legizgalmasabb olvasmányává teszik ezeket. Kitűnő az a megállapítása, hogy a külföldnek készült Ady-fordítások nem közelítik meg dantei méreteit, mert Ady lírai életművét teljes egészében kellene lefordítani ahhoz, hogy megértsék. A külföldnek szóló egyik tanulmányban Bowra modern költő-galériájába Apollinaire, Majakovszkij, Paszternák, Eliot, Lorca, Alberti és Kavafisz mellé nyolcadikként Adyt is oda helyezi. Rövid indokolása találóan szellemes: „Képzeljék el, hogy Baudelaire verseit Dosztojevszkij messianizmusa olvasztja meg, hogy Rodin látomásaival egy ír nemzeti forradalmár mondja el népe panaszát, hogy Keats törékeny hangja egyszerre a Biblia zsoltáros pátoszává vált át, hogy Shelley szédítő szárnyalásában is oly kecses érthető költészete Eliot súlyos, homályos szimbolikájával itatódik át, hogy Saint-John Perse-nek a végtelen éterével teli viharai egy magános nép

ismeretlen nyelvén zúgnak fel, érthetetlenül, még képzettársításokat is alig keltve." (343–344. 1.) A kötet legterjedelmesebb tanulmánya, ha a Batsányiról szólót inkább irodalomtörténeti értekezésnek minősítjük, a Babitsról szóló 108 oldal. Ahogy Ady esetében, itt is az összehasonlító irodalomtörténet kívánatos értékskálája állapítja meg Babits helyét itthon és a nagyvilágban: „Igazi kortársait is az európai polgári humanizmus olyan megtestesítői közt kell keresni, mint Proust és Romain Rolland, Valéry és Julien Benda, mint a legmélyebb polgári válságot is legmagasabb európai erényekkel legyőző Thomas Mann, vagy – hogy az alkotás más területéről is vegyünk példát – a felülmúlhatatlan fölénnyel kísérletező Picasso, Stravinszkij, vagy leginkább a rá más vonásokkal is annyira emlékeztető Bartók. Csak éppen hogy ami Bartóknak a népzene volt – az anyanyelv –, az Babitsnak a világirodalom. Itt kell keresni humanista baloldaliságának igazi értelmét, forrásvidékét, fő jellemzőit, tágasságát és határait. Természetes, hogy az ő baloldalisága nem azonosítható a munkásmozgalom forradalmiságával: történeti jelenség, további elemzésre, pontosabb körülhatárolásra, értelmezésre vár, ugyanúgy, mint Babits egész alakja."

A német irodalom klasszikus és modern nagyságainak szövegei a mai magyar olvasó számára főként azokban a kiadványokban hozzáférhetőek, amelyeket ő szerkesztett. Tudományos folyóiratban megjelent első tanulmánya: „A német irodalomtudomány mai állása." (Irodalomtörténet 1929. 161–175.). Ez akkoriban a német szellem talán legnagyobb modern alkotásának látszott. Keresztúry hét irányát írja le; a filológiai, a kultúrtörténeti, a belletrisztikai, a lélektani, a formális-esztétikai, az idealisztikus-szellemtörténeti és a kiegyeztető irányt. A háború első éveiben jelent meg szerkesztésében remek miniatűrökkel ellátott antológiája: „A német irodalom kincsesháza". Ebbe tőle magától értetődően a náci Németországban kárhoztatott szerzőket is beleveszi. De a háború utáni kettéosztott német irodalmi élet történeti valóságát kihangsúlyozva szöveggyűjteményeiben az elhallgatott klasszikusokat is kiadja. Egyik ilyen műve: „A német elbeszélés mesterei". (Európa, 1957.) Ez 21 novellát tartalmaz 1350 oldalon. Bevezetőjében a német lélek ellentmondásait kifejező prózaírók beható jellemzését adja. A német költészet hasonló egységes bemutatása „A német líra kincsesháza" (Európa, 1959.) és a „Német költők antológiája" (Móra 1963.). Ennek 978 oldalán 57 klasszikus és 36 modern költő szerepel. Ezekben a kötetekben mutatkozik be mint kitűnő műfordító is. Von der Vogelweide, Reuenthal, Dach, Hölderlin, Brentano, von Arnim, Uhland, Goethe, Heine, Keller, C. F. Meyer, Nietzsche, Dehmel, von Hoffmannsthal, Morgenstern, Rilke, Trakl és Brecht szerepel fordítói listáján. Kedvencei mégis az egész Minnesang, Vogelweide, a barokk líra, Gryphius, Fleming (Opitz nem), Goethe (Schiller nem) és Hölderlin.

Hungarológiai tudása összegezésének két remekbe sikerült emléke: „A magyar irodalom képeskönyve" (1956.) és „A magyar zenetörténet képeskönyve" (1960.). Két balatoni képeskönyve voltaképpen a falukutató irodalom legjobban sikerült darabjai közé tartozik. Terjedelmesebb Balatonja négy fejezetre osztva ismerteti lelkének szülőföldjét: táj, történelem, nép és évszakok bemutatásával valósággal forgószínpadszerűen kerülnek elénk a Balaton-vidék összes problémái. A Cs. Szabó- és Szabó Zoltán-féle „érzelmes földrajz" személyes lírai betéteivel a Balaton-kutatás eredményeit összegezi. Külön ki kell emelni két kedvenc tájáról, a Badacsonyról és a Balatonfüredről írt fejezeteket. Rendkívül érzékletes megelevenítő erővel ábrázolja a balatoni tavasz, nyár, ősz és tél filmszerű váltakozásait. (123–155. l.) Nosztalgiája a szülőföldhöz húzza vissza. Ezért vágyódik arra, hogy saját utópiáját a Balaton partján valósítsa meg: „Ha építenék valaha nyaralót a Balaton partján, csak ide (Révfülöp, Ábrahámhegy) építeném. A vízpartra tervezném egy benyúló kis félszigetre, hogy ablakai a víztükör szüntelen fényében fürödjenek. Tágas kertje lenne, kis mólóval, csónakházzal, nagy piros ernyő alatt kertiszékekkel, zöld pázsit közt futó sárgakavicsos utakkal. Csupa üveg lenne; tetején redőny szabályozná a fény és árnyék áramlását. Virágok és fák vennék körül: pünkösdirózsa, ciklámen, nárcisz, szívvirág, gránát bokrok, mély, kékeszöld árnyú fenyők és magas, aranyzöld, a szélben örökké bókoló, susogó, rügyeiket harsogva kibontó, őszi leveleiket mélán hullató jegenyék."

Vannak visszatérő vagy inkább állandónak nevezhető szerelmei, Arany János

életrajzának újabb és újabb fejezeteit világítja meg részletmunkákban. Az öreg Arany legtitokzatosabb korszakát A hallgató Arany c. tanulmányában tárta föl. Irodalomtörténészek részéről körülvitatott, de a nagyközönség által körülrajongott cselekedete Madách eddig csak papíron létező drámáinak föltámasztási kísérlete. Egry Józsefhez három és fél évtizede tér vissza, a Balaton festőjét egyre jobban megmutató arcképekben. A modern magyar szellemi életből Babits, Ady, Bartók és Kodály pályája és életműve izgatja legjobban, – és itt a személyes barátság emlékei is gazdagon motiválják látomását.

Nem véletlen egyébként, hogy Babitshoz annyira közel került. A fiatal kultúrpolitikus még a weimari Németországba, a berlini egyetemre hívatta meg 1929-ben a nagy poeta doctust; – Babits hasonló természetű költő-esszéista tanítványai és barátai, Békássy, Komjáthy, Sárközi, Szabó Lőrinc és Illyés közé tartozónak érezhette. De a költő és kritikus együttes megjelenése más magyar elődöket is megidézhet: Bajza, Gyulai, Schöpflin sorába is odaillik.

Lehet, hogy van többet termelő irodalomtörténészünk, de alig akad olyan, aki a magyar irodalom kézzelfogható bemutatását ennyire szívén viselné. Az irodalmi szülőhelyek, emlékházak, múzeumok és kiállítások megszervezése terén az utolsó két, de különösen másfél évtizedben senki nem tett nála többet. A magyar könyv története, a Rákóczi-, a Jókai-, a Balassi-, a Csokonai-, a Vörösmarty-, az Arany-, a Bartók- és a Kodály-kiállítás, valamint számtalan emlékház, múzeum és síremlék fölállítása az ő nevéhez fűződik. A háború után, miniszter korában szimbolikus kezdeményezése volt e téren, hogy Vörösmarty szülőházát és Berzsenyi szétdúlt sírját rendbe hozatta; egy tölgyfa-urnában saját kezűleg helyezte el Berzsenyi szétszórt csontjait a sírba.

Ide tartozik nagyszámú és szellemi életünkben jelentős szerepet játszó tanítványainak fölnevelése és istápolása. Másfél évtizedes Eötvös kollégiumi tanársága és igazgatása alatt az irodalomtörténet és a kultúrpolitika számos jelentős alakja volt tanítványa: Fodor András, Kerékgyártó Elemér, Kéry László, Király István, Margócsy József, Orosz László, Óvári Miklós, Pándi Pál, Simó Jenő, Szauder József, Julow Viktor s még sokan mások.

Hogy poeta doctus, természetesen prózáján is érződik. A tudományból azonban inkább csak a külsőségek, a formai bravúrok öröklődnek lírájában. Az élmények tömege kap klasszikus megfogalmazást a Dunántúli hexaméterekben, a falukutató irodalom e kései lírai remekében. Lírája a humanista műfajok széles változatát érvényesíti. Több kötetre rúgó versein túl azonban egy máig kevés figyelemre méltatott újabb munkája a prózavers egyik legremekebb magyar példája, talán legnagyobb lírai alkotása. Ömaga négytételes szonátának nevezi az „Európai pillanatok" fényképalbumába írt összekötő sorait. Bartók „Nincs boldogtalanabb a parasztembernél" c. szövegének parafrázisa ez, az egyetemes emberi sorsra kiterjesztve. A gondolatritmus költői szárnyalásához a következő motívumok nyújtanak lehetőséget: „Az embernél nincs félelmesebb;... Nincs gyávább, ingatagabb, gyengédebb, játékosabb az embernél..., Az embernél nincs titokzatosabb..., Nincs gyengédebb, esendőbb az embernél..., Az embernél nincs nagyobb, erősebb..."

A sztoikus életbölcseletnek azonban olyan klasszikus megfogalmazása ez, amilyen a magyar irodalomban csak Illyés Charon ladikján c. műve, Mária Füveskönyve, Móra Georgikonja, vagy Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila, Radnóti, Bóka kései lírája.

FODOR ANDRÁS

SOMOGYI KÚTFŐ

A kaposmérei református népiskolában az elszármazott növendékek közt varázslatos csengése volt egy névnek. A padok, melyekben én 1936–1939 közt rukkoltam hátrafelé az osztályok hierarchiája szerint, jó évtizede nem látták őt, mégis ott volt a fehér falak közt, s a nyolcszögletű, szürke kőlapokkal rakott előtérben, ahol a felsősök szorongatták ki belőlünk a leckét, ahol olykor, a fogasok alatt összebújva elmélkedni is lehetett a világ rejtelmein. A falu ugyancsak visszhangozta ezt a nevet. Várakozásteli tisztelettel ejtették ki előttünk s ettől a legenda még nagyobb, még titokzatosabb lett. Hisz már maga a név is! Soha, – azóta se találkoztam vele másutt. Nem csoda, hogy a keresztnevet már hozzá se kellett tenni. Fogalom volt önmagában, ahogy a nyomatékosító névelővel kimondták: „A Kanyar!"

Ebben a szentencia értékű szóban benne volt az egész iskola büszkesége, a kitüntetéssel érettségizés, a magasabb tudományokba avatottság ritka és elérhetetlenül távoli kiváltsága, benne volt lelkes-fontoskodó asszonyok okoskodása, férjhez menendő nagylányok izgalma is.

Bizonyos, hogy egyszer, egy vasárnap délelőtt láttam is őt, a messziről hazatérőt, ki voltaképpen nem volt igazi mérei, csak anyai ágon, (– a szomszéd Kaposujlakról járt hozzánk –) de most mégis valósággá lett a legenda, ott volt közöttünk testi mivoltában iskolánk nagyra hivatott fia. Az igazgató úrék pünkösdi rózsás kiskertje, a farakások és a templomfal közt lehetett-e valaha is nagyobb ünnep, ott a futkosásunktól döngölt udvaron, ahol sorba állva, szép rendben várakoztunk?

Talán éppen a kivételes percek feszültsége miatt nem sikerült érzékeimbe foglalni őt. Bárhogy erőltetném, nem tudom visszaidézni akkori arcát, csak valami garabonciás palástra emlékszem. Így hát gyermeki fantáziánk sokszor idézett alakja mégse rajzolódott köznapi személyiséggé, maradt továbbra is foghatatlannak, ígérethordozó jelenésnek.

Értesültem további útjairól. A háború idején akadtak kezembe zsebpénzemen is megvehető népkönyvek (Petőfi prózája, Kossuth cikkei, Móricz, Tersánszky, Tamási novellái), melyek mögött az ő szerkesztői közreműködését sejthettem. Ugyancsak neki volt köszönhető, hogy 1947–48-ban, falun maradt osztálytársaimmal Németh Lászlóról, Illyésről, Veres Péterről, Erdei Ferencről eszmecserézhettem. Valami népfőiskolafélét szervezett a somogyi parasztfiataloknak a Balaton partján. Érthető, hogy a Kanyar névnek változatlanul tiszteletteljes csengése maradt Kaposmérőben. Hallottam arról is, hogy a Nemzeti Parasztpárt dunántúli lapját szerkeszti, a Pécsi Szabad Szót. Később derült ki, hogy mind e közben termékeny kapcsolata volt írókkal (Kodolányival, Várkonyi Nándorral, Szabó Lőrinccel).

A sors úgy akarta, hogy éppen akkor hívták haza a Megyei Levéltár vezetőjének, amikor én elkerültem Kaposvárról. Így csaknem két évtizednek kellett eltelnie, míg a Kanyar név a köré szőtt képzetekből végre előttem is megtestesült. 1955. december 19-én, a budapesti MEDOSZ-székházban a Somogy megyei Népi együttes nagy sikerű bemutatkozó estjén a Csoknyai rozmaringos, a Vízvári leánytánc, a Karádi kanásztánc után Kanyar, az Együttes művészeti vezetője dirigálja Bárdos, részükre írt *Somogyi Kalászai*t. Hallgatom, s nagyokat somolygok a szöveg sűrűn ismétlődő „méreiségén". Lámcsak, szülőfalum nem csalódott nagyra látó reményeiben, Kanyar valóban nevezetessé tette a „kis mérei utcát".

Kaposváron a negyvenes években egy mellesleg énektanszakos matematika tanár tett legtöbbet Bartókért, Kodályért. Egyszer majd a somogyi művelődéstörténetben arról is kell írni egy fejezetet: az ötvenes években, a vokális zenekultúra általános terjesztéséért mit tett, mennyi hasznos energiát áldozott a Megyei Levéltár igazgatója.

Továbbá azt is érdemes lesz majd földeríteni, egy évtizeddel később, mennyi része, érdeme volt – hivatalában a helyismereti munka, az egészséges lokálpatriotizmus egyik bázisát megteremtő – Dr. Kanyar Józsefnek abban, hogy 19 megye rádiós vetélkedőjében izgalmas tusák után Somogy szerezte meg az első helyet.

*

Az atyafiságos után tárgyiasabb hangra váltva hadd említsem, éppen Kanyar adatai alapján: Kaposvárnak az 1784/85-ös népszámlálás szerint 2126 lakosa volt. S száz évvel később is, a háromszáz-egynehány falu közt még csak a legnagyobb falu. „A megyének még jelentős mezővárosa sem volt, sem olyan kiépült székhelyvárosa, amelynek polgársága a vármegye egész területét meghódította a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a kulturális törekvések számára."

Nyilvánvaló hát, hogy ebben a Somogyországban, melynek centrumában 1949-ben is csak 33 000 ember élt, ahol más, tízezresnél nagyobb település ma sincsen, ahol mindmáig nem létesült humán jellegű főiskola, mennyire megnövekedhetett kulturális jelentősége, organizáló hatása egy-egy olyan intézménynek, mint a Megyei Könyvtár, Múzeum, Levéltár. Szerencsére a kivételes feladat megtalálta missziós elszántságú beteljesítőit. Az Állami-díjas Kellner Bernát az ország egyik legjobb könyvtárhálózatát irányítja, a legszebb, legcélszerűbb falusi könyvtárakat hozza létre. A két évtizeden át Takáts Gyula-igazgatta Múzeum pásztorfaragásaihoz Kodály Zoltán is úgy zarándokolt, mint kivételes értékű szentélybe... Kanyar pedig ugyanabban az épületben, a Megyeháza archívumában kutatva, méltán mámorosodik meg szenvedélyes munkájának társadalmi hatásától. „Az elmúlt esztendőben megjelent történeti olvasókönyvünk, nemcsak a szakemberek kíváncsiságát, de az olvasóközönség érdeklődését is fölkeltette. Nemzetközileg is igazolhatóan, statisztikai adatok bizonyítják, – a több mint két évtizedes levéltári praxisom is –, hogy az emberek szeretik olvasni szülőföldjük történetét, s nagy kedvvel fogják vallatóra a levéltárak sárgult és fakult pergamentjeit. Soha nem gondoltam volna... milyen türelmetlenül várta tanár és diák, hogy az Archívum – századokon keresztül vasajtókkal és kőrámával elzárt – ajtóit és ablakait mihamarább kinyissuk..." A közel 600 oldalas, országos visszhangra talált olvasókönyv (*Harminc nemzedék vallomása Somogyról*, 1967.) csak egyik oldalhajtása Kanyar termékeny működésének. Feldolgozó és publikáló tevékenysége során tudatos elhatározottsággal tárta föl a XVIII–XX. század megyei történetének addig ismeretlen politikai, gazdasági, ipartörténeti és kulturális vonatkozásait. Helytörténeti jelentőségüknél jóval fontosabbak például a századforduló agrárproblémáival foglalkozó *Somogyi parasztság – somogyi nagybirtok 1901–1910* (1957), vagy az *Elsikkasztott földreform – megvalósult földosztás Somogyban 1920, 1945* (1964). Országos tanulságokat kínál a török elnyomás utáni kulturális helyzetet fölmérő *Adatok Somogy megye művelődéstörténetéhez a XVIII. század második felében 1770–1789* (1970). S talán nem túlzás kijelenteni, hogy újkori fölszabadulásunk témakörében is a somogyi kiadvány, s benne Kanyar 10 íves bevezető tanulmánya ad megyéink viszonylatában legátfogóbb képet a Függetlenségi Frontba tartozó pártok, karhatalmi, rendészeti szervek, közigazgatósági hatóságok és önkormányzati testületek újjászerveződéséről. (*Somogy a felszabadulás hónapjaiban 1944–1945* (1970).

Természetes szakmai elfogultságunknak különösen érdekesek az irodalmi, művészeti tárgyú publikációk, melyek közül nem egy éppen pécsi folyóiratokban látott napvilágot. (*Ismeretlen Berzsenyi és Wesselényi levél.* Dunántúl 1955/1; *Berzsenyi és a Somogy megyei Olvasótársaság.* Irodalomtörténeti Közlemények 1956/4; *A niklai gazda.* A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1958; *Szabó Lőrinc Somogyban.* Jelenkor 1959/4; *Új Helikonok és a régi.* Jelenkor 1963/10; *Újabb Berzsenyi-dokumentumok a Kaposvári Állami Levéltárban.* Jelenkor 1964/2; *Kisfaludy Károly három ismeretlen levele.* Jelenkor 1965/1; *Öt ismeretlen Rippl-Rónai levél.* Somogyi Néplap 1968.)

Kanyar rendszerességét dicséri, hogy kutatásai közben intézménye történetét is megírta (*Somogy megye levéltára.* 1962) szerkesztői munkáját pedig többek közt

az igen szép küllemű „Somogyi Almanach" igazolja. A másfél évtizede indult sorozat, melynek 15. száma jelent meg nemrég (*Kelemen* Elemér: *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején*, 1972.) egy-egy füzetében úttörő jelentőségű, unikumnak számító vállalkozást regisztrálhat. Ilyen például *Illyés* Gyula *Az éden elvesztésének* első kiadása; a *Visszaemlékezések Rippl-Rónai Józsefre; Volly* István: *Vikár Béla Somogyban; László* Gyula: *Vaszary János emlékezete; Latinca Sándor válogatott írásai; Takáts* Gyula: *Képek és versek útjain; Tüskés* Tibor: *A Déli part.*

A szerkesztői munka másik ígéretes teljesítménye az 1970, 1971-es *Levéltári Évkönyv*, mely Somogy megye múltjából címen, borítóján a megye régi címerével és színeivel kerül forgalomba. Aki látatlanban úgy véli: a történettudományoknak efféle vidéki utánpótlás-gyűjteményei csak helyi érdekű, esetlegesen együvé került közleményeket tartalmazhatnak, annak érdemes volna elmélyülni például az 1970-es Évkönyvben. A tervezés koncepciójára, az anyag elrendezésének biztonságára vall már az is, hogy a kezdő és záró írás a megye 1000 éves történelmének első és utolsó nevezetes fejezetét tárgyalja. *(Győrffy* György: *Koppány lázadása, – Borus* József: *Hadszíntér Somogy földjén* 1944. dec. 1–1945. márc. 31.) A Győrffyét követő tudományos közlemény *(Komjáthy* Miklós: *A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei)* ugyancsak példás organikussággal kapcsolódik. Íme, *Bevezetésének* első mondatai: „Koppány lázadó s a XI. századközépi, pogány felkelések lázából még ki nem gyógyult népe körében alapította meg Szent László király 1091-ben az Öreglak és Somogyvár között emelkedő dombtetőn, honnan festői kilátás nyílik a balatoni Felvidék vulkáni hegyeire, Szent Egyed monostorát." A fakszimilével illusztrált publikáció végén pedig szerves záradékként a monostor egyik megmaradt töredéke látható: az Oroszlángriff Somogyvárról.

A Ratio Edicationis honi körülményeinek kitűnően adatolt somogyi szemléje (Kanyar tanulmánya) után üdén és logikusan illeszkedik a kötetbe *Péterffy* Ida dolgozata *Pálóczi Horváth Ádám világjáró táncnótájának keletkezéséről.* (Még azt mondják, nem illik . . .) Megint egy szemléletes példa, miként lehet a lokálpatrióta szellemű tényföltárás országosan is érdekessé. A Kodály kórusaként forró sikerű mű értékében – mint olvashatjuk – „. . . . része van az ihlető szövegnek is. Ha messzire eljutó hanglemezfölvételeinkre, rádióadásaink hatósugarára gondolunk, joggal nevezhetjük világjárónak Pálóczi Horváth Ádám Kaposváron, 1798. július 5-én írott táncnóta szövegét."

*

Az objektív demonstrálás igyekezete után szabadjon végül elfogultan is szólnom az évkönyvek oly publikációiról, melyekhez az élmények szinkronjával tanúként jelentkezhetnék. Kevés izgalmasabb hadtörténeti beszámolót ismerek, mint amilyen Borus Józsefé a somogyi frontharcok négy hónapjáról. A drámai feszességű leírások nem egy részletét tudnám saját tizenötéves-kori feljegyzéseimmel igazolni, mivel ezt az időszakot a fegyverektől dübörgő marcali hátságtól alig húsz kilométernyire keletre, közvetlenül a front mögött töltöttem.

„Az SS-ek a reggeli órákban Tótszentpáltól nyugatra harcolnak, majd átcsoportosítás után este 20 óra tájban elfoglalják a községet" – olvasom a hadijelentésszerűen tárgyilagos leírást március 15-éről. A hatás másnap az én krónikámban így regisztrálódik: „. . . a buzsáki út délelőtt olyan mint még soha. Járnak az oroszok, mint a hangyák, gyalog, lovon, kocsin, autón, teherautón, motorkerékpáron. S az egyik rakott gépkocsi a másikat éri, az egyik kocsisor alig megy el, jön a másik. A tiszta égbolton német repülők keringnek, s oroszaink mint magatehetetlen zsák hevernek, ülnek az udvaron itt is, ott is kedvetlenül . . . nos, itt a bizonyíték, történnie kellett valaminek . . . Ki tudja mit tartogat számunkra a következő óra? Úgy járunk, kelünk, mint az alvajárók. Ebéd után végre kibökik az igazságot, hogy a német megnyomta ezt a frontot, s itt van Buzsák előtt . . . Az állomáson ezalatt elterjed a hír, hogy felgyújtják a raktárban felhalmozott gabonát . . . De valami más történik még délután, amiről csak annyit hallok meg, hogy felvonultak a tankok s megfogták a

támadást . . . Tény, hogy a forgalom majdnem teljesen megszűnik az úton s oroszaink is jobb kedvre derülnek."

S még egy részint idekapcsolható adat, melynek hitelesítésében véletlenül váltam kompetenssé. Az 1971-es Évkönyvben *Andrássy* Antal a front mögé került Kaposvár első heteiről szólva, a város szervezeti életének létre-segítői közt szovjet tiszteket említ. Ezek egyike, (– talán éppen az ismeretlen őrnagy? –) Borisz *Szluckij* volt, a neves költő. 1963-ban, a moszkvai Magyar Követség fogadásán vallott erről nekem, megtudván, hogy én, – egyik magyar fordítója – akkoriban forma szerint éppen kaposvári diák voltam.

Íme, mi minden kerül elő a Mérőben megpillantott iskolánk büszkeségének garabonciás köpenye alól! Ha azt hallom most, hogy Kanyar József vezetésével készül Somogy megye Helytörténeti Lexikonja, ez nem csak egyszerű információ, az is benne van, hogy szülőföldem értéke, fontossága, további életemben való érvényessége erősbödni fog.

Pár éve gyakran emlegetett jelmondat volt: „Tegyünk többet Somogyért!" Ha valaki, Kanyar József sokat tett érte. Minden törekvésére, egész munkásságára illik egy Somogyban járt fiatal költő, Bisztray Ádám vallomása, melyet éppen a Ripp-Rónai szobor körül, a Megyeháza árnyékából fogalmazott :

Országban kisebb haza,
legyen sziget,
ami növekedni kényszerül,
ha meddőn marad a többi rész.

BODOSI GYÖRGY

Énekkel és virággal

Énekkel és virággal
nyugtassad meg a tájat
és dúld fel szerelemmel
kóróval és karóval
ess neki a világnak
és építsd fel szerelemmel
énekkel és virággal
nyugtassad meg a tájat
és dúld fel szerelemmel
kóróval és karóval
ess neki a világnak
és építsd fel szerelemmel
énekkel és virággal

és konok türelemmel

Az a győztes madársereg

Látszanak még a téli hónak
sárguló tigrisfoltjai
eltünnek csizmám nyomai
úgy sem hozhattak hírbe véled

De készülődik valahol
az a győztes madársereg
amely mindenkié s így mienk
s zúgó szárnnyal fülemhez csapja
túl magabiztos nevetésed

POMOGÁTS BÉLA

AZ ÖNKERESÉS ÚTJÁN

– Romániai magyar könyvek margójára –

HAGYOMÁNYOK ÉS FELADATOK

A szomszédos országokban élő magyar nemzetiségi kultúrák centrumában hagyományosan az irodalom áll, elsősorban a költészet és a regény. Ezekre a kultúrákra fokozottan érvényes Németh László klasszikus megállapítása, amely szerint nálunk az irodalom a szellemi élet mindenese. A romániai magyar művelődés is ilyen. Ilyenné tették kialakulásának körülményei: a tudományos intézmények híján az irodalomnak kellett vállalnia a szaktudományok feladatait is. A történelemtudományt a történelmi regény helyettesítette, a szociográfiát az irodalmi riport. A nemzetiségi-kisebbségi tudatot az irodalomnak kellett megalapoznia. (Ezért is vált ennek a tudatnak első rendező elvévé egy valójában „költői" fogalom: az erdélyi gondolat.) A társadalomtudomány, a történetírás csak hézagosan és alkalomszerűen fejlődött, leginkább a Korunk évfolyamaiban. Jellemző, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh fennállásának több mint két évtizede alatt, a regények és verseskönyvek hosszú sorában, a számtalan kötet között alig jelent meg néhány tanulmány- és esszégyűjtemény (Makkai Sándor, Kós Károly és Kovács László könyvei), s a történettudományt is csak memoárok (Pálfy János és Barabás Miklós művei) képviselték.

Ez a helyzet, ez az egyoldalú fejlődés lényegében a felszabadulás után sem változott. A kezdeti idők néhány kezdeményező lépése (például az 1945-ben Bözödi György szerkesztésében megjelent *Erdély szabadságharca* című, 1848–1849-es igen értékes dokumentumgyűjtemény) és a későbbi fejlődés néhány kivételes tudományos teljesítménye (például Kelemen Lajos, Jancsó Elemér és Jakó Zsigmond munkái) mellett a romániai magyar művelődés ekkor is irodalomcentrikus maradt. Pedig a közönségben megvolt az érdeklődés a társadalom- és történettudomány iránt. Az intézmények, a tudományos publikációk (magyar nyelven) azonban hiányoztak, s ezért az Erdély története iránt érdeklődő olvasónak be kellett érnie régebbi szakmunkákkal: Márki Sándor, R. Kiss István, Jancsó Benedek és Makkai László könyveivel (ha hozzájutott), vagy az olyanféle összefoglalásokkal, mint Constantin C. Giurescu professzor munkája, amely az ábrándos dák romantikát képviseli, s nagyvonalúan megfeledkezik Erdély fejedelmeiről. Pedig, és ezt mind hazai, mind külföldi példák igazolják, egy történelmi monográfia, tanulmány vagy dokumentáció érdekfeszítőbb olvasmány lehet, mint egy középszerű verseskötet avagy egy verejtékes gonddal megszerkesztett regény.

Az irodalomcentrikus művelődést, úgy tetszik, az elmúlt években váltotta fel egy változatosabb és korszerűbb kulturális szerkezet. Vagy legalábbis kezdi felváltani. A kolozsvári egyetem magyar irodalmi és nyelvészeti tanszékeinek munkája mellett (amely számos irodalomtörténeti és nyelvtudományi eredménnyel járt) elsősorban a Korunk című kolozsvári folyóirat és a bukaresti Kriterion könyvkiadó átgondolt és tervszerű tevékenysége alakította át a művelődés szerkezetét, növelte meg a társadalomtudományok, a történeti és szociológiai kutatások szerepét. Olyannyira, hogy ma már mi, akik a romániai magyar művelődést itthon figyeljük, mi is szomjasabb érdeklődéssel vesszük kezünkbe az onnan érkező történeti, publicisztikai, szociográfiai műveket: a romániai magyar nemzetiség jelenének és múltjának dokumentumait.

Mint mondottam, a Korunk szerkesztőségéhez fűződik a kezdeményezés, az úttörés. Ez a nagymúltú, értékes marxista tradíciókkal rendelkező, egyszersmind friss érdeklődést tanúsító folyóirat vázolta fel először tematikus számai révén a kiteljesedő

és tagozottabb nemzetiségi kultúra feladatait. A Korunk foglalta össze tudományos színvonalon azokat a kérdéseket, amelyeket a történészeknek, szociográfusoknak, nyelvészeknek, a helyi hagyományok kutatóinak és a nemzetiségi elhelyezkedés jogi, politikai és tanügyi problémáival foglalkozó szakembereknek a jövőben meg kell oldani.

Most azonban nem a Korunkról szeretnék beszélni, hanem a könyvkiadás munkájáról: eredményeiről, vállalkozásairól. A magyar nyelvű könyveket is megjelentető kiadók közül ebben a Kriterioné a vezető szerep. Ez a kiadó jelenteti meg Romániában a magyar kiadványok zömét. Munkája igen sokrétű, feladatai állandóan növekszenek. Érdemes elolvasni azt a cikket, amely az Igaz Szó című marosvásárhelyi folyóirat májusi számában Domokos Gézának, a kiadó igazgatójának tollából jelent meg a nemzetközi könyvév alkalmából a kiadó munkájáról és terveiről. Domokos Géza itt a Kriterion (és általában a magyar nyelvű könyvkiadás) fejlődéséről beszél. Elmondja, hogy 1962-ben Romániában 67 magyar könyv jelent meg, 1972-re (csak a Kriterionnál) 100-at terveznek. Növekedett természetesen a művek példányszáma is, és ezen belül az értekező próza példányszáma egyenesen a többszörösére nőtt (1962-ben átlagosan 900, ma átlagosan 5000 példányban jelennek meg a művelődéstörténeti, irodalomtörténeti és kritikai kötetek). A magyar könyvellátás helyzete ennek ellenére sem mondható kielégítőnek. Robert Escarpit francia professzor és irodalomszociológus statisztikája szerint jelenleg minden egyes emberre három kötet könyv jut, s ezt az arányt éri el a román könyvellátás is. A közel kétmilliós romániai magyarság viszont csak kb. kétmillió köteten osztozik (másfélmillió a hazai termelés, félmillió az import). Ez tehát a világátlagnak (és a romániai átlagnak) csupán egyharmada. A Kriterion feladatának tekinti, hogy kedvező módon változtasson ezen a statisztikán.

Többek között tudományos és ismeretterjesztő könyveivel. E könyvek sorában egyre több irodalomtörténeti, kritikai, művelődéstörténeti és más tudományos kiadvány kerül az olvasó elé. Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténetére, Szigeti József, Csehi Gyula, Méliusz József, Veress Dániel irodalomtörténeti és elméleti tanulmányaira, Szabó T. Attila nyelvészeti, ifj. Kós Károly néprajzi, B. Nagy Margit művészettörténeti írásaira, Beke György szociográfiai riportjaira, Benkő Samu és Bretter György művelődéstörténeti dolgozataira gondolok. De hivatkozhatnék folyamatos vállalkozásokra, könyvsorozatokra is: a „Téka"-sorozatra, amely művelődéstörténeti dokumentumokat közöl, a „memoár"-sorozatra, amely az erdélyi történelem dokumentumaiból válogat, s eddig Rettegi György, Bölöni Farkas Sándor, Borsos Tamás, Wass Pál, Köteles Sámuel és Koós Ferenc írásait jelentette meg. A Kriterion példáját követi azután a kolozsvári Dacia-kiadó, amely újabban ugyancsak érdekes és hasznos magyar könyvekkel látja el a könyvpiacot.

Az alább következőkben néhány olyan könyvet, vagy inkább néhány olyan könyvtípust szeretnék ismertetni, amely a romániai magyar művelődés imént jelzett szerkezetváltozására vet fényt. Amely ennek a kultúrának a hagyományos kereteit (határait, ha tetszik, korlátait) feszíti szét; amely azt igazolja, hogy az irodalomközpontú közművelődést és közgondolkodást egy változatosabb és arányosabb (egyben tartalmasabb és korszerűbb) érdeklődés és vállalkozás váltja fel.

AZ ÖRÖKSÉG NYOMÁBAN

A romániai magyar művelődéstörténet (történelem- és irodalomtörténetírás) széles körű és gondos munkát végez ma, hogy feltárja a magyar nemzetiség irodalmi, történelmi hagyományait. Ezek közé a hagyományok közé éppúgy odatartozik a tizenkilencedik századi és régebbi erdélyi művelődés, mint a két háború közötti korszak, vagy éppen a felszabadulás utáni évek újrakezdése, „második hőskora".

A múlt század egyik neves és hosszú ideig elfelejtett erdélyi magyar személyiségét ismerteti meg a Beke György gondozásában, előszavával megjelent kötet: Koós Ferenc: *Életem és emlékeim* című emlékirata. Beke György neve ismerős az

itthoni magyar olvasó előtt: regényei és riportkönyvei nálunk is népszerűek lettek, az Igaz Szóban és másutt olvasott irodalmi szociográfiái, amelyek a romániai magyarság elhanyagoltabb népcsoportjait: a havasalföldi székelyeket, a moldvai csángókat ismertették meg, széles körben mozgatták meg a romániai magyar közvéleményt. (Ezeket az írásokat gyűjti most össze legújabb, *Magunk keresése* című kötete.) A jelen mellett azonban Beke érdeklődése kiterjed a múltra és a hagyományokra is. Érdekes könyvben (a Mikó Imrével és Fodor Sándorral közösen kiadott *Orbán Balázs nyomában* című riportkötetben) idézte fel a múlt század nevezetes székely etnográfusának és helytörténeti kutatójának: Orbán Balázsnak emlékét, és most Koós Ferencét, aki a Bukarestben élő szórvány-magyarság első vezetője és organizátora volt.

Koós Ferenc (1828–1905) parasztfiúból lett marosvásárhelyi diák, marhaőrzés közben ismerkedett meg a könyvekkel és a magyar irodalommal: Csokonai verseivel. Egy elsüllyedt történeti világban gyermekeskedett, midőn még felhőtlen volt a barátság Erdély népei között. Szászrégen mellett egy kis faluban (Magyarrégenben) élt, barátai román és szász parasztfiúk voltak. „S ennyi különböző nyelvű és rangú nép között, a harmincas-negyvenes évek alatt, szép egyetértés volt" – jegyezte fel később emlékiratában. 1848-ban aztán, mint annyian diáktársai közül, Erdély magyar iskoláiból és kollégiumaiból, ő is a forradalmi események vonzásába került, katonának állt, Bem seregének huszárja lett. Megjárta az erdélyi és bánsági harctereket, majd a bukás után visszatért a vásárhelyi kollégiumba. Újra tanulni kezdett, de nemcsak tanult, hanem részt vállalt a diákok politikai mozgalmaiban is. A Török János-féle szervezkedés tagja lett, s ezért elárultatásuk után az osztrák börtönt is meg kellett járnia.

Kiszabadulásával és tanulmányainak befejezésével aztán 1855-ben Bukarestbe költözött, hogy az ott élő magyarok: 49-es emigránsok, kereskedők és iparosok református lelkésze legyen. Tizennégy esztendőt tartózkodott a román fővárosban, s ezalatt megszervezte a bukaresti magyarság életét, intézményeit. A Hunnia nevet viselő magyar kaszinót, a magyar iparosok olvasó egyletét, a Bukaresti Magyar Társulatot (amelyből az idők folyamán a mai Petőfi Ház fejlődött ki) és az első romániai magyar újságot: a Bukaresti Magyar Közlönyt. „Koós Ferenc munkássága – írja Beke György – határkő a bukaresti magyarság történetében. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ő vitte be a köztudatba a bukaresti magyarság meglétét, körülményeit, kilátásait. Joggal tartjuk őt a bukaresti magyar társadalmi és művelődési élet megalapítójának, annak ellenére, hogy a bukaresti magyarság története nem vele kezdődött el, hanem az elmúlt századokba nyúlik vissza."

Koós hatalmas munkát végzett a román főváros szórvány-magyarsága között. Tevékenységét azonban nem mindenki nézte jó szemmel, irigyei akadtak, intrikákba bonyolódott, peres ügyekbe keveredett. 1869-ben ezért hazatért. Brassóban lett tanár, majd tanfelügyelő, Apáczai Csere Jánosnak, a nagy erdélyi írónak és pedagógusnak emlékét, örökségét újította fel. Aztán megírta emlékiratát: az *Életem és emlékeimet*, amely 1890-ben Brassóban hatszáz példányban jelent meg. Még egy kéziratos emlékirata marad az utókorra: az 1889 és 1899 között vezetett *Öregkori napló*. Beke György most e két elfeledett művet: történelmi dokumentumot és forrásértékű iratot juttatta el az olvasóközönség (és a tudományos élet munkásai) elé.

A bukaresti magyar lelkész munkásságának, küzdelmeinek krónikája az erdélyi memoárirodalom hagyományait folytatja, abba a nagymúltú sorba illeszkedik, amelyben Bethlen Miklós, Kemény János fejedelem, Árva Bethlen Kata, Borsos Tamás és Rettegi György az elődei. Életrajz, korrajz és krónika, egyszersmind vallomás és időnként élvezetes irodalom. Különösen azokon a lapokon, amelyek a szabadságharc hősi eseményeit vagy a szerző moldvai, havasalföldi útjait, missziós küldetéseit beszélik el. Koós Ferenc évszázados története azonban nemcsak dokumentum: Beke György, a bukaresti magyar írástudó számára és minden szórványban élő magyar számára eleven üzenet. Üzenet, amely arról beszél, hogy kisebbségben, távol a szülőföld megtartó hagyományaitól miként őrizheti meg egy emberi közösség anyanyelvét, kultúráját, – önmagát. Beke ebben a könyvében is a romániai magyarság önkeresé-

sének feladatára vállalkozott. Éppúgy mint riportjaiban, szépirodalmi műveiben. Koós Ferenc egykori alakjának és sorsának felidézése a nemzetiségi kollektivitás önkifejezésének, hely- és feladatkeresésének egy fejezete.

A hagyomány egy másik szakaszát eleveníti meg Kovács János, a Bukarestben élő irodalomtörténész és kritikus tanulmánya valamint antológiája, amely a romániai magyar irodalom indulásának két folyóiratát: a Magyar Szót és a Tavaszt mutatja be. A *Magyar Szó, Tavasz 1919–1920, Antológia* című kiadvány abba a sorozatba illeszkedik, amely a *„hőskor"* irodalmi folyóiratait, műhelyeit hivatott megvilágítani. Ebből a sorozatból eddig a Korunk költészetének antológiája jelent meg (Méliusz József szerkesztésében). A kiadói tervek szerint a jövőben a Korunk prózáját, kritikáját, az Erdélyi Helikont és a különböző irodalmi társulatok (pl. a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság) iratait egybeválogató kötetek kerülnek az olvasó elé. E könyvek bizonyára jelentős segítséget fognak nyújtani az erdélyi magyar irodalom kutatóinak.

A Magyar Szó és a Tavasz Nagyváradon jelent meg a romániai magyar művelődés születésének napjaiban. Az elsőt Tabéry Géza (Ady örökségének erdélyi gondviselője), a másodikat Zsolt Béla (a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba vonult polgári radikális író és újságíró) szerkesztette. Mindkét lap kettős feladatot vállalt: egyrészt folytatta a Nagyváradról szárnyára kelő modern magyar literatura: a Holnap hagyományait, másrészt az új helyzetben, az állami keretek megváltozása után az erdélyi és partiumi magyar irodalom megszervezésére törekedett. Mindkét folyóirat összekötő kapcsot jelentett a modern magyar írásművészet és a születő erdélyi magyar irodalom között; már létrejöttével, programjával és profiljával is bizonyítva, hogy ez a keletkezőben lévő irodalmiság a Nyugat és Ady örökségét vállalja, viszi tovább. Az új magyar irodalom szellemét és vívmányait mutatják a folyóiratokban megjelent írások is: Bárd Oszkár, Bartalis János, Ligeti Ernő, Nadányi Zoltán, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Zsolt Béla versei, Berde Mária, Gulácsy Irén, Tabéry Géza novellái, Ligeti Ernő és a két szerkesztő tanulmányai.

Kovács János e két régi folyóirat felidézésével jelentős munkát végzett. Nemcsak az antológia-szerkesztő feladatát vállalta, hanem az irodalomtörténészét is: *A hőskorszak kezdetén* című bevezető tanulmánya szinte egy kismonográfia terjedelmében, rendkívül gondos vizsgálattal, eredeti kutatásokkal világítja meg a két nagyváradi folyóirat kialakulásának és sorsának körülményeit, a nagyváradi magyar művelődés egy hősi korszakát és általában a romániai magyar irodalom kezdeteit. Fejtegetései nyomán számos új adat került napvilágra, tanulmánya után sok mindent újszerűen kell látnunk a romániai magyar művelődés kezdetei körül.

Ugyancsak a „hőskor" életét, mozgalmait és emberi alakjait hozza a közelünkbe Szász István olvasmányos és mulatságos anekdotagyűjteménye: a *Nyúl a telefonpóznán* című kötet. Szász a kolozsvári sajtó legtöbbet tapasztalt munkatársai közé tartozik, az Ellenzéknél kezdte munkáját, majd a Brassói Lapoknál, temesvári újságoknál, a felszabadulás után pedig a kolozsvári Utunknál dolgozott. Kuncz Aladár és Szentimrei Jenő voltak a mesterei. Anekdotáiban a múltszázadi Erdély életéről és figuráiról is beszél, de főként a huszas-harmincas évek világáról: kolozsvári redakciók, szerkesztők, vendéglők, társaságok és utcák elevenednek meg a tolla nyomán. Mulatságos történetei, csattanós anekdotái egy legendás világot keltenek életre, s közben a tréfa és a humor hullámhosszán kultúrtörténeti, irodalomtörténeti információkat is nyújtanak. Minden irodalmi élet, írói társaság, újságszerkesztőség körül rengeteg adoma, legenda kering: ezek is hozzátartoznak egy korszak, egy művelődéstörténeti terület életéhez. A kutató éppoly haszonnal forgatja őket, mint amilyen szórakozással a szélesebb olvasóközönség. Nos, Szász István az erdélyi magyar sajtó és újságírás körül termő anekdotakincset gyűjtötte össze, és ezzel nemcsak mulatságos olvasmányt, hanem kultúrhistóriai dokumentumanyagot is adott.

Az örökség újabb fejezete a felszabadulás után frissen kialakuló új romániai magyar irodalom. Gazdag korszak volt ez a néhány esztendő, bősége és változatossága csak mostanában vált nyilvánvalóvá. Mostanában, hogy megindult a kor fel-

térképezése, átértékelése, megindult az irodalomtörténeti és sajtótörténeti kutatás. Ennek a kornak az egyik reprezentatív, ám sokáig feledett értékéről fújta le a port Méliusz József, midőn új kiadásban jelentette meg Kurkó Gyárfás művét: a *Nehéz kenyér* című regényt. Kurkó Gyárfás egy kis székely falu: Csikszentdomokos szülötte volt. Itt töltötte gyermekkorát, majd ipari munkás lett, megismerkedett a munkásmozgalommal, a kommunista párt vezető aktivistái közé került. A felszabadulás után a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője lett, önéletrajzi regényét 1949 elején jelentette meg. Nemsokkal ezután barátjával és elvtársával: Lucreţiu Patraşcanuval, a román párt egyik titkárával együtt ő is a törvénysértő önkény áldozata lett.

Regénye tehát önéletrajzi regény: az iskolába kerülő, majd munkába álló székely gyerek és ifjú története. És e történet körül kibontakozik a székely falu nyomorúságos élete, majd az erdélyi munkásság helyzete, sorsa, küzdelmei. Méliusz József, aki a korán és galádul elpusztított író barátja volt, s aki most sajtó alá rendezte, bevezetővel látta el a kötetet, figyelmeztet arra, hogy a Kurkó ábrázolta székely világ mennyire más, mennyivel realisztikusabb, mennyivel nyersebb és komorabb mint a közkeletű legendák nyomán felidézett székelység. Mint a „székely mítosz", amely örök idillt képzelt a Kárpátok és a Hargita közé. Kurkó annak a „székely triásznak" a munkásságát folytatja, amely a maga valóságában, a maga nyomorúságában és a maga küzdelmeivel kívánta művekbe foglalni a székely nép keserves életét. Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor és Tamási Áron voltak ennek a „triásznak" a tagjai. Szentimrei verseiben, publicisztikájában, Kacsó novelláiban, Tamási egy sor írásában a valóságos székely élet van jelen. És ugyanígy Bözödi György, Asztalos István, Kovács György legjobb regényeiben, szociográfiai munkáiban. Kurkó műve az ő rokonuk, a *Nehéz kenyér* az az erdélyi „valóságirodalmat" folytatja, amelynek Gaál Gábor volt a kezdeményezője, a régi Korunk az organizátora. És ennyiben az ismét felfedezett Kurkó Gyárfás-regény a két világháború közötti „hőskor" és a felszabadulást követő időszak eleven kapcsolatát is kifejezi. Egyszerre a folytonosság és a megújulás dokumentuma.

KÖZÍRÁS ÉS KÖZGONDOLKODÁS

A hagyomány iránt megnyilvánuló érdeklődés – amint Koós Ferenc emlékiratának ismertetéséből is kiderült – a romániai magyar nemzetiség mai önszemléletét, mai önértelmezését fejezi ki. Ezt a „magunk keresését" szolgálják a publicisztikai törekvések is. Így Sütő András publicista hévvel és érdeklődéssel megfogalmazott „úti tűnődései", amelyek a *Rigó és apostol* című kötetben olvashatók. Sütő közéleti és elkötelezett író, a szó legjobb értelmében. Novellái s különösen nagysikerű, nálunk is széles körben visszhangot verő regénye: az *Anyám könnyű álmot ígér* azt kutatják, hogy az erdélyi magyar nép (közelebbről a Mezőség vegyesajkú területén élő magyarság) miként fejlődhet, miként keresi jövőjét a szocialista Románia viszonyai között és miként őrizheti meg önmagát: nyelvét, kultúráját, hagyományait a modern ipari társadalom közegében, az etnikai különbségeket elmosó változások között.

Útirajzai is ezekre a vallató kérdésekre, mondhatnánk: sorskérdésekre keresik a válaszokat. Sütő az országot és a nagyvilágot járva, Pusztakamaráson, Segesvárott és Kisbaconban éppúgy, mint Velencében, Berlinben, Rómában és Teheránban a hazai gondokkal foglalkozik, az erdélyi magyarság helyzetén, jövőjén gondolkodik. Bevezetőjében a mezőségi asszonyokról beszél, akik bárhová utaztak, magukkal vitték az otthoni munkát, a fonnivalót. „Itthoni fonnivaló nélkül – mondja – nem is érdemes utazni; az embert megöli a világ végtelen közönye." Útipoggyászában tehát mindig ott rejtőznek a hazai töprengések, a hazai feladatok: a székelyek iránt tanúsítandó politika problémái, az anyanyelv ügye, a magyar iskolák helyzete, az erdélyi népművészet sorsa és az örökség gondozása, a megőrzést kívánó, védelmet kérő kulturális hagyomány.

Mert Sütő e hagyományok gondozása és felhasználása körül töpreng a legtöbbet. És az örökség ma is sugalló, emberségre, európaiságra és magyarságra intő példáit

kutatja fel. Pusztakamaráson, szülőfalujában Kemény Zsigmond tanításait idézi, Keményben látja a nemzetiségi eligazodás, a történelmi realizmus egyik mesterét, akinek alakja és műve joggal várja, hogy a romániai magyarság mai életében, mai gondjai és vitái között is példa és érv, megszívlelendő tanulság legyen. Kisbaconban meg Benedek Elekre hivatkozik, a népi helytállás és megmaradás legendákkal övezett apostolára, aki vállalta a felhagyott munkákat: „mert tenni kellett valakinek". Ők Sütő legigazibb tanítói és hősei, őket idézve, rájuk hivatkozva akarja nevelni, mozgósítani a romániai magyar közgondolkodást.

Ha Sütő András az örökséget faggatja, Láng Gusztáv és Veress Zoltán a korszerű szocialista művelődés és humanizmus eszményeit. *Boríték nélkül* című közös könyvük egy levélsorozatot publikál, amely előzőleg a Brassói Lapokban látott napvilágot. Mindkét szerző a fiatal értelmiség korszerűbb tájékozódását, komplex közéleti igényességét képviseli. Láng Gusztáv irodalomtörténész és kritikus, a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének előadója, akinek Kántor Lajossal együtt írott romániai magyar irodalomtörténete is a könyvpiac újdonságai közé tartozik. Veress Zoltán regényíró és esszéisa, akinek *Szeptember* című regénye az erdélyi magyar regény megújulásának egyik első eredménye volt. Levélváltásaik most a nyilvánosságnak szólnak, publicisztikai igény fűti e leveleket.

Láng és Veress többek között azzal a kérdéssel foglalkozik, amely újra és újra megvallatja a romániai magyar művelődés munkásait, s amely éppen napjainkban kavar ismét érdekes polémiát. Nevezetesen arról van szó, hogy a nemzetiségi kultúra kiszakadhat-e a provinciális keretek és korlátok közül, meg tudja-e vajon szólaltatni az egyetemes emberiség üzenetét. Ismeretes, hogy e kérdés nemcsak a nemzetiségek szűkebb körű művelődését foglalkoztatja, hanem általában a kis népek és kis nyelvek, így elsősorban a kelet-közép-európai nemzetek gondolkodó fiait. (Nálunk Lukács György, Illyés Gyula és Németh László töprengett ezen a problémán, közismertek válaszadásaik). Nos, Láng és Veress nyílt leveleiből is az az igazság bontakozik ki, hogy az európaiság és a provincializmus nem nyelvi vagy földrajzi keret, hanem a magatartást minősítő fogalom. Nem az dönti el egy kultúra, egy költői vagy festői alkotás, egy gondolat értékét, hogy hol születik, hanem, hogy mit mond, mit üzen. Érdemes idézni Láng Gusztáv szavait: „Európa úgy földrajzi fogalom, hogy minden göröngy hozzátartozik, s számunkra – ha nem kiszolgáltak, hanem szolgálók kívánunk lenni – egyetlen feladat marad: azt a göröngyöt, amelyen lábunkat egy remélhetőleg hosszú életre s egy rövid történelmi pillanatra megvetnünk adatott, meghódítani a másik, a szellemi Európa számára, vagy legalábbis megóvni attól, hogy a tenger – a közöny, a kényelem, a ‚vidékiség' tengere – lemossa kontinensünkről." Úgy hiszem, e vélemény egybecseng azzal, amit legjobb hazai gondolkodóink (Lukács, Illyés, Németh) vallottak magyarság és európaiság kölcsönösségéről, kapcsolatairól.

A nemzetiségi élet feladatait és körülményeit közelíti Létay Lajosnak, a kolozsvári Útunk költő-főszerkesztőjének jegyzetei is. *A költészet útjain* című kötet több mint két évtized (1948–1970) publicisztikájából, lírai jegyzeteiből, köszöntőiből és riportjaiból válogatott. Az irodalom, a népművelés, a sajtó feladatairól írott jegyzetekből, az Adyról, Asztalos Istvánról, Argheziről, Eminescuról, Vapcárovról és Musza Dzsalilról rajzolt portrévázlatokból azonban itt is egyetlen szándék és igény világlik elő: Létay Lajos a romániai magyar művelődés, elsősorban a dolgozó nép körében érvényesülő kultúra helyzetén és sorsán gondolkodik. Több alkalommal is beszél a népműveltség szocialista jellegének fontosságáról, a román és magyar kultúra testvériségéről és az erdélyi magyarság népi, történeti hagyományaiban rejlő közösségi erőről. A hagyományok gondozásának szép példáját nyújtja, midőn közzéteszi dédapjának, Biró Sámuelnek 1848–1849-es feljegyzéseit. E feljegyzések – hasonlóan Koós Ferenc emlékirataihoz – a szabadságharc erdélyi történetét segítenek megérteni. Egy nemzeti közösség önmagára találásáról, őszinte szabadságvágyáról, közösségi érzületéről vallanak. Biró Sámuel egyszerű parasztemberként került a Kossuth-huszárok közé, nyílt szívvel küzdött Bem seregében, őszinte valósághitellel számol be tapasztalatairól. Emlékezéseinek külön érdekessége, hogy ugyanazokban az ütközetekben (pl. a vízaknai csatában) vett részt, mint Petőfi Sándor, s ezért, ha nagy kor- és bajtársá-

ról nem beszél is, jegyzetei adalékul szolgálnak Petőfi életrajzához, Bem seregében töltött hónapjainak történetéhez. E családi dokumentum közreadásával Létay azok mellett az eszmék mellett érvel, amelyeket különben publicisztikai írásaiban is szolgálni akar: a hagyományok gondozására és tiszteletére buzdítja olvasóit, a kollektív emlékezetnek ad erőt.

VITÁK EGY KLASSZIKUS ROMÁN KÖLTŐ KÖRÜL

A romániai magyar irodalom történetét és kérdéseit nem lehet a román kultúrától, a román nép helyzetétől függetlenül vizsgálni. Természetes igény, hogy a romániai magyarság önismeretének és öntudatának kialakítói mindegyre román analógiákat keresnek, a román művelődésből választanak példákat, eligazító tanulságokat. Az együttélés valósága teremti meg ezt az igényt; az együttélésé, amelynek múltja és hagyománya nem pusztán ötven esztendős, hanem több évszázados. A Koós Ferenc sorsát kutató Beke Györgynek éppúgy el kellett mélyednie a román kultúrában, mint az erdélyi magyar népművelés helyzetén gondolkodó (és felelős kulturális politikai szerepet betöltő) Létay Lajosnak. És Sütő András is román példákra hivatkozik, midőn a kulturális örökség termékenyítő hatásáról beszél (*Gond és jelkép* című írásában). Az azonban ritkán fordul elő, hogy magyar tudós, magyar tudományos munka termékenyítő és eligazító módon tud beleszólni a román művelődés, a román irodalom vitáiba, folyamataiba. (Tudtommal ez eddig csak Kakassy Endre Eminescu-könyvének és elsősorban Gáldi László román irodalomtörténeti és verstani munkáinak sikerült!)

A termékeny hozzászólás, az önálló kutatás és vélemény jelentkezik viszont most Domokos Sámuel *Octavian Goga a költő és műfordító* című irodalomtörténeti monográfiájában, amely a Kriterion kiadó gondozásában került az olvasó elé (reméljük, hamarosan román nyelven is megjelenik). Domokos Sámuel a budapesti egyetem román tanszékének tanára, aki tanulmányaival, folklorisztikai kutatásaival és a modern román költészet mestereinek (Pillatnak, Macedonskinak, Blagának és Arghezinek) magyar nyelvű válogatásaival, kiadásaival eddig is az első sorokban dolgozott a két szomszédos nép kulturális közeledésén, a román irodalom magyarországi megismertetésén. Gogáról írván most annak a román költőnek a pályáját és életművét dolgozza fel, aki egyike a modern román líra kialakítóinak, s aki igen sokat tett a magyar irodalom román nyelvű megismertetéséért.

A monográfia Goga pályáját: élettörténetét, irodalomszervező tevékenységét, költészetét és műfordítói munkáját rajzolja fel. Gazdag képet ad témáiról, igen érdekesek például a Goga költői stílusáról, verseléséről, nyelvéről készített elemzései. Még érdekesebbek azonban azok az önálló kutatások, amelyek az elmúlt években megsokasodó és kiteljesedő Goga-irodalom eredményei után is újat tudnak mondani. Ilyenek például azok a vizsgálatok és megállapítások, amelyek a Budapesten tanuló román diákok Petru Maior Körét, az 1902-ben alapított Luceafarul című irodalmi folyóirat tevékenységét, a román költő és Ady Endre kapcsolatát vagy Az ember tragédiája román tolmácsolásának történetét világítják meg. Ezek az elemzések és adatok, úgy hisszük, a román kutatás számára is haszonnal járnak, sok újat tudnak mondani.

És haszonnal járnak azok a fejtegetések és adatok, amelyek Goga emberi és politikai szituációját segítenek valóságosabban megvilágítani. A román irodalmi életben ugyanis a közelmúltban nagy viták zajlottak Goga körül. E viták akkor indultak, midőn a kulturális életben napirendre került a sokáig negligált értékek újjáélesztése és elhelyezése a művelődés rendjében, a kulturális örökség fejezetei között. E „rehabilitációs" folyamat eredményeként kapott új fényt például Lucian Blaga és Octavian Goga költészete is. Goga valóban nagy költő volt, aki őszinte indulattal fejezte ki az erdélyi román nép fájdalmait, sérelmeit, aki új fejezetet írt a román vers történetében, s akinek mi magyarok külön is hálásak lehetünk Petőfi-, Madách- és Ady-fordításaiért. A Goga körül kibontakozó polémia azonban – a „rehabilitációs" igyekezet lendületében – mintha megfeledkezett volna a költő politikai tévedéseiről és súlyos hibáiról. Sőt mentegetni igyekezett őket, már-már letorkolta a kritikusabb véleményeket.

Nos, Domokos Sámuel monográfiája, ha tartózkodik is a nyílt vitától, egyszerűen adatainak, dokumentumainak erejével és érvelésével helyreigazítja a kialakult kép elfogultságból eredő torzulásait. Különösen két időszak, két problémakör ismertetése során: Goga és Ady kapcsolatának és a költő politikai szereplésének tárgyalásában.

Goga és Ady kapcsolata 1912-ben indult, midőn a román költő sajtóvétség miatt egy hónapra a szegedi államfogház foglya lett. Ady ekkor a testvért üdvözölte benne, aki saját népének szabadságáért küzd, s aki hozzá hasonlóan vállal részt a Monarchia elnyomó politikája ellen viselt harcban. A magyar költő magánlevélben és a Világban írott cikkében tiltakozott a fogvatartás ellen, nyilvánította ki szolidaritását, baráti érzelmeit. Ekkor úgy látszott, hogy a két költő – a román és a magyar – közös seregben küzd, hogy egymás tántoríthatatlan szövetségesei. Goga a nemzeti felszabadulás harcosának indult, aki jogos küzdelmet viselt a magyar uralkodó körök elnyomó nemzetiségi politikája ellen. Ady (és a magyar progresszió) véleményének és érzelmeinek azonban csakhamar meg kellett változniok. 1913-ban ugyanis Goga cikket írt, amelyben a magyar nemzeti kultúrát anakronizmusnak bélyegezte, minthogy „a magyar irodalom nemzeti jellege megromlott", s ez az irodalom „teljesen idegen arcot mutat". Goga azzal vádolja a magyar kultúrát, hogy a „pesti zsidó szellem" járszalagjára került. És ezzel az imént még haladó költő és publicista azoknak a platformjára helyezkedett, akik nacionalista konzervatív (illetve később fajvédő fasiszta) ideológiák alapján ítélték el a modern magyar művelődés vívmányait. Ady hevesen tiltakozott Goga vádjai ellen, Goga pedig csakhamar új szövetségest talált annak a Rudnyánszky Gyulának a személyében, aki öreg korára a harcos idegengyűlölet apostola leett („Simuljon, vagy vesszen ki mind" – írta kirekesztő türelmetlenséggel e hon nem törzsökös polgárairól). A vita – Goga és a magyar progresszió vitája – azután még eltartott egy ideig. Ady Ignotusra, a magyar polgári radikalizmus élharcosára, Goga meg Chamberlainra, az angol reakciós körök praefasiszta ideológusára hivatkozott. Ady végül is azzal volt kénytelen búcsúzni egykori barátjától és harcostársától, hogy leírta: „aligha szoríthatok már én még az életben kezet vele".

Goga ekkor már a román nacionalista mozgalom vezető költője és publicistája volt. „Ti csak szövögessétek a magatok jövőjét. Mi is megszőjük a magunkét, nélkületek, sőt ellenetek is" – írta *Adynak, költőnek* című 1914-es cikkében. Valóban ez történt: a román nacionalista mozgalom nemcsak a régi Magyarország elnyomó nemzetiségi politikájának lett az ellensége, hanem a magyar progressziónak, a magyar forradalmaknak, az 1919-es Tanácsköztársaságnak, általában a magyarság jogos érdekeinek is. És ezzel történelmi időkben elutasította a kinyújtott baráti kezet, egyoldalú előnyöket harcolt ki, s ezzel végső soron új erőre támasztotta a magyar nacionalizmus ideológiáját, amely bizonnyal kevesebb kárt okoz, hogyha a Trianon utáni valóságos nemzeti sérelmeket nem nyergelheti meg. Goga ennek a Trianon utáni korszaknak a jellegzetes román jobboldali politikusa lett: a Maniu-féle Nemzeti Párt egyik vezére, a Vaida- és az Avarescu-kormány minisztere, az antiszemita-fasiszta Cuza szövetségese, végül 1937-ben Románia első fasiszta miniszterelnöke. És mindezekben a funkcióiban a magyar nemzetiség korlátozására törekvő türelmetlen nagyromán nacionalizmus exponense volt, aki legfeljebb taktikai okokból egyezkedett időnként az erdélyi Magyar Párt nagybirtokos és nagytőkés vezető köreivel, a nemzetiségi egyenjogúság demokratikus eszméjét azonban sohasem ismerte el. Emberi hanyatlását jellemzi, hogy ezekben az időkben költői termékenysége is elapadt.

Goga jelentős költői művet hagyott hátra, politikai öröksége azonban visszataszító és elutasítást érdemlő. E politikai örökség ábrázolása azonban hasznos dolog. Olyan polémiában jelent érvet, amelynek nemcsak irodalomtörténeti érdeke van, hanem amely a romániai közgondolkodás általános helyzetét érinti, és amelynek éppen ezért kihatása van a romániai magyar nemzetiség történelmi tájékozottságára, önismeretére is. Domokos Sámuel könyve ezért – ha a román irodalomtörténet egy fejezetével foglalkozik is – a romániai „hungarológia" körébe vág: helye ott van Beke György, Sütő András és Kurkó Gyárfás könyvei, valamint az önkeresést szolgáló más korszerű művek között.

CSÁNYI LÁSZLÓ

A NAPTOLLÚ VÁNDOR

Galambosi László költészete

A fiatal költő verseit olvasva úgy tűnt, nem lehet sokáig megtartani ezeket a fehér izzású szavakat, s csak a kifejezés első öröme képes ilyen parttalan áradásra. Az elhivatottakat rendszerint konokságuk jelöli meg; Galambosi úgy írta első verseit, ahogy a szavak parancsolták, s egy pillanatra se gondolt arra, hogy kitérjen e verbális kényszer elől. Egy Ady-vers parafrázisával felelve egyre határozottabb körvonalú életművére: nem ő az úr, hanem a vers, a szó varázsa és mágiája, melynek szolgálatába állt, fenntartás nélkül, a szentek alázatával. Vagy inkább a Kalevala Lemminkejnenjeként, csak a szó erejében bízva, bikát, ökröt, fehér nyulat, horgos állú ebet, aranymellű nyestet, barna rókát „bővöl-bájol", hisz a szó mindenre alkalmas, arra is, hogy megteremtsen egy világot, amelyben minden nemcsak önmagával azonos, hanem asszociációs társával is, s ebben a bűvölő-bájoló szómágiában „a madár is szókat szerzett, fák teteje varázs-verset", ahogy a Kalevalában olvassuk.

SZAVAK VILÁGEGYETEME

Pavlov fedezte fel, hogy a szó – fiziológiai értelemben is – képes a valóság érzetét kelteni. Galambosi, a Kalevala bűvölő-bájoló hőseihez hasonlóan, csak a szó erejében hisz, amikor az elmondás mindig újjáteremtés, mert a szó nemcsak a közlés eszköze, hanem egy új világ alkotóeleme is. „Egy narancsvörös madár ölembe ejtette a Holdat" – a szavak logikai kapcsolata alig jelent valamit, de ez a három verssorrá tördelt mondat Galambosi világában titkos értelmet kap; nem jelentésében változik, hanem a fogalmak egymáshoz való viszonya ad a szavaknak jelentésükön túlmutató értelmet. Egyszerű lenne, ha jelképekkel lenne dolgunk, ahol a fogalmak egymást helyettesítik, mint például a keresztény misztikában, vagy a régi kínai regényben. Galambosi azonban nem jelképekkel dolgozik, a szavak mindig megőrzik eredeti jelentésüket, a madár – madár, és a Hold – Hold, de ebben a mozgásrendszerben egy új valóságot testesítenek meg, amelyben az elképzelhetetlen is természetessé válik. A hasonlatot is kerüli, mert tudja, hogy egyetlen jelenség sem hasonlít a másikra, minden önmagában egységes egész, de minden megfér egymás mellett, az „óvó egész" zárja magába a „sok-tömbű világot".

A jelenségek nem egy esetleges világrendben bukkannak föl, hanem egymást föltételezik, a szavak és fogalmak általános tömegvonzásában minden az egészet szolgálja. Így válik fogalmilag eggyé a narancsvörös madár és a dísztelen-jelzőtlen Hold, amikor a jelző maga is funkcionális szerepet kap, a madár jelzőjeként válik egyedivé és egyszerivé, szinte azt mondhatnánk, ez teremti meg a Hold és a madár kapcsolatát, amit a fogalmi azonosulás felfoghatatlansága ellenére is érthetővé, sőt természetessé tesz.

S ezzel valójában a költészet ősforrásához jutunk, a kezdethez, amikor a szó még nem ábrázolta, hanem felidézte a valóságot, fiziológiai értelemben is. Ugyanakkor azonban másról is szó van. A modern líra, amelynek törekvéseit legtöményebben a szürrealizmus fogalmazta meg, képpé szublimálta a szavak értelmét, abból indulva ki, hogy „az egymást követő szócsoportok – André Breton megfogalmazása – a legnagyobb mértékben szolidárisak". A szavaknak, illetve szócsoportoknak ez a metafizikus szemlélete azonban szükségszerűen felveti az önkény fogalmát, ami már nem lá-

zadás a klasszikus rend ellen, mert önmagában és önmagáért lázad. Ha ugyan lázad. Mert amikor szakít mindennel, ami előtte volt, és ami utána jöhet, ez a szakítás csak külsőleges, s tulajdonképpen nem tesz egyebet, mint visszatér a barokkhoz, pontosabban ahhoz, amit a spanyol irodalom estilo culto néven ismer.

NYELV A NYELVBEN

Nyelv a nyelvben, – Valéry, a század semmiképp sem legnagyobb, de egyik legnagyobb hatású költője határozta meg így a lírát. S valószínűleg kevés költő van, akire ez a jellemzés jobban illenék, mint Galambosi Lászlóra, aki annyira eltávolodott a köznyelvtől, hogy tulajdonképpen saját nyelvet teremtett magának. És nekünk is, akiknek versein keresztül szabad bejárásunk van ebbe a zárt világba.

Nem Galambosival kezdődött, jóval előbb, tulajdonképpen Baudelaire-rel, legalábbis Verlaine így hitte, s ezért ünnepelte benne az elődöt. De Baudelaire még a valóságban él, számára szó és jelentés ugyanaz: az albatrosz = albatrosz, a macska = macska és a naplemente = naplemente. Nem a valóság a szimbólum, hanem a valósághoz kell hozzáképzelnünk azt, ami jelképpé lehet. A szimbolisták oldják föl a valóságot, példát adva az utánuk következő törekvéseknek, s a szürrealizmus már csak a képpé desztillált valóság önkényében bízhat. S valójában itt van a kérdés lényege: saját önkényéhez próbálja-e hajlítani az olvasót, vagy egy elsüllyedt, de a szavak, szócsoportok szolidaritásával a felejtettségében is létező népi kultúra részévé akarja-e tenni.

Az estilo culto saját korának se mondott többet, mint amit az olvasó asszociációs képessége elbírt, s arra már végképp nem volt alkalmas, hogy kultúrát teremtsen. Ahogy a szürrealizmus se képes, mert ha az olvasói szándék nem esik egybe az előre megfogalmazott programszerűséggel, a várt hatás is elmarad.

Más azonban a helyzet, ha ez a verbális élmény egy nemzeti kultúra részeként bukkan föl, s az ősi-elveszítettből akar valamit föltámasztani, és megtartani. Egy középkori bájoló vers jut eszembe, a Contra tharghy equorum, ami így szól:

Erdőn jár vala lebeke tárgy:
Béka vala ekéje,
Kigyó vala ostora,
Szánt vala követ,
Vet vala kövecset.
Parancsolok én tenéked,
Hogy miképpen a kő nem gyökerezhetik
És nem levelezhetik,
Azonképpen te itt ez lovon ne gyökerezhessél
És öröködhessél.

Kár lenne magyarázkodnunk: alig értünk belőle valamit. De ha nem bízzuk magunkat a megismerés logikai folyamatára, ha hajlandók vagyunk bekapcsolódni egy verbális élménybe, ami egy rituális-misztikus esemény részesévé tesz bennünket, rögtön elveszíti jelentőségét a szavak és szócsoportok megértése, mert ebben az új szférában határozott jelentést és értelmet kap minden. Ahogy a Cantata profánában is, ahol épp a Bartók toldotta zárósor – csak tisza forrásból – oldja fel a misztikus homályt, s ezzel a történés abszurditásának önmagán túl mutató jelentőséget ad.

Galambosi ezt kísérli meg, néha már a lehetetlennel viaskodva.

A MÓDSZER

Módszere hagyományos. A legotthonosabb és a legszabadabb a magyaros ritmusképletekben, ha ezekből kilép, rendszerint elbátortalanodik, s a szabadvers kötetlensége is gúzsba köti. Legszívesebben a kétütemű hatszótagos sorokat használja, ami néha olyankor is tolla alá fut, amikor a vers nagyobb lélegzetvétele szabadabb áramlással indul.

Már az első olvasásnál szembetűnő, hogy Galambosi verse szabályos, sőt szabályozott mederben folyik, vagy pontosabban: szerves része a hagyománynak, amit az okos örökös tudatosságával használ föl. Rímei is ezt mutatják. Szereti a tiszta hangzást, s kedvéért nem riad vissza a jól bevált sémáktól sem (hatalma – alma), vagy épp az olcsó megoldásoktól (pusztán – országútján, sőt: zsiványokkal – homokkal). Nincsenek bravúros rím-megoldásai, s ha a vers külsőségei felől közeledünk hozzá, akár egy Kosztolányi előtti költőre is gondolhatnánk. De ez a hagyomány egy hagyományi mögöttiséget takar; valahonnan nagyon mélyről szólnak ezek a versek, a középkori bájoló énekek közeléből, a Kalevala világából, amit tiszta lírája tölt meg a fájdalom élményével. Az ilyen négy sor:

> Nem jön apám, tovább kering a tél
> verembe hullt virrasztásom tükrében.
> Magányos kócsag áll a nád tövében
> tollából gyolcsot tép az esti szél

– lírája csúcsán mutatja, ahol a képalkotó szó jelentést hordoz: az elmondás egyben beilleszkedés is az elképzelt helyzetbe, hogy ez újabb gondolatsort indítson el. Ez a költészet tulajdonképpen folyton ott kering, ahol „megméretik a halhatatlanok szabadulása", s amíg a képzelet nem fárad el saját röptétől, mindig hiteles is. Néha azonban a szó elveszíti asszociációs erejét, szinte magára marad saját jelentésével, s ilyenkor a vers íve megtörik. Megszűnik a varázslat, egyszerre soknak érezzük a vért, a sárkánykoponyát, s ha az imént nemcsak hittük, de tudtuk is, hogy a kosszarvak gyémántkések és az őzlábak bársony-lécek, az elfáradt képzelet már nem tud mit kezdeni a kőszárnyú darazsakkal, vagy a kőcsőrű sasok kőtollával. Ilyenkor mintha saját képgazdagságának foglyává válnék; a szó visszahull önmagába, minden pontosan az, ami, semmivel se több. Galambosi költészetének titka pedig épp abban rejlik, hogy a társszerzővé avatott olvasóból kényszeríti ki azt, amire a szó csak utalni képes. Ahogy idézett középkori bájoló versünk nemcsak a saját jelentésüket hordozó szavaival hat, hanem a hozzá képzelttel, az egymásból keletkező fogalmak látomásos erejével.

A képzelet mindent meg tud eleveníteni s az élővé varázsolt tárgyak egyszerre meghitt társaink lesznek. Itt van ez a két sor, költő leleményei egyik legszebbje:

> Várlak övet oldva, fehér keszkenődön
> lepkék birodalmát simogatva őrzöm.
>
> *(Anna)*

Olyan ez a két alexandrinus, mint egy elnyújtott sóhajtás. A vágy megeleveníti a keszkenőre rajzolt lepkéket, s rögtön egész birodalmat képzel oda. A lepke önmagában csak a vágy tárgyára utalna, hasonlattá halványítaná a képet, de a lepkék birodalmává varázsolt emlék, amit a valósághoz csak a fehér keszkenő kapcsol, a vágyat testesíti meg.

S itt jutunk el Galambosi lírájának lényegéhez: személyes élményévé tudja tenni a megszelídült mindenséget. Vagy másként: a föltámasztott ősi motívumok, népmesei elemek között folyton föl-fölvillan ő is, szemérmesen és rejtőzködve, sorok, félsorok idézik szenvedő arcát, életének tragikus pillanatait, körülbelül úgy, ahogy régi festők az üdvözültek vagy a kárhozottak seregében megörökítették saját arcuk vonásait is. S ami gyakran csak a képzelet mítosza, személyessé és meghitté válik, hogy közelébe jussunk annak, akiről tudjuk, hogy ő

a virradat bokrai közül érkező,
a rózsákkal – telt – kötényü naptollu Vándor,
ki átvágta magát mámoron, veszélyen.
(A merülő töprengése)

Galambosi tudja, hogy az archaikus eszközökkel óvatosan kell bánni, s a népi hangvétel szándékoltsága is mindig átüt a vers falán. A múltból csupán annyi a miénk, amennyit át tudunk menteni saját életünkbe, Galambosi ezért azt próbálja meg – tegyük hozzá, legtöbbször eredménnyel – hogy a népi emlékezet mélyén élő hagyományt, amely ma már alig több verbális emléknél, mentse meg s fokozza élménnyé, saját példájával.

Nem mindig könnyű ezen a kettős rétegződésen átvágni magunkat, pedig ő is igyekszik megkönnyíteni a vershez vivő utat. Módszere szembetűnő: ezeknek a verseknek tulajdonképpen nincs expozíciójuk, a főtéma már az első sorban fölcsendül, s gyakran ez tér vissza a zárósorban is.

Az bánt, hogy termő hatalmad is véges
s a kör után tollad csontodig lángol?
(Kristályt hasíts)

Hiába kérdés ez a két sor, mert nem vár válaszra, hisz a felelet helyett a kijelentés tárgyilagosságára figyelünk csak, s voltaképp már a második sor is csak az első variációja, ahogy a többi is: mintha egy spirális középpontjában lennénk, egyetlen pont körül gyűrűzik állandóan a vers. A lebegők királyához című még árulkodóbban mutatja ezt a szerkesztési gyakorlatot:

Ki megnyitottad türelmem kapuját,
hallgasd a Lebegők énekét.

A záró rész, amely visszaidézi a főtémát, nem emeli följebb a verset, s végtére csak arra jó, hogy közrefogja egy képzelt világ flóráját és faunáját.

Ha közvetlen elődeit keressük, Weöres Sándorra és Juhász Ferencre gondolunk, vagy akár a Cantata profánát fordító Bartókra. S itt rögtön mélyebbre vivő erekhez jutunk, a szó és cselekvés ősi azonosságához, mikor a költészet szavakból és szavakkal fogta egységbe a mindenséget. Ez az egyetemes igény, mely „a mindenséget akarja versbe venni", kísérlet arra, amit Husserl „univerzális önértelmezésnek" nevezett. Galambosi egész pályája ezt példázza. A feladat oly nagy, hogy még kudarcai is csak a vállalkozás heroizmusára figyelmeztethetnek.

Berczeli A. Károly:

NYÁRI ÉJ

Berczeli A. Károly a 20-as években, még a *Szegedi Fiatalok* mozgalma előtt – szinte József Attilával egyidőben – kezdte Szegeden írói munkásságát, Juhász Gyula társaságában. A felszabadulásig öt verseskötete jelent meg, köztük az 1942-ben kiadott *Hőskor* c. válogatott verseskötete. Addig is sokirányú írói munkát végzett, több merész, avantgarde-jellegű drámát írt: *Tigris, A lángész, Sámson és Delila.* 1937-ben Szegeden bemutatták *Fekete Mária* című misztérium játékát. *Mária próféta, Két pásztor* címmel nagysikerű regényei jelentek meg. Műfordításai szintén jelentős része költői tevékenységének. 1934-ben jelent meg *Magyar költő magyarul* c. Janus Pannonius fordítása, majd olasz költők műveit fordította, köztük Giovanni Pascali válogatott verseit.

Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert Berczeli A. Károly neve körül elég nagy a hallgatás. Pedig Berczeli A. Károly igényes, sokrétű írói munkássága több figyelmet és elismerést érdemel. Ezért örvendetes, hogy a Magvető *Nyári éj* című verseskötetének kiadásával segíti ezt a helyzetet enyhíteni.

A *Nyári éj* c. kötet mintegy 70 versének

harmadrésze az eddigi öt kötetből ad válogatást. Ez eléggé vázlatos ahhoz, hogy Berczeli igazi értékét megmutassa. Pedig a korábbi kötetek művészi erővel bizonyítják lírájának gazdag világát, legfeltűnőbben erős szociális látását, amely József Attila lírájával sokban rokonhangú. *(Szegény apám, Homokzsákok, A gyerek sír, A munkás stb.)* Berczeli A. Károly maga is a munkásosztályból jött, érzi, hogy „robban a homok". A nép nem váltódott meg: „a gyár is szürke börtön" számára. Ezek az éleshangú, jól megformált versek „a munkás sebeivel" komoly visszhangot keltettek, a kor vajúdását, válságát mutatták, amikor Bethlen István a háború utáni konszolidáció politikáját hirdette.

A versek bátor, szociális hangja azonban nem kizárólagos vonása kezdeti lírájának. Berczeli eredendően a „Nap fia", verseiben is a „nyár kiáradó vad melege" lángol. Ezekben a versekben „a nap sütőlegény" a „domboldal gőzölgő cipó", a „július lángtestű dajka", s „a jegenye karcsú minaret". A jellegzetes alföldi színek helyett (melyek Juhász Gyula verseiben olyan élesen felismerhetők) Berczeli verseiben ezek inkább dunántúli színek. S nem is véletlenül. Berczeli A. Károlyt a 30-as évek óta rokoni kapcsolat fűzte a Rába-menti vidékhez, Sárvárhoz. Itt írta a *Július* c. kötet több versét is, melyekben a latin jellegű táj hangulatát, harmóniáját találta meg. S ez közel áll Berczelihez, műveltsége alapszíneihez is. Szereti az élet édes ízeit, a piac színeit, nyüzsgő lármáját, ahogy a város falai közé varázslódik ez a „drága, szép oázis". Meglátja a természet drámáját, a bogarak zengő küzdőterét, hogy „csak vérengzés, kard és háború" van, az ember „le meg föl" hintázó sorsát, de az élet szeretetét is, a nyár „áldott, ősi műhelyét", mely bőségével érlel és megtart.

A kötet első részében *(Cirkusz)* az 1930–1945 közti időből közöl szemelvényeket. A szűk válogatásban is örömmel olvassuk a régi kötetek olyan szép darabjait, mint a *Piac, Július, Cirkusz, Szegény apám, Anyám, Homokzsákok, Petőfi,* vagy Dózsa Györgyöt idéző *Parasztok, sírjatok.* (Kár, hogy ez az izzó, forradalmi hangú vers a most megjelent Dózsa-antológiából kimaradt.)

A *Laboratórium* c. második részben az 1945–1968 közti időből találunk válogatást. Itt már az eszmeiség további gazdagodását figyelhetjük meg, a társadalmi vonatkozásúak mellett a tudomány, a technikai haladás is érzékeny hangot kap verseiben:

„Hiszek benned Te szám, te Lombik,
te roppant Távcső s annyi gép!
Az ismeret igézetét
látom terjedni szerteszét
melyből majd egy új kor kibomlik."

(Hódolat a tudománynak)

De a sokféle érdeklődés ellenére: a szépség és a humánum mindig kicsendül a mondanivalóból:

„Mert minden benned él, mi megmarad,
s a lét hiába kísért száz alakban,
te ember vagy, hát ehhez tartsd magad –
A lélek: forma, s így lett halhatatlan."

(A mű)

Az intellektuális fegyelmezettség erősen megköti, így személyesebb vallomásoknak ritkán ad hangot. Pedig a *Fejfa* c., fia haláláról írt szép verse, vagy a szegénységről valló *Vigasztaló* c. írása igazolják ennek a hangnak a jogosultságát, amely korábbi verseit is oldottabbá, líraibbá tette. A költői kiteljesedést újabb verseiben bölcseleti, szerelmi lírájában érezzük a leghitelesebben. Ilyen a címadó *Nyári éj* c. remek triptichon, *Naphimnusz, Az értelem dicsérete, Fátyoltánc, Varázsfuvola, Vándordalok* (a kötet egyik legszebb verse), vagy az *Asszonyi szépség.* A nő „eszményi jel, büszke műremek" verseiben. A szerelemnek, a nőnek ábrázolására a drámaíró pátoszát, az erősebb zengést is igénybeveszi:

„Neked csak lenni kell, mint ritka műnek,
amelyről nem tudják: szépsége mi?
Kutatnak, boncolnak s hiába
Te szép vagy és a szépség isteni."

(Asszonyi dicséret)

Pedig versépítése sokszor Kosztolányira emlékeztet bennünket, nem egy versében a *Hajnali részegség* verszenéjét halljuk, anélkül, hogy ne volna egyéni erejű a verselése. *A szegény költő karácsonyfája* c. verse formai bravurjával lep meg, de általában nem bűvészkedik, a vers nála mindig az értelemre, az emberre s az emberi közösségre alapoz:

„S a fény mellé egy kis meleget
kívánnék – állva trónomon –
olyant, mely engem megérlelt, úgy lehet
anyám méhében egykoron –
Oly hőt, mely annyiunk hűlő szívét
a Nap nyarával töltse meg:
hogy tudjunk élni még
egymáshoz kissé közelébb."

(A Nap fia)

Berczeli A. Károly költészetének árnyait, művészetének szépségét a szűk válogatású *Nyári éj* így is igazolja. A versolvasó közönség megérzi benne az igazi költészet szépségét és a teljes humánumot.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Mátyás Ferenc:

PARASZTCITERÁN

Ősi hangszert vállal költészete jelképéül Mátyás Ferenc. Kevés húrja van, ezeket pengetve mégis gazdag dallamvilágot csaltak ki belőle mesterének ujjai; szólt keresztelőn, lakodalmon és temetésen, kíséretet adott életnek és halálnak. Az emberi létnek ezt a teljességét keresi Mátyás Ferenc is.

Pusztáról jöttem – vallja, az ártatlanságot, szépséget, tisztességet őrző paraszti világ követe. Megváltozott, új világban figyeli az ember életét, segítő szavával sietteti, hogy Európába és önmagukba is hazataláljanak a puszta emberei, ne csak álmukban leljenek hazát, a riadt lelkek bizonytalanságát az értelmes élet teljessége váltsa fel.

Nehéz szavú emberek helyett beszél, „akik közt üldözött vadként / bujdokolt csak az értelem", vadlibák szállnak el bánatukkal, „s szívük vágyával melegszik fel a világ" *(Róluk beszélek)*. A maradandó paraszt-csönd, a sötétben felejtett puszták miatt érzett felelősség lobogtatja fel haragját, a magyar múlt minden forradalmi hagyományát szeretné verseibe zárni. Sokszor idézi Dózsa György nevét, hivatkozik Petőfire, József Attilára, Váci Mihályra. Csodaként várja a mindenkit felszabadító és felemelő szabadságot, tétova bizonytalansággal érzékeli, hogy ez varázsütésre nem következhet be. Forrongó korunk zűrzavarát friss és naiv csodálkozással szemléli. Kétségek közt is reménykedik, a közönytől megvédi a földszagú, sáros bakancsú tömegekbe, a dolgozó milliókba vetett hite:

Csak róluk beszélek,
akik ma is sáros bakancsban járnak,
s szemlesütve, a mozdulat fájdalmával
a sokaságban, ha fagy, vagy kínoz a meleg,
s nem hisznek a vak szemek elé lökött
jelkép-varázsnak s hogy boldogtalan vagy, –
beérik életük célját ők avval,
hogy néked is adnak kenyeret.

(Róluk beszélek)

Mátyás Ferenc idegenkedik azoktól, akik álmukat „groteszk sorokba csomagolják", az irónia hangja ezért hiányzik érzelmi skálájáról. Az egyszerű emberekhez való hűség, a parasztciterához való kötöttség határozza meg költői eszközeit. Ars poetikája az egyszerűség, „az egyszerűbb kifejezésekkel a legmélyebb titkokat, a legsejtelmesebb mélységeket is ki lehet fejezni" – írja, és valósítja meg nagy verseiben. Az emberek iránti szeretet sugárzik költői programját hitelesítő, az otthoni tájat festő, halk szavú, meghitt képeiből. „Elbitangolt a Kisnyírből a fácán, / – gyöngyöt burukkol a törpe akácfán / a vadgalamb s felesel önmagával" *(Csöndes éjszaka)*. Nem idilli tájköltészet ez, a puszták homokja múlt és jelen emberi fájdalmait, gondjait, vágyait takarja, egy ország jelképévé tágulnak tájai:

melyet szél hordott,
s csontból és vérből összeraktak,
s századokon át csak sirattak,
melyből kinőtt a ballangkóró,
a vadzab,
s hol a holtak lehúnyt szemei
szentjánosbogarak csak,
s remények, mint vadon-lovak,
elszaladnak, –
aranyhomok

(Aranyhomok)

Az egyszerűség bűvkörében néha elfakul szava, szürkévé válik, pedig az igénytelenségtől éppen az a mérce kell, hogy visszariassza, amit saját művei állítanak elé. Hétköznapi egyszerűségű mozzanatokat döbbenetes magasságba emel költészetének ereje. Vallomásos nagy verse, ha más ürügyén is,

szembesíti önmagával. A korszerűséget saját eszközeivel valósítja meg. Megszenvedett modernség ez.

Mint tűzbe szállt szarvasbogár,
aki esetlen
barna húsát sütteti tébolyában
a nyári estben, –
beteljesedtél, s megszenesedve
szívünkbe hullsz, mint földre
a pernye,
s őshonba térve furulyálsz.
– – – – –

A földi édenből kicsaptak,
vasszögre került
nyakadból a kulcs, s papucsod
a priccs
alá menekült, –
csónakod már a túlsó parton áll,
s kezedből kiesett a pohár,
eltékozoltad magadat.
(A halálod után)

A *Várhegyi látomások* versciklus mozaikdarabjain át a magyar történelmet nézi, otthonosan, mint korábban az alföldi tájat, magától értetődő kifejezőerővel, ahogyan Tersánszky elárvult biciklifékjét, papucsát teszi be a versbe, változtatja egy jelképrendszer elemévé. Nem a gondolatok újszerűsége, filozofikus mélysége jellemzi, hanem az a közvetlenség, amivel valóban ihletett pillanataiban látomássá hevíti a meditatív leírásokat.

Mintha az őszi tárnics
nyílna az égen s szállna
a földről, ahol már nincs
levegő se számára, –
nagy, kék özönben mennek
útján a végtelennek
a századok kiáltva.
Menekülnek, vonulnak,
én látom vonulásuk,
félve egymáshoz bújnak,
kíséri őket árnyuk.

Miniatűr remek, ahogy kiaknázza egy szó tájnyelvi ejtésvariációjának ízességét, belesűrítve azt a darabosságot, idegenséget, ami a faluról városba kerülteket itt egy elzárt világ, finnyás kultúra birtokbavevőjeként jellemez: „Jönnek a varnyúk, egy barokk / ház udvarán találnak / szállást, a márvány angyalok / az erkélyről leszállnak". – Játékos is tud lenni Mátyás Ferenc, impresszionisztikus könnyedséggel idézi „Esernyőszoknyás kisasszonyok lépteinek suhanó neszét", „síma latin beszéd egérszaga" csapja meg, „Az álmok cincérlábon ugranak / a Fortuna utcában beszakadt / ház alól". – Népmesei tisztaság és valóban a mai ember szorongása, fáradtsága szövődik össze elválaszthatatlanul záróképében:

De a halál bozótba bútt,
őrzi magányát és a bút.
Ide kötötte az idő,
s el is fáradt, –

A népköltészet egyszerűségére talált itt rá, ami olyan nagyon különbözik a szándékoltan népiesek semmitmondó egyszerűségétől, gazdag és bonyolult, de oly természetes, hogy egyszerűnek látszik.

ZENTAI MÁRIA

Kárpáti Kamil:

FEJEK FELEMELÉSÉNEK HÁZA

Mindig nagy kérdés, hogy cselekvés-e a vers vagy csupán párlat, nosztalgia az élet szélesebb sodra iránt, az ifjúság betemetett kútjai iránt. Van egy csoportnyi költő, akiktől sorsuk? vagy a történelem? ellopta kamaszkorukat, felnőttként kényszerítve kamaszos bakugrásokra, hogy „behozzák" szerencsésebb sorsú társaikat. Mert ha az ifjúság természetes, egészséges mozgásgyakorlatait nem is végezhették el, a felnőtté válás görcséről nekik is számot kell adni. Kárpáti Kamilról szólunk, aki negyvenévesen úszik ki az álom-holdvilág-hullámain a gyermekkori tájakra összemosva verseiben a víziót a valósággal, a *költészet* valóságává teremtve ezzel az elsikkadt, betemetődő múltat. Mert nem lehet addig tovább lépni, míg a múlt görcsei nem oldódnak, hiába az ölelő asszonyi kar, a hintalován száguldozó gyerek. Ez a keményre szikkadt múlt, az idejében ki nem énekelt dalok rántják most rejtélyesen tömörré a sorokat, sejtelmessé-borongósakká a költői

képeket. Az előző kötet, az Ördöggolyó volt a gátszakadás, amelyben Kárpáti megrajzolta élményeinek térképét: Pesterzsébetet. Ebben a kötetében mintha – jelképesen – hátrálna egy lépést, olyan verseket is bekomponálva a könyvben, amelyek hamarabb (még a negyvenes, ötvenes években) születtek (Földé, fáké, csóké, Kérés, az Öt kamaszkori vers és a Relief egy fegyházról ciklus). Így aztán sajátos kötettel van dolgunk, mert – mintha az Ördöggolyó lenne a metszéspont – a legrégibb (kamaszkori) és a legújabb versek kerültek egymás mellé. Ha a ciklusokat vesszük sorra a történelmi sorrendet kapjuk meg. A kisfiú szálló szerkezetei jelentik a gyermekkort. Félelmet hordoznak ezek a „szerkezetek", mert háború van

„A csukott veranda üvegfalán át
láttam Zeppelin gróf kövér szivarját.
Erzsébet kékké vált füstjében úszott.
Néztem, néztem, míg bálnafarka
támadt.

A Bábel trafik előtt a repülő
– hullámlemezből volt a szögletes
test –
földön feküdt, mint haldokló gallus.
Véres pilótája sírt. Félelmetes."

S jönnek a fürdések a téglagyári tóban, a lány a pékségből. Ám a tó tükre összetörik, a képsorok zihálni kezdenek. A fény tompán permetel a kopaszra nyírt fejen (MZ lámpa) s csak a belső látás villantja élesen a múlt és a kinti világ képeit.

„Anyám szürke koponyája holdját.
A szikkadt, sötét szem ilyen részeg,
amputáció alatti álom
ködében szeret meg, élet"

A veszély, az élet esetlegessége fokozza fel az életvágyat, adja meg a másoknak talán jelentéktelennek tűnő ízek, illatok, emlékek értékét (Az úr legfőbb angyalához, Kedves, hiányzol, 1953-as medália, Fejem fölött akasztófám, Mint egy ember stb.). Ám a nosztalgia, a vágy nem pótolja az elsikkadt, elsikkasztott egészséges élményeket: a boldog ifjúkorét. A hang az átélt szenvedések után már mindigre rekedt marad, a tüdőből a fogakon átszűrve sziszeg elő a sóhaj is.

„A múltak alatti múltam itt
a kesztyűtlenített csend lakik"
(Alvilág)

„Amikor megérkeztem, nappal volt.
Nappali éjjel.
Álltam, megfutamodott Jónás, magányom
szégyenével"
(Cs. T. költő hazatérése).

A barátok, a ködbevesző gyermekkori társak fel- és eltűnése is csak magányát kalapálják keményebbre. A negyvenéves ember már *mindent* tud az életről. Kudarcokról beszél, a balladák tömör, kemény hangján. Ifjak vágnak neki az életnek világjobbító szándékkal, a hamleti rendteremtés dacával, hogy az önzés, a kicsinyesség, a bürokrácia nyáltengerébe leragadva torpanjanak meg. (N. N. politikus arcképe).

Hát semmi vigasz, egy kortynyi derű a feledéshez, az élethez? De igen! Az ember társkereső állat. Humanizálja, költészetté emeli léte és faja fenntartását. A szerelem, a TÁRS a szerelemben, a GYEREK céljai és eszközei is az életbenmaradásnak. Kárpáti szerelmes versei azonban egyszerre erotikusak és intellektuálisak is. A felnőtt férfi nem bohóckodik, mint a kamasz. Nem hódol, nem szépeleg, nem cifrázza a vallomást. A NŐ fix pont, mert anya is, mert oltalom is a múlt és a magány rémei ellen (Jelenés, A lábfejrajzolás, Gi világoson, Fölöttünk ezüstöntő-műhely, Az ölelés).

„De kiürült a szerencsezsák!
Leterített negyven évem,
e póruljárt vadászt,
a tigrisléptű szerelem
hátán viszi neked
befejezésül."
(Hátán viszi)

A kritikus többet kívánna? A költő csak önmagát mondja el, s Kárpáti Kamil tökéletesen el tudja mondani önmagát. Fanyar zamatú, férfias líra ez, amelyben benne van azért a világ is, századunk lüktetése is. Hűsége Pesterzsébethez, az Átlós utcához, a Strángosokhoz, a mindig újat fabrikáló kétkeziekhez – minden direkt vallomásnál többet ér. Szerencsésebb évtizedeket, megértőbb kiadókat kívánunk neki.

HORPÁCSI SÁNDOR

Gerő János:

AZ ÚTNAK NINCS VÉGE TÉVEDNI EMBERI DOLOG

Gerő Jánosnak két új könyve jelent meg úgyszólván egy időben. Az egyikben *(Az útnak nincs vége)* egy, a másikban *(Tévedni emberi dolog)* két kisregényt találunk. Témában nagyon eltérők ezek a kisregények, mégis úgy érezzük, hogy ugyanaz az írói élmény, szenvedély szülte őket: az igazságkeresés, vagy talán az igazságszolgáltatás szenvedélye. A két címadó kisregény a felszabadulás utáni időszakunk egy-egy tragikus fordulatához, 1950-hez, a személyi kultusz megjelenéséhez, illetve 1956-hoz, az ellenforradalmi kísérlethez fűződik. *A Tévedni emberi dolog* című kötet másik kisregénye, a *Téglaporos szerelem*, bár a történet időpontját tekintve szintén tragikus kort, a fasiszta háború idejét idézi, jellegében inkább egyéni tragédiának tekinthető. Benne elsősorban néhány sajátos figura rajza az érdekes.

Gerő János benne élt a felszabadulás utáni évek politikai harcaiban, nem véletlen tehát, hogy *Az útnak nincs vége* című kisregényének két megyei párttitkár áll a középpontjában, Perkátai Sándor, a Nemzeti Parasztpárt, Lajkó Imre, a Kommunista Párt titkára az egyik dunántúli megyében. Nem ellenfelek, nem is csak szövetségesek, hanem testi-lelki jóbarátok. Az egyik agrárproletár, a másik volt bányász. Elsősorban a tettvágy, a lobogó lelkesedés köti össze őket. Ez azonban aligha volna elegendő a súlyos megpróbáltatások időszakában, amikor a gyanakvás, a „befurakodott ellenség" keresése annyira úrrá lett minden vonalon. Nehéz pontosan kitapintani, milyen szálak fűzték egymáshoz a két családot. Tény, hogy az események bonyolítása teljesen politikai jellegű, a barátság szálait ezen belül kell keresnünk, mégpedig az egymás iránti teljes őszinteségben. Őszinteség és bizalom a gyanakvás és bizalmatlanság időszakában! Az író művészi erejére mutat, hogy ebben az olvasó egy pillanatig sem kételkedik, hiszen nem szavak, hanem tettek bizonyítják. Talán ez indokolja például, hogy Lajkó Imre magától értetődően viszi el Perkátait a titkos katonai gyakorlatra. Erre szolgál a sűrű telefonbeszélgetés és az állandó egymást-ugratás, tréfálkozás. Lajkó a *narodnyik* állandó jelzővel tünteti ki parasztpárti barátját, de érezzük, hogy ezt mintegy becézésnek szánja s a jóval idősebb testvér együttérzésével figyeli Perkátai költői útját is. Nyilvánvaló, hogy a két megyei párttitkár barátságában, együttműködésében a munkás-paraszt szövetség példázása rejlik. Az az út, amelyet követni kellett volna. Persze, mondhatnánk, hogy könnyű a tisztánlátás 20–22 év távlatából, a valóság azonban mégis az, hogy ezt a témát mégsem vetették föl így a mai napig sem. Tóth István is elismeri ugyan nemrég megjelent könyvében (A nemzeti parasztpárt története), hogy akkor a termelőszövetkezeti kérdésben a parasztpárt képviselte a helyes álláspontot, de a két könyv egyidőben jelent meg s Gerő János regénye a közvetlen élmény erejével állítja elénk ezt a bonyolult kort a maga félelmes tévedéseivel, amelynek Lajkó is áldozatul esik. Összeomlás? Akkor talán sokan úgy nevezték. Gerő János jól oldja föl a problémát. A regény hangulata olyan, hogy Perkátai a megdöbbentő élmények hatására sem süllyedhet teljes pesszimizmusba. Joggal ismételgeti konokul: „Az igazságot nem lehet elnémítani", „Az igazságnak ki kell derülni".

Valamit mégis hiányolunk ebből a regényből. A szereplők életét viszonylag szűk keresztmetszetben ismerjük meg. Igaz, hogy kisregényről van szó, de a mostani regényírói módszerek, formák bőséges lehetőséget nyújtottak volna arra, hogy szélesebb, többrétű képet kapjunk a jellemekről s így természetesen a korról is. Ez azonban nem rontja le a regény frisseségét és igazságait.

A másik kisregénynek *(Tévedni emberi dolog)* a fő jellemzője szintén az igazság keresése. Főhőse egy küzdelmes életet élő újságíró, aki cikkeiben, novelláiban egyaránt elszántan másokért, a jogtalanul mellőzöttek, félretaszítottak igazságáért harcol, bátor az óvatosak között, nem tud legyinteni akkor sem, amikor az egyéni érdek, egyéni életének nyugalma, békéje ezt kívánná. Így lesz pártfogója egy félreszorított tehetséges szobrásznőnek, s míg a klikkek ellen küzd, felidéződik benne egy másik ember, Újvári Andor sorsa; és vele az egész 56-os ellenforradalom képe. Ez a két szál fonódik össze, vagy fut egymás mellett úgy, hogy végül egy különös, kissé lehangoló, kissé bizakodó hangulatot kelt. Mert végül is Újvári Andor a halálos ágyán maga vallja be tragikus tévedését, a tehetséges szobrásznőt pedig felveszik a Képzőművé-

szeti Alap tagjai közé. Úgy tűnik tehát, hogy bár az író ítélete szigorú, kíméletlenül leplezi le a visszásságokat, az emberbe, humanizmusba vetett hite rendületlen marad. Ezt sugallja a cím is: *Tévedni emberi dolog.* S talán egyetlen könyvében sem érezzük ilyen erősen, hogy minden szava megszenvedett belső élményből fakad. Gerő János író eszközeiben is gazdagodott. Leírásai, a helyzetek megjelenítése szuggesztívakká váltak, s nem fél a bonyolultabb lelki tartalmak, ellentétes hangulatok festésétől sem. S így természetesen a címben összefogott eszmeiség is többrétűvé válik. Az igazság erejében, győzelemben szilárdan hívő ember bizakodása mögött ott érezzük mindig a humánum nevében tiltakozó ember jajszavát is.

A kötet másik kisregénye, a *Téglaporos szerelem* bizonyára kedves témája volt Gerőnek, mert ahogy – az írót idézve – a kiadó fülszövege is jelzi, idézve az írót, hogy alakjait már tizenöt évvel ezelőtt megformálta egy novellában. Az idillikusan megrajzolt, de kegyetlen tragédiába torkolló történet valóban megragadja az olvasót, de művészi megformálását mégsem érezzük kielégítőnek. Azt talán még el lehetne fogadni, hogy a történet idillikus jellegének megfelelően egyszerű írói eszközöket használ, közben azonban elvész a történet hangulati ereje, s éppen a tragikus fordulatokat nem tükrözi úgy, hogy az tovább éljen bennünk.

A *Téglaporos szerelem* tehát halványabb az előbbi kettőnél, de a két kötet így is Gerő János művészetének új szakaszát jelzi, amely a jellemek, alakok erőteljesebb megformálása, s a problémák merész fölvetése felé mutat.

(Táncsics Könyvkiadó, 1972. – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.)

SERES JÓZSEF

Somlay Szabó József:

BÁRÁNYCSENGŐ

Somlay Szabó József neve nem éppen ismeretlen. Az 1972-es évben harmadik kötete jelent meg a Szépirodalmi gondozásában. Igaz, nem fiatalember. Első könyve megjelenésének idején, 1940-ben, még diák volt. Akkor Móricz Zsigmond folyóirata, a *Kelet Népe* méltatta a művet elismerően. Második kötete, az *Erdei emberek*, 1954-ben jelent meg.

1940, 1954 és 1972! Elég távol esnek egymástól ezek az évszámok. Az bizonyos, hogy nem termékeny író, aki ilyen nagy időközökben publikál. Viszont az is igaz, hogy a publikáció gyakoriságában a termékenységen kívül sok minden más is szerepet játszhat. És végül is nem a mennyiség, hanem a minőség az, ami az írói munkát fémjelzi: előzetes ítéletet nem hozhatunk sem a gyakoribb, sem pedig a ritkább megjelenés kizárólagos figyelembevételével.

Báránycsengő című 1972-es könyve egy kisregényt és tíz rövidebb lélegzetű novellát tartalmaz. Van valami, ami közös a kisregényben és a novellákban, és van nem egy olyan vonás, amely különbözőképpen formálódik meg bennük. A kritikai értékelés céljából először talán a differenciákról tennénk említést.

A felületes szemlélőnek is mindjárt feltűnik, hogy a novellák a maguk nemében kiforrottabb, jobb írások, mint a *Fellegjáró* című kisregény. Bár ugyanakkor el kell ismerni, hogy az utóbbinak az indítása és talán az első fele rendkívül izgalmas mai történet. A téma a valóságból ellesett emberi esendőség: a családos ember szerelmi kalandja hogyan vesz drámai fordulatot, ha a női szerelmi partner nem elégszik meg a futó kalanddal, hanem tartósabb kapcsolat igényével szereti a hámból kirúgó férfit. Ez a *„gyors világomlás"* – a teljesen új élethelyzet – úgy „telibe találja" Korsós Pált, hogy a tragédiát nem tudja elkerülni.

Számos filozofálgató gondolatot vagy inkább életfilozófiai töprengést is belekever az író az epikai sodrásba. Ha nem is értünk egyet a *„véletlen"* szerepének többszöri és egyoldalú megidézésével – azzal például, hogy: „az ember egész életében a véletlenek borotvaélén táncol" –, a leírt esettel kapcsolatos általánosításra törő írói szándék mégis igen nemes és értékes. A cselekedetek lélekrajzi indoklása is mélyreható, de úgy érezzük, hogy a kisregény második felében – amikor Korsós Pál hosszadalmas vergődését látjuk az emberi élet könyörtelenséget frappánsan szimbolizáló hóviharban – ez a lélekrajzi indoklás a szükségesnél több üresjáratot tartalmaz, és sok megcsillantott lehetőséget hagy kihasználatlanul. Így például a férfiak és nők ellentmondásos lényéről és az egymáshoz viszonyított

szerepéről is csak általános célzásokat kapunk, de a hóvihar kitartó tombolásában többet szerettünk volna megtudni arról, hogy mondjuk Korsós Pál miért „unja" a feleségét, vagy mélyebb rajzát a szerelemnek, amely a másik asszonyhoz vezette. És sok más zavart okozó kérdőjelet is számon kérhetnénk a korszerűnek indított írói ábrázolástól: így például a főszereplő önmagát ismétlő töprengéseit, amelyeknek kimenetelét már előre sejtjük, és ezért a kisregény jelentős részében a cselekményt nem viszik előre.

A novellák között is van néhány, amelyek a kisregény tragikus életszemléletéről szólnak, de tömörebb és éppen azért művészileg hitelesebb módon. *(Szabadságon, Báránycsengő.)* Ez a tömörség általában mind a tíz novellára jellemző. Bennük aztán valóban nincsen üresjárat! És a két idézett novellában is, de a többiekben még erősebben jelentkezik az író jellegzetes elbeszélő művészete: a népies hangvételű, balladai keserűséggel és szomorúságra hajló borúval ábrázolt valóság képe. Benne aztán megtaláljuk a mai élet sok ismert vonását is: a falusi emberek menekülését a városba, az ipari segédmunkában való törődésüket, a 280 forintos nyugdíjra utalt asszony nincstelenségét, az átmeneti korszak társadalmának sok hasonló kérdő- és felkiáltójelét. De ezek a vonások csak durva alaprajzai a legtöbbször szívbe markoló történeteknek: ragyogó keretbe, az elbeszélő művészet hitelességébe foglalja őket az író népi realizmusa és optimista kicsengésű humanizmusa. A legszebb történetek éppen azok, amelyekben az ember a maga teremtette külön világában mégis megtalálja a humanitás ragyogását, az emberi élet értelmét. *(Az árok, Szomorúság, Téli öröm, Testvérek.)* Van aztán a novellák között egy-két olyan nem sokat mondó, laza kötésű, mint a *Mostohalány* című, vagy kiemelhető ezzel szemben a sűrített élet „total plánjaként" az *Áldomás.*

A kisregény és a novellák egységét vizsgálva három közös vonásukat emelhetjük ki.

Az első a kizárólagos falusi, népi környezet és a hozzáillő népies vagy inkább leheletszerűen finom, helyenként bájos népballadai hangvétel. Ennek a „népiességnek" a nyelvi, stilisztikai érzékeltetése visszafogott, a beszélt magyar köznyelv szabályaihoz igazodik. És a népi formákban élő valóság teljesen mai ízű: a faluból a városba szakadt proletárnak, a fejlődő gazdasági formákba nehezen beilleszkedő, kissé „szektáns" szövetkezeti vezetőnek, a háborús élményektől megsérült falusi elesetteknek bukdácsolásai, jobbratörő próbálkozásai. Valóban, ahogy a könyv kiadói ajánlása mondja: az „átmeneti korban élő emberek gondjairól" szól itt az író.

A második közös jellemvonása a kötet írásainak a szereplők tragikus magatartása, az emberi és társadalmi ellentmondások kiélezése. Azonban éppen ez a vonás – amint már említettük – oldódik fel a kisregény és két másik novella kivételével az összes többi írásban az író humanizmusában, a tragédiából a jövőbe utaló emberségesség megszólaltatásában.

A harmadik jellemző vonásra ugyancsak több írás elemzésekor utaltunk is már: a korszerű epikai ábrázolásnak az a mesterségbeli tudása és megvalósítása, amelyik ismeri a modern próza ízeit, és az író javára elmondhatjuk, hogy ügyesen tudja azokat kezelni a hiteles művészi ábrázolás szolgálatában. *(Szépirodalmi, 1972.)*

BELLYEI LÁSZLÓ

Nemeskürty István:

REQUIEM EGY HADSEREGÉRT

Régebben az utak mentén, folyóparton, erdőszélen gyakran találkozott az ember tragikus események áldozatainak emlékét őrző keresztekkel, szobrokkal, kápolnákkal vagy más szerény emlékművekkel. Itt kifosztottak és megöltek egy vásárról hazatérő jámbor kereskedőt, ott a lovak ragadták el a szekeret és lelték halálukat az utasok valami szakadékban, amott a komp süllyedt el az átkelőkkel.

Az első világháború óta ritkán állítanak emlékművet a magán-erőszak vagy a gondatlanság szerencsétlenjeinek. Hol az az elvetemült gyilkos, akinek áldozatai száma szóba jöhet akár egy kisebb háborús csetepaté halottai mellett, hol az az elalvó sorompóőr, aki tizedannyi holttestet tud produkálni, mint egy eseménytelen háborús hétköznap veszteséglistája?!

A kis faluk első világháborús pallér-emlékműveire felírta a kegyelet tíz-húsz halott nevét, a városok bronzkatonás kőtömbjeire százak nevét vésték, a nagyvárosok szemérmesen csak háziezredük számát jelölik meg az emlékműveken, nincs akkora márványoszlop, amelyen az elesettek nevét felsorolhatnák.

A második világháború magyar szempontból legtragikusabb kimenetelű csatájában, a Don-kanyarban elpusztult áldozatok emlékét nem őrzik emlékművek. Számuk, a hadifogságban elpusztultakat is számításba véve – óvatos becslések szerint – százezerre tehető; ilyen méretű katonai katasztrófa sohasem érte a magyarságot, a mohácsi veszteséglista szerénynek tűnik mellette.

Közvetlenül a tragikus események után nem volt illendő beszélni az elpusztultakról, hiszen a „nagy szövetséges" akkor siratta el Sztálingrád „hőseit". A felszabadult Magyarország sem tudott mit kezdeni emlékükkel, hiszen „... ez a vereség a Horthy Magyarország veresége volt; miért is gyászolná a nép Magyarországa az urak Magyarországának hadseregét?"

Ezt a százezer halottat bizony mindeddig nem siratta el senki, csak a magukra maradt feleségek, az édesanyák, az árvák és az özvegy menyasszonyok.

Nemeskürty István azt mondja, hogy nem jól van ez így, és requiemet mond felettük.

Közben erőteljes tollvonásokkal többszörösen is megkérdőjelez egy sematikus képet, amely a 2. magyar hadsereg tragikus pusztulásáról a közvélemény tudatában kialakult.

Ez a többé-kevésbé általánosan elfogadottnak mondható kép nagyjából ilyen emléksort őriz:

Horthyék a gyors német győzelem reményében, hogy az osztozkodásnál igényekkel léphessenek fel, bevetettek a keleti fronton mintegy kétszázötvenezer embert. Felszerelésükről, meleg ruházatukról nem gondoskodtak, tisztjeik silány szakismeretekkel rendelkező, a háborúban csak előléptetési alkalmat szimatoló gyáva, embertelen alakok voltak, akik az első komolyabb szovjet támadás megindulásakor sorsukra hagyták katonáikat, gyáván megfutottak. A rosszul felszerelt, a háború értelmét nem látó, magára hagyott legénység ezek után pánikszerű menekülésbe kezdett, bekövetkezett a tragédia.

Eddig a közfelfogás, amely, mint a sematikus elképzelések általában, tulajdonképpen nem mond ellent a valóságnak, csak éppen a valóság ennél lényegesen bonyolultabb!

„A hadsereg parancsnoka vitéz Jány Gusztáv vezérezredes ... talán a legképzettebb magyar tábornok ... helyettese és a hadműveletek elméleti kidolgozója, a hadsereg vezérkari főnöke, vitéz Kovács Gyula vezérőrnagy, törtető, de jó képességű és váratlan helyzetekben magát gyorsan kiismerő katona ..."

S a tisztek zöme sem kitüntetésre, előléptetésre vadászó, embereit lenéző hivatásos, vagy az úri társadalomban helyét kereső lecsúszott, gátlástalan, kétes egzisztencia, hanem tartalékos, „... legtöbbjük tanító, tanár, kisebb részben emberekkel hivatásszerűen foglalkozó tisztviselő, ritkábban gazdatiszt, postai vagy egyéb intézménynél szolgáló tisztviselő ... Ezek a tartalékos zászlósok és hadnagyok általában együtt éltek embereikkel, felelősséget éreztek értük."

A könyvben idézett okmányok és adatok azt sem igazolják, hogy a parancsnokok nem ismerték volna fel a hadsereg rendkívül hiányos és korszerűtlen felszerelésének várható következményeit, és ne tettek volna meg minden tőlük telhetőt ennek a helyzetnek megszüntetése érdekében, vállalva még a németek előtti népszerűtlenség következményeit is. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter szavai szerint: „Már – (Berlinbe) – indulásom előtt értesített a vezérkar főnöke arról, hogy a németek Jány vezérezredes felváltását kívánják ... mert kellemetlen számukra, hogy Jány ... állandó erősítést és felszerelést kér, úgyannyira, hogy kijelentette azt is, ha a kért eszközöket nem kapja meg, a továbbiakért nem hajlandó felelősséget vállalni."

A felelős parancsnokok nem voltak elfogultak az általuk megszállva tartott terület lakosságának érzelmeit illetően sem. Lóskay vezérezredes véleménye:

„Amerre Oroszországban jártam, mindenütt a szovjet visszatérését kívánják."

Jány Gusztáv józanul ítélte meg a szemben álló szovjet csapatok fegyverzetének értékét:

„Akármelyik orosz fegyvert veszem kézbe ... pompásan működik ... mind kitűnő hatású, remek fegyver."

Katonai szakértelmük dicséretére legyen

mondva, hogy a német legfelsőbb hadvezetés véleményével szöges ellentétben, helyesen ítélték meg a szemben álló szovjet erők erkölcsi és tűzerejét, számoltak a támadás bekövetkezésével, megközelítőleg tisztában voltak annak irányával és időpontjával is, és nem rajtuk múlott, hogy a szükséges intézkedéseket annak elhárítására nem tehették meg.

Ennyit elöljáróban.

A mintegy háromszoros túlerővel és összehasonlíthatatlanul jobb felszereléssel megindított szovjet támadás 1943. január 12-én indult meg. A közfelfogás szerint ez a támadás néhány óra alatt megsemmisítette, illetőleg rendezetlen futásra kényszerítette a magyar csapatokat. Az első két-három nap felelevenített harctéri krónikája azonban e tekintetben is ellentmond a közfelfogásnak. A könyv írója hosszú oldalakon át idézi azokat a hiteles forrásokat, amelyek ennek ellenkezőjét bizonyítják.

Ezek az adatok inkább azt mutatják, hogy a valóban rendkívül gyengén felszerelt, kimerült, rosszul táplált, a harmincöt fokos hideget nehezen viselő katonák és tisztek katonai, szakmai szempontból meglepően bátran viselkedtek. Ezt igazolja egy hátraküldött szovjet rádiójelentés is: „Erősítést kérünk, minden támadásunkat visszaverik."

A bőségesen idézett adatok alátámasztani látszanak Nemeskürty véleményét, amely szerint „. . . . az Urivnál védekező magyar csapatok a szó katonai értelmében igyekeztek helytállni. Nem menekültek rögtön pánikszerűen, nem voltak ‚gyávák", akik miatt a németek állítólag oly keményen tartott keleti frontja időnek előtt összeomlott. Tagadjuk ezt le, fogadjuk el a lassan immár közhellyé váló nézetet, mely szerint az arcvonal órák alatt összeomlott? De hiszen nem így volt . . ."

És a tisztek?

„. . . tartozunk azzal, hogy leírjuk azok nevét, akik igyekeztek – saját életüket sem kímélve – hűek maradni ahhoz az eszményhez, amiről mi ma tudjuk ugyan, hogy hamis eszmény volt, de amiben ők hittek, s ami számukra szent volt. Miért tagadjuk, hogy voltak ilyen tisztek is?"

S a munkaszolgálatosok, akiknek a támadást megelőző időkben ha lehet – a katonákénál is súlyosabb megpróbáltatásokat és megalázásokat kellett elszenvedniük?

Vécsey alezredes, az egyik szemtanú így ír róluk:

„A zsidók a legnagyobb tűzben fegyver nélkül is kihozták a sebesült és halott honvédeket . . . A zsidó századok elöl igen bátran viselkednek, nem hagynak sem sebesült, sem halott magyart vissza . . ."

Ne gondolja senki, hogy ezeknek, a közfelfogásnak ellentmondó adatoknak feltárásával Nemeskürty valamiféle hamis hősku'tuszt élesztget vagy a magyar politika felelős vezetőinek, illetőleg a magas rangú katonai parancsnokoknak felelősségét akarja csökkenteni. Ellenkezőleg! Inkább a támadás utáni események naponkénti világos áttekintésével, gondos elemzésével igazolja, hányszor volt Jánynak lehetősége, a végén már semmiféle veszéllyel nem járó t ö r v é n y e s l e h e t ő s é g e, hogy hadseregét kivonja a harcokból, az áldozatok számát csökkentse, s mi mindent tehetett volna a h e l y e t t, hogy a felelősségtől megzavarodva, presztisét féltve, személyes hiúságában megsértve január 24-én kiadja a közismert és jóvátehetetlen hadparancsot: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét . . ."

Nemeskürty a tragédia hiteles történetét kívánja felderíteni s a valóságos eseménysor ismeretében kénytelen levonni bizonyos következtetéseket a doni tragédiából:

„. . . Amikor az emberre lőni kezdenek s élete veszélybe kerül, politikai tűnődésekre nemigen jut idő. Arra sem, hogy felismerje: jogosan lőnek rá. Védekezni kezd . . . Ezek a magyar katonák nem bizonyultak alábbvaló katonáknak a többinél . . . Ezek az emberek megfagytak és elvéreztek és meghaltak és megsebesültek és szenvedtek és megőrültek és hóvakságot kaptak és éhen haltak és kihunyó tudatuk utolsó értelmes fellobbanásával hazagondoltak, igen, a hazájukra, amiről tudták, bizonyosan tudták, hogy nem a Donnál kell megvédeni: de ha már egyszer mégis ott kellett meghalniok, és sok vad s madár gyomra lett a koporsója feláldozott testüknek, akkor legalább egy könnyet ejtsünk értük."

Nemeskürty adataihoz bizonyára hozzászólnak majd a második világháború katonai történetének hivatásos kutatói, lehet, hogy lesz megjegyezni valójuk arról, hogyan szűrte, csoportosította a rendelkezésére álló hatalmas anyagot – végkövetkeztetéseivel azonban aligha lehet vitatkozni!

Egy másik koncepcióját, mely szerint a negyedmilliónyi hadsereget a magyar politika legfőbb irányítói tudatosan szánták

pusztulásra s már eleve ennek megfelelően válogatták össze, az író jól csoportosított érvei ellenére sem lehet egyértelműen elfogadni.

El kell ismernünk, hogy sok minden szól feltételezésének igazsága mellett. Mindenekelőtt az, hogy a magyar legfelső vezetés nem a sztálingrádi csata és a doni katasztrófa után döbbent csak rá a németek elháríthatatlan katonai vereségére, hanem jóval előbb. Mindenesetre, amikor a 2. hadsereget a frontra küldte, már nem lehettek és nem is voltak illúziói.

Nemeskürty feltételezését látszanak igazolni a frontra küldött sereg vezetőinek észrevételei is:

„A behívottak zöme a nincstelenek, a parasztok és kisemberek tömege . . . a legénység zömét napszámosok, béresek, uradalmi cselédek és más nincstelenek tették ki . . .''

Mindezek a tények mégsem igazolják azt, hogy a magyar uralkodó osztályok ezektől a veszélyes, forradalmi elemektől valóban ilyen módon kívántak volna megszabadulni, tudatosan és cinikusan ezért küldték őket a pusztulásba. Véleményem szerint egyszerűen arról van szó, hogy az ország társadalmi tagozódása, a módosabb parasztságnak az ország és a szövetséges élelmiszerellátásában elfoglalt „nélkülözhetetlen'' szerepe, s általában, a középrétegeknek a társadalmi összeköttetésekből is eredő kedvezőbb felmentési lehetősége, szükségszerűen csak ilyen összetételű hadsereg kiállítását tette lehetővé.

Annál inkább elfogadható Nemeskürty másik vélekedése, mely szerint azok, akik a 2. hadseregből megmaradtak és hazatértek, fontos szerepet játszottak a továbbiakban a háborúval, a német „szövetségessel'' kapcsolatos közvélemény pozitív alakításában.

Nemeskürty könyve becsületes és fontos mű, kérdés, hogy megállapításai az általa leírt események után harminc esztendővel milyen befolyást gyakorolhatnak a közvéleményre.

„Kínálkozik persze okos felelet: fasiszta kormány fasiszta hadseregéről van szó . . . talán győzelmet kívántunk volna nekik? . . . De nem szemrehányásokat akarok tenni . . . Csak kérdezni szeretnék, és a kérdéssel figyelmeztetni: adósságunk van, törleszteni kellene.''

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy Nemeskürty a tragikus eseménysort rendkívül szemléletesen, nyomon követhetően – ha szabad ez esetben ezt a kifejezést használni – érdekfeszítően mutatja be.

Az író kérdésére csak a legszélesebb nemzeti közvélemény adhat feleletet.

CSULÁK MIHÁLY

ESSZÉ, MEMOÁR, DOKUMENTUM

A GONDOLAT KIADÓ HÁROM KÖNYVÉRŐL

A nyugati bulvárlapok és magazinok zsúfolva vannak a különböző híresség életének pikantériáival. A futballista, a színésznő, az atomtudós és a politikus élete a fogyasztó számára „rendkívülien fontos''.

A bulvárlapok az írók életét is feltúrják – akiét persze lehet; elsősorban a másod vagy harmadrangú szerzők tárják ki – nemcsak kabátjukat – az újságírói fürkészésnek.

Az írók életrajzát lehet – elvben – tisztességes szándékból is feltúrni. Az igazság és a kendőzött pletykálkodási hajlam egyaránt azt vallja: egy-egy életrajzi adat jobban megvilágíthatja a művet, ismerete révén nem az élet, de maga a mű kerül jobban birtokunkba. Az állítás elvben és általánosságban cáfolhatatlan, mint amennyire az ellenkezője is: semmi közünk a szerzők magánéletéhez, szóljon-beszéljen, áruljon el mindent az írás.

Robert Goffin *A költészet Ariadné-fonalá*-t akarja kezünkbe adni. Kiinduló tétele igaz: a francia költészet egyik jelentős vonala a célzások, utalások költészete. Ariadne-fonala oda vezetne, ahová a célzások és utalások mutatnak, ami azok mögött a tény. A költő Goffin könyvének elején a kritikusoknak ront, nem titkolt felsőbbséggel pöckölni el őket a költő országrészétől, mondván, azt feltérképezni csak egy másik költő hivatott. Az olvasó ettől kezdve nagy izgalommal reméli: végre itt az igazi fonál, ami elvisz a labirintus bensejébe, végre eljött Thészeusz, aki odáig merészkedik, ameddig senki, s onnan kijő a napvilágra a

költészet igazságával. Hogy a titkok tudójával állunk szemben, azt már a szerzőhöz írt, gondosan leközölt Cocteau-levél is tudatja velünk: „... az igazi költő... egymáshoz hajló, egymás fülébe titkot sugdosó mandarinok". Goffin nemcsak mandarin, de „kutató", sőt jófülű zenész, aki minden további nélkül vallhatja: „... már 1930-ban így írtam *A dzsessz határain*-ban, az amerikai zenének ezt az új formáját a költészethez hasonlítva: Fölfogtak, akárcsak jómagam, egyfajta szellemi állapotot, amely napjaink egész művészeti mozgalmának alapja". Szerzőnk a „világon elsőként" ír cikkeket az újmódi ütemes zenéről, aztán akadémikus is („egy akadémiai beszámolóban kifejtettem"), aki „leszögez" („*Élő Mallarmé* című könyvemben leszögeztem...") és aki „könnyűszerrel letorkol". A várakozás tehát jogos: a szerző kétségkívül tudós, nagy ember és beavatott, titkokat súgnak neki és ő titkokat szögez le, egyszóval: mandarin a javából.

Már első megállapításai oly eredetiek, hogy csodálatunk csak nő és nő: „A költészet és nyelv viszonyának vizsgálata a rész és egész, a tartalmazó és a tartalom, a lényeg és a forma, sőt talán az ihlet és a technika összevetését jelenti". Később, noha az ő fonala végén nem a sokszínűség található, újabb eredeti, mandarin-megállapítást tesz: „Nincs egyetlen nagy költészet. Más szóval, nincs végérvényes formula, amelybe a nagy költészet kifejezési valóságát beleszoríthatnók. Költészet annyi van, ahány nagy költő". De lássuk a fonalat. Mintha műszál lenne, a gombolygatás közben szikrákat vet. A végén azonban mindig csak *egy* dolog található: a titkos, nyilvánosan be nem vallható szerelem. Gerard de Nerval impotens volt, ám örökre beleszeretett egy Jenny Colon nevű színésznőbe; Rimbaud és Verlaine egymásba, sőt: ők Germain Nouveau-ba; Mallarmé Méry Laurent-be; Emily Dickinson, noha „föltehetőleg szűz maradt", szerelmes volt „Charles Wadsworth tiszteletesbe, ki nős ember volt", „később meg Otis Phillips Lord bíróba szeretett bele". E szerelmeket mind titkolni kellett, hát ezért születtek meg a homályos, célzásokkal-utalásokkal teljes, az érthetetlen versek, az egész modern költészet, amelyben a szerelmesek nyilvánosan céloztak egymás dolgaira, vagy éppen „nem-dolgaira". És ez csak természetes, hiszen Rimbaud és Verlaine, vagy Mallarmé valóban olyan szemérmes, konvenciókkal béklyózott ember volt, hogy létre kellett hozniok a modern költészetet, másként bennük szorult volna a vallomás. Így aztán pl. „Mallarmé elérte, amit akart: Mérynek és saját magának írt". Íme hát a költészet Goffin-fonala, az, amit csak ő talált meg, amihez a kritikusok, az irodalmárok nem értenek, amit a mandarinok sugdosnak egymás fülébe, meghitt órákon. Goffin-nak igaza van: a bonyolult, célzásokkal és utalásokkal dolgozó modern költészetnek ezt a kulcsát – ő találta meg. Ám azt a szép és főként mindeneket megmagyarázó stílust, amely sajátja, már réges-rég alkalmazzák: „Hugo az eszméktől haladt a szavak felé, Mallarmé a szavaktól az eszme felé..."; „Nem, benne (Valéryben) sosem keringett az a szilaj és zabolátlan növénynedv, mint Rimbaud-ban... Nála a gondolat a kanyargó szavak sebességével iramlik"; Cocteau „Leugrik rímszótára tetejéről, hogy egy új érzékenység önkívületeit lobbantsa föl, hála szédítő, elektromos töltésű képeinek, amelyeknek szikrái valahol a jánosbogár és a villámlás közt helyezkednek el"; „Az új líra egyik értéke a pillanatnyinak az a sokkja, mely a szublimáció révén öröklétre tör".

Amit ezenkívül – a kritikusok helyett – Goffin a kezünkbe ad, az néhány szellemes megállapítás a francia költészet egyik száláról. Ő természetesen *a* fejlődés-vonalnak nevezi. Aztán egy-két valóban használható, jó bepillantás egy-két verssor mélyébe. Harminckilenc fejezetben. A könyvet Timár György fordította, igen jól. Igen okos utószavában kifogásaink zömét nagyon szellemesen szóvá is teszi. Sőt: olyanokat is említ, amelyekre mi nem céloztunk. Nem rajta múlik, hogy a fonal nem visz sehová.

•

A memoár, amely valaha komoly műfaj volt, ma tömegolvasmánnyá lett, mondhatni lektürré, ami tartalmát is meghatározza. Gustav Janouch *Beszélgetések Kafkával* (fordította Tandori Dezső) című memoárjának létrejötte egy baráti mondatnak köszönhető: „... Mert ezek a beszélgetések: Kafka életművének részei. Épp ezért nem rejtheted el őket a világ elől". Janouch apja abban a Munkás Balesetbiztosító Intézetben dolgozott, ahol Kafka. A szerző így került, apja révén közel a nagy íróhoz, akivel az irodában, illetve a délutáni séták alkalmával

beszélgettek. Tartalmukat-tárgyukat mindig lejegyezte, mert Janouch már akkor tudta, milyen prófétai szerző idősebb barátja.

Sajnos, a kafkai életműhöz ezek a beszélgetések nem visznek közelebb, s nem is annak részei. Nem ismerjük meg azt a sajátos egyéniséget sem, aki a később manifesztálódó jelenségeket már potencialitásukban észrevette. Kafka mindig komoly és mindik okos, pontosan olyan, mint a sokat szenvedő, félre – és nem – értett, de prófétikus író allegóriája – már ahogy egyidős író (a beszélgetéseket író Janouch) saját ifjúkoráról alkotott allegorikus szemszögéből látszhat. Ami a kafkai művekben zsenialitás, itt olcsó közhelyek, vagy épp okoskodó megállapítások halmazának tűnik. Lehet, sőt bizonyos, hogy Kafka végtelenül okos volt, hogy mindent látott előre, és pontosan. De a szájából elhangzó mondatok Janouch könyvében nem kerülnek abba a viszonyhálózatba, amely valódi értékükre emelné őket. Az is sajnálatos, hogy Janouch nem őrízte meg Kafka kevésbé előrelátó, kevésbé okos, de egyéniségének más oldalait megmutató mondatait.

A könyv egy furcsa ellentmondás: nem szerzőjének mondanivalója fontos benne, nem világlátása, nem véleménye egy emberről, hanem egy író mondásai, akinek viszont sokkal inkább művei a fontosak, mint séta közben elmondott szavai. A kafkai regények-elbeszélések nélkül semmi értelme Janouch könyvének. Ez az ellentmondás sajnos megmarad. S az a gyanúnk: még egy kezdő Kafka-kutató sem tud meg ebből a könyvből többet Kafkáról, mint amit műveiből kiderithet.

A könyv az indiszkréció burjánzásának idején mértéktartó. Ez Janouch egyéniségének legrokonszenvesebb vonása.

•

Nem hiába szeretjük a dokumentumokat: megbízhatók és tényszerűek. A három könyv közül a leghasznosabb és legélvezetesebb az *„Angol színházművészet a XVI–XVII. században* című válogatás, amely Székely György munkája. Székely – híven nagyon fontos, általános törekvéséhez – a színjáték korabeli helyzetéről való írásokat, dokumentumokat helyezte előtérbe. A színjátéktípusok dramaturgiája – Székely György műve, s ez semmiképp nem áll szembe az írott mű dramaturgiájával, elméletével. Székely munkái olyannyira fontosak, hogy elodázásuk valóban a színházművészet elleni vétek lenne.

E kötetben – úgy hisszük – korábbi munkáinak egy korra vonatkozó forrásait tárja a magyar olvasó elé. Válogatásából, nyugodtan állíthatjuk, teljes képet kapunk a jelzett időszak színházi életéről, elméletéről. De a drámaelméletről sem feledkezik meg, egy nagyon izgalmas fejezetben – Színpadi műfajok és műfajelméletek – ismerteti-magyarázza a drámaelmélet korabeli megállapításait.

A szemelvényekből az eleven élet bontakozik ki, még akkor is, ha a szenvedélyek, érvek, összecsapások központja mindig a színház. Irigység, gőg, józan belátás, elképesztő stupiditás – tessék csak végigolvasni annak, aki azt mondja; Shakespeare-nek könnyű volt! – de zseniális megállapítások mind megtalálhatók e dokumentumokban. Író feljelentése író ellen, színész és író dícsérete, színész és író lebecsülése, sértegetése éppúgy olvasható, mint a színházi bevételek, a színházépítés vagy a színpadi trükkök korabeli alkalmazása. A tematikus felépítés, a jól választott részletek, a kitűnő fordítások igen élvezetes olvasmánnyá teszik a könyvet, mely nemcsak a színház és a dráma iránt érdeklődők számára lehet érdekes, de azoknak is, akiket az emberi élet mindennapja, annak változásamódosulása, vagy az állandóbbnak tűnő emberi tartalmak különböző megjelenési formái is érdekelnek.

Székely György fejezet-bevezetői, jegyzetei külön remek kis tanulmányok. Ezekből és a korabeli szerzők írásaiból igazán mélyreható, izgalmas kép derül ki az európai dráma és színház egy nagyon jelentős korszakáról.

BÉCSY TAMÁS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

JUHÁSZ FERENC
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
VERSEI

WEÖRES SÁNDOR
MŰFORDÍTÁSA

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
JUHÁSZ FERENCCEL

*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
FUTAKY HAJNA
GÁL ISTVÁN
TUSKÉS TIBOR
ÍRÁSAI
ILLYÉS GYULÁRÓL

*

BATA IMRE:
WEÖRES PSYCHÉJE

VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

11

6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

BATA IMRE
BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
FUTAKY HAJNA
GÁL ISTVÁN
JUHASZ FERENC
MÁNDOKI LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
RAJNAI LÁSZLÓ
SIMON ISTVÁN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK

ID. KAPOLI ANTAL
IFJ. KAPOLI ANTAL
MÓSER ZOLTÁN

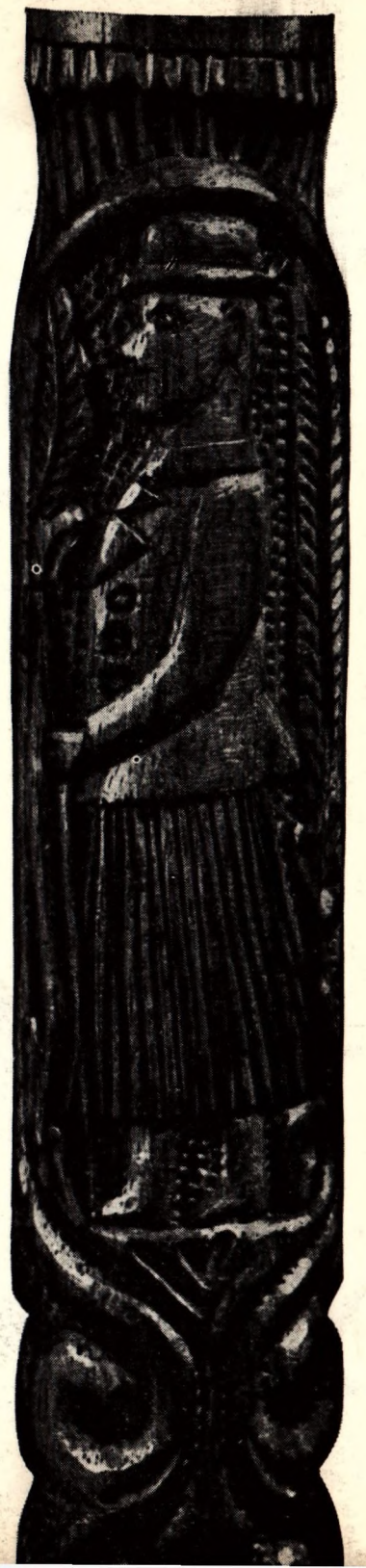

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 11. SZÁM 1972. NOVEMBER

TARTALOM

JUHÁSZ FERENC versei: A rejtelmek hajnala *(Ős-szélben gesztenyefák, Az én hajnalom, A vedlő arancsipkelángoszlop, Akinek szívére fújt az Isten, A megváltó kések)* – 963

BERTHA BULCSU: Interjú Juhász Ferenccel – – – – 968

POMOGÁTS BÉLA: A halottak királya *(Juhász Ferenc eposza)* – – – – – – – – – – – – – – – 986

*

SIMON ISTVÁN: Élő parázs *Illyés Gyulának, születésnapjára)* – – – – – – – – – – – – – – 997

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Népének nevében *(Jegyzet és vallomás Illyés Gyuláról)* – – – – – – – – – 998

TÜSKÉS TIBOR: A költő tanúságtétele *(Egy Illyés-vers megközelítése)* – – – – – – – – – – – 1005

FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték *(Illyés Gyula: Testvérek)* – – – – – – – – – – – – – 1012

GÁL ISTVÁN: A kisdiák Illyés Bonyhádon – – – – 1012

*

TAKÁCS IMRE versei: A lány szavai, A férfi szavai, És újra tavasz! – – – – – – – – – – – – – 1027

MÁNDOKI LÁSZLÓ: A pécsi múzeum Kapoli-gyűjteménye 1029

TAKÁTS GYULA versei: Kit kerestek, Időtlen kontinens, Talpánálló délibáb – – – – – – – – – – – 1031

VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (IV.) – – – – 1033

ISMERETLEN PERUI KECSUA SZERZŐ verse: Atahualpa inka halálára *(Weöres Sándor fordítása)* – – – – 1045
BATA IMRE: Weöres Sándor Psychéje – – – – – 1049
RAJNAI LÁSZLÓ: Janus Pannonius munkái latinul és magyarul – – – – – – – – – – – – – – 1052

KÉPEK

Id. KAPOLI ANTAL faragványai – – – – 967, 985, 1016
Ifj. KAPOLI ANTAL: Kobak-részlet – – – – – – 1026

Műmellékleten

1–2. Juhász Ferenc-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. A 13 éves Illyés Gyula
4. A III-os gimnazista Illyés bonyhádi házigazdái és diáktársai között.
5. Id. KAPOLI ANTAL faragványa
6. Ifj. KAPOLI ANTAL rajza

A borítón

Id. KAPOLI ANTAL faragványai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.
72-4398 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

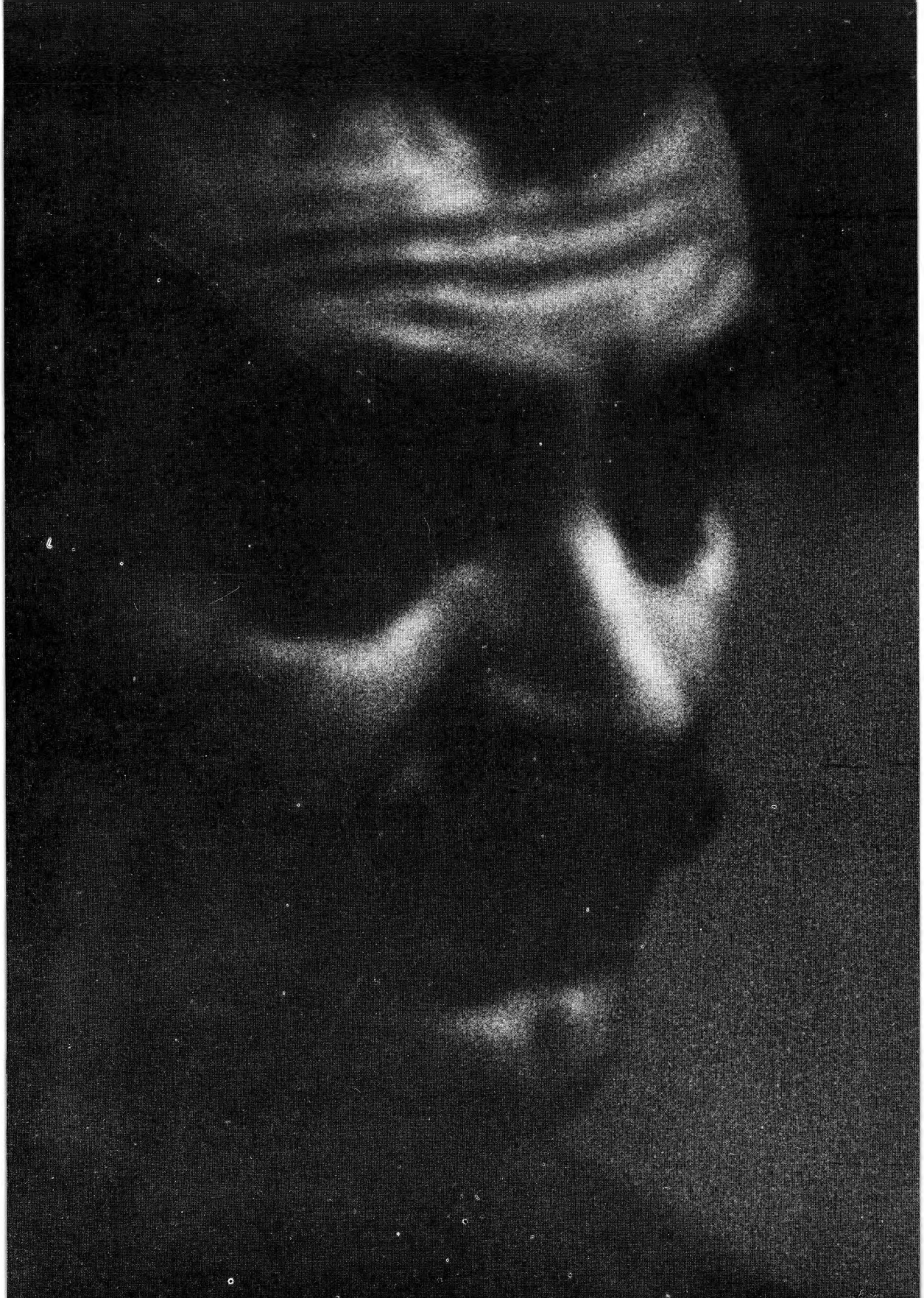

Fichász Ferenc:

A rejtelmek hajnala

Ős-szélben gesztenyefák

A fák kopasz ágai,
hervadt zörgő lángjai,
a kúsza ón-szövevény
között a kék ősremény.

Az ős-szél, ős-suhogás,
neonfények, semmi más.
Fénypontlángok a vizen.
A hömpölygő elemen.

Földgyalúk, gépek, salak,
sáska-óriás vadak:
gép-árnyak, gödrök, csövek.
Gesztenyefa-levelek.

Pad. Uszályok. Kőtalak.
Mert én így akartalak:
Halál, Halál, Életem.
Nincs Múltam. Csak Jelenem.

Az én hajnalom

A hajnali köd tántorog,
a hajnali köd rámtorog.
És hajnal van. És semmi más.
Vér. Aranyköd-lángolás.

A vedlő aranycsipkeláng-oszlop

Aranyat-vedlő jegenyén
ugrál a rigó feketén.
Aranypikkely-lángokat:
rúgdos rothadt tollakat.

Mint nagy fekete A-betű
ugrál a kő-tekintetű
feketerigó a jegenyén.
Csipkés a hulló láng-remény.

Hull pörögve lefele
a jegenyefa levele,
a tar ágak közt égve hull.
Nézem mosolytalanul.

Aranycsipkeláng-oszlopon,
aranytollcsipke-kőrudon
ugrál a rigó. Mi jogon?
Meghalsz? Meghalok. Jól tudom.

Akinek szívére fújt az Isten

Jaj, az Isten ráfújt a szivemre!
Aranyat fújt az Isten szivemre!
Füstöt, aranyport, kövér ködöt.
Gödreibe tűzkását köpött.

S így virágzok én az Őshalálban,
így virágzunk Egymás Mosolyában,
így virágzik a Mindenség bennem:
aranylángpont-haláltűzözönben.

A megváltó kések

Kellett a kés neked,
kellett a kés nekem!
Mi lesz majd Én-Veled
Nélkülem Gyötrelem?

Kellett a kés nekem,
kellett a kés neked!
Mi lesz majd Nélkülem
Gyötrelem Én-Veled?

Kellett a kurva kés,
a rozsdás, kurva Kő-
pengéjű Nem-Kevés
Sorsunkba Szúrt Idő!

Kellett, hogy ittmaradj,
zokogva fuss Csoda-
Ringyó, hogy elszaladj
a Semmibe Hova!

Késekkel szétdöfött
Alkonyi Áldozat,
kellett a Régi Köd-
szívű Szar-Átkozat.

Kő-kések mosolya
kellett halálodért,
a Nem-Tudod Hova
Forrasztott Édenért!

Kellett, hogy megmaradj,
Létedből Ömlő Vért
irtózva el ne hagyj
Hazúg Reményedért.

Döftem amit beléd,
hagytad, hogy szúrjalak,
kellett az Én-Hitért-
Késidő Iszonyat!

Vérző Szőr-szív Sebed
Rózsaláng-Serlege,
a Kő-Karddal betelt
Halálod Mindene!

A láng-szirom Kupa,
kő-késsel megdöfött
Tajtékrózsa-Csoda:
lesz ami majd a föld.

Lesz ami majd kukac,
száradó sárga hab,
a Te-Se Megmaradsz
Üszkös Föld-Alkonyat.

A habzó, fröcskölő
Szörcsillag-Rózsaláng
kellett, Te-Nem-Idő-
Végzetű Kis Hazánk.

Kellett a Kő, a Kés,
te Izzó Szégyenem,
a Nem-Is Szenvedés
Egyetlen Gyötrelem.

Te Pokol-Édenem,
kellett a Kurva Kés,
legyen hogy énvelem
Végső Fölismerés:

Halál, Élet, Halál,
Élet, Halál, Élet!
Kellett a Kés, a Nyál-
Hajnal Rózsa-Végzet!

Kellett a kés neked,
kellett a kés nekem,
legyek hogy: Én Veled
Rejtőző Rejtelem.

Kellett a kés nekem,
kellett a kés neked:
hogy feldöfd Én-Hitem
Reményem-Mindened!

Kellett a kés, a kés,
a Lángoló Csoda-
Végső Fölismerés
Kő-kard Vér-mosolya.

Zuhogjon hogy a vér,
ömöljön hogy a láng
vért-lövellő kövér
Szökőkút-Gyásza ránk.

S higgyük, mit hinni kell
újra és soha mást.
Létünk hogy vért lövell.
Nem Köd-Vigasztalást!

Kellett, kellett, kellett:
Késeink Az Ami
Van-Volt Véres Gyermek
Álommal vallani!

Döfni szíveinket
Gyémántkő-Késekkel.
Dög-Veszteségünket
Nem-Vereségekkel.

Öldöklésünkkel de
úgy föltámasztani:
Mámorunk Fekete
Húsát Virrasztani.

Legyen hogy már miért
élni a Tegnapért!
Hogy már legyen miért
halni a Holnapért!

BERTHA BULCSU

Interjú Juhász Ferenccel

A szemében fájdalom ül, az arcán feszültség, visszatartottság. Két hete került haza a szanatóriumból... Állunk a kertben. Az ősz színei mindenen. A lugason érett szőlőfürtök, a ház mellett pázsit, közben rózsatövek, kéklő harangvirág.

– Hát ez... Ez ugye a kert – mondja Juhász, s a hangján érezni lehet, hogy kevés köze van a lugashoz, gyephez, s a félig elpusztult mandulafákhoz. Kerti szerszámokkal aligha görnyedez a bokrok alatt, hiszen ezek a bokrok számára nem így valóságosak, hanem látványként, képként, szóként. Nincsenek privát bokrai, virágai, cselekvései. Ami él körülötte és szerephez jut, mind-mind a költészet áramkörében létezik, része a nagy készülődésnek, szenvedésnek, s részévé válik a műnek. Juhász minden tudatos és öntudatlan energiájával egyetlen célra, feladatra összpontosít, s ez a költészete, más szóval önmaga megvalósítása. Ebbe az erős központi áramkörbe futnak be a kertből, a házból, az országból és a világból az összes szálak, ebbe az áramkörbe kell mindennek és mindenkinek bekapcsolódni Juhász körül, ha létezni akar. Ez az áramkör nagyon erős, mágneses terébe tehetetlenül bezuhannak a tárgyak, virágok, épületek, arcok, hajak, szájak, kiszáradó, sorvadó véredények, és a sejtjeikkel beépülnek a versvárakba, verstornyokba, verserődítményekbe, a monumentális versvárosokba. Ez a zseniális kőmíves álmokból, virágnevekből, csillagnevekből, ritmusból, színekből, tört fényű szavakból, betű-pozdorjából akkora várat épített, hogy a földünkön használatos létrák már nem érik el a tetejét. Juhász még egyre építi a versvárat. Létra nincs, így nem tud lejönni, s nem lehet hozzá felmenni. Fenn áll a falon, s tudja, hogy nem tud lejönni, elvegyülni, szürkén élvezkedni. Talán, ha valaki, valahogyan feljuttatna egy kötélhágcsót... De hol, hogyan, ki...? Úgy tűnik, a versvár falairól út már csak felfelé vezet. Tudja ezt... Legalábbis sejti... Dacosan, kegyetlenül építi versvárát tovább. Fent hideg van. Az égi galaktikák rendjét lesi...

A kertből lassacskán behúzódunk a ház alagsorába. A költő megmutatja a mosókonyhát, a könyvespolcokkal telerakott folyosókat, aztán a garázst. A garázsban bükk- és csertuskók emelkednek a mennyezetig. Telenként fával fűtik a cserépkályhákat.

– Elférne itt még egy autó – mondja Juhász.

A lépcsőkanyarban Balzsam ugat és ugrál ránk lelkesedve. Ő valójában egy kutya. De puli... Így félig ember... Balzsam... Juhász Feri különös világában jelentős személyiség, gondolom kitesz egy nyugdíjas tábornokot.

Folyosók következnek, faburkolat, beépített szekrények, aztán a konyha, a magyaros étkező, s a szobák. Egy kisebb szoba, melyben Juhász leánya tanyázik egyetemi tankönyveivel, egy nagyobb, melyben Erzsike, a ház tudós asszonya lakik, aztán a dolgozószoba, melyben ismeretlen szellemek, tudósok, boszorkányok élnek, s a költő. Erzsike szobájának a falát nagy Csernus-kép fedi. A festményen Juhász Feri üldögél. Arca talányos.

A dolgozószoba nagy. Két falát mennyezetig könyvek borítják, a harmadikat megtöri az ajtó és a fekete cserépkályha, a negyedik az erkélyre nyílik, s a kertre. A negyedik fal talpig üvegből épült. Az egyik könyvespolc alatt, szinte beléje süllyesztve nagy olajzöld heverő áll. A heverő felső harmadát málnaszínű subaszőnyeg fedi. A heverő fejénél, valamiféle láda sarkán egy újszövetségi szentírás és egy német nyelvű holland katekizmus nyugszik. A szent könyvek szomszédságában színes cseréptálban gyógyszeres tubusok, fiolák halmozódnak. A szabad falon, főleg a fekete cserépkályha szomszédságában amatőrképekből nagyított családi fotók függnek a falon, a kályha és az ajtó között Petőfi, Ady, Spinoza, József Attila, Babits Mihály és Tóth Árpád arcképe. Kicsit odább egy Hantai Simon kép, alatta a Húsvét-szigeti óriásszobrok emlékképe, melyet Kassák ajándékozott a költőnek. Dedikálta is: „Emlékül. Juhász Ferencnek 1967. III. 12." – A szoba közepén íróasztal áll, alatta, s az ajtó előtt is keleti szőnyegek. Juhász Feri a könyvespolchoz lép, kezét magasra emeli:

– Ez itt a XX. századi magyar irodalom, ez a világirodalom... Itt sorakozik az én természettudományi gyűjteményem...

Közelebb húzódok a polchoz, s egyetemi tankönyveket látok magam előtt, biológiát, szülészetet, fizikát, őslénytant, odább latinokat, filozófusokat, majd imakönyveket. Fent a polc tetején Tömörkény, Nagy Lajos, Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula műveit. Egy üvegszekrényben pedig a költő saját műveit. A könyvespolc aljában csukott szekrényrészt pillantok meg.

– *Itt?* – fordulok Juhászhoz.

– Dossziék, papirosok – mondja és kitárja az ajtókat.

Rend... Rend a szekrényben, a polcokon, s a kis társalgó asztalon is, mely közvetlenül az üvegfal előtt áll két kényelmes fotellel. Az asztalon egy üveg skót whisky (Ballantinés, amit legjobban szeretek), mellette egy üveg száraz bor, poharak, dobozok, jég... Az asztal alatt egy érett napraforgótányér, fekete cserépvázában.

Juhász hellyel kínál. Megvárom míg a fotelba ereszkedik, s csak utána ülök le én is. Önkéntelen az egész. Túl sok tisztelet és udvariasság nem szorult belém. S most mégis. Kényszerítenek a tárgyak, a kert, a környezet, a cserépkályha, melyben mindig fával fűtenek. Pedig jól ismerjük egymást, két esztendeje egy szerkesztőségben dolgozunk. Nagyokat vitatkoztunk az elmúlt években, s jókat ittunk, nevettünk együtt. De a szerkesztőség úgy látszik más. Juhász Ferenc ott főmunkatárs, itt király. Fiatalon találkozott a sikerrel. A harmadik könyvére, huszonhárom éves korában Kossuth díjat kapott. Erős kezdés. Tizennyolc könyve jelent meg idáig. Művei: Szárnyas csikó (1949); A Sántha család (1950); Apám (1950); Új versek (1952); Óda a repüléshez (1953); A nap és a hold elrablása (1954); A tékozló ország (1954); A virágok hatalma (1956); A tenyészet országa (1956); Virágzó világfa (1965); Harc a fehér báránnyal (1965); Mit tehet a költő? (esszék, 1967); A Szent Tűzözön regéi (1969); Anyám (1969); Vázlat a mindenségről (esszék, 1970); A halottak királya (1971); A mindenség szerelme (Összegyűjtött versek. Első kötete: A szarvassá változott fiú, 1971. Második kötete: Titkok kapuja, 1972).

A fotelban ülve a kertre s a szomszédos udvarokra látok. A késő délutáni fényben néhány gyümölccsel zsúfolt almafa bíborlik, az almafákon túl sötétzöld jegenyék állnak. Csend van. A Rózsadomb néma. Nagyon nagy a csend,

de úgy érzem mégsincs nyugalom. Hirtelen bármi megtörténhet, bekövetkezhet. Juhász előre hajol és whiskyt loccsant a poharamba.

– Igyál – biztat.

Jeget dobok a barna lébe, aztán felhajtom. Juhász nézi. Fegyelmezett. A Kútvölgyiben megtiltották neki az ivást. Nem iszik, büszke akaraterejére. Szinte élvezi, hogy én iszom és ő nem. Hátradől a fotelban, babrál valamivel, matat. Én a poharat ringatom. A kertben apad a fény. Juhász megszólal:

– 1947-ben a Diárium című folyóiratban jelentek meg az első verseim. A címük Arany és Ezüst... Aztán a Népi Kollégiumok folyóiratában, a Lukácsy Sándor féle Valóságban, majd a Németh Andor szerkesztette régi Csillag-ban. Első könyvem a Franklin Társulatnál jelent meg...

Írok mindent. Juhász Feri arca összetörik, aztán kisimul. Hunyorog, mocorog. Az asztalra mutat:

– Ennél az asztalnál dolgozom húsz éve... Én a hosszú verseimhez, mint a Gyermekdalok, vagy A halottak királya, rengeteg segédanyagot használok. Az asztalomon mindig azok a könyvek sorakoznak, melyek tartalmilag, nyelvileg, vagy módszertanilag segítenek a munkámban.

Feláll, szétnyit egy könyvet, melyből jegyzetek csúsznak elő.

– Látod... Bejegyzések, idézetek, nyelvi formák... Itt vannak, hogy a versírás idején kéznél legyenek. – Nagyon rendszeresen dolgozom, és nagyon rendszeresen élek. Ezt a rendszerességet az utóbbi évek sok baja, gyötrelme felborította... De most megpróbálom visszaállítani a régi életformámat... Ami ugye... Gyakorlatilag azt jelenti, hogy Budapestre kerülésem óta nappali ember vagyok. Ezt úgy értem, hogy kora reggel kelek, fél hatkor, hat órakor, legkésőbb hétkor. Ezt a helyiséget magam teszem rendbe mindennap. Nyolckor, fél kilenckor leülök dolgozni, és dolgozom, ameddig bírom lélegzettel. Ezt már azért is meg tudom csinálni, mert 21 éve vagyok a Szépirodalmi Könyvkiadónál. 1951 decemberében szerződtem oda, azóta egyfolytában ott dolgozom felelős szerkesztőként. Annakidején félállásban vállaltam a munkát, így csak szerdán és pénteken kellett bemennem. Ez lehetőséget adott arra, hogy kialakuljon ilyen rendszeres életmód. Ha hosszú verset írok, megírom egy ültő helyemben, de ez eltart hat-hét hónapig. Naponta 8-10 órát dolgozom. Nagy vákuumok nem szoktak lenni. Kivéve, amikor A halottak királyá-t írtam, amit 1959. február 3-án kezdtem és megírtam 11 versszakot, majd 1970. március 23-án folytattam, s 1970. június 18-án háromnegyed 12-kor befejeztem. Ennél a versnél óriási időszakadékba zuhantam – mondja Juhász, aztán feláll, elém tart egy nagyalakú, bőrbe vagy műbőrbe kötött, könyvszerűen vastag füzetet. Kinyitja az első tizenegy versszaknál, aztán hátrább. Magyaráz:

– Száznyolcvanöt kéziratoldal... Ugye... Ez a depressziós írás... Ez a nem depressziós.

A füzet elején javítások látszanak, hátrább világoskék, tiszta versfolyam hömpölyög át a lapokon. Sehol egy javítás, vagy áthúzott szó. Elámulok. Nem is tudom mit mondjak, mit kérdezzek.

– *Mindig ilyen bekötött füzetekbe írsz?*

– Medimpex naptárba írtam A tékozló ország-ot. Ekkor szoktam rá a könyvbe való írásra. Az 1950-es években nem volt papiros.

Elém tartja a vastag, könyvszerű naptárt.

– A Rákosi időkben annyira megszoktam ezt a formát, hogy most külön be is köttetek papirokat. Kardos úr most kötött be nekem újabb íveket.

Kinyitja a szekrényt, kiemel két vastag könyvet. A frissen kötött könyvek gerincén arany betűk és római számok.

– Nézd, milyen finom papír... Bécsben vettem ezt a papírt... Ha valamilyen érzelmi vagy fogalmi problémát megoldani nem tudok, belebújok ezekbe a cselekvésekbe. Papírt, dossziékat veszek, köttetek.

– *S azok a kisebb füzetek?*

– Az ötvenes években jegyzeteket készítettem mindenhez. Az csak legenda, hogy a prózairónak kell készülni, s a költőnek nem. Ide mindent felírtam, szóképeket, verslehetőségeket, amik a fejemben jártak. Ha nekiülök egy hosszabb vers írásának, előveszem ezeket a jegyzeteimet... Ezek nem rövid versekhez kellenek, hanem a hosszú versekhez, a nagy konstrukciókhoz. Ezek segédeszközök a lírához. Meggyőződésem, hogy szüksége van erre a lírának is. Ezek a jegyzetfüzetek állandóan használatban vannak (felmutat egy füzetet). Ebben írtam le, hogy édesanyám hogyan vágott ki egy petróleumlámpát az ablakon, amikor apám odahozta a dalárdát...

Kinyit egy újabb füzetet. A fehér mezőben rajzai: páncélok, sisakok szóródtak szét, odább lovak és lovasok páncélban.

– A halottak királyá-hoz készítettem ezeket a tanulmányokat, mivel nem szeretek semmi módon mellébeszélni, pontatlanul fogalmazni... Száz részből, rostból épül a mű. Még le is szoktam rajzolni a verset...

Juhász újabb füzetet tár elém. Keresztre feszített zöld test. Ember, állat, szörny? Aztán beljebb egy másik oldalon kék tóban zöld béka ül. Dülledt szemekkel néz bennünket. Aztán kék páfrányok következnek.

– Így néz ki a műhelyem, vagy nem tudom minek lehet nevezni ezt a dolgot.

Felemel valahonnan egy zöld füzetet. Ez is kötött.

– Száz vers van ebben, rövidek – mondja.

– *Golyóstollal írsz?*

– Töltőtollal. Ceruzával egyáltalán nem. Egy versem van, amit véletlenül golyóstollal írtam, ez a Gyermekdalok. Tizenkétezer sor. Harminc golyóstollat fogyasztott el. Mátraházán arra ébredtem egy napon, hogy el tudom kezdeni a verset. Csak golyóstoll volt nálam. Babonából azzal folytattam később is. Ceruzával még jegyzeteket sem tudok készíteni.

– *Mindig nappal dolgozol?*

– Sok személyes okból áttértem az éjszakázásra. Ahogy a szanatóriumi irataimon szerepelt: „laborális és familiáris okból". Szeretnék visszaállni a nappali életre. Igazán jól fogalmazni napfényben vagy reggeli világításban tudok. Ugye... Kell a belső tisztaság és a homálynélküliség, hogy el tudjam mondani, amit akarok. Az éjszaka zavar... A kiadói munkám is lehetővé teszi, hogy mindennap fogalmazzak és csak akkor menjek be, ha ezt elvégeztem. Egyébként mindig íróasztalon írok, de mégsem, mert ha ezt jól megnézed, láthatod, nem íróasztal. A bizományiban vettük – mondja Juhász, aztán megtapogatja az asztal sarkát és leül. Rágyújt. Várakozik.

– *Mindig nyolc-tíz órát dolgozol naponta?*

– Nézd, ha jól megy a munka, akkor hat-hét-nyolc órát tudok egyfolytában dolgozni. Ezt mindig a cigaretta mennyisége mutatja. Amikor csomót

érzek a torkomban, akkor már nem megy az írás. Ha dolgozom, sokkal kevesebbet dohányzom, mint egyébként.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Bennem nagyon sok kétség, kétségbeesés, depresszióra való hajlam van. Nagyon ritka az a napom, percem, amikor örülök annak, hogy a sors képessé tett a fogalmazásra. Azt érzem, nem elég amit csináltam, még mindig nem történt meg a vers. Ezeket a gyötrődéseimet összegyűjtött verseim két kötetének előszavaiban meg is fogalmaztam. Nem depressziós állapotban könnyen írok. Ez nem azt jelenti, hogy könnyedén, de meg van a képességem a végleges fogalmazásra. Ha nincs, akkor nagyon nehezen írok. 1957-től 1962-ig ilyen depressziós állapotban voltam. Kórházba is kerültem 1958-ban. És hát voltaképpen érvényesen fogalmazni 4–5 esztendeig nem tudtam. Nagyon szégyeltem ezt az állapotot, nagyon gyötört. Kétségbeestem. Úgy éreztem, semmi sem jó, amit addig csináltam. Szabályos depresszió volt. Az életem más részeit is befutotta, mint repkény a sírkövet. Ebből az állapotból 1961 táján kezdtem kilábalni. A teljes felszabadulás azzal a verssel következett el, ami körül annyi vita volt. A József Attila sírjánál című versemre gondolok, ami az Új Írásban jelent meg.

– *Milyen volt a gyermekkorod? Hogyan éltetek? Elmondhatnál egy emléket kisgyermekkorodból... A szülőföld meghatározta életutadat? Egyáltalán a költőben van valamilyen eredendő meghatározottság?*

– Nagyon nehéz volt... Sok szomorúsággal, szenvedéssel volt terhes a gyermekkorom. Nagyon fájdalmasan éltünk, de emellett nagyon szép is volt, az élet, ha visszaidézem, ami velünk történt. Apám eredetileg kőmíves volt, de 1932-ben a tüdeje miatt megoperálták. Az úgynevezett „nagyvillám" műtétet hajtottak rajta végre. Egyik oldalon átvágták valamennyi bordáját, és lekapcsolták a fél tüdejét. Nem vállalhatott többet kőmíves munkát. Elment egy hivatalba altisztnek. Biáról vonattal járt be Pestre. Nagyon jó kedélyű, zenét szerető ember volt, aki minden bizonnyal sokat szoronghatott a betegsége miatt... Ugye... Nagyon könyvet nem szerető ember volt. Akkor döbbentem rá, hogy hamarosan meghal, amikor életében először könyvet kért tőlem olvasni. Nagyon nem szerette a könyvet, szinte gyűlölte. Kezébe adtam Móricz Zsigmond Rózsa Sándorját és Thomas Manntól a József és testvérei-t. Szorgalmasan elolvasta őket, s közben nagyon megváltoztak a tulajdonságai. Jelzett a halál a tulajdonságváltozással... – Amiért szomorú volt? Nem azért, mert szegények voltunk, bár a falu legszegényebb rétegébe tartoztunk. Nem is írattak gimnáziumba. Polgáriba jártam Bicskén. A gimnáziumhoz hiányzott a latin különbözetim. Apám inasnak akart adni a Magyar Optikai Művekhez. De addig könyörögtem, s anyám is, míg a Márvány utcai Kossuth Lajos kereskedelmi középiskolába kerültem. Amit csak azért említek, mert néhány olyan fiúval jártam ott együtt, akiknek a nevét te is ismered. Közülük való volt Csernus Tibor, aki most Párizsban él, Nagy Károly fizikus és Tornai József költő... Ugye... Nem a szegénység miatt volt nehéz, hanem mert a betegség elemien meghatározta a létformánkat. És hát elemien meghatározta édesapám létállapotát és édesanyámhoz való viszonyát is. Apám a betegség és a halál-tudat elől a szeszbe menekült. Nem volt iszákos ember, de nagyon sokat ivott. A félelem és a halál elnyomására ivott. A szervezete le volt gyengülve, megártott neki a szesz. Ugye, rég volt... Mindennek csak nagyon halvány rajza van benn az

Apámban, és a mítosz-szerűen az Anyám-ban. Az utóbbi években megfogalmaztam véresebben is . . . A papa, szóval nagyon sokszor volt részeg . . . Ezt úgy is értsd, hogy Biáról járt Pestre. A kollégáival beült valahová egy fröccsre, s átbeszélgették a vonatindulást. Nagyon sokszor az éjszakai grázi vonattal jött haza, és még be-betért egy-egy kocsmába Bián is. A papa igen sokszor, esőben, hóban . . . Kevés, ha azt mondom, nem józanul jött haza. Ezért a mi életünk örökös szorongásban, félelemben telt. A dolog érdekességéhez, lényegéhez az is hozzátartozik, hogy soha nem a keresetét itta el, azt odaadta édesanyámnak. A borravalóit itta el. A feszültség nem ebből adódott, hanem a részegségi állapotból. Édesapámnak és édesanyámnak elemien más volt az élethez való viszonya, más volt a testük. Apám vidám, társaságot kedvelő, könyvet nem szerető, az élet gyakorlatát élő ember volt. Ezzel szemben édesanyám szorongó, a környezetét nagyon szerető, sokat olvasó, nagyon magányos asszony, akit természetesen ezek az állapotok rettenetesen bántottak. A gyermekkoromat úgy képzeld el, hogy az emlékeim tele vannak vérhányással, ordítozással, verejtékszaggal . . . Apám ül az ágyban, és a lavórba okádja a vért. Én voltam, aki békíteni próbált. Anyám apámhoz küldött békességet keresendő, apám anyámhoz . . . Apám állandóan társasággal volt, dalárdába járt . . . Anyám teljesen bezárkózott a reményeibe és a kölcsönkért könyveibe . . . Ez az állapot nagyon a létet előkészítő, formáló állapot is volt. Így értem ezt, hogy minden nyomorúsága mellett tele volt örömmel. Nagyon sokat tűnődtem azon, hogy a szegényekből, akiknél visszamenőleg nagyon nehéz felépíteni a családfát, mert elvesznek a csontokkal a földben, és az irataikat nem őrzik sehol, hogyan határozódik meg a tehetség, és a szegénység családfájából hogyan nől ki egy ág, ami lombot vet. A magam családfáját próbáltam összerakni. A szegények életében századok készülődése kell ahhoz, hogy a homályból egyszercsak valaki kiváljon. Ezt majd egy könyvben szeretném megfogalmazni . . . Ezek az állapotok kényszerítettek arra, hogy magam legyek, hogy ne elégedjek meg azzal, ami körülöttem van . . . Többre törekedjek . . . Más legyek, mint amit körülöttem tapasztalok. Hogy az életem ne olyan legyen, mint az apámé és barátaié volt . . . Ahogy József Attila mondta: „kiváljak". Erre nagyon tudatosan készültem kicsi korom óta . . . Nagy szegénységgel, kisebbségi érzésekkel átszőtt gyermek voltam. Állandóan kint jártam a határban, erdőben, nádasban. Sokszor napokra eltűntem anyám nagy aggodalmára. Mivel egyéniségemből eredően is hajlok a részletek megfigyelésére, mindez módot is adott arra, hogy állandóan lássak, figyeljem a természet jelenségeit. Falusi környezet, temető, erdő, tó. Egész pici korom óta olvasó vagyok. Kamasz és legény koromban sokat olvastam, s azóta is. Akkor még anyanyelvi szinten beszéltem németül, így német és magyar nyelven végigolvastam a világirodalmat. A Szabó Ervin és a Széchényi könyvtárba jártam . . . Ez a faluban kitetszett. Bolondnak neveztek a hátam mögött. Anyámat állandóan szekálták, s ő kétségbe volt esve, hogy nem azt az életpályát fogom bejárni, ami Bián szokásos volt.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Ez a falu, ahogy annak idején, gyermekkoromban mondták, magyarokból és svábokból, tehát reformátusokból és katolikusokból állt. Ez a két falurész nem nagyon szerette egymást. Nagyon sokan Budapestre jártak dolgozni, gyárakba, hivatalokba. Annak ellenére, hogy Bia csak húsz kilométerre van a fővárostól, 1945-ig megtartotta feudális kötöttségeit. Ez volt a gyermekkorom

egyik legnagyobb politikai tapasztalata. Nagyon furcsállottam, hogy a kultúra és a civilizáció 1945-ig nem hatotta át ezt a falut. Hogy a főváros nem tudott olyon mágneses hatással lenni, hogy megmozditsa. Akkor döbbentem rá mindenre, amikor először jártam Magyarországnak azon a részén, amit nem ismertem . . . Békés megyében, ahol a feleségem felnőtt és iskolába járt. Budapesttől kétszáz kilométerre erkölcsben, modorban felvilágosodottabbak, önállóbbak voltak az emberek, mint Pest szomszédságában. Persze ez a Viharsarok volt, a lázadások, forradalmak földje. Biához igy nem kötött semmi. Csak kimenni, elszakadni . . . Ebben láttam az élet egyetlen lehetőségét . . . Én ezt a falut rettenetesen meggyűlöltem, és boldog voltam, amikor onnan elkerültem. Hosszú ideig elkerültem a falut. Az is igaz, hogy 1950-ben apám meghalt, anyám felköltözött Pestre. Kötelezettségem nem maradt Bián. A hatvanas évek elején kezdtem visszaszeretni őket, amikor újra fogalmazódott bennem sok közösségi probléma. Ők, minden múltjukkal, kiutálási szándékukkal, gúnyjukkal együtt is az én múltamhoz tartoznak, azonosak velem. A megértést nem nekem kell tőlük várni . . . Ma már nemcsak a temetőbeli csontok kötnek a szülőföldemhez, hanem az emberek is, akik elvárják, hogy értük is legyek. Szeretném ezt majd egy hosszabb irásban megfogalmazni, hogy milyen formában, még nem tudom. Inkább vers lesz, mint próza. Kötöttformájú versek. Nagyon izgat a költészeti gyakorlatban az a lehetőség, hogy az ember hangsúlyos, magyaros versformában jelenkori tartalmakat érvényesen fogalmazzon meg. A magyar líratörténet egyik legnagyobb kérdése és feladata ez. A kérdés az, hogy ebben a versépitési formában ki lehet-e fejezni a lényeget úgy, hogy a közlésmód nem válik múlt századivá. A XX. század lirájában egypáran megpróbálták már, régen Ady, Babits, aztán nagyon szépen gyakorolta Illyés Gyula, fontos kísérletei voltak Weöres Sándornak és Nagy Lászlónak is.

– *Burjánzó, bokrosodó, újabb és újabb képekre bomló verseidet olvasva sokszor eltéved az ember, s elgondolkodik, mit is akar a költő: erdőségeket teremteni, hegyeket vagy katedrálisokat? Épit, vagy megsejt egy későbbi romlástt? Megfogalmazhatnád törekvéseid lényegét?*

– A költő világegyetemet akar teremteni. Én legalábbis: új világegyetemet szeretnék teremteni. Hogyan is mondhatnám pontosan? A költészet (művészet) is valóság. A második valóság. A teremtett valóság. A második természet. Mert minden a Valóság szülötte. De meg is fordíthatom állításomat: lehet, minden valóság, tehát az Egyetemes Valóság, vagy a Lét egyetemessége, a Valóság Egyetemessége: egyetlen képzelet akaratának szülötte, egyetlen képzelet virágzásának állandósága, elmúlásával, elmúlásában is. Halandóságával igy halhatatlan. A valóság minden része, dolga, jelenése, összefüggése, változata, állandósága talán a Képzelet szülötte, de a képzelet folyamatosan szüli, halandóvá gyötri, halottá dermeszti, aztán újraszüli a valóságot. Az egyszerűség kedvéért hadd mondjam azt, hogy kétfajta költő (költői teremtésmód, költői teremtés-állapot) van a költészettörténet kezdetei óta. Az egyik: szemével, eszméletével, tudatával, érzékszerveivel, emlékeivel mindig beleütközik a valóság egy-egy dolgába, tárgyába, állapotába vagy jelenésébe, ez az ütközés-pillanat fölszikráztatja szivében az ihletet, tehát megihletődik a valóság-részlettel történt összeütközésben, s ez a tűzpont azután földagad, verssé tágul. S versként megdermedve időtlenedik. Majd hosszabb vagy rövidebb szünet után újabb ütközés-pont következik. Ezt a költészet-állapotot mondom én pontozott lírai teremtésnek. Amikor az egyes fénypontok, ihletek:

tehát versek, pontszerűen, lánc-szerűen egymás után sorakozva építődnek föl a lírai életművé a költő életében. Vagy a fénypontok, verspontok egymás alá, mellé, fölé születnek, hálót szőve egymással. Mint fénypontokból szőtt lét-háló ez a líra. A másik költőben, a másik költői teremtés-akaratban: mindig minden együtt és egyszerre él, egyetemesen tenyészik költészetének kezdet-állapota óta, s ezt a folytonos egyszerre-virágzást akarja (vagy tudja) a költő egész lírai létével elmondani haláláig. Ez a fajta költő a létezés minden dolgát, történését, anyagát, jelenségét állandóan, egyetemesen tudja és érzi, ebben az egyetemességben gyötrődik, szenved, ebben virágzik öröme és gyásza, s ezt az egyetemes állapotot akarja kimondani újra és újra. Ez a költő: voltaképpen egész életében egyetlen dolgot akar: megfogalmazni az ő-tudja egyetemességet. Ehhez keres eszméleti alkalmakat. Ez a költő nem a jelenségek kihívására válaszol lírai harccal, dühhel, vagy páncélos indulattal. Ez a költő a jelenségek együttesének diszharmonikus szövevényében gyötrődik, egyetemes rendet akar teremteni a jelenségek tenyésző és haldokló mindenség-halmazatában. Én ilyen költő vagyok. Bár tudom: a Földgolyó lehetetlenül piciny anyagpontja csak a világegyetemnek, e földön állva (és származásom szegénység-földjén) ontológiát, etikát és esztétikát teremtettem magamnak, s e hármas-egység tudatával akarom megteremteni a magam költői világegyetemét. Ezért íródnak a „hosszú" versek. Az idézőjelet csak azért használom, mert nincs hosszú vagy rövid vers, csak vers van! Vers: amely akkor igaz, ha teljesen betöltve tartamai idejét: akkor fejezi be önmagát, amikor be kell fejeznie önmagát, amikor önmagát önmagával bezárta. A Gyermekdalok-at vagy A halottak királyá-t csak ilyen hosszan lehetett elmondani. De badarság lett volna a Mosolyod hatalmá-t tizenkétezer sorra tágítani. Talán túlságosan is elvont, amit itt mondtam. Ez év őszétől előadásokat tartok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karán: a költészetről. Ott és akkor majd pontosabb, részletesebb, bizonyítóbb lehetek e dolgokban. Atomjaira, elemi részecskéire bontva egy-egy állítást, talán jobban tudom megfogalmazni a világegyetem-valóság szülte esztétikámat. Mert az esztétika (a költészet teremtés-tudata) csak a valóságból képződhet. Esztétikából nem építhetünk visszafelé (mintegy az űrből a tér-anyag felé, fordítottan) valóságot. A fölfogott valóság, az észlelt valóság és a képzelt valóság dolgaiból születő, (lényegük sugárzásából nemződő) rendezett virágzás az eszmélő anyag erkölcstudata. Felelőssége a létért! És az esztétika a szív erkölcse! És az erkölcs, a költészet erkölcse is, az eszmélő ember-agy egyetemességre törekvő esztétikája.

– A halálélmény hogyan került a lírádba? Halálfélelem sugallja, vagy a való élet valóságos halottaira gondolsz?

– Én nem félek a haláltól. És a halottaktól se félek. Ne csudálkozz, ha azt mondom, én szeretem a halottakat és a halottak szeretnek engem. Mert a halottak az én múltam és jövőm, mert a halál az én jövőm és múltam! Nekem: barátom a halál, nekem társaim a halottak. A halál a lét állandóságának edénye. Az az örök tartály, amelyben az eleven lét tenyészik, habzik és virágzik. A halál a lét egyetlen lehetséges jövője. Az egyetlen bizonyosság, a káprázat-nélküliség. Az egyetlen egyetemes valóságos valóság. A halál a részleteire bomlott és a részekre-bontott lét egyetemes foglalata. Ezért gyönyörű. Ezért nem iszonyatos. Mert a halál az: ami van, a többi csak a létezés lehetségese. De ezért a lehetségesért kell nemződnünk, születnünk, élnünk és meghalnunk

majd! És ne csudálkozz: én hiszek a halálban. Hiszek létet-teremtő, létet-akaró erejében. Ezért a lehetségesért kell élnünk és szeretnünk. És egyáltalán nem biztos, hogy minden úgy van, ahogy mi látjuk, vagy ahogy mi hisszük. De a világ van és mi majd meghalunk. És lesz a lét és a világ. Ez a törvény. És én nem félek a törvénytől. De talán félek: a meghalástól! Attól a pillanattól, ami majd eljön. Hogyan fogom megélni halálomat? Gyáván, gyöngén, esetten, ordítozva, könyörögve, vagy erősen? Nem tudom. Tudom: halálom pillanata: létem (emberlétem) legfontosabb és legpontosabb pillanata lesz. De nem hiszem el, hogy az a pillanat a döntés pillanata lesz, hogy akkor dől el múltbeli sorsom erkölcsi és gyakorlati értéke, esetleges transzcendens jövőm milyensége. A megbánásban, a múlt, élet-múltban áldozatos elítélésében! Én az anyagban hiszek és az anyag erejében és erkölcse tisztaságában. Ezért míg élő, gondolkodó, töprengő, virágzó és elvirágzó eleven anyag vagyok az anyagok szervezett világegyetem-halmazatában: csak az életemmel bizonyíthatom erkölcsiségem tisztaságát, élet-hitem erkölcsét. Itt és ebben a halál nem parancsolhat az életnek! Halálom nem oldhatja föl vissza-felé életem kötelező kegyelmi törekvéseit: a jóságot, a tisztaságot, az élethit föl nem adást, a keresztvállalást, ha kell. A szánalmat, szerelmet, a szolgálatot. Az ember, a mindig jóra érdemes ember szolgálatát. A szeretet! Ezért, a halál-pillanat csak összefoglalás lehet, volt állapotaim egyetlen ponttá sűrített összefoglalása a beszámolásban, de nem lehet föloldozás visszafelé! Föloldozás emberlétem elemi kötelezettségei alól. Kioldozás az erkölcsből születésemig! Hiszen ha így lehetne: bűn, bűntudat, bűnhődés, bűnismeret nem létezhetne. Pedig ezt (ezeket) nem nélkülözheti az emberszív és az emberiség! Ez a fény és árnyponthálózat az ember erkölcse világegyetem-magányában! Ezért ember az ember! Nemcsak: mert halandó! Hiszen a létezők és dolgok sokasága halandó! Kegyetlenül kell élni és tisztán: épp a halál miatt. Föladatunkat végezni és önmagunkat megmérni minden pillanatban kegyetlenül és tisztán. Szeretni is kegyetlen tisztasággal szabad csak. És ez a kegyetlenség a tisztaságban: fölold a haláifélelemtől. És a meghalástól félni a legszebb emberi szégyen. Ezért a szent szégyenért érdemes élni! Az ember azért fél a meghalástól, mert halálában (halottan) már nem ismeri föl a halál élet-gerjesztő értelmét. Mert megvonatik tőle a döntés, a választás új lehetősége. Az élet gyönyörű. A halál gyönyörű. A meghalás épp halandóságunk tudatában: iszonyatos. Hiszen itt kell hagynunk mindent: amit tudtunk, szenvedtünk és szerettünk. Mert magunkra-hagynak, mert elhagynak a dolgok, létezők, jelenségek. Mert elfoszlik szívünkkel szívünkben a halálból kivirágzó élet-gyönyörűség! De mikor halott a halott? Amikor a szív megáll? Csak amikor az utolsó agysejt is meghal, s ezzel bomlásba kezd, amikor a koponyára csatolt E.E.G.-gép (elektroenkefalográf) szeizmográftűje cikcakkjait írván félbeszakadva megáll a papiroson. Mint egy félig-megszületett grafitvillám. Akkor már kinyílnak zártságaink, nyílásaink nedveiket kibocsájtják, nyitottságaink bezárulnak. A szilárd hab folyni kezd, meglazul. A szerkezet és a személytelen modell anyaga, váza, töltete, láncolat-összessége, kapcsolatszövevénye, a véges végtelen kocsonyás virágzó homálya forrni, lángolni kezd határfelületein és határfelületei alatt. Akkor mondhatják csak a fölibénk-hajló eleven halandók: értelme mi volt életünknek! De addig még hasznosan jobbak lehetünk. Bár orvosbarátaim azt mondják: sok ember hónapok, évek óta halott már, pedig él még biológiailag, élettanilag nem mondható halottnak. De nem folytatom: én a halálban élek, a halállal élek: az életért, mert nem élni irtóztató aljasság! Míg élünk.

– Szabolcsi Miklós az új Kritika első számában a következőket írta rólad: „A modern emberiséglátomások, világ-víziók, hosszú versek, nála szocialista meggyőződéssel, – legjobb verseiben pártos hevülettel telnek meg, így megteremti a szocialista realista líra sajátosan magyar, korszerű, 1970-es változatát, példáját nyújtva a korszerű népiségnek is." A Szabolcsi által használt szocialista jelzőn sokan csodálkoztak. Te személy szerint szocialista költőnek tartod magadat, vagy egy olyan költőnek, aki a szocialista építés mellett áll?

– Nem. Én szocialista költő vagyok! Ezt miért is tagadnám? Mert mások megtagadják tőlem e hitemben jogomat? Mert mások esetleg a gyanútlan vagy jóhiszemű olvasóval elhitetni akarják az ellenkezőjét? Akik nem-szocialista költőnek mondanak engem: vagy ostobák, vagy csalni akarnak a szavukkal. Igen! Szocialista költő vagyok. Ezt minden művem bizonyítja. Egész eddigi munkásságom és életem. És nemcsak az, hogy hiszek a szocializmusban. De hiszem azt is: a szocializmust segítem megvalósulni költészetemmel. Költészetem tartalmaival, költészetem világnézetével, költészetem élet-hitével. Költészetem szubjektivitásával. Én nem hiszek a tárgyiasságban, nem hiszek a mítosztalanságban, a múlt-nélküliségben, az érzelmi objektivitásban, az elnem-kötelezettségben. Ez lenne az én nem-szocializmusom? Hiszen valahogy valahová mindenki elkötelezett! És leginkább azok, akik tagadják az elkötelezettség jogát és lehetőségét. A kötelességét! Ők: a gyávák, a megbúvók és megalkúvók! Vagy éppen az a gyanakvók velem-baja, hogy hiszem azt: a szocialista költőnek a legtöbbet, a legjobban, a legőszintébben kell csinálni! Ez a szocializmus megvalósulásának akarata! A szegények közül jöttem és a szegényekért meghalni is tudok, ha kell majd. Ez: így van! Hitemben és szívemben! Nem akarlak szép szavakkal ámítani! Az én szocializmusom: eszmélkedésemben és eszmélkedésem költői gyakorlatában a legtöbbet adni és a legtöbbet akarni azoknak és azoktól: akikből jöttem! A szocialista költészet sem tárgyában, sem gyakorlatában, sem nyelvében, sem hitében, sem erejében nem lehet gyöngébb, kisebb és kevesebb, mint a polgári költészet. Én hiszek az élet (minden kúszasága és diszharmónia-szövevénye, halál-szövethalmaza ellenére) örömében, a történelem szépségében, a nép erejében, a nép és népem erkölcse tisztaságában, a munka gyönyörében, a munka kötelességében és egyetlen bizonyosságában! Az én szocializmusom: többet tenni, többet akarni, többet követelni! Nekik, tőlük, értük. A legtöbbet adni nekik a képzeletből és a valóságból. A szellemből és az anyagból. Az anyag termékeiből (amit ők teremtettek), a természetből, játékból, örömből, hitből. Nem-szocializmus lenne ez? Bűn? Árulás? Éppen az ellenkezője az! A kevéssel való megelégedés. Így, a nem-hit abban, hogy a nép érteni és szeretni tudja a legbonyolultabb szervezettségű és nyelvű költészetet! Az én szocializmusom: mindenben a teljesség akarata. És a hit abban, hogy ez kell és lehetséges. Hogy a népben és népemben van erő: a teljességre. Hogy: tudom: nem elégszik meg az olcsóságokkal, a kacatokkal, az ál-jósággal, a hamis áruval és hamis tudattal! Az én szocializmusom, mint Ady Endréé, Majakovszkijé, József Attiláé! Az ő hitük az én hitem is. A baj éppen az volt, hogy a népet nézték le azok (költő-ifjúkoromban), akik az ennél kevesebbet akarták, s hitetni el akartatták hazám népével, hogy a vakság, a kevéssel-is-megelégedés, a nem mindenre odafigyelés: a szocializmus. Akik ezt hirdették és mondták: nem szerették a népet, nem becsülték a népet, nem hittek a népben, féltek a néptől, annak fölemelkedésétől a szellemben és anyagban, égre-emelt szívétől és fejétől. Azok nem ismerték, és

féltek ismerni a népet. Gyanakodtak. Vádaskodtak: hivatkozva arra a népre, amely oly mohón áhítozott a jóra, az emberi jobbra. Az én szocializmusom: hogy hiszem: többé lennünk: kötelességünk. Tudatban, eszmélkedésben, erkölcsben, tudásban, munkában, szerelemben, politikában, halálban. Családéletfám és halál-családfám minden ága, gyökere, levele: szegények és munkások élő, vagy már a földbe-rothadt virágzó sokasága. Miért ne hinném, miért ne akarnám őket? Ők küldtek a fényre és értük is szólok. De az én szocializmusom: hit bennük és hit abban, hogy tudnak és mernek mindennel szembenézni. Minden anyaggal, formával, állapottal, bonyolultsággal, szerkezettel, tudattal, magánnyal, lét-titokkal, szellemi, erkölcsi, gyakorlati virágzással, vagy enyészettel. És ezért költészetem kötelessége, hogy bátran (akár bonyolultan) mindennel és a mindenséggel szembesítsem őket. Az én szocializmusom: hitem, hogy szívük nagyobb és bonyolultabb, mint a világegyetem. Hogy szívükben virágzik a világegyetem. Félelmeivel, robbanásával és halálával is. Ezt tudniok és élniök: hitem szerint, kötelességük. Miért várnék el tőlük (és magamtól) kevesebbet? Ez az én szocializmusom! És tudása esendőségüknek, gyöngeségüknek, lustaságuknak, szégyenüknek, olykori irgalmatlanságuknak, butaságuknak is. Hogy önhittek is lehetnek, mohóak és becsaphatók. Tisztán láttatni és látni a lét-ismeretben, élet-gyakorlatban, politikában, szerelemben. Tisztán és okosan cselekedni. Az alapokra állni, az alapokról nézni, az alapokról építeni föl a lét erkölcsét és az élet épületét. Egyszerűnek lenni az összegezésben, bonyolultnak a vizsgálatban. Minden bonyolultságával láttatni az Egyetemes Létet. Ez az én szocializmusom.

– *Valamikor divat volt az írástudók felelősségéről beszélni. Manapság vajon mi az írástudók felelőssége?*

– Az írástudók felelőssége ma sem kisebb és kevesebb, mint volt évezredeken, évszázadokon át, mint volt történelmünk és az emberiség-történelem utolsó évtizedeiben. Az írástudók felelősségéről beszélni: nem divat volt és ma sem az! De törvényszerű kötelesség. Mi is hát nekünk, mai írástudóknak, mi is hát a mi felelősségünk? Hogy bátran és tisztán szembesítsük önmagunkat és olvasóinkat (az igét-hallani-akarókat) a valósággal. Hogy ne hirdessünk hazug eszméket, hamis hiteket, galád és alávaló akaratokat. Hogy higgyünk és hitessünk a forradalom értelmében és jövőjében. Hogy fölhívjunk, figyelmeztessünk, oktassunk, hogy őszinték legyünk írván: hazában, történelemben, politikában, szerelemben, halálban, merjük bevallani és láttatni gyarlóságainkat és bűneinket, hogy merjük bevallani tévedéseinket: akár eszmékben, akár a gyakorlatban, hogy felelősen beszéljünk történelemről, hazáról, szocializmusról, „nemzeti" bűnökről, hogy tollunkat sohase fogjuk a rossz szolgálatába! Hogy ne legyünk önszeretők, hamis hazafiak, rossz „szocialisták", önimádók. Hogy tiltakozzunk, gyűlöljük a nemzeti önzést, önhittséget, a népek elnyomását, a hazug háborúkat, az önfeladó, bezápuló, az aszketizmus büdös és hazug barlangjába visszahúzódó önzést, amely látszatra, mint az önzetlenség. Dehát rétegeire, szeleteire, szövet-metszeteire fölvagdosva ezt a kérdést (mint a többit is): könyvnyit mondhatnék válaszul! Lehet: önhitt vagyok, de én hiszek felelősségünkben. Hiszek abban, hogy az okos, tiszta, szép szó: segít lenni a jóra. Hogy a felelős tiszta szó: tud változtatni az emberiségen, tudja a jóra segíteni az emberiséget. Ha nem hinnék ebben: összetörném a tollam! Hiszek abban: hogy a tiszta szó eljut az emberiség szívéig. Hogy a tiszta szóban van annyi erő és hatalom, mint a fölszabadított magenergiában. Mint a sugárzó élő csillagokban.

– *A magyar nyelv nemcsak nemzeti létet jelent, hanem minden szépsége mellett földrajzi és nyelvi korlátokat is. Kitörhet e korlátokból ma egy magyar költő és egyetemes hatásúvá válhat?*

– Hiszem: ha tudunk, mai magyar költők, egyetemes érvényű, a világegyetem, a lét, a történelem, az emberszív törvényeire és életére igaz tartalmakat kimondani a megfogalmazásban, ezek a törvényszerű és tiszta tartalmak, mint az őscsillagok földagadván ragyogni, sugárzani és égni kezdenek, s ez a csillagtűz elégeti nyelvünk és földrajzi lét-szigetünk űr-csöndjét, tér-szűneteit. Mondjam másképp? Egyetemes tartalmak egyetemes hatásúvá nőhetnek és nőnek! És különösen most, szocializmusunk korszakában, amikor a világ figyel ránk, kíváncsi és ideges fülét hazánk élő mellkasára teszi, hogy hallja szívünk eleven verését. De e tartalmak megkereséséhez hatalmas erő és bátorság kell. Bátorság még a tévedésre is! És kell erő, tehetség, bátorság óriás ahhoz is, hogy egyetemesen érvényessé tágítsuk, hogy egyetemes érvényűvé tudjuk növeszteni a látszatra személyes dolgainkat is a létezés végtelenében: személyiségünk, szerelmünk, halálunk, nemzetünk, múltunk, ember-gondunk állapotait, gyarlóságait, gyötrelmeit, jelenségeit, jelenlétét a történelemben. Ha van tehetség, költészettudás és atomrobbanás-erő bennünk, mai magyar költőkben, hogy rákényszerítsük lét-tudásunk akaratát vers-kimondásunkkal a világra, föloldódnak nyelvünk virágzó korallzátonyai, nyelvünk virágzó, eleven állatokkal rózsálló és bimbózó kőcsillag-gömb-fonadéka szétnyílik, mint élő, tiszta tok, hogy magába-nyelje az élő és értő világ értelemre-éhes tudatát! És leszünk világhódítók mi is: a szellem tiszta hatalmában és szellemünk erkölcsének erejében. A Föld-golyó ember-tudata, nemzet-tudata és történelem-állapota, emberiségének lét-akarata és lét-állapota századunk jelen évtizedeiben nem hasonult (idomult) ahhoz a látszatra eszményien tiszta történelmi és lét-gyakorlati képlethez, amit a XIX. század oly jóhiszemű és pozitivistán magabiztos tudósai elméjükben kidolgoztak. Más lett a világ, más lett az emberiség, másképp lett a forradalom, másképp lett a szocializmus, átszerveződött a tőke, másképp lett az ipar, a háború, a fegyverkezés, másképp lettek a nemzetek! Ha ma visszanézünk töprengve a tűnődő XIX. század elméire, látnunk kell, hogy nagyon sok dologban rosszul jósolták, naiv-balgatagon képzelték a mi húszadik századunkat. És lehet, a mi költészetünk, a magyar hét évszázados óriás-költészet tartalmai váratlanul (vagy a dolgok ismeretében nem is olyan váratlanul) egyetemes érvényűvé lángolnak, évszázados gondunk a történelemben és a költészetben népek gondja lesz. Költészetünk múltja népek és nemzetek jövőjének kövér komorlása, karcsú, a töprengő népek és szenvedő magányos nemzetek, a döbbenetében és elárultatottságában magára maradt nagyobb emberiség redős homlokán tüzes fény-biztatás. Tűz-felkiáltójel! Hogy lehet és kell életben maradni. Hogy kell és lehet fönnmaradni a szörnyektől belihegett és szörnyetegekkel telehörgött világ-sötétben.

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Alkatában, személyisége, tudata, léte szerkezetében nem minden író alkalmas „közéleti" szereplésre. De ha kell, de ha ideje jön, még a legtörékenyebb, még a leggyöngédebb költőnek is föl kell venni a keresztet! Mondjam Babits Mihályt, aki gége-fölmetszetten, véres és gennyes kötéssel a nyakán, őz-nyak gégéjén a véres pólyával, aki akkor vette föl megváltás-hittel és halál-elszántsággal, mert mindig is felelős írástudó volt: a közösség-tudat, a másokért-szégyenkezés, a meg-nem-bocsájtás, a teljes gyűlölet, a menekülni-

nem-akarás, a felelősség-tudat, erkölcs-tudat, az önismeret nem is fából, de kőből kötött keresztjét? A büdös téboly, rohadt gőg, tiszta harc idején! Utolsó énekei ezért megváltó-énekek. A megváltás ének-szentségei.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Azt hiszem, a föntiekkel válaszoltam kérdésedre. Az író a társadalom lelkiismerete is kell legyen. Hazája, népe lelkiismerete is. Nemcsak az emberiségé, az édes Világegyetemé!

– *Másokkal összevetve, milyennek találod a magyar népet?*

– Nincs jó nép és nincs rossz nép, csak nép van. Nép, akit lehet biztatni és oktatni a jóra, de lehet akit rákényszeríteni is a rossz-cselekvésre. Részeltetni a rosszban való cselekvésben. Egy nép, a nép: nép önmagában. Jóraszándékú, és jóságra-törekvő. Ezt hiszem. Minden nép élni akar, és boldogulni akar minden nép. De lehet népeket belekényszeríteni a gonoszság akaratlan szolgálatába. Fenyegetéssel, törvényekkel, hamis eszmékkel, tudatlanságotfönntartással, fegyverekkel, elnyomással, zsarnoksággal és zsarolással, bujtogatással. Nem is folytatom. Mert mindig a népnek kell megfizetnie, ahogy Kölcsey Ferenc írta himnuszunk mondja: bűnhődnie e kényszerekért! Pedig nincs bűnös nép és tiszta nép! Csak nép van. Boldog, szorongó, dolgos, esendő, vigadó, gyászoló, gyönyörködő és ünneplő. Nép. Az ember-létet mindig újrateremtő, nemző és temető dolgos sokaság, jóra és szépre mindig érdemes, bonyolult és tiszta, keveredett és forrongó szívű férfiak és nők, gyermekek és öregek, nemző, szülő, szoptató, dolgozó és teremtő, temető és újrakezdő szorgos sokadalma. Nép. Jóra-érdemes. Az anyag és a szellem érdemében, értelmében, szerelmében és szeretetében. Nép, mint az enyém. Mint más nemzetek költőié. Nép. S lehet, a boldog-bonyolult világegyetem ismert vagy ismeretlen nem-üres ürességében tenyésző anyagtér-szigetek, anyagtér-nyájak egyes csillagain vagy bolygóin, ős-spirálködök csigakürtjeiben izzó óriás téranyagpontok fény-árnyékában lüktető kis csillagokon, világhatalmas színes gázfelhők fonataiban lebegő anyaggömb-pontokon is élnek vagy éltek népek: boldogok, vagy boldogtalanok. Magányuk csillagára forrva. Megteremtve isteneiket, civilizációjukat, kultúrájukat, történelmüket, és megteremtve haláluk, teljes haláluk eszközeit is. Mint a mi boldogtalan, rettegő emberiségünk. Mint a mi mindig-jobbra érdemes Emberiségünk.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Én hiszek az emberben. Én hiszek az emberiségben, és így abban is, hogy történelme a boldogság felé lépeget előre. Igaz: ős-sárkány totyogással! Én hiszek az emberi jóságban. Hiszek. Hiszek. Hiszek. E hitem nélkül élni se tudnék. Ez a hit költészetem elemi tartalma: a kezdetektől. És e hitemről nem tudok és nem fogok lemondani soha. Mert az ember érdemes a hitre, az őbenne-hitre. E hitben hitemről soha le nem mondok! Akkor se, ha vas-szögek sárga kezeimben és lila lábaimban.

Juhász cigarettázik, én whiskyt iszom. Besötétedett. Alig látjuk egymást. Olyan érzésem támad, mintha valamilyen ősközeg venne körül, talán nádas, füzesek, mintha én a Mississippi egyik partján ülnék, s Juhász Feri a másikon. Közöttünk tutajok úsznak a vízen, s régi, fából épített teherhajók. Néha megloccsan a víz, de puhán, alig hallhatóan. Juhász Feri aztán átgázol a füzeseken, villanyt gyújt. Folytatjuk a beszélgetést.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Gondolkozol, készülődsz, vagy van valamilyen kedvenc időtöltésed?*

– Van két hivatalom. A Könyvkiadóban valamikor nagyon sok dolgom akadt, most húsz év után kevesebb. És az Új Írásnál a szerkesztőségi munka. Ezt ismered. Fiatalok fordulnak hozzám a kéziratokkal. Hatalmas verstömeg . . . Illik válaszolni.

– *Enni és inni szeretsz? Ha most vendéglői asztal mellett ülnénk, mit rendelnél?*

– Nincs különösebb, ilyen fajta vágyam. Szeretek enni, nem eszem sokat. Válogatás nélkül eszem. Nagyon szeretem az egy-tál ételeket, és azokat, amiket gyermekkoromban otthon ettünk.

– *Van valamilyen tárgy, vagy érték, amit szeretnél megkapni?*

– Nincsen . . . Mostanában néha gondolok arra, hogy esetleg veszek egy autót. Azt hiszem, egy picit oldana a feszültségen, amiben állandóan élek. A munka és az élet feszültségén. Amiért nem veszek? Félek is tőle, nem mintha a haláltól félnék. De vezetés közben esetleg felgyorsulnék és annak nagyon rossz következményei lennének. Nincs különösebb vágyódásom tárgyak után, nem vagyok gyűjtő természet. Kivéve a könyveket, amiket nemcsak olvasni, nézni is szeretek. Inspirálnak, parancsot adnak, felelősségre vonnak. Régen, vágyódtam a jó töltőtollakra. Ez az, amit rettenetesen szeretek. Fiatalkoromban Mont Blanc töltőtollaim voltak . . . Rettenetesen szeretem a nagyon szép, fehér, kemény papírt . . . Ezekre fogalmazok általában. Tárgyak magántulajdonára nem vágyom. Szeretek jól öltözött, borotvált lenni, tiszta ingben, cipőben járni. Még a legelesettebb állapotomban is vigyáztam az öltözékemre. Az elesettségemet mindig igyekeztem páncél mögé rejteni.

– *Mit csináltál a háború alatt? Mi történt veled?*

– 1946-ban érettségiztem. Kereskedelmi iskolás éveimet kettévágta a háború. 1944 nyarán voltam 16 esztendős, 1944 őszén aztán Szálasi Ferencék átvették itt a hatalmat. Megjelentek a plakátok, hogy minden tizenhatodik életévét betöltött fiatalnak be kell vonulnia. November 16-án egy SS teherautó harmincad magammal beszállított Budapestre. Én nem akartam elmenni, de a szüleim rettenetesen féltek. A városban zűrzavar volt, mindez Gömbös Gyula szobra felrobbantásának a napján történt. A Móricz Zsigmond körtéren letett bennünket a teherautó és gyalog kellett elmennünk Pesthidegkútra, ahol a sorozás volt. Elhatároztam, hogy megszököm. Egy barátom vállalkozott még . . . Besorozás nélkül visszaindultunk Biára. Karácsony estig bujdostunk, akkor bejöttek az oroszok. A bevonultatott harminc fiatalból csak mi ketten maradtunk életben. Az orosz csapatok bentléte alatt volt egy mellhártyagyulladásom, amit átfeküdtem. Haldokoltam. Majd kilenc hónapot feküdtem. 1946-ban érettségiztem. Akkor már a verseimet a tanároknak is megmutattam. Nagyszerű magyar tanáraim voltak. Horváth Károly, Céhmester István, Gyergyai Albert. De verseimet elsősorban Hantai Simonnak mutattam, aki gyermekkori barátom volt. Öt évvel idősebb volt nálam. Főiskolás volt, rengeteget tanultam tőle. Segített kialakítani az életet és a szellemiségemet. Létezésével alkalmat adott arra, hogy bejárjak a főiskola könyvtárába és a filozófiai elő-

adásokra. Nézhessem azt az óriási képzőművészeti gyűjteményt, ami ott a könyvekben megvolt. Részt vettem a közösség életében. Akkor láttam egy csaknem teljes Csontváry-kiállítást is. Hantai adta a kezembe az első filozófusokat, Spenglert, Kantot, Freudot. Ő ismertetett meg a modern képzőművészettel, szobrászattal, a huszadik századi és a középkori olasz mesterekkel... Innen van az én nagyon erős képzőművészeti vonzódásom, ami az Új Írásban manifesztálódik... 1946–47 fordulóján egy ideig az akkori Francia–Magyar Pamutipari RT-nél dolgoztam. A fél falu ott dolgozott, s ma is az átalakult üzemben. Vigonyozó voltam egy esztendeig. Gépsoron dolgoztam... – Hantai 1944-ben a főiskolán beszédet mondott a németek ellen, ezért aztán bujdosnia kellett. Elfogatási parancsot adtak ki ellene. Elbújt a szőlőhegyen. Feljegyzéseit, s egy könyvcsomagot adott át nekem megőrzésre. Felhatalmazott, hogy a csomagot felbonthatom. A naplóját tartalmazta, melyben képzőművészeti problémákkal foglalkozott és három olyan könyvet, amit el is olvastam. Feuerbach könyvét, Lenin Állam és forradalom című munkáját és egy Engels válogatást. Ez jelentette a fordulatot társadalomfilozófiámban. Ezek a könyvek a húszas években jelentek meg féllegálisan. Itt találkoztam először ezekkel az eszmékkel, gondolatokkal. Mások voltak, mint amiket korábban olvastam. Máson azt értem, hogy a Szabó Ervin könyvtárban nagyon sok misztikus iratot olvastam. Keresztény és nem keresztény könyveket. Az egész ókori és középkori misztikát, Spengler, Kant, Nietzsche és a neokantiánusok műveit, a görög filozófusokat, aztán az egész buddhista irodalmat, amit módomban volt németül elolvasni. Az őskönyveket, őséposzokat, ősiratokat, titkos szent írásokat, halottas-könyveket, misztériumokat, halál-könyveket, teremtés-mítoszokat, népmeséket. Ez a három könyvecske fontos élményem volt, mert a valóságot, a létezést más megközelítési módon mutatta meg nekem, mint a filozófusok, misztikusok. Korábban egyik kedvencem volt Svedenborg, a misztikus. Angyalokról írt, látnok volt. Mindezt azért említem meg a háború ürügyén, mert a mi családunk nem volt politizáló család. A falunak az a rétege nem foglalkozott közvetlenül politikával. Igyekezett politikailag absztinens maradni. Gyakorlati okból, mert mindennél fontosabb volt a kenyér stabilitása. Apám is úgy gondolta, hogy a politikával a kenyerünk viszonylagos biztonságát veszélyeztetné.

– Életednek volt valamilyen nagyobb fordulata?

– Gyakran jártam könyvtárba. 1948 nyarán olvastam a Szabad Népben egy felhívást a népi kollégiumba való jelentkezésre. Akkori állapotom: teljes depresszív reménytelenség, kiúttalanság. Nem láttam az otthonról való kiszabadulásnak, gyakorlati továbbélésnek, a valamivé levésnek semmiféle lehetőségét. Megváltásként jött a Szabad Nép-beli felhívás. Kérvényt írtam a József Attila kollégiumba. Be kellett jönnöm, 1948 augusztusában felvételi vizsgát tettem. Szeptembertől felvettek. Itt a kollégiumban ismerkedtem meg Nagy Lacival, Simon Pistával, és sok más emberrel, akik a kollégium tagjai voltak és művészek lettek.

– Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid? Miről álmodsz mostanában?

– Gyermekkoromban rendkívül szorongásos voltam és állandóan álmodtam. Volt egy folyamatos álmom, de nem képekben. Pszichiáter barátaimat is megkérdeztem erről, mivel visszatérő állapot volt esztendőkön át... Álmom-

ban minden össze volt gyűrve. Képzelj el egy szobát, ahol minden össze volt gyűrve, az asztal, a szék, a szekrény, a szőnyeg, a levegő. Amikor álmomban a tárgyak, csöndek kisimultak, és megkapták valóságos felületüket, akkor oldódott fel a szorongásom... Gyakori visszatérő álmom volt a másik is... Nagy, virágos mezőn körben szalad egy pettyes ló és rámnevet. Ez maga volt a megtestesült boldogság. A szorongás az egész életemet átszövő, áttörő állapot volt... Talán csak az utolsó években, 70–71–72-ben enyhült... Nem kis harcba került, de valamennyire ki tudtam törni, és legyőztem a szorongásomat. Én mindig mindentől féltem, szorongtam. A kezdés, utazás, minden változás szorongással töltött el. Ebben a három esztendőben tudtam nagyrészt ezektől megszabadulni. Láthatod, sokat gyötrődöm dolgokon... Minden új munkakezdés maga a rettenet, a hasmenés, szorongás. Ha este megérzem (és mindig pontosan megérzem!), hogy reggel leülök az asztalhoz, akkor az ájulás és a hányinger kerülget. A munka elkezdése után oldódik ez a nyomorúság, de ha abbahagyom, újra fellép és tart másnapig. De élethelyzetekben már megszabadultam tőle. Írás-szédületemben nem tudok feloldódni. Mert az írás tudatos szédület, folyamatos rettegés. És én mindig írok. Agyam állandóan virágzik.

– *Elégedett ember vagy?*

– Nem vagyok elégedett ember, minden látszat ellenére. Eddigi életutamat, ha a kezdettől máig veszem, minden nyomorúsága ellenére nagyon szerencsésnek tartom. Hogy ez személyes, vagy történelmi szerencse, azt nem tudom. Szerencsés vagyok, de nem elégedett. Az ötvenes évek elején millió felismerés, töprengés szorított és napról napra kényszerített, hogy létemmel válaszoljak az eseményekre. Legnagyobb gyötrelmem talán az 1958-as depresszióm volt, amit nagyon nehéz volt legyőzni, és nagyon nehezen viseltem.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Nagyon szeretem az ünnepeket, nagyon szerettem mindig is. Hozzákötődnek a gyermekkorhoz... Egyre többször vágyom, hogy újra megtaláljam a gyermekkor boldogabb rétegét. Vágyom, hogy elmenjek haza a faluba, karácsonyi misére, búcsúra... Megnéznék egy ünnepi körmenetet, ami aligha van már... Hazamennék halottak napjára. Aratáskor is elfognak ilyen vágyak. Régen a szüret is ünnep volt. Kicsi földünk volt, átdolgoztam a szüneteket... Nagyon szeretem az ünnepet, a készülődést, a várakozást. Szeretek ajándékozni és ajándékot kapni. Nagyon szeretek vásárolni, sokat, sokfélét. Ez összefügg azzal, hogy szegényen nőttem fel, foltos ruhában. Nagyon szeretek anyámnak venni valamit...

– *Hiszel a barátságban?*

– A legőszintébben hiszek benne. A barátság több is, mint a szerelem. Elemi létforma. Férfiak között különösen. Nagyon hiányzik, hogy ennek formáit nem tudom ma úgy élni, ahogy szeretném. Két legjobb elemi barátom külföldön él. Hantai Simon és Csernus Tibor. Kettejükkel fel tudok oldódni. Mert nem írók, hanem más művészet gyakorlói. Festők. Írók között mindig van féltékenység is, s ez a barátságot megkérdőjelezi. Ez hasznos, de a kérdőjelek az emberek között maradnak.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem akarok nagyképű lenni, de azt hiszem, nagyon sok ellenségem van. A jó isten tudja, hogy én vagyok-e az a katalizátor, aki kiváltom, szívem köré kristályosítom, kihívom magam ellen őket, vagy az egésznek politikai, költészeti oka van . . .

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Gyűlöletre sose volt hajlamom. Vagyok indulatos, robbanékony, tomboló, de gyűlölködő sohase voltam. Ezek a robbanásaim nagyon rövid életűek, legyen az család, munkahely vagy szerelem . . . Ha felforrok, indulatos leszek, de nem tartanak sokáig a düheim. Igyál whiskyt.

– *Ittam már.*

– Igyál még . . .

– *Sokszor úgy érzi az ember, hogy démonokkal küszködsz. Ismered a démonaidat? Be tudnád mutatni őket?*

– Azt nem kell neked mondanom, hogy az életpályám nem átlagos életpálya. Tizennyolc könyvem jelent meg, kettő készen van. A nem átlagos élet nem hozott annyi örömet, mint ami kívülről látszik benne. Nem hordoz semmi megelégedettséget sem. Nagyon sokat tűnődöm ezen. Sorsomul jutott a fényrobbanásszerű pálya, a nagy fekete veszély. Ez a démonom . . . Ezzel birkózom . . . Ha nagyon nyersen akarom neked mondani, akkor úgy foglalhatom össze ezt, hogy korunkban én átéltem egy történelemváltást, létformaváltást, beleértve a politikai változásokat is. A szocializmus kezdetétől, nálunk a válságok tömegét éltük át. Mindent beleértve ez a fődémonom. Minden túl gyorsan történt, robbanásszerűen. Ezért hagyott kitörölhetetlen halálérzést és haláltudatot. Mindig úgy érzem, abba kellene hagyni . . . Mi jön még? Nem folytatható tovább. Ez az érzés van amikor élénken lángol, van amikor lefojtódik. Viaskodom egy suicídium érzéssel is. Az öngyilkosság ördögével. Nagyon szeretek élni, örömre teremtődött lény vagyok. De bennem van az árnyék is, óriási szárnyakkal. A megsemmisülni akarással viaskodom évtizedek óta. Tíz-tizenöt éve még az eredetét nem tudtam ilyen pontosan, de most igen . . . Semmiféle gyakorlatára ne gondolj, ez belső állapot. Örökös életörömök és feszültségek démonával küszködöm. Pontos megfogalmazását kívántam adni éppen A halottak királyá-ban. A könyvnek több rétege van, az egyik ez. A történelmi válságrétegei alatt ez is ott van. Ez az állapot azért is fura, égető, mert nagyon szeretek élni, felkelni, az utcán emberekkel lenni, örülni mindennek, ami van. Egyetlen mámorban, habzásban, teremtésben élek! Egyetlen dacban! Szeretek inni, most sajnos nem szabad . . . Szeretek vásárolni, könyvet venni, a hozzám tartozóknak meglepetést okozni. Sokat. Föloldódni, vígadni, dönteni, futni, tenni, választani, cselekedni, őrjöngeni, tombolni, dolgozni, segíteni, a halállal szembenézni, intézkedni, tervezni, félni, lenni élet-részegen, tudni mindig, amit tenni parancsoltatott, kétségbeesni, vigasztalni, megfeledkezni magamról, asszonyoknak örülni, amit akarsz . . . Részt venni az életben. Mindig! Szeretek szeretni! Szeretek lenni! Mindig! Mindig! Ugyanakkor ennek folytatása a haláltudat. Lehet, hogy ez a mű születését hozza, képzi és segíti. Az utóbbi évek versei ebben a feszültségben születtek. – A hosszú verseknek veszélye is van, a költő elidegenedik a rövid verseléstől, és félni kezd attól, hogy egy más kifejezési mód, nemzésében, megszületettségében zártabb. Rövid verseim

születése nagy robbanás volt. Nagy szorongással adtam ki a kezemből a rövid verseket. Megszoktam az óriási konstrukciókat. Ezek anyag- és gondolattömegeket nyeltek el. És hirtelen megtörtént a váltás. Egy hasgörcsben és félelemben éltem, hogy nem sikerültek, nem érvényesek. Tetszik az embereknek, vagy nem tetszik? Elnyeri mások tetszését? A dolgok mélyén mindig ez van. Fiatal költő korom felnőtt kísérője volt Vas Pista. Egyik felfedezőm volt Weöres Sándor is. Gyermeki tisztasággal állt mellettem, megható volt, ahogy 16 éves létemre levelezett velem. Életem legmegdöbbentőbb, legszebb élménye Vas István volt. Vas az ötvenes években költői karanténba volt zárva. Nagyon szerette a fiatalokat. Amit megfogalmazott, megmutatta nekünk. A Kárpátia éttterem teraszán megmutatta nekem egyik gyönyörű versét kéziratban, amit előző este írt. A Vas István arcáról sugárzó rettegés hője zavarta a tudatomat, és az olvasást. Döbbenten kellett tapasztalnom, hogy ilyen nagy költő, mint az István, milyen szorongással, verejtékezve mutatja meg a versét egy fiatal pályatársának. Vajon tetszik-e, vagy nem? Nem azt jelenti ez, hogy nem volt tisztában azzal, mit csinált. De ez elemi viszony a költő és az olvasói között – mondja Juhász, aztán hátradől, hirtelen elhallgat.

Nézem az arcát, roskadt testét. Kérdek valamit. Hallgat. Meg sem mozdul. Húsz perc múlva aztán feláll, megszólal:

– Igyál whiskyt . . .

POMOGÁTS BÉLA

A HALOTTAK KIRÁLYA

– Juhász Ferenc eposza –

A KÉSLEKEDŐ EPOSZ

*A halottak királyá*ban, Juhász Ferenc eposzában olyan alkotó igény, szándék és terv öltött alakot, amely tizenegy esztendőn keresztül mozgatta a költő töprengéseit és képzeletét. Juhász ugyanis, ahogy az eposz megjelenése előtt kelt nyilatkozatában elmondja, 1959. február 3-án írta az akkor még *Király a tengeren* címet viselő hosszú vers első tizenegy és fél versszakát. E kezdő szakaszok az Új Írás 1962 áprilisi számában kerültek az olvasó elé *Egy éposz első sorai* címmel, *IV. Béla király töpreng* alcímmel, *A gyűlölet és szerelem koronája,* valamint a *Tóth Árpád sírjánál* című versek társaságában. (A versrészlet alá írott keltezés: 1958). Ezután több mint egy évtizedes pihenő, vagyis inkább vívódás és küzdelem következett. Juhász Ferenc közben megírt és kiadott egy sor verset, költői prózát és eposzt. A megkezdett munka azonban nem hagyta nyugodni; folytatására olyan elszánással és becsvággyal készült, ahogy csak a legnagyobb teremtő vállalkozásokra, a személyes sorsot és filozófiát összefoglaló vallomásokra szokás. Ennek az elszánásnak az ünnepi pillanatában: 1970. március 23-án folytatta a munkát, és június 18-án fejezte be. A tíz évnél hosszasabb készülődés után három lázas hónap alatt. Ahogy magában az eposzban olvasható: „én, aki akartalak és elképzeltelek és ülök nyolcvan napja már Kegyetlen Lángolásban, / nyolcvan napja már Látomás-Lángban égek és tizenegy éve lángolok Tebenned . . ." Ennek az évtizedes lángolásnak: teremtő láznak és küzdelemnek az eredménye a könyvnyi eposz.

A könyveknek, mondják, megvan a maguk sorsa, és ez a sors gyakran drámába illő. Gyakran valóságos dráma: olyan, a lélekben zajló összeütközés, amelynek az élet értelmét, sikerét vagy kudarcát érintő tétje van. A remény vagy a végső kétségbeesés, az újjászületés vagy az elnémulás. *A halottak királya* is ilyen drámai sorsot élt: elkezdésének, félbeszakításának és befejezésének története egyike lehetne a magyar irodalomtörténet drámai pillanatainak. Juhász Ferenc ugyanis akkor kezdett bele, midőn a személyes és a közösségi sors kétségbeejtő válságba taszította. Midőn a történelem, a politika és az emberi környezet, a meg nem értés, a visszhangtalanság és az elhallgattatás depressziós csüggedésbe sodorta: a kétségek, a reményvesztés, majdhogynem: a némaság vermeibe. Ahogy nyilatkozatában írja: „*A halottak királya* első tizenegy és fél versszakát . . . 1959. Február 3-án írtam, tömény és komor depresszióm verejtékes odújában, mintegy lángot lőve ki önmagam szégyenéből és megalázottságából, sötétjeimből, a depresszió fekete verméből." Akkor fogott neki tehát, midőn halott-verseit, költő-siratóit fogalmazta meg: az Ady Endréről, Tóth Árpádról és József Attiláról írott siratót. (Vajon véletlen egybeesés lenne, hogy e siratók közös címe: *A halottak királyai?)* Akkor kezdte, midőn az emberi létezés tragikus természetére kérdezett *A halottak faggatásá*ban; midőn az emberiséget fenyegető atomháború lidércével viaskodott *Az éjszaka képei*ben. Midőn *Tetszhalott éveim margójára* című versében így foglalta össze sorsának tragikus kérdéseit: „Túl sokat beszéltem? / Némaság a sorsom? / Táltos-szívem féltem? / Bedagadt a torkom? / / Csontváz hadsereget / tenyészt csillag-sorsom? / Fölfalták hitemet? / Sírdomb lett az arcom?"

Természetesnek tetszik, hogy a fogalmazás kedve ilyen körülmények között elapadt, hogy az alkotás láza csak az eposz kezdő szakaszainak megformálására adott elegendő lendületet. „Abba is hagytam – hangzik a már idézett nyilatkozat – bevére-

ződve és bekormozódva, szájamon és ujjhegyeimen a láng sebeivel, még nagyobb szégyenemre." Az eposz írása félbemaradt, és ennek így kellett történnie. A félbeszakítás ugyanis nem pusztán az alkotó kedv kifáradásából következett, hiszen Juhász számos hatalmas, klasszikus versét éppen azokban az években írta meg, hanem inkább a költői terv, az eposzi koncepció természetéből. Egy IV. Béla királyról tervezett költemény ugyanis nem nélkülözhette az újrakezdés, a feltámadás elemét. IV. Béla sorsa nemcsak vereség volt, nemcsak szégyen, kudarc és menekülés, hanem újrakezdés, újjáépítés és honalapítás is. Teremtő munka, szívós igyekezet és a jövőbe vetett bizalom, amely korrigálni akarta és tudta a történelem pusztításait. Midőn Juhász az eposzba fogott, ezt az újjászületést és bizalmat még nem élhette át. Helyzete, közérzete és eposzi koncepciója között feloldhatatlan ellentmondás keletkezett, s ezért a munkának félbe kellett maradnia. Abban a vergődő válságban, idegeket és életkedvet felőrlő depresszióban, amelyben a költő élt, nem nyílhatott út a teremtő újrakezdés és alkotó bizalom felé. A folytatás lehetőségét ki kellett várni, a költő életkedvének, teremtő szándékának újjá kellett épülnie, meg kellett erősödnie. Hiszen a Béla királyról tervezett eposz (Juhász mintha így érezte volna, nyilatkozata is erről tanúskodik a sorok között) döntő próba volt: esetleges kudarca megbénít, sikere igazol. Juhász ezért nem mondott le róla, ezért tartotta ébren a tervét, a gondolatát több mint tíz éven át. És amikor versek és eposzok után ismét alkotó kedvének és erejének teljébe került, újra hozzákezdett a munkához. A régi tervet végre sikerült megvalósítania, a maga elé tűzött próbát megállania.

A KIRÁLY ÉS A KÖLTŐ

Juhász Ferenc azt a IV. Bélát választotta eposza hősének, aki a magyar történelem addigi legnagyobb vereségéből, az ország véglegesnek tetsző pusztulásából vezette ki nemzetét. Aki Muhi-pusztától a dalmát partokig menekült a tatárok nyilai elől, aki már végromlásban látta népét, s mégis volt ereje a feltámadáshoz, a „második honfoglaláshoz". Ahhoz, hogy visszatérve begyógyítsa a sebeket, felépítse az országot, másodszorra is megszervezze a magyar államot. *A halottak királya* ezért a történelmi bizalom verse kellett hogy legyen. Olyan kort és olyan hőst ábrázol, amely és aki átélte a pusztulást, meg az újrakezdést, méghozzá mindkettőt a leglázasabb hőfokon. Egy hajnal töprengéseit, rémlátomásait és reményeit festi: midőn a levert, megalázott és a végsőkig hajszolt Béla király sorsának fordulóját éli át, Trau (Trogir) vára alatt virrasztva egy ócska csónakon. A parton tatár hadak jelennek meg, nyilaikkal célba veszik a virrasztó királyt; aztán eltávoznak véglegesen, hogy Béla előtt megnyíljék a visszatérés és az újrakezdés kapuja. A felidézett történelmi pillanat tehát pontosan ellenképe annak a korszaknak, amit Juhász első történelmi eposza: *A tékozló ország* festett elénk. Ez az eposz a nagy reményekkel indult parasztforradalom vérbe fojtására emlékezik, hangütése tragikus, közérzete ereszkedő. *A halottak királya* ellenkezőleg: a pusztuláson diadalt arató életet mutatja be, hangja bizakodó, érzésvilága – ha a bukás, a halál és a kétségbeesés képei ellenpontozzák is – emelkedő. A két eposz filozófiájában és érzésvilágában két történelmi korszak határozott nyoma van jelen.

A halottak királyának „konkrét" történelmi hőse és történelmi ideje van tehát, mégsem történelmi eposz; még annyira sem, mint *A tékozló ország* volt két évtizede. A végzet felett töprengő király képében ugyanis Juhász Ferenc önarcképet alkotott; IV. Béla kétségeiben, vergődésében és reményében a legsajátabb közérzetéről beszélt. Nem epikus-krónikás művet hozott létre, hanem „hosszú verseinek" igényei, törvényei és poétikája szerint keletkezett lírai eposzt. „Mi választotta őt – kérdezi nyilatkozatában Béla királyról –, a kiszolgáltatottat, az elűzöttet, a reményében-megnyomorodottat, a mégis-hinni-tudót, az önmagát és népét föladni nem tudót, a mindenkitől elhagyottat, a kiröhögöttet és elkergetettet, az országépítőt versem hősévé? Kiszolgáltatottságom és nyomorom, elhagyottságom és szégyenem, szegénységem és megaláztatásom, elárvultságom és elveszettségem, depresszióm és szörnyű magányom, az akkori, az évekig létemet fosztogató, ami úgy égett életemen, mintha középkori gyer-

mek-páncélruhába gyömölszölték volna férfi-testemet, s a vas kegyetlen és konok prései a fúldoklásig és a pusztulásig törték és sütötték volna testem és szellemem szerveit. Mert fúldokoltam a tehetetlenség páncél-öltönyében, s nem akartam a halálos depresszió vizes gödrében elrohadni, mert tudtam, hittem és hinni akartam, sejtvén azért az önvesztés fekete gyapotfelhői mögött az égitestek törvényeit és kristály lángját . . ." A középkori király sorsának, töprengéseinek és reményeinek idézésében tehát a mai költő eszmélkedése és drámája öltött alakot. Erre utal egyébként a lírai beszéd grammatikai formája: az egyes szám, első személyű fogalmazás is (amely csak az eposz utolsó szakaszaiban vált át harmadik személybe: hogy miért, annak is megvannak az okai).

A király és a költő sorsának egybecsengését helyzetük és közérzetük azonossága okozza. Juhász, miként IV. Béla is a vereség után, vesztesnek, magányosnak és elhagyottnak érezte magát, olyannak, akinek ereje végső megfeszítésével kell szembenéznie a pusztulás kísértéseivel. Eposzában szuggesztív képek egész sorában idézi-rajzolja a pusztulás jeleneteit. Úgy érzi, egyedül maradt és mindenhol halál veszi körül: „mind, kiket Jövőm teremtett és mind kiket Múltam teremtett: halottak, / mert Jelenem: Halál", „És nincs semmi más – olvassuk később –, csak Halál, Rothadás, Bűn, Büntetés, Átok és Magány van, / csak Pusztulás van és Pusztítottság, Halál, Halál, Halál és nincs semmi más, / csak Irtózatom, Szégyenem, Gyászom és Magányom, csak a Hallgatás, / csak az Elpusztított Balga Ország szívemben és szívem mögött, jeges pusztaságban." És az idézeteket folytathatnók tovább: az eposz soraiból mindegyre a pusztulás kiált, minden percben új halál-látomás születik.

És éppilyen hangsúlyos és szuggesztív az elhagyatottság, a magány szólama. Juhász Ferenc a hatvanas évek fordulóján évekig magányban élt. Az a megértés és figyelem, amely indulását fogadta, nemcsak kihunyt az idők során, hanem értetlenséggé, elutasítássá és közönnyé változott. Csak barátainak, híveinek maroknyi csoportja fogadta megértéssel új verseit, ám nekik nem volt lehetőségük arra, hogy megvívjanak a költő igazáért. Sorra jelentek meg az értetlen, ellenséges, nemegyszer rágalmazó kritikák. Czine Mihály egyetlen írása, amely a költő védelmének és megértetésének igényében született (Valóság, 1961. 4. sz. 53–68. l.) magányos vállalkozás maradt, csak később követte a folytatás. Ilyen körülmények között érthető, hogy a pusztulás képeit a magány képei egészítették ki, hogy Juhász, visszaemlékezve magányos éveire, az egyedül maradás tragikus érzésével szőtte át Béla király sorsát és a róla szóló éneket. „De egyedül, de egyedül, de egyedül maradtam – hangzik ennek a magánynak a panasza – De egyedül! Pedig én a Mindené voltam, pedig én, hidd el: Mindenkié lenni akartam! / Pedig én valék a Szép Magánytalanság, a Mindenség Jelenései lüktetve virágzottak rajtam! / a Létezés Dolgai ott növekedtek és izzottak bennem és volt a Halálon Halál-hatalmam!"

A pusztulás és a magány rémei egészen az önelvesztés gondolatáig kergetik. Az eposz úgy ábrázolja a királyt, mint aki a halál vonzáskörében töpreng, mint akit csónakjáról egyre erősebben hív magához a végtelen tengeri mélység, a megsemmisülés. És ez a hívás nyugalmat, megbékélést ígér, a semmi irgalmát kínálja a létezés gyötrelmei és hiábavaló küzdelmei helyett. „Hívásuk irgalom, hívásuk kegyelem, hívásuk szánalom" – olvassuk. A király – és a költő – engedne is ennek a hívásnak, hiszen önvád gyötri, szorongások kínozzák, úgy véli, kiút csak a semmi felé nyílik. Aztán mégis leküzdi a pusztulás vonzását, az öngyilkosság képzeteit, kötelességeire eszmél, és az életet, küzdelmet, munkát választja a megsemmisülés könnyebbnek ígérkező megoldása helyett. „Nem a Halált, az Életet választom én! Én, a Király, a Szegények Szerelmes Fia! – hangzik fel az új szólam, mondhatnánk »Leitmotiv«, az eposz menetének fordulatán – Mert király vagyok és nincs hozzá jogom, hogy a halált válaszszam magamnak". A „király" ilyenkor mindig „költőt" jelent. Juhász saját drámájáról, válságáról és felemelkedéséről beszél. Elutasítja a pusztulás gondolatát és a megmaradás kötelességét hirdeti: „szívemnek nincsen más joga: mint élni, a halálhoz joga nincs szívemnek!" – hangoztatja. Később, az eposz megjelenését előkészítő nyilatkozatában ezt így fogalmazza meg: „hittem mégis és azért is, hogy a *szuicidium* nem mód a jövőre, egyszerűen: ha ember született a Földre és sorsa van a Földön: ön-

gyílkos nem lehet, nem mászhat önkéntesen bele a földbe . . ." Igen, csak azt teheti, hogy vállalja sorsát, vállalja a küzdelmet és a munkát, amely egy életnek értelmet ad. Ahogy Béla király is vállalta, és ahogy Juhász Ferenc is költészetében, amely a magány szorongásai, a pusztulás látomásai után teljesedett ki a közösségi elkötelezettség és a történelmi bizalom tartományaiban.

NEMZETI TÖRTÉNELEM ÉS NEMZETI NYELV

*A halottak királyá*nak személyes jelentése van: Juhász Ferenc életének egy drámai szakaszával vet számot, egyszersmind számot vet a nemzet fogalmával és az emberi élet lehetőségeivel, céljaival. Mindkét számvetésre IV. Béla sorsa és helyzete ad alkalmat, mint ahogy a személyes számvetésnek is ezek voltak a keretei. Juhász Ferenc nem először néz szembe a magyarság történetének kérdéseivel: *A tékozló ország* is ennek a szembenézésnek az alkalma volt. Már akkor felrajzolódtak az önvesztés, az önpusztítás látomásai, és már akkor kritikai éle volt a költő szavainak. Az új eposz is az önismeret és az önvizsgálat igényét szólaltatja meg. Vagyis ahhoz a vitához, ahhoz az évek óta zajló polémiához szól hozzá, amelyet történészek, írók és egyszerű emberek folytatnak a magyar történelem mulasztásairól, torzulásairól. Juhász először is a „hamis tudatnak" azzal a fajtájával száll szembe, amely erősen felnagyítja a magyar nemzet történelemalkotó tevékenységét, és ennek a felnagyításnak a révén kívánja kiemelni a magyarságot Kelet-Közép-Európa kis nemzetei közül. Vagyis a magyar nacionalizmus egyik kártékony, mert felesleges erőfeszítésekre csábító, a nemzeti önismeretet eltorzító dogmájával polemizál. „Mi – mondja nyilatkozatában – történelmetelviselő, történelmet-tűrő, történelmet-szenvedő nép voltunk." Vagyis kis nemzet, amelyen sokszor átgázolt a történelem, és amely gyakran tehetetlenül és kiszolgáltatottan sodródott a történelem viharaiban.

Egy kis nép számára a „történelemcsinálás" képzete veszedelmes ábrándot jelent. Ha mások, erősebb hatalmak játszanak vele, akkor is azt hiszi, maga irányítja sorsát, sőt más népeket is tud irányítani. Ez az illúzió szabta meg a magyarság magatartását a tatárjárás előtt, de ez döntötte romlásba a török hódoltság idején, vagy a második világháború előtti évtizedekben is. Juhász ennek az ábrándnak a veszélyességét, egyszersmind tragikumát mutatja be. A vonuló magyar lovag-sereg, amely fegyvereit csörtetve, vidám kedvvel, a győzelem hitével lovagol a megsemmisülésbe: ennek az illúziónak a képviselete. Béla király tengerbe és semmibe révedő tekintete előtt hosszú sorban vonulnak el a vértesek, lovasok, katonák; azt hiszik, győzelmi torra, pedig a pusztulásba, a tengermélyi semmibe, hogy lovaik helyett halakon, vízi szörnyeken száguldjanak a nemlét messzeségei felé. „Jaj, hogy vonulnak a Rothadás-Diadalmak, a Vas-Fiúk, a Vassal-Földagadt Gőgösek" – hangzik a király: a költő szava, amint a történelem-csinálás megtévedettjeire, a győztes hatalmi ábrándok áldozataira tekint. Ez az ábránd: a hetyke mámor és a gondolkozni rest vakmerőség okozza a történelmi kudarcokat. Juhász eposza a reális mérlegelést nélkülöző politikát, a körültekintés nélküli vagdalkozást, a heves indulatokat ítéli el: a Mámort, a Gőgöt, a Pöffeszkedést, a Megmaradtunk-Büszkeséget, a Víg Baromságot, Víg Elbambulást, Vízmélyi Boldog Öncsalást. Az eposz szavai, fogalmai ezek; a történelmileg téves magatartást, a helytelen tájékozódást, a hibás közéleti reflexeket jelölik. Vagyis azokat az illúziókat, melyekkel a magyar nacionalizmus, az elhivatottság-tudat és a nagyhatalmi politika vezette kudarcok sorozatába a nemzetet.

Juhász Ferenc jól tudja, hogy kis nép a magyar, a kis népek tudatával kell élnie. „Mi – mondja –, ha már idetódultunk, kis fehér tajtéktorony a népvándorlás vízgyűrődésein, és összekeveredtünk, Közép-Európa kis népeinek egyike voltunk, szenvedők és megalázottak, legázoltak és meghóditottak, mindig-élni-akarók és mindig-reménykedők, forradalmiak és úriak, legyőzöttek és gyönyörűek, történelem-tombolást, vért, árulást, úri gőgöt és úri butaságot elviselők, lázadók és levertek, megszállottak és kinevetettek, eszelősök és tiszták, egy kis nép voltunk Közép-Európa kővel-gyűrt és pusztákkal-szikrázó térségein, mint a többi kis nép: bennünk és körülöttünk". Ebben

az állásfoglalásban jelen van az elkötelezettség vallomása is. Juhász Ferenc azzal a szeretettel és alázattal vállalja, éli át az ellentmondásokkal terhes magyar történelmet, mint József Attila, a *Hazám* költője. Az önvizsgálat és önbírálat szigorúságát az elemi közösségvágy egészíti ki, és ez a közösségvágy a magyar népben találja meg célját, beteljesülését. Midőn a király, kifosztva és elkergetve, népe után sóvárog, a költő vágyát szólaltatja meg: „lesz-e Népem megint, Szent és Tiszta Népem, akikért élhetek én, / akiknek lehetek én, akikért akarok én, akiket szolgálok én Ős-Teremtő Hitemmel . . . akiknek szívét megmosom én Szent Királypáva-énekemmel . . .” És a király szabadulása, népével való egyesülése is a költő közösségi elhelyezkedését jelképezi. Juhász népi és nemzeti elkötelezettsége éppúgy átszövi az eposz sok száz sorát, mint halált elutasító indulata vagy teremtő munkát vállaló igénye. Ez az elkötelezettség is az életkedv és az alkotó igény forrása, a megmaradás feltétele lehetett.

A halottak királya átérzi és kifejezi a tágasabb közösségben történő elvegyülés örömét, himnikus sorokat szentel a népi elkötelezettség elemi parancsának, de ezt még kiegészíti valamivel. A költő ugyanis elsősorban az anyanyelv közegében találkozik népével; sőt a nyelv az ő számára már nem közeg, hanem eleven valóság, éppúgy az elkötelezettség tárgya, mint a nemzeti közösség vagy a nemzeti történelem. Juhász a magyar nyelv erejéről, szépségéről, múltjáról is himnuszba illő szavakkal beszél: „Add vissza hitemet, add vissza Holnapom te Szent Virág-Beszéd, Madár-Beszéd, / te Éjem Tűzliliom-Himnusza, te Forró Láp Lilioma Beszéd, te Zöld Kalász-Zsoltár, / add visszsza énekem és add vissza Benned-Hitem te Mindenség Méze, Kék Liliomcsipketál, / hogy élhessek tegnapodért, Nyelv: Gyönyörű Ifjú Lomb, Nép, hogy élhessek holnapodért”. Ezért vállalja a nép szolgálatával együtt a nyelv szolgálatát. A nyelv és a nemzet egymást feltételező fogalmai az ő szótárában élő egységet jelentenek. „Népünk – mondja – ma is nyelvében virágzik eleven jövővé. És mivel nemcsak történelmében él, *de nyelvében is*, a magyar költő egyik legszebb és legnagyobb kötelessége: új és új virág-erjedéssel és virág-özönléssel, látomással és világfölemelő, világegyetemet-behálózó, a mindenséget dolgaiban megszólító, magányos derengéséből dolgaival kiszólító erővel és hittel *teremtenie a nyelvet, élni nyelvünket végzetesen és gyönyörűen.* Mert a nyelv élete, erjedése, látomás-virágzása és teremtő nagysága: a nyelvet adó nép élete és teremtő nagysága.” Ennek a megjegyzésnek ars-poetica értelmű jelentése van. Juhász Ferenc nyelvteremtő vállalkozása, nyelvi zsúfoltsága és összetettsége nemcsak a mindenség dolgainak és titkos összefüggéseinek leírására szolgál, egyszersmind hódolat a magyar nyelv géniusza előtt.

A NEMLÉTTŐL A MINDENSÉGIG

Már érintettük, hogy *A halottak királyá*nak filozófiai mondanivalója van. Minden pusztulásról szőtt látomása és mítosza ellenére optimista életbölcseletet hirdet, a tevékenységre, a helytállásra, az alkotó munkára szavaz. Az életfilozófia mellett azonban kirajzolódnak egy létfilozófia körvonalai is. Miként Juhász Ferenc korábbi eposzaiban: *A Szent Tűzözön regéi*ben, a *Gyermekdalok*ban, az *Anyám*ban, ebben a lírai eposzban is a költő és a létezés, a költő és a mindenség között kialakult dráma tanúi vagyunk. A történeti hős: a király és a lírai hős: a költő azonosulásának is ez a dráma a terepe. IV. Béla alakja nemcsak a költő magányának gondját vagy történelmi vívódásainak terhét hordozza, hanem a kozmosszal és a létezés képtelenségével-nagyszerűségével szembekerülő modern ember bölcseleti dilemmáit is. „Itt ülök, virrasztva egymagam, könnytelen szemekkel, én a király – kezdődik a töprengő vallomás, amely jellegzetesen a modern ember életérzésére utal –, itt ülök hináros magány-csónakomban, én, aki a Létet megváltani jöttem, / és köd előttem és köd mögöttem és víz alattam, s a hajnalköd zeng fölöttem. / És ki tudja mióta virrasztok én, három napja csak, vagy százezer éve már?”

A mindenség és a költő ezúttal is személyes viszonyba kerül. A költő bénasága, válsága vet árnyékot a kozmoszra és a kozmosz kiismerhetetlensége, rejtelmessége nyomasztja a költő közérzetét. „Kopár szívem növénye árnyat vet a Végzet-sötét go-

molygó bánatára" – olvassuk. És aztán: „Ameddig lombja lehelete ér nincs más, csak csont, fehér halál-derengés. / Megfagyott szemgolyók csontszárakon: ezzel vacognak a távolabbi szirtek. / Bíbor iszonnyal nyeli el a mély a nehéz ágakat, amik letörtek / törzsedről Szótlanság, Emberevő-gond, mindenség-árnyú Merengés". A költői személyiség a mindenségbe tágul, az eszmélet a létezés határain bolyong, a szív fájdalma sötétre festi a kozmikus világ távoli horizontját. „Mert én vagyok az Idő, a Semmi, én vagyok az Ős, én vagyok a Halál, a Teremtés" – hangzik a személyiség kozmikus kitárulkozásának tudata.

A mindenséggel azonosuló költő saját vívódásait, vergődését látja megismétlődni mintegy kozmikus szinten, ám ugyanakkor hasznos erőt is kap ettől a mindenségtől: kedvet a helytállásra és hivatástudatot. Juhász, különösen a költészet hivatásáról írott vers-prózáiban, már több alkalommal kifejtette, hogy a költő feladatai közé tartozik a mindenség megszólaltatása. Hogy felismerve a kozmosz arányos szépségét, teremtő gazdagságát, emberi nyelvre kell lefordítania az univerzum rejtelmes üzenetét, öntudatot kell adnia az önmagát fel nem ismerő létezésnek, az emberi szó erejével kell megváltania a néma anyagot. Ez a meggyőződés van jelen *A halottak királyá*ban is, ahol éppen ez a meggyőződés és felismerés ad erőt a megmaradáshoz. A költészetnek e kozmikus küldetése ragadja ki a költőt a pusztulás látomásai, mélytengeri képei közül. „És tudom – vallja –, hogy nem halok meg én, tudom: a Mindenségnek lesz még velem dolga, / a Mindenséggel dolgom lesz nekem, mert engem a Mindenség Erői akarnak . . . mert a Mindenség bennem gomolyog és bennem épül föl dolgaival, akármi / kopár magány Én Most-Magányom, Csillag-Csónakom ha rejt is számüzötten." És mivel a költőnek dolga van a mindenséggel, nem némulhat el, nem veszhet el a semmiben, fel kell támadnia, hogy hivatását betöltse, hogy a mindenség szószólója, tolmácsa legyen.

A halottak királya mindezekben a gondolataiban a korábbi eposzok és versprózák eszméit foglalta össze. A mindenséggel történő azonosulás szenvedélyét és a költő kozmikus hivatásának tudatát eddig is hirdette Juhász Ferenc költészete; ezek a képzetek költészetének építő elemei közé tartoznak, eszméletének alapvető kategóriáit jelentik. Ami újdonság, az egy sajátos létfilozófia vagy metafizika, amely a létezés szerkezetének hierarchikus képét formálja meg. Juhász Ferenc már eddig is övezetekre osztotta a létezést, már eddig is a pusztulás, a tenyészet, a törvény, a tudat szféráiban gondolkodott. Hatalmas látomásokban idézte meg a halál, a nemlét képeit (pl. az *Anyám*ban), a tenyészet országát, a tudat nélküli világ, a növények vegetatív burjánzását (pl. a *Virágok hatalmá*ban és a *Gyermekdalok*ban) s a törvényeket teremtő tudatot, az embert, magát a költészetet. Ezek az elemek az új eposzban egy hierarchikus rendszerben egyesülnek, létrehozván azt a mitológiát, amelyben Juhász a létezés „szerkezetét" akarja megragadni. Ez a „szerkezet" a *semmi*, a *tenyészet* és a *tudatos ember* hármasságára épül, mintegy fokozatosan haladva a pusztulásban tobzódó nemlét képeitől a törvényekkel szabályozott, tiszta és szilárd rend felé.

A *semmi* világát az a tengermélyi birodalom jelképezi, amelynek partján Béla király töpreng, amely elnyelte a magyar vértes sereget, és amely magát a királyt, azaz a költőt is elnyeléssel fenyegeti. Juhásznál mindennek sajátos és gazdag, részletes és zsúfolt mitológiája van: a semminek is. A tenger mélységében úszkáló halak, viziszörnyek, a Hieronymus Bosch kísértetalakzataira emlékeztető élőlények ennek a mitológiának a teremtményei. A nemlét a pusztulás birodalma, és az életet is pusztulással fenyegeti: magához hívná a vízbe révedő királyt. Undok teremtményei, a biológia rendjét megcsúfoló élőlényei jól érzékeltetik kegyetlenségét, zűrzavarát, káoszát.

De éppígy megvan a maga mitológiája a *tenyészetnek* is. A tenyészet: a vegetatív lét: kőzetek, ásványok, növények, állatok, a természet jelenségeinek zsúfolt és bonyolult hálózata. Ez a tenyészet uralkodik a szárazföld partjain, ahová Béla király időnként odafordítja tekintetét, ahonnan a tatár lovasok küldik nyilaikat a magányos király felé, s ahová végül a felszabaduló király eltávozik. Erdők, virágok,

füvek népesítik be ezt a világot; és ennek a világnak, szemben a tengermélyi nemlét halál-világával, már természetes alakja, humánus arca van. Szervezettség uralkodik benne, tisztaság. Ám ez is nélkülözi a tudatos létezés biztosabb rendjét és szilárdabb törvényeit. És vonzása, hívása ezért veszélybe ejt: „Jaj, a Növények, Virágok hívnak engem, hívnak, hogy legyek Növény, Virág – hangzik a király panasza –, hogy a földbe nőjek virág türelemmel, növény gyökerekkel szívódjak a földbe, / süppedvén térdig a kemény talajba, s szétágazódjanak hulló gyökér-kötegekre, / a Föld-szív felé gomolygó gyökér függönyökre lábujjaim, a köröm, a csont-virág". A tenyészet megbékélést ígér, de éppen azt veszi el, ami az emberi létezés értelmét adja: a rendet, a mozgást, a megismerést.

Ezeket az elemeket őrzi meg és teljesíti ki a *tudatos* emberi létezés. Juhász Ferenc költészete gyakran beszél az ember feladatairól és lehetőségeiről. Az embernek, az ő nézetei szerint, nemcsak szemlélnie és megismernie kell a világot: a mindenséget, a társadalmat és a történelmet, hanem tudatos akarattal, alkotó munkával formálnia és irányítania is. A cselekvés eleme Juhász antropológiájának középpontjában helyezkedik el. Az eposz hőse: Béla király olyan ember, aki erre a cselekvő szerepre született, és tragédiáját is az okozta, hogy legyőzve és megalázva el van szigetelve a cselekvés lehetőségeitől. Ezért kell töprengenie, a pusztulás emlékeivel és látomásaival viaskodnia. És ilyen cselekvő ember az eposz költője is, hiszen a költészet, Juhász Ferenc szótárában, a cselekvés maga. A cselekvésétől, történelmi küldetésétől megfosztott ember az állati létezés vegetatív szintjére süllyed. Ennek a süllyedésnek a vízióját rajzolta meg a *Gyermekdalok*, és most az új eposz néhány sora is erre utal [„Jaj, mert föladtam hitem, mert múltamat eladtam, mert magányomat kimértem: / testemet sírva fogdosom, létemet vartyogva siratom, ember-múltamat már nem értem. / Mert lassan elvarangyosodok, mirigybőröm, mirigybuborék-tokám ragyog kövéren . . ."]. Ebből az állapotból csak a tudatos létezés és tudatos akarat válthatja meg az elbukottakat. A királyt az, hogy a veszedelem elvonulása után visszatér népéhez és felépíti velük az új hazát; a költőt, hogy számot ad vívódásairól, halállátomásairól, és e számadás nyomán tisztultabb hittel, teljesebb reménnyel tudja vállalni sorsát, feladatait. A tudatos és cselekvő létezés ezért az embernek nemcsak lehetősége és feladata, hanem üdvössége is.

A semmi, a tenyészet és az ember mitológiáját egészíti ki azután a létezés teljességének, a törvény és az értelem rendjének mitológikus szimbóluma: az isten képzete. Ez a fogalom több alkalommal is jelen van az eposzban, sőt egyike az eposz centrális fogalmainak. Juhász személyes értelmű istenképet és teremtés-mitoszt dolgozott ki a költemény látomásai során. Ez az istenfogalom azonban nem azonos a teológia istenfogalmával: nem személyes isten, aki a világmindenségen kívül létezik, hanem ennek a mindenségnek az immanens törvénye, létezésének értelme, mozgásának rendszere. Juhász Ferenc eposzának mitológikus létbölcseletét két vélekedéstől, magyarázattól is el kell határolnunk. Egyrészt a teológiaitól, amely az isten-képzet feltűnése nyomán arra gondol, hogy a költő konverziójának tanúja lehet; másrészt attól az elképzeléstől, amely az új eposzt a dacos és tudatos ateizmus állásfoglalásának tekinti. Valójában mindkét közelítés leegyszerűsíti a tényeket, a költői tudat és képzelet mozgásait. Juhász istene nem vallásos képzet, de nem is profán; inkább személyes és átélt mítosz. Olyan nagyszabású jelkép, amelyben a létezés értelmes voltának hite, a mindenség végső rendjének tudata egyesül. Juhász istene a szimbolikus és a valóságos létezés határán foglal helyet, a hit és a hitetlenség határán álló eretnek filozófusok istenfogalmához hasonlít; léte megismerhetetlen, valamiképpen mégis valóságos. A költő Pascalt idézi mottó gyanánt: „A dolgok nem mutatják, hogy nincs Isten, de nem is mutatják kézzel foghatóan Isten jelenlétét. Rejtőző Istent mutatnak csak. Minden magán viseli e bélyeget". Isten rejtőzködik, hallgat, mint a modern művészet egy másik nagyszerű alkotójának, Ingmar Bergmannak a műveiben. Juhász is küzd e hallgatás ellen, *A halottak királya* éppúgy a Jákob-küzdelmek alkalma, mint Balassi Bálint vagy Ady Endre „istenes" versei. Juhász Ferenc jelképes-valóságos istenfogalma, amely a világegyetem végső rendjének és rejtekező értelmének ad alakot, maga is ellentmondásos, mint a létezés. Egyszerre van benne

jelen a Rettenet és a Remény: „Nézek – mondja Juhász –,... ahogy az Isten néz léte gomolyába, / mert betelni nem tud a Rettenettel és Reménnyel, betelni nem tud léte anyagával." A mindenségnek ez a megszemélyesített lényege nemcsak rejtőzködő és néma, hanem tragikus is, léte vagy képzete éppúgy a drámaiság közegében jött létre, mint Juhász költészetének többi alapvető fogalma: a mindenség, a történelem és a költészet.

JELKÉPRENDSZEREK ÉS MÍTOSZOK

A halottak királya, hasonlóan Juhász Ferenc korábbi eposzaihoz, változatos és gazdag költői eszközökkel épült. Ezek között az eszközök között egyformán helye van a realisztikus közelítésnek, a metaforizmusnak, a látomásos jelképrendszereknek, a kölcsönzött-átalakított és a saját teremtésű mitológiák formáinak. A választott történelmi korszak egyes képeit Juhász erőteljes realizmussal jeleníti meg. Így a tatárok támadását, amely a dalmát partokról próbálja nyílzáporral elpusztítani a csónakjában töprengő magyar királyt. „S a partról, a partról, a partról lónyerítés, lónyihogás, lóröhögés száll fülembe, / tatár lovak kemény patakopogása, tatár lovak puha patadobogása, / ott kaparnak a parti köveken, ott kapál a tatár lovak vékony szaru-kapája..." – kezdődik ennek a jelenetnek a részletező tárgyiassággal dolgozó, még a hangeffektusokat is érzékeltető leírása. Ez a leírás a krónikák hangját idézi, szókimondó „kegyetlen" realizmussal beszél a magyar történelem válságos pillanatairól.

Az eposz stiláris képét mégis a hatalmas méretekbe növesztett látomásos jelképrendszerek határozzák meg. Ezek a rendszerek fejezik ki a király és a költő válságos helyzetének azonosságát, a létezés drámai konfliktusai közé került ember érzéseit, a mindenség rejtett rendjét és értelmét megragadni kívánó létfilozófiát. Beszéltünk már arról, hogy a nemlét állapotát a tengermélyi világ látomásos képei fejezik ki, Olyan szimbólumrendszer ez, amely végigvonul szinte a teljes eposzon. A szárazföldi természettől elütő különös tengeri világ, furcsa halaival, ijesztő, undorító szörnyeivel hitelesen kelti fel az emberi és természeti létet tagadó semmi jelképes-mitológikus képzetét. „Hisz a víz alján a Hazugság: Igazság, a víz alján a Halál lesz az Élet, / a víz alján a Megvertek csak győznek, a víz alján a Halál halott, a Halott halhatatlan... Mert a víz alján a Nem-Remény: Remény, ott Ős-Föltolulás a Levágatás! / Mert a víz alján a Gyász: a Vigalom, ott Megvalósulás a Fönti Lehetetlen! / Ott a Zöld Kristályrengés alján a Rothadás-lángú Vas-robogás a Nagy Győzelem-Egyetlen, / ott az Isten: Ördög és Sátán: Isten, az Árulás: Hűség, s a Hűség: Árulás" – hangzik ez a tengermélyi világot és a nemlétet azonosító mitológia. A nemlét Juhásznál ugyanis nem azonos a Semmivel, ezzel a költői képzelettel megfoghatatlan, csak a fogalmi gondolkodás számára bejárható tartománnyal, hanem egyféle anti-univerzumot, ellen-világot jelent. Amelynek éppen úgy megvannak a maga teremtményei, háborúi, szeretkezései, mint a valódi világnak, csak minden természetellenes, groteszk, eltorzult és kificamodott. Ennek a „nemlét"-nek a képei szövik át az eposz látomásait.

De ki lehetne mutatni más szimbólumrendszereket is. A tenyészet, a vegetáció birodalma éppúgy látomásos képek sorozatában jelentkezik, mint a magány parttalanul megnövekedő érzése vagy az istenfogalomban összegzett kozmikus rend képzete. Ezek a víziós rendszerek láncreakció módjára jönnek létre; a költői fantázia leleménye: a szimbólum egész kép-füzérekben, metafora-láncokban ölt alakot. Ilyen képfüzérekben jelenik meg például a magyar sereg pusztulásának látomása, amint a vértesek, a lovasok elmerülnek a tenger mélységeiben és átalakulnak a nemlét groteszk figuráivá. Vagy ilyen képrendszerek ábrázolják a szárazföld végtelen, buja vegetációját, ilyenek a király, azaz a költő fürkésző szemeit, amelyekkel a tenyészet, a pusztulás és a mindenség ábráit lesi. Kétségtelenül van valami barokkos halmozás és zsúfoltság ezekben a szimbólumrendszerekben, kép-füzérekben és metafora-zuhatagokban; ám ez a halmozás a legkevésbé sem öncélú művelet: az anyagi világ végtelen gazdagságát, a változatok és lehetőségek rengeteg sokaságát mutatja be. Guido

Piovene, az olasz művészet nagytudású magyarázója írja az itáliai barokk formák és az anyagi világ megismerésére törekvő emberi szellem kapcsolatáról: „Olyan korban, mikor a természettudomány és a fizika akkora lélegzetet vett, a barokk szinte a művészet nyelvére fordította le azt a lendületet, amely az embert a természet megismerésére, kitapasztalására, értelmezésére, bejárására ösztönözte, hogy aztán elcsodálkozzon önnön felfedezésein. Mintha a barokk művész növénnyé, vízzé, tűzzé, oroszlánná, elefánttá, kígyóvá, drágakővé, ritka érccé, egzotikus tájjá akarna átalakulni, hogy mindent kikísérletezzen és önmagát is kikísérletezze ezernyi álcázásban, és meglepődjön, elámuljon önnön átalakulásaitól. Az egyetemesség eme kedvelése másokban a tudományos kutatást kelti életre – a barokk gyorsan felemészti a képzelet tüzében. Ez a képzelet nagy prológusa a tudományos civilizációhoz és a modern időkhöz." Ez a megállapítás Juhász Ferenc „barokkját" is érvényes módon közelíti meg. Az ő halmozásaiban, metafora-láncolataiban és jelképrendszereiben is a megismerés vágya, izgalma működik.

Maga a költő is erre utal már többször idézett nyilatkozatában. „Én ugyan – mondja – nem keresem a bonyolultságot, csak el akarom mondani, amit hitem szerint el kell mondanom. A *Lét* oly bonyolult és zsúfolt, dologi létezőivel, dologi álmaival, dologi lényeivel, alakzataival, anyag-virágzásával, kötéseivel, hullámaival, erőivel, formáival, lángjaival, akaratával és rejtelmével oly szövevényesen kizárólagos, oly bonyolult összessége és kegyetlen halmaza, egymásba-növő és egymásból-kinövő rejtelmes-szövedéke, rejtelmes-együttese a *mindennek és a semminek*, hogy a még legpontosabb költői kimondás is habszerűen laza és ködszerűen foszlékony a megközelítésben. Laza fényhálózat, fénypontok laza hálószövevénye csak a vers a Lét legkisebb részletéhez arányítva is." Ez az igény, a mindenség ábrázolásának, megnevezésének ez a törekvése szabta meg az új eposz belső gazdagságát. Azt, hogy az életérzések és filozófiák megfogalmazásán túl ez a hatalmas vers hordoz egy második üzenetet is: építőelemeiben, apróbb ízületeiben, azaz képeiben, metaforáiban a világmindenség változatos gazdagságát és bőségét írja le. Mint Juhász Ferenc korábbi lírai eposzai.

Végül itt kell még szólni az eposz mitológiájáról, kölcsönzött és önálló teremtésű mítoszairól. Ismeretes, hogy Juhász e két mítosztípussal dolgozik: vagy az emberiség mitológiai közkincsének darabjait parafrazálja, vagy saját mítoszokat teremt. Így van ez *A halottak királyá*ban is. A mítosz-parafrázis módszere érvényesül például a Biblia képeinek, jeleneteinek átalakításában, így a megváltó Krisztus alakja köré rajzolt parafrázisban, amely a Tavasz, a kozmikus újjászületés látomását ékesíti fel a bibliai Krisztus-kép elemeivel. Ugyancsak a bibliai kép parafrázisa történik abban a látomásban, amely a király, azaz a költő végső magányát ragadja meg. „Az égre nézek és a vízbe nézek! Ott virágzik, ott lüktet a Kegyelmes Mindenség alattam! / Állat-virágzás, állat-tenyészet, állat-gomolygás ott a Zöld Imában . . . Én Ismeretlen Istenem: ott is de egyedül maradtam! / Jaj, Én Ismeretlen Végzet-Istenem, de egyedül, de egyedül, de egyedül maradtam . . . Ha hívlak se jössz, ha hívlak se szeretsz, pedig én minden rejtelmed titkát ismerem . . ." – olvassuk, Jézusnak a kereszten mondott végső szavai: „Eloi, Eloi, lama sabaktani!" (Márk evangéliuma 15.34.) parafrázisaként.

De klasszikus mítoszok felhasználásának is tanúi lehetünk. A költő ragaszkodását az élet iránt például Odysseus egyik kalandjának parafrázisa érzékelteti. „Magamat hát a Hajnalhoz kötöm, a Köd-árbóchoz, mint rózsakristályoszlophoz, / szívemet a Hajnalhoz kötözöm óriás rózsaszőr-rózsaláng-kötelekkel . . . Mert a Hajnal-Rózsahajó kivisz tán a Parthoz, kisodor tán a tenger parázs-lökdösése, / s kiszállok majd Magányom Csónakából, az Áldott Földre nevetve kilépek / és várnak ott a Köd-álmok, Köd-seregek, Köd-hitek, Köd-újrakezdések . . ." – hangzik annak a görög hős alakjának az átértelmezése, aki árbochoz kötöztette magát, hogy ne essen áldozatul a szirének csábító énekeinek. Az Odysseia-epizód már az irodalmi-művészeti mitológia felhasználására utal. Juhász ugyanis nemcsak a vallásos, illetve naiv mítoszokat értelmezi át a saját mondanivalói szerint, hanem az irodalom és a művészet mitologikus alakzatait is. Így például igen gyakran él azzal a lehetőséggel, hogy

a pusztulás, a nemlét képeit Hieronymus Bosch groteszk látomásai, például a *Gyönyörök kertje* sugallata nyomán alakítsa ki. A Szitakötőszárnyú Kancakakasok, a Varangy-pillangók, az Ördögpávák, az Égi Denevérkutyák, a Kék Angyalszukák, a Zöldfoltos Angyal-kentaurkreténének és Juhász Ferenc képzeletének többi teremtményei azt a Bosch-sugallatú szürrealizmust idézik, amely a pusztulás víziói nyomán *Az éjszaka képei*ben vagy a *Gyermekdalok*ban is megjelent.

A mítosz-parafrázisok mellett külön fejezetet jelentenek azok a mitológiai lények és alakzatok, amelyek Juhász Ferenc teremtő képzeletének köszönhetik létüket. *A halottak királya* is bővelkedik ilyen mítoszokban, a pusztulás, az újjászületés, a teremtés mitológikus ábráiban. Közülük egyet emelünk ki most: a Hat Angyal mítoszát, amely szinte végigvonul az eposz egész anyagán. „Hat Angyal áll a Kristályfa alatt – olvassuk –, a Merengés-Ősfa alatt, a Halálon! / Hat Hattyú-köd, Hat Pelikán-látomás, Hat Ködpikkelyállat, Csönd-szívemé, / Hat Angyal áll ködös Jég-Ország Szívemen, Hat Akarat, öt a halálé, egy az életé . . ." Ezek az angyalok a költő és a költészet törvényeit öltöztetik mítoszokba: az Örömöt, a Reményt, a Szót, a Látomást, a Mindenség szerelmét, a Vidámságot. És valahányszor a pusztulás igézete erőt akar venni a költőn, megjelennek ezek az angyalok, hogy felmutassák a létezés törvényeit, erőt öntsenek a csüggedőbe, ítéletet tartsanak a nemlét infernója felett. Egy olyan mítosznak a hősei ők, amely a költő életerejét, rend iránt érzett vágyát, tiszta hitét fejezi ki az eposz hatalmas, egymásból születő látomásaiban.

FOLYAMATOSSÁG ÉS ELRENDEZÉS

A halottak királya látszólag egyetlen lendületben, a négysoros, *abba* rímelhelyezésű szakaszok folyamatos áradásában halad a végkifejlet: a király (és a költő) szabadulása felé. 1292 versszak, 5168 sor építi fel a hatalmas kompozíciót. A folyamatos áradást, a király magányának, halál-látomásainak és végül szabadulásának látomásos leírását csak időnként szakítják meg betét-szerűen közbeiktatott himnuszok, mítosz-töredékek és siratók. Ez a módszer érvényesült már olyan alkotásokban is, mint *A tékozló ország*, a *Gyermekdalok* vagy az *Anyám*. Ilyen, az eposz testéből kiemelkedő szöveg gyanánt olvasható például a feltámadásról szerzett szárnyaló himnusz (14.–42. versszak), a világ születéséről alkotott teremtés-mítosz (555.–565. versszak), a halandóság filozófiájának lírai összefoglalása (354.–383. versszak), a költő szemeihez írott óda (628.–640. versszak) vagy a magyar páncélos lovagok harcát és vereségét ábrázoló eposzi csatakép (1135.–1154. versszak). Persze a sort lehetne folytatni még tovább: a töprengés eposzát időről időre lírai vallomások, epikus jelenetek, látomásos filozófiák szakítják meg. A szöveg ennek ellenére folyamatosnak tetszik, a beépített epizódok szervesen helyezkednek el az anyagban, nem bontják meg a végtelenbe futó áradást. Juhász Ferenc maga is erről a folyamatosságról nyilatkozik: „Mint a tenger terped, lángol, homályik, ragyog, gyűrődik és reng, ahogy hullámai tajtékosan lobogva, nagy meredt csipkefátylakkal a partra kifutnak, fújva és suhogva, s tört tajtéksivataggal szörcsögve és hörögve önmagukba visszaszívódnak: akartam, versem legyen az ősvíz partrafutása, robbanó szétfröccsenése az állatvirágzó sziklaüregekben. Ilyen szó-anyagában és anyagalakjában új versem, ilyen tenger-természetű és tenger-magányú." Ez a parttalan áradás, szerves folyamatosság okozza, hogy az eposz nem adja meg könnyen magát az olvasó előtt: figyelmet és koncentrációt kíván, fegyelmezett és gondolkodó olvasást követel.

A figyelmesebb olvasó azonban azt is észreveszi, hogy az eposz folyamatos szövete belső rendezettséget, rejtettebb szerkezetet takar. *A halottak királya* négy nagyobb egységre, négy „tételre" bontható, és mind a négy „tétel" a pusztulás és az újjászületés, a lemondás és a reménység egymással feleselő szólamaiból épül. Az első egység a hajnalra várakozó király halál-vízióit foglalja magába. A bevezető szakaszok („Mi ez a csönd a szívemben? Ez a bénaság, halál, rettenetesség? . . .") hangütése után a 11. szakasz hajnali képeivel indul ez a „tétel" és a 400. szakasz újra felhangzó „Hajnalodik" szavával zárul. E két hajnali kép közé kerültek a pusztulás és a reménység

látomásai. A második egység a 401. szakasztól a 742. szakaszig tart, és a tengermélyi nemlét, valamint a túlsó parton feltünedező természet egymással polemizáló motívumait zárja magába. Ennek az egységnek is a pirkadó hajnal megjelenése ad keretet. A harmadik „tétel" a 743. szakasszal indul és az 1225. szakasszal zárul. Ebben az egységben a tatárpusztítás és az újjászületés képei jelentik a két egymással szemben ható motívumot. Végül a negyedik „tétel", az eposz záróakkordjaként az újrakezdés, a szabadulás és hazatérés képsorát festi fel. Ez a részlet megismétli a költemény kezdősorait: „Mi ez a Csönd? Jaj, mi ez a Csönd, ez a szép Csönd, ez a Lángoló Óriás Csönd-rózsa?" Csakhogy, amíg az eposz kezdetén érzékelt csönd a reménytelen szív bénasága, az elpusztult és kiüresedett világ halotti csöndje, addig ez a második csönd a születésé, az újrakezdésé, az örömé.

Ebben a zárótételben az eposz előadása is megváltozik. Az addigi személyességet, zaklatott líraiságot nyugodt, tárgyias előadás váltja fel. A történeti és a lírai hős: a király és a költő személye elválik egymástól; krónikás elbeszélő hang mondja el a király megmenekülésének, visszatérésének és népével történő találkozásának eseményeit. A költő „kilép" a történetből, de azért, miként a középkori festők is odapingálták önmagukat a kép sarkába vagy hátterébe, az ábrázolt szent vagy uralkodó mellé, ő is vallomást tesz a krónikás sorok között: „én a költő: Juhász Ferenc a Három Csöndet hallgatom, égek a Látomás-Csönd Lángolásban". A „lángolás" ekkorra már megnyugodott, a vergődés csillapult, a pusztulás látomásait békévé oldotta a megszerzett szabadulás. Az eposz zárótételének nyugodt, méltóságban hömpölygő krónikás sorai ez a belső békét érzékeltetik.

Említettük, hogy az eposz „tételei" dialektikus módon épültek, az egységeken belül is a nemlét és az újjászületés drámája bontakozik ki a szemünk előtt. A pusztulásról kialakított látomásokat és mítoszokat mindig a reménység himnuszai, a természet buja gazdagságát érzékeltető részletek, a megmaradás és kiteljesülés mitológikus képei követik. Ez a dialektikus mozgás, az ellentétekben szerkesztő technika ismerős Juhász Ferenc korábbi eposzaiból, például az *Anyám* című költeményből, amelyet a szöveg minden rétegében: a metaforikus szerkezetektől a nagyobb kompozicionális egységekig érvényesülő ellenpontozás szervezett. Ez a szervező elv *A halottak királyá*ban zenei formát ölt, mégpedig a *szimfónia* alakzatában jelentkezik. A felcsendülő, eltűnő és visszatérő dallamok, az egymást tovább fejlesztő „tételek", az ellentmondó szólamokat lezáró végső megnyugvás zenei szintézise: valamennyien a szimfonikus szerkesztés jellegzetességei. A szimfonikus rendben komponált lírai eposz új fejlemény abban a műfajilag igen gazdag képben, amelyet Juhász Ferenc új költészete mutat. Az oratórium (pl. *A szarvassá változott fiú . . ., Az éjszaka képei)* és a „katedrális" módjára építkező „hosszú vers" (pl. *Gyermekdalok)* után a műfajteremtő vállalkozás újabb eredménye, a tágasabb formákkal való kísérletezés meggyőző sikere.

SIMON ISTVÁN

Élő parázs

Illyés Gyulának, születésnapjára

Bármilyen kicsi lánghoz
szólnak is annyian,
mindig a ditirámbus
zeng pindaroszian.

Pedig a lobogó láng
részleges egy tüzön;
magját, bár nem bomol, ráng,
én jobban becsülöm,

mi anyám vaslapátján
már mindétig hideg
földes-szobánkban kályhám
felé lilán libeg,

s vén tenyerekből mintegy
intésre ugrik át
szítani felpöccintett
kupaku húnyt pipát;

tömjénhez ami kellett,
most hozzá lengjen e
versből (mint rég istennek
róla) hálám jele.

Féljen a szív, a tiszta,
hogy rakásra dül-e
az évek piramisba
hányt-vert máglyatüze?

Van láng alatti ősmag:
kék parázsu dacom!
S lassan fog az idő vagy
sors ilyen kupacon.

Mindegy majd honnan jön szél,
a rája hullt hamut
bolygassa csak meg, fölkél
s sziszegve ujra gyújt.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

NÉPÉNEK NEVÉBEN

Jegyzet és vallomás Illyés Gyuláról

„Egy költő szól itten népének nevében! kérdezetlenül bár
de ő tudja, szava a szél alatt hajló kalászok élő
zsinatjából szakadt
Egy elnyugvó zsellér falu lehébe nyújtja és így
esküszik halálodra undok
Elnyomatás!"

(Illyés Gyula: Szerelem)

Illyés Gyula hetvenéves. Most, hogy születési ünnepére készül az ország (vagy, ahogy ő jobban szereti, a „hon"), én is köszöntöm Illyés Gyulát. De a prózai szó szétfolyóbb, versben a hálát, a „szívbélit" többször elmondtam már a *Nehéz föld, Kézfogás* és egy őszi balatoni út emlékeként *Levél Tihanyból* című verseimben. A köszöntő szavakat is innen kölcsönözve, egyik versemből:

„Egy kézszorítást, szeretetet
néked, ki tiszta sikra értél,
lásd, kiket a vak Bakony elfed,
hűek a rejtett, csöndes érnél,
példát, utat sorsodban látva,
eget hordanak a homályba."

Néhány emléket, vallomást szeretnék itt összefűzni, ahogy a közel négyévtizedes barátság erre módot adott. S ezzel az emlékezéssel megidézni, ami örökre eltűnt: az ifjúságot, a múltat.

*

Illyés Gyula nekem most is azokat az izgalmas időket idézi, amikor útrakeltünk. Emlékszem a *Nehéz föld* megjelenésére a 20-as évek végén. A galambszürke fedelű kötet a *Nyugat* ismert Mikes Kelemen-emblémájával jelent meg s első kinyitásra is a költészet tiszta, ózondús levegőjét árasztotta. Szilaj pusztai levegőt hozott, pedig az inaséveket Párizsban töltötte: Sauvage, Cocteau, Tzara szürrealista mesterek „lebegésével" járta Párizs utcáit, tereit, hogy Ozora, Cece világa – a szomorú magyar valóság – szembesítse vele a származás nehéz örökségét s ezzel induljon el a maga útján: a költészet magasságába.

A *Nehéz föld* – mai szemmel nézve is – nemcsak Illyés Gyula pályáján, de az új magyar költészetben is jelentős verseskötet. Az „új költői sereg" – ahogy Babits Mihály nevezte ezt a nemzedéket egy lírai antológia bevezetőjében – már kibontotta lobogóját: Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Sárközi György, Fodor József, József Attila neves költők voltak, amikor az élenjárókhoz – éppen ezzel a kötettel – felsorakozott Illyés Gyula is.

Ez a költészet egy vesztes világháború romjai közt kereste a reményt és

a kiutat. Ahány költő: annyi hang és forma újításával. De az egész kórus: „a rosszulkormányzott emberiség" új hangjait énekelte. Mindnyájan bizonyos forradalmisággal. Illyés már akkor is vallotta: „Az irodalom örök unokatestvériségben van a szocializmussal".

S nem véletlen, hogy ez a hang – a maga módján – minden rangos fiatal költő versében benne volt. József Attila koraérett költészetében már korán a „város peremén" világa, Szabó Lőrincében a kapitalista rend elleni dühödt lázadás, expresszionista, puritán nyelvezettel, Erdélyi Józsefében az Erdélyszéli cselédek sorsa, Illyés Gyuláéban ugyanúgy a dunántúli „puszták népe", de más költői megközelítésben. Mindketten Petőfi elfelejtett hangját keresték: Erdélyi a dal tiszta nyelvén, Illyés emeltebb műfaji hangzással, a klasszikus dunántúliakhoz, Berzsenyihez, Vörösmartyhoz is viszonyulva: az elégia, az óda áradó sodrásával. Lebegőbben, mozgalmasabban, ujjaiban a szürrealista iskola finom fogásaival: teltebb és teljesebb művészettel.

*

A *Nehéz föld*-ben engem főleg a hazai hangzás fogott meg: az otthoni tájak, a kedves dunántúli dombok, völgyek hullámzása, színek, dolgok és gondok közös szava, a származás nehéz öröksége, a paraszti ősök közös keserűsége ütött szíven: egy nagy társ szívével és ébresztő szavával. „Erős gyökerű vidék" s „görnyedt szolgák" szólalnak meg a kötetben, a magáratalálás szárnyaló énekeivel.

„Nyomomban szelid borju lépked fürgén, így láthattok engem,
jövök a dombok közt,
Kemény homlokomra veres koszorut csapott a nap,
mint Árionnak
S énekelni küldött –
Dalomtól felhevül a levegő, délibáb villog, ha álmaimról szólok.

Jövök toronyiránt, meg-megállok néha, a szederfa alatt,
hol kőkorsóban hüsöl
Az édes ivóvíz, el-eltünődöm, nyugtom sehol sincsen,
Megyek, csak megyek, lábaim váltakozása friss gondolataimat
Dalokba ringatja, lágy hullámokban uszik kedvem aranyló
rozstáblái felett.
– – – – – – – – – – – –
Néha mégis elborul homlokom, koszorum lehullik csörögve,
A kémény füstjében Dózsa György sercegő bőrének
szagára emlékszik orrom,
Mintha én is haraptam volna belőle, gyomrom felkavarog
Köpésem vitriol, ha isten segit, megláthatjátok még
fekete marását".

(Énekelj költő)

Kerestem is hamarosan a rokoni szó gazdáját: Illyés Gyulát. A 30-as évek elején a szombathelyi Faludi Társaság elnöke lettem. S itt adott kezet sok régi és nagy név (Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc, vagy a politikus-publicista Bajcsy-Zsilinszky Endre) mellett az új magyar irodalom (Féja Géza, Szabó Lőrinc, Németh László, Tamási Áron, Dsida Jenő és mások) a nyugati határvidék közönségének. Ez a pódium az ő hangjukat is gazdagította, pályájuk elején bátorítást, biztatást kaptak a közönségtől. A vasi kiruccanás pedig – a szombathelyi szereplés után – legtöbbször kőszegi és

jáki kirándulással is gazdagodott. Még most is fűt és erősít engem az a korszak, amikor először kezet fogtam velük: a kortárs örömével és szeretetével.

Illyés Gyulát először 1934. március 14-én szerepeltettük Szombathelyen. Már akkor örökbecsű műveket tett le a magyar irodalom asztalára. A *Nehéz föld* után a *Sarjúrendek, Három öreg, Ifjúság* – s ahogy ma már tudjuk Erdélyben – Gaál Gábor baráti gondozásában névtelenül – ez is milyen árulkodó jel a korról! – *I. Gy.* versei jelzéssel – *Hősökről beszélek* című kötetei után már a *Szálló egek alatt* kötetének új remekeit írta, amikor személyesen is megismertem.

Milyen volt akkor Illyés Gyula? 32 éves, délceg tartású, „mutatós" férfi, fején kissé félretolt fekete kalapban, nyakán vastagon megkötött fehér selyemsállal. A későbbi jellegzetes besenyő-vonások még nem láthatók ezen az arcon, de a *Hunok Párisban* c. kötetében látható arcnál érettebb ez a kép: a férfikor képe. Arcát könnyű visszaidéznem, több fénykép is készült róla, Pável Ágoston lakásán s a jáki dóm bejáratánál baráti társaságban.

A Faludi Társaság plakátja Madách emlékünnepséget hirdetett. Sebestyén Károly, a Színművészeti Akadémia igazgatója előadása mellett: Illyés Gyula verseivel. (Én, mint az irodalmi társaság vezetője, bevezetőt mondtam az est elé.) Ez a „fedés" (ezúttal a Madách-ünnepség) többször kellett, hogy az új magyar irodalom értékeit is olyan keretben szólaltassuk meg, hogy „telt ház" legyen. A Madách emlékestet egy szombathelyi potentát rokonsága idézte föl, de Illyés Gyula volt az est főszereplője s ezt Sebestyén Károly hamar észrevette.

Illyés Gyula fiatalsága fényében állt a dobogón és a „mosolygó merénylő" kedvességével mondta el verseit, melyben a kor ellen emelt vádat: a „százados szelíd szegénység"-ért. A rekedtes hang drámai erőt kölcsönzött szavainak, a vers ritmusát is kiemelve: belülről, mélyből, a századok mélységéből jöttek ezek a versek és heves gesztusait is látva: érdekes, izgató jelenség volt. Illyés versmondásában a „nyers-ízű" rímek is jól csendültek, egészséges funkciót töltöttek be a versben. Kevésbé se voltak olyanok, ahogy pár éve még Kosztolányi *Vojtina levele egy új költőhöz* c. cikkében „pongyolának", „tompának" érezte az új költők rímeit, s melyet Illyés válaszcikkében – társai nevében is – „helyretett": tudatosnak, szándékosnak nevezte ezt a „laza" rímkezelést.

Az esten Illyés Gyula több merész hangú versét is felolvasta, köztük a *Magyarok* című megrázó látomású versét is. Igaz – enyhítésül – „Madách Imre emlékének" ajánlottan:

„Haj szegény nép, haj magyar nép,
megfakult, füstös tükörkép,
nézek beléd, félve nézem
milyen arcot mutatsz nékem?
Mosolygót-e? Kesergőt-e?
Gyilkolásra őrjöngőt-e?

Haj szegény nép, földre rántva
arccal a fekete sárba,
árvábban a fuldoklónál
mintha szívemben forognál,
hogy felnyögjek én is, állván
apám pusztuló portáján.

– – – – – – – – – – –

Felhők közt a véres hold fenn
nyílik, zárul mint húnyó szem.
Mint borús hír, gyászüzenet,
lengenek el a fellegek.
Úsznak, úsznak kelet felé,
a szívünk megreped belé.

Az országút két fasorral
integet – mint felnyuló kar.
Ha kedves a sorsod, költő,
fuss tova te is e földről.
Amit láttál, amit szántál,
hallgasd el mit megsiratnál."

Izgatottan figyeltem a hatást. S ámultam, hogy milyen nagy tapsot kapott. A Madáchnak ajánlott címzés, vagy a személyes hitelű versmondás kaptak felmentést? Illyéssel cinkosan nevettünk a „sikeren", melyben – valóban Madách-hoz illő komorsággal – kért szót a hatalom uraitól: egy pusztuló népért. Nemcsak a megyéspüspök, a főispán, alispán, polgármester, de az inspekciózó rendőrtiszt is tapsolt a verseknek.

Másnap autón kirándultunk Jákra. Az úton a vidék franciás hasonlóságait emlegette Illyés, a távolodó Szombathely tornyai, mint Avignon integettek a tavaszi szélben. A német nyomás már – most emlékszem rá! – megborzolta az idegeket, mert a germán étvágyról és veszélyről sokat beszélgettünk. Illyés Gyulát többen elkísértük Jákra: Pável Ágoston (még dombóvári diákkorából ismerős tanára Illyésnek), Ősz Iván, Kincs Elek és e sorok írója álltunk a Dóm bejárata előtt, hogy megcsodáljuk a puritán szépségű építészeti alkotást, kőcsipkéivel, szigorú oszlopaival, bajszos figuráival és a templom homályában elmosódó freskóival. Aztán a Dóm körüli kertben Illyéssel árkokat ugrálva az ősi jáki gerencséreket kerestük fel, korongos műhelyeikben. (Akkor már a pár év előtti tizenegy családból csak négy család dolgozott a „ragadós mesterség"-ben: felszívta őket is a város.)

*

Illyés Gyula barátsága: a kortárs, a közös eszmék és közös származás jogán mindig több volt, mint „írótársi kapcsolat". Ezt idézi több levele-lapja is. 1935-ből egy levelezőlapot" is őrzök tőle: *Előfizetési felhivás* 1935 májusában megjelenő „új verseire". A kötet – kétségtelenül – a *Szálló egek alatt* c. kötete lehetett, amely egy kecskeméti nyomdai részvénytársaság felhívása volt. Mint irodalomtörténeti dokumentumot említem ezt, hogy Illyés is kénytelen volt pályája elején ilyen módokat is igénybevenni versei kiadásához. Más alkalommal megírtam, hogy még Móricz Zsigmond is szombathelyi szereplése honoráriumaként az Athenaeum kiadásában megjelent 10 kötetes műveinek sorozatára kért előfizetői gyűjtést – feleárban. S még így sem vállalhattuk a könyvek eladását, mert könnyebb volt a nagyobb összegű készpénz kifizetése.

1936-ban *Írott Kő* címmel irodalmi folyóiratot indítottunk. Mint a folyóirat szerkesztője fordultam Illyés Gyulához is kéziratért. Illyés levelezőlapja érdekes műhely-gondokat tárt föl.

„Megkaptam a lapot – írja 1936. április 22-én Illyés – ezúttal is gratulálok – szép, nívós, tartalmas. Örömmel fogok bele dolgozni, mihelyt

magam kedve szerint dolgozhatom, azaz ismét verset írhatok. Most épp a *Puszták népét* kell készítenem (nem azonos az *Író és nép* címen hirdetett, de egyelőre meg nem jelenő tanulmány-kötettel). Te hogy vagy? S a többiek? Kérlek, add át baráti üdvözletemet Pávelnek, Ősz Ivánnak, Kincsnek, a többieknek. Szeretettel üdvözöllek: Illyés Gyula."

Az *Írott Kő*-ben 1936-ban Albert István írt a már jelzett *Szálló egek alatt* c. szép kötetéről. A következő évben én írtam Illyés *Petőfi*-jéről.

Ebben az időben már prózában is kitűnő műveket írt: a *Puszták népé*-vel remeket alkotott. A kor legizgalmasabb könyvét adta a lelkiismeret szavára hallgató közönség kezébe. A magyar nép „nyasszai elmaradásáról", szegénységéről adott döbbenetes, szociográfiai hitelű feltérképezést: persze egy nagy költő szívével átélt költészet remeklésével.

S Illyés *Petőfi*-je egyik legizgalmasabb, legmegbízhatóbb kalauz a világszabadság költőjéről. Illyés *vallomást* adott Petőfiről. Itt is, ahogy Petőfi százéves jubileuma alkalmával a Sorbonne-on rendezett ünnepségen, a fiatal emigráns Illyés a magyar kormány ünnepi szónokának, Pekár Gyulának szemébe vágta a tiltakozást – igazolást kér a hatalomtól: „Hogy szelleme diadalmaskodott – kérdi Illyés Gyula – ne áltassuk magunkat, nem diadalmaskodott. Amit legkevésbé várt az utókortól: gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek. Kínzó örökség. Orgazdának érezheti magát, aki csak verseinek „szépségét" élvezi és elzárkózik a bennük rejlő parancstól".

Igen, Petőfinek ezt a valódi értékét, jelentőségét akarta hangsúlyozni Illyés és ezzel szándékosan az új magyar irodalom állásfoglalását igazolta, magát és mindazokat, akik az irodalomban nem hajlandók csak a „szép" eszmei kivonatát látni és adni.

•

Illyés Gyula a 30-as évek végén a *Nyugat*hoz: Babits Mihályhoz továbbította verseimet. S 1939 után – a *Nyugat* megszűnéséig – több versem jelent meg a legnagyobb hatású XX. századi magyar szépirodalmi folyóiratban. S később újabb verseket küldtem a Nyugatnak, köztük az Illyés Gyulának ajánlott *Nehéz föld* c. versemet is.

– – – – – – – – – – – – – – –

„Légy tanúnk, igazság: állj e szolga néphez!
ahogy az erős nap süt a zöld vetésre,
ahogy folyam lesz a lábatlan habokból,
akként a mi népünk: nőjjön gazdagabbra.

Ily illatos ágként csapódik arcomba
versed suhintása, költőm, szelíd este,
s úgy alszom el szavad ringató borától
ahogy a hal alszik a sustorgó hab közt."

Mivel Babits betegsége folytán Illyés Gyula volt a lap „tutora", ajánlatára a neki szóló verset másutt (Katona Jenő folyóiratában: a *Jelenkor*-ban) adtam le. Illyés Gyula Tihanyból írt alkalmi verses-levele ennek a barátságnak igaz és megható emléke. A versből pár sort idézek emlékezésül:

„Azt köszönöm néked: nem volt hasztalan.
Nem hangzott hiába mindig a szavam.
Örül a betyár is, hogyha társa van,
Úgy gondoltam mindig, az lesz seregem,
ha csak egy ember is úgy jár, mint magam."

Illyés Gyula segítőkészségét még később, az 50-es évek végén is éreztem: *Carmina Hungarica* c. verseskötetem kiadása előtt. Illés Endrétől, a Szépirodalmi Kiadó igazgatójától tudom, hogy milyen páratlan eréllyel és szeretettel támogatta a kötet ügyét. Nem rajta múlt, hogy akkor, ott ez nem sikerült.

A *Nyugat*-tal való kapcsolatom hitet s bátorítást adott nekem. Babits és Illyés írásai, példája megerősítettek az embertelen idők próbáiban. *Szegény ország* c. kötetem (1941-ben jelent meg) nem egy darabja igazolja ezt a cselekvő ösztönzést és erőt.

A *Nyugat* sorába lépő (Illyés szerkesztette) *Magyar Csillag*-ban is több versem jelent meg. Illyés Gyula folyóirata folytatta a *Nyugat* örökségét és nehéz időben virrasztott az emberi szellem, a magyar szellem megőrzéséért.

1943 tavaszán a *Faludi Társaság* útján meghívtam a *Magyar Csillag*-ot Szombathelyre. Illyés Gyula ezúttal Cs. Szabó Lászlóval látogatott el hozzánk. A szereplésük mély hatást keltett a közönségben. Illyés Gyula újabb verseiből olvasott fel. A *Hajlik a nyír, Barbár roham* és újszülött kislányáról szólókra emlékszem. Ez utóbbit a hallgatóság közül egy férfi elkérte Illyéstől. Cs. Szabó László *Haza és nagyvilág* c. tanulmánykötetéből olvasott fel, az ő meleg lirizmusával. S utána szintén egy kedves jáki és kőszegi kirándulás emlékével távoztak a „méltóságos vasi földről".

Cs. Szabó László *Vasi föld, ősi szállás* c. cikkében örökítette meg az utat. Az útinaplót a *Magyarország* c. lap után mi is közöltük az *Írott Kő*-ben.

Illyés Gyula igazi „vasfürdőnek" vette a vasi utat: lélegzetvételnek, a „veszélyes korban".

•

Azután: 1945. Az *Egy év* versei, melyről már Pécsett, a Csorba Győző szerkesztette *Ív* c. folyóiratban írtam. Ez volt a viharos idők után az első költői híradás a háború pusztításáról és a felszabadulásról. A kötetben Illyés Gyula 1944 szeptembertől 1945 szeptemberéig írt közel hetven versét gyűjtötte össze. Ezek a versek nem ciklusba osztottan következnek, hanem, ahogyan születtek a szörnyű idők szárnya alatt, vajúdva, vészesen, ahogy a korhoz illenek. Ha lázas álom volna, akkor sem lehetne félelmetesebb. Mintha a XVI. század költőit hallanánk, akik a megcsorbult nemzet „korcsossá válásáról" siránkoznak, de a hang úgy megy tovább visszhangozva Berzsenyin, Vörösmartyn, Petőfin, Adyn át: Illyés Gyula döbbent – nem vízióként – valóságot idéző *Egy év*-éig.

A kötetben azonban a pusztulás, szenny, bűn, megaláztatás és embertelenség próbái után már az új világ dolgos vágya, felszabadult érzése is megszólal. Ilyenek a hitet adó – azóta történelmivé vált – *Cserepezők, Megy az eke* című versei.

S van valami példamutató abban is, hogy – az aktív politikai szereplés mellett – ilyen töretlen hit árad a soraiból. E mögött férfias elszántság, a lélek ereje áll, amely a felszabadulással képes arra, hogy leüsse a „szenvedő nép láncait".

*

Az 50-es években több alkalommal az *Írószövetség* közgyűlésein találkoztunk. Az első – 1951. évi – közgyűlés (vagy kongresszus) izgalmas jeleneteire különösebben is emlékszem. Illyés Gyulát ekkor támadta meg egy felelőtlen, azóta külföldre disszidált fiatal „költő", és merészelte számonkérni tőle a szocializmus ügyét. Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Németh László s többen akkor már „némaságra" voltak ítélve, vagy csak műfordítást publikálhattak. (Szabó Lőrinc ebben az időben írta – mintegy benső igazolásul – a *Tücsökzene* című nagy önéletrajzi művét.) Illyés Gyula sohasem némult el. Írt, alkotott, tevékenykedett. A földosztással egy sokszázados per véget ért. Amire életét s gondját (magamnál is tapasztaltam ezt) tette: megvalósult. De az akadozó szabadságért kellett még szólnia. Soha a rend ellen, mindig az emberi rendért! Most is könnyen tehetett „igazolást". A támadásra verssel felelt Illyés. Az elkészített beszéd *(Irodalmunk haladó hagyományai)* helyett a nála lévő dunaújvárosi (akkor még Sztálinváros) versének felolvasásával válaszolt. S a válasz: hatott.

Később, hatvanéves korában, egy interjúban ezt a megindító vallomást teszi: „Van egy francia mondás: harmincéves kora után az ember felel az arcáért. Úgy érzem: hatvanéves kora után az ember már nemcsak magának felel az arcáért, hanem környezetének, a társadalomnak, mindenkinek: mi lett belőle. Igyekeztem olyan arcot kialakítani magamnak, amilyennek én elképzelem a magyar írót."

S most a hetven év ormán a nép, az egész nemzet szeretete veszi körül. Jó, hogy ebben a korban sem roskadó tartással áll köztünk, hanem serényen és keményen. Példát adva az egyedül megtartó erőre: a munkára, amely edzi az izmokat, a testet, s a lelket is betölti jó megnyugvással és tiszta örömmel. Vers, próza, dráma, esszé, békére intő szó, vagy az öregség kalauza: egyforma műfaj a kezében és egyként az alkotói tűz éltető erejéből fakad.

Mikor hatvanéves lett – a már említett nyilatkozatában – ezeket is mondta: „Boldogan írnék nyugdíjban, ha hatvanéves kora után a költő nyugdíjba mehetne, mint a postás, s várnék még tíz évet, míg együtt van az a bizonyos száz hiányzó vers, s akkor közölném őket."

Azóta nem száz vers, de minden műfajban a kötetek légiója – köztük remekművek sora – született és bizonyára az utolsó évtized az a szakasz életében, hogy az ítélkező szem elől szinte kicsúszik már a mű. A magyar irodalom örök folyamágyában (ezt a megjelölést is ő használta Adyval kapcsolatban) Illyés Gyula neve élőn is, nemzedékében a klasszikusok közé tartozik, ahogy József Attila, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter s még néhányan. A „kiáltó áldozás"-sal: művei jogán a magyar irodalom nagy elődeihez is felmagasodva. Ahogy már első kötetében pontosan látta:

„– – – – – dalod így lesz hasonló
a mélygyökerű tölgyek lombsusogásához
a legfelső levelek szívdobogásához
ahogy a magasban nesztelenül csúszó
távoli szelek titkait kidalolják."

TÜSKÉS TIBOR

A KÖLTŐ TANÚSÁGTÉTELE

EGY ILLYÉS-VERS MEGKÖZELÍTÉSE

KOSZORÚ

Fölmagasodni
nem birhatsz. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat
kígyóként a talaj szintjén iramítva – sziszegvén
néha a kíntól,
többször a béna dühtől, megalázott.
Elhagytak szellemeid.

Újra a tű közt, a
gazban, az aljban.
Mint évszázakon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nádkúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
arcba csap ostor –:
most mutatod meg,
most igazán – nekem is – mire vagy jó;
most a pedigréd; a címered; hajszálgyökerednek
kőharapó erejét.

Összemosolygás nyelve, a titkon
össze-világló könnyek nyelve; a hűség
nyelve; a föl nem adott hit
tolvaj-nyelve; remény laissez-passer-ja; szabadság
(percnyi szabadság, kortynyi szabadság, foglár háta mögötti szabadság)
nyelve; tanár-kigúnyolta diák, szerzsán-legyalázta baka,
összeszidott panaszos, hivatalnokok-unta mamácska
nyelve; csomag-hordók, alkalmi favágók, mert
gyárba se jó, szakmára sem alkalmas (mert
nyelv-vizsgát se megállt) proli, ifjú
főnök előtt habogó veterán
nyelve; a rendőrőrsön azonnal
fölpofozott gyanúsított
mélyebbről fakadó tanúság-
tétele, mint Lutheré;

kassai zugárus, bukaresti cselédlány,
bejruti prostituált szüle-hívó
nyelve; – köpések-
mosta-, dühpírja-törölte
orcájú fiaid közül egy, íme:
szólni tudó más nyelveken is,
hű európaiként
mondandói miatt figyelemre,
bólintásra becsült más népek előtt is:
nem léphet föl oly ünnepi polcra,
nem kaphat koszorút
oly ragyogót, amelyet, szaporán lesietve ne hozzád
vinne, ne lábad elé
tenne, mosollyal bírva mosolyra vonagló
ajkad, fölnevelő
édesanyám.

Kemény leütéssel indul a vers. Első mondata – „Fölmagasodni nem bírhatsz" – mindössze három szó: negatív közlés. Majd újabb három szó következik – „De lobogsz még" – a tagadás tagadása: az egyszerű kijelentésnél is határozottabb állítás. De a szöveg kétséget hagy az olvasóban az iránt, hogy ki az, aki nem bírhat fölmagasodni, de lobog: hiányzik a mondatokból az alany. A hatásos, várakozást és figyelmet keltő verskezdet után hamar eloszlik hiányérzetünk: a költő egy újszerű, eredeti szóösszetétel – „szél-kaszabolta" – után kimondja, mire vonatkoztak korábbi, második személyű igéi: mintegy megjelöli – s megszólítja – a vers „tárgyát", a magyar nyelvet. Az igeragok azt is elárulják, hogy a költemény idősíkja a jelen. A „fölmagasodni", a „lobogsz", a „szél-kaszabolta", a „lángjaidat" szavak egyetlen képet, a tűz képét asszociálják. Ez a vers első részének legerőteljesebb metaforája. A kép annyira szuggesztív, hogy a „nyelv" szóban sem csak a puszta elvont fogalmat érzékeljük, a tűz láng-nyelvét is belelátjuk. Ám ez a tűz nem az „eget ostromolja", hanem a talaj szintjén kígyóként iramodik. A tűz képe ezzel átalakul, áttűnik, s most a hasonlattá vált kígyó viszi tovább a képzeletet, ez hívja elő a „sziszegvén", a „kín", majd a kígyó képétől némileg már elütő „béna düh" szavakat. A mondatot egy kemény, a nyelvre utaló, hátravetett, a jelzett szótól tizenegy szónyi távolságra került, s éppen ezért különös nyomatékkal bíró értelmező jelző zárja: „megalázott". Majd egy újabb rövid, mindössze két keserű szóból álló mondattal, a verskezdő negatív közlésnél is fájdalmasabb megállapítással véget ér a költemény első szakasza: „Elhagytak szellemeid."

Miután a költő meghatározta tárgyát és megjelölte közlésének időbeli „irányát", következhet mondandója bővebb kifejtése. Visszalép a múltba, s a jelen állapotot a múltból vett hasonlatok sorozatával érzékelteti. Az azonosításra a szakasz élén álló szó – „újra" – figyelmeztet. Ezt mindössze három határozó követi. Az egy szótagos szavak („fű", „gaz", „alj") keményen kopognak, és nem kifogásolhatjuk, hogy a mondatból hiányzik az igei állítmány. A hasonlatot kapcsoló kötőszót („mint") csak egyszer írja le – az utána következő képekben implicite van jelen –, de az állapotra utaló névutót („közt") még négyszer megismétli. A hasonlatokkal a vers idősíkja kinyílik a múlt felé. A magyar múltból választott „kormos képek" a történelem századait

idézik, és fölsorolják azokat az embereket, akik a nyelv épségét megőrizték: a behúzott vállú parasztokat, a meghunyászkodó (Illyés mennyivel plasztikusabban fejezi ki a közmondással: „a ne szólj szám, nem fáj fejem") öregeket (ő a még súlyosabb „agg" szót használja), a nádkúpban remegő lányokat, a rabszíjra fűzött gyerekeket, a tatár és a török áldozatait. A két történelmi sorscsapás együttes említésén Kölcsey szavai derengenek át: „Most rabló mongol nyilát – Zúgattad felettünk, – Majd töröktől rabigát – Vállainkra vettünk." Bár a hasonlatok, a képek a múltat elevenítik meg, a költő változatlanul a jelenről beszél: a múltat idéző érzékletes képek világából a „most" időhatározószó háromszori említésével ránt vissza a mába. A második személyű ige pedig („mutatod meg") ismét a nyelvre utal. Egy-egy szóval felel a lehetséges kérdésekre. Hogyan? – „igazán". Kinek? – „nekem is". Majd négy tárggyal egészíti ki a mondatot. A szakasz, mely felsorolással, három határozóval kezdődött, s melynek gerincét négy, egymás után következő, részletesen kifejtett, érzékletes kép alkotta, felsorolással is ér véget. A szavak, mint az őrszem „ki vagy?" kiáltásai kopognak: „mire vagy jó; a pedigréd; a címered; hajszálgyökerednek kőharapó erejét".

A vers menete egyre jobban kiteljesedik, sodrása deltává szélesedik, indulati telítettsége fokozódik. Míg az első szakasz hét, a második tizenöt sorból áll, a harmadik szakaszt harmincegy sor alkotja. A részek egyre terjedelmesebbek, mondatszerkezetük egyre bonyolultabb, gondolati közlésük egyre gazdagabb. A harmadik szakasz első része egyetlen hosszú felsorolás. A köznapibb, a közhelyszerű kérdést (milyen a magyar nyelv?) Illyés átfogalmazza (a magyar nyelv minek a nyelve?), s birtokosjelzős szerkezetek sorozatával válaszol. A birtokos mindig ugyanaz (nyolcszor írja le a „nyelve" szót; a szóismétlésből egyszer ugrik ki s kap ezzel nagyobb nyomatékot a „tanúságtétele"), csak a jelző más. A fölsorolás elvont fogalmakkal, jellemvonásokkal kezdődik, melyek a nyelv milyenségéről, miniőségéről vallanak: mosolygás és könnyek nyelve (itt a két szó ellentéte üt meg); hűség, hit, remény, szabadság nyelve (itt a hit, remény, szeretet, illetve a szabadság, egyenlőség, testvériség fogalompárokkal-szóháromságokkal való egyberímelés ragad meg). Később azonban a birtokosjelzők sorozata egyre inkább azoknak a fölsorolását adja (illetve kiegészíti a már említett parasztok, aggok, lányok, gyerekek listáját egy hozzánk időben közelebb eső névsorral), akik a nyelv hordozói, megtartói és megőrzői. Minden hangzatos kijelentés nélkül így válik a versben bizonyított igazsággá: a nyelv társadalmi jelenség.

A vers idő- és térdimenziója fokozatosan kitágul. A történelmi múlt említése mellé felsorakozik a félmúlt és a jelen, s a vers időszemlélete és a nyelvet hordozók társadalmi rétegeződése kiegészül a nyelv térbeli határainak fölvillantásával: „kassai zugárus, bukaresti cselédlány, bejrúti prostituált szülehívó nyelve". A vers e helyén, mintegy a versdráma csúcsán lép be a költő személye. Már korábban, a második szakasz végén magára mutatott egy szóval – „nekem is" –, de közvetlenül itt mondja ki azonosulását azokkal, akik a nyelv mellett tanúságot tesznek, nyíltan itt lép ki a költő a vers „leíró" világából és vall közvetlenül magáról. A vers indulati menete fokozatosan emelkedik. A lírai „én" megjelenésével a vers egyre drámaibb, egyre magasabb hőfokú lesz. Míg eddig a nyers, kemény, „költőietlen" szavak („gúny", „gyalázat", „proli", „pofon", „zugárus", „prostituált", „köpés", „dühpír" stb.) fokozták a feszültséget, most a költő hangja szinte ellágyul, s a szavakból áradó melegséget érzünk. Jelzői ezek: „szólni tudó", „hű európai", „bólin-

tásra becsült". Itt világosodik meg, hogy a címben szereplő koszorú mit jelent. Nem a gyász, nem a fájdalom jelképe; ez a koszorú „ragyogó", az érték elismerése, a tiszteletadás kifejezője, melyet ha a költő kap, azonnal annak ad át, akinek a legtöbbet köszönhet az eredmény elérésében. A vers az utolsó sorokban éri el a drámai végkifejletet: a költő tiszteletadása, tanúságtétele ad erőt a nyelvnek. Illyés persze sokkal szebben – a szóismétléssel egyszerre játékossá s az ellentéttel egyszerre nyomatékossá téve a fogalompárt – mondja: „mosollyal bírva mosolyra vonagló ajkad". Azaz minden elismerés és dicséret, amit a költő kaphat, valójában a nyelvet, a magyar nyelvet illeti; illetve a költő a maga örömével, a maga munkájával adhat a nyelvnek életet.

Illyés a vers leghangsúlyosabb helyén, az utolsó sorban az „édesanyám" szót írja le. Ezzel ér véget a költemény. A magyar nyelv a versindító képben volt tűz, később a vers történelmi képeiben volt más-más hasonló, a vers jelzős szerkezeteiben volt különféle érték birtokosa, végül egyetlen szóval azonosul, az „édesanyám"-mal. Az azonosítást a vers előkészítette már azzal, hogy a költő azt mondta magáról „fiaid közül egy", majd a nyelvet egy megszemélyesítéssel antropomorfizálta – „ajkad" –, de az azonosítás igazi alapja a köznyelvi megnevezés, mely úgy tesz különbséget a megtanulható nyelvek között, hogy az egyiket – azt, amelyet általában az édesanyától tanulunk – anyanyelvnek mondja. Illyés azzal emeli át a köznyelvi szót a költészet szférájába, hogy a vers magját alkotó metaforát képek sorozatában, a vers egész gyönyörű építményében bontja ki.

A költemény befejezése egyszerre megrendítő és biztató, keserű és fölemelő, fájdalmas és megtisztító erejű. Mert igaz, hogy az édesanya ajka „vonagló", de utána következik még egy szó, az édesanya szó jelzője: „fölnevelő". A „fölnevelő" és a vele rokon hangzású, verskezdő „fölmagasodni" mintegy keretbe zárja a verset. De míg a költemény elején az utána következő negatív közlés – „nem bírhatsz" – fékezi a „fölmagasodni" tartalmát, itt a „fölnevelő" szó pozitív töltést – és az egész vers, nem tudunk rá jobb szót mondani, optimista lezárást – kap az utána következő „édesanyám" szótól. A „fölnevelő" magában foglalja potenciális képességét annak, hogy az édesanyának jövője van, s azt a lehetőséget, hogy az édesanya másokat is életre tud indítani. Így áll össze a vers egyetlen hatalmas ívvé, melyet a költő a tagadás és az igenlés fölé feszít.

Fölsorolás, ismétlés, fokozás, ellentét, párhuzam – ezek voltak azok a szavak, amelyekre a költemény gondolatmenetének elemzése során minduntalan hivatkozni kellett. A *Koszorú* nem látványvers, hanem nagyszerű gondolati alkotás. A kifejezés legfontosabb költői eszközei nem a meghökkentő látomások, szürrealisztikus képek, hanem a stílus logikai eszközei, az alakzatok. Az olvasót mindenekelőtt a vers építmény-jellege ragadja meg. Itt a tartalmas csöndnek, az arányoknak, a szerkezetnek, a részek közötti kapcsolatoknak, a tömörségnek poétikai szerepük, jelentéshordozó funkciójuk van. Az egyszerűség és a világosság természetesen nem lemondás a költészetről. Ellenkezőleg. „A jártasság mindenben az egyszerűségre ad módot és parancsot: épp a legbonyolultabb dolgokra találni legköznapibb szavakat... a szépet, a jót, az igazat méltóképpen, tehát úgy újszerűen, hogy mégis maradandóan, csak cifraság és nagyképűség nélkül, könnyedén, lelki-szabadon lehet műbe tömöríteni, az erőfeszítés közben is inkább mosolyogva, mint sziszegve" – írja Illyés Gyula a *Dőlt vitorla* előszavában.

Terjedelmes, több soron átindázó mondatai is mindig követhetők, a ré-

szek logikusan épülnek egymásra, a kötőszavak csuklóival biztonságosan kapcsolódnak egymáshoz, a többszörösen összetett mondatok is áttekinthetők. A mondatszerkesztés sajátos ritmust ad a versnek. Rövidebb-hosszabb periódusok hullámoztatják a sorokat, a tárgyszerű közlést egyre dinamikusabb kijelentések váltják föl. Az emelkedett, erőteljes beszéd tiszta csengésű zenét ad a versnek.

A fölsorolás, a litániaszerű szerkesztésmód számos Illyés-vers egyik legfontosabb gondolatrendező, ritmusteremtő eszköze. Egy rádióinterjú során a költő maga mutatott rá a fölsorolás szerepére költészetében. Amikor Illyés azokról a hatásokról vallott, amelyek pályája során érték, élőszóval – többek között – ezeket mondta: „Később, amikor már magam is kezdtem kutatni a ritmusnak és a versírásnak az öntörvényeit, azt véltem fölfedezni, hogy ez a fölsorolás, ez még a nagyon később írt verseimben is fölmerült. Tehát elég mély hatásra tudok itten visszapillantani . . ." A vers második részében fölsorolást alkotnak a hasonlatok, s még terjedelmesebb fölsorolássá állnak össze a harmadik rész birtokosjelzői. De fölsorolás a szóismétlés is (a „közt" szám szerint ötször, a „nyelve" nyolcszor, a „most" háromszor fordul elő), s az egyetlen mondaton belül szereplő azonos mondatrészek is.

A litániaszerű, fölsorolással építkező mondatszerkesztés érzékeltetésére megpróbáljuk a költemény második szakaszát – a költő sorbeosztásával ellentétben – vizuálisan kivetíteni. A kötőszókat, a határozószókat, a névutókat, az azonos mondatrészeket emeljük ki:

Újra a . . . közt, a . . . ban, a . . . ban.
Mint . . . parasztok közt
(mint) aggjai közt
(mint) lányok közt
mialatt . . . a tatár
(mint) gyerekek közt
amidőn . . .
mert . . . a török
mert . . .
most mutasd meg
most (hogyan?) (kinek?) (mit?)
most (mit?) (mit?) (mit?)

A vers érzelmi-gondolati csúcsa pontosan egybeesik a körmondat-szerkezet tetőpontjával. A harmadik rész utolsó – a kettőspont utáni – sorainak ez a nyers szerkezeti vázlata:

. . . is
. . . is
nem léphet föl oly . . .
nem kaphat oly . . .
amelyet, ne . . . vinne . . .
(amelyet) ne . . . tenne . . .

A *Koszorú*ban a vers és a próza határai feloldódnak. A rímek hiányoznak a sorok végéről, a tört, ideges sorok hosszát nem köti szótagszám. A költemény a fölsorolás ritmusán épült. De a versben a fölsoroláson kívül más ritmustörvények is uralkodnak. Aki félhangosan mondja a verset, és van füle, azonnal kihallja a daktilusok lüktetését. A pergő verslábakat csak néha lassítja egy-egy spondeus. Az időmértékes forma minden erőltetés nélkül, természetesen simul a vers nyelvéhez. Amit az első magyar hexameter írója, Syl-

vester János megfigyelt, a *Koszorú* is bizonyítja: a görög után talán a magyar nyelv szabályaihoz idomul a legszorosabban az időmértékes verselés. A daktilust szigorú törvényként fogadja el Illyés, csak éppen a verslábak számát nem köti meg soronkint. (Érdemes lenne grafikonon kivetíteni a szótag- illetve versláb-szám soronkinti alakulását. A versnek ez a „lázgörbéje" is igazolná: minden egyes szakasz egyre magasabb, egyre terjedelmesebb formában ismétli meg ugyanazt a képletet. Rövid sorral kezdődik, majd egyre hosszabb sorok következnek, végül ismét rövid sorokkal ér véget a szakasz. Az első rész versláb-képlete például így föst: 2 3 5 6 2 4 3. A vers ritmusának ezt a hullámzását a puszta szem is érzékeli, ha a sorok végét képzeletben összeköti és ezen a vonalon végigsiklik. A vers vizuális képe is mindig hozzáad valamit a vers jelentéséhez.) Ezenkívül az időmértékes formát a költő alárendeli a magyar nyelv hangsúlytörvényeinek. A puszta névelő háromszor is a sor végén ragad, mert a magyar nyelvben nem a névelő, hanem a névszó a hangsúlyos. A versben a litániaszerű fölsorolás attól kap nagyobb nyomatékot, hogy a fölsorolás azonos tagja – a „nyelve" szó – nyolc közül ötször a sor elejére kerül. A magyar kiejtésben elnyelt, néma h-nak („dühtől") az időmértékes verslábban sincs értéke.

A *Koszorú:* számadás. Egy magyar nyelven szóló költő üzenete a magyar nyelvről azoknak, akik magyar nyelven beszélnek. A vers a Kortars 1970. évi, októberi számában jelent meg először. Szemmelláthatóan a költői pálya olyan pillanatában született, amikor a költőt egyre jobban a „kor közösségi létének" kérdései foglalkoztatják. A *Koszorú,* a *Bartók*-vers, az *Orsók ürügyén,* a *Ditirambusok a nőkhöz* társa. Nemcsak a hang- és műfajbéli egyezés, a vallomás vulkanikus forrósága és ódai szárnyalása rokonítja velük, hanem a gondolat is. Nem létvers, ha ezen csak a személyiség legbensőbb kérdéseivel, az élet-halál problémájával foglalkozó költeményeket értünk, de közvetve mégis csak az, mert a nyelv a személyiség, az emberi lét tartozéka. Sőt mivel a nyelv közösségi kapcsolatai letagadhatatlanok, mivel a nyelv sorsa a közösség sorsától elválaszthatatlan, úgyis mondhatnánk: a *Koszorú* közösségi létvers. A költő az ember és a nyelv alapviszonyát kutatja, a nyelv létproblémájával vívódik.

A költő szavának felelősségét fokozza, vallomásának külön nyomatékot ád, hogy „szólni tudó más nyelveken is, . . . mondandói miatt figyelemre, bólintásra becsült más népek előtt is". Ha Illyés Párizsban marad annak idején, talán francia költőként becsülnénk ma. De magyar költőként sem érezheti magát egyetlen nyelv börtönébe zárva: műveit számos idegen nyelvre lefordították. Illyés tehát ismeri a nyelv-választás felelősségét és kockázatát, ismeri az „ünnepi polc" bűvöletét. Nem nacionalista módon, más népek jogait sértve hívja föl a figyelmet a magyar nyelv értékeire; nem akar lebeszélni az idegen nyelvek ismeretéről és tanulásáról, mint tette volt Rákosi Jenő. Illyés nem purifikátor. Az idegen szót, amit Gárdonyi tuzoktollnak nevezett a páva farkában, nem ellenzi, nem tartja szükségtelennek. A „pedigré"-t, a „laissez-passer"-t is beépíti a vers nyelvébe. Az idegen szó használatának persze nála nem a kényelemszeretet, a hanyagság vagy a tudákosság az oka. A pedigré helyett, abban az összefüggésben, ahogy a versben szerepel, csak kevesebbet mondana a családfa vagy a származás.

A nyelv ügye nálunk mindig közügy volt. Bessenyei a „drága hegy" hasonlattal buzdított az anyanyelv fölemelésére és ékesítésére. Széchenyi a nyelv férfias szépségét, fenntartó erejét dicsérte. Nyelv és gondolat, kifejezés és

értelem kapcsolatára mutatott rá Eötvös. Legtöbben és leghangsúlyosabban az anyanyelv és a magyarság, a nyelv és a haza, a nyelv és a nemzet, a nyelv és az emberiség összetartozására hívták föl a figyelmet. A legszebben talán Kölcsey – immár szállóigévé vált – sorai fogalmazták meg a gondolatot: „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! Mert haza, nemzet és nyelv három egymástól elválaszthatatlan dolog, s aki a nyelvért nem buzog, az a hazáért és nemzetért sem lesz kész áldozatra."

Illyés verse ehhez a hagyományhoz kapcsolódik. Nem hirdet csüggedt lemondást, de nincs benne önelégültség sem. Nem mondja, hogy a magyar nyelv fogyó sziget, mely nem tudja már visszaverni a nyelvtenger hullámait, de azzal sem kérkedik, hogy „az Európában élő százhúsz nyelv közül nagyságra – az igen előkelő – tizenegyedik helyen állunk". Illyés szerint a nyelv is „hajszálgyökér", melyből a szellem, a gondolat, a nemzeti érzés, a közösségi tudat táplálkozik. A már idézett s éppen a *Hajszálgyökerek* címet viselő kötetébe fölvett rádió-beszélgetésben mondja: „Ekkor (a Franciaországból való hazatérése utáni időről van szó) olvastam át tulajdonképpen igazi élménnyel, nem egyszerre természetesen, újra az egész magyar irodalmat. Ekkor ismertem föl ennek az igazi hangját. A nyelvi hatalmasságát, a kifejező erejét; de a problémáját is. Azt láttam, azt kellett látnom, ez a nép – a nép, melynek bennszülöttje vagyok – állandó halálos veszedelemben tudta magát; folyton a pusztulás ellen küzdött . . ." Majd így folytatja: „Ezt a sötétenlátást én nem sötétenlátásnak, nem pesszimizmusnak nevezem. Ha az ember, a művész nehéz helyzetet ábrázol, az nem azt jelenti, hogy azt a nehéz helyzetet kívánja; mikor tehát én átvettem teljes idegzetemmel Berzsenyinek, Kölcseynek vagy Vörösmartynak megrázó pesszimizmusát, rám az nem azzal a hatással volt, hogy lemondjak az életről, vagy csak arról is, hogy ezért a népért ne küzdjek. Ellenkezőleg, az ő úgynevezett borúlátásuk engem is arra ösztökélt, hogy minél előbb világosságot, derűt tudjak hozni ennek a népnek az egére."

A *Koszorú* illúziótlan számvetés. Erőteljes képei, nagyerejű hasonlatai, indulatos szavai mögött elégedetlenség feszül. A vers közvetett kritika és ítélkezés afölött, ami az anyanyelv „fölmagasodását" akadályozza. Az aggodalom az olvasót is erkölcsi szembenézésre kényszeríti, a költő megrendültsége a befogadó etikai ítéletét is fölkelti. A vers az igazi nagy alkotások képességével bír: azonosulunk vele. Ami benne fájdalom és keserűség, nem lefegyverez, hanem feloldódik a költő tanúságtételében, tiszteletadásában. Ahogy a Bartók-versben mondta: a „hangzavar", „e pokolzajt zavaró harci jaj kiált harmóniát!", vagy ahogy a vers egy másik helyén írja: „ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja". A fájdalom, a szomorúság megvallása már egy fajtája a fájdalom legyőzésének.

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

ILLYÉS GYULA: TESTVÉREK

Illyés Gyula legújabb színpadi művének, a Dózsa-évfordulóra írott *Testvérek*-nek bemutatásával nyitotta új évadját a pécsi színház. – Az Illyés-drámák szoros egységű eszmekörében („Együtt a néppel – de hogyan?" – Siklós Olga fogalmazásában) logikusan kerültek gyakran középpontba azok a történelmi hősök, akikben a nagy nemzeti és osztályfeszültségek pozitív megoldását ábrázolhatta az író. Ha nem tudnánk is nyomon követni írásaiban, hogyan épült be Dózsa alakja történelmi és nemzet-tudatába, írói programjába, a *Hősök nélkül* és a *Puszták népe* írójának a szocialista népi hatalom felnövekedésének idején szükségszerűen rá kellett találnia. Az első Dózsa-dráma éppen a nemzetmentő népi hatalom születésének és a nemzetvesztő „történelmi osztállyal" szembeni bukásának tragikus krónikája. A népi hatalom egyedül-jogosságát, nemzeti jelentőségét és a Dózsa-örökség továbbélését emelte ki. Hősében az elvont történelmi tendenciák egyéni sorssá konkretizálódtak, de a széles történelmi tabló viszonyrendszerében Dózsa személyességét kicsit elfedte a „hivatásszerű" forradalmáré. Talán ezért, talán egyébért is, a Dózsa-témát Illyés Gyula nem zárta le magában. Az idei évfordulóra ismét megírta – tökéletesen új nézőpontból egy tökéletesen más művé.

A *Testvérek* egyetlen hatalmas dialógus a két Dózsa-testvér – György és Gergely – között. Vitáik, győzködésük hátterében folynak az ismert történelmi események, melyeket – és tulajdonképp mindenféle történést – Illyés ezúttal teljesen kirekeszt a színről. A párbeszédek *tartalmilag* mindig az adott helyzetet, lehetőségeket, kötelességeket értelmezik, értékelik a két testvér különböző, kitűnően jellemzett egyénisége, szemlélete szerint. Közöttük nem kizáró, egzisztenciális, érdek-alapú szembenállás van, hanem egy belső, magatartásbeli és felfogásbeli ellenkezés, ami szóharcban csapódik le. A háttérben vonuló, ismert történésekhez fűzött reflexiók ezek, lényeg szerint forradalom-filozófiai és -etikai elmélkedések; körüljárják a forradalmi felelősség, kötelesség, erőszak stb. kérdéseit, a forradalom különböző etapjaiban felmerülő magatartásproblémákat. Illyés még arra is talál lehetőséget, hogy a győzelem utáni kérdéseket hitelesen fölvesse. A párbeszédekből nemcsak egy elvi fejtegetés, a népforradalom morális képe kerekedik ki, de plasztikusan kirajzolódik a két szereplő egyénisége, viszonya, ami szintén fontos tartalmakat rejt. Kettőjük közül György az elhatározó személyiség, neki van határozott akarata, majd célja, tetterejét a veszély nem bénítja, de felszítja. Nem valami lepárolt, utólagos eszmeiség szerint, hanem egy hús-vér ember tisztességes indulataiból. Illyésnek sikerült benne egy *minden eddiginél életteljesebb és jelentésteljesebb Dózsát* ábrázolnia. Köznapi ember, kicsit tehetségesebb és bátrabb a többinél, eszébe sincs mártírrá lenni. Sőt, érvényesülni akar; egyéni érdekei után indul, aztán megalkuvásra képtelen tisztessége egy becstelen világban végzetszerűen hajtja a történelmi feladatra. Gergely okosabb és tudatosabb nála, ismeri mindennek a visszáját is, számol a következményekkel. Talán ő látja a teljesebb

valóságot, s nem elnézőbben Györgynél, ám görcsös aggályossága mégis alárendeli igazságait testvére lendületének. Szellemisége némiképp meddő, a másik igenjeire nemet mond, de saját igenjei nincsenek. Talán az írói szándékkal nem is egészen egyezően. Ha György a kitörő népi erő, Gergely mellette az értelmi megfontolás. Azonos talajon nőtt, különböző emberi-társadalmi magatartások. Különböznek, de nem szembenállók; sajátos testvéri egységben egészítik ki egymást. És ez nagyon lényeges. „Egy füst két lángja, egy lelkiismeret kétféle kínja" – mondja róluk a szerző. A címbe emelt fogalom – *testvérek* – nemcsak két, biológiailag közös származású embert jelent (a testvérség néha valóban nem több); a költői (és mitológiai) jelentés szerint: feloldhatatlan kapcsolat, szándékon és ráción túli közösség, egysége a különbségeknek. Ezt az egységet a darab több motívuma egészen félreérthetetlenné teszi: az életmentési epizódban, a közösen szeretett lánnyal (aki titkon-félig-talán maga is testvér), a befejezés „helycseréjével", mikor a testvérek egymást vállaló, a másikat maguk fölé emelő helytállásukban teljes eszmei, magatartásbeli egységbe kerülnek. Ez a *testvéri egység* Illyés nemzetfilozófiai – és forradalmi – mondanivalójának magva. A korábbi Dózsa-drámában a feudális, nagyúri önzés, gátlástalanság és a népi-forradalmi felelősségtudat ütközött meg, most nem a táborok közötti harcot, hanem egy táboron, a forradalmi erőkön belüli fő tendenciákat, a lendítő erő és fékező megfontolás egymást átható, ihlető belső feszültségeit látjuk. Az 1514-es parasztháború tényeiből így fejt ki mának szóló üzenetet Illyés a szocializmuson belüli erők tagoltságáról és szövetségéről. A testvérek – metafora eszmei konzekvenciával együtt igaz és szép, a forradalomról ma mondható legmélyebb igazság. Szövegszerű kidolgozásában és részleteiben néha talán egyszerűsítő, de ez már szorosan kapcsolódik ahhoz a kérdéshez is: mennyiben vált a tartalmi-eszmei konstrukció drámai, vagy – mondjuk – színpadi anyaggá?

Mióta a modern drámában a társadalmi kollízió értelmében vett konfliktus helyébe igen gyakran a vita, vagy a megjelenített költői képmások ellentétes kapcsolata lépett, a drámaírók jól megkülönböztethetően élnek inkább egyik vagy inkább másik drámafejlesztő módszerrel. Illyés gyakran alkalmazott drámáiban vitát (bár változó súllyal és nem mindig a társadalmi kollízió helyett); ezek jobbára drámai viták voltak, minthogy a történést eldöntő cselekvést, állásfoglalást érlelték, készítették elő (pl. a *Fáklyaláng*-ban vagy a *Dózsa György*-ben). Most valami másról van szó. Legfeltűnőbb, hogy a két Dózsa közötti szüntelen polémiának nincs drámai eredménye, nem születik belőle elhatározó tett, drámai döntés. Ami mégis, az, hogy Gergely minden ellenvetése, latolgató-aggályos ellenkezése ellenére bátyja mellett marad, csak *látszólag* történik ennek hatására. Nem György érvei, szándékai győzik meg, sőt! Vagy a bátyja féltése marasztja itt, vagy a két döntő pillanatban külső, váratlan fordulat: előbb szerelmének meggyalázása, utóbb Zápolya hitszegő támadása. De György elhatározásait sem ezek a szóharcok készítik elő, pl. legdöntőbb tette, a ceglédi rebellió előtt egy felvonásnyi vita folyik, érzelmeket-emlékeket segítségül hívó vita, de már legkezdetén azt mondja György: „Az emberek tudják, hogy kész a döntésünk, Lőrinc már hártyára is rótta". A kocka tehát már el van vetve, a továbbiakban Györgynek nincs egyéb célja, minthogy Gergelyt vezértársi, testvéri melléállásra bírja, de ettől sem a maga elhatározása, sem annak realizálása nem függ. Drámai értelemben post festam vita ez. (Gergelyt végül is a Julinkán elkövetett gyalázat győzi meg.) Akkor hát milyen művészi, irodalmi „rendet" alkotnak a *Testvérek* dialógusai?

Említettük, hogy a testvéri egység, a civódó együtt-teljesség fontos tartalom a műben, ez sűrűsödik a testvérek állandó vitái mélyén. Az eseményekhez, történésekhez való viszonyuk *cselekvően* azonos – ezt Illyés nem is ábrázolja, – de különböző *szemléletileg*, s épp ezt bemutatni a célja. Világos, hogy ebből a kiindulásból nehezen fejlődhet dráma; láttuk, hogy a nagy dialógusok szerkezete sem drámai, mert reflexívek. Műfaji jellege szerint a *Testvérek* nem is a dráma, inkább az antikvitásban népszerű és azóta fel-felbukkanó filozófiai agon, majd *irodalmi dialógus műfaj-rokonságába tartozik*. Lényeges szerkezeti, anyagszervező sajátosságai mind erre mutatnak: a helyzetek átteoretizálása, a dialógusok funkcionális minősége – legfőképp!, – a két szereplő jellemportréja, egymással való viszonya, az az ambivalencia, mely kettőjük egységében és különbségében rejlik. (Diderot nagy dialógusáról, a *Rameau unokaöccsé*-ről írta Hegel, hogy „Itt egy tudat önmagát tépi szét". De ez az ambivalencia már a műfaj szókratészi gyökereiből adódik, akár többi sajátossága.) Már-már úgy tűnik, hogy az egész „küzdelem" nem más, mint egyetlen ember, a forradalmár Dózsa felelősségvállaló tusájának, önvívódásának kivetülése („. . . . a forradalom önmagával való vitáját szerettem volna érzékeltetni . . ."). E lehetőség erőteljesen jelen van a darabban, de nem lesz kizárólagos, mert az ábrázolás részletezően fenntartja a testvérek reális különlétét. – A dialógusműfajt a színház mostanában kezdi fölfedezni a maga számára, ami az intellektuális színház idején logikus fejlemény. Csakhogy itt nem elvont, filozofikus dialógusról van szó – mégsem. Illyéstől magától tudjuk, hogy színműveiben mindig bizonyos műfajtágító, illetve „újító" szándék is vezeti. Most a dialógushoz nyúl és tárgya sajátosságához alakítja, de ennyiben lazítja, bontja is. Ugyanis nagy mértékben csökkenti eredendő intellektualizmusát, elvont eszmei jellegét; a párbeszédeket egy hiteles történelmi, napi életfolyamat részeiként formálja. A politikai-etikai-filozófiai kérdések kifejtése ennek megfelelően egy népies-reális, tehát igen konkrét gondolkodásmód és helyenként naturalisztikus életmozzanatok keretében-közegében valósul meg. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy játékokkal oldja, könnyíti, „földre szállítja" a párbeszédek gondolatiságát, hanem ellentmondást is szül tartalom és forma viszonyában. Mint az ellentmondásoknak általában pozitív és negatív következményei vannak. A történetiséget és jellemzést jól szolgálja, de a gondolati magvasságot, értelmi-erkölcsi feszültséget és ebből következően az általánosító-aktualizáló hatást, ami ennek a műfaji szerkezetnek (hatásrendszernek) igénye – fellazítja. Néhány nagyszerű jelenet születik belőle (pl. az I. felv. 3. jelenete), de egy állandó formanyelvi heterogenitás is, és ez a színpadi megvalósításban leküzdhetetlen nehézséget jelent.

A színház számára a *Testvérek* előadása rendkívüli próba. A pécsi ősbemutatón a mélyebb, gondolati konstrukció kimunkálása kevesebb hangsúlyt kapott, mint a természethű játék. A darab említett formanyelvi kettősségéből ez törvényszerűen következik a színpad „fénytörésében", a képi tárgyiasulás következtében, ha a rendező apróra fenntartja az írott mű viszonyait. *Nógrádi Róbert* az író iránti mélységes tisztelettel és bizonyos elfogódottsággal egy maximálisan szövegcentrikus előadást rendezett. Azt a lényegmutató elvontságot, stilizációt, amelynek igényével a szerző pl. a dialógusok szituációalapját megteremtette, az előadásban a díszletek *(Vata Emil* munkája) és a kitűnően eltalált, takarékos zenei effektusok vették át. A szituációkban elhangzó párbeszédek szövegszintje jobbára a szoros, napi természethűség szerinti, így ennek megfelelő a szereplők színpadi viselkedése (részben az instrukciók megvalósí-

tása folytán). Mivel ez adja a látványt – ez hat erősebben. A kétféle tendencia divergenciáját hadd érzékeltessük egyetlen jelenet, az I. felvonás „Lovon, Budára" jelenetének leírásával. Maga az utazás-szituáció itt alapjában egy sűrített, mesei absztrakció (háromszor készülnek elválni, háromszor folytatják mégis együtt az utat); egy Bánk bán-i országjárás eszmei jelentőségével bírhatna (a testvérek a jog- és törvénytiprás vérlázító eseteivel találkoznak). Beszélgetésük elvileg – az országos helyzet végigpásztázása a másik, a főúri oldalon – kitűnően kiegészíthetné, ha nem lenne túl kényelmes, kedélyes társalgás szövetébe burkolt. A színpadi látvány szerint: a tér teljesen meghatározatlan, természetesen nincsenek lovak, egy-egy leállított, jelzett „nyeregben" ül a két szereplő, s beszélgetés közben a kantármarkolás, ütemes rugózás, tehát a lovagló-mozgás természethű imitálását végzik (kitűnő fizikai teljesítmény, főképp Holl István részéről, a közönség figyelmét le is köti). Olykor leszállnak, egyik kimegy vizelni, nadrágját gombolgatva jön vissza, folytatják a helybenálló ügetést. Talán nem szorul különösebb bizonygatásra, hogy a jelenet elvont, gondolatilag megalkotott lényege és ennek látható-hallható konkréciója nem egységes. Már a műben sem, a színpadon még feltűnőbben. A rendező alighanem úgy lett volna hívebb a műnek tán nem a betűihez, de a szelleméhez, ha az előadás stílusvilágát a gondolathoz, a tömörebb kifejezéshez közelebb kereste volna. Néhány túlrészletezést is jó lett volna sűríteni, pl. az emlék-jelenetekben. Az elsőből pl. csak annyi fontos, hogy Gergely egyszer kimentette bátyját a rávetett hálóból, leszúrta ellenfelét. Két pengevillanás elmondhatná. Azért is célszerű lett volna mindez, mert a darab terjedelme hatalmas. Persze az a tény, hogy a három és fél órás előadás (csak párbeszédben!) mindig újra fel tud szikrázni, azt bizonyítja, hogy Nógrádi Róbert ismert alaposságán túl, helyzetteremtő erejével, kitűnő mozgás-elképzeléseivel – állja a rendkívüli feladatot.

A legnagyobb művészi teljesítményt a Dózsa Györgyöt alakító *Holl István* nyújtja. Az elmúlt években többször magára vonta már nemcsak a pécsi, hanem egy szélesebb közönség és a szakma figyelmét is, amit azonban most produkál, az valóban egy – nem akármilyen – művészi pálya csúcsa. *Tökéletesen* megvalósítja a darab hősét. Fiatalossága, kedvessége történelmünk homályos emberi kontúrokkal rajzolt hősét megismételhetetlenül egyénivé, karnyújtásnyi közelivé teszi, ugyanakkor semmit nem devalválja hősi vonásait, éppenséggel hitelesíti. Előttünk születnek meg ezek – őbenne, általa. Ezt a Dózsa-alakot persze Illyés sugallja, de Holl adja az életét. Egyetlen hamis hangja nincs, egyetlen pontatlan, vagy nem kifejező mozdulata sem; az irdatlan szerepet győzi beszédtechnikával, fizikai erőnléttel, fegyelemmel és kifejezőerővel. Sehol nem szobor, még a végén, a trónjára láncolva sem; az emberi tisztesség romolhatatlan sugárzását eleven lényéből bocsátja ki. Meg kell köszönni ezt az alakítást! – *Győry Emil* Dózsa Gergely összetettebb, ellentmondásosabb, épp ezért különösen érdekes alakját eleveníti meg. Győryt érezhetően nyomasztották a szerep hatalmas arányai, nem mindig tudott úrrá lenni beszéd- és mozgástechnikai nehézségein. Alakítása nagy és minden tiszteletet megérdemlő művészi küzdelem, azzal a feltétlen eredménnyel, hogy többnyire méltó partner tud lenni. Gergely egy lényeges vonásának, töprengő, vitára kész szellemiségének kifejezésére nem talált eszközt, és egy másik: érzelmi, karakterológiai síkra tolta át. Ettől a színpadi alak enyhén akadékoskodó, konok jellemvonást kap, s pl. a Julinka-jelenetben arra vezet, hogy nem „szereti" a lányt. Érzelmekkel kellene megütköztetni az értelmi megfontolást, helyette érzelmi gátlá-

sosság jelentkezik. Ilyen elbillenésből adódik, hogy a színpadi Gergely alárendeltebb György mellett, mint az író művében. Érdekes, hogy a darab végén azt a mélyen hiteles, lélektani fordulatot, hogy ti. Gergely a bukásban – amikor pedig triumfálhatna: „megjósoltam" – teljes szívvel azonosítja magát azzal, ami ellen addig hadakozott, – Győry gyönyörű tisztasággal, egyszerűséggel ábrázolja. Így lesz kettőjük egysége itt, ekkor valódi teljességgé.

A pécsi színház harmadszor volt művészi társa Illyés Gyulának új drámája színre vitelében. Az előbbi két bemutatót később budapesti színházak előadásai követték, minden bizonnyal most is így lesz. A pécsi bemutatóknak azonban volt egy sajátos értéke: az első kimondás lázas frissesége. Most is érezhettük. Így született meg egy nagyon vonzó, a mai emberhez is közelálló Dózsa-kép. De nem jó szó a „kép", hiszen az merev és statikus, ennek a Dózsának pedig lényege a friss emberiesség, elevenség, valami sajátságos deheroikus hősiesség. Ahogy Pécsett most elénk lépett – évszázadok óta nem múló fiatalságában – nem emlékművét, emberi példáját ünnepeltük.

GÁL ISTVÁN

A KISDIÁK ILLYÉS BONYHÁDON

A történelmi tudatát vesztett város. Kevés olyan magyar kisváros van, amelynek annyira hiányzik a történelmi tudata, mint Bonyhádnak. Pedig kevés nagyközség falai között éltek a magyar történelemnek és irodalomnak olyan nagyságai, mint itt. Vörösmarty szobája a börzsönyi Perczel kúrián gabonaraktár volt a 30-as években, míg aztán nemrég teljesen lerombolták. Perczel Mór a centenáriumi Kossuth-Emlékkönyvben Görgey és Bem mellett a szabadságharc három legnagyobb hadvezére közé emelkedik – közben a bonyhádi plébániatemplom előtt elhelyezett mellszobrát a Fő tér rendezésekor teljesen eltüntették, ma állítólag a községháza udvarának egyik sarkában hever. Petőfi iskolapadjának, mely az 50-es évekig hol a díszteremben, hol a tornateremben állt még Petrovics Sándor sárszentlőrinci aláírásával, teljesen nyoma veszett. Illyés életének egyetlen bonyhádi kutatója Móser Zoltánnak a József utca ellenkező végében jelölte meg Illyés diákkori lakását, ennyire nem él ott-tartózkodásának emléke.

Illyés maga több versében és prózájában emlékezik meg bonyhádi két esztendejéről. A Puszták Népe ott végződik, ahol a szerző Simontornyáról és Dombóvárról Bonyhádra indul. A Koratavasz 6–9. fejezete szép emléket állít kedvenc tanárának, az iskola akkori igazgatójának, Gyalog Istvánnak. Számtalan versében, különösen a *Nehéz Föld*ben és a későbbi években keletkezett, de kötetbe nem gyűjtött egyes versek soraiban találunk utalást völgységi és bonyhádi élményekre. 12-től 14. évéig járt Bonyhádon, első gimnáziumi, dombóvári éve után és a budapesti kereskedelmi iskolai évek előtt.

„A Völgység ragyogó koszorúval." 1936-ban, húsz év múlva visszatérve a Bonyhádi Öregdiákok Szövetségének alakuló ülésére, megrendülve emlékezett vissza ottani kisdiák korára:

> Mint tengerre vetett rózsák, karikába-kerengve
> szállt magasan négy-öt pihenő kis felleg, – utolszor
> visszatekintvén még a kanyargó gépkocsiból, így
> láttalak, oh Völgység ragyogó koszorúval! – akár ő,
> akinek elsüllyedt tündérországa te lettél,
> zúgva örök dalt s bút neki, hogy míg él, panaszolva
> „hordja szelid kötelét az elomló szőke hajaknak . . ."
> Szépülj meg, nekem is! Vaskos fájdalmaim ércét
> váltsd tündéri kohódban aranyra! Ha messze leszek majd
> s vígaszt, fényt keresek, – a sötétben az égre világlón
> zúgja felém is szép üzemed; nagy munka megy itten!
> Itt kap az árva palástot, a kiskondás koronát és
> kardot a nyurga diák, aki álmaiban hadak élén
> küzd, míg népe szabad nem lesz, hős, mint a mesékben!
>
> *(Búcsú)*

Intermezzo, pro domo. 1930 februárjában Gunda Béla barátom (ma a debreceni egyetem nemzetközileg ismert néprajz professzora) értesített róla, hogy egy új nagy költő jelent meg. Iskolájában, a Márvány utcai Kossuth Lajos kereskedelmi iskolában az önképzőkörben előadást is tartott róla, sőt a tanárelnök Gyergyai Albert közvetítésével a költő maga is megjelent körükben. Illyés Gyula volt a költő. Gunda előadását el is küldte. Ez tele volt a *Nehéz Föld*ből válogatott idézetekkel. Rögtön írtam Illyésnek, aki nekem is elküldte első könyvét és a mellékelt levelet írta bonyhádi emlékeiről:

Kedves Barátom,

örömmel vettem levelét. Gunda Béla beszélt önről, aki azon a vidéken él, ahol én is nevelkedtem, sajnos elég mostoha körülmények között. Bonyhádon 1914–15. és 1915–16. évben jártam 2. és 3. gimnáziumba. Első évben az internátusban laktam, a másodikban a József-uccában, a Fő-uccától számítva a 3. vagy 4. házban, bizonyos Németh nyugalmazott tisztviselőnél. Nagyon sok emberre emlékszem, nem tudom ezek ott vannak-e még. Tanáraim közül Posevitz, Kiszely, Hajas, Faik, Kiss, Zvarinyi (aki a bátyámat is tanította), Gyalog, az igazgató. Persze ők már nemigen tudhatnak arról a kis diákról, aki akkor voltam. Barátaim közül egy ottani ügyvéd fiára, Müller Bélára emlékszem legjobban s az ő nővérére. De mindezeket azóta se láttam.

De örülök, hogy most valaki arról a vidékről indul arra az útra, melyet én is választottam. Gunda mondta, hogy ön komolyan foglalkozik irodalommal. Szeretném ismerni írásait. Másoljon le pár dolgot s küldje el nekem!

Kedves barátom, én igen örülök, hogy ön „tanulmányozza" az én verseimet s előadást akar róluk tartani (az ifjúság visszhangja többet ér nekem, mint ezer komoly kritikus bírálata), de ne kívánja, hogy interjú-szerű kérdéseire válaszoljak. Nagyképűségnek tartanám legszerényebb véleményemet is. Az író művészetével dokumentáljon! Könyvemet postára adtam, abban van minden mondanivalóm, amelyet mint írónak jogom lehet hangoztatni. Ne becsülje ön olyan nagyra az írókat emberi mivoltukban! Csak művészetüket nézze.

Ne türelmetlenkedjék Bonyhádon. Elég vidéket bejártam, de Börzsöny, Cikó szép határaira most is örömmel emlékezem, ahol egykor annyit csatangoltam. Tanulni mindenütt lehet. Ezt tegye; ne vegye nagyképűségnek ezt az öreges tanácsot, az ön korában ez a legokosabb. És sose feledje, hogy milyen miliőből származik! Ha van tehetség önben, amit igen szeretnék hinni: egyenes életet élhet így majd művészként és emberként egyaránt.

Szívélyesen üdvözlöm. Ha bármiben segítségére lehetek, forduljon bizalommal hozzám. Őszinte baráti jobbot nyújtok ön felé,

(1930. II. 23.) Illyés Gyula.

Szüleim és nagyszüleim meglepődve azonosították rögtön a levélírót a költő-diákkal. Bár kemény februári nap volt, akárcsak Illyés annak idején Petőfivel Sárszentlőrincre, úgy rohantam a fényes déli télben a börzsönyi és szekszárdi hegyre, hogy verseinek egyes soraival a bonyhádi és a környéki tájat azonosítsam. A Petőfi önképzőkörben hamarosan előadást tartottam róla, a tanári kar azonban mérsékelt érdeklődést tanúsított. (Egyetlen kivétel volt a tanárok között, aki a Nyugat nemzedékét érteni és élvezni tudta: Kerényi Henrik, Riedl tanítványa, aki a nagy Nyugatosok első kiadásait adta kölcsön.) A költőt az akkori bonyhádi tanári kar csak a Petőfi-könyv megjelenése után kezdte elismerni, bár addigi munkásságáról a Tolnamegyei Újságban és a Tolnavármegyében többször is írtam.

Habsburg-barokk és 48–49. A Puszták Népe szerint Varsád volt az első nagyobb település, ahol utcák közé került. Bonyhád volt az első olyan nagyközség vagy kisváros, amely kicsiben az egész történelmi Magyarországot tükrözte. Társadalmi, gazdasági, nemzetiségi és felekezeti összetételénél és bonyolultságánál fogva itt már a magyar életnek mindazok a problémái elé tárultak, amelyek később állandóan foglalkoztatják.

Fényes Elek „Magyarország geográphiai irata, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik" (Pest 1851.) c. művében ezt írja: „Bonyhád német–magyar mv. (mezőváros) Tolnamegyében, egy kies, hosszan elnyúló völgy oldalán. 1566. kath. 1482. ágostai, 262 ref., 1563 zsidó lak., kath. és ágostai paroch szentegyházakkal, és egy nagy synagógával. A házak száma, mellyek csaknem mind cseréppel fedettek, 490-re megyen. – Négy szegü piaczát jeles épületek és boltok ékesitik. Van itt kath. kórház, gyógyszertár, vendégfogadó, több vizimalom. – Agyagos közép termékenységü határa nem nagy, s nagyrészt az uraság majorság földjei foglalják el . . . Szőlőhegye roppant, de nagyon közönséges bort terem. A dohánytermesztés nagy divatjában van, ugyhogy az évenkénti termés 3500 q becsültetik. Négy országos vásáron kivül 2 népes hetivásárt (kedden és pénteken) is tart. Lakosai a törökök kiüzetése után magyarok, mégpedig reformátusok valának, de 1727 körül németek szállásolván ide, rövid idő alatt annyira kiszoritották, hogy már ma néhány eredeti magyar református háznál nincs több. – Ellenben németek után itt zsidók legszámosabbak és különös községet képeznek saját biróval és esküdtekkel. A közép s felsőbbrendü leánykák számára áll egy nevelő intézet Bonyhádon, ahol a nevendékek egy francia asszony nevelése alatt mindennek, csak éppen magyaroknak nem neveltetnek." (I. k. 153. és 306. l.).

A régi Bonyhád főterének és így az akkori városmagnak központja a Winkler Mihály tudós-plébános alatt épült copf-stílusú hatalmas katolikus templom és a tőle nem messze álló, ma már műemléknek nyilvánított Szentháromság szobor. De Bonyhád barokk-kori alapításának számos más egyházi emléke is maradt, így a formás kápolna a Kálvárián, maga a keresztút, a városban, a dűlőutakon Szent Rókus kápolnák vagy szobrok, a Határárok hídján Nepomuki Szent János szobra. Mindezek a Habsburg monarchia ellenreformációs korának mindenütt előforduló és nyomatékosan a Habsburgokra utaló emlékei.

1848 kora őszi első honvédelmi akcióiban főként Perczel Mór és Miklós, valamint Csapó Dániel buzgólkodása révén Tolnának ezt a részét is mozgósították és fölvonultatták az ozorai csatába. (Varga János kitűnő könyve bőséges levéltári dokumentumokat hoz erről.) A Cecéről, illetve Simontornyáról Bonyhádra kerülő kisdiák Madarász József közelről csodált személyének ismeretségén kívül a nagy Perczelek közvetlen leszármazottait is látta a bonyhádi utcán. A Kálvárián pedig ott van kettejük egyszerű sírja. Házigazdája Klapkától őrzött levelet. A negyedik háztól Bem tábornok helyettesének, Czecz tábornoknak leányai éltek és ugyanott lakott a város honvédruhában járó eleven emléke, Waché kapitány. A gimnázium tanítási anyagában valóban 1849, Kossuth és Petőfi dominált, s ehhez hozzájárult az evangélikus mivoltukra való időnkénti célozgatás is, bár mellszobruk csak a szabadságharc centenáriumára készült el.

Az első világháború előtt Bonyhád eleven kereskedelmi központ volt. Már reformkori följegyzések szerint is Dunaföldvár és Paks mellett a megye leg-

élénkebb bel-, sőt külkereskedelmi központja is. A XVIII. században a kegyuraság fölött rendelkező mindenható Perczel család helyett az eleven eszű zsidó kereskedelmi réteg Bonyhád nevét Svédországtól Palesztináig kiépülő kereskedelmi hálózatba kapcsolja be. A Bach-korszakban gazdag cseh iparos- és kereskedőréteg vándorolt be. A városnak mint járási székhelynek nagy szenzációja volt a negyedévenként megtartott országos vásár. A ma már beépített vásártérre nemcsak a Dunántúlról, de távoli vidékekről is két nap két éjjel szekerek és állatcsordák végtelen folyamai vonultak. Kisebb jelentősége volt a kedden és pénteken tartott járási hetivásároknak, amikor is magyarok és svábok mint üzletfelek találkoztak.

A Sió és Sárvíz párhuzamos ágaira emlékeztető Határárok és Malompatak közötti szittyós, mocsaras, széles völgy, az azt körülvevő szőlős és erdős hegyek még nem voltak beépítve a Hidas–Bonyhád állomástól a gőzmalomig vezető ipari vasúttal és a táj arculatát teljesen megváltoztató pécsi magas országúttal. Negyedóra sem kellett, hogy a diákok a hat faiskolától a berekaljai erdőkig, Grabóctól a Hidasdig terjedő vadromantikájú tájakra kiugorjanak.

Az iskola. A költő a pusztáról faluba, a faluból városba kerülését tartja élete egyik legnagyobb élményének. Még jelentősebb, hogy éppen a Völgység fővárosába, Bonyhádra került. Ez az élmény kevésbé volt megrázó számára, mint a szétszórt településű puszták elhagyása. A Sió–Sárvíz völgyének falvai első szervezett közösségi élményei. Petőfi olvasása nyomán rohan a szó szoros értelemben fölfedezni Sárszentlőrincet.

Az 1806-ban Sárszentlőrincen alapított evangélikus algimnázium 1870-ben került át Bonyhádra, 1906-ban szervezték át államilag támogatott főgimnáziummá. Teljes címe: A Tolna–Baranya–Somogyi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye Államilag Segélyezett Bonyhádi Főgimnáziuma. Amikor 1906-ban a főgimnázium hatalmas, modern és egészséges épületét építeni kezdték, csak a város végén, de rögtön az ott kezdődő fennsíkon volt hely számára. A város vége és az orthodox izraelita és katolikus temető közötti teret teljes egészében megvásárolták az intézet pártfogói, közöttük a lengyeli Apponyi Sándor gróf, a Hungarica-gyűjtemény tulajdonosa és Wosinszky Mór cikói ásatásainak mecénása. A három megyére kiterjedő hatókör is kevésnek bizonyult, a fenntartó felekezet híveinek gyermekeiből a tanulók fele sem telt ki. A diáklétszám emelése miatt kerülhetett az intézet korán abba a hírbe, hogy a bánásmód és megítélés Csurgó mellett itt a legliberálisabb.

„Bonyhádi, gimnázista ég!" Nem volt a történelmi Magyarországnak olyan tája, ahonnan ide ne jöttek volna diákok. A három alapító megye lutheránusságán kívül ugyanezen megyék katolikus és kálvinista középosztálya, de különösen módosabb parasztsága küldte ide fiait még akkor is, ha az algimnáziumot másutt végezték. A Dunántúl nyugati feléről, a Felvidékről, a Tiszántúlról, de még Horvát-Szlavonország legtávolabbi megyéiből, Fiuméből, sőt Boszniából is jöttek ide. Az iskola értesítői a diákok személyi adataiból szerencsére nem hagyták ki szülőhelyüket és így ellenőrizhető származásuk sokfélesége. Illyés franciaországi évei után meglepődve állapította meg, mennyi francia nevű iskolatársa akadt azokban az években. (De Moder, Debulay, Dessaules, Lafferton, Kneppe, Palikó, Patton.) A nyugati származású nevek azonban természetesen csak kivételek. De bőven szerepeltek cseh és szerb nevek. (Csehek: Brandeisz, Kreicsi, Kreska, Klics, Kubicza, Matuska, Oravec, Szokol, Szkalos; szerbek: Curilovics, Gruics, Pesics, Szávics, Szokolics,

Vukálovics, Wajdics.) Túlnyomóak azonban természetesen a németek, s még azt sem lehet mondani, hogy a gimnázium elmagyarosította volna valamenynyiüket. Az Illyés fölötti osztályba járt pl. Mühl Henrik, a Volksbund hírhedtté vált vezére, a Hitler-barát svábság irányítója a 30-as évek második felétől.

Liberális hírének köszönhette, hogy 1918–19 középszerepet játszó közéleti alakjai gyermekeiket szívesen küldték a Pestről félreeső vidéki iskolába, ahol nem kellett elszenvedniük a szülőket ért zaklatásokat, üldözéseket. Az én osztályomba is jártak még olyan szorongó arcú, üldözött pillantású, megfélemlített gyerekek, akik egy szigorúbb szóra, egy bíráló megjegyzésre is riadtan vonultak magukba.

A főgimnázium az évben éppen 333 diákjának négyötöd része vidéki. Illyés osztálytársai a következők voltak: Bernhardt Henrik, Bierwarth Fülöp, Brandeisz Zoltán, Eppel József, Farkas Ferenc, Genersich Tivadar, Gojkovics Milenkó, Grünwald Gyula, Grünwald Elek, Holländer Andor, Horváth György, Ilia Gyula, Koncz Rezső, Krausz Ernő, Lackner Ernő, Lágler Sándor, Lang János, Liffa László, Matthesz Pál, Mayer György, Mocsáry László, Molnár Sándor, Müller László, Muszti Jenő, Németh Kálmán, Oravecz Lajos, Palikó Béla, Péter János, Pfeffer Sándor, Pirkner Miklós, Rapp Henrik, Reich Henrik, Reich Ede, Riedl Sebestyén, Rieger József, Schäffer Andor, Schäffer Jenő, Scherer József, Schwarcz Andor, Spiesz Gyula, Szabó Béla, Térmeg Sándor, Till János, Tóth József, Velis József, Vogel Jenő, Vujicsics Dusán, Zach József. Ezekből tízen kimaradtak a következő évre és hozzájuk jöttek új tanulóként: Baderer Fülöp, Goldschmidt Marcell, Horváth György, Kovács István, Kroisz Ferenc, Mayer Vilmos. (A költő osztálytársai közül, saját tudomásom szerint is, elég sokan élnek; ha valamelyikük e sorokat olvassa és van emléke híressé vált osztálytársáról, kérem, közölje velem.)

A gimnázium roppant játszóterének már akkor is legkedveltebb sportja a futballozás volt. Részt vett ebben nagy buzgalommal Illyés is, amint azt egy nemrég írt verse, a „Bonyhádi ég" bizonyítja:

Szállt épp felém a labda.
Elészaladva
ugy rugtam vissza: magam is
vele szálltam egy darabig.

Hogy vitte, vitte
szivemet szinte
beléd,
bonyhádi, gimnázista ég!

Szállt szemmel láthatóan a vágy.
Hova hullt? Nem emlékezem.

Mintha valami odafenn
maradt volna belőled, ifjuság!

Tanárai. A tanárok az ország két evangélikus tájegységéből verbuválódtak. Egyfelől Sopron és Vas tősgyökeres, Berzsenyi-fajtájú magyar luteránusaiból, másfelől pedig a Szepességből, a cipszer polgárság történelmi nevű családjaiból.

Az első világháború első tanéve erősen megfogyott tanári testülettel indult. Tizenöt tanárból kilenc vonult be, Zvarinyi János már 1914 augusztusában, úgyhogy Illyést már egyáltalán nem tanította, Hajas Béla viszont csak az első tanév első felében. A két esztendő alatt latinból Hajas, Kiszely Géza és Asbóth Károly, németből Faik Henrik, magyarból Asbóth, történelemből Gyalog István, számtanból Gyalog és Kovács Jenő, természetrajzból Gyalog és Posevitz Vilmos, és földrajzból ugyancsak Posevitz voltak tanárai.

Év közben háromszor járvány ütött ki, ami miatt hosszabb szünetet kellett elrendelni, a tanévet május 22-én zárták. Az ifjúság izgatott hangulatára céloz az Értesítő maga is: „A hadiállapot izgalmai meglátszottak az ifjúságon is. Nagyon csekély azoknak a tanulóknak száma, akiknek atyja, testvére vagy más rokona hadba ne vonult volna. Természetes tehát, hogy a háború az ifjúság figyelmét másfelé irányította és nagyon nehezen lehetett könyvhöz lekötni." Ennek ellenére is hangsúlyozza: „Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a jó egyetértést sem, mely tanítványaink egymáshoz való viszonyát jellemzi. Az ifjúság sorai közül száműzve van a vallási és nemzeti türelmetlenség, annak tagjait a testvéries szeretet fűzi össze." Az iskola anyagi állapotán súlyosan meglátszik a legmesszebbmenőkig elrendelt takarékosság, a könyvtárak, a szertárak gyarapítására alig jut valami csekély összeg.

Magyar leckék. Az Értesítők fönnmaradt tananyagából idézhetjük a II. és III. osztály magyar nyelvű leckéit:

A II. o.-ban heti 5 óra. Szóképzés, mondattan, a helyesírás szabályai. Prózai olvasmányok: A gonoszságot a fa is elárulja. Melyik a kilenc közül? A veréb. A koldus. A két dúsgazdag. Katonadolog. A hortobágyi farkas. A haza. Aesopusi mesék. A kis betegápoló. Utazás Szombatfalváig. A homoródalmási barlang. Szent Anna tava. Nagy Lajos és a nápolyi hadjárat. Mátyás és Holubár. Mátyás és a lengyel követek. Mátyás és a hízelgő. Költői olvasmányok könyv nélkül: Both bajnok özvegye. Szibinyáni Jank. Mátyás anyja. A rab oroszlán. A lengyel anya. Az ó-torony. A holt katona. A szegény asszony könyve.

A III. o.-ban heti 3 óra. Rendszeres magyar nyelvtan: hangtan, szótan, mondattan. Prózai olvasmányok: Komoly, humoros, történeti, költői elbeszélések, leírások. Költemények könyv nélkül: Hymnus (Kölcsey F.). Füstbe ment terv, Pató Pál úr. Az Alföld. Egy gondolat bánt engemet. (Petőfi S.). Családi kör. A hamis tanú (Arany J.). Szózat (Vörösmarty M.). Epigrammák.

Tankönyveinek szerzői közül Lehr Albert, Riedl Frigyes, Pirchala Imre, Szádeczky Lajos és Beke Manó érdemelnek említést.

Az internátus és a tápintézet. Illyés a II. osztályt az intézet internátusában és konviktusában, vagy ahogy fellengzős hivatalos kifejezéssel nevezték, „tápintézet"-ében töltötte. Itt mintegy száz diák kapott elhelyezést, jóllehet az anyagi föltételek elég nehezek voltak. A 410 korona törzsilletéket negyedévi részletekben előre kellett fizetni, azonkívül fürdési, orvosi, bútor- és evőeszköz-használati és posta kézbesítési díjjal is hozzá kellett ahhoz járulni. A felvételkor benyújtandó ágy- és fehérnemű készlet pedig meghaladta az akkori szerényebb jövedelmű középosztályú gyerek stafirungját is: ágyneműként párnát, paplant 2 huzattal, 2 lepedőt, 1 szürke pokrócot, 3 matracot kellett beadni, a ruházatnak pedig a következő darabokból kellett állnia: 2 öltözet felső ruha, 1 télikabát, 2 pár cipő, 6 pár harisnya, 6 darab lábravaló, 3 hálóing,

6 nappali ing, 12 gallér, 6 törülköző. A konviktusban a 200 korona ellátási díjat, ami súlyos megterhelés volt a szülőknek, egész évre előre kellett fizetniök fél évi részletekben. A két intézmény kissé kaszárnyaszerűen volt megszervezve. Az 5 óráig szabad délutántól eltekintve, a 10–15–20 személyes hatalmas termekben egymás hegyén-hátán álltak a vaságyak és a kis íróasztalok, ahol a nagy kollektívumban egyéni figyelemrögzítés lehetetlen volt. Állt ez különösen a téli hónapokra, ősszel és tavasszal a szabadban könnyebb volt a magános tanulás. Az ennyire túlzsúfolt és különböző osztályokat, évjáratokat összekeverő diák-gyülekezet állandóan talált izgatási vagy bőszítési alkalmat. Egy kései bonyhádi keltezésű keserű vers részletesebben ki nem fejtett sérelem és bántalom megörökítése:

1.

Van egy-két hárs is még a fák között,
de egyet sem lelek meg a ligetben.
Illatjuk bárányfelhőként lebeg,
száll ide-oda az éjben felettem.

Az internátusból egy éjszakán
ide szöktem ki; reggelig zokogtam.
Miért? A kínt az ész elrejti már.
A szív, mint kutya nyí, kapar a porban.

2.

A város végén leülök az út
szélére. Őt, ki már húsz éve vár rá,
őt békítem a kis zsellér fiút,
ki egykor idáig rohant világgá.

Mert itt is átok, megvetés nevelt.
Ha jössz, most állj mellém, hírnév, dicsőség!
Úgy járom be a sok meghitt helyet,
mintha egy arcról könnyeket törölnék.

3.

Szeretnék hálás lenni. Nem tudok.
Mint pohár bort, úgy tartom föl a fénybe
a sárga multat. Belekóstolok.
Keserű még. Nem üllepedett még le.

(Kóborolva)

A Németh-kasztrában. Valószínűleg gazdasági (a világháború kitörése után gyorsan romló közellátás, a konviktusok szegényedése) és társaslélektani (a kisebb közösség előnyei) okok egyaránt közrejátszottak abban, hogy a második évben Illyés már nem az internátusban lakott és nem a konviktusban

étkezett. A gimnáziumtól nem messze, egy lényegesen kisebb létszámú közösségbe került. A diáktanya a mai József Attila utca 4. (akkoriban a József utca 428.) szám alatt „működött", az utca két-három legszebben kiépített és legnagyobb házainak egyikében. A ház nagyapám, Németh Ferenc járásbírósági irodaigazgató tulajdona volt. Nagyapám és Illyés tökéletesen megérthették egymást: a szekszárdi asztalosmester fia pontosan azt a tájszólást beszélte, amit a rácegresi diák, Nagyapámat, aki erélyes háziasszony, zord matróna hírében állt, különösen szeretettel emlegette még évtizedek múlva is. „Szeretnék nagyon lerándulni Bonyhádra, írta 1930. márc. 4.-én. Köszönöm szíves meghívásukat s kérem adja át Németh néninek kézcsókjaimat. Sok szeretettel gondolok rá, s már régóta tervezem, hogy meglátogassam s személyesen is kifejezzem hálámat neki a szeretetért, melyben gyerekkoromban részesített."

A házigazda neje szokás szerint nagyobb, érettségiző, vagy az érettségi felé haladó diákokat fogadott. A kis, III.-os Illyés is VII-esek, VIII.-osok társaságába csöppent. Vele együtt az ifjúság megválasztott, elismert vezéregyénisége, Ugrósdy László volt a kasztra feje. Ugrósdy László a Petőfi önképzőkör és az Ifjúsági Zenekör elnöke volt, a diákság eszménye, a március 15-i ünnepi szónok. Ugrósdy mint karmester az ifjúsági zenekart is dirigálta, Mozartot és más klasszikusokat játszott. Illyés érdeklődését a muzsika iránt ő keltette föl. A vele együtt töltött tanév karácsonyára hegedűt kapott ajándékba s ahogy mostohanővéremnek, Répás Jolánnak írta: „Én most vagyok a legboldogabb, mert a Jézuska hozott egy hegedűt."

Másik két szobatársa Schmidt Béla későbbi gyógyszerész és Zavaros Elemér volt. Hogy Illyés visszaemlékezik, saját tankönyveivel a kézbevétel napján végzett. Nem kétes, hogy számára komolyabb és hatásosabb olvasmány volt idősebb szobatársainak tankönyv-sorozata. A Petőfi önképzőkörnek nem lehetett még tagja, de szobatársai révén nyilván használhatta annak értékes és gazdag könyvtárát. A költő jól emlékszik vissza vele egyidős osztálytársára Vujicsics Dusán gör. kel. budapesti lelkészre, Vujicsics Sztoján és Tihamér édesapjára, aki egy ideig vele lakott nagyszüleimnél.

Író mivoltát itt födözték föl először, ha ő ugyan csúfolódásnak is tartotta egyéni tevékenységére vonatkozó szokásos megjegyzést: „Gyula úr ír". Idősebb, érettségiző szobatársai voltak valószínűleg az elsők, akik a későbbi nagy író szárnypróbálgatásait észrevették és ennek kifejezést adtak.

A házigazda kántortanító veje pár évvel előbb halt meg, de a ház és az udvar még az ő családjának légkörét örökítette tovább. A mórágyi erdész fia szülőházának, az ottani erdészlaknak hangulatát telepítette át Bonyhádra is. A legkülönbözőbb örökzöldek és vadnövények keretezték az udvart. A vidéki hintók dörögve robogtak be a macskaköves utcába, az udvarba pedig egy födött visszhangos bejáraton át lehetett bejutni. Innen embermagasságú bukszus-sor nyúlt a fenyőkig, három magas fenyő alatt beásott nyersfaasztal állt padokkal. Szemben egy hatalmas fehér juharfa díszlett és állandóan pergő leveleivel valósággal fehérré tette a fél udvart. A kút körül tömött sás és nád zöldellt. Szemben vele a hatalmas bernáthegyi Hektor ólja. Hátrább az udvarban gyümölcsfák, háziállatok és embermagasságú kalitkában egy mátyásmadár. Muskátli, petúnia, klematisz és más kerti virágok szegték az ágyásokat.

A házigazda lányunokája mindössze négy évvel volt fiatalabb, mint a kis Illyés – 10–14 éves fiúk, lányok abban a korban még találtak közös játékokat. Illyés Klári húga is ellátogatott bátyjához Bonyhádra, legalábbis erre

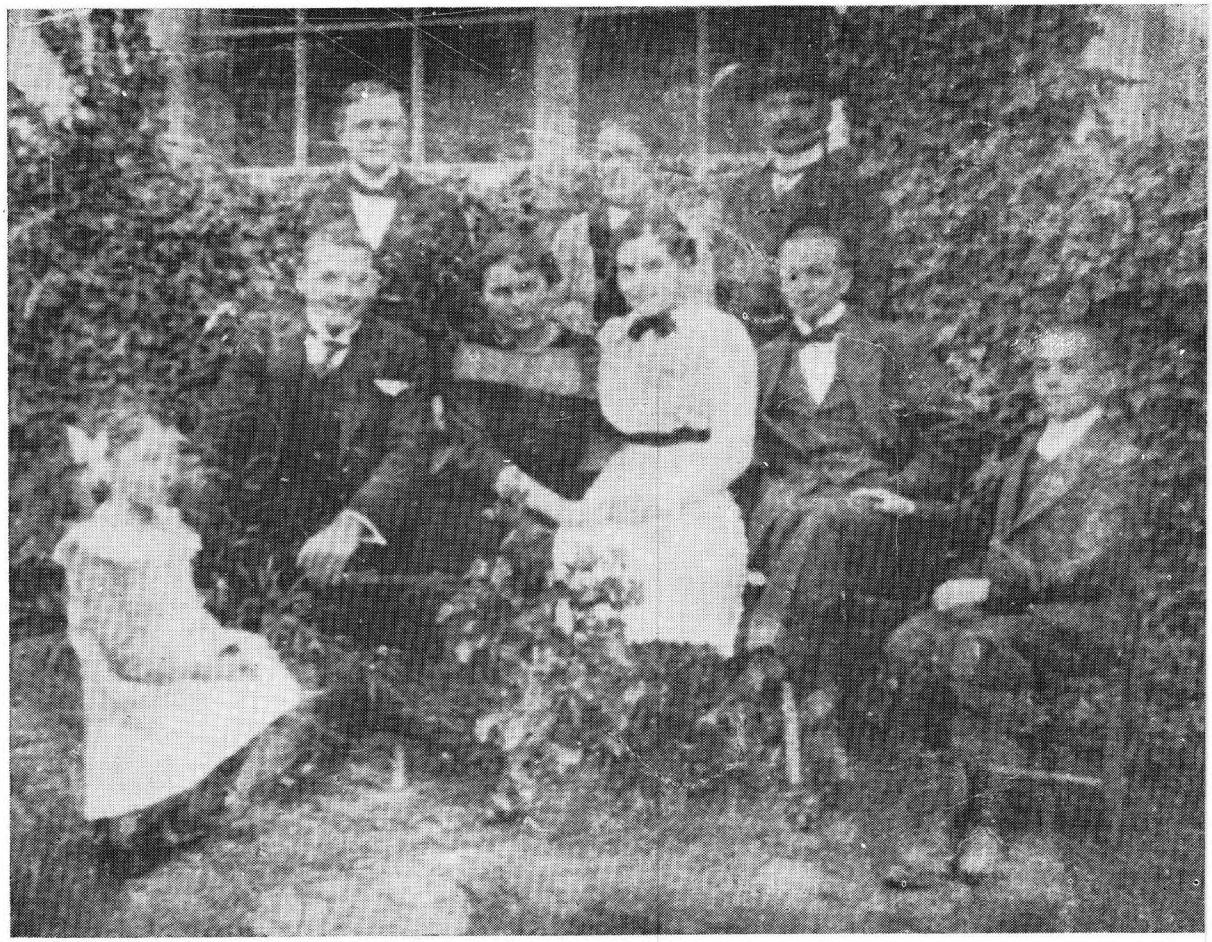

lehet következtetni fönnmaradt ünnepi lapokból, Répás Jolán barátnői, mint Ugrósdy László Margit húga, Hajas Béla tanár Lenke lánya és az egyik puszta tulajdonosának,Honig Albertnek Annie és Lili nevű lánya tartoztak a ház állandó vendégei közé. A Honig lányokat talán instruálta is Illyés.

A ház könyvtára, – ha annak lehet nevezni – kis terjedelmű, de érdekes volt. Egy Petőfi Összest gyerekkoromban még én is évekig forgattam, – máig is a legjobb formátumú Petőfi kiadásnak tartom, –, kis alakú breviárium-szerű, de kézbevaló vaskos kötet volt. Gracza György szabadságharctörténetének öt kötete lázító szövegével és elrettentő képeivel örökemlékű olvasmány. Krúdyt Mélyacsai álnéven kiadott felköszöntő könyve képviselte. Várkonyi Ágnes a magyar művelődéstörténetírás múltjából mostanában emelte ki P. Szathmáry Károly „Az emberi mívelődés története" című kétkötetes, akkor kitűnő művét, a legújabb történeti kutatások eredményének illusztrációkkal bőven ellátott ismertetését.

A nagyvilágot hozta kézzelfogható közelségbe az egyik rokon, Répás András százados, akit családja tüdőgyulladása után Egyiptomba, Heluánba küldött üdülésre. Egyiptomi mumia-figurákat, skarabeuszokat, vadállatbőröket hozott haza magával.

A házhoz tartozott egy kétholdas szőlő tele gyümölcsfákkal, amely ugyan 5–6 hektónál többet nem termett, az is gyönge, szekszárdi kadarka volt, de a diákoknak derűs órákat szerzett ősszel és tavasszal, hiszen a várostól mindössze 1 km-re volt, fölötte pedig a romantikus Wéber-puszta.

A mozgalmat, eleven kisváros lakójának két évre elég tudományt és tanulságot adhatott, nem volt többé mit zsákmányolnia, a vándormadár továbbállt. Amikor két évtized múlva Illyés visszatér kisdiák kora hajdani színhelyére, a történelem pusztításait, s az emberi élet változásait tudja rajta leméri:

Éljen, trombitaharsogás –
mily pusztító bevonulás,
ünnepség nékem ez! – falak
repednek, házak omlanak;
hiába van helyén ma más:
csupa rom, csupa rombolás;
hol tekintetem megakad,
erdő foszol, hegy leapad –
Mintha csak ellenőrizö
utra, megnézni még mi áll,
ő küldött volna ide, Ő –
én magam lennék az Idő,
maga az őrjöngő Halál!

Gránátként tüzes hajnalát,
hány ostromló év lőtte rád
óh városom! mily küzdelem
folyt s aztán dúlás, förtelem!
Oh szegény összekaszabolt
homlokok, arcok; kirabolt
szájak, szemek s ti, kedvesek,
letiport, elhurcolt szüzek –

ne kérdjétek mért haligatok
s tekintek szorongva körül;
kit megismerek: meginog,
felém lépve, gyors fintorok
között a sir felé röpül!

(Egy régi városban. A feldúlt város)

*

Ha nem is lehet sorsdöntőnek tartani azt a két évet, amit Illyés mint alsós gimnazista Bonyhádon töltött, bizonyos élmények és eszmék csírájukban már itt is föllelhetők, ha életművén végigtekintünk:

A dunántúli tájnak a korábbinál alaposabb és differenciáltabb megismerése; Petőfi és a szabadságharc egyes hőseinek folyamatos ismerete, gyerekkori cecei Madarász József-élménye után; a magyar állam népességének más nemzetiségekkel való kevertsége, a németség nagyszámú jelenléte a Dél-Dunántúlon; a zene iránti érdeklődésének kezdete (*vö.* Bartókról, Kodályról, Lajtháról szóló verseit) – mindezek, közvetve vagy közvetlenül, a bonyhádi évekhez kapcsolhatók.

TAKÁCS IMRE

A lány szavai

Fölbukkanok előtted, eltűnök szemed elől.
Majd érjen távol tőlem a csoda, élj nélkülem!

Ha nélkülem-világod szomorú lesz, úgy akkor szerettél is.
Ha a só ízetlen lesz az asztalodon, úgy akkor izlettem neked, a te szádnak.
Ha gyümölcsöt örömtelenül harapsz és rágsz, úgy akkor a táplálékod is voltam.
Ha vén lesz a világ nélkülem, úgy akkor a fiatalságod voltam, gyermekkorod.

Ha most ágyadban ülnék, az agyad arra villanna, hogyan küldj el.
Ha most ágyadban ülnék, szerelmem tobzódásait megsokallnád.
Ha most ágyadban ülnék, elkívánkoznál műhelyedbe.
Ha most ágyadban ülnék, az ágyadban ülésem miatt lennél te aggodalmas.

Így szeretsz majd igazán, ha nem leszek.
Távozásom lehúnyja
évtizedek fényét, világosságát arcod előtt.
És v a l ó b a n emlékezésed lát meg engem.
Valóban az lesz a gyönyör, hogy nincs gyönyör . . .

Arcom a kezedben ezer lány arca volt.
Autóbuszok, vonatok, röpülőgépek, utcák, fürdőhelyek és irodaházak ezer lány-arca volt.
Arcom az arcodon arc volt.
Illatos narancsligeted, ahogy csókoltalak.
Mert fiatal állat-ősöd élniakarásával szerettelek.
Testem a benned zsendülő tavasz virága volt.

A férfi szavai

Járok a Földön, egyedül, gazdátlan kutya, kedvetlenül.
A tavasz elhajtott nyáj, kalitkájába rendelt galamb.
Szürkeség áramlott ide a nincs-világból . . .
A csönd csak várakozás.
A lehellet élteti csak a szívet a szennyes levegővel.

Csodálatos madarak szálltak messze innen.
A fákból gyökereket se látni,
a homok elegyengette sötét fészküket is.
Lapályos ingadozás a mező domborzata.
A beomlott lövészárkok pereme kiszőrösödött sebhely-írás.

Melyik kultúra hiányzik itt – sokféle kultúrából?
A természet kulturája is – a víz, a sás.
A természet kulturája is – lepkék, lovak.
A természet kulturája is – egy fürdőző lány.

Az emlő, a csípő, a láb és a lágyék kulturája.
A kéz, a váll, a fej, a fülkagyló kulturája.
A haj, a tarkó, a homlok kulturája.
A szem, a száj, az ajak, a fogak kulturája.
Az orr, a szemöldök, a testi kifejezés kulturája.
A szépségünk kőbe faragott, másolat-kulturája.
Virágzó létezésünk kulturája.

És újra tavasz!

Az első tavaszi nap bosszúja!
Korbács a télre a fény . . .

Kushadni hideg árnyék
visszavonul a sötét szögletekbe.

A lányok – mint pattanásig feszülő rügyek a redves
mandulafát –

földiszitik a várost,
ezeréves rétegeire fölvonulnak.

A férfiak érdekeltségén túl a lányok . . .
Mint legszebb jelképei a kikeletnek!

Virágzás az életrevalók bosszúja,
tündérek tüntetése,

tündériség fölvonulása, győzelme
a taplós fejek ellen.

MÁNDOKI LÁSZLÓ

A PÉCSI MÚZEUM KAPOLI-GYŰJTEMÉNYE

A közelmúlt egyik kiállítása, az idei múzeumi hónap nyitó rendezvénye, amely *Dél-Dunántúl paraszti ikonográfiájához* címmel a néprajzi tárgyakon található ember- és állatábrázolásokkal foglalkozott, számos Kapoli alkotást vonultatott fel, s újólag ráirányította a figyelmet e kiemelkedő tehetségű népi művészekre.

Napjainkban gyakran emlékezünk meg róluk: 1967-ben a Janus Pannonius Múzeum néprajzi osztálya *A két faragó Kapoli* című kiállítással és leporellóval állított emléket életművüknek; 1972. szeptemberében pedig a szigetvári Zrínyi-ünnepségek keretében megrendezett *Zselici faragóművészek* c. kiállítások szerepeltek id. Kapoli Antal munkái, abban az épületben, amely előtt ugyanakkor mellszobrát is leleplezték.

A legméltóbb megemlékezés, az állandó Kapoli-kiállítás azonban még késik, pedig már évek óta készülünk rá: a múzeum 1963 óta gyűjti rendszeresen a két Kapoli alkotásait. Ma már közel száz munkájuk van a néprajzi gyűjteményben. Ez a gyarapodás a tanácsoknak köszönhető: először Baranya megye Tanácsa, majd Szigetvár város Tanácsa biztosított nagyobb összeget tárgyak vásárlására, illetve magángyűjteményekben, vagy más múzeumokban őrzött Kapoli-faragványok lerajzoltatására. Mint korábban írtam – „életművük teljes feltárására készülünk", s csakugyan méltó ez az életmű egy oeuvre-katalógusra: Dél-Dunántúl pásztorművészetének legkiválóbb képviselői a Kapoliak.

A család a Somogy megyei Kapoly községből származik, ahol ma is élnek Kapolyi nevű rokonaik, akik között szintén voltak faragók, sőt, a motívumkincs és a kompozíciók rokonsága is érezhető.

Id. Kapoli Antal 1867-ben született, s amikor éveinek száma elérte a tucatot, már juhászkodott. Számos somogyi falu és puszta nevét őrzik alkotásai, ugyanis nemcsak szignálta és datálta munkáit (mint tudatos alkotó), hanem legtöbbre rá is írta (pl. dobozainak fedelére, belülről, ceruzával), hogy: Készült Kopaszhegy-pusztán . . . Öregedvén felhagyott a sok vándorlással járó juhászkodással, és (1930-ban) Somogyhárságyon telepedett le, ahol már csak a faragásnak élt. Különféle kiállításokon nyertek díjat faragványai, majd Madarassy László „fedezte fel" őt és munkáit a népművészeti gyűjtemények (főleg a budapesti Néprajzi Múzeum) számára. (Művészkedő magyar pásztorok c. könyvében a 69–85. lapokon ír róla, s megemlékezik fiáról, ifj. Kapoli Antalról is: „. . . . a Kapoli-féle faragó- és díszítőmodor nem vesz ki, mert a fiú tökéletesen apja nyomdokain halad".)

Gönczi Ferenc és Takáts Gyula számos tárgyat szerzett tőle, melyek a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumot gazdagítják. Takáts Gyula, Manga János és Domanovszky György sok adatot gyűjtött és közölt is életéről, munkásságáról, melyet 1954-ben a Népművészet mestere címmel, 1955-ben pedig a Kossuth-díj III. fokozatával ismert el és jutalmazott államunk.

Baranya múzeumai (a szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum és a pécsi Janus Pannonius Múzeum) csak későn láttak hozzá a gyűjtéshez: bár a szigetvári járás már 1949-től Somogy helyett Baranyához tartozott, a kialakult gyakorlat miatt inkább a kaposvári múzeum gyűjtőterületének számított ez a vidék, s bizonyos tévhitek eloszlásához idő kellett... Ma is mondogatják, hogy hiába a kutatás, mindent elvittek már, ami volt Kapoli bácsitól, s bár csakugyan sok a magángyűjtő (mindig is voltak ilyenek), nem reménytelen a gyűjtés ma sem, hiszen ezrekre tehető faragványainak száma.

Hallatlanul termékeny alkotó volt, élete végéig (1957) dolgozott, s szép jelkép, hogy utolsó kürtje – vándordíj, melyet a népi faragók nagy seregszemléjén, a Kapoli faragópályázaton egy-egy évre adnak át Balatonlellén.

Ifj. Kapoli Antal (szintén a Népművészet mestere) is volt Kapoli-díjas. Sajnálatos dolog, hogy meggyengült látása miatt élete vége felé (született 1893-ban, elhunyt 1971-ben) már nem tudott faragni (keze sem bírta a bizsókot), azonban leánya, Kapoli Ilona (aki maga is művészkedik: fest és farag), rábeszélte, hogy gazdag motívumkincsét papíron rögzítse. Ifj. Kapoli Antal utolsó alkotásai – rajzok, amelyek eleinte doboztetők díszítéseinek, terveinek hatottak, azután önálló életre keltek: nyugodtan tekinthetjük őket népi grafikáknak is, melyeknél egyre bátrabban szakadt el a pásztorművészet hagyományos alkotásainak színvilágától is. (Rajzaiból – még életében – nagy sikerű kiállítást rendeztek a budapesti Eötvös-klubban.)

A két Kapoli faragóművészete technikában is a dunántúli pásztorművészet csúcsa: a domborfaragás is és a karcolás is náluk érte el a legmagasabb szintet, és a népi plasztikában is kitűnnek faragványaik. A berakásos technikák Közül (Dél-)Dunántúlra jellemző spanyolviaszos díszítést nem alkalmazták, viszont a karcolt minták színezésével és a könnyed rajzossággal komponált ornamentális és figurális díszítmények között az alapanyag (szaru, tök, fa) választóvizes sárgításával vagy barnításával festői hatásokat értek el.

E számban közölt képeink mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy népművészetünk maradandó értékeinek végtelen sorából is kiemelkedik a két Kapoli életműve. Remélem, hogy az állandó Kapoli-kiállítás megrendezésével, s az ahhoz tervezett reprezentatív katalógussal hamarosan méltó emléket állíthatunk nékik – mindnyájunk örömére és gazdagodására.

TAKÁTS GYULA

Kit kerestek

Könyvvel a mellemen
egy elhagyott házba
kövek, felhők alatt
fehérbe, zöldbe zárva,
beled a mész
s a zöld szőlővirág . . .
Fölöttem hegyi bánya
ragyog, akárcsak az a szárny,
mely élét, míg száll
szivünkbe mártja . . .
A nagy lapoknak
szárnya és köve
szorít, lélekzik mellemen.
Szinte a házad emelem
hegyi magány.
Csak zöld vessződ
jelzése még ha biztat,
faladról egy-egy levelet
néha, hogy szakítsak
s a volt gyümölcs-ízét
s mi fürtjeit veri,
pár sorban elküldjem neki,
két ujjammal döntve kövét . . .
Kit kerestek, íme kilép.

Időtlen kontinens

Csuhás matróz, piros borász
leszállt a láva-kő alá
melyet toronnyá ő rakott
Kék-vércsék tó-üveg
lakják a szirti ablakot

Pincéd bordás rakpartjain
bőrzsákok aszott fujtatók
s melyet tiz ujjad ránk hagyott
a partot szólító sipok
bádog torkán a megrendült titok
Templomból kiszórt orgonák

És sok rossz beteg óra
számlapján száz kidőlt világ
áll – A perc vitorláját lesi
a nincs – Izenj ki már oly hiteles
mit rejt az időtlen kontinens
a húsz araszon túl és nélküle
merre tart vad expedíciód

Csuhás matróz piros borász
öblöd sötét tornyához vetve
mint egykor azt mely mint a láng
s mit hirdettél ha van most tégy csodát
tedd naplód mint borod láva-kövedre

Talpánálló délibáb

Már akkor is, csak mint a hártya, mint az anyaméh burka, oly vékony volt az élete. Szerényebb a templom koldusánál. Belelapult a falba a harang érc-sátra alatt.

Nevét királytól kapta, de testét és arcát egy festőtől örökölte. Mert szívében az hozta ide. És itt szülte meg, nem asszony, a férfi, e falon.

És Kajdács, a tatár, tüzet rakott fejének arany-abroncsa alá. Mint télen a gazdák, disznóforrázáshoz tüzet, a vasabroncsok alá. A török kilőkte tornyának falát is. És ezrével dőltek el... Nem ők, a tornyok, mert köveik akkor is pontosan oda, a lábuk alá gurultak és ezért és így áll ő is a helyén. Áll az időben, oly vékonyan, akár a talpánálló délibáb.

A pásztorok látják... A cigányok is... Néha betérnek házába, a romok közé, melyet a repülők az égről még jobban látnak nálunk is. De csak a gyep alatti kövek kiégett, szárnyas rajzát. Azt látják, nem őket és nem őt. Mert más a világ az égből és e földről is, ahol a cigányok néha még hegedülnek is neki. Együtt vigadnak a pásztorokkal, mert a hegedű mellé ezek birkát hoznak és bort és kökényvirágot.

És látják mind... Még akkor is, ha én soha! És beszélnek is hozzá és megesküsznek erre, akárcsak ők, itt körben, e temető lakói. A halottak, akik még élő testét is látták. Megesküsznek a pásztorok-cigányok szavára. Mert csont-szemükben most is úgy él, akárcsak a ledőlt nagy falon élt egykor, a mindent összemarkoló harang sátra alatt.

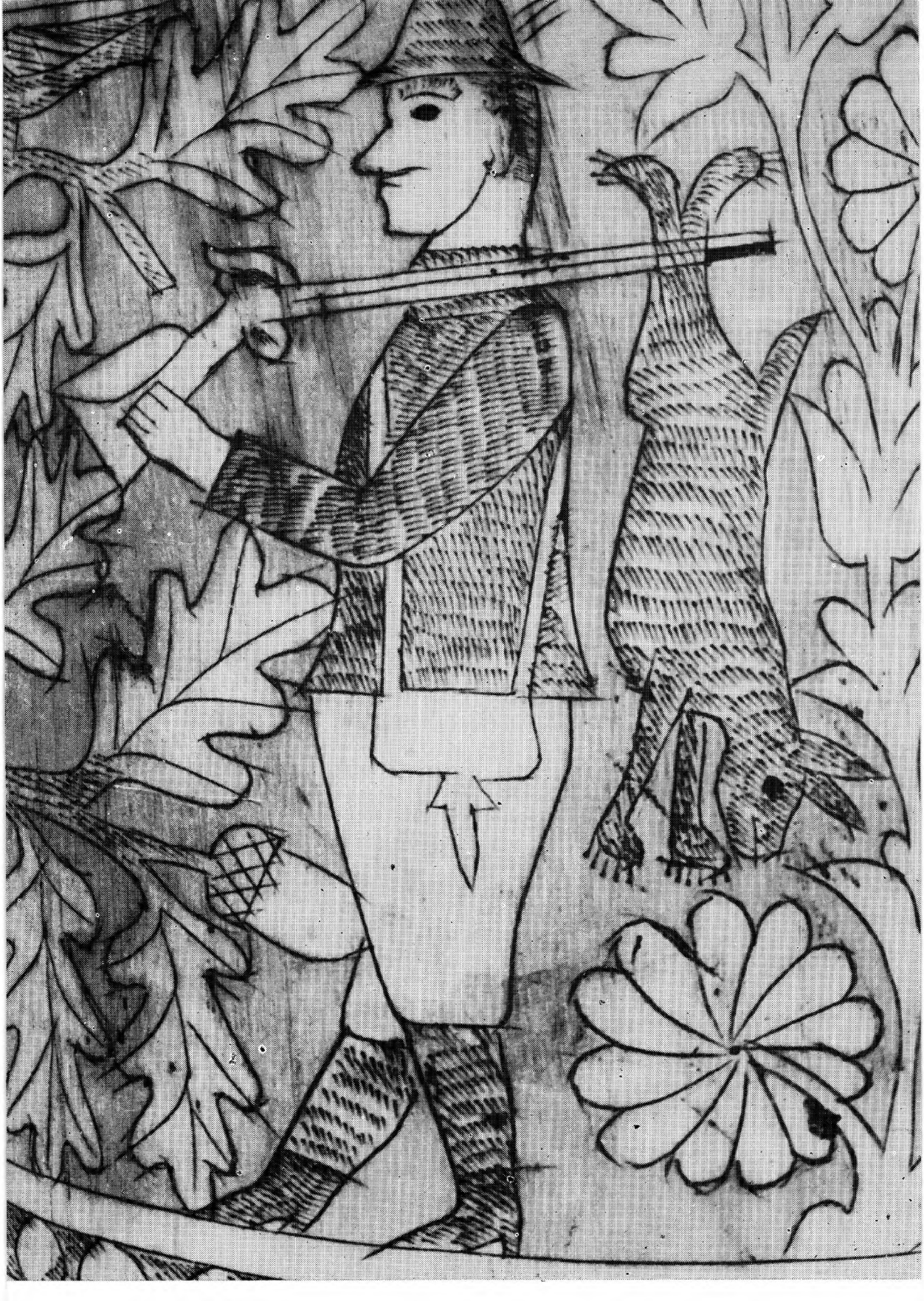

Anyámnak
katonája lát-
ásnyomában-
kat gárto-
nagy Pali 7-ére
sörösüveg pipás
Kanóca 1940

VÁRKONYI NÁNDOR

Pergő évek

III.

BARÁTSÁG

Pesten várt Pogány Béla és az egyetem. Barátságunk időközben gyökeret vert és kilombosodott. Haraszti kopár kollégiumainak azt az egyet javára írhatom, hogy összehoztak bennünket, és – hasonlatomnál maradva – ama lombos fa magvát elvethettük. Egyik óráján, 1914 szeptemberében, belepislogtam a mellettem ülő kolléga jegyzetébe, s a professzor nyekergéséhez, hápogásához viszonyítva, meglepően üdének, formásnak találtam. Méltattam a teljesítményt, elkértem, szívesen átadta és megvolt az ismeretség. Béla a Horánszky utcai reálból jött, ahol igazgatója Horváth Cyrill volt, kedves tanára Birkás Géza, később pécsi professzor, a franciát tanította. A franciában mérföldekkel előttem járt, készségesen segített, hogy lemaradásomat behozzam. Nagy hasznomra barátai körébe is elvitt. Valahányan vele egyívású fiatalemberek, akik eleintte engem a nagyvárosi tapasztalt ifjak fölényével kezeltek, jámbor vidéki tuskót. Egyénileg is kiváltak az átlagból. Béla verseket írt és nagy regényekre készülődött, filozófus volt a másik, dalköltő és zongoraművész a harmadik, tenorista a negyedik, az ötödik Don Juan és nőszakértő, az alvilágban kalandozott és bokszolni tanult a hatodik és így tovább; mindüket mérhetetlen becsvágy és igyekezet jellemezte. A vagyoni és társadalmi rétegeződés minden fokának akadt köztük képviselője, földhözragadt szegénytől lipótvárosi gazdag csemetéig. Az érintkezés alaphangja, természetesen, a csipkedő-kötekedő, bíráló és támadó, kötelezően önironikus, kissé álcinikus, de ösztönző és kitűnő ellenszere az öntiszteletnek. Megjegyzem, egyikből se lett filozófus, se dalköltő, se tenorista, mindegyik beleszürkült polgári foglalkozásába, csak Béla és én maradtunk a fölvett pályán, megáhított célok felé.

Új környezetbe pottyantam tehát, mely igen érdekelt, viszont a tagok fölénye tűrhetetlen volt, valamivel egyenlítenem kellett. A muzsikusnál a zongora kultúrhistóriájának előadásával szereztem tekintélyt, Don Juan de Tenorio legendájával szórakoztattam a nőbarátot, a filozófusnak szent Ágoston De civitate Deijéből idéztem, amikoris kiderült, hogy nevét se hallotta, általában latin citátumokkal súlykoltam őket (itt jól szolgált eleven memóriám), valamint múzeológiai és műtörténeti ismereteimmel, minthogy a klasszika filológiához és a többi tudományokhoz nemigen hajaztak. Röhögtek, sűrűn hátbavertek, de Béla végül is polihisztriónak nevezett s ezzel megkaptam a kijáró elismerést.

Kettőnk nagysodrású közös életének mindez csak mellékeseménye volt. Ma, ötvennyolc esztendővel megismerkedésünk, harmincnéggyel elválásunk és tíz évvel halála után, az idő mérhetetlen távolából, tisztábban látom őt. A legszegényebb lehetett közöttünk, de effélét akkoriban nem firtattunk. Apja

„fehérvarró" volt (tőle hallottam először és meglepődve, hogy ilyen mesterség is létezik), ingeket, konfekciós holmit szállított rövidáru üzleteknek, ebből nevelte két fiát és két lányát. Ketten ríttak ki a szorgos kispolgári környezetből: szép és kedves húga, Lilla, zongorista tehetség volt, Béla tudós egyetemi polgár, költő, társas vigalmak sziporkázó csillaga. E burok alatt ekzsztatikus és heves lélek élt, önsanyargató, de élvezni tudó és szerető, gazdag egyéniség, mindig érzelmekre hangolt alkat. Rajongás és gyűlölet, ujjongás és kétségbeesés, hajszás tevékenység és végzetes letörés közt nem ismert átmenetet; szeretetében tudott kemény lenni, gyűlöletében megbocsájtani és – ritka adományképpen – humorral szemlélni saját örömeit és szenvedéseit. Becsvágya határtalan volt, önbizalma ingatag. Míg mindezt belsejébe zárta, kifelé is teljes energiával élt, hihetetlenül bírta a munkát, kereste a kellemes társaságot, a hasznos kapcsolatokat, élt-halt a nőkért, föllépése biztos, modora vonzó, beszéde szellemes volt.

TANULMÁNYOK ÉS OLVASMÁNYOK

Az egyetemen hamar elkülönültünk a többiektől. A kollégák javát, mennyiségben és minőségben is, fölszippantotta a háború. Ha néha kardosan, aranycsillagosan betoppantak a Sorbonne-t, Dahlemet, Oxfordot megjárt szerencsefiak, megrendülten hallgattuk folyékony csevegésüket, hibátlan kiejtésüket. Ahogyan jöttek, el is tűntek. A vitézségi érmeket kitűzni előnyös volt, szolgálati okokból, de harctéri élményekről beszélni nem illett. Az egyelőre honnmaradt nyamvadék nem sok jót ígért. Egyszer folyosói terefere közben bejelentettem, hogy élő költőink legnagyobbja Ady Endre. Egyik társunk, nem is a gyöngébbek közül, méltatlankodva letorkolt: „Szabolcska!" A prózában Gárdonyi számított élenjáró nagyságnak, mellette Herczeg Ferenc.

Ily módon a kor- és kartársak közt nem volt sok keresnivalónk. Magam Adyék néminemű ismeretének birtokában hagytam el a gimnáziumot, érdeklődésem most egyszeriben felizgult. A „Dunántúli" (Rákosi Jenő közismert álneve) és Ady közt javában dúló vita lett a vezérfonalam: tudni akartam, hogy áll a bál, mi az igazság. Fejből sorra le tudnám jegyezni ma is a csata fordulatait, cikkről cikkre, műről műre, versről versre. Rákosi monstruózus önzése megdermesztett, ilyeneket írt: Mi elvégeztük munkánkat, teremtettünk egy irodalmat, szeretnénk megpihenni, begyűjteni munkánk gyümölcseit. S most jönnek ezek a sehonnai, zavartfejű bajkeverők, senki sem érti őket, maguk se tudják, mit akarnak. Ezeknek adjuk át helyünket? – Vagyis az élet álljon meg az ő kedvükért! Ady visszavágásai felüdítettek: „Megkarmolom az agg rozmárok arcát..." Ám az ő pártfelei sem győztek meg mindig, nemigen vonzott például Ignotus efféle modoroskodása: „Akasszanak föl, ha értem, – de gyönyörű!" – írta a Fekete zongoráról. Magunk sem igen értettük, persze, mit jelent a „csontvázak katedrálisa", a „vérvevő álomfickó", a „koporsó paripa" vagy „Pannónia grófnő szekere", de éreztük, hogy ő a vátesz, s büszkévé tett, hogy mirólunk írta: „Lyányok s ifjak szívei védenek." – Babits szememben megmaradt utólérhetetlenül modernnek, artisztikusnak, sokredőjű versei sejtelmeket ébresztettek a nyugati lírák gazdagságáról. De Petőfit és Aranyt szembeállító tanulmánya már elrontotta szájam ízét: miért kell álruhába bújva, ily nyakatekerten bizonygatni, hogy az ő az igazi művész, az alkotó, s Ady csak afféle bursikóz vadzseni, nyárspolgári velleitások-

kal. Ez volt az első csalódásom. (Hát még ha tudom, hogy Kosztolányi nem is oly régen Babitsnak írt levelében, „tanulatlan vad legény"-nek nevezte Adyt!) – Kosztolányi macskaléptű, suhanó bájú, enyhe misztikumokban lebegő lírája kellemesen ringatott, de ritkán élte túl az impresszió igézetét (Üllői úti fák). – Ez a könyv nem irodalomtörténet, hanem szubjektív beszámoló; ők hárman lettek a korszak arkhón eponümoszai, róluk szólnom elég: Adyt éltem, Babitsot tanulmányoztam, Kosztolányit élveztem. A többi „nagy" – Tóth Árpádtól Juhász Gyuláig – számomra e skála valamelyik fokán foglalt helyet. Móricz Zsigmondban egyelőre inkább a naturalistát láttam, semmint a nagy gáttörőt. Viszont elég hamar odavélekedtem, hogy a Nyugat második és harmadik garnitúráját túlértékelik. Ám ezt kimondani szentségtörés számba ment, vagy legalábbis botrányt okozott volna. S valóban, a megállapítás még kritikára szorult; a jogot rá azonban fenntartottam. Kassák avantgardizmusa tetszett, csupán eszközeit, stílusát, nyelvét éreztem gyakorta mondvacsinált-nak, minden áron újnak. („A vasoszlopnak vállazott", – ezek egy novellájának kezdőszavai, értsd: A hős a lámpaoszlopnak támaszkodott.)

Másfelől ösztönösen tiszteltem a tradíciót: az irodalom nem trapézművészet, sem légtorna, akármily magasra szökken, a talajról kell ugrania. Szorgosan kerestem tehát a hagyományok korszerű művelőit, s ha találni véltem, túlbecsültem, noha éreztem, epigon valahány. Vargha Gyula konzervatív peszszimizmusa erőteljes volt, de nem bírta a formát; Sík Sándor bírta a modern formát, de vallásos optimizmusa programszerű volt. Lévay, Szász Károly, Szabolcska – kicsi formátumban – tartották a népies-nemzeti hagyományt, de egyéni mondanivaló híján. (Ekörül támadt némi vitám Bélával: „Lévay – úgymond – a nem-lét, a többi is mind halott." Én: „Akkor meg kell nekik adni a végtisztességet." Béla: „Neked mindenre van kádenciád.") Valódi nyereményül megleltem és kihüvelyeztem az eleven átmeneteket a tradíció és a modernizmus között: Vajdát Ady felé, Reviczkyt Kosztolányi felé, Komjáthyt (többé-kevésbé) Babits felé. E rokonítás akkoriban még nem volt irodalomtörténeti közhely.

Mindezeket az ismereteket, s a többit is, szigorúan az egyetemen kívül szereztem, s az eredményekre a magam útján jutottam. Még Riedl Taine-en nevelkedett pozitívizmusát (race, milieu, moment) sem fogadhattam be, bármily szellemesen interpretálta: az irodalom ugyanis nem olyan termék, „mint a vitriol vagy a cukor". Amikor Németh László ötven évvel utóbb egyetemi emlékeimről kérdezgetett, joggal mondhattam: autodidakta vagyok. „Lehet ennél súlyosabb bírálatot mondani egy bölcsészeti fakultásról?" – fűzte hozzá Németh. Így esett, hogy mire leperegtek az egyetemre szánt, de jobbadán kívüle töltött esztendők, készen állt fejemben egy modern magyar irodalomtörténet anyaga és rendje. De addig az én hivatalom volt figyelemmel kísérni az eseményeket: minden vitát, kritikát, cikket, tanulmányt, művet, prózát, verset, mert esemény számba ment egy-egy újhangú novella és merész vagy „gazdag" rímpár. (Móricz: Hét krajcár, Kosztolányi: „óriás – glóriás") Kis híján kiplakátozták, oly becses volt az irodalom és eleven az irodalmi élet. Mondom, hivatalom volt mindezt egybegyűjteni, regisztrálni, kommentálni, sőt fölfedező utakat tenni, de kivált értékelni, ítéletet mondani, lehetőleg véglegeset, s naponta tüzetesen beszámolni róluk Béla barátomnak.

Ha én tágasabb irodalmi ismeretekkel s jobb nyelv- és stílusérzékkel tündököltem, a francia terepen viszont Béla volt a vezér: oktatott, leckéztetett, feleltetett. Egyébként is fegyelmezettebb, kritikusabb, rendszeretőbb hajla-

mokkal áldotta meg a zsidók istene, így ő irányította a közös munkát. Otthonos volt a nyelvtanok útvesztőiben, a klaszikus prozódiában, általában mindenütt, ahol az elme útja kicövekelt. Munka közben irgalmat nem ismert, „mese nincs", mondotta volna, ha ma él, szabados szertelenségeimet egyáltalán nem honorálta, hebehurgya kapkodásaimat, elterelő ötleteimet tüskés gúnnyal zabolázta meg, míg aztán szikrázó élc-párbajban föloldottuk a feszültséget.

Aligha volt a kamaszkor ellenhatása az a fergeteges iram, amellyel a tennivalókra vetettük magunkat. Az idő nem tétlen valami, egyaránt képes cammogni és fölgyorsulni, összehúzódni és kiterjedni nem-ismert határokig. A kamaszidő múlását a tehetetlen vágyakozás lassítja vánszorgóvá. Amidőn a tettrekész ifjúkor aktivitása előtt szabad tér nyílik, nem vélt vagy valóságos mulasztásokat akar behozni, nem hátra tekint, hanem előretör, mindig elégtelennek érzett gyorsasággal, frontálisan gördül és söpör, mindent áthasonítani akar és szinte érthetetlen, mennyit sikerül magába fogadnia. A testi-szellemi szervezet folyamatai fölpezsdülnek, mint az oxigénbe tett madáré, nem ismer fáradást, nem kíván pihenni, húzódozik lezárni a napot és nem akaródzik lefeküdnie.

Nyilvánvaló, hogy kettőnket a természet egy bordában szőtt. Megteremtettük saját szubjektív téridőnket, bár sejtelmünk se volt ilyen fogalmakról, s a környező kisuniverzum hozzánk idomult. Tökéletesen szabad lények voltunk. Sokrétű tennivalóink súlypontja elvileg az egyetem, gyakorlatilag nem, mert nem adott elegendő munkát, így hivatal volt csupán. Igazi műhelyünk a könyvtár. Legszívesebben a Fővárosi Könyvtár Kaplony utcai (Károlyi Mihály u.) fiókjában időztünk; ez volt a legkorszerűbb, világos, levegős, tágasan bútorozott s kevéssé látogatott. (Egyszer a közeli asztal mellé zömök úr telepedett, a néprajzi folyóiratban keresgélt; oldalba böktem barátomat: „Nézd, Móricz Zsigmond.") A Széchenyi Könyvtár zsúfoltságával tűnt ki, az Egyetemi Könyvtár olvasócsarnoka ünnepélyességet árasztott, primitív katalógusa viszont kiábrándított. De mindegyik megadta a társas stúdium előnyeit, a suttogott, egymást okosító eszmeváltás hasznát és az együttlét örömét.

Az évközi szünetekben és a nyári vakációban levelek útján irányítottuk közös programunkat. Néhány megmaradt, s fölöttük merengve látom, hogy a szabad időt sem potyáztuk el: Béla ilyenkor másolta „becses"-nek minősített jegyzeteimet, én meg az ő kisded francia könyvtárát aknáztam ki. Extra penzumom volt a készülés a pótlólagos görög érettségire, és főként féltve óvtam, gondoztam a kapcsolatot Höllriglel. Gyűjtögettem számára a háború elején özönével gyártott jelvényeket, elvégeztem alkalmi megbízásait, de mindenek fölött vártam őt magát. Hiszen félig gyerekember voltam még, mármint az ő gyereke, s az is akartam maradni; rajtam a gimnázium pora, vagy szebben szólva, az utolsó teen-ager évek hamva. Gyakran látogatott Pestre, s olyankor tüzetesen megírta, hol, mikor keressem. De magamban is számítgattam: most már jönnie *kell*, kimentem a Nyugatira, s ha hiába lestem az érkezők között, elsírtam bánatomat, és sürgettem jövetelét. „Kedves Kantu! – írta válaszul (a megszólítás gyerekkoromban rámragadt becenév). – Levél megy! (Értsd: ha Isten is úgy akarja, szombaton Bpesten leszek.) Ez a levél régen készül és bárcsak elkészülne. Szombaton de. 10 órakor keressen fel a Hunniában vagy a Pannóniában; ha akkor nem érne rá, úgy du. 1 órakor a Fiume kávéházban várom. Üdvözli Höllrigl. – Nyitra, 1914. XI. 4." – Persze, reggel 9-kor már a szállodában voltam, kihúztam az ágyból, ráadogattam ru-

háját, mint egy komornyik, megkötöttem a nyakkendőjét, s avval gyerünk a Fiuméba reggelizni. Ott nagy megbeszélés, s attól fogva nem tágítottam mellőle vonatindulásig. Így volt mindannyiszor, valamíg Pesten éltem. Örültem, ha megbízást adott, bár néha akadályok mutatkoztak:

„Kedves Kantu! Egy hosszú levélben megkértem, hogy a Nemz. Múz. éremtárában keresse fel Gohl Ödönt s kérje meg nevemben, hogy a mellékelt jegyzékben felsorolt érmek beszerzésének forrását mondja meg, ami tulajdonképpen Jeszenszkynek [nyitrai éremgyűjtőnek] kell. Jeszenszky írt is Gohlnak, hogy maga érkezik e listával, Gohl válaszolt is már, jelentvén, hogy a fiatal ember idáig még nem jelentkezett. Talán nem kapta meg levelemet? Vagy annyira el van foglalva, hogy nem ért rá? Gohl igen kedves ember és biztosítom, hogy ott tartja és mindenfélét meg is mutat magának! Remélem, azóta már ‚Szabadság za pety' lobog a kalapján és úgy rója a pesti aszfaltot. Csak úgy járjon el, mint mondtam, Weiss-féle smonciádákra ne adjon semmit, az mind szép, szép, de fő az, ami jó is! (Nem adandó le neki!) Ismét meghűlve parancsolok lenni, de hisz ez nálam oly mindennapos. Hát választ kérek!

Üdv és dicsőség

Höllrigl.

Nyitra, 1915. II. 19.

Utóirat: „Gohlt kérje meg kérem, hogy legyen szíves számomra lefoglalni az ágyúból készülő Auguszta érmeknek mind a 4 változatát."

A „Szabadság za pety (ötért)" háborús bakaszólam volt odafönt Tótországban, s itt talán arra utal, hogy sikerült megúsznom egy sorozást; de hogy Weiss Marci, volt osztálytársam smonciádái mint jelentettek, már nem tudom.

Említettem, hogy Béla serényen verselt realista kora óta, s hamarosan méltónak ítélt, hogy válogatott gyűjteményét elolvassam. És viszont a válogatást méltónak találtam a bírálatra. Isteni csoda, hogy fogalmazványom néhány töredéke megmaradt, s ezekből tudom, hogy csoportokra osztva taglaltam az anyagot. Voltak „Versek a Nőről", nagybetűvel persze, aztán „Byroni versek" és „Szép versek". Elmeművemet 1915 koratavaszán a Kaplony utcai könyvtárban nyújtottam át a megtiszteltnek. Íme egy szemelvény az első csoport verseinek analíziséből:

„Ezek versek a nőről és mindarról, ami a nővel összefügg. A nőt, akit ő keres, nem kell keresni. Nem a távoli, béna vágyak csúcsán lebegő királyi asszony, a koronás Léda, akinek kedvéért az Olympuson is hattyúvá változnak az istenek, sem a kékszemű, szőke virágszál: ezekről legfeljebb tréfál, ezek ötlet-alanyok. Az ő nője az a nő, aki maga jön, aki a húsát adja oda s akivel ‚Hágár oltárán' áldozunk nagy árat ‚vért és velőt', szép ideálokat, aki elfojtja a régi, szent lélek-rezzenéseket s akinek magunkat is odaadjuk:

Csakis a kéjjel nem lehet szeretni,
Amikor szeretek, a lelkem is szeret,
Testemben zúgó kéjek robogása
Széjjelszakítja, bontja lelkemet.
Szerte bolyongva, csókért jajongva,
Érzékek viharán a lélek remeg,
Lelketlen szerelmek lelket követelnek
S meddő ürbe hintem furcsa lelkemet.

„Jön tehát a nő és kínálja magát. S a halk ritmusok szilaj, lüktető zengéssé hangolódnak és tort ül a vér vágya. De ez nem a pogány test-imádat, az

aestheticus rajongás, mely művészetet és filozófiát teremtett. Itt csak Bölsche-i szépség van, állati kéj-csata forrong, amely az ‚unalmas egy-való világ', a köznapi, szürke életek mélyéről tör elő. A kéj a kéjért, a szépség is a kéjért."

És így tovább. Némi elégtételemre szolgált, hogy Béla nem ismerte az Adytól és Babitstól vett citátumokat, nem értette a célzást Platón Erósz-filozófiájára, s kérdezte, honnan veszem ezeket a „gyönyörű dolgokat". Kissé irritálta, hogy többször lefiataloztam, noha magamat is, de az értékelést általában elfogadta, s kimondta a legmagasabb kvalifikációt: „A Nyugatba való!" – Világos: nem voltunk koraérett csodagyerekek, de legalább nem Szabolcskánál kötöttünk ki.

Ám az irodalom nekem valójában kellemes és hasznos szórakozást nyújtott csupán, kívüle és az egyetemen kívül számos tudomány vagy tudnivaló kecsegtetett nem kisebb örömökkel és próbásabb feladatokkal. A mániás „soha-meg-nem-elégedés" (Babits) elejétől végig többletmunkára sarkallt, de megszerzésük nem gördült mindig zökkenőtlenül. A Néprajzi Múzeum műhelyéből egyszerűen kidobtak, megsokallván lábatlankodásomat, épp amikor egy csodás mongóliai gyűjteményt teregettek ki. Éspedig maga a gyűjtő, Sebők Zsigmond csukta be mögöttem az ajtót, holott az ő jóakaratát óhajtottam volna megnyerni. A Nemzeti Múzeum archeológiai raktáraiba be sem jutottam mindaddig, míg Höllriglt oda nem helyezték; ő viszont karikára fűzött kulcsait is átadta, hogy szabadon garázdálkodhassak. (Ez már a 20-as évek elején történt.) Ha már mindent tudni nem lehetett, látni akartam minél többet. Így aztán nemcsak Höllrigl utasítására, hanem magamszántából, ismeretvágytól is űzve, betörtem Gohl Ödön kietlen magányába, ki potenciális tanítványt sejdítve bennem, csakugyan elém tárta kincseit, megcsillogtatta a numizmatára váró örömöket. Galerink tagjai, hogy mai szóval éljek, némiképp önvédelmet rejtő szkepszissel szemlélték hemzsegésemet, s Béla egy ideig numizmatának csúfolt. No jó, – úgymond – az ember lehet zenész, filozófus vagy szoknyavadász is akár, sőt apacs, ennek mind van teteje, de numizmata . . .? Holott engem még vártak a tárlók és tárlatok, a folyóirat-olvasók, a színházak és otthon a könyvek türelmetlen garmadája.

A színház külön paragrafus, egyrészt jelentőségénél fogva, másrészt mert nem osztogatta ingyen a tudást és az élvezetet. De szerencse kísért. Idősebbik néném és sógornője hadi szalmaözvegyek lévén, férjük a fronton, magányukat színház-látogatással enyhítették. Nőnemű embernek akkoriban nem illett este férfi kísérő nélkül közlekedni, ezért engem kértek e lovagi szolgálatra, és fedezték a költségeket. (Úgymint: villamosjegy oda = 20 fillér, kakasülő = 20 fillér, villamosjegy vissza = 20 fillér, kapupénz = 20 fillér, összesen 80 fillér.) Igyekeztem minél sűrűbb és igéretesebb programot összeállítani; ha nem volt kedvük, a magam erejéből támogattam a színművészetet, lehetőleg Béla barátom társaságában. Ez egyben módot adott rá, hogy értékelhessük a látottakat, végtelen éjjeli sétákon. A kakasülő – kivált a Nemzetiben – madártávlati képet nyújtott a színpadon folyó cselekményről, a színészeknek olykor csupán a feje volt látható s a lábuk feje, ha mozogtak, de meg lehetett szokni.

A 10-es évek színi életét, repertoárját, csillagait, bolygóit nem csődíthetem papírra, csak emlékeztetőül tartok villámszemlét. A Nemzetiben Jászai Mari ragyogott az élen, nyomában Márkus Emília, Paulay Erzsi, Váradi Aranka, s máris, egész ifjan Bajor Gizi; férfiak: Ódry, Beregi, Pethes, Ivánfi, Rózsahegyi, Somlay. Jelenlétemben ugrott ki az ismeretlenségből Rajnai, fizikailag is, mint Faun; Pathelin-alakítása felejthetetlen emlék. – A Vígszínház a

Lipótváros igényeit szolgálta, háziszerzői Bródy, Molnár Ferenc, Gábor Andor, főcsillagai Varsányi Irén és Hegedűs Gyula, aztán a Gót-házaspár, a két Gombaszögi, Haraszti Hermin, Fenyvesi, Tapolczai, Vendrei tata és a fiatal, karcsú, hihetetlenül elegáns Csortos. – A Magyar Színház a Terézvárosé volt, Törzs Jenő képviselte a legmagasabb, ha kellett klasszikus szintet. – A Király Színházban Fedák Zsazsa, az operett múzsája regnált, meg Lábass Juci és Honthy Hanna, továbbá Rátkai Márton, a Latabárok atyja és mindenkori énekes bonviván. – A Váci utcában a Modern Színház parányi színpadán Bárdos Artur mindent meg tudott valósítani, amit csak akart (pl. Shaw Szent Johannáját Bulla Elmával, sőt a Romeo és Júliát is). De már túlhosszúra nyúlt a névsorom, pedig a rendezőkről is mondhatnék egyet-mást.

Mint ifjonti színházrajongó, gyakran ólálkodtam a színészbejárók körül. Klasszikus emlékem a 20-as évek elejéről: A Nemzetiben a Bánk bánt adták, a főszerepben Jászai Marival, ki ekkor már túl volt hetvenedik évén. Meg is érkezett, konflison fiatal nő kíséretében; a portás kiszaladt, s ketten, hóna alatt fogva támogatták be a kapun. Elképedtem: Uram irgalmazz, hogyan fogja játszani Gertrudiszt, hiszen járni se tud? Jön a jelenése, belép „nemesen egyszerű" királyi díszben, léptei alatt reng a padló, söpri a színpadot, Bakó (Bánk bán) nyámnyila alakká törpül mellette; mikor a halálos döfés éri, dobbanva zuhan a trón lépcsőjére, csak a keze rángatózik kissé. – Más: Bajor Gizi, mint tudjuk, három évvel fiatalította magát, állítása szerint 1896. május 19-én született (ugyanaznap, mint én, így hát azt hittem, egyidős velem). Ambrus Zoltán 1917-ben felújította a Dadát, Bajor játszotta a címszerepet, az egyik jelenetben Tapolczai Jojó volt a partnere, Tapolczai Dezső roppant csinos, nem kevésbé fiatal lánya. Ezúttal a földszint elején, a harmadik sorban ültem, jól láthattam őket. „Odanézz, fiam – szóltam magamhoz. – Ez a két leányzó olyan idős, mint te; ketten vannak az ország első színpadán, egy nehézsúlyú darab nem könnyű jelenetében, s lenyügözik a közönséget. Ezt faggyúzd meg, te mamlasz!" – 1918 tavaszán volt Szomory darabjának, a II. József császárnak premierje a Nemzetiben; jóval pénztárnyitás előtt érkeztem, ám látom, hogy a szerző megelőzött, s izgatottan köröz az épület körül. Saját ízlésű, jól szabott zöld öltöny volt rajta, antilopbetétes zöld lakkcipő, hasonszínű nyakkendő és kalap, de kerubin-szépsége, ha volt s nem legenda, rég odalett; pecsenyevörös arcára kiült a lámpaláz rettegése. Pedig – nem emlékszem biztosan – lehet hogy nem is premier napja volt ez, hanem egy későbbi előadásé, s a darab nagy sikert aratott.

A színház számomra inkább tanulmány volt, mint szórakozás. De mert szórakozni is kell (s ezt már nem a magam szakállára, hanem a galeri avatott vezetésével), vártak fölös számban az orfeumok, varieték, kabarék, éjjeli lokálok és kávéházak, Adyék Három Hollója, a Café Français, a New York hindu pagodája, szemben a Meteor az éjjeli pillangók hosszú sorban üldögélő rajvonalával, végül a murinak képzelt, roppant szolid dőzsölések után a Simplon bablevese, záradékul a Hungária gőzfürdője, ahonnan olykor egyenesen Haraszti órájára vezetett az út, s ott végre háborítatlanul alhattunk egyet. Ehhez tartoztak a fiatalkori barátságokból ki nem iktatható éjszakai séták, egymás kísérgetése hazáig, oda és vissza, sürgősen megoldandó világproblémák faggatása, dohány fogytán zsebkoszból sodort cigaretták slukkolása közben, a fölgyorsult és kitágult idő dimenzióiban.

Versenyfutásunk az idővel három röppenő szemeszter után hirtelen megszakadt. Sorozáskor (1914. dec.) mindketten a Mollináryakhoz jelentkeztünk.

Béla a berukkolás előtt beteg lett, kórházba utalták. Ritkán, akkor is lopva találkoztunk leszerelésünkig, mely különös módon szinte egyidőben történt. Sűrűn leveleztünk, de csak néhány lapja maradt meg. „Elhoztam magammal Komjáthy Jenő verseit, – írta a kórházból – s hidd el, ebben a nagy lelki kétségbeesésben és mélyrehullásban, salakban, sárban egy ilyen felemelő hang jólesik . . . Mondok egy jó viccet: lenyírták a hajamat: fegyencnek érezhetem magamat bátran." Félév múlva, június 10-én a pomázi kiképző táborból: „Egészen elkeserít, hogy be vagy osztva a marsba, hogy nem találkozhattunk, általában ezért a szétkallódott filozopteri barátságért, melyet a katonaság szétzúzott." Sose tudhatta az ember, viszontlátja-e, akinek tábori lapot küld: innen a kesergő hang, mely alatt a végbúcsú gondolata lappang.

A tisztiiskola elvégzése után a besztercebányai barakk-kórházba került, tüdőbajjal, kis idővel előbb, mint én a pécsi barakkokba. Onnan írta 1916 telén: Pestre utazva, a túlfűtött kocsiban azt álmodta, hogy a trópusi dzsungelben bolyong, körülötte tigrisek ólálkodnak, majd a Szaharában találta magát, ahol számum fenyegette, de szerencsére lehuppant a padról s fölébredt. Álmát színesen írta le, ez megihletett, válaszomban én is elmeséltem a magamét, melyet Stryjből jövet a tehervagonban álmodtam. A mesét novellisztikusan kicsinosítottam, tetszett magamnak is, olyannyira, hogy lemásoltam és eltettem megőrzendő remekeim közé. Első vagy második írásom volt, mely nyomtatásban megjelent, Dialógus a halálról cím alatt, három évvel utóbb. Ha tehát írónak nevezhetem magam, vele keltezhetem pályafutásom kezdetét. Nem firtatom, megér-e egy bekezdést az ügy.

A kórházi tespedés idegőrlő unalmában természetesen létreszültünk egyké elmeművet. Béla a novella-írásban gyakorolta magát, én az itészetben. Mindenekelőtt önállóságra törekedtem, azt hiszem, Sterne-nél olvastam az aranymondást: „Többet ér egy uncia a magadéból, mint egy tonna idegen". Ez jó volt alapállásnak, azonban kiegészítettem a kamaszkoromból hozott szubjektív mozzanattal: sutba az idősb golyhókat, elméletestül, módszerestül! A lázadást az előző nemzedékekkel szemben nyilván a beteges apa-komplexus diktálta, de eredményeit ma is vállalom. Első lecsapódása egy saját esztétikai elmélet lett, elveit és módszereit részint Anatole France-on és Flaubert-en, részint A Holnap két kötetén próbáltam ki. Csatoltam egy magvas beszámolót olvasmányaimról, s elküldtem Bélának. Esztétikámat, némi fenntartásokkal, elfogadta, s hódolattal gratulált, viszont a holnaposokról bővebb adalékokat kért. Megkapta, novellái méltatásával együtt. Nagyjából e szkéma szerint gombolyodott „irodalmi" levelezésünk, mely irmagostul elveszett ugyan, de elveit, mint mondtam, fenntartottuk. Sőt A. France-om és Flaubert-em, erősen átdolgozva, később napvilágot látott.

De valójában – és szó szerint – életbe vágóbb ügy őrölte idegeinket: „. . . az izgalom őrjöngésében írok, égek, lobogok . . . Csütörtökön lesz a felülvizsgálatom. Kiosztják az életet és a halált. Vasárnap, ha a filozopterek istene megóv, Pesten leszek és hangos öröm- és kéjkiáltással fogok nyakadba borulni" – írta 1917. augusztus 21-én Besztercebányáról. Csakugyan szabadlábra került, s egy hét múlva már Pestről jelentkezett. De a viszontlátás eltolódott október végéig, az én szabadulásomig.

Most nyolc esztendőt előreugrok. Béla 1925–26 Párizsban írta Fel a porból! című regényét; ebben elmondja, miként mentette ki magát a válságból, melybe a háború és a katonaévek sodorták. Önéletrajzi regény, lényegi mondanivalójában élethű, indulatában őszinte és igaz; a megjelenítés természete-

sen áttételes, változtat a történteken, a szépirodalmi mű igényei szerint. Regényében „újraéli" közös életünket, válságainkat, melyek egyformán csaptak ránk, de lelkileg én hamarább álltam talpra. Mintaképnek tekintett egyébként is, és így eszményített; baráti összetartozásunk felsőfokon állandósult, elkerültük a fakulás szomorú, de gyakran múlhatatlan szakait. Ennek intenzitásáról ad hírt a regény, a szerző szeretete lobog és kiárad az ihlető modell iránt. Nehéz megindultság nélkül olvasnom első találkozásunkat a katonáskodás után; hűségesen áttette környezetünket is, csak az időpontot helyezte más évszakba. A regényben Szél János vagyok, hadviselt katona, betegen fekszem otthon; ő Hammer Kristóf, a történet fikciója szerint hadifogságból érkezett, kezében levelem:

„Meglepetve bontotta fel a levelet, amelyet anyja nyújtott oda neki. A darabos, férfias írásról ráismert barátja, Szél János kezére.

‚Azt hallottam, hónapok óta itthon vagy. Mely gyalázat, hogy nem értesítettél róla! Azonnal zarándokolj el hozzám, én, sajnos, nem mozdulhatok ki, beteg vagyok. Ha tehát kedves az életed, levelem vétele után egy percet se vesztegess, így még van reményed a bűnbocsánatra. Ellenkező esetben légy elkészülve a legrosszabbra, sőt merényletekre is. Ölel Jánosod.'

Valami ellenállhatatlan erő, szeretet lobbant fel benne, s rohant át Budára. Ó, a régi barát, múltja egyetlen ép darabja, az ifjonti lángolások társa! Hívó hang ebben a bús haldoklásban, valaki, valami, amit a háború nem vett el . . ."

Dolgaimról szólva, elmondtam már, hogyan készültünk az alapvizsgára és morzsoltuk le a szemesztereket; elsajátítottuk a finn nyelv kötelező alapelemeit is. Most, hogy visszavedlettünk civilnek, Béla lelkiismeretesen, fegyelmezetten őrölte a penzumokat: simán átkelt a zátonyokon. Magam a magyartól nem tartottam, Beöthy és Simonyi át is eresztettek. A barakk-kórházban jól belejöttem a francia olvasásába, elhatoltam Villonig, Rabelais-ig, Lanson ezeroldalas irodalomtörténetét is zsebre gyűrtem, a nyelvtant azonban elhanyagolhatónak véltem. Ám a vizsga első felében csakis erről volt szó, s már az elején szánalmasan lebuktam: Haraszti undorodó udvariassággal távozásra kért. Béla bosszús megértéssel szemlélte bukdácsolásomat; zavaromat a nagyothallásnak tulajdonította, holott csak tudatlanságom volt az oka, és a szégyenkezés a statisztáló kollégák és kolléginák előtt. Dühös fogadkozásaimra: – majd megmutatom én! – fenyegető hangon közölte, hogy számonkéri majd.

Öt hónap múlva jelentettem, hogy készen állok az istenítéletre. Egy kellemes koraőszi délután fölkerekedtünk, hónom alatt a világ legvaskosabb francia grammatikájával és egy történeti nyelvtannal kizónáztunk a Svábhegyre, s a Normafa táján padra telepedtünk. Béla fogta a vaskosat, fölülötte itt, fölütötte ott, kérdezte ezt, kérdezte azt halkan, hangsúlyozás nélkül, franciául persze, és hallgatta szerény, de folyékonyan kerepelt válaszaimat, úgy félóra hosszat. Akkor legyintett, becsapta a könyvet és másról beszélt. Mintha meggyóntam volna: kínos tartozás szakadt le rólam, Béla föloldozott. Betértünk egy zöldvendéglőbe pofa sörre. Ő és ekkor szerettette meg velem a franciát. A pótvizsga 1919 tavaszán lett volna esedékes, de engem addigra másfelé terelt a sors.

A háború utolsókat rángott, megjött október és lepergett, mint ismeretes. Ismét meglódultak a tömegek. Egy szürke, ólmos délután az Országház terét zsúfolásig ellepték a tüntetők. Elöl valahol egy akasztófa-forma póznáról frakkba és huszárnadrágba öltöztetett bábu fityegett: Tisza István gúnyfigurá-

ja. A több ezres tömeg dobogva, ütemesen ordította: „Ti-sza gye-re-ki, Ti-sza gye-re-ki!" Félelmes volt ez a monoton tombolás: a dobogástól, bömböléstől remegett a föld, a levegő, a rekeszizom. A tömeg úgy tudta, hogy Tisza az Országházban van, és mondták, valóban az egyik ablakból nézte némán az ordító tömeget és a maga baljós figuráját.

A Károlyi-párt székháza a Gizella téren volt (Vörösmarty tér), mindig tömeg táborozott előtte, mert ablakából a szónokok egymást váltva jelentették a legújabb híreket és kitartásra buzdították a népet. (Buza Barna: „Szívesebben ülnék ma suszterszéken, mint királyi trónuson.") A szünetekben fiatal munkások énekelték a proletár-indulót a Marseillaise dallamára, fülemnek szokatlanul vontatottan. („Nem lesz a tőke úr mirajtunk . . .") Esténként, hazamenet szoktam odajárni.

Október 27-én a király József főherceget homo regiusként Budapestre küldte; 28-án este Friedrich István beszélt az ablakból, bejelentette az eseményt, és felszólította a tömeget: menjünk Budára, mondjuk meg József főhercegnek, nincs rá szükség, a nép már határozott. Aznap Béla is ott volt, a hátsó sorokban álldogáltunk, így mikor a menet a Dorottya utcán Budára indult, az elejére kerültünk. Előttünk szálas termetű munkás vitte a zászlót. A Lánchidat a rendőrség lezárta. Mikor a menet közeledett, a rendőrök hevesen integettek és kiáltoztak: „Vissza! Tilos az út! Oszolni, különben lövünk!" Kardot rántottak, és fenyegetően közeledtek. A hirtelen kavarodásban megdöbbentett, amit láttam: a zászlót vivő munkás, lépéseit se gyorsítva, se lassítva, borzongató nyugalommal, félelmetlenül ment a rendőrök elé. Íme, egy hős, – gondoltam. A rendőrök már csépelni kezdték az elöl menőket, lövések estek, az emberek hátráltak, mi ketten is, majd szétfutottak, javarészt a rakpartra ugráltak. Mi a befelé sodródó tömegbe keveredtünk, s hogy kijussak belőle, a Deák-szobor vasrácsa mögé akartam ugrani. Béla visszatartott: „Céltalan!"

Ez volt a lánchídi csata. Másnap az a hír járta, hogy negyven halottja volt. Károlyiné naplófeljegyzése szerint hárman estek el, hetvenen sebesültek.

30-án este Károlyi beszélt a pártház ablakából, e percben is hallom különös, fakó orrhangját: „Már csak órák kérdése, hogy átvegyem a hatalmat." A király másnap telefonon kinevezte miniszterelnökké, s megalakult az új kormány.

Akkoriban anyámmal, két húgommal a Krisztinavárosban, a Márvány utca 27. számú házban laktunk. A szomszédos 29. alatt Kaffka Margit, azaz Fröhlichné, férjével és kisfiával. Látásból ismertem, nagy kutyával járt sétálni, utcán, villamosan találkoztam vele. Feltűnő, olykor bizarr ruhákat viselt. Megjelenésében, talán lényében – ha szabad egészen futó benyomásoknak hitelt adni – volt valami félénk tétovaság, megriadni kész bizonytalanság, amit nem enyhített macskaszerűen éles nézésű szeme, szinte hipnotizáló pillantása. „A mindent látó szemű asszony", – mondta akkoriban egy rajongó leány-olvasója. Köztudott, hogy a háború végén fellépő spanyoljárványnak több halottja volt, mint a harctereknek. Megszokhattuk a tömeghalált, mégis kísérteties látvány volt a koporsókkal vágtató halottas kocsiké: csak így tudták lebonyolítani a „csúcsforgalmat". Kaffka Margit és kisfia is a járvány áldozata lett, december 1-én volt a temetésük Farkasréten. Idejében megtudtam, s kimentem. Sötét nyirkos téli délután volt. Mikor odaértem, a ravatalozó már megtelt. A kint álldogállók közül fölismertem Schöpflin Aladárt és Hatvany Lajost. Bent Babits mondta a gyászbeszédet, csakhamar kijött, sápadt volt,

szótlan kézfogással üdvözölte, akiket ismert. A koporsókat kísérő gyászmenet tán száztagú lehetett. A sírnál Móricz Zsigmond rebegett búcsúztató szavakat, zavartól vörös arccal, oly elfogódott, alig hallható hangon, hogy csak a körülötte állók érthették. Azóta is sajnálom, hogy sem Babits, sem Móricz beszédét nem hallhattam; a lapok nem írtak róluk, én bizonyosan megjegyeztem volna. A gyászolók szétoszoltak. Hatvany autójába tessékelte Schöpflint és Móriczot, elég rozoga, vászonernyős kocsi volt, de a háborúban az is ritka fényűzés.

A spanyoljárványt megúsztuk. Bizonyára megúsztam volna a francia pótvizsgát is, ha nem kell kereset után néznem. Állást vállaltam, s ez másfelé terelt. Béla, számítóbb és gyakorlatibb jellemèhez híven, rendbe tudta tenni dolgait: kiváltotta az abszolutóriumot, szakvizsgázott, ledoktorált. De mire mindezt elintézte, s lemorzsolhatta volna a gyakorló tanári évet, új korszakra virradtunk: az állástalan diplomásokéra, az ő esetében fajvédelemmel súlyosbítva. Maradt a filoszok örök menedéke, az óraadás. Mint minden rosszban, ebben is sikerült viszonylag jobb részt kinyomoznia és megszereznie. Nem reménytelen nebulókkal vesződött, hanem lipótvárosi dámákat és dáma-jelölteket oktatott a francia nyelvre.

Osvát 1922-ben közölte egy írását, s evvel íróvá avatta. Rég láttam olyan ujjongást, mint amely ekkor egekbe ragadta. Csakhamar még egy lépést tett előre: Osvát 1923 januárjában megbízta, hogy Madách születésének centenáriumára írjon reprezentatív tanulmányt. Noha nem fogadta el közlésre, maga a felszólítás bizalom jele volt, s fölvételét jelentette a Nyugat szűkebb munkatárs-gárdájába, bő kárpótlásul a kudarcért. Más szóval, megnyerte Osvát rokonszenvét, mint általában mindenkiét. Magam is tapasztaltam ezt: ha – később – Béla neve köztem és Osvát közt szóba került, a szigorú, zárkózott, sebzett lelkű ember arca földerült s közlékenyebbé vált. Kedvelte, közölte egy-két novelláját, kritikai cikkét, jó szívvel adott neki megbízásokat. Midőn Béla Párizsba költözött, én közvetítettem néhány óhaját.

Mert – mondanom se kell – Bélának első dolga volt, hogy összeköttetésbe hozzon Osváttal. Ő biztatott arra is, hogy fölös számú és szerinte kitűnő verseimből küldjek el néhányat Kosztolányinak, s kérjem véleményét. Maga diktálta a kísérő levél szövegét, s ebben szarvashibát követtünk el: beleíratta, hogy megsüketültem, mindinkább befelé fordulni kényszerülök, ezért számomra döntően fontos az ítélete: érdemes-e stb., stb. Azaz szánalmára appelláltunk. Mi mást válaszolhatott erre a csupaszív ember, mint csupa jót és szépet?

„Kedves uram, – írta – megható levelével kísért kéziratait azonnal átdolvastam, mihelyt megkaptam. Érdekes, finom versek. Olyan ember munkái, aki művész és költő. Néhol érzik az új magyar irodalom hatása. Küzdjön ellene. Ez minden tanácsom. – Fejlődése érdekel. Bizonyos vagyok, hogy önnek írnia kell. Szeretettel üdvözli

Budapest, 1921. okt. 28.

Kosztolányi Dezső."

Az „új magyar irodalom" kerülendő hibáján az akkoriban lábra kapott formabűvészetet, rímtornát értette; maga is hamarosan áttért a szabadversre: Meztelenül. De most már nem hagyott nyugton a balul sikerült kísérlet: Osvátnak is benyújtottam egy kisebb minta-kollekciót, s szótlanul vártam, mi lesz? Jósokára, – nem tudom, gyenge pillanatban-e, vagy komolyan gondolta

– megígérte, néhányat közölni fog. De minthogy nem lobbantam lángra az örömtől, s később sem érdeklődtem, elejtette ígéretét. Talán meg is neheztelt.

Ugyanis akkortájt Bélának a próza, nekem a líra mást és többet jelentett az írói becsvágy szolgálatánál és kielégítésénél: belső problémák megoldását vagy kudarcát. Emlékszem, *A nagyevő* című, vaskosan naturalista novellája taglalása közben megjegyezte: Ez az én lírám, – s ábrándos arcot öltve, a hárfapengetést utánozta. Magam azt hittem, hogy a lírai költészet, vagyis a tevékeny individualizmus kimenekít majd a fullasztó nihilből. Ilyen szempontokból boncoltuk szüleményeinket s viviszekcióztuk magunkat és egymást. Ezekben az években naplót vezettem (mindig válság jele!), 1921. október 28-i kelettel egy ligethosszú feljegyzés gyúrja ezt a témát, vitámat Bélával; onnan veszem az alábbi sorokat: „Újra akarom szülni magamat, fullaszt a nihilizmus... Béla helyeselte, de jött a társadalommal és a pesszimizmusok vieux jeu-voltával stb., amit a priori nem fogadtam el, mert a társadalom művészeti szükségletei nem az én lírai szükségleteim. Az én szükségletem az, hogy lírai perceimről művészi és őszinte tükörképeket adjak. Ez máig a nihil. Pózolni lehetetlen, mert hazugság. Bármily vieux jeu legyen a nihil, felül áll korok és fajok határain, és ha ennek az eszmének csúcsán vagy fenekén állok, lehetek ismeretlen vagy megvetett lírai zúgprókátor, de a rein menschlich glóriája a fejemen ül. (Ilyen hatásosan fejeztem ki magam!)

„Életem kérdése énbennem fészkel. Ezt be kellett látnia Bélának, s mikor ideértünk, megegyeztünk. Az énem azonban a nihil. Hitem nincsen. Ma még nem látok túl a nihilen, s nem tudom, hogyan fogok átlépni rajta."

Ilyen vitánk, elmélkedésünk volt száz, e néhány sort mutatóba közlöm. Mindent tudtunk, amit kellett, csak azt az egyet nem, hogy száz meg száz problémánk lesz mindaddig, míg valamely reánk szabott és kielégítően végezhető tevékenységet nem találunk, azaz életünknek értelmet. Ebben a tétovaságban a külső „sikerek" nem sokat jelenthettek, talán semmit. A belső formálódást, kiforrást, szilárdulást pedig számtalan ok gátolta. Elsősorban mindaz, ami az egész első „elveszett nemzedékét", szorosabban, hazai műszóval az állástalan diplomásokét: a vesztett háború s a kilátástalanság. Ezek hatását – egyénileg – súlyosbította Bélánál az önbizalom hiánya s következésképp ideál, mintakép keresése (bennem vélte megtalálni), nálam az örökletesen (ha úgy tetszik: terhelten) túlfeszült idegélet, a forró fej szertelen tudáshajszája, s a hajlam az önutálatra; mindkettőnkben pedig a szenvedélyesség, a felsőfokon állandósult érzelmi állapot. Abban a korban voltunk, midőn a férfi-embernek választania kell világnézetet, életszemléletet, vagy legalábbis kiegyeznie a valósággal, ám éppen ez hiányzott. Túl sokat tapasztaltunk, s a pozitív és negatív élmények, tapasztalatok semlegesítették egymást. Emiatt vesztette el önbizalmát Béla (olykor a kétségbeesésig), s ezért süllyedtem én, az anarchián át, a nihilbe (a fulladásig). Tájékozatlanságunkra jellemző, hogy Béla filozófiai okfejtések útján próbálta megtalálni az élet értelmét és értékét, minden igazi képesség híján (az „abszolutumot" akarta megragadni), én szépprózai művek által igyekeztem „kiábrázolni magamból" problémáimat, azaz megszabadulni tőlük, nemkevésbé igazi hivatottság nélkül. A forradalmaktól nem azt kaptuk, amit vártunk, az ellenforradalomtól, illetve a reakciótól nem vártunk és nem kaphattunk semmit. Ideálunk a szellemi szabadság francia változata volt. Maradtunk, amik voltunk: független radikális polgári demokraták. Nagyjából így álltak dolgaink 1923-ban, amikor Béla több évre Párizsba költözött, s magam is vidékre készülődtem, egy más életforma akaratával.

(Folytatjuk)

ISMERETLEN PERUI KECSUA SZERZŐ
XVI. század (vagy később).

Atahualpa inka halálára

Míly szivárvány a fekete szivárvány,
fölemelkedő?
Cuzco ellen rettentő nyílvessző,
virradó.
Mindenhol baljós jégeső,
verő.

Szivem megsejtette
minden pillanatban
– álmaimban is megrohant engem

a csüggedésben –
a halál hírhozó kék legyét,
véget nem érő szomoruságát.

A Nap sárgul, esteledik
homályosan.
Öltözteti halotti köntösbe Atahualpa tetemét
s nevét.
Az inka halála
csak egy pillanat.

Szeretett fejét már eltakarja
az ellenség, a kegyetlen.
Vérfolyam vándorol, terjeszkedik
kék áradatban.

Csikorgó fogai már belemarnak
a puszta szomoruságba.
Szeme ólommá vált – hajdan mint a Nap,
inka tekintet.

Megfagyott szívű
Atahualpa.
Négy vidék férfi-sirása
beborítja.

Elhagyták a menny fellegei
megfeketülve.
Az anya Hold, megkínzott, beteg arc,
sorvadozva.
Minden rejtőzködik, eltűnik
haldokolva.

A föld megtagadja eltemetni
Urát.
Mintha szégyenkezne annak teteménél,
aki őt szerette.
Mintha félne vezérét
semmivé fogadni.

Szikla-szakadékok remegnek Gazdájuk miatt
gyászdalba fogva.
A folyam bőg fájdalmának hatalmával,
habja magasodva.

A könnyek két áradatban,
s összevegyülnek.

Melyik férfi ne sírna
érte, aki őt szerette?
Melyik gyermek ne léteznék
atyja szemében?

Nyögő, sebzett szív,
pálma nélkül.

Melyik szerelmes galamb nem adja szívét
szerelmesének?
Melyik tomboló szarvas nem enged
ösztönének?

Vérkönnyek kiszakítva
örömükből.
Könnyek folyékony tükre,
fesd le holttestét!
Fürdessétek mind, nagy szerelmében,
öletek.

Számtalan hatalmas kezével
védelmezettek,
szíve szárnyaival
megsimogatottak,
mellének finom szövetével
betakartak,
könyörögjetek
mint özvegyek.

A választott nemes szüzek meghajoltak együtt,
mind gyászban,
a Villaj Umu palástjába burkolózott
az áldozathoz,
minden ember fölvonult
önnön sírjánál.

Kínban örjöng
az Anyakirályné,
könnytengere árad
a sárga tetemig,
arca merev, mozdulatlan,
ajka rebeg:
„Hova tűntél
szemem elől,
elhagyván e világot
gyászomra
szivemből magadat
örökre kiszakítva?"

Gazdag a váltságdíj aranyával
a Spanyol.

Rettenetes szíve, a hatalomtól fölfalt,
egymást öldökölve,
folyton sötétebb vággyal,
dühödt fenevad.

Annyit adtál, amennyit kértek,
mégis megöltek.
Vágyaikat teljesítetted
te magad.
S fekszel Cajamarcában
kiterítve.

Holt eredben
a vér,
kihúnyt szemedben
a fény,
a legsúlyosabb csillag mélyébe hullott
a pillantásod.

Búg, szenved, útra kél, repül
szerelmes galamb szellemed.
Tombolva, örjöngve sír, haldokol
szeretett szived.
Örök elválás kínjában
szívünk megreped.

Tündöklő arany trónusod,
bölcsőd,
arany poharaid – mindent
széthordtak.

Idegen igában, halmozódó gyötrelemben,
mi elpusztítottak,
becsapottak, emlékezni sem akarók,
elhagyottak –
holt az óvó árny.
siratjuk,
nincs kihez térnünk,
csak félrebeszélünk.

Tűrheti-e majdan szived,
inka, a mi tébolygó, szertehányt
életünket,
hallatlan vésztől körülfogottat, idegen járomban
megtaposottat?

Szemed mint győzelem nyila sebzett,
nyisd reánk,
nagylelkű kezed
nyújtsd felénk,
és e látomással erősítve minket,
búcsúzz tőlünk!

WEÖRES SÁNDOR fordítása

BATA IMRE

WEÖRES PSYCHÉJE

Évekkel előbb egy regény terve foglalkoztatta. Gyanítom, ebből a tervből lett a Psyché, azaz Lónyay Erzsébet grófnő költészete és életrajzának töredékes fejezetei. Mivel a regény természetesen életrajz kívánt lenni. Én-regény. Csakhogy Weöres nehezen találta meg hősét, még nehezebben lelte a közegét. Olyan közegre volt szükség, amelyben az én kétségtelen realitás. És olyan énre, akinek természetes és teljes élete nem bontja meg a realitást. Az én egysége és a realitás teljessége – úgy tűnik föl – nélkülözhetetlen föltétele a regénynek, amit még érdemes megírni.

Egymást kölcsönösen tételezi a kettő. S e kölcsönösségben egyiknek is, másiknak is vonzatai vannak. Alanynak és állítmánynak; az ítéletnek. Mi szükséges az állítmányhoz, hogy az alany létét evidenciának állíthassa, s az *esse* milyen föltételekhez ragaszkodik? A végeredmény tanulsága szerint úgy találta Weöres, a realitásnak történelemmé kell változnia, s az én ebben a realitásban más nem lehet, mint önmaga mélysége, egy közvetlenül soha ki nem beszélt réteg. Ami tehát személyes, áttételessé tétetett, s ebben a tárgyiasságban az egyértelmű múlt idő öltött testet. Az emlékezet ideje. Psyché, a kitalált poetria lélektanilag igazolható belső realitás, soha ki nem beszélt belvilág, bámulatos költői emlékezet.

Gondoljuk meg, Weöres 1913-ban született. Olyan családi közegben élte gyermekkorát, ahol száz esztendő az időben visszafelé – eleven hagyomány. Atyjának atyjai – mint Babits mondaná – három-négy nemzedékkel előbbre – a család körén – eleven emlékezet. Ükapja szerezte a vagyont, hadsereg szállító volt a napoleoni háborúk idején; e vagyon aztán folyton-folyvást osztódott, aprózódott. Berzsenyi, a Kisfaludyak – közeli rokonság. Kisfaludy-lány Weöres atyjának keresztanyja is. Weöresnek a tizenkilencedik század eleje a család körén eleven, bensőséges idő, a család mélyvilága. A régi kripta őrzi a csontokat s a neveket. Az idő a személyiség része, s talán valódibb, mint a pillanatsor, amelyben Lónyay Erzsébetet a költő – éjszakánként – életre varázsolja. A kiválasztott történelem neki nem történelem.

Így már természetes, ha abból az anyagból alkot regényhőst, amelyik mindeddig közvetlenül kibeszélhetetlennek látszott. Ama mélyvilágnak, a lélek tudattalan rétegének kedve s joga testet ölteni. Az is igaz, minden lelki mélység feminin és masculin egyszerre. Ám ennél több is megengedhető. Psyché anyját Bihari – a cigány – szereti el urától. Lónyay Erzsébet a miskolci cigányputriban – Weöres lelke mélyén azonosság-élmény. Nomád és keleti hajlamok indítéka, cigányösök sejtelme. A kibeszélhetetlen érzékiség is, melyet most e nőbe álmodott bele, az is saját tulajdonság. Látszat tehát e nő is; alakmás mivoltában realitás.

Miként látszat a regény is. Ily távolságon áthatolnia az emlékezetnek, csakis kihagyásos és részleges következményű lehet. Az életrajz csupa szakadozottság. De az életrajz e kihagyásos és hézagos mivolta, éppen ez a hitel fedezete. Majd azt nem mondtam, az epikai hitelé. Olyanná íródik ilyenképpen ez az életrajzi regény, amely képes minden ellenállást legyőzni. Mert mi-

lyen az élet is? Éppen így diszkontinuus. Minek látszunk egymás tekintetében? Vagy akár a magunkéban is? Nem éppen ilyen szakadozottaknak? Két találkozás és két mondat közt ugyan mi van? Nem kell-e beavatkoznunk, nem kell-e továbbgondolnunk, képzelnünk, ami látszik, ami van? Psychének vannak versei, följegyzései, tanulmánya Ungvárnémeti Tóth Lászlóról, de két vers közt és két följegyzés közt mi és hogyan van, a mi dolgunk elképzelni. Az életrajzi regény, az énregény mindenáron a zártságot akarja; csak az van, amit az írás befog; Weöres Psychéje oly eleven, mert nyitott és diszkontinuus, hogy mindjárt magunk is beléphetünk a történetbe.

Úgy tűnik föl, a regény-terv akkor ért a megvalósíthatóság állapotába, midőn egy másik vonzalommal találkozott. Az Ungvárnémeti Tóth László iránti szerelem elevenült meg ez idő tájt Weöres szívében. Régi szerelem, s igazi. Jellemző ilyenképpen. Weöres az irodalomtörténetben is azt szereti, ahol nincs kellőleg rögzítve az anyag. Nem a megírott irodalomtörténet, az íratlan vonzza. Mert minden több és gazdagabb, mint ami belőle fölfogható. Ungvárnémeti Tóth Lászlót a feledésnek adta a magyar irodalomtörténeti tudat. Nyilvánvaló indítékok szerint. Weöres nem tagadni kívánja a tudott liturgiát, de kiegészíteni – ellenpontjával akár. Egy poéta, aki orvosi egyetemet végzett, nagy műveltségű, latin és görög verset éppúgy írt, mint magyart, aki nem keveredett kora mozgalmaiba, de kora gyermeke volt, s kora gyermekeként költő. Életforma és alkotásmód szerint egyaránt poéta, aki ennek mindent alávetett. Kálvinista pap fia volt a fickó poéta, pataki diák, de mikor érdeke kívánta, katolikus hitre tért. Ez érdek azonban nem volt önös. Választását hite irányította. Hite a szellem költői változatába vetett volt. S ebbe bele is tudott halni. S ő lett Weöres regényének láthatatlan hőse. Lónyay Erzsébet esendő, bűnös életének igazolása. Mert a költő iránti szerelem koordinálja Lónyay Erzsébet életkáoszát, általa, az iránta való szerelem révén egységesül személyisége, mint ahogy a fickó poétát is csak Lónyay Erzsébet látja meg annak, aki teljében.

Életfilozófia rejtőzik minden nagy én-regényben. Mondhatjuk-e, éppen ez a műfaj legmagasabb szellemi igazolása? Természetesen nem kifejtett életfilozófia. A kevesebb több itt. Elég, ha sugárzik, ha a személyiség szuggesztivitása. Lónyay Erzsébet személyiségének sugárzása: változékonyságában az állandóság, örökös kiszámíthatatlanságaiban a logika, hűtlenségeiben a hűség. akárcsak a mű látszatai. Mert itt minden az is, meg nem is, valami is, semmi is. Weöres életbölcselme.

Így a Psyché erotikus szférája. – Föltűnően sokat van előtérben. A soha nem teljesült szerelem örökkévalósága, a nő kiszolgáltatottsága a körülményeknek éppúgy, mint a saját ösztönnek; s a változatok. Erőszak így, erőszak úgy; eltűrés és odaadás; lélek és test egymásra hatása, kölcsönössége, de különsége is. A szekszualitás mellett a biszekszualitás és a homoszekszualitás. S mindez angyali gyanútlansággal kibeszélve. Éppen ezért a tabukat rombolja; nincs olyan kényes szituáció, melynek plasztikus ábrázolását ne vállalná Psyché, azaz Weöres. Mégis – vagy éppen e bátorság okán – tisztán, érintetlen kerül ki a hősnő az erotika poklából, minthogy a pokol legmélye már maga a menny, mert minden körbe ér. Az erotika megannyi változata a mindent áthatható Erosz alakja. Legtisztább mivoltában elviselhetetlen és megvalósulhatatlan. Emberi változatainak roppant skáláját megélni, és soha meg nem elégedni, a változatoknál nem időzni, mindig azért hajszolódni, ami lehetetlen, ez engedi meg, hogy ne legyen akadálya átélni, kimondani megannyi változatát, fokozatát.

Lónyay Erzsébet azonban költő is. Hacsak ez is nem puszta látszat. Hiszen versek vannak itt, szemlélet, stílus és nyelv megtévesztően egynemű korrelációi. Az idő hosszán bontakozó költészet. Ám lelke rajta annak, aki elámul a nagyszabású imitáción. Mint annak is, aki kishitűen és fontoskodva keresi a szemlélet, stílus és nyelv történeti hitelét. Tárgyi anakronizmust is elcseppent olykor Weöres a gyengébbek kedvéért. Egyáltalán nem akarná becsapni közönségét. Nevetséges fontoskodás volna nyelvi hitelét kritika tárgyává tenni. Már csak azért is, hiszen oly nyilvánvaló, mennyire nem nyelvi állapotot óhajt rekonstruálni. A hangzók szintjén avval kelt illúziót, hogy egy fokkal zártabb magánhangzó rendet alakít, vagy a mássalhangzó torlódásokat föloldja. A szókincset avval archaizálja, hogy latin, német, francia szavakat bőséggel használ, többet, mint a mai nyelv tűrheti. Sokat nyer az illúzió a régies ortográfiával. Még többet a szórendi archaizálással. A fölöttébb használt inverzióval. Ám a versmondat már inkább az övé. A legtöbbet, mert a leginkább korhűségest a ritmussal szolgál a történetiségnek. A Psyché-versek ritmikai tekintetben állanak legközelebb a tizenkilencedik század eleji lírához. E kor tanulmányozott költőihez és poetriáihoz. Itt is mutatkozik azonban különbözés. Weöres mesteri verselési technikája, ami különböztet. Jobban, rutinosabban, de nagyobb költői erővel is használja a korszak ritmusanyagát.

Próbatétele a Psyché a közönségnek. Fájdalmas lemondani a kitalált költőről. Bár Weöres azt sem bánja. Szelíd mosollyal tűri, ha ragaszkodunk kitalált poetriájához. Pusztán ezért, ennyiért azonban nemigen hozta volna világra Lónyay Erzsébetet. Amiért minden kényes helyzetet és félreértést vállal és tűr most is, sőt, szívesen belemegy továbbra is a játékba, a kísérletért van.

Ha már azt állítottuk, a Psyché – amint van – regény, s tovább: én-regény, megkockáztatjuk: művész-regény. Psyché találkozik Beethovennel, Goethével, Hölderlinnel. E találkozások igen plasztikus ábrázolatok, s tartalmazzák Lónyay Erzsébet reflexióit is. Ám ezentúl is! Már nem ily nyilvánvaló, de az élményköltészet tanulmányozása is benne foglaltatik e regényben; magának a regényformának a vizsgálata is. S ahogy mondtam, a közönség próbatétele. A mű vallatja olvasóját, s meg is ítéli. De az emlékezet próbája is e mű, az alkotásfolyamat éber megfigyelése. A nyelvi kreáció gyakorlati kutatása. S mindez annak jegyében, hogy a modern művész számára maga a művészet mibenléte, mivolta lett problematikus. E vizsgálódó attitűdnek előzményei ott vannak az életműben. Mert az életmű a legnemesebb kétely jegyében gyarapszik, folytonos kérdőjelek között készül, s éppen ezért lesz állítás.

Egy költőnő regénye, mely a művész és a mű létének gazdag problematikáját éppúgy élővé varázsolja, mint az emberi természet ritkán tapasztalt bőségét.

RAJNAI LÁSZLÓ

JANUS PANNONIUS MUNKÁI LATINUL ÉS MAGYARUL

A Janus-évforduló ünnepségei véget értek. Színvonalas rendezvényekben: előadásokban, koncertekben, színházi bemutatókban, kiállításokban, szobor-leleplezésben, mindenfajta megemlékezésben nem volt hiány; ezek emlékei még soká visszajárnak majd bennünk. Szakemberek méltatták e finom és elragadó reneszánsz egyéniség alakját és munkásságát, fordítók vallottak – egész közeltől, az élmény melegével – műhelytitkaikról, személyes, költői tapasztalataikról. Válogatott költeményeinek ez évi, magyar nyelvű kiadását napokon belül elkapkodták. Ebből, mindenesetre joggal, arra következtethetünk, hogy az olvasók sem maradtak távol: a maguk módján – s nem ez-e a legtöbb, amit költő óhajthat magának? – szintén birtokukba akarták venni Janust. Nem maradtak el a jelentős évfordulók járulékai sem: szép számban születtek verses és prózai pályaművek.

Egyvalami hiányzott s hiányzik makacsul, immár századok óta: maga a teljes janusi életmű, annak rendje és módja szerint, eredeti, megtisztított alakjában s ha lehetséges, egyszersmind színvonalas fordításban, minden érdeklődő számára hozzáférhetőn; a nagy ünnepi zajgás közepette ez járt jónéhányunk fejében, s amennyire az ünneprontás veszélye nélkül megtehették, többen szóvá is tették. A hovatovább groteszk méretűvé táguló ellentét az egyre növekvő hazai és külföldi érdeklődés, másfelől a nagy könyvtárakban vagy inkább könyv-múzeumokban megbúvó és féltékenyen őrzött, idestova kétszáz esztendős Teleki-Kovásznay-kiadás ritka példányai közt ma már igazán méltó a komoly megfontolásra. Borsos Miklós szép, kongeniális szobrán a pécsi várkertben – az egész ünnepség-sorozat egyik kiemelkedő s talán legmaradandóbb monumentumán – micsoda féltő gonddal és megható ragaszkodással szorítja szívéhez a költő-püspök egyetlen igazi kincsét, a műveit tartalmazó könyvet! Vajon mikor oszthatja szét másoknak is? – kérdezzük azoktól, akiktől elsősorban kérdezhetjük.

A Tankönyvkiadó vállalkozása ezen a hiányosságon akart a lehetőségekhez mérten segíteni. A szándék feltétlenül dicséretet érdemel. Előttünk fekszik a szép, díszes formátumú és kiállítású kötet, sokat ígérően s részben teljesítőn is. A kiadó szerényen és óvatos fogalmazásban közli az olvasóval a könyv célját, s nem mulasztja el – sajnos, ahogy a futó átvizsgálás is meggyőz bennünket, nem alaptalanul – megjegyezni: „e nagy munka elvégzésére igen rövid idő állt rendelkezésre".

A kötet gondozója, V. Kovács Sándor, nyílt és elfogulatlan modorban tárja fel a kétségtelen nehézségeket, s a maga által megvont (sokszor vitatható) határokon belül tiszta és becsületes, nem ritkán élvezetes munkát végez. Ő írja a kiadvány szemszögéből fontos és nélkülözhetetlen Janus-életrajzot: egyszerű, megnyugtató, lényegretörő írás ez, mely keresetlenségével és tárgyiasságával jólesően üt el nem egy, éppen az évforduló kapcsán megjelent publikáció hangjától. Ezután következnek a „kényes" kérdések: őszintén beszél a kritikai kiadás hiányából eredő korlátokról, majd rátér a teljesség, ill. a kényszerű válogatás problémáira. Hangsúlyozza, hogy a kötet csak megközelítő teljességre törekszik: „népszerűsítő céllal készült, és bár kétnyelvű (latin-magyar) szöveget is ad, nem kíván több lenni színvonalas ismeretterjesztő vállalkozásnál". (500. l.) Igenám, de a ráfordított rengeteg munka, a szerkesztés és jegyzetkészítés nem megvetendő apparátusa, a fordítói gárda több éves, elszánt küzdelme, szívós munkálkodása s hellyel-közzel egy teljes költői életmű szemszögéből is impozáns teljesítménye (pl. Csorba Győzőé, Kerényi Gráciáé) nem

volna, nem *akarna* több lenni egyszerű „ismeretterjesztő vállalkozásnál"? Túlságosan szerényen, igénytelenül hangzik mindez. Önkéntelenül arra kell gondolnunk, hogy e túlóvatos fogalmazással a szerkesztő a kritikusok viharosabb széllökéseit szeretné eleve kifogni a vitorlákból. Valóban nem volna többről szó, csupán arról, hogy *in magnis et voluisse sat est?*

Kimaradtak a kötetből: 1. a görögből való fordítások. Ez természetes és érthető – 2. Azok a darabok, melyeknek szerzősége jelenleg még kétes. Ez a filológusok mulasztása; nyilvánvaló, hogy a fordítók nem terhelhetők olyan munkával, mely később esetleg kárbaveszett fáradságnak bizonyulna. – 3. Több erotikus elégia. Ez vita tárgya lehetne. Ha olvassuk a kötetben szereplő, ún. „pajzán epigrammá"-kat (Csorba Győző szerencsés szóválasztása a több ízben megtévesztő „erotikus" jelző helyett), ha néhány közismert, nyomtatásban is közkézen forgó, modern versezetre gondolunk, meg kell kérdőjeleznünk az elmaradás jogosultságát. – 4. A Marcello-panegyricus, részint terjedelmi okokból (ez Janus leghosszabb költeménye), részben pedig azért – mondja a szerkesztő –, mert Hegedüs István fordítása elavult. Ami ez utóbbi magyarázatot illeti: teljesen igaz. Sőt, nekünk az a véleményünk, hogy Hegedüst még kegyeleti okokból sem lett volna szabad bevenni a kötetbe (ui. számos helyen szerepel), mert fordításai nem csak avultak (ettől, a maguk módján, még sikerültek is lehetnének), hanem kifejezetten rosszak, s különösen verselési hibáik alig élvezhetővé teszik őket. Ezeket a darabokat újra kellett volna fordíttatni.

Az eredeti latin szöveg közlése – legalábbis a könyv nagyobb hányadában – a kiadvány egyik legfőbb értéke és erőssége. Az előbb mondottakból következik, hogy ennek még akkor is örülnünk kellene, ha kizárólag Janus Pannonius latin szövegét kaptuk volna kézhez. A fordításokkal együtt azonban ez a szöveg szükségszerű kiegészítése a műnek, a bíráló munkája számára pedig egyenesen nélkülözhetetlen. Persze, ez a latin textus még nem „kritikai", a semminél azonban mégis sokszorosan több. Annál inkább fájlaljuk, hogy a hosszabb költemények mellől egyszer csak eltűnik; nyilván túlságosan megnövelte volna a könyv terjedelmét (bár ennek a szempontnak döntő voltát elutasítjuk); mégsem ártott volna megjegyezni, ha másutt nem, valahol a jegyzetekben, miért szakad váratlanul vége az eredeti janusi szöveg ömlésének. Kevesebb hiányérzetet ébreszt ugyan, de szintén hiányzik Janus latinja a prózai művek – beszédek és levelek – párhuzamos lapjairól is.

A kötet felépítése – kétségtelenül az anyag természetéhez illőn – követi a humanisták hagyományos szerkesztési elveit: az itáliai és magyarországi epigrammák után az elégiák következnek ugyancsak két csoportra, olasz és hazai földön irottakra osztva, majd az ún. hosszabb költemények (panegyricusok, nászi versezetek stb.); végül a költő prózai hagyatéka zárja be a sort. A szerkesztő, a kiadvány népszerűsítő céljára hivatkozva (a hosszabb költemények kivételével) minden ciklus élére egy-egy különösen jelentősnek tetsző, kulcs-fontosságú költeményt helyez az amúgyis problematikus időrend megbocsátható felbontásával. – A kötet élén Csorba Győző személyes hangú, bő líraisággal áradó, vallomásos írását olvassuk *Az élő Janus Pannonius* címmel; ez a prózában irott költemény nem a történelmi alakot idézi, kit a kor szenvedélyei mozgatnak a reneszánsz szélesen ívelő, harsány színekkel festett díszletei között, hanem a halhatatlan magánembert, a rokonnak érzett költőbarátot a közös anyának, a változásai közepette is örök-egy városnak termő sugallatokkal gazdagító ölelésében. Ennek a szemléletnek igazsága önmagából meríti érveit, még akkor is, ha vitatható pl. ez a kijelentése: „Sokat küszködtem már verseiddel, hogy lehetőleg méltó módon szólaltathassam meg azok nyelvén, akik számára mégis csak írtad őket: a mindenkori magyar olvasókén". Mert kérdés, hogy csakugyan az ő számukra írt-e a humanizmus egyetemesség-gondolatának és ezoterikus műveltségideáljának egyik legöntudatosabb híve, Janus?

A versfordítások sikerült vagy sikerületlen voltának eldöntése nem olyan egyszerű feladat, mint amilyennek talán látszik. Az a 33 fordító, régebbiek és újak, akik a műveket anyanyelvünkön tolmácsolták, zömükben nem csupán fordítók, hanem költők is, kész, kialakult, egyéni ars poeticákkal; viszonyuk Janushoz nyilván a legkülönbözőbb, s ezen a sokféleségen – a kötet tanúsága szerint – édeskeveset változtattak

a szerkesztő feltehető instrukciói. Ez utóbbiak is csak azoknál lehettek volna – elvben – eredményesek, akik közvetlenül e mostani gyűjtemény számára dolgoztak. Egy vers nem szükségszerűen gyenge azért, mert a miénktől eltérő ízlés esztétikai kategóriái szerint íródott, s nem föltétlenül jó az a fordítás, mely engedelmesen simul ugyan a kortársak széptani képzeteihez és jogait ösztönösen követelő, nagyon mélyről eredő ízlésformáihoz, de a fordítandó mű igazi, sui generis értékeihez semmi köze sincs. Kissé aggasztó az a szemmellátható, már-már naiv sejtelmetlenség, mely a fordítók egyikét-másikát (nem ritkán a legkiválóbbnak ismerteket) eltölti: legbravúrosabb mutatványaik megfelelőjét gyakran hiába keressük az eredeti, latin metrumokban. S nem azért hiányoznak innen, mert a fordító leleményesebb volt Janusnál, hanem mert gyökeresen más költői szemlélet alapján alkotott a reneszánsz-költő, mai utódja ellenben elégedetlenül néz az érzése szerint nem eléggé dús fantáziájú vagy költőietlen sorokra. A reneszánsz poétikája és költői stilisztikája lényegében klasszicista: a humanista költő elsősorban „orator" vagyis rétor. Tiszta, racionális szemlélettel is tüstént felfogható, arányaiban egyenletesen elosztott, a feltűnő, egyéni jelzőket kerülő, választékos, szellemes, gyakran okoskodó, érzelmeit lehetőleg elrejtő vagy csak a legáltalánosabb érzésekhez kapcsolódó vers-konstrukció az eszményképe. Az élmény, a modernekkel ellentétben, nála csupán az „első mozgató". A mai költő igyekszik emocionális lenni: a romantika óta szinte megszakítatlanul az érzésre és a képzeletre épít, s ezek kedvéért szívesen – egyre szívesebben – elhanyagolja a vers klasszikus elemeit. Mi a hatás okait elemezzük, s csaknem mindig elfödözött mélységekben bukkanunk rájuk: Janus és kortársai viszont a retorikus elemek leplezetlen megmutatásával kelthettek emóciót – de nem ez volt a céljuk. Mi a következmény? Azok a fordítók, akiknek rokonszenve közel jár a klasszicista eszményekhez, vagy költői alkatukban egyeznek az említett ideállal, ösztönösen idomulnak Janus stílusához, – mások másképpen.

Csak természetes, hogy ily módon a hatásfok minimumára csökkennek a humanista költészetnek manapság korszerűtlen, egyéb elemei; a mitológiai apparátus példának okáért, melyet Janus ujjongva, szinte telhetetlen mohósággal vonultat fel, a fordítókat csaknem mindig feszélyezi, – irtják is a sűrűjét, ahol tehetik. A megmaradtakban sincs sok örömünk: terhei a magyar versnek, s ha másutt nem, a kerékbetört metrumokban ugyancsak megkeserülik árnyék-életüket. A latin vers hajszálpontosan, ragyogó, kiművelt következetességgel őrzi ezer sorokon át is a mitológiai és történelmi nevek rövid és hosszú szótagjait. A fordításokban teljes a zűrzavar: nincs olyan görög vagy latin (sokszor olasz) szó, melyről a képzett filológus is megjósolhatná, milyen sorsra jut majd a fordító kezében; ugyanaz a fordító, nem ritkán ugyanabban a versben, néha három-négyféleképpen is skandálja ugyanazt a szót.

Leginkább elemükben vannak fordítóink, érthető módon, ott, ahol semmi sem akadályozza szabad futásukat és képességeik csillogtatását. Aránylag sok a buktató az epigrammákban: a tömörség, a zsúfoltságban elrejtett finom célzások s nem ritkán a célzatos zsúfoltság, a gyakran zavarba ejtő szójátékok visszaadása természetesen nem mindenkinek kenyere. Jóval élvezhetőbbek magyar nyelven az elégiák, különösen azok, melyek már idehaza születtek: V. Kovács Sándornak igaza van abban, hogy ezek Janus költészetének legérettebb, legmaradandóbb alkotásai, s így éreztek nyilvánvalóan a fordítók is, munkájuk színvonalával dokumentálva ezt az elméleti igazságot. A panegyricusok és más, hosszabb költemények – talán, paradox módon, éppen terjedelmüknél fogva – meglepő mértékben felszabadították a fordítók reprodukáló, sőt alkotó ösztöneit. Persze, nem hibátlan munkák ezek sem: Berczeli A. Károly általában elkedvetlenítően szabad; Kerényi Grácia, helyenként tüneményes verbális készsége, jó verselése, leleményes szófűzése ellenére lecsúszik a prózaiságba; s Csorba Győző is mintha elfáradna és türelmét veszítené a Guarino-panegyricus második felében. Mégis figyelemreméltó, nem is oly ritkán felülmúlhatatlannak tetsző műfordítói teljesítmények ezek, s leginkább a természetfestő vagy mozgalmas harci jelenetekben, vagy ellenkezőleg, a modern ízléshez közelálló, intim érzések rajzában joggal fegyverzik le az olvasót. – Külön nehézséget jelent, leginkább az epigrammákban, a latin szórend érzékeltetése, amennyiben ez nem pusztán gramma-

tikai, hanem stilisztikai jelentésű is. A sikerült megoldásokra jó példa a *Guidóra* c. vers (117. Csorba Gy. ford.). – Érzékenyebb olvasó figyelmét nem fogja elkerülni, hogy némelyik fordító sikerrel kísérelte meg a magyaros ízű, hagyományosnak érzett, a múlt század első felében kialakult epigrammatikus formát és hangot: szép példa ezekre a *Hunyadi János sírfelirata* (276. Jánosy István ford.) és a *Miért csillagos az ég?* (278. Nemes N. Ágnes ford.) – Néhány példa finom és értő munkára: Csorba Győző ford. *A költő Martialishoz* (10. ep.) „Postquam desierat superbus ales, Pictam sideribus levare caudam", „aztán, hogy – gyönyörű madár – megírott Hímű szárnyain égbe nem suhant már". Ugyancsak Csorbától: *Mikor kezdték Rómában tisztelni a Muzsákat?* (279. ep.) „foedere iniquo contentum ... Antiochum", „súlyos békéjét tűrte ... Antiochus". Kerényi Gráciától: *Francesco Durante da Fanóhoz* (6. itáliai el.) Nec me adeo gelidae demulcet spiritus aurae, Nec me adeo murmur lene sonantis aquae", „Nem simogat finomabban a hűs estvéli fuvallat, Sem lágyan zsongó víz csobogó moraja".

Az újabb fordítók nevei közül ki kell emelnünk a már többször említett Csorba Győzőt, Kerényi Gráciát, Nemes N. Ágnest, továbbá Kálnoky Lászlót, Kurcz Ágnest és Weöres Sándort. Csorba és Kerényi sorszám szerint is tekintélyes mennyiséget ültetett át, ennél azonban fontosabb, hogy – nézetünk szerint – alighanem megoldották az általuk fordított művek magyarításának kérdését. Munkáikat ezentúl úgy tekinthetjük, mint az eredeti költeményeknek egyenrangú, magyar nyelvű párdarabjait. Aki a kötet olvasása közben csak futó figyelmére is méltatja a latin szöveget, számos alkalommal veszi észre, mennyi nehézséget kellett leküzdeniük lépten-nyomon, s így tisztelete és becsülése csak növekszik irántuk. Nemes N. Ágnes főérdeme a tőle megszokott, egyenletes, lelkiismeretes munkán kívül a mélyzengésű, klasszikus hangütés, – mintha eredetileg is így, ezen a nyelven írt volna költőjük! Kurcz Ágnes kellemes meglepetés; a reneszánsz-epigramma műfaja különösebben nem alkalmas ugyan – mai szem és fül számára – valódi hivatottság megállapítására költő-műfordító esetében; ő ennek ellenére a legszebb reményeket ébreszti. Sorszámra keveset, de értékben maradandót produkál Illyés Gyula, Kardos László, Kardos Tibor és Lator László.

Most pedig a hibákról kell még beszélnünk, éspedig nem általánosságban, ahogy eddig tettük hellyel-közzel, hanem egy-egy konkrét jelenséggel kapcsolatban. Hangsúlyozni kívánjuk: semmi sem volna méltánytalanabb, mintha ezek alapján akarnók megítélni nemcsak a fordítók, hanem akár a kérdéses művek értékét is. Mi magunk tiltakoznánk ez ellen legelsősorban. Viszont hallgatni sem szeretnénk róluk, nem csupán azért, mert bírálatot írtunk, hanem azért sem, mert a magunk eszközeivel szívesen hozzájárulnánk egy majdani új kiadás javított szövegéhez. Amiről beszélni fogunk, nem rendszeres vizsgálódás eredménye; nem szaklapnak, hanem irodalmi folyóiratnak írunk. A tárgyalásra kerülő jelenségek tehát példák csupán. Nem is súlyosak; mindössze arról van szó, hogy változatlan átvételüket egy esetleges második kiadás számára megfontolandónak tartjuk.

Mindjárt a könyv elején áll: *Névváltoztatásáról* (1. ep.) A fordító Berczeli A. Károly. Berczeli fordítói munkásságát, éppen Janus Pannoniusszal kapcsolatban, sokra becsüljük. Ő még abban az időben adott ki magyar nyelven egy kötetrevalót Janus verseiből, amikor más költő-műfordítók erre nem vállalkoztak. Műfordítói esztétikája éppen ezért a feltétlen szöveghűséget kevésbé méltányoló szemléletet tükröz. A szóbanforgó, hat soros versből kettőt idézünk: „Compulit invitum mutare vocabula, cum me Lavit in Aonio, flava Thalia, lacu". „Ezt hittem magam is s lásd, Janus lettem, amint a Muzsa magához emelt s megkoszorúzta fejem." A fordítás első sorának első fele hiányzik az eredetiből (ott egészen másról van szó), a második sor pedig annyira szabadon kezeli Janus szövegét, hogy még átköltésről is alig beszélhetünk. – A 29 epigrammában úgyszintén Berczeli egy disztikhon második sorát: „Credatur multi doctus ut esse magis" így adja vissza: „Attól tart a derék, hogy butasága kisül". Janusnál szó sincs semmiféle butaságról. – Ugyanő a 34. ep.-ban *(Carbóhoz, a költőhöz)*: „Qui nunc es carbo", „Szén a neved *magyarul*" (!).

*Galeotto zarándoklás*ában is (177. ep. Dybas Tihamér ford.) kár volt a „plebs"-et

„zagyva csőcselék"-kel fordítani, mert hát nem ezt jelenti; az alacsony szitkozódás különben is annyira idegen Janustól, amennyire kedveli viszont a finom, szellemes szúrásokat. Urbánus lélek volt a velejéig, nem vásári hordószónok.

Eléggé feltűnő, hogy sem a fordító, sem a szerkesztő nem vette észre, hogy Ujváry Károly egy végig hexameterekből álló, hat soros verset (*Andreolának, V. Miklós pápa anyjának sírverse,* 249. ep.) disztikhonokban ültetett át. A két vers hangulata így tökéletesen különböző. Egyébként is túl szabad a fordítás.

Az első, kiemelt itáliai elégiában *(Andrea Mantegna pádovai festő dicsérete)* a fordító Kálnoky szemmelláthatóan elégedetlen a dísztelen eredetivel; „lánglelkű művek"-ről beszél ott, ahol csak nemes szellem alkotásairól van szó s ezt a szót: „quicquam" („valamit") így adja vissza: „száz meg száz csudadolgot". – Furcsa, hogy Kerényi Grácia a „medicas artes"-t (2. el.) *„szent* orvostudomány"-nak nevezi minden ok nélkül. A fordítók általában feltűnő szabadsággal alkotnak jelzőket a hiányzók helyére s még jó, ha a szöveghez illőt. – Semmi ok sincs arra, hogy Csorba a 7. itáliai elégiában *(Andreolának... halálára)* a „gemmata veste" helyén „díszes gönceit" mondjon; a „salve magna parens"-nél pedig figyelembe kellene venni, hogy kultikus megszólításról van szó, az „Üdv neked, áldott öl" tehát, ha szép is, aligha kielégítő. Ezt a kifejezést egyébként más itáliai humanista költő is használja ,s amott a fenti fordítás már nem volna helyénvaló. – Lator László a 12. elégiában *(A narni Galeottóhoz)* ezt: „Comis es ut Caesar" így fordítja „Caesar nem szelídebb nálad", holott a „comis" csak „nyájas, barátságos": ezeknek a jelzőknek bármelyike illik Caesárra, a „szelíd" semmiképp sem.

Olykor a megragadóan szépet is helytelenítenünk illik, ha nem látjuk nyomát az eredetiben. A *Siratóének anyjának, Borbálának halálára* c. elégiában (27.) Csorba a 127. sorba ezt költi be: „e szörnyeteg órán"; ismételjük, gyönyörű, nincs is rossz helyen, de Csorbában itt a költő meghátrálásra kényszerítette a fordítót. Ugyanebben az elégiában ezt a sort: „Omnibus expletis sacra quae lege iubentur" így fordítja „Mindent megcselekedve, amit rendeltek a dogmák". Óvást kell emelnünk, mert Janus nyilvánvalóan az erkölcsi törvények megtartásáról szól, nem pedig dogmákról, azaz hittételekről... – A *Szidalmazza a holdat* (28. el.) című̈ben a 15. sort „Quo pudibunda fugis?" így adja Nemes N. Ágnes: „Merre szaladsz, te szemérmetlen?" Ellenkezőleg: *szégyenkezőt* kell mondani, mert a hold tudja, hogy szégyelnivaló cselekedetet követett el!

Kiragadott példák ezek, de – ismételjük – tán méltók a meggondolásra. Még csak annyit, hogy feltűnően sok a verstani hiba, s nem csupán a régi, hanem az újabb fordítóknál is. Ki hinné, hogy a magyar nyelv, teljes értékű hangjaival és régóta kidolgozott, az időmértéket illető szabályaival még ma is ennyi önkényességre szolgáltat alkalmat. S ami a legfontosabb: ezek akusztikai hatása esztétikátlan, csúnya. Egyedül Csorba Győző tudja, hogy az *egy* és *lesz* szavakban a *gy*, ill. *sz* hang ejtése hosszú. – Külön felhívjuk a figyelmet arra a több, mint két tucat szabálytalan sorra, főleg hexameterekre, melyekbe, elnézés, ill. hibás számolás következtében rendesen hét ütem csúszott be a kötelező hat helyett. – sok nyomdai vétséget: sajtóhibákat, kizökkent sorokat stb. már igazán csak zárójelben említjük meg.

A prózát – ünnepi beszédeket és leveleket – Boronkai Iván fordította magyarra tisztán, élvezetesen, korszerűen, mégis jó történelmi stílusérzékkel. Külön meg kell emlékeznünk a jegyzetekről, melyeket a szerkesztő V. Kovács Sándor készített: hogy ezekből mennyi elegendő és mennyi nem, arról vitatkozhatunk; ennek ellenére az a benyomásunk, hogy – a kötet egészét tekintve – velük kapcsolatban emelhető aránylag a legkevesebb kifogás.

Aki a Janus-filológia történetével, mai állásával és fordításának nehézségeivel csak kevéssé is tisztában van, természetesnek fogja találni, hogy ez a kötet – a tiszteletreméltó erőfeszítések ellenére – csupán átmeneti megoldást nyújt a remélhető végleges helyett. Szerepe csak történeti lehet, – ennek viszont mindmáig a legjelentősebb. S ha végső ítéletünket (a méltányosság is így kívánja) e felismerés jegyében formáljuk meg, elismeréssel kell szólnunk erről a szép, eredményeiben értékes vállalkozásról.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

CSORBA GYŐZŐ
DEMÉNY OTTÓ
MAKAY IDA
KÁROLYI AMY
SOLYMOS IDA
TAMÁS MENYHÉRT
VERSEI

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
TATAY SÁNDORRAL

TATAY SÁNDOR:
AZ UDVARUNK LEÍRÁSA

VÁRKONYI NÁNDOR:
PERGŐ ÉVEK

*

BODRI FERENC:
KIÁLLÍTÁSI NAPLÓ

PETÉNYI KATALIN:
DEIM PÁL FESTÉSZETE

TAKÁTS GYULA:
KISS TAMÁS MÉRLEGE

TAXNER ERNŐ:
SZÍNHÁZI LEVÉL
BUDAPESTRŐL

TANULMÁNYOK
AZ IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL

12

6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BENKŐ ÁKOS
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CZILCZER OLGA
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSÍKHELYI LENKE
CSORBA GYŐZŐ
CSULÁK MIHÁLY
DEMÉNY OTTÓ
DÉVÉNYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
KÁNTOR ZSUZSA
KÁROLYI AMY
LACZKÓ ANDRÁS
MAKAY IDA
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
PETÉNYI KATALIN
RÓNAY LÁSZLÓ
SIKLÓS LÁSZLÓ
SOLYMOS IDA
TAKÁTS GYULA
TAMÁS MENYHÉRT
TATAY SÁNDOR
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÓTH BÉLA
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

DEIM PÁL
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 12. SZÁM 1972. DECEMBER

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei: Csörtess immár, Révfülöp, október, Nyugalom, Jó lenne lassan, Alkonyodó, Ezért kell 1059
BERTHA BULCSU: Interjú Tatay Sándorral – – – – – 1063
TATAY SÁNDOR: Az udvarunk leírása – – – – – – 1071
DEMÉNY OTTÓ versei: Szikrák lobbannak, Végül vidáman 1078
SIKLÓS LÁSZLÓ: Nem volt elég egyszer lecsapolni (elbeszélés) – – – – – – – – – – – – – – – 1079
KÁROLYI AMY versei: Korona, Október vége, Tárgyeset, Kék füst – – – – – – – – – – – – – – 1089

*

VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (V.) – – – – – 1091
SOLYMOS IDA versei: Lugas, Négy hallgatás – – – – 1099
PETÉNYI KATALIN: Deim Pál festészete – – – – – 1101
BODRI FERENC: Kiállítási napló *(Chagall-tárlat Budapesten, Bernáth Aurél gyűjteményes kiállítása, Szántó Piroska tárlata Esztergomban)* – – – – – – – – 1104
DÉVÉNYI IVÁN: Képzőművészeti könyvszemle *(Sík Csaba: Brâncuşi, Székely András: Franz Marc, Csáky József önéletrajza, Jean Cassou és Kovács Péter könyve Vilt Tiborról, G. Karginov: Petrov–Vodkin)* – – – – 1108
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – 1112
TAMÁS MENYHÉRT versei: Egyetlen arcban, Tükrök – – 1115

*

TÓTH BÉLA: Nemzetközi konferenciák az ifjúsági könyvekről és az olvasásról – – – – – – – – – – 1117
KÁNTOR ZSUZSA: A szovjet ifjúsági regényről – – – 1123
CSÍKHELYI LENKE: A bolgár és lengyel ifjúsági irodalom 1126

BENKŐ ÁKOS: A jugoszláviai magyar ifjúsági irodalomról 1130
CZILCZER OLGA versei: Egyetlen ablak, Ébredés, Szerepek 1135
MAKAY IDA versei: Őszi bokor, Októberi csendélet, Az októberi réthez – – – – – – – – – – – – – 1136

*

TAKÁTS GYULA: Kiss Tamás mérlege – – – – – – 1137
FUTAKY HAJNA: Átváltozások *(Károlyi Amy összegyűjtött versei: -talan, -telen)* – – – – – – – – – – 1140
RÓNAY LÁSZLÓ: Kálnoky László: Letépett álarcok – – 1143
CSÁNYI LÁSZLÓ: Bárdosi Németh János: Fehér pille – – 1145
THIERY ÁRPÁD: Arató Károly: Szivárvány után – – – 1146
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Veress Miklós: Erdő a vadaknak – – – – – – – – – – – – – – – 1147
CSULÁK MIHÁLY: Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről – – – – – – – – – – – – 1149
LACZKÓ ANDRÁS: Kiss Dénes: Utolsó indián nyár – – 1150
ANGYAL ENDRE: Meša Selimović: Az erőd és foglya – – 1151

KÉPEK

MARTYN FERENC „Petőfi olvasása közben" c. sorozatából 1070, 1090, 1100, 1111, 1116
DEIM PÁL: Önarckép hátulról – – – – – – – – 1103

Műmellékleten

1–2. Tatay Sándor-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)
3–4. DEIM PÁL: Alugrafika
Csend IV.

A borítón

MARTYN FERENC „Petőfi olvasása közben" c. sorozatából
1–2. János vitéz
3. Salgó
4. Az apostol

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.
73-4891 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

CSORBA GYŐZŐ

Csörtess immár

Így szép, hogy csak tettei súlyos nyomait őrzi az idő,
lábai döndülését a levegő, a történelemé,
serege bunkós szavait, a nyerseket, a félig állatiakat,
az égből a pokolba hulló s fölcsapó lelkek zajait
s hetvenhétszeres változással az égő hús szagát,
az ökrendeztetőt, okádtatót, a képtelent és ezért örökkévalót.
Iszonyatok, iszonytatások, hevek, homokszín tompaságok:
kóc-gubanc-megpróbáltatás visszanézni rá nyitott szemmel.
Így szép, hogy csak jött valahonnan, hogy a szándékos kegyelet
ingó habhoz tud csak kötődni, ha emlékezni készülődik.
Így szép, hogy csak ment valamerre, mert a vég is csak gát fölött
átbukó ár szétágazódó-bogazódó lomb-útja lett.

Mi jutott belőle a földbe? a test illendő nyughelyére?
és hányfelé jutott az is, ami végre belé jutott?
Makacs felhőként ötszáz éve áll az ország egén,
felhőként, amiről ugyancsak nem tudni: honnan és hová?
Ha az ostorsuhogtatók fürkészték: éjszín-vad gomoly,
riasztó villámrándulások, dühök tengerhullámai.
Ha az ostorvertek fürkészték: bárány-gyapjas puhaság öble,
szelíd fészek, országos dunyhának-való,
se télbe, se éjbe nem guruló fényes kerék,
úgy biztató, hogy szilajságra, dacra, sőt hetykeségre bujtó,
fogyhatatlan forrás, ahonnét évszázadok jóvize ömlött.

Hej Dózsa! Dózsa! finnyás-kényes, gondoktól aggályoskodó,
csupa-gátlás lelkünkbe merhessünk-e hívni?
Elbírunk-e, betérsz-e hozzánk, zárjunk-e falaink közé?
Vagy jobb-e hagynunk inkább, hogy te is, mint a regebeli
szarvassá változott fiú, csörtess immár szűnős-szünetlen
történelmünk rengetegében, kívül, de mindenütt jelen,
kőhegyű szarvaiddal őrizd nappalaink és éjszakáink,
s olykor végy föl rájuk virágot, állítsd ívük közé a holdat,
a napot s a csillagokat (mint ama fodor fejér bárány),
hozz a cifrátlan köznapok mellé ünnepi ámulást is,
engedd magad szükség szerint olyanná tennünk, ami ép kell:
táplálékká számunkra is: hol véres hússá, hol kenyérré.

Révfülöp, október

I

A Fülöp-hegy mögül mintha a túlsó
lejtőről csúsznának föl a gerincre
s a lendülettől még följebb az égre
hajszolva szinte egymást rosszkedélyű
kajánsággal fakószürkén a felhők
s a napot egyre-másra eltakarják

Tanácstalan az őszi táj: a zöldet
még csaknem épen őrzi de a fény-árny
kavargásában kétkedik melyiknek
jobb hinnie melyik szabály s kivétel

De én tudom ha kicsit kora is még
záróráról beszélni új csírát csak
a pusztulás hajt s kertben réten erdőn
a parti parkban szöllőkben kövek közt
rokon a bomló vegetáció: a
negatív sarjadás és nemsokára
az gyűjthető csokorba
Lám a tó is
másik szerepre készül: mind sürűbben
párákba bújik nyilván próba végett
s az izgatott nád-nép nem győzi vinni
az egynemű híreket két irányban:
szünet nélkül súg-búg hogy ezt se azt se
érjék váratlanul az események

II

Szögletes kemény szelek
vándorlás otthontalanság
itt is ott is hontalanság
rendes fészkében a testben
nem nyugszik meg a lélek sem
rideg-hideg a világ
szem fül bőr nyelv orr egyet észlel
s hőköl menne is tovább
maradék reménykedéssel
hova menne? tüske nőtt
mindenütt ha út ha cél
csak a múltat a jövőt
az előre- s vissza-álmot
lakhatja meg aki fél
októberi koratél
cidrizteti
az emberi
a növényi s az állati nagy családot.

Nyugalom

A csöndből a csönd zajaiból a zöldből
a napfényből a kristály-levegőből
a magányból a hírtelen napokból
az emberekkel meglazult kötésből
a természettel megszorult kötésből
abból hogy tudok testemre figyelni
a testiség metafizikumából
abból hogy régesrég kinőtt szavakkal
a kerítést a kőrtét a szobába
szivárgó esővizet a borotvát
megszólítom
abból és más ilyenből
nőtt ki ez a jóltáplált nyugalom
mely most magam fölé emel.

Jó lenne lassan

Jaj kicsi nyájam
jaj kicsi nyájam
ki tudja meddig
lehet maradnom
jó lenne lassan
megállapodnunk
valami jelben
s valami helyben
hogy majd a nyüzsgő
tömegbe veszve
a végtelen tér
redői közt is
megleljük egymást
én gyönge nyájam
hogy össze tudjunk
örökre bújni
a túli fagyban
ahogy tanultuk
a földön egykor.

Alkonyodó

Lángok kórusa után éles-hegyes-tüzes nyelvek
egyértelműsége után boldog elfogultságok után
kétszer-kettő-négy-hit-és-okozatiság után
kerek és hiánytalan rend után
tudom után igy után bizonyos után
bal-jobb bal-jobb bal-jobb után
én után én után én után –

Léptek szélrózsa-tétovasága léptek nem-ismétlődő
mérete zavaros ritmikája
kétkedés füstös-kúszó meglobbanások riadó villanások
ki tudja ignoro sejtelmem sincs talán-talán
én te mi ők ő mi ti én

A teljesség ezzel teljesedik be
az emberség ezzel emberesül meg
a metszett szavakat a motyogók élesitik
az öregség héja magja szára is a gyümölcsé
az alkony is a nappalé.

Ezért kell

Zsúfolódnak az alkonyok
a reggelek A percek perce
lesz lassan minden perc: az elsuhantak
valamennyi lélegzetével

A mellémdőlő mozdulat
a szeretkezés lihegése
sokezer mozdulat párlata magja
sokezer lihegés kórusa immár

Igy lehet kötetnyi szöveg
egyetlen szó cselekvés–halmaz
a test parányi jámbor rezzenése

ezért kell ólom-súlyokat
vállalnom ha csak egy madár is
elvillan az üres ablakkeretben.

BERTHA BULCSU

Interjú Tatay Sándorral

A Badacsony 438 méter magas. Tatay Sándor háza a sziklák alatt áll, 250–300 méteres magasságban. Gyalogosan vágok neki a hegyoldalnak. A hideg, délelőtti fényben a nyárfák árnyéka komor rajzolatot ejt a meredek bazaltúton. A szőlőültetvények erdőként borítják a lejtőket. A vágók egymásra épülnek, a támfalak között ide-oda verődik a csőszpuskák és a karbidágyúk dörrenése. Úgy érzem, kitört a háború... A dörrenések után seregélyfelhők csapódnak az őszi égre, kóválygognak néhány pillanatig, aztán visszazuhannak a szőlőkbe. Újabb dörrenés, újabb madárfelhő, mintha csak a dörrenés füstje lenne a sokezer madár. A kaptatón lassan kimelegszem. A bazaltfalak között megszorul a meleg. Lépdelek, megállok, visszapillantok a vízre. A Balaton egyre hatalmasabb lesz. Tükre néhol mélykék, máshol ezüstösen csillogó, mintha higannyal öntötték volna végig. A hajók fehér teste lassan sodródik a partok felé. Ahogy folytatom utamat és magasabbra hágok, növekszik körülöttem a fény. A vasútállomástól Tatay házáig egyetlen emberrel találkozom, egy csősszel. Karikás ostort forgat a feje felett, azzal riogatja a madarakat. Nagyobbakat durrant az ostorral, mint a többiek a puskával, ágyúval. Megszólítom:

– *Ismeri-e a Tatay Sándort?*

– Ismerem én...

– *Hol a háza?*

– Túl a bormúzeumon, a sziklák alatt...

A bormúzeumon túl egy gyalogút kanyarog felfelé. Az emelkedő annyira meredek, hogy nem merek visszanézni. Aztán autónyomokat veszek észre. Csak nem hajt neki Tatay ennek a meredélynek? De nekihajt. Alig érkezem fel a ház alá, megpillantom az autót. Új Zsiguli áll az udvaron. Amint előbukkanok a bazaltkatlanba süllyesztett útról, hidegen végigvág rajtam a szél. Borzongva tipródom a lugasban. A ház cseréptetős, elég kicsi, a toldaléképület beleveszik a szőlő és a gyümölcsfák takarásába.

Előkerül Tatay. Rég ismerjük egymást. Mégis az arcára, alakjára pillantok és a hegy árnyékában igyekszem újra felmérni. Az első benyomás nagyon határozott. Olyan, mint egy prépost. Nem egészen... Inkább egy prépost és egy vidéki, földműveléssel is foglalkozó, sokgyermekes kocsmáros keveréke. Amíg meg nem szólal. Ha megszólal, mozdul, azonnal tudja az ember, hogy író, méghozzá profi író. Olyan író, aki bízik magában és közönségében. Olyan író, aki nem az állása mellett, esténként és vasárnap délelőtt írogat, hanem főfoglalkozásként, reggel, délelőtt. Írással kezdi a napot. A maga gazdája, minden vonatkozásban. Tatay Sándor jó író, stílusa jellegzetes, világa, ízei, szép és különös vidéki ízek. Életútja, életműve jelentős. Bakonytamásiban született 1910. május 2-án. Művei: Az eke (regény, Sopron, 1931); Jelek a porban (elbeszélések, 1939); Zápor (regény, 1941); Csipke (tíz elbeszélés, 1942); Húshagyókedd (regény, 1943); Ludas Kata (elbeszélések, 1944); Kinizsi Pál (ifjúsági

regény, 1955); Simeon család (regényciklus: Simeon ház 1955; A második leány, 1956; Kenyér és virág, 1959; A nyugati kapu, 1962; Az ítélet napja, 1964); Ének a szőlőhegyről (válogatott elbeszélések, Pécs 1955); Ház a sziklák alatt (film, 1958); Vulkán (kisregény, 1958); Fehér hintó (regény, 1960); Üvegcsengő (mese, 1960); Puskák és galambok (ifjúsági regény, 1960); Kelj fel és járj! (novellák, 1961); Szülőföldem a Bakony (visszaemlékezések, 1967); Bújdosásunk története (ifjúsági regény, 1967); Díszharmónia (regény, 1969); A szerelem szőnyege (regény, 1970); Eszter és a fajdkakas (regény, 1971). Tatay Sándort 1957-ben és 1961-ben József Attila-díjjal tüntették ki.

Állunk a fényben. A Badacsony oldalában a legközvetlenebb természeti közeg nem a gyümölcsfák sokasága, nem is a szőlők erdeje, hanem a fény. A délelőtti órákban napfényzuhatag borítja el a meredek hegyoldalt. Ázunk, fürdünk, lubickolunk a fényben. Szinte csobban... A Balaton tükre megsokszorozza a ragyogást. Átizzanak a szőlőfürtök, a karók, a talaj. A védettebb sarkokban forró a talaj, a kő, s a mandulafák törzse is. Ahol a szél átsüvölt a növényzet között, hideg van, szinte jégvilág. Ilyen a Badacsony.

Bemegyünk a házba. Folyosó, ajtók, egy alacsony mennyezetű, tágas szoba. Tatay megszólal:

– Ezt a házat 1947-ben a turistaház-kezelői jövedelmünkből építettük. Nem lehetett fát kapni, csak kukoricáért. A déli parton megvettem a kukoricát és Tördemicen cseréltem be gerendákra, lécekre...

Az ablak mellett régimódi íróasztal áll, odább televízió, az asztal sarkán táskarádió. Az asztalon nyitott könyv hever, Kisfaludy Sándor Napló és francia fogságom című munkája. Mellette Tatay sebtében letett szemüvege. Túl az asztalon, sublóton, egy szekrény áll, a szekrény tetején dunsztosok sorakoznak. A szekrény és a sublót között könyvespolc lóg a falon. A sarokban rézágy és réz éjjeliszekrény. Az ágy végében duruzsol és füstölög az olajkályha.

Leülök Tatay Sándor asztalához és kipillantok az ablakon. A lugas himbálózó karjai között messzire látni. A Balaton csillámló tükrén szelek nyargalásznak. A kavargó, fénylő víz Szigliget zöldellő partját rohamozza. Jól látszik a nádas, s a nyárfák is a „Királyné szoknyája" körül. Megszólalok:

– *Hogyan kerültél ide?*

– 1944-ben filmet csináltunk itt. Hegyen égő tűz volt a címe, Gárdonyi Géza novelláiból írtam. Szigligeten laktunk, a grófék odaadták a kis kastélyt. Amíg a forgatás tartott, katonai mentességünk volt... 16 ezer métert elforgatott itt Szőcs István. Elmúlt a nyár, ősz lett, én pedig újra és újra átírtam a forgatókönyvet. Aztán a Rodostó turistaházban laktam... Ott a feleségem volt a gondnok. Késő ősz volt, beteg lettem, ápolgatott engem. Megnősültem, jó darabig ott voltam vele. 1944. december 6-án fölmentünk Budapestre. Könyvkereskedésünk volt a vár oldalában. Körülkerítettek bennünket, jött az ostrom... Májusban visszajöttünk ide, felköltöztünk a turistaházba és 1953-ig ott voltam a feleségemmel együtt. Közben építettük ezt a házat. Közösen, egy gazdától vettük a szőlőt Jankovich Ferivel. Amíg élt, sokat voltunk itt együtt...

Nyílik az ajtó. Fázós, kabátokba burkolózott asszony lép a szobába. Marika asszony, Tatay Sándor felesége. Bort tesz az asztalra. Amíg Tatay megtölti a poharakat, áll egy kicsit és dörzsölgeti a kezét:

– Megígérte a szomszéd, hogy hoz egy vödör vizet, de nem hozott... Senkire sem lehet számítani. Magunkra maradunk itt a hegyen.

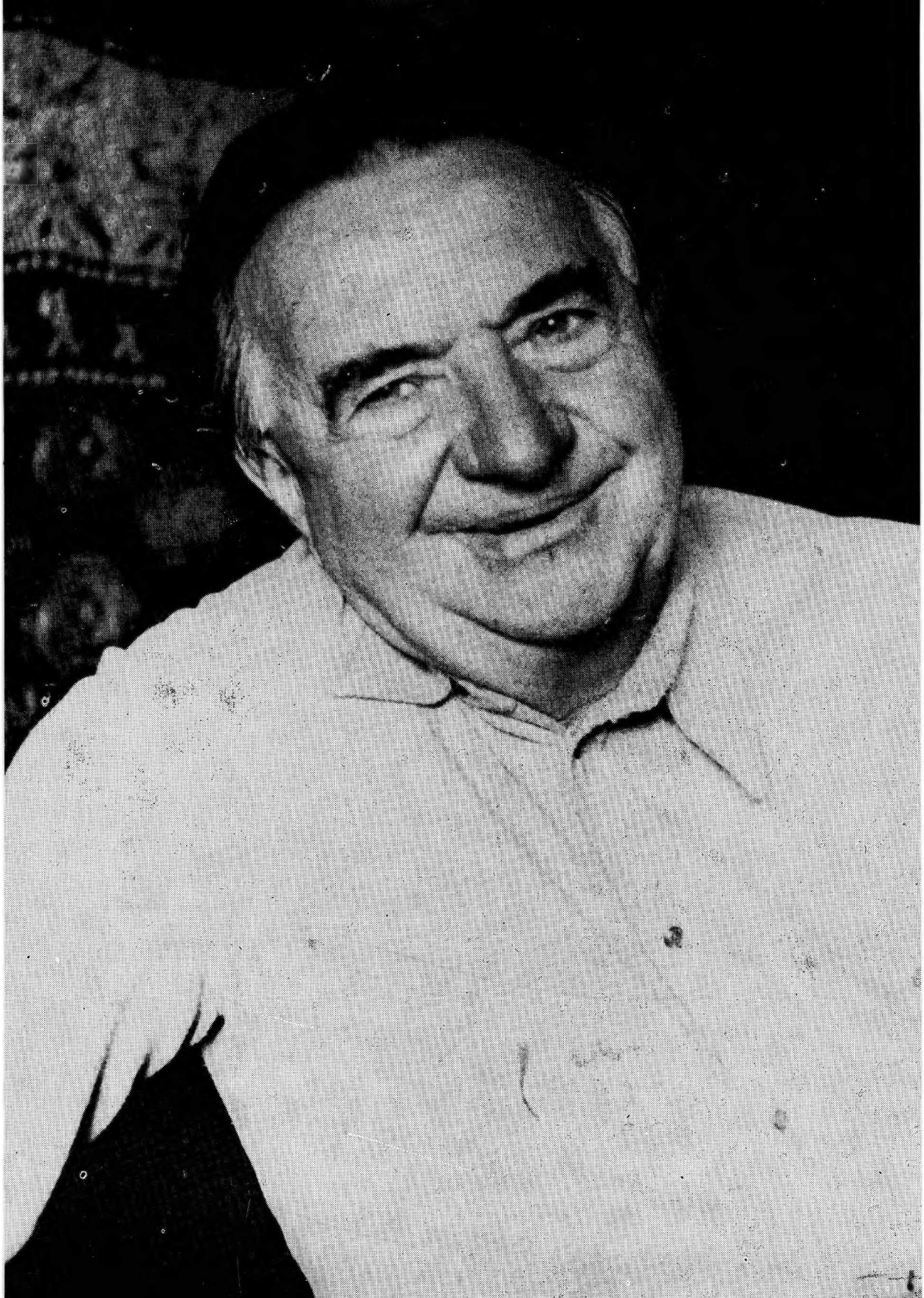

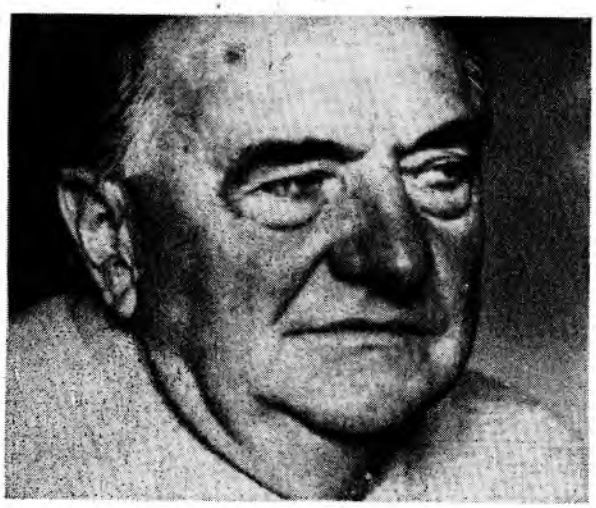

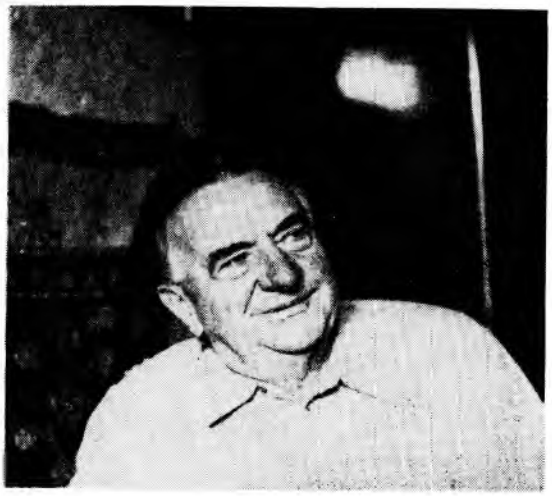

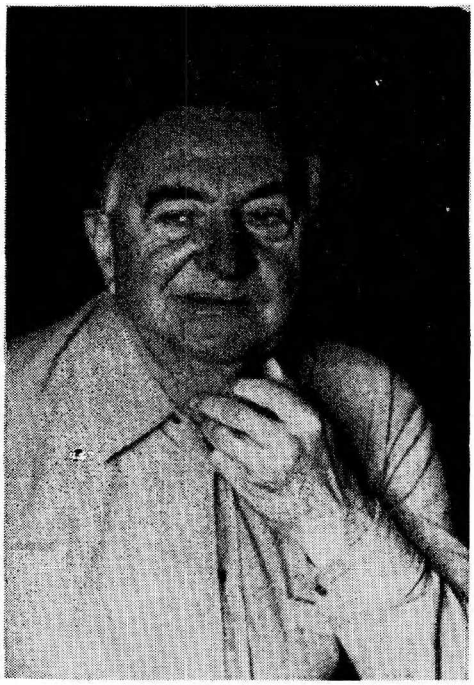

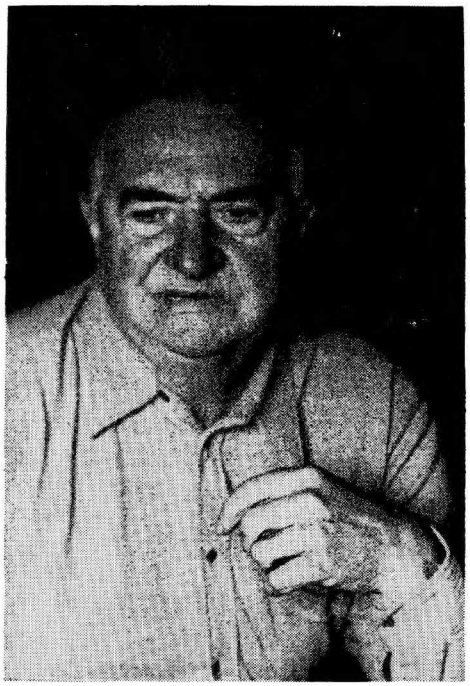

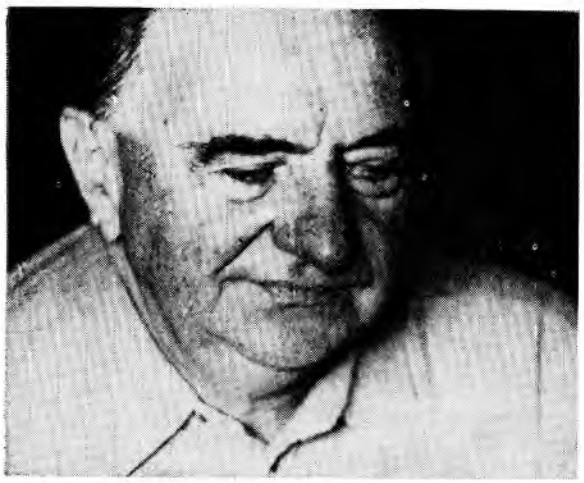

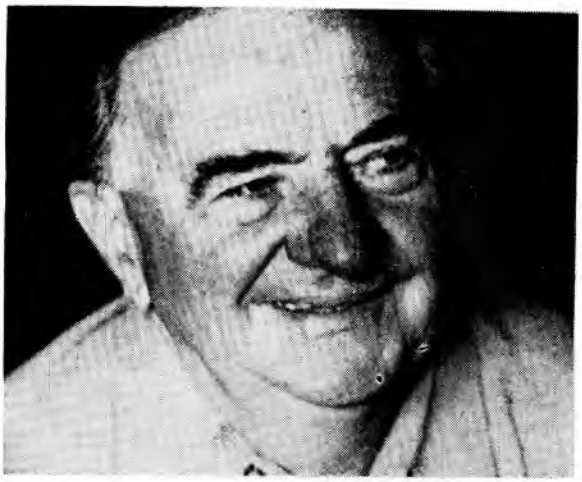

Tatay orra a pohár felett tétovázik. Ellenőrzi a bor illatát, aztán belekortyol. Amikor Marika asszony mögött becsukódik az ajtó, megszólal:

– Messze van a kút . . .

– *Menjünk vissza az időben úgy ötven-hatvan évet. Milyen volt az élet Bakonytamásiban? Mit csináltak a szüleid? Mire emlékszel?*

– Evangélikus pap volt az apám, én voltam a hetedik gyereke . . . Az őseim dunántúli középnemesi családból származnak, Sopron megyéből. Volt egy kis földünk . . . Lelkészősök hat generáción keresztül. Nagyapám is Bakonytamásiban volt pap, előtte a nagyapám apja, még az előtt a nagyanyám nagyapja. Bakonytamási jómódú falu volt. Nem tartozott a nemességgel bíró, várvédő faluk közé, egyszerű jobbágyfalu volt, de a jobbágyság felszabadítása után hamar összeszedték magukat az emberek. Szorgalmas nép lakta Bakonytamásit. 1873-ban a kolerajárvány a falu kétharmad részét három hónap alatt kipusztította. Aztán benépesedett újra. A népesedés a századforduló táján ismét megállt. – Nagyon szorgalmas, de a vagyon gyarapításáért mindenre képes parasztok voltak. A harmincas években már három traktor volt a faluban. Ugyanakkor a legnagyobb gazdának sem volt többje 25 hold földnél. A gazdasági válság alatt átálltak a belterjes állattenyésztésre. Akadt olyan gazda, amelyiknek 70 darab marhája volt. Mindent megetettek a marhákkal, még a rozsot is . . . Nagyon nagy különbség van a bakonytamási, meg az itteni nép között. Itt az emberekben sokkal több a hangulat, vidámság, de a munkaerkölcsük nem is hasonlítható. Amikor idejöttem, amit itt láttam, megdöbbentő szegénységnek látszott. Amit az ital csinál itt, az borzasztó. Most egy asszonybrigád jár a szőlőmbe, de érdekes, a bort éppen úgy megisszák, mint a férfiak. Másfél liter van kialkudva fejenként, de fél litert ráadok nekik. – Nagy családban éltem, ami kitűnő dolog. Hat testvér . . . Apám, nagyapám, műveltség dolgában talán ki is ugrottak a falusi papok átlagszínvonalából. Az első világháborúra esett az én gyermekségem. Nővéreim férjhez menő korban voltak akkor már. Négy eladó lány volt nálunk, zongora, az úton lévő katonák között pedig mindig volt, aki tudott játszani.

– *A felnőtté válás időszakára emlékszel?*

– Eszmélkedésem idején, a húszas, harmincas évek fordulóján a magtermelő szövetkezet megbízottjaként jócskán bejártam az országot. Amikor búzából ki lehetett hozni ötven-hatvan pengőt egy holdból, négyszáz pengőt adtak egy hold salátamagért. Nagyon érdekes volt. Ezekhez a gazdákhoz jártam biciklivel és termelési tanácsot adtam nekik. Nagy erőfeszítést tapasztaltam a kisgazdák között, hogy megmaradjanak. Első indítékot az írásra a parasztok hősi erőfeszítése adta.

– *Úgy hallottam, papnak szántak a szüleid.*

– Teológiára kerültem Sopronba az evangélikusokhoz. Ez természetes volt, mert mindig voltak papok a családban. A gimnáziumot Tatán kezdtem a piaristáknál, utána a pápai református kollégiumba kerültem. Ott jártam négy osztályt, majd hetediket-nyolcadikat Szarvason, ahol a Tessedik-Sámuelféle világba csöppentem bele. Egy papnál laktam . . . Hitbéli aggályaim voltak . . . Ha már pap leszek hinnem is kell, de nem volt ez könnyű. Sopronban

jelent meg első könyvem Az eke, ott jutottam irodalmi körökbe és ellenzéki fiatalok közé, akik világképe ellentmondott a teológia szellemének. Összekerültem Parragi György újságszerkesztővel is. Bajok támadtak körülöttem a teológián, így hát világgá mentem. Elindultam pénztelenül, mert azidőtt apámnak már nemigen volt többje, mint a papi jövedelme. Nagyanyámnak még jókora volt, de 48-as képviselőket pártfogolt, földje is ráment. Nagyanyám Habsburg-ellenes plakátot ragasztott a templom ajtajára. Hazafias érzületből verte el vagyonát. Világot akartam látni, és ez volt az egyetlen mód. Ausztrián, Németországon, Dél-Franciaországon át egészen Spanyolországig eljutottam, de Párizsban nem voltam akkor . . . Amikor innen hazakerültem, a család erkölcsi nyomására visszamentem a teológiára, de nem sikerült elvégeznem: Pécsre települtem bölcsésznek. Pécsett Várkonyi Nándorral, Weöres Sándorral, Takáts Gyulával ismerkedtem meg. Lapot is alapítgattunk, semmi sem lett belőle. Pécshez kötődnek első tartalmas írói kapcsolataim. Megírtam Az eké-t, anélkül, hogy a hazai irodalmi élettel kapcsolatom lett volna. Nem irodalmi becsvágy, hanem egy csomó falu-probléma gyötört . . . Az élő irodalomhoz fel kellett zárkóznom. Pécsre kerültem. Nemzedékem a Nyugat harmadik nemzedéke volt, de nem tartoztam közéjük. A Nyugatban nem jelent meg írásom, kivéve két álnéven beküldött versemet. Nem is találtam otthont a Nyugat körül. Írói tevékenységem ma is közönség-centrikus. A jóravaló embereket igyekeztem ellátni valamivel, ami üdít és épít. A Nyugat körül zárt világ alakult ki. Nagyon tiszteltem mint irodalmi jelenséget, de nem vonzott. Barsi Dénesnek írtam levelet. Szabó Pállal ők a Kelet Népét kezdték szerkeszteni Berettyóújfaluban. Így kerültem én az ország másik végéről a népi irodalom bölcsőjébe. Az első irodalmi folyóirat, ami az én írásomat közölte, a Kelet Népe volt. Hamar megismerkedtem Szabó Pállal, Sinka Istvánnal, Féja Gézával. A Kelet Népe aztán hamarosan anyagi bajba került . . . Én felköltöztem Pestre, a nővéremmel vettünk ki lakást. Egy hold örökségem volt nekem is, nővéremnek is. Eladtuk, és ezt ráköltöttük a Kelet Népére. Az Almási téri ház, ahol laktunk, eredetileg titkos találkahely volt. Miután megszűnt, azután is bekopogtak oda emberek. Egyszer kísérem ki Veres Pétert, Szabó Pált, Nagy Ferencet. Éppen jött egy lány egy férfivel. Mondom neki, hogy ez már nem olyan hely. Erre ő: „Ezek a földbirtokosok bemehettek?" – és Veres Péterre mutatott. „Parasztok ezek" – mondtam neki. Mire a lány: „Ilyen parasztot adjon nekem az isten minden szombat estére" – és cuppantott egyet. Hogy Az eke után nem adtam ki könyvet nyolc éven keresztül, az azért van, mert bennem a szemléleti változást, az előrelépést, a népi irodalomhoz való csatlakozás hozta meg. Pesten a legkülönbözőbb módon tartottam fenn magamat, házitanító voltam, címíró, grafológus, fizikai munkás . . .

– *Badacsonyban írsz inkább, vagy Budapesten?*

– Itt főleg . . . A pesti íróasztalom kétszáz éve a család birtokában van. Nagy asztal, azon szokták a halottainkat felravatalozni. Kényelmesen elfér rajta egy koporsó. Ezt a badacsonyi íróasztalt nagynénémtől kaptam, Dukai Takács Mártonnétól. Itt dolgozom. Kora tavasztól késő őszig itt vagyok. Az elmúlt télen januárt és február elejét is itt töltöttem. Nekem kell valamilyen fizikai mozgás, de a sétát mint műfajt nem bírom. Nem tudok sétálni. Inkább kimegyek a szőlőbe, teszek-veszek, fát vágok.

– *Mikor írsz? Reggel, este?*

– Nyáron leginkább... Reggel írok, amikor a nap felkel. Pesten is inkább nappal, este én nem dolgozom. Koránkelő ember vagyok.

– *Jelenleg min dolgozol?*

– Az év elején kezdtem írni egy lírai visszaemlékezést a gyermekkorról. Tulajdonképpen önéletrajzot akartam, de olyan lírai hangot találtam megütni, hogy az első húsz oldal után elköteleztem magamat erre az áttételességre. Reálisabban, naplószerűen akartam megírni az irodalmi emlékeimet. Ha irodalmi ambícióval látok neki az ifjúsági regénynek, nagyon nehéz a munka. Olyan gyermekkorról és gyermekeknek is szóló regényt akarok írni, aminek megvan az irodalomtörténeti jelentősége. Ezt kedvenc feladatomnak tekintem. Úgy érzem, most sikerül is. Minden könyvnél, amit írok, új feladat elé állítom magamat. Ezért vannak a munkásságomban színvonalbeli hullámzások... Mert hol sikerül, hol nem. Egy-két könyv után (ezeket etűdöknek tekintem) jutok oda, hogy megírjam azt a könyvet, aminek jelentősége van... Szerencsésnek tartom magam, abból a szempontból hogy nincs és alig volt valaha állásom. Soha nem kellett pénzért írnom. Szűken mindig meg tudtam élni abból ami beletartozik a természetes munkámba. Nagyon sokat köszönhetek, ifjúsági regényeimnek. A Kinizsi nyolc kiadást ért meg, 350 ezer példányban fogyott el. Lélegzethez jutok az új kiadások révén... Néha évekre kiesek az irodalmi érdeklődés látóköréből. A múltkoriban találkoztam valakivel: „Mi van veled, évek óta nem hallok rólad semmit" – kérdezte. Ezen évek alatt négy könyvem jelent meg. Az irodalmi élet kikerülésével a közönséggel szüntelen kapcsolatom van. Főleg az ifjúság nagy közösségével, és ezt nem tartom szerencsétlen helyzetnek... A közelmúltban eltelt esztendőkben négy könyvem jelent meg, de egyetlen irodalmi folyóirat sem írt róluk egyetlen sort sem. Nem panaszképp mondom, jól érzem magamat ebben a helyzetben.

– *Egry József is itt élt Badacsonyban. Mire emlékszel? Mondhatnál róla valamit.*

– Annak is itt fönn volt egy háza... Arról, hogy ő milyen festő, fogalmuk sem volt az embereknek. Amit tudtunk, segítettünk, élelmet szereztünk neki. Egyszer szánkón vittünk neki krumplit. Összetört a magam ácsolta szánkó és hason csúsztunk végig a Kisfaludy úton. Nagyon sokat jártam hozzá. Háború után igazában az egyetlen baráti kapcsolatom volt. Először annyira nem tudták, hogy ki... Hogy keresethez juttassák, megbízták a vízirendőrség cégtáblájának a megfestésével. Így történt, hogy egy Egry képet én festettem. Annyit kínlódott vele... (a füle mellett a falakra bök) Ide való lenne négy Egry képem, de nem merem itt hagyni, mert háromszor betörtek ide. Nagyon ügyetlen betörőim voltak. Ott hevert a kis szobában egy zsák dió. Kiöntötte a diót, s a zsákban a hősugárzót és a rádiót vitte el. A dió ezer forintot ért, a rádió kétszázat. A diót minden veszély nélkül el lehet adni... Az első betörőm, egy pincér, a kihízott fiatalkori szmokingomat vitte el. A harmadik úttörőtiszti ruhában jött be az ablakrácson. A szomszéd elkapta a nyakát, mire a fiú: „Bácsi kérem, láthatja, a családhoz tartozom". Elengedte. A fiú összepakolta a szobát. Mind a hármat elfogták, de vissza nem sokat kaptam. Nagyon ronda dolog a Balaton körül ez a minduntalan betörés.

– *Hiszel a barátságban?*

– A barátságban én nagyon is hiszek, csak egy a baj . . . Tudod, a barátság igazában a fiatal emberek között kötődik. Ha ebből a korból nem marad meg, akkor ilyen korban már nagyon nehéz. A régi barátok pedig meghalnak.

– *Ellenségeid vannak?*

– Valószínűleg vannak, de olyan nagy ellenségem nincs, aki az utálatát nekem meg is mutatja. Az ember azzal hízeleg magának: ha van ellensége, az csak félreértésből származhat . . .

– *Ha megengeded, megnézném a szőlődet . . .*

– Nézzük meg akkor ebédelés előtt.

Kilépünk a lugasba, majd a hegyoldalba a szőlőtáblák közé. Tatay birtoka áttekinthetetlen. Utak erre-arra, kamrák, pince, raktár . . . Körben gyümölcsfák, s az út alatt és az út fölött régi vágók. A tükék magasak, vastagok, erősek, a fürtök sárgák, duzzadtak, szüretelni is lehetne, ha Tatay nem spekulálna a bazaltra. A gyér őszi fényt ezen az esős, nedves őszön a kékszürke sziklák magukba szívják, s lassanként adagolják a tükék alá, mint a falusi kemencék. Felmászunk a bazaltból rakott régi, urasági támfalig. A szélárnyékban olyan meleg van, hogy még az ing is lekívánkozik rólunk. De alig lépünk huszat, ötvenet, újra elér bennünket a szél, s már borzongunk. A szőlő felett akácfaerdő sűrűsödik, az erdő mélyén bánya szürkül. Külszíni fejtés. Ez is Tatay birtoka. Sziklákon bukdácsolunk, Tatay Sándor otthonosan, én vitézül, s valahogy nem irigylem a birodalmát . . . Hátországa gazdag és gyönyörű. Minden író mögé kellene néhány száz négyszögöl szőlő, vagy valamilyen másféle biztonság. De itt nemcsak erről van szó. Tatay Sándor emberi életművébe nemcsak a megírt könyvek sokasága tartozik, hanem a badacsonyi ház, szőlő és agácás is. Nem a birtok megszerzésére és a ház felépítésére gondolok, hanem a szőlő művelésére, gondozására, a ház örökös tatarozására, a széllel, viharokkal, esőkkel vívott küzdelmekre, a kőfejtésre, támfalépítésre, favágásra, karóhasogatásra. Mindez anyagilag soha nem térül meg . . . Legfeljebb az ember lélegzik a hegyoldalban mélyebbeket, s válik keményebbé, amikor baltát vagy tollat ragad.

Az ebéd jó ízű. Paradicsomleves, sült hús és zöldbabfőzelék. Marika asszony éppen úgy megadja a módját, ha főz, mint Sanyi bácsi, ha ír. Mindketten jó ízeket, s jó szellemeket varázsolnak elő. Aki persze ebédelés közben jegyzetel, hol a sült hús, hol pedig a szellem ízeiből mulaszt el valamit. Két falat és két nyelés között a séta hatására a következőt kérdezem:

– *És a táj?*

Tatay Sándor leteszi az evőeszközöket:

– Több mint huszonöt év után sem vált megszokottá. Annyi színe van . . . A tájért élek itt, nem másért. Az az érzésem, hogy a világ egyik legszebb tája. Ez csak érzés . . . A hegy különböző zugaival olyan barátságot kötöttem, hogy enélkül már nehezen élhetnék. Azért szeretem Kisfaludyt, mert a természet emberformáló hatását felismerte elébb a romantikusoknál . . . Nézd, énnekem az irodalmi munkásságomat körülhatárolja az a világ, amiben élek. Munkám egyik része ott játszódik, ahol a gyermekkort töltöttem, a kisebbik rész Badacsonyban és környékén. Valami hihetetlen varázsa van ennek a hegynek. Nem-

csak a színek, hanem az illatok . . . Nemcsak a pincék leheletére gondolok, hanem érő gyümölcsök, fonnyadó növények, az erdő leszálló illatára, melyeken már a vadak életét érzem. A földnek pedig itt rendkívüli ereje van. Minden gyümölcs, giz-gaz elharapható termése jobb ízű, mint másutt. Ha egy somot, földiszedret megkóstolok, egészen más ízű, mint az ország többi részén. Amikor idejöttem, éreztem, hogy az öregekben meg is van a hegy erejének valamilyen babonás tisztelete. Amikor a Rodostónál voltunk, a szomszédságunkban a sziklafalból leomlott törmeléket elkezdték fejteni. Mivel alábányászták, a görgeteg megindult. Apokaliptikus jelenség volt, mert az akácfák vízszintesre hajoltak. Akikkel azután találkoztam a hegyben, valamilyen természetfölötti erő közreműködését sejtették. Bűnről beszéltek. Ott kezdték ki a hegyet, ahol nem lett volna szabad. A hegyet, a hegytető fantasztikus jellegű szikláit nem a költők, hanem az itteni emberek személyesítik meg. A kő általában hideg, ha az ember kőre gondol, hidegre. A badacsonyi ember élete összefügg a kővel. A kő itt forró. Ha nem úgy pattan, ahogy akarják, azt mondják: „Ez megfagyott". A kő megőrzi a meleget, ha éjszaka odatartod a hátadat, melegíti.

– *Voltak beteges, szorongó életszakaszaid?*

– Nincsenek szorongásaim, nem szorongok. Harcban vagyok a betegségeimmel. Ha fel tudok kelni, szembeszállok. A szellemi depressziót egyszer azzal védtem ki, hogy jóval ötven felett nekiálltam angolul tanulni, és megtanultam legalábbis élvezettel olvasni e nyelven. Pihentetni nem tudom sem az agyamat, sem a testemet. A munka tart fenn . . . Most írok. Ha tudok írni, akkor nem tanulok. Ha mással nem, akkor a szőlőtermelés elméletével foglalkozom, vagy írtom a dzsungelt az erdőben. Ha nem tudok írni, nem erőltetem, nem foglalkozom irodalommal. Írásban soha nem hajtottam túl magamat. Semmiféle lelkiismereti problémáim nincsenek, ha hónapokig nem írok semmit. Igaz, elég sokat írok, és ennek ellenére lassan.

– *Álmodni szoktál?*

– Folyamatosan álmodom, és nagyon sokat beszélek, kiabálok álmomban. Nem hortyogok, mégsem jó velem egy szobában aludni. Olyan is volt, hogy a szomszédok becsöngettek, mert segítségért kiabáltam álmomban. Addig csengettek, amíg fel nem ébredtem. Nem vagyok szorongó alkatú ember, de nagyon szorongató álmaim vannak.

– *Visszatérő álmaid is vannak?*

– Gyermekkoromban a családban beszéltek a nagyanyám álmáról, aki akkoriban halhatott meg, amikor én születtem. Egy sárga kezű asszonyról álmodott. Ez a sárga kezű asszony a problémáimmal összefüggésben máig is megjelenik nekem. Rettenetes, félelmetes. Mindez azért van, mert a nagyanyámmal sokat foglalkozom, akit valójában nem is ismertem. Gondolataimban többet foglalkozom vele, mint álmaimban. Általában az egész környezetem gyenge szívű emberekből állt, így a nagyanyám emlékezete, aki szigorú, kemény anya volt, állandóan ott lebegett a család felett. – Aztán álmomban sokszor megjelenik Tolsztoj. Tolsztoj is abban az évben halt meg, amikor születtem. A prózaírók nagy részére irtózatos hatással van Tolsztoj, ebben nem állok egyedül. Annyira átéltem Tolsztojt, hogy amikor Jasznaja Poljanába kerültem,

szinte ismerős volt ott minden, pedig ezek álombeli képek voltak. – Rettentő babonás vidékről kerültem az életbe, a Bakonyból. Félelmetes mesék uralták a gyermekkoromat teljes mértékben. Soha nem féltem attól, hogy megtámad, vagy az utcán megöl valaki, de máig is félek a temető közelébe menni. Azt mondtam már, hogy fiatal koromban nem voltak ilyen álmaiam, de nem is voltam szenvedélyes olvasó. Később sokkal inkább. Összefügg a babonával, hogy gyermekkoromban legkedvesebb olvasmányom Shakespeare volt. Nem a gondolati tartalma, hanem a meseelem miatt. Az apám is így szerette Shakespeare-t. Nagy könyvtára volt, szép Shakespeare-fordítások. Sok Shakespeare-t megtanultam kívülről . . Nagy értékű könyvtára volt apámnak, aztán két püspök elvitte. Nagyon sok könyvünk volt a XIX. század elejéről, például az Auróra legtöbb száma, és több száz éves kézzel írott ágendák. Kisfaludy, Berzsenyi, Csokonai. 1902 táján a veszprémi püspökségtől két pap kijött megnézni a könyvtárat, s kérték apámat, ajánljon fel valamit a püspökségnek. Megnézték . . . Közben apám elment a szomszéd faluba úrvacsorát adni. Mire visszajött, a papok több zsák könyvet összepakoltak és lovas kocsival elvitték. Apám nem volt harcos ember, belenyugodott. Amikor meghalt, nehéz körülmények közé kerültünk. Én kétszer voltam külföldön, azt hitték, talán vissza sem jövök. Kovács Sándor evangélikus püspök azt mondta a nővéremnek, ajánlják fel a Luther-könyvtárnak, és majd megfizetik a könyveinket. Elvitték, aztán nem fizettek érte. Az elvitt könyvek között voltak a legelső magyar, kézzel írott ágendák, amik nagyon nagy értéket képviselnek. Egyik darabról hallom, hogy a Nemzeti Múzeumban van, de hogy került oda, azt nem tudom.

Tatay Sándor elhallgat. Feketét kortyol, aztán bort. Jól érzem magamat a szélfújta házban. Maradnék még, de kérdezni nincs már kedvem. Így hát felállok. Tatay Sándor beleültet új Zsigulijába, s negyven fokos szögben leszánkázik velem a hegytetőről. Körben ősz van, fényeső, szélzúgás.

TATAY SÁNDOR

Az udvarunk leírása

Nagy szénapadlásunk volt; két istálló és kocsiszín alatta. Elfért benne jócskán az állatok téli elesége. Ősszel tömve a cserepekig, tavasszal már csak törekes maradék az alján. Míg tömve volt, alagutakat fúrhattunk a szénába, kunyhót vájhattunk a belsejébe. Az udvar felől szépen kiképzett padlásajtó a feketére öregedett soproni cserép alatt. Nyurga létra vezetett hozzá. Ennek a létrának a legfelső fokán szerettem ülni.

Beláttam innen az egész udvart: az elsőt, a virágosat, a hátsót, melyet marhák, lovak tapodtak, disznók túrtak, tyúkok kapartak, szél szemetelte be takarmány- és szalmahulladékkal szombat estig, mikor is János végigseperte terebélyes nyírágseprűvel. A patakon túl látható volt a kert virágzó, termő, vagy kopaszon himbálódó fáival, a kerten túl szabad kilátás keletnek, meddig a szem bírta. De a napnyugtát óriás tömegével elfödte a templom, mely házunk előtt magasodott, megtoldva a Templomdombbal. A Templomdombbal, mely – legalábbis én úgy véltem – csontokból állt. Emberi csontok fehérlettek az oldalából, ha virágok vagy bokrok ültetésekor belevágtak csákánnyal-kapával. Csontokat fordított ki onnan a szánkónk, ha télvégén meglazult a föld. A dombok mindig kopnak, volt úgy, hogy a papsajt sötét zöldjéből előbukkant egy koponya, és legurult az útra.

A templom padlásán pedig denevérek laktak. Esténkint zuhanó repülésben jöttek ránk és nemegyszer érintették a kalapunkat. Ha búvóhelyükről le akartuk szedni őket, vijjogtak, és ettől manapság is megborzong a hátam. Így aztán hagytuk őket szaporodni, és elszaporodtak rettenetesen: akik a karzaton ültek, hallhatták, hogy belekiabálnak a prédikációba. Különösen nagypénteken meg húsvétkor, mert így tavasszal voltak a legéletesebbek.

A torony pedig a galamboké volt. Rézlemezzel bevont bögyökében költöttek a galambpárok, ahányan elfértek. Meszes trágyájuk bevonta a harangokat, a gerendázatot, a felvezető létrákat. Mert ki sikálja meg a létrák fokait a toronyban? A toronyban akkor jártunk, ha gyanús füst kerekedett a láthatáron. Nem ég-e valamelyik szomszéd falu? Később, a háború végén pedig akkor, ha csapatok közeledtek. Mert tudni kellett, milyen zászlót tűzzünk ki: nemzeti színűt, fehéret, vöröset, vagy román zászlót. A zászlókat anyám varrta ugyanazon a zakatoló Singer gépen, melyen hét gyermekének a ruháit. Varrta lepedőkből, fakult függönyökből, színes alsószoknyákból. És ha hirtelen nem akadt más, feltűztük a sütőlapát nyelére. Szégyent nem kellett éreznünk, mert nem az számít, hogy mi lóg a templomtornyon, hanem, hogy mi van a szívben.

Langék valamelyik nagyobb lánya arra tanított, hogy az Isten előtt is az számít, ami a szívben van. – Lehunyom a szemem és arra figyelek, mi van a szívemben, a szám pedig mondjon, amit akar.

Késő délután a templom árnyéka betakarta az első udvart, a vadszőlővel, borostyánnal, bukszussal burjánzót. Bokrok, futókák, amennyi elfért, és virágok az ágyásokban, aszerint, melyik nénémnek milyen volt az ízlése. A disznók a virágos udvaron át jártak a csordára, ha kürtölt a kanász, de nem dúltak

ott, mert ismerték a vesszőcsapásokat; a két udvart rozoga kerítés választotta el, de hála a bátyám elmés szerkezetének, orrukkal ki tudták tárni, és magától csapódott be.

Az első udvarban volt a kút. A kútgém nyikorgása ébresztett rendszerint. Aztán láttam már ágyamból fölreppenni a sudárfát, mely kifényesedett az emberek tenyerétől, és deresen csillogott télen a kút éjszakai leheletétől. A kútból verebek röppentek föl. Hogy mit keresnek a madarak a kútban akkor is, ha minduntalan zaklatják őket, máig sem tudom. Az átabota mohás kövek közül surrantak elő nagy csiviteléssel.

Jajj, én attól mindig féltem, hogy a kút beomlik. Minden falunak van olyan története, hogy beomlott a kút, és valakit magába temetett... De mikor tipródik valaki a kútban? Csak akkor, ha takarítják, csak ha kimerték. A mi kútunk bő vízű volt, nem is győzték volna vödörrel kimerni. A tűzoltók jöttek vasárnap reggel, és gyakorlatképpen kiszívatták. Hat ember húzta a fecskendőt, három innen, három onnan. Ilyenkor megdagadt a patak vize, hacsak szárazság nem volt, mert akkor a csővezető ráirányította a sugarat a kertre. Tömlők kígyóztak végig a hátsó udvaron. A víz erejétől olyanok lettek, mintha élnének. Végül leszállt valaki feltűrt nadrágszárral, és merte az iszapot. Az iszapból előbukkantak a tárgyak, miket időközben a kút elnyelt. Korsó, pohár, lábas, kancsó. Sőt fülbevalót is leltünk és karperecet. Előjött a kucséber órája, aki egy búcsú alkalmával megátkozta a falut, hogy meglopták, tönkre tették. Ezüst óra, lila bársonnyal bélelt acéltokban. Sárga celluloid védte a számlap üvegét.

Nehéz tölgyfából készült a vödör, és hiába volt a figyelmeztetés, hogy abból inni tilos; a fogak nyomán mégis megkopott a széle.

A kút mellett állt a lúgos hordó. Félig volt hamuval, azon felül ragyogó, mocsoktalan víz. Síkos tapintású és tisztaság szagú. Ha kavicsot ejtettünk bele, a hamu bársonyos felületén kis vulkán tört ki. A hamueső csak lassan ülepedett le. Becsapódás egy égitestre. Volt olyan nagy tél egyszer, hogy szétpattantak a hordó abroncsai, a dongák szétnyíltak, mint a tulipán. Nagy jéghenger a megmerevedett hamutömbön. Kristálytiszta jéghenger: a szivárvány színeiben tündökölt a szétnyílt hordó romja és a hóderes kútkáva, mikor feljött a nap.

A barmokat nem engedtük a virágos udvarba: a vályút nem helyezhettük a kút mellé. Ott volt a hátsó udvarban, a kerítésen túl. Körülötte mély sárban cuppogtak a paták. A vizet oda kellett juttatni, de nem vezettük csövön. Amit lehetett, fából csinálta az ember a Bakonyban. Ez a vízvezető pedig éppen egy májusfából készült, mely ott állt a kocsma előtt, míg ki nem táncolták. A vájatot, melyben a víz folyt, Barkóci, a cigány véste; nem valami különleges szerszámmal, csak azzal az egyetlen éles fejszével, amit vállára támasztva viselt szüntelen. Barkóci nem értett a kapáláshoz, ha meg kaszálni próbált, a kasza hegye beleállt a földbe, de a fejszével csodát mívelt. Sem zsinór, sem ceruza, mégis olyan egyenes csatornát vágott a fenyőfatörzsbe, mint annak a rendje.

Futott a víz az elfektetett gyanta szagú fában, sebesen futott, mert lejtett az udvar a templomtól a patakig. Nádból és pálcából malmot készítettünk egy tucatnyit; végigraktuk vele a fürge vízű csatornát. Forogtak, kelepeltek, ha János vizet mert a teheneknek. A tehenek föl-, fölemelték fejüket, bámulták a víz ficánkolását az orgonák, a pattantyúbokrok, a jázminok alagútjában. És csorogtak nagy cseppek a szájuk szögletéből.

De ne feledjem a kőfalat, mely a kocsmaudvart választotta el a házunktól. Régi, rozoga kőfal, érthetetlenül széles és magas. Hozzá még kétszeresére

hízott a ráfutó teméntelen vadszőlőtől. A nagy terméskövek tömege elveszett az életerős növény burjánzásában. Az elhalt indákra újak telepedtek. A levelek sötétzöld melységéből üde sárgás hajtások törtek elő. Lehetett akármilyen száraz nyár, a nagy fal hossza zöld volt, friss volt, alatta mohás a föld. Olyan kövér volt a vadszőlő, hogy meg lehetett bújni benne. Rücskös szárain felkapaszkodni bújva a levelek között a fal tetejére, és lesni onnét úgy, hogy nem láttak sem a kocsmaudvarból, sem a paplakból.

Erről a falról egyszer lezuhantam.

A falusi kocsmákhoz rendszerint mészárszék is tartozik. A vágóhíd ott volt éppen a fal mellett. Egy féltető csak néhány oszloppal, betonaljzattal, ahogy ez egészségügyi regula előírta.

Ember és ökör egymással szemben állt. Kicsiny ember és nagy szarvú, szürke magyarökör. Békésen vizslatta egymást az ember és az ökör. Semmi rosszra nem gondoltam. Észre se vettem, hogy az ember kezében bárd van, csak mikor az megvillant a magasban. Aztán lezuhant. A koponyacsontok irtózatos reccsenése. Vér fröccsent és leszédültem a falról. Éppen abba a vájatba, melybe az összeroskadt állat vére csurgott.

Pillanat alatt segítség nélkül talpra álltam, de ingem-nadrágom egy latyak vér volt; meztelen lábam nyomán foltok maradtak. Szaladtam, az emberek meg utánam rémületükben: mert, jajj, mi lesz, ha hazaérkezem nyakig véresen, és rámnéz anyám. Honnét tudja, hogy nem az én vérem, hanem egy leterített szörnyű nagy állaté.

Nem az utca felé futottam, hanem le a kertnek. Az udvarok és kertek között folyt a patak. Afölött is lebegő kerítés választotta el a két udvart. Másutt nem, csak ez alatt bújhattam át. Nagy siettemben elcsúsztam a fenéken görgő sima kavicsokon s megfürödtem ott, ha akartam, ha nem. Hason fekve néztem utána a vértől rózsaszín víznek, ahogy átcsobogott udvarunkba.

Megvallom, némileg bántam, hogy nem csorgó véresen állítottam be a nagy téli konyhába, melyet ilyenkor ebédlőnek használtunk, és ahol már gyülekezett ebédre a ház népe. Mert a hatás döbbenetes lett volna. Emlékezetes mindenkinek, amíg a világ. De így, nedvesen a patak vizétől kaptam csak egy hanyag pofont és vezettek átöltözni.

A hátsó udvar középpontjában trágyadomb volt. A nálunk dolgozó orosz fogoly, Julián idejében a trágyadomb szép, négyszögletes, egyenesfalú építmény volt; kis csatorna vette körül, mely jókora gödörbe vezetett. A gödörből az aranybarna levet Julián egy hosszú nyélre erősített kiszolgált rohamsisakkal időnkint visszamerte a dombra, mondván: „Ez tartja életben a trágyadombot". Különben kifagy és megmerevedik. Nem is fagyott ki. Élt és megolvasztotta hátán a havat, téli reggeleken párállott; sötéten emelkedett a barna domb a fehér udvaron egyre magasabbra. Ha felreppent rá: a mi kakasunk volt a legnagyobb úr a falu kakasai között.

Láttam olyat, hogy anyám ocsút szórt a baromfiaknak. Körülvették libák, kacsák, tyúkok, pulykák és gyöngycsibék; repdestek feje fölött galambok és szálltak a kezében tartott zsompor szélére. Száznál több szárnyas harcolt a hulló szemekért, de a kakas nyújtott nyakkal a trágyadombon kukorékolt, ahogy a torka bírta. Nagyobb volt gőgje, mint éhsége.

Mért szeret a lidérc a trágyadomb fölött táncolni? Mert a trágyadomb alá ássák el a meggyilkoltakat. Ott sokkal hamarabb elporladnak a csontok.

Ha szekerek elhordják a trágyát a mezőre, nagy fekete folt marad a helyén. Üszkös ott a föld.

Láttam a kakast az üresen maradt üszkös földön. Bolondul futkosott ide-oda, csapkodta szárnyát, pörölt az orosszal, pörölt Jánossal, emberrel, állattal, mindenkivel, aki csak létezett az udvaron. Perbe szállt a deres reggeli világgal.

Megfigyeltem, hol erednek az utak.

Az utak az erdők mélyén erednek, kanyarodnak, helyet keresnek maguknak a fák között, nőnek, egyre nőnek, mint a hegyi patakok és összefutnak egy hajlatban.

A mi tüzelő fánkkal szekerek indultak az erdők mélyéről, mígnem hosszú sort alkottak lent az aljban egy széles csapáson, és azon közeledtek. A szénapadlás ajtajából már messziről láttam őket. Sok fát hoztak nekünk a hívek, mert sokat írt elő a papi hivány. Annyi fát csak sok vén kályha és kandalló zabált meg. És mindez egyetlen nap alatt érkezett, a szekerek sorba álltak rakodásra várva. A cserfa fanyar szaga belepte a hátsó udvart, de jött a szekerekkel az erdő minden illata. Moha hullott a földre, száraz leveleket pergetett a szél. Ölfa darabok zuhogtak estélig, míg kalickába rakták valamennyit. Ökrök bőgtek, lovak nyerítettek, erdei történeteket hallgathattam naphosszat.

Másnap reggelre sötétebb lett az udvar a töméntelen fától és a levegője nehezebb. A hosszú-hosszú farakás mögött, a szomszédok istállójának eresze alatt holt tér keletkezett, melyet birtokunkba vettünk. Senki nem látott oda a ház egyetlen pontjáról sem. Csak példaképpen említem: itt feszítettünk denevért egy tölgyfahasáb simára fűrészelt felületére. Itt nyírtuk meg a nyaralók angora macskáját. Itt alakítottuk zebrává a szomszédék kecskéjét. Itt szedtük ki a kisebbik kocsmáros-lány blúzából a piros tojásokat. Nekem kellett befognom a száját, hogy ne sikongasson. Éles foga helye örökre megmaradt. A tojások melegek voltak, szagos szappantól illatosak. Pirosra festették a fiúk tenyerét és a lányka blúzát. Az én tenyerem a vértől lett piros megint.

A farakás végén, lent már egészen a patakparton egy ronda, bütykös-bogas tuskóba rozsdás fejsze szorult. Nem tartotta érdemesnek kivenni onnan, aki megkezdte a tuskó feszegetését. Csak hírét hallottam, hogy a NAGY EBZÁRLAT idején ezzel verte fejbe János a kutyák hitványabbját, melyekre kár volt a puskagolyó. Megtette, ha kérték rá. A macskák szenvedélyes barátjának nem fájt a kutyák pusztulása. Nekem sem már azoké a régi kutyáké, de nyugtalanított, hogy ugyanazon fejsze által pusztult egy habzó szájú megveszett kutya. Futott folyóhosszat egyik udvarból a másikba. Mindenütt férfiak lestek rá, de a jobbára süket és elméjében is kicsit fogyatékos János vágta agyon. Mert mindenki rettegett a veszettségtől, de János félelem nélküli volt.

Nem hogy tapintani, de megközelíteni sem mertem azt a rozsdás fejszét. Eső mosta, hó, jég fagyasztotta, mégis attól féltem, veszettséggel fertőz. Mert a veszettséget magkapják az emberek is. Futóbolondok lesznek, megmarják egymást, az új veszettek újabbakat marnak meg, és hol ennek a vége?

Eljött az idő, amikor megtudtam, hogy a nagy háború, mely szüntelen folyt valahol, tőlünk teljesen meghatározhatatlan távolságban, nem valamiféle lovagi torna, hanem az ellenség kiirtásáért folyik.

Ebből az időből való a nagy felfedezésem: elfogni néhányat az ellenség közül, beoltani őket veszettséggel és visszaengedni. Mire kitör rajtuk, éppen hazaérnek. Megmarják szomszédaikat, azok megint másokat, és apránkint kiirtják maguk magukat. Persze rájöttem később, micsoda dőreség ez, hiszen nincs rosszabb a veszett ellenségnél. A veszett kutya vakságában bátor. Jönnek

majd vadul, üvöltve és röhögve, félelem nélkül, és nincs annyi puskagolyó, mely leteritse őket.

Szörnyűséges dolog, mindent végiggondolni, mert akkor ne is kezdjen az ember semmihez, csak üljön a létra legfelső fokán és szemlélje a tárgyakat az udvaron.

A patak medrében egyszer, még egészen kicsiny koromban egy pesti rokonunk üldögélt, nagydarab éltes asszonyság. Sárga-kék csíkos fürdőruha volt rajta, szalag fogta össze térde alatt és a nyakán. Piros főkötő és hozzá még színes napernyő. Hiába, hogy János körülföldelte, a vékony erecskéből csak csekély víz gyűlt össze, annyira kiszáradt a patak a nagy nyárban. Alig lepte el a kiadós testet. Hasán a fürdőruhába levegő szorult és a tömény klott hatalmasan felpúposodott. Félelmetes has lett az. Néztem a fürdőző színeit és formáit. Arra gondoltam, ha ilyen iromba nagy virág létezne és ha csúnya virág létezne, akkor virág volna ő.

– Tetszem neked? – kérdezte a nagynéni, látván ámuló arcomat.

– Huu! Mint egy ronda nagy virág – feleltem, mielőtt gondolkodtam volna. Kifejezésem tartalmán mások sem gondolkodtak, hanem letérdepeltettek, nem annyira haragból, mint a pesti nagynéni iránti tiszteletből. Ez még elviselhetőbb volt, mint mikor félreértésből büntettek, de azért azt kívántam, kukoricatuskón térdepelve ott a kocsiszínben, bárcsak áradna meg a folyó, mint valaha, aminek csak mesékben megnőtt hírét ismertem. Akkor a folyó száz lépés széles volt, a hátán kertajtókat vitt, kutyaólat a tetején tarkakutyával, hidast disznóstul, szekeret ökröstül, bölcsőt síró gyerekkel, asszonyokat fenékkel felfelé, meztelen embert fénylő térdekkel. Nagy farönkökkel, mint iszonyú kos verte szét a kerítéseket, és összenyílt akkor minden udvar faluhosszat.

A tűzvésznek is ugyanez a nagynénim volt okozója. Mert ő volt az első asszony, akit a faluban cigarettázni láttak. Aranyvégű cigarettájáról azt gondolta a szolgálólány, arany az illata is.

Rágyújtott fejés közben az istállóban, meggyulladt az istálló és leégett a fél utca. Ez is még jóval születésem előtt történt, mint a legtöbb fontos dolog. A legnagyobb események mind akkor történtek, mikor még nem éltem.

A hintó is, melyen valamikor annyit utaztak vendégségbe, csak állt a színben fényét vesztve, kenetlen.

Más alkalommal a gőzgép ült le a folyó medrébe. Mert beszakadt alatta a híd. Akkor kölcsönkérték az utca minden ökrét, egymás elé fogták őket párosával. Aztán elkezdték szidni az Istent és az ökröket. Mintha azok együttesen lettek volna felelősek a balesetért, és csattogtak az ostorok. Az ökrök pedig békésen tűrték a csapásokat, mint a szentek. Nekifeszítették vállukat a járomnak. Akkor is a padlásajtóban ültem és láttam, hogy összevissza csépelik a szentek módján tűrő állatokat, és mindegyik akkor húz éppen, mikor az ütés éri, sohasem egyszerre. Bizonyos voltam benne, hogy sosem tudják megmozdítani a gőzgépet.

Ám akkor valaki láthatatlan néhány pillanatra megállította az emberek kezében az ostort, és ugyanez a LÁTHATATLAN intett az ökröknek, amely intést ember nem észlelhette. Az ökrök egyazon minutumban feszítették meg erejüket és a gőzgép könnyedén kigördült a mederből.

A folyón túl a kert. Mellette a hídon át kocsiút vezetett a szérűhöz. Mindjárt a kert elején két nagy almafa, ágaik összeborultak és árnyékot adtak a malomkőasztalnak. Az asztal körül pad és kertiszékek. A veteményeskert jó részét

egyébként is beárnyékolták apám almafái. Casseli nagy ranet, téli arany parmen, nyári fehér tafota . . .

Legkedvesebb játékunk a temetkezés. Alig vártuk, hogy valami megdögöljék a házban: macska, nyúl, csirke, vagy legalább egy tökösveréb hulljék ki a fészkéből. Akkor aztán mi nagy temetést rendeztünk. Megvallom, engem az egész ceremóniából a harangozás érdekelt. A kisharangot elvitték ágyúcsőnek, a nagyhoz pedig mikor leszek én elég erős, hogy megmozdítsam a toronyban? A legmagasabb almafa egyik ruganyos ágára kötelet kötöttünk, mellé kolompot szereltünk. A kolomp szólt, és az ág visszahúzta a kötelet. Föl-le, föl-le, a harangozás teljes gyönyörűségét nyújtotta, a legfőbbet, amit addig ismertem.

A legnagyobb temetésről mégis lemaradtam. Az is megvolt, mielőtt születtem. Csupán egy korlát jelezte a sírt, mely alatt csillag feküdt, a csikó, apám nagy reménysége. Keresztet nem állíthattak neki, csupán annyi, hogy mégsem vitték a dögtemetőbe. Megint egy nagy esemény, melyhez későn születtem.

Egyik lánytestvérem kitalálta, hogy készítsünk az almafák alatt gyepágyat. Valami érzelmes regényben olvashatott róla és megindító események fűződtek a különleges kerti létesítményhez. Csodásnak képzeltük előre, hogy tán majd erdei manók bukfenceznek rajta. Csakhogy mire kész lett, rajtunk kívül senki sem találta ágynak, hanem sírhalomnak. Újra szétszedtük, másodszor is, harmadszor is, megint csak sír lett. Akkor jött az agglegény nagybátyám és azt mondta: ez nem más, mint az ismeretlen katona sírja. Nekünk sem kellett több, gyorsan fejfát ácsoltunk és odaszúrtuk, majd nagy harangozást csaptunk, mert a halál volt a legéletesebb valóság az én háborús gyermekkoromban.

És senki nem ült a gyepágyra, hanem öntöztük és nőtt rajta a fű bodrosan, mint a vékony szálú haj, mert az almafa csak elszórt sugarakat bocsátott rá. Elkésve kinyílott ott a gyermekláncfű és fehérlett a százszorszép. Az ember megborzongott még ősz felé is, mikor a hulló alma ráhuppant, zavarva durván az ismeretlen katona álmát.

A kert végében volt a szérű.

Cséplés után óriási szalmakazal. Alatta elmés gömbfaácsolat óvta elázástól a pelyvát. A friss szalma finom illatú, és a szérű jó ideig őrizte a cséplőgép átható szagát, nyomait olajfoltokban: emlékét az év legfőbb eseményének. De tél végén már csak görnyedt maradéka állt a kazalnak. Tetőzetén a szalma megszürkült, nyári illata helyett pusztaszag.

Tavasszal fölverte a szérűt a gyom. Kikeltek elhullott tavalyi gabonaszemek, foltosan terjedt a gyep. Az új cséplés elé meg kellett tisztítani. A nagy dologidőben ez a mi feladatunk volt. A horolót gyakran figyeltem felnőttek kezében és elkívántam tőlük, mert úgy véltem, a gyomos földnek ez a beretválása szép játék; mint vajban, síklik az éles szerszám. Ám kézbe véve tapasztaltam a gyökerek, fűcsomók makacs ellenállását. Az izmok feszülnek, a hát görnyed. Ekkor tudtam meg, míg a néző gyönyörködik, a munkálkodó minden tagja szenved.

– Jó lesz ám csak ott, ahol a papok táncolnak – mondta apám, látván erőfeszítésünket. Nem volt erőszakos a munkára nevelésben. Én pedig még a közmondást is szó szerint vettem tőle.

Jó lett volna látni a papokat táncolni. Bokázni az esperes-plébánost fényesfekete reverendájában, a kálomista papnak száll körbe a palástja, libeg-lebeg a mózestábla a luteránus pap nyakán és dús szakálla a rabbinak. Az lett volna csak gyönyörűség a szérűben. De nem erről volt szó, hanem sámánokról, akik táncot lejtenek a szent tűz körül.

– Mért táncoltak azok a régi papok? – kérdeztem.
– Ropták a táncot Isten dicsőségére.
– Csak úgy rengett alattuk a föld.
– Bizony volt ott csürdöngölés a javából.
– Az Isten pedig örült a táncnak!
– Az Isten örül mindennek, amit az ember kitalál a dicsőségére.
– És ha fejtetőre álltak volna?
– Bizony azt is öröm lehet nézni, ha sok ember áll fejtetőn. De nem ám inogva, kalimpálva, nem roggyant hassal, hanem egyenesen, mint a cövek. Mintha megannyi márványszobrot fordítanának fejtetőre. Szent igaz, hogy ez is művészet.
– A művészet pedig Istennek tetsző.
– Úgy, ahogy mondod.

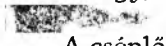

A cséplőgépet behúzatták két magas asztag közé, kicsit odébb állt a gőzgép, melyet bikának neveztünk. A bika nemigen foglalkoztatott, legfeljebb a centrifugát bámultam rajta sokáig, a két fényes golyót, mely pergett, szállt föl-le, mindig éberen, hogy füttyszóval jelezze a veszedelmet, ha túlságos a gőznyomás.

A nagy piros verő széttárult az asztagok között, egyiktől a másikig, hogy teret adjon a ráhulló kévéknek. Irtózatos, hogy mi minden zúgott, dohogott naphosszat e gép óriás bendőjében. És rengett a föld még körülötte is.

Csak a létra legalsó fokára léphessek, hogy érezzem azt a mindent átható remegést, mely benne volt a kévebontó lányok hangjában is, ha kiáltottak onnan fentről. Az volt a jó, ha vízért kiáltottak, mert akkor felmászhattam a szegélydeszkáig és benyújthattam a korsót. A dobra lépnem nem volt szabad. Egyszer valahol egy éhes cséplőgép bekapott egy gyermeket, és akkor míg meg nem állt, piros volt a zsákokban a búza, piros a szalma és a pelyva a rosták alatt.

Nem hittem el. A nagy piros verőt nem tudták meggyűlöltetni velem. Csak a harangozás volt hozzáfogható a gyönyörűséghez, mely átjárta minden porcikámat, ha együtt remeghettem a nagy piros verővel.

A gépész a verő alá húzódott egy nehéz pokróccal, ott éjszakázott, hogy el ne lopjanak valamit. Legféltettebb kincs volt a gépszíj a háborús időkben, mert jó volt az csizmatalpnak, de akadt ott egyéb értékes holmi szekérszám.

Egyik szomszédlányt szólták, szapulták, hogy kilopózik éjjel, és bebújik a gépész mellé a nagy piros verő alá. A megbotránkozást nem értettem, de értettem a vágyat, mely űzte meleg nyári éjszaka a nagy piros cséplőgéphez. Hej, de mentem volna vele, és simogattam volna a kifényesedett deszkákat, kereket, szíjakat. Bizony hasonlatos volt a szerelemhez, amit én ez iránt a gép iránt éreztem. Elsírtam magam, mikor három pár fehér ökör kihúzta a szérűnkből. Összecsukott födémdeszkáin fekete betűk:

HOFFER SCHRANZ CLYTON SHUTTLEWORTH.

DEMÉNY OTTÓ

Szikrák lobbannak

Micsoda tisztaság lobog
ebben a csöndes délidőben?
Milyen árnyalt a mozdulat
– lehajtod a fejed előttem.

Érzem most nagyon messzi nézel.
Lábadnál a füvek parázsa;
hangya sors a zöld szövevényben.
Küzd az ember, mert nagyon árva.

S menedéke vagy pusztulása
ugyanazon tőről fakad.
Vigasz incseleg, gond igáz,
hullámzik vállad, derekad.

Nem sietek, már úgyse hül
bennem a remény maradéka.
Hisz csak magamban bízhatok
s abban az eszeveszett célban.

Ez az én egyetlen esélyem.
Föl nem cserélném könnyű sorsra!
Szikrák lobbannak hajadon.
Nézem őket töléd hajolva.

Végül vidáman

Végül vidáman – hozzád ez illik –
játszunk színes kövekkel.
Nyomunkban hol a tű kiszökken
friss szél borzong reményeinkkel.

Megleled-e a békességet
ama rég járt úton – ki tudja?
Itt – emlékezz! – makacs tavasz volt.
A vén kert a telet megúnta.

S jó volt a szemnek, szájnak, kéznek
csúfolkodni az árvaságon.
Nem tudom mit őrzől belőle?
Nélküled már ki sem találom.

De bodzaág, fanyar fenyők
s a hegyoldal kőorgonái
telizengik üzenetekkel
a sorsom – vissza kéne szállni!

Oda a fénnyel vert örömbe,
sóvárgásaim küszöbére!
De csak színes kövekkel játszom.
Akkor is, mindenképp megérte!

SIKLÓS LÁSZLÓ

Nem volt elég egyszer lecsapolni

Lányok, fiúk, szakállasak, borotváltképűek, természetes szőkék, festett feketék, zauberton-vörösek, elmélázók, bambák, égőtekintetűek, borsónyi pupillával, benőtt disznószemmel ülnek, lötyögnek a lakótelep tizenegyedik emeleti lakásában. Tíz-tizenkét fiatal, kedden délután. A kedd: hétköznap. A nyár: ünnep. Tizennyolc-húszévesen a nyári hétköznap is ünnep.

A létezés önmagában nem elég. Aki létezik, az sebezhető. A létezést úgy lehet elviselni, ha valami véd.

„Te hogy védekezel?" kérdem egy fiútól.

Bambán néz.

„Mi ellen kell védekezni?" kérdi.

Közönye totális óvszer a világ ellen.

„Te hogyan?" kérdek egy szakállast. Hajkorona, pajesz, bajusz, szakáll. Valahol a szőrcsomók mögött van arca is.

„Nekem nem kell védekezni" mozog az egyik pamacs, vízszintesen. A nyílás összezárul.

„Te hogy . . ." kérdem a kopasz beat-et. Elsőnek borotváltatta kopaszra a fejét, hogy különbözzön a többitől.

„Nekem a koponyámat nézik. Eltereli a figyelmet minden másról."

Arlequin-léptekkel, pipiskedőn, nesztelenül jár egy lány. Köpenyét leveti, testszínű, ránctalan trikóban áll, mellbimbót festett a mellére, hónaljszőröket a hónalja alá, összeragacsolta műizzadtsággal.

„Én vagyok, de nem igazán . . ." billeg a feneke, rajta középen függőleges sötét vonal.

Mély árkok húzódnak egy húsos arcon. Ezek az árkok igaziak. De nem folyik bennük semmi, kiapadt mélyedések csupán.

Tizenkét éves forma kisfiú siklik a testek közt. Angyali arc, szándékolt vásottság grimasza rásütve, romlottságot sugároz. Kölyök Verlaine. ABC-áruházak rettegett tolvaja, iskolájának réme, cigarettázik, szívott már kábítószert is. Papájának, mamájának féltett csemetéje. Életük értelme. Egyetlenke.

Szelíd társaság, szelíd buli. Csak a létfenntartás érdekét szolgálja, hogy a folyamatosság meglegyen.

Az egyéni módszer ugyanis nem elég, mert a közöny, a szőrcsomók, a kopaszság, a ránctalan trikó széthasad, rés támad rajtuk. Az állandósított burok: az együttlét. A társaság. A zene. A zene, a zaj, az üvöltés, a gitárok, dobok, szakszofonok, trombiták villamossággal felfokozott rezgése. Hangok nélkül védtelen az élet. De sokszor még a hang se véd. Elhagyja az embert, mint ahogy elhagyott engem is.

Bolyongok a lakásban. A nagyobb szoba teli van, a kisebbikben alig akad hely, mert benne egy dupla, négyszemélyes rekamié terpeszkedik. A rekamié a család büszkesége: nemzedékek vágyhattak erre a fekhelyre. Barnára pácolt, politúrozott jelkép. Cicomás, matt üveglapok rejtegette jelkép. A zauberton-vörös játszik vele, kattogtatja a villanykapcsolót. Kék, piros, lila fények

gyúlnak az üveglapok mögött. Tízperces tűzijáték este, lefekvés után. Beprogramozott fények. A házigazda boldog lehet. Tíz perc reumaszünet, tíz perc házastársi szerelem.

Hatvan-hetven év késéssel kigyúló fények. Egy fekete hajú és egy szőke lány fekszik a rekamién. Henteregnek, nevetnek.

„Az öreg nem valami modern fej" mondja a szőke a bambaképűnek.

„Pár évet késett az eszményeivel" jegyzi meg a lámpagyújtogató zauberton-vörös.

„Ne bántsátok a szüleit" mondja a borotváltkoponyájú.

A bamabaképű bamba.

„Csak azért, mert nincsenek itthon . . ."

„Jó vicc, majd minden ósdit tiszteletben tartunk . . ."

A kölyök-Verlaine fejest ugrik az epedára.

Borsónyi pupillával elém billeg egy sánta. Itt ő is teljes értékű. De roszszul érzi magát, elhagyta létezése burka.

„Nem érzed" hajol hozzám, „milyen büdös van itt. Mindjárt hányok."

„Rajta" mondom neki „pávatollat akarsz?"

„Anakronisztikus."

„Nálunk az iskolában volt pávatoll. Földrajzórán avval mutogattunk a térképen. Hegy- és vízrajzi térkép."

„Muris lehetett" mondja a sánta lány.

„Háttal a térképnek."

„Háttal?" kérdi. Elfelejtette, hogy hányni akart.

„Az volt a tanító rögeszméje, hogy aki tudja, az háttal is tudja."

„És tudtad?"

„Igen, de fordítva. Balparti folyók a jobbparton. Kelet nyugaton, nyugat keleten. Neked hány testvéred van?"

A sántító lány csuklik. Kicsit megretten.

„Minek kérded?"

„Csak" mondom.

„Azelőtt nem kérdeztél. Nem meséltél ilyen fordítósat, térképeset, pávatollasat."

„Baj?"

„Ahogy beszélsz, úgy érzem, egyre nagyobb itt a bűz."

„Mert távolodik tőled a burok. Azért érzed."

„Micsoda hülyeség!" veti el magát a rekamién. „Hol tanulod ezt a sok hülyeséget? A munkahelyeden?"

„Ott is."

„Hol dolgozol?"

„A Népességkutató Intézetben."

„Ketten vagyunk testvérek" mondja megtörten.

„És az a kopasz . . . nem tudod?"

„Megkérdezhetem neked, ha érdekel."

„Nagyon."

„Túl sok minden érdekel. Minek jársz közénk?"

„Azt hiszem, nem sokáig járok."

„Én se. Engem is kezdenek érdekelni . . . Hol jártál mostanában? Mit csináltál?"

Akinek a trikóján pattan a gomb, akinek a szőrpamacsa nyílik, akinek a közönye reped, annak a nyíláson betódul a világ.

„Milyen ott a világ?" – kérdi.
„Hol?"
„Ahol jársz. Ahol, például legutóbb voltál."
„Érdekes."
„Elmeséled?"

A folyó ezen a szakaszon egy földnyelvet szorongat. A földnyelv házakat szorongat, a házak embereket szorongatnak.

A földnyelven ideiglenes az élet: ideiglenesek az épületek és az emberek is. Az emberek egysoros téglából fölhúzott, valamikori felvonulási épületekben laknak. Furnírlemezekből összeszegelt csónakházakban, deszkákból összetákolt sufnikban laknak. Palatető a felvonulási épületen, pléhdarabok a csónakházon, kátránypapír a sufni tetején. Ritkák az ajtók, egy sufnin egy. Sűrűn egymás mellett az ajtók. Nyílások a falban, nem ablak, nyílás. Hézagok: kőfal repedése, két furnír gondatlan összeillesztése, vetemedett deszkák közei.

Közeledek a poros gyalogúton az emberi lakhelyekhez, s ahogy közeledem, idegenségem érzem. Idegenségem álcázom az út porával: port kavarok, aprókat lépve, egy helyben topogva, hogy gyorsan átragadjon rám az itt élők szürkesége. Por fedi cipőmet, por rakódik nadrágom gyűrődéseibe. Belebámulok egy szembejövő fiú arcába. Egy fiú – inkább legény – jön a telepről. Piszkos a ruhája – ahogy délután a gyárból kilépett. Fáradt az arca – ahogy reggel, fél-ágyából kikelt. Semmibe mélázó, bamba a szeme, ahogy ki tudja, hány éve néz. Kezében literes, zöld borosüveg. A talpánál fogja, az üveg szája lefelé lóg. Tehát a kocsmába indult.

Döccenő járását figyelem, ritmustalan tempójára lépek, döccenek, fáradtra engedem arcomat, szemem elmélázó, bamba, a kezemet úgy lógatom, mintha szájával lefelé fordított üres borosüveget vinnék.

A fiú eldöccen mellettem. Közeledek a lakótelephez.

Piciny kertek az egykori felvonulási épületek előtt: alacsony léckerítéssel rekesztettek el minden portát. A kertekben tulipán virágzik, retek nől, fejessaláta magvadzik, nárcisz és újhagyma-ültetvények tenyésznek. Fölöttük spárga feszül. A spárgára sárgult pelenkát tereget egy öregasszony. Az asszony mezítláb tereget, lába repedezett, szikkadt, mint a sziksós föld, fejkendője s köténye kifakult.

Tétova, ám mégis gyors mozdulatokkal kapkodja a fejét arra, ahol lát valamit, ahonnan hangot hallani vél, mozgást, eseményt, a dolgok kisebb-nagyobb változásait reméli.

A szomszédos kertben hagymaszárak hajladoznak, reteklevelek rezzennek, egy-egy tulipánszirom hull puhán a földre, ha dongó, légy, lepke rárepül. Az egyik kertben a csenevész orgonabokor tövében ember piheg: negyven-ötven év előtti hálószobák félkaréjos támlájú tonet-székében öregasszony ül, előtte a köves-kavicsos földön lavór. A foltozott lavórból langyos víz párája száll a nárciszokra, török szegfűre: az asszony lábat áztat. A lábak mozgásától a víz néha loccsan, gyűrűzik, hullámot vet.

A két asszony a világ jelzéseire figyel. Kölyök rugdossa a labdát közelükben, csattan a labda, ha fának ütközik, s porzik, ha a földre ér. Egy kerítést dönget az ütés, a lakó nincs itthon, különben kirohanna; egy másik rúgástól a labda betoppan a kiskertbe, s köszön a lavórnak.

„Már megint itt ez a rohadt kölyök. Nem tudsz másutt játszani?" Az

asszony próbál indulatot szítani magából, de nem sikerül. A gyerek, amióta él, itt labdázik, a többi gyerek is futkos, kiabál, rendetlenkedik. Nincs mit tenni. Nem lehet mit tenni ellenük.

„Legalább a pelenkára vigyázz! Legalább arra ne rúgd azt a kurva labdát. Most mostam, te szemtelen. Erre tanít az anyád?"

A gyerek nem bocsátkozik magyarázatba arról, hogy az anyja mire tanítja.

Labdája irányt vált.

Ez a labda, furcsa mód, nem pattan úgy, ahogy a labdák általában pattanni szoktak. A srác minden erejét beleadja, hogy földobja, hogy tovább rúgja. Valamikor gumiból volt ugyan, de kilyukadt. Ronggyal tömték ki. S a rongy nehezebb a levegőnél. Egy kis kóc kilóg belőle. Pedig a szakadást spárgával bevarrták.

Megyek a labda és a gyerek után, ők ketten, – ki szökkenve, ki a földön – egy csónakházhoz érnek. A csónakház falán dörren a rongy-tömeg. A furnír felnyög. Még egy ilyen ütés, és szétreped.

„Bagiékat keresem", fordulok a sráchoz.

Sunyít. „Ezek azok" mutat a házikóra. És játszik tovább.

A földszint valami konyhaféle. Nyitva az ajtaja, de nincs benn senki. Üres lábasok, kinyalt tányérok, kenyérmorzsa. Nyitott lépcsőház vezet az emeletre. Nevetséges. A szavak ironikussá válnak. A fogalmak mást fejeznek ki. *A lépcsőház* egy srégen támasztott, rozoga fadoboz. *A lépcső* tyúklétra. *Az emelet* alatt nincs igazi földszint. Ahogy a lépcsők – csorbult, kiálló, besüllyedt deszkák – véget érnek, egy kis terasz mögött ajtó van. Kopogok, benyitok, itt sincs senki. Lépek egyet, hogy körülnézzek. Zsákként eldűlök valami fekhelyre.

A meglepetés helytelen, hiszen az egész szoba egyetlen fekhely. Ez a szoba tulajdonképpen egy kabin. Kabinszoba. Az ágyféle ezt a kabinszobát teljesen beborítja. Egy rekamié, kihúzott állapotban. Oldalt deszkájáról a politúr, a festék rég lepattogzott. A csupasz erezet látszik, a fája szálas, rojtos, mintha megrágták volna. Lehet, hogy megrágták. Göcsök estek ki belőle, a kihullt dugók helyén lyukak.

Áporodott szag ölel, fojtogat. A szövet rejti magában, nyilván a szövet s a kóc termeli, gőzölög-párolog a sok éven át gyűjtögetett ágyszag, lebeg, mint rothadó tőzegtelepek, mocsári lápok fölött, amikor a bűzt nem fújja el a szél.

Légáram csapódik az arcomba, a nyitott ajtóban egy nő – egy asszony – áll, s mögötte, mellette bámész gyerekek.

„Jaj, csak nem ütötte meg magát?" kérdi az asszony. Oszlopos lábait látom meg előbb, mozdulatlanul áll az ajtóban. Nem volt ott mostanáig? Mintha odanőtt volna.

„Nem, nem ütöttem meg semmim" tápászkodok, de valami visszahúz. Pulóverem szála egy kiálló rugó végébe akadt. Nem tépte el, csak húzza a pamutot.

A fiatalasszony mozdul, hogy kiszabadítsa, de megelőzi egy ötéves forma lányka. Ugrik, vetődik. Vékony, maszatos ujjaival – egyetlen finom mozdulattal – kiszabadítja a pamutot. El se szakadt. Jó munkás lesz belőle a textilgyárban.

„Köszönöm, kicsikém" mondom és a zsebembe nyúlok. Cukorkászacskót húzok elő.

„Köszönd meg szépen" mondja az anyja.

De köszönésre nem kerül sor: egy szempillantásnyi idő alatt hatan-nyolcan ugranak a rekamiéra, az ötéves forma kislány – aki elsőként kaparintotta meg a zacskót – nem tudja magánál tartani, kitépik vékony ujjai közül, kisebbek és nagyobbak húzkodják, a cukorszemek szétgurulnak, némelyikhez papír ragadt, s aki egyetlen szemhez hozzájut, papírral együtt a szájába dobja, egy tökmag-gyerek egészben lenyeli, mert már illetéktelen kis kezek kezdtek a szájába turkálni.

„Ilyen vadak ezek" mondja a fiatalasszony, „most szépen bemutatkoztatok", teszi hozzá némi szégyenkezéssel, amit, úgy tűnik, nagyon mélyről halászott elő.

A rekamié alá nyúl, jókora husángot húz elő, aprítja-vágja, üti-veri a gyerekeit. Válogatás nélkül üt a testükre. Visongásukkal egymást ijesztik, hasoncsúszva másznak ki anyjuk lába közt, mellette, alatta az utolsó föllöki, és az asszony mellém vágódik a rekamiéra. Liheg.

A szövet színét nehéz megállapítani, most csak az látszik rajta, hogy kopott. Nagyon kopott, fakó és foltozott. A foltok sehogyse illenek hozzá, mivel a legtöbbje zsákdarab, vagy egykori szoknyából való. A zsákdarabokat, szoknyát ügyetlenül szabták, a foltok formája nagyjából ovális, kerek, vagy téglalap alakú, s elnagyolt öltésekkel, otrombán varrták az ócska szövethez.

A rekamié hepehupás. Gödörnek beillő mélyedések, árkok húzódnak rajta. Egy ilyen gödörbe zuhantam, s ilyenbe zuhant az asszony is. Úgy tűnik, jólesik neki a pihenés. Alig mozdul, ahogy eldűlt, úgy maradt, csak egy kicsit följebb húzza a lábát, hogy kényelmes legyen. A gödröket nézi kitágult szemmel.

„Ez a Jancsika gödre" mondja szerelmesen, „ez itt a Józsikáé, ez a Kisbözsié, itt Marika alszik . . . Marikának hamarosan másik gödröt kell keresni, mert kinőtte. Nemhiába sokat eszik."

„Melyik a maga gödre?" kérdem. Az ágy selymes közvetlenségbe kezd húzni bennünket. Az asszony elmosolyodik, kéjesen simogat egy nem is túlságosan nagy gödröt.

„Ez a miénk" mondja, „mert az enyém közös az urammal" s erre enyhe bizsergés rázza meg a fekhelyet, a ferdére csuklott rugók fájdalmasan felnyögnek, elfogódottan zúgni-bongni kezdenek.

Izeg-mozog az asszony, kartonruhája a combján felcsúszik, csak két-három gomb tartja össze elöl, testét a vállával oldalazva közelebb húzza ahhoz a helyhez, ahol kuporgok.

„Pompás rekamié volt, amikor vettük" simogatja, „világospiros szövet borította, olyan, mint a málna, puha és hamvas, lánykoromban pont ilyenre vágytam", lihegi. „Még világított is az üvege, villany volt benne, amíg Zsófika meg Edina ki nem törte. Jobb is így. Legalább nem csörömpöl az üveg, amíg megháq az uram" teszi hozzá magyarázón. A gödrükbe merül és nyúzott mellét, sovány combját, bozontos ölét már nem takarja ruha.

„Igyál rumot" sipítja valaki „azt mondják, portoricoi" sipítja a lány. Ránctalan trikóján mellbimbót festett a mellére, hónaljszőröket a hónalja alá, összeragacsolta műizzadtsággal. „Imádom a portoricoiakat" sóhajtja s a rekamiéhoz botladozik, a hibátlan kék, piros, lila üveglapok fölül leemel egy vizespoharat, belekortyol, lehuppan a finom bordó plüss szövetre, melyen a rugók kifeszítve, kicövekelve teljesítik kötelességüket. Keresem rajta a gödröket, jó lenne belegurulni egy *kihált* hepehupába, de ezen a rekamién a gödröket hiába keresem.

„A férje mikor jön haza?" kérdem a fiatalasszonyt, amikor föltápászkodik az ágyról s már ismét rajta az olcsó, gyűrött kartonruha.

„Túlórázik, mert nagy a hajrá a műhelyben. Hónap végén mindig nagy a hajrá, de legalább több dohányt hoz haza."

„Kell is ennyi éhes szájnak."

„Ha már megcsinálta őket. Mást se tud. Mondja meg, mit lehet csinálni ebbe a házba . . . Mért keresi az uramat?"

„Beszélni szerettem volna vele."

„A tanácstól jött? Adnak lakást?"

„Nem, nem a tanácstól jöttem. A Népességkutató Intézettől."

„Intézettől? Mit akarnak felőlünk intézkedni?"

„Majd visszajövök."

„Ahogy gondolja."

Lebukdácsolok a lépcsőn, benézek a kifosztott konyhába, távolodok a csónakháztól. Arcomról a közömbösség álarca a földre zuhan. Porfelhő keveredik. Nyíltan, tágranyitott szemmel keresem a létezőt, a föltehetőt, az elképzelhetetlent. Az ösvényen emberek jönnek és mennek, valahonnan jönnek és valahová mennek, lépkednek az ösvényen botorul. A férfiak szájából cigaretta lóg, a nők szájából cigaretta lóg, a gyerekek szájából is cigaretta lóg. Unott kíváncsisággal néznek egymásra a jövők és a menők, köszönnek, bólogatnak, nem köszönnek, nem bólogatnak. Útjuk a munkahelyüktől hazavezet, otthonról az italboltba.

Az italbolt pontatlan kifejezés. Italkertnek, italudvarnak nevezhető inkább. A házaktól nem messze, az ösvény végében, egy csalit innenső részén áll egy bódé. A bódé furnírból van, műanyagtetővel, ideiglenesen, mint minden más ezen a földnyelven. A bódé előtt egy kis tető, hogy az eső, a nap ne vágjon be a söntéspultra, ahol a csapos dolgozik. A bódé előtt egy csöppnyi helyen letarolták a dudvát, gyomot; sódert szórtak rá, a négy oldalára vaskorlátot szereltek, középre két állópultot, hogy a poharat beszélgetés közben le tudják valahova tenni.

Még koradélután van, de a vendégek szállingóznak. Zsebretett kézzel kajla kamaszok ténferegnek; öregek, fáradtak, fiatalok.

„Féldecit a poharamba" motyogja egy bambaképű, s piszkos poharát nyújtja a csaposnak, hogy ne kelljen neki újat mosni, mert akkor mérges.

„Te is megéred a pénzed" mondja egy nő, zauberton-vörös hajjal. Felhúzza magát a vaskorlátra, első ginjét fogyasztja, még nem imbolyog.

Még nem imbolyog, s nem mutogatja magát a természetes szőke és a festett fekete testvérpár. Maguk alá húzott lábbal ülnek az udvar szélén, a korlát alatt, a fűvön.

„Nekem is hagyjatok valamit" jön harsány hanggal egy hórihorgas, fogatlan, teljesen kopasz férfi.

„Megjött a Kopasz szaki!"

„Kopassza ki."

„Nem tyúk, hogy így beszéljetek vele" cukkolja egy benőtt disznószemű. „A tyúkok amott vannak."

„Majd sorrakerülnek azok is."

„Hogy vagytok, pipikék?" hajol le hozzájuk egy borotvált képű. Próbál alájuk nézni. A festett fekete kicsit szétnyitja a combját. „Elég volt, apuskám" zárja össze szemérmesen.

Tíz év körüli kisfiú sompolyog, csupa sunyiság az arca, a szája szögle-

tében savanyú mosoly. Kölyök Verlaine, szándékolt romlottság a tekintetében.

„Hol hagytad az óvodás zenekart?" kérdi egy szakállas. A szakáll már a telepen is kezd divatos lenni.

Verlaine dühös, vicsorít. „Az anyjukba!" mondja.

Röhögés.

„Onnan már kibújtak. Hányan is vagytok? Tizenhárman?"

„Lehet, hogy azóta tizennégyen."

Arlequin-léptekkel lejt, tágranyílt szemmel mered a semmibe ez a puffadt-ruhás nő, aki hátulról sompolygott a bódéhoz. A tágranyílt szem nemcsak jelző, állapotot is kifejez. Borsónyi pupilláját adrenalin tágította borsónyira. Bort iszik rá, vagy sört, még nem tudja. Mészfehér arccal, piros nyúlszemmel bakkan – szoknyájába kapaszkodva – egy kétéves gyerek.

Meredten, keményen áll mellettük egy kovács. Mestersége: kovácsoló. Homlokát ráncolva gondol valamire, ami a vasnál erősebb. „Lenin . . ." mondja, „azt mondta a szemináriumvezető, hogy Lenin . . ."

„Engem nem érdekel, hogy mit mondott Lenin . . ."

„Engem pedig érdekel" tromfol vissza a kovácsoló munkás.

„Hát akkor jól van. Mit mondott?"

„Nem jut eszembe."

Ballag az udvarra egy legény, piszkos a ruhája, fáradt az arca, a szeme semmibe méláz, bamba a szeme, kezében literes, zöld borosüveg. A talpánál fogja, az üveg szájával lefelé lóg.

„Eltogyott?" kérdi a csapos.

„El."

„Tele?"

„Tele hát Fehérből" teszi hozzá. Mert kétféle bor van, fehér és vörös. Bár a fehér bor sárga, a vörös pedig világospiros, mindenki tudja, miről beszél.

„Eszembe jutott" mondja a kovácsoló-munkás.

„Na, halljuk."

„A lét határozza meg a tudatot. Ezt mondta Lenin."

„Ezt nem Lenin mondta. Engels vagy Marx. Én úgy tanultam a szemináriumon."

„Mindegy, hogy ki mondta. Fontos, hogy mondta valaki a nagyok közül."

„Mert azt be kell ismernünk, hogy nagyok voltak."

„Azok. Még egy féldecit."

„Nekem egy fröccsöt. Hát magának, Kopasz szaki?"

„Én csak sört iszok. Attul józan marad az ember."

„Nyolc korsó után."

Talán nemcsak a könnyen látható létezik. Talán van még valami más is. Talán nem ilyen szimpla a lét. Nemcsak a művi mámor ködén át látható a világ. Ahogy mozog az arlequin-léptű, pipiske lány, jár-kel a kopasz beat, a szakállas, a borotváltképű, a zauberton-vörös, a természetes szőke, a kölyök Verlaine – mintha már nem is lenne szükség mámoruk fokozására.

De mégis.

„Meg kell dupláznod magad ahhoz, hogy teljes életet élj. Szóval, hogy érezd a teljességet" magyarázza szociográfikus pontossággal a festett hajú leányzó.

„Én például teli vagyok gátlással" – mondja a kórtünetét szabatosan a pajeszos-szakállas. Valahol a szőrcsomó alatt van arca is.

„Pedig azt mondják rólunk, gátlástalan a mai fiatalság."

„Nem úgy vagyok gátlásos, félre ne értsd. Megmondom nektek őszintén, nincs fantáziám. Na, ne röhögjetek. Nektek talán van? Megmondom, hogy értem. Tapadok a valósághoz. Nem tudok . . . vagy inkább nem merek elrugaszkodni a tényektől, a valóságtól. Nem tudom, értitek-e, amit mondok."

„Én értem. A valóság gúzsbaköt. Pontosan értem."

„Na látod, ő érti. Szóval, kell valami, ami fölold . . . ami lebegtet . . . amitől elrugaszkodhatok . . ."

„És te akkor, ha elrugaszkodsz, mit képzelsz el? A valóságot? Már úgy értem, az elszabadult fantáziáddal mit látsz meg?"

„Azt nem tudom pontosan. *De nem is fontos.* Az a fontos, hogy föloldjam magam a stressz alól, mert különben szétfeszít a . . . nem is tudom, micsoda."

„A szürkeség."

„Lehet, hogy az."

Nyög alattunk a rekamié. Cincognak a kifeszített rugók, vörös plüss bolyhok röppennek föl a levegőbe. Mini rakéták imbolyognak, lebegnek, ők már fölszabadultak.

Valaki kiosztja a cigarettákat az utazáshoz. Hat-nyolc szippantás, mély sóhajok, köhögés, hányinger.

Meleg és párás a nyári délután. A melegben zöldhátú legyek köröznek. Közeledik egy dongó, kiválaszt magának, kiválasztom én is magamnak. A rovar lesz útmutatóm és a járművem. Megáll fölöttem két méter magasan, a láthatatlanba kapaszkodik, celluloid szárnyai árnyékot vetnek, felfújja magát kutyanagyságúra, borjúnagyságúra, növekszik tovább, aztán elzöldül tőle az ég.

Lebocsátja helikopter-kosarát, beleülök, fölhúz, fölemelkedünk. Nézem a lenti világot. Modern Vergiliusom.

Érzem a lenti világot. Innen mindennek erős szaga van.

Tyúkot kopaszt egy nagycsöcsű asszony, forrázott toll gőze terjed. Emberek surrannak a bokrok közé, leguggolnak, letolják a nadrágjukat, azt játsszák, hogy vécére mentek. A kertecskék elé mosogatóvíz löttyen gyorsan visszahúzódó kezekből. Pedánsabbak és szobatiszták teli vödröt, fazekat visznek a folyó partjára, a poshadó víz tükör nélküli felszíne rebben.

Tüzelni kezdenek a vacsorához. Korhadt kórók, tuskók, ázott fagyökerek, olajos rongy maró füstje emelkedik rétegesen a rezzenetlen levegőben.

Terepszínű gépem lágyan zümmögő motorja négy ütemben robban – bal pitvar, bal kamra, jobb kamra, jobb pitvar – közeledünk a fák koronái alá – lassított fölvétel, *rögzített lebegés* – áttekinthetem alattunk a tájat. Fák övezte négyszögű tér, kisebb-nagyobb dombok a hepehupás talajon. Lágyszárú növények ágaskodnak a domboldalon, alélt, csuklott leveleik fonákja savanyú szagot izzad. Törpe bokrok, mogyorócserjék, hitvány akácok, tujafenyő, orgona, spirea gubancosan nőve, a levelük kárminpiros és okkersárga, cinóbervörös folt, ónixzöld folt, kobaltkék folt, a négyszög körül leszakadt drótkerítés a földbe taposva. Valamikor védett terület lehetett – golfpálya, teniszpálya, pónilóversenypálya – mont rozsdapor fröccsen szét egy-egy bakancsos láb nyomán. Drótháló nyomtatott mintája a humuszon. Levéltetűtenyészet. Milliárdszám nyüzsgő bíbortetű, ónixhernyó, okkerkullancs, umbrabarna hangya. Tetűk, hernyók, kullancsok, hangya-rajok vonulása. Túlnépe-

sedett társadalmak: India, Kína, Japán, Afrika. Alattuk, fölöttük dombok, kupacok egymás mellett, szétszórtan és összefüggő láncban: Matterhorn, Sierra Nevada, Ararát, Kilimandjaro, Mont Blanc, Cotopaxi, Mont Everest.

Alászállok a helikopter szőrmók-kosarából, alámerülök függeszkedve a négyszögű tér szélére, ahonnan már felismerem a dombok anyagát s halmazállapotát: csupa-csupa szemét. A felvonulási épületek lakói, a csónakházak lakói, a sufnik lakói ide hordják életük hulladékát: feketült krumplihéj-halmok, fodor káposztalevelek, főtt kukorica rothadt csutkája, lyukas lábasok, lassú tűzön elégett serpenyők, üvegcserepek, gránitcsésze füle, pisitől rozsdált bili, agyonhordott, keshedt rongydarabok málló foszlányai, csontok, egy disznó fél pofája ép fogakkal, lábszárcsontok, mészfehér csigolyák, negyvenötven – negyven-ötvenmillió, négyszáz-ötszázmillió – család kuporgató és féltett életének a szemete, amit már nem tud használni, sajna, semmire. Halottan is lélegző arborétum, fölötte dongó faunával.

A szemét közt egy állat bomló teteme.

Nem túl nagy, inkább közepes kutyanagyságú tetem – Cézár, Lord, Foxi, Darling – fehér-fekete szőrcsomók és foltok mögött bizonytalanul megmutatkozó hulla. Fölötte sűrűbb a zümmögők hada. Zöldhátú liliputi legyek, közéjük ereszkedő, óriásból lassan visszatörpülő Vergiliusommal – embertársai tömegébe visszavegyült költők köznapi sorsát vállalva – közelükben, közéjük vegyülve lepkerajok, közönséges lepkék, monoton rajzu pillék, szárnyashangyák, törpe termeszek, miniatűr sasok. Rajokban lecsapnak, dugóhúzóban ereszkednek, zuhanóbombázók szállnak, meredeken emelkednek.

Mi fölött, mi alá? Igazi hulla lenne?

A krumplihéjak erjedő bűze, csontok bomló, felszakadó fehérje-lánca, pókok nyálka-szövése, hangyasav-gőzölgés, kisüsti pálinka, pezsgő, gin, lőrebor, marihuana . . . Általuk teremtett mozgókép? Belőlük keveredő kusza képzetek a tisztáson, az italbódé közelében, alkonyat előtt? S a valóság egyszerűbb? Csak egy ázott tyúktollcsomó, kidobott rongyszőnyeg, agyonhasznált medvebőrdarab, amit a csónakházban felejtett egykori tulajdonosa, ezelőtt huszonhét évvel, 1944 karácsonyán . . .? S ami tegnapig a Bagiék lakásában takarta a hiányos deszkájú padlót, amin megtanult csúszni-mászni, ordítani, éhesnek lenni, egymás szájából az ételt kikaparni hat-nyolc gyerek . . .

Hogy is lehetne hulla, nyílt színen. Abszurd dráma első felvonása, 15. perc, okkersárga, cinóberpiros reflektorok váltakozó fényében. Lábat áztató szomszédasszonyok, pelenkát mosó öregasszonyok, rongylabdával játszó gyerekek társaságában hogy is lehetne hulla. Ki ne ásta volna el az Andok, a Pireneusok, a Sierra Nevada, a Magas Tátra alá?

Mégis, bizonyosságot akarok. Letöröm egy fa gallyát – levéltetűk, szövőlepkék, hangyák rázkódnak bele a létbe, földrengés teperi más földrészre a lárvákat, a rovarokat. Közeledek az állat teteméhez, a létezőhöz, a tetszőlegeshez, a föltehetőhöz, az elképzelhetetlenhez.

Alkonyodik. Ahogy naponta lemegy a nap, ahogy a föld elhajlik a naptól. Brillantrosa, csontfehér színek születnek a tompuló ragyogásból. Ezüstszürke foltokra bomlik a világ. Elmosódik a szeméthalmaz, a hegygerinceket betakaró szőnyeg? medvebőr? tupírozott szálain tocsogó iszapfoltok ütnek át, vízcsöppek lebegnek, szúnyoghadak élednek a bokrok alól, ellepik az utakat, tereket, birtokba veszik a partot, a talajt, a levegőt, tömeges őrjárat indul szerteszéjjel.

Kiteljesednek az állati nevetések. Gyilkos párát lehelnek a dudvák, ga-

zok. Az indulatos, sunyi neszek közt, zörrenő sündisznó-létek talaján nem merek tovább itt maradni.

Még egyszer megpiszkálom botommal az elképzeltet, s gyorsan odébbállok. Néhány lépés, az ösvényen vagyok. Még egy perc és elérem az italbódét.

Megtelt a tisztás. Ember ember mellett, mint egy önként vállalt karanténban. Fuldokolnak egymástól.

A bódé előtti villanykörte csak jelkép. Árnyék ül az arcokon, az árnyék nem tesz különbséget az arcok között. A régieket mégis megismerem.

„Mitől van itt ennyi szúnyog?" kérdem. Nem remélek választ, de jönnek felém a hangok.

„Valamikor a szúnyogoké volt ez a föld."

„A víz mindent elborított."

Valaki hozzáteszi: „úgy mondják az öregek".

„Lassan feltöltötték, lecsapolták."

Névtelen hangok. Csak a kovácsoló munkásét ismerem meg, az kiválik a többi közül.

„Úgy látszik, nem volt elég egyszer lecsapolni . . . Kiújul a mocsár, emészt a malária" teszi hozzá.

A mocsártól való irtózás láthatóvá válik az arcokon. Az irtózás – és nem a villany – világítja meg az arcuk mögé búj t embereket. A viszketésükből látni, mennyire szeretnének megszabadulni a csípéstől, a fájdalomtól, mennyire szeretnék elhessegetni maguktól a rossz álmokat, a veszekedést, a sárga pelenkákat, a kicsi lavórokat, a szűk matracot, a félágyat, a fáradtságot, a normát, az unt munkahelyet, az unalmat, a közönyt, s ha a lét továbbra is olyan, amilyen, legalább néha ne érezzék. Legalább este össze akarják lapítani a reggeltől harmonikává széthúzódó fáradtságot, szétfröccsenteni a lárvaarcú közönyt, beletaposni az amúgy is tettetett józanságba.

„Érzik a bűzt?" kérdem. „Itt büdös van."

„Nincs itt semmiféle bűz."

„Látja a hullát? Ott benn egy hulla van" erősködök.

„Nincs semmiféle hulla. Idegenek, ha erre járnak, mondanak ilyesmit."

„És ha mégis van. Tegyük fel" mondom.

Vidám röhej a válasz. Eltökélt nevetés. Csapkodják kezükkel a combjukat. Lábukat verik a földhöz.

„Ki kell kerülni."

„Ne nézzen rá."

„A mi gyerekeink szívósak."

„A tyúkok megszokták."

„A legyek belőlük élnek."

Amerre nézek, hangos röhej, csacska nevetés. Rázkódó, eldűlő testek. Pohár repül és csattan a salakon. Pohár repül és csattan a rekamié színjátszós – piros, kék, lila – üvegén. A matt üveglapok csörömpölve lehullnak.

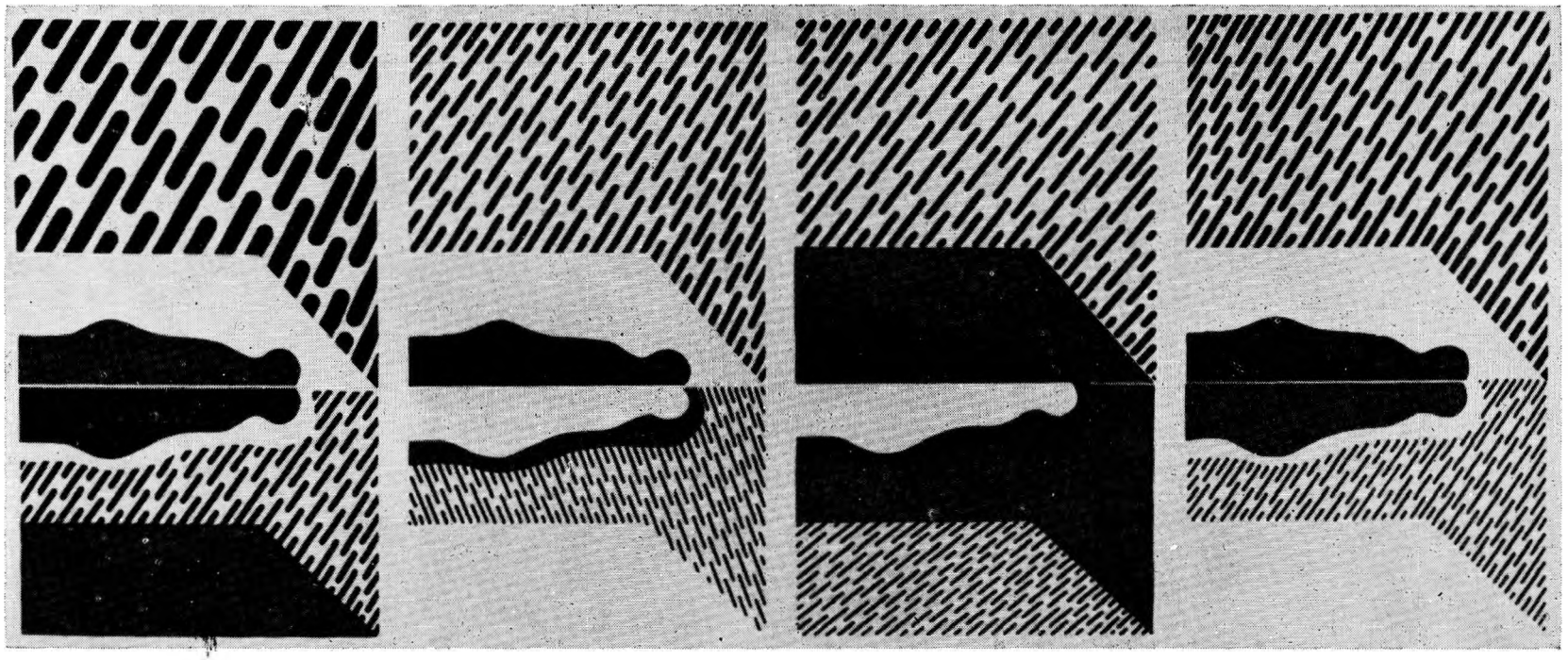

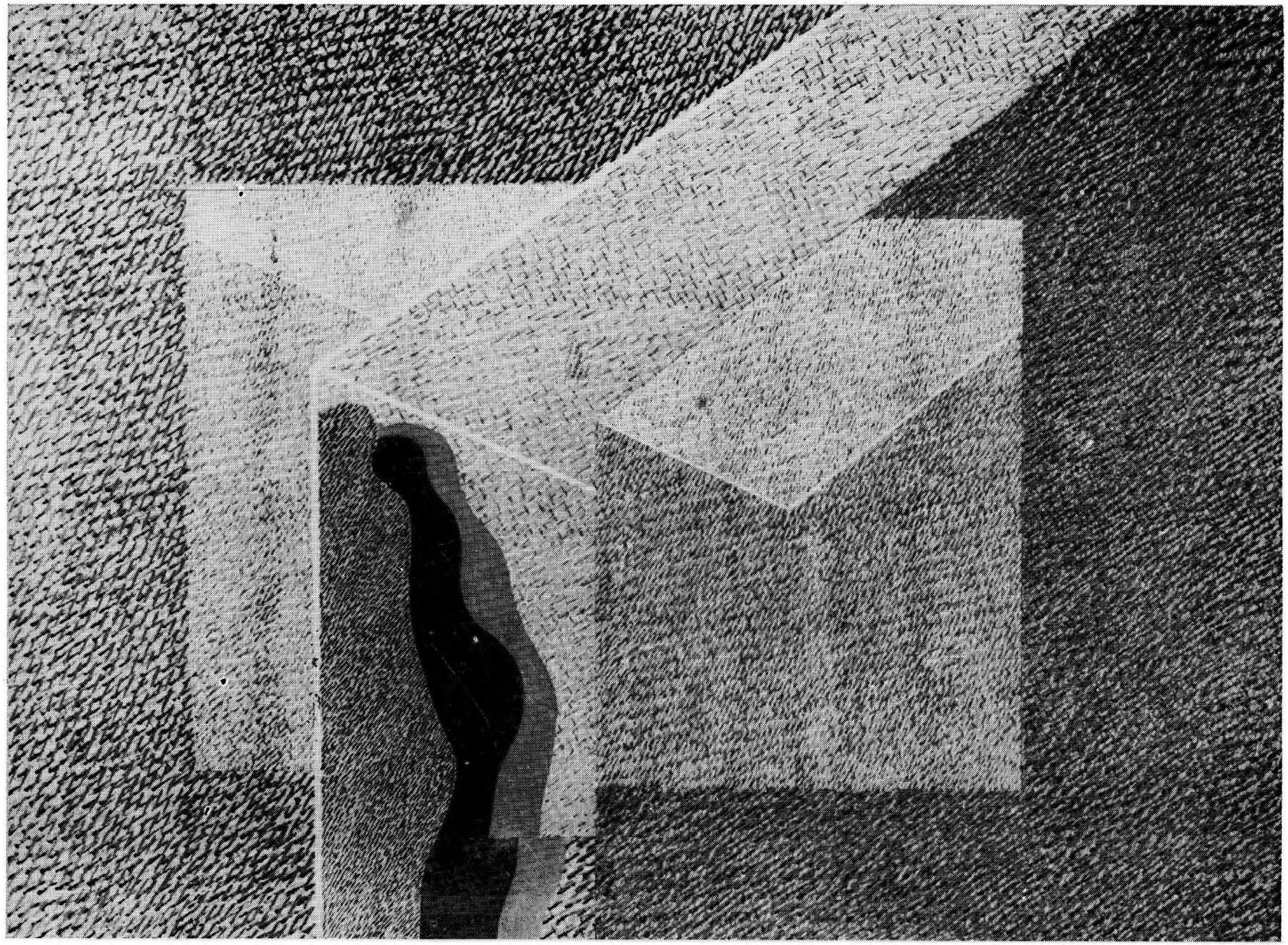

KÁROLYI AMY

Korona

Szibilla volt a keresztanyám,
ővé a rövidlátó szem,
mely kifelé néz, de befelé lát.
Mikor senki se nézett oda,
fejem alá csusztatott egy koronás mák-gubát.
Amibe a máktej belécsepegett
– a méz, a tej, a szó –
édes-keserü lett.

Ez a csipkés korona
homlokomba nőtt,
koronázza az álmodót,
az ébredőt.

Október vége

Égnek fordult gyökerek,
a szőlők teste megtöretik.
A kádban elhabzik a must,
halottak hada közeledik.

A szőlőhegy már lándzsahegy.
Présbe került a kék sereg.
Izabella mosolyát
tükrözik a sirkövek.

Tárgyeset

A szeretet csak van és vár.
Ül lomb-árnyban,
ül fellegekben.
A szeretet csak van és vár,
hogy tárgya legyen,
kit szeressen.

Kék füst

Maradjon utánam
tiszta szoba.

Égjen a lom.
A tüstbe kék arcomat
rajzolom.

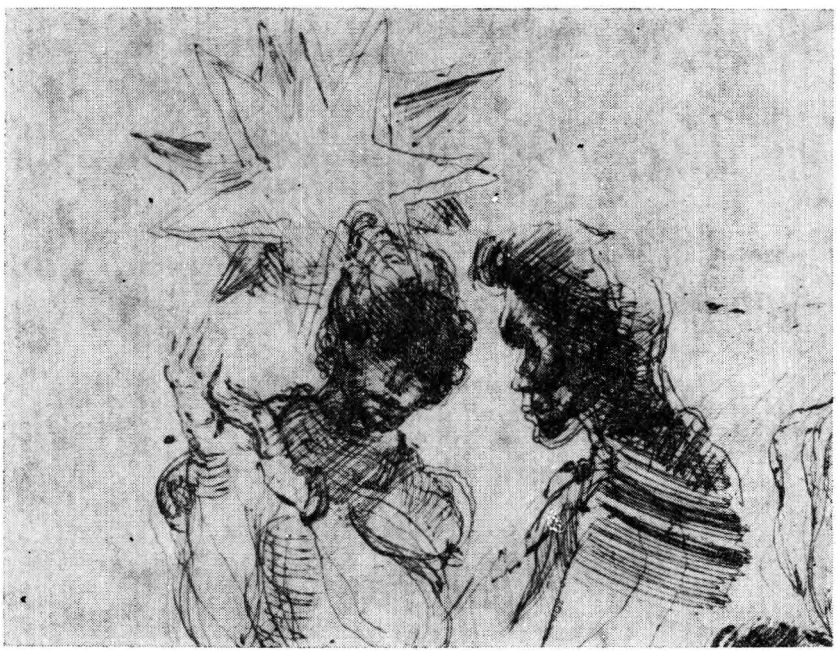

VÁRKONYI NÁNDOR

Pergő évek

PÉCS ÉS PÁRIZS

Béla 1923. augusztus 12-én utazott el, „ki tudja, hány évre?" Hogy mi hajszolta ki pénz, kilátás, támogatás nélkül, nem gond kitalálni: a fiatalkor ismeretvágya, vállalkozó kedve és a francia szellemi légkör vonzása. „Hivatalosan" mondhatta volna, hogy francia szakos tanárjelölt lévén, ki kell egészítenie tudását; mint zsidó tanárjelölt, helyzete kilátástalanságát is joggal emlegethette, indíthatta végül az Ady óta szinte kötelező, általános Párizs-rajongás, amiben kissé balkánias kultúr-sznobizmust szimatoltam ugyan, de beláttam, idehaza vajmi kevés a rajonganivaló.

Első részletes élménybeszámolóját hónapok múlva írta meg hosszú, szomorú levélben. Párizs nem várta diadalkapuval új rajongóját. A kultúrájuk delelőjére ért népek ellenszenvével fogadtak minden idegent a franciák. Párizst ellepték a kelet-európai emigránsok és munkanélküliek, meg a szájtátó, neveletlen turisták; az ellenszenv gyűlöletté dagadt. „Piszkos idegen", „piszkos boche", „métèque" minden idegennek, neki is kijutott. Ha a buszmegállónál elfelejtett sorszámcédulát tépni, „sale étranger" kiáltással lelökték a kocsiról. Sok szidalom, durvaság érte, megértésre, segítségre sose számíthatott. Csalódások, nehézségek, felgyűlt keservek litániáját panaszolta a levélben; letört. Gazdagnak hitt tapasztalataim készen álltak fájdalmai csillapítására: az ember önérzetét, self-respectjét nem teheti függővé külső körülményektől, méltatlan bántásoktól; ahogy becsületétől, ettől is csak maga foszthatja meg magát. Szándékai makulátlanok, őt a francia kultúra tisztelete, megismerésének vágya húzta Párizsba; az a kultúra csorbítatlan marad a franciák ronda viselkedésének ellenére is, éppúgy sértetlen marad a benne lakozó kultúrlény, akinek öntudatát, sőt erkölcsi fölényét minden bántalom erősítheti csak. Kétségtelen: ha előre tudja, mi vár rá, akkor is kimegy, de fölvértezi magát. „Nagy" levél volt, s alkatából fakadó szenvedélyes hangon, túltengő hálával köszönte meg. Az akkori Párizsról és az ottani magyarok életéről később széles, mozgalmas képet rajzolt Koldusok a Szajnaparton című regényében (1932).

Gondjai nem szűntek, sőt újakkal szaporodtak, magyarán szólva nyomorgott. Újabb „nagy" levélre lett szükség, válasz helyett azonban maga jött meg. Naplómban 1924. június 22-i kelettel ez a följegyzés áll: „Májusban itt volt, váratlanul, Béla, néhány napig. Amerikába akart menni, nem sikerült, visszautazott Párizsba. Szenzibilis, hamar letörik, de sohasem veszélyesen, hosszú időre. Inkább intenzitásban, mint tartamban. Tudom, hogy mindig víz fölött fog maradni. Nagyon fáj, hogy véglegesen el kell válnunk. Megmaradok mellette csendes barátnak, s lelkesedésemet az ő ügyének szentelem."

Az efféle – gyakori – szentimentális ellágyulás nálam mindig inkább egy-egy fáradt pillanat bú-böffenete vagy irodalmi lecsapódása volt, semmint

leszámolás a helyzettel, vagy a jövőbe mutató elhatározás. Ahogyan Béla az Amerikába költözés kudarca után legott visszament Párizsba, én is eldöntöttem, hogy fordítok egyet sorsomon, s Pécsre költözöm. Béla párizsi élete viszontagságait sokallva határozta el Amerikába költözését: egykori galerink bokszoló tagja, Forbát Jani ott élt, hívta Bélát és ígérte, átsegíti a kezdet nehézségein.

Mielőtt Pécs felé fordítottam szekerem rúdját, lepergett néhány ügyem, melynek csak most ejthetem sorát. Még 1922-ben elolvastam Yoris Karl Huysmans munkáit, óriásilag tetszettek, s közülük kettőt, az *En route* és *L'Oblat* címűt, szerettem volna lefordítani. Régebbi ismerősöm, Szunyogh Xavér, bencés tanár, francia összeköttetései révén, kérésemre megszerezte a Plon-Nourrit cégtől a fordítás jogát. Huysmans stílusragyogványai felszították becsvágyamat, május közepén nekiálltam az En route fordításának és november 5-én pontot tettem rá. Sokfelé próbálkoztam vele, eredménytelenül; a regényben Huysmans katolizálását mondja el, a katolikus kiadóknak nem tetszett vadmodernsége, expresszionizmusa, a profán kiadóknak agresszív katolicizmusa. Végül is Béla tanácsára elmentem Osváthoz, s megkérdeztem, érdekli-e, tudna-e segíteni? – Hogyne, szívesen! – (Naplóm írja 1923. aug. 18-án: „Osvát végtelenül közeledő volt.") Elvittem tehát a vaskos kéziratot és a bevezetésnek szánt tanulmányt. Ekkor láttam meg, nem kis döbbenettel, kicsoda Osvát: a szerkesztők szerkesztője haladék nélkül elolvasta, október valamelyik napján magához rendelt, jelezte, hogy Huysmans-tanulmányomat közölni fogja, kezembe nyomta a pakkot és elvitt Heltaihoz, az Athenaeum igazgatójához. Ott bekonferálta az ügyet, átadtam a Plon-Nourrit-nak írandó levél francia fogalmazványát, nyomban lediktálták, iktatták és postra tették. Hálás köszönetet rebegtem és átszellemülten távoztam.

Ugyanez év december 22-én írja naplóm: „Augusztus óta állandó összeköttetésben vagyok Osváttal. A karácsonyi számban kijött Huysmans. Most nála van egy Anatole France-om, karácsony után kapok választ. Ugyancsak az Athenaeumtól is az *En route* és az *Oblat* ügyében. Végre megjött Plon-Nourrit válasza, potom föltétellel: 800 frank a két kötet, Osvát azt hitte, ez csak előleg."

Huysmansszal körülbelül egyidőben került kezembe Ibsen *Peer Gynt*je, Patthy Károly kitűnő fordításában és sebes folyóként ragadott magával. Éreztem, hogy a hőst olyasféle küszködés őrli, mint magamat, csakhogy persze a legmagasabb szinten és költészetté szublimálva. Viszont tisztán láttam, hogy az „eszmét" törekszik harmóniába hozni a valósággal, és hogy szélső ellentétekből törtetünk feléje: ő a fellegekben járó romantikából, én a nihilből. Mitse számított, hogy végül tragikomikus figura lett belőle, örömestebb vállaltam volna, mint nyavalygásomat a semmi fenekén. Dehát az ördög vigye, mi az az „eszme", vagyis az élet nekemvaló értelme, száz vitánk tárgya Bélával? Kerestem a *Peer Gynt* kompetens magyarázatát, s meg is találtam Otto Weininger *Peer Gynt és Ibsen* című tanulmányában. Emez viszont elvezetett a fiatal bécsi filozófus akkoriban nagy port fölvert főművéhez, a *Geschlecht und Charakter*hez. Valóságos Bergson-i élan vitallal vetettem magam a zsákmányra, s az eredményt egy terjedelmes dolgozatban sűrítettem össze. Azért vázolom ily hosszasan ezt a fölfedezést, mert „mérföldkő" lett további zegzugos utamon (lásd később), és mert a fogalmazványt továbbítottam Bélának, egyéb életbevágó hírekkel együtt. Jelentettem: 1924. szeptember 1. óta könyvtáros vagyok Pécsett, még Pesten átadtam Az izomember című novelláját Os-

vátnak, elfogadta, sőt közölte, az Athenaeum pedig már szedeti Huysmans-fordításomat.

Béla postafordultával válaszolt: „. . . . A legutóbbi leveledben küldött jó hírekért az Isten áldjon. Lelkem úgy szomjazta vigasságaidat, mint Szahara az esőt . . . Hogy könyvtáros vagy, egészen imponálólag hat, most már semmi sem gátolja, hogy családot alapíts és megnősülj, elvehetsz egy vastag szótárt vagy filozófiai remekművet. És azt mondanom se kell, hogy híradásod az *Izomemberről* egyenesen messiási volt s bennem is holmi életerők dagadoztak fölfelé . . . Húgom 300 000 korona honoráriumot kapott novellámért . . . Szedik Huysmanst! Bár már kijönne! Szívrepesve várom! . . . Ha kijön, beérkezett ember leszel, mert Hysmansodat Ignotus *Grüne Heinrich*je mellé fogja helyezni a hálás utókor."

Tanulmányomat *(Peer Gynt és Weininger* volt a címe) lelkiismeretesen bírálta: örült, „hogy végre van egy ember, aki zsebre tudja tenni Weiningert", azonban úgy találta, túl absztrakt, filozófiai, stílusa nehézkes: „Agyonverni az olvasót mégse lehet a célod . . . Nagyon németes, holott franciás könnyedséget vártam volna. Fővéleményem ez: roppant impozáns, de többet szerettem volna műélvezni . . . Szeretném végleges formájában olvasni."

Hogy Béla könnyedébb, világosabb értekező prózanyelvet kívánt, érthető: született epikus volt, a megfigyelt jelenségek „mesébe" rendezője és ábrázolója, az elvont eszmék világában csak vendégeskedett. Érdektelen is már, hogy dolgozatom nehézkes volt-e vagy sem; kicsiszoltam, persze, az impurumot, s Hankiss János néhány év múlva változtatás nélkül közölte a Debreceni Szemlében. Alaptétele is épségben, változatlanul maradt meg „eszméim" között, de csak 33 évvel utóbb jutottam hozzá, hogy a benne rejlő rendszert kidolgozzam. Addig azonban élni kellett az életet, sokféle irányban és lehetőleg alaposan.

Az alaposságból hamar leckét kaptam, éppen szeretett és szerető barátomtól, igaz, hogy megérdemelten. Kívülről és évtizedek távolából érthetetlennek látszik a szörnyű harag és háború, mely köztünk dúlt, hiszen mindössze egy elhibázott dolgozatomat vitattuk. A tárgy lehetett volna se-ingünk-se-gallérunk, a ráakasztott elvek és eszmék akadémikus értékűek. Ma már szinte megindultan látom, hogy miattuk kockáztattuk közösen gyűjtött kincseinket, adtunk és kaptunk csontig vágó sebeket, de tudtunk megbocsájtani is.

1924 őszén többen összeálltunk és *Symposion* címmel folyóirat jellegű kiadvány-sorozatot indítottunk Pécsett. Ennek első kötetébe írtam a kérdéses dolgozatot A francia szellem címmel, s a fogalmazványt elküldtem neki. A tárgy öblös, aligha szorítható egy értekezés keretébe, s töredelmesen beismerem: elfogultan, egyoldalúan és szemellenzővel gyűjtött anyagot gyömöszöltem bele. Irodalom és filozófia magas-szintjén akartam maradni, s így a mindenkor kötelező „kartéziánus-vonalat" követve, egyenes úton jutottam el a század elejének klasszicista irányzatához, jobboldali szellemi mozgalmaihoz, „irodalmi káptalanjaihoz", minők a nacionalista-ateista Action Francaise, az Action Catholique, az École Romane, a sovén-nacionalista Cahiers de la Quinzaine, a Roseau d'Or újthomista iskolája stb. voltak, amiket akkor Thibaudet, Rivière, Maurras, Massis, Moréas, Lasserre, Barrès, Maritain, Léon Daudet és mások képviseltek. Kétségkívül jelentős nevek és mozgalmak, az is tény, hogy a húszas évek szellemi életének premier planjában mozogtak (könyvtárnyi egykorú irodalom szól róluk), de korántsem reprezentálták az igazi vagy teljes francia szellemet, ahogy egyoldalúan és mereven állítottam, hanem e szá-

fazettás tüneménynek legfeljebb néhány színárnyalatát. Ezért horkant föl Béla. Ő jól látta valódi jelentőségüket, és gyomra mélyéből utálta valamennyit, s ehhez képest dolgozatomat alaposan eltángálta. Amiben igaza volt. Ám haragjában nem vette tudomásul, hogy ezeket az írókat és irányzatokat elítélően bíráltam, s azonosított velük. Royalista és klerikális érdekek védelmével gyanúsított, tájékozatlansággal vádolt (jogosan), kritikai korlátoltsággal (kevésbé jogosan), s alantas indítékokat szimatolt harciasságom mögött. Szerencsétlen cikkemet rég megtagadtam pro és kontra érveinket kiselejteztem emlékezetemből. Olyik vádamat azonban a sértett hiúság sugallta, azokat sem elfelejteni, se magamnak megbocsájtani nem akarom. S ma már látom, hogy nem az állítások, érvek igaza-nemigaza volt a lényeges e viszályban, hanem az ösztönző érzelem és a morális alap. És e két dologban barátom állt az emberiesség oldalán, én átellenében.

Írásomnak csakugyan voltak szubjektív indítékai, ezekről ő nem tudhatott, mert magyarságról, hazaszeretetről nem fecsegtünk, természetes volt. Nem sejthette, milyen reakciókat váltott ki belőlem a francia imperializmus lelkiismeretlensége, mely aláaknázta Közép- és Kelet-Európát; ő nem ismerte, mint én, a forrásműveket búvó könyvtáros, a Párizs környéki békéket létresegítő mérhetetlen, fekélyes korrupciót, nem látta, mint én, a hazájukból kivándorló magyarok karaván jait, az ottmaradtak szellemi ínségre vetését, itthon a hatszázezer vagonlakót, nem kockáztatta bőrét, mint én, oda- és visszaszökdösve a határon, hogy híreket vigyen és hozzon barátainak az itt- meg otttörténtekről, nem tudhatta, hogy *én is* kiábrándultam egy időre a franciákból, de nem személyes okokból. Nem tudhatta, hogy a csalódás bizgatott a kiábrándító franciák jelentőségének túlbecsülésére, s hogy a megcsalt szerelem mindig rossz tanácsadó. Én meg úgy láttam – igaztalanul –, hogy neki nem fáj a magyar nép tragédiája, s francia-rajongása elfeledtette vele, hogy ide tartozik. Mindezt nem szőhettem tanulmányomba, leveleimben sem emlegettem: nem akartam alászállni az eszmei síkról. Sértődöttségemen átlépni nem tudtam, tán kívülről nézni sem magamat.

Meglepő lehet, mily elevenen élt bennünk a hazafias érzés. Itt mindjárt megjegyzem, hogy a haza szó és összes derivátuma hiányzott szótárunkból, mert kompromittáltnak éreztük („hazaffy"). Mint olvasható, Béla is magyarságáról beszél. Nem volt a családban és az iskolában belénk nevelt, 48 mítoszát ápoló érzés, ahogy például Szabó Dezső oly bőven és színesen meséli. (Noha apám erős 48-as volt; mikor az iskolában hallottam és odahaza elmondtam, hogy Paskievics a világosi fegyverletételt így jelentette a cárnak: „Magyarország Felséged lábai előtt fekszik", – apám felhördült: „Feküdt egy döglött kutya, nem Magyarország.") Nem volt vezércikk-patriotizmus sem, hanem saját szerzeményű, egyéni élmény. Mire fölnőttünk, s épp a magunk lábára kellett volna állnunk, kiszaladt lábunk alól a talaj. Felfordult körülöttünk a világ, egy ezeréves, természeti jelenségnek érzett történelmi alakulat hullott darabokra, a magyar nép millióit lökték idegen s ellenséges impériumok alá, idehaza egzisztenciánk a levegőbe lódult, ugyanakkor minden idegszálunkkal éreztük, hogy tartoznunk kell valahová, valamihez. Ez a valahol és valami nem lehetett más, mint a nép, amelybe beleszülettünk és belenőttünk. Ezen nem változtathatott semmiféle individualizmus, mert épp individuumunknak volt szüksége rá. Némi adaptációval ismételhettük az angol mondást: „Right or wrong my country", s nem nagyon örültünk, amikor Babits „újramagyarázta" a himnuszt.

Négy álló hónapig tipródtunk vádakon-mentségeken, végtelen leveleket váltogatva, de okultunk is mind a ketten, s hogy végül barátságunk megerősödve, szeretetünk forróbbá hevülve került ki a csonttörő ölelésekből, azon a jó lélekismerő nem fog meglepődni. Akkortájt sokakban ütközött össze a kultúrember a hazáját-népét szeretővel, tán lesznek, akiket ez az ütközés erkölcsi-érzelmi oldaláról is érdekelni fog.

Én Béla bírálatából vádakat olvastam ki, hogy minőket, elmondja viszontválaszában: „Fájt, hogy fájdalmat okoztam neked, – írja többek közt 1925. január 2-án kelt hosszú levelében –, hisz nem volt célom neked fájdalmat okozni. Hogy megsérültél őszinteségem folytán, az az én hibám. Úgy kellett volna őszintének lennem, hogy ne okozzak fájdalmat... Mert nyilvánvalónak ismerem el, hogy rosszul fejeztem ki magam, ha te véleményemből burkolt vádakat olvastál ki. Nem volt szándékom – mily ötlet, uram teremtőm! – erkölcsi korrektségedet megtámadni, rágalmazni, még hozzá csúnyán, s megdöbbenek, hogy azt a benyomást keltettem, mintha veled szemben vak lennék. – Valahol félreértés történt, de nem tudom, hol."

Az itt következő duplacsel kivágása nagyon keservesen eshetett Bélának, mert tudta, hogyha neki fáj, nekem kétszeresen fájdalmas lesz az ő sebének és a magam önvád-ejtette sebének tudata: „Egyébként pompás képet rajzoltál rólam, s kijelentéseim természetét igazi magyarázattal láttad el: a filozófia untat, irodalmi szemszögem eltorzítja a te globális szempontjaidat, nem értettelek meg jól, (a tanulmány) struktúráját nem láttam, felületesen olvastam, Unterhaltungs-essai-t akarok, ez mind igaz, ezekről tehát nem szaporítom a szót."

A visszavágás ült; tulajdonképp az én fegyveremet használta. Ezután hosszú oldalakon boncolta levelemet, s kifejtette, hogy a jövőben miért nem fogja bírálni írásaimat. A legsúlyosabb csapást a végén mérte rám: „De fáj, fáj, fáj, fáj, fáj, fáj: hogy francia lettem, s hogy hát ezután simuljak bele a nagy fajba, ne írjak magyarul, hanem franciául, legyek francia nyelven író homme de lettres, csiszoljam azonossá magamat hozzájuk, révbe érkeztem, új hazát találtam, mely szerencse! legyek boldog új hazámban! Karácsony van és új év! legyek boldog új hazámban, mely nagy és dicsőséges! Fáj! Fáj! Ez a jó kívánságod fáj! Vagy nem értettem meg? Mi ez? Mi ez? Beszélj világosan! Hogy gondoltad? Mit akartál ezzel mondani? Mily éllel mondtad? Hol a szíved, mely ezt kívánta nekem? Mondd még egyszer, hogy megértsem! Fáj, fáj, fáj, fáj, fáj, fá-á-á-áj! Nem értem!!! Mi volt ez? Mi volt ez? Tördöfés? Szatanizmus? Kitagadás a magyarságomból, mely a te kezedből rettenetesen fáj, fáj, fáj, fáj, fáj, fáj!! Üldözési mániám van, hogy új évi kívánságodban a legborzalmasabb arculverés folyatja arcomba a vért??"

Én ennyit írtam: „Neked nem fájnak a magyar sebek, rendben, légy francia, légy apostol, légy Gandhi, légy, ami akarsz, légy boldog!" Ez több és rosszabb volt, mint vád: sértett hiúság diktálta gyáva bosszú, s épp elég ok a fölüvöltésre. De a többit az ő hiperallergiás érzékenysége olvasta ki szavaimból. Miért nem idézett semmit szó szerint? Miért írta, hogy beszéljek világosan? Miért kérdezte: „Hogy gondoltad? Mit akartál ezzel mondani?... Mondd még egyszer, hogy megértsem!"

Gondolható, milyen érzésekkel olvastam ezt a levelet. Válaszomban görcsösen kerültem minden személyeskedést, igyekeztem a vita tárgyára (Maurraséra stb.) téríteni a szót, s a demokrácia kimérájáról beszéltem. Végül kértem, hogy a Symposion következő kötete számába írjon tanulmányt André

Gide-ről, amiből kitűnik, hogy nem azonosítottam magam a jobboldali franciákkal. Sőt hozzátehetem, hogy midőn Gide L'Immorraliste-je Gyergyai Albert kitűnő fordításában megjelent, én méltattam a Nyugatban. – Béla postafordultával (január 14-én) felelt: helyreigazította tévedéseimet, de megtagadta tőle a jogot, hogy a franciákat bíráljam és a demokráciaó ügyéhez hozzászóljak:

„... Rojálista és katolikus írókkal faltad túl magad. S elfelejted, hogy ez csak egy csoport, egy parányi sziget az irodalmi termelés nagy masszájában. Ezt a csöpp szigetet feltolod a francia irodalom tükrévé. L... f... s...! ... Nincs távlatod és eltorzítod a valóságot... A francia népet nem azok a franciák tükrözik, akiket te olvasol, akik megmérgeztették veled azt a szeretetérzést, amellyel eddig vetted őket. S ha ők szidják is egymást, te nem teheted ugyanezt Maurras-ék nyomán, mert te idegen vagy. Az ő gyűlöletük érthető, de a tied fura... Gyűlölet-országban élsz, tán nem is tudod, mi a szeretet. *Aki cikkedet elhiszi, megtanul gyűlölni 40 millió embert.* Hivatás ez? *Szeretetre taníts, testvérem, gyűlölni én is tudok.*" (Kiemelés tőle.)

„Öregem, ha a demokráciát chimerának tartod, akkor próbálj élni egy ideig olyan demokrata országban, mint Franciaország, s majd te is érezni fogod, mi az: egyenlőség, szabadság és testvériség. Franciaországban az idegen munkás, a maga társadalmi kivetettségében is, százszor nagyobb úr, százszor emberebb, mint hazájában. Lehet, hogy a filozófiai analízisek összekakálják magukat, hogyan lehet ilyen elütő dolgokat egymáshoz kötni, de a valóság, az élet szarik a filozófiai skatulyákra. A valóság is más, a filozófia is: kár őket egymással leszaratni, mikor mind a kettő oly szép. De te nem is tudhatod, mi az: demokrácia; hol is láthattad volna? A könyv és a valóság kettő."

Ezekután csak egy okosat tehettem: abbahagyom a vitát. Látnivaló volt, hogy Bélát meghódította a francia életforma, mint mindenkit, aki köztük élt. A valóság talaját érezte talpa alatt, s fütyült az elvekre. És minthogy igaza volt, követtem példáját. Arról nem tehetek, hogy később maga tért vissza a porondra, kezében karddal, kelevézzel, de főként doronggal. – Gide-ről még ennyit írt: – „Sajnos, a Gide-et nem igérhetem meg, s a tippel rendelkezz szabadon. Talán más valaki meg fogja tudni csinálni. Én ti. igenlem és helyeslem, annyira, hogy talán nem is tudnám kritikai szemmel nézni, csak abszolút szeretettel. Viszont még zavaros előttem sokhelyt, az egységét nem látom, s ezek olyan mozzanatok, amelyek megfélemlítenek. Majd egyszer fogok írni róla, magamnak."

Nyomban válaszoltam avval a föltett szándékkal, hogy megbékítem minden áron. Persze ma, több mint 45 esztendő múltán, lehetetlen híven rekonstruálni egy levelet, ha a ráadott válasz semmi támpontot nem nyújt. Egyet tudok: visszavontam vádjaimat, elmondtam, milyennek ismertem meg évtizedes barátságunk folyamán, melyet épp az ő jellemvonásai tettek szilárddá és testvérinél szorosabb kapcsolattá. Első és legfontosabb köztük tökéletes őszintesége, saját magával szemben is, bármekkora kárát vallja. Már ez az egy kizárja, hogy *burkoltan* akart volna gyanúsítani erkölcsi inkorrektséggel, ezt a vádamat tehát visszavonom. Másik fő erénye: föltétlen ragaszkodás meggyőződéséhez, fölismert igazságaihoz, valósággal órómai módra: et si fractus illabatur orbis... Ennek nemcsak magát, önérzetét áldozza föl, ha kell, hanem a legszentebb kötelékeket is, ez esetben barátságunkat, azaz engem, akiben – jól tudom – mintaképfélét lát, s akit mérceként állít maga elé. Ezért háborodik föl, ha az ideálhoz méltatlannak mutatkozom. Minthogy képtelen a leg-

csekélyebb inkorrektségre, valójában s tudattalanul magát teszi meg mércévé, s ítéleteiben ahhoz igazodik. Őszintesége, hűsége önmagához és igazságához, kíméletlen önkritikája, kivált pedig mentessége minden önszeretettől és hiúságtól nekem mintakép. Ezekhez az „erényekhez" igazodjunk tehát, ha ítéletünk valamely dologról ellentétes. Szívesen belátom, hogy ítéletem elfogult, egyoldalú volt, s hogy bírálata hiúságomat sebezte meg. Okultam viszályunkból. Záradékul Corneille-et idéztem: „Legyünk jóbarátok, Cinna!"

Előzőleg megküldtem nyomtatásban megjelent tanulmányomat, dedikálva: szeretetemet semmiféle elvi ellentét nem csorbíthatja. Mindevvel főként önérzetét akartam fölszítani, hagyjon föl végre az engedékeny, szinte meghunyászkodó magatartással, amit természetellenesnek éreztem, s álljon sarkára. Meg is tette, ezúttal ő lőtt túl a célon, s valósággal kiokádta dühét. Megkönnyebbültem. 1925. január 20-án kelt hosszú válaszából csak a lényegesebb sorokat idézem:

„Mentő leveled jókor jött még. Még nem mérgesedtem el. Persze, sőt hízelgett. Nagyon hízelgett, öregem."

„Hogy tanulmányod és kritikám folytán a *barátságunk* ténye belekerült a malomkövek közé, az nem az én hibám . . . De: vitattunk eszméket és tanulmányokat. Itt semmi köze a barátságnak. Ítélünk s lehet, hogy ezért meglakolunk. De: eddig én voltam legalázatosabb imádód és elismerőd. Miért oly hihetetlen előtted most kritikám, amikor kemény doronggal verlek?"

Itt hosszú oldalakon át taglalja dolgozatomat, elemzi gondolatmenetét, feltárja tévedéseit, hibáit, visszatér vitánk egyes pontjaira. De közben gyűlt benne a méreg, mindinkább elöntötte a szenvedélyes harag, s újból fölkapta a dorongot:

„Újra elolvastam nyomtatásban is. Önmagadnak hazudsz, ha azt hiszed, hogy objektív mű. A szubjektivitás úgy bűzlik jelzőidből, mint a penész. Öregem, a jelzőidből ki tudnám mutatni, hogy lelketlen, szubjektív kegyetlenséggel írtad ezt a gyönyörűséges, gyalázatos vádiratot. Ez nem is essai, ez pamflet. Elvakult, nagy tudású, nagy szívű ember sajnálatos megbotlása . . . A gyűlölet kátéja ez, förtelmes írásmű, fércmű, egy tudatlan, bornírt könyvmoly hányadéka . . ."

„Undorral olvastam. Hemzsegő tévedések. Vakság. Egyoldalúság. Égő gyűlölet, de el van hallgatva . . . A rosszakarat sugárzik belőle. Rossz érzéseket vált ki ez a fanatikus, elvakult, elszánt gyűlölet. S oly részlet-furfangokkal megszerkesztve, amiket sajnos ma már nem tudok megírni . . ."

„Ne haragudj, Nándor. Bocsáss meg; de így éreztem, amikor tanulmányodat olvastam. Nem tudok másképpen kritizálni. Ne haragudj! Az ajánlásért én mindent megbocsátok. Szeretlek. Ölel szeretettel hű barátod, Béla."

Mondom, megkönnyebbültem. S minthogy Béla kitoporzékolta dühét, és érzései bocsánatkéréssé oldódtak, úgy vettem, lezárt az ügy, elült a vihar. Sosem akartam kátyukban megrekedni, most is előre néztem. Új célok hevítettek, új gondok nyüttek, sokáig válasz nélkül hagytam levelét. De Béla szerette „fölélni" érzelmeit, megfürödni bennük, jobban mint én, az űzöttebb, ki változatlanul, de szavak nélkül hurcoltam őket tovább, új utakra térve is. Hónapok múlva írt levele a visszatartott érzések kitörése, szenvedélyes vallomás. Ideírom az egészet, jelzi a hőfokot, melyen az élet áramait éltük: barátságot, szerelmet, örömet, bánatot, boldogságot, szenvedést.

„Párizs, 1925. április 7-én.

Édes Öregem!

Mily rég és mily epedve várom válaszodat... Vagy talán nem kaptad meg legutóbbi levelemet? [Az imént idézettet érti.] Vagy csak rövid levélkéim inspirálnak válaszra?

Édes jó barátom, írjál. Látod, most úgy érzem, mintha haragudnál, vagy mintha még mindig fájna legutolsó csatározásunk... Nagyon brutális voltam? Bocsáss meg. Tudod, hogy szeretlek. Örökké a barátom. Ha faképnél hagynál, akkor is örökre szeretnélek. Kiirthatatlanul bennem vagy. A vezetésed nekem életelemem és nélkülözhetetlen. A gondolataim és elméleteim mélyén te rejlesz. Nem gondolkozhatom, hogy ne kelljen állandóan rád is gondolnom. Ez az érzés nem holmi „barátság", ez maga az élet, szétvághatatlan összeolvadás, eggyé levés. Nem tudom elhinni, hogy neheztelnél vagy valamiért ne tudnál megbocsátani, ez oly érthetetlen volna előttem, amikor ez a végtelen szeretet él bennem, valami különös veneráció irántad, egy boldogságérzés, hogy barátomnak tudlak és érezlek, egy szilárd támpont a belső életemben, egy örökké tárt kapujú menedék, lelkem kiegészítő fele, öntudatom forrása és minden, amit szépnek tartok az életben. Olyannak tűnsz (!!) [azért felkiáltójelez, mert hibáztattam e szó magyartalan használatát] nekem, mint egy ragyogó, fehér fénypont, egy óriási nyugalmú rév, ahol a saját szenvedéseid és az enyéim is értelmet és magyarázatot nyernek, a rád gondolás puszta ténye erőt és bátorságot ad nekem, kissé érted és neked élek (ha tudnád, milyen nagy őszinteség ez!) és minden vonatkozásban szeretlek. A csüggedés csöndes óráiban vagy heteiben és a boldogság beteg lázában, amikor rettenetesen, hisztérikusan szeretnék sírni, de csak a te közeledben, előtted, neked – olyankor szeretnék melléd bújni, mint egy szerelmes, nézni a szemeid közé, ezekbe a feneketlen, mély, szűzi tisztaságú tavakba, amelyekben még árnyékot és fátyolosságot soha nem láttam, te őrült, becsületes, drága jó barátom, jaj de szeretnék sírni néha melletted, jaj de szeretnék hosszú-hosszú éjszakákon át beszélni neked, megkérdezni véleményedet minden gondolatomról, hisz most is, csak az a gondolat és meggyőződés ad erőt nekem, csak azt tudom élvezni nyugodt lelkiismerettel, amiről tudom, hogy te is igenled, s a többivel úgy vagyok, hogy saját kockázatomra vállalom – mely blaszfémia! – a haszonélvezetét (örvendj, zsidó!) – nekem csak te vagy igazán a világon ma már, s én csak neked tartozom belső kicsapongásaim beszámolásával, – jaj, jaj, de tiszta ma már a szemem, jaj de tudom, öregem, mim vagy te nekem, hogy inkább hiszem, hogy nagy elfoglaltságod miatt nincs időmorzsád a részemre, semmint hogy fenyegetve érezném a legkisebb mértékben is barátságunkat, amit éppúgy nem hihetek, mint azt, hogy holnap meghalok ebben a rügyelmes, klasszikus párisi tavaszban. Ölel Béla."

(Folytatjuk)

SOLYMOS IDA

Lugas

Elháltam homloka mögött,
halálom ott kerestem.
Hálám erszénye oly tömött,
arany tallér tallér tölött;
szétreped, hova rejtsem?

Lelkébe költözködtem én,
menteni ingóságom:
cinkpohár mellett szemtödél,
repkény, mit tölnevelt a szél,
bölcső meg szalmajászol.

Sejlett egy lugas is amott
vagy tán kápolnaféle.
Tervrajzról ember nem tudott,
nem próbálták holdkórosok
– ténylett párkánya széle.

*

Egy reggel naptogyatkozás
és kihagyó eszmélet
és alamuszi bosszúság
gyilkolásvágyból kalodák,
vérem-tröccsentő ékek,

földmozgás, rengés, kőeső,
belvizek helyett árvíz –
A drágán-olcsón vehető
hasadozó hajcsár-idő
trappja szétrohaszt bármit.

A sehovába-lett lugas?
gügyeteg ingóságok?
Ha párkánydarab se maradt,
csak mácsonya, gizgaz-maszat:
csonthulladékig ások?

Túrom a ronda terepet.
Kötésig kavicsos iszap.
A száraz szél már itt lehet . . .
földsüket csöndben épitek
megint lugast, másik lugast.

Négy hallgatás

Ha Istent mondtam: nem az égen túlit,
csak próbáltam, aminél nincs nagyobb;
halántékához támasztható létrát,
nézhetőből a képzet-bizonyost.

Kapaszkodni, tenn úszni, leszakadni,
s maradni épnek – mitől is lehet,
ha járhatatlan, elkeringélt sorsot
védetthez a védtelen szegezett?

Még tartósított halmazállapotban
hűtött harag is megavasodik:
négy hallgatás közt mennykő hogyha csattan,
meg-megreped: visszhangoz valakit.

PETÉNYI KATALIN

DEIM PÁL FESTÉSZETE*

A szentendrei festészet problematikája egyik legizgalmasabb, sokat vitatott kérdése a magyar művészettörténetnek. XX. századi festészetünk kiemelkedő mestereit vonzotta magához Szentendre, a két világháború között itt sűrűsödtek legerősebben a haladó szellemű festői törekvések. Deim Pál ezeknek az új utakat kereső hagyományoknak folytatója. Jellegzetesen szentendrei festő. „Mesterének" vagy inkább szellemi ősének Barcsay Jenőt és Vajda Lajost vallja.

Barcsay konstruktív, analitikus térszemlélete s Vajda pravoszláv mitikus világa, a szentendreiség e két lényegi pólusa határozták meg festői indulását.

1963-ban végezte el a Képzőművészeti Főiskolát. Főiskolai évei után szülővárosát, Szentendrét örökíti meg történelmi ihletettségű, költőien absztrahált képein. Festői egyéniségére döntő hatással volt jugoszláviai tanulmányútja 1968-ban. A prilepi kolostorban töltött három hét eredménye festészetének kiemelkedő ciklusa. A „Feljegyzések a kolostorban" sorozat érzelmi és gondolati gazdagsága, fakturális újítása hosszabb elemzést igényelne. E cikk keretében azonban nem törekedhetem teljes analízisre. Deim Pál festészetének csupán néhány sajátos problémáját, csomópontját szeretném megragadni, elsősorban jellemző műveinek elemzésén keresztül.

„A befeléfordulás, a szemlélődés, a világ intimebb dolgai érintenek jobban . . . az érdekel, ami örökebb és állandóbb az ember életében." Így fogalmazza meg maga a művész ars poetica értékű vallomását.

Festészetének alaptémája: az emberi összetartozás, – összetartozás a születés és halál új életet termő költői szintézisében. Szimbólum teremtő festő. Az egymáshoz simuló, egyvérkeringésű emberpár, az új életet fakasztó, termékenyítő fa, a világranyíló – világválasztó ablakok visszatérő motívumai festészetének.

A gondolati tartalmat, a zenei hatású szimbolikus formaképleteket a geometriai szerkesztés logikája szabályozza. Nem egyszerűen absztrahál – a szó most már hagyományosnak mondható értelmében. Festészetének egyik alapvető vonása, hogy szinte tudományos metszeteket készít a világról. A különböző síkokba tömörített valóságmetszetekből, illetve ezek egymásba vetítéséből olyan dimenziókat kíván érzékeltetni, melyek kifejezésére szinte csak a matematika nyelve alkalmas. A dimenziók végtelenjére sejtet rá bennünket.

Mindig a világ egésze érdekli: a geometriai és amorf formák és formációk organikus egysége. Mintha valamilyen óriás, az egész univerzumot befogadó mikroszkópon át analizálná „metszeteit". A „Kompozíciók murális feladathoz" alugrafikái a kozmikus sugárzáporban egymásba kapcsolódó, egymásra utalt emberpár megfogalmazása. A felbontott képmezők variációival különös mozgásformák ábrázolásáig jut el – a szerves és szervetlen anyag belső mozgásának érzékeltetéséig. Sűrűsödések és ritkulások, mágneses erővonalak, sugárzáporok vibrálnak festményein.

* Deim Pál műveinek pécsi kiállítása alkalmából.

Deim Pál „dimenziótlenje" majd minden esetben embercentrikus. Emberi alakjai erősen elvonatkoztatott sziluettfigurák. A tér-idő, a külső és belső terek egymásbaáramlása, az időbeli eltolódás érdekli, az örök formák pillanatnyi, meghatározott szerepe. Ezért választja képeit gyakran két részre, melyekben azonos szimbolikus motívum variánsait látjuk más-más dimenziók között.

Az „Önarckép hátulról" című (1968) képében szinte mind megtalálhatók az egyre erőteljesebben bontakozó Deim-oeuvre sajátságai. A festmény kettős tagolású. Két, szinte azonos táblára osztja „metszetét". A festmény bal oldalát, ahol elsősorban geometrikus mezők dominálnak, nyitott ablakmotívumként foghatjuk fel. A bezáratlan téglalap alakú statikus mező előtt az ugyancsak téglalap alakú forma mint egy bezáratlan ablakkeret nyit és zár egyszerre. Ez a centrális nyitott geometriai motívum ismétlődik meg finom jelzésként a képmező alsó harmadában. A geometrikus centrumot emberfej sziluettjének vonala fonja körül. Jellemző a képmező egészére, hogy nem síkbeli absztrakció, hanem kifejezetten térben ábrázolt világ ez is. Az egyes formák belső terét különböző sűrűségű, „sebességű" mikromozgással jellemzi. Ezt szolgálják az egymáshoz közel álló színtónusok és az azonos vonalak ismétléséből sűrített képmezők.

A kép jobb oldala mindenekelőtt hangsúlyosan egészíti ki a hátulról szemlélt emberfej sziluettjét azáltal, hogy míg a bal oldalon a centrumban elhelyezett téglalap ép, megbontatlan, világos festői felületekkel komponált, addig a jobb oldal színbeli, formabeli megfogalmazása erősen bontott, kontrasztos. Itt az élő anyag lendületfolyamatosságát juttatja eszünkbe – távoli asszociációként még egy élő fa keresztmetszetének vonalrajzát is. A bal oldali tábla geometrikus hangsúlya mintegy az emberi értelem tükörképe. A jobb oldali tábla szervesebb mozgásformációkat hangsúlyozó, emócionális lírai kiegészítője a másiknak.

Deim Pál analizáló, elmélkedő festő. Több képét kapcsolja össze fogalmilag a „csend" szóval. A „Csend" sorozatának egyik legjellemzőbb darabját szeretném kiemelni. A reprodukcióban is közölt Csend IV. festményben a geometrikus metszetsíkoknak ellenpontjaként helyezi a kép középpontjába az embert. Az embert jelképező térelemet megháromszorozza, s a középsőt kiemeli markánsabb, bontatlan színfelületével. Stilizált emberi figuráit mindig egy-egy tartalmilag lényeges motívumra egyszerűsíti. Bár a képen távoli költői asszociációként a siratófal előtt álló ember „csendje" jut eszünkbe, Deim világszemléletének alapvetően fontos vonása, hogy az embert jelentő képjel sohasem szerepel magányosan. Gazdag variációs ismétlődéssel egymással kiegészülő motívumok egységeként hordozzák jelentésüket.

Formailag szervesen illeszkedő térmetszet rendszerét a „legkisebb" anyagi részecskék belső szakadatlan mozgására utaló, különböző faktúrájú felületekből alakítja ki. Szép – s egyúttal Deim világképére igen jellemző – motívuma a képnek, ahogy az egyik emberi figurát a geometrikus térrendszerhez köti azáltal is, ahogy felületét a geometrikus formák rostfelületével rokonítja.

A térproblematika iránti vonzódásából fakad, hogy az utóbbi években festett domborművekkel, szobrokkal kísérletezik. A „Minden értelmetlenül meghalt ember emlékezetére" c. képe tulajdonképpen festett relief. Hullámvonallal tagolt fekete mezőből emelkedik ki az azonos ritmusban lehulló áldozatok végtelen sora. Az azonosság motívum növeli a kép szimbolikus erejét. Új tartalmi eszköz a kép erőteljes színkontrasztja. A fekete mezőben az eleső

mártírok vöröse bátran vállalja a fekete gyász és az áldozati vér vörösének ősi egyszerű jelentését. Jelentősnek tartom a képet Deim oeuvre-jében emocionális tisztasága, lírai-filozófiai közérthetősége és politikai tartalma miatt is.

A „Menyasszonyos ikon" című domborműve jól mutatja, hogy koncepciója ha nem is azonos, de egy tőről fakad festményeinek emberlátásával. Az az érzésünk, mintha festményeinek bonyolult térrendszeréből léptek volna elénk Deim Pál új szobrai.

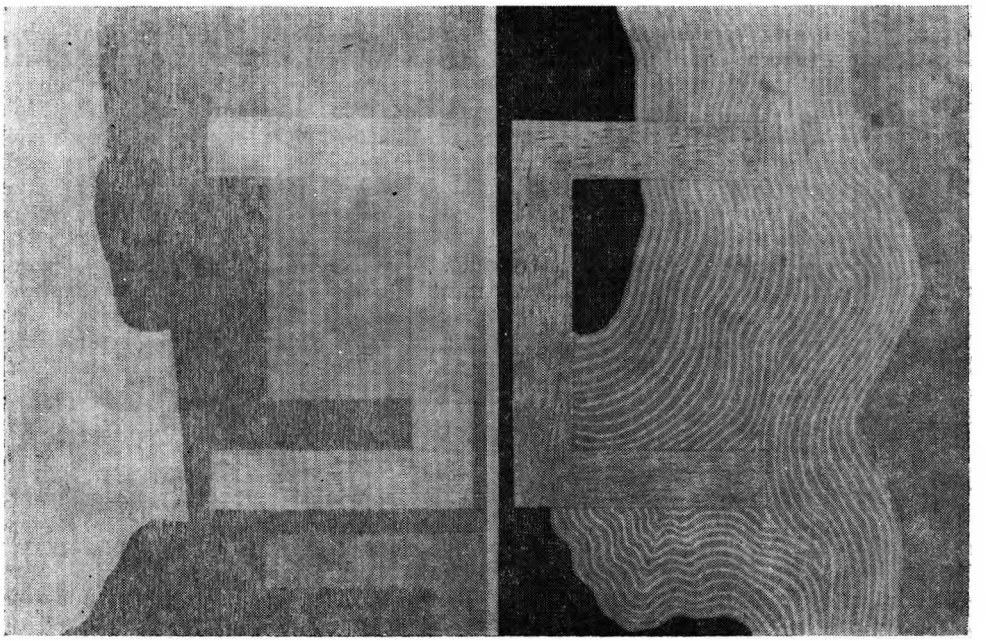

BODRI FERENC

KIÁLLÍTÁSI NAPLÓ

CHAGALL-TÁRLAT BUDAPESTEN

Marc Chagall és művészete jól ismert Magyarországon. Könyve jelent meg, feleségének szép emlékezései, könyv a festőről és alkotásairól. Tanulmányok és recenziók. Ismerjük főműveit, amelyek nincsenek itt, és ismerjük életútját, melyet a budapesti katalógus alaposan és nagy műgonddal idéz. Kassák verset írt a szenvedés és a „lehetetlenült világ festőjéről", aki „lehetetlenült alakzatokban" nyújtja valóságos és belső élményeit. Ugyanezt Marcel Brion „varázslatos realizmusnak" nevezi; Cendrars, Apollinaire, Éluard, Aragon és mások versei után.

És ahogy 1922/23 körül a festő keresi Nyugat-Európában az 1914-ben Berlinben hagyott képeit, úgy keresgéljük mi is a kiállítottakat külföldi útjaink során. 1965-ben szép prágai képe – Cirkusz; 1927. –, 1967-ben színes akvarellje – Virágos tollak; 1943. – szerepelt Budapesten, míg végre 1972 őszén jó néhány mű a helyünkbe jött: a műcsarnoki tárlat legnagyobb élménye az együttessel való találkozás. Chagall teljessége fogad a falakon, az ismert és egyéni, megmásíthatatlan és megváltoztathatatlan, egyszer volt és követhetetlen világ. Kár lenne sorolni az itt láthatatlanokat – helyünk is kevés –: a cseppben megmutatkozó tenger van jelen. A néhány olajkép és jó pár gouache, akvarell után a rézkarcok, litográfiák, fametszetek, plakátok és illusztrációk szép sorozata mégsem cseppje az életműnek, gerince inkább, hiszen a jelen levők főleg az utóbbi évtizedek főműveinek sorozatából valók. Témájuk ugyanaz, mint a korábbiaknak is: Vityebszk és Párizs, cirkuszok és műterem, a szerelmesek intim mikrovilága és a Biblia hatalmas történetei. Az 1969 decemberében nyílott óriási méretű párizsi tárlat („Chagall apotheózisa", „Hommage à Chagall"), rendezője, Jean Leymarie a Grand Palais három emeletén kiállított közel 500 mű alapján ugyanezt állapította meg: „. . . . Chagall művészete a gyermekkor titokzatos világa; a mitikus világ tematikájára összpontosul, és két témaciklus körül gravitál: a cirkusz és a Biblia tematikája körül . . ." És ugyanígy Budapesten 1972-ben: a teljes élet és a teljes chagalli mű fogad a Műcsarnokban, a falakról és a tárlók üvegje mögül csillogva felénk. Előretáplált hiányérzetünk elpárolgott hamar, a jelenlevő győzött az elmaradt fölött.

A legkorábbi itt levő két mű szerepelt a Grand Palais-ban is a két akt-gouache párizsi, de mégis az orosz avantgarde, Malevics, Larionov, Goncsarova, a fiatal Tatlin kísérleteit idézheti. Szinte csak „historikusan" Chagall, mondhatnánk, az életmű része és nem a chagalli világé. Pedig valójában az, és erről nemcsak a szigno hitelessége vall, de már ezekben az elrajzolásokban, kubista kísérletekben felfénylik a következőkből valami: a chagalli álom jelentkezik a színeikben. Egy olyféle miliő, amely az életmű állandó sajátja marad. Egy lírai és olykor heroikus, másutt ironikus költő képeit és rajzait láthatjuk itt, aki a piktúra mellett valóban ír költeményeket. Kiadásuk magyarul késhet, de aligha maradhat el, az életmű törékeny és elidegeníthetetlen részei. Radnóti és mások világa tűnik belőlük elénk, Kassák dallamai, azoké, akik a magyarság részére Chagallt felfedezték; hiszen a MA közölt először Chagall-reprodukciót. A mestert Ámos és Anna Margit látogatta meg, Chagall a művével közel negyven esztendő után adta vissza a látogatást. Ezúttal Zelk Zoltán csodálatosan ráhangolt verse köszöntötte őt, a termekben Mozart és Stravinszkij, Ravel, Schubert és Vivaldi dallamai. Bosch és Delacroix modern utóda látogatott közénk.

A művek egészét és sorát tudósan dokumentáló katalógus borítóján a Jó napot, Párizs! reprója köszönt (1939–42), a befogadó és áldó város üdvözlése egy-egy hosszabb külföldi tartózkodás után. A hívogató Eiffel-torony előtt a Mester kedves állatai, mögötte a Hold és a Nap párosa, egy szerelmespár árnyképe sejlik, párizsi házacs-

kák előbb, melyek lehetnének akár vityebszkiek is. Egy kedves hal nyújtja egy másik képen csokrát egy ábrándos kecskének, sötétlő napfény hull a falucska hegedűsére és szerelmeseire. Másutt zöld éjszaka fénye világítja a festő és kedvese előtt egy falucska főútját, egy batyús zarándoknak a friss havon nincsenek lábnyomai. Távolabb egy jellegzetesen orosz templom kockái és félgömbjei, az égen egy bizalomgerjesztő kecske (szamár?) mosolygó félprofilja úszik, ki tudja honnan, és ki tudja, mi felé.

Az oldottabb, a virágzóbb és virágosan bölcsebb Chagall világa ez, a boldog és megértő öregségbe lépő festőé, aki valójában mindig bölcs: kortalan és korszerű. Krúdyt kellene illusztrálnia, a Vörösmarty fordította Ezeregyéjszakát.

Picassóban a zsenialitás ragad magával, Vasarelyben a törvény igézete. Chagallban a véget nem érő álom regnuma. Álom, amely a szenvedő és mindegyre boldogságra vágyó ember sajátja csak, mint a megalkotott törvény is az. Picasso a bukolikába menekül, Vasarely a színek és a rend birodalmát keresi fel; Chagall önmaga múltját, a beléivódott sokféle nemzet álmait.

A „lehetetlenségek festője" mégiscsak Chagall, aki színekben és víziókban örül, nokturnókban gondolkodik. Állatok élnek képzetében éteri életet, a virágok hallgatják, amit a hal (kecske, szamár, ló, tehén) muzsikál. Csak a költők és festők értik az emberi nemből e zenét, a szobába kézen belépők és megfordult fejjel távozók. Az orosz muzsik ábrándozik Chagall-lal a világ plazmásra hevült közepén. Felül az Eiffel-toronyra és messzelátó helyett a hegedűjét veszi elő. Mellette muzsikus-társai: a szelíd állatok. A koncertet angyalok lebegik körül. De a vándor csak egy pillanatra ült pihenni, hiszen később egy borjúcska hátán állva muzsikál, egy kereveten nyugszik a szerelmesével, utóbb a krisztusi kereszt előtt. Majd a kedvest átkarolva egy virágos fa alatt tűnik elő. Körötte itt is kedves állatai, őrzői talán, de némelyik elmerülten zenél, szlávosan lágy dallamokat.

Gogol, La Fontaine, a Biblia illusztrációi teszik teljessé a budapesti tárlatot, rézkarcok és litográfiák, kiállítások és kiadványok plakátjai. Könyvek és nyomatok, márcsak a teljesség látszatáért, hiszen elragadott már a korábbi terem.

Párizs muzsikjáról a katalógusban „Párizs parasztja" mesél, Aragon írta a tárlat előszavát. „. . . amikor Chagallról beszélek, egészen más veretű szavakat használok, mint egyébként sohasem . . ." – írja, és a bevezető talán az egyik legtisztább megközelítése a chagalli műnek, látszólagos éteri csapongásaival és ellentmondásaival is: „. . . a festő megcáfolja a részletekben a kompozíció egészét . . ., ennél a festőnél a kompozíció pontossága a kompozíció szabadsága . . ." – olvassuk Aragont.

A chagalli világot elemzi Aragon, és óva int, hogy felébresszük a festőt, aki „álmodik, márpedig az álom szent dolog". A költő figyelmeztet arra is, hogy Chagallt „megérteni" aligha lehet. Szeretni inkább, együttérezni vele, fájdalmát követni és csodálni az ebből művé kerekedőt. Hallgatni, mint a zenét. A szemen át fogadni dallamait.

És mindehhez a budapesti tárlat méltó alkalom. Csodálatos élmény és nagy reveláció. Folytatása egy sorozatnak – Moore, Picasso, Vasarely, Léger voltak az állomásai –, melyben a világ látogat ide. Rajtunk áll, ki még; és rajtunk áll, milyen a fogadtatás.

BERNÁTH AURÉL GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA

A modern magyar képzőművészet kiemelkedő mesterének remekül rendezett és remekműveket bemutató tárlata már másodízben bizonyítja, hogy művészetünk illő reprezentációjára a legelőkelőbb alkalmat az újjáépített Vármúzeum nyújtja; a Történeti Múzeum impozáns termei a város és a Duna felett, amelyek valójában és elsősorban nem festői életművek (a Ferenczy-család, Domanovszky stb.) szolgálatára hivatottak. De létük kiváló lehetőség – ideértve a fárasztó lépcsősorokat is –; a láthatók kárpótolnak a fáradságért, a tengerszinthez közelibb lehetőségek elmaradásáért. Csak éppen kissé eltelik a látogató a gyönyörködéssel, mire felérkezik. A szép teremsor a Nemzeti Szalont helyettesítheti, míg remélhetőleg újra felépül az is.

Bernáth Aurél legutóbbi pesti tárlata 1956-ban az Ernst-múzeumban volt. 10 év

előtt az ő műve képviselte a magyar képzőművészetet a velencei biennálén. A tavalyi kaposvári bemutató mintegy az idei reprezentáció előjátéka, és nem volt hiábavaló a várakozás: az ismételt pesti tárlat gondos és csak a főművekre szorítkozó válogatása az utóbbi esztendők legszebb egyéni gyűjteménye lett. A képek jó része többször szerepelt kisebb-nagyobb személyes és kollektív bemutatkozásokon; itt elsősorban a *kollekció* az, ami megráz és feledhetetlen: nagyszerű életmű szemlélői vagyunk. A katalógus több képet sorol a láthatónál, a művek száma a termekben kevesebb. A legelső lenyűgöző benyomást a levegős rendezés állítja elénk. Az *összkép*, amelyből csak később tűnik egy-egy mű elő: a bernáthi piktúra borongós és melankolikus, már a kezdeteknél is bölcsen érett hangulatai. A képek egyénileg kedves jóismerőseink: egészük ilyen gazdagon még soha nem került elénk. Bernáth festészetét a művek 1914-től, nagybányai szellemű és ihletésű képeitől jelölik, de emellett elmarad a mostani tárlatról expresszív-avantgarde korszaka is. Csak olyan mű kerülhet ide, amely már az igazi és jól jellemzett festőt jelentheti. A 77 éves mester sokszor elemzett és önmaga által is ismertetett főművei, életművének és emlékezéseinek jeles állomásai. A Chagall-tárlaton a töredékekben megmutatkozó egész bódíthat el, itt a csúcsokban mutatkozó teljesség igézete.

A művész azóta kritikus szemmel vállalt avantgarde periódusa ezen a tárlaton csak következményeiben és feloldásaiban látható. Az 1925-ös Hegedű, A prágai Károly-híd, az 1926/27-es Riviera újszerű konstrukciója és hangvétele, az Ősz a tárlat nyitóképei. Jól ismert folyamat indul ezután, melynek kiállításokról, a festő emlékezéseiből és Genthon István monográfiáiból ismerjük állomásait. Az utóbbi esztendőkből, az ötvenes évek műgonddal, de hangulattalanul festett tematikus alkotásaiból csak néhány mű jelent meg itt. A történelem-, A munkásállam-freskó kartonja, néhány Csendélet, a Szentivánéji álom freskójának vázlatai. Kevés olyan művet említhetnénk, amely méltóbb a monumentalitásra, mint ez a világ. Kár, hogy a katalógus mindezekből keveset idéz, fekete reprodukciókat, pedig az utóbbi évek magyar piktúrájának chef d'oeuvre-jei, színes reprodukció-változatuk elkészítése és közreadása mindenképpen időszerű.

A bemutatott képek sorozata és egysége, a folyamat letisztultsága és ívelése Bernáthban az elmúlt fél évszázad magyar piktúrájának egyik legjelesebb mesterét állítja elénk. Mestert, akiről mindenképpen beszélni kell, hiszen „köpönyegéből" egy nemzedék lépett elő. Műve a Gresham-kör „expresszív posztimpresszionizmusának" (van ilyen?) legnagyobb tartalmú és talán legnagyobb hatású festészete. Kár lenne tagadni ezt; a nagy hatású, gondosan és szigorú lemondásokkal összeállított tárlat bizonyítja: ember és élet, festő és világ nagyszerű találkozásainak legemlékezetesebb és legkiválóbb alkotásai ezek. Az intimitás és rezignáció festészete, látomások és a felfénylő mikrokozmosz piktúrája; mindaz, ami egy életből maradandó és mindig időszerű.

SZÁNTÓ PIROSKA TÁRLATA ESZTERGOMBAN

A művésznőt Esztergomhoz nemcsak tárlatok szép sora fűzi, bár az első önálló kiállítása itt 1957-ben volt. Azóta több kollektív anyagban szerepelt, így mostani jelenléte korántsem bemutatkozás. Jóval szorosabb kapcsolat van a festőnő és a város között. Az itteni utcák kedves miliője, jó néhány barát és ismerős, gondosan őrzött emléksorok kellemes és készséges indítékai. Egy kissé talán Szentendre élményét nyújtja a hasonló fekvésű város, ez pedig Szántó Piroska festészetének talaja, egyben gyökere és koronája is. Ilymódon elárultuk, hogy Szántó Piroska piktúráját nem tartjuk magában valónak, hiszen része Szentendrének, a kortársi festészetnek is. Méltán és méltón szerepel az odatartozók kollektívjein. Formát és ihletet kölcsönöz számára a Duna menti város, közösséget és hovatartozást nyújtanak motívumai. Egy új képsorban útszéli feszületek, ázott és rozsdamart, esetlen korpuszok láthatók. Szentendre és Esztergom bővelkedik ilyenekben is.

Úgy tűnik, a festő számára az elhagyott és pusztuló parasztfeszületeknek – Esztergomban a sorból a Csonka feszület, a Varjak és Feszület, a Dorozsmai Krisztus sze-

repelt – nemcsak a misztikus élmény adja elsődleges jelentését. Inkább valamelyes népi ihletettség katarzisa: a primitív munkák romló anyaga elnémult világok üzenete lehet, egy kissé talán az egykorvolt magyar középkoré. Azé a múlté, amikor még a szellemi kontinens része volt a magyar paraszti vidék is, Cluny és Padova (meg Prága vagy Krakkó) szellemsugara akár egy alföldi vagy dunántúli magyar faluig elért. Nosztalgia ébred általuk az elveszett béke, a nagyvilág közössége iránt; de Szántó Piroska képei felidézik egyben Juhász Gyula tápai Krisztusát is; paraszti Messiások ezek, várva várt boldogság hírhozói, egyben szimbólumai. Az elszakadás gesztusát viselik testükön, a mindegyre csodaváró és egykori paraszti fájdalmakat. Az összehangzó sorozat mindegyike más és mindegyre azonos: az ország sokféle tájairól küldött múltbéli üzenet. Jó lenne látni albumban a sorozat darabjait, az ezt követő Magyar Pietát is, még meg nem született társaikat.

Az esztergomi Zodiakus Klubban megvalósult tárlat a gazdag oeuvre 15 képét mutatta be: nagy gonddal és lemondásokkal válogatott anyagot. Az első kiállított kép 1965-ben született, egy itáliai utazás ihletéséből való, a San Zeno kapu. Előtte egy Vas István-vers motoszkál bennünk, a Nagy Teodorikról és az ördögről szóló; közös élmények gyermekei. A legújabb kép a Magyar Pietà (1972), a pólusok között két termékeny év kiemelt darabjai (1965; 1969). Jól ismert és nagy utakat bejárt művek ezek, a műcsarnoki tárlat után (1970) egy alföldi sorozat (Debrecen, 1970), majd Győr (1971) és most Esztergom következett. Nem tévedhetünk nagyot, ha azt véljük, hogy Szántó Piroska festészete – mélységesen asszonyi és átszellemülten metaforikus világ ez! – nagy kiteljesedéséhez érkezett. Ez a piktúra „. . . meg tudja szólaltatni a virágokat . . .", „a festőnő kihallgatja a napraforgók beszédét . . ." – írták már kritikusai.

A tárlat monumentális darabja a szombathelyi zeneiskola számára tervezett faliszőnyeg kartonja. A Cantata Profana egy sorára épült nagyméretű munka („Ezer ágabogán ezer misegyertya . . .") nemcsak a bartóki művet idézi, bár elsősorban annak súlyos harmóniáit villantja fel. És aligha illusztráció, inkább a bartóki művel közös talajból fakad, ott él mögötte ihletője is, a román kolindaszöveg. Ennek festői átlényegülése a mélységes zöldekkel és barnákkal súlyos gouache, élmények variációi a meseerdő díszletében, a csodálatos állatok igézetei. Fények lopóznak át a lombozaton, virágok és a szarvas ágbogán megtelepült gyertyák félénk fényei. A páva tollazatának felsejlő színpompája – és ott tartunk, hogy megállapíthatjuk: a korpuszok sora és ez a mű egy tőről fakad, azonosak a szellemi indítékaik.

A faliszőnyeg-terv Szántó Piroska művészetének kiemelkedő állomása, esemény, mely önmagában is elegendő lenne egy kiállításra. De mögötte sorakoznak kedves ismerőseink: Az elsüllyedt katedrális, A halak miséje, a Pingvinek szigete, az Ég és víz, a Szindbád hajói – az utóbbi évek jeles reprezentánsai. Egykorvolt élmények, az olaj és a filc testvériesüléséből születtek, a fekete-fehér és az arany változásaiból a továbbiak (Zenit), a virágmetaforák álomkertjei. Az olaj- és fémfesték közösségében egy belső csillogású képsor darabjai, majd a sokszínű krisztusok.

Az itt bemutatott legrégibb kép eredetéről nem olvashatni eddig seholsem recenziót, címét sem őrzi a katalógus, pedig az emlék szóra érdemes. Szántó Piroska a második világháború idején kétszeresen üldözött: egyrészt származása, másrészt meggyőződése miatt. Hosszabb időt tölt illegalitásban, idegen papírokkal egy Esztergomhoz közeli faluban, Bajóton éli az itteni parasztok életét. Az általuk nyújtott menedéket rajzokkal hálálta meg: szép grafikai sort készített környezetéről. A mostani megnyitóra is előkerültek a művésznő bajóti ismerősei. Ennek a grafikai sornak egyetlen darabja fogadja a tárlatlátogatót, egy szénrajz, de az esztergomi múzeum évek óta tervezi a teljes anyag illő bemutatását. Szeretnénk, ha e második itteni kiállítás után valóra válna a korábbi terv is: a gesztus megérdemli, nem kevésbé a rajzok szépsége is.

DÉVÉNYI IVÁN

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

SÍK CSABA: BRÂNCUŞI

Sík Csaba – a mai angol szobrászatról, Fernand Léger-ről, Réth Alfrédről, Étienne Hajdu-ról, Vasarelyről, Czóbel Béláról írott kiváló tanulmányok és cikkek szerzője – a közelmúltban egy kis – Constantin Brâncuşiról (1876–1957) szóló – monográfiával gazdagította képzőművészeti irodalmunkat.

A Corvina Kiadó „A képzőművészet kiskönyvtára" sorozatában megjelent kötet megismerteti az olvasót a modern szobrászat nagy úttörője életrajzának legfontosabb eseményeivel, a mester puritán, tiszta, zárkózott, a misztikus eszmék iránt fogékony egyéniségével és rendkívül konzekvens, keveset markoló, de sokat fogó művészetével, amely oly mélyen rányomta bélyegét századunk szobrászatára (Henry Moore, Barbara Hepworth, Barta Lajos, Borsos Miklós). Sík Csaba szép műelemzései, Brâncuşi főműveit („Alvó múzsa", „A csók", „Léda", „X. hercegnő", „A világ kezdete", „Pogány kisasszony", „Buddha szelleme", „Végtelen oszlop" stb.) okosan, találóan kommentáló szavai evidenssé teszik előttünk a szobrászat e szelídlelkű forradalmárának a művészettörténetben betöltött kulcsszerepét.

Sík Csaba plasztikus képet rajzol Brâncuşiról, a rokonszenves, szerény emberről is, aki „élete végéig megmaradt román parasztnak". Sík jellemzését Bölöni György is megerősíti... Egyik cikkében („Keleti Újság", Bukarest, 1925. március 2-i szám) Bölöni elbeszél egy szűkkörű összejövetelt, amely Brâncuşi párizsi műtermében zajlott le... A művész maga által készített román ételekkel: maszlinával, savanyúkáposztával és „cujká"-val: erős hazai pálinkával vendégelte meg látogatóit, akiknek – vacsora után – szomorú román népdalokat játszott gitárján és hegedűjén...

Sík Csaba kötete már a nyomdában volt, amikor egy sok új adatot tartalmazó, igen jelentős Brâncuşi-publikáció látott napvilágot a „Magyar Építőművészet" 1971/6. számában (Timon Kálmán: „Pogány Margit és Brâncuşi"). Timon kutatási eredményei mintegy kiegészítik Sík Csaba minden elismerést megérdemlő kis könyvének megállapításait.

SZÉKELY ANDRÁS: FRANZ MARC

Székely András Franz Marcról (1880–1916) írott kis könyve (Corvina Kiadó) – amelyet alapos tárgyismeret és élvezetes stílus jellemez – nem csupán a század eleji német mester „kuboexpresszionista" festményeit és kései nonfiguratív kompozícióit teszi vizsgálódás tárgyává, de felidézi és megeleveníti az első világháborút megelőző időszak mozgalmas, pezsgő német művészeti életét is. Azt a hiedelmet, hogy a század elején Párizs volt a modern művészet egyetlen központja, Székely – s méginkább a tények... – megcáfolják: a kor német piktúrája (Paula Modersohn-Becker, Kirchner, Nolde, Feininger, Macke, Campendonk, Pechstein, Schmidt-Rottluff, Heckel stb.) vetekszik a francia festészettel, és az avantgarde művészet sok dicsőséges mozgalma, tömörülése („Phalanx" művészcsoport, 1901, München; „Die Brücke" csoport, 1905, Drezda; „Neue Künstlervereinigung", 1909, München; a „Die blaue Reiter" Almanach megjelenése, 1911, München) is német földön jön létre.

E szellemi miliőbe helyezi bele Székely Franz Marcot, ezt a nem széles skálájú (képeinek zöme állat-ábrázolás...), de nagyon hiteles művészt, akinek levelezése, irodalmi hagyatéka is méltó az utókor figyelmére. Hogy a szemlélő miképpen köze-

ledjen az expresszionista művészet alkotásai felé, ezt legvilágosabban és leglapidárisabban Marc fogalmazta meg: „Semmi mást nem kell keresni a képben, csak a *kifejezést.* A kép kozmosz, s egészen más törvényeknek engedelmeskedik, mint a természet." Vagy milyen szellemesen válaszol azoknak, akik a modern művészetet hagyományellenességgel vádolják: „A tradíció akkor szép dolog, ha valaki tradíciót teremt, s nem akkor, ha a művész a tradícióból él . . ."

Franz Marc mindössze harminchat évet élt, az első világháborúnak lett az áldozata. 1916 januárjában a következőket írta a feleségének: „Bizonyos vagyok benne, hogy negyven- vagy ötvenévesen elevenebb dolgokat fogok csinálni, mint húsz- vagy harmincesztendős koromban." Másfél hónappal e sorok papírra vetése után Verdunnél elesett; életműve befejezetlen maradt. De ez a nem egészen befejezett életmű mégis kivételes művészettörténeti és esztétikai súlyú . . . Korának egy sor reprezentatív, muzeális rangú képét („Aktok a fák alatt", „Tigris a dzsungelben", „Táj szivárvánnyal és állatokkal", „A kék lovak tornya", „Őzek az erdőben", „Harcoló formák" stb.) Marc festette meg, s művészete más nemzetek festőire is (nálunk főként Máttis-Teutsch Jánosra és a fiatal Gadányi Jenőre) megtermékenyítően hatott.

Székely András régen várt kis könyve (és a körültekintően összeválogatott képanyag) Georg Schmidt nyugatnémet művészettörténész véleményét igazolja: „A XX. század festői közül – Paul Klee és Marc Chagall mellett – kétségtelenül Franz Marc a legköltőibb . . ."

CSÁKY JÓZSEF ÖNÉLETRAJZA

Borsos Miklós – „Visszanéztem félutamból" című önéletírásának oldalain – meleg szavakkal szól Csáky Józsefnek, a Párizsban élt (s ott tavaly tavasszal elhunyt) kubista magyar szobrásznak művészetéről: „Az otterlói Kröller–Müller Múzeum szoborgyűjteményében örömmel láttam a mi Csáky Józsefünk szobrait is . . . Csáky művészete a modern szobrászat egyik jelentős kezdeménye és teljesítménye. A Kröller–Müller Múzeumban elhelyezett szebbnél szebb márványszobrok is jelzik azt a megbecsülést, amelyet Csáky méltán megérdemel . . . E sorokkal tiszteletemet fejezem ki a magyar mesternek és köszönetemet azért, amit tanultam tiszta formáiból, műves szellemétől. Bizonyos vagyok benne, hogy művészetéről előbb-utóbb itthon is összefoglaló, szép kiadvány fog számot adni . . ."

A Csáky munkásságát áttekintő „összefoglaló kiadvány" ugyan még várat magára, de a művész memoárkötete („Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből 1904–1914") a közelmúltban megjelent (Corvina, 1972). Sajnos, a könyv csalódást okoz. Csáky öregen, betegen, sértődöttséggel, keserűséggel teli lélekkel s megromlott emlékezőtehetséggel fogott hozzá ifjúkori emlékeinek lerögzítéséhez. Ő maga említi, hogy a hozzá intézett értékes levelek és egyéb dokumentumok – amelyekre visszaemlékezéseinek írása közben támaszkodhatott volna – maradéktalanul megsemmisültek. A könyv így végül nem több, mint az École de Paris prominens egyéniségeiről (Picasso, Henri Rousseau, Apollinaire, Chagall, Léger, Canudo stb.) szóló, nem túl érdekes anekdoták, pletykák és személyi intimitások füzére. A Csáky által elbeszélt „sztori"-knak – ráadásul – sokszor a *valóságalapjuk* is hiányzik . . . Elmondja például Csáky, hogy Blaise Cendrars mennyire érzéketlen volt a képzőművészet iránt, hogy Galimberti Sándor és felesége: Dénes Valéria Léger-t kopírozta, vagy hogy a Párizsban élő magyar szobrász és műkereskedő: Brummer József „mélységesen megvetette a magyarokat . . ." Az igazság viszont az, hogy „a magyarokat mélységesen megvető" Brummer lelkes híve volt Ady lírájának és Czóbel piktúrájának, Galimbertiék sosem voltak Léger-epigonok, Cendras képzőművészeti tájékozatlanságát, hozzá nem értését pedig megcáfolja baráti körének (Modigliani, Robert Delaunay, Archipenko, Chagall stb.) összeválogatása, amely nem vall rossz képzőművészeti ítélőképességre . . . Csáky megjegyzéseinek másik csoportja jeles alkotók apró emberi gyengeségeit vagy magánéletük bonyodalmait, szeplőit (Foujita felszarvazá-

sa; Kisling, a festő házasságkötése egy utcalánnyal stb.) hánytorgatja fel, tűzi tollhegyre, meglehetősen tapintatlanul.

A könyv *címe* is fölöttébb *pontatlan*... Csáky *1908*-ban ment ki Párizsba, s az 1910-es évek elején kapcsolódott be a kubista művészcsoport tevékenységébe. Tehát hogy a kötet címébe hogyan kerül bele az *1904-es* évszám, ezt nem értjük.

Csáky vitatható értékű, megbízható művészettörténeti forrásnak semmiképpen sem tekinthető emlékiratának megjelentetése helyett – véleményünk szerint – a mester művészettörténeti becsű alkotásainak reprodukcióit kellett volna közreadni egy elegáns albumban, – hiszen oly hiányosan ismerjük e jó szobrász oeuvre-jét...

JEAN CASSOU ÉS KOVÁCS PÉTER KÖNYVE VILT TIBORRÓL

A mai magyar szobrászművészet egyik vezető alakjának, Vilt Tibornak munkásságát tekinti át a Corvina új kiadványa; a kötetben Jean Cassou professzornak, a párizsi *Musée National d'Art Moderne* volt főigazgatójának előszavát, Kovács Péter művészettörténész tanulmányát és a művész – több mint félszáz – alkotásának nagyméretű reprodukcióját találjuk.

Cassou – aki már korábban is szeretettel foglalkozott a magyar művészettel, elsősorban Czóbel Béla és Kassák Lajos munkásságával – megkülönböztetett megbecsüléssel méltatja Vilt „erős és autentikus egyéniségét", „tehetségének eredetiségét", „kifogyhatatlan képzelőerejét", a művész szobraiban és domborműveiben megnyilatkozó „rendkívüli feszültséget és bámulatos teremtő temperamentumot". Írásában Cassou annak a reményének ad kifejezést, hogy Vilt Tibor „még sok meglepetést tartogat számunkra."

Cassou rövid esszéjét Kovács Péter terjedelmesebb elaborátuma követi. Kovács kétségtelenül töviről hegyire ismeri Vilt négy évtizede épülő életművét, fejtegetéseinek értékét és meggyőző voltát azonban csökkentik az általánosságok és szólamok („Vilt művészete... nem kietlen üresség, hanem az igazi élet"; „új művei nemcsak szobrok, hanem emberek is" stb.), a művész pályája több lényeges adatának mellőzése (nem értesülünk pl. arról, hogy Vilt a 40-es évek második felében az Európai Iskola nevet viselő avantgarde művészcsoport törzstagja volt) és néhány olyan megállapítás („Vilt szobrait csak Vilt szobraival érdemes összevetni"; „Vilt művészete nem sorolható valamiféle iskolába" stb.), amelyek ha igazak lennének, akkor többé nem lenne szükség művészettörténészekre, művészettörténeti publikációkra... Kovács Péterrel ellentétben úgy véljük, hogy Vilt szobrait igenis érdemes összevetni (és *kell* is...) Lehmbruck, Bokros Birman, Germaine Richier, Giacometti vagy Ernst Hermanns alkotásaival és munkásságát – a tárgyilagos, tudományos igényű művészettörténetírás nem helyezkedhet más álláspontra – összefüggésbe kell hozni a XX. század egyes művészeti irányzataival. Helyesen írja – „Modern magyar művészet" című könyvében – Németh Lajos: „Vilt stílusrokonait az expresszionisták, sőt a szürrealisták között kell keresnünk..." Nyilvánvaló, hogy Vilt művészetének kvalitásait szemernyit sem kisebbíti annak felismerése és leszögezése, hogy munkásságát át- meg átszövik az egyiptizáló, a kubista, egy időben a realista, majd később az expresszionista és szürrealista vonások, stílusjegyek.

A kötet képanyaga arányos tájékoztatást nyújt Vilt alkotói tevékenységének különböző szakaszairól; az „Önarckép", a „Bergman Terka portréja", a „Kentaur", a „Figura székkel", a „Szorongás", az „Orpheusz", a „Ketrec", a „Szerelmespár", a „Kígyós figura", az „Üdvözlet Velencének" vagy a „Katedrális" azt igazolja, hogy – újból Németh Lajost idézzük – Vilt művészete „csupa forrongás, plasztikai ötlet, vibrálás, röntgen szemű emberlátás, formát maró szenvedély, új anyagok és technikák szüntelen kutatása, a valóság zseniális frisseségű megragadása".

Kovács Péter szövegének fogyatékosságai, valamint a kötet-végi bibliográfia elsikkadásának ellenére a bőségesen illusztrált kiadványt művészeti könyvkiadásunk – divatos jelzővel élve – „rangos" produktumai között kell nyilvántartanunk.

G. KARGINOV: PETROV-VODKIN

Kuzma Petrov-Vodkin (1878–1939) szovjetorosz festőművészre először Perneczky Géza „Tanulmányút a Pávakertbe" című könyve (1969) hívta fel a magyar művészetbarátok figyelmét, ez év legelején pedig a művész munkáinak egy részét – a Műcsarnok tárlatán – eredetiben is láthattuk. German Karginov szovjet művészettörténész kis könyve (Corvina Kiadó) bizonyára tovább fogja növelni a mester tisztelőinek táborát.

Petrov-Vodkin munkásságának csúcspontja a század második és harmadik évtizedére esik; az „Álom" (1910), a „Játszó fiúk" (1911) és „A vörös mén úsztatása" (1912) az európai festészeti szimbolizmus és szecesszió java alkotásai közé tartoznak. (Mi magyarok Kernstok, Pór Bertalan, Márffy, Orbán Dezső, Perlrott Csaba Vilmos aktos kompozícióival érezzük rokonoknak e műveket.) A későbbi – Cézanne és a kubizmus tanulmányozásáról tanúskodó – Petrov-Vodkin-képek („Hegedű" 1918, „Hering" 1918, „Anna Ahmatova költőnő portréja" 1922, „A párizsi Notre-Dame" 1925) a művész pályájának további felfelé ívelését dokumentálják. A mester tematikus feladatok megoldására is vállalkozott, e munkái között szerencsés alkotások is akadnak („Petrográd 1918-ban" 1920, „A komisszár halála" 1927), – később azonban Petrov-Vodkin sem tudta magát kivonni a zsdánovi művészetpolitikai kívánalmak hatása alól („Lakásavatás" 1938).

Petrov-Vodkin művészetének – amely az orosz ikonfestészet és a korai itáliai reneszánsz forrásaiból csakúgy merített, mint Hans von Marées, Puvis de Chavannes, Matisse és Picasso művészi vívmányaiból – az orosz festészet annáleszei megérdemelten juttatnak terjedelmes fejezetet. – „A vörös mén úsztatása" pedig túlzás nélkül nevezhető klasszikus rangú alkotásnak. Sajnálatos, hogy a kiadó nem tünteti fel a fordító nevét; kevéssé valószínű, hogy Karginov magyar nyelven írta volna meg a monográfiát . . .

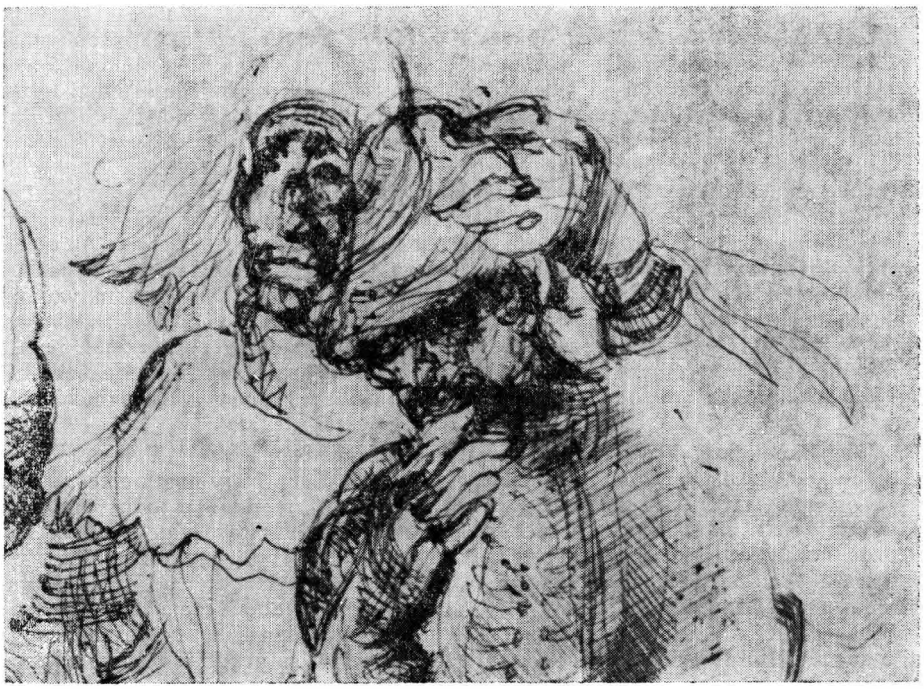

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

A ROYAL SHAKESPEARE COMPANY VENDÉGJÁTÉKA

Nyolc évvel ezelőtt a Royal Shakespeare Company vendégjátéka alaposan fölkavarta színházi életünk állóvizeit. Sokan úgy vélték, a *Lear király* előadásának hatalmas művészi ereje, megdöbbentő és megrendítő színházi élménye egyszeri, megismételhetetlen teljesítmény. A filozófiailag is meggondolkoztató este fényében kevesen figyeltek kellően a másik bemutatóra, pedig a *Tévedések vígjátéka* szintén arra vallott, hogy az angol társulat a modern színjátszás legjobb iskoláját képviseli. E sorok írója olyan szerencsés volt, hogy még néhány más alkalommal is láthatta a Royal Shakespeare Company együttesét. Többek között láttam Londonban a *Troilus és Cressidát*, s ha azt nem is merném állítani, hogy fölébe helyezném a *Lear király* vagy a most látott *Szentivánéji álom* előadásának, azt talán bevallhatom, rám a legnagyobb hatást a Troilus gyakorolta. Mindezt csak azért, mert sem a *Tévedéseket*, sem a *Troilust nem* Peter Brook rendezte. Távol álljon tőlem, hogy korunk egyik legnagyobb rendezőegyéniségének zsenialitását kétségbe próbáljam vonni, csak arra szeretnék rámutatni, hogy a Royal Shakespeare Company sikere nem magyarázható pusztán Brook kiemelkedő tehetségével. Az első vendégjáték után úgy tűnt egyeseknek, elég bőrből terveztetni a jelmezeket, s máris megteremtették a modern színházat. (Az igényesebb színházi művészek persze tudták, többről van szó, de hát a mélyebb hatás kiteljesedéséhez időre volt szükség.) Néhány hang most azt a kényelmes szempontot veti föl, hogy nekünk nincs Peter Brookunk, meg kell tehát elégednünk azzal, ami van. Ezért szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy Brook zsenialitása is ki van szolgáltatva színészeinek. A Royal Shakespeare Company társulatának kiválóan képzett, remekül iskolázott színészei nélkül a *Szentivánéji álom* nagy sikere nem jöhetett volna létre. Jellemző a magyar helyzetre, hogy a közönség legélénkebben a színészek különleges fizikai teljesítményeire, a cigánykerékre, trapézon függeszkedésre, a lenyűgöző mozgáskultúrára és az artista ügyességgel pörgetett „varázs-tányérokra" reagált; mindez nagyobb hatást keltett a játék és értelmezés meglepetéseinél. A siker másik alapfeltétele az együttes alázatos fegyelmezettsége. A nagyobb szerepek alakítóitól a kisebbekig mindenki aláveti magát az összhatás érdekének, s csodálatos módon ebben a harmonikus színpadi kollektivitásban az egyéniség sem sikkad el, sőt fokozottabban érvényesül. Az előadás dinamikája, ritmusa azt a benyomást kelti, hogy a színészek óramű pontossággal valósítják meg a rendező aprólékosan kidolgozott tervének minden részletét; ugyanakkor a gépiességnek nyoma sincs, mindenki nagy kedvvel játszik, s úgy látszik, valóban *játszik*. Vagyis senki sem lődörög a színpadon, senki sem unja, amit csinál, nem fáradt, nem beletörődött, hanem teljes erejével, minden idegszálával arra törekszik, hogy meggyőzzön bennünket, nézőket igazáról. Az előadás teljes szívvel vállalt művészi igazáról.

Szokás kimondani, hogy aki olvasta Jan Kott Shakespeare tanulmányait, annak Peter Brook *Szentivánéji álom* értelmezése nem is volt olyan nagy meglepetés; s ehhez hozzátenni, hogy a színpadi megvalósítás mennyivel más, mennyivel több, mint a lengyel tudós többek által vitatott tanulmánya. Egyik megállapítást sem lehet kétségbe vonni, de hozzá kell tennem, hogy Jan Kott és Peter Brook egyaránt a könyvtári Shakespeare-irodalom ezernyi részletet tisztázó s ugyanennyi ötletet, magyarázatot fölvető ismeretére építették munkájukat. A mi meglepetésünk abból származik, hogy nem ismerjük – kellően – ezt az irodalmat. A legutolsó időkben is többé-kevésbé ugyanazzal a szemlélettel közelítettünk a *Szentivánéji álomhoz*, mint közel másfél századdal

ezelőtt Mendelssohn. Nem arról van szó, hogy Mendelssohn nem az „igazi" Shakespeare-hez írta a maga kísérőzenéjét; s nem is arról, hogy az utolsó évtizedek magyar *Szentivánéji álom* bemutatóit mind elmarasztalhatnánk. Mendelssohn zenéje szép, maradandó művészi érték, s – többek között – e sorok írójának is emlékezetes élménye volt néhányszor, az ötvenes években a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon Major Tamás rendezése. Arra viszont nehezebb lenne példát találni, hogy rendezőink olyan mértékben merítenének ötleteket és gondolatokat az irodalomtudományból, ahogy az Angliában általános. Persze az igazsághoz tartozik az is, hogy nem nagyon van olyan drámaelemző irodalmunk, amiből meríteni lehetne. Mindenesetre azt érdemes megjegyezni Brook rendezésének ürügyén, hogy nem szégyen és nem haszontalan mások gondolatát, akár irodalmárokét is, a színházi munkában fölhasználni.

Brook színpadán – melyet Sally Jacobs tervezett – a virágok, táncok, mesék helyett rémek, vad ritmusok, lázálmok uralkodnak. A színpad hátterében vasállványzat emelkedik, ahol a játékon kívüli kíváncsiskodók, a külső szereplők (így a zene és a természeti mozgások előállítói) tartózkodnak, s ahová néha a játékban résztvevőket is kiviszi a lendület, kiűzi a szűk tér korlátai elől menekülés ösztöne. Maga a tér, ahol a játék folyik, szigorú, éles, fehér fényű elemekkel határolt; összeszorítja a mozgást, kiemeli a színeket, keretbe foglalja a drámai szöveget és a cselekményt. A képzelődés játékot űz:

> Bolond s szerelmes oly fövő agyu
> S ábrázó képzetü, hogy olyat is lát,
> Mit józan ész felfogni képtelen . . .
> (*Arany János* fordítása)

Ezt mondja Shakespeare, majd hozzáteszi:

> Szent őrületben a költő szeme
> Földről az égbe, égből a földre villan,
> S mig ismeretlen dolgok vázait
> Megtestesiti képzeletje, tolla
> A légi semmit állandó alakkal,
> Lakhellyel és névvel ruházza fel . . .

Brook komolyan veszi a dráma alaphelyzetét, az álmot abban az értelemben, ahogy századunk nagy álomfejtői, Freud, Jung és nyomukban Jan Kott magyarázták. Az ardeni erdőt nem kulisszák és természetet utánozni próbáló színpadi masinériák jelképezik, hanem négy belógatott hatalmas fémtekercs, amelyeket emberkéz mozgat. A természeti viharral kifejezett emberi megrendülést csillogó fémröppentyűk hajigálása és vad ritmusú zene érzékelteti, s a fémkorszak rendezője ezzel mintegy kozmikus távlatot ad annak az „álomnak", amelynek gyökerei a kelta népköltészet szimbólumvilágába nyúlnak. Igaz Brook Perzsiából hozta a szereplők színes ruháinak szabásmintáit, egy lengyel tudós szimbólumfejtegetéseit követi a legfontosabb motívumokban, mégis teljes terjedelmében vállalja az „ardeni erdőt", úgy ahogy azt Shakespeare ismerte, s ahogy odavitte játszani és eltévedni stratfordi polgárait. Jan Kott írta le, hogy a szamárrá változtatott Zuboly nem az egyszerű ember butaságát jelképezi, akihez leereszkedve Titánia önmagát lealjasítja, hanem a szexualitást, hiszen a szamár különleges nagyságú nemiszerve és állítólag rendkívüli hímképessége ősidők óta ilyen irányban izgatja a népképzeletet. Így lehetnek a színjátszó iparosok derék, tisztességes munkásemberek, akik nem önmagukat teszik nevetségessé elsősorban, hanem a *Rómeó és Júlia* íróját. A betétdarab ugyanis nem más, mint a meggondolatlan szerelmes fiatalok elsietett öngyilkossági tragédiájának harsány paródiája.

Sokáig nagy gondja volt a Shakespeare filológiának, hogyan születhetett közvetlenül a sötét hangulatú *Rómeó és Júlia* után ez a szelíden jókedélyű komédia. Most aztán Brook színpadán az is kétségessé válik, beszélhetünk-e a *Szentivánéji álomról* szólva vígjátékról; de az biztos, szelídnek éppen az ellentétét látjuk: az ember-lét kö-

nyörtelenül feltárt ellentmondásait. A kiindulópont hasonló a *Rómeó és Júliáéhoz*. A világrend alapja itt is az erőszak, Theseus karddal és – Arany János szavával – „bántalmakon" veszi Hippolyta szerelmét, majd pedig így parancsol a szerelmi vonzalmára hivatkozó alattvalójára:

Te meg, szép Hermina, személyedet
Atyád parancsának rendeld alá,
Másképp Athéné zord törvénye (melyet
Nem áll mondomban meglágyitani),
Halálra, vagy rideg életre szán. –

Ez ellen a Rend ellen lázadnak a szerelmesek a *Rómeó és Júliában*, itt azonban Shakespeare továbbmegy, s a szerelmet mindenféle rend elleni lázadásnak fogja föl. A *Szentivánéji álom* drámai ellentéte a nappal és éjszaka között feszül: a fény, az értelem rendje szigorú, logikus, az embert szorosan határolt korlátok közé zárja, de egyben meg is védi mindattól, amit a sötét, a szabadjára engedett képzelet világa, az irracionális, az ösztönök zűrzavaros kiélésének lehetősége jelent. A fényben látjuk meddig mehetünk, a sötétben eltévedünk és bizonytalanságérzetünk szorongásokhoz, szörnyű rémálmokhoz vezet. „Őrült a világ és őrült a szerelem. A Természet és Történelem nagy őrültségében a boldogság utáni néhány pillanat:

Mint árny, tünékeny, mint álom, rövid,
Mint villám fénye kormos éjszakán."

– írja és idézi Jan Kott. A férfi, aki az egyik nőt imádta, az ösztön pillanatnyi vágya nyomán másik iránt gyúl lángra, s gyűlöli első szerelmesét, majd aztán kijózanodva ismét visszatér hozzá. Az ezzel párhuzamos másik dráma még lehangolóbb: a féltékenység és szexualitás a szó szoros értelmében az állati lét szintjére süllyeszti le a szamárral szeretkező Titániát. A vak szenvedély, álom és mágia fölborítja az értelmes rendet. Fölfordulás következik, ami természetellenes helyzetbe hozza az embert. A Royal Shakespeare Company előadásán Oberon és Puck fejjel lefelé lóg egy lengő trapézon, Zuboly (Barry Stanton – százegynéhány kilójával) cigánykereket hány, szamárrá változik, a szerelmesek falra másznak és így tovább. E fölfordulás egyik előidézője a természet féktelen fejedelme az ember-világ urához, Theseushoz hasonlóan szeszélyes Oberon (Alan Howard játssza mindkét szerepet), a másik pedig pajkos, sőt néha gonosz szolgája, Puck (Robert Lloyd), akiről az angol filológia rég kimutatta, hogy az ördög régi nevét viseli. Az árny fia, a szorongásos képzelet szülötte, akinek, ha jő a hajnal, a világosság, az értelem időszaka, el kell tűnnie:

Ha mi árnyak nem tetszettünk,
Gondoljátok, s mentve tettünk:
Hogy az álom meglepett,
S tükrözé e képeket.

Aztán eloszlik a rémálom, a rossz Puck magára ölti a jóindulatú Robin pajtás alakját. Kott pesszimista világmagyarázatát Brook nem fogadja el: a színpad fehér falai nagy erővel nyomatékosítják, hogy más az éj és más a nappal.

A színlap tizenhét nagyszerű színész nevét sorolja föl, valamennyiükről illene és kellene részletes bírálatot írni, pedig egyetlen úgynevezett „nagy név" sincs közöttük. Hely hiányában azonban legföljebb csak fölsorolhatnánk őket, ami a magyar olvasónak nem sokat mondana.

TAMÁS MENYHÉRT

Egyetlen arcban

I.

Elhagytam arcomat arcodért,
legyen mit őrizzek, óvjak,

elhagytad arcodat arcomért –
arcod lettem, kitakart arcom vagy.

II.

Megtalált arcunk: gyülékony éj –
hét-tüzet lélegzik vérünk,

áttetsző csillag-pórusai mögött
többé már nincs mitől félnünk.

III.

Zúdulhat ránk átok, pletyka, gúny,
védjük egymást szakadatlan,

magunk ellen; halálig együtt,
arc nélkül: egyetlen arcban!

Tükrök

– Az önvizsgálat naplójából –

(Részletek)

Alakoskodó önmagamnál
csak én vagyok szánalmasabb,
én, kinek jogom van magam fölött
ítélkezni,
száműzni magamból a kiszabott
mozdulatokat,
az öncsaló szavakat,
ki eltűröm, hogy évszak-ürítő,

tüze-nincs vággyal éljek magam mellett,
ki magamra hagyom magamat,
eltelejtem átadni az üzenetet:
a vereség csak akkor szégyen,
ha minduntalan tagadjuk,
takargatni is magunkkal akarjuk!

*

Mi köt ahhoz, kihez semmi nem köt?
mi old el attól, kihez kötődöm?
miért esik oldalra a szemközt?
kifürkészhetetlen – bele kell törődnöm!

*

Bár ritkulnak bennem a sóvár percek,
még mindig nyűvöm testem hatalmát,
szeszélyes-akarnok éhét a húsnak,
önző morajját, bomló vérem
kalmár egyezkedését: gyönyört gyönyörért,
szemem is mindinkább falánkul;
mell, ágyék, comb, comb, mell és újra ágyék –
csoda-e, hogy pusztítással kezdődik
nálam még ma is minden szerelem?

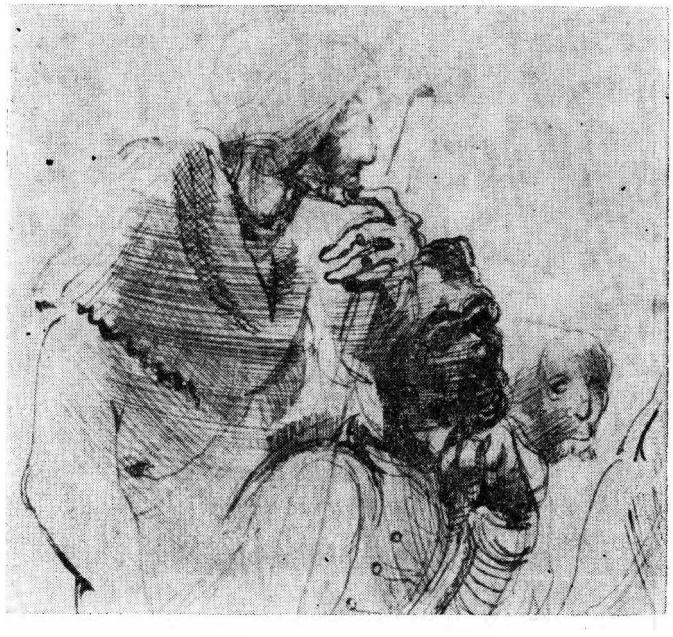

TÓTH BÉLA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁK AZ IFJÚSÁGI KÖNYVEKRŐL ÉS AZ OLVASÁSRÓL

Az ifjúság olvasásának előtérbe kerülése napjainkban senkit sem lephet meg. Aligha cáfolható indoka ennek, hogy a jövő felnőtt olvasóit, könyvet tisztelő társadalmát a jelen fiatalság bibliofil nevelése alapozhatja meg a legkedvezőbben. E távoli célon kívül azonban egy közelibb és szorongatóbb okra is szükséges rámutatnunk. Hazánkban, de külföldön is az iskolai túlterhelés, a tantervek zsúfoltsága ijesztő méretekben nehezedik az ifjúságra. A tapasztalatok bizonyítják, hogy a könyvet forgató, az irodalomban és a könyvtárak katalógusaiban járatos ifjúság könnyebben megbirkózik az iskolai feladatokkal. A rendszeres olvasás kifejleszti szellemi erőit, kitágítja ismeretei körét, gazdagítja a szókincsét és hajlékonnyá teszi kifejezési képességét. Mindez nagy előny a tanulásban és a korszerű ismeretszerzésben. Az olvasó tanulók szabad idejüket célszerűbben és kulturáltabban töltik el.

Az említett okok miatt nem közömbösek számunkra azok a tanácskozások, konferenciák, szümpóziumok, amelyeken a kérdések specialistái fejtik ki véleményüket az irodalomról és az olvasásról. Elgondolásaik és javaslataik előbbre lendíthetik az ifjúság irodalmi nevelésének és általános szellemi képzésének az ügyét.

A következőkben három tanácskozás tapasztalatairól számolok be.

AZ IFJÚSÁGI IRODALOM ÉS A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ

Az Ifjúsági Irodalom Nemzetközi Kuratóriumának nyugatnémet szekciója, az Ifjúsági Irodalmi Munkaközösség (Arbeitskreis für Jugendliteratur) 1972 áprilisában, Urachban megrendezett 18. konferenciáján az ifjúsági irodalom és a tömegkommunikációs médiák kapcsolatát vitatták meg. Bebizonyosodott, hogy ez a terület az ifjúsági irodalom szakértői számára is még eléggé feltáratlan. Hiányoznak a tudományos kutatásokkal is alátámasztott, megbízható útmutatások.

Az urachi konferencia gazdag anyagából a legjelentősebbnek ítélt referátumok gondolatmenetét és téziseit igyekszem a következőkben felvázolni.

K. E. Maier regensburgi professzor, az Ifjúsági Irodalmi Munkaközösség elnöke bevezető előadásában arról a kapcsolatról beszélt, amely a könyv és a többi média – tömegkommunikációs eszköz – között feltalálható. Nem az itt a probléma – mondotta –, hogy a könyvet valami mással kívánják pótolni, hanem az, hogy a nyomtatott irodalom hatását, befolyását a modern kommunikációs eszközök technikai lehetőségeivel kiegészítsük. Mert ezek éppen úgy, mint a könyv, az irodalom hordozói és közvetítői. A pedagógusok és az irodalmárok szakmai elzárkózása mindeddig megakadályozta e kérdéskomplexum elfogulatlan és rendszeres feldolgozását. A mostani tanácskozás hozzájárulhat a helyzet tisztázásához. Igyekszünk meggyőzni az érdekelteket arról, hogy az irodalmi kommunikáció új technikai lehetőségeit nem mint behatolást kell felfogni a tradicionális rezervátumba, hanem mint gazdagodást és szükséges kiegészítést. Az irodalom lényegére és sajátos értékrendjére természetesen figyelemmel kell továbbra is lenni, úgyszintén azonban a mindenkori média sajátos törvényszerűségeire is. Az itt a döntő kérdés, miképpen kell az átvett és át-

dolgozott irodalmat a technikai médiákkal úgy formálni, hogy az a technika objektív törvényeinek megfeleljen, anélkül azonban, hogy ezzel az irodalom lényege és sajátosságai áldozatul esnének.

D. Fischer (Bad Schwartau) referátumát „A televízió irodalmi adásai és ifjúsági fogyasztói" címmel tartotta meg. Megelőzően levetítették a bajor televízió területi programja számára készült egyik krimifilmet. Ez az adás például szolgált egy olyan műsorszámnak, amely a nyugatnémet fiatalok körében nagyon népszerű.

Az előadó abból a kritikából indult ki, amely a televíziót az ifjúság szempontjából ártalmasnak bélyegzi és intézkedéseket sürget (törvényeket a tömegkommunikáció okozta veszélyekkel szemben, programváltoztatást stb.). A továbbiakban érdekes áttekintést adott a fiatalok (6–15 évesek) televíziós szokásairól. Vizsgálatai szerint a nyugatnémet iskolai tanulók átlagosan napi két órát, a hét végén pedig 4–5 órát fordítanak a televízió műsorainak megnézésére. Legszívesebben 18 és 20 óra között nézik az adásokat. A fiúk gyakrabban nézik mint a lányok. *D. Fischer* szerint az olvasás megőrizte a vizsgált korosztályoknál a vezető szerepét a szabad idő felhasználásában. Azok az ifjúsági könyvek, amelyeket tv-daraboknak dolgoztak fel, jelentősen nagyobb példányszámban keltek el, és az ún. „TV-könyvek", amelyeket tv-filmek alapján írtak, bestsellerekké váltak. Ellentétben a szokásos ifjúsági könyvekkel, ezek olykor milliós példányszámban kerülnek a piacra.

Az ifjúság nyilatkozataiból kiderült, hogy e korcsoportoknak szánt tv-adások általában nem érték el a címzetteket, és csak végső esetben nézték, ha e műsorokat délután sugározták. A legkedveltebbnek a szórakoztató sorozatok bizonyulnak, amennyiben a könyvekből, folyóiratokból ismert és kedvelt irodalmi szövegek – kalandos és detektív történetek – tv-megfelelőit megtalálják. A politikai tudatformálás is szórakoztató formában történik, ha ezt a médiák egyáltalán megkísérelik. Így jön létre az ifjúság nagy részénél az az egész nyugatnémet társadalomban megfigyelhető fogyasztói magatartás, amelyet a szellemi tevékenység passzivitása, az emancipációs képességek hiánya, valamint a tradicionális példaképek kritikátlan átvétele jellemez.

Mit kell tenni, hogy az ifjúságot ne kerítse hatalmába a tv-analfabétizmus? Referens nem adott választ a kérdésre, hanem tézisszerűen összefoglalta a megoldásra vonatkozó elképzeléseit. Követelményként hangoztatta a programok összeállításának mélyreható megváltoztatását, tekintettel a tv-nézők érdekeire és igényeire. További követelmények: az adások minőségének javítása, figyelembe véve társadalmi hatásukat, a fiatalok képzési esélyeit és lehetőségeik növelését, – a tömegkommunikációs nevelés kiépítése, a tv-irodalom felvétele az irodalomoktatásba. Mert ez a legkorszerűbb technikával közvetített irodalom az ifjúság életében jelentős tényező, akárcsak a könyv, az újság és a rádió (vagy színház) útján közvetített ifjúsági irodalom.

A gyermekműsorok szerkesztésének kritériumairól olvasta fel referátumát *W. Buresch*, a Norddeutsche Rundfunk und Televisio délutáni programjának szerkesztője. Áttekintést adott a különféle szórakoztató, informatív és képzési célzatú műsorokról. A jó gyermekprogramnak ösztönöznie kell a képzeletet és az értelmet. Ha sikerül tárgyias információt adni a gyermeket környező világról, akkor ezzel indítást ad az aktivitáshoz és a tudati fejlődéshez is. Amennyire fontosak azok az adások, amelyek a gyermeknek örömet szereznek, éppoly nagy jelentőségűek, amelyek kíváncsiságát, tudásvágyát elégítik ki. Sikeres programokat lehet tervezni, kigondolni és készíteni meghatározott korcsoportok számára. A megfelelőt kiválasztani azonban csak a gyermekét jól ismerő szülő képes.

E sorok írója azt a kérdést vizsgálta referátumában, hogy a televízió ösztönzi-e, vagy pedig gátolja a gyermek olvasókedvét, irodalmi érdeklődésének fejlődését. 1208 budapesti általános iskolai 8–14 éves gyermek válaszaiból nyert adatokkal bizonyította, hogy a fiatalabb korcsoportok körében még a televízió javára billen a mérleg nyelve. Az érettebb serdülők többsége azonban az olvasásra adja le szavazatát. A képernyő futó benyomásai, erősen a műsorhoz kötött hang- és fényingerek alkalomszerű információi bármily szépek, szórakoztatók és tanulságosak is, mégsem

kelhetnek versenyre a nyomtatott szöveg (és művészi illusztrációk) maradandóságával, pontosságával, hozzáférhetőségével és az olvasás megismételhetőségével. Olyan előnyei ezek a könyvnek, amelyet az információra éhes serdülők sokra értékelnek.

A MAI MAGYAR IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÁS ÉS NÉHÁNY OLVASÁSPEDAGÓGIAI FELADAT

Az immáron hagyományosnak nevezhető Balatoni Beszélgetések 1972. évi programjában az ifjúsági könyv, az iskolai könyvtár és az olvasás témája is helyet kapott. A Somogy megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya ugyanis több más helyi és országos szervezettel, intézménnyel együttműködve július első napjaiban Siófokon több napos tanácskozást rendezett „A könyv és könyvtár szerepe a nevelő-oktató munkában" címmel.

A konferencia vitaindító előadását *Arató Ferenc* kandidátus, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója tartotta, amelyhez *Kelemen Elemér, Koczka János és Rákai István* referátumai csatlakoztak. A központi téma megvitatására négy szekcióban került sor. A tanácskozáson a szocialista országok (Csehszlovákia és Bulgária) küldöttei is résztvettek.

E sorok írója „A mai magyar gyermek- és ifjúsági irodalom" elnevezésű szekció megbeszéléseit vezette, amelyben főképpen írók, kritikusok, szerkesztők, iskolai és közművelődési könyvtárosok, valamint pedagógusok működtek közre.

A beszélgetés kiindulásául szolgáló első kérdés így fogalmazódott meg: Mennyire felel meg a mai magyar ifjúsági könyvkiadás annak a társadalmi elvárásnak, hogy hozzájáruljon a sokoldalúan fejlett és tevékeny ember kialakításához?

A felszólalók közül többen is méltatták, azt a felelősségteljes tevékenységet, amelyet a Móra Könyvkiadó megalakulása óta (1950) folytat a szocialista művelődés politika elvei alapján. Évente közel ötmillió példányban megjelenő kiadványai elegendőnek bizonyulnak, hogy kielégítsék az ifjúság olvasókedvét és öntevékeny művelődési igényét. A hatalmas könyvmennyiség céltudatosan és egyre hatásosabbar egészíti ki a szülői ház és az iskola differenciált törekvéseit. Ha ma még nem is minden területen, de megfelelő színvonalon, az esztétikai, pszichológiai és pedagógiai elvekre tekintettel látja el a fiatalokat olvasmányokkal. Kézzelfogható bizonyíték erre a siófoki gimnázium nevelőtestületi szobájában megrendezett könyvkiállítás is, amelynek láttán, – és egyéb tapasztalatok birtokában, – túlzás nélkül mondhatjuk, hogy e kiadványok többsége eléri a nemzetközi követelmények magas normáit.

Az egyetlen magyar ifjúsági könyvkiadóra nagyon sokfajta igény kielégítése vár. Az a körülmény, hogy a kétéves kortól az ifjúkorig vállalja a fiatalok könyvekkel, olvasmányokkal való ellátását, önmagában is jelzi az elvégzendő feladatok nagyságát és sokoldalúságát. Érthető tehát, ha a leggondosabb tervezés ellenére kimaradnak fontosnak tűnő olvasmányfajták, illetve nem kapják meg a jelentőségükhöz mért helyet. A hozzászólók több ilyen hiányosságot említettek. *Kecskés Józsefné* például szívesen látna a könyvpiacon ismeretterjesztő kiadványokat, amelyek az általános iskolai tanulók irodalomtörténeti tájékozottságát az életkor követelményeihez alkalmazkodva elégítenék ki. Más tantárgyak vonatkozásában (földrajz, történelem, biológia) a Kiadó már sikeres kísérleteket végzett.

Érdemes felfigyelnünk arra a jelenségre, hogy mennyire nagyok a pedagógusok elvárásai nevelési vonatkozásokban az ifjúsági irodalommal szemben. Javaslataik közt szerepelt olyan irodalmi válogatás, amely az osztályfőnöki órákhoz nyújtana szemelvényeket. Ezek egyrészt az Osztályfőnöki Kézikönyvben ajánlott irodalmat egészítenék ki, másrészt pedig arra ösztönöznék a tanulókat, hogy ne csak a szemelvényt, hanem az egész művet olvassák el. Sok szó esett az iskolaszínpadi kiadványokról. Főképpen a mai témájú darabok megjelentetését hiányolták. *Tari János* író megítélése szerint az iskolai műsoros rendezvények irodalmi anyaga megújulásra vár. Ma határozottan pangás tapasztalható iskoláinkban, ami főképpen a nem megfelelő szín-

padi művek következménye. Pedig a szülők is szívesen vennének részt szép, színvonalas irodalmi értékű színpadi előadásokon.

A nevelés kérdéskörébe tartoznak a humoros, vidám hangvételű olvasmányok is. A humoros olvasmányok elsőrendű mentálhigiéniai szerepe abban mutatkozik meg, hogy nevetésre ingerlő hatásukkal feloldják az idegrendszerben keletkezett feszültségeket és helyreállítják a gyermek érzelmi-hangulati életében keletkezett egyensúlybomlást. A humor tehát nagyon komoly dolog, – legalábbis pszichológiai értelemben az. Pedagógiai hatását is sokra értékeljük. A humor szerepét többen is hangsúlyozták *Hárs László, Tari János, Sasvári Antalné, Molnár G. Istvánné).* Javaslat is elhangzott a kérdésről: a Móra Könyvkiadó tegye hozzáférhetővé a hazai és külföldi irodalom humorban gazdag alkotásait, hogy ez a mélyen rejlő emberi igény a felnőtté fejlődés minden szakaszán kielégülhessen. Feltételezésünk, hogy minél több humor árad a fiatalok olvasmányaiból, annál derűsebb és optimistább nemzedék nevelődik a könyveket forgató ifjúságból.

Az olvasóvá nevelés jelentős kérdésére irányította figyelmünket *Seres József* irodalomtörténész. Sokunkat foglalkoztató probléma ugyanis, hogy miért csappan meg a versolvasó kedv az általános iskola alsótagozatának vége felé. Tapasztalatai szerint az olvasás tanulását gyakran kíséri a sikertelenség, sőt kudarc élménye, amely kedvét szegi a gyermek törekvéseinek. A kezdetben még pozitív beállítódás negatívba való átcsapásában a tanító rendszerint fontos szerepet játszik. Hiszen ő irányítja az egész folyamatot s tőle függ, hogy az olvasás megtanulásakor milyen minőségű érzelmek kerülnek uralomra. Ezzel a megállapításával *Seres József* egy olyan pszichológiai tényezőre irányította a figyelmet, amellyel az olvasás tanítás didaktikusai manapság még alig számolnak.

Tari János problémája sem kisebb horderejű. Úgy látja, hogy az irodalmi nevelés és egyáltalán az olvasóvá fejlődés folyamatában többrendbeli törés keletkezik. Ezek az olvasmányok rossz tantervi elhelyezésének a következményei. Az alsó tagozatból a felsőbe, a felső tagozatból a gimnáziumba történő átlépéskor figyelhetők meg a törésvonalak. A kedvezőtlen jelenség megszűnne, ha a felsőbb tagozatba átlépő ifjúság olyan irodalmat kapna olvasmányul, amely tényleges igényeivel és pszichikus fejlettségével összhangban van. A nevelőknek is azon kellene fáradozniok, hogy az olvasmányok kontinuitását és mérsékelt fokozatosságát fenntartva, megakadályozzák a tagozatok közti törésvonalak kialakulását. Sajnos, a tantervek nem számolnak e követelményekkel, de a nevelők sem ismerik kellőképpen az átmenetekből származó irodalompedagógiai feladatokat.

A szekcióülésen felvetett második kérdés: Hogyan illeszkedjék be az ifjúsági irodalom a tömegkommunikációs eszközök hálózatába? – szintén élénk eszmecserére nyújtott alkalmat.

Kétségtelenül igaz, hogy a tömegkommunikációs eszközök, főképpen pedig a televízió elterjedése mélyreható változásokat idézett elő az emberek könyvhöz fűződő viszonyában. Az információk területén végbemenő viharos erejű változás meggyengítette a könyv pozícióját, ami az ifjúsági irodalomra sem maradhat következmények nélkül. Fontos pedagógiai feladat már napjainkban is, hogy ellenállóbbá tegyük az ifjúságot a televízió túlzott vonzásával szemben. Pontosabban szólva: fel kell készítenünk a fiatalokat a helyes viselkedésre, nehogy ez az új „házi bálvány" áldozatul követelje a kulturálódásra fordítható összes szabad idejét.

A szekció tagjai általában derülátóan ítélték meg a könyv és az olvasás helyzetét a tömegkommunikációs eszközök rendszerében, azon belül is az irodalom, az irodalomolvasás és a televízió, a televíziónézés kapcsolatát. Több megfontolásra érdemes ötlet, elképzelés hangzott el a könyv népszerűségének védelmében. Azzal az állásponttal mindenki egyetértett, amelyet *Molnár G. Istvánné* fogalmazott meg, hogy ti. a könyvnek saját eszközeivel kell megvédelmeznie pozícióit. Fokozni kell azoknak a tényezőknek a befolyását, amelyek az ifjúság tömegeit mind a mai napig az irodalomhoz vonzzák. A rendelkezésre álló eszközök érdekes és változatos felhasználásával szorgalmazzuk az olvasást. Ebben ne csak az iskolák nevelői és a könyvtárosok

buzgólkodjanak, hanem a család is, amely mindenféle nevelő munkának nélkülözhetetlen bázisa.

A televízió azonban hatalmas ösztönzője is lehet a gyermek olvasókedvének. Olyan társadalmi osztályok és rétegek fiatalságában ébresztgeti az irodalom szeretetét, amelyek körében a könyv még napjainkban is ritka vendégnek számít. Éppen az említett okból tartjuk értékesnek *Leinberger Ágota* javaslatát, még akkor is, ha nem egykönnyen megvalósítható. Szerinte a televízió „Nyitott könyv" sorozatának mintájára a gyermekkönyvekből is sorozatot kellene indítani. Bizonyosra vesszük, hogy a tervszerűbb együttműködés az ifjúsági könyvkiadó és a televízió ifjúsági osztálya (esetleg az Iskola-Televízió) között kimozdíthatná e kérdést jelenlegi holtpontjáról. Az ifjúsági irodalom és a fiatalok olvasásának ügye nem nélkülözheti egy olyan nagy befolyású partner, mint a televízió folyamatos és tervszerű támogatását.

A könyv, az olvasás és a tömegkommunikációs eszközök kapcsolatának kérdéséről a szekció résztvevői a következő álláspontot fogadták el:

a) Az elektronikus médiák – főként pedig a televízió – nagy népszerűsége és a szabad időt felemésztő hatása ellenére arra kell törekednünk, hogy a könyv a jövőben is az információ legfontosabb forrása maradjon.

b) A könyv, a nyomtatott szöveg azonban csak azok számára információs forrás, akik erre a célra fel tudják használni. Hogy valaki a könyvek és könyvtárak világában tájékozódni tudjon, meg tudja találni ami érdekli, amire szüksége van, – ezt meg kell tanulnia lehetőleg már fiatal korában. Az iskola azonban e készség kialakítására ma még nem fordít gondot még az egyetemi és főiskolai fokon sem. Pedig a tapasztalat azt bizonyítja, hogy egyes jól vezetett szabadpolcos közművelődési könyvtárakban már az óvodáskorú gyermekek is megtanulják a könyvek közt való tájékozódást. Iskolaügyünk továbbfejlesztésének soron következő szakaszában, a magyar irodalmi tantervek felülvizsgálata és módosítása alkalmával e korszerű követelmény megvalósításáról nem szabad megfeledkezni.

c) Az ifjúsági könyvkiadás sokat tehet azért, hogy kifejlessze a gyermekben a könyv jelentőségének tudatát, ébrentartsa és felszítsa olvasási kedvét. Hazánkban a tömegkommunikációs eszközök befolyása a széles olvasó rétegekre, köztük az ifjúságra még nem érte el a csúcspontját. A nyugati országokban általánossá váló tv-analfabétizmus nálunk még csak szórványos jelenség. A hazai könyvkiadásnak azonban föl kell készülnie arra az információzuhatagra, amely (az újabb „csatornák" zsilipjeinek megnyitásával) egyre erőteljesebben árad a televízió-készülékek milliói-nak képernyőiről. A szinte szünet nélküli (és most a mozikra is gondolunk) audiovizuális áradat könnyen elsodorhatja a fiatal nézők ellenállásának gyenge gátjait, és túlzottan meggyengítheti a könyvek vonzóerejét. Az olvasás fárasztó műveletét a televízió egyoldalú nézése válthatja fel.

Az ifjúsági könyvkiadás a kedvezőtlen folyamatot lelassíthatja, sőt meg is állíthatja. Ehhez nemcsak arra van szükség, hogy külső kiállítás és tartalmi érdekesség tekintetében tovább javuljon a kiadványok minősége. Helyesnek tartjuk azoknak a kiadványoknak a számát is növelni, a választékot gazdagítani, amelyek olyan igényeket elégítenek ki, amelyre a televízió nem vállalkozik. Ebben az összefüggésben fontos szerephez jutnak a gyermeklexikonok és enciklopédiák, a szótárak és hobbykönyvek, továbbá a bűvész- és rejtvényfejtő könyvek, de sok egyéb. a fentiekkel rokon tartalmú kiadvány is.

Az, hogy az ifjúság olvasása és a könyvekhez fűződő kapcsolata miképpen fejlődik a tömegkommunikációs eszközök társaságában, nemcsak a könyvkiadáson és a könyvtárakon múlik. Sok függ a pedagógusoktól is, akiknek e kapcsolat fejlődésében döntő részük lehet. Egybehangzóan az a vélemény alakult ki a szekció ülésen, hogy a pedagógusok felkészültsége az olvasáspedagógiai feladatokra nem felel meg napjaink korszerű kívánalmainak. A pedagógusképző intézmények tanterveiben és a továbbképzési programok tervezésében jóval nagyobb figyelmet kellene fordítani e kérdésre. Csak ebben az esetben remélhetjük, hogy az iskolai tanulókat az ifjúsági

irodalmat ismerő, az olvasóvá nevelésben jártas pedagógusok nevelik. Egy ország népe olvasó néppé egyedül csak a könyvet szerető, a könyvvel bánni tudó ifjúság által válhat. Ilyenné pedig elsősorban a pedagógusok nevelhetik.

ÚJABB TÉZISEK AZ IFJÚSÁGI KÖNYVEK KORSZERŰ ELBÍRÁLÁSÁHOZ

Gyakran elhangzik itthoni fórumainkon az a vélemény, hogy az ifjúsági irodalom fejlődését, társadalmi rangjának elismertetését többek között az is akadályozza, hogy hiányzik az olyan korszerű kritika, amely ezt a fejlődést hivatva lenne figyelemmel kísérni és megfelelően ösztönözni.

Az ifjúsági irodalomra élénken reagáló korszerű kritika dolgában más országok is szűkölködnek. Egy ilyen kritika megteremtésének szükségességét azonban mindenfelé elismerik. Éppen az említett igény szemszögéből nézve igen nagy jelentőségű kezdeményezésnek ítéljük azt a nemrég (1972. aug.) Igls-ben (Ausztria) lezajlott nemzetközi tanácskozást, amelyet a bécsi International Institute for Children's Literature and Reading Research rendezett *„Az ifjúsági könyvek analízise, interpretációja és kritikája"* címmel. A Nemzetközi Intézet neves igazgatója, *Richard Bamberger* professzor megnyitó előadásában körvonalazta a rendezvény célját: „Számbavesszük és újra átgondoljuk az ifjúsági könyvek elbírálásának kritériumait. Eközben figyelemmel leszünk arra a fogadtatásra is, amelyben az ifjúság ezeket a könyveket részesíti, de az utóbbi évek újabb irányzataira is." Az Alpok festői környezetében épült grillhofi Művelődési Házban az ifjúsági irodalom több mint száz specialistája gyűlt össze Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Nagybritannia, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Nyugat-Berlin és Svédország képviseletében.

A referátumok címeinek puszta felsorolása is elárulja a konferencia sematikájának széles skáláját: A jelenkori ifjúsági könyvkritika elmélete és gyakorlati kérdései (*H. Schaller,* Göttingen); Összehasonlító ifjúsági könyvkritika (*R. Bamberger,* Bécs); Az iskolai olvasmányok kritikai megvilágításban (*H. Crombach,* Innsbruck); A gyermekkönyvkritika régi és új formái (*A. Kleye,* Nyugat-Berlin); Az olvasmányokkal szemben a kezdő olvasók és fejlődésükben elmaradt gyermekek részéről támasztott követelmények (*Inge Auböck,* Bécs); Az ifjúsági könyvkritika revíziója (*M. Dahrendorf,* Kiel); A gyermek- és az ifjúsági könyvkritika helyzete Nagybritanniában (*A. K. Pugh,* Leeds), a Német Demokratikus Köztársaságban (*G. Elbert,* Berlin), Nyugat-Berlinben *(A. Kleye),* Csehszlovákiában *(Milena Lukešová,* Prága) és a Magyar Népköztársaságban (*Tóth B.,* Budapest).

A referátumok címeinek puszta felsorolása is elárulja a konferencia tematikáság kidolgozta azokat az újabb téziseket és szempontokat, amelyeket az ifjúsági könyvek kritikusainak elfogadásra ajánl. Ezek a következők:

Valamilyen ifjúsági könyv megítélésének kiindulópontjául a *szöveg,* a *gyermek* és az olvasóban létrejöhető *hatás* szolgáljon.. A megítélés hagyományos szempontjaihoz kiegészítésül egész sor új megfontolásra van szükség, mégpedig:

A szöveg vizsgálatának esztétikai követelményeihez kapcsolódjék hozzá a kommunikációs partner és a kommunikációs cél figyelembevétele is;

A gyermek érdeklődésén kívül szükségleteit is, főképpen pedig társadalmi szükségleteit tekintetbe kell venni;

A hatás vizsgálata arra is terjeszkedjék ki, hogy mi a szöveg jelentősége az olvasó világképének és személyiségének fejlődésében, különösen ami a társadalmi szerepet illeti.

A konferencia plénuma a korszerű ifjúsági könyvkritikában többek között a lentebb felsorolt szempontok érvényesítését javasolta:

1. A kritika az olvasmányok differenciált ajánlásával, illetve elutasításával egyrészt a könyvek beszerzését szolgálja, másrészt pedig készítse elő a szembesítést és ezek kritikai fogadtatását az ajánlott, illetve nem ajánlott szövegekkel.

2. A kritikus méltassa figyelemre a szubjektív olvasási élményt is, és csak azután tegyen tárgyias – racionális megállapításokat. Ennek kapcsán a kritikus társadalmi álláspontját világosan juttassa kifejezésre.

3. Abból a feltevésből induljon ki, hogy minden szöveg szociális funkciót tölt be. A szociális funkció módját és mértékét a szöveg struktúrája, az olvasó társadalmi helyzete és lelki alkata határozzák meg.

4. Dolgozza ki a szöveg struktúrájából az olvasóra vonatkozó megállapításokat, köztük a szöveg nehézségi fokát, azaz olvashatóságát is.

5. A kritikus ne csak a könyvről fejtse ki véleményét, hanem arról az ifjúsági irodalomról is, amelyeket a különféle médiák – az ifjúsági folyóirat, hanglemez, rádió, televízió, film, színház stb. – közvetítenek.

Az ajánlásban szereplő tézisek és szempontok úgy értékelendők, mint *kísérlet arra, hogy az ifjúsági irodalomkritika napjainkban hangsúlyozottan esztétikai fogalmának körét tágabban vonjuk meg.*

Nem tartjuk érdektelennek annak az előre jelzését, hogy az iglsi konferencia anyagát a Nemzetközi Intézet rövidesen könyvalakban is megjelenteti.

KÁNTOR ZSUZSA

A SZOVJET IFJÚSÁGI REGÉNYRŐL

„... és különben is – mondja a fiatal Jura az öreg bártulajdonosnak –, az a véleményem, hogy a legfontosabb, amit az ember életében megtanulhat: szépen meghalni." (Sztrugackij: *Újonc a világűrben,* 1962)

Ez a Jura vákuumhegesztő s e fantasztikus regényben egy csillagra igyekszik, ahol új építkezésbe fogtak, és szükség van hegesztő brigádjukra. Szereti munkáját, szenvedélyesen érdeklődik minden komoly feladat iránt, vállalja a nehézségeket, veszélyt. Amíg az öreg a bárpult mögött – még a földön, és kapitalista környezetben – pénzét kuporgatva csak azért dolgozik, hogy majdani munkátlan kényelmét biztosítsa, a fiú erre az állapotra borzadva gondol: „Hiszen harcolni kell, amíg csak élünk! Talán nem így van?"

A szovjet ifjúsági regényben sok ilyen Jura van. És nemcsak fiatal. Öreg is. Szemjonov idős légikapitánya (*Jégmezők fölött,* 1962.) feladata teljesítése közben veszti életét. És az ember szinte irigyli ezt a kapitányt: „megtette, amit meg kellett tennie".

A teljes, tartalmas élet, és a szép, emberhez méltó halál pátosza jellemző a különböző regényekben. Hősiesség, áldozatvállalás, a közösség ereje, egyfajta büszkeség, hogy mire képes a szovjet ember, hogyan küzd a világ haladásáért – mind ehhez az alapálláshoz tartozik.

„Az elefánt mindenkié! Tömlöcbe senkit! Merihjangók kifelé!" A nyári tábor négyes számú sátrában az úttörők éjszakai államtanácsot tartanak. A kis Delihjar félénken megkérdi: Fiúk, de talán lehetséges volna, hogy egyetlen elefántot meghagynának nekem? – Aha – csapott le kárörömmel Taraszka – mihelyt az elefántra kerül a sor, máris elgyengültél." – Kasszil dicséretére legyen mondva, a gyerekek végül mégis úgy döntenek, hogy azért e g y személyi elefántot meghagyhatnak Dzsungahora jövendő királyának (Kaszil: *Őfensége nyaral* 1965). Itt nem a pátosz, hanem a humor dominál. (A humor hangvételként másodlagos a pátosz mögött, és leginkább az úttörő-tárgyú regényeket és a meséskönyveket hatja át.) Különböző

korokban Mark Twain, Daudet dolgoztak fel hasonló témát. Érdekes összevetni őket. Pl. a Koldus és királyfi történetét evvel az új szovjet változattal.

A csukcsföldi kis Ajvam halászni megy. Sajnos – már csak késő délután. Előbb nem lehetett, tanítás volt. A jégtábla elszakad a parttól, s Ajvamból a jégvilág Robinzonja lesz. A történet kalandosságában valóban Robinzonéval versenyezhet. Ajvam helyt áll, megbirkózik a nehézségekkel. Hosszú ideig kell várnia, míg megmentik. Saját naptárat készít, május elsején kitűzi jégbarlangjára a kis vörös zászlót, és indulókat énekel, ahogyan az iskolai ünnepségeken megszokta. (Szomjuskin: *A jégvilág Robinsonja.)*

Jefremov, a Gyermekkönyv Háza szerkesztője leveleket idéz a Gyetszkaja literatura 1971. novemberi számában. Több mint ezer gyermeklevélből válogat, mind Sz. Mihalkov: *A Szovjet hazát szolgálom* című könyvével kapcsolatos. Ilyeneket írnak: „Nagyon tetszett a könyv. Sokszor elolvastam, és mindig többet tudtam meg a háború és a munka hőseiről. Ha megnövök, én is olyan szeretnék lenni, mint valamelyik az Orlov fivérek közül." – „Szeretek olyanokról olvasni, akik küzdenek a Szovjet hazáért. Boldog és büszke vagyok, hogy vannak ilyen emberek, akik életüket nem kímélve a békéért, és az emberek boldog jövőjéért harcolnak" stb. – E levelek tanulsága szerint a gyerekek számára a legizgalmasabb kaland-, vagy fantasztikus regénynél, az indiántörténeteknél is megragadóbb a hazai hősök élete.

Ez a heroikus magatartás, az értelmes és tiszta élet keresése, ábrázolása néha érzelmes, direkt, vagy naiv, sokszor kitűnő formában valósul meg. S legyen lírai, vagy epikus leírás, hangvételében döntően pátoszos, vagy humorral áthatott, ez a határozott hovatartozás és szemlélet átüt minden történeten.

Akár a felnőttek irodalmában, itt is vissza-visszatérő motívum a háború. Felejthetetlen, minden témára kihat, minden cselekménybe belejátszik. Az élmény, nem véletlenül, hosszú évtizedekre rázta meg az egész társadalmat. Mint ahogy Leningrádban például alig, vagy egyáltalán nem akad család háborús halott nélkül, az irodalomban is kevés az olyan alkotás, aminek közvetve, vagy közvetlenül ne lenne köze a háborúhoz.

Csak egy kiragadott példa: Jakovlev *Érclovas a város felett* c. műve. Rövid történetek gyerekekről – gyerekeknek. A határvonal itt is elmosódott. Lényegében felnőttek számára azonos értékű olvasmány, stílusában, tartalmában egyaránt. Árnyalt, lírai képek a gyerekvilágból. A mindennapok. Egy kisfiú, hóna alatt a korcsolyával a jégpályára megy. Vagyis oda menne, de – a háborúhoz érkezik. Egy ember rosszul lesz az utcán. A kisfiú hazatámogatja. Pedig inkább korcsolyázna. Szeretne egy kislánnyal találkozni a jégen. De hát tulajdonképpen mi történt evvel az emberrel; erős, vállas, magas, nem látszik rajta hogy beteg lenne, miért dől olyan sápadtan a falnak? „Megmozdult az a rusnya szilánk. Annyi évig nyugton volt, és most... – Milyen szilánk? „– Ekkora kis semmiség, öcsém. Gránátszilánk. A háborúnak vége lett egyszer, de a szilánk maradt – feleli, s ujjával a mellére bök."

A szovjet ifjúsági regényben sokszor bukkan fel ez a megbúvó, alattomos szilánk. Akkor is, ha egészen másról szól a történet. De gyakran éppen arról szól: ne felejtsétek el! *„Emlékezzetek Grisára"* a címe egy másik ifjúsági történetnek ebben a novellás gyűjteményben, amely közvetlenül ír le egy megdöbbentő háborús epizódot egy kis gyerekhősről.

Ha lehet azt mondani – és lehet –, hogy az orosz irodalomban a kezdetektől fogva fontos szerepe van a nőalakoknak, ugyanígy azt is mondhatjuk, hogy a gyermek szeretete és megbecsülése is jellegzetes.

Az ifjúsági regény a forradalom hőskorával egykorú, és legnagyobbjai ebben a hőskorban születnek. Katajev: *Távolban egy fehér vitorla,* Ognyev: *Kosztya Rjabcev naplója,* Bjelih-Pantyelejev: *Skid,* Gajdar: *Timur és csapata,* Kasszilj: *Svambránia nagy titka* – hogy csak egyet-egyet említsek. Marsak fémjelzi ezt a kort a költészetben, Csukovszkij, Mihalkov, versben, prózában egyaránt.

Mik a jellemzői ennek a forrásnak? – A gyerek megbecsülése, felnőtthöz emelése, forradalmi hit, elkötelezettség, humánum. Játszódjék a történet iskolában – Gajdar: *Iskola*, Bjelih-Pantyelejev: *Skid* stb., – vagy iskolán kívül –, sehol sem található rejtett „gügyögés", felsőbbséges vállveregetés. A téma általában felnőtt téma: a közös harc, közös gondok. És ebben egyformán bukhatnak el és őrizhetik meg emberségüket felnőttek és gyerekek.

Ognyev könyve a húszas évek végén került először magyar sajtó alá, a cenzúra kijátszására *Miszter Dalton és én* (– Egy amerikai diák naplója) címen, a cselekmény térbeli áthelyezésével, és az író nevének csekély változtatásával. A mű – akárcsak a Skid – nagy hatást gyakorolt az akkori baloldali fiatalokra. A szerzők 21, ill. 19 évesek voltak, amikor a Dosztojevszkij-féle Szociálindividuális Nevelőiskolát (innen a rövidítés: SKID) elhagyva megírták annak történetét. A könyvben szereplő Jankli és Ljonyka a két író. Élményeiket avval a frisseséggel és tehetséggel dolgozták fel, amely még ma is, új fordításban és kiadásban is elevenen hat.

Gajdar, Kasszil, Marsak, Csukovszkij és mások nevét a felszabadulás után ismertük meg. Hatásuk világosan mutatkozik a negyvenöt utáni magyar ifjúsági irodalomban is.

Ez az ábrázolásmód mutatkozik a háború utáni termés javában. Pl.: Fagyejev: *Ifjú gárda*, Kasszil–Poljanovszkij: *Volodja utcája*. És ezt látjuk ma is, nem egy ifjúsági könyvben. Az írók nem félnek felnőtt problematikához, társadalmi valósághoz közeliti a gyereket, bemutatják a gyarló felnőtteket is, akik között él. (Nem fasisztákat, mai embereket, mai hibákkal!) Az ifjúsági társadalmi regények nem szűkítik le a valóságot, széles tablójúak.

Itt van például Szerbakov: *Tyimka szárnyai* (1970) c. regénye. A tíz év körüli Tyimka szembetalálkozik Zsóra bácsi tragédiájával, és Szerkiz alezredes egykori vétkével. Az alezredes a háború folyamán nem mert kiállni barátja mellett. – „De mi is az a bátorság?" – veti fel a címlapon mottójában a könyv. És kitűnik: a próba egy életre szól, korától függetlenül, egyforma erőfeszítést követel az embertől. Tyimka, Edka, Gyimka tündéri gyerektriója mellett a felnőtt szereplőgárda is az előtérben, és reflektorfényben áll.

A. Lihanov sem fél feltárni egy család konfliktusát. Könyvének mottója: „Ne sírj, ne nevess, próbáld megérteni." Az idézet Spinózától való. De vajon megállta volna a nagy filozófus sírás vagy nevetés nélkül az életet ebben az anyóssal együtt lakó családban? A nagymama állandóan az ikon előtt térdel, és uszítja egymás ellen a fiatalokat. Mikor aztán sikerül neki szétugrasztani őket, nagyonis jól tudja, hogy vejének visszatérését korántsem várhatja a szentektől. Azonnal levelet fogalmaz a vő munkahelyére, a gyári pártszervezetbe. Jól kiismeri magát az álszent kisöreg. Anya, apa sodortatják magukat az eseményekkel, nehezen döntenek, mind elvéti valahol, csak a két gyerekhős, Kolyka és Tyemka ártatlanok. Egyikük azt mondja: „Olyanok vagyunk, mint a kerékpár küllői. A felnőttek hajtják a gépet, a küllők forognak a kerékkel." – A tanítónő is rideg, kemény, álszent. Ilyet is ritkán festenek ifjúsági regényben. Pedighát ilyen i s van. Hozzátartozik a valósághoz. És ezt az író nem szűkíti le, olyan őszinteséggel tárja fel, mintha csak felnőtteknek írna. (Lihanov: *Labirint*, 1970)

Ribakov hőse, egy szakközépiskolás fiú autószerelő telepen tölti nyári, szünidei gyakorlatát. Nemcsak a gyerekek, de a munkások ábrázolása is meggyőző, erényeikkel, hibáikkal egyaránt. Majd feltűnik a személyi kultusz időszakának árnya is egy felnőtt személyében, aki az idő tájt aljasan viselkedett. Most így védekezik: „Nem én tehetek róla, hanem a Kor." Mire a könyv hőse, Kros, így válaszol: „Nincs rossz kor, csak rossz emberek." – Ez így persze kissé leegyszerűsített szemléletmód. (Ribakov: *Kros kalandjai, Kros kalandos vakációja*, 1970.)

Magát a gyermektársadalmat az úttörő tárgyú regények festik. Ezekben a felnőttek világa nagyobbrészt halvány dekoráció, csupán háttér: mama, papa, tanárok és ifivezetők elmosódott, általában pozitív tömege. A feladat a jótanulás és a jó közösségi munka. A nálunk ismertek közül kiemelkedik Prilezsájeva egy-két könyve, és Noszov régebbi művei, *A vidám család* és a *Misa története*. Noszov ezekben a kis-

regényekben, történetekben, és a *Jóbarátok* c. regényben kitűnő gyerekalakokat teremt, és sikeresen tükrözteti a társadalom egészséges tendenciáit.

Modernkedő formaelemek, stílus, szerkesztésbeli új utak, játék idővel, térrel, különös szimbólumvilág nemigen mutatkozik. Az ifjúsági regény hagyományos utakat követ. S ezen belül alkot nemegyszer klasszikusat. Humorban, eredetiségben a kicsiknek szóló mesés, verses könyvek emelkednek egészen magas rangra. (Pl. Prokofjeva: *A sárga táska,* Uszpenszkij: *Krokodil klub, Kátya és a krokodil).* A kedvelt krokodil mellett a mackó, a sün és az erdő valamennyi állata feltűnik a mesés és természetleíró könyvekben nagy szeretettel és megjelenítő erővel ábrázolva.

Gazdag és értékes a tudományos ismeretterjesztő irodalom. Ugyancsak nagy volumenű a fantasztikus és kalandos regények kiadása. A sci-fi irója (pl. Beljajev, Jefremov) a világűrben is morális feladatokat tűz hősei elé, akik úgy küzdenek bármely csillagon, akárcsak ha otthon lennének.

A történelmi művek sorában Jan, Alekszejev és mások régmúltról szóló könyvei mellett újra és újra megjelenő téma 1917, a forradalom. Szolovjov: *A müezzin fia* (1971) c. könyvében tatárok, üzbégek, kínaiak, muzulmánok közé vezeti az olvasót, és nemcsak izgalmas kalandokról számol be fáradhatatlan anekdotázó kedvvel, de meggyőzően ábrázolja a nagy változást, amit a forradalom az elmaradt kisázsiai világban véghezvitt. Erről az időszakról szól Pantyelejev is könyvében *(Utak hazatelé).* A Skid előtörténetét közli itt, s a már annyiszor megírt korról élményszerűen izgalmas, szép freskót tár elénk. És itt ismét megmutatkozik a források, a kezdet jellemző vonása: – nincs éles határvonal a gyereknek és a felnőttnek írt regény között.

CSÍKHELYI LENKE

A BOLGÁR ÉS LENGYEL IFJÚSÁGI IRODALOM

Bulgáriában – néhány képeskönyvtől és klasszikus ifjúsági műtől eltekintve – gyermek- és ifjúsági irodalmat csak a Narodna Mladezs, a Dimitrovi Komszomol kiadója ad ki. Gyermek-, ifjúsági és felnőtt szépirodalmon kívül foglalkozik szervezeti, módszertani kézikönyvek és ismeretterjesztő könyvek kiadásával is.

A bolgár ifjúsági irodalom sokkal rövidebb utat járt be eddig, mint a magyar. Az öt évszázados török rabság megbénította Bulgária egész szellemi életét, Botevig (1849–1876) szépirodalomról úgyszólván alig lehet beszélni. Az ifjúsági irodalmat a kényszerűség hozta létre. A szakképzettség nélküli tanítók sem tankönyvekkel, sem egyéb taneszközökkel nem rendelkeztek, kénytelenek voltak maguk fabrikálni tanulságos versikéket, történeteket. Nem is sejtették, milyen kellemetlen örökséget hagytak ezzel a későbbi ifjúsági írókra. A bolgár gyermekirodalom úgyszólván máig vonszolja a didaktizmus kölöncét. Még a huszadik század első felének klasszikus gyermekírói (Elin Pelin, Ran Boszilek) sem mentesek tőle. Különösen kapóra jött a didaktizmus a személyi kultusz korának dogmatikus szelleme számára. Elárasztották a könyvpiacot a primitív módon megírt, sematikus történetek, központjukban a tökéletes úttörővel, aki példa mindenben, olyan kiváló, hogy alighanem varázserővel is kell rendelkeznie, ha mindazt véghez tudja vinni, amit az író állít róla.

Ez az úttörő csak frázisokban tudott beszélni, csalhatatlan receptjei voltak a helyes viselkedésre stb.

1964-ben, amikor Georgi Misev elbeszéléskötete, „A kölyök" megjelent, még javában az ilyen jellegű könyvek voltak divatban. Misev után azonban jelentkezett az új generáció többi tagja is: Koljo Georgiev (Jóéjszakát, apu 1965, Jóbarátok 1966, Harmincegy pár ökör 1968, Álmok a valóságban 1971), Sztaniszlav Sztratiev (Magányos szélmalmok 1969), Szimeon Janev (De mielőtt a ringbe lépnék 1970), Georgi Danailov (Kinn játszanak a gyerekek 1970). 1968-ban jelent meg Georgi Misev újabb könyve, a Figuránsok.

Ezeknek a könyveknek két érdekes közös vonásuk van. Az egyik az, hogy valamennyi szerző bemutatkozásnak szánja őket. Az új nemzedék új korszakot is jelent: új, őszintén átérzett és bensőséges, valóságos és emberi világ ábrázolását. Ezek a szerzők megtalálták az utat a gyermek igazi világához. Másik közös vonásuk: könyveik egyaránt szólnak gyermekeknek és felnőtteknek. Nem új jelenség ez, a világirodalom klasszikus gyermekkönyvei szinte mind tartalmaznak olyan gondolatokat, amelyek elsősorban a felnőtteknek szólnak. Az, hogy ez a törekvés ennél a bolgár írónemzedéknél ilyen hangsúlyozottan jelentkezik, talán ahhoz a folyamathoz kapcsolható, amellyel az utóbbi időben egyre gyakrabban találkozunk a világirodalomban, a színház- és filmművészetben: a gyermek központi szerepet kap. A gyermek, a gyermeki pszichikum az emberi vonások legtisztább formáinak hordozója. Ez a gyermeki jellem a környezettel való összeütközések sorozatában fejlődik, kialakulása során találkozik azokkal az ellenséges körülményekkel, amelyek akadályozzák az emberi személyiség normális és harmonikus fejlődését.

Érdemes közelebbről megismerkednünk ezzel a gyermek-hőssel. Legfontosabb jellemvonása az, hogy *mindennapi* gyermek. Az írók és olvasók egyaránt megcsömörlöttek az emberfelettien tökéletes úttörőtől, az üresen elpufogtatott nagy szavaktól. Ennek reakciójaként ezekben a könyvekben nincsenek nagy kalandok, hőstettek, nagy horderejű események. A szerzők szinte hangsúlyozottan kerülik a rendkívülit. Az elbeszélések, regények témái gyerekcsínyek, gyerekkori emlékek, vakációk – a mindennapi élet. Igen nehéz vállalkozás ez, hiszen a gyerekolvasókhoz könnyebb út is vezet: a kalandos, izgalmas történeteken keresztül. Ezek az írók azonban mindenekelőtt azt akarják, hogy higgyenek nekik, ezért csak olyan témához, környezethez nyúlnak, amit jól ismernek. Újra és újra felbukkanó motívum a szerzők saját gyerekkora: egy-egy izgalmas játék, csíny, konfliktus emléke. Ezek a hajdani gyerekek semmiben sem különböznek a maiaktól, hiszen az erkölcsi mérce, amellyel az író méri őket, korunk mércéje. A gyermek testesíti meg a jövő embereszményét, akinek azonban a mai mindennapokban cseppet sincs könnyű dolga, ha meg akarja őrizni erkölcsi tisztaságát.

Az események, amelyek során jelleme fejlődik, nem világrengetőek. A mindennapi apró konfliktusok ürügyén mindannyiunkat közelről érintő etikai témák kerülnek szóba.

A gyermekhős ellenfelei ismerős figurák. Apró, hétköznapi aljasságok elkövetői: tyúktolvajok, garázda részegek, hatalmukkal visszaélők, a gyerekek tudatlanságát, jóhiszeműségét kihasználó csalók. Megtörtént a felnőttek trónfosztása, hétköznapi emberek lettek, akiket a gyerek a maga tiszta lelkének szigorúságával tesz mérlegre. Nem hiányoznak azonban a „gyerekszívű", becsületes, közvetlen, érzékeny, álmodozó felnőttek sem. Általában ők a szerző gondolatainak hordozói.

Az utóbbi években elvétve megjelent egy-két olyan írás is, amely a családi élet konfliktusaival, a szülők válásával, és a gyerekek válás utáni helyzetével foglalkozik (pl. Cilia Lacseva: Ház a folyó mentén). Ez a téma azonban még mindig igen éles vitákat vált ki a felnőttek körében, s nem mondhatjuk, hogy polgárjogot nyert.

Az új nemzedékkel kapcsolatban feltétlenül szólnunk kell a regények, elbeszélések művészi megformálásáról. Mindenekelőtt arról, hogy ezek az írók, úgy tűnik, megtalálták a megfelelő hangot: az intim, bensőséges, nagyképűségtől, didaktizmustól mentes, meleg baráti tónust. Érdemes külön kiemelni az egyszerű, tiszta,

költői szépségű nyelvet, amelyen írnak. És még valamit: ezek az írók sohasem felejtik ki a szépirodalomból a *szép*et. Nem elsősorban a stílus szépségére gondolok itt, hanem arra az emberi melegségre, szeretetre, különösen gyermekszeretetre, amely minden sorukból árad.

E nemzedék törekvéseinek kitűnő szimbóluma Georgi Misev Figuránsok című könyve, amely hamarosan magyarul is megjelenik. Misev gyermekhősei, akik egy nyári vakáción keresztül cipelik a hegyekben a kitűzőrudakat, nemcsak egy új etika alapjait tűzik ki, hanem a modern bolgár ifjúsági irodalom útját is.

*

Lengyelországban négy könyvkiadó foglalkozik gyermek- és ifjúsági könyvek kiadásával: a Nasza Ksiegarnia (a Lengyel Pedagógus Szakszervezet kiadója), a Horyzonty (a Lengyel Harcer Szövetség kiadója), az Iskry és a Ruch.

A lengyel gyermek- és ifjúsági irodalom előzményei nagyjából hasonlók a mienkhez. A felszabadulás utáni években ugyanúgy „virágzott" a sematizmus, akárcsak nálunk. A lengyel ifjúsági irodalom új korszaka 1956 után kezdődik: írni kezdenek olyan dolgokról is, ami addig tabu volt az ifjúsági irodalomban. Elsősorban serdülőkori problémákról, szexualitásról és szülőkről.

A jelenlegi lengyel ifjúsági irodalom igen izgalmas terület. Mintha valamilyen rendszer szerint tudatosan térképezné fel azokat a közösségeket (család, iskola, mozgalom, baráti kör), amelyekben a gyermek mozog. Sokszor igen bonyolult emberi viszonyokat, kapcsolatokat tár fel.

A gyermek életének színterei közül a család az, amivel a legszívesebben és a legszélesebb körben foglalkoznak a lengyel ifjúsági írók. Azt hiszem, egy ország ifjúsági irodalma sem ábrázolja olyan sok variációban a családot, annak típusait, mint a lengyel. Igen gyakran tárgyalja a család, a házasság felbomlását. Lengyelországban már időszerűtlenné vált az a kérdés, hogy szabad-e az ifjúsági irodalomnak ezeket a fájó problémákat említenie. Náluk megszilárdult az a nézet, hogy helyes a való világot bemutatni, nem kell tehát eltitkolni azt a problematikát, amellyel a gyerek saját életében találkozik, vagy amely a jövőtől való félelemmel tölti el.

A lengyel ifjúsági írók arra a kérdésre keresik a feleletet: milyen is a modern család? Meg kell jegyeznünk, hogy elsősorban értelmiségi, művész- vagy hivatalnokcsaládot ábrázolnak. Nagyon kevés az olyan könyv, amely a munkáscsaládot írja le, és egyetlen egy (Górkiewiczowa: Mégis öröm!) szól a struktúrájában változó falusi családról.

Sokáig *a hagyományos család* ábrázolása volt a leggyakoribb – feltehetőleg azért, mert az írók ezt ismerték legjobban. Ez a család a következőképpen fest: az apa a kereső, az anya a családi tűzhely őre. A gyermekektől elvárják az engedelmességet, a jó tanulmányi eredményt, és a társadalmi szokások elsajátítását. A gyerekek – kisebb szolgálatokat leszámítva – nem vesznek részt semmiféle családi ügyben. Ilyen körülmények közt nem beszélhetünk nevelésről, hiszen amit az ilyen családokban annak neveznek, többnyire egyértelmű a fizikai gondoskodással. Ebből pedig az következik, hogy a gyermekben fellép az elégedetlenség, önmaga belső tökéletesítésének hiánya, s kívülről keres segítséget. Az ilyen családokban következik be a fiatalok lázadása az öregek ellen – így bosszulja meg magát az igazi közösségi kötelékek hiánya. A gyerek, aki nem szólhat bele a család életébe, egy másik életet épít ki magának, amelyről a szülők esetleg nem is tudnak (Ozogowska: Egy lány meg egy fiú, Jaworczakowa: A napos oldalon).

Előfordul az is, hogy a hagyományos család csonka: „hagyományos anya" szerepel például Rolleczek: Kedves kis családom és én, „hagyományos apa" Glinska: Kasia és a többiek c. könyvében. Mindkét esetben tanácstalan, élhetetlen szülővel van dolgunk, akin végül a gyereknek kell segítenie.

Ritka, mint a fehér holló *a modern család ábrázolása.* Ebben a családban az apa és az anya jó barátságban van egymással, a nyugodt légkört a család valamennyi tagjának együttműködése teremti meg. A szülők észreveszik a nevelési problémákat,

és igyekeznek is leküzdeni azokat. Az ilyen családban a gyereknek szabad bírálni a felnőttek viselkedését (Jaworczakowa: Mondok neked valamit, Százszorszép).

A lengyel ifjúsági regények leggyakoribb hőse – s tegyük hozzá, legpozitívabb hőse *a modern magányos anya.* Nehéz körülményei ellenére gondosan neveli gyermekét, érzelmi, erkölcsi nevelésre is jut ideje (Anna Kowalska: Szeretem a szerdát). Nagyon érdekes kérdés, vajon miért van az, hogy az igazán modern nő alakja a lengyel ifjúsági irodalomban mindenek előtt a gyermekét egyedül nevelő anya. Az olvasónak már-már az az érzése, mintha a szerzők nem tudnának modern anyát normális családi környezetben megrajzolni. Talán az is közrejátszik ebben, hogy a demokratizmusra épülő család még elég újsütetű intézmény . . .

Gyakrabban ábrázolják a *látszatra modern* családot, amelyben a szülők a pénzt, a boldogulást hajszolják minden áron, ebben van közöttük összhang. Vagy pajtáskodni próbálnak a gyerekükkel, elfelejtve, hogy nem ugyanahhoz a generációhoz tartoznak. Viselkedésük ízléstelen, nevetségessé válnak. Hamisan modern az a család is, amelyben a gyereket, attól való félelmükben, hogy elvesztik a szeretetét, sorsára hagyják (Kurczab: Hét zöld füzet).

Érdekes módon ritkán foglalkoznak a lengyel ifjúsági könyvek az iskola és az ifjúsági mozgalom problematikájával. Kevés olyan ifjú regényhős van, aki él az iskolában – a legtöbb könyvben az iskola valahol a fiúk és lányok életének perifériáján található, inkább úgy tárgyalják, mint nyomasztó kötelezettséget, nem mint igazán fontos területet. Az iskola mindenekelőtt szereotíp élményeket jelent: félelem a feleléstől, vagy öröm afelett, hogy sikerült megúszni. Igen ritkán foglalkozik ifjúsági könyv egy osztályközösség életével, az ott lezajló legtipikusabb folyamatokkal. (Ozogowska: A zöld pecsét titka, Niziurski: Kópék könyve).

A jellemek fejlődése itt is a környezettel való konfliktusok során fejlődik. Míg azonban az említett bolgár könyvekben a mindennapok apró konfliktusaival találkozunk, addig a lengyeleknél a jellemformáló erő mindig valami nagy krízis vagy kaland. A gazdag, változatos cselekmény, az izgalom közelebb áll a korosztály igényeihez, viszont egyes könyvekben oda vezet, hogy nincs a történetnek egyetlen olyan gyerekszereplője sem, akinek ne volna valami súlyos, felnőtteket is erősen megviselő problémája. Szerencsére ezek a kivételek, a könyvek többségében megfelelő arányban találhatunk izgalmat és humort, problémát és szórakozást.

A lengyel ifjúsági regények stílusa, ábrázolásmódja általában egyszerű, eszköztelen, szókimondó. Sajnos, nyelvi szempontból a könyvek nem túlságosan igényesek, az írók előszeretettel alkalmazzák a diáknyelvet hőseik jellemzésére, méghozzá – érzésem szerint – a szükségesnél nagyobb mennyiségben.

*

Összegezve: úgy vélem, az utóbbi évek bolgár és lengyel ifjúsági irodalma egyaránt figyelemre méltó. Sajnálatos körülmény, hogy kiadói kapacitás hiánya miatt elenyészően kevés kerül kiadásra nálunk ezekből a könyvekből. Reméljük, hogy a továbbiakban ez a lehetőség nagyobb lesz, és gyermekeink, serdülőink több bolgár és lengyel könyvet olvashatnak, jobban megismerkedhetnek e két országban lakó társaik életével, problémáival.

BENKŐ ÁKOS

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL

Bár az ifjúsági irodalom minden országban tekintélyes olvasótáborral rendelkezik, az irodalom egészében elfoglalt helye és szerepe máig sem tisztázott. Az irodalomelméleti munkák nagy többsége teljesen figyelmen kívül hagyja, az irodalomtörténészek is általában rangon alulinak tartják a vele való foglalkozást, s csak az egészen részletes irodalomtörténeti művekben kap külön fejezetet. E tekintetben Bori Imre kitűnő összefoglalója (*A jugoszláviai magyar irodalom története,* 1968.) sem képez kivételt: ott is csak a monográfikus fejezetek bibliográfiai részében találunk utalásokat az ifjúsági művekre. A legtöbb irodalomkritikus sem vesz tudomást az ifjúsági kiadványokról. A vajdasági magyar folyóiratokban – egészen a legutóbbi évekig – csak elvétve találtunk ifjúsági művekről szóló bírálatokat. Rendszeres és érdembeli kritikákat tulajdonképpen csak a *Magyar Szó*ban olvashattunk, elsősorban Szűcs Imre jóvoltából. Feltűnő viszont, hogy a *Képes Ifjúság* – a jugoszláviai magyar fiatalok nálunk is jól ismert hetilapja – még az ifjúsági regénypályázat díjnyertes műveiről sem közölt ismertetést.

*

A jugoszláviai magyar ifjúsági irodalom múltjáról meglehetősen keveset tudunk. A két világháború közötti időszak ifjúsági irodalmát elsősorban Tamás István könyvei (*Szabadkai diákok,* 1933; *Tücsök,* 1935; *A potyautats,* 1937; *A citromgárda,* 1937.) fémjelzik. A felszabadulás után jó ideig nem látott napvilágot jelentősebb ifjúsági kiadvány, mert a negyvenes évek második felében megjelent Weigand József-könyvet, az *Utazás meseföldön*t – amely ízig-vérig a múltban gyökerezik – semmiképpen nem tekinthetjük annak. Ha a legkisebbeknek szóló képeskönyvektől és mesekönyvektől eltekintünk, akkor az ötvenes évekből is mindössze két mű érdemel említést: Debreczeni József *Az első télidő* (1953) c. munkája és Sulhóf József fordulatokban gazdag háborús kalandregénye, a *Varázsvessző* (1956). A jugoszláviai magyar szellemi élet általános fellendülését hozó hatvanas években az ifjúsági irodalomnak nemcsak mennyiségi, de minőségi változása is szembetűnő. Mindjárt az évtized első évében nem kevesebb, mint négy ifjúsági könyv jelenik meg (Bogdánfi Sándor: *A nagy kaland;* Kopeczky László: *Segítség, lopok;* Németh István: *Lepkelánc;* Sulhóf József: *Csöpi),* nem számítva itt Fehér Ferencnek ugyanebben az évben *Az én nyuszim* címmel kiadott gyermekverseit. Ezek közül a könyvek közül – különböző okokból – a *Csöpi* és a *Lepkelánc* érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. Az előbbi a hatvanas évek legnagyobb közönségsikert elért ifjúsági regénye volt. A második világháború idején játszódó történet tizenhat éves címszereplője és érettségire készülő szerelme, Bárány Karcsi a viharos időkben nem érnek rá szerelmükkel foglalkozni, mert megértik, hogy vállalniuk kell a partizánharc veszélyeit. A regény legfőbb erénye az ügyes cselekménybonyolítás és a társadalmi háttér hiteles ábrázolása. Sajnálatos viszont, hogy a jellemrajzok meglehetősen elnagyoltak. Nagyjából hasonló erények, de még súlyosabb hiányosságok jellemzik a szerző utólsó ifjúsági regényét, az 1969-ben megjelent *A nagy mutatvány*t, amelyben bőven találunk érzelgős, hatásvadász jeleneteket. A történet hőse a tizenkét éves Misa, akinek apja bányakatasztrófa áldozata let. A fiú édesanyjával együtt elköltözik a bányatelepről, majd váratlanul megbetegszik

s kórházba kerül. Édesanyja nem látogatja meg s felgyógyulása után sem megy el érte, így Misa nevelőszülőkhöz kerül, Zsuzsi nénihez és Péter bácsihoz, a hajdani artistákhoz, akik minden jóval elhalmozzák. Csak a történet végén derül ki, hogy az anya egyáltalán nem akart megszabadulni fiától, csupán egy autószerencsétlenség következtében elvesztette emlékezőtehetségét, amelyet csak akkor nyer vissza, amikor az idős házaspár összehozza őt fiával. Zsuzsi néninek ez volt az igazi nagy mutatványa: így vizsgázott önzetlenségből, bár tudta, hogy ennek következménye esetleg Misa elvesztése lesz.

Egészen más típusú író Németh István, aki az ifjúság számára írt műveiben, így a *Lepkelánc* elbeszéléseiben is, szinte teljesen azonosul fiatal hőseivel. Tárgyát legtöbbször gyermekkori emlékeiből meríti, de szemléletmódjában nyoma sincs a mindent megszépítő messzeségnek, mindig igyekszik a realitások talaján maradni. Némethnek nem erénye a cselekménybonyolítás. Annál nagyobb mestere viszont az alig visszafogott líraisággal történő gyermekábrázolásnak és a nyelvi jellemzésnek (*Az új cipő, Téli rege . . .*). A tanmeseszerűséget, az oktató hangot kerüli, mert meggyőződése, hogy a helyes tárgyválasztás és a művészileg igényes feldolgozásmód önmagáért beszél. A *Lepkelánc* elbeszélései is főként lélektani hitelességüknek és költői szépségüknek köszönhetik nem mindennapi sikerüket a fiatal és felnőtt olvasók körében.

*

Az ifjúsági irodalom igazi fellendülését azonban az ifjúsági regénypályázat hozta meg. Éppen ezért talán nem lesz érdektelen, ha a díjnyertes és a kiadásra javasolt műveket egy kissé közelebbről is szemügyre vesszük.

A pályázat első díját Gion Nándor nyerte *Engem nem úgy hívnak* c. (1970) regényével. A felnőtté válásról eléggé kegyetlen őszinteséggel szóló könyv hősei: Péter, a rokonszenves ipari tanuló, akiről csak a regény végén tudjuk meg, hogy *őt nem úgy hívják*, hanem Orbán Lajosnak, a túlzottan takarékos és fontoskodó Pollák, az ügyesen rajzoló H. Sz. Dollár, no meg a teherhajón érkező és hamar távozó szőke kislány, Andrea. Gion látszólag szenvtelenül meséli el a történetet. Rövid mondatai legtöbbször csupán tényközlésre szorítkoznak. Gyakran él az ismétlés módszerével is, ám könyve mégsem válik unalmassá, s ebben a mai mondanivaló mellett a mű alig visszafogott líraisága is vitathatatlanul szerepet játszik. A menekülés motívuma is felbukkan a regényben: a kamaszhős szökni készül Andreával, de terve meghiúsul, mert a hajó – akárcsak Péter gyermekkora – a vártnál korábban távozik. Csöppet sem vidám és optimista történet az *Engem nem úgy hívnak*. Ahogy a szerző mondja: „Nem írhattam erről túlságosan vidám könyvet, mert nekem időnként nagyon hiányzik az az ormótlan teherhajó. De azért biztos vagyok benne, hogy megvan még valahol, csöndesen úszik a vízen, és amikor néha kiköt a part mellett, a gyerekek felfedezik rajta azt a szőke és nagyon tiszta kislányt, aki mindennek tud örülni, és szeret hangosan nevetni." Az *Engem nem úgy hívnak* azzal is túlnő a hagyományos kamasztörténetek keretein, hogy fiatal hősei legtöbbször a mai élet valódi problémáival találják magukat szemben.

Szép és megérdemelt sikert aratott Gion legújabb ifjúsági regénye, a *Postarablók* is, amely 1972-ben jelent meg a Fórum és a Móra kiadó közös kiadványaként. A történet gyermekhősei a sikertelen postarablási kísérlet helyett a telefonközpont segítségével egy éjszakára „átveszik a dolgok irányítását", s ily módon akadályozzák meg a játékra kényszerített felnőtteket a gaztettek elkövetésében. A mai valóság problémái a *Posarablók*ban is jelen vannak, a szerzői szándék is tiszteletre méltó, ám a megvalósítás nem sikerült úgy, mint a díjnyertes regényben.

Domonkos István második díjas regénye, a *Via Italia* (1970) mozaikszerűen épül fel. A jobbára csak tilalomfákból álló iskolai élet, a baráti körök és családi otthonok jelzésszerű, s olykor eléggé egyoldalú, kevéssé lényegre tapintó ábrázolása képezik a mozaikkockákat. A regénynek két hőse van: Balázs Feri, akit egy diákcsíny miatt kicsaptak az iskolából, valamint az első világháborúban szerzett testi-

lelki sérülésektől még mindig szenvedő Deda, aki még nyugdíjától is megfosztva, szegényen, de szabadon él s egyre készül élete nagy álmára, az öregsége és betegsége miatt megvalósíthatatlan olaszországi útra. „Az örökkévalóság dalai a szabadságról szólnak. A megnyugvás egyenlő a rabsággal, a belenyugvás a halál. Deda szabad ember. A falumban, ha róla beszélnek, azt mondják, hogy kelekótya, csavargó. Tiltakozom. Ez ellen tiltakozom ebben a könyvben, és a korlátok ellen, melyek nálunk annyira elszigetelik a gyereket a felnőttől." Sajnos, ez a szépen megfogalmazott szerzői szándék magából a műből nehezen olvasható ki. A jó témával Domonkos nem tudott mit kezdeni. A *Via Italia* tele van ellentmondásokkal, a külső és a belső valóságtól egyaránt elrugaszkodó, a fiatal olvasókat mindenképpen zavaró részletekkel, nem is szólva a kizárólag polgár- és pedagóguspukkasztás funkcióját betöltő, ellen-nevelést szolgáló epizódokról.

Az ifjúsági regénypályázat harmadik díját Deák Ferenc nyerte, akinek már korai műveiben is jelentős szerepet kaptak a gyermekkori élmények, bár első ifjúsági műve, a *Bagoly és csizma* csak 1969-ben jelent meg. A kis kötet elbeszélései a tanyai gyerekek „apró örömeiről és nagy-nagy magányáról" szólnak. Deák ifjúsági műveinek domináns alkotóeleme a gyermeki tisztaság és játékosság iránti nosztalgia. Szép példa erre a díjnyertes *Zsivány* (1970) is, amelyben – akárcsak Gion regényében – ismét találkozunk a menekülés motívumával. A gyermeki lélek kitűnő ismeretéről való, érdekes, olvasmányos regény a *Zsivány* – két fiú lopott vakációjának története –, bár nem mentes bizonyos ellentmondásoktól. Deák Ferenc életművét – így ifjúsági műveit is – korábban már viszonylag részletesen bemutattuk a JELENKOR olvasóinak, ezért tekintünk el itt értékes ifjúsági regényeinek-elbeszéléseinek behatóbb tárgyalásától.

A regénypályázat kiadásra javasolt – és időközben már megjelent – művei közül Németh István *Vadalmá*jában (1970) újra találkozunk az író legfőbb erényeivel, ám a *Lepkelánc* elbeszéléseire annyira jellemző költőiséget hasztalan keressük új ifjúsági regényében. A mű hőse – Ati – falun élő nagyszüleinél tölti nyári vakációját. Élményeit barátjához, Pókhoz írt közvetlen hangú beszámoló leveleiből ismerjük meg. Udvarlási próbálkozásról, verekedésről, apró kis „szélhámosságokról", csínytevésekről értesülünk, de megismerkedünk néhány érdekes és találóan jellemzett felnőttel is: a folyton zsörtölődő nagymamával, a melegszívű, de a tütüt igen kedvelő nagypapával, a csősszel, no meg a kissé sematikusan bemutatott Nagyszerű tiszteletessel. A sok apró kaland mellett Ati legnagyobb élménye az lesz, hogy megismerkedik apja múltjával, akinek gyermekkori „hőstettei" között egy dinnyelopás és a ház felgyújtása is szerepel. A már említett sematikus és ma már kissé anakronisztikusnak tűnő figura és egy-két naturalista részlet ellenére olvasmányos, közvetlen hangú, élvezetes humorú és tanulságokban gazdag ifjúsági mű a *Vadalma*.

Fehér Kálmán pályázati regényében, az *Összjáték*ban (1970) az egymással folyton verekedő, életveszélyes játékoktól, sőt, a már-már rendszeressé váló lopásoktól sem visszariadó kamaszbandák tagjait – akik korábban nemes célok, így a partizánok segítése érdekében követtek el kisebb-nagyobb törvénysértéseket – a sportolás vezeti a helyes útra. A kosárlabdázás révén ismerik meg a közös célkitűzésekért folytatott küzdelem értelmét és szépségét, a csapatjátékokban nélkülözhetetlen összjáték pedig a közösségi szellemre tanítja meg őket. Így végső soron nem egyik társuk „köpésének", hanem a sportolásnak tudható be, hogy szinte egyik napról a másikra felhagynak korábbi életmódjukkal, s végül a mostoha körülmények ellenére is beverekszik magukat a köztársasági ligába. Persze nem lesznek makulátlan hősök, nem úsznak szemben az árral. A történetet egyes szám első személyben elmesélő nagy Gólem is – igaz, némi morfondírozás után – természetesnek veszi és elfogadja a jogtalan anyagi előnyöket, mert tisztában van vele, hogy ha megjátszaná az öntudatost, akkor az adott közösségben még azt sem kapná meg, ami különben járna.

Tolnai Ottó munkája, az *Ördögfej* (1970) nem tekinthető sikerült ifjúsági regénynek. Tele van szürrealista elemekkel, homályos, kusza, nehezen követhető részletekkel, de az újabb és újabb asszociáció-sorok okozta kitérők, fékező momentu-

mok miatt a fiatal olvasók számára elengedhetetlenül szükséges cselekményességgel is adós marad. „Elviselhetetlenül égett a szemem – mondja egyhelyütt az elbeszélő –, de nem tudtam becsukni, nyitott szemmel aludtam, ébren álmodtam, vagy . . .” Az efféle részletek s az ezeket követő leírások gyakran megfejthetetlen rejtvényeket jelentenek az ifjú olvasók számára, akik alig-alig tudják eldönteni, hogy mikor olvasnak valóban megtörtént eseményről, és mikor álomról. A keresett szellemességek sem válnak a regény hasznára, nem is szólva az egyoldalúan ábrázolt pedagógus figurákról. Mindenesetre nagyon elvesztette arányérzékét az a kritikus, aki az ifjúsági irodalomnak olyan remekei mellett sürget helyet az *Ördögfej*nek, mint a *Pál utcai fiúk* és a *Légy jó mindhalálig*, hiszen a fentiekben csak vázlatosan érintett okok miatt az is kérdéses, hogy Tolnai könyve egyáltalán ifjúsági műnek tekinthető-e.

Bogdánfi Sándor az *Óriások* (1971) c. regényével – mint maga mondja – verseci iskoltársainak, saját gyermekkorának és egy olyan eszmének óhajtotta tartozását leróni, amely „a soknemzetiségű Vajdaságban csírázott és sarjad immár három évtizede: a testvériségnek”. A regény cselekménye a második világháborút megelőző években kezdődik. Hősei különböző nemzetiségű bánáti kamaszok. Hétköznapjaikról, bontakozó szerelmeikről és helytállásukról szól a történet. Mert a német megszállás idején a kis társaság tagjai nagyon hamar megértik, hogy elérkezett a cselekvés ideje. Felhívásokat, röplapokat terjesztenek s megbosszulják kedves latintanáruk halálát. Ám egykori osztálytársuk – aki a rendőrségen vállal szolgálatot – tudomást szerez tevékenységükről, s üldözőbe veszi őket. A fiúk már nem tudnak átszökni a partizánokhoz, rendre elesnek a harcban, egyikük sem éri meg a felszabadulást. A szerző igyekszik kerülni a sablonokat, bár nem mindig sikerrel, néha bizony eléggé fekete-fehérben ábrázol. De a regény hősei – a 3 méteres óriássá növesztett Öcsi kivételével – nem tekinthetők rendkívüli gyerekeknek, csupán ösztönös kis forradalmároknak, akik a nagy történelmi vihar idején vállalták a cselekvést, a veszélyt, a halált . . . Ilyen értelemben voltak óriások a verseci kamaszok.

Mirnics Zsuzsát egészen a pályázatig főként a Képes Ifjúságban és más lapokban megjelent lényeglátó és igényes riportjaiból ismertük. Az *Égig érő fák* (1971) első terjedelmesebb szépprózai munkája. Témája a felnőtté válás. Hősnője Kardoss Lóci, egy jómódú család elkényeztetett, „agyonnevelt” gyermeke, aki fokozatosan elidegenedik családjától, a négyszobás luxuslakástól, s amikor Laci bácsi segítségével gondolkodni kezd, rájön, hogy neki az értelmes és hasznos élet útját kell választania. Anyja megalkuvása, nagyzolása, a munkanélküliség, az iskolai „fúrások” és egyik osztálytársának, Rózsinak példája teljesen érthetővé teszik választását, nem is szólva „nagymenő” apjáról, akit alig lát otthon. A regény valóságábrázolása hitelesnek tűnik, ám a jellemek eléggé elnagyoltak. Az írónő nem tudta elkerülni az első regények tipikus hibáját: a sokat markolást, a mindent elmondani akarást. A történetet Lóci meséli el hol egyes szám első, hol egyes szám második személyben, jelen nem lévő anyjához intézve szavait. Az *Égig érő fák* érdekes, valódi élményekből táplálkozó mű s említett hiányosságai ellenére is figyelmet érdemlő első regény.

*

Az egyes művek vázlatos áttekintése után érdemes elidőzni egy kissé a pályázatra készült új ifjúsági művek közös, többé-kevésbé általánosan jellemző vonásainál.

Ezek közül a legmeggondolkodtatóbb kétségtelenül *a felnőttek világának sötét tónusokkal történő ábrázolása.* Mindez ifjúsági művekben kissé szokatlan ugyan, de sajnos, gyakran a valódi „életből ellesett”, tagadhatatlan tény. Hibának csak akkor minősíthetjük, amikor az efféle ábrázolás öncélú, egyoldalú és igazságtalan. Gion első díjas regényében a felnőttek, sőt, a valameddig már eljutott fiatalok is rendre „pocsék alakok”: „Pollák amúgy is elég pocsék alak, de a műhelyben egyenesen kibírhatatlan . . . A műhelyben már várt bennünket Sabol, a főnök. Nem túlzok, ha azt állítom, hogy ez még Polláknál is pocsékabb alak . . . Két napig csak azt magyarázta, hogy én nem is tudom, hogy nekem milyen jó dolgom van, és hogy vele

milyen komiszul bántak inaskorában. Ha akkor nem pusztultam el, hát sohasem fogok. Pedig Sabol mindent megtesz, hogy elpusztítson." (39–40.) De különösen a pedagógus figurák ábrázolását érezzük igazságtalanul egyoldalúnak és félrevezetőnek. A *Via Italiá*ban például a kitűnő diákok önszorgalomból szavalják az iskola tilalmi rendelkezéseit, az osztályfőnökök pedig időnként „osztályok közötti versenyeket rendeztek, melyeken néha-néha az igazgató is megjelent, s szóbeli dicséretben részesítette a győzteseket, vagyis azokat, akik a legtöbb felirat szövegét tudták a táblára írni egy perc leforgása alatt". (7.) Az *Ördögfej* tanító nénije pedig rendszeresen pofozza a nevelésére bízott gyerekeket. Ürügynek elég egy kis kuncogás is. Amikor az elbeszélő nem tudja megmutatni a térképen a Duna bal partját, a tanító néni teljesen elveszti a fejét: „Két kézre fogta a hajamat, és döngetni kezdte a fejemmel a táblát... Ez a bal, ez a jobb! Ez a bal, ez a jobb!" (42–43.) A *Zsivány* Pikolája is arról mesél, hogy a szociálkülönítményben „minden tanár páholta a gyámolítottakat". De az intézet pszichológusa is megkapja a magáét: „Két álló napig szopta a véremet, mint egy pióca, végül is azt tanácsolta, hogy dobjanak át a Pedagógiai Központ szociálkülönítményébe. Finom egy állat ez a Török Adalbert. Egyszer majd számolok a fejével." (11.) De emlékeztethetünk még az *Összjáték* tanár szereplőire is: „No de le a kalappal az új tanárok előtt. Olyan tanulás kezdődött, hogy alig vánszorogtunk tőle. Mindegyik kísérleti nyulacskájának tartott bennünket. Nem mondom, kínlódtak ők is, de végül mi ittuk meg annak is a levét." (42.) Ugyanebben a műben szintén a felnőttek romlottságát példázzák az „UNRA-csomagokkal" megvesztegethető játékvezetők. Végül hadd idézzük az *Égig érő fák* hősnőjének töprengését: „Nem nagyon jó fiatalnak lenni... De ennél, azt hiszem, már csak az a rettenetesebb, ha felnő az ember, ha úgy lát, úgy gondolkodik, beszél és úgy cselekszik, mint te vagy Zita néni, Béni bácsi vagy a diri... Nem akartam felnőtt lenni." (111–112.) De ezt a regényt semmiképpen nem érheti az egyoldalúság vádja, mert több rokonszenves felnőttel – köztük pedagógussal is – találkozunk benne.

A felnőttek világának elítéléséből egyenesen következik *a menekülés motívuma*, amely Gion, Domonkos és Deák díjnyertes regényén kívül az *Égig érő fák*ban is meghatározó szerepet játszik.

Végül az is közös még e regényekben, hogy *a gyermek- és kamaszhősök gyakran meghazudtolják életkorukat* – oly mértékben, hogy ezt az akceleráció sem indokolhatja –, *a szerzők többsége* pedig *vagy hőseivel „beszélteti ki" a mű lényegi mondanivalóját, vagy maga teríti ki lapjait, ha máshol nem, akkor a „fülszövegben"*. De ha ezt mégis elmulasztaná, akkor szinte elnézést kér érte.

Úgy véljük, szóvá kellett tennünk e hiányosságokat, még akkor is, ha ezek javarészt általánosan jellemző betegségei az ifjúsági műveknek. Ezeket a hibákat csak a legsikerültebb könyvek szerzői kerülték el, azok, akik jó érzékkel ismerték fel, hogy a ma fiataljai a kaland és a romantika mellett az élet valódi problémáinak leplezetlenül őszinte megjelenítését is igénylik.

CZILCZER OLGA

Egyetlen ablak

A férfiak akiké lenni szeretnénk
mit sem sejthetnek a szülés extázisából
Még egy nőorvos sem
tudhatja szenvedéseink gyönyörünk
Mert egy halvány gyűrődést
a lenvászon lepedőn benedvesítve
egyszer eltüntettünk a vasalóval
négyrét hajtottuk szépen
vele együtt a levendula illatát
Aztán kinéztünk immár szűzen
egyetlen ablakán a hétköznapoknak
melyeket közérthetővé
mi tettünk

Ébredés

Vigasztalhatatlan bár
valahová eljutunk
Bent a szobában
mikor csak az éjjeli lámpa ég
s fontos dolgokkal
foglalatoskodik a kéz
egy cigarettáról
hangtalan lehull a hamu
a gondozott parkettára
mint egy szórakozottan elejtett szó
melynek idegen csengésére végül
akarva-akaratlan
fölfigyel a lélek

Szerepek

Kopogtatott a főnök ajtaján
Hiába Kénytelen volt hát
szemével bűvölni meg az ajtót
addig-addig míg elillant

a háta mögé került
onnan szólította meg
Mit óhajt kartárs
kérdezte egy locsolókanna
A virágok halk kortyokban
nyelték italuk
miközben szemlátomást
belenőttek cserepeikbe
valami kimondhatatlan
de biztos sejtelemmel

MAKAY IDA

Őszi bokor

Micsoda érces, győztes pompa!
– kiáltom –. S elhull, ha hozzáérek:
Szökőben a törékeny szerelem.
Harminc után a dezertőr remények.

Októberi csendélet

A déli napban tölparázslanak
a vázában a vörös levelek.
A száradó gally utolszor lobog.
Csöndes mementó. Csokornyi máglya:
Elégnek mind az évszakok s korok.

Az októberi réthez

Életünk most lobog föl.
Öleld megroppanásig,
fényes rét, el ne engedd!
Halálunk most hajt ágat.
Boruljon rá szerelmed!

TAKÁTS GYULA

KISS TAMÁS MÉRLEGE

A 60 éves debreceni költő válogatott kötete, a „Mérleg hava" – egy „barázda egyenes" útú költői pályát és egyéni arcú költészetet tár elénk. Maga is tudja ezt és érzi, hiszen kitartóan és bizony sokszor nagy magányban dolgozott művén. „A jegy" című versében így emlékezik meg erről:

Ez az, mit csak nekem adott,
nem ismételt, hogy ide tett,
hogy legyen külön-egy világ,
amiből nem engedhetek,
ami enyém és senkié,
az én ismertető jelem,
számon tart engem általa
s róla én őt megismerem.

Ez a magamegvallás és hajdúsági öntudat segítette és emelte olyan költővé, amelyeknek biztos jegyeivel és színeivel jelentkezett már első verseivel is a harmincas évek elején. Mert Kiss Tamás, amint ezt válogatott kötete is bizonyítja, mindig is a Nyugat utáni harmadik nemzedék egyik jelentős poétája volt. A mi nemzedékünké, még akkor is, ha időnkint méltatlanul ki is felejtették a kritikai skatulyázások rekeszeiből és végül a Magyar Irodalomtörténet 6. kötetéből is... Velünk együtt jelentkezett... Még pedig indulásunk sok jellegzetes közös vonásával és kapcsolatával, amelyet nemcsak a Jékelynek és Weöresnek szóló ajánlások bizonyítanak, de a költészetről vallott igényei is. Ahogy egymásután olvasom a verseit, egyszerre elevenedik meg ez a múlt. A „tündéri" – igen ezt kell mondanom –, mert hiszen az elsuhant ifjúság fénylik azokból vissza... E versek szinte kilépnek a kötetből. Rímeik és képeik mögött az emlékek kezdenek világítani. Régi levelek sorai zümmögnek, négy évtized barátsága vall a kezdésről, a versírás hajdani érzéseiről, az ihletről, és arról, amit még ma is alig-alig említ e műről a kritikánk. Egyszóval nemzedékünk költészetének világa és hangja kísért Kiss Tamás 1930–40-ben írt verseiből, amelyekben a kezdet-kezdetén is biztos versépítőnek bizonyult. A poétika szabályainak biztos alkalmazójának. Zeneinek és magvasnak, tiszta horizontúnak. Aki a Csokonai ízű és villanású színt és játékosságot az ő keserűbb tömörségéhez igazította. Puritán fényessége a gondolaté. Nem mutatványos, zsonglőr, – pedig ugyncsak ért ehhez is, mint az „Esti disszonancia" is bizonyítja –, de kiegyensúlyozott és mély. Tartanak és adnaü is a versei. Tartanak egy alföldi lényegű magyar világot és adnak mélyen humánus szépet, amely magához rántja az olvasóját, akárcsak az „Este a tanyák közt" alig néhány sorból épített két versszaka.

Lehull az éj egyszerre,
a Föld el is felejti
a Napot, a tengerre
tenyeréből leejti;
minden *egy* akar lenni:
az okozat az okkal,
és véges lesz a semmi:
szomszéd a csillagokkal.

Játékos versei is gondolatot ölelnek. Vaskosat a könnyen hajlított versformák szépen munkált rácsai között. És kormosabbat is, hiszen még „Táncrahívójában" is arról dalol a kar, hogy „nincsen urabb a halálnál." Az ő anakreoni versei is fekete aláfestésűek:

hisz egyetlen dicsőség
csupán: szeretni, élni,
s egyetlen gyalázat
egyszer megöregedni.

Talán e gyakran „színtelen" magvasság említett jegye is hozzátartozik, hogy nem sokat emlegették köteteit. – És szülőföldje?... Vagy túl puritánok voltak ők is és rátartiak, mint költőnk?... – Emlékszem, egy régi közös kirándulásunk fényképére. A vidám, költői társaságban ott áll a bor tövében, a badacsonyi Kisfaludy ház előtt ez a társaság. És a képen ő olyan egyenes és olyan peckesen áll, mint egy kunsági huszár, mintha nem is a hajdúság egyik legjobb, boltos homlokú poétája lenne... 1939-ben a Nyugatban Tyukody-Baudelaire-nek említettem. – Nem tudom, mennyire találó? – De az sem lehet véletlen, hogy 30 év után a „Fogóddz a csillagokba" című kötetében a válogatáskor a „Párizsi éjszaka" című verse után a „Debrecen" című következik... Az európai magyar költő olyan választása és a neveknek olyan csoportosítása ez, amelyek mögött az az érzelemvilág él, melyből táplálkozik. Mint a „Maradandóság városának" címerében a főnix madár.

Ki fönn a lángokon hevül,
s parázson lépeget,
de szárnyai összekötnek
földet és eget.

Valahogy így áll költőnk is szerény rátartisággal Nyugat és Kelet fényes és sűrű és nyers terében. Akinek lelkivilága és műveltsége a „Tuileriák kertjében" is egyszerre és egymásra idézi a hazát és szép szóteremtésével a „lélekhont", amely nála az európai kultúrát jelenti.

Attika, Róma, Napkelet
találtak itt egy enyhelyet,
meleg ölet, közös anyát,
valami emberi tanyát,
ahol mindig jön pillanat,
amivel megválthasd magad, –

Az a költő írhatja ezeket, aki testben és lélekben egyszerre él a dunavölgyi („Dunához Orsovánál") és a szellemi magyarság hazájában, mint Fazekasék köre, Csokonai és a megidézett Kölcsey és Ady.

Van egy hazád – az otthonod,
de fészked is e föld – honod,
lélekhon. Vigyázó szemek
szüzek őrizték e tüzet,
barikádokat, halmokat,
biztató forradalmakat.

Egész lényével és költészetével így él a Tiszántúl világában. Nemzedékünk dunántúli hangvételű költőinek mintegy lírai ellenpárja az ő költészete. Épp így színesebb és egészebb is ez a lírai világ és vele és benne a hazai valóság és a nemzet gondolatának megjelenítése is. Kiemelkedő verse e körből a „Kunsági elégia". Magyarság és emberiség kérdései, nép és költő sóhajai és igéi szállanak e versében a szállások tüzei körül. Petőfi őszi pusztájában egy mai költő, aki a 20. század emberi és költői gátlásaival és kétségeivel viaskodik a négyrészes elégiában. Magány, sors és cél kolomp-hangjai és a föl-föl lobogó remény lángjai az alföldi estében.

Mesék fogytán el-el bolyongok,
a nagy puszta így még befogad
– rab lelkek Amerikája –,
előttem nyár, nyomomba fagy.

Költészetében külön fejezetet érdemelne ez a vers, amely a hazaszeretet és a lét kérdéseire és a költői életformák titkaira keres és ad válaszokat. Ebben a versében már 1941-ben váteszien jelezte, hogy: „viszik hát majd új háborúba – ontani vérét, erejét."

Hó alatt lesz a temetője,
kopjafája orosz vadon,
s hömpölygeti ártatlan vérét
a csendes mélyhullámú Don.

De mint közéleti és mai költő oly reális és igaz, hogy nemcsak a nép pusztai régi táncát látja, de a mai, meg sem születhetett nemzetben az „Árnyak táncát" is, amelyben „– a műtős karja meg se remeg, – ha vödörből önt ki nemzetet." – Igen erős reális jegyekkel átitatott költészet az övé. A mai élet és a mában újra szólított irodalmi hagyomány Arany Jánosian pedáns költője Kiss Tamás. Kicsit katedrán ülő, mint minden napjai is azok voltak a Kossuth Egyetem gyakorló gimnáziumában. Debreceni jegyekkel ékes, egyetemes költészet, amely a divatos kontárkodást a leghatározottabban utasítja el. 1944 után a hangja és írásmodora még csak mélyült e jegyekben. Szinte a melegség nélküli észköltészetnek mondhatnánk. „A rend" és az „egyensúly" a vezérlő csillaga. Túlságosan is fegyelmezett. Tüze visszafogott, nem ságuldva lobogó de kohóba szorított. Ebből, az egyes témákra összpontosított hőből aztán alaposan kalapált versek állanak elő. – Több szabad lángolást! – mondhatnánk és mondhattunk volna is neki, de ő nyugodtan dolgozott tovább. Sokszor hosszú esztendők görcsös és torokszorító kínjai között is. Szüksége van minden céhnek, épp a céh becsülete miatt az ilyen mesterekre. Jó könyvre és versekre a ponyván!... Az utóbbi évtizedben is így emelkedett tovább gondolati lírája. Semmisem állt tőle távolabb, mint a filozófiai igényű divatos semmitmondás. Nem színeivel és képeivel varázsol egyéni világot, hanem szép tágasságával, nyugalmával és arányérzékével. Reális, földi költészet. Akinek a versében még az éj is „négy talpára ereszkedik". Mint a puszta, széles látókörű. Közel s távol valami kézzel el nem érhető végtelen emeli.

Nem hiszek én jósoknak, mágusoknak;
a tér rettent, a szám izgat csupán:
mért hull a lét planéta-távolokra,
s miért van kettő, mikor több az egy.

Anyagi és már-már matematikai szerkesztésű ez a gondolati líra, amelyben a téma és a gondolat szinte olyannyira kitapintható, mint egy-egy tárgy. Nem leng, de áll és belénk ül. Az emberi mérték és a földi tér az ideálja, és a hona.

Jöjj közénk, Mítoszok Fia,
hagyd el jégfürtű Csillagod... !
A halhatatlan istenek
irigyek: öröklétüket
únják. Kitépik a hajad,
kitördelik fogaidat,
meghajlítják gerincedet,
kilopják tündöklő szemed.
Irigylik azt, hogy változunk,
hogy érzünk, emberek vagyunk,
hogy élünk, s egyszer meghalunk.

Így és ilyen „egek tüzébe fújva, – költők, hát ti segítsetek – emberré lenni, újra". Így vallja, igen, de kicsit olyan kerülőkkel és áttételekkel, mint a keleti, mondjuk épp a debreceni minta. Ahol Csokonainak Gulyás Pál válaszolgatott. Az anakreonira és az ódaira a veinemöjneni hang, a sámáni erő. Nem véletlen, hogy Kiss Tamás a költő halálának 10. évfordulóján ezt a Gulyás Pált idézte meg. Mégpedig így:

Nem szólt század óta szebben
senki nálad Debrecenben,
emberibben a hazában,
magyarabban a világban.
Te voltál itt az utolsó
varázsló és igazmandó,
garaboncás, iródeák
kit kileltek még ideák,
s kiről tudjuk csalhatatlan
mért halott a halhatatlan,
súghat-búghat emberöltőn
fölötted: te vagy a *költő.*

Valahol így és itt kell keresnünk költői hitvallását ennek a tárgyszerű észköltészetnek is, amelyről szóltam Kiss Tamás lírájának e rövid vázolásában. Keresnünk egyben azt a magyar versideált és költőtípust is, amelynek jegyeit még alig vázolta föl irodalomtörténetünk. Még platoni értelemben sem világít ez a munka. Berzsenyi értelmezésében és szavával, sehol sincs a „szobra"... Mellébeszélésekkel és melléérzésekkel kerülgetett lírai világ – ... Kicsit költői délibáb lenne csak? – És épp ezért „halott a halhatatlan", ha másutt nem is, de épp irodalomtörténetünkben?... Ezekre figyelmeztet Kiss Tamás is megemlékezésében. És a „Mérleg hava" pedig minket emlékeztet költőnkre, akit még ha néha kihagytak is, de műve mégis mindig ott volt és ma is ott van a Nyugat utáni harmadik költői nemzedék legjobbjai között. Amit írt ez a nemzedék, az ő művével csak mélyebb és gazdagabb lett.

FUTAKY HAJNA

ÁTVÁLTOZÁSOK

Károlyi Amy összegyűjtött versei: *-talan, -telen*

Az élet a halálról is gondolkodni kényszeríti az embert. De milyen sokféleképp reagálunk az élet elvesztésének kilátására! Félelemmel, riadt vagy etikus tiltakozással, borzongó kíváncsisággal, magacsitító hittel, oly ritkán sztoikus elfogadással és oly gyakran az elhallgatás struccmódszerével. Az álvigaszok narkotikuma, vagy ha úgy teszünk, mintha örökké élnénk, bármennyire különböző gyökerű „válaszok" – ugyanoda vezetnek: az ember méltóságát sértik, mert ez is, az is önbecsapás. Károlyi Amy költészete nagyszabású – bár vitatható eredményű – kísérlet arra, hogy az emberi minőséget jelentő öntudat számára méltó és igaz halál-képzethez jusson el. Versei a halállal való szembenézés ihletéből születnek. *Halál* helyett – vagy mellett – szinonímák is állhatnak (pl. Alföldy Jenő „halálösztön"-t mond), eufémizmusok is. Talán valamenynyinél találóbb, mert halál-értelmezésének speciális vonatkozásaira is utal – az *átváltozások.* A versek ugyanis nem a pusztulás állapotát festik, hanem az átmenetet és kapcsolatot a még élő és a már halálon túli, az *innen* és az *odaát* között. Feltételezve, sőt állítva a kettő egyaránt – ha nem is egyformán – létező voltát. A két létsík minőségét és kapcsolatát azonban nem ábrázolják (vagy sejtetik) azonosan; e költészet belső feszültségét épp az adja, ahogy egy enyhén materialisztikus pantheizmus és egy spirituálisan salaktalan lét ezotérikus sejtelmei váltják, illetve átszövik egymást. Háttérben ott lappang a test és lélek hagyományosan duális szemlélete, ezért lesz a versek válasza a halál-problémára minden hajszálfinom szépsége, esztétikai vígasza ellenére olykor mégis illuzórikus, a testi lét konzekvenciái alól a szellemet feloldó reménnyé. Nem

a vallások antropomorf hiedelmei szerint, ezekhez Károlyi Amynak nem sok köze van, inkább a tűz és fény metaforáinak elvont jelzéseiben.

A korai versek még sokféle összefüggésben mondják el az embernek az anyagi világgal való egységét *(Üzenet, Honvágy)*; a szellemi üzenetek is az anyagban őrződnek meg, egyik legjobb verse *(Torzó)* szerint. A halál képzetei mindig a földbe tért halott körül merülnek föl, de a halottnak Károlyi Amy kezdettől tulajdonított valamiféle leszorított árnyék-létet. A földbe-térés anyagi történését („magam is minerálé lészek" – ahogy az ifjú Csokonai mondta) egy Hádész-lét mitológiájával fonta össze: „Valami pici, percnyi lét a holtaknak is megmaradt, / átmelegíti őket a föld; / átmelegíti őket a nap / . . . / Arcukat árnnyal fedik el . . ." A létentúli lét titokzatos kapcsolatot tart az élővilággal, mely „Holtaknak élő köntöse", „kényes máz", alatta „egy más világ / húzódik meg, mint jég alatt a víz . . ." A *Requiem* összefoglalja e „más világ" anyagi és spirituális folyamatait. A halál a testi megsemmisülés riasztó naturalisztikuma ellenére – „Ezüst fejük hullott dögként / a buckákat megkoccantja . . ." – valami különös jelentőséget, szépséget ad a szürkék csapatának: „Ösztövér kis életüknek / nagyot füstölt gyertyavége / . . . / Besüppedt holt madár-szemük / merevségét béke oldja, / ezüstözi virág-leplük / a halottak hűvös holdja". Reális tényekből varázsol itt a gyengéd kegyelet, de mindjárt megjelenik az átváltozás, átlényegülés kezdő motívuma is, hogy a halálnak a kiteljesedés, szabadulás, újjászületés misztikus értelmét adja: „Börtönajtónk dallam repeszti, / sötétben fényes csóva száll . . ." – A materiális és metafizikai halál-értelmezés, a Hádész-lét és a misztikus transzfiguráció összekapcsolása táplálja a *De profundis* sugalló képeit lét és nemlét racionálisan kifürkészhetetlen összetartozásáról, s a halálban egy új, magasabb létbe emelkedésről.

„Gyökér vagyok a gyökerek között.
Dohot lélegzem, nyirkot iszom.
Mig fel nem lebben holtom barna szárnya,
mint kék egekben ringó vércse szárnya,
mig gally nem leszek,
a mélységből kiáltozom."

Ezen az úton lesz a halál *átváltozás*, „sötét kristályoldata" kiold az ismert lét nyűgeiből; az *átlényegülés* kapuja, küszöbe, rajta túl „Az égi vegytan kezdődik", belépünk a csillagmélyi tűzbe, / hol minden törés ép-egészre ég"; „Jákob létrája" is, felemel oda, honnan „Isten lépesméze hivogat". Egy modern filozófiai elvontságú, keresztény világképet nem nehéz fölfedezni e versek szemléleti modelljében: „A lélek másképp menekül / a mocsoktól mi ráragadt: / tégelyben olvaszt csillagi / hőfokon sárból aranyat." Eddig jutva a kialakult halálkép tartalma nem ad lényegesen többet vagy mást, mint az ismert keresztény tanítások, inkább csak a túlvilági igazságszolgáltatásról szóló rémítő és a lelkek találkozásáról szóló kegyes ígéretek kirekesztésével.

A későbbi versek között több a halál-utánt már nem csupán lelki történéssé szublimáltan ábrázolja, vagy legalábbis nem ezt hangsúlyozza. Eltávolodva az istenközpontú túlvilágképzetektől, mintha a herakleitoszi „örökkön élő tűz" és a hiánytalanul teljes platóni idea-világ között kristályosodnának az *odaát* merőben elvont sejtelmei. *(Patientia, Negatív, Alkimia, Tankréd és Klorinda* stb.) Már nem tart fenn konvenciókat, sőt annyira igyekszik elkerülni a másik létsík evilági szemléletű értelmezését, hogy még a legszellemibb földi kategóriáknak, a szépségnek és mértéknek a továbblétezését is feladja. Csupán egyet tart fenn, a másfajta létezésbe, az ismeretlenbe való átlépés „bizonyosságát", s hogy a kérdés megoldását ebben az irányban keresse.

„A szoba szorongatott,
nagy ivben betörtem az ablakot.
A cserepek visszahullottak
a mértékre, a szépre –
szabálytalanra szabdalva
kiléptem az égbe."

A tárgy természete lépésről lépésre kényszeríti a költőt a világnézeti határozottság felé. A kötet utolsó harmadának versei azért adnak sajátos szellemi izgalmat is e nagyon artisztikus poézis értékeihez, mert a hit, az illúziók és a tudható tudás felelőssége közötti antagonizmus szántja fel. Károlyi Amy mélyen átéli a dilemmát Mária mennybemenetele és a Széna téri piac pirosarcú kofái között. Mindez – paradox módon – élet-vallomásaiban fogható meg legtisztábban. A halálról mondottak az élet közegében visszhangzanak, s közvetlenül vagy közvetetten az életet is minősítik. Bármily szépnek, a felemelkedés és megtisztulás misztériumának látja, akarja láttatni többször is a költő a halált, s hozzá képest az életet önző tülekvésnek, „anti-mennyországnak"; kevesen érezhetik, élhetik át oly mélyen a létezés gyönyörűségét, mint Károlyi Amy.

Amíg a versek szerinti élet lényegében a fák, füvek, csillagok, évszakok, állatok, halottak, antik hagyományok, családi vonzalmak, szerelmek keretében folyik, – valami árkádiai öröm leírhatatlanul gyengéd, érzékeny szépsége hatja át. Fájdalmasan is remegve-boldog gyönyörűség „sugárzó csillagok alatt, / félholdas éjszakán, / mikor almák érnek és vágyak"; ahol „kék vízre száll a mogyoró-bokor" és „szárnyat rügyez a fa", a szerelem így beszél: „... énhozzám fussál, én vagyok az erdő, / tüskével, indával menekülőt rejtő" – a családás meg így: „Álom a nyár és füst a valóság, / száll a magasban az őszi idő". A halált is azért kell megszépíteni, nem végnek, hanem átváltozásnak látni, hogy kárpótlás legyen annyi boldogság elvesztéséért. Ez az életérzés vonzó, teli szépséggel, de kissé hermetikus, a társadalmi létet kirekeszti. S ahol utalásban felrémlik mégis, egy véres, galád vadászat hallalija idézi *(Genovéva szőnyegén)*. Nem meglepetés hát, hogy mikor az emberi-társadalmi viszonyok is bekerülnek a költői világképbe, eleinte csupa negatívummal jelentkeznek: egymás ellen elkövetett bűnök, késő és hazug megbánások, pillanatnyi ostobaságok kultusza, a halálról tudomást venni nem akaró vakság, keserű öregség stb. Korunk emberei „bugyborékoló kandi szemmel / pusztulnak el a légyfogó enyvén / a jólét szemérmetlen dombján";

„A világ már száz éve is inkább
gép-pacsirtákra figyelt
táncolt, templomba járt, pástétomot evett,
olvasott, meritett papiron
szabályos szemetet
lélek a lélektől meggebedhetett"

Ahogy a már említett keresztényi halál-képzet eloldódik a konvencióktól, úgy oldódik különösmód derűsebbé és emberibbé az élet képe is. Pedig „Szent Györgyöt legyőzi a sárkány" –, de mennyi humorral! A világ ugyan „-talan -telen", csupa hiány, az árkádiai lét szépségei nélkül való – istenek, mesék, hagyományok, természet nélkül *(Evakuálás)*; könny, gyöngy, szív, hold nélkül *(Etude üveghangra)* – prózai és alantas, de mégsem sótalan, íztelen, mégsem kétségbeejtő. Ami korábban a létezés gyönyörűsége volt e költészet világában, az most egy finom humor, irónia és önirónia vonzó derűje. Ez vonja be sajátos fanyar, okos szépséggel az élet tényeit. Vagy felmutatja az objektív szépségeket? Nem tündér-lebegésekre készteti a költőt, hanem a valóság elszívelésére, néha megszeretésére. S most már nem egy átképzeléses, hanem egy teljes valóságról van szó! Az emberi feladatok vállalásában *(Húsvét, Horizont)*, értékes emberi kapcsolatok átélésében *(Embléma, Vers)*, a múlandóság tiszta tényeiben *(Topolyai elégia, Rajz a tenyeremen)*, vagy épp a halál tény-voltában *(Lakodalmi asztal)* – adódnak azok a mozzanatok, melyek az életábrázolás hitelességét mélyebbé teszik, Károlyi Amyt a realitáshoz kapcsolják, egészen a piaci kápesztáshordókig, piros arcú kofákig. Ebben az életközelben mond legtöbbet, legigazabbat a valóságról: „Ez a sürgés-forgás, ünnepre-készülődés sohasem ér véget" – miután elmondta, hogy: „Az ünnepre-várakozás szép, nem az ünnep..." E beteljesülésre-várakozás alighanem a legáltalánosabb emberi sorsmotívum, s talán létünk méltósága is ebből fejthető meg. – A camusi kérdésre – érdemes-e leélni az életet? – Károlyi Amy válasza valahogy így hangzik: leélni nem érdemes, de élni a legjobb.

A költői szemléletnek ez a – nem szellemeskedő – kétértelműsége, s egy sor újabb képzete, hangja azt ígéri, hogy kiforrhat ebből a költészetből a halálnak – és vele együtt persze az életnek is – egy hiteles, a mai emberhez méltó, teljes látomása, értelmezése. Akkor kerülne ehhez közelebb Károlyi Amy, ha a megnyugtatás és megvigasztalás (megvigasztalódás?) sóvárgásán túl a kérdés tragikumával egy önkínzó szemléleti harc nyílt és következetes megszenvedése árán is szembenézne. Hol, merre lehet, s lehet-e egyáltalán a halál perspektívájának *reális* katarzisa? Ha valahol, hát csak az élet oldalán; az értelmes, a nem-hiába-volt élet tényeiben. A többi „álompénz".

*

Károlyi Amy verseinek jeles esztétikai rangja feltétlenül megkívánná pl. költői eszközeinek alapos elemzését is. Bizonyos, hogy lényeges összefüggések rejlenek a szemléleti, eszmei árnyalatok s a között az átalakulás között, melynek során költői kifejezése, ami korábban – saját szavával élve – „nedves" volt, friss-zöld nedvek üdeségével táplált, légies, – ma „száraz" inkább, de nem a „por", hanem a „kő" módján. Antik vésetek pontosságával, tisztaságával tündöklő képei egy szilárduló nyugalmú világképet látszanak közvetíteni, ám töredékességük (akár egy márványrelief darabjai) e világkép belső feszültségeiről árulkodik. A fragmentumok a kiegészítés kényszerítő szükségével teljesek. Versei most sem vesztették el gyengéd bájukat, a finom faragás ezt éppúgy őrzi, mint a rebbenő lélegzetű korai versvilág, csupán az a veszély érezhető néhol, hogy a kőnyugalom fékezi a gondolati eszmélés dinamizmusait. Figyelemreméltó, hogy Károlyi Amy költészetében – akár egész legmaibb költészetünkben – egyre nagyobb szerepet kapnak a fragmentált versminiatűrök, de nála egyéni sajátosság, hogy e verstípust nemcsak fragmentummá, gyakran az epigramma felé is hajlítja.

Ezek a hevenyészett megjegyzések a vizsgálódást nem helyettesíthetik, mivel azonban Károlyi Amy új kötetét olvasva, az eszmei, világképi vonatkozásokban leltünk nagyobbszabású problémákat és lehetőségeket, a teret és gondokat jobbára azoknak szenteltük.

Kálnoky László:

LETÉPETT ÁLARCOK

Már-már közhely azt emlegetni, hogy Kálnoky László ritkaszavú költő. Most megjelent válogatott gyűjteménye negyedik verseskötete. Méltatói újra és újra felfedezik, rácsodálkozva szenvedésben megtisztult világának őszinte hitelére, kifejezésének szenvedélyességére. Ezek az erényei is ösztönözhették például Vas Istvánt, aki *Lángok árnyékában* című kötetéről a legnagyobb elismerés hangján írt, s kivételes költői teljesítményként köszöntötte. *A Letépett álarcok* másfélszáznál alig több, de az életutat szinte hibátlan teljességgel elénk varázsló gyűjteménye azt igazolja, hogy az egész – a nyilvánosságot szemérmesen kerülő, attól idegenkedő – költői pályára érvényes ez a jellemzés.

Kálnoky kicsit megkésve indult kor- és nemzedéktársai mögött, témája, világlátása azonban sok vonatkozásban hasonlít azokéhoz. „... költészetének alaphangja – jellemezte Weöres Sándor 1939-ben *Az árnyak kertje* című kötetét –, mint a legtöbb mai fiatal költőé: sóvárgás a teljesebb élet felé. Fő élménye az unalom, a kisvárosi tengéslengés – de az élete egyhangúságát sokféle változatban tudja megénekelni, mindig vonzóan." Ő is kínok, ismeretlen hatalmaktól való megfogalmazhatatlan rettegések között alkotott, mint ahogy például a *Pokol* című versében fogalmazta meg: „Kincsem kiszórtam mind az ablakon, – eltékozoltam a roppant vagyont én. – Most szörnyű kínzókamrában lakom: – tüzes rostélyon sülök meg naponként."

Kezdettől jellemezte költészetét a groteszk jelenségek, témák iránt való vonzódás *(Korlátolt szabadság, Késői sajnálat)*, és szinte egész fiatalkori lírájának sajátos vibrálást, feszültséget kölcsönzött a szűntelen személyes jelenlét. Ritkán azonosult a jelensé-

gekkel, inkább tartózkodva, „kívülről" figyelte a dolgokat, előbb a sztoikus bölcs módján, utóbb – elsősorban személyes szerencsétlenségei, súlyos, visszatérő betegsége miatt – mind pesszimisztikusabban, tagadva az emberi kapcsolatteremtés lehetőségeit, megkérdőjelezve a tett értelmét, csak a ráció felszabadító erejében reménykedve. Ezek a jelenségek tulajdonképpen nemzedéktársai líráját is ugyanúgy jellemezték, mint az övét, Kálnoky László azonban mindig határozottabb, élesebb kontúrokat rajzolt a többi fiataloknál, hiányzik nála a ködlepte táj amazoknál szinte sztereotip ismételgetése, a valóságra rárétegzett illúzió csalóka vigasztalása, s szóhasználata sem olyan keresett, választékos. Kezdettől fogva „közvetlen" költő volt a szó legigazibb értelmében, aki áttétel nélkül közvetítette látomásait és érzéseit, s elsősorban ezért nem volt szüksége költői műfogásokra. Nála a versvég a legritkábban emelkedett, inkább csendesen, rezignáltan leeresztette a hangját, és ezzel a belenyugvó gesztussal, leheletnyi fintorral ért el hatást. S ugyanakkor legtöbb költeményét át- meg áthevítette valami furcsa, belső lobogás, mintha egész élete hamvadna el, s ezt ünnepli Reviczkyékre emlékeztető komor képekben, férfias pátosszal. Nemcsak a költői alkat kivetülései ezek a megoldások, hanem a betegség jelzései is, nem véletlen, hogy későbbi nagy verse, a *Szanatóriumi elégia* előképei is minduntalan felsejlenek, hol egy moccanásnyi képben, elsóhajtott szóban, mondatban, hol egy egész versben, mint a *Szanatórium 1933*-ban.

Alighanem úgy érezte, szüntelen záródik körülötte a kör, úgy hitte élete csak ajándék, melyet a búcsú percéig kell nyújtania. Sok versében írja meg betegsége lírai történetét, pontos, rideg megfigyelései éppúgy a maga naplójából valók, mint egy-egy ellágyuló gesztusa. A csúcspont kétségtelenül a Magyar Csillagban megjelent s a költőt egyszeriben nemzedéke élvonalába emelő *Szanatóriumi elégia* volt, melynek hatását, jelentőségét így jellemezte Sőtér István: „Váratlan remeklés volt ez a műve: egy sajátos emberi helyzet és egy lelkiállapot tökéletes ábrázolását és elemzését vegyítette egy atmoszféra nem kevésbé tökéletes érzékeltetésével. Igazi nagyköltészet hangjaira ismerhettünk ebben a műben: a betegség különös erővel telítette Kálnoky kifejezéseit, – valóban á t j á r t, szorongásokkal agyonzsúfolt, reményektől feszített lírája merész, irigylendő ívben szökkent az ember testi nyomorúságának tájai fölé." A kortársak megérezték, hogy ez a vers több mint személyes vallomás, több mint a lírikus kórképe; ott mozogtak benne egy új lírai forma körvonalai, egyelőre megfoghatatlanul, a kifejezés zeg-zugos útvesztőiben, mégis afelé mutatva, hogy a sors nyomása az ember teherbírásán túlmutató teljesítményekre is ösztönözheti. A *Szanatóriumi elégia* is olyan teljesítmény volt, hogy Kálnoky László sem tudta felülmúlni egy ideig. Aggódva emlegették ekkortájt kritikusai, nem marad-e „egyversű" költő, megfeledkezve a *Szanatóriumi elégia* rokonairól (*Bordaműtét*), s meg azokról a megint csak nagyon pontos és nagyon szenvedélyes költeményekről, melyekben a kor kérdéseire igyekezett válaszolni. *Egy modern zsarnokhoz* című versében a fasizmus félelmes hitelű rajzát adta, az *Ezerkilencszáznegyvennégy szeptember*-ben négy sornyi keserűgroteszk rajzát az őrületbe tántorgó országnak, a *Hírek az éterben* pedig a költészetét mindig jellemző humanista elkötelezettség egyik legszebb vallomása.

A felszabadulás után „időszerűtlen"-nek érezte „vallomását" arról, milyen erősen kötődik hazájához, mennyire azonosak céljai, vágyai az egész közösségével. „Úgy old magába engem is a népem – írja –, a vére lüktet versem ütemében, – és nyelvével szólhat csupán a szám." Szenvedései és betegsége azonban hamarosan ismét a magány buráját vonták köré. „A szív bolond, az ész kegyetlen – vadállat éhezik a testben . . ." – sóhajt fel kiábrándult keserűséggel, és a „pokolból" írja „jegyzeteit", melyek között sok feljegyzés szerepel ezzel a mottóval: „mindhiába". Kálnokynál a betegség nem téma, hanem állapot, ezért néz vele újra és újra farkasszemet, s ezért próbál tájékozódni a testi szenvedés útvesztőiben, megtalálni azt a magatartást, amely megajándékozhatja a túlélés örömével. *Ars poeticá*jában ezért van átélt, személyes hitele minden sornak:

> Te magad légy a költemény,
> melyet hatalmával a szónak
> világra hozol! Légy tömény
> s elvont párlata a valónak.
>
> Erőd pattanásig feszítsd,
> így lesz tiéd, amit kerestél.
> Magad kell, hogy benépesítsd
> a magányt, melyre ítéltettél.

Költészetének egyik újdonsága, ahogy képeivel gazdálkodik. Megőrizte korábbi verseinek komor alapszíneit, de rendelkezik azzal a képességgel is, hogy a sötét tónusból is varázslatos sokféleséget keverjen ki. „... lángjainak árnyékában – mint Vas István írta róla – csak éles körvonalak vannak, nem pedig egybemosódó foltok." S épp ezeket az élesen megrajzolt vonalakat követi a figyelő szem, mely előtt nem maradnak rejtve lírájának új változatai sem – elsősorban az öregedés témája –, mégis azt figyeli leginkább, hogyan tud egy költő a végtelenbe feledkezve messzeségeket idézni úgy, hogy nyelvében és eszközeiben megmarad egyszerűnek. S talán épp ez az egyszerűség, póztalanság ajándékozza meg a „másik végtelen", a belső, megtapintásának képességével. Kálnoky László mintha hallaná „az időtlen zeneszó hullámait", s talán épp e csodálatos tudás birtokában szakad fel belőle egyik utolsó versében az általános érvényű vallomás: „Nem veszhet el, – ki újraszüli önmagát!". És ez elsősorban rá, az ő szüntelen megújuló s mind magasabbra emelkedő költészetére vonatkozik.

RÓNAY LÁSZLÓ

Bárdosi Németh János:

FEHÉR PILLE

Az első versektől a Fehér pille megjelenéséig csaknem fél évszázad múlt el. A pályakezdő az első háború romjai közül indult el, s aki „álmodozni szeretett volna dombtetőn, virágos völgyben", a szegény ország, a nép, a szenvedő haza költője lett, mely úgy élt szívében és versében, „mint egy arcnak megdermedt köves bánata". Tudatosan vállalta az elődöket s Berzsenyi vagy Vörösmarty ösztönzése tulajdonképpen mindig jobban hatott rá, mint a modern líra türelmetlen változásai, s miközben a költészet folyton új isteneknek áldozott, Bárdosi Németh János büszkén vallotta és vallja: Balassitól a költő nálunk / mindig strázsált, ahogy strázsálunk.

Ereje és értéke is ebben van. Korán megtalálta hangját, fölmérte világa határait, amit versei alapján akár topográfiailag is megrajzolhatunk. S ebben a látszólag szűk világban az egész magyar élet viszhangzik, mindig az igazságot szólítva az emberi szolgálat része, feladat, hogy „ím a Szép meglelte szárnyas istenét".

De ez a Szép nem önmagáért van, hanem az emberi szolgálat része, feladata, hogy „világoljanak a csillagok" és „aklába találjon a nyáj", s

> Mint rét ölén a kicsi füvek
> simuljon egymáshoz az ember.
> *(Társadalmi szerződés)*

Bárdosi Németh János költészete kezdettől ezt szolgálta: nemcsak elmondani akarta a világot, hanem segíteni is, hogy más legyen, emberhez méltó. „Tudományom a csillagokból való" – írja egyik versében, de nagyon is földi, s mindig emberi célokat szolgált, „míg egy rab s koldus marad itten".

Még egy 1946-ban keletkezett versében (Termés) rezignáltan írta: s ami jöhet még: ráadás csupán. Most visszatekintve az azóta megtett útra, inkább úgy érezzük, új szakasz kezdődött akkor költészetében, emelkedő pályájának állomásairól egyre messzebb látott, s ami akkor ráadásnak tűnt, folytonos gazdagodást, kiteljesedést jelentett. Új könyve, a Fehér pille, is ezt bizonyítja.

Ami azonnal szembe tűnik, még a Vacsoracsillag című válogatott kötet Napszállat ciklusához képest is: versei keményebbek lettek, puritánabbak, hogy az igazat és csak az igazat mondhassa. A dalvers, ami jószerint végigkísérte pályája első felét, csaknem teljesen eltűnt, a forma leegyszerűsödött, s aki a végső dolgokról vall, szívesen lemond a rímek csengéséről, hisz a jambikus sorok szabályos váltakozása olyan, mint a szív lüktetése. S néha még a jambus is megtörik, ahogy időnként a szív is kihagy, de annál fájdalmasabban érezzük ilyenkor a magányos ütemet, máskor pedig egy váratlan cezúrával állítja meg a sor áradását, hogy a gondolat megpihenhessen egy-egy szó emlékénél:

> A nap, mint égő fáklya
> ragyog a tiszta égen,
> galambok turbékolnak,
> le kell a földre ülni,
> betelni békességgel,
> kenyérillattal,
> csönddel.

De aki „az eltűnt pillanatok rácsain át látja a szépet" egyre inkább egy más fajta időmérték ütemére figyel, melynek szabályát nem a szó diktálja, hanem az elmúlás parancsa. A fehér pille a gyerekkor kegyetlen játéka: „Az volt a babonánk, hogy aki először fehér pillét lát: abban az évben meghal." A pálya csúcsáról visszatekintve, a fehér pille emléke az elmúlás tényével szemben is az életnek szóló vallomás lesz:

Nem ijeszt meg a szin,
arcizmaim
se rándulnak meg,
a rettenet
csak az,
ha tavasz,
nyár
nem trombitál már,
és ősz, telet
sem lelek
többé . . .

A Fehér pille: szembenézés és hitvallás, a rettenet, az „értelmetlen iszonyat" tudata, de az emberbe, a szépségbe vetett hit „teljes ege" is, amit már a számadás józanságával fogalmaz meg:

Ne csak a csapongó fiut,
a dombtetőn merengőt,
a férfit is lásd, villámló szemével,
s az öregedő hangtalanságában
tudd:
a lélek itél,
teljes eget lát maga előtt,
létben a maradandót,
maradandóból a többet.

(Teljes eget)

A Fehér pillének ez az igazi mondanivalója, s ez jelenti valódi értékét, önmagában és Bárdosi Németh János pályájának részeként is. Ez a költői út egyre táguló körökben halad: a vasi falu mikrokozmoszából a magyar vidék, aztán a szegény ország határáig jutott el, hogy a pálya ormán mindnyájunk, minden ember nevében szólhasson:

Én már látom lengni a zászlót,
melyre az igazság szava van írva:
nem préda az ember,
senki soha
nem foghat fegyvert ellene!

(Törvény)

Prófétikus szavak? Inkább azt mondanám, ezek a maradandóság ígéretét sugalló verssorok virtuálisan már ott voltak a fiatal költő első versében is, s pályája töretlensége, eszményeihez való következetessége magában hordta azt is, hogy egyre magasabbra jusson. S ebből már azt is tudjuk, hogy még sok mondanivalója van számunkra.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Arató Károly:

SZIVÁRVÁNY UTÁN

„Felelj, A. K., megvagy-e még, / vagy szokásod szerint megint tünődől, / gubbasztva rejtekhelyeden: nyüzsgések / mögött szánandó dolgokról és ellengő időről? / Megvan-e kerted és négylábú társad, / . . ."

Jellegzetes Arató-meditáció: közvetlen, tűnődéseiben egy csepp misztikum nincs, mint ahogy következtetései is a legegyenesebb utat jelentik a lényeghez.

Ismerem a költőt, erős gondolatvilágát, szárnyalásait, türelmetlen hevületeit, rejtett, szemérmes bizonytalanságait, és természetesen a verseit is jól ismerem, sőt a kertjét s négylábúját is. Úgy gondolom, mindezek, amiket felsoroltam, tulajdonképpen egy-egy „bejáratul" szolgálnak az emberhez, a költőhöz. Különböző irányból megközelítve más-más oldal, szeglet, domborulat tűnik fel az emberből, de legmélyebbre a verseken keresztül lehet Arató Károly gondolat- és érzelemvilágába nyomulni.

Verseit olvasva és újraolvasva gyakran eltűnődtem: mi az, ami engem a költészetében személy szerint megragad?

Komplikált dolog. Elég sok közöttünk a gondolati érintéspont, ennek ellenére bizonyos vagyok, hogy elsősorban verseinek sajátos, friss, már-már kamaszos közéletisége ragadott meg. Meglehet, ebben az a körülmény is közrejátszik, hogy a magam részéről ahhoz a korosztályhoz tartozom, amelyik eszmélésétől kezdve roppant érzékeny a társadalom valósága iránt – beleértve ebbe természetesen a politika komolyságát és az esendő, bizakodó embert egyaránt –, de aligha tévedek, amikor leírom, hogy Arató Károly verseinek jelentős ré-

sze erős közéleti töltéssel bír. A mai embert és életszerepét a rejtettebb és érzékeny pontokon ragadja meg, építve a hatvanas évek magyar irodalmában jól meghonosodott társadalomábrázolás őszinteségére és frisseségére, költészetét pedig feltöltve erős hasonlataival, lelki bolyongásaival, világos logikájával és egyéni ítéleteivel. Arató közéletisége nem harsog, hanem emberi életének egy-egy mozzanatában éri tetten az embert: szerelemben, vágyódásban, gonoszságban, tűnődésben, konok küzdelmeiben. Az előbb elmondottak alátámasztására említem – csak példaként – *A tekintet mögött, Felirat, Tréningezők, Hogy ne legyen* és a *Ha valaki most helyedben* című verseit.

Szeretnék külön is említést tenni Arató Károly hasonlatairól. A költői képzelet, a képek születése és elhelyezkedése az én számomra mindig nagy talány marad: csodálom a születésüket és még jobban csodálom az életüket, versbeni ragyogásukat. Arató hasonlatrendszere véleményem szerint „testvér" sajátos közéletiségével. Képei meglepőek – időnként kissé érzelmesek is ugyan, az olvasót azonban nagy sebességgel repítik el a költő hangulatába, belső világába, ahol a kép már csak eszköz a lényeghez vezető utazás közben. Úgy érzem, a prózaíró csak nosztalgiával csóválhatja a fejét az ilyen sorok olvasása közben: *„. . . vérezni kezdenek a padba rótt szivek / . . . Augusztus, álmos tehéntej, / . . . házereszről lepényként lóg a szétmálló idő / . . . a nyár átlőtt torku madarát követve . . ."*

Arató Károly költői lényegkeresése – ábrában elbeszélve – sajátságos induktív rajzolatot ír le, éspedig a tapasztalati megismerés legkülső köréből indulva, annak befelé tartó nyomvonalán haladva körkörösen hatol előre, körről-körre szűkítve a külsőségeket – következetesen a legbelső lényeg felé. Legjobb versei születtek így, mint a személy szerint nekem roppantul tetsző *Hangszerelések*, a *Petrezselyem utca*, vagy a *Fenn a teraszon ketten ülnek . . .*, amelyből állításom igazolására idézek:

„Önerdők távol, az erdők mögött hegyek,
mészfehér utak és karikázó gyerekek.
Hegedűhangok, indaként egymásba
fonódva.
Egy sötét szemű lány hallgatja órák óta
ajtaja előtt, szájában szalmaszál.
Hullámzik, mint a víz. Szemét lehunyva
áll.
Fenn a teraszon ketten ülnek.
Álluk alá szorítják a hegedüket.
Kigyúlnak a lámpák – a nap diszkosza
elröpül.
Nyugtalan oroszlán kering a csendélet
körül."

Arató Károly jellegzetes költői megközelítése, hogy általában a mozdulatlanság pillanatában ragadja meg a dolgokat, majd gondolata – verse – együtt lendül a továbbmozduló dolgokkal. S ez a magyarázata annak is, hogy szerelmes lírája, tájábrázolása, kamaszos hetykeségei – minden, amit költői mikroszkópja alá von – mozgásban van, élettel teli.

Az irodalmi közvilágban sorrend szerint minden írói kötetnek, legalábbis az elsőknek megvan a „magyarázatuk". Azt szokták mondani: a tehetséges ember első kötetét, novellákat vagy verseket, csak összefújja valahogy a szél. A másodikhoz az író minden erejét összeszedi, és ennyi ereje csaknem mindnek van, ha valóban tehetséges. A harmadik kötet azonban, abban már nem ígéret az író, abban már az ígéretek beváltása kezdődik, a komoly irodalom. Arató Károlynak ez a harmadik verseskötete. A költő alig múlt harmincéves. A Szivárvány után végére érve némi meglepetéssel olvastam, szerintem feleslegesen szerénykedő sorait: *„. . . tegyelemmel / hivalkodok tüntetek bátran / míg izmosodik tollai kinőnek /s talán el is bír majd a szárnyam."* Elbírja, méghozzá elég jó magasságban repül máris, és ami ennél a magasságnál is fontosabb – úgy tűnik: a szárnyak újabb magasságok felé szelnek. Jó utat!

THIERY ÁRPÁD

Veress Miklós:

ERDŐ A VADAKNAK

Ígéretes verseskötet Veress Miklós első könyve; a költészet fegyvertárát, elsősorban a modern, bő áradású szabadverstechnikát javarészben jól és ihletetten alkalmazó, intellektuális érzékenységű költő mutatkozik be lapjain. A cím, s a bemutatko-

zó vers Veress költészetének egyik fő mondanivalójára utal: az elembertelenedő világban a speciális helyzetű költő, az érzékeny alkatú személyiség elmagánosodására. Hogy mindenben jogos – s főként egészséges-e – a hang, amit a szerző kötetének első versében megüt, erre visszatérünk; tény, hogy a cím hiányos mondatába foglalt jelkép s a bemutatkozás várakozást kelt, amit a kötet legnagyobb része a későbbiekben igazol.

A négy ciklusra osztott kis könyvből elsőként az *Átváltozások*-at kell kiemelnünk, ezt az erőteljes, merész verset, mely a konkrét (s ugyancsak prózai) valóság áthangszerelésével, a láthatónak és látomásosnak egybeötvözésével beszéli el az életkor változásával bekövetkező lelki elszegényedést, kiürülést, amit a költő az öregedésben érez. Ehhez a költeményhez sorolhatjuk még a gyermekvárás disszonáns állapotát kivalló, a születésben veszélyt és fenyegetettséget érzékeltető verseit, a *Születés*, a *Tested ága virágzik*, az *Őszutó* című műeket, melyek jellegzetesen vallanak a költő szemléletéről, alapvető emberi, művészi attitűdjéről a világgal és jelenségeivel szemben.

Annak elemzése, hogy a *szenvedés*, ami Veress költészetének egyik fő tartalma, mondanivalója, mint költői s művészi alapállás jogos és indokolt-e vagy sem, nem lehet egy kurta ismertetés témája. El kell fogadnunk azonban, hogy *vannak* tények, melyekre a költő nem reagálhat másként, mint a legkicsavartabb, „rút"-abb asszociációkkal, „értelmetlen"-nek tűnő jelekkel, mert ezek a tények a normál s emberi érzésű halandóban sem kelthetnek mást, mint a csömör, a kiábrándultság, az értelmetlenség érzését. Ezért kell, mint egy sajátos *objektivitás* megnyilvánulásait kezelnünk Veress olyan verseit is, mint amilyen pl. a vietnami háború tizedik évfordulójára írt *Gyermekdal* sorozat. A gyermekrigmusok kínlódó paródiáiban Veress azt a kínt, s szinte bénultságot keltő realitást mutatja be, amilyen a felesleges öldöklés, a pusztítás és erőszak, a népirtó háború. A tíz részből álló dalfüzér fényt vet Veress más, a valóság bizonyos aspektusát megjelenítő verseire, így a Paul Klee műveire írt *Füvészkert*, ill. az *Állatkert* sorozatra. A versben megjelenő „héjtalan szemek", „döglött-kígyó-kerítések" stb. látomása, s a bennük egymásra halmozott dadaisztikus, csak hangulati hatással bíró „szavak" („locs-locson a pöf-pöf", „a koty-kotyon a krukru", „kármászik") mind valósággyökerűek s ugyanabból az élményanyagból fakadnak, amiből a vietnami versek, abból a közvetett tapasztalat- s információtömegből, amit a rádió, az újság, a televízió áraszt. Az adott témában indokoltnak kell elfogadnunk a költő „dadogás"-át, abszurdnál abszurdabb képeit, a valóságot „fölülmúlni" kívánó jeleit (*nyelvi* jeleit), mert csak ezek lehetnek a tapasztalt és tudatilag felmért valóság *torzságában* reális kifejezői.

Veress tehát gyakran jogosan alkalmaz egy a század szürrealista, dadaista, s más költői irányzatai által kialakított eszköztárat. A „nagy célok"-ra kimunkált kelléktár azonban kötetében olykor kisszerű témákat, hóbortos s kizárólagosan privát érdekű mondanivalót szolgál. Többnyire azokban a versekben, melyekben a szerző sebzett önmagával, egyéni kínjaival, a költő véres – és *így* minden bizonnyal eltúlzott – „martírium"-ával foglalkozik (*Tél, Mutatvány, Bohóc*, s a kötetnyitó vers). Szükségtelenül önkínzó, a versvajúdás fájdalmát is már-már légüres térbe puffantó versek ezek. Az olvasót csak a legritkább esetben érdekli az alkotás pszichikai állapota, vagy az, hogy a költő milyen áron alkot. A művészetben, az írásban a szerzővel közös, vagy az övével rokonítható élményt keresi, s ilyennek csak véletlenül számíthat a versíró alkotói sebzettsége, vagy pillanatnyi groteszk, a reális viszonyokat nyilvánvalóan hamisan tükröző kisebbrendűségi víziója.

Szerencsére ezek a versek, valamint a költő-művész portrék egy része (Ady, Tamási stb.) csak ritka kisiklásai Veress tehetségének, szuggesztív jelkép-teremtő fantáziájának. Velük szemben olyan nagyszabású, s pozitív mondanivalójú verseket idézhetünk mint *A lélek keresése* vagy az *Európai tavasz*, melyekben a költő szenvedve igazmondó költészetének rendjébe és szemléletébe állítva vizsgálja hazánkhoz és Európához való tartozásunknak ellentmondásait, s egy korántsem problémamentes jelen látomásával felsebző érzéseit. E versek kapcsán kell megemlítenünk Veress több versének a hazai népköltészettel s az erdélyi népballadákkal tartott formai, nyelvi, hangütésbeli rokonságát, melyek híven vallanak a költő sokhúrúságáról, s népünk

gondolkodásmódja iránt érzett mély rokonszenvéről.

Az utolsó ciklushoz érve *(Boldog ikonok)* hangsúlyozhatjuk: *kár*, hogy a kötet egészében magánosan állnak a halál, a semmi legyőzését hirdető, a megújulásról, a diadalmas ifjúságról, az élet öröméről valló versek, mint amilyen a nagyszerű – „optimizmus"-ától cseppet sem kevésbé modern – *Diadalmas barokk* vagy a *Májusfák*. Ezek a művek, s a reményt és biztatást csillantó zárórvers (Óda a boldogságért) feloldják az olvasó esetleg kétkedő, ellentmondó érzéseit.

Veress kötete zömében jó, számos közös emberi, hazai s világproblémát érintő művet foglal magába. Egyéni és művészi szempontból úgy érezzük, előnyösebb lenne, ha a költő a morbid hangulatokon felülemelkedve mindinkább azokra az értékekre, ígéretekre, lehetőségekre koncentrálna, melyek az emberi életnek mindig tartalmat adtak és adnak – a szerelem, a családépítés, a „reménytelen" harc szépségeire – azokra, melyeket kötetének záróciklusában maga is oly nagy erővel szólaltat meg. *(Kozmosz)*

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

Nemeskürty István:

KRÓNIKA DÓZSA GYÖRGY TETTEIRŐL

A közvélemény megszokta, hogy Nemeskürty történelmi műveinek nyomában vihar kerekedik. A Mohács utáni időkről írt könyvét meglehetős ellenállás fogadta, s bizonyára hasonlóan heves indulatokkal fogják vitatni a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról írt Requiemjét is.

A Dózsa-könyv nem szolgál ilyen „szenzációkkal", nem mondhatni, hogy szembeszáll a hagyományos Dózsa-képpel.

De van-e valamilyen képünk Dózsáról?

A korabeli adatok melgehetősen szűkszavúak. Alig tudunk például valamit Dózsa „előéletéről" addig a napig, amíg Bakócz megbízása nem tereli rá a közfigyelmet. Azt sem tudjuk például, hogy azonos-e azzal a Dózsa Györggyel, aki ellen a szebeni kereskedők kifosztása és rablógyilkosság miatt 1507-ben Barlabási Lénárd székely alispán elfogató parancsot ad ki. A körözés persze még nem jelent bűnösséget. „Különben ilyen tett a feudalizmus korának magyar nemességére és katonáskodó szabad vitézeire általában jellemző, a Zrínyiek, a Balassiak, de még a Hunyadiak sem mentek a szomszédba egy kis erőszakoskodásért, kereskedők, polgárok, útonlévők kifosztásáért, tetszik ez nekünk ma, vagy nem, így volt."

Végvári vitézkedéseiről is mindössze annyit tudunk, hogy 1514. február 28-án párviadalban legyőz egy török lovastisztet, utána szabadságot és ajánlólevelet kap parancsnokától, hogy kitüntetését és jutalmát átvegye Budán, kedvező esetben magától az uralkodótól.

Elgondolkoztató már az is, hogy miért kerül fel Dózsa Budára, hiszen tette, ha dicséretre méltó vitézi cselekedetnek számít is, korántsem olyan kiemelkedő, hogy Budán vegye át érte a jutalmat. A kérdőjelek tovább szaporodnak: Dózsa eljut a király színe elé, megkapja jutalmát, de nem tér vissza dolga végeztével a végekre. Arra sincs magyarázat, ki ajánlja a pápai bullával hazatérő Bakócz figyelmébe, és a primás miért őt, éppen őt, az ismeretlen és nagyobb csapat vezénylésében semmiféle tapasztalattal nem rendelkező lovastisztet bízza meg a keresztes hadjárat vezetésével. Ezekre a kérdésekre nem adnak feleletet a források, Nemeskürty sem bocsátkozik kalandosabb feltételezésekbe.

Amit megtesz – s ez könyvének fő ereje –: sikeresen eleveníti meg a vezéri megbízás után bekövetkező eseményeket. Igazolja mindenekelőtt, hogy Dózsa és a parasztok mennyire komolyan vették a pápai bullát és milyen szorgosan készültek fel a keresztes hadjáratra. Készültek akkor is, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy sem a nemességtől, sem az uralkodótól nem várhatnak semmi támogatást.

Dózsa rendkívül higgadt, szinte szenvedélymentes hadvezérnek mutatkozik. Amikor megkapja királya – egyébként törvénytelen – parancsát, hogy a toborzást be kell szüntetni s a keresztesekkel a primás intézkedését be sem várva azonnal a török ellen kell vonulni, megszavaztatja seregét,

ki akar hazamenni s ki az, aki kiképzetlenül is hajlandó elindulni a török ellen.

Még amikor jog szerinti felettese, Bakócz is elhagyja, akkor sem adja fel a keresztes hadjárat szándékát, dél felé indul, a török irányába. Parasztjait – Bakócz rendelkezésének ismertetése után – megint megszavaztatja.

Nemeskürty bebizonyítja, hogy nem Dózsa serege támadja meg az urakat, sőt nagyon is fegyelmezetten vonul a végek felé, hanem az urak támadnak rá, már akik nem csatlakoznak hozzá, mert a kisebb nemesek többsége ezt teszi.

Egyébként az urak támadása a nyílt katonai akciók előtt is bekövetkezett már a keresztesek ellen az otthon maradottak üldözésével, megnyomorításával.

A ceglédi elhatározás – hogy a török előtt az urakkal számoljanak el – végső soron nem annyira az elkeseredés, a kiváltott indulatok eredménye, sokkal inkább az egyetlen lehetséges eljárás: mi egyebet tehetne egy hátba támadott sereg? Harcuk megfogalmazott célja egyébként egybeesik a haladás vonalával: a parasztság polgárosodásának lehetőségét akarják megvédeni a szűk látókörű nemesi önzéssel szemben.

Nemeskürty a továbbiakban is nagy figyelemmel elemzi Dózsa hadmozdulatait, kimutatja a vezér lépéseinek helyességét, de a Dózsa iránti rokonszenv nem akadályozza meg abban, hogy a vezér tévedéseit, főképpen a végső, temesvári összecsapás során elkövetett súlyos mulasztását is megmutassa.

Érdekesek a könyv Zápolyával kapcsolatos fejtegetései, annak ellenére, hogy megfelelő bizonyítékok hiányában természetesen csupán a feltételezések körébe tartoznak. Hasonlóan figyelemre méltóak a Dózsa seregében nagy számban fellelhető alsórendű papok, elsősorban kolduló ferencesek szerepéről tett megállapítások.

Mértéktartó, teljes hitelességre törekvő a közvetlen nemesi bosszú leírása s a megtorló törvényekben megnyilvánuló nemesi szűklátókörűség elemzése.

Nemeskürty könyve kitűnő munka, minden eshetősége megvan rá, hogy a legjobb értelemben vett népkönyvvé váljon.

CSULÁK MIHÁLY

Kiss Dénes:

AZ UTOLSÓ INDIÁN NYÁR

Bertha Bulcsu interjú-kérdéseire Kiss Dénes a következőket mondja gyermekkoráról: „Tele voltam félelemmel... Féltem a sötétben, a magánytól, lányoktól, később attól, hogy felnőttnek kell lenni. Nagyanyám mindig tudta a menetrendet. Attól féltem, ha felnövök, nekem kell majd tudni... Szigorú, szikár öregasszony volt". Majd: „Később magamnak is bizonyítani akartam, hogy bátor vagyok. Végül kiderült, hogy mindent meg merek tenni, még többet is, mint a többiek, csak a félelem nem múlt el". A pontos önmegfigyelés igazolja az ismert fejlődéslélektani tételt; a személyiségalakulás szempontjából a serdülőkor tiszta lapjára felírt élmények kitörölhetetlenek; végigkísérik az embert életútján. Lírai tömörséggel fogalmazza meg ezt Kiss Dénes *Ifjúság ifjúság* c. versében:

A gyerekkor itt fogócskázik kezemügyében
Hallom mezitlábas trappolását
Csak az eget nem ducolják nyárfák
mint régen A fákat kivágták
– – – – – – – – – – – – – – –
Bozótban indián sündörög
Nem éri talpa a földet

Vagyis a felnőttben marad valami a gyerekből, megmarad valami a serdülőkori vágyakból, szokásokból, játékokból. Az indiánosdiból.

A versek felől közelítve Kiss Dénes prózai munkáihoz: törvényszerű, hogy a két ifjúsági regénye címében is visszatérő *indián* szó mélyebb értelmet nyer. Első regényének *Kányadombi indiánok*, újabbnak pedig *Az utolsó indián nyár* a címe. Miért *utolsó*, és miért *indián* ez a nyár? A kérdés első felére könnyebb a válasz: Mucur, a könyv hőse, és társai elvégezték az általános iskolát, a „végleg lezárt" általános iskolai bizonyítvány jelzi, kilépnek a gyerekkorból, *utoljára töltik a nyarat gondtalanul*, függetlenül az iskolától, de – érthetően – szorongva az újtól. Még elmerülnek az indiánosdiban, még védik a Titkos Várat, még összetart a csapat, de Mucur, s méginkább Bot Jani, úgy érzi, *valami* közéjük fészkelte magát, s az indiánság már nem olyan, mint régen; mintha *kinőtték*

volna játékaikat. Látszólag ok nélküli ellentétek morzsolják a csapat egységét, hirtelen túl komolytalannak tűnik mindaz, amit eddig szívvel csináltak. Ezen a ponton érzékelhető legjobban az idézett vers és a regény kapcsolata: itt is, ott is elhagyják az indián kort, úgy, hogy valami azért megmarad belőle. A vers – költői eszközökkel – utal arra, hogy *mindenkinek* volt indiánarca, következésképpen az indiánság és a gyermekkor szorosan összefügg. Kiss Dénes az indiánosdit a serdülők szükségszerű játékának tartja, mert ez a játék egy gondolatvilágot közvetít nekik. Nemcsak a játékban kapcsolódik egybe a gyerekkor és indiánság, hanem abban is, hogy legtöbb gyermek – akár az indiánok – nyílt, őszinte, becsületes. Mucurék életét eddig ezek a sarktételek irányították, de az utolsó nyáron érzik, most már valami más jön: egyre több lesz a mással nem közölhető egyéni titok.

A regény cselekményét egy titkosírás megfejtése viszi előre. Az osztályban, ahova Mucur jár, egyszercsak titokzatos levelek okoznak izgalmat. Előbb feladó nélküliek, majd megfejthetetlen titkosírással írottak. Mucurnak csak a regény végére sikerül a maga levelét megfejteni. Amíg eljut a megfejtésig, ő is elhagyja indiánarcát. Maga döbben meg a legjobban, amikor észreveszi, hogy barátjával, Bot Janival már nem közöl mindent, sőt, ha a helyzet úgy kívánja, képmutatástól sem riad vissza. Kiss Dénes ezt a folyamatot szemléletesen ábrázolja. A feladat nem könnyű, hiszen a gyerekkor, serdülő- és ifjúkor határára érkező fiú belső rezdüléseit, boldogtalan boldogságát, gyermeki és felnőttes attitűdjeit kell érzékelhetővé tennie. Az ábrázolásban az író egyik eszköze a nyelvvel való játék.

A játékosság, a mesélő kedv, a megfigyelések pontossága arra utal, hogy a regény megírását önéletrajzi motívumok is serkentették. Az ellen – úgy vélem – Kiss Dénes tiltakozna a legjobban, hogy kulcsregénynek tekintsük *Az utolsó indián nyár*-t, de tény, hogy saját gyermekkorának valóságelemei benne vannak. Szülőfaluja, Pacsa mellett tényleg van egy Kányadomb, ahová – mint elmondta – maga is kijárt játszani. A Mucurt nevelő szigorú-szerető nagymama arcképében is benne vannak saját nagyanyjának vonásai. Mucur és Bot Jani alakjában felismerhetők az író gyerekkorának fentebb is idézett motívumai. A főszereplő az életben eligazodni tudó, érzelmeket legyűrni képes bátor fiú, míg Bot Jani visszahúzódó, magányos, félénk, gátlásos gyerek. Jól kiegészítik egymást. Pontosabban, ketten alkotnak *egy* jellemet.

A gyermekkori világ elmaradását érzelmek is jelzik. Valami új jelenik meg a szerelemmel a fiúk lelkében, s felborít barátságot, jó viszonyt. Az egyéni titkokkal (s így a személyiség bezárulásával) összefüggő másik ösvény az ifjúkor, a nagykorúság felé: ez a szerelem.

Az indiánarc elhagyását így többszörösen jelzi az író. Azzal is, hogy a regény végén Mucur elutazik a városba. A Kányadomb kicsinyre zsugorodik az új állomásra vivő vonat ablakából rátekintve, s a cselekmény abban a pillanatban ér véget, amikor a „vonat befutott a kivilágított állomásra". A befejezés sejteti, hogy még tovább kísérhetjük hősünk útját, hiszen még nem felnőtt, még nem tudjuk (és meg kell tudnunk), miként lesz tényleg azzá. *Az utolsó indián nyár* ugyan önmagában is értékelhető, külön történet, mégis a *Kányadombi indiánok* folytatása, és az első regényben elkezdett cselekménnyszál továbbvihető. Kiss Dénes eddigi két regényével bizonyította, hogy az ifjúsági irodalomban is lehet színvonalas, jó prózát teremteni. Várjuk a folytatást! *(Móra Könyvkiadó, 1972.)*

LACZKÓ ANDRÁS

Meša Selimović:

AZ ERŐD ÉS FOGLYA

Az „erőd", amely Selimović regényének címében szerepel (a szerb-horvát eredeti címe nem is több: *Tvrdjava)* a XVIII. századi Szarajevó fölött emelkedik. Ide zárja a hanyatló, vesztét érző, megtépázott presztizsét esztelen háborúkkal helyrehozni próbáló török feudalizmus politikai ellenfeleit. Ezek sorsa többnyire a halál, s csak szerencsésebb esetben a száműzetés. A „fogoly" pedig Ramiz, a kairói Al Azhar-egyetem diákja, aki a regény narrátoraként szereplő fiatal mohamedán tanító, Ahmet Šabo

bajtársaként megjárta a véres veszteségekkel végződő dnyeszteri hadjáratot, majd folytatta tanulmányait, s egy szép nap Szarajevóban bukkant föl, hogy a dzsámikban lázító-hangú beszédeket mondjon, és a bosnyák város elnyomott kisembereit a kegyetlen hatalom ellen ingerelje. A hatalom – ennek megtestesítője a regényben Avdaga szerdár, a szarajevói kerületi főnök – természetesen lecsukatja a diákot, akinek mégis sikerül a menekülés.

Miért? Szarajevó legtekintélyesebb polgára, a kereskedő Šehaga, mozgatja az eseményeket. Ez a gazdag polgár vagyonával, bőven nyújtott kölcsöneivel az államhatalom vezetőit is kezében tartja. Ugyanakkor mélységesen gyűlöli a török államot, hiszen egyetlen fiát – aki szintén ott volt a dnyeszteri harcokban – katonaszökevényként kivégezték. Šehagát most már csak a bosszú gondolata vezeti, s ebben jó segítőtársra talál üzlettársában, az ambíciózus és gátlástalan Vuk Osmanban. Szövetkeznek a félig-meddig betyár Šaška-családdal: ezek vállalják a szöktetést és Ramiz megmenekül.

Avdaga szerdár kegyetlen, kitartó türelemmel nyomozni kezd. Már fel is fejtette a szálakat, már lesújtani készül. Ekkor újból akcióba lép Osman, aki joggal félti a saját életét és társainak életét is. Bérgyilkost fogad, aki Szarajevó határában megöli a kegyetlen Avdagát. Šehagának azonban ez sem elég: befolyásával el akarja érni, hogy a város kádiját (bíráját) és Zafrani írnokot áthelyezzék. Amazok fűbe-fába kapaszkodnak, végül mégis Šehagának kell pusztulnia. Egy velencei kereskedelmi útján titokzatos körülmények közt meghal: minden jel szerint a kádi, vagy írnoka küldte neki a halálos mérget.

Valóságos bűnügyi regény tehát Selimović könyve, s ezen a véres, zavaros eseménysorozaton lábol át a narrátor, Mehmet Šabo, a regény elején a török birodalom harcosa a dnyeszteri mocsarakban, majd az ügyvéd Mula Ibrahim írnoka, és egy keresztény nő, Tijana asszony hitvese. Az ügyvéd – bár szereti Mehmetet – kénytelen elbocsátani őt, mert Mehmet Šabo eszméi nagyon közel álltak Ramiz gondolataihoz –, titokban mégis támogatja. Végül Šehaga veszi Mehmetet pártfogásba, a végzetes velencei útra is magával viszi. Šabo is súlyos betegen tér haza, felgyógyulása után azonban tanítói állást kap, és szép felesége oldalán boldogan élhetne, ha nem keserítené el az újabb és újabb véres háborúk látványa. „. . . szabadulni sem tudok a rettegéstől" – ezek az én-formában elmondott regény utolsó szavai.

Selimović műve történeti regény, bűnügyi regény, ugyanakkor allegória is. Mula Ibrahim alakjában Mula Mustafa Bašeskija szarajevói krónikásnak alakját rajzolta meg. Bašeskija már a XIX. század elején halt meg, krónikájának fő témája azonban a XVIII. század utolsó évtizedei. Selimović regényét – amely Bašeskija krónikájából sok nevet, eseményt vett át – időben 1780 körül lokalizálhatjuk, a török–orosz és török–osztrák háborúk éveire.

A regény „bűnügyi" rétegéről már szóltunk: szóljunk valamit az „allegória" rétegeiről is. Selimović maga sem tagadja: nemcsak a múlt, hanem a jelen eseményei is inspirálták. Mi azt mondhatnók: a bosnyák író kissé azzal a módszerrel él, mint az európai barokk „történelmi" regényírói, Lohensteintől Dugonicsig, akik a „múlt" tükrében egyúttal a „jelent" is szemlélték. Amikor Selimović megrajzolja Avdaga szerdárt, vagy a XVIII. századi Szarajevó nyomott légkörét, kétségtelenül az 1950-es évekre gondol. Ramiz alakja viszont a „diáklázadások" világát, Dutschke és Cohn-Bendit alakjait idézi – kissé talán Che Guevarát is. Az 1780 körüli Bosznia pedig sokban még – vagy már a *mai* Bosznia.

Selimović kitűnően tudja bemutatni ezt a „régi", ugyanakkor pedig „mai" Boszniát. Úgy érezzük, sokban felülmúlta Ivo Andrićot. Ezen nem is szabad csodálkoznunk. A *katolikus* Andrić – minden zsenialitása ellenére – mégis kissé felülről és kívülről ábrázolta Bosznia mohamedán rétegeit, míg a *mohamedán* származású Selimović benne él ebben a világban, belülről és alulról látja aszpektusait.

Csuka Zoltánnak köszönhetjük a pompás, jól olvasható fordítást. Bár több mint 550 lap, helyenkint alig tudjuk letenni. Az elbeszélő művészete és a fordító művészete igen szerencsés módon párosul. Jugoszlávia népeinek mai irodalmáról nyert ismereteink érdekes színekkel gyarapodtak, ezért nagy nyereségnek mondhatjuk, hogy ez a jeles könyv magyarul is megjelent.

ANGYAL ENDRE